

SOSYAL, İNSAN VE İDARİ BİLİMLERDE GÜNCEL YAKLAŞIMLAR 1

Editörler

Doç. Dr. Enis Baha BİÇER

Dr. Orhan ŞANLI

**SOSYAL, İNSAN VE İDARİ
BİLİMLERDE GÜNCEL
YAKLAŞIMLAR I**

Editörler

Doç. Dr. Enis Baha BİÇER

Dr. Orhan ŞANLI

Sosyal, İnsan ve İdari Bilimlerde Güncel Yaklaşımlar I
Editörler: Doç. Dr. Enis Baha BİÇER, Dr. Orhan ŞANLI

Genel Yayın Yönetmeni: Berkan Balpetek
Kapak ve Sayfa Tasarımı: Duvar Design
Baskı: Ekim 2023
Yayıncı Sertifika No: 49837
ISBN: 978-625-6507-72-2

© Duvar Yayınları
853 Sokak No:13 P.10 Kemeraltı-Konak/İzmir
Tel: 0 232 484 88 68

www.duvar yayinlari.com
duvarkitabevi@gmail.com

İÇİNDEKİLER

Bölüm 1.....15

Türkiye’de Turizmin İnşa Sürecinde Demokrat Parti Politikaları

Ahmet İLYAS, Onur ERASLAN

Bölüm 2.....29

Mihver ve Müttefik Devletler Arasında Kalan Türk Basınının

İkinci Dünya Savaşı’ndaki Sınavı

Ahmet İLYAS

Bölüm 3.....57

Manipülasyon Panoraması

Nurgül ERGÜL GÜVENDİ

Bölüm 4.....71

Meslek Mensuplarında Strese Neden Olan Faktörlerin Belirlenmesi:

Uşak İli Örneği

AHMET COŞKUN

Bölüm 5.....101

Türkiye’de Çevre Hakkı ve Uygulanması

Aydın TURHAN

Bölüm 6.....125

11. ve 12. Yüzyıllarda Gürcü Siyasetini Etkileyen Kadınlar

Ayşe Beyza ERCAN

Bölüm 7.....159

Radyo ve Propaganda

Fadime DİLBER, Ayşegül SOLAK

Bölüm 8.....181

Bir Afet Sosyal Psikolojisinin Teorik Anahatları:
Belirsizlik, Afete Yönelik Nedensel Yüklemeler ve Komplo Teorileri
Aysel GÜREL KAYAOĞLU

Bölüm 9.....201

Vergi İncelemesinin İşlevselliğine Engel Olan
Sorunlar ve Çözüm Önerileri
Şilan UĞUR², Baki YEGEN

Bölüm 10.....233

Elektrikli Araçlar için Ticari DC Süper Hızlı Şarj İstasyonlarının
Hibrit SWARA – COPRAS Yöntemleriyle Karşılaştırılması
Beste DESTİCİOĞLU TAŞDEMİR

Bölüm 11.....251

Türkiye Muhasebe Standartları Açısından
Üretim İşletmelerinde Maliyet Muhasebesi Uygulamaları
Burak KAYIHAN

Bölüm 12.....269

Ergenlerin Algılanan Helikopter Ebeveyn Tutumları ile
Bağlanma Stillerinin İncelenmesi
Didem ÖZBEY, Fatma Sema BENGİ

Bölüm 13.....291

Çarklar Arasına Sıkışmış *Süjeler*. Hermann Hesse Romanının
Foucault'nun İktidar-Eğitim Analizi Üzerinden Yeniden Okunması
Elif AKTÜRK

Bölüm 14.....325

Türk Mutfağının Lezzetli Mirası: Turşunun Kültürel,
Beslenme ve Pazarlama Yönleri
Elif ASLAN

Bölüm 15.....345

Turizm İşletmelerinde Whistleblowing
(Olumsuz Durumları Bildirme)
Fatih ÇAVUŞOĞLU

Bölüm 16.....365

Yemek Yeme Davranışının Belirleyicileri: Bir Değerlendirme
Fatma KOÇ

Bölüm 17.....377

Dijital Ekonomide Gazeteciliğin Finansal Krizine Çözüm Arayışı:
Ödeme Duvarları Üzerine Bir Değerlendirme
Fırat ADIYAMAN

Bölüm 18.....401

Siyasetin Güncel Problemleri Bağlamında Ak Parti'nin İncelenmesi
Göktuğ ŞEKER

Bölüm 19.....425

Bursalı Divan Şairlerinden Seçilen “Çeşme” Beyitleri
Gülay DURMAZ

Bölüm 20.....445

Sosyal Medyada Ebeveyn Etkisi ve Sharenting Kavramı
Gülşen FİLAZOĞLU ÇOKLUK, Melek USTA

Bölüm 21.....465

Müreffeh Toplum İçin Öncelik ve İlkeler Üzerine
Hamza Yaşar OCAK

Bölüm 22.....483

Entropi ve MABAC Yöntemleri ile Türkiye İmalat Sanayi Alt Sektörleri
Arasında Performans Değerlendirme
Harun DUMLU

Bölüm 23.....499

1980-2000 Döneminde Uygulanan Tarım Politikalarının
Tarımsal Ürün Desenine Etkisi
H. Dilara MUMCU AKAN

Bölüm 24.....525

Kurumsal İtibar Çerçevesinde Örgüt Kültürü
Hatice KARACA

Bölüm 25.....539

Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik (Yergök)'in
Değerlendirmelerinde “Aynştayn ve Ulûm”
Hilal KAHRAMAN

Bölüm 26.....559

Seyahatnamelerin Perspektifinden Osmanlı Coğrafyasında Şifa
Huriye BOSTANOĞLU

Bölüm 27.....575

Turizmin Gelişiminde Yerel Halkın Rolüne Yönelik
Kavramsal Bir Bakış
Hüseyin KELEŞ, Halil AKMEŞE

Bölüm 28.....603

Süleymanpaşa, Çorlu, Çerkezköy ve Kapaklı İlçelerinde
(Tekirdağ) Kirletici Emisyonlarının Karşılaştırılması
İlker EROĞLU

Bölüm 29.....629

Burdur Gölü Havzası'nda RUSLE Modeli Kullanılarak
Erozyon Riskinin Değerlendirilmesi
Pakize YUKA SANCAR, Kadir TUNCER

Bölüm 30.....655

Sağlık Kurumu Çalışanlarında Tükenmişlik ve
Tükenmişliği Etkileyen Faktörler
Kerim CANATAN, Emine ATALAY

Bölüm 31.....671

Dijital Dönüşümde Başarısızlık Nedenleri
Mehmet Fatih ACAR

Bölüm 32.....683

Türkiye'de Suriyeli Sığınmacılara Objektif Bir Bakış
Metin KOPAR

Bölüm 33.....701

Erken Cumhuriyet Döneminde Gaziantep'te Kentleşme Olgusu
Metin KOPAR

Bölüm 34.....721

Türkiye Ve Avrupa Birliği'nin Sivil Toplum Kuruluşlarına Yaklaşımları
Muhabbet DOYRAN

Bölüm 35.....737

Türkiye’de Tarım Sektörünün Dönüşümü ve Kırsal Ekonomi
Üzerindeki Etkisi: Genel Bir Değerlendirme
Muhammed BENLİ

Bölüm 36.....751

Çocukluk ve Ergenlikte Ebeveynleşmenin Birey Üzerinde
Yapıcı ve Yıkıcı Etkileri
Necati Gün AKAL, Fatma Sema BENGİ

Bölüm 37.....781

Toplumsal Değişim Aracı Olarak Sosyal İnovasyon:
Kent Sorunlarına Farklı Bakış
Nihat KURT

Bölüm 38.....805

Ortadoğu Korku Sineması
Gizem ŞİMŞEK KAYA

Bölüm 39.....815

Kültürel Farklar ve Dil Bariyerlerinin Medikal Turizme Etkisi
Özge BÜYÜK

Bölüm 40.....837

Fransızcanın Dünyada ve Avrupa Birliğinde Kullanımı
Rıfat GÜNDAY

Bölüm 41.....865

Türkiye’de Yenilenebilir Enerji Tüketiminin Belirleyicileri:
Kırılmalı Eşbütünleşme Yaklaşımı
Abdullah GÖV, Seçkin KABAK

Bölüm 42.....885

Doğrudan Karşılaştırmalı Reklamlarda İroni ve Hiciv Kullanımı:

Otomotiv Sektörü Örneği

Selen BİLGİNER HALEFOĞLU

Bölüm 43.....915

Sosyal Pazarlama ile Karıştırılan Kavramlara

Pazarlama Odaklı Bir Yaklaşım

Selin BİTİRİM OKMEYDAN

Bölüm 44.....933

Turizm Destinasyonlarında Mutfak Monotonluğu

Serdar EREN

Bölüm 45.....949

Sessiz İstifa Davranışı, İşten Ayrılma Niyetinin Neresinde?

Bütünleştirici Bir Kavramsal Değerlendirme

Oya Aytemiz SEYMEN, Çağrı DURMAZ

Sergen ÇAKIR

Bölüm 46.....981

Dünyada ve Türkiye’de Çay ve Kültürü

Serkan YİĞİT

Bölüm 47.....997

Türkiye’de Bulunan Afgan Çobanların Göçmenlik Deneyimleri

Üzerine Dair Nitel Bir Çalışma

Sinan ACAR

Bölüm 48.....1019

Çocuk Adalet Sisteminde Sosyal Hizmet: Almanya Örneği

Sinan BALCI

Bölüm 49.....1031

Günah Vergisi Perspektifinden Türkiye’de ÖTV Uygulamaları

Uğur ÇİÇEK

Bölüm 50.....1049

Turizmin Kamu Maliyesi için Önemi

Yasin Emre OĞUZ

Bölüm 51.....1063

Antik Mezopotamya Ritüellerinde Yer Alan Tanrı Nesneler:

Su, Ateş ve Tuğla Örneği

Yeşim DİLEK

Bölüm 52.....1077

Mikro Sosyolojide Toplumsal Eylem Yaklaşımları

Zeynep TÜRKKAN

Bölüm 53.....1099

Pazarlama Planlaması ve Türkiye De Faaliyet Gösteren Firmaların

Planlama Konusunda Yaşadığı Sorunlar

Ahmet BAŞALP

Bölüm 54.....1111

Türkiye’de Kamu Kesimi Çerçeve Anlaşma

Protokolünün Belediye ve Belediye Şirketlerinde Uygulanma

Tartışmaları: İşçi Sendikaları Bağlamında Bir Değerlendirme

Abdüssamed KETEN

Bölüm 55.....1145

Yapay Zekanın Multidisipliner Perspektiften Evrimi:

Teoriden Etik Yaklaşımlara

Adem KORKMAZ

Bölüm 56.....1177

Turistlerin Bütçe Planlaması ve

Finansal Dolandırıcılıktan Korunması

Ahmet ÖNAL

Bölüm 57.....1209

Sürdürülebilir Turizm Ve Ekoturizmin Ekoikiyüzlülük Tarafı

Ahmet ÖNAL

Bölüm 58.....1233

Türkçe ve Fransızca Özne Yapısı Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme

Ali ÇİÇEK

Bölüm 59.....1249

İklim Göçü: Güncel Durum ve Değerlendirme

Alkan ÜSTÜN

Bölüm 60.....1273

Öznel İyi Oluşun Derinliklerine Yolculuk

Alper Turan DEVLİ

Bölüm 61.....1293

Sürdürülebilir Lojistik Örneği : Marco Polo Programı

Ateş BAYAZIT, Tuğba KİRİŞ

Bölüm 62.....1317

Finansal Serbestleşme ve Ekonomi Politikği

Ayhan UÇAK

Bölüm 63.....1337

Okul Öncesi Çocuk Eğitiminde

Çocuk Kütüphanesinin Yeri ve Önemi: Yeşil Kütüphane Örneği

Ayşenur GÜNEŞ, Kıymet AKDAMAR

Bölüm 64.....1357

Paleoiklimsel ve Paleoortamsal

Koşulların Belirlenmesinde Göl Sedimanı Verileri

Aziz ÖREN

Bölüm 65.....1391

Bankometer Metodu ile Banka İflas Riskinin Ölçülmesi:

Borsa İstanbul XBANK Endeksinde Yer Alan Bankalar Üzerine

Bir İnceleme

Bekir KAYA

Bölüm 66.....1411

Pazarlama Açısından Şehirlerin Markalaşması: Ordu Örneği

Bora GÜNDÜZYELİ

Bölüm 67.....1425

Sağlık Kurumları Yönetimi Açısından Covid-19 Döneminin

Sağlık Sistemleri Üzerindeki Etkisine Yönelik Bir İnceleme

Buse METE

Bölüm 68.....1445

Bourdieu ve Foucault Sosyolojisi Bağlamında Simgesel Şiddet ve
Panoptikon İktidarının Sosyal Medyada Üretimi
Bülent KILIÇASLAN

Bölüm 69.....1467

Toplumsal Cinsiyet ve Futbol Medyası: İzleyicilerin Gözünden
Kadın Spikerler
Ayşın SADIGLI, Cihan AKKAYA

Bölüm 70.....1491

Dini Bağlılık, Sosyal Karşılaştırma ve Materyalizm Faktörlerinin
Yaşam Doyumundaki Rolünün İncelenmesi
İbrahim YEMEZ, Cansu TUNAHAN

Bölüm 71.....1513

Doğal Afetlerde Liderlik: Ali Erbaş'ın
06 Şubat 2023 Kahramanmaraş Depremleri Sonrasında Uyguladığı
Liderlik Tarzı
Ebru KAYA

Bölüm 72.....1529

Covid 19 Pandemisi Döneminde Çeşitli Parametreler ile
Mali Değişkenlerin Değerlendirilmesi
Elçin GÜVEN

Bölüm 73.....1543

Abdulrazak Gurnah'ın "Terkediş" Romanında Arap Anlatısının İzleri
Encümen BAYRAM

Bölüm 74.....1561

Aile İçinde Kadına Yönelik Ekonomik İstismarın İncelenmesi

Erdoğan KALAYCI

Bölüm 75.....1577

Türkiye'nin Ekonomik Kalkınmasına ve Sürdürülebilir Turizmine

Önemli Katkısı: Rekreasyon Ekonomisi

Erhan Nuh ÖZTÜRK

Bölüm 1

Türkiye’de Turizmin İnşa Sürecinde Demokrat Parti Politikaları

Ahmet İLYAS¹, Onur ERASLAN²

*¹Doç. Dr., Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
ahmetilyas@hotmail.com, orcid ID 0000-0001-9578-9160.*

²Öğrt. Gör., Harran Üniversitesi Halfeti MYO, onureraslan@harran.edu.tr, orcid ID 0000-0001-6294-3352.

GİRİŞ

Türkiye'nin demokrasiye geçiş denemeleri, ülke tarihinin farklı dönemlerinde gerçekleşmiştir. Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünün ardından, 1923 yılında Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle modern bir devlet yapısına kavuşmak için ilk adımı atmıştır. Atatürk önderliğindeki bu dönemde, bazı demokratik reformlar ve modernleşme çabaları gerçekleştirildi (Dodd, 1992, s. 17-18). Türkiye'nin çok partili hayata geçiş süreci biraz sancılı olsa da 1925 yılındaki Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve 1930 yılındaki Serbest Cumhuriyet Fırkası denemelerinde belirli bir tecrübe kazanılmıştır. Her iki parti de Türkiye'nin siyasi dengelerini etkileyen önemli gelişmelerdendir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, çok partili siyasi hayatın ilk adımlarını temsil ederken, Serbest Cumhuriyet Fırkası ise bu denemelerin ardından alınan derslerle daha dikkatli bir şekilde muhalefet yapma gerekliliğini göstermiştir (Ahmad, 1993, s. 60). Bu siyasi deneyimler, Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi gelişiminde ve demokratik süreçlerinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası Türk toplumunda, uzun bir süre hem ekonomik hem de siyasal baskılar sebebiyle CHP'ye karşı müphem bir tepki oluşmuştur. Bilhassa alım gücünün azalması, karaborsa olayları, üretimin durması ve gelir kalemlerinin azalması toplumun tepkisini artırmıştır. Savaş sonrası yenedünya düzeni Türkiye'de de yankılanmaya başlamıştır (Zürcher, 2017, s. 208). Özellikle Amerika temelli demokratik çıkışlar gelişmekte olan ülkelere bir anlamda uyarı niteliğinde olmuştur. Tüm bunların yanında Türkiye, Alman tehlikesinin azalmasına bağlı olarak Birleşmiş Milletlere katılmış ancak bu defa da Sovyet tehdidi belirlemiştir (Findley, 2010, s. 265). Savaş boyunca ülkesini savaş dışı bırakmaya çalışmış olan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü esasen savaş sonrası meclisin açılışı sırasında demokratik ifadeler kullanması parti içerisinde yer alan muhalifler için bir cesaret nedeni olmuştur (Howard, 2016, s. 114). Muhalefet olgusunun ortaya çıkışı, oda meclisinin açılmasından sonra gerçekleşmiştir. Özellikle İnönü'nün savaş dönemi boyunca sıkıntı çeken köylünün rahata erdirilmesi, köylünün köy ağalarına karşı ezdirilmesini önlemek amacıyla çiftçiye toprak dağıtılması kanununu meclise getirmesi parti içinde muhalefetinin doğmasına zemin hazırlamıştır (Karpaz, 1959, s. 117).

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu meclis genel kuruluna geldikten sonra Refik Koraltan ve Adnan Menderes çok sert bir muhalefet örneğini sergilediler (Tachau, 1991, s. 102). Kanunun meclisteki tüm itirazlara rağmen kabul edilmesi CHP içerisinde bir muhalefetin oluşmasına neden olmuştur (Karpaz, 1959, s. 123). Parti içinde muhalefetleriyle gündeme gelen İzmir milletvekili Celal Bayar, Aydın milletvekili Adnan Menderes, İçel milletvekili Refik Koraltan ve Kars milletvekili Fuat Köprülü bir adım daha atarak parti içinde demokratik

temayüllerin işlemediği iddiasıyla görüşülmek üzere dördü takrir adı verilen bir manifestoyu yayınladılar (Eroğul, 1990, s. 11). Önerileri reddedilen Adnan Menderes ve Fuat Köprülü çeşitli gazetelerde partiyi eleştiren köşe yazılarını kaleme almışlardır (Ergun, 2017, s. 170). Takrir parti içerisinde görüşülmeden reddedilmiştir. CHP disiplin kurulu Menderes ve arkadaşlarının çıkışı karşısında kişilerden savunma talep etmiştir. Bu talep karşısında Ahmet Emin Yalman'ın Vatan gazetesi bir anlamda adı geçen dört kişinin mesajlarını yayınlıyordu (Sanbay, 1991, s. 120). Tüm bu gelişmeler Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'nün partiden ihraç edilmesine neden olmuştur. İhraç aslında bir anlamda Celal Bayar'a karşı muhalefetin de sesi gibiydi. Celal Bayar, bu subnimal mesaj karşısında partiden istifa ettiğini açıklamıştır. Muhalefet toplanarak 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti'yi (DP) kurduklarını beyan ettiler (Albay, 2004, s. 59).

Demokrat Parti'nin kurulması Türkiye'de üçüncü kez çok partili hayata geçiş sürecinin başlangıcını simgelemekteydi. DP'nin kurulması bir anlamda demokratik süreçte yürürlüğe girmesine zemin hazırlamıştır. CHP ile DP arasında partisel anlamda küçük nüanslar olmasına rağmen esasen temelde program ve tüzük açısından birbirinin aynısı konumundaydılar (Ağaoğlu, 1972, s. 58-59). Demokrat Parti henüz teşkilatlanmasını tamamlamadan, iktidar olan CHP'nin genel seçimleri erkene alması sebebiyle girmiş olduğu 1946 genel seçimlerinden istemediği bir sonuçla ayrılmıştır (VanderLippe, 2005, s. 142). Seçim sonrası, seçimde şaibenin olduğu tartışmalarının gölgesinde her iki parti de sık sık karşıya gelmiştir. İktidarı elinde bulduran CHP özellikle Başbakan Recep Peker'in döneminde DP'lilere yönelik sertlik yanlısı bir politika izlemesi DP'lilerin siyaset yapmasının önünü tıkamıştır (Tachau, 1991, s. 103). Bunun üzerine DP'liler Meclisi terk ederek pasif direnişe geçmişlerdir. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü her iki parti arasında hakem olmak ve sorunların çözümü için Temmuz 1947 tarihinde tarafları çağırmıştır. Taraflardan CHP DP'yi halkı isyana çağırarak, muhalefet ise CHP'yi zorbalıkla suçlamıştır. 12 Temmuz 1947 tarihinde yayınlanan beyannameyle iki parti arasındaki ilişkilerde bir yumuşamanın başlaması kararı alınmıştır (VanderLippe, 2005, s. 147). Beyanname neticesinde Recep Peker daha sonra sağlık sorunlarını öne sürerek istifa etmiştir. Yerine daha ılımlı olan Hasan Saka Başbakanlığa getirildi. Hasan Saka ve Şemseddin Günaltay dönemlerinde iki parti arasındaki çekişme sona ererken demokratik usullerin hayata geçmesi konusunda adımlar atılmıştır (Albay, 2004, s. 36-37). Bilhassa seçim kanunu ve oy kullanma metotlarına getirilen seçim güvenliği özetle gizli oy, açık tasnif ve yargı denetimi tarafları birbirine yakınlaştırmıştır. 1950 genel seçimlerine giderken seçim sonucuna dair herhangi bir izlenim görünmüyordu. 14 Mayıs 1950 genel seçimleri büyük bir heyecan içerisinde gerçekleşti. Seçim sonuçları konusunda her iki tarafta da bir

belirsizlik hakimdi. Akşama doğru açılan sandık sonuçları D'Hondt sisteminin de etkisiyle DP lehine büyük bir ezici zaferi ortaya koyuyordu. DP 4.241.393 oy alarak 408 milletvekiline sahip olurken, CHP ise 3.176.561 oy alarak 69 milletvekili çıkarabilmişti. Diğer partilerden MP ise bir milletvekili çıkarabilmişti (Koçak, 2017, s. 444-445). 1924 Anayasasına göre Cumhurbaşkanının meclis çatısı altında seçilmesi kararına binaen yapılan seçimle Celal Bayar, Türkiye Cumhuriyeti'nin üçüncü Cumhurbaşkanı olurken, hükümeti kurma görevi de Adnan Menderes'e verilmiştir. Başbakan Adnan Menderes hükümet üyelerini Celal Bayar ile birlikte oluşturmuştur (Demirel, 2021, s. 103). Kurulan ilk hükümette Başbakan Adnan Menderes, Adalet Bakanı Halil Özyörük, Millî Savunma Bakanı Refik Şevket İnce, İçişleri Bakanı Rükneddin Nasuhioğlu, Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, Maliye Bakanı Halil Ayan, Milli Eğitim Bakanı Avni Başman, Bayındırlık Bakanı Fahri Belen, Ekonomi ve Ticaret Bakanı Zühtü Velibeşe, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Nihat R. Belger, Gümrük ve Tekel Bakanı Nuri Özsan, Tarım Bakanı Nihat Eğriboz, Ulaştırma Bakanı Tevfik İleri, Çalışma Bakanı Hasan Polatkan, İşletmeler Bakanı Muhlis Ete olmuştur (Cumhuriyet Gazetesi, 23 Mayıs 1950, s. 1).

Yeni hükümetten beklentiler büyüktü. Zira hayat pahalılığı, yüksek faizler hem orta hem de alt gelir grubunu statik hale getirmiş, yoksulluk iyice artmıştı. Daha da ötesinde DP ile CHP arasındaki siyasi dengenin nasıl olacağı konusunda bir şaşkınlık oluşmuştu. Siyasi krizin çıkıp çıkmayacağı geçişin nasıl bir süreç içerisinde gerçekleşeceğini kimse bilmiyordu (Toker, 1991, s. 24). Ekonomik anlamda gelişmenin tüm sosyal grupları rahatlatacağı düşünülüyordu. Bu sebeple döviz girdisi için ticaretin ve turizmin gelişmesi için somut adımlar atılacaktı.

Demokrat Parti Dönemi Turizm Politikaları

Yeni Türk devletinin inşa süreciyle birlikte dönemin önemli münevverlerinden biri olan Reşit Saffet Atabinen'in 1923 yılında Türk Seyyahin Cemiyeti'ni eski Kudüs Mutasarrıfı Cevdet Bey (Özoğul), Meclis-i Kebir Maarif üyesi Mehmed Ziya Bey ve Osman Hamdi Bey ile birlikte İstanbul'da kurmasıyla Türkiye'nin turizm politikasının inşa süreci başladığı iddia edilebilir (Altınbaş & Şahin, 2007, s. 11). Cemiyetin daha sonra Türkiye Turing Kulübü olarak faaliyetlerine devam ettiği görülmektedir. Kulübün daha çok yabancıların Türkiye'nin önemli turistik kentlerine seyahatlerini gerçekleştirmesi yönünde propaganda yaptığı anlaşılmaktadır (BCA, 30.18.1.2/5.47.7). 1930 yılında İstanbul'da yapılan Turizm Kongresi'nde desteği bulunan Turing Cemiyeti, hazırlamış olduğu turizm raporuyla hükümete yol haritası konusunda destek sunmuştur (BCA, 30.10.0.0/80.526.6). Kongrede İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, hükümet olarak turizmin gelişmesi için yolların ıslah edilmesi, turistlerin

Türkiye'ye gelmesi için bürokratik engellerin ortadan kaldırılması ve otel sayılarının artırılması gibi konulardan bahsetmiştir (30.10.0.0/229.543.14). Gerçekten 1934 yılında alınan kararla yurtdışından gelen yabancılara yönelik yolcu ve eşya nakli ile ilgili kolaylaştırıcı birtakım düzenlemeler yapılmış ve tarihi ve gezip görülecek yerlere yapılacak gezilerde ulaşım kolaylığı sağlanmıştır. Bu gelişmeler ışığında 1922 yılında gelen turist sayısı 5 bin iken, 1936 yılında ülkeye turistik amaçla gelenlerin sayısı 84 bini geçmiştir (Altınbaş & Şahin, 2007, s. 30). Turizmde yaşanan bu olumlu gelişmeler yeni cemiyetlerin de kurulmasına zemin hazırlamıştır. 1902 yılında Ecnebi Seyr-i Sefain Kumpanyaları Dersaadet Bahriye Odası adıyla açılan cemiyet 1938 yılında teşkilat yapısını değiştirerek Ecnebi Seyr-i Sefain Şirketleri ve Armatörleri Cemiyeti adıyla yeniden yapılandırılmıştır. Cemiyetin özellikle turizmin Türkiye'de gelişmesi için çaba gösterdiği anlaşılmaktadır. Öte yandan Balkanlarla sağlanan barış sürecinin de etkisiyle, kurulan konaklama işletmeleri Balkan ülkelerinden Türkiye'ye yönelik turistlerin gelmesine katkı sağlamışlardır. Turizm açısından sağlanan bu gelişmelere bağlı olarak otel ve konaklama ihtiyacı ortaya çıkmaya başlamıştır. II. Umumi Müfettiş Kazım Derik, artan turist sayısına bağlı olarak otellerin yatak sayısı konusunda yetersiz kaldığını ve bu konuda çalışma yapılması gerektiğini hükümetten istemiştir (BCA, 30.10.0.0/73.480.8).

Erken Cumhuriyet döneminin turizm inşa süreçlerinden bir diğeri de Türk Ofisi'nin (1934-1939) kurulmasıdır. Türk Ofisine bağlı olarak oluşturulan Turizm Masası farklı ülkelerde Türkiye'nin tanıtımı amacıyla çeşitli etkinlikler ve propagandalar gerçekleştirmiştir (Emir, 2022, s. 4-5). Bilhassa Türkofis Neşriyat ve Propaganda Servisinin hazırladığı Turizm raporu turizm politikası açısından bir yol haritası olmuştur (BCA, 490.1.0.0/1128.119.1). Bu arada hükümet, turizm işlerinin daha koordineli yürütülmesi amacıyla Başbakanlığa bağlı bir Basım ve Yayım Umum Müdürlüğü oluşturmuştur. Turizm Masası bu genel müdürlüğünün önemli teşkilat yapılarından birini oluşturmaktadır. Turizm Masası'nın görevleri resmi gazetede şöyle açıklanmıştır: *"I-İç ve dış turizm hareketlerinin millî menfaatlerimize uygun yolda gelişmesi ve yayılması için gereken araştırmaları yapmak; II-Resmî daire ve teşekküllerle hususi teşebbüsler ve turizm sanat ve meslekleri arasında gaye ve iş birliğini sağlayıcı tedbirleri incelemek; III - Turizm hareketlerinin ehemmiyetini anlatacak neşriyatı hazırlamak; IV - Umum Müdürlüğün Milletler arası turizm kurumlarıyla münasebetlerine ait muameleleri yürütmek; V-Umum Müdürlüğe ait diğer işlerden umumiyetle turizm ile ilgili olanlarla meşgul olmak"* (T.C. Resmi Gazete, 22 Temmuz 1943, s. 5562). 1949 yılında turizm bakımından olumlu bir hadise söz konusu olmuştur. Bu olumlu hadise, 5392 Sayılı Basın-Yayın ve

Turizm Genel Müdürlüğünün oluşturulmasıydı. Böylece turizm faaliyetleri tek elden ve daha kapsamlı yürütülmesinin önü açılmıştır.

Turizmin gelir getirici etkisi açısından inşa süreci Demokrat Parti döneminde olmuştur. Asıl kökeni CHP'nin son iktidar yılı olan 1950 yılının Mart ayında meclisten geçirilen Turizm Müesseselerini Teşvik Kanunu'na dayanmaktadır. Kanun tasarısının mecliste görüşülmesi sırasında söz alan Başbakan Şemseddin Günaltay yaptığı konuşmada turizmin bundan sonra gelir getirici ir alan olduğunu belirterek sözlerine şu ifadelerle sürdürmüştür: *“Er geç Türkiye’yi Turizme hazır vaziyete getirmek zorundayız. Dünya milletleri bu büyük alaka merkezini, turistik kıymetler deposunu görmek arzusundadır kanaatindeyiz. Turizmin inkişafı ile memleketin büyük servetler edineceği bir hakikattir. Bize göre pek az olan turistik kıymetleri istismar etmekte gösterdikleri anlayış ve yaptıkları çalışmalarla büyük servetler kazanan milletlerden Avusturya, Yunanistan, Yugoslavya’yi hatta Lübnan’ı göz önünde tutmak, bu işin ehemmiyetini bir kat daha artırır”* (TBMM Tutanak Dergisi, D. VIII, C. 25, 1950, s. 1-2). Kanun maddesinin gerekçesinde Marshall Planı'ndan bahisle gelir artırıcı tedbirler ve destekler sayesinde turizmin artık önemli bir gelir kaynağı olacağından bahsedilmiştir.

Demokrat Parti iktidarı başlayınca turizm açısından da önemli gelişmelerin olacağına dair öngörüler vardı. Zira yurtdışından Türkiye'ye yönelik tercih açısından sayısal anlamda artış söz konusuydu. Turizmin ekonomiye sağladığı faydalar, döviz girdisi ve istihdama olan katkısı artık fark edilmeye başlanmıştı. Özellikle turizmin sosyo-kültürel ve politik etkisi de önemliydi. Bir anlamda Menderes yönetimi döneminde, turizmin ekonominin ötesinde ülke tanınırlığını sağlama ve politik bir propaganda aracı olarak görme eğilimi hissediliyordu.

Menderes Hükümeti'nin turizme bu denli teveccüh göstermesine parti programında turizme ait herhangi ibarenin olmaması akıllara soru işaretleri getirmeye başlamıştı (BCA, 30. 1.0.0/54.328.5). Bu denli eleştiriler karşısında Adnan Menderes, parti meclis grubunda suskunluğu bozarak turizme yönelik politikalarını şöyle belirtmiştir: *“Arkadaşlar, programda “şu da yok, bu da yok diye uzun listeleri şimdi ben yapmaya kalksam, programda bulunmayan nice meseleleri ortaya koyardım. Arkadaşlar, herhangi bir meselenin programda mevcut olmaması, o meselenin hükümet tarafından ele alınmayacağı delili sayılamaz. Turizm meselesinden bahsettiler. Birçok arkadaşımız programda turizmden bahis yoktur, niçin almadınız dediler. Ben sebebini söyleyeyim: Belki şu günlerde aklımıza gelmediği için, belki de programa daha evvel başka maddeler konmak suretiyle program yüklü bir hale geldiği için. Bunu programa koymasak da olabilir gibi tesadüfi bir vaziyet neticesinde girmemiş de olabilir. Fakat yarın sabah vazifeme gittiğim zaman turizmle meşgul olan memur karşıma gelip, turizm hakkında benimle istişarede bulunacak olursa programımızda*

yoktur diye onunla meşgul olmayacak mıyım? Programımızda yoktur diyen turizm teşkilatı lağv mı edilecek? Arkadaşlarım müsterih olsunlar, programda yer almayan birçok faydalı ve hatta zaruri olan devlet hizmetleri, sırf programa alınmadıkları için ne ihmal ne de lağv edilmiş olacaktadırlar” (Kılçık, 1991, s. 10). Bu anlamda Demokrat Parti'nin ilk icraatı 8 Eylül 1951 tarihinde yürürlüğe giren 5821 sayılı Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu olmuştur. Kanun daha çok yabancıların turizme yönelik yatırımlarına ve turistik yerlerde çalıştırılmasına yönelik düzenlenmiştir. Özellikle Amerika'nın Türkiye'ye dair teveccühüne ve Avrupalıların Türkiye'ye yönelik bakış açısında değişikliğe neden olan bu kanun ile yatırımların da önü açılmıştır (Eroğul, 1990, s. 62). Kanun ayrıca teşvikten kimlerin yararlanacağı, turizm işletmelerin hangi şekilde ve nasıl denetleneceğini içeriyordu. Kanun mecliste onaylandıktan sonra birçok işletmenin teşvik alabilmek için müracaatta bulunduğu görülmüştür. Hükümet yasanın gerektirdiği şekilde başvuru yapmayanların başvurularını reddetmişti (BCA, 30.1.0.0/88.550.9). Yapılan başvuruların neden reddedildiği de açıklanmıştı. Kimi başvurularda sermaye miktarları yokken, kimi başvurularda ise Türk hissedar olmaması, bazı başvurularda ise katkının ne olacağı belirtilmemişti. Türkiye'de 1951 yılından itibaren tanıtıcı kitap ve broşürler çıkarılmış, tanıtıma yönelik film ve fotoğraf çalışmalarına ağırlık verilmiştir. Bu amaçla hizmet veren Tanıtma Dairesi tarafından değişik konularda 51.000 fotoğraf hazırlanmıştır. 1951 yılı ve sonrasındaki dönemde gerçekleşen bu çalışmalar Avrupa'nın farklı şehirlerinde sergi salonlarında, garlarda, hava alanlarında, acenta ve otellerin fotoğraf teşhir alanlarında sergilenmiştir. Yine aynı amaç için hazırlanan Türkiye'yi tanıtan filmlerde tarihi ve doğal güzelliklerin yanında güncel olarak Türkiye'de yapılan kalkınma hamleleri ile sayıları artan fabrikalar, barajlar, yollar, limanlar vb. çalışmalar yer almıştır. Turizm ile ilgili yapılan düzenlemeler, yasalar çıkarılarak yapılmaya çalışılırken bir taraftan da turizm ile ilgili kuruluşlar ortaya çıkmaya başlamıştır.

Hükümetin turizme yönelik müspet bakış açısı turizmi geliştirme amacıyla kurulmuş ve yararlı dernekler arasında gösterilen Ege Turizm Cemiyeti Başkanı Suad Yurdkoru, Marshall Planı'nda ki yardımlarından faydalanarak gerek turizm açısından önemli olan Ege'nin tanıtılması ve gerekse İstanbul'un cazibe merkezi olması için ellerinden geleni yapacaklarını belirtmiştir (BCA, 502/24093.105613.70). Türkiye Turizm ve Otomobil kurumunu da turizm faaliyetlerinde kullanılmak üzere Marshall Planı'nda ki yardımlardan yararlanmak istediğini belirten dilekçesi bulunmaktadır (502/24093.105613.57). Turizm faaliyetleri çerçevesinde dünya turizmindeki bakış açılarını öğrenmek amacıyla Paris'te düzenlenen Turizm Komisyonu Genel Kurul toplantısına Müsteşar Cahid Hayta, hükümeti temsilen katılmıştır (BCA,

502/23967.105113.4). Hükümet 1952 yılında, kurulmuş olan Türk Turizm Kurumunun yararlı derneklerden sayılması için karar almıştır (30.18.1.2/128.27.14). Demokrat Parti'nin ilk dönemi için gerçekten ciddi anlamda turizmde kayda değer gelişmeler ortaya çıkmıştır. Özellikle otel sayılarının artması sonucu birçok otelin turizm müessesesi belgesi almak için hükümete başvuruda bulunduğu görülmektedir (BCA, 30.18.1.2/129.53.10). Aynı şekilde turizme bağlı olarak birçok işletmenin de kurulduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan hükümet, turizmi geliştirmek amacıyla turistik bölgelere uzanan karayolu ağını yeniden ıslah etmek amacıyla harekete geçmiştir (Akşam, 9 Kasım 1950, s. 2).

Hükümet, yabancı yatırımların önünü açmak ve turizm gelirlerini artırmak amacıyla 1953 yılında ikinci bir teşvik yasası daha çıkarmıştır (Babalık, 2019, s. 366). 6086 Sayılı Turizm Endüstrisini Teşvik Kanunu 6 bölüm ve 40 maddeden oluşmaktadır (T.C. Resmi Gazete, 22 Mayıs 1953). Kanunun ilk üç maddesi turizm müessesesi niteliği taşıyacak fiziki alanlarla ilgilidir. Buna göre “*Madde 1: Bu kanunun ikinci maddesi gereğince tayin olunan vasıfları taşıyan oteller, pansiyonlar, gazino ve lokantalar, plajlar, kamplar, eğlence yerleri, spor ve avcılık tesisleri, kaplıcalar, istirahat ve tedavi müesseseleri ve hu sayılanlara mümasil tesislerden, mevcut veya yeniden kurulacak olanlar bu kanunun tabkikatında Turizm müessesesi sayılırlar. Bu müesseselere ait olup doğrudan doğruya kendi hizmetlerinde işletecek ulaştırma tesis ve vasıtalarının bu kanunun hükümlerinden faydalanırlar. Madde 2: Turizm müesseselerinin ve bunlara ait olup hizmetlerinde kullanılacak ulaştırma tesis ve vasıtalarının haiz olacakları vasıflar, Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğünün teklifi üzerine Turizm Danışma Kurulu tarafından tespit ve İcra Vekilleri Heyetince tasdik olunur. Madde 3: Bu kanunda yazılı hükümlerden faydalanmak için bir Turizm müessesesi belgesi alınmış olması şarttır. Yerli ve yabancı hükmi ve hakiki şahıslar tarafından kurulmuş veya kurulacak müesseselerden ikinci madde hükümlerine göre tespit edilecek vasıfları haiz oldukları veya haiz olacakları dilekçelerinde belirtilenlerin talepleri Merkez Turizm Komitesince uygun görüldüğü takdirde bunlara Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğünün teklifiyle Başvekâletçe Turizm müessesesi belgesi verilir* (T.C. Resmi Gazete, 22 Mayıs 1953, s. 6301). Görüldüğü üzere tam bir teşvik kanunu olan Turizm Endüstrisini Teşvik Kanunu ile vergiden on yıl süreyle muafiyet başta olmak üzere, turizm yatırımları için arazi tahsisi, yabancıların çalıştırılması, kredi kolaylığı gibi önemli kazanımlar ortaya çıkmıştır (T.C. Resmi Gazete, 22 Mayıs 1953, s. 6302). Kanundan sonra teşvikten yararlanmak üzere birçok işletmenin hükümete başvuruda bulunduğu görülmektedir. 1954 yılında yasalaşan 6224 sayılı Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu, Turizm Endüstrisini

Teşvik Kanunu'nu destekleyen hatta birbirini tamamlayan kanun olarak ortaya çıkmıştır. Bu yasayla yabancıların turizm işletmelerine sahip olması ve turizme yönelik yatırımlarının önü açılmıştır (Kozak, Kozak, & Kozak, 2012, s. 105). 1953 yılında ayrıca yaklaşık 12 bin km karelik turistik yollar programı hazırlanmıştır. Bu program sayesinde Türkiye'ye yönelik tur sayılarında artış olacağı öngörülmüştür.

Basın Yayın ve Turizm Umum Müdürü Halim Alyot, turizmdeki gelişmelere bağlı olarak tarihi yerlerin turizme açılması ve deniz turizminin geliştirilmesine yönelik özellikle Ege'de bulunan ören yerlerindeki yasakların kaldırılması için mücadele etmiştir. Halim Alyot 1953 yılında Foça'daki askeri yasak bölgenin kaldırılması meselesi kapsamında, gerek halkın ve gerekse bölgedeki belediye başkanlarının talebi üzerine turizmin teşviki ve Foça'da hafriyat yapılması ile ilgili olarak hükümetten destek talebinde bulunmuştur (BCA, 30.1.0.0/103.646.7). Demokrat Parti turizmin gelişmesi adına iş adamlarına büyük destek vermiştir. Ahmet Eskiyan kardeşlere, Ayhan Şahenk, Durmuş Yaşar, Mazhar Zorlu, Süleyman Ferit Eczacıbaşı gibi iş adamları Demokrat Parti'nin turizm politikasına destek vermişlerdir (Çoban, 2022). Bu bağlamda Turizm Müessesesi Belgesi'ne sahip otel sayısı artış göstermeye başlamıştır. 1955 yılında İstanbul'da ilk beş yıldızlı otel olarak Hilton otelinin açılması hem konaklamaya hem de turizme büyük desteğin sağlanmasına zemin hazırlamıştır. Aynı yıl 300 milyon sermayeli Türkiye Turizm Bankası kurulmuştur.

1955 yılında Turizm Bankası Anonim Şirketi'nin kurulması turizm faaliyetleri açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Kuruluş amacı olarak *“Memleketimizde iç ve dış turizmi geliştirmek ve her çeşit banka muameleleriyle iştiğal etmek ve merkezi Ankara'da olmak üzere elli yıl müddet ve on milyon türk lirası sermaye ile kurulmasına başlanan “Türkiye Turizm Anonim Şirketi'nin Maliye Vekâletinin muvafık mütalaasına dayanan İktisat ve Ticaretinin 20/06/1955 tarihli ve 11634/49799 sayılı yazısıyla gönderilen ilişik esas mukavelenamesi ve sermayesinin dörtte birinin yatırıldığını gösteren banka mektupları, İcra Vekilleri Heyetince 23/6/1955 tarihinde tetkik edilerek, mezkûr şirketin kurulmasına izin verilmesi”* şeklinde açıklanmıştır (BCA, 30.18.1.2/140.60.12). Turizm Bankasının kurulması akabinde özellikle ulaşım ağının geliştirilmesi adına çaba gösterilmiştir. Demiryollarının iktisadi dönüşüme tabi olması, karayollarının iyileştirilmesi ve en önemlisi hava yollarında yaşanan gelişmeler turist sayısında artışı da beraberinde getirmiştir. Aslında yapılan tüm bu çabalar, etkili bir turizm planlamasının kuruluş aşamalarını oluşturmaktadır. Örneğin 1955 yılında Ticaret ve Turizm Yüksek Okulu'nun açılması bu kuruluşun önemli nüvelerinden biriydi (Duman, 2014, s. 72). Bu okulun amacı

kalifiye personel yetişmesine yardımcı olmaktır. Aynı şekilde bu okullardan mezun olacak öğrenciler turizme ciddi katkılar sunacaktır.

1957 yılındaki seçimlere girerken Demokrat Parti'nin seçim vaatleri arasında “*Memleketin iktisadi gelişiminde gittikçe artan bir öneme sahip olan turizm için, ülkenin tanıtımı için gerekli çalışmalar yapılacaktır*” (BCA, 30.1.0.0/54.328.6) ifadesi yer almaktadır. Bu anlamda İstanbul'un imar planının turizmin gelişmesine bağlı olarak yeniden ele alındığını belirtmek gerekir (Erer, 1963, s. 262). Gerçekten 1957 yılı genel bütçesinde İstanbul Belediyesi'ne ciddi bütçe aktarıldığını o yıl yapılan düzenleme sayesinde İstanbul'da yolların genişletildiğini, konaklama için otellerin yapıldığını ve tüm bunlardan dolayı İstanbul halkının Menderes'e yönelik ciddi bir teveccüh beslediği ifade edilmektedir (Bayar, 1986, s. 158-162). Turizmdeki önemli gelişmelerden biri de 1957 yılında 4951 sayılı yasa ile Basın Yayın ve Turizm Vekâleti'nin kurulmasıdır (Eroğul, 1990, s. 139). Bu yasadan sonra 265 sayılı kanunla birlikte Turizm ve Tanıtma Bakanlığı resmen kurulmuştur. Bakanlık görevine de İbrahim Sıtkı Yırcalı getirilmiştir. Turizm ve Tanıtma Bakanlığı'nın kurulmuş olması turizm faaliyetlerine daha fazla önem verileceğinin de göstergesidir. Daha önce Menderes Hükümet programlarında yer almayan turizm konusu, Aralık 1957 yılında okunan V. Menderes Hükümeti'nin programında yer alan önemli başlıklarından biri olmuştur. 4 Aralık 1957 Çarşamba günü hükümet programını okuyan Adnan Menderes'in turizme yönelik bakış açısı şu şekildedir: “*Muhterem arkadaşlarım; Memleketimizin iktisadi inkişafına muvazi olarak turizm mevzuu da gittikçe artan bir ehemmiyet ve vüsat iktisap etmiştir. Tabii ve tarihi zenginliklerimizi ve millî değerlerimizi içte ve dışta tanıtmak gibi mühim ve şümüllü bir faaliyet mevzusunu da ihtiva eden bu işleri, matbuata müteallik vazifelerle birlikte bilumum müdürlüğün idaresi altında bırakmak artık mahzurlu görülmüş ve basın-yayın ve turizm işlerini ayrı bir vekâlete tevdi etmek lüzumu hâsıl olmuştur*” (Neziroğlu & Yılmaz, 2013, s. 1210).

1958 yılındaki Karayolları Genel Müdürlüğü'nün bütçe görüşmelerinde turizm gelişimi için yolların iyileştirileceği ifade edilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 11, C. 2, s. 20). Özellikle turistik bölgelere yönelik yol çalışmalarının yapılması, yolların ıslah edilmesi bu anlamda önemli olmuştur. Basının turizme yönelik algısının değişmesi, turizmin gündem olmasına katkıda bulunmuştur. Bu anlamda Ulus Gazetesi yazarı Haluk Cillov, Türkiye'nin turizme vereceği destek sayesinde dış ticaret açığını kapatacağından bahsederek şu ifadelerle çağrıda bulunmuştur: “*Turizm, Türkiye'nin döviz temin edecek büyük bir iktisadi faaliyet koludur. Türkiye tarihi eserlerle doludur. Yol meselesini kısmen halletmiş bulunuyorsunuz. Turist arabası ile gelir. Turistlerin huzurunu temin edecek tesisleri kurunuz. Mevzuatları ıslah ediniz, kolaylık temin*

ediniz, göreceksiniz ne kadar çok sayıda turist gelecektir. Milyonlarca döviz bırakacaklardır. Turizm her yıl Yunanistan'a 130.000.000 dolar, İtalya'ya 600.000.000 dolar, Almanya'ya 1.000.000.000 dolar döviz getirmektedir. Buna en büyük ehemmiyeti veriniz'' (Ulus, 18 Eylül 1959). V. Menderes Hükümeti'nin turizm anlamında inşa sürecinin kopuk kopuk da olsa Turizm Bakanlığı'nın kurulmasıyla ivme kazandığı görülmektedir. Ancak 27 Mayıs Askeri Darbe'si sonrası Başbakan Adnan Menderes ve diğer bakanlar tutuklandığı için Menderes dönemi siyasi anlamda sona ermiştir. Gerçekleşen askeri darbenin turizm faaliyetlerini sekteye uğrattığını belirtmek gerekir.

SONUÇ

Türkiye'deki turizmin inşa sürecinin, Demokrat Parti dönemiyle başladığı iddia edilebilir ve bu dönemde turizmin ekonomik ve sosyo-kültürel potansiyeli giderek daha fazla fark edilmeye başlanmıştır. Özellikle 1950'li yılların ortalarından itibaren Türkiye'nin turizm potansiyeli hızla gelişmiştir. Demokrat Parti hükümeti, turizmi teşvik etmek ve ülkenin turistik cazibesini artırmak ve tanıtım faaliyetlerine ağırlık vermek amacıyla önemli adımlar atmıştır. Bu adımların başında turizmi desteklemek için yabancı sermaye yatırımlarını teşvik etme gelmektedir. Yatırımcıların ülkeye turistik tesisler inşa etmeleri teşvik edilmiştir. Bu, otel sayısının artmasına ve turistik altyapının gelişmesine katkı sağlamıştır. Ayrıca, 1953 ve 1957 yıllarında çıkarılan teşvik kanunları, turizm sektörünün büyümesine önemli katkılarda bulunmuştur. Bu kanunlar, yatırımcılara vergi avantajları ve teşvikler sunarak turizm sektörünü desteklemiştir. Turizm Bankası'nın kurulması da bu dönemin önemli gelişmelerinden biridir. Bu banka, turizm sektörüne finansal destek sağlamış ve turizm yatırımlarını finanse etmek için kaynaklar sunmuştur. Ayrıca, turistik bölgeler arasındaki ulaşımı kolaylaştırmak ve turistik destinasyonlara erişimi artırmak amacıyla turistik yolların geliştirilmesi gibi altyapı çalışmaları da yapılmıştır. Bu dönemde Turizm ve Tanıtma Bakanlığı'nın resmi olarak kurulması da Türkiye'nin turizm faaliyetlerine verdiği önemi göstermektedir. Bu bakanlık, turizm politikalarını belirlemek, tanıtım faaliyetlerini yürütmek ve turizm sektörünün gelişimini desteklemek amacıyla oluşturulmuştur.

Demokrat Parti dönemi Türkiye'deki turizmin başlangıcı olarak kabul edilebilir ve bu dönemde atılan temel adımlar, Türkiye'nin turizm sektörünün büyümesine ve gelişmesine katkı sağlamıştır. Bu süreç, Türkiye'nin uluslararası turizm pazarında önemli bir oyuncu haline gelmesine zemin hazırlamıştır.

Kaynakça

- Çoban, F. E. (2022). *Demokrat Parti Döneminde Hükümet İş Adamı İlişkileri*. İzmir : Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Ahmad, F. (1993). *The Making Of Modern*. London and New York: Routledge.
- Albay, M. (2004). *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Altınbaş, A., & Şahin, F. K. (2007). Reşit Saffet Atabinen (1884-1965) ve Türk Turizmine Katkıları. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 9-36.
- Ağaoğlu, S. (1972). *Demokrat Partinin Doguş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru*. İstanbul: Baha Matbaası.
- Babalık, B. B. (2019). DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ TÜRKİYE'NİN TURİZM POLİTİKASI (1950-1960). *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 358-371.
- Bayar, C. (1986). *Başvekilim Adnan Menderes*. İstanbul: Tercüman Yayınları.
- Demirel, T. (2021). *Türkiye'nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Dodd, C. H. (1992). The Development of Turkish Democracy. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 16-30.
- Duman, T. (2014). Mesleki ve Teknik Eğitime Öğretmen Yetiştiren Yükseköğretim Kurumlarının Kuruluşu, Gelişimi ve Kapatılmaları. *Journal Of Research In Education And Society*, 65-92.
- Emir, O. (2022). *Türkiye Turizminin Sistem Dinamikleri Yaklaşımı Bağlamında Değerlendirilmesi ve Geleceğe Yönelik Öneriler*. İstanbul: Detay Yayıncılık.
- Erer, T. (1963). *On Yılın Mücadelesi Türkiye'de Parti Kavgaları*. İstanbul: Ticaret Postası Matbaası.
- Ergun, A. Y. (2017). *CHP'li Menderes (1931-1945)*. İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- Eroğul, C. (1990). *Demokrat Parti (Tarihive İdeolojisi)*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Findley, C. V. (2010). *Turkey, Islam, Nationalism, And Modernity*. New Haven & London: Yale University Press.
- Howard, D. A. (2016). *THE HISTORY OF TURKEY*. Santa Barbara: Greenwood.
- Kılçık, H. (1991). *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri ve Makaleleri*. Ankara: Demokratlar Kulübü Yayınları.
- Karpat, K. H. (1959). *Turkey's Politics THE TRANSITION TO A MULTI-PARTY SYSTEM*. PRINCETON: PRINCETON UNIVERSITY PRESS.
- Koçak, C. (2017). *CHP iktidarının Sonu, Türkiye'de iki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Kozak, N., Kozak, M. A., & Kozak, M. (2012). *GENEL TURİZM, İLKELER • KAVRAMLAR*. Ankara: Detay Yayınları.
- Neziroğlu, İ., & Yılmaz, T. (2013). *Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri C. II, (22 Mayıs 1950 – 20 Kasım 1961)*. Ankara: TBMM Basımevi.
- Sanbay, A. Y. (1991). The Democratic Party, 1946-1960. M. Heper, & J. Landau içinde, *Political Parties And Democracy In Turkey* (s. 119-133). London and New York: I. B. Tauris & Co Ltd Publishers.
- Tachau, F. (1991). The Republican People's Party, 1945-1980. M. Heper, & J. M.Landau içinde, *Political Parties and Democracy in Turkey* (s. 99-118). New York: I. B. Tauris & Co Ltd Publishers .
- Toker, M. (1991). *DP'NİN ALTIN YILLARI 1950-1954*. Ankara: BİLGİ YAYINEVİ.
- VanderLippe, J. M. (2005). *THE POLITICS OF TURKISH DEMOCRACY*. Albany: State University of New York Press.
- Zürcher, E. J. (2017). *TURKEY A Modern History*. London : I.B.Tauris & Co. Ltd.

Bölüm 2

**Mihver ve Müttefik Devletler
Arasında Kalan Türk Basınının
İkinci Dünya Savaşı'ndaki Sınavı**

Ahmet İLYAS¹

¹*Doç. Dr., Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
ahmetilyas@hotmail.com, orcid ID 0000-0001-9578-9160.*

Giriş

Birinci Dünya Harbi'nin sonucu, İkinci Dünya Savaşı'nın sebebi olarak ifade edilir. Savaş sonrası imzalanan ateşkes ve barış antlaşmaları çözüme kavuşmayan sorunlara yaşanacak felakete davetiye çıkarıyordu.¹ Özellikle toplumları kitle kültürü içinde politik imge etrafında şekillendiren devletler, savaşı topluma birer afyon olarak sunmayı başarıyorlardı. Savaş sonrası güçlenen radikal sağ, yeni bir dünya düzeni için adım attı. Faşizme dönüşen bu hareketin algoritmasında Birinci Dünya Savaşı sonrası oluşan ekonomik ve özelde kapitalizme tepki vardı.² Öte yandan 1918-1939 yılları siyasal portre açısından devletlerin değil şahsiyetlerin George Washington, Winston Churchill, Charles de Gaulle, Stalin, Mussolini, Hitler gibi kişiliklerin egemenliğini ön plana çıkardı. Dahası savaşın akabinde yıkılan imparatorlukların bıraktıkları boşlukları milletlerin kendi devlet payelerine düşen toprakları beğenmeme, daha fazla toprak alabilme hırsı da çok büyük sorundu.³ Barışı sağlama çabaları, yaşanan ekonomik buhran, kitlelerin memnuniyetsizliği daha büyük sorunların oluşmasına neden oldu.⁴ Versay Antlaşması'nın imzalanmış olması Fransızların Almanya'yı cezalandırmış gibi idrak edilirken; daha antlaşma imzalanmadan önce İtilaf Devletleri Başkomutanı Ferdinand Foch, bunun bir barış değil sadece bir ateşkestten ibaret olduğunu söylemesi ilginçti.⁵ Özellikle Birinci Dünya Savaşına sebep olan Balkanlardaki istikrarsız sınır anlaşmazlığı, Almanya'nın boşalttığı bölgelere Fransız ve İngilizlere bağlı devletçiliklerin inşa edilmesi küresel çatlaklara yer açıyordu.⁶

Belirtilen siyasal sorunlar, sınır anlaşmazlığı, uluslararası güven bunalımının tavan yapması, adil barış antlaşmalarının yapılmaması, Amerikan'ın Avrupa'daki sorunlara yabancılaşımaya başlayarak kıta Amerika'sına dönmesi bir yana 1929 yılıyla birlikte ayyuka çıkan ekonomik kriz, faşizmi ve kitleleri başka siyasal ideolojilere itti.⁷ Bu ideolojiler içerisinde Almanya'da özellikle ekonomik sorunlarla beraber, faşist eğilimler oluşmaya başlamış Adolf Hitler öncülüğünde bu eğilimler kurumsallaşarak Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi'nin oy oranının artmasına neden olmuştu.⁸ Hitler, kitle kültürünü politik imgeyle birleştirerek Alman toplumu tarafından kurtarıcı olarak inanılıyordu. Aynı şekilde her ne kadar savaşın galibi olsa da İtalya, savaş sonrası ciddi bir ekonomik krizle

¹ İlhan Tekeli-Selim İlkin, *İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 19.

² Erik Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl, 1914-1991 Aşırıliklar Çağı*, Everest Yayınları, İstanbul, 2011, s. 165.

³ Michael Howard, *The First World War*, Oxford University Press, Oxford, 2002, s. 142.

⁴ Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1993, s. 323.

⁵ Henry Kissinger, *Diplomasi*, İş Bankası Kültür Yayınları İstanbul, 2000,

⁶ Robert Mallett, *Mussolini and the Origins of the Second World War, 1933-1940*, PALGRAVE MACMILLAN, New York, 2003, s. 1.

⁷ Anthony P. Adamthwaite, *The Making of the Second World War*, Routledge, New York, 1992, s. 34-35.

⁸ Adamthwaite, *The Making of the Second World War*, s. 121.

karşılaşmış, yüzbinlerce kişi işsiz kalmıştı. Savaşın getirmiş olduğu yük, 1929 yılı ekonomik kriziyle birleşince hoşnutsuz bir durum ortaya çıktı.⁹ Bu koşullar altında yayılma hırsını, Roma'yı yeniden canlandırma propagandasıyla birleştiren Mussolini, kitleleri peşinden sürüklemeyi becerdi.¹⁰ Mussolini, İtalyan halkına vadettikleri, toplumsal anlamda bir dönüşümü içeriyordu. Toplum, Mussolini'ye bir tür kurtarıcı olarak bakıyordu. Bu sebeple faşizmin kitleleri hapsetmesi zor olmadı. Faşizmin, Mussolini ile önce toplumu akabinde kentleri dönüştürmesi Duce ünvanının kendisine verilmesini sağladı. Duce ünvanı lider ve kurtarıcı anlamıyla İtalya toplumu için bir özgüven yenilenmesi gibiydi.¹¹ Duce Mussolini'nin yayılmacı politikasının ilk refleksi de Etiyopya'ya saldırması oldu. Bu saldırı, Mussolini'nin hem Akdeniz hem de Balkanlardaki saldırgan durumunun fitilini ateşledi.

İkinci Dünya Savaşı'nın küresel olanağıyla ilgili önemli bir mücadele de uzak doğuda Japonya ile Çin arasında devam eden sorun yumağıydı.¹² Çin milliyetçiliğinin, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yükselmesi, bölgedeki çatışma ortamını etkileyen husustu. Japonya, Çin'in güçlenmesinin kendi hâkimiyetine bir engel olarak görüyordu.¹³ Aynı şekilde Sovyetler ile Japonlar arasındaki sınır çatışmaları da olası bir savaşı körüklüyordu. Bu sorunlar karşısında Milletler Cemiyeti'nin etkisiz kalması küresel barışın sağlanmayacağını göstermekteydi.

Avrupa'daki sorunların bir diğer sebebi de İspanya'da yaşanan 1936-1939 tarihlerini kapsayan iç savaştı.¹⁴ Savaş, Almanya ve İtalya'nın Genel Franco'yu desteklemesi, Sovyet Rusya'sının ise İspanya Cumhuriyeti Merkezi Hükümeti'ni arka çıkmasıyla başlamıştı. Bir tür vekalet savaşı olarak ifade edilen mücadele General Franco'nun zaferiyle sonuçlanmış, fakat bölgede istikrarsızlığın ortaya çıkmış olması sorunları daha artırmıştı.¹⁵ En önemlisi de savaş sonrası barışı sağlamak, silahsızlanmayı yaygınlaştırmak için yapılan konferanslar etkisiz kalmış, İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasına kimse engel olamamıştı. Savaşın başlaması ihtimal dahilindeydi. Özellikle Fransa ve İngiltere zaman kazanmaya çalışıyor, başta Almanya olmak üzere İtalya'nın saldırgan tutumunu görmemezlikten geliyordu. Ancak savaşın başlaması ihtimaline karşı da bir

---

⁹ John Gooch, *Mussolini's War, Fascist Italy From Triumph To Collapse 1935-1943*, Pegasus Books, New York, 2020, s. 57.

¹⁰ Borden W. Painter, *Mussolini's Rome: Rebuilding the Eternal City*, PALGRAVE MACMILLAN, New York, 2005, s. 15.

¹¹ G. Bruce Strang, *On The Fiery March: Mussolini Prepare For War*, Preager, Westport, 2003, s. 14.

¹² Joanna Bourke, *The Second World War: A People's History*, Oxford University Press, Oxford, 2001, s. 56.

¹³ Bourke, *The Second World War: A People's History*, s. 57.

¹⁴ Frances Lannon, *The Spanish Civil War 1936-1939*, Osprey Publishing, Wellingborough, 2002, s. 84.

¹⁵ Stanley Payne, *The Spanish Civil War, The Soviet Union, and Communism*, Yale University Press, New Haven, 2004, s. 288.

silahlanma yarışı da başlamıştı. 1 Eylül 1939 tarihinde Almanya birkaç caydırıcı operasyondan sonra Polonya'ya savaş açarak İkinci Dünya Savaşı resmen başladı.

İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye

Bağımsızlık Savaşı, Türkiye'yi önemli ölçüde insan ve fiziki güç açısından zaafa uğratmıştı. Mustafa Kemal öncülüğünde bir tarafta yapılan reformlarla Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı geleneğinden uzaklaşarak Batılı bir görünüm kazandırılmaya çalışıyor; diğer taraftan da beşeri ve fiziki yenilenme süreci başlatılıyordu.¹⁶ Savaş sonrası Türkiye'de reform ve inkılap adına önemli dönüşümler yaşandı. Kültürel, eğitim, sanat, sağlık, toplum mühendisliği hep bu inkılapların gölgesinde gerçekleştirildi. Modernleşme açısından Türkiye, kendine Batıyı örnek almış, Batıdaki hukuk normlarından, sosyal hayatı düzenleyen hususlar, Türkiye toplumunda görülmeye başladı.¹⁷ Kemalist Türkiye'si en azından Batılı bir devlet olma adına Tanzimat'tan itibaren başlayan radikal modernleşme çabalarını daha somut daha sürekli hale getirme konusunda ciddi bir özneydi.

Kemalist yönetim sadece modernleşmeyle ilgilenmiyor iç sorunları çözme adına da girişimler bulunuyordu. Toplumsal barışın sağlanması, millet kavramını ulusal devlet modeliyle çözmeyi göze almıştı. Ülke içerisinde çıkan ayaklanmalar ya eski düzeni getirme çabası ya da ayrılıkçı adımlar atmaya çalışanlardı. Tüm bu sorunların gerisinde iktidar savaşı da Mustafa Kemal'i zorlayan bir tablonun ortaya çıkmasına neden oldu. İdeolojik tartışmalar, genellikle Mustafa Kemal'in liderliği sorunuydu.¹⁸ Evet Mustafa Kemal, ulusal mücadelenin lideriydi. Ancak Cumhuriyet'in oldubittiyle ilan edilmesi ve kurulan Halk Partisi'nde bağımsızlık mücadelesine katılanların birçoğunun tasfiye edilmesi, muhalefeti tek çatı altında topladı. Esasen bu muhalefet, kendisini birinci Meclis'te grup olarak ifade etse de kurumsallaşma açısından Cumhuriyet sonrasını beklemeliydi.¹⁹ 1924'te muhaliflerin bir araya gelerek oluşturdukları Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Halk Fırkası adına önemli bir siyasi rakipti. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, her ne kadar varoluşsal bir tavrısa da iktidar olmayı düşünmemişti.²⁰ Mustafa Kemal de başlangıçta bu partiye karşı agresif bir tavır takınmamıştı. Hatta muhalefetin baskısı sonucu İsmet Paşa'nın Başbakanlıktan alınıp yerine Ali Fethi

---

¹⁶ Howard, *The First World War*, s. 142.

¹⁷ David Kushner, "Ataturk's Legacy: Westernism in Contemporary Turkey", edi: Jacob M. Landau, *Ataturk And the Modernization of Turkey*, Westview Press, Boulder, 1984, s. 233-234.

¹⁸ Charles H. Dodd, "Ataturk And Political Parties", edi: Jacob M. Landau, Metin Heper, *Political Parties And Democracy In Turkey*, I.B. Tauris & Co Ltd Publishers, London, 1991, s. 30-31.

¹⁹ Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020, s. 22.

²⁰ Erik Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1992, s. 67.

Bey'in getirilmesine de tepki göstermedi.²¹ Ancak 1925 yılında Doğu'da ortaya çıkan Şeyh Said İsyanı ve sonrası gelişmeler, İstiklal Mahkemeleri aracılığıyla Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasına, İzmir Suikastı ile de muhalefetin tümünden susturulmasına zemin hazırladı.²² 1930 yılındaki Ali Fethi Bey'e kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası da, henüz inkılapların oturmadığını, muhalefetin az da olsa halen varlığını devam ettirdiği iddiasıyla 99 gün sonra kapatıldı.

Cumhuriyet Türkiye'sinin dönüştüğü bir diğer alan dış politikaydı. Sürekliliğin bozulduğu, yeniden inşa diplomasinin uygulandığı ve batıya rağmen batıcılığın kabul edildiği Kemalist dönemi Türk dış politikası, esasında bağımsızlığını özneye alan başka milletlerin bağımsızlığına saygı gösteren bir yapıdaydı.²³ Savaş sonrası Lozan'dan kalan sorunlar, diplomatik süreç ve uzlaşma içerisinde, ön plana alınarak çözülmeye çalışıldı. Türkiye'nin bu denli yaklaşımı Batılı devletleri, Türkiye'ye yönelik şüphenin kalkmasına yardımcı oldu. Türkiye ise bir taraftan Sovyetlerle mesafeli bir dış politika izlerken, Düvel-i Muazzama'ya karşı bağımsızlığına saygı gösteren ve eşit bir tutum sergileyenlerle ise pragmatik bir süreci kabul etti.²⁴ Sorunlar adım adım çözüldükçe 1930 sonrası Türkiye, özellikle Almanya ve İtalya'nın saldırgan tutumuna karşı de facto durumunun gerçekleşmemesi adına birtakım adımlar atmak zorunda kaldı. Özellikle İtalya'nın Akdeniz'de hayal kurduğu imparatorluk²⁵, Türkiye'nin toprak bütünlüğüne aykırıydı. Bu sebeple Türkiye Balkan Devletleriyle birlikte bölgesel güvenlik adına bir araya gelmeleri konusu elzemdi.²⁶

1934'te iktidara gelen Almanya boş durmuyordu. Almanya, Mart 1938'de Avusturya'ya işgal etti.²⁷ Aynı yıl Çekoslovakya'yı baskı altına aldı ve Münih Antlaşmasıyla Çek Hükümeti Almanya kontrolüne geçti. Bu olaylar karşısında başta İngiltere olmak üzere Fransa ve diğer Avrupa devletleri Almanya'yı yatıştırma stratejisini izledi. Tüm bu işgaller esasen savaşın başlayacağını bir göstergesiydi. Türkiye ise bu gelişmeler ışığında Balkan Antantı ile batı, Sadabat Paketi ile de doğu sınırlarını güvenceye altına almaya çalıştı.²⁸ 1936'da Boğazların tam hâkimiyetinin kendisine geçtiği Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ne imza attı.

²¹ Alexander Lyon Macfie, *Profiles In Atatürk*, Roudledge, London, 1994, s. 162.

²² Azmi Nihat Erman, *İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri*, Temel Yayınları, İstanbul, 1971, s. 7; Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, s. 122.

²³ William Hale, *Turkish Foreign Policy Since 1774*, Routledge, London, 2013, s. 56-57.

²⁴ Hüner Tuncer, *Atatürkçü Dış Politika*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008, s. 23.

²⁵ Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, *Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl, Cumhuriyet'in İlk On Yıl Yılı ve Balkan Paketi (1923-1934)*, Ankara, 1974 s. 276.

²⁶ Hale, *Turkish Foreign Policy Since 1774*, s. 53.

²⁷ Bourke, *The Second World War: A People's History*, s. 237.

²⁸ Ömer Kürkçüoğlu, *Türk İngiliz İlişkileri 1920'lerden 1950'lere*, Basın-Yayın ve Enformasyon, Ankara, 1985, s. 72-85.

Bu iki gelişme esasen Türkiye'nin savaş öncesi savunma tedbirlerine yönelikti. 1939'da Fransa ile yaşanan Hatay sorunu Türkiye lehine çözümlenmiş, olası bir Türkiye-Fransa küskünlüğünün önüne geçilmişti. Atatürk'ün ölümü üzerine Cumhurbaşkanı seçilen İsmet İnönü, Türkiye'nin dış siyasasında savaşın kıyısında bir ülkeye liderlik edecekti. Genel olarak ihtiyatlı bir karakter olan İnönü, henüz savaş başlamadan dış ilişkilerde birinci adam oldu.²⁹ Türkiye, özellikle İngiltere'nin gerek Montrö'deki tutumu ve gerekse Hatay sorununda çözüme yakın yaklaşımı nedeniyle biraz da kendini korumak amacıyla Akdeniz'in güvenliği için iş birliğine gitti. Aynı iş birliği süreci Fransa ile de yaşandı. Esasında bakıldığında sanki Türkiye'nin Batı demokrasisi cephesinde yani Müttefiklerin yanında yer alacağı hissediliyordu. Ancak durum farklıydı, Türkiye bu dönemde dış politikacıların ifadesiyle aktif tarafsızdı.

Türkiye'nin dış politikadaki müttefiklerle olan bu iş birliğinin aksine Mihver Devletlerin öncüsü olan Almanya ile ekonomik açıdan tam bir bağımlılık yaşıyordu.³⁰ Özellikle Sovyetlerin, henüz savaşın arifesinde Almanya ile Saldırmazlık Paktı'nı imzalaması Türkiye'yi zor durumda bırakmıştı.³¹ Ancak yine de Türkiye, Sovyetleri kendi üstüne çekmeme konusunda dirayetli davranmaya çalışıyordu. Türkiye hem mihver hem de müttefiklere yönelik her iki tarafı da hoş tutma anlayışından savaş öncesi ve savaş sırasında vazgeçmedi. Aynı şekilde her iki taraf da Türkiye'yi yanına çekme stratejiden ayrılmadı. Dönemi gazetecilerinden Zekeriya Sertel, yaşanan her iki tarafın Türkiye'yi yanına çekmek konusundaki basına yansıdığı haliyle yaşanan propaganda süreçlerine şu şekilde yaklaşmaktadır: "*İngilizler ve Fransızlar memleket içinde propaganda faaliyetine geçmişlerdi. Bunlar da Türk kamuoyunu ve hükümetini kazanmaya çalışıyorlardı. İki blok da dünya savaşına hazırlanıyordu. Böyle bir savaşta Türkiye'nin durumu çok önemli olabilirdi. Onun için Türkiye'yi kazanmaya büyük değer veriyorlardı. Sovyet basın ataşesi de arada bir basını dolaşiyor, onları aydınlatmaya çalışıyordu. Fakat bütün bu propagandanın üstünde Sovyet dostluğu duruyordu. Her yıl 1921 Sovyet-Türk Dostluk Antlaşması ve Büyük Ekim Devrimi'nin yıldönümü münasebetiyle Sovyetler lehinde yazı yazmak, basında gelenek haline gelmişti. Basın Yayın Genel Müdürlüğü bir-iki gün önce bütün başyazarlara bu tarihleri hatırlatırdı. Atatürk, Sovyet dostluğuna büyük önem verirdi. Bu dostluğa herhangi bir gölge düşmemesine dikkat ederdi. Sık sık basına Türk-Sovyet dostluğu konusunda yazılar yazmak için direktifler verilirdi.*"³²

²⁹ Edward Weisband, *Turkish Foreign Policy, 1943-1945, Small State Diplomacy and Great Power Politics*, Princeton University Press, Princeton, 1973, s. 33.

³⁰ Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi 1938-1945*, C. I., İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 242-250.

³¹ Onur İşçi, *Turkey And The Soviet Union During World War II*, I.B. Tauris, London, 2019, s. 5.

³² Sertel, *Hatırladıklarım*, s. 189.

Türkiye her ne kadar savaş dışı kalmaya çalıştıysa da her an savaşa girecek gibi tedbirlerini almaya çalıştı. Savaşın başlangıcında yayınlanan tebliğe göre öncelikle asker celbi ile ilgili karar alınarak askere almalar başladı. Akabinde yaşanması muhtemel ekonomik sorunlar ve askerlerin ihtiyacının karşılanması için bazı kısıtlamalara gidildi. Yayınlanan tebliğe göre “*Memleketimizde her nevi gıda maddeleri, halkımızın ve ordumuzun ihtiyacını bir seneden fazla müddet idare edecek kadar bol ve iyidir. Hükümetçe zamanında alınmış olan tedbirler, hiçbir muntıkada ve hiçbir büyük şehrimizde ne bugün ne de yarın için gıda sıkıntısı olmasına imkân bırakmayacak şekildedir. Bu tedbirlerin iyi işlenmesi için de harekete geçilmiştir. İntikâr yapmak kasdile toptancılığa heves edenleri, lüzumsuz fiyat yükseltenleri Hükümet mütemadiyen takip edecektir. Bu gibiler şurasını açıkça bilmelidirler ki, memlekette halk ihtiyacına yarayan maddeler üzerinde, intikâr yapmak kastına, en şiddetli tedbirlerle mukabele göreceklidir. Eğer kanunlarımız kâfi değilse Büyük Meclisten, buna mani olacak salahiyetleri talep etmekte ve her nerede olursa olsun ihtikârcıların ticarethanelerine, fabrikalarına, depolarına ve evlerine el koymakta Hükümet tereddüt etmeyecektir.*”³³ Alınan karara binaen devlet temel gıdalarda stoklamaya gitti.³⁴ Öte yandan “*Memleketin bazı muntıklarındaki ihtiyat erleri bir buçuk ay talim ve terbiye için askerlik mükellefiyeti kanununun 58. maddesine uyarak silahaltına çağırılmaktadırlar*”³⁵ denilerek askere alma hızlanmış toplam ordu 120 binden, 1,5 milyona yükseltildi. Erkeklerin çoğu silah altında tutulduğu için ekonomi, kıtlık ve enflasyondan çok zarar gördü.³⁶ Bu bir anlamda üreten kesimin tüketici olması demektir. Özellikle temel gıdalarda üretimin durmasıyla birlikte ekmek, şeker, pirinç ve diğer tüketim fiyatlarında çok ciddi bir artış yaşandı.³⁷ Aynı şekilde ilaç tüketimine yönelik bir kısıtlama getirildi. Çok elzem olmadığı sürece ilaca ulaşım, şartlara bağlandı. Devletin fiyatlara direk müdahalesine, hayat pahalılığına yönelik atılan tüm adımlara rağmen, Türkiye ekonomisi savaşın başlangıcından sonuna kadar ciddi bir ekonomik bunalımın içerisindeydi. Savaşın diğer devletlere oranla Türkiye’nin bu denli hayat pahalılığı ve ekonomik bunalımı yaşamasının sebebinin Türkiye’nin henüz yeni bir savaştan çıkmış olması, ekonomik anlamda bağımlılığın devam ediyor olması, üretimin kısıtlı olması ve ödenen borçlar dolayısıyla ekonomide yatırımın sınırlı olmasıydı. Almanya’nın Polonya’ya saldırmasıyla başlayacak olan dünya savaşında Türkiye, en azından savaş dışı kalmaya çalışmış bir ülke konumundaydı.

³³ BCA, 30.1.0.0/34.204.

³⁴ BCA, 30.18.1.2/93.107.10.

³⁵ BCA, 30.1.0.0/34.204.1/4.

³⁶ Norman Stone, *Turkey, A Short History*, Thames & Hudson, London, 2019, s. 241.

³⁷ BCA, 490.1.0.0/63.240.9.

İkinci Dünya Savaşı ve Basına Getirilen Kısıtlama

Almanya'nın Polonya özelinde yapmış olduğu işgal, büyük harbin başlangıcını ilan etmişti. Türkiye ise kendi haznesinde birtakım önlemler alarak savaş dışında kalmaya çalıştı. Savaş öncesi ve savaş sırasında basında tedrici bir değişim hemen ön plana çıktı. Özellikle basına yüklenen vazife Cumhuriyete hizmet etmektir. Bu hizmetin karşılığı ise sansür, baskı ve hükümetin belirlediği politikalar ışığında yayın yapmaktır. Zekeriya Sertel'in belirttiği üzere basının savaş öncesi ve sırasında savaşan taraflar üzerinden bir propaganda yapmaları yasaktı. Daha da ötesi Bakanlar Kurulu tarafından sık sık gazeteler kapanabiliyordu. Bu durum hem gazetecileri ürkütüyor hem de bağımsız bir gazeteciliğin yapılmasına engel oluyordu. 1931 tarihli Matbuat Kanunu, hükümetin gazeteleri kapatma yetkisine dayanıyordu.³⁸ Milli Şef İsmet İnönü, henüz 1931'de Matbuat Kanunu dolayısıyla basın üzerinde düşüncelerini şöyle açıklamıştı: “*Memlekette matbuat olmaksızın halk idaresinin bulunduğunu farz etmek ihtimali yoktur. Matbuat hürriyetinin zararlarını, evvela arkadaşları olan diğer matbuat bertaraf etmek mecburiyetindedir. Evvela matbuat yekdiğerini murakabe etmelidir. Fena sözler, fena neşriyat memleketin efkârını fena istikamete sevk ediyorsa buna iştirak etmeyen matbuat tek cephe olarak cesurca diğerinin üzerine atılması, mütemediyen efkâr-ı umumiyeyi tenvir etmesi, zehirden kurtarması lazımdır. Bir milletin efkârına her gün bir fikir telkin etmek iddiasında bulunanlar birtakım murakabelere tabi olmalıdır. Bu murakabelerin başında evvela diğer matbuat gelir. Ondan sonra cemiyetin siyasi hayatında bulunanlar murakabe ederler. Kanuni murakabeler son çaredir.*”³⁹ Esasen Milli Şef, hükümetin gerektiğinde basını baskı altına alabileceğini bunu da millet ve devlet için elzem olduğunu belirtmekteydi.

Matbuat Kanunu, 1938'de değişikliğe uğratarak bundan böyle gazetelerin sıkıyönetimce kontrol altına alınması sağlandı. Aynı şekilde 1940 yılında yapılan değişiklikle:

*“Türklerin milli duygularını inciten ve tarihini yanlış gösteren yazılar ve ülkenin güvenliğiyle ilgili konular hakkında yapılmakta olan soruşturmalardan ve yine güvenlik bakımından alınan önlemlerden bahseden yazıların yayımlanması yasaklanmıştır.”*⁴⁰ Hıfzı Topuz da basına uygulanan baskının neticelerinden bahsederken, gazetecilerin nefes almakta dahi zorlandıkları ve özgürce yayın yapamadıklarından şikayet etmekteydi.⁴¹ Savaş boyunca neredeyse kapatılmayan gazete veya dergi yok gibiydi. Kapatılan gazete ve

³⁸ Murat Güvenir, 2. Dünya Savaşında Türk Basını, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1991, s. 209.

³⁹ Fuat Süreyya Oral, Cumhuriyet Basın Tarihi 1923-1973, Sanayii Nefise Matbaası, Ankara, 1973, s. 130.

⁴⁰ Atilla Girgin, Türkiye'de Yerel Basın, Der Yayınları, İstanbul, 2009, s. 204.

⁴¹ Hıfzı Topuz, Türk Basın Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 169.

dergilerin başka isimlerle de açılması yasaklanmıştı. Öte yandan kapatılan gazetelerin niçin kapatıldığı da belirtilmezdi. Bu açıdan bakıldığında hemen hemen bütün basının istim üstünde oldukları aşıkardı. Aşağıdaki tablo kapatılan gazetelerin genel durumunu göstermesi açısından önemlidir. Tabloda gazetelerin kapatılma süreleri ve kim tarafından kapatıldığı da belirtilmekteydi.⁴²

Gazete ve dergi adı	Toplam kapanma süresi	Kapatılma sayısı	Kapatılan
Cumhuriyet	5 ay 9 gün	5	3 kez hükümet 2 kez sıkı yönetim
Tan	2 ay 13 gün	7	4 kez hükümet 3 kez sıkı yönetim
Vatan	7 ay 24 gün	9	5 kez hükümet 4 kez sıkı yönetim
Tasvir-i Efkâr	3 ay	8	4 kez hükümet 4 kez sıkı yönetim
Vakit	12 gün	2	1 kez hükümet 1 kez sıkı yönetim
Yeni sabah	6 gün	3	1 kez hükümet 2 kez sıkı yönetim
Akbaba	47 gün	4	1 kez hükümet 3 kez sıkı yönetim
Son Posta	11 gün	4	4 kez hükümet
Haber	10 gün	2	2 kez hükümet

Tablodan da anlaşılacağı üzere kapatılmayan gazete yok gibiydi. Kapatmanın bazen yazıyla bazen de telefonla bildirilmesi esastı. 1940 yılında Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü olarak anılacak olan Matbuat Umum Müdürlüğü oluşturuldu.⁴³ Bir anlamda Matbuat Umum Müdürlüğü, basını kıskaç altına alan kurum haline geldi. Zaten kurulma sebebi olarak milli politikaya uygun olarak propaganda yapmak, iç ve dış yayımları takip etmekte.⁴⁴ Hükümet, 20 Temmuz 1940 tarihinde gazetelere gönderilen talimatta, bundan böyle dış haberleri yalnız Anadolu Ajansı'ndan alacaklarına dair ibareydi. Bu ibare esasen savaşla ilgili gelişmelerin sadece hükümetin haber vereceği bilgiyle sınırlı olması demekti. Hükümetin basından istediği özetle türdeşleşme ve tekleşmeydi. Basının en korktuğu olgulardan biri de hain damgası yemektir. Zira 1931'de yürürlüğe giren 1881 Sayılı Matbuat Kanunu'nun 12. Maddesine göre vatan, milli mücadele, Cumhuriyet ve devlet düşmanlığı yüzünden hüküm giymiş olmaları

⁴² Alpay Kabacalı, *Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü*, Gazeteciler Cemiyeti Yayını, İstanbul, 1990, s. 143.

⁴³ BCA, 30.18.1.2/91.44.18

⁴⁴ BCA, 30.10.0.0/85.560.4.

yasaklanmıştı.⁴⁵ Madde açık bir şekilde belirtilen hususlardan dolayı hemen hemen bütün gazetecilerin damgalanması kolaydı. Bu açıdan bakıldığında ciddi manda bir basın özgürlüğüne pranga vurulmuş gibiydi. Aynı şekilde Millî mücadelede işgal altında düşman emellerine hizmet edici neşriyat yapmış olmamak. Türkiye’de ecnebilerin gazete ve mecmua çıkarması mahallî hükümetlerin ayrıca müsaadesine ve umumî neşriyatını idare edecek olanın Türk vatandaşı olmasına bağlıydı. Bu gazete ve mecmualar Cumhuriyet Hükümetinin dahilî ve haricî siyaseti aleyhinde neşriyat yapamazlardı.⁴⁶

Matbuat Umum Müdürlüğü sadece haberlerin yazılışı ile ilgilenmezdi. Haberde kullanılan fotoğraflar, o fotoğrafların nasıl kullanılacağı, içerik analizi de müdürlüğün görevleri arasındaydı. Matbuat Umum Müdürlüğü, basını sık sık uyarması normalleşmeye başladı. Örneğin gazetelere gönderilen uyarılardan bazı şunlardı:

“Ankara: 14/12/1940

(Reisicumhur İsmet İnönü, Ankara civarında küçük bir seyahat yapmak üzere Ankara’dan hareket etmiştir.)

Gazeteler bunun haricinde hiçbir şey yazamayacaklardır.

Basın Yayın Genel Müdürü

Ankara: 28/5/1941

Son günlerde İstanbul matbuatında dikkat çeken bir genişlik alan malum polemiklere, yarın sabahtan itibaren ve kesin olarak son verilecektir. Matbuatımızın her hususta dikkatli ve ılımlı bir yayınlara birleşik, Türk kamuoyunun gerçek yansıtıcısı olarak kalmasını rica ederim.

Basın Yayın Genel Müdürü Selim E. Sarper

Ankara: 14/6/1941

Tasvir-i Efkâr Gazetesi Müdürlüğü’ne

13 Haziran 1941 tarihli sayımızın birinci sayfasında, Türkiye hakkında Berlin’den gelen haber telgrafına 36 puntoluk başlık koymanız, bu husustaki talimatın ruhuna aykırıdır. Bu vaziyetinizin dolayısıyla, sizi talimata aykırı hareket etmiş saymaktayız. Saygılarımı sunarım.

Basın Yayın Genel Müdürü”⁴⁷

Basını baskı altına alan önemli kurumlardan biri de Trakya ve Marmara bölgelerinde ilan edilen Sıkıyönetim Komutanlığı’ydı. 23 Kasım 1940 tarihinde

⁴⁵ T. C. Resmi Gazetesi, Sayı 1867, 7 Teşrinievvel 1336 (8 Ağustos 1931), s. 732.

⁴⁶ T. C. Resmi Gazetesi, Sayı 1867, 7 Teşrinievvel 1336 (8 Ağustos 1931), s. 732.

⁴⁷ Halil Emre Deniz, *Türk Basınında Vesayet Rejimi ve Basın İlan Kurumu*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2019, s. 87.

sıkıyönetim komutanlığına Ali Rıza Artunkal getirildi.⁴⁸ Sıkıyönetim Komutanlığı yukarıda da belirtildiği üzere *Örfî İdarenin Vazife ve Salahiyetleri* adlı başlıkta görülecek lüzum üzerine meskenleri ve her türlü cemiyet, kulüb gibi teşekküllere ait binaları ve bunların müştamilâtını ve iş mahalleri ile sair kapalı yerleri ve mektup, telgraf vesair mersuleleri şahısların üzerlerini gece ve gündüz aramak ve bunlarda subut vasıtaları olan veyahut müsadereye tabi bulunan eşyayı zapt ve radyo, telefon ve telsiz gibi bilcümle muhabere vasıtalarını kontrol ve icabında tatil ve menetmek ve gazete, kitap vesair matbuaların tab ve neşrini veya hariçten idhalini menetmek ve matbaaları kapatmak ve matbuat ve telgraf ve mektup üzerine sansür koymak adlı maddelere dayanarak gazeteleri kapatma, gazetelerin haber kaynaklarını alıkoyma, gazetenin basıldığı yerleri denetleme yetkisine sahip oldu.⁴⁹ Ayrıca hükümet, Sıkıyönetim Komutanı Ali Rıza Artunkal'dan İstanbul basınının denetlenmesini ve arzu edilmeyen haberlerin bildirilmesini de talep etti.⁵⁰

Basına savaş dönemi boyunca getirilen baskı ve yasakların yanında yayın politikalarının ve içerik üretimi açısından da kontrol altında olduğu belirtilmişti. Matbuat Müdürlüğü, içeriğin yanında gazetelere şekil yönden de müdahale edebilirdi. Başbakan Refik Saydam imzalı gönderilen talimatta gazetelerdeki haberlerin duyurulmasında, başlıkların tek sütun halinde ve 24 puntoyu geçmeyecek biçimde yazılması istenmişti.⁵¹ Milli Şef İnönü'nün ve ailesinin fotoğrafı büyük, adı da büyük puntuyla belirtilecekti. Talimata uymayanların gazeteleri kapatılabildi. İsmet İnönü'nün eşinin bir kurum ziyaretinin gazetenin üçüncü sayfasında verilmesinden dolayı bir hafta kapatılan gazeteler de bulunuyordu.⁵²

Savaşın başlamasıyla birlikte basın üzerinde baskısını artıran hükümet, tüm basın kuruluş ve gazetecilerin basın birliğine girmesi zorunluluğu getirdi.⁵³ Aynı şekilde savaşın gidişatına göre bazen mihver bazen de müttefik devletler aleyhinde yazı yazılması da yasaklandı. Yakup Kadri yasaklarla ilgili olarak belirttiği şu hususlar, gazetelerin içine düştüğü durumu göstermesi açısından önemliydi: “*Bizim o zamanki rejimimiz bir Millî Şef rejimiydi. Hükümetin elinde gayet ağır bir basın kanunu vardı... Lakin nedendir bilmiyorum gerek o kanunun gerek bu idarenin hükümleri hep iç politikayla ilgili suçlar üzerinde işliyordu. Bir gazete kapatılıyordu, ama Hitler'i çıkardığı ya da Naziliği savunduğu için değil, filan bakanın aleyhinde bulunduğundan, falan devlet memurunun herhangi*

⁴⁸ BCA, 30.11.1.0/143.37.15.

⁴⁹ T. C. Resmi Gazetesi, Sayı 4518, 25 Mayıs 1940, s. 13857.

⁵⁰ BCA, 030.01/17.96.10

⁵¹ Günvar Otmanbölük, *Babiâli'nin Yarım Asırlıkları*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1986, s. 215.

⁵² Otmanbölük, *Babiâli'nin Yarım Asırlıkları*, s. 141.

⁵³ Kabacalı, *Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü*, s. 133.

bir suiistimalinden bahsettiğinden dolayı.”⁵⁴ Aynı şekilde Ahmet Emin Yalman da sık sık para ve kapatma cezası almalarından dolayı Başbakan Refik Saydam ile görüşerek şu ifadeleri kullandığını söylemektedir: *“Bu yaptığımız büyük haksızlıktır. Yazılacak, yazılmayacak konular hakkında bu kadar kesin görüşleriniz olduğuna göre bari sansür koyun, mesuliyeti kendi üzerinize alın. Şöyle cevap verdi: - Hayır, biz sansür lafından hoşlanmıyoruz, hiçbir zaman sansür koymayacağız, fakat siz, ne yazılacağını ve yazılmayacağını kavrayacaksınız. Kendi kendinizi bir düzeye sansür edeceksiniz. Böylece hem: Türkiye’de sansür var sözünü kimse ağzına almış olmayacak, hem de düzen ve otorite muhafaza edilmiş olacak.”*⁵⁵

Basına getirilen yasaklar, kapatılma tehdidi karşısında bazen bu sürecin dışına çıkanları, hükümet yalan haber ve milli hisleri inciten veya bu maksatla milli tarihi yanlış gösteren ve yazılar neşredenler elli liradan beş yüz liraya kadar ağır para cezası ile cezalandırıldıkları da oluyordu.⁵⁶ Bu tür cezalar genelde partili gazetecilere yönelikti. Bu dönemde partili çok sayıda partili gazeteci bulunuyordu. Hükümetin basını baskı altına alma metotlarından biri olan gazetecilere milletvekilliğini açma yolu, esasen onları kontrol altına alma modeliydi. Bu tutumla hem gazete sahipleri ve gazeteciler bağımlı hale gelecekler hem de basına müdahale şansını elde edecekti. İnönü döneminde birçok gazetecinin milletvekili vardı. Bunlar arasında Falih Rıfkı Atay, Asım, Us, Ahmet Şükrü Esmer, Hüseyin Cahit Yalçın, Sadri Ertem, Cavit Oral, Yunus Nadi, Abidin Daver, Ethem İzzet Benice, Ferit Celal Güven, Ömer Asım Aksoy, Fazıl Ahmet Aykaç, Alaattin Gövsa, Nafi Atuf Kansu, Suphi Tanrıöver, Ahmet İhsan Tokgöz. Hükümet, öte yandan CHP’nin V. Büyük Kurultayında almış olduğu şu kararlar basını daha da bağımlı hale getirdi:

*“Sahibi Partili olan gazete ve mecmuaların yazıları ile Parti azalarının neşriyatı Parti prensipleri bakımından göz önünde tutulur. Partili gazeteciler, mecmua sahipleri ve muharrirlerle bu yolda görüş birliğine yarayacak temas ve toplantılar yapılır. Partililer sermayesiyle alakalı ve idaresinde müessir buldukları gazete, mecmua ve matbualarda Parti program ve nizamnamesine, iç ve dış siyasetin ana hatlarıyla yüksek devlet menfaatlerine aykırı düşen yazılar neşrettiremezler.”*⁵⁷

Basının kontrol edilmesi meselesi hükümetin öyle bir gündem maddesi olmuştu ki haber kaynaklarının tespit edilmesi, yayınlanacak haberin niteliği ve

⁵⁴ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1984, s. 184.

⁵⁵ Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim C. II*, Pera Turizm Ticaret A. Ş., İstanbul, 1997, s. 1122.

⁵⁶ Selcen Korkmazcan, “İkinci Dünya Savaşında Türk Basınına Yönelik İç ve Dış Müdahaleler”, *Tarihin Peşinde*, S. 17, 2017, s. 246.

⁵⁷ *CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları 29 Mayıs 1939-3 Haziran 1939*, Ulus Basımevi, Ankara, 1939, s. 82.

içeriğinin belirlenmesi önemli hale gelmişti. Hükümet bu amaç için bir komisyon oluşturma kararını aldı. Buna göre “İntişar eden gazetelerin günlük siyasi vukuat üzerine yazdıkları yazıları ve başmakalelerin ve ajansların verdikleri haberlerin Türkiye menfaatine muvafık surette intişarına, temin için kendilerine dostane bir şekilde direktif vermek üzere Hariciye Vekâleti Umumi Kâtibinin riyaseti altında Vekâletinizce intihap olunacak bir zatın da iştirakiyle bir komisyon teşkilini muvafık görüyorum. Bu hususta icab eden direktifleri Matbuata vermek Dahiliye Vekâletince olacaktır. Bu komisyonun derhal işe başlamasını rica ederim.”⁵⁸ Oluşturulan komisyon, Celal Sait Siren ile Süleyman Saib Kıran tarafından oluşturuldu.⁵⁹ Komisyonlar basının savaş dönemi boyunca yayın politikasından tutun, köşe yazarlarının müttefik, mihver devletlerle ilgili genel tutumlarına ve gazete sahiplerinin ilişkilerine kadar genel bilgileri hükümet ile paylaştılar. 1944 yılında yayınlanan raporda basına yönelik herhangi bir baskı unsurunun kullanılmadığını ancak zararlı fikirlerin ülke içerisine sokulmasına da izin verilmediği, güç durumunda kalan gazetelere yardım yapıldığı belirtildi.⁶⁰ Savaş boyunca hükümet, esasen basına sansür, hapis ve para cezası, şantaj ve tek kaynaktan haberlere mecbur bırakarak onları kontrol altına almaya çalışmış ve başarılı olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'nın Yaygınlaşması ve Türk Basının Bakış Açısı

İkinci Dünya Savaşı'nda basının tutumu müttefik ve mihver devletlerin mücadelesini andırıyordu. Bir tarafta demokrasi tarafında yani müttefikleri destekleyen basın, diğer taraftan Almanya'yı destekleyen grup vardı. Bu durumun asıl sebebi hükümet gibi basının da savaşı hangi tarafın kazanacağına dair belirsizliği yaşamasıydı. Savaş boyunca Türk kamuoyunda etkili olan gazeteler Cumhuriyet, Akşam, Vatan, Tan, Yeni Sabah, Tanin, Tasvir, Son Posta, Vakit, Ulus'tu.⁶¹ Ancak basın, çoğunlukla hükümetin dış politikası etkisi altında kaldıysa da üçe bölünmüş gibiydi. Ulus Gazetesinin Yazı İşleri Müdürü Ahmet Şükrü Esmer, müttefikler lehine yazılar kaleme alırken, aynı gazetenin diğer yazı işleri müdürü Falih Rıfkı Atay ise mihver devletleri beklentileri yönünde yazılar yazmaktaydı. Cumhuriyet ve Tasvir-i Efkâr Alman yanlısı iken, Akşam, İkdam ve Vakit orta yol bir politika izlemekteydi. Yeni Sabah, Haber, Tan, Son Telgraf

---

⁵⁸ BCA, 30.10.00./85.558.16.

⁵⁹ BCA, 30.10.00./85.558.16.

⁶⁰ BCA, 030.01.0.0./42.249.3.

⁶¹ Topuz, *Türk Basın Tarihi*, s. 170.

ve Vatan belirgin şekilde Müttefik yanlısı, buna karşın Sertellerin Tan gazetesi ise Sovyet yanlısı ve Alman taraftarıydı.⁶²

Savaşın başlangıcıyla birlikte gazeteler de takım tutar gibi baskılar ışığında yayın yapmaya başladılar. Esasen yabancı devletlerin istihbarat yetkilileri de basını yakından takip ederek Türkiye savaşındaki konumunu anlamlandırmaya çalışıyorlardı. Çünkü onlar biliyorlardı ki basın hükümetin onlara belirttiği yayın politikasına göre şekilleniyorlardı.⁶³ Her ne kadar Türk basını bu baskıyı reddetse de basının hükümetin nezdinde olduğu aleniydi. Öte yandan yabancı basın, Türk basınına sansürlendiği, gazete kapatma ihtimali dahilinde yapılan baskılardan dolayı gazetecilerin özgür olmadığına dair haberler mevcuttu. Selim Deringil, bu haberler karşısında basının almış olduğu tutumuna şu şekilde yaklaşmaktaydı:

“Hükümet sözcüleri, Türkiye’de basın özgürlüğünün var olduğunu sürekli söylüyor, bu husus gazeteler tarafından da tekrarlıyordu. 18 Ocak 1940 günü Başbakan Refik Saydam, basın özgürlüğü konusunda mecliste bir açıklama yapmış ve birçok ülkede huzur ve istikrarın korunması ile basın özgürlüğünün bağdaşmayan kavramlar olarak görüldüğü halde, Türkiye’de basın özgürlüğünün bu istikrarın temel direği olduğunu belirtmiştir. Bu açıklama, kuskusuz, İnönü’nün bir direktifinin ürünüydü ve dış kamuoyuna yönelikti. İngilizler her zamanki gibi bu açıklamayı da ya kından izlemişler, çevirmişler ve Foreign Office’te dağıtımına sokmuşlardır. 9 Ekim 1939’da Yeni Sabah ve Tan gazeteleri, Alman basınında yer alan ve Türk basınına denetim altında oluşturulduğuna ima eden yazılan sert bir biçimde kınamışlardır. Tan, Türkiye’de sansür olmadığını belirtmiş ve gazetelerin hükümetin politikasını tümüyle onaylayan halkın görüşlerini dile getirdiğini söylemişti. Aynı bağlamda Yeni Sabah, özgür basının İnönü’nün ülkeye bağışladığı en büyük armağan olduğunu ilan ediyordu.”⁶⁴ Basının savaş boyunca çizmiş olduğu yayın politikasındaki zikzak, dış politikayla paraleldi. 1939-1941 dönemlerinde Türk dış politikası ve basın müttefiklere yakın bir politika izledi. 1941-1944 yılları arasında ise her iki tarafa mavi boncuk dağıtıldığı dönemdi. 1944-1945 arasında ise savaşın müttefiklerce kazanılması anlaşılınca müttefikler lehine yayınlar yapıldı.

Türk basınına yayın politikası savaşın başlangıcı olan 1 Eylül 1939’da Almanların Polonya’yı işgal etmesiyle başladı. Savaşın başlarında Alman taraftarı olan Cumhuriyet gazetesi yazarı Yunus Nadi, Almanların istekleri göz ardı edildiği için savaşın başladığını, Almanların kısa bir süre içerisinde

⁶² Erol Yüksek-Sevgi Satı, “İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Gazetecilerin Londra ve Berlin Gezileri ve İzlenimleri (1939-1942)”, *History Studies*, 12/6, Aralık 2020, s. 3403.

⁶³ Selim Deringil, *Denge Oyun, Türkiye’nin İkinci Dünya Savaşında Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014, s. 10.

⁶⁴ Deringil, *Denge Oyun, Türkiye’nin İkinci Dünya Savaşında Dış Politikası*, s. 9.

Polonya'yı ele geçireceğinden bahsetti. Yunus Nadi'ye göre, savaşın başlamasının sebebini müttefik devletlerde görmekteydi.⁶⁵ Bu arada Alman Büyükelçi Papan, 1940 yılında Yunus Nadi'yi ziyaret ettiğini ve Alman yanlısı yazılar yazması yönelik telkinde bulunduğunu belirtti.⁶⁶ Yunus Nadi, Alman taraftarı olduğunu hiçbir zaman gizlemedi. Yunus Nadi, Alman yanlısı politika izlemesine yönelik şu bakış açısı önemlidir: “*Biz de Cumhuriyet olarak İtalya'nın Mussolini faşizmini fersah fersah geride bırakan Alman faşizmine umutlarımızı bağlamış yayınımıza devam edip gidiyorduk... Dünya ahvali (durumu) kendi başına deveren ediyor, biz de ülkemizde ortaya çıkan yeni dünya şartlarına göre kendimize bir dünya uydurmuş dönüp gidiyorduk. (...)Almanya'nın propagandası ve hele Alman Nazizm'ine bakışımız, kantarın topuzunu kaçırmamıza neden oluyor, devletin genel siyasetindeki kıvraklığı bir türlü yakalayamadığımız oluyordu.*”⁶⁷ Bir diğer Alman yanlısı yapan Tasvir-i Efkâr gazetesi yayın hayatına yeniden 2 Mayıs 1940 tarihinde çıktığı için savaşın başlamasıyla ilgili bir haber yok. Tan gazetesi ise savaş ertesi yayınında Zekeriya Sertel, Nazizm'i eleştirerek, Almanların büyük bir faciaya neden olduğunu ve savaştan mağlup ayrılacağını ifade etti.⁶⁸ Tan gazetesinin Alman karşıtlığı politikası savaşın Almanlar lehine dönmesiyle birlikte ülke içerisinde birtakım sıkıntılar yaşamasına, hükümetle karşı karşıya gelmesine en önemlisi de Alman firmaların reklamlarını kesmesine sebebiyet verdi. Sovyet yanlısı olduğu bilinen Tan gazetesi, savaşın başında Sovyetlerin barışa hizmet ettiğini, savaştan uzak kalacağını belirterek, eğer savaş Balkanlar ve Sovyetler sınırına yaklaşmazsa Sovyetlerin bu ateş hattından uzak kalacağını ifade etti.⁶⁹ Savaşın başında hükümetin resmi yayın organı olan Ulus'ta ise Falih Rıfkı Altay ise hükümetin sergilediği belirsizlik çerçevesinde ve Türkiye'nin savaş dışında kalmasının, müttefik ve mihver devletlerin Türk kamuoyunu etkilemesinin önüne geçilmesi gerektiğini vurguladı.⁷⁰ Son Posta gazetesi de savaşın başlama sebebini Hitlerin yayınladığı önerilere cevap gelmediği, asker çıkarmaktan başka çarelerinin kalmadığı ifadesine yer vererek, Almanlara yönelik bir tavır takınmıştı.⁷¹

Savaşın başlangıcında Yeni Sabah, Haber, Son Telgraf ve Vatan gibi gazeteler ise müttefik devletler yanlısı bir politika izledi. Özellikle Almanların cesur bir şekilde Polonya'yı işgal etmesi ve diğer bölgeler için tehdit oluşturmalarına rağmen gazetelerin bu denli bir yaklaşım içerisinde olmaları önemli bir cesaretti.

⁶⁵ Yunus Nadi, “Avrupa Harbi Patlak Verdi”, *Cumhuriyet*, 02.09.1939.

⁶⁶ Cemil Koçak, “Türk Basını Üzerindeki Yabancı Etkileri”, *Tarih ve Toplum*, 1987, S. 38, s. 50.

⁶⁷ Emin Karaca, *Cumhuriyet Olayı*, Altın Kitaplar, İstanbul, 1994, s. 87.

⁶⁸ Zekeriya Sertel, “Şimdi Silahlar Konuşuyor”, *Tan*, 2 Eylül 1939, s. 5; Zekeriya Sertel, “Tek Başına Kalan Almanya”, *Tan*, 3 Eylül 1939, s. 5.

⁶⁹ Zekeriya Sertel, “Sovyet Rusya'nın Vaziyeti”, *Tan*, 7 Eylül 1939, s. 1-6.

⁷⁰ Falih Rıfkı Atay, “Harp ve Diğer Devletler”, *Ulus*, 7 Eylül 1939, s. 1.

⁷¹ *Son Posta Gazetesi*, 1 Eylül 1939, s. 1, 11.

Yeni Sabah gazetesinden Hüseyin Cahit Yalçın, Almanya'ya yönelik en sert eleştiriyi yapan gazeteciydi. Yalçın'a göre Almanların Versay'a sığınarak, sempati kazanmak, haksızlığa uğradım gibi olaya meşruiyet kazanma adına, gündeme gelmenin savaşın sebebi olarak görmemekteydi.⁷² Hüseyin Cahit, savaşın ilerleyen günlerde Almanya'ya yönelik eleştiri dozunu artırmaktaydı. Savaştan sadece birkaç ay sonra yayınladığı yazısında Almanya'yı tüm ülkeleri köle olarak kullanmak istediğinden bahisle şu ifadeleri kullanmıştır: *"Bugünkü Almanya bizi bir hayat sahası olarak yutmak ve köle gibi kullanmak istiyor. Bütün bu sözler bir muhakeme ve istidlal, bir zan ve vesvese, bir propaganda ve isnat değil, çıplak ve objektif realitelere müstenit hakikatlerdir."*⁷³ Aynı şekilde Yeni Sabah gazetesi, müttefik devletleri ise demokrasinin savunucu olarak görerek İngiltere ve Fransa'yı desteklemekteydi.⁷⁴ Vatan gazetesi yazarı Ahmet Emin Yalman da diğer gazeteciler gibi hem müttefiklerin tarafında hem de Türkiye'nin savaş dışı kalması taraftarıydı. 22 Ekim 1940 tarihinde Ahmet Ekim Yalman Türkiye'nin savaş dışı kalması gerektiğini belirterek şu ifadelere yer vermişti: *"Eğer Almanya ve İtalya, başka milletlerin hakkına ve istiklaline saygı duyan ve gösteren taraf olsaydı ve İngiltere aksi istikameti tutsaydı bizim hislerimiz elbette istiklale saygı gösteren tarafa akardı. Biz daima şunu tekrar ettik: Biz harp hariciyiz, fakat bitaraf değiliz."*⁷⁵

Bir de savaşın başlamasıyla tarafsızlık politikası izleyen gazeteler bulunuyordu. Akşam, İkdam ve Vakit ise orta yol bir politika izlemekteydi. Akşam gazetesi yazarlarından Necmeddin Sadak, savaşın sebebinin Hitler'in açıklamasında yer alan Almanların güvenliklerini tehdit eden her türlü faaliyetin gerçekleştiğini ifade etse de Almanların Polonya'ya bu tehditlere cevap vermesine mahal vermemesini eleştirmekteydi.⁷⁶ Sadak, aynı şekilde Cumhurbaşkanı İnönü'nün liderliğinde Türkiye'nin savaş koşullarından uzak kalacağını belirtiyordu.⁷⁷ Vakit'ten Asım Us, hükümet yanlısı bir politika içerisindeydi. Ona göre başlayan savaşta en iyi şey Türkiye'nin savaş dışı kalmasıydı. Almanların saldırısının maliyeti Alman toplumuna yüklenecekti. Almanların bu hareketi tüm dünyayı ateşe attığını ifade etti.⁷⁸ Ebuziyyade Velid'in çıkardığı İkdam gazetesi de savaşın başlarından itibaren hükümetin dış politikasına yönelik yayın yaptı. Savaş başladığında Almanların Polonya'yı işgalinden bahsetmiş yorum yapmamıştı.⁷⁹ Yukarıda da belirtildiği üzere savaşın

⁷² Hüseyin Cahit Yalçın, "Göring'in Nutku", *Yeni Sabah*, 11.09.1939,

⁷³ Hüseyin Cahit Yalçın, "Hakiki Türk Vatandaşı", *Yeni Sabah*, 27.01.1940, s. 5.

⁷⁴ Hüseyin Cahit Yalçın, "M. Daladier'in Nutku", *Yeni Sabah*, 23.09.1939, s. 3.

⁷⁵ Ahmet Emin Yalman, "Bizim İçin Yalnız Türk Taraftarlığı Var", *Vatan*, 22 Ekim 1940, s. 1.

⁷⁶ Necmettin Sadak, "Nihayet Harp Başladı", *Akşam*, 2.09.1939.

⁷⁷ Necmettin Sadak, "Nihayet Harp Başladı", *Akşam*, 2.09.1939.

⁷⁸ *Vakit*, 2 Eylül 1939, s. 1-7.

⁷⁹ *İkdam*, "Avrupa'da Harb Başladı", s. 1.

başlamasıyla birlikte Türk basınının yaklaşımı genellikle ihtiyatlı ve müttefiklerin tarafını destekler mahiyettedir. Almanların lehine yapanların cezalandırıldığı da görüldü. Örneğin Cumhuriyet gazetesi Alman taraftarlığı dolayısıyla 3 ay süreyle kapatıldı.⁸⁰

Almanya'nın Polonya'yı işgal etmesinden Nisan 1940 yılına kadar önemli bir hareket olmadı. Fakat Nisan 1940 Almanya, Danimarka ve Norveç'i istila etti. Alman taraftarlığını sürdüren Yunus Nadi, Almanların Danimarka, Norveç'i işgal etmesinin sebeplerine değinirken müttefiklerin Almanları baskı altına aldığını ülkede gıda sorununun çıktığını, demir ve çelik eksikliklerinden bahisle bu çıkarmayı meşru açıdan haklı hale getirmeye çalışmaktaydı.⁸¹ Cumhuriyet gazetesinin diğer yazarı Abidin Daver ise "*Almanlar müttefiklerden erken davranarak Danimarka ve Norveç'i işgale başlamıştır...Almanya'nın üstünlüğü de buradadır. O daima mütearrız vaziyettedir. Cebbardır, zalimdir, yalnız kuvvet iman etmiştir, devlet hukuku beynelmilel kaidelerdir...bir günde devleti yok eden ve başka bir devleti yok etmeye çalışan bu mütecaviz dinamizmi demokratlar gösteremezler. Onun için ilk darbeyi hep Almanya indiriyor ve indirecektir*" diyerek Almanlara olan güvenini yinelemiştir.⁸² Cumhuriyet gazetesinin bu denli Alman propagandası yapması gazetenin belli bir süre bizzat İnönü tarafından kapatılmasına zemin hazırladı. Alman yanlısı olarak bilinen Tasvir-i Efkar gazetesinden Ali İhsan Sabis, Almanların bu hareketine müttefik devletlerin cevap vermemesi halinde Almanların kazançlı çıkacağını belirtti.⁸³ Gazetenin diğer yazarlarından Peyami Safa da Almanların savaştaki hızına ve disiplinli ordusuna övgü düzmekteydi. Müttefik yanlısı gazetelerden Son Telgraf, Tan ve Vatan gazeteleri ise olayı münferit nitelerken, müttefik devletlerin bu konuda yetersiz kalmasını ve İngiltere'nin derhal harekete geçmesi gerektiğini vurguladılar.

Almanya'nın Fransa'yı ilerleyişi ve Avrupa'nın doğusuna doğru ilerlemesi Türk basınında mihver devletlere bir yöneliş olduğu gibi daha önce müttefik devletler taraftarı olan basının da Almanya'yı destekler vaziyette yayın yapması görülmeye başlandı. Bu durumun sebebi Türk dış politikasındaki Alman yanlısı bir tutumun gereği idi. Fransa'nın işgaliyle birlikte Alman taraftarı olan Cumhuriyet, Almanların Fransa'yı yok ettiği haberiyle okuyucunun karşısına çıktı.⁸⁴ Akşam gazetesinden Necmettin Sadak ise Türkiye'nin eksen kaymasını içerisine girmemesini, müttefik devletlerle olan antlaşmasına sadık kalmasını ve savaş dışı kalma seçeneğinin sonuna kadar kullanılmasını gerektiğini

⁸⁰ *Ulus*, 11 Ağustos 1940, s. 1.

⁸¹ Nadir Nadi, "Şimal'deki Harb ve Hadiselerin Muhtemel Neticeleri", *Cumhuriyet*, 11.04.1940, s.1-6

⁸² Hem Nalina Hem Mihna, "İki Devlet Daha Gitti", *Cumhuriyet*, 11.04.1940, s. 3.

⁸³ Ali İhsan Sabis, "Norveç'teki Askeri Harekât Meraklı Bir Safhada", *Tasvir-i Efkar*, 3 Mayıs 1940, s. 1-5.

⁸⁴ "Almanlar Paris'i Bombardıman Etti", *Cumhuriyet*, 4 Haziran 1940.

vurguluyordu.⁸⁵ Tan gazetesi müttefik taraftarı olarak, Fransa'nın yenildiğini ancak mücadelesine devam edeceğini bildiriyordu.⁸⁶ Türk basını için en kötü senaryo Türkiye-Fransa-İngiltere arasında imzalanan ve tarafların sınır güvenliği tehlikede olduğunda tarafların karşı devlete savaş açma durumuydu. Ulus gazetesinden Falih Rıfkı Atay, Türkiye'nin bu antlaşmadan dolayı mağdur olmaması adına: *"fakat bir gün maceraların bizim peşimize düşmeyeceğini kimse temin edemez. Vatanımız sarp dağlar, yalçın sahiller, dar geçitlerle bize bir büyük devletin müdafaa kudretlerini ve imkânlarını vermektedir. Bu kudret ve imkânları, bir saniye kaybetmeksizin, mütemediyen arttırmak, istihkâmlarla silahlarla, her türlü harp cihazları ile karada ve havada arttırmak lazım"*⁸⁷ diyerek Türkiye'nin maceradan uzak durmasını savaş dışı kalmasını öğütlemekteydi. Esasen Falih Rıfkı, bir anlamda hükümetin görüşünü yansıtıyordu. Savaş boyunca orta yolcu sayılan Vakit'ten Asım Us da savaş dışı kalma umudunu taşıyarak köşe yazısını şu çağrıyla bitiriyordu *"Türkiye, müttefik devletlere verdiği söze sadık olduğu kadar bu devletlerin beynelmilel hayatta hakkı ve kanunu hâkim kılmaya matuf olan harp gayelerine karşı sempatisini de tamamıyla muhafaza etmektedir."*⁸⁸ Müttefik devletlerin lehine yayın yapan Son Telgraf gazetesinden Etem İzzet Benice, savaş dışı kalmanın macera, his ve hevesten uzak kalmanın ve harbin dışında kalmanın en doğru yol olduğunu vurguluyordu.⁸⁹ Tan gazetesinden Zekeriya Sertel, İtalya'nın savaşa girmesinin savaşın Balkanlara sıçrayacağını ve Türkiye'nin kendi güvenliğini sağlayarak savaşmamayı tercih etmeli ifadesini kullanıyordu.⁹⁰

Fransa'nın işgali sonrası Türk basınında bir Alman hayranlığı ortaya çıkmıştı. Zira mihver devletler yönünü Balkanlara çevirmiş ve Almanların Türkiye'nin sınır komşusu olması bekleniyordu. İlk adım da Almanların Romanya'yı işgal etmesiyle başladı. Romanya topraklarının büyük kısmı Macaristan'a bırakılmış, Sovyetlerin protestosu başlamıştı. Almanya daha sonra İtalya ile Yunanistan'a saldırmış ve orayı işgal etmişti. Son olarak Bulgaristan'ın da ele geçirilmesiyle mihver devletler Türkiye'ye komşu olmuştu. Almanya'nın Türkiye'ye komşu olması Türk basını tarafından dehşet olarak nitelendirilmişti.⁹¹ Akşam gazetesinden Necmettin Sadak, Almanya'nın savaşı Balkanlara taşımasını eleştirerek Balkanlarda yaratmış olduğu tahribattan bahsetmişti.⁹² Müttefiklerin

⁸⁵ Necmeddin Sadak, "İttifak Siyasetimizde ve Harp Harici Vaziyetimizde Değişiklik Yoktur", *Akşam Gazetesi*, 17 Haziran 1940, s. 1.

⁸⁶ *Tan*, 17 Haziran 1940, s. 1.

⁸⁷ Falih Rıfkı Atay, "Büyük Vazife Başındayız!", *Ulus*, 16 Haziran 1940, s.1.

⁸⁸ Asım Us, "Türkiye'nin Hadiseler Karşısında Tutacağı Yol", *Vakit*, 16 Haziran 1940, s. 1.

⁸⁹ İzzet Benice, "Avrupa Harbi Karşısında Genç Türkiye", *Son Telgraf*, 18 Haziran 1940, s. 1-3.

⁹⁰ Zekeriya Sertel, "Türkiye'nin Vaziyeti Nedir?", *Tan*, 27 Haziran 1940, s. 1-4.

⁹¹ "İngilizlere Göre Balkan Vaziyeti", *Son Posta Gazetesi*, 22 Mart 1941, 1-3.

⁹² Necmettin Sadak, "Balkanlarda Harp", *Akşam Gazetesi*, 7 Nisan 1941, 1.

lehine yayın yapan Vatan gazetesinden Ahmet Emin Yalman ise Balkanlardaki savaştan kasıtlı Almanya'yı şu sözler sert bir biçimde eleştirmişti: “*Harbin Balkanlara yayılmasını istemeyen Almanya ve İtalya, harbi Balkanlara getiren Yunanistan ve Yugoslavya... Avrupa'nın sulhuna ve Almanya ile İtalya'nın emniyetine suikastlar hazırlayan mücrimler kundakçı Yunanistan yola gelmez Yugoslavya. Sonsuz sabır, hudutsuz alicenaplık gösteren devletler sulhçu Almanya ile kahraman İtalya. Bir sabah uyanınca öğrendik ki Yunanistan taarruza geçmiş, Almanya mukabil taarruza girişmeye mecbur kalmış.*”⁹³ Savaşın Balkanlara sıçramış olması İngilizlere olan güveni boşa çıkarırken, İngilizler, Türk basınındaki propaganda gücünü artırmak için bazı basın mensuplarını İngiltere'ye davet etti. Davete icabet edenler arasında Yeni Sabah'tan Hüseyin Cahit Yalçın, eski Müdafaa Vekili General Naci Tınaz, Sinop Milletvekili Amiral Fahri Ergin, Albay Rıza Yavuzalp, Ulus'tan Falih Rıfkı Atay ve Ahmet Şükrü Esmer, Akşam'dan Necmettin Sadak, Anadolu Ajansı Umumi Müdürü Muvaffak Menemencioglu, Vakıf gazetesinden Asım Us, Matbuat Umum Müdürü Selim Rauf Sarper, Matbuat Umum Müdürlüğünden Şekip Engineri, Cumhuriyet'ten Nadir Nadi, Yeni Asır'dan Şevket Bilgin, Nevzat Celal, Ziya Gevher Etili vardı.⁹⁴ İngiltere propagandasının yapıldığı en azından Türk dış politikasının da bu cihette yürüdüğü doğrudur. Ancak 1942 ile savaş artık mihver devletlerinin lehineydi. Almanya birçok yerde müttefik devletlere üstünlük sağlamıştı.

Türkiye'ye komşu olan Almanya, Türkiye'ye saldırmayacağına dair mesajlar verirken iki devlet arasında imzalanan 18 Haziran 1941 tarihli Türk-Alman Saldırmazlık Paktı önemli bir gelişmeydi. Cumhuriyet gazetesi Almanlara yönelik iyimser tutum ve Alman propagandası yaparken, Almanya'nın aniden Sovyetlere saldırmamasını adeta övüyor gibiydi.⁹⁵ Nadi Nadi, imzalanan bu paktın Türkiye'deki etkisini anlatırken kullandığı cümleler önemliydi: “*Geçen hafta imzalanan Türk-Alman dostluk paktının evvelki gün Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından ittifakla tasdik edilmesi, memlekette haklı bir sevinç ve memnuniyet Havası uyandırdı. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde cereyan eden bu tarihi celse ile Türk ve Alman milletleri arasındaki sarsılmaz dostluk dünya karşısında hakiki yerini almış ve bir an için bazı efkârı umumiyelerde hasıl olan yanlış kanaatleri ortadan silmiş bulunuyor.*”⁹⁶

Cumhuriyet gazetesi ayrıca Almanya ile kapalı olan ticaret yollarımızın açılmasını gerektiğini belirtti. Almanya, birçok cephede başarılı olurken,

⁹³ Necmettin Sadak, “Bir Tecavüzün Dehşet Verici Esbabı Mucibesi”, *Akşam Gazetesi*, 8 Nisan 1941, 1-4.

⁹⁴ Yüksek-Satı, “İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Gazetecilerin Londra ve Berlin Gezileri ve İzlenimleri (1939-1942)”, s. 3407.

⁹⁵ Ömer Rıza Doğrul, “Sovyet-Alman Harbini Doğuran Sebepler”, *Cumhuriyet*, 24 Haziran 1941, s. 3.

⁹⁶ Nadir Nadi, “Türk-Alman Dostluğu”, *Cumhuriyet*, 27 Haziran 1941.

Türkiye'nin en azından savaş dışı kalmasını sağlamak için propagandaya ihtiyacı vardı. Bu amacı gerçekleştirmenin yolu da savaşın başından beri kendisine sadık olan Türk basın mensuplarından bazılarını Almanya'ya davet etti. Davet edilenler arasında Akşam başyazarı Necmettin Sadak, Vakit başyazarı Asım Us, Cumhuriyet başyazarlarından Nadir Nadi, Türk Sözü sahibi Nevzat Güven ile Matbuat Umum Müdürü Selim Sarper'den oluşmaktaydı.⁹⁷ Gezi sonrası Cumhuriyet gazetesinde Nadir Nadi, Alman propagandasını yapmak için kaleme aldığı yazısında şu cümlelerle Almanya'yı anlatmıştır: “Gıda bahsinde bazı maddelerde darlık çekildiği doğrudur. Mesela şeker yalnız çocuklara ve hastalara ayrılmıştır. Süt ve tereyağı az verilmektedir. Buna mukabil patates ve lahana gibi sebzeler vesikasız satılıyor. Gittiğim yerlerde mariz ve hasta yüzölçümlü insanlara rastladığımı hatırlamıyorum. Bütün Almanya'da bir tek dilenci görmediğimi iddia edebilirim.”⁹⁸ Almanya bununla yetinmedi. Kendisi adına propaganda yapan gazetecilere rüşvet ve imtiyaz vererek kendisine bağlamaya çalıştı.⁹⁹

Almanların Sovyetlere yönelik saldırı planından sonra Türkiye'de Alman Büyükelçi Von Papen'e yönelik bombalı saldırısı sonrası Almanlara yönelik olumlu haberler artmaya başladı. Tasvir-i Efkar, olayı “*Von Papen ve refikasına tevcih edildiği zannedilen bu kötü niyetli tertip Ankara'da ve bütün yurttan derin teessür uyandırmıştır*” şeklinde haber etti.¹⁰⁰ Aynı gazete Ankara Valisi Nevzat Tandoğan'ın büyükelçinin yara almadan kurtulmasından dolayı fakirlere para dağıttığını ifade ediyordu.¹⁰¹ Suikast sonrası önemli ölçüde bir Alman taraftarlığı oluştu. Turancılığın ülke içerisinde etki uyandırması bu olay sonrasına rastlamaktaydı. Savaşın gidişatını ve Türk basınının mihver devletlere yönelik bakış açısının olumsuzla sonuçlanmasını sağlayan olay Almanların Sovyetler karşısındaki ilerleyişinin durması ve Sovyetlerin Almanları yenilgiye uğrattığı savaşı. Müttefiklerin İran'ı işgali üzerine Türkiye'nin müttefikler lehine savaşa girmesi baskısıyla birlikte Türk basınının rüşdünü ispat etme fırsatı doğdu. Almanların durdurulması sonucu Amerika, İngiltere ve Sovyetler arasında yapılan konferanslar dizisi Türk basını tarafından izlenmekteydi. Genellikle yapılan haberler Anadolu Ajansı'ndan alınan haberlerdi. Haberlerde yorum çok fazla olmazdı. Ancak Türkiye üzerinde müttefikler lehine oluşan baskı, gazetelerin sütunlarında yer almaya başladı. En çok da birkaç kez kapatılan Cumhuriyet gazetesindeki yayın politikasında değişiklik gözlemlendi. Gazete

⁹⁷ Yüksek-Satı, “İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Gazetecilerin Londra ve Berlin Gezileri ve İzlenimleri (1939-1942)”, s. 3410.

⁹⁸ Nadir Nadi, “Berlin'de Hayatın Manzarası”, *Cumhuriyet*, 19 Ağustos 1942, s. 1-3.

⁹⁹ Johannes Glasneck, *Türkiye'de Faşist Alman Propagandası*, Onur Yayınları, Ankara, 1976, s. 25.

¹⁰⁰ “Müessif Bir Bomba Hadisesi Daha Oldu”, *Tasvir-i Efkar*, 25 Şubat 1942, s. 1.

¹⁰¹ “Fon Papen Ankara Fakirlerine 1000 lira Teberrü Etti”, *Tasvir-i Efkar*, 4 Mart 1942, s. 1.

yazarlarından Nadi Nadi, bu konudaki eleştirilere şöyle cevap vermişti: “Politikadan hiçbir zaman fazla zevk almamışumdur. İnsan zevk almadığı bir iş, yapar mı? diyeceksiniz. Mecbur olursa, görev diye kabul ederse neden yapmasın? Halka ve devlete hizmet bilinci içinde ileri sürdüğüm doğru yanlış birtakım düşüncelerin yüksek yönetim basamaklarında doğurduğu kötü tepkiler hevesimi kırmıştı. Her gün "Oh ne iyi ediyorsunuz, bundan iyisi can-sağlığı" diye yukarıya alkış tutacaksın. Baştaki sağa sapsa sen bir adım arkadan sağa, sola sapsa sen bir adım arkadan sola. O, yerinde durursa sen de olduğun yere mihlanacaksın; yürürse yürüyeceksin (hep arkadan). Sonra zaten pek hoşlanmadığın politika konularında birgün yeni demeyeyim- baştakileri yadırgatan şöyle ayrı bir düşünce ileri sürdün mü senden kötüsü olmayacak. Rezil, çıkarıcı, namussuz, vatan haini sayılacaksın. Bu mu idi politika yazarlığı”¹⁰²

Türkiye'nin savaşa girme konusundaki şiddetli isteğin yaşandığı İsmet İnönü-Winston Churchill görüşmesi basında en çok yer alan haberdirdi. Ulus gazetesi bu görüşmeyi “Adana görüşmeleri esasında Türkiye'nin umumi tedafii emniyetini korumak bahis mevzuu olmuştur. Çünkü Türkiye'nin kuvvetli bulunması, sadece dünyanın bu bölgesi için değil, belki bütün dünya için hayırlı bir nizam amili olacaktır. Türkiye'nin politikası kimsenin meçhulü değildir. Bu politika daima açık ve dürüsttür. Ve hiçbir devlete karşı değildir. Biz kendi emniyetimizi, istiklalimizi alakadar eden meseleler önünde kendi kuvvetimize dayanarak bir nizam ve sulh amili olarak kalmayı hedef edindik. Adana görüşmeleri, herkesçe bilinen bu dürüst politikanın Büyük Britanya Hükûmeti tarafından da tam tasvibini göstermek itibarıyla güzel bir eser olmuştur. Bu bakımdan bu mülakat, yarının hadiseleri üzerinde de bir aşama teşkil edecek mahiyettedir. ve Türk-İngiliz İttifakında mündemiç bulunan mananın tam bir tezahürüdür”¹⁰³ şeklinde haber etmişti. Cumhuriyet gazetesi de mütteliklerin isteğinin sebebini Türkiye'nin sağlam dış politikasındaki başarısına bağlamaktaydı.¹⁰⁴ Adana görüşmeleri sonrası Moskova konferansı ve Kahire görüşmelerinde de Türkiye'nin savaşa dahil olmasıyla ilgili haberler Türk basınında dönmeye başlamıştı. Genelde basındaki ihtiyat dış politikadakiyle paraleldi. Tasvir-i Efkâr, gelen bu baskılara karşı Türk hükümetinin göğüs gereceğini, savaşa karar verecek olan merciinin millet olduğunu belirtiyordu.¹⁰⁵ Tan gazetesinden Zekeriya Sertel de Türkiye'nin savaş dışı kalabilmesine övgüyle yaklaşmaktaydı.¹⁰⁶ Yeni Sabah'ta manşetten verdiği haberde “Türkiye Doğru Yoldan Ayrılmaz” başlığıyla

¹⁰² Nadir Nadi, *Perde Aralığından*, İstanbul, Cumhuriyet Yayınları, 1964, s. 110.

¹⁰³ Adana Mülakatı”, *Ulus*, 3 Şubat 1943, s.4.

¹⁰⁴ Yunus Nadi, “Türkiye'nin Siyaseti”, *Cumhuriyet*, 14 Şubat 1943, s.2.

¹⁰⁵ “Karar Vermek Türk Milletinin Hakkıdır”, *Tasvir-i Efkâr*, 6 Kasım 1943, s. 1.

¹⁰⁶ M. Zekeriya Sertel, “Tahran Konferansında Verilen Kararlar Hakkında”, *Tan*, 8 İlkkanun 1943, s. 1.

okuyucunun karşısına çıktı.¹⁰⁷ Türkiye'nin müttefik bloğuna karşı sert tutumu üzerine İngiltere, Türkiye'nin Almanya'ya yönelik krom ihracatını durdurulmasını talep etti. Gerek savaşın gidişatı ve gerekse Almanya'nın savaşı kaybedeceği anlaşılınca Türkiye bu duruma olumlu yaklaştı. Öte yandan hükümet, ülke içerisinde Turancıları da tutuklatarak subniminal müttefiklere mesaj veriyordu. İnönü, Turancılarla yönelik bu hareketi şöyle nitelemekteydi: *"Türk milliyetçisiyiz, fakat memleketimizde ırkçılık prensiplerinin düşmanıyız. Turancılık fikri yine son zamanların zararlı ve hastalıklı gösterisidir. Turancılık Türk milletini bütün komsularıyla onulmaz bir surette derhal düşman yapmak için birebir tilsimi bulmuşlardır. Bu kadar şuursuz ve vicdansız fesatçıların tezvirlerine Türk milletinin mukadderatını kaptırmamak için elbette Cumhuriyetin bütün tedbirlerini kullanacağız."*¹⁰⁸

1945 yılının ilk aylarından itibaren Almanya, Japonya ve İtalya yenilgiye uğratılmıştı. 23 Şubat 1945 tarihinde Türkiye, mihver devletlere savaş ilan etti. Necmettin Sadak, savaşın bitişi ve Türkiye'nin savaş ilan etmesine yönelik bir formalitenin gerçekleştiği kanısındaydı.¹⁰⁹ Cumhuriyet gazetesi ise harbin bitmesinin esaslı karar olduğunu belirtiyordu.¹¹⁰ Ulus gazetesinden Falih Rıfkı da müttefiklerin savaşı kazanmasının demokrasi açısından kazançlı bir gelişme olduğunu, Türkiye'nin beş yıl boyunca çok sıkıntı yaşadığını ifade etti.¹¹¹ Nadir Nadi köşe yazısında *"Dünyanın altı yıldır çektiği ıstıraplarla karşılaştırıldığı zaman, Hitler'in bu cezasının kocaman bir hiçtir"* diyerek tarafını değiştirdiğini belirtiyordu.¹¹²

Sonuç

Türk basınının savaş dönemi boyunca sergilediği performans, Türkiye'nin aynı dönemde yürüttüğü dış politika kadar zikzaklıdır. Henüz savaş başlamadan basını baskı altına alan ve kanunlar çıkararak hükümet, aynı zamanda mihver ve müttefiklerin lehine veya aleyhine yazı yazılmaması konusunda uyarılarda bulundu. Bu uyarılar bazen para cezasına bazen de gazete kapatmaya kadar uzandı. Ancak bu çabalara rağmen savaşın başından bitişine kadar basın taraf tutma konusunda marjinaldi. Bu tarafgirlikleri nedeniyle de gazeteler, sıkıyönetim veya hükümet tarafından kapatma ile uğraşmak zorunda kaldılar. Savaşın başından Almanya'nın yenilgisine kadar Cumhuriyet gazetesinin Alman

¹⁰⁷ *Yeni Sabah*, "Türkiye Çizdiği Yoldan Ayrılmaz", 1943, s. 1

¹⁰⁸ "Cumhurreisinin Gençliğe Hitabı", *Tasviri Efkâr*, 20 Mayıs 1944, s. 1-3.

¹⁰⁹ Necmettin Sadak, "İki Yanlış Görüşü Bir Daha Düzeltmek İçin", *Akşam*, 26.3.1945, s.1

¹¹⁰ *Cumhuriyet*, 4 Ocak 1945, s. 1.

¹¹¹ Falih Rıfkı Atay, "Dünkü Tarihi Karar", *Ulus*, 24 Şubat 1945, s. 2.

¹¹² Nadir Nadi, "Hitlerin Ölümü", *Cumhuriyet*, 3 Mayıs 1945, s. 1.

yanlısı politika gütmesi ve bunu yayın hayatına yansıtması ilginçti. Bu ilginin canlı tutulmasında Almanya'nın reklamlar bahanesiyle gazetelere yapmış oldukları yardımlar ve Almanya'nın ne kadar güçlü olduğunu görmeleri için onları Almanya'ya davet etmesi etkili oldu. Aynı şekilde İngiltere de Türkiye'de bir kamuoyu oluşturma adına bazı gazetecileri İngiltere'ye davet etti. Basın bir anlamda müttefik ve mihver devletler arasında kalmış taraf seçmeye zorlanıyordu. Ancak bazı basın mensupları tarafsız kalma adına önemli işlere imza attılar.

Akşam, İkdam ve Vakit gazeteleri savaş boyunca tarafsız kalmaya, haberleri Anadolu Ajansı'ndan alarak haber yapmaya çalıştılar. Gazetede ki köşe yazarları da tarafsızlıklarına dikkat ettiler. Fakat tüm bu olgulara karşın Türk basını savaş boyunca hükümetin daha özeld e Matbuat Müdürlüğü'nün telkinlerinden sıyrılmadılar. Öyle ki müdürlükten gelen talimatlara birebir uyan durumlar bile oluştu. Aynı gün aynı haberi noktası, virgüline dokunmadan haberler gazetelerde yayınlandı. Türk basınının savaşın başındaki ortasındaki ve sonuna doğru yaklaşımında ya da hükümetin gazeteleri kapatmasından sonra da farklılıklar göze çarpıyordu. Örneğin Cumhuriyet gazetesi kapatılma hadisesinde akabinde suya sabuna dokunmayan haberlerle okuyucunun karşısına çıktı. Bu çalışmanın sonuçlarından biri de basının çok fazla iç olaylara, ekonomideki durgunluğa, hayat pahalılığına sırt çevirerek, hemen hemen yaklaşık beş yıl boyunca savaşla yatıp savaşla yatmasıydı. Savaşın sınırimıza yakın olması Türkiye'nin tehdit altında olması önemli olabilirdi. Ancak hayat devam ediyor ve toplum savaş koşullarının getirdiği sorunlarla mücadele ediyordu. Basının bu tutumu eleştirilmesi gerekiyordu. Bu çalışmanın bir diğ er sonuçlarından biri de hükümetin şantaj ve sansürle basını yola getirme çabalarının basın özgürlüğüne saygı gösterilmemesiydi. Bu konuda da hükümet basın özgürlüğü konusunda üzerine düşen görevi yapmadı.

Kaynakça

Arşiv

BCA

TBMM ZC

Basın

Akşam

Cumhuriyet

Son Posta

T.C. Resmi Gazetesi

Tan

Tasvir-i Efkâr

Ulus

Yeni Sabah

Kitap ve Makaleler

Adamthwaite, Anthony P., *The Making of the Second World War*, Routledge, New York, 1992.

Bourke, Joanna, *The Second World War: A People's History*, Oxford University Press, Oxford, 2001.

CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları 29 Mayıs 1939-3 Haziran 1939, Ulus Basımevi, Ankara, 1939.

Demirel, Ahmet, *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020.

Deniş, Halil Emre, *Türk Basınında Vesayet Rejimi ve Basın İlan Kurumu*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2019.

Deringil, Selim, *Denge Oyunu, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşında Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014.

Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, *Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl, Cumhuriyet'in İlk On Yıl Yılı ve Balkan Paketi (1923-1934)*, Ankara, 1974.

Dodd, Charles H.. "Ataturk And Political Parties", edi: Jacob M. Landau, Metin Heper, *Political Parties And Democracy In Turkey*, I.B. Tauris &Co Ltd Publishers, London, 1991, ss. 24-41.

Erman, Azmi Nihat, *İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri*, Temel Yayınları, İstanbul, 1971.

Girgin, Atilla, *Türkiye'de Yerel Basın*, Der Yayınları, İstanbul, 2009.

- Glasneck, Johannes, *Türkiye’de Faşist Alman Propagandası*, Onur Yayınları, Ankara, 1976.
- Gooch, John, *Mussolini’s War, Fascist Italy From Triumph To Collapse 1935-1943*, Pegasus Books, New York, 2020.
- Güvenir, Murat, *2. Dünya Savaşında Türk Basını*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1991.
- Hale, William, *Turkish Foreign Policy Since 1774*, Routledge, London, 2013.
- Hobsbawm, Erik, *Kısa 20. Yüzyıl, 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*, Everest Yayınları, İstanbul, 2011.
- Howard, Michael, *The First World War*, Oxford University Press, Oxford, 2002.
- İşçi, Onur, *Turkey And The Soviet Union During World War II*, I.B. Tauris, London, 2019.
- Kabacalı, Alpay, *Başlangıçtan Günümüze Türkiye’de Basın Sansürü*, Gazeteciler Cemiyeti Yayını, İstanbul, 1990.
- Karaca, Emin, *Cumhuriyet Olayı*, Altın Kitaplar, İstanbul, 1994.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri *Politikada 45 Yıl*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1984.
- Kennedy, Paul, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1993.
- Kissinger, Henry, *Diplomasi*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000,
- Koçak, Cemil, “Türk Basını Üzerindeki Yabancı Etkileri”, *Tarih ve Toplum*, 1987, S. 38, s. 50-52.
- Koçak, Cemil, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi 1938-1945*, C. I., İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.
- Korkmazcan, Selcen, “İkinci Dünya Savaşında Türk Basınına Yönelik İç ve Dış Müdahaleler”, *Tarihin Peşinde*, S. 17, 2017, ss. 241-265.
- Kushner, David, “Ataturk's Legacy: Westernism in Contemporary Turkey”, edi: Jacob M. Landau, *Ataturk And the Modernization of Turkey*, Westview Press, Boulder, 1984, ss.233-246,
- Kürkçüoğlu, Ömer, *Türk İngiliz İlişkileri 1920’lerden 1950’lere*, Basın-Yayın ve Enformasyon, Ankara, 1985.
- Lannon, Frances, *The Spanish Civil War 1936-1939*, Osprey Publishing, Wellingborough, 2002.
- Macfie, Alexander Lyon, *Profiles In Atatürk*, Roudledge, London, 1994.
- Mallett, Robert, *Mussolini and the Origins of the Second World War, 1933-1940*, PALGRAVE MACMILLAN, New York, 2003.
- Nadi, Nadir, *Perde Aralığından*, İstanbul, Cumhuriyet Yayınları, 1964.
- Oral, Fuat Süreyya, *Cumhuriyet Basın Tarihi 1923-1973*, Sanayii Nefise Matbaası, Ankara, 1973.

- Otmanbölük, Günvar, *Babıali'nin Yarım Asırlıkları*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1986.
- Painter, Borden W., *Mussolini's Rome: Rebuilding the Eternal City*, PALGRAVE MACMILLAN, New York, 2005.
- Payne, Stanley, *The Spanish Civil War, The Soviet Union, and Communism*, Yale University Press, New Haven, 2004.
- Stone, Norman, *Turkey, A Short History*, Thames & Hudson, London, 2019.
- Strang, G. Bruce, *On The Fiery March: Mussolini Prepare For War*, Preager, Westport, 2003
- T. C. Resmi Gazetesi*
- Tekeli, İlhan-İlkin, Selim, *İkinci Dünya Savaşı Türkiyesi*, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- Topuz, Hıfzı, *Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003.
- Tuncer, Hüner, *Atatürkçü Dış Politika*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008.
- Weisband, Edward, *Turkish Foreign Policy, 1943-1945, Small State Diplomacy and Great Power Politics*, Princeton University Press, Princeton, 1973.
- Yalman, Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, C. II, Pera Turizm Ticaret A. Ş, İstanbul, 1997.
- Yüksek, Erol- Satı, Sevgi, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Gazetecilerin Londra ve Berlin Gezileri ve İzlenimleri (1939-1942)", *History Studies*, 12/6, Aralık 2020, ss. 3399-3424.
- Zürcher, Erik Jan, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1992.

Bölüm 3

Manipülasyon Panoraması

Nurgül ERGÜL GÜVENDİ¹

¹Dr. Öğr. Gör., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü,
nurgulergul@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9473-1474

ÖZET

Bir kişinin bir başka kişiyi, bilinçli bir şekilde isteği dışında kendi etkisi altına almak, yönlendirmek ve davranışlarını değiştirmek amacıyla uyguladığı psikolojik ve sosyal etkiye manipülasyon denilmektedir. Bu etkinin olumlu ve olumsuz sonuçları bulunmaktadır. Zararlı manipülasyonun en önemli noktası, manipülatörün mağdurun zaaflarını bilinçli bir şekilde kullanarak, çıkar elde etme amacı taşımasıdır. İlişkilerde yaşanan manipülasyon nedeniyle, mağdurun bu durumu çok geç anlaması ve bu nedenle de psikolojik ve sosyolojik açıdan zarar görmesi gibi ciddi olumsuz durumlar oluşabilir. Literatürde manipülasyon türleri, manipülasyon stratejileri, manipülasyon etkileri gibi bağlamlarda birçok araştırma bulunmaktadır. Buna karşın konunun nedensellik ilişkileri içerisinde kuramsal boyutları ile incelendiği kapsamlı araştırmalar oldukça sınırlıdır. Bu nedenle manipülasyon olgusu ve bu olgu ile ilgili durumlar araştırılmıştır. Araştırmanın temel bağlamı manipülasyon olgusu ile ilişkili durumların (nedenler-sonuçlar), ilgili kuramlar çerçevesinde araştırılmasıdır. Araştırmanın manipülasyon olgusu, manipülasyon stratejileri, manipülasyon nedenleri, manipüle eden ve manipüle edilen kişilerin temel özellikleri, manipülasyonun neden olduğu sonuçlar ve özellikle de bu sorunun engellenmesine yönelik öneriler sunması bakımından literatüre katkı sunacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İletişim Psikolojisi, İletişim Sosyolojisi, İletişim ve Algı, Manipülasyon, Dilbilimsel Analiz.

Panorama of Manipulation

ABSTRACT

Manipulation is the psychological and social effect that a person exerts in order to consciously influence, direct and change another person's behavior against his will. This effect has positive and negative consequences. The most important point of harmful manipulation is that the manipulator aims to gain profit by consciously using the victim's weaknesses. Due to the manipulation in relationships, serious negative situations may occur, such as the victim's understanding of this situation too late and therefore psychological and sociological damage. In the literature, there are many studies in contexts such as manipulation types, manipulation strategies, manipulation effects. On the other hand, comprehensive studies in which the subject is examined with its theoretical dimensions within the causality relations are quite limited. For this reason, the phenomenon of manipulation and the situations related to this phenomenon were investigated. The basic context of the research is to

investigate the situations (causes-effects) related to the phenomenon of manipulation within the framework of related theories. It is thought that the research will contribute to the literature in terms of manipulation phenomenon, manipulation strategies, reasons for manipulation, the main characteristics of those who manipulate and are manipulated, the results caused by manipulation, and especially suggestions for the prevention of this problem.

Keywords: Communication Psychology, Communication Sociology, Communication and Perception, Manipulation, Linguistic Analysis.

GİRİŞ

Bir kişinin diğer bir kişiyi bilinçli olarak etki altına alması, yönlendirmesi ve kendi isteği dışında birtakım davranışlara yönlendirmesi durumu, manipülasyon olarak nitelendirilir. (Chapaux-Morelli ve Couderc, 2017: 8-9). Bu etkinin olumlu ve olumsuz sonuçları bulunmaktadır. Zararlı manipülasyonun en önemli noktası, manipülatörün mağdurun zaaflarını bilinçli bir şekilde kullanarak, çıkar elde etme amacı taşımasıdır. İlişkilerde yaşanan manipülasyon nedeniyle, mağdurun bu durumu çok geç anlaması ve bu nedenle de psikolojik ve sosyolojik açıdan zarar görmesi gibi ciddi olumsuz durumlar oluşabilir. Ayrıca manipülasyonun yapılma biçimi ve uygulanma amaçları doğrultusunda çeşitli manipülasyon türleri bulunmaktadır. Psikolojik, finansal, duygusal, sosyal, iletişimsel gibi manipülasyon türlerinin ortak noktası, mağdurun manipülatörün çıkarlarına göre davranmaya zorlanmasıdır. Psikolojik manipülasyonda, yetersiz hissettirme, aldatma ve taciz gibi stratejiler kullanılarak başkalarının algı veya davranışlarının değiştirilmesi amaçlanır (Braiker, 2004: 49-53). Manipülasyon zararlı olarak nitelendirilmesi için maddi ya da psikolojik bir çıkar amacıyla gerçekleştirilmesi gerekmektedir (Kantor, 2006: 81-82). Psikolojik manipülasyonun temelinde, manipüle eden diğer tarafı duygusal baskı olarak, davranışlarını kısıtlamayı amaçlar (Nagler vd., 2014: 47-52). Bu baskı kişilerin irade, duygu ve mantığını kullanmasına engel oluşturur (McGinn, 2014: 46-49). Manipülasyonun ikili ilişkiler üzerindeki etkisinin en yoğun olduğu ve psikolojik şiddet türleri içerisinde en tehlikeli yöntemlerden birisi, duygusal manipülasyondur (Clemner, 2017: 4). Psikolojide Gaslight yöntemi olarak adlandırılan duygusal manipülasyon, bireylerin gerçeklik algılarının yitirilmesi, kişinin bağlantı kurma yetisi kaybetmesi gibi ciddi şiddetli psikolojik sorunlara yol açar (Thomas, 2018, s. 117-118; Repke vd., 2017: 74-92). Gaslight yönteminin en önemli noktası, bu yöntemin etkilenmek istenen kişinin, istenilen baskı kurulana dek devam ettirilmesidir (Thomas 2018: 117-118; Stern, 2008: 304). Duygusal manipülasyon yapan bireylerin temel özellikleri ise bu kişilerin

bencil-benmerkezci, narsist ve antisosyal davranış bozukluğuna sahip olmalarıdır (Bursten, 1972: 318-320; Bereczkei, 2018: 32-51; Hofer, 1989: 91-101; Grieve, 2010: 945-950). Manipülasyona açık olan bireylerin temel özellikleri ise, başkaları tarafından onaylanma ihtiyacı yüksek, özgüven eksikliği yaşayan, dış denetime açık kişilik yapısına sahip olmalarıdır (Bursten, 1972: 318-320; Cornish vd., 2018: 43-53). Manipülatörler tarafından sıkça kullanılan manipülasyon stratejileri ise, duygusal şiddet, provakasyon, yalancılık, duygu sömürüsü, mahrum-muhtaç bırakma, aşağılama, karşıdakinin egosunu okşama ve kurban rolüne girme (Buss, 1987: 1219-1279; Björnsson, 2016: 637-653). Bu stratejilerin ne zaman ne düzeyde ve hangisinin kullanılacağı, mağdur kişinin kişilik özellikleri, mevcut ortam ve manipülatörün amaçlarına göre belirlenir (Björnsson, 2016: 637-653). Bu stratejilerin ortak paydası ise manipülatörlerin mağdur kişileri kendi çıkarları doğrultusunda sürekli yanlarında tutma isteğidir (Begen, 2014: 568-582). En sık kullanılan manipülasyon türleri ise iş yaşamında (Aglietta vd., 2000: 287-311; Taş, 2014: 29-55; Karakuş, 2014: 334-356), duygusal-romantik-aile ilişkilerinde (Apostolou vd., 2015: 28-36) ve kişilerin davranışlarını yönlendirme şeklindedir (Grieve, 2011: 981-985). Mağdur kişilerin yaşadığı en büyük zorluklardan birisi, manipülasyonun kişilerin yakın çevrelerinde bulunan samimi ilişkilerinde yaşamaları ve bu nedenle durumun fark edilmesinin zorlaşmasıdır (Clemner, 2017: 4). Manipülasyon, bireylerin benlik saygısının azalması, umutsuzluk, anksiyete ve depresyon gibi ruhsal problemlere neden olmaktadır (Haji ve Cuypers, 2006: 439-464). Tüm bu sonuçlar manipülasyonun birey ve toplum sağlığı açısından oluşturduğu tehdidi açıkça göstermektedir. Literatürde manipülasyon türleri, manipülasyon stratejileri, manipülasyon etkileri gibi bağlamlarda birçok araştırma bulunmaktadır. Buna karşın konunun nedensellik ilişkileri içerisinde kuramsal boyutları ile incelendiği kapsamlı araştırmalar oldukça sınırlıdır. Ayrıca alan yazında doğrudan manipülasyon ve ilgili teoriler ışığında dilbilimsel ilişkilerin analiz edildiği bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu araştırma böyle bir eksikliği karşılama amacı taşımaktadır.

MANİPÜLASYON VE SÖYLEM

Fransızca kökenli bir sözcük olan manipülasyon, ‘yönlendirme; seçme, ekleme ve çıkarma yoluyla bilgileri değiştirme’ anlamlarında kullanılmaktadır (Türkçe Sözlük, 2011: 1621). Manipülasyon; kasıtlı ve örtük bir niyetle, kişi veya kişileri etkilemeyi amaçlayan; bu amaçla sözel ve sözsüz iletişim araçları vasıtasıyla konuşmacının amaçları doğrultusunda algı ve tutum değişikliğine neden olan, sosyolojik bir iletişim biçimidir. Manipülasyon, konuşmacının menfaatleri doğrultusunda gizli ve çıkarıcı bir niyet taşıması nedeniyle,

toplumsal normların ihlali söz konusudur, bu durum günlük iletişim içerisinde olumsuz çağrışım ve sonuçlara neden olur (Dijk, 2006: 360-361). Fairclough dilsel manipülasyonu (1989) diğer insanları yönlendirmek amacıyla dilin kasıtlı olarak aldatici bir şekilde kullanılması olarak ifade etmiştir (akt.Rozina ve Karapetjana, 2009: 113). Manipülasyoncunun kullanabileceği kelimelerin dilbilimsel özellikleri üzerine bir analiz yapılması oldukça önemlidir. Bazı kelimelerin etkileyici gücü, biçimsel ya da anlamsal özelliklerinden kaynaklanabilir. Manipülatörün kullandığı kelimeleri tekrarlaması, kararlılık ve kesinlik hissi verebilir. Ayrıca, aşırılıklar veya tehditler içeren kelimeler de manipülatörün hedef kitlesini etkilemesine aracılık edebilir. Bu durumda, manipülatörün kullandığı kelimelerin ses, vurgu ve tonlama gibi dilbilimsel özelliklerine dikkat edilmesi gerekmektedir.

Dil, duygu ve düşünce aktarımında kullanılan iletişimsel bir araç olmakla birlikte; algı, tutum ve davranışları değiştirmeyi sağlayan bir manipülasyon aracıdır. Dijk' göre, manipülasyon söylem, biliş ve toplumsallık çerçevesinde gerçekleştirilir bu nedenle manipülasyonda güç ve gücün kötüye kullanımı söz konusudur (2006: 359-360). Bu durum Dijk açısından toplumsal etkileşim, zihinsel süreçlerle uygulandığı için bilişsel; pratiğin iletişim araçları vasıtasıyla yapılması nedeniyle söylemsel-göstergebilimsel bir yapıdadır (2006: 361). Nitekim Danuta Reah' a göre (1998: 2- 54) manipülasyonda düşünce ve ideolojilerin gizli bir şekilde ifade edilmesi nedeniyle, fark etme, direnme açısından ciddi bir zorluk oluşur. Fairclough' a göre söylem, dilbilimsel olduğu kadar sosyal bir pratiktir (1989: 22; 2001: 18). Günay' a göre ise söylem türleri belirlenirken, söylemin bağlamı, ifade eden ile söylem arasındaki ilişki, dilin yapısı, dilin işlevleri, söz edimleri, söylem içeriği ile alıcı arasındaki ilişkilere dikkat edilmelidir (2013: 176). Wetherell ve diğerlerine göre (2001) söylem analizinde dört temel yaklaşım bulunmaktadır. Bu yaklaşımlardan ilki, dilin bir sistem olarak görülmesi ve bu nedenle bir yapı olarak analiz edilmesidir. İkinci yaklaşım ise, dilin kendisinden ziyade kullanım biçiminin etkisine dayanır. Bu yaklaşıma göre dil bir yapı veya ürün olarak değil; bir süreç olarak ele alınır. Söylem açısından üçüncü yaklaşım ise söylemin bir konu veya pratik ile ilgili öznel yapılarının araştırılmasıdır.

Psikoterapötik ve hukuki söylemler bu yaklaşıma örnek verilebilir. Dördüncü yaklaşımda dil büyük etkileşim ve süreçlerin bir parçası olarak, toplum-kültür gibi yapıların bağlamları ile incelenmektedir. Irkçılık, cinsiyet ayrımı gibi konularda yapılan söylem analizleri bu yaklaşıma örnek teşkil eder (akt. Juez, 2009: 14-15). L. Saussure' a göre manipülatif söylemin iki temel özelliği bulunmaktadır. Söylemin biçimsel özellikleri (dil) ve söylemin içeriksel (niyet) özellikleridir. Saussure' a göre manipülatif söylem analizi yalnızca

biçimsel özelliklerle değil; konuşmacının belirli amaçlar doğrultusunda ürettiği ifadelerle göre belirlenir (2005: 118). Tarasov'a (1990: 26) göre manipülatörler, söylemlerinde asıl amaçlarını gösterecek herhangi bir ifade kullanmazlar. Bu durum ise nitelik ilkesinin ihlal edilmesine neden olur (Grice'in (1975, 1989; akt. Al-Hindawi ve Kâmil, 2017: 11). Manipülatif dil kullanımı; psikoloji, siyaset, iletişim, medya, dilbilim, sosyoloji gibi birçok alanda temel insan haklarının ihlaline neden olan, oldukça önemli bir sorundur.

KURAMSAL YAKLAŞIMLAR

Eleştirel Teori, I. Kant, Hegel, Weber, Freud, Marx, Horkheimer, Marcuse, Adorno, W. Benjamin, Habermas, gibi düşünürlerin temellerini attığı toplum ve kültür eleştirisine dayanan sosyal teoridir. Teorinin felsefi kökenleri neo-Marksist düşünceye dayanır (Bohman, 2005). Teorinin doğa bilimlerinden ayrılan temel noktası, nesnelleştirici değil; düşünsel temellere dayanmasıdır. Bu teorinin eleştireliliği Horkheimer'a göre, insanları kısıtlayan koşullardan özgürleştirmesine bağlıdır (Horkheimer, 1982: 244). Teorinin gelişimine katkı sağlayan en önemli teorisyenler ise Frankfurt Okulu'ndan Herbert Marcuse, Theodor W. Adorno, Max Horkheimer, Walter Benjamin ve Jürgen Habermas'dır. Teorinin dil ve yapı üzerine yoğunlaşması ise 1960-1970'li yıllardan itibaren, Ludwig Wittgenstein, Ferdinand de Saussure, George Herbert Mead, Noam Chomsky, Hans-Georg Gadamer, Roland Barthes, Jacques Derrida'nın dil, söylem ve yapı üzerine yapmış oldukları çalışmalara dayanmaktadır.

Eleştirel söylem analizi, manipülasyon içeren eylemlerin tanımlanmasını sağlayan oldukça önemli bir yaklaşımdır (Saussure ve Schulz, 2005: 5). Eleştirel söylem analizi, manipülatif söylemin neden olduğu toplumsal eşitsizliklerin ortaya çıkarılması ve bu eşitsizliklerin sonlandırılmasını amaçlamaktadır (Şen, 2014: 159-160). Manipülasyon eyleminde temel sorunlardan birisi, mağdur kişilerin, manipülasyon niyetini fark edememeleridir. Bu soruna yönelik ortaya konulan kuramlardan birisi de Bağıntı Kuramıdır. Bu yaklaşıma göre konuşmacının niyeti ikiye ayrılır. Bildirişimsel ve bildirisel niyet. Bildirişimsel niyet, farkında olmanın vurgulandığı; bildirisel niyet ise, çıkarım yapmayı sağlayan ve tüm bağlamların söylem analizine dahil edildiği niyettir. Söylemde çıkarım yapmayı sağlayan, tüm bağıntılı önermelerin çözümlendiği bildirişimsel niyeti, konuşma içerisinde dil, ifade, zaman, yer, kişi ve kişisel konular gibi tüm bağlamların analize dahil edildiği süreçtir (Saussure, 2005: 134-135). Bu noktada önemli olan bağlamdır (Dijk, 2008).

Johnstone (2008)' göre söylem, dünyayı şekillendiren ve dünya tarafından şekillendirilen şeydir. Önceki söylem, sonraki söylem ve olanakları şekillendirir ve burada söylemin şekillenmesine aracılık eden iletişim kanalının

kendisi ve bu kanalın sahip olduğu olanaklardır (Johnstone, 2008: 10). Söylem açısından önemli kuramlardan birisi de J. L. Austin'in (1962) ortaya koyduğu ortaya attığı ve daha sonra öğrencisi J. Searle (1969) tarafından geliştirilen 'Söz Edimleri Kuramı'dır. Bu yaklaşıma göre dil sadece bilgi aktarımı için değil; aynı zamanda kişisel edimler için kullanılan bir araçtır (Austin, 1962: 5). Evlilik akdi sırasında 'evet' diyen çiftlerin dilsel ifade sonrası bir edimi üstlenmeleri bu Kuram için bir örnektir. Bu yaklaşıma göre manipülasyon, doğrudan yahut dolaylı olarak uygulanabilir (Al-Hindawî ve Kâmil, 2017: 22). Bu açıdan manipülasyon ile ilişkili yaklaşımlardan birisi de Nezaket Kuramı'dır. Brown and Levison (1987) tarafından geliştirilen Kurama göre nezaket, pozitif ve negatif olmak üzere iki kısma ayrılır. Pozitif nezaket, bireysel onaylanma ve sosyal bir varlık olan insanın toplum yaşamında takdir edilme arzusunu; negatif nezaket is bireyin ihtiyaç duyduğu davranış hürriyetini ifade eder (Brown ve Levinson, 1987: 311). Bu Kurama göre toplumsal ilişkilerin inşasında dil ve söylem kodları oldukça önemlidir. Nitekim toplumsal ilişkilerin kurulması iletişimsel bir özellik taşır ve manipülasyon ise iletişimsel bir süreçtir. Konuşmacılar, sıklıkla manipülasyon amacıyla nezaket stratejilerini kullanırlar (Al-Hindawî ve Kâmil, 2017: 29).

SONUÇ

Bu çalışmada, manipülasyon olgusu, manipülasyon türleri, manipülasyon stratejileri, manipülatör kişilik özellikleri, manipüle olmaya yatkın kişilerin özellikleri, manipülasyonun neden olduğu sorunlar ve manipülasyonu önlemeye yardımcı olabilecek öneriler, ilgili teoriler ışığında araştırılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre manipülasyon olgusu, temel insan haklarının ihlaline neden olan önemli bir etik sorundur. Bu kapsamda eleştirel yaklaşımların sunduğu dilsel, tarihsel, mekânsal ve yapısal bağlamlar; ilgili problemin çözümüne ilişkin farklı açılardan çözüm önerileri sunmaktadır. Ulaşılan sonuçlara göre: Manipülatörlerin sıkça uyguladığı davranışlar: Yalan söyleme, aşağılama, duygu sömürsünde bulunma, zaman zaman övme, davranış ve sözleri arasında tutarsızlıklar, kurban rolüne girme ve muhatabı suçlu hissettirme şeklindedir. Bu kişilerin ortak özellikleri ise: Ben merkezci-bencil olma, narsistik kişilik bozukluğu, antisosyal kişilik bozukluğu, adalet duygusunun olmaması, empati yoksunluğu ve merhametsizliktir. Manipüle edilmeye yatkın kişilerin temel özellikleri ise: Özgüven-özsaygı eksikliğinin bulunması, başkaları tarafından onaylanma ihtiyacının yüksek olması, dışa bağımlı kişilik özellikleridir. Başlıca manipülasyon türleri ise: Duygusal, psikolojik, finansal, sosyal ve iletişimseldir. Bu türler içerisinde sıklıkla kullanılan ve etkili olan manipülasyonlar: Duygusal, psikolojik manipülasyonlardır. Bu manipülasyonların etkili olmasının en önemli

nedenlerinden birisi, manipüle eden kişilerin, mağdur kişilerin yakın çevrelerinden duygusal, romantik veya aile ilişkisi içerisindeki kişilerden kaynaklanmasıdır. Manipülasyonun neden olduğu durumlar: Gerçeklik algısının bozulması, düşük benlik saygısına yol açması, zaman, ilişki veya finansal konularda kişisel kayıpların yaşanması, ilişkilerin bozulması ve ruhsal problemlerdir. Tüm bu yaklaşımların bir sonucu olarak, özellikle yakın ilişkiler içerisindeki mesafenin korunması, temel kişilik haklarının bilinmesi, olay ve konuların kişiselleştirilmeden analiz edilmesi, suçlanma, aşağılanma gibi durumlara karşı farkındalık oluşturulmasının, manipülasyonlardan korunmada etkili olacağı görülmektedir. Ayrıca özellikle kişilerarası iletişimde mesafenin korunması ve duygusal manipülasyonun önlenmesi için, kavramların nasıl algılandığına ilişkin (sana göre, bana göre) düşünce, inanç ve değer farklılıklarına yönelik bir farkındalık geliştirmenin oldukça faydalı olacağı düşünülmektedir. Araştırma kısıtlarından birisini oluşturan bu noktanın bundan sonraki çalışmalar için bir pusula olacağı düşünülmektedir.

REFERANSLAR

- Aglietta, M., Reberioux, A. ve Babiak, P. (2000). "Psychopathic Manipulation at Work", Gacono, CB (Ed), *The Clinical and Forensic Assessment of Psychopathy: A Practitioner's Guide*, Erlbaum, Mahwah, NJ, 287–311.
- Akopova, A. S. (2013). Linguistic manipulation: Definition and types.
- Al- Hindawi, F. H. H. ve Kâmil, S. İ. (2017). The pragmatic nature of manipulation. *Adab al-Kufa*, 33, 9-54.
- Apostolou, M., Kasapi, K. ve Arakliti, A. (2015). İstedüğimizi Yapacaklar mı? Ebeveyn Manipülasyonunun Çiftleşme Davranışı Üzerindeki Etkinliğinin İncelenmesi. *Evrimsel Psikoloji Bilimi*, Cilt 1, Sayı 1, 28–36.
- Austin, J. L. (1962). *How to do things with Words*. Cambridge: Harvard University Press.
- Bagozzi, R. P. ve Fornell, C. (1982). Theoretical Concepts, Measurements, and Meaning. *A Second Generation of Multivariate Analysis*, 2, 5-23.
- Begen, FM ve Turner-Cobb, JM (2014) Aidiyetin Faydaları: Psikolojik ve Fizyolojik Sağlık Parametrelerini Geliştirmek İçin Sosyal İçermenin Deneysel Manipülasyonu, *Psychology & Health*, 30:5, 568-582.
- Björnsson, G. (2016) Dış Kaynak Kullanımı Derin Benlik: Derin Kendilik Uyumsuzluğu Manipülasyon Argümanlarında Sezgileri Açıklamaz, *Felsefi Psikoloji*, 29:5, 637-653,
- Bohman, James (2005). We, Heirs of Enlightenment: Critical Theory, Democracy and Social Science, *International Journal of Philosophical Studies*, C.13, S.3, 353-377
- Braiker, HB (2004). İplerinizi Kim Çekiyor? Manipülasyon Döngüsü Nasıl Kırılır? ISBN 0-07- 144672-9. s: 49-53
- Brown, G. ve Yule, G. (1983). *Discourse Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brown, P. ve Levinson, S. C. (1987). *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bursten, B. (1972). The manipulative personality. *Archives of General Psychiatry*, 26(4), 318-321.
- Buss DM, Gomes M, Higgins DS, Lauterback K. (1987). Manipülasyon Taktikleri, Kişilik ve Sosyal Psikoloji Dergisi, Cilt 52 Sayı 6: 1219-1279
- Chapaux-Morelli, P. ve Couderc, P. (2017). İkili İlişkilerde Etkileyici Manipülasyon: Narsist Bir Partnerle Yüzleşmek. İletişim Yayınları 1595, *Psyche* 5, ISBN-13: 978-975-05-0888-2, 9., Baskı 2017, İstanbul.
- Chapaux-Morelli, P. ve Couderc, P. (2018). İkili ilişkilerde duygusal manipülasyon. (Çev: Işık Ergüden). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Clempner, JB (2017). Makyavelistliğe Dayalı Manipülasyon İçin Bir Oyun Teorisi Modeli: Ahlaki ve Etik Davranış. *Yapay Toplumlar ve Sosyal Simülasyon Dergisi*, Cilt. 20, 4-4.
- Cornish, MA, Woodyatt, L., Morris, G., Conroy, A. ve Townsden, J. (2018). Kendini Bağışlama, Kendini Aklama ve Kendini Kınama: Kişilerarası Suçlara Tepki Vermenin Üç Modeli ile İlişkili Bireysel Farklılıklar. *Kişilik ve Bireysel Farklılıklar*, Cilt 129, 43-53.
- Fairclough, N. (1989). *Language and Power*. NY: Longman.
- Grice, H. P. (1975). *Logic and Conversation*. Cole, P. ve Morgan, J. L. (Ed.), *Syntax and Semantics: Vol. 3: Speech Acts* (ss. 41-58) içinde. NY: Academic Press.
- Grieve, R., ve Mahar, D. (2010). The emotional manipulation–psychopathy nexus: Relationships with emotional intelligence, alexithymia and ethical position. *Personality and Individual Differences*, 48(8), 945-950.
- Günay, D. (2013). *Söylem Analizi*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Haji, I. ve Cuypers, SE (2006) Moral Responsibility and The Problem of Manipulation Reconsidered, *International Journal of Philosophical Studies*, 12:4, 439-464.
- Handelman, S. (2009). *Thought Manipulation: The Use And Abuse Of Psychological Trickery*. Santa Barbara, CA: Praeger.
- Hofer, P. (1989). The role of manipulation in the antisocial personality. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 33(2), 91-101.
- Horkheimer, Max (1982). *Traditional and Critical Theory*. *Critical Theory: Selected Essays*. New York: Continuum, 188-244.
- Johnstone, B. (2008). *Discourse Analysis*. Oxford: Blackwell.
- Juez, L. A. (2009). *Perspectives on Discourse Analysis: Theory and Practice*. Newcastle upon Tyne, UK: Cambridge Scholars Pub.
- Kantor, M. (2006). *Gündelik Hayatın Psikopatolojisi: Manipülatif İnsanlarla Nasıl Başa Çıkılır?* ISBN 978-0-275-98798-5. sn: 81-82.
- Karakuş, H. (2014). Kraliçe Arı Sendromu – Pembe Taciz. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 2, Sayı: 1, 334-356.
- Nagler, U., Reiter, KJ, Furtner, MR ve Rauthmann, JF (2014). “Karanlık Zekâ” Var mı? Duygusal Zekâ, Karanlık Kişilikler Tarafından Başkalarını Duygusal Olarak Manipüle Etmek İçin Kullanılır. *Kişilik ve Bireysel Farklılıklar*, Cilt 65, Sayfa 47-52.
- Reah, D. (1998). *The Language of Newspapers*. London: Routledge.

- Repke, MA, Conway, LG ve Houck, SC (2017). Dil Karmaşıklığının Stratejik Manipülasyonu: İki Yalan Modeli Testi. *Journal of Language and Social Psychology*, Cilt 37, Sayı 1, 74 – 92.
- Rigotti, E. (2005). Towards a Typology of Manipulative Processes.
- Rozina, G. ve Karapetjana, L. (2009). The use of language in political rhetoric: Linguistic manipulation. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, 111-122.
- Sakin, B. & Büyükbirer, S. (2021). Manipülatif Dil Üzerine Eleştirel Söylem Analizi. *Anasay*, (16), 81-99.
- Saussure, L. de ve Schulz, P. (2005). Introduction. Saussure, L. de ve Schulz, P. (Ed.), *Manipulation and ideologies in the twentieth century: Discourse, language, mind (1-14) içinde*. Philadelphia: J. Benjamins Publishing Company.
- Saussure, L. de. (2005). Manipulation and cognitive pragmatics: Preliminary hypotheses. Saussure, L. de ve Schulz, P. (Ed.), *Manipulation and ideologies in the twentieth century: Discourse, language, mind*. 113-145. Philadelphia: J. Benjamins Publishing Company.
- Stern, R. (2008). Gaslight Etkisi: Başkalarının Hayatınızı Kontrol Etmek İçin Kullandığı Gizli Manipülasyonu Nasıl Tespit Eder ve Hayatta Kalırsınız, E-Kitap: 01 Mayıs 2007 | 304 Sayfa
- Szabó, Z. P., Czibor, A., Restás, P., & Bereczkei, T. (2018). “The Darkest of all” The relationship between the Dark Triad traits and organizational citizenship behavior. *Personality and Individual Differences*, 134, 352–356.
- Şen, F. (2014). Sağlık hakkı ve medya: Sağlıkta dönüşüm programının medyada yansımaları. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, 155-174.
- Tabachnick, B. ve Fidell, L. (2001). *Çok Değişkenli İstatistik Kullanma*. Boston: Ally ve Bacon.
- Taş, İ. E. ve Korkmaz, H. (2014). Kamu Kurumlarında Mobbing: Kahramanmaraş Örneği. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 2, Sayı: 2/1, 29-55
- Thomas, L. (2018). Gaz Lambası ve Gaz Lambası. *The Lancet Psychiatry*, Cilt 5, Sayı 2, 117–118.
- Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Van Dijk, T. A. (2000). *Ideology and Discourse: a Multidisciplinary Introduction*.
- Van Dijk, T. A. (2006). Discourse and manipulation. *Discourse & Society*, 17(2), 359-383.

- Van Dijk, T. A. (2006). Discourse, context and cognition. *Discourse Studies*, 8(1), 159-177.
- Van Dijk, T. A. (2008). *Discourse and Context: A Sociocognitive Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Van Dijk, T. A. (2015). Critical Discourse Analysis. Schiffrin, D., Tannen, D., ve Hamilton, H. E. (Ed.), *The handbook of discourse analysis*, 466-485.
- Vardar, B. (2007). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Wetherell, M., Taylor, S. and Yates, S. (2001) *Discourse Theory and Practice: A Reader*. Sage, London.
- Wilson, D ve Sperber, D. (1994). Outline Of Relevance Theory. *Links & Letters*, 1, 85-106.
- Yılmaz, H. (2018). İnsan İlişkilerinde Manipülasyon Ölçeği. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7 (4), 0-0.

Bölüm 4

**Meslek Mensuplarında Strese Neden Olan
Faktörlerin Belirlenmesi:
Uşak İli Örneği**

AHMET COŞKUN¹

ÖZET

Çalışmamızda muhasebe meslek mensuplarının (mali müşavir) demografik değişkenlerine bağlı olarak kişisel, örgütsel, çevresel ve pandemi stres faktörlerinden ne düzeyde etkilendikleri ve stres düzeylerinin hangi aşamada olduğu incelenmiştir. İncelememiz, Uşak ilinde Serbest Muhasebeci ve Mali Müşavirler Odasına kayıtlı, aktif olarak çalışan 118 mali müşavir ile yapılmıştır. Mali müşavirlerin stres düzeyleri Ki-Kare yöntemi kullanılarak ve mensupları etkileyen stres faktörleri ile demografik özellikleri arasındaki ilişki, iki gruplu değişkenlerde Mann Whitney U testi, ikiden fazla gruplu değişkenlerde Kruskal Wallis H testi kullanılarak analiz edilmiştir. Ayrıca yine Kruskal Wallis H testi kullanılarak ikiden fazla gruplu değişkenlerde mali müşavirlerin demografik özellikleri ile stres kaynakları arasındaki ilişki analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe Meslek Mensubu, Stres Kaynakları, Ki-Kare Testi, Mann Whitney U Testi, Kruskal Wallis H Testi

ABSTRACT

In our study; depending on the demographic variables of professional accountants, it is examined to what extent they are affected by personal, organizational, environmental and pandemic stress factors and at what stage their stress levels are. Our study is conducted with 118 professional accountants registered to the Chamber of Certified Public Accountants and actively working in the province of Uşak. Using the Chi-Square method, the stress levels of the professional accountants are analyzed. The relationship between the stress factors affecting the accounting professionals and their demographic characteristics is analyzed using the Mann Whitney U test for two-group variables and the Kruskal Wallis H test for variables with more than two groups. In addition, using the Kruskal Wallis H test, the relationship between the demographic characteristics of accounting professionals and sources of stress is analyzed in variables with more than two groups.

GİRİŞ

Muhasebe mesleği, devlet ile mükellef arasında iletişim kuran ve bu iletişim sonucunda da iki grup arasındaki ilişkinin sağlıklı bir şekilde yürütülmesinde çok önemli bir misyona sahiptir. Muhasebe mesleğinin sürdürülmesinde mali müşavirler, mükelleflerine doğru yönde bilgilendirme yapmak ve onların yasalar karşısında hatalı işlem yapmalarını önlemek adına kendilerini sürekli geliştirmeli ve güncellemelidir. Mali müşavirler görevlerini yaparken bir hata ya da yanlış yapmaları durumunda, bu işlemin sonucu parasal bir ceza ile bir müeyyide ile sonuçlanmaktadır.

Çalışmamızda; mali müşavirlerin demografik değişkenlerine bağlı olarak kişisel, örgütsel, çevresel ve pandemi stres faktörlerinden ne düzeyde etkilendikleri ve stres düzeylerinin hangi boyutta olduğu araştırılmıştır. Araştırmada, Uşak ilinde faaliyetlerini yürüten ve Serbest Muhasebeci ve Mali Müşavirler Odasına kayıtlı, aktif olarak çalışan 118 mali müşavir ile yapılmıştır. Mali müşavirlerin stres düzeyleri Ki-Kare yöntemi kullanılarak ve mensupları etkileyen stres faktörleri ile demografik özellikleri arasındaki ilişki, iki gruplu değişkenlerde Mann Whitney U testi, ikiden fazla gruplu değişkenlerde Kruskal Wallis H testi kullanılarak analiz edilmiştir. Ayrıca yine Kruskal Wallis H testi kullanılarak ikiden fazla gruplu değişkenlerde mali müşavirlerin demografik özellikleri ile stres kaynakları arasındaki ilişki analiz edilmiştir.

1.LİTERATÜR TARAMASI

Mali müşavirler, muhasebe alanında çok kritik bir konumda olup, literatürde meslek mensupları üzerine yapılmış çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Stresli bir çalışma ortamına sahip olduğu kabul edilen meslek mensuplarının stres düzeylerinin ölçülmeye çalışıldığı son yıllarda yapılmış olan çalışmaların bazıları aşağıdaki şekilde sıralanmıştır.

Yıldırım vd. (2004) çalışmalarında stresin İzmir ili Organize Sanayi Bölgesinde görev yapan muhasebe meslek elemanları üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Çalışma sonucunda araştırmaya konu olan meslek elemanlarının stres kaynakları incelendiğinde; ekonomik ve ailevi sebepler, zaman yönetimi ile ilgili sorunlar ve sosyo- ekonomik ve politik belirsizlik gibi faktörlerin öncelikli olduğu saptanmıştır.

Bekçi vd. (2007) Isparta ve Burdur illerinde faaliyette bulunan 118 meslek mensubu üzerinde araştırma yaptıkları çalışmaları sonucunda meslek mensupları açısından stresin genellikle iş yaşamından kaynaklanmaktadır. Stresi iş yüklerinin çok olmasına bağladıklarını bulgulamıştır.

Yıldırım (2008) çalışmasında muhasebe alanındaki öğretim elemanları ve meslek mensuplarının stres düzeylerini incelemiştir. Yapılan araştırmada hem

meslek mensuplarının hem de öğretim elemanlarının yüksek düzeyde iş stresine sahip oldukları ortaya çıkmıştır. Ayrıca kadınların stres seviyelerinin erkeklere göre daha yüksek olduğu sonucuna da ulaşılmıştır.

Çil Koçyiğit vd. (2010)'nin Ankara'da faaliyet gösteren 462 meslek mensubunu etkileyen stres kaynaklarının belirlenmesi amacıyla yaptıkları çalışmalarında meslek mensuplarının yaşları, meslekte ve son işyerinde çalışma süreleri ile etkileyen stres kaynakları arasında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir.

Zeytin ve Gökgez (2011) çalışmalarında Yalova ve Bilecik illerinde faaliyet gösteren meslek mensuplarının stres faktörlerini incelemiştir. Çalışma sonucunda iş yükü fazlalığı, tahsilat sorunları, mevzuatta yaşanan değişiklikler gibi faktörlerin meslek mensuplarında strese neden olduğu ortaya çıkmıştır.

Hacıhasanoğlu ve Karaca (2014) çalışmalarında Yozgat ilinde faaliyet gösteren 102 meslek mensubunun tükenmişlik düzeylerini, iş tatminlerini ve stres düzeylerini belirlemeye çalışmışlardır. Çalışma sonucunda araştırmaya katılan meslek mensuplarının stres düzeylerinin yüksek olmasına karşın, iş tatminlerinin de yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Kaplınoğlu (2014) çalışmasında Manisa'da faaliyet gösteren 319 meslek mensubunun mesleki streslerinin temel nedenlerini araştırmıştır. Muhasebecilerin mesleki faaliyetlerini icra ederken mesleğiyle ilgili görevlerine ilaveten yeni görevlerde ortaya çıkması meslek mensuplarında bir takım mutsuzluk ve huzursuzluklara neden olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Tepeli vd. (2014) çalışmalarında Muğla ilinde faaliyet gösteren 299 meslek mensubunun strese neden olan faktörlerini araştırmışlardır. Çalışmanın sonucunda 61 yaş ve üzerinde olup, 26 yıl ve üzeri mesleki tecrübeye sahip ve aylık ortalama 5000 TL üzerinde gelir elde eden meslek mensuplarının stres oluşturma derecelerinin daha düşük olduğu tespit edilmiştir.

Kayıhan vd. (2015) çalışmalarında Muğla'da faaliyet gösteren 299 meslek mensubunun strese sebep olan faktörlerle iş tatmin düzeyleri arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Yapılan çalışmada etik ilkeler ve maddi sıkıntılar konusundaki artışların, dışsal tatmin düzeyinde azalışa neden olduğu tespit edilmiştir.

Yanık (2017) çalışmasında Kocaeli ilinde faaliyet gösteren 425 meslek mensubunun stres düzeyleri tespit etmeye çalışmıştır. Çalışma sonucunda genel anlamda mesleğin stres yükünün yüksek olduğu ve mesleki tecrübesi daha çok olan meslek mensuplarının algıladıkları stres seviyesinin daha yüksek olduğu sonucuna varılmıştır.

Özmutaf ve Mizrahi (2017) çalışmalarında İzmir'de faaliyette bulunan 103 muhasebe çalışanın iş stresinin iş performansına etkisini incelenmiştir.

Çalışmanın sonucunda muhasebe personellerinin mesleki faaliyet ortamlarında yüksek seviyede stres algısına sahip oldukları belirlenmiştir.

Aksoylu (2019) çalışmasında Kayseri’de hizmet veren 255 meslek mensubunu incelemiş ve mesleki faaliyette strese sebep olan sekiz faktör belirlenmiştir. Çalışmanın sonucunda bu faktörler ile medeni durum, eğitim durumu, çalışma durumları, tecrübe ve gelir düzeyi değişkenleri arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

Kapçı ve Usul (2020) çalışmalarında İzmir’de faaliyet gösteren 220 kadın meslek mensubunu etkileyen stres kaynaklarını belirlemeye çalışmışlardır. Çalışmanın sonucunda “mesleki unvana” göre istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar olduğu bulgulanmıştır. Ayrıca mesleki açıdan kadın çalışanlara karşı olumsuz bir bakış açısı olmadığı sonucu da elde edilmiştir.

Gül ve Özpolat (2020) çalışmalarında Elâzığ ilinde faaliyette bulunan 80 meslek mensubunun öfke ve stres düzeylerini belirlemeye çalışmışlardır. Çalışma sonucunda meslek mensuplarının stres seviyeleri ile gelir seviyeleri arasında bir bağlantı olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte stres seviyeleri yüksek olan evli ve kadın meslek mensuplarının öfke seviyelerinin de yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Güner ve İl (2020) rol stres kaynaklarının mesleki tükenmişlik üzerindeki etkisini araştırdıkları çalışmalarında Erzurum ve Erzincan’da faaliyet gösteren 100 meslek mensubuyla görüşmüşlerdir. Çalışma sonucunda görev çatışması ve görev belirsizliğinin mesleki tükenmişlik üzerinde etkili olduğunu tespit etmişlerdir.

2.ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

Yapılan çalışmanın bu aşamasında; çalışmanın amacı ve hipotezleri, kapsamı ve kullanılan yöntem hakkında genel bilgilere yer verilmiştir. Çalışmada elde edilen bulgular analiz edilerek yorumlanmaya çalışılmıştır.

2.1. Araştırmanın Amacı ve Hipotezleri

Bu araştırmanın amacı, mali müşavirlerin iş yükünün ve sorumluluklarının fazla olması sebebiyle yaşadıkları stres ve bu strese neden olan faktörler tespit edilerek demografik değişkenlere göre dağılımları ve farklılıkları belirlenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda aşağıdaki hipotezler belirlenmiştir.

Hipotez No	Değişken	Değişken	
H1	Mali müşavirlerin cinsiyeti ile kişisel stres faktörleri arasında		Arasında anlamlı bir ilişki vardır.
H2	Mali müşavirlerin medeni durumu ile kişisel stres faktörleri arasında		
H3	Mali müşavirlerin kişilik tipi ile kişisel stres faktörleri arasında		
H4	Mali müşavirlerin cinsiyeti ile örgütsel stres faktörleri arasında		
H5	Mali müşavirlerin medeni durumu ile örgütsel stres faktörleri arasında		
H6	Mali müşavirlerin kişilik tipi ile örgütsel stres faktörleri arasında		
H7	Mali müşavirlerin cinsiyeti ile çevresel stres faktörleri arasında		
H8	Mali müşavirlerin medeni durumu ile çevresel stres faktörleri arasında		
H9	Mali müşavirlerin kişilik tipi ile çevresel stres faktörleri arasında		
H10	Mali müşavirlerin cinsiyeti ile pandemi stres faktörleri arasında		
H11	Mali müşavirlerin medeni durumu ile pandemi stres faktörleri arasında		
H12	Mali müşavirlerin kişilik tipi ile pandemi stres faktörleri arasında		
H13	Mali müşavirlerin yaş grupları ile kişisel stres faktörleri arasında		
H14	Mali müşavirlerin öğrenim durumu ile kişisel stres faktörleri arasında		
H15	Mali müşavirlerin tecrübe durumu ile kişisel stres faktörleri arasında		
H16	Mali müşavirlerin çalışma şekli ile kişisel stres faktörleri arasında		
H17	Mali müşavirlerin stres düzeyleri ile kişisel stres faktörleri arasında		
H18	Mali müşavirlerin yaş grupları ile örgütsel stres faktörleri arasında		
H19	Mali müşavirlerin öğrenim durumu ile örgütsel stres faktörleri arasında		
H20	Mali müşavirlerin tecrübe durumu ile örgütsel stres faktörleri arasında		
H21	Mali müşavirlerin çalışma şekli ile örgütsel stres faktörleri arasında		
H22	Mali müşavirlerin stres düzeyleri ile örgütsel stres faktörleri arasında		

H23	Mali müşavirlerin yaş grupları ile çevresel stres faktörleri arasında		
H24	Mali müşavirlerin öğrenim durumu ile çevresel stres faktörleri arasında		
H25	Mali müşavirlerin tecrübe durumu ile çevresel stres faktörleri arasında		
H26	Mali müşavirlerin çalışma şekli ile çevresel stres faktörleri arasında		
H27	Mali müşavirlerin stres düzeyleri ile çevresel stres faktörleri arasında		
H28	Mali müşavirlerin yaş grupları ile pandemi stres faktörleri arasında		
H29	Mali müşavirlerin öğrenim durumu ile pandemi stres faktörleri arasında		
H30	Mali müşavirlerin tecrübe durumu ile pandemi stres faktörleri arasında		
H31	Mali müşavirlerin çalışma şekli ile pandemi stres faktörleri arasında		
H32	Mali müşavirlerin stres düzeyleri ile pandemi stres faktörleri arasında		

2.2. Araştırmanın Kapsamı

Yaptığımız araştırmanın evrenini Uşak ilinde Serbest Muhasebeci ve Mali Müşavirler Odasına üye olan ve aktif olarak mesleki faaliyette bulunan mali müşavirler oluşturmaktadır. Yapılan çalışmanın örneklemini ise, mesleki faaliyette bulunan mali müşavirlerin içerisinde tesadüfi olarak belirlenmiş 118 mali müşavirden oluşmaktadır.

2.3. Araştırmada Kullanılan Yöntem

Araştırmada nicel araştırma metodlarından birisi olan betimsel tarama modeli tercih edilmiştir. Betimsel tarama modelleri, üzerinde çalışılan konuyla ilgili var olan durumu tespit etmeyi ve betimlemeyi amaçlayan araştırma desenleridir (Karasar, 2005).

Araştırmada veri toplama aracı olarak, alan yazına dayalı olarak hazırlanmış olan, kişisel bilgiler ve muhasebe mesleğinde çalışma ortamı mevzuat ve diğer durumlarla birlikte strese neden olan faktörleri ortaya koymak maksadı ile hazırlanan 34 soru içeren anket formu kullanılmıştır. Bu anket formu Kapçı ve Usul'un yaptığı çalışmadan faydalanılarak geliştirilmiştir. Anket formunda yer alan ifadelerle ilgili olarak cronbachalpha güvenilirlik katsayısı 0,906 olarak hesaplanmıştır. Hesaplanan güvenilirlik katsayısı anket sorularına verilen cevapların güvenilir olduğunu göstermektedir.

2.4. Araştırmanın Bulguları

2.4.1 Tanımlayıcı İstatistikler

Bu bölümde araştırma sonucunda elde edilen veriler analiz edilerek, tespit edilen bulgulara yer verilecektir. Aşağıda Tablo 1’de araştırmaya katılanların demografik özelliklerine göre dağılımını göstermektedir.

Tablo 1: Demografik Özelliklere Göre Dağılımı

		Mali Müşavir Sayısı	Yüzde			Mali Müşavir Sayısı	Yüzde
Cinsiyet	Erkek	90	76,3	Medeni Durum	Evli	102	86,4
	Kadın	28	23,7		Bekar	16	13,6
Unvan	SMMM	117	99,2	Kişilik Yapısı	A tipi	52	44,1
	YMM	1	0,8		B tipi	66	55,9
Yaş	20-29	5	4,2	Öğrenim Durumu	Lise	20	16,9
	30-39	25	21,2		Ön Lisans	5	4,2
	40-49	60	50,8		Lisans	87	73,7
	50 ve üzeri	28	23,7		Y.Lisans	6	5,1
Tecrübe	1 yıldan az	1	0,8	Çalışma Şekli	Bağımsız	93	78,8
	1-5 yıl	10	8,5		İşletmeye bağlı	6	5,1
	6-10 yıl	5	4,2		Muhasebeci yanında	19	16,1
	15 yıl ve üzeri	87	73,7				
	Toplam	118	100,0	Stres Durumu	Yüksek	56	47,5
			Orta		54	45,8	
			Düşük		8	6,8	
			Toplam		118	100,0	

Tablo 1’de, araştırmaya katılan meslek mensuplarının büyük çoğunluğunun erkek SMMM oldukları, 15 yıl ve üzeri mesleki tecrübeye sahip oldukları, bağımsız çalıştıkları ve lisans mezunu oldukları görülmektedir. Ayrıca katılımcıların yarıdan fazlasının 40-49 yaş aralığında olduğu ortaya çıkmıştır. Ankete katılan meslek mensuplarının %44,1’inin kendisini A tipi (aceleci, kaygılı) olarak tanımladığı, %55,9’unun ise kendilerini B tipi (sakin) bir kişiliğe sahip olarak tanımladıkları görülmektedir.

2.4.2 Mali Müşavirlerin Stres Düzeyleri ile Demografik Özellikleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Mali müşavirlerin stres düzeyleri ile demografik özellikleri arasındaki ilişkinin analizinde incelenmesindeki-Kare yöntemi kullanılmıştır. Yapılan Ki-kare analizinde stres düzeyleri ile medeni durum arasında anlamlı bir ilişki olduğu anlaşılmıştır. Tablo 2'ye göre stres düzeyinin yüksek ve orta düzeyde olduğunu ifade edenlerin büyük çoğunluğunun evli oldukları ortaya çıkmaktadır.

Tablo 2: Stres Düzeyi ile Medeni Durum Arasındaki İlişki

			Medeni		Toplam
			Evli	Bekar	
Stres	Yüksek	Sayı	52	4	56
		%	92,9%	7,1%	100,0%
	Orta	Sayı	42	12	54
		%	77,8%	22,2%	100,0%
	Düşük	Sayı	8	0	8
		%	100,0%	0,0%	100,0%
Toplam		Sayı	102	16	118
		%	86,4%	13,6%	100,0%

Kikare: 6,68; prob (0,03)

Tablo 3'te meslek mensuplarının stres düzeyleri ile kişilik yapısı arasındaki ilişki yer almaktadır. Yapılan Ki-kare analizine göre stres düzeyleri ile kişilik yapısı arasında da anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Stres düzeyinin yüksek olduğunu ifade edenlerin büyük çoğunluğunun A tipi (aceleci, kaygılı) sahip oldukları ortaya çıkmıştır. Buna karşın stres düzeyi düşük olanların da büyük çoğunluğunun B tipi (sakin) kişilik yapısına sahip oldukları belirlenmiştir.

Tablo 3: Stres Düzeyi ile Kişilik Yapısı Arasındaki İlişki

			Kişilik		Toplam
			A tipi	B tipi	
Stres	Yüksek	Sayı	34	22	56
		%	60,7%	39,3%	100,0%
	Orta	Sayı	17	37	54
		%	31,5%	68,5%	100,0%
	Düşük	Sayı	1	7	8
		%	12,5%	87,5%	100,0%
Toplam		Sayı	52	66	118
		%	44,1%	55,9%	100,0%

Kikare: 13,00; prob (0,002)

Mali müşavirlerin stres düzeyi ve cinsiyet arasındaki ilişkinin incelendiği analiz sonuçları Tablo 4'te gösterilmiştir. Tabloyu incelediğimizde stres düzeyleri ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki olduğu ortaya çıkmaktadır. Stres düzeyi yüksek olduğunu ifade edenlerin %87,5'i erkek, %12,5'i kadın meslek mensuplarıdır. Stres düzeyi orta olanların % 63,0'ı erkek, %37,0'ı kadındır. Stres düzeyi düşük olanların %87,5'i erkek, %12,5'i kadın meslek mensuplarından oluşmaktadır.

Tablo 4: Stres Düzeyi ile Cinsiyet Arasındaki İlişki

			Cinsiyet		Toplam
			Erkek	Kadın	
Stres	Yüksek	Sayı	49	7	56
		%	87,5%	12,5%	100,0%
	Orta	Sayı	34	20	54
		%	63,0%	37,0%	100,0%
	Düşük	Sayı	7	1	8
		%	87,5%	12,5%	100,0%
Toplam		Sayı	90	28	118
		%	76,3%	23,7%	100,0%

Kikare: 9,74; prob(0,008).

2.4.3 Mali müşavirleri Etkileyen Stres Faktörleri ile Demografik Özellikleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Mali müşavirleri etkileyen stres faktörleri ile meslek mensuplarının demografik özellikleri arasındaki ilişki, iki gruplu değişkenlerde Mann Whitney U testi ile analiz edilmiştir. Fakat, ikiden fazla değişkenin olduğu gruplarda Kruskal Wallis H testi ile analiz edilmiştir.

H1: Mali müşavirlerin cinsiyeti ile kişisel stres faktörleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Tablo 5'te görüldüğü üzere hipotezin kabul yada red durumu için mali müşavirlerin cinsiyeti ile kişisel stres faktörleri arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığı Mann Whitney U testi ile araştırılmıştır. Yapılan test sonucuna göre H1 hipotezi kabul edilmiş olup, cinsiyet değişkeninin kategorileri ile kişisel stres faktörleri arasında anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 5: Kişisel Stres Faktörleri ile Cinsiyet Arasındaki İlişkinin Analizi

Cinsiyet	N	Ortalama	Mann Whitney U	Anlamlılık	Sonuç
Erkek	90	55,79	1594,0	,340	RED
Kadın	28	71,43		P<,05	
Toplam	118				

H2: Mali müşavirlerin medeni durumu ile kişisel stres faktörleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Mali müşavirlerin medeni durumu ile kişisel stres faktörleri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı Tablo 6’da Mann Whitney U testi ile araştırılmıştır. Test sonucuna göre medeni durum değişkeninin kategorileri ile kişisel stres faktörleri arasında anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 6: Kişisel Stres Faktörleri ile Medeni Durum Arasındaki İlişkinin Analizi

Medeni Durum	N	Ortalama	Mann Whitney U	Anlamlılık	Sonuç
Evli	102	59,37	829,0	,918	RED
Bekar	16	60,31		P<,05	
Toplam	118				

H3: Muhasebe meslek mensuplarının kişilik tipi ile Kişisel stres faktörleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Tablo 7’de mali müşavirlerin kişilik tipi ile kişisel stres faktörleri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı Mann Whitney U testi ile araştırılmıştır. Test sonucunda kişilik tipi değişkeninin kategorileri ile kişisel stres faktörleri arasında anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 7: Kişisel Stres Faktörleri ile Kişilik Tipi Arasındaki İlişkinin Analizi

Kişilik Tipi	N	Ortalama	Mann Whitney U	Anlamlılık	Sonuç
A tipi	52	64,28	1467,0	,177	RED
B tipi	66	55,73		P<,05	
Toplam	118				

H4: Mali müşavirlerin cinsiyeti ile örgütsel stres faktörleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Tablo 8’de mali müşavirlerin cinsiyeti ile örgütsel stres faktörleri

arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı Mann Whitney U testi ile araştırılmıştır. Test sonucuna göre cinsiyet değişkeninin kategorileri ile örgütsel stres faktörleri arasında anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 8: Örgütsel Stres Faktörleri ile Cinsiyet Arasındaki İlişkinin Analizi

Cinsiyet	N	Ortalama	Mann Whitney U	Anlamlılık	Sonuç
Erkek	90	57,63	1428,0	0,280	RED
Kadın	28	65,50		P<,05	
Toplam	118				

H5: Mali müşavirlerin medeni durumu ile örgütsel stres faktörleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Tablo 9’da Mali müşavirlerin medeni durumu ile örgütsel stres faktörleri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı Mann Whitney U testi ile araştırılmıştır. Test sonucunda elde edilen bulguda medeni durum değişkeninin kategorileri ile örgütsel stres faktörleri arasında anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 9: Örgütsel Stres Faktörleri ile Medeni Durum Arasındaki İlişkinin Analizi

Medeni Durum	N	Ortalama	Mann Whitney U	Anlamlılık	Sonuç
Evli	102	58,22	947,0	0,302	RED
Bekar	16	67,69		P<,05	
Toplam	118				

H6: Mali müşavirlerin kişilik tipi ile örgütsel stres faktörleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Tablo 10’da mali müşavirlerin kişilik tipi ile örgütsel stres faktörleri arasında anlamlı bir ilişki bulunup bulunmadığı Mann Whitney U testi ile araştırılmıştır. Yapılan test sonucunda kişilik tipi değişkeninin kategorileri ile örgütsel stres faktörleri arasında anlamlı bir fark olduğu ortaya çıkmıştır. Yani A tipi kişilik ile B tipi kişilik arasında örgütsel stres faktörleri bakımından anlamlı bir fark vardır.

Tablo 10: Örgütsel Stres Faktörleri ile Kişilik Tipi Arasındaki İlişkinin Analizi

Kişilik Tipi	N	Ortalama	Mann Whitney U	Anlamlılık	Sonuç
A tipi	52	66,85	1334,0	0,038	KABUL
B tipi	66	53,71		P>,05	
Toplam	118				

H7: Mali müşavirlerin cinsiyeti ile çevresel stres faktörleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Tablo 11’de mali müşavirlerin cinsiyeti ile çevresel stres faktörleri arasında anlamlı bir ilişki bulunup bulunmadığı Mann Whitney U testi ile araştırılmıştır. Test sonucuna göre cinsiyet değişkeninin kategorileri ile çevresel stres faktörleri arasında anlamlı bir fark olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 11: Çevresel Stres Faktörleri ile Cinsiyet Arasındaki İlişkinin Analizi

Cinsiyet	N	Ortalama	Mann Whitney U	Anlamlılık	Sonuç
Erkek	90	55,62	1609,0	0,027	KABUL
Kadın	28	71,96		P>,05	
Toplam	118				

H8: Mali müşavirlerin medeni durumu ile çevresel stres faktörleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Mali müşavirlerin medeni durumu ile çevresel stres faktörleri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı Mann Whitney U testi ile araştırılmıştır. Tablo 12’deki test sonucuna göre medeni durum değişkeninin kategorileri ile çevresel stres faktörleri arasında anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 12: Çevresel Stres Faktörleri ile Medeni Durum Arasındaki İlişkinin Analizi

Medeni Durum	N	Ortalama	Mann Whitney U	Anlamlılık	Sonuç
Evli	102	58,40	928,5	0,376	RED
Bekar	16	66,53		P<,05	
Toplam	118				

H9: Mali müşavirlerin kişilik tipi ile çevresel stres faktörleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Mali müşavirlerin kişilik tipi ile çevresel stres faktörleri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı Mann Whitney U testi ile araştırılmıştır. Tablo 13'teki test sonucuna göre kişilik tipi değişkeninin kategorileri ile çevresel stres faktörleri arasında anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 13: Çevresel Stres Faktörleri ile Kişilik Tipi Arasındaki İlişkinin Analizi

Kişilik Tipi	N	Ortalama	Mann Whitney U	Anlamlılık.	Sonuç
A tipi	52	62,96	1536,0	0,328	RED
B tipi	66	56,77		P<,05	
Toplam	118				

H10: Mali müşavirlerin cinsiyeti ile pandemi stres faktörleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Tablo 14'te mali müşavirlerin cinsiyeti ile pandemi stres faktörleri arasında anlamlı bir ilişki bulunup bulunmadığı Mann Whitney U testi ile araştırılmıştır. Test sonucunda cinsiyet değişkeninin kategorileri ile pandemi stres faktörleri arasında anlamlı bir fark yoktur.

Tablo 14: Pandemi Stres Faktörleri ile Cinsiyet Arasındaki İlişkinin Analizi

Cinsiyet	N	Ortalama	Mann Whitney U	Anlamlılık	Sonuç
Erkek	90	57,87	1407,0	0,330	RED
Kadın	28	64,75		P<,05	
Toplam	118				

H11: Mali müşavirlerin medeni durumu ile pandemi stres faktörleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Tablo 15'te mali müşavirlerin medeni durumu ile pandemi stres faktörleri arasında anlamlı bir ilişkiye istinaden Mann Whitney U testi yapılmıştır. Test sonucuna göre medeni durum değişkeninin kategorileri ile pandemi stres faktörleri arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır.

Tablo 15: Pandemi Stres Faktörleri ile Medeni Durum Arasındaki İlişkinin Analizi

Medeni Durum	N	Ortalama	Mann Whitney U	Anlamlılık	Sonuç
Evli	102	57,80	989,0	0,154	RED
Bekar	16	70,31		P<,05	
Toplam	118				

H12: Mali müşavirlerin kişilik tipi ile pandemi stres faktörleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Mali müşavirlerin kişilik tipi ile pandemi stres faktörleri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığına dair sonuç Mann Whitney U testi ile araştırılmıştır. Tablo 16'daki test sonucuna göre kişilik tipi değişkeninin kategorileri ile pandemi stres faktörleri arasında anlamlı bir fark olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 16: Pandemi Stres Faktörleri ile Kişilik Tipi Arasındaki İlişkinin Analizi

Kişilik Tipi	N	Ortalama	Mann Whitney U	Anlamlılık	Sonuç
A tipi	52	63,77	1494,0	0,207	RED
B tipi	66	56,14		P<,05	
Toplam	118				

2.4.4.Kruskal Wallis H testi

Mali müşavirlerin demografik özellikleri ile stres kaynakları arasındaki ilişki ikiden fazla gruplu değişkenler söz konusu olduğu için Kruskal Wallis H testi ile analiz edilmiştir.

H13: Mali müşavirlerin yaş grupları ile kişisel stres faktörleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Mali müşavirlerin yaş grupları ile kişisel stres faktörleri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı Kruskal Wallis H testi ile incelenmiştir. Tablo 17'deki test sonucuna göre, yaş değişkeninin kategorileri ile kişisel stres faktörleri arasında anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 17: Kişisel Stres Faktörleri ile Yaş Grupları Arasındaki İlişkinin Analizi

Yaş	N	Sıra toplamı	H test istatistiği	Anlamlılık	Sonuç
20-29	5	3	1,495	0,683	RED
30-39	25			P<,05	
40-49	60				
50ve üzeri	28				
Toplam	118				

H14: Mali müşavirlerin öğrenim durumu ile kişisel stres faktörleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Mali müşavirlerin öğrenim durumu ile kişisel stres faktörleri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı Kruskal Wallis H testi ile incelenmiştir. Tablo 18’deki test sonucuna göre öğrenim durumu ile kişisel stres faktörleri arasında anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 18: Kişisel Stres Faktörleri ile Öğrenim Durumu Arasındaki İlişkinin Analizi

Öğrenim Durumu	N	Sıra toplamı	H test istatistiği	Anlamlılık	Sonuç
Lise	20	3	2,588	0,460	RED
Ön lisans	5			P<,05	
Lisans	87				
Yüksek Lisans	6				
Toplam	118				

H15: Mali müşavirlerin tecrübe durumu ile kişisel stres faktörleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Mali müşavirlerin tecrübe durumu ile kişisel stres faktörleri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı Kruskal Wallis H testi ile araştırılmıştır. Tablo 19’deki test sonucuna göre tecrübe durumu ile kişisel stres faktörleri arasında anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 19: Kişisel Stres Faktörleri ile Tecrübe Arasındaki İlişkinin Analizi

Tecrübe	N	Sıra toplamı	H test istatistiği	Anlamlılık	Sonuç
1 yıldan az	1	4	6,002	0,199	RED
1-5	10			P<,05	
6-10	5				
11-15	15				
15 üzeri	87				
Toplam	118				

H16: Mali müşavirlerin çalışma şekli ile kişisel stres faktörleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Mali müşavirlerin çalışma şekli ile kişisel stres faktörleri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı Kruskal Wallis H testi ile araştırılmıştır. Tablo 20’deki test sonucuna göre çalışma şekli ile kişisel stres faktörleri arasında anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 20: Kişisel Stres Faktörleri ile Çalışma Şekli Arasındaki İlişkinin Analizi

Çalışma Şekli	N	Sıra toplamı	H test istatistiği	Anlamlılık	Sonuç
Bağımsız	93	2	1,838	0,399	RED
İşletmeye Bağlı	6			P<,05	
Muhasebeci Yanında	19				
Toplam	118				

H17: Mali müşavirlerin stres düzeyleri ile Kişisel stres faktörleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Tablo 21’de mali müşavirlerin stres düzeyleri ile kişisel stres faktörleri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı Kruskal Wallis H testi ile araştırılmıştır. Bulunan test sonuçlarına göre stres düzeyleri ile kişisel stres faktörleri arasında anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir. Yani mali müşavirlerin yüksek, orta ve düşük stres düzeyine sahip olma durumları ile kişisel stres faktörleri arasında anlamlı bir farklılık oluşmuştur.

Tablo 21: Kişisel Stres Faktörleri ile Stres Düzeyi Arasındaki İlişkinin Analizi

Stres Düzeyi	N	Sıra toplamı	H test istatistiği	Anlamlılık	Sonuç
Yüksek	56	2	9,105	0,011	KABUL
Orta	54			P>,05	
Düşük	8				
Toplam	118				

H18: Mali müşavirlerin yaş grupları ile örgütsel stres faktörleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Mali müşavirlerin yaş grupları ile örgütsel stres faktörleri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı Kruskal Wallis H testi ile araştırılmıştır. Tablo 22'deki test sonucuna göre yaş değişkeninin kategorileri ile örgütsel stres faktörleri arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 22: Örgütsel Stres Faktörleri ile Yaş Grupları Arasındaki İlişkinin Analizi

Yaş	N	Sıra toplamı	H test istatistiği	Anlamlılık	Sonuç
20-29	5	3	1,792	0,617	RED
30-39	25			P<,05	
40-49	60				
50ve üzeri	28				
Toplam	118				

H19: Mali müşavirlerin öğrenim durumu ile örgütsel stres faktörleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Mali müşavirlerin öğrenim durumu ile örgütsel stres faktörleri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı Kruskal Wallis H testi ile incelenmiştir. Tablo 23'teki test sonucuna göre öğrenim durumu ile örgütsel stres faktörleri arasında anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 23: Örgütsel Stres Faktörleri ile Öğrenim Durumu Arasındaki İlişkinin Analizi

Öğrenim Durumu	N	Sıra toplamı	H test istatistiği	Anlamlılık	Sonuç
Lise	20	3	2,418	0,490	RED
Ön lisans	5			P<,05	
Lisans	87				
Yüksek Lisans	6				
Toplam	118				

H20: Mali müşavirlerin tecrübe durumu ile örgütsel stres faktörleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Mali müşavirlerin tecrübe durumu ile örgütsel stres faktörleri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı Kruskal Wallis H testi ile incelenmiştir. Tablo 24'teki test sonucuna göre tecrübe durumu ile örgütsel stres faktörleri arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 24: Örgütsel Stres Faktörleri ile Tecrübe Arasındaki İlişkinin Analizi

Tecrübe	N	Sıra toplamı	H test istatistiği	Anlamlılık	Sonuç
1 yıldan az	1	4	3,750	0,441	RED
1-5	10			P<,05	
6-10	5				
11-15	15				
15 üzeri	87				
Toplam	118				

H21: Mali müşavirlerin çalışma şekli ile örgütsel stres faktörleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Mali müşavirlerin çalışma şekli ile örgütsel stres faktörleri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı Kruskal Wallis H testi ile incelenmiştir. Tablo 25'teki test sonucuna göre çalışma şekli ile örgütsel stres faktörleri arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

Tablo 25: Örgütsel Stres Faktörleri ile Çalışma Şekli Arasındaki İlişkinin Analizi

Çalışma Şekli	N	Sıra toplamı	H test istatistiği	Anlamlılık	Sonuç
Bağımsız	93	2	1,984	0,371	RED
İşletmeye Bağlı	6			P<,05	
Muhasebeci Yanında	19				
Toplam	118				

H22: Mali müşavirlerin stres düzeyleri ile örgütsel stres faktörleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Mali müşavirlerin stres düzeyleri ile örgütsel stres faktörleri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı Kruskal Wallis H testi ile incelenmiştir. Tablo 26'daki test sonucuna göre stres düzeyleri ile örgütsel stres faktörleri arasında anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir. Yani mali müşavirlerin yüksek, orta ve düşük stres düzeyine sahip olma durumları ile örgütsel stres faktörleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 26: Örgütsel Stres Faktörleri ile Stres Düzeyleri Arasındaki İlişkinin Analizi

Stres Düzeyi	N	Sıra toplamı	H test istatistiği	Anlamlılık	Sonuç
Yüksek	56	2	6,418	0,040	KABUL
Orta	54			P>,05	
Düşük	8				
Toplam	118				

H23: Mali müşavirlerin yaş grupları ile çevresel stres faktörleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Tablo 27'de mali müşavirlerin yaş grupları ile çevresel stres faktörleri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı Kruskal Wallis H testi ile araştırılmıştır. Test sonucuna göre yaş değişkeninin kategorileri ile çevresel stres faktörleri arasında anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 27: Çevresel Stres Faktörleri ile Yaş Grupları Arasındaki İlişkinin Analizi

Yaş Grupları	N	Sıra toplamı	H test istatistiği	Anlamlılık	Sonuç
20-29	5	3	1,880	0,598	RED
30-39	25			P<,05	
40-49	60				
50ve üzeri	28				
Toplam	118				

H24: Mali müşavirlerin öğrenim durumu ile çevresel stres faktörleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Mali müşavirlerin öğrenim durumu ile çevresel stres faktörleri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı Kruskal Wallis H testi ile araştırılmıştır. Tablo 28'deki test sonucuna göre öğrenim durumu ile çevresel stres faktörleri arasında anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 28: Çevresel Stres Faktörleri ile Öğrenim Durumu Arasındaki İlişkinin Analizi

Öğrenim Durumu	N	Sıra toplamı	H test istatistiği	Anlamlılık	Sonuç
Lise	20	3	4,607	0,203	RED
Önlisans	5			P<,05	
Lisans	87				
Yüksek Lisans	6				
Toplam	118				

H25: Mali müşavirlerin tecrübe durumu ile çevresel stres faktörleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Mali müşavirlerin tecrübe durumu ile çevresel stres faktörleri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı Kruskal Wallis H testi ile araştırılmıştır. Tablo 29'deki test sonucuna göre tecrübe durumu ile çevresel stres faktörleri arasında anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 29: Çevresel Stres Faktörleri ile Tecrübe Arasındaki İlişkinin Analizi

Tecrübe	N	Sıra toplamı	H test istatistiği	Anlamlılık	Sonuç
1 yıldan az	1	4	3,553	0,470	RED
1-5	10			P<,05	
6-10	5				
11-15	15				
15 üzeri	87				
Toplam	118				

H26: Mali müşavirlerin çalışma şekli ile çevresel stres faktörleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Mali müşavirlerin çalışma şekli ile çevresel stres faktörleri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı Kruskal Wallis H testi ile araştırılmıştır. Tablo 30'daki test sonucuna göre çalışma şekli ile çevresel stres faktörleri arasında anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 30: Çevresel Stres Faktörleri ile Çalışma Şekli Arasındaki İlişkinin Analizi

Çalışma Şekli	N	Sıra toplamı	H test istatistiği	Anlamlılık	Sonuç
Bağımsız	93	2	2,882	0,237	RED
İşletmeye Bağlı	6			P<,05	
Muhasebeci Yanında	19				
Toplam	118				

H27: Mali müşavirlerin stres düzeyleri ile çevresel stres faktörleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Mali müşavirlerin stres düzeyleri ile çevresel stres faktörleri arasında anlamlı bir ilişki bulunup bulunmadığı Kruskal Wallis H testi ile araştırılmıştır. Tablo 31'deki test sonucuna göre stres düzeyleri ile çevresel stres faktörleri arasında anlamlı bir farkın olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 31: Çevresel Stres Faktörleri ile Stres Düzeyleri Arasındaki İlişkinin Analizi

Stres Düzeyi	N	Sıra toplamı	H test istatistiği	Anlamlılık	Sonuç
Yüksek	56	2	5,235	0,073	RED
Orta	54			P<,05	
Düşük	8				
Toplam	118				

H28: Mali müşavirlerin yaş grupları ile pandemi stres faktörleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Mali müşavirlerin yaş grupları ile pandemi stres faktörleri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı Kruskal Wallis H testi ile incelenmiştir. Tablo 32'deki test sonucuna göre yaş değişkeninin kategorileri ile pandemi stres faktörleri arasında anlamlı bir farkın olmadığı sonucuna varılmıştır.

Tablo 32: Pandemi Stres Faktörleri ile Yaş Grupları Arasındaki İlişkinin Analizi

Yaş	N	Sıra toplamı	H test istatistiği	Anlamlılık	Sonuç
20-29	5	3	6,696	0,082	RED
30-39	25			P<,05	
40-49	60				
50ve üzeri	28				
Toplam	118				

H29: Mali müşavirlerin öğrenim durumu ile pandemi stres faktörleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Mali müşavirlerin öğrenim durumu ile pandemi stres faktörleri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı Kruskal Wallis H testi ile araştırılmıştır. Tablo 33'teki test sonucuna göre öğrenim durumu ile pandemi stres faktörleri arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

Tablo 33: Pandemi Stres Faktörleri ile Öğrenim Durumu Arasındaki İlişkinin Analizi

Öğrenim Durumu	N	Sıra toplamı	H test istatistiği	Anlamlılık	Sonuç
Lise	20	3	0,989	0,804	RED
Ön lisans	5			P<,05	
Lisans	87				
Yüksek Lisans	6				
Toplam	118				

H30: Mali müşavirlerin tecrübe durumu ile pandemi stres faktörleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Mali müşavirlerin tecrübe durumu ile pandemi stres faktörleri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı Kruskal Wallis H testi ile incelenmiştir. Tablo 34'teki test sonucuna göre tecrübe durumu ile pandemi stres faktörleri arasında anlamlı bir farkın olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 34: Pandemi Stres Faktörleri ile Tecrübe Arasındaki İlişkinin Analizi

Tecrübe	N	Sıra toplamı	H test istatistiği	Anlamlılık	Sonuç
1 yıldan az	1	4	7,384	0,117	RED
1-5	10			P<,05	
6-10	5				
11-15	15				
15 üzeri	87				
Toplam	118				

H31: Mali müşavirlerin çalışma şekli ile pandemi stres faktörleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Mali müşavirlerin çalışma şekli ile pandemi stres faktörleri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı Kruskal Wallis H testi ile araştırılmıştır. Tablo 35'teki test sonucuna göre çalışma şekli ile pandemi stres faktörleri arasında anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 35: Pandemi Stres Faktörleri ile Çalışma Şekli Arasındaki İlişkinin Analizi

Çalışma Şekli	N	Sıra toplamı	H test istatistiği	Anlamlılık	Sonuç
Bağımsız	93	2	2,360	0,307	RED
İşletmeye Bağlı	6			P<,05	
Muhasebeci Yanında	19				
Toplam	118				

H32: Mali müşavirlerin stres düzeyleri ile pandemi stres faktörleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Mali müşavirlerin stres düzeyleri ile pandemi stres faktörleri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı Kruskal Wallis H testi ile incelenmiştir. Tablo 36'daki test sonucuna göre stres düzeyleri ile pandemi stres faktörleri arasında anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir. Yani mali müşavirlerin yüksek, orta ve düşük stres düzeyine sahip olmaları ile kişisel stres faktörleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 36: Pandemi Stres Faktörleri ile Stres Düzeyleri Arasındaki İlişkinin Analizi

Stres Düzeyi	N	Sıra toplamı	H test istatistiği	Anlamlılık	Sonuç
Yüksek	56	2	8,388	0,015	KABUL
Orta	54			P>,05	
Düşük	8				
Toplam	118				

3.SONUÇ

Muhasebe mesleği 3568 sayılı yasa ile çalışma alanları çerçeve içerisine alınmış ve sorumlulukları belirlenmiştir. Gerek çalışma hayatı gerekse ticari hayatı şekillendiren mevzuatlar her geçen gün güncellenmekte ve muhasebe meslek mensupları bu değişikliklere hızlı bir şekilde adapte olmak durumundadır. Dolayısıyla bu değişen mevzuatlara uyum esnasında mali müşavirlerin de bundan etkilenmemesi ve strese girmemesi kaçınılmazdır.

Çalışmamız, Uşak ilinde Serbest Muhasebeci ve Mali Müşavirler odasına üye olan, aktif olarak çalışan 118 mali müşavir ile görüşülerek elde edilen sonuçlar doğrultusunda hazırlanmıştır. Öncelikle katılımcıların demografik özelliklere göre dağılımı oluşturulmuştur. Bu doğrultuda; mensupların yarıdan fazlasının 40-49 yaş aralığında, büyük çoğunluğunun 15 yıl ve üzeri mesleki tecrübeye, erkek

SMMM oldukları, bağımsız çalıştıkları ve lisans mezunu oldukları tespit edilmiştir. Çalışmanın ikinci aşamasındaki-kare yöntemi kullanılarak mali müşavirlerin stres düzeyleri ile demografik özellikleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Stres düzeyleri ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Erkek mensupların %87,5'inin ve kadın mensupların %12,5'inin stres düzeyinin yüksek olduğu sonucuna varılmıştır. Üçüncü aşamada Mann Whitney U testi kullanılarak meslek mensuplarının medeni durum, kişilik tipi ve cinsiyet ile kişisel stres faktörleri arasında anlamlı farkın olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Mali müşavirlerin daha az stresli ya da stresten uzak ve verimli çalışma ortamlarının oluşturulması için meslek odalarının daha etken olması gerekmektedir. Çıkarılacak olan ve mesleği ilgilendiren hususlarda yasama organı nezdinde görüş ve önerilerini sunmalı ve takipçisi olmalıdır. Son yıllarda yürürlüğe giren ve uygulanan mali tatilin daha işlevsel ve gerçek anlamda tatil uygulamasına geçilmesinin mevzuat ve yönetmelikler ile sağlanması gerekir. Sonrasında ise mali müşavirlerin daha verimli çalışmasına pozitif yönde katkıda bulunacaktır.

KAYNAKÇA

- Aksoylu, S. (2019). Muhasebe Meslek Mensuplarında Strese Neden Olan Faktörler Üzerine Bir Araştırma: Kayseri İli Örneği, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 21 (1), 228-245.
- Bekçi, İ., V. Ömürbek, ve Ö. Tekşen. (2007). Muhasebe Meslek Mensuplarında Stres Kaynağının Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(1), 145-161.
- Gül, M., Özpolat, A. (2020). Muhasebe Meslek Mensuplarının Öfke ve Stres İlişkisi Üzerine Bir Araştırma (Elâzığ İli Örneği), *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11 (21), 203-224.
- Güner, M, İl, Z. (2020). Rol Stres Kaynaklarının Muhasebe Meslek Mensuplarının Mesleki Tükenmişliğine Etkisi: TRA1 Erzurum Alt Bölgesinde Bir Araştırma, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 22 (2), 313-335.
- Hacıhasanoğlu, T., Karaca, N. (2014). Bağımsız Çalışan Muhasebe Meslek Mensuplarının ve Muhasebe Çalışanlarının Tükenmişlik, İş Tatmini ve Stres Düzeylerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Alan Araştırması, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19 (4), 153-170
- Kapci, S, Usul, H. (2020). Kadın Muhasebe Meslek Mensuplarında Stres Kaynaklarının Belirlenmesi Üzerine İzmir İlinde Bir Araştırma, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25 (2), 125-151.
- Kaplanoğlu, E. (2014). Mesleki Stresin Temel Nedenleri ve Muhtemel Sonuçları: Manisa İlindeki SMMM'ler Üzerine Bir Araştırma, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 64, 131-150.
- Karasar, N. (2005). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Kayıhan, B., Y. Tepeli, B. Heybeli ve H. Bakan. 2015. Muhasebe Meslek Mensuplarında Strese Neden Olan Faktörlerle İş Tatmin Düzeyi Arasındaki İlişkinin Analizi: Muğla Örneği, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(14), 374-390.
- Koçyiğit Çil, S., Bal, Ç. E. Öztürk, V. (2010). Muhasebe Meslek Mensuplarının Örgütsel Stres Kaynaklarını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma: Ankara İli Örneği, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1): 253-275.

- Özmutaf, N.M. ve R. Mizrahi. 2017. SMMM ve Diğer Muhasebe Çalışanları Kapsamında, İş Stresinin İş Performansına Etkisi: İzmir İlinde Bir Araştırma, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 8(18), 1-12.
- Tepeli, Y., Heybeli, B., Kayıhan, B., 2014. Muhasebe Meslek Mensuplarında Strese Neden Olan Faktörlerin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma: Muğla İli Örneği, *The Journal Of International Social Research*, 7 (35), 742-756.
- Yanık, A. (2017). Muhasebe Meslek Mensuplarının Algıladıkları Stres Düzeyine Yönelik Bir Araştırma, *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3 (1) , 99-107.
- Yıldırım, O.,Tektüfekçi F., Çukacı, Y. C. (2004). Modern Toplum Hastalığı: Stres Ve Muhasebe Meslek Elemanı Üzerindeki Etkileri, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (2), 1-20.
- Yıldırım, S. (2008). Muhasebe Öğretim Elemanları ve Meslek Mensuplarının Mesleki Stres Düzeyi Üzerine Bir Araştırma, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (38), 153-162.
- Zeytin, M. ve A. Gökgöz. (2011). Muhasebe Meslek Mensuplarında Strese Neden Olan Faktörlerin İncelenmesi: Yalova ve Bilecik İlleri Örneği, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 3.

Bölüm 5

Türkiye’de Çevre Hakkı ve Uygulanması

Aydın TURHAN¹

¹ *Isparta Cumhuriyet Başsavcısı, turhanayd@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-5421-5600*

ÖZET

İnsanların üzerinde yaşadığı dünya çevreyi oluşturmaktadır. İnsanoğlu çevreyi oluşturan şeyleri kullanmak ve faydalanmak için yaratıldığından beri çevreye müdahalede bulunmaktadır. Çevrenin de kullanılması noktasında bir kapasitesi vardır. Bu kapasitenin zorlanması insan yaşamının yanında diğer canlılarında yaşamını zor duruma sokmaktadır. Özellikle sanayileşmenin gelişmesi ile birlikte çevreye olan müdahalenin artması ve çevrenin bozulmaya başlaması insanoğlunu bazı hukuki düzenlemeler yapma noktasına itmiştir. Bu düzenlemeler ile çevreye olan baskının azaltılması ve daha yaşanabilir bir çevrenin oluşturulması istenmiştir. Ancak bu düzenlemeler değişik amaçlar ile bazen ihlal edilmiştir. Özellikle gelişmiş ülkelerin ekonomik nedenlerle geri kalmış veya gelişmekte olan ülkelerin zengin kaynaklarını ele geçirerek kendilerine bağımlı hale getirmiştir. Çevreye yapılan baskının insanlığın geleceğini tehdit eder boyuta gelmesi sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkını ortaya çıkarmıştır. Bu hak değişik mevzuatlarda düzenlemiştir. Bu hakkın uygulanmasına yönelik verilen mahkeme kararlarına bazen uyulmamaktadır. Kararı uygulamayan kamu görevlilerinin hukuki ve cezai sorumlulukları oluşmaktadır. Devletin en önemli görevlerinden biri de vatandaşlarına sağlıklı ve dengeli bir çevreyi sağlamak olup bu konuda devlete vatandaşlarında yardım etmesi gerekir. Çevrenin korunması ve geliştirilmesi hem devlete hem de vatandaşlara düşen bir görevdir.

Anahtar Kelimeler: Çevre, mevzuat, hak, mahkeme.

ABSTRACT

The world in which people live constitutes the environment. Human beings have been intervening in the environment since they were created to use and benefit from the things that make up the environment. The environment also has a capacity to be used. Stressing this capacity puts human life and other living things in a difficult situation. Especially with the development of industrialization, the increase in intervention in the environment and the deterioration of the environment have pushed humanity to the point of making some legal regulations. These regulations aimed to reduce the pressure on the environment and create a more livable environment. However, these regulations have sometimes been violated for different purposes. Especially developed countries have seized the rich resources of underdeveloped or developing countries for economic reasons and made them dependent on them. The fact that the pressure on the environment has reached a level that threatens the future of humanity has revealed the right to live in a healthy and balanced environment. This right is regulated in different legislation. Court decisions regarding the

implementation of this right are sometimes not complied with. Public officials who do not implement the decision have legal and criminal liability. One of the most important duties of the state is to provide a healthy and balanced environment for its citizens, and the state should also help its citizens in this regard. Protecting and improving the environment is a duty for both the state and citizens.

Key Words: Environment, legislation, rights, court.

GİRİŞ

Hukuk, insanlar arasındaki ilişkileri düzenleyen kurallar bütünüdür. Bu kurallar, insanların ihtiyaçları doğrultusunda ortaya çıkan sorunları çözmek amacıyla oluşturulmuştur. Çevre sorunları ortaya çıktıktan sonra, bu sorunları gidermek amacıyla bu alanda düzenlemeler yapılmıştır.

Çevrenin korunması öncelikli olarak anayasal bir güvenceye bağlanmıştır. 1982 Anayasasında, devletin başlıca görevleri arasında çevrenin korunması düzenlenmiştir. Çevre ile ilgili olarak temel kanun kabul edilen Çevre Kanunu, 11/08/1983 yılında Resmî Gazete 'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Çevre ile ilgili olarak çıkartılacak tüzük ve yönetmeliklerin bu kanun çerçevesinde ve bu kanuna uygun olması gerekir. Çevre Kanunu ile birlikte Türk Ceza Kanunu, Hayvanları Koruma Kanunu gibi kanunlar, çevre ile ilgili sorunlara çözüm getiren hukuki düzenlemelerdir.

Bu hukuki düzenlemeleri içeren konularla ilgili olarak herhangi bir uyuşmazlık çıktığında uyuşmazlığı çözümlenecek kurum yargı mercidir. Yargı mercilerinin görevi, söz konusu düzenlemelerle ilgili bir uyuşmazlık önlerine geldiği zaman, kuralları uygulayarak uyuşmazlığı giderici kararlar vermektir. Yargı kararları herkesi bağlamakta olup yargı mercilerinin verdiği kararların uygulanması zorunludur. Ancak, yargı mercilerinin çevre konusunda verdikleri kararlar, bazen kararları uygulamak zorunda olan merciler tarafından uygulanmamaktadır.

Bu çalışmada öncelikli olarak, çevre sorunları ile ilgili olan yasal mevzuat incelenecektir. Bu yasal mevzuatın ortaya çıkış nedenleri ve yasal mevzuatın nelerden ibaret olduğu belirlenecektir. Yasal mevzuatın uygulama sonrasında ortaya çıkan uyuşmazlıkların nerede çözümleneceği, çözümlendikten sonra verilen kararların uygulanmaması durumunda, kararı uygulamak zorunda olan kişilerin hukuki ve cezai sorumluluğu konusunda bilgi verilecektir.

1. Çevre Sorunlarının ve Çevre Hukukunun Ortaya Çıkışı

Çevre ile ilgili sorunlar belirli bir süreçten sonra ortaya çıkmıştır. Bu süreç, İkinci Dünya Savaşından sonra daha belirgin bir şekilde hissedilmeye başlanmış ve çevre sorunlarının giderilmesi veya daha aza indirgenmesi için bazı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar, ulusal veya uluslararası boyuttadır. Türkiye'de çevre sorunları ile ilgili süreçte değişik dönemlerde bazı hukuki çalışmalar yapılmıştır. Bu süreci ve tarihi gelişmeleri hakkında, öncelikli olarak dünyadaki tarihi ve hukuki gelişmeler, daha sonra Türkiye'deki süreçle ilgili tarihi ve hukuki gelişmeler hakkında bilgi verilecektir.

1.1. Dünya'da Çevre Sorunlarının ve Çevre Hukukunun Ortaya Çıkışı

Çevre sorunlarının ortaya çıkması ile birlikte bu sorunları gidermek amacıyla Çevre Hukuku dalı ortaya çıkmıştır. Çevre sorunları, geçmişten günümüze gelen en önemli sorunlardan biridir. Çevre sorunları nüfus, sanayileşme, kentleşme ve turizm gibi birçok nedenden ortaya çıkmıştır.

Nüfus artışı, dünyanın önemli problemlerinden biri olarak karşımıza çıkar. Nüfus artış oranı, yirminci yüzyıl ortalarına kadar yavaş ve doğrusal bir seyir izlemiştir. Ancak yirminci yüzyılın ortasından itibaren nüfus artış oranındaki bu düzenli seyir yerini hızlı nüfus artışına bırakmıştır. Nüfus artış oranı gelişmiş ülkeler için bir sorun oluşturmazken gelişmekte olan ülkeler için önemli bir sorun oluşturmaktadır. Hızlı nüfus artışı sonucunda ortaya çıkan ihtiyaçların karşılanması için çevre tahrip edilmekte olup bu durum yaşam şartlarının zorlaşmasına neden olmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerdeki insanlar, bu zor şartlardan kurtulmak için daha çok iş gücüne ihtiyaç hissettiğinden daha fazla çocuk sahibi olmayı tercih etmektedirler (Güneş, Coşkun,2004:25-26).

Nüfustaki artış, doğal kaynaklara olan ihtiyacı artırdığından doğal kaynaklara olan baskıda çoğalmaktadır. Bu baskı, çevresel varlıkların tüketilmesi ve bozulması sonucunu doğurmaktadır. Ancak bu baskının çevresel bozulmada tek başına etkili olduğunu kabul etmek yanlış olur. Çevre üzerindeki baskı açısından nüfusun sayısından çok tüketim kalıpları önem taşımaktadır. Bu tespit, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin çevre sorunlarındaki üzerlerine düşen pay ve yükümlülüklerini ortaya çıkarması bakımından önemlidir (Turgut, 2009:10).

Ormansızlaşma, nüfus artışından kaynaklanan en büyük çevresel zararlardan biridir. Ormansızlaşmanın başlangıcı sayılabilecek olaylar insanlığın ilk dönemlerinde görülebilir. Ormanlar hem ağacından hem de üzerinde olduğu arazisinden faydalanmak isteyen insanlar tarafından yok edilmiştir. İnsanlığın ilk dönemlerinde, nüfusun az olması ve ormanların fazla olması ile birlikte ihtiyaçlarında zorunlu olanlarla sınırlı olması nedeni ile bu yok etme olayları bir sorun olarak belirginleşmemiştir. Ancak ihtiyaçların artması ve çeşitlenmesi sonucunda ormanlardan faydalanma girişimleri artmış ve bu yok etme derecesine varmıştır. İlk dönemlerde barınma ve ısınma gibi ihtiyaçlar için ormanlardan faydalanılmasına karşın teknolojik gelişmeler sonucunda ormanlardan yol, tarımsal genişleme, turizm gibi ihtiyaçların karşılanması amacıyla yararlanılmıştır. Ayrıca günümüzdeki ekonomik sistemin bir sonucu olarak, uluslararası ekonomik ilişkiler sonucunda az gelişmiş olan ülkelerin doğal kaynakları arasında olan tropik ormanlar, kereste ticareti için daha da fazla yok edilmektedir. Az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler, yardım-borç-faiz kıskacından kurtulmak için ormanlarına sermaye şirketleri tarafından yapılan baskıya karşı duramamaktadır (Turgut, 2004:3-4).

Çölleşme, ormansızlaşmanın bir sonucu olarak ortaya çıkar. Orman örtüsü yok olunca, toprağı yerinde tutacak ve rüzgârdan koruyacak kökler ortadan kalkar. Bu durum verimli orman toprağını rüzgârın etkisi ile açık alanlara götürme sonucunu doğurur. Böylece bir süre sonra bir zamanlar ormanları besleyen topraklar gider ve yerini verimsiz çöl şartlarına sahip alanlar alır (Güneş, Coşkun, 2004:27).

Sanayileşme sürecinde çevreye olan baskı belirgin bir şekilde kendini ortaya koymuştur. Sanayileşme on sekizinci yüzyılın sonlarında orta çıkmıştır (Foster, 2008:58). Sanayileşme önemli olanaklar ve imkanlar sunmakla birlikte sanayileşmenin düzensiz olması, çevrenin ve doğal kaynakların geriye dönülmez bir şekilde tüketilmesi ve kirletilmesi sonucunu doğurmuştur.

Sanayi devrimi, toplumsal yaşamın ekonomiden başka sosyal ve kültürel alanlarında da değişiklikler getirmiştir. Bu değişiklikler bir madalyon olarak görüldüğünde, bu madalyonun iki yüzünün olduğunu kabul etmek gerekir. Madalyonun görünen ve güzel olan yönü refah devleti amacının gerçekleşmesine öncülük etmesidir. On sekizinci yüzyılda İngiltere’de başlayan birinci sanayi devrimi ile fabrikalarda kömür ve demirin ham madde olarak kullanıldığı makineli üretime geçişle birlikte tarım işçiliğinden fabrika işçiliğine bir kayma meydana geldi. Bunun sonucunda kentlerin sayısı ve nüfusu artmaya başladı. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında ulusal ve uluslararası ölçekteki teknolojik ve bilimsel ilerlemeler nedeniyle kendinden önceki dönemden ayrılan ikinci sanayi devriminde toplumun yaşam koşullarında daha devrimci değişiklikler meydana gelmiştir. Değişimin etkileri, ucuz yiyeceklerin denizaşırı ülkelerden ithalinin tarımda krize yol açması, uluslararası emperyalizmin yayılması, ham maddelerin daha ucuza alınmasını destekleyen ekonomik politikaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. İkinci Dünya Savaşından sonra eskisine nazaran daha az çalışıp çok para kazanan refah düzeyi artan insanların sayısı artmıştır. Henüz böyle bir durumda olmayanların ise bu yöndeki istekleri canlı tutulmaya çalışılmıştır (Turgut, 2004:34-35).

Madalyonun diğer yönü ise şimdiye kadar görülmeyen belki de görülmek istenmeyen çevre sorunudur. Bu sorun, insanın doğa ile ilişkilerinde bencilce davranıp doğaya acımasızca müdahale ettiğini göstermektedir. Bu yöndeki acımasız müdahalenin devam etmesi halinde diğer yöndeki refah devleti amacı da ortadan kalkacaktır. Çevreye kapasitesini aşacak derecede yapılan müdahalelerde başı sanayileşme ve teknoloji çektiğinden dolayı kapitalizm ve sosyalizm çevreyi tahrip etme de birbirinden geri kalmamıştır. Üretim araçlarının mülkiyetindeki farklılığa rağmen, çevreye müdahalenin yöntem ve araçları bütün sistemlerde aynı olmuştur. Üçüncü Dünya ülkelerinin sömürülmesi ve silahlanma

yarışındaki payları bakımından farkları olmayan her iki sistem bu açılardan da çevrenin bozulmasına katkıda bulunmuştur (Turgut, 2009:10).

Çevre sorunlarının ortaya çıkması, bu sorunları gidermek amacıyla düzenlemeler yapılmasını da beraberinde getirmiştir. Böylece çevre hukuku ortaya çıkmıştır. Çevre hukukunun kökeni on dokuzuncu yüzyıla uzanmakla birlikte doğuşu 1960'ların sonuna rastlamaktadır. On dokuzuncu yüzyılda hava ve su kirliliğinin ortaya çıkması, kırsal alanların korunması ihtiyacı sonucunda İngiltere, Fransa ve ABD'de yasalar çıkarmıştır (Turgut, 2004:52).

Uluslararası alanda, çevre hakkı ilk defa açık bir şekilde 1972 yılında Stockholm'de toplanan Birleşmiş Milletler Çevre ve İnsan Konferansında dile getirilmiştir. Bu konferans, çevre sorunlarına çözüm arayışlarında önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Çevre hakkı açısından 'İnsan onurlu ve iyi bir yaşam sürmeye olanak veren nitelikli bir çevrede, özgürlük, eşitlik ve yeterli yaşam koşulları temel hakkına sahiptir'' ilkesinin yer aldığı bildirinin kabul edilmesi nedeni ile ayrı bir öneme sahiptir (cevreonline.com, 2009).

Çevre hakkı konusunda Stockholm Konferansının en somut katkısı, Birleşmiş Milletlerin çevreyle ilgili faaliyetlerini doğrudan yürütecek Dünya Çevre Programının (UNEP) kurulmasıdır. Çevre hakkı konusunda 1982 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda kabul edilen 'Dünya Doğa Şartı'' Stockholm Bildirgesinin önemli ilkelerini tekrarlamıştır. Bu şart, öneri niteliğinde olup hukuksal olarak bir bağlayıcılığı bulunmamaktadır. 1984 yılında Tokyo Konferansı yapılmıştır. 1989 yılında yapılan Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesinde sağlık hakkının yanı sıra çevre hakkına da yer verilmiştir. Rio Konferansı sonucunda Rio Bildirisi, Gündem 21, Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi, İklim Değişikliği Sözleşmesi ve Orman İlkeleri olmak üzere beş ana belge oluşturulmuştur. Ancak Rio Konferansı da kendinden beklenen faydayı sağlayamamıştır. Dünyadaki çevrenin tahribatı ile ekonomik yapı arasındaki ilişki bir kez daha belirtilmiş, gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki çevre teknolojisi transferi, mali destek ve borç sorunu ile dünya ticari sistemindeki belirsizlikler bu konferansta da aşılamamıştır. Rio Konferansında ayrıca halkın çevre ile ilgili kararların alınma sürecine katılım hakkına da yer verilmiştir (Güneş, Coşkun, 2004:56).

1.2. Türkiye'de Çevre Sorunlarının ve Çevre Hukukunun Ortaya Çıkışı

Türkiye'de çevre ile ilgili sorunların ortaya çıkış süreci yukarıda belirtilen dünyada çevre ile ilgili ortaya çıkan sorunlar ile paralellik göstermektedir. Sanayileşme, nüfus artışı gibi kavramlar Türkiye'de de çevre sorunlarının ortaya çıkmasının etkenleridir.

Türkiye’de 1970’li yıllarda çevre sorunlarına ilişkin olarak çözüm arama girişimleri yok denecek kadar azdır. O dönem, Hükümet programlarında ve beş yıllık kalkınma planları ile planlara dayalı yıllık programlarda çevre meselesine birkaç cümle de yer verilmiştir. Bu husus da genellikle sağlık konusu çerçevesinde olmuştur. Çevre mevzuatı bakımından bu dönemde çevreye ilişkin yeni bir düzenleme yapılmamış olup sorunların var olan çeşitli hukuki metinlerin (Belediye Kanunu, Orman Kanunu gibi) hükümlerinden faydalanılarak çözülme yoluna gidilmiştir (Turgut, 2004:61).

1980’li yıllara gelindiğinde çevre mevzuatı açısından iki önemli gelişme olmuştur. Birinci olarak çevre hakkına ilişkin hükme Anayasa’da yer verilmiştir. İkincisi ise Çevre Kanunu ve buna ilişkin yönetmelikler çıkartılmasıdır. Ancak yapılan bu mevzuatla ilgili adımlar dış gelişmelerin etkisi ile olmuştur. Örneğin bu dönemde çıkartılan Hava Kalitesi Kontrol Yönetmeliğinin başka ülkelerin mevzuatından çeviri şeklinde alındığı bürokratlar tarafından ifade edilmiştir (Turgut, 2009:42).

1990’lı yıllarda bir taraftan uluslararası antlaşmalar diğer taraftan ise çevreci sivil toplum örgütlerinin etkisi, devletin çevre politikalarının oluşumunda belirleyici bir rol oynamıştır. Ancak 1991 yılında kurulan Çevre Bakanlığı sivil inisiyatiflerin çoğunu devre dışı bırakmıştır (Çaha, 2009).

2000’li yıllardaki çevre mevzuatındaki gelişmeler Avrupa Birliğine uyum sürecine paralel bir şekilde olmuştur. Çevre konusunu, Avrupa Birliği mevzuatına uyumlu hale getirmek için çalışmalar yapılmıştır. Ulusal Sürdürülebilir Kalkınma Raporu, Ulusal Biyolojik Çeşitlilik Strateji ve Eylem Planı, Çölleşme Eylem Planı, Ulusal Emisyon Raporu gibi rapor ve planların hazırlanmasında Avrupa Birliğinin yanısıra Birleşmiş Milletler sözleşmelerinin de etkisi olmuştur. Bu dönemde Çevre Bakanlığı ve Orman Bakanlığı, Çevre ve Orman Bakanlığı ismi altında birleşmiştir (Turgut, 2009:44).

2. Türkiye’de Çevre Sorunları ile İlgili Mevzuat

Çevre sorunlarının ortaya çıkardığı hukuki düzenlemeler, değişik mevzuat isimleri ile kendini göstermiştir. Bu bölümde Çevre Hukukunun düzenlenme biçimleri incelenecektir. Türk çevre hukukunu incelerken öncelikli olarak anayasayı incelemek gerekir. Çünkü tüm yürürlükteki mevzuat anayasaya uygun olmak zorundadır. Anayasa’dan sonra çevre ile ilgili diğer mevzuatın incelenmesi faydalı olacaktır.

2.1. Anayasa

Anayasa, yürürlükteki mevzuata kaynaklık eden, devletin temel kuruluşunu, işleyişini, bireylerin iktidar karşısındaki durumunu ve bireylerin özgürlüklerini

inceleyen bir hukuki metindir. Türkiye Cumhuriyeti Devletinin kuruluşundan itibaren, 1921, 1924, 1961 ve 1982 Anayasaları olmak üzere dört anayasa ile yönetilmiştir. 1982 Anayasasında, çevrenin anayasal koruma altına alınmış olması çevrenin ve çevresel sorunların çözümünde önemli bir gelişmedir. Çevre hakkı, 1961 Anayasasında sağlık hakkı ile ilgili düzenlemenin içerisinde yer almıştır.

1982 Anayasasının 56. maddesinde çevre ile ilgili düzenlemeye yer verilmiştir. Sosyal, ekonomik haklar ve ödevler bölümünde yer alan düzenlemede, “Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek devletin ve vatandaşın ödevidir” şeklinde çevre konusu düzenlemiştir (Özbudun, 1998:106).

Anayasanın 56. maddesi çevreyi geliştirmeyi, korumayı ve çevre kirlenmesini önlemeyi devlete ve vatandaşlara ödev olarak yüklemiştir. Sosyal ve ekonomik hakların sınırını Anayasanın 65. maddesi (ilk şekliyle), “Devlet sosyal ve ekonomik alanlarda anayasa ile belirlenen görevlerini ekonomik istikrarın korunmasını gözeterek, mali kaynaklarının ölçüsünde yerine getirir” şeklinde belirtmiştir. Çevrenin korunmasının, sanayileşme ile birlikte değerlendirildiğinde, yürütülmesi zor ve pahalı olduğu bir gerçektir. Ülkemiz şartları değerlendirildiğinde, çevrenin korunması ve geliştirilmesi, mali kaynakların yeterliliğine bağlandığında zor olacaktır (Topçuoğlu, 1998:65). Anayasanın 65. maddesindeki bu hüküm 2001 yılında 4709 sayılı kanun ile “Devlet, sosyal ve ekonomik alanlarda anayasa ile belirlenen görevlerini, bu amaçların önceliklerine uygun amaçları gözeterek mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir” şeklinde değişmiştir.

Çevre konusu açıkça 56. madde de düzenlenmekle birlikte anayasanın diğer hükümlerinde dolaylı olarak çevreyi ilgilendiren düzenlemelere yer verilmektedir. Örneğin, mülkiyet hakkı, yaşam hakkı, tarih, kültür ve tabiat varlıklarının korunması, kıyılardan yararlanma, toprak mülkiyeti ile ilgili düzenlemeler çevreyi de ilgilendirmekte olup bu düzenlemelere aykırı bir faaliyetin çevrenin tahribine ve bozulmasına yol açabilir.

Doğrudan çevreyi anayasasında düzenleyen ilk Avrupalı Devlet İsviçre’dir. İsviçre Anayasasının çevre ile ilgili hükmünde, “Konfederasyon, insanın ve çevresinin zararlı ve rahatsız edici etkilere karşı korunması hakkında mevzuat çıkarır, özellikle hava kirliliği ve gürültüyle savaşı. Mevzuatı uygulama yetkisi, kanunlar bunu Konfederasyon için saklı tutmadıkça kantonlara devredebilir.” yer almaktadır (Topçuoğlu, 1998:55).

Anayasalarında çevrenin korunmasına ilişkin hüküm koyan devletlerin yaptıkları düzenlemeler, kendisini değişik şekilde göstermektedir. Bu

devletlerden bir kısmı çevre hakkına açıkça yer vermektedir. İspanyol ve Portekiz Anayasaları ile Bulgaristan ve Macaristan Anayasalarında, çevre hakkına açık bir şekilde yer verilmiştir. Bu düzenlemelerde çevre hakkı belirtilirken ya çevre kavramı açıkça söylenmiş ya da çevrenin temel öğeleri olan hava, su gibi ifadelerle yer verilmiştir. Devletlerin bir bölümü ise, çevre konusunu anayasalarında açıkça ve doğrudan ifade etmemekle birlikte var olan klasik haklarla çevre hakkını ifade etmiştir. Örneğin yaşam hakkı ile çevre ilişkili olarak düzenlenmiştir. Ayrıca bu seçeneklerden başka Kore Cumhuriyeti Anayasası ve Türkiye Anayasasında olduğu gibi, doğrudan veya dolaylı çevre hakkı ile birlikte vatandaşların ve devletin ödevlerini belirten genel düzenlemelerin yer aldığı anayasalarda vardır (Turgut, 2004:12).

2.2.2. Kanunlar

Çevre konusunda oluşan sorunların kanunlar ile giderilmesi yoluna gidilmiştir. Anayasalar temel mevzuat olduğu için, her konunun ayrıntılı bir şekilde anayasalarda yer alması düşünülemez. Bu nedenle, çevre ile ilgili anayasanın hükümlerine uygun olarak kanunlar çıkartılmış ve çevre sorunlarının giderilmesi için düzenlemeler yapılmıştır.

Çevre ile ilgili konuları düzenleyen kanunlar, Osmanlı İmparatorluğuna kadar uzanır. 1258 tarihli Arazi Kanunnamesinde ülke topraklarının kullanılma şartlarına ilişkin hükümler yer almaktadır. 1870 tarihli Orman Nizamnamesinde ormanların korunmasına yer verilmiştir. Mecelle 'de av hayvanları ile ilgili düzenlemelere yer verilmiştir. 1926 tarihli Türk Medeni Kanunu'nda da komşuluk hukuku ve mülkiyete ilişkin hükümlere yer verilerek çevresel konulardaki sorunlar giderilmeye çalışılmıştır (Güneş, Coşkun, 2004:149).

Çevreyle ilgili ilk doğrudan kanuni düzenleme 09.08.1983 tarih ve 2872 sayılı Çevre Kanunudur. Çevre Kanunu, çevreyi vatandaşların ortak varlığı olarak kabul etmiştir. Devlet başta olmak üzere gerçek ve tüzel kişileri çevre hakkının yükümlüsü kılmıştır. Çevre Kanunu'nda özellikle görevden bahsedilmektedir. Çevre kirliliğine ilişkin olarak kirleten öder ilkesi benimsenmiştir (Tunç, Göven, 1997:119).

1956 tarih ve 6831 sayılı Orman Kanunu çevre ile ilgili düzenleme yapan diğer bir kanundur. Orman Kanunu ile ormanların korunması amaçlanmıştır. Ormanlardan ne şekilde yararlanacağı, ormanlarla ilgili düzenlemelere aykırı davranılması halinde cezai sorumlulukların kapsamı Orman Kanunu ile belirlenmiştir.

Kara Avcılığı Kanunu, Belediye Kanunu, Maden Kanun, Kıyı Kanunu, Milli Parklar Kanunu, Su Ürünleri Kanunu, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma

Kanunu gibi kanunlar Türk hukuk sisteminde çevre ile ilgili olarak düzenlemeler içeren kanunlardır.

Çevre ile ilgili Avrupa'da ilk kanuni örnek olarak 1956 yılında İngiltere'de çıkarılan Temiz Hava Kanunudur. 1957 yılında Almanya'da Su Kirliliği Kanunu çıkartılmıştır. 1961 yılında Finlandiya'da Su Kirliliği Kanunu, 1963'te Bulgaristan'da Hava, Su ve Toprağın Kirlenmesini Önleme Kanunu, 1964'te İsveç'te, 1970'te Norveç'te, 1972'de Danimarka'da Doğayı Koruma Kanunları, 1973 yılında Almanya'da Hava Kirliliği Kanunu çıkartılmıştır (Güneş, Coşkun, 2004:72).

2.2.3. Diğer Mevzuat

Çevre ile ilgili düzenlemeler sadece anayasa veya kanuni düzenlemeler değildir. Çevreyi ilgilendiren ve daha teknik konular içeren yönetmelikler, tüzükler de vardır. Bu düzenlemeler, genellikle belirli bir kanunun uygulanmasını sağlamak amacıyla çıkarılır. Çevre konusunu ilgilendiren uluslararası anlaşmalarda mevzuatımızı etkileyen düzenlemelerdir. Bu düzenlemeler ile kanunlar arasında temel hak ve özgürlüklerle ilgili olarak herhangi bir uyumsuzluk ortaya çıktığında uluslararası anlaşmaların uygulanması anayasal bir gereklilik olup bağlayıcıdır.

3. Çevre Sorunları ile İlgili Yargı Kararları

Çevre ile ilgili uyumsuzlukların çözüm yeri yargıdır. Çevre sorunları değişiklik gösterdiğinden, çevre ile ilgili kararlar hem adli hem de idari yargıyı ilgilendiren kararlardır. Ayrıca verilen bu kararlara karşı tarafların temel hak ve özgürlükler çerçevesinde bireysel başvuru yolu ile Anayasa Mahkemesine, buradan da bir sonuç alamazsa Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine başvuru hakkı vardır. Bu bölümde çevre ile ilgili verilen yargı kararları incelenecektir.

Türkiye'de yüksek yargı Anayasa Mahkemesi, Yargıtay ve Danıştay'dan oluşmaktadır. Yüksek Mahkemelerinin birbirlerine karşı bir üstünlüğü olmayıp her birinin görevleri anayasa ve kanunlarda belirtilmiştir. Ayrıca Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin verdiği kararlar da bağlayıcı niteliktedir. Çevre ile ilgili Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Danıştay ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin aldığı kararlar incelenecektir.

3.1. Anayasa Mahkemesi Kararları

Anayasa Mahkemesi kanunların, kanun hükmünde kararnamelerin, anayasa değişikliklerinin anayasaya uygunluğunu denetleyen üst yargı merciidir. Söz konusu normlar eğer Anayasaya aykırılık oluşturuyorsa bu normlar Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilir. Çevre ile ilgili konularda da çıkan yukarıda

belirtilen bir norm eğer anayasaya aykırı bulunursa iptal edilerek yürürlüğüne son verilir.

Anayasanın çevre ile ilgili hükmünü düzenleyen 56. maddesi ilk defa Anayasa Mahkemesinin önüne 3194 sayılı İmar Kanununun bazı hükümlerinin iptali için açılan davada getirilmiştir. Anayasa Mahkemesinin 12.11.1986 tarih ve 1985/11 Esas, 1986/29 sayılı kararında “Çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir denildiğine göre, dava konusu 26. maddenin üçüncü fıkrasında belirtilen sanayi kuruluşlarının, çevre sağlığının bozulması ve çevre kirliliği bakımından verecekleri zararın önlenmesi, bu kuruluşlara tanınan ayrıcalığın ortadan kaldırılması ile sağlanacaktır.” denilmektedir. Anayasa Mahkemesi bu kararı ile, çevre hakkına ilişkin olarak eşitlik ilkesinin sağlanmasını amaçlamış ve bazı sanayi kuruluşlarına verilecek olan imtiyazların çevreye zarar vereceği dolayısıyla eşitliğe aykırılık oluşturacağını dikkate alarak İmar Kanununun 26. maddesinin son fıkrasını Anayasanın 56. maddesine aykırılık oluşturduğu gerekçesi ile iptal etmiştir (Tunç, Göven, 1997:121-122).

Anayasa Mahkemesinin 15.01.2009 tarih ve 2006/99 Esas 2009/9 Karar sayılı kararı ile, milletvekilleri tarafından açılan Çevre Kanunundaki değişikliklerle ilgili iptal istemli kararında, bazı yönlerden istemin reddine bazı yönlerden istemin kabulüne karar vermiştir. Dava dilekçesinde, 2872 sayılı Çevre Kanununun 1. maddesine eklenen “Çevre Kanununun amacının, çevrenin sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri ile sınırlı kalkınmasının öngörüldüğü, çevre hakkının gerçekleştirilmesinin anılan ilkelerle sınırlı tutulmasının Anayasanın 56. maddesindeki çevre hakkının norm alanını daralttığı, bu durumda Anayasa'nın 56. maddesine aykırı olduğu” ileri sürülmüştür. Anayasa Mahkemesi kararında “sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilkelerinin içeriği itibariyle hem bugünün hem de gelecek kuşakların, sağlıklı bir çevrede yaşamasını güvence altına aldığını, yasanın gerekçesine bakıldığında sürdürülebilir kalkınma ilkesinin çevre hakkını daha kapsamlı ve etkin şekilde korumayı amaçladığı gözetildiğinde norm alanını daraltmadığı” düşüncesine varılarak istemin reddine karar vermiştir (resmigazete.gov.tr, 2009).

Yukarıda Anaya Mahkemesinden iptali istenen maddelerden biri de 2872 sayılı Kanununun 10. maddesine 3. fıkrasına eklenen “ Petrol, jeotermal kaynaklar ve maden arama faaliyetleri, Çevresel etki değerlendirmesi dışındadır” hükmünün iptali istemidir. Bu hükmün çevrenin kirlenmesine ve ekolojik dengenin bozulmasına, insan sağlığına ve canlı yaşamına büyük risk oluşturabileceği öne sürülmüştür. Mahkeme kararında “ÇED kapsamı dışında tutulan arama faaliyetlerinin biyolojik çeşitlilik üzerinde veya doğada değişiklikler meydana getirebileceği, bu değişikliklerin uzun dönemli etkilerinin

olabileceği, bu nedenle kural kapsamında söz konusu arama faaliyetleri için de ÇED'in öngörülmesinin Anayasa'nın 56. maddesinin bir gereği olduğunu" belirterek iptal istemini oy çokluğu ile kabul etmiştir resmigazete.gov.tr, 2009).

3213 sayılı Maden Yasasının 7. maddesinde 2004 yılında 5177 sayılı kanunla yapılan bir değişiklik ile bütün ormanlık alanlar, koruma ormanları, milli parklar, tabiat parkları, SİT alanları, askeri alanlar, turizm alanları su havzaları, meralarda basit şartlarla arama izni verilmiştir. Yukarıda belirtilen değişiklik ile bütün ormanlık ve korunan alanların maden yağmasına yol açabilecek nitelikte olduğu söylenebilir. Ayrıca madenlerdeki devletin payı yüzde iki, eğer madenin zenginleştirme işlemi Türkiye'de yapılırsa devletin hakkı yüzde birdir. Ancak bu oran diğer ülkeler ile karşılaştırıldığında düşük bir orandır (Kalın, 2008:33-34). Maden Kanununun yedinci maddesindeki iptali istenen birinci fıkra hükmü Anayasa Mahkemesinin 15.01.2009 tarih, 2004/70 Esas, 2009/7 Karar sayılı kararı ile iptal edilmiştir (anayasa.gov.tr, 2009).

3.2. Yargıtay Kararları

Yargıtay, adli yargıda ilk derece mahkemelerinin vermiş olduğu kararları temyiz aşamasında inceleyen yüksek yargı organıdır. Yargıtay'ın çevre konusu ile verdiği kararlardan hukuki nitelikteki olanlar genellikle tazminat ve müdahalenin engellenmesi şeklindedir.

Yargıtay 4. Hukuk Dairesi baz istasyonları ile ilgili olarak, birden çok karar vermiştir. Örneğin, Yargıtay 4. Hukuk Dairesi 2007/14402 Esas, 2008/13542 Karar sayılı kararında 'baz istasyonlarının yaydığı radyasyonun referans değerlerinin altında olsa bile meskûn mahallerde yarattığı radyasyondan dolayı, alanlarda uzun süreli radyasyona maruz kalacak insanların sağlığı olumsuz yönde etkilenecektir. Dava konusu istasyonun konumu, yerleşim yerlerine ve davacılara yakınlığı gözetildiğinde uzun zaman diliminde zarar doğurabilir. Bir istasyon yönetmeliğe uygun olarak çalıştırılıyorsa dahi zarar veriyorsa, yönetmeliğe uygun olduğundan söz edilerek zarar verenin sorumluluktan kurtulması mümkün değildir. Yargıç yönetmeliğe göre değil yasaya, hukukun genel ilkelerine ve bu bağlamda sorumluluk hukuku ilkelerine göre karar vermek zorundadır. Bu nedenle dava konusu olan istasyonun konumu, yerleşim yerlerine ve davacının oturduğu yere yakınlığı itibariyle uzun sürede kişi ve çevreye zarar vereceği ve istasyonun bulunduğu yerde kullanılmasının sakıncalı olduğu anlaşıldığından yerleşim yerlerinden uzak uygun bir yere taşınması gereklidir" şeklinde karar vermiştir (muglabarosu.org, 2009).

Baz istasyonları ile ilgili olarak evrensel, bölgesel ve ulusal düzeylerde kabul gören başlıca önlem maruz kalınacak radyasyon miktarını sınırlandıran standartlar getirmesidir. Avrupa Birliğinde Halkın Elektromanyetik Alanlara

Maruziyetinin Sınırlandırılması Hakkında Konsey Önerisi vardır. Üye devletler, ihtiyat boyutunu dikkate alıp korumacı bir çerçeve oluşturma ve etki ile önlemler konusunda halka bilgi vermek zorundadır. Ancak somut olarak ihtiyat önlemlerinin ne olacağı belirtilmemiştir. Böylece değişik ülkelerde yasaklama genel bir önlem seçeneği olarak görülmemiştir. Bazı ülkeler, sıkı güvenlik standartlarının yanı sıra baz istasyonlarının kurulduğu alan ile ikamet yerleri arasında uzak mesafelerin benimsenmesi, binalara kurulmaya ilişkin yasaklar getirilmesi gibi güvenlik önlemleri almıştır (Turgut, 2009:198).

1985 yılında Çerkezköy’de kurulan fabrikaların pis sularını Çerkezköy’den geçen dereye bırakması ve kirlenme içinde bir önlem alınmaması nedeni ile hayvanların ölmesi üzerine Kaymakamlık tarafından Cumhuriyet Başsavcılığına suç duyurusunda bulunulmuştur. Cumhuriyet Başsavcılığı gerekli araştırmayı yaptıktan sonra, 1380 sayılı Su Ürünleri Kanuna Muhalefetten kamu davasını açmıştır. Bu dava sonucunda mahkeme zamanaşımına yakın fabrikaların kapatılmasına karar vermiştir. O zamanki Hükümet, 1380 sayılı Su Ürünleri Kanununun ceza maddelerinin uygulamasını altı ay ertelemiştir. Altı ay sonra bir daha ertelenmiş ve sonuçta mahkeme kararı uygulanamamıştır. Ancak bu süreçte çoğu fabrika bir ön arıtma tesisi kurmuştur (Özden, 2008:108).

Yargıtay genellikle çevreye verilen zararları, Medeni Kanun m.661’de düzenlenen ‘komşuluk hukuku’ çerçevesinde çözmüştür. Yargıtay 8. Hukuk Dairesinin 1985/11426 Esas, 1985/11344 Karar sayılı kararında, bir kimsenin mülkünü belli kurallara uymak şartı ile dilediği gibi kullanabileceğini, fakat komşusuna zarar vermemesi gerektiğini, bunun yanında Medeni Kanun m.661 ve diğer hükümlerinin çevre ilişkilerine uygun şekilde yorumlanması gerektiğini belirtmiştir. Çevre Kanunu’nda düzenlenen sorumluluğun, ağırlaştırılmış objektif sorumluluk olduğunu kabul etmiştir. Yargıtay, Karayolları Genel Müdürlüğü aleyhine açılan bir davada (09.02.1989 tarih, 1988/7660 Esas) “Çevre Kanunu, çevrenin kirlenmesi konusunda uyulması gereken kuralları, tüm özel ve tüzel kişileri bağlayıcı niteliktedir. Kamu tüzel kişilerinin çevreyi kirletme açısından eylemlerinde idari emir ve kurallara göre hareket edeceklerini söylemek kanunun amacı ve açık hükümleri ile bağdaşmaz” diyerek çevre hakkını Çevre Kanunu ile de ilişkilendirmiştir (Tunç, Güven, 1997:124).

3.3.Danıştay Kararları

Danıştay, idari işlem ve eylemlerin hukuka uygunluğunu denetleyen yüksek mahkemedir. Danıştay’da idare ve vergi mahkemelerince verilen kararların temyiz merciidir. Çevre konusu ile ilgili olarak genellikle verilen kararlar, idari merciler tarafından verildiğinden idari yargı, çevre ile daha ilgilidir. Çevre ile ilgili konular genellikle Danıştay 6. dairesinin görev alanına girmektedir.

Danıştay, çevre ile ilgili olarak 1982 Anayasasının ve 1983 yılında Çevre Kanununun yürürlüğe girmesinden sonra çevre ile ilgili olarak, Bakanlar Kurulunun Gökova Körfezine Kemerköy Termik Santrali Kurulması yönündeki kararına karşı, Gökova Körfezi kıyısındaki dört köy muhtarının açtığı dava sonucunda bir karar vermiştir. ‘Gökova Davası’ ismiyle bilinen davada, davacılar iddialarını, termik santral için seçilen bu yerin çevre sağlığı açısından uygun olmadığı şeklindeki raporlara dayandırmıştır. Danıştay kararında, Çevre Kanunu’nda bazı bölgelerle ilgili olarak yatırım yapılması konusunda engelleyici bir hüküm bulunmadığı, aynı kanunda çevre sağlığını korumak amacıyla alınan önlemlerin ekonomik ve sosyal kalınma hedeflerine uygun olması gerektiği, ayrıca alınan bilirkişi raporunda gerekli güvenlik önlemlerinin alınması halinde herhangi bir zarar doğmayacağı şeklindeki ibareyi esas alarak davanın reddine karar vermiştir. Danıştay bu kararında sadece Çevre Kanunu’nu esas almış Anayasanın 56. maddesine herhangi bir atıfta bulunmamıştır. Danıştay bu kararında çevre-kalkınma ilişkisinde kalkınmaya öncelik vermiştir (Tunç, Güven, 1997:123).

Artvin’de yapılan Yusufeli Barajı ile ilgili olarak (Bakanlar Kurulu ihalesi ile bu baraj yaptırılmak istendiğinden) Danıştay 10. Dairesine bu kararın iptali istemi ile dava açılmıştır. Danıştay 10. Dairesi kamu yararı olmadığı, ÇED raporuna tabi olup ÇED raporu düzenlenmediği için usulsüz ihale nedeni ile projeyi iptal etmiştir. Ancak idarece bu karara karşı temyiz başvurusu üzerine dava İdari Davalar Genel Kurulunda ‘idarenin yatırım yaparken takdir hakkına yargı karışamaz’ denilerek oy çokluğu ile projeye onay verilmiştir (Akyürek, 2008:36).

Danıştay’ın çevre ile ilgili verdiği kararlardan belki de gündemde en çok kalan Bergama-Ovacık altın madeni ile ilgili olan kararıdır. Eurogold şirketi tarafından işletilmek istenen maden ocağı ile ilgili Danıştay kararında ‘İşletmecinin iyi niyeti önlemleri titizce denetlemesi gibi kavramlara bağlı kalınarak yapılacak faaliyet sonucunda elde edilecek ekonomik değer in doğada ve doğrudan ya da dolaylı olarak insan yaşamı üzerindeki risk faktörünün gerçekleşmesi halinde meydana getireceği tahribatın karşılaştırılması halinde kamu yararının öncelikle insan yaşamı lehine değerlendirilmesi doğaldır. Siyanür liçi yöntemiyle altın madeni işletilmesinde işletmeciye ve yapılacak olan denetime duyulan güvene bağlı olarak risk olasılığının azalacağından söz etmek mümkün değildir. Yukarıdaki teknik ve hukuki belirlemeler karşısında insanın yaşam hakkını ve devletin de çevre sağlığını koruma, çevre kirlenmesini önleme, herkesin hayatını beden ve ruh sağlığı içerisinde sürdürmesini sağlama ödevlerini dikkate aldığımızda Çevresel Etki Değerlendirme ve bilirkişi raporlarında öngörülen olası risk faktörleriyle çalışan ve bu riskin gerçekleşmesi halinde doğrudan ve çevrenin bozulmasıyla dolaylı olarak insan yaşamını etkileyeceği kesin siyanür

liçi yöntemiyle altın madeni işletmesine izin verilmesi yolundaki dava konusu işlemde kamu yararına uygunluk bulunmamaktadır” diye belirtmektedir /Berberoğlu, 2009:17). Danıştay bu kararı ile söz konusu madenin işletilmesinde kamu yararı yoktur diyerek işletme için verilen izni iptal etmiştir.

3. 4. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları

İç hukuk yolları tüketildikten sonra, davacı herhangi bir şekilde verilen kararlardan tatmin olmazsa Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine başvurabilir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin kararları bağlayıcı niteliktedir.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Bergama’da oturan köylülerin başvurusunu değerlendirmiştir. Bergamalı köylüler, sonradan Normandy Madencilik A.Ş. adını alan Eurogold şirketi ile ilgili olarak Danıştay’ca verilen iptal kararının idare organlarınca alınan kararlar ile geçerliliği ortadan kaldırılmak istenmiştir. Ancak bu durum Avrupa İnsan Hakları Mahkemesince, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 6. maddesindeki adil yargılanma hakkının ve 8. maddesindeki bireysel yaşam içinde değerlendirilen sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının ihlali saymıştır (inhak-bb.adalet.gov.tr).

2005 yılında Ahmet Okyay ve diğer arkadaşlarının başvurusunda, idari makamların Türkiye’nin güneybatısında bulunan Yatağan, Gökova (Kemerköy) ve Yeniköy termik santrallerinin işletmelerinin durdurulmasına ilişkin idare mahkemelerince verilen kararın Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 6. maddesi olan adil yargılanma ilkelerine aykırı olduğu iddia etmiş, AİHM ise bu başvuruyu kabul ederek devlete her bir başvurucuya bin euro tazminat vermesine hükmetmiştir (inhak-bb.adalet.gov.tr).

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi çevre ile ilgili olarak, Avrupalı devletlerden gelen uyuşmazlıklara ilişkin ilginç kararlar vermiştir. Arazisinin çevresine havaalanı yapılan insanların, taşınmazlarının değerlerini yitirmesi nedeniyle yitirilen değer ve gürültü nedeniyle harcayacağı izolasyon masraflarının talebini reddetmiştir. Nükleer gelişme ile ilgili kararları da tartışılacak niteliktedir. İsviçre’de iki nükleer santralin çalışma süreleri, kapasiteleri büyütülerek, geliştirilerek uzatılmasını, İngiltere’de insanların askerlikleri sırasında yapılan nükleer çalışmalardan dolayı hastalık kapmasını, bu hastalıklarının çocuklarına geçtiği ileri sürmesini iddiaların kanıtlanmadığını gerekçesi ile reddetmiştir. Ancak Çernobil’in nükleer atıklarını temizleyen işçilere para vermeyen Rusya’yı tazminata mahkûm etmiştir. Nükleer santraller gibi konularda belki de Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi devletlerin önünü kesmek istemediğinden ya da teknolojiye güvendiğinden dolayı başvurucuların taleplerini reddetmektedir (Güney, 2008:10-11).

4. Çevre İle İlgili Yargı Kararlarının Uygulanmaması Halinde Sorumluluk

Çevre konusunda verilen mahkeme kararlarının uygulanması anayasal açıdan bir zorunluluktur. Anayasa'nın 138. maddesinde 'yasama ve yürütme organları ile idare makamları, mahkeme kararlarına uymak zorundadır, mahkeme kararları değiştirilemez ve yerine getirilmesi geciktirilemez'' şeklinde yargı kararlarının bağlayıcılığını ifade etmiştir. Ayrıca İdari Yargılama Usulü Kanunu m.28 hükmüne göre, idare otuz gün içerisinde verilen mahkeme kararlarını uygulamak zorundadır (danistay.gov.tr, 2009).

Yargı kararlarına uymayan kamu görevlilerinin hem ceza hem de tazminat sorumluluğu vardır. Kamu görevlilerinin yargı kararlarına bilerek uygulamasını geciktirmesi veya yargı kararlarını hiç uygulamaması, kişisel kusur olarak kabul edilmektedir. Bu durumda kamu görevlisinin tazminat sorumluluğu ve ceza sorumluluğu doğmaktadır. Yargı kararlarının uygulanması nedeni ile bir zarar ortaya çıkmışsa, maddi ve manevi tazminat davası açılarak zararını giderilmesini istenebilir. Bu davalar idareye karşı açılmış ve idare bir tazminat ödemek durumunda kalmış ise ödenilen tazminatı kamu görevlisine rücu edebilir.

Kamu görevlisinin yargı kararını uygulamaması Ceza Hukuku bakımından görevi ihmal veya görevi kötüye kullanma suçu olarak değerlendirilebilir. Görevi ihmal suçu Türk Ceza Kanunu m.257/2'de düzenlenmiştir. Bu maddeye göre, 'Kanunda ayrıca suç olarak tanımlanan haller dışında, görevlerinin gereklerini yapmakta ihmal veya gecikme göstererek, kişilerin mağduriyetine veya kamunun zararına neden olan ya da kişilere karşı haksız bir kazanç sağlayan kamu görevlisi, üç aydan bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır'' şeklinde görevi ihmal suçunu düzenlemiştir. Eğer kamu görevlisinin, verilen çevre ile ilgili yargı kararını otuz gün içerisinde yerine getirmemesi sonucunda bir zarar oluşuyorsa, ilgili kamu görevlisi hakkında Cumhuriyet Başsavcılığına suç duyurusunda bulunulabilmektedir.

Kamu görevlisi bilerek veya isteyerek, söz konusu yargı kararını yerine getirmiyorsa bu durumda görevi kötüye kullanma suçu oluşmaktadır. Görevi kötüye kullanma suçu, Türk Ceza Kanunu m. 257/1'de düzenlemiştir. Bu maddeye göre 'Kanunda ayrıca suç olarak tanımlanan haller dışında, görevinin gereklerine aykırı hareket etmek suretiyle, kişilerin mağduriyetine veya kamunun zararına neden olan ya da kişilere haksız bir kazanç sağlayan kamu görevlisi altı aydan iki yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır'' şeklinde görevi kötüye kullanma suçunu düzenlemiştir. Eğer kamu görevlisi kasıtlı olarak yargı kararını yerine getirmiyorsa bu durumda görevi kötüye kullanma suçundan Cumhuriyet Başsavcılığına suç duyurusunda bulunulur.

Cumhuriyet Başsavcılığına suç duyurusunda bulunulduktan sonra, 4483 sayılı kanun hükümlerine göre ilgili idareden Cumhuriyet Başsavcılığınca soruşturma izni istenmektedir. Çünkü yargı kararının uygulanmaması, kamu görevlisinin görevinden dolayı işlediği bir suçtur. Kamu görevlilerinin de görevlerinden dolayı işledikleri suçlar idarenin iznine tabidir. Eğer soruşturma izni verilmezse yine bu karara karşı itiraz edilebilir. İtiraz sonucunda verilen karar kesindir.

Kanuni düzenlemelere karşın yine de çevre ile ilgili verilen yargı kararlarının, kamu görevlileri tarafından bazen uygulanmadığı görülmektedir. Buna rağmen kamu görevlisi hakkındaki soruşturma izni bazen verilmemekte ve kamu görevlisinin yaptığı hukuka aykırılık cezasız kalmaktadır. Örneğin, Kuşadası'nda kruvaziyer liman olarak inşa edilen yapıların yanına kıyıların doldurularak işgal edilip 56 adet iş yeri yapılmıştır. İnşaat ruhsatı ile ilgili olarak Belediye'ye karşı açılan dava sonucunda Aydın İdare Mahkemesinde söz konusunu işlemini yürürlüğünün durdurulmasına karar verildiği halde bu karar belediye tarafından uygulanmamıştır. İçişleri Bakanlığı tarafından soruşturma izni verilmemesine karşı yapılan itirazı Danıştay oy çokluğu ile İçişleri Bakanlığı kararını onadığı için, mahkeme kararlarına uymayan belediye başkanı hakkında herhangi bir ceza kararı çıkmamıştır (Tokuçoğlu, 2008:42).

Çevre ile ilgili verilen bazı yargı kararları da Bakanlar Kurulu kararları ile etkisiz hale getirilmek istenmektedir. Bergama'da siyanür linç yöntemi ile yapılmak istenen altın arama faaliyetlerine karşı, idare mahkemesince verilen ÇED olumlu görüş yolundaki işlemin iptalinin Danıştay'ca onaylanmasına rağmen söz konusu madenin işletilmesine devam edilmesine ilişkin karar almıştır. Bu karar, mahkeme kararlarının uygulanması engellendiği gibi kuvvetler ayrılığı ilkesini de açık bir şekilde ihlal etmektedir. Danıştay 8. Dairesinin 22.03.2006 tarih ve 2005/2927 Esas 2006/1138 sayılı kararı ile söz konusu Bakanlar Kurulu kararı tekrar iptal edilmiştir. Kararda Bakanlar Kurulunun, Çevre Bakanlığının yetki alanına giren bir konuda işlem tesis ederek yargı kararını uygulanamaz hale getirdiği vurgulanmaktadır (danistay.gov.tr, 2009). Söz konusu bu işlem Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine de götürülmüştür. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesince de mahkeme kararlarının gereği gibi yerine getirilmemiş olması nedeniyle, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 6. maddesindeki adil yargılanma hakkının ihlal edildiğinden dolayı Türkiye'yi tazminata hükmetmiştir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, söz konusu işlemin içeriğine de girmeden, kesinleşmiş bir mahkeme kararı uygulanmıyorsa, bunu adil yargılanma hakkının ihlali olarak kabul etmektedir (Berberoğlu, 2009:18).

Çevre konusunda verilen yargı kararlarının bazen kanunlar yoluyla uygulanmasının önüne geçilmek istenmiştir. Madencilik alanında Danıştay 6.

Dairesinin verdiği, madencilik faaliyetinin niteliği gereği ÇED olumlu raporunun alınmasının zorunlu olduğu kararının uygulanmasını bertaraf etmek için Çevre Kanununun 10. maddesinde yapılan bir değişiklik ile, maden arama faaliyetleri ÇED kapsamı dışına alınmıştır. Fakat bu kanun Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir (Berberoğlu, 2009:18).

Çevre konusunda mahkemelerce verilen yargı kararlarının taraflarından biri de özel gerçek kişi veya özel tüzel kişi olabilir. Örneğin, Medeni Kanun hükümleri gereğince, komşusuna zarar verecek şekilde duman veya benzeri şeyle çıkarmak tazminat sorumluluğunu gerektirebilir.

Çevre Kanunu, çevreye zarar verenlerin kusur şartı aranmaksızın sorumlu olacağını belirtmiştir. Kusursuz sorumluluk ilkesi benimsenmiştir. Çevreyi kirletenlerin, hiçbir kusur şartı aranmaksızın sorumlu tutulması, objektif sorumluluğun bir gereğidir. Çevreye zarar veren kişi, bu zararı tazmin etmekle yükümlüdür (Topçuoğlu, 1998:184).

Çevrenin korunması konusunda, hukuki sorumluluktan ziyade kişilerin cezai sorumluluğunun olması çevre sorunlarının giderilmesi noktasında daha faydalı bir koruma sağlamaktadır. Türk Ceza Kanununun ‘çevreye karşı suçlar’ bölümündeki suçlar yeni suç tipleri olarak Türk Ceza Kanunu’nda düzenlenmiştir. Çevrenin kirletilmesi (TCK m.181/1), ülkeye izinsiz atık sokma (TCK m.181/2), gürültüye neden olma (TCK m.183), imar kirliliğine neden olma (TCK m.184) şeklinde çevreye karşı suçların hapis cezası şeklinde cezai yaptırımları vardır. Ayrıca Türk Ceza Kanunu’nun diğer bölümlerinde radyasyon yayma (TCK m.172), tehlikeli maddelerin izinsiz bulundurulması (TCKm.174), sulara ve gıdalara zehirli madde katma (TCK m.185) gibi suçlar düzenlenmiştir.

Sonuç

Çevre sorunu, tüm dünyada olduğu gibi ülkemizin de önemli sorunlarından biridir. Çevrenin korunması için, mevzuattan doğan uyuşmazlıkları çözmek amacıyla verilen yargı kararlarının da özellikle kamu görevlileri tarafından uygulanmasının engellenmesi açıkça anayasaya aykırılık oluşturmaktadır.

Çevre konusunda verilen yargı kararlarının uygulanmaması, bazen davacıların vazgeçmeleri nedeni ile, kararları uygulayacak kamu görevlilerini, bu kararların takipçisi olmadığı için uygulamama noktasında daha da cesaretlendirebilir. Aslında çevre ile ilgili verilen yargısal kararlar sadece o kararın tarafını değil uzun vadede düşünüldüğünde o yörede yaşayan hatta ülkenin tüm vatandaşlarının çıkarlarını ilgilendirmektedir. Bu nedenle devletin, insanların sağlıklı bir çevrede yaşama hakkını sağlama görevinin bir gereği olarak, çevre konusunda verilen yargı kararlarının takipçisi olması gerekir.

Çevre ile ilgili verilen yargı kararlarını uygulamayan kamu görevlilerine verilecek cezalarında ağır olması gerekir. Eğer nitelikli para cezası veya hapis cezası öngörüldüğü zaman, kamu görevlileri yargı kararlarını uygulamadıkları takdirde alacakları cezayı da düşünerek o kararı acil olarak uygulamak zorunda kendini hissedecektir. Ayrıca verilecek bu cezaların da ertelenmesinin engellenmesi için, Anayasanın 56. maddesine bir hüküm konulması uygun olacaktır.

Çevre ile ilgili yargı kararlarını uygulamayan kamu görevlileri hakkında soruşturma izni istenmesinin de getirilecek özel bir düzenleme ile kaldırılması faydalı olacaktır. Çünkü ülkemizde, çevre sorunları konusundaki yargı kararlarını uygulanmadığı zaman, kamu görevlilerinin bir kısmı hakkında soruşturma izni verecek makam soruşturma izni vermekte bir kısmı hakkında vermemektedir. Bu ayrımcılık da Anayasa'nın eşitlik ilkesine aykırılık oluşturmaktadır.

Ülkemizde, tüm vatandaşların çevre konusuna hassasiyet göstermesi gerekir. Çünkü, çevre ile ilgili her olumsuz gelişme, bireylerin tümünü belirli bir süreçten sonra olumsuz bir şekilde etkileyecektir. Bu nedenle, özellikle çevre ile ilgili yargı kararları uygulanmadığı takdirde, toplumun her kesiminden insanların buna tepki göstermesi gerekir. Unutmamak gerekir ki, hukuk devleti olabilmenin ön koşulu toplum olarak hukukun benimsenmesidir.

KAYNAKÇA

- Akyürek, Recep; (2008), *Çevre Sorunları İçerikli Yargı Kararları ve Uygulamalarının Değerlendirilmesi Toplantısı*, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Şen Matbaa, Ankara.
- Berberoğlu, Ahmet; (2009), *Kent ve Çevre Davalarında Kamu Yararı Kavramı ve Uygulanmayan Mahkeme Kararları Paneli*, Ankara Barosu Yayınları, Ankara.
- Çaha, Ömer; (Tarihsiz), Türkiye’de Çevre Politikalarının Oluşumunda Sivil Toplum Örgütlerinin Rolü, <http://www.fatih.edu.tr/~omercaha/Makaleler/Turkce%20Makaleler/Sivil%20toplumla%20ilgili%20makaleler/CevrePolitikalari.DOC>, Erişim Tarihi:30.11.2009.
- Dinç, Güney; (2008), *Çevre Sorunları İçerikli Yargı Kararları ve Uygulamalarının Değerlendirilmesi Toplantısı*, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Şen Matbaa, Ankara.
- Foster, John Bellamy; (2008), *Savunmasız Gezegen- Çevrenin Kısa Ekonomik Tarihi*, (Çev. Hasan Ünver), Epos Yayınları, Ankara.
- Güneş, Yusuf, Coşkun, Aynur Aydın; (2004), *Çevre Hukuku*, Kazancı Kitap, İstanbul.
- Kalın, Bedrettin; (2008), *Çevre Sorunları İçerikli Yargı Kararları ve Uygulamalarının Değerlendirilmesi Toplantısı*, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Şen Matbaa, Ankara.
- Özbudun, Ergun; (1998), *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara.
- Özden, Engin; (2008), *Çevre Sorunları İçerikli Yargı Kararları ve Uygulamalarının Değerlendirilmesi Toplantısı*, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Şen Matbaa, Ankara.
- Tokuçoğlu, Bülent; (2008), *Çevre Sorunları İçerikli Yargı Kararları ve Uygulamalarının Değerlendirilmesi Toplantısı*, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Şen Matbaa, Ankara.
- Tunç, Hasan, Göven, Yusuf; (1997), *Çevre Hakkı ve 1982 Anayasası*, <http://hukuk.erzincan.edu.tr/dergi/makale/1997-7.pdf> Erişim Tarihi: 01.12.2009.
- Topçuoğlu, Metin; (1998), *Çevre Hakkı ve Yargı, Özel Teşebbüs Hürriyeti Açısından Çevre Hakkı ve Yargısal Koruma*, Önder Matbaa, Ankara.
- Turgut, Nükhet; (2004), *Çevre Hukuku*, Savaş Yayınevi, Ankara.
- Turgut, Nükhet Yılmaz; (2009), *Çevre Politikası ve Hukuku*, İmaj Yayınevi, Ankara.

- <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K2009/K2009-7.htm>, Anayasa Mahkemesinin 2009,2004/70E,2009/7K sayılı Kararı, Erişim Tarihi:01.12.2009.
- http://www.cevreonline.com/hukuk/cev hukuk_tarihce.htm, Erişim Tarihi:30.11.2009.
- <http://www.danistay.gov.tr/kerisim/ozet.jsp?ozet=metin&dokid=26029>, Danıştay'ın 22.03.2006 tarih ve 2005/2927 E, 2006/1138 K sayılı Kararı, Erişim Tarihi: 03.12.2009.
- http://www.danistay.gov.tr/idari_yargilama.htm, İdari Yargılama Usulü Kanunu, (1982), Yayımlandığı Resmi Gazete: 20.01.1982 Sayı:17580, Erişim Tarihi:03.12.2009
- www.inhak-bb.adalet.gov.tr/aihm/karar/ockanvedigerleri.doc, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin 28 Mart 2006 tarih ve Başvuru No:46771/99 sayılı Kararı, Erişim Tarihi: 02.12.2009
- www.inhak-bb.adalet.gov.tr/aihm/karar/okyayvedigerleri.doc, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin 12 Temmuz 2005 tarih ve Başvuru No: 36220/97 sayılı Kararı, Erişim Tarihi: 03.12.2009.
- <http://www.muglabarosu.org.tr/Bolum=Page&Page=b071a1867e604d6f82f9e9d6be2de8a6>, Yargıtay 4. Hukuk Dairesi 2007/14402 Esas, 2008/13542 Karar sayılı Kararı, Erişim Tarihi: 02.12.2009
- <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/07/20090708.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/07/20090708.htm>, Anayasa Mahkemesinin 15.01.2009 tarih 2006/99 E, 2009/9 K. sayılı Kararı, Erişim Tarihi: 06.12.2009.

Bölüm 6

11. ve 12. Yüzyıllarda Gürcü Siyasetini Etkileyen Kadınlar

Ayşe Beyza ERCAN¹

*¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.
aysebeyzaercan@ardahan.edu.tr. ORCID ID: 0000-0003-0464-2716.*

ÖZET

Gürcistan için 11. ve 12. yüzyıllar ülke tarihi açısından önem arz etmektedir. Zira, Abhaz Krallığı ve Gürcü Krallığı'nın birleşiminin tesis edilmesinin akabinde ülke yönetimi birçok yönden ilerleme göstermiş, bölge halkı da bu gelişmelere yakından şahitlik etmiştir. Söz konusu olan siyasi, ekonomik ve kültürel yükselişte kadınlar da rol oynamışlardır. Mezkûr dönem Gürcistan yönetiminin siyasi işlerine farklı derecelerde etkin bir şekilde müdahil olan kadınlar Krallık tarihinde önemli izler bırakmışlardır. Özellikle Krallık dış politikasını etkileyen kadınlar ülkenin siyasi iş birliklerinde ve güvenliğinin sağlanmasında mühim aktörler olarak konumlanmışlardır. Bu bağlamda Kraliçe Mariam'ın oğlu IV. Bagrat dönemindeki siyasi ve diplomatik faaliyetleri bu duruma örnek teşkil etmektedir. Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda ortaya çıkan siyasi karışıklıklar ile Moğolların Gürcistan coğrafyasına intikaline kadarki dönemde altın çağını yaşayan Gürcü Krallığı siyasi ve diplomatik ilişkilerinde de kadınlar katkı sağlamayı sürdürmüştür. Bu doğrultuda örneğin IV. David'in bir kızı Bizans'a gelin gitmiş, diğer kızı da Şeddadiler ile siyasi akrabalık kurulmasına vesile olmuştur. Bu sayede de hem Hristiyan hem de Müslüman komşu devletlerle barış ortamı tesis edilmesi amaçlanmıştır. Orta Çağ Gürcü Krallığı yönetimi ve dış ilişkilerine odaklanan bu çalışmada ana kaynaklardan istifade edilerek dönemin Gürcü yönetimine etki eden kadınlara yer verilecektir. Bu çalışma ile üzerine yeterince çalışma olmayan Orta Çağ Gürcü Krallığı siyasetine etki eden kadınlar dönemin siyasi atmosferi çerçevesinde incelenecektir. Nihai olarak da konu ile ilgili öğretiye katkı sunulması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler – IV. David, Bizans, Mariam Artsruni, Marta Maria, Osetler.

GİRİŞ

Kadın, Gürcü toplumu, tarihi ve yaşamı açısından her daim önemli ve değer gören bir konumda olmuştur. Gürcüler toplum hayatında kadınlara her zaman yüksek bir yer ayırmışlardır. Meryem Ana'ya, Gürcistan'ın havarisi ve annesi olarak görülen Azize Nino'ya ve Gürcistan'ın Altın Çağı'nın zirve dönemini yaşatan Kral Tamar'a karşı Gürcülerin ilgi ve tutumu aslında bu gerçeği sembolize etmektedir (Lang, 1966: 28; Brosset, 2003: 67-68). Bu çalışmada odaklanılan 11-12. yüzyıllar Gürcü tarihi açısından farklı ve özel bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. 10. yüzyılın sonunda ve 11. yüzyılın başında birleşik Gürcü monarşisinin temelleri atılmıştır. Bu şekilde Gürcü Krallığı yavaş yavaş merkezî bir devlet hâline gelmeye başlamış ve dolayısıyla siyasi ve ekonomik alanda bir güce ulaşmıştır (Tcheishvili, 2019: 6). 10. yüzyılın sonunda tahtın sahibi olan III. Bagrat'ın annesi Guranduht bu dönemin ilk önemli siyasi kadın figürlerinden biridir. Guranduht, Abhaz Kralı II. Giorgi'nin kızı ve Gürcü kralı Gurgen'in eşi, Gürcistan'ın ilk kralı olan III. Bagrat'ın annesidir (Tcheishvili, 2019: 9). III. Bagrat'ın Abhazya ile Gürcü Krallığı'nı birleştirerek Birleşik Abhaz-Gürcü Krallığı'nın kurulmasını sağlaması bir nevi Kraliçe Guranduht ile alakalıdır. Kraliçe Abhaz soyundan olduğu için III. Bagrat annesi tarafından Abhazya, babası tarafından ise Kartli üzerinde hak sahibiydi (Brosset, 2003: 254). Abhaz Kralının torununun statüsü olmadan, III. Bagrat'ın birleşik bir Gürcistan'ın hükümdarı olması zor olurdu. Aslında Guranduht, Bagrat'ın meşruiyetinin ve dokunulmazlığının ana garantörlerinden biri olarak tarihteki yerini almıştır (Brosset, 2003: 257; Tcheishvili, 2019: 57).

Birleşik Gürcistan Krallığı'nın teşkil edilip bunun tüm kurumlara yansması yaklaşık bir yüzyıl sürmüştür. 11. yüzyıla denk gelen bu süreç, Gürcü Krallığı'nın iç sorunları ile uğraşısı ve dış politikada ise Bizans ve Türk akınlarıyla meşguliyet ile geçecektir. III. Bagrat ve IV. Bagrat dönemlerine denk gelen süreçte Gürcü yönetimi, devlet gücünü merkezileştirmek için aktif bir politika izlemiş ve boyun eğmeyen feodal prenslere karşı ciddi bir mücadele yürütmüştür. Bazı büyük feodal birimler lağvedilmiş, bu durum da bir yandan sınıflar arasındaki mücadeleyi yoğunlaştırmıştır. Gürcü Krallığı'nın devlet gücünü merkezileştirmek için adımlar attığı sırada, Bizans'ta ise üst düzey soylular önemli ayrıcalıklar elde etmiştir. Çünkü Bizans'a iltica edenler edinecekleri özel ayrıcalıklara güvenmişlerdir. Bazı Gürcü feodal beylerinin saf değiştirmesi, devlet gücünü merkezileştirmek için atılan adımlar nedeniyle 11. yüzyıl Gürcü Krallığı'nda iyice şiddetlenen sınıflar arası mücadelelere neden olmuştur (Lordkipanidze, 1987: 65).

Bizans'ın Ermenistan ve Gürcistan üzerine olan baskıları bu yüzyılın ilk yarısında bilhassa II. Basileios (976-1025) dönemine denk gelen süreçte artmıştır. II. Basileios Fâtımîlerin ilerleyişini durdurmak amacıyla Suriye üzerine seferler gerçekleştirmesinin ardından 1000 yılının kış mevsiminde Çukurova'da ikâmet ettikten sonra yönünü Doğu Anadolu ve özellikle Gürcistan'a yönelmiştir. Bu dönemde mezkûr bölgenin hâkimleri Ani'de I. Gagik, Lori'de Gurgen ve Kars'da Abas, Bayburt, İspir, Tao, Oltu, Pasinler, Erzurum, Erciş, Malazgirt ve Eleşkirt bölgelerinde Bagratlı ailesinden Kropalates David, Gence ve Arran bölgesinin güney taraflarında Apusahl, Abhazya ve Gürcistan'ın büyük bölümünde III. Bagrat, Tiflis'in güneyinde Orbelian ailesi, Vaspurakan'ın doğu tarafında Ermeni Ardzruni ailesinden Gurgen Haçik, güneyinde Gurgen Haçik'in kardeşi Senekerim olarak kayıtlara geçmiştir. 1003/1004 gibi Gurgen Haçik öldükten sonra Senekerim bölgenin tamamına hâkim olmuştur. 1021 tarihinde Gürcistan'a ilerleyen II. Basileios Gürcü Kralı I. Giorgi'nin üzerine ilerlemiş ve yapılan karşılaşma sonucunda I. Giorgi'yi geri çekilmek zorunda bırakmıştır. Tarafların yaptığı savaşın sonucunda I. Giorgi Abhazya'nın müstahkem kalelerine dönerken Basileios Kür Nehri'ne kadar ilerleyerek Tiflis yakınına kadar gelmiş ve bölgede büyük bir katliam gerçekleştirdikten sonra Trabzon'da kışı geçirmek için Karadeniz'e geçmiştir. Trabzon'da kışladığı zaman Vaspurakan Kralı Senekerim Vaspurakan Krallığı'nı Bizans'a bırakmak zorunda kalmıştır. Bunun ardından da kendisine *magistros* unvanı ile Sivas, Larissa ve Abara şehirleri verilmiştir (Ersan, 2019: 11-16). 1022 tarihinde tekrardan karşı karşıya geldiklerinde taraflar Tsionis Kalesi'nin önünde çarpışmışlardır. I. Giorgi kaçmak durumunda kalmış, ardından da Bizans ile anlaşma masasına oturmuştur. Bu anlaşmanın maddelerinin dışında önemli olan bir diğer mesele ise I. Giorgi'nin oğlu Bagrat'ı rehin olarak Bizans sarayına göndermesi olayıdır. Bagrat, üç sene İstanbul'da kaldıktan sonra geri gönderilmiştir (Brosset, 2003: 270; Ercan, 2020: 253). Bölgenin siyasi konumu bir tarafta böyleyken Gürcistan Krallığı ise bu süreçte Bizans ile siyasi ve askerî ilişkilerine devam etmiştir. Diğer yandan da söz konusu dönemde bölgeye Çağrı Bey'in keşif seferleri başlamıştır. Yüzyılın ilk yarısı bitmeden 1048 yılında Bizans ile Türkler arasında meydana gelen Pasinler Savaşı ile birlikte savaşı kazanan Türk tarafı Bizans'a karşı üstünlük kurabileceğinin farkına varmıştır (Köymen, 2004: 247; Ercan, 2020: 256).

Özellikle 12. yüzyılda yaşanacak Gürcistan'ın Altın Çağ döneminin temelleri 11. yüzyılda atılmaya başlanmıştır. Bölge üzerinde etkin bir güç olmaya başlayan Gürcü Krallığı'nın tarihinde de kralların yanı sıra Gürcü kraliçeleri de silinmez bir iz bırakmışlardır. Orta Çağ tarihi boyunca diğer devletlerle olduğu gibi Gürcü kralları da çoğunlukla siyasi evlilikler yapmak durumunda kalmışlardır. Bu siyasi evlilikler genelde ya zor bir durumu çözüme ulaştırmak için ya da tarafların

nüfuzlarını güçlendirmek ve yeni ittifaklar tesis etmek amacıyla gerçekleşmiştir. Bununla birlikte, birbirine düşman devletler arasında geçici bir barışın ancak diplomatik bir evlilikle düzelebileceği durumlar da var olmuştur. Yapılan bu siyasi evliliklerde evlenilecek olan kraliçe, bir ülkenin ya da güçlü bir birliğin ileri gelenlerinden biri ya da kraliyet ailesinin bir üyesi olmalıydı. Kraliçelerin Gürcü kraliyet sarayında önemli yer tuttuğu bilinen bir gerçektir. Zira kraliçeler siyasi ve diplomatik faaliyetleriyle defalarca ülkeyi zor durumlardan feraha ulaştırmışlardır. Buna rağmen, Gürcü vakanüvisler kayıtlarında kraliçelerden yeteri kadar bahsetmemişlerdir (Tcheishvili, 2019: 6-9).

Orta Çağ dönemindeki ana kaynaklar genel olarak kralların ve soyluların ailelerini ve onların başarılarını anlatmaktadır. Dönemin ana kaynakları özelinde de bu durum böyledir. Kaynakların anlatımında kadınlar ya görünmezdir ya da geri plandadır. Bu sebeple, Orta Çağ'da var olan kadınların tarihini araştırırken aslında satır aralarını okumak gerekmektedir (Nergadze, t.y.: 1). Örneğin, IV. Bagrat Abhazy'a da bulunan Anakofya'yı muhasara edip burayı ele geçirmek üzereyken Tiflis'in önde gelenleri IV. Bagrat'ın huzuruna çıkararak Emir Cafer'in öldüğünü ve kendisini Tiflis'in idaresini alması için harekete geçmeye davet etmişlerdir. Kral Bagrat bunun üzerine hemen harekete geçmiş, önce Kutaisi'ye gelmiş ve buradan da Kartli'ye hareket etmiştir. Buradan da Tiflis'e doğru yürümüştür. Tiflis eşrafı ve saray ileri gelenleri başta olmak üzere bütün halk kendisini Dighom Ovası'nda karşılamışlardır. Kartlis Tskhovreba'ya göre, burada bulunan Hipodrom'da erkekli kadınlı büyük bir kalabalık toplanmış ve davul ile trampet sesi eşliğinde Kralı karşılamışlardır (Brosset, 2003: 280-281). Gürcü Anonim Kroniği'ndeki bu bilgiler önemlidir, belki sıradan bir kadının yaşam hikayesi ile ilgili ayrıntılı bilgiler verilmiyorsa da 11. yüzyıl Gürcü kadınının sosyal yaşamı ile ilgili ipuçları da barındırmaktadır. Kadının günlük hayatında sokağa çıkıp, törenlere katıldığını öğrendiğimiz bu kısa pasaj aslında bir yandan da genel olarak Gürcü sosyal yaşamı ile ilgili küçük ama mühim ayrıntılar vermektedir. Anlaşılacağı üzere, yanlarında refakatçi buldurmaya veya diğer bazı kısıtlamalara maruz kalmalarına rağmen, Gürcü kadınları hiçbir zaman genel sosyal ve kamusal yaşam akışından dışlanmamışlardır (Lang, 1966: 28). Bunun dışında bir diğer örnek ise III. Giorgi (1156-1184) dönemine denk gelmektedir. Gürcü ordularının 1162'de Duvini'yi işgal etmeleri neticesinde buradaki ahalden çok sayıda kişi öldürülmüş, cami ve mescitler yakılmış, bununla birlikte birçok kişi de esir alınmıştır. Ayrıca, esir alınanlar içerisinde çırılçıplak soyularak Gürcistan'a götürülen Müslüman kadınlar da mevcuttur. Gürcistan'a geldiklerinde Gürcü kadınlar bu manzara karşısında çok rahatsız olmuşlar, "*Müslümanları, sizin onların kadınlarına yaptığımız şeylerin aynısını bize yapmaya mecbur ettiniz*" diyerek kadınların giyinmesini sağlamışlardır

(İbnül Esir, 1987: 234). Savaş sonucunda da olsa sosyal hayatın bir parçasında Gürcü kadınının tutumu ve tavrını bu vaka üzerinden görebilmek de mümkündür. Kısacası, önemli siyasi ve kültürel süreçlerde kadınların Gürcistan tarihinin her seviyesinde yer aldığını belirtmekte fayda vardır. Ayrıca, Orta Çağ Gürcistan'ından beri bir kadının miras hukukunun aktif bir öznesi olduğu tarihî kaynaklardan anlaşılmaktadır (Targamadze, 2017: 72-73).

Diğer yandan bilindiği üzere, Orta Çağ'da ana gelir kaynağı toprak, yani tarım ve savaştır. Erkekler daha çok kas gücünün ön plana çıktığı tarım ve savaşta etkili olmuş, kadının yegâne işlevi ise çocuk yetiştirmek ve ev merkezli faaliyetler olarak belirmiştir. Dolayısıyla bahsedilen çağda erkek, çocuğu büyütmenin tüm yükünü ve sorumluluğunu kadına yüklemiştir. Bu şekilde kadın eve ve hane halkına bağlanmış, kamusal alan tamamen erkeğin uhdesinde kalmıştır (Nergadze, t.y.: 1). Bu durum da doğal olarak kaynaklara yansımış, incelenen yüzyılın kadın çalışmaları yönünü sekteye uğratmıştır. Kadınlar genelde siyasi yaşama müdahale etmeyen kesim olarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bu nedenle, bu çalışmada bahsedilen kadınlar halk içerisinde olan kadınlardan ziyade kraliyet ailesine mensubiyetleri bulunan kadınlar olmak zorunda kalmıştır. Sonuçta diploması, siyasi oluşumlar arasında barışçıl ilişkilerin kurulmasında ve tartışmalı sorunların çözümünde önemli bir rol oynamıştır. Bu bağlamda, Orta Çağ'da hanedan evlilikleri, monarşik veya genel olarak yüksek sosyal çevre içindeki mevcut sorunların çözülmesine, ilişkilerin yeniden kurulmasına veya pekiştirilmesine ciddi katkı sağlamıştır. Diplomatik ve siyasi nitelikli evlilik, bir hükümdarın veya yüksek sosyal çevrenin temsilcisi olan soylunun, siyasi çıkarlarına dayanarak başvurduğu araçlardan biri olarak tecelli etmiştir. Aynı zamanda, ittifak ilişkileri oluşturmanın yollarından da bir diğeri olarak işlevsellik kazanmıştır. Nihai olarak, Orta Çağ'da evlilik en azından elit kesimde, daha çok ilgili iki taraf arasındaki siyasi yakınlaşma ya da uzlaşma arayışına dayanmıştır. Ayrıca, bu evliliklerin siyasi-diplomatik niteliğinin yanı sıra sosyo-ekonomik veya kamusal-kültürel niteliği ihtimalleri üzerinde de durmak gerekmektedir (Cavakhishvili ve Peradze, 2017: 309; Tcheishvili, 2019: 31).

11. Yüzyıl Gürcistan'ının Önemli Kadın Figürleri

11. yüzyılın en önemli kadın figürleri Kraliçe Marta, Mariam Artsruni, Kraliçe Alde, Helen Argyre, Kraliçe Borena, Kraliçe Marta-Maria ve Kraliçe Rusudan olarak karşımıza çıkmaktadır. III. Bagrat'ın annesi Kraliçe Guranduht ile kıyaslandığında eşi Kraliçe Marta hakkındaki bilgiler yok denecek kadar azdır. Onunla alakalı bilgiler, isminin Marta oluşu ve Bagrat'tan sonra tahtın sahibi olacak I. Giorgi'nin annesi olmuş olması kadardır. Mamafih, genel olarak Gürcü krallarının yerel soyluların kızlarıyla evlenmedikleri hesaba katılırsa, Marta'nın

yabancı bir ülkeden olduğu öne sürülebilecektir. Yine de Marta'nın nereli olduğu konusu ve hayatının diğer bilinmeyen detayları belirsizliğini korumaktadır (Tcheishvili, 2019: 19). Tüm bunların dışında Anonim Gürcü Kroniği'nde ismi geçtiği için bahsedilmesi gereken husus ise, III. Bagrat'ın Hereti'yi ele geçirmesinin akabinde Kraliçe Dinar'ı kendisine eş olarak aldığı yönündeki ifade hakkındadır. Brosset'e göre, Kraliçe Dinar 881-923 yılları arasında yaşamış olduğundan bu tarihte çoktan vefat etmiş olmalıdır. Dolayısıyla III. Bagrat, Kraliçe Dinar'ın bakiyesini diğer ifadeyle onun nüfuz alanını almış olmalıdır (Brosset, 2003: 260; Kartlis Tskhovreba, 2014: 150). Yine de anlaşılacağı üzere Kraliçe Dinar da daha önceki dönem için önemli bir siyasi figürdür.

III. Bagrat'tan sonra tahta çıkacak olan oğlu I. Giorgi (1014-1027) döneminin dış politikası özellikle ağırlıklı olarak Bizans ile münasebetlerle belirlenmiştir. I. Giorgi'nin ölümünün ardından geriye oğulları Demetre ve Bagrat ile iki kızı kaldığından ve çocukları arasında en büyük olanın dokuz yaşındaki Bagrat olmasından dolayı tahtın yeni varisi Bagrat olmuştur (Ercan, 2020: 254). Dolayısıyla I. Giorgi'nin ilk eşi ve Bagrat'ın annesi Mariam Artsruni Gürcü Krallığı yönetiminde Bagrat ile birlikte söz sahibi olmuştur. Kraliçe Mariam'ın siyasi faaliyetleri ifade edilen sebeple I. Giorgi'nin ölümünden sonra meydana geldiği için onunla alakalı bilgiler aşağıda ayrı bir alt başlık altında incelenecektir.

I. Giorgi'nin ikinci eşi ise Alan asıllı Kraliçe Alde/Alda'dır. Burada belirtilmesi gereken husus, I. Giorgi'nin kayınpederi Vaspurakan Kralı Senekerim'in 1027'de ölmesinin akabinde özellikle Bizans'a karşı müttefik arayışına girmiş olma ihtimalidir. Muhtemelen, I. Giorgi bunun akabinde yüzünü Oset Krallığı'na dönecektir. Osetlerin, Gürcü Krallığı'nın uzun süredir yakın bir kültürel-politik ilişkiye sahip olduğu güçlü bir destekleyici gücü temsil ettiği düşünüldüğünde bu dönemde Bizans'a karşı Osetlerin müttefikliğinin tercih edilmiş olması olası görünmektedir (Tcheishvili, 2019: 31-32). I. Giorgi'nin ölümünden sonra ise Oset soyundan olan Alde değil de Vaspurakan soyundan olan Kraliçe Mariam ve Bagrat Gürcü Krallığı'nı birlikte yöneteceklerdir. Fakat bu durum kolay bir şekilde sağlanamayacak, muhtemelen Vaspurakanlı Meryem ile Osetli Alde çocukları için karşı karşıya geleceklerdir. Zira bu dönemde, I. Giorgi ile Alde'nin Anakofya'da bulunan Demetre isimli bir oğlu vardır. I. Giorgi'nin ölümünden sonra aznavurlardan bazıları Demetre'yi destekleyerek onun tahta çıkmasını istemişler, Bagrat ve annesi Kraliçe Mariam ile Demetre ve onların taraftarlarına karşı ciddi bir mukavemet göstermişlerdir. Gürcistan Krallığı'nın iç politikasını etkileyen bu dönemde Bagrat'ın tarafı daha güçlü olmuş olacak ki Demetre Gürcü Krallığı'nı annesiyle birlikte terk ederek Bizans'a gitmek durumunda kalmıştır. Bizans kaynakları da bu olayı

destekleyerek I. Giorgi'nin eşi Alde'nin adını zikrederek Anakofya'nın Alde tarafından Bizans İmparatoruna verildiğini ifade etmektedir. Alde ve Demetre'nin de Bizans'ın elinde siyasi amaçlar için kullanılmaya müsait kişiler olduğu konusunda görüşler mevcuttur. Buna rağmen, kaynaklar Kraliçe Alde'nin İstanbul'daki faaliyetleri veya oğlunu Gürcistan'a göndermede oynadığı rol hakkında bilgi içermemektedir. Mamafih, Bizans kraliyet yönetimi, IV. Bagrat'a karşı sorunsuz bir şekilde kullanılabilir Demetre'nin ne kadar önemli bir siyasi figür olduğunu bilmekteydi. Kartlis Tskhovreba'ya göre bu olayın ardından Demetre, IV. Bagrat döneminde tahtı ele geçirmek için Liparit'in ve Bizans'ın desteğini alarak tekrardan ayaklanacak, fakat bu ayaklanma da başarısızlıkla sonuçlanacaktır. Kısacası, evlendikten kısa bir süre sonra dul kalan Kraliçe Alde'nin zorlu bir hayatı olmuştur. Çünkü oğlunun hayatını kurtarmak için Anakofya Kalesi'ni Bizans'a teslim etmek zorunda kalmış, kendisi de Bizans'a sığınarak hayatta kalabilmiştir. Bizans'a yerleşmesinin sebebi bilinmiyor olsa da kendisi ve oğlu Demetre için bir komplo hazırlığı konusunda duyum almış ve bunun karşılığında da böyle bir karar almış olma ihtimali de vardır (Alemany, 2000: 222; Brosset, 2003: 276-279; John Skylitzes, 2010: 367; Rayfield, 2012: 77; Tcheishvili, 2019: 34-36).

IV. Bagrat'ın Annesi Mariam Artsruni ve IV. Bagrat'ın Kız Kardeşleri ile Eşlerinin Siyasi Konumları ve Gürcü Siyasetine Etkileri

Orta Çağ döneminde, diplomatik temaslar neticesinde orta yolu bulmak genellikle Gürcü kraliçeleri tarafından sağlanmıştır. Gürcü kralları ise genellikle siyasi amaçlarla nüfuzlarını güçlendirmek amacıyla evlilikler yapmışlar, yani aslında siyasi/diplomatik evlilikler gerçekleştirmişlerdir. Çalışılan dönem Gürcü Krallığı'na bakıldığında zaman zaman kraliçelerin krallar ile birlikte eş yönetici olarak görev yaptıkları fark edilecektir. Bu kraliçelerden biri ise dönemin siyasi figürleri arasında öne çıkan isimlerden biri olan Kral I. Giorgi'nin eşi Mariam Artsruni'dir (Vasपुरaganlı Meryem). I. Giorgi ile Mariam Artsruni'nin bir oğlu ve üç kızı olmuştur. Bunlar Bagrat, Guranduht, Kata ve erken ölen Marta'dır (Brosset, 2003: 271; Kartlis Tskhovreba, 2014: 153).

Kraliçe Mariam ve Geline Helen Argyre

Kraliçe Mariam Artsruni, Vasपुरakan Kralı Senekerim Artsruni'nin kızıydı. Gürcistan Krallığı'na mensup 11. yüzyıl kraliçeleri arasında en güçlü kraliçeyi Mariam olarak vermek çok da yanlış olmayacaktır (Tcheishvili, 2019: 57). II. Giorgi'nin onu terk edip ikinci evliliği gerçekleştirmesinden sonra kayıtlarda onunla alakalı bilgi bulmak zordur. Bununla birlikte, oğlunun tahta çıkmasıyla birlikte siyaseten önemli görevler yürütmüştür. Nitekim Kraliçe Mariam iyi bir

danışman ve diplomat görevi üstlenmiştir. Bu sebeple de siyasi faaliyetleri konusunda bilgilere ulaşabilmek mümkün olmuştur. Bunların yanı sıra kendisinin Yunanca, Gürcüce ve Ermeniceyi akıcı bir şekilde konuştuğu bilinmektedir (Rayfield, 2012: 76-77). I. Giorgi'nin 1027 yılında ölümünden sonra, dokuz yaşındaki IV. Bagrat, Gürcü kraliyet tahtına çıkmıştır. Kraliçe Mariam da henüz küçük yaşta olan oğlunun yanında durmuş, eş yönetici olarak IV. Bagrat ile birlikte Gürcü Krallığı'nı yönetmiştir. Gürcü Krallığı kraliyet maiyeti, Gürcü Krallığı ile Bizans arasındaki ilişkilerin düzenlenmesine karar vermiş ve Kraliçe Mariam bu göreve uygun olarak seçilmiştir. Böylece Kraliçe Mariam, Bizans İmparatoru III. Romanos Argyrus'un (1028-1034) saltanatı esnasında diplomatik bir görev için başkent İstanbul'a gitmiştir. Mariam'ın İstanbul ziyaretinin tarihi tam olarak belli olmamakla birlikte, 1030-1031'de gerçekleşmiş olması muhtemeldir. Gürcü tarih kaynaklarında Kraliçe Mariam Artsruni'nin kişiliği hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. Hem Gürcü hem de yabancı kaynaklar ise onun İstanbul ziyareti hakkında kısıtlı bilgi vermektedir. Kraliçe Mariam yüksek ihtimal eğitilmiş bir insan olmalıydı ki bir diplomat olarak o dönemde kendisine böyle bir görev tevdi edilmiştir (Rayfield, 2012: 77; Tcheishvili, 2019: 20-21, 37).

Hiç şüphesiz, Kraliçe Mariam 1027-1037 yıllarında siyaseten etkili bir kadın olarak Bizans-Gürcü ilişkilerini bu ziyaretiyle iyi bir noktaya getirmiş ve aynı zamanda söz konusu dönemin iki ülke arasındaki etkileşiminin en önemli isimlerinden biri olmuştur (Ercan, 2020: 254). Kartlis Tskhovreba bu ziyaretin amacını, "*imparator ile sulh ve bir ittifak akdetmek, hanedanın âdet ve imtiyazına göre oğluna kuropaleteslik tevcih edilmesini rica etmek ve aynı zamanda Kral Bagrat'a bir eş aramak üzere Bizans memleketine gitti*" şeklinde açıklamaktadır. Kraliçe İstanbul'a giderken mütercim Giorgi-Mthatsmidel ona refakat etmiştir. Kraliçe İstanbul'a varıp İmparatorun huzuruna çıktıktan sonra, Bizans İmparatoru tarafından iyi bir şekilde karşılanmış olacak ki İmparator onun isteklerine yerine getirmiştir. Aynı şekilde Kraliçe Mariam, İstanbul'da gayet başarılı bir diplomatik temas gerçekleştirmiş olacak ki İmparator, Kraliçeye altın mühürle mühürlenmiş ittifak ve dostluk anlaşması vermiştir. Böylece Bizans-Gürcü ilişkileri açısından kısa bir süreliğine siyasi ilişkiler olumlu bir seyre girmiştir. Bunun dışında Bizans İmparatoru tarafından Kral Bagrat'a *kuropaletes* unvanı verildiği gibi Kraliçe Helen (Elene/Helena Argyre) kendisine eş olarak verilmiştir. Bu sebeple, 11. yüzyılın en dikkate değer diplomatik evliliklerinden biri IV. Bagrat ile Helen'in evliliğidir. Öyle ki, Bagrations ve Argyros'un akrabalığı, Gürcistan ile Bizans arasında "*barış ve birliğin*" garantisi olmalıydı (Tcheishvili, 2019: 38-39).

Helen, Bizans İmparatoru III. Romanos Argyros'un yeğeni idi. Böylece Bizans ile Gürcü Krallığı arasında akrabalık oluşturulacaktı. Kraliçe Mariam gelini Helen ile birlikte önce oğlu IV. Bagrat'ın toprakları olan Tao'ya dönmüş olacak ki unvanını IV. Bagrat'a vermiştir. Gürcistan'a dönmelerinden hemen birkaç gün sonra da Helen ile Bagrat'ın Bana Katedrali'nde 1032 yılında evlenme merasimleri gerçekleşmiştir. Kraliçe Mariam ardından Bagrat'ın başına mukaddes taç giydirmiştir. Kraliçe Helen ise kısa bir süre sonra Kutaisi'de vefat etmiştir. Kraliçe Helen'in ölüm sebebine dair bir bilgi kaynaklarda yer almamaktadır. Ancak, Kraliçe Helen'in Bizans ile Gürcistan arasındaki ilişkilerin yakınlaşmasında büyük rol oynadığı muhakkaktır. Nitekim onun ölümünün ardından ilişkiler bu kısa sürede olduğu gibi dostane havada devam etmeyecektir. Yani, Helen mevzubahis dönemde iki ülke arasındaki bağlantı halkası olarak varlık göstermiştir. Bu nedenle de Gürcü tarihinin önemli siyasi figürlerinden biri olarak görülür. Eğer daha uzun yaşasaydı siyasi ilişkilerin nasıl bir seyir izleyeceği konusunda bir öngöründe bulunmak gerekirse, kısa süreli olan evliliğindeki etkiye bakılarak iki ülke arasındaki siyasi ilişkiler için olumlu bir hava oluşturabileceğini varsaymak mümkündür. Kraliçe Helen'in ölümünün ardından Bagrat ise Alan (Oset) Kralının kızı Kraliçe Borena ile ikinci evliliğini yapmıştır (Allen, 1971: 89; Brosset, 2003: 275-276; Rayfield, 2012: 77; Kartlis Tskhovreba, 2014: 154-156; Tcheishvili, 2019: 40-41; Ercan, 2020: 254-255).

Bizans'ın kraliyet üyesi Helen hakkındaki bilgiler Gürcü Kroniği'nde anlatılanlarla sınırlıyken Vakhuşti Batonoşvili ise onun çeyizinden bahsetmektedir. Çeyizin içerisinde Hristiyanlık inancı için önemli bazı mühim eşyalarının bulunduğunu bildiren Batonoşvili, ayrıca Helen'in birçok hediye karşılığında Gürcü Krallığı'na gelin olarak verilmesinden bahsetmektedir (Batonoşvili, 1904: 191-192; Allen, 1971: 89). Bununla birlikte, Kraliçe Mariam'ın bu dönemki gücü Kartlis Tskhovreba'da satır aralarında kendisini göstermektedir. Örneğin, I. Giorgi'nin ikinci eşinden olan Demetre'nin tahta çıkışı sırasında IV. Bagrat'ın yanında durarak onu diğer Gürcistan'ın ileri gelenleri ile birlikte desteklemesi aslında Kraliçe Mariam'ın Gürcistan üzerinde büyük bir nüfuzla sahip olduğunu düşündürmektedir. Kartlis Tskhovreba'ya göre Demetre meselesi çözüldükten sonra, Vest adında bir kişi Kral Bagrat'a, Anberd hariç olmak üzere Ani'ye bağlı olan dokuz kaleyle birlikte iltihak etmiştir. Anililer de babası tarafından Ermenistan üzerinde hakkı olduğu için şehirlerini Kraliçe Mariam'a vermişlerdir (Brosset, 2003: 279-280). Bu durumu IV. Bagrat'ın ülkenin tamamına tek başına hükmettiği dönemde dahi Kraliçe Mariam'ın siyaseten kudretli olduğunun bir göstergesi olarak kabul etmek gerekmektedir. IV. Bagrat'ın yükselişinde ve bilhassa Hristiyan devletlerle olan ilişkilerinde mühim rolleri olan Kraliçe Mariam, Gürcü Anonim Kroniği'nde IV.

Bagrat anlatısında kendisine sıklıkla yer bulmaktadır. Bu da onun iyi bir diplomat olmasının yanı sıra iyi bir anne de olduğunu düşündürmektedir. Bunlar dışında birçok Gürcü kraliçesinde olduğu gibi Kraliçe Mariam'ın da dindar bir kişiliğe sahip olduğunu anlamak zor değildir. Bu durum yaşadığı süreçte kiliseler ve manastırlar da inşa ettirmesinden anlaşılmaktadır (Tcheishvili, 2019: 30).

Anonim Gürcü Kroniği 1048 tarihinde meydana gelen Pasinler (Hasankale) Savaşı hakkında ayrıntılı bilgiler vermemektedir. Türklere karşı Bizans ordusunun başında bulunan Liparit Bagvashi'nin büyük bir yenilgi aldığını Bizans ordusu ve Liparit'in Türkler tarafından kaçmaya mecbur edilmeleri neticesinde büyük bir mağlubiyetin olduğunu yazmaktadır. Liparit Pasinler Savaşı sonucunda yakalanmış ve Tuğrul Bey'in yanına götürülmüştür. Kartlis Tskhovreba'ya göre Gence önlerine gelen Türklere karşı Bizans İmparatoru Bagrat'ı da çağırmış, Bagrat da bu çağrıya iştirak ederek birlikte Türklerin üzerine yürümüşler ve aktarılanlara göre Türkler geri çekilmişlerdir. Bu olayın akabinde Tiflis halkı Bagrat'ı çağırarak şehirlerini ona teslim etmişlerdir. Liparit ise daha sonra Tuğrul Bey tarafından serbest bırakılmıştır. Liparit serbest kaldıktan sonra Ani üzerine ilerleyince Kral Bagrat da ona karşı taarruza geçmiştir. Anonim Gürcü Kroniği tarafların savaşıp savaşmadığı konusunda kesin ifadeler yer vermemektedir. Liparit'in Bizans'a giderek İmparatorun desteğini aldığını ve kendisine Bagrat'ın karşı koyamayacağı kadar büyük yardımda bulunduğu ifade edilmektedir. Ardından da Bagrat'ın oğlu I. Giorgi'yi Abhazya'ya hâkim olması için Kutaisi'de bırakarak Bizans'a gittiği bilgisi vardır. Anonim Gürcü Kroniği'ne göre, IV. Bagrat Kraliçe Mariam ile birlikte İstanbul'a gitmiş ve IX. Konstantinos (1042-1055) dönemine denk gelen bu süreçte üç yıl süreyle annesiyle birlikte İstanbul'da ikamet etmiştir. İkameti esnasında dönemin önemli din adamı Giorgi-Mhatsmidel de İstanbul'a gelerek Kral ve Kraliçenin huzuruna çıkmış, Kraliçe Mariam da bu din adamının dinî otoritesini kabul ederek dualarını almıştır. Aynı dönemde, Kral Bagrat'ın İstanbul'da bulunması Liparit'in işine gelmiş ve Giorgi'nin kral olarak tahta çıkarılması için harekete geçmiştir. Giorgi'nin annesinin ve didebüllerin de bunu desteklemesi üzerine Giorgi Ruis Kilisesi'ne götürülerek Liparit'in vesayeti ve Bagrat'ın kız kardeşi Guranduht'un koruması altında kral olarak takdis edilmiştir. Bu olaydan kısa bir süre sonra Guranduht'un Bizans İmparatoruna ricası üzerine Bagrat Gürcistan topraklarına geri dönmüştür. Hediyeler ve muazzam bir servet eşliğinde Kral IV. Bagrat Kutaisi'deki sarayına varmıştır. Liparit bu esnada nüfuzunu iyice genişlettiği gibi Tuğrul Bey ile ilişkilerini iyi tutmaya çalışmış, aynı zamanda da Bagrat'ın oğlu Giorgi'yi büyütmeyle devam etmiştir. Bir müddet sonra Liparit'in yönetiminden hoşnut olmayan Sula Kalmahel ve diğer bütün Meshler kendisini terk ederek onu Dliv'de oğlu İoane ile birlikte yakalamışlar ve onların akıbetleri

hakkında karar vermesi için IV. Bagrat'a haber göndermişlerdir. Bu esnada Hrtila'da bulunan Guranduht ve IV. Bagrat'ın oğlu Giorgi Liparit'in yakalanmış olduğu konusunda haberdar olamamıştır. Liparit, Ahalkalaki'ye götürülmüş, Sula ise sadakatinden ötürü Bagrat tarafından ödüllendirilmiştir. Liparit ise IV. Bagrat tarafından serbest bırakılmış, ardından Bizans'a gitmiş olacak ki Gürcü Anonim Kroniği'ne göre İstanbul'da vefat etmiştir. Liparit olayı sonlandırıldıktan sonra Bagrat nüfuzunu genişletme ortamı bulmuşken Sultan Alp Arslan'ın orduları Gürcistan üzerine doğru gelmeye başlamışlardır (Brosset, 2003: 283-287).

Sultan Tuğrul'un ölümünden sonra Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun başına geçen yeğeni Alp Arslan da ilk askerî seferini Gürcistan üzerine yapmıştır. 1064 Şubat ayında Alp Arslan'ın Rey'den Azerbaycan'a gelip Merend'e ulaştıktan sonra Tuğtekin isimli kişinin kendisine Anadolu'ya giden yollar hakkında bilgi vermesinin ardından Alp Arslan buradan hareket edip Nahcivan'a ulaşmış, Aras Nehri'ni geçtikten sonra ise ordusunu ikiye ayırmıştır (Sevim, 2002: 11). Anonim Gürcü Kroniği'ne göre, Alp Arslan ansızın gelerek Kangarni'ye ve ardından da Trialeti'ye girmiş, ardından da Selçuklu askerleri hızlı bir şekilde Kvelis-Kur'a kadar yayılmışlardır. Sultan Alp Arslan; Şavşat, Tao ve Klarçeti¹ içerisinde geçerek ilerlemelerine devam etmiş ve Trialeti'de üç gün konaklamışlardır. Bu sırada ise annesi Kraliçe Mariam, kız kardeşi ve oğlu Giorgi ile Tao'da bulunan Kral IV. Bagrat Heknebulni'de durmuş, daha sonra hareket edecekken de Alp Arslan'ın askerleri tarafından durdurulmuşlardır. Ardından da Sultan Alp Arslan'ın emrindeki Selçuklu orduları tarafından Ahılkelek kuşatılarak şiddetli çarpışmaların sonucunda Selçuklular tarafından ele geçirilmiştir (Brosset, 2003: 287-288). Rum Gazası denilen bu seferin sonucunda Gürcüler ile Selçuklular arasında akrabalık tesis edilmiştir. Gürcistan'a karşı yapılan ilk seferden sonra Gürcü Kralı Bagrat Alp Arslan ile barış yapmak istemiş ve taraflar arasında diplomatik temaslar gerçekleşmiştir. Bu diplomatik ilişkilerin neticesinde Selçuklular ile Gürcüler arasında bir akrabalık tesis edilmiş ve Sultan Alp Arslan ile IV. Bagrat'ın kızı(?)/yeğeni(?) arasında 1065 yılında evlilik bağı tesis edilmiştir.² Sultan Alp Arslan Horasan'dan hareket edip ikinci kez Aras Nehri'ni

¹ Gürcü tarihi için önemli olan ve Gürcü bilim dünyasında üzerine çok fazla çalışma yapılan tarihî Tao ve Klarçeti bölgesinin sınırlarını kesin olarak belirlemek mümkün değildir (Ercan, 2021: 170). Bu bölge bugün Artvin, Ardahan, Erzurum ve kısmen Kars'ı içerisine almaktadır (Bayram, 2015: 448).

² Anonim Gürcü Kroniği'ne göre, Alp Arslan'ın istediği Bagrat'ın yeğeni Ermenistan Kralı Küirige'nin kardeşinin kızı olup Bagrat Küirige'den o kızı istediye de Lori'de hüküm süren II. Küirige'nin kabul etmediği yazılıdır (Brosset, 2003: 288). Kazvini (2015: 34), Güney Kafkasya seferleri sırasında Türk ordularının Ermen bölgesine girmesinin akabinde bölgenin meliki ile sulh yapması neticesinde onun kızıyla bu evlilik akdinin gerçekleştirildiğini ifade etmektedir. İsfahâni de Alp Arslan'ın evlendiği kişinin Bagrat'ın kızı olduğunu ifade etmektedir (İmadad-dîn Al-Kâtib Al-İsfahâni 1943: 31; Kırzioğlu, 1953: 335). Gürcü tarihçi Mosiashvili ise evliliğin Alp Arslan tarafından bir elçi gönderilmek suretiyle talep edildiği ve IV. Bagrat'ın yeğeni ile gerçekleştiğini yazmaktadır (Mosiashvili, 309-310). Ali Sevim de Alp Arslan'ın bizzat komuta ettiği birliklerle hiçbir direnişle karşılaşmadan Ermeni topraklarına girdiğini Bizans adına burayı yöneten Ermeni Davit

geçerek daha öncesinde de tabiiyet altına aldığı Gürcistan'a tekrardan girmiş ve IV. Bagrat kendisine itaat etmiştir. Alp Arslan'ın amacının Anadolu'da Bizans'ı geri çekilmeye itecek olan büyük ve etkili askerî faaliyetlerde bulunmak olduğu anlaşılmaktadır (Sevim, 2002: 11). Buna ek olarak, Sultan Alp Arslan'ın Gürcistan'a olan seferlerini Selçuklu İmparatorluğu'nun hem Kafkasya hem de batı yönüne doğru politikalarının bir parçası olarak görmek elzemdir. Aynı zamanda 1071 yılında meydana gelecek olan Malazgirt Savaşı'nın da bir ön hazırlığı olarak değerlendirmek çok da yanlış olmayacaktır. Alp Arslan'ın şehit edilmesinin ardından Selçukluların bölgeye olan ilgileri kesilmemiştir. Alp Arslan'ın bölgeden ayrılırken Ermeni ve Birleşik Gürcü Krallığı'nı fethiyle beraber vasal emirlerin yönetimine bırakması da Selçukluların bölge üzerindeki ilgilerinin devamında etkili olmuştur (Sevim, 2002: 11).

Kraliçe Borena ve Kızı Kraliçe Marta-Maria'nın Gürcü Siyasetine Etkileri

Kraliçe Helen'in vefatının akabinde ilgili yerde de bahsedildiği üzere I. Giorgi'nin eşi Kraliçe Alde'nin Anakofya Kalesi'ni Bizans'a devretmesi Bizans-Gürcü ilişkilerinin gerilmesine sebebiyet vermiştir. Bu nedenle, Gürcü yönetimi kurulacak bir akrabalıkla ülke için faydalı olacak yeni ve güçlü bir müttefik bulmak zorunda kalmıştır. Kral IV. Bagrat da ikinci evliliğini Oset Kralının kızı ile yapmıştır. Geçmişten beri ikili ilişkilerin iyi bir şekilde devam ettiği Osetler Gürcüler tarafından bir kez daha tercih edilmiştir. Çünkü Osetlerle bu dönemde kurulacak siyasi ilişkiler hiç şüphesiz Gürcü Krallığı için kabul edilebilir ve fayda sağlar nitelikte görülmüştür. Ayrıca, Kraliçe Alde'nin Anakofya'yı Bizans'a vermesinden sonra Osetlerle yeni bir siyasi evliliğin yapılması ve iki devlet arasındaki ilişkilerin bu akrabalık bağı üzerinden yürümesi daha iyi olabilirdi. Böylece Osetlerle müttefik olunacak ve savaş zamanında Osetlerden askerî yardım temini yapılacaktı. Doğal olarak, bahsedilen ittifakı tek yönlü olarak yorumlamamak elzemdir; zira aynı şekilde bu evlilik Osetler açısından da yarar sağlayacak nitelik arz etmiştir. Osetlere asker desteği gerektiğinde bu destek Gürcü Krallığı tarafından yerine getirilmiştir. Nihai olarak Oset Kralı'nın kızı ve Dorgholel'in (Durğulel/Dorgulel/Durdulel) kız kardeşi Borena ile IV. Bagrat arasında evlilik tesis edilmiştir. Bahsedilen avantajların yanı sıra bu evlilik

---

Anholin'i oğlu Giorg ile "itaat etmesi, yıllık vergi vermesi ve kızını sultana vermesi" şartlarını içeren bir anlaşma yaptığını ifade etmektedir. Bu şekilde Ermeni Giorg Selçuklu vasalı olarak eski görevinde kalmıştır. Alp Arslan buradan hareket ederek Gürcistan topraklarına girmiş ve Kangarni, Kartli ve Cavakheti (Tiflis-Çoruh Nehri arası) bölgeyi fethettikten sonra Kvelis-Kur'a kadar ilerlemesine devam etmiştir. Akhalkalaki'yi fethettikten sonra Kafkas Dağları'na kaçan IV. Bagrat ile huzuruna gelen elçisi aracılığıyla "itaat etmesi ve yıllık vergi vermesi" şartıyla barış yapmıştır. Gürcistan bu şekilde Selçuklu İmparatorluğu'nun vasallığını kabul etmiştir (Sevim, 2002: 11).

sonucunda Osetlerin rolü Gürcü sarayında artmıştır. Örneğin, Fadlun'un ilerleyerek Bagrat'ın Abhazy'a da bulunmasından yararlanarak Agarni'yi ele geçirmesinin akabinde Bagrat Agarni'ye giderek burayı kuşatmış ve zapt etmiştir. Osetler Kralı Dorgholel'i ve onun yanında getirdiği 40.000 kişiyi Kuropalates Giorgi'nin kumandasına vererek Gence'yi tahrip etmiş ve buradan büyük miktarda esir ve ganimet elde etmiştir. Osetlerin desteği ile kazanılmış bu askeri başarının ardından IV. Bagrat Oset Kralını misafir etmiş, Kral Kutaisi'ye geldiğinde kardeşi Borena'yı ve onun oğlu Giorgi'yi görmüştür. IV. Bagrat onu karşılamaya geldiğinde dostane bir tavır takınmış, Kralı on iki gün boyunca misafir etmişler ve bu süre zarfında eğlence törenleri düzenlemişlerdir. Oset Kralı, Gürcistan'dan ayrılırken IV. Bagrat ona ve bütün Oset ileri gelenlerine hediyeler vererek onları memleketlerine göndermiştir (Brosset, 2003: 293-294).

Kraliçe Borena'nın evlendiğinde kaç yaşında olduğu bilinmemektedir. Aynı şekilde ölüm tarihi konusu da herhangi bir kesinlik kazanmamıştır. Bununla birlikte, IV. Bagrat 1072 yılında öldüğünde Borena'nın hayatta olduğu bilinmektedir. Borena ve IV. Bagrat'ın iki çocuğu olmuştur. Bunlardan biri IV. Bagrat'tan sonra tahta çıkacak olan ve ilgili yerlerde de ismini geçirdiğimiz II. Giorgi, diğeri ise Bizans kraliçesi olan kızı Marta/Mariam'dır. Kraliçe Borena'nın adı kaynakta iki kez geçmektedir. Kartlis Tskhovreba'da diğer durumlarda kendisinden II. Giorgi'nin annesi olarak bahsedilmektedir. Hatta, yukarıda bahsedilen Dorgholel'in Gürcistan seyahatinde Borena'nın adı hiç geçmeden "...kral kız kardeşi olan kraliçeyi gördü" ifadeleri yer almaktadır. (Brosset, 2003: 276, 294-295; Kartlis Tskhovreba, 2014: 154, 162; Tcheishvili, 2019: 42-44, 47, 57-58).

IV. Bagrat, Kraliçe Borena ile evliliklerinden olan kızı Marta-Maria'yı (1053-1118) 1065 yılına gelindiğinde Bizans'a gelin olarak gönderecektir. İmparatoriçe Theodora, Bizans tahtını elde ettiğinde, IV. Bagrat'tan kendi kızı gibi büyütme üzere Marta'yı istemiştir. Kartlis Tskhovreba'ya göre bu habere IV. Bagrat çok sevinmiş ve Marta'yı güvendiği adamlarının refakatinde İstanbul'a göndermiştir. Marta'nın İstanbul'a gidişinin sebebi konusunda muğlaklık bulunmaktadır. Gerçekten Theodora'nın onu kızı gibi bakmak istemesi de olabileceği gibi daha öncesinde babasının başına geldiği üzere esir olarak da gitmiş olabilir (Garland, 1999: 180; Bayram, 2015: 456). Gürcü Anonim Kroniği'ne göre 22 Ağustos 1056 tarihinde İmparatoriçe Theodora ölmüştür. Bu sırada, Bagrat'ın annesi Kraliçe Mariam ile din adamı Giorgi Mtatsmidel de İstanbul'da bulunuyorlardı. İmparatoriçe Theodora'nın ölmesi sebebiyle de Marta doğrudan İstanbul'a gönderilmiştir. Anonim Gürcü Kroniği'ne göre, Giorgi Mtatsmidel Marta-Maria'yı gördüğünde "*Bugün imparatoriçe ölmüş ve kraliçe şehre girmiştir*" ifadelerini kullanmıştır. Prenses burada kısa süre kaldıktan sonra gönderilmiştir.

Daha sonra ise VII. Mihail Dukas'ın (1071-1078) Marta-Maria'yı kendi gelini yapmak üzere çağırdığı zaman geri gelmiştir. Hatta, Kraliçe Mariam Giorgi Mtatsmidel'e "*Marta hakkında yaptığın kehanet hakikat olmuştur*" demiştir. Kraliçe Mariam'ın Gürcü Krallığı'nda olan nüfuzunun yanı sıra Bizans'ta da nüfuzlu olduğu anlaşılmaktadır. Zira, IV. Bagrat kızını Bizans İmparatoru ile evlendirdikten sonra annesi Kraliçe Mariam ile birlikte Kudüs'ü ziyaret etmek amacıyla Antakya'ya gitmek üzere harekete geçmiştir. Kraliçe Mariam, kendisinin hürmet ve mümkünse törenle karşılanması için Antakya kumandanı ve patriğine verilmek üzere İmparatorun emirnamesini taşıyordu (Brosset, 2003: 289; Bayram, 2015: 456; Tarieladze, 2021: 20).

Kraliçe Marta-Maria muhtemelen kayınpederi Konstantin Dukas'ın ölümünden önce VII. Mihail ile evlenmiştir. Anonim Gürcü Kroniği'nde Marta'nın Bizans İmparatoru ile evlendirilmesinden sonra Kral Bagrat'ın kız kardeşinin kızını Selçuklu Sultanına gelin verdiği yazıyorsa da hangi kız kardeşi olduğu ve evlenenlerin kimler olduğu konusu açık değildir. Ancak, bu evliliğin de siyasi amaçla yapılmış olma ihtimalini düşünmek gerekmektedir (Brosset, 2003: 289-290, 300). Babası IV. Bagrat'ın daha önceden Bizans ailesiyle bağlantısı olan Kraliçe Helen ile evlendiği düşünüldüğünde, Marta-Maria'nın muhtemelen Bizans sarayında nasıl bir yaşam ile karşılaşacağı konusunda malumat sahibi olduğunu varsaymak mümkündür (Garland, 1999: 180). Marta-Maria'nın Mihail ile evliliğinde Konstantinos Dukas isimli bir oğlu olacaktır. Gürcüler ile Bizans arasında sağlanan bu evliliğin sebebi belli olmamakla birlikte siyasi ilişkileri kuvvetlendirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Marta-Maria'nın güzelliği kaynaklarda kendisine yer bulmuştur. Öyle ki, Anna Komnena *Alexiad*'da onun için şu sözleri yazacaktır:

Gerçekten de onun kuğu gibi zarif boyu bosu, kar gibi beyaz teni, değinni bir yüzü vardı; [yüzünün] rengi bir bahar çiçeğinkinki ya da bir [ak] gülünkü gibiydi. Bakışının ışıltısına gelince, onu hangi ölümlü anlatabilir? Açık mavi gözlerinin üzerinde, ateşten kaşları kıvrılıyordu. Kuşkusuz, bir ressam eli, nice kez, çeşitli mevsimlerde yetişen çiçeklerin renklerini yeniden üretmiştir; ama, İmparatoriçenin güzelliği, göz kamaştırıcı zarafeti, insanın aklını başından alan büyüleyici halleri, sözle anlatılacak, san'atla canlandırılacak gibi değildi: ne Apelles ne Pheidias ne de herhangi bir diğer san'atçı hiçbir zaman böylesine bir başarıyı yaratamadılar. Denir ki, Gorgo'nun başı, kendisine bakan insanları taş çevirmiş; bunu [Maria'yı] ilerlerken ya da birden bire ortaya çıktığında görenin aklı uçup giderdi ve her ne durumda idiyse [gören,] öyle kalverirdi; duygusunu, düşüncesini yitirmişe dönerdi. Kolların, bacakların, diğer beden bölümleriyle; bütünü, bölümlerle; bölümlerin, bütünüle öylesine uyumlu oranlar göstermesini hiçbir zaman hiç kimse hiçbir insan bedeninde görmemiştir; o, canlı bir san'at

yapıtıydı, güzelliğe vurgun insanlar için bir göz şöleniydi. Ona, “Canlanmış, dünyamıza inmiş Sevgi” dense yeriye (Anna Komnena, 1996: 99).

Fakat Marta-Maria'nın hayatı belli ki güzelliği kadar güzel geçmeyecekti. Nitekim Maria daha sonrasında eşi ölmediği halde ayaklanmalar sonucunda tahta çıkan III. Nikiforos Botaneiates (1078-1081) ile evlenmek durumunda kalacak ve Bizans'ta kalmaya devam edecektir (Anna Komnena, 1996: 46). Urfalı Mateos ise bu ayaklanmaların ve ardından meydana gelen bu evliliğin VII. Mikhail'in kendisine gereken ilgiyi göstermemesinden kaynaklandığı, bu sebeple de kendisinin III. Nikiforos ile ilişki kurarak onu ayaklanmaya sevk ettiğini ifade etmektedir (Urfalı Mateos, 2000: 151-152). III. Nikiforos tahta geçtikten bir süre sonra evlenmeyi düşündüğünde farklı adaylar içerisinde Marta-Maria'yı tercih etmiştir. Ancak bu tercihin kendisine göre birçok zorluğu olmuştur. Marta-Maria'nın ilk eşinin ölmemiş olması ve III. Nikiforos'tan ileri gelen başka sebeplerce bu evlilik zina olarak görülmekteydi. Tüm bunlara ek olarak bu dönemde Maria'nın Bizans sarayında konumunu korumaya çalıştığını söylemek gerekmektedir. III. Nikiforos tahttan feragat edip Aleksios Komnenos (1081-1118) Bizans tahtına çıktıktan sonra Marta-Maria oğlu Konstantinos ile birlikte Bizans sarayında kalmaya devam etmiştir (Bayram, 2015: 463-466). Marta-Maria'nın adı Aleksios ile çeşitli dedikodulara karışmışsa da Anna Komnena Maria'nın sarayda kalma sebebini oğlu ile kendi güvenlikleri konusunda İmparator'dan bir belge almadan ayrılırsa çocuğunun başına bir şey gelmesinden korkmasına bağlamaktadır. Anna Komnena'nın bu konudaki şu ifadeleri dikkate değerdir:

“Bu sırada, İmparatoriçe Maria, Mikhael Doukas'dan olma oğlu Konstantinos ile, hala sarayda kalıyor ve Ozanın dediği gibi, “Sarışın Menelaos'u” için korkuyordu [aklına hep kötü şeyler geliyordu]; orada kalmasının nedeni, bazı kişilerin, haset yüzünden, bu iş için başka nedenlerin var olduğunu öne sürmelerine rağmen, ailesel bağlar idi ki, bunun söz götürülebilecek yanı yoktu, çünkü daha önceden [Komnenos kardeşlerden] biriyle [yeğenini İsaakios'la evlendirerek, İsaakios'la] hısımlık kurmuş, diğerini ise oğul edinmişti. Onun tutumunu belirleyen, herkesin kınayacağı bir neden değildi, ne de bu adamların çekiciliği ve gösterdikleri yakınlık idi; ama gurbet elde hıssız, akrabasız, içten dostu ve kesinlikle bir tek bile memleketlisi olmaksızın bulunuyor olma gerçeği idi...” (Anna Komnena, 1996: 96).

*Plate 22 Maria of Alania and Michael VII Doukas, labelled as Nikephoros Botaneiates (Cosl. 79, f. 1). (Taken from J. Spatharakis (1976) *The Portrait in Byzantine Illustrated Manuscripts*. Published by Brill, Leiden, The Netherlands)*

(Garland, 1999: 181)

Aleksios Komnenos tahta çıktıktan sonra Marta-Maria Ioannes Dukas'ın öğütleriyle hem oğlunun ve kendi güvenliğini sağlayacak belge istemiş hem de oğlunun mor ayakkabı giyerek tahta ortak edilmesini talep etmiştir. Marta-Maria'nın sarayda belli bir gücü olmuş olacak ki teklifi kabul edilmiştir. Oğlunun ortak imparatorluğunu garanti altına aldıktan sonra Marta-Maria da St. Georgios Manastırı'na çekilmiştir. Bir süre sonra da rahibelere özgü kıyafet giyerek uhrevi yönüne odaklanmıştır. Oğlu Konstantinos bir müddet sonra taht ümidini kaybetmişse de aslında Marta-Maria Bizans sarayında yapmış olduğu siyasi hamlelerini oğlunun tahta çıkması için gerçekleştirmiş görünmektedir (Anna Komnena, 1996: 105; Bayram, 2015; 467-469). Bu doğrultuda, Marta-Maria

daha sonra Konstantinos'un tahta çıkması için Aleksios'a karşı suikast düzenleyen Nikephoros Diogenes'in yanında yer alarak tekrardan gündeme gelmişse de bu suikast başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Anna Komnena, 1996: 274-275; Bayram, 2015: 470-471).

Kraliçe Borena'nın ve kızı Marta-Maria'nın kiliseleri ve manastırları korumuş olduğu, aynı zamanda sanat ile de ilgili oldukları bilinmektedir. Kızı Marta-Maria da Kudüs'te çok fazla manastır inşa ettirmiştir. Bunun en iyi örneği Kraliçe Borena ile Kraliçe Marta-Maria'nın El-Hakim tarafından yıkılan manastırın bulunduğu yerde Kappatha Rahibe Manastırını inşa ettirmeleridir. Marta-Maria inşa ettirdiği bu manastırın tüm gelirlerini de kendisi karşılamıştır. Kappatha Manastırını hakkında var olan bilgiler kısıtlı olmakla birlikte, yapının büyük bir kütüphane olarak 13. yüzyıla kadar işlevini sürdürdüğü bilinmektedir (Bayram, 2015: 473; Tcheishvili, 2019: 45). Kraliçe Marta-Maria bunlara rağmen, Bizans'ın baskın politikasından olsa gerek Gürcü kültürünü başkentte yaymakta yetersiz kalmıştır. Bu durumun sebebi dönemin çalkantılı bir siyasi atmosferi olmasıyla da ilişkilendirilebilir. Muhtemelen 1103 yılından sonra da vefat etmiştir (Bayram, 2015: 472-473).

Diğer yandan Bizans'da meydana gelen olayları bir yana bırakarak Gürcü Krallığı'ndaki siyasi duruma geri dönülecek olursa; Kral IV. Bagrat, Samsvilde'de bulunduğu sırada rahatsızlanarak Kartli'ye geldiğinde bütün didebülleri, annesi Kraliçe Mariam, eşi Kraliçe Borena ve kızı Mariam da (Marta-Maria?) onun yanına gelmişlerdir. Birkaç gün sonra, Gürcü Krallığı didebülleri oğlu Giorgi'yi kral olarak takdim etmiştir. Bütün ailesini II. Giorgi'ye emanet ettikten sonra annesi Kraliçe Mariam'a "*Senin için acı duyarım; ben ve bütün çocukların senden evvel göçtü ve ölüm sana ancak bizden sonra varacaktır*" demiştir. Böylece, IV. Bagrat'ın 24 Kasım 1072 tarihinde ölümünden sonra oğlu II. Giorgi Gürcü Krallığı'nın yeni hükümdarı olmuştur. Gürcü Anonim Kroniği'nde de bahsedildiği üzere Sultan Alp Arslan da IV. Bagrat'ın ölümüne çok yakın bir zamanda vefat etmiş, böylece birbirlerinin öldüklerinden haberleri olmamıştır (Brosset, 2003: 295). Dolayısıyla Selçuklu tahtında da bir değişiklik olmuş ve Alp Arslan'dan sonra tahta geçen Sultan Melikşah döneminde gelen Türkmen akınları ile birlikte Gürcü Krallığı üzerinde hem Türk göç hareketleri hem de "*Didi Turkoba*" denilen "*Büyük Türk Fetihleri*" başlamış ve bu dönemde de üst üste üç kere Selçuklu orduları Gürcistan'a taarruz etmişlerdir. Melikşah döneminde gelen Selçuklu ordularının sayıca daha yoğun olduğunu ve daha organize bir şekilde ilerlediklerini de söylemek gerekmektedir. Sultan Melikşah'ın 1072/1073 yılında bölge üzerine başlattığı askerî hareketleri 1080/1081 yılında bitirdiğinde artık Gürcistan Selçuklu Devleti'nin vasalı bir siyasi teşekkül hâline gelmiştir. Bu dönemle birlikte Türkmen obaları Gürcistan'a

gelmeye başlayarak buralarda kendilerine yurt edinmeye çalışmışlardır (Ercan, 2020: 259). Bunların dışında bahsi geçen dönemde Kral ile feodal beyler arasında süregelen savaşlar ve Bizans İmparatorluğu ile olan çekişmeler, merkezî hükûmet için büyük bir tehdit oluşturmuştur. Siyasi bakımdan çok fazla olayın yaşandığı bu zamanda II. Giorgi'nin özel yaşamı ile ilgili bilgiler Gürcü kaynaklarında kendisine yeteri kadar yer bulamamıştır. Dolayısıyla, II. Giorgi'nin eşi hakkında enteresan bir şekilde ismi dışında hiçbir bilgi yoktur. İsmi Elene olan Kraliçe, IV. David'in annesidir. IV. David tek çocuk ve dolayısıyla tahtın tek varisidir. Gürcü Krallığı'nın en parlak dönemini başlatan IV. David'in annesi Elene'nin kökeni, diplomatik, siyasi veya kültürel faaliyetleri hakkında bilgi bulunamaması bu dönemin tam olarak aydınlatılamayan konularından bir diğeridir (Tcheishvili, 2019: 48-49).

Kral IV. David Dönemi Gürcü Kadınları

Elimizdeki bilgilere göre, Gürcistan'ın Altın Çağ döneminin mimarı olarak sayılan Kral David'in (1089-1125) iki eşi var olmuştur. Gürcü kaynaklarında kendine yer bulamasa da David'in Ermeni asıllı bir eşi daha bulunmaktadır. Günümüze kalan kayıtlardan tahmin edilebildiği kadarıyla bu eşinin ismi Rusudan olup Gürcü Krallığı açısından 11. yüzyılın son kraliçesi, IV. David'in ise ilk eşidir. Aslında bu eşinin varlığının tespiti Urfalı Mateos sayesinde gerçekleşmiştir. David'in ölümünden sonra tahta geçecek olan Demetre'yi anlatırken onun Ermeni asıllı bir kadından doğduğunu ifade etmektedir (Toumanoff, 1976: 122; Urfalı Mateos, 2000: 285). Bunlar dışında IV. David'in ilk eşinin siyasi faaliyetleri ve ailesi hakkında ya da nereden geldiği gibi konularda kaynaklarda malumat bulmak imkansızdır. Onun ölümünden sonra IV. David'in ikinci evlilik yaptığını savunan tarihçiler olsa da bu duruma katılmayanlar da mevcuttur. Sonuçta IV. David'in ikinci evliliği neredeyse kesin bir şekilde siyasi bir evlilik olarak görülmektedir. Kral IV. David'in ikinci eşi Kuman-Kıpçak asıllı Guranduht olup kendisi kesin olarak teşhis edilebilen tek kişidir (Rapp, 1997: 620; Tcheishvili, 2019: 50-51).

Guranduht hakkında neredeyse hiç bilgi bulunmamaktadır. Anonim Gürcü Kroniği'nde onun güzelliği ile tanınmış olduğunu ve David'in meşru eşi olduğu vurgusu vardır. Hiç şüphesiz Türk menşeilili Kraliçe Guranduht'un varlığı, IV. David'in Gürcü ordularına yeni bir reform yapmasına sebebiyet verdiği gibi savaşlardan çıkan ve nüfus olarak oldukça azalan Gürcü Krallığı'na yeni bir soluk verilmesine vesile olmuştur. Elimizdeki kısıtlı bilgilerden Guranduht'un babası Atrak'ın Kıpçak Beyi Şaruhan'ın oğlu olduğu bilinmektedir. 1118 yılında kayınpederi ile IV. David arasında anlaşma yapıldığına göre evlilik 1118 yılından önce gerçekleşmiştir. Hatta, Gürcü Kroniği Kıpçakların Gürcü Krallığı'na

yapacakları göçten hayli sene önce bu evliliğin gerçekleştiğini bildirmektedir (Brosset, 2003: 319). IV. David Kıpçak Beyi Atrak'ın kızı Guranduht ile evliliğinden istifade ederek Kıpçak askerlerini ülkesine davet etmiş ve Gürcü ordusuna katmıştır. Bu dönemde 40.000 kişilik Kıpçak kitlesi Gürcistan'a göç etmiştir (Brosset, 2003: 320; Ercan, 2022: 210) Bu şekilde 1118 yılı itibarıyla Gürcü ordusu Selçuklulara karşı güçlendirilmiştir (*Kart'lis Tskhovreba*, 1955: 337). Bu dönemde Gürcü topraklarına gelen Kıpçaklar daha sonrasında da Gürcistan'a Kıpçak göçleri gerçekleşeceğinden ötürü “*Eski Kıpçaklar*” olarak adlandırılmıştır (Kırzioğlu, 1992: 122).

Bahsi geçen siyasi evlilik bağından güç alarak Ruslara karşı Gürcistan'a sığınan Kıpçak unsurları Selçuklulara karşı Gürcistan'ın bağımsızlığını kazanması için 12 Ağustos 1121 tarihinde meydana gelen Didgori Muharebesi'nde yardımcı kuvvet olarak yer alacakları gibi daha sonra da Güney Kafkasya asilzadelerinin Gürcü Krallığı yönetimine vermiş olduğu rahatsızlıklarda dengenin sağlanması işlevi görmüşlerdir. Böylece IV. David döneminde feodal beylere karşı olan baskı Kıpçaklar sayesinde arttırılabilmiş ve Gürcü ordularının kuvvetlendirilmesiyle birlikte Gürcü Krallığı'nın merkezî otoritesi de sağlamlaştırılmıştır (Golden, 2006: 331; Çoğ, 2015: 62). Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra ise ortaya Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda ortaya çıkan taht kavgaları bir yandan devletin gelişimini duraklatırken diğer yandan da nüfuzunun daralmasına sebebiyet vermiştir. Aynı zamanda başlayan Haçlı Seferleri de Gürcistan özelinde bir rahatlamaya sebebiyet vermiş olacak ki Gürcüler bu coğrafya üzerinde meydana gelen müspet siyasi atmosferi uygun bir şekilde kullanmaya çalışmışlardır. Bilhassa, ülkenin Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na haraç verir hâle gelmesini engelleyemeyen II. Giorgi'nin yerine tahta geçen oğlu IV. David zorluklarla dolu bir yönetimi teslim alsa da Gürcistan'ın tarihi için yeni bir sayfa açmayı başarmıştır. Pek tabii, bu başarısından yukarıda ifade ettiğimiz durumun dışında Kıpçak kökenli eşi Guranduht'un babası Atrak'ın ve onun yanında getirmiş olduğu Kıpçak grubunun yardımları görmezden gelinmemelidir.

Kartlis Tskhovreba'ya göre IV. David'in dört çocuğu bulunmaktadır.³ Bunlardan kendisinden sonra Gürcü Krallığı'nın başına geçecek olan Demetre isimli oğlu Ermeni eşinden olup Vahtang isimli oğlunun annesiye çok yüksek ihtimal Kıpçak kökenli Guranduht'tur. Kızları Kata ile Tamar'ın annelerinin kim olduğuna dair kesin bir ifadeye kaynaklarda rastlamak mümkün değildir. IV. David'in kızları bu dönemin önemli siyasi kadın figürleri olarak tarihte yerlerini

---

³ Cyril Toumanoff'a göre ise IV. David'in sekiz çocuğu vardır. Bu çocukların isimleri: Demetre, Zurab, Vahtang, Tchouata, Tamar, Kata, Rusudan ve Giorgi'dir (Toumanoff, 1976: 123).

almışlardır. Onların Gürcü Krallığı için yapmış oldukları siyasi evlilikler ülkenin müttefik arayışına son vereceği gibi yeni müttefiklerle güçlenen yönetimin gücünü pekiştirmesinde son derece yarar sağlayacaktır. IV. David iki kızından Kata'yı 1116 yılında Bizans'a gelin olarak göndermişken diğer kızı Tamara'yı da 1116 yılından daha önce Şirvanşahlara gelin olarak göndermiştir. Bu durum Gürcü Kroniğinde aşağıdaki şekilde aktarılmaktadır:

“Kıral, aynı yılda, kızı Kata'yı, imparatorun oğlu ile evlendirmek için Bizans memleketine yolladı. O, daha önce, büyük kızı Tamara'yı, Şirvan kraliçesi olmağa yollamıştı. İki kızı da, biri doğudan öbürü de batıdan, iki yıldız gibi babalarının güneşinden aldıkları ışınlarla dünyayı aydınlatıyorlardı.” (Rapp, 1997: 620; Brosset, 2003: 317-318; Kartlis Tskhovreba, 2014: 177)

Kata'nın kim ile evlendiği konusu şaibesini korumaktadır. Bununla alakalı Kata'nın kocasının kim olduğuna dair birkaç farklı teori bulunmaktadır. Ağırlıklı olarak kocasının, İmparator I. Aleksios Komnenos'un oğlu İsaakios Komnenos olduğu görüşü hâkimdir (Prinke, 2011: 489). Bir diğer farklı görüş ise, Nikephoros Bryennios ile ünlü tarihçi *Aleksiad*'ın yazarı olan Anna Komnenos'un oğlu Aleksios Bryennios'un eşi olduğu yönündedir. Bu görüşe sahip araştırmacılara göre Kata, İmparatorun torunu ile evlenmiştir (Toumanoff, 1940: 300, 307; Toumanoff, 2017: 253; Brosset, 2003: 317; Vasiliev, 2018: 264).⁴ Bu konuyla alakalı üçüncü görüş ise, Kata'nın eşinin Bizans İmparatoru II. Ioannes Komnenos'un oğlu Aleksios Komnenos olduğu yönündedir (Prinke, 2011: 490, 496).

12. Yüzyıl Gürcü Krallığı'nın Mühim Kadın Figürleri

IV. David'den sonra tahta geçen oğlu Demetre'nin toplamda dört kızı bulunmakla birlikte kızları yüksek ihtimal diplomatik evlilikler yoluyla hem Hristiyan hem de Müslüman devletlerin yöneticileriyle evlendirilmişlerdir (Rapp, 1997: 620). Bu kızları içerisinde ismi bilinen tek kızı Rusudan olup onun da siyaseten etkili bir kadın olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.⁵ Gürcü Kroniği'ne göre “*bir sultanın eşi*” olan Rusudan, III. Giorgi döneminde Gürcü Krallığı'nın Irak Selçuklularıyla bozulan ilişkilerini düzeltmek amacıyla

⁴ Bu görüş Du Cange (1680) tarafından ortaya atılmış, Kunik, Justi, Chalondon, Allen (1971, 99), Vasiliev, Cyril Toumanoff ve Barzos da dâhil olmak üzere sonraki yazarlar tarafından da kabul edilmiştir (Prinke, 2011: 490).

⁵ Çalışmanın sonunda verilen tabloda Demetre'nin ismi bilinmeyen kızlarının muhtemelen evlendikleri kişiler verilmiştir. Ancak zannımızca, Demetre'nin adı bilinmeyen kızları olarak belirtilen prenseslerden birinin adının “Tamara” olabilmesi ihtimali üzerinde düşünmek gerekir. Çünkü Anonim Gürcü Kroniği'nde III. Giorgi'nin Ani kapıları önünde üç gün kaldıktan sonra geri döndüğünü ifade etmesinin ardından yazılan “... önce *sevinçten parlayan yüzü ile kendisini büyütmiş olan halası kraliçeler kraliçesi Tamara'nın yanına gitti, sevinç gözyaşları ile kucakları sonra da karısı ile buluşarak hiç çekinmeden cömertliğini gösterebildi...*” ifadeleri Demetre'nin kızlarından birinin isminin Tamara olabileceğini düşündürmektedir (Brosset, 2003: 349).

arabuluculuk yapanlardan biri olmuş ve taraflar arasında sükûnet onun da katkılarıyla sağlanmıştır (Brosset, 2003: 352). Kral I. Demetre'nin, adını bilmediğimiz kızlarından birini Emir Ebu el-Muzaffar ile evlendirmesi sayesinde Derbent daha esnek bir şekilde de olsa Gürcüler tarafından vasal statüyle güvence altına alınmıştır. Demetre'nin kızını diplomatik amaçlarla Derbent Emiri ile evlendirdiğini tahmin etmek zor değildir. Damadı olduğu düşünülen Derbent Emiriyle ilişkilerinin iyi şekilde ilerlediğini düşünmek de mümkündür. Çünkü Kral Demetre, kendi saltanatı boyunca Didgori Savaşı'nda ele geçirdiği önemli bir savaş esirini Derbent Kalesi'nde tutmuştur (Toumanoff, 1976: 123; Rayfield, 2017: 98).

Gürcü tarih yazımında 12. yüzyılın parlak ve zaferlerle dolu siyasi yaşamı ile canlı ve dinamik bir ekonomik hayatı olması, kültürel anlamda ise o ana kadarki en zirve dönemin yaşanması bakımından bu dönem "Altın Çağ" dönemi olarak adlandırılmaktadır (Büyükcınar, 2017). IV. David ile başlayan bu süreç Kral Tamar'ın saltanatı zamanına geldiğinde en üst konumuna ulaşmıştır. Gürcistan tarihinde yer alan kraliçeler arasında yapmış olduğu siyasi ve askerî hamleler, ayrıca Gürcistan'a yaşatmış olduğu refah düzeyinden ötürü sadece Tamar "kral" olarak anılmaktadır. Dolayısıyla 12. yüzyılın en mühim kadın karakteri hiç şüphesiz ismini Gürcü Krallığı'nın dışarısına taşımış olan Kral Tamar'dır (Mart 1184- Ocak 1213). Kral Tamar'ın hem kendisi hem kızı Kraliçe Rusudan hem de torunu Tamar (Gürcü Hatun) Gürcistan Krallığı'nın siyasi hayatında uzun bir süre aktif şekilde rol oynayacaktır. Kral Tamar dönemine mahsus olmak üzere bu dönemin kadınları hakkında kısıtlı da olsa bilgi sahibi olunabilmektedir. Bunlar arasında özellikle Tamar döneminin önemli isimlerinden biri olan Ivane Mhargrdzeli'nin kızı Tamta Mhargrdzeli (Gürciye Hatun)⁶ ismi çokça duyulan kadınlardan biridir.

Kral Tamar ile ilgili Gürcü literatürüne bakıldığında onun döneminden günümüze kalmış olan portreler üzerine yapılan tartışmalar ve söz konusu portreler ile ilgili çeşitli argümanların öne sürülmesi ilk olarak göze çarpmaktadır. Özellikle Vardzia, Kintsvisi ve Betania'da bulunan kiliselerde çizilen portreler üzerine birçok çalışmalar yapılmıştır. Aşağıdaki bir örneği verilen Kral Tamar ve III. Giorgi'ye ait olan portre çizildiğinde III. Giorgi çoktan vefat etmiş olsa da bunun siyasi bir anlamı vardır. Çünkü Orta Çağ'da bir kadını tahta çıkarmak yaygın bir uygulama olmamakla beraber Tamar'ın taç giyme töreni de büyük bir muhalefetle karşılanmıştır. Kral III. Giorgi ile birlikte tasvir edilmesi, Tamar'ın babasından devraldığı kraliyet gücünün ve meşruiyetinin

---

⁶ Tamta Mhargrdzeli'nin tarihi kaynaklarda ilk defa yer alması 1210 yılında Ahlat'ta Gürcüler ile Eyyubilerin karşılaşması sonucunda gerçekleşmiştir (Ercan, 2023: 130). 13. yüzyıla denk geldiği için bu çalışma esnasında anlatılmayacaktır.

görsel bir ifadesidir. Nitekim bu görselde de Tamar babası Kral III. Giorgi ile eşit görünmektedir. Pek tabii, birlikte eş hükümdarlık yaptığı konusunu da bu hususta hatırlatmakta fayda vardır. Eşit görünmelerini, Kral Tamar ve Kral III. Giorgi'nin neredeyse aynı kraliyet kıyafetleri içinde temsil edilmesi, ikisinin de Vardzia'da taç giymesi ve hatta aynı taca sahip olmalarına bağlamak mümkündür. Bununla birlikte en önemli husus Tamar'ın portrelere eşlik eden yazıtlarda kraliçe olarak değil de kral olarak anılması, onu krala (bir erkeğe) eşit kılmaktadır (Mikeladze, 2018).

Görsel: III. Giorgi ve Tamar, Dormition Kilisesi, Vardzia
(Mikeladze, 2018)

Kral Tamar dönemi her bakımdan Gürcistan Krallığı için yeni bir dönemdir. Fallmerayer Tamar'ı "Kafkasya'nın Semiramis'i" olarak tanımlamaktadır (Vasiliev, 2018: 273). Gürcü Krallığı Tamar dönemine denk gelen süreçte siyasi birliği, askerî ve ekonomik başarıyı ve kamusal hayatın gelişmesi için uygun koşulları sağlamıştır. Aynı zamanda bu dönemin anlatısında dindar kadın imgesiyle birlikte seküler kadın imgesi geliştirilmiş ve meşrulaştırılmıştır. Gürcistan tarihi açısından bakıldığında, Tamar ile birlikte artık kadının kamusal

alanda söz sahibi olduğunu da görmekteyiz (Targamadze, 2017: 77-78). Tamar'ın tahtta bulunduğu süreçte Gürcistan Krallığı kısa sürede Yakın Doğu'nun en güçlü devletlerinden biri hâline gelerek yayılmacı bir siyaset takip etmiştir. Bu başarılı siyaset sonucunda sınırlarını genişlettiği gibi Kral Tamar'ın bu politikası Trabzon Rum İmparatorluğu'nun kuruluşunda da belirleyici bir unsur olmuştur (Vasiliev, 2018: 274).

Tamar döneminin siyasi ve kültürel olayları bu bilimsel çalışmanın konusu içerisine alınamayacak kadar geniştir. Burada sadece Gürcü tarihi ve Yakın Doğu coğrafyası açısından Tamar döneminin özellikleri ana hatlarıyla değerlendirilmiştir. Ancak Tamar'ın yaptıkları onunla alakalı çok bilinen aşağıdaki şiirle kısaca anlatılabilecektir

22. Tamar dedopal viq'av

*tamar dedopal viq'av,
tavi žirs ayar daviye,
zyvaši čavq'are samnebi
çmeleti čemsk'en movigde.
kažebsa davde ižara,
isp'aans çarži aviye,
st'ambuls çmali vk'ar, darubands
šams sabalaxe aviye.
usieri mta gavk'ape,
didi šara-gza gaviye,
yada-yuda t'q'e viare,
kvaze saq'dari avige,
amdeni sakmis momkmedma
çyra adli t'ilo c'aviye.*

“Ben Kraliçe Tamar'dım

*Ben Kraliçe Tamar'dım,
Kimseye boyun eğmedim,
Denizlere sınır taşları koydum
Kara toprak benim hâkimiyetim altına girdi
Kajes'e vergi koydum,
İsfahan'dan haraç aldım,
Kılıcım İstanbul'a ve Derbent'e düştü.
Şam'a arazi vergisi koydum
Geçilmez dağları aştım,
Büyük yollar açtım,
Sık ormanları aştım,
Yüksek kayalara kiliseler kurdum.
Bu tür işleri başaran ben
Dokuz yardalık kumaştan başka bir şey almadım.”*

(Tuite, 2005: 62-63)

Kral Tamar takriben 1160'lı yıllarda III. Giorgi ile Burduhan'ın çocuğu olarak doğmuştur. Burduhan Oset Kralı Huddan'ın kızıdır. Anonim Gürcü Kroniği'ne göre evliliğin III. Giorgi'nin babası Demetre tarafından sağlandığının vurgulanması ve daha öncesinde olduğu gibi yine Osetlerle evlilik bağının kurulması sebebiyle siyasi amaçlı olduğunu ifade etmek çok da yanlış olmayacaktır. Burduhan, Anonim Gürcü Kroniği içerisinde Kral Tamar dışında uzun uzun betimlemelerle methedilen ender kadınlardan biridir. Kronik genelinde, kralların anneleri ve eşleri için, özellikle de kraliyetin bekâsı için özveriyle çalışan kadınlar hakkında övgü dolu sözlere yer yer rastlamak mümkünse de Tamar ve onun özelinde annesi hakkında bunun daha yoğun olduğu görülmektedir. İktibas edilen aşağıdaki satırlardan anlaşılacağı üzere, Tamar'ın annesi olduğu için Burduhan hakkında övgü dolu bir pasaj yazılmıştır. Yine de Burduhan hakkında var olan bilgiler azdır. Kraliçe Mariam ile karşılaştırarak bir kaniya varmaya çalışıldığında Burduhan'ın Gürcü iç siyasetine çok da müdahale etmediği sonucuna ulaşmak mümkün görünmektedir.

“...Güneş yüzlü ve arslan vücutlu bir kocaya gerçekten bağlı olan ve âlimleri seven, fena adamlara acıyan kız kendisi de İncil'deki söze göre, masumlara olduğu gibi günahkârların üzerinde de yayılan güneş parlaklığında göz kamaştırıcı bir güzellikte idi. Kendisinin haiz olduğu her türlü dış güzellik ve letafetini sükûtle geçerek, İsa'nın kendisine bağışladığı mükemmeliyetle Katerin'in veya Penelop yerine İren denilenin bir eşi olduğunu söyleyeceğim. bu sayısız ilâhî lütuflar hatibi tesir altına aldığı hâlde bahsetmekten çekindiğim için acaba kınanacak mıyım? Onu methetmek için, kendisinin, Allah tarafından Peygamber Davud'a resmen vaat edilen evlâdı gibi Vahtang-Gorgasal'ın yerini tutan ve doğu ve batıyı eline geçiren parlak yıldızın annesi olduğunu söylemek kâfi gelecektir. Kısaca, o, bahsimizin devamında görüleceği gibi, kiral olarak takdis edilen Tamara'nın annesi olmuştur...” (Brosset, 2003: 342).

Kral Tamar iki defa evlenmiştir. Bunlardan ilki Gürcü soyluları ve halası Rusudan'ın ısrarı üzerine 1185 yılında evlendiği Rus hükümdarı Andre'nin oğlu olan ve amcası Savalt tarafından sürgün edildiği için Kıpçakların yanında yaşayan Yuri Bogulubsky iken ikinci eşi ise Oset kökenli David Soslan'dır (Allen, 1971: 104; Rapp, 1997: 621; Brosset, 2003: 366-367). 12. yüzyılın aktif kadınlarından biri de III. Giorgi'nin kardeşi, Tamar'ın halası Rusudan'dır. Tamar'ın tahta ilk çıkış ve evlenme süreçlerinde halası Rusudan'ın etkisi yadsınamayacak düzeyde Anonim Gürcü Kroniği'nde kendisini göstermektedir. Aralarındaki ilişki o boyutta olacak ki, Tamar David Soslan ile olan evliliğinden olacak kızına halasının ismi Rusudan'ı verecektir. Tamar'ın matem yaşadığı için tahta çıkmasının uzun sürmemesi adına Gürcü Krallığı didebüllerinin Rusudan'a hitaben “*Bugün sen Tamar'ın annesi gibisin...*” sözlerinden de anlaşılacağı üzere

Tamar ile Rusudan birbirlerine çok yakın bir ilişkiye sahip olmuşlardır. Kartlis Tskhovreba'da Rusudan'ın Tamar'ı büyüttüğüne dair açık bir ifadeyi de görmek mümkündür. Bununla birlikte Rusudan'ın hem ülke içi hem de ülke dışı nüfuzunun oldukça kuvvetli olduğu da Oset kökenli olan David Soslan ile Tamar'ın izdivacına ön ayak olmasından belli olmaktadır (Brosset, 2003: 358).

Kral Tamar, ikinci eşi David Soslan ile birlikte Gürcü Krallığı'nı yönetmiştir. Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla David Soslan Gürcü Krallığı'nın askerî başarılarındaki kilit isimlerden biri olmuş, savaşları komuta etmiş, Tamar ise bizzat savaşlara katılmamıştır. Kartlis Tskhovreba, Tamar'ın David Soslan savaşta iken dua ederek sonucu beklediğini yazmaktadır. Örneğin, Atabeg Ebubekir'in Nahcivan'dan ordularını toplayarak Gürcü Krallığı'nın üzerine yürümesi üzerine ordularını hazırlayarak onların üzerine gönderen Kral Tamar, bir yandan da Ckondidel Antoni'ye haber göndererek kilise ve manastırlarda gece gündüz dua edilmesi emrini vermiştir.⁷ Bir diğer örnek ise 1202 yılında meydana gelen Pasinler Savaşı'nda Anadolu Selçuklu-Gürcü karşılaşmasında meydana gelmiştir. Eşi David Soslan'ı Türk ordularına karşı savaşması için gönderen Tamar Kartlis Tskhovreba'ya göre Odzrhe'de ikamet ederek Gürcü ordularının muvaffakiyet kazanmaları için sürekli dua etmiştir (Brosset, 2003: 390, 409).

Kaynaklarda sadece bir defa zikredildiği için varlığına şüpheyle yaklaşılan Tamar'ın bir kız kardeşi vardır. Anonim Gürcü Kroniği'nin Rusudan olarak tanıttığı bu ismin gerçekten yaşamış olma ihtimali yüksektir. Nitekim hem Kartlis Tskhovreba'nın doğrudan ismini vermesi hem de bir kez de olsa değinmesi onun var olduğu konusunu kuvvetlendirmektedir. Bununla birlikte, kendisinin Sebastokrator Manuel'in kimliği belirlenmemiş eşi olabileceği konusunda da görüşler hâkimdir (Toumanoff, 2017: 256). Aslında Kraliçe Rusudan'ın varlığı III. Giorgi döneminin Bizans-Gürcü ilişkilerinin boyutu hakkında bilgiler içermektedir. Öyle ki, Manuel Komnenos'un oğulları Aleksios ve David Komnenos kardeşler, 1204 yılında Trabzon Rum İmparatorluğu'nu kurmuşlardır. Rusudan'ın varlığı konusundaki tüm çelişkiler bir yana bırakılırsa eğer Tamar, Aleksios ve David Komnenos'un teyzesi olduğundan her iki devlet arasında akrabalık bağının olduğunu ifade etmek mümkündür (Keçiş, 2013: 17).

---

⁷ Gürcü Kroniği'nin bu durumu aktarırken kullandığı ifade kayda değerdir. Tamar'ın "*kadın zaafı hissedilmeyen bir ifade tarzı*" kullanarak bu emri verdiğini kayıt altına alarak Tamar'ın kadın kimliğini yönetimde arka planda bıraktığını ifade etmektedir (Brosset, 2003: 309). Nitekim Kartlis Tskhovreba'da, Tamar ve onun siyasi yaşamı anlatılırken Tamar sadece dindar bir kadın veya anne olmanın yanında bağımsız, bilge ve güçlü bir hükümdar olarak resmedilmiştir (Targamadze, 2017: 377).

Kral Tamar da babasının ona yaptığı gibi⁸ vefatından önce oğlu Giorgi Laşa'ya 13 yaşındayken kraliyet tacı giydirmiş ve dolayısıyla kendisinden sonra tahta çıkacak kişiyi de belirlemiştir. Giorgi Laşa ise 18 yaşındayken vefat etmiştir (Brosset, 2003: 426). Kral Tamar'ın ölüm tarihi ile ilgili farklı tarihler olmakla birlikte ağırlıklı görüşe göre 1213 yılında hayata gözlerini yummuştur. Giorgi Laşa'nın vefatından sonra da Kral Tamar'ın kızı Rusudan kraliçe olarak Gürcü Krallığı'nı yönetmiş ve özellikle onun döneminde Gürcistan Krallığı Moğol saldırıları ile meşgul olmak durumunda kalmıştır.

SONUÇ

11-12. yüzyıllar Gürcü tarihi için parlak ve canlı bir dönem olarak kayıtlara geçmiştir. 11. yüzyılın başlangıcında Gürcistan'da meydana gelen siyasi birleşme Birleşik Abhaz-Gürcü Krallığı'nı ortaya çıkartmış ve bu durum da hem iç politikada hem de dış politikada Gürcü Krallığı'nı birçok farklı açıdan etkilemiştir. Yükselişe geçen Gürcistan'ın bu döneminde yaşanan siyasi konjonktürün bir parçası olarak kadınlar da siyasi ilişkilere müdahil olmuş ve Gürcistan tarihinde önemli izler bırakmışlardır. Bu bilimsel çalışmada yer alan tüm kadınların ortak noktası Gürcü Krallığı'nın dış siyasetinde aktif olarak rol oynamalarıdır. Örneğin, Gürcü Krallığı'nın dış politikasında etkin rol oynayan kadınlardan biri olan IV. Bagrat'ın annesi Mariam, oğlu küçük yaşta olduğu için Bizans ile diplomatik ilişkiler kuran bir kraliçe olarak karşımıza çıkmaktadır. 11. yüzyıl bir diğer açıdan da Türkmen göçlerinin Gürcistan üzerine yoğunlaştığı bir dönem olma özelliğini taşımaktadır. Çağrı Bey'in keşif seferleri ile başlayan ilişkiler Alp Arslan ve Melikşah döneminde artacak ve bu dönemde Gürcistan Türklere haraç verir hâle gelecektir. Bu süreçte de Alp Arslan IV. Bagrat'ın yeğeni ile evlenmiş ve Gürcüler ile Türkler arasında akrabalık ilişkileri tesis edilmiştir.

IV. Bagrat ile eşi Borena'nın anlaşma gereğince Bizans'a göndermek zorunda kaldıkları kızları Marta daha sonrasında imparator eşi olmuş ve siyaseten etkili bir isim olmuştur. Melikşah'tan sonra ise Büyük Selçuklu Devleti'nde ortaya çıkan taht kavgaları sonucunda Gürcülerle ekseriyetle çok meşgul olunamamasına binaen IV. David döneminde yükselişe geçen Gürcü Krallığı Moğolların gelişine kadar bölgenin en güçlü devletlerinden biri olmuştur. Altın Çağ dönemini yaşayan Gürcü Krallığı'nda bu dönemde kadınlar var oldukları çeşitli statülerde Gürcü yönetimine katkı sağlamışlardır. Aktarıldığı üzere, Orta Çağ Gürcistan'ının en güçlü hükümdarı IV. David'in kızlarından Kata Bizans'a

---

⁸ III. Giorgi'nin erkek çocuğu olmaması nedeniyle henüz ölmeden evvel 1178'de Tamar'ı kraliçe olarak ilan etmiştir (Brosset, 2003: 356).

gelin olarak gönderilmişken diğer kızı Tamar Şeddadilere gelin olarak gitmiştir. Bu sayede hem Hristiyan hem de Müslüman komşularla barış ortamı teşkil edilmeye çalışılmıştır. Yine 1160 yılında doğan ve 12. yüzyıl Gürcistan'ının en büyük hükümdarlarından biri olan Kral Tamar'ın kızı ve torunu da Türklerle evlilik yapacak ve Gürcülerle Türkler arasında akrabalık tesis edilmesine vesile olacaklardır.

Çalışmayla alakalı kısa bir değerlendirme yapılacak olursa bu dönemde Gürcü siyasetini birçok farklı yönden etkileyen kadınlardan kaynaklar aracılığıyla tespit edildiği kadarıyla hepsinin kraliçe olmadığını vurgulamakta fayda vardır. Bazıları prenses statüsünde kalmış olup, devletlerinin salahiyeti için diğer devletlerle kurulacak akrabalık bağlarında ana faktör olmuşlardır. Onların da varlıkları Gürcü Krallığı'nın bekası için yararlı görülmüş ve genel olarak herhangi başka bir devletle akrabalık ilişkisi kurulmasına vesile olmuşlardır. Fark edileceği üzere, çalışılan yüzyılda söz konusu kadınlar ağırlıklı olarak Bizans ile evlilik bağı tesis etmişlerdir. Yine Bizans kadar iyi ilişkiler kurulmaya çalışılan çevre bölgelerdeki Müslüman ülkelerle de akrabalık tesis edilmiş, bu ülkelere giden Gürcü kadınları Gürcü siyasetini buldukları ülkelerde sürdürmeye devam etmişler ve böylece kendi ülkelerine bir nevi hizmette bulunmayı sürdürmüşlerdir. Aynı şekilde Osetlerle de ilişkilerde evlilik bağları rol oynamış ve genel olarak Kuzey Kafkasya halkları Orta Çağ Gürcü Krallığı'nın mühim müttefiki olarak kaynaklarda kendisine yer bulmuştur. Bu durum Kral Tamar'ın annesi Burduhan'ın da Oset kökenli olmasından anlaşılmaktadır.

EK: 11-12. YÜZYILLARDA GÜRCÜ SİYASETİNDE AKTİF OLAN KRALLAR İLE ONLARIN EŞ VE ÇOCUKLARININ KÜNYESİ

Kral İsmi	Kralın Eşinin İsmi	Kralın Eşlerinin Mensubiyetleri	Kralın Çocukları ⁹	Kralın Çocuklarının Evlendikleri Kişiler	Kralın Çocuklarının Evlendikleri Kişilerin Mensubiyetleri
III. Bagrat (960-1014)	Marta	--- (?)	I. Giorgi		
I. Giorgi (1014-1027)	Mariam Artsruni	Vaspuakan Krallığı	IV. Bagrat		
			Marta (K)	(?)	(?)
			Kata (K)	(?)	(?)
	Alda/Alde	Alan (Oset)	Guranduh (K)	Smbat (?)	Ermeni (?)
		Demetre	(?)	(?)	
IV. Bagrat (1027-1072)	Helen (Elene) Argyre	Bizans	---	---	---
	Borena	Alan (Oset)	II. Giorgi		
			Marta-Maria Bagrationi (K)	VII. Mihail	Bizans
				II. Nikiforos	Bizans
		Mariam (K) (?)	Bizans Valisi Theodoros Gavras (?)	Bizans (?)	
II. Giorgi (1072-1089)	Elene	--- (?)	IV. David		
IV. David (Ağmaşenebeli) (1089-1125)	Rusudan	Ermeni	Demetre		
	Guranduh	Kıpçak	Vakhtang	(?)	(?)
			Tamar (K)	(?)	Şirvanşahlar

⁹ Tabloya kralın erkek çocukları tahtın varisi olduğu için dâhil edilmiş ancak okuyucuya açıklık sağlamak amacıyla kız çocuklarının yanına (K) şeklinde belirtme yapılmıştır. Ayrıca, tekrara düşmemek ve karışıklığı önlemek amacıyla kralın varisi olan erkek çocuklarının aileleri hakkındaki veriler tabloda krallık dönemine eklenmiştir. Oluşturulan tabloda evlilikleri verilen bazı kişilerin yanına soru işareti konulmasının sebebi tam olarak doğru kişinin tespit edildiğinden emin olunamaması dolayısıyla. Herhangi bir kişinin isminin yanında olmayan soru işaretleri ise evlenip evlenmediğinin bilinmemesinden ya da kiminle evlendiğinin bilinmemesinden kaynaklanmıştır. Bunun dışında, IV. David'in eşleri ve çocukları ilgili yerde bahsedilmiştir. Prenses Tamar ve Kata'nın annesinin kim olduğu bilinmediği için onların annesi kısmı boş bırakılmıştır. Tablo oluşturulurken çeşitli kaynaklardan yararlanılmıştır. Kartlis Tskhovreba dışında ayrıca Cyrille Toumanoff (1976: 122-124) isimli müelliften yararlanılmıştır.

			Kata (K)	İsaakios Komnenos (?)	Bizans
I. Demetre (1125-1156)	Eşinin ismi bilinmemektedir.	---	David	(?)	(?)
			Giorgi		
			Rusudan (K) (Ebhâziye Hatun ?) ¹⁰	Gıyaseddin Mesud b. Muhammed Tapar (?)	Türk
				Süleymanşah (?)	Türk
			Adı Bilinmeyen Kızı	Emir Abu al-Muzaffar	Derbentli
			Adı Bilinmeyen Kızı	II. İziaslav (?)	Kiev
Adı Bilinmeyen Kızı	I. Andronikos (?)	Bizans			
III. Giorgi (1156-1184)	Burduhan/Burdu khan	Oset	Kral Tamar (K)		
			Rusudan (K)	Manuel	Bizans
Kral Tamar (1184-1213)	Yuri Andreevich Bogulubsky	Rus	---	---	---
	David Soslan	Oset	Rusudan (K)	(?)	Türk
			Giorgi Laşa	Eşinin/eşlerinin (?) ismi bilinmemektedir.	Eşinin nereli olduğu bilinmiyor. Soylu bir aile mensubu olmadığı muhtemeldir.

¹⁰ Rusudan'ın kim ile evlendiği konusu kesinlik kazanmamıştır. Irak Selçuklu Sultanı Gıyaseddin Mesud'un Gürcü eşinin adının Ebhâziye Hatun olduğu, aslında bu hatunun Rusudan olduğu muhtemeldir. Mesud öldükten sonra Süleymanşah kardeşinin dul eşiyle yani Ebhâziye Hatun ile evlenmiştir (Ayan, 2008: 159). Fakat, Toumanoff (1976: 123; 2017: 253) I. Demetre'nin çocuklarını tabloda gösterilen şekilde vermiştir. Rusudan'ın evlendiği kişiyi Kutbeddin Muhammed olarak göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Alemany, A. (2000). *Sources on the Alans: A critical compilation*. Brill.
- Allen, W. E. D (1971). *A history of the Georgian people – From the beginning down to the Russian conquest in the nineteenth century*. Routledge&Kegan Paul.
- Anna Komnena (1996). *Alexiad: Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos dönemi'nin tarihi Malazgirt'in sonrası* (çev. Bilge Umar). İnkilâp Kitabevi.
- Ayan, E. (2008). Irak Selçuklu sultanlarının evlilikleri. *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 151-165.
- Batonoşvili V. (1904). *Sakartvelos geograpia*. Mstsrapl-Mbecdavi Stamba A. Kutateladzisa.
- Bayram, F. (2015). Hahuli Triptiği ve Martha-Maria Alania. *OLBA Ayırbaşım*, XXIII, Mersin Üniversitesi Kilikia Arkeolojisini Araştırma Yayınları, 447-485.
- Brosset, M. F. (2003). *Gürcistan tarihi, (eski çağlardan 1212 yılına kadar)* (çev. Hrand D. Andreasyan). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Büyükçınar, A. B. (2017). Gürcü kaynaklarına göre Gürcistan Altın Çağ döneminin son hükümdarı: Kraliçe Tamar. *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 3(4), 31-46.
- Cavakhishvili M. ve Peradze I. (2017). Mariam Dadiani- Politikuri korşineba gvian şua saukuneebis Sakartveloşi. *Archival and Source Studies- Trends and Challenges- International Conference*, 309-320.
- Çoğ, M. (2015). Ortaçağ'da Kafkasya havzasında Kıpçaklar. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 10(19), 57-74.
- Ercan, A. B. (2020). XI. yüzyıl Gürcistan kralları ve Gürcistan'ın siyasi durumuna genel bir bakış. *Avrasya University Faculty of Economics and Administrative International Social Sciences Researches Proceedings Book* (s. 250-265) içinde. Avrasya Üniversitesi.
- Ercan, A. B. (2021). Orta Çağ'da Ardahan. *Ardahan Değerlemeleri- 3 Değerler, Potansiyeller ve Yaklaşımlar* (s. 169-196) içinde. Nobel.
- Ercan, A. B. (2022). 11. ve 12. yüzyıllarda Gürcistan'a gerçekleştirilen Türk göçleri. *Dünya göç hareketlerinde yerelleşme ve küreselleşme din ve sanatın göçünden buğdayın göçüne dünya göç hareketleri dizisi-2* (s. 197-213) içinde. Nobel.
- Ercan, A. B. (2023). Moğol tahakkümü altında Gürcü Krallığı'nda çıkan isyan hareketleri. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 5(9), 129-144.
- Ersan, M. (2019). *Selçuklular zamanında Anadolu'da Ermeniler*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Garland, L. (1999). *Byzantine empresses: Women and power in Byzantium AD 527-1204*. Routledge.
- Golden, P. B. (2006). *Türk halkları tarihine giriş* (çev. Osman Karatay). Karam.
- Hamdullâh Müstevfî-i Kazvîni (2015). *Târîh-i güzîde (zîkr-i padişâhân-i Selçukiyân)* (Der. Erkan Göksu). Bilge Kültür Sanat.
- İbn'ül-Esîr (1987). *İslâm tarihi el kâmil fi't- tarih tercümesi* (C. 11, çev. Abdülkerim Özeydin). Bahar Yayınları.
- İmadad-dîn Al-Kâtib Al-İsfahânî (1943). *Irak ve Horasan Selçukluları tarihi* (çev. Kıvameddin Burslan). Maarif Matbaası.
- John Skylitzes (2010). *A synopsis of Byzantine history- 811-1057* (çev. John Wortley). Cambridge University Press.
- Kart'lis Tskhovreba* (C. 1). (1955). Simon Kauxchishvilis Gamotsema.
- Keçiş, M. (2013). *Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler (1204-1404)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kırzioğlu, M. F. (1953). *Kars tarihi* (C. 1). Işıl Matbaası.
- Kırzioğlu, M. F. (1992). *Yukarı-Kür ve Çoruk Boyları 'nda Kıpçaklar*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Köymen, M. A. (2004). *Selçuklu devri Türk tarihi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Lang, D. M. (1966). *The Georgians (Ancient Peoples and Places)*. Thames & Hudson.
- Lordkipanidze, M. (1987). *Georgia in the 11th-12th centuries*. Ganatleba Publishers.
- Mikeladze, K. (2018). Portraits of Queen Tamar ("King of Kings"). <https://www.atinati.com/news/610bb946516e480038c3b075> adresinden 23.05.2023 tarihinde alınmıştır.
- Mosiashvili, V. (2017). Matiane Kartlisais'e göre IV. Bagrat ve Alp Arslan'ın diplomatik ilişkileri üzerine bir değerlendirme. *Türk-Gürcü İlişkileri ve Çağdaşlık*, 300-314.
- Nergadze, T. (t.y.). Kalis sivrtse şua saukuneebis (IV-X ss-ebi) Kartul kültürü (Women's space in Georgian culture of the Middle Ages (IV-X centuries)). [5_tinatin_nergadze.pdf](https://archive.gov.ge/5_tinatin_nergadze.pdf) (archive.gov.ge) adresinden 14.05.2023 tarihinde alınmıştır.
- Prinke, R. T. (2011). Kata of Georgia daughter of King David IV the Builder as wife of Sebastokrator Isaakios Komnenos. *Foundations*, 3(6), 489-502.
- Rapp, S. H. (1997). *Imagining history at the crossroads: Persia, Byzantium, and the architects of the written Georgian past* [Doktora Tezi C. 1, University of Michigan].
- Rayfield, D. (2012). *Edge of empires: A history of Georgia*. Reaktion Book.

- Sevim, A. (2002). *Genel çizgileriyle Selçuklu-Ermeni ilişkileri*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Targamadze, Z. (2017). Social and legal status of women in Medieval Georgia. *International Journal of Culture and History*, 3(1), 72-79.
- Tarieladze, N. (2021). *Bizantiis Kartveli dedopali* [Yüksek Lisans Tezi, Sakartvelos Sapatriarkos Tsminda Tbel Abuserisdziz Saxelobis Sastavlo Universiteti].
- Tcheishvili, L. (2019). *XI Saukunis Sakartvelos Dedoplebi (Diplomatiuri da Politikuri Mogvatseoba)* [Yüksek Lisans Tezi, Ivane Javakhishvili Sakhelobis Tbilisis Saxelmtsipo Universiteti].
- The Georgian Chronicles of Kartlis Tskhovreba (A History of Georgia)*. (2014). Foreword: Roin Met'reveli. Artanuji Publishing.
- Toumanoff, C. (1940). On the relationship between the founder of the Empire of Trebizond and the Georgian Queen Thamar. *Speculum*, 15(3), 299-312.
- Toumanoff, C. (1976). *Manuel de généalogie et de chronologie pour l'histoire de la Caucasic Chrétienne (Arménie, Géorgie, Albanie)*. Edizioni Aquila.
- Toumanoff, C. (2017). Gürcü Kraliçesi Thamar ve Trabzon İmparatorluğu'nun kurucusu arasındaki ilişki üzerine (çev. Murat Keçiş ve Murat Hanar). *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, (22), 251-268.
- Tuite, K. (2015). *Violet on the mountain: An anthology of Georgian folk poetry*. Amirani.
- Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)* (çev. Hrant D. Andreasyan). (2000). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Vasiliev, A. A. (2018). Trabzon Rum İmparatorluğu'nun kuruluşu (1204-1222) (çev. Murat Keçiş ve Murat Hanar). *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, (25), 263-296.

Bölüm 7

Radyo ve Propaganda

Fadime DİLBER¹, Ayşegül SOLAK²

¹ Doç. Dr. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Yeni Medya Bölümü,
fdilber@kmu.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-0935-2593

² Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi,
Yeni Medya Bölümü, yklmzaygul@gmail.com, ORCID No: 0009-0002-0585-493X

ÖZET

Radyo, icat edildiği 1895 yılından bu yana halen popülerliğini koruyan insanlığın önemli icatlarından biridir. Radyo dönemselsel olarak eğlence, propaganda, enformasyon ya da sadece bilgilendirme gibi çeşitli amaçlarla kullanılmıştır. Özellikle 20.yy'da siyasi propaganda amacıyla kullanımından ötürü popüleritesi zirve yaparak neredeyse her eve girmeyi başarmıştır. Devletler radyonun icadından sonra, gazete ve dergi gibi basılı malzemelerin kitlelere ulaşımının daha yavaş olmasından ötürü anlık ve kolay bir şekilde iletişimi sağlayan radyodan yararlanmaya başlamışlar ve böylece direk sesli olarak kulağa hitap etmesini avantaj olarak görmüşlerdir. Radyo, Türkiye'de 1927 yılında başlayan radyo yayınları ile uluslararası olarak ise en aktif dönemini II. Dünya Savaşı Dönemi ve Soğuk Savaş Dönemi'nde yaşamıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında, devlet politikasını benimsetmek amacıyla radyo kullanımı, Türkiye'de de tercih edilmiştir fakat teknik koşulların iyileştirilmesi zaman aldığı için ilk etapta fazla aktif kullanılamamıştır. Bu doğrultuda zamanla radyonun Türkiye'de de önemi artmış ve radyo uzun dönem boyunca devletin kullandığı resmi yayın organı haline gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Radyo, Propaganda, Dünya Savaşları

Giriş

Radyo, icat edildiği 1895 yılından bu yana halen popülerliğini koruyan insanlığın önemli icatlarından. Radyo dönemselsel olarak eğlence, propaganda, enformasyon ya da sadece bilgilendirme gibi çeşitli amaçlarla kullanılmıştır. Özellikle 20.yy'da siyasi propaganda amacıyla kullanımından ötürü popüleritesi zirve yaparak neredeyse her eve girmeyi başarmıştır. Devletler radyonun icadından sonra, gazete ve dergi gibi basılı malzemelerin kitlelere ulaşımının daha yavaş olmasından ötürü anlık ve kolay bir şekilde iletişimi sağlayan radyodan yararlanmaya başlamışlar ve böylece direk sesli olarak kulağa hitap etmesini avantaj olarak görmüşlerdir. Radyo, Türkiye'de 1927 yılında başlayan radyo yayınları ile uluslararası olarak ise en aktif dönemini II. Dünya Savaşı Dönemi ve Soğuk Savaş Dönemi'nde yaşamıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında, devlet politikasını benimsetmek amacıyla radyo kullanımı, Türkiye'de de tercih edilmiştir fakat teknik koşulların iyileştirilmesi zaman aldığı için ilk etapta fazla aktif kullanılamamıştır. Bu doğrultuda zamanla radyonun Türkiye'de de önemi artmış ve radyo uzun dönem boyunca devletin kullandığı resmi yayın organı haline gelmiştir.

Propaganda kelimesi insanların zihninde, tarihi süreçte çoğunlukla yalan söylemlerle manipüle amaçlı kullanımından ötürü olumsuz bir iz bırakmıştır. Özellikle diktatör devletlerin, ideolojilerini toplumlara empoze etmek, yönetim yapılarını meşrulaştırmak amacıyla propagandayı defalarca kez farklı yollarla kullanmalarından ötürü kötü bir üne sahip olmuştur. Bu ün günümüzde de aynı etkiye sahiptir. Tarih sürecinde çeşitli kitle iletişim araçları vasıtasıyla propaganda faaliyetleri yürütülmüş olup bu araçlardan en etkililerinden biride kuşkusuz radyodur. Radyo, toplumlara bilgilendirme amacının ötesine geçerek özellikle savaş dönemlerinde etkisini fazlasıyla göstermiş olup, aktif şekilde kullanılmaya başlanmış ve bu süreçlerde devletler halkı etkilemek adına her eve radyo girmesi için uğraşmışlardır. Bu çalışmada da radyonun propaganda aracı olarak nasıl kullanıldığı ele alınmıştır.

1. Propaganda Kavramı

Propaganda kelimesi, Latince 'de bulunan "propagare" fiilinden gelmiştir. Anlam olarak; bir inancı, düşüncüyü veya fikri yaymak, tanıtmak ve benimsetmek amacıyla sözlü veya yazılı aktarmak olarak ifade edilir. Propaganda genel itibariyle toplulukların görüş ve davranışlarını değiştirmek amacıyla yapılan girişimler olarak tanımlanır. Bu sayede elde etmek istenilen davranışları kitlelere benimseme arzusu içermektedir ve insanları belirli bir amaç doğrultusunda bir araya toplamanın en iyi yöntemlerindedir (Çakı, 2018: 14-15). Propaganda aynı

zamanda, mesajların bir üslup çerçevesinde tek taraflı olarak yoğun bir biçimde hedef kitleye ulaştırılması olarak ifade edilebilir (Aziz, 2007: 15).

Propaganda kavramının özellikleri;

- Propaganda belirli amaç ve planlarla yapılır,
- Tek yönlü bir iletişim kullanılır,
- Bireylere değil topluluklara hitap eder,
- Yegâne amacı ikna etmek üzerinedir (Çakı, 2018: 16).

Propaganda kavramı ikna etme adına dayanmaktadır. Tarafların birbirlerinin ya da kamuoyunun gözünde olumlu izlenim bırakarak düşüncelerini aktarmayı ifade eder. Bu açıdan düşünüldüğünde propaganda insanlık tarihiyle paralel olarak varlığını sürdürmektedir. Çünkü insanlar ilk çağlardan bu yana birbirlerini etkilemek ve ikna etmek için kimi zaman sözlü olarak kimi zaman araçlar vasıtasıyla dolaylı olarak uğraşmışlardır. Propaganda amaçlı kullanılan bu araçlar zamanla gelişmiş ve dolayısıyla hitap ettiği kitleler de büyümüştür. Kitle iletişim araçlarının gelişimiyle birlikte propagandalar uluslararası düzeye ulaşarak hemen hemen herkese hitap etmeye başlamıştır.

İkna odaklı kurulan iletişim düşünüldüğünde propaganda insanlık tarihine kadar dayanmaktadır. Nitekim Mısır'da bulunan devasa piramitler veya Haçlı seferlerinde kullanılan haçlar düşünüldüğünde hepsi bir propaganda amacı içermektedir. Bu durum tarih boyunca toplumlar üzerinde korku, hayranlık, mutluluk vb. gibi duygulara hitap eden yönlendirme amaçlı propaganda faaliyetlerini göstermektedir (Çakı, 2018: 30-31). Propaganda faaliyeti, propagandacının etik değerlerine göre yalan içeriklerle toplumu manipüle etmek için de kullanılabilir, doğru bilgiyi aktararak toplumu ikna etmek için de kullanılabilir. Bu kapsamda, propaganda faaliyetleri suç teşkil edebilmektedir ve sorumluluk propagandacıya aittir (Çakı, 2018: 39).

2. Radyo ve Propaganda İlişkisi

İnsanlar haklılığını ispat etmek ya da kendini haklıymış gibi göstermek için veya kendi ideolojilerini insanlara kanıtlamak adına kişisel çabalara girerler. Toplumsal iletişimi sağlamak için kitle iletişim araçlarına ihtiyaç vardır, toplumlar ile uluslararası iletişim de kitle iletişim araçlarının gelişimiyle mümkündür.

Son derece önem arz eden ve çarpıcı olayların yer aldığı 20. yüzyıl döneminin başından itibaren kitle iletişim konusu önemini arttırmaktadır. Geniş halk toplulukları ya direkt olarak siyasi veya askeri toplumsal olayların içinde yer almış ya da olayların ortaya çıkardığı siyasi yönlendirmelere maruz kalarak kontrol altına alınmak, yönlendirilmek ve hatta manipüle edilmeye çalışılmışlardır. Bu doğrultuda, basınla birlikte geniş kitlelere hitap edecek olan

sinema özellikle de radyo ve televizyonun geliştirildiği görülmektedir (Tüfekçioğlu, 1997: 39). Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte kitle iletişimi gelişimini hızlandırmış fakat İkinci Dünya Savaşı ve sonrasındaki Soğuk Savaş döneminde kitle iletişim araçları daha da gelişerek yoğun bir şekilde propaganda amacıyla kullanılmaya başlanmıştır. Artık siyasal ve toplumsal gelişmeler kitle iletişim araçlarına yansımakta denilebilir ama aslında başka bakış açısıyla ifade edilmek gerekirse bu araçlar siyasal ve toplumsal gelişmeleri yönlendirmeye başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrası yaşananlar, 1930'lu yıllardaki ekonomik kriz ve artan faşizmin etkisiyle toplumsal mücadeleye sebep olmuştur. Aynı zamanda bu dönemde Sovyet Rusya, Nazi Almanya'sı ve diğer diktatör rejimlerin varlığı farklı siyasal çalkantılara sebep olmuştur.

Devletler de bireysel çalışmaların dışında, belli toplumlara ya da tüm dünyaya kendi fikirlerini, inandıklarını veya yönetim biçimlerini evrensel olarak doğrulamak ve kanıtlamak adına propaganda olarak adlandırılan iletişim şeklini ortaya çıkarmışlardır. Bu iletişim şekli, son yüz yıl içerisinde radyonun icadıyla özellikle sıcak veya soğuk bütün savaşlarda fazlasıyla kullanılmış olup 20. yy. boyunca her alanda karşımıza çıkmıştır.

Devletlerin strateji anlamında dört önemli aracı bulunmaktadır. Bunlar, diplomatik, ekonomik, askeri ve psikolojik (propaganda) araçlarıdır. Amerikan destekli uluslararası yayıncı kuruluşları olan Özgür Avrupa Radyosu (RFE - Radio Free Europe) ve Özgürlük Radyosu (RL - Radio Liberty), özellikle soğuk savaş sırasında muhteşem bir propaganda aracı olarak kullanılmıştır (Holt, 1958: 3-4).

Dünyada Bolşevik Devrimiyle birlikte sıcak savaşlar yavaş yavaş sona ererek cephe gerisinde devam etmeye başlamış ve bu aşamada kitle iletişim araçları savaş propagandası yapmak için kullanılmıştır. 20. yüzyılın ilk yıllarından Soğuk Savaşı'n bitişine kadar olan süreçte başta radyo olmak üzere kitle iletişim araçları siyasi propaganda amacıyla aktif şekilde kullanılmış özellikle diktatör rejimler karar verici olmak adına daha fazla kitleye ulaşmak için radyoyu kullanmışlardır. Toplumlar bu sayede zaman zaman manipülasyona maruz kalmışlardır. Zaten propaganda kitleleri yönlendirme işlevine sahiptir.

3. Radyonun Propaganda Aracı Olarak Kullanılması

Radyonun propaganda amaçlı kullanıldığı iki önemli dönem olmuştur. Bunlardan ilki II. Dünya Savaşı dönemi, ikincisi ise soğuk savaş dönemidir. Özellikle Nazi yönetimi, toplum tarafından yaygın şekilde kullanılan kitle iletişim aracı olan radyodan fazlasıyla yararlanmış olup radyo aracılığıyla 20. yüzyılda okuma-yazma bilmeyen kitlelere bile propagandasını yapmayı

başarmıştır. Radyo, o dönemde büyük topluluklarda hipnotizma etkisi yaratacak propagandalar için en önemli ve en güçlü araç olmuştur.

İktidar kelimesi, iktidarın kendi varlığını halka kabullendirme, denetleyebilme ve yaptırım gücüne sahip olabilme olarak tanımlanabilir. Dahası iktidar, bir iradenin veya topluluğun karşı gelmesi durumun da bile iktidarlığını sürdürebilmesidir. Yani iktidar, yönetme gücüne sahip olmaktır (Kışlalı, 2003: 108). İktidar olabilmenin yadsınamaz yolu ise büyük kitlelere ulaşım yandaş olabilmelerini sağlamaktır. Bu da propaganda faaliyetleri ile elde edilebilir. Fakat iktidarın yanı sıra muhalif güçlerinde yürüttüğü iktidar karşıtı propaganda faaliyetleri bulunmaktadır. Bu durum en etkili propaganda araçlarını bünyesinde bulunduranların ve bunları etkili bir biçimde kullananların güçlü olabileceğini gösterir.

20. yüzyılın başlangıcından itibaren halkın daha fazla özgürleşmesi, ifade özgürlüğünün ortaya çıkması zamanla halkın siyasette daha fazla aktif rol almasına yol açmış ve artan nüfusla da doğru orantılı olarak halk ile iktidar arasında problemler daha görünür hale gelmiştir. Bu problemlerden biri de artan nüfusun etkisiyle kişilere bireysel olarak ulaşmanın zorlaşmasıdır. Bu problemin çözümü ancak kitle iletişim araçlarının gelişimiyle çözüme kavuşmuştur. Yönetimler, zamanla gazete, dergi, radyo ve televizyon aracılığıyla halka ulaşarak bilgi aktarımında bulunmuş veya propaganda yapmışlardır.

1920 yılından itibaren Amerika Birleşik Devletleri tarafından radyonun geliştirilmesi reklamcılığa güç kazandırmıştır (Işık, 2005: 13). Radyonun büyük kitlelere etkisini ispat eden en meşhur olaylardan biri, 1938 yılındaki Cadılar Bayramı kutlamalarında gerçekleşen Orson Welles'in "War of the Worlds" adlı oyununu insanlara gerçekmiş gibi yansıtmaya sonucunda kitlesel bir paniğe sebep olmasıdır. Hatta intiharlara ve trafik kazalarına sebep olacak kadar etkilemesi suretiyle kitleleri ölüme sevk etmesi gerekçesiyle büyük oranda eleştiri almıştır. Bu olaydan sonra radyo yayıncılığına olan olumsuz bakışı değiştiren olay, 1939 yılında yani II. Dünya Savaşı esnasında BBC'nin sabah yaptığı yayında Büyük Britanya'nın Almanya'yla savaşa girdiğine ilişkin haberi olmuştur (Crook, 2002: 73).

3.1. Araştırma Modeli

Kitle iletişim araçları arasında en önemlilerinden biri olan radyo, eğlence amacının dışında toplumları etkilemek, yönlendirmek, gruplamak vs. gibi amaçlarla kullanmak için de önemli bir role sahip olmuştur. Özellikle 20. yüzyıl kapsamında değerlendirildiğinde siyasal yetkililerin radyoyu propaganda amaçlı birçok kez kullandığı görülmüştür. Bu kapsamda 20. yüzyılda meydana gelen dünya savaşlarıyla başlayan radyonun propaganda amaçlı kullanımı tüm savaşlar

ve devletlerce yapılan diğer siyasi yönlendirmeler gibi birçok şekilde kullanılmış ve her kesime hitap etmeyi başarmıştır. Bu çalışmada radyonun propaganda amaçlı neden ve nasıl kullanıldığı, kullanımı sonucunda nelere yol açabileceği ve beklenenden daha fazla etkiyi göstermesinden ötürü nelere mal olduğu saptanmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda radyoyu propaganda amacıyla kullanan kesim ile bundan etkilenen kesim tarafından durumunu değerlendirmek amaçlanmıştır. Ayrıca dünyadaki etkisinin yadsınamaz şekilde görüldüğü radyonun Türkiye'deki etkisi de araştırma kapsamında ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır.

Araştırma, radyo tarihi boyunca var olan kaynak ve belgeler incelenerek literatür tarama yöntemi ile tarihsel betimleyici bir model kullanılarak yürütülmüştür. Nedensellik açısından değerlendirildiğinde yordanan veya etkilenen sonuç değişkeni olarak bağımlı değişken bir yapıya, gözlemlenebilirliklerine göre ise var olduğu bilinen ama doğrudan ölçülemeyen ancak birtakım göstergeler sayesinde ölçülebilirlikleri varsayılan örtük değişken bir yapıya sahiptir. Bunun sebebi, radyonun özellikle savaşlarla birlikte ülkelerin kendi sistem, yöntem ve ideolojilerini koruyarak yaymak amacıyla bir propaganda aracı olarak kullanılmaya başlamasıdır.

3.2. Birinci Dünya Savaşı Döneminde Radyonun Propaganda Aracı Olarak Kullanımı

Birinci Dünya Savaşı sırasında 1917'de Rusya'da meydana gelen Bolşevik Devrimi'nden pek çok ulus etkilenmiş olup dünya sanki iki kutba ayrılmaya başlamıştır. Bu kutuplar ABD ve SSCB kutuplarıdır ve egemen güçler dünyadaki diğer devletleri kendi yanlarına çekmek adına kitle iletişim araçlarını kullanarak propaganda yapmak suretiyle güç gösterileri yapmaktadırlar. Bu propaganda faaliyetlerini yürütmek amacıyla 1920'lerde ilk olarak ABD radyoyu aktif şekilde kullanmış ve radyonun ne kadar etkili bir kitle iletişim aracı olduğunu dünyaya göstermiştir. Böylece radyonun bir propaganda aracı kullanımı, olmazsa olmaz hale gelmeye başlamıştır. Bundan sonraki kritik süreçlerde dünyada radyo ile propaganda yürütme durumu hızla artmış ve radyolaşma çoğalmıştır.

Radyo vasıtasıyla halka hitap eden ve radyoyu siyasi amaçla kullanıp başarı elde elden ilk lider Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Franklin Roosevelt, 'Ocakbaşı Sohbetleri' yayınlarıyla halkı etkilemeyi başarmıştır (Işık, 2005: 9). Bunu fark eden diğer devlet liderleri de artık radyo yayınlarıyla halka hitap etmeye başlamış ve radyoyu propaganda yürütmek için bir silah olarak kullanmışlardır. İlk etapta askeriyede ve ticari amaçlarla kullanılan radyo I. Dünya Savaşı sonrası siyasi bir kimlik kazanmıştır. Yani dönemselsel olarak kitle iletişim araçlarının kullanım sıklıkları değişebilmektedir. Bu propaganda

faaliyetlerinin büyük kitlelere hitap ediyor olması savaş dönemlerinde direk sıcak savaşın içinde yer almayan halkı bile savaşa dahil etmeye başlamış böylece büyük kitlelerde kontrol edilebilir hale gelmiştir. Savaş sonucunda iktidar olan yeni rejimler radyo faaliyetleri yürüterek halkın sempatisini kazanmaya çalışmışlardır.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında ise propaganda faaliyetlerini yürüten aktif yönetim Nazi yönetimidir. 1933-1945 yılları arasında Almanya’da faal olan Nazi yönetimi, iktidar Hitler vasıtasıyla özellikle radyoyu yoğun bir şekilde kullanarak yaptığı propaganda faaliyetleri sayesinde halkın üzerinde oldukça etkin olmuştur.

3.3. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Radyonun Propaganda Aracı Olarak Kullanımı

1920’den II. Dünya Savaşı’nın sonuna kadar radyo altın çağını yaşamıştır. Bundandır ki II. Dünya Savaşı ‘Radyolar Savaşı’ olarak bilinmektedir. Bu dönemde cephe gerisinde de aktif bir savaş vardı ve halkın içinde yer aldığı bu savaş radyo yayınlarıyla koordine edilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde Almanya’da kurulan Halkı Aydınlatma ve Propaganda Bakanlığınca yürütülen faaliyetlerin yanı sıra ABD’de de Franklin D. Roosevelt, radyo propagandalarıyla halkı yönlendirmeye çalışmıştır. Roosevelt, 1942’de kurduğu Office of War Information (Savaş Bilgi Bürosu) ile ulusal ve uluslararası olarak yaptığı radyo yayınlarıyla savaşı kazanmanın ne kadar önemli olduğunu insanlara empoze etmiştir. Artık iktidarda kalmanın en etkili yolu radyonun doğru ve aktif kullanımıyla alakalıdır (Öztürk, 2017: 167).

“Kör iletişim aracı” olarak nitelendirilen radyo, dinlemek üzerinedir yani her şeyini kulağa borçludur. Radyo propagandasıyla alakalı olarak II. Dünya Savaşı başlarında Nazi propagandalarına karşı çıkmak ve milli birliktelik hissini artırmak amacıyla İngiliz kuruluşlu BBC’nin Drama Departmanı’nın özel bir çalışma yürüttüğü görülmüştür. Nazi Almanya’sının tek sesli, diktatör yapıdaki propaganda gücünü azaltmak amacıyla, başta Louis MacNeice ve Stephen Potter olmak üzere önemli yazarlar, drama ve piyes hazırlamaları için BBC’de işe alınmışlardı. Bu nedenle o dönem içerisinde BBC vasıtasıyla üretilen radyo yayınlarında dramatik içerikli anekdotlar, müzikler ve ses efektleri yer almış ve yoğun bir şekilde kullanılmıştır (Goody, 2018: 194-195). Radyoculuk, II. Dünya Savaşı ile ergenlik döneminden yetişkinliğe geçmiştir (Crook, 2002: 179). Almanya, zeki bir taktik uzmanı olan Dr. Paul Joseph Goebbels’in öncülüğünde Nasyonel Sosyalistler aracılığıyla, Amerika ve Britanya’nda önüne geçerek radyoyu bir propaganda makinesi olarak kullanmayı sağlamıştır. Bu doğrultuda radyo Almanya’da özellikle üçüncü Reich döneminde en üst düzeyde olacak şekilde kullanılmıştır. Nazi Almanyası Führeri Adolf Hitler, “Savaş sırasında

sözcükler birer silahtır.” sözünü doğrularcasına, Almanya’da 1930’lu yıllarda halkın büyük çoğunluğu, yeni bir kitle iletişim aracı olan radyoya ulaşabilmekteydi. Nazi yönetimi bunu daha da hızlandırmaya çalışarak radyonun tüm evlere girebilmesini için yoğun gayret gösterdi. Savaşı halk vasıtasıyla kazanmak ve kamuoyunu yönlendirmek amacıyla girilen bu çabayla Naziler, o dönemde var olan en kapsamlı ve en ucuz radyo araçlarını kurmuşlar ve halka 1933 yılında 76 Reich Mark karşılığında, taksit seçenekleriyle “Volksempfänger” adlı radyo setini satışa sunmuşlar. Bunun sonucunda ise, 1933 yılında halk tarafından 1,5 milyon, 1934’te 6 milyon, 1938’de 9 milyon ve 1941’de ise 16 milyon radyo seti satın alınmıştır. Yani II. Dünya Savaşı dönemi başında Alman halkının %70’inde radyo bulunmaktaydı. Bu durum, dünyadaki en yüksek oranlardan biri olarak tarihe geçmiştir (Gassert, 2001: 82). Goebbels, Alman radyolarını savaş konusundaki politik gelişmelerin halka duyurulması, savaşta görevli Alman askerlerinin moral ve motivasyonunu yükseltmek ve ayrıca karşı tarafın askerlerinin ve halkının psikolojilerini etkileyerek morallerini bozmak amaçlı olarak yoğun ve başarılı bir şekilde radyoyu kullanmıştır (Uzun – Bilir, 2011: 40). II. Dünya Savaşı ve öncesindeki radyonun önemine vurgu yapan Goebbels, 18 Ağustos 1933’te 10. Alman Radyo Fuarı’nda yaptığı konuşmada “basın”ı dünyanın yedinci süper gücü olarak ifade eden Napolyon’a karşılık olarak “radyo”yu dünyanın sekizinci süper gücü olarak ön plana çıkarmıştır. Önceden sadece eğlence amacıyla kullanılan radyo gibi güçlü bir araç artık siyasi olarak propaganda amacıyla kullanılmak isteniyordu. Goebbels’e göre, Alman devrimi olarak nitelendirilen devrim ancak uçaklar ve radyo ile gerçekleşebilirdi (Goebbels, 2019: 119-121).

1942 yılında Nazi Almanya’sı döneminde Dr. Paul Joseph Goebbels, radyo yönetiminde değişiklikler yaparak yabancı kaynaklı radyoları dinlemeyi yasaklamıştır. Bu yasağa uymayıp yabancı radyo dinleyen 2.400 vatandaş tutuklanarak idama kadar giden cezalarla yargılanmışlardır. Ayrıca Naziler, kendi ürettikleri tek kanallı radyoları kamusal alanlar, fabrikalar gibi toplu alanlara yerleştirmek suretiyle dinlemeyi zorunlu hale getirmiş, hatta dinlenip dinlenmediğini denetlemek adına radyo bekçileri görevlendirmiştir (Kasım, 2011: 68- 69).

3.4. Soğuk Savaş Döneminde Radyonun Propaganda Aracı Olarak Kullanımı

Soğuk Savaş Dönemi, II. Dünya Savaşı sonrasında dünyayı ikiye bölmeye çalışan ABD’nin Batı Bloğu ve Sovyetler Birliği’nin Doğu Bloğu oluşturmalarıdır. ABD ve Sovyetler Birliği, bünyesine topladıkları ülkeler arasında siyasi gerginliklere sebep olmuş ve bundan faydalanmaya çalışmışlardır. Aslında Soğuk

Savaşı'nı başlangıcını ifade eden asıl mesele, II. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra 6 Ağustos 1945'te ABD'nin Japonya'nın Hiroşima kentine attığı atom bombasıdır. Daha sonra bu yeni savaşa Sovyetler Birliği'nin de dahil olmasıyla güç savaşları başlamıştır. Bu dönemde de radyonun etkinliği kaçınılmaz hale gelmiştir ve 1960'lı yıllarda uluslararası olarak en etkin radyo ünvanına sahip olan Moskova Radyosu en etkili propaganda aracı olarak faaliyet yürütmüştür. ABD tarafı ise bu aşamada; Özgürlük Radyosu ve Amerika'nın Sesi gibi radyolarla uluslararası yayınlar yapmıştır. Bunların yanında, 1951 ile 1965 yıllarında faaliyet gösteren Özgür Asya Radyosu, komünizm karşıtlığı fikrini yaymak adına Çin'e yönelik yayınlar yapmıştır.

1950'lerde başlayan kısa dalga radyo yayınlarıyla uluslararası düzeyde radyo savaşları başlamıştır. Radyo ile yapılan soğuk savaş propagandası uluslararası iletişim kavramına yol açmış ve bu durum radyo propagandalarının etkisinin araştırılmasına sebep olmuştur. Aslında tek bir kişiyi etkilemiş bir radyo ya da kitle iletişim araçlarıyla aktarılan ileti, toplumun geri kalanını da etkileme potansiyeline sahiptir. Ondandır ki kitle iletişim araçları her zaman egemen olmak isteyenler için vazgeçilmez olacaktır (Öztürk, 2017: 161-162). Henüz 1944 yılında Horkheimer ile Adorno adlı düşünürler "Aydınlanmanın Diyalektiği" adlı yayınlarında kapitalizmi yaygınlaştırarak insanları ve insanların kültürel anlatımlarını metaya çevirmek için teknolojiyi kullanma şekillerini ve giderek aklın araçsallaştırdığını ifade etmişlerdir (Zipes, 2005: 227). Muhakkak ki bu araçsallaştırma için kullanılanların başında radyo da yer almaktadır. Elektronik yöntemlerle bilgi aktarımın altın çağı hiç kuşkusuz 20. yüzyıldır. Toplumsal hayatta etkin olan gazetelerin yanı sıra, televizyon ve radyo gibi göze ve kulağa hitap eden araçların yaygınlaşması dünyada teknolojik, siyasi, toplumsal ve ekonomik alanları fazlasıyla etkilemiştir (Öztürk, 2017: 162- 163). Bu enformasyonun artması durumunu beraberinde getirerek bilginin pazarlanabilir hale gelmesine ve radyonun da böylece propaganda aracı olarak kullanılmasına sebebiyet vermiştir (Tüfekçioğlu, 1997: 92). Yani toplumların yaşam biçimi, gelenekleri iletişim sistemlerinin de gelişiminde etkili olmaktadır. Toplumların zamanla siyasal haklara sahip olması güncel bilgilere ulaşma istediğinin artmasına sebep olmuştur. Bu durum da kitle iletişim araçlarının hızlı gelişimine katkı sağlamış, halkın siyasetin içine girmesiyle de kendini tanıtmak arzusunda olan halktan kişiler de propaganda yapmak adına kitle iletişim araçlarını ve başta radyoyu aktif olarak kullanmaya başlamışlardır.

Amerika Birleşik Devletleri, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Nazi egemenliğinin sona ermesiyle birlikte Doğu Avrupa yaşayan halkların bağımsız devletler kurması gerektiğini düşünmekteydi. Ancak Amerika, bu bölgelerin Doğu Avrupa'da bulunan Sovyet egemenliğinin yönetimine geçmesinden endişe

duyuyordu. Bunun üzerine ABD, Özgür Avrupa Komitesi'ni (Free Europe Committee) kurdu ve ardından propaganda amaçlı kullanmak üzere de Özgür Avrupa Radyosu'nu (Radio Free Europe) kurmuştur. Bu radyo, soğuk savaşa resmi yollarla olmada da destek vermek amaçlı olarak 1953-1957 yılları arasında propaganda kampanyaları yürütmek için kullanılmıştır. RFE, resmi olarak Amerika'yı temsil etmiyormuş gibi görünerek sanki "sürgünlerin sesi" olarak diğer radyo istasyonlarının demokratik ve vatansever iş birlikçisi olarak yayın yapmaktaydı. RFE, ilk yayını Frankfurt'un merkezinden uzakta kapalı bir yolda askerî kamyon kasasında gizlice yapmıştır. İlerleyen süreçte, Bulgaristan, Polonya, Romanya Çekoslovakya ve Macaristan'a kendi resmi dillerinde yayınlar yapan RFE, bugün bile ülkelere yaptığı yayını sürdürmektedir (Güven, 2020: 224-225).

1950 yıllarında Çin, İngiltere, ABD ve SSCD propaganda yayınlarında dört büyük güç haline gelmişti. Sovyet Rusya'nın da kullandığı en önemli iletişim aracı radyoydu. Radyoyu sadece ülke yönetiminde kullanmaktan ziyade aynı zamanda kültürel olarak birlikteliği sağlamak amacıyla da kullandı. Sınırlarını da aşmış, kentli veya köylü her kesime "Bolşevizm" kelimesini eğitimsiz kitlelere bile öğreten bir güç olarak kullandı radyoyu. Çin'e radyonun propaganda amaçlı girişi Komünist Parti'nin iktidara gelişiyle başladı. Çin Komünist Partisi, radyoyu sosyalist devrim ve Mao'nun emperyalizmle savaşa dair fikirlerinin propagandasının yapılması amacıyla ve sınıf mücadelesinde önemli bir araç olarak kullanmıştır. Ayrıca Çin, ülkenin her yerine yayın yapabilen vericiler ile çocuk programları vasıtasıyla bile propaganda yapmıştır. Buna örnek olarak, Çin'in o dönemdeki ünlü radyo programı olan "Küçük Trampet"te yayımlanan çocuk şarkısı olan "Uzun, uzun tren" gösterilebilir. Çin Radyosu'nda yayımlanan müziklerin tarzı bile yıllar içinde değişerek iç propaganda malzemesi haline gelmiştir (Güven, 2020: 231). Japonya safhasında ise radyo, Pasifik Savaş dönemi içerisinde hükümetin emrinde olup siyasi propaganda amacıyla yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Aslında Japonya'da temel yayıncılık politikasını değiştiren ve uluslararası radyo yayınlarının başlamasının başlıca sebebi, Mançurya Olayı'dır. Japonya, uluslararası radyo yayınları ile Marçurya'yı kolonize etmeye çabalamaktadır. Ardından radyo, Tokyo'nun görüşlerini dünyaya yaymak için kullanılmaya başlandı ve beraberinde gerçekleşen Pearl Harbour baskını neticesinde ABD ile Japonya arasında radyo vasıtasıyla ırkçılık üzerine propaganda yayınları yapıldı (Güven, 2020: 232).

Kore Savaşı Döneminde ise, ideolojik çatışmaların radyo dalgalarıyla ifade edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Kore Savaşı'ndaki radyo yayınlarının amaçları hem karşıt tarafların birbirleri içerisinde taraftar elde etmek hem de ABD ya da SSCB'nin yanında yer almayan devletleri etkilemek adına yapılarak

uluslararası olarak kullanılan radyo ideolojiler savaşında silah olarak kullanılmıştır. Bu propaganda içeren radyo yayınlarına NATO veya Varşova Paktı'na üye olmak istemeyen tarafsız devletler sıklıkla maruz kâmişlardır (Somerville, 2012:55). Böylece Kore Savaşı, silahlı mücadelelerin yanı sıra propaganda savaşına dönüşmüştür. O dönemde Birleşmiş Milletler'de kendi bünyesinde Kore Komisyonu (UNCOK) kurarak, bu komisyon vasıtasıyla radyo yayınları yapıp psikolojik harp uygulamıştır. Amaç, Güney ve Kuzey Kore'nin birleşmesi sorununa dikkat çekmek ve iki ülkenin halkını komisyonun hedeflerine dair bilgilendirmektir. Kore Savaşı'nın başlangıcı olan 1950'lerden sonra Kuzey Koreli halkın ayarlanabilir radyo sahibi olması suç teşkil etmektedir ve halkın elde edebileceği tüm radyolar sadece Kuzey Kore yayınları içerecek şekilde üretilmiştir. Kore Savaşı, kapitalizm ile komünizm arasında bulunan harbin sıcak bir şekilde devam etmesine neden olsa da 1946'dan 1991 Sovyetler Birliği'nin çöküş tarihine kadar olan soğuk savaş olarak adlandırılan sürece kadar devam etmiştir (Güven, 2020: 233-234). Radyonun etkisi 1950'li yıllardan sonra televizyonun kullanımının artmasıyla beraber azalmaya başlamıştır.

Soğuk Savaş Dönemi, Sovyetler Birliği lideri Stalin'in vefatıyla birlikte sosyalist devletlerin toplanarak Varşova Paktı'nı kurmasıyla yavaş yavaş sona yaklaşmaya başlamış fakat bu dönemde bile propaganda savaşları tam olarak son bulamamıştır. Genel olarak Soğuk Savaş Dönemi'nin bitişinin 1989 yılında Berlin Duvarı'nın yıkımıyla sona erdiği düşünülmektedir.

3.5. Ülkelerce Yapılan Radyo Propagandacılığının Genel Analizi

Amerika Birleşik Devletleri, dünyada ilk radyo yayınlarını gerçekleştiren ülke olmuş ve 1920'nin ilk yıllarında yayınlara başlamıştır. Pittsburg'da KDVK adlı radyo kanalıyla yapılan ilk düzenli radyo yayını, radyoculuk tarihine bir ilk olarak geçmiştir. Daha öncesinde Almanya, Fransa ve İngiltere gibi Avrupa ülkeleri radyo yayınları üzerine denemeler yapmış fakat yayınlar sürdürülebilir olamamıştır. Ancak Amerika Birleşik Devletleri, bu konunun gelişimi üzerine imkânları arttırarak uygulanabilirliğini hızlandırmış ve diğer ülkelerin önüne geçmeyi başarmıştır (Bölükbaş, 2020: 12-13). Bu gelişim üzerine, 1946 yılında ABD'de 59 milyon radyo bulunmaktaydı ve bu durum ABD'de yaşayan her aileye iki adet radyo düşüğünü göstermektedir, ülkede o yıllarda ise 909 adet radyo istasyonu vardı (Bölükbaş, 2020: 82). Bu yargıdan hareketle ABD'nin radyoculuğa verdiği önem gözlenmektedir. Özellikle 1930'lu yıllarla birlikte ABD hem basın hem sinema hem de radyo gibi kitle iletişim alanlarında ilkleri gerçekleştirerek dünyaya öncülük etmiştir. Bu gelişim reklamcılığın ve propagandanın güç kazanması konusunda dünyada farkındalığa sebep olmuştur. Ayrıca, radyo vasıtasıyla halkına seslenen Amerika Birleşik Devletleri Başkanı

Franklin Roosevelt, halkı etkilemeyi başarmış ve uzun süre lider olarak kalmıştır. Bu sayede radyoyu siyasi amaçlarla kullanıp başarı elde eden ilk lider olup radyonun siyasi propaganda aracı olarak kullanımına öncülük etmiştir (Öztürk, 2017: 166). ABD, Sovyetler Birliği'yle girdiği soğuk savaş döneminde de radyo propagandalarını savaşın psikolojik zeminini güçlendirmek adına yoğun bir biçimde kullanmıştır (Öztürk, 2017: 170).

İngiltere, Avrupa ülkeleri arasında ilk olarak düzenli radyo yayınlarını yapabilen ülke olmuştur. 1922 yılında BBC/Britanya Yayın Kuruluşu'nu kurarak radyo yayınlarına başlamıştır (Bölükbaş, 2020: 13). BBC'nin en belirgin özelliği yayınlarında tarafsızlığa verdiği önemdir ve dünyaya da kendini bu şekilde tanıtmayı başarmış ve belli bir güven seviyesine ulaşmıştır. II. Dünya Savaşı'nda dünyadaki popülerliğini Almanya radyolarına kaptırsa da savaş sonunda Almanya'nın yenilgisi üzerine propaganda bakanlığının da ortadan kalkmasıyla İngiltere uluslararası haftalık yayın saatini 500 saatin üzerine çıkarmayı başarmış ve böylece dünyadaki güvenini tazeleyerek yayın hayatına devam etmiştir (Mutlu, 2019: 962-963).

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB), ilk radyo yayını denemelerine İngiltere'nin hemen ardından Fransa ile aynı dönemde 1922'de başlamıştır (Bölükbaş, 2020: 13). Sovyetler Birliği, dünyanın en geniş ülke sınırlarına sahip olarak halkının tamamına ulaşabilmek adına radyonun öneminin farkına varmış ve radyonun tüm ülke sınırlarına ulaştırılabilmesi adına çalışmalar yürütmüştür, böylece merkezi otoritenin gücünü arttırmaya çalışmıştır. Lider Vlademir Lenin'den sonra Joseph Stalin başta radyoyu olmak üzere tüm kitle iletişim araçlarını kendisine yönelik muhalefet uygulamalarını etkisiz hale getirmek, denetimi eline alarak halka kendini efsanevi lider olarak göstermek ve böylece liderlik imajını geliştirmek amacıyla radyoyu fazlasıyla kullanmıştır ve böylece ülkedeki tüm sosyal ve ekonomik gelişmeleri kendisiyle bağdaştırarak ön plana çıkmaya çalışmıştır. II. Dünya Savaşı ve sonrasındaki Soğuk Savaş döneminde de Sovyetler Birliği özellikle kapitalist ülkeler olarak adlandırılan ABD ve onun müttefiklerine karşı sert şekilde propagandalar yaparak dünyadaki çatışmaların sorumlusu olarak göstermiştir (Erol, 2020: 295-296). 1922 yılından Sovyetler Birliği'nin dağılışı olan 1991 yılına kadar özellikle soğuk savaş döneminde radyoyu etkili bir şekilde propaganda aracı olarak kullanmıştır.

Almanya'da ise, 1923'te başlayan radyo yayını denemeleri Nazi yönetimiyle en hızlı gelişimi yaşamıştır (Bölükbaş, 2020: 13). 1933-1945 yıllarını kapsayan Nazi döneminde Hitler propaganda kavramıyla özleşircesine radyoyu aktif şekilde kullanarak iktidarlığını pekiştirmiştir. Bu bağlamda Hitler Almanyası radyoyu iktidarda kalmanın önemli bir unsuru olarak kabul etmiş ve kullanmıştır. Nazilerin denetimindeki radyolar dönemin en gelişmiş, donanımlı ve örgütlenmiş

radyoları olup merkez haline getirilerek kıtalar arasında yayınlar yapmaya başlamış ve Müttefik Devletleri tehdit eden propagandalar yapmıştır (Erol, 2020: 295). Fakat bu kadar özenli ve planlı yürütülen propaganda faaliyetleri Almanların II. Dünya Savaşı'ndan galibiyet kazanması için yeterli olamamıştır.

Radyo dünyada popülerliğini arttırırken, radyo dinlemek için kullanılan alıcılarda hızla gelişmiş ve zamanla radyolar taşınabilir hale gelmiştir. Radyonun minyatür hale getirilmesi özellikle 1940-1960 yılları en parlak dönemini yaşamasına sebep olmuş ve kullanıcı sayısını arttırmıştır. Radyonun taşınabilir oluşu, 1950'li yıllarda televizyonun evlere girmesiyle avantajlı hale gelse de zamanla televizyonla rekabet etmek zorunda kalmıştır.

Radyonun dönemsel olarak kullanım alanları;

Birinci dönem, 1927 ve öncesini kapsayan dönemde radyo amatör çağında olup yayın denemeleri yapılmaktadır ve geliştirilmeye çalışılmaktadır.

İkinci dönem, 1937 ve 1945 yılları arasındaki olgunluk dönemi olup II. Dünya Savaşı Dönemi'ni kapsamaktadır. Bu dönemde radyo, daha çok siyasi propaganda amacıyla kullanılmıştır.

Üçüncü dönem, 1945-1960 yılları radyo için rekabet dönemi olarak nitelendirilebilir. Çünkü televizyonun icadı radyonun popülerliğini azaltmaya başlamış ve radyo kendini geliştirmek zorunda kalmıştır.

Dördüncü dönem, 1960-1990 yılları arasını kapsar ve bu dönem içerisinde radyo minyatürleşerek taşınabilir hale getirilmiş ve her yerde radyo dinleme olanağı sağlanmıştır. Bu şekilde televizyona karşı kullanımı arttırılmaya çalışılmıştır.

Beşinci dönem, 1990 ve sonrasında radyo artık ceplerde taşınabilir oluşu ve radyo istasyonu sayısının artmasıyla televizyonun rekabetinden kurtulmuş gibi gözükse de günümüze kadar gelen süreçte internetin ve cep telefonlarının kullanımı radyoya yeni rakipler çıkarmış fakat radyo halen tercih edilen bir araç olmaya devam etmektedir (Bölükbaş, 2020: 13-14).

Wasburn'ün çalışmasında yer alan "Dünyanın Önde Gelen Uluslararası Yayıncıları, 1982" adlı tabloda ülkelerin uluslararası düzeyde kaç farklı dile hitap ederek radyo yayınları yaptığı 1982 yılı verilerine göre gösterilmiştir;

- ABD'nin Yayıncı Kuruluşları Voice of America (42 dil), Radio Free Europe (20 dil), Radio Liberty (20 dil)
- Birleşik Krallık'ın Yayıncı Kuruluşu BBC (38 dil)
- SSCB'nin Yayıncı Kuruluşu Radio Moscow (46 dil)
- Batı Almanya'nın Yayıncı Kuruluşu Deutsche Welle (37 dil)
- Doğu Almanya'nın Yayıncı Kuruluşu Radio Berlin International (12 dil)
- Türkiye'nin Yayıncı Kuruluşu Voice of Turkey (8 dil)

- Çin'in Yayıncı Kuruluşu Radio Beijing (43 dil)
- Mısır'ın Yayıncı Kuruluşu Radio Cairo (30 dil)
- Hindistan'ın Yayıncı Kuruluşu All India Radio (25 dil)
- Tayvan'ın Yayıncı Kuruluşu Voice of Free China (17 dil)
- Güney Kore'nin Yayıncı Kuruluşu Radio South Korea (9 dil)
- Kuzey Kore'nin Yayıncı Kuruluşu Radio Pyong Yang (8 dil)
- Arnavutluk'un Yayıncı Kuruluşu Radio Tirana (21 dil)
- Küba'nın Yayıncı Kuruluşu Radio Habana (8 dil)
- Fransa'nın Yayıncı Kuruluşu Radio France Internationale (6 dil)
- Avustralya'nın Yayıncı Kuruluşu Radio Australia (9 dil)
- Vietnam'ın Yayıncı Kuruluşu Voice of Vietnam (12 dil)
- Hollanda'nın Yayıncı Kuruluşu Radio Nederland (9 dil)
- Japonya'nın Yayıncı Kuruluşu Radio Japan-NHK (21 dil)
- İspanya'nın Yayıncı Kuruluşu Spanish Foreign Radio (4 dil)
- Portekiz'in Yayıncı Kuruluşu Raido Portugal (5 dil)
- İsrail'in Yayıncı Kuruluşu Kol Israel (15 dil)
- Güney Afrika'nın Yayıncı Kuruluşu Radio RSA-Voice of South Africa (10 dil)

3.5. Türkiye'de Radyonun Propaganda Aracı Olarak Kullanımı

Türkiye'de gazete ve dergilerle başlayan kitle iletişim araçlarının süreci yayım ve basım masrafları ve en önemlisi de Türkiye'deki okuma-yazma oranının düşüklüğü sebebiyle eğitilmiş kitlenin azlığından ötürü fazla insana ulaşılamamasını göstermektedir. Bu bağlamda Türkiye için radyonun icat edilmesi önem arz etmektedir. Radyonun her kesime hitap edebilmesi ve daha masrafsız olması Türkiye'deki tercih nedenlerinin başında gelmektedir.

Türkiye'de radyo ilk olarak, 1920'lerde amatör radyocular tarafından var olan diğer radyo istasyonlarını dinlemek ve alıcı yapmak için kullanılmaya başlamıştır. İlk yıllarda Türkiye'de radyo sadece ithal edilebilen bir araçtır, radyo üretimi yapabilecek bir sanayi olmaması yaygınlaşmasını yavaşlatmıştır (Kocabaşoğlu, 2010: 33). Radyonun azlığından ötürü pahalı olması da amatör yayınlar adına sadece alıcı yapmanın ötesine geçememiştir.

Fakat ilerleyen süreçte Türkiye'de, 21 Şubat 1924 tarihinde radyo işletmeciliği, 8 Eylül 1927'de ise Türk Telsiz Telefon Anonim Şirketi (TTTAŞ) kurulmuştur. TTTAŞ, kuruluş aşamasında desteği olan Mustafa Kemal Atatürk ile o dönemde tek parti olan CHP'nin milletvekillerinin de kurucuları arasında olması münasebetiyle devlet eliyle yönetilmeye başlamıştır. Bu dönemde dünyada farklı ülkelerce radyonun propaganda aracı olarak kullanıldığını fark

eden Atatürk tarafından Türkiye’de de radyo yayınlarının hemen başlatılmasına yönelik adımlar atılmıştır (Akdoğan, 2013: 18-19). Türkiye’de radyo ilk olarak eğlence ve bilgi amaçlı kullanılsa da İkinci Dünya Savaşı döneminde propaganda aracı olarak kullanılmaya başlamıştır.

Türkiye’de ilk radyo yayını 1927 yılında yapılmış ve düzenli olarak devam etmiştir. Fakat, ilk yayın dönemlerinde kayıt teknolojisinin olmaması ve arşivciliğin çok geç yapılması nedeniyle onca yıllık radyo yayınlarına ulaşılamamaktadır. Sadece, TTTAŞ döneminden sonra radyoda yaptıkları programlarının metinlerini saklayıp kitap haline getiren radyocuların ve radyoculuğun kuruluş aşamasında emek verenlerin İkinci Dünya Savaşı sonrasında gazete ve dergilere söyleşiler vermesiyle Türkiye’de ilk zamanlar radyonun kullanımına dair net bilgiler elde edilebilmiştir (Arvas, 2021: 83). Türkiye’de ilk olarak İstanbul ve Ankara radyoları kurulmuş ardından 1950 yıllarında ise İzmir radyosu kurulmuştur ve radyo uzun süre Türkiye’nin resmi yayın organı olmuştur (Koç, 2012: 70). Sadece Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)’nin egemen olduğu tek partili dönemde propaganda faaliyetleri haricinde daha çok eğlence ve bilgi amaçlı kullanılan radyo, 1946 yılında Demokrat Parti (DP)’nin kurulması ve 1950 yılında yapılan seçimlerde DP’nin de devreye girmesiyle birlikte propaganda amaçlı yayınlarda yapmaya başlamıştır. DP’nin iktidar olmasıyla da radyo, iktidarın ideolojisine ve rejim anlayışına göre kitleleri manipüle edebilecek bir güce sahip olmuştur (Akdoğan, 2013: 3). Bu aşamadan sonra seçimi kazanmak adına halkın güvenini kazanmak şart olmuştur. Artık iktidar olup gücünü radyo üzerinden yaptığı propaganda faaliyetleriyle de artıran DP, seçimlerde CHP’ye oy farkı atmaya başlamıştır. Lakin bu durum fazla uzun sürmemiştir DP’nin sansürcü politikalarının sonucunda gerginlikler artmış ve DP’nin katılabildiği son seçim 1957 seçimleri olmuştur. Bu seçimden önce muhalefete karşı sert çıkışlarda bulunan, çoğu zaman radyo vasıtasıyla sansür yapan ve anayasayı ihlal eden davranışlarda bulunan DP, seçimden sonra bu tutumunu değiştirerek özellikle “Vatan Cephesi” adlı radyo programıyla halkın sempatisini kazanmaya çalışmıştır. Fakat iktidar ile muhalefet arasındaki çekişme giderek artınca 27 Mayıs 1960 tarihinde Milli Birlik Komitesi (MBK) tarafından gerçekleştirilen Türkiye’deki ilk askeri darbeyle DP’nin faaliyetleri tamamen sona ermiştir (Akdoğan, 2013: 37-38). Darbe sonucunda Marmara Denizi’ndeki Yassıada’da özel bir mahkeme kurulup sanıklar orada yargılanmıştır. Bu mahkemelerin en önemli konularından birini de “Radyo Davaları” oluşturmaktaydı. Darbe sonrası MBK, ilk olarak iktidarın radyo ve televizyon ile propaganda yapma işlevini ortadan kaldırmak adına bu yayınları anayasal teminat altına almış ve 1961 Anayasası’nı yürürlüğe koymuştur. 1961 Anayasası’ndaki maddelere göre radyo ve televizyon yayınlarının sadece iktidar adına

kullanılmasını engellemek ve eşit şekilde kullanılmasını sağlamak adına özzerleştirilmeye çalışılmıştır (Akdoğan, 2013: 92-96).

Bu anayasal düzenlemelerle 1961 Anayasası'yla özzerleştirilen radyo ve televizyon, TRT Yasası adıyla 1 Mayıs 1964 yılında onaylanmış böylece radyo ve televizyon faaliyetleri tamamen Türkiye Radyo Televizyon Kurumu'na (TRT) devredilmiştir. TRT'nin kuruluşuyla birlikte radyo yayın saatleri düzene sokularak, yayın içerikleri çeşitlendirilip her kesime hitap edecek şekilde düzenlenmiştir. Böylece radyo ilk defa kurumsal bir yapıya sahip olmuştur (Akdoğan, 2013: 98-99). Fakat bu süreçten sonra TRT yayınları birçok kez soruşturmaya maruz kalmış, çoğunlukla da takipsizlik verilmiştir. 1971 yılına kadar süren ve hükümetleri kısıtlayan bu TRT özzerkliği, siyasilerin yoğun baskısı ve tartışmaları sonucunda 1971 Anayasa'nın yeni düzenlemesiyle kaldırılmış ve TRT artık tamamen devlet tekeline geçmiştir (Devran, 2010: 70). Bundan sonraki süreçte de her iktidar, TRT'ye kendine yakın olan kişileri atayarak, Kendine yönelik olarak kullanmaya çalışmıştır. 1980'ne kadar sürekli TRT müdürleri değişmiş fakat TRT hakkındaki tartışmalar hep devam etmiştir. 12 Eylül 1980 yılında Türkiye'de Genelkurmay Başkanı Kenan Evren önderliğinde bir darbe daha olmuş, hükümet düşürülerek partiler feshedilmiştir. Darbe bu kez TRT aracılığıyla halka duyurulmuştur ve her darbe sonucunda olduğu gibi TRT askeri yönetimin eline geçmiştir. Oluşturulan yeni 1982 Anayasası halk oylamasıyla kabul edilmiş 133. Maddesi gereğince de; radyo ve televizyon istasyonlarının sadece devlet tarafından kurulup, idaresinin de tarafsız kamu tüzel kişileri vasıtasıyla yönetileceği kararlaştırılıp, TRT'nin artık sadece devlet eliyle yayın yapması kesinleştirilmiştir (Akdoğan, 2013: 102-103). Fakat bu dönemde bile TRT radyoları, TRT yöneticileri tarafından dini olgular ve Osmanlı anlayışını ön plana çıkaran yayınlarla da propaganda içerikli kullanılmıştır (Devran, 2011: 139). Buna çözüm olarakta, yayınların artık TRT'nin üstünde olacak bir kurum tarafından denetlenmesine karar verilmiş ve 1983 yılında Radyo Televizyon Yüksek Kurulu (RTYK) oluşturulmuştur (Akarcalı, 1997, 126).

TRT kurulduğu tarihten günümüze kadar hep iktidar partilerin siyasi yaklaşımlarına göre kullanılmış bir kurum olmaktan kendini alıkoyamamıştır. Özel radyo ve televizyonların yayın hayatına girmesiyle birlikte TRT'nin yükü bir nebze azalsa bile artık birçok özel yayın kuruluşunun olması yeni ve önu alınamaz halde propaganda içerikleri üretimine yol açmıştır.

4. Sonuç

20. yüzyılın başlarından itibaren radyo ve toplum arasında sıkı bir bağın oluşmaya başladığı ve dönemsel gelişmelerle birlikte bu bağın kuvvetlendiği görülmektedir. Bu dönemsel gelişmeler ve önemli geçiş dönemlerinde radyonun

gelişimi ihtiyaca göre hızlanmış ve özellikle siyasi karar organları bu gelişimi destekleyerek herkesin ulaşımını kolaylaştırmaya çalışmışlardır. 20. yüzyılın başından Soğuk Savaşın sonuna kadar olan süreçte en popüler kitle iletişim aracı konumunda olan radyo, propaganda aracı olarak kullanılarak toplumları en fazla etkileyen araç olmuştur.

Radyonun propagandaya etkisinin araştırıldığı bu çalışmada tarihsel süreç içerisinde yaşanan birçok örnek olay gösterilerek, radyonun toplumları ve büyük kitleleri etkilemek konusundaki başarısı gözler önüne serilmiştir. Liderler ve siyasi karakterler gerek güç gösterisi yapmak, gerek egemenliklerini pekiştirmek gibi birçok amaç çerçevesinde propaganda faaliyetleriyle radyoyu kullanmış ve toplumlarda kendilerine göre farklı gerekçelerle radyodan faydalanmışlardır. Özellikle II. Dünya Savaşı'na katılan devletler, savaşı kazanmak için sadece askeri gücün yeterli olamayacağını düşünerek kitlelerin zihinlerine ve kalplerine hitap edecek ikna çabaları göstermiş ve radyoyu propaganda aracı olarak bu yönde kullanmışlardır.

Sonuç olarak, Türkiye'de de özellikle Demokrat Parti'nin kendi siyasal gücünün devamlılığını sağlamak adına sert bir şekilde kullandığı radyo, o dönemden bu güne iktidar ve medya ilişkisinin partizanlık ve propaganda amacıyla kullanımının başlangıcı olduğu sonucuna varılmıştır. Askeri müdahaleler ve TRT yasasıyla bu durum değiştirilmeye çalışılsa da başarılı olunamamış, günümüze kadar gelen süreçte radyonun propaganda aracı olarak kullanımının devam ettirdiği anlaşılmıştır. Fakat özel radyo yayınlarının başlamasının bu sayede de farklı fikir ve görüşlerin ortaya çıkmasının, tek sesli iktidar propagandalarını etkileyerek azalttığı kanısına varılmıştır. Öyle ki bu etkisi sayesinde halen işlevini ve kullanımını sürdürdüğü görülmektedir.

Dün dünyada radyonun propaganda etkisi egemenken bugün internet çağındayız ve günlük yaşantımızın her anında propagandaya maruz kalabiliyoruz, yarının ise bize teknolojinin bu hızlı ilerleyişiyle neler getirebileceğini tahmin bile edemiyoruz.

REFERANSLAR

- Akarcalı, S. (1997). **Türkiye’de Kamusal Radyodan Özel Radyo ve Televizyon’a Geçiş Süreci**, Ankara, Turkuaz Yayın.
- Akdoğan, Pelin (2013). **Türkiye’de Çok Partili Dönemde Radyo ve İktidar**, Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Arvas, İbrahim. S. (2021). **Atatürk ve Radyo: Efendiler Bakım Propaganda Yapıyorlar**, Atatürk ve Kitle İletişimi. İstanbul: Der Yayınları.
- Aziz, A. (2007). **Siyasal İletişim**, 2. Baskı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Bölükbaş, Kenan (2020). **Türkiye’de Radyo Tiyatrolarının İlk Yılları**, 1. Baskı, Ankara: Astana Yayınları.
- Crook, T. (2002). **International Radio Journalism: History, Theory and Practice**, New York: Routledge.
- Çakı, Caner (2018). **İletişim ve Propaganda**, Eğitim Yayınevi, Konya.
- Devran, Y. (2010). **Haber, Söylem, İdeoloji**, İstanbul, Başlık Yayın Grubu.
- Devran, Y. (2011). **Siyasal İktidar-TRT İlişkisinin Dünü**, İstanbul, Başlık Yayın Grubu.
- Erol, Gülbuğ Ebru (2020). **Sovyetler Birliği’nde Radyo Yayıncılığının Afişler Üzerinden Sunumu**, TRT Akademi Dergisi, Sayı 9, ss. 295-296.
- Gassert, P. (2001). **‘This is Hans Fritzsche’: A Nazi Broadcaster and His Audience**. **Journal of Radio Studies**, 8:1, 81-103.
- Goebbels, J. (2019). **Büyük Yalanlar: Yalanın ve Çürümenin Kitabı**, İstanbul: Zeplin.
- Goody, A. (2018). **BBC Features, Radio Voices and the Propaganda of War 1939-1941**. **Media History**, 24:2, 194-211.
- Güven, Erdem (2020). **Kore Yarımadasında Propaganda Savaşları: İki Kore Arasında Radyo Yayınları**, TRT Akademi Dergisi, Sayı 9, ss. 231-224-225-234.
- Holt, R.T. (1958). **Radio Free Europe**, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Işık, Metin (2005). **Kitle İletişim Teorilerine Giriş**, 2. Baskı. Konya: Eğitim Kitabevi.

Kasım, M. (2011). **Hitler Döneminde Propaganda Aracı Olarak Radyo**, Selçuk İletişim,

6:4, 64-75.

Kışlalı, Ahmet Taner (2003). **Siyaset Bilimi**. Ankara: İmge Kitabevi.

Kocabaşoğlu, U. (2010). **Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna**, İstanbul, İletişim

Yayınları.

Koç, Nurgün (2012). **Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Radyo**, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, Sayı 8, ss. 70.

Mutlu, Mustafa (2019). **Radyonun Propaganda Amaçlı Kullanılması**, 2. Uluslararası

Sosyal Bilimler ve İnovasyon Kongresi, Bildiri, ss. 962-963.

Öztürk, Gülcennet (2017). **Bir Propaganda Aracı Olarak Radyo**, Abant Kültürel

Araştırmalar Dergisi (AKAR), Sayı 3, ss. 161-162.

Somerville, K. (2012). **Radio Propaganda and the Broadcasting of Hatred: Historical**

Development and Definitions, New York: Palgrave Macmillan.

Tüfekçioğlu, Hayati (1997). **İletişim Sosyolojisine Başlangıç**, İstanbul: Der Yayınları.

Uzun, Turgay – Bilir, M. Reha (2011). **Siyasal İletişim ve Propaganda: Yöntemler ve**

Uygulamalar, Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi, Sayı: 8, ss. 40.

Zipes, Jack (2005). **Frankfurt Okulu ve Kültür Eleştirisi. Kitle İletişim Kuramları**,

Der. Erol Mutlu, ss. 227-232. Ankara: Ütopya Yayınevi.

Bölüm 8

Bir Afet Sosyal Psikolojisinin Teorik Anahatları: Belirsizlik, Afete Yönelik Nedensel Yüklemeler ve Komplo Teorileri

Aysel GÜREL KAYAOĞLU¹

*1 Dr. Öğretim Üyesi: Anadolu Üniversitesi, İletişim Bilimleri Fakültesi,
İletişim Tasarımı ve Yönetimi Bölümü.
akayaoglu8@gmail.com, Orcid; 0000-0003-2281-5078*

Özet

21. yüzyılda insanlık üst üste “doğal” yollarla gerçekleşen afetlerle yüz yüze gelmiştir. Kovid-19 pandemisi ve gelecekte buna benzer salgınların tekrar olma olasılığı, iklim krizine bağlı olarak yaşanan ve yaşanması öngörülen seller, hortumlar, orman yangınları, sıcaklık dalgaları ve yine yakın gelecekte ciddi düzeylerde yaşanması öngörülen kuraklık ve kıtlık ve son olarak Türkiye’de yaşanan ve yakın gelecekte tekrar yaşanması öngörülen depremler distopik zamanlarda yaşadığımız algısını güçlendirmektedir. Bu “doğal” afetlere “iyimser olmayan umut” ile bakılması gerektiği kabul edilen bu çalışmada sosyal psikolojik açıdan “doğal” afetlerin vatandaşlar, medya, politikacılar, sivil toplum örgütlerinin temsilcileri tarafından kamusal alanda nasıl tartışıldığına, afetlerin toplumsal bilinçte nasıl temsil edildiğine dair bir analizin ana hatları belirlenerek bir analiz çerçevesi önerilmiştir. Daha özgül olarak bu teorik çerçeve afetlerin kamusal alanda tartışılma biçimini afetlerin nedenlerine ilişkin belirsizliği gidermeye yönelik bir anlamlandırma pratiği olduğu ve bu anlamlandırmanın sosyal psikolojideki nedensel yükleme yaklaşımının bağlamsallaştırılmış bir versiyonuyla analiz edilebileceği ileri sürülmüştür. Ayrıca afet zamanlarında çok yaygınlaşan komplo teorilerinin de bir nedensel yükleme biçimi olarak görülerek afeti anlamlandırmada işlevsel olduğu öne sürülmüştür.

Anahtar kelimeler: Doğal afet, sosyal psikoloji, belirsizlik, nedensel yükleme, komplo teorisi

Giriş

21. yüzyılın ilk çeyreğinde başta Kovid-19 pandemisi olmak üzere insan eliyle veya “doğal” olarak gerçekleşen pek çok felaket daha şimdiden bu yüzyılı bir “afet yüzyılı” haline getirmiş gibi görünüyor. Bir yandan Kovid-19 pandemisi ve gelecekte buna benzer salgınların tekrar olma olasılığı, iklim krizine bağlı olarak yaşanan ve yaşanması öngörülen seller, hortumlar, orman yangınları, sıcaklık dalgaları ve yine yakın gelecekte ciddi düzeylerde yaşanması öngörülen kuraklık ve kıtlık, depremler, diğer yandan bölgesel savaşlar, terörizm, milliyetçilik ve ırkçılığın yükselişi, sağ otoriter ve popülist politika ve ideolojilerin yaygınlaşması, toplumsal cinsiyet karşıtı hareketlerin yükselişi, global göç ve yerinden edilmeler toplumsal bilinçte distopik zamanlarda yaşadığımız algısını güçlendirmektedir. Yeryüzü Yakılıp Yıkılırken (Crary, 2023) ve Yeni Karanlık Çağ (Bridle, 2018) gibi kitaplar tüm bu toplumsal ve ekolojik yıkımı çepeçevre kuşatan dijitalleşmeyi bu distopik zamanları karakterize eden bir süreç olarak tasvir ediyorlar. “Doğal” ya da insan eliyle gerçekleşen bu felaketsel odaklanmak, yakın geleceğe dair kötümser öngörülerde bulunmak en hafifinden bardağın dolu tarafını görmemekle, en ağırından “felaket tellallığı” yapma ya da “kıyamet fetişizmi” yapmakla suçlanabilecek söylemlerdir. Belki daha tehlikeli biçimde bu tür kıyametçi söylemlerin geleceğe dair umutları yok ettiği düşünülebilir. Zira umut genellikle iyimserlikle birlikte anılan ya da ancak iyimser inanç sonucu ortaya çıkabilecek bir duygu olarak tasavvur edilir. Oysa Eagleton (2015) iyimserlik ile umut arasındaki bu ilişkiyi alt üst ederek iyimserliğin banalleşebileceği durumlardan söz eder ve “iyimser olmayan umut” kavramlaştırmasını ortaya koyar. Ona göre, iyimserliğin salt bir inanç olduğu durumda, iyimserlik umudun gerektirdiği sorumluluğu içermez, sadece her şeyin iyiye gitmekte olduğuna dair dayanaksız bir inançtır. Eagleton’a (2015; 18) göre “Gerçek umuda en çok, işler olabilecek en vahim halini aldığı anda, yani iyimserliğin genellikle kabul etmeye gönülsüz olduğu uç durumlarda ihtiyaç duyulur. Umut etmek zorunda kalmamak tercih edilebilir; çünkü umutlanma ihtiyacı, nahoş olanın çoktan gerçekleştiğinin işaretidir.”

Bu çalışmada “umutlanma ihtiyacı”nın ortaya çıktığı kabul edilerek “doğal” afetleri sosyal psikolojik açıdan anlamaya ve analiz etmeye yarayacak teorik bir çerçeve önerilmektedir. Daha özgül olarak “doğal” afetlerde yaşanan belirsizlik bir anlamlandırma krizi olarak çerçevelenip, bu anlamlandırma krizi çerçevesinde toplumdaki çeşitli aktörlerin (medya, politikacılar, bilim insanları, sivil toplum kuruluşları, aktivistler, vatandaşlar vb.) “doğal” afetleri nasıl anlamlandırdıkları, sosyal psikolojik terminoloji ile ifade edilirse “doğal” afetlerin nedenlerini nasıl ve hangi faktörlere yüklediklerinin ve bu yülemelerin davranışsal ve politik sonuçlarını tarihsel ve kültürel bağlam içinde analiz

edilmesine olanak veren teorik çerçevenin anahatlarını çizmek hedeflenmektedir. Bu amaçla bu çalışmada ilk önce afet durumlarında ortaya çıkan belirsizlik, psikopatoloji ile ilişkisi dışında bir “insanlık durumu” olarak ele alınmış, ikinci olarak afetlere yönelik nedensel yüklemeler önce tarihsel bağlam içinde incelenmiş, günümüzdeki nedensel yüklemelerin eleştirel bir açıdan yeniden değerlendirilerek, çeşitli toplumsal aktörlerin afetleri kamusal alanda konuşurken konumlandıkları ideolojiler olarak ele alınmaları imkânı elde edilmiştir. Son olarak afet dönemlerinde kamusal alanda dolaşıma giren komplo teorileri de içeriğinden bağımsız olarak afetle ilişkili anlamlandırma krizi çerçevesinde teorik bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Belirsizlik

21. yüzyılda afetlerin belki kendisi değil ama insanların afetlere verdiği tepkilerin modern çağa özgü olduğu, zira bu tepkilerin bu çağdaki öznellikte biçimiyle yakından ilintili olduğu ileri sürülebilir. Modernitede insanın kendisi ve doğa dahil olmak üzere kendi dışındaki nesnelere nasıl bir ilişki kurduğunu anlamadan, bu öznellik tarzının afetler karşısındaki tavrı/durumu anlaşılamaz. Demircan (2021) teknolojinin topluma hâkim olduğu bu çağda, öncekilerden farklı olarak insanın kendisi ve doğayla olan ilişkisinin tamamen araçsallık üzerinden belirlendiğini ileri sürer. İnsan da dahil her şeyi çıkar nesnesi haline getiren bu “araçsallık dolayimsız kendinin bilincini, kendisinin farkında, kendisinden emin, kendisini güvence altına almış, kontrol eden ve kontrol edebilmesiyle tahakküm altına alabilen bir özne olarak açığa çıkarırken, Nesnelere dünyası da, öznenin ilgilerine ve çıkarlarına hizmet edecek ve üzerinde hakimiyet kurulabilen bir araçlar dünyasına dönüşür.” (Demircan, 2021;289-290). Buradan hareketle bilim ve teknoloji yoluyla insanın doğa üzerinde hakimiyet kurduğu modern çağın insana “öngörülebilir” ve “güvenli” bir dünya vaat ettiği söylenebilir. Tam da böyle bir dünya ya da yaşam vaadinden dolayı başta Covid-19 pandemisi olmak üzere afetlerde yaşadığımız temel durumun belirsizlik olduğu iddia edilebilir. Ya da tersinden, içinde yaşadığımız dünyaya ilişkin algımızda ya da temsillerimizde belirsizliğe hiç alan açmadığımız için paradoksal olarak afetleri büyük birer “kırılma” olarak yaşadığımız da iddia edilebilir. O halde her şeyi kontrol edebileceğini düşünen bu kibirli varoluşun aslında bir yanılsamadan ibaret olduğunu Bamberg’in (2022: 59) şu sorusu çok güzel ifade eder: “Hiç (her şeyden) emin olmuş muyduk sahiden?”

Belirsizliği çeşitli veçheleriyle incelemeye geçmeden önce, belirsizliği tam olarak tanımlayamamamız da ona çok yakın bir kavram olan “kriz” ile farkını ortaya koymak belirsizlik konusunda bir içgörü edinmemizi sağlayacaktır. Bamberg’e (2022) göre belirsizlik ile kriz birbirinden farklıdır. Kriz bir olayla ilgilidir,

belirsizlik ise bir durumdur. Krizin bir başı ve sonu vardır, belirsizliğin ise böyle zamansal bir sınırlaması yoktur. Bamberg için krizin bir başı, ortası ve sonu var ise belirsizlik krizin “orta” kısmına benzetilebilir. Diğer yandan kriz yönetilebilir bir olguyken belirsizliği yönetmek diye bireyden söz etmek olası değildir. Stenner (2022) da belirsizliğin kriz kavramının eşitlenmesine karşı çıkar ama karşı çıkma gerekçesi farklıdır. Stenner belirsizliği daha sonra ayrıntılı olarak açıklanacağı gibi “eşikte olma” deneyimi olarak kavramlaştırır. Bu kavramlaştırmada, belirsizlik, var olan bir yapının başka bir yapıya dönüşmesi sürecindeki oluş anıdır. Kriz, eşikte olma deneyiminin, oluşun/oluşmakta olanın (geçiş süreci) başlangıç aşaması olan var olandan ayrılma aşamasıdır sadece. Bu kavramlaştırmalardan hareketle belirsizliğin kriz kavramına eşitlenemeyeceğini, kriz durumunu içermekle birlikte bundan fazlası olduğunu, belki de krizi (krizi çıkaran olayı) çepeçevre kuşatan bir durum olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

Belirsizliğin aldığı en belirgin biçimin varoluşsal olduğu aşıkardır. Kovid-19 pandemisi, Türkiye’deki 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremi gibi afet durumlarında belirsizliğin varoluşsal bir biçim aldığını söylemek için çok derin bir analize ihtiyacımız yoktur. Pandemide toplumların tümünün, depremde ise depremden sonra hayatta kalanlar ve depreme geleneksel ya da sosyal medyadan tanıklık edenlerin varoluşsal bir belirsizlikle yüz yüze kaldıkları muhakkaktır. Ancak ölüm korkusunu iliklerimize kadar harekete geçiren belirsizlikle yaşanan bu karşılaşmanın keskinliği ya da sarsıcılığı yaşadığımız çağın ve toplumun yaşam ve ölüm diyalektiğini nasıl kurduyuyla (ya da belki kuramamasıyla) ilintili olduğunu gözden kaçırmamak gerekir. Diğer bir deyişle varoluşsal korku ve belirsizlik tarih ve kültür dışı, soyut bir insani özellik değildir, onun da deneyimlenme biçimi tarihsel ve kültürel olarak kurulur (Demircan, 2021). Bu bağlamda kültürel farklılıkları bir anlık bir yana bırakma pahasına, genel olarak modern toplumların ölümü sanki insan yaşamının doğal bir parçası değilmiş gibi yaşamın dışına attığını ve böylelikle bize yabancılaştırdığını ve travmatik hale getirdiği söylenebilir.

Ancak afet durumlarında yaşanan belirsizlik sadece ölüm korkusuyla ilişkili varoluşsal bir belirsizlikle sınırlı değildir. Ölüme dair olan yanı dışında belirsizliğin bir de yaşama dair olan yönü vardır. Bamberg (2022) Kovid-19 pandemisindeki belirsizliği kimlik ekseninde ele almıştır. Kimlik/benlik sürekli yeniden kurulduğuna göre her daim kişisel ve kolektif olarak belirli referans noktalarına göre yeniden tanımlanması gerekir. Afetlerin yarattığı belirsizlik durumlarında Bamberg’e göre kim olduğumuzu/benliğimizi zamansal boyutta tanımlama (benlikte sürekliliğe karşı değişme), başkalarına referansla kendimizi tanımlama (onlara benzer olmaya karşı onlardan farklı olmak) ve kendi

failliğimizle dünyanın/diğerlerinin failliği arasındaki ilişkiyi inşa etme (benlikten dünyaya/diğerlerine yönelmiş faillige karşı dünyadan/diğerlerinden benliğe yönelmiş faillik) eksenlerinde yaptığımız kimlik/benlik değerlendirmelerimiz de belirsiz hale gelir. Daha açık söylemek gerekirse, kendimizin/içgrubumuzun eskiden olduğu gibi aynı olduğuna ya da değiştiğine, kendimizin/içgrubumuzun diğerleriyle benzer ya da farklı olduğuna, kendi failliğimize ya da diğerlerinin faillisine vurgu yapmamız zorlaşır. Zaten bu ikilikler arasında çok ince çizgiler olduğu düşünülürse, belirsizliğin bu çizgileri daha da bulanıklaştırdığı koşullarda kimlik/benlik değerlendirmelerinin neden daha zorlaştığı da açık hale gelir.

Afet durumlarının yarattığı belirsizliğin başka bir önemli yönü yaşadığımız deneyimi zamansallık boyutunda kesintiye uğratması, geçmiş, bugün ve gelecek arasında bir yarık açmasıdır. Luna ve Alpen (2022) “normal” zamanlardaki deneyimin Newtoncu zaman anlayışına göre kurulmadığını, yani yaşadığımız deneyimin sabit duran bir çizgi üzerindeki bir nokta olmadığını ifade ederler. Bunun tersine, insanlar kendilerinin kim olduğuna dair anlatılar oluştururken sadece şimdiye değil, aynı anda geçmiş, şimdiyi ve geleceği eş zamanlı olarak kurarlar. Elbette insanların geçmişi, şimdiyi ve geleceği deneyimleme, birbirine ekleme biçimleri tarihsel ve kültürel. Yazarlar örneğin Orta çağda toplumsal değişimin yavaş olduğu dönemlerde, geçmiş, şimdi ve gelecek arasındaki boşluğun minimal oluşuna dikkat çekerler, o dönemde insanlar için şimdi hep daima geçmiş ile birlikte vardı, gelecek beklentileri de atalarının geçmişte yaptıklarını içeriyordu. Oysa modern dönemdeki teknolojik değişimlerin hızı gelecek beklentilerinin geçmişle bağını koparmasına yol açtı. Yazarlara göre deneyim ve beklentinin arasındaki boşluk öyle genişledi ki, geçmiş geleceğe dair tahayyül oluşturmak için yetersiz kaldı. Ayrıca modern dönemin ilk zamanlarındaki ilerlemeye dayalı gelecek tahayyülü, geç modern dönemde yok oldu. Ütopya bitti insanlık teknolojik gelişmelerin olumsuz sonuçlarını deneyimlemeye başladı (küreselleşme, göç, iklim krizi, kitlesel işsizlik, tüketmeye yönelik gittikçe artan baskı vb.). Zamanın akışındaki bu yarıma geçmiş şimdiki deneyimlerimize anlam vermek için kullanmamızı engelledi, gelecekle olan ilişkisi ise zaten hiç kalmadı. Gelecek gittikçe daha belirsiz ve tehdit edici hale geldi. Yazarlar geç modernitede geçmiş ve gelecekle bağlarını koparan bu zamansallık deneyimine Hartog’a (akt. De Luna ve Van Halpen, 2022; 51) referansla “şimdıcilik (presentism)” adını verir; bu, şimdiye sıkışıp kalmak ve aslında şimdiyi de bir an önce tüketmek üzerine kurulu bir deneyimdir. İşte De Luna ve Van Halpen (2019) Kovid-19 pandemisinde özellikle de eve kapanmalarda şimdiye sıkışıp kalma duygusunu ve geleceği hiçbir şekilde öngörememeyi çok canlı bir biçimde yaşadığımızı ileri sürerler. Bu saptamadan hareketle, pandemi boyutunda olmasa da tüm afetlerin zamansallık

açısından yarılmaya yol açma suretiyle bize belirsizliği yaşattığını söylemek mümkündür.

De Luna ve Van Halpen'in görüşüne benzer yanlar bulunsa da Stenner (2022), yukarıda bahsedildiği üzere, belirsizliği hem zamansallık hem de uzamsallık boyutunda yorumlanabilecek olan "eşikte olma (liminality)" deneyimi olarak kavramsallaştırır. Bu kavramsallaştırma yerleşik olan örüntünün bitmekte ve yenisinin gelmekte olduğu bir geçiş yerini ve anını tarif etmektedir. Pek çok kültürde ergenliğe geçişi sembolik olarak temsil eden ve bu yüzden bir ritüel olarak pratik edilen sünnet bu kavramsallaştırmaya verilebilecek iyi bir örnektir. Ama Stenner bu tarz olağan geçişlerin/dönüşümlerin yanısıra tarihsel olarak inşa edilmiş ve yerleşikleşmiş toplumsal yapı ve örüntülerin aniden kesintiye uğradığı durumların da bu kavramla anlaşılabilirliğini ileri sürer. Afetler de tam olarak bu tür dönüşümsel kırılma anlarını ifade eder. Ancak De Luna ve Van Halpen'den farklı olarak Stenner'ın belirsizlik anlayışında eşik, sıkışılıp kalınan bir yer ya da an değil, geleceğe yönelik korkuya olduğu kadar umuda açılan bir olasılıklar anı ya da yeridir. Yani eşikte olma deneyimi oluşmakta olanın/gelmekte olanın zorunlu olarak kötü/tehdit edici olacağı anlamında yorumlanamaz.

Buraya kadar belirsizlikle ilgili aktarılan tarihsel ve kavramsal argümanlar tarihe ve kültüre duyarlı bir afet sosyal psikolojisine temel düzeyde kaynaklık edebilirler. Belirsizliğin bir afet sosyal psikolojisi geliştirmede nasıl rol aldığını açıklamaya geçmeden önce belirsizliğin özellikle Kovid-19 pandemisi bağlamında psikolojik araştırmalarda nasıl kullanıldığını eleştirel bir açıdan incelemek önemli görünmektedir. Kovid-19 bağlamında belirsizlikle ilgili ulaşılabilen tüm psikolojik çalışmalarda, belirsizliğe tahammülsüzlük olarak tanımlanmış, Kovid-19 fobisi, depresyon, anksiyete, olumsuz duygular vb. ile ilişkisi araştırılmıştır (Bakioğlu, Korkmaz ve Ercan, 2020; Duman, 2000; Elsharkawty ve Abdelaziz, 2020; Rettie ve Daniels, 2021; Satıcı, Sarıcalı, Satıcı ve Griffiths, 2020). Belirsizliğe tahammülsüzlük kavramlaştırması zaten adlandırmadan da anlaşıldığı gibi belirsizliği olumsuz olarak niteler. Dolayısıyla bu durumda hakim belirsizlik kavramlaştırmasında, temelde evrensel olarak insanın belirsizlikten kaçındığı, belirsizliğin çeşitli psikopatolojik durumlara zemin hazırladığı varsayılmakta; afetlerde belirsizliğe tahammülsüzlüğün jenerik bir tepki olarak ortaya çıktığı düşünülmektedir. Oysa, ilk olarak yukarıda da ifade edildiği gibi, insanların afetlerde yaşadığı belirsizlik evrensel ve tarihsiz bir insan eğilimi değil, tarihe özgü olarak kurulan öznelliğin her bir afette özgül bir biçimde bağlamı içinde değerlendirilerek analize sokulması gereken bir "durum"dur. İkinci olarak belirsizlik zorunlu olarak olumsuz olan bir durum değildir. Yine yukarıda ifade edildiği gibi belirsizlik için iki temel zıt duyguyu barındırır: korku ve umut. Bundan dolayı belirsizliği zorunlu olarak insanın

zihinsel sağlığını bozan olumsuz bir “değişken” olarak değil (Grennier, Barette ve Ladouceur, 2005), olumlu ve olumsuzluk içeren öğeleriyle birlikte bir “insanlık durumu” olarak görmek onu psikopatolojik olgular haricinde de sosyal psikolojide çalışmayı olanaklı kılar. Ancak böyle bir çerçeveden, yani olumlu ve olumsuz yanlarıyla birlikte bir “insanlık durumu” olarak görüldüğünde, belirsizliğin belki tüm zamanlarda ama her durumda içinde yaşanılan çağa özgü bir biçimde anlam arayışına yönelttiği ileri sürülebilir. “Doğal” afetler sözkonusu olduğunda da çağımızda, insanın afetlerde yaşadığı belirsizliği afetin nedenini açıklayarak giderdiğini söylemek, sosyal psikolojik bir afet analizi çerçevesi oluşturur.

Afetlere Yönelik Nedensel Yüklemeler

Afet durumlarının yarattığı belirsizliğin en can alıcı yönlerinden biri insanların yaşadıkları deneyime anlam vermekte zorlanması, diğer bir deyişle belirsizliğin aynı zamanda bir anlamlandırma krizi olarak yaşanmasıdır. Anlam yapıcı bir varlık olarak insanı afetler karşısında belki de en aciz bırakan şey bu gücün elinden alınmış olmasıdır. Dolayısıyla afet durumundaki bu anlamlandırma krizinin doğurduğu temel duygu korkudur. Ancak bunu söylerken belirsizlik durumunun ortaya çıkardığı tek duygunun korku olmadığını vurgulamak gereklidir. Aksine belirsizlik durumunda birbiriyle tamamen zıt olan iki duygu, korku ve umut, sürekli birbirinin yerine geçerek deneyimlenir. Tateo (2022) tarihteki tüm uygarlıkların din veya politika yoluyla toplumları korku ve umut temelinde kontrol altına aldıklarını ileri sürer.

Mitolojik ve Hristiyan ikonografilerin semiyotik incelemesi yoluyla tarihte hastalık salgınlarına toplumların nasıl tepki verdiklerinin izini süren Tateo (2022) tüm tarihsel süreç boyunca bilgi, belirsizlik ve korku (ve umut) arasındaki dinamiklerin nasıl işlediğine ışık tutar. Yazara göre insanların tarihte epidemileri, özellikle veba salgınlarını ilk anlamlandırma yolu mitolojik düşünmedir. Salgınların nedenini ve nasıl önleneceğini bilmeyen insan bunu tanrı tarafından gönderilmiş olduğuna inanmıştır. Günah işledikleri için tanrının kendilerini bu yolla cezalandırdıklarına inanan insanların tek umudu tanrının istediği gibi davranarak onun gazabını üzerlerine çekmemektir. Tateo salgınlara ilişkin bu mitolojik inançların Hristiyanlıkta da çok uzun süre varlığını sürdürdüğünü ifade eder. İnsanın failliğine hiç yer ayırmayan bu görüş, mitolojinin tanrıları ve İbrahimi dinlerin tanrısı karşısında insanı tanrının öfkesine ve sevgisine maruz kalan bir varlık olarak konular. Tateo ancak 16. yüzyılın sonlarına doğru bu anlayışta bir değişiklik olmaya başladığını ve insan failliğinin de resmin içine girdiğini söyler. Artık hem Hristiyan hem de İslam kültüründe hastalığa yol açan “dünyevi” nedenler kabul edilir, ama son tahlilde salgınlar yine de Tanrının isteğiyle

gerçekleşir. Salgınları, hastalıkları ve diğer “doğal” afetleri Tanrının iradesine bağlamak halâ çok yaygın bir söylem olmasına rağmen, modern seküler toplumlarda “doğal” afetlerin yarattığı yıkımı azaltmak ve kısmi de olsa bu yıkımları önlemek için insan failliğinin “doğal” afetler karşısındaki aciz insan fikrini galebe çaldığını söylemek bir açıdan mümkündür. Yani bilimsel bilgi ve teknolojinin baş döndürücü ilerlemesi modern ya da daha doğrusu geç modern dünyada insanın başına gelebilecek felaketleri bilmesine, öngörmesine ve hatta önlemesine yetecekmiş gibi görünebilir. Oysa Kovid-19 pandemisi bunun böyle olmayabileceğini bize en açık şekilde gösterdi. Yine de tüm dünya insanlarını bir yıl boyunca esir alan bilinemezlik ve bunun yarattığı korkuya her daim bilim insanlarının bu hastalığa bir çare bulacakları umudu eşlik etti.

Afetlerin neden/nasıl olduğunu bilememenin belirsizliği yarattığı ve belirsizliğin de korkuya yol açtığı gibi bir düşünce silsilesi ilk bakışta doğru gibi gelebilir. Modern çağda bilgisizlik yüzünden doğa olaylarından korkan “ilkel insan” imgesi bu yüzden çok yaygındır. Ancak bilginin tüm korkuları ortadan kaldırmadığını, daha doğrusu dünyaya dair ne kadar bilgi sahibi olursak olalım bu bilginin yeni korkuları yarattığını söylemek de mümkündür. Geç modern dönem sadece bilgi karşısında ortaya çıkan yeni korkuların değil bizzat bilmenin yarattığı korkuyu da ekledi dağarcığımızıza. Kapitalist sistemin ve politikacıların toplumları belki de daha önce toplumları hiç olmadığı kadar güvenlik arayışına sokan bir korku iklimine Tateso “atmos-fear” adını vermektedir (Tateso, 2022: 144). Yazar bu kavramı, tüm spesifik durumların arka planındaki genelleştirilmiş bir varoluşsal korku ve anksiyete durumu olarak tanımlamaktadır. Onca bilimsel bilgiye rağmen ama belki de tam da bu yüzden geç modern dönemde insanlar yaşlanma korkusu, yalnızlık, alerjiler, terörizm, hastalıklar, salgınlar vb. gibi pek çok korkuyla kuşatılmış vaziyettedir.

Afetleri diğer şeylerin yansısı bir anlamlandırma krizi olarak çerçevelediğimizde insanların belirsizlikten kurtulmak için afeti anlamlandırmaları, sosyal psikolojik terimlerle ifade etmek gerekirse, afete ilişkin nedensel açıklamalar yapmaları gerektiği ileri sürülebilir. Sosyal psikolojide Heider’in öncülüğünde geliştirilen nedensel yükleme teorileri insanların sosyal dünyayı anlamlandırmak ve olaylar üzerinde kontrol kurabilmek için beklenmedik davranışları ya da durumları açıklamaya güdülendiklerini kabul eder. Sıradan insanların sosyal dünyaya ilişkin algılarına dayanarak olayların/davranışların nedenlerini açıkladıklarını ileri süren bu bilişsel teorilere göre, insanlar davranışların/olayların nedenlerini temel olarak kişilere ya da durumsal faktörlere atfederler. (Hogg ve Vaughan, 2014). Daha sonra Weiner’in (1985) geliştirdiği biçimiyle bu kişi ya da durum yüklemeleri, istikrarlılık ve kontrol edilebilirlik eksenlerinde analiz edildiğinde içsel ve dışsal

atıfların kendi içlerinde kombinasyonlar üretilir. Sosyal psikolojide yaygın “uygulama” alanı bulan bu teoriler, sıradan insanların nedensel yüklemelerde/atıflarda yanlışlık/hata yaptıklarını, yani bir açıklama biçimini diğerine göre daha fazla kullanmaya eğilimli olduklarını ileri sürer (McVittie ve McKinlay, 2017).

Afetler söz konusu olduğunda nedensel yükleme teorileri açısından sorulacak soru esas olarak afetlere hangi faktör/durum ya da failerin eylemlerinin yol açtığı, diğer bir deyişle afetlerden kimlerin ya da hangi durumların sorumlu olduğudur. Ancak elbette bu soruyu daha rafine hale getirmek gereklidir, zira hem “doğal” afetlerden söz etmek, hem de bunlardan kimin sorumlu olduğunu sormak bir oksimorondur. “Doğal” afetler ilk bakışta insanlar tarafından kontrol edilemez doğa olayları olarak görülür ve bu durumda aslında doğal afetlere ilişkin her nedensel yükleme dışsal, kontrol edilemeyen bir duruma, ya da olguya, yani doğanın kendisine yapılmış olur. Böyle bir düşünce zinciri “doğal” afetlere ilişkin nedensel yükleme ve buna bağlı olarak kimin bunlardan sorumlu görüleceği ya da bunlar için kimin suçlanacağına dair herhangi bir tartışmayı boşa düşürür. Oysa bilim ve teknolojinin akıl almaz boyutlara ulaştığı bu çağda “doğal” afetlere ilişkin bu “doğal” afetlerin nasıl ve ne kadar önlenebileceği ve dolayısıyla “doğal” afetin kendisinin değilse bile yarattığı yıkımın nasıl ve ne kadar önlenebileceği ya da azaltılabileceğini sormak meşrudur. Tam da bu yüzden “doğal” afetlerin ne kadar “doğal” olduğu tartışmalıdır (bkz. Kumagai, Edwards ve Carroll, 2006). Örneğin “Deprem öldürmez, binalar öldürür” ifadesi tam olarak bu fikri ifade eder. Ayrıca zaten ister “doğal” olsun ister insan eliyle yaratılmış olsun, tanımı gereği afetler yarattıkları yıkım dolayısıyla toplumlar için kritik öneme sahiptir ve bu yüzden kamusal alanda tartışma konusu haline gelirler.

“Doğal” afetlere ilişkin nedensel yükleme çalışmaları literatürde farklı perspektiflerle çalışılmıştır. Bu perspektiflerden biri “doğal” afetlere yönelik nedensel yüklemelerin politik davranışla olan ilişkisini ortaya koymaktır. Arceneaux ve Stein (2006) yıkıcı bir sel sonrasında yapılan seçimlerde vatandaşların afetten kimi sorumlu tuttuklarını ve sele ilişkin yaptıkları nedensel yüklemelerin hangi faktörlerin etkilediğini araştırmışlardır. Çalışmada sel sırasında işbaşındaki belediye başkanının sel için hazırlık yapmamakla suçlandığı ve bu sorumluluk yüklemelerinin kişinin afet bölgesine yakın olma ve yerel politika hakkında bilgili olma derecesi tarafından şekillendirildiği gösterilmiştir.

Literatürdeki “doğal” afetlere ilişkin nedensel yüklemelerin çalışıldığı başka bir çerçeve “olağanüstü olay atfı (extreme event attribution)” kavramı çerçevesidir (Osaka ve Bellamy; 2020). Kuraklık, sel, sıcaklık dalgaları, hortum, orman yangınları gibi olağanüstü hava olaylarının iklim değişikliğine yüklenip yüklenemeyeceğine odaklanan bu yaklaşım hava olaylarıyla ilgilenen bilim

insanları arasında bir tartışma yaratmıştır. Osaka ve Bellamy (2020) ise, kendileri öyle adlandırmaları da sosyal psikolojik bir yaklaşımla olağanüstü hava olaylarına ilişkin bu nedensel yüklemeleri sadece bilimsel çalışma çerçevesinden çıkarmış, bilim insanları dışındaki çeşitli toplum kesimlerinin nedensel yüklemelerini incelemiştir. 2011 ila 2017 yıllarında Kaliforniya’da görülen kuraklığa bilim insanları, gazeteciler, sivil toplum örgütlerinin temsilcileri, politikacılar ve sıradan vatandaşların ne tür nedensel yüklemeler yaptıklarını araştırmışlardır. Bu çalışma olağanüstü olay atfına ilişkin bilimsel yaklaşımına kamusal alana taşındığını yani kamuda karşılık bulduğunu, ancak kamusal alanın paydaşlarına olağanüstü hava olaylarıyla ilgili belirsizlik mesajı verdiğini göstermiştir.

“Doğal” afetlere yönelik nedensel yüklemelere sosyal psikolojik açıdan yaklaşan diğer bir örnek, toplumların doğal afetlere nasıl tepki verdikleri ve bu afetler karşısında ne kadar direnç gösterdiklerine ilişkindir. Rao ve Greve (2017) afet yaşayan bazı toplumların bunlara karşı direnç göstermesi ve bazılarının bu direnci gösterememelerini iki nedene bağlarlar: afetin nedenini çerçeveleme biçimi ve toplumun vatandaşlık temelinde farklı formlarda kâr amacı gütmeyen girişim üretme kapasitesi. Yazarlar afetin yaşanılan topluluk içindeki bireylere yüklendiğinde o topluluktaki iş birliğinin zayıflayacağını, topluluğa hizmet eden yeni işbirliği formlarının azalacağını, bunun tersine afetler doğaya ya da şans faktörüne yüklenirse toplumda işbirliğinin artacağını ileri sürerler.

Daryanto, Song ve Soopramanien’in (2022) Kovid-19 bağlamında yaptıkları çalışma da afetlerin nedensel yüklemelerine ilişkin başka bir çerçevelemeyi ortaya koyar. Araştırmacılar Kovid-19 pandemisinin nedensel yüklemelerinin çevre yanlısı davranışlara yola açıp açmadığı sorusunu cevaplamaya çalışmışlardır. Araştırma sonucunda pandemiye insanlığın doğaya aşırı müdahalesinin yol açtığını inanan bireylerin çevreye ilişkin farkındalıklarının arttığı ve bunun da çevre yanlısı davranışları tetiklediği gösterilmiştir.

Bu örneklerden görüldüğü üzere “doğal” afetlerde yaşanan belirsizliği bir anlamlandırma krizi olarak çerçevelemek ve bunun da nedensel yüklemeleri harekete geçirdiğini ileri sürmek bir afet sosyal psikolojisi için verimli bir zemin sunmaktadır. Elbette “doğal” afetlere ilişkin yukarıda verilen örneklerde görüldüğü gibi sıradan insanların “doğal” afetlere ilişkin nedensel yükleme biçimlerinin çeşitli sosyal davranışlarla daha somut düzeyde nasıl ilişkili olduğu anlamamıza olanak verir. Sonuç olarak “doğal” afetlere ilişkin nedensel yüklemeler, insanların bu afetlere nasıl tepki vereceğine de aracılık eder. Bu haliyle nedensel yüklemeler sosyal psikolojide baskın bir biçimde ele alındığı biçimiyle yani bir bilişsel süreç ya da işlem olarak işe koşullarlar. Bilişsel süreç ya da işlem olarak nedensel yüklemeler yaklaşımı, nedensel yüklemelerin tek tek

bireylerin zihinlerinde, “dış” dünyaya ilişkin olarak oluşturulduğunu ve bunların evrensel-jenerik süreçler olduğunu varsayar. (McVittie ve McKinlay, 2017). Oysa buna alternatif olarak nedensel yüklemelerin toplumda çeşitli güç ilişkileri bağlamında kolektif olarak üretilen, paylaşılan, müzakere edilen söylemler olarak kavranması, onların bir ideoloji olarak nasıl işlediklerini görmeye izin verir. Ancak böyle bir bakış açısından “doğal” afetlere ilişkin toplumdaki hangi aktörlerin, hangi sosyal konumdan hangi tür nedensel yüklemeleri mobilize ettiklerini ve bununla neyi amaçladıklarını analiz etme olanağımız olur (McVittie ve McKinlay, 2017). Örneğin bu bağlamda ülkemizde ister Covid-19 pandemisi ister 6 Şubat 2023’te gerçekleşen Kahramanmaraş depremi olsun uzmanların, politikacıların, gazetecilerin, vatandaşların başlıca kamusal alan olan sosyal medyada bu afetlere ilişkin ürettikleri farklı ve tarafları kamplaştırıcı söylemler hatırlanabilir. Sonuç olarak, “doğal” afetlere ilişkin nedensel yükleme söylemleri aktörlerin davranışlarını, bu afetler konusundaki duruşlarını ya da bunlarla ilişkili politik ideolojilerini haklılaştırmaya ya da meşrulaştırmaya, karşıt tarafın söylemlerini ise eleştirmeye ya da suçlamaya hizmet eder.

Komple teorileri

Bu çalışmada komple teorileri afetlerin nedenlerini açıklama biçimlerinden biri olarak görülmüştür. Yani ne kadar irrasyonel olurlarsa olsunlar, doğru veya yanlış olmalarından bağımsız olarak komple teorileri, afetlere ilişkin diğer nedensel açıklamalar gibi insanların belirsizliğin ortaya çıkardığı anlamlandırmaya ihtiyacını gidermede işlevsel olduğu ileri sürülmektedir. Ancak elbette bu noktada sorulması gereken soru, afetleri açıklarken kullanılan nedensel yüklemelerin hangilerinin komple teorisi olduğunu hangilerinin olmadığını nasıl ayırt edeceğimizdir. Bu nedenle de çok açık ki komple teorisinin tanımını yapmak gereklidir.

İlgili literatürdeki komple teorisi tanımları birbirine benzer birtakım öğeleri içermektedir. En genel düzeyde komple teorilerinin gizli ve tümgüçlü birey ya da grupların politik ve toplumsal düzeni üstü kapalı bir biçimde kontrol ettiğine dair inanç olduğu söylenebilir (Fuchs, 2021). Komple teorileri konusundaki çalışmalarıyla tanınan Uschinsky’e (2016) göre, komple teorileri popülist bir iktidar anlayışı çerçevesinde, olağanüstü güçlü küçük bir grubun kendi çıkarları için toplumun geri kalanını karşısına alır. Güç ilişkilerini içerdiği için, bu görüşte komple teorilerinin politik bir olgu olarak görüldüğünü vurgulamak gerekir. Butter ve Knight’ın (akt. Fuchs, 2021) komple teorilerine inananların olayların gelişiminde şansa hiç yer bırakmadıkları vurgusu da komple teorilerinin ayırt edici bir yanıdır. Buna göre olan her şeyin bir nedeni vardır, yani hiçbir şey tesadüfi değildir. Komple teorilerinin genellikle irrasyonel ve saçma olduğunu

biliriz. Ancak Fuchs komplo teorilerinin rasyonel bir irrasyonelitesi olduğunu da ileri sürer. Rasyonel kısmı buna inanan insanların komplo teorisini desteklemek için sürekli kanıt aramalarıdır. İrrasyonel kısmı ise komplo teorisi saydıkları göstergeleri aşırı yorumlayarak temelsiz iddia ve varsayımlarla birleştirerek düşünceleridir. Son olarak da Prooijen (2018) komplo teorisinin komplo teorisi sayılabilmesi için şu beş özelliğin gerektiğini ileri sürer: Belirli bir örüntü göstermesi, komplonun failinin olması, komployu hazırlayanların bir koalisyon kurması, komployu kuramların halkın kötülüğünü isteyen düşmanca emellerinin olması ve süregiden bir gizliliğin olması (komplo teorisi açığa çıkarsa artık komplo teorisi olmaz).

Özellikle Kovid-19 pandemisinin ilk yılından başlayarak Kovid-19 virüsünün nereden çıktığına ve nasıl yayıldığına ilişkin (Fuchs, 2012; Kayaoğlu, 2023) ve pandeminin ikinci yılında aşuların bulunmasıyla bu kez de aşularla ilgili komplo teorileri kamusal alanda dolaşıma girmiştir. Pandemi sırasında bu konuda yapılan çalışmalara bir örnek olarak Romer ve Jameison (2020) çalışması verilebilir. Araştırmacılar komplo teorilerinin Kovid-19'un yayılmasını önleyen bir engel işlevi gördüğünü öne sürmüşlerdir. Çalışmada aşı konusunda tereddütlü davranma ve pandemi konusunda alınan önlemlere halkın desteğini zayıflatmada komplo teorilerinin rol oynadığı ve ayrıca bu teorilerin muhafazakâr ideolojiyle ve anakım tv haberlerini izlemeyle pozitif ilişkili olduğu da gösterilmiştir.

Sosyal psikolojik bir yaklaşımla pandemide komplo teorileri daha çok bireysel farklılıklar ve kişilik türleri temelinde çalışılmıştır (Prooijen, 2018). Bu, sosyal psikolojinin hangi bireysel özelliklerin bireyleri komplo teorilerine inanmaya daha yatkın hale getirdiği ve bunun davranışsal sonuçları nelerdir sorusunu sosyal psikolojik bakışın merkezine yerleştirirken, insanların hangi toplumsal koşullarda komplo teorilerine inanma ihtiyacı duyduğunu ve komplo teorilerinin ideolojik işlevleri neler olduğu sorusunu ihmal ettiği anlamına gelmektedir.

Sosyal psikolojinin komplo teorilere inanmayı bireysel farklılıklar açısından yaklaşmasına Marchlewska, Cichocka ve Kossowskanın (2017) çalışması örnek olarak verilebilir. Araştırmacılar bu çalışmada bilişsel sonlandırma ihtiyacı yüksek olan bireylerin komplo teorilerine inanma olasılığının daha yüksek olduğunu göstermişlerdir. Araştırmacılara göre, belirsizlik duygusu, özellikle de bununla başa çıkacak kaynaklar olmadığında zorlu bir deneyim olduğu için insanlar belirsizliği ortadan kaldırmak için hızlı yargılara varırlar. Bu durumda görünen o ki bu kişiler ne kadar irrasyonel olursa olsun önlerine çıkan açıklamaya inanma eğilimindedirler. Bu durumda bu bireylerin neden ya da daha doğrusu hangi koşullar altında bilişsel kapanma ihtiyacı duydukları, bunun daha geniş toplumsal olgularla nasıl bir ilişkisi olduğu, bilişsel kapanmanın çeşitli sosyal kategori üyelikleriyle (kadın olmak, bizim toplumumuzda ve günümüzde eşcinsel

olmak, alevi olmak vb.) ilişkili olup olmadığı gibi bilişsel sonlandırmayı yüzer gezer bir “değişken” değil, tarihsel ve toplumsal bir bağlam içinden anlamaya yarayacak bir dizi soru sorulabilir. Görüldüğü üzere, bilişsel sonlandırma gibi bireysel değişkenler, komplo teorilerini ya da diğer nedensel yüklemeleri analiz etmenin son adımı değil, tersine böyle bir ihtiyacın tarihsel ve kültürel olarak bağlamsallaştırılmasıyla derinleştirilecek bir analizin bir ilk adımındır.

Elbette komplo teorilerini bireysel farklılıklar ya da kişilik tipleri üzerinden çalışmak, komplo teorilerinin birey düzeyinde nasıl işlediğini anlamak bakımından önemli olduğu söylenebilir. Ancak sosyal psikologlar olarak çeşitli sosyal grup aidiyetleriyle bir ideoloji olarak komplo teorilerini benimsemek arasındaki ilişkiyi de sorgulamamız gerekir. Bu bağlamda hangi etnisite, toplumsal cinsiyet, sosyal sınıf vb. kategorilendirmelerle komplo teorilerine sahip olmak arasında nasıl bir ilişki vardır, komplo teorileriyle politik ideolojiler arasında nasıl bir ilişki vardır, komplo teorilerinin davranışsal sonuçları kadar ideolojik sonuçları nelerdir, hangi toplumsal koşullarda genel olarak insanlar komplo teorilerine inanmaya daha çok eğilim gösteriyor gibi sorular sormak afet durumlarında daha bağlamsallaştırılmış bir sosyal psikoloji bilgisi üretmeyi sağlayacaktır.

Tam da bu noktada Fuchs’un (2021) komplo teorilerinin belirli türde bir ideoloji olarak işlev gördüğüne dikkat çekerek, komplo teorilerinin sadece bireyler açısından değil toplumsal açıdan nelere yol açtığını görmek mümkün olacaktır. Fuchs’a göre, ideoloji olarak komplo teorilerinin önemli bir özelliği, toplumdaki eşitsizlikleri üreten toplumsal yapıyı göz ardı ederek toplumdaki problemleri küçük bir grubun eylemlerine bağlamaları ve böylece aslında toplumun demokratikleşmesine engel olmalarıdır. Tahakkümü kişiselleştirmeyi içeren bu yaklaşımın toplumda ırkçılığı ve yabancı düşmanlığını mobilize etme olasılığını da yabana atmamak gerekir. Bu ise en uç durumda toplumsal şiddete davetiye çıkarmak anlamına gelebilir. İdeoloji olarak komplo teorilerinin başka bir özelliği insanlar hakkındaki kalıp yargısal düşünme biçimlerini güçlendirerek, toplumu bölen bir dost/düşman şemasının oluşumuna yol açmasıdır. Zaten günlük yaşam ideolojileri ve politik ideolojiler açısından kutuplaşmış bir toplumda komplo teorilerinin bunları arttırma işlevi göz ardı edilmemelidir.

Hakikat sonrası bir çağda yaşamamızın en önemli göstergelerinden biri olarak yalan haberlerin ve komplo teorilerinin kamusal alanı bu kadar dolduruyor olması bir tesadüf değildir. Bu bağlamda insanlar neden komplo teorilerine inanıyor sorusunun cevabını elbette psikolojik düzeyde insanların anksiyete duymalarına, güçsüz hissetmelerine bağlayabiliriz. Ancak insanların artık uzmanlara ve politikacılara güvenmediği bu çağda Uscinsky, Klofstad ve Atkinson’ın (2016) ifade ettiği gibi komplo teorilerinin diğer düşünme

biçimlerinden ayrı bir şekilde düşünmeye ihtiyacımız yoktur. Diğer düşünce ve inançları oluşturma mekanizmaları ne ise komplo teorileri için de aynısı geçerlidir. Zira Zizek'in şu sözleri günümüz sosyal gerçekliğini anlamada anahtar niteliğindedir: "Problem, ufologların ve komplo teorisyenlerinin (sosyal) gerçekliği kabul edemedikleri için paranoyak bir tutuma gerilemeleri değil, sosyal gerçekliğin kendisinin paranoyak hale gelmesidir." (akt, Fuchs, 2021:75).

Kaynaklar

- Arceneaux, K. & Stein, R.M. (2006). Who is held responsible when disaster strikes? The attribution of responsibility for a natural disaster in an urban election. *Journal of Urban Affairs*, 28(1), 43-53.
- Bakioğlu, F., Korkmaz, O. & Ercan, H. (2020). Fear of Covid-19 and positivity: Mediating role of intolerance of uncertainty, depression, anxiety and stress. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 19, 2369-2382. <https://doi.org/10.1007/s11469-020-00331-y>
- Bamberg, M. (2022). Uncertainty – Have We Ever Been Certain? What Pfizer, Billy Graham, Trump, and Psychology have in Common... In M. Dege & I. Strasser (Eds.), *Global pandemics and epistemic crises in psychology: A socio-philosophical approach* (pp. 59-71). New York: Routledge.
- Bridle, J. (2022). *Yeni karanlık çağ: Teknoloji ve geleceğin sonu*. 3. Basım. (Çev. Kemal Güleç). İstanbul: Metis.
- Crary, J. (2023). *Yeryüzü Yakılıp Yıkılırken: Dijital çağdan kapitalizm-sonrası dünyaya*. 2. Basım. (Çev. Tuncay Birkan). İstanbul: Metis.
- Daryanto, A. Song, Z. & Soopramanien, D. (2022). Covid-19 pandemic as an impetus for pro-environmental behaviours: The role of causal attribution. *Personality and Individual Differences*, 187, 1-7. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2021.111415>
- De Luna, I. B. & Van Alphen, F. (2022). The Imaginative co-construction of past and future in times of crisis. In M. Dege & I., Strasser, (Eds.), *Global pandemics and epistemic crises in psychology: A socio-philosophical approach* (pp. 46-56). New York: Routledge.
- Demircan, B. (2021). Salgın ve belirsizlik: Öznelliği yeniden düşünmek. D. Ü. Arıboğan ve H: Y. Odabaşı (Ed.), *Pandeminin Psikopolitiği* kitabı içinde (s. 279-310). İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Eagleton, T. (2017). *İyimser olmayan umut*. (Çev. Emine Ayhan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Fuchs, C. (2021). *Communicating-Covid-19: Everyday life, digital capitalism and conspiracy theories in pandemic times* (SocietyNow). Emerald Publishing Limited.
- Grenier, S., Barrette, A. M. & Ladouceur, R. (2005). Intolerance of uncertainty and intolerance of ambiguity: Similarities and differences. *Personality and Individual Differences*, 39 (3), 593-600.
- Hogg, M. A. & Vaughan, G. M. (2014). *Social psychology* (Seventh Edition). London: Pearson.
- Kayaoğlu, A. (2023) Bir afet sosyal psikolojisine doğru: Belirsizliğe tahammülsüzlüğün toplumsal cinsiyet, KOVİD-19 yüklemeleri ve

- KOVID-19 fobisi ile ilişkisi. *Kıbrıs Türk Psikiyatri ve Psikoloji Dergisi*, 5(3), 218-227.
- Kumagai, Y., Edwards, J. & Carroll, M. S. (2006). Why are natural disasters not “natural” for victims? *Environmental Impact Assessment Review*, 26, 106-119.
- Marchlewska, M., Cichocka, A., & Kossowska, M. (2017). Addicted to answers: Need for cognitive closure and the endorsement of conspiracy beliefs. *European Journal of Social Psychology*, 48 (2),109-117. ISSN 0046-2772
- McVittie, C. & McCinlay, A. (2017). Attitudes and Attributions. In B. Gough, (Ed.), *The Palgrave Handbook of Critical Social Psychology* (pp. 269-290). London: Palgrave Macmillan.
- Osaka, S. & Bellamy, R. (2020). Natural variability or climate change? Stakeholder and citizen perceptions of extreme event attribution. *Global Environmental Change*, 62, 2-12. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2020.102070>
- Prooijen, J. V. (2018). *The psychology of conspiracy theories*. London: Routledge.
- Rao, H. & Insead, H. G. (2018). Disasters and community resilience: Spanish flu and formation of retail cooperatives in Norway. *Academy of Management Journal*, 61(1), 5-25. <https://doi.org/10.5465/amj.2016.0054>
- Rettie, H. & Daniels, J. (2021). Coping and tolerance of uncertainty: Predictors and mediators of mental health during COVID-19 pandemic. *American Psychologist*, 76(3), 427-437. <http://dx.doi.org/10.1037/amp0000710>
- Romer, D. & Jameison, K. H. (2020). Conspiracy theories as barriers to controlling the spread of COVID-19 in the U.S. *Social Science & Medicine*, 263, 1-8. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2020.113356>
- Satici, B., Saricali, Satici, S.A. & Griffiths, M.D. (2020). Intolerance of uncertainty and mental wellbeing: Serial mediation by rumination and fear of COVID-19. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 20, 2731-2742. <https://doi.org/10.1007/s11469-020-00305-0>
- Stenner, P. (2022). The Psychology of Global Crisis Through the Lens of Liminal Experience: Stuck in Middle with SARS-CoV-2. In M. Dege & I. Strasser (Eds.), *Global pandemics and epistemic crises in psychology: A socio-philosophical approach* (pp. 72-84). New York: Routledge.
- Tateo, L. (2022). Atmos-fear and semiotic devices: How to turn the right to healthcare into a war. In M. Dege & I., Strasser, (Eds.), *Global pandemics and epistemic crises in psychology: A socio-philosophical approach* (pp. 128-149). New York: Routledge.

- Uscinsky, J. E., Klobstad, C., & Atkinson, M. D. (2016). What drives conspirational beliefs? The role of informational cues and predispositions. *Political Research Quarterly*, 69(1), 57-71. DOI: 10.1177/1065912915
- Weiner, B. (1985). "Spontaneous" causal thinking. *Psychological Bulletin*, 97(1), 74-84.

Bölüm 9

Vergi İncelemesinin İşlevselliğine Engel Olan Sorunlar ve Çözüm Önerileri¹

Şilan UĞUR², Baki YEGEN³

¹-Bu çalışma “Türkiye’de Vergi Denetiminin Etkin Olmasında Vergi İncelemesinin Rolü” başlıklı Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalında yapılan yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

²-Bilim Uzmanı; Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı, silancaliskannmail.com ORCID No: 0000-0001-5636-6106

³-Doç. Dr.; Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü. bakiyegen@ohu.edu.tr ORCID No: 0000-0003-4118-1445

GİRİŞ

Modern vergi sistemlerinde olduğu gibi Türk Vergi Sistemi'nde de vergilendiriminin merkezinde beyan esası yer almaktadır. Bir diğer ifadeyle vergi sistemi beyan esası üzerine kurulu olmaktadır. Ülkemizde gelir, harcama ve servet üzerinden alınan vergi türleri dikkate alındığında emlak vergisi ve motorlu taşıtlar vergisi haricinde kalan diğer bütün vergi türleri açısından beyan esası geçerli olmaktadır. Beyan esasına göre mükelleflerin iktisadi faaliyetleri hakkındaki bilgi ve belgeleri ilgili vergi dairelerine bildirmeleri gerekmektedir. Mükelleflerin şekli vergi ödevleri arasında yer alan beyanname verme ödevi vergi alacaklısı konumunda olan devlet, dolayısıyla da vergi daireleri açısından son derece önem taşımaktadır. Çünkü beyan esasında verginin tarh edebilmesi için vergi dairesi mükellef tarafından verilecek beyannameye ihtiyaç duymaktadır. Bir diğer ifadeyle mükellef açısından vergi borcunun hesaplanabilmesi için gerekli olan matraha ilişkin bilgiler beyanname aracılığıyla vergi dairelerine ulaşmaktadır. Vergi kanunları uyarınca beyannamelerin mükellefler tarafından kanuni sürelerinde doğru ve eksiksiz bir şekilde vergi dairelerine iletilmeleri beklenilmesine rağmen zaman zaman mükellefler beyanname verme ödevi hususunda kanun hükümlerine aykırı davranış sergileyebilmektedirler. Bu durumda vergi idaresi söz konusu mükellefleri tespit etmek için yoklama, arama, bilgi toplama ve vergi incelemesi olmak üzere çeşitli bilgi edinme ve denetim yollarına başvurmaktadır. Bilgi edinme ve denetim yolları arasında ise en etkili olan ve vergi idaresi tarafından en fazla başvurulmuş yol ise vergi incelemesi olmaktadır. Öyle ki vergi denetimi denildiği zaman akıllara genellikle vergi incelemesi gelmektedir. Bu nedenle vergi denetimi kavramı ile adeta bütünleşmiş bir kavram olan vergi incelemesi, özellikle beyan esasının geçerli olduğu vergi sistemlerinde vazgeçilmez bir unsur olmaktadır.

Vergi incelemesi, vergi sistemleri açısından her ne kadar hayati bir öneme taşısa da vergi incelemesinin işlevselliğine olumsuz manada etki eden pek çok faktör bulunmaktadır. Vergi incelemesinin etkin bir şekilde faaliyet göstermesi vergi gelirlerinin artmasına neden olurken, vergi incelemesinin işlevselliğine engel olan bir takım sorunlar ise vergi kayıp ve kaçaklarının tespit edilme ihtimallerinin azalmasına dolayısıyla da vergi gelirlerinin azalmasına neden olmaktadır. Etkin bir vergi incelemesine engel olan potansiyel sorunların ele alınacağı bu çalışmada öncelikle vergi incelemesi ile ilgili genel açıklamalara yer verilecektir. Daha sonra vergi incelemesinin işlevselliğine engel olan sorunlardan istatistikî göstergelerle açıklanmaya müsait olanlar Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı tarafından hazırlanan faaliyet raporlarından (2012-2022) elde edilen istatistiksel veriler dikkate alınarak açıklanacak, istatistikî göstergelerle

açıklanmaya müsait olmayanlar ise teorik olarak açıklanacaktır. Çalışmanın devamında ise vergi incelemesinin işlevselliğine engel olan sorunların ortadan kaldırılmalarına yönelik çeşitli çözüm önerileri sunulacaktır.

1. VERGİ İNCELEMESİ KAVRAMI VE ÖNEMİ

Türk vergi sisteminde zaman içerisinde karine ve tahrir usullerinden vazgeçilerek vergilemede beyan usulü ağırlıklı sistem benimsenmiştir. Böylece beyan usulünde usulün işleyişi kadar beyannamelerin araştırılması gerekliliği ortaya çıkmıştır (Soydan, 2015: 2). Vergi incelemesi, cumhuriyet döneminde 755 sayılı Kazanç Vergisi Kanunu ile 1926 yılından itibaren uygulanmaya başlamış olsa da günümüzde vergi incelemesi ile ilgili temel yasal düzenlemelere 213 sayılı Vergi Usul Kanunu (VUK)'nda yer verilmektedir. Vergi incelemesi VUK'un 134. maddesinde ifade edildiği üzere "Ödenecek vergilerin incelenmesi araştırılması tespiti ve doğruluğunu sağlamak için yetkili kişiler tarafından yürütülen faaliyet olarak" tanımlanmaktadır (Çağlar, 2020: 235). Bir diğer tanıma göre vergi incelemesi; mükellefe ait vergilerin doğru hesaplanarak söz konusu vergilerin ödenmesini amaçlayan bir araştırma ve bu doğrultuda mükellefin yasalar çerçevesinde davranma durumunun tanımlanmasını sağlayan bir faktördür (Tünel, 2010: 122). Bir başka tanıma göre ise vergi incelemesi; mükellefle sorumlunun vergi karşısındaki tavrının detaylı ele alınması, sorgulanması olarak tanımlanmaktadır (Baykara, 2013: 114). Ayrıca vergi incelemesi; mükellef tarafından ödenen verginin, defter, hesap, kayıt ve evraklara göre muhasebe dışı stok ve araştırmalarla sağlanan sonuçlara uyumluluğuna ilişkin irdelemeyi de içermektedir (Özker, 2002: 176). Anlaşıldığı üzere vergi incelemesi, ödenmesi gereken vergilerin doğruluğunun tespit edilmesine yönelik faaliyetler bütünü olarak algılanmaktadır.

Beyan usulüne dayalı vergi sisteminde, vergi incelemesinin etkinliğinin sağlanması sistemin işlemesi bakımından son derece önem taşımaktadır. Vergi incelemesiyle gerçekleşen tespitler sonucunda ortaya çıkan tarhiyat, mükellefleri gerçek, doğru ve hukuki bir beyanname sunmaya teşvik etmektedir. Vergilendirmeye birlikte gerçek ve tüzel kişilerin şahsi mülkiyetlerine müdahale edildiği düşünülürse hukuk devletindeki en kritik uygulamalardan birinin vergilendirme olduğu rahatlıkla söylenebilmektedir. Konuya bu noktadan yaklaşıldığında mükellef tarafından verilen beyannamenin doğruluğunun araştırılması önem arz etmektedir (Pınar, 2016: 25-26). Beyanname verirken her ne kadar mükelleflerin dürüst davranacakları arzu edilse de bütün mükelleflerin beyannamelerinde vergilendirilmelerine konu olacak bilgiler konusunda dürüst davranacakları maalesef düşünülemez. Bu

nedenle devletin gelir kaybına uğramaması ve vergi adaleti sağlanmasında vergi incelemesi önemli bir yere sahip olmaktadır.

Vergi incelenmesinin önemi mali açıdan olduğu gibi vergi tekniği açısından da söz konusu olmaktadır. Şöyle ki ikmalen, re'sen ve idarece tarh ile ceza kesilmesi gereken hâllerde vergi incelemesine ihtiyaç duyulmaktadır (Baykara, 2007: 6). Vergi incelemesi ayrıca mükellefe her an incelemeye tabi olacağını düşündürmesi hâlinde mükellefin vergi ile ilgili işlemlerini aksatmadan düzenli ve eksiksiz şekilde yerine getirmesi yönünde mükellefi motive edebilmektedir.

Vergi incelemesi iktisadi açıdan da önem taşımakta olup vergi incelemelerine bağlı olarak elde edilen gelirler makroekonomik istikrarın sağlanmasına ve bütçe açıklarının kapatılmasına yardımcı olmaktadır. Bunların yanı sıra vergi incelemesi, kayıt dışı ekonominin azaltılması, ticarete haksız rekabetin önlenmesi ve gelir dağılımındaki adaletsizliğin giderilmesi gibi hususlarda da katkı sunmaktadır (Gezgin, 2019: 36).

2. VERGİ USUL KANUNU'NDA VERGİ İNCELEMESİYLE İLGİLİ YASAL DÜZENLEMELER

213 sayılı Vergi Usul Kanunu'nda da “Vergi İncelemesi” birinci kitap yedinci kısım ikinci bölümde 134-141. maddelerde düzenlenmektedir. Buna göre vergi incelemesi ile ilgili temel bilgi ve açıklamalara söz konusu kanun maddelerinde yer verilmektedir. Bu kapsamda 134. maddede vergi incelemesinin amacı “Vergi incelemesinden maksat, ödenmesi gereken vergilerin doğruluğunu araştırmak tespit etmek ve sağlamaktır.” şeklinde ifade edilmektedir. VUK'un 135. maddesinde ise vergi incelemesi yapmaya yetkili olanların hangi kişiler oldukları şu şekilde ifade edilmiştir; “Vergi incelemesi; Vergi Müfettişleri, Vergi Müfettiş Yardımcıları, ilin en büyük mal memuru veya vergi dairesi müdürleri tarafından yapılır. Gelir İdaresi Başkanlığının merkez ve taşra teşkilatında müdür kadrolarında görev yapanlar her hal ve takdirde vergi inceleme yetkisini haizdir.”. VUK md. 136'da ise vergi incelemesi yapanların yanlarında yetkili olduklarını gösteren fotoğraflı resmi kimlik belgesi bulundurmaları ve gittikleri yerde işe başlamadan önce kimliklerini ilgili kişilere ibraz etmeleri gerektiği ifade edilmektedir. Madde 137'de vergi kanunlarına göre defter ve hesap tutmak, evrak ve vesikaları muhafaza ve ibraz etmek mecburiyetinde olan gerçek ve tüzel kişilerin incelemeye tabi oldukları belirtilmektedir. Madde 138'de inceleme yapılacak zamanın kişilere önceden bildirilmesinin zorunlu olmadığı ve incelemenin tarh zamanaşımı süresi dolmadan önce her zaman yapılabileceği ifade edilmektedir. Madde 139'da incelemelerin esas olarak vergi dairesinde yapılacağı, mükellef ve vergi sorumlusunun talep etmesi ve iş yerinin müsait olması hâlinde

incelemenin iş yerinde de yapılabileceği belirtilmektedir. Vergi incelemesi ile ilgili en geniş açıklamalara “İncelemede uyulacak esaslar” başlığı altında madde 140’ta rastlamak mümkündür. Buna göre incelemeye tabi olana, vergi incelemesinin konusunu ve incelemeye başlanıldığı hususunu bir yazıyla bildirilmeli, incelemenin iş yerinde yapılması halinde inceleme yapılanın izni olmadıkça resmi çalışma saatleri dışında inceleme yapılamayacağı, inceleme bittiğinde bunun yapıldığını gösteren bir belgenin inceleme yapılarına verilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Bunların yanı sıra inceleme elemanlarının vergi kanunlarıyla ilgili kararname, tüzük, yönetmelik, genel tebliğ ve sirkülere aykırı vergi inceleme raporu düzenleyemeyecekleri, tam incelemenin en fazla bir yıl, sınırlı incelemenin en fazla altı ay, katma değer vergisi iade incelemelerinde ise incelemenin en fazla üç ay içinde tamamlanması gerektiği, bu süreler içinde incelemenin tamamlanmaması halinde ise tam ve sınırlı incelemelerde altı ayı, katma değer vergisi iade incelemelerinde ise iki ayı geçmemek üzere ek süre talep edilebileceği ifade edilmektedir. Ayrıca inceleme sonucunda düzenlenen inceleme raporlarının ilgili rapor değerlendirme komisyonları tarafından değerlendirilecekleri belirtilmektedir. VUK 141. madde ise inceleme tutanakları ile ilgili açıklamalara yer verilmektedir. Buna göre inceleme sırasında gerekli görülen durumlarda vergilendirme ile ilgili olaylar ve hesap durumları ayrıca tutanaklar ile kayıt altına alınabilmekte, bu amaçla düzenlenen tutanakların bir örneğinin incelemeye tabi tutulan kimseye bırakılması gerektiği ifade edilmektedir. İlgililerin tutanakları imzalamak istemedikleri durumlarda ise vergilendirme ile ilgili olaylar ve hesap durumları içeren defter veya vesikalara el konulacağı ve inceleme sonucunda tarh edilen vergiler ve kesilen cezalar kesinleşinceye söz konusu defter veya vesikaların geri verilmeyecekleri, buna karşın defterlerin suç delili olmaması koşulu ile ilgililerin dilediklerinde tutanakları imzalayarak defter ve vesikaları geri alabilecekleri belirtilmektedir.

3. VERGİ İNCELEMESİNİN İŞLEVLERİ

Vergi incelemesi, vergiye tabi olanların vergi kanunlarından doğan yasal yükümlülüklerini yerine getirmelerini sağlamak için etkili bir araç olarak görülmektedir (Akkara ve Gencel, 2016: 28-30). Bu yüzden ki vergi sistemlerinin vazgeçilmez parçalarından biri olan vergi incelemesi son derece önemli işlevlere sahip olmaktadır. Vergi incelemesinin işlevleri araştırma, önleme ve düzeltme olmak üzere üç gruptan meydana gelmektedir.

3.1. Araştırma İşlevi

VUK’un 134. maddesinde de ifade edildiği üzere vergi incelemesi ödenmesi gereken vergiye dair bir araştırma içermekte, araştırma kapsamında ödenecek

vergi tutarının doğruluğunu tespit etme amacı incelemeye tabi olanın defter ve kayıtlarındaki hata ve hileler tespit edilmeye çalışılmaktadır (Nas, 2012: 1307-1336). Arayıcı veya bulucu olarak da ifade edilen araştırma işlevi aynı zamanda beyan usulünün tamamlama rolünü de etkilemektedir (Mert, 2009: 8). Araştırma, vergi incelemesinin temel işlevi olup bu işlev yerine getirildiği takdirde diğer işlevler de yerine getirilecektir. Araştırma işlevinin sağlanamaması durumunda ise vergi kanunlarına aykırı davranışlar tespit edilemeyecek dolayısıyla da vergi kanunlarına dayanan tarh ve ceza işlemleri gerçekleşmeyecektir (Soydan, 2015: 44). Bu nedenle araştırma işlevi tam anlamıyla gerçekleştirilmeden diğer işlevler yerine getirilse bile etkin bir vergi incelemesinden söz edilmemektedir (Gez, 2011: 49). Anlaşıldığı üzere vergi incelemesinin öncelikli işlevi araştırma olmaktadır. Araştırma işlevi sayesinde vergi kayıp ve kaçaklarına neden olan işlemlerin ortaya çıkarılmaları mümkün olmakta iken aksi durumda söz konusu işlemlerin tespit edilmeleri neredeyse imkânsız olmaktadır.

3.2. Önleme İşlevi

Vergi incelemesinde önleme işlevinin amacı isminden de anlaşılacağı üzere vergilendirme işlemlerinde herhangi bir hata ve hilenin oluşmasını engellemektir (Merter, 2004: 12). Vergi incelemesinde önleme; araştırma işlevi çerçevesinde elde edilen bulgular dâhilinde ortaya çıkarılan hukuk dışı durumun cezalar aracılığıyla caydırılması ve muhtemel vergi kaçırma davranışının engellenmesidir (Nas, 2012: 1307-1336). Vergi incelemesi, oran etkinliği ve inceleme niteliği çerçevesinde mükelleflerde incelenme olasılığının göz ardı edilemediği sayı ve nitelikte yapıldığı takdirde mükellefin suç girişimlerini engellemek suretiyle önleyicilik ve caydırıcılık sağlayabilmektedir (Soydan, 2015: 44). Bir diğer ifadeyle vergi incelemesinin önleyici işlevinin olumlu sonuçlar doğurması için incelemelerin mükelleflerde her an denetlenebilme algısına neden olacak şekilde belli aralıklarla yapılmasına ihtiyaç duyulmakta, böylelikle mükelleflerin doğru ve eksiksiz beyanda bulunmaları sağlanarak vergi incelemesinin önleme işlevi gerçekleşmektedir (Pehlivan ve Gökbnar, 2010: 184). Bu durumda vergi incelemesinin önleme işlevi sayesinde mükellefler incelenme ihtimallerini ve incelenmeleri durumunda karşılaşacakları cezai müeyyideleri göz önünde bulundurarak vergi kanunlarına aykırı davranışlarda bulunmayabilmektedirler.

3.3. Düzeltme İşlevi

Vergi incelemesinin düzeltme işlevi, vergileme konusunda yeteri kadar bilgi sahibi olmayan mükellefin bilgi eksikliğinden ötürü ortaya çıkan hatalarının

düzeltilerek kendisine yardımcı olunması hususundadır. Kasıt ve hile içermeyen hatalardan dolayı mükellefin ihtar edilmesi halinde bilgi sahibi olan mükellef gelecekteki davranışlarında bilinçli hareket edecek ve hata yapmamaya özen gösterecektir (Akdoğan, 2017: 25). Bu durumda vergi incelemesi aracılığıyla mükellefi aydınlatan ve bilgilendiren açıklamalar çerçevesinde mükellefe yapıcı eleştiriler sunulması durumunda mükellefin hatalarını düzeltilmesine olanak sağlanabilmektedir (Soydan, 2015: 44). Öyleyse vergi incelemesinin düzeltme işlevi, mükelleflerin istemeyerek yapmış oldukları ciddi boyutlara varmayan hataların farkına varmalarına ve söz konusu hataları düzeltmelerine imkân sağlamakta bu yönüyle de mükelleflerde hataları tekrarlamamaları yönünde farkındalık oluşturmaktadır.

4. VERGİ İNCELEMESİNİN İŞLEVSELLİĞİYLE İLGİLİ SORUNLAR

Vergi sistemlerinde denetim olgusunun en büyük parçasını oluşturan vergi incelemesinin işlevsel olması, bir diğer ifadeyle incelemenin aksaklıklara maruz kalmaksızın faaliyet göstererek incelemeden maksimum fayda elde edilmesi arzu edilse de vergi incelemesinin işlevselliği ile ilgili belli başlı pek çok sorun bulunmaktadır.

4.1. İnceleme Oranı Düşüklüğü

VUK kapsamında vergi idaresine, vergiyi doğuran olayı ve yükümlülükle ilgili hususları meydana çıkarmak ve beyannamelerde verilen bilgilerin doğruluğunu teyit etmek amacıyla tanınan en önemli hukuki imkân vergi incelemesidir. Vergi incelemesinin işlevselliği hakkında bilgi verebilecek en önemli göstergelerden biri inceleme oranıdır (Tekin, 2003: 69). İncelenen mükellef sayısının toplam mükellef sayısı içerisindeki payının yüzde olarak düşük seyretmesi vergi incelemesinin işlevselliğinin azaldığına dikkate çekmektedir. Şöyle ki inceleme oranının düşük olması toplam mükellef içerisinde sınırlı sayıda mükellefin incelemeye tabi tutulmuş olduğuna işaret etmektedir. İnceleme oranının düşük olduğunun farkında olan mükellefler ise incelemeye tabi olma ihtimallerinin düşük olduğundan hareketle vergiye daha az uyum sağlayacak şekilde davranış sergileyebilmektedirler. Bu nedenle mümkün olduğu kadar inceleme oranlarında yüksek seviyelere ulaşılması vergi incelemesinin işlevlerini tan anlamıyla gerçekleştirebilmesi açısından hayati önem taşımaktadır. Öte yandan VUK'un 114. maddesinde düzenlenen tarh zamanaşımı kapsamında vergi alacağının doğduğu takvim yılını takip eden yılın başından itibaren beş yıl içinde tarh ve tebliğ edilemeyen vergiler tahakkuk zamanaşımına uğramakta ve beşinci yılın sonunda vergi idaresi vergiyi tarh

etme hakkını kaybetmektedir. Bu durumda vergi incelemesi yapabilmek açısından idare sınırlı bir zamana sahip olduğu için söz konusu sınırlı zaman aralığında idarenin olabildiğince fazla sayıda mükellefi incelemeye tabi tutması dolayısıyla da yüksek inceleme oranlarına ulaşması gerektiği anlaşılmaktadır. Ülkemizde vergi inceleme oranlarının yıllar içerisindeki seyri hakkında fikir sahibi olmak amacıyla Tablo 1 oluşturulmuştur. Tablo 1’de 2012-2022 dönemi ilgili yıllarında⁴ aktif gelir ve kurumlar vergisi mükellef sayıları toplamından oluşan mükellef sayısı, incelenen mükellef sayısı ve incelenen mükellef sayısının toplam mükellef sayısına oranlanması suretiyle elde edilen inceleme oranlarına yer verilmektedir.

Tablo 1: Yıllar İtibariyle İncelenen Mükellef Sayıları ve İnceleme Oranları (2012-2022)

Yıllar	Mükellef Sayısı	İncelenen Mükellef Sayısı	İnceleme Oranı
2012	2.422.975	46.845	%1,93
2013	2.460.281	71.352	%2,90
2014	2.472.658	55.284	%2,24
2015	2.527.084	58.676	%2,32
2016	2.541.016	49.817	%1,96
2017	2.636.370	44.182	%1,68
2018	2.727.208	44.376	%1,63
2019	2.813.452	40.763	% 1,45
2020	3.004.329	47.597	% 1,58
2021	3.221.894	54.065	% 1,68
2022	3.433.964	77.610	% 2,26

Kaynak: Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı’nın Yıllık Faaliyet Raporlarından (2012-2022) faydalanılarak hazırlanılmıştır.

Tablo 1’de yer verildiği üzere Türkiye’de mükellef sayısında her yıl düzenli olarak artış yaşanmasına rağmen inceleme oranlarında kendinden önceki yıllara kıyaslandığında bazı yıllarda artış, bazı yıllarda azalış olduğu görülmektedir. Bu bağlamda 2014, 2016, 2017, 2018 ve 2019 yıllarında kendinden önceki yıllara göre inceleme oranlarında azalış, 2013, 2015, 2020, 2021 ve 2022 yılında ise artış yaşandığı anlaşılmaktadır. Her ne kadar 2013, 2015, 2020, 2021 ve 2022 yıllarında inceleme oranlarında artış yaşanmış olsa da söz konusu artışların 2013 ve 2022 yılları haricinde istenilen seviyede gerçekleşmemiş oldukları

⁴ Ülkemizde çeşitli vergi denetim birimleri 2011 yılında 646 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile kurulan Vergi Denetim Kurumu Başkanlığı (VDKB) bünyesinde tek bir çatı altında toplanmış olduğu ve VDKB 2012 yılından itibaren düzenli olarak her yıl faaliyet raporu yayınlamakta olduğu için Tablo 1’de 2012-2022 yıllarına ait VDKB faaliyet raporlarında paylaşılan vergi incelemelerine ilişkin istatistiki göstergelere yer verilmektedir.

Vergi Denetim Kurulu (VDK) faaliyet raporlarında incelenen mükellef sayısı ile ilgili performans hedefi sonuçlarından anlaşılmaktadır.

Tablo 2: İncelenen Mükellef Sayısındaki Artış Oranı Bakımından VDK Performans Hedefi Sonuçları (2013-2017)

Yıl	Hedef (%)	Yıl Sonu Gerçekleşmesi (%)	Gerçekleşme Oranı (%)	Sapma Oranı (%)	Sonuç
2013	10,00	52,00	520,00	420,00	Hedefe ulaşılmıştır
2014	10,00	-13,00	-130,00	-230,00	Hedefe ulaşılamamıştır
2015	10,00	6,13	61,30	-38,70	Hedefe ulaşılamamıştır
2016	10,00	-4,56	-45,60	-145,60	Hedefe ulaşılamamıştır
2017	10,00	-16,59	-165,90	-265,90	Hedefe ulaşılamamıştır

Kaynak: Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı'nın Yıllık Faaliyet Raporlarından (2012-2022) faydalanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 2'de yer verildiği üzere 2013-2017 dönemindeki ilgili yıllarda incelenen mükellef sayısındaki artış oranı bakımından performans hedefi %10 olarak belirlenmiş, ancak sadece 2013 yılında hedefe ulaşılmış, dönem içerisindeki diğer yıllarda hedefe ulaşılamamıştır. 2013 yılı faaliyet raporunda mükellef seçimine yönelik risk analiz uygulamalarında hem sorgulara esas senaryo sayısının artırılması hem de teknolojiden daha etkin yararlanılması hedefe ulaşılmasının temel sebebi olarak belirtilmiştir. 2014 yılı faaliyet raporunda ise mesleğe yeni başlayan vergi müfettiş yardımcılarının eğitimi verilmesi amacıyla işgücünün yaklaşık %14'lük kısmının ayrılmış olması inceleme oranının bir önceki yıla kıyasla düşmesi ve hedefe ulaşılamamasının sebebi olarak belirtilmiştir. 2015 yılı faaliyet raporunda inceleme oranı 2014 yılına kıyasla oldukça sınırlı düzeyde artış göstermiş olsa da %10 olarak belirlenmiş hedefe ulaşamadığı, bunun nedeninin ise riskli bulunan mükelleflerin ilave dönemlerinin de ayrı bir görevlendirme ile vergi incelemesine alınması olduğu belirtilmiştir. 2016 faaliyet raporunda inceleme oranının bir önceki yıla kıyasla düşmesi ve hedefe ulaşılamamasının sebebi olarak 6736 sayılı Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılmasına İlişkin Kanun hükümlerine uygun olarak matrah ve/veya vergi artırımını başvurusunda bulunan mükellefler nezdinde yürütülen vergi incelemesine devam edilmemesi ve dolayısıyla cari yılda vergi incelemesi konusunda yapılan görevlendirmelerin bir kısmının 6736 sayılı kanun gereğince sonlandırılmış olması gösterilmiştir.

2017 yılı faaliyet raporunda inceleme oranının bir önceki yıla kıyasla düşmesi ve hedefe ulaşılamamasının sebebi olarak 6736 sayılı Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılmasına İlişkin Kanun'un 5. maddesi ile mükelleflerin; Gelir Vergisi, Kurumlar Vergisi, Gelir/Kurumlar (Stopaj) Vergisi ve Katma Değer Vergisine ilişkin, vergi türlerine göre matrahlarını öngörülen oranlarda artırmaları ve/veya belli bir oranda vergi ödemeleri hâlinde, bu vergi türleri nedeniyle vergi incelemesi ve vergi tarhiyatı yapılmayacağı hükmüne istinaden yürütülen vergi incelemelerine devam edilememesi ve dolayısıyla cari yılda vergi incelemesi konusunda yapılan görevlendirmelerin bir kısmı sonlandırılmış olması gösterilmiştir.

Tablo 3: İncelenen Mükellef Sayısındaki Artış Miktarı Bakımından VDK Performans Hedefi Sonuçları (2018-2022)

Yıl	Hedef (Adet)	Yıl Sonu Gerçekleşmesi (Adet)	Gerçekleşme Oranı (%)	Sapma Oranı (%)	Sonuç
2018	55.000	44.376	80,68	-19,32	Hedefe ulaşılamamıştır
2019	55.000	40.763	74,11	-25,89	Hedefe ulaşılamamıştır
2020	60.000	47.597	79	-21	Hedefe ulaşılamamıştır
2021	65.000	54.065	83,18	-16,82	Hedefe ulaşılamamıştır
2022	70.000	77.610	110,87	10,87	Hedefe ulaşılmıştır

Kaynak: Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı'nın Yıllık Faaliyet Raporlarından (2012-2022) faydalanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 3'te yer verildiği üzere 2018-2022 dönemindeki ilgili yıllarda incelenen mükellef sayısındaki artış miktarı bakımından çeşitli performans hedefleri belirlenmiş, ancak sadece 2022 yılında hedefe ulaşılmış, dönem içerisindeki diğer yıllarda hedefe ulaşılamamıştır. 2018 yılı faaliyet raporunda inceleme oranındaki azalışın ve hedefe ulaşılamamasının sebebi olarak 7143 sayılı Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılmasına İlişkin Kanun'un 5. maddesi ile mükelleflerin; Gelir Vergisi, Kurumlar Vergisi, Gelir/Kurumlar (Stopaj) Vergisi ve Katma Değer Vergisine ilişkin, vergi türlerine göre matrahlarını öngörülen oranlarda artırmaları ve/veya belli bir oranda vergi ödemeleri halinde, bu vergi türleri nedeniyle vergi incelemesi ve vergi tarhiyatı yapılmayacağı hükmüne istinaden yürütülen vergi incelemelerine devam edilememesi ve dolayısıyla cari yılda vergi incelemesi konusunda yapılan görevlendirmelerin bir kısmı sonlandırılmış olması gösterilmiştir. 2019 yılı

faaliyet raporunda inceleme oranındaki azalışın ve hedefe ulaşamamasının sebebi olarak geçmiş yıllara nazaran, yasal süresi bir yıl olan tam inceleme türünde incelenen mükellef sayısı ile incelemeye alınan büyük ölçekli mükellef sayısının artması dolayısıyla, kapsamlı incelemelerin sayısındaki artış gösterilmiştir. 2020 yılı faaliyet raporunda inceleme oranı 2019 yılına kıyasla sınırlı düzeyde artış göstermiş olsa da %10 olarak belirlenmiş hedefe ulaşamadığı, bunun nedenin ise Covid-19 salgını olduğu belirtilmiştir. 2021 yılı faaliyet raporunda inceleme oranı 2020 yılına kıyasla sınırlı düzeyde artış göstermiş olsa da %10 olarak belirlenmiş hedefe ulaşamadığı, bunun nedenin ise Covid-19 salgını ve 7326 sayılı Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun kapsamında yapılacak “Matrah Artırımı” uygulaması olduğu belirtilmiştir. 2022 yılı faaliyet raporunda incelenen mükellef sayısı bakımından belirlenen performans hedefine ulaşılmış olduğu, bu kapsamda VDKB'nın faaliyet gösterdiği 11 yıllık dönem içerisinde incelenen mükellef sayısı bakımından en yüksek değere ulaşıldığı belirtilmiştir.

4.2. Mevzuat Kaynaklı Sorunlar

Sosyal ve toplumsal hayattaki değişimler karşısında yasal boşluklar oluşmaması için mevzuatta değişiklikler yapılması kaçınılmaz olmaktadır. Vergi mevzuatında sık sık değişiklikler yapılması, zaten karışık olan mevzuatın yeterli ölçüde kavranamamasına ve mevzuatta boşluklar oluşmasına yol açmaktadır. Bu durum, sadece mükellefler için değil, vergilendirme işlemine taraf olan muhasebeciler, vergi yargısı ve denetim elemanları için de sorun hâline gelmektedir (DPT, 2007: 9-10).

Uygulanabilirlik açısından vergilerin basit ve anlaşılır bir yapıya sahip olması gerekmektedir. Nitekim vergileme ilkelerinden biri olan belirlilik ilkesi gereği, her mükellefin ödeyeceği vergi tutarını, ödeme vaktini ve şeklini tereddüt bırakmayacak net bir biçimde önceden bilmesi gerekmektedir. Söz konusu ilkenin başarılı bir şekilde gerçekleşebilmesi için, vergi kanunlarının anlaşılabilir ve basit olmalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Vergi mevzuatının karmaşık ve uygulanması zor bir yapıda olması halinde bu durum vergi kayıp ve kaçaklarının meydana gelmelerine zemin hazırlamak suretiyle vergi incelemesinin işlevselliğini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Ayrıca vergi mevzuatının sürekli değişikliğe uğraması da vatandaşların ve uygulayıcıların vergi mevzuatını takip etmesini zorlaştırarak kayıt dışı faaliyetlerin artmasına neden olabilmektedir (Yücel, 2016: 28-30).

4.3. Vergi Afları

Vergi afları, devletin tek taraflı olarak vergi alacaklarından vazgeçmesi anlamına gelmektedir. Vergi afları ile tarh edilen vergiler ile kesilen cezalar ortadan kalkabilmektedir. Diğer bir ifade ile devletin egemenlik yetkisine dayanarak kamu hizmetlerinin finansmanı için topladığı vergilerle ilgili maddi veya şekli vergi ödevlerini zamanında ve eksiksiz bir şekilde yerine getirmeyen mükelleflere uyguladığı yaptırımlardan vazgeçmesi vergi affı kavramına işaret etmektedir (Edizdoğan ve Gümüş, 2013: 100; Öncel vd., 2007: 153). Teorik bir varsayım dâhilinde bütün mükelleflerin af uygulamalarından faydalandıkları düşünüldüğünde vergi incelemeleri bir süreliğine askıya alınacak, böylece bu alandaki nitelikli işgücü atıl bir duruma düşecektir. Sıklıkla çıkarılan vergi affı uygulamaları benzer uygulamaların çok zaman geçmeden tekrar yapılacakları yönünde mükellefleri motive edebilmekte, dolayısıyla da mükelleflerin vergi ödeme konusundaki isteklerini olumsuz şekilde etkileyebilmektedir (Yeşilyurt, 2016: 254). Ayrıca vergi afları vergi denetiminde yapılacak bir hesaplamada sapmalar oluşturabilmektedir. Şöyle ki af dönemlerinde vergi incelemelerine yönelik tahminler dikkate alınarak yapılan hesaplamalarda toplam vergi geliri, vergi yükü ve inceleme oranları gibi değişkenler normalden çok daha fazla sapma gösterebilmektedir (Ekici, 2009: 210). Nitekim incelenen mükellef sayısı ile ilgili VDK performans hedefi sonuçlarında 2016 ve 2017 yılları için 6736 sayılı yeniden yapılandırma kanunu, 2018 yılı için 7143 sayılı yeniden yapılandırma kanunu ve 2020 yılı için 7326 sayılı yeniden yapılandırma kanunu ilgili yıllar için belirlenmiş olan hedeflere ulaşılamamasında sebep olarak gösterilmiştir.

4.4. Uzlaşma ve Cezalarda İndirim Müesseselerinin Varlığı

Uzlaşma müessesesi, vergi mahkemelerine başvurulmadan mükellef ile vergi idaresinin vergi cezaları ve vergilerin ödenmesi konularını aralarında anlaşarak çözmelerine yönelik bir uygulamadır. Vergi uyuşmazlıklarının çözümünde barışçıl yollar olarak ifade edilen yollardan biri olan uzlaşma, vergi idaresi ile mükellef arasındaki anlaşmazlığın tarafların rızası ile kısa sürede ve düşük maliyetle çözüme kavuşturulmasına olanak sağlamaktadır. Böylelikle hem mükellef cezasının bir kısmını ödemekten kurtulmakta hem de idare alacağını fazla zaman kaybetmeden biran önce tahsil etmektedir. Uzlaşma müessesinin bahsedilen şekilde vergi ilişkisinin her iki tarafına da faydası olmasına karşın, söz konusu müessese birtakım olumsuzlukları da barındırmaktadır. Şöyle ki uzlaşma müessesesi vergi incelemelerinde uygulanabilecek cezalarda yüksek oranlarda indirim yapılmasına olanak sağladığı için vergi incelemelerinin işlevselliğine önemli ölçüde zarar vermektedir (Beşel, 2017: 144). Ayrıca

uzlaşma sürecinde üzerinde uzlaşılan tutarların belirlenmeleri hususunda herhangi bir standart bulunmaması, uzlaşma sürecinin adaletsizliğine işaret etmektedir. Aynı komisyonların farklı mükellefler için verdikleri farklı kararlar veya farklı komisyonların verdikleri farklı kararlar vergilemede adalet ilkesine ters düşmektedir (Organ, 2008: 169).

Uzlaşma müessesinin vergi incelemesinin işlevselliği üzerinde meydana getirdiği olumsuz etkiye benzer bir etkiyi cezalarda indirim müessesesi de meydana getirmektedir. Vergi cezalarında indirim uygulaması kapsamında mükellefler veya vergi sorumluları adına kesilmiş olan vergi ziyayı cezası, usulsüzlük ve özel usulsüzlük cezaları açısından VUK'un 376. maddesinde yer verilen şartların sağlanması hâlinde kesilen cezaların yarısı veya dörtte biri indirilebilmektedir. Bu durumda cezaların büyük kısımlarının silinebilmeleri mükelleflerin vergi incelemelerine karşı olan ciddiyetleri ile birlikte vergiye uyumlarını azaltabilmektedir.

4.5. İnceleme Elemanı Sayısı ve Elemanların Özel Sektöre Yönelmeleri

İncelemede işlevselliğin sağlanabilmesi hususunda en önemli unsurlardan biri de inceleme ile ilgili yeterli sayıda elemana sahip olunmasıdır. Çünkü fiili ve fiziki olarak inceleme yapabilmek için belirli sayıda görevliye dolayısıyla beşerî sermaye kapsamında nitelikli işgücüne ihtiyaç duyulmaktadır. Ülkemizde inceleme elemanlarının kadro durumları hakkında bilgi sahibi olabilmek için Tablo 4 oluşturulmuştur.

Tablo 4: İnceleme Elemanı Kadro Durumu (2012-2022)

Yıl	Vergi Başmüfettişi		Vergi Müfettişi		Vergi Müfettiş Yrd.		Doluluk oranı (%)
	Dolu	Boş	Dolu	Boş	Dolu	Boş	
2012	367	622	2.502	3.592	1.889	5.266	33,42
2013	326	565	2.714	2.730	2.508	5.397	38,96
2014	295	596	3.121	2.323	5.796	2.109	64,69
2015	288	1.601	3.556	2.188	5.360	1.245	64,64
2016	239	1.650	3.018	3.226	5.244	861	59,71
2017	219	1.670	2.868	3.626	5.156	699	57,89
2018	220	1.669	2.822	3.672	5.220	1.635	54,22
2019	205	1.684	4.260	3.929	3.677	1.483	53,43
2020	203	1.686	6.053	5.079	1.691	526	52,15
2021	1.164	725	5.588	5.544	981	1.236	50,75
2022	2.096	959	4.679	5.977	673	854	48,88

Kaynak: Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı'nın Yıllık Faaliyet Raporlarından (2012-2022) faydalanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 4'teki kadro durumlarındaki gelişmeler değerlendirildiğinde vergi başmüfettişi, vergi müfettişi ve vergi müfettiş yardımcısı kadrolarında incelenen 2012-2022 dönemindeki bütün yıllarda boş kadroların oldukları, boş kadro sayılarının yıllar içerisinde artış ve azalış gösterdikleri, bazı yıllarda ise boş kadro sayılarının dolu kadro sayılarından fazla oldukları dikkat anlaşılmaktadır. Tablo 4'teki doluluk oranı göstergesi dikkate alındığında ise en düşük yüzdenin 2012 yılına ait olduğu, en yüksek yüzdenin ise 2014 yılına ait olduğu görülmektedir. Yıllar itibariyle doluluk oranları dikkate alındığında hiçbir zaman %65 oranına ulaşamadığı, hemen hemen her yıl inceleme elemanı kadrolarının neredeyse yarıya yakının boş kaldığı anlaşılmaktadır. Bu durum ise önemli sayıda inceleme elemanına ihtiyaç duyulduğuna işaret etmektedir.

Vergi inceleme elemanları, sahip oldukları nitelikler ve icra ettikleri meslek göz önünde bulundurulduğunda hem kamu sektöründe hem de özel sektörde çalışma fırsatına sahip olmaktadır. Bu durumun bir sonucu olarak özel sektörde faaliyet gösteren bazı kurumlar vergi inceleme elemanlarını bünyelerine katmak için cazip imkânlar sunmakta, vergi inceleme elemanları özel sektörde daha iyi iş olanaklarına sahip oldukları takdirde tercihlerini özel sektörden yana kullanabilmektedirler. Bu ise vergi inceleme ve denetim sürecinde önemli bir boşluğa neden olacak şekilde vergi denetim kurulunu personel kaybetme sorunu ile karşı karşıya bırakabilmektedir. Bu nedenle vergi denetiminde görevli yetişmiş nitelikli iş gücünün maddi kaygılardan dolayı özel sektöre yönelmesi inceleme sürecinin etkinliği ve verimliliği üzerinde maalesef olumsuz etkilere neden olabilmektedir.

4.6. Vergi Bilinci ve Vergi Ahlakı Kavramlarının Özümselememiş Olması

Vergi idaresi ne kadar verimli ve etkili olursa olsun, vergi mevzuatı ne kadar mükemmel olursa olsun, kayıt dışı ekonominin önlenmesi ancak toplumda vergi bilinci ve ahlakının yerleşmesiyle mümkün olabilmektedir (Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı 2008-2010, 2009: 44). Bu nedenle bireylerin vergi bilinci ve vergi ahlakı kavramlarını tam olarak içselleştirmemiş olmaları incelemede işlevselliği azaltan bir sebep olabilmektedir. Vergilemede başarının sürekli kılınmasının en temel şartı mükelleflerde vergi ödeme bilincinin yerleşmesi ve vatandaşların vergi ahlakına sahip olmalarıdır. Mükellefte vergi bilincinin yerleşmesi için vatandaşın verginin haklılığına inanması gerekmektedir. Vergi ahlakına sahip olunması için de vatandaşların vergi kanunlarına uyma konusunda istekli olmaları gerekmektedir (DPT, 2001: 66). Toplumdaki bireylerin vergi yükünün adil dağıtıldığına ve vergi gelirlerinin kamu hizmetleri için harcandığına dair inançlarını kaybetmeleri, vergi idaresi ve vergi yargısına güven duymamaları gibi etkenler vergi bilincinin aşınmasına neden olmaktadır (Kumluca, 2003: 94-95). Vergi bilinci ile birlikte anlam ifade eden bir diğer olgu olan vergi ahlakı çerçevesinde mükelleflerin vergi kanunlarına uyum sağlayacak şekilde tutum ve davranış sergilemeleri beklenilmektedir (Taytak, 2016: 1940). Vergi bilincine ve vergi ahlakına sahip olmayan mükellefler vergi kanunlarına aykırı hareket edecekleri için incelenecek mükellef ve işlem sayısına bağlı olarak vergi denetim birimlerinin iş yükleri artış gösterecek ve incelemenin işlevselliği zarar görebilecektir.

4.7. Belge Düzeninin Yerleşmemesi

Vergilendirme ve inceleme sürecinin sağlıklı bir şekilde işleyebilmesinin en önemli şartlarından biri sağlıklı bir belge düzenine sahip olunmasıdır. Sağlıklı belge düzeni; vergileme ile ilgili defter kayıtlarının dayanakları olan belgelerin vergi mevzuatının gerektirdiği şartları taşımaları ve gerçek bir ekonomik ilişkiyi yansıtmalarıdır (Gümü, 2005). Buna karşın eğlence mekânları ve serbest meslek faaliyetleri gibi birçok sektörde resmi olmayan belge kullanımı oldukça yaygın olmaktadır. Müşterilerin talebi üzerine tahsilat makbuzu yerine fatura düzenlenmediği, doktorların muayene ücretlerinde serbest meslek makbuzu yerine tahsilat makbuzu kullandığı ve kıraathanelerin adisyon fişi yerine resmi olmayan belge kullanarak müşterilerini aldatmaya çalıştığı bilinmektedir. Bu gibi durumlarda işletmeler tarafından tahsil edilen para resmi defterlerde kaydedilmemekte, dolayısıyla vergi kaçırılmaktadır (Göksu, 2015: 93). Oysa toplumdaki bütün birey ve kurumlarda belge alma ve belge verme konusunda yerleşmiş bir bilinç düzeyi bulunması durumunda vergiye tabi bütün işlemler belgeler aracılığıyla kayıt altına alınmış olacakları için vergi kaçırma davranışı

büyük ölçüde engellenecek, böylelikle vergi inceleme faaliyetleri ihtiyaç duyulan diğer alanlara yönlendirilerek incelemede işlevsellik sağlanabilecektir.

4.8. Cezaların Caydırıcı Olmaması

Vergi incelemesinin işlevselliği üzerinde önemli bir etkiye sahip olan etmenlerden biri de incelemeler sonucunda ortaya çıkan cezaların caydırıcılık özelliğidir. Şöyle ki cezaların caydırıcı olmaları mükelleflerin vergi kanunlarına aykırı hareketlerini tekrar etmelerini engelleyebilmektedir. Aksi durumda mükellefler vergi kanunlarına aykırı hareketleri sürdürme eğiliminde olabilmektedirler. Bu nedenle mükelleflere vergi incelemesi neticesinde verilen cezaların önleyici ve caydırıcı bir etkisi bulunması gerekmektedir. Vergi incelemelerinde vergi kanunlarına aykırı hareket ettikleri tespit edilenler hakkında gerçekleştirilen eylemin niteliğine bağlı olarak idari para cezası veya hürriyeti bağlayıcı ceza verilmektedir. Vergi ceza hukukunun inceleme alanına giren bu durumlarda kaçakçılık, vergi mahremiyetini ihlâl ve mükellefin özel işlerini yapma gibi ağır nitelikli fiiller vergi suçu olarak kabul edilmekte ve bu eylemlerde bulunanlara hürriyeti bağlayıcı cezalar verilmektedir. Buna karşın vergi suçlarına kıyasla vergi ziyaı, usulsüzlük ve özel usulsüzlük gibi nispeten daha hafif nitelikli fiiller vergi kabahati olarak kabul edilmekte ve bu eylemlerde bulunanlara idari para cezaları verilmektedir.

Vergi kanunlarına aykırı şekilde hareket edenlere verilmesi öngörülen cezaların, caydırıcı özelliğe sahip olmaları hem aykırı hareket eden kişiyi hem de diğer kişileri karşılaştıkları cezanın boyutuna bağlı olarak vergi kanunlarına uygun şekilde davranmaya teşvik etmektedir. Bu bağlamda VUK'un 359. maddesinde düzenlenen kaçakçılık suçuna verilecek cezalarda üst sınırların 15.04.2022 tarih ve 31810 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan 7394 sayılı kanunun 4. maddesiyle artırılmaları cezaların caydırıcı olmaları adına atılmış önemli bir adım olarak değerlendirilebilmektedir. Buna karşın vergi kabahati fiillerini işleyenlere idari para cezası kesilmesi caydırıcılık yönünden sakıncalı olabilmektedir. Şöyle ki vergi kabahati kapsamında fiil gerçekleştirecek olan bir kişi fiilin karşılığı olan cezanın idari para cezası olduğunu bildiği için para cezası ödemeyi göze alarak kabahat fiilini işleme yönünde motive olabilmektedir. Diğer bir ifadeyle cezaların caydırıcı olmamaları kişileri vergi kanunlarına aykırı fiilleri işlemekten alıkoymadığı sürece vergi incelemesine tabi tutulması gereken kişi sayısı artacak ve incelemenin işlevselliği bu durumdan olumsuz etkilenecektir.

4.9. Kayıt Dışı Ekonomi

Bütün sektörleri kapsayan, ölçümü zor ve karmaşık bir olgu olan kayıt dışı ekonomi vergi bağlamında vergi kaçırma veya vergiden kaçınma amacıyla vergi idaresinin bilgi alamayacağı faaliyetleri kapsamaktadır (Kıldış, 2006; Ay, 2006: 58). Kayıt dışı ekonomi isminden de anlaşıldığı üzere kayıt altına alınmayan, tutulması gereken resmi defter ve düzenlenmesi gereken resmi belgelere dayanmayan, çoğunlukla sadece ilişkili taraflar arasında bilinip buna karşın devletin ilgili birimlerinden saklanan ekonomik faaliyetlerden meydana gelmektedir.

Kayıt altına alınmış olmayan bir ekonomik faaliyetin büyüklüğünü ölçmek imkânsız olduğu gibi denetim birimleri söz konusu faaliyete ilişkin herhangi bir bilgiye sahip olmadıkları için kayıt dışı ekonomi faaliyetlerinin denetime tabi tutulmaları da bir hayli zor olmaktadır. Şüphesiz kayıt altına alınmış olan işlemleri vergi kanunları bakımından incelemek, kayıt altına alınmamış işlemleri incelemeye göre daha basit, daha hızlı ve daha güvenilir sonuçlar verecektir. Bu yüzden vergi incelemesinin işlevsel olabilmesi adına öncelikle kayıt dışı ekonomi faaliyetlerinin tespit edilerek ortaya çıkarılmaları, daha sonra ise gerekli denetim sürecinin işletilmesi gerekmektedir.

4.10. Beyan Usulü Kaynaklı Sorunlar

Ülkemizde modern vergilendirme sistemlerinde olduğu gibi vergilendirmede beyan usulü geçerli olmaktadır. Beyan usulünün temelinde ise mükellefe olan güven bulunmakta olup mükellefe olan güvenin oluşmasında mükellefin vergiye olan inancının tam olması belirleyici olmaktadır. Mükellefin vergiye olan inancının çeşitli nedenlerden dolayı zayıf olması halinde bu durum beyan usulü mekanizmasının işlemlerini engellemektedir (Gökbunar vd. 2002: 24).

Beyan usulünde vergilendirmeye kaynak teşkil edecek bilgileri mükellefin kendisi beyanname aracılığıyla vergi dairesine bildirdiği için mükellefçe verilen bilgilerin doğru olması vergi incelemesinin işlevselliği bakımından önem taşımaktadır. Şöyle ki mükelleflerin beyannamelerinde doğru ve tam bilgilere yer verdikleri durumlarda vergi incelemesi herhangi bir soruna rastlanmayacağı için olabildiğince kısa sürede tamamlanacakken beyannamelerde yanlış ve eksik bilgilere yer verilmesi durumunda incelemenin süresi uzayacak böylece daha az sayıda mükellef incelemeye tabi tutulacaktır. Diğer bir anlatımla beyannameler vergi kanunları çerçevesinde olması gerektiği şekilde dolduruldukları takdirde inceleme elemanlarının inceleme işlemleri kolaylaşacak ve inceleme elemanları daha fazla sayıda mükellefi inceleme imkânına sahip olacaklar, aksi takdirde daha az sayıda mükellef incelemeye tabi tutulacak ve incelemenin işlevselliği azalacaktır.

4.11. Muhasebe Meslek Mensuplarının Tutumları

Muhasebe meslek mensupları (SMMM ve YMM), vergi mükellefleri ile devlet arasındaki vergiye dayalı ilişkide önemli bir konuma sahip olmaktadır. Muhasebe meslek mensupları vergi kanunlarının doğru uygulanmalarına aracılık etmek suretiyle kayıt dışı ekonomiyle mücadeleye katkıda bulunabilmektedirler. Buna karşın vergi beyannamelerinde yer verilen bilgilerin doğruluklarını denetlemeyen, denetlese dahi eksik veya hatalı bilgi ve işlemleri düzeltmeyi tercih etmeyen ve mükellefleri vergi kanunlarınca kabul edilmeyen davranışlara teşvik eden muhasebe meslek mensupları da olabilmektedir. Bu nedenle vergi mükelleflerinin belgelerini kayıt altına alan, yasal defterlerini tutan ve vergisel işlemlerine aracılık eden muhasebe meslek mensuplarının takınacakları tutumlar vergi kanunlarına uygun ya da uygun olmayan mükellef davranışları üzerinde belirleyici olmaktadır. Muhasebe meslek mensuplarının mükellefleri vergi kanunlarına uyum sağlayacak şekilde yönlendirmeleri beklenirken vergi kanunlarına aykırı işlemlere izin vermeyerek kayıt dışı işlemlere yönelen müşterilerin taleplerini reddeden meslek mensupları ise zaman zaman mükelleflerini kaybetme riski ile mükelleflerinin istekleri doğrultusunda hareket etme eğiliminde olabilmektedirler. Şöyle ki meslek mensuplarının vergisel yükümlülükleri azaltmak adına yasalara aykırı işlemlere göz yummaları yaygın ve vergi incelemesinin işlevselliğine zarar veren bir sorun olarak görülmektedir. Anlaşıldığı üzere muhasebe meslek mensuplarının vergi ile ilgili işlemlerde vergi incelemesine yardımcı olacak şekilde hareket etmeleri ve mükelleflerini de bu şekilde yönlendirmeleri arzu edilmesine rağmen meslek mensuplarının aksi yönde hareket etmeleri vergi incelemesinin işlevselliğine zarar verecek sonuçlar doğurmaktadır.

5. VERGİ İNCELEMESİNİN İŞLEVSELLİĞİNE ENGEL OLAN SORUNLARA İLİŞKİN ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Vergi incelemesinin işlevselliğine engel olan çok sayıda sorun bulunmakta olup temel sorunlara önceki başlıklar altında yer verilmiştir. Vergi incelmeye etki eden sorunları ortadan kaldırmak veya yol açtıkları olumsuz etkileri minimize etmek için personel sorunlarına ilişkin çözüm önerileri, inceleme oranının düşüklüğüne ilişkin çözüm önerileri ve diğer sorunlara ilişkin çözüm önerileri olmak üzere çeşitli çözüm önerilerine ihtiyaç duyulmaktadır.

5.1. Personel Sorunlarına İlişkin Çözüm Önerileri

Personel sorunları arasında en fazla dikkat çeken sorun inceleme elemanı sayısı ile ilgili olmaktadır. İnceleme ile amaçlanan hedeflere ulaşılabilmesi ve etkinliğin sağlanması için ihtiyaç duyulan inceleme elemanlarının nitelik

bakımından olduğu kadar nicelik bakımından da yeterli seviyede olmaları gerekmektedir. Şöyle ki vergi incelemesinde eleman sayısının yeterli düzeyde olmaması artan mükellef sayısı dikkate alındığında inceleme oranının düşük gerçekleşmesine neden olmaktadır. Nitekim Tablo 1'den de kolayca anlaşılabilirdiği üzere mükellef sayısı her yıl düzenli olarak artmasına rağmen Tablo 4'te yer verildiği üzere inceleme elemanı sayısında her yıl boş kadrolar bulunmakta, kadro doluluk oranları ise sınırlı sayıda eleman ile sınırlı sayıda inceleme yapıldığına işaret etmektedir. Mükellef sayısının yıllar itibariyle istikrarlı bir şekilde arttığı düşünüldüğünde mükellefleri inceleyecek olan işgücünün yani inceleme elemanı sayısının da artırılması gerektiği kolayca anlaşılmaktadır. Bu yüzden personel sorunlarına çözüm önerileri sunmak noktasında öncelikle inceleme elemanları ile ilgili kadroların doldurulmalarına, daha sonra ise mevcut kapasiteyi artıracak şekilde personel alımları yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Personel sorunlarına ilişkin sunulan bir diğer çözüm önerisi, inceleme elemanlarının çalışmak için tercih ettikleri sektör yönelimleri ilgili olmaktadır. İnceleme elemanları sahip oldukları nitelikler bakımından kamu sektörünün haricinde özel sektörde de çalışabilme imkânına sahip oldukları için kendilerine özel sektörde daha iyi çalışma şartları sunulması halinde tercihlerini özel sektörden yana kullanabilmektedirler. Bir diğer ifadeyle inceleme elemanları özel sektörde daha iyi ekonomik koşullar elde edilebileceği düşüncesiyle özel sektörde yeminli mali müşavirlik⁵ mesleğine yönelebilmektedirler. Bunun haricinde özel denetim ya da danışmanlık şirketleri de inceleme elemanlarını istihdam edebilmektedirler. Her hâlükârda inceleme elemanlarının özel sektöre yönelmeleri kamunun inceleme ile ilgili aktif işgücü sayısını azaltmaktadır. Yeni istihdam edilen personeller belirli bir zaman dâhilinde eğitim sürecine tabi tutuldukları için aktif işgücü sayısındaki azalmanın telafi edilmesi ise zaman almaktadır. Bu yüzden vergi inceleme elemanlarının özel sektörü tercih etmek yerine kamu sektöründe mesleklerini icra etmelerine yönelik olarak inceleme elemanlarına daha iyi ekonomik koşullar sunulabilecek şekilde özlük hakları gözden geçirilmelidir.

5.2. İnceleme Oranının Düşüklüğüne İlişkin Çözüm Önerileri

Vergi incelemesinin işlevselliği hakkında bilgi veren en önemli göstergelerin başında inceleme oranı gelmektedir. İnceleme oranının yüksek olması bütün

---

⁵ İnceleme elemanlarının yeminli mali müşavirlik mesleğini icra edebilmeleri için 3568 sayılı Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu'nun 9. maddesinde yer verilen özel şartları sağlamaları ve 10. maddesinde yer verilen yeminli mali müşavirlik sınavından başarılı olmaları gerekmektedir.

vergi sistemlerinde arzu edilen bir durum olmaktadır. Çünkü inceleme oranı ne kadar yüksek olursa o kadar fazla mükellef incelemeye tabi tutulmuş olmakta ve incelenme ihtimali de bir o kadar artmış olmaktadır. Dolayısıyla sahip olunan imkânlar dâhilinde inceleme oranlarının artırılması denetim açısından son derece önem arz etmektedir. Tablo 1’de yer verilen ülkemizde 2012-2022 dönemi inceleme oranları dikkate alındığında çoğu yılda⁶ inceleme oranının % 2’nin altında gerçekleşmiş olduğu, bu duruma bağlı olarak ilgili dönem ortalamasının ise %1,97 şeklinde gerçekleşmiş olduğu anlaşılmaktadır. İnceleme oranının yükseltilmesi için öncelikle inceleme faaliyetlerinde görevli personellerin yani inceleme elemanlarının sayılarının artırılması gerektiği için inceleme elemanı sayısını artırmaya yönelik önerilerde bulunulması gerekmektedir. Bu kapsamda daha önce de ifade edildiği üzere boş kadroların doldurulmaları ve mevcut kapasitenin artırılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

İnceleme oranının düşüklüğüne ilişkin getirilebilecek bir diğer çözüm önerisi ise teknolojik imkânları kullanma hususunda olmaktadır. Günümüz dünyasında hızla yaşanan teknolojik dönüşüm sürecine bağlı olarak vergi idarelerinin inceleme yaparken inceleme elemanlarına kolaylık sağlayacak program, uygulama, sistem ve yazılımlar geliştirmeleri inceleme oranlarına olumlu anlamda katkı sağlayacaktır. Nitekim bu duruma VDKB bünyesinde hazırlanıp 2022 yılı sonu ile 2023 yılı başından itibaren kullanıma sunulmuş olan Elektronik Veri İbraz Sistemi’ni (e-Viz) örnek gösterebiliriz. Söz konusu sistem yardımıyla vergi müfettişlerinin inceleme için ihtiyacı olan elektronik defter ve belgeler e-Viz ile mükellef tarafından 7 gün 24 saat boyunca sisteme yüklenip müfettişe iletilebilecektir. Yeni bir sistem olan e-Viz taraflara incelemeye konu defter ve belgelerin ibrazı hususunda kolaylık sağlamaktadır. Sistem, 08.05.2023 tarihinden itibaren ülke çapında Ankara, İstanbul, İzmir, Antalya, Bursa, Kocaeli, Konya, Adana ve Gaziantep illerinde faaliyet gösteren toplam 22 denetim daire başkanlığında kullanılmaktadır. e-Viz ile sunulan teknolojik imkanlar dikkate alındığında e-Viz’e benzer sistem, yazılım ve uygulamaların geliştirilerek ve çeşitlendirilerek inceleme sürecine dâhil edilmeleri inceleme sürecinin daha hızlı ve etkin bir şekilde işlemesine dolayısıyla da yüksek inceleme oranlarına ulaşılmasına katkı sağlayacaktır.

İnceleme oranı, vergi incelemesi bakımından en önemli gösterge olmasına karşın maalesef ülkeler arasında oran karşılaştırması yapmak pek mümkün olmamaktadır. Ülkemiz açısından inceleme oranları her ne kadar VDKB tarafından yıllık olarak yayınlanan faaliyet raporlarında paylaşılmakta olsa da Amerika Birleşik Devletleri hariç diğer ülkelerin verilerine sanal ortamda

---

⁶ 2011, 2012, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020 ve 2021

ulaşılabilir değildir. Amerika Birleşik Devletleri tarafından paylaşılan verilerde ise denetleme oranı hesaplamasında kullanılan veri türlerinin ülkemizden farklı olduğu da dikkat çekmektedir. Şöyle ki ülkemizde inceleme oranı; incelenen mükellef sayısı toplam mükellef sayısına oranlanarak elde edilmekteyken, Amerika Birleşik Devletleri'nde denetim sayısı bireysel vergi beyannamesi sayısına oranlanarak elde edilmektedir. Ülkemizde olduğu gibi diğer ülkelerde de inceleme oranlarına ilişkin veri ve açıklamalarda ülkelerin kendi ulusal dillerini kullandıkları varsayımı altında oran karşılaştırması yapılabilmek açısından ilgili veri ve açıklamaların ülkelerin bir araya gelerek oluşturulacakları bir organizasyon dâhilinde ortak bir dil ve ortak veri türleri kullanılarak sanal ortamda paylaşılmaları önerilmektedir.

5.3. Diğer Sorunlara İlişkin Çözüm Önerileri

Vergi incelemesinin işlevselliğine etki eden sorunlara yönelik sunulacak çözüm önerileri kapsamında akıllara öncelikle personel sorunlarına ilişkin sunulan çözüm önerileri ile inceleme oranının düşük olmasına ilişkin sunulan çözüm önerileri gelse de sunulan söz konusu çözüm önerileri dışında diğer sorunların çözümlerine ilişkin de pek çok çözüm önerisi sunmak mümkün olmaktadır.

Vergi mevzuatı ile ilgili sorun dikkate alındığında mevzuatın verginin tarafları açısından olabildiğince basit ve anlaşılır hâle getirilmesi önerilmektedir. Çünkü mevzuatın karışık olması mevzuata göre hareket etmesi gereken mükelleflerin işlerini zorlaştırabilmekte ve vergi ile ilgili işlemlerde hata yapılmasına neden olabilmektedir. Mevzuatın sık değiştirilmeyecek şekilde tutarlı, kolay anlaşılabilir ve uygulanabilir olması vergi incelemelerinde işlevselliğin sağlanmasına yardımcı olacaktır. Mevzuatla ilgili bir değişiklik yapılması durumunda ise söz konusu değişikliğin taraflara değişikliğe kolayca uyum sağlayabilecekleri süre dikkate alınarak bildirilmeleri önerilmektedir. Bu bağlamda, mevzuatta yapılacak değişikliklerin yürürlüğe girmeden makul bir süre öncesinden duyurulması, mükelleflere yeni mevzuata uygun mali planlamalarını yapabilmeleri için fırsat verilmesi, mükelleflerin vergi idaresinden bilgi ve belge taleplerinin yerine getirilmesi ve idarenin hukuka aykırı işlemleri nedeniyle ortaya çıkan mağduriyetlerin giderilmeleri açısından önem taşımaktadır (DPT, 2007: 9-10).

Vergi cezası kesilen mükellefler ile idarenin aralarında cezaların ödenmeleri konusunda anlaşmalarına bağlı olarak cezaların önemli miktarlarda ortadan kaldırdıkları uzlaşma müessesesi ile cezaların VUK'un 376. maddesinde yer

verilen şartların sağlanmaları halinde belirli oranlarda⁷ indirilmelerine imkân tanıyan cezalarda indirim müessesesi, vergi incelemesinin işlevselliğine önemli ölçüde zarar verdikleri için söz konusu müesseselerin yürürlükten kaldırılmaları önerilmektedir. Anlaşılacağı üzere söz konusu iki uygulama ile mükellefler vergi kanunlarına aykırı şekilde hareket etmeleri sonucunda muhatap olacakları cezaların önemli kısımlarını ödemekten kurtulacaklarını bildikleri için vergi kanunlarına aykırı şekilde hareket etmekten çekinmeyebilmektedirler. Bu nedenle adeta yerleşmiş bir af uygulaması haline gelen, vergi kanunlarına aykırı hareket eden mükellefleri adeta ödüllendiren, vergi kanunlarına uygun şekilde hareket eden mükellefleri ise dolaylı olarak cezalandıran uzlaşma ve cezalarda indirim müesseselerinin uygulamadan kaldırılmaları isabetli olacaktır.

Vergi incelemesinin işlevselliğine zarar veren vergi aflarına ülkemizde ortalama her üç yılda bir olacak şekilde sıklıkla rastlamak mümkün olmaktadır (Şenyüz, 2014: 91). Vergi afları vergi alacaklarının devlet hazinesine kazandırılmasına imkân tanınmasına karşın aflara sıklıkla başvurulması mükellefleri sürekli af çıkacağı yönünde beklenti içine sokabilmekte, bu şekilde beklentiye sahip olan mükellefler ise vergi ile ilgili görev ve sorumluluklarını yerine getirmeyebilmektedirler. Bu şekilde davranan mükelleflerin vergi incelemeleri sayesinde tespit edilmeleri ve kendilerine ceza kesilmesi durumunda mükelleflerin çıkarılan bir vergi affından yararlanmaları halinde cezalar kısmen veya tamamen ortadan kaldırılabildikleri için bu durumda vergi incelemesinin işlevselliği sorgulanmaktadır. Bu yönüyle vergi incelemesinin işlevselliği bakımından önemli bir tehdit olan vergi aflarına zorunlu kalınmadıkça başvurulmaması önerilmektedir.

Vergi incelemesinin işlevselliği üzerinde olumsuz etkiye sahip olan bir diğer sorun vergi bilinci ve vergi ahlakı kaynaklı olduğu düşünüldüğünde topluma vergi bilincinin aşılması ve vergi ahlakının yerleştirilmesi önerilmektedir. Vergi bilincinin oluşturulmasında mükelleflerin vergilerin gerekliliğine ve adillğine inanmaları için devletlerin topladıkları vergileri harcarken şeffaf ve mükellefleri sürekli bilgilendirecek şekilde davranmaları gerekmektedir (Tosuner ve Arıkan, 2003: 68; Acar ve Merter, 2004: 10). Vergi ahlakının sağlanmasında ise mükelleflere vergi kanunlarına uyumlu şekilde hareket etme konusunda farkındalık oluşturacak eğitimler verilmesi, bu kapsamda verginin önemine ve kamu harcamaları ile bağlantısına vurgu yapılması gerekmektedir (Çelikkaya, 2020: 84).

---

⁷ İkmalen, resen veya idarece tarh edilen vergiyi veya vergi farkını ve vergi ziyayı, usulsüzlük ve özel usulsüzlük cezalarında kesilen cezanın yarısı, uzlaşmanın vaki olması durumunda üzerinde uzlaşılan cezanın %25'i indirilmektedir.

Belge düzeninin yerleşmemesi vergi incelemesinin işlevselliği üzerinde olumsuz bir etkiye neden olduğu için belge düzeninin yerleşmesine yönelik önlemlerin alınmaları önerilmektedir. Bu doğrultuda öncelikle vergi kanunları uyarınca kullanılmaları zorunlu olan çok sayıdaki belgenin işlemlerde karışıklığa neden olabileceği düşünülerek belge sayısının olabildiğince azaltılması gerekmektedir (Uğur, 2016: 126). Ayrıca işlemlerin kayıt altına alınmaları bakımından kullanılan belgelerin Gelir İdaresi Başkanlığı tarafından onaylanmış olmalarına da özen gösterilmelidir (Göksu, 2015: 93). Bahsedilen önerilere ek olarak vergi kanunlarına göre belge düzenleme zorunluluğu olanlara belge düzenleme alışkanlığı, belge alma zorunluluğu olanlara ve nihai tüketicilere belge alma alışkanlığı kazandırılmalıdır. Belge düzenleme ve alma hassasiyetine sahip olunması aynı zamanda otokontrol sağlayacağı için hem vergi incelemelerinde işlevselliği olumlu anlamda etkileyecek hem de kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin büyük ölçüde önüne geçilmesine imkân tanıyacaktır.

Gerek vergi kabahatleri gerek vergi suçları devlet hazinesine mali anlamda önemli miktarda zarar vermektedir. Bu nedenle cezaların caydırıcılığı ilkesi kapsamında vergi kabahat ve vergi suçlarına verilmesi öngörülen cezaların kanuna aykırı fiilin işlenmesini önleyecek şekilde ağır yaptırımlarla desteklenmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Özellikle vergi kabahatlerine idari para cezaları şeklinde yaptırım uygulanması kişileri kabahat tespit edildiği takdirde cezaya muhatap tutacağı için kişiler işledikleri kabahatin tespit edilme olasılığını ve tespit edilmeleri hâlinde uygulanacak idari para cezasını göz önünde bulundurarak vergi kaçırma konusunda risk alabilmektedirler. Kişilerin vergi kanunlarına aykırı fiillerde bulunmalarını engellemek ve vergi incelemesinin etkinliğini artırmak için vergi kabahatlerine verilen idari para cezalarının caydırıcı olacak miktarlarda artırılmaları veya vergi kabahatlerine de vergi suçlarına verilen cezalara kıyasla daha hafif olacak şekilde hürriyeti bağlayıcı nitelikte cezalar verilmesi yönünde mevzuatın gözden geçirilmesi önerilmektedir.

Kayıt dışı ekonomi aracılığıyla vergi incelemesi dışında bırakılan işlem ve faaliyetler incelemenin etkinliğini zedelemektedir. Çünkü kayıt dışı ekonomi kapsamında gerçekleştirilen işlemler kayıt altına alınmamış oldukları için incelemeye tabi tutulmaları pek mümkün olmamakta bu durum ise normalde incelemeye tabi tutulması gereken toplam işlem sayısını önemli ölçüde azaltmaktadır. Diğer bir ifadeyle inceleme faaliyetleriyle bir yandan vergi kanunlarına uymayan işlemler tespit edilmekteyken, diğer yandan kayıt dışı ekonomi kapsamında gerçekleştirilen faaliyetler inceleme ile hedeflenen sonuçlara ulaşılmasının önünde büyük bir engel oluşturmaktadır. Bu nedenle vergi incelmesinin işlevselliğinden söz edebilmek için kayıt dışı ekonomik

faaliyetleri mümkün olduğu kadar sınırlayacak önlemlerin alınmalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Nitekim Hazine ve Maliye Bakanlığı bakanlık birimlerinden vergi kayıp ve kaçağı ile kayıt dışı ekonomik faaliyetleri araştırmak ve önlenmekle görevli Risk Analiz Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan 2023-2025 Dönemi Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Eylem Planı'nda kayıt dışı ekonomi ile mücadele etmek adına alınacak çeşitli tedbirlere yer verildiği anlaşılmaktadır. Bu kapsamda kayıt dışı ekonomi boyutunun ölçümü ve analizi, toplumsal farkındalık ve gönüllü uyum seviyesinin yükseltilmesi, kurumlar arası iş birliğinin ve veri paylaşımının geliştirilmesi, hukuki, idari ve teknik önlemlerin alınmaları ve denetim kapasitesinin artırılması hususları ön plana çıkmaktadır (Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2022).

Vergilemede en sık kullanılan usullerin başında gelen beyan usulü, vergi mükelleflerinin vergi kanunlarına uygun şekilde tutum ve davranış sergilemeleri hâlinde vergi incelemesinin işlevselliğine katkı sağlamaktayken aksi durumda işlevselliğe zarar vermektedir. Çünkü beyanname vermekle yükümlü kişilerin beyannamelerinde doğru bilgilere yer vermeleri, inceleme elemanlarının inceleme işlemlerini kolaylaştırmakta, dolayısıyla da inceleme elemanları daha fazla sayıda mükellefi inceleme imkânına sahip olabilmektedirler. Aksi durumda beyannamelerde yanlış bilgilere yer verilmesi hâlinde inceleme elemanlarının işleri zorlaşmakta, inceleme elemanları beyannamelerde yer verilmesi gereken doğru bilgiye ulaşmak için ekstra çaba sarf etmekte ve zaman harcamaktadırlar. Bu nedenle beyan usulünden beklenen faydaya ulaşılması ve incelemede işlevsellik sağlanması adına beyanname vermekle yükümlü kişilerin vergilendirme açısından beyannamenin önemi hakkında bilgilendirilmeleri önerilmektedir.

Vergi kanunlarının uygulanmalarına aracılık eden bu yönüyle devlete hizmet edip aynı zamanda yeri geldiğinde mükelleflerin vergi ile ilgili maddi ve şekli vergi ödevlerini yerine getirmelerine yardım eden, yeri geldiğinde mükelleflere vergi ile ilgili konularda yol gösterip danışmanlık hizmeti sunan muhasebe meslek mensuplarının mesleklerini icra ederken maddi kaygı taşımamaları gerekmektedir. Özellikle vergi cezaları hususunda mükelleflerle birlikte taşıdıkları sorumluluk ve vergilendirme açısından mesleklerinin taşıdığı önem göz önünde bulundurulduğunda muhasebe meslek mensuplarının ekonomik açıdan desteklenmeleri gerekmektedir. Birer serbest meslek erbabı olan muhasebe meslek mensupları mükelleflere sundukları hizmet karşılığında gelir elde etmekte, dolayısıyla muhasebe meslek mensuplarının gelir kaynaklarının merkezinde mükellefler yer almaktadır. Maddi kaygı taşımayan bir meslek mensubuna vergi kanunlarına aykırı şekilde hareket etmesi yönünde mükellef tarafından bir talep gelmesi halinde meslek mensubunun gelir kaybetme

düşüncesi içerisinde girmeksizin talebi reddetmesi beklenmektedir. Ancak aksi durumda olan bir meslek mensubunun adeta müşteri kaybetmekten korkarak mükellefin talebini kabul etmesi de mümkün olabilmektedir. Vergi incelemesinin etkinliğine zarar verme ihtimali bu durumun önüne geçilebilmesi için muhasebe meslek mensuplarına maddi kaygı yaşamayacakları imkânların sunulmaları gerekmektedir. Bu kapsamda çeşitli öneriler sunmak mümkün olmaktadır. Örneğin muhasebe meslek mensuplarının sundukları hizmetlerin karşılığı olarak aldıkları ücretlerde iyileştirme yapılması, mesleğinin gerektirdiği etik değerlere sahip muhasebe meslek mensuplarının ödüllendirilmeleri önerilebileceği gibi adeta kamu hizmeti sundukları için meslek mensupları kazançlarının bir kısmının vergi dışında bırakılması önerilmektedir. Sunulan önerilerin hayata geçirilmeleri durumunda muhasebe meslek mensupları görev ve sorumluluklarını yerine getirmeleri konusunda daha da motive olacakları için bu durumun vergi incelemesinin işlevselliğine olumlu anlamda katkı sunması beklenmektedir.

SONUÇ

Ülkemizde ağırlıklı olarak beyan esaslı bir vergi sistemi geçerli geçerli olduğu için sistemin sağlıklı bir şekilde işlemesi konusunda vergi denetimine büyük pay düşmektedir. Çünkü vergilendirme ile belirlenen nihai hedeflere ulaşılması, mükellefler tarafından verilen beyannamelerin doğruluklarına, beyannamelerde yer verilen bilgilerin doğruluklarının tespiti ise denetim faaliyetlerine bağlı olmaktadır. Vergi idaresi bilgi edinme ve denetim faaliyetleri kapsamında çeşitli yollar takip etmekte olup söz konusu yollar içerisinde en etkili olan yol vergi incelemesidir. Vergi incelemesi ile vergi idaresi bünyesindeki inceleme elemanları, mükelleflerce beyan edilmek suretiyle vergilemeye kaynak teşkil eden her türlü bilginin doğruluğunu teyit etmek amacıyla defter, kayıt, belge ve benzerleri üzerinde detaylı araştırmalar yapmaktadır. Bu nedenle vergi incelemesi beyan usulünün bir nevi kontrol mekanizması olmaktadır. Vergi incelemesinin araştırma fonksiyonu yanında önleme ve düzeltme fonksiyonu da bulunmaktadır. Şöyle ki incelemeye tabi olma olasılığı mükellefler açısından vergiye uyum noktasında belirleyici olabildiği gibi incelemenin eğitici yönü mükelleflerin inceleme neticesinde hatalarını düzeltmelerine de imkân sağlamaktadır. Anlaşıldığı üzere vergi incelemesi, özellikle beyan esasına dayanan vergi sistemlerinin vazgeçilmez bir parçası olmaktadır.

Vergi incelemesinin vergi sistemi içerisindeki konumu kadar incelemenin işlevselliği de vergileme ile ilgili mali, sosyal ve ekonomik açıdan belirlenen hedeflere ulaşılmasında önem arz etmektedir. Bu kapsamda vergi incelemesinin

işlevsel olması arzu edilmesine karşın incelemenin işlevselliğine engel teşkil eden türlü sorunlar bulunmaktadır. Vergi incelemesinin işlevselliğine olumsuz anlamda etki eden sorunların başında inceleme oranı düşüklüğü gelmektedir. Tablo 1’de yer verildiği üzere inceleme oranları ülkemizde yıllar itibariyle dalgalı bir seyir izlemekte olup zaman zaman oranlarda önceki yıla kıyaslandığında artış ve azalışlar yaşanmaktadır. Özellikle 2016 yılından 2022 yılına kadar olan yıllarda inceleme oranlarının %2’nin altında gerçekleşmiş oldukları görülmektedir. Tablo 2 ve Tablo 3’te yer verilen incelenen mükellef sayısındaki artış kapsamındaki performans hedeflerinin gerçekleşmelerine ilişkin veri ve açıklamalardan belirlenen hedeflere sadece 2013 ve 2022 yıllarında ulaşılmış olduğu diğer yıllarda ulaşılamamış olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle Tablo 4’te yer verilen ve nispeten düşük seyreden inceleme elemanı kadro doluluk oranları da dikkate alındığında inceleme sayısı ve doğal olarak da inceleme oranının artırılması ile incelemede işlevsellik sağlanmasına yönelik öncelikle boş kadroların ivedilikle doldurulmaları ve mevcut kapasitenin arttırılması önerilmektedir. Öte yandan performans hedeflerine ulaşamamasının nedenleri dikkate alındığında incelemenin işlevselliğine en çok zarar veren bir diğer hususun vergi affı kapsamında değerlendirilebilecek yeniden yapılandırma kanunları olduğu dikkat çekmektedir. Söz konusu yapılandırma kanunları kapsamında hâlihazırda yürütülmekte olan inceleme işlemlerine devam edilmediği için incelemenin işlevselliği bu durumdan ötürü zarar görmektedir. Bu nedenle incelemenin işlevselliğine zarar veren af veya af niteliği taşıyan uygulamaların tercih edilmemeleri önerilmektedir. Ayrıca vergi sisteminde yer verilen uzlaşma ve cezalarda indirim müesseseleri de vergi incelemesinin işlevsel olmasının önünde birer engel olmaktadır. Söz konusu müesseseler mükelleflere cezaların ödenmelerine yönelik önemli avantajlar sağlayarak vergilemede adaleti bozdukları ve cezaların caydırıcılıklarını azalttıkları için vergi incelemesinin işlevselliğine zarar vermektedirler. Bu nedenle uzlaşma ve cezalarda indirim müesseselerinin uygulamadan kaldırılmaları ya da sağladıkları avantajların sınırlandırılmaları önerilmektedir. İncelemenin işlevsellik kazanması hususunda mevzuat kaynaklı sorunların giderilmelerine de ihtiyaç duyulmaktadır. Bu kapsamda mevzuatın sık sık değiştirilmemesi ve kolay anlaşılır ve sade bir yapıya kavuşturulması amacıyla gerekli yasal düzenlemelerin yapılması önerilmektedir. Bunun yanı sıra kayıt dışı ekonomi faktörü de incelemenin işlevselliğine zarar vermekte olup kayıt dışı ekonomi ile etkin bir şekilde mücadele etmek için teknolojinin sunduğu imkânlardan olabildiğince faydalanılması önerilmektedir. Bu kapsamda vergi idaresine incelemelerde zaman, maliyet ve etkinlik açısından önemli avantajlar sağlayacak uygulamaların geliştirmeleri, bu amaçla uygulanmakta olan e-

Beyanname, e-Defter, E-Fatura ve e-Viz gibi uygulamaların çeşitlendirilmeleri ve söz konusu uygulamaları destekleyecek mali ve ekonomik tedbirlerin alınmaları önerilmektedir. Ayrıca cezaların caydırıcılığını artırmak suretiyle incelemenin işlevselliğine katkıda bulunması amacıyla vergi kabahati fiillerine verilen idari para cezalarının miktar bakımından artırılmaları, hatta miktarın büyüklüğüne ve tekrarlanma durumlarına göre üst sınırları vergi suçlarına verilen cezalardan daha düşük seviyede olacak şekilde hürriyeti bağlayıcı ceza ile cezalandırılmaları önerilmektedir. Muhasebe meslek mensuplarının tutumları da vergi incelemesinin işlevselliğinde önemli bir etken olup meslek mensuplarının meslek hayatlarını sürdürürken mükellefleri ekonomik kaygı taşımadan vergi kanunlarına uyum sağlayacak şekilde yönlendirmeleri gerekmektedir. Ayrıca meslek mensuplarının yine ekonomik kaygı ile özel sektöre geçişlerine engel olmak için meslek mensuplarının özlük haklarının iyileştirilmeleri, kazançlarının bir kısmının vergi dışı bırakılması, motive edilmelerine yönelik ödüllendirme sisteminin getirilmesi veya ödenmesine aracılık ettikleri vergiler üzerinden belirli bir oranda pay almaları önerilmektedir. Öte yandan mükelleflerde vergi bilinci ve vergi ahlakı seviyelerinin yüksek olması beraberinde vergi uyumunu da getirmekte olduğu için mükelleflerin vergi bilinçlerini ve vergi ahlaklarını yükseltecek dolayısıyla da vergi incelemesinin işlevselliğine katkı sunacak şekilde araştırma, iletişim ve eğitim faaliyetlerine yer verilmesi önerilmektedir. Vergi incelemesinde işlevselliğin sağlanmasına yönelik olarak bir diğer öneri belge düzeninin yerleşmesine yönelik olup bu kapsamda vergiye tabi işlemlerin kayıt altına alınmaları hususunda en önemli somut araç olarak kabul edilen belgeleri, düzenlenme ve alma alışkanlığı hem alıcı hem satıcı olmak üzere her iki tarafa da kazandırılmalıdır.

REFERANSLAR

- Acar, İ. A. ve Merter M. E. (2004), Türkiye’de 1990 sonrası dönemde vergi denetimi ve vergi denetiminde etkinlik sorunu. *Maliye Dergisi*, 147, 5-27.
- Akdoğan, A. (2017). *Vergi hukuku ve Türk vergi sistemi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Akkara, Ö. ve Gencil, U. (2016). Yükseköğretim öğrencilerinin vergiye yönelik algılarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi örneği. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 8(1), 28-48.
- Ay, E. (2006). Vergi suç ve cezaları. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Baykara, B. (2007). Vergi incelemesi. *Vergi Dünyası*, 313, 10-20.
- Baykara, S. T. (2013). Denetimin ilişkili olduğu disiplinler üzerine bir değerlendirme, *Sayıştay Dergisi*, 90, 97-118.
- Beşel, F. (2017). Türkiye’de vergi denetiminin çeşitli göstergeler ile analizi, *Sayıştay Dergisi*, 107, 65-98.
- Çağlar, K. (2020). *Açıklamalı-içtihatlı vergi usul kanunu ve yorumu*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Çelikkaya A. (2020). Gelişmekte olan ülkelerde vergi ahlakı: OECD raporu çerçevesinde bir değerlendirme, *Sayıştay Dergisi*, 116, 65-89.
- Devlet Planlama Teşkilatı (2001). 8. Kalkınma planı, vergi özel ihtisas komisyonu raporu.
- Devlet Planlama Teşkilatı (2007). 9. Kalkınma planı, vergi özel ihtisas komisyonu raporu.
- Edizdoğan, N. ve Gümüş, E. (2013). Vergi afları ve Türkiye’de vergi aflarının değerlendirilmesi. *Maliye Dergisi*, 164, 99-119.
- Ekici, M. S. (2009). Vergi gelirlerini etkileyen ekonomik ve sosyal faktörler. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 30, 200-223.
- Gez, H. (2011). Türkiye’de kayıt dışı ekonominin önlenmesinde vergi denetiminin rolü ve Afyonkarahisar ilinde faaliyet gösteren mükelleflere yönelik bir uygulama. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar.
- Gezgin, H. (2019). Türkiye’de vergi incelemelerinin vergi kayıp ve kaçakları üzerine etkisi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Gökbunar, R., Tezcan, K. ve Utkuseven, A. (2002). Yeniden yapılanma veya yeniden yapılanma: vergi idaresi ve denetimi için işte bütün mesele bu. *Hesap Uzmanları Vakfı Yayınları*, 13, 22-42.

- Göksu, N. (2015). Kayıt dışı ekonomi ile mücadelede devlet politikaları, 2000-2001 ve 2008 krizlerinin kayıt dışı ekonomiye etkileri, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- Gümüş E. (2005). Defter, kayıt ve belgeler çerçevesinde yapılan vergi denetiminde karşılaşılan sorunlar, *Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi*, 45, <http://www.e-akademi.org/arsiv.asp?sayi=45> adresinden 21 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.
- Hazine ve Maliye Bakanlığı Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı faaliyet raporları (2012-2022). <https://vdk.hmb.gov.tr/vdk-faaliyet-raporlari>
- Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı 2008-2010 (2009). Gelir İdaresi Başkanlığı Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı Yayın no: 87, Ankara.
- Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Eylem Planı 2023-2025 (2022). T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Risk Analizi Genel Müdürlüğü, https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2022/12/Kayit-Disi-Ekonomiyle-Mucadele-Eylem-Plani-2023_2025-1.pdf adresinden 14 Temmuz 2023 tarihinde alınmıştır.
- Kıldış, Y. (2006). Türk vergi hukukunda vergiyi doğuran olay, <http://www.muhasibetr.com/ozelbolum/017/> adresinden 21 Nisan 2023 tarihinde alınmıştır.
- Kumluca, İ. (2003). Vergiye gönüllü uyumu etkileyen faktörler. *Vergi Sorunları*, 180, 91-97.
- Mert, C. (2009). Bilgisayar internet teknolojisinin vergi denetimi üzerine etkisi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.
- Merter, M. E. (2004). Türkiye’de vergi denetimi ve vergi denetiminde etkinliğin sağlanmasında toplam kalite yönetimi. Yayınlanmamış doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Nas, A. (2012). Türk vergi hukukunda vergi incelemesi, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 61(4), 1307-1336.
- Organ, İ. (2008). *Vergi denetimi ve Türkiye uygulaması*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Öncel, M., Kumrulu, A. ve Çağan, N. (2007). *Vergi hukuku*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Özker, A. N. (2002). Vergi denetiminde fonksiyonel yapı ve denetime özgü beklentiler, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 4, 172-185.
- Pehlivan, S. ve Gökbunar, A. R. (2010). Transfer fiyatlandırmasında vergi denetiminin etkinliği: sorun ve çözüm önerileri. *Celal Bayar Üniversitesi S.B.E. Dergisi*, 8, 175-194.

- Pınar, B. (2016). Yargı kararları ışığında vergi incelemesinde yükümlü haklarının ihlâline ilişkin tespitler, *Uluslararası Kamu Maliyesi Dergisi*, 1(1), 23-60.
- Soydan, B. (2015). *Türk vergi hukukunda vergi incelemesi*. İstanbul: On İki Levha Yayınevi.
- Şenyüz, D. (2014). Hukuk devleti perspektifinden adil vergileme ve vergi afları, *Tesam Akademi Dergisi*, 1(2), 81-96.
- Taytak, M. (2016). Vergi kültürünü belirleyen faktörler ve mükelleflerin demografik özelliklerinin vergi kültürü üzerindeki etkisi, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(7), 1933-1957.
- T.C. Resmî Gazete, 213 sayılı Vergi Usul Kanunu, 10-12.01.1961, sayı: 10703-10705
- Tekin, S. (2003). Kayıtdışı ekonomi ve vergi denetimi. *Vergi Sorunları*, 181, 66-73.
- Tosuner, M. ve Arıkan, Z. (2003). Re'sen vergilendirme ve sorunlar. *Vergi Sorunları*, 173, 63-77.
- Tünel, T. (2010). Vergi incelemesi ve incelemeye yetkili olanların görev ve sorumluluklarının vergi usul kanunu açısından sınırı, *Vergi Raporu*, 128, 121-123.
- Uğur, A. A. (2016), Vergi denetimi etkinliğinde risk analizi sisteminin uygulanabilirliği (Gaziantep halı sektörü üzerine örnek bir açıklama), *International Journal of Public Finance*, 1(2), 122-145.
- Yeşilyurt, H. (2016). Bazı açılardan Türk vergi sistemi eleştirisi: kirli yaşıyoruz, temizmiş gibi yapıyoruz. *TBB Dergisi*, 122, 235-258.
- Yücel, M. (2016). *Kayıtdışı ekonomi bakımından Türk vergi sisteminin analizi*. İstanbul: Legal Yayıncılık.

Bölüm 10

**Elektrikli Araçlar için Ticari DC Süper
Hızlı Şarj İstasyonlarının Hibrit
SWARA – COPRAS Yöntemleriyle
Karşılaştırılması**

Beste DESTİCİOĞLU TAŞDEMİR¹

¹Dr. Öğr. Üyesi; Milli Savunma Üniversitesi Alparslan Savunma Bilimleri ve
Millî Güvenlik Enstitüsü, Harekât Araştırması Ana Bilim Dalı,
bdesticioglu@kko.msu.edu.tr ORCID No: 0000-0001-8321-4554

ÖZET

Son yıllarda tüm dünyada elektrikli araç kullananların sayısında artış yaşanmaktadır. Elektrikli araç sayısındaki artışla beraber elektrikli araç şarj istasyonlarına olan ihtiyaç da artmaktadır. Elektrikli araçların bataryaları ev tipi şarj, normal şarj veya DC hızlı şarj yöntemlerinden biri ile şarj edilebilmektedir. Bu yöntemlerin kullandıkları elektrik akımları ile bataryaları şarj etme süreleri arasında farklılık bulunmaktadır. Elektrikli araçların bataryalarının şarj edilmesinde daha kısa sürede bataryanın dolumu sağlanabildiği için en çok hızlı şarj yöntemi tercih edilmektedir. Türkiye’de de son dönemde kullanılan elektrikli araç sayısının artışıyla beraber ticari hızlı şarj istasyonlarının sayısında da artış yaşanmıştır. Bu durum da farklı markaların hızlı şarj istasyonu modelleri geliştirip piyasaya sürmesinde etkili olmuştur. Bu çalışmada da Türkiye’de en çok tercih edilen 6 hızlı şarj istasyonu markasının karşılaştırılması amaçlanmıştır. Çalışmada öncelikle karşılaştırmada kullanılacak kriterler belirlenmiş ve SWARA yöntemi ile bu kriterlerin ağırlıkları hesaplanmıştır. Daha sonra COPRAS yöntemi ile yapılan hesaplamalar ile 6 FCS markası karşılaştırılmış ve alternatifler sıralanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Elektrikli Araç, Hızlı Şarj İstasyonu, SWARA, COPRAS

ABSTRACT

In recent years, there has been an increase in the number of electric vehicle users all over the world. With the increase in the number of electric vehicles, the need for electric vehicle charging stations is also increasing. The batteries of electric vehicles can be charged by either home charging, normal charging or DC fast charging. There is a difference between the electric currents used by these methods and the time it takes to charge the batteries. Fast charging is the most preferred method for charging the batteries of electric vehicles as it allows the battery to be charged in a shorter time. In Turkey, the number of commercial fast charging stations has also increased with the recent increase in the number of electric vehicles in use. This situation has been effective in different brands developing and launching fast charging station models. This study aims to compare the 6 most preferred Fast Charging Station (FCS) brands in Turkey. In the study, firstly, the criteria to be used in the comparison were determined and the weights of these criteria were calculated by SWARA method. Then, with the calculations made with the COPRAS method, 6 FCS brands were compared, and alternatives were ranked.

Key Words: Electric Vehicle, Fast Charging Station, SWARA, COPRAS.

GİRİŞ

Bilim ve teknolojiye meydana gelen değişimler sanayiye de etkilemiş ve 1750'den sonra İngiltere'de meydana gelen sanayi devrimiyle üretimde el ve beden gücünün yerini buharla çalışan makineler almaya başlamıştır. 19. Yüzyılın ikinci yarısında petrol ve elektrik enerjisinin buhar enerjisinin yerini almasıyla birlikte 2. Endüstri devrimi ortaya çıkmıştır. Teknolojinin gelişmesi ve yeni enerji kaynaklarının sanayide kullanılmaya başlaması 2. endüstri devriminin gerçekleşmesinde önemli rol oynamıştır. Bu dönemden sonra petrol ve türevleri birçok alanda birincil enerji kaynağı olarak kullanılmaya başlanmıştır (Desticioğlu Taşdemir, 2023). Petrol ve türevlerinin en sık kullanıldığı yerlerden birini ise fosil yakıtlı ulaşım araçları oluşturmaktadır. Günümüzde teknolojinin gelişmesiyle beraber fosil yakıtlara olan talebin artması, gelecek dönemlerde bu yakıtların tükenme riskini de beraberinde getirmektedir. Sonuç olarak iklim değişikliğine neden olan karbon emisyonunun düşürülmesi, çevre kirliliğinin azaltılması ve fosil yakıtların tükenme tehlikesi birçok alanda yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılmasında etkili olmuştur.

Teknolojiye meydana gelen gelişmeler ulaşım sektöründe de yeni gelişmelerin yaşanmasını sağlamıştır. Fosil yakıtların tükenmesi elektrik enerjisiyle çalışan elektrikli araçların (EA) geliştirilmesinde önemli rol oynamıştır. Günümüzde birçok markanın farklı özellikteki EA modelleri geliştirerek piyasaya sunduğu görülmektedir (Erhan vd., 2013). EA'ların karbon emisyonunu düşürmesi, fosil yakıtlara tüketiminin azaltılmasını sağlanmasının yanı sıra yakıt tüketiminde daha ekonomik olması tüketiciler tarafından tercih edilebilir olmasını sağlamaktadır.

Son yıllarda popüler olan EA'ların gelişimi aslında 1800'lere dayanmaktadır. Ancak bu dönemde EA'ların batarya kapasiteleri düşük olduğundan ve içten yanmalı motorlar kadar enerji sağlayamadıklarından, kullanımları yaygınlaşamamıştır. EA bataryalarında meydana gelen gelişmelerle, EA'lar kullanılabilir hale gelmiştir (Durmuş ve Kaymaz, 2020). Günümüzde hem elektrikli araçların hem de plug-in hibrit elektrikli araçların sayısında artış yaşanmaktadır. EA sayısındaki artış beraberinde bu araçların bataryalarının nasıl şarj olacağı problemini beraberinde getirmektedir. Türkiye'de de EA sayısı gün geçtikçe artmasına rağmen, EA şarj istasyonu sayısı yetersiz kalmaktadır. Ev tipi şarj istasyonları hem yavaş şarj etmeleri hem de şebeke elektriğinde olumsuz durumlar yaratabildiğinden tercih edilmemektedir. Bu yüzden alışveriş merkezleri, otoparklar, akaryakıt istasyonları gibi yerleri Doğrusal Akım (DC) hızlı şarj istasyonlarının kurulması önem arz etmektedir. Ülkemizde de artan EA sayısı ile beraber, farklı markaların doğrusal akım ile hizmet veren hızlı şarj istasyonlarını (Fast

Charging Stations- FCS) piyasaya sundukları görülmektedir. Yapılan literatür araştırmasında Türkiye’de elektrikli araç FCS seçimi ile ilgili herhangi bir çalışmanın yapılmadığı tespit edilmiştir. Bu yüzden bu çalışmada elektrikli araçlar için ticari FCS modellerinin karşılaştırılması problemi ele alınmıştır.

Şarj istasyonu kurmak isteyen karar vericilerin veya yatırımcıların, farklı özelliklere sahip FCS’lerden uygun olanını seçmeleri ise karmaşık bir karar problemi oluşturmaktadır. Literatürde birçok kriter altında alternatifler içerisinde uygun olanın seçilmesi veya alternatiflerin sıralanması problemi Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) olarak bilinmektedir (Arslankaya ve Göraltay, 2019). FCS alternatiflerinin karşılaştırılması probleminde de, farklı kriterler altında alternatiflerin değerlendirilmesi söz konusu olduğundan, bu problem de ÇKKV problemi şeklinde çözülebilir. Bu çalışmada da hibrit SWARA – COPRAS yöntemleri kullanarak ticari hizmet verecek FCS alternatiflerinin sıralanması amaçlanmıştır. Çalışmada ilk olarak EA sahibi 5 kişi ile görüşülerek EA şarj istasyonlarını karşılaştırılması ile ilgili kriterler belirlenmiştir. Daha sonra bu kişilerden bu kriterleri karşılaştırmaları istenmiş ve verdikleri puanlamaların ortalamaları ile SWARA yöntemiyle kriter ağırlıkları hesaplanmıştır. Sonrasında ise Türkiye’de en çok tercih edilen 6 FCS markası karşılaştırılmıştır.

Çalışmada ilk olarak EA şarj istasyonları ve EA şarj modları hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmanın metodoloji bölümünde ÇKKV yöntemlerinden olan SWARA ve COPRAS yöntemleri ile bu yöntemlerin adımları ele alınmıştır. Uygulama bölümünde elektrikli araç ticari FCS’lerin karşılaştırılmasında kullanılacak kriterler belirlenmiş ve SWARA yöntemiyle bu kriterlerin ağırlıkları hesaplanmıştır. Sonraki aşamada ise Türkiye’de en çok tercih edilen 6 FCS markası karşılaştırılmıştır. Sonuç bölümünde ise elde edilen sonuçlar değerlendirilmiş ve gelecek çalışmalar için bir projeksiyon oluşturulmuştur.

1. EA ŞARJ İSTASYONLARI

EA’lar hareketlerini gerçekleştirmek için ihtiyaç duydukları enerjiyi bataryalarından sağlamaktadır. EA’ların kullanımlarında devamlılığın sağlanabilmesi için bataryaların dolumu önem arz etmektedir. EA’lar farklı özellikteki Doğru Akım (DC) ve Alternatif Akım (AC) şarj üniteleri ile şarj edilebilmektedir. Günümüz teknolojisinde EA’ların şarj edilmesinde batarya değişimi, kablolu şarj ve kablosuz şarj olmak üzere 3 farklı yöntem kullanılmaktadır. Kablolu şarj yöntemi, EA’ların bataryalarının dolumun doğru akımı kullanan DC şarj yöntemi ve alternatif akımı kullanan AC şarj yöntemleri olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Kablolu şarj istasyonlarını kullanan araçların

neredeyse hepsi bu iki yöntemle de şarj edilebilmektedir (Karapınar ve Daldaban, 2022).

Batarya değiştirme yöntemi, EA'larının menzillerinin kısa olması dezavantajını düşürmek için kullanılan bir yöntemdir. Bu yöntemde, EA batarya dolmuş istasyonuna ziyaret ederek, boşalmış bataryasını şarj edilmiş dolu batarya ile değiştirir. Bu değişim işlemi yaklaşık 1,5 dk içinde tamamlanmaktadır (Kerem ve Gürbak, 2020). EA'ların batarya donanımlarının en pahalı bileşenlerinden olması ve bu yöntemde her araç için en az 2 tane batarya gerekmesi, bu yöntemin olumsuz yönünü oluşturmaktadır (Erhan vd., 2013).

Günümüzde cep telefonları, akıllı saatler vb. cihazlarda kablosuz şarj yöntemi kullanılabilir. EA'ların kablosuz şarjında da bu teknolojiye benzer bir teknoloji geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Bu teknoloji ile EA'lar hem hızlı bir şekilde şarj edilebilecek hem de yol kenarlarına kurulan kablosuz şarj istasyonlarıyla yaygın bir istasyon ağının oluşturulması sağlanacaktır (Durmuş ve Kaymaz, 2020).

Kablolu şarj yöntemleri ise Ev Tipi Şarj, Normal Şarj ve Hızlı Şarj yöntemleri olmak üzere üçe ayrılmaktadır.

Ev Tipi Şarj yönteminde EA, normal bir prizden çekilen elektrik ile şarj işlemini gerçekleştirmektedir. Ev tipi şarj, yavaş şarj yöntemi olarak bilinmektedir. Bu şarj yöntemiyle 1 saat şarj edilen batarya ile yaklaşık 6-8 km yol kat edilebilmektedir. Bataryanın tamamen şarj edilmesi ise modelden modele farklılık göstermekte olup yaklaşık 7-30 saat arasında sürmektedir (Karapınar ve Daldaban, 2022).

Seviye 2 olarak da bilinen normal şarj yönteminde ise araç ev tipi şarj yöntemine göre daha hızlı şarj edilebilmektedir. Bu yöntemde 240 V-400 V arasında enerji aktarımına imkan sağlayan priz kullanılmaktadır. Seviye 2 şarj yöntemi alışveriş merkezleri, benzin istasyonları, şehir merkezleri gibi halka açık alanlarda yer almaktadır. Bu yöntemle 1 saat şarj edilen EA'lar yaklaşık 25-40 km yol gidebilmektedir. EA'ın bataryasının tamamen dolması ise yaklaşık 2-10 saat arasında sürmektedir (Yazıcı ve Özdemir, 2013).

Hızlı şarj yöntemi ise EA bataryalarının dakikalar içerisinde dolmasını sağlamaktadır. Bu yöntemde hem AC hem de DC ile dolmuş yapmak mümkündür [6]. Hızlı şarj yönteminde enerjilendirme için AC modunda 3 fazlı sistemler kullanılırken, DC modunda AC batarya içerisinde doğru akıma dönüştürülerek kullanılmaktadır. Hızlı şarj yöntemiyle 10 dakika şarj edilen batarya ile EA 70 km'ye yakın mesafe gidebilmektedir (Yılmaz ve Krein, 2012).

2. EA ŞARJ MODLARI

EA'ların şarj edilmesinde 4 farklı şarj modu kullanılmaktadır. Elektrikli araçların modeli ve özelliklerine göre şarj tipi ve şarj modu belirlenmektedir (Güven ve Akbaşak, 2021). EA şarj edilmesinde doğrusal akım veya alternatif akımın kullanılmasına göre 4 farklı şarj modu bulunmaktadır.

Mod-1: EA'ın şebeke elektriği ile alternatif akım kullanılarak şarj edilmesidir. Bu mod ile kullanılan maksimum akım 16 A'dır. Aracın şarj edilmesinde özel bir bağlantı kullanılmamaktadır. Mod 1 ile şarj işlemi güvenlik ve iletişim bağlantısı bulundurmamaktadır. Ayrıca topraklaması olmayan prizler ile yapılan şarj işlemlerinde tehlike oluşturabilmektedir (Güven ve Akbaşak, 2021).

Mod 2: Mod 1 şarjında bulunan güvenlik sorunlarının giderilebilmesi için mod 2 şarj modu geliştirilmiştir. Mod 2, doğru ve alternatif akıma karşı şok korumalı entegre kablonun şarj işlemlerinde kullanılmasıyla gelişmiştir. Burada kullanılan şarj kablosu EA ile birlikte verilmektedir. Mod 2'de elektrik çarpmasına karşı ayrı bir koruma sistemi bulunmaktadır (Karapınar ve Daldaban, 2022).

Mod 3: Mod 3 şarj tipi ise, duvara monte bir şarj kutusu veya özel bir şarj istasyonu ile EA'ların şarj edilmesini ifade etmektedir. Bu şarj tipi hem DC hem de AC için şok koruması bulundurmaktadır. Mod 3'te şarj istasyonu veya duvardaki kutunun kablosu ile şarj işlemi gerçekleştirilmekte olup ayrıca bir şarj kablosuna ihtiyaç duyulmamaktadır (Durmuş ve Kaymaz, 2020).

Mod 4 ise, hızlı şarj veya DC hızlı şarj yöntemi olarak tanımlanmaktadır. Mod 4, DC ile çalışan şarj istasyonları 400 A'lık akıma kadar şarj edebilme kapasitesine sahiptir. EA'lar alternatif akım ile şarj olduklarında bu akımı bataryaların içerisinde yer alan redresörler ile doğru akıma çevrilerek bataryalar şarj olabilmektedir. Bataryalar DC ile şarj edildiğinde böyle bir dönüşüme gerek kalmadığından daha hızlı bir şekilde şarj işlemi gerçekleştirilebilmektedir (Karapınar ve Daldaban, 2022). Bu durum yüksek akımlar ile EA'ların hızlı bir şekilde şarj edilebilmesini sağlamaktadır. Bataryaları 1 saat gibi kısa bir sürede şarj edilebildiğinden günümüzde DC hızlı şarj yöntemleri en çok tercih edilen EA şarj yöntemlerinden biridir.

Son yıllarda tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de EA sayısında büyük artış yaşanmıştır. Ancak bu araçların bataryalarının şarj edileceği istasyon sayısı hala yetersizdir. DC hızlı şarj yöntemi ile yaklaşık 1 saat içerisinde EA bataryalarının şarjı mümkündür. Bu yüzden günlük hayatta en çok tercih edilen şarj istasyonu tipi DC hızlı şarj istasyonlarıdır. Artan EA sayısı ile birlikte daha fazla ticari FCS'ye ihtiyaç duyulmaktadır. Bu yüzden son dönemde alışveriş

merkezleri, benzin istasyonları, dinlenme tesisleri ve şehir merkezlerinde ticari faaliyet gösteren FCS'ler kurulmaya başlanmıştır.

Son dönemde birçok marka farklı özellikteki ticari amaçlı FCS modellerini piyasaya sürmüştür. Farklı özelliklere sahip bu alternatifler içerisinde seçim yapılması ise karar verici için karmaşık bir karar problemi oluşturmaktadır. Literatürde bu karmaşık problemlerin çözümünde ÇKKV yöntemleri kullanılmaktadır (Arslankaya ve Göraltay, 2019). Bu çalışmada da Türkiye'de en çok tercih edilen 6 ticari FCS markasının karşılaştırılmasında ÇKKV yöntemlerinden SWARA ve COPRAS yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmada önce elektrikli araç kullanan 5 kişi ile görüşülerek şarj istasyonu seçiminde hangi kriterleri dikkate aldıkları belirlenmiş ve bu kriterleri puanlamaları istenmiştir. Sonrasında bu puanların ortalamaları ile SWARA yönteminin adımları izlenerek belirlenen kriterlerin ağırlıkları hesaplanmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise ticari DC şarj istasyonu kurmayı planlayan 5 yatırımcı ile görüşülmüş ve Türkiye'de en çok tercih edilen 6 markayı puanlamaları istenmiştir. Gizlilik gerekçesiyle bu markalar çalışmada belirtilmemiş, FCS markaları FCS1, FCS2..., FCS6 şeklinde ifade edilmiştir. Sonrasında ise bu puanlamalar ile SWARA yöntemi ile hesaplanan kriter ağırlıkları kullanılarak FCS'ler karşılaştırılmış ve en iyi alternatif belirlenmiştir. Bir sonraki bölümde alternatiflerin karşılaştırılmasında kullanılan SWARA ve COPRAS yöntemleri hakkında bilgi verilmiştir.

3. METODOLOJİ

Birden fazla ve farklı özellikteki kriterler ile, farklı alternatifler içerisinde birinin seçilmesi veya bu alternatiflerin sıralanması problemi literatürde ÇKKV problemi olarak tanımlanmaktadır (Arslankaya ve Göraltay, 2019). Literatürde birçok ÇKKV yöntemi bulunmaktadır. AHP, ANP, TOPSIS, COPRAS, ELECTRE, DEMATEL, SWARA, PROMETHEE, VIKOR literatürde en çok kullanılan ÇKKV yöntemleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada da ticari amaçlı hizmet veren FCS'lerin karşılaştırılmasında hibrit SWARA-COPRAS yöntemi kullanılmıştır.

3.1. SWARA Yöntemi

Literatürde kriter ağırlıklarının belirlenmesinde genelde AHP yönteminin kullanıldığı görülmektedir. AHP yönteminde uzmanlardan her bir kriteri ikili karşılaştırma matrisi ile karşılaştırarak puanlamaları istenmektedir. Her bir kriter için tek tek tüm kriterlerle karşılaştırma yapılması gerektiğinden, kriter sayısı arttıkça yapılması gereken ikili karşılaştırma sayısı da artarak hesaplama yapılmasını güçleştirmektedir (Aytaç Adalı ve Tuş Işık, 2017). Bu yüzden son

dönemde bu olumsuzlukları gideren yeni ÇKKV yöntemlerinin geliştirildiği görülmektedir. SWARA (Step-wise Weight Assesment Ratio Analysis) yöntemi de uzman görüşlerine göre kriterlerin ağırlıklarının hesaplanmasında kullanılan bir ÇKKV yöntemidir. SWARA yöntemi ilk kez Kersulienne vd. (2010) tarafından kriter ağırlıklarının hesaplanması amacıyla geliştirilmiştir (Kersulienne vd., 2010). SWARA yönteminde kriterler sıralanarak en iyi kriter belirlenip, diğer kriterlerin bir önceki kriter ile karşılaştırılması yapılmaktadır. Her bir kriterin ikili karşılaştırılmasına gerek duyulmadığından daha hızlı ve kolay bir şekilde kriter ağırlıkları hesaplanabilmektedir. Bu yöntemde n kriter varsa n+1 adet ikili karşılaştırmanın yapılması yeterli olmaktadır. Bu durum karmaşık problemlerin çözümünde ciddi avantaj sağlamaktadır (Çetin, 2020). SWARA yöntemi uzmanlara kriterler arasında kendi önceliklerini belirleme imkânı tanımaktadır. Bu yüzden kara vericilerin kriterler üzerindeki belirleme yetkisi bu yöntemde daha baskındır (Zolfani ve Sapauskas, 2013).

SWARA yöntemin adımları aşağıdaki gibi sıralanabilir (Çetin, 2020):

1. Karar vericiler kriterleri önem sırasına göre sıralar. Birden fazla karar verici olduğu durumda, her bir karar verici kriterler için kendi sıralamasını oluşturur (Aytaç Adalı ve Tuş Işık, 2017).
2. Öncelikle en önemli kriter belirlenir. İkinci sırada yer alan kriterden başlanarak diğer kriterler için görece önem ağırlıkları belirlenir. Bu aşamada en önemli kritere 1,00 puanı verilir. Diğer kriterlere de 0 ile 1 arasında 5'in katı olacak şekilde puanlar verilmelidir. Karşılaştırma ağırlıklarının ortalaması alınarak her bir kriter için ortalama değerin karşılaştırılmalı önemi şeklinde adlandırılan s_j değeri hesaplanmaktadır. Örneğin s_1 , ilk sırada yer alan kriter ile ikinci sırada bulunan kriterin karşılaştırılmalı ağırlık değerini göstermektedir (Çetin, 2020).
3. Her bir kriter için k_j değerleri hesaplanmaktadır. k_j değerlerinin hesaplanmasında Eşitlik 1'de verilen denklem kullanılmaktadır.

$$k_j = \begin{cases} s_j + 1 & \text{eğer } j > 1 \\ 1 & j = 1 \end{cases} \quad (1)$$

4. İlk sırada belirlenen kriterin ağırlığı 1,00 olacak şekilde her bir kriter için Eşitlik 2'de verilen formül ile kriter ağırlıkları (q_j) hesaplanır.

$$q_j = \begin{cases} q_{j-1} / k_j & \text{eğer } j > 1 \\ 1,00 & j = 1 \end{cases} \quad (2)$$

5. Son aşamada her bir kriter için hesaplanan q_j değerleri, kriter ağırlıklarının toplamına bölünerek her bir kriter için nihai kriter ağırlıkları (w_j) hesaplanmaktadır.

$$w_j = \frac{q_j}{\sum q_j} \quad (3)$$

Bu formülasyon ile hesaplanan kriter ağırlıkları sonraki aşamada alternatiflerin karşılaştırılmasında kullanılmaktadır.

Bu çalışmada da değerlendirme kriterleri için hesaplama kolaylığı sağlanması açısından, kriter ağırlıklarının hesaplanmasında SWARA yöntemi kullanılmıştır.

3.2. COPRAS Yöntemi

COPRAS (Complex Proportional Assesment) yöntemi alternatifleri önem fayda dereceleri bakımından değerlendiren bir ÇKKV yöntemidir. COPRAS yöntemi 1996 yılında Zavadskas ve Kaklauskas tarafından geliştirilmiştir (Zavadskas vd., 1994). COPRAS yöntemi, birçok alternatifi karmaşık kriterler arasında karşılaştırabilmektedir. COPRAS yöntemi, TOPSIS, VIKOR, AHP, DEMATEL, MOORA gibi diğer ÇKKV yöntemlerine göre daha basit ve kolay bir yöntemdir. COPRAS yönteminde alternatifler birbirleriyle karşılaştırılarak hangi alternatifin daha iyi ya da kötü olduğu yüzdesel olarak karşılaştırılabilmektedir (Özbek ve Erol, 2016).

COPRAS yönteminin adımları aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

1. Karar matrisinin oluşturulması: Diğer ÇKKV yöntemlerinde olduğu gibi COPRAS yönteminde de ilk adım karar matrisinin oluşturulmasıdır. Burada m alternatif ve n kriterli karar matrisinin $X = [x_{ij}]_{m \times n}$ şeklinde temsil edildiği varsayılmıştır. Burada x_{ij} , i alternatifinin j kriteri değerini göstermektedir (Wang vd, 2017).
2. Normalize karar matrisinin oluşturulması: Normalizasyon işlemiyle karar matrisindeki farklı kriterler için farklı ölçek ve birimler ile belirlenen x_{ij} değerlerinin, aynı cins karşılaştırılabilir verilere dönüştürülmesi sağlanmaktadır (Keskin, 2020). Normalize karar matrisi $R = [r_{ij}]_{m \times n}$ aşağıda verilen formülasyon kullanılarak oluşturulur.

$$r_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=1}^m x_{ij}}, \quad i = 1, 2, \dots, m, \quad j = 1, 2, \dots, n \quad (4)$$

3. Ağırlıklandırılmış Normalize Karar Matrisinin Oluşturulması: Karar probleminde kriterlerin alternatiflere ne kadar etki yapacağını belirlemek için kriter ağırlığı (w_j) kullanılmaktadır. Ağırlıklandırılmış karar matrisi $R'=[r_{ij}']_{m \times n}$ aşağıdaki formül ile elde edilir.

$$\hat{r}_{ij} = w_j r_{ij}, i = 1, 2, \dots, m, j = 1, 2, \dots, n \quad (5)$$

4. Fayda ve Maliyet Özelliklerini Göre Toplam Ağırlıklı Normalize Değerlerin Hesaplanması: Fayda ve maliyet kriterleri için aşağıdaki formüller kullanılarak kriterlerin toplam ağırlıklı normalize değerleri elde edilir. S_i^+ , fayda ölçütlerinin toplamını, S_i^- ise maliyet ölçütlerinin toplamını göstermektedir (Keskin, 2020).

$$S_i^+ = \sum_{j=1}^k \hat{r}_{ij} \quad (6)$$

$$S_i^- = \sum_{j=1}^{n-k} \hat{r}_{ij} \quad (7)$$

5. Göreceli Önem Değerlerinin Hesaplanması: 8 numaralı formül ile alternatiflerin göreceli önem değerleri hesaplanmaktadır:

$$Q_i = S_i^+ + \frac{\sum_{i=1}^m S_i^-}{S_i^- \sum_{i=1}^m 1/S_i^-} \quad (8)$$

6. Performans İndeksinin Hesaplanması: Alternatife ait Q_i göreceli önem değerinin, maksimum göreceli önem değerine oranlanmasıyla o alternatife ait performans indeksi elde edilir. Performans indeksinin hesaplanmasında aşağıda verilen formülasyon kullanılır.

7.

$$P_i = \left[\frac{Q_i}{Q_{\max}} \right] * 100, i = 1, 2, \dots, m \quad (9)$$

Hesaplanan P_i değerlerine göre alternatifler sıralanır.

4. UYGULAMA

Elektrikli araç sayısındaki artışla beraber EA şarj istasyonu ihtiyacı da artmaya başlamıştır. İnsanlar hızlı bir şekilde yollarına ve işlerine devam edebilmek için batarya dolumundaki süreyi düşürmeye çalışmaktadır. Bu yüzden DC hızlı şarj yöntemi, EA'lar şarj edilmesinde en çok tercih edilen yöntemdir. DC hızlı şarj yönteminin daha çok tercih edilir olmasıyla birçok marka ticari özellikteki FCS'leri piyasaya sürmüştür. Yapılan literatür araştırmasında daha önce EA şarj istasyonlarının karşılaştırılması ile ilgili herhangi bir çalışmanın yapılmadığı tespit edilmiştir. Bu yüzden bu çalışmada FCS'nın ÇKKV yöntemleri ile karşılaştırılması amaçlanmıştır. Bu çalışmada ticari amaçlı DC hızlı şarj istasyonu kurulması için alternatifler karşılaştırılmış ve en iyi alternatif belirlenmiştir. FCS'lerin karşılaştırılmasında hibrit SWARA-COPRAS yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada önce FCS'lerinin karşılaştırılmasında kullanılacak kriterler belirlenmiştir. Daha sonra SWARA yöntemi ile bu kriterlerin ağırlıkları hesaplanmıştır. Son aşamada ise Türkiye'de en çok tercih edilen 6 FCS markası COPRAS yöntemiyle karşılaştırılmış ve sıralanmıştır.

4.1. Kriterlerin Belirlenmesi

Çalışmada FCS alternatiflerinin değerlendirilmesi için ilk olarak karşılaştırma kriterleri belirlenmeye çalışılmıştır. Kriterlerinin belirlenmesi için EA kullanan 5 kişi ile görüşülmüştür. Görüşülen kişilerden şarj istasyonundan beklentileri alınarak FAC'nın karşılaştırılmasında kullanılacak kriterler belirlenmiştir. Buna göre “Maliyet (C1)”, “Verimlilik (C2)”, “Mobil Uygulama Özelliği (C3)”, “Garanti Süresi (C4)”, “Elektriksel Koruma (C5)” ve “Bağlantı (C6)” elektrikli araç FCS'nın karşılaştırma kriterleri olarak belirlenmiştir.

Maliyet kriteri, EA şarj istasyonunun kurulmasında hizmet verecek her bir istasyon için katlanılacak maliyeti ifade etmektedir. Verimlilik kriteri, istasyondan çekilen elektriğin yüzde kaç verimli bataryanın şarj edilmesinde kullanıldığı ve verimliliğin ne kadar yüksek olduğu ile ilgili bir kriterdir. Mobil Uygulama Özelliği ile kişiler hangi lokasyonlarda FCS olduğunu ve istasyon doluluğunu görebilmekte ve cep telefonları ile bu istasyonlardan rezervasyon işlemlerini gerçekleştirebilmektedir. Ayrıca mobil uygulama ile müşterinin aracı şarj olurken uzaktan izleme ve kontrolü de mümkün olmaktadır. Garanti Süresi kriteri, FCS kurulduktan sonraki garanti süresini ve varsa ek garanti süresini kapsamaktadır. Elektriksel koruma, şarj istasyonu veya bağlantı kablosu üzerindeki şok koruması, topraklama bağlantısı gibi elektriksel koruma önlemlerini ifade etmektedir. Son olarak “Bağlantı” kriteri ise, istasyonun

Ethernet, Bluetooth, 3G/4G Bağlantı, İnternet ve W-Fi Bağlantı özellikleri olup olmadığını göstermektedir.

4.2. Kriter Ağırlıklarının Belirlenmesi

Bu bölümde FCS'nın karşılaştırılmasında kullanılacak kriterlerin ağırlığı belirlenmiştir. Literatürdeki çalışmalarda literatür ağırlıklarının hesaplanmasında daha çok AHP yönteminin kullanıldığı görülmektedir. n kriterin karşılaştırıldığı AHP yönteminde $n(n-1)/2$ kadar ikili karşılaştırma yapmak gerekmektedir. Bu durum kriter sayısı arttıkça problemin karmaşıklığını ve hesaplama süresini artıracaktır. Kriter ağırlıklandırılmasında kullanılan diğer bir ÇKKV yöntemi olan SWARA'da ise n kriter için (n-1) adet karşılaştırmanın yapılması yeterli olmaktadır. Bu yüzden bu çalışmada hesaplama kolaylığı ve daha anlaşılabilir olduğundan kriter ağırlıklarının belirlenmesinde SWARA yöntemi kullanılmıştır.

Kriter ağırlıklarının belirlenmesi için EA kullanan 5 kişi ile görüşülmüş ve EA şarj istasyonlarının karşılaştırılmasında kullanılacak kriterleri kendi önceliklerine göre sıralamaları istenmiştir. Daha sonra ise ilk kriterin ağırlığını 1,00 alarak sonraki kriterler için 0-1 arasında ağırlık vermeleri istenmiştir. 5 karar verici (KV) için SWARA yönteminin adımları izlenerek kriter ağırlıkları hesaplanmıştır. Daha sonra 5 KV için hesaplanan kriter ağırlıklarının aritmetik ortalaması alınarak her bir kritere ait son kriter ağırlıkları bulunmuştur. 5 KV için hesaplanan kriter ağırlıkları, ortalama kriter ağırlıkları ile kriterlerin sıralamasına Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1: Kriterlerin Ortalama Ağırlıkları ve Kriterlerin Sıralaması

<i>Kriterler</i>	<i>KV1</i>	<i>KV2</i>	<i>KV3</i>	<i>KV4</i>	<i>KV5</i>	<i>Kriter Ağırlığı</i>	<i>Sıralama</i>
<i>C1</i>	0,2289	0,1824	0,2495	0,2299	0,2853	0,2352	1
<i>C2</i>	0,2633	0,1303	0,1736	0,2090	0,2195	0,1991	2
<i>C3</i>	0,1908	0,1002	0,0929	0,1451	0,1089	0,1276	5
<i>C4</i>	0,1009	0,2372	0,1509	0,1741	0,1306	0,1588	4
<i>C5</i>	0,0748	0,2727	0,2170	0,1099	0,1568	0,1662	3
<i>C6</i>	0,1413	0,0771	0,1161	0,1319	0,0990	0,1131	6

Tablo 1 incelendiğinde FCS seçiminde en önemli kriterin 0,2352 ile C1 (Maliyet) kriteri olduğu görülmektedir. FCS'nın karşılaştırılmasındaki ikinci önemli kriter ise 0,1991 ağırlık ile C2 (Verimlilik) kriteridir. Bu durum şarj istasyonlarının karşılaştırılmasında kişilerin öncelikle maliyet ve verimlilik

kriterlerine odaklandığını göstermektedir. Karşılaştırmada kullanılacak diğer kriterler ise C5-C4-C3-C6 şeklinde sıralanmaktadır.

4.3. Alternatiflerin Sıralanması

Son dönemde elektrikli araç sayısındaki artışla beraber birçok firma FCS modellerini piyasaya sürmeye başlamıştır. Bu çalışmada da Türkiye’de en çok tercih edilen 6 FCS markası karşılaştırılmıştır. Alternatiflerin karşılaştırılmasında, TOPSIS, VIKOR, DEMATEL gibi ÇKKV yöntemlerine göre hesaplamaların daha kolay ve basit olduğu COPRAS yöntemi kullanılmıştır. FCS markalarının karşılaştırılması için, EA şarj istasyonu kurmayı planlayan 5 kişi ile görüşülmüş ve bu kişilerden belirlenen kriterlere göre alternatifleri puanlamaları istenmiştir.

Tablo 2: 1-7 Karşılaştırma Skalası

Puanlamalar	
Çok Kötü	1
Kötü	2
Orta Kötü	3
Orta	4
Orta iyi	5
İyi	6
Çok İyi	7

Karşılaştırmada Tablo 2’de verilen 1-7 skalası kullanılmıştır. Karşılaştırmada daha önce SWARA yöntemi ile hesaplanan kriter ağırlıkları alınmıştır. Gizlilik nedeniyle karşılaştırma yapılan markalar belirtilmemiş olup, alternatifler FCS1, FCS2, ..., FCS6 şeklinde gösterilmiştir.

FCS alternatiflerinin karşılaştırılması için ilk olarak 5 kişinin alternatifler için yapmış oldukları puanlamaların ortalaması alınmıştır. Daha sonra ise COPRAS yönteminin adımları izlenerek karar matrisi, normalize karar matrisi ve ağırlıklı normalize karar matrisleri oluşturulmuştur. Son aşamada ise fayda ve maliyet kriterleri için S_i^+ ve S_i^- değerleri hesaplanmıştır. Hesaplamaların yapılmasında Microsoft Excel programı kullanılmıştır. Alternatifler için göreceli önem değerleri ve performans indeksleri hesaplanmış buna göre alternatiflerin sıralaması elde edilmiştir. Alternatiflerin Göreceli Önem Değerleri, Performans İndeksi ve indekse bağlı sıralamaları ile Tablo 3 oluşturulmuştur.

Tablo 3: Alternatiflerin Göreceli Önem Değerleri ile Performans İndeksleri

<i>Alternatifler</i>	<i>Göreceli Önem Değerleri (Q_i)</i>	<i>Performans İndeksi (P_i)</i>	<i>Sıralama</i>
<i>FCS1</i>	0,2057	100,00	1
<i>FCS2</i>	0,1475	71,70	4
<i>FCS3</i>	0,1463	71,14	5
<i>FCS4</i>	0,1429	69,50	6
<i>FCS5</i>	0,1726	83,93	3
<i>FCS6</i>	0,1850	89,96	2

Tablo 3 incelendiğinde performans indeksi en yüksek olan alternatifin FCS1 olduğu görülmektedir. Bu durumda FCS1 alternatifi tüm kriterler için diğer alternatifler için daha yüksek performansa sahiptir. Diğer alternatiflerin sıralaması ise FCS6- FCS5 – FCS2 – FCS3- FCS4 şeklinde oluşmaktadır. Bu alternatiflerin öncelikle kriter ağırlıkları yüksek olan Maliyet ve Verimlilik kriterlerine odaklanarak performanslarını yükseltmeleri gerekmektedir. Bu performans değerlerini artırdıktan sonra alternatifler daha fazla yatırımcı tarafından tercih edilebilir.

SONUÇ

Artan karbon emisyonu, çevre kirliliği, fosil yakıtların hızla tükenmesi gibi nedenlerle son yıllarda elektrikli araçları tercih eden kişi sayısında artış yaşanmıştır. Ancak elektrikli araçlarda bataryaların şarj edilmesi gerekliliği ve hala yeterince şarj istasyonunun bulunmaması bu araçların tercih edilmesinde önemli rol oynamaktadır. Bu yüzden son dönemde birçok yerde şarj istasyonları kurulmaya başlanmıştır. EA kullananlar şarj istasyonlarında harcadıkları zamanları azaltıp daha hızlı bir şekilde yollarına devam edebilmek için çoğunlukla FCS'leri tercih etmektedir. Bu yüzden birçok marka FCS modelleri geliştirerek piyasaya sürmüştür. Yapılan literatür araştırmasında daha önce elektrikli araç şarj istasyonlarının karşılaştırılması ile ilgili herhangi bir çalışma yapılmadığı tespit edilmiştir. Bu yüzden bu çalışmada Türkiye'de en çok tercih edilen 6 FCS firmasının karşılaştırılması amaçlanmıştır.

FCS alternatiflerinin karşılaştırılmasında SWARA ve COPRAS yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmada ilk olarak FCS alternatiflerinin karşılaştırılmasını kullanacak kriterler belirlenmiş ve SWARA yöntemiyle bu kriterlerin ağırlıkları hesaplanmıştır. Yapılan hesaplamalar sonucunda FCS'lerin karşılaştırılmasında en önemli kriterin Maliyet olduğu, ikinci en önemli kriterin ise Verimlilik olduğu tespit edilmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise COPRAS

yöntemi ile Türkiye’de en çok tercih edilen 6 FCS firması karşılaştırılmış ve sıralanmıştır.

Bu çalışmada FCS alternatifleri belirlenen kriterler kullanılarak SWARA ve COPRAS yöntemleri ile karşılaştırılmıştır. Gelecek çalışmalarda farklı ÇKKV yöntemleri kullanılarak yapılan hesaplamalar ile elde edilen sonuçlar karşılaştırılabilir. Ayrıca yeni kriterler tanımlanarak alternatifler karşılaştırılabilir.

REFERANSLAR

- Arslankaya, S. ve Göraltay, K. (2019). *Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinde Güncel Yaklaşımlar*. Ankara: IKSAD Publishing House.
- Aytaç Adalı, E. ve Tuş Işık, A. (2017), Bir Tedarikçi Seçim Problemi İçin SWARA ve WASPAS Yöntemlerine Dayanan Karar Verme Yaklaşımı, *International Review of Economics and Management*, 5(4), 56-77.
- Çetin, E. (2020). SWARA Yöntemi. Editör M. Atan ve Ş. Altan, *Örnek Uygulamalarla Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri*. (pp. 273-275). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Desticioğlu Taşdemir, B. (2023). Reflection of Industry 4.0 on Logistics Activities: Logistics 4.0. In: Kaygusuz, K. (ed.), *Interdisciplinary studies on contemporary research practices in engineering in the 21st century-III*. Özgür Publications.
- Durmuş, F. S., ve Kaymaz, H. (2020). Elektrikli Araç Şarj Yöntemleri. *Akıllı Ulaşım Sistemleri ve Uygulamaları Dergisi*, 3(2), 123-139.
- Erhan, K., Ayaz, M., ve Özdemir, E. (2013). Elektrikli Araç Şarj İstasyonlarının Güç Kalitesi Üzerine Etkileri Impact of Charging Stations for Electric Vehicles on Power Quality. *Akıllı Şebekeler ve Türkiye Elektrik Şebekesinin Geleceği Sempozyumunda Sunulmuş Bildiri*.
- Güven, A. F. ve Akbaşak, S. B. (2021). Elektrikli Araçlarda DA Hızlı Şarj Ünitelerinin Şebeke Altyapısına Etkilerinin İncelenmesi. *Sinop Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 6(1), 42-54.
- Karapınar, F. ve Daldaban, F. (2022). Elektrikli Araçların Şarj Yöntemleri ve Şarj İstasyon Tipleri. *Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Fen Bilimleri Dergisi*, 38(3), 549-556.
- Kerem, A. ve Gürbak, H. (2020). Elektrikli Araçlar İçin Hızlı Şarj İstasyonu Teknolojileri. *Gazi University Journal of Science Part C: Design and Technology*, 8(3), 644-661.
- Keršulienė, V., Zavadskas, E. K., & Turskis, Z. (2010). Selection of rational dispute resolution method by applying new step-wise weight assessment ratio analysis (SWARA). *Journal of business economics and management*, 11(2), 243-258.
- Keskin, İ. (2020). COPRAS Yöntemi. Editör M. Atan ve Ş. Altan, *Örnek Uygulamalarla Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri*. (pp. 147-152). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Özbek, A., & Erol, E. (2016). COPRAS ve MOORA yöntemlerinin depo yeri seçim probleminde uygulanması. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 2(1), 23-42.

- Wang, Z. L., You, J. X., Liu, H. C., & Wu, S. M. (2017). Failure mode and effect analysis using soft set theory and COPRAS method. *International Journal of Computational Intelligence Systems*, 10(1), 1002-1015.
- Yazıcı, V., Özdemir, E. (2013). Elektrikli Araç Şarj Yöntemleri, 5.Enerji Verimliliği ve Kalitesi Sempozyumunda Sunulmuş Bildiri.
- Yılmaz, M., & Krein, P. T. (2012). Review of battery charger topologies, charging power levels, and infrastructure for plug-in electric and hybrid vehicles. *IEEE transactions on Power Electronics*, 28(5), 2151-2169.
- Zavadskas, E. K., Kaklauskas, A., & Šarka, V. (1994). The new method of multicriteria complex proportional assessment of projects. *Technol. Econ. Dev. Econ.* 1(3), 131-139.
- Zolfani, S. H., & Saparauskas, J. (2013). New application of SWARA method in prioritizing sustainability assessment indicators of energy system. *Engineering economics*, 24(5), 408-414.

Bölüm 11

**Türkiye Muhasebe Standartları
Açısından Üretim İşletmelerinde Maliyet
Muhasebesi Uygulamaları**

Burak KAYIHAN¹

¹ Doçent Doktor, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü,
burakkayihan@mu.edu.tr; orcid.org/0000-0003-4188-3295

ÖZET

Muhasebe bilimi kendine has kurallar çerçevesinde bir işletmede faaliyet dönemi içerisinde meydana gelen ekonomik olayları kaydeder, sınıflandırır, finansal tablolarda özetleyerek raporlar ve nihayetinde bu bilgileri kullananlar için yorumlamaya hazır hale getirir. Muhasebe uygulamalarından sağlanan bilgilerin de uluslararası anlamda kıyaslamaya imkân vermesi için uygulama aşamasında gerçekleştirilmesi gereken Uluslararası Muhasebe Standartları yayınlanmıştır. Bu standartların ülkemizde uygulanması adına tercüme ettirilerek uyumlaştırılmış hali “Türkiye Muhasebe Standartları (TMS)” olarak isimlendirilmiştir. Tüm işletmeler için geçerli olması hedeflenen muhasebe standartları, doğal olarak maliyet muhasebesi uygulamalarının gerçekleştirildiği üretim işletmeleri için de söz konusu olacaktır. Buna paralel olarak çalışmamızın amacını TMS’nin üretim işletmelerindeki maliyet muhasebesi uygulamalarına olan etkisinin incelenmesi oluşturmaktadır. Bu amaç doğrultusunda bir üretim işletmesi üzerinden örnek bir problem geliştirilmiştir. “TMS 2 Stoklar” standardı temel alınarak bu standartta yer alan hükümlere göre ürün birim maliyeti hesaplaması için “Normal Maliyet” yöntemi ile stokların değerlemesinin yapılabilmesi için “FİFO (İlk Giren-İlk Çıkar)” ve “Ağırlıklı Ortalama” yöntemi örnek problemde kullanılmıştır. Yapılan hesaplamaların ardından standarttaki hükümlerin üretim işletmelerindeki birim maliyet hesaplamalarına yön vermekte olduğu ve maliyet muhasebesi uygulamalarını doğrudan etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Gelecek dönemde yapılacak çalışmalar, maliyet muhasebesi uygulamalarına etki edebilecek diğer standartlar aracılığıyla üretim maliyetini oluşturan direkt ilk madde ve malzeme giderleri, direkt işçilik giderleri ve genel üretim giderleri boyutunda konuyu genişletebilirler.

Anahtar Kelimeler – Maliyet Muhasebesi, Türkiye Muhasebe Standartları, Stoklar, Normal Maliyet Yöntemi, Stok Değerlendirme Yöntemleri

---

GİRİŞ

İşletmenin önemli alanlarından olan muhasebe, işletmeye ilişkin ekonomik olayları belli bir düzen ve nizama göre kaydeden, sınıflandıran ve raporlayarak yorumlamaya hazır hale getiren bir bilim dalıdır. Böylelikle kurumsal veya bireysel yatırımcının nihai amacı olan finansal piyasa hareketlerini en iyi şekilde analiz edip bir sonraki hareketin yönünü belirlemesi de mümkün olabilmektedir (Kara, 2022: 244).

Muhasebede işlemlerin nasıl yapılacağına dair kurallar, tarihi süreç içerisinde birçok prosedüre göre düzenlenmiştir. Bunların sonuncusu da ismi, ortak literatür olarak dünyada Uluslararası Muhasebe Standartları (UMS) ve ülkemize uyarlanmış hali de Türkiye Muhasebe Standartları (TMS) olan kurallar bütünüdür. Türkiye’de standartların uygulanması için yaşanan bir geçiş süreci söz konusudur. Bu geçiş sürecinde de standartları uygulayacak işletmeler için çeşitli kıstaslar da söz konusu olabilmektedir. Muhasebe alanının da kendi içinde finansal muhasebe, yönetim muhasebesi ve maliyet muhasebesi gibi çeşitleri vardır. Bu noktada muhasebe alanında uluslararası geçerliliği olan bir düzenleme getirmeyi hedefleyen standartların, maliyet muhasebesi anlamında da önemli bir etkisinin olacağı açıktır. Özellikle üretim işletmeleri açısından ön plana çıkan maliyet muhasebesi ve uygulamalarının ortaya koyulan standartlar açısından ne tip kurallara tabi olduğu, önemli bir konu olarak ifade edilebilir.

Çalışmada, TMS’nin üretim işletmelerindeki maliyet muhasebesi uygulamalarına olan etkisinin geliştirilen örnek bir problem üzerinden incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaca göre giriş bölümünün ardından TMS içerisinde maliyet muhasebesi açısından irdelenebilecek standartlardan bahsedilerek üçüncü bölümde özellikle üretim işletmeleri açısından önemli bir yere sahip olan “TMS 2 Stoklar” standardının maliyet muhasebesi uygulamalarına etkisine yer verilmiştir. Dördüncü bölümde örnek problem üzerinden “TMS 2: Stoklar” standardının yön verdiği bir maliyet muhasebesi uygulaması gerçekleştirilmiştir. Son bölümde ise TMS’nin maliyet muhasebesi uygulamaların olan etkisine dair yorum ve görüşler belirtilmiştir.

2. TÜRKİYE MUHASEBE STANDARTLARI VE MALİYET MUHASEBESİ

Muhasebe alanında çoğu ülkede geçerli olabilecek bir sistemin kurulmasını amaçlayan standartlarla ilgili yaşanan uluslararası muhasebe dönüşüm sürecine Türkiye de katılmıştır. İlk olarak 2005 yılında “Türkiye Muhasebe Standartları Kurulu (TMSK)”, uluslararası muhasebe ve finansal raporlama standartlarını Türkçe olarak tercüme ederek yayınlamaya başlamıştır. Günümüzde hala “Türkiye Finansal Raporlama Standartları (TFRS)” ve “Türkiye Muhasebe

Standartları (TMS)” setleri ve bu setlerde yer alan hükümler, “2 Kasım 2011 tarih ve 28103 sayılı Resmî Gazete”de yayınlanan Kanun Hükmünde Kararname ile kurulan “Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu’nca (KGK)” tarafından düzenlenmektedir.

Ülkemizde muhasebe standartlarına ilişkin yapılan düzenlemelere rağmen söz konusu standartların uygulanması Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) düzenlemelerine tabi olan, hisse senedi Borsa İstanbul’da işlem gören işletmeler ile sınırlı kalmıştır.

Ülkemizde TMS ve dolayısıyla UMS ile uyum sağlanarak gerçekleştirilecek muhasebe uygulamalarına uluslararası bir geçerlilik sağlama aşamasında birçok kurum ve kuruluş, önemli düzeyde destek vermektedir. Buna rağmen standartların uygulanması hususunun SPK’ya tabi işletmelerle sınırlı kalması ve hala standartlara uyumlu olacak detaylı bir hesap planı üzerinde uzlaşılammış olması, TMS/TFRS uygulamalarının yaygınlaştırılmasının önündeki en önemli sorunlardır (Can vd., 2014: 70). Son yıllarda ise TMS uygulamalarının SPK’ya tabi olan işletmelerle sınırlı kalmaması adına KGK tarafından iki önemli düzenleme yapılmıştır. 2017 yılında yayınlanan ve 2021 yılında güncellenen “Büyük ve Orta Boy İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı (BOBİ FRS)” ve 2023 yılında yayınlanan “Küçük ve Mikro İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı (KÜMİ FRS)” ile standartların daha kapsamlı bir uygulama alanı bulması amaçlanmıştır. Böylelikle standartların muhasebe uygulamalarına olan etkisinin daha belirgin hale getirilerek uygulama birliği açısından bir mutabakatın sağlanması istenmektedir.

TMS’nin maliyet muhasebesi uygulamalarına olan etkisine bazı standartlarda rastlanmaktadır. Söz konusu standartlar ve maliyet muhasebesi uygulamalarına olan etkileri Tablo 1’de gösterilmiştir (Mutlu, 2010; Kısa, 2008).

Tablo 1: Türkiye Muhasebe Standartlarının Maliyet Muhasebesi Uygulamalarına Etkisi

İLGİLİ STANDART	ETKİSİ
TMS 2 Stoklar	Ürün toplam ve birim maliyetin hesaplanmasında önemli yer tutan stok maliyetlerinin saptanması, değerlemesi ile maliyet sistemlerinin oluşturulmasını sağlayacak olan maliyet ölçü ve yöntemlerine dair hükümlere yer verilmiştir.
TMS 12 Gelir Vergileri	Standartta gelir vergilerinin belirlenmesi, Türkiye'deki mevcut mevzuat uygulamalarına göre farklıdır. Muhasebe standartlarına göre raporlama yapan işletmeler, dönem sonlarında finansal tablolarına yansıyan rakamlar üzerinden kâr hesaplamaları yaptıklarında, mevcut mevzuat açısından farklı rakamlara ulaşacaklardır. Bu nedenle işletmelerin yaptığı maliyet-kâr analizlerinde de farklı sonuçlar saptanacaktır. Standarttaki hükümlere göre uygulanan gelir vergisi hesaplamaları ve doğal olarak ulaşılan kâr-zarar rakamları maliyet analizi için önemli bir konumdadır.
TMS 16 Maddi Duran Varlıklar	Standartta özet olarak ifade edecek olursak maddi duran varlıkların kayda alınması, takip edilmesi, yeniden değerlendirilmesi ve kayıtlardan çıkarılmasına ilişkin hükümler söz konusudur. Üretim maliyetleri yani maliyet muhasebesi açısından önemli olan durum ise maddi duran varlıklar üzerinden ayrılan amortismanlarla ilgilidir. Üretim sürecinde girdi olarak bulunan ve kullanılan makineler, arsalar, binaların vb. belirli sürelerle yıpranmaları nedeniyle belirli maliyetler meydana getirir. Söz konusu yıpranma payları yani amortisman maliyetleri maliyet muhasebesine göre genel üretim gideri olarak üretim sürecine dahil edilirler. Standartta da işletmeler için, genel üretim giderleri içerisinde bulunan amortisman maliyetlerinin doğru biçimde hesaplanarak ürünlere maliyet olarak yüklenebilmesi için hükümler mevcuttur.
TMS 19 Çalışanlara Sağlanan Faydalar	Maliyet muhasebesinde ürünün maliyetine yüklenecek giderlerden birisi de işçilik giderleridir. Bu giderden ürünle ilişkilendirebilen işçilikler, direkt işçilik gideri, ürünle ilişkilendirilemeyen işçilikler ise endirekt işçilik gideri diğer bir ifade ile genel üretim gideri olarak isimlendirilir. Söz konusu

	<p>standardın maliyet muhasebesi uygulamalarına etkisi üretim maliyetlerini oluşturan direkt işçilik giderleri ile genel üretim giderlerinin üzerinden işçilik maliyetlerinin belirlenmesine ilişkindir. Standart, İşletmede çalışan personele sağlanan faydaların hesaplanması tahakkuk ettirilmesi ve muhasebeleştirilmesi ile ilgili hükümleri ortaya koymaktadır.</p>
TMS 21 Kur Değişiminin Etkileri	<p>Bir üretim işletmesi sadece Türk lirası işlem yapmayı yabancı para cinsinden para birimleri ile de işlem yapıyorsa TMS 21’de konuya ilişkin ifade edilen hükümlere tabi olur. Standartta da belirtildiği gibi mal ve hizmetlere ilişkin işçilik, ham madde ve diğer maliyetleri en çok etkileyen para birimidir. Buna göre yabancı para birimi ile yapılan işlemler, işlem tarihindeki geçerli kur üzerinden hesaplanarak muhasebeleştirilir. Belirtilen işlem tarihi kavramı ile işlemin ilk defa kaydedilesinin lazım olduğu tarih kastedilmektedir. Buna rağmen söz konusu standardın üretim maliyetleri ile ilişkisinin oldukça sınırlı olduğu söylenebilir. Bu ilişki yalnızca üretim maliyetlerini meydana getiren kalemlerin tarihi maliyet esasına göre değerlendirilirken hangi kurun geçerli olacağı ile ilgilidir. Saptanan kur, gerçek kur olabileceği gibi, çok sık döviz değişiminin olmadığı işletmelerde ortalama bir kurun belirlenerek kayda alınması da olanaklıdır.</p>
TMS 23 Borçlanma Maliyetleri	<p>Bu standardın maliyet muhasebesi ile ilişkisinin kurulabilmesi için borçlanma maliyetlerinin aktifleştirme yöntemi ile varlık üzerinde aktifleştirilebilmesi gereklidir. Burada bahsedilen varlıklar, özellikli varlıklar olup ilgili standartta “amaçlanan kullanıma veya satışa hazır duruma getirilebilmesi zorunlu olarak uzun bir süreyi gerektiren varlıklardır” olarak tanımlanmıştır. Bu tanıma uyan stoklar için alınan borçların maliyetleri de aktifleştirilerek üretim maliyetleri olan direkt ilk madde malzeme gideri, direkt işçilik gideri ve/veya genel üretim giderlerinden birine alınabilir. Bunun için de gereken koşullar;</p> <p>“(a) İşletme, varlık için harcama yaptığı anda; (b) Borçlanma maliyetleri oluştuğunda; (c) İşletme, ilgili varlığın amaçlanan kullanıma veya satışa hazır duruma getirilmesi için gerekli</p>

	<p>işlemlere başladığında” oluşur. Eğer stoklar; sürekli olarak tekrarlanan nitelikte olup kısa süre içerisinde üretilen veya imal edilirler ise özellikli varlık niteliğini kaybederler. Bu durumda üretim maliyetleri ile borçlanma maliyetleri arasında herhangi biri ilişki kurulamayacağı için borçlanma maliyetleri finansal tablolarda, uzun ya da kısa vadeli finansman giderleri grubunda bulunarak faaliyet dışı giderleri arttıracaktır, dolayısı ile ilgili standardın maliyet muhasebesi uygulamaları ile de herhangi bir ilişkisi kalmayacaktır.</p>
TMS 36 Varlıklarda Değer Düşüklüğü	<p>Standarttaki hükümler, kendilerine has standartlar olmasına rağmen maddi duran varlıklar ve maddi olmayan duran varlıklar için uygulanabilmektedir. Standardın Üretim maliyetleri ile olan ilişkisi ise, maddi ve maddi olmayan duran varlıklar üzerinden ayrılan amortisman ve itfa pay tutarları üzerindedir. Normalde standardın aslen amortisman yada itfa pay tutarının meydana geldiği varlıklardaki değerde oluşan düşüşle ilgilenir. Bu nedenle ifade edilen düşüş, üretim maliyetini oluşturan kalemlerden olan genel üretim giderlerini de Kapsayacak şekilde amortisman ve itfa payı maliyetlerinin düşmesinden kaynaklanmaktadır. Ancak bu söz konusu değer düşüş tespitleri düzgün şekilde yapılan detaylı incelemelere ortaya çıktığı için standardın üretim maliyetine etkisi ve dolayısı ile maliyet muhasebesi uygulamalarına olan etkisinin sınırlı olduğu söylenebilir.</p>
TMS 38 Maddi Olmayan Duran Varlıklar	<p>Standardın maliyet muhasebesi uygulamaları ile ilişkilendirilebilmesi için üretim maliyeti içerisine dâhil edilecek maddi olmayan duran varlığın geliştirme gideri olması ya da belirli bir süre kullanılabilir bir hak olması gereklidir. Geliştirme giderlerinin direkt olarak üretilecek ürünle ilişkisinin olması halinde ve geliştirme giderlerinin teknik ve ticari anlamda sonuç vermesi halinde, geliştirme giderleri aktifleştirilebilir ve itfa payı tutarı ayrılması vasıtası ile genel üretim gideri olarak üretim maliyetine yüklenebilir. (Saban ve Genç, 2007:132).</p>

Tablodaki standartların hepsi maliyet muhasebesi uygulamalarına etkileri açısından ayrı ayrı detaylı olarak incelenerek çalışma konusu yapılabilir. Bu çalışmanın ana konusu ise üretim işletmelerindeki maliyet muhasebe uygulamaları açısından TMS etkisi olduğu için sonraki bölümde “TMS 2 Stoklar” standardı ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bu doğrultuda ürün birim maliyetinin oluşum sürecinin TMS’ye göre nasıl meydana geldiği açıklanmış olacaktır.

3. TMS 2 STOKLAR STANDARTI VE MALİYET MUHASEBESİ UYGULAMALARINA ETKİSİ

“TMS 2 Stoklar” standardındaki hükümler, özellikle üretim işletmelerinde hayati derecede önemli olan mamul birim maliyeti ve dolayısı ile gelir tablosunda yer alan satılan mamul maliyetinin belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Mamul birim maliyetinin belirlenme sürecinde direkt ilk madde ve malzeme giderleri, direkt işçilik giderleri ve genel üretim giderlerinin üretime yüklenen tutarlarından yararlanılmaktadır. Bu noktada özellikle ilk madde ve malzeme ile genel üretim giderlerinin üretime yüklenme ölçüleri konusu tartışmaya açık hale gelmektedir.

İlk madde ve malzeme giderleri açısından durum ele alınacak olursa standardın 25. Maddesinde *“23’üncü paragrafta belirtilenler dışında kalan stokların maliyeti, ilk giren ilk çıkar (FIFO) veya ağırlıklı ortalama maliyet yöntemi kullanılarak belirlenir. Benzer niteliklere ve işletme açısından benzer kullanıma sahip bütün stoklar için, aynı maliyet hesaplama yöntemi kullanılır. Niteliği veya kullanımı farklı olan stoklar için, farklı maliyet hesaplama yöntemleri kullanılabilir.”* Hükmü yer almaktadır. Buna göre üretim işletmeleri açısından ilk madde ve malzemelerin üretime yüklenmesinde kullanılacak stok değerlendirme yöntemi olarak FİFO ve Ağırlıklı Ortalama (Hareketli-Tartılı) yöntemlerinin TMS tarafından benimsendiği belirtilebilir. Söz konusu yöntemler, aynı standardın 27. Maddesinde *“FIFO yöntemi; ilk satın alınan veya üretilen stok kalemlerinin ilk olarak satıldığını ve bunun sonucunda dönem sonunda stokta kalan kalemlerin en son satın alınan veya üretilen kalemler olduğunu varsayar. Ağırlıklı ortalama maliyet yönteminde ise, her bir stok kaleminin maliyeti; dönem başındaki benzer kalemlerin maliyetleri ile dönem içinde satın alınan veya üretilen benzer kalemlerin maliyetlerinin ağırlıklı ortalaması alınarak belirlenir. Ağırlıklı ortalama, işletmenin koşullarına bağlı olarak, dönemsel olarak veya işletmeye stok girişi oldukça hesaplanabilir”* şeklinde sırasıyla tanımlanmıştır.

Genel üretim giderleri açısından durum incelenecek olursa öncelikle sabit ve değişken genel üretim giderleri tanımlarına göz atılması gereklidir. Standardın

12. Maddesinde “*Sabit genel üretim giderleri; amortisman, fabrika binası ve teçhizatının bakım onarım giderleri ile üretim sürecinde yer alan kullanım hakkı varlıkları gibi, üretim miktarından bağımsız olarak nispeten sabit kalan dolaylı üretim maliyetleri ile fabrikanın yönetim ve idaresi ile ilgili maliyetlerdir. Değişken genel üretim giderleri, endirekt (dolaylı) malzeme ve endirekt (dolaylı) işçilik gibi, üretim miktarı ile birlikte doğru orantılı olarak değişen dolaylı üretim maliyetleridir.*” şeklinde tanımlanmıştır. Tanımların ardından standardın 13. Maddesinde bahsedilen “*sabit genel üretim giderleri, üretim tesislerinin normal kapasitesi esas alınarak dönüştürme maliyetlerine dağıtılır. Normal kapasite, planlanan bakım-onarım çalışmalarından kaynaklanan kapasite düşüklüğü de dikkate alınarak, normal koşullarda birkaç dönem veya sezonda elde edilmesi beklenen ortalama üretim miktarıdır.*” hükmüne istinaden üretim işletmeleri açısından kapsamına göre maliyet hesaplama yöntemlerinden “Normal Maliyet Yöntemi”nin kullanılması gerektiği anlaşılmaktadır. Normal maliyet yönteminde, sabit genel üretim giderlerinin üretim kapasitesi yaratan giderler olduğu görüşünden hareket edilmektedir. Yani bu giderlerin sadece dönem içinde kullanılan kapasiteye ait olan kısmının, üretilen ürünlerin maliyetine yüklenmesi, kullanılmayan (boş) kapasiteye ait kısmının ise, dönem gideri şeklinde ele alınarak, doğrudan sonuç hesaplarına (680 Çalışmayan Kısım Giderleri) aktarılması yoluna gidilir. Üretim hacmi hangi kapasitede olursa olsun bu hesaplama şekli, (birim maliyetlerin sürekli olarak aynı çıkmasını sağladığından) üretim hacmine bağlı maliyet dalgalanmalarını ortadan kaldıracaktır (Şener, 2008:22)

Normal Maliyet Yöntemi, kapsamına göre maliyet hesaplama yöntemlerinden olan Tam Maliyet Yöntemi ile beraber incelendiğinde genel üretim giderlerinin maliyete yüklenme süreci daha net anlaşılabilir. Tam Maliyet Yönteminde işletmede yapılan direkt ilk madde ve malzeme giderleri, direkt işçilik giderleri ve genel üretim giderlerinin hepsi mamul maliyetine yüklenmektedir. Söz konusu yöntemde bahsi geçen maliyetler tümüyle mamul maliyetine yüklenmesi nedeniyle diğer yöntemlere göre uygulamasının daha kolay olduğu söylenebilir. Buna rağmen Tam Maliyet Yöntemini uygulamak işletmeler için bazı dezavantajları da barındırmaktadır. Yöntemin uygulanırken maruz kalınan en büyük dezavantaj, genel üretim giderlerinin ürünlere dağıtımında objektif ölçütler yerine subjektif ölçütlerin ön plana çıkmasıdır. Diğer bir dezavantaj ise, hesaplaması yapılan birim üretim maliyetlerinin gerçekleştirilen üretim miktarı ile zıt yönde hareket etmesi ve bunun da dönem kârlarında dalgalanmalara sebebiyet vermesidir. Yani üretim miktarı arttıkça ürün birim maliyet azalırken; üretim miktarı azaldıkça ürün birim maliyet artmaktadır. Bu da bilhassa finansal tablolarda dönem sonu kârında tutarsız

rakamlara ve finansal tablo kullanıcılarının yanılmasına neden olabilecek yanlış bilgilere olanak verebilmektedir (Büyükmirza, 2000: 446).

Normal maliyet yönteminde ise direkt ilk madde ve malzeme giderleri ile direkt işçilik giderlerinin hepsi mamul maliyetine yüklenirken genel üretim giderlerinin sabit kısmının normal kapasiteye kadar olan kısmı mamul maliyetine yüklenir. Genel üretim giderlerinin değişken kısmı tümüyle mamul maliyetine yüklenmektedir (Karakaya, 2006: 553). Normal maliyet yönteminde kullanılmayan diğer bir ifade ile boş kapasitenin maliyeti gelir tablosu hesaplarında dönem gideri olarak muhasebeleştirilmektedir. Bu durum, normal maliyet yönteminin kullanılması sonucu birim maliyetlerdeki dalgalanmayı engelleyerek finansal tabloların üretim dönemleri arasında kıyaslanma imkânını sağlamasından ötürü daha gerçekçi sonuçlar vermektedir. (Mazman İtik, 2020: 2238). “TMS 2 Stoklar” standardında da durum incelendiğinde işletmelerin normal maliyet veya tam maliyet yöntemini kullanmaları kendi isteklerine bırakılmamış olup genel üretim giderlerinin sabit kısmının dönüştürme maliyetlerine dağıtımında normal maliyet yönteminin kullanılmasını hükme bağlamıştır (Yereli, Kayalı ve Demirlioğlu, 2013: 96).

4. TMS 2 STOKLAR STANDARTINA GÖRE MALİYET MUHASEBESİ UYGULAMASI

Çalışmanın bu bölümünde “TMS 2 Stoklar” standardı açısından maliyet muhasebesi uygulamalarının ne şekilde olduğuna dair üretim işletmesi üzerinden örnek bir problem geliştirilmiştir. Örnek problemde “TMS 2 Stoklar” standardında da ifade edildiği üzere maliyetlerin hesaplanmasını kapsamına göre yapan normal maliyet yöntemine yer verilmiştir. Bunun yanında satılan mamul maliyetinin belirlenmesinde büyük öneme sahip olan ilk madde ve malzemelerin maliyet ölçüm ve hesaplamasında yine standartta atıf yapıldığı şekilde FİFO (İlk Giren-İlk Çıkar) ve Ağırlıklı Ortalama (Hareketli Tartılı Ortalama) yöntemleri örnek problemde kullanılmıştır.

Örnek problemde normal maliyet yöntemine göre hesaplamaların yapılabilmesi için öncelikle direkt ilk madde ve malzeme giderlerinin hesaplaması yapılacaktır. Sonrasında normal maliyet yöntemine göre birim maliyet hesaplaması yapılacaktır.

Örnek: Maliyetlerini aylık olarak hesaplayan bir üretim işletmesinin temmuz ayı için direkt nitelikteki ilk madde ve malzeme hareketlerine ilişkin bilgiler aşağıdaki gibidir:

İlk madde ve malzeme girişleri:

<u>TARİH</u>	<u>MİKTAR</u>	<u>FİYAT</u>
Dönem başı.....	200 kg.....	400 TL/kg
03 Temmuz.....	400 kg.....	700 TL/kg
11 Temmuz.....	1.500 kg.....	300 TL/kg
19 Temmuz.....	800 kg.....	600 TL/kg

Stoklardan üretim atölyelerine gönderilen ilk madde ve malzemeler:

05 Temmuz	200 kg
09 Temmuz	300 kg
16 Temmuz	1.300 kg
25 Temmuz.....	700 kg

İSTENENLER:

1) FİFO ve Ağırlıklı Ortalama Maliyet yöntemlerine göre üretime sevki yapılan ilk madde ve malzemenin stok kartlarını düzenleyerek Temmuz 2023 dönemine ait toplam direkt ilk madde ve malzeme gideri tutarını bulunuz.

a) FIFO Yöntemine Göre:

Tablo 2: FIFO Yöntemi İlk Madde ve Malzeme Stok Kartı

İLK MADDE VE MALZEME									
STOK KARTI									
Malzeme Kodu		: S-855							
Yöntem		: FİFO							
Malzeme Miktar Ölçüsü:		Kilogram							No:3
Maliyet Dönemi		: Temmuz 2023							
TARİH	GİREN			ÇIKAN			KALAN		
	Miktar	Fiyat	Tutar	M	F	T	M	F	T
Devir	200	400	80.000	--	--	--	200	400	80.000
3 Tem	400	700	280.000	--	--	--	200 +400 600	700	80.000 +280.000 360.000
5 Tem	--	--	--	200	400	80.000	400	700	280.000
9 Tem	--	--	--	300	700	210.000	100	700	70.000
11 Tem	1.500	300	450.000	--	--	--	100 +1.500 1.600	700 300	70.000 +450.000 520.000
16 Tem	--	--	--	100 +1.200 1.300	700 300	70.000 + 360.000 430.000	300	300	90.000
19 Tem	800	600	480.000	--	--	--	300 +800 1.100	300 600	90.000 +480.000 570.000
25 Tem				300 +400 700	300 600	90.000 + 240.000 330.000	400	600	240.000
Toplam	2.900	-	-	2.500		1.050.000	400	600	240.000

Yöntemin kuralına göre hazırlanan stok kartından da görüleceği üzere üretim işletmesi Temmuz 2023 döneminde toplam 1.050.000 TL tutarında direkt nitelikli ilk madde ve malzeme gideri yapmıştır.

b) Ağırlıklı Ortalama Maliyet Yöntemine Göre:

Tablo 3: Ağırlıklı Ortalama Yöntemi İlk Madde ve Malzeme Stok Kartı

İLK MADDE VE MALZEME STOK KARTI									
Malzeme Kodu		: S-854							
Yöntem		: Ağırlıklı Ortalama							
Malzeme Miktar Ölçüsü		: Kilogram							
Maliyet Dönemi		: Temmuz 2023		No: 4					
TARİH	GİREN			ÇIKAN			KALAN		
	Miktar	Fiyat	Tutar	M	F	T	M	F	Tutar
Devir	200	400	80.000	--	--	--	200	400	80.000
3 Tem	400	700	280.000	--	--	--	600	600	360.000
5 Tem	--	--	--	200	600	120.000	400	600	240.000
9 Tem	--	--	--	300	600	180.000	100	600	60.000
11 Tem	1.500	300	450.000	--	--	--	1.600	318,75	510.000
16 Tem	--	--	--	1.300	318,75	414.375	300	318,75	95.625
19 Tem	800	600	480.000	--	--	--	1.100	523,30	575.625
25 Tem	--	--	--	700	523,30	366.310	400	523,30	209.315
Toplam	2.900	--	1.290.000	2.500	--	1.080.685	400	523,30	209.315

Yöntemin kuralına göre hazırlanan stok kartından da görüleceği üzere üretim işletmesi Temmuz 2023 döneminde toplam 1.080.685 TL tutarında direkt nitelikli ilk madde ve malzeme gideri yapmıştır.

2) Üretim işletmesinin, Temmuz 2023 maliyet dönemine ilişkin, üretim maliyetine yüklenebilecek, değişken ve sabit niteliğe sahip giderleri ve diğer bazı bilgiler aşağıdaki gibidir:

Direkt İlk Madde ve Malzeme Giderleri:	FİFO:	1.050.000TL
Ağırlıklı Ortalama Yöntemi:		1.080.685 TL
Direkt İşçilik Giderleri		950.000 TL

Değişken Genel Üretim Giderleri	350.000 TL
Sabit Genel Üretim Giderleri	450.000 TL
Dönem Üretim Kapasitesi	15.000 birim
Dönem Üretim Miktarı	10.000 birim

a) FİFO yöntemine göre Direkt İlk Madde ve Malzeme Gideri dikkate alınır:

<u>TUTAR</u>	<u>MİKTAR</u>	<u>BİRİM TUTAR</u>
Direkt İlk Md. Mlz. Gid. :1.050.000 TL	/ 10.000 birim	= 105 TL/br
Direkt İşçilik Giderleri:	950.000 TL / 10.000 birim	= 95 TL/br
Değişken Gen. Ür. Gid.:	350.000 TL / 10.000 birim	= 35 TL/br
Sabit Gen. Ür. Gid. :	450.000 TL / 15.000 birim	= <u>+30 TL/br</u>
ÜRÜN BİRİM MALİYETİ		265 TL/br

b) Ağırlıklı Ortalama yöntemine göre Direkt İlk Madde ve Malzeme Gideri dikkate alınır:

<u>TUTAR</u>	<u>MİKTAR</u>	<u>BİRİM TUTAR</u>
Direkt İlk Md. Mlz. Gid.:	1.080.605 TL / 10.000 birim	= 108,1 TL/br
Direkt İşç. Gid.:	950.000 TL / 10.000 birim	= 95 TL/br
Değişken Gen. Ür. Gid. :	350.000 TL / 10.000 birim	= 35 TL/br
Sabit Gen. Ür. Gid. :	450.000 TL / 15.000 birim	= <u>+30 TL/br</u>
ÜRÜN BİRİM MALİYETİ		268,1 TL/br

Hesaplamalara göre FİFO yönteminde birim maliyet 3,1 TL kadar daha az çıkmıştır. “TMS 2 Stoklar” standardında değinildiği gibi işletmeler, kullandıkları ilk madde ve malzemeleri üretim maliyetine yüklerken kendi yapılarına ve kullanılan madde ve malzemenin niteliğine göre standartta önerilen stok değerlendirme yöntemlerinden uygun olanı kullanabilir.

SONUÇ

“Türkiye Muhasebe Standartları”nın üretim işletmelerindeki maliyet muhasebesi uygulamalarına olan etkisinin geliştirilen örnek bir problem üzerinden incelenmesi çalışmamızın amacını oluşturmaktadır. Bu amaç doğrultusunda “TMS 2 Stoklar” standardı detaylı bir şekilde incelenerek standarttaki hükümler çerçevesinde normal maliyet yöntemi ve stok değerlendirme yöntemleri olan “FİFO (İlk giren-İlk Çıkar)” ve “Ağırlıklı Ortalama” yöntemleri aracılığıyla bir karşılaştırmaya imkân verecek şekilde ürün birim maliyetleri hesaplanmıştır.

“TMS 2 Stoklar” standardındaki hükümler temel alınarak çözülen örnek problemde ürün birim maliyetini saptamak için maliyet hesaplamasını kapsamına göre yapan yöntemlerden normal maliyet yöntemi kullanılmıştır. Çünkü bahsi geçen standart, maliyet hesaplamaları yapılırken normal kapasitenin dikkate alınması gerektiğini hükmetmektedir. Bunun yanı sıra ürün birim maliyetinin hesaplanmasını doğrudan etkileyen, üretim maliyetini oluşturan giderlerden olan direkt ilk madde ve malzeme giderleri tutarının hesaplanması için standartta da ifade edildiği üzere FIFO ve Ağırlıklı Ortalama yöntemleri geliştirilen örnek problemde kullanılmıştır. Hesaplamalar sonucunda FIFO yöntemine göre birim maliyet 3,1 TL kadar az çıksa da yine standartta işaret edildiği gibi işletmeler kendi yapılarına ve üretim sürecine sokulan ilk madde malzemenin özelliklerine göre stok değerlendirme yöntemini belirleyebilmektedir. Neticede standarttaki hükümler, görüldüğü üzere üretim işletmelerindeki birim maliyetin hesaplamalarına yön vermekte ve maliyet muhasebesi uygulamalarını doğrudan etkilemektedir.

Muhasebe uygulamaları açısından ülkeler arasında bir uygulama birliği ve ortak dil geliştirmeyi amaçlayan muhasebe standartlarının ülkemize yansması olan TMS içerisinde maliyet muhasebesi uygulamalarını etkileyen standartlar da doğal söz konusu olmaktadır. Çalışmamızda bu durum “TMS 2 Stoklar” standardı kapsamında detaylı olarak incelenmiş ve üretim işletmeleri açısından ürün birim maliyeti oluşum sürecine olan etkisi ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Standartlar vasıtası ile yapılan bu işlemlerin ortak bir amaç olarak işletmelerin finansal tablolarında yer alacak olan bilgilerin doğru ve eksiksiz olmasını sağlamak olduğu ifade edilebilir. Bu doğrultuda finansal tablolarda yer alan bilgileri kullanacak olan paydaşlar da kendileri açısından ilgilendikleri durumlar için analiz ve yorumlarını daha doğru yaparak isabetli kararlara varabileceklerdir.

Çalışmada TMS hükümlerinin maliyet muhasebesi uygulamalarına olan etkisi “TMS 2 Stoklar” standardı temel alınarak, normal maliyet yöntemi ve stokların değerlendirilmesi açısından da “FIFO” ve “Ağırlıklı Ortalama” yöntemleri kullanılarak ele alınmıştır. Bu yöntemler, üretim maliyetini oluşturan giderlerden olan direkt ilk madde ve malzeme giderleri ile genel üretim giderlerinin belirlenmesi ile daha yakından ilgili olduğu için gelecek dönemde yapılacak olan çalışmalarda üretim maliyetini oluşturan diğer bir gider olan direkt işçilik giderleri de “TMS 19 Çalışanlara Sağlanan Faydalar” standardı kapsamında incelenebilir. Böylece TMS hükümlerinin etkisi, direkt işçilik giderleri açısından incelenmiş olacaktır. Ayrıca maliyet muhasebesi uygulamaları, maliyet sistemi kurulması üzerine olması durumunda da TMS hükümleri yönlendirici olabilmektedir. “TMS 2 Stoklar” standardındaki

hükümlerde işaret edildiği gibi maliyet hesaplamalarını kapsamına göre yapan normal maliyet yönteminin yanı sıra yine söz konusu standartta ifade edildiği üzere maliyet hesaplamalarını zaman esaslı yapan “Standart Maliyet Yöntemi” ile maliyet hesaplamalarını üretim şekline göre yapan “Safha (Evre) Maliyet” ile “Sipariş Maliyeti” yöntemlerinden uygun olanı seçilerek üretim işletmelerinde bir maliyet sisteminin kurulumu konusunun gelecek dönemde incelenebilecek konular arasında olduğu söylenebilir.

REFERANSLAR

“TMS 2: Stoklar Standardı”

- Büyükmirza, K. (2000). *Maliyet ve yönetim muhasebesi*. 8.Baskı, Ankara: Barış Kitabevi.
- Can, A.V., Öztürk, E. ve Örs, T. (2014). Türkiye muhasebe standartlarının maliyet ve yönetim muhasebesi uygulamaları üzerindeki etkileri: gereksinimler ve çözüm önerileri. *II. Uluslararası Muhasebe ve Finans Sempozyumuna Sunulmuş Bildiri*.
- Kara, N. (2022). Finansta disiplinlerarası yaklaşımlar. Editör E. Poyraz, BİST Spor Endeksi Hareketlerinin Makine Öğrenmesi Teknikleri ile Tahminine İlişkin Bir Uygulama (pp. 243-254). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Karakaya, M. (2006). *Maliyet muhasebesi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kısa, U. (2008). *Uluslararası muhasebe standartları ve üretim maliyetleri ilişkileri üzerine bir inceleme*. Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Mazman İtik, Ü. (2020). Satışların maliyetinin büyük ve orta boy işletmeler için finansal raporlama standardı ve Türkiye muhasebe standartları açısından incelenmesi üzerine bir uygulama. *Turkish Studies - Economy*, 15(4), 2231-2244.
- Mutlu, M. (2010). *Muhasebe standartlarının maliyet oluşumuna etkisi ve inşaat işletmelerinde uygulama*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Muhasebe Finansman Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Saban, M. ve Genç, M. (2007). Araştırma geliştirme faaliyetlerinin IAS 38 maddi olmayan duran varlıklar kapsamında muhasebeleştirilmesi. *Mali Çözüm Dergisi*, 70, 123-133.
- Şener, R. (2008). *Maliyet yöntemleri muhasebesi ve tekdüzen muhasebe sistemi uygulaması*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Yereli, A. N., Kayalı, N. ve Demirlioğlu, L. (2013). Ticari mal alımlarında vade farklarının hesaplanması ve muhasebeleştirilmesi: TMS-2 stoklar standardı ile vergi mevzuatının karşılaştırılması. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 89-104.

Bölüm 12

**Ergenlerin Algılanan Helikopter Ebeveyn
Tutumları ile Bağlanma Stillerinin
İncelenmesi**

Didem ÖZBEY¹, Fatma Sema BENGİ²

¹ *Uzman Psikolog ddmzby@hotmail.com ORCID No: 0000-0002-2680-5750*

² *Dr. Öğrt. Üyesi. Toros Üniversitesi Psikoloji Bölümü,
sema.gurkan@toros.edu.tr, ORCID No: 0000-0001-8890-5626*

ÖZET

Bu araştırmada algılanan helikopter ebeveyn tutumu ile bağlanma stilleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu ilişkilerle katılımcıların anne ve babalarının eğitim düzeyleri, anne ve babanın mesleği, katılımcının sahip olduğu kardeş sayısı, anne ve babanın birliktelik durumu ve gelir düzeyleri gibi değişkenlerin etkisi incelenmiştir. İlişkisel tarama modeli çerçevesinde düzenlenen araştırmanın örneklemini Toros Üniversitesinde öğrenim gören Sağlık Bilimleri Fakültesi ve İktisadi İdari Bilimleri Fakültesi psikoloji bölümü 162 kadın öğrenci ve 33 erkek öğrenci toplam 195 kişi oluşturmuştur. Verilerin toplanmasında Algılanan Helikopter Ebeveyn Tutum Ölçeği, İlişki Ölçekleri Anketi ve Kişisel Bilgi Formu kullanılmıştır. Ölçekler Google form üzerinden uygulanmıştır. Verileri analiz etmek için çoklu regresyon analizi kullanılmıştır.

Araştırma sonucunda algılanan helikopter ebeveyn tutumu ile güvenli ve korkulu bağlanma arasında anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Algılanan helikopter baba tutumu ile kayıtsız bağlanma arasında anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Helikopter Ebeveyn, Bağlanma Stilleri, Ebeveyn Tutumu

---

ABSTRACT

In this study, the relationship between perceived helicopter parental attitude and attachment styles was examined. With these relationships, the effects of variables such as the education level of the participants' parents, the profession of the mother and father, the number of siblings the participant has, the state of being together and the income levels of the parents were examined. The sample of the study, which was organized within the framework of the relational scanning model, consisted of 162 female students and 33 male students in total, 195 students from the Faculty of Health Sciences and Faculty of Economics and Administrative Sciences, psychology department at Toros University. Perceived Helicopter Parental Attitude Scale, Relationship Scales Questionnaire and Personal Information Form were used to collect data. Scales were applied via Google form. Multiple regression analysis was used to analyze the data.

As a result of the research, it has been revealed that there is a significant relationship between perceived helicopter parental attitude and secure and fearful attachment. It has been revealed that there is a significant relationship between perceived helicopter father attitude and dismissive attachment.

Keywords: Helicopter Parent, Attachment Styles, Parental Attitude

GİRİŞ

Toplumun en küçük yapı taşı olan aile doğumdan itibaren; bireylerin toplumsal ilişkilerinin kaynağını oluşturur. Aile, ekonomik, kültürel ve toplumsal yönleriyle birlikte bireyin kişilik özelliklerini kazanmasında, ruhsal gelişiminin ve davranışlarının biçimlendirilmesinde doğrudan etkilidir. Çocuğun temel ihtiyaçları olan sevgi, aidiyet duygusu ve sosyalleşme aile tarafından yerine getirilmesi gereken görev ve sorumlulukları arasında yer almaktadır (Türk, 2020).

Bireyin gelecek yaşamında sosyal ilişkilerinde sorun yaşamaması ve hislerini paylaşabilmesi içinde bulunduğu aile ortamı ve uygulanan ebeveyn tutumu ile ilişkilidir (Aydın, 2002). Bireyi öncelikli olarak anlayabilmek için yetiştiği aile ve aile ortamının incelenmesi gerekmektedir. Ailelerin çocuklarına yönelik tutumlarını; ailenin içinde bulunduğu toplum, toplum içerisinde yer alan gelenek, görenek ve kurallar, yetiştirilme tarzları, ailenin kaygı, ekonomik ve eğitim düzeyleri ve benzeri faktörler etkilemektedir.

Ebeveyn tutumları, anne-baba ve çocuk arasındaki etkileşimden oluşmaktadır. Bu etkileşim içerisinde değer, ilgi ve inançlarının ifadesi ile birlikte bakım ve eğitim davranışlarını da içine almaktadır. Çocukların sağlıklı bir birey olarak yetişmelerinde ebeveynlerin çok büyük bir etkisi görülmektedir. Ebeveyn tarafından sergilenen destekleyici, tutarlı, ilgili ve hoşgörülü davranışlar çocuğun toplumsal ve bilişsel olarak yetkin bireyler olmalarını sağlamaktadır (Uluğtekin, 1984; Ahmadova, 2019).

Helikopter ebeveynlik fikri ilk olarak Dr.Haim Ginott tarafından 1966 yılında Parent ve Teenagers adlı kitabında açıklanmıştır. Bu fenomeni tanımlamak için çim biçme makinesi, buldozer ve bakıcılık gibi helikopter ebeveynliği ile aynı görünen pek çok terim kullanılmıştır. Anksiyete Bozukluğu Tedavi Merkezi başkanı Carolyn Ditch, helikopter ebeveynliğin, çocuklarının gelişiminin her santimini bağımsız olarak büyümesine izin vermeden son derece izleyen bir ebeveynlik türü olduğunu dile getirmiştir(Ganaprakasam vd., 2018).

Hirsch ve Goldberger'e (2010) göre helikopter ebeveynlik, çocuklarının hata yapmasına asla izin vermeyen ve stres mağarasında kapana kısılmış bir ebeveynlik sürecidir. Bu aşırı korumacı ebeveynler, çocuklara bağımsızlık kazandırmak için yeterli becerileri öğretmeden ve göstermeden çocukların şimdiki ve gelecekteki eylemlerine karar vermede yetkilidir (LeMoyne ve Buchanan, 2011; Ganaprakasam vd., 2018).

Padilla-Walker ve Nelson (2012) helikopter ebeveynlik için çocuğa çok yüksek derecede yatırım yapmış anne babaları tanımladığını söylemiştir. Padilla-Walker ve Nelson bu ailelerin çocuklarının iyilikleriyle ilgili endişeleri olduğunu fakat iyi niyetlerinin yanlış yönlendirilmiş olduğunu söylemiştir (Taymaz, 2019)

Çocuklar genç yetişkin olduklarında, ebeveynlerinden bağımsız yaşamaya başladıkları zaman, bazı ebeveynler hala genç yetişkin çocuklarının hayatlarına yoğun bir şekilde dahil olmaya ve etkilemeye devam etmektedir. Bu tür ebeveynlik davranışları bazen helikopter ebeveynlik olarak etiketlenir. Helikopter ebeveynlik ortaokuldan üniversiteye girişe, mezuniyet sonrası ve hatta iş yaşamlarında dahi çocuklarının hayatlarını yakından takip edip, yönetme eğilimindedir (Zhao, 2012).

Helikopter ebeveynlik, özellikle üniversite eğitime yeni başlayan öğrencilerin ailelerinde görülmektedir. Ebeveynler, çocuğun hayatının birçok alanını isteyerek ve yorulmadan düzenler. Çoğu helikopter ebeveyn, çocuklarını günde üç-dört kez arar veya mesaj atar, onlar için yapılacaklar listesi hazırlar, temizlik ve yemek pişirmek için sık sık evlerini ziyaret ederler. Çocuklar, ebeveynlerinin akademik programlarını ve notlarını kontrol edebilmeleri için üniversite şifrelerini ebeveynlerine vermektedirler (Locke vd., 2012; Segrin vd., 2013; Ulutaş ve Aksoy, 2014).

Helikopter ebeveynler çocuklarının karşı cinsle olan ilişkilerine doğrudan müdahil olurlar ve çocuklarının evlilik kararını verecek donanımına sahip olmadığını düşünmektedir. Bu tür davranışlar, gelişmekte olan yetişkinlerde zararlı olabilir. Birey ihtiyaç duyduğunda destek sağlayan ölçülü bir ebeveyn tutumu daha uygundur (Willoughby vd., 2013; Ulutaş ve Aksoy, 2014).

Helikopter ebeveyn, ebeveynlerin çocukların hayatlarına aşırı derecede koruyucu, kontrolcü ve mükemmeliyetçi bir şekilde dahil olması, çocukların her şeylerine yetişmeye çalışması, onlar adına karar vermesi fakat asıl durumunda kaygı barındıran bir kavram olarak tanımlanmaktadır. Helikopter ebeveynlik terimi, aşırı ebeveynlik ile birbirinin yerine kullanılmıştır. Aşırı ilgili ebeveynlik, kendi kendini motive eden davranışları caydırabilir ve psikolojik ihtiyaçların tatminini, özerklik ve yeterlilik gelişimini engelleyebilmektedir. Psikolojik ihtiyaçları karşılanmayan genç yetişkinler; kaygı, depresyon, duygusal düzensizlik ve yaşam doyumsuzluğu gibi sorunlar yaşayabileceği gibi öz denetim ve düzenleme gerektiren durumlara karşıda savunmasız olabilirler. Araştırmalar, helikopter ebeveynliğin üniversite öğrencileri arasında kaygı ve depresyon, düşük duygusal düzenleme yetenekleri ve yaşamdan memnuniyetsizlik ile ilişkili olduğunu ileri sürmektedir (Cui, 2018).

Birey doğduğu andan itibaren yaşamını devam ettirebilmesi için ihtiyaçlarını karşılayabilecek ve bakımını üstlenecek birilerine ihtiyaç duymaktadır. Birey, yaşamın ilk yıllarında küçük bir bebekken temel ihtiyaçlarını karşılayan kişiye ulaşabildiği ve bu kişinin verdiği tepkilerle bağlanmanın temelleri gelişmektedir (Ainsworth, 1989; Dokuzlu, 2016).

Bowlby'nin (1988) bağlanma kuramının temel amacı, bebeğin bakımverene karşı nasıl bağlandığını tanımlamak ve bakımverenden ayrıldığında yaşanan duygusal stresi açıklamaktır. Bağlanma kuramı, bebeklerin ve çocukların bakımverenden belli bir süre ayrı kaldığında göstermiş olduğu tepkileri gözlemlenmesiyle ortaya çıkmıştır. Bağlanma sadece çocukluk ile sınırlı değildir. Çocukluk döneminde ebeveyne karşı geliştirilen bağlanma ilişkisi; ergenlik ve yetişkinlik dönemine gelindiğinde, uzun dönem etkisini sürdürebilecek olan romantik ve sosyal ilişkilerinde önemli bir etkiye sahiptir (Bowlby, 1988; Keskin, 2007).

İlgili literatür incelendiğinde, helikopter ebeveynlik ile ilgili bağımlı kişilik, yalnızlık düzeyi, öz düzenleme, duygusal yeme konularında farklı çalışmalar olduğu görülmüştür. Fakat algılanan helikopter ebeveyn tutumu ile bağlanma arasındaki ilişkiyi araştıran doğrudan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu bağlamda araştırmanın problem cümlesi algılanan helikopter ebeveyn tutumu ile bağlanma stilleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır sorusuna cevap aramaktır.

Araştırmanın amacı, algılanan helikopter ebeveyn tutumu ile bağlanma stillerinin cinsiyet, kardeş sayısı, algılanan sosyoekonomik düzey, ebeveynin eğitim düzeyi, ebeveynin mesleği, yaşanan bölge ve ebeveynin birliktelik durumuna göre incelenmesidir. Bu amaç doğrultusunda araştırmamızda şu sorulara cevap aranmıştır:

Algılanan helikopter ebeveyn tutumu ile korkulu bağlanma düzeyleri arasında anlamlı ilişki var mıdır?

Algılanan helikopter ebeveyn tutumu ile kayıtsız bağlanma düzeyleri arasında anlamlı ilişki var mıdır?

Algılanan helikopter ebeveyn tutumu ile güvenli bağlanma düzeyleri arasında anlamlı ilişki var mıdır?

Algılanan helikopter ebeveyn tutum ile katılımcıların betimleyici özellikleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama modelini içermektedir. Karasar'a göre (2012) tarama modelleri, geçmişte ya da hâlihazırda var olan bir durumu olduğu haliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma şeklidir. İlişkisel tarama modeli ise, iki ve daha çok sayıdaki değişken arasında birlikte bir değişimin varlığını ve/veya değişim derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma modelleridir (Karasar, 2012: 79-81). Çalışmada algılanan helikopter ebeveyn tutumu bağımlı değişkeni oluştururken; bağlanma stilleri, gelir düzeyi, eğitim

düzeyi, meslek, kardeş sayısı, yaşanılan yer ve ebeveynin birlik durumu bağımsız değişkenleri oluşturmaktadır.

2.2. Çalışma Grubu

Bu çalışmanın evrenini Mersin İli Toros Üniversitesinde öğrenim gören Sağlık Bilimleri Fakültesi ve İktisadi İdari Bilimleri Fakültesi psikoloji bölümü öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırmaya katılan öğrencilere ilişkin demografik bilgiler tablo 2.1’de verilmiştir.

Tablo 1. Araştırmaya Katılan Üniversite Öğrencilerini Demografik Nitelikleri

Demografik Nitelik	Gruplar	N	%
Cinsiyet	Kadın	162	83,1
	Erkek	33	16,9
	Toplam	195	100,0
Gelir Düzeyi	Düşük	10	5,1
	Orta	152	77,9
	Yüksek	33	16,9
	Toplam	195	100,0
Anne Eğitim Düzeyi	Okuryazar değil	25	12,8
	İlkokul mezunu	61	31,3
	Ortaokul mezunu	28	14,4
	Lise mezunu	50	25,6
	Üniversite mezunu	34	15,9
	Toplam	195	100,0
Baba Eğitim Düzeyi	Okuryazar değil	3	1,5
	İlkokul mezunu	46	23,6
	Ortaokul mezunu	36	18,5
	Lise mezunu	59	30,3
	Üniversite mezunu	51	26,2
	Toplam	195	100,0
Anne Meslek	Ev hanımı	142	72,8
	Memur	25	12,8
	İşçi	7	3,6
	Serbest meslek	21	10,8
	Toplam	195	100,0
Baba Meslek	Çalışmıyor	22	11,3
	Memur	39	20
	İşçi	17	8,7
	Serbest meslek	117	60
	Toplam	195	100,0
İkamet Yeri	Akdeniz	42	21,5
	Yenişehir	83	42,6
	Diğer	70	35,9
	Toplam	195	100,0

	Tek çocuk	20	10,3
	2 Kardeş	69	35,4
Sahip Olunan Kardeş Sayısı	3 Kardeş	34	17,4
	4 Kardeş ve üzeri	72	36,9
	Toplam	195	100,0
	Evli	180	92,3
Anne Baba Birlik Durumu	Ayrı	15	7,7
	Toplam	195	100,0

Tablo 2.1 incelendiğinde; cinsiyete göre dağılımına bakıldığında, %83,1'i kadın, %16,9'u erkek oldukları görülmektedir. Katılımcının algılamış olduğu gelir düzeyi dağılımına bakıldığında; %5,1'i düşük, %77,9'u orta ve %16,9'un yüksek gelir olduğu görülmektedir. Katılımcıların anne öğrenim düzeyine göre; %12,8'i okuryazar değil, %31,3'ü ilkököl mezunu, %14,4'ü ortaokul mezunu, %25,62'si lise mezunu, %15,9'u üniversite mezunu olduğu görülmektedir. Katılımcıların baba öğrenim düzeyine bakıldığında %1,5'i okuryazar değil, %23,6'sı ilkököl mezunu, %18,5'i ortaokul mezunu, %30,3'ü lise mezunu, %26,2'si üniversite mezunudur. Anne meslek grubunda dağılımına bakıldığında; %72,8'i ev hanımı, %12,8'i memur, %3,6'sı işçi ve %10,8'i serbest meslek olduğu görülmektedir. Babanın meslek grubunda dağılımına bakıldığında; %11,3'ü çalışmıyor, %20'si memur, %8,7'si işçi ve %60'ı serbest meslek olduğu görülmektedir. Katılımcıların ikamet ettiği yer dağılımında; %21,5'i Akdeniz, %42,6'sı Yenışehir ve %35,9'u diğer olduğu görülmektedir. Katılımcıların sahip olunan kardeş sayısına göre dağılımlarına bakıldığında tek çocuk %10,3, 2 kardeş %35,4, 3 kardeş %17,4 ve 4 kardeş ve üzeri %36,9 olduğu görülmektedir. Katılımcıların anne ve babalarının birliktelik durum dağılımlarına bakıldığında %92,3'ü evli, %7,7'nin ayrı olduğu görülmektedir.

2.3. Veri Toplama Araçları

2.3.1. Kişisel Bilgi Formu

Araştırmaya katılacak katılımcıların; cinsiyet, sahip olunan kardeş sayısı, ergenin algıladığı ailenin sosyo ekonomik düzeyi, ailenin eğitim düzeyi, ebeveynin mesleği, yaşanan bölge ve ebeveynin birliktelik durumu gibi sorulardan oluşan bir anket uygulanacaktır.

2.3.2. Algılanan Helikopter Ebeveyn Tutum Ölçeği

Yılmaz (2019) tarafından geliştirilen toplamda 25 maddeden oluşan ölçeğin 4 alt boyutu bulunmaktadır. Temel güven konusundaki helikopter tutumu,

duygusal- kişisel yaşam alanında helikopter tutumu, akademik yaşam alanında helikopter tutumu ve etik- ahlaki konularda helikopter tutumu içermektedir. Ölçekte kişiler anne ve babalarını farklı şekilde değerlendirmektedir. Ölçek, 4'lü Likert tipte olup 1 ve 4 puan aralığında puanlandırılmaktadır. 56 puan ve üzeri helikopter ebeveyn tutumu olarak değerlendirilmektedir. Yılmaz'ın (2019) değerlendirdiği geçerlik ve güvenilirlik sonuçlarına göre Cronbach Alfa iç tutarlık katsayıları .70'ten büyük olarak saptanmıştır.

2.3.3.İlişki Ölçekleri Anketi

Bartholomew ve Horowitz (1994) tarafından geliştirilmiş olup Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik çalışması Sümer ve Güngör tarafından yapılmış olan ilişki ölçekleri ergenlerin bağlanma stillerini ölçmek amacıyla kullanılmaktadır. 17 maddeden oluşan ölçek, yakın duygusal ilişkilerden yaşanan arkadaşlık, dostluk gibi bağlanma stillerini tanımlamayı amaçlamaktadır. Korkulu, kayıtsız, güvenli, saplantılı bağlanma olmak üzere 4 farklı stilde değerlendirme yapmaktadır. Ölçekteki her madde 1-7 arasında puanlanmaktadır. Ölçeğin 1, 4, 9, 14 maddeleri korkulu bağlanmayı gösteren soruları; 2, 5, 12, 13, 16 maddeleri kayıtsız bağlanmayı gösteren soruları; 3, 7, 8, 10, 17 maddeleri güvenli bağlanmayı gösteren soruları; 5 (ters yüklü), 6, 11, 15 maddeleri saplantılı bağlanmayı gösteren soruları içermektedir. Ölçekte bulunan 5. madde hem kayıtsız hem de saplantılı bağlanma stili için kullanılmaktadır. 5, 7, 17. ise ölçekte bulunan ters maddelerdir. Güvenli bağlanma boyutu dışındaki faktörlerde puan artışı sağlıksız bağlanmayı göstermektedir.

2.4. Verilerin Analizi

Elde edilen veriler ilk olarak temel istatistiki sonuçlara ulaşmak amacıyla betimsel istatistikler uygulanmıştır. Araştırmaya katılan katılımcıların demografik özellikleri frekans, yüzde ve ortalama tanımlayıcı istatistik yöntemleri ile tespit edilmiştir. Algılanan helikopter ebeveyn tutumları ve bağlanma stilleri arasındaki ilişkinin incelenmesi için Pearson Korelasyon yöntemi uygulanmıştır. Yapılan korelasyon analizin sonucunda algılanan helikopter ebeveyn tutumları ile bağlanma stilleri arasında anlamlı ilişki bulunmuştur. Algılanan helikopter ebeveyn tutumu ile demografik özellikler ve bağlanma stilleri ile çoklu regresyon analizi gerçekleştirilmiştir.

Normallik-doğrusallık varsayımları için çarpıklık basıklık kat sayıları incelendiğinde güvenli, korkulu ve kayıtsız bağlanma stili için bu değerlerin +1/-1 arasında yer aldığı görülmüştür.

3. BULGULAR

3.1. Bağlanma Stilleri ve Algılanan Helikopter Anne Tutumu Arasındaki İlişki

Bağlanma stilleri ve algılanan helikopter anne tutumu arasındaki ilişki öncelikle Pearson Korelasyon Analizi ile incelenmiştir.

Tablo 2. Bağlanma Stilleri ve Algılanan Helikopter Anne Tutum Arasındaki İlişki

		Helikopter anne	Güvenli bağlanma	Korkulu bağlanma	Kayıtsız bağlanma
Helikopter anne	Pearson korelasyon	1			
	P				
	N	195			
Güvenli bağlanma	Pearson korelasyon	-,217	1		
	P	,002			
	N	195	195		
Korkulu bağlanma	Pearson korelasyon	,262	-,435	1	
	P	,000	,000		
	N	195	195	195	
Kayıtsız bağlanma	Pearson korelasyon	,012	-,149	,026	1
	P	,864	,038	,000	
	N	195	195	195	195

Tablo 2’ de bağlanma stilleri arasındaki ilişki incelendiğinde, güvenli bağlanma ile korkulu ve kayıtsız bağlanma arasında negatif ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($p < 0,05$). Kaçınan bağlanma ile korkulu bağlanma arasında ise pozitif ($r = ,265$) ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($p < 0,05$). Yani kaçınan ve korkulu bağlanma, anlamlı bir ilişki ile birlikte artış göstermektedir.

Bağlanma stilleri ile algılanan helikopter anne tutumu arasındaki ilişki incelendiğinde ise güvenli bağlanma ile negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur, $r = -,217$, $p < 0,05$. Korkulu bağlanma ve algılanan helikopter anne tutumu arasında ise anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Kayıtsız bağlanma ile algılanan helikopter anne tutumuna bakıldığında ise anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($p > 0,05$).

3.2. Bağlanma Stilleri ve Algılanan Helikopter Baba Tutumu Arasındaki İlişki

Tablo 3. Bağlanma Stilleri ve Algılanan Helikopter Baba Tutum Arasındaki İlişki

		Helikopter baba	Güvenli bağlanma	Korkulu bağlanma	Kayıtsız bağlanma
Helikopter baba	Pearson korelasyon	1			
	P				
	N	195			
Güvenli bağlanma	Pearson korelasyon	-,279	1		
	P	,000			
	N	195	195		
Korkulu bağlanma	Pearson korelasyon	,291	-,435	1	
	P	,000	,000		
	N	195	195	195	
Kayıtsız bağlanma	Pearson korelasyon	-,053	-,149	,265	1
	P	,459	,038	,000	
	N	195	195	195	195

Tablo 3’te bağlanma stilleri ile algılanan helikopter baba tutumu arasındaki ilişki incelendiğinde ise bağlanma stillerinin tamamı ile algılanan helikopter baba tutumu arasındaki ilişki anlamlı bulunmuştur:

Güvenli bağlanma ile algılanan helikopter baba tutumu arasında negatif ($r=-,279$) ve anlamlı ($p<0,05$) bir ilişki bulunmaktadır. Güvenli bağlanma arttığında algılanan helikopter baba tutumu anlamlı olarak azalmaktadır.

Korkulu bağlanma ile algılanan helikopter baba tutumu arasında pozitif ($r=,291$) ve anlamlı ($p<0,05$) bir ilişki bulunmaktadır. Yani korkulu bağlanma arttığında algılanan helikopter baba tutumu anlamlı olarak artmaktadır.

Kayıtsız bağlanma ile algılanan helikopter baba tutumu arasında negatif bir ilişki bulunmaktadır ($r=-,053$).

3.3. Algılanan Helikopter Anne Tutum ile Bağımsız Değişkenlerin Regresyon Analizi

Algılanan helikopter ebeveyn tutum ve bağlanma stilleri arasındaki ilişkiye bakıldıktan sonra, bağımsız değişkenlerinde dahil edilmesiyle çoklu regresyon analizi yapılmıştır. Elde edilen bulgular Tablo verilmiştir.

Tablo 4. Katılımcı Kardeş Sayısı, Annenin Mesleği, Annenin Öğrenim Düzeyi, Katılımcının Algıladığı Gelir Düzeyi, Anne-Baba Birlik Durumu ve Bağlanma stillerinin Algılanan Helikopter Anne Tutumu Üzerindeki Etkisi

Regresyon Analizi					
B	SH	β	T	p	
Sabit		3,166	,543	5,833	,000
Güvenli bağlanma		-,106	053	-,156	-1,999 ,047
Korkulu bağlanma		,082	,041	,167	2,016 ,045
Kayıtsız bağlanma		-,062	,055	-,081	-1,129 ,260
Kardeş sayısı		,002	,045	,004	,051 ,960
Gelir düzeyi		-,216	,095	-,173	-2,278 024
Annenin mesleği		-,059	,046	-,103	-1,292 ,198
Annenin eğitim düzeyi		,010	038	,022	,253 ,800
Anne-babanın birlik durumu		-,041	,159	-,019	-,255 ,799

Tablo 4’te bağlanma stillerinin alt boyutları olan güvenli bağlanma, kaygılı ve korkulu bağlanma ve anne baba boşanma durumu, annenin mesleği, annenin gelir düzeyi ve kardeş sayısının algılanan helikopter baba tutumu üzerindeki etkisini belirlemek üzere yapılan regresyon analizi istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p=0,02<0,05$). VIF değerinin 10’un altında olması, bağımsız değişkenler arasında, regresyon sonuçlarını etkileyebilecek bir problem olmadığı

görülmektedir (Büyüköztürk, 2011). Algılanan helikopter anne tutumunun belirleyicisi olarak bağlanma stillerinin ve değişkenlerin etkisinin zayıf olduğu görülmüştür ($R^2 = 0,084$).

Bulgular incelendiğinde; öncelikle annenin eğitim düzeyi, anneni mesleği ve sahip olunan kardeş sayısı ve evlilik durumunun algılanan helikopter anne tutumunu yordamadığı tespit edilmiştir ($p > 0,05$). Algılanan gelir düzeyi algılanan helikopter anne tutumunu etkilemektedir ($p = ,024 < 0,05$).

Bağlanma stillerinin etkileri ile ilgili olarak, güvenli ve korkulu bağlanma, algılanan helikopter anne tutumunu yordadığı bulunmuştur ($p = 0,00 < 0,05$). Güvenli ($\beta = - 156$) ve kayıtsız ($\beta = - 081$) bağlanmanın algılanan helikopter baba tutumunu negatif yordamaktadır. Yani güvenli ve kayıtsız bağlanmanın artması ile algılanan helikopter baba tutumu anlamlı olarak azalmaktadır.

3.4. Algılanan Helikopter Baba Tutum ile Bağımsız Değişkenlerin Regresyon Analizi

Tablo 5. Katılımcı Kardeş Sayısı, Babanın Mesleği, Babanın Öğrenim Düzeyi, Katılımcının Algıladığı Gelir Düzeyi, Anne-Baba Birlik Durumu ve Bağlanma stillerinin Algılanan Helikopter Baba Tutumu Üzerindeki Etkisi

Regresyon Analizi						
	B	SH	β	T	p	
Sabit		3,166	,543	5,833	,000	
Güvenli bağlanma		-,106	,053	-,156	-,1999	,047
Korkulu bağlanma		,082	,041	,167	2,016	,045
Kayıtsız bağlanma		-,062	,055	-,081	-,1129	,260
Kardeş sayısı		,002	,045	,004	,051	,960
Gelir düzeyi		-,216	,095	-,173	-,2278	,024
Bababın mesleği		-,059	,046	-,103	-,1292	,198
Babanın eğitim düzeyi		,010	,038	,022	,253	,800
Anne-babanın birlik durumu		-,041	,159	-,019	-,255	,799

Tablo 5'te bağlanma stillerinin alt boyutları olan güvenli bağlanma, kayıtsız ve korkulu bağlanma ve anne baba boşanma durumu, babanın mesleği, babanın gelir düzeyi ve kardeş sayısının algılanan helikopter baba tutumu üzerindeki etkisini belirlemek üzere yapılan regresyon analizi istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p=0,00<0,05$). VIF değerinin 10'un altında olması, bağımsız değişkenler arasında, regresyon sonuçlarını etkileyebilecek bir problem olmadığı görülmektedir (Büyüköztürk, 2011). Algılanan helikopter baba tutumunun belirleyicisi olarak bağlanma stillerinin ve değişkenlerin etkisinin zayıf olduğu görülmüştür ($R^2 =0,158$).

Bulgular incelendiğinde; öncelikle babanın eğitim düzeyi, babanın mesleği ve algılanan gelirin; algılanan helikopter baba tutumunu yordamadığı tespit edilmiştir ($p>0,05$).

Bağlanma stillerinin etkileri ile ilgili olarak, güvenli, kayıtsız ve korkulu bağlanma, algılanan helikopter baba tutumunu yordadığı bulunmuştur ($p<0,05$). Güvenli ($\beta = - 208$) ve kayıtsız ($\beta = - 169$) bağlanmanın algılanan helikopter baba tutumunu negatif yordamaktadır. Yani güvenli ve kayıtsız bağlanmanın artması ile algılanan helikopter baba tutumu anlamlı olarak azalmaktadır.

4. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Algılanan helikopter ebeveyn tutumunun ve bağlanma stilleri arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla gerçekleştirilen bu araştırmaya 162'si kadın, 33'ü erkek toplam 195 katılımcı katılmıştır.

Bu araştırma algılanan helikopter ebeveyn tutumu ve bağlanma stilleri arasındaki ilişki incelemiştir. Bağlanma stilleri arasındaki ilişki incelendiğinde bağlanma stilleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p<0,05$). Araştırmanın diğer bulgularına göre güvenli ve korkulu bağlanma ile algılanan helikopter ebeveyn tutumu arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Kayıtsız bağlanma ile algılanan helikopter ebeveyn tutumu arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Güvenli ve kayıtsız bağlanma stili ile algılanan helikopter baba tutumu arasında negatif yönde bir ilişki bulunmuştur. Güvenli bağlanma stili ile algılanan helikopter anne tutumu arasında negatif yönde bir ilişki bulunmuştur.

Türkiye'de ilgili alan yazı incelendiğinde helikopter ebeveynlik ve bağlanma stilleri arasındaki ilişkiyi doğrudan ele alan çalışmalar yer almamaktadır. Yukarıdaki bulgularla bağlantılı olarak yapılan bir çalışmada helikopter ebeveyne sahip olan 100 üniversite öğrencisi ile gerçekleştirilmiştir. Akran ve aileye bağlanma stillerinin, akademik ve okul başarısına etkisi araştırılmıştır. Araştırma sonucunda katılımcının değişkeni ile katılımcının cinsiyeti ile diğer değişkenler arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır Lampert (2009). McGinley (2018) tarafından yürütülen çalışmada helikopter ebeveyn tutumu ile yetişen gençlerde sağlıksız bağlanma görülmüştür. Van Ingen (2015) yapmış olduğu çalışmada, helikopter ebeveynliği deneyimleyen öğrencilerin akran bağlarının zayıf olduğu bulgulanmıştır. Helikopter ebeveynlik, katılımcıların başkalarıyla olan kişisel ilişkilerini olumsuz etkileyebiliyorsa, bulduğumuz bulguları desteklemektedir.

Çalışmaya 162 kadın öğrenci, 33 erkek öğrenci katılmıştır. Bu sebeple çalışmanın kadın ve erkek katılımcı sayısının eşit olmamasından dolayı cinsiyetin, algılanan helikopter ebeveyn tutum üzerindeki etkisi incelenmemiştir.

Anne ile babanın birliktelik durumu algılanan helikopter ebeveyn tutumunu anlamlı ve negatif yönde bir ilişki bulunmuştur. 195 katılımcının katıldığı çalışmada anne-baba birliktelik durum dağılımına bakıldığında %92,3 evli olduğu görülmektedir. Yani anne babanın birlikte olma durumu arttıkça algılanan helikopter ebeveyn tutumu anlamlı olarak azalmaktadır.

Bu çalışmada, babanın ve annenin eğitim düzeyinin helikopter ebeveyn tutumu üzerinde anlamlı bir ilişkisi bulunmamaktadır.

Gelir düzeyi algılanan helikopter anne tutumunu ($p= ,024<0,05$) yordadığı görülürken, algılanan helikopter ebeveyn baba yordamadığı görülmüştür. Yılmaz'ın (2020), demografik özelliklerinden gelir düzeyinin algılanan

helikopter ebeveyn tutumu ile ilişkisine bakmıştır. Helikopter tutumların, ailenin ekonomik düzeyine göre farklılaştığı görülmüştür ($F= 6.060, p<.05$).

Algılanan helikopter ebeveyn tutumunun katılımcının sahip olduğu kardeş sayısından etkilenmediği görülmüştür ($p>0,05$). Ertuna (2016), tarafından yapılan çalışmada helikopter ebeveyn ile katılımcıların kardeş sayıları arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür. Yaptığımız çalışmanın sonucunu desteklemektedir.

Bu çalışmada, ikamet edilen yerin algılanan helikopter ebeveyn tutumu ile ilgili anlamlı bir ilişki olmamasında dolayı, bu değişken regresyon analizine dahil edilmemiştir. Kişisel bilgi formunda katılımcıların ikamet etmiş olduğu yerin Mersin İli Yenişehir ve Akdeniz ilçeleri ile sınırlandırılmış olması ve üniversite öğrencilerin çeşitli bölgelerden geldiği düşünüldüğünde coğrafi bölgeler ya da büyükşehirde yaşayan bireyler üzerinden bakılması araştırmaya daha iyi katkı sunacaktır.

Bağlanma stillerinin algılanan helikopter ebeveyn tutumu üzerindeki etkisi bakıldığında; güvenli bağlanmanın algılanan helikopter ebeveyn tutumunu yordadığı, güvenli bağlanma arttıkça algılanan helikopter ebeveyn tutumu anlamlı olarak azalmaktadır.

Yapılan korelasyon analizinin sonucunda bağlanma stilleri arasındaki ilişki incelendiğinde, güvenli bağlanma ile korkulu ve kayıtsız bağlanma arasında negatif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Kaçınan bağlanma ile korkulu bağlanma arasında ise pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bağlanma stilleri ile algılanan helikopter baba tutumu arasındaki ilişki incelendiğinde ise bağlanma stillerinin tamamı ile algılanan helikopter baba tutumu arasındaki ilişki anlamlı bulunmuştur. Güvenli bağlanma ile algılanan helikopter baba tutumu arasında negatif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Güvenli bağlanma arttığında algılanan helikopter baba tutumu anlamlı olarak azalmaktadır. Korkulu bağlanma ile algılanan helikopter baba tutumu arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Kayıtsız bağlanma ile algılanan helikopter baba tutumu arasında negatif bir ilişki bulunmuştur.

Korelasyon analizinden sonra yapılan çoklu regresyon analizinin sonucunda; bağlanma stilleri ve gelir düzeyi, ebeveynin eğitim düzeyi, ebeveynin mesleği, kardeş sayısı, anne ve babanın evlilik durumunun algılanan helikopter ebeveyn tutumunu yordayıp yordamadığını tespit etmek amacıyla kurulan modelin anlamlı olduğu bulunmuştur.

Babanın eğitim düzeyi, babanın mesleği, kardeş sayısı ve gelir düzeyi ergen tarafından algılanan helikopter baba tutumu yordamadığı ; bağlanma stillerinin ve anne ve babanın birliktelik durumu ergen tarafından algılanan helikopter baba tutumu yordadığı görülmüştür.

Annenin eğitim düzeyi, anneni mesleği, katılımcının sahip olduğu kardeş sayısı, anne babanın evlilik durumu ve kayıtsız bağlanma ergen tarafından algılanan helikopter anne tutumunu yordamadığı; gelir düzeyi, güvenli ve korkulu bağlanma ergen tarafından algılanan helikopter anne tutumu yordadığı görülmüştür.

Araştırmanın yürütüldüğü süreçte Covid 19 tedbirlerinin devam etmesinden kaynaklı olarak örnekleme 195 kişiye ulaşılmıştır. İleride yapılacak olan çalışmada örnekleme genişletmek etkili olabilir. Araştırmanın örneklemini genişleterek daha fazla karşılaştırmalara yer verebilmek için Türkiye’de yaşanan bölgelere bakılarak algılanan helikopter ebeveyn tutumu ve bağlanma stillerinin incelendiği çalışmalara yer verilebilir. Türkiye’de helikopter ebeveyn tutumu ile yapılan çalışmaları sayısı oldukça azdır. Araştırmacıların çeşitli değişkenlerle araştırmalarında yer verebilir. Algılanan helikopter ebeveyn tutumu yapılan sosyolojik çalışmalarla desteklenebilir. Araştırma üniversite öğrencileri ile sınırlandırılmıştır. Ölçeğin üniversite öğrencileri dışında farklı yaş gruplarına da uygulanması gerekmektedir. Daha ileride yapılacak olan çalışmalar kültürel farklılıkları incelemelidir.

Araştırmadan elde edilen bulgular sonucunda algılanan helikopter ebeveyn tutumlarının bağlanma stilleri ile anlamlı ilişkisi vardır. Ebeveynlere yönelik ebeveyn tutumları ile ilgili psikoeğitimler verilebilir. Ebeveynlerin, çocuklarının yaşamlarının her döneminde etkileri görülmektedir. Ebeveynlerin, özellikle özerklik gelişimlerini ve bireylerin sorunları tek başına çözmelerini desteklemelidir.

KAYNAKÇA

- Ainsworth, M.D.S., Blehar, M. C., Waters, E. And Wall, S. 1978. Patterns Of Attachment:
A Psychological Study of The Strange Situation Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Ahmadova, P. (2019). Annenin Bağlanma Özellikleri ile Ebeveyn Tutumları ve Çocukların
Çocukların
- Ruhsal, Davranışsal Durumu Arındaki İlişkinin İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Aydın, B. (2002). Gelişim Psikolojisi, İstanbul: Sfn Baskı.
- Bartholomew, K.& Horowitz, L.M. (1991). Attachment Styles Among Young Adults: A
Test of a Four Category Model. Journal of Personality & Social Psychology, 61- 226-244.
- Bowlby, J. (1988). Developmental Psychiatry Comes of Age, AM J Psychiatry, Jan; 14(1):1-10.
- Büyüköztürk, Ş. (2011). Sosyal Bilimler için Veri Analizi El Kitabı, Pegem Akademi Yayıncılık, 16. Baskı, Ankara, 16-20.
- Cui M. (2018) Helicopter Parenting and Young Adults' Well-Being: A Comparison
Between United States and Finland Cross- Cultural Research,
- Dokuzlu, E. (2016). 18-25 Yaş Arası Üniversite öğrencilerinde Anne-Baba Tutumunun
Tutumunun
- Kişinin Kaygı Düzeyleri ve Bağlanma Tipi ile İlişkisi, Yüksek Lisans Tezi, Üsküdar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ertuna, E. (2016). The Turkish Translation, And Reliability, Validity Study Of Helicopter
Parenting Instrument, Masters's Thesis, Near East University, Graduate School of
of
Social Sciences, Nicosia.
- Ganaprakasam, C., Sri Davaidass, K., Chandiran Muniandy, S. (2018). Helicopter Parenting
Parenting
And Psychological Consequences Among Adolescent. Faculty of Education, University of Malaya.
- Karasar, N. (2012). Bilimsel araştırma yöntemi. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Keskin, G. (2007). Ergenlerin Ruhsal Durumları ve Ebeveyn Tutumları ile Bağlanma Stilleri
Bağlanma Stilleri
- Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Ege Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Lampert, J. N. (2009). Parental Attachment Styles and Traditional Undergraduates'

- Adjustment to College: Testing the ‘Helicopter Parent’ Phenomeon, Unpublished Doctoral Dissertation, Pacific University.
- LeMoyné, T. ve Buchanan, T. (2011). Does ‘hovering’ matter? Helicopter Parenting and It’s Effect on Well-Being. *Sociological Spectrum*, 31(4), 399-418.
- Locke, J.Y., Campbell, M.A., Kavanagh, D. (2012). Can A Parent Do too Much For Their Child An Examination By Parenting Proffesionals Of The Concept Of Overparenting. *Australian Journal of Guidance and Counseling*, 22(2),249-265.
- McGinley, M. (2018). Can Hovering Hinder Helping Examining The Joint Effects Of Helicopter Parenting And Attachment On Prosocial Behaviors And Empathy In Emerging Adults. *The Journal of Genetic Psychology*, 179(2), 102-115.
- Segrin, C.,& Givertz, M. (2013). Overparenting in Associated with Child Problems and a Critical Family Environment. *J. Child Family Studies*.
- Taymaz, H. (2019). Ergenlerin Algıladıkları Helikopter Ebeveyn Tutumları ile Yalnızlık Düzeylerinin İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Türk, A. (2020). Algılanan Helikopter Ebeveyn Tutumlarının Kız Ergenlerde Duygusal Yeme ve Beden İmgisinin Yaşam Niteliğine Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, İstanbul.
- Uluğtekin, S. (1984), “Çocuk Yetiştirme Yöntemleri Açısından Ana Baba Çocuk İlişkisi”, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Dergisi,C:2,S:3, Ankara.
- Ulutaş, I., Aksoy, B.A. (2014) The Impact Of Helicopter Parenting On The Social Connectedness And Anxiety Level Of University Students. Gazi University, Ankara, Turkey.
- Van, I., D., Freiheit, S., Steinfeldt, J., Moore, L., Wimer, D., Knutt, A., Scapinello, S., & Roberts, A. (2015). Helicopter parenting: The Effect Of An Overbearing Caregiving Style On Peer Attachment And Self-Efficacy. *Journal of College Counseling*, 18(1),7-20.

Yılmaz, H. (2020) Türkiye’de Helikopter Ebeveynlik Eğilimi ve Helikopter Ebeveynlerin

Demografik Özellikleri, Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi Yıl: 20 Sayı: 46

Tarih:

Ocak- Mart 2020 ISSN: 2148-9424

Zhao, L. (2012). The Hymn Of The Helicopter Parent: The Relationship Between Parental

Monitoring And Student’s Effort And Academic Performance, Northwestern University, Illinois.

Willoughby, B.J., Hersh, J. N., Padilla-Walker, L. M., & Nelson, L. J. (2013). “Back Off”

Helicopter Parenting And A Retreat From Marriage Among Emerging Adults. Journal Of Family Issues. DOI:10.1177/0192513X13495854.

Bölüm 13

**Çarklar Arasına Sıkışmış *Süjeler*. Hermann
Hesse Romanının Foucault'nun İktidar-
Eğitim Analizi Üzerinden Yeniden
Okunması**

Elif AKTÜRK ¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi; Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Batı Dilleri ve Edebiyatı Bölümü Alman Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Isparta, Türkiye.
elifakturk@sdu.edu.tr ORCID No: 0000-0001-9228-8635

Özet

“... Böylece her okulda yasa ve deha arasındaki savaş yinelenip duruyor; her yıl yetenekli öğrencileri bir fidan gibi kökünden söküp atmak için devlet babayla okulların el ele verip aralıksız çaba harcadığını görüyoruz.” Hermann Hesse

Nobel Edebiyat ödüllü Alman yazar Hermann Hesse'nin 1906 yılında yayımlanan *Çarklar Arasında* isimli romanı, yazarın çocukluk ve gençlik yıllarını geçirdiği Calw ve Maulbronn şehirlerinde deneyimlediği zorlu okul yıllarından izler taşır. Bu bağlamda romanın baş kahramanı Hans Giebenrath'ın yazarın kurgu dünyasındaki kendi yansıması olduğu söylenebilir. Romanda orta sınıfa mensup bir ailenin çocuğu olan Giebenrath'ın yaşam istenciyle dolu bir ruh dünyasından başta eğitim aldığı manastır okulunun sistemi olmak üzere ailesi ve çevresinin de baskıcı etkisiyle ölüme değin uzanan varoluşsal başarısızlığa doğru sürüklenişi konu edilir. Bu noktada Fransız düşünür Michel Foucault'nun modern dönem iktidarların stratejileri doğrultusunda yarattıkları süjelerden biri oluverir Giebenrath. Bu çalışmanın amacı da Hesse'nin 1900'lü yıllarda gençlerin eğitim sistemi deneyimlerine ilişkin kaleme alınmış birçok yazınsal yapıtın arasında değerlendirilebilecek okul romanı *Çarklar Arasında*'yı, Alman İmparatorluğu'nun 19. yüzyıldaki eğitim stratejileriyle de destekleyerek Foucault'nun modern iktidar ilişkilerinin şekillendirdiğini iddia ettiği günümüz eğitim sistemi üzerinden değerlendirmektir. Foucault'nun iktidar çözümlemesi; toplumsal kurumlar olan hastane, hapishane ve sağlık kurumlarına ilişkin olduğu kadar eğitim sistemine de farklı bakış açıları sunması bakımından özgün bir niteliğe sahiptir. Çalışmada ortaya çıkarılması amaçlanan ise; tahakküm tarzını benimsemiş iktidarların varlığı ve modern eğitim sisteminin disipline edici ve baskılayıcı stratejilerinin, öğrencilerin varoluşlarını gerçekleştirmelerinde ve kendi isteklerini ve yeteneklerini keşfetmelerinde sınırlayıcı ve yıkıcı bir işleve sahip olabildiği ve böylelikle öğrencilerin kendilerini gerçekleştirmelerine engel teşkil edebildiği iddiasıdır. Dolayısıyla Foucault'nun açtığı eğitim sistemi bireyi bir yandan özneleştirirken, öte yandan da bireyselliğini elinden alarak onu süjeleştirir. Söz konusu çalışma; hermenötik, metni içkin, sosyolojik ve tarihsel olmak üzere eklettik yazınsal yöntemle irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Hermann Hesse, *Çarklar Arasında*, Michel Foucault, Modern İktidar Analizi, Eğitim Eleştirisi.

Giriş

Kadim zamanlardan günümüze eğitimin her bireyin gelişimi ve dönüşümü için vazgeçilmez bir unsur olduğu söylenegeldir. Aile içinde başlayan eğitim, öğrencilerin kolektif ortamlar yaratan okul sınıflarında devam eder. Türk Dil Kurumu Sözlüğünde eğitimin tanımı şu şekilde yapılır: “-İsim. Çocukların ve gençlerin toplum yaşayışında yerlerini almaları için gerekli bilgi, beceri ve anlayışları elde etmelerine, kişiliklerini geliştirmelerine okul içinde veya dışında, doğrudan veya dolaylı yardım etme; terbiye¹.” Bununla birlikte Swartz (2011:265), eğitimin tanımının onun salt bilgi aktaran özelliğiyle sınırlandırılmayacağını vurgular. Eğitim, bu anlamda yalnızca “teknik bilgi ve becerinin” aktarılmasını sağlamakla kalmaz, aynı zamanda öğrencileri sosyalleştiren bir yönü de vardır. Dolayısıyla eğitim, toplumda var olmanın ve insanlar arasında yaşamını idame ettirmenin vazgeçilmez unsurlarından birisidir.

Antik dönemde eğitim, çocuklara genellikle aileleri tarafından ev ortamında verilir. Bununla birlikte okul kurumundan bu dönemde söz etmek mümkündür. Platon’un bu dönemde eğitim olgusuna ilişkin açıklamaları dikkat çekicidir. Düşünür, bireyin gelişimi için eğitimin insan yaşamında oldukça önemli bir yere sahip olduğunu vurgular. Öyle ki insan yapısının neredeyse tamamıyla eğitim tarafından adeta yaratılıp şekillendirildiğini savunur. Ünder’e (1993:189-190) göre Platon’un eğitime ilişkin iki farklı/çelişkili görüşü mevcuttur. Bunlardan ilki, Ünder’e göre şu şekilde açıklanabilir: Platon’a göre her insan, farklı yaratılıştan gelir². Eğitimden beklenen ise her bireyi tek tek işlemek ve ondan farklı türde eserler yaratmaktan ziyade insanın hali hazırda sahip olduğu kendi eserini keşfetme sürecine katkı sağlamasıdır. İnsan doğası mademki halihazırda bizimle birlikte dünyaya gelmiştir, o halde bir eğitimciden beklenen, her bir bireyin doğasının temelinde yatanı keşfe çıkmak, bireyin neyden yaratıldığını fark etmek ve onu doğasına uygun şekilde eğitmektir. Platon’un eğitim sürecine ilişkin ikinci iddiası ise insan doğasının eğitim yoluyla eğilip bükülebileceği ve eğitim süreci ve sonucunda insanların kazanımlarının olabileceğidir. Platon’un her ne kadar eğitime ilişkin düşünceleri çelişkili olarak değerlendirilse de onun *Devlet* adlı ünlü yapıtı bize gösteriyor ki düşünür, eğitimi yalnızca fiziksel şartlarda edinilen bir kazanım olarak değil, aynı zamanda ruhsal bir ehlileştirme süreci olarak da görmektedir. Bu açıklamaya paralel olarak ise Platon’un (2010:25) fikri uyarınca eğitim, bireyin beden ile tinin “kusursuz ahengini” amaçlamalıdır. Bu anlamda Platon, eğitimi bedene olduğu kadar ruha da yatırım

¹ <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 18.09.2023.

² Platon uyarınca insan yaratılışının türlerine ilişkin daha detaylı bilgi için bkz. Ünder, H. (1993). Platon'un Devletinde Eğitim ve İnsan Doğası. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 26 (1), 185-201, s. 189.

yapılması gereken bir harmoni uyumu olarak değerlendirir. Bunun yanı sıra Platon, yine *Devlet* yapıtında tıpkı Foucault gibi eğitim sisteminin iktidar ilişkilerinin bir parçası olduğu fikrini savunur:

“Bu eğitimle harmanlanmış hayatın hedefi, hakiki, doğru ve iyi olanın bilgisine, VI. Kitap’ın sonunda okuyacağımız “ebedi İdealar âleminin güneşine” ulaşmaktır; ancak bu İdealar’a ulaşma hedefinin içinde baştan itibaren politik amaçlar da yer almıştır. Dinleyicilerin ne olması gerektiğini bize VII. Kitap söyler: Dört duvar arasına çekilmiş, hayattan kopuk bilgiçlik değildir amaç, filozoflar olarak devlete yol gösterebilecek adamlar olmaktır.” (Platon, 2010:11).

1900’lü yıllar, insanlığın bilimsel gelişmelerin getirdiği modernite ile geçmiş kök salıp o zamana değin süregelen gelenekler arasında bocaladığı ve modernite kaygısı yaşadığı dönemlere rastlar. Geçmiş ile güncelin arasında gün geçtikçe derinleşen uçurum, kuşak çatışmalarını da beraberinde getirir. Öyle ki yaşanan bu çatışmalar gerek yetişkinlerin ve gerekse gençlerin eğitim sistemini sorgulamak gibi bir eyleme dönüşür ve baskıcı eğitim sistemi yüzünden varoluşunu gerçekleştiremeyip metaforik ve fiziksel ölümler deneyimleyen genç nesiller, yazarların anlatımlarıyla yazın dünyasında konulaştırılır³. Yazın biliminde “*okul romanı*”⁴ olarak adlandırılan bu tür, genellikle yetenekli ve sağduyulu gençlerin anlayamadıkları okul ve sosyal ortamlarda yaşamalarından dolayı deneyimledikleri varoluşsal şok ve türlü başarısızlıkları konu alır. Bununla birlikte bu tür, yalnızca öğrencinin okul sistemi içerisinde acı çekmesi olarak değil, aynı zamanda 1900’lerin modern toplum içindeki kültürel öz-yansıması olarak da açığa çıkar (Shin, 2013:32). Bu dönemde yayımlanan okul romanları; kimi ortak tema, olay örgüsü ve kahramanlar ekseninde buluşur. Bu türün baş kahramanları genellikle öğrencidir. Sanatsal duyarlılıkları gelişmiş ve olağan dışı hassas; çevresiyle, ailesiyle ve okul sistemiyle çatışmalar yaşayan ve baskılara baş kaldırmak ya da onlarla baş edememek suretiyle çevresinden ve okuldan izole edilen bireylerdir (Imai, 2001:1-2). Hesse’nin *Çarklar Arasında* romanı da bu özellikleri taşıması bakımından türe dahil edilebilir. Hesse’nin romanında anlatılaştırdığı esas nokta, kendi eğitim yaşantısında deneyimlediği dayatmaların bir yansımasıdır. Hesse’nin ülkesi Almanya’da olup biten siyasi ve sosyo-kültürel

³ Alman edebiyatında söz konusu temanın ele alındığı örneklere ulaşmak için bkz. Imai, Atsushi (2001). *Das Bild des ästhetisch-empfindsamen Jugendlichen. Deutsche Schul- und Adoleszenzromane zu Beginn des 20. Jahrhunderts*. Wiesbaden: Deutscher Universitäts Yayınları, s.1.

⁴ Imai, türe ilişkin *okul romanı* dışında üç kavram daha önerir. Bunlar; okul öyküleri, okul edebiyatı ve öğrenci romanıdır. Imai, ayrıca bugüne kadar yayımlanan söz konusu yazınsal yapıtlar için tutarlı ve istikrarlı bir şekilde kullanılan kolektif bir terimin hala var olmadığına dikkat çeker. Bu durumu da okul edebiyatının günümüzde hala bir tür olarak benimsenmemesiyle açıklar. Konuya ilişkin daha detaylı bilgi için bkz. a.g.e., s.1.

değişimler, eğitim sistemini oldukça etkilemiştir ve söz konusu değişimler eğitimde rijit bir ortamın varlığına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda açıklamak gerekirse; Alman İmparatorluğu'nun 1871 yılında kurulmasıyla birlikte Alman toplumu hızlı bir değişim sürecine girer. Ülkeyi moderniteye adım adım yaklaştıran endüstrileşme, nüfus artışı ve kentleşme, bu dönemde yükselişe geçer. Ulusçuluk akımı ise Almanya'nın askeri alanda sıkı bir disiplin sürecine girmesine neden olur. Ordunun prestijini artırmak, disiplin ve düzeni sağlamak ve itaat duygusunu pekiştirmek için göreve sadakat aşılacak, Alman ulusunun kalkınması ve devamlılığı açısından gereklidir. Başarı istikrarını sağlamak ve insanlara daha etkili bir şekilde hükmetmek için ise Alman eğitim sisteminde idealleştirmeye gitmeye ihtiyaç duyulur. Milliyetçi bir eğitim politikası güdülmeye başlanır. II. Wilhelm döneminde bu yüzden eğitimde disipline edici stratejiler güdülür (Shin, 2013:1-3). Bu çalışmada da iktidarın eğitime nasıl içkinleştirildiği ve bunun öğrenciler üzerinde nasıl yıkıcı bir işleve sahip olduğu Foucault'nun neoliberal iktidarın eğitimle olan ilişkisi bağlamında yaptığı tespitler ve analizler üzerinden çalışmamızın nesnelere birisi olan *Çarklar Arasında* romanının bir değerlendirmesiyle açığa çıkarılacaktır. Foucault, her ne kadar 20. yüzyıl neoliberal iktidarın eğitim sistemiyle olan ilişkisini direkt olarak hedef alan salt eğitim içerikli bir eser kaleme almamış olsa da ona ilişkin görüşlerine farklı yapıtlarında değinir. Bu da biz okuyuculara eğitim sistemine ilişkin Foucaultyen perspektiften olmak üzere farklı bir bakış açısıyla okuma yapmamıza olanak verir. Öyle ki Foucault, eğitim sistemini iktidar sisteminin ve ilişkilerinin bir parçası olarak görür ve onu iktidar ilişkilerini göz önünde bulundurarak açıklar. Var olan iktidarların eğitim sistemine attıkları güçlü anlamın temelinde şüphesiz eğitim sisteminin gelecek için kapitalist toplumun kalkınmasına fayda sağlayacak bireyler yetiştirme arzusu yatmaktadır. Artık eğitim, öğrencilere kapitalist toplumlarda içsel bir yolculuk ve kendini keşif serüvenini deneyimlemeden ziyade bedensel dönüştürüm amaçlı olmak üzere empoze edilir. Foucault, bu anlamda modern Batı toplumlarının özneliği inşa etme biçimlerinin bir analizini yapar. İktidar dayatmasından dolayı alternatif bir "ben" yaratma / ya da iktidar tarafından yaratılma / süjeleştirilme durumlarını ele alır. Romanda ise iktidar-eğitim ilişkisi ve bu ilişkinin var ettiği süje⁵ birey(ler),

---

⁵ Kitabı yayına hazırlayan Ferda Keskin, Foucault'nun özne ve özneleştirmek kavramlarının Fransızca kullanımına ilişkin dipnotta şu açıklamayı yapar: "Türkçedeki "özne" kelimesi, burada Foucault tarafından belirtilen ilk anlamı taşıyor. Fransızca "sujet" (özne) kelimesi aynı zamanda "tebaa", yani tabi (boyun eğmiş) anlamını taşıyor. Aynı şekilde Fransızca "assujettir" kelimesini de Foucault iki anlamda kullanıyor: özneleştirmek ve tabi kılmak, boyun eğdirmek." Bkz. Foucault, M. (2021). *Özne ve İktidar. Seçme Yazılar*: 2. Fransızcadan Çev. Işık Ergüden & Osman Akınhay. 7. Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s.63. Foucault da zaten aynı kitapta sözcüğün her iki kullanımında da negatif anlam içerdiğini belirtir: "Sözcüğün her iki anlamı da boyun eğdiren ve tabi kılan bir iktidar biçimi telkin ediyor." (Foucault, 2021, s.62-63).

Hans Giebenrath'ın okul deneyimlerinin bir yorumlanmasıyla görünürlük kazanacaktır.

Michel Foucault'nun (1926-1984) Modern İktidar Analizi

Bir toplum, bir iktidarın, sadece tek bir iktidarın uygulandığı üniter bir gövde değildir; bir toplum, gerçekte farklı ama yine de spesifiklerini muhafaza eden iktidarlardan yan yana gelmesi, ilişkisi, koordinasyonu ve hiyerarşisidir. ...Toplum, farklı iktidarlardan bir takmadadır.

Michel Foucault

Michel Foucault, gündemine aldığı çeşitli bilim dallarıyla adının önüne düşünür, filozof, tarihçi, eleştirmen, sosyolog, psikolog ve antropolog gibi birden fazla sıfat koy(dur)mayı başarmış bir bilimcidir. Ünlü Fransız düşünür, ele aldığı geniş perspektifli temalarıyla postyapısalcı düşüncenin en fazla tartışılan isimlerinden biri olmayı günümüzde de sürdürmektedir. Bununla birlikte bu geniş yelpazeyi çalışmamızın kapsamı gereği sınırlandırmaya giderek odak noktamıza onun modern iktidar sistemi çözümlemesini, iktidar-eğitim ilişkisini ve bunun bireylere yansımaları alacağız. Detaylara inmeden evvel şunu belirtmekte fayda vardır ki Foucault, güç ve iktidara ilişkin bilim dünyasına bir kuram sunmaktan ziyade bir tür iktidar analizi ve arkeolog edasıyla geçmişten günümüze iktidar ilişkilerinin derinlerini kazarak bir değerlendirmesini yaptığını vurgular.

Foucault'nun iktidara ilişkin sorgulamalarındaki ve bu bağlamda bireyi merkeze almasındaki en baskın etkenlerden biri şüphesiz onun sorgulama yetisini kazanmasında büyük rol oynayan felsefe ve insanın iç dünyası ve bilinçaltını odağına alan psikoloji eğitimi almasıdır. Foucault, Marksizm ve fenomenolojiden etkilenir. Fenomenoloji anlamında Martin Heidegger ve Georges Canguilhem, onun en çok etkilendiği isimler arasındadır. Psikoloji alanında ise Freud ve Lacan'dan oldukça etkilenir. Bununla birlikte Nietzsche'nin gerçeklik, bilgi ve güç arasındaki ilişkiye ilişkin görüşleri, Foucault'yu bu isimler arasında en çok etkileyen isim olmuştur. Öyle ki Nietzsche, bir anlamda determinizme karşı çıkarak tarihin gelişim ve işleyişini belli başlı yasalara göre değil, bireylerin çabasına dayandırır. Bu anlamda bilgi ya da gerçeklik, doğru ya da sonsuz geçerliliğe sahip olduğu için değil, bir grup ya da kişi / kişilerin iradelerini başkalarına empoze etme istencinden dolayı kabul görür. Nietzsche'nin bu görüşü de Foucault'nun iktidar-özne ilişkisine koşutluk sağlar. Foucault, bilim dünyasından etkilendiği kadar onu etkilemeyi de başarmıştır. Öyle ki onun güce ilişkin belirlenimleri; post-modern, post-yapısalcılık, post-feminizm, post-Marksizm ve post-kolonyalizm gibi düşünce biçimleri üzerinde oldukça etkili olmuştur. Tarih, sosyoloji, felsefe ve antropoloji disiplinlerine ilişkin

açılmaları da 1960'lerden günümüze değin hala tartışılmakta ve uygulama alanı bulmaktadır.

Foucault'nun iktidar analizi yapma gerekliliği, onun tarihin güç bağlamında incelenmesinde bir eksiklik olduğu temel görüşünden yola çıkar. Tarih sayfaları, iktidar incelemelerinde krallarla ve generallerle, yani iktidara sahip olan kişiliklerle ilgilenmiştir. Foucault ise iktidarın büyük şahsiyetler odaklı incelenmesinin yanı sıra toplumun her kesimine sinmiş olan iktidar mekanizmaları ve stratejilerinin de bir analizinin yapılması gerekliliğini savunur. Çünkü iktidar, yalnızca iktidar koltuğunda değil, toplumun tüm kurum ve kuruluşlarında da görünürleşen bir olgudur. Foucault, bu bağlamda iktidar terimini yalnızca devlet iktidarı ile sınırlayarak kullanmaz. İktidar, yalnızca devletin siyasi işleyiş mekanizması anlamına gelmez. İktidar, insanın olduğu her ortamda ve insani ilişkilerde vücut bulur. İnsan davranış, yaşayış ve otokontrolü, iktidar mekanizması tarafından yönlendirilir ve şekillendirilir. Onun için aile iktidarı ve öğretmen iktidarı gibi iktidar çeşitleri mevcuttur. Örneğin bir babanın eşi ve çocuklarına uyguladığı iktidar, doktorun hastasına uyguladığı iktidar ve patronun çalışanlarına uyguladığı iktidar biçimleri mevcuttur. Toplumda Foucault'nun (2019:209, 113, 157, 162, 175) deyişiyle bu tür "*mikro iktidar*" ilişkilerinden ve mücadelelerinden binlercesi vardır. Bu mikro iktidar ilişkileri ise devlet iktidarı tarafından yönetilir ve aynı zamanda ters yönde, devlet iktidarı ancak mikro iktidar ilişkilerinin varlığıyla işleyebilir. Foucault, iktidarın sabit bir yerde ikamet etmeyip insan ilişkileri arasındaki her yerdeliğini *Entelektüelin Siyasi İşlevi* kitabında şu sözlerle açıklar:

"İktidar" diye bir şey yok. Demek istediğim şu: "İktidar" diye bir şeyin belirli bir yere yerleşmiş olduğu -ya da bir noktadan yayıldığı- fikri bence yanlış temellendirilmiş bir analize, her koşulda birçok fenomeni açıklayamayan bir analize dayanıyor. Oysa gerçekte iktidar, ilişkiler demek; az çok örgütlenmiş, piramit gibi, koordine edilmiş bir ilişkiler yumağı demektir" (Foucault, 2011:124).

Foucault'nun belirlenimi uyarınca güç, Orta Çağ'dan moderniteye gelene değin büyük ölçüde egemen bir otoritenin varlığı aracılığıyla kendini gösterir. Örneğin 17. yüzyılda kralın bedeninin görünürlüğü, iktidar için önemlidir. Güç, aynı zamanda suçlulara karşı uygulanan şiddetin toplumun göreceği biçimde açık teşhiriyle görünürlük kazanır. Modern toplumlarda ise kapitalizm ve sanayileşme süreciyle birlikte güç, oldukça çeşitli şekillerde ve farklı uygulama mekanizmalarıyla kendini gösterir. Bu yeni iktidar mekanizması, yasalara olduğu kadar bedenlere de bağımlıdır. Güç, artık cezaların fiziksel şiddetle

karşılanmasından ziyade sürekli olarak bedenın gözetimi yoluyla uygulanır. İşte Foucault'nun iktidar analizinin temelinde *biyo-iktidar* olarak adlandırdığı bu iktidar biçimi yer alır. Zira Foucault, iktidar analizini daha ziyade bireylerin bedenleri üzerinden yapar. *Foucault'nun biyo-politika adını verdiği siyaset, insanın temel biyolojik özelliklerini siyaset nesnesi haline getiren bir dizi mekanizmalardan oluşmaktadır* (Şentürk ve Turan, 2012:252). Biyo-iktidar, Foucault (Foucault, 2007:103-104) tarafından iki yönlü açıklanır. Geleneksel iktidar modelleri daha ziyade kısıtlayıcı ve cezalandırıcı niteliğiyle insanı yok etmeye ve üretkenliğini elinden almaya yöneliktir. Modern iktidar sistemi ise bireyin üretmesini ve üretebilmesi için de sağlıklı bedenlere sahip olabildiğini mümkün kılmaya çalışır. Bu noktada *disiplin* kavramı, Foucault'nun iktidar analizinde en sık tükettiği kavramlardan biri olarak karşımıza çıkar. Modern iktidar, insan bedenini disipline ederek kapitalist toplumun üretme odaklı sistemine faydalı bireyler yetiştirme amacı güder, çünkü kapitalist sistem, üretime dayalı olması dolayısıyla hem bedenen hem de tinsel olarak sağlıklı bireylere ihtiyaç duyar. İktidar; disipline etme, cezalandırma, gözetleme ve ödüllendirme gibi kimi yöntemlerle bireyin bedenini iktidara itaatkâr hale getirir. Öyle ki birey, üretkenliğinden yararlanmak amacıyla topluma kazandırılmak istenen bir varlık olarak ortaya çıkar. Devlet iktidarı, bu anlamda “*nüfusun refahı, nüfusun koşullarının iyileştirilmesi, zenginliğinin, yaşam süresinin, sağlığının vb.*” artırılmasını amaçlar. Biyo-iktidarın diğer yüzü, öznenin süjeleştirilmesine ilişkindir. Nüfusun bireyleri, devlet iktidarının kontrolü altında ve onun nesnesi durumundadır. Gözetim araçları yoluyla sürekli olarak denetlenmekte ve kontrol altına alınmaya çalışılmaktadır. Birey, devlet iktidarından beklentilerinin farkındadır, fakat devletin kendisine karşı sınırlandırıcı yaptırımının farkında değildir. Foucault'nun vurguladığı bu durum, siyasi iktidarın nüfus üzerindeki kâr ve çıkar ilişkisidir. Amaç, nüfusun her bireyinden kapitalist topluma hizmet edecek bireyler yetiştirmektir (Foucault, 2011:282). Foucault, biyo-iktidara ilişkin bu yıkıcı yönü, şu şekilde açıklar:

“Bu iktidar biçimi bireyi kategorize ederek, bireyselliğiyle belirleyerek, kimliğine bağlayarak, ona hem kendisinin hem de başkalarının onda tanımak zorunda olduğu bir hakikat yasası dayatarak doğrudan gündelik yaşama müdahale eder. Bu, bireyleri özne yapan bir iktidar biçimidir. Özne sözcüğünün iki anlamı vardır: Denetim ve bağımlılık yoluyla başkasına tabi olan özne ve vicdan ya da öz bilgi yoluyla kendi kimliğine bağlanmış olan özne. Sözcüğün her iki anlamı da boyun eğdiren ve tabi kılan bir iktidar biçimi telkin ediyor.” (Foucault, 2021:62-63).

Foucault'nun iktidar analizinde en dikkat çeken detaylardan bir diğeri, Panoptikon isimli hapisane modelidir. Panoptikon hapisane modeli, İngiliz hukukçu ve filozof Jeremy Bentham tarafından 1785 yılında tasarlanmıştır. Foucault, *Hapishanenin Doğuşu* adlı kitabında bu hapisane modelini neoliberal iktidar anlayışının bir yansıması olarak ele alır. Panoptikon hapisane modeli, iktidarın her yerdeliğinin yanında görünmezliğini de simgeler. Bentham'ın tasarımının amacı, tasarımı yaptığı hapisane modeliyle dönemin kitlelerini kontrol altında tutmaktır. Modelin tasarımına ilişkin mektup yazışmalarında bu tasarımın “*nezaret altında tutma, hapis, tecrit, zorla çalıştırma, eğitim gibi*” birçok amaca yönelik yararlanılabileceği belirtilir (Özdel, 2012:23).

Foucault, panoptikon hapisane modelini şu şekilde tasvir eder: Halka şeklinde bir binanın ortasında bir merkez kule vardır. Bu kulenin ise binanın her yerini görebilen geniş pencereleri mevcuttur. Merkezi kuleye bir gözetmen konulur. Bina hücrelerine ise “*tek bir deli, bir hasta, bir mahkûm, bir işçi veya bir okul çocuğu kapatmak*” yeterli olacaktır. Foucault, kapatılan birey yelpazesini suçlularla sınırlı tutmayarak genişletir. Bu da bize gösterir ki iktidarın kontrol mekanizması, yalnızca hapisane ortamlarında değil her yerde mevcuttur ve sürekli olarak işler. Kapatılan bireyler, böylelikle iktidar mekanizmasının bedenlerine kolayca nüfuz edilebilen ve kontrol altında tutulan bireyleri haline gelir. Foucault, bu hapisane ortamını tiyatro metaforuyla karşılar: “*Ne kadar kafes varsa, o kadar küçük tiyatro vardır, bu tiyatrolarda her oyuncu tek başınadır, tamamen bireyselleşmiştir ve sürekli olarak görülebilir durumdadır. Görülmeden gözetim altında tutmaya olanak veren düzenleme, sürekli görmeye ve hemen tanımaya olanak veren mekânsal birimler oluşturmaktadır*” (Foucault, 1992:251). Model, kapatılan bireylerin ise merkez kuledeki gözetmeni görmeleri olanaksız olacak şekilde tasarımılanmıştır. Bentham, kontrol mekanizmasının en iyi “*görünmeden gözetleme*” şeklinde işleyebileceğini düşünür. Öyle ki kapatılan bireyin böylece gözetlenip gözetlenmediğinden haberdar olmaksızın sürekli gözetleniyor hissini kendisine empoze edilerek yaşaması sağlanmalıdır. Böylece birey, otoritenin her an bağımlı kıldığı bir süje varlığına dönüştürülür (Özdel, 2012:23-24).

Foucault'nun iktidar ilişkilerinde vurguladığı bir diğer kavram, özgürlük kavramıdır. Düşünür, iktidarın her yerdeliğinin ve iktidar ilişkilerinin işleyişinin ancak toplumun bireylerinin özgür olmasıyla mümkün olabileceğini vurgular. Zira özgür birey, toplumda istediği ilişkiler ağına dahil olabilir ve böylece iktidar mekanizması, toplumun öznelere bu ilişkiler yumağı sayesinde varlığını korumakla kalmaz, gücünü de artırmış olur. Bu noktada Foucault, iktidar ile tahakküm ayırımına gider. Foucault, aslında iktidar ile tahakkümün aynı şeyler olmadığını vurgular. İktidar, ona göre kötü bir şey değildir. İnsan özgürlüğünü

kısıtlayan ve istismara yol açan şey, iktidar değil; tahakkümdür: “... Her toplumsal alanda iktidar ilişkilerine rastlanıyorsa, bunun nedeni her yerde özgürlüğün de olmasıdır. Şimdi fiilen tahakküm durumları vardır. Pek çok örnekte iktidar ilişkileri öyle bir şekilde sabitlenmişlerdir ki hep asimetric durumdadırlar ve bu yüzden özgürlüğe düşen pay son derece sınırlı kalır” (Foucault, 2021:229).

Foucault'nun güce ilişkin en dikkate değer iddialarından bir diğeri, iktidar ve bilginin birbirine içkin olduğuna ilişkindir. İktidar, sürekli olarak bilgi üretir, bilgi de iktidarı. İktidar işleyişi, “bilgi nesnelere” yaratır. Foucault (2019:39), *İktidarın Gözü* adlı eserinde bu iddiasını somutlaştırmak için üniversite eğitimcilerini örnek olarak gösterir. Üniversitelerde üretilen bilgilerin de tıpkı diğer kurumlarda olduğu gibi iktidar etkileriyle ortaya çıktığını savunur. Bu durum ise zaman zaman tehlikeli olabilmektedir.

Foucault, kimi akademisyen ve eleştirmenlerce güce ilişkin fikirlerinin tutarsızlığı iddiasıyla eleştirilerin hedefi olur. Foucault ise bilginin dünyayı dönüştürdüğü gerçeği karşısında kendisinin de kaçınılmaz olarak evrildiğini savunur. Söylemlerinin tutarsızlıktan ziyade bireysel gelişiminin bir parçası olduğunu belirtir. Çalışkanlığı ve üretkenliği için kendisine “köpek” benzetmesi yapan Foucault, bu çalışma amacını akademik statü kaygısından ziyade kişisel gelişimi olarak açıklar ve tutarsızlık temelli eleştirilere karşı şaşkınlığını şu cümleyle özetler: “Yani sizler bunca yıl hiç değişmeyerek aynı şeyleri dile getireceğimi mi sanıyorsunuz?” (Foucault, 1997:131)

Michel Foucault: İktidarın Eğitime İçkinleştirilmesi

Foucault'nun, hükümdarlığın klasik iktidar düzeninden farklı olarak modern iktidarın yukarıdan aşağıya doğru değil yatay düzlemde ve çok yönlü dağılımına dikkati çektiğinden bir önceki bölümde bahsedilmişti. İktidar, her yerde ve çok yönlü işlemektedir. Gündelik hayatımızın her alanında ve anında güç ilişkileriyle sarılıyızdır. Özne ise zamanla kapitalist sistem içinde var olan iktidarın şekillendirmesiyle adeta öznenen bozma nesne durumuna düşer. Bireyler, zamanla iktidara koşulsuz şartsız itaatkâr eden nesnelere dönüşür. Okullar da disipliner iktidarın uygulandığı kurumlar arasındadır.

Foucault (2021:146-147), iktidarın eğitim ile olan kaçınılmaz ilişkisini ortaya koyarken genel iktidar analizinde olduğu gibi eğitim kurumlarının da tarihsel arka planını verir. Bu bağlamda okul yapılandırmasının geçmişten günümüze değişimine ilişkin saptamalarda bulunur. Okullar, 19. yüzyılın başlarında sınıflarda sıra düzeni olmayan yapılarıdır. Öğrenciler, sınıfta ders veren öğretmenlerini çevreleyerek ayakta durur. Öğrencileri tek tek karşısında göremeyen öğretmen için öğrencilerini denetlemek oldukça zorlaşmakta ve hatta pek mümkün olmamaktadır. Modern okullarda ise öğrenciler, sıralarda

oturabilmekte, öğretmen de her öğrenciye görsel olarak hâkim olabilmekte ve onları dilediğince gözetleyebilmektedir. Her bir öğrencinin o gün sınıfta olup olmadığına, ders esnasında neler yaptığına, hayallere dalıp dalmadığına ve uyku halinde olup olmadığına kadar her şeyi gözlem altında tutabilmektedir. İşte eğitim kurumlarında iktidarın bireyselleştirilmesi bu şekilde mümkün olmaktadır. Burada bireyselleştirmekten kasıt ise bireylerin bedenlerini ve davranışlarını iktidar dahilinde kontrol altına almak ve öğrencilerin de gözetlendikleri öğretmen iktidarından dolayı iktidar tarafından şekillendirilen otokontrollerini sağlamalarıdır. Gözetlenip denetim altına alınan öğrencilerin böylelikle eğitimci ve yöneticiler tarafından “*eğitilebilir vücudunun keşfi*” yapılmıştır (Foucault, 2021:147).

Foucault uyarınca hapisaneler, hastaneler, eğitim kurumları ve fabrika gibi mekânlar, 19. yüzyılda iktidarlar tarafından kapitalist topluma uygun düşecek biçimde işletilerek dönüştürülür. Modern kapitalist toplumlar, cezalandırma yöntemleriyle bireylerin hayatını güdümleyerek disipline etme yoluna gider. Bireyin varlığını sürekli olarak gözetim altında tutmayı hedefler. Söz konusu gözetleme ise adalet, sağlık, kolektif bilinç ve çıkarlar gerekçesi altında uygulanır. Tıpkı başkaca kurumlar gibi eğitim kurumları da aynı çıkarı gözeterek bireyleri “*normalleştirme*” amacıyla işler:

“... eğitim kurumları, ‘normal’ ve ‘normatif’ olanı koruyucu merkezler olarak, bireyler üzerinde modern gardiyanlık işlevini üstlenir. Bu noktada genelde yönetim özelde ise eğitim yönetimi ‘tedavi edici’ bir işlev görür. Bu bağlamda eğitim; bireyleri toplumsal ‘normalliğe’ uygun olarak gelişme sürecine uyarılma ve toplumsal normalliğin dışındaki ‘patolojik’ kişilikleri eleme işlevi üstlenir. Bu süreçte eğitim yöneticilerinin işlevi, verili toplumsal düzende ‘büyük kapatılmaya’ katkı sağlayan, normalleştirilmiş toplumsal düzene uyumlu ve hizaya sokulmuş bireylerin yetiştirilmesini denetleme ve gözetlemedir” (Şentürk, Turan, 2012:262).

Foucault'nun bireyin nesne olarak inşasına ilişkin açıklaması sosyal bilimlerle ilgili önemli soruları gündeme getirmektedir. İktidarın, üzerinde işlemlerini, bilgilerini ve araştırmalarını uyguladığı evrensel bir kişi yoktur. Kapitalist iktidar güçlerinin arasında sıkışıp kalan birey, gücün ve bilginin nesnesi durumuna gelir. Birey, artık insan bilimlerindeki karmaşık stratejik gelişmelerin ürünüdür (Dreyfus ve Rabinow, 1983:159-160). Öğrenciler, modern eğitim sistemi çerçevesinde eğitimci ve yöneticiler tarafından “*normalleştirme*” adı altında bireyselleştirilir. Foucault'nun düşüncesi uyarınca bireyler, iktidar / bilgi ikilisi tarafından belli kalıp ve biçimlere sokulur. Ayrıca iktidar, yalnızca “özgür bireyler”e sahip olmak koşuluyla işleyip sürdürülebilirlik kazanabilir. Bu yüzden

ise iktidarlar, kendi işleyişlerine uygun bireyler yaratmak durumundadır. Bireyler, “*bireyselleşme*” kisvesi altında ise giderek daha çok iktidarların nesnelere durumuna getirilir (Aka, 2004:28). Eğitim kurumlarındaki bu geleneksel yapı, rasyonalite ve profesyonellik gerekçesi ile meşrulaştırılır. Öğrencileri “*normalleştirme*” çabası, “*dışlama, sıralama, sınıflandırma ve eleme*” inancını da meşrulaştırır. Bu da norm dışı olarak belirlenen kimlik ve davranış biçimlerinin dışlanmasını kolaylaştırır (Şentürk, Turan, 2012:264).

Foucault'nun bireyin iktidar tarafından süjeleştirilmesi ifadesinin yanı sıra bedenselleştirme kavramı da dikkat çeker. 17. ve 18. yüzyıllarda iktidarın eğitime içkinleştirilmesindeki hedef, öğrencilerden somut yaşam şartlarında üretken hizmet edinebilmektir. Bu hedef doğrultusunda ise iktidar tarafından bireylerin bedenlerine, tutum ve gündelik davranış kalıplarına erişmek zorunluluğu, iktidarın etkili bir şekilde *bedenselleştirilmesini* zorunlu kılar. Foucault bu noktada okul disiplini yöntemine dikkat çeker: “*Çocukların bedenlerinin oldukça karmaşık manipüle etme ve koşullandırma sistemlerinin nesnesi haline getirilmesinde bir hayli başarılı olan okul disiplini gibi yöntemlerin öneminin kaynaklandığı nokta burasıdır.*” (Foucault, 2011:76). Disiplin cezaları, kurallara uygun olmayan ve kurallardan uzaklaşan her şey, dolayısıyla her türlü sapmayı kapsar. Uygunsuzluğun belirsiz alanı, mutlak surette cezalandırılması gerektirir. Örneğin bir asker, kendisinden beklenen başarı seviyesine gelemediği her seferinde bir “*hata*” yapmış olur; keza bir öğrencinin de bu tarz hataları mevcuttur. Buna örnek olarak kendisinden istenen ödevi yapmamak ya da yapma kapasitesinden uzak olmak ya da yönetmelikte suç olarak nitelendirilen bir eylemi gerçekleştirmek verilebilir. Bu bağlamda disipline edici verilen cezaların çıkarı, sapmalardan mümkün olduğunca caydırmaktır. Eğitim, bu anlamda ıslah edici olmalıdır (Foucault, 1992:224-225).

İktidar-eğitim ilişkisine detaylı şekilde değinen ve Foucault'nun düşüncelerine paralel bir bakış açısı geliştiren isim, ünlü Fransız düşünür Louis Pierre Althusser'dir. Dolayısıyla çalışmada onun da analizlerine değinmek yerinde olacaktır. *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* adlı eserinde Althusser (2002:15), feodal toplumlarda dinin, günümüz kapitalist toplumlarında ise eğitimin “*ideoloji üretme aygıtları*”ndan biri olduğunu iddia eder. Eğitim de dâhil sendikalardan aile müessesesine kadar birtakım kurumlar, devletin ideolojik aygıtları haline geldiğinde ve söz konusu kurumlar devletin ideolojik dispozitifleri olarak görülmeye başlandığında devlet, toplumun genelinde sınırlı ve somut kurumlar olmaktan çıkarak toplumun bütününe yayılmış hale gelir. Althusser (2002:22), genel-geçer eğitim sisteminin kapsamına ilişkin değerlendirmelerini şu soruyla başlatır: “*Ama ne öğreniliyor okulda?*” ve cevaplar: Ona göre kapitalizmin eğitim sisteminde belirginleşen yolu, bir hayli

uzundur. Bu uzun yolda işçiler, teknisyenler ve diğer meslek gruplarına olmak üzere her mesleğe yönelik okuma-yazma ve sayma teknikleri ve bunun yanı sıra edebiyat ve bilim-kültür içerikli konular öğretilmektedir. Başka deyişle okullarda “know-how⁶” tekniği öğretilmektedir. Althusser (2002:23), okulların tüm bu görevlerinin yanı sıra iktidarların ideolojilerine hizmet etmesine örnek olarak öğrencilere Fransızca öğretimini verir. Fransızca’yı doğru bir kullanımla konuşmayı ve yazmayı öğretmek, gelecekteki kapitalist nesle “düzgün biçimde emretme” olanağı tanır. Althusser, iktidarın eğitime bu denli hükmedip eğitimi ideolojinin bir yan ürünü haline getirilip değersizleştirmesinden eğitmenleri de sorumlu tutar. Bu anlamda bir öğretmen, eğitim ideali çerçevesinde kendini sorgulamalı ve eğitimin salt ideolojiye hizmet etmesiyle mücadele girişimi başlatmalıdır:

“Berbat koşullar içinde, “öğrenimini” yaptıkları bilgi ve tarihte bulabildikleri birkaç ender silahı kendilerini kısıvrak saran ideolojiye, düzene ve pratiklere doğru çevirmeyi deneyen öğretmenlerden özür dilerim. Bir tür kahramandır onlar. Fakat sayıları çok azdır ve içlerinden kaç tanesi (çoğunluğu) düzenin (onları aşan ve ezen) kendilerini yapmaya zorladığı “iş “ten kuşkulanmaya başlamayı bilir...” (Althusser, 2002:45).

Foucault’nun ve Althusser’in iktidar ve eğitime ilişkin fikirlerinden şu çıkarımları yapmak mümkündür: İktidar, tahakküme dönüşmediği, baskıcı ve yıkıcı bir ideoloji benimsemediği sürece kötü ve zararlı değildir. Aksine toplumun ve tek tek bireylerin yaşam kalitesini yükseltmek, daha iyi koşullarda yaşamalarına olanak vermek ve kaos ortamından kaçınmak için düzen sağlamak dolayısıyla gereklidir de. Eğitim de aynı şekilde doğru eğitimcilerin ve yönetenlerin elinde olduğu sürece gerekli ve faydalıdır hiç kuşkusuz. Bununla birlikte iki düşünürün de tehlikeli bulunduğu durum; iktidara ve eğitime tahakkümlerin hükmetmesi ve eğitimin özerk alanından çıkıp devlet ideolojilerine hizmet eden kurumlara dönüşmesi ve bireyin özerkliğini elinden alarak onu nesne durumuna konumlandırmasıdır. Çalışmanın edimsel kısmında da roman, aslında iktidarın ve eğitim sisteminin daha ziyade tahakküme dönüştüğü ve devlet ideolojisinin eğitime içkinleştirilmesinin zararlı boyutları üzerinde durulacaktır. Romandaki Hans karakterinde de görüleceği üzere

---

⁶Çevirmenin Dipnotu: “Modern iktisatta sıkça geçen bu İngilizce terimin anlamı, yapmasını bilmek. Daha çok ileri teknolojiye üretim yapma bilgisi olarak kullanılıyor. Althusser’in buradaki kullanımı, daha çok toplumdaki bütün insanların hayatta paylarına düşen mesleği yapabilmek için gerekli “beceri” anlamında.” Bkz. Althusser, L. (2002). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. İngilizceden Çev. Yusuf Alp ve Mahmut Özışık. 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, s.22.

Foucault'nun ve Althusser'in eğitim sistemine ilişkin endişeleri, hiç de temelsiz sayılmamaktadır.

Hermann Hesse ve Yazın-Düşsel Yolculukları (1877-1962)

Alman edebiyatının dünyaca ünlü yazarlarından biri olan Nobel edebiyat ödülü sahibi Hermann Hesse, Almanya'nın Calw kentinde dünyaya gelir. Protestan mezhebine sıkı sıkıya bağlı olan ailesi tarafından Maulbronn Manastırı'na gönderilir. İsteği dışında gönderildiği bu okulda kendi gerçekliğiyle hiç bağdaşmayan baskıcı ve dinsel eğitim düzeneklerine karşı ilk tepkisi, yaşadığı sinir krizleri ve içsel bunalımları sonucunda bir yıl sonra okuldan kaçma girişimiyle gerçekleşir. Hesse, derin depresif süreçlerin içerisine düştüğü bu yıllarda, Tübingen'de bir kitapçıda çıraklık yapmaya başlar ve burada yaşadığı içsel sıkıntılardan onu bir nebze olsun rahatlatan bir okuma süreci içerisine girerek romantik dönem şair ve yazarlarının eserleri ve bunun yanında dünya edebiyatına ait ünlü yazarların eserlerini okumaya başlar. Kendi yazarlık eğilimini, duygu ve düşünce dünyası açısından oldukça ufuk açıcı olan bu süreçte ilk eserlerini kaleme almasıyla keşfetmiş olur.

Yazarlık hayatı açısından ilk önemli eseri *Peter Camenzind*, 1901 yılında yayımlanır. İkinci romanı ise kendi manastır okulu yıllarında yaşadığı baskıcı eğitim sistemine bir eleştiri niteliği taşıyan, otobiyografik olarak kaleme aldığı ve aynı zamanda çalışmamızın da konusunu oluşturan *Çarklar Arasında* (1906)'dır. Eserde yaşadığı çağın ilk yarısında egemen olan, bireyin doğası ve özgürlüğüyle hiçbir şekilde örtüşmeyen ve bireyi baskılayıp kalıplaştıran hâkim eğitim sistemine ağır eleştiriler yöneltir. Hesse'nin diğer bazı önemli romanları ise şunlardır: *Getrud* (1910), *Roshalde* (1914), *Demian* (1919), *Siddhartha* (1922), *Bozkırkurdu* (1927), *Narziss ve Goldmund* (1930), *Doğu Yolculuğu* (1932) ve *Boncuk Oyunu* (1943) (Aytaç, 2012, s. 73-81).

Hesse'nin yaşamının ilk yıllarında baş gösteren gerek kişisel yaşamında gerekse özel hayatında yaşadığı bunalımlar, Birinci Dünya Savaşı'nın ağır yıkımlarının da psikolojik etkileriyle onu derinden sarsmış ve onu psikanaliz tedavisi görme noktasına götürmüştür. Aldığı bu tedavi, ruh sağlığını olumlu yönde etkilemiştir. Bu dönemde Freud'un öğrencisi Karl Gustav Jung ile aralarında sıkı bir dostluk ilişkisi başlamıştır. Yazar, hayatı boyunca hem kendi yaşamını hem de olumsuz gördüğü çağın ve çağın insanının durumunu esenliğe kavuşturacak bir düşünce sistemi inşa etmeye çalışmıştır.

Hesse'nin düşünce dünyasının ilk tohumları, Basel misyoner teşkilatına mensup ailesiyle yaşadığı evde İncil'le, Hint filolojisiyle, Buda ve Lao Tse ile tanışmasıyla atılır (Aytaç, 2012: s. 68). Eğitim hayatında genel olarak başarısız bir tablo çizen yazarın Maulbronn manastır okulundan ailesinin onunla ilgili

beklentilerine ve oradaki baskıcı eğitim sistemine karşı çıkarak kaçması ve kendi çizdiği yazarlık yolunda okuyarak ve kendini geliştirerek geçirdiği süreç çok önemlidir. Bu dönemde babasının kütüphanesinde dünya edebiyatı ve özellikle Alman romantiklerin yapıtlarına yönelir. Tübingen'deki çıraklık yıllarında Goethe, Schiller ve Lessing gibi romantik yazarları okumaya devam eder ve onlardan oldukça etkilenir. Çocukluğundan beri Uzakdoğu esintisine aşına olan Hesse, 1911 yılında Hindistan'a seyahat eder. Burada Hint kültüründen ve Budist felsefeden oldukça etkilenir ve daha sonra Çin felsefesine yönelir. Kendi düşünceleriyle taban tabana uyuşan Çin felsefesinden de oldukça etkilenir. Zira Doğu edebiyatı ve Doğuda hâkim mistik hava, yazara göre kişilerin yaşadığı bunalım hissinin çözümüdür. Hesse'nin düşünce dünyasında Nietzsche ve Schopenhauer'in etkilerinin de önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Aytaç'ın belirttiği üzere Hesse, yaşamının son yıllarında kendi gelişimini ve sanatsal yaratı dünyasını şekillendiren üç temel unsur olarak Hıristiyanlık anlayışı, Çin felsefesi ve kültürü ve ünlü tarih bilimcisi Jakob Burckhardt'ın etkilerinden bahseder (Aytaç, 2012:69). Hesse'nin yaşamı boyunca kurmaya çalıştığı temel düşünce sistemi genel olarak; Batı Hıristiyan dini, Batı kültürü ve felsefesi ile Doğu dinleri ve Doğu kültürlerini harmanlayan bir sentezin sonucunda oluşur. O, yaşamı süresince hiçbir dinin ya da dogmanın; hiçbir geleneğin ve göreneğin, hiçbir toplumsal otoritenin yerleşik inançlarına ve anlayışına kendini teslim etmemiş, aksine içsel dünyasını ve düşünce sistemini birçok kanaldan besleyerek ve zenginleştirerek; yaşadığı depresyon dolu günleri ve olumsuz tecrübeleri de kendisine olumlu bir şekilde katarak tamamen kendi birikimiyle oluşturmuştur.

Yazarın eserlerinin en büyük özelliği otobiyografik bir şekilde kaleme alınmalarıdır. Kendi ifadesiyle tüm eserleri aynı zamanda "*ruh biyografisi*" türünün izlerini taşır ve "*kendini gerçekleştirmiş birer basamağı*" niteliğindedir. Yapıtlarında kurguladığı kahramanları, yazarın yaşamından kesitlere dahil olur. Bu kahramanlar, kendisinin deyişiyle birbirinin "*kardeşidir*" (Aytaç, 2012:70). Başka deyişle Hesse'nin karakterleri, yazarın kendi yaşantısının farklı boyutlarından gelen figürler olması bakımından her birinin aralarında adeta bir kan bağı vardır. Bu bağlamda çalışmamızın konusu olan *Çarklar Arasında* (1906) eserinin de yazarın Maulbronn Manastır okulu yıllarında yaşadığı sancılı dolu günleri ve okulun baskıcı sistemine başkaldırısının bir yansıması olduğunu söylemek mümkündür. Hesse, dönemin eğitim sorununa eğilirken aynı zamanda çocukluk ve gençlik dönemini okul sıralarında geçiren çocukların ruh dünyalarında bu otoriter ve despot eğitim durumlarının yol açtığı tahribatları ele almıştır. Konuyla ilgili Hesse, *Çarklar Arasında* eserine ilişkin şu yorumu getirir:

“... Yanında ve karşısında dostu Heilner’in yer aldığı küçük Hans Giebenrath’ın öyküsü ve kişiliğinde o gelişim yıllarının bunalımını sergilemeye, söz konusu döneme ilişkin anılardan kendimi özgür kılmaya çalıştım; kendimde duyumsadığım üstünlük ve olgunluğun eksikliğini gidermeye uğraşırken Giebenrath’ın kurbanı olduğu ve benim de bir zaman neredeyse altında ezileceğim güçlerden, okul, ilahiyat, gelenek ve otoriteden biraz da davacı rolünü oynadım, eleştirdim bunları. Dediğim gibi, öğrenci yaşamını konu alan romanım, erken bir girişimin ürünüydü, fazla başarılı olduğunu da söyleyemem... ama ... yine de gerçekten yaşanmış ve çilesi çekilmiş bir yaşam parçasıydı bu...” (Zeller, 2018:21).

Hesse, gerçekten de bir yazar duyarlılığıyla çocuk ruhunun derinliklerinde gezinip çocuk ve çocukluk halini anlamaya çalışır. Aytaç’ın belirttiği gibi, “Çocuk ruhunu onun kadar ciddiye almış, eğiticiğin, öğreticiliğin sorunlarına onun kadar çok önem vermiş az yazar vardır.” (Aytaç, 2012, s.67). Yazarın çocuk olma durumuna verdiği bu önem, şüphesiz onun çocukluk yıllarının sanatının ve düş dünyasının şekillenmesinde büyük bir öneme sahip olmasıdır. Daha önce de değinildiği üzere çocukluğunda yaşadığı yoğunluklar, onun kişiliğinin şekillenmesinde ve hayata bakış açısında büyük bir öneme sahiptir. Çocukluğunun kendisi için önemli olduğunu yazarın *Demian* adlı otobiyografik romanının başlangıç cümlesinden de anlamak mümkün olabilir: “Öykümü anlatabilmem için çok eskilere uzanmam gerekiyor. Elimden gelse daha da gerilere, çocukluğumun ilk yıllarına kadar uzanır; burada da durmaz, çok uzaklardaki atalarımıza doğru yol alırdım.” (Hesse, 2014:13).

Hans Giebenrath: Çarklar Arasına Sıkışmış Bir Süje ve Foucault’nun İktidar-Eğitim Analizi

“Neden o alabildiğine duyarlı ve nazik çocukluk yıllarında durmaksızın her gece geç vakitlere kadar ders çalışmak zorunda bırakılmıştı Hans? Neden tavşanları elinden çekilip alınmıştı? Neden Latince okulundaki arkadaşlarına bile bile yabancılaştırılmış, oltayla balık tutması ve gezip tozması yasaklanarak insanı yiyip bitiren kepaze bir açgözlülük ideal olarak kendisine benimsetilmek istenmişti?”

Hermann Hesse

Romandan alıntılanan yukarıdaki ifadeler, Hesse’nin *Çarklar Arasında* romanını yazma amacını taşımaktadır aslına bakılırsa. Hesse, romanında 19. yüzyılın devlet iktidar ve ideolojisinin Alman eğitim sistemine içkinleştirilmesini otobiyografik öğelerle harmanlayarak okuyucuya sumaktadır. Yazarın amacı şüphesiz, biz okuyuculara kurgu dünyasında haz alabileceğimiz keyifli saatler geçirmemizi sağlamanın yanında “*normalleştirilmiş toplum*” gerekçesi altında

süjeleştirilen öğrencilerin kendilerini gerçekleştirememenin ağır yükü altında nasıl da ezilip yitdiğini sorgulamaktır aynı zamanda. İnce'nin de ifadesiyle eğitimin iktidar ile olan yakın ilişkisi, bir yandan toplumun şekillendirilmesini olanaklı kılarken diğer yandan da eğitim sisteminin iktidar gücüyle istismar edilmesinin önünü açar. Eğitim kurumunun istismar edilişi, böylece pasifize edilerek özerk bir alan olmaktan çıkıp yalnızca iktidar dahilinde işlemeye başlar. Bundan dolayı iktidar, hangi koşul ve durumlarda nasıl şekillenirse eğitim kurumları da aynı şekilde değişime uğrayarak özerk bir alana sahip olma lüksünden mahrum bırakılmış olur (İnce, 2020:1929). Çalışmamızın temelini oluşturan *Çarklar Arasında* romanı da iktidarın eğitim sistemine dahil edilmesinin yapıcı yönlerinden ziyade yıkıcı yönlerine dikkat çekmek ve 19. yüzyıl Alman eğitim sisteminin öğrencileri birer süje olarak gören stratejilerini yansıtması açısından örnek gösterilmeye değer bir yazınsal yapıttır.

Yazarın *Çarklar Arasında* adlı okul romanı⁷, metin olarak ilk kez 1904 yılında dönemin Zürih Gazetesi ve Kunstwort dergisinde yayımlanır. 1906 yılında ise roman olarak S. Fisher Yayınevi tarafından basılır. Hesse, romanda yansıttığı eğitim sistemine insanı *cangıl* metaforuyla karşılayarak eleştirel bir tutum geliştirir. Zira insan, doğanın yarattığı şekliyle hiçbir dayatmanın ve kuralın egemen olmadığı özgür bir cangıldır adeta: “...Doğanın yarattığı haliyle insan sağı solu belli olmayan, içyüzü kavranamayan netameli bir varlıktır. Bilinmedik dağlardan, bayırlardan kopup gelen bir seldir adeta, balta girmemiş bir ormandır ne bir yol geçer içinden ne bir düzene sahiptir... (Hesse, 2015:58). Yazarın düşüncesine göre eğitim sistemi ise okullarda yer aldığı şekliyle insanın özgürlüğüne sınırlar getiren ve insanı özünden çıkarıp kendi kurallarına göre yeni bir öz oluşturma çabası içine giren bir sistematik oluşturma niyeti taşır. Yazarın eğitim sistemine karşı bu denli duyarlılık geliştirmesinin en önemli nedeninin çocukluk ve gençlik yıllarında Maulbronn'daki Protestan manastır okuluyla yaşadığı sorunlarının yanı sıra roman baş karakterinin de ismi olan kardeşi Hans'ın 1935'te onu intihara sürükleyen trajik okul deneyimleridir. Bu anlamda

---

⁷ Okul romanı (Alm. Schulroman), oluşum ya da diğer ifadeyle eğitim romanı (Alm. Bildungsroman) ve eğitsel roman (Alm. Erziehungsroman) türleriyle karıştırılmamalıdır. Oluşum ya da eğitim romanı, Ünal'ın tanımıyla “bir insanın yaşamı boyunca geçirdiği tinsel gelişim ve / veya oluşum sürecini ele alan roman” olarak tanımlanır. Bkz. Ünal, D. Ç. (2003). *Alman Eğitim Romanında Avangard Dönüşümler*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Alman Dili ve Edebiyatı Doktora Tezi, s.1. Eğitsel roman ise oluşum romanına göre daha spesifik bir anlam taşır. Eğitsel roman, daha ziyade eğitim sürecine, eğitimci figürüne ya da baş kahramanın eğitim süreci boyunca ulaşması beklenen sabit eğitim normlarına odaklanır. Konuya ilişkin daha detaylı bilgi için bkz. Selbmann, R. (1994). *Der Deutsche Bildungsroman*. 2. Basım. Stuttgart & Weimar: J. B. Metzler Yayınevi, s.30. Okul romanı ise bu iki türe nispeten eğitim sistemine karşı eleştirel bir tutum sergiler. Çalışmanın giriş bölümünde de değinildiği üzere okul romanlarında genellikle daha ziyade sorgulama güdüsü ve ince duyarlılığa sahip öğrencilerin varoluşsal sancılar içinde okul bireyleriyle ve ailesiyle olan çatışmaları ve bu çatışmalar sonucu eğitim kurumlarından koparılan öğrenciler ele alınır. Bu bakımdan üç türün de kendine özgü nitelikleri vardır.

yazar, kardeşinin hazin sonundan da esinlenerek Hans Giebenrath'ın yazgısını romanında anlatılaştırır.

Hans Giebenrath Almanya'nın Schwaben bölgesinde yaşayan, annesini kaybedeli yıllar olmuş, babası ve evlerindeki yardımcılarıyla yaşayan bir çocuktur. Hans, yaşadığı kasabada çevresi tarafından -okuldaki müdürü, öğretmenleri, kasabanın rahibi, konu komşu ve arkadaşları- her şeyden önce zeki ve çalışkan bir çocuk olarak tanınır. Bu haliyle de sıradan bir öğrenci olmak şöyle dursun, kasabada o zamana değin dahi olabilecek potansiyele sahip tek kişidir. Bu yüzdendir ki Hans'ın zorunlu kaderi, cangıl olarak kalmak değildir. Onu ne tür bir geleceğin beklediği çevresindeki herkes tarafından tahmin edilmektedir. Bu geleceğin sınırları ise şu şekilde çizilebilir: Schwaben'deki yetenekli çocukların tutması gereken tek bir yol vardır. Bu daracık yol, devlet yatılı sınavını geçerek manastır okuluna girebilmek ve ardından da Tübingen'de bulunan yüksekokula giriş yapıp buradan başarıyla mezun olarak devlete yararlı olacak rahiplik ya da öğretmenlik mesleğini kazanmak. Manastır okuluna gitmek, Hans'ın bireysel kararı değildir. Babası başta olmak üzere hiç kimse Hans'a manastır okulunu bitirip rahip ya da öğretmen olmak isteyip istemediğini sormaz. Bu sürü psikolojisini, Hans gibi daha nicelerinin önceden belirlenmiş “*güvenilir*” yazgı çizgisini ve devlet iktidarına endeksli hayatlarını anlatıcı okuyucuya şu cümleler aktarır:

“Her yıl ülkenin dört bir yanından gelen otuz-kırk çocuk bu sessiz ve güvenilir yolu izliyor, konfirmasyon törenini geride bırakıp kilise cemaati içine yeni kabul edilen, ders çalışmaktan camı çıkmış çelimsiz oğlanlar Maulbronn Manastırı'ndaki yatılı okulda devlet hesabına okuyup klasik dillerin çeşitli dallarında öğrenim görüyor, sekiz-dokuz yıl gibi bir sürenin ardından yaşamlarının çokluk daha uzun ikinci dönemine adım atıyor, devletten gördükleri nimetlerin karşılığını yine devlet hizmetinde çalışarak ödüyorlardı.” (Hesse, 2015:12).

Foucault'nun (2021:146) açıklamaları uyarınca iktidarın disipline edici teknolojilerini kullandığı kurumlardan biri de eğitim kurumudur. Eğitim kurumları, öğrencileri “*çoğulluk içinde bireyselleştirir*”. Burada bireyselleştirmeden kasıt, özgün bir bireysellikten ziyade iktidar gözetimi altında ve onun talepleri doğrultusunda bir dayatma bireyselliktir. Eğitim kurumlarında öğretmenler ve okul yöneticileri, öğrenciler üzerinde iktidar kurarlar. Okullarda birçok öğrenciye yalnızca birkaç öğretmen düşer. Buna rağmen iktidarın her öğrenciyi disiplin ve gözetleme yoluyla bireyselleştirmesi sağlanmalıdır. Bireyselleştirmeyi sağlamanın yollarından biri, her öğrenciyi sınava tabi tutmaktır. Bu, giriş sınavları ya da ders sınavları olabilmektedir. Öğrenci, girdiği

sınav dahilinde öğretmenin gözünde bir sınıflandırmaya dahil olmuş olur. Foucault, okullarda en fazla uygulanan iktidar tekniklerinden biri olan sınav tekniğini *Hapishanenin Doğuşu* adlı eserinde etraflıca ele alır. Foucault (1992:227) uyarınca disiplin aygıtları, “*iyi ve kötü özneleri*” kendi içinde hiyerarşik bir düzene sokma amacını taşır. Bunu gerçekleştirmenin en etkili yollarından biri de sınav tekniğidir. Sınav, bireyin eğilimlerine ve isteklerine bakmaksızın onu nesneleştiren ve devlet ve eğitim iktidarına tabi kılmaya çalışan bir teknik olarak karşımıza çıkar. Okullar, günümüzde adeta “*sınav aygıtı*” durumuna gelmiştir. Öğrenciler, sınavlar aracılığıyla birbirlerinin rakibi olarak görülüp sürekli olarak kıyaslanmaya maruz bırakılır (Foucault, 1992:232-233). Romanda sınav tekniğine ilişkin örnekler bulmak mümkündür. Hans, manastır okulunun sınavını kazanabilmek için gün içinde kendisine özel bir alan ayrılmaksızın tüm gün ders çalışmakla yükümlüdür. Halihazırda gittiği okul derslerinin yanı sıra din, Yunanca, Latince ve matematik gibi derslerde kendini yetiştirmek zorundadır. Sınav yaptırımı, diğer öğrenciler gibi Hans’ın da kendi seçimlerine, kendini var etme eylem ve biçimlerine sınırlama getirmektedir ve öğrencilerin eğitim alabilmeleri için sınav koşulunu getiren devlet iktidar sisteminin baskısı yüzünden kendisi de sınavda birinci olamayışına üzülmemektedir: “*Özgürlük içinde geçirilecek bir sürü güzel yaz günü tüm ayartıcılığıyla kendisini bekliyor, gönlünü şenlendiriyordu; gezip tozmalar, yüzmeler, balık tutmalar ve düşlere dalmalarla geçirilecek günlerdi hepsi. Ne var ki, sınavda birinci olamayışı için bir kurt gibi kemirip durmaktaydı.*” (Hesse, 2015:48). Hans’ın yapması gereken tek bir şey vardır: Sınavı kazanmak. Bu anlamda tıpkı diğer öğrenciler gibi Hans da çevre baskısına maruz bırakılır. Keza onlardan beklenen, sınavı başarıyla geçip ülkelerine hayırlı ve iyi vatandaşlar olmaktır. Aksi söz konusu bile edilemez:

““(Rahip Efendi) Sınavı başarmaya bak! Biliyorsun, bütün umudumuz sende. Latince ’den iyi bir not getirmeni bekliyorum, unutma!”

“Ama ya başaramazsam?” dedi Hans çekinerek.

“Başaramamak mı?” Hans’ın bu sözü hayli korkutmuştu rahip efendiyi, birden olduğu yerde durdu. “Başaramamak diye bir şey asla söz konusu olamaz! Asla! Çıkar bu düşünceyi kafandan!”” (Hesse, 2015:18).

Foucault’nun (1992:214) iktidarın tekniklerinden bir olarak adlandırdığı hiyerarşik gözetim de öğrencilerin okullarda sıklıkla deneyimlediği durumlardan biridir. Foucault, hiyerarşik gözetlemenin günümüzde biyo-iktidar modeliyle birlikte bireyleri gözetim altında tutarak onları disipline etmenin en etkili araçlarından biri olduğunu da savunur. Okullarda bu gözetleme biçiminin

uygulanması, bakışlar aracılığıyla bireylerin davranışlarına çeki düzen verdirme çabası ve böylece bireylerin bedenleriyle birlikte beynine de hükmetme durumunu yaratır. Bu durum, kişilerin açıkça görülebilir hale gelmeleri ve birey üzerinde baskı ve stres mekanizması kurmak suretiyle onu denetlemek demektir: “... Hans korkuyla ve çekine çekine sınav gözetmeninin gösterdiği yere gidip oturdu; soluk yüzlü oğlanların doldurduğu geniş salona bir göz gezdirdi, kendini sanki işkence odasına kapatılan bir canı gibi hissediyordu.” (Hesse, 2015:26)

Foucault, panoptikon hapisane modelini açıklarken de belirtildiği üzere söz konusu model, iktidarın her yerdeliğinin yanında görünmezliğini de simgeler. Bu anlamda Foucault'nun iktidarı, yalnızca somut olarak görünürlük kazandığı zaman değil, görülmediğinde de bireyler üzerinde tahakküm kurmayı başarır. Zir bireye, gözetlenip gözetlenmediğinden bile haberdar olmaksızın sürekli gözetleniyor hissini yaratarak yaşaması sağlanır. Hans, sınavı ikincilikle kazanır. Okul müdürü, öğrenciler üzerinde sürekli otorite kurmaya çalışan bir özne olarak karşımıza çıkar. Müdür, diğer öğrencileri olduğu gibi Hans'ı da etkisi altına öyle yoğun bir şekilde almıştır ki müdürü görmediği zamanlarda bile onun dikte ettiği kuralların dışına çıkamaz. Böylece müdür ile Hans arasında şu diyalog geçer:

“-Ders dışında çok kitap falan mı okuyorsun? Doğruyu söyle bana!

-Hayır, neredeyse hiçbir şey okumuyorum, müdür bey.”

-... Bak böylesi iyi, böylesi güzel, sevgili dostum! Pes etmeyeceksin, yoksa çarklar arasında ezilip gidersin.” (Hesse, 2015:116).

Reich (1979:89-90), *Faşizmin Kitle Ruhu Anlayışı* adlı kitabında devlet iktidarı ve baba figürüne ilişkin özgün bir bakış açısı geliştirir. Aile içindeki baba figürünün devlet iktidarının evdeki temsilcisi olduğunu iddia eder. Baba figürüne devlet iktidarı tarafından biçilen rol ve değer, onun aile içindeki bireylere karşı geliştirdiği tutum ile doğrudan bağlantılıdır. Ailenin yapı taşı olan baba, dolayısıyla devlet iktidarının “en değerli aracı” olur. Baba, çocuklarına ve özellikle oğluna karşı kendi otoritesi karşısında “boynu büküklüğü aşılar”. Althusser, bu anlamda Reich'in iddiasını destekler nitelikte bir ifadeyi dile getirir: “...Böylelikle kiliseler ve okul, ceza, ihraç, seçme vb. uygun yöntemlerle yalnız kendi çobanlarını değil sürülerini de "disipline sokarlar". Aile de böyledir...” (Althusser, 2002, s.35). Baba Giebenrath, oğlunun sınavı kazanıp manastır okuluna gitmesini istemekle kalmayıp oğluna psikolojik baskı da yapmak suretiyle ona bu isteğini dayatmaktadır. Reich ve Althusser'in iddia ettiği gibi romanda iktidarın eğitim aracılığıyla bireyleri baskılama yöntemine baba figürü bu anlamda katkıda bulunur. Baba Giebenrath, romanda Hans'a manastır okulundan başka seçeneği olmadığını en çok dayatan kişi olarak karşımıza çıkar.

Oğlunun kişisel tercihlerini önemsemeksizin onun kendi hayal dünyasındaki kişi olarak var olmasını ister. Hans Giebenrath'ın kaderinin romanda henüz ilk sayfada öneme tekniğiyle okuyucuya hissettirilmesi, anlatıcının baba Herr Joseph Giebenrath'ı betimlemesiyle olur:

“... batıl inançlarından biraz arınmış, zamanla inandırıcılığını biraz yitirmiş bir dindarlığı da vardı. Tanrıya ve devlet büyüklerine gereken saygıyı göstermekte kusur etmez, sarsılmaz yasalarına körü körüne boyun eğdi... İç dünyası, dar kafalı bir kimseninkinden farklı sayılmazdı Joseph Giebenrath'ın.” (Hesse, 2015:9).

Baba Giebenrath, oğlunun yaşadığı zorlu okul günlerinden edebiyat dünyasına sığınmasını bir türlü anlayamaz. Hans'ın sevgiye, duygularını harekete geçirecek dürtülere ve anlayışlı ebeveyne ihtiyacı vardır. Babasının sınırlı tinsel dünyasında ise duygular değil, devlete hayırlı bir evlat yetiştirme hayalleri vardır. Bu yüzden Hans'ı normal bir toplum üyesi olarak değil, bataklığa sürüklenmekte olan bir akıl hastası olarak görür:

“Alışlagelmiş melodisine uygun olarak mırıldanıyordu şiiri; belki yirmi kez kafasında belli bir şey düşünmeden yinelemişti. Ama babası az ötede pencerede dikilmiş, içinde büyük bir korkuyla Hans'ı dinliyordu. Hoş bir tekdüzelik içinde dalgın dalgın mırıldanılan bu abuk sabuk sözler, onun inceliklerden uzak yaratılışı için anlaşılmayacak bir şeydi; dolayısıyla oğlunun davranışını umarsız bir akıl bozukluğunun belirtisi diye yorumladı göğüs geçirerek.” (Hesse, 2015, s.145).

İnce (Dean'dan aktaran, 2020:1931-1932), biyopolitikanın manastır kurumları ile olan ilişkisine değinir. Açıklama uyarınca biyopolitikanın temelinde Hıristiyanlığın “*pastoral gücü*” yatmaktadır. Manastırlar, Roma döneminde Hıristiyanların yabancılaşma tehlikesi gördükleri kent yaşamına bir tepki niteliğinde kurulmuştur. Biyopolitikanın temelinde de işte bu pastoral manastır yaşamı yatmaktadır. Manastır yaşamı, beden üzerindeki kontrolün egemen olduğu teknikleri içerir ve biyopolitika da bu aşamaların yoğunlaştırılmış biçimi olarak ortaya çıkar. Romanda Maulbronn manastırı da kent yaşamından oldukça izole bir mekânda tasvir edilmektedir:

“Tepelerin ve ormanların arasına gizlenmiş, her türlü dünyevilikten uzak bu görkemli manastır uzun zamandan beri Protestan rahip okulunun öğrencilerini barındırmış, buradaki huzur ve güzelliğin o duyarlı genç gönülleri sarıp sarmalaması istenmiştir.” (Hesse, 2015:67).

Mekânın izole edilmesindeki temel amaç, yetiştirilecek olan gençlerin şehir yaşantısının olumsuz yönlerinden mümkün olduğunca uzak tutmaktır. Manastır duvarlarının dışında “zararlı” bir yaşam hüküm sürer. Gençlerin bu yaşam biçiminin zehrinden mümkün olduğunca izole bir şekilde eğitimcilerin sürekli gözetiminde tutulması ve böylece yönetimin onları istediği şekilde denetlemesi sağlanır. Bu teknik, öğrenciler arasında disiplini sağlamak ve onları kontrol altına alarak aynılaştırmak için gerekli bir tekniktir. Öyle ki Foucault (1992:214), disiplin tekniğini “*bireyler imal etme*” amacı olarak ifade eder. Bireyler böylece hem iktidar nesnesi olur hem de “*icraatının aracı*” olarak işlev görür.

Çalışmanın giriş bölümünde de değinildiği üzere 2. Alman İmparatorluğu’nun kurulması, 19. yüzyıla rastlar. Bu yüzyıl, aynı zamanda ulusçuluk akımının etkilerinin yoğun olarak görüldüğü bir dönemi kapsar. Alman eğitim sisteminde ise bu yoğunluğun yansımalarını görürüz. Okul kurumu, devlet iktidarı tarafından tıpkı ordu disiplini gibi karakterize edilmeye çalışılır. Miller’in (1983:100) *Am Anfang war Erziehung* (Başlangıçta Eğitim Vardı) adlı kitabında bahsini geçirdiği “*kara pedagoji*” (schwarze Pädagogik) ifadesi, 19. yüzyıl eğitim sisteminin tanımlanması için en uygun ifadelerden biridir. Öyle ki kara pedagoji, en genel anlamda türlü baskı ve şiddet biçimlerine dayalı bir eğitim yöntemidir. Almanların milliyetçi politikalarıyla harmanlanan eğitim sisteminde ve 19. yüzyılda olduğu gibi ırkçılığın oldukça yükselişe geçtiği Hitler döneminde de kara pedagoji yönteminin yeri büyüktür. Bu yöntem uyarınca okullarda duygusallıktan, gözyaşından, acıdan, başkalarıyla empati kurmaktan, kısacası bir insanı insan yapan her türlü insani özellikten arınmak, öğrencilerin yapması gereken şeylerin başında gelir: “*Görölmüş şey değildi hani, çünkü ağlamak rahip okulundaki bir öğrencinin yapabileceği en utanılacak şeydi.*” (Hesse, 2015:88). Romanda açıklamaya ilişkin bir başka örnek, aşağıdaki gibidir: “*Herr Joseph Giebenrath’ın oğlu Hans ne de güzel bir gelişme göstermişti: Avarelikleri ve oyunları kendiliğinden bir yana bırakmıştı adeta; ders sırasındaki o sersemce gülmeleri çoktan geçmişe karışmış, bahçede oyalanma, tavşan besleme ve o zevksiz balık tutma alışkanlıklarından da kolayca vazgeçirilmişti.*” (Hesse, 2015:58).

Bu bağlamda Berg (1993:608-609) de 2. Alman İmparatorluk döneminin eğitim sistemini Alman eğitimcilerine yönelik olarak eleştirir. Ona göre Alman devleti, o dönemde “*gençlerin yaşamına devlet tarafından müdahale edilmeyen hiçbir boşluğa*” müsaade etmeyen bir eğitim sistemini gençlerin yetişmesi ve ülkelerine faydalı bireyler olmaları için destekler. Bu amaçla agresif bir eğitim sistemi modeli benimser. Romanda Hans’ın sınıf arkadaşlarından Lucius, keman çalma konusunda bocaladığında, bu durum öğretmeni açısından hiç de hoş karşılanmaz. Lucius’un kemana karşı yetenekli olup olmadığı konusunda

esneklik söz konusu edilmez. Öğretmen, bu durumda Lucius'a karşı anlayışlı ve sabırlı davranmak yerine ona psikolojik şiddete varan tavırlar sergiler. Bu da Lucius'u topluma kazandırmak şöyle dursun özgüveninin kırılmasına neden olur:

“Öğrencisinde herhangi bir ilerleme görmeyen çilekeş müzik öğretmeni Herr Haas, sonunda kızıp sinirlenmeye, Lucius'a kaba davranmaya başlamıştı. Lucius, giderek daha büyük bir umutsuzlukla egzersizlerini sürdürüyor, o zamana kadarki kendinden memnun bezirgân yüzünü giderek tasa ve kaygıyla örülmüş kırışıklar kaplıyordu.” (Hesse, 2015:80).

Althusser (2002:23), okullarda öğrencileri yetiştirmek ve onlara türlü beceriler öğretmek için bir çabanın varlığını kabul eder. Ne var ki eğitimciler ve okul yönetimi bu çabasını devlet ideolojisine boyun eğecek ve bu ideolojinin egemenliğini sağlayan ve destekleyen biçimlerde yaptığından bahseder. Keza Kızıler Emer ve Şen de bu noktada Hesse'nin eğitim sistemindeki çarpıklıkları hangi açılardan ortaya koyduğunu vurgulamak suretiyle demokratik bir eğitim işleyişinin nasıl olması gerektiğine ilişkin önerilerini açıklar:

“...Topluma üst düzey birey yetiştirmek için; çocukları sadece bilimsel bilgilerle doldurmak yerine, yaşama iç içe geçen, yaşam pratiğinde işlerine yarayacak, onlara manevi olarak doyum sağlayacak, hayal güçlerini ve yaratıcılıklarını geliştirecek bilgiler de verilmelidir. Çocukların varlıklarındaki potansiyellerin farkına varmalarını ve bu yeteneklerini geliştirmelerini sağlamak, demokratik bir eğitim anlayışının en önemli koşuludur. Kendi becerilerinin ve isteklerinin farkına dahi varamayan baskı ve telkin altındaki genç beyinler, düşledikleri yaşama ya hiç ulaşamamakta ya da edilgen bir birey haline gelmektedirler.” (Kızıler Emer ve Şen, 2019:554.).

Hesse de bu noktada romanında çarpık bir eğitim sistemi çarkının içinde öğrencilerin günden güne nasıl da bireyselliklerini yitirerek sülhler haline geldiğinden bahseder. Bu yitip gitme, o dönemde Alman devlet ideolojisine sıkı sıkıya sarılmış eğitim sisteminde hizmet veren öğretmenlerin ideali ve başarısı olur:

“Bir çocukta hayli zaman çalışıp da ortaya çıkarılamamış yeteneğin bir an gelip ansızın uç verdiğini, çocuğun tahtadan kılıçlarını, sapanını, okla yayını ve bütün oyuncaklarını nasıl bir yana bırakarak bilip öğrenme yolunda ilerlemek için çaba harcadığını, yoğun çalışmalarla henüz yontulup işlenmemiş tombul ve al yanaklı bir oğlanın, nasıl narin, vakur, neredeyse dünya nimetlerine sırt çevirmiş birine dönüştüğünü, yüzünün

nasıl daha yaşlı ve maddelikten uzak bir görünüm kazandığını, bakışlarına nasıl daha bir derin, amacından daha emin bir ifadenin gelip yerleştiğini ve kanı giderek çekilen ellerine zamanla nasıl bir durgunluğun çöktüğünü gören bir öğretmen sevincinden deliye döner, gururundan içi içine sığmaz. O körpe yaratıkların doğasındaki hoyrat gücü ve tutkuları dizginleyerek söküp atmak, bunların yerine devletçe saptanmış sıradan ideallerin fidelerini dikmek bir öğretmenin hem görevi hem devletçe kendisine buyur edilip verilmiş mesleğinin yükümlülüğüdür.” (Hesse, 2015:57).

Foucault'nun (2019:22) iktidar analizinin dikkat çeken bir başka detayı, onun iktidarın “*normalleştirilmiş toplum*” hedefine ilişkindir. Foucault uyarınca bireylerin kimliklerini sınıflandırmak, onların yaşamlarını kısıtlamak demektir. Bu kimlik kısıtlama durumu, bireylerin zamanla bunu içselleştirmesine yol açar. Öyle ki birey, kendi kimliğinin kısıtlanmasına tepki göstermediği gibi ona kendi davranışlarının kendisi tarafından kısıtlanma sonucunu getirir. Birey böylelikle iktidar tarafından onun belirlediği normlar uyarınca “*normal*” olmaya zorlanır. Foucault'nun burada normalden kastı, “*dinsel, ahlaki, yasal, bilimsel normlara uyan insan kimliği*”dir. Hans, toplum tarafından kabul gören “*normal*” bir birey olabilmek için yıllarca neredeyse yalnızca ders çalışmış ve yine “*normal*” bir eğitim sistemine sahip olan manastır okulunu kazanabilmek için kendisinden ve zevklerinden çok ödün vermiştir. Ezberci ve maneviyatı yok sayan eğitim çarkının içinde öyle hızlı dönmektedir ki çevresinde var olan güzelliklere yabancılaşmıştır. Öyle ki bir zaman gelir ve Hans, aslında uzun süredir üzerinden geçtiği köprüyü ve civardaki detayları daha önce hiç fark etmediği aydınlanmasını yaşar: “*Haftalar, hatta aylardır her gün dört kez buradan geçmiş, gözü ne gotik üsluptaki o küçük köprü kilisesini ne ırmağı ne savağı ne su bendini ne de değirmeni görmüştü. İrmakta yüzenlerin uzanıp yattığı çimenlere, söğüt ağaçlarıyla kaplı kıyılara bir göz atayım demeden yürüyüp gitmişti hep...*” (Hesse, 2015:15).

Bu söz konusu normal kimlik, bireyin kendi seçimleri yoluyla edindiği fakat dayatılan normlara uymayan bir özellik taşıması durumunda anormal kimlik olarak yaftalanır. Normal kimliklerin bireylere dayatıldığı bu süreç, Foucault tarafından Batı toplumunu karakterize etmesi açısından “*normalleştirme toplumu*” olarak tanımlanır (Foucault, 2019, s.22). Bu noktada birey, iktidarın belirlediği normlar tarafından kuşatılmak suretiyle şekillendirilerek özneleştirilir. Hesse, bu noktada eğitim kurumlarına karşı romanda oldukça eleştirel yaklaşır. Öğretmenler, sırf kendi bildiklerini öğrencilere olduğu gibi dikte edebilmek uğruna çocukların yaşadıkları andan haz duyma yetilerini kaybetmesini önemsemez. Onlar için mesleklerine biçilmiş yükümlülük, yaşamdan keyif alan mutlu bireyler yetiştirmek değil, eğitim sistemine kolektif olarak katılan ve

öğrenme yükümlülüğünün haz ve mutluluk duygusunun önüne geçtiği “normal” öyküler yaratmaktır:

“İçlerinde bir şey vardır gençlerin, vahşi ve kural tanımayan, uygarlığa ters düşen bir şey, ilkin bunun sökülüp atılması gerekir; tehlikeli bir alev vardır, ilkin bunun bastırılması, ayaklar altında çiğnenerek söndürülmesi gerekir. ... Nasıl balta girmemiş bir ormanın ağaçtan yana biraz hafifletilmesi, bir temizlik işleminden geçirilerek belli sınırlar içinde tutulması gerekiyorsa, okulun da doğal insanı ilkin parçalayıp dağıtması, dize getirmesi ve zor kullanarak onu belli sınırlar içine hapsedmesi gerekir. Okulun görevi, üst makamlarca benimsenmiş ilkelere uygun olarak insanı toplum yararlı bir üyesi yapmak ve onda kimi özelliklerin ortaya çıkmasını sağlamaktır...” (Hesse, 2015:58).

Foucault (2019:17), kimlik konusuna ilişkin olarak iktidarın bireylerle olan bağdaşıklığını üç kavram üzerinden açıklar. Bu kavramlar; kimlik veya diğer adıyla bireysellik ve öznedir. Foucault'nun *İktidarın Gözü* adlı kitabında Keskin, Foucault'nun bu kavramlarla tam olarak neyi kastettiğini açıklar. Kimlik veya bireysellik, “insanın kendisine atfettiği veya kendisine atfedilen bir “deneyimler” bilme, inanma, arzulama, hissetme, davranma, eyleme veya Foucault'nun sıklıkla tercih ettiği bir terminolojiyle söylersek “var olma biçimleri – kümesidir.”. Özne ise bireyin yaşadığı deneyimi benimseyerek onu kabul etmesini sağlayan bir tür bilinç ilişkisinden doğar. Söz konusu ilişki sağlandığında yaşadığı deneyim, bireyin “özel deneyimi” olur. Dolayısıyla bir kimliği benimsemek, o kimliği var eden “deneyim kümesinin öznesi konumunu kabullenmek” demektir. Kimlikler, bazı durumlarda toplumsal normlara aykırı olarak sınıflandırılabilir. Bu durumda söz konusu kimlikler, iktidar aygıtları tarafından ıslah ya da yok edilmeye çalışılır. Örneğin “akıl hastası” kimliğiyle damgalanan bir birey, akıl hastanesine tecrit edilerek orada ıslah edilmeye çalışılır. Bu türden kimlikler, iktidar kurumları tarafından denetlenip manipüle edilir (Foucault, 2019, s. 17-18). Manastır okulundaki her bir öğrenci, aslında birbirinden farklı karakter, ilgi alanı ve becerilere sahiptir. Kimisi sakin ve özgüvenli, kimisi çevresindekileri her yönden etkileme becerisine sahip, kimisi miskin ve çelişkili hareketlere sahip olmakla birlikte hepsinin ortak noktası, eğitim sistemi tarafından tek tipleştirilmeleridir. Bu anlamda tercihleri, kimlikleri ve deneyimleri görmezden gelinerek iktidar aygıtları tarafından manipüle edilir. Hans'ın okuldaki en yakın arkadaşı Hermann Heilner adında bir çocuktur. Heilner, romantik ve özgür ruhlu, günlerini uçsuz bucaksız ormanların derinliklerinde düşlere gömülmüş şiirler yazarak ve okuyarak geçirir. Ölüm ve yaşama ilişkin felsefi düşüncelere dalar. Özgür ruhlu bir bulut olma hayalleri kurar. Tıpkı bulutlar gibi ormanların,

şehirlerin, köylerin ve daha nice ülkelerin üzerinden geçip gitmek ister. Hans ise Heilner’le dostluk kurmak istemekle birlikte onun bu özgür ruhunu tuhaf bulur. Öyle ya, Hans gittiği okulların kendisine dikte ettiği ödevleri ve görevleri yapmakla meşguldür bunca yıl. Manastır okulu da Hans gibi nicelerini önceden belirlenmiş ve öğrencilere ait olmayan yabancı kimliklerle şekillendirme niyetindedir:

“Yatılı rahip okulunun bir başka amacı da gençleri kendi kendilerini eğitmeye zorlamak, bir dayanışma duygusunun yüreklerinde filizlenmesini sağlamaktır. Dolayısıyla, öğrencileri çatısı altında bedava yatırıp barındıran, yedirep içiren manastırdaki eğitim ve öğretim, gençleri belli bir karakterle donatacak gibi düzenlenmiştir; öyle bir karakter ki, ileride bir kimlik işlevi görür, ince ve güvenilir bir “damgalama” yöntemi oluşturur.” (Hesse, 2015:67-68).

Heilner ise manastır okulunun dikte ettiği disiplini kabul etmek istemez. Kendi kimliğini oluşturmak ve varoluşunu gerçekleştirmek ister. Bu yüzden de öğretmenleri tarafından seilmeyen bir çocuk oluverir. Heilner, devletin sistematik bir şekilde idame ettirdiği eğitim sistemine direniş gösterir, çünkü bireysel kimliğini tehdit altında hisseder. Manastır okulu da yaratıcı ve özgür ruhlu bir beyin yetiştirmeyi o zamana değin alışlagelmiş sistemlerine karşı bir tehdit olarak görür:

“Zaten Heilner’deki o deha kıvılcımını öteden beri tehlikeli buluyorlardı. Dahi öğrencilerle öğretmenler arasında oldum olası bir uçurum vardır; okullarda boy gösterecek böyle kişilere öğretmenler baş belası gözüyle bakarlar. ... Sınıfında bir dahi görmektense birkaç eşek görmek daha çok memnun eder bir öğretmeni. Aslında bu tutumunda da haksız sayılmaz, ne de olsa görevi olağandışı ve acayip kişileri değil, iyi Latince ve matematik bilen dürüst ve efendi orta sınıf insanını yetiştirmektedir.” (Hesse, 2015:113).

Hans’ın arkadaşı Heilner bir gün, Lucius ile girdiği tartışma nedeniyle tecrit cezasına çarptırılır. Tecrit cezasına çarptırılan bir öğrenci, okul yönetimi tarafından adeta aforoz edilmiş demektir. Cezalandırılan öğrenci, sıkı gözetim altında tutularak diğer öğrenci arkadaşlarından izole edilir. Arkadaşları cezalı öğrenciyi görmeye yeltenirse bu durum okul idaresi tarafından hiç de hoş karşılanmaz, çünkü *“Yaptığı tüm iyiliklere karşı devlet öğretmenleri, dostluklarına gölge düşürmek için elinden geleni yapmışlardır. Okulda babanın öğrencilerden beklediği bir şey vardı: hoşgörü kabul etmeyen sıkı bir disiplin ve terbiye.”* (Hesse, 2015:99). Hans, tecrit edildiği yere gizlice gidip Heilner’i görüp

okul hayatını riske atmakla parlak geleceğine gölge düşürmemek arasında gidip gelir. Bununla birlikte daha sonra cesaret edip dostunu görmeye gidemez. Heilner, okul yönetimine kendi istekleri doğrultusunda karşı gelmeye devam edince de okuldan kovulur. Ona dayatılan ve bireyselliğini yok sayan sisteme karşı gelmiştir. Heilner, doğası gereği sosyal yönü ağır basan, yazın dünyasının yaratıcı ve duygusal niteliğinden haz duyan bir bireydir. Ne var ki Heilner'e karşı yapılan bu dayatma, onu topluma kazandırmak şöyle dursun günden güne hırçınlaştırır:

“Ağır tecrit cezasıyla omuzlarına yüklenen yalnızlık, onun başka kişilerle sıkı bir ilişki içinde bulunmayı gereksinen duyarlı ruhunu yaralamış, onu hırçın ve hoyrat biri yapmıştı. Öğretmenler hiçbir şeyden memnun olmayan asi biri gözüyle baktıkları Heilner'e sert davranıyor, öğrenciler yanına sokulmuyor, gözetmense alaylı bir iyilikseverlik gösteriyor.” (Hesse, 2015:110).

Hans da dostunun yanında yer almak istediği için okul yönetimi tarafından dışlanır. Hans'ı da tıpkı Heilner baskı ve zor kullanma yoluyla kontrol altına almaya çalışırlar. Hiç kimse Hans'ın günden güne yaklaşan hazin sonundan kendisini sorumlu tutmaz: “... ve yine hiç kimse okulun, bir babayla birkaç öğretmendeki barbarca hırsın bu narin ve körpe varlığı bulunduğu noktaya getirdiğini aklından bile geçirmemekteydi.” (Hesse, 2015:136).

Foucault'nun (2019:176) iktidar analizinde iktidarın ayrılmaz ikilisi olarak gördüğü kavramlardan bir diğeri direniştir. İktidar ilişkileri, mutlak surette direnişe sebebiyet verir. İktidarın tahakküme dönüştüğü durumlarda direniş de kaçınılmazdır. Dünyanın her yerinde direniş vardır, çünkü dünyanın her yeri iktidar ilişkileriyle doludur. Örneğin yemek sofrasında ailesini sınırlendirmek için parmağını burnuna sokan bir çocuk da ailesine karşı direniş göstermiş olur. Foucault (2019:22), bu noktada bireyselliğimizin ve öznelliğimizin iktidarlardan tarafından yüzyıllardan bu yana dayatılarak şekillendirildiğini ve bilinçli özneler olarak bu dayatmalara gerektiğinde başkaldırarak öznelliğimizi değiştirmemiz gerektiğini düşünür. Romanda Hans'ın dostu Heilner, manastır eğitim sistemine direnerek kendi yarattığı kimliğine sahip çıkmaya çalışan bir birey olarak karşımıza çıkar. Ne var ki onun bu çabası, okuldan atılmakla sonuçlanır. Hans, Heilner'in okuldan atılmasıyla derin bir yalnızlığın içinde bulur kendisini. Heilner tarafından anlaşılacak ve onun dostluğunun sıcaklığı, Hans'ı derslerle doldurulmuş dünyasından kısa süreliğine de olsa ayrıлып bambaşka dünyalarda gezinmesine ve kendini keşfetme hazzını yaşamasına olanak veriyordu. Zaten ikisi de okuldayken dostluğa vakit ayırmak, okul yönetimi tarafından öğrencilerin

dersleri için büyük bir tehdit olarak algılanmaktadır. Ne var ki Hans, Heilner'in dostluğunu kaybedince derslerine sarılmak şöyle dursun, günden güne başarısızlığa uğrar. Onun da kaderi böylece okuldan atmak ve evine gönderilmek olur. Eve dönen Hans'ın beynini kemirip duran ise, artık dersleri değil, yalnızca ölüm düşüncesidir. Ölüm, çarkların arasında sıkışıp kalmış öğrenciler için manastır okulunda çoğunlukla bir kurtuluştur adeta. Öyle ki Hans, bir gün okuldan henüz kovulmamışken okul arkadaşı Hindiger'in ölüsünü sedyenin üzerinde görünce arkadaşının gittiği yeni dünyaya ilişkin şunları düşünür: "... öyle bir dünya ki, bu dünyada notlara, sınavlara, sınavlarda elde edilen başarılarla değil, insanın vicdanının temizliğine önem veriliyordu yalnızca." (Hesse, 2015:107).

Tıpkı öğretmenleri gibi babası da Hans'ı ölüme adım adım yaklaştırmak için elinden geleni yapar. Onu kendi isteği sonucunda tornacı çırağı olarak işe sokar. Hans'a iş yerinde verilen görevlerden biri, çarklara yapışmış çapakları temizlemektir. Ne var ki çarkın içine sıkışan çapakları temizlemeye artık ne gücü kalmıştır ne de hevesi. Hans'ın dostundan ayrılması ve yaşadığı travmaların sonucu, cansız bedeninin akan ırmakta bulunması olur. Hans'ın ölümü bir kaza mıdır? İntihar mıdır? Bir yazgı mı, yoksa bir cinayet midir? Bu sorular, yazar tarafından cevapsız olarak okuyucu yorumuna açık bırakılır. Hans ve Heilner, tıpkı diğer birçokları gibi kendilerine dayatılan baskıcı sisteme karşı direniş gösterir ve bu direniş kendilerine ait olmayan kaderlerini yaşamakla cezalandırılır:

"Öteden beri yaşanagelen şeydir, manastırdaki dört yıllık öğrenim süresinde öğrencilerden bir ya da birkaç fire verilir. ... Bazen de biri çıkar, manastırdan kaçıp gider ya da işlediği ağır suç ve günahlar nedeniyle okuldan kapı dışı edilir. Kimi zaman da ... çaresizliğe ve umutsuzluğa kapılan biri bir gençlik bunalımı sonucu kestirme ve karanlık bir yol seçer kendine, kafasına bir kurşun sıkarak ya da kendini suya atarak canına kıyar." (Hesse, 2015:104).

Foucault (2021:237-238), iktidarın / iktidarların ve buna bağlı olarak eğitim kurumlarının kötü olduğunu iddia etmez. İktidarın hangi durumlarda kötü olabileceğinin somut örneğini pedagoji kurumlarından verir. Bir öğretmenin alanıyla ilgili bir başkasından daha fazla bilgi birikimine sahibi olması ve öğrencilerine ne yapmaları gerektiğini söylemesi, onlara becerileri dahilinde eğitim vermesi, pratikte asla kötü olarak algılanamaz. Ona göre sorun, daha ziyade bir çocuğa keyfi olarak baskıcı otoritesini dayatması ve öğrencinin öğretmene olan bağımlılığını kötüye kullanmasıdır. Bu durumda Foucault,

iktidarların ve buna bağlı olarak öğretmen iktidarlarının öğrencilere uyguladığı tahakküm etkilerinden uzak durmamızın bilincine varmamız gerektiğini düşünür. Bu noktada Heilner karakteri, bu bilince varmış ve bedelini okuldan atılmakla ödemiştir. Hans da yine aynı şekilde onu yaşama bağlayan dostu Heilner'i kaybetmenin verdiği acıyla psikolojik olarak buhranlara kapılmış ve okul yönetimi tarafından artık derslerine devam edemeyeceği ve manastır okulunu artık hak etmediği düşünülerek okuldan uzaklaştırılmıştır. Mekânsal ve manevi uzaklaşma durumu ise Hans'ın yaşamını elinden almıştır.

Sonuç

“Herkes her şeyden sorumludur, özünde bizim de suç ortağı olmadığımız hiçbir adaletsizlik yoktur dünyada.” (Foucault, 2019, s.114).

Foucault uyarınca güç, ilişkiler ağından doğar. Toplumun her yerine yayılmış durumdadır. Öyle ki hiç kimse, güç ilişkilerinden kaçınmaz. Birey, güç ilişkilerinden tamamen ıssızlaşmadan soyutlanamaz. Zira bir toplumun varlığından söz ediliyorsa orada güç ilişkilerinin olmaması olanaksızdır. Bu bağlamda güç öznesiz düşünülemez. Güç ve özne, birbirine içkindir. Modern devlet iktidarları da eğitim kurumlarına içkinleştirilmiş durumdadır. İktidar yapıları, öznelerini baskıcı bir stratejiyle otoritelerine dâhil etmek istediğinde ise artık iktidardan değil, tahakkümden bahsedilmelidir. Foucault uyarınca tahakküm durumlarında, okullarda çocuklara sahip oldukları kimlikleri yok edilmek suretiyle yalnızca iktidar kurallarının empoze edildiği kimlikler dayatılır. Kendilerine özgü kimliklerini korumaya çalışanlar ise yasal, dinsel ve ahlaksal gerekçelerle okul tarafından reddedilir. Çocuklara dayatılan kimlikler, opsiyonel olarak öğrencilere sunulmaz. Onlardan beklenen, söz konusu ahlaki ve yasal sınıflandırmaları benimsemektir. Romanda da Foucault'nun devlet ve eğitim iktidarının tahakküme dönüştüğü yıkıcı pratikleri, Hans Giebenrath'ın baskıcı baba figürü ve çevresi tarafından gönderildiği manastır okulundaki deneyimleri üzerinden somutlaşır. Hans, yaşam istenciyle dolu bir ruh dünyasından başta eğitim aldığı manastır okulunun sistemi olmak üzere ailesi ve çevresinin de baskıcı etkisiyle ölüme değin uzanan varoluşsal başarısızlığa doğru sürüklenir. Hans'ın tinsel dünyasının ve bedeninin sürüklendiği trajik sonunu Foucault'nun iktidar analiziyle bütünleştirdiğimizde varılan sonuç, onun yaşamının devlet ve okul iktidarı tarafından nesneleştirildiği ve sonunda yok edildiği yönündedir. Romanda Heilner'in manastır odalarını köle kafesiyle metaforik bir tasvire dönüştürmesi, Hans'ın, kendi ve okul arkadaşlarının kendini gerçekleştirme sürecinde baskıcı aile ve eğitim sistemi yüzünden başarısızlığa uğramasının bir önemesi olmuştur. Romandaki manastır okulu, bireylerin kendi kaderlerini tayin etme fırsatını elinden alarak onlara kendilerinin dayattığı kaderler yaşatmıştır.

Alman eğitim sisteminin 19. yüzyıldaki baskı ve ideoloji odaklı durumu düşünüldüğünde Hans ve kendisi gibi birçoklarının hazin sonu daha da anlaşılır olabilmektedir. Hans Giebenrath'ın ölüm sebebi bilinçli şekilde belirsiz bırakılır. Hans intihar mı etmiştir, yoksa ölümü bir kötü talih midir? Hans, öyle görünüyor ki çarklar arasındaki sıkışmışlığının çözümü olarak fiziksel ölümü seçmiştir. Halihazırda metaforik ölümünü defalarca deneyimlemiş fakat romanın sonunda yaşadığı dünyadan bedenen de vazgeçmiştir. Hans'ın öyküsü, iktidarın tahakküm olarak belirginleştiği 19. yüzyıl Alman eğitim sisteminde birçoklarının öyküsüdür aynı zamanda. Öyle ki bu dönemde okul romanı türü yükselişe geçerek Hesse dışındaki yazarlar da bu söz konusu tahakküm durumlarını kurgu dünyalarında somutlaştırma ihtiyacı hissetmiştir. Hesse, kendi baskıcı okul deneyimlerini Hans üzerinden romanda somutlaştırarak adeta yaşadığı dönemle bir psikolojik savaşa girişmiştir. Hesse, belki de çocuk olma durumuna karşı oldukça duyarlı bir yazar olarak ve toplumun bir bireyi olarak eğitim sorunsalından kendisini de sorumlu tutmuş ve içselleştirdiği bu durumu yazın dünyasında anlatılaştırma gereği duymuştur ve madem ki Foucault uyarınca güç ilişkileriyle sarılıyız ve bu ilişkilerden hiçbir surette soyutlanamayız, öyleyse Hans ve nicelerinin hazin sonundan dolayı ya da dolaysız olarak bizler de sorumluyuz mu yoksa?...

Kaynakça

- Aka, A. (2004). Foucaultcu Perspektiften Disipliner İktidar Teknikleri ile Bireyselliğin Üretilmesi. *Eğitim, Bilim ve Toplum*, 2(28), 28-40.
- Althusser, L. (2002). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. Fransızcadan Çev. Yusuf Alp ve Mahmut Özışık. 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aytaç, G. (2012). *Çağdaş Alman Edebiyatı*. 5. Baskı, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Berg, C. (1993). Abschied vom Erziehungsstaat? Der Erziehungsanspruch im Wilhelminismus. *Zeitschrift für Pädagogik*, 4 (39), 603-630.
- Dreyfus, H. L. ve Rabinow, P. (1983). *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics. Second Edition with an Afterword by and an Interview with Michel Foucault*. United States of America: The University of Chicago Yayınevi.
- Foucault, M. (1992). *Hapishanenin Doğuşu*. Fransızcadan Çev. Mehmet Ali Kılıçbay. 6. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- Foucault, M. (1997): Ethics: Subjectivity and Truth. The Essential Works Of Michel Foucault 1954-1984. Editör P. Rabinow, *Michel Foucault: An Interview by Stephen Riggins* (s.121-135). New York: The New Press.
- Foucault, M. (2007). *Cinselliğin Tarihi*. Fransızcadan Çev. Hülya Uğur Tanrıöver. 2. Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2011). Entelektüelin Siyasi İşlevi. Seçme Yazılar I. 3. Basım. Fransızcadan Çev. Işık Ergüden, Osman Akınhay ve Ferda Keskin. F. Keskin, *Bölüm VII: Michel Foucault'nun oyunu: D. Colas. A. Grosrichard, G. Le Gaufey, J. Livi, G. Miller, J. Miller, J.-A. Miller, C. Millot, G. Wajeman ile Söyleşi* (s.118-157). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2019). *İktidarın Gözü. Seçme Yazılar: 4*. Fransızcadan Çev. Işık Ergüden ve Osman Akınhay. 5. Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2021). *Özne ve İktidar. Seçme Yazılar: 2*. Fransızcadan Çev. Işık Ergüden ve Osman Akınhay. 7. Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hesse, Hermann (2014). *Demian. Emil Sinclair'in Gençliğinin Öyküsü*. Almandan Çev. Kâmuran Şipal. 11. Baskı, İstanbul: Can Yayınları.
- Hesse, H. (2015). *Çarklar Arasında*. Almandan Çev. Kâmuran Şipal. 6. Basım, İstanbul: Can Yayınları.
- Imai, A. (2001). *Das Bild des ästhetisch-empfindsamen Jugendlichen. Deutsche Schul- und Adoleszenzromane zu Beginn des 20. Jahrhunderts*. 1. Basım, Wiesbaden: Deutscher Universität Yayınevi.
- İnce, A. (2020). Bir İktidar Aracı Olarak Eğitim: Michel Foucault'nun Eğitime İlişkin Görüşleri. *Turkish Studies -Education*, 15(3), 1927-1938.

- Kızıler E., F. ve Şen, E. (2019). Hermann Hesse“nin Çarklar Arasında (Unterm Rad) Adlı Romanı ile Michael Haneke“nin Beyaz Bant (Das Weiße Band) Adlı Filminin Tematik Açından Karşılaştırılması. *Journal of Human Sciences*, 16(2), 543-560.
- Miller, A. (1983). *Am Anfang war Erziehung*. 1. Baskı. Frankfurt am Main: Suhrkamp Taschenbuch Yayınevi.
- Özdel, G. (2012). FOUCAULT BAĞLAMINDA İKTİDARIN GÖRÜNMEZLİĞİ VE “PANOPTİKON” İLE “İKTİDARIN GÖZÜ” GÖSTERGELERİ. *Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 2 (1), 22-29.
- Platon (2010). *Devlet. Dünya Klasikleri – Felsefe*. Çev. Cenk Saraçoğlu ve Veysel Atayman. 1. Baskı, İstanbul: Bordo Siyah Yayınları.
- Reich, W. (1979). *Faşizmin Kitle Ruhunu Anlayışı*. Almandan Çev. Bertan Onaran. 2. Basım, İstanbul: Payel Yayınevi.
- Selbmann, R. (1994). *Der Deutsche Bildungsroman*. 2. Basım, Stuttgart & Weimar: J. B. Metzler Yayınevi.
- Shin, H. (2013). *Bildungs- und Kulturkritik und Adoleszenzproblematik in Schulgeschichten um die Jahrhundertwende in Schulgeschichten um die Jahrhundertwende*. Rheinischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Bonn Doktora Tezi.
- Swartz, D. (2011). *Kültür ve İktidar. Pierre Bourdieu'nün Sosyolojisi*. İngilizceden Çev. Elçin Gen. 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şentürk, İ. ve Turan, S. (2012). Foucault'un İktidar Analizi Bağlamında Eğitim Yönetimine İlişkin Bir Değerlendirme. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi. (Educational Administration: Theory and Practice)*, 18(2), 243-272.
- Ünal, D. Ç. (2003). *Alman Eğitim Romanında Avangard Dönüşümler*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Alman Dili ve Edebiyatı Doktora Tezi.
- Ünder, H. (1993). Platon'un Devletinde Eğitim ve İnsan Doğası. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 26 (1), 185-201.
- Zeller, B. (2018). *Hermann Hesse. Biyografi*. Almandan Çev. Kâmuran Şipal. 2. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

İnternet Kaynakları

<https://sozluk.gov.tr/> adresinden 18.09.2023 tarihinde alınmıştır.

Bölüm 14

Türk Mutfağının Lezzetli Mirası: Turşunun Kültürel, Beslenme ve Pazarlama Yönleri

Elif ASLAN¹

¹ Öğr. Gör.; Kastamonu Üniversitesi, Daday Nafı ve Ümit Çeri MYO, Otel, Lokanta ve İkram Hizmetleri
Bölümü edemirbilek@kastamonu.edu.tr ORCID No: 0000-0002-3860-3304

ÖZET

Bu çalışma, Türk Mutfağının zengin geçmişinden günümüze miras kalan turşu geleneğini derinlemesine incelemektedir. Turşu, yüzyıllar boyunca sebze ve meyvelerin korunması, tatlandırılması ve besin değerlerinin artırılması amacıyla kullanılmıştır. Türk mutfağında neredeyse her türlü sebze ve meyve turşuya dönüştürülebilir. Turşunun besleyici özellikleri ve lezzet katkısı, Türk Mutfağında ve kültüründe özel bir yere sahiptir. Bu çalışma, turşunun sadece mutfakla sınırlı olmayan, aynı zamanda kültürel, beslenme ve pazarlama açılarından taşıdığı önemi vurgulamaktadır. Turşunun sağlık açısından taşıdığı avantajlar ve içerdiği probiyotikler de öne çıkarılmış, bu geleneksel lezzetin insan sağlığına olumlu etkileri açıklığa kavuşturulmuştur. Çalışmanın bir diğer amacı, her bireyin kolayca uygulayabileceği bir turşu tarifi sunarak geleneksel lezzetleri modern yaşama taşımaktır. Adım adım açıklanan tarif, evde turşu hazırlığının kolaylığını vurgulayarak herkesi bu deneyimi yaşamaya teşvik etmektedir. Pazarlama stratejileri, geleneksel lezzetlerin modern tüketiciye sunumunda büyük bir rol oynamaktadır ve bu çalışma, turşunun tarihsel evrimini ve günümüzdeki pazarlama yaklaşımlarını ayrıntılı bir şekilde incelemeyi amaçlamaktadır. Sanal marketlerde satılan çeşitli turşu ürünlerinin analizi, tüketici tercihlerini ve pazar eğilimlerini anlamamıza yardımcı olacak önemli veriler sunmaktadır. Araştırma sonuçları, turşu çeşitliliğinin ve içerik bileşenlerinin geniş olduğunu göstermektedir. Ayrıca, katkı maddelerinin kullanımının önemli olduğu ancak dikkatli bir şekilde kontrol edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Turşu üretimi sırasında hijyen ve muhafaza koşullarına dikkat edilmesi gerektiği belirtilirken, cam kavanozların plastik ürünlere tercih edilmesi gerektiği önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Turşu, Fermente Gıda, Pazarlama, Türk Mutfağı

GİRİŞ

Turşu, Türk Mutfağının zengin ve renkli geçmişinden günümüze miras kalan, değerli bir mutfak kültürüdür. Bu geleneksel lezzet, yüzyıllar boyunca sebzelerin ve meyvelerin korunması, tatlandırılması ve besin değerlerinin artırılması amacıyla kullanılmıştır. Neredeyse her çeşit sebze ve meyve, el becerisiyle harmanlanarak turşuya dönüştürülebilir. Turşunun besleyici özellikleri ve lezzet katkısı, Türk Mutfağında ve kültüründe özel bir yer edinmiştir. Bu çalışma, turşunun sadece mutfakta değil, aynı zamanda kültürel, beslenme ve pazarlama açılarından da taşıdığı önemi derinlemesine ele almaktadır. Turşunun sağlık açısından taşıdığı avantajlar ve içerdiği probiyotikler vurgulanacak, böylece bu geleneksel lezzetin insan sağlığına olan olumlu etkileri açığa çıkarılacaktır. Ayrıca, çalışmanın bir diğer hedefi, her bireyin kolaylıkla uygulayabileceği bir turşu reçetesini (tarif) sunarak geleneksel lezzetleri modern yaşama taşımaktır. Adım adım açıklanan tarif, evde turşu hazırlığının kolaylığını ve aşamalarını vurgulayarak herkesi bu deneyimi yaşamaya teşvik edecektir. Günümüzde pazarlama stratejileri, geleneksel lezzetlerin modern tüketiciye sunumunda büyük bir rol oynamaktadır. Bu çalışma, turşunun tarihsel evrimini ve günümüzdeki pazarlama yaklaşımlarını ayrıntılı bir şekilde incelenmesini de amaçlamaktadır. Sanal marketlerde satılan çeşitli turşu ürünlerinin analizi, tüketici tercihlerini ve pazar eğilimlerini anlamamıza yardımcı olacak önemli veriler sunacaktır. Son olarak, çalışma almyazını temel alarak yürütülecektir. Geleneksel turşu üretimi ile endüstriyel ölçekte üretilen turşular arasında bir karşılaştırma yaparak, bu iki yaklaşımın avantajları ve dezavantajları objektif bir şekilde ele alınacaktır.

Turşu ve Çeşitleri

Turşu, Türk Mutfağı kültüründe her zaman değerli bir yere sahip olmuş ve kış sofralarını zenginleştiren, mutfak geleneğinin vazgeçilmez bir unsurudur (Akbaş, 2006). Turşu kelimesi, Farsça kökenli olan ve "turş" olarak da bilinen kekre veya ekşi anlamına gelen bir kelimeye dayanmaktadır. Turşunun ilk bulunuşu ve tam olarak ne zaman ortaya çıktığına dair kesin bilgilere sahip olunmasa da birçok toplumun bu yöntemi kullandığına dair işaretler vardır. Çinlilerin ve Hititlerin taze sebzeleri tuzlu suda turşu yapma yöntemini kullandıklarına dair kayıtlar bulunmaktadır. Ayrıca, salamura suyuna sirke ekleyerek hazırlama yönteminin ilk olarak Mısırlılar tarafından kullanıldığına inanılmaktadır (Gürsoy, 2021). Geçmişten günümüze özellikle yaz aylarında elde edilen çeşitli meyve ve sebzelerin, turşu yöntemi sayesinde daha uzun süre bozulmadan korunabilmesi sağlanmıştır (Obuz, 2022).

Turşu, belirli bir tuz konsantrasyonuna sahip salamuralarda laktik asit fermentasyonu yoluyla üretilen, sebzelerin veya meyvelerin fermente edilmiş bir üründür (Karagöz vd., 2017). Özellikle mevsimlerde sebze ve meyvelerin bolluğu sırasında, fermente edilmiş ürünler, bulunmadıkları dönemlere kadar korunabilirler (Özçelik ve Ulu, 2002). Turşu üretiminde, laktik asit bakterilerinin üstün gelmesini sağlamak için çeşitli çevresel parametrelerin düzenlenmesi gereklidir. Bu faktörler arasında su aktivitesi, sıcaklık, anaerobik koşullar, tuz konsantrasyonu ve asidite düzeyi yer alır. Bu koşulların optimal bir şekilde ayarlanması, istenmeyen mikroorganizmaların büyümesini engelleyerek turşu üretiminin başarılı bir şekilde gerçekleşmesine katkı sağlar (Erten vd., 2016).

Turşu üretiminde en sık tercih edilen sebzeler ve meyveler arasında salatalık, kornişon (kabuğu pürüklü bir tür turşuluk salatalık), lahana, biber, patlıcan, domates ve fasulye bulunmaktadır. Fasulye, laktik asit fermentasyonu yoluyla salamura yöntemiyle turşu olarak tüketilebilen, aynı zamanda konserve ve kurutma gibi çeşitli koruma yöntemleriyle de saklanabilen bir üründür. Özellikle Karadeniz Bölgesinde, fasulye turşusu geleneksel bir lezzet olarak sevilerek tüketilmektedir (Odabaş ve Metin, 2020).

Turşunun Kültürel Özellikleri

Osmanlı döneminde turşu, özel bir öneme sahipti, çünkü sofralarda yemekler ve mezeler birlikte çeşitli turşu çeşitleri de bulunurdu. Özellikle İstanbul mutfağında, sadece tatlılar ve içecekler değil, aynı zamanda turşular da büyük bir rol oynardı (Bilgin, 2011). Bu popüler gıdanın ticareti de büyük bir etkene sahipti, özellikle İstanbul'da, turşu ticareti oldukça canlıydı ve birçok turşu dükkânı bulunurdu. Bu dönemde turşucular arasındaki rekabet ve gerginlikler, turşu ticaretinin ne kadar kritik olduğunu vurgulamaktadır (Gürsoy, 2019). Eminönü'nde uzun yıllardır hem yerli hem de yabancı turistler tarafından sıklıkla tercih edilen balık ekmek, önemli bir sokak lezzetidir. Balık ekmek servisi sırasında turşu veya içecek olarak genellikle turşu suyu sunulur (Demir, Avcıkurt ve Güleç, 2019). İstanbul'un Sokak turşucuları, günümüzde de hala faaliyet göstermektedir ve yerli ve yabancı turistler, seyyar satıcılardan aldıkları bir bardak turşu suyuyla birlikte balık ekmek yiyerek günlük deneyimlerini oluştururlar (Yıldırım ve Albayrak, 2018; Karsavuran, 2018).

Dünya genelinde yaygın olan fermente gıda kültüründe özellikle kimchi ve sauerkraut, çok iyi bilinen ürünlerdir. Kimchi, Kore mutfağının geleneksel bir öğesi olarak kabul edilir ve 100'den fazla sebzedden laktik asit fermentasyonu ile üretilir. Sebzeler, tuzlu suda pişirilmeden fermentasyona bırakılır ve havuç, brokoli, yeşil soğan, sarımsak, turp, zencefil gibi çeşitli sebzeler içerir.

Koreliler, kimchiyi kahvaltı, öğle ve akşam yemeklerinde düzenli olarak tüketirler. Bir Kore yetişkininin günlük kimchi tüketimi 50-200 gram arasında değişebilir (Kim ve Chun, 2005; Wachter vd., 2010; Lee vd., 2011). Sauerkraut ise beyaz lahananın tuzla karıştırılarak hazırlandığı ve ardından ağır bir kapakla kapatılarak en az bir ay boyunca 15.5°C sıcaklıkta fermantasyona bırakıldığı bir fermente ürün olarak bilinir. Doğal mikroorganizmalar, lahananın oksijensiz ortamda laktik asit üretmesine yardımcı olur. Bu laktik asit, lahanayı korur (Niksic vd., 2005; Wachter vd., 2010). Sauerkraut, ilk olarak Almanya ve Batı Avrupa'da üretilmiştir. Et, sosis, salatalar, sandviçler ve bazı hamur işleri gibi birçok yemekte garnitür olarak kullanılır. Türkiye'de de yaygın bir şekilde üretilirken, geleneksel olarak en popüler olduğu bölgelerden biri Polonya'dır (Tamang ve Samuel, 2010; Wachter vd., 2010).

Türkiye'de 2023 yılında toplamda dokuz coğrafi işaretli turşu bulunmaktadır (<https://ci.turkpatent.gov.tr/>). Coğrafi işaret, özel bir coğrafi bölgeye özgü olan bir ürünün üretiminde kullanılan geleneksel yöntemleri, coğrafi özellikleri veya üretildiği coğrafi alanın özelliklerini vurgulayan ve bu ürüne bağlılığı belirten bir entelektüel mülkiyet hakları türüdür. Bu coğrafi işaretlerden bazıları şunlardır:

1. *Gaziantep Acur-Biber Turşusu*: Gaziantep iline özgü, acur, biber ve sarımsağın sirke ve limon tuzu ile fermente edilerek hazırlanan turşudur. Üretiminde koruyucu ve katkı maddesi kullanılmaz. Gaziantep iline özgüdür ve bu coğrafi sınırlar içinde üretilir.

2. *Midyat Turşusu / Midyat Acur Turşusu*: Midyat ilçesine özgü, kaya tuzu, kişniş, acı sivri biber, sarımsak ve sirke kullanılarak üretilen turşudur.

3. *Muş Çorti Turşusu*: Muş iline özgü, ufak doğranan lahana yaprakları, reyhan, pul biber, limon ve tuz ile su eklenerek hazırlanan bir turşu çeşididir. Ekşi bir tat için nohut veya ekşitilmiş hamur kullanılır. Sirke eklenmediği için diğer turşulardan ayrılır.

4. *Ordu Taflan Turşusu*: Ordu iline özgü, taflan meyvesi, su ve iri salamura tuzu kullanılarak hazırlanan bir yöresel turşu çeşididir.

5. *Ordu Yayla Pancarı Turşusu / Ordu Dürme Turşusu*: Ordu iline özgü, lahananın irice dilimler halinde kesilmiş baş yumruları, su ve tuz kullanılarak hazırlanan bir turşu türüdür.

6. *Orhangazi Gedelek Turşusu*: Orhangazi bölgesine özgü, birçok sebze ve meyve türünün salamura yapılmasıyla elde edilen turşu türüdür. Özellikle "Gedelek Pınarbaşı Kaynak Suyu" kullanılarak üretilir.

7. *Sivas Pezik Turşusu / Sivas Pezik Dal Turşusu*: Sivas iline özgü, pancar dalları saplarından ayrılarak hazırlanan turşudur. Sarımsak, pul biber, kişniş, defneyaprağı gibi baharatlar kullanılır.

8. *Çubuk Turşusu*: Ankara'nın Çubuk ilçesine özgü, salamura yöntemiyle hazırlanan turşu çeşididir. Sirke kullanılmadan düşük miktarda tuzla yapılı ve uzun ömürlüdür.

9. *İskilip Turşusu*: İskilip ilçesine özgü, salatalık, biber, kavun keleş, fasulye, domates, havuç, lahana gibi sebzelerin turşusu olarak hazırlanan bir turşu çeşididir. İskilip kaya tuzu ve turşu sirkesi kullanılarak üretilir.

Turşunun Faydaları

Laktik asit bakterileri, probiyotik özelliklere sahip mikroorganizmalar olup, iki temel kategoride sınıflandırılabilirler. İlk kategoride, çiğ süt ve bağırsak kaynaklı laktik asit bakterileri, ürünlerin üretiminde kullanılır, örneğin yoğurt ve peynir gibi ürünlerde bulunurlar. İkinci kategoride ise bitkisel kaynaklı laktik asit bakterileri yer alır ve geleneksel Asya gıdalarının hazırlanmasında, örneğin salamura meyve ve sebzeler, kimchi, soya sosu, miso gibi ürünlerde bulunurlar (Muñoz vd., 2009). Bu nedenle, süt ürünlerine alerjisi olan bireyler için fermente sebzelerin probiyotik mikroorganizma kaynağı olarak kullanılması, turşu gibi ürünlerde bulunan laktik asit bakterilerinin probiyotik olarak tüketiminin önemi daha da artmaktadır (Tokatlı vd., 2012). Fermente ürünler, içerdikleri faydalı mikroorganizmalar sayesinde bozulabilir gıdaları muhafaza etme, besin değerini artırma, antioksidan üretimi, terapötik etkilerin ortaya çıkması ve bağışıklık sistemini destekleme gibi biyolojik işlevleri desteklemektedirler (Karaçıl ve Tek, 2013).

Probiyotik özelliklere sahip laktik asit bakterileri, insan bağırsağında doğal olarak bulunurlar ve sindirim sistemi boyunca canlılıklarını sürdürerek sağlık açısından faydalı etkiler sunarlar (Işidan vd., 2009). Meyve ve sebzeler, mineraller, vitaminler, diyet lifleri, fenolik bileşikler ve antioksidan fitokimyasallar gibi besin değeri yüksek bileşenler içerdikleri için sağlıklı ve besleyici gıdalar olarak kabul edilirler (Luckow ve Delahunty, 2004). Geleneksel fermente gıdalarda bulunan laktik asit bakterileri, bu ürünlere özgü tat, aroma ve koku sağlarlar ve aynı zamanda antimikrobiyal etkilere sahip ikincil metabolitler üretebilirler (Evren vd., 2011). Bu nedenle, turşunun antimikrobiyal özellikleri göz ardı edilmemelidir. Probiyotik bakteriler doğal olarak birçok fermente yiyecekte bulunurlar. Örnek olarak; yoğurt, kefir, tempeh, sauerkraut (Alman turşusu), kimchi, miso, natto, kombucha, yakult gibi ürünler verilebilir (Nichols, 2007). Oluşan laktik asit, ürünün bozulmasını engeller, besin değerini korur ve sindirilebilirliği artırır. Ayrıca, hastalık yapıcı mikroorganizmaların gelişimini inhibe eder. Bu yöntem aynı zamanda ekonomik bir kazanç sağlar, çünkü ürün bol ve ekonomik olduğu zamanlarda

temin edilip işlendiğinde maliyeti düşüktür. Mekanik ve ısı enerjisi gereksinimleri diğer yöntemlere kıyasla oldukça düşüktür (Fleming vd., 1987).

Sanayi Tipi Üretilen Turşular

Teknolojik ilerlemeler ve küreselleşme gibi zaman içindeki faktörler, gıda bilincinin artmasına yol açmış ve buna paralel olarak beslenme alışkanlıklarının hızlı bir şekilde değişmesine sebep olmuştur. Günümüzde, insanlar yoğun yaşam temposuna ayak uydurabilmek amacıyla yemek hazırlamaya daha az zaman harcamaya eğilim göstermektedirler. Bu bağlamda, tüketiciler sıklıkla turşu, reçel, erişte gibi ürünleri hazır olarak satın alma eğilimindedirler.

Türkiye'de, hıyar turşusu ve çeşitli diğer turşular genellikle evlerde ve küçük ölçekli aile işletmelerinde üretilmektedir. Ancak son yıllarda özellikle uluslararası talebin artması, üretimin daha büyük ölçekli ve organize bir şekilde yapılmasına yol açmıştır. Bu değişim, turşu üretiminin gıda endüstrisindeki önemini giderek artırmaktadır. Bununla birlikte, özellikle uluslararası talebi karşılamak için daha yüksek kalitede ürünlere olan gereksinim ve yerel tüketicilerin bilinçlenmesi, ürünlerin uzun süre dayanmasını, istenilen renk, tat, koku ve dokuya sahip olmasını sağlamak için çeşitli çalışmaların yapılmasını gerektirmektedir (Uylaşer ve Erdem, 2004).

Sanayi tipi turşu üretimi için uygun koruyucu maddeler sorbik asit ve benzoik asit ile bunların tuzlarıdır (Uylaşer vd., 1999; Doğan ve Şahin 2000). Turşu üretiminde yaygın olarak kullanılan yöntem konservelemedir. Bu yöntem, fermantasyon aşamasını atlayarak, ham malzemelerin doğrudan kavanoz veya teneke kutulara yerleştirilmesini ve ardından asit ve tuz içeren salamura eklenerek pastörizasyon işleminin uygulanmasını içerir. Üretim amacına bağlı olarak iki farklı şekilde uygulanabilir. Birinci yöntemde, ham malzeme kavanoz veya teneke kutulara yerleştirilir ve pastörizasyon işlemi uygulanır. Diğer yöntem ise kampanya dönemini uzatma ve işletmeyi yıl boyunca sürdürme amacıyla ham malzemenin daha sonra kavanoz veya teneke kutulara işlenmek üzere sirkeli salamurada bekletilmesine dayanır (Aktan vd., 1998; Tokatlı, 2013).

Turşunun Pazarlanması

Araştırma kapsamında, mevcut turşu ürünlerinin piyasa analizi yapılmış ve değerlendirmeler gerçekleştirilmiştir. Bu amaç doğrultusunda, Migros Sanal Market, Cepte Şok, A101 Kapıda ve Getir gibi sanal perakende platformlarına erişim sağlanarak, "turşu" kelimesiyle yapılan aramalar sonucunda mevcut turşu ürünleri taranmıştır. Ayrıca, bu turşu ürünlerinin içerik bileşenleri de araştırmanın bir parçası olarak detaylı bir şekilde incelenmiştir. Tablo 1'de turşu

çeşitleri, kullanılan sebze ve meyveler, doğal ve yapay katkı maddelerine yer verilmiştir.

Tablo 1: Piyasada Satılan Turşuların İçeriği

Turşu Çeşitleri	Kullanılan Sebze ve Meyveler
1. Kornişon Turşu	1. Salatalık
2. Karışık Turşu	2. Sarımsak
3. Pancar Turşusu	3. Lahana
4. Alman Tipi Salatalık Turşusu	4. Domates
5. Dilimli Jalapeno Biber Turşusu	5. Sarı Biber
6. Türk Tipi Karışık Turşu	6. Havuç
7. Sarımsak Turşusu	7. Kırmızı Biber
8. Ege Usulü Kornişon Turşu	8. Pancar
9. Ankara Çubuk Salatalık Turşusu	9. Jalapeno Dilimli Acı Biber
10. Kapari Turşusu	10. Acur
11. Acı Biber Turşusu	11. Lombardi Biber
12. Acılı Lahana Turşusu	12. Acı Biber
13. Karnabahar Turşusu	13. Sarımsak
14. Kiraz Biber Turşusu	14. Karnabahar
	15. Yeşil Erik
	16. Yeşil Fasulye
	17. Kapari
Doğal Aroma Vericiler	Katkı Maddeleri
1. Su	1. Doğal Sarımsak Aroması
2. Sirke	2. Sarımsak Aroma Vericisi
3. Tuz	3. Asitlik Düzenleyici (Sitrik Asit) 4.
4. Acı Biber Suyu	Kereviz Aroma Verici
5. Limon Suyu	5. Stabilizatör (Kalsiyum Klorür)
6. Şeker	6. Koruyucu (Sodyum Benzoat),
7. Baharat Karışımı (Sarı Hardal, Tohumu, Dereotu, Soğan, Kırmızı Biber),	7. Koruyucu (Sodyum Metabisülfid) 8.
8. Gümüş Soğan	Sarımsak Ekstraktı
9. Defneyaprağı	9. Aroma Verici

Kaynak: Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 1 incelendiğinde 17 adet meyve ve sebzenin turşu olarak satışa sunulduğu, en çok biber çeşitlerinin var olduğu tespit edilmiştir. Katkı maddeleri hakkında bazı bilgilere aşağıda yer verilmiştir.

Doğal Sarımsak Aroması: Doğal sarımsak aroması, ürüne sarımsak tadı ve kokusu vermek için kullanılır. Genellikle doğal sarımsak ekstraktlarından elde edilir.

Sarımsak Aroma Vericisi: Bu madde, ürüne ekstra sarımsak tadı eklemek için kullanılır. Doğal sarımsak aromasını taklit etmeye yardımcı olabilir.

Asitlik Düzenleyici (Sitrik Asit): Sitrik asit, ürünün asitlik seviyesini ayarlamak ve korumak için kullanılır. Turşu gibi fermente ürünlerde kullanılabilir.

Kereviz Aroma Verici: Kereviz aroma verici, bazı ürünlere kereviz tadı eklemek için kullanılır.

Stabilizatör (Kalsiyum Klorür): Kalsiyum klorür, ürünün yapısını stabilize etmek ve korumak için kullanılır. Turşu ve benzeri ürünlerde genellikle salamura sıvısının kalitesini artırmak için kullanılır.

Koruyucu (Sodyum Benzoat): Sodyum benzoat, ürünün raf ömrünü uzatmaya yardımcı olmak için kullanılan bir koruyucu maddedir.

Koruyucu (Sodyum Metabisülfid): Sodyum metabisülfid, oksijeni azaltarak ve mikroorganizmaların büyümesini engelleyerek ürünün raf ömrünü uzatmaya yardımcı olan bir koruyucu maddedir.

Sarımsak Ekstraktı: Sarımsak ekstraktı, ürüne doğal sarımsak tadı ve aroması eklemek için kullanılır. Genellikle katkı maddeleri içinde doğal bir bileşen olarak tercih edilir.

Aroma Verici: Aroma vericileri, ürüne istenilen tat ve kokuyu eklemek için kullanılır. Bu, özellikle ürünün belirli bir lezzet veya koku profili taşımasını sağlamak için önemlidir.

Bu katkı maddeleri, ürünlerin lezzetini, doku ve raf ömrünü iyileştirmek veya istenilen özellikleri sağlamak için kullanılır. Ürünün etiketinde bu maddelerin bulunması, tüketicilere içerdikleri bileşenler hakkında bilgi sağlar.

Bu çalışma kapsamında ayrıca piyasaya sürülen bir ürün olan "Turşukur" incelenmiştir. Turşukur, 100 gram olarak sunulan bir üründür ve yaklaşık olarak 0,5-1 kilogram sebze için kullanılmaktadır. Turşukur, bir salamura toz karışımıdır. İçeriği şu şekildedir: Tuz, asitlik düzenleyici (sitrik asit), taşıyıcı (kalsiyum klorür), toz glikoz, koruyucu (sodyum benzoat), tane karabiber, kurutulmuş defne yaprağı, kurutulmuş kereviz yaprağı ve aroma verici içermektedir. Turşukur'un uygulanması şu şekildedir: Öncelikle sebzeleri temiz bir kavanoza yerleştirin. Daha sonra paketin tamamını 750 ml (3,5 su bardağı) kaynamış su içerisinde eritin ve bu karışımı soğumaya bırakın. Soğuyan suya 2,5 çay bardağı sirke ekleyin. Bu şekilde salamura karışımını hazırlamış olursunuz. Hazırladığınız salamura karışımını sebzelerin olduğu kavanoza boşaltın ve kavanozu kapatın. Turşunuzu 10-20 gün boyunca karanlık bir ortamda bekletin. Ayrıca, turşuyu kişisel tercihinize göre maydanoz, dereotu, defneyaprağı, dilimlenmiş limon, diş sarımsak, kereviz veya acı biber gibi malzemeler ekleyerek özelleştirebilirsiniz. Lahana turşusu yaparken, oluşan gazı atmak için kapağı 2-3 günde bir açıp bir kaşık ile salamura suyunu

havalandırabilir ve ardından tekrar sıkıca kapatabilirsiniz. Turşukur'u, serin, kuru ve ışısız bir ortamda saklama önerilir.

Bir diğer ürün ise "Turşu Yap"tır, bu ürün 3 litrelik ambalajda satılmaktadır ve turşu yapımı için gerekli olan bileşenleri içermektedir. Ürünün içeriği şunlardır: su, üzüm sirkesi, tuz, stabilizör (kalsiyum klorür), asitlik düzenleyici (sitrik asit), koruyucu (potasyum sorbat) ve antioksidan (askorbik asit). Ürünün satışında kullanılan ifadeler şunlardır: "Turşu Yap ile evde turşu yapmak çok kolay! 'Anne eli değmiş' lezzetli turşular kurmak istiyorsanız Turşu Yap tam da size göre. Kıvamını tutturma derdi olmadan birbirinden lezziz turşular yapmak artık çocuk oyuncağı!" olarak belirtilmiştir.

Ev Tipi Turşu Üretimi

Turşu üretiminde, laktik asit bakterilerinin üstün gelmesini sağlamak için çeşitli çevresel parametrelerin düzenlenmesi gereklidir. Bu faktörler arasında su aktivitesi, sıcaklık, anaerobik koşullar, tuz konsantrasyonu ve asidite düzeyi yer alır. Bu koşulların optimal bir şekilde ayarlanması, istenmeyen mikroorganizmaların büyümesini engelleyerek turşu üretiminin başarılı bir şekilde gerçekleşmesine katkı sağlar (Erten vd., 2016). Turşu üretiminde temel olarak tuz ve sirke kullanılmaktadır, ancak tercihe bağlı olarak sarımsak, maydanoz ve limon gibi unsurlar da eklenmektedir. Turşunun kalitesi açısından tuz miktarı son derece kritiktir, çünkü yüksek tuz konsantrasyonu, laktik asit bakterilerinin gelişimini geciktirebilir hatta bazen tamamen inhibe edebilirken, çok düşük tuz seviyeleri bozulmaya neden olan mikroorganizmaların büyümesine ve ürünün yumuşamasına yol açabilir (Uylaşer ve Başoğlu, 1989; Göksungur vd., 1995; Doğan ve Şahin, 2000). Bu unsurlar göz önünde bulundurularak evlerde turşu üretmek mümkündür. Yeterli miktarda su ve tuz kullanımı, turşunun bekletildiği ortamın sıcaklığı, kullanılan meyve ve sebzelerin taze ve hasar görmemiş olması, hijyen ve sanitasyon kurallarına uyulması, ayrıca orama verici olarak kullanılan sirke, limon suyu ve limon tuzunun dengeli bir şekilde kullanılması, evde üretilen turşunun kalitesini önemli ölçüde etkileyebilir. Bu doğrultuda, Tablo 2'de sunulan evde turşu yapım reçetesi, hazırlık aşamaları ve önemli noktalar bu faktörleri dikkate alarak sunulmuştur.

Tablo 2: Evde Turşu Üretimi

Hazırlık Aşamaları

1. Aşama

2. Aşama

3. Aşama

4. Aşama

5. Aşama

6. Aşama

Kaynak: Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Malzemeler:

1 kilo tombul acı biber,

1 kilo turşuluk sarı fasulye (kullanılan fasulyenin cinsine göre değişmektedir. Reçetede kullanılan fasulye yumuşak olduğu için haşlanmamıştır),

3 baş Taşköprü sarımsağı,

2 kilo kornişon salatalık,

1 kilo cam kavanoz şişeye 1 yemek kaşığı salamura tuz,

1 kilo cam kavanoz şişeye iki-üç tane limon tuzu,

1 kilo cam kavanoz şişeye bir çay bardağı üzüm sirkesi (kullanılan sirkenin markasına göre lezzet farklılık göstermektedir)

1 kilo cam kavanoz şişeye 1 su bardağı kaynatılmış su

Not: Bu ölçülerde 1'er litrelik 8 kavanoz turşu çıkıyor. Farklı malzemeler kullanılabilir. Sebzeler körpe yani taze olmalıdır ve zedelenmemiş olması gereklidir. Zedelenmiş sebzelerin mikroorganizmalara açık olması sebebiyle bozulması daha kolay olmaktadır.

Hazırlanışı:

1. Turşuluk malzemeler, önce içi su dolu bir kap içinde bekletilerek yıkanır ve ayklanır. Bu süreçte, fasulyenin uçları ve kılçıkları temizlenir, salatalığın başları kesilir ve delinir, biberlerin sapları kısaltılır ve delinir, sarımsaklar soyulur ve dilimlenir.

2. Malzemeler kavanozlara yerleştirilirken belirli bir sıra takip edilmelidir. Düzensiz bir sıralama kullanılırsa, arasında boşluklar oluşabilir. İlk olarak, kavanozun tabanına salatalıklar yerleştirilir, ardından sarımsaklar, fasulyeler ve biberler eklenir. Üst katman olarak ise limon tuzu eklenir.

3. Turşunun suyu kaynatılır ve sıcakken kavanozlara dökülür. Bu işlem, turşunun içerdiği malzemelerin istenilen çıtırılıkta olmasını sağlar. Sirke, tuz ve kaynar su, malzemeleri kaplayacak şekilde dikkatlice eklenir.

4. Kavanoz kapakları hava almayacak şekilde kapatılır ve kavanozlar ters çevrilir.

5. Kavanozlar, ışık almayan ve serin bir ortamda bırakılmalıdır. Fermantasyon süresi, mevsime bağlı olarak değişebilir, ancak genellikle 15-20 gün sürer.

6. Yaklaşık bir ay sonra, turşuların hazır hale geldiği kabul edilir. Turşu kavanozları açıldığında, turşuların buzdolabında veya serin bir yerde saklanması önemlidir.

SONUÇ

Tarih boyunca farklı kültürlerde mutfakların vazgeçilmez bir parçası olan turşu, sayısız faydası olan besinlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Geçmişten günümüze kadar uzanan köklü bir geçmişi olan turşu, besin değeri yüksek ve uzun raf ömrüne sahip olduğu için özellikle sıkıntılı zamanlarda bir besin kaynağı olarak önemli bir role sahip olmuştur. Yapılan araştırma doğrultusunda, turşu çeşitlerinin geniş bir yelpazede sunulduğunu ve kullanılan sebze ve meyvelerin çeşitliliğinin dikkat çekici olduğunu görülmektedir. Turşu ürünlerinin içerik bileşenleri arasında su, sirke, tuz, acı biber suyu, limon suyu, şeker, baharat karışımı gibi doğal bileşenler bulunmaktadır. Aynı zamanda doğal aroma vericileri olarak sarımsak, kereviz aroma vericisi ve defne yaprağı kullanılmaktadır. Bununla birlikte, bazı turşu çeşitlerinde katkı maddeleri olarak doğal sarımsak aroması, asitlik düzenleyici (sitrik asit), stabilizatör (kalsiyum klorür), koruyucu (sodyum benzoat), koruyucu (sodyum metabisülfid), sarımsak ekstraktı ve aroma vericileri yer almaktadır. Bu sonuçlar da turşu ürünlerinin hem geleneksel hem de farklı tat ve aroma seçenekleri sunarak çeşitlendiğini göstermektedir. Bu çeşitlilik, tüketicilere farklı lezzetleri deneme ve tercihlerine uygun turşu seçenekleri bulma fırsatı sunmaktadır.

Turşuların üretiminin büyük kısmında katkı maddeleri kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Katkı maddeleri genellikle gıda endüstrisinde kullanılan bileşenlerdir ve genellikle ürünlerin kalite, lezzet, raf ömrü ve güvenliği üzerinde olumlu etkileri vardır. Ancak, katkı maddelerinin kullanımı ve güvenliği, belirli koşullara ve miktarlara bağlıdır. Genel olarak, gıda endüstrisi katkı maddelerini yasal düzenlemelere ve belirli güvenlik standartlarına uygun olarak kullanmalıdır. Gıda katkı maddelerinin çoğu, gıda güvenliği kurallarına uygun bir şekilde kullanıldığında zararlı değildir. Bununla birlikte, bazı kişiler belirli katkı maddelerine karşı hassas olabilir veya alerjik reaksiyonlar gösterebilir. Bu nedenle, ürün etiketlerini dikkatle okumak ve belirli bir katkı maddesine karşı hassasiyeti olan kişilerin bu maddeleri tüketirken dikkatli olmaları önemlidir. Ayrıca, bazı katkı maddeleri yüksek miktarlarda tüketildiğinde sağlık sorunlarına neden olabilir. Bu nedenle, gıda üreticileri, ürünlerinde belirli bir katkı maddesinin güvenli kullanım miktarlarına uymalıdır.

Turşu yap ürünün satışında kullanılan ifadelerin de ise bir ürünün satışını artırmak için kullanılan reklam ve pazarlama dili örnekleri görülmektedir. Bu ifadelerde ürünün, turşu yapmayı kolaylaştırır ve karmaşık kıvam sorunlarıyla uğraşmadan lezzetli turşular yapmanıza yardımcı olur. Ürün, "Anne eli değmiş" lezzetini yakalamanıza yardımcı olur ve turşularınızın lezzetini artırır. Turşu yapma sürecini basit ve sorunsuz hale getirerek, kullanıcıların turşu yapmayı

keyifli bir deneyim haline getirmesini vurgular. Bu tür pazarlama ifadeleri, ürünün avantajlarını ve tüketicilere sağladığı kolaylığı vurgulayarak ürünün satışını artırmayı hedefler. Ancak, tüketicilerin ürünün gerçek performansını ve içeriğini değerlendirmeleri önemlidir, çünkü reklam ve pazarlama dili bazen ürünün gerçek özelliklerinden farklı olabilir.

Turşu kur her ne kadar zararsız görünseler de sadece tek başına tüketildiğinde oldukça zararlıdır bu nedenle çocukların erişemeyeceği yerde saklanması gerekmektedir. Tuncer vd. (2015) tarafından gerçekleştirilen "Evlerdeki Gizli Tehlike: Turşu Kur İçmeye Bağlı Özofagus Korozyonu" "Evlerdeki Gizli Tehlike: Turşu Kur İçmeye Bağlı Özofagus Korozyonu" adlı çalışma, yerel ve ulusal firmalar tarafından üretilen ve halk arasında "turşu kur" olarak bilinen ürünün tüketiminin bir sonucu olarak özofagus yanığı gelişen bir 4 yaşındaki kız hastayı incelemiştir. Bu çalışma, turşu kur tüketimi ile özofagus sağlığı arasındaki ilişkiyi anlamaya yönelik bir araştırma olup, bu tür ürünlerin yanlış kullanımının potansiyel tehlikelerini vurgulamaktadır. Özellikle çocuklar gibi hassas gruplar için bu tür ürünlerin güvenli kullanımı konusunda farkındalık yaratmada önemlidir. Ahmedali vd. (2014) tarafından gerçekleştirilen "Turşu Yapımında Kullanılan On Gramlık Salisilatın Yanlışlıkla İçilmesine Bağlı Oluşan Salisilat Zehirlenmesi" adlı çalışma, turşu yapımında kullanılan bir bileşen olan salisilatın yanlışlıkla içilmesinin sonuçlarını incelemiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre, salisilat zehirlenmesi durumunda gelişebilecek solunumsal alkalozun semptomları arasında nefes darlığı, baş dönmesi, kas seğirmeleri ve taşikardi (hızlı kalp atışı) yer almaktadır.

Araştırmada, geleneksel ev tipi turşu üretiminin aşamalarına odaklanılmıştır. Günümüzde yerel üreticiler, geleneksel yöntemlerle turşu üreterek ürünlerini tüketiciye sunmaktadır. Ancak bu üreticilerin denetlenmesi ve ürünlerin kalite kontrolü genellikle zorlu bir süreçtir. Bu bağlamda, turşu üretimi sırasında hijyen kurallarına uyulması ve yapay katkı maddeleri kullanılmaması son derece önemlidir. Ayrıca, turşunun saklandığı kapların niteliği de büyük bir etken taşımaktadır. Cam kavanozlar, plastik ürünler yerine tercih edilmelidir ve turşunun muhafaza edilme koşullarına özen gösterilmelidir.

Kılınç vd. (2021) "Geleneksel Olarak Fermente Edilmiş Gedelek Kornişon Turşusunun Özellikleri" başlıklı çalışması, turşu örneklerinin lezzet açısından farklılıklar gösterebileceğini ortaya koymuştur. Araştırmanın sonuçlarına göre, panelistlerin tercihlerinde tat ve koku gibi duyuşal özelliklerin belirleyici olduğu tespit edilmiştir. Özellikle Gedelek yöntemiyle üretilen ve cam ambalajda muhafaza edilen kornişon turşular, duyuşal özellikler açısından daha fazla beğeni toplamıştır. Ayrıca, turşuların sertliğinin 6 ay boyunca başarılı bir

şekilde korunduğu ve bu başarının Gedelek Pınarbaşı suyunun turşu üretiminde kullanılmasına bağlandığı belirlenmiştir."

İşletmelere sunulan öneriler:

Üreticiler, turşu ürünlerini geleneksel tatlarla birlikte farklı aromalarla da zenginleştirmeyi düşünebilirler. Müşterilere yeni ve ilgi çekici tatlar sunmak, ürünlerini çeşitlendirmelerine yardımcı olabilir. Turşu üreticileri, doğal aroma vericilerini tercih etmeye devam ederek doğal ve sağlıklı ürünler sunmaya odaklanmalıdır. Bu, tüketicilerin ürünlerini daha güvenilir bulmalarına yardımcı olabilir. Ürün etiketlerinde içerik bilgilerinin net ve anlaşılır bir şekilde yer alması önemlidir. Bu, tüketicilerin ürün içeriği hakkında bilinçli kararlar almalarına yardımcı olacaktır. Üreticiler, ürünlerinin doğal ve sağlıklı özelliklerini vurgulayan pazarlama stratejileri geliştirebilirler. Sağlıklı beslenme bilincinin arttığı bir dönemde, bu tür vurgular tüketicileri cezbedebilir.

REFERANSLAR

- Tuncer, A.A., Karavelioğlu, A., Bayraktaroğlu, A. ve Baskin Embleton, D. (2015). Evlerdeki gizli tehlike: turşu kur içmeye bağlı özofagus korozyonu. *Kocatepe Tıp Dergisi, Kocatepe Medical Journal*, 16, 167-171.
- Akbaş, L. G. (2006). Değişik turşularda biyojen amin miktarları üzerine araştırma (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü). Ankara.
- Aktan, N., Yücel, U. ve Kalkan, H. (1998). *Turşu teknolojisi*. Ege Üniversitesi Ege Meslek Yüksek Okulu Yayınları, No:23, İzmir.
- Ahmedali, A., Aktoklu, M., İçme, F., Becel, S., Ertok, İ., Karakayali, O. ve Şener, A. (2014). Turşu yapımında kullanılan on gramlık salisilatın yanlılıkla içilmesine bağlı oluşan salisilat zehirlenmesi. *Ankara Medical Journal*, 14 (2),71-73.
- Bilgin, A. (2010-2011). Osmanlı döneminde İstanbul mutfak kültürü. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 47-48, 229-245.
- Coğrafi İşaret Portalı (2020). Türkiye'nin Coğrafi İşaretleri: Ordu (2 Kasım 2020) <https://www.ci.gov.tr/coGRAFI-isaretler/liste?il=52&tur=&urunGrubu=&adi=>
- Doğan, E. S. ve İ. Şahin (2000). Hıyar turşusu fermentasyonunda uygun sorbit ve benzoat miktarlarının araştırılması. *Gıda*, 25(4), 283-287.
- Erten, H., Boyacı-Gündüz, C.P., Ağırman, B. ve Cabaroğlu, T. (2016). Fermentation, pickling, and turkish table olives. in: handbook of vegetable preservation and processing, Hui, Y.H., Evranuz, E.Ö., Bingöl, G., Erten, H., Jaramillo-Flores, M.E. CRC Press, Taylor&Francis Group, Boca Raton, pp. 209-230.
- Fleming, H. P., McFeeters, R. F. and Thompson, R. L. (1987). Effects of sodium chloride concentration on firmness retention of cucumbers fermented and stored calcium chloride. *Journal of Food Science*, 52(3), 653-657.
- Göksungur, Y., Güvenç, U. and Zorlu, N. (1995). Effects of sodium benzoate and potassium sorbate on cucumber pickle fermentation. *Turkish Journal of Biology*, 19, 143-149.
- Gürsoy, D. (2019). *Yiyelim içelim, tarihini bilelim, dünden bugüne gastronomi*. Oğlak Yayıncılık.
- Gürsoy, D. (2021). *Deniz Gürsoy'un gastronomi tarihi*. Oğlak Yayıncılık.
- Odabaş, H. ve Metin, B. (2020). Fasulye turşusu salamurasının temel kimyasal ve mikrobiyolojik özelliklerinin belirlenmesi. *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 2(3), 32-34.

- Işıdan, H. Mart (2009). Probiyotikler. *SÜMAE (Su Ürünleri Merkez Araştırma Enstitüsü) YUNUS Araştırma Bülteni*, 9(1), 9-10.
- Karagöz, Ö. G. Ş. ve Güllü, M. (2017). Türk kültüründe kış hazırlıkları: turşu türlerinin ve üretim metotlarının değerlendirilmesi. *Al-Farabi International Journal on Social Sciences*, 2(M), 95-105.
- Karsavuran, Z. (2018). Sokak yemekleri: farklı disiplinlerin yaklaşımı ve gastronomi turizmi alanında sokak yemeklerinin değerlendirilmesi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6(1), 246-265.
- Kim, M. and Chun, J. (2005). Bacterial community structure in kimchi, a korean fermented vegetable food, As Revealed By 16S Rrna Gene Analysis. *International Journal of Food Microbiology*, 103, 91-96.
- Lee, H., Yoon, H., Ji, Y., Kim, H., Park, H., Lee, J., Shin, H. and Holzapfel, W. (2011). Functional properties of Lactobacillus strains isolated from kimchi. *International Journal of Food Microbiology*, 145(1), 155-161.
- Luckow, T. and Delahunty, C. (2004). Consumer acceptance of orange juice containing functional ingredients. *Food Research International*, 37, 805-814.
- Tokatlı, M., Dursun, D., Arslankoz, N., Şanlıbaba, P. ve Özçelik, F. (2012). Turşu Üretiminde Laktik Asit Bakterilerinin Önemi. *Akademik Gıda*, 10(1), 70-76.
- Karaçıl, M. Ş. ve Acar Tek, N. (2013). Dünyada üretilen fermente ürünler: tarihsel süreç ve sağlık ile ilişkileri. *U. Ü. Ziraat Fakültesi Dergisi*, 27(2), 163-173.
- Muñoz, R., Rodríguez, H., Curiel, J.A., Landete, J.M., Rivas, B., Felipe, F.L., Gómez-Cordovés, C. and Mancheño, J.M. (2009). Food phenolics and lactic acid bacteria. *International Journal of Food Microbiology*, 132, 79-90.
- Nichols, A.W. (2007). Probiotics and athletic performance: a systematic review. *Current Sports Medicine Reports*, 6, 269-273.
- Niksic, M., Niebuhr, S.E., Dickson, J.S., Mendonca, A.F., Koziczowski, J.J., & Ellingson, J.L. (2005). Survival of *Listeria monocytogenes* and *Escherichia coli* O157:H7 during sauerkraut fermentation. *Journal of Food Protection*, 68(7), 1367-1374.
- Obuz, M. (2022). Modern dünyanın eşliğinde osmanlı mutfağında turşunun yeri. *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9, 53-60.
- Özçelik, F. ve Ulu, T. (2002). Depolanmış hıyar turşularının sertliği ve duyuşal özellikleri üzerine pH'nın etkisi. *Gıda*, 27(6), 521-527.

- Demir, Ö., Avcıkurt, C. ve Güleç, E. (2019). Eminönü'nde (İstanbul) balık ekmek yeme deneyimleri. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Özel Sayı, 201-218.
- Tamang, J.P. and Samuel, D. (2010). Dietary cultures and antiquity of fermented foods and beverages. in: fermented foods and beverages of the world, JP Tamang, K Kailasapathy (Eds.), CRC Press, New York, United States of America, ss. 1-40.
- Tokatlı, M. (2013). Ankara çubuk yöresi turşularından izole edilen laktik asit bakterilerinin tanımlanmaları, teknolojik ve fonksiyonel özelliklerinin belirlenmesi ve starter olarak kullanılma olanaklarının değerlendirilmesi. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Gıda Mühendisliği Anabilim Dalı, Ankara.
- Uylaşer, V. ve Başoğlu, F. (1989). Turşularda görülen bozulmalar ve önleme çareleri. *Bursa I. Uluslararası Gıda Sempozyumu*, 4-6 Nisan, 255-260.
- Uylaşer, V., Göçmen, D., Korukluoğlu, M., Yıldırım, A., ve Şahin, İ. (1999). Hıyar turşusu üretiminde potasyum sorbat derişiminin fermentasyona etkisi ve meyveye geçme oranının belirlenmesi. *Biyoteknoloji (Kükem) Dergisi*, XI KÜKEM-Biyoteknoloji Kongresi Özel Sayısı, 23(2), 11-18.
- Uylaşer, V. ve Erdem, F. (2004). Stoklanmış hıyarlardan farklı uygulamalarla turşu üretimi. *Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 18(1), 81-92.
- Wacher, G., Diaz-Ruiz, G. and Tamang, J.P. (2010). Fermented Vegetable Products. In: Fermented Foods and Beverages of the World, JP Tamang, K Kailasapathy (Eds.), CRC Press, New York, United States of America, ss. 149-190.
- Yıldırım, Ö. ve Albayrak, A. (2019). Yabancı turistlerin istanbul sokak yemeklerini değerlendirmeleri üzerine bir çalışma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7(2), 1077-1092.

Bölüm 15

**Turizm İşletmelerinde Whistleblowing
(Olumsuz Durumları Bildirme)**

Fatih ÇAVUŞOĞLU¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Tavşanlı Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, fatihcavusoglu@hotmail.com.tr; ORCID No: 0000-0003-4522-6401.

ÖZET

Etik dışı uygulamalar hemen her sektörde olduğu gibi turizm sektöründe de önemli bir endişe kaynağı olarak görülmektedir. Bu tür endişelerin giderilmesine yönelik çabalar, turizm sektörünün ve bu sektörden kazanç sağlayan paydaşlarının uzun vadeli sürdürülebilirlikleri, verimlilikleri ve ekonomik faydaları açısından son derece değerlidir (Güven ve Şahin, 2023, s. 24). Bu kapsamda bu bölümde, öncelikle whistleblowing (olumsuz durumları bildirme) kavramı genel hatlarıyla ele alınmaktadır. İkinci bölümde turizm işletmelerinde whistleblowing (olumsuz durumları bildirme) konusu detaylı bir biçimde irdelenmektedir. Turizm işletmelerinde olumsuz durumları bildirme davranışlarının önemi ve hangi etkenlerden etkilendiğine ilişkin bilgiler verilmektedir. Sonuç kısmında ise genel bir değerlendirme yapılarak, içsel whistleblowing (olumsuz durumları bildirme) davranışlarının turizm işletmelerine sağladığı avantajlar ve dışsal whistleblowing (olumsuz durumları bildirme) davranışlarının turizm işletmelerine getirdiği dezavantajlar ele alınmaktadır. Aynı zamanda turizm işletmelerinde üst düzey yönetimde görev yapan bireylerin ya da turizm işletmesi sahiplerinin, işletmelerinde personelinin içsel whistleblowing (olumsuz durumları bildirme) davranışlarını artırmaya yönelik olarak gerçekleştirebilecekleri uygulamalara yer verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Whistleblowing, Turizm İşletmelerinde Whistleblowing, Olumsuz Durumları Bildirme, Sorun Bildirme Davranışı, Bilgi İfşa Etme

GİRİŞ

Yolsuzluk, dolandırıcılık, cinsel taciz vb. yasadışı, ahlak dışı ya da meşru olmayan uygulamalar, çalışanlar, kuruluşlar ve genel olarak toplum için büyük sosyal ve ekonomik krizlerin kaynağı olmuştur. İşletme içerisinde etkili bir ihbar/ifuşa sistemlerinin varlığı, bu tür etik dışı uygulamaların en aza indirilmesinde ya da durdurulmasında önemli bir rol oynamaktadır. İşletmeler içerisindeki usulsüzlükleri yaklaşık üçte bir ihbarcılardan gelen bilgilerle ya da raporlarla ortaya çıkmaktadır. İşletmelerin iç ve dış denetimleriyle karşılaştırıldığında, ihbarcılardan elde edilen ipuçlarının oldukça verimli olduğunu ileri sürmek mümkündür (Nayır, Rehğ ve Asa, 2016, s. 147).

İşletmelerde olumsuz durumları bildirme uygulamalarının önemine ilişkin farkındalıkta önemli bir artış olmasına rağmen, birçok kişi sessiz kalmayı tercih etmekte ve işverenlerinin yanlış uygulamalarını bildirmemeyi tercih etmektedir. Olumsuz durumları bildirme, yalnızca işletmenin yapmış olduğu yanlış uygulamaları başkalarına bildirmekten ibaret değildir. İşletme içerisinde personelin yaptığı yanlış davranışlar ve uygulamalar ya da işletmeye dair değerli bilgilerin rakip işletmelere aktarılması vb. gibi olumsuz durumların bildirilmesini de kapsamaktadır. Bu yönüyle olumsuz durumları bildirme, herhangi bir işletmedeki yasadışı, ahlak dışı ve gayri meşru uygulamaları caydırma mekanizmalarından biri olarak hizmet eden bir iç kontrol mekanizması olarak görülmektedir. Bu nedenle işletme içerisinde yapılan yanlışlar konusunda geniş bilgiye sahip olan personelin, bu olumsuz durumları üst düzey yöneticilerine aktarabilmesi için cesaretlendirilmesi önemlidir (Zakaria, 2015, s. 230).

WHISTLEBLOWING (OLUMSUZ DURUMLARI BİLDİRME) KAVRAMI

Whistleblowing; Türkçe yazında olumsuz durumları bildirme, bilgi ifşası, ifşa etme, bilgi uçurma, ihbarcılık, bilgi sızdırma ve sorun bildirme davranışı olarak ifade edilebilmektedir. Gayri resmi yazında ya da söylemde ise gammazlama, ele verme, ispiyonculuk, ajanlık vb. gibi kelimelerle ifade edilmektedir (Kaygısız, Çelik ve Kaplan, 2019, s. 581). Bu bölümde “whistleblowing” kavramının Türkçe karşılığı olarak “*olumsuz durumları bildirme*” ifadesi kullanılmaktadır.

Whistleblowing kavramının Türkçede ispiyonculuk, gammazlık, ajanlık gibi kötü çağrışımları uyandıran etkisinden dolayı olumsuz algılanma durumu söz konusu olabilmektedir. Bu durum, personelin yasa dışı, etiğe ve ahlaka aykırı herhangi bir durumu bildirme davranışlarına olumsuz etki edebilmektedir. Ancak olumsuz durumları bildirme davranışı, işletme içerisinde yaşanmış ya da yaşanabilecek yasa dışı, etiğe ve ahlaka aykırı bir olayın engellenerek işletme imajının korunması ve işletmenin devamlılığının sağlanması açısından önemli

görülmektedir (Bay ve Yeniavcı, 2020, s. 719). İşletmeler içerisinde yasalara, etik ve ahlaki değerlere aykırı olarak gerçekleştirilebilecek yanlış uygulamalara; halk sağlığına uygun olmayan gıdaların üretilmesi ve satılması, insan hakları ihlalleri, kaçak personel çalıştırma, sosyal ve finansal hakları gözetmeden personel çalıştırma, vergi kaçırma, cinsel taciz, şiddet, firma hissedarlarının haklarının ihlal edilmesi, personellere yönelik kötü uygulamalar (psikolojik şiddet, zorbalık vb.) örnek olarak gösterilebilir (Aktan, 2015, ss. 21-22).

Whistleblowing, bir işletmenin eski ya da mevcut çalışanları tarafından o işletmede yapılan yanlışların, harekete geçebilecek kişi ya da kuruluşlara kasıtlı olarak zorunlu olmayan şekilde bildirilmesi olarak tanımlanmaktadır (Near ve Miceli, 1985, s. 4). Bu tanım hem kuruluş içindeki hem de kuruluş dışındaki taraflara yapılan ifşaatları içeren geniş bir tanımdır. Bireyler kurum içinde ya da kurum dışına işletme hakkında olumsuz, etik dışı durumları bildirebilirler. Ancak kurum dışına olumsuz durumları bildirmenin sonuçları çok daha farklı olabilir. Kurum içinde yapılan ifşaatlar ise, kurumlara sorunları tam bir skandala dönüşmeden önce düzeltme şansı verebilir. Bu nedenle kurum içi ifşaatlar, kurum yöneticileri tarafından daha olumlu karşılanabilir, hatta bu tür açıklamaların yapılması teşvik edilebilir. Kurum dışına yapılan ifşaatlar, kamuoyunun dikkatini istenmeyen bir şekilde kurumların üzerine çekebilmekte ve bu tür ifşaatlar iddia edilen yanlış davranışlarla ilgili olduğundan, genellikle kurumları kötü bir duruma düşürmekte ve böylece kurumlara büyük zarar verebilmektedir. Kurum dışına yapılan ifşaatlarda kurum liderlerinin, yanlış davranışları alenen dile getiren personele karşı misilleme yapma olasılığı daha yüksek olabilir (Barnett, 1992, s. 950).

Olumsuz durumları bildirme, yasa dışı, gayri meşru, ahlaki ve etik değerlere uygun olmayan davranış ve eylemlerin ortaya çıkarılması amacıyla yapılmaktadır. Bu noktada, işletme içerisinde gerçekleşen herhangi bir olayın olumsuz bir durum olarak bildirilip bildirilmemesinde üç temel unsur önem arz etmektedir. Bu unsurlar (Aktan, 2015, s. 21):

1. İşletme içerisinde tanık olunan davranış ve eylemler yasalara aykırıdır.
2. İşletme içerisinde tanık olunan davranışlar ve eylemler ahlaka (toplum ahlakına, iş ahlakına vb.) uygun değildir.
3. İşletme içerisinde tanık olunan davranış ve eylemlerin meşruluğu sorgulamaya tabiidir. Diğer bir ifadeyle, işletme içerisinde gerçekleşen davranış ya da eylemler gayri meşrudur.

Olumsuz durumları bildirme davranışı, başkalarına gereksiz yere zarar verilmesine yönelik ahlaki güdülerden ortaya çıkmaktadır. Olumsuz durumları bildirme, işletmeler için kalite yönetimin önemli unsurlarından biri haline gelmiştir. İşletmeler yönetim sistemlerini iyileştirmek için, personelinin olumsuz

durumları bildirme davranışlarını ciddiye almalı ve bunu teşvik etmek için işletme içi iletişim kanallarını iyileştirmelidir. Bu noktada, işletme içerisinde tanıklık edilen belli bir yanlış ihbar etmeden önce personelin, kamuya açıklama yapmadan önce işletme içerisinde uygun iç iletişim kanallarını ve prosedürlerini kullanarak hareket etmesi önemlidir (Mohd, 2009, ss. 90-91). Kendi örgütleri içerisinde meydana gelen etik dışı davranışları bir otoriteye bildiren kişiler olan ihbarcılar (whistleblowers), örgüt içerisinde gerçekleşen adaletsizlik, yolsuzluk ve yanlış her türlü uygulamanın ortaya çıkarılmasında kritik bir rol oynamaktadır. Ahlaki kaygılar ve kişinin başkalarının iyiliğiyle ilgili kişisel kaygılar, ihbarcılığın temel motivasyonları arasında yer almaktadır (Dungan, Young ve Waytz, 2019, ss. 1-2). Ancak, ihbarcılığın bu temel motivasyonları dışında farklı motivasyonlarla yapıldığı da görülmektedir. Bu motivasyonlar arasında egoist motivasyon, misilleme yapma arzusu, finansal teşvikler ve intikam alma güdüsü gibi motivasyonlar örnek olarak gösterilebilir (Alleyne, 2016, s. 193; Watts ve Buckley, 2017, s. 671).

İşletmede görev yapan personel, işletme içerisinde gözlemlediği yanlışları bildirmeye karar verdiğinde, bu yanlışları kime iletceği konusunda ikileme karşılaşabilir. Bunun nedeni, işletmenin ihbarcıya vereceği tepkiyi, ihbarın değerini ve misilleme türünü etkileyebileceğinde ihbar alıcısı seçiminin çok önemli olmasıdır (Dworkin ve Baucus, 1998, s. 1282). Olumsuz durumları bildirme davranışları işletmeler açısından daha çok örgütsel çıkarılara zarar verici olarak algılanmaktadır. Oysa ki işletme yöneticileri, işletme içerisinde personelinin olumsuz durumları bildirmesini teşvik ederek işletmenin etkinliğini ve verimliliğini artırabilirler (Gökçe, 2013, s. 1186). İşletme içerisinde açık ve şeffaf iletişim kanallarının kurulması, adalet ve hakkaniyetin teşvik edilmesi ve etik bir örgüt kültürünün oluşturulması, personelin olumsuz durumları bildirme davranışlarını teşvik edebilir. Bu durum aynı zamanda personelin iş tatmininin ve işe bağlılığın üzerindeki zararlı etkileri azaltarak personelin sessiz kalmasını önlemeye yardımcı olabilir (Baloch ve diğerleri, 2023, s. 226). İşletmenin kendisini geliştirmesi, yanlışlarının farkına varabilmesi, en güçlü ya da en zayıf yanlarını tespit edebilmesi açısından, işletme içerisinde olumsuz durumları bildirmeye yönelik cesaretlendirici uygulamaların oluşturulmasında fayda vardır (Yıldırım, 2023, s. 15).

Olumsuz durumları bildirme davranışı, bildirildiği yere göre temelde iki farklı biçimde gerçekleşmektedir. Bu biçimler:

İçsel olumsuz durumları bildirme(whistleblowing): İşletme içinde bir denetim mekanizması olarak da ifade edilebilen içsel olumsuz durumlar bildirme davranışı, işletme içerisinde yaşanmış yasa dışı, ahlaka ve etiğe aykırı davranışların polis, adliye vb. gibi makamlara bildirilmeden işletme içerisinde

yazılı ya da sözlü olarak bildirilmesidir. Bu şekilde ihbarı yapan personel, işletmeye söz konusu yasa dışı ya da etiğe ve ahlaka aykırı davranışın ortadan kaldırılması için bir fırsat tanımış olur. Bu şekilde ihbarı yapan personel, örgütüne yönelik bağlılığını da sergilemiş olmaktadır (Alper ve Çetin, 2018, s. 51).

Dışsal olumsuz durumları bildirme (whistleblowing): Personelin işletme içerisinde yaşanmış yasa, etik ya da ahlak dışı bir olayı, işletme dışındaki yetkili kişi ya da makamlara iletmesidir. Yetkili kişi ya da makamlara kamu kurumları, polis, jandarma, adli makamlar ve yazılı ya da görsel medya örnek olarak verilebilir (Eren ve Orhan, 2013, s. 461).

İşletme içerisinde görev yapan üst ya da orta düzey yöneticilerin şeffaf, açık ve güvenilir bir iletişim ortamı oluşturmaları oldukça önemlidir. Personel, işletme içerisinde tanıklık ettiği yasa, ahlak ya da etik dışı bir olayı üstlerine bildirirken çekinmemelidir. İşletme yöneticilerinin de personel tarafından bildirilen olumsuz durumları dikkate alması, değerlendirmesi ve soruşturması yerinde olacaktır. Olumsuz durum bildirimlerine yönelik olarak işletme yöneticilerinin herhangi bir aksiyon almaması personelin gözünde bir hayal kırıklığı yaratabilecektir. Böyle bir durumda da personelin örgüte yönelik sadakati ve güveni olumsuz yönde etkilenebilecektir. Personel, işletme içerisinde yaşanan olumsuz duruma çözüm bulunamadığını gördüğünde dış iletişim kanallarını kullanarak olumsuz durumları bildirme eğilimi içerisine girebilecektir. Dış iletişim kanalları aracılığıyla, işletme içerisinde yaşanan olumsuz durumun yetkili kişi ya da makamlara aktarılması işletmenin imajına olumsuz tesir ederek, güç bir duruma düşmesine sebep olabilecektir. Bu nedenle işletme yöneticilerinin ya da sahiplerinin, işletme içerisinde gerçekleşen yasa, ahlak ya da etik dışı olaylara, kendilerini bildirildiği an itibarıyla, olabildiğince hızlı bir şekilde çözüm bulmalarında ya da karşılık vermelerinde fayda vardır.

Olumsuz durumları bildirme davranışı, ne şekilde gerçekleştirildiğine göre iki farklı biçimde ele alınmaktadır. Bu biçimler (Aktan, 2015, s. 24):

Aleni whistleblowing: Yasa, ahlak ya da etik dışı davranış ya da eylemlerin yazılı ya da sözlü bir şekilde alenen iletilmesi,

Zımnı whistleblowing: Yasa, ahlak ya da etik dışı davranış ya da eylemlerin personelin kimliğini gizleyerek, gizli bir şekilde iletmesidir.

Bazı durumlarda olumsuz durumları üst yönetimi bildiren personel ismini gizleyerek anonim bir şekilde gerçekleştirirken, bazı durumlarda ise ihbarı gerçekleştirirken üst yönetime her ne kadar ismini bildirmekten çekinmese de yöneticiler tarafından personelin ismi gizli tutulabilir. Üst yönetimin bu tavrı, diğer personellerin de olumsuz durumları bildirme davranışlarını artırabilecek bir etkiyi beraberinde getirebilir.

İşletmeye karşı kişisel bir kin güden ihbarcılarının, dışarıya yönelik olarak olumsuz durumları bildirme eğilimleri yüksek olmaktadır. Çünkü bu tür personellerin nihai amaçları ihbar sürecini kullanarak işletmesine azami zarar vermektir. İşletmelerinin toplumla, hissedarlarıyla, müşterileriyle ve medyayla ilişkilerine zarar vermek istemektedirler. Diğer yandan, olumsuz durumları raporlamayı yaptığı işin bir sorumluluğu olarak gören personellerin, iç iletişim kanallarını kullanma olasılığı daha yüksek olabilir. Bu tür personeller, işletmelerinde tanık oldukları olumsuz durumların işletme içerisinde halledilmesi gerektiğini düşünerek, kurumlarını korumak isteyebilirler. Olumsuz durumları bildirme davranışlarının hem toplumda hem de işletme içerisinde algılanma şeklinin, personelin ihbar eğilimini etkilediği görülmektedir. Olumsuz durumları bildirmenin; ispiyonculuk, gammazlık, ajanlık vb. şekilde negatif yönlü algılanan toplum ya da işletmelerde personelin olumsuz durumları bildirme eğilimleri daha düşük olmaktadır. Diğer yandan, olumsuz durumları bildirmenin takdire şayan, onurlu, ahlaklı, cesur vb. bir davranış olarak algılanan toplum ya da işletmelerde ise personelin olumsuz durumları bildirme eğilimlerinin daha yüksek olduğu dikkat çekmektedir (Watts ve Buckley, 2017, s. 671).

İçsel olumsuz durumları bildirme davranışlarının, dışsal olumsuz durumları bildirme davranışlarına oranla bir işletme için daha az tehdit edici olmasına rağmen, işletme içerisinde personel tarafından gerçekleştirilen bu tür durumların bildirilmesi hoş karşılanmayabilir. Olumsuz durumların bildirilmesinin üst yönetim tarafından işletmenin otorite yapısının sorgulanması ya da buna meydan okunması olarak algılandığı durumlarda ihbarların üstünün örtülmesi, görmezden gelinmesi ya da olumsuz durumu ileten personele karşı misilleme yapılma durumu söz konusu olabilmektedir. Böyle bir durumda, olumsuz durumu bildiren personel, işletmenin yanlış uygulamalarını durdurmakta başarısız olmasının yanı sıra eyleminin olumsuz sonuçlarına maruz kalacak bir konuma yerleştirilebilir (Mesmer-Magnus ve Viswesvaran, 2005, s. 278). Olumsuz durumları bildiren personel, işletme içerisinde bazı risklerle karşılaşabilirler. Bu riskler arasında, işten atılma, yargılanma ve suçlanma, dışlanma, psikolojik şiddet, ekip arkadaşlarıyla ilişkilerinin bozulması, stres ve sağlığının bozulması gibi durumlar örnek olarak gösterilebilir (Aktan, 2015, ss. 29-30). Bu tür risklerin yaşanma ihtimali, personelin işletme içerisinde tanıklık ettiği olumsuz durumları üst yönetime bildirmesine engel olabilir. Personel, bu tür durumları üst yönetime bildirmekten başına bir şey gelebileceği korkusuyla çekinebilir. Böyle bir durumda tanıklık ettiği olumsuz durumları dışsal kaynakları kullanarak anonim bir şekilde adli makamlara ya da kolluk kuvvetlerine iletme eğilimi içerisinde girebilir. Bu durum da işletmeyi oldukça zor bir durumda bırakabilir.

İşletmelerin sahip olduğu hiyerarşi kültürü ile personelin olumsuz durumları bildirme biçimleri arasında bir farklılık vardır. Geniş çaplı ve kapsamlı bir hiyerarşik düzene sahip işletmelerde personel, olumsuz durumları bildirme davranışını sergilerken dışsal iletişim mekanizmalarını kullanmakta ve bu bildirimlerini resmi bir şekilde bildirme eğilimi içerisinde olmaktadır. Kısmen daha küçük çaplı, daha az bürokratik, daha az resmi ve daha düz hiyerarşik düzene sahip işletmelerde ise olumsuz durumları bildirme davranışları daha çok iç iletişim kanallarıyla gerçekleşmektedir (Wozir ve Yurtkoru, 2017, s. 535). Personelin işletme hiyerarşisi içindeki kıdemi ve iş seviyesi de olumsuz durumları bildirme eğilimine etki etmektedir. Daha yüksek kıdem ve iş kademesine sahip personelin olumsuz durumları bildirme eğilimleri daha yüksektir. Daha genç bir personel ya da daha düşük iş kademesinde görev yapan bir personelin işletme içerisindeki olumsuz durumları bildirmekten rahatsızlık duyması muhtemeldir. Bu tür personel, olumsuz durumları bildirmek ve değişimi gerçekleştirmek için kendilerinde yeterli gücün olduğunu hissetmeyebilir ya da bu durumları ne şekilde iletebileceği konusunda bilgiye sahip olamayabilir. Bazı durumlarda olumsuz durumları bildiren personel, kimliğinin bilinmesini istememektedir. İşletmelerin bu tarz durumlarda personelinin bu talebine saygı duyması gerekmektedir. İşletmeler, personelleri için, ne tür faaliyetlerin etik, ahlak ya da yasa dışı olarak değerlendirilebileceği, olumsuz durumların üst yöneticilere nasıl bildirilebileceği ve işletmenin etik uygulamalara ne kadar bağlı olduğu konularına odaklanan özel eğitimler vermeyi düşünebilirler. Bu tür eğitimler, personelin tanıklık ettiği yasa, etik ve ahlak dışı durumların ciddiyetine ilişkin algılarını ve bunları bildirme konusundaki kişisel sorumluluklarını artırabilir (Mesmer-Magnus ve Viswesvaran, 2005, ss. 293-294; Robinson, Robertson ve Curtis, 2012, ss. 224-225).

İşletmelerin üst düzey yöneticilerinin, olumsuz durumları bildiren personeline karşı farkında olması gereken bazı hususlar söz konusudur. Bu hususlar (Near ve Miceli, 2016, s. 113):

- Olumsuz durumları bildiren personeller, işletme hakkında olumsuz söylentiler yaymak isteyen kötü niyetli kişiler değildir. Ciddi bir yanlışlık gözlemlediklerini düşünen ve bunun durdurulduğu görmek isteyen kişilerdir.
- Olumsuz durumları bildiren personeller, çoğu durumda, çalıştıkları işletmede tanık oldukları yanlışların giderilmesi adına gerçekleştirdikleri davranışları için kendilerine teşekkür edileceğine inanırlar.
- Personel, çalıştığı işletme yönetiminin kötü haberlerin duyulmasını ve kabul edilmesini destekleyen bir kültür sağlaması durumunda, daha fazla olumsuz durumları bildirme eğilimi içerisinde girmektedir.

- İşletme içerisindeki olumsuz durumları, yöneticileriyle paylaşım karşılığında misilleme gören personeller, bu durumları dış kaynaklara (adli makamlar, kamu kurumları, kolluk kuvvetleri, medya vb.) taşıma eğilimi içerisine girebilmektedirler.
- İşletme yöneticilerinin, olumsuz durumları bildiren personelini dikkatli bir şekilde dinlemeleri, söz konusu olayı araştırmaları, olaya dair gelişmeleri ihbar eden personeliyle paylaşmaları, ihbarı gerçekleştiren personele saygıyla yaklaşmaları, ihbar eden personele yönelik olarak iş arkadaşlarının ve birim amirinin onu cezalandırmayacağına dair garanti vermesi önem arz etmektedir.

Bu uygulamalar, kurumsal yanlışlarla ilgili bilgilerin sosyal medyada, yasal kayıtlarda ya da diğer kamusal ortamlarda yayınlanması yerine, düzeltilebileceği kurum içinde kalma şansını artırabilir.

TURİZM İŞLETMELERİNDE WHISTLEBLOWING (OLUMSUZ DURUMLARI BİLDİRME)

İşletme içerisinde gerçekleşen yanlış uygulamalar ve etik dışı davranışlar, operasyonları olumsuz etkilediği, büyük finansal kayıplara ve birçok olumsuz sonuçlara yol açtığı için işletmeler adına en büyük zorluklardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, turizm sektörünün pandemi krizinin artçı etkileriyle sarsıldığı günümüzde özellikle kritik bir önem taşımaktadır (Srivastava ve Gupta, 2022, s. 3826).

Yöneticilerin, işletme içerisinde gerçekleşen yanlış uygulamalardan, ihmallerden ve suistimallerden haberdar olabilmek için olumsuz durumları bildirme davranışlarını teşvik etmesi gerekmektedir. Personelinin bu tarz durumları aktarabileceği iletişim kanallarının açık ve kolay olması önemlidir. Yöneticilerin personeli ile birlikte gerçekleştirdiği yıllık performans değerlendirme toplantıları, personelin işletme içerisinde temel etik sorunlar olarak gördükleri hususlar hakkında özgürce konuşabilecekleri bir fırsat olabilir. Bu görüşmeler esnasında yöneticiler, personeline işletme içerisinde olumsuz durumları bildirebilmenin olası yollarını açıklamalıdır. Ayrıca performans değerlendirme toplantılarının yanı sıra yöneticiler, endişelerin bildirilmesi için birden fazla kanal da dahil olmak üzere, diyalog ve geri bildirimlerin düzenli uygulamalar olduğu bir kültürü işletme içerisinde oluşturmalı ve desteklemelidir. Bu tür uygulamalar sayesinde personelin işletme içerisindeki olumsuz durumları bildirme eğilimi teşvik edilerek artırılabilir. Bu kültür içerisinde yöneticinin kendisinin de etik bir rol model olması gerekmektedir. Aksi bir durum söz konusu olduğunda personelin olumsuz durumları bildirme motivasyonu kaybolabilmektedir (Nayır, Rehg ve Asa, 2016, ss. 162-163).

Turizm işletmelerinde etik liderlik davranışları ve uygulamalarının, personelin olumsuz durumları bildirme eğilimini artırdığı görülmektedir. Turizm sektöründe çalışan bireyler, işletme içerisinde etik ihlalleri bildirmelerine yardımcı olmak için ahlaki cesaret ve etik yeterlilik gibi bireysel özelliklerin yanı sıra örgüt iklimi ve psikolojik güçlendirme gibi örgütsel özelliklere de ihtiyaç duymaktadır. Bu noktada, turizm işletmelerinin yönetimi, astların söylediklerini dinlemek, adil ve dengeli kararlar almak, güvenilir olmak ve iş etiğini astlarla tartışmak gibi etik liderlik özelliklerini benimsemelidir. İşletme içerisinde görev yapan liderler tarafından oluşturulan etik bir örgüt kültürü, personelin olumsuz durumları bildirme eğilimine daha fazla katkıda bulunacaktır. İyimserlik, güven, şefkat, dürüstlük ve affediciliğin hâkim olduğu erdemli bir iş ortamı oluşturmanın, işletme içerisinde herhangi bir ihlalin etik olarak rapor edileceği etik iş ortamlarının sürdürülmesinde kritik bir rol oynayacağı açıktır (Mkheimer ve diğerleri, 2023, 217; Fang, 2006, s. 105).

Turizm işletmelerinde çalışan bireylerin diğer çalışanlarla samimi ve içten ilişki kurabilmeleri, birbirlerine ve yaptıkları işe saygı duymaları, birbirlerinin haklarına özen göstermeleri ve güvenilir ilişkiler geliştirmeleri önemlidir. İş yeri maneviyatı olarak da adlandırılan bu durum, işletme içerisinde gerçekleşen yasa, etik ya da ahlak dışı durumların bildirilmesine katkı sağlamaktadır. İşletme içerisinde iş yeri maneviyatının yüksek olması etik liderliği teşvik etmektedir. Bu tür liderler, etik ikilemlerle başa çıkma, kendileri ve çalışanları için anlamlı ve etik bir çalışma ortamı sağlama konusunda daha donanımlı ve isteklidirler (Srivastava ve Gupta, 2022, s. 3827).

Turizm işletmelerinde görev yapan personelin etik duyarlılığa sahip olması, olumsuz durumları bildirme eğilimlerini artırıcı bir etkiye sahiptir. Bu noktada personelin etik farkındalığını ve duyarlılığını artırabilecek politikaları ve kurum kültürünü gözden geçirerek, personelin etik dışı yanlışları rahatlıkla bildirebilecekleri bir işletme ortamı oluşturulması önemlidir. Etik duyarlılığın yanı sıra personelin sahip olduğu kültürel değerler de olumsuz durumları bildirme eğilimlerini etkilemektedir. Yetiştirdiği kültürün etik değerlerine uymayan davranışları ve uygulamaları çalıştığı işletme içerisinde gören personel, bu durumları içsel ya da dışsal kaynaklar kullanarak bildirme eğilimi içerisine girmektedir. Bu doğrultuda, turizm işletmelerinde çalışan üst düzey yöneticilerin, çalışanlarını dinlemesi ve onlarla iş etiği hakkında konuşması önemlidir. Ast düzeyde çalışan personelin yanı sıra üst düzey çalışan yöneticilerin de etik dışı uygulama ve davranışlar sergileme ihtimali göz önünde bulundurulduğunda, yönetici işe alımlarında onların kişisel özellikleri ve deneyimlerinin yanı sıra etik davranış, düşünce ve niteliklerine odaklanmak önem arz etmektedir. Aksi bir

durumda, etik dışı davranış ve uygulamalar, bu tür yöneticiler tarafından departman ve işletme içerisine getirilebilecektir (Abdelaal ve Nafei, 2022, s. 12).

Personelin çalıştığı işletmeye güven duyması, onun işletme içerisindeki etik dışı davranış ve uygulamaları bildirme eğilimine etki etmektedir. Örgüte yönelik duyduğu güven yüksek düzeyde olan personel, işletme içerisinde tanık olduğu olumsuz durumları daha çok içsel iletişim kanallarını kullanarak bildirme eğilimi içerisine girmektedir. Personelin örgüte olan güveni, personele olumsuz durumların işletme dışına taşınmadan çözülmesi gerektiğini düşündürmektedir. Böyle bir durumda personel, işletmesinin dış kaynaklardan (rakipler, toplum, medya, tedarikçiler vb.) zarar görmemesini istememektedir. Bu noktada turizm işletmeleri yöneticilerinin ya da sahiplerinin personelin örgüte olan güvenini artıracak uygulamalar gerçekleştirmesi ve politikalar geliştirmesi önemlidir. Çalıştığı turizm işletmesi içerisinde kendisini maddi ve manevi tatmin hisseden, işletme içerisinde adil bir yönetim olduğunu düşünen, çalıştığı işletmeyi kendi işletmesi gibi gören personelin örgüte olan güveni artabilecektir (Karataş ve Keleş, 2020, s. 225).

Turizm sektöründe görev yapan personellerin çalıştıkları işletmelerde dışlanmaları, üst yönetim veya ekip arkadaşları tarafından dikkate alınmaması, devamlı şikayet eden bir personel konumunda olmak istememeleri sebebiyle işletme içerisinde kararlara katılma ve fikirlerini ifade etme konularında sessiz kalmayı tercih edebilmekte ve işletme içerisinde tanık olduğu olumsuz durumları bildirmeme eğilimi içerisine girebilmektedirler. Bu noktada personelin, ekip arkadaşlarıyla kaynaşarak kendisini örgütün bir parçası olarak hissetmesinin sağlanması önemlidir. Örgüt içerisinde dışlanan personeli tespit edebilmek amacıyla, turizm işletmesinde görev yapan üst yönetimin ya da insan kaynakları yönetiminin periyodik olarak takım çalışması gerektiren bazı işletme içi uygulamalar yapması gerekmektedir. Bu tür bir uygulama, takımlar içerisinde dışlanan personelin gözlemlenmesine katkı sağlayabilecektir. İşletme içerisinde personele yönelik olarak verilebilecek kişisel gelişim ve iletişim becerileri kapsamındaki eğitimler de dışlanmış personelin özsaygısını ve özgüvenini artırıcı etkiyi beraberinde getirebilecektir. Turizm işletmelerinin sezon öncesi ve sezon sonunda gerçekleştirebileceği moral etkinlikleri ve eğlenceleri de personelin kaynaşmasına katkı sağlayabilecektir. İşletme içerisinde personellerin belli konulara farklı bakış açıları olabilir. Bu durum belli çatışmaları, anlaşmazlıkları ve beraberinde dışlanmaları getirebilir. Bu noktada, işletme içerisinde farklı fikirlerin ortaya atılmasının desteklenmesi, farklılıkların bir çatışma sebebi olmaktan ziyade işletmenin gelişimi için bir zenginlik olduğu düşüncesinin oturtulması önemlidir. Söz konusu bu uygulamalar, personelin örgüt içerisinde dışlanmış hissetmesinin önüne geçerek, daha özgüvenli bir biçimde özellikle

işletme içi iletişim kanallarını kullanarak olumsuz durumları bildirme eğilimlerini artırabilir (Yarmacı ve Ayyıldız, 2020, ss. 2716-2717).

Turizm işletmelerinin sahip olduğu örgütsel etik kültür, personelin olumsuz durumları bildirme eğilimine etki etmektedir. Personelin, çalıştığı işletme içerisinde etik bir örgüt kültürü olduğunu düşünmesi ve algılaması durumunda, işletme içerisinde tanık olduğu olumsuz durumları bildirme eğilimi artabilecektir. İşletme içerisinde etik bir örgüt kültürü olmaması durumunda, personel işletme içi iletişim kanallarını kullanarak olumsuz durumları bildirmekten çekinebilmektedir. Böyle bir durumda daha çok dış iletişim kanallarını kullanarak olumsuz durumları bildirme eğilimi içerisine girebilmektedir. Personelin dış iletişim kanallarını kullanarak olumsuz durumları bildirmesi, turizm işletmelerinin toplum nezdinde imajını, itibarını ve güvenini sarsıcı bir etkiye sebep olabilecektir. Bu yüzden işletme içerisinde etik bir örgüt kültürünün tesis edilmesi ve böylece personele, tanık olduğu olumsuz durumları işletme içerisinde çözebileceğinin hissettirilmesi kritik bir öneme sahiptir (Kavkalı ve Yeşiltaş, 2018, ss. 93-94).

Turizm işletmelerinde çalışan personelin sorunlarını açık ve net bir biçimde iletebilecekleri bir örgüt yapısının olması önemlidir. Bu şekilde personel, söz konusu sorunlarını işletme içerisinde çözebileceğini düşünebilecek ve işletme dışına taşımayacaktır. İşletme yöneticilerinin, işletme içerisinde gerçekleştirilecek etik dışı uygulamalara karşı ne tür yaptırımlar uygulayacağını personeline açık bir biçimde iletmesi ve söz konusu yaptırımların etik dışı uygulama gerçekleştiren her personele eşit bir biçimde uygulanması önemlidir. Aynı zamanda turizm işletmelerinde çalışan ve etik dışı uygulamaları bildiren personelin ödüllendirilmesi gerekmektedir. Bu şekilde etik dışı uygulamalara yönelik eğilimler azalabilecek ve personelin örgütsel bağlılığı artabilecektir. Personelin yanı sıra turizm işletmelerinin de işletmenin imajına, etkinliğine, güvenilirliğine zarar verebilecek etik dışı uygulamalardan kaçınması gerekmektedir. Bu noktada turizm işletmelerinin; personelinin hakkını yememesi, çevreye ve çevrenin korunmasına yönelik duyarlı olması, faaliyetlerini yürüttüğü bölgedeki yerel halkı ve kaynakları suistimal etmemesi vb. gibi konulara hassasiyetle yaklaşması önemlidir (Güven ve Şahin, 2023, s. 34).

Turizm işletmelerinde üst yönetimde görev yapan bireylerin olumsuz durumları bildiren personele yönelik tavırları oldukça önemlidir. İşletme içerisinde tanık olduğu olumsuz durumu üst yönetime bildirmek isteyen personel, bunu yapmaktan çekinmemelidir. Diğer bir ifadeyle, personelin olumsuz durumları bildirmekten çekinmeyeceği aksine teşvik edileceği bir örgüt ikliminin yöneticiler tarafından sağlanması oldukça önemlidir. Tanık olduğu olumsuz

durumu üst yönetime bildiren personel, bu duruma yönelik olarak üst yönetimin ne tür bir aksiyon alacağını bilmek ve görmek isteyebilmektedir. Bildirdiği olumsuz duruma yönelik olarak üst yönetimin herhangi bir aksiyon almaması personel nezdinde bir öğrenilmiş çaresizlik hissi uyandırabilecektir. Böyle bir durumda personel, bir daha tanık olabileceği herhangi bir olumsuz durumu üst yönetime bildirmekten kaçınabilecektir. Bazı durumlarda ise, tanık olduğu olumsuz bir durumu üst yönetime bildiren personele yönelik olarak dışlama, psikolojik taciz vb. gibi karşılıklar verilebilmektedir. Üst yönetim tarafından personele yönelik bu tür karşılıklar, personelin olumsuz durumları bildirme eğilimini ortadan kaldıracak gibi örgüte olan güvenini ve sadakatini de olumsuz yönde etkileyebilecektir. Bu tarz durumların yaşanmaması için personelin tanık olduğu olumsuz durumları üst yönetime rahat bir şekilde bildirebilmesi ve bunun karşılığında olumlu tepkiler alması ve cesaretlendirilmesi önemlidir (Pulluk, 2022, s. 675).

Baloch ve diğerlerine göre (2023, s. 226) turizm işletmeleri yönetimlerinin, çeşitli kademelerde çalışan yöneticilerinin görevi kötüye kullanmalarını tespit edebilecek ve önleyebilecek bir erken uyarı mekanizması oluşturması gerekmektedir. Arzu edilen uyarı mekanizması, bir yandan kötü niyetli denetimin ve çalışanlarının sessizliğinin sonuçları hakkında bilgi veren politika ve süreçleri, diğer yandan da bu konuda elverişli ortamlar yaratacak prosedürleri kapsamalıdır. İyi formüle edilmiş bir görevi kötüye kullanma karşıtı davranışı önleme ve karşılık verme politikası, işletme içerisinde adalet ve hakkaniyeti destekleme mekanizması ve personeli olumsuz durumları bildirmeye teşvik eden bir örgüt kültürü oluşturulması görevi kötüye kullanımlar konusunda başa çıkma stratejisi olarak kullanılabilir.

Turizm sektöründe özellikle konaklama, yiyecek-içecek ve seyahat hizmetleri işletmelerinde personelin olumsuz durumları bildirme eğilimine girmesi için kendisini güvende hissetmesi gerekmektedir. Yoğun rekabet ortamının yaşandığı turizm sektöründe işletmelerin varlıklarını sürdürebilmeleri ve güçlü olabilmeleri için etik ve yasa dışı davranışların önüne geçebilmek adına olumsuz durumları bildiren personelinin koruması ve cesaretlendirmesi önemlidir. Bu şekilde personelin, motivasyonu, örgüte olan bağlılığı, örgütsel vatandaşlığı ve örgüte yönelik güveni artabilecek, sektörün yüksek personel devir hızı, nitelikli personel ihtiyacı vb. gibi sorunlar çözülebilecek, bu da işletme dışındaki tüm kesimlere (rakipler, müşteriler, toplum, medya, tedarikçiler vb.) olumlu mesajlar verebilecektir (Günay ve Özyurt, 2020, ss. 240-241).

SONUÇ

Olumsuz durumları bildirme davranışları içsel ve dışsal olmak üzere iki farklı biçimde ortaya çıkmaktadır. İçsel olumsuz durumları bildirme davranışı, personelin işletme içerisinde tanık olduğu herhangi bir etik dışı uygulama ya da davranışı işletme içi iletişim kanallarını kullanarak üst yönetime bildirmesi olarak ifade edilebilir. İçsel olumsuz durumlar bildirme davranışı turizm işletmelerinin yöneticileri ya da sahipleri tarafından arzulanan bir bildirim türüdür. Çünkü işletme içerisinde gerçekleşen etik dışı herhangi bir durumun, işletme dışında herhangi bir unsura yansımadan, çözülebilmesi fırsatını vermektedir. Dışsal olumsuz durumları bildirme davranışı ise personelin işletme içerisinde tanık olduğu herhangi bir etik dışı durumu işletme dışındaki unsurlara (medya, rakipler, müşteriler, tedarikçiler, kamu kurumları, kolluk kuvvetleri vb.) bildirmesi olarak ifade edilebilir. İşletme içinde gerçekleşen etik dışı davranışların işletme dışındaki unsurlara yansıtılması, işletmeyi oldukça güç durumda bırakabilmektedir. Doğal olarak bu durum, işletme yöneticileri ve sahipleri tarafından istenmeyen bir bildirim türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada, personelinin olumsuz durumları içsel iletişim kanallarını kullanarak bildirmeye yöneltmesi adına işletme yöneticilerine ya da sahiplerine oldukça önemli sorumluluklar düşmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde; turizm işletmelerinde *içsel olumsuz durumları bildirme davranışlarının avantajlarını* aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür:

- Etik dışı konunun işletme içerisinde çözülerek işletme dışına çıkarılmamasını ve böylece işletmenin ağır bir zarar almamasını sağlar.
- İşletmenin toplum nezdinde imajının, itibarının ve güveninin korunmasını sağlar.
- İşletmenin sürdürülebilirliğine katkıda bulunur.
- Etik dışı bildirim adaletli bir şekilde düzeltilmesi sonrasında personelin örgüte olan güveninin ve bağlılığının artmasını sağlayarak, personel devir hızının azaltılmasına ve nitelikli personelin işletme içerisinde tutulmasına katkı sağlar.
- İşletmenin çok fazla finansal ve zaman kaybı yaşamadan etik dışı durumu çözebilmesini sağlar.
- Etik dışı davranışı bildiren personelin hiçbir zarar ya da misilleme görmeden konunun çözüme kavuşturulması durumunda, işletmede çalışan diğer personellerin de etik dışı davranışları bildirme konusunda teşvik edilmesini ve cesaretlendirilmesini sağlar.

- İşletme üst yönetiminin ya da sahiplerinin personeline daha fazla değer vermesine ve onları daha fazla dinlemesine katkı sağlar.
- İşletme içerisinde çalışan personelin etik dışı davranış ya da uygulamalara daha fazla duyarlı olmasını ve bu tür davranış ve uygulamalardan kaçınmasını sağlar.

Genel olarak değerlendirildiğinde; turizm işletmelerinde *dışsal olumsuz durumları bildirme davranışlarının dezavantajlarını* aşağıdaki şekilde listelemek mümkündür:

- İşletmenin operasyonlarını olumsuz etkileyerek büyük maddi ve zaman kayıplarına yol açabilir.
- İşletmenin imajını, itibarına, güvenine ve sürdürülebilirliğine zarar verebilir.
- Personelin, çalıştığı işletmeye yönelik güvenini ve sadakatini kaybetmesine sebebiyet verebilir.
- Etik dışı davranış ya da uygulamaları tüm toplum tarafından bilinen bir işletmede çalışmak istemeyen nitelikli personelin işten ayrılmasına neden olabilir.
- İşletmeye yeni personel bulma sürecinde zorluklar yaşanabilir.
- İşletmenin tedarikçileri ve finansal kurumları arasındaki ilişkilerin bozulmasına ve kredibilitesinin azalmasına neden olabilir.
- Müşterilerinin güvenini kırabilir.
- İşletme, kendisini olumsuz ağızdan kulağa pazarlamanın merkezinde bulabilir.
- Yoğun bir halkla ilişkiler faaliyeti yürütmek amacıyla yüksek maliyet gerektiren faaliyetlere yönelmesine sebep olabilir.
- Etik dışı olayın durumuna da bağlı olarak işletmenin hukuk önünde hesap vermesine sebep olabilir, işletmenin faaliyetlerinin geçici/kalıcı olarak durdurulmasına neden olabilir.
- Etik dışı olayın durumuna da bağlı olarak işletmeye yönelik müşteri talebinin azalmasına ve işletmenin kısa ya da uzun vadede yok olmasına neden olabilir.

Genel olarak değerlendirildiğinde; turizm işletmelerinde görev yapan üst düzey yöneticilerin ya da işletme sahiplerinin, personelin *içsel olumsuz durumları bildirme davranışlarını teşvik etmek amacıyla* gerçekleştirebilecekleri uygulamaları aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür:

- Etik ilkeler ve iş etiği konularında eğitimler düzenlenmesi,
- Açık ve şeffaf bir iletişim ortamının sağlanması,
- Personelin kararlara katılımının sağlanması,

- Örgütsel adaletin ve eşitliğin işletme içerisinde sağlanması,
- Etik bir örgüt ikliminin işletmede tesis edilmesi,
- Yöneticilerin etik liderlik yaklaşımlarına uygun bir şekilde yönetim gerçekleştirilmesi,
- Güvene ve dürüstlüğe dayalı bir örgüt kültürünün oluşturulması,
- Personelin işletme içerisinde maddi ve manevi olarak tatmin bir şekilde çalışmasının sağlanması,
- Personelin etik duyarlılığını ve farkındalığını artırıcı eğitim ve uygulamalar düzenlenmesi,
- Personel güçlendirme uygulamalarının işletme içerisinde uygulanması,
- İşletmede çalışan personelin kaynaşmalarını sağlayacak etkinliklerin gerçekleştirilmesi,
- Personelin fikir ve düşüncelerine önem verilmesi,
- Personele, etik dışı davranışlara ya da uygulamalara yönelik yaptırımlar konusunda net bir şekilde bilgi verilmesi,
- İşletme içindeki etik dışı davranışları bildiren personelin ödüllendirilmesi, korunması ve cesaretlendirilmesi,
- Etik dışı bildirimde bulunan personele konu ve sürecin gidişatı ile ilgili bilgi verilmesi,
- Personelin, kendisini örgütün bir vatandaşı olarak görmesinin sağlanmasıdır.

Etik dışı davranış ve uygulamalar diğer tüm sektörlerde olduğu gibi turizm sektöründe de karşımıza çıkmaktadır. İşletmeler açısından bu tür davranış ve uygulamalar istenmeyen davranışlardır ancak bu, etik dışı davranışların ortaya çıkmasına engel değildir. Burada önemli olan nokta etik dışı davranış ve uygulamaların işletme içerisinde çözülebilmesidir. İşletme yöneticilerinin ya da sahiplerinin personelinin, etik dışı davranış ya da uygulamaları üst yönetime bildirmesi için teşvik etmesi, korunması ve cesaretlendirmesi kritik bir öneme sahiptir. Böylece işletme içerisindeki etik dışı davranış ya da uygulamalar işletme içerisinde çözülebilecek ve işletmenin çok büyük zararlar almasına engel olabilecektir.

REFERANSLAR

- Abdelaal, E. ve Nafei, W. (2022). The impact of hotel employees' ethical awareness on their whistleblowing intentions: The role of cultural values as a moderator. *Journal of Faculty of Tourism and Hotels-University of Sast City*, 6 (2), 1-17.
- Aktan, C. C. (2015). Organizasyonlarda yanlış uygulamalara karşı bir sivil erdem, ahlaki tepki ve vicdani red davranışı: Whistleblowing. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 7 (2), 19-36.
- Alleyne, P. (2016). The influence of organisational commitment and corporate ethical values on non-public accountants' whistle-blowing intentions in Barbados. *Journal of Applied Accounting Research*, 17 (2), 190-210.
- Alper, M. ve Çetin, C. (2018). Liderlik türlerinin whistleblowing ilişkisinin avukatlar açısından incelenmesi. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (1), 48-64.
- Baloch, Q. B., Shah, S. N., Kiran, S. ve Mahar, S. (2023). Impact of abusive supervision on work engagement and job satisfaction in the tourism industry: The mediating role of employee silence. *International Joournal of Kashmir Studies (IJKS)*, 5 (1), 204-227.
- Barnett, T. (1992). A preliminary of the relationship between selected organizational characteristics and external whistleblowing by employees. *Journal of Business Ethics*, 11, 949-959.
- Bay, M. ve Yeniavcı, P. (2020). Otantik liderliğin bilgi ifşası (whistleblowing) üzerine etkisi: Aydın ilinde bir araştırma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13 (75), 718-734.
- Dungan, J. A., Young, L. ve Waytz, A. (2019). The power of moral concerns in predicting whistleblowing decision, *Journal of Experimental Social Psychology*, 85, 1-12.
- Dworkin, T. M. ve Baucus, M. S. (1998). Internal vs. external whistleblowers: A comparison of whistleblowing processes. *Journal of Business Ethics*, 17, 1281-1298.
- Eren, V. ve Orhan, U. (2013). Kurumsal sosyal sorumluluğun çalışanların kötü yönetimi ifşa düzeylerine etkisi üzerine bir araştırma. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6 (2), 455-468.
- Fang, M. L. (2006). Evaluating ethical decision-making of individual employees in organizations: An integration framework. *The Journal of American Academy of Business*, 8 (2), 105-113.
- Gökçe, A. T. (2013). Relationship between whistle-blowing and job satisfaciton and organizational loyalty at schools in Turkey. *Educational Research and Reviews*, 8 (14), 1186-1197.

- Günay, Y. G. ve Özyurt, B. (2020). Can whistleblowing be a solution to unethical behaviors in the tourism industry. In *Organization Behavior Challenges in The Tourism Industry* (Eds. Aydın, Şule, Dedeoğlu, Bekir Bora & Çoban, Ömer). IGI Global.
- Güven, S. ve Şahin, B. (2023). A study into the relationship between whistleblowing, personal ethical values and organizational commitment: Hirschman's exit, voice and loyalty in tourism. *The Journal of Travel and Hotel Business*, 29 (1), 24-40.
- Karataş, S. ve Keleş, Y. (2020). Örgütsel güvenin olumsuz durumları bildirme davranışı üzerindeki etkisi: Antalya'daki beş yıldızlı otel çalışanları üzerine bir araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies, Special Issue* (4), 218-232.
- Kavkalı, Z. ve Yeşiltaş, M. (2018). Etik örgüt kültürünün sorun bildirme davranışına etkisi: Ankara ilinde faaliyet gösteren dört ve beş yıldızlı otellerde uygulama. *Turizm Akademik Dergisi*, 5 (2), 85-96.
- Kaygısız, E. G., Çelik, A. ve Kaplan, M. (2019). Aile işletmelerinde bilgi ifşası: Kavramsal bir değerlendirme. *Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 6 (33), 580-586.
- Magnus-Mesmer, J. R. ve Viswesvaran, C. (2005). Whistleblowing in organizations: An examination of correlates of whistleblowing intentions, actions and retaliation. *Journal of Business Ethics*, 62, 277-297.
- Mkheimer, I. M., Selem, K. M., Shehata, A. E., Hussain, K. ve Perez, P. M. (2023). Can hotel employees arise in internal whistleblowing intentions? Leader ethics, workplace virtues and moral courage. *Eurepean Journal of Management and Business Economics*, 32 (2), 2023-222.
- Mohd, S. A. K. B. S. (2009). Study on factors influencing internal auditors of GLC companies to whistleblow. Unpublished MBA Dissertation, Universiti Teknologi MARA, Malaysia.
- Nayır, D. Z., Rehg, M. T. ve Asa, Y. (2016). Influence of ethical position on whistleblowing behaviors: Do preferred channels in private and public sector differ? *Journal of Business Ethics*, 149, 147-167.
- Near, J. P. ve Miceli, M. P. (1985). Organizational dissidence: The case of whistleblowing. *Journal of Business Ethics*, 4 (1), 1-16.
- Near, P. J. ve Miceli, M. P. (2016). After the wrongdoing: What managers should know about whistleblowing. *Business Horizons*, 59, 105-114.
- Pulluk, E. (2022). Aşçılık mesleğinde bilgi ifşası (whistleblowing). *MTCON 2022 Kıtalararası Turizm Yönetimi Konferansında Sunulmuş Bildiri*.
- Robinson, S. N., Robertson, J. C. ve Curtis, M. B. (2012). The effects of contextual and wrongdoing attributes on organizational employees'

- whistleblowing intentions following fraud. *Journal of Business Ethics*, 106, 213-227.
- Srivastava, S. ve Gupta, P. (2022). To speak or not to speak: Motivators for internal whistleblowing in hotel industry. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 31 (10), 3814-3833.
- Watts, L. L. ve Buckley, M. R. (2017). A dual-processing model of moral whistleblowing in organizations. *Journal of Business Ethics*, 146, 669-683.
- Wozir, F. M. ve Yurtkoru, E. S. (2017). Organizational culture and intentions towards types of whistleblowing: The case of Turkey and Ethiopia, *Research Journal of Business and Management*, 4 (4), 527-539.
- Yarmacı, N. ve Ayyıldız, T. (2020). İşgörenlerin örgütsel dışlanma algılarının örgütsel sessizlik ve olumsuz durumları bildirme eğilimlerine etkisi: Otel işletmeleri örneği. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4 (3), 2699-2723.
- Yıldırım, Ş. M. (2023). Etik kavramı temelinde whistleblowing (bilgi ifşası). *ENTIS Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 12-22.
- Zakaria, M. (2015). Antecedent factors of whistleblowing in organizations, *Procedia Economics and Finance*, 28, 230-234.

Bölüm 16

Yemek Yeme Davranışının Belirleyicileri: Bir Değerlendirme

Fatma KOÇ¹

*¹ Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Otel, Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü, Siirt,
Türkiye fatma.koc@siirt.edu.tr Orcid ID: 0000-0003-2500-8028*

Özet

Gıda ve beslenme konularında yeme alışkanlıkları, genellikle gıda tüketimi ve enerji ile ilişkilendirilse de yeme davranışı çoğu zaman gıda alımının farklı yönleri ile ortaya çıkmaktadır. İnsanî beslenme, bir bireyin yaşamını sürdürebilmesi için temel bir gereksinimdir ve bu gereksinim, birçok farklı faktörün etkilediği bir mekanizmadır. Bu faktörler, bir kişinin, beslenme kararlarını şekillendiren ve çeşitli bağlamlarda farklı şekillerde ortaya çıkan karmaşık bir bağ oluşturmaktadır. Bu bağlar araştırılırken besinlerle ve yiyeceklerle olan ilişkiler, yeme davranışı insanî beslenmenin temel belirleyiciler olarak tanımlanmaktadır. Yeme davranışı, bir yeme biçimine derinlemesine özgü olabilen ancak her zamanki gibi eylemin süresiyle ilgili olmayan bir fikri ima etmektedir. Bir pratiği zamana yerleştirme niyeti olmadan tercüme eder ve bu şekilde sürekli bir süreci ifade etmez, çünkü bir anı diğeriyle ilişkilendirme zorunluluğu yoktur ve yeme alışkanlıkları bu şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada, yeme davranışı ve gıda seçiminde etkili olan belirleyiciler kişisel tercihler, alışkanlıklar, sağlık, kişinin besinle kurduğu ilişki, ekonomik, psikolojik faktörler gibi daha geniş sosyo-kültürel ve antropolojik bağlamlar içinde ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yeme davranışı, Gıda seçimi, Alışkanlık, Yeme Davranışı Belirleyicileri

GİRİŞ

Yeme davranışları, zaman içinde değişen ve dönemsel olarak moda olan bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konuyu anlamak ve kontrol etmek amacıyla İnsan ve Sosyal Bilimler alanındaki referanslar mevcuttur. 20 yy. başlarında, John B. Watson (2008), psikolojinin temel amacının davranışın tahmini ve kontrolü olduğunu öne sürmüştür. Bu görüş, günümüzde bazı çalışmalarda, özellikle yeme davranışlarından kaynaklanan sorunları ele alan ve bu davranışları kontrol etmeye çalışan araştırmacılar arasında popülerdir.

Gıda ve beslenme alanında, yeme alışkanlıkları ile ilgili çeşitli çalışmalar bulunmaktadır ve bu çalışmalar farklı açıklamalara ve bağlantılara odaklanmaktadır. Bu çalışmalar, insanların yeme davranışlarını çeşitli perspektiflerden almakta ve bu davranışların altında yatan nedenleri ve etkileri araştırmaktadır. Bu şekilde, yeme davranışlarına ilişkin daha derin bir anlayış geliştirmek ve sağlıklı yeme alışkanlıklarını teşvik etmek için farklı bilgiler sunmaktadır (Pacheco, 2008; Freitas vd., 2012; Carvalho, 2012; Kamil, 2013).

Poulain'e (2002) göre yemek yeme eylemi, toplum tarafından dayatılan ve yiyecek seçimini etkileyen kurallara göre ortaya çıkmıştır. Bu kurallar, yemeğin hazırlanma şekilleri, tabakların bir araya getirilmesi ve yemek ritüelleri (örneğin, insanların masadaki tavırları ve pozisyonları, yemeğin bireyler arasında bölünmesi, öngörülen zamanlar vb.) ile temsil edilen ve sembolik temsil yoluyla da insanların yiyeceklerle özdeşleşmesine yardımcı olmuştur. Bununla birlikte, bireyin yemek seçimi mevcut kaynaklar ve sosyal ilişkilerle ilgili çevrenin yanı sıra bireysel geçmişi ile ilişkilidir. Bu koşullar insanın ne yiyeceğini düşünmesine olanak tanımıştır.

Birey, yemek seçme sürecinde yenilebilir gıdayı yenilemeyen gıdadan ayırmaya çalışmaktadır. İnsan beslenmesi, biyolojik ihtiyaçların yanı sıra bireyin sosyal ve kültürel olarak tanımlanabilen isteklerinin de doğrulanabildiği bir olgu olarak anılmaktadır. Dolayısıyla insanın biyolojik olarak her şeyi tüketebildiği omnivorluk durumunda bile yiyecek seçimleri yalnızca kültürel olarak kabul edilen şeyleri yemelerine izin veren insan gruplarının kültürel sistemlerine dayanmaktadır (Fischler, 1990; Courbeau & Poulain, 2002).

Aynı zamanda birey, yiyecek seçiminde tat ve özellikleri de dahil olmak üzere, yiyecek arzularıyla karşı karşıya kalmaktadır. Fischler'e (1990) göre haz boyutuna eklenen lezzet, kültürel bilginin içselleştirilmesini ve onu mutfak kurallarına göre ayarlamayı amaçlamaktadır. Yiyeceklerin kültürel yapılarının aktarımı çocukluktan itibaren gerçekleşir ve mutlaka ebeveynlerden çocuklarına doğrudan öğretim yoluyla gerçekleştirilmez. Çocukluk döneminde beğenin oluşması öğrenme süreciyle yani çocuğun başka bir bireyin yaptıklarını gözlemlemesi ve onu taklit etmeye çalışmasıyla gerçekleşir. Bu süreç sosyal

grupların günlük yaşamlarında da tekrarlandığında çocukluktan itibaren yemek tercihlerinin oluşmasına katkı sağlamaktadır. Bu nedenle, herhangi bir birey, onu kendi zevklerine ve dolayısıyla yiyecek tercihlerine uyarlamak için sosyal etkiye duyarlıdır.

Bourdieu'ya (1979) göre, tokluğu ve yeterliliği en düşük maliyetle tatmin etmekle karakterize edilen zorunluluk tadı ve daha rafine yiyecek seçimi ve toplumsal yükseliş ihtiyacından uzaklaşan, toplumsal gerçeklikten uzaklaşmayı amaçlayan lüks tadı vardır. Bu ayırım, ilk beğeni türü daha çok popüler sınıflara odaklanarak, sosyal sınıflar arasındaki farklılıkların karakterize edilmesine katkıda bulunmaktadır. Ancak bu özellikler, insanların kendilerine sosyal statü kazandıran yiyecekleri seçmeleriyle sağlanabilmektedir.

Bu anlamda bireyin yiyecek seçimi çevresel faktörlerle, bireysel geçmişiyle ve kişisel değerlere yansıyan kişiliğiyle ilişkilidir. Yiyecek seçiminin dinamik bir süreç olduğu ve çeşitli belirleyiciler tarafından oluşturulduğu göz önüne alındığında, yiyecek ve yiyen insanla ilgili seçim değişkenlerinden etkilenmektedir (Courbeau & Poulain, 2002).

YEME DAVRANIŞI

Gedrich (2003) yeme davranışını biyolojik, sosyo-kültürel, antropolojik, ekonomik ve psikolojik olarak beş ana belirleyiciye ayırmaktadır. Biyolojik belirleyici, fizyolojik, patolojik ve genetik bileşenlere bölünür; ilk bileşenler, organik metabolizmayı sürdürmek için enerji ve besin ihtiyaçları tarafından sağlanmaktadır. Fantino'ya (1999) göre genetik bileşen, tat duyarlılığına, dolaylı olarak lezzete ve dolayısıyla yiyecek tercihlerine etki edebilen bir belirleyicidir. Cinsiyetin etkisi, yaşam evresi, belirli maddelere karşı duyuusal hassasiyet ve lezzet biyolojik belirleyiciler olarak düşünülmektedir.

Bu anlamda Falk vd., (2001), Furst vd., (1996) ve Falk vd., (1996) tarafından da değinilen gıdanın sosyo-kültürel belirleyicilerini ele almak mümkündür. Bu belirleyiciler arasında bireyin bir arada yaşaması (aile, arkadaşlar, iş ilişkileri), bireyin ait olmak ve kabul edilmek istediği gruplar (sosyal statü, grupla özdeşleşme) veya bireyin ait olduğu grup bulunmaktadır. Bu bağlamda grup normlarının bireylerin yeme davranışları üzerindeki etkisi görülmektedir (Poulain, 2004; Gedrich, 2003; Falk vd., 1996).

Sosyo-kültürel belirleyicinin diğer tüm faktörlerde ele alınması, antropolojik ve psikolojik belirleyicilerin öne çıkması nedeniyle diğerleriyle birlikte gittiğini söylemek mümkündür. Antropolojik belirleyici, bireyin neyi tüketmeyi tercih ettiğine ilişkin temsillere paralel olarak yiyecek seçme özgürlüğünü ifade etmektedir (Fischler, 1990; Courbeau vd., 2002; Gedrich, 2003). Bu bağlamda, değerler, güven, inançlar veya beklentiler, niyetler, katılım ve deneyimler gibi

değişkenleri kapsayan bireysel yemek seçimini yorumlamak için başka yaklaşımlardan da bahsedilmektedir.

YEMEK YEME DAVRANIŞININ ANA BELİRLEYİCİLERİ

Yeme davranışı, fizyolojik düzenleme mekanizmalarının yanı sıra psikolojik, sosyal ve kültürel faktörlerin de önemli rol oynadığı bir konu olarak kabul edilmektedir. Gıda seçimi terimi, bir kişinin satın alma eylemi sırasında, tüketim anında veya aradaki bir noktada verdiği bilinçli veya bilinçsiz kararlar serisini ifade etmektedir (Hamilton vd., 2000). Araştırmalar, gıda seçimlerini değiştirmeyi hedefleyen girişimlerin genellikle sadece bilgi ve eğitimle sınırlı olmadığını öne sürmüştür. Sağlıklı beslenme alışkanlıklarını benimseme stratejilerinin başarısı, sağlığı geliştirmeye yönelik motivasyonu etkileyen diğer faktörlerin de farkına varılmasına dayanmaktadır. Bu faktörler, bireysel düzeydeki etmenleri (psikolojik, motivasyonel, tat, alışkanlık, kilo kontrolü vb.) etki kaygıları, stresi ve diğer unsurları içermektedir. Gıda üretimi, pazarlama, teslimat ve satış gibi sosyal ve kültürel faktörler de dahil olmak üzere kolektif düzeydeki etkenler de önemlidir (Crossley & Khan, 2001).

Hamilton vd. (2000) tarafından geliştirilen model, alışkanlıklar, kabuller ve yemek tercihleri açısından birey üzerinde etkili olan farklı etkileri göstermektedir; ancak sürekli etkileşim içinde oldukları için her birinin hayatındaki boyutunu anlamak zordur. Bu model, yeme davranışının belirleyicileri olarak aşağıdaki faktörlere ayrılmıştır:

- İçsel faktörler: Hazırlama yöntemi, organoleptik özellikler, görünüm, doku, sıcaklık, renk, koku, tat, kalite;
- Kişisel faktörler: Beklenti düzeyi, öncelik-tanıdıklık, başkalarının etkisi, kişilik, ruh hali, iştah, duygular, aile, eğitim;
- Kültürel ve dini faktörler: dini kısıtlamalar, gelenekler, kültürel etkiler;
- Biyolojik (cinsiyet, yaş), fizyolojik (değişiklikler, hastalıklar) ve psikolojik faktörler;
- Dışsal faktörler: Çevresel faktörler, durumsal faktörler, reklamlar, mevsimsel değişiklikler;
- Sosyo-ekonomik faktörler: Ekonomik koşullar, gıda maliyeti, güvenlik – geçmiş alışkanlıklar, geleneksellik, prestij.

Hamilton vd. (2000) bireylerin yiyecek seçimini etkileyen faktörleri kategorize etmeyi amaçlayan bir modelin analizini örnek olarak göstermiştir. Bu model aşağıdaki belirleyicileri dikkate almaktadır:

- Bireyin özellikleri: cinsiyet, yaş, akademik nitelikler, gelir, beslenme bilgisi, yemek yapma becerisi/yaratıcılık, sağlığa yönelik tutumlar ve bu inançlarda yemeğin rolü;
- Gıda özellikleri: lezzet, görünüm, doku, maliyet, gıda türü, hazırlama yöntemi, şekil, yılın zamanı, gıda kombinasyonu;
- Çevresel özellikler: Mevsim, istihdam, hareketlilik, kentleşme derecesi, ev büyüklüğü, aile.

•

YEME DAVRANIŞININ DİĞER BELİRLEYİCİLERİ

Glanz vd. (1998) tarafından Amerika nüfusu üzerinde yapılan bir çalışmada, yiyecek seçimlerinin belirleyicilerinin fayda bilgisi yerine kişisel ve aile geçmişi gibi çeşitli değişkenler olduğu bulunmuştur. Bu değişkenler arasında kültürel kalıtım, lezzet, fiyat, görünüm, yemek hazırlama kolaylığı ve reklam gibi faktörler de bulunmaktadır.

Benzer şekilde, Lennernas vd. (1997) tarafından yapılan bir çalışmada ise, Avrupa Topluluğu ülkelerinde yeme davranışlarını ve gıda seçimlerini en fazla etkileyen faktörlerin kalite, tazelik, fiyat, tat, daha sağlıklı bir beslenme planı ve aile tercihleri olduğu bulunmuştur. Bu faktörler, gıda seçimlerinin arkasındaki temel belirleyiciler olarak sıralanmıştır.

Kayman (1989), yiyecek seçimlerini ve yeme davranışını etkileyen faktörler arasına sosyal çevre, reklamlar, ürün ambalajı ve mağaza raflarındaki düzenlemeler gibi diğer etkenleri de eklemiştir. Yiyecek türünün ve tüketilen miktarın seçiminde, sosyal ve kültürel bağlamın da kritik bir rol oynadığını vurgulamıştır. Örneğin, Herman ve Polivy (2004) ile Patel ve Schlundt (2001) başkaları ile birlikte yeme yenildiğinde, yalnızken yemek yenilmesinden daha fazla tüketim olduğunu bulmuştur. Castro vd. (1997) ise Fransız, Amerikalı ve Alman üniversite öğrencilerinin yeme alışkanlıklarını karşılaştırmış ve bu kültürler arasında miktar, içerik, günlük hareket ve yeme düzeni açısından önemli farklılıklar olduğunu tespit etmiştir. Özellikle Almanlar, Fransızlar ve Amerikalılar ile kıyaslandığında daha fazla yemek yeme eğiliminde olup, bunu aynı anda daha sık aralıklarla küçük öğünler halinde yemek yedikleri sonucu bulunmuştur.

Beden imajından duyulan memnuniyetsizlik, kişiyi belirli bir tür yeme davranışını (yağ tüketimini ve kalori alımını kısıtlamak gibi) benimsemeye motive etmede önemli bir rol oynayabilecek bir faktör olarak analiz edilmiştir. Heinberg vd. (2002), bu tatminsizliğin bireyi sağlıklı davranışlar benimsemeye motive etmek için yararlı ve gerekli olabileceğini düşünmektedir. Erickson ve Gerstle (2007) kilo ve vücut imajına ilişkin endişe ve memnuniyetsizliğin, gençler arasında bile benimsenen yeme davranışının önemli belirleyicilerini

oluşturduğunu bulmuşlardır. Öz düzenlemenin de yeme davranışının önemli bir belirleyicisi olduğu gösterilmiştir. Tangney vd. (2004) öz-düzenlemenin kişinin içsel tepkilerinin üstesinden gelme veya değiştirme yeteneğinin yanı sıra istenmeyen davranış eğilimlerini durdurma veya bunların etkili olmasını engelleme yeteneği olarak tanımlamaktadır. Herman ve Polivy (2004), sosyal çevre baskısı veya belirli bir yemeği denemek gibi çok sayıda faktörün yeme davranışını kendi kendine düzenleme yeteneğini zayıflatabileceğini düşünmektedir.

Öte yandan öz-düzenleme, bireyin ilerlemesini belirli bir hedefe göre değerlendirebilmesini varsaymaktadır. Genel amaç kilo vermek veya kiloyu korumak olduğunda, özel hedefler arasında belirli yiyeceklerden kaçınmak ve belirli miktarda yemekten kaçınmak yer almaktadır. Herman ve Polivy (2004), kilo vermek isteyen bir bireyin ilerlemesini olumsuz bir hedef veya amaç dışı bir durumla ilişkili olarak değerlendirmesinin imkânsız olmasa da çok zor olduğunu düşünmektedir. Hofmann vd. (2007), öz düzenleme kaynakları zayıf olduğunda tatlı yiyecek tüketiminin bireyin otomatik tutumları tarafından tahmin edildiğini, ancak öz düzenleme kaynakları yüksek olduğunda hedeflerin belirleyen kişi tarafından belirlendiğini bulmuşlardır.

YEMEK YEMENİN TEKRAR EDİLMESİ

Carvalho (2012), “alışkanlık” teriminin yiyeceklerle ilgili kullanımını belirlemeye çalışırken, alışkanlık ve davranış arasında açık farklılıklar görmektedir. Yazar için terimler belirli bir bağlam içinde anlam kazanır ve bir dizi unsurla ilişkilendirilir. Bunlardan biri de zamanla tekrarlanması ve geçici ya da ara sıra yapılan bir yeme davranışının alışkanlığa dönüşme ihtimalidir. Carvalho (2012:431), davranışın ardışık olabileceğini veya olmayabileceğini açıklamaktadır. Alışkanlık kavramı ise tekrarlamayı ve zamanla bağlantı kurmayı gerektirmektedir.

Freitas vd. (2012:35)'e göre yeme alışkanlıkları, her bireyin yaşamı boyunca edindiği deneyimlerin tekrarlanması yoluyla edinilen, belirli bir sosyal bağlamda yemeğin algılanmasıyla ilgilidir.” Bu nedenle, alışkanlıkların ve davranışların benzer olabileceğini ve aynı zamanda anlam farklılıklarına sahip olabileceği ifade edilmektedir. Alışkanlık ile davranışı birbirinden ayırmaya çalışan araştırmacılardan farklı olarak Pacheco (2008), yeme alışkanlıklarını da Bourdieu'nun teorisi ışığında analiz ederek davranışla yakın bir ilişkiye işaret etmektedir. Yazara göre alışkanlık bir davranıştır ve düşünme öncesi düzeyde birleştirilen eğilimlerden kaynaklanmakta ve mekanize veya otomatik olmayan, ancak ilişkilendirilen ve zaman içinde tekrarlanan seçimlerle hareket etmektedir. Beslenmede alışkanlıkların çocukluktan itibaren oluştuğu ve sosyalleşme

sürecine göre değiştiğinin anlaşıldığını belirtilmektedir. Daha sonra ergenlik döneminde grup kimliği arayışında yeme alışkanlıkları değişir ve yaşam boyunca başka etkiler, değişiklikler ve değişikliklere maruz kalınmaktadır (Pacheco, 2008).

Çocuk, belirli bir yeme davranışının olduğu, her gün tekrarlanan ve uyum sağladığı bir aile ortamında büyümektedir. Temel olarak aile yaşamını bırakıp okul bağlamına girdiğinde birey, diğer yiyecekleri ve hazırlıkları deneyecek ve yeme alışkanlıklarında değişiklik yapma fırsatını yakalamaktadır (Pacheco, 2008:221).

SONUÇ

Yemek davranışının ve gıda seçimlerinin nedenlerini ve daha sağlıklı bir beslenmeye teşvik edici faktörleri anlamak amacıyla çeşitli modeller geliştirilmiştir. Bu karmaşık konunun daha derinlemesine anlaşılmasını sağlamak için, gelişimsel, bilişsel, sosyal, çevresel ve psiko-fizyolojik yönleri içeren bütüncül bir modelin kullanılması önemlidir.

Günlük hayatta ne yediğimizi ve neden yediğimizi seçme süresi oldukça karmaşıktır ve bu süreç önemli fizyolojik, psikolojik, sosyal, kültürel ve çevresel etkenlerde etkilenmektedir. Bu nedenle, yiyecek seçimlerini değerlendirme, anlama veya müdahale etme çabalarında bu farklı faktörlerin her birinin dikkate alınması gereklidir. Kilo verme veya kilo kontrolü programlarına katılan kişiler sıklıkla hem kendi kendilerini yönetenler hem de sağlık profesyonelleri tarafından, vücut ağırlığını yönetme zorunluğunu ve başarısızlığını sadece 'irade eksikliği' sorununa bağlayan bir yaklaşım ile karşılaşmaktadır. Motivasyon ve kendi kendini düzenleme becerileri yiyecek seçimlerinde önemli bir rol oynar, ancak bu alandaki müdahalelerin uzun vadeli başarısı için diğer tüm belirleyicilerin de dikkate alınması gerekmektedir.

Sonuç olarak, davranışlar ve yeme alışkanlıkları arasındaki farklılıklar ve benzerlikler, süreklilik ve kesintiler, zaman içinde ve sosyokültürel bağlam içinde nasıl ve neden tekrarlandıkları perspektifinden ele alınmaya çalışılmıştır. Bu konuda tam bir fikir birliği olmasa da sosyal teorilerden türetilmiş öğelerin eklenmesi ile bu tartışmanın daha derinlemesine incelenmesi gerekmektedir. Bu konuda daha fazla araştırma yapmak, yeme davranışı ve beslenme alanındaki terminolojik netliğin artmasına yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Bourdieu, P. (1979). *La distinction: critique sociale du jugement*. Paris: Éditions de Minuit.
- Carvalho, M. C. V. S. (2012). Práticas e saberes na alimentação: natural, racional ou social? In: Luz, M. T.; Barros, N. F. *Racionalidades médicas e práticas integrativas em saúde, estudos teóricos e empíricos*. Rio de Janeiro: Cepesc, p.425-442.
- Castro, J. M., Bellisle, F., Feunekes, G. I. J., Dalix, A.-M., Graaf, C. (1997). Culture and meal patterns: A comparison of the food intake of free-living American, Dutch, and French students. *Nutrition Research*, 5, p. 807-829.
- Courbeau J-P, Poulain J-P. (2002). Libres mangeurs? In: Courbeau J-P, Poulain J-P, editors. *Penser l'alimentation: entre imaginaire et rationalité*. Toulouse: Éditions Privat, p.137-56.
- Crossley, M. L., Khan, S. N. (2001). Motives underlying food choice: Dentist, porters and dietary health promotion. *British Dental Journal*, 191(4), p. 198-202.
- Erickson, S. J., Gerstle, M. (2007). Developmental considerations in measuring children's disordered eating attitudes and behaviors. *Eating Behaviors*, 8, p. 224-235.
- Falk, L. W., Bisogni, C. A., Sobal, J. (1996). Food choice process in older adults: a qualitative investigation. *J Nutr Educ*, 28(5), p. 257-65.
- Falk, L. W., Sobal, J., Bisogni, C. A., Connors, M., Devine, C. M. (2001). Managing health eating: definitions, classifications and strategies. *Health Educ Behav*, 28(4), p. 425-39.
- Fantino M. Plasir et prise alimentaire: aspects physiologiques. *Cah Nutr Diét*, 34(3), p. 149-52.
- Fischler, C. (1990). *L'Homnivore. Le goût, la cuisine et le corps*. Paris: Éditions Odile Jacob.
- Freitas, M. C. S. et al. (2012). Hábitos alimentares e os sentidos do comer. In: Diez-Garcia, R. W.; Cervato-Mancuso, A. M. *Mudanças alimentares e educação nutricional*. Rio de Janeiro: Guanabara Koogan, p. 35-42.
- Furst, T, Connors, M., Bissogni, C. A., Sobal, J., Falk, L. W. (1996). Food choice: a conceptual model of the process. *Appetite*, 26(3), p. 247-66.
- Gedrich, K. (2003). Determinants of nutritional behavior: a multitude of levers for successful intervention? *Appetite*, 41(3), p. 231-8.
- Glanz, K., Basil, M., Maibach, E., Golberg, J., Snyder, D. (1998). Why Americans eat what they do: Taste, nutrition, cost, convenience, and weight control concerns as influences on food consumption. *Journal of the American Dietetic Association*, 98, p. 1118-1126.

- Hamilton, J., McIlveen, H., Strugnell, C. (2000). Educating young consumers – A food choice model. *Journal of Consumer Studies & Home Economics*, 24(2), p. 113-123.
- Heinberg, L. J., Thompson, J. K., Matzon, J. L. (2002). Body image dissatisfaction as a motivator for healthy lifestyle change: Is some distress beneficial? In R. H. Striegel-Moore & L. Smolak (Eds.), *Eating disorders: Innovative directions in research and practice* (p. 215-232). Washington DC: American Psychological Association.
- Herman, C.P., Polivy, J. (2004). The self-regulation of eating. In R. F. Baumeister, & K. D. Vohs (Eds.), *Handbook of self-regulation* (p. 492-508). New York: The Guilford Press.
- Hofmann, W., Rauch, W., Gawronski, B. (2007). And deplete us not into temptation: automatic attitudes, dietary restraint, and self-regulatory resources as determinants of eating behavior. *Journal of Experimental Social Psychology*, 43, p. 497-504.
- Kamil, J. M. (2013). *Hábito e comportamento alimentar de escolares do 5º ano do ensino fundamental residentes em Juiz de Fora – MG*. 2013. 95 f. Dissertação (Mestrado em Psicologia) – Instituto de Ciências Humanas, Universidade Federal de Juiz de Fora, Juiz de Fora, 2013.
- Kayman, S. (1989). Applying theory from social psychology and cognitive behavioral psychology to dietary behavior change and assessment. *Journal of the American Dietetic Association*, 89, p. 191-193.
- Lennernas, M., Fjellstrom, C., Becker, W., Giachetti, I., Schmit, A., Winter, A. (1997). Influences on food choices perceived to be important by nationally-representative samples of adults in European Union. *European Journal of Clinical Nutrition*, 51(Suppl.2), p. 8-15.
- Pacheco, S. S. M. (2008). O hábito alimentar enquanto um comportamento culturalmente produzido. In: Freitas, M. C. S.; Fontes, G. A. V., Oliveira, N. (Org.). *Escritas e Narrativas sobre Alimentação e Cultura*. Salvador: EDUFBA, p. 217-238.
- Patel, K. A., Schlundt, D. G. (2001). Impact of mood and social context on eating behavior. *Appetite*, 36, p. 111-118.
- Poulain, J. P., Proença, R. P. C., Diez-Garcia, R. W. (2012). Diagnóstico das Práticas e comportamento alimentares: aspectos metodológicos. In: Diez-Garcia, R. W; Cervato-Mancuso, A. M. *Mudanças alimentares e educação nutricional*. Rio de Janeiro: Guanabara Koogan, p. 149-163.
- Poulain, J. P. (2004). *Sociologias da alimentação*. Florianópolis: Editora UFSC.

Tangney, J. P., Baumeister, R. F., Boone, A. L. (2004). High self-control predicts good adjustment, less pathology, better grades, and interpersonal success. *Journal of Personality*, 72, p. 271- 324.

Watson, J. B. (2008). Clássico traduzido: a psicologia como o behaviorista a vê. *Temas em psicologia, Ribeirão Preto*, 16(2), p. 289-301.

Bölüm 17

**Dijital Ekonomide Gazeteciliğin
Finansal Krizine Çözüm Arayışı:
Ödeme Duvarları Üzerine Bir
Değerlendirme**

Fırat ADIYAMAN¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi; İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü. firat.adiyaman@inonu.edu.tr
ORCID No: 0000-0002-4933-4082

ÖZET

Dijital medya ekosistemi, gazetecilik alanını köklü bir biçimde dönüştürmüştür. Haber üretim ve sunum biçimlerinde yaşanan değişim, habercilerin çalışma pratiklerinde yenilikler getirmiştir. Bununla birlikte dijitalleşme, gazetecilik alanının ekonomik anlamda akışkan bir ortama geçmesine neden olmuştur. Gelir kaynaklarında yaşanan çöküş, gazetecilik kurumunun geleceğini belirsizleştirmiştir. Bu belirsizliğin azaltılması amacıyla gazeteciler, yeni arayışlara girmektedir. Haber endüstrisinde ekonomik katılaştırmanın bir aracı olarak ödeme duvarları benimsenmektedir. Ödeme duvarları, okuyucuların habere belirli ücret ödeyerek ulaşmasını sağlayan bir yöntem olarak küresel ölçekte kullanılmaktadır. Öte yandan, dijitalleşmenin ilk dönemlerinden itibaren internet ortamında ücretsiz olarak sunulan haberin yeniden tecimselleşmesi görüldüğü kadar kolay görünmemektedir. Okuyucular, internet ortamında bolca bulunan bir metaya ödeme yapma konusunda gönülsüz davranabilmektedir. Bununla birlikte insanlar, gazeteciliğin tehdit aldığı anda olduğunu hissettiklerinde ödeme davranışına geçebilmektedir. Ödeme duvarları ise temelinde büyük bir dilemmaya sahiptir. Gazetecilik, toplumdaki işlevlerini yerine getirebilmek için kaynağa ihtiyaç duymaktadır. Demokrasinin işlerliği noktasında hayati bir öneme sahip gazetecilik, ödeme duvarları aracılığıyla dijital dönemde kaybedilen reklam gelirlerini telafi etme şansına erişmiştir. Bununla birlikte, habere ödeme yapamayacak bir kitlenin oluşabilme ihtimali demokrasinin geleceğine yönelik kaygıları gündeme getirmektedir. Dolayısıyla ödeme duvarları, farklı motivasyonlara sahip okuyucuların olduğu bir medya ortamında birçok boyuta sahiptir. Gazeteciliğin finansal anlamda bağımsızlığını güçlendirme potansiyeline sahip ödeme duvarları, tam anlamıyla katılmış bir gelir modeline dönüşmemiştir. Bu çalışma, ödeme duvarlarının haber endüstrisindeki yansımalarını incelemektedir. Çalışmada ödeme duvarlarının, gazeteciliğin sürdürülebilirliğindeki konumu değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gazetecilik, Ödeme Duvarları, Gelir Modelleri, Dijital Medya

GİRİŞ

Enformasyon çağımızın temel taşlarından biridir. Dijitalleşmeyle birlikte enformasyon akışı çok yönlü hale gelerek görece demokratikleşmiştir. Geleneksel medyanın tek yönlü bilgi akışı, yerini dijital ortamların katılımcı yapısına bırakmıştır. Bununla birlikte, internet ve sosyal medyada algoritma kaynaklı yalan haberin yükseldiği bir döneme tanıklık etmekteyiz. Gerçek ve gerçek olmayan arasındaki sınırların silikleştiği bir dönemde gazetecilik kurumunun önemi daha da artmaktadır. Ancak gazeteler, dijitalleşme ile birlikte akışkan bir ortamda faaliyetlerini sürdürmek durumunda kalmıştır. Reklam gelirlerinin internet ve sosyal medyaya akmasıyla birlikte, gazeteler yeni iş modelleri arayışına girmektedir. Yeni iş modelleri arasında kullanılan ödeme duvarları, okuyucularla doğrudan bağ kurma stratejisiyle diğer iş modellerinden farklılaşmaktadır.

Küresel ölçekte internet, haber dağıtımının başlıca aracı haline gelmiştir. Mobil teknolojilerin hızlı bir biçimde yaygınlaşması sayesinde habere erişim, zaman ve uzamın engellerinden sıyrılmıştır. Bu özgürleşme sayesinde insanların habere erişimi kolaylaşmış ve haberin tüketimi artmıştır. Bu artış dijital haber sitelerinin sayısında da yaşanmıştır. Ancak kurulan haber sitelerinin büyük çoğunluğu ulusal ajansların haber havuzundan beslenmektedir. Bu stratejinin bir sonucu olarak haberde homojenleşme ve tek seslilik sorunu ortaya çıkmaktadır. Birbirinin benzeri haber siteleri genellikle reklam geliri modelini benimsemektedir. Öte yandan dijitalleşme, gazetelere yeni iş modellerini kurabilmelerine olanak sağlamaktadır. Ödeme duvarları, dijital gelir modelleri arasında okuyucuların habere erişimlerini ücrete bağlayan bir ödeme sistemidir. Buradan hareketle bu çalışma, ödeme duvarlarının gazeteciliğin sürdürülebilirliğindeki konumunu incelemektedir. Ayrıca çalışma, literatürde güncel tartışmalar ekseninde ödeme duvarlarını irdeleyerek farklı boyutlarını belirlemeyi hedeflemektedir.

İnternet ve sosyal ağlar aracılığıyla oluşan “ücretsiz kültür” bilginin dolaşımını da içermektedir. Bu kültür kapsamında insanlar, bilgiye ücretsiz ulaşabilmiştir. Bir tür alışkanlığa dönüşen bu kültürün sonucunda insanlardan ücret talep etmek görüldüğü kadar kolay olmamaktadır (Himma-Kadakas ve Kõuts, 2015: 106-107). Haber açısından ücretsiz kültür, haberin kamunun malı olması gerektiği inancı üzerinden şekillenmektedir. Gazetelerin reklam gelirlerine dayanarak gerçekleştirdikleri ücretsiz rekabet, okuyucuların birçok seçeneğe sahip olmasını sağlayarak ücretsiz kültürü meydana getirmiştir. Böylelikle haberin ücretsiz olduğu fikri, okuyucular arasında bir alışkanlığa dönüşerek kalıcı hale gelmiştir (Goyanes vd., 2022: 221, 217). Öte yandan gazetecilik, sürdürülebilir iş modeline ihtiyaç duymaktadır. Demokrasilerdeki

işlevlerini yerine getirebilmesi için gazeteciliğin düzenli gelire ihtiyacı vardır (Goyanes vd., 2023: 878). Bu çalışma ödeme duvarlarının haber endüstrisindeki yansımalarını incelemektedir. Ayrıca çalışma ödeme duvarlarının gazeteciliğin sürdürülebilirliğindeki konumunu belirlemeyi amaçlamaktadır.

1. Gazetecilikte Geleneksel Gelir Modelinin Çöküşü

Gazetecilik alanında dijitalleşmeyle birlikte reklam gelirlerine dayanan geleneksel gelir modeli, çökmüştür. Günümüzde dijital reklam gelirlerinin büyük bir kısmını sosyal medya ve arama motorları şirketleri almaktadır (Pickard, 2018: 7). Dijitalleşmenin nüvelerinin görüldüğü ilk zamanlarda iyimser görüşler, teknolojinin bir ağ toplumu yaratacağı şeklindeydi. Bu iyimser görüşlerin tam tersine sosyal medya devlerinin dahil olduğu medya tekelleri, politik yaşam üzerinde muazzam bir güce erişmiştir (Pickard, 2020a: 105-106). Bu bağlamda, sosyal medya şirketlerinin gazetecilik ve demokrasi üzerindeki etkileri çok yönlüdür. Dijital reklamlar gelir pastasında gazetelerin karşısına yenilmesi güç rakipler olarak çıkan sosyal medya devleri, enformasyon akışının üzerinde etkileri olan önemli aktörlere dönüşmüştür.

İnternet, gazeteciliğin reklam gelirlerine dayanan ekosisteminin sarsılmasına neden olmuş ve gazeteciliğin neden hala önemli olduğu düşüncesini beraberinde getirmiştir. Post endüstriyel gazetecilik çağı olarak kavramsallaştırılan bu dönem, gazeteciliğin uyum sağlaması gereken bir süreç olarak ele alınmaktadır (Anderson vd., 2015). Basılı gazetelere kıyasla dijital ortamların hedefli reklamcılık açısından daha etkili bir alan sunması reklamcılarının bu alana kaymasına neden olmuştur (Kvalheim, 2013: 26). Ayrıca satın alınan basılı gazetelerin sayısında düşüşler yaşanmış ve okuyucular dijital gazetelere geçmiştir. Bunların sonucunda dijital gazeteler sürdürülebilir bir iş modeline sahip olmaktan uzak hale gelmiştir (Kvalheim, 2013: 26). Dijital ortama geçiş ile birlikte sarsılan gelir modelinin olumsuz bir sonucu olarak gazeteciler işten çıkarılmış ve gazetelerin bir kısmı kapanmıştır (Clavio ve Moritz, 2021, 198).

Kriz karşısında dijital gazetelerin hayatta kalabilme stratejileri farklılaşabilmektedir. “Düşük ücretli ve ücretsiz” gazetecilik olarak kavramsallaştırılan strateji, birçok dijital gazete tarafından kullanılmaktadır. Bu strateji olabildiğince daha az maliyetle veya gerektiğinde ücretsiz içerik üretmek anlamına gelir. Bu hedef doğrultusunda dijital gazeteler, masrafları kısmak adına personel azaltma, sendikasız çalıştırma, çalışandan fazla içerik bekleme, kadrolu yerine serbest çalışma modeli benimseme, yurttaş içerikli kaynaklar kullanma, içeriği yeniden kullanma, ajans içeriği kullanmak ve gazeteci olmayanlardan içerik temin etmek gibi stratejiler kullanmaktadır (Bakker, 2012: 629-633). Sözü edilen uygulamalar, gazetecilik kurumunda kalitesiz içerik üretimine işaret

etmektedir. Haber odalarının küçülmesi, gazeteciler üzerindeki üretim baskısının artması anlamına gelmektedir. Bununla birlikte internetin hızı artırdığı bir dönemde, daha fazla içerik üretme baskısı hataların artmasına neden olmaktadır. Dijital gazetelerin aynı haber ajanslarından beslenmesi ise tek sesliliğin artmasını beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla gazeteciliğin karşılaştığı finansal krizin, içerik üzerinde önemli bir etkisinin olduğunu söylemek mümkündür.

Ucuza içerik üretme gibi stratejilerin yanı sıra, gazetecilik alanında sürdürülebilirlik girişimleri de ortaya çıkmaktadır. Haber endüstrisi ayakta kalabilmek için alternatif iş modelleri geliştirme arayışına girmektedir. Ekonomik arayışların başarısı ise gazeteciliğin geleceğini yakından ilgilendirmektedir (Franklin, 2014). Son dönemde gazetecilik alanında artışa geçen girişimcilik uygulamaları, araştırmacı gazetecilik veya niş gazetecilik gibi çeşitli alanlarda ortaya çıkmaktadır (Singer, 2018: 1). Gazeteciler, alanda yaşanan finansal problemlere karşılık olarak girişimciliği benimseyerek kendi işlerini kurma yolunu tercih etmiştir (Vos ve Singer, 2016: 143). Eş deyişle, kriz kaynaklı işten çıkarılmaların yaşandığı dönem sonrası, gazeteciler için dijital teknolojilerin dahil olduğu girişimcilik kültürü ortaya çıkmaktadır (Cohen, 2015: 513). Girişimciliğin gazetecilik açısından artan önemi, bu alandaki okullarda ders alan öğrencilerin girişimcilik kültürüyle tanışması gerektiği önerisini de beraberinde getirmektedir (Quinn, 2010: 69). Gazetecilik okullarının kendilerini yenilemesi ve müfredatlarında girişimcilik derslerine yer vermesi, yeni medya ekosistemine uyum kapsamında değerlendirilmektedir (Vázquez Schaich ve Klein, 2013: 185). Eş deyişle, gazeteciliğin yeni medya ekosistemine uyum çabaları eğitim alanının da katıldığı bir sürece dönüşmüştür.

Girişimlerinde teknolojiyi kullanan girişimci gazeteciler, edindikleri roller açısından alanda önemli aktörlere dönüşmektedir (Wagemans vd., 2019; Carlson ve Usher, 2016). Dijital teknolojiler, girişimci gazetecilerin kamusal hizmeti görevlerini yerine getirmelerinde stratejik araçlara dönüşmektedir (Nee, 2013: 3). Bu bağlamda, dijital araçların sağladığı imkânları kullanmakta istekli olan girişimci gazeteciler, gazetecilik ve demokrasi arasındaki bağın güçlenmesi açısından önemli işlevler üstlenmektedir. Geleneksel gelir modelinin çökmesinden sonra ortaya çıkan boşluğun görece girişimci gazeteciler tarafından doldurulması, gazetecilik kurumunun krize verdiği bir reflektir. Bu bağlamda girişimci gazetecilerin varlığı, dijital medya ekosisteminde yeniliklerin ortaya konulması açısından önem kazanmaktadır.

Küresel ekonomik krizden büyük ölçüde etkilenen gazeteciliğin yaşadığı kriz, ekonomik krizin ötesinde bir anlam taşımaktadır. Gazeteciliğin yaşadığı ekonomik kriz, gazeteciliğin demokraside üstlendiği önemli rollerin aşınmasına

yol açabilecek bir potansiyele sahiptir (De Mateo vd., 2010). Demokrasilerde hayati bir rol üstlenen gazeteciliğin kurumsal destekten mahrum kalması, savunmasız ve daha düşük sosyo ekonomik toplulukların olumsuz etkileneceği anlamına gelmektedir (Pickard, 2020b: 704). Ayrıca, finansal destek bulma konusunda sorun yaşaması durumunda gazetecilik kurumu, alanın dışındaki güçler karşısında daha savunmasız bir duruma düşebilir. Eş deyişle, ekonomik zorlukların daha fazla hissedilmesi durumunda haberin içeriğini manipüle etmek isteyen çıkar gruplarının daha kolay müdahale edebileceği bir ortamın ortaya çıkacağı söylenebilir.

Güncel medya ekosisteminin istikrarsız yapısı, girişimci gazetecilerin farklı gelir modellerini bir arada kullanmalarını gerektirmektedir (Heft ve Dogruel, 2019: 683). Dünya genelinde yaygınlaşan gazetecilik girişimcilik kültürünün benimsediği gelir modellerinden biri ödeme duvarlarıdır (Wagemans vd., 2016, Zhang, 2019). Reklam gelirlerinin büyük bir kısmının internet şirketlerine aktığı bir dönemde habercilik girişimlerinin başarılı olma şansları sorgulanmaktadır. Öte yandan New York Times gazetesi, okuyuculardan ödeme duvarları aracılığıyla önemli bir gelir elde etmeyi başarmıştır (O'Brien vd., 2020: 664). Bu bağlamda, ödeme duvarlarının haber endüstrisindeki yansımalarının ele alınması önem kazanmaktadır. Ödeme duvarlarının nasıl kullanıldığı ve hangi boyutlara sahip olduğu bir sonraki başlıkta incelenecektir.

2. Gazeteciliğin Finansal Krizine Çözüm Önerisi Olarak Ödeme Duvarları

Dijitalleşmenin yol açtığı ekonomik belirsizliğin üstesinden gelebilmek için gazeteler, yeni gelir modelleri geliştirmiştir (Franklin, 2014: 481). Reklam gelirlerinin düşmesi ve tek başına sürdürülebilir olmaması, haber endüstrisinin okuyuculardan gelir elde etmeye yöneltmiştir (Groot Kormelink, 2022; Goyanes, 2014; Chyi, 2005). Okuyuculardan gelir elde etmenin bir yolu olarak ödeme duvarları, yayıncılara ürettikleri her içerik üzerinden belli bir gelir elde etmeyi sağlamaktadır (Estok, 2011: 23). Ödeme duvarlarının çalışma mantığı, okuyucunun habere erişimini sınırlandırmaktır. Böylelikle, okuyucu belirli bir ücret ödedikten sonra haberleri okuyabilmektedir. Bu strateji küresel ölçekte birçok gazete tarafından benimsenmeye başlamıştır.

Okuyucuların ödeme yapmaya istekli olmadığı düşüncesine rağmen Avrupa ve Amerika'da birçok haber kuruluşu ödeme duvarlarını devreye sokmaktadır (Graves ve Simon, 2019; Cornia vd., 2017). Birçok dönemde haber bir meta olarak piyasada yerini alırken, ödeme duvarları haberin yeniden metalaşma sürecine işaret etmektedir (Kvalheim, 2013: 28). Bu bağlamda, ödeme duvarları gazetelerin finansal sürdürülebilirlik konusunda başvurduğu yöntemlerden

birine dönüşmektedir (Vara-Miguel, 2021: 1). Ödeme duvarlarında karar kılan gazeteler, dijital medyanın eko sistemine uyum sağlamaya çalışmaktadır. Ayrıca, geleneksel medya döneminde de okuyucuların gazetelere belirli bir ücret ödeyerek ulaştığı hatırlandığında ödeme duvarları yeni bir strateji değildir. Bununla birlikte ödeme duvarları teknolojinin sağladığı bir olanak olarak haberin yeniden metalaştırılmasında etkin bir araca dönüşmektedir.

İnsanların iletişim, çalışma ve sosyalleşme yöntemlerini şekillendiren mobil araçlar, içerdikleri uygulamalar aracılığıyla büyük bir ekonomi oluşturmaktadır (Ghose ve Han, 2014). Uygulamalar, gelirleri düşen medya şirketleri için de bir potansiyele sahiptir. Gazetecilik içeriği açısından uygun bir yapıya sahip uygulamalar, okuyucular için avantajlar sunmaktadır (Gundlach ve Hofmann, 2017: 257). Haber uygulamaları, haritalar üzerinden okuyucuların çevrelerinde meydana gelen olayları gösterebilecek bir yapıya sahiptir. Örneğin, yola çıkmadan önce okuyucu uygulamadaki haritaya tıklayarak trafiğin ne durumda olduğunu öğrenebilir (Schmitz Weiss, 2013: 436). Ayrıca haber uygulamaları esnekliğe sahip olarak okuyucun haber tercihlerini kolayca değiştirmesine imkân sunabilir. Örneğin okuyucu sadece ekonomi alanında önemli bir gelişme olduğunda uygulamanın kendisine bildirim gelmesini sağlayabilir ve bu tür avantajlar çoğaltılabilir. Dolayısıyla gazetelerin haber uygulamaları aracılığıyla geliştireceği yeni fikirler ve hizmetler, ödeme duvarlarının varlığını meşrulaştıran araçlara dönüşebilir. Eş deyişle, bu tür hizmetler okuyucuların ödeme duvarlarına ödeme isteğini artırabilir.

Dijital gazeteler tarafından uygulanan ödeme duvarları yaklaşım olarak farklılaşmaktadır. Gazeteler esnek veya daha katı bir sisteme sahip ödeme duvarı kullanabilmektedir. Ödeme duvarları şu şekilde kategorileştirilmektedir:

Tam/sabit ödeme duvarı: Abone olmadan içeriğe ulaşmak mümkün değildir.

Yumuşak ödeme duvarı: Bazı ücretsiz içerikler sunulur.

Ölçülü ödeme duvarı: Ücretsiz sunulan içeriklerin sayısı sınırlıdır.

Kısmi ödeme duvarı: İçeriklerin bir kısmına ücretsiz ulaşılırken bazı içeriklerin ücretli olmasıdır (Myllylahti, 2014: 182). Sözü edilen ödeme duvarlarını esnek ve katı ödeme duvarları şeklinde kategorileştirmek mümkündür. Okuyucu katı ödeme duvarlarında ücretsiz hiçbir içeriğe erişemez iken esnek ödeme duvarında okuyucunun bazı ücretsiz içeriğe erişmesi mümkündür.

New York Times ve The Financial Times dijital okuyucu ödemelerinden gelir elde etmeyi başaran gazetelerdir (Chyi ve Ng, 2020: 528). Örneğin New York Times gazetesinin 2005 yılında uygulamaya soktuğu sistem 227.000 aboneye ulaşmış ve bir yılda 10 milyon dolar gelir elde etmiştir (Macnamara, 2010: 26). New York Times, stratejisini geliştirmeye devam etmiştir. Nisan 2012'ye

gelindiğinde daha önce ücretsiz sunulan 20 haber sayısını 10'a düşürmüştür (Cook ve Attari, 2012: 682). Bu strateji işe yaradığı görünüyor. New York Times, ödeme duvarları sayesinde gelirinin %60'ndan fazlasını okuyuculardan elde etmektedir (Benson, 2019: 146). Öte yandan, bu başarının diğer yayıncılar için gerçekleşmediği görülmektedir. Örneğin Yeni Zelanda'da National Business Review gazetesi, ödeme duvarlarını hayata geçirdikten sonra okuyucularının neredeyse yarısını kaybetmiştir. Benzer şekilde Los Angeles Times Gazetesi, 2005 yılında sanat bölümünü ödeme duvarlarının arkasına ekledikten sonra okuyucu trafiğinin düşmesiyle bu kararından vazgeçmiştir (Macnamara, 2010: 27).

Haber türleri veya içeriği ödeme duvarı stratejisinde belirleyici olabilmektedir. Myllylahti, (2017: 469) çalışmasında incelediği gazetelerin ödeme duvarların arkasına en değerli gördükleri haberleri koyduklarını saptamıştır. Buna göre önemli haberler ve düşünce yazıları gazetelerin önem verdikleri metalar olarak satılmaya değer görülmüştür. Sjøvaag (2016: 312) çalışmasında gazetelerin "politika, ekonomi, sosyal sorunlar ve kültür" başlıklarındaki haberleri, ödeme duvarlarına tabi tuttuğunu belirlemiştir. Bleyen ve Van Hove (2010: 126) ise çalışmasında "kaliteli gazetelerin" ödeme duvarlarını daha çok benimsediğini saptamıştır. Çalışmada popüler gazetelerin ise ödeme duvarlarını daha az tercih ettiği belirlenmiştir.

Ödeme duvarlarını kullanmayan gazeteler, reklam gelirlerine güvenmektedir. Öte yandan bu iş modeli ile tabloidleşme arasında bir ilişki söz konusudur. Gazeteler, internet reklamlarından daha fazla gelir elde etmek için site trafiğini artırmaya çalışmaktadır. Bu çabanın bir sonucu olarak haber sitelerinde tabloidleşme eğilimleri daha fazla görülmektedir. Haber kalitesinde bir düşüşü ifade eden tabloidleşme, ayrıca gazetelere olan inandırıcılığın düşmesinde bir etkiye sahiptir. Ayrıca haber sitesinin trafiğini artıran tabloidleşme, öte taraftan kaliteli içerik isteyen okuyucunun uzaklaşmasına neden olabilmektedir (Spillanne vd., 2020).

Dijital haberlerin ücretlendirilmesi salt gazetelerin sürdürülebilirliğiyle ilgili değildir. Haberin ücretlendirilmesinin demokrasiyle yakın bir bağı vardır. Buna göre habere erişimde oluşabilecek dengesizlik, sosyal eşitsizliğe yol açabilir. Bu süreç, dijital uçurum ile de açıklanabilmektedir (Moe, 2019). Başka bir deyişle ödeme duvarları, haber için ödeme yapabilenlerle yapamayanlar arasında dijital eşitsizliğe yol açabilir (Myllylahti, 2014: 190). Ayrıca ödeme duvarlarını ön plana çıkaran unsurlardan biri demokrasiye yönelik kaygılar iken haberin ücretlendirilmesi internetin açık yapısı ile çelişmektedir (Pickard ve Williams, 2014: 207). Aynı durum yerel gazeteler için de geçerlidir. Yerel gazetelerin ücretlendirilmesiyle azalacak okuyucu sayısı, gazetelerin demokratik işlevini

yerine getiremeyeceği anlamına gelebilir (Olsen vd., 2020: 197). Ödeme duvarları, haberde çeşitliliği etkileyebilecek bir potansiyele sahip olarak kamusal alanda da olası etkileri olabilecek bir olgudur (Joris vd., 2023). Dolayısıyla, geleneksel iş modelinin çökmesiyle karşılaşan gazeteciliğin okuyucular tarafından kurtarılmasının demokratik maliyetlerinin ne olacağı belirsizdir (Benson, 2019: 146).

3. Habere Ödeme İsteğini Etkileyen Faktörler

Literatürde insanların çevrimiçi haberler için neden ödeme yapmak istedikleri veya istemediklerini inceleyen çalışmalar mevcuttur. Bu araştırmalar, ödeme duvarlarının okuyucular için ne anlama geldiğini anlamak açısından önemli veriler sunmaktadır. Bu tür çalışmalar haber endüstrisinde kullanılacak ödeme duvarlarının okuyucu nezdinde ne kadar benimsendiğini göstermek açısından önemli veriler sunmaktadır. Okuyucuların ödeme duvarlarına ödeme isteğinin çeşitli etmenler doğrultusunda etkilendiğini gösteren çalışmalar, haber endüstrisinin faydalanabileceği veriler de sunmaktadır. Bu bağlamda okuyucuların ödeme isteğini etkileyen faktörlere geniş bir perspektifle yaklaşmak önem kazanmaktadır.

Demografik özelliklerin habere ödeme isteği üzerindeki inceleyen çalışmalarda çıkan bulgular farklılaşabilmektedir. Örneğin bazı ülkelerde gençler haber için ödeme yapmaya daha istekli görünmektedir (Chyi, 2005: 141; Fletcher ve Nielsen, 2017: 1186). Öte yandan Goyanes (2015: 1516) ise çalışmasında yaşlı insanların yerel haber edinmek amacıyla çevrimiçi gazetelere ödeme yapmaya istekli olduğunu saptamıştır. Bir başka çalışmasında Goyanes (2020: 559) daha yaşlı insanların yerel gazetelerinin tehdit altında olduğunu hissettiklerinde ödemeye daha fazla istekli olduğunu saptamıştır. Ayrıca çalışmada gazeteciler ile okuyucular arasında kurulan etkileşimin habere ödeme niyetini desteklediği belirlenmiştir.

Okuyucularının ödeme duvarlarına yaklaşımının ne olduğunu inceleyen çalışmalar, ödeme duvarlarını anlamak açısından aydınlatıcıdır. Fletcher ve Nielsen'in çalışmasında (2017: 1186) basılı gazeteler için ödeme yapan insanların şu an ve gelecekte çevrimiçi haberler için ödeme yapmaya istekli olmadıkları saptanmıştır. Chyi (2005: 131) dijital haberlere ödeme yapmak ile gelir arasında bir ilişki olmadığını tespit etmiştir. Bu noktada Himma-Kadakas ve Kōuts'un da (2015: 113) belirttiği üzere habere ödeme isteğini kaçınılmaz bir şekilde sosyo demografik kriterlere bağlamak mümkün görünmemektedir. Bu bağlamda, habere ödeme isteğinin sosyo demografik özelliklere bağlamak konunun daha büyük boyutlarının gözden kaçmasına neden olabilir. Eş deyişle insanların ödeme duvarlarına olan bakış açısını yaş gibi kriterlere indirgemek,

konunun daha geniş bir perspektifte incelenmesinin önünde bir engele dönüşebilir. Bununla birlikte haber ve ödeme isteği arasındaki ilişkiyi ekonomik göstergeler üzerinden açıklayan yaklaşımlar da söz konusudur.

Gelir ve habere ödeme arasındaki ilişki normal mal ve düşük mal yaklaşımıyla açıklanabilmektedir. Buna göre insanların geliri artınca düşük mala olan talep düşmektedir. Öte yandan gelir artınca insanlar normal mala ödeme yapmaya daha istekli olmaktadır. Örnekle açıklamak gerekirse gelir düştüğünde fast fooda yönelim artabilirken gelirin artması güzel bir restoranda yemeği tercih edilir kılacaktır. Mikro ekonominin bu analizi, çevrim içi haberler için de açıklayıcı olabilir. Örneğin gelir ile basılı gazeteler arasında pozitif bir ilişki söz konusuyken gelir ile çevrim içi haberler arasındaki ilişki negatif saptanmıştır. Bu da okuyucuların çevrimiçi haberleri düşük mal olarak görebildiği yorumuna yol açmaktadır. Çünkü gelirin artmasıyla insanların daha pahalı ürünlere yönelmesi söz konusudur (Chyi ve Ng, 2020, 529-530).

Gelirin artmasıyla habere ödeme isteği arasındaki ilişkiyi sosyal göstergelere bağlamak mümkündür. Nitekim Chen ve Thorson (2021: 1311) sosyo kültürel etkileşimin habere ödeme konusunda önemli bir gösterge olduğunu saptamıştır. Buna göre insanlar, habere ödeme yapmaktadır çünkü bu davranış onların toplumdaki statülerini korumaya ve geliştirmeye katkı sağlamaktadır. Bu noktada, Chen ve Thorson'un (2021) çalışmasında sosyo kültürel etkileşim ile habere ödeme isteği arasında kurulan ilişkinin, toplumsal göstergeler açısından önemli mesajlar içerdiği şeklinde yorumlanabilir. Her geçen gün karmaşıklığı artan sosyal yaşamın daha iyi anlaşılabilmesi açısından haberler önemli bilgiler içermektedir. Değişen dünyanın anlamlandırılmasında güncel bilgiler sunan haber, halâ insanların ödeme yapabileceği bir meta niteliği taşımaktadır. Çünkü bu meta, okuyucuların toplumsal statülerinin sürdürülmesinde ihtiyaç duydukları güncel bilgiyi sağlamaktadır.

Fiyatların seviyesi, okuyucuların abone olma kararlarını etkileyebilmektedir. Groot Kormelink'in çalışmasında (2022: 7-10) katılımcılar arasında dijital gazetelerin pahalı olduğu ve bununla ilişkili olarak haberlerin kaliteli olmadığı düşüncesinin yer aldığı saptanmıştır. Bir katılımcıya göre haberlerdeki bilgiler kalitesiz, eksik ve aşırı öznelidir. Bu tür bilgi ise internette fazlasıyla mevcuttur. Haberin ücretiyle ilgili bir diğer alt başlık, okuyucuların hali hazırda Netflix veya Spotify gibi platformlara üye olmasından ötürü oluşan doygunluktur. Habere ödeme yapılmasının önündeki bir diğer önemli neden, okuyucuların internette yeteri kadar habere ulaşabilmesidir. Eş deyişle nicelik ve nitelik açısından yeteri kadar habere ulaşmak, okuyucuların habere ödeme yapmasını engellemektedir. Ayrıca okuyucular açısından tek bir gazeteye bağlı olma fikri zor görünmektedir. Birçok gazete arasından birini seçmek ve ona bağlı kalmak

diğerlerinden mahrum kalma anlamına gelebilir. Goyanes'in (2014: 752-753) çalışmasında ise insanların eğlence içerikli ve çözüm sunan dijital ürünlere para vermeye gönüllü olduğu ancak çevrimiçi gazetelere ödeme yapmaya pek hevesli olmadığı sonucuna varılmıştır. Bu nedenle araştırmacı, gazetelerin okuyucuların ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak tamamlayıcı servisler aracılığıyla bilginin yanında eğlence veya kültür gibi hizmetleri de sunmalarını önermektedir.

Netflix, Spotify ve Amazon Prime gibi platformlar, şirketler açısından marjinal maliyetleri düşük girişimlerdir. Bu şirketlerdeki ürünlerin çoğaltılması daha az masraflıdır (Staab, 2017: 286). Netflix ve Spotify gibi şirketler, okuyucuların üyelik yoluyla erişebildiği dijital eğlence platformlarıdır (Echauri, 2023). Dijital platformlar aracılığıyla dolaşıma giren tabloid içerik, küresel ölçekte bir hakimiyete sahiptir. Bu durum ise dijital kapitalizmi şekillendiren problemler arasında değerlendirilmektedir (Fuchs, 2021: 12). Netflix ve Spotify gibi eğlence şirketleri, gençlerin habere ödeme isteklerini etkileyen faktörlere dönüşebilmektedir. Öyle ki bu platformlara üye olan gençler, habere ödeme düşünceleri sorulduğunda hali hazırda üye oldukları platformların oluşturduğu ekonomik yüke işaret etmiştir (Groot Kormelink, 2022: 8). Dijital platformlar aracılığıyla oluşan üyelik kültürünün eğlence sektöründe yoğunlaşması, gazetecilik kurumunun ödeme duvarlarına işlerlik kazandırmasını güçleştirebilir. Dolayısıyla insanların daha çok dijital eğlence platformlarına üye olmayı tercih etmesi, gazetelerin ödeme duvarlarını okuyucular açısından cazip hale getirmesini zorunlu kılmaktadır.

Yeni iletişim ve enformasyon teknolojileri, enformasyonun niteliğinde ve niceliğinde önemli değişimlere yol açarak bilginin dağıtımında başat araçlara dönüşmüştür. Ayrıca bu teknolojik araçlar dolayısıyla yayılan bilginin demokrasi üzerinde olası etkileri söz konusudur (Harrison ve Falvey, 2001: 7). Enformasyonun özgür dolaşımı olarak da ele alınabilecek bu konu haberi yakından ilgilendirmektedir. İnternetin, haber akışını çok yönlü bir hale getirmesi ve merkezlesizleştirilmesi insanların habere daha fazla erişimini sağlamıştır. Bu erişimin büyük bir kısmı ise ücretsiz olmuştur. İnsanların habere bu şekilde erişimi görünürde enformasyonun demokratikleşmesi anlamına gelmektedir. Öte yandan enformasyon akışının demokrasilerdeki önemi göz önünde bulundurulduğunda haberin ücretlendirilmesi, insanların bilgiye erişiminin kısıtlanması anlamına gelebilmektedir.

Okuyucular açısından online haberlere erişmek birçok avantaja sahiptir. Ücretsiz olması, daha çok haber kaynağı, 7/24 güncellik ve tartışma ortamı insanların haber uygulamalarını kullanma sebepleri arasında yer almaktadır (Dhiman, 2019: 817). Öte yandan haberin ücretsiz olması, insanların ödeme duvarlarını benimsemelerini güçleştiren bir unsura dönüşebilmektedir. Özellikle,

çok sayıda birbirinin benzeri olan haber siteleri, okuyuculara ücretsiz hizmet sunmaktadır. Seçeneğin çok fazla olması durumunda ise insanlar habere ödeme yapmaktan kaçınabilmektedir. Dolayısıyla internetteki ücretsiz kültür, insanların habere ödeme yapmasını engelleyebilmektedir. Haberin kamu malı olması gerektiği inancına dayanan ücretsiz kültür, sağlıklı bir demokrasi için insanların bilgilendirilmesi gerektiği düşüncesine zemin oluşturmaktadır. Örneğin Goyanes ve arkadaşlarının çalışmasında (2022: 216) okuyucular, demokrasinin sürdürülebilirliği açısından haberin ücretsiz olması gerektiğini düşünmektedir. Ayrıca çalışmada elde edilen bulgular, katılımcıların bir kısmının ücretsiz haberin sosyal eşitsizlikleri azaltmada bir rolüne inandığını ortaya koymaktadır.

Habere ödeme ile sivil katılım arasında bir ilişki söz konusudur. Ücretsiz haberin bol olduğu bir dönemde, habere ödeme yapmak bir tür sivil katılıma işaret edebilir. Yerel habercilik açısından düşünüldüğünde insanlar, şehirlerindeki gazetelerin yaşaması gerektiğini düşünmektedir. Dolayısıyla durumu sivil katılımın bir parçası olarak hisseden bireyler, gazetelerinin sürdürülebilirliği açısından habere ödeme yapabilmektedir (Swart vd., 2017: 1355). Tam da bu noktada Wilczek ve arkadaşlarının çalışması (2023: 3782) önemli bilgiler sunmaktadır. Araştırmanın sonuçlarına göre gazetelerin ödeme duvarlarını tanıtmaya yönelik reklamları işe yarayabilmektedir. Araştırmacılara göre gazetelerin abonelikleri “bağımsız, kapsayıcı ve gözlemci gazeteciliği” destekleneceği şekilde tanıtması, okuyucuların ödeme isteğini artırabilmektedir. Eş deyişle, ödeme duvarları aracılığıyla daha kaliteli bir gazeteciliğin destekleneceği fikri okuyucular arasında kabul görebilmektedir.

Kalite ve habere ödeme arasındaki ilişki araştırmacılar tarafından ortaya konulmaktadır. Örneğin Kanuri ve arkadaşları (2014) gazete içeriklerinin okuyucuların beklentileri doğrultusunda değiştirilmesinin tirajlar üzerinde olumlu bir etkisinin olduğunu ortaya koymuştur. Çalışma, haber kalitesi ile tiraj arasındaki ilişkiyi göstermesi açısından önemlidir. Li ve Thorson (2015, s. 382) haber içeriğinin ve çeşitliliğinin artırılmasının gazetenin tirajını ve reklam gelirlerini artırdığını saptamıştır. Chen ve Thorson da (2021, s. 1311) insanların kaliteli habere ödeme yapma konusunda daha fazla istekli olduğunu belirlemiştir. Eş deyişle doğru bilgi gibi çeşitli kriterlerin oluşturduğu haber kalitesi, okuyucuların ödeme yapmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla araştırmacılar, çalışmalarının gazetecilikte “iyi iş” yapmak isteyenlerin finansal desteğe ulaşabildiğini gösterdiğini belirtmektedir.

Kaliteli haberi belirleyen çeşitli kriterler mevcuttur. Bu kriterleri şu şekilde özetlemek mümkündür:

Çeşitlilik: Tüm grupların ve fikirlerin temsil şansına sahip olmasıdır

İlgili olma: Haberlerin son gelişmeler ve toplumla ilgili olmasıdır.

Doğruluk: Haberlerin kapsamlı bir şekilde araştırılarak hazırlanması ve doğru olmasıdır.

Anlaşılabilirlik: Haberlerin okuyucular tarafından kolay bir şekilde anlaşılmasını ifade eder.

Tarafsızlık: Haberlerin tarafsız bir şekilde yazılmasını ve tüm görüşlere adil davranılmasını içermektedir.

Etik: İnsan haklarına saygı ve ayrımcılığa karşı olma gibi ahlaki kuralların gözetilmesini kapsar. (Urban ve Schweiger, 2014: 823).

Haberin kalitesi ile okuyucunun ödeme isteği arasında bir ilişki söz konusudur (Himma-Kadakas ve Kōuts, 2015). Bununla birlikte içeriğin biricik olması yani başka bir yerde bulunamaması durumunda da okuyucular, habere ödeme yapmaya istekli olabilmektedir (Kammer vd., 2015: 109). Haber içeriğinin farklılaşması, çok seslilik anlamına gelebilmektedir. Bu bağlamda haber içeriği, kamusal alana farklı seslerin katılımı ve ödeme duvarları arasında karşılıklı bir ilişki söz konusudur. Haber içeriğinin farklılaşması, farklı grupların veya konuların temsiliyetini sağlamaktadır. İçeriğin farklı bir yapıya bürünmesi ise okuyucuların ödeme duvarlarını benimsemesini kolaylaştırmaktadır. Bu bağlamda, ödeme duvarlarının bu açıdan habercilik kalitesini artırabilecek bir potansiyel taşıdığı yorumu yapılabilir.

İnsanların gazeteciliği desteklemesini motive eden bir diğer faktör araştırmacı gazetecilik faaliyetleridir. Okuyucuların araştırmacı gazeteciliğin değerinin farkında olması, destekleme eğilimini artırmaktadır (Price, 2020: 1333). Araştırmacı gazetecilik, özerk olması durumunda demokratik işlevleri etkili olan ve daha fazla zaman ve kaynağa ihtiyaç duyan bir habercilik faaliyetidir (Stetka ve Örnebring, 2013). Bu bağlamda, araştırmacı gazetecilik faaliyetlerinin sürdürülmesinde ihtiyaç duyulan kaynağın bir kısmının okuyuculardan ödeme duvarları aracılığıyla sağlanması, gazetecilerin ihtiyaç duyduğu özerkliğin gerçekleştirilmesini kolaylaştırabilir.

Kalite, gazeteciliğe yatırım ile gerçekleşmektedir. Dolayısıyla gazeteler, kaliteli içerikle okuyucunun ödeme isteğini artırmak istiyorsa faaliyetlerine kaynak aktarmak zorundadır. Çünkü okuyucuyu cezp edecek içeriği oluşturmak için gazeteci ekiplerine ihtiyaç vardır (Wagemans vd., 2016: 169). Finansal krizin yaşandığı bir dönemde gazetelerin yatırım yapmasını beklemek çelişkili veya gerçekçi görünmeyebilir. Öte yandan, gazetecilik kurumunun sürdürülebilirliğinin sağlanması amacıyla gazeteciler, kalite ve gelir modellerini uyum içerisinde yürütmek durumundadır.

SONUÇ

Haber endüstrisinde içeriğin ücretlendirilmesi gelir modeli, birçok gazete tarafından benimsenmiştir (Stahl ve Maass, 2004; Ihlström ve Palmer, 2002). Ödeme duvarları, gazetelerin gelir elde edilmesi zor olan çevrim içi ortamdan para kazanılmasını sağlayan bir araca dönüşmektedir (Edge, 2019: 35). Ayrıca ödeme duvarları, gazetelerin reklamlara olan bağımlılığını azaltan stratejiler arasında yerini almaktadır (Vara-Miguel, 2021: 2). Öte yandan okuyucuların sahip olduğu “bedava mentalitesi” (Dou, 2004) eş deyişle haberin ücretsiz olmasından gelen alışkanlık veya haberin ücretsiz olması gerektiği fikri, gazetelerin üstesinden gelmesi gereken bir kültüre işaret etmektedir.

Gazeteciliğin finansal krizinin çözümünde acele edilmesi durumunda bu kurumun üstlendiği toplumsal işlevlerin arka planda kalacağına yönelik endişeler söz konusudur. Gazeteciliğin finansal sürdürülebilirliğinin sağlanması kadar insanların gelirleri ve kimliklerine bakılmaksızın kaliteli haberlere ulaşması demokrasi açısından önem arz etmektedir (Benson, 2019: 148). Bu bağlamda haberlerin ödeme duvarlarının arkasına konulmasının temelinde bir paradoks yatmaktadır. Dijital haberlerin ücretlendirilmesi, gazetecilik kurumunun finansal sürdürülebilirliği açısından önem taşımaktadır. Öte yandan, demokrasi açısından önemli bir kurum olan gazeteciliğe erişimin dijital ortamda bariyerlerle engellenmesi okuyucuların bir kısmının bilgiye erişimini güçleştirebilir.

Ödeme duvarları, haber endüstrinin yeni iş modelleri deneme sürecinde okuyucunun “müşteri” veya “yurttaş” kimliğinden hangisini benimseyeceğinin önemli bir göstergesine dönüşmektedir (Nenadić ve Ostling, 2018). Kaliteli ve önemli haberlere ödeme duvarlarıyla ulaşmak buna gücü yetmeyen büyük kitlelerin sağlıklı enformasyon akışından mahrum kalabileceği anlamına gelebilir. Oysaki demokrasilerin işlerliği, toplumların enformasyona erişimiyle yakından ilişkilidir. Dolayısıyla, ödeme duvarlarının yaygınlık kazanması durumunda, kaliteli bilgiye erişemeyenler üzerinden oluşacak eşitsizlik demokrasi üzerinde olumsuz etkilere sahip olabilir. Ancak, gerçekleşmesi olası olan bu soruna çözüm yöntemleri geliştirerek gazetecilik kurumunun sürdürülebilirliği açısından ödeme duvarlarına önem vermek kaçınılmaz görünmektedir. Bu bağlamda ödeme duvarlarının başarılı olmasına yönelik çeşitli öneriler sunmak mümkündür.

İçeriğin farklılaştırılması, gazetelerin okuyucularını ödemeye razı etmelerine yarayabilir. Başka bir deyişle, sektördeki diğer yayıncılardan farklılaşmak, öne çıkmayı sağlayabilir (Kanuri ve Pattabhiraiah, 2022: 6). Haber ömrü kısa süren bir metadır. İnternet gazeteciliği döneminde bolluk dönemini yaşayan haber, okuyucuların kolay bir şekilde erişebildiği bir üründür. Öte yandan

haberlerin fazlalığı kaliteli oldukları anlamına gelmemektedir. Aynı ajanstan beslenen haber siteleri, birbirinin aynı haberleri okuyuculara ulaştırmaktadır. Bu strateji, tek sesliliğin yaygınlaşmasına da neden olabilecek bir sürece işaret etmektedir. Dolayısıyla, gazetelerin farklılaşma stratejisini benimsemeleri finansal iş modeli oluşturmanın yanı sıra ayrıca çok seslilikle de ilişkilidir. Bu bağlamda, sürdürülebilir bir iş modelinin oluşturulması, kamusal alanda çok sesliliğin sağlanmasıyla yakından ilişkilidir.

Reuters Enstitüsünün dijital haber raporunda Türkiye’de insanların habere erişiminde çevrimiçi gazetelerin ön sırada geldiği belirlenmiştir (Newman vd. 2023: 105). Bu bağlamda, Türkiye’de çoğunluğun internet haberciliğini tercih ettiğini söylemek mümkündür. Bu da dijital gazetelerin ulaşabileceği okuyucu sayısının fazla olduğuna işaret etmektedir. Gazetelerin, okuyucularıyla kuracağı etkileşim ve bağ sonucunda ödeme duvarlarını hayata geçirmeleri sürdürülebilirliğin sağlanmasında önemli bir aşama olacaktır. Okuyucular ile gazeteler arasında kurulacak bağ dijital teknolojilerin sunabileceği hizmetler aracılığıyla gerçekleştirilebilir. Örneğin basılı gazeteler döneminde uygulanan promosyonlar, günümüze uyarlanabilir. İnternet ortamında okuyucuların hayatını kolaylaştıracak uygulamalar, promosyon mantığında haber uygulamalarına eklenilebilir. Hava durumu, finans, yol bilgisi gibi bireylerin günlük yaşamında ihtiyaç duyabileceği bilgiler, haber uygulamalarında etkili hizmetlere dönüştürülebilir. Mahremiyet kaygılarına yol açmayacak şekilde coğrafi konumla eşleştirilebilecek bu tür hizmetler, okuyucuların ödeme duvarlarını daha kolay benimsemelerini sağlayabilir.

Teknoloji, her dönem gazeteciliği köklü bir şekilde şekillendiren bir güç olmuştur (Pavlik, 2000). Dijitalleşme çağında finansal sürdürülebilirliğini katılaştıramayan gazetecilik için yeni iş modelleri önemli fırsatlar sunmaktadır. Ödeme duvarları, gazetecilik için bağımsızlık ve otonomi fırsatı barındırmaktadır. Finansal özgürlüğün tam anlamıyla gerçekleşmemesi, gazeteciliği ekonomik ve politik güçlerin geçişler yapmak istediği bir alana dönüştürmektedir. Özelliklere reklam gelirlerine olan bağımlılık, sermayenin medya üzerinde bir tahakküm kurabilmesini kolaylaştırmaktadır. Dolayısıyla, okuyucu gelirleriyle desteklenmesi durumunda gazeteciliğin bu tür baskılardan bağımsızlaşabileceği söylenebilir.

İstikrarsızlık ve umut, dijital gazeteciliğin geleceğinin tahmininde (Deuze, 2017: 17) iki önemli kavrama dönüşmektedir. Finansal istikrarsızlık gazetecilik alanının akışkan olmasına neden olurken, sürdürülebilirlik çalışmaları umut anlamına gelmektedir. İstikrarsızlık, gazeteciliğin ekonomik geleceğinin belirsizliğine işaret etmektedir. Hali hazırda küresel ölçekte gazetelerin ekonomik bir gelir modeli katılaştırmakta zorlanması, gazetecilerin çalışma

yaşamında belirsizliklere neden olabilmektedir. Bununla birlikte, dijitalleşmenin sunduğu girişim fırsatları belirsizliğin azaltılması yönünde atılan adımlar olarak ön plana çıkmaktadır. Bu noktada, haber endüstrisinde ödeme duvarlarına verilecek önem büyük önem taşımaktadır. Bu alanda yapılacak yatırımlar, geleceğin daha öngörülebilir olmasını sağlayacaktır.

Sivil katılım ile ödeme duvarları arasında kurulan ilişki sivil toplum, kamusal alan ve gazeteciliğe dair önemli açılımlar sunmaktadır. İnsanlar, gazeteciliğin varlığını tehdit altında hissettiğinde ödeme duvarlarını daha fazla benimseyebilmektedir. Bu tehdidin hissedilmesi, okuyucuların demokrasinin ve kamusal alanın işlevine verdikleri önemi göstermektedir. Dolayısıyla sivil toplumun güçlü olması, gazetelerin hayatına devam etmesi düşüncesini güçlü kılmaktadır. Bu anlamda, gazetelerin ödeme duvarları reklamlarını bu yönde kurgulamaları fayda sağlayabilir. Okuyucular ile gazeteler arasındaki bağı da güçlendirebilecek bu süreç, gazeteciliğin sürdürülebilirliğine işlerlik kazandıracaktır. Özetle, okuyucuların ödeme duvarlarını sivil katılım açısından benimsemeleri, gazeteciliğin geleceği açısından umudu güçlendiren bir gösterge olarak durmaktadır.

Şu an için ödeme duvarları, geleneksel iş modelinde yaşanan kayıpları telafi edecek ekonomik görünümde uzaktır (Pickard ve Williams, 2014: 195). New York Times gazetesi gibi başarılı örneklerin başarısına rağmen, ödeme duvarları tek başına habercilik faaliyetlerini finanse edebilecek bir yapıda değildir (Myllylahti, 2018). Bu bağlamda, ödeme duvarları henüz tek başına kısa vadede habercilik faaliyetleri için sürdürülebilir bir iş modeline dönüşmemiştir. Bunun yerine ödeme duvarlarının gazeteler için bir ek gelir sağladığını söylemek mümkündür (Myllylahti, 2014). Burada sürdürülebilirlik açısından ödeme duvarlarının toplam gelir içerisindeki oranının artırılmasının önemini hatırlatmakta yarar var. Gelirler arasında büyük bir paya ulaşması durumunda ödeme duvarları, gazeteciliğin sürdürülebilirliğine önemli katkı sağlayacaktır. Geçici finansal kaynakların sürdürülebilir olmadığı düşünüldüğünde gelecekte ödeme duvarlarının önemli bir potansiyel barındırdığını söylemek mümkündür

REFERANSLAR

- Anderson, C. W., Bell, E. ve Shirky, C. (2015). Post-industrial journalism: Adapting to the present. *Geopolitics, History and International Relations*, 7(2), 32.
- Bakker, P. (2012). Aggregation, content farms and Huffinization: The rise of low-pay and no-pay journalism. *Journalism practice*, 6(5-6), 627-637.
- Benson, R. (2019). Paywalls and public knowledge: How can journalism provide quality news for everyone?. *Journalism*, 20(1), 146-149.
- Bleyen, V. A. ve Van Hove, L. (2010). To bundle or not to bundle? How Western European newspapers package their online content. *Journal of Media Economics*, 23(3), 117-142.
- Carlson, M. ve Usher, N. (2016). News startups as agents of innovation: For-profit digital news startup manifestos as metajournalistic discourse. *Digital journalism*, 4(5), 563-581.
- Chen, W. ve Thorson, E. (2021). Perceived individual and societal values of news and paying for subscriptions. *Journalism*, 22(6), 1296-1316.
- Chyi, H. I. (2005). Willingness to pay for online news: An empirical study on the viability of the subscription model. *Journal of media economics*, 18(2), 131-142.
- Chyi, H. I. ve Ng, Y. M. M. (2020). Still unwilling to pay: An empirical analysis of 50 US newspapers' digital subscription results. *Digital journalism*, 8(4), 526-547.
- Clavio, G. ve Moritz, B. (2021). Here's why I joined: Introductory letters from new hires to The Athletic and the framing of paywall journalism. *Communication & Sport*, 9(2), 198-219.
- Cohen, N. S. (2015). Entrepreneurial journalism and the precarious state of media work. *South Atlantic Quarterly*, 114(3), 513-533.
- Cook, J. E. ve Attari, S. Z. (2012). Paying for what was free: Lessons from the New York Times paywall. *Cyberpsychology, behavior, and social networking*, 15(12), 682-687.
- Cornia, A., Sehl, A., Simon, F. ve Nielsen, R. (2017). Pay models in European news. Reuters Institute for the Study of Journalism.
- De Mateo, R., Bergés, L. ve Garnatxe, A. (2010). Crisis, what crisis? The media: business and journalism in times of crisis. tripleC: Communication, Capitalism & Critique. *Open Access Journal for a Global Sustainable Information Society*, 8(2), 251-274.
- Deuze, M. (2017). Considering a possible future for Digital Journalism. *Revista Mediterránea de Comunicación: Mediterranean Journal of Communication*, 8(1), 9-18.

- Dhiman, B. (2019). Effects of Online News Applications for Android—A Critical Analysis. *European Journal of Business and Social Sciences*, 7(2), 815-819.
- Dou, W. (2004). Will internet users pay for online content?. *Journal of Advertising Research*, 44(4), 349-359.
- Echauri, G. (2023). Digital subscribers: between freedom and constraint. *Media, Culture & Society*, 45(6). 1175-1191.
- Edge, M. (2019). Are UK newspapers really dying? A financial analysis of newspaper publishing companies. *Journal of Media Business Studies*, 16(1), 19-39.
- Estok, D. (2012). Paywalls. *Journal of Professional Communication*. 1(1), 23-26.
- Fletcher, R. ve Nielsen, R. K. (2017). Paying for online news: A comparative analysis of six countries. *Digital Journalism*, 5(9), 1173-1191.
- Franklin, B. (2014). The Future of Journalism: In an age of digital media and economic uncertainty. *Journalism studies*, 15(5), 481-499.
- Fuchs, C. (2021). The digital commons and the digital public sphere: How to advance digital democracy today. *Westminster Papers in Communication and Culture*, 16(1).
- Ghose, A. ve Han, S. P. (2014). Estimating demand for mobile applications in the new economy. *Management Science*, 60(6), 1470-1488.
- Goyanes, M. (2014). An empirical study of factors that influence the willingness to pay for online news. *Journalism practice*, 8(6), 742-757.
- Goyanes, M. (2015). The value of proximity: Examining the willingness to pay for online local news. *International Journal of Communication*, 9, 1505–1522.
- Goyanes, M. (2020). Why do citizens pay for online political news and public affairs? Socio-psychological antecedents of local news paying behaviour. *Journalism Studies*, 21(4), 547-563.
- Goyanes, M., Demeter, M. ve de Grado, L. (2022). The culture of free: Construct explication and democratic ramifications for readers' willingness to pay for public affairs news. *Journalism*, 23(1), 207-223.
- Goyanes, M., Scheffauer, R. ve de Zúñiga, H. G. (2023). News Distribution and Sustainable Journalism: Effects of Social Media News Use and Media Skepticism on Citizens' Paying Behavior. *Mass Communication and Society*, 1-24.
- Graves, D. ve Simon, F. (2019). Pay models for online news in the US and Europe: 2019 update. Reuters Institute for the Study of Journalism.

- Groot Kormelink, T. (2022). Why people don't pay for news: A qualitative study. *Journalism*, 0(0), 1-19.
- Gundlach, H. ve Hofmann, J. (2017). Preferences and willingness to pay for tablet news apps. *Journal of Media Business Studies*, 14(4), 257-281.
- Harrison, T. M. ve Falvey, L. (2001). Democracy and new communication technologies. *Annals of the International Communication Association*, 25(1), 1-43.
- Heft, A. ve Dogruel, L. (2019). Searching for autonomy in digital news entrepreneurship projects. *Digital Journalism*, 7(5), 678-697.
- Himma-Kadakas, M. ve Kõuts, R. (2015). Who is willing to pay for online journalistic content?. *Media and communication*, 3(4), 106-115.
- Ihlström, C. ve Palmer, J. (2002). Revenues for online newspapers: owner and user perceptions. *Electronic Markets*, 12(4), 228-236.
- Joris, G., Hendrickx, J., Vercoutere, S., De Clercq, O. ve De Marez, L. (2023). Paying for News Diversity? A Topic Diversity Analysis of Free and Paywalled Online News. *Journalism Practice*, 1-20.
- Kammer, A., Boeck, M., Hansen, J. V. ve Hauschildt, L. J. H. (2015). The free-to-fee transition: Audiences' attitudes toward paying for online news. *Journal of Media Business Studies*, 12(2), 107-120.
- Kanuri, V. K. ve Pattabhiramaiah, A. (2022). Scarcity-driven monetization of digital content. *Frontiers in Research Metrics and Analytics*, 7, 995202.
- Kanuri, V. K., Thorson, E. ve Mantrala, M. K. (2014). Using reader preferences to optimize news content: A method and a case study. *International Journal on Media Management*, 16(2), 55-75.
- Kvalheim, N. (2013). News behind the wall: An analysis of the relationship between the implementation of a paywall and news values. *Nordicom review*, 34(s1), 25-42.
- Li, Y. ve Thorson, E. (2015). Increasing news content and diversity improves revenue. *Newspaper Research Journal*, 36(4), 382-398.
- Macnamara, J. (2010). Remodelling media: The urgent search for new media business models. *Media International Australia*, 137(1), 20-35.
- Moe, H. (2019). Why free news matters for social inequality: Comparing willingness to pay for news in the Nordic region. <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1535726/FULLTEXT01.pdf> (Erişim tarihi: 29.07.2023).
- Myllylahti, M. (2014). Newspaper paywalls—the hype and the reality: A study of how paid news content impacts on media corporation revenues. *Digital journalism*, 2(2), 179-194.

- Myllylahti, M. (2017). What content is worth locking behind a paywall? Digital news commodification in leading Australasian financial newspapers. *Digital journalism*, 5(4), 460-471.
- Myllylahti, M. (2018). Paywalls and payment systems. *Oxford Research Encyclopedia of Communication*. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228613.013.855>
<https://oxfordre.com/communication/display/10.1093/acrefore/9780190228613.001.0001/acrefore-9780190228613-e-855> (Erişim tarihi: 11.05.2023).
- Nee, R. C. (2013). Creative destruction: An exploratory study of how digitally native news nonprofits are innovating online journalism practices. *International journal on media management*, 15(1), 3-22.
- Nenadić, I. ve Ostling, A. (2018). Media innovation in Europe and reinvention of audiences: Between citizens and consumers. *Media Studies*, 9(17), 4-22.
- Newman, N., Fletcher, R., Schulz, A., Andi, S., Robertson, C. T., ve Nielsen, R. K. (2023). Reuters Institute digital news report 2021. *Reuters Institute for the study of Journalism*.
- O'Brien, D., Wellbrock, C. M. ve Kleer, N. (2020). Content for free? Drivers of past payment, paying intent and willingness to pay for digital journalism—A systematic literature review. *Digital journalism*, 8(5), 643-672.
- Olsen, R. K., Kammer, A. ve Solvoll, M. K. (2020). Paywalls' impact on local news websites' traffic and their civic and business implications. *Journalism Studies*, 21(2), 197-216.
- Pavlik, J. (2000). The impact of technology on journalism. *Journalism studies*, 1(2), 229-237.
- Pickard, V. (2020a). *Democracy without journalism?: Confronting the misinformation society*. New York: Oxford University Press.
- Pickard, V. (2020b). Restructuring democratic infrastructures: A policy approach to the journalism crisis. *Digital Journalism*, 8(6), 704-719.
- Pickard, V. ve Williams, A. T. (2014). Salvation or folly? The promises and perils of digital paywalls. *Digital journalism*, 2(2), 195-213.
- Pickard, V. (2018). Digital Journalism and Regulation: Ownership and Control. S.Eldridge ve Bob Franklin (Eds.) *The Routledge Handbook of Developments in Digital Journalism Studies*, (211-222). Routledge.
- Price, J. (2020). How to feed The Ferret: Understanding subscribers in the search for a sustainable model of investigative journalism. *Journalism*, 21(9), 1320-1337.

- Quinn, S. (2010). Opportunities for journalism education in an online entrepreneurial world. *Asia Pacific Media Educator*, (20), 69-79.
- Schmitz Weiss, A. (2013). Exploring news apps and location-based services on the smartphone. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 90(3), 435-456.
- Singer, J. B. (2018). "Entrepreneurial Journalism." Editör T. P Vos, *Handbooks of Communication Science: Journalism* (pp. 349-366). Berlin: De Gruyter Mouton.
- Sjøvaag, H. (2016). Introducing the paywall: A case study of content changes in three online newspapers. *Journalism Practice*, 10(3), 304-322.
- Spillane, B., Hoe, I., Brady, M., Wade, V. ve Lawless, S. (2020, April). *Tabloidization versus credibility: Short term gain for long term pain*. The 2020 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems konferansında sunulan bildiri (1-15). Honolulu, HI, USA <https://dl.acm.org/doi/pdf/10.1145/3313831.3376388> (Erişim tarihi: 08.06.2023).
- Staab, P. (2017). The consumption dilemma of digital capitalism. *Transfer: European Review of Labour and Research*, 23(3), 281-294.
- Stahl, F. ve Maass, W. (2004). Strategies for selling paid content on newspaper and magazine web sites: An empirical analysis of bundling and splitting of news and magazine articles. *International Journal on Media Management*, 6(1-2), 59-66.
- Stetka, V. ve Örnebring, H. (2013). Investigative journalism in Central and Eastern Europe: Autonomy, business models, and democratic roles. *The International Journal of Press/Politics*, 18(4), 413-435.
- Swart, J., Peters, C. ve Broersma, M. (2017). Navigating cross-media news use: Media repertoires and the value of news in everyday life. *Journalism Studies*, 18(11), 1343-1362.
- Urban, J. ve Schweiger, W. (2014). News quality from the recipients' perspective: Investigating recipients' ability to judge the normative quality of news. *Journalism Studies*, 15(6), 821-840.
- Vara-Miguel, A., Sánchez-Blanco, C., Sádaba Chalezquer, C. ve Negro, S. (2021). Funding sustainable online news: Sources of revenue in digital-native and traditional media in Spain. *Sustainability*, 13(20), 11328.
- Vázquez Schaich, M. J., & Klein, J. S. (2013). Entrepreneurial journalism education: Where are we now?. *Observatorio (OBS*)*, 7(4), 185-211.
- Vos, T. P. ve Singer, J. B. (2016). Media discourse about entrepreneurial journalism: Implications for journalistic capital. *Journalism Practice*, 10(2), 143-159.

- Wagemans, A., Witschge, T. ve Deuze, M. (2016). Ideology as resource in entrepreneurial journalism: The French online news startup Mediapart. *Journalism practice*, 10(2), 160-177.
- Wagemans, A., Witschge, T. ve Harbers, F. (2019). Impact as driving force of journalistic and social change. *Journalism*, 20(4), 552-567.
- Wilczek, B., Schulte-Uentrop, I. ve Thurman, N. (2023). Subscribe Now: On the Effectiveness of Advertising Messages in Promoting Newspapers' Online Subscriptions. *International Journal of Communication*, 17, 3782-3798.
- Zhang, S. I. (2019). The business model of journalism start-ups in China. *Digital journalism*, 7(5), 614-634.

Bölüm 18

**Siyasetin Güncel Problemleri Bağlamında
Ak Parti'nin İncelenmesi**

Göktuğ ŞEKER¹

¹ *Doktorant, İnönü Üniversitesi, Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı, gseker1903@gmail.com*

GİRİŞ

Bu araştırma da siyasetin güncel sorunları bağlamında Adalet ve Kalkınma Partisi değerlendirilecektir. Popülist söylemleri politikalarında ya da parti mensuplarının söylemlerinde ne kadar yer aldığı, parti içi yapılanmada parti içi işlere parti mensuplarının ilgileri ve katılım düzeyleri, siyasi parti genel başkanının ya da parti de söz sahibi olan kişilerin söylemlerinin siyaseti birleştirmede ne kadar etkili olduğu, parti içi teşkilatlanmasında demokrasiye hangi konularda uyup uyulmadığı, liyakatin önemi, halkın algısını etkileyecek politikaların ne derece seçmeni etkilediği gibi soruların yanıtları aranacaktır. Bu bağlamda Adalet ve Kalkınma Partisi'nin kuruluş sürecinden itibaren parti tüzüğü, seçim beyannameleri, parti mensuplarının söylemleri gibi faktörler analiz edilecektir. Bu sebepten dolayı da bu çalışma Adalet ve Kalkınma Partisi'nin siyasetteki oluşum ve değişimi ortaya koyması bakımından da önem arz etmektedir. Bu yönüyle Adalet Kalkınma Partisi'nin siyasetin çeşitli sorunlarına karşı verdiği tepkiler değerlendirilecektir. Bu çalışmanın asıl amacı siyasi partilerin diğer partileri eleştirirken değindiği konuların kendi partisinde de olup olmadığını tartışmaktır. Yapılan bu çalışmada araştırma soruları üzerinde durularak bu soruların cevapları aranmıştır. Ayrıca çalışmada genellikle sosyal bilimlerde sık olarak kullanılan arşiv taraması ile ikincil veri analiz tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın temel bilgi kaynağını, parti tüzüğü, seçim beyannameleri ve parti içi söylemler oluşturacaktır. Araştırmada genel olarak Adalet ve Kalkınma Partisi'nin verilerinden ve konuyla ilgili yayınlanmış eserler, bilimsel yayınlar ve internetteki gazete, dergi vb. kaynaklardan yararlanılmıştır. Çalışmada hipotezler kullanılmayıp araştırma soruları bulunduğundan ötürü bağımlı ve bağımsız değişkenler yer almamaktadır. Araştırmanın ilk kesiminde siyasetin sorunları olarak adlandırdığımız konular hakkında kavramsal bilgi verilecektir. İkinci bölümde de Adalet ve Kalkınma Partisi temel dinamikleriyle ele alınacaktır. Üçüncü kısımda da seçim manifestoları bağlamında partinin değerlendirilmesi yapılacaktır. Dördüncü bölümde ise Adalet ve Kalkınma Partisi'nin siyasetin sorunlarına nasıl yaklaştığı değerlendirilecektir.

SİYASETİN GÜNCEL SORUNLARININ KAVRAMSAL ANALİZİ

Popülizm

Siyaset biliminde çoğu kavramda olduğu gibi popülizm kavramında da ortak bir tanım bulunmamaktadır. Genel olarak, dönemin koşullarına ve bulunulan konuma göre farklılık göstermesi koşuluyla, strateji, politika yürütme mantığı, iletişimde etkili olabilme şekli olarak açıklanabilmektedir. Bu konuyla ilgili olan

dataların birbirleriyle ilişkisinin az olması ve literatürdeki bilgilerin genel olarak belirli bir konum üzerine yoğunlaşmış olması, genel bir tanımlamanın oluşmasını da zorlaştırmaktadır. Bu durumda popülizmin karşılaştırmalı bir şekilde ele alınmasına olanak sağlamaktadır (Kaltwasser, 2017: 1). Bu kavramın açıklanmasına dönük çalışmalarda başı çeken 1967 senesinde ‘‘London School of Economics’’ gerçekleştirilmiş olan popülizmle ilgili konferanstır. Bu konferansta herkes tarafından kabul gören bir tanımlama yapılamamış fakat konferanstan iki yıl sonra Ghita Ionescu ve Ernest Gellner’in oluşturduğu kitapta bu kavramın çeşitli açıklamaları ve birbirinden ayrı bölgelerdeki popülizm anlayışlarını açıklaması hasebiyle önem arz etmektedir (Ionescu & Gellner, 1969). Bu kavram Cambridge’in sözlüğünde 2017 senesi kelimesi olarak uygun görülmüştür. Sözlük anlamı olarak ise Türk Dil Kurumu’na göre; ilk anlamı siyasi durumu dramatize ederek halkın ilgisini çekmek maksadıyla yapılmış politika olarak tanımlanırken ikinci tanımı da halk yardakçılığıdır (TDK, 2021). Bu kavram günümüzde ise, popülizmin politik boyutlarını ana temaya yerleştirmekte, bu kavrama bazı sosyo-ekonomik yapıların yansımaları olarak görmemekte genel olarak vatandaş ile elitler arasında uzlaşmama durumunu popülizmin başlıca özelliklerinden biri olarak görmektedir. Bu konuyla ilgili olarak Sözen (2017: 12) popülizm açıklamalarını 4 ayrı gruba ayırmıştır. Bunlardan ilki siyasi alanda bir strateji şeklinde, ikinci siyasi biçim olarak, üçüncüsü politik söylem olarak, dördüncü de siyasal ideoloji olarak popülizmdir. Bunlara kısaca değinecek olursak Popülizm, siyasi kuruluşlar ile kişilerin siyasi gayeleri için yaptıkları işleri kapsamı sebebiyle stratejiyle alakalıdır. Bu kavramı siyasi anlamda strateji olarak gören Kurt Weyland (2001: 14) personalistik bir yöneticinin, genel olarak teşkilatlanmamış birden çok takip edenden oluşan direkt olarak, teşkilatlanmamış desteğe bağlı şekilde iktidarı elde etmek sebebiyle mücadele verdiği siyasal manada strateji olarak açıklamaktadır. İktidarı elde etmek sonra da devamlılığının olması için strateji şeklinde görülen popülizm kavramı, kendi ana eksenini doğrultusunda çoğulculuk, demokrasi, adil rekabet ve açık münazaraya vermiş olduğu değer ile anlaşamaz bir ilişkiye sahiptir. Gruplandırmalardan ikincisi olan siyasi bir tarz olarak popülizm de; Popülist tavır sergileyen siyasetçiler bu anlamda istediklerini elde etmek sebebiyle farklı tarzları kullanmaktadırlar. Bu konuyla ilgili Benjamin Moffitt ve Pierre Ostiguy’ın popülizm ekseninde açıklamış oldukları siyasi tarz yaklaşımı önemlidir. Benjamin Moffitt’in bakış açısında popülizm, sembollerle birlikte aracılık etmiş olan, medyayla yayılan ve çeşitli iletişim şekilleriyle gerçekleştirilmiş olan bir tarzdır. 1990 senesinden beri datalarda genel olarak popülist olarak görülen liderlerin ortak özelliklerini belirlemiş ve siyasi tarzın 3 temel boyutu kapsadığını belirtmiştir bu boyutlardan ilki; seçkinlere karşı

vatandaşa hitap, ikincisi tehdit, çöküş ya da kriz anlatılarının iletilmesi üçüncüsü de popülizmi benimseyen lider tarafından iyi olmayan davranış veya tutumlar gösterilmesidir (Margulies, 2017: 1- 2). Bu konuda ki diğer önemli görüşün sahibi Pierre Ostiguy'e göre de popülizmi, halkın çeşitli kesimlerine yakın, toplumun içindeki yaygın ve geçmişten gelen sosyal ve kültürel hiyerarşileri yönlendiren ve politikleştiren siyasi bir tarz olarak ifade etmiştir (Baykan, 2018: 16). Siyasi söylem olarak popülizmde üçüncü grubu oluşturmaktadır. Söylem olarak popülizmin ortaya çıkması ve kuvvetli bir politik özne olması vatandaşların söylem üretimi, aktif bir süreci kapsamaktadır. Hegemonya anlamında kriz, yerleşmiş olan bir sistemin sosyal tepkilere buna bağlı olarak politik isteklere etkin bir şekilde cevap verememesi gerektiğini varsaymaktadır ve popülist ifadeler genel olarak kendi kriz görüşlerini ifade eden, çeşitli sebeplere ve çözümlere işaret eden ana akım, sistemli ifadelerle düşmanlaştırılırlar (Economidou, 2018). Son olarak da ideoloji bağlamında popülizme bakacak olursak bu konu ile ilgili çalışma yapan düşünürleri Kaltwasser, Cristobal Rovira, Cas Mudde, ve Margaret Canovan şeklinde gösterebiliriz. Bu düşünürler genel olarak ince merkezli bir ideoloji şeklinde popülizmi ifade etmişlerdir (Aslanidis, 2015). Kaltwasser ile Mudde'nin görüşlerinde (2019: 16) popülizm kavramını, toplumu kesin şekilde saf halkın karşısındaki yozlaşmış seçkinler şeklinde iki gruba bölünmüş şekilde değerlendiren bununla beraber siyasetin, milletin iradesinin dışarıya yansıtılmış şekli olması gerektiğini ifade eden ince merkezli bir ideoloji olarak açıklar. Popülizmi bu şekilde ifade etmek, popülizmin genel olarak kolay bir biçimde şekil değiştirmesini idrak etmede faydalıdır. Bu düşünürlere göre popülizmin karşısında duranları çoğulculuk ve seçkincilik olarak ifade etmektedirler ayrıca popülizmi 3 ana etmenle çözümlerler; bunlardan ilki halk, ikincisi seçkinler, üçüncüsü de genel iradedir. (2019: 20). Halk kavramı, egemen olarak halk, sıradan insanlar ve ulus biçiminde halkın bir araya gelmesi biçiminde ifade edilmektedir. Margaret Canovan'ın görüşlerinde popülizm zayıf merkezli bir ideolojidir. Düşünüğe göre, popülizm halkın geniş bir görüşünü sergilememektedir sadece siyasi görüşmelerin belli başlı önemli kavramlarına değer katmaktadır (Çamurcuoğlu, 2019).

Parti İçi Demokrasi

Demokraside ki çağdaş ilkelerin yerleşmesi için, partilerin fonksiyonel bir durum alması, milletin iradesinin meclise maksimum düzeyde yansması bununla beraber demokrasiye bağlı teşkilat içerisinde tartışma ortamı oluşturularak, farklı görüşlerin bir arada bulunmasını sağlayan alınan siyasi kararların katılım oranı

yüksek şekilde alınması, serbest, hür, eşit ve adil bir biçimde yapılan seçimler ile partinin lideri, örgüt yapısı ve adayları belirlenerek demokrasiye uygun yöntemlerin bulunması parti içi demokrasinin işlevselliğiyle olmaktadır (Tuncay, 2000: 51). Bundan dolayı siyasi anlamda demokrasi konusundaki hedeflere ulaşabilmek için partinin içindeki demokrasi önem arz etmektedir. Bu konuyla ilgili dar ve geniş anlamda iki ayrı tanım yapmak mümkündür. Dar anlamıyla parti içi demokrasi; siyasi partinin içyapısında demokrasiye uygun hareket etme ve demokrasinin ilkelerinin uygulanmasıdır (Yanık, 2002:103). Bir siyasi partinin içyapısı denildiğinde o partinin kendi içindeki tüm yaptıklarını içermektedir. Geniş anlamıyla parti içi demokrasi ise, partilerin teşkilatlarındaki durumun demokratik ilkelere kapsamında yasal düzenlemeler ile kapsamının belirlenerek, parti içindeki oligarşiye yönelimin ve baskıların asgari seviyeye indirilmesi, teşkilat yapısının demokratik ilkelere bağlı kurulmasından sonra da lider, birimler ve çeşitli birimlerin başına gelecek adayların demokratik koşullarla tercih edilmesi bununla beraber karar alma sürecinde parti tabanından, parti liderine kadar herkesin etkin olması olarak tanımlanabilir (Tuncay, 2000: 52). Bir siyasi parti içerisinde parti içi demokrasinin olmaması durumlarında ise çeşitli olumsuz durumlar ortaya çıkabilmektedir bunlara örnek verecek olursak; Toplumun tercihleri tam olarak görülemez, düşünceler hür bir şekilde ifade edilemez, karizmatik lidere duyulan güven parti içinde artar bunun sebebi ise bilgi birikimi yüksek kişilerin siyasette aktif rol alamadığından kaynaklanır, yönetimler oligarşik bir hal alabilir ve Toplumdaki sivil toplum kuruluşları tarafsız bir şekilde hareket edemezler (Tuncay, 2000: 56). Partiler görevlerini yerine getirirken kendi içyapılarına bağlı oldukları kadar dışarıdaki çevrelere de bağlıdırlar. Yaşadığımız toplumda bir siyasi kültür bulunmaktadır ve bu kültür de siyasi partileri etkilemektedir. Bununla birlikte partilerin ilkeleri de toplumdaki çeşitli koşulların değişmesine sebebiyet vermektedir buradan da anlaşılabilceği gibi parti ve toplum arasında karşılıklı bir ilişki bulunmaktadır (Özbudun, 1993: 109). Parti içi demokrasi ile karşılıklı etkileşimde bulunan faktörleri şöyle sıralayabiliriz; siyasi manada kurumsal nitelik kazanma, yukarıda da bahsettiğimiz gibi siyasi kültür, Toplumun içindeki çeşitli çıkar ve baskı grupları buna ek olarak kamuoyu, Ülkedeki geçerli olan hükümet biçimi, mevcut seçim sistemleri, siyasi partinin içindeki yasalara uygunluk, iktisadi ve sosyal yapı, partinin lideri, teşkilatı ve disiplini şeklindedir.

Siyasi Katılım

Katılım, bir katılma olgusudur. Düşünülen ve yapılan şeylere dahil olmayı ifade eder. Seyirci olmanın ilerisinde bir durumdur. Halkın siyasal karar mekanizmalarına ve yönetme aşamasına temsil etme yoluyla veya direk kendilerinin katılmaları manasına gelir. Katılım kavramı pozitif veya negatif olarak sağlanabilir. Katılım bireylerde demokrasi duygusunun pekişmesinde yardımcı olan bir rol üstlenir. Vatandaşlar seçilmiş ve atanmış kamu görevlilerini denetleyebilmekte, vermiş oldukları karar ve uygulamaları değerlendirebilmektedirler. Vatandaşın politika yapma sürecine katılımı, katılımın yoğunluğu bağlamında üç gruba ayrılmaktadır. Birincisi “politika sürecine katılım sağlamamaktır”. Açıklayacak olursak kişinin politik yeterlilik seviyesinin yetersiz olmasından tutup, kişinin kendisini sistemin içinde hissetmemesine kadar birçok sebeple kişi siyasete olan ilgisini kaybeder ve bu da kişinin siyasete katılımını azaltmaktadır. İkincisi ise “sadece seçimlere katılma” olarak nitelendirilir. Bu durumda kişi sadece seçimden seçime oy kullanır. İlk duruma göre katılım daha fazla da olsa yeterli değildir. Son olarak da kişinin siyasi olayları gözlemleyip, yapılan konuşmaları dinlemesinden bir sonraki aşama olan “siyasi partilere üyelik” ve partinin etkinliklerine katılmaya kadar olan siyasal davranışlarda bulunmasıdır. Bir ülkedeki siyasal yapı da katılımı etkileyen bir unsurdur. Bu yapının demokratiklik seviyesi kişilerin politikaya ilgi duyma becerilerini etkileyecektir. Sistemin özgür bir yapıya sahip olması, teşkilatlanmaya yönelik yasaların kolaylığı, partilerin kuruluşlarının kolay veya zor olması, barajın yüksekliği veya düşüklüğü, seçim sonuçlarının adilliği, seçimlerin genel veya yerel olması katılımın boyutunu belirler. Kişinin siyasete katılımını etkileyen bir diğer unsurda siyasal sistemin ilerleyişiyle alakalıdır. Örnek verecek olursak siyasi partiler arasındaki rekabet, siyasi yöneticilerin kişilikleri ve kamudan gelen isteklere duyarlılık da siyasal katılımı belirlemektedir. Bireylerin psikolojik, ekonomik durumları ve kişilikleri siyasal tutumlarını belirlemektedir. Kısacası bireylerin siyasal sistem karşısındaki tavır ve davranışları siyasal katılım şeklinde nitelendirilebilir. Öte yandan bireyler bir siyasal sistem içinde bulunmalarına rağmen siyasal hayatla ilgilenmezler. Bunun sebebi bazı insanların siyasete karşı kayıtsız kalmalarıdır. Buna tam karşıt olarak bazı insanlarda aktif olarak katılım sağlarlar. Bireylerin siyasette aktif olmaları veya kayıtsız kalmalarını etkileyen faktörler vardır. Bunlar toplumsal, bireysel ve siyasi unsurlar şeklinde gruplandırılmıştır. “Toplumsal unsurlar” katılımın yoğunluğu, toplumun gelişmişlik düzeyine göre değişiklik gösterir. Gelişmiş toplumlarda kişilerin sorumluluk bilincinin daha çok olması siyasal katılımın yoğunluğunu artırır. Siyasete katılımı etkileyen diğer bir toplumsal unsur da

ailedir. Gelişmişlik düzeyi yüksek ailelerde siyaset sürecine katılım daha özgür biçimde sağlandığından dolayı bu aile yapısında yetişmiş bireyler siyasete karşı daha ilgilidirler. Buna karşılık olarak ise geleneksel ailelerde henüz daha otoriter bir yapı sürüldüğü için bu tarz ailelerde büyüyen kişiler özgür bir biçimde davranamazlar. Bu yüzden de siyasete sadece büyüklerinin izin verdiği süre zarfında katılım sağlarlar. Bu da siyasete olan ilgiyi ve katılımı azaltır. Siyasete katılımı etkileyen bir diğer unsur da dindir. Dinin ön plana çıkardığı unsurlar, imgeler, motifler siyasete katılma konusunda etkili unsurlardır. “Kişisel faktörler” siyasal katılıma bireyin cinsiyetine ve yaşına göre farklılık gösterir. Gelişmişlik düzeyi düşük olan toplumlarda özellikle de kadınların kendi hür iradeleriyle politik tercihlerini gerçekleştirememesi, kadınların erkeklere nazaran siyasette daha arka planda rol almasına sebep olur. Ayrıca kadının medeni durumu, eğitim seviyesi ve yaşı gibi unsurlar da siyasi katılıma etki etmektedir.

Lider Sultası

Hükümet sistemlerinin demokrasiye uygun bir şekilde işlevselliğinin olabilmesi için güçler ayrılığının siyasi partilerin içyapılarında yürütülmelidir. Siyasi parti teşkilatlarının da partinin kendi bünyesinde bir kuvvetler ayrılığı yapısı olmalı bütün yetkiler lidere ya da gruplara verilmemelidir. Bu dengeyi siyasi partilerin içyapısında uygulayıp demokratik ülkelere uygun hareket etmek için güçler arasındaki denge şöyle sağlanabilir. Yürütme ile ilgili yetkiler başkanlık divanı ile partinin genel başkanına, yasama ile ilgili yetkiler kongre ve belirli bir ölçüde de partinin merkez karar yürütme kuruluna son olarak yargıyla alakalı yetkiler de ya disiplin kurullarına ya da bağımsız yargıda olmalıdır. Siyasi parti kendi teşkilatlarında demokrasiye uygun olarak hareket etmiyor güçler birliğini temel alıyorsa seçimleri kazandıktan sonra da kazandıkları seçim bölgesinde demokratik bir şekilde hareket etmezler. Partinin kendi teşkilatlarında ya da kazandığı seçim bölgelerinde kanunların üstünlüğünü zedeleyecek etkiler bırakan güçler birliği uygulamaları, parti içi demokrasiyi de zarara uğratacaktır bu sebepten dolayı da bu fikirler ve uygulamalara mutlakiyet dönemlerinde kalmıştır (Yanık, 2002: 261-264). Türkiye’de siyasi partiler, genel başkanları ve teşkilatları yani kısaca siyasetçiler desteklerini mensubu buldukları delegelerden alırlar ve lider sultasıyla siyasi anlamda oligarşiyi güçlendirirler (Tuncay, 2000: 181-183). Siyasi partilerin liderleri yapılacak kongrelerini hakimiyetleri altına alır ve kendisinden olan kişileri teşkilat içerisine koyar bununla birlikte de parti içindeki kararlara hükmedebilmektedir hal böyle olunca da tüm yetkiyi lider topladığı için parti içinde lider yanlış da yapsa kendisini tenkit edebilecek kimse parti içinde olmayacaktır (Yanık, 2002: 261-264). Siyasi Partiler Kanunu, siyasi parti birimlerinin seçimlerinin yöntemi konusundaki

insiyatifi partilerin tüzüklerine bırakmıştır. Bu durum demokrasiye uygun olmayan durumların aslında istenirse Siyasi Partiler Kanunda engellenebileceğini göstermektedir ama böyle bir önlemin alınmaması lider sultasına açık kapı bırakmaktadır. Ülkemizde faaliyet gösteren partiler yapısal olarak, merkezîyetçilik ekseninde şekillenmektedir. Bu durumda şöyle açıklanabilir siyasi partinin ana temasında siyasi partinin genel başkanı onun etrafında ise kendi ekibi hiyerarşiye uygun bir şekilde örgütlenmiştir parti liderinin yetki derecesi artarsa bu sulta halini alabilmektedir. Bu durumda siyasi partinin tabanı ile arasındaki etkileşimin teşkilatın yerine karizmatik bir özellik atfedilen siyasi lider aracılığıyla sağlanmaktadır. Bu duruma sebebiyet veren nedenlerden en önemlilerinden bir tanesi de liderin etrafındaki oligarşik çemberdir bu çemberi liderin etrafındaki lidere yakın olan kişiler oluşturmaktadır. Bu konuda Maurice Duverger şöyle iç çember yaklaşımı önemlidir. Liderler rutin hayatlarında kendilerini toplumdan yukarıda görmektedirler.

Siyasi Algı

Bireylerin politik algısı, siyasi davranış şekillerinin en kayda değer yönünden birisi olmasına rağmen bu konuda yapılmış çalışma sayısı çok değildir. Algıyı tetikleyen nedenlerin ilk sırasında, etkili bir uyarı ile karşı karşıya gelmeden, daha önce bu konuyla alakalı hayat deneyimlerinin bulunması veya bulunmaması gelir. Algı, kişinin arzu ve isteklerini kapsayacak bir içeriği barındırmaktadır. Aynı kültürün içinde bulunan bireylerin, bir durumu, varlığı algılamalarında benzerlik görülmesi normaldir. Aynı hayat tecrübesini yaşadıkları için, bireylerin olayları algılamada biçiminde zihinsel bir benzerlik vardır (İnceoğlu, 2000: 52-59). Siyasetteki algıyı da böyle değerlendirmek mümkündür. Teknolojinin her geçen gün gelişmesiyle yaşamdaki bütün kulvarlarda geçmişe ait çıkarımların değiştiği fark edilmektedir. Bunlardan birisi de siyaset yapma şekli konusundadır. Geçmişteki politikaları sürdürme şekilleri gelişen teknolojiyle birlikte resmi ve resmi olmayan farklılıklar geçirmiştir. Böylece siyasi algının belirlenmesi, vatandaşların bundan etkilenmesi ve sandık başına gittikleri zaman göstereceği algıya göre tepki de önemli bir hal almıştır. Bu konu ile ilgilenen bilim insanlarına göre algıyı iki çeşit unsur ortaya çıkarır. Bunlardan birisi yapısal unsur diğeri de işlevsel unsurdur (Türk, 2014: 14-15). Algı konusunda yaşanılan çevre, kişinin etrafındakilerin psikolojik durumu, yaşadıkları, önem verdiği görenekleri, siyasi algının oluşmasında önem arz etmektedir. Kişilerin algıları, hayat deneyimleri neticesinde kazanımlarıyla belirlenmiş olduğu görüşünden hareket edilirse siyasi algıda da etkili olmaktadır. Bireylerin politik algılarının oluşmasında ideolojilerinde etkisi bulunmaktadır. İnsanların tümü gerçeği en doğru biçimde

algılamak isterler bundan dolayı algı ile ideolojinin bireyi yönlendirmesi gerçekleşir (Batmaz, 2012). Bu konuda bir görüşe göre; ideolojinin her konumda bulunur ve bir ortamı ifade eder (Kazancı: 2006: 67). Siyaset konusundaki algı genelde iktidarın, partilerin, liderlerin ve siyasetteki kurumların izlenimi gibi çeşitli siyasi faktörlerin seçmenin nezdindeki imajının analizine odaklanır (Shestopal: 2014). Politikacılar, psikolojik çalışmalarla vatandaşların yönelimlerini test eder, görüşlerini etkileyecek bununla beraber de moral seviyelerini arttıracak strateji üretirler. Siyasi algı konusundaki datalara göz atıldığında iki farklı görüş ortaya çıkar; İlki yerini alma görüşüdür bu görüşe göre sosyal yargı süreci üstünde tutumun etkisi merkezli çalışmaları kapsar yani politik algının içerisinde asimile ve kutuplaşmanın gerçekleştiği durumları ortaya çıkararak deneysel olarak sabit kalan çeşitli önermelerin geliştirilmesini kapsar. İkinci ise siyasi işaret yaklaşımıdır. Bu yaklaşım ise zihinsel, bilgileri işleme ve çıkarımların oluşmasını öne çıkaran yaklaşımdır.

Siyasetin Dili

Sanatın, ekonominin ve sağlık sektörünün nasıl kendine göre bir dili varsa siyasetinde kendine özgü bir dili bulunmaktadır. İktidardaki kişilerle, halk arasındaki iletişimi sağlayan ve halkı ikna konusunda güç kullanmanın yerine kullanılan önemli bir durumdur siyasetin dili ve yalnızca laf ile yapılmamaktadır. Çeşitli işaretler, davranış biçimleri, hal ve hareketler, giyilen kıyafetlerin rengi dahi siyasetin dilinin altında yatan göstergelerdendir. Bunlar birbirinden ayrı özelliklere sahiplerse de amaçları ifade edilmek istenen görüşün aktarıcılığını üstlenmektedir. Siyasetin dili bir hitabet sanatıdır çünkü herhangi bir siyasetçinin konuşmasının içeriğinin yanında o söylemi nasıl ifade ettiği de önem arz etmektedir. Siyasetçinin görüşlerini ifade ederken kullandığı üslubu, sonuca varmada önemli bir basamaktır. Demokratik yönetimlerde söz sahibi olan yalnızca iktidardakiler değil bununla beraber halkta vardır. Bu şekilde karşılıklı ilişki olması dilin çeşitli roller almasına, birbirinden farklı görüşlerin ortaya çıkmasına da sebebiyet vermektedir. Totaliter sistemlerde durum demokrasilerden farklıdır. İktidarı elinde bulunduran kişi görüşlerini yaptırımlarını söyleyebilirken halk sadece dinleyen pozisyonundadır. Böyle bir sistemde politikanın dili de işlevsizleşmeye başlamaktadır. Günlük hayatımızın bir bölümü halini almıştır siyaset çünkü kişilerin sözcük seçerken dahi politik düşüncelerinin etki etmesi bu durumu doğrular niteliktedir. Halka yakın olmak sebebiyle siyasetin dilinde de resmiyetten ziyade günlük kelimeler seçilerek samimi bir davranış sergilenmektedir. Konuşmaların halkın ilgisini çekmesi için söz aralarına çeşitli özlü sözler, fıkralar ve özdeyişler eklenmektedir. Bazen ilden ile bile farklı ağızlarla konuşulmaktadır ya da o samimiyeti yakalamak için ben

sizden biriyim kardeşinizim, ablanızım gibi kelimelere yer verilmektedir. Düz bire şekilde anlatılmak istenen şey anlatılmamakta onun yerine şiirsellik katılmaktadır. Siyasetin dilinde çeşitli benzetmelere de sıkça rastlanmaktadır. Siyasette yapılan reklamlarda da dil çok önemlidir çünkü halkın görüşlerini, sandık başındaki vereceği oyları etkilemektedir. Sadece vatandaş açısından değil siyasi arenada çeşitli süreçlerde aday adaylığı yapan kişilerin de yaptığı reklamlar partilerinin genel merkezinin aday seçmesi konusunda etkilidir. Partilerin ve ya siyasi liderlerin olumlu yönlerini göz önüne çıkaran, yaptıklarını, vaat ettiklerini, ideolojilerini çeşitli durumları, pozitif yönde sunan reklamlar siyasette belirleyicilik açısından önem arz etmektedir bu reklamlar parti ana temasında lider ön planda tutularak yapılmaktadır. Siyasi partilerin rakipleri üzerinden yaptığı negatif reklamlarda bulunmaktadır. Bunun kapsamını karşı tarafa toptan ret üzerinden reklamı yürütme temel alır. Hedefteki parti veya liderin işlevsiz olduğu sözleri tutmadığı gibi konulara vurgu yapılmaktadır.

Liyakat

Sözcük manası itibariyle liyakat, bir kişinin herhangi bir işi uygun bir biçimde yapmasını gerektiren özellikleri barındırmasıdır ya da verilen görevi başarı ile sonuçlandıracak kabiliyetteki kişidir. Liyakat sistemi ise bir kişinin herhangi bir alanda görev almadan önce o görevi yapabilecek yetkinliğin varlığını sorgulayan sistem olarak tanımlanmaktadır (Büyük Larousse, 1992: 7512). Leviatan kitabında Thomas Hobbes liyakat konusunda şu görüşlere yer vermiştir. Liyakat, bireyin kıymetinden, fazilet veya layığından ötedir, o bireyin kıymetli olduğu yerdeki özel bir kudreti ya da yetkinliğinden oluşmaktadır. Yeteneğe genel olarak yatkınlık denilmektedir. Çünkü hakim, komutan ya da herhangi bir vazife sahibi olmaya en uygun birey, o vazifenin uygun bir biçimde yapılabilmesi için gereken özelliklere sahip olandır. (Hobbes, 2007: 75). Mesnevi’de Mevlana Celaledin’e göre, ideal birey olan insan biçimini yani “insan-ı kâmilî” betimlerken liyakat ve ehliyetin üstünde durmaktadır. Mevlana’nın düşüncesinde toplumda mutluluk ve huzur ve adaletin olması için bu kavramlara ehemmiyet gösterilmesi ve bu özelliklere sahip kişilerin vazifeyi devralması gereklidir (Yazıcı, 2009: 928). Mevlana, toplumu kişi düzeyinde kurgulamış, bireyde ki yetkinliğin kamunun faydasına kullanılması gerekliliğini ifade etmiştir. Mevlana’nın görüşünde kişi yetkinliğini kamunun faydasına kullandığı zaman birey önce güçlü olur ve o toplumu güçlü yapar, güçlü toplum sonucunda da güçlü bir devlet ortaya çıkar (Yazıcı, 2009: 929). Yine bazı hikayelerinde ise liyakata şöyle değinmiştir Mevlana; düşmanına fikir soran adamda, kurttan bekçilik beklemek yanlıştır. Bulunmadığı bir yer de herhangi bir şeyi aramak, bir anlam ifade etmemektedir

görüşleriyle liyakat sahibi olmayan kişinin emanete hıyanet edebileceğini belirtmiştir. Liyakat, Arapça bir kökene sahiptir ve uygun, layık ve yeterli manalarını taşıyan, Batı toplumunda bulunan “merit” kelimesinin karşılığıdır (Güler, 2013: 142). Liyakat sisteminin ilk dönemlerinde Batı’da, devletin içindeki imtiyazlı kesimlere karşı halkın menfaatlerini ön plana çıkarmak ve ayrıcalıklı sınıfları özellikle de aristokrasiyi minimuma indirmeyi gaye edinmiştir (Tannock, 2008: 439). Bu sistemi anlayabilmek için kayırma sistemi hakkında bilgi sahibi olunması gerekmektedir. Kayırma sistemini hakkındaki görüşlerde, devamlı memurlardan oluşmuş olan bir bürokratik yapılanma demokrasiyi risk teşkil etmektedir. Demokrasinin unsuru olarak, olanaklar kapsamında bütün bireylere kamu vazifelerinde bulunma hakkı verilmelidir. Bu durumda ancak şu şekilde gerçekleşebilir memurluğun süresi iktidarla sınırlı kalmalıdır bununla beraber kamu görevlileri, özel olarak da amirler iktidarı elinde tutan partinin içinde bulduklarında iktidarın hedeflerinin olumlu sonuçlanması yönünde çalışacaklardır. Bu görüşü benimseyenler için kayırmacılık, normal bir durum olarak karşılanmakta ve demokratik bir hal almaktadır. (Güran, 1980: 86-87). Ülkemizdeki 1961 ile 1982 anayasalarında liyakat kelimesi yer almamıştır. 1961 anayasasında göreve kabul görülmede, ödevin getirdiği özelliklerden başka bir koşul gözetilmemelidir derken 1982 Anayasasında da ödev sözcüğü değiştirilmiştir ve görev sözcüğü eklenmiştir. Lakin bu ödev veya görevin neler olduğu konusunda bir ibare yoktur. Liyakat sisteminin mühim noktalarından bir tanesi, politik olarak alımların karşısında olmasıdır. Siyasi bir şekilde gerçekleştirilen atamalarla liyakat geçerliliğini yitirir bu durum nepotizme mağlup olur.

TEMEL DİNAMİKLERİYLE AK PARTİ

Türkiye’de gerçekleştirilen 1994 yerel yönetimler seçimlerinin ardından İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı seçilen ve Bu süre zarfında Siirt ilinde yaptığı konuşmadan dolayı hapis cezası alan Recep Tayyip Erdoğan, hapisten çıkmasının ardından Fazilet Partisiyle birlikte başlayan Yenilikçiler Hareketi’nin önde gelen kişilerinden olmuştur. Yenilikçiler Hareketi iki temel fikirden oluşmaktadır. Birincisi Milli Görüş’ün fikirlerini sürdürerek milletin ilgisin kazanma diğeri de teveccühü kazanmak için küresel çaplı bir etki yaratmaktır. Fazilet Partisi’nin kapatılmasının ardından Milli Görüş Hareketi tekrardan siyasi parti kurmak istedi ama Recep Tayyip Erdoğan ile yol arkadaşları bunu uygun bulmadı ve 2001 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi’ni kurdu. Kurucu üye sayısı yüz yirmi dört olan partinin ilk kurucuları arasında şuan İyi Parti Genel Başkanlığı yapan Meral Akşener’de vardır. Ak Parti’nin kurulması çeşitli söylentilere yol açtı örneği Fazilet Partisi’nin işe yaramayacak kişileriyle yola

çıktı denilmesi bu duruma örnektir. Bu süreçte ayrıca Recep Tayyip Erdoğan'ın aleyhinde yayınlar yapıldı hatta Amerika ve Avrupa Tarafından desteklendiği bile söylendi. Ülkemizde o süre zarfında yaşanmış olan ekonomik kriz ve koalisyonla gösterilmiş olan tepki halkı Recep Tayyip Erdoğan'a yakınlaştırdı. Fazilet Partisi'nin 53 milletvekilinin de bulunduğu 2002 genel seçimleri öncesinde Ak Parti yine eleştirilere maruz kalmaya da devam ediyordu. Seçimlere kırk gün kala İstanbul milletvekili adaylığı olan Erdoğan'ın adaylığı iptal oldu. Ak Parti azimle çalışmalarının sonucunda 2002 seçimlerinde sandıktan birinci parti çıkmayı başardı. Parlamente'ye yüzde 34 oy oranı ve 363 milletvekiliyle girmeyi başarmıştır. Recep Tayyip Erdoğan milletvekili olamadığından ötürü o dönem Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı olan Ahmet Necdet Sezer hükümeti kurma yetkisini Abdullah Gül'e devretti. Sonraki süreçte Siirt seçimleriyle beraber milletvekili seçilen Erdoğan yeniden görevi devraldı sonuç olarak AK Parti kurulduğu tarihten itibaren halkın iradesini arkasına alarak iktidar görevini yerine getirmektedir.

AK Parti'nin tüzüğü, tek millet, tek devlet, tek bayrak ve tek vatan anlayışı düstur edinerek hazırlanmıştır. Partinin temel amaçları ise sırasıyla tüzükte şu şekil belirtilmektedir. Türkiye Cumhuriyeti yönetiminin Cumhuriyet olduğuna bununla beraber egemenliğin, kayıtsız ve şartsız halkın olduğunu vurgular. Millet iradesinin sadece belirleyici olduğunu söyler, hukukun üstünlüğü ilkesine vurgu yapar. Siyasetteki yönetim anlayışının demokrasi tecrübe, insan hakları ve özgürlükleri, olduğunu belirtir. Türkiye Cumhuriyeti'nin bölünmez bütünlüğüne vurgu yapar. Halka hizmetin Hakka hizmet olduğunu savunur. Devlet ile insanlar arasındaki ilişkide, demokrasiye uygun bir toplum olma durumuna aykırı görüşleri ve ayrımcılığı kabul etmez. Devlet kurumunu halka hizmet doğrultusunda bireylerin oluşturmuş olduğu etkin bir hizmet kurumu olarak görür. Millet iradesinin hakimiyetini, tüm siyasi hakların ancak özgür kullanımıyla gerçekleşebileceğine, özgür siyasal hak kullanımının da, çoğulcu ve katılımcı özgür bir demokratik sistem içerisinde vücut bulabileceğine inanır. Halk adında egemenlik yetkisi kullanan güçler ayrılığı ilkeleriyle devlet örgütü kapsamında kamusal işlev gören herkesin, yetki kullanımlarında ve görevlerin yerine getirmede hukuk devletinin temel normlarını ana faktörü olarak görür. Temel haklar ile hürriyetlerin, oylama konusu olmaması gerektiğini savunur. Sosyal devlet anlayışını önemser. İktisadi ilerlemenin kaynağı ve hedefi olarak bireyi kabul eder. Devletin ekonomi içindeki görevini, düzenleyici ve gözetici fonksiyonlarıyla açıklar. Gelir dağılımındaki adaletsizliği ve işsizliği, Türkiye'nin en önemli sosyoekonomik problemi şeklinde değerlendirir. Küreselleşmenin meydana getirdiği avantajlardan faydalanmak ve beraberinde

getirdiği olumsuzluklardan korunmak sebebiyle gereken yapısal dönüşümlerin gerçekleştirilmesini savunur. Aile kurumunu ön plana çıkararak Türk toplumunun temeli yapıtaşı olarak görür. Kuşaklar arasında köprü görevini yerine getiren aile kurumunun; milli değerlerimizin, fikirlerimizin ve ülkemize has adet ve geleneklerimizin yeni kuşaklara aktarılmasında en temel, en vazgeçilmez sosyal bir kurum olduğuna inanır. Tüm vatandaşların ve özellikle gençliğin; güven içinde, gelişmiş, kalkınmış, refah düzeyi yüksek, her yönden güvenli bir Türkiye sevdalısı olma ülküsüne bağlı, moral değerlerle bezenmiş bireyler olmalarını önemser. Bu nedenle her düzeyde özgür, bilgi toplumu olma yolunda bilimsel araçlarla ve ilmi verilerle donatılmış bir eğitim, öğretim ve öğrenim anlayışını pratiğe geçirmeyi amaçlar. Temsili demokrasinin çoğulcu, katılımcı, yarışmacı niteliğini önemser. Bu özelliklerin hayata geçirilmesinde verimli, kaliteli ve denetimli bir kamu yönetiminin kurulmasında, sürdürülmesinde, sivil toplum örgütlerinin önemine ve vazgeçilmezliğine inanır. Referandumu, halkımızın yönetim sürecine katılımını temin için etkili bir yöntem olarak benimser. İçte ve dışta güçlü duruşun adaletle mümkün olacağına inanır. Hukukun güçten değil, gücün hukuktan kaynaklandığı görüşüyle adil yargılanma hakkını ve hak arama özgürlüğünü bütün unsurları ile gerçekleştirmeyi, Türkiye’yi onun sahibi vatandaşlar için yaşanılır hale getirmeyi, her halükarda milletin ülkesini ve devletinin bağımsızlığını ve üniter yapısını korumayı amaçlar. AK Parti, köklü devlet geleneğimizin üzerine bina edildiği “insanı yaşat ki devlet yaşasın” ilkesini, siyasetinin merkezi olarak görür. Millettin tüm bireyleri, hiç bir ayırım gözetilmeksizin Türkiye’nin birinci sınıf vatandaşlarıdır. Türkiye Cumhuriyeti’nin tüm vatandaşları tek bir milleti teşkil eder. Türk Bayrağı bağımsızlığımızın ortak sembolüdür. Şehitlerimizin emaneti olan, milletimizin üzerinde yaşadığı, bayrağımızın özgürce dalgalandığı toprak, vatanımızdır. Devlet, milletimizin ortak eseridir. (<https://www.akparti.org.tr/media/279929>).

GENEL VE YEREL SEÇİM MANİFESTOLARI TEMELİNDE AK PARTİ

AK Parti ideolojik olarak muhafazakâr ve liberal bir çizgide bulunmaktadır. Partinin genel prensibi eşitliği gözeten, yenilikleri ön plana çıkararak, ekonomik ve toplumsal sorunlar karşısında çözüm üretme arayışında olmaktır. Partinin 2002 seçimleri sürecinde Erdoğan danışmanına AK Parti ve Muhafazakar Demokrasi adıyla bir eser yaptırmıştır. Bu eserde AK Parti’nin görüşleriyle beraber kimliğinin açıklanması da gerçekleşmiştir. İlk seçimlerinden önce partinin sloganı ‘her şey Türkiye için’ olarak belirlenmiştir ve bu seçim döneminde ana eksenyle iktisadi alanda insan hakları bağlamında ve demokrasi alanında

çalışmalar yaygınlaşmıştır. Bu seçimden sonra yaklaşık iki yıl sonra gerçekleştirilecek yerel seçimlerde de seçim sloganı “Türkiye Karar Verdi Yerel Kalkınma Başlıyor” şeklinde olmuştur. Bu doğrultuda ise genel seçimlerin ardından iktisadi sorunların azaltıldığı söylenmiş ve 2004 seçimleriyle birlikte artık yerel düzeyde kalkınmanın gerçekleşmeye başlayacağı ifade edilmiştir. Kalkınmanın gerçekleşmesi amacıyla işsizlikle mücadele, çevre, şeffaf ve katılımcı yerel yönetimler bağlamında çalışmalar yapılmıştır. AK Parti’nin girmiş olduğu ikinci genel seçim olan 2007 seçimlerinde, “Nice Ak Yıllara”, “Güven ve İstikrar İçinde Durmak Yok Yola Devam” ana ekseninde hareket edilmiştir. Önceki seçim vaatlerinin devamı şeklinde olan bu seçim vaatleri de demokrasi ve hukuk devleti, iktisadi ve toplumsal düzenin kuvvetlendirilmesi, iş olanakları, halk odaklı yönetme anlayışı gibi konularda yola devam şeklinde düzenlenmiştir. Partinin dört ana teması da bu seçimde belirlenmiştir bunlar tek devlet, tek millet, tek vatan ve tek bayraktır. Ayrıca seçim süresinde insan odaklı siyaset anlayışı benimsenmiştir devletin yaşamasının insanın yaşamasıyla gerçekleşeceği ifade edilmiştir ve AK Parti millete efendi olarak değil hizmetkar olarak geldiklerini de belirtmiştir. Bir sonraki genel seçimde ise slogan AK Belediyeler Marka Şehirler ve İşimiz Hizmet Gücümüz Millettir. 2009 yerel seçim manifestosunda AK Parti’nin yerel düzeydeki yönetimlerinde dokuz ana hedefi belirlenmiştir. Adalet, dürüstlük, yönetim, planlı bir şekilde ve etkin yönetim, hizmet kalitesi, süreklilik, Koordineli bir şekilde hareket, kent bilinci ve bilgiye dayalı yönetimdir. Adalet ve Kalkınma Partisi’nin 2011 seçim sloganı “Türkiye Hazır Hedef 2023” şeklindedir. Bu seçim dönemindeki beyanname de önceki seçimlerle benzerlik barındırmaktadır. İnsanı yaşat ki devlet yaşasın vurgusu yapılmıştır tekrardan. Bu seçim kampanyasında 2007 ve 2002 seçimlerinden sonra yapılan hizmetlerde beyannameye eklenmiştir ve çözülemeyen sorunlar için de çalışıldığı belirtilmiştir. Yaklaşık üç sene sonra gerçekleşen yerel seçimlerde yönetim anlayışı neticesinde her kesimin katılacağı belediye yönetimi, belediyede kültürel ve sosyal alanda gelişme, ayrıca çevreye duyarlı belediyecilik gibi kavramlar kullanılmıştır. İllerin daha önce bu konuda tecrübe sahibi olan kişilerce yönetildiği ifade edilmiştir. Yerel anlamda yol, köprü, park bahçe ve organize sanayi gibi vaatlerde verilmiştir. İncelediğimiz süreç içerisinde son genel seçim olan 2018 seçimlerinde ki partinin sloganı Güçlü Meclis, Güçlü Hükümet, Güçlü Türkiye ve Yaparsa Yine AK Parti Yapar şeklindedir. Yeni geçilecek olan cumhurbaşkanlığı sistemi modeli de ifade edilmiştir. Yürütmenin daha güçlü olması, parlamentonun saygınlık kazanması için hedeflerin gerekliliği anlatılmıştır. Ülke olarak daha iyiye ulaşmak için bu yönetimin benimsenmesinin önemi vurgulanmıştır. Milli hedeflere ulaşmak

amacıyla yeni yönetim sisteminin gerekli olduğunun altı çizilmiştir. Demokrasinin güçlü olması için bu konuda hakların ve hürriyetlerin, devlet ile din kurumunun etkileşimi, katılım ve sivil topluma önem gibi konular ele alınmıştır. 2019 yerel seçimlerinde ise AK Parti ile MHP arasında temelleri atılmış olan cumhur ittifakı vardır. AK Parti bu seçimde Gönül Belediyeciliği anlayışını benimsemiştir. AK Parti genel başkanı ve Cumhurbaşkanı Erdoğan, bu seçim öncesinde on bir ana başlıktan oluşan bir yol haritasını çizmiştir. Bunlar; ulaşım ve altyapı, kentsel dönüşüm, il planları, yenilenmiş, akıllı ve çevreci şehirler, belediyecilikte sosyalleşme, dikey mimari yerine yatay mimari, halkın katılımıyla yönetme, şeffaflık, tasarruflu yönetim, halkla birlikte yönetim ve değer vadeden illerdir.

SIYASETİN GÜNCEL SORUNLARI BAĞLAMINDA AK PARTİ

Muhalefet partileri genel olarak 2002'den itibaren sürekli olarak Adalet ve Kalkınma Partisi'nin yaptığı hizmetleri eleştirmektedirler. 65. Hükümet dönemini bu kapsamda örnek olarak gösterirsek eğer ana muhalefet partisi tarafından bu eleştirilerden bir kaçış şöyledir. 65.hükümeti meclis geçmişindeki profil seviyesi düşük olan bir hükümet olarak değerlendirmiştir. Bu hükümetin AK Partis Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın şekillendirdiğini bu durumunda demokratik ilkelere uygun olmadığını ifade etmişlerdi. Türkiye'nin yönetiminin tek bir adam tarafından yönetilmesine gittiğini söylemişlerdir. Hükümetin çeşitli konularda politikaları kapsamında da eleştiriler devam etmiştir örneğin eğitim alanında sadece imam hatip liselerine önem verildiğini ve bu sebepten dolayı da diğer okulların önemsenmediği ifade edilmiştir. Dış politika alanında ise Adalet ve Kalkınma Partisi'nin yönetim anlayışının kötü olduğunu ifade etmişlerdir. Ege'nin 12 adasının Yunanistan'a verildiği söylenmiştir yine muhalefet partisi tarafından. Yine bir başka muhalefet partisi olan Halkların Demokratik Partisi ise Erdoğan tarafından kurulan hükümet programının söylenenlerle uyuşmadığını ifade etmiştir bu konuyu da ifade özgürlüğüne yöneltmiş ve Türkiye'de ifade özgürlüğü olmadığını söylemiştir.

2019 yerel seçimlerinde Cumhur ittifakı seçim bölgelerinin büyük birçoğunda seçime birlikte girme kararı almışlardır. Karşılarında ise millet ittifakı yer almıştır. Halkların Demokratik Partisi'de bazı illerde aday gösterirken özellikle İstanbul ve Ankara gibi kilit yerlerde aday göstermemesi dikkat çeken bir durumdur. Bu durum iktidar cephesinde Halkların Demokratik Partisi'nin, Millet İttifakı'nın yanında olduğu şeklinde yorumlanmıştır ve PKK'nın siyasal anlamdaki uzantısı ve Kandil'in Partisi olarak gösterilmiştir. Bununlar beraber Cumhuriyet Halk Partisi ve İyi Parti'nin de HDP ile birlikte olduğu ifade edilmiştir. Yine siyasetin dışlayıcı söylemleri Millet İttifakı'na, zillet ittifakı

denilmesiyle de başka bir boyut almıştır. Ayrıca bu ittifaka yönelik dışlayıcı başka bir söylem ise bunların fetullahçı terör örgütünün uzantıları olduğu ifadesidir. Yine yerel seçimlerde daha önceki dönemlerdeki ana muhalefet belediyelerinin çöp ve çamur belediyeciliği olduğunu ifade eden Recep Tayyip Erdoğan bu işi en iyi kendilerinin yapabileceğini ifade etmiştir. Çözüm sürecinin yaşandığı süreçte ise en son yerel seçimlerde PKK uzantısı denilen partinin lideri olan Öcalan'ın mektubu nevrüz kutlamalarında okutulmuştur. 2014 seçimlerinden sonra Hakan Fidan İmralı'ya gitmiş ve terörist başı ile çözüm sürecini yol haritası üzerinde görüşme yapmıştır. Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere siyasetin akışına göre söylemler değişebilmektedir.

Liyakat konusuna değinecek olursak 2004 senesinde kamu yönetiminin ana değerleri ve yeniden yapılanması konusunda bir kanun teklifi olmuştur ama dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer bu kanunu hukuka uymadığı ve kamunun faydasına olmadığı sebebiyle kabul etmemiştir. Bunun arka planında da bu kanun eğer yürürlüğe girer ise kamu görevlilerinden üst düzeyde çalışanlarından bazılarının vazife süreleri hükümetin görev süresiyle sınırlı olursa kamuda sürekliliğin olamayacağını belirtmiştir (Çoker, 2004: 10; Uluğ, 2004: 23). Böyle bir düzenleme gelirse siyasi parti taraflılığı kamuda daha fazla artacak ve devlet görevlileri memur statüsünde ziyade partili memur statüsüne döneceklerdir. Yasalarımızda adam kayırma, torpil gibi konuları kapsayan kanunların sayısı çok değildir. Türkiye'de kamu sektöründe oluşan nepotizmi ilgilendiren önemli hususlar 2005 senesinde yayınlanmış olan kamu personeli etik davranış ilkeleri ve bunun esas ile usulü konusundaki yönetmelikte ifade edilmiştir. On dördüncü maddede; kamu personelinin yetkilerini kullanarak tanıdıklarına kayırmacılık yapılmaması gerektiği belirtilmiştir.

Devlet kurumlarına eleman alırken, alınacak kişilerin sınavla alınması liyakat konusunda önemli bir yer tutmaktadır lakin burada asıl önemli olan yapılan sınavında etik bir çerçevede yapılmış olmasıdır. Türkiye'de kamuya eleman alımları için yapılan Kamu Personeli Seçme Sınavı'nda 2010 senesinde sınava ait soru ve cevaplarının sızdırılmış olması Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından o dönemde kesin olarak doğrulanmıştır. Bu ve benzeri uygulamalar liyakate zarar vermektedir ve nepotizmi arttırmaktadır. 2017 yılındaki referandumla Türkiye'de cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilmiştir ve cumhurbaşkanının yetkileri artırılmıştır ve başkanlık sisteminin temel örneklerinden olan ABD olduğu gibi, cumhurbaşkanın yetkisini paylaşacağı bir organ bulunmamaktadır. ABD'de başkanın yaptığı atamaların önemli bir bölümü senato tarafından denetlenmekteyken Türkiye'de böyle bir durum söz konusu değildir. Türkiye'de böyle bir organın olması liyakate verilen önemi

arttırabilecek bir niteliğe sahiptir (Öztürk, 2018: 235-241). Türkiye'deki geçmişten gelen siyasal kültür de bu konuda önemli bir etkiye sahiptir. Heper'e ifadelerinden Osmanlı geleneğinden Türkiye Cumhuriyeti'ne miras kalan güçlü bir devlet ve zayıf bir toplumdur. Cumhuriyetle beraber bürokrasi de ki üst düzey kişiler, güçlü devleti toplumu bir arada tutması için çok önemli bir faktör olarak görmüşlerdir. Devlete aşkın bir rol biçilmesi siyasetteki kişileri yapmış olduklarına halk nezdinde geçerli kılar ve tepki düzeyi azdır (Heper, 2006: 35). Mardin ise bu konuyla ilgili olarak Türkiye'nin siyasi kültür anlayışının iktidarı mutlak görme ve muhalefete karşı hoşgörülü olmama, parti içi teşkilatlara aşırı bağlanma, parti dışındakileri dışlama olarak görür (Mardin, 1966: 379). Bu durumda kayırmacılığı ön plana çıkarır. Bu anlamda siyasal kültür ile alakalı olarak şunlar söylenebilir. Osmanlı'dan başlayıp Türkiye Cumhuriyeti'nde de etkileri devam eden, devletin bütün konularda yönlendiriciliği ve halkında bu durum karşısında etkisiz olması kabul etmesi kayırmacılığı arttırmaya sebep olan faktörlerdendir.

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin tüzüğü'nün 8. Maddesinde üye olmak isteyen kişinin isteğinin 30 gün süresince karar verileceği bu karar üye olmak isteyen kişinin aleyhine olursa kararın tebliğinden sonra 15 gün içerisinde il yönetim kuruluna itiraz edilebileceği söylenmektedir. İl yönetim kurulunun vereceği karar kesindir. Bu madde parti içi demokrasi açısından problem oluşturabilmektedir çünkü partinin herhangi bir gerekçe göstermeden üyeliği reddetme yetkisinin olması ve il yönetiminin kararına itiraz olmaması buna etkendir. 11.madde de ise Merkez Karar Yürütme Kurulu'na uygun görülen bireylere partinin doğrudan üyelik kararı alma yetkisi vardır. Tüzüğü'nün bir başka maddesi olan yedinci maddede üye olacak kişinin minimum parti üyesi bir kişiyi referans göstermesi gerekliliği yer almaktadır. Parti dışından katılacak ve parti üyesi bir referans bulamadan üye olunamaması da problemleri bir durum olarak görülmektedir. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin il başkanlığı, ilçe başkanlığı, kadın kolları başkanlığı, gençlik kolları başkanlığı, ilçe ve belde başkanlığı ile mahalle teşkilatları bulunmaktadır. Bu durum parti içi demokrasi açısından olumludur çünkü en ufak birim olan yerlerde bile partinin bir organı olması siyasal katılım seviyesini olumlu etkilemektedir. Bir siyasi partinin en üst organı kongre olarak belirlenmiştir. Parti ile ilgili bütün hususlar kongrede belirlenerek karara bağlanır. Kongrede alınan kararlara partinin tüm teşkilatları uymak zorundadır. Kongreler arasındaki alınacak kararları gerçekleştirme ve parti yönetimi kongre tarafından seçilen merkezdeki yönetim kurulundadır (Aydoğan, 2006: 113). Tüzüğü'nün 75. Maddesi genel başkanla ilgili düzenlemeler içermektedir. Bir kişinin aralıksız olarak en fazla dört defa genel başkan seçilebileceği söylenmektedir. Bu durum başarılı bir uygulamadır. Seçim süreçlerinde aday belirleme konusu da

önemlidir. Bu konuyla ilgili olarak da tüzükte şu şekil ifade edilmektedir. Bir kişi aday gösterilmeden önce ön seçim, teşkilat yoklaması ya da merkez yoklaması yapılabilir. Bu yöntemlerden hangisinin daha uygun olduğuna o ilin MKYK'sı karar vermektedir.

Anayasa'nın 2010 yılında referanduma götürülmesinden sonra AK Parti'nin popülizme yakınlığı artış göstermiştir. İktidarı devraldığı süreden beri referanduma kadar ılımlı bir politika izleyip yaptıkları işlerde otoriterliği savunmamış ve batıdan taraf bir duruş göstererek demokrasinin daha iyi bir şekilde ülkemizde yer alması için çalışmalar yapılmıştır. Referandumun ardından AK Parti politik konularda başka düşüncelere taviz vermeyen popülizmle birlikte oylarını arttırmayı hedeflemeye başlamıştır (Çınar, 2017: 2). Böylelikle 2011 yılında yapılan genel seçimlerden birinci çıkmasıyla birlikte farklı görüşe sahip kesimlerin niyetlerinin kötü olduğunu halkla iç içe olmadığını ifade ederek dışlanmaya başlanmıştır. Kurulduğu süreçte Türkiye'de ekonomik anlamda işlerin iyi gitmediğinden bu krize neoliberal politikalar ileri sürerek ekonomik anlamdaki hedeflerini belirtmiştir. Popülist olarak ekonomiyi yönlendirmeye çalışan AK Parti neopopülist bir siyasi parti olarak da ifade edilmiştir. Bu kavrama göre Adalet ve Kalkınma Partisi seçimlerden birinci çıkmak için popülizmi neoliberal iktisadi politikalar doğrultusunda belirlemiştir (Özdemir, 2015). AK Parti'nin genel olarak, Kemalizm karşıtı ifadeleri seçmene ve politikaların üzerinde etkinlik kazanmıştır. AK Parti, izlediği siyasetin ana eksenine milli irade ve milli çıkar ifadesini yerleştirmiştir bununla beraber muhalefet kesimini ötekileştirmiştir ve milli çıkarlar konusunda bütün sisteme etki etme yetkisi olduğunu gösteren AK Parti hesap verilebilirlikten uzaklaşmaya başlamıştır (Çınar, 2017: 2).

Lider konusunda Adalet ve Kalkınma Partisi'nde Recep Tayyip Erdoğan merkezdedir. Bu durumun en büyük sebeplerinden birisi Erdoğan'ın parti teşkilatlarını asla ikinci plana atmaması ve her şartta onları önemsemiş olmasıdır. Bu durumda liderin etkinliğini parti içerisinde arttırmaya yarayan en büyük etkenlerdendir.

AK Parti'nin üyelerinin katılım düzeyi konusunda yapılmış çalışma sonucunda elde edilen verilere göre parti ile ilgili konularda katılım üyelerin katılım oranı yüzde 50 olarak tespit edilmiştir. Parti içi eğitimlere katılım oranında ise bu oran yine üyeler bazında değerlendirilmiş ve hiç katılmayanların oranı yüzde 56 olarak gösterilmiştir. Seçimlerden önceki süreçte temayül yoklamalarına katılma oranında ise hiç katılmadım diyenlerin oranı yüzde 49'dur. Siyasi partilerin en önemli etkinliklerinden birisi yeni üye kayıdır. Parti mensuplarına partinize yeni üye kazandırma konusunda en çok hangi yolu tercih

edersiniz sorusuna verilen yanıtta ev ziyaretleri yüzde 30 oranda ilk sıradadır bunu esnaf ziyaretleri takip etmektedir. Partinin herhangi bir siyasi kampanyasında da hiç görev almayanların oranı yüzde dokuzdur. Partilerin içinden yeni dinamiklerin çıkması da siyaset için önem teşkil etmektedir. Bu konuda sorulan sorulardan partinin herhangi bir birimine adaylık için başvurduğunuz mu sorusuna alınan yanıtlara göre hiç adaylık başvurusu yapmayanların oranı yüzde yetmiş dokuzdur (Albayrak, 2020: 42).

SONUÇ

Adalet ve Kalkınma Partisi 2001 yılında kurulduğu süreçten günümüze kadar genel ve yerel seçimlerden başarıyla ayrılmış ve Türkiye'nin genel siyasetinde 2002 yılından beri söz sahibi olan bir konumdadır. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin söylemleri de çeşitli dönemlerde değişmiştir. Bu durum hem seçim manifestolarından hem mitinglerindeki açıklamalarından anlaşılmaktadır. Çözüm sürecinin yürütüldüğü dönemde PKK yanlısı siyasi partiye karşı daha ılımlı bir politika izlenirken süreç bittikten sonra bu politika anlayışının yerini sert söylemler almıştır. Türkiye'de popülizmin siyaset üzerinde etkisi gözle görülür bir biçimde araştırmada görülmektedir. Çünkü her dönemin koşulları kendi dinamiklerini ortaya çıkarmakta ve buna bağlı olarak da ana amaçları iktidarı elde etmek olduğundan dolayı da söylemlerde değişmektedir. Parti içi demokrasi durumu bazı konularda uygulanıyor olsa da kimi durumlar parti içi demokrasiyi engeller niteliktedir. İktidar ve muhalefet ilişkilerinde ele aldığımız süreç içinde genel olarak birbirlerinin görüşlerini kabul etmeme durumu söz konusudur. Ayrıca siyaseten de kutuplaştırıcı bir dil hakimdir bu durumda Türkiye Cumhuriyeti siyasetinde izlenecek politikaların karar alınması sürecini uzatmaktadır. Türkiye'de siyasi partilerde genel olarak parti liderleri birçok dönem partinin başında kalmakta ve partideki tek egemen güç olma konumlarını sürdürmektedirler bu durumda lider sultasını durumunu ortaya çıkarmaktadır her ne kadar yönetim kurulları olsa bile son söz lidere ait olmaktadır. Liyakat konusundaki uygulamalarda hem parti içi hem de parti dışı liyakat uygulamaları eksik görünmektedir çünkü parti içindeki çeşitli illerdeki milletvekili adayları göz önüne getirildiğinde kısır bir döngünün devam ettiği görülecektir. Parti dışındaki kamuya eleman alımlarında özellikle yerel anlamda belediyelerde seçim dönemlerinin ardından seçimi kazanan parti kendi partisine mensup kişilere ayrıcalıklar göstermektedir. Bu durumda gerek medyada gerek toplumsal zeminde her seçim döneminden sonra gösterilmektedir. Siyasette algı yönetimi de önemlidir bu durum özellikle hitap şekli, verilen haberlerin sunumları, yapılan etkinlikler ile sağlanmaktadır. Türkiye'de genel olarak durum aslında bir partiye

özel değildir bütün partilerde az veya çok diğer partilerde göze batan eleştirdikleri durumlar kendi partilerinde de bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Albayrak, O. (2020). ‘Parti Üyelerinin Siyasi Katılım Düzeyi: İstanbul AK Parti ve CHP Örneği’, Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı.
- Aslanidis, P. (2015). “Is Populism an Ideology? A Refutation and a New Perspective”, *Political Studies*, 64 (1S) 88–104.
- Aydoğan, M. (2006). *Küreselleşme ve siyasi partiler*. İzmir: Umay Yayınları.
- Baykan, T. S. (2018). “İdare-i maslahatçılıktan popülizme Türkiye’de duyarlı siyasal pratik: Popülizm Yapıyorsun!”, *Birikim*, Sayı: 353, 15-36.
- Cristobal K (2017). “Populism: An Overview of the Concept and the State of the Art,” *The Oxford Handbook of Populism* içinde, ed. Cristobal Rovira Kaltwasser vd., New York: Oxford University Press, s. 1
- Çınar, M (2017). “Turkey’s „Western“ or „Muslim“ Identity and the AKP’s Civilizational Discourse”, *Turkish Studies*, 19(2), 176-197.
- Çoker, Z. (2004). “Cumhurbaşkanımız Sayın Ahmet Necdet SEZER’in, Kamu Yönetiminin Temel İlkeleri ve Yeniden Yapılandırılması Hakkındaki Kanuna Bakış Açısı”, *Cumhuriyet Halk Partisi Yerel Yönetim Dergisi*, Sayı:10.
- Economidou, M. (2018). “The New Pretender – An Introduction to Populism: Interview with Yannis Stavrakakis”, <https://braveneweuropa.com/the-new-pretender-anintroduction-to-populism-interview-with-yannis-stavrakakis>.
- Ghita I. & Ernest G. (1969). ed., *Populism: Its Meanings and National Characteristics*, London: Weidenfeld & Nicolson.
- Güler, B.A. (2013). *Kamu Personeli Sistem ve Yönetim*, İmge Kitapevi, Ankara.
- Heper, M. (2006). *Türkiye’de Devlet Geleneği*, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul. <https://www.akparti.org.tr/media/279929/cep-boy.pdf>
- Hobbes T. (2007). *Leviathan*, Semih Lim (çev.), Y.K.Y., 6.Baskı, İstanbul.
- Mardin, Ş. (1966). “Opposition and Control in Turkey”, *Government and Opposition*, An International Journal of Comparative Politics
- Margulies, B. (2017). “The Global Rise of Populism: Performance, Political Style and Representation by Benjamin Moffitt”, *LSE Review of Books: Book Review*, <http://eprints.lse.ac.uk/86260/1/lse-review-of-books-2017-11-20-book-review-the-global-rise-of-populism.pdf>
- Mudde, C. ve Kaltwasser, C. B. (2019). *Popülizm: Kısa Bir Giriş*, (Çev.: S. Erdem Türközü), Ankara: Nika Yayınevi.
- Özbudun, E.(1993). *Demokrasiye geçiş sürecinde anayasa yapımı*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

- Özdemir, Y. (2015), “Turkey’s Justice and Development Party: An Utmost of Neoliberal Populism”, Paper to be Presented at the ECPR's General Conference, Université de Montreal, Montreal, Canada.
- Öztürk, N.K. (2018). “Amerikan Başkanlık Sistemi ve Bürokrasi”, Demirkaya, Y. (ed.), *Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi: Kamu Yönetiminde Değişim*, Hiperyayın, İstanbul.
- Tannock, S. (2008), “The Problem of Education Based Discrimination”, *British Journal of Sociology of Education*, 29(5), aktaran Torun, Y. (2009) “Meritokrasi: Adaletin Terazisi Mi Yoksa Bir Adalet İllüzyonu Mu?”, *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, Bahar:2009, Cilt:7, Sayı:26.
- Tuncay, S. (2000). *Parti içi demokrasi ve Türkiye*. 2. Baskı. Ankara: Gündoğan Yayınları
- Weyland, K. (2001). “Clarifying a Contested Concept: Populism in the Study of Latin American Politics”, *Comparative Politics*, 34 (1), 1-22.
- Yanık, M. (2002). *Parti içi demokrasi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Yazıcı, G. (2009). “Mevlana’nın Mesnevi’sinde Ehliyet ve Liyakat Kavramları”, *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turcic*, Volume 4/7, Fall

Bölüm 19

**Bursalı Divan Şairlerinden Seçilen
“Çeşme” Beyitleri**

Gülay DURMAZ¹

¹ Prof. Dr.; Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
cavdurel@uludag.edu.tr. ORCID No: 0000-0002-8367-6414

GİRİŞ

Su, insanın en temel hayat kaynağıdır. Su olan yerde hayat vardır ve insanlık ancak su olan yerde yaşam bulmuştur. Sanatın bütün dallarında önemli bir yer tutan su, birçok medeniyette görülen anâsır-ı erbaa anlayışı ile tarih boyunca insan düşüncesini etkilemiştir. Mitolojik veya efsanevî anlatımlardan bilimsel tahlillere kadar su üzerinde birçok fikir geliştirilmiştir (Pala, 2009: 442). Su denince akla Bursa gelir. Suları ile meşhur Bursa için değişik dönemlerde değişik edebî eserler ele alınmıştır. Bursa'nın suları Necati'nin kasidesinde olduğu gibi kaplıcalarla ya da Tanpınar'da olduğu gibi zamanın içinden gelen suların sesi şeklinde duyulur.

*Bu hayalde uyur Bursa her gece
Her şafak onunla uyanır, güler
Gümüş aydınlıkta serviler, güller
Serin hülyasıyla çeşmelerinin.
Başımdayım sanki bir mucizenin
Su sesi ve kanat şakırtısından
Billur bir âvize Bursa'da zaman.
Ahmet Hamdi Tanpınar/ Bursa'da
Zaman (Tanpınar, 2012:53)*

Görsel 1: Ulu Cami Kuzey Kapısı Çeşmesi

Bursa ve çeşme denince, Abdülaziz Efendi'den bahsetmek gerekir. 1649 yılında Bursa'da vefat eden Abdülaziz Efendi sürgün olarak gönderildiği Bursa'da kurduğu vakıflarla birçok hizmette bulunmuştur. Uludağ'ın eteklerinden getirttiği suyu şehrin birçok köşesine yaptırdığı birbirinden güzel çinili 40 adet çeşmeye akıtmıştır. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Bursa'nın çeşmelerinden “Gerçi bu şehir çeşmeye muhtaç değildir ama gelen gidenler için hayır sahipleri iki bin altmış çeşme yapmışlar ki her biri hayat suyundan nişan verir” şeklinde bahseden ve sözü, “Velhasıl Bursa sudan ibarettir” cümlesiyle bitiren Evliya Çelebi için Tanpınar, “Beş Şehir “de Bursa'yı anlatırken “Canım

Evlilya! Sade bu iki cümle için benim hafızamda adın Bursa ile birleşiyor” demektedir (Tanpınar, 2005: 104).

Beş Şehir’de Tanpınar, Müftü Çeşmeleri diye bilinen Karaçelebizade Aziz Efendi’nin çeşme yaptırmayı kendine biricik eğlence edinmesinden, servetinin büyük bir kısmını harcayarak yaptırdığı bu çeşmelerden bahseder ve şehrin üstünde günün her anına tılsımlı aynasını tutan su seslerini dinleyince Karaçelebizade’ye hak verdiğini söyleyerek şöyle devam eder:

“O benim için artık, şiiri hayatına sindirmiş ince ve zarif ruhlu rüya adamlarının ön safında geliyor. Sevdiği kadını, güzelliğini bir kat daha açacak mücevherler ve pırlantalara gark eden çılgin ve müsrif fakat zevk sahibi bir âşık gibi o da güzelliğinin şuuruna erdiği bu şehre su seslerinden çelenkler, âvizeler, sabahların uyanışına inci dizileri gibi dökülen ve akşamların gurbetinde büyük mücevherlerin parıltısıyla tutuşan gerdanlıklar hediye etmiş. İstemiş ki günün her saatinde bu çeşmeler, kendi ikbalperest ve mustarip ruhunun, doğduğu ve büyüdüğü şehirden uzak, hayat ve harekete yabancı bir menfada tükenmeye mahkûm ruhunun feryatlarını gelen geçen anlasın” (Tanpınar, 2005: 105-106).

Çeşmelerin bu kadar çok olmasının nedenini, dinî inançlara bağlamak gerekir. Çünkü Türkler “Su ikram ediniz” emri karşısında, su hizmetini, sebiller, çeşmeler kuyular ve pınarlarla gerçekleştirerek hizmet yarışında bulunmuşlardır. Dünkü nesilden bugünkü nesle bu hizmet nişaneleri olan çeşmelerin Avrupa’da sadece bir süs olarak kalırken bizde hem bir sanat eseri, hem de sosyal bir hizmet sembolü olarak bugüne kadar gelmesinin nedeni bu anlayışta gizlidir (Güzel, 2013:100). Bu nedenle de padişahlar ve yakın çevresindekiler başta olmak üzere maddi gücü yeten herkesin, su temini için gerekli çeşme ve sebil gibi hayrat yapıları yaptırmaya ve bunların onarımlarını üstlenmeye çalışmışlardır. Pala, Türklerin su mimarisinde önemli yer tutan şadırvan ve meydan çeşmeleriyle mahalle arasındaki sarnıç ve su hazinelerinin en güzel biçimde inşa etmelerinin nedenini, Türklerin cennete duydukları özleme bağlamaktadır. Aynı nedenle Türklerin su vakıfları ve su adaklarını da kurduğundan selsebilin ise cennette akan tatlı su olduğundan bahsetmektedir (2009: 443). Mâ sözcüğünün çoğuluna miyâh, su üzerine yazılmış şiirlere de miyâhiye denmektedir. Bursa sularının methiyesi olan Hasib Efendi’nin Miyâhiyesi, hem bir edebî türün kendi adıyla bilinen tek örneği olması hem de XVIII. ve XIX. yüzyılda Bursa’da mevcut suların özellikleri ve su havzaları hakkında bilgi vermesi yönüyle önemlidir (Eroğlu, 2008: 433-435).

Bursa dün olduğu gibi bugün de doğa güzellikleri ile bilinir. Lâmiî Çelebi de kendi memleketinin kültürünü ve coğrafyasını şiirlerine yansıtmış bir şairdir (Aksoyak, 2016: 71). Bu yüzden de Lâmiî’nin şiirlerinde karşılaşılan çeşme motifi şairin yaşadığı şehrin en önemli unsurlarından biri olması sebebiyle de

eserlerinde ayrı bir değer kazanmaktadır. Örneğin şair “Bursa Şehrengizi” nde özellikle Pınarbaşı ve Kırkpınar’a dikkat çeker, her köşeden akan çeşmelere değinir:

Akar her küşeden bin çeşme rahşân

Biri ol çeşmenin mihr-i dirâhşân Lâmiî Şehr. Mes. 5/3 s.25

Pınarbaşı’nı, Nil nehrine benzemektedir:

Öninde Nil’e benzer çeşme-sârı

Başından avlamış seyr it bunarı Lâmiî Şehr. Mes. 23/1 s.50

Lâmiî, mesnevinin devamında suyun üzerindeki dolapların dönmesine herkesin hayran olduğunu belirtmektedir:

İdüp dolâplar su üzre devrân

Kılurlar yir ü gök ehlini hayrân Lâmiî Şehr. Mes. 23/8 s.50

Bursa Şehrengizi’nde şehrin önemli özelliklerinden olan çeşmelerden akan suyun coşkunuşunu şu şekilde ifade edilir:

İdüp her çeşmesinden çeşmeler cûş

Muhîtün eylemiş cânını medhûş Lâmiî Şehr. Mes. 12/3 s.35

Şair, çeşmelerden her yana akan suları, elemden ağlayan birinin gözyaşları gibi tasavvur eder:

Elemden çeşmeler her yana giryân

Dil-i âşık gibi murgânı nâlân Lâmiî Şehr. Mes. 24/3 s. 51

Bursalı bir başka divan şairi, Bursalı İffet “Bursa Kurbında Panayır Karyesi’nde Dervîş Paşa Çeşmesi Târîhi” başlıklı manzumesinde tarih-i mücevher ile çeşme tarihini düşürmüştür. Şiir, mücevher tarih ile düşürülen çeşme tarihine bir örnek oluşturmaktadır. Mücevher tarih, ebced hesabıyla sadece noktalı harflerin toplanması ile oluşan bir tarih çeşididir. Şair burada güher, altun, zer, zer-nisâr, zerrîn-lüle, zîb, zîver gibi kelimelerle mücevher tarihin ışıltısını ve süsünü yansıtmıştır:

Âb-ı hayvân gibi ser-çeşme-i zulmetde bu su

*Foya vermezdi akup âb-ı **güher**-veş gûyâ B. İffet Tar. 1/3 s. 86*

*Âb-ı **zer** silsile-bend itdi o **sîmâb**-veşi*

*Oldı bu havzla **zerrîn**-lüle **zîb**-i mecrâ B. İffet Tar. 1/4 s.86*

Bursalı İffet, çeşmenin suyunun çok güzel olduğunu yine içinde su geçen bir deyimle “bir içim su” şeklinde ifade etmesi ayrı bir anlatım inceliği sağlamıştır:

Bir içim su gibidir ‘ayn-ı letâfetde bu su

‘Âlemi itmede sîrâb çü mevc-i deryâ B. İffet Tar. 1/6 s.86

1249 olan mücevher tarihini şair, şu şekilde düşürmüştür:

"Bulup altun suyunı nakd-i revân eyledi sarf

Yapdı bu çeşme-i reşk-âveri Dervîş Paşa" (1249)

B. İffet Tar. 1/11 s.86

Bu yazının konusunu suları ve çeşmeleri ile ünlü Bursa şehrinin divan şairlerinden Lâmiî Çelebi, Bursalı Rahmî, Bursalı İffet, Cinânî ve Celilî gibi bazı şairlerin beyitlerinden yararlanılarak "çeşme" ile ilgili hayallerin incelenmesi oluşturmaktadır. Bu çalışmada su ya da çeşme kitabeleri üzerinde durulmayacaktır.

1. Çeşme-kaplıca

Bursa kaplıcaları ile meşhur bir şehirdir. Geçmişte sosyal hayatın içinde çok önemli bir görevi olan hamamlar, insanların bir araya geldikleri eğlendikleri yerler arasında olmuştur. XVI. yüzyıl divan şairlerinden Bursalı Celilî ile Âşık Çelebi arasında geçen bir anekdot sosyal etkileşimi göstermesi açısından önemlidir. Olay şöyledir: Yalnızlığa meyilli olan ve kimseyle konuşmak görüşmek istemeyen Celilî, ayda bir hamama gider ama hamamda kimse yoksa yıkanmaz, berbere gittiğinde de kimse yoksa tıraş olmazmış. Şuurunu kaybettikten sonra bazen yalın ayak baş açık ve kısmen sokaklarda dolaştığı olurmuş. Âşık Çelebi Celilî ile Bursa'da iken birkaç kez konuşmak ister ama bu bir türlü mümkün olmaz. Bir gün hamamda Celilî'yi görür ve onunla konuşmak ister. Ancak konuşmayı başaramayınca Celilî'nin şiirlerini kasıtlı olarak vezinlerine dikkat etmeden yüksek sesle okumaya başlar. Şiirleri yanlış okununca Celilî dayanamaz ve doğrusunu okur (Kazan Nas, 2018: 5). Bursa ve kaplıca denince akla hemen Necati'nin meşhur "*Cennete dönmüşdürür elkıssa yârân kaplıca /Ol perîler mecma'ı ser-çeşme-i cân kaplıca*" beyti ile başlayan "kaplıca" redifli gazeli gelir. Aka, Divan Şiirinde Kaplıca Redifli Gazeller isimli makalesinde Revâni, Prizrenli Şem'î, Sehi Bey, Üsküplü İshak Çelebi'nin Bursa kaplıcaları ile ilgili gazellerinden bahseder (2020: 4-5). Bu birkaç örnek dışında Lâmiî'nin Bursa Şehrengizi'nde "*Husûsâ çarhveş şol havz-ı dil-keş /Ki urmuşdur güneş cânına âteş*" (Mes. 53/1) Güneşin gönül çeken havuza ateş vurduğunu belirten beytiyle başlayan "Medh-i Havz-ı Kaplıca" başlığı ile kaplıcayı övdüğü bölümden ve kaplıca redifli kasidesinden bahsetmek gerekir. Bursa'nın kaplıcaları esin kaynağı olduğu anlaşılan kasidede şair, kaplıcanın cennet gibi olan havuzunun her gün güzellerle dolup mahşer gibi olduğundan şu şekilde bahsetmektedir:

*Hergün olur hûr [u] meh-rûlarla mahşer kapluca
Hak budur kim havz-ı cennetdür musavver kapluca Lâmiî K. 29/1*

Lâmiî, “O ahu gözlüleri gördükçe, aslanların ağzının suyu durmaz her yana akar” derken kaplıcanın çeşmesinde yer alan bugün de meşhur olan aslanagzından bahsetmektedir. Su, burada aslan başı şeklinde bulunan çeşmede, aslanın ağzından akmaktadır. Şair aslanın ağzından akan suyun nedeni olarak ahu gözlüleri göstermektedir. Lâmiî’ye göre, güzelleri gördükçe aslanın ağzının suyu akmaktadır:

Her yana ağzı suyu aslanların turmaz akar

Ol gözi âhûları itdikce der-ber kapluca

Lâmiî K. 29/7 Görsel 2: Aslanagzı Çeşme

Divan şairlerinin Bursa kaplıcalarına ilgisini göstermesi açısından Bursalı Murat Emrî’nin Bursa Gazetesi’nde yayımlanan dizi yazıyı, ayrı bir kitap şeklinde “Bursa Kaplıcaları” olarak 1308/1892’de basması önemlidir. Eserde, kaplıca sularının faydaları üzerinde durulmuş ve hangi hastalıklara iyi geldiği, daha çok fayda sağlamak için nelere dikkat edilmesi gibi hususlarda bilgi verilmiştir (Öztahtalı, 2009:38).

2. Çeşme-çeşme-i hayvan

İslam-Tük kaynaklarında aynü’l-hayat, âb-ı câbidânî, hayat kaynağı, hayat çeşmesi, bengi su, dirilik suyu, Hızır ve İskender’e atfen ‘âb-ı Hızır veya âb-ı İskender vb. çeşitli isimlerle anılan bu efsanevî su, aslında bütün dünya mitolojilerinde mevcut bir kavramdır. Büyük İskender’in etrafında oluşan İskender efsanesi yazıldığı yerlerde pek çok mahallî unsuru da alarak zenginleşen Milattan önce teşekküle başlayan Grekçe bir efsane, milattan sonra 300 yılları civarında tamamlanmıştır. İslam dünyasında IX. Yüzyıldan itibaren müfessirler bu malzemeyi Kur’an’daki Zülkarneyn kıssasını açıklarken geniş ölçüde kullanmışlardır (Ocak, 1988: 1-3). Âb-ı hayat ölmezlik suyu olarak bilinir. Sonsuz hayatı bağışlayan tatlı ve lezzetli sudur. Ölü gönüllerin şifa ve ebedî hayat bulduğu yerdir. Âb- hayatı içenin ebedî hayata kavuşması, ölümden

kurtulması, tekrar dirilmesi üzerinden yapılan motiflerde âşık için ebedî hayat, sevgilidir. Hatta sevgilini dudakları can ve hayat kaynağıdır. Âb-ı hayat ya da çeşme-i hayvan, hayat çeşmesi olarak bazı beyitlerde değişik benzetmelerle ama âb-ı hayat hikâyesinin içeriğine uygun örneklerle kullanılmıştır.

2. a. Çeşme-i hayvan-kadeh

Sevgilinin dudağı âşığın canına can katar. Dudağın rengi de kırmızıdır, tatlıdır. İnsanın aklını başından alır. Şaraba benzer hatta dudak şaraptan daha lezzetlidir. En büyük özelliği de âb-ı hayat olması ölümsüzlük vermesidir. Bu yüzden kadehe benzeyen dudak çeşme-i hayvandır. Şarap, lezzetlidir, âşığı kendinden geçirir sarhoş eder:

Câna la 'l-i yâr gibi cân bağışlar dem-be-dem

Çeşme-i hayvândur el-hak işbu cân-perver kadeh Lâmiî G. 61/3

2.b. Çeşme-i hayvan-sebil

İslam mimarisinde kullanılmıştır. Diğer canlıların su ihtiyacını karşılamak üzere çeşme, sebil, kuyu gibi bir su kaynağı oluşturmak, sadaka-i cariyeye cinsinden hayır hasenata yönelik amellerin en hayırlılarından sayılmaktadır. (Yeniterzi, 2013: 81) Lâmiî, hayat çeşmesini her yana akan bir nehir gibi kuş, balık, insan ve cinler gelip için diye sebil ettik diyerek sonsuzluk suyunun bütün canlılara bol bol dağıtıldığını söyler:

Gelsün içsün murg u mâhi ins ü cân itdük sebîl

Her yana nehr-i revândur çeşme-i hayvânımız Lâmiî K. 7/71

2.c. Hayat çeşmesi-kılıç

Kılıç söz konusu olduğunda ise ‘su vermek’ten bahsedilir. Çünkü kızgın demir suya daldırılarak çelik hâline getirilir. Beyitte, düşmanlar için kılıçtaki su, ölüm suyudur. Ancak destan için kılıç şüphesiz hayat çeşmesidir. Çünkü destanda düşman karşısında alınan zaferler sonsuza dek anlatılacaktır:

Her dem çü âb-ı merk içer andan 'adûlarun

Lâ-büd hayât çeşmesidür destâna tîg Lâmiî K. 19/37

2.d. Çeşme-i hayvan-sevgili

Âşık sevgiliye, “ey çeşme-i hayvan” şeklinde seslenir. Âşığın sevgiliyi çeşme-i hayvana benzetmesinin nedeni ise sevgilinin ölümsüzlük suyu kadar hatta ondan daha değerli olmasından ve âşığın canına canlar katan benzersiz bir kaynak olmasından dolayıdır. Celîlî de sevgilisine, ey çeşme-i hayvan, sana hep gülmek yaraşır, gam ve keder senden uzak dursun diyerek samimi duygularını dile getirmiştir:

*Teng-dil olmak yaraşmaz ey gül-i handân sana
Gam u keder irgürmesün ey çeşme-i hayvân sana Celîlî G.28/1 s. 211*

2.e. Çeşme-i hayvan-dudak

Kevser gibi tatlı sular akıtan sevgilinin dudağının çeşmesi yanında Hızır'ın bulduğu âb-ı hayatın bir anlamı yoktur. Âşık için âb-ı hayat, canına canlar katan sevgilinin dudağıdır. Dudak, kevserdir, zülaldir. Dolayısıyla sevgilinin dudak çeşmesinde kevser gibi akan tatlı bir su var iken kişi âb-ı hayatı istemez:

*Hızra nûş-ı cân ola neyler kişi hayvân suyun
Çeşme-i la'lünde kevserveş zülâlün var iken Lâmiî G.381/4*

Sevgilinin dudağı âb-ı hayat ve can çeşmesi; sözü İsa gibidir, ölüleri diriltir. Bu durumda sevgili âşığa sözleri ve dudakları ile ölümsüzlük sunmaktadır:

*Sözün 'İsî gibi kalsa 'aceb mi mürdeler ihyâ
Lebün cân çeşmesidür kim hayât-ı cavizân anda Lâmiî G. 444/3*

Sevgilinin şeker dudağına hayat suyu değil yüz can feda olsa yeridir:

*Ol şeker leb kim fidâdur çeşme-i hayvân ana
Çeşme-i hayvân nedür olsun fidâ yüz cân ana Lâmiî G.17/1*

2.f. Çeşme-i hayvan-hat

İskender'in Hızır ve İlyas ile Zulümat ülkesindeki âb-ı hayatı aramaları üzerine kurulu olan efsaneye göre karanlıklar ülkesinde âb-ı hayatı bulmak isteyen İskender Hızır ve İlyas ile yola çıkar. Gecenin karanlığında dahi suyu gösteren iki mühürden biri Hızır ile İlyas'ta diğeri kendisindedir. Kim suyu bulursa bir diğere haber verecektir. Zulümat ülkesindeki uzun maceradan sonra Hızır ve İlyas bir pınar kenarında otururlar ve yanlarında bulunan pişmiş balıkları yerken Hızır'ın elindeki bir damla su balığın üzerine damlar. Balık o anda canlanır ve denize atlar. Onlar da suyun âb-ı hayat olduğunu anlarlar ve sudan içerler. Sonra İskender'e haber verseler de bu suyu tekrar bulamazlar. Bu yüzden İskender âb-ı hayattan içemez. Hızır ve İlyas ise ölümsüzleştiği Hızır'ın karada, İlyas'ın denizde Allah'ın emri ile dünyada sıkıntıya düşenlerin yardımına koştuğu söylenir. Bu anlatıya göre şair, hat için, "hayat suyunun kenarındaki yeni bitmiş tüy sanmayın uykuya dalmış Hızır'dır." derken âb-ı hayat ve Hızır olayına telmih yapmaktadır. Hızır, âb-ı hayat, yeşillik ve keramet söz konusu edildiğinde benzetme unsuru olarak kullanılır. Bu beyitte de sevgilinin dudağı âb-ı hayat olunca dudağın etrafındaki yeni çıkan ayva tüyleri de âb-ı hayatın kenarında uykuya dalmış olan Hızır olmuştur:

*Hat-ı nev-reste sanman ol sehî-kaddün 'izârında
Hızırdur h'âba varmış çeşme-i hayvân kenârında*

B. Rahmi G. 174/1 s. 254

Hayat suyunun çeşmesinin kaynağı zulmetde, karanlıktadır, âşığın hayat kaynağı olan dudaklar da karanlıktadır. Bu durumda dudakların ayva tüyleri tarafından sürekli olarak kuşatılmış olmasına şaşılmaz. Çünkü âb-ı hayat gibi dudak da karanlıklar arasındadır. Sevgilinin ayva tüyleri rengi itibarı ile dudağı sarmış ve âb-ı hayatın bulunduğu karanlıklar ülkesine benzemiştir. Bu durumda dudak da âşığa can veren hayat suyudur:

Çeşme-i âb-ı hayâtun menba'ı zulmetdedür

N'ola eylerse ihâta la'lini her-bâr hat Cinânî K.19/14 s. 66

Sevgilinin ayva tüyünü öven şair, yeni ürkmüş bir tüy ya da Hoten miski olduğunu ya da hayat suyunun kenarındaki bir çemen olduğunu söyler:

Lebünde nev-remîde hat mı yâ misk-i Hotendür bu

Kenâr-ı çeşme-i hayvânda bitmiş yâ çemendür bu

B. Rahmi G. 169/1 s. 251

Sevgilinin saçını dudağına almasından yola çıkan şair, dudağı âb-ı hayat; saç, Zulûmat ülkesi olarak düşünür ve âb-ı hayatın olduğu yerde karanlığın olması da doğal karşılayarak bu duruma şaşırmaz:

Alsa zülfin lebine tan mıdır ol çeşme-i nûş

Kim olur âb-ı hayât olduğu yirde zulûmât Lâmiû G. 36/6

3. Ser-çeşme-ciğer

Âşığın ciğeri ser-çeşmedir. Bu pınarı, ayrılık ateşi kurutmuştur. Çeşmelerde suyun çıktığı deliğe de “göz” denmesi nedeni ile de çeşme ve göz arasında bir ilgi bulunmaktadır. Ayrıca “çeşm” ve “çeşme” ilgisi vardır. Ciğer çeşmesinin kuruması, ayrılık ateşinden dolayı ciğerden gelen suyun gözden akmayacağı anlamına gelmesi demektir. Âşık sevgiliye kavuşamadığından dolayı sürekli ağlar hatta ağlamaktan göz pınarları kurur. Bunun sonunda ciğerinden gelen kanlı yaşları dökmeye başlar. Ancak artık ayrılık ateşinden ciğerden gelen kanlı yaşların pınarı da kurumuştur:

Kurutdı âteş-i hicrân ciger ser-çeşmesin derdâ

Ölürsem veh ki su koymaga çeşm-i eşk-bârum yok

Celîlî G.195/5 s. 308

4. Çeşme-dil

Gönül çeşmesinden gözyaşı çağlayarak çoğaldığı zaman âşığın ciğer parçaları, gül yaprağı gibi sevgilinin mahallesine doğru akar. Gönül çeşmesinden akan gözyaşları kırmızıdır çünkü âşığın ciğerlerinden kopup gelmektedir. Âşığın ciğerinin parça parça olması hasret ve kederden dolayıdır.

Gözyaşı da çoğaldığı zaman gül yaprağına benzeyen bu ciğer parçaları gönül çeşmesinden taşıp doğrudan sevgilinin bulunduğu yere doğru akar:

Berg-i gül gibi ciğer pergâle eyler kuyun

Eşk-i çeşmüm kim akar dil çeşmesinden çâg çâg Celîlî G.184/2 s. 302

5. Çeşme-göz-gözyaşı

Çeşm, göz demektir. Çoğu kez âşığın gözü çeşme, gözyaşı ise bu çeşmeden akan sudur. Çeşme-çeşm kelimelerinin kök ve ses benzerliği bakımından olan yakınlığı ise beyitlerde bu iki kelimenin bir arada tercih edilmesinin sebebidir. Celîlî de sevgili olmayınca kederinden çok gözyaşı döktüğünü bunların bir gam seli haline geldiğini ve göz çeşmesinden aktığını belirtmektedir:

Yârsuz seyl-i gam olup çeşme-i çeşmüm akar

Bahr olur eşküm dür-i şehvârı bir dem görmesem Celîlî G.267/5 s. 349

Sevgiliyi hüma kuşuna benzeten Celîlî, “hümaya benzeyen sevgilinin uçması için gözyaşını yem gibi kullanmanın fayda etmeyeceğini” söylemektedir. Hüma, devlet kuşu olarak bilinir. Gölgesinin uğurluluğu, kanatları çok yükseklerde uçması, Kaf dağında yaşaması gibi özelliklere sahip olan bir kuştur. Eskiden meydanda hüma uçurulur ve gölgesi kimin başına konarsa o padişah olacağına inanılmış. Beyte göre, âşığın gözü, ser-çeşme yani pınar; gözyaşı ise arpa, buğday gibi tane yani yemdir. Göz çeşmesinden akıtılan yem gibi gözyaşları ise hümaya benzetilen sevgilinin uçması için hazırlamıştır. Ancak kemikle beslenen hümanın uçması için suya ve taneye meyletmeyeceği bellidir. Bu durumda âşık, her ne kadar sevgili için ağlayıp gözyaşı dökse de sevgiliye ulaşması, kişinin başına devlet kuşunun konması ihtimali kadar zordur:

Ol hüma pervâz için meyl itmez âb u dâneye

Sen gerek ser-çeşme kıl çeşmün sirişkün dâne tut Celîlî G.45/3 s. 220

Celîlî, Bağdat ve Mısır’ı, sevgilinin bulunduğu yerler; gözlerinin su pınarı, Nil ve Şat nehirlerini de bu kaynağın iki ayağı ayağı olarak görmektedir. Bu iki nehir sevgilinin bulunduğu ülkelerle ilgilidir. Âşığın gözlerinin ser-çeşmesi yani pınarı, kaynağından sevgili için dökülen yaşların nehirler gibi akıp gitmesi, âşığın döktüğü yaşların çokluğunu belirtmek ve ona ulaşmak içindir:

Ey Celîlî yâr kûyudur bana Bagdâd u Mısır

Gözlerüm ser-çeşmesinin ayagıdır Nil u Şat Celîlî G. 175/6 s. 297

Lâmiî sevgilisine beni ayrılıkta bırakma, gözyaşıma acı diyerek yalvarmaktadır. Sevgilinin boyu servi gibidir. Serviler su kenarlarında bulunur. Su servilere doğru akar. Âşığın da gözünden dökülen yaşlar bir çeşme gibi o servi boylu sevgiliye doğru akmak istemektedir:

Salma beni hicrâna gözüm yaşına rahm it

Bir çeşme gibi servüne karşı akam ey dost Lâmiî G. 33/2

Beyitte, âşığın çeşmeye benzeyen gözünden akan yaşların ne kadar çok olduğu anlatılmaktadır. Öyle ki göz çeşmesinden akan yaşlar deniz oluşturmuştur. Bu denizde gönül gemisinin gam dalgasından kurtulması mümkün değildir. Mübalağa edilerek anlatılan gözyaşı denizinde gönül, bir gemiye; gam da dalgalara benzetilmiştir. Bu durumda gönül gemisinin gam dalgalarının içinde alabora olması kaçınılmazdır:

Kurtulur mı mevc-i gamdan fulk-i dil kim dem-be dem

Bahra döndi çeşme-i çeşmümden akan yaşlar Lâmiî G. 106/5

Çeşme kelimesinin Farsça'da "göz" anlamındaki "çeşm" den geldiği kabul edilir. Su çıkan kaynak, pınar ve gözlere çeşm denilmesi bunların akıtıldığı küçük yapılara çeşme adının verilmesine sebep olmuştur (Eyice, 1993:277). Çeşme, genellikle yol kenarlarında herkesin yararlanması için yapılan borularla gelen suyun bir oluktan veya musluktan aktığı yalıklı su hazinesi veya yapısı, pınar demektir. Bu durumda beyte göre, çok fazla ağlayan gözyaşı döken âşığın sevgilinin kapısında çeşmeler yaptırmasına şaşmamak gerekir:

Kapunda çeşmeler itse 'aceb mi çeşm-i pür-eşküm

Felekler burcına çıksa terâzûyile olur su Lâmiî G. 400/4

6. Çeşme-can

Âşık canını sevgili için seve seve feda etmeye hazırdır. Zaten sevgili olmadan âşık yaşayamaz. Bu yüzden bir insan için en değerli varlığı olan canını âşık sevgilinin yoluna sermeye hazırdır. Âşığın hayattan tat almasını sağlayan ona yaşadığını hissettiren şey, sevgilidir. Sevgili olmadan âşık bu hayattan zevk almaz. Lâmiî, canı, çeşmeye benzetmiş ve gönlün can çeşmesinden haz alması için sevgilinin dudağına, cihanın eğlencesinden haz alması için sevgilinin yüzüne ihtiyacı olduğunu vurgulamıştır:

*Almaz lebi câminsuz dil çeşme-i cândan haz
Bulmaz ruhi bâğinsuz cân 'ıyş-ı cihândan haz*

Görsel 3: Su Değirmeni

Lâmiî G. 212/1

Rakip, âşığın her daim rekabet içinde olduğu kişidir. Aslında rakibin doğrudan âşığa bir kötülüğü dokunmaz ancak sevgilinin ona ilgisi, âşık için çok büyük bir derttir. Bu yüzden âşık rakipten hiç hoşlanmaz. Har, eşek demektir. Âşık, rakibi eşeğe benzetmektedir. Sevgili ise cihanın canı, çok kıymetlisidir. Âşık sevgilinin dudağını rakibe sunmasını istemez. Leb yani dudak için “can çeşmesi dediler, çeşme-i hayvan değil ya” diyerek eşek dediği rakibin can çeşmesinden değil “çeşme-i hayvan”dan içmesi gerektiğini vurguluyor. Oysa “can çeşmesi” de “çeşme-i hayvan” da âb-ı hayat yerine kullanılan bir tabirdir. Ancak Lâmiî burada kelime oyunu ile hayvan kelimesini gerçek anlamında kullanmış ve dudağın âşığa can veren bir çeşme olduğunu ancak hayvanların içeceği “çeşme-i hayvan” yani “hayvan çeşmesi” olmadığını dile getirmiştir:

*Lebünü sunma rakîb-i hara iy cân-ı cihân
Çeşme-i cân didiler çeşme-i hayvân degüle Lâmiî G. 460/3*

7. Çeşme-mûy

Su dolabı, bağ bahçe sulamak amacıyla bir eksen etrafında dikey biçimde dönerek akarsudan su aktarmaya yarayan düzenek, dolaptır. Ahşap bir çark ile su çıkarma sistemi şeklinde tarif edilir. Çark dönerken sürtünme ve ahşabın çatırdamasından kaynaklanan inlemeye benzer yüksek ses çıkarırlar (Alvan, 2020:446). Şair sevgilinin ayağına soğuk su dökmek için her bir kılının çeşme olup dolap gibi inlediğini söyler. Âşığın amacı servi gibi olan sevgilinin ayağına soğuk sular dökmektir. Servi su olmadan yaşamaz, âşık onun ayağına herhangi bir su değil büyük çabalarla soğuttuğu soğuk suyu dökmeye çalışır. Bunun için de her büyük çaba harcar. Esasen âşığın söylemek istediği, sevgili için dolap gibi ne kadar çok inlediğidir. “Ayağına sıcak su mu, soğuk su mu dökelim” deyimini andıran serzenişte şair seyrek gelen bir konuğa yarı sitem, yarı sevinçle ayağına soğuk sular dökme çabasında bir dolap gibi inlediğini de hatırlatmaktadır. Gönlü dolap olan âşığın her bir saç teli çeşme olup o dolabı döndürmektedir:

*Ayağına sovuk su dökmege ol serv-i dil-cûnun
Olup bir çeşme her mûyum dilüm dolâbveş inler Lâmiî G. 139/7*

8. Çeşme-dudak

Divan şiirinde sevgilinin dudağı âşığın canına can katar. Lezzeti ve tadı ile âşığı kendinden geçirmeye yeter bir özelliktedir. Lâmiî de sevgilinin dudağını, suyundan şeker akan bir çeşmeye benzetmektedir:

*Kaddiün ne servdür ki kamerden semer virür
La'lün ne çeşmedür ki suyundan şeker biter Lâmiî. G. 118/4*

Cinâni, “Susuzluktan can verdim senin dudağının çeşmesinden akan şirin bir sözle, benim susuzluğumu bir kere olsun gidermedin” diyerek sitem etmektedir:

Cânı virdüm teşne-leb bir kerre sîr-âb itmedün

Çeşme-i la’l-i lebi şîrîn-makâlünden beni Cinânî G. 270/ 3

9. Çeşme-kevser-firdevs

Kevser cennette bir ırmaştır. Kevser ve cennet bir arada kullanılır. Kevser suyu denince sevgilinin dudağı akla gelir. Dudak, küçük olması, hayat kaynağı olması kırmızı rengi ve sarhoş ediciliği yönleriyle şaraba benzer. Âşık için sevgilinin olduğu yer cennet, dudakları ise şaraptır. Tatlı, beyaz, yumuşak bir su olan kevser ancak cennete gidenlerin ulaşabileceği bir sudur. Celîlî, vaize seslenerek sevgilinin olmadığı cennet bağında şarabın kendisine kevser çeşmesi olacağını söyler:

Yârsuz bâg-ı behişt olur ise cilvegehüm

Çeşme-i kevser olur bana şarâb ey vâ’iz Celîlî G.181/5 s. 300

Cinânî, yazdığı bir mersiyede siroz hastalığından dolayı su içmesi sınırlı olan Molla Efendi’nin hanımından bahsetmektedir. Bu hanım siroz hastalığından dolayı vefat etmiştir. Siroz hastalarında vücutta su birikmesi görülür. Bu durumda hasta kişinin sıvı alımına dikkat etmesi gerekmektedir. Şair, bu hastalıktan dolayı yeterince su içemeyip susuz kalan kişinin vefat edince cennet çeşmesinin damlası ile suya doymasını diler:

Reşha-i çeşme-i Firdevs ile sîr-âb olsun

Teşne-leb gitdi ana ‘illet olup istiskâ Cinânî Mus.6/2/7 s. 221

10. Çeşme- güneş

Sevgilinin yüzü bazen aya bezen güneşe benzetilmektedir. Hayat kaynağı olması, ısı ve ışık yayması açısından insanlar güneşe muhtaçtır. Âşık da sevgiliye muhtaçtır. Çünkü sevgili de âşık için aynı güneş gibi yaşam kaynağıdır. Güneş de güzellik timsalidir. Parlaklığı, ışığı, güzelliği sevgiliye olan benzetme unsurlarıdır. Ay, güneşle devridaim içinde bulunur. Ay varken güneş, güneş varken de ay görünmez. Ancak sabah olmuş ama sevgilinin aya benzeyen yüzü, sabahı aydınlatmaktadır. Güneşin çeşmeye benzemesinin bir nedeni de Güneş ışıklarının altın bir oluktan yeryüzüne akarcasına inişi olmalıdır. Bu durumda güneş çeşmesi susuz kalması güneş ışıkları yeryüzüne akmaması yani güneşin ortaya çıkmamasıdır. Sevgilinin yanağının sabahı cihanı aydınlatan ay gibidir. Bu haliyle güneş çeşmesi, susuz kalmıştır:

İzârı subhı bir mâh-ı cihân-tâb

Ki kulmuş çeşme-i hurşîdi bî-âb Lâmiî-Veyse vü Râmin 2525 s.240

Işık kaynağı olması ve dünyanın feyiz ve bereket vermesi sebebiyle güneş, çeşmeye benzer. Güneş ışıkları akan bir çeşme gibi yeryüzüne yayıldığı için dünyada susuz hiç kimse kalmamıştır. Cinânî burada “Kaside der-medh-i Mehemed Efendi Dâmâd-ı Râziye Kadın kadı-i Burusati’l-mahrûsa” başlıklı kasidede övdüğü Mehmed Efendi’nin cömertliğinden bahsetmektedir. Bağışları ile herkesi memnun ettiğini belirtmek istemiş ve ihsanını güneş çeşmesinden akan ihsan suyuna benzetmiştir. “Zülal”, tatlı ve güzel su demektir ve herkes bu suyla duymuş susuz kimse kalmamıştır. Yapılan ihsanlardan herkes memnundur:

Cihânda kalmadı dil-teşne oldı hep sîr-âb

Akup zülâl-i ‘atâsı misâl-i çeşme-i hûr   *Cinânî K. 30/38s. 105*

“Farsça âf:âb su ve ve tâb yani sıcaklık demek olan Af-tâb esas itibariyle su kızdırıcı anlamına gelen mürekkep bir kelimedir. Mütercim Âsım âfitâb’ın ay ışığı anlamındaki mâh-tâb örneğinde olduğu gibi tâb-i âf yani güneş ışığı demek olduğunu ve güneşin suyu yok etmesi yani buharlaştırıp kaybetmesi sebebiyle bazılarının âfitâb için âfet-i âb kökünden geldiği iddiasında bulduklarını bildirdiğinden bahsedilir. (Şentürk, 2021: 471). Her ne kadar güneş-çeşme maddesinde güneş için âfitâb kelimesi kullanılsa da güneş ve su ilişkisini anlamlandırmak açısından önemli bir bilgidir. Lâmiî de çeşmeyi güneş ve ay, feleği ise şadırvan olarak tasavvur eder:

Çekmezüz zulmet gamın câyâ-yı âb-ı Hızır olub

Çeşmemüz hurşid ü mehdür çarh şadırvânumuz   *Lâmiî K. 7/43*

Şitâ redifli kasidesinde Lâmiî, kış ile ilgili soğuk havayı ve manzarayı kullanarak yerde ateşin, gökte ise güneş çeşmesinin buz tuttuğunu söylemiştir. Dondurucu bir kış mevsiminin varlığını hissettiren beyitte kışın soğukluğu çeşmelerin buz tutmasından anlaşılmalıdır. Çeşmeler buz tutunca su akmaz. Nitekim ikinci mısradaki kışın ağlayan gözün akmadığını anlatmak için şair, “*bu olay karşısında kışın ağlayan gözü dem-bestedir*” yani donakalmıştır, şaşırmıştır diyerek bir sebebe bağlamıştır:

Yirde odun gökde mihrün çeşmesini tutdı yeh

Bu işe dem-beste kaldı çeşm-i giryân-i şitâ   *Lâmiî K. 27 /13*

11. Çeşme-felek

Klasik şiir, feleklerin iç içe girmiş küreler şeklinde dünyanın etrafında döndüğünü iddia eden Batlamyus’un görüşünü esas alır. Buna göre, felek iç içe geçmiş dokuz çadır ya da soğan kabukları gibidir. Her tabaka birbirine bağlı olmakla birlikte devirlerini ayrı ayrı çarklar gibi süratlerde gerçekleştirir. Ayrıca felekler havada asılı durup belli bir düzende hareket ederken su içinde yüzerler (Şentürk; 1994:134). Şairlerin hayal dünyasında su içinde yüzen felek

tasavvuru, felek ve su ilişkisini hatırlatırken aynı zamanda güneşin gökyüzünden süzülüp gelen ışınlarının da suya benzemesi, sevgilinin güzelliğini anlatırken şiirde kullanılan bir malzeme olmuştur. Lâmiî de sevgilinin ateş gibi, yaban gülü gibi olan yüzünü, felek çeşmesinden akan suya benzetmektedir. Güneş ışıkları dünyaya felek çeşmesinden bir su gibi akmaktadır:

Nice 'âriz nice âteş gül-i hod-rûdur bu

Gün gibi çeşme-i gerdûndan akan sudur bu Lâmiî G. 395/1

12. Çeşme-saltanat

Saltanat bazen çeşme bazen de ser-çeşme benzetmesi ile karşılanmış ve saltanatın babadan oğula geçen bir sistem olduğu gösterilmek istenmiştir. Lâmiî de Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Bey'i bu saltanat çeşmesinin kaynağı olarak göstererek suyun akıcılığı ile saltanatın sürekliliğini vurgulamıştır:

Vücûdı saltanat ser-çeşmesidir

K'anun nehr-i gazâ bir eşmesidür Lâmiî Şehr. Mes. 39/3 s.70

Lâmiî, Kanuni Sultan Süleyman için yazdığı kasidesinde, çeşmeyi saltanata benzetmektedir. Toplumun düzeni, dirliği ve mutluluğu için adaletin önemi açıktır. Osmanlı devlet yöneticilerinin yönetim anlayışının gerisinde Şeyh Edebali'nin “İnsanı yaşat ki devlet yaşasın” felsefesinin hâkim olduğu öne sürülmektedir (Yürük, 2020:633). Celâlzâde Mutafa Çelebi, Kanuni'nin üç özelliğini, ilki adaleti, ikincisi halkın koruyucusu, üçüncüsü cihanşümul bir fatih olması şeklinde sayar (Emecen, 2010:62-74). Lâmiî de “Adaletin o çeşmeye nur ve ışıktır.” diyerek padişahın adaletli olduğuna vurgu yapmaktadır. Saltanat süren padişahın adaletli olması onun bulunduğu dönemi yani saltanat çeşmesini aydınlatan bir nurdur:

Memleket bir cismdür tapun ana rûh-i revân

Saltanat bir çeşmedür adlün ana nûr ziyâ

Lâmiî K. 12/5

13. Çeşme-ikbal-baht-devlet

Cihanşümul bir devlet anlayışını benimsemesinin yanında bunu fiilî olarak uygulamaya koyan bir padişah olan Kanuni, İç reformlar, bürokrasinin klasik şeklini alışı, özellikle kanunların yaygınlaştırılması iç politika itibariyle yeni atılımın beslendiği ana kaynakları oluşturmuştur. Bütün bunlarla XVI. yüzyıl bir bakıma Sultan Süleyman çağı olmuştur. Lâmiî, Kanuni için yazdığı kasidede padişahın hükümdarlık dönemine uygun söyleyişler içinde bulunur. Şair, “padişahın yolunun toprağı, baht ve devlet çeşmesine yüzü; ayağının tozu ise saadet gözüne sürmedir” diyerek baht ve devleti, çeşmeye benzetmektedir:

Hâk-i râhun baht u devlet çeşmesine âb-ı rû

Ayagun tozu sa'âdet çeşmine kuhl-i cilâ

Lâmiî K. 12/4

14. Çeşme-ihsan-cömertlik

Şairler, iyilik, cömertlik ve bağışın, marifet sahipleri için bir kaynak olarak durmaksızın su gibi aktığını söylerken övdükleri kişilerin ihsanlarını ön plana çıkarmayı amaçlamaktadırlar. Cinânî de lütuf ve cömertliği bir çeşmeye, feyzi, bereketi de çeşmeden akan tatlı, güzel bir suya benzetmiştir. Şaire göre, bu cömertlik çeşmesinin suyu kesilmeden daima akmakta ve bütün âlem bundan faydalanmaktadır:

Bir çeşme-sâr-ı lutf u keremsin zemânede

Feyzün zülâli 'âleme akmakda dâyimâ   *Cinânî Kt. 63/2 s. 196*

Cinânî, yine ser-çeşme benzetmesi ile övdüğü kişinin mürüvvet, ihsan ve cömertliğin kaynağı olduğunu ifade etmektedir:

Ser-çeşme-i mürüvvet ü ihsân ü cûdsın

Her dem akar ayaguna erbâb-ı ma'rifet   *Cinânî T. 32/5 s. 389*

SONUÇ

Sonuç olarak, Osmanlı İmparatorluğunun ilk başkenti olan Bursa, tarihi ve kültürel zenginlikleri ile her zaman ön planda olmuştur. Şehir, hayırseverler tarafından yaptırılan çeşmeleri ile tanıklık ettiği dönemlerin etkisini günümüze kadar yansıtmayı başarmıştır. Bursalı divan şairlerinden Lâmiî Çelebi, Bursalı Rahmî, Bursalı İffet, Cinânî ve Celîlî'nin eserlerinden seçilen “çeşme” ile ilgili beyitlerde şairlerin, değişik hayal ve benzetmeler içinde buldukları görülmüştür.

Bursalı bazı şairlerin eserlerinden yapılan incelemelerdeki amaç, Bursa'nın şiirlere yansıyan “çeşme” ile ilgili hayal ve benzetme dünyasına tanıklık edebilmektir. Geleneğin dışına pek de çıkmayan divan şairlerinin benzetmeleri on dört başlıkta değerlendirilmiştir. İlk madde çeşme-kaplıca ilişkisi ile ilgilidir. Bursa kaplıcaları, sadece halkın değil aynı zamanda Osmanlı padişahları ve devletin ileri gelenleri arasında da tercih edilen önemli sağlık merkezlerinden olması nedeniyle son derece gözde yerlendendi. Dönemin şairleri de kaplıcaları, şifalı suları, mimarisi ve güzelleri ile ele alarak değişik biçimlerde şiirlere konu etmişlerdir. Örneğin, kaplıcadaki aslanağzı şeklindeki çeşmeden akan suyun, “güzelleri görünce aslanın ağzının suyu akması” şeklinde belirtilmesi, bugün de var olan çeşmenin tarihsel yolculuğuna estetik bir yorum katması açısından önemlidir.

Çalışmada en çok çeşitliliği “çeşme-çeşme-i hayvan” maddesi oluşturmaktadır. Âb-ı hayat ya da çeşme-i hayvan: Kadeh, sebil, kılıç, sevgili, dudak ve hat benzetmesi ile değerlendirilmiştir. Bu benzetmelerde Hızır, zulümat, sonsuzluk suyu genelde sevgili ve sevgilinin güzellik unsurları çerçevesinde ele alınmıştır. Sevgili ve dudak, âşığın canına can katan bir âb-ı

hayat olmuştur. Ayrıca diğer maddelerde, “çeşme-ciğer, çeşme-dil, çeşme-göz, çeşme-gözyaşı, çeşme-dudak, çeşme-can, çeşme-mûy, çeşme-kevser, çeşme-firdevs, çeşme-güneş, çeşme-felek, çeşme-saltanat, çeşme-ikbal-baht-devlet, çeşme-ihsan-cömertlik” gibi ilgilere dayalı benzetmeler bulunmaktadır. Yapılan bu benzetmeler, çeşmenin klasik şiirin geleneği içinde son derece orijinal ve estetik benzetme ve hayallerle işlenmiş olduğunu göstermektedir. Göz, gözyaşı, ciğer, dil, mûy- çeşme ilişkisi âşığın ne kadar çok ağladığını göstermek içindir. Kanlı gözyaşı döken âşığın ciğer çeşmesi ya da her bir kılı çeşme olup gönlü dolap gibi inleyen âşığın hali içler acısıdır. Onu sadece sevgilinin dudak çeşmesinden dökülen şekerli su hayata döndürmektedir. Şair, güneş, felek tasavvurunda, güneş ışıklarının gökyüzünden yeryüzüne akarcasına inişini, sevgili ile ilişkilendirerek işlemiştir. “Çeşme-kevser-firdevs” maddesi, siroz hastalığı ve su arasındaki ilgiyi göstermesi bakımından dikkate değerdir. Lâmiî'nin bir beytinde “kuşlar, balıklar, insanlar ve cinler gelip için diye sebil ettik” şeklindeki mısraı ise çeşme, sebil vs yaptırmanın hayır hasenat sayıldığını anlatması, toplumun değerlerini, inanç sistemini göstermesi bakımından önemlidir. Bütün bu özellikler değerlendirildiğinde, toplumun bir parçası olan şairlerin, geleneğin kalıpları içinde de olsa, içinde buldukları şehrin sosyo-kültürel yapısından etkilenmelerinin kaçınılmaz olduğu göstermektedir.

REFERANSLAR

- Aka, B. (2020). Divan şiirinde kaplıca redifli gazeller. *Journal of Turkish Language and Literature* 6 (1), 1-15.
- Alvan T. (2020). Klasik Türk şiirinde dolab-nâme hakkında mülâhazalar. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 60 (2), 443-476.
- Burmaoğlu, H.B. (1983). *Lâmiî Çelebi divanı*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Aslan, M. (2018). *Bursalı İffet divanı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59882,bursali-iffet-divanipdf.pdf?0> [erişim tarihi: 01.07.2023]
- Çetinkaya, E. (2012). *Bursa çeşmeleri* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Emecen, F. (2010). Süleyman I. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 38, pp. 62-74). İstanbul: TDV Yayınları.
- Erdoğan, M. (2017). *Bursalı Rahmî divanı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55910,bursali-rahmi-divanipdf.pdf?0> [erişim tarihi: 01.07.2023]
- Eroğlu, S. (2008). Türk Edebiyatında miyâhiyye türüne bir örnek: Hâsib Efendi'nin miyâhiyyesi. *Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (15), 429-439.
- Evliya Çelebi (1999). *Seyahatname* (Haz. Zekeriya Kurşun-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı). C. II, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Eyice S. (1993). Çeşme. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* C.8, (pp277-287). İstanbul: TDV Yayınları.
- Güzel, A. (2013). Kaygusuz Abdal'ın eserlerinde “su” motifi. İçinde Demir, N. (Ed.), *Geleneksel Türk sanatında ve edebiyatımızda su* (pp.77-88). Ankara: ASKİ genel Müdürlüğü Yayınları.
- Kazan Nas, Şevkiye (2018). *Celîlî divanı (inceleme-metin)*. Konya: Palet Yayınları.
- Ocak, A.Y. (1988). Âb-ı hayat. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 1, (pp. 1-3). İstanbul: TDV Yayınları.
- Okuyucu, C. (1994). *Cinânî hayatı ve eserleri divanının tenkidli metni*. Ankara: TDK Yayınları.
- Öztahtalı, İ. İ. (2009). *Bursalı Emrî Murad Efendi ve divanı* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Öztürk, M. (2020). *Veyse vü Râmîn*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.

<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/78624,lami39i-veyse-vu-raminpdf.pdf?0>

[erişim tarihi: 01.07.2023]

Pala, İskender (2009). Su. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi C. 37*, (pp. 442-443). İstanbul: TDV Yayınları.

Şentürk, A. A. (1994). Osmanlı Edebiyatında felekler, seyyare ve sabiteler (burçlar). *Türk Dünyası Araştırmaları*, 90, 131-179.

Şentürk, A. A. (2021). Güneş. *Osmanlı Şiir Kılavuzu*. Cilt 5. İstanbul: DBY Yayınları.

Tanpınar A. H. (2005). *Beş şehir* (19. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları.

Tanpınar A. H. (2012). *Bütün şiirleri* (Haz: İnci Enginün). (12. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları.

Yavaş, D. (2001) Bursa'da Kitabeli Osmanlı Çeşmeleri. *U.Ü Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 25-40.

Yeniterzi, E. (2013). Fuzûlî'nin su kasidesi'nde su redifini seçmesinin sebepleri. *Geleneksel Türk sanatında ve edebiyatımızda su* (ss.89-101). Ankara: ASKİ genel Müdürlüğü Yayınları.

Yürük, H. (2020). Osmanlı devletinde adalet sistemi ve teşkilatı içinde bir örnek şahsiyet adliye nazırı Abdurrahman Nureddin Paşa. *AD*, 65, 631-654.

Görsel 1: <https://kulturportali.gov.tr/turkiye/bursa/kulturenvanteri/ulu-cami-kuzey-kapisi-cesmesi>

Görsel 2: www.google.com/search?q=bursa+aslanağzı+hamamı&tbm

Görsel 3: [su değirmeni: Yandex Görsel'de 1 bin görsel bulundu](#)

Bölüm 20

**Sosyal Medyada Ebeveyn Etkisi ve
Sharenting Kavramı**

Gülşen FİLAZOĞLU ÇOKLUK¹, Melek USTA²

*¹Dr. Öğrt. Üyesi İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Psikoloji Bölümü.
gulsenfilazoglu@gmail.com ORCID No: 0000-0002-7431-282X*

ÖZET

İnternet kullanımı ile beraber insanların tanıdıkları ya da tanımadıkları bireylerden daha kolay haber alması ve iletişim kurması temel bir ihtiyaç haline gelmiştir. Bu ihtiyaç neticesinde insanların iyi niyetlerini kötüye kullanan bireyler hedeflerine kolaylıkla ulaşabilmektedir. Sosyal medya platformlarında yapılan paylaşımların denetimsiz bir şekilde yayılması kötü niyetli 3. Şahısların işini kolaylaştırmaktadır. Özellikle anne ve babaların çocukları ile ilgili paylaşımda bulunmaları bu zararlı ortama davet çıkarmaktadır. Çoğu zaman ebeveynler çocuklarına verdikleri zararın farkında değildirler. Bu davranış şekline ‘sharenting’ denilmektedir. Sorunun temeli, ebeveynlerin çocukları ile ilgili bu paylaşımları normal görmesidir. Aileler çocuklarının günlük yaşantılarını ya da bazı özel anlarını farkında olmadan ifşa etmekte ve çocuklarını istismar tehlikesi ile karşı karşıya bırakmaktadır. Yerli ve yabancı literatür taraması ile tamamlanan bu çalışmada, *sharenting* davranışının etkilerinin incelenmesi hedeflenerek, ebeveynlerin çocuklarının, dijital platformlarda paylaştıkları resimlerinin, videolarının ve özel bilgilerinin, daha sonra ne gibi olumsuz sonuçlarla ve tehlikelerle karşılaşmalarına çıkabileceği sonucu incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Çocuk, Ebeveynler, Dijital Kaçırma, Sharenting, Sosyal Medya.*

ASBTRACT

With the use of İnternet, it has become a basic need for people to communicate more easily from people they know or don't know. As result of this need individuals who abuse people's good intentions can easily reach their goals unsupervised publishing of posts on social media platforms facilitates the work of malicious outside parties particularly parents sharing about their children invites this harmful environment. Most of time parents are unaware of the harm they are doing to their children. This behavior is called sharenting. The basis of problem is that parents see what they share about their children as normal. Families unwittingly disclose their children's daily lives or some private memories and expose their children to the danger of abuse. In this study which was completed with a domestic and foreign literature review it was aimed to examine the effects of sharenting behavior and to examine the result of the negative consequences and dangers of the videos, pictures and private information shared by the parents on digital platforms.

Keywords: *Child, Parents, Digital Abduction, Sharenting, Social Media.*

GİRİŞ

Bu çalışma da “Sharenting” kavramının yerli ve yabancı kaynaklarda incelenerek sosyal medya aracılığı ile anne babaların çocukları ile ilgili birtakım paylaşımlar yapmaları ve bu paylaşımların yaratacağı olumsuz neticelerin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Genelde popüler olmak amacıyla, çocukların özel fotoğraflarını, videolarını ve birtakım özel bilgilerini herkese açık bir şekilde bilinçsizce paylaşılması tehlikeli boyutlara ulaşabilirken aynı zamanda çocukta ve ebeveynlerde bazı psikolojik bozukluklarla beraber birbirleri olan ilişkilerinde oluşabilecek kalıcı ve yıkıcı etkilerin incelenmiş ve bu sayede sosyal medya kullanıcılarına daha güvenli ortamın sunulacağı çözümlenmeler analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu plan doğrultusunda, çocukların maruz kalabilecekleri olumsuz neticelerin yok edilmesi hususunda yapılan değerlendirmelerin, sonuçları ile birlikte ortaya konularak bundan sonra yapılacak olan farklı çalışmalara ışık tutacak konumda olması hedeflenmiştir.

Bu çalışmanın, “Sharenting” kavramının hem ailelerin bilinçlenmesi hem de yerli literatüre hukuki açıdan yerleşmesi konusunda yol gösterici nitelikte olması amaçlanmaktadır. Yerli literatürde bu konuyla ilgili yeterli akademik çalışmanın olmaması ve ülkemizde bu kavramla ilgili hukuki düzenlemelerin yetersiz düzeyde olması bu araştırmaların önemini artırmaktadır. “Sharenting” konusunda dünya genelinde araştırmalar mevcut olmakla beraber hukuki açıdan da çeşitli yasal düzenlemeler ve yaptırımlar uygulanmaktadır. Ülkemizde bu kavram ile ilgili adımlar yeni yeni atılmaya başlamış olsa da, çocuk hakları konusunda bugüne temel oluşturabilecek gerekli adımlar atılarak 20 Kasım 1984 tarihinde Birleşmiş Milletler Güvenlik Kurulu (BMGK) tarafından kabul edilen Çocuk Hakları Sözleşmesi’ne, 14 Eylül 1990 tarihinde imza atıp 4 Mayıs 1995’te yürürlüğe girmesi ile çocuklarımızı bu ve benzeri tehlikelere karşı koruma altına almıştır. Dolayısıyla bu kapsamdaki çalışmaların, yapılacak olan yeni yasal düzenlemelere temel oluşturması açısından da önem arz ettiği değerlendirilmektedir.

Share (paylaşma) ve parent (ebeveyn) kelimelerinin birleşiminden türetilmiş olan “sharenting” kavramı, ebeveynlerin sosyal medyada çocukları hakkında düzenli olarak bilgi paylaşması şeklinde tanımlanmaktadır (Blom-Ross, Livingstone, 2017). Sharenting, Collins Dictionary tarafından “Çocukların haberlerini, resimlerini vb. paylaşmak için alışılmış sosyal medya kullanımı”, olarak tanımlanmıştır (Sharenting: Collins Dictionary, 2019). Ebeveynlerin çocuklara dair detaylı bilgiler vermesi ve bu bilgileri sosyal ağlarla hem görselleştirip hem de videolu olarak paylaşması ise, mahremiyeti doğrudan ihlal eden bir sharenting faktörünü ortaya çıkarmıştır (Brosch, 2018: 78)

İngilizcede paylaşmak anlamına gelen ‘share’ kelimesi ile ebeveynlik anlamına gelen ‘parenting’ kelimesinin birleşiminden oluşan ‘sharenting’ (sosyal medya ebeveynliği) kavramı, bir ebeveynin çeşitli sosyal medya araçlarını kullanarak kendi çocuğu ile ilgili fotoğraf ve video gibi kişisel bilgiler içeren medya çıktılarını sosyal medya üzerinden paylaşması olarak tanımlanmaktadır. (Choi ve Lewallen, 2018; Fox ve Hoy, 2019; Kopecky ve ark., 2020)

Ebeveynler veya üçüncü şahıslar internet ortamında video ve fotoğraf paylaşımı suretiyle bir çocuğun haklarına zarar verilebilmektedir. Ailelerin, her ne kadar bu paylaşımları kapalı hesapları aracılığıyla kısıtlı bir alana ilan ettiklerini düşünülse de ilerleyen teknolojiyle gelişen kopyalama ve saklama yöntemleriyle bu paylaşımlar saklanabilmekte ve suiistimale sebebiyet verebilmektedir (Özel ve Zelyurt, 2016).

Toplumsal iletişim vasıtalarının çoğalmasıyla *sharenting* de gün geçtikçe çoğalmaktadır. Bebek henüz dünyaya gelmeden adına toplumsal iletişim hesapları açılmakta, yapılan paylaşımlarla çocukla ilgili yeni sosyal ayak izi ortaya çıkarılmaktadır. Bu yapılan paylaşımlarda çocukların yüz hatlarının belirgin olmasına da büyük nispette dikkat edilmemektedir (Arabacı, 2016).

Anne-babaların çocuklarıyla alakalı görüntü ve ses paylaşımları zaman içerisinde çocuğun günlük yaşantısının tamamını açığa çıkaran, devamlılık taşıyan bir durum alabilir. Bu safhada öğretilere karşımıza “over-sharenting” kavramı çıkmaktadır. *Over-sharenting* kavramıysa anne-babaların çocuklarıyla ilgili görüntü ve sesleri aşırı ve sıklıkla paylaşımları durumuna söylenmektedir. Genel ağ kullanımının artarak yayılması ile ailelerin çocuklarıyla ilgili bu paylaşımları da artmaktadır. Hatta aileler, birbirinin tesiri altında kalarak bunu o kadar sıklıkta yapmaktadırlar ki bu vaziyetin ortaya çıkarabileceği tehlikeler boş verilirken, alışlagelenin bu olduğu düşüncesi çoğalmaktadır. Örneğin aileler; çocukları çıplak vaziyette veya üstlerinde yalnızca iç çamaşırları veya bebek bezleri bulunduğu bir esnada ya da ağlarken resimlerini çekmektedirler ve ileride çocukları utandırabilecek bu görüntüleri halka açık bir vaziyette paylaşmaktadırlar. Bu kuşaktan önceki hiçbir kuşak bu kadar geniş bir sosyal ayak izi ile büyümediğinden, ileride bu vaziyetin çocuklar üstünde meydana getirebileceği etki de tam anlamıyla bilinmemektedir. Bu bilgi ailenin ilk paylaşmadaki gayesini geçerek, istenilenden çok daha fazla topluluklara erişebilir ve virüs durumunu alabilir. Şöyle ki sayısal platforma bir defa verilen done, kullanıcılarca sonradan silinse dahi bu sosyal yürütümlerin yapısı ve fazlası paylaşımına ve depolamaya izin veren yapıları sonucu hiçbir zaman tamamıyla yok edilemeyebilir. Yıllar sonra bile bu paylaşımların yapılması

konusunda hiçbir söz hakkı olmayan çocuğun karşısına çıkarak, onun şahsiyet hakkına zarar verebilir (Zorluoğlu, 2021: 3386-3387).

Sharenting Sebepleri

1. *Sosyal Karşılaştırma*: Sosyal medya ebeveynliği, çocuğunu başka bir çocukla kıyaslama, kendine güvensizlik, kin gütme gibi olumsuzlukları da beraberinde getirmektedir (Latipah ve ark., 2020). Toplumsal karşılaştırma, toplumsal şahsiyeti de bir ölçüde şekillendirir. Bu da ebeveynine olan saygısına etki edebilir veya öz saygısından etkilenebilir.
2. *Genel Gereksinimler*: Mutlu olma ve eğlenme, başarılı ve sevilen bir kişi olduğunu kanıtlama, beğenilme, çocukları ile gurur duyma, sosyalleşme, anıları kayıt altına alma, çevrede olumlu algı yaratma, sosyal dünyada onaylanma, kendini ifade etme ve fark edilme isteği biçiminde verilebilir. En çok paylaşım, deneyimleri paylaşmak ve sosyal destek için yapılmaktadır. (Brosch, 2016; Fox ve Hoy, 2019; Lazard ve ark., 2019) Araştırmalar, ebeveynlerin büyük bir çoğunluğunun yalnız olmadıklarını hissetmek amacıyla paylaşım yaptıklarını, bu paylaşımlardan yapılmaması gerekenleri öğrendiklerini, daha deneyimli olan ebeveynlerden tavsiye aldıklarını ve bu yöntemle daha az endişelendiklerini ortaya koymuştur (Atwell ve ark., 2019; Clark ve ark., 2015). Yapılan bir paylaşımın beğenilmesi, yorum yapılması ve diğer platformlarda tekrar paylaşılması, ebeveynler için kendi ebeveynlik becerilerini doğrulamak açısından bir ödül haline gelebilir. Bu beğeni, yorum ya da paylaşımlar hiç görüşmedikleri biri tarafından gelse bile ebeveynlerin, bu durumun bir ödüllendirme olduğuna dair bakış açıları değişmemektedir (Brosch, 2016). Bu durum, anne babalar için bir tür “onaylanma” süreci olduğundan, ebeveynlerin çocuklarıyla ilgili daha fazla paylaşım yapmalarına sebep olmaktadır (Cino ve ark., 2020). Benzer şekilde paylaşımların anı biriktirmek, beğenilmekten mutluluk duymak, çocuklarıyla ilgili hissettikleri gururu paylaşmak ve herhangi bir şekilde bir sosyal etkileşime sahip olabilmek gibi amaçlarla da yapıldığı raporlanmıştır (Wagner ve Gasche, 2018; Aslan ve Durmuş, 2020). Bunun yanı sıra bazı anneler bir çocuk ya da yeni bir bebek sahibi olmanın getirdiği tükenmişliğin, toplumdan, günlük hayattan ayrı kalma durumunun ve doğumla birlikte gözlenebilen depresyon, anksiyete gibi semptomların bu platformlardaki sosyal destek sayesinde azaldığını belirtmişlerdir (Archer ve Kao, 2018; Latipah ve ark., 2020). Bu anlamda sosyal medya anne-babalar için stresli ebeveynliği yumuşatan ve onları sosyal izolasyondan uzaklaştıran bir araç haline gelmektedir (Brosch,

2016). Sosyal medya paylaşımlarının bir diğer yönü de ebeveynlerin kendi benliklerini istedikleri şekilde çocukları vasıtasıyla ifade etmeleridir (Choi ve Lewallen, 2018; Holiday ve ark., 2020). Ebeveynler paylaştıkları fotoğrafları kültürel bir araç olarak görmekte ve kendileri ile aynı ya da farklı deneyimleri yaşayan ebeveynlerle bu sayede kültürel bir bağ kurmayı amaçlamaktadır (Benevento, 2018). Bu bağlamda sosyal medya ebeveynliği, ebeveynlerin kendilerini istedikleri gibi ifade etmesinin bir yolu haline gelmekte ve ebeveynler sosyal medya aracılığı ile kendi arzularını, yeteneklerini ya da yetersizliklerini (Holiday ve ark., 2020), hatta cinsiyet algılarını ve önyargılarını bile paylaşabilmektedirler (Choi ve Lewallen, 2018).

3. *Psikolojik Nedenler*: Sosyal medya bağımlılığı olan ebeveynler, sosyal medyaya giriş yapmak ve sosyal medyayı kullanmak için kontrol edilemeyen bir dürtüsellik göstermektedirler. Bu özdenetim eksikliği ve dürtüsel davranma gibi davranış kalıpları ile karakterize bir yapı olarak kabul edilmektedir.
4. *Fenomenlik ve Ticari Amaçlar*: Ebeveynlik deneyimlerini paylaşmak amacıyla sosyal medya hesaplarını kullanan bazı ebeveynlerin Instagram üzerinden oldukça fazla paylaşım yaptıkları, bu paylaşımlardan çeşitli reklamlar ve promosyonlar aracılığıyla para kazandıkları, bir “influencer” olarak paylaşımlarını bir iş koluna dönüştürdükleri de bulgular arasındadır (Campana ve ark., 2020).

Yapılan bir çalışmada ebeveynler tarafından yönetilen bebek sayfaları ve paylaşımlar sırasında kullanılan etiketler incelenmiştir. Ön analizler, paylaşım yapan sayfaların çoğunun moda ile ilgili olduğunu ve finansal amaçlarla yönetildiğini göstermiştir. Paylaşım sırasında sayfalarda sponsorluklar ya da çeşitli ortaklıklar dile getirilmiş, “bebek model”, “fashioninsta”, “marka elçiliği” gibi etiketler kullanılmıştır (Ruiz-Gomez ve ark., 2020). Bu tür paylaşım yapan blogger anne-babaların da bu anlamda oldukça başarılı oldukları ve diğer kullanıcılarla kıyaslandığında daha fazla takipçilerinin bulunduğu görülmüştür (Duygulu, 2019; Haley, 2020). Buna en iyi örnek “DaddyOFive” YouTube kanaludur. Bu video kanalında ebeveynler 9-11 yaşlarındaki çocuklarına zorbalık ve şakalar yapmakta, yalan söylemekle itham etmekte, çocukların eşyalarını yok etmekte ve bunları yaparken çocukları kayda alıp, tüm tepkilerini çevrimiçi olarak paylaşmaktadır. Ebeveynlere yönelik büyük bir tepkinin sonucunda çocuklara yönelik taciz ve ihmal nedeni ile dava açılmış ve bu tür videolar kaldırılmıştır. Ancak çok yaygın olmasa da çocukların hayatlarından ilginç olayları yakalayan ve bunları paylaşarak takipçi toplayan akabinde sponsorlar alıp, oyuncak vb. ürünlerin pazarlamasını yaparak

kazanç elde eden kanallar, bloklar ve web siteleri yaygın bir şekilde ebeveynler tarafından yönetilmektedir (Günüç, 2020).

Sharenting'in Hukuksal Kapsamı

Anne-babaların evlatları hakkında yayınladıkları resim ve bilgileri, bilgi araçlarının başka gayeler için kullanabileceklerinin önemi vurgulanmış, çocuk resimlerinin açıkça paylaşımının çocuk üzerinde risk yaratabileceği söylenilmiştir (Çakı ve Altındere, 2017).

ABD'de çocukların çevrimiçi gizlilik koruma yasası 1998 senesinde yürürlüğe alınmış ve işletmenlerin, yani toplumsal paylaşma ağ idarecilerinin, web sayfası adminlerinin dolayısıyla bilgilere çok basit erişebilecek şahısların 13 yaş altı çocuklarla ilgili bilgileri izinsiz alıp kullanması engellenmiştir. Çocuk fotoğraflarını kullanmak için anne-baba izin koşulu getirilmesine rağmen anne-babalar için bir düzenleme bulunmamaktadır (Monrgomery, 2018)

İtalya'da yaşanmış bir *sharenting* vakasında 16 yaşındaki bir çocuğun annesi, çocuğunun resimlerini izni olmadan paylaşması üzerine çocuğun açtığı dava sonucu anne hem paylaşımları kaldırmasına hem de 10.000 avro tazminata mahkûm edilmiştir (www.haberturk.com).

Avrupa Adalet Divanı'nda ve Avrupa Birliği'nin Genel Veri Koruma Yönetmeliği'nde *silme hakkı* olarak adlandırılan unutulma hakkı “*Söz konusu kişiye ait mevcut algnın bozulmaması için kişinin yanltıcı, gereksiz, utanç verici, hatalı geçmiş kayıtları silme, sınırlama ya da değiştirme hakkı*”, olarak tanımlanmaktadır. Bu kararlar çocukların çıkarlarının korunması ve ebeveynlerin paylaşımlarının dengelenmesi amaçlanmıştır (Ayhan ve Öztürk, 2021).

Fransa'da çocuklara yetişkin olduktan sonra paylaşım ihlalleri ile ilgili ebeveynlerini dava etme hakkı verilmiştir ve reşit olduktan sonra bu hakkı kullanıp, ebeveynlerini dava eden çocuklar bulunmaktadır (Zorluoğlu. 2021: 3360).

Türkiye'de Çocuk Hakları Sözleşmesi 19. madde taraf olan ülkelere çocuk haklarının korunması konusunda gerçek mesuliyetler yüklemiş olsa da yurdumuzda bu paylaşımları engelleyecek veya müeyyide uygulayacak kifayetli kanunlar yoktur (Yüksel, 2021).

Sharenting neticesinde görüntü veya ses kaydı paylaşılan çocuklar birçok olası tehlike ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu çocuklar; cinsel, duygusal, fiziksel veya ekonomik yönden istismara maruz kalabilme tehlikesi altındadırlar. UNICEF'in 2010 yılında hazırlamış olduğu “Türkiye'de Çocuk İstismarı ve Aile İçi Şiddet Araştırması Özet Raporu”nda:

DSÖ'nün 2019 yılında yayınladığı bir bilgilendirmeye göre çocuk istismarı; bir yetişmiş -ki çocuğun ailesi de bu kapsam içindedir- bir topluluk veya devlet

tarafından bile bile veya savaştırmayla çocuğun fiziksel gelişimi ve sağlığına olumsuz biçimde tesir eden davranımlardır. Aile farkında bile olmadan çocuğun görüntü ve sesini toplumsal iletişim ortamlarında paylaşım yoluyla çocuğun esasen gizlilik sahasını da halka açmaktadır. Aile her ne kadar bu paylaşmayı kapalı hesapları aracılığıyla -örneğin yalnızca aile bireylerinin veya yakın aile dostlarının ya da çocuğun sınıf arkadaşlarının bulunduğu bir gruba yapsa da- bu istismar tehlikesini tamamıyla yok edememektedir. Şöyle ki toplumsal iletişim yürütümlerinde bulunan paylaşma, saklama, kopyalama ve olanakları yardımıyla kapalı bir gruba iletilen bilgi bile üçüncü kişilerce herkesle paylaşılabilir. Dahası yapılan araştırmalarda istismar olaylarının %80’inde suçlu, mağdur çocuğun tanıdığı birisi olabilmektedir. Hissi tecavüz bakımından ise hususiyetle halka açık olarak yapılan paylaşımlarda üçüncü şahısların çocukla alakalı olumsuz bir tavır içerisinde, onu üzecek veya küçük düşürecek nitelikteki değerlendirme ve yorumları da bir sanal gerçeklik örneği olarak çocukta ruhsal bunalıma sebep olabilir (Zorluoğlu, 2021: 3388).

Sharenting fiilinin bir diğer zararı, çocukla ilgili ses ve görüntünün çocuklara bağlı kimliklerle toplumsal iletişim hesaplarına konulması durumunda, bunun çocuk pornografisi veya sübyancılık olarak kullanılabilmesidir. Örneğin, Kanada Çocuk Koruma Merkezi ve Avustralya Çocuk E-Koruma Komiseri, çocukların jimnastik yaparken veya toplumsal iletişim sayfasında modellik yaparken çekilen resimlerinin, pornografik gayelerle kullanılabileceği konusunda aileleri aydınlatmışlardır. Diğer bir vakada bir büyükbaba ve büyükanne, torunlarının resmini halka açık biçimde Facebook’a koymuşlar, bir zaman sonra çocuğun annesi bu resmin sübyancılıkla alakalı bir sayfada yer aldığını tespit etmiştir (Zorluoğlu, 2021: 3389).

Sharenting neticesinde çocuğun paylaşılan görüntüsü ve sesi, üçüncü kişilerce farklı bir söylemle çalınabilmekte, kopyalanabilmekte, bu bilgiler üstünde değiştirme yapıp veya değiştirme yapmadan farklı yerlerde yayımlanabildiği görülmektedir. Ayrıca bu bilgileri müsaade almadan kopya eden bireyler, çocuklarla alakalı konuların daha çok ilgi gördüğü toplumsal iletişim platformlarına girip, sanki görüntü ve sesini kopyaladıkları çocukların anne-babaları gibi hareket edebilmektedirler. Bu sayede şöhret olmaya ve kazanç sağlamaya çaba harcamaktadırlar. Teknoloji, genel ağ ve toplumsal iletişimin ilerlemesiyle meydana gelen bu yeni zarar verme durumuna kaynaklarda “digital kidnapping”, Türkçesi “dijital çocuk kaçırma” şeklinde yer verilmektedir. Bu, son senelerde hızlıca artan ve çocukları amaçlayan bir şahsiyet hırsızlığı metodudur. Bu metotta, çocukların resimleri kullanılarak tamamıyla yeni şahsiyetler yaratılmak istenilmektedir. Özellikle öğrenim yılı

başında birçok aile çocuğunun tam ismi, gittiği okul, sınıf, öğretmenini aleni olacak biçimde veya ev kapısı önünde evin, sokağın ismi belli olacak biçimde paylaşımda bulunmaktadır. Bütün bu bilgiler çocuk kaçırma suçlularının çocuğun kim olduğunu ve nerede yaşadığını belirleyebilmesini basitleştiren ve çocuğu korunmasız bırakan durumlardır. *Sharenting* fiilinin yayılmasıyla çocukların yüz yüze gelebilecekleri bir diğer hukuksal sorunsu genel ağa verilen çocuk resimlerinin yüz tanıma sistemlerince, ara yüzü geliştirmek için kullanılmakta olmasıdır. Ailelerin saklı hesaplarına kaydettikleri resimler dahi müsaade almadan yüz tanıma yöntemlerinin geliştirilmesini temin etmek gayesiyle kullanılabilir (Zorluoğlu, 2021: 3390)

Çocuğun Şahsiyet Hakkı ve Gizliliği

TMK Md. 28'de bulunan düzenleme gereğince çocuğun şahsiyet hakkı, sağ ve tam doğum ile başlamaktadır. Şahsiyet hakkı, bir bireyin cemiyet içindeki itibarını oluşturan varlıkların tamamı üstündeki egemenliktir. Şahsiyet hakkı kesin olup, parayla ölçülemez, devredilemez, bireye sıkı sıkıya bağlı ve zarar görmesi durumunda herkese karşı ileri sürülebilir bir haktır. Şahsiyet hakkı bakımından çocuğun ebeveyni de üçüncü şahıs vasfındadır. Çocukla ilgili hükümlerin alınması halinde ve çocuğun çıkarlarının gözetilmesi ebeveynin asli görevidir. Mücbir haller haricinde, çocuğun şahsiyet hakkına müdahalede bulunulamaz. Bu noktada çocuğun şahsiyet hakkı yalnızca, onun çıkarının icap ettiği durumlarda kısıtlanabilir. Örneğin, çocuk toplumsal iletişim ortamlarında kendisi farkında olmadan şahsiyet hakkına zarar verebilecek paylaşımlarda yapıyorsa ebeveyn, çocuğun çıkarı için velayet hakkı kapsamında bu paylaşmayı sonlandırmalıdır (Zorluoğlu, 2021: 3394-3398).

Çocuk Haklarının Sharenting Neticesi İhlal Edilmesi Halinde

Uygulanabilecek Hususi Hukuksal Yaptırımlar ve Alınabilecek Tedbirler

Ebeveynin *sharenting* fiili neticesinde çocuğun kişilik hakkına zarar verilmesi veya çocuğun istismarı halinde lüzumlu tedbirlerin alınması veya müeyyidelerin tatbiki istenilebilir. Her alakadar, çocuğun korunması gayesiyle mahkemeden istekte bulunma hakkına sahiptir (Baygın, 2010: 323). Tefrik etme yeteneği bulunan çocuk, bu yargılamayı kendisi de açabilir. Tefrik etme yeteneği bulunmayan çocuklar bakımındansa *sharenting* fiilinde bulunmayan anne-baba yargılama talebinde bulunabileceği gibi, her iki ebeveynin de bu ihlali gerçekleştirme durumunda çocuğa bir kayyum atanarak bu kayyum vasıtasıyla yargılama talebinde bulunabilir (Zorluoğlu, 2021: 3402).

Sharenting neticesi şahsiyet hakkına zarar verildiği durumda evelen TMK Md. 24 ile Türk Borçlar Kanunu Md. 49 çerçevesinde şahsiyeti koruyan

yargılamalar ve haksız eylem gündeme gelir. TMK Md. 25' te mahkemeden saldırının engellenmesi, devam eden saldırının nihayete erdirilmesi, nihayet bulan saldırının da hukuki olmadığının tespiti istenilebilir. Hukuka uygun olmadığının belirlenmesi neticesinde manevi ve maddi ödence isteği de gündeme gelebilir (Büyüktanır, 2019: 210). Toplumsal iletişim platformu paylaşımı vasıtasıyla çocuğun şahsiyet hakkı tecavüze uğrarsa saldırının nihayete erdirilmesi kapsamında mevzubahis paylaşımların toplumsal iletişim platformlarından kaldırılması, saldırı tehlikesinin engellenmesi çerçevesinde de ileriki dönemde yeniden böyle bir paylaşımında bulunulmamasına hükmedilmesi istenilebilir. Ebeveynin toplumsal iletişim platformu paylaşımı aracılığıyla yaptığı şahsiyet hakkına zarar verilmesinin hukuki olmadığının saptanması da talep edilebilir. Bunlarla beraber TMK Md. 25/II kapsamında müşahhas hadisenin niteliklerinin istilzamu halinde bu vaziyetin üçüncü şahıslara bildirilmesi veya yayımlanması da karara bağlanabilir.

Ebeveynler çocuklarıyla alakalı paylaşımında bulunurlarken toplumsal iletişim ortamlarının emniyet ayarları kısmından gizlilik ayarlamaları yapmalıdırlar. Çocuklara ait sağlık sorunlarıyla alakalı paylaşımında bulunulurken, bu bilgilerin çocuğun tanınmasına izin vermeyecek biçimde genelleştirilmesi gerekmektedir (Erişir & Erişir, 2018: 61). Toplumsal iletişim ortamları paylaşımlarında mümkünse çocuğun şahsi bilgileri ifşa edilmemelidir. Çünkü bu bilgiler çocukları şahsiyet hırsızlığıyla karşı karşıya bırakabilir. Çocukların kişisel bilgilerini açık edip, çocukları istismar tehlikesiyle karşı-karşıya bırakabilecek paylaşımlarda bulunulmamalıdır. Benzer biçimde çocuklarla alakalı paylaşımında bulunurken yer etiketlemesi ve coğrafi konum bilgilendirmesi yapılmamalıdır. Çocukları amaçlayan şahısların çocuğa erişmesini kolaylaştıracak şahsi bilgilerinin direkt çocuğu gösteren etiketlemelerden sakınılmalıdır. Sayısal resim makinaları veya cep telefonlarıyla video ya da resim çekimi halinde fotoğrafın coğrafi olarak hangi yerde çekildiğini gösteren "EXIF" verisi oluşturulmaktadır. Çocuklarla alakalı paylaşımında bulunulmadan evvel bu yer belirleme verisinin kapatılması iyi olacaktır (Zorluoğlu, 2021: 3408).

Çocukla alakalı paylaşımından evvel, ayırt etme gücü bulunan çocuğun mutlaka fikri ve rızası alınmalıdır (Erişir & Erişir, 2018: 61). Çocuk kendisinin paylaşımının yapılmasını talep etmediğinde, onun bu isteği yerine getirilmeli ve ayrıca icap ederse evvelki paylaşımlar da kaldırılmalıdır. Çocukların çıplak resimleri konulmamalıdır (Uzun, 2021). Çocuğa ait kesinlikle paylaşımında bulunulmak istenilen durumlarda dijital çocuk kaçırmayı engellemek için çocuğun yalnız bir resminden ziyade yanında bir yetişkinle çekilen resminin paylaşılmasına özen gösterilmelidir. Bunun yanı sıra ailelerin ve çocukların toplumsal iletişim ortamlarına ait farkındalığını çoğaltmak gayesiyle toplumsal

iletişim ortamı okuryazarlığı eğitimlerinde bulunulmalıdır. Kreş ve anaokulu da dahil olmak kaydıyla eğitim kurumlarında vazife yapan eğitici ve öğretmenlerin de bu eğitimi alması temin edilmelidir. Böylelikle öğretmenlerin de çocuklarla ilgili yaptıkları paylaşımlarda daha mesuliyetli davranmaları sağlanır (Zorluoğlu, 2021: 3408).

YÖNTEM

01.01.2016-01.07.2022 tarihleri arasında, yerli ve yabancı literatürde yer edinmiş, yazılı ve çevrimiçi kaynaklardan elde edilen bilgilerin derlenmesiyle hazırlanan bu çalışma, Sharenting kavramı üzerine yapılmış bir literatür incelemesidir.

BULGULAR

Aslan ve Durmuş (2020) çalışmasında, “Anne-babalar kendilerine ve evlatlarına ait malumat paylaştıkları internet sayfalarının gizlilik politikalarını kesinlikle öğrenmeli, evlatlarının şahsi bilgilerini toplumsal paylaşım ağlarında paylaşmamaya dikkat etmelidirler”, sonucuna ulaşmıştır.

Ayhan ve Öztürk (2021) çalışmasında, teknolojinin gelişmesi ile günümüz anne-babalarının toplumsal iletişim ortamlarında çocuklarının özelliklerini ve ruhsal sağlıklarını korumak için birtakım tedbirler alması gerektiğinden bahsetmektedir.

Baştemur vd. (2021), *sharenting*in sadece annelerin bir tutumu olmadığından babaların da araştırılmasının önemli olduğundan bahsetmektedir. Anne-babalarının neden çocuklarının görüntülerini paylaşmayı istedikleri ve bu paylaşımların çocukları üstünde bıraktığı etkinin neler olabileceğine yönelik çalışmaların yapılması gerektiğini önermişlerdir.

Çimke vd. (2018), çocukların yetişkinliğe erişene kadar haklarının toplum ve ebeveynlerce korunması ve güvenliklerinin sağlanmasının önemli ve gerekli olduğunu belirtmiştir. Bu noktada anne-babaların yaptıkları paylaşımlarla ilgili dikkatli olmaları, çocuğa yararı olmayan, tehdit oluşturabilecek paylaşımlardan kaçınılması gerektiğinden bahsetmiştir. Ayrıca çocukların haklarını ve yararını korumak için bu tür ailelerle ilgili kanuni yaptırımların uygulanması gerektiğini savunmuştur.

Dursun (2019), sürekli çocuğunu paylaşan anne-baba kendine engel olmadığını, erginliğini bu şekilde kanıtlama yarışına girdiklerini ifade etmiştir. Anne-babaların çoğu, kişisel konuları ve çocuklarının bilgilerini internette paylaşırken bu durumun zararlarının bilincinde olmadıklarını düşündüğünü ifade etmiştir.

Küçükali ve Serçemeli (2019), toplumsal iletişim platformlarının aileler tarafından bilinçsizce kullanımının, ilerleyen zamanlarda dava konusu olabileceğine değinmiştir. Bu sebeple anne-babaların paylaşımları ile ilgili dikkatli olmalarını, halka açık paylaşımında bulunmamalarını dile getirmiştir. Bu tür paylaşımların belli bir kesimle paylaşıldığı düşünülse bile ekran fotoğraflarının alınarak saklanabildiği düşünüldüğünde bu durumun tamamen önlenemeyeceği de unutulmamalıdır. Dolayısıyla anne-babaların sosyal medya kullanımı konusunda eğitilmelerinin yararlı olabileceğini belirtmektedir.

Günüç (2020), çocuğun hoşlanmayacağı, utanabileceği veya onu olumsuz etkileyecek paylaşımların ruhsal durumuna zarar verebileceğinden bahsetmektedir. Bu durumun etkisinin büyüklüğü anne-babaların nasıl paylaşımlarda bulunduğuyla ilgilidir.

Yapılmak istenilen her paylaşımın evvel bu paylaşımların genel ağda bir “dijital iz” bırakacağı ve paylaşım kaldırılrsa dahi iletişim platformunun belleğinde kalacağı göz ardı edilmemeli; illa paylaşmak isteniyorsa paylaşımların çocuğun uygunsuz ve gizli durumlarına ait olmamasına dikkat edilmesine ilişkin uyarılarda bulunmaktadır.

Yavuz (2020), ailelerin çocuklarını toplumsal iletişim platformlarında paylaşımında bulunmalarına karşın uygulanabilecek hukuki tedbirler açısından şahsi bilgilerin korunmasıyla ilgili yönetmeliğin çocuk odaklı bir bakışla güncellenmesinin zorunlu olduğundan bahsetmiştir.

Yüksel (2021), *sharenting* fiili basit bir toplumsal iletişim paylaşım davranışı olsa da çocuklar üzerinde olumsuz etkileri bulunduğundan bahsetmiştir. Olası tüm riskler dikkate alınarak davranılmalı ve toplumsal iletişim platformunun yeniden şekillendirdiği çocuk izleniminin etkisine kapılmadan suçsuz bir toplumsal iletişim platformu paylaşımının gerçek göstergeler kapsamında ne gibi sonuçlar ortaya çıkaracağını kavramanın gerektiğini ifade etmektedir.

Zorluoğlu (2021), ebeveynlerin çocuklarıyla ilgili yaptığı paylaşımlarda çok titiz hareket etmeleri ve çocuğun kişisel hakkına zarar verme riski bulunan paylaşımlardan kaçınılması gerektiğini belirtmiştir. Paylaşım yaparken, çocuğun rutinini ve yerini açık etmeyip, gelecekte görmekten utanmayacağı, onu toplum içinde incitmeyecek, içinde çocukla birlikte en az bir yetişkinin bulunduğu paylaşımlar yapılmalıdır.

2014 senesinde Michigan Üniversitesi’nde yapılan anket çalışmasına göre çoğu anne-babanın (%84 anne, %70 baba) online forum, Facebook ve blogları kullanmakta olduğu, annelerin %56’sının, babalarınsa %34’ünün çocuk sağlığı ve anne-babalık konularını toplumsal iletişim platformlarına taşımakta oldukları görülmektedir. İngiltere’de yayımlanan “Beğenilen Yaşam” 8-12 yaşları

arasında çocukların toplumsal iletişim platformu kullanımıyla ilgili araştırma raporunda yer alan mühim nokta anne-babaların toplumsal iletişim platformu kullanımlarında çocuklarını nasıl etki altında bıraktıklarının farkında bulunmamalarıdır. FOSİ (Family Online Safety Institute) gizlilik ve teknoloji kullanımı üzerine bir incelemede bulunmuş olup, bu inceleme neticesinde anne-babaların %19'unun çocukları hakkında paylaştıkları resimleri utanç verici bulabileceğini açıklamıştır (Dursun, 2019).

90'lı yılların başında hayatımıza girmeye başlayan ve yıllar geçtikçe daha da yaygınlaşan, teknoloji ilerledikçe ulaşımı kolaylaşan ve hayatımızın bir parçası haline gelen sosyal medya olgusu, daha önceki hiçbir kuşağın geleceğini etkilemediği için sosyal medya etkisi altında büyüyen mevcut kuşakların ilerleyen yaşlarında karşılaşacağı sonuçları öngörebilmek de çok zor hale gelmektedir. Sosyal medya kullanımı vasıtasıyla yapılan paylaşımlar ve bu suretle bırakılan dijital ayak izlerinin ilerleyen yıllarda bizlere ne kadar fayda sağlayacağı veya ne gibi zararlara sebep olacağı konusu şimdilik net olarak cevaplanamayan bir soru işareti olarak gündemimizde olacaktır. İncelemiştir olduğumuz kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre; aile hayatımızla ilgili ya da çocuğumuzun doğumundan itibaren kendisiyle ilgili yaptığımız paylaşımların, aile hayatımızı ya da çocuğumuzun gelişimini ve geleceğini nasıl etkileyeceği, oluşabilecek olumsuz sonuçların nasıl telafi edileceği, telafi edilemeyecek durumların tehlike boyutunun ne olduğu gibi öngörülemez birçok sorunun gelecek yıllarda hayatımızın bir parçası olacağı çıkarımı yapılabilir.

TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Zaman ilerledikçe teknolojinin gelişmesiyle beraber yaşadığımız sosyal değişiklikler ve yenilikler, toplumsal haberleşme araçlarındaki çeşitliliğin artmasını sağlarken, bu araçların kullanım amaçlarının yön değiştirmesine ve küresel dünyanın da genel ağ ekseninde şekillenmesine sebep olmaktadır. Hayatımızdaki değişim olgusunun normalleşmeye başlamasından sonra çocuk ve çocukluk algıları ile anne ve babalığın vermiş olduğu sorumluluk ilkeleri de bu değişimden payını fazlasıyla almaktadır. Çocuğun her anını toplumsal iletişim ortamında paylaşma dürtüsüne engel olamayan ebeveynler çocukları için bir tehlike unsuru olmaktadır. Çocuklara ilişkin video, fotoğraf vb. paylaşımların engellenmesine yönelik yasal bir zemin henüz tam olarak oluşturulmuş olmasa bile çocuğun şahsiyet haklarını ihlal eden ebeveynler için gelecekte bir yaptırım durumu söz konusu olabilecektir. Unutulma hakkı, şahsi bilgilerin korunmasıyla benzer anlam taşısa da şahsın, toplumsal iletişim ortamlarındaki kişisel bilgilerini tamamen yok etme hakkını da kapsamaktadır.

Sharenting eylemini gerçekleştiren ebeveynler, çocuklarıyla ilgili paylaşımları çeşitli amaçlar doğrultusunda yapmaktadırlar. Blogger anneleri, diğer ebeveynlere örnek olmak ve takipçi sayıları arttırmak amacıyla çocuklarının gelişim aşamalarını toplumsal iletişim ortamlarında sürekli paylaşmaktadırlar. Toplum tarafından tanınan ünlüler de şöhret uğruna toplumsal iletişim platformlarında çocuklarına dair sıkça paylaşım yapmakta ve hatta çocukları dünyaya gelir gelmez kendi adlarına sosyal medya hesabı açarak paylaşımlarını bu ortamda sürdürmektedirler. Bir hastalığı ya da rahatsızlığı bulunan çocuklarıyla ilgili paylaşımlar yaparak bağış kampanyaları düzenleyen ve vesileyle geniş kitlelere ulaşmayı hedefleyen anne-babaların davranışları da *Sharenting* eyleminin amaçları kapsamında ele alınabilecek konulardan birisi olabilir. Bu bağlamda, bahsettiğimiz çeşitli sebep ve amaçlar doğrultusunda toplumsal iletişim ortamlarında çocuklarıyla ilgili paylaşımlarda bulunan ebeveynlerin, bu davranışları esnasında, çocukların şahsiyet haklarının korunmasına yönelik çok da hassas davranmadıkları fikri ön plana çıkmaktadır.

Anne ve babaların kendi takipçi kitlesine, çocuklarıyla ilgili yaptıkları paylaşımlardan sonra takipçiler tarafından yapılan *repost* (Başka birisinin yaptığı paylaşımın kendi hesabından, kendi takipçilerine hitaben tekrar paylaşılması durumu) eylemi, bu paylaşımların hedefte olmayan başka şahıslara iletilmesine paylaşımların bu eylem vasıtasıyla kontrolsüz bir şekilde yayılarak daha fazla kitleye ulaşmasına, böylelikle çocuğun gizliliğini yitirmesine ve çocuğun kişisel haklarının daha çok zarara uğramasına sebep olabilmektedir. Yapılan bu paylaşımlar farklı anlamlar ve farklı amaçlar taşımaktadır, bu anlam ve amaçlar art niyet taşımasa dahi uzun vadede çocukları, digital ortamların riskli grubuna sokmaktadır. Hiçbir ebeveyn bu paylaşımların kötü amaçlar doğrultusunda kullanılmasını istemez. Buna rağmen çocuklarıyla ilgili paylaşım yapmaktan kendini alamayan anne babalar, erginliğini kanıtlama çabası içerisinde olan bireyler olarak görülerek psikolojik açıdan incelenebilirler.

Toplumsal iletişim ortamında yapılan paylaşımlar mahremiyet konusuna zarar vermektedir. Ebeveynlerin çoğu, bu paylaşımları iyi niyet çerçevesinde yaparlar ancak uzun vadede bu davranışın olumsuz sonuçlarıyla yüzleşmek durumunda kalabilmektedirler.

İnternet ağı ve buna bağlı olarak toplumsal iletişim ortamlarının hızla gelişmesiyle beraber neredeyse herkes sosyal medya mecralarını kullanmaya başlamakta ve bireyler bu ortamları kendilerini ifade etme yeri olarak görmektedirler. Durum böyle olunca aileler, yeni oluşan sanal dünyanın kurallarına dair yaşadıkları eğitimsizlik, bilgisizlik ve belirsizlikler dolayısıyla yaptıkları paylaşımlarla çocuklarının bu ortamlarda savunmasız kalmalarına sebep olmaktadır. Aileler, çocuklarının zarar görmelerine karşı gerçek

hayatta aldıkları tedbirleri internet ortamında sağlayamamakta, bu gelişen, yeni ve sanal dünyada aynı hassasiyeti gösterememektedirler. Ebeveynlerin bu konudaki bilgisizlik ve eğitimsizlikleri nedeniyle toplumsal iletişim ortamlarında yaptıkları paylaşımlarda gerekli güvenlik ayarlarına önem vermemeleri, paylaştıkları bilginin ehemmiyetini kavrayamamaları, bu paylaşımların sadece kısıtlı şahıslarca görüleceği şeklindeki yanılgıya kapılmaları gibi hataların bütünü çocukların şahsiyet haklarına derinden zarar verebilmektedir. Çocukların sosyal ayak izleri, doğumlarından önce başlayıp giderek artmaktadır. Bu nesil öncesinde hiçbir neslin bu kadar geniş bir sosyal ayak izi bulunmamaktadır. Bu kadar çok paylaşımın, gelecekte çocuğun büyümesini, gelişimini, topluluk içindeki yerini nasıl şekillendireceği hususu belirsizliğini korumaktadır. Hassas konuları ayırt etme ve anlama kabiliyeti olmayan çocuklar ile ilgili yapılan paylaşımlar o çocuğu, üçüncü şahıslara karşı savunmasız bir halde bırakmaktadır. Yapılmakta olan bazı paylaşımlar neticesinde, çocukla ilgili toplulukta olumsuz bir önyargının ortaya çıkmasına neden olarak çocuğun toplumdan dışlanmasına sebep olunabilmektedir. Daha önce de defaatle belirtildiği gibi internet ortamına kaydedilen hiçbir bilginin tamamen yok edilememesi sebebiyle ebeveynlerin, çocuklarıyla ilgili yaptıkları paylaşımlar, çocukların hayatları boyunca taşıyacakları bir “sosyal dövme” niteliğindedir. Bir erişkin, hür iradesiyle yaptığı takdirde, kendisiyle alakalı toplumsal iletişim ortamlarında yapacağı paylaşımın muhasebesini kendisi yapabilir ve kararını verebilir. Fakat çocuklar bu muhasebeyi yapmaya yetkin değildirler, bu nedenle şahsi bilgileri üzerinde söz sahibi olamazlar. Dolayısıyla ebeveynler, çocuklar ile alakalı sınırları sağlıklı bir çerçevede çizmelidirler. Ayrıca çocuklara ilişkin sağlıksız ve denetimsiz bir şekilde paylaşım yapmanın normalleşmeye başlaması, bu konudaki en büyük sorun sayılabilir. Hukuki sistemler henüz şahsiyet hakkı ihlallerine karşı hızlı ve etkili bir netice verecek yöntemler geliştirememişken paylaşımlara bağlı hak ihlallerinin günden güne artması endişe vericidir.

Ailelerin, *Sharenting* fiili neticesinde yapmış oldukları paylaşımlarla çocuklarını nasıl bir tehlikenin içine attıklarından habersiz olmaları bu konudaki en önemli sorunlardan birisi olarak görülebilir. Zira bu tehlikenin farkında olan iyi niyetli aileler, ya gerekli tedbirler hususunda çok fazla hassasiyet gösterirler ya da bu paylaşımları tamamen sonlandırabilirlerdi. Bu paylaşımların, ailelerin özel hayatlarıyla gösteriş yapmak, bu hayata özendirmek gibi amaçları olabileceği gibi çocuklarla alakalı tecrübelerini yansıtmak gayesi taşıyanlar da olabilir. Bu paylaşımların birçok nedeni olabilir, yani örnekler çoğaltılabilir bu bağlamda; çocuğunu bir şahıs olmaktan ziyade bir ticari araç gibi görüp çocuğu

üzerinden kazanç elde etme yoluna giden ve bu amaç doğrultusunda paylaşımlarda bulunan aileler de olabilmektedir.

Sharenting sonucunda hak ihlaline maruz kaldığını düşünen ve haklarını korumak isteyen, tefrik etme kabiliyetine sahip çocuklar, kanuni temsilcilerinin iznine tâbi olmaksızın yargı yoluna başvurabilmektedir. Ayırt etme gücüne sahip olmayan çocukların hak ihlali, üçüncü şahıslar tarafından gerçekleşmişse çocuğun anne, baba ya da kanuni temsilcisi yargıya başvurulabilmektedir. Ayırt etme gücüne sahip olmayan çocuğun hak ihlalini anne, baba ya da kanuni temsilcisi gerçekleştirmiş ise konuyla alakadar olmuş herhangi birisi çocuğun bu haklarının korunmasını mahkemelerden talep edebilmektedir.

Anne ve babalar çocuklarıyla ilgili paylaşımda bulunurken çok dikkatli davranmalı ve çocuğun şahsiyet haklarının tehlikeye girebileceği paylaşımlardan kaçınmalıdırlar. Aileler paylaşımda bulunurken bu verilerin, çocuğun durumunu açık etmeyen, mahremiyet duygusuna saygı gösterilerek onu gelecekte utandırmayacak, onu topluluk içerisinde incitmeyen, rencide etmeyen, dışlanmasına sebebiyet vermeyen ve yalnız başlarına olmadıkları, yanlarında en az bir yetişkinin bulunduğu paylaşımlar olmasına özen göstermelidirler. Ayrıca çocuğun paylaşımına izin vermediği durumlarda verinin içeriğine ve amacına bakılmaksızın derhal kaldırılması sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akgül, A. (2015). “Kişisel Verilerin Korunmasında Yeni Bir Hak: “Unutulma Hakkı” ve AB Adalet Divanı’nın “Google Kararı”, TBB Dergisi, Sayı:116. 11- 38.
- Aslan, S., Durmuş, E. (2020). Okul öncesi dönemde güncel bir ebeveyn davranışı: Sharenting, Erken Çocukluk Çalışmaları Dergisi Cilt 4 Sayı 1 Mart 2020 s.135-151.
- Archer, C. ve Kao, K. T. (2018). Mother, baby and Facebook makes three: does socialmedia provide social support for new mothers Media InternationalAustralia, 168(1), 122-139. doi: 10.1177/1329878X18783016
- Baygın, C. (2010). Soybağı Hukuku, İstanbul.
- Benevento, A. (2018). Parents frame childhood for the world to see in digital mediapostings [Yayımlanmamış doktora tezi]. ProQuest Dissertations and Theses(UMI No. 10936697).
- Büyüktanır, Ö., Burcu, G. (2019). Çocuğun Kişilik Hakkı ve Çocuğun Kişilik hakkının Hukuka Aykırı Fiillere Karşı Korunması, Ankara.
- Brosch, A. (2016). When the child is born in to the Internet: Sharenting asa growingtrend among parents on Facebook. The New Educational Review. doi:10.15804/ner.2016.43.1.19
- Brosch, A. (2018). Sharenting Why Do Parents Violate Their Children’s Privacy? The New Educational Review, 54(1), 75-85
- Campana, M.,Van den Bossche, A. ve Miller, B. (2020). #dadtribe: Performingsharenting labour to commercialise involved fatherhood. Journal of Macromarketing,40 (4), 475-491. doi:10.1177/0276146720933334
- Choi, G. Y. ve Lewallen, J. (2018). “Say Instagram, kids!”: Examining sharenting and children's digital representations on Instagram. Howard Journal of Communications,29(2),144-164. doi:10.1080/10646175.2017.1327380
- Cino, D., Demozzi, S. ve Subrahmanyam, K. (2020). “Why post more pictures if noone is looking at them?” Parents’ perception ofthe Facebook Like insharenting. The Communication Review, 23(2), 122-144.doi:10.1080/10714421.2020.1797434
- Clark S. J., Kauffman A. D., Singer D. C., Matos-Moreno A. ve Davis M. M. (2015, Mart). Parents on social media: Likes and dislikes of sharenting. C.S. Mott Children's Hospital NationalPoll on Children's Health, University of Michigan, 23(2). <http://mottpoll.org/reports-surveys/parents-social-media-likes-and-dislikes-sharenting>.

- Çakı, F. ve Altındere, E. (2017). Risk Toplumunda Çocukluk. Çekmece İzü Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 5: Sayı 10-11 2017, 147-171.
- Çimke, S., Gürkan, Y.D., Polat, S. (2018). Sosyal Medyada Çocuk Hakkı İhlali: Sharenting, Derleme, Guncel Pediatri, JCP 2018;16(2): 261-267
- Dursun, C. (2019). Ebeveynlerin Çocuklarını Sosyal Medyada Teşhiri: Çocuk Hakları Bağlamında Bir Değerlendirme, Çocuk ve Medeniyet 2019/2, 195-208
- Duygulu, S (2019). Sosyal medyada çocuk fotoğrafları paylaşmanın mahremiyet ihlali ve çocuk istismarı açısından değerlendirilmesi. TRT Akademi, 4(8), 428-487.
- Elmalıcı, H. (2016). “Bilişim Çağının Ortaya Çıkardığı Temel Bir İnsan Hakkı Olarak Unutulma Hakkı”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt:65, Sayı: 4. 1603-1636.
- Erdoğan Özel, E. Zelyurt, H. (2016). Anne Baba Eğitiminin Aile Çocuk İlişkilerine Etkisi. Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 16 (36), 9-34.
- Eren, F. (2017). Borçlar Hukuku Genel Hükümler, Ankara.
- Erişir, R.M., Erişir, D. (2018). “Yeni Medya ve Çocuk: Instagram Özelinde “Sharenting” (“Paylaşan ana babalık”) Örneği, Yeni Medya, Sayı: 4-5, 60, 61.
- Fox, A. K. ve Hoy, M. G. (2019). Smart devices, smart decisions? Implications of parents’ sharenting for children’s online privacy: An investigation of mothers. Journal of Public Policy & Marketing, 38(4), 414-432.doi:10.1177/0743915619858290
- Günüç, S. (2020). Sharenting Eyleminin Psikolojik Açıdan Değerlendirilmesi: Türk ve İngiliz Annelerinin Karşılaştırılması. Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 12: 281-297 doi: 10.18863/pgy.795651
- Haley, K. (2020). Sharenting and the (Potential) Right to Be Forgotten. Indiana Law Journal, 95(3), 9.
- Holiday, S., Norman, M. S. ve Densley, R. L. (2020). Sharenting and the extended self: Self-representation in parents’ Instagram presentations of their children. Popular Communication, 1-15. doi: 10.1080/15405702.2020.1744610
- Koydemir, S. (2018). Sharenting Çağında Çocukları Korumak. milliyet.com.tr/pembenar/doc-dr-seldakoydemir/sharenting-caginda-cocuklari-korumak-2614994. Erişim Tarihi: 04.07.2023.
- Küçükali, A., Serçemeli, C. (2019). Çocukların Sosyal Medyadaki Mahremiyet Hakları ve “Sharenting” Üzerine Bir Uygulama: Atatürk Üniversitesi Örneği. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi Cilt: 12 Sayı: 68. 1176-1186.

- Lazard, L., Capdevila, R., Dann, C., Locke, A. ve Roper, S. (2019). Sharenting: Pride, affect and the day-to-day politics of digital mothering. *Social and Personality Psychology Compass*, 13(4), e12443. doi: 10.1111/spc3.12443
- Ruiz-Gomez, A., Gavilan, D. ve Avello, M. (2020, Ekim). #Babiesofinstagram: The digitally mediated lives of ‘aspiring’ baby models and brand reps. The 21st Annual Conference of the Association of Internet Researchers konferansında sunulan bildiri. Online konferans
- Uzun, S. (2021). “Velayet Hakkı Bağlamında Çocuğun Görüntüsünün Sosyal Medyada Paylaşılması ve Ortaya Çıkabilecek Hukuki Meseleler”, [https://humanistburo.org/dosyalar/humdosya/Cocugun%20Goruntusunun%20Sosyal%20Medyada%20Paylasilmasina%20Dair%20Hukuki%20Meseleler%20\(S.Uzun\).pdf](https://humanistburo.org/dosyalar/humdosya/Cocugun%20Goruntusunun%20Sosyal%20Medyada%20Paylasilmasina%20Dair%20Hukuki%20Meseleler%20(S.Uzun).pdf) (S.Uzun). pdf, (Erişim Tarihi: 04.007.2023).
- Yüksel, H. (2021). Sharenting Bağlamında Sosyal Medyada Çocuk İmajının İnşası. *Akademik Düşünce Dergisi*, Sayı: 4, Güz 2021, ISSN: 2687-6124, E-ISSN: 2718-0166.
- Zorluoğlu Y.A. (2021). Sharenting ve Velayet Hakkının Sınırları, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Araştırma Makalesi 10.15337/suhfd. 972124. 3383-3417.

Bölüm 21

Müreffeh Toplum İçin Öncelik ve İlkeler Üzerine

Hamza Yaşar OCAK¹

*¹Prof.Dr., Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, Fizik Öğretmenliği Bölümü, İstanbul
hyasar.ocak@dpu.edu.tr; hamzayasar.ocak@gmail.com
orcid:0000-0003-3094-3459*

ÖZET

Sosyal bir varlık olan insan toplum içerisinde diğer canlılardan farklı olarak ilkeli yaşar. Bu ilkeler toplumları sürekli değişime ve dönüşüme açık tutarken, insan olma vasıflarını gözardı ettirmez. İnsanlığın tarihi sürecinde bu ilerlemeler açıkça görülmektedir. Zira insanlık; ilkel toplum, köleci toplum, tarım toplumu gibi merhalelerden geçerek endüstri toplumuna ve buradan da dijital topluma evrilmiştir. Hangi toplum dikkate alınırsa alınsın, her toplumun insani yaşam ilkelerinin olduğu görülecektir. İnsan ilkel olarak nitelenen süreçlerde bile kendi yaşam manzumesini oluşturmayı başarmıştır. İkili ilişkiler, aile ilişkileri, topluluk ilişkileri hep bir sıralı gelişim içinde olmuştur. Belli bir zaman sonra, daha intizamlı ve uygulanabilir kurallar ve yasalarla kendi kendilerini yönetmişlerdir. İnsanda var olan istek ve merak onun her an bir adım öne geçme hevesini ivmelendirmiştir. Toplumunu oluşturan insan, eğitime ve gelişime özel önem vererek nasıl düşünüleceği ve nasıl davranacağı hakkında kendi öz yasalarını oluşturmuştur. Bu öz yasalar, insanların inançlarıyla harmanlanarak daha da üst gelişimler göstererek, insanı kuşatan üsluplara dönüşmüştür. Bugün ki insan, mutlu ve yaşanabilir bir toplum arzu ediyorsa, öncelikler doğrultusunda ilkeli bir yaşam ve bu ilkelerin ışığında dengeli olabilme çabalarının bileşenlerine sahip olmak zorundadır. İlke, öncelik ve üslupta genel araştırma metotları olarak önce insan boyutunda ele alındı. Edebi üslup, özel olarak davranış sahasında konu edilerek daha sonra bu üç kavramın toplumdaki dinamikleri ahlak, kültür, gelenek, görenek, folklor gibi diğer alanlardaki önem ve etkileri üzerinde duruldu. İlke, öncelik ve üslup bir yaşam manzumesi biçiminde ele alınarak daha geniş perspektiflerde incelenmesinin önemine vurgu yapıldı.

Anahtar Kelimeler: İnsan, Toplum, Öncelik, İlke, İnanç, Mutluluk

GİRİŞ

İnsan yetiştirme biçimine, eğitime ve kendi gelişimine göre, edindiği düşünceleri ve davranış biçimleri ile toplumda yerini alır. Toplumdaki ilişkiler içerisinde nasıl düşünecek ve nasıl davranacaktır? Her bireyin bu nasıl'lara göre davranışlarının bileşenleri ve onların uygulamaları o bireyin ilkeleri olur. Bu şekilde ilkeli yaşamak, insanın önem vermesi gereken en öncelikli bir konu olmalıdır [1].

İnsanlığın gelişim süreci içerisinde temel davranış ilkeleri ve davranışın özü olarak ortaya çıkmış olan evrensel ahlak, kendi başına zaten birçok temel ilkeleri kapsar. Devlet yönetiminde hukuk kurallarına uymak da bir ilkeler bütünü demektir ve ancak böylelikle bir hukuk devleti olunabilir [2]. Çünkü toplumların evrensel kapsamda oluşturduğu temel düşünme ve davranış biçimleri uzun yıllar içerisinde oluşur. Bu nedenle sağlıklı toplumlar denildiğinde anlaşılması gereken, ahlaka ve onun temel kuralları ile onun ilkelerine uygunluk önceliği olmalıdır.

Sağlıklı ve dengeli bir toplum için sadece yasal düzenlemeler yetmeyeceği için ahlaki ilkeleri önceleyen yasaların yanı sıra, temel davranış biçimleri ve düşünce modellerinin kavramsallaşması için temel ilkelerin ulusal eğitim ve öğretim içerisinde ele alınıp uygulanabilirliği sağlanmalıdır [3]. Toplumun her zaman inanca dayalı ahlak kurallarına ihtiyacı vardır. Bu bağlamda toplumu modern gibi devşirme bir tanıma zorlamak ilkesizliğe yol açabilir. Bazı toplum bilimcilerin iddia ettiği gibi modern toplumun artık eskiden kalma ahlak kurallarına bir ihtiyacı yoktur, şeklindeki düşünceleri çok yanıltıcı ve çok tehlikelidir [4].

Hedefler, gelecekte ulaşılmak istenilen yaşamı, ilkeler doğrultusunda incelemelidir. Öncelikler, bu yaşam hedefine ulaşmak için belirlenmelidir. Diğer bir ifadeyle ilkeler doğrultusunda önceliklerin belirlenmesi zorunluluk olabilmelidir. Her bir bireyin bir öncelikler ve ilkeler listesine sahip olması, onun yaşam tarzıyla uyumlu değişiklikleri ve kararları uygulama şansını artırır [5]. Zira hayatın her alanında konu edinilen gerek sosyal bilimler ve gerekse fen ve matematiğin her alanı o alanlarla ilgili ilkelerle sınırlandırılmıştır. Bu ilkeler hem zamanın verimli kullanılması için düşünsel bir güdü oluşturur, hem de yanlışlardan uzaklaştırarak hedeflere daha kararlı ulaşılmasını sağlar.

Her yaşam, her alan farklı olduğu gibi herkes de farklıdır ve her bir birey farklı şeyleri önemser [6]. İlkeler daha çok bu farklılıklara göre şekillenir. Ancak, bazı ortak konular bireyleri birbirine bağlar [7]. Öncelikler listesindeki her bir ilke bir başkasının öncelikler listesi ve onun ilkeleriyle rezonansa girmeyebilir; ancak muhtemelen birkaçı veya birçoğunda örtüşen fonksiyonlar da oluşabilir. Öncelikler konusunda netlik yok ise, öncelikle ilkeleri belirlemek için

çalışılmalıdır. Bunlar düşüncelerin ve enerjinin israf edilmeden nereye nasıl ve hangi oranda serpiştirilmesi gerektiği konusunda bireye yardımcı olur.

Bu çalışmanın akışı içerisinde öncelikle ilkelerin insan odaklı toplum yaşamlarındaki uygulanabilirlikleri ve bu ilkelerin önceliklerinden söz edilecek. Akabinde ilkelerin toplumlarda nasıl bir denge unsuru olduğu, modernlik söylemlerinin temel ilkeler ve gelenek kavrayışı üzerine etkileri tartışılacaktır. Son olarak eleştirel bakış açısı altında öneriler üslup sorunsallığı boyutunda ele alınarak topluma alternatif bakış imkânları ve içerikleri üzerine bir açılımda bulunularak üslup kavramının öncüllüğü ile bu çalışma sonlandırılacaktır.

İLKELİ OLMAK

İlke, prensip, kural, erdem sözcükleri yaklaşık olarak aynı değer ifade eden eş anlamlı sözcükler gurubundadır [8]. İlkeli olmak, sınırsız hareket etmemek, düzenli ve kararlı olmak, prensip sahibi olmak, belirli sınırlar içinde toplum inancının değer yargılarına göre yaşamak, hayatın negatif akışına kendini kaptırmamak demektir. Çünkü ilkeli olmak denince akla öncelikle ilk gelenler: Doğruluk, güvenilirlik, dürüstlük, açıklık, tutarlılık, çalışkanlık ve olumlu değerlere sahip olabilmek gibi kavramlardır.

Onurlu ve erdemli olmak düşüncesi ne kadar önemli ise, bunları yaşamak da en az o kadar önemlidir. İlkeli insan üstlendiği sorumluluklarını temel ilkeler doğrultusunda sapmadan, bozmadan onların tamamını öncelik olarak kabul eder ve yaşamını bunlara göre sürdürür. Çeşitli çıkar ilişkileri ve bunlara bağlı olarak gelişen veya bunlardan bağımsız gelişen bazı nedensellikler, irade zayıflıklarına neden olabilmekte ve ilkeli olma kavramını deformasyona uğratabilmektedir [9]. Toplumsal anlamda, bazı sosyal yaşamlarda her türlü ilkesizliğin onların kişiliklerine iyice yerleştiği görülebilmektedir. Üzülerek belirtmek gerekirse günümüz düşünce atmosferinde, söylemlerinde, yaklaşımlarında ilkeler kavramının öneminin gittikçe azalmaktadır.

İlkeli davranmak en başta bireyin ve sonra da ailenin öncülü olmalıdır. Toplumdaki yansımaları ise, bu öncülün ne kadar önemsendiğinin bir göstergesidir. İlke, sadece bir gurup insana, mesleğe ve belli bir inanca ait değil, insan olan herkes için olması gereken öncelikler manzumesidir. İlkeli olmak sadece bazı insanların ve bazı düşünce sahiplerinin becerebildiği bir özellik değildir [10].

Kendimize bazı sorular sorarak ilke kavramının düşünce ve davranış dünyasındaki yerini daha net görebiliriz: Bir insanın olumlu bir kişilik sahibi olması ilkeli olmasıyla eşdeğer midir? İlkeli duruş sahibi insan kimliğini her zaman koruyabilir mi? İlkeli insan başkalaşa bilir mi? İlkeli insan kolayca satın alınabilir mi? İlkeleri olan küçük çıkarların, küçük hesapların arkasından koşar

mi? İlkeleri olan kişi ikiyüzlü olabilir mi? İlkeli insan makam ve mevki için eğilir mi? Cevaplar, ilkeli insanın düşüncesi açık, tutarlı ve belirgindir ve onun savunduğu değerleri vardır, prensibine göre şekillenir. Zira ilkeli insanın kararları gökkuşağı gibi değildir. Yani dün kara dediğine bugün beyaz demez. İlkeli insanın söylemi ile eylemi örtüşür [11]. İlkesi olan insanın denge noktası karardır, doğrultusu ve yönü bellidir. İlkesi olan bir insan hiç kimseye bilerek yanlış yapamaz ve yapmaz. Zira o, söylediklerini yapan dürüst bir insan demektir. Çünkü ilkeli olmak aynı zamanda adam olmak ve adam kalabilmektir.

Modern toplumda artık ahlak gerekli değildir, ahlak eski bir kavramdır, denildiğinde ilk akla gelmesi gerekenler şunlar olabilmelidir: 0 toplumda etkin hale gelmek üzere olan zihin yönetimi programlarının sistematikleşmiş olmasıdır. Çünkü bu yöntemler ile toplumun değerlerinden tamamen veya en az bir bölümünün yok edilmeğe başlanıldığı anlaşılmaktadır. Onun yanı sıra toplumun güçlü ve sağlıklı işlenmesini, özgür birey ve iradeyi olumsuz etkileyecek yeni kavramlarla karşılaşılacağı kaçınılmaz olur [12].

İlkeli davranış konusunda şunları da kabul etmek gerekir: Ahlak ve ilkeler, ilkeli yaşamak denildiğinde çoğu birey için bunlar, sadece yuvarlak ve pek de içeriği tam anlaşılmamış kavramlardır. Bunun böyle olmasının ana nedeni uygulanan temel eğitim ve öğretimin bir boşluğu ve eksikliği olabilir. Buna bağlı olarak da yetişkin bireyin kişisel gelişim eksikliği zamanla ortaya çıkar. Sadece, bazı okullardaki eğitimin iyi olması, oralara birçok imkânın gitmiş olması veya bir iş ve bir meslek edinmiş olmak her şeyin tamamlandığı anlamına gelmez [12]. Böyle düşünen ve bu doğrultuda raporlar hazırlayarak yönetimin yanıtlanması ise, düşüncüyü öncelik kabul eden idari mekanizma için var sayım olsa bile çok yanıltıcı ve çok tehlikelidir. Çünkü yaşam devam etmektedir. Bireyler kendilerini ilkeler doğrultusunda yetiştirmek ve geliştirmek eğilimini daha çok eğitimle kazanırlar.

Öte yandan insanın en önemli varlığı olan beyni ise devamlı yenilenmek, sürekli etkinleştirilmek ve üretmek ister. Bilgi yüklenmeyen, işlenmeyen, geliştirilmeyen beyin sağlıklı ve işe yarar yeni düşünceler üretmez ve o, insanı doğru da yönlendiremez. İnsanın çok erken yaşlarda okuma ve bilgi edinme alışkanlığı kazanımı, eleştirel düşüncüyü öğrenebilmesi, araştırmacı olabilmesi ilkeli olabilmesi ve onu geliştirebilmesi için çok önemlidir [13]. Öğrenme isteği ve bunun sürdürülebilirliği ile kişi kendini geliştirir, olgunlaştırır ve kendi ana ilkelerini edinerek onları yaşamında uygular.

Her mekanizma için farklı ilkeler bütünlüğü ve kullanılabilirliği gerekmektedir. İlkeli olmak, yalnızca bireye özgü bir kavram değildir. İlkeli olmak kurumlar, vakıflar, cemaatler, sivil toplum kuruluşları dediğimiz, dernekler, sendikalar, için de geçerlidir. Siyasi partiler de kendi ilkelerine bağlı

kalarak davranmalıdırlar [2]. Bir siyasi partinin ilkeleri iyi seçilmiş ve uygulanabilir ise o parti daha başarılı olur. Bunun için üyelerinin ilkeli kişilikler arasından seçilmesi ve aday gösterilmesi tutarlı olmaları için önemli ölçüttür. Böylelikle toplumda saygınlık kazanırlar ve yine kendilerine ilkeli taraftarlar, nitelikli yönetimler oluşturabilirler. İlkesiz siyasetçilerden, seçmenini ve partisini yarı yolda bırakanlardan, çıkarıcılardan ne ülkeye, ne de partisine bir yarar gelmeyeceği aşikârdır[14].

Her türlü çıkar peşinde koşan ve yalanlarla iş çeviren kişilerden ilkeli olmaları beklenemez. Tutarsız ve alt yapısı olmayan, içi boş kitlelerden ise bir şey beklemek çok yanıltıcı olabilir. Bu nedenle kabul etmeliyiz ki kişilik biçimlendirilmesinin temeli küçük yaşlarda atılmalıdır. İnsan, ilkeli yaşam içerisinde zamanla daha da olgunlaşır ve pozitif kazanımlar elde eder. Bir insan emek harcayıp, düşünce üretip, özgün ve tutarlı ilkelerin ışığında düzgün kişilik sahibi olarak topluma katkı sunar.

Devlet-toplum-yurttaş ilişkilerinin zayıfladığı ülkelerde çöküntüler arttıkça, dengeler bozuldukça ilkelerin savunulması gittikçe zorlaşır[14]. Hırsızlık, yolsuzluk, kural tanımazlık, kayırmacılık, partizanlık, tarafgirlik v.s hızla artıyorsa o toplumda ilkelerin önemi ve hukukun üstünlüğü azalıyor demektir. Bir toplumun düzgün, güvenilir, sağlıklı ve başarılı olabilmesi bu ilkeleri hedefleyen bireyler yetiştirmekle mümkün olabilir ancak.

ÖNCELİKLİ OLMAK

Öncelik belirlemek ve ilkeli olmak başarıyı artıran en önemli etkenlerden biridir. Öncelikler listesinde her öğrenilenin çok önemli olduğu düşünüldüğü için mi her gün tüm görevler tamamlanmaya çalışılır? Bu görevleri başarmak için zaman sorunu yok mu? Cevap evet ise, o zaman hayatımızda net bir öncelik listemiz yok demektir [15].

Zamanı etkili bir şekilde yönetmek ve ilkeli hedefler doğrultusunda ilerlerken neyin önemli olduğunu bilmek için net bir öncelikler listesine sahip olmak gerekir. Sürekli olarak çok fazla sorumluluk ve zorunluluk üstlenmek sadece strese neden olabilir.

Kişisel yaşam ilkeleri insana anlam ve mutluluk verecek önceliklerdir. Bunlar, başarılı olmanın ötesinde yaşam tarzını belirleyen, yaşamı verimli kılan ve başarı odaklı çalışmaları sağlayan öznelardir. Hayattan ne isteniyor? İlkelere bağlılıktan ödün vermeden farklı şeylere alan açıldığında, onlara yaşamda izin verildiğinde hedeflere ulaşılabilir ancak. Öncelik belirleme konusu düşünülürken misyona göre ilkeler net tanımlanmalı ve yaşamdaki amaca ulaşmak için yapılması gereken şeyler belirlenmelidir [15]. Yaşam misyonu belirlendikten sonra ise, asli görevler düzenlenerek öncelikler listesindeki her öğenin bu misyonu doğru

tanımlaması sağlanmalıdır. Bir öge yaşam amaçlarıyla uyuşmuyorsa, üzerinde çalışma ve düşünme reddedilmelidir. Öncelikler listesi kişisel ilkelerin ve profesyonel yaşam hedeflerinin bir ifadesi olabilmelidir [16].

İlkeleri uygulayabilmek için her durumda sağlıklı ve dengeli olunmalıdır. Bundan dolayı çok boyutlu sağlık öncelikler listesinde ilk sırada yer almalıdır [15]. Refah, rahatlık ve genel tutumu sağlık belirler. Bu bir denge halidir. Öyle ki hem zihinsel, hem bedensel hem de gönül dilini kapsar. Kötü sağlık veya dengesizlik asli mutluluktan mahrum eder ve genel verimi azaltır. Bu nedenle kötü sağlık döngüsü ve kararsızlık halleri öncelik gerektirir. Genel sağlık diğer önceliklere imkânlar tanır. Sağlıklı birey daha üretken ve daha odaklanmış olur. Fiziki ve ruhi kalite artacağından, daha sağlıklı bir iletişim dili kullanılır. Yaşam görevleri ifa edilirken daha enerjik olunur. Kaliteli bir özgüven kişiliğe pozitif ivme kazandırır. Her şekildeki sağlıklı beslenme (ruh, kalp, beden) önceliği bireyi her anlamda daha enerjili tutarken, sağlığın bozukluğu da her şekilde özgüven eksikliğine yol açar [16].

Aileyle kaliteli zaman geçirmek başka bir önceliktir. Ama bazı kesimlerde geleneklere ve aşırı iyimserliklere sığınarak aile genelde arka plana atılır. Buna rağmen her hangi bir şekilde kötü bir zaman geçirildiğinde, desteğin ilk ayağı her zaman aileden beklenir. Aileyle geçirilen sağlıklı zaman, benlik saygısını artırır, olumlu alışkanlıkları teşvik eder ve yeni yeni anılar oluşturur. Sıla-i rahim olarak da tanımlanan yakın aile ile zaman geçirmek de öncelikli ilkelerden biridir. Onlarla verilmeli geçirilen tüm zamanlar, bireysel gelişimler için iyi örnek olabilmektedir [17]. Ailenin ilkeleri doğrultusunda her türlü eylem toplum için pozitif bir katkıdır. Yürüyüş, egzersiz, sinema, konser, okuma, oyunlar oynama ilk akla gelenlerdir. Maksat beraberliğin önceliğidir. Zira gerçek bir huzur, işinden ve evinden mutlu olmayla kazanılır. İş ve aile hayatı birçok ikilemleri ortadan kaldırarak birleşik bir benlik hissi kazandırır. Bu nedenle, hem iş hayatında hem de aile yaşamında daha başarılı olunarak biri diğeri için feda edilmemiş olur [18].

Hayatı anlam ve amaçlı kılan öncelikli ilkelerden biri de dengeli ilişkidir. Aileden sonra, arkadaşlar, meslektaşlar veya sosyal statü gereği yer alınan topluluk üyeleri de hayatın akışında hayal edilenin çok ötesinde önemli roller oynar. Bu şekilde sağlıklı ilişkilere öncelik vermek stresten sorumlu olan hormonun üretimini azaltır. Birçok araştırma, sağlıklı ilişki kuran insanların psikolojik stresle yaşama ihtimallerinin düşük olduğunu açıklamaktadır [15-18]. Bunun nedeni, ilişkilerin sunduğu duygusal ve sosyal desteğin stres için mükemmel bir tedavi olmasıdır. Zira sağlıklı ilişkiler sağlıklı alışkanlıklara yol açar. Sevgiye layık görülenler, hesap verilebilir olanlar, dostlar ve alanında uzman eğitimciler hedeflere ulaşmada çok önemli roller oynar. Bu nedenle ilkeli

bir insan, kendine ilham verenleri hayatının dairesi içine alırken, toksik ilişkiler kuranları hayatından izole ederek yeni bir ilke daha belirlemiş olur [19].

İlkeli yaşamın olmasa olmaz önceliklerinden biri de ruh sağlığıdır [20]. Bu öyle bir önceliktir ki her bireyin aklının bir köşesinde mutlaka olmalıdır. Çünkü her bir insan her zaman iş, sosyal sorumluluklar, çalışmalar, aile ve günlük aktivitelerle meşguldür. Bu ise, zihinsel sağlığın öncelikli öneme sahip olmasını gerektirir. Mesela meşgul olduğunda veya çok çalışıldığında odaklanmanın nasıl hissedildiğini araştırmak ve bunun için bir rutin oluşturmak gerekir. Oto kontrol için bazı fonksiyonlar dikkatle izlenmelidir. Bazı zihinsel denetimler gerçekleştirilmelidir. Mesela: Bir olay hakkında ne hissedildiği, ne düşünüldüğü veya ne söylendiği ve bunların ruh halini olumlu veya olumsuz olarak nasıl etkiledikleri not alınmalı ve kırmızıçizgiler tanımlanmalıdır. Bunlar, düşüncelerde, duygularda ve alışkanlıklarda ne zaman ve nasıl bir değişim yaşadığını gösteren uyarılar olmalıdır. Ayrıca tükenmişlik veya stres yaşanıldığında da ruh uyarılır. Neyin yanlış olduğu ne kadar erken anlaşılırsa ve sorunları çözmek için başa çıkma stratejileri geliştirilirse, yola sağlıklı devam etmek de o kadar hızlı ve kolay olur. Heyecanı tetikleyen nedenlerin de iyi tespit edilmesi gerekir. Sağlık sorunları, artan iş yükleri veya ilişki zorlukları gibi bazı görevlerin, olayların, alışkanlıkların veya deneyimlerin zihinsel sağlığı etkilediği fark edilmiştir. Bu dönemlerde kişi kendine en iyi gelen öncelikleri uygulamalıdır [17-19]. Bu bencilce bir davranış değil, aksine daha fazla görev üstlenilebilmek için yeniden kararlı bir dengeye ulaşma başarısıdır. Yorulunca farklı işler yapmak veya yeniden inanmak gibi.

Gönül zenginliği gibi finans zenginliği de önemli bir önceliklerden biridir. Finans, mutluluğu satın almasa da, en azından mutlu kalmak için imkanlar dahilinde olması arzu edilen bir öncelik olmalıdır. Bilinen klasik cümle gereği, hayat boyunca para için çalışmak yerine, paranın mutluluk için çalışması sağlanabilmelidir [20]. Burada söylenmek istenen, ilkeler doğrultusunda tasarruflar ve yatırım hedefleri üzerinde ilkeli çalışmaktır. Bunun için, mali durumun öncelikler içine dâhil edilerek planlamalar yapmak ailenin geleceği için önemli bir zorunluluktur. Gelir getiren varlıklar ve gelir azaltan yükümlülükler öncelikler olmalıdır. Sonra varlıkları artırma yolları aranıp, abartılı yükümlülükler ise mümkün mertebe azaltılmalıdır. İsraftan kaçarak tasarrufa yönlenmeli ve yeterince yetinme öğrenilmelidir. Keyfi, borçlanmalardan kaçılarak, mağduriyetlerin önüne geçilebilir.

Kişisel öncelik ise, bir yaşam kalitesi ve bir tarzıdır. Bir düşünür, ya büyüyorsun ya da ölüyorsun, diyerek insanın insana ulaşacağı önemli bir yolu tanımlamıştır [19]. Zor da olsa insan, sıradanlık ve gönül rahatlığından kaçınarak hayallerinin sultanı olabilir. Zira insanın kendini geliştirmesinin birçok yolu

mümkündür. Hayatınızı olumlu yönde etkileyebilecek, ilkelerle ters düşmeyecek birçok film izlenebilir, kitaplar okunabilir, sanat, zanaat, öğrenilerek veya daha farklı beceriler öğrenilebilir. Bunlar hem ruh, hem gönül, hem de beden açıklıklarına iyi gelir[10]. Çünkü öğrenmek yaşamayı sürdürür, sevmek ise yaşayana gençleştirir. O halde severek ve isteyerek yaşam kalitesi artırılabilir. Her bir birey, kendine uygun bir kişisel gelişim planı yapıp uygulayabilir. Bu yapılırken mutlaka ve mutlaka güçlü yönler odaklanmalı, belirlenen hedeflere ulaşmak için eksiklerin farkında olunmalıdır. En önemlisi de amaçlar doğrultusunda tüm nedensellikler gerçeğe dönüştürülürken doğru ve abartısız olabilmelidir [14]. Bunların nasıl faydalar sağlayacakları önceliklere göre düşünülmelidir. Görülecektir ki asıl mutluluk bu nedenselliklerin yol ayrımalarında saklıdır.

İlkeler üzerine kurgulanmış bir yaşamda, öncelikli hedeflere ulaşılacağı hayali bireye içsel bir ivme kazandırabilir. Gerektiğinde yaşam önceliklerinde revizeler yapılmalıdır. Uygulanabilir farklı tasarımlar planlayıp yaparak yeni öncelikler oluşturulabilir. Hedef uzak bir yer ise oraya nasıl ulaşılır? Hedef için neler gerekir? Bu yeni hedef, yeni bir öncelikse nasıl ve ne tür kazanımlar elde edilebilir? Yoksa bunlar için iyi bir eğitim almak mı gerekir? Daha kaliteli bir yaşam için atılması gereken tüm adımlar öncelikler sırasına göre eyleme geçirilmelidir. Bunun için sadece içeriden ilham beklenemez, gerektiğinde zihinsel zorlamalarla ilave motivasyonlara ulaşılabilir. Başarıya ulaşıldığında ödüllendirme hakkı kullanılarak, sonraki öncelikler için küçük kilometre taşları belirlenebilir [20].

Şayet ilkeler doğrultusunda önceliklerin neler olduğu hususunda eminlik yok ise, bu konuda ehil olanlarla görüşülerek öncelikler listesinin oluşturulması gerekir. Mesela, tükenmişseniz, yoksunsanız ve bunlar sağlığınıza zarar veriyorsa, o zaman sağlığınıza öncelik vermeniz gerekir. Sağlıklı değilseniz odaklanmak ve üretken olmak mümkün değildir [16]. Bir sonraki adımda tükenmişliği önlemek için neler yapabileceği vurgulanabilir. Farkındalık, bir psikologla veya size iyi geldiğine inandığınız bir dostunuzla konuşmak veya imkân varsa ise o önceliğe süreli ara vermek şeklinde de olabilir. Doğru yolda olup olunmadığının anlaşılabilmesi için bir öz değerlendirme yapılmalıdır. Bütün bu öncelikleri yorumlayıp değerlendirmek için iş arkadaşınız, dostunuz, ortağınız, eşiniz veya akıl hocanızla konu tartışılabilir veya profesyonel destek de alınabilir. Bir düşünür, harika bir adamın işareti, hayati olanları başarmak için önemli şeyleri ne zaman bir kenara bırakacağını bilmesi ve uygulaması ile anlaşılır, demektedir [20].

İLKELİ ÜSLUP

Dil varlıklar içinde sadece insana has kılınan temyiz bir haslettir. Elbette ki her yaratılanın bir dili vardır. Ancak konuşabilme yetisi çok farklı bir nimettir. Diğer canlılarda insani vasıflara sahip bir üslup söz konusu değildir. Dil bilimcilerin bu konudaki ortak dil tanımı: İnsanların duygu ve düşüncelerini anlatmak için kullandıkları ses ve işaretlerdir, şeklindedir [21].

Üslup terimi, dil ve medeniyet alanında yer aldığı kadar gündelik hayatımızda da edebiyatta sıkça yer verilen bir terimdir. Daha açık bir şekilde üslubun kullanım alanı sadece edebî eserlerle sınırlı olmayıp, dilin iletişim görevini üstlendiği bütün bireysel ve toplumsal sahaları da içine almaktadır. Üslup, daha ilk çağlardan beri eşzamanlı ve artzamanlı boyutları ile tartışılan ve teorisinden çok pratik olarak kullanılan ifade sanatı olarak bilinmektedir [22].

Dilin erdemi, onun çıktığı yüreğin ve aklın erdemidir. Bu bir fazilettir, nimettir, terbiyedir. Birey ilkeli davranabiliyor ve önceliklerinin de farkında ise, dil, bunlarla mücehhez halde terennümler sergiliyordur. Kalem ucundaki renk divitin içinekindene bağlıdır. İlkeli ve öncelikli insan, dilini kaybettiği zemin ile dilini aradığı zeminin farkında olabilmelidir. Dil, sözcüklerin mayalandığı zemine aracılık edebilir ancak. O zemin, toplumun medeniyet havzasıdır ve medeniyetin insanı taşıdığı bir adresi vardır [23]. Adresin öncelikli coğrafyası da ilkelerdir. Zira o havuzda her türlü sözcük yer alır. Mesela üslup o şekilde kendini açık eder ki hangi kültüre mensup olduğunu, hangi medeniyet havzasından beslenildiğini aşikar eder. Yani sözcükler sanıldığı kadar masum değildir. Dilin ilkesi denildiğinde, onun Allahın büyük bir nimeti olduğu, onunla insana vahyettiği, fıtratın ve emirlerin muhafaza edilmesi ile insanla anlamlı bir bütünlük anlaşılmalıdır.

Dilin ilkesi, dilin kemiğe bürünmesidir. Hani üsluba dikkat etmeden konuşanlar için, dilinin kemiği yok, denir ya onun gibi. Dil bu şekilde kendini kontrol edebilir ancak. Dil hem amellerin hem de karakterin tercümanı olabilme özelliğine sahiptir. İlkeli ve öncelikli yaşam sahibi hangi coğrafyada olursa olsun güzel şeyler terennüm eder, güzel şeyler yazar. Mesela ilkeli bir şair şiiri için oturup saatlerce ilham beklemez. Çünkü onun yaşamının her adımında ilhamlar vardır. Yani beklesin de mehtap doğsun, yakamoz olsun, gece dinginliği olsun da yazsın olayı yoktur. Onların öncelikleri ve ilkeleri belli olduğu için hayatlarla her an iç içe yaşadıkları için buldukları her ortam onlara ayrı ayrı ilham kaynağı olabilmektedir. Üslup, yaşamın birincil öncelikli fonksiyonudur. Hayranlık uyandıran her dilin arka planı iyi tetkik edilmelidir [24].

Üslup, insanların ana sütü gibi emdikleri ve sonradan hayatlarını inşa ettikleri bir değerdir. Aile toplum bu anlamda önemlidir. Üsluplar buralardan emilir. Dil, bu anlamda düşünüldüğünde bireye aile içinde kazandırılan bir harıdır. İlkeleri

olmayan bir üslup sahibine sonraki yıllarda büyük sıkıntılar yaşatır. Bu ciddi bir ıstırap halidir. Ailenin çocuklarla geliştirdiği dil, eşlerin kendi aralarındaki dili, öğrenci hoca arasındaki dil veya herhangi biri için kullanılan dil ilkelerimizi ve önceliklerimizi dikkate almıyorsa o dil, hem çok cılızdır hem de herhangi bir ihtişama sahip de değildir.

O vakit şu soru akla gelebilir: İlkeleri olan bir dil nasıl inşa edilebilir? Yaşamlarında öncelikleri hak ve hakikat olan toplumlarda dil yalanlardan arınır. Kullanılan değimler, semboller, şarkılar, türküler, fıkralar, hikâyeler dili daha nitel ve anlaşılır kılar. Bunların tamamı dile farklı değerler katar. Bundan dolayı gerek aile, gerekse toplum ilkeli bir dilin oluşumu için attığı her adımda dilin tekabül ettiği bir gerçeği, bir olguyu dikkate almak zorundadır. Dilin bir diğer boyutu da taklittir. Bundan dolayı fiiller çok önemlidir [25].

Kültür ve medeniyetin yanlış yorumlanması, yorumcunun ilkesiz yaşamındaki üslup sorunlarının yanı sıra önceliksiz ve donanımsız olmasından da kaynaklanır. Nitekim bir konuya açıklık getirecek kişinin bilmek durumunda olduğu ilkelerle sınırlandırılmış disiplinler, açıklama yaparken dikkat etmesi gereken öncelikler, toplumsal dinamikler ve kültürel üsluba dayanma zarureti hataların önüne geçmeye yönelik öncelikli ilkeler bütünüdür. Nedeni ister ilkesizlik ve öncelik eksikliği ister medeniyet tasavvurunu anlama ve yorumlama noksanlığı olsun, bu tür üslup hataları toplumun dinamiklerini istismar etme çabaları günümüzde kendini daha çok göstermektedir. Üstelik bu tür üslupsuzluklar, modern kültürün etkisi ve günümüz teknolojisi ile geniş kitlelere anında ulaşabilmektedir. Özellikle ilkeli üslup kullanımı alanında çalışan uzmanların [26,27], bunun önüne geçmek, dili birilerinin kişisel arzularına göre kullanabileceği yahut her önüne gelenin yaşadığı medeniyetten habersiz yorum yapabileceği bir üslup olmaktan çıkartmak gibi bir sorumluluğu olduğu düşünölmelidir.

SONUÇ

Yapılan kaynak taramalarında ilkeli ve öncelikli yaşam, erdemli dil vurgusu öne çıkmakta[10.15.20-27]. Bunlar nasıl gelişecek diye konunun uzmanları fikirler sergilemekte. Dil mi medeniyeti anlatır, medeniyet mi dili oluşturur? Bunun bir üslup sorunu olduğu tartışılmıştır [22, 27]. İlkeler doğrultusunda üslup nasıl gelişir, sorusu da akla gelebilir. Bilimsel olarak ilkeler ve öncelikler bağlamında üslup incelemeleri, henüz kesin metotlara ulaşmış, ölçütleri yaygın olarak belirlenmiş değildir [25-27]. İlkesel üslup çalışmalarının kesin bir disipline bağlanamamasının birçok nedeni vardır. Çünkü her bir alanın ilkeleri, öncelikleri ve dili farklıdır. Bu çokluk ve karmaşıklık, edebî değerin ilkelerinde ulaşmayı zorlaştırır. Bu, üslup için öngörölen tüm ilkeler, sanatın ve hatta var oluşun sırları ile doğru orantılı olmalıdır ki dil o kültürü ve medeniyeti tam olarak

tanımlayabilsin. Bu bağlamda, bu nedir, niçin böyledir, nasıl olabilir gibi birleşik sorular üslubun ilkelerini belirlemede yararlı olabilir ve de üslubun gelişimine katkı sunabilir. Toplumların değişen ve gelişen yapısı düşünüldüğünde, bunu bir dereceye kadar normal kabul etmek gerekir; ancak, bir dil, üslup yönüyle şu şekilde de düşünülebilir: Bir dili oluşturan toplumun dikkat edeceği üslup bilgisi ve bir toplum oluşturulurken gerekli olan üslup bilgisi [22].

İlkeli dil, tıp dili gibi, hukuk dili gibi, matematik dili gibi hususi bir dildir. Bunları anlamak için her bir ihtisasa ait hususi bir kültüre ve bilgiye ihtiyaç vardır. Ama yazı dili müşterek dildir ve bir ihtisasin ifadesi de değildir. Üslup, yazı dili içinde takip edilmekle ve zaman zaman yazı dili anlamıyla kullanılmakla beraber, ondan farklıdır. İlkeler ve öncelikler hakkında bilgi veren kaynaklar, önemli ölçüde onun günlük yaşam ve ilmi yaşam ile karşılaştırmasını yaparak bir kanaate ulaşmayı denemişlerdir [22-27]. İlkeli yaşam, günlük yaşamın bütün gerçekçi yapısını kullandığı gibi gerçek hayatın anlam sınırını aşacak ifadeler ile vücut bulan mecazlar sistemini ve benzetmeler tekniğini de benimsemektedir. Ancak, vurgulamak gerekir ki, bu hükümlerden ilkeli yaşamın mutlaka mecazi koridorda olması ve imaj, sembol, motif gibi dolaylı bir yaşamı benimsemesi her zaman beklenmemelidir. Zira ilkelerden ziyade üsluplar daha çok mecaz içerir ki bu da ilkeli dil ifadesinin tercihlerinden biri kabul edilir [26]. Didaktik veya pragmatik olan ve mantık sistemi kuvvetle hissedilen ama kurgusal çağrışımlar oluşturan her bir yaşam da ilkelerle süslenmiş öncelikler hissedilir.

İlke, öncelik ve üslupların en belirgin özelliklerinden biri, onların kurmaca ve hayali dünyada vücut bulması ve daha sonra uygulanabilir olmalarıdır. Zira bunlar, günlük yaşamın ve ilmi yaşamın en önemli özellikleri olup gerçek dünyanın anlam kalıplarına ait önermeler ve teoriler içerir. İlkeler doğrultusunda öncelikler sıralamasına göre gerçek bir yaşam bütünlük açısından zor olsa bile, onların kendine has bir yaşam kalitesi ve geliştirdikleri naif bir üslupla medeniyetlere katkı sağlar. Tarihi süreçler incelendiğinde önemli medeniyetler, yazılan edebi eserler sözü edilen ilke, öncelik ve üsluplarla bize ulaşmıştır. Bu yaşam manzumeleri, daima gerçekmiş gibi bir izlenim verebilir ama o, bazen de sanatkarların hayal dünyasına yansıyan özel bir gerçekliktir ve onların üslupları da özel bir ilke ve önceliklik halindedir. Zira ilkeli yaşam ve bu yaşama eşlik eden naif bir üslup, kurmaca özelliği ile insan psikolojisinin ifade edilmesine uygundur; ama insan psikolojiden bahseden her yaşanmışlığı ve her yazılan metni de ilkeli saymak oldukça güçtür. Bu anlamda, bütün yaşamlarda ve yazılan bütün eserlerde, ediplerin ulaştığı ufukları toplum ile paylaşması olası bir sonuçtur. Ama bu ufuklar öncelikli ve ilkeleri olan hedefler midir, bu tartışılabilir bir durumdur.

Üslup tek başına, sosyal hayatın her alanında gerekli olan bir ihtiyaçtır. Mesela bir müzik terimi olarak da üslup kullanılmaktadır. Siyasetin de kendi için de ilkelerle donatılmış üslubu vardır. Her durumda bir olayın sunumu, görselliği, sahneye konuşu, bestelenişi ya da icra aşamalarında kullanılan üslubun ifade biçimleri aklımıza kazınır ki bunlar bir kültürdür.

Özellikle belirtmek istediğim, sanat, edebiyat ve bilim alanının dışında, tüm ilişkilerimizde, birbirimize karşı nasıl bir yaklaşım göstermemiz hususudur. Bu elbette dilin ilkeleriyle yani üslup kavramı ile açıklanabilir. Çünkü dil yalın haliyle değil ilkeleriyle daha zengin anlamları barındırmaktadır. Konuşma şekilleri, yöntemleri, beden dilleri, sözcüklerin seçimi gibi... Nitekim kimileri konuşurken, söz ve hareketleriyle insanları öylesine sınıksız bağlar ki, ne söylediğinden çok, nasıl söylediği öncelik olabilir. Kullanılan üslupla, sağlıklı ya da kötü bir iletişim sağlandığı gibi, bu doğrultuda hayatın şekillendiği de görülebilir. Bir bakıma üslup, karakteri yansıtan aynalar gibidir.

Sonuç olarak, bu ve benzeri çalışmalara mukayeseli olarak ihtiyaç vardır. Çünkü sağlıklı bir toplum inşasında bunlar önemli yaşam kalitesi sunmaktadır. Bunun ilk adımı bu tür bir çalışmaları bir ihtiyaç olarak görüp bir arayış içine girmektir. Akademik anlamda ortaya konulacak tüm çabaların medeniyet ve kültüre referansı olması en azından geleneklerle barışık bir nitelik kazanması son derece önemlidir. Çünkü öncelikli ilkeler doğrultusunda kararlı bir hakikate ulaşmak için sadece geçmişteki tekerlek izlerini takip etmek ne kadar yanlış ise, geçmişe duyarsız kalmak da o denli yanlıştır. Geleneğe sadece pörsümüş muamelesi yapmayan ama aynı zamanda eleştirel yaklaşabilen bir anlayışın bu konuda daha ilkeli olduğu düşüncesindeyim. Bu yaklaşım, bir anlamda ilkeli bir şey söylemek için daha önce neler söylendiğini bilmenin bir başka önceliği olarak kabul edilebilir. Hiç kuşkusuz araştırma ve inceleme gibi süresi kısıtlı bir çalışmada yukarıda üzerinde durmaya çalıştığım türden daha kapsamlı çalışmaların ortaya konulması temennimdir.

Bir taraftan ilkeler doğrultusunda öncelikler tespit edip buna göre bir üslup kullanabilme çabaları, bir yandan popüler akademik kültür ya da yaşam gerçeklerinin dayatmaları, öte yandan da toplumların içinde bulunduğu deformasyonlar bu tür akademik çalışmaları zorunlu kılmaktadır. Ama kalıcı olanın ilkeli yaşam olduğu düşünülürse, bütün bu zorluklara değdiği anlaşılacaktır.

Bu çalışmada ve literatür taramasındaki belirlemeler ve analizlere dair ilke ve öncelik doğrultusunda üslup sorununa baktığımda şunu gördüğümü ifade edebilirim: Üslup analizi okurlarına ve ilgililerine, anlamın yüzeysel yapısından derinlerine inilerek, anlamı ama bir boyutlu değil küresel boyutta algılama ve görme imkanı vermelidir. Ayrıca bu üç kavramın iç bütünlüğü ve etki boyutunun

da yaşama yansıtılması gereğinin önemini arzu ettim. Bütün bunlar yaşama uygulandığında denilmek istenenin daha sağlıklı anlaşılacağı görülecektir. Bu çalışmanın, ilke, öncelik ve üslûp kavramlarının daha çok örselenmeden, abartısız ve sadece modern yorumların önüne geçebilecek analizlere düşünsel bir zemin oluşturması açısından önemli katkısı olabileceğini düşünmekteyim.

REFERANSLAR

- Karaca, M., (2012). Farklılaşma Bütünleşme ve Birlikte Yaşama Üzerine, Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi, 18, 226-238.
- Düzgün, Ş.A., (2015). Bir Arada Yaşamın Ahlaki ve Felsefi Temelleri, Kelam Araştırmaları Dergisi, 13(2), 583-592.
- Güler, D., ve Ulutak, N., (1992). Aile Kavramının Tarihsel Gelişimi Kurgu Dergisi, 11, 51-76.
- Çelikten, H., (2020). Geleneksel Toplumdan Modern Topluma Geçişte Kitle İletişim Araçlarının Toplumsal Etkisi, Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, 13(30), 654-669.
- Kongar, E. (2014). Toplumsal değişme kuramları ve Türkiye gerçeği. İstanbul: Remzi Kitap.
- Yılmaz, H. (2005). Gelenek, Gelenekçilik, Gelenekselcilik, Muhafazakâr Düşünce, 3,39-50.
- Vural, M. (2007). İslam Düşüncesinde Gelenek ve Gelenekçilik: Seyyid Hüseyin Nasr'ın Gelenek Anlayışı, İslamiyat, (3), 53-68.
- Doğan, M., (2005). Büyük Türkçe Sözlük. Ankara: Pınar Yayınları.
- Tamer, K., (2018). İrade Terbiyesi Kitabı Değerlendirme Yazısı. İstanbul: Ediz Yayınları.
- Özdemir, F.R., (2012). İslam Düşüncesinde İrade Problemi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 13, 17-26.
- Göktürk, M., (2008). İlkeli Olmak İlkeleri Olmak, Türk Yurdu, 97, 252.
- Yeşilyurt, E., (2020). Öğretmenin Pusulası, Ekev Akademi Dergisi, 24, 83.
- Şenşekerci, E., ve Bilgin, A., (2008). Eleştirel Düşünce ve Öğretim Yöntemi, U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9, 14-22.
- Ekiz, S., (2020). Jean Bodin'in Siyaset Felsefesinde Devlet ve Egemenlik, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 22(2), 633-691.
- Top, M., (2006). Türkiye'de Öncelik Belirleme Sürecinde Rol Alan Tarafların Görüşleri, Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 9,1-31.
- Akbeyik, A., (2013). Zaman Yönetimi ve Zamanı Etkin Kullanma, Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Doğan, Ö., (2018). Zaman Yönetimi ve Akademik Başarı İlişkisi, AÇÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 4(1), 149-174.
- Akgemci, T., Çelik, A., Aydoğan, ve E., Akatay, A., (2003). Zaman Yönetimi ve Yönetimsel Zamanda Etkinlik, Ankara: Gazi Kitabevi
- Candaş, D. (2002). Belleğimizde Sakladığımız Zaman, Bilim ve Teknik, 418, 50-53.
- Gümüş, M. (1999). Yönetimde Başarı İçin Altın Kurallar. İstanbul: Alfa Yayın.
- Kıran, Z., (1990). Büyüleyici Bir Bilim Dalı, Dilbilim Araştırmaları, 1-6.

- Karakaya, Z., (1996). Üslûp ve Üslûpbilim Kuramları, Akademik Açık, 2, 117-125.
- Aksan, D., (1979). Her Yönüyle Dil, Ankara, TDK, 1-13.
- Kıran, Z., (2001). Dilbilime Giriş, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Arseven, T., (2009). Anlam Çerçevesi Açısından Olvido, Folklor Edebiyat, 60, 69-80.
- Karadağ, M., (1990). Dilbilim Metodu ve Folklor Araştırmaları, U.Ü Eğitim Fakültesi Dergisi, 5(2),1-7.
- Ahat, A., (1937). Üslup İlminde Yeni bir Usul, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Bölüm 22

**Entropi ve MABAC Yöntemleri ile Türkiye
İmalat Sanayi Alt Sektörleri Arasında
Performans Değerlendirme**

Harun DUMLU¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü,
harun.dumlu@giresun.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0897-0154

GİRİŞ

İmalat sanayi, tekstil sanayi gibi emek yoğun ve teknolojik değişimin yavaş gerçekleştiği sanayileri, elektrik-elektronik gibi kalifiye emek yoğun, bilimsel faaliyetlerin yakından izlendiği ve teknolojik değişimin hızlı gerçekleştiği, ülke ekonomileri için stratejik öneme sahip farklı alt sanayilerden oluşmaktadır. Bu da imalat sanayinin homojen bir yapıda olmadığını göstermektedir (Taymaz ve Suiçmez, 2005: 22).

İmalat sanayinin ülke ekonomileri için stratejik öneme sahip olduğunun iki önemli göstergesi mevcuttur. Birincisi; imalat sanayi ülke ekonomisinin genel verimliliğini arttırmakta ve dolayısıyla ekonomik büyümeye katkı sunmaktadır. İkinci göstergesi ise teknolojik gelişme ve yeniliklerin katma değere dönüştürülmesinde imalat sanayinin payının son derece yüksek olmasıdır (Bostan ve Karadağ, 2022: 313).

İmalat sanayi, sahip olduğu Ar-Ge merkezlerinde gerçekleştirdiği çalışmalar ile teknolojik gelişmeler ve yenilikler üretebilmektedir. Elde edilen bu teknolojik gelişmeler ve yenilikler tarım, hizmet ve turizm gibi sektörlerde de kullanılmaktadır. Buradan hareketle, imalat sanayinin teknolojik gelişme ve yenilik üretme konusunda diğer sektörlerle lokomotif olduğu söylenebilir. Ayrıca teknolojik gelişmeler ve yenilikler üretebilme kabiliyetinden dolayı imalat sanayi, yüksek karlılık potansiyeline de sahiptir.

İmalat sanayi, içerisinde farklı alt sektörler barındırmaktadır. Bu sektörlerden bazıları şöyledir; Cam Sektörü, Çimento Sektörü, Demir Çelik Sektörü, Elektrik – Elektronik Sektörü, Gıda-İçecek Sektörü, İlaç Sektörü, Kâğıt Sektörü, Kimya Sektörü, Mobilya Sektörü, Seramik Sektörü ve Tekstil Sektörüdür.

Bu çalışmada, Türkiye İmalat Sanayi Alt Sektörleri arasında performans değerlendirmesi yapmak amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda alt sektörler bazında T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından paylaşılan veriler kullanılarak, çok kriterli karar verme yöntemleri olan Entropi ve MABAC yöntemleri ile analizler gerçekleştirilmiştir. Çalışmada öncelikle veri seti ile yöntemler açıklanmış ve daha sonra Entropi yöntemi ile kriterlerin önem ağırlıkları belirlenmiştir. Entropi yöntemi ile belirlenen önem ağırlıkları kullanılarak Türkiye İmalat Sanayi Alt Sektörlerine ait veriler, MABAC yöntemi ile analiz edilmiş ve Türkiye İmalat Sanayi Alt Sektörleri arasındaki performans düzeyleri elde edilmiştir.

VERİ SETİ VE YÖNTEM

Veri Seti

Çalışmada Türkiye İmalat Sanayi Alt Sektörleri arasında performans değerlendirmesi yapmak amaçlandığından, çalışmanın veri seti bu alt

sektörlerden ve alt sektörler bazında T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından paylaşılan verilerden oluşmaktadır. Çalışmanın veri setini oluşturan Türkiye İmalat Sanayi Alt Sektörleri ve performans değerlendirme kriterleri Tablo 1’de görülmektedir.

Tablo 1. Çalışmanın Veri Seti

Kod	Alt Sektör	Kod	Kriterler
S1	Cam	K1	İşyeri Sayısı
S2	Çimento	K2	Personel Sayısı
S3	Demir Çelik	K3	Ar-Ge Merkezi Sayısı
S4	Elektrik - Elektronik	K4	İhracat (\$)
S5	Gıda-İçecek	K5	Ciro (TL)
S6	İlaç	K6	Kapasite Kullanım (%)
S7	Kâğıt		
S8	Kimya		
S9	Mobilya		
S10	Seramik		
S11	Tekstil		

Tablo 1’de de görüldüğü gibi çalışmada verisine ulaşılabilen 11 alt sektör arasında performans değerlendirmesi yapılmıştır. Bu değerlendirme yapılırken, yine Tablo 1’de görüldüğü gibi 6 farklı kriter kullanılmıştır.

Entropi Yöntemi

Daha çok fizik, matematik ve mühendislik alanlarında yaygın bir şekilde kullanılan Entropi kavramını Shannon, 1948’de enformasyon teorisine uyarlamıştır. Bu yöntem eldeki verilerin sunduğu faydalı bilgi miktarını belirlemede kullanılır (Wu - Sun vd. 2011: 5163). Entropi Yönteminde dört adım ile araştırmaya konu olan kriterlerin önem ağırlıklarına ulaşılmaktadır. Bu adımlar şöyledir (Zhang vd. 2011: 445; Ayçin, 2019: 123-124):

I. Adım: Karar matrisinin oluşturulması ve normalize edilmesi (p_{ij})

i ; 1,2,3,...,m alternatifleri,

j ; 1,2,3,...,n kriterleri,

x_{ij} ; i. alternatifin, j. kritere ait değerini

m; alternatif sayısını,

n; kriter sayısını ifade etmek üzere X karar matrisi:

$$X = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \cdots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \cdots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \cdots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \cdots & x_{mn} \end{bmatrix}$$

Şeklinde oluşturulur.

Oluşturulan karar matrisindeki (X) farklı birimlere sahip kriterlere ilişkin değerler standart hale getirilmek için aşağıdaki formül yardımıyla normalize edilir.

$$p_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=1}^m x_{ij}} \quad \forall ij$$

II. Adım: Kriterlere ait Entropi değerlerinin hesaplanması (e_j)

Bu adımda her bir kriterin entropi değeri aşağıdaki formül yardımı ile belirlenir.

$$e_j = -k \cdot \sum_{j=1}^n p_{ij} \cdot \ln(p_{ij})$$

$k = (\ln(m))^{-1}$ Şeklinde tanımlanan bir katsayıdır. Bu katsayı sayesinde e_j değeri 0 ile 1 arasında bir değer alır.

III. Adım: Kriterlere ait farklılaşma değerlerinin hesaplanması (d_j)

Bu adımda her bir kriter için farklılaşma değeri aşağıdaki formül yardımı ile belirlenir.

$$d_j = 1 - e_j$$

IV. Adım: Kriter ağırlıklarının hesaplanması (w_j)

Entropi yönteminin son adımında kullanılan aşağıdaki formülde de görüldüğü gibi her bir kritere ait farklılaşma değeri toplam farklılaşma değerine oranlanarak kriterlerin önem ağırlıkları elde edilir.

$$w_j = \frac{d_j}{\sum_{j=1}^n d_j}$$

MABAC Yöntemi

Pamučar ve Čirović tarafından geliştirilen MABAC Yöntemi ile alternatiflerin sıralaması, sınır yaklaşımı alanına olan uzaklıklarına göre değerlendirilerek elde edilir. Bu yöntem ile alternatiflerin sıralaması altı adımda belirlenmektedir. Bu adımlar şöyledir (Pamučar ve Čirović, 2015: 3019-3021):

I. Adım: Karar matrisinin oluşturulması

$i; 1, 2, 3, \dots, m$ alternatifleri,

$j; 1, 2, 3, \dots, n$ kriterleri,

x_{ij} ; i . alternatifin, j . kriterine ait değerini

m ; alternatif sayısını,

n ; kriter sayısını ifade etmek üzere X karar matrisi:

$$X = \begin{matrix} & K_1 & K_2 & \cdots & K_n \\ A_1 & \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \cdots & x_{1n} \end{bmatrix} \\ A_2 & \begin{bmatrix} x_{21} & x_{22} & \cdots & x_{2n} \end{bmatrix} \\ \vdots & \begin{bmatrix} \vdots & \vdots & \cdots & \vdots \end{bmatrix} \\ A_m & \begin{bmatrix} x_{m1} & x_{m2} & \cdots & x_{mn} \end{bmatrix} \end{matrix}$$

şeklinde oluşturulur.

II. Adım: Karar matrisinin normalize edilmesi

Bu adımda karar matrisindeki kriterler, maksimize ve minimize yönlü olma durumlarına göre normalize edilerek, aşağıdaki normalize matrisine (N) ulaşılır.

$$N = \begin{matrix} & K_1 & K_2 & \cdots & K_n \\ A_1 & \begin{bmatrix} n_{11} & n_{12} & \cdots & n_{1n} \end{bmatrix} \\ A_2 & \begin{bmatrix} n_{21} & n_{22} & \cdots & n_{2n} \end{bmatrix} \\ \vdots & \begin{bmatrix} \vdots & \vdots & \cdots & \vdots \end{bmatrix} \\ A_m & \begin{bmatrix} n_{m1} & n_{m2} & \cdots & n_{mn} \end{bmatrix} \end{matrix}$$

Yukarıdaki normalize matrisi elde etmek için maksimize yönlü kriterler aşağıdaki formül yardımı ile normalize edilir.

$$n_{ij} = \frac{x_{ij} - x_i^-}{x_i^+ - x_i^-}$$

Minimize yönlü kriterler ise aşağıdaki formül yardımı ile normalize edilir.

$$n_{ij} = \frac{x_{ij} - x_i^+}{x_i^- - x_i^+}$$

III. Adım: Normalize matrisin ağırlıklandırılması

Normalize matrisin her elemanı, ilgili kriterin önem ağırlığına göre aşağıdaki formül yardımıyla ağırlıklandırılır.

$$v_{ij} = w_i \cdot (n_{ij} + 1)$$

Gerçekleştirilen ağırlıklandırma işlemi sonucu aşağıda yer alan ağırlıklı matrise (V) ulaşılır.

$$V = \begin{bmatrix} v_{11} & v_{12} & \cdots & v_{1n} \\ v_{21} & v_{22} & \cdots & v_{2n} \\ \vdots & \vdots & \cdots & \vdots \\ v_{m1} & v_{m2} & \cdots & v_{mn} \end{bmatrix}$$

IV. Adım: Sınır yaklaşımı alanı matrisinin elde edilmesi

Sınır yaklaşımı alanı matrisini (G) elde etmek için aşağıdaki formül kullanılır.

$$g_i = \left(\prod_{j=1}^m v_{ij} \right)^{1/m}$$

Yukarıdaki formül ile elde edilen ve aşağıda görülen sınır yaklaşımı alanı matrisinin (G) her bir elemanın ilgili kritere ait sınır yaklaşımı alanını gösterir.

$$G = \begin{bmatrix} K_1 & K_2 & \cdots & K_n \\ g_1 & g_2 & \cdots & g_n \end{bmatrix}$$

V. Adım: Alternatiflerin sınır yaklaşım alanına olan uzaklıklarının hesaplanması

Bu adımda aşağıda da görüldüğü gibi ağırlıklı matristen (V) sınır yaklaşımı alanı matrisinin (G) çıkartılması ile uzaklık matrisine (Q) ulaşılır.

$$Q = V - G = \begin{bmatrix} v_{11} & v_{12} & \cdots & v_{1n} \\ v_{21} & v_{22} & \cdots & v_{2n} \\ \vdots & \vdots & \cdots & \vdots \\ v_{m1} & v_{m2} & \cdots & v_{mn} \end{bmatrix} - \begin{bmatrix} g_1 & g_2 & \cdots & g_n \\ g_1 & g_2 & \cdots & g_n \\ \vdots & \vdots & \cdots & \vdots \\ g_1 & g_2 & \cdots & g_n \end{bmatrix}$$
$$= \begin{bmatrix} q_{11} & q_{12} & \cdots & q_{1n} \\ q_{21} & q_{22} & \cdots & q_{2n} \\ \vdots & \vdots & \cdots & \vdots \\ q_{m1} & q_{m2} & \cdots & q_{mn} \end{bmatrix}$$

VI. Adım: Alternatiflerin sıralanması

Yöntemin son adımında aşağıdaki formül yardımıyla her bir alternatif için sınır yaklaşımı alanlarına olan uzaklıkları belirlenir. Elde edilen bu değerler büyükten küçüğe doğru sıralanarak alternatiflerin nihai sıralaması elde edilir.

$$S_i = \sum_{j=1}^n q_{ij}$$

BULGULAR VE YORUM

Türkiye İmalat Sanayi Alt Sektörlerinin performanslarının değerlendirilmesinde öncelikli olarak kriterler, objektif kriter ağırlıklandırma yöntemi olan Entropi Yöntemi ile ağırlıklandırılmıştır. Daha sonra elde edilen kriter ağırlıkları kullanılarak MABAC Yöntemi ile Türkiye İmalat Sanayi Alt Sektörlerinin performans değerleri ve sıralamalarına ulaşılmıştır.

Entropi Yöntemi İle Kriterlerin Ağırlıklandırılması

Entropi yöntemi ile kriterleri ağırlıklandırmak için öncelikle karar matrisi oluşturulmuş ve Tablo 2’de verilmiştir. Karar matrisi Türkiye İmalat Sanayi Alt Sektörlerinin kriterlere ait değerlerinden oluşmaktadır.

Tablo 2. Entropi Karar Matrisi

	K1	K2	K3	K4	K5	K6
	min	min	min	maks	maks	maks
S1	1.380	32.957	2	1.055.946.099	19.300.000.000	72,00
S2	197	18.660	3	1.218.695.000	15.870.000.000	53,35
S3	2.186	61.744	37	5.224.000.000	207.111.379.082	71,80
S4	12.490	204.926	96	4.193.747.000	7.543.000.000	74,00
S5	46.814	506.241	51	13.200.000.000	378.226.247.794	71,60
S6	637	31.899	36	1.800.000.000	42.700.000.000	69,90
S7	4.111	82.365	7	12.268.843	72.500.000.000	82,90
S8	25.899	384.564	101	36.869.283.000	29.118.749.807	71,68
S9	39.344	209.184	15	3.400.000.000	288.400.000.000	70,87
S10	1.358	40.124	16	1.237.600.000	13.600.000.000	43,00
S11	64.893	1.135.771	86	28.702.000.000	103.725.000.000	80,90

Tablo 2’de yer alan karar matrisi Entropi Yönteminin I. adımında verilen formül yardımıyla normalize edilmiştir. Elde edilen normalize değerler Tablo 3’de görülmektedir.

Tablo 3. Entropi Normalize Karar Matrisi

	K1	K2	K3	K4	K5	K6
S1	0,0069	0,0122	0,0044	0,0099	0,0164	0,0945
S2	0,0010	0,0069	0,0067	0,0114	0,0135	0,0700
S3	0,0110	0,0228	0,0822	0,1424	0,1758	0,0942
S4	0,0627	0,0757	0,2133	0,0392	0,0064	0,0971
S5	0,2349	0,1869	0,1133	0,1235	0,3210	0,0940
S6	0,0032	0,0118	0,0800	0,0168	0,0362	0,0917
S7	0,0206	0,0304	0,0156	0,0001	0,0615	0,1088
S8	0,1299	0,1420	0,2244	0,3449	0,0247	0,0941
S9	0,1974	0,0772	0,0333	0,0318	0,2448	0,0930
S10	0,0068	0,0148	0,0356	0,0116	0,0115	0,0564
S11	0,3256	0,4193	0,1911	0,2685	0,0880	0,1062

Entropi yönteminin II. adımında yer alan formül yardımıyla kriterlere ait Entropi değerleri (e_j), III. adımında yer alan formül yardımıyla kriterlere ait farklılaşma dereceleri (d_j) ve IV. adımında yer alan formül yardımıyla kriter ağırlıkları (w_j) elde edilmiştir. Elde edilen bu değerler Tablo 4’te yer almaktadır.

Tablo 4. Entropi Değerleri (e_j), Farklılaşma Dereceleri (d_j) ve Kriter Ağırlıkları (w_j)

	K1	K2	K3	K4	K5	K6
S1	-0,0344	-0,0536	-0,0241	-0,0456	-0,0674	-0,2229
S2	-0,0068	-0,0343	-0,0334	-0,0510	-0,0580	-0,1862
S3	-0,0495	-0,0862	-0,2054	-0,2775	-0,3056	-0,2226
S4	-0,1736	-0,1953	-0,3296	-0,1270	-0,0323	-0,2265
S5	-0,3403	-0,3135	-0,2468	-0,2583	-0,3648	-0,2222
S6	-0,0184	-0,0523	-0,2021	-0,0688	-0,1202	-0,2191
S7	-0,0801	-0,1062	-0,0648	-0,0010	-0,1716	-0,2413
S8	-0,2652	-0,2772	-0,3353	-0,3671	-0,0915	-0,2224
S9	-0,3203	-0,1978	-0,1134	-0,1097	-0,3445	-0,2209
S10	-0,0340	-0,0624	-0,1186	-0,0516	-0,0515	-0,1622
S11	-0,3653	-0,3644	-0,3163	-0,3530	-0,2139	-0,2381
ln(m)	0,4170					
e_j	0,7039	0,7270	0,8298	0,7134	0,7596	0,9944
d_j	0,2961	0,2730	0,1702	0,2866	0,2404	0,0056
w_j	0,2328	0,2146	0,1338	0,2253	0,1890	0,0044

Entropi Yöntemi ile yapılan analiz sonucuna göre elde edilen Tablo 4 incelendiğinde, en yüksek ağırlığa sahip kriter 0,2328 w_j değeri ile İşyeri Sayısı (K1) kriteridir. En düşük önem ağırlığına sahip kriter ise 0,0044 w_j değeri ile Kapasite Kullanım (K6) kriteri olmuştur. Ayrıca, İhracat (K4) kriterinin önem ağırlığı 0,2253, Personel Sayısı (K2) kriterinin önem ağırlığı 0,2146, Ciro (K5) kriterinin önem ağırlığı 0,1890 ve Ar-Ge Merkezi Sayısı (K3) kriterinin önem ağırlığı ise 0,1338 olarak belirlenmiştir.

MABAC Yöntemi İle Alt Sektör Performanslarının Değerlendirilmesi

MABAC Yöntemi ile Türkiye İmalat Sanayi Alt Sektörlerinin performans değerlerinin belirlenebilmesi için öncelikle başlangıç karar matrisi oluşturulmuştur. Türkiye İmalat Sanayi Alt Sektörlerinin kriterlere ait değerlerinden oluşmakta olan bu başlangıç karar matrisi Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5. MABAC Karar Matrisi

	K1	K2	K3	K4	K5	K6
	min	min	min	maks	maks	maks
S1	1.380	32.957	2	1.055.946.099	19.300.000.000	72,00
S2	197	18.660	3	1.218.695.000	15.870.000.000	53,35
S3	2.186	61.744	37	15.224.000.000	207.111.379.082	71,80
S4	12.490	204.926	96	4.193.747.000	7.543.000.000	74,00
S5	46.814	506.241	51	13.200.000.000	378.226.247.794	71,60
S6	637	31.899	36	1.800.000.000	42.700.000.000	69,90
S7	4.111	82.365	7	12.268.843	72.500.000.000	82,90
S8	25.899	384.564	101	36.869.283.000	29.118.749.807	71,68
S9	39.344	209.184	15	3.400.000.000	288.400.000.000	70,87
S10	1.358	40.124	16	1.237.600.000	13.600.000.000	43,00
S11	64.893	1.135.771	86	28.702.000.000	103.725.000.000	80,90
maks	64.893	1.135.771	101	36.869.283.000	378.226.247.794	82,90
min	197	18.660	2	12.268.843	7.543.000.000	43

Tablo 5’de yer alan karar matrisi MABAC Yönteminin II. adımında yer alan formüller yardımıyla normalize edilmiştir. Elde edilen normalize karar matrisi Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. MABAC Normalize Karar Matrisi (N Matrisi)

	K1	K2	K3	K4	K5	K6
S1	0,9817	0,9872	1,0000	0,0283	0,0317	0,7268
S2	1,0000	1,0000	0,9899	0,0327	0,0225	0,2594
S3	0,9693	0,9614	0,6465	0,4127	0,5384	0,7218
S4	0,8100	0,8333	0,0505	0,1135	-	0,7769
S5	0,2794	0,5635	0,5051	0,3578	1,0000	0,7168
S6	0,9932	0,9881	0,6566	0,0485	0,0948	0,6742
S7	0,9395	0,9430	0,9495	-	0,1752	1,0000
S8	0,6027	0,6725	-	1,0000	0,0582	0,7188
S9	0,3949	0,8294	0,8687	0,0919	0,7577	0,6985
S10	0,9821	0,9808	0,8586	0,0332	0,0163	-
S11	-	-	0,1515	0,7784	0,2595	0,9499

Normalize karar matrisine ulaşıldıktan sonra Entropi Yöntemi ile elde edilen kriter ağırlıkları (w_j) kullanılarak, ağırlıklı matrisine ulaşılmıştır. Daha sonra MABAC Yönteminin IV. adımında yer alan formül yardımıyla ilgili kriterlere ait

sınır yaklaşımı alanı değerleri (g_i) belirlenmiştir. Elde edilen ağırlıklı matris ve sınır yaklaşım alanı değerleri (g_i), Tablo 7’de görülmektedir.

Tablo 7. Ağırlıklı Matris (V Matrisi) ve Sınır Yaklaşım Alanı Değerleri (g_i)

	K1	K2	K3	K4	K5	K6
w_j	0,2328	0,2146	0,1338	0,2253	0,1890	0,0044
S1	0,4613	0,4265	0,2676	0,2317	0,1950	0,0076
S2	0,4656	0,4292	0,2662	0,2327	0,1932	0,0055
S3	0,4584	0,4209	0,2203	0,3183	0,2908	0,0076
S4	0,4214	0,3934	0,1406	0,2509	0,1890	0,0078
S5	0,2979	0,3355	0,2014	0,3059	0,3780	0,0076
S6	0,4640	0,4267	0,2216	0,2362	0,2069	0,0074
S7	0,4515	0,4170	0,2608	0,2253	0,2221	0,0088
S8	0,3731	0,3589	0,1338	0,4506	0,2000	0,0076
S9	0,3247	0,3926	0,2500	0,2460	0,3322	0,0075
S10	0,4614	0,4251	0,2487	0,2328	0,1921	0,0044
S11	0,2328	0,2146	0,1541	0,4007	0,2380	0,0086
g_i	0,3921	0,3791	0,2088	0,2766	0,2329	0,0072

Ağırlıklı matriste yer alan her bir alt sektöre ait kriter değerleri ilgili kritere ait sınır yaklaşımı alanı değerinden (g_i) çıkarılarak sınır yaklaşım alanına uzaklıklar elde edilmiştir. Elde edilen bu uzaklıklar ile oluşturulan Q Matrisi Tablo 8’de yer almaktadır.

Tablo 8. Sınır Yaklaşım Alanına Uzaklıklar (Q Matrisi)

	K1	K2	K3	K4	K5	K6
S1	0,0692	0,0473	0,0588	-0,0449	-0,0379	0,0004
S2	0,0735	0,0501	0,0574	-0,0439	-0,0396	-0,0016
S3	0,0663	0,0418	0,0115	0,0417	0,0579	0,0004
S4	0,0292	0,0143	-0,0683	-0,0257	-0,0439	0,0006
S5	-0,0943	-0,0436	-0,0074	0,0293	0,1451	0,0004
S6	0,0719	0,0475	0,0128	-0,0404	-0,0260	0,0002
S7	0,0594	0,0378	0,0520	-0,0513	-0,0108	0,0016
S8	-0,0190	-0,0202	-0,0750	0,1740	-0,0329	0,0004
S9	-0,0674	0,0135	0,0412	-0,0306	0,0993	0,0003
S10	0,0693	0,0460	0,0399	-0,0438	-0,0408	-0,0028
S11	-0,1593	-0,1645	-0,0547	0,1241	0,0052	0,0014

Tablo 8 incelendiğinde sektörlerin pozitif değerli kriterlerde üst yaklaşım alanında yer aldığı ve negatif değerli kriterlerde alt yaklaşım alanında yer aldığı görülmektedir. Örnek olarak, S1 alt sektörünün 4 kritere ait değeri (K1, K2, K3 ve K6) pozitif ve diğer 2 kritere ait değerleri (K4 ve K5) de negatiftir. Dolayısıyla S1 alt sektörü 4 kritere göre üst yaklaşım alanında yer alırken, 2 kritere göre alt yaklaşım alanında yer almaktadır. İlgili sektörler üst yaklaşım alanında ne kadar yüksek değerli kriterle yer alırlarsa en iyi performansa sahip alt sektör olma olasılıkları da yükselmektedir. Ancak alt yaklaşım alanında ne kadar düşük değerli kriterle yer alırlarsa en düşük performansa sahip alt sektör olma olasılıkları da artmaktadır.

MABAC Yönteminin son adımı olan VI. adımdaki formül yardımıyla her bir alt sektör için sınır yaklaşımı alanlarına olan uzaklıkları yani performans değerlerine (S_i) ulaşılmıştır. Bu performans değerleri (S_i) büyükten küçüğe doğru sıralanarak alt sektörlerin nihai sıralaması elde edilmiş ve Tablo 9'da gösterilmiştir.

Tablo 9. İmalat Sanayi Alt Sektörleri Performans Değerleri (S_i) ve Sıralamaları

Sıralama	Kod	Alt Sektör	S_i
1	S3	Demir Çelik	0,2196
2	S2	Çimento	0,0958
3	S1	Cam	0,0930
4	S7	Kağıt	0,0888
5	S10	Seramik	0,0677
6	S6	İlaç	0,0661
7	S9	Mobilya	0,0563
8	S5	Gıda-İçecek	0,0295
9	S8	Kimya	0,0273
10	S4	Elektrik-Elektronik	-0,0937
11	S11	Tekstil	-0,2479

MABAC yöntemi ile yapılan analiz sonucuna göre en yüksek performansa sahip alt sektör 0,2196 performans değeri (S_i) ile Demir Çelik Sektörü (S3) olmuştur. Onu sırasıyla 0,0958 performans değeri (S_i) ile Çimento Sektörü (S2) ve 0,0930 performans değeri (S_i) ile Cam Sektörü (S1) izlemektedir. Yapılan analiz sonucuna göre en düşük performans değerine sahip sektör -0,2479 performans değeri (S_i) ile Tekstil Sektörü (S3) olmuştur.

SONUÇ

Çalışmada yapılan analizler sonucunda Türkiye İmalat Sanayi Alt Sektörleri sahip oldukları işyeri, personel, Ar-Ge merkezleri sayılarına göre kapasitelerini ne kadar etkin kullanabildikleri ne kadar yüksek ciro elde edebildikleri ve ne kadar yüksek ihracat yaptıklarına göre performans sonuçları elde edilmiştir. Bu çalışma sonucunda sahip oldukları kaynakları, yüksek çıktıya dönüştürebilen Türkiye İmalat Sanayi Alt Sektörlerinin yüksek performans seviyesinde olduğu, sahip oldukları kaynakları, yüksek çıktıya dönüştüremeyen Türkiye İmalat Sanayi Alt Sektörlerinin de düşük performans seviyesine sahip oldukları görülmüştür.

Çalışmada öncelikle Entropi yöntemi kullanılarak yapılan analiz sonuçlarına göre alt sektörler arasında performans değerlendirilmesinde kullanılan kriterlerden en yüksek önem ağırlığına sahip kriter işyeri sayısı kriteridir. En yüksek önem ağırlığına sahip ikinci ve üçüncü kriterler ise sırasıyla ihracat ve personel sayısı kriterleri olmuştur. Alt sektörler arasında performans değerlendirilmesinde kullanılan kriterler arasında en düşük önem ağırlığına sahip kriter ise kapasite kullanım kriteri olduğu analizden elde edilen bir diğer sonuçtur.

Entropi yöntemi ile elde edilen kriterlere ait önem ağırlıkları kullanılarak, MABAC yöntemi ile yapılan analiz sonucuna göre en yüksek performansa sahip alt sektör Demir Çelik Sektörüdür. Türkiye İmalat Sanayi Alt Sektörleri arasında yapılan performans değerlendirmesinde ikinci ve üçüncü sırada olan sektörler sırasıyla Çimento Sektörü ve Cam Sektörü olmuştur. Tekstil Sektörü, Türkiye İmalat Sanayi Alt Sektörleri arasında en düşük performansa sahip alt sektör olarak belirlenmiştir.

REFERANSLAR

- Ayçin, E. (2019). *Çok Kriterli Karar Verme: Bilgisayar Uygulamalı Çözümler*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Bostan, F. ve Karadağ, M. (2022). Türk İmalata Sanayinin Genel Görünümü ve Seçilmiş Ülkelerle Karşılaştırılması. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15 (2), 311-327.
- Pamuçar, D., ve Ćirović, G. (2015). The selection of transport and handling resources in logistics centers using Multi-Attributive Border Approximation area Comparison (MABAC). *Expert systems with applications*, 42(6), 3016-3028.
- Taymaz, E. ve Suiçmez H. (2005). *Türkiye’de Verimlilik, Büyüme ve Kriz*. Ankara: Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni 2005/4.
- Wu, J., Sun, J., Liang, L. ve Zha, Y. (2011). Determination of weights for ultimate cross efficiency using Shannon ENTROPY. *Expert Systems With Applications*, 38 (5), 5162-5165.
- Zhang, H., Gu, C. L., Gu, L. W., ve Zhang, Y. (2011). The evaluation of tourism destination competitiveness by TOPSIS & information entropy–A case in the Yangtze River Delta of China. *Tourism Management*, 32(2), 443-451.

Bölüm 23

**1980-2000 Döneminde Uygulanan Tarım
Politikalarının Tarımsal Ürün Desenine
Etkisi**

H. Dilara MUMCU AKAN¹

¹*Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisat Bölümü,
dimumcu@istanbul.edu.tr , ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5698-5748>*

ÖZET

Bu çalışmada Türkiye’de 1980-2000 Döneminde uygulanan tarım politikalarının tarımsal üretim deseni üzerine etkileri ele alınmıştır. Uygulanan tarım politikalarında yapılan değişiklikler neticesinde tarıma verilen destek azalmış, özelleştirmeler yapılmış ve tarımsal ürünlerin fiyat destekleri değiştirilmiştir. Tarımda çalışan başına nisbi gelirin azalması üretici sektörler açısından durumun tarım aleyhine olduğunu göstermektedir. Tarım sektörünün piyasa ekonomisi kuralları içerisinde çalışma yapısına sahip olmaması bitkisel üretim ve hayvancılık konusunda olumsuz gelişmelere sebep olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tarım Politikaları, Tarımsal Ürün Deseni, Türkiye.

ABSTRACT

This study examines the impact of agricultural policies adopted between 1980 to 2000 in Türkiye on the agricultural output pattern. The implementation of alterations in agricultural policy has led to a reduction in assistance for the agricultural sector, the initiation of privatization measures, and modifications to price supports for agricultural products. The decline in the per-worker income ratio within the agricultural sector indicates a challenging scenario for agriculture in comparison to other productive sectors. The absence of a functional framework for the agricultural sector within the parameters of the market economy has resulted in adverse consequences for both crop production and animal husbandry.

Keywords: Agricultural Policies, Agricultural Cropping Pattern, Turkey.

GİRİŞ

Türkiye’de 1980-2000 Döneminde Uygulanan Tarım Politikalarının Ürün Desenine olan etkisini ele alacağımız çalışmamızda öncelikle birtakım kavramların tanımlanması ile başlamanın doğru olacağını düşünüyorum. Bu kavramlardan başlıcaları tarımsal üretim deseni, tarım politikaları ve bu kavramların belirleyicileridir.

"Tarımsal ürün deseni" kelimesi genellikle belirli bir bölge, ülke veya topraklardaki çeşitli tarımsal ürünlerin bileşimi veya dağılımını ifade eder. O bölgede üretilen mahsulleri ve çiftlik hayvanlarını, bunların miktarlarını ve tarım ekonomisindeki göreceli önemlerini detaylandırır.

İklim, toprak tipi, mevcut kaynaklar ve kültürel tercihlerin tümü tarımsal ürün modellerini etkiler. Bu kalıplar, aşağıdakiler de dahil olmak üzere bir dizi faktörden etkilenir: İklim: Bir bölgenin iklimi, ekilebilecek ürün türleri ve yetiştirilebilecek hayvan türleri üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Örneğin tropikal bölgeler tropikal meyvelerin yetiştirilmesine daha iyi adapte olabilirken, çöl bölgeleri kuraklığa dayanıklı mahsullere daha uygun olabilir. Toprak Türü: Belirli bir yerdeki toprağın bileşimi ve verimliliği yetiştirilebilecek ürün türlerini etkiler. Bazı topraklar belirli ürünlere diğerlerinden daha iyi adapte olur. Coğrafya: Bir bölgenin yükseklik ve su kaynaklarına yakınlık gibi fiziksel faktörleri tarımsal ürün desenini etkileyebilir. Dağlık ortamlar sığır otlatmak için mükemmel olabilirken, nehirlerin yakınındaki alçak yerler pirinç üretimi için ideal olabilir. Kültürel ve ekonomik faktörler: Kültürel zevkler, gelenekler ve ekonomik koşullar tarımsal ürün modellerinin oluşturulmasında rol oynayabilir. Örneğin, bazı yerlerde bazı ürünler tarihi veya kültürel öneme sahip olabilir ve bu da üretimlerinin devam etmesine yol açabilir. Teknolojik Gelişmeler: Tarımsal teknoloji ve uygulamalardaki gelişmeler, bir yerde yetiştirilebilecek veya yetiştirilen ürünler üzerinde etkili olabilir. Örneğin modern sulama sistemlerinin benimsenmesi, kurak yerlerde yetiştirilebilecek ürün çeşitliliğini artırabilir. Pazar Talebi: Yerel ve küresel pazarlarda tarım ürünlerine olan talep, çiftçilerin ürettiklerini etkileyebilir. Çiftçiler, talep olan ve iyi fiyatlandırılan ürünleri ekmeye veya hayvan yetiştirmeye daha istekli olurlar.

Bir bölgenin tarımsal ürün desenini anlamak, politika yapımcılar, çiftçiler ve şirketler için kritik öneme sahiptir çünkü ürün seçimlerini, kaynak tahsisini, altyapı gelişimini ve ticaret kararlarını bilgilendirebilir. Ayrıca belirli bir bölgede gıda güvenliği ve ekonomik kalkınmada da önemli bir rol oynar.

Üretim, pazarlama, fiyat teşekkülü ve tarımsal gelire ilgili tahlillerde tarımın karşılaştığı sorunları tekil üreticilerin çözemediği durumlarda devletin belirli amaçla bu sorunların tümü için aldığı önlemlere tarım politikası denmektedir (Kazgan, 2013: 283). Ülkelerin kendine özgün sorunlarını çözmek amacıyla

uyguladıkları tarım politikaları çeşitlidir ancak tarımın evrensel sorunları da vardır; fiyat ve gelir istikrarsızlığı talep ve gelir elastikliğinin düşüklüğü gibi. Bu sorunlar da benzer tarım politikalarını dünyada daha yaygın hale getirmiştir. Az gelişmiş ülkelerdeki sorunlarla gelişmekte olan ülkelerin sorunları birbirinden farklı olduğu için bunlara getirilen çözümler yani tarım politikaları da birbirinden farklı olmaktadır. Sanayileşmiş ekonomilere örnek olan ABD ve AB ekonomilerinde temel sorun, tarım üretiminde ve ithalatındaki artışın ürün fiyatlarını ve üretici gelirlerini düşürmesini engelleyecek önlemlerin alınmasıdır; Türkiye gibi nüfus artış hızı yüksek ülkelerde çoğunlukla üretimin artırılması önceliklidir.

Tarıma yönelik politikaların üç ana amacı vardır. Birincisi, gıda maddeleri stratejik öncelikli mallardır. Ülkeler dış dünyaya bu sebeple pek bağımlı olmak istemezler. Bu sebeple politikalar iç piyasada üretimi arttırmaya yöneliktir. İkinci amaç tarım dışı gelirlerle mukayese edildiğinde tarımda kişi başı gelirlerin çok alt seviyelerde olduğu görülür. Bu konuda önlem almak gerekir. Üçüncü amaç ise tarımdaki fiyat ve gelir istikrarsızlığını gidermektir. Hükümet, üretimini arttırmak istediği ürünün ürün/girdi fiyat oranını bu ürün lehine değiştirebilir. Bunu iki şekilde yapar: ürünün fiyatını yükseltecek önlemler alır veya sübvansiyon verir. Üretimi arttırmanın en etkili yolu verim artışını sağlamaktır. Verim artışı da teknolojik değişimle elde edilir. Yeni teknolojinin devreye hemen sokulabilmesi için fiyat politikasını eş anlı uygulamak icap eder. Uzun vadede teknolojik değişimle birim maliyetleri düşürdüğü için ürünün yaygın kullanımla fiyatı düşer. Ülkeye has ürünlere ve üretim artışını teşvik etmek amaçlı toprak kullanım koşullarına göre politikalar uygulanabilir. Örneğin çok parçalı topraklarda üretim sulamayı gerektiriyorsa topraklar birleştirilebilir. Çevre sorunlarına karşı hava, su, toprak kirlenmesi için birtakım önlemler alınabilir ve bu sayede ürünün üretildiği bölgede verimin düşmesinin önüne geçilmiş olur. Üretimi arttırmak için en iyi yöntem ürünün ithalatını vergilendirmektir. Bu sayede ürünün iç piyasada fiyatı artar. Aynı zamanda ürünün girdilerine de sübvansiyon verilirse; verilmiş olan sübvansiyon iç piyasadaki fiyat artışıyla telafi edilmiş olur.

Tarım politikasının çalışma alanları; tarımsal üretim, tarımsal pazarlama, tüketim gibi başlıklardan oluşmaktadır. Hükümetler, bu alanlarda doğrudan veya dolaylı olarak uyguladıkları tarım politikalarını devreye sokarak düzenleyici, destekleyici veya denetleyici müdahalelerde bulunmaktadırlar. Tarımsal üretim şartları, biçimi ve deseni yanında verim açığının giderilmesi gibi konular gıda güvencesi başlığı altında ele alınabilir (Yavuz, 2000: 9-22). Üretim şartlarının kapsamı içinde işletmelerin büyüklüğü, arazilerin parçalı olması gibi hususlar yer almaktadır. Hangi ürünlerin ne kadar üretileceği üretim desenini belirlemekte,

üretim deseninin belirlenmesi de tarım politikalarının yönlendirmesi ile mümkün olmaktadır. Tarım politikaları gıda güvencesini verim farklılıklarını teknoloji ile gidererek temin etmeye çalışır. Üretici ve tüketicileri olumsuz yönde etkileyecek tüm faktörleri ortadan kaldırmak için uygulanan piyasa müdahaleleri Pazarlama (gıda tedarik zinciri) kapsamında ele alınabilir. Gıda güvenliğini temin eden müdahaleler, iyi tarım gibi uygulamalar denetimler en önemli tarım politikalarındandır. Çünkü sağlıklı gıda tüketimi temel bir ihtiyaçtır. Son olarak da kırsal alana götürülen tüm hizmetler hastane, yol, okul, elektrik gibi hizmetler de kırsal kalkınma politikaları kapsamındadır. Bu politikalar ne kadar iyi uygulanırsa tarımsal üretim ve pazarlama o derece iyi olur.

Türkiye’de tarım politikası amaçları şu şekilde sıralanabilir: Doğal kaynakların ve çevrenin korunması, tarımda oluşacak sermaye birikiminin ekonomik gelişmeyi arttırması, tarımsal ürün piyasasını daha istikrarlı hale getirmek, çiftçilerin gelir seviyesini yükseltmek, tarımsal ihracat gelirlerini arttırmak, tüketiciye uygun fiyatla gıda ürünlerini temin etmek.

Ülkelerin tarımsal üretim ve ihracat profiline, gelişme düzeyine ve tarımsal yapısına göre tarımsal politika araçları farklılıklar göstermektedir. Desteklemenin yaygın olduğu hububat, yağlı tohumlar, hayvancılık temel gıda talebini karşılayan ürünlerdir. Büyük ölçüde dış piyasalar için üretilen (kahve, kakao, çay gibi) ürünlerde vergileme daha çok kullanılmaktadır. Tüm koşullarda çiftçinin eline geçen fiyatlarda istikrar gözetilmektedir (Boratav, 2004: 6).

Türkiye’de tarım politikası uygulamaları ekonomik, siyasi ve sosyal tercihlere bağlı olarak zaman içerisinde değişmiştir. Bu politikaları uygulama ve etki alanlarına göre üç ana başlık altında toplayabiliriz: Fiyat müdahaleleri, doğrudan yatırımlar, diğer destekler. Tarımsal fiyatlara devletin karışması girdi maliyetlerini ucuzlatmak, bir başka açıdan da ürünün değer fiyatı üzerinden kamu kuruluşlarınca satın alımını gerçekleştirmek içindir. (Pazar fiyat desteği ve girdi desteği ile). Tarım politikasının etkinliğini düşüren faktörler bulunmaktadır. Çok sayıda hedefin aynı dönem için ilan edilmesi bunlardan bir tanesidir. Türkiye’de destekleme politikaları itibarı ile tarımın alt sektörleri arasında denge kurulamamıştır. Bitkisel üretim sektörü öncelikli olarak desteklenirken hayvancılık sektörü genelde ihmal edilmiştir. Buna bağlı olarak hayvansal üretimin toplam üretim içindeki payı azalırken bitkisel üretimin payı artmıştır.

Çalışmamızın birinci bölümünde dönemin özellikleri ve uygulanan tarım politikaları ikinci bölümde uygulanan tarım politikalarının ürün desenine olan etkisini tahıllar, baklagiller, yağlı tohumlar ve diğer bitkiler bağlamında yapılacaktır.

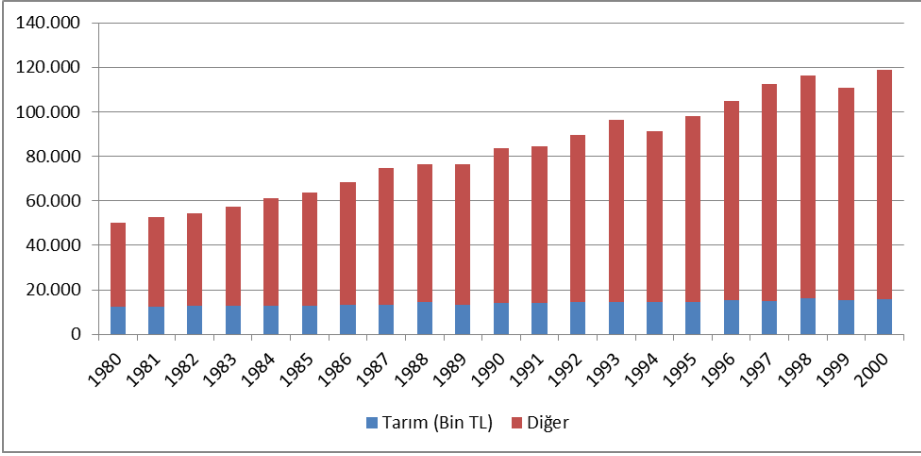
DÖNEMİN GENEL ÖZELLİKLERİ VE UYGULANAN TARIM POLİTİKALARI

1980 yılı Türkiye Ekonomisi açısından büyük bir yapısal değişimin başladığı önemli bir dönüm noktasıdır. 24 Ocak Kararları ile ithal ikameci sanayileşme stratejisinden vazgeçilerek, dışa açık ihracata yönelik ve özel sektöre dayanan bir sanayileşme stratejisinin benimsenmesi tüm sektörler açısından farklı etkilere sebep olmuştur. Bu bölüm içerisinde öncelikle bu dönemde başlayan yapısal değişme tarım sektörüne etkileri bağlamında özetlenecektir. Bunu takiben, uygulanan tarım politikalarının tarımsal ürün desenini etkileyip etkilemediği irdelenecektir.

Öncelikle, 1980-2000 arasının tek bir alt dönem olarak incelenemeyeceğini belirtmek gerekir. 1980-1989 arası dönem serbest piyasa ekonomisinin temellerinin atıldığı dönemdir. Bu bağlamda, sabit kur rejimi kademeli olarak terkedilmiş, kredi ve mevduat faiz oranları serbest bırakılmış, dış ticaretin serbestleştirilmesi için ciddi adımlar atılmış, KİT'lere fiyat belirleme yetkisi verilmiştir. Bunun neticesinde, yüksek enflasyona rağmen 1989 yılına kadar Türkiye ekonomisinin reel olarak ortalama %4 büyüdüğü görülmektedir. 1989 yılında alınan 32 Sayılı Karar ile dışa açık piyasa ekonomisinin finansal serbestleşme ayağı da tamamlanmıştır. Sermaye hareketlerinin serbestleşmesine ilaveten, bu dönemde, özelleştirmenin hızlandığı, GSYH dalgalanmalarının arttığı, makroekonomik istikrarsızlıkları giderebilmek için Uluslararası Para Fonu ile stand-by anlaşmalarının imzalandığı ve dönemin sonlarına doğru arka arkaya gelen üç finansal krizin Türkiye ekonomisini ciddi şekilde sarstığı söylenebilir.

Dönem içerisinde tarım sektöründe yapılan üretimin reel değerinde çok büyük bir değişkenlik görülmemekle birlikte, artan GSYH içerisindeki payının giderek düştüğü görülmektedir. Şekil 1, 1987 fiyatları ile GSYH ve tarımsal üretim değerlerini göstermektedir. Buna göre 1980 yılında yaklaşık 12,6 milyon TL değerinde tarımsal üretim yapılırken, 2000 yılında bu değer ancak 15,9 milyon TL olabilmiştir. Dönem boyunca GSYH ortalama %4 büyürken, ortalama tarımsal büyüme haddi %1,5 seviyesinde kalmıştır. (Bkz. Ek-1)

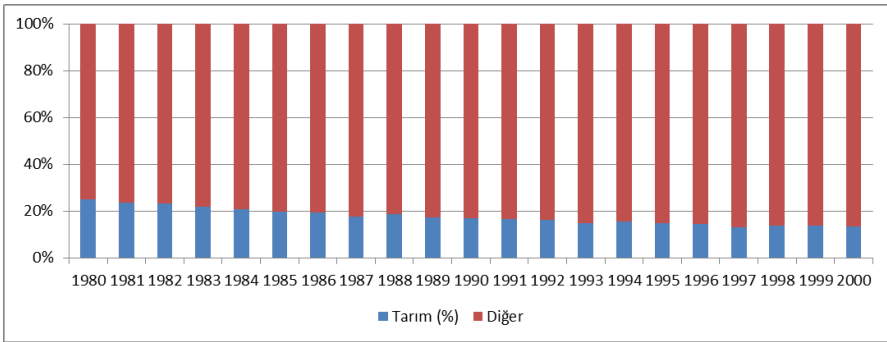
Şekil 1: 1987 Yılı Fiyatlarıyla GSYH bileşenleri (1980-2000, Bin TL)

Kaynak: T.C. Kalkınma Bakanlığı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2014).

GSYH'daki artışın oldukça altında kalan tarımsal büyüme, bu dönemde tarımın GSYH içindeki payının sürekli olarak azalması sonucunu yaratmıştır. 1980 yılında tarım sektörünün GSYH içindeki payı %25 iken, 2000 yılında %13 seviyesine gerilemiş (Grafik 2), aynı dönemde kırsal nüfusun toplam nüfus içindeki payı %56'dan %35'e, ihracatta işlenmemiş tarım ürünlerinin payı ise %57'den %7,2'ye düşmüştür.

Şekil 2: 1987 Yılı Fiyatlarıyla Tarım Sektörünün GSYH İçindeki Payı (1980-2000, %)

Kaynak: T.C. Kalkınma Bakanlığı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2014).

Türkiye Ekonomisinde, 24 Ocak Kararları ile başlayan ve 90'lı yıllarda devam eden dışa açık liberal ekonomi anlayışı ve bu yönde uygulanan iktisat politikaları,

tarım politikalarının da belirleyicisi olmuştur. 1980 öncesindeki enflasyonist baskının temelinde, tarımsal ürün fiyatları, tarımsal girdilere verilen sübvansiyonlar ve tarım kesimine verilen düşük faizli kredilerin parasal genişleme yaratması olduğu görüşü tarım politikasının yön değiştirmesinin sebebidir. Enflasyonist baskıyı azaltmak için tarımsal ürünlerin taban fiyatları düşük tutulmuştur (Karluk, 2002: 451-452). Tarımsal alım gücünün düşük tutulması bir taraftan da gelişmekte olan sanayi sektörü için ucuz istihdam yaratılmasına olanak sağlamıştır. Dışa açık sanayileşme modelinde dış dengenin korunabilmesi için döviz kurunun ve faiz oranlarının yükseltilmesi gerekir. Bu durumda ekonomide sermaye birikiminin sürdürülebilmesi için ücretlerin ve girdi fiyatlarında belirleyici olan tarım ürünleri fiyatlarının düşük düzeyde tutulması gerekir (Tuncer, 1988: 23). Sanayi malları için girdi olan ürünlerin fiyatının düşük tutulması, maliyetleri düşürerek ihracatta rekabet potansiyelini arttırma amacı taşımaktadır. Dolayısıyla bu dönemde izlenen sanayileşme stratejisi tarım politikasının ana belirleyicilerinden biri olmuştur.

Bu dönemde tarım politikasında görülen yapısal değişimler üç başlık altında toplanabilir.

- Tarımsal ürünlerde fiyat desteğinin kapsamındaki değişimler
- Tarım ve tarımla ilgili kurumlara verilen mali desteklerin azaltılması ve özelleştirme
- Uluslararası Kuruluşların etkisi ve tarımda dış ticaret korumasının azaltılması

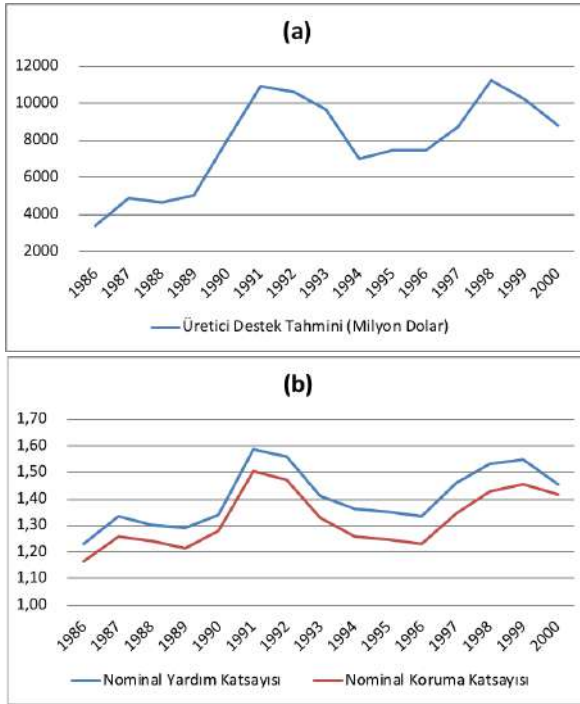
1.1. Tarımsal Ürünlerde Fiyat Desteğinin Kapsamındaki Değişmeler

Türkiye’de tarımsal ürünlerde uygulanan fiyat desteği, 1932 yılında “Buğday Koruma Kanunu” ile başlamıştır. Planlı dönemin başlangıcına kadar 11 ürün destekleme kapsamına alınmışken, 1974’te bu sayı 30’a ulaşmıştır. (Z. Özdemir, 2011: 273) 24 Ocak kararlarıyla, tarımsal destekleme alımlarının kapsamı önemli ölçüde daraltılmıştır. Dönemin başında devletin serbest piyasa ekonomisini teşvik etmek için yaptığı bu hamle, ilerleyen yıllarda tarım sektörünün gereksinimleri ile iç ve dış talepteki gelişmeleri dikkate almaksızın, siyasi kaygılarla belirlenen bir politika haline gelmiştir. 1980 yılında 22 ürün fiyat yolu ile desteklenirken, 1981 yılında bu sayı 20’ye, 1985 yılında 13’e, 1990 yılında ise 9’a düşmüştür. 1991 yılında (genel seçim öncesinde) 25 ürün tarımsal destekleme kapsamına alınmış, 5 Nisan kararları sonrasında, hazineye getirdiği maliyet gereğesi ile, desteklenen ürün grubu 4 ile sınırlanmıştır. Bu ürünler tahıllar

(buğday, arpa, mısır, çeltik, çavdar, yulaf), şekerpancari, tütün ve haşhaştır¹. (Gaytancıoğlu, 2009: 87, 98) 1994 yılından önce, destekleme fiyatından alım görevi, kamu kuruluşlarının yanı sıra, Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerine (TSKB) de verilmiştir. TSKB tarafından ürün bedellerinin ödenmesi, ürünlerin alımından satışına kadar yapılan tüm masraflar görev zararı sayılmış ve gerekli finansman devlet bütçesine konan ödenekten Hazinece karşılanmıştır. (Kıymaz, 2008: 46) 1994 yılından 2002 yılına kadar destekleme kapsamına alınan ürün sayısında bir değişme olmamış, 2002 yılında ise destekleme alım uygulamasına son verilmiştir. Destekleme fiyat politikasındaki tutarsızlıklar, bazı ürünlerde aşırı stokların oluşmasına ve bu ürünlerin imha edilmesine, bazı ürünlerde de arz açıklarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. (Z. Özdemir, 2011: 275, M. Narin, 2008: 190)

Şekil 3: Üretici Destek Tahmini ile Nominal Yardım ve Koruma Katsayıları (1986-2000)

Kaynak: OECD Statistics, <https://stats.oecd.org/>

¹ Yaş çay yaprağı desteklenen ürünler arasında yer almamakla birlikte, bu ürünün alımının bir kamu kuruluşu olan Çaykur tarafından yapılıyor olması, fiyat yolu ile desteklendiğini göstermektedir.

Şekil 3a, 1986-2000 dönemi için tahmini üretici destek tutarlarını²; Şekil 3b ise aynı dönem için hesaplanan nominal yardım ve koruma katsayılarını³ göstermektedir. Her iki grafikte de 1991 ve 1999 genel seçimleri öncesinde tarımsal desteklerdeki ciddi artış dikkat çekicidir. Diğer taraftan 1994 yılındaki iktisadi krizin ve arkasından gelen 5 Nisan kararlarının tarımsal desteklemeyi azalttığı da grafiklerden net bir şekilde görülmektedir.

1.2. Tarım ve Tarımla İlgili Kurumlara Verilen Mali Desteklerin Azaltılması ve Özelleştirme

Türkiye’de tarım ve tarımla ilgili kurumlara verilen mali destekler temel olarak iki başlık altında toplanabilir: Kredi desteği ve girdi desteği. Planlı dönemler itibari ile tarımsal üretimi geliştirmek ve üretici refahını artırmak için üreticilere cari faiz hadlerinden düşük kredi verilmesi sağlanmıştır. Üreticiye kredi sağlayan kuruluşlar T.C. Ziraat Bankası ve Tarım Kredi Kooperatifleri olsa da Tarım Kredi Kooperatifleri de kredi kaynağının büyük bir bölümünü T.C. Ziraat Bankasından sağlamaktadır.

24 Ocak kararları sonrasında tarımsal destekleme alımlarının kapsamının daraltılması ile paralel olarak tarım sektörüne yapılan transfer harcamalarının genel olarak azaldığı söylenebilir. 1994 yılında alınan 5 Nisan Kararları ve IMF’ye verilen taahhütler çerçevesinde tarımsal destekleme modeli yeniden düzenlenerek destekleme ile görevli kuruluşların doğrudan ya da dolaylı olarak TCMB kaynaklarını kullanmalarına son verilmiş, tarımda serbest piyasa ekonomisi koşullarının ihdas edilmesine yönelik girişimlerde bulunulmuştur. 25 Aralık 2000 tarihinde Ziraat Bankasının yeniden yapılandırılma sürecine girmiş ve tarıma yönelik kredi desteği tamamen kaldırılmıştır.

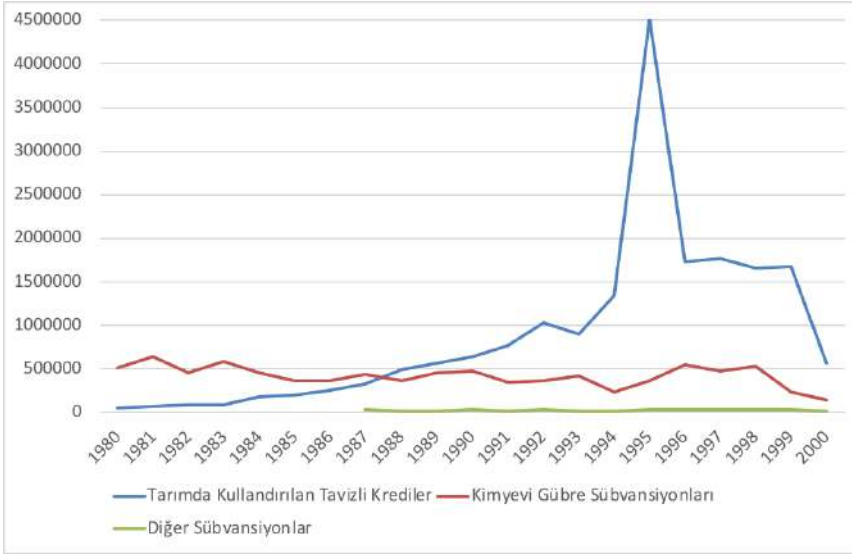
Girdi desteklerinin kapsamına bakıldığında gübre desteği, tohum/fidan desteği, tarımsal ilaç desteği, sulama desteği, karma yem desteği ve tarımsal sulamada kullanılan elektrik desteği gibi başlıklar karşımıza çıkmaktadır. Bunlar içerisinde en önemli payı gübreye verilen destekler oluşturmaktadır. 1970 yılında başlatılan kimyevi gübre sübvansiyonları, 1986 yılına kadar Türkiye Zirai Donatım Kurumu'nun görev zararı olarak kabul edilmiştir. Bu tarihten 1994 yılına kadar üreticiye sübvansiyonlu fiyatlardan gübre dağıtılmış, destekleme gübre üreten kuruluşlara ödenmiştir. 1994 yılından sonra ise üreticilere sübvansiyonlu fiyatlardan gübre satılmamış, ancak üreticilere sübvansiyon

² Bu veri, tarımsal üreticilere devlet tarafından yapılan tüm transferlerin brüt değerini göstermektedir.

³ Nominal Yardım Katsayısı ve Nominal Koruma Katsayısı OECD tarafından hesaplanan ve devlet tarafından tarım üreticilerine verilen desteğin göstergesi kabul edilen değerlerdir. Nominal yardım katsayısı devlet desteği dahil brüt çiftlik gelirlerinin, dünya fiyatlarında brüt çiftlik gelirlerine oranı iken; nominal koruma katsayısı, tarımsal ürünlerin devlet desteği dahil yurtiçi fiyatlarının, dünya fiyatına oranıdır. Detaylı bilgi için bkz. OECD (2021), Producer protection (indicator). doi: 10.1787/f99067c0-en (Erişim: 09 Nisan 2021)

miktarı gübre satın alımından sonra ödenmeye başlanmıştır. 1997 yılı ile birlikte yeniden üreticilere sübvansiyonlu fiyatlardan gübre satılmaya ve sübvansiyonlar direkt üretici firmalara ödenmeye başlamıştır. Buna karşılık hayvancılık faaliyetlerinde maliyetlerin önemli bir bölümünü oluşturan yemlerde devletin hiçbir sübvansiyonu bulunmamaktadır. Karma yemlerde 1985 yılında vergi iadesi şeklinde başlayan ve yem fiyatının %20'si oranında yapılan destekleme, 1987'de %25'e çıkarılmış, 1989 yılından sonra tamamen kaldırılmıştır. (Gaytancıoğlu, 2009: 99)

Şekil 4: Tarım Sektöründeki Mali Destekler (1980-2000, Bin Dolar)

Kaynak: Yeni ve Dölekoğlu (2003) çalışmalarında kullanılan verilerden derlenerek hazırlanmıştır.

Şekil 4'de yer alan tavizli krediler içerisinde T.C. Ziraat Bankasının kullandırmış olduğu zirai krediler, özel tarımsal krediler, GAP kredileri, su ürünleri kredileri ve tarım kredi kooperatiflerine kullanılan krediler yer almaktadır. Siyasal konjonktüre endekli tarım politikasının etkisi Grafik 4'te de açıkça kendini göstermektedir. Seçim yılı olan 1995'te tarımsal kredilerdeki ciddi artış dikkat çekicidir. Diğer sübvansiyonlar başlığı altında ise tohum-fidan desteği, tarımsal ilaç desteği ve sulama desteği toplamı ele alınmıştır. Bunlar dışında bu dönemde tarım sektörüne sağlanan destekler içerisinde sayılabilecek karma yem desteği ve elektrik desteği kısa dönemli uygulanmış olmaları ve toplam içindeki paylarının çok düşük olması nedeniyle grafik kapsamına alınmamıştır.

24 Ocak Kararları çerçevesinde KİT'lerin özelleştirilmesi ile ilgili yasal ve kurumsal düzenlemeler, 1984 yılında 2983 sayılı "Tasarrufların Teşviki ve Kamu Yatırımlarının Hızlandırılması Hakkında Kanun" ile başlatılmış ve ilk özelleştirmeler tarımsal KİT'lerde başlatılmıştır. 1985 yılında Devlet Planlama Teşkilatı tarafından hazırlanan "Özelleştirme Ana Planı" tarımsal KİT'ler içerisinde YEMSAN ve TİGEM'i birinci, EBK, ÇAYKUR, TÜGSAŞ ve TŞFAŞ'ı ikinci, TMO ve TZDK'yı ise üçüncü derecede öncelikle özelleştirilecek KİT'ler grubuna almaktadır. (Günaydın, 2009: 165) Ancak bu öncelik sıralamasına uyulmaksızın pazar payları nispeten küçük olmakla birlikte kendi piyasalarında fiyat istikrarını sağlayan SEK, EBK ve YEMSAN'ın özelleştirme süreci 1992'de tamamlandı. ÇAYKUR'un alım tekeli ortadan kaldırılarak, çay piyasası özel şirketlere de açıldı. TEKEL işletmesi özelleştirildi, TSKB kamu desteğinden arındırıldı. TÜGSAŞ ve İGSAŞ gibi tarım sektörünün en önemli girdisi olan gübre üretiminde rol alan KİT'lerin özelleştirilmesi ile özel gübre tekellerinin aralarında anlaşarak fiyat karteli oluşturmalarının önü açıldı. (Kazgan, 2013: 334, 337)

Tablo 1: Özelleştirme Kapsamına Alınan Tarımsal KİT'ler

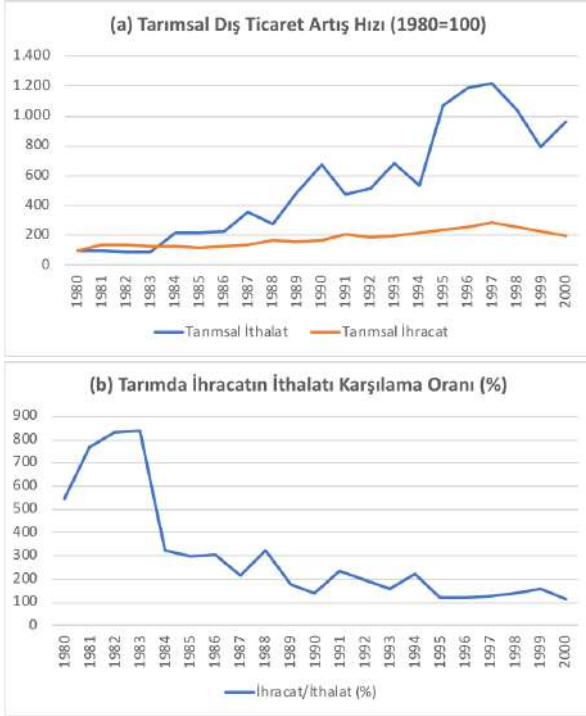
Tarımsal KİT	Kuruluş	Özelleştirme Kapsamına Alınma Tarihi	Satış Tarihi	
Et ve Balık Kurumu	EBK	1952	1992	1995-2000
Süt Endüstrisi Kurumu	SEK	1963	1992	1993-1998
Yem Sanayii	YEMSAN	1956	1992	1993-1995
Orman Ürünleri Sanayii Genel Müdürlüğü	ORÜS	1970	1992	1996-2000
Türkiye Zirai Donatım Kurumu	TZDK	1916	1998	1998-2000
Türkiye Gübre Sanayii AŞ	TÜGSAŞ	1953	1998	1999
Türkiye Şeker Fabrikaları AŞ	TŞFAŞ	1935	2000	2004-2023*
TEKEL		1862	2001	2003-2008

1.3. Uluslararası Kuruluşların Etkisi ve Tarımda Dış Ticaret Korumasının Azaltılması

1980-2000 döneminde Türkiye'de tarımsal dış ticareti etkileyen gelişmelere bakıldığında, iki unsur ön plana çıkar. Bunlardan birincisi 24 Ocak Kararları ile tarımın büyük ölçüde devletin koruması dışına çıkarılması, diğeri ise 90'ların ortalarından itibaren Dünya Ticaret Örgütü tarafından teşvik edilen tarımda liberalizasyon politikalarıdır. Şekil 5a, 1980 yılı baz kabul edildiğinde tarımsal ithalat ve ihracattaki artış hızlarını göstermektedir. Açıkça görüldüğü üzere bu

dönemde tarımsal ihracat yatay bir seyir izlerken, ithalatın özellikle 1983'den itibaren hızlı bir artış trendi içerisine girmiştir. Şekil 5b ise tarımda ithalatın ihracatı karşılama oranını göstermektedir. İhracatta dönem boyunca önemli bir gelişme kaydedilmezken ithalattaki hızlı artış trendi, ihracatın ithalatı karşılama oranının da dönem boyunca düşmesine neden olmuştur.

Şekil 5: Tarımsal Dış Ticaretin Görünüm

Kaynak: Faostat verilerinden hareketle hesaplanmıştır.

İthalattaki hızlı artışı açıklayan nedenlerden birincisi, 24 Ocak Kararları çerçevesinde hazırlanan nispeten daha şeffaf ithalat rejimidir. 1980 öncesinde tarım ürünleri ithalatı sadece temel ürünler için ve üretimin tüketimi karşılamadığı durum ile sınırlandırılmıştı. 24 Ocak Kararları ile tarımsal mallardaki ithalat kotaları (hassas ürünler olarak nitelenen buğday, arpa, mısır, şeker, ayçiçeği tohumu ve süttozu dışında) kaldırılmıştır. 1984 yılında bahsedilen hassas ürünlerde de kota uygulaması, yerini Dış Ticaret Müsteşarlığından alınan izinlere bırakmıştır. Hassas ürünlerde ithalat izni alınması, ticareti kısıtlayıcı nitelik taşıdığı için 1996 yılı başından itibaren uygulamadan kaldırılmıştır. (Kıymaz, 2008: 48)

1985’de Dünya Bankası ile yapılan tarım sektörü uyum ikraz anlaşması çerçevesinde Türkiye’ye 300 Milyon Dolar kredi açılmıştır. Bu kredinin %95’i tarımsal ithalat için gerisi ise “tarım yönetimini geliştirmek” gerekçesi ile verilmiştir. (Özkaya vd., 2002: 14) Tarımsal dış ticarete serbestleşmenin bir parçası olarak, bu dönemde tohum ve diğer tarımsal girdi ithalatının da serbestleştirildiği görülür. 1984 yılında tohumluk ithalatı serbest bırakılmış ayrıca ithalat bedelinin %40’ına varan oranlarda sübvansiyon verilmeye başlanmıştır. 1988’de gübre ticareti serbest bırakılmış, çiftçiye verilecek gübre desteğinin kapsamı da özel sektörden yapılacak gübre alımlarını içerecek biçimde genişletilmiştir. (Albayrak, 2017)

1960’lardan itibaren, tarım sektörü GATT çerçevesinde yürütülen dünya ticaretinin serbestleştirilmesi gündeminin büyük ölçüde dışında tutulurken, 1980’lere gelindiğinde bu konjonktürün değiştiği görülür. Özellikle gelişmiş ülkelerde savaş sonrası dönemde uygulanan tarım politikalarının bir sonucu olarak ortaya çıkan arz fazlası ihracat sübvansiyonları ile dünya pazarlarına sürülmüştür. Sübvansiyonlu tarımsal ürün ihracatı, dünya fiyatlarını düşürerek, benzer avantaja sahip olmayan ülkeler için rekabeti zorlaştırmıştır. Düşen fiyatlar, tarımsal desteklerin yarattığı mali yük ve diğer faktörler uluslararası bir mutabakatı zorunlu kılmış; tüm bu konular 1986-1994 yılları arasında Uruguay Raundunda müzakere edilmiştir. Bu görüşmeler sonucunda 1995’te Dünya Ticaret Örgütü kurulmuştur. Uruguay Raundu ile prim, destekleme alımları ve düşük faizli kredilerle devlet desteğine dayalı tarım politikaları değişime uğramış, tarım sektörü neoliberal politikalar doğrultusunda yeniden şekillendirilmiştir.

Türkiye de 1994 yılında Dünya Ticaret Örgütü’nün tarım anlaşmasını imzalayarak dünya genelinde belirlenen tarım politikalarına uyma yükümlülüğü altına girmiştir. Bu çerçevede uluslararası ticaretin daha da serbestleşmesi için, serbest ticareti bozucu nitelikteki tarımsal desteklerin azaltılması, ticarete haksız rekabete neden olan ihracat teşviklerinin belirlenecek bir süre sonunda kaldırılması, iç pazarların korunmasına yönelik gümrük vergilerinin azaltılması, temel tarımsal politikalar olarak belirlenmiştir. (Susam ve Bakkal, 2008) Bu politikalar, az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülke gruplarının tarımlarını bağımlı hale getirirken, rekabet üstünlüğü olan ülkelerin dünya pazarlarındaki etkinliğini arttırmıştır. (Günaydın, 2003: 18) 1994 yılında, Dünya Ticaret Örgütü taahhütleri çerçevesinde bazı süt ürünleri ve mısırın da içinde bulunduğu bir kısım malda ithalat korumaları düşürülmüştür. Pazara girişte, 1986 Eylül ayı esas alınarak oluşturulan sistemde tarife dışı engellerin, eşdeğer gümrük tarifesine dönüştürülmesi, mevcut tarifelerin dondurulması ve yenilerinin konmaması söz konusu olmuştur (Kıymaz, 2008: 49).

Bu dönemde Türkiye tarım sektörünü etkileyen bir başka gelişme de Türkiye ile AB arasında imzalanan ve 1 Ocak 1996'da yürürlüğe giren Gümrük Birliği anlaşmasıdır. Genel olarak işlenmemiş tarım ürünleri anlaşma kapsamı dışında, işlenmiş tarım ürünleri ise anlaşma kapsamı içerisinde tutulmuştur. İstisnai olarak, Türkiye'nin karşılaştırmalı üstünlüğü bulunan (salça ve meyve suyu gibi) taze meyve-sebzeden işlenmiş tarım ürünleri gümrük birliği kapsamına alınmamışken; AB'nin karşılaştırmalı üstünlüğü bulunan tahıl, süt ve şekerden işlenmiş tarım ürünleri GB kapsamına dahil edilmişlerdir. Bu da mevcut ticari dengelerin hızla Avrupa Birliği lehine dönmesine neden olmuştur (Günaydın, 2006).

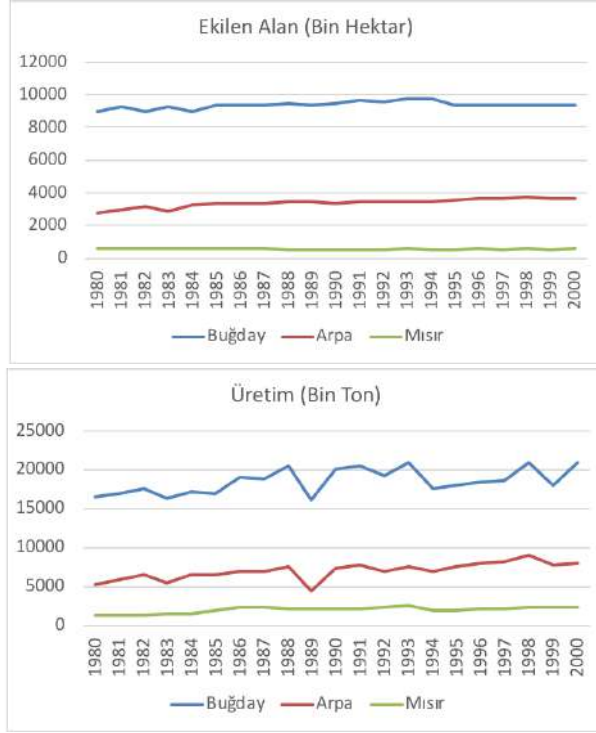
Dönemin sonlarına doğru Türkiye'de tarım sektörünü ve tarım politikalarını etkileyen en önemli unsur IMF ve Dünya Bankası ile birlikte hazırlanan yapısal uyum programları olmuştur. 9 Aralık 1999 tarihinde IMF'ye verilen Niyet Mektubu'nda yapısal reformlar kapsamında belirlenen hedeflere ulaşabilmek için tarım reformu üzerinde yoğunlaşılacağı vurgulanmıştır. Bu bağlamda tarımda desteklerin kaldırılarak piyasa ekonomisi koşullarının geçerli sayılmasıyla kamu kaynakları üzerindeki baskının azaltılması, tarımsal politikaların uluslararası pazara göre biçimlendirilmesi, yeni sanayi ürünlerine pazar açılması, tarımsal nüfusun ve tarımdaki istihdamın azaltılması hedeflenmiştir. (Susam ve Bakkal, 2008: 337) 27 Mayıs 2000 tarihinde Dünya Bankası ile 'Ekonomik Reform Kredi Anlaşması' imzalanmıştır. Tarım Satış Kooperatifleri Birliği Yasası'nın çıkarılması bu anlaşmanın ön koşuludur. Anlaşmada 2001'den itibaren tüm ülke çapında doğrudan gelir desteği sistemine geçilmesi, gübre desteğinin nominal olarak sabitlenmesi, tarım kredi sübvansiyonlarının kademeli olarak kaldırılması, tarım KİT'lerinin özelleştirilmesi ve TSKB'nin özzerkleştirilmesi hükümleri yer almaktadır. Bu anlaşmanın uygulanması için Dünya Bankası ile Türkiye arasında "Tarım Reformu Uygulama Projesi" (TRUP-ARIP) imzalanmıştır. (Günaydın, 2003: 21)

2. GENEL DEĞERLENDİRME: UYGULANAN TARIM POLİTİKALARININ ÜRÜN DESENİNE ETKİSİ

Tahıllar: 1986-90 döneminde ortalama 18.9 milyon ton olan buğday üretimi, 1995-2000 döneminde ortalama 19 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. Başka bir ifade ile buğday üretiminde dönem boyunca ne ekilen alan anlamında ne de üretim anlamında kayda değer bir değişim olmamıştır. Türkiye'de çeşit sayısındaki fazlalığa karşın; buğday verim ve üretiminde belirgin artışlar sağlanamamaktadır. Bu dönemde tahıllarda verimlilik ve maliyet sorunlarını

çözmek için ciddi bir çaba gösterilmediği öne sürülebilir. Benzer durum arpa ve mısır için de geçerlidir.

Şekil 6: Başlıca Tahılların Ekilen Alan ve Üretimi

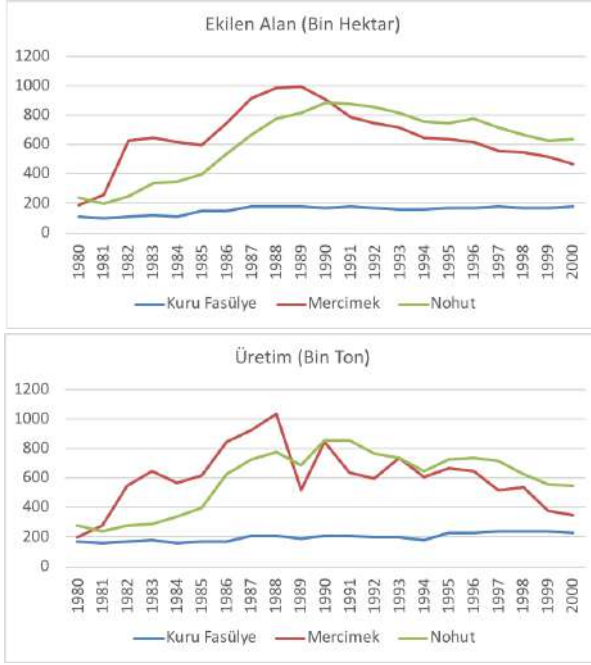

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler, 1923-2013.

Baklagiller: Türkiye yemeklik dane baklagiller üretiminde önemli üretici ülkeler arasında yer almaktadır. Yemeklik dane baklagillerde ekim alanları 1981 yılında başlatılan nadas alanlarının daraltılması projesi ile hızla artmaya başlamıştır. 1981 yılında toplam 740 bin hektar olan ekim alanları, 1982’de 1,2 milyon hektara yükselmiştir. Ancak projenin sona ermesiyle ekim alanları da gerilemeye başlamıştır. Mercimek üretimindeki düşüşte, ekim alanlarındaki daralma etkili olmuştur. Çünkü mercimekte ortalama 100 kg/dekar dolayında olan birim alana verim dünya ortalama veriminin 80 kg/dekar oldukça üstündedir. Nohutta 1990’ların başında ekim alanı 890 bin hektar ve üretim 850 bin tonun üzerinde iken 2000’de ekim alanı 636 bin hektara üretim de 548 bin tona gerilemiştir.

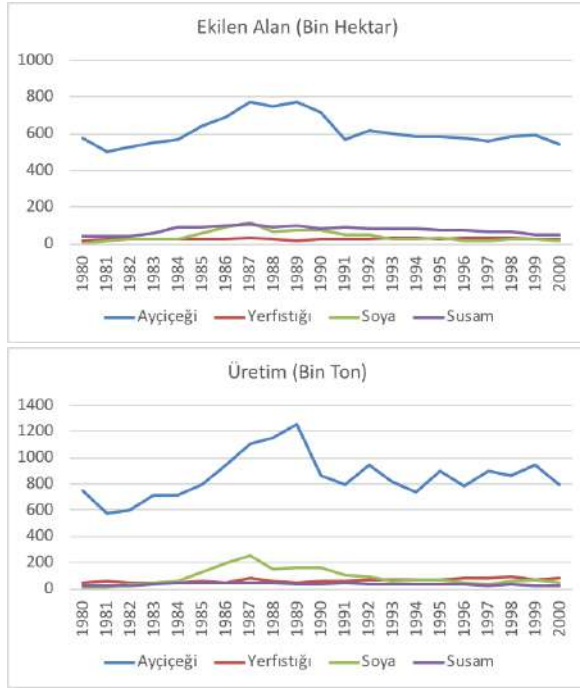
Şekil 7: Başlıca Baklagillerin Ekilen Alan ve Üretimi

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler, 1923-2013.

Yağlı Tohumlar: Türkiye’de yağlı tohumlar içinde en fazla ekim alanı ve üretim miktarına sahip olan ürün ayçiçeğidir. Ayçiçeği ekiminin tarla bitkileri arasında yer alması 1945’ten sonra olmuştur. Gelişen bitkisel yağ endüstrisi ile birlikte ekim alanları da artarak üretim ilk kez 1987-89 yılları arasında 1 milyon tonu aşmış; sonraki yıllarda 800-900 bin ton dolaylarında gerçekleşmiştir.

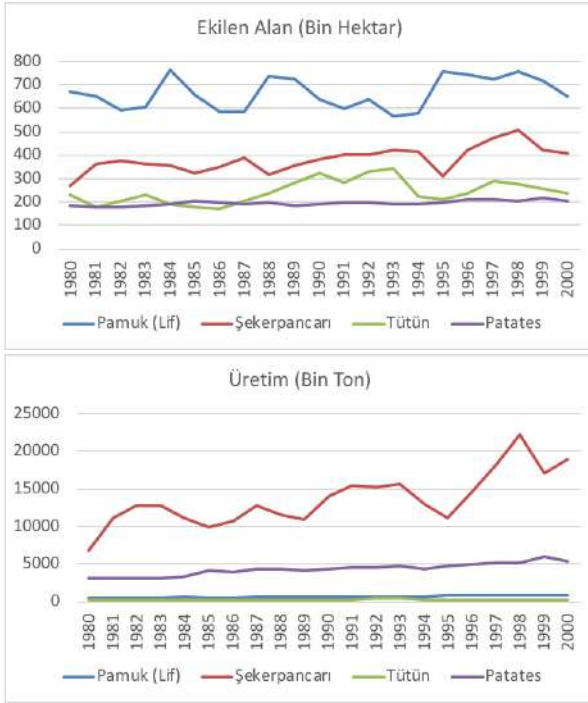
Şekil 8: Başlıca Yağlı Tohumların Ekilen Alan, Üretim ve Verimleri

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler, 1923-2013.

Diğer Bitkisel Ürünler: Pamuk ekim alanları 1950'lerden sonra hızlı bir artış sürecine girmiş. 1971-75 döneminde ekim alanları 700 bin hektarı , üretim ise 500 bin tonu aşmıştır. Pamukta üretiminde verim artışı özellikle 1986-1990 döneminde olmuştur. Şekerpancarı 1996-2000 döneminde ekim alanı 450 bin hektara ulaşmış, üretim 18 milyon tonu geçmiştir. 2000'li yıllarda uygulanan IMF-Dünya Bankası patentli politikalar çerçevesinde ekim alanları daraltılmış ve üretim yıllık ortalama 14-15 milyon ton dolayına geriletilmiştir. Patates 1986-90 döneminde ekim alanı 190 bin hektarı, üretimi ise 4 milyon tonu geçmiştir. 1996-2000 döneminde ekim alanı 200 bin hektara, üretimi ise 5.3 milyon tona ulaşmıştır. 2000'li yıllardan sonra süreç tersine dönmüştür. Bir dönem dünyanın önemli şark tipi tütün üreticilerinden olan Türkiye tütün yetiştiriciliğinde 1966-70 döneminde ekim alanı 300 bin hektara, üretim 160 bin tona yükselmiştir. Verimdeki artışla birlikte üretim 1991-95 döneminde en üst seviyeye 260 bin tona ulaşmıştır. 2000'li yıllarda uygulanan IMF – Dünya Bankası patentli program tütüncülüğü de vurmuştur.

Şekil 9: Diğer Bazı Bitkisel Ürünlerin Ekilen Alan, Üretim ve Verimleri

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler, 1923-2013.

SONUÇ

Önemli yapısal değişimlerin başladığı bir yıl olan 1980 senesi ile birlikte dışa açık ihracata yönelik bir sanayileşme stratejisi benimsenmiştir. Dönemi 1980-89 ve 89-2000 olmak üzere iki alt başlıkta incelemek daha doğru olur. Birinci dönemde tarım sektöründe yapılan üretimin reel değerinde çok büyük bir farklılık görülmemektedir. 90'lı yıllarda dışa açık iktisat politikaları tarım politikalarının da belirleyicisi olmuştur. Bu dönemde tarım politikalarında birtakım değişiklikler yapılmıştır. Bunlar sırasıyla tarımsal ürünlerin fiyat desteği kapsamında değişimler, tarıma verilen desteğin azaltılması, özelleştirme, uluslararası kuruluşların etkisi ve tarımda dış ticaret korumasının azaltılması şeklinde olmuştur.

Sonuç olarak, 1980-2000 döneminde Türk tarımında bitkisel ürün deseninde ve tarımsal yapıda önemli bir değişimin ortaya çıkmadığını görülmektedir. Bu dönemde uygulanan genel ekonomi ve tarıma yönelik politikalar, tarımsal yapıyı değiştirme potansiyeli taşımayan politikalarla sınırlı kalmıştır. Tarımın bitkisel üretimden sonra gelen ikinci büyük dalı hayvancılıkla ilgili analizler de bu alandaki gelişmelerin olumsuz olduğunu göstermiştir. İstikrar politikası önlemlerinin doğrudan ve dolaylı etkileriyle hayvancılık sektörü olumsuz yönde

etkilenmiştir. Tarım sektörünün henüz piyasa ekonomisi kuralları içerisinde çalışabilecek bir yapıda olmaması bitkisel üretim ve hayvancılık konusunda olumsuz gelişmeleri hazırlamıştır. Türk tarımında girdi yapısında 1980 sonrası dönemde yapısal bir değişme olgusunun gerçekleşmediği çalışmanın önemli bulgularından bir tanesidir. Tarımda çalışan başına nisbi gelirin giderek azalması üretici sektörler açısından bölüşümün tarım aleyhine geliştiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Albayrak, H. (2017). **AB Tarım Politikaları Açısından Türk Tarımında Katılımcı Bir Model Önerisi: Tigem Örneği**, İstanbul: Hiperyayın.
- Boratav, K. (2014). Tarımsal Fiyatlar, İstihdam ve Köylülüğün Kaderi. **Mülkiye Dergisi**, 33 (262), 9-23.
- Gaytancıoğlu, O. (2009). **Türkiye’de ve Dünyada Tarımsal Destekleme Politikası**. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No: 2009-14.
- Günaydın, G. (2003). Cumhuriyet Dönemi Boyunca Tarım Sektörünün Sosyolojik ve Ekonomik Dönüşümü, **Küreselleşme ve Avrupa Birliği ile Bütünleşme Sürecinde Türk Tarım Politikaları Sempozyumu**, Gaziantep Üniversitesi Yayınları, Gaziantep.
- Günaydın, G. (2006). Türkiye Tarım Sektörü, **Tarım ve Mühendislik**, 76-77, 12-27.
- Günaydın, G. (2009). Tarım ve Kırsallıkta Dönüşüm. İstanbul: Tan Kitabevi Yayınları.
- Karlık, R. (2002). **Türkiye Ekonomisi: Tarihsel Gelişim, Yapısal ve Sosyal Değişim**, İstanbul: Beta Yayınları.
- Kazgan, G. (2013). **Tarım ve Gelişme**. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kıymaz, T. (2008). **Dünya Tarım Piyasalarında Serbestleşmenin Türk Tarımına Fiyat ve Gelir Yönünden Yansıması**, Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Yayın No: 2754.
- Narin, M. (2008). Türkiye’de Uygulanan Tarımsal Destekleme Politikalarında Değişim. **Ekonomik Yaklaşım**, 19, 183-225.
- Özdemir, Z. (2011). Türk Tarımında Destekleme Uygulamaları ve Sonuçları. **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, 47 (1-4), 261-279.
- Özkaya, S. T. – A. Uzman – H. Adanacıoğlu (2002). Türkiye Tarım Ekonomisinin 1980-2002 Dönemindeki Gelişimi. **Tarım Haftası Sempozyumu**, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, 7-8 Ocak 2002, 39-59.
- Susam, N. ve U. Bakkal (2008). Türkiye’de Tarım Politikalarındaki Dönüşümün Kamu Bütçesi ve Ekonomi Üzerindeki Etkileri. **Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, 10(1), 327-357.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı (2015). **Ekonomik ve Sosyal Göstergeler: 1950-2014**.
- Tuncer, N. (1988). Türkiye’de Kesimler Arası Kaynak Akımları ve Nispi Fiyatlar: 1980-1986, **İktisat Dergisi**, 285-286, 60-70.
- TÜİK (2012). **İstatistik Göstergeler: 1923-2013**.
- Yavuz, F. (2011). Türkiye’de Tarım Politikası. **Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi**, 31 (1-4), 9-22.

Yeni, R., ve C.Ö. Dölekoğlu (2003). **Tarımsal Destekleme Politikasında Süreçler ve Üretici Transferleri**. Ankara: Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü.

EK-1 Sektörel Büyüme Hızları (1980-2000, %)

	TARIM	SANAYİ	HİZMETLER	GSYH	GSMH
1980	1,3	-3,6	-3,6	-2,4	-2,8
1981	-1,8	9,9	5,9	4,9	4,8
1982	3,3	5,1	3,1	3,6	3,1
1983	-0,8	6,7	6,7	5,0	4,2
1984	0,6	10,5	7,5	6,7	7,1
1985	-0,3	6,5	4,9	4,2	4,3
1986	3,6	13,1	5,6	7,0	6,8
1987	0,4	9,2	12,7	9,5	9,8
1988	8,0	2,1	0,4	2,1	1,5
1989	-7,7	4,9	0,7	0,3	1,6
1990	7,0	9,3	9,9	9,3	9,4
1991	-0,6	2,9	0,5	0,9	0,3
1992	4,3	6,2	6,3	6,0	6,4
1993	-0,8	8,3	10,4	8,0	8,1
1994	-0,6	-5,7	-6,6	-5,5	-6,1
1995	1,3	12,5	6,3	7,2	8,0
1996	4,6	6,8	7,7	7,0	7,1
1997	-2,2	10,2	8,6	7,5	8,3
1998	9,6	1,8	3,6	3,1	3,9
1999	-5,7	-4,6	-1,3	-3,4	-6,1
2000	7,1	6,2	6,6	6,8	6,3
1980-1989 ortalaması	0,7	6,4	4,4	4,1	4,0
1990-2000 ortalaması	2,2	4,9	4,7	4,3	4,1
Dönem ortalaması	1,5	5,6	4,6	4,2	4,1

Kaynak: TC Kalkınma Bakanlığı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2014)

EK-2 Başlıca Tahılların Ekilen Alan, Üretim ve Verimi

YIL	BUĞDAY			ARPA			MISIR		
	EKİLEN ALAN (BİN HA)	ÜRETİM (BİN TON)	VERİM (KG/HA)	EKİLEN ALAN (BİN HA)	ÜRETİM (BİN TON)	VERİM (KG/HA)	EKİLEN ALAN (BİN HA)	ÜRETİM (BİN TON)	VERİM (KG/HA)
1980	9020	16500	1829	2800	5300	1893	583	1240	2127
1981	9250	17000	1838	2965	5900	1990	580	1200	2069
1982	9000	17500	1944	3137	6400	2040	580	1360	2345
1983	9230	16400	1777	2900	5425	1871	550	1480	2691
1984	9000	17200	1911	3250	6500	2000	550	1500	2727
1985	9350	17000	1818	3350	6500	1940	567	1900	3351
1986	9350	19000	2032	3343	7000	2094	560	2300	4107
1987	9415	18900	2007	3314	6900	2082	570	2400	4211
1988	9435	20500	2173	3445	7500	2177	500	2000	4000
1989	9351	16200	1732	3440	4500	1308	510	2000	3922
1990	9450	20000	2116	3350	7300	2179	515	2100	4078
1991	9630	20400	2118	3450	7800	2260	518	2180	4208
1992	9600	19300	2010	3440	6900	2006	525	2225	4238
1993	9800	21000	2143	3485	7500	2152	550	2500	4545
1994	9800	17500	1786	3500	7000	2000	485	1850	3814
1995	9400	18000	1915	3525	7500	2128	515	1900	3689
1996	9350	18500	1979	3650	8000	2192	550	2000	3636
1997	9340	18650	1997	3700	8200	2216	545	2080	3817
1998	9400	21000	2234	3750	9000	2400	550	2300	4182
1999	9380	18000	1919	3650	7700	2110	518	2297	4434
2000	9400	21000	2234	3629	8000	2204	555	2300	4144

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler, 1923-2013.

EK-3 Başlıca Baklagillerin Ekilen Alan, Üretim ve Verimi

YIL	KURU FAŞÜLYE			MERCİMEK			NOHUT		
	EKİLEN ALAN (BİN HA)	ÜRETİM (BİN TON)	VERİM (KG/HA)	EKİLEN ALAN (BİN HA)	ÜRETİM (BİN TON)	VERİM (KG/HA)	EKİLEN ALAN (BİN HA)	ÜRETİM (BİN TON)	VERİM (KG/HA)
1980	114	165	1447	191	195	1021	240	275	1146
1981	105	160	1524	255	280	1098	200	235	1175
1982	106	165	1557	623	550	883	245	280	1143
1983	120	175	1458	650	650	1000	335	290	867
1984	112	164	1464	620	570	919	345	335	971
1985	150	170	1133	597	618	1035	399	400	1003
1986	153	170	1111	750	850	1133	534	630	1180
1987	180	210	1167	916	925	1010	665	725	1090
1988	176	211	1199	983	1040	1058	778	778	999
1989	178	193	1084	997	520	522	818	683	835
1990	171	210	1228	906	846	934	890	860	966
1991	178	214	1202	790	640	810	878	855	974
1992	168	200	1190	745	600	805	856	770	900
1993	162	200	1235	713	735	1031	820	740	902
1994	163	180	1104	646	610	944	760	650	855
1995	170	225	1324	640	665	1039	745	730	980
1996	173	230	1333	620	645	1040	780	732	938
1997	175	235	1343	560	515	920	721	720	999
1998	172	236	1372	549	540	984	665	625	940
1999	174	237	1362	517	380	735	625	560	896
2000	176	230	1307	472	353	748	636	548	862

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler, 1923-2013.

EK-4 Başlıca Yağlı Tohumların Ekilen Alan, Üretim ve Verimi

YIL	AYÇİÇEĞİ			YERFİSTİĞİ			SOYA			SUSAM		
	EKİLEN ALAN (BİN HA)	ÜRETİM (BİN TON)	VERİM (KG/HA)	EKİLEN ALAN (BİN HA)	ÜRETİM (BİN TON)	VERİM (KG/HA)	EKİLEN ALAN (BİN HA)	ÜRETİM (BİN TON)	VERİM (KG/HA)	EKİLEN ALAN (BİN HA)	ÜRETİM (BİN TON)	VERİM (KG/HA)
1980	575	750	1304	19	41	2158	3	2	767	45	26	578
1981	500	575	1150	25	57	2280	17	15	882	40	25	625
1982	530	600	1132	24	50	2083	24	36	1476	44	27	610
1983	550	715	1300	24	50	2100	24	46	1897	60	38	633
1984	565	710	1257	23	48	2065	28	60	2143	90	45	500
1985	643	800	1244	21	59	2783	60	125	2074	88	45	511
1986	689	940	1364	22	50	2273	90	200	2222	100	45	450
1987	775	1100	1419	32	80	2492	112	250	2232	108	43	398
1988	750	1150	1533	24	60	2553	66	150	2273	94	45	479
1989	770	1250	1623	20	50	2500	75	161	2138	98	37	379
1990	716	860	1201	24	63	2625	74	162	2189	85	39	459
1991	568	800	1410	26	60	2317	50	110	2222	94	43	457
1992	613	950	1550	29	67	2326	46	95	2065	83	34	410
1993	597	815	1365	30	70	2333	27	63	2355	80	30	375
1994	586	740	1263	30	70	2333	29	70	2414	85	34	400
1995	585	900	1538	29	70	2414	31	75	2419	73	30	411
1996	575	780	1357	34	80	2353	21	50	2439	74	30	405
1997	560	900	1607	32	82	2563	19	40	2105	68	28	412
1998	586	860	1468	35	90	2571	23	60	2609	69	34	493
1999	595	950	1597	28	75	2679	24	66	2750	51	28	549
2000	542	800	1476	28	78	2756	15	45	2967	51	24	468

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler, 1923-2013.

Ek-5 Diğer Bazı Bitkisel Ürünlerin Ekilen Alan, Üretim ve Verimleri

YIL	PAMUK (LİF)			ŞEKERPANCARI			TÜTÜN			PATATES		
	EKİLEN ALAN (BİN HA)	ÜRETİM (BİN TON)	VERİM (KG/HA)	EKİLEN ALAN (BİN HA)	ÜRETİM (BİN TON)	VERİM (KG/HA)	EKİLEN ALAN (BİN HA)	ÜRETİM (BİN TON)	VERİM (KG/HA)	EKİLEN ALAN (BİN HA)	ÜRETİM (BİN TON)	VERİM (KG/HA)
1980	672	500	744	269	6766	25119	230	234	1018	183	3000	16393
1981	654	488	747	360	11165	30987	177	168	948	180	3000	16667
1982	595	489	822	372	12732	34199	206	208	1008	180	3000	16667
1983	605	522	863	360	12770	35440	230	234	1019	185	3050	16486
1984	760	580	763	353	11108	31439	188	178	942	190	3200	16842
1985	660	518	785	322	9830	30486	177	170	964	207	4100	19807
1986	585	518	885	349	10662	30536	170	158	933	196	4000	20408
1987	586	537	916	392	12717	32476	206	185	896	194	4300	22165
1988	740	650	878	317	11534	36356	237	219	924	196	4350	22194
1989	725	617	851	353	10929	30917	285	270	948	188	4060	21653
1990	641	655	1021	380	13986	36819	320	296	924	192	4300	22396
1991	599	559	935	401	15474	38558	282	241	855	200	4600	22954
1992	637	574	900	400	15126	37784	331	334	1009	195	4600	23590
1993	568	602	1061	423	15621	36908	340	339	997	192	4650	24219
1994	581	628	1080	412	12944	31417	227	187	823	190	4350	22893
1995	757	851	1125	312	11171	35774	210	204	974	200	4750	23750
1996	744	784	1054	422	14543	34423	237	225	952	210	4950	23571
1997	722	832	1152	473	18401	38928	289	286	991	211	5100	24171
1998	757	882	1166	504	22283	44168	275	251	912	203	5250	25862
1999	719	791	1100	423	17102	40409	259	243	941	220	6000	27273
2000	654	880	1345	410	18821	45902	237	200	847	205	5370	26195

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler, 1923-2013.

Bölüm 24

**Kurumsal İtibar Çerçevesinde
Örgüt Kültürü**

Hatice KARACA¹

¹ Öğr. Gör.; Bartın Üniversitesi Ulus Meslek Yüksekokulu, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü.
hkaraca@bartin.edu.tr ORCID No: 0000-0003-4504-2127

ÖZET

İletişim teknolojilerinin gelişmesine paralel olarak kurumların rekabet alanları oldukça genişlemiş ve dünyaya yayılmıştır. Küresel rekabet ortamında kurumların ayakta kalabilmeleri ve rekabet avantajı elde edebilmeleri için kurumsal itibara ve buna bağlı olarak örgüt kültürüne gereken önemi vermeleri gerekmektedir. Kurumların itibarı olumlu ya da olumsuz olabilir. Olumlu itibara sahip kurumlar nitelikli insan gücüne sahip olma, yaşanan krizlerde ayakta kalabilme, finansal başarıyı sağlama, rekabet avantajı elde etme, yatırımcıların desteğini alma ve yeni yatırımcıların dikkatini çekme gibi avantajlara sahip olurlarken, olumsuz itibara sahip kurumlar tüm bu imkanlardan mahrum kalmaktadırlar. Yönetimin tarihsel süreçleri düşünüldüğünde Klasik Yönetim Anlayışı ile günümüzün Modern Yönetim Anlayışı arasında oldukça büyük bir devinim yaşanmıştır. Modern Yönetim Düşüncesinde çalışanların düşüncelerine verilen önem ile yönetime ve kararlara katılımları sağlanmıştır. Kurumun iç paydaşlarından olan çalışanların, hem kurumun tanıtımını topluma karşı gerçekleştirmesi hem de kurumun itibarının şekillenmesi açısından önemli bir rol oynadığı göz önüne alındığında kurum için önemi tartışılmazdır. Çalışanların sağlıklı bir örgüt kültürü içerisinde çalışmaları, verimliliğin, ürün ve hizmet kalitesinin artmasıyla beraber kurumsal itibarın olumlu olmasını ve bu anlamda katılımcı olmalarını sağlayacaktır. Örgüt kültürünün sağlıklı, esnek ve dinamik bir yapıda olması; kurumun toplumda olumlu tanınması, güvenilir, tercih edilir ve diğer kurumlar tarafından örnek alınır olması açısından oldukça önemlidir. Bu bağlamda örgüt kültürü kurumsal itibarın en önemli unsurudur.

Anahtar Kelimeler – İtibar, Kültür, Kurumsal İtibar, Örgüt, Örgüt Kültürü

GİRİŞ

İtibar, bir kurumun iç ve dış paydaşları tarafından, onun güvenilirliği, toplumsal sorunlara karşı duyarlılığı ve yeterliliği hakkında ortaya konan genel yargı düzüsüdür. Algılanan bu değerlerin olumlu olması, hedef kitle desteğinin artmasını sağlayacaktır. Bu açıdan itibar kurumun önemli değerlerinden biridir (Tortop ve Özer, 2017: 320-321). Kişilerin itibarları olduğu gibi her kurumun da kendine has bir itibarı mevcuttur. Kurumların iç ve dış paydaşları ile etkileşimleri, itibarı meydana getirmektedir. Kurumlar hem sosyal hem de faaliyet gösterdikleri çevrede yarattıkları etkileri sonucunda belirli bir itibara sahip olmaktadır (Kayapalı Yıldırım, 2020: 8).

Kültür, toplumların geçmişten getirdikleri sosyal etkileşimleri, üretim şekilleri ve bunlarla ilişkili gelişmelerin tümüdür. Örgüt kültürü ise; örgüte ait değerler bütünü olup, bilgilerin paylaşılması ve bunun sonucu olarak verimliliği arttıran bir bilgi birikimi olarak ifade edilmektedir. Örgüt kültürü örgütün yaşamını sürekli kılan, geçmişten getirdiği semboller, hikayeler, sloganlar ve efsanelerdir. Ayrıca örgüt kültürü, çalışanların örgütün işleyişini anlamasını, örgütteki davranışlarını şekillendirmesini kısaca örgüte uyumunu sağlayan normlar, değerler ve inançlar dizisidir (Sanati ve Demirsel, 2021: 598).

Kurumların yaşamlarını sürdürebilmeleri ve küresel rekabet ortamında ayakta kalabilmeleri açısından kurumsal itibarın ve buna bağlı olarak örgüt kültürünün önemi oldukça büyüktür. Bu nedenle itibarın doğru yönetilmesi gerekmekte olup, bunun için çalışan desteğinin sağlanması oldukça elzemdir. Bunu sağlamak da sağlıklı bir örgüt kültürü içinde görevlerini yerine getirme imkanı bulan çalışanlarla mümkündür.

1. İTİBAR VE KURUMSAL İTİBAR KAVRAMI

1980'lerin ortalarından bu yana üst düzey yöneticiler, kurumsal rekabet avantajı sağlamak açısından olumlu bir kurumsal itibar meydana getirmenin ve bunu sürdürmenin stratejik olarak önemini kabul etmişlerdir. Kurumların itibarlarının olumlu olması finansal değerlerinin artması, müşterilerin satın alma niyetlerini etkilemesi, ürün-hizmet kalitesini güvence altına almak için bir mekanizma görevi görmesi açısından oldukça değerlidir (Gotsi ve Wilson, 2001: 99).

İtibar kelimesi, Türk Dil Kurumu'na göre; saygınlık, değerli olma ve güvenilir bulunma olarak tanımlanmaktadır. Kurumların geçmişte yaptıkları ve tasvir edilmesine bağlı olarak gelecekte yapabileceklerinin algılanarak, kurumun rakipleri ile kıyaslandığında iç ve dış paydaşlarına yönelik olumlu algısını tanımlamaktadır. İtibar, bir kurumun genel değerleri ve geçmişte

yaptıkları faaliyetleri bağlamında kazandığı saygı ve itimada layık olma durumu olarak değerlendirilebilir (Dilsiz, 2008: 70-71).

İtibar kelimesinin kökenini incelemek, kelimenin karmaşık ve belirsiz bir yapı olmasının nedenini anlamaya yardımcı olacaktır. İlk olarak terim, bir birey karakterine atıfta bulunmaktadır. Genellikle biri ya da bir şey hakkındaki yaygın inanç ve görüşleri ifade etmektedir (Helm, 2011: 5).

Olumlu bir itibar zaman içinde kurumlara, oldukça önemli faydalar sağlamakta olup, taklit edilmesi zor olan değerli bir kaynaktır (Cravens ve Oliver, 2006: 293).

İtibarın varlığı hem bireyler hem de kurumlar açısından oldukça önemlidir. İtibarlı kurumlar diğer kurumlar tarafından örnek alınmaktadır. Rekabet ortamında örnek alınan bu kurumlara uzun vadede fayda sağlayacak en önemli değer kurumsal itibardır. Bu belirsiz rekabet ortamında şartların sürekli değişmesi ile beraber kurumlar farklı bazı alanlarda krizlerle karşılaşabilirler. Krizler ise kurumların varlıklarını tehlikeye atan unsurlar olup, ancak sağlam bir kurumsal itibara sahip kurumlar bu krizleri ve gelecek krizleri en az zararla atlattır. Bir kurumun itibarı yüksek ise o kurum olumlu bir imaja sahiptir diyebiliriz ve bu olumlu imaj, krizin meydana getirdiği olumsuzlukları en aza indirmektedir (Tengilimoğlu ve Öztürk, 2016: 237).

Uygulama açısından stratejik yönetim ve eşgüdümle birlikte buna paralel kurumsal iletişim politikaları kurum itibarının meydana gelmesi açısından oldukça önemlidir. Ayrıca itibarı meydana getirmek kadar bunun sürdürülebilirliğini sağlamak da oldukça zordur. Kurum gibi kurum ile alakalı tüm iç ve dış paydaşların tutum ve davranışları, itibarı meydana getiren ilkeler ile tutarlı olmak durumundadır. Aksi durumda kurumun itibarı yok olur. Kurumsal itibara karşı yapılabilecek en önemli tehditler: kurumun çevre duyarlılığının olmaması, etik kurallara aykırı hareket etme, üründe yaşanan olumsuzluklar, iç ve dış paydaşlara yönelik olumlu olmayan davranışlar, kurumdaki yönetim kaynaklı problemler, toplumsal sorumlulukları yerine getirmeme, ortaya konan ürüne/hizmete ve kuruma karşı olan güven problemleri şeklinde sıralanabilir (Tortop ve Özer, 2017: 321).

Bireylerin temel ve sosyal ihtiyaçlarını tek başlarına karşılayamama durumunda, sorunları çözebilmek adına ekonomik olarak birbirinden farklı özelliklere sahip bir grup kişinin beraber meydana getirdikleri yapıya kurum denmektedir. Bu bağlamda kurumlar, beraber olma manasında olup, ortaya konmuş bir amaca ulaşabilmek için farklı bireylerin beraber hareket ettikleri yapılardır (Kayapalı Yıldırım, 2020: 5).

İtibarın Unsurları

İtibarın kültür, kimlik, imaj, dizayn ve davranış olmak üzere beş adet unsuru bulunmaktadır.

a) ***Kültür Kavramı:*** Bir toplumu oluşturan bireylerin ortak yaşayışlarına yönelik meydana gelen ve kuşaktan kuşağa aktarılan inanış, sanat, anane ve önemli olay ve alışkanlıklara kültür denir. Kültür, bir topluluğu oluşturan bireylerin alelade davranışları dışındaki ortak ifadeleri içermektedir (Akgündüz, 2020: 79-80). Ayrıca kültür, bir toplumu diğerinden ayırt eden ve toplumu oluşturan bireylere aidiyet bağlılık duygusu aktaran sembolik bir yapıdır (Sezgin ve Sönmez, 2017: 180). Kurum kültürü ise, kurum çalışanları tarafından yaygın olarak paylaşılan kurallar ve değerler toplamıdır. Gözle görülmeyen, soyut bir kavram olarak kurum kültürünün önemi, çalışanlar üzerindeki etkisi ile anlaşılır hale gelmektedir. Kurumlara çalışanların bağlılığı ve verimliliği üzerinde avantaj sağlayacak olan kurumun güçlü kültüre sahip olmasıdır. Güçlü kültür, kurum çalışanlarının işletmenin değerleri üzerinde net olarak anlaşma temeli oluşturmalarıdır. Bunun aksi bir durum ise bize zayıf kültürü ifade etmektedir (Ayaz, 2022: 151-152).

b) ***Kimlik Kavramı:*** Kurum çalışanlarının ve kurumun kendisini algılama biçimine kurum kimliği denir. Kurumun iç paydaşları olan çalışanlar, kendilerini tanımlarken kurumlarını kullanmaktadırlar (Yağcıoğlu, 2012: 19). Kurum amblemi ve logosu, kurumu tanımlayan renkler gibi öğelerin yanında kuruma ait iletişim şekli, davranış ve felsefi öğeleri de barındıran kurum kimliği, kurum itibarı açısından oldukça önemlidir (Aydın, 2015: 81).

c) ***İmaj Kavramı:*** İmaj, bir duruma, kişiye ya da kuruluşa ilişkin, kavram, sembol ve nesnelerin zihinde canlanması durumudur. İmajın gerçeğe bağlantılı olmadığına dair bir anlayış mevcuttur. Ancak imaj ile gerçek arasında, gerçeği reddeden değil, gerçeği yeniden tanımlamak bakımından bir ilişki söz konusudur. Artan rekabet koşullarında, var olma çabası içinde, kurumların imajı yönetmeleri bir zorunluluktur. Kurumsal imaj, kurumun iç ve dış paydaşlarının zihinlerinde oluşturdukları izlenimlerin tümüdür (Bakan, 2005: 1). Ayrıca kurumsal imaj, paydaşlarının kurum ile ilgili düşüncesi, kurumun itibarı, tanınırlığı ve rakipleriyle karşılaştırılabilirliğidir. Ancak imaj, her zaman tutarlılık gösteremeyeceği gibi sübjektif bir görüntü de olabilir (İlgin vd., 2018: 206).

d) ***Dizayn Kavramı:*** Kurumsal dizayn, kurum kimliği hedefine uygun olarak, kurumun görselliğinin birbiri ile uyumlu tüm görsel öğelerinin hedeflenmiş şekli ile oluşturulmasıdır. Bunlar kurumun ismi, logosu, renkleri ve sembol tercihidir. Ayrıca kurumun danışmasındaki görevlinin kıyafetinden, mekânın dizaynına kadar birçok unsuru içermektedir (Selvi, 2008: 127).

Kurumsal dizayn, her kurumun kendisine özgüdür. Bunlar kurum içi ve kurum dışı olarak iki şekilde indirilebilir. Görünen tüm kurum içi araçlar, malzemeler, çalışma mekânı ve odalar, kurum dışı ise; broşürler, yayınlar, afişler, binanın yapısı gibi özellikler kurumun kendine has öğelerini ifade etmektedir. İç ve dış paydaşlar kurumları bu öğeler ile tanırlar (Akbaş Tuna, 2006: 27).

e) *Davranış Kavramı:* Kurumsal davranış, kurumların kimlikleriyle ilgili olarak kendiliğinden oluşan tutumların ve planlı eylemleri olarak ifade edilebilir. Burada en önemli nokta, çalışanların davranışları ile yönetimin düstur edindiği davranışlar arasında uyumun bulunması durumudur. Bu uyumun sağlanmaması paydaşlarda güvensizliğe neden olur. Bu durum ise kurumun itibarı için oldukça önemlidir (Yağcıoğlu, 2012: 24-25).

1.1. Kurumsal İtibarın Bileşenleri

1. *Kurumsal Sosyal Sorumluluk:* Bir kurumun içinde var olduğu çevreye karşı duyarlılık göstermesi, alınacak kararlarda, yapılacak iş ve işlemlerde toplumun beklentilerini göz önünde bulundurması sosyal sorumluluk derecesini ortaya koymaktadır. Kurumun içinde yaşadığı toplumun sorunlarına hassasiyet göstermesi, kurumsal itibarın olumlu olması açısından oldukça önemlidir (Geçikli vd., 2016: 1553).

2. *Finansal Başarım:* Kurumların yatırım yapmak amacıyla riske girmeleri ve böylece rekabet edebilme kabiliyetleri finansal başarım ile söz konusu olmaktadır. Kurumsal itibar, kredi veren kurumlar ve yatırımcılar açısından finansal verilerden daha önemli bir duruma gelmiştir. Finansal başarım açısından kurumların sahip olduğu maddi kaynakların ve geleceğe dair kazançların da oldukça önemi vardır. Fakat günümüzde kredi veren kurumlar ve yatırımcılar açısından kurumların yönetim biçimi, yönetici ve çalışanların nitelikli olması ve iç ve dış paydaşları bakımından nasıl bir algıya sahip oldukları, hangi kurumsal sosyal sorumluluk projelerinde yer aldıkları kısacası kurumun itibarı önem taşımaktadır (Kayapalı Yıldırım, 2020: 38).

3. *Kaliteli İş Gücü ve İş Ortamı:* Kaliteli iş gücü, kurumları rakiplerinden ayıran, onlara rekabet avantajı sağlayan sahip oldukları en büyük üstünlüktür. Çalışanların kuruma katkı sağlayabilmeleri için iyi organize edilmiş olmaları gerekir. İyi organize edilmeyen çalışanlar, kuruma zarar verebilir. Çalışanlar kurumların entelektüel sermayesidir. Yapılan işle ilgili olarak yöneticiler, çalışanların fiziksel ve ruhsal her türlü problemlerini çözmeli ve gerekli tedbirleri almalıdır. Böylece çalışanların iş tatmini ve bağlılıkları artmakta ve

kurumların itibar sahibi olmaları konusunda da katkı sağlanabilmektedir (Tengilimoğlu ve Öztürk, 2016: 245). Çalışanlar açısından çalışma ortamının temizlik, aydınlatma, ısıtma ve soğutma, araç-gereç temini gibi kurumun fiziki koşullarının yeterli olması oldukça önemli bir husustur. Bununla beraber çalışanlar aynı zamanda takdir ve saygı gördükleri bir ortamda da çalışmayı talep ederler. Çalışanların kararlara katılması ve buna bağlı olarak çalışan bağlılığının da sağlanması, kurumların itibarlarının meydana gelmesi ve sürdürülebilir olması konusunda önemli katkılar sağlamaktadır (Yirmibeş, 2010: 30-31).

4. Ürün ve Hizmet Kalitesi: Kurumlar ortaya koydukları ürün ve hizmetlerin gerçek değerini sunmak, bu ürün ve hizmetlerin arkasında durmak ve yenilikçi bir yaklaşımla faaliyetlerini yerine getirmek durumundadır. Ancak bu şekilde olumlu bir itibar oluşturulabilir (Geçikli vd., 2016: 1552).

5. Duygusal Algı ve Çağrışımlar: Kurumla ilgili paydaşlarda oluşan olumlu duyguları, kuruma olan güveni, hayranlığı ve saygıyı ifade etmektedir. Olumlu itibara sahip kurumlar ile paydaşları arasında duygusal algılar da olumlu olmaktadır. İtibarlı kurumların müşterilerinin ürün ve hizmet sadakatini ve çalışanlarının ise işe adanmışlıklarını bu bileşen ile açıklamak mümkündür (Almıçık, 2011: 90).

6. Kurumsal Yönetişim: Kurumsal yönetişim, kurumun iç ve dış paydaşlarının yönetim sürecine dahil edilmesi anlamına gelmektedir. Böylece kurumun kendisi yönetimini, farklı paydaşlarla iletişim kurarak ve az da olsa kurumsal yönetim ilkelerinde bu paydaşların yer almasını sağlayarak gerçekleştirmektedir. (Sancar, 2013: 75). Kurumsal yönetişim, kurumların yönetimine bağlı olarak ortaya çıkan krizlerin son verilmesini ve böylece kurumların sürekliliğini sağlayan bir kavramdır (İşcan ve Kaygın, 2009: 214).

7. Kurumsal Vizyon: Vizyon, mevcut durum ile gelecekte olması olası durumları harmanlayarak, kurum için bir imaj ortaya konulmasıdır. Kurum oluşturduğu bu vizyona göre hareket ederse, olumlu bir itibara sahip olabilir (Tengilimoğlu ve Öztürk, 2016: 246). Kurumsal vizyon, ancak güçlü bir lider tarafından kurum çalışanlarına açıkça ifade edildiğine etkili olmaktadır (Murat ve Açıkgöz, 2007: 4).

1.2. Kurumsal İtibarın Faydaları

Kurumların itibarının yüksek olması pazarlama, finansman, yönetim ve insan kaynakları gibi birçok konuda kurumlara fayda sağlamaktadır (Arslantaş ve Gürsoy, 2020: 357).

Kurumun güçlü bir itibara sahip olması, pazarlama araçlarının etkinliği açısından oldukça önemlidir. İtibar hem kurumun, ürün ve hizmetin güvenilir olması hem de rakipleri arasından tercih edilebilir olmasını mümkün kılmaktadır. Böylece kurumun ürettiği ürün ve hizmetlere müşterilerin sadakati artmakta olup, bu durum kurumun pazarda sürekliliğini sağlamaktadır (Bozkurt, 2011: 57-58). Finansal açıdan bakıldığında ise; itibarı yüksek kurumlar, yatırımcıların dikkatini çekerek zengin ekonomik kaynaklardan faydalanma imkânına sahip olur (Karaköse, 2007: 4).

İç ve dış paydaşların kurum ile ilgili algı, duygu ve düşüncelerinin tümü, kurumsal itibarı oluşturmaktadır. Bu itibar olumlu olabileceği gibi olumsuz da olabilir. Olumlu bir itibarın oluşması uzun yıllar sürebilir ancak ortaya çıkan bir krizin iyi yönetilmemesi durumunda bu durum aniden kaybedilebilir (Alınışık vd., 2010: 95-96).

Kurumsal itibar, kurumun tümünü kapsamakta, kurumun dış paydaşları kadar iç paydaşları da itibarın her aşamasında etkili olmaktadır. Kurumun iç paydaşları olan çalışanlar, kurumsal itibar sürecinde kuruma destek olmalı ve bu sürece katılım göstermelidirler. Bu desteği sağlamak için kurumlar, çalışanlarına, onların süreçteki rollerini anlatmalı ve desteklerini sağlamalıdır. Kurumlar itibarı sağlama sürecine çalışanları dahil etmedikleri zaman, süreç hakkında bilgi sahibi olmayan çalışanlar, katkı sağlayamamanın yanı sıra paydaşlara olan yanlış davranışları sonucunda sürece zarar verebilirler (Gümüş ve Öksüz, 2009: 2648).

Kurumların itibarının yüksek olması pazarlama, finansman, yönetim ve insan kaynakları gibi birçok konuda kurumlara fayda sağlamaktadır (Arslantaş ve Gürsoy, 2020: 357).

Kurumun güçlü bir itibara sahip olması, pazarlama araçlarının etkinliği açısından oldukça önemlidir. İtibar hem kurumun, ürün ve hizmetin güvenilir olması hem de rakipleri arasından tercih edilebilir olmasını mümkün kılmaktadır. Böylece kurumun ürettiği ürün ve hizmetlere müşterilerin sadakati artmakta olup, bu durum kurumun pazarda sürekliliğini sağlamaktadır (Bozkurt, 2011: 57-58). Finansal açıdan bakıldığında ise; itibarı yüksek kurumlar, yatırımcıların dikkatini çekerek zengin ekonomik kaynaklardan faydalanma imkânına sahip olur (Karaköse, 2007: 4).

İç ve dış paydaşların kurum ile ilgili algı, duygu ve düşüncelerinin tümü, kurumsal itibarı oluşturmaktadır. Bu itibar olumlu olabileceği gibi olumsuz da

olabilir. Olumlu bir itibarın oluşması uzun yıllar sürebilir ancak ortaya çıkan bir krizin iyi yönetilmemesi durumunda bu durum aniden kaybedilebilir (Alnıaçık vd., 2010: 95-96).

Kurumsal itibar, kurumun tümünü kapsamakta, kurumun dış paydaşları kadar iç paydaşları da itibarın her aşamasında etkili olmaktadır. Kurumun iç paydaşları olan çalışanlar, kurumsal itibar sürecinde kuruma destek olmalı ve bu sürece katılım göstermelidirler. Bu desteği sağlamak için kurumlar, çalışanlarına, onların süreçteki rollerini anlatmalı ve desteklerini sağlamalıdır. Kurumlar itibarı sağlama sürecine çalışanları dahil etmedikleri zaman, süreç hakkında bilgi sahibi olmayan çalışanlar, katkı sağlayamamanın yanı sıra paydaşlara olan yanlış davranışları sonucunda sürece zarar verebilirler (Gümüş ve Öksüz, 2009: 2648).

1. ÖRGÜT KÜLTÜRÜ

Kültür, antropoloji, sosyoloji, örgüt teorileri ve yönetim alanındaki çalışmaların odak noktası olsa da sahip olduğu çağrışım her zaman aynı olmamıştır. Farklı kavramlar, varsayımlar ve ilgi alanları bu çağrışımları farklılaştırmıştır. Farklı görüşler ağırlıklı olarak kültürün bileşimi, etkisi ve uygulamaları açısından teorik temelinin tanımını etkilemiştir. Kültür, bir uçta değerler ve inançlar bütünü olarak tanımlanırken, diğer uçta kurumun altında yatan değerleri ve inançları çalışanlarına ileten semboller, törenler bütünü olarak tanımlanmaktadır. Üzerinde fikir birliğine varılmamış olsa da kültür, iyi tanımlanmış teorik bir proje olmaktan ziyade antropologların insanların sembollerini, anlamlarını, kurumlarını, sistemlerini ve davranışlarını tartışmalarına yardımcı olmak için kullanılan sezgisel bir terim haline gelmiştir (Makgalo ve Ledimo, 2023: 853).

Örgüt kültürü kavramı ilk kez 1950'lerde ortaya çıktığından bu yana bu kavram, hem uzman olmayan kişiler tarafından algılanabilecek şekilde hem de kavramın kapsamına göre daha uzmanlaşmış terimlerle tanımlanmaya çalışılmıştır (Lunga ve Murphy, 2023: 4). Her kurumun kendine has bir kültürü vardır ve bu kültür bilgiye dayalı ekonomide sağlıklı ve faydalı bir ortama duyulan ihtiyacı vurgular. Sağlıklı bir kurum kültürü, iş tanımları ne olursa olsun kurumdaki her bir bilgi çalışanına değer verir ve bu da çalışanların kurumun ve kendi kişisel ihtiyaçlarını karşılamak için bir ekip olarak çalışmasını sağlar. Ancak sağlıklı bir kurum kültüründe çalışanlar birey olarak hareket eder ve görevlerini maaş veya sağlık yardımları gibi kendi ihtiyaçlarını karşılamak için yerine getirirler (Makgalo ve Ledimo, 2023: 853).

Örgüt kültürü, bir kurumdaki tüm çalışanların anladığı, inandığı ve uymayı üstü örtülü olarak kabul ettiği temel değerler bütünüdür. Çalışanları kurumsal

hedeflere bağlayan bir dayanak olarak planlanır, geliştirilir ve gerçekleştirilir. Aynı zamanda, yanıt süresi, hizmet kalitesi ve dinamik koşullara uyum sağlama kabiliyeti gibi genel kurumsal performansın kabul edilebilir standartlarının özünü temsil eder ve kuruluşların hızlı pazar değişiklikleriyle başa çıkması için kritik öneme sahiptir. Kurum Kültürü, kurumların imajını dört boyut üzerinden yönlendirir: iç, dış, istikrar ve esneklik. İlk iki boyut, bir kuruluşun rekabet üstünlüğü elde etmek için dahili olarak çalışanların refahına mı yoksa harici olarak hizmetlerin kalitesine mi odaklandığı ile ilgilidir. Son iki boyut ise bir kuruluşun yüksek kaliteli yerleşik hizmetler sunmak için itibarının istikrarına mı yoksa modern, çevik hizmetler sunmak için dinamik yapısının esnekliğine mi güvendiğini göstermektedir (Helalat vd., 2023: 4).

Örgüt kültürünün oluşabilmesi için bir takım faktörler ihtiyaç vardır. Bunlardan en önemlisi, ilk kültürü oluşturacak olan kurucu ve liderdir. Çünkü kültürün yapısını oluşturan liderlerin vizyonudur ve liderler kültürün yaşatılması veya değiştirilmesi konusunda da oldukça önemli bir yere sahiptir. Örgüt kültürü üzerinde önemli bir etkiye sahip olan diğer unsurlar ise; çalışanlar, amaç ve hedefler, teknolojik yapı, örgütün büyüklüğü, örgütün geçmişi, toplumsal kültür olarak sıralanabilir (Sezgin ve Sözmez, 2017: 184-185).

SONUÇ

Kurumlar açısından bakıldığında itibar, bireylerin ve toplumların zihinlerinde oluşan kurumla ilgili algıların toplamıdır. Bu algının olumlu olması konusundan kurum çalışanlarının (iç paydaşlar) oldukça önemli bir yeri bulunmaktadır. Çalışanların kurumla ilgili kurum dışında oluşturdukları algılar ve aktardıkları bilgi ve tecrübeler dış paydaşlar üzerinde kurumsal itibarın oluşması noktasında etkilidir. Çalışanların kurumsal itibarın oluşmasında ve sürdürülmesinde katılımcı olması isteniyorsa, sağlıklı bir örgüt kültürü içerisinde görevlerini yerine getirmeleri gerekmektedir. Örgüt kültürü tüm çalışanların kabul ettiği, toplumun değerleri ile paralellik gösteren inançlar ve değerlerdir. Çalışanların ortak değerler içinde, kurumun amaç ve hedeflerini kendi çıkarlarının üstünde tutarak, yüksek aidiyet duygusuyla çalışması için örgüt kültürünün önemi yadsınamaz. Yüksek aidiyet duygusuna sahip çalışanlar kurumun itibarını olumlu yönde etkilemektedir. Kurumların itibarlarının toplum nazarında olumlu olması ise kurumlara; rakabet avantajı elde etme, nitelikli personele sahip olma, kaliteli ürün ve hizmet ortaya koyma, istikrar, emsallerine öncü olmak gibi birçok üstünlük sağlamaktadır. Bu nedenle örgüt kültürü ve kurumsal itibar hem birbirini etkileyen hem de kurum ve çalışanlar için oldukça önemli, ciddiyetle yönetilmesi gereken kavramlardır.

REFERANSLAR

- Akbaş Tuna, A. (2006). *Hastanelerde kurumsal kimlik uygulamalarının hastalar tarafından algılanmasına yönelik bir araştırma*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Akgündüz, Y. (2020). *Örgütsel davranış*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Alniaçık, E. (2011). *Kurumsal itibarın paydaş davranışları üzerindeki etkisi: ampirik bir araştırma*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Alniaçık, E., Alniaçık, Ü., Genç, N. (2010). Kurumsal itibar bileşenlerinin algılanan önemi demografik özelliklerden etkilenmekte midir?. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(23), 93-114.
- Arslantaş, E., Gürsoy, H. (2020). İşletmelerde kurumsal itibar, kurumsal itibarın yönetilmesi ve ölçülmesi: bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 43, 352-367.
- Ayaz, S. (2022). Örgüt kültürü ve iletişim. Editörler S. Ayaz ve V. Bayam, *Modern liderlik türleri ve örgütsel iletişim* (pp. 149-162). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Aydın, A.F. (2015). Kurumsal itibar açısından sosyal medyaya ilişkin bir değerlendirme. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 78-92.
- Bakan, Ö. (2005). *Kurumsal imaj: oluşumu ve etkili faktörler*. Konya: Tablet Kitabevi.
- Bozkurt, M. (2011). *Kurumsal itibar yönetiminin müşteri değerlendirme sürecine yansımaları ve etkileri: konaklama işletmelerine yönelik bir uygulama*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Cravens, K.S., Goad Oliver, E. (2006). Employees: The key link to corporate reputation management. *Business Horizons*, 49, 293-302.
- Dilsiz, D. (2008). *Marka imajı ve itibar yönetimi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Geçikli, F., Erciş, M.S., Okumuş, M. (2016). Kurumsal itibarın bileşenleri ve parametreleri üzerine deneysel bir çalışma: türkiye'nin öncü kurumlarından biri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(4), 1549-1562.
- Gotsi, M., Wilson, A. (2001). Corporate reputation management: "living the brand". *Management Decision*, 39(2), 99-104.

- Gümüş, M., Öksüz, B. (2009). Çalışanların kurumsal itibar sürecine katılımlarında içsel iletişimin rolü. *Journal of Yasar University*, 4(16), 2637-2660.
- Helalat, A., Sharari, H., Qawasmeh, R., Bani-Mustafa, A., Alkhazali, Z. (2023). Revisiting the relationship between transformational leadership and employee psychological empowerment: A more holistic view using organisational culture. *Cogent Business & Management*, 10(3), 3-17.
- Helm, S. (2011). Employees' awareness of their impact on corporate reputation. *Journal of Business Research*, 64(7), 657-663.
- Ilgın, H.Ö., Ertekin, İ., Ataman Yengin, D. (2018). İmaj ve kurumsal imaj bağlamında kent imajı. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 8(2), 203-215.
- İşcan, Ö.F. (2009). Kurumsal yönetim sürecinin gelişimi üzerine bir araştırma. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(2), 213-224.
- Karaköse, T. (2007). Örgütlerde itibar yönetimi. *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 11, 1-12.
- Kayapalı Yıldırım, S. (2020). *Kurumsal itibar yönetimi*. Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.
- Lunga, B., Murphy, C. (2023). Exploring the relationship between organisational culture, leadership and turnover intentions. *Journal of Business and Social Science Review*, 4(7), 1-19.
- Makgalo, P., Ledimo, O. (2023). Impact of organisational culture and employee commitment on knowledge workers in an insurance company. *European Conference on Knowledge Management: Vol. 24. Sunulmuş Bildiri*.
- Murat, G., Açıkgöz, B. (2007). Yöneticilerin örgüt kültürü algılamalarına ilişkin bir analiz: Zonguldak Karaelmas Üniversitesi örneği. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 3(5), 1-20.
- Sanati, S., Demirsel, M.T. (2021). Örgüt kültürünün algılanan kurumsal itibar üzerindeki etkisi: bir kamu hastanesinde araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 24(2), 597-609.
- Sancar, G.A. (2013). Kurumsal sürdürülebilirlik bağlamında kurumsal yönetim: kavramın doğuşu, gelişimi ve değerlendirilmesi. *Selçuk İletişim*, 8(1), 71-84.
- Selvi, S. (2008). *Marka oluşumunda kimlik ve kültürün etkisi: "goldaş" markası üzerine bir inceleme*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sezgin, F., Sönmez, H. (2017). Örgüt kültürü ve iklimi. Editörler S. Özdemir ve N. Cemaloğlu, *Örgütsel davranış ve yönetimi* (pp. 179-226). Ankara: Pegem Akademi.

- Tengilimoğlu, D., Öztürk, Y. (2016). *İşletmelerde halkla ilişkiler*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Tortop, N., Özer, M.A. (2017). *Halkla ilişkiler*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Yağcıoğlu, A. (2012). *İtibar yönetimi kavramının işlevselliği ve itibar unsurlarının birbiriyle ilişkisi: otel işletmeleri açısından bir uygulama*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Yirmibeş, S. (2010). *Kurumsal itibar yönetimi ve kamuya bağlı bir kurumda kurumsal itibarın ölçülmesi üzerine bir araştırma*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Bölüm 25

**Abdülfeyyaz Mehmet Tefvik (Yergök)'in
Değerlendirmelerinde
“Aynştayn ve Ulûm”**

Hilal KAHRAMAN¹

¹ Öğr. Gör.; Bartın Üniversitesi Ulus Meslek Yüksekokulu, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü.
hkaraca@bartin.edu.tr ORCID No: 0000-0003-4504-2127

ÖZET

“Aynştayn ve Ulûm” adıyla *Tevhid-i Efkâr* gazetesinde yer alan, birincisi 13 Kânunusani 1922, ikincisi 22 Kânunusani 1922 ve üçüncüsü 29 Kânunusani 1922 tarihli yazı dizisinde Abdülfeyyaz Mehmet Tefvik (Yergök) tarafından Albert Einstein ve bilimsel değişim hakkında bilgiler paylaşılmıştır. Nobel Fizik Ödüllü bilim insanlarından Albert Einstein ve görelilik teorisinin Türk bilim dünyasına tanıtılması amacıyla dönemin öne çıkan bilim insanları tarafından konferans, kitap ve makalelerden oluşan çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Abdülfeyyaz Mehmet Tefvik de *Tevhid-i Efkâr* gazetesinde yayımladığı yazılarla Albert Einstein’ın fikirlerinin tanıtılması çalışmalarında yer almış, Newtoncu klasik bilim anlayışının temelinde bulunan zaman ve mekânın mutlaklığı fikrinde Einstein’ın gerçekleştirmiş olduğu devrimi konu edinmiştir.

Bu çalışmanın amacı 1922 Ocak ayında basın aracılığıyla Türk kamuoyu ile paylaşılmış olan, bilim dünyasının tanınan ismi Albert Einstein’ın görelilik teorisinin ve klasik bilimin temelinde bulunan varsayımlarda gerçekleştirmiş olduğu değişimin ele alındığı Abdülfeyyaz Mehmet Tefvik (Yergök)’e ait makaleler dizisinin incelenmesidir.

Anahtar Kelimeler: Albert Einstein, Bilim, *Tevhid-i Efkâr*, Görelilik Teorisi, Mutlak Zaman, Henri Poincare

GİRİŞ

Teorik fizikçi, filozof ve bilim insanı Albert Einstein (14 Mart 1879 - 18 Nisan 1955) bilim dünyasından birçok kişi tarafından tüm zamanların en iyi fizikçisi, modern fiziğin öncüsü, ikonik bilim insanı ve entelektüeli, bilimin babası gibi birçok sıfatla tanımlanabilmektedir ve Time dergisi tarafından yüzyılın kişisi seçilmiştir (Kaku, 2004: X). Çalışmalarıyla tüm dünyada bilinen Einstein'ın Türk bilim dünyasında tanınması da yaşadığı dönemde fikirlerine bir şekilde ulaşmış olan bilim insanları aracılığıyla çok geç olmayan bir dönemde gerçekleşmiştir.

Einstein'ın fikirlerinin tanıtılmasıyla ilgili ilk girişimin Cumhuriyet döneminin öne çıkan matematikçilerinden Kerim Erim tarafından gerçekleştirildiği, 1920 yılında Yüksek Öğretmen Okulu'nda Einstein ile ilgili bir konferans verdiği bilinmektedir (Adıvar, 1994: 8-9). 5 Mart 1922 yılında *Dergah* dergisinde “Umum-î İzafiyet Nazariyatı”adlı makalesini (Takıçak, 2019: 161)yazmış, daha sonra 1925 yılında *Fen Alemleri* dergisinde yazdığı “Aynştayn nazariyesinin esasat-ı ilmiyyesi” (Kocaman, 2002: 17) ve daha sonra yazdığı diğer makaleler aracılığıyla da Einstein üzerine bilgiler vermeye devam eden Kerim Erim 1930'da Einstein ile görüşebilmiş (Bahadır, 1999: 23) uluslar arası düzeyde bir Türk bilim insanıdır.

Mehmet Refik (Fenmen) de Einstein ve görelilik teorisi hakkında üç kısa yazı ve bir kitap yazmıştır, “İzafiyet Nazariyesine Medhal” adlı yazısı Nisan 1922'de *Mühendis Mektebi Mecmuası*'nda, “Aynştayn Nazariyesi Etrafındaki Münakaşalar” adlı makalesi Teşrin-i evvel 1341/1925'te *Fen Alemleri Mecmuası*'nda, “Aynştayn'ın Bir Cevabı” adlı yazısı ise yine *Fen Alemleri*'nde, Kanun-i evvel 1341/1925'te çıkmıştır (Akbaş, 2003a: 34). Mehmet Refik'in Einstein'ın görelilikle ilgili fikirlerinin Türk bilim insanlarına tanıtılmasında büyük önemi olan kitabı ise *Aynştayn Nazariyesi, Mekan, Zaman ve Kütle Mefhumlarının Tebdili* adını taşımaktadır ve İstanbul'da 1922 yılında basılmış, daha sonra 1924 tarihinde içerik açısından farklılaştırılarak ikinci baskısı yapılmıştır. Bu eserin Einstein teorileriyle ilgili ulaşılan ilk Türkçe eser olduğu iddia edilmektedir (Kocaman, 2002: 25).

Türk bilim dünyasına Einstein'ın görelilik teorisini tanıtanlardan bir diğeri de Darülfünun matematik hocalarından Hüsnü Hamid (Sayman) dır. 1925 ve 1926 da *Darülfünun Fen Fakültesi Mecmuası*'nda iki bölümden oluşan “Aynştayn Nazariyelerinin İlmi Kıymeti I-II” adlı makaleleri yayınlanmış, 1926'da ise *Aynştayn Nazariyelerinin İlmi Kıymeti* adlı aynı isimle kitap yazmıştır (Kocaman, 2002: 45). Einstein ile ilgili bir başka bilim insanı Dr. Akil Muhtar (Özden) 1922'de konferans vermiş, Salih Murat (Uzdilek) 1922'de *Mühendis Mektebi Mecmuası*'nda dört makale yazmıştır (Akbaş, 2003b: 58-60). Cemil Sena 1927 yılında *Hayat Mecmuası*'nda “İzafiyet Nazariyesine Umûmî Bakışlar” isimli

makaleyi yayımlamış, M. İlhami 1927 yılında *Felsefe ve İctimaiyyât Mecmûası*'nda üç farklı sayıda kaleme aldığı "Hendese Nedir?" adlı makaleleriyle Einstein ve görelilik teorisi hakkında bilgiler vermişlerdir (Takıcak, 2019: 162).

ALBERT EİNSTEİN VE GÖRELİLİK TEORİSİ

Almanya doğumlu Albert Einstein Zürih Politeknik'te matematik ve fizik eğitimi aldıktan sonra hayatının en verimli yılı olarak tanımlanabilecek 1905 yılında Zürih Üniversitesi'nde doktorasını bitirmiş, mezun olduğu yıl *Annalen der Physik* dergisine 5 makale göndermiştir. Bu makalelerin tümü önemlidir, özellikle "*Işığın Oluşumu ve Dönüşümü Üzerine Bir Görüş*" (*Über Einen die Erzeugung und Verwandlung des Lichtes Betreffenden Heuristischen Gesichtspunkt*) isimli fotoelektrik etki yasasını keşfettiği makaleyle teorik fiziğe önemli katkılarda bulunmuş ve daha sonra bu alandaki çalışmalarıyla 1921 Nobel Fizik ödülünü almıştır. Dergiye gönderdiği en önemli makalesi ise özel görelilik teorisini anlattığı "*Hareket Eden Cisimlerin Elektrodinamiği Üzerine*" (*Zur Elektrodynamik Bewegter Körper*) adlı makaledir ve dönemin bilim insanlarının çalışmalarından çok farklıdır. Einstein'ın makalesine göre ışık hızı sabittir, gözlem yapanlar farklı hızlarda hareket etseler de onlardan bağımsız şekilde ışığın hızı saniyede yaklaşık 300.000 km'dir. Işığın boşlukta mutlak bir hıza sahip olması, Newton mekaniğinin savunduğu mutlak zaman iddiasının sonunu getirmektedir (Custing, 2006: 72). Isaac Newton *Principia* adlı eserinde mutlak ve sabit hızla akan zamanı; "Saltık, gerçek ve matematiksel zaman, kendiliğinden ve kendi doğasından, dışsal herhangi bir şey ile ilişki olmaksızın eşitlikle akar" (Newton, 2010: 72) sözleriyle tanımlamıştır. Mutlak zaman Newton mekaniği açısından nesnelerin kendi aralarındaki etkileşme durumlarının sonsuz bir hız içinde yayılmasını öngörmektedir, ancak Maxwell tarafından ortaya atılan ve Einstein aracılığıyla geliştirilen ışığın elektromanyetik bir dalga olması, belli bir hızda yayılması bu fikri değiştirmektedir, sabit hız ile aktığı öne sürülen zaman görelidir. Işık hızı tüm gözlemciler açısından aynıdır, fizik yasaları da bütün eylemsiz gözlemciler için aynı oranda geçerlidir. Einstein, kariyerinin başlangıcına yakın bir zamanda, Newton mekaniğinin artık uzay ve yerküreyi uzlaştırmak için yeterli olmadığını düşünerek, klasik mekanik yasalarını elektromanyetik alan yasalarıyla birleştirmiştir. Bu, onun özel elektromanyetik görelilik teorisidir ve görelilik ilkesinin yerçekimine de genişletilebileceğini fark etmiştir. 1916 yılında yerçekimi teorisinin ardından genel görelilik teorisi üzerine bir makale daha yayınlamış, istatistiksel mekanik ve kuantum teorisi problemleriyle uğraşmaya devam etmiştir. Tüm dünyada bilim insanları

tarafından klasik bilimin temellerini sarsıcı bu çalışmalarıyla tanınarak, büyük bir devrim gerçekleştirmiştir.

“Aynşatayn ve Ulûm” başlığıyla üç makaleden oluşan yazı dizisinin ilkini *Tevhid-İ Efkâr* gazetesinin 13 Kânunusani 1922 tarihli sayısında kaleme alan Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik (Yergök) bilimlerin kıymetinin nasıl belirlendiğine dair bir tespitle yazısına başlamaktadır. Bilimlerin değeri ona göre o bilimi oluşturan, bilimlerin dayanağı olan kaynaklara yani bilgilere bağlıdır. Bu bilgilerde var olan ufak tefek değişiklikler bile uygulama sahasına etki ederek mutlaka sonuçlar da büyük oranda değişimlere neden olmaktadır. Bu ilkelere ve kabullere dayalı çalışmalar yürüten kişiler için olabilecek bir değişim onların fikirleri üzerinde güçlü bir teşvik oluşturabilir ve yeni başarılarla yol açabilir. Ancak bilimlerin temelini oluşturan bu ilk varsayımların bazılarının tamamen değişmesinin ciddi sonuçları olacağını belirten Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik, bu gerçek göz önünde bulundurduğunda değişimin korkunç çöküşlere neden olacağını, bilimler ve toplum gibi birçok şeyin önemli zarar görmesine neden olabileceğini dile getirmektedir (Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik, 1922: 13 Kânunusani). Bu nedenle bu varsayımların dikkatli bir şekilde incelenmesi ve doğrulanması gerekmektedir.

Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik, Albert Einstein’ın teorisi aracılığıyla bu durumun uygulamasını yapmak istemektedir. O zamana kadar devam eden klasik bilimin iki hayat damarı bulunduğunu ve bunlara demir pençeleriyle sarılarak tüm gücüyle çalıştığını ve varlığını sürdürdüğünü belirtmektedir. Ona göre, kökleri yani geçmişi karanlık zamanlardan beri var olan bu tür kavramların birden bire anlamlarının değişmesi bilim tarihi için görülmemiş büyük bir devrime doğru insanlığı sürüklemektedir. Bilimlerdeki yaşanan devrimin o zaman için henüz büyük bir etki gösterememesinin temel nedeni ise teorinin sağlam ve karmaşık bir matematiksel temele dayanmasından kaynaklanmaktadır. Eğer teori kolayca bilimlerin dışında kalacak bir nitelikte olsaydı, Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik’e göre yaşadıkları zamanda bu teori eski bilimlerin yıkıntıları altında ezilmesi gerekirdi, ancak neyse ki bu yeni ilke derin bilimsel araştırmaların içinde kendine bir yer edinmeye başlamıştır, birkaç temkinli bilim insanı dışında kimsenin yaklaşıma cesaret edemeyeceği kadar muğlaktır (Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik, 1922: 13 Kânunusani). Burada Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik daha önce, bilim dünyasında ün kazanmış olan birbirinden zor ve anlaşılması güç, birbiriyle çelişen ve birbiriyle bağlantılı bir dizi deneyin sonucu olan bu karmaşık teorileri halka daha iyi anlatabilmek amacıyla öncelikle ortaya çıkışına yol açan zihinsel hareketin anlaşılması ihtiyacını ön görerek konuya giriş yapmaktadır.

Aristoteles’ten itibaren iki bin yılı aşkın bir süredir, tüm bilimler mutlak zaman ve mutlak mekân ilkelerine dayanarak geliştirilmişlerdir. Klasik bilimde

tüm bilgilerin temeli iki belirli olay arasındaki sürenin her koşulda aynı olması gerektiği inancı üzerine inşa edilmektedir. Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik bulunduğu dönemde yanlış temellere dayanan mevcut bilimler hâkim olduğu için bu bilimlerin hataları çok açık olsa bile düzeltmenin veya kabul ettirmenin çok zor olduğunu ifade etmektedir. Ona göre kimse iki gözlemcinin arasındaki zaman farkını, gözlemcilerin bulunduğu yerkürenin ve diğer gezegenlerin konumuna göre hesaplayabileceğini hayal bile edemez, iki belirli cisim arasındaki doğrudan metre ile ölçülen mesafeyi de gözlemcilerin hareketine göre hesaplayabileceğini düşünemez (Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik, 1922: 13 Kânunusani). Zaman ve mesafe kavramlarına verilen anlamların yanlışlığı çok geç anlaşılmıştır, Newton'un bu kavramlardan nasıl bahsettiğini anlatırken Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik bu durumu Newton'un sözüyle desteklemiştir: "mutlak zaman, yani gerçek ve matematiksel zaman, dış dünya ile hiçbir ilgisi ve bağlantısı olmaksızın, kendi doğal ahenginde akar. Sonra mutlaka gelir ve o da etrafındaki maddeler ve olaylardan etkilenmeyen bir varlık olarak istikrarını muhafaza eder" (Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik, 1922: 13 Kânunusani). Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik yaşadığı dönemde tüm dünyada lise ve üniversitelerde öğretilen matematik ve fizik bilimlerinde hata yapıldığını, zaman ve mesafenin mutlak olduğunu varsaydıklarını ifade etmektedir. Hala yeni beyinlerin eski inançlara göre eğitildiğini ancak sınırlı bir süre için bu durumu gerekli olarak gördüğünü öne sürmektedir. Bunun nedeni ise kesinleşen bilimsel gelişmelerin birden bire klasik bir yaklaşım kazanmasının, öğretim yöntemlerini değiştirmek ya da öğretim araçlarını değiştirmek kadar kolay olmamasıdır. Yeni bilimsel gelişmeler öğretilmediği sürece "eğitim gören gençler zamanı sürekli akan bir nehre, olayları o nehrin durgun yüzeyinde yüzen gemilere, mesafeyi ise herhangi bir hareketten etkilenmeyen bir suya benzetmeye mecbur olacaklardır. Bu eskimiş anlayışları değiştirmeye çalışmak, boşuna bir çaba olacaktır" (Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik, 13 Kânunusani 1922: 2). Eski bilimler binlerce yıldır etkili olması ve halkın çoğunluğunun bu fikre kolayca inanmasına rağmen zaman ve mesafenin mutlak olduğu fikri hep zor anlaşılmıştır, bu fikir sadece tren istasyonlarında trenlerin hangi raydan geçeceğini belirtmek için kullanılan numaralandırılmış etiketler gibi, dış dünyadaki nesnelere ve olaylara uygulanarak kullanılabilmiştir. Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik'e göre madde olmadan zamana ve mesafeye mutlak bir varlık vermek mümkün değildir. Aristo'dan itibaren tüm büyük bilim insanları bu amaç uğruna boşuna çalışmışlardır, bu hayal uğruna yirmi yüzyıl boyunca emek harcamışlar, ancak yine de zamanı mutlak olarak tanımlayabilmekten her zaman uzak kalmışlardır, zamanın mutlak varlığının olmamasına bundan daha büyük bir delil yoktur (Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik, 1922: 13 Kânunusani). Madde olmadan tanımlanabilecek zaman anlayışlarına örnek olarak Abdülfeyyaz

Mehmet Tevfik yazısında Bergson'un "Zaman ve Bilinç" kitabında bahsedilen zaman anlayışından bahsetmiş ve bu zaman anlayışının hikmet sahibi insanlar tarafından sözü edilen zaman anlayışıyla ismi dışında hiçbir ortak yönü olmadığını ortaya koymuştur.

Zaman ve mesafenin kendi başlarına var olamadığını kolayca anlayabilmek için Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik, Einstein öncesi görelilik teorisinin hazırlanmasına önemli katkılarda bulunan Henri Poincare'nin fikirlerini onun sözlerinden alıntıyla aktarmıştır. Poincare'ye göre;

"Maddeden bağımsız bir mesafe düşünmek akıl için imkânsızdır. Mesafenin maddeye izafe edilmeden düşünülememesi de bundan anlaşılır. Mesafenin mutlak olduğunu söyleyen kim olursa olsun söylediği şeyler anlamsızdır. Bu iddiamı birkaç örnekle açıklayabilirim: Örneğin, Paris'teki Bankoson meydanında bulunsak ve ben sana 'Yarın aynı saatte şu işgal ettiğim mevkiye döneceğim' desem, bu cümlemin gerçek anlamını araştırırken, soyut bir boşluğun aynı noktasına dönmeyi kastetmediğimi hemen anlarsın. Bildiğiniz gibi, dünyamız yarın sabaha kadar, Bankoson meydanını da beraberinde sürükleyerek, uzaya doğru iki milyon kilometreden fazla bir mesafe kat edecek. Bu farkı göz önünde bulundurarak, 'Yarın aynı saatte Bankoson'a döndüğümde, bugün terk ettiğim noktadan şu kadar milyon kilometre uzakta olacağım' diye düşünsem de, yine doğru bir şey söylemiş olmam. Çünkü ekleyecek olduğum rakamlar, sadece dünyanın uzayda yaptığı harekete aittir. Ancak, güneş de aynı esnada, dünyayı da beraberinde götürerek, Vega ve Nasr yıldızlarının çarpıştığı gün olan 'Lyre-Mars' savaşına doğru gitmektedir. Saniyede 26 kilometre olarak bilinen bu hıza göre hesabınızın düzeltilmesi mümkündür demenizde beyhudedir. Çünkü Vega da yerinde sabit değildir. Arkasında, içinde bizim de bulunduğumuz gezegenler, muhteşem bir sorguç taşıyarak, bilinmeyen bir hızla koşmaktadır. Bu galaksiden galaksiye hareket, sürekli olarak devam edecek ve takip edilecektir. Bu nedenle, bu hareketin ne ışığını ne de sonucunun şiddetini ve yönünü takip etmek mümkün değildir. İfademi son bir deneme olarak, 'Yarın Bankoson abidesinin kapısını ve cephesini gördüğüm şu mevkiye döneceğim' şeklinde değiştirsem de, abidenin yerinden kaldırıldığını farz ettiğiniz anda, ne sözlerimizin anlamı ne de başlangıç hissini güvenilirliği kalır". (Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik, 1922: 13 Kânunusani).

Mutlak mesafe hakkında da Poincare'nin sözlerinden alıntı yapan Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik mutlak mesafe fikrini akıllardan sonsuza kadar yok etmek amacındadır. Poincare'nin de dediği gibi; "Eğer bir gece evrendeki tüm mesafeleri bin kat büyütürsek, bu olaydan sonra dünya tamamen kendi geometrik katılığına sahip olmaya devam edecek, sadece önceden bir milimetre olan şeyler bir metre, bir metre olanlar ise bir kilometre uzunluğa kavuşacak" (Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik, 1922: 13 Kânunusani). Poincare'nin anlattığı bu durumu devam

ettirerek yorumlarını katan Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik, değişikliklerden haberi olmayan insanın ertesi sabah uyandığında bu büyük değişime karşı nasıl bir his yaşayacağını okuyucularına sormaktadır. Ardından da düşünmeden cevap verildiği takdirde büyük bir yanılığa düşecekleri konusunda uyarır, çünkü ona göre aksine olarak hiç kimse bu olayın zerre kadar farkında olmayacaktır. Bu önemli değişim insanlara hiçbir şey hissettirmeyecektir, en doğru ve en hassas ölçülerde bile fark edilmesine olanak yoktur. Çünkü bu durumu araştırmak için kullanılacak uzunluk ölçüleri de, ölçülecek hedeflerle birlikte aynı değişime uğramıştır. Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik'e göre mutlak mesafeye inananlar bu nisbi ve görelî değişim meselesinin önemini anlayamazlar, çünkü onlar görelî değişimin mümkün olmadığını düşünürler. Bu değişimin görelî ve nisbi olduğunun kabul edilebilmesi için görelî değişecek bir varlık olamayacağını düşünmek böylece zihinleri hazırlayacak fikri mücadeleler yapmak ihtiyacı vardır (Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik, 1922: 13 Kânunusani). Bu durum zihinleri yeni kavramlarla tanışmaya hazırlayacaktır.

İlk makalede görelilik teorisi hakkındaki görüşlerini açıklamak için Fransız matematikçi ve fizikçi Henri Poincare'nin bazı fikirlerini aktaran Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik 22 Kânunusani 1922 tarihinde yayınladığı Aynştayn ve Ulûm başlıklı ikinci makalesinde de Poincare'nin fikirlerinden yararlanacağını belirtmektedir. Ancak ona göre Poincare'nin bu fikirleri geleneksel anlayışla çelişebileceği için bu makaleyi okuyanlar ilk başta garip bulabileceklerdir. Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik, kâinata bir göz gezdirerek başladığı yazısında, kâinatın farklı parçalarının bir arada olduğunun açıkça görüldüğünü, zihinleri bir anda durdurma ihtimalinden kaçmak için bu durumu kanıtlamaktan vazgeçmek zorunda olduğunu ileri sürmektedir (Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik, 1922: 22 Kânunusani). Çünkü ona göre bu karmaşık meseleyi iki veya üç makalede açıklamak başka türlü mümkün değildir.

Konuyu açıklamaya Poincare'nin sözlerinden yine alıntılar yaparak devam eden Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik'e göre Poincare hareketi yeni bir şekilde incelerken şöyle söylemektedir: "Galileo'nun kanı pahasına savunduğu, dünyanın güneş etrafında döndüğünü anlatan varsayımın aksine Fransa'da zaman daha hızlı geçtiği için aralarında küçük bir fark vardır" (Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik, 1922: 22 Kânunusani). Bu sözler görelilik teorisinin hareket ve zaman kavramlarını kökten değiştirdiğini göstermektedir. Poincare'nin bu tür örneklerde ima ettiği ince mana yön kavramının ve hızın mutlak olmadığı yani görelî olduğudur. Bu kavramlardan vazgeçmek, dünyanın farklı bir şekilde anlaşılmasını sağlayacaktır. Bu açıklamalara göre yön kavramı maddeye atfedilen özel bir histen başka bir şey değildir ve bunu ifade edenlerin başında Einstein ve Poincare bulunmaktadır. Görelilik kuramını savunanların zaman kavramına karşı ileri sürdükleri görüşlere

de Fransa'nın gururu dâhi âlim Poincare alışılmış bir şekil vermiştir. Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik burada makalenin hacmi sınırlı olduğu için mutlak zamanın maddesini başka kaynaklardan alarak açıklamayacağını, sadece Poincare'nin nisbi düzen anlayışını ele aldığını zikrederek onun fikirleri aracılığıyla konuyu anlatmakla yetineceğini bildirmiş ve Poincare'den alıntı yapmıştır.

“Bir gece biz uyurken, kâinattaki bütün hareket ve olaylar bir anda bin kat yavaşlasa, bu büyük değişimi, uyandığımızda bize hissettirecek hiçbir araç bulamayız. Ceplerimizde çalışan saatlerin gösterdiği dakika ve saniyelerin uzunluğu bin kat daha artmış, asrımız bin kat daha uzun olacak. Ancak, bu değişikliğin farkında olmak kimseye mümkün olmayacak. Eski ölçüyle 17000 sene yaşayan genç kızlar, yakında, henüz on yedi yaşında ölenlere yaptığımız gibi hararetle anılacak. Zavallı insanlar, hatta bütün varını fedaya hazır oldukları asırlarının bin kat uzadığının zerre kadar farkında olmadan gözlerini kapayacaklar. Çünkü her olayla birlikte hisleri de bin kat yavaşlamış olacak”. (Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik, 22 Kânunusani 1922: 3).

Zaman hareketin devamı ve değişimi ile ölçüldüğü için belirli bir zamana tabi iki kişi, hislerinin derecelerine göre aynı zamanı farklı uzunluklarla algılamaktadırlar. Bu araştırmaya göre zaman var değildir hayalidir, o ancak hissin zıt etkisinden kaynaklanan bir eylemden ibarettir.

Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik bu durumu biraz daha geniş açıklamak istegindedir: zamanın ilerlemesine karşı, insanların idrak sınırları vardır. Yani insanların algılayabileceği en küçük zaman birimi saniyedir. Hâlbuki öyle hayvanlar vardır ki, onlar insanın duyduğu saniyeyi saat gibi algırlar. İnsanların en küçük zaman birimi içinde, hayvanların farklı türlerinin farklı zaman biriminden oluşan zaman idraki vardır. Mesela, küçük ve kısa ömürlü hayvanlardan sanılan ve bir gün içinde doğan, nesli bütün olarak gelişen ve ölen Ephemerelerin biyolojik zamanları çok hızlıdır. Bu durumda, bir günden ibaret sandığımız ömürleri kendilerine çok daha uzun gelmektedir (Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik, 1922: 22 Kânunusani).

Uzay ve zamanın göreliliği eski bir meseledir, bu meselenin Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik'in yaşadığı dönemde fevkalade önem kazanması ve Einstein'ın bilim dünyasında yeni ufuklar açmasını sağlayan şey ona göre Michelson-Morley'in meşhur deneyleridir.

Son zamanlardaki en meşgul mesele, arzın güneş etrafında saniyede 30 kilometre hızla dönerken kendileriyle temas halinde bulunan eteri, ıslak bir süngerin taşıdığı su gibi, birlikte hareket ettirip ettirmemesidir. Şimdiye kadar yapılan ve hep işin doğruluğunu teyit eden deneyler arasında en kuvvetlisi, Bradley'in keşfettiği aberasyon olayıdır. Bu olay, gözlem esnasında yıldızlardan gelen ışık huzmelerinin teleskop içinde hissedilen küçük sapmasından ibarettir.

Bunu açıklamak için, göz merceğinden giren ışığın, hayali noktaya ulaşınca kadar geçen sürede dürbününün arz ile birlikte yer değiştirmesini ileri sürerler. Bundan da dürbününün içinde bulunan eterin, arz ile birlikte hareket etmediği sonucunu çıkarıyorlar (Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik, 1922: 22 Kânunusani).

Arzın etere göre mutlak hareketinin tayin edilebileceğini gösteren bu özellik, eski bilim anlayışının mutlak mesafeye dair kanaatlerini savunmak için en güçlü silahları olarak görülmektedir. Sonuçta, Amerikalı bilim adamı Michelson, Fransız bilim adamı Fizeau'nun çalışmalarından esinlenerek, ışık hızını doğru bir şekilde ölçmeyi başarmıştır. Arzın hareketi yönünde ve aksi yönde olan ışık huzmelerinin hızında zerre kadar fark olmadığını tespit etmiş, bu nedenle, eterin arzın hareketine tabi olması gerektiği sonucuna varmıştır. Ancak, diğer taraftan, Michelson'ın deneylerinden hiç aşağı sayılamayacak gözlemler, eterin mutlak bir sabitliğe sahip olduğunu teyit etmeye devam etmektedir. Bu durum Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik'e göre bilim dünyasını korkutucu bir çıkmaza sürüklemektedir. Sonuçta birbiriyle uyumsuz bu iki çelişkili bulgu, Albert Einstein'ın dehasını şiddetle cezbederek, ona "görelilik" (zaman ve mekânın göreliliği) ilkesini yeni ve sağlam temellere oturtması için ilham vermiştir.

Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik Einstein'ın sisteminin temel noktalarını şu şekilde özetlemektedir (Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik, 1922: 22 Kânunusani):

1. Işık saçılması gözlemi, uzayın boş olmadığını ve ışık dalgalarının yayılmasını engelleyecek bir ortamın bulunduğunu göstermektedir.
2. Arzın hareketi sırasında eteri birlikte hareket ettirmediğini gösteren aberasyon gibi gözlemler vardır.
3. Bu gözlemlere karşı, eterin arz tarafından hareket ettirildiğini kanıtlar gibi görünen Michelson deneyleri de mevcuttur.
4. İşte Einstein, bu üç noktadan yola çıkarak, tüm bilim insanlarını yıllardır meşgul eden "ışık hızının sabitliği" sorununu keskin zekâsı ile bir anda kesip atmıştır.

Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik'e göre Einstein'ın bu büyük başarısının hakkıyla anlaşılabilmesi için Michelson deneylerinden uzun uzadıya bahsetmek gerekir. Ancak, buna yer ve zaman uygun olmadığından, tekrar okuyucuları bu meşhur araştırmaları incelemeye davet ederek yazısına devam etmektedir.

Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik, yaşadığı döneme kadar bilimin iki kanadı olan deney ve gözlemin, iki bin yıldır ayrı ayrı yollardan aynı hedefe doğru ilerlediğini, ancak, eterin hareketi veya sükûnu konusundaki ihtilafın, bu iki kanadın karşı karşıya gelmesine neden olduğunu öne sürmektedir. Bu durum, bilim dünyasını belirsiz bir uçuruma sürüklemektedir ve bu durumda alınabilecek en makul tedbir, bu iki emektar kanadın ileriye dönük yetersizliklerini belirlemek ve işi, ilerlemenin en doğal kaynağı olan zekâyâ bırakmaktır. Einstein ve

arkadaşları da bunu yapmışlardır. Bilimsel bir bağış olan zekânın bereketliliği sayesinde, yeni bir ufuk açarak insan bilgisini korkunç bir iflastan kurtarmayı başarmışlardır (Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik, 22 Kânunusani 1922: 4). Burada, konuyu esaslı ve ayrıntılı bir şekilde takip etmek için, uzay hakkındaki araştırmacılardan İrlandalı Fitzgerald ve Hollandalı Lorentz'in teorilerini kısaca inceleyen Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik, yoluna hızla devam edebilmek için sadece Eddington'un düşüncelerini yazacağını dile getirmiştir:

Oldukça mümkündür ki: saniyede 300.000 kilometrelik bir hızla hareket eden ve ışıkları gözlerimize ulaşmak için milyonlarca yıla ihtiyaç duyacak kadar uzak olan yüz binlerce Samanyolu galaksisiyle birlikte tanıdığımız evren, gökte tek bir eter tanesinin içeriğinden ibaret olsun. Her şeyden arınmış olan uzay boşluğunun uçsuz bucaksız ummanında, birbiriyle tamamen ayrı, sır mevcudiyetlerini bize tek gösterebilecek ışıklarının bile sonsuz sayıda gök adaları, yani çok küçük eter taneleri serpilmiş olsun. Bu ışık, etere göre belirlenen mutlak hızıyla ne gibi bir ilişkiye sahip olacaktır? (Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik, 1922: 22 Kânunusani).

Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik'e göre zekâ ürünü olan bu önemli fikirler, Michelson deneylerinin de önemini azaltmaktadır. Deneylerin sonucunun olumlu veya olumsuz çıkması, ışığın hızının mutlak olup olmadığına dair bir sonuç vermeyecektir. Ona göre işte bu çalkantılı noktada her şey birbirine karışmaktadır. Bilinen en yüksek anlama kapasitesinde bile, hareket halindeki olayların insanları şaşırtması ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır. Özellikle, bilimsel kanunların her alana matematiksel bir şekilde uygulanamayabileceği ve özellikle mutlak sıcaklığın 273,15 santigrat derecede ve ışık hızının 300.000 kilometre/saniye ötesinde, bu kanunların geçerli olup olmadığını düşünmek gerekmektedir. Acaba bu sınırların ötesinde, kanunların hükmü geçerli midir? Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik bu konuyla ilgili "Kim bilir... İşte tecrübe ve gözlemin aşamadığı iki sır daha!" (Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik, 1922: 22 Kânunusani) sözleriyle bu konunun çözülemeyecek bir sır olarak kalacağını ifade etmektedir.

Bu meseleleri hızlıca geçeceğini söyleyen Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik, Einstein'ın yeni baktığı meselelere doğru koşmak istediğini dile getirerek Einstein hakkında bilgi vermeye devam etmektedir. Ona göre Einstein, bu doğal sınırların ötesinde, hatta sıradan tecrübelerde bile bu kanunların bazı şartlarla değiştiğini ortaya çıkarmaktadır. Hareketsiz veya eşit derecede hızla hareket halinde oldukları zaman tamamen birbirlerine eşit görülen iki cisimden biri durup diğeri belirli bir hızın üstünde bir güçle hareket ettiği takdirde, hareket halinde bulunan cismin kütlesi, hareket miktarı nisbetinde küçülmüş olarak gözlemlenmektedir. Bu o zamana kadar dayanılan kanunların hepsinin geçersiz olması anlamına gelmektedir.

“Bereket versin ki, hiçbir şeyde ayakta duracak kadar takat bırakmayan, mutlak kabul ettiğimiz birçok temeli deviren yıkan Einstein, bizi bu bilim enkazı içinde perişan ve naçar bir halde terk etmiyor. İnsanları evvelkinden daha alışılmış, akla ve cana daha yakın bırakmak idraki içine davet ediyor” (Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik, 1922: 22 Kânunusani).

Einstein’ın tüm temelleri sarsması sonrası, insanlara daha akla yatkın bir bakış sunacağını düşünen Abdülfeyyaz Tevfik, konuya dair açıklamalarına diğer sayıda yer alan makalesinde devam etmektedir.

29 Kânunusani 1922 tarihinde kaleme aldığı “Aynştayn ve Ulûm” başlıklı yazısının üçüncü bölümünde Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik, Einstein’ın prensiplerinden bahsederek konuya giriş yapmıştır. Ona göre Einstein prensiplerinin etki sahasından hiçbir şeyin hariç kalma ihtimali yoktur. Bunu anlatmak için cisimlerin hacim ve şekillerini yeni kavramlara göre incelemeye başlayan Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik katı cisimlerin hareket esnasında görünüşleriyle ilgili olarak, katı cisimlerin, ne kadar hızlı ve sağlam maddelerden yapılmış olsalar da, hareketlerinde sahip oldukları hızla birlikte takip ettikleri yöne göre şekil değiştirmiş gibi görünmelerinin zaten bilinen bir özellik olduğunu ifade etmektedir. Ona göre eski bilim insanları bile sırf bu nedenle cisimlerin hacimlerini değil, sadece boyutlarını birbiriyle olan nispi ilişkilerine göre ölçmüşlerdir. Halbuki Einstein teorileri, boyutlar arasındaki bu ilişkinin de değişmez ve mutlak olmadığını, olağanüstü hızlar etkisinde önemli değişikliklere uğradığını ispat etmektedir. Bu derece büyük bir değişimin o zamana kadar filozofların ya da devlet adamlarının akıllarından bile geçmediğini düşünen Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik inanılması güç olarak tarif ettiği bu iddiayı basit bir örnekle açıklamaya çalışmıştır:

“Herhangi bir demiryolu güzergâhında, sabit bir vagonun yanında, eşit aralıklarla kırmızı kazıklar dikildikten sonra, bu vagonun içerisinde hareket eden bir gözlemci ve ray boyunca yürüyen bir gözlemci olduğunu varsayalım. Hareket eden gözlemciye göre, kazıklar daha yakın ve vagon daha uzun görünürken, ray boyunca yürüyen gözlemciye göre, kazıklar daha uzak ve vagon daha kısa görünür. Bu iki gözlemcinin birbiriyle çelişen gözlemlerini doğrulamak mümkün değildir, çünkü her iki gözlemci de kendi gözlemlerinin doğruluğuna inanır” (Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik, 1922: 29 Kânunusani).

Rayda yürüyen kişi gerideki kazıklardan gelen ışık huzmelerinin, treni takip ederek arkasından gittiğini görürken trenin kısmen bir miktar hızının azaldığını anlamaktadır. Fakat vagona bulunan kişi ışığın hızını hangi şekilde açıklarsa açıklasın, mümkün olan bu makul ve farklı açıklamayı anlayamayacaktır. Işığın göreliliğine göre, insanların deneyimleyemeyecekleri yüksek hızlarda, ışık dalgalarının daire şeklinde görülmesi gerektiği matematiksel araştırmalarla

sabittir. Bu sonuca göre, eğer dünyanın hareket hızı şimdikinden birkaç bin kat fazla olsaydı, semaya yerleşmiş güneşin dünyadan büyük bir şekilde gözlemlenmesi gerekirdi. Örneğin, bir kişi kalabalık bir yerde, insanların arasında, çok yüksek bir hızla sürekli dolaşmayı başarsa, etrafındakileri çok küçülmüş, kendini ise çok büyümüş görecektir. Aynı şekilde, diğerleri de tamamen zıt bir durumu gözlemleyeceklerdir. Yani kendilerini büyümüş, hareket halindeki adamı ise küçülmüş görecektir. Eşyaların doğal yüksekliklerinin yarısını yok etmek için 260.000 kilometrelik bir hıza ihtiyaç olduğu hesaplanmıştır. Yeni araştırmalar, büyük hızların, şekil olarak nasıl etkileniyorsa, zamana da öylece hâkim olduklarını ortaya koymaktadır (Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik, 1922: 29 Kânunusani). Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik konuyla ilgili örnekler vermeye devam etmektedir. Ona göre örneğin, bir trenin (ç) istasyonundan sonra (r) istasyonuna gitmek için harcaacağı zaman, trenin içerisindekilere tahminlerinden daha kısa gelirken, dışarıdakilere ise aksine daha uzun gelmektedir. Bu gibi deneyimlerin gözlemlenebilir şekilde incelenebilmeleri, henüz elde edilemeyen yüksek hızlarda mümkün olabilmektedir (Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik, 29 Kanunu Sani 1922: 3).

Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik bu iddiayı doğru bir şekilde açıklayabilmek için, görelilik taraftarlarının saniyeye verdikleri yeni anlamı incelemeye devam etmektedir: Einstein'ın kavramlarına göre, saniye, ışığın boşlukta 300.000 kilometre kat ettikçe oluşturduğu aralıklardan ibarettir. Bu tarife dikkat edildiğinde, görelilik saniyelerinin ışık hızına tabi oldukları ve bu hız değiştikçe onların da değişeceği anlaşılabilir. Daha önce vermiş olduğu örneği saniyenin son tarifine göre bir daha inceleyen Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik'e göre, Einstein'ın bu yeni teorisi, trenin (ç) istasyonundan hareketiyle (d) istasyonuna varma anları arasında geçen ve birbiriyle aynı olmayan iki tür saniye ortaya çıkarmaktadır. Bunlardan biri vagon içindekilerin, diğeri de dışarıdakilerin saydıkları aralıklardan ibarettir. Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik'in daha önce de açıkladığı üzere, treni takip eden ışığın hızı, dışarıdaki gözlemciye göre daha yüksek olacaktır. Bu husus dikkate alındığında, trendekilere göre kazıklardan giden ışığın, her 300.000 kilometrede meydana getirdiği aralıklar, dışarıdaki gözlemcilere ait aralıklardan daha büyük olacaktır (Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik, 1922: 29 Kânunusani). Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik'e göre Einstein'ın zamana verdiği önemi ve değeri zihinsel olarak kavrayabilenler, insanların hayatında da zamanın önemiyle ilgilenmekten kurtulamayacaklarını kabul etmektedirler. Hayatlarını büyük bir hızla hareket halinde geçirdiği varsayılan insanların, doğum ve ölüm anları arasındaki aralığın dışarıdan gözlemleyenlere göre uzayabileceği olasılığı ilgi çekicidir. Işık huzmelerinin 300.000 kilometre kat ettikçe meydana getirecekleri aralıkların, ortamın özelliği ve hedefin hızı gibi

faktörlere tabi olarak değişebileceği hakkında daha önce verilen bilgiler, Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik'e göre görelilik bilgisinin anlaşılmasını çok kolaylaştırmaktadır.

Einstein'dan önce bilim dünyasında herkes, mekân sayesinde cisimlerin kendilerinin, zaman yardımıyla da cisimlerin hızlarının kesin olarak belirlenebileceği inancına sahiplerdir. Gökyüzü cisimlerinin zamanının ise karıştırılmaksızın, yalnız uzaklığı ve yüksekliği aracılığıyla belirlenmesinin imkânsızlığı, mesafe ile zaman arasında var olan sıkı bağı eski bilim insanlarına göstermiştir. İzafiyet taraftarları bununla beraber, bu mesafe ve zaman bağının daha derin, daha yakın olduğunu, her ikisini de birden ikna etmeden yekdiğerinden ayırmanın mümkün olmadığını açıklıkla ortaya koymaktadır (Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik, 29 Kanunu Sani 1922: 3). Bir cismin hareketinin hızı bilindiği sürece, hacmi, şekli, işgal ettiği alan gibi özellikleri asla güvenilir değildir. Bunların hepsi, hız ve zamana göre belirlenen ve değişen görünüşlerden ibarettir. Yönü ve hareket hızı bilinmeyen bir nesnenin ölçülen hacmi ve işgali, gerçek bir anlam ifade etmemektedir. Teleskopla bakıldığında aynı cisimli ve kesinlikle hacmi eksik bilinen iki gezegenin, izafi bir durgunluk halinde gösterecekleri hacimlerle hareket halinde olan şimdiki halleri arasında hayal edilemeyecek derecede farklılık bulunabilmektedir. Her hareketli cisim, sahip olduğu hızın olağanüstülüğüne göre harcadığı saniyeleri daha açık veya daha yavaş gösterecektir.

Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik'e göre işte mesafenin zamansız tarif edilememesi bu sebepten kaynaklanmaktadır. Bütün bu kesin olarak reddedilemeyen deliller, Einstein'ın zaman kavramını, mesafenin dördüncü boyutu olarak kabul etmesine yol açmıştır. Bu anlayışa göre, yaşadığımız ortamın, şimdiye kadar sanıldığı gibi üç değil, dört boyutlu olması gerekir. Cebir biliminin matematiksel incelemesi, onun çok fazla genişleme fikrinden doğduğunu ortaya çıkarmaktadır.

“Mademki tek boyutu temsil eden çizgiler birinci dereceden, iki boyutu temsil eden yüzeyler ikinci dereceden, üç boyutu temsil eden hacimler üçüncü dereceden cebirsel ifadelerle ifade edilmektedir. O halde dört veya daha fazla derecedeki cebirsel ifadelerin de, mesafenin dördüncü boyutunu veya daha fazla derecedeki ifadesini göstermesi gerekir” (Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik, 1922: 29 Kânunusani).

Dördüncü boyut kavramını çok önemli ve son derece ince bulan Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik, kavrama biraz alışmak için basit bir mesele üzerinden incelemeye devam etmektedir: (ç) ve (d) gibi iki ardışık istasyondan son süratle geçen bir yataklı vagona bulunan kişiler, dışarıda hareketsiz duran ve belki vagondakileri biraz kıskançlıkla seyreden yolcuya göre, iki istasyon arasındaki

mesafeyi daha kısa hissedecek, geçiş anları arasındaki aralık ve sürelerde ters düzende değişecektir. Yani, hızın değişimleri, bu kavramlar üzerinde bir fren görevi görmektedir. Hıza bağlı olan bu önemli rol, geometrik bir tarifile, zaman ve mesafe hakkındaki hisleri daha keskin bir açıdan göstermektedir (Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik, 1922: 29 Kânunusani). Bu tarz ifade ve söz konusu kavramlar aracılığıyla, muhakeme çok soyut sonuçlara kadar inmektedir.

Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik'e göre kendi yaşadığı dönemde dördüncü boyutu düşünmekte aciz olmaları bu boyutu inkâr etmek için insanlara hiçbir hak tanımamaktadır. Elektrik ve manyetizma gibi kavramlar da o dönem yeni tanınmaya başlanmıştır ve hala da doğrudan doğruya idrak edilen özelliklerden değildir. Ona göre biraz dikkat edilecek olursa, dördüncü boyut hakkında da birçok gerçek ihtiyaçlar bulunabilecektir. Akıl, hareketlerin yardımı aracılığıyla, üç boyutlu mesafeleri kolaylıkla anlamaktadır. Çünkü kötürüm ve aynı zamanda tek gözlü bir adam hareketten mahrum yegâne gözüyle gökyüzünü bir yüzey üzerine düz olarak görmektedir; görebilen iki göze sahip olmadıkça üç boyutlu cisimleri görmesi imkânsızdır. Bunun gibi gökyüzünde varlığı kuvvetli, uzak ve uzun olan sınırsız boyuttakilerden de ancak insanların bedensel cihazlarıyla münasebette bulunanlar tanınabilmektedir (Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik, 1922: 29 Kânunusani). Ancak, Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik'e göre insanların fiziksel yapısıyla dördüncü boyutu idrak etmesi imkânsız görünmektedir. Yalnızca iyi satranç oynayanların gösterdiği maharet, idrak edebilme ümidini güçlendirmektedir. Çünkü bu tür insanlar, sezgileri aracılığıyla gelecekte mümkün olan durumların muhtemel sonuçlarını ve yan etkilerini dördüncü, beşinci hatta daha fazla derecede görebilmektedirler.

Einstein'ın bilim mesleğindeki kitle çekimi hakkındaki uyarıları da Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik'e göre dördüncü boyut derecesinde önemlidir. Newton'un zamanından beri kitle çekimi ısı, ışık ve elektrik gibi diğer kuvvetlerden nitelik olarak ayrı kalmış ve maddi âlem üzerinde tam bir hâkimiyet kurmuştur. Diğer kuvvetlerin, etkileşimde buldukları cisimlerin fiziksel ve kimyasal özelliklerinden etkilenmesi, uğradıkları dirençler oranında kısmen birbirlerine dönüşmesine rağmen, Newton'un bu inatçı kuvvetinin tek başına her şeyden kayıtsız ve ilgisiz kalmasındaki yapaylık uzun zamandır göze çarpmaktadır fakat bu derin sır kimse tarafından ortaya çıkarılamamıştır (Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik, 29 Kanunu Sani 1922: 4). Bilim geliştikçe, kuvvetlerin aralarındaki ilişkilerin samimiyeti daha da belirginleşmiş ve ortak tabii oldukları kanunların sayısı sürekli artmıştır, hatta belirli bir merkez ve sınır etrafında birleşmenin faydalarını gösteren diğer kuvvetlerle, mutlak olduğu iddia eden kitle çekim kuvveti de sonunda, yeni araştırmacıların konusu olmuştur. Bunun sonucunda kitle çekiminin kendisinin de diğer benzer kuvvetlerden fazla

bir ayrıcalığı olmadığı ortaya çıkmıştır. Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik'e göre yer çekimi hakkında daha kesin bilgiler edinebilmek için, henüz yürütülmekte olan çok önemli deneylerin sonuçlarının açıklanmasını biraz beklemek gerekmektedir. "Kudretli darbesiyle bilim ve fen âlemini şiddetle sarsan bu son inkılabın en yüksek özelliği, o zamana kadar farklı yönlerde bocalayan bilim kaynaklarını merkeze ve doğruluğa doğru yönlendirme konusunda gösterdiği yeteneğidir" (Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik, 1922: 29 Kânunusani).

Yazı dizisinin sonunda Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik neyi amaçladığını birkaç cümleyle açıklamıştır. Bu üç makale ile Einstein'ın ulaştığı sonuçların çok küçük bir kısmını göstermeye çalıştığını, bilimin eski temellerini terk ettiğini ve bambaşka boyutlara girdiğini okuyucularına haber vermeyi amaçladığını ifade eden Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik, aynı zamanda yaşanan bilimsel değişimin önemi konusunda okuyucuların dikkatlerini çekmek istediğini dile getirmektedir. "Siyasi bir gazete sütunlarında, bu büyük bilimsel krizi hakkıyla açıklayabilmenin imkânsızlığını teslim etmeyecek kimse tasavvur edilemez" (Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik, 1922: 29 Kânunusani) sözleriyle dikkat çekmek istediği bilimsel krizi siyasi bir gazete olan *Tevhid-i Efkâr*'da yeterince açıklayabilmenin zorluğundan bahsederken, yeni kurulmakta olan bilim dünyasına girmek isteyen bilginler için yaşadıkları dönemde kütüphaneler dolduracak kadar çok olan önemli yayınları tavsiye ederek sözlerini sonlandırmıştır.

SONUÇ

Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik, *Tevhid-i Efkâr* gazetesinin 13 Kânunusani 1922 tarihli "Aynştayn ve Ulûm" başlığıyla kaleme aldığı konuyla ilgili ilk makalesinde, bilimlerin kıymetinin onların dayandığı temel varsayımlara bağlı olduğunu ve bu varsayımlarda gerçekleşecek herhangi bir değişimin bilimin yapısında da büyük değişimlere neden olacağını öne sürmektedir. Ancak bu değişim bilim insanlarınca yeni başarılarla neden olabilme ihtimalinin yanında korkunç çöküşlere de sebep olabileceği için temeldeki varsayımların dikkatlice incelenmesi ve doğrulanması gerektiğini ifade etmektedir. Klasik bilimin temelinde de bu tür iki varsayım olduğunu, mutlak zaman ve mutlak mekân kavramlarından yola çıkan bu bilimin Aristoteles'ten itibaren iki bin yılı aşkın süredir devam ettiğini öne süren Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik, tüm bilgilerin temelini iki belirli olay arasındaki sürenin her koşulda aynı olması gerektiği inancıyla inşa edildiğini düşünmektedir. Ona göre tüm dünyada Einstein'ın öne sürmüş olduğu görelilik teorisi aracılığıyla zaman ve mesafe kavramlarına verilen anlamların yanlışlığı ortaya çıkmıştır. Madde olmadan zamana ve mesafeye

mutlak bir varlık vermek mümkün değildir. Bu ilk yazıda yazar görüşlerini Poincare'den yaptığı alıntılarla desteklemiştir.

Tevhid-İ Efkâr'ın 22 Kânunusani 1922 tarihli sayısında kaleme aldığı "Aynştayn ve Ulûm-2" başlıklı yazıda ise Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik, görelilik teorisinin hareket ve zaman kavramlarını kökten değiştirdiğini öne sürmektedir. Zaman ona göre hareketin devamı ve değişimi ile ölçülmektedir. Bu yüzden belirli zamana tabi iki kişi hislerinin derecelerine göre aynı zamanı farklı uzunluklarla algılamaktadırlar. Michelson'un ışık hızını doğru bir şekilde ölçmesi sonrası Einstein, zaman ve mekânın göreliliği ilkesini yeni ve sağlam temellere oturtmuştur. Einstein'ın sisteminin temel noktalarını özetleyen Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik'e göre ışığın saçılması gözlemi uzayın boş olmadığını ve ışık dalgalarının yayılabileceği bir ortam bulunduğunu göstermiştir. Dünyanın hareketi sırasında eterin birlikte hareket etmediği gözlemlerinin yanında bunun aksini iddia eden eterin dünya tarafından hareket ettirildiğini iddia eden deneyler bulunmaktadır. Einstein bu üç noktadan yola çıkarak ışık hızının sabitliği sorununu geride bırakmıştır. Deney ve gözlem biliminin iki ayrı yoldan aynı hedefe doğru ilerleyen kanadadır, ancak bazen karşı karşıya gelebilmektedirler. Deneylerin sonucunun olumlu ya da olumsuz çıkması ışığın hızının mutlak olup olmadığı hakkında bir sonuç vermemektedir. Hareket halindeki olayların insanları şaşırtabileceğini, gözlem ve deneyin sınırlı kaldığını öne süren Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik'e göre insanların bilemeyeceği doğal sırlar vardır ve kanunlar bazı şartlarda değişmektedir. İki cisimden biri durup diğeri belli bir hızın üstünde bir güçle hareket ettiğinde hareket eden cismin kütlesi, hareket miktarı ölçüsünde küçülmüş olarak görülmektedir.

Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik'in kaleme aldığı *Tevhid-i Efkâr* gazetesinin 29 Kânunusani 1922 tarihli "Aynştayn ve Ulûm-3" adlı makalesinin konusu ise Einstein prensipleridir. Buna göre boyutlar arasında var olan ilişki değişmez ve mutlak değildir, olağanüstü hızların etkisinde önemli değişikliklere uğramaktadırlar. İnsanların deneyimleyemeyecekleri yüksek hızlarda ışık dalgaları farklı görülmektedirler, ışık görelidir. Büyük hızlar şekilleri etkiledikleri gibi zamana da hâkimlerdir. Zaman da gözlemcilerin konumuna ve hızına bağlı olarak birbirinden farklı türlerde hissedilmekte ve açıklanabilmektedir. Işık hızı ortamın özelliği ve hedefin hızı gibi faktörlere tabi olarak değişebilmektedir. Einstein için bir cismin hareketinin hızı bilindiği sürece, hacmi, şekli, işgal ettiği alan gibi özellikleri asla güvenilir değildir. Bunların hepsi hız ve zamana göre belirlenen ve değişen görünüşlerden ibarettir. Yönü ve hareket hızı bilinmeyen bir nesnenin ölçülen hacmi ve işgali gerçek bir anlam ifade etmemektedir. Her hareketli cisim sahip olduğu hızın olağanüstülüğü ölçüsünde harcadığı saniyeleri daha yavaş gösterecektir. Bu yüzden mesafe

zamansız tarif edilemez. Bu yüzden Einstein zaman kavramını mesafenin dördüncü boyutu olarak kabul etmiştir. Abdülfeyyaz Mehmet Tefvik, Einstein'ın kütle çekim konusundaki fikirlerini de önemli bulmaktadır. Kütle çekimi diğer benzer kuvvetlerden ayrıcalıklı değildir. Bunun hakkında deneyler onun döneminde hala sonuçlanmamıştır. Bilim geliştikçe kuvvetler arasındaki ilişkilerin yakınlığı belirginleşerek ortak tabii oldukları kanunların sayıları sürekli artmaktadır. Görelilik fikri öncesinde mutlak olduğu iddia edilen kütle çekim kuvveti diğer kuvvetlerle ortak kanunlara tabidir. Tüm bu bilgileri ayrıntısıyla ele alan, örnekler aracılığıyla sunan Abdülfeyyaz Mehmet Tefvik'in amacı bu makaleler aracılığıyla bilimde var olan değişimi aktarmak, eski bilimsel temellerin sarsıldığını göstermek ve bu değişimin önemi hakkında okuyucuların dikkatini çekerek bilimsel gelişmeler ve Einstein'ın fikirlerinin önemi hakkında kamuoyunu bilinçlendirmektir.

REFERANSLAR

- Abdülfeyyaz Mehmet Tefvik (13 Kânunusani 1922) “Aynştayn ve Ulûm”, *Tevhid-i Efkâr*, 2-3.
- Abdülfeyyaz Mehmet Tefvik (22 Kânunusani 1922) “Aynştayn ve Ulûm- 2”, *Tevhid-i Efkâr*, 3-4.
- Abdülfeyyaz Mehmet Tefvik (29 Kânunusani 1922) “Aynştayn ve ulûm- 3”, *Tevhid-i Efkâr*, 3-4.
- Adıvar, A. (1994) *Tarih Boyunca İlim ve Din*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Akbaş, M. (2003a) Einstein'ın Görelilik Teorisini Türkiye'ye Tanıtınlar (I): Mehmed Refik Fenmen ve Kerim Erim, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 4, 29-60
- Akbaş, M. (2003b) Einstein'ın Görelilik Teorisini Türkiye'ye Tanıtınlar (II): Hüsnü Hamid [Sayman]. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 5, 51-68
- Ata, B. (2011) Mülkiye Mektebi Mezunlarının Tarih ve Coğrafya Eğitime Katkılarına Toplu Bir Bakış (1879-1960), *V. Ulusal Sosyal Bilimler Eğitimi Kongresi*, 13 -16 Ekim 2011, 1-16.
- Bahadır, O. (1999) Matematikçi Kerim Bey ve Einstein, *Toplumsal Tarih*, sayı 72, 22-25.
- Custing, J. (2006) *Fizikte Felsefi Kavramlar 2*, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları
- Çıkla, S. (2009). Tanzimat'tan Günümüze Gazete-Edebiyat İlişkisi, *Türkbilig / Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 10 (18), 34-63 .
- Erman, N. (1948), *Gazete ve Politika Edebiyatı, Ülkü, II, 15, 28- 29.*
- Kaku, M. (2012) *Einstein'ın Evreni*, Ankara: ODTÜ Yayınları
- Kocaman, M. (2002) *Einstein'ın Görelilik Kuramının Türkiye'ye Girişi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Koçak, M. (2018) *Tevhid-İ Efkâr Gazetesinin Milli Mücadele'ye Bakışı (1921-1923)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Newton, I. (2010) *Doğal Felsefenin Matematiksel İlkeleri (Seçmeler)*, (A. Yardımlı, Çev.), İstanbul: İdea Yayınevi.
- Şahin Hassan, M. (2021) Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bilim Yazarlığına Öncülük Eden Bir Aydın: Abdülfeyyaz Tefvik Yergök, *İletişim Ve Sanat İncelemeleri*, (L. Zor, Edt.), Ankara: İksad Yayınevi, 75-94.
- Takıcak, M. (2019). Türkiye'de Görelilik Düşüncesinin Tarihi, *Kebikec: İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, (47), 157-164.

Bölüm 26

**Seyahatnamelerin Perspektifinden
Osmanlı Coğrafyasında Şifa¹**

Huriye BOSTANOĞLU²

¹ Bu çalışmada bahsi geçen tıbbi uygulamalar, malzeme ve tarifler tedavi önerisi niteliğinde olmayıp bilgilendirme amaçlıdır.

² Dr. Öğretim Üyesi; İstanbul Topkapı Üniversitesi İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü,
Orcid: 0000-0002-3575-2785, huriyebostanoglu7@gmail.com

ÖZET

Bu çalışmada Osmanlı döneminde, devletin hakimiyet sahasında ziyaretlerde bulunmuş bazı batılı seyyahlar ile Evliya Çelebi'nin kaleminden aktarılan Osmanlı coğrafyasındaki tıpla alakalı uygulamalar, Türklerin tıba yönelik tutumu ve yöresel ilaç malzemeleri, kaynakların sunduğu imkanlar doğrultusunda ortaya konulmaya çalışılmıştır. Seyahatnamelerde yer verilmiş tıbbi uygulamalar, şifa merkezleri ve ilaç malzemelerine ilişkin gözlemler değerlendirilirken, özellikle ilaç malzemelerinden bitki isimlerinin çoğu günümüz Türkçesinde kullanılmadığından alanla alakalı literatür üzerinden açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şifa, osmanlı tıbbı, ılıca, seyahatname, ilaç

GİRİŞ

Seyahatnameler, arşiv kaynaklarının sınırlı kaldığı noktalarda devreye giren zengin kaynak türleri arasında yer almaktadır. Hele ki çoğu arşiv vesikasının resmi ve dolayısıyla formel bir içerik sunduğu göz önünde bulundurulursa seyahatnameler seyyahın perspektifinden gezip dolaştığı coğrafyalardaki sıradan insanların yaşamlarından, kültürlerinden kesitler sunmaktadır. Osmanlı Devleti'nin hakimiyet sahası tarih boyunca batılı ve yerli seyyahların ziyaret mekânı olmuştur. Seyyahlar bazen görevleri münasebetiyle, bazen de başka dünyaları, yaşamları tecrübe etmek adına dolaştıkları Osmanlı coğrafyasıyla alakalı izlenimlerini yazıya aktararak önemli bir hizmet sunmuşlardır.

Seyahatnamelerin gezginin kaleminden aktarılmış bir gezi yazısı ve günlük özelliği göstermesi, içerdiği dönemin gündelik yaşamına dair konuları kapsaması dolayısıyla bunların birçok disipline malzeme sağladığı anlaşılmaktadır. Bu disiplinlerden birisi de tıp olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı dönemindeki tıbbi gelişmeler ve dönemin tıp anlayışını ortaya koyan çeşitli tıp kitapları yazılmış olup bazıları günümüze kadar ulaşmıştır. Ancak söz konusu kaynaklarda yöresel tıp uygulamalarının nasıl gerçekleştiği, kullanılan malzemelerin en kaliteli ve bol miktarda nerelerden temin edilebileceği, halkın sağlık konularına karşı olan tutumu, halk hekimliği adına farklı yörelerde hangi uygulamaların gerçekleştiği noktasında sınırlılıklar bulunmaktadır. İşte bu aşamada seyahatnameler görevi devralmaktadır.

OSMANLI COĞRAFYASINDA ŞİFA: ŞİFA MERKEZLERİ, MALZEMELER, GÖZLEMLER

Şifalı Sular

Seyyahların gezileri esnasında Osmanlı topraklarında sıklıkla karşılaştıkları tedavi biçimlerinden birisi şifalı sulardır. Birçok seyyah bazen merakından bazen de tedavi amaçlı olarak gezdikleri bölgelerdeki şifalı suları yerinde görmek istemiştir. Bunlardan Grelot, Nikomedia (İzmit)'nin batısında körfezin sağ yakasında ya da kuzey tarafında çıkan şifalı bir maden suyundan bahsetmiştir. Suyun aliminyum içerdiğini tahmin ettiğini, iyileştirmeyeceği hastalığın olmadığını ve her bölgeden insanların bu maden suyu için burayı ziyaret ettiklerinden söz etmiştir (Grelot, 1998: 38). Osmanlı döneminde Bandırma'nın çıkışındaki bir ayazma ateşli hastalıkların tedavisinde kullanılmaktadır. Hasta sudan içmek ya da suyla yıkanmak suretiyle şifalanmaktadır. Sonrasında ise ayazmanın yakınındaki bir ağaca iplik ya da kıyafetlerinden bir parçasını bağlamaktadır (Gerlach, 2010: 441). Yunanistan dahilindeki Lankaza ılıcası ise sızıya, isitiska (vüdüdün bir bölgesinde su toplanması), cüzzam ve frengiye fayda sağlamaktadır. Ilıcada, sıcak suyun havuzdan dışarı aktığı yerde oluşan çamura

boğazlarına dek gömülen hastalar yarım saat bekledikten sonra şifa bulmaktadır (Evliya Çelebi,8/1, 2011: 101-102).

Osmanlı döneminde kaplıcalar, hemen hemen her kesimin istifade ettiği şifa kaynakları olarak karşımıza çıkmaktadır. Kaplıcaların çoğunun uyuz, cüzzam gibi deri hastalıklarının tedavisinde olumlu netice verdiği anlaşılmaktadır. Yalova'daki kaplıca, o dönemin coğrafi şartlarında sık ormanlı ve yüksek ıssız bir dağda konumlanmıştır. Kaplıcadan faydalanmak isteyen hastalar, kendi çadırlarını yakın civara kurmak suretiyle konaklamaktadır. Kaplıca uyuz hastalığını tedavi etmesiyle bilinmektedir (Evliya Çelebi, 2/1, 2008: 81-82). Bursa, Osmanlı döneminde kaplıcalar bakımından zengin bir şehirdir. Bunlardan Eski Kaplıca olarak bilineni Murat Hüdavendigâr zamanında hizmete açılmıştır. Deri hastalıklarına, kalp çarpıntısına iyi gelmektedir. Ancak bu sudan istifade etmenin kaideleri bulunmaktadır. Suyu oldukça sıcak olduğu için ilk etapta tüm vücudu suyla temas ettirmek yerine önce abdest alınması, sonra sıcak suyla hastanın başını, vücudunu sıcak suya alıştırmayı, sonrasında suya girmesi, suda fazla kalmadan çıkması ve hemen giyinmesi tavsiye edilmiştir. Aksi taktirde fayda yerine akciğer iltihabına yakalanma riskinin olduğuna dikkat çekilmiştir. Çekirge'deki Sultan kaplıcasının suyu kükürlü olup uyuz ve cüzzam hastalığının tedavisinde tercih edilmektedir. Bir diğer kaplıca Rüstem Paşa tarafından inşa edilmiş olup Yeni Kaplıca adıyla bilinmektedir. Kaplıca evvelinde küçük bir yapı iken Kanuni'nin muzdarip olduğu nikris hastalığına buradan fayda bulması neticesinde sadrazamı Rüstem Paşa'ya suyun bulunduğu yere büyük bir bina ile hamam inşa etmesini buyurmasıyla yapılmıştır (Evliya Çelebi, 2/1, 2008:23-25). Amasya'da Ladik'in batı tarafında kendisiyle aynı adı taşıyan Hallez köyündeki ılıca da uyuz ve leke hastalığına deva olmaktadır. Lâdik civarındaki bir diğer ılıca buranın batı tarafına düşen Havza kazasındadır. Ilıca, o dönemin şartlarında bir tesis formundadır. Kadınlar ve erkekler için ayrı bölümler inşa edilmiş olup yaz aylarının başlarında şifa için ziyaret edilmektedir (Evliya Çelebi, 2/1, 2008: 473). Aydos ılıcası cüzzam, miskinlik, Freng uyuzu, behak, sedef, zatürre, kalp çarpıntısı ve nikris hastalıklarının şifasıdır. Kanuni Sultan Süleyman'ın, hekimi Kaysunizade ile bu ılıcaya gelerek ayaklarındaki nikris hastalığına şifa bulduğundan bahsedilmiştir (Evliya Çelebi,5/1, 2010: 124-125).

Sofya'da (Bulgaristan) ılıca/kaplıcalara *bana* adı verilmektedir. Buradaki ılıcaların kullanıcılarının cinsiyet ve dini mensubiyete göre sınıflandırılmış oldukları anlaşılmaktadır. Sularının genel özelliklerine bakıldığında diğer ılıcaların kükürt veya arsenik kokması, altın ve gümüş gibi madenlerin rengini değiştirmesine rağmen bu bölgedekilerin kokmadığı, madenlerde renk değişikliği oluşturmadığı vurgulanmıştır. Sularından içmek, banyo yapmak suretiyle istifade edilmektedir. Söz konusu şifalı sular cüzzam, behakⁱⁱ, kaba, uyuz, sarılık, kalp

çarpıntısı, saç kıran, zatürre, basur, ishal ve ateşli humma hastalıklarında fayda sağlamaktadır. Sofya’da mesire alanı olarak da kullanılan Örencik ılıcasının hem suyu hem de çamurundan nikris (gut) hastalığının tedavisinde istifade edilmiştir (Evliya Çelebi, 3/2, 2006: 519-521, 524).

Mağaralar

Ilıca/kaplıcalardan başka seyahatnamelerde bahsi geçen diğer şifa merkezleri mağaralardır. Tournefort, Ege adalarından Milos’ta bir halk hamamından söz ederken, bu yapının şehirden limana inerken sağ tarafta kalan küçük bir tepe üzerinde konumlandığından, içerisinde bir mağara bulunduğundan bahsetmiştir. Mağaraya hamamın hemen girişinde başlayan basık bir kemerden geçilmek suretiyle ulaşılmaktadır. Buradan açılan iki dar yol vasıtasıyla doğal olarak açılmış bir oyuk alana çıkılmaktadır. Bu alan aşırı sıcak olup insanlar buraya terlemek için gelmektedir. Bu doğal sauna felç, romatizma gibi hastalıklara iyi gelmektedir. Ayrıca şehirde bunun gibi terlemek amacıyla kullanılan başka mağaraların da olduğu anlaşılmaktadır. Mesela bazıları şapla kaplı olup bunlardan erimiş şapın süzülerek aktığı mağaralar şifa açısından tesirlidir. Bu erimiş şap, katı olanlardan daha acıdır. Cilt rahatsızlığı bulunanlar, özellikle uyuz hastalığından muzdarip olanlar şifa bulmaktadır. Hastalar burada terlemek ya da şaplı sıvıyı rahatsız oldukları bölgeye sürmek suretiyle deva bulmaktadır. Seyyah, civarda bunun gibi birçok mağara olduğundan, hepsinin doğal sauna görevi gördüğünden ve şifa kaynağı olduklarından bahsetmiştir (Tournefort, 2013: 137-140).

Türklerin Sağlık Konusundaki Tutumu

Thevenot, 1556’da İstanbul başta olmak üzere imparatorluğun diğer eyaletlerini de dolaşmış, halkın adetlerini, inançlarını ve dillerini incelemiştir. Eserinde İstanbul, Ege, Mısır, Kudüs, Bağdat ve Arabistan’a dair izlenimlerini, tanık olduğu olayları kaleme almıştır (Üçel, 2010: 369-371). Eserinde, Türklerin sağlık konusundaki tutumlarıyla alakalı gözlemlerine yer vermiştir. Hekimliğin Türkler arasında çok geçerli bir meslek olmadığına, ilaç yapımı ve tedavi işinde gelecek görmediklerine, bunu Türklerin çok az hasta olmalarına bağlamıştır. Seyyah, Türklerin sağlıklı olmasını sık banyo yapmalarına, az yemek yemelerine, spor yapmalarına, şarap içmemelerine, ilacı çok kullanmamalarına ve geleneksel tedavi yöntemlerini tatbik etmelerine dayandırmıştır. İzlenimlerine göre Türkler balı bizzat ilaç olarak tercih etmektedir (Thevenot, 2009: 75-76). Lubenau ise, Türklerin ilaca pek önem vermeyip buna muadil maslak kullandıklarından bahsetmiştir. Burada maslak olarak bahsi geçen ilaç, haşhaş çiçeğinin kaynatılmasıyla elde edilmektedir (Lubenau, 2016:461). Türkler, baş ağrısı için

hacamat ya da ateşle dağlama yöntemini kullanmaktadır. Thevenot'un gözlemlerine göre hacamatı genellikle mühtediler uygulamaktadır. Fakat bazı Türkler de bunu uygulamakta olup bunlar genellikle kalın bir neşter kullanmaktadır. Seyyah, gezisi esnasında bir adamın baş ağrısı için kulaklarının üzerini kızgın demirle dağladığına, sonra üzerini pamukla kapattığına ve hemen şifa bulduğuna şahit olmuştur. Hatta bu türden ağrılarda yakılmış fitilin de kullanıldığına dikkat çekmiştir (Thevenot, 2009: 75-76: Üçel, 2010: 369-371). Seyyahlar sadece Osmanlı coğrafyasındaki şifa ile alakalı pratikleri değil kendilerine mahsus yöntemlerden de bahsetmişlerdir. Örneğin Grelot, hastalıkların tedavisinde tütün, ilaç ve şarabın çok etkili olduğunu, ancak bunların sadece hasta iken kullanılması gerektiğini, rutin kullanımlarda sağlığı tehdit edici sonuçlar doğuracağını ileri sürmüştür. Kendisinin bunlardan tütünü sadece başı ağrıdığı zamanlarda kullandığını, toz tütününün bir fikesini burnuna çekmek suretiyle defalarca hapşırarak şifa bulduğunu ifade etmiştir (Grelot, 1998:190).

Salomon Schweigger, Osmanlı sarayı ve İstanbul'da eczacılığın yeterli düzeyde olmadığından bahsetmiştir. Saraydaki eczaneyi bizzat görmemiş olan seyyah İstanbul'daki şehir eczanelerinin durumuna bakarak Padişahın hususi eczanesinin de bir üstünlüğünün olmadığına kanaat getirmiştir. Seyyah, elçilik heyetindeki bir Alman eczacıdan, İstanbul'daki Yahudi, Türk, Rum eczanelerinde kayda değer ilaç veya malzemenin olmadığını, ancak terra sigillataⁱⁱⁱ ve ravend (ışkın)^{iv}in istisna olduğunu öğrenmiştir (Schweigger, 2004: 168-169).

Tıbbi Malzemeler ve Şifa Uygulamaları

Lubenau, İskenderiye'deki izlenimlerinde eczacılıkta kullanılan malzemelerden özellikle bahsetmiştir. Kenti Octavius Roboreti adındaki genç bir hekimle birlikte gezmişlerdir. Mesleği eczacılık olan seyyah, kendisine armağan edilen taş kadar sertleşmiş bir palmiye yaprağını ve bir parça sedir ağacını beraberinde memleketine kadar getirmiştir. Hatta gezi esnasında Venedik Konsolosu Siynior Aloisus Donato, seyyahın eczacı olduğunu öğrencince kendisine bezoar (safra) taşı, kartal taşı, yıldız taşı, yılan taşı gibi şifalı taşlar göstermiştir. Konsolosos ayrıca Doğu Hindistan ve başka bölgelerden gönderilen ve haklarında bilgi sahibi olmadığı pek çok malzemeyi seyyaha sormuştur. Seyyah şehirde dolaşırken bir satıcıdan sığla yağı ve tütsü reçinesi satın alarak memleketine götürmüştür. Konsolos seyyaha iki çeşit balsam göstermiş olup birisi balsam bitkisinin yapraklarından damıtılarak elde edilen siyaha yakın koyu kırmızı renktedir. Diğer ise çalılardan gövdesinin çizilmesiyle akıtılan öz sudan elde edilmektedir ve soluk sarı renklidir. Seyyah, Arapların Thereaca (tiryak) Alexandrinum adında ilacı ürettiklerini, hatta burada üretilenin Venedik'tekinden daha kaliteli bulunduğunu ileri sürmüştür. Söz konusu ilacın yapımında engerek

yılanı kullanıldığına dikkat çekerek bu yılan türünün Mısırdaki da var olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Türklerin Hristiyan hükümdarlarına ve elçilere en çok balsamı materensis, mühürlü toprak ve theriaca (tiryak) Alexandrina gibi ilaçları hediye ettiklerinden bahsetmiştir (Lubenau, 2016: 644-645).

Osmanlı döneminde zehirli hayvan sokmalarına karşı genellikle aynı hayvandan yapılmış panzehirler kullanılmıştır. İstanbul seyahati sırasında kendisini bir akrep sokan seyyah Lubenau, söz konusu panzehiri akrebin soktuğu yere sürdüğünde acısının 15 dakika gibi bir sürede geçtiğinden söz etmiştir. Panzehiri yapmak için canlı akrep yakalanarak yağın içerisine atılmaktadır. Böylece akrep iğnesini kendisine batırarak ölmektedir. Bu yağdan akrebin soktuğu yere sürüldüğü vakit zehirin zararlı etkisi kaybolmaktadır (Lubenau, 2016: 192).

Fransız bitki bilimcisi Joseph de Tournefort, 1700 tarihinde dönemin Fransız Dışişleri Bakanı, Monsenyör Kont de Pontchartrain'in önerisiyle hükümet tarafından araştırmacı olarak doğu seyahatine görevlendirilmiştir. Tournefort'un amacı diğer ülkelerdeki bitki, maden ve minarelleri yerinde görerek incelemek, ilaveten hastalıklar ile bunların tedavisinde kullanılan ilaçlar hakkında incelemelerde bulunmaktır. Seyahat güzergahı Yunanistan, İstanbul, Arabistan, Mısır ve Kuzey Afrika kıyıları olan seyyah, böylelikle doğa ve tıp tarihine ilişkin konularda bilgi toplamayı amaçlamıştır. Seyyah gezmiş olduğu bölgelerde gördüğü ilaç malzemeleri, mamul ilaçlar, bunların tedavi amaçlarını not etmiştir. Örneğin Girit seyahati esnasında laden reçinesinin nasıl toplandığını özellikle merak ederek işlemi görmek istemişse de şifa merakı kabul edilebilir bir mazeret olarak kabul edilmediği için casuslukla suçlanmış, ancak tüm zorluklara rağmen adada yerlilerin zamkı nasıl topladıklarını gözlemleyebilmiştir. İzlenimlerine göre zamk toplamak için öğlen saatlerinde havanın sıcak ve rüzgârsız olması gerekmektedir. Yerliler laden ağaçlarında biriken zamkları devşirmek için özel bir kamçı kullanarak, aletlerin üzerinde toplanan zamkları bıçak yardımıyla kazıyarak biriktirmektedir. Seyyah, yerlilerin zamkın ağır gelmesini sağlamak amacıyla içerisine yörede bulunan siyaha yakın bir kum karıştırdıklarından bahsetmiştir. Kullanılanların bu hileyi anlayabilmeleri için ancak iyice çiğneyerek denemeleri ya da kullanmadan önce ateşte eritip süzmeleri gerekmektedir (Tournefort, 2013: 84-87).

Stephan Gerlach, İstanbul seyahati sırasında Mekke sancakbeyinin kâhyasıyla tanışmıştır. Kâhya, yeni hükümdara beratlarını yenilemek üzere gelmiş olup beraberinde keskin ve güzel kokulu öd ağacı^v balsamı getirmiştir. Kâhyanın anlattıklarına göre ağaç, Mekke-Medine arasında Bedir köyünde yetişmektedir. Bodur boylu olan bu ağaçların kabukları beyazımsı, içi ise yeşil renktedir. Kabukları da tıpkı balsam gibi etrafa yayılacak denli keskin kokuludur.

Balsamların toplanması Nisan ayının girdiği dönemlerde başlamaktadır. Bu dönemde ağaçlardan akan balsamı biriktirmek için ağaçların gövdelerine çizikler atılarak, çiziklerden damlayan reçineler şişelerde toplanmaktadır. En verimli ağaçtan sadece 3-4 damla balsam elde edilmektedir. Balsam salgın hastalıklarda, özellikle zehiri etkisiz hale getirdiği için zehirlenmelerde tedavi amaçlı kullanılmaktadır. Ayrıca yaralanmaya bağlı ağrı, soğuktan donma, zayıf ve halsiz düşme gibi hastalıkların tedavisinde kullanılmakta olup hasta bir damla saf balsamı yutarak örtüyle sarınıp terleyip şifa bulmaktadır (Gerlach, 2010: 396-398).

Tornefort'un Anadolu'da özellikle kırsal alanlarda dolaşarak çeşitli tıbbi bitkileri devşirdiği, bitkilerin çoğunu önceden tanıdığı ancak coğrafyaya çok hâkim olmaması ve güvenlik ihtiyacı nedeniyle köylülerden yardım aldığı anlaşılmaktadır. Seyyahın aynı zamanda hekim olması ve gerektiğinde köylülerle paylaştığı ilaçlar, seyahatinde zaman zaman kendisine ve ekip arkadaşlarına kolaylıklar sağlamıştır. Özellikle Anadolu notları, hangi bitkinin ne işe yaradığı, hangi ilacın nerede kullandığından çok gezi notları formundadır. Ağrı Dağı'nda bulduğu *Telephium*'u basurotu olarak zikretmiştir. Zatürre için ise keten yağının etkili olduğundan söz etmiştir (Tornefort, 2013: 172,182,183, 186, 193).

Evliya Çelebi Yunanistan coğrafyasında Atina'ya iki saat kadar mesafedeki Mecnun Dağı'ndan (Deli Dağ) bahsederken eski çağlarda usta hekimlerin Atina'yı mesken edinmesinin sebepsiz olmadığına dikkat çekmiştir. Çünkü bu dağda yetişen şifalı bitkilerin başka yaylalarda olmadığına değinir ki burada asıl vurgulamaya çalıştığı söz konusu bitkilerin kalitesidir. Ayrıca adamotu^{vi}, ravendi Rumi^{vii}, dürüğü otu^{viii}, labada, ribas^{ix} gibi birçok bitkinin ilaç malzemesi olduğunu, türlü hastalıkların tedavisinde bunların kullanıldığını belirtmiştir (Evliya Çelebi, 8/1, 2011: 260). Evliya Çelebi İstanbul'da Kağıthane mesiresindeki Cendereci suyunda yetişen eğir^x bitkisinin kökünün şifalı olduğuna, hatta bu bölgede yetişenin Gere, Kaniye ve Azak'takilerden daha kaliteli olduğuna dikkat çekmiştir. Su kaplumbağaları söz konusu bitkinin kökleriyle beslenmekte olup Galata'dan gelen Frenkler de kaplumbağaları ilaç yapabilmek adına avlamaktadır. Evliya Çelebi, kaplumbağaların şifa kaynağı olması ve bu hayvanların eğir kökü ile beslenmesi arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir (Evliya Çelebi, 1/1, 2003:38). Osmanlı döneminde halk hekimliğinde, kaplumbağa kanı ve eti şifa amaçlı olarak kullanılmıştır. Hatta bunun için birçok mahallede kendilerine tosbağacı denilen kadınlar, evlerinin bahçelerinde kış süresinde kaplumbağa beslemişlerdir. Kaplumbağa kanı ve eti ile yapılacak tedavi ayda dört seans şeklinde düzenlenmiştir. Hatta işlemin ayda en az dört kez yapılmasına dair şifacı kadınla pazarlık yapılmaktadır. Buna göre şifacı, hastanın evine giderken yanında götürdüğü kaplumbağayı su ile yıkayarak dezenfekte

ettikten sonra onu kalaylı bir tepsi üzerine koyarak, hayvanın arkasından iğne batırmak suretiyle kafasını çıkarmasını sağlamaktadır. Can acısıyla kafasını çıkaran hayvanın başı kesilmek suretiyle kanı bir kap içerisine akıtılmaktadır. Kalan kısım ise parçalanarak eti külbastı şeklinde pişirilip hastaya yedirilmekte, alınan kan da içirilmektedir (Abdülaziz Bey, 1995: 350).

İstanbul'da 17. yüzyılda çarşı esnafları arasında isimleri zikredilen sağlıkla alakalı esnafların her biri faaliyet gösterdikleri alanlara göre ayrı ayrı tasnif edilebilmektedir. Bunlar macuncular, şifalı içecek imalatçıları, şifalı yağ imalatçıları, attarlar olmak üzere genel olarak sınıflanmıştır. Ancak bunların içerisinde attarlar ise, sattıkları ürün çeşitlerine göre ayrı ayrı birer esnaf grubu olarak hizmet vermektedir. Şifa otu satanlar kurdukları pazarlarda labada kökü, güneyik^{xi} kökü, sığırdili^{xii} kökü, hayyi'l-garikun^{xiii} kökü, meyan^{xiv} kökü, zahter^{xv} kökü gibi topladıkları türlü otları satmaktadırlar. Bir diğer attar grubu ise gezici çerçi attarı olup bunlar da sepetlerinde gezdirdikleri şifalı otları satmaktadır. Pazarıcı ve çerçi attarlarının dükkanları yoktur. Mısır attarları ise ayrı bir esnaf grubu olarak attarlar sınıfında yer almakta olup eğir, zencefil, besbase^{xvi}, kakule^{xvii}, kebabe^{xviii}, tarçın, dar-ı fülül^{xix}, ravend, hıtayi sümbülü, aselbend^{xx} ve ödağacı gibi birçok şifalı malzemenin satışını gerçekleştirmektedir. Amberciler^{xxi} buhurcular ise yine attar sınıfları içerisinde yer alan diğer esnaf gruplarından (Evliya Çelebi, 1/ 2, 2008: 605-608).

Macun dükkanlarında tunç havanlarda besbase, kebabe, tarçın, karabiber, kakule, havlan^{xxii}, havlıcan^{xxiii}, udülkahr^{xxiv} ve zencefil dövülerek macun kıvamına getirilmektedir. Evliya Çelebi İstanbul'da ayrıca deva içecekleri dükkanlarından bahsetmiştir. Bu dükkanların attarlardan ayrı bir hizmet gördüğü, sadece şifalı içecek imal ettikleri anlaşılmaktadır. Dükkanları ise çoğunlukla Galata, Sultan Bayezid ve Hoca Paşa mahallesi civarındaki Meydancık mahallesinde hizmet vermektedir. Bu dükkanlarda sığırdili otu, hindiba, köknar, nane, zahter gibi bitkilerin öz suları çıkartılarak şişelerde muhafaza edilmektedir. Şifa yağları esnafı ise her türlü malzemenin yağını çıkartarak şişeler içerisinde satmaktadır. Bunlar kiremit de dahil olmak üzere badem, servi kozalağı, fındık, fıstık, ceviz, reyhan, gül, sümbül, yasemin, kulemisk^{xxv} gibi malzemelerin yağını çıkarmaktadır (Evliya Çelebi, 1/ 2, 2008: 487-488).

Seyahatnamelerin birçoğunda şifalı bitkilerin isimleri, çeşitleri, kullanım alanları ve hangi bölgede yetiştikleri konusuna yer verilmiştir. Erzurum'da Eğirli Dağı'nda bir hekim için gerekli olan tutya çiçeği^{xxvi}, ravend, reybas^{xxvii}, ışkın, sütlüce^{xxviii}, kıjı^{xxix}, cedvar^{xxx}, adamotu, tere, şahtere^{xxxi} gibi bitkilerin yetiştiğinden bahsedilmiş olup bunlardan sadece tutya çiçeğinin ne işe yaradığı belirtilmiştir. Kehhallerin (göz hekimi) buraya gelerek tutya topladıklarına, göz hastalıkları arasında çok eskimiş olanlar da dahil olmak üzere bu çiçek ile tedavi

edildiğine dikkat çekilmiştir (Evliya Çelebi, 2/ 1, 2008: 247). Bingöl Dağı'nda yetişen ve sarı, kırmızı ve mor gibi farklı renkleri bulunan tutyalar, göz ağrılarının tedavisinde kullanılmak üzere hekimler tarafından devşirilmektedir. Bingöl Dağı, ayrıca hekimlerin ihtiyacı olan şifalı bitkiler ve ağaçlar bakımından zengin bir coğrafya olarak tasvir edilmiştir. Dağda özellikle yergülü^{xxxii}, ravend, kenger, kankurutun (adamotu), şebnem, yalancı safran, sümbül-i Rumi ve nergiz çiçeği gibi şifalı bitkilere sıklıkla rastlamak mümkündür (Evliya Çelebi, 3/1, 2006: 322). Hersek'te ise Çemerne Yaylası, yüksek bir ova olup ilaç için gerekli olan birçok bitkinin buradan temin edilebileceği anlaşılmaktadır. Hatta yaylanın batı tarafında eski bir tapınak olduğu, söz konusu tapınağın bu yaylada yetişen ravend-i Rumi, adamotu, sümbül-i Rumi, cedvar-ı Rumi, salep, mahlep^{xxxiii}, ıskın, reybas, çöpçini^{xxxiv}, saparna^{xxxv}, labada kökü, şahtere, roka, havlican-i Rumi, sadef (sedef), ırkılcanah^{xxxvi} ve lezinnebi^{xxxvii} gibi şifalı bitkileri toplamak amacıyla inşa edildiği belirtilmiştir. Hekimler, bu yayladan ilaç için gerekli olan şifalı otları toplayarak çeşitli vilayetlere götürmektedir (Evliya Çelebi, 6/2, 2010: 609).

SONUÇ

Batılı seyyahların yazılarındaki müşterek nokta Osmanlı coğrafyasındaki şifa uygulamalarından ılıca/kaplıcalara yer vermeleridir. Osmanlı coğrafyasının bu türden şifalı sular bakımından zengin olması da bunda etkili olmuştur. Ilıca/kaplıca gibi şifalı suların genellikle deri hastalıklarının tedavisinde tercih edildiği anlaşılmaktadır. Seyahatnamelerde ilaç yapımında kullanılan birçok bitkinin adı zikredilmişken bunlardan çok azının ne işe yaradığından ve hangi hastalıkların tedavisinde kullanıldığından söz edilmiştir. Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinin batılı seyyahların gözlemlerine nazaran, ilaç yapımında kullanılan malzemelerin çeşitliği bakımından daha detaylı bilgiler sunduğu görülmektedir. Burada, seyyahın özellikle Anadolu coğrafyasına batılı seyyahlara oranla daha çok hâkim olmasının katkısı olmalıdır. Batılı seyyahlar, Türklerin sağlıkla alakalı konuları hayatlarının merkezine yerleştirmediklerinden, kolaylıkla hasta olmadıklarından ve hekimlik, şifacılık gibi konuların meslek olarak Türkler arasında çok revaçta olmadığından bahsetmişlerdir. Ancak seyyahların özellikle Anadolu gezilerinde yerli halkla irtibatları neticesinde tıbbi konularda bilgi sahibi oldukları, hatta bazen güvenlik gerekçesiyle onlarla iş birliği içerisine girerek gezebildikleri, dolayısıyla Osmanlılarda tıbbi uygulamalar, malzemelerle alakalı bilgileri de onlardan edindikleri görülmektedir. Bu durumda Türkler arasında tıp ilminin gelecek vadeden geçerli bir alan olarak görülmemesini, şifa yöntemlerinin halk arasında bilinmesinden, basit tıbbi müdahalelerin herkes tarafından uygulanabilmesinden kaynaklı olduğu

söylenbilir. Osmanlı topraklarında ilaç yapımında kullanılan bitki florasının zengin olduğu, bunların tıbbi değerinin sadece yerli halk değil batılılar tarafından da bilindiği, ticaretinin yapıldığı hatta hediye edilecek denli kıymetli oldukları anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdülaziz Bey (1995). *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*. C. 2 (K. Arısan ve D. A. Günay Haz.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Baytop, T. (2007). *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Demircan, Y. (2012). Tıyn-ı Mahtûm: Akdeniz Dünyasının Mucize Toprağı. *Actaturcica*, 4(1), 281-295.
- Gerlach, S. (2010). *Türkiye Günlüğü 1573-1576*, C.1 (K. Beydilli Ed., T. Noyan Çev.) Kitap Yayınevi, İstanbul 2010.
- Grelot, J. (1998). *İstanbul Seyahatnamesi*. (M. Selen Çev.) İstanbul: Pera Yayıncılık.
- Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi* (2003). C. 1/1 (S. A. Kahraman ve Y. Dağlı Haz.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi* (2006). C. 3/1 (S. A. Kahraman ve Y. Dağlı Haz.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi* (2006). C. 3/2 (S. A. Kahraman ve Y. Dağlı Haz.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi* (2008). C. 1/ 2 (S. A. Kahraman ve Y. Dağlı Haz.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi* (2008). C. 2/ 2 (S. A. Kahraman ve Y. Dağlı Haz.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi* (2010). C. 6/2 (S. A. Kahraman Haz.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi* (2010). C. 5/1 (S. A. Kahraman Haz.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi* (2011). C. 8/1 (S. A. Kahraman Haz.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Irmak, Y. (2019). Bingöl Mutfak Kültürü ve Gastronomi Turizmi. *Bingöl Araştırmaları Dergisi*, 6(2) 2019, 111-144.
- Kavak, S. vd. (2017). Adamotu'nun (Mandragora Sp.) Tarihteki Kullanımına Dair Arkeolojik Kanıtlar: Tatarlı Höyük (Ceyhan/Adana). *XIII. Türk Tıp Tarihi Kongresi (Sivas, 18-21 Ekim 2017) Program ve Bildiri Özetleri Kitabı*.
- Küçüker, P. ve Yıldız Y. (2018). Tercüme-i Müfredat-ı İnb-i Baytar'daki (150b-295a) Bitki Adları Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD)*, 2(1), 109-137.
- Mustafa Naima Efendi (1969). *Naima Tarihi*. C. 6 (Danışman Çev.) İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi.
- Neumann, C. (2006). 18. Yüzyıl Osmanlı Saray Mutfağında Baharat (S. Faroqhi ve C. K. Neumann Ed.) *Soframız Nur; Hanemiz Mamur; Osmanlı Maddi*

- Kültüründe Yemek ve Barınak* içinde (ss. 149-184) İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Osmanlıda Bir Köle-Brettenli Michael Heberer'in Anıları 1585-1588* (2003). (T. Noyan Eski Almandan Çev.) İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Reinhold Lubenau Seyahatnamesi* (2016). *Osmanlı Ülkesinde, 1587-1589*. C. 2 (T. Noyan Çev.) İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Sargon, E. (1991). Amber. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* içinde (C. 3, ss. 7-8). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Schweigger, S. (2004). *Sultanlar Kentine Yolculuk 1587-1581* (S. T. Noyan Çev.) İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Şahin, K. (1997). Lâdik-Hamamayağı Kaplıcaları. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(1), 181-194.
- Tabib İbn-i Şerif (2017). *Yadigâr-ı Tıp*. (Orhan Sakin vd. Çev.) İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği.
- Tanker, N. vd. (2007). *Farmasötik Botanik*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Terzioğlu, A. (1992). *Helvahane Defteri ve Topkapı Sarayında Eczacılık*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Thevenot, J. (2009). *Thevenot Seyahatnamesi*. (S. Yerasimos Ed., A. Bektay Çev.) İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Tokaç, M. ve Ağırman, S. (2022). Osmanlı Tıbbında Deri Hastalıkları Terminolojisi. *Anadolu Tıbbi Dergisi*, 1, 93-103.
- Tournefort, J. (2013). *Tournefort Seyahatnamesi* (S. Yerasimos Ed., A. Bektay Çev.) İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Tuncer, B. ve Günsan, B. (2017). Yabani Ravent (*Rheum ribes L.*)'in Doku Kültürü ile Çoğaltım Olanakları Üzerine Araştırma. *Türkiye Tarımsal Araştırmalar Dergisi*, 4(3), 296-301.
- Üçel, G. A. (2010). *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yerasimos, M. (2014). *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde Yemek Kültürü: Yorumlar ve Sistematik Dizin*. İstanbul: Kitap Yayınevi.

Son notlar

ⁱ Günümüzde Samsun'a bağlı Lâdik ilçesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Lâdik-Hamamayağı kaplıcaları adıyla hizmet vermektedir. Bkz. (Şahin, 1997: 181-194).

ⁱⁱ Deride pul pul beyazlama ve alaca bir renge sebep olan deri hastalığıdır. Bkz. (Tokaç- Ağırman, 2022: 97).

ⁱⁱⁱ Tıyn-ı mahtûm (mühürlü toprak): Avrupalılar bu toprağa terra sigillata, Osmanlılar tıyn-ı mahtûm adını vermişlerdir. Osmanlı döneminde bu toprağın sadece Limni Adası'ndan çıkartıldığı bilinmektedir. Osmanlılar tarafından toprağın şifalı olduğuna inanılmış olup her sene 6 Ağustos tarihinde belirli yerlerden kazılmak suretiyle özel bir merasimle çıkartılmıştır. Bkz. (Gerlach, 2010: 145). Toprak yer altından çıkartıldıktan sonra belirli işlemlerden geçmektedir. En iyi kalitedeki toprağın padişah için ayırılması önemli bir husustur. Toprağın kalitesinin anlaşılması için bazı yöntemler kullanılmıştır. Örneğin toprak, bir bardak suyun içerisine

konulduğunda kabarmaya neden oluyorsa o toprağın kaliteli olduğu anlamına gelmektedir. İyi cins toprağın ayrıştırılması için bazı işlem basamaklarından geçmesi gerekmektedir. Kırmızımsı toprak öncelikle bir kap içerisine su ile birlikte karıştırılarak konulur. Karışım bir süre bekletilerek balçığın dibe çökmesi beklenir. Balçığın üzerindeki su başka kaba boşaltılarak çamur dibe çökene dek beklenir. Bu şekilde elde edilen çamurun tıpkı süzme yoğurt gibi iyice süzülmesi sağlanır. Süzölmüş çamur kurutulularak hap şekline getirilir. Bkz, (Demircan, 2012: 286-287). Tıyn-ı mahtüm veba ve zehirlenmelerde ilaç olarak kullanılmıştır. Bkz, (Osmanlıda Bir Köle Brettenli Michael Heberer'in Anıları 1585-1588, 2003: 259). Naima, toprağın çıkarılma zamanına göre kalitesinin değiştiğinden bahsetmiştir. Eserinde bu topraktan mühürlü çamur olarak bahsetmiş olup söz konusu toprağın güneş aslan burcuna dönerken sızarak görünmeye başladığını belirtmiştir. İlk çıkartılan ve çıkartılma vaktine riayet edilen toprağın rengi kırmızımsı, hoş kokuludur. Bundan sonra çıkartılan toprağın rengi sarımsı ve biraz acıdır. Daha sonra çıkartılan toprak ise beyaz renkli, tuzlu olup kokusu azdır. Bu toprakların tamamı şifalıdır ancak çıkartılma sırasına göre kalitesi değişmektedir. Tıyn-ı mahtüm, veba ve taunun tedavisinde kullanılmıştır. Kanı temizleyip hummalı ateşi düşürür. İshali keser, kanamayı durdurur. Öldürücü zehirlerin dahi vücuttan atılmasını sağlar. Ayrıca kırılan uzuvları mumya gibi sarmak suretiyle onların sabit durmalarını sağlar. Dahilen kullanılan formu, öncelikle suda bir saat bekletmek suretiyle alınır. Bkz, (Mustafa Naima Efendi, 1969: 2701).

^{iv} Yabani ravend, madımakgiller familyasından olup çok yıllık, otsu yabani bir bitkidir. Bitki ışgın, uçkun olarak da bilinmektedir. Tıbbi olarak değeri olan ravend, kuma, şeker hastalığı ve hemoroidi önlediği, mideyi kuvvetlendirdiği bilinmektedir. Bkz, (Tuncer- Günsan, 2017: 296-297).

^v Ud ağacı/Öd ağacı (Aquilaria agallocha). Bkz, (Tabib İbn-i Şerif: 2017: 728).

^{vi} Adamotu, patlıcangiller familyasından olup rozet şeklindeki yaprakları toprağın hemen üst kısmında gelişmektedir. Sarı renkli meyveleri olan bitki çok yıllıktır. Zehirli bir bitkidir. Ağrı kesici, sakinleştirici ve cinsel gücü artırıcı etkilere sahiptir. Bkz, (Kavak vd.,2017:125).

^{vii} Anadolu ravendi anlamında kullanılan tabirdir. Çok yıllık otsu bir bitkidir. Kuzukulağı, labada, efelek gibi bilinen başka adları da bulunan bitki, Osmanlı döneminde Uludağ'dan toplanarak papaz ravendi veya Anadolu ravendi adıyla İstanbul'daki aktarlarda satılmıştır. Emirdağ (Afyon) yöresinde ise ışkın olarak bilinmektedir. Bkz, (Baytop, 2007: 195). Literatürde ravend denilen bitki, ışkın olarak da kullanılmaktadır. Ancak Osmanlı döneminde ravend kelimesinin farklı türden bitkileri tanımladığı anlaşılmaktadır. Ravend-i Rumi olarak kullanılan labada/ efelek/ yabani kuzukulağı (Rumex obtusifolius) olarak adlandırılan bitkiyi ifade eder olmalıdır. Ancak kaynaklarda sadece ravend (Rheum ribes) olarak ifade edilen bitki genellikle ışgın/ışgın olarak tabir edilen, saplarının kabukları soyularak çiğ olarak yenilebilen bir bitkidir

^{viii} Durak otu, dere otu olarak da bilinmektedir. Bkz, (Yerasimos, 2014: 347).

^{ix} Ribas (Reun Ribes) ışkınla aynı anlama gelmektedir.

^x Azakeğiri (Acorus calamus). Durgun sularla veya dere kenarlarında yetişmektedir. Bkz, (Tanker vd., 2007: 142).

^{xi} Hindiba. Bkz, (Baytop, 2007:125).

^{xii} Çok yıllık otsu bir bitki olan sığirdili, batıcı tüylere sahip ve mavi çiçeklidir. Çiçekli dalları idrar söktürücü olarak kullanılmaktadır. Bkz, (Baytop, 2007: 241).

^{xiii} Katran köpüğü, ağaç mantarı (Polyporus officinalis). Bkz, (Yerasimos, 2014: 378).

^{xiv} Buyân (glycyrrhiza glabra). Çok yıllık, mavi mor çiçekli, rizomlu bir bitkidir. Lezzetli olan kökleri şerbet veya ilaç yapımında kullanılmaktadır. Bkz, (Baytop, 2007: 208).

^{xv} Sa'ter (Thymus serpyllum, kekik otu. Bkz, Terzioğlu, 1992: 80).

^{xvi} Küçük Hindistan cevizi kabuğu (Myristica fragrans). Bkz, (Yerasimos, 2014: 73).

^{xvii} Zencefilgillerden güzel kokulu ve sıcak iklimlerde yetişen bitki ve aynı zamanda baharat olarak kullanılan tohumuna verilen ad. Bkz, (Küçüker- Yıldız, 2018: 119).

^{xviii} Kuyruklu biber (piper cubeba). Bkz, (Küçüker- Yıldız, 2018: 120).

^{xix} Uzun biber (Piper Longum). Bkz, (Terzioğlu, 1992: 76).

^{xx} Kara günlük ağacı, benzoe. Bkz, (Terzioğlu, 1992: 75).

^{xxi} Amber, okyanusların çeşitli yerlerinden devşirilen güzel kokulu maddedir. Ancak amber kelimesi farklı anlamlarda da kullanılmıştır. Mesela sığla yağı, amber çiçeği yağı gibi güzel kokan maddeler de bu isimle zikredilmiştir. Günümüzde kesin olarak bilinen tanımı ise amber balığı adı verilen dişi balinaların bağırsaklarında oluşan ancak doğal mı yoksa marazi (hastalık) mi olduğu tespit edilememiş sindirim artığıdır. Bkz, (Erdem, 1991: 7).

^{xxii} Meyve ve yaprakları müşhil olarak kullanılan ak diken. Bkz, (Neumann, 2006: 168).

^{xxiii} Türkçe anlamı kuluç otudur (rihizoma galangae). Bkz, (Tabib İbn-i Şerif, 2017: 693).

^{xxiv} Akırkarhâ (anacyclus pyrethrum). Pire otu, nezle otu olarak da bilinmektedir. Bkz, (Tabib İbn-i Şerif, 2017: 674).

^{xxv} Anlamı bulunamadı.

^{xxvi} Çuha çiçeği (Primulaceae) olarak bilinmektedir. Çok yıllık otsu bir bitki olup yaprakları rozet şeklindedir. Mor, pembe, beyaz ve sarı renkte türleri bulunmaktadır. Sulak bölgelerde dere kenarlarında yetişmektedir. Ayı

kulağı, ağda çiçeği, su çiçeği, gelin gülü, bahar otu, tutça gibi farklı isimlerle de zikredilmektedir. Bkz, (Baytop, 2007: 76).

^{xxvii} Eşhun da denilen ekşi bir ot türüdür. Bkz, (Tabib İbn-i Şerif2017: 716).

^{xxviii} Sütleğen (Euphorbia), zehirli olup kendisine mahsus sütü bulunmaktadır. Bkz,(Tanker vd., 2007: 262).

^{xxix} Konuya ilişkin edinebildiğimiz bir araştırmada, bitkinin ilkbahar ve yaz mevsiminde derelerde yetiştiğinden, en önemli özelliğinin suda yetişmesi olduğundan bahsedilmiş olup ayrıca bitki ile alakalı bir görsel kullanılmıştır. Bkz, (Irmak, 2019: 129). Söz konusu görsel ve yetiştirme şartlarından anlaşıldığı kadarıyla bitkinin su teresi, gerdeme olma ihtimali bulunmaktadır.

^{xxx} Curcuma zedoaria. Bkz, (Terzioğlu, 1992: 76).

^{xxxi} Şahtere otu (Fumaria officinalis). Bkz, (Küçükler- Yıldız), 2018: 129).

^{xxxii} Anlamı bulunamadı.

^{xxxiii} Prunus mahlep yemişi. Bkz, (Terzioğlu, 1992: 79).

^{xxxiv} Çin saparnası (smilax china). Bkz,(Terzioğlu,1992: 76).

^{xxxv} Gövdesi dikenli, çok yıllık, tırmanıcı olup yaprakları sülük şeklindedir. Bkz, (Tanker vd., 2007: 150).

^{xxxvi} Anlamı bulunamadı.

^{xxxvii} Anlamı bulunamadı.

Bölüm 27

Turizmin Gelişiminde Yerel Halkın Rolüne Yönelik Kavramsal Bir Bakış¹

Hüseyin KELEŞ², Halil AKMEŞE³

¹ Bu çalışma Necmettin Erbakan Üniversitesi Turizm İşletmeciliği Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Halil AKMEŞE danışmanlığında yazılmış olan “Turizmin Yerel Halkın Yaşam Kalitesi, Memnuniyeti ve Turizme Desteği Üzerindeki Etkileri: Manavgat Örneği” isimli doktora tezinden türetilmiştir.

²Öğr. Gör. Dr. Akdeniz Üniversitesi, Manavgat Turizm Fakültesi, hkeles@akdeniz.edu.tr, Orcid ID: 0000-0003-1469-0017

³Doç. Dr. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Turizm Fakültesi Turizm İşletmeciliği Bölümü, hakmese@erbakan.edu.tr, Orcid ID: 0000-0003-4694-2215

ÖZET

Turizm gelişimi, bir destinasyonun ekonomik, sosyal ve kültürel değişiminde çok önemli bir rol oynar. Başarılı bir turizm gelişimi, yerel ekonomiye olumlu yönde katkıda bulunurken gelir artışı, istihdam olanakları ve altyapı iyileştirmelerini de beraberinde getirir. Ayrıca, kültürel geleneklerin ve mirasın canlandırılmasına yardımcı olarak hem yerel halk hem de turistler arasında farklı kültürlerin daha iyi anlaşılmasını sağlayabilir. Bununla birlikte, sürdürülebilir turizm gelişimi için yerel halkın desteği son derece elzemdir. Yerel halkın planlama ve karar alma süreçlerine dahil edilmesi, ihtiyaçlarının, endişelerinin ve çıkarlarının dikkate alınmasını sağlayacağı için oldukça önemlidir. Eğitim ve farkındalık programları, yerel toplulukların turizmin faydalarını ve potansiyel dezavantajlarını daha iyi anlamalarına yardımcı olarak bilinçli kararlar almalarını ve sektörün gelişimine aktif olarak katkıda bulunmalarını sağlayacaktır. Yerel halk turizmi ekonomik olanaklar, iyileştirilmiş altyapı ve kültürel mirasın korunması yoluyla yaşam kalitelerini artıran olumlu bir güç olarak algıladıklarında, turizm gelişimini destekleme olasılıkları da artacaktır. Nihayetinde, turizm gelişimine yönelik işbirlikçi ve kapsayıcı bir yaklaşımın teşvik edilmesi, ilgili tüm paydaşlara fayda sağlayan dengeli ve sürdürülebilir bir büyümeye yol açacaktır.

Anahtar Kelimeler: Turizm gelişimi, yerel halk, kültürel etkileşim, turizm gelişimini destekleme

GİRİŞ

Gelişim esas itibarıyla değişimi kapsayan ve birden fazla bileşeni içeren karmaşık bir süreçtir. Gelişimin en etkili yönleri, belirli bir zaman dilimi içinde gerçekleşmesi ve belirli bir hedefe ulaşmayı amaçlamasıdır (Murphy, 1983; Ingham, 1993; Todaro 1994). Bu, bir toplumun tüm paydaşları arasındaki sürekli ve olumlu değişimlerden kaynaklanmaktadır. Öncelikli hedef, ekonomik zorlukları ortadan kaldırırken toplumun ve bireylerin yaşamlarını daha kolay hale getirmektir (Goulet, 1992). Firebaugh ve Beck'e (1994) göre gelişim, toplumdaki ekonomik eşitsizlikleri gidermeyi, istihdam olanakları yaratmayı ve yoksulluğu azaltmayı amaçlamaktadır. Gelişimin en belirgin sonucu ekonomik dönüşüm olmakla birlikte, sosyal, kültürel ve çevresel boyutlar da dahil olmak üzere çeşitli alanlarda değişim beklentilerini de tetiklemektedir (Jones, 2000; Theodori, 2000).

Tarihin başlangıcından itibaren sürekli ve hızlı bir değişim içinde olan turizm sektörü, gelişimini sürdürebilmek için hem maddi hem de manevi kaynaklara ihtiyaç duymaktadır. Bu kaynakların toplum üzerindeki etkisi ise çoğunlukla ekonomik katkılar yoluyla kendini göstermektedir. İçinde bulunduğumuz yüzyılda turizm endüstrisi, devletlerin ekonomik kalkınma planlarının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır (Fahimi vd., 2018). Turizmin bir destinasyonda gelişmesi, hızlı bir değişim sürecini tetikleyerek istihdam olanaklarının ve ekonomik koşulların iyileşmesine olanak sağlamaktadır (Ko ve Stewart, 2002). Genel olarak kalkınmanın altında yatan mantığa benzer şekilde, turizm gelişiminin de insanların yaşam koşulları üzerinde olumlu bir etki yaratması ve mevcut olumsuz etkileri hafifletmesi beklenir. İstenen bu sonuçlara ulaşmak için turizmin yarattığı ekonomik, kültürel, sosyal ve çevresel etkilerin toplumların yaşamında olumlu sonuçlar doğurması önemlidir (Zapata vd., 2011).

Günümüzde turizmin durumunu net bir şekilde kavrayabilmek ve sağlıklı bir değerlendirme yapabilmek açısından, sektörün tarihsel gelişimi hakkında kapsamlı bilgi sahibi olmak son derece önemlidir. Turizmin geçmişteki gelişimini anlamak, sektörün geleceğine ilişkin öngöründe bulunmak açısından önem taşımaktadır. Turizm faaliyetlerinin kökenleri insanlık tarihinin başlangıcına kadar götürülebilir çünkü insanlığın varoluşundan bu yana bireyler çeşitli nedenlerle seyahat etmektedir. Bununla birlikte, turizm kapsamında değerlendirilebilecek ilk seyahat biçimlerinin, öncelikle insanların yeni yerler keşfetme ve keşfetme arzusu tarafından motive edildiğini de belirtmek önemlidir (Tüylüoğlu, 2003). Bu bağlamda genel hatlarıyla turizmin gelişim süreci aşağıdaki gibi sıralanabilir.

- ❖ Turizmin başlangıcı M.Ö. 4000 yıllarındaki ticari faaliyetlerle başlamaktadır, ancak bu dönemdeki seyahatlerin çoğu ticari amaçla gerçekleştirilmiştir (Evliyaoğlu, 1989).
- ❖ Mısır ve Babil gibi eski medeniyetlerde gezginler için konaklama ve dinlenme tesisleri inşa edilmiştir (Barutçugil, 1989).
- ❖ Antik Yunan'daki Olimpiyatlar spor turizminin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Efes ticaret, sanat ve kültür merkezi olarak ziyaretçi çeken bir şehir haline gelmiştir (Tunç ve Saç, 1998).
- ❖ Romalılar zevk amaçlı seyahatin öncüleri olarak görülmektedir (Toskay, 1989).
- ❖ Orta Çağ'da dini geziler ve Haçlı Seferleri ön plana çıkmıştır (Sezgin, 1995).
- ❖ Rönesans dönemiye coğrafi keşiflerle seyahat etme isteğini artırmıştır.
- ❖ Demiryolları ve buharlı gemiler seyahati daha erişilebilir ve ucuz hale getirmiştir.
- ❖ Thomas Cook 1814 yılında turizm amaçlı ilk toplu tren yolculuğunu düzenlemiştir (Toskay, 1989).
- ❖ American Express Company ve demiryolu ağlarının genişlemesi turizmin büyümesine büyük katkı sağlanmıştır (Barutçugil, 1989).
- ❖ 1838'de deniz yolculuğu başlamış ve Cunard şirketi ile birlikte daha da gelişmiştir (Kozak, 2001).
- ❖ İkinci Dünya Savaşı turizmi olumsuz etkilese de savaş sonrasında ulaşım ve havacılık sektörü turizmi yeniden canlandırmıştır (Toskay, 1989; Ürger, 1992).
- ❖ Tur şirketleri ve konaklama tesislerindeki gelişmeler turizmin büyümesine önemli bir destek sağlamıştır.
- ❖ Tur organizatörleri tüketicilerine paket turlar sunarak turizmi daha erişilebilir hale getirmiştir.
- ❖ Günümüzde insanların ekonomik durumu ve şehirlerin kalabalıklaşması turizme olan ilgiyi arttırmıştır.

Turizm endüstrisinin ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel etkilerinden doğan olumlu etkiler meydana getirebilmesi pek çok faktöre bağlıdır. Eğer sektördeki kalkınma planları kültürel ve sosyal değerlerin yanı sıra çevresel hususları da göz ardı eder ve yerel halkı karar alma sürecine dahil etmezse, turizmin olumlu sonuçlar vermesi pek olası değildir. Bu gibi durumlar, belirli bir destinasyonda turizmin sürdürülebilirliğinin önünde engel teşkil edecektir (Augustyn, 1998; Pulido-Fernández, Andrades-Caldito ve Sánchez-Rivero, 2015). Bir destinasyonda sürdürülebilir turizm, yerel toplumun aktif katılımına ve sorumlu turizm politikalarının uygulanmasına bağlıdır (Dyer vd., 2007). Bir

toplumdaki bireyler turizm hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıklarında, turizm faaliyetlerine karşı şüpheli ve korku dolu bir tutum sergileyebilirler (Lepp, 2007). Ancak, yerel halkın desteğinin turizm gelişimini önemli ölçüde etkilediği unutulmamalıdır (Lee, 2013; Mugizi, Ayorekire ve Obua, 2017). Bireylerin turizm faaliyetlerine aktif olarak katıldığı destinasyonlar, turizm gelişiminde çok az dezavantaj yaşama eğilimindedir (Su vd., 2019). Dikkate alınması gereken bir diğer önemli nokta da, turizmin salt bir kalkınma hedefinden ziyade, toplumun yaşamını iyileştirmek için bir araç olarak görülmesi gerektiğidir (Ko ve Stewart, 2002).

TURİZMİN GELİŞİMİNE VERİLEN DESTEK

Yıllardır turizmin gelişimini destekleme konusu birçok araştırmacının çalışma konusu olmuştur (Lindberg ve Johnson, 1997; Gursoy ve Rutherford, 2004; Nunkoo ve Ramkissoon, 2012; Lee, 2013; Stylidis vd., 2014; Garcia vd., 2015; Moghavvemi vd., 2017; Nunkoo vd., 2023; Go ve Kang, 2023). Bu çalışmaların birçoğu, turizmin olumlu veya olumsuz ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel etkilerine ilişkin algılarına bağlı olarak yerel halkın turizm sektörüne yönelik tutumlarına odaklanmıştır. Bir destinasyonda turizmin gelişmesi çeşitli ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel sonuçlar doğurabilir ve bu etkilerden bazıları yerel halkın yaşamına diğerlerinden daha faydalı veya zararlı olabilir (Lee, 2013; Tichaawa, Dayour ve Nunkoo, 2023). Bu bağlamda, yerel halkın turizm sürecine katılımı ve turizme desteği, herhangi bir destinasyonda turizmin sürdürülebilirliği için gerekli görülmektedir. Yerel halkın turizme bakış açısını anlayabilmek, olası olumsuz etkileri en aza indirgerken olumlu etkileri teşvik eden ve geliştiren politikaların uygulanmasını sağlayarak toplumun kalkınmasına katkıda bulunabilir ve böylece halkın turizme olan desteğini artırabilir (Nugroho ve Numata, 2022; Munanura ve Kline, 2023). Son yıllarda, yerel halkın turizmin etkilerine ilişkin algılarına ve turizm gelişimine verdikleri desteğe odaklanan çalışmalarda önemli bir artış olmuştur (Gursoy vd., 2010; Nunkoo ve Ramkissoon, 2012). Ancak bu çalışmaların çoğunda turizmin potansiyel etkileri önem sırasına göre sınıflandırılırken, yerel halkın bu etkilere ilişkin kendi değerlendirmelerini ve bunları ne kadar olumlu ya da olumsuz algıladıklarını araştıran sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır (Andereck vd., 2005). Bununla birlikte, bir destinasyonun kendine özgü niteliklerini, bunların yerel halkın bölgeye olan bağlılığı üzerindeki etkilerini, yerel halkın turizm etkilerine ilişkin algılarını ve turizm gelişimine verdikleri desteği inceleyen çalışmalar da mevcuttur (Lee, 2013; Pereira ve Dos Anjos, 2023).

Yerel halkın turizme yönelik tepkisini kavramada dikkate alınması gereken bir diğer önemli faktör de destinasyon imajı algısıdır. Turizm literatüründe

turistlerin tutum ve davranışlarını anlamak için destinasyon imajına verilen öneme rağmen (Chen ve Tsai, 2007), yerel halkın yaşadıkları destinasyon hakkında sahip oldukları imaj üzerine yapılan araştırmalar oldukça sınırlıdır. Dahası, bu imajın turizm gelişimine yönelik tepkileri ve tutumları üzerindeki etkisini inceleyen çalışmaların sayısı daha da yetersizdir (Ramkissoon ve Nunkoo, 2011). Bununla birlikte, eğer turizm gelişimi ve ilgili değişiklikler yerel halkın yararına olacaksa, sadece turistlerin destinasyona ilişkin algılarına değil, aynı zamanda yerel halkın destinasyon imajına ilişkin algılarına da odaklanılmalıdır. Ayrıca, bir yere bağlılık nispeten sabitken, imaj, bir yerin algılanan niteliklerine bağlı olarak zaman içinde değişebilen dinamik bir oluşumdur (Wang vd., 2021). Bu nedenle, imajı destinasyondaki turizm gelişiminden kaynaklanan değişimler bağlamında incelemek, yerel halkın tepkilerini değerlendirmek için daha uygundur.

Turizm sektörünün herhangi bir destinasyonda gelişmesi ve sürdürülebilir olması, sadece planların tek yönlü olarak uygulanmasına bağlı kalmaz. Bu bağlamda, turizmin destinasyonla bütünleşmesi ve yerel yönetimler, STK'lar, birden fazla sektör ve bileşenle eşzamanlı etkileşim içinde olması gerekir. Bu durum, yerel halkın turizmin gelişimine destek vermedeki kritik rolünü vurgulamaktadır; bu destek turizmin büyümesinin önünü açabilir ya da önemli ölçüde engelleyebilir (Ma ve Mohame, 2023). Gerçekten de, turizmin bir destinasyonda gelişmesini sağlamak için yerel desteğin rolü, diğer bileşenlere kıyasla çok daha hayati kabul edilmektedir (Jamieson ve Jamieson, 2019). Araştırmalar, turizmle ilgili kararların genellikle bir destinasyonun ve yerel nüfusun sosyo-ekonomik koşullarından ziyade baskın turizm yönelimleri, STK'lar ve bölgesel yönetim mekanizmalarından etkilendiğini göstermektedir (Hall, 1994). Ancak, yerel halk karar alma süreçlerine aktif olarak katılmasa da, turizmle ilgili bu kararların olumlu ya da olumsuz sonuçlarından en çok etkilenen paydaşlar olduklarını kabul etmek gerekir. Ayrıca, bir destinasyonda turizm planlarının ve hedeflenen projelerin hayata geçirilmesi, yerel halkın turizme vereceği desteğe yakından bağlıdır ve karar mercileri de bunun bilindedir (Sharpley, 2014; Baloch vd., 2023). Zira destek, yeni stratejilerin belirlenmesinde, sürdürülebilirliğin sağlanmasında ve turistik ürünlerin geliştirilmesinde çok önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle, destinasyon turizm planlaması, yerel halkın turizm gelişimine verdiği desteğin önemini her zaman göz önünde bulundurmak zorundadır.

Dünya Turizm Örgütü (WTO) tarafından yapılan araştırma sonuçlarına göre, turistlerin ilgi ve beklentileri, destinasyon ve seyahat türü seçimlerinde önemli bir rol oynamaktadır. İlgi ve beklentileri şekillendiren temel faktörler arasında

ziyaret edilecek destinasyonun tarihi zenginliği, doğal güzelliği ve kültürel özellikleri yer almaktadır (Acquah vd., 2022; Zhou vd., 2023).

TURİZM VE YEREL HALK İLİŞKİSİ

Gelecekteki turizm programlarının başarılı bir şekilde geliştirilmesi ve uygulanabilmesi için yerel toplulukların turizmin etkilerine ilişkin algıları dikkate alınması gereken önemli bir faktördür (Nunkoo ve Ramkissoon, 2011; Hassan, Salem, ve Abdelmoaty, 2022). Turizme ev sahipliği yapan ülkelerde turizmin hızla büyümesi ve buna bağlı olarak nüfusun artması, bu ülkelerin fiziksel, sosyal ve ekonomik özelliklerini olumsuz yönde etkilemektedir (Sharpley, 2014; Pata ve Balsalobre-Lorente, 2022). Bu olgu özellikle turizm faaliyetlerinin ve kontrolsüz nüfus artışının yaygın olduğu kıyı bölgelerinde daha belirgindir. Bu bölgelerde aşırı yoğunluk hem doğal hem de yapay kaynakların aşırı tüketimine yol açmakta ve büyüyen turizm sektörü nedeniyle kaynaklar üzerindeki etki giderek daha önemli hale gelmektedir. Sonuç olarak, insanların mevcut turizm etkilerine ilişkin algıları, karar alma süreçlerine gönüllü katılımlarını (Turner vd., 2014), bölgelerinde turizmin gelişmesine destek vermelerini (Munhurrun ve Naidoo, 2011) ve yerel turizm politikalarını benimseyip onaylamalarını (Brida vd., 2014) etkilemektedir. Bu nedenle, topluluk algılarının analiz edilmesi ve anlaşılması, belirli yerel girişimlerin planlanmasını şekillendirecektir.

Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan destinasyonlarda yerel halkın turizmin etkilerine ilişkin düşünceleri uzunca bir süredir önemli bir akademik araştırma konusu olmuştur. Bu nedenle, yerel halkın destinasyonlarındaki turizm faaliyetlerini benimsemesi ve desteklemesi, turizmin başarılı ve sürdürülebilir gelişimi açısından büyük önem taşımaktadır. Çok sayıda çalışma, yerel halkın turizmin ekonomik etkilerine (Nunkoo ve Ramkissoon, 2011; Sharma ve Dyer, 2009; Wang vd., 2020; İrfan vd., 2023), sosyal ve kültürel etkilerine (Sharpley, 2014; Brida vd., 2014; Sharma ve Dyer, 2009; Eyisi, Lee ve Trees, 2023) ve çevresel etkilerine (Sharpley, 2014; Brida vd., 2014; Jehan vd., 2023) ilişkin algılarını incelemiştir. Özellikle son zamanlarda yapılan araştırmalar, yaş, meslek ve ikamet süresi gibi çeşitli faktörlerin bu algıları ve dolayısıyla turizm gelişimini desteklemedeki rollerini etkilediğini ortaya koymaktadır (Pappas, 2008; Paul, 2012; Pratt, 2015). Pizam (1978) ve Tosun (2002)'nin araştırmalarında belirttikleri gibi, bir destinasyonda turizmin getirdiği gelişmişlik düzeyi normal sınırlar çerçevesinde ise, mevcut turizm faaliyetleri ve çıktıları yerel halk tarafından olumlu algılanabilmektedir. Ancak bu gelişimin boyutu arttıkça yerel halkın turizme yönelik algı ve tutumları pozitif olmaktan çıkmaya başlar ve aşırı turizm gelişimi ile birlikte yerel halk turizmi genel olarak negatif algılaya

eğilimine girer (Pizam, 1978; Butler ve Dodds, 2022). Bununla birlikte, araştırmalar, turizmin herhangi bir sektöründe veya paydaşlarında çalışan bireylerin turizme yönelik daha olumlu bir algıya sahip olma eğiliminde olduklarını ve turizmin gelişimini desteklediklerini göstermektedir (Avcıkurt, 2017). Örneğin, İngiltere'nin York kentinde yerel halkın turizmin etkilerine ilişkin algılarını araştıran bir çalışma, turizm sektöründe istihdam olanağı olan bireylerin turizmin etkilerine ilişkin olumlu algılara sahip olma eğiliminde olduğunu ortaya koymuştur (Snaith ve Haley, 1999).

TURİZMİN GELİŞİMİNDE YEREL HALKIN ROLÜ

Bir destinasyonda turizmin gelişmesi, olumlu etkilerinin yanı sıra ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel etkileri açısından çeşitli maliyetlere de yol açmaktadır. Yerel halkın algısı bağlamında bakıldığında turizmi iki ucu keskin bir kılıca benzetmek yerinde olacaktır (Diedrich ve García-Buades, 2009). Sosyal Değişim Teorisi çerçevesinde değerlendirildiğinde, yerel halkın turizm gelişimine yönelik tutumu, turizmin getirdiği fayda ve dezavantajların dengesine bağlı olarak şekillenmektedir (Ap, 1992). Çünkü turizm endüstrisi faaliyet gösterdiği alanlarda çok sayıda paydaşı kapsamakta ve çevresiyle güçlü ilişkiler kurarak ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel boyutları da içeren çok yönlü etkilere yol açmaktadır (Rasoolimanesh, Chee ve Ari Ragavan, 2023). Örneğin ekonomik etkiler açısından döviz girişi, vergi gelirlerinin artması, istihdam olanaklarının iyileşmesi gibi konuların yanı sıra artan vergi yükleri, enflasyon, hayat pahalılığı, konut fiyatlarının ve kiraların yükselmesi gibi konular da devreye girmektedir. Sosyal ve kültürel etkiler, unutulmuş kültürel değerlerin yeniden canlanması, geleneksel el sanatlarının yeniden ortaya çıkması, yerel kimliği yansıtan kültürel unsurların yeniden popülerlik kazanması ve yerel halk ile turistler arasındaki kültürel etkileşimler gibi olumlu sonuçları içerir. Bununla birlikte, kültürel bozulma ve suç oranında artış gibi olumsuz etkileri de kapsamaktadır. Son olarak, turizmin çevresel etkilerine bakıldığında, doğal güzelliklerin korunması ve destinasyonun altyapısının iyileştirilmesi olumlu olarak değerlendirilirken, çevre kirliliği, aşırı kalabalık, trafik sorunları ve doğal yaşam alanlarının tahrip edilmesi gibi konular olumsuz olarak değerlendirilmektedir. Sonuç olarak, bu sonuçlar yerel halkın turizm algısını önemli ölçüde etkilemekte ve dolayısıyla turizm gelişimine verdikleri desteğin yönünü şekillendirmektedir (Ko ve Stewart, 2002; Jurowski ve Gursoy, 2004; Andereck ve Nyaupane, 2011; Pai vd., 2023). Yerel halkın algı ve tutumları açısından turizm gelişimine verdiği desteğin sadece yukarıda bahsedilen etkilere değil, aynı zamanda sosyo-demografik özelliklerine, destinasyonu ziyaret eden turistlerle etkileşimlerinin derecesine, turizm destinasyonuna yakınlık veya

uzaklıklarına, destinasyonla ilgili sahip oldukları imaja, sosyal bağlılıklarına ve turizm faaliyetlerine katılımlarına da bağlı olduğunu belirtmek önemlidir (McGehee ve Andereck, 2004; Byrd, 2007).

Yerel halkın turizm gelişimini desteklemeye yönelik algı ve tutumlarını etkileyen tüm faktörler, turizm faaliyetlerinin sürdürülebilirliği çerçevesinde değerlendirilebilir. Sürdürülebilir turizm gelişimi, turizmin tüm etkilerinin birlikte ele alınması, olumsuz etkilerin en aza indirgenmesi ve tüm paydaşlar için kazanımların en üst düzeye çıkarıldığı planlamaların yapılması ve bu planlama süreçlerinde yerel halkın ihmal edilmemesine özellikle vurgu yapılması anlamına gelmektedir (UNWTO, 2018). Dünya Turizm Örgütü'nün savunduğu bu yaklaşım doğrultusunda, bir destinasyonda turizme ilişkin geleceğe yönelik plan ve politikalar, başta yerel halk olmak üzere tüm paydaşların etkin katılımını içeriyorsa, yerel halkın turizm gelişimine ilişkin beklentileri ile beklenen faydalar arasında rasyonel bir denge kurulabilir. Sonuç olarak, yerel halkın turizm gelişimine desteği sağlanabilir ve turizmde sürdürülebilirlik elde edilebilir (Byrd, 2007; Gautam, 2023).

Bir turizm destinasyonunda ikamet eden yerel halk, turizmle ilgili tüm gelişmelerden doğrudan etkilenmektedir. Bu nedenle, yerel halkın turizm gelişimine yönelik planlama sürecine dâhil edilmemesi hayal dahi edilemez. Ancak yerel halkın turizm süreçlerine dahil edilmesi, gerekli eğitim ve öğretim girişimlerinin bir sonucu olmalıdır (Segota vd., 2017). Bu bağlamda, yerel halka belirli eğitim ve bilgilerin sağlanması, turizm faaliyetleri ve turizm gelişiminin potansiyel sonuçları hakkında daha yüksek bir farkındalık sağlayarak durumu daha rasyonel bir şekilde değerlendirmelerine olanak tanıyacaktır (Phuc ve Nguyen, 2023). Ayrıca, yerel halkın turizm konusunda eğitilmesi ve bilinçlendirilmesi, turistler ve yerel halk arasında daha anlamlı ve verimli etkileşimlere yol açarak bu iki paydaşın ihtiyaçları arasındaki farklılıkları azaltacak ve turizm gelişimine yönelik yerel desteği artıracaktır (Lawton ve Weaver, 2015). Turizm gelişiminin sürdürülebilirliğinin devam eden bir süreç olduğu ve etkilerinin sürekli izlenmesi ve değerlendirilmesi gerektiği unutulmamalıdır. Bu doğrultuda, gerekirse düzenleyici ve önleyici tedbirler de bu sürecin bir parçası olarak planlanmalı ve uygulanmalıdır (UNWTO, 2018).

Bir turizm destinasyonunda turizmin gelişiminin başarıya ulaşmasını ve sürdürülebilirliğini sağlamayı amaçlayan herhangi bir proje için yerel halkın iyi niyetini ve işbirliğini kazanmak çok önemlidir. Bu nedenle, yerel otoriteler, sektörel politika yapımcılar ve işletmeler için destinasyonda yaşayanların turizm gelişimine verdikleri desteğe ilişkin görüş ve isteklerini anlamak kritik önem taşımaktadır (Dyer vd., 2007; Lee, 2013; Nunkoo ve Gursoy, 2012; Phuc ve Nguyen, 2023; Singh vd., 2023). Gerçekten de bu nokta turizm literatüründe

sıklıkla çalışılan bir konu olmuş, ilk çalışmalar tamamen betimleyici olmakla ve yerel halkın algı, tutum ve davranışlarına dair herhangi bir açıklama getirmemekle eleştirilmiştir (Gursoy ve Rutherford, 2004). Bu alanda daha sonra yapılan çalışmalar, yerel halkın turizm gelişimine verdiği desteğin arkasındaki nedenlere daha çok ışık tutmak için çeşitli teorik çerçeveler benimsemiştir. Bu teorik çerçevelerden bazıları Fishbein ve Ajzen (1975) tarafından geliştirilen Mantıklı Eylem Teorisi ve Sosyal Temsil Teorisi gibi teorilerdir (Andriotis ve Vaughan, 2003; Çelik ve Rasoolimanesh, 2023). Buna ek olarak, Sosyal Değişim Teorisi (SDT), yerel halkın turizm gelişimine verdiği tepkileri açıklamak için en yaygın kabul gören teorik çerçeve olmuştur. Bir teori olarak SDT, sosyal etkileşimleri kaynak alışverişi olarak yorumlamakta ve deneysel ve psikolojik sonuçlara dayalı farklı görüş ve algıların daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmaktadır (Nunkoo ve Ramkissoon, 2011; Prayag vd., 2013). SDT, sosyal etkileşimleri kaynakların değiş tokuşu olarak değerlendirmekte ve bireylerin kabul edilemez maliyetlere katlanmadan kazanç veya fayda beklediklerinde değiş tokuşa girme olasılıklarının daha yüksek olduğunu öne sürmektedir (Ap, 1992). Benzer şekilde, turizm bağlamında, yerel halkın turizme yönelik tutum ve davranışları, sundukları hizmetler karşılığında elde etmeyi bekledikleri fayda ve maliyetlere ilişkin değerlendirmelerine dayandırılmaktadır (Ap, 1992). Dolayısıyla, algılanan olumlu etkiler, yani faydalar, potansiyel olumsuz sonuçlara ağır basıyorsa, yerel halk doğal olarak turizm gelişimini destekleme eğiliminde olacaktır (Dyer vd., 2007; Gursoy vd., 2010; Lee, 2013). Bu bağlamda, yerel halkın turizmin etkileri hakkında sahip olduğu algı ve anlayış, turizmin başarılı bir şekilde gelişmesi ve faaliyet göstermesi için hayati önem taşımaktadır (McGehee ve Andereck, 2004; Çelik ve Rasoolimanesh, 2023).

Yapılan araştırmaların büyük çoğunluğu, turizm endüstrisine daha bağlı olan veya turizmden daha fazla ekonomik kazanç elde eden yerel sakinlerin, diğer kesimlere kıyasla turizmin ekonomik etkilerine ilişkin daha olumlu bir algıya sahip olduklarını ortaya koymuştur (Jurowski vd., 1997; Lankford ve Howard, 1994; Chang, Choong ve Ng, 2020). Harambopoulos ve Pizam (1996) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada, yerel halk iki gruba ayrılmıştır: turizm endüstrisine doğrudan bağlı olanlar ve bağlı olmayanlar. Turizm endüstrisine doğrudan bağlı olanların istihdam olanakları, kişisel gelir, vergi gelirleri ve yaşam standartları açısından turizme karşı daha olumlu bir tutuma sahip oldukları tespit edilmiştir. Lindberg ve Johnson (1997) ekonomik kalkınmaya daha fazla önem veren bireylerin turizm gelişimine karşı daha olumlu bir tutum sergilediklerini belirtmiştir. Ayrıca, turizmden fayda algılayan bireylerin turizmin potansiyel olumsuz etkilerinin de farkında olduğunu vurgulayan çalışmalar mevcuttur (Hassan, Salem ve Abdelmoaty, 2022; Olya, 2023). Çünkü yerel halkın turizmin

etkilerini algılama biçimi, turizm gelişimini desteklemesi ve sürdürülebilir turizm hedefine ulaşılması için kritik bir ön koşuldur (Jaafar vd., 2015; Nicholas vd., 2009). Ayrıca, yerel halkın turizm gelişimine verdiği desteğin düzeyi, turizmin olumlu ya da olumsuz etkilerine ilişkin algılarına da bağlıdır (Telfer ve Sharpley, 2008). Toplum üzerindeki olumlu etkilerin algılanması onları turizm gelişimini desteklemeye teşvik ederken, olumsuz etkilerin algılanması onları turizmin gelişimini desteklemekten uzaklaştırma eğilimine sokmaktadır (Sharpley, 2014).

Üstelik yerel halkın turizm ile ilgili olumlu ya da olumsuz etkileri algılama biçimi, turizm faaliyetlerine katılımlarını da etkileyerek potansiyel turizm gelişim süreçlerinin sürdürülebilirliğini şekillendirmektedir (Nicholas vd., 2009). Yerel halkın turizm gelişim sürecindeki desteği ve turizm faaliyetlerine katılım sağlaması, sosyal gruplar arasındaki çıkar ve ihtiyaç farklılıklarından kaynaklanan çatışmaların çözümünde de etkili bir rol oynamaktadır. Çünkü bu katılım, yerel halkın ekonomik durumu ve yaşam kalitesi üzerinde olumlu sonuçlar doğurmaktadır (Su ve Wall, 2014). Ayrıca, yerel halkın turizm faaliyetlerine gönüllü katılımı ve karar alma süreçlerine dahil edilmesi, sadece turizm gelişiminden elde ettikleri faydaları artırmakla kalmayıp, aynı zamanda geleneksel yaşam tarzlarına ve kültürel değerlerine duydukları saygıyı da artırmaktadır (Lindberg ve Johnson, 1997; Mitchel ve Reid, 2001; Sheldon ve Abenoja, 2001). Özetle, sürdürülebilir turizm gelişiminde yerel halkın rolü ve turizm faaliyetlerine katılımı literatürde uzun süredir tartışılmakta ve irdelenmektedir (Mowforth ve Munt, 2003).

Yerel Halkın Bilişsel Rolü

Bir destinasyonun turizm merkezine dönüşebilmesi için, turizm faaliyetlerinin o destinasyonda yaşayan yerel halk tarafından benimsenmesi ve kabul görmesi şarttır. Bu nedenle, yerel halkın turizm faaliyetlerini olumlu algılaması ve turizmin gelişimine olumlu bakması büyük önem taşımaktadır. Bunun başlıca nedeni, turizmin ilk aşamalarında turistler ile yerel halk arasındaki etkileşimin en üst düzeyde olmasıdır. Bunun arkasındaki temel neden, kurumsal turizm gelişiminin yeni başlıyor olmasıdır. Dolayısıyla bu durum, turizm faaliyetlerinin destinasyonda kabul görmesini ve büyümesini kolaylaştırabileceği gibi, ivme kazanmadan erken durmasına da yol açabilir (Gürsoy ve Rutherford, 2004; Butler, 2006).

Bu çerçevede, yerel nüfusun bir destinasyonda turizm sektörünün başlatılması için en önemli faktör olduğu söylenebilir. Ancak, yerel nüfusun rolünün turizmin başlangıcıyla sınırlı olmayıp, gelişimin sonraki tüm aşamalarına yayıldığı ve turizm planlamacılarının asla unutmaması gereken bir nokta olduğu vurgulanmalıdır. Zira bu tür bir gelişimin tüm aşamalarında ister olumlu ister

olumsuz etkiler ortaya çıksın, bundan en çok etkilenecek paydaşlar yerel halktır (Ko ve Steaward, 2002). Tüm bunlar dikkate alınınca bir turizm destinasyonunda turizmin göstereceği gelişim aşamalarında yerel halkın yeri ve önemi aşağıdaki gibi ortaya konulabilir:

- ❖ Turizm gelişiminin başarılı ve sürdürülebilir olması güçlü bir toplum desteğine bağlıdır (Simmons, 1994).
- ❖ Yerel halkın turizmin tüm süreçlerine aktif olarak katılımı, planların uygulanmasını kolaylaştıracak ve başarı olasılığını artıracaktır (Gato vd., 2022).
- ❖ En önemli paydaşlardan biri olan yerel halkın sürece etkin biçimde katılımı, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılmasına önemli ölçüde katkıda sağlayacaktır (Tosun, 1999).
- ❖ Birçok gezgin yerel kültürleri keşfetmek için seyahate çıkmaktadır. Bu bağlamda, yerel halkın turizm faaliyetlerine katılımı kültürel etkileşim açısından büyük önem taşımaktadır. Çünkü bu durum, bölgeyi ziyaret eden turistlerin memnuniyet düzeylerini olumlu yönde etkileyebilir (Carvalho, 2023).
- ❖ Yerel halkın turizm faaliyetlerinden elde ettiği kazanımlar, turizm sürecine aktif katılımlarıyla doğru orantılıdır. Bu doğrultuda, turizm gelişimine ilişkin olası önyargıların kırılması yerel halk için daha kolay olacaktır (Simmons, 1994; Kurniawan ve Fanani, 2022).
- ❖ Yerel halkın turizm faaliyetlerine gönüllü katılımı, yerel yönetimlerin ve diğer turizm planlamacılarının plan ve programlarını daha kolay ve etkili bir şekilde geliştirmelerine ve uygulamalarına yardımcı olacaktır.
- ❖ Çağdaş demokrasi anlayışı kapsamında, yerel halkın yaşadıkları destinasyondaki turizm faaliyetlerine katılımı demokratik süreçler açısından önem arz etmektedir. Bunun yanı sıra, yerel halkın bu faaliyetlerde kullanılan kendi kaynaklarından faydalanabilmesi için tüm süreçlere dahil olması gerekmektedir (Dwyer, 2023).

Yerel Halkın Davranışsal Rolü

Bir turizm destinasyonu için temel ön koşullardan bir tanesi, o destinasyonda turizmi başlatacak belirli değerlerin ve çekiciliklerin bulunmasıdır (Vengesai vd., 2009). Turizmin bir destinasyonda gelişmesi ve sürdürülebilir olması için birden fazla faktörün sektöre hizmet edecek şekilde planlanması gerekmektedir. Bu faktörler arasında konaklama seçeneklerinin mevcudiyeti ve kalitesi (Nash vd, 2006), talebi karşılayan iyi organize edilmiş ve gelişmiş ulaşım olanakları (Prideaux, 2000), turizm sektörünün önemli paydaşlarından olan seyahat acentelerinin varlığı (Tsai, 2017), ziyaretçilerin alışveriş yapabilmeleri için

fırsatlar (Albayrak, 2016), destinasyonun her alanında sunulan hizmetlerin kalitesi (Augustyn ve Ho, 1998), turistik ürünlerdeki çeşitlilik (Benur ve Bramwell, 2015) ve kültürel etkileşimi teşvik eden ve ziyaretçilere keyifli deneyimler sağlayan festivaller gibi kültürel etkinliklerin düzenlenmesi (Chirieleison ve Scucca, 2017) sıralanabilir. Buna ek olarak, bölgesel planlama spor faaliyetleri için fırsatları (Zehrer vd., 2017), güvenliğin sağlanmasını (Ghaderi vd., 2017), yerel halkın turistlere karşı misafirperver tutumunu teşvik etmeyi ve yerel halk ile turistler arasındaki kültürel etkileşimleri kolaylaştırmayı göz önünde bulundurmalıdır (Su vd., 2016; Allaberganov ve Catterall, 2023). Ayrıca, bölgenin kültürünü yansıtmayı ve çekiciliğini artırmayı amaçlayan mimari planlamanın önemini de göz ardı etmemek gerekmektedir (Smith, 2015).

Sürdürülebilir turizm faaliyetlerine ve hedeflerine ulaşmak için toplum temelli bir yaklaşımın önemini vurgulayan çok sayıda araştırma bulunmaktadır (Ellis ve Sheridan, 2015; Khazaei, 2015). Bunun yanı sıra, turizm sektörünün geleceğinin şekillendirilmesinde yerel toplumun aktif katılımının gerekliliğinin altını çizen çalışmalar da mevcuttur (Habimana, Saaverdra ve Sinining, 2023). Ancak, yerel toplumun sadece entelektüel katılımının sürecin başarısı için yeterli olmadığı unutulmamalıdır (Duarte-Alonso ve Nyanjom, 2017). Bu nedenle, yerel toplumun sadece bilişsel bir rol oynaması değil, aynı zamanda davranışsal olarak da sürece aktif bir şekilde katılması çok önemlidir.

Her şeyden önce, yerel halk herhangi bir destinasyonun en süreğen unsurudur. İşletmeler, turistler ve çeşitli paydaşlar gelip geçici olsa da, yerel halk destinasyonda ikamet etmeye devam eder ve mevcut kaynaklardan iyi ya da kötü şekilde yararlanmaktadır (Duarte-Alonso ve Nyanjom, 2017). Turizm faaliyetlerinden sonra, geriye kalan tüm yerel kaynaklar ve değerler yerel halkın kullanımına bırakılmaktadır. Bu durumda, kaynaklar ya tamamen tükenir ya da yeniden oluşması için önemli ölçüde zaman ve çaba harcanması gerekir (Nguyen vd., 2015). Bu aşırı tüketim ve yenilenme eksikliği nihayetinde destinasyonun gerilemesine yol açabilmektedir. Bu nedenle, yerel halkın turizm süreçlerine dahil olması, faaliyetlere katılması, turizm gelişimini benimsemesi ve tüm bu hususları davranış normları olarak benimsemesi büyük önem taşımaktadır. Kısacası, yerel halkın kalkınma sürecinde davranışsal bir rol oynaması gerekmektedir. Sadece turistlerin veya işletmelerin sorumlu davranışlarına güvenmenin, kaynakların hedeflenen şekilde korunmasını ve kullanılmasını sağlamak için asla yeterli olmayacağı aşıkardır (Geffroy, 2015).

Turizm gelişiminin bir destinasyondaki başarısı, sektör yapısındaki sürdürülebilirliğe doğrudan bağlıdır. Başka bir ifadeyle, turizmden kaynaklanan olumsuz etkilerin en aza indirildiği, kontrolsüz ve plansız gelişmelerden kaçınıldığı bir yapının kurulması esastır (Pyke vd., 2018). Ancak araştırmalar

turizmin etkilerinin ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel boyutları kapsadığını vurgularken (Besculides vd., 2002; Bryd vd., 2009), sürdürülebilirlik odaklı çalışmalar ekonomik, çevresel ve sosyal olmak üzere üç temel boyuta öncelik verme eğilimindedir (Valentin ve Sphangenberg, 2000; Joshi vd., 2007). Bu bağlamda, kültürel boyutun göz ardı edilmemesi son derece kritiktir. Çünkü sürdürülebilir turizm gelişiminin sağlanmasında kültürel boyut yadsınamaz bir öneme sahiptir. Kültür, aslında günümüzde insanlarda seyahat dürtüsünü tetikleyen en etkili faktörlerden biridir (Richards, 2018). Turizme katılan birçok birey, farklı kültürleri keşfetmek ve ziyaret ettikleri destinasyonun yerel kültürünü incelemek amacıyla bu seyahatleri gerçekleştirmektedir. Dolayısıyla turizm faaliyetlerinin sürdürülebilirliği için ekonomik, sosyal ve çevresel değerlerin korunması ne kadar gerekliyse, kültürel değerlerin korunması da o kadar önemli ve gereklidir (Robinson ve Picard, 2006).

Bir turizm destinasyonunda turizmin gelişim süreci boyunca yerel halkın rolünün etkinliğini kabul etmek, onları ekonomik (Garza ve Eller, 1998), kültürel (Mbaiwa, 2005), sosyal (Palmer vd, 2013) ve çevresel olarak (Ferraro, 2002) planlama ve karar alma süreçlerine dahil edilmesi ve turizm gelişiminden kaynaklanan olumlu etkilerin azami düzeye çıkarılmasının sağlanması, aynı zamanda olası olumsuz etkilerden yerel halkın korunması, bu olumsuz etkilerin azaltılmasına yönelik çabaların başarıya ulaşmasına katkıda bulunacaktır (Nguyen vd., 2015; Olya ve Gavilyan, 2017).

SONUÇ

Sonuç olarak, turizmin gelişimi ile yerel topluluklar üzerindeki etkisi arasındaki karmaşık ilişki son yıllarda araştırmacıların ilgisini çeken ve sıklıkla araştırılan bir konudur. Kalkınmanın çok boyutlu doğası, özellikle ekonomik iyileşme ve genel yaşam standartlarının yükseltilmesi açısından, tanımlanmış bir zaman dilimi içinde ve belirli hedeflerle olumlu değişimin temel yönleri vurgulanmaktadır. Aynı zamanda kalkınmayı ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel boyutları göz ardı ederek değerlendirmek olanaksızdır. İnsanlık tarihinde çok eski köklere sahip olan turizm, çeşitli seyahat motivasyonlarına bağlı olarak zaman içinde evrim geçirmiştir. İlk ticari girişimlerden kültürel ve dini hac ziyaretlerine kadar turizm, modern zamanlarda önemli bir ekonomik itici güç haline gelmiştir. Bu çalışmada, Turizm endüstrisinin tarihsel gelişim sürecini incelenerek, turizmin toplumlar üzerindeki dönüştürücü rolünün önemine vurgu yapılmaktadır.

Özellikle turizmin ulusal ekonomik kalkınma planlarında önemli bir rol oynadığı günümüzde, turizmin ekonomik büyüme, istihdam olanakları ve genel kalkınma için önemini kabul etmek gerekmektedir. Bununla birlikte, turizmin

olumlu sonuçlar verebilmesi adına, ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel yönleri de dâhil olmak üzere yerel topluluklar ve refahları üzerindeki etkisinin dikkate alınması son derece önemlidir. Ancak turizmin olumlu sonuçlar doğurabilmesi için, ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel boyutlar da dâhil olmak üzere yerel topluluklar ve onların refahı üzerindeki etkisinin dikkate alınması gerekmektedir.

Ayrıca, yerel toplulukların turizm gelişiminin yörüngesini şekillendirmedeki kritik rolü, destekleri veya dirençleri turizm girişimlerinin başarısını veya başarısızlığını önemli ölçüde etkileyebilir. Öte yandan, bir destinasyonun imajının hem turistler hem de yerel halk tarafından algılanması turizmin gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır. Bu algıların anlaşılması ve yönetilmesi, sektöre yönelik olumlu tutumların ve desteğin teşvik edilmesi için elzemdir. Sürdürülebilir turizm gelişimi, yerel toplulukların ilgi ve endişelerini bütünleştiren kapsamlı bir yaklaşım gerektirmektedir. Etkili planlama, turizmin çok yönlü etkilerini dikkate almalı ve yerel paydaşları karar alma süreçlerine aktif olarak dahil etmelidir. Ancak bu kapsayıcı ve sürdürülebilir yaklaşım sayesinde turizm, destinasyonların kendine özgü kültürel ve çevresel niteliklerini korurken toplumlarda olumlu değişimlere gerçekten katkıda bulunabilir. Nihayetinde, turizm gelişimi sadece ekonomik bir çaba olarak değil, aynı zamanda hem bölge sakinleri hem de ziyaretçiler için genel yaşam kalitesini artırmanın bir aracı olarak görülmelidir.

Turizm ve yerel halkın turizm gelişimine yönelik algıları arasındaki ilişki, turizm programlarının başarılı bir şekilde geliştirilmesi ve uygulanabilmesi için dikkate alınmalıdır. Ayrıca, yerel halkın turizmin ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel etkilerine ilişkin algılarını inceleyen çeşitli çalışmalar da mevcuttur. Yaş, meslek ve ikamet süresi gibi faktörlerin bu algıları etkileyebileceğini ve turizm sektöründe çalışan bireylerin daha olumlu algılara sahip olma ve turizm gelişimini destekleme eğiliminde olduğunu belirtilmektedir. Yerel halkın turizme yönelik tutumları, algıladıkları fayda ve maliyet dengesine göre şekillenir ve turizm gelişimine verdikleri destek, gelişimin ölçeği arttıkça azalabilir. Ayrıca, sürdürülebilir turizm gelişimini sağlamak için yerel halkın turizmin etkileri konusunda eğitilmesi ve bilinçlendirilmesinin ve karar alma sürecine dahil edilmesi önem taşımaktadır.

Bir destinasyonun başarılı bir turizm merkezine dönüşmesi için yerel halkın turizm faaliyetlerini kabul etmesinin ve olumlu bakmasının hayati önem taşımaktadır. Planlama ve uygulama da dahil olmak üzere turizm gelişiminin çeşitli aşamalarına aktif katılımları çok önemlidir. Yerel halkın turizme katılımıyla ilişkili kültürel değişim ve ekonomik kazanımların yanı sıra, sahip olabilecekleri önyargılı fikirlerin üstesinden gelmelerinin de önemi vurgulanmaktadır.

Tüm bu noktalardan hareketle, turizmin tamamen sürdürülebilir ve başarılı olabilmesi için toplum temelli olması gerektiği ortaya konulan başlıca hususlardan birisidir. Bu, yerel halkın sadece turizm faaliyetlerinin kavramsallaştırılması ve planlanmasında aktif olarak yer alması değil, aynı zamanda süreçte davranışsal bir rol oynaması gerektiği anlamına gelmektedir. İşletmeler, turistler ve paydaşlar gelip geçse de, yerel halkın destinasyonda kalıcı olduğu unutulmamalıdır. Bu nedenle, yerel halkın katılımı, kabulü ve turizm gelişimini benimsemesi büyük önem taşımaktadır. Sürdürülebilir davranışlar sergilemeleri için sadece turistlere ve işletmelere güvenmek kaynakların sorumlu kullanımı için yeterli değildir; yerel topluluklar da üzerlerine düşeni yerine getirmek zorundadır.

KAYNAKÇA

- Acquah, E., Owusu, D. A., Nkrumah, E. E., Anane Agyei, P., & Asare, R. (2022). Sustainable ecotourism development and visitor satisfaction: The case of Bomfobiri Wildlife Sanctuary, Kumawu, Ghana. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, 29(8), 797-811.
- Albayrak, T., Caber, M. ve Çömen, N. (2016). "Tourist Shopping: The Relationships Among Shopping Attributes, Shopping Value, and Behavioral Intention", *Tourism Management Perspectives*, 18, 98-106.
- Allaberganov, A., & Catterall, P. (2023). Using social exchange theory to examine residents' responses to heritage tourism: case studies of Samarqand and Bukhara in Uzbekistan. *Journal of Heritage Tourism*, 1-18.
- Andereck, K. L. ve Nyaupane, G. P. (2011). "Exploring the Nature of Tourism and Quality of Life Perceptions among Residents", *Journal of Travel Research*, 50(3), 248-260.
- Andereck, K. L., Valentine, K. M., Knopf, R. C. ve Vogt, C. A. (2005). "Residents' perceptions of community tourism impacts", *Annals of Tourism Research*, 32 (4), 1056-1076.
- Andriotis, K., ve Vaughan, R. D. (2003). "Urban residents' attitudes toward tourism development: the case of Crete", *Journal of Travel Research*, 42(2), 172-185.
- Ap, J. (1992) "Residents' perceptions on tourism impacts", *Annals of Tourism Research*, 19(4), 665-690. [https://doi.org/10.1016/0160-7383\(92\)90060-3](https://doi.org/10.1016/0160-7383(92)90060-3).
- Augustyn, M. (1998). National strategies for rural tourism development and sustainability: The Polish experience. *Journal of Sustainable Tourism*, 6(3), 191-209.
- Augustyn, M. ve Ho, S. K. (1998). "Service Quality and Tourism", *Journal of Travel Research*, 37(1), 71-75.
- Baloch, Q. B., Shah, S. N., Iqbal, N., Sheeraz, M., Asadullah, M., Mahar, S., & Khan, A. U. (2023). Impact of tourism development upon environmental sustainability: A suggested framework for sustainable ecotourism. *Environmental Science and Pollution Research*, 30(3), 5917-5930.
- Barutçugil, İ. Sabit (1989). *Turizm İşletmeciliği*, İstanbul: Beta Basım.
- Benur, A. M., ve Bramwell, B. (2015). "Tourism product development and product diversification in destinations", *Tourism Management*, vol.50, 213-224.

- Besculides, A., Lee, M.E. ve McCormick, P.J. (2002). "Residents' Perceptions of the Cultural Benefits of Tourism", *Annals of Tourism Research*, 29(2), 303–319.
- Brida, J.G., M. ve Disegna, L. Osti, (2014). "Residents' perceptions of tourism impacts and attitudes toward tourism policies in a small mountain community", *Toursimos*. 9, 37–71.
- Butler, R. W., & Dodds, R. (2022). Overcoming overtourism: a review of failure. *Tourism Review*, 77(1), 35-53.
- Butler, R.W. (2006). "The Concept of a Tourist Area Cycle of Evolution: Implications for Management of Resources, in *The Tourism Area Life Cycle: Applications and Modifications*", (ed.) Butler, R.W.vol.1, Channel View Publications, Toronto.
- Byrd, E.T. (2007). "Stakeholders in Sustainable Tourism Development and Their Roles: Applying Stakeholder Theory to Sustainable Tourism Development", *Tourism Review*, 62 (2), 6-13.
- Byrd, E.T., Bosley, H.E., ve Dronberger, M.G. (2009). "Comparisons of Stakeholder Perceptions of Tourism Impacts in Rural Eastern North Carolina", *Tourism Management*, 30, 693-703.
- Carvalho, I. (2023). 'You can see both sides of the coin'how the pursuit of language skills influences the travel experience. *Tourism Recreation Research*, 48(1), 17-29.
- Chang, M. X., Choong, Y. O., & Ng, L. P. (2020). Local residents' support for sport tourism development: The moderating effect of tourism dependency. *Journal of Sport & Tourism*, 24(3), 215-234.
- Chen, C., ve Tsai, D. (2007). "How destination image and evaluative factors affect behavioral intentions?", *Tourism Management*, 28(4), 1115-1122.
- Chirieleison, C. ve Scucca, L. (2017). "Event Sustainability and Transportation Policy: A Model-Based Cluster Analysis for a Cross-Comparison of Hallmark Events", *Tourism Management Perspectives*, 24, 72-85.
- Çelik, S., & Rasoolimanesh, S. M. (2023). Residents' attitudes towards tourism, cost–benefit attitudes, and support for tourism: A pre-development perspective. *Tourism Planning & Development*, 20(4), 522-540.
- Diedrich, A., & García-Buades, E. (2009). Local perceptions of tourism as indicators of destination decline. *Tourism management*, 30(4), 512-521.
- Duarte Alonso, A. ve Nyanjom, J. (2017). "Local stakeholders, role and tourism development", *Current Issues in Tourism*, 20(5), 480-496.
- Dwyer, L. (2023). Resident well-being and sustainable tourism development: The 'capitals approach'. *Journal of Sustainable Tourism*, 31(9), 2119-2135.

- Dyer, P., Gürsoy, D., Sharma, B. ve Carter, J. (2007). "Structural Modeling of Resident Perceptions of Tourism and Associated Development on The Sunshine Coast, Australia", *Tourism Management*, 28 (2): 409-422.
- Ellis, S. ve Sheridan, L. (2015). "The Role of Resident Perceptions in Achieving Effective Community-Based Tourism for Least Developed Countries", *Anatolia – An International Journal of Tourism and Hospitality Research*, 26(2), 244–257.
- Evlıyaoğlu, Sait (1989). Genel Turizm Bilgileri, Ankara: Gazi Üni. Mesleki Eğitim Fak.
- Eyisi, A., Lee, D., & Trees, K. (2023). Local perceptions of tourism development and socio-cultural impacts in Nigeria. *Tourism Planning & Development*, 20(4), 499-521.
- Fahimi, A., Saint Akadiri, S., Seraj, M., & Akadiri, A. C. (2018). Testing the role of tourism and human capital development in economic growth. A panel causality study of micro states. *Tourism Management Perspectives*, 28, 62-70.
- Ferraro, P. J. (2002). "The Local Costs of Establishing Protected Areas in Low-Income Nations: Ranomafana National Park, Madagascar", *Ecological Economics*, 43(2-3), 261-275.
- Firebaugh, Glenn ve Frank D. Beck, (1994). "Does Economic Growth Benefit the Masses? Growth, Dependence, and Welfare in *the Third World*", *American Sociological Review*. Vol. 59, No. 5, pp. 631-653 Published by: American Sociological Association.
- Fıshbein, M. ve Ajzen, I. (1975). *Belief, Attitude, Intention, and Behavior Reading*, MA: Addison-Wesley.
- Garcia, F. A., Vázquez, A. ve Macías, R. (2015) "Resident's attitudes towards the impacts of Tourism", *Tourism Management Perspective*, 13, 33-40. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2014.11.002>
- Garza, H. ve Eller, R. D. (1998). "The Role of Rural Community Colleges in Expanding Access and Economic Development", *New Directions for Community Colleges*, 103, 31-41.
- Gato, M., Dias, Á., Pereira, L., da Costa, R. L., & Gonçaves, R. (2022). Marketing communication and creative tourism: An analysis of the local destination management organization. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 8(1), 40.
- Gautam, V. (2023). Why local residents support sustainable tourism development? *Journal of Sustainable Tourism*, 31(3), 877-893.

- Geffroy, B., Samia, D. S., Bessa, E., ve Blumstein, D. T. (2015). "How Nature-Based Tourism Might Increase Prey Vulnerability to Predators", *Trends in Ecology & Evolution*, 30(12), 755-765.
- Ghaderi, Z., Saboori, B. ve Khoshkam, M. (2017). "Does Security Matter in Tourism Demand?", *Current Issues in Tourism*, 20(6), 552-565.
- Go, H., & Kang, M. (2023). Metaverse tourism for sustainable tourism development: Tourism agenda 2030. *Tourism Review*, 78(2), 381-394.
- Goulet, Denis, (1992). "Development: Creator and destroyer of values", *World Development*, Elsevier. Vol. 20(3), pages 467-475, March.
- Gursoy, D. ve Rutherford, D. (2004) "Host attitudes towards tourism: An improved structural model", *Annals of Tourism Research*, 31 (3), 495-516. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2003.08.008>
- Gursoy, D., Chi, C. G. ve Dyer, P. (2010). "Locals' attitudes toward mass and alternative tourism: The case of Sunshine Coast, Australia", *Journal of Travel Research*, 49(3), 381-394.
- Habimana, A., Saaverdra, R., & Sinining, V. (2023). The Role of Communities in Developing Sustainable Tourism in Rwanda. *Central Asian Journal of Innovations on Tourism Management and Finance*, 4(3), 91-108.
- Hall, C. M. (1994). *Tourism and Politics: Policy, Power and Place*. Chichester: John Wiley and Sons.
- Hassan, T. H., Salem, A. E., & Abdelmoaty, M. A. (2022). Impact of rural tourism development on residents' satisfaction with the local environment, socio-economy and quality of life in Al-Ahsa Region, Saudi Arabia. *International journal of environmental research and public health*, 19(7), 4410.
- Hassan, T. H., Salem, A. E., & Abdelmoaty, M. A. (2022). Impact of rural tourism development on residents' satisfaction with the local environment, socio-economy and quality of life in Al-Ahsa Region, Saudi Arabia. *International journal of environmental research and public health*, 19(7), 4410.
- Ingham, Barbara (1993). "The meaning of development: Interactions between "new" and "old" ideas", *World Development. Volume 21, Issue 11*, Pages 1803-1821.
- Irfan, M., Ullah, S., Razzaq, A., Cai, J., & Adebayo, T. S. (2023). Unleashing the dynamic impact of tourism industry on energy consumption, economic output, and environmental quality in China: A way forward towards environmental sustainability. *Journal of Cleaner Production*, 387, 135778.

- Jaafar, M., Noor, S. ve Rasoolimanesh, S. (2015). "Perception of young local residents toward sustainable conservation programmes: A case study of the Lenggong world cultural heritage site", *Tourism Management*, 48, 154-163. <http://dx.doi.org/10.1016/j.tourman.2014.10.018>.
- Jamieson, W., & Jamieson, M. (2019). Overtourism management competencies in Asian urban heritage areas. *International Journal of Tourism Cities*, 5(4), 581-597.
- Jehan, Y., Batool, M., Hayat, N., & Hussain, D. (2023). Socio-Economic and environmental impacts of tourism on local community in Gilgit Baltistan, Pakistan: A local community prospective. *Journal of the Knowledge Economy*, 14(1), 180-199.
- Jones, E. L. (2000). *Growth recurring: economic change in world history*. University of Michigan Press.
- Joshi, M., Ravindranath, S., Jain, G.K. ve Nazareth, K. (2007). *Sustainable Development: An Introduction*, Centre for Environment Education ISBN: 978-81-89587-22-5.
- Jurowski, C. ve Gürsoy, D. (2004). "Distance effects on residents' attitudes toward tourism", *Annals of Tourism Research*, 31(2), 296-312.
- Jurowski, C., Uysal, M. ve Williams, D. R. (1997). "A theoretical analysis of host community resident reactions to tourism", *Journal of Travel Research*, 36(2), 3-11.
- Khazaee, A., Elliot, S. ve Joppe, M. (2015). "An Application of Stakeholder Theory to Advance Community Participation in Tourism Planning: The Case For Engaging Immigrants as Fringe Stakeholders", *Journal of Sustainable Tourism*, 23(7), 1049-1062.
- Ko, D. W. ve Stewart, W. P. (2002). "A Structural Equation Model of Residents' Attitudes for Tourism Development", *Tourism Management*, 23(5), 521-530.
- Kozak, M. (2001). "Repeaters' Behavior At Two Distinct Destinations", *Annals of Tourism Research*, 3 (28), 784-807.
- Kurniawan, A., & Fanani, D. (2022). Examining resident's perception of sustainability tourism planning and development: the case of malang city, Indonesia. *Geo Journal of Tourism and Geosites*, 40(1), 242-252.
- Lankford, S. V. ve Howard, D. R. (1994). "Developing a tourism impact attitude scale", *Annals of Tourism Research*, 21(1), 121-139.
- Lawton, L. J. & Weaver, D. B. (2015). "Using residents' perceptions research to inform planning and management for sustainable tourism: A study of the Gold Coast Schoolies Week, a contentious tourism event", *Journal of Sustainable Tourism*, 23(5), 660-682.

- Lee, T. H. (2013) “Influences analysis of community resident support for sustainable tourism development”, *Tourism Management*, 34, 37-46. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2012.03.007>
- Lee, T. H. (2013). Influence analysis of community resident support for sustainable tourism development. *Tourism Management*, 34, 37-46.
- Lepp, A. (2007). “Residents’ attitudes toward tourism in Bigodi Village, Uganda”, *Tourism Management*, 28 (3), 876-885.
- Lindberg, K. ve Johnson, R. (1997). “Modeling resident attitudes toward tourism”, *Annals of Tourism Research*, 24(2), 402-424, [http://dx.doi.org/10.1016/s0160-7383\(97\)80009-6](http://dx.doi.org/10.1016/s0160-7383(97)80009-6).
- Lindberg, K. ve Johnson, R. (1997). “Modeling resident attitudes toward tourism”, *Annals of Tourism Research*, 24(2), 402-424, [http://dx.doi.org/10.1016/s0160-7383\(97\)80009-6](http://dx.doi.org/10.1016/s0160-7383(97)80009-6).
- Ma, S. N. Z., & Mohame, B. B. (2023). Heritage Tourism and Cultural Identity in China: Challenges and Opportunities for Development. *International Journal of Professional Business Review: Int. J. Prof. Bus. Rev.*, 8(7), 47.
- Mbaiwa, J. E. (2005). The socio-cultural impacts of tourism development in the Okavango Delta, Botswana. *Journal of Tourism and Cultural Change*, 2(3), 163-185.
- McGehee, N. G. ve Andereck, K. L. (2004). “Factors predicting rural residents’ support of tourism”, *Journal of Travel Research*, 43(2), 131-140.
- Mitchell, R. ve Reid, D. (2001). “Community integration”, *Annals of Tourism Research*, 28(1), 113-139. [http://dx.doi.org/10.1016/s0160-7383\(00\)00013-x](http://dx.doi.org/10.1016/s0160-7383(00)00013-x).
- Moghavvemi, S., Woosnam, K., Paramanathan, T., Musa, G. ve Hamzah, A. (2017). “The effect of residents’ personality, emotional solidarity, and community commitment on support for tourism development. *Tourism Management*, 63, 242-254. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2017.06.021>.
- Mowforth, M. ve Munt, I. (2003). *Tourism and Sustainability Development and New Tourism in the Third World*, London: Routledge.
- Mugizi, F., Ayorekire, J., & Obua, J. (2017). Factors that influence local community participation in tourism in Murchison falls conservation area. *Journal of Environmental Science and Engineering A*, 6(4), 209-223.
- Munanura, I. E., & Kline, J. D. (2023). Residents’ support for tourism: The role of tourism impact attitudes, forest value orientations, and quality of life in Oregon, United States. *Tourism Planning & Development*, 20(4), 566-582.

- Munhurrin, P.R. ve Naidoo P. (2011). "Residents' attitudes toward perceived tourism benefits", *International Journal of Marketing and Management Research* 4, 45-56.
- Murphy, P. E. (1983). Tourism as a community industry—an ecological model of tourism development. *Tourism Management*, 4(3), 180-193.
- Nash, R., Thyne, M. ve Davies, S. (2006). "An investigation into customer satisfaction levels in the budget accommodation sector in Scotland: A case study of backpacker tourists and the Scottish Youth Hostels Association", *Tourism Management*, 27(3), 525-532.
- Nguyen, T., Dam, D.X. ve Huog, T. (2015). "The Role of Tourism Destination's Stakeholders in Reducing Negative Impacts of Tourism Development on Environment", *2nd International Conference on Social-Economic Issues in Development*, Vietnam.
- Nicholas, L. N., Thapa, B. ve Ko, Y. J. (2009). "Residents' perspectives of a World Heritage Site: The Pitons Management Area, St. Lucia", *Annals of Tourism Research*, 36(3), 390-412, <https://doi.org/10.1016/j.annals.2009.03.005>.
- Nugroho, P., & Numata, S. (2022). Resident support of community-based tourism development: Evidence from Gunung Ciremai National Park, Indonesia. *Journal of Sustainable Tourism*, 30(11), 2510-2525.
- Nunkoo, R. ve Gürsoy, D. (2012) "Residents' support for tourism: An identity perspective", *Annals of Tourism Research*, 39 (1), 243-268. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2011.05.006>
- Nunkoo, R. ve Ramkissoon, H. (2011) "Developing a community support model for tourism", *Annals of Tourism Research*, 38 (3), 964-988. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2011.01.017>
- Nunkoo, R., Sharma, A., Rana, N. P., Dwivedi, Y. K., & Sunnasse, V. A. (2023). Advancing sustainable development goals through interdisciplinarity in sustainable tourism research. *Journal of Sustainable Tourism*, 31(3), 735-759.
- Olya, H. G. (2023). Towards advancing theory and methods on tourism development from residents' perspectives: Developing a framework on the pathway to impact. *Journal of Sustainable Tourism*, 31(2), 329-349.
- Olya, H. G. ve Gavilyan, Y. (2017). "Configurational Models to Predict Residents' Support for Tourism Development", *Journal of Travel Research*, 56(7), 893-912.
- Pai, C. K., Chen, H., Lee, T. J., Hyun, S. S., Liu, Y., & Zheng, Y. (2023). The impacts of under-tourism and place attachment on residents' life satisfaction. *Journal of Vacation Marketing*, 13567667231164807.

- Palmer, A. ve Koenig-Lewis, N. (Ed.) Jones, L.E.M. (2013). “The Effects of Residents' Social Identity and Involvement on Their Advocacy of Incoming Tourism”, *Tourism Management*, 38, 142-151.
- Pappas, N.V. (2008). “City of rhodes: residents' attitudes toward tourism impacts and development”, *International Journal of Tourism and Hospitality Research*, 19, 51–70.
- Pata, U. K., & Balsalobre-Lorente, D. (2022). Exploring the impact of tourism and energy consumption on the load capacity factor in Turkey: a novel dynamic ARDL approach. *Environmental Science and Pollution Research*, 29(9), 13491-13503.
- Paul, B. D. (2012). The impacts of tourism on society. *Annals of Faculty of Economics*, 1(1), 500-506.
- Pereira, T., & Dos Anjos, S. J. G. (2023). Corporate social responsibility as resource for tourism development support. *Tourism Planning & Development*, 20(5), 769-789.
- Phuc, H. N., & Nguyen, H. M. (2023). The importance of collaboration and emotional solidarity in residents' support for sustainable urban tourism: Case study Ho Chi Minh City. *Journal of Sustainable Tourism*, 31(2), 245-264.
- Pizam, A. (1978). “Tourism's impacts: The social costs to the destination community as perceived by its residents”, *Journal of Travel Research*, 16(4), 8-12.
- Pratt, S. (2015). “The economic impact of tourism in SIDS”, *Annals of Tourism Research*, 52, 148–160.
- Prayag, G., Hosany, S., Nunkoo, R. ve Alders, T. (2013). “London residents' support for the 2012 Olympic Games: the mediating effect of overall attitude”, *Tourism Management*, 36, 629-640.
- Prideaux, B. (2000). “The role of the Transport System in Destination Development”, *Tourism Management*, 21(1), 53-63.
- Pulido-Fernández, J. I., Andrades-Caldito, L., & Sánchez-Rivero, M. (2015). Is sustainable tourism an obstacle to the economic performance of the tourism industry? Evidence from an international empirical study. *Journal of sustainable tourism*, 23(1), 47-64.
- Pyke, J., Law, L., Jiang, M. ve Lacy, T. (2018). “Learning from the Locals: The Role of Stakeholder Engagement in Building Tourism and Community Resilience”, *Journal of Ecotourism*, 17(3), 206-219.
- Ramkissoon, H. ve Nunkoo, R. (2011). “City image and perceived tourism impact evidence from Port Louis, Mauritius”, *International Journal of Hospitality and Tourism Administration*, 12(2), 123-143.

- Rasoolimanesh, S. M., Chee, S. Y., & Ari Ragavan, N. (2023). Tourists' perceptions of the sustainability of destination, satisfaction, and revisit intention. *Tourism Recreation Research*, 1-20.
- Richards, G. (2018). "Cultural Tourism: A Review of Recent Research and Trends", *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 36, 12-21.
- Robinson, M. ve Picard, D. (2006). "Tourism, Culture and Sustainable Tourism, UNESCO: Programme "Culture, Tourism, Development", Division of Cultural Policies and Intercultural Dialogue, Culture Sector.
- Segota, T., Mihalic, T. ve Kuscer, K. (2017). "The impact of residents' informedness and involvement on their perceptions of tourism impacts: The case of Bled", *Journal of Destination Marketing and Management*, 6(3), 196-206.
- Sezgin, O. M. (1995). *Genel Turizm: Turistik Kavramlar-Ekonomi-Pazarlama-Turizm Tevzuatı*. Tutubay.
- Sharma, B. ve Dyer, P. (2009). "An investigation of differences in residents' perceptions on the Sunshine Coast: tourism impacts and demographic variables, Tour. Geogr", *An International Journal of Tourism, Space, Place and Environment* 11, 187–213.
- Sharpley, R. (2014). "Host Perceptions of Tourism: A review of the research", *Tourism Management*, 3 (42): 37- 49.
- Sheldon, P., ve Abenoja, T. (2001). "Resident attitudes in a mature destination: The case of Waikiki", *Tourism Management*, 22(5), 435-443. [http://dx.doi.org/10.1016/s0261-5177\(01\)00009-7](http://dx.doi.org/10.1016/s0261-5177(01)00009-7).
- Simmons, D. G. (1994). "Community Participation in Tourism Planning", *Tourism Management*, 15(2), 98-108.
- Singh, A. S., Parahoo, S. K., Ayyagari, M., & Juwaheer, T. D. (2023). Conclusion: how could rural tourism provide better support for well-being and socioeconomic development?. *Worldwide Hospitality and Tourism Themes*, 15(1), 84-93.
- Smith, S. (2015). "A sense of place: Place, culture and tourism", *Tourism Recreation Research*, 40(2), 220-233.
- Snaith, T. ve Haley, A. (1999). "Residents' opinion of tourism development in the historic city of York, England", *Tourism Management*, 20, 595-603.
- Styliadis, D. (2012). "Tourism and community life: building a conceptual framework", Doctoral dissertation. University of Surrey School of Hospitality and Tourism Management, Guilford, UK.
- Su, M. M., Long, Y., Wall, G. ve Jin, M. (2016). "Tourist–community interactions in ethnic tourism: Tuva villages, Kanas Scenic Area, China", *Journal of Tourism and Cultural Change*, 14(1), 1-26.

- Su, M. M., Wall, G., Wang, Y. ve Jin, M. (2019). "Livelihood sustainability in a rural tourism destination-Hetu Town, Anhui Province, China", *Tourism Management*, 71, 272-281.
- Telfer, D. ve Sharpley, R. (2008). *Tourism and development in the developing world*. London, England: Routledge.
- Theodori, G. (2000). "Level of analysis and conceptual clarification in community attachment and satisfaction research: Connections to community development". *Journal of the Community Development Society*, 31 (1), 35-38.
- Tichaawa, T. M., Dayour, F., & Nunkoo, R. (2023). Residents' trust in government, tourism impacts, and quality of life: Testing a structural model. *Development Southern Africa*, 40(2), 223-242.
- Todaro, M. P. (1994). *Economic Development* (5th ed.). New York, London: Longman.
- Toskay, Tunca (1989). *Turizm Olayına Genel Yaklaşım*, İstanbul: Der Yayınları.
- Tosun, C. (1999). "Towards a Typology of Community Participation in the Tourism Development Process", *Anatolia: An International Journal of Tourism and Hospitality Research*, 10(2), 113-134.
- Tosun, C. (2002). Host perceptions of impacts: A comparative tourism study. *Annals of tourism research*, 29(1), 231-253.
- Tsai, Y.H. (2017). "Travel Agency Managers' Perceptions of Tourism Industry Employability", *Journal of Hospitality, Leisure, Sport and Tourism Education*, 20, 122-133.
- Tunç, Azize ve Firuzan, SAÇ (1998). *Genel Turizm*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Turner, R.A., Fitzsimmons, C., Forster, J., Mahon, R., Peterson, A. ve Stead, S.M. (2014). "Measuring good governance for complex ecosystems: perceptions of coral-reef dependent communities in the Caribbean", *Global Environmental Changes* 27, 22–30.
- Tüylüoğlu, T. (2003). "*Türkiye'de Turizm Eğitiminin Niteliği*", (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Unwto (2018). "*Sustainable Development*", <https://www.unwto.org/sustainable-development>, (Erişim Tarihi: 04.12.2020).
- Ürger, Savaş, (1992). *Genel Turizm Bilgisi*, Akdeniz Üniversitesi Yayınları, Antalya.
- Valentin, A. ve Spangenberg, J.H. (2000). "A Guide to Community Sustainability Indicators", *Environmental Impact Assessment Review*, 20, 381–392.

- Vengesayi, S., Mavondo, F. T., & Reisinger, Y. (2009). Tourism destination attractiveness: Attractions, facilities, and people as predictors. *Tourism Analysis, 14*(5), 621-636.
- Wang, J., Li, Y., Wu, B., & Wang, Y. (2021). Tourism destination image based on tourism user generated content on internet. *Tourism Review, 76*(1), 125-137.
- Wang, J., Huang, X., Gong, Z., & Cao, K. (2020). Dynamic assessment of tourism carrying capacity and its impacts on tourism economic growth in urban tourism destinations in China. *Journal of Destination Marketing & Management, 15*, 100383.
- Zapata, M. J., Hall, C. M., Lindo, P., & Vanderschaeghe, M. (2011). Can community-based tourism contribute to development and poverty alleviation? Lessons from Nicaragua. *Current Issues in Tourism, 14*(8), 725-749.
- Zehrer, A., Smeral, E. ve Hallmann, K. (2017). “Destination Competitiveness: A Comparison of Subjective and Objective Indicators for Winter Sports Areas”, *Journal of Travel Research, 56*(1), 55-66.
- Zhou, Q., Zhu, K., Kang, L., & Dávid, L. D. (2023). Tea Culture Tourism Perception: A Study on the Harmony of Importance and Performance. *Sustainability, 15*(3), 2838.

Bölüm 28

**Süleymanpaşa, Çorlu, Çerkezköy ve
Kapaklı İlçelerinde (Tekirdağ) Kirletici
Emisyonlarının Karşılaştırılması**

İlker EROĞLU¹

¹ Dr. Öğr. Üy.: Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü. ieroglu@nku.edu.tr ORCID No:0000-0003-4601-024X

ÖZET

Dünyada ve ülkemizde insan sağlığını tehdit eden en önemli çevre sorunlarından biri olan hava kirliliği, Tekirdağ ilinin Süleymanpaşa, Çorlu, Çerkezköy ve Kapaklı ilçeleri için de önemli bir sorundur. Çok sayıda insanın yaşadığı bu ilçelerde, hava kalitesi ve insan sağlığı açısından havadaki partikül madde (PM₁₀, PM_{2,5}) kükürtdioksit (SO₂), azotdioksit (NO₂), azot oksit (NO_x), azotmonoksit (NO) ve ozon (O₃) gazı konsantrasyonunun takibi yapılmaktadır. Ölçüm cihazlarının verilerine göre yıllık ortalama PM₁₀, kükürtdioksit (SO₂), azotdioksit (NO₂), azot oksit (NO_x) ve azotmonoksit (NO) kirliliğinde Süleymanpaşa ilk sıradadır. PM_{2,5} kirliliğinde Çerkezköy ve Kapaklı ilçeleri, ozon (O₃) kirliliğinde ise Çorlu ilçesi ilk sırada gelmektedir. Yıllık ortalama PM₁₀ değeri Süleymanpaşa (64,3 µg/m³) ve Çerkezköy-Kapaklı (41,7 µg/m³) ilçelerinde Türkiye (40 µg/m³), Avrupa Birliği (40 µg/m³) ve Dünya Sağlık Örgütü (20 µg/m³) sınır değerlerini aşmakta, Çorlu (40 µg/m³) ilçesinde Türkiye ve Avrupa Birliği sınır değeri seviyesinde fakat Dünya Sağlık Örgütü sınır değerinin üstünde seyretmektedir. Süleymanpaşa ilçesi yıllık kükürtdioksit (SO₂) ortalaması (48,5 µg/m³) Türkiye (20 µg/m³) ve Avrupa Birliği sınır değerlerini (20 µg/m³) iki katından fazla bir değer ile aşmaktadır. Yıllık azot oksit (NO_x) ortalaması bütün ilçelerde (Süleymanpaşa 86,5 µg/m³, Çorlu 50,1 µg/m³, Çerkezköy-Kapaklı 43,7 µg/m³) Türkiye (30 µg/m³) ve Avrupa Birliği (30 µg/m³) ortalamasının üstündedir. Süleymanpaşa, Çorlu, Çerkezköy ve Kapaklı ilçelerinde hava kirliliği sorununun yaşanmasında doğal faktörlerden daha çok antropojenik faktörlerin etkili olduğu tespit edilmektedir. Bu bağlamda sahadaki hava kirliliğini önlemek için gerekli tedbirlerin ivedilikle hayata geçirilmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hava kirliliği, Çevre sorunu, Tekirdağ, Kirletici emisyonları, Karşılaştırma.

GİRİŞ

Dünyada ve ülkemizde canlı ve cansız çevreye zarar veren, doğal ortamda bozulmaya yol açan, insan-mekan ilişkilerinin sürdürülebilirliği açısından en önemli çevre sorunlarından biri hava kirliliğidir. Hava kirliliğine sebep olan faktörler genel hatlarıyla doğal ve beşeri faktörler olarak ikiye ayrılmaktadır (Kopar ve Zengin, 2009:52). Hava kalitesini doğrudan ve dolaylı olarak etkileyen bu faktörler topoğrafik yapı, meteorolojik koşullar, iklim özellikleri, orman yangınları, volkanik püskürmeler, nüfus yoğunluğu, çarpık kentleşme, sanayi ve ticaret faaliyetleri, konutlarda kullanılan kalitesiz yakıtlar, motorlu taşıt trafiği, fiziki yapısı bozulmuş yollar, maden ocakları, yeşil alanların azalması, ısı yalıtımına gerekli özenin gösterilmemesi, uzun mesafeli taşınımalar, kişisel bilinç ve kurumsal denetimler olarak sıralanmaktadır (Sungur ve Gönençgil, 1997:337; Elbir, Müezzinoğlu ve Bayram, 2000:5; Sari ve Esen, 2019:690; Eroğlu, 2022a:188).

Hava kirliliğine neden olan maddeler arasında sağlık açısından en önemlileri partiküller maddeler (PM) ve gaz halindeki kirleticiler ozon (O₃), azotdioksit (NO₂), uçucu organik bileşikler (benzen dahil), karbon monoksit (CO) ve kükürt dioksit (SO₂) tir (Mannucci ve Franchini, 2017:1). İnsan sağlığını ciddi şekilde tehdit eden bu maddelerin solunum, kardiyovasküler ve nörolojik sistemler başta olmak üzere insan vücudundaki tüm sistemleri etkilediği ve dünyada en çok ölüme yol açan kanserler ile iskemik kalp hastalıkları ve inmeye yol açtığı belirtilmektedir (Çakmakçı Karakaya ve Aykaç, 2023:321). Ayrıca Türkiye’de her yıl yaklaşık 45 bin önlenebilir erken ölümün hava kirliliğinden kaynaklandığına vurgu yapılmaktadır (Güzel ve Özer, 2022:186).

Türkiye’de 1950’li yıllardan itibaren görülmeye başlayan hızlı nüfus artışı, kentleşme ve sanayileşmeyle birlikte artan enerji talebi başta İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirler olmak üzere hava kirliliği sorununun çıkmasına yol açmıştır (Emirialioğlu, 2023:59). Bunu takip eden yıllarda hızlı kentleşme, endüstriyel gelişme ve motorlu araç sayısındaki artışa bağlı olarak bu sorun ülke genelinde yoğunluk kazanmaya başlamıştır (Çiçek, Türkoğlu ve Gürgen, 2004:3).

Trakya Yarımadası’nda sanayi tesisleri için yer seçimleri 1960’lı yıllarda Edirne, Kırklareli ve Tekirdağ Merkez ilçelerinde yoğunlaşmıştır (Özkök vd., 2017: 71). 1971-1977 döneminde Çerkezköy Organize Sanayi Bölgesi, Bakanlar Kurulu Kararıyla “Teşviki Öngörülen Sanayi Bölgesi” kabul edilerek hızla gelişmiştir (Kısalar Gülen, 2011:23). Günümüzde Süleymanpaşa, Çorlu, Çerkezköy Kapaklı ve Ergene ilçeleri sadece Tekirdağ ilinin değil, Trakya Yarımadası’nın da sosyo-ekonomik açıdan önem taşıyan sanayi alanlarıdır.

Araştırmaya konu olan Tekirdağ ilinin Süleymanpaşa, Çorlu, Çerkezköy ve Kapaklı ilçelerinde hava kirliliği sorunu ciddi boyutlara ulaşmış durumdadır. Bu çalışmada Süleymanpaşa, Çorlu, Çerkezköy ve Kapaklı ilçelerindeki hava kirliliğinin, ölçümü yapılan kirletici maddelere göre aylık, yıllık ve mevsimlik durumunun, doğal ve beşeri etkenler göz önünde bulundurularak coğrafi açıdan karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bundan önceki çalışmalarda Süleymanpaşa (Eroğlu, 2022a) ve Çorlu (Eroğlu, 2022b)

ilçelerinin hava kirliliği ilçe sınırları kapsamında detaylı bir şekilde incelenmiştir. Çerkezköy ve Kapaklı ilçelerindeki hava kirliliği sorunu bu çalışmanın yazarı tarafından araştırılarak yayına sunulmuş olup değerlendirme aşamasındadır. Bu çalışmada, önceki çalışmalardan farklı olarak Tekirdağ ilinde hava kirliliğine sahne olan Süleymanpaşa, Çorlu, Çerkezköy ve Kapaklı ilçelerindeki hava kirliliği durumu karşılaştırılarak yorumlanmış, soruna bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Böylece Tekirdağ ilindeki hava kirliliği sorunu ile ilgili olarak çalışacak kişi ve kurumlara çalışma alanı geneli kapsamında veri sunmak mümkün olacaktır.

Çalışma Sahasının Konumu ve Coğrafi Özellikleri

Çalışma sahasını Tekirdağ ilinin Süleymanpaşa, Çorlu, Çerkezköy ve Kapaklı ilçeleri oluşturmaktadır. Marmara Bölgesi'nin kuzeybatısında, Tekirdağ ili sınırları içinde yer alan bu saha kuzeyinden Hayrabolu, Muratlı, Ergene ve Saray ilçeleri, doğusundan İstanbul ili, güneyinden Marmara Ereğlisi ilçesi ve Marmara Denizi, batısından Malkara ve Şarköy ilçeleri ile çevrilidir (Şekil 1). Çalışmaya konu olan ilçelerden Süleymanpaşa (Merkez ilçe) ve Kapaklı, Tekirdağ ilinin 6 Aralık 2012 tarihinde yürürlüğe giren 6360 sayılı kanun ile büyükşehir olmasıyla ilçe statüsü kazanmışlardır (URL 1).

Süleymanpaşa ilçe merkezinde yerleşim alanının önemli bir bölümü Marmara Denizi kenarında yükseltisi 0-150 metre arasında değişen yamaç arazisi üzerinde bulunmaktadır (Siyavuş, 2019:2). Şehir merkezini kuzey-güney doğrultusunda kat ederek Marmara Denizi'ne dökülen Çayırlar Dere, Ayvalı Dere, Ördekli Dere, Tintin Dere ve Cevizli Dere vadileri çoğu yerde sokak ve caddelerle işgal edilmişlerdir.

Çorlu, plato yüzeyi üzerinde kurulmuş bir şehirdir (Eroğlu, 2022:37). Şehir merkezi genel hatlarıyla 100-200 m yükselti aralığında yayılış gösterir. Şehrin kuzeyinde Çorlu Çayı vadisinin yükseltisi 110 m civarındadır. Çorlu ilçe merkezinin hemen güneyi aynı zamanda Değirmen Dere'nin kollarını oluşturan Kuru Dere, Kavaklar Dere, Değirmen Dere, Havuzlar Dere, Kocaman Dere, Kızılağaç Dere, Karagöl Dere ve Kazımlar Dere'nin memba alanına tekabül etmektedir.

Çerkezköy ve Kapaklı ilçe arazilerinde topoğrafya Çorlu Çayı vadisine doğru eğimlenmektedir. Kapaklı doğusunda 220 m civarında olan yükselti Çorlu Çayı vadisinde 150 m'ye inmektedir. Çerkezköy İstasyon Mahallesi güneyinde tekrar 200 m'ye çıkmaktadır.

Yıllık ortalama sıcaklık Süleymanpaşa'da 14,1 °C, Çorlu'da 13 °C ve Çerkezköy'de 13,8 °C'dir. Yıllık yağış ortalaması Süleymanpaşa'da 583,1 mm, Çorlu'da 577 mm ve Çerkezköy'de 554,09 mm'dir. Yıllık hâkim rüzgâr Süleymanpaşa'da N18°W yönünden %40 frekansla esmekte (Eroğlu, 2022a: 193), Çorlu'da N22,5°E yönünden %53,9 frekansla esmekte (Eroğlu, 2022b:41) ve Çerkezköy'de N54°E yönünden %54,6 frekansla esmektedir.

2022 yılı itibarıyla kentsel nüfus miktarı Süleymanpaşa'da 191.174 kişi, Çorlu'da 280.321 kişi, Çerkezköy'de 141.847 kişi ve Kapaklı 117.061 kişidir

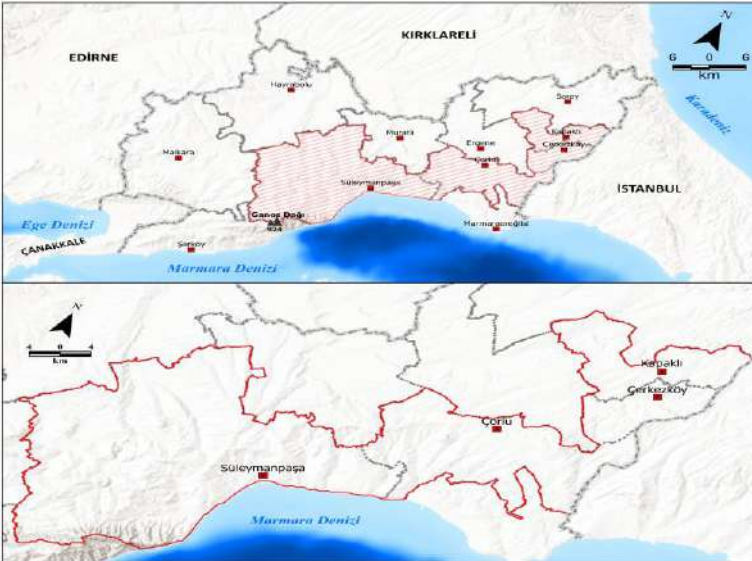
(TUİK, 2023). Bu ilçelerdeki nüfus artışında ve nüfus yoğunluğunda göçle gelen nüfusun önemli etkisi vardır.

Süleymanpaşa, Çorlu, Çerkezköy ve Kapaklı sanayi, ticaret ve ulaşım sektörleri açısından gelişmiş ilçelerdir. Tekirdağ Organize Sanayi Bölgesi, Çorlu Deri İhtisas ve Karma Organize Sanayi Bölgesi, Çorlu 1 Organize Sanayi Bölgesi, Türkgücü Organize Sanayi Bölgesi, Velimeşe Organize Sanayi Bölgesi, Çerkezköy Organize Sanayi Bölgesi, Kapaklı Organize Sanayi Bölgesi, Veliköy Organize Sanayi Bölgesi ve Yalıboyu Organize Sanayi Bölgesi bu ilçelerde faaliyet gösteren sanayi alanlarıdır (Kubaş, 2017:111; Tekirdağ Ticaret ve Sanayi Odası, 2015:12).

Sanayi tesisleri sektörel olarak dokuma, giyim, deri, plastik, kimya, boya, cam, gıda, içki, tütün, metal eşya, makine, teçhizat, otomotiv yan sanayi, kâğıt ve ambalaj, orman ürünleri ve mobilya, beyaz eşya, elektrik, elektronik, enerji, kum ve çakıl, inşaat sanayi ve diğer alanlarda faaliyet göstermektedirler (Sezen, 2005:18; Tekirdağ Ticaret ve Sanayi Odası, 2015:12).

Süleymanpaşa, Çorlu, Çerkezköy ve Kapaklı ilçelerinden Trakya Yarımadası açısından da stratejik önem taşıyan D100 (E5), D110 ve D567 devlet yolları, Çorlu-Çerkezköy otoyolu ve Çerkezköy-Kınalı otoyolu geçmektedir. Bu karayollarında taşıt trafiği hayli yoğundur. İstanbul ile Edirne-Kapıkule'yi birbirine bağlayan demiryolu (Eroğlu, 2016:208), Ceyport Tekirdağ uluslararası limanı, Asyaport transit konteyner limanı ve Tekirdağ Çorlu Atatürk hava limanı yöreye ulaşım olanakları bakımından önemli avantajlar sağlayan unsurlardır.

Süleymanpaşa, Çorlu, Çerkezköy ve Kapaklı ilçelerinde ısınmak için konutlarda doğalgaz ve yerli linyit kömürü kullanılmaktadır (T.C. Tekirdağ Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, 2020:36).

Şekil 1: Çalışma Sahasının Lokasyon Haritası

VERİ ve YÖNTEM

Bu çalışmada T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na ait ölçüm istasyonlarının verileri kullanılmıştır (T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2023). Süleymanpaşa ilçesi için ilçe merkezinde bulunan Ulusal Hava Kalitesi İzleme Ağı (UHKİA) ölçüm istasyonu ile Marmara Temiz Hava Merkezi Müdürlüğü (MTHM) ölçüm istasyonunun verilerinden, Çorlu ilçesi için ilçe merkezinde bulunan Marmara Temiz Hava Merkezi Müdürlüğü (MTHM) ölçüm istasyonunun verilerinden ve Çorlu Organize Sanayi Bölgesi Marmara Temiz Hava Merkezi Müdürlüğü (MTHM) ölçüm istasyonunun verilerinden yararlanılmıştır (T.C. Tekirdağ Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, 2020:8).

Çerkezköy-Kapaklı ilçeleri için Marmara Temiz Hava Merkezi Müdürlüğü (MTHM) Çerkezköy ölçüm istasyonunun verileri kullanılmıştır. Kentsel ve sanayi kaynaklı hava kirliliğini izlemek amacıyla 2013 yılında kurulmuş olan bu istasyon, Kapaklı'nın ilçe olmasıyla konum olarak Kapaklı sınırları içinde kalmış fakat adı değişmemiştir (T.C. Tekirdağ Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, 2020:35).

Süleymanpaşa ölçüm istasyonlarının PM₁₀ verileri 2005-2023, PM_{2,5} verileri 2018-2021, kükürtdioksit (SO₂) verileri 2005-2023, azotdioksit (NO₂) verileri 2013-2023, azot oksitler (NO_x) verileri 2015-2023, azotmonoksit (NO) verileri 2015-2023 ve ozon (O₃) verileri 2018-2021 yılları arasında kapsamaktadır.

Çorlu ölçüm istasyonlarının PM₁₀, azotdioksit (NO₂), azot oksitler (NO_x), azotmonoksit (NO) ve ozon (O₃) verileri 2017 yılı kasım ayı ile 2023 yılı haziran ayı arasında kalan dönemi, PM_{2,5} ve kükürtdioksit (SO₂) verileri 2017 yılı kasım ayı ile 2022 yılı eylül ayı arasında kalan dönemi kapsamaktadır.

Çerkezköy MTHM istasyonunda partikül madde (PM₁₀, PM_{2,5}), kükürtdioksit (SO₂) ve azotdioksit (NO₂) ölçüm verileri 2013-2023 dönemine, azotoksitler (NO_x) ve azotmonoksit (NO) ölçüm verileri 2015-2023 dönemine aittir. Öte yandan çalışma sahasındaki bütün istasyonların 2023 yılı verileri ocak-haziran ayları arasındaki altı aylık dönemin ortalama değerleridir.

T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'ndan temin edilen ölçüm verileri düzenlenerek aylık, mevsimlik ve yıllık ortalama kirlilik tabloları, grafikler ve haritalar oluşturulmuştur. Haritaların çiziminde ArcGIS/ArcMap programının 10.8 yazılımı kullanılmıştır.

BULGULAR

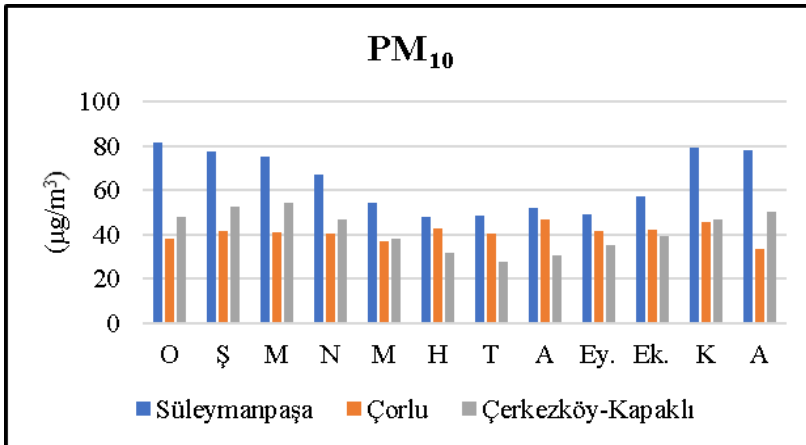
PM₁₀ Değerlerinin Karşılaştırılması

Aylık ve yıllık ortalama PM₁₀ değerleri incelendiğinde Süleymanpaşa (64,3 µg/m³) ilçesinin yıllık ortalama değerinin Çorlu (40 µg/m³) ve Çerkezköy-Kapaklı (41,7 µg/m³) ilçelerinin ortalamalarına göre daha yüksek olduğu, Çorlu ile Çerkezköy-Kapaklı ilçelerinin ortalamalarının birbirine yakın olduğu görülmektedir (Tablo1, Şekil 2, Şekil 3). En yüksek aylık ortalama PM₁₀ değeri Süleymanpaşa’da ocak (81,5 µg/m³) ayında, Çorlu’da ağustos (46,8 µg/m³) ayında, Çerkezköy-Kapaklı’da mart (54,4 µg/m³) ayındadır.

Mevsimlik ortalama PM₁₀ değerleri bakımından da Süleymanpaşa ilçesinin ortalama değerleri (kış 79,1 µg/m³, ilkbahar 65,6 µg/m³, yaz 49,6 µg/m³, sonbahar 61,9 µg/m³) diğer ilçelerden daha yüksektir (Tablo 2, Şekil 4). PM₁₀ değerleri, kış ve ilkbahar mevsimlerinde Çerkezköy-Kapaklı’da Çorlu’dan daha yüksek, yaz ve sonbahar mevsimlerinde Çorlu ilçesinde Çerkezköy-Kapaklı’dan daha yüksektir.

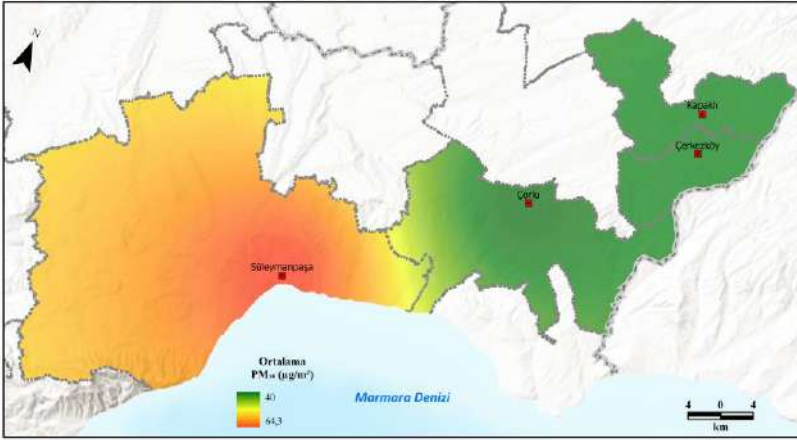
Tablo 1: Aylık ve Yıllık Ortalama PM₁₀ Değerleri (µg/m³).

İlçe Adı	O	Ş	M	N	M	H	T	A	Ey.	Ek.	K	A	Yıllık
Süleymanpaşa	81,5	77,4	75,2	67,1	54,5	47,9	48,5	52,3	49,1	57,2	79,5	78,3	64,3
Çorlu	38,1	41,4	40,8	40,6	37,1	42,6	40,8	46,8	41,4	42,5	45,7	33,5	40,0
Çerkezköy-Kapaklı	47,8	52,6	54,4	47,1	38,2	31,7	28,0	30,8	35,1	39,4	46,8	50,4	41,7

Şekil 2: Aylık Ortalama PM₁₀ Değerleri Grafiği.

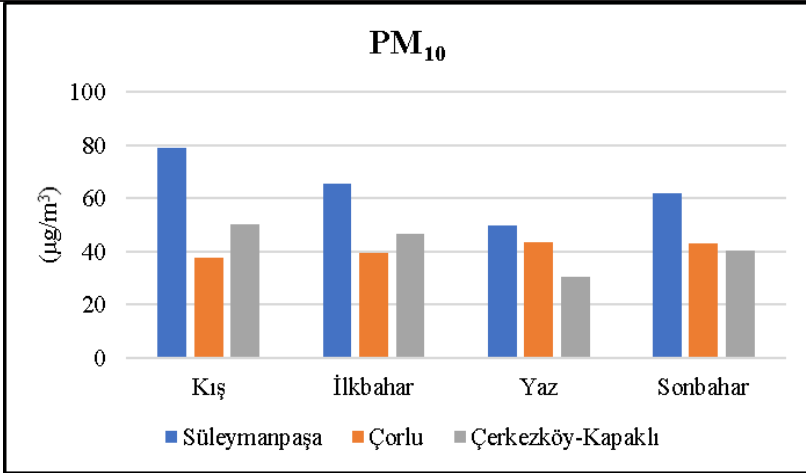

Şekil 3: Yıllık Ortalama PM₁₀ Dağılım Haritası.

Tablo 2: Mevsimlik Ortalama PM₁₀ Değerleri (µg/m³).

İlçe Adı	Kış	İlkbahar	Yaz	Sonbahar	Yıllık
Süleymanpaşa	79,1	65,6	49,6	61,9	64,3
Çorlu	37,7	39,5	43,3	43,2	40,0
Çerkezköy-Kapaklı	50,3	46,6	30,2	40,4	41,7

Şekil 4: Mevsimlik Ortalama PM₁₀ Değerleri Dağılım Grafiği.

PM_{2,5} Değerlerinin Karşılaştırılması

Aylık ortalama en yüksek PM_{2,5} değerleri Çerkezköy ve Kapaklı'da ocak (31,6 µg/m³), aralık (31,1 µg/m³) ve şubat (30,2 µg/m³) aylarında, Süleymanpaşa'da şubat (23,5 µg/m³), ocak (21,9 µg/m³) ve mart (21,1 µg/m³) aylarında, Çorlu'da eylül (22,8 µg/m³), kasım (18,7 µg/m³) ve ekim (17,9 µg/m³) aylarında görülmektedir (Tablo 3, Şekil 5, Şekil 6). Yıllık ortalama PM_{2,5}

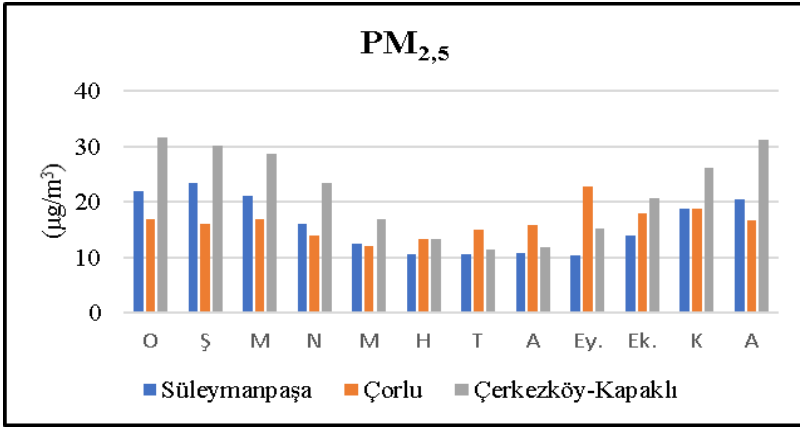

konsantrasyonu Çerkezköy-Kapaklı'da $21,7 \mu\text{g}/\text{m}^3$, Süleymanpaşa'da $17,2 \mu\text{g}/\text{m}^3$ ve Çorlu'da $16,6 \mu\text{g}/\text{m}^3$ 'tür.

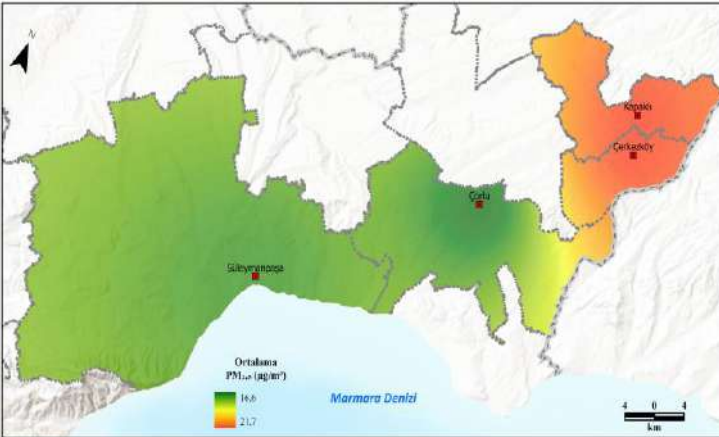
Ortalama $\text{PM}_{2,5}$ değeri Çerkezköy-Kapaklı ($31,0 \mu\text{g}/\text{m}^3$) ve Süleymanpaşa'da ($22,0 \mu\text{g}/\text{m}^3$) kış mevsiminde yüksek olmasına rağmen Çorlu'da sonbahar ($19,8 \mu\text{g}/\text{m}^3$) mevsiminde yüksektir (Tablo 4, Şekil 7).

Tablo 3: Aylık ve Yıllık Ortalama $\text{PM}_{2,5}$ Değerleri ($\mu\text{g}/\text{m}^3$).

İlçe Adı	O	Ş	M	N	M	H	T	A	Ey.	Ek.	K	A	Yıllık
Süleymanpaşa	21,9	23,5	21,1	16,0	12,5	10,6	10,6	10,7	10,3	13,9	18,7	20,5	17,2
Çorlu	16,9	16,1	16,9	14,0	12,0	13,3	15,0	15,8	22,8	17,9	18,7	16,7	16,6
Çerkezköy-Kapaklı	31,6	30,2	28,7	23,5	16,8	13,4	11,5	11,8	15,2	20,6	26,1	31,1	21,7

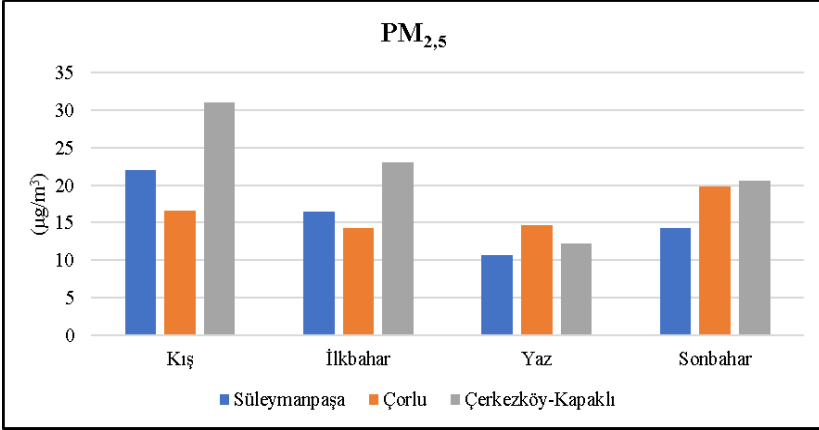
Şekil 5: Aylık Ortalama $\text{PM}_{2,5}$ Değerleri Grafiği.

Şekil 6: Yıllık Ortalama $\text{PM}_{2,5}$ Dağılım Haritası.

Tablo 4: Mevsimlik Ortalama PM_{2,5} Değerleri (µg/m³).

İlçe Adı	Kış	İlkbahar	Yaz	Sonbahar	Yıllık
Süleymanpaşa	22,0	16,5	10,6	14,3	17,2
Çorlu	16,6	14,3	14,7	19,8	16,6
Çerkezköy-Kapaklı	31,0	23,0	12,2	20,6	21,7

Şekil 7: Mevsimlik Ortalama PM_{2,5} Değerleri Dağılım Grafiği.

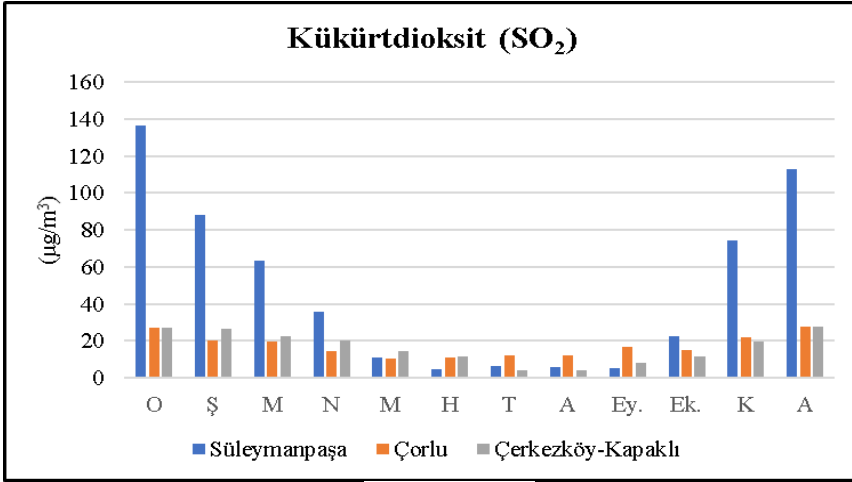
Kükürtdioksit (SO₂) Değerlerinin Karşılaştırılması

Süleymanpaşa’da yıllık kükürtdioksit (SO₂) ortalaması Çorlu ve Çerkezköy-Kapaklı ilçelerinin ortalamalarından iki katından fazla değerler göstermesiyle dikkati çekmektedir (Tablo 5, Şekil 8, Şekil 9). Nitekim Süleymanpaşa ilçesinde 48,5 µg/m³ olan yıllık ortalama kükürtdioksit (SO₂) değeri, Çorlu’da 18,3µg/m³, Çerkezköy- Kapaklı’da 16,8 µg/m³tür.

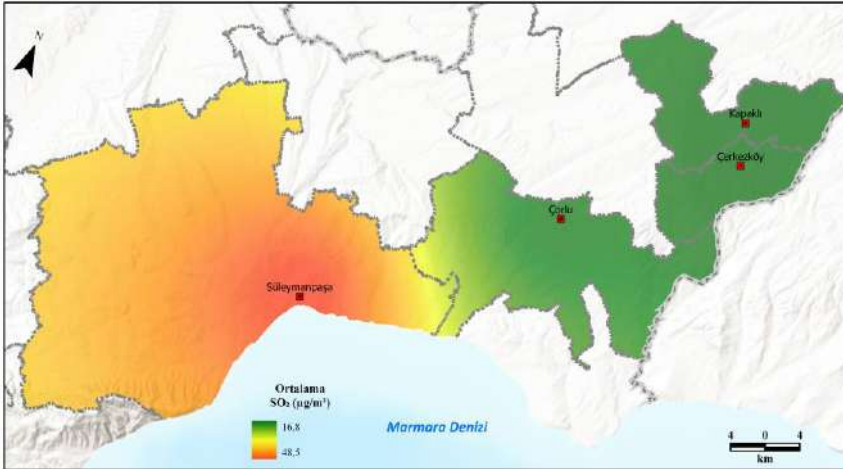
Kış mevsiminde havadaki kükürtdioksit (SO₂) miktarı belirgin bir şekilde yüksek olan ilçe yine Süleymanpaşa (112,4 µg/m³)’dır (Tablo 6, Şekil 10). Kış mevsiminde Süleymanpaşa ilçesini Çerkezköy-Kapaklı (27,2 µg/m³) ve Çorlu (25,3 µg/m³) izlemektedir. Yaz mevsiminde kükürtdioksit (SO₂) ortalaması bütün ilçelerde mevsimlik en düşük değerleri göstermektedir (Süleymanpaşa 5,6 µg/m³, Çerkezköy-Kapaklı 6,7 µg/m³, Çorlu 25,2 µg/m³).

Tablo 5: Aylık ve Yıllık Ortalama Kükürtdioksit (SO₂) Değerleri(µg/m³).

	O	Ş	M	N	M	H	T	A	Ey.	Ek	K	A	Yıllık
Süleymanpaşa	136,3	88,1	63,4	36,0	11,1	4,9	6,2	5,8	5,2	22,5	74,3	112,7	48,5
Çorlu	27,3	20,5	19,6	14,5	10,6	11,0	12,1	12,3	16,7	14,9	22,1	28,0	18,3
Çerkezköy-Kapaklı	27,3	26,8	22,8	20,0	14,7	11,7	4,4	3,9	7,9	11,7	19,6	27,5	16,8

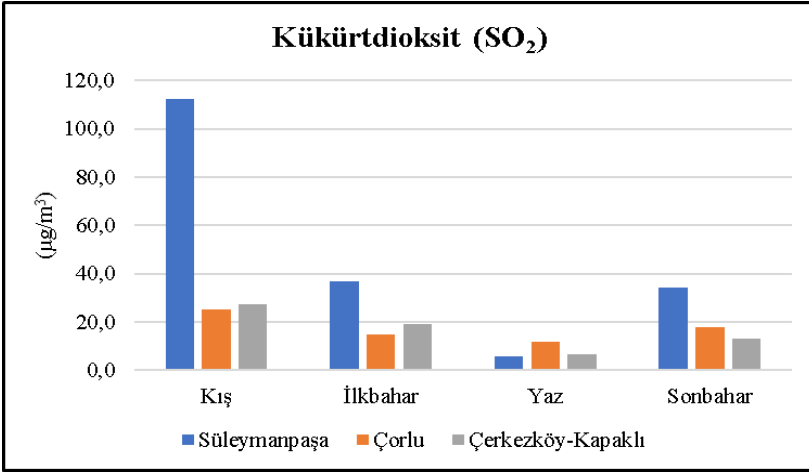
Şekil 8: Aylık Ortalama Kükürtdioksit (SO₂) Değerleri Grafiği.

Şekil 9: Yıllık Ortalama Kükürtdioksit (SO₂) Dağılım Haritası.

Tablo 6: Mevsimlik Ortalama Kükürtdioksit (SO₂) Değerleri (µg/m³).

İlçe Adı	Kış	İlkbahar	Yaz	Sonbahar	Yıllık
Süleymanpaşa	112,4	36,8	5,6	34,0	48,5
Çorlu	25,3	14,9	11,8	17,9	18,3
Çerzekköy-Kapaklı	27,2	19,2	6,7	13,1	16,8

Şekil 10: Mevsimlik Ortalama Kükürtdioksit (SO₂) Değerleri Dağılışı Grafiği.

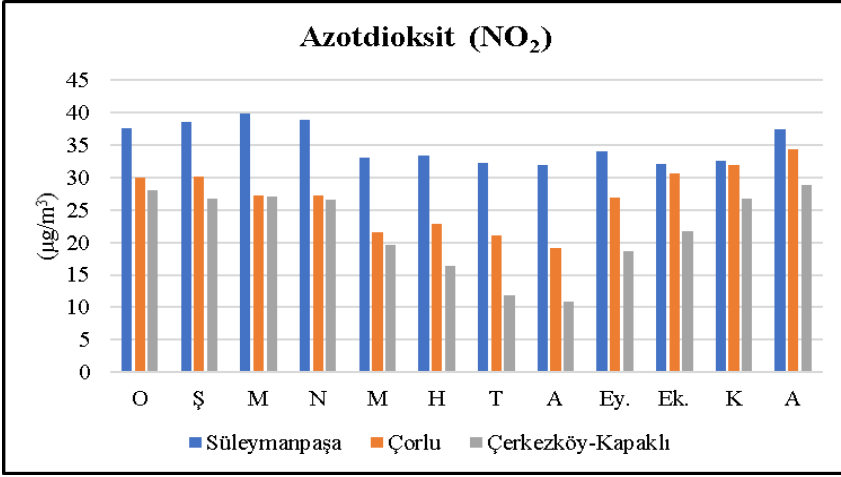
Azotdioksit (NO₂) Değerlerinin Karşılaştırılması

Araştırma sahasında aylık ortalama azotdioksit (NO₂) değeri en fazla olan aylar Süleymanpaşa'da 39,8 µg/m³ ile mart, Çorlu'da 34,4 µg/m³ ile aralık ve Çerkezköy-Kapaklı'da 28,9 µg/m³ ile yine aralık ayıdır (Tablo 7, Şekil 11). Aylık ortalama azotdioksit (NO₂) değeri en az olan ay bütün ilçelerde ağustostur (Süleymanpaşa 31,9 µg/m³, Çorlu 19,2 µg/m³, Çerkezköy-Kapaklı 10,8 µg/m³). Yıllık azotdioksit (NO₂) ortalaması en yüksek olan ilçe Süleymanpaşa (34,5 µg/m³), en düşük olan ilçeler Çerkezköy ve Kapaklı (21,7 µg/m³)'dir (Şekil 12).

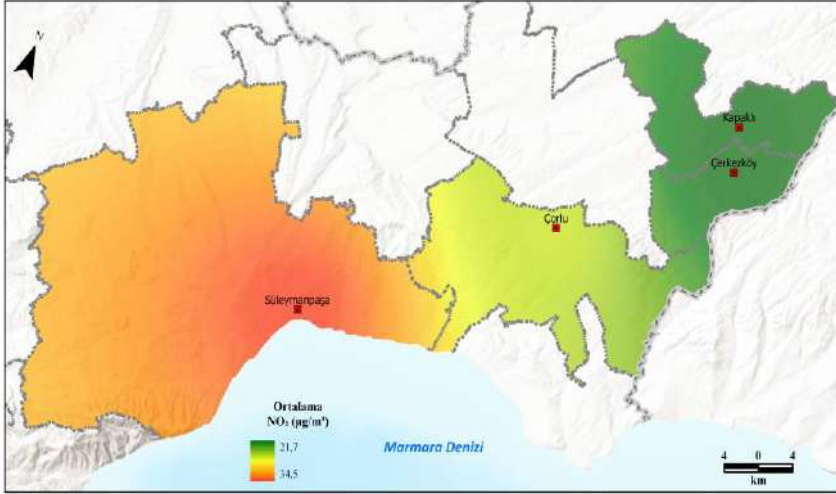
Azotdioksit (NO₂) ortalaması en yüksek mevsim bütün ilçelerde kıştır (Tablo 8, Şekil 13). Bu mevsimde ortalama konsantrasyon Süleymanpaşa'da 37,9 µg/m³, Çorlu'da 31,5 µg/m³, Çerkezköy-Kapaklı'da 27,9 µg/m³'tür. Kış mevsimini Süleymanpaşa (37,3 µg/m³) ve Çerkezköy-Kapaklı'da (24,4 µg/m³) ilkbahar mevsimi izlemesine rağmen, Çorlu'da (29,9 µg/m³) sonbahar mevsimi izlemektedir. Yaz bütün ilçelerde azotdioksit (NO₂) ortalaması en düşük mevsimdir (Süleymanpaşa 32,5 µg/m³, Çorlu'da 21 µg/m³, Çerkezköy-Kapaklı'da 13 µg/m³).

Tablo 7: Aylık ve Yıllık Ortalama Azotdioksit (NO₂) Değerleri (µg/m³).

İlçe Adı	O	Ş	M	N	M	H	T	A	Ey.	Ek.	K	A	Yıllık
Süleymanpaşa	37,6	38,6	39,8	38,9	33,1	33,4	32,2	31,9	34,1	32,1	32,6	37,4	34,5
Çorlu	29,9	30,2	27,3	27,2	21,5	22,8	21,1	19,2	26,9	30,7	32,0	34,4	27,0
Çerkezköy-Kapaklı	28,1	26,8	27,1	26,6	19,6	16,3	11,8	10,8	18,6	21,7	26,8	28,9	21,7

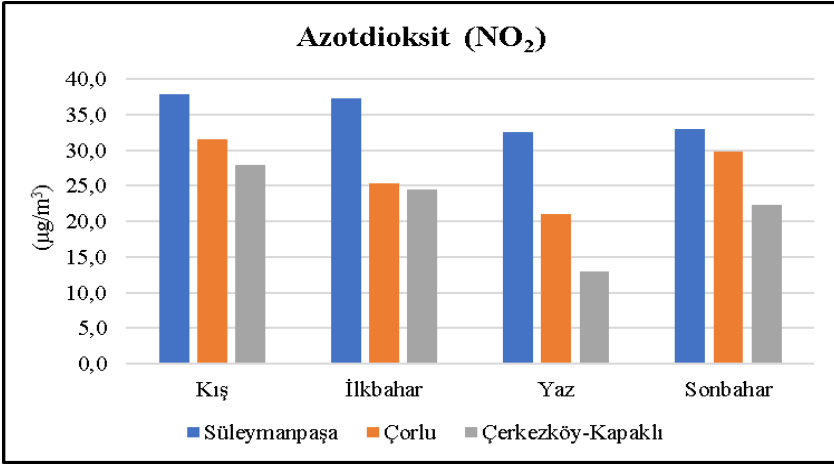
Şekil 11: Aylık Ortalama Azotdioksit (NO₂) Değerleri Grafiği.

Şekil 12: Yıllık Ortalama Azotdioksit (NO₂) Dağılışı Haritası.

Tablo 8: Mevsimlik Ortalama Azotdioksit (NO₂) Değerleri (µg/m³).

İlçe Adı	Kış	İlkbahar	Yaz	Sonbahar	Yıllık
Süleymanpaşa	37,9	37,3	32,5	32,9	34,5
Çorlu	31,5	25,3	21,0	29,9	27,0
Çerkezköy-Kapaklı	27,9	24,4	13,0	22,4	21,7

Şekil 13: Mevsimlik Azotdioksit (NO₂) Değerleri Dağılımı Grafiği.

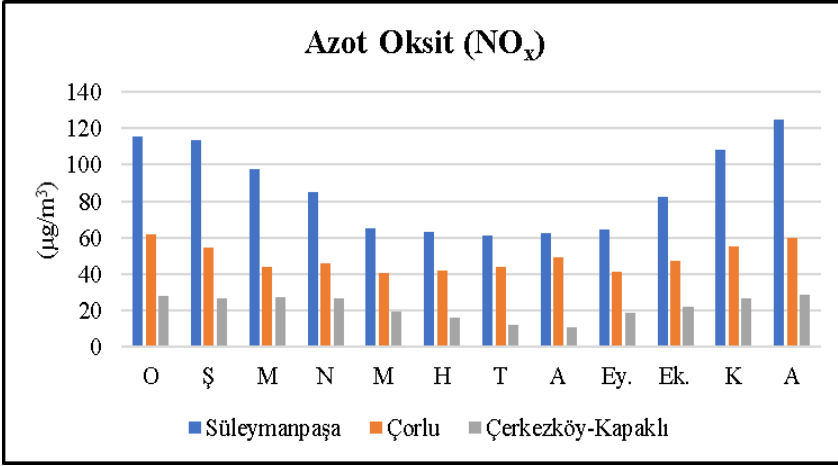
Azot Oksit (NO_x) Değerlerinin Karşılaştırılması

Aylık azot oksit (NO_x) ortalaması en yüksek aylar Süleymanpaşa ilçesine ait olup aralık (124,8 µg/m³), ocak (115,7 µg/m³) ve şubat (113,4 µg/m³). Çorlu'da ocak (61,7 µg/m³), aralık (60 µg/m³) ve şubat (54,6 µg/m³), Çerkezköy-Kapaklı'da aralık (28,9 µg/m³), ocak (28,1 µg/m³) kasım ve şubat (26,8 µg/m³) azot oksit (NO_x) ortalaması en yüksek aylardır (Tablo 9, Şekil 14). Yıllık azot oksit (NO_x) ortalaması en yüksek ilçe Süleymanpaşa (86,5 µg/m³), en düşük ilçeler Çerkezköy-Kapaklı (21,7 µg/m³)'dır (Tablo 9, Şekil 15).

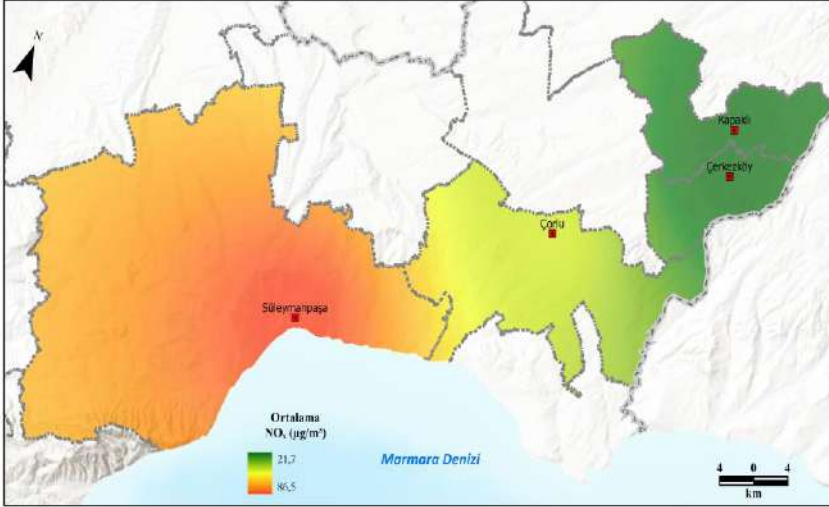
Mevsimlik ortalama azot oksit (NO_x) değeri bütün ilçelerde kış mevsiminde yüksektir. Bu mevsimde azot oksit (NO_x) ortalaması Süleymanpaşa'da 118 µg/m³, Çorlu'da 58,8 µg/m³, Çerkezköy-Kapaklı'da 27,9 µg/m³'tür (Tablo 10, Şekil 16). Kış mevsiminden sonra en çok azot oksit (NO_x) kirliliği Süleymanpaşa (85,2 µg/m³) ve Çorlu (48 µg/m³) ilçelerinde sonbahar, Çerkezköy-Kapaklı (24,4 µg/m³) ilçelerinde ilkbahardır. Azot oksit (NO_x) ortalaması en az mevsim Süleymanpaşa (62,1 µg/m³) ve Çerkezköy-Kapaklı'da (13 µg/m³) yaz, Çorlu'da (43,4 µg/m³) ilkbahar mevsimidir.

Tablo 9: Aylık ve Yıllık Ortalama Azot Oksit (NO_x) Değerleri (µg/m³).

İlçe Adı	O	Ş	M	N	M	H	T	A	Ey	Ek	K	A	Yıllık
Süleymanpaşa	115,7	113,4	97,6	84,8	65,4	62,9	61,1	62,2	64,6	82,6	108,3	124,8	86,5
Çorlu	61,7	54,6	43,8	46,1	40,4	41,9	44,0	49,3	41,4	47,3	55,3	60,0	50,1
Çerkezköy-Kapaklı	28,1	26,8	27,1	26,6	19,6	16,3	11,8	10,8	18,6	21,7	26,8	28,9	21,7

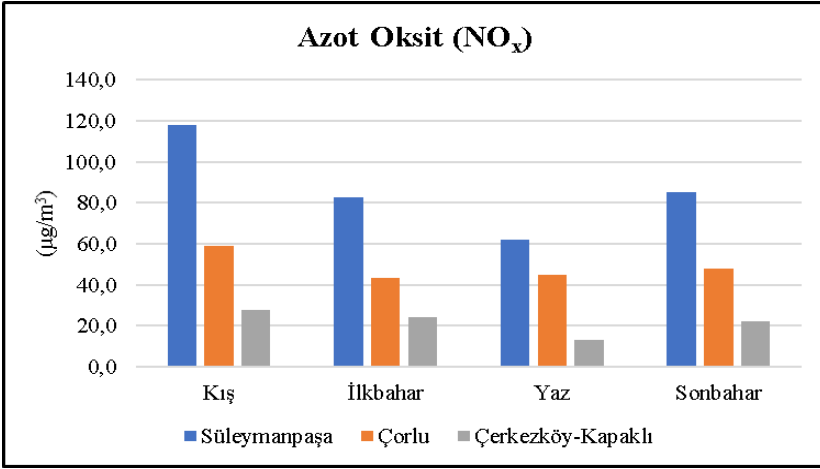
Şekil 14: Aylık Ortalama Azot Oksit (NO_x) Değerleri Grafiği.

Şekil 15: Yıllık Ortalama Azot Oksit (NO_x) Dağılım Haritası.

Tablo 10: Mevsimlik Ortalama Azot Oksit (NO_x) Değerleri (µg/m³).

İlçe Adı	Kış	İlkbahar	Yaz	Sonbahar	Yıllık
Süleymanpaşa	118,0	82,6	62,1	85,2	86,5
Çorlu	58,8	43,4	45,1	48,0	50,1
Çerzekköy-Kapaklı	27,9	24,4	13,0	22,4	21,7

Şekil 16: Mevsimlik Azot Oksit (NO_x) Değerleri Dağılışı Grafiği.

Azotmonoksit (NO) Değerlerinin Karşılaştırılması

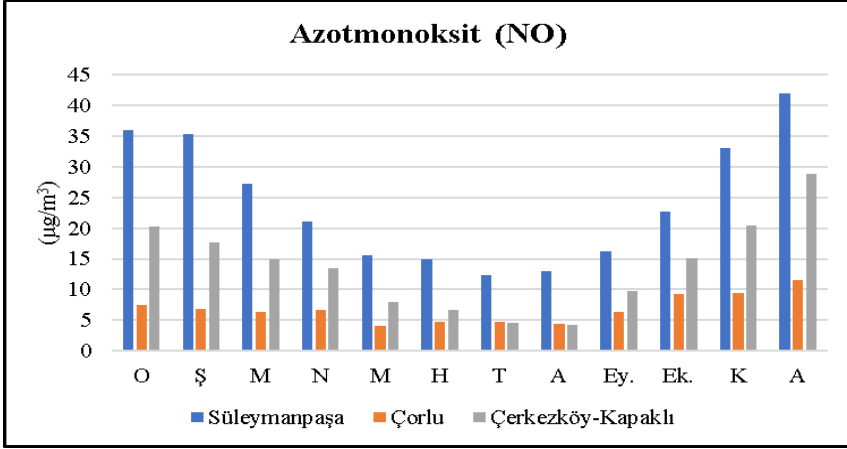
Yıllık ortalama azotmonoksit (NO) ortalaması Süleymanpaşa'da 23,8 µg/m³, Çerkezköy-Kapaklı'da 13,6 µg/m³, Çorlu'da 6,5 µg/m³'tür (Tablo 11, Şekil 17, Şekil 18). Süleymanpaşa ilçesinde azotmonoksit (NO) ortalaması en yüksek aylar aralık (41,9 µg/m³), ocak (35,9 µg/m³) ve şubat (35,39 µg/m³). Çerkezköy-Kapaklı'da aralık (28,9 µg/m³), kasım (20,4 µg/m³) ve ocak (20,3 µg/m³), Çorlu'da aralık (11,6 µg/m³), kasım (9,4 µg/m³) ve ekim (9,2 µg/m³), azotmonoksit (NO) ortalaması en yüksek aylardır. Aylık azotmonoksit (NO) ortalaması en düşük aylar Süleymanpaşa'da temmuz (12,4 µg/m³), ağustos (13 µg/m³), haziran (14,9 µg/m³), Çorlu'da mayıs (4,1 µg/m³), ağustos (4,4 µg/m³), temmuz (4,7 µg/m³), Çerkezköy-Kapaklı'da ağustos (4,2 µg/m³), temmuz (4,5 µg/m³) ve haziran (6,7 µg/m³) ayıdır.

Azotmonoksit (NO) ortalaması bütün ilçelerde en yüksek değeri kış mevsiminde, en düşük değeri yaz mevsiminde göstermektedir (Tablo 12, Şekil 19). Kış mevsiminde azotmonoksit (NO) ortalaması Süleymanpaşa'da 37,7 µg/m³, Çerkezköy-Kapaklı'da 22,3 µg/m³ ve Çorlu'da 8,6 µg/m³'tür. Kış mevsiminden sonra en yüksek azotmonoksit (NO) ortalama değeri sonbaharda görülmektedir. Sonbaharda Süleymanpaşa ilçesinde 24 µg/m³, Çerkezköy-Kapaklı'da 15,1 µg/m³ ve Çorlu'da 8,3 µg/m³ ortalama azotmonoksit (NO) bulunmaktadır. Yaz mevsiminde en yüksek azotmonoksit (NO) ortalaması Süleymanpaşa'da 13,4 µg/m³, en düşük azotmonoksit (NO) ortalaması Çorlu'da 4,6 µg/m³'tür. Çerkezköy-Kapaklı'da bu değer 5,1 µg/m³'tür.

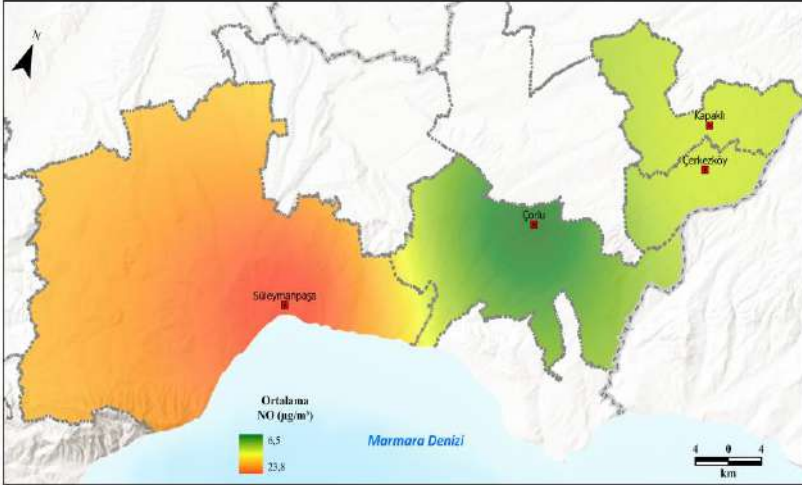

Tablo 11: Aylık ve Yıllık Ortalama Azotmonoksit (NO) Değerleri ($\mu\text{g}/\text{m}^3$).

İlçe Adı	O	Ş	M	N	M	H	T	A	Ey.	Ek.	K	A	Yıllık
Süleymanpaşa	35,9	35,3	27,3	21,1	15,6	14,9	12,4	13,0	16,2	22,7	33,1	41,9	23,8
Çorlu	7,4	6,9	6,4	6,7	4,1	4,8	4,7	4,4	6,3	9,2	9,4	11,6	6,5
Çerçezköy-Kapaklı	20,3	17,7	14,9	13,4	7,9	6,7	4,5	4,2	9,7	15,1	20,4	28,9	13,6

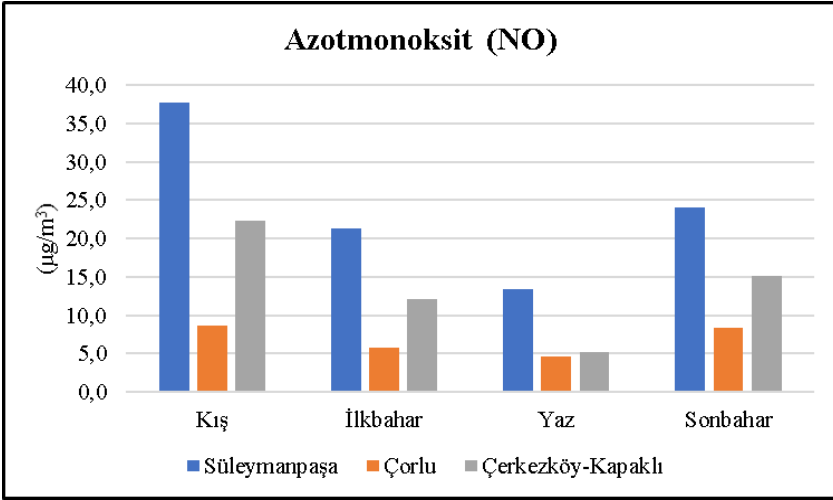
Şekil 17: Aylık Ortalama Azotmonoksit (NO) Değerleri Grafiği.

Şekil 18: Yıllık Ortalama Azotmonoksit (NO) Dağılım Haritası.

Tablo 12: Mevsimlik Ortalama Azotmonoksit (NO) Değerleri ($\mu\text{g}/\text{m}^3$).

İlçe Adı	Kış	İlkbahar	Yaz	Sonbahar	Yıllık
Süleymanpaşa	37,7	21,3	13,4	24,0	23,8
Çorlu	8,6	5,7	4,6	8,3	6,5
Çerkezköy-Kapaklı	22,3	12,1	5,1	15,1	13,6

Şekil 19: Mevsimlik Azotdioksit (NO) Değerleri Dağılımı Grafiki.

Ozon (O₃) Değerlerinin Karşılaştırılması

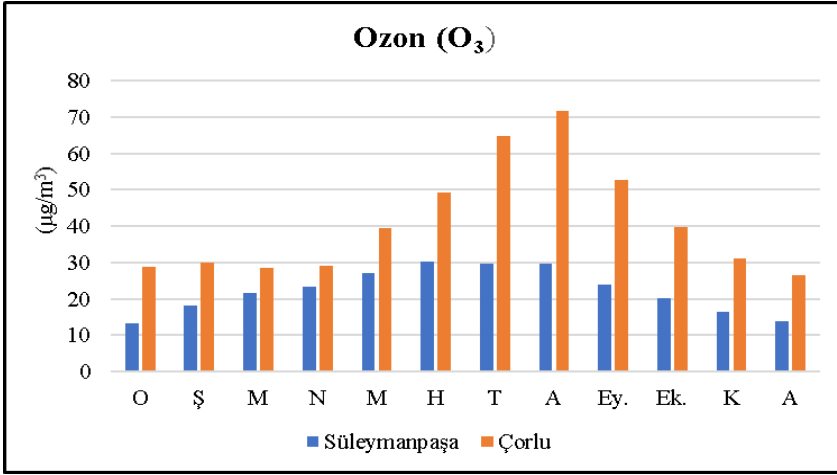
Çalışma sahasında Çerkezköy-Kapaklı'nın günlük ve aylık ozon (O₃) ölçüm değerlerine ulaşamadığı için 2018 ($14,2 \mu\text{g}/\text{m}^3$) ve 2019 ($54,9 \mu\text{g}/\text{m}^3$) yıllarının (T.C. Tekirdağ Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, 2020:46) ortalama değeri ($34,6 \mu\text{g}/\text{m}^3$) Tablo 13 ve Şekil 21'de kullanılmıştır. Bu açıklama ile de ilişkili olarak yıllık ortalama ozon (O₃) konsantrasyonu Çorlu'da $41 \mu\text{g}/\text{m}^3$, Çerkezköy-Kapaklı'da $34,6 \mu\text{g}/\text{m}^3$, Süleymanpaşa'da $20,3 \mu\text{g}/\text{m}^3$ 'tür (Tablo 13, Şekil 20, Şekil 21). Aylık ozon (O₃) ortalaması en yüksek aylar Çorlu'da ağustos ($71,8 \mu\text{g}/\text{m}^3$), temmuz ($64,7 \mu\text{g}/\text{m}^3$) ve eylül ($52,6 \mu\text{g}/\text{m}^3$), Süleymanpaşa'da haziran ($30,2 \mu\text{g}/\text{m}^3$), temmuz ($29,8 \mu\text{g}/\text{m}^3$) ve ağustos ($29,8 \mu\text{g}/\text{m}^3$) aylarıdır.

Mevsimlik olarak ozon (O₃) ortalaması Çorlu'da yazın $61,9 \mu\text{g}/\text{m}^3$, sonbaharda $41,1 \mu\text{g}/\text{m}^3$, ilkbaharda $32,4 \mu\text{g}/\text{m}^3$, kışın $28,4 \mu\text{g}/\text{m}^3$, Süleymanpaşa'da yazın $29,9 \mu\text{g}/\text{m}^3$, ilkbaharda $24 \mu\text{g}/\text{m}^3$, sonbaharda $20,2 \mu\text{g}/\text{m}^3$, kışın $15,1 \mu\text{g}/\text{m}^3$ 'tür (Tablo 14, Şekil 22).

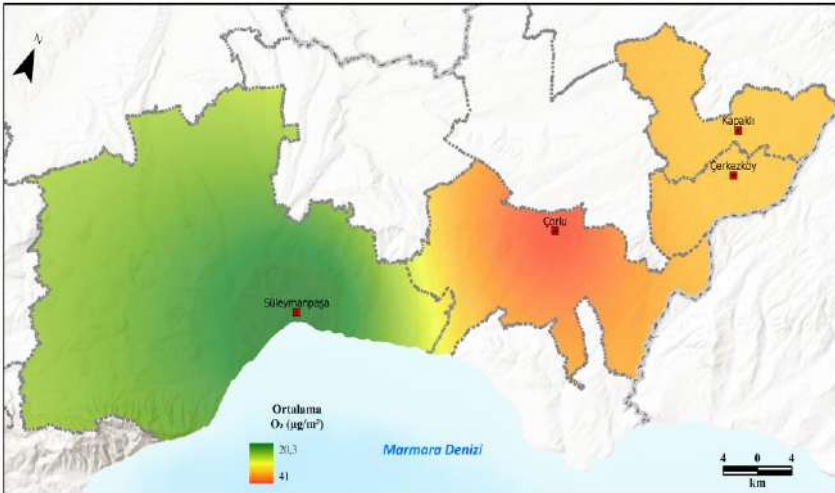
Tablo 13: Aylık ve Yıllık Ortalama Ozon (O₃) Değerleri (µg/m³).

İlçe Adı	O	Ş	M	N	M	H	T	A	Ey.	Ek.	K	A	Yıllık
Süleymanpaşa	13,2	18,3	21,5	23,4	27,2	30,2	29,8	29,8	23,8	20,3	16,5	13,8	20,3
Çorlu	28,7	29,9	28,5	29,2	39,5	49,2	64,7	71,8	52,6	39,8	31,0	26,5	41,0
Çerkezköy-Kapaklı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	34,6*

(*T.C. Tekirdağ Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, 2020:46).

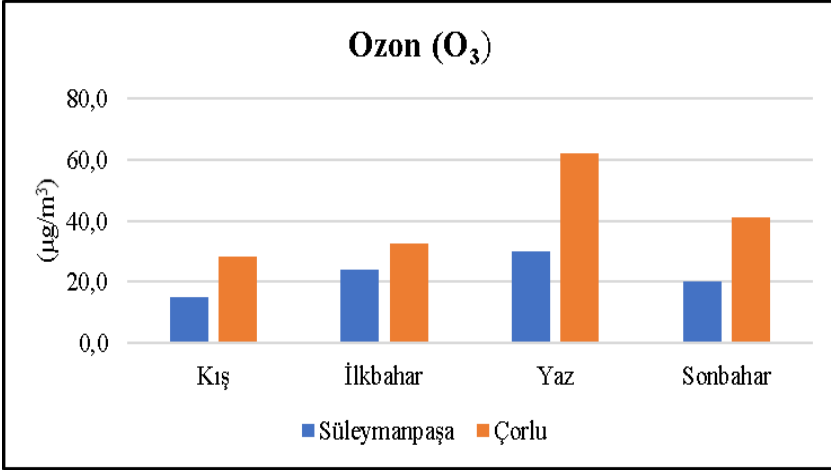
Şekil 20: Aylık Ortalama Ozon (O₃) Değerleri Grafiği.

Şekil 21: Yıllık Ortalama Ozon (O₃) Dağılım Haritası.

Tablo 14: Mevsimlik Ortalama Ozon (O₃) Değerleri (µg/m³).

İlçe Adı	Kış	İlkbahar	Yaz	Sonbahar	Yıllık
Süleymanpaşa	15,1	24,0	29,9	20,2	20,3
Çorlu	28,4	32,4	61,9	41,1	41,0

Şekil 22: Mevsimlik Ozon (O₃) Değerleri Dağılımı Grafiği.

Yıllık Kirletici Ortalamalarının Türkiye, Avrupa Birliği ve Dünya Sağlık Örgütü Sınır Değerleri ile Karşılaştırılması.

Çalışma sahasında yıllık kirletici madde ortalamaları Türkiye, Avrupa Birliği ve Dünya Sağlık Örgütü sınır değerleri ile karşılaştırıldığında yıllık ortalama PM₁₀ değeri Süleymanpaşa (64,3 µg/m³) ve Çerkezköy-Kapaklı (41,7 µg/m³) ilçelerinde Türkiye (40 µg/m³), Avrupa Birliği (40 µg/m³) ve Dünya Sağlık Örgütü (20 µg/m³) sınır değerlerinin üstünde, Çorlu (40 µg/m³) ilçesinde Türkiye ve Avrupa Birliği sınır değeri seviyesinde fakat Dünya Sağlık Örgütü sınır değerinin üstündedir (Tablo 15).

Yıllık PM_{2,5} ortalaması bütün ilçelerde (Çerkezköy-Kapaklı 21,7 µg/m³, Süleymanpaşa 17,2 µg/m³, Çorlu 16,6 µg/m³) Avrupa Birliği (25 µg/m³) sınır değerinin altında kalmakta, Dünya Sağlık Örgütü (10 µg/m³) sınır değerlerini aşmaktadır.

Süleymanpaşa ilçesinin yıllık kükürtdioksit (SO₂) ortalaması (48,5 µg/m³) Türkiye (20 µg/m³) ve Avrupa Birliği sınır değerleri (20 µg/m³) ortalamasını iki katından fazla bir değerle aşmaktadır. Çorlu (18,3 µg/m³) ve Çerkezköy-Kapaklı (16,8 µg/m³) ilçelerinde bu değerler Türkiye (20 µg/m³) ve Avrupa Birliği sınır değerlerinden daha aşağıdadır.

Azotdioksit (NO₂) ortalaması bakımından sahadaki bütün ilçelerdeki ortalama değerler (Süleymanpaşa 34,5 µg/m³, Çorlu 27 µg/m³, Çerkezköy-Kapaklı 21,7 µg/m³) Türkiye (40 µg/m³), Avrupa Birliği (40 µg/m³) ve Dünya Sağlık Örgütü (40 µg/m³) sınır değerlerini aşmamaktadır.

Sahada yıllık azot oksit (NO_x) ortalaması bütün ilçelerde Türkiye (30 µg/m³) ve Avrupa Birliği (30 µg/m³) ortalamasını aşmakla birlikte özellikle

Süleymanpaşa (86,5 $\mu\text{g}/\text{m}^3$) ilçesinde neredeyse üç katına ulaşmaktadır (Çorlu 50,1 $\mu\text{g}/\text{m}^3$, Çerkezköy-Kapaklı 43,7 $\mu\text{g}/\text{m}^3$).

Tablo 15: Süleymanpaşa, Çorlu, Çerkezköy-Kapaklı İlçelerinde Yıllık Kirletici Ortalamalarının Türkiye, Avrupa Birliği ve Dünya Sağlık Örgütü Sınır Değerleri ile Karşılaştırılması.

Kirletici Madde ($\mu\text{g}/\text{m}^3$)	Süre	Süleymanpaşa	Çorlu	Çerkezköy-Kapaklı	Türkiye	Avrupa Birliği	Dünya Sağlık Örgütü
PM ₁₀	Yıllık	64,3	40,0	41,7	40,0	40,0	20,0
PM _{2,5}	Yıllık	17,2	16,6	21,7	-	25,0	10,0
SO ₂	Yıllık	48,5	18,3	16,8	20,0	20,0	-
NO ₂	Yıllık	34,5	27,0	21,7	40,0	40,0	40,0
NO _x	Yıllık	86,5	50,1	43,7	30,0	30,0	-
NO	Yıllık	23,8	6,5	13,6	-	-	-
O ₃	Yıllık	20,3	41,0	34,6	-	-	-

(Kaynak: URL 2)

TARTIŞMA VE SONUÇ

Süleymanpaşa, Çorlu, Çerkezköy ve Kapaklı ilçelerinde kirlilik emisyon değerlerinin yıllık ortalamaları değerlendirildiğinde PM₁₀, kükürtdioksit (SO₂), azotdioksit (NO₂), azot oksit (NO_x) ve azotmonoksit (NO) kirliliği bakımından Süleymanpaşa ilk sıradadır. PM_{2,5} kirliliğinde Çerkezköy ve Kapaklı ilçeleri, ozon (O₃) kirliliğinde ise Çorlu ilçesi ilk sırada gelmektedir.

Çorlu ilçe merkezi kükürtdioksit (SO₂), azotdioksit (NO₂) ve azot oksit (NO_x) kirliliğinde Süleymanpaşa ilçe merkezinden sonra en kirli ilçedir.

Çerkezköy ve Kapaklı ilçeleri PM₁₀ kirliliğinde Süleymanpaşa ilçesinden sonra en kirli ilçe, ozon (O₃) kirliliğinde Çorlu'dan sonra en kirli ilçelerdir.

Mevsimlik ortalamalara göre Süleymanpaşa sonbahar ve kış mevsimlerinde PM₁₀, PM_{2,5}, kükürtdioksit (SO₂), azotdioksit (NO₂), azot oksit (NO_x) ve azotmonoksit (NO) kirliliğinde ilk sırada, ilkbahar mevsiminde kükürtdioksit (SO₂), azotdioksit (NO₂), azot oksit (NO_x) ve azotmonoksit (NO) kirliliğinde ilk sırada ve yaz mevsiminde azotdioksit (NO₂), azot oksit (NO_x) ve azotmonoksit (NO) kirliliğinde ilk sırada bulunmaktadır.

Kış mevsiminde PM₁₀, PM_{2,5}, kükürtdioksit (SO₂) ve azotmonoksit (NO) kirliliğinde Süleymanpaşa ilçesinden sonra en kirli merkezler Çerkezköy ve Kapaklı ilçeleridir. Azotdioksit (NO₂) ve azot oksit (NO_x) kirliliğinde yine Süleymanpaşa ilçesinden sonra en kirli ilçe Çorlu'dur. Çorlu ilçesinde ozon (O₃) kirliliği bütün mevsimlerde Süleymanpaşa'ya nazaran daha yüksektir.

Tekirdağ ilinin Süleymanpaşa, Çorlu, Çerkezköy ve Kapaklı ilçelerinde kirletici parametreleri başta insan sağlığı olmak üzere canlı ve cansız çevreye zarar veren değerler göstermektedir.

Havada asılı olarak yer alan katı ve sıvı haldeki, organik ve inorganik parçacıkların bir karışımı olan partikül madde kirliliğinin (Altunok ve Eskiocak, 2020;125), bütün ilçelerde yüksek değerler göstermesinde ısınmak için doğal

gaz kullanımının yanında kalorisi düşük, kükürt oranı yüksek kömür kullanımı, sanayi ve taşıt emisyonları en önemli etkenlerdir.

Sahadaki ilçelerde özellikle kış aylarında kükürtdioksit (SO_2) konsantrasyonunun yüksek değerlere ulaşması, bileşiminde kükürt bulunan yakıtların yanmasından (Şahin, 1989, 29) kaynaklanmaktadır. Kükürtdioksit (SO_2) oda sıcaklığında renksiz, yanıcı olmayan ve keskin kokuya sahip bir gazdır (Sari ve Esen, 2019:690). Bu gaz solunum yollarında tahrişe ve daralmaya yol açmakta, astım ve kronik bronşit hastalıklarına neden olmaktadır (URL 3).

Azot oksitler (NO_x), azotdioksit (NO_2) ve azotmonoksit (NO) kentsel bölgelerdeki hava kalitesini olumsuz etkileyen en önemli kirleticiler arasında yer almaktadırlar. Kara, hava ve deniz trafiğindeki araçlar, termik santraller ve endüstriyel tesislerdeki yakma kazanları azotoksitlerin başlıca kaynağını teşkil ederler (Bayram ve Dikensoy, 2006:81; T.C. Tekirdağ Valiliği Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği İl Müdürlüğü, 2022:8; Güzel ve Özer, 2022:188). İnceleme sonuçlarına göre Süleymanpaşa şehir merkezinde yaşayanlar azotoksit kirliliğine daha fazla maruz kalmaktadırlar.

Termik santraller (kömür ve doğal gaz), sanayi tesisleri ve motorlu araçlardan kaynaklanan ozon kirliliği (Temiz Hava Hakkı Platformu, 2021:39), yer seviyesindeki ozonun (O_3) güneş ışığının etkisiyle, atmosfere salınan azot oksitler ve uçucu organiklerin karmaşık kimyasal tepkimeleri neticesinde oluşmaktadır (Akan ve Morcalı, 2017:113). Bu bağlamda araştırma sahasında sanayi tesislerinin yoğunlaştığı Çorlu, Çerkezköy ve Kapaklı ilçelerinde özellikle yaz aylarında daha fazla olmak üzere ozon (O_3) kirliliği insan sağlığını tehdit etmektedir.

Süleymanpaşa kent merkezi, sahil şeridi ile kıyı gerisindeki tepelik alan arasına sıkışmış durumdadır. Kilometrekareye 2134 bağımsız mesken ve 677 bina düşmekte ve aritmetik nüfus yoğunluğu 3376 kişi/ km^2 dir (Eroğlu, 2022a:196). Isınmak için doğal gaz ve yerli linyit kömürü kullanılmaktadır. Şehir içi ve şehir yakını araç trafiği çok yoğundur. Şehir merkezini güney-kuzey doğrultusunda kat eden yüksek binaların arasındaki cadde ve sokaklarda yığılan kirli hava uzun süre kanalize olamadığı için bu ilçede hava kirliliği artmaktadır.

Çorlu, Çerkezköy ve Kapaklı kent merkezleri sanayi bölgeleri ve tesisleriyle adeta içiçe geçmiş durumdadır. Dolayısıyla sanayi tesislerinden salınan kirleticiler, taşıt emisyonları ve fosil yakıtlardan kaynaklanan kirleticiler bu ilçelerde hava kirliliğini arttıran en önemli etkenler olarak sıralanmaktadır.

Buraya kadar yapılan değerlendirmelerden de anlaşılacağı gibi Süleymanpaşa, Çorlu, Çerkezköy ve Kapaklı kent merkezlerinde yaşayanlar insan sağlığını ciddi bir şekilde tehdit eden kirli havayı solumaktadırlar. Hava kirliliğinin ortaya çıkmasında doğal faktörlerden ziyade antropojenik faktörler etkili olmaktadır. Bundan dolayı öncelikle çalışmaya konu olan kent merkezleri olmak üzere, Tekirdağ ili genelini kapsayacak hava kirliliği önleme eylem planları bir an evvel hazırlanarak hayata geçirilmelidir.

REFERANSLAR

- Akan, D. S. ve Morcalı, M. H. (2017). Kahramanmaraş hava kirliliği kaynaklarının izlenmesi ve belirlenmesi. *KSU Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 20(2),105-115.
- Altunok, A. ve Eskiocak, M. (2020). Trakya’da partiküler madde kirliliği ve mortalite ilişkisinin değerlendirilmesi. *Turkish Journal of Public Health*, 18(3),124-132, doi:10.20518/tjph.661642.
- Bayram, H. ve Dikensoy, Ö. (2006). Hava kirliliği ve solunum sağlığına etkileri, *Tüberküloz ve Toraks Dergisi*, 54(1), 80- 89.
- Çakmakçı Karakaya, S. ve Aykaç, N. (2023). Hava kirliliği ve solunum sistemi hastalıkları. N. Aykaç, O. Elbek ve H. C. Çalışır (Eds.) *Hava Kirliliği, İklim Krizi ve Sağlık Etkileri* içinde (ss. 318-338). Ankara: Türk Toraks Derneği, Toraks Kitapları Sayı 40, ISBN: 978-605-72782-5-8. <https://www.toraks.org.tr/site/community/library/70ZYd92WNcdj9vQ2>, adresinden 24.07.2023 tarihinde alınmıştır.
- Çiçek, İ., Türkoğlu, N. ve Gürgen, G. (2004). Ankara’da hava kirliliğinin istatistiksel analizi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*,14(2), 1-18.
- Elbir, T., Müezzinoğlu, A. ve Bayram, A. (2000). Evaluation of some air pollution indicators in Turkey. *Environment International*, 26 (1-2), 5-10, DOI: 10.1016/s0160-4120(00)00071-4.
- Emirlioğlu, N. (2023). Hava kirliliğinin tarihçesi (Türkiye). N. Aykaç, O. Elbek ve H. C. Çalışır (Eds.) *Hava Kirliliği, İklim Krizi ve Sağlık Etkileri* içinde (ss. 59-67). Ankara: Türk Toraks Derneği, Toraks Kitapları Sayı 40, ISBN: 978-605-72782-5-8. <https://www.toraks.org.tr/site/community/library/70ZYd92WNcdj9vQ2>, adresinden 24.07.2023 tarihinde alınmıştır.
- Eroğlu, İ. (2016). Tekirdağ Limanı’nın coğrafi özellikleri ve Türkiye limanları arasındaki yeri. *Humanitas*, 4(7), 189-213.
- Eroğlu, İ. (2022a). Süleymanpaşa (Tekirdağ) ilçesinde hava kirliliğini etkileyen faktörler ve kirletici değerleri. Editör Ö. Narinç, Uluslararası Toplumsal Araştırmalar Kongresi (04-06 Mart 2022) Tam Metin Bildiriler Kitabı (s.186- 216). Anakara Yayıncılık, ISBN: 978-605-70777-2-1.
- Eroğlu, İ. (2022b). Çorlu (Tekirdağ) ilçesinde hava kirliliğinin coğrafi açıdan değerlendirilmesi. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(35), 34-56.
- Güzel, Ş. ve Özer, P. (2022). Türkiye’de hava kirliliği ve sağlık harcamaları. *Sağlık ve Sosyal Refah Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 186-202, DOI: 10.55050/sarad.1138629.
- Kırsalar Gülen, B. (2011). Tekirdağ ilindeki çevre sorunlarının analizi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Tekirdağ.
- Kopar, İ., ve Zengin, M. (2009). Coğrafi faktörlere bağlı olarak Erzurum kentinde hava kalitesinin zamansal ve mekânsal değişiminin belirlenmesi, *Türk Coğrafya Dergisi*, 53, 51-68.

- Kubaş, A. (2017). Tekirdağ ilinde sanayileşme ve çevre yönetimi. *Social Sciences Research Journal*, 6 (4), 109-114.
- Mannucci, P. M. ve Franchini, M. (2017). Health effects of ambient air pollution in developing countries. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 14,1048, 1-8. doi:10.3390/ijerph14091048.
- Sari, M. F. ve Esen, F. (2019). PM₁₀ ve SO₂ konsantrasyonları ve meteorolojik parametrelerin konsantrasyonlar üzerine etkileri. *Ömer Halisdemir Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 8(2), 689-697, doi: 10.28948/ngumuh.598226.
- Siyavuş, A. E. (2019). Tekirdağ şehir coğrafyası. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, İstanbul.
- Sezen, J. (2005). Tekirdağ ilinde sanayileşme ve çevre sorunları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Tekirdağ.
- Sungur, K. A. ve Gönençgil. B. (1997). Çeşitli iklim elemanlarının hava kirliliği üzerine etkileri. *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 6, 337-345.
- Şahin, C. (1989). Hava kirliliği ve hava kirliliğini etkileyen doğal çevre faktörleri, *Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 194-208.
- T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı (2023). Hava Kalitesi-İstasyon Veri İndirme. https://sim.csb.gov.tr/STN/STN_Report/StationDataDownloadNew. adresinden 01.07.2023 tarihinde alınmıştır.
- T.C. Tekirdağ Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü (2020). Tekirdağ ili temiz hava eylem planı. THEP (2020-2024). https://webdosya.csb.gov.tr/db/tekirdag/menu/temiz-hava-eylem-planı-2020-2024-s_20201016045422.pdf adresinden 01.07.2023 tarihinde alınmıştır.
- T.C. Tekirdağ Valiliği Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği İl Müdürlüğü (2022). Tekirdağ ili 2021 yılı çevre durum raporu. https://webdosya.csb.gov.tr/db/ced/icerikler/tek-rdag_-cdr2021-20221220070139.pdf. adresinden 24.07.2023 tarihinde alınmıştır.
- Tekirdağ Ticaret ve Sanayi Odası (2015). Tekirdağ Ekonomisi'ndeki Gelişmeler Araştırma Raporu. https://www.tekirdagtso.org.tr/Formlar/Tekirdag_Rapor.pdf. adresinden 01.07.2023 tarihinde alınmıştır.
- Temiz Hava Hakkı Platformu (2021). Kara Rapor 2021 Hava Kirliliği ve Sağlık Etkileri. <https://www.temizhavahakki.com/wp-content/uploads/2021/09/KaraRapor2021.pdf>. adresinden 16. 03. 2022 tarihinde alınmıştır.
- TUİK (2023). Tekirdağ ilçe nüfusları. <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?locale=tr>. adresinden 17.09.2023 tarihinde alınmıştır.

- URL 1. <https://www.suleymanpasa.bel.tr/kategori/suleymanpasanin-tarihi> adresinden 01.07.2023 tarihinde alınmıştır.
- URL 2. Hava Kalitesi Değerlendirme ve Yönetimi Yönetmeliği. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=12188&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>. adresinden 01.07.2023 tarihinde alınmıştır.
- URL 3. <https://www.gov.uk/government/statistics/emissions-of-air-pollutants/emissions-of-air-pollutants-in-the-uk-sulphur-dioxide-so2>. adresinden 01.09.2023 tarihinde alınmıştır.
- Yatkin, S. ve Bayram, A. (2007). İzmir havasında partikül madde kirliliği: Ölçüm ve değerlendirme. *DEÜ Mühendislik Fakültesi Fen ve Mühendislik Dergisi*, 9(2), 15- 27.

Bölüm 29

**Burdur Gölü Havzası'nda RUSLE
Modeli Kullanılarak Erozyon Riskinin
Değerlendirilmesi**

Pakize YUKA SANCAR¹ Kadir TUNCER²

¹ Doktora Öğrencisi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı. pakize.yuka@gmail.com Orcid: 0000-0002-8902-5938

² Doç. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü. tunkadir@gmail.com Orcid: 0000-0002-8222-0116

Özet

Burdur Gölü Havzası, Türkiye'nin güneybatı kesiminde yer almakta olup, 318763,99 ha kaplamaktadır. Çalışmanın amacı, Burdur Gölü Havzası'nın güncel erozyon risk durumunun belirlenmesidir. Bu bağlamda toprak kaybının belirlenebilmesi için Coğrafi Bilgi Sistemleri kullanılarak Yağış Erozyon (R), Toprak Direnç (K), Eğim Uzunluk ve Eğim Diklik (LS), Zemin Örtüsü (C) ve Erozyon Önleyici (P) faktörleri içeren RUSLE (Revize Edilmiş Evrensel Toprak Kaybı) yöntemi uygulanmıştır. Bu çalışmada RUSLE yönteminin uygulanması için ArcGIS 10.8 programı kullanılmıştır. Çalışma sonucunda oluşturulan Burdur Gölü Havzası erozyon risk haritası oluşturulmuş ve risk sınıfları belirlenmiştir. Risk sınıfları; en az riskli, az riskli, riskli, yüksek riskli ve en yüksek riskli olmak üzere beş sınıfa ayrılmıştır. Elde edilen haritaya göre inceleme alanının %98,46'sında en az riskli, %0,83'ünde az riskli, %0,4'ü riskli, %0,20'sinde yüksek riskli ve %0,08'i ise en yüksek riskli erozyon olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuca dayanarak havzada erozyonun çok etkili olmadığı söylenebilir. Ancak havzada erozyon riski taşıyan sahalarda gerekli tedbirlerin alınması ve böylece toprağın korunarak gelecek nesillere aktarılması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Burdur Gölü Havzası, Toprak Erozyonu, RUSLE Yöntemi, Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS)

Abstract

Burdur Lake Basin is located in the southwestern part of Turkey and covers 318763.99 ha. The aim of the study is to determine the current erosion risk status of the Burdur Lake Basin. In this context, RUSLE (Revised Universal Soil) includes Precipitation Erosive (R), Soil Resistance (K), Slope Length and Slope Steepness (LS), Ground Cover (C) and Anti-Erosion (P) factors by using Geographic Information Systems to determine soil loss) method was applied. In this study, ArcGIS 10.8 program was used to implement the RUSLE method. As a result of the study, the Burdur Lake Basin erosion risk map was created and risk classes were determined. Risk classes; It is divided into five classes: least risky, low risk, risky, high risk and highest risk. According to the map obtained, 98.46% of the study area has the least risk, 0.83% has low risk, 0.4% has risk, 0.20% has high risk and 0.08% has the highest risk. It has been determined that there is a high risk of erosion. Based on this result, it can be said that erosion is not very effective in the basin. However, necessary precautions must be taken in areas at risk of erosion in the basin so that the soil can be protected and transferred to future generations.

Key Words: Burdur Lake Basin, Soil Erosion, RUSLE Method, Geographic Information Systems (GIS)

GİRİŞ

Binlerce yıldır kendisinden yararlanan toprak, doğadaki yaşam süreçlerinin en önemli temel yaşam kaynaklarından biridir. İnsanlar binlerce yıldır topraktan yararlanmış ve toprağı bitip tükenmez bir kaynak olarak algılamışlardır. Özellikle son yıllarda nüfusun artmasına bağılı olarak insanların toprağı daha fazla kullanmasına ve toprak üzerindeki baskının da giderek artmasına neden olmuştur. Günümüze gelindiğinde ise insanoğlu kullandığı toprağıın tükenebilir bir kaynak olduğunu ve dolayısıyla bitip tükenebileceğini fark etmiştir (Çepel, 1997; Zeybek, 2002). Buna rağmen toprak ve çevre üzerindeki baskılar, olumsuz müdahaleler toprak erozyonu sorununu ortaya çıkarmıştır.

Erozyon, çok genel olarak yeryüzünün dış etken ve süreçlerin etkisiyle aşındırılması olarak tanımlanmaktadır (Danacıoğlu & Tağılı, 2017). Toprak erozyonu ise su ve rüzgâr gibi dış etken ve süreçlerin etkisiyle toprağıın bulunduğu yerden başka alanlara taşınıp götürülmesi olayıdır. Genel olarak iki farklı toprak erozyon türü bulunmaktadır. Bunlar; doğal (jeolojik) erozyon ve hızlandırılmış erozyondur (Blanco & Lal, 2008). Doğal (jeolojik) erozyon olarak tanımlanan erozyon türü öncelikli olarak iklimik koşullara ve akabinde toprağıın erozif etken ve süreçlere karşı gösterdiği dirence bağılıdır. Doğal erozyon; donma-çözünme ve ısınma-soğuma yollarıyla fiziksel parçalanmaya uğramış örtülerin (toprakların), yağmur suları ve eriyen karların oluşturduğu suların yardımıyla buldukları yerlerden daha alçak sahalara taşınmasıyla meydana gelir (Lastoria vd., 2008; Rahman vd., 2009; Gitas vd., 2009; Fernandez ve Nunez, 2011; Pektezel, 2015). Hızlandırılmış erozyon ise doğal erozyona göre daha fazla etkili olan ve önlem alınmaması durumunda en son ana kayanın ortaya çıkmasına neden olan erozyon türüdür (Özdemir ve Tatar Dönmez, 2016).

Bir bölgede erozyona neden olan, erozyonun şiddetini ve boyutunu etkileyen birden fazla faktör bulunmaktadır. Bu faktörler başta jeolojik faktörler, jeomorfolojik faktörler (eğim, baki, yükselti), iklim elemanları (sıcaklık, yağış, nem, rüzgâr) ve bitki örtüsü ile yanlış arazi kullanımına neden olan beşerî faktörlerdir (Cürebal & Ekinçi, 2006). Bu faktörlerin bir arada bulunması, farklı ortamlarda farklı boyutta erozyon oluşmasına sebep olmaktadır.

Dünya'da her yıl 75 milyar ton erozyon nedeniyle toprak kaybı yaşanırken ülkemizde ise bu oran 500 milyon tondur (Özşahin, 2014). Dünya'da ve ülkemizde yaşanan bu toprak kayıplarının azaltılması hayati önem taşımaktadır. Bu sebeple toprak kayıplarının önlenmesi ve hesaplanması amacıyla birçok yöntem geliştirilmiştir. Bu yöntemlerden yaygın olarak kullanılan erozyon modelleri Tablo 1'de gösterilmiştir. Günümüzde bu yöntemlerden en fazla tercih edilen yöntem Revize Edilmiş Evrensel Toprak Kaybı (RUSLE)'dir. Nitekim RUSLE yönteminin USLE'ye göre gelişmiş bir yöntem olması ve ayrıca bu

yöntemin veri setinin de fazla olması, yöntemin daha çok tercih edilmesine neden olmaktadır (Lane vd., 1988; Nearing vd., 2017; Uludağ & Fıçıcı, 2018; Mutlu & Soykan, 2018).

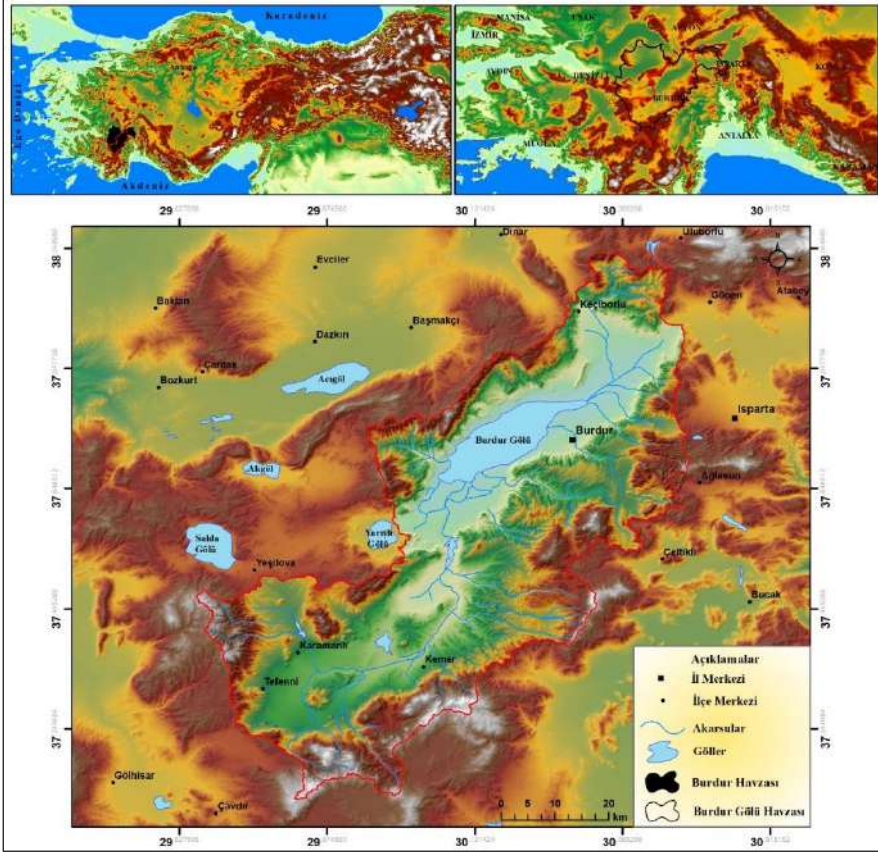
Bu çalışmada Coğrafi Bilgi Sistemi (CBS) tabanlı RUSLE yöntemi uygulanarak; Burdur Gölü Havzası'nda erozyon risk alanlarının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Uygulanan RUSLE yöntemi sonucunda erozyon duyarlılık sınıfları belirlenerek Burdur Gölü Havzası'nda erozyon risk analizi haritasının oluşturulması hedeflenmiştir.

Tablo 1. Erozyon çalışmalarında yaygın olarak kullanılan erozyon modelleri ve referansları

Model		Referans
USLE (Universal Soil Loss Equation)	Evrensel Toprak Kaybı Eşitliği	Wischmeier and Smith, 1978
RUSLE (Revised Universal Soil Loss Equation)	Revize Edilmiş Evrensel Toprak Kaybı Denklemi	Renard vd., 1994
ANSWERS (Areal Nonpoint Source Watershed Environment Response Simulation)	Alansal Olmayan Kaynaklı Akarsu Havzası Çevre Tepki Sistemi	Beasley & Huggins, 1982
WEPP (Water Erosion Prediction Project)	Su Erozyonu Tahmin Projesi	Nearing vd., 1994
PESERA (Pan-European Soil Erosion Risk Assessment)	PAN-Avrupa Toprak Erozyon Riski Değerlendirmesi	Kirkby, 1999
CORINE (Coordination of Information on the Environment)	Çevresel Bilginini Koordinasyonu Modeli	Briggs vd., 1992
EROSION2D	Erozyon 2D	Schmidt, 1991
EPIC (Erosion Productivity Impact Calculator)	Erozyon Verimlilik Etki Hesaplaması	Williams vd., 1983
EUROSEM (The European Soil Erosion Model)	Avrupa Toprak Erozyon Modeli	Morgan vd., 1991
dUSLE	Değiştirilmiş Evrensel Toprak Kaybı Denklemi	Flacke vd., 1990

Türkiye'nin güneybatı kesiminde yer alan Burdur Gölü Havzası, 37° 8'- 38° 2' K enlemleri ile 29° 39'- 30° 39' D boylamları arasında kalmaktadır (Ataol, 2010). Burdur Gölü Havzası, 2022 yılının Sayısal Yükseklik Modeli (SYM / DEM) verileri üzerinden oluşturduğumuz havza sınırına göre 318.764.000 ha alan kaplamaktadır. Havza içerisinde önemli birer sulak alan olarak Burdur ve Karataş gölleri yer almaktadır. Bunlardan Burdur Gölü 2022 yılı ölçümlerine göre 12.265,91 ha alan kaplarken Karataş Gölü, 351,57 ha alan kaplamaktadır. Havza içerisinde yer alan diğer su yüzeylerini göletler oluşturmaktadır. Bunların

havzada kapladığı alan da 377,44 ha tutmaktadır. Burdur Gölü Havzasının kuzeyinde Afyonkarahisar, batısında Denizli, doğusunda Isparta ve güneydoğusunda ise Antalya illeri bulunmaktadır. Burdur Gölü Havza sınırları içerisinde ise Burdur Merkez, Tefenni, Karamanlı, Kemer ilçeleri ile Isparta'nın Keçiborlu ilçesine ait topraklar yer almaktadır. (Şekil 1).

Şekil 1. Burdur Gölü Havzası lokasyon haritası

MATERYAL VE METOT

Çalışma alanı olan Burdur Gölü Havzası'nda erozyona duyarlı sahalarnın tespit edilmesi ve erozif etkilere maruz kalan bu sahalarnın sınıflandırılması için "Düzenlenmiş Evrensel Toprak Kaybı Denklemi (RUSLE)" yöntemi kullanılmıştır (Wischmeier & Smith, 1978; Renard vd., 1991; Renard vd., 1997). Raster tabanlı çalışan Rusle yöntemi için kullanılan formül, içeriği ile birlikte aşağıdaki gibidir:

$$A = R \cdot K \cdot LS \cdot C \cdot P$$

A: Erozyon sonucu oluşan toprak kaybı (ton/ha/yıl)

R: Yağış erozif faktörü

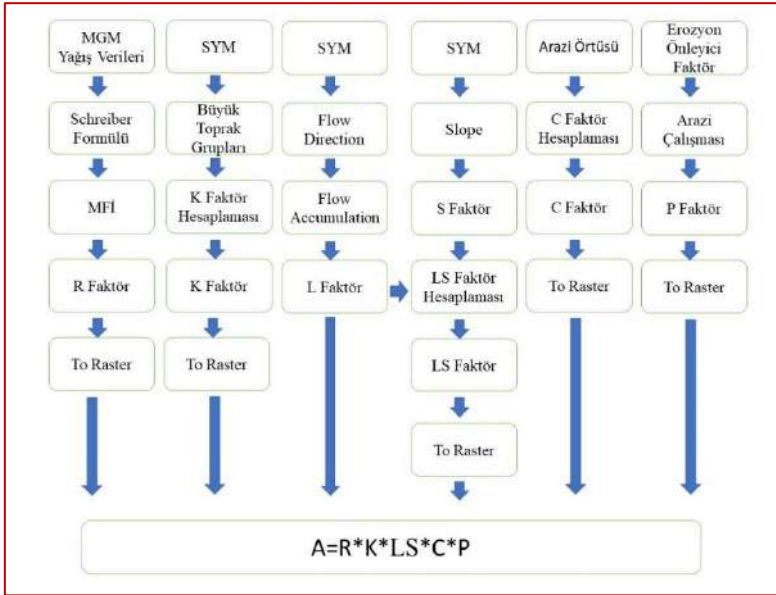
K: Toprak direnç faktörü

LS: Yamaç uzunluk ve eğim faktörü

C: Zemin örtüsü faktörü

P: Erozyon önleyici faktörler

Yağış, toprak direnç, yamaç, uzunluk ve eğim, zemin örtüsü ile erozyon önleyici faktörlerin verileri ArcGIS 10.8 programı yardımıyla CBS ortamına aktarılmıştır. Elde edilen veriler “Raster Calculator” ile hesaplanarak erozyon analizi gerçekleştirilmiştir. Bunun sonucunda Burdur Gölü Havzasının erozyon duyarlılığını gösteren harita oluşturulmuş ve RUSLE yöntemine göre erozyon duyarlılık sınıfları ile toprak kayıp miktarları elde edilmiştir. Yöntemde kullanılan erozyon faktörlerinin açıklamaları ise aşağıda yapılmıştır. Çalışmanın akış şeması Şekil 2’de verilmiştir.

Şekil 2. Burdur Gölü Havzası erozyon durumu çalışma akış şeması

RUSLE EŞİTLİĞİNDE EROZYONU ORTAYA ÇIKARAN PARAMETRELER

Yağış Eroziyon (R) Faktörü

RUSLE yöntemine ait ilk parametre olan R faktörü, meydana gelen yağışların şiddeti sonucu oluşan erozyon risk durumunu ifade etmektedir (Chen vd., 2009). R faktörü yağış süresinin, şiddetinin ve düşen her bir yağmur damlası boyutunun ve damlaların düşme hızının bir fonksiyonudur (İkiel vd., 2020). Yağmur damlaları düştüğü boyutta toprağa darbe etkisi yaparak toprağın aşınmasını ve parçalanmasını sağlamaktadır. Yani yağışların şiddeti ve miktarı arttıkça erozyonun boyutu da o oranda artacaktır.

RUSLE yöntemine göre yağışın meydana getirdiği eroziyon etkisini belirlemek için yağışların kinetik enerjileri ile 30 dakikalık maksimum yoğunlukları çarpımı sonucunda elde edilen Erozyon İndeksi (E. I) değeri toprak kayıplarının hesap edilmesinde kullanılmaktadır (Cürebal & Ekinci, 2006; Efe vd., 2008). Bu amaç doğrultusunda birçok indeks üretilmiştir. Çalışmada R faktörünü belirlemek için öncelikle Burdur Meteoroloji İstasyonu'na ait 35 yıllık (1987-2022) yağış verileri kullanılmıştır. Sahada yükselti farkının yağışa olan etkisini saptayabilmek için Schreiber tarafından geliştirilen, her 100 metrede 54 mm yağış artışı (Dönmez, 1990) dikkate alınarak hesaplama yapılmıştır. Sonrasında yağış eroziyon faktörünü belirlemek için ilk olarak Modified Fournier Index (MFI) (Arnoldous, 1977; 1980) hesaplanmıştır. MFI Formülü; $p_i =$ aylık yağış (mm)

$p_j =$ yıllık yağış ortalaması (mm)'dir.

$$MFI = \sum_{i=1}^{12} p_i^2 / p_j$$

Burada; $= 45,4^2 + 35^2 + 47,2^2 + 45,2^2 \dots / 420,2$;

MFI= 54,97

MFI formülü uygulandıktan sonraki aşamada ise yağış eroziyon faktörünün hesap edilmesinde aşağıda verilen R faktör formülü uygulanmıştır.

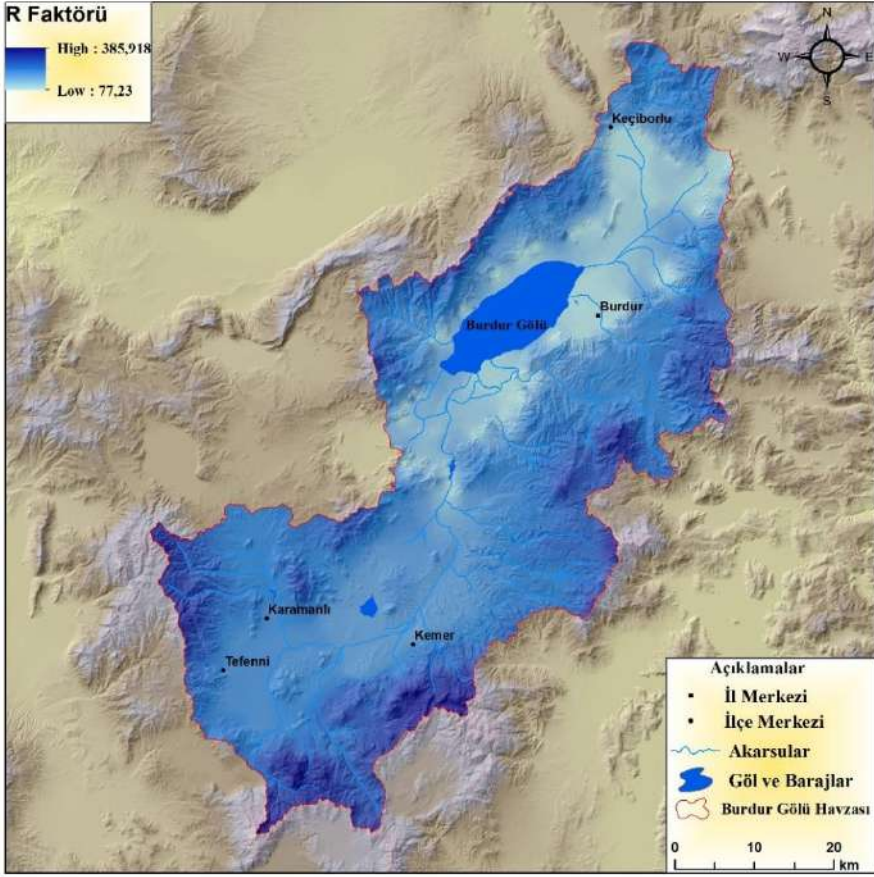
$$R = (4.17 MFI) - 152$$

Buna göre Burdur Gölü Havzası'nın R faktör değeri; $R = (4.17 * 54,97) - 152 = 77,23$ olarak bulunmuştur (Tablo 2).

Tablo 2. Burdur Gölü Havzası'nın yükselti basamaklarına (m) göre R faktör değerleri

Yükselti (m)	MFI	R Faktör Değerleri
957	54,97	77,23
1057	75,93	164,64
1157	80,31	182,90
1257	84,70	201,21
1357	89,10	219,56
1457	93,51	237,94
1557	97,93	256,36
1657	102,35	274,81
1757	106,78	293,29
1857	111,22	311,78
1957	115,66	330,30
2057	120,10	348,83
2157	124,55	367,38
2257	129,00	385,94

Excel programında hesaplanan yağış erozif (R) faktörü değerleri öncelikli olarak vektör veriden raster veri formatına dönüştürülmüş ve böylece R faktör haritası oluşturulmuştur (Şekil 3). Buna göre R faktörü değeri, birincil olarak Burdur Gölünün yakın çevresindeki düzlük veya az eğimli alanlarda, ikincil olarak da Karataş Gölünün çevresindeki düzlüklerde ve Tefenni Ovası'nda düşük iken havzanın çevresindeki yüksek eğimli dağlık alanlarda oldukça yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Havzada bu R faktörü değerleri, 77,23'den 385,918'e kadar çıkmaktadır.

Şekil 3. Burdur Gölü Havzası'nda yağış erozif (R) faktör haritası

Toprak Direnç (K) Faktörü

Toprak direnç faktörü olarak bilinen K faktörü, toprağın erozyon güçleri tarafından ayrışmaya ve taşınmaya gösterdiği hassasiyetin direnci olarak tanımlanmaktadır (Özden & Özden, 1997). Toprak direnç faktörü, farklı toprak türlerinin benzer koşullar altında erozyon duyarlılıklarının farklılık göstermesidir. Toprağın aşınmaya karşı duyarlılıklarını etkileyen özellikler; toprağın tekstürü ve strüktürü, hidrolik geçirgenliği, organik madde kapsamıdır (Renard, 1997; Efe vd., 2008).

Çalışma alanında toprak direnç (K) faktörünün belirlenebilmesi için “Burdur Gölü Havzası büyük toprak grupları haritası” CBS ortamında yapılmıştır. Buna göre inceleme alanında, en fazla alanı (117218,26 ha) kestanerengi topraklar kaplarken ikinci sırada kahverengi orman toprakları (90218,65 ha), üçüncü sırada ise kolüvyal topraklar (33057,22 ha) gelmektedir (Foto 1). Toprak gruplarından

en az alanı ise yüksek dağ çayır toprakları (141,66 ha) kaplamaktadır (Tablo 3; Şekil 4).

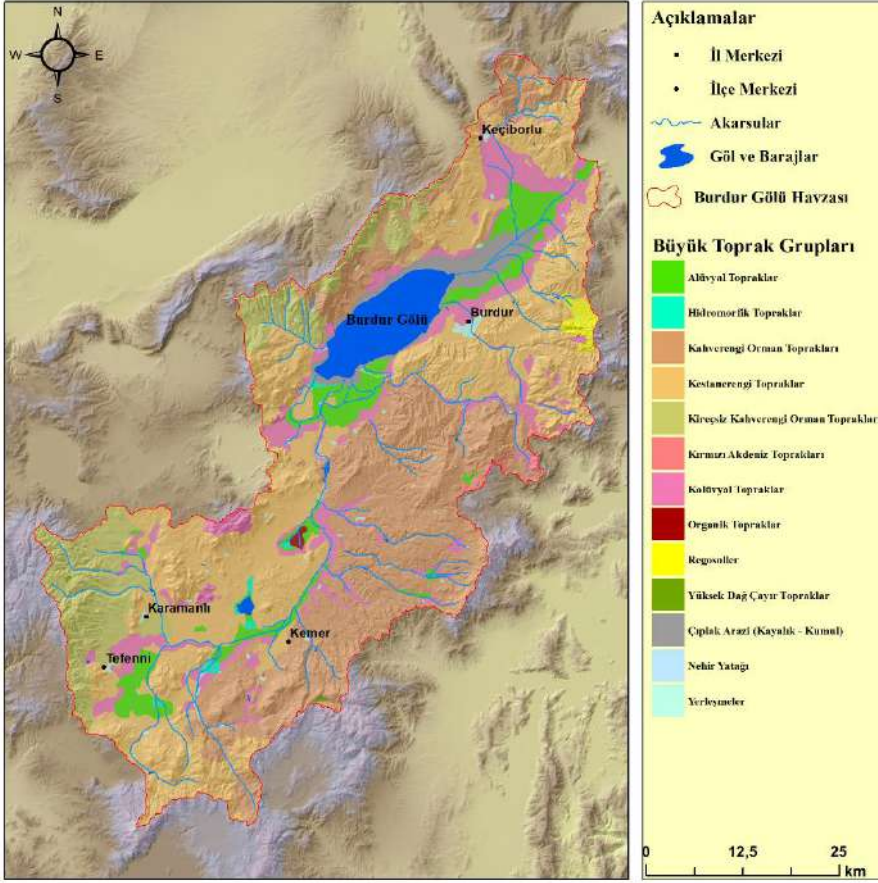
Tablo 3. Burdur Gölü Havzası'nın büyük toprak grupları ve K faktör değerleri

Büyük Toprak Grupları	K Faktör Değeri	Alan (ha)	Oran (%)
Alüvyal Topraklar	0.15	18348,50	5,97
Hidromorfik Topraklar	0.18	1036,66	0,34
Kahverengi Orman Toprakları	0.20	90218,65	29,37
Kestanerengi Topraklar	0.22	117218,26	38,16
Kireçsiz Kahverengi Orman Toprakları	0.29	32947,09	10,73
Kırmızı Akdeniz Toprakları	0.18	1251,22	0,41
Kolüvyal Topraklar	0.18	33057,22	10,76
Organik Topraklar	0.15	388,71	0,13
Regosoller	0.18	2037,99	0,66
Yüksek Dağ Çayır Toprakları	0.001	141,66	0,05
Çıplak Arazi (Kayalık-Kumul)	0.001	7917,21	2,58
Nehir yatakları	0.001	452,24	0,15
Yerleşmeler	0.001	2167,34	0,71
Toplam		307182,75	100
Su Yüzeyleri	0	12994,93	

Kaynak: Köy Hizmetleri, 1996

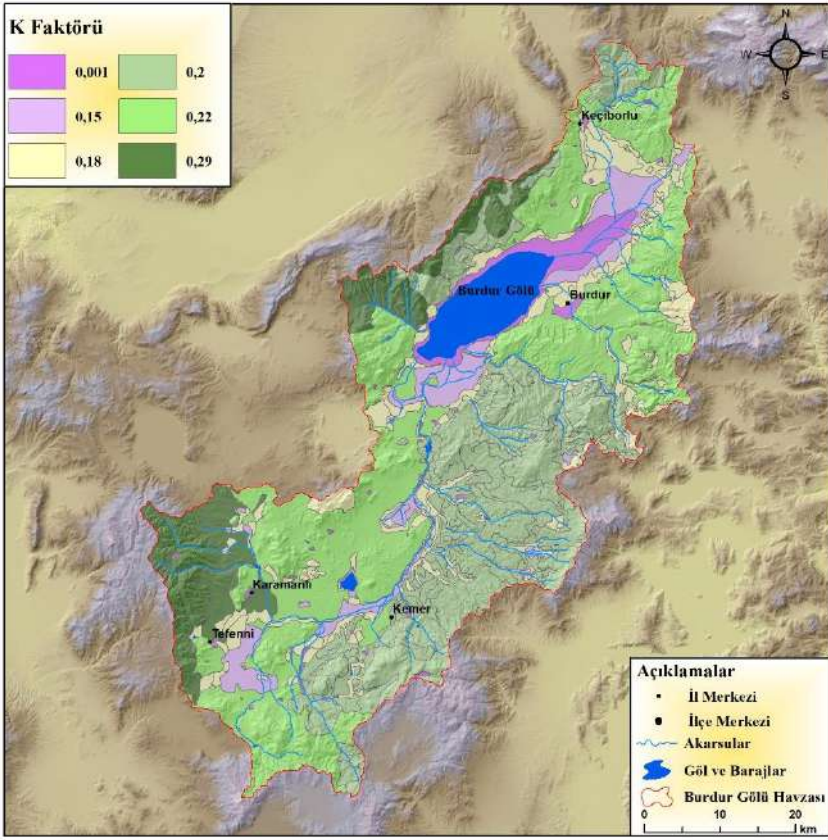
Foto 1. Burdur Gölü'nün kuzeydoğusunda göl çekilme alanlarında çıplak araziler ve Söğüt Dağı eteklerinde kestanerengi topraklar

Şekil 4. Burdur Gölü Havzası'nda büyük toprak grupları dağılışı haritası

Toprak Direnç (K) faktörü haritasının oluşturulmasında ise TURTEM tarafından belirlenen “Büyük toprak gruplarına göre Uniform Parsellerden elde edilen K değerleri” (Özden & Özden, 1997) kullanılmıştır. Bunun sonucunda Burdur Gölü Havzası'nda K faktör değerinin 0,001 ile 0,29 arasında değiştiği görülmüştür (Tablo 3; Şekil 5). Buna göre K faktörünün en düşük olduğu sahaların il merkezi ve gölün kuzeydoğusundaki göl çekilme alanlarında olduğu, buna karşılık aşınmanın en fazla olduğu sahaların ise kireçsiz kahverengi orman toprakları üzerinde (Karamanlı ve Tefenni batısında; Burdur Gölü batısındaki Söğüt Dağının yüksek kesimlerinde) olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanında kestanerengi topraklar (K=0.22) ile kahverengi orman topraklarının (K=0.20) yayılım alanlarında da toprak direnç faktör değeri yüksektir. Bu tür topraklar, havzanın çok geniş alanlarında dağılım gösterirler.

Şekil 5. Burdur Gölü Havzası'nda toprak erozyon (K) faktör haritası

Eğim Uzunluk ve Eğim Diklik (LS) Faktörü

Eğim uzunluk ve eğim diklik faktörü bir sahada erozyonun büyüklüğünü ve etki şiddetini belirleyen en önemli faktörlerdendir. Nitekim eğim şartları, toprağın başka yerlere taşınmasını ve erozyona neden olan suyun akış hızını etkileyerek erozyon şiddetini belirlemektedir. Erozyon boyutu ile topografik eğim değerleri arasında doğru orantı vardır. Yani eğim değerleri arttıkça erozyon şiddetlenirken, eğim değerleri azaldıkça erozyon şiddeti azalmaktadır (Mutlu & Soykan, 2018).

RUSLE yönteminde eğim uzunluk anlamına gelen L ile eğim diklik anlamına gelen S faktörü CBS ortamında birleştirilerek LS (eğim uzunluk ve eğim diklik) faktörü ortaya çıkarılmaktadır. LS faktörü, 22.13 m uzunluğunda ve %9 eğime sahip bir arazide meydana gelen erozyon durumunu ifade etmektedir. Bu özellikteki bir arazinin LS değeri ise 1 olarak kabul edilmektedir.

Çalışma alanında eğim uzunluk ve eğim diklik (LS) faktörünün belirlenebilmesi için öncelikle çalışma alanına ait DEM verisinden yararlanılarak

eğim haritası yapılmış, sonrasında su akım yığılımı ve su akım yönü hesaplamaları yapılmıştır. Çalışmada Burdur Gölü Havzasının LS faktörü ise aşağıda verilen formüle göre hesaplanmış ve LS faktör haritası oluşturulmuştur (Mitasova vd., 1996).

$$LS= 1.6 * Pow ((\text{“Flow accumalation”} * \text{çözünürlük}) / 22.1,0.6) * Pow (\text{Sin} (\text{“slope (derece)”} * 0.01745) / 0.09,1.3)$$

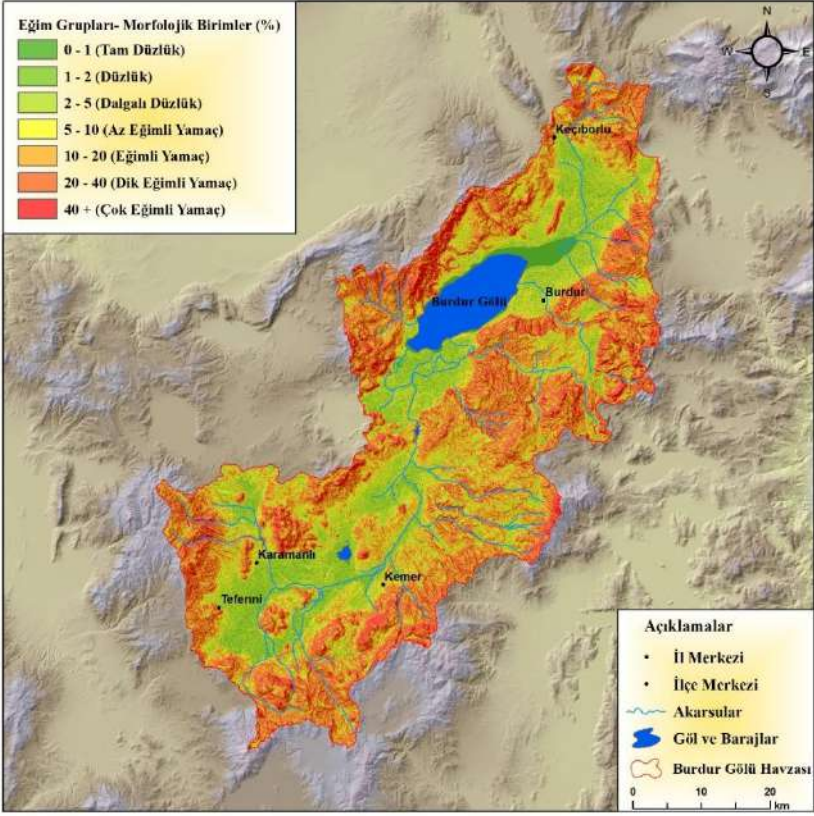
Burada; Pow= üs, Flow accumalation= Akım yığılımı, Sin= Sinüs, Slope= Eğim'dir.

Burdur Gölü Havzası eğim haritasına göre topografik eğim değerleri %0-40 ve üzeri arasında değişkenlik göstermektedir. Çalışma alanında eğimi sınıfı %0-1 arasında olan sahalarda tüm alanların %20,16'sını (61733,33 ha) oluşturmaktadır. Topografik eğimi %1-2 arasında olan alanlar tüm alanların %15,93'ünü (48780,93 ha), %2-5 arasında olan alanlar %30,21'ini (92519,52 ha), %5-10 arasında olan alanlar %26,62'sini (81528,38 ha), %10-20 arasında olan alanlar %6,92'sini (21203,48 ha), %20-40 arasında olan alanlar %0,14'ünü (428,75 ha) ve son olarak eğimi %40'ın üzerinde olan alanlar ise tüm alanların yalnızca %0,02'sini (8,44 ha) oluşturmaktadır (Tablo 4; Şekil 6). Nitekim havzanın eğimli olması erozyon sorununu da beraberinde getirmektedir.

Tablo 4. Burdur Gölü Havzası eğim sınıfları ve oranları

Eğim Sınıfları (%)	Alan (ha)	Oran (%)
0-1	61733,33	20,16
1-2	48780,93	15,93
2-5	92519,52	30,21
5-10	81528,38	26,62
10-20	21203,48	6,92
20-40	428,75	0,14
40 +	8,44	0,02
Toplam	306202,83	100
Su Yüzeyleri	12994,93	

Çalışma alanında yapılan hesaplamalara göre LS değerinin yüksek olduğu sahalarda eğim değerlerinin yüksek olduğu sahalara karşılık gelmektedir. Nitekim eğimin fazla olduğu yerler Burdur Gölü'nün batısında bulunan Söğüt Dağı, güneyinde yer alan Katrancık ve Kestel dağları ile güneybatıda yer alan Kağılcık Dağı'dır. Yükseltinin artmış olduğu bu sahalarda LS değerleri de fazladır. LS değerinin düşük olduğu sahalarda ise yükseltinin az olduğu ovalara karşılık geldiği görülmektedir (Şekil 7; Foto 2).

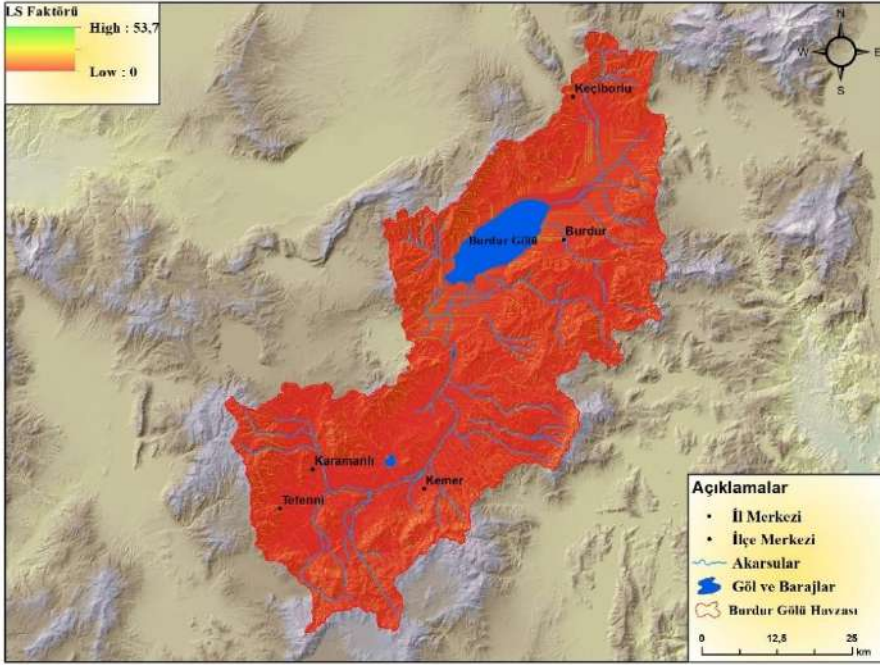

Şekil 6. Burdur Gölü Havzası eğim grupları (%) haritası

Foto 2. Burdur güneyinde eğimli Neojen örtü depoları üzerinde yağmur erozyonu

Şekil 7. Burdur Gölü Havzası eğim uzunluk ve eğim diklik (LS) faktörü haritası

Zemin Örtüsü (C) Faktörü

Zemin örtüsü ya da arazi örtüsü olarak da bilinen C faktörü, erozyonla toprak aşınımını eğimden sonra en fazla etkileyen unsurlardan biridir. Zemin örtüsü; yağış, sızma ve akım arasındaki ilişkiyi belirleyen ve yağmur esnasında düşen su damlalarının zemine uyguladığı darbe tesirini belirleyen faktörlerin başında zemin örtüsü ve bu örtünün kaplama derecesi gelmektedir (Cürebal & Ekinci, 2006). Zemin örtüsünün çeşitli bitki toplulukları tarafından örtülmüş olması durumunda yağmur damlalarının toprağa çarpma hızı azalır ve böylece erozyon şiddetinin düşmesine neden olur. Bitki örtüsünün ortadan kalktığı durumlarda ise erozyon riski daha da yüksektir (Foto 2). Çünkü bitki örtüsünün yoğun olarak görüldüğü sahalarda ağaçların kökleriyle birlikte toprağı tutması toprağın aşınmasını ve taşınmasını engellemektedir.

ArcGIS Living Atlas of the World platformu dünyanın ayrıntılı ve zamansal verilerini ücretsiz olarak sunmaktadır. Bu platformda Esri, Impact Observatory ve Microsoft arasındaki üçlü iş birliği ile 10 m çözünürlüğe sahip Sentinel-2 ve Seviye-2A görüntü koleksiyonundan arazi kullanım/arazi örtüsü verileri üretilmektedir. Görüntü koleksiyonu Impact Observatory'nin derin öğrenme yapay zekâ arazi sınıflandırma modeli kullanılmaktadır (Karra vd., 2021). Arazi

sınıflama modeli yerleşmeler, tarım arazisi, su yüzeyleri, ormanlık alanlar, maki, çıplak alanlar, çayır ve sucul bitki (sazlık) arazi örtüsü sınıflarından oluşmaktadır (Tablo 5).

Tablo 5. Arazi kullanımıyla ilgili C değeri ve kapladığı alan (İrvem & Tülücü, 2004)

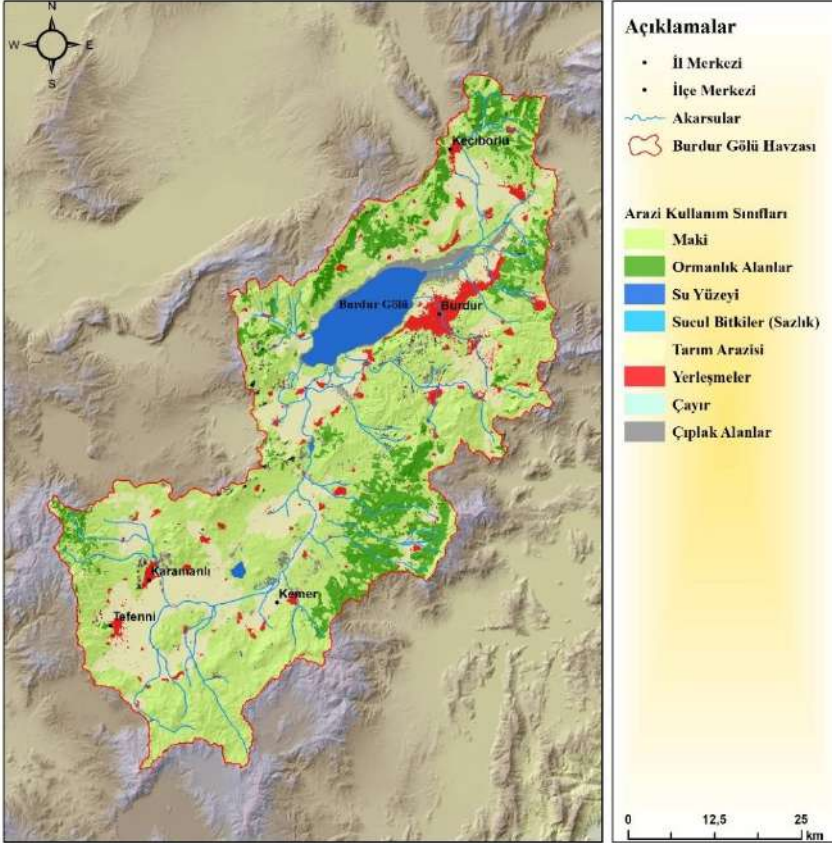
Arazi Örtüsü/ Arazi Kullanımı	C Değeri	Alan (ha)	Kapladığı Alan (%)
Yerleşmeler	0,002	13117,49	4,11
Tarım Arazisi	0,3	67569,58	21,19
Su Yüzeyleri	0	12994,93	4,07
Ormanlık Alanlar	0,05	38837,37	12,18
Maki	0,09	175260,46	54,97
Çıplak Alanlar	1	11027,96	3,46
Çayır	0,09	5,23	0,002
Sucul Bitkiler (Sazlık)	0,001	39,86761	0,02
Toplam		318852,88	100

Kaynak: <https://livingatlas.arcgis.com>

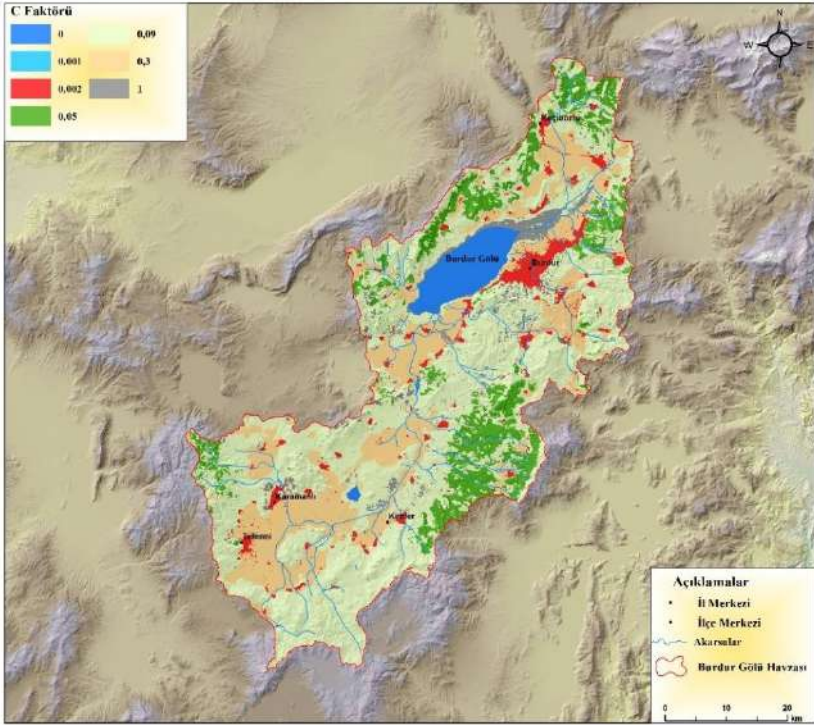
Arazi kullanım haritasına göre, orman alanlarının sahanın güneydoğu ve güneybatısında yoğun olduğu görülmektedir. Erozyon bakımından riske sahip olan çıplak alanlar ise dağlık kesimlerde görülmektedir. Çıplak alanların büyük bir çoğunluğu sahanın güneyinde ve doğu kesiminde yoğunluk kazandığı görülmektedir (Şekil 8; Foto 3). Erozyon bakımından yüksek risk taşıyan sahalarda erozyon önleyici herhangi bir faktörün bulunmaması da erozyonun etkili olmasında rol oynamaktadır. Ayrıca zemin örtüsü (C) faktörü değerinin en yüksek olduğu sahalarda orman örtüsünün tahrip edildiği yerleşim alanlarında da erozyon riski yanlış arazi kullanımından dolayı yüksektir (Şekil 9; Foto 3).

Foto 3. Burdur Gölü – Beşparmak Dağı arasında çıplak, seyrek çalı ve seyrek orman alanları

Şekil 8. Burdur Gölü Havzası arazi örtüsü haritası
(Kaynak: <https://livingatlas.arcgis.com/landcoverexplorer>)

Şekil 9. Burdur Gölü Havzası arazi örtüsü (C) faktörü haritası

Erozyon Önleyici (P) Faktörü

RUSLE modelinin son faktörü olan erozyon önleyici (P) faktörü, bir sahadaki erozyon etkisini azaltmak ya da kontrol altına almak için yapılan çalışmalarını açıklamak için kullanılmaktadır. P faktörü, sahadaki erozyonu önleyen tedbirler uygulanmadan önceki ve sonraki toprak kayıpları oranlanarak hesap edilmektedir. P faktör değeri 0-1 arasında değişmektedir. Ancak bu faktörün tespit edilemediği durumlarda değer 1 olarak kabul edilmektedir (Blanco & Lal, 2008; Avcı, 2015).

Çalışma alanında erozyon önleyici herhangi bir çalışmaya rastlanılmadığı için Rusle yönteminde P faktör değeri 1 olarak kabul edilmiştir.

BURDUR GÖLÜ HAVZASI EROZYON ANALİZİ

RUSLE yöntemi ile erozyon tahmini yapılırken son aşamada bütün faktörler birbiriyle birleştirilerek hesap edilmektedir. Önceden oluşturulan faktörlerin haritaları kullanılarak ArcGIS yazılımı aracılığıyla "Raster Calculator" komutu ile haritalar birbirleriyle çarpılarak A faktör haritası oluşturulmuştur. Sonrasında ise A faktöre ait elde edilen değerler doğal kırılma (natural breaks) yöntemine

Tablo 6. Burdur Gölü Havzası'nın RUSLE Yöntemine göre erozyon risk değerlerinin alansal dağılışı

Erozyon Risk Sınıfları (ton/ha/yıl)	Erozyon Risk Değerleri	Alan (ha)	Oran (%)
En Az Riskli	0-0,5	299521,36	98,46
Az Riskli	0,51-1	2533,3	0,83
Riskli	1,01-2	1334,67	0,44
Yüksek Riskli	2,01-5	600,22	0,20
En Yüksek Riskli	>5,01	228,43	0,08
Toplam		304217,98	100

Burdur Gölü Havzasında erozyon riskinin yüksek olduğu sahaların dağılışı ile arazi örtüsü/kullanımı karşılaştırılarak ele alınmıştır. Erozyon bakımından en yüksek riskli arazi (%52,45) tarım arazisidir. Tarım arazilerinde toprak ve eğim özelliklerine bakılarak uygun tarım yöntemleri kullanılmalı ve böylece erozyon riskinin en aza indirgenmesi gerekmektedir. Maki alanları risk açısından tarım arazisinden sonra gelmektedir. Bitki örtüsünden yoksun çıplak alanlar ise az riskli (%27,00) alan içerisinde yer almaktadır (Tablo 7).

Tablo 7. Burdur Gölü Havzası erozyon risk değerlerinin arazi kullanımı/örtüsü özelliklerine göre dağılımı

Arazi Örtüsü/ Kullanımı (%)	RUSLE Risk Kategorisi				
	En Az Riskli	Az Riskli	Riskli	Yüksek Riskli	En Yüksek Riskli
Maki	57,10	50,75	49,34	44,27	31,28
Tarım Arazisi	22,17	16,31	22,51	33,63	52,45
Ormanlık Alanlar	12,75	5,85	5,72	4,42	1,77
Yerleşmeler	4,36	0,07	0,10	0,14	0,18
Çıplak Alan	3,40	27,00	22,29	17,51	13,96
Su Yüzeyi	0,37	0,02	0,04	0,04	0,36
Sucul Bitkiler (Sazlık)	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00
Çayır	0,002	0,00	0,00	0,00	0,00

SONUÇ VE ÖNERİLER

Burdur Gölü Havzası'nda yapılan Revize Edilmiş Evrensel Toprak Kaybı denklemi ile toprak erozyonunu tespit etmek amacıyla çalışma yapılmıştır. RUSLE yönteminin erozyon risk belirlenmesinde kullanışlı bir yöntem olması, CBS ile entegre edilerek erozyon alanların tanımlanması ve haritalanması açısından sağladığı kolaylıktan dolayı tercih edilmiştir.

RUSLE yönteminin parametreleri olan R, K, LS, C ve P faktörleri incelenerek her bir parametrenin haritası oluşturulmuş ve bu haritalar birbirleriyle çarpılarak erozyon riskini gösteren A faktör haritası yani erozyon risk haritası

oluşturulmuştur. Burdur Gölü Havzasının R faktör hesaplamaları sonucunda elde edilen R faktör değeri 77,23-385,94 aralığında değişmektedir. R faktör sonucunda yağış değerlerinin yükselti ile doğru oranda arttığı görülmüştür. Çalışma alanında toprak türlerine göre elde edilen K faktör haritasına ait değeri 0,001 ile 0,29 arasında değişmektedir. Yüksek aşınımına sahip olan toprak tipleri sırasıyla; kestanerengi topraklar, kahverengi orman toprakları, kolüvyal topraklar ve kireçsiz kahverengi orman topraklarıdır. Yüksek aşınım değerine (0.20) sahip olan kahverengi orman toprakları havzada geniş bir alan (%29,37) kaplamaktadır. Bu toprakların görüldüğü eğimin de yüksek olduğu havzanın güneydoğu kesiminde erozyon riski artmaktadır. Yine erozyon açısından risk taşıyan kireçsiz kahverengi orman toprakları eğim değerlerinin fazla olduğu havzanın kuzeybatı ve kuzeydoğu kesimlerinde bulunmakta ve %10,73'lük bir alan kaplamaktadır. Erozyon açısından en düşük riske sahip olan alüvyal topraklar ise Burdur Gölü'nün kuzeydoğu ve güneybatısında görülmektedir. Burdur Gölü Havzası'nın %30,21'i %2-5 eğim sınıfında yer almaktadır. LS değerinin fazla olduğu alanların eğim değerlerinin yüksek olduğu ve yükseltinin fazla olduğu (Söğüt Dağı, Katrancık Dağı, Kestel Dağı ve Kağılcık Dağı) kesimlere karşılık gelmektedir. Bu sahalar aynı zamanda erozyon riskinin de fazla olduğu alanlardır. Buna karşılık LS değerinin düşük olduğu ovalık alanlar ise erozyon bakımından riskin az olduğu alanları göstermektedir. Çalışma alanının %54,97'si maki alanı (175260,46 ha), %21,19'u tarım arazisi (67569,58 ha), %12,18'i ormanlık alan (38837,37 ha), %4,11'lik kısmı ise yerleşim alanı (13117,49 ha) kaplamaktadır. Burdur Gölü Havzası'nda bulunan C faktör haritasına göre değerler 0 ile 1 arasında yer almaktadır. Çalışma alanında arazi kullanımı ile erozyon riskinin olduğu sahalar karşılaştırıldığında tarım alanlarının en yüksek riske sahip olduğu görülmektedir.

Çalışma alanında RUSLE yöntemine göre erozyon risk değerleri incelendiğinde sahanın büyük çoğunluğunun en az riskli (%98,46) kategorisinde yer almaktadır. Havzanın %0,83'ü az riskli ve %0,72'si ise riskli, yüksek riskli ve en yüksek risk kategorisindedir. Bu verilerin sonucunda erozyon bakımından riskli olan bölgelerde erozyonla mücadele çalışmaları yapılması gerekmektedir. Nitekim havzada bitki örtüsü tahribatının önüne geçilmesi, halkın erozyon konusunda bilinçlendirilmesi, açık alanların ormanlaştırılması ve arazi kullanımına önem verilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Arnoldus, H. M. J. (1977). Methodology used to determined the maximum potential average annual soil loss due to sheet and rill erosion in Morocco. *FAO (Food and Agriculture Organization of the United Nations) Soils Bulletin*, (34), 39-51.
- Arnoldus, H.M.J. (1980) An Approximation of the rainfall factor in the universal soil loss equation. In: De Boodt, M. & Gabriels, D., (Eds.), *Assessment of Erosion*, John Wiley and Sons, New York, (pp.127-132).
- Ataol, M. (2010). *Burdur Gölü Havzası için yeni bir su yönetim modeli önerisi* (Yayın No: 348196). [Doktora Tezi, Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü], YÖK Dökümantasyon Merkezi.
- Avcı, V. (2015). RUSLE yöntemine göre Bingöl Çayı Havzası'nın (Bingöl) erozyon duyarlılığı ve toprak kayıpları. Samsun: *IV. Ulusal Jeomorfoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, (ss.320-331).
- Beasley, D. B. & Huggins, L. F. (1982). *ANSWERS-Users manual*. EPA-905/9-82-001, USEPA, Region 5, Chicago.
- Blanco, H., & Lal, R. (2008). *Principles of soil conservation and management*. Springer Dordrecht. <https://doi.org/10.1007/978-1-4020-8709-7>
- Briggs, D., Giordano, A., Cornaert, M. H., Peter, D., & Maes, J. (1992). *CORINE- Soil erosion risk and important land resources in the southern regions of the European Community*. Office for Official Publications of the European Communities, Brussels, Luxembourg.
- Chen, T., Niu, R. Q., Li, P. X., Zhang, L. P., & Du, B. (2011). Regional soil erosion risk mapping using RUSLE, GIS, and remote sensing: a case study in Miyun Watershed, North China. *Environmental Earth Sciences*, 63(3), 533-541. <https://doi.org/10.1007/s12665-010-0715-z>
- Cürebal, İ., & Ekinci, D. (2006). Kızılkeçili Deresi havzasında CBS tabanlı RUSLE (3D) yöntemiyle erozyon analizi. *Türk Coğrafya Dergisi*, (47), 115-130.
- Çepel, N. (1997). *Toprak kirliliği erozyon ve çevreye verdiği zararlar*. İstanbul:TEMA Vakfı Yayınları, No:14.
- Danacıoğlu, Ş., & Tağıl, Ş. (2017). Bakırçay Havzası'nda RUSLE modeli kullanarak erozyon riskinin değerlendirilmesi. *Balıkesir Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(37), 1-18. <https://doi.org/10.31795/baunsobed.645168>
- Dönmez, Y. (1990). Umumi Klimatoloji ve İklim Çalışmaları. İstanbul Üniv. Yayın No: 3648 - 3248.

- Efe, R., Ekinci, D., & Cürebal, İ. (2008). Erosion analysis of Şahin Creek Watershed (NW of Turkey) using GIS based on Rusle (3d) method. *Journal of Applied Science*, 8(1), 49-58.
- Fernandez, M. L., & Nunez Martinez, M. (2011). An emprical approach to estimate soil erosion risk in Spain. *Science of the Total Environment*, (409), 3114-3123. <http://dx.doi.org/10.1016/j.scitotenv.2011.05.010>
- Flacke, W., Auerswald, K., & Neufang, L. (1990). Combining a modified universal soil loss equation with a digital terrain model for computing high resolution maps of soil loss resulting from rain wash. *Catena*. (17), 383-397.
[https://doi.org/10.1016/0341-8162\(90\)90040-K](https://doi.org/10.1016/0341-8162(90)90040-K)
- Gitas, L. Z., Douros, K., Minakou, C., George, N. S., & Karydas, C. G. (2009). Multi-Temporal soil erosion risk assessment In N. Chalkidiki using a modified Usle raster model. *EARSeL eProceedings*, 8(1), 40-52.
- İkiel, C., Ustaoglu, B., & Koç, D. E. (2020). Trakya Yarımadası'nda erozyon duyarlılık analizi. *Jeomorfolojik Araştırmalar Dergisi*, (4), 1-14.
- İrvem, A., & Tülücü, K. (2004). Coğrafi Bilgi Sistemi ile toprak kaybı ve sediment verimi tahmin modelinin (EST) oluşturulması ve Seyhan-Körkün Alt Havzasına uygulanması. *Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, (13), 1-7.
- Karra, K., Kontgis, C., Statman-Weil, Z., Mazzariello, J. C., Mathis, M., & Brumby, S. P. (2021). Global land use/land cover with Sentinel 2 and deep learning. In 2021 IEEE international geoscience and remote sensing symposium IGARSS (pp.4704-4707). IEEE.
- Kirkby, M. J. (1999). Regional Desertification İndicators (RDİs). In: C. Kosmos, M. Kirkby and N. Geeson (Eds), *The medalus project mediterranean desertification and land-use manual on key indicators of desertification and mapping envirenmentally sensitive areas to desertification* (pp.48-65), European Commission EUR 18882, Luxembourg.
- Lane, L. J., Shirley, E. D., & Singh, V. P. (1988). Modelling erosion on hillslopes, Chapter in *Modelling Geomorphological Systems*, Edited by Anderson, M.C., John Wiley & Sons Ltd.
- Lastoria, B., Miserocchi, F., Lanciani, A., & Monacelli, G. (2008). An estimated erosion map fort he Aterno-Pescara River Basin. *European Water*, 21(22), 29-39.
- Mitasova, H., Hofierka, J., Zlocha, M., & Iverson, L. R. (1996). Modelling topographic potential for erosion and deposition using GIS. *Journal of Geographical İnformation Science*, 10(5), 629-641.

- Morgan, R. P. C., Quinton, J. N., & Rickson, R. J. (1991). The European Soil Erosion Model (EUROSEMA): documentation and user guide. Silsoe College, Silsoe, Bedford, UK. 124.
[https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1096-9837\(199806\)23:6<527:ESP868>3.0.CO;2-5](https://doi.org/10.1002/(SICI)1096-9837(199806)23:6<527:ESP868>3.0.CO;2-5) AID-
- Mutlu, Y. E., & Soykan, A. (2018). RUSLE (3D) modeli kullanılarak toprak erozyonu tahmini: Havran Çayı örneği. *Jeomorfolojik Araştırmalar Dergisi*, (1), 50-66.
- Nearing, M. A., Lane, L.J., & Lopes, V. L. (1994). "Modelling Soil Erosion" In Lal, R. (Ed.) Soil Erosion Research Methods Soil and Water Conservation Society, Ankney, 128-158.
- Nearing, M. A., Yin, S. G., Borelli, P., & Polyakov, O. V. (2017). Rainfall erosivity: An historical review. *Catena*, (157), 357-362.
<http://dx.doi.org/10.1016/j.catena.2017.06.004>
- Özdemir, M. A., & Tatar Dönmez, S. (2016). CBS tabanlı RUSLE yöntemiyle Işıklı Gölü Havzasının Erozyon Risk Analizi. *Harita Teknolojileri Elektronik Dergisi*, 8(1), 1-21.
- Özden, Ş., & Özden, M. (1997). *Türkiye toprak erozyon tahmin modeli TURTEM*. Ankara: Başbakanlık Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Toprak ve Gübre Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü Yayınları.
- Özşahin, E. (2014). Tekirdağ ilinde CBS tabanlı RUSLE modeli kullanarak erozyon risk değerlendirmesi. *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi (JOTAF)*, (11), 45-56.
- Pektezel, H. (2015). Gelibolu Yarımadası'nda CBS tabanlı RUSLE (3D) yöntemiyle erozyon duyarlılık analizi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (17), 131-151. <https://doi.org/10.16992/ASOS.807>
- Rahman, Md. R., Shi, Z. H., & Chongfa, C. (2009). An integrated use of remote sensing, GIS and statistical approaches with biophysical parameters towards management strategies. *Ecological Modelling*, (220), 1724-1734.
<http://dx.doi.org/10.1016/j.ecolmodel.2009.04.004>
- Renard, K. G., Foster, G. R., Weeies, G. A., & Porter, J. P. (1991). RUSLE: Revised universal soil loss equation. *Journal of Soil and Water Conservation*, (46), 30-33.
- Renard, K. G., Foster, G. R., Weesies, G. A., McCool, D. K., & Yoder, D. C. (1997). Predicting soil erosion by water: *A guide to conservation planning with the revised universal soil loss equation (RUSLE)*. Washington D.C.: US Department of Agriculture Handbook.

- Schmidt, J. (1991). A mathematical model to simulate rainfall erosion, In: Bork H. R., De Ploey, Schick J. A. P. (Eds.), *Erosion Transport and Deposition Processes- Theories and Models, Catena, Supplement, (19)*, 101-109.
- Uludağ, M., & Fıçıcı, M. (2018). Saray ilçesinde (Tekirdağ) toprak erozyonunun RUSLE yöntemiyle değerlendirilmesi. *Türk Coğrafya Dergisi, (70)*, 29-36. <https://doi.org/10.17211/tcd.356669>
- Williams, J. R. Renard, K. G., & Dyke, P. T. (1983). EPICi a New Method for Assessing Erosion's Effect on Soil Productivity. *Soil and Water Conservation, (38)*, 381-383.
- Wischmeier, W. H. & Smith, D. D. (1978). *Predicting rainfall erosion Losses: a guide to conservation planning*. Washington D.C.: US Department of Agriculture Handbook.
- Zeybek, H. İ. (2002). Turhal Ovası ve yakın çevresinde toprak erozyonu. *Doğu Coğrafya Dergisi, 7(8)*, 99-130.

İnternet Kaynakları

<https://livingatlas.arcgis.com/landcoverexplorer> (Erişim Tarihi: 03.07.2023)

Bölüm 30

**Sağlık Kurumu Çalışanlarında
Tükenmişlik ve Tükenmişliği Etkileyen
Faktörler**

Kerim CANATAN¹, Emine ATALAY²

¹ Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, Tarsus Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi, Mersin,
-mail: 220927024@tarsus.edu.tr ORCID: 0009-0003-9481-2439

² Dr. Öğr. Üyesi, Tarsus Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu,
Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Mersin,
-mail: emineatalay@tarsus.edu.tr ORCID: 0009-0006-6302-8918

GİRİŞ

Günümüzde sağlık sektörü, insan hayatının korunması ve iyileştirilmesi açısından oldukça büyük bir öneme sahiptir. Sağlık kurumu çalışanları, bu sektördeki en önemli paydaşlardır ve toplumun sağlığını korumak ve iyileştirmek için yoğun çaba sarf etmektedirler; ancak sağlık çalışanlarının işleri oldukça stresli ve sektör çok yorucu olabilmektedir. Bu durum sağlık kurumu çalışanlarında birçok probleme neden olabilmekte; tükenmişlik sendromu ve tükenmişliği tetikleyebilmektedir. Sağlık sektöründe görev alan sağlık çalışanları diğer sektör çalışanlarına göre daha fazla iş yüküne, strese, geri dönüşü olmayan karar alımlarına, gece çalışma şartlarının ağır olmasına ve sağlık hizmetinin ikame edilememesi gibi çeşitli nedenlerden kaynaklı tükenmişlik yaşayabilmektedir. Tüm bunların yanında hastalara yüz yüze hizmet vermek, hasta yakınlarının talep ve tepkilerine maruz kalmak, hastaların acı çekmelerine tanık olmak, sevdiklerini kaybeden insanların duygusal tepkilerine şahit olmak, sağlık çalışanlarını tükenmişliğe iten diğer nedenlerdendir. Personel yetersizliği, iş ortamının fiziki koşulları, uzun çalışma saatleri ve gelir adaletsizliği de tükenmişliği etkileyen faktörlerdendir. Tükenmişlik birçok kurumu olduğu gibi sağlık hizmeti sunan kurumları da olumsuz yönde etkilemektedir. Bununla birlikte işgücünün de verimini ve kalitesini düşürebilmektedir. Sağlık çalışanlarının fiziksel ve psikolojik yönden sağlıklı olması verilecek olan sağlık hizmetlerinin kalitesini artıracak ve sağlık kurumlarının gelişimine katkı sunabilecektir. Bu konuda sağlık kurumu çalışanları üzerinde tükenmişlik nedenleri ve çözüm yolları ile birlikte irdelenmesi önem arz etmektedir. Bu kapsamda, bu çalışmada, sağlık kurumu çalışanlarında tükenmişlik sendromu ve tükenmişliğini etkileyen bu faktörler ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Ayrıca, bu sorunlarla başa çıkmak ve sağlık kurumu çalışanlarının fiziksel ve zihinsel sağlıklarını korumak için alınabilecek önlemler de tartışılmıştır. Sağlık sektörünün sürdürülebilirliği ve toplumun sağlığı için, sağlık kurumu çalışanlarının tükenmişlik riskini azaltmaya yönelik çözümler bulmak son derece önemlidir.

TÜKENMİŞLİK KAVRAMI

Sağlık çalışanlarında tükenmişlik kavramı oldukça yaygın bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tükenmişliği, 1988'de yayınladığı raporunda, “aşırı iş yüküne maruz kalmak, buna bağlı olarak yoğun bir duygusal bitkinlik ve son olarak çalışma hayatının yükümlülüklerini yerine getirmeme durumu” olarak tarif etmektedir (Tekin, 2021:35). Sağlık kurumu çalışanlarında tükenmişlik, yoğun iş temposu, yüksek stresli çalışma ortamı ve nöbetli çalışma sisteminin sonuçları olarak ortaya çıkabilmektedir. Tükenmişlik,

bireylerin uzun süreli strese maruz kalması, duygusal ve fiziksel yorgunluk sebebiyle ortaya çıkan iş doyumunda eksiklik, motivasyon düşüklüğü ile kendini karakterize eden bir durumdur. Tükenmişlik kavramı ilk kez Freudenberger tarafından, “enerji, güç veya kaynaklar üzerinde aşırı taleplerde bulunulması ve bireyin başarısız olma, yıpranma durumu” olarak tanımlanmıştır (Omarlı, 2022:20). Sağlık çalışanlarının sürekli baskı altında çalışmak zorunda kalması duygusal ve fiziksel yıkım yaşamalarına neden olmakta; bu durum iş ortamında duyarsızlaşmayı ve tükenmişliği beraberinde getirebilmektedir. Tükenmişlik yaşayan bireylerde işe olan istek azalabilmekte, bu durumun sonucunda iş performanslarında düşüşe neden olabilmektedir. Tükenmişlik yaşayan kişilerde iş hayatının dışında kalan toplumsal yaşamda da aksaklıklar ve yaşam kalitesinde düşüşler yaşamasına neden olabilmektedir.

Tükenmişlik Belirtileri

Schaufeli ve Buunk (1996, 11) tükenmişlik belirtilerini beş kategoride değerlendirmiştir. Kısaca bunlara değinmek gerekirse;

Psikolojik belirtiler, bireylerde tükenmişliğin belirtileri genellikle psikolojik ve sosyal hayatta yaşadığı bozukluklar şeklinde görülmektedir. Psikolojik belirtiler arasında umutsuzluk, boşluk hissi, aşırı duygusallık, kolay sinirlenme, duyarsızlaşma, duygusal dengesizlik ve yalnız kalma isteği gibi davranışlar görülmektedir (Karakuş, 2020:31). Tükenmişlik gösteren bireyler psikolojik olarak içe çekilirler. Bu durum geri çekilme şekilde adlandırılır. Yüzeysel ilişkiler, kişilere ayrılan zamanı kasıtlı olarak uygun olmayan biçimde harcama ve destek aldığı kişiden uzaklaşma olarak kendini gösterir (Tümkiye, 1996). Bireylerin tükenmişlik yaşadığı zorlu anlarda duygusal destek görmesi, iş arkadaşları ve ailesiyle konuşması, sosyal çevresinden gelecek destek tükenmişliğin psikolojik etkileriyle baş etmede yardımcı olabilecektir (Arı ve Bal, 2008).

Fiziksel belirtiler, bireyin kendini kontrol altında tutmada yaşadığı sorunlardır. Kas ağrıları, baş ağrıları, sindirim sorunları, aşırı kilo alma ya da aşırı kilo kayıpları, sürekli yorgun hissetme hali, uyku problemleri, ellerde görülen titreme ve tansiyon sorunları gibi birçok etki tükenmiş bireylerde görülebilmektedir (Karakuş, 2020:31). Bu belirtiler bireyin iş yaşamını ve aynı zamanda aile hayatını da olumsuz yönde etkileyebilmekte, sosyal hayattan soyutlanmalarına neden olabilmektedir (Kayıklık, 2007:1).

Davranışsal belirtiler, bu belirtileri olan bireylerin dışarıdan fark edilebilmesi ve anlaşılması diğerlerine nazaran daha kolaydır. Davranışsal belirtiler arasında bireyin içe kapanması, sosyal hayata olan ilgisinde azalma ya da tamamen kopma, işe olan ilgisinde azalma, iş arkadaşlarıyla olan ilişkilerinde kopmalar, üstlerinin verdiği işi yerine getirmekte güçlük yaşaması, çalışma kurallarına uymakta güçlük yaşaması şeklinde görülebilmektedir (Karakuş, 2020:31). Bireylerde tükenmişlik belirtileri uzun süreli ve sürekli bir şekilde devam ederse işini kaybetme riski ortaya çıkabilmekte ve profesyonel bir yardım alması gerekebilmektedir.

Sosyal belirtiler, bu belirtilerin nedenleri arasında; çalışma ortamında oluşan zaman baskısı, gece vardiyaları, fazla mesai uygulamaları ve yöneticilerin yapmış olduğu çeşitli baskılar bulunmaktadır (Karakuş, 2020:32). Tükenmişlik yaşayan bireyler genellikle sosyal etkileşimlerden kaçınma eğiliminde olabilmektedirler. İş arkadaşlarıyla, aileleriyle veya arkadaşlarıyla ilişkilerinde geri çekilme, sosyal etkinliklere katılmama veya sosyal bağlantıları sınırlama gibi davranışlar sergileyebilmektedir. Bu bireyler iletişimde sorunlar yaşayabilmekte; özellikle iş arkadaşlarıyla veya aileleriyle iletişimde zorluklar, duygusal olarak geri çekilmeler ve iletişimde eksiklikler hissedebilmektedirler. Tükenmişlik yaşayan bireyler, başkalarının duygusal ihtiyaçlarına ve sorunlarına karşı daha az duyarlı olabilmekte ve bu bireylerde empati eksikliği görülebilmektedir. Bu durum da sosyal ilişkilerde zorluklar yaşamasına ve çatışmalara neden olabilmektedir (Ardıç ve Polatçı, 2009: 21).

Problem olmaya yatkın tutumlar: Kişilerin yaşadıkları tükenmişliğin şiddetine göre iş ya da aile yaşantısında yaşadığı olumsuzluklardır. Bu tutumun sonucunda bireyler kötü alışkanlıklara ve bağımlılığa yatkınlaşabilmekte ve bu durum tükenmişlikle ilişkilendirilebilmektedir (Yılmaz, 2017:14).

Tükenmişliğe Neden Olan Faktörler

Tükenmişliğin nedenleri bireysel ve örgütsel nedenler olarak sınıflandırılabilir (Yüce, 2014: 22). Bu faktörler aşağıda sıralanmaktadır:

Bireysel Nedenler

Bireylerin çalışma ortamında kendilerini tükenmişliğe iten faktörlerin ortaya çıkması ve bireyin zamanla ruhsal tepkilerde değişiklikler ve çalışma hayatı dışında da sorunlarla karşılaşması söz konusu olabilmektedir. Bireyin yoğun çalışma ortamı, çalışma esnasında ayrıntılara önem vermesi ve dikkat gerektiren, özellikle hayati önem taşıyan işlerde çalışması tükenmişliğe daha yatkın olmasına

sebeplere olabilmektedir. Bireylerde tükenmişliğe neden olan faktörler çözümlenirse bireyin iş performansı artar ve ruhsal tepkilerde iyileşmeler görülebilecektir (Yüce, 2014:22). Bireysel nedenler, demografik özellikler, kişilik yapısı ve beklentiler olarak ele alınmaktadır.

Demografik Özellikler; genç çalışanların yaşlı çalışanlara göre; bekar çalışanların evli çalışanlara göre; çocuksuz çalışanların çocuklu çalışanlara göre; üniversite mezunu çalışanın lise mezunu çalışana göre; birkaç yıllık çalışma deneyimine sahip olanlarını, bir yıldan az ve beş yıldan uzun çalışanlara göre; kadınsı ve erkeksi tarafı ağır basan veya her iki tarafı duygusal açıdan kendini dengelenmiş kişilere göre daha yüksek düzeyde tükenmişlik yaşağıdı tespit edilmiştir (Konakay, 2010:108). Aile yapısına sahip olan bireylerin tükenmişliğe daha dayanıklı olduğu görülmüştür. Evli olanların bireylerin daha dengeli, kararlı ve psikolojik yönden daha olgun olduğu da çalışmalarla ortaya konmuştur. Ayrıca eş ve çocuklara zaman ayırmak bireyleri daha tecrübeli bir duruma getirmektedir. Ailenin sevgi ve desteğini görmek bireylerde tükenmişlik yaşanmasının önüne geçebilmektedir (Ganiyusufoğlu, 2011:31). Genç ve mesleki alanda yeterli deneyime sahip olmayan bireylerde tükenmişlik düzeylerinin daha yüksek olduğu yapılan çalışmalarda ortaya çıkmıştır. Bu durumun nedenleri arasında, beklentilerinin yüksek olması, genç yaştaki bireylerin olaylarla başa çıkma yeteneklerinin olmaması sayılabilir (Akpınar, 2014:29).

Kişilik Yapısı ve Beklentiler; Bireylerin kişilik yapısı tükenme aşamalarında önem arz etmektedir. Bireyin sınırlı veya sakin olması, gergin ya da rahat olması, duygusal veya mantıklı olması bireylerin tükenmişlikten etkilenme derecelerini etkileyebilmektedir (Yüce, 2014:23). Mükemmeliyetçi kişilik özelliklerine sahip bireyler, kendilerinden sürekli olarak yüksek standartları karşılamalarını beklerler. Bu durum, aşırı iş yükü, sürekli olarak mükemmellik peşinde koşma ve tatminsizlik hissi gibi faktörlerle tükenmişliği artırabilmektedir. Kendine güven eksikliği, düşük özsaygı veya değersizlik hissi, tükenmişlik riskini artırabilmektedir. Kişi, sürekli olarak kendini yetersiz hisseder ve işle ilgili başarılarından tatmin olmaz. Etkili stres yönetimi becerilerine sahip olmamak, tükenmişlik riskini artırabilmektedir. Stresle başa çıkma stratejilerini kullanamama veya sağlıklı bir denge sağlamama, tükenmişliği tetikleyebilmektedir. Kişinin kendisine yönelik aşırı yüksek beklentileri, sürekli olarak başarı peşinde koşma ve kendini aşırı zorlama tükenmişlik riskini artırabilir. İçsel motivasyon, bireyin işe yönelik tutkusu, ilgisi ve tatmini anlamasıdır. İşten keyif alma, öz güdülenme ve özverili çalışma gibi içsel motivasyon eksikliği, tükenmişlik riskini artırabilmektedir. Bireylerin

beklentileri ve amaçlarını karşıladıkları sürece performansları ve enerjileri devam eder. Bireylerin beklentileri karşılanmadığı takdirde tükenmişlik belirtileri ortaya çıkmaya başlayacaktır (Kaschka vd., 2011).

Örgütsel Nedenler

Bireylerin çalışma ortamında karşılaştıkları sorunlar sağlıklarını ve çalışma ortamını etkileyebilmektedir. Bireyin, iş ortamı hayatında önemli bir yer tutması nedeniyle karşılaşılan olumlu ve olumsuz koşullar karşısında birey oldukça etkilenebilmektedir (Yüce, 2014:24). Bireyi örgüt içerisinde tükenmişliğe iten örgütsel nedenler; iş yükü, iş ortamı, iş ortamı kontrolü, bireyin yöneticilerle ilişkisi, örgüt içerisindeki ödüllendirme sistemi, bireyin çalışma ortamında bulunan diğer çalışanlarla ilişkisi, örgütün plan ve politikaları olabilmektedir (Ganiyusufoğlu, 2011:38). Yüksek iş gücü gereksinimi, kaynak yetersizliği, karar alma süreçlerine dahil edilmeme, çalışma saatlerinin uyumsuzluğu, yetersiz olan eğitimler ve görevde yükselme gibi sorunlar da tükenmişliğin örgütsel nedenlerindedir. Bu örgütsel nedenler, sağlık kurumlarının çalışma koşullarını ve yönetimini iyileştirerek, sağlık çalışanlarının tükenmişlik riskini azaltmak için çeşitli önlemler alabileceği alanları yansıtabilmektedir (Turunç ve Ögen , 2022:118-128).

Tükenmişliğin Sonuçları

Tükenmişliğin hem bireyler hem de örgütsel yapılar için önemli derecede istenmeyen sonuçlara neden olduğu görülmektedir. Aynı zamanda bireysel sonuçların örgütsel sonuçları etkilediği de ilgili literatürde ele alınmaktadır.

Bireysel Sonuçlar

Tükenmişlik bireylerde psikolojik ve fizyolojik hastalıklara neden olan bir durum olabilmektedir. Enerji kaybı, işle ilgili performansta düşüklük, iş ortamında ikili ilişkilerde problemler yaşanması görülen ilk belirtilerdir. Fizyolojik belirtiler olarak uyku düzeninde bozulmalar, baş ağrısı, dikkat dağınıklığı, yetersiz beslenme, bilişsel yeteneklerde azalma görülebilmektedir. Psikolojik belirtiler olarak sınırlılık, huzursuzluk, hayata dair negatif düşünceler, ikili ilişkilerde bozulma, depresif takılma gibi ruh halindeki değişiklikler görülebilmektedir (Tekin, 2021).

Örgütsel Sonuçlar

Tükenmişlik yaşayan bir birey iş ortamında saygısız ve kaba olabilmekte, iş performansında azalma, işe geç gitme ya da gitmeme gibi durumlar bireyi etkilediği gibi çalışma ortamındaki diğer bireyleride etkilemekte ve çatışmaya

sebepler olabilmektedir. Örgütler, çalışanlarını tükenmişlik boyutuna gelmesini engellemek adına alınması ve yapılması gereken çalışmaları zamanında yapması gerekmektedir (Tekin, 2021:42). Örgütsel sonuçlarda, işte devamsızlık ve yer değişikliği talebi sıklıkla karşılaşılan bir durum olarak gösterilmektedir. Sık izin alma, yetersiz klinik bakım, kalitesiz hizmet, artan hatalar, hasta memnuniyetsizliği ve aile içi sürekli gerilim de yer alabilmektedir (Bayes vd., 2021:692).

SAĞLIK KURUMU ÇALIŞANLARINDA DUYGUSAL TÜKENMİŞLİK

Duygusal tükenmişlik, bireylerin yoğun çalışma temposu ve uzun süreli stresin birleşmesiyle beraber duygusal çöküntüye girmesidir. Duygusal tükenmişlik insanlara uzun süre yüz yüze hizmet veren, çaresizlik ve umutsuzluklarla karşı karşıya kalan meslek gruplarında daha sık görülmektedir. Sağlık kurumu çalışanları duygusal tükenmişlik yaşama riskinin yüksek olduğu meslek gruplarından biridir (Altay vd. 2010:11). İlgili literatürde sağlık kurumu çalışanlarında tükenmişliğin ele alındığı araştırmalar incelendiğinde;

Karsavuran (2014), “Sağlık Sektöründe Tükenmişlik: Ankara’daki Sağlık Bakanlığı Hastaneleri Yöneticilerinin Tükenmişlik Düzeyleri” isimli çalışmasında, hastane yöneticilerinin duygusal tükenmişlik ve duyarsızlaşma düzeylerinin düşük, kişisel başarı düzeylerinin ise yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Yapılan çalışma kapsamında başhemşire ve yardımcıları en fazla tükenmiş olan grup olduğu görülmüştür. 29-39 yaş grubundaki; kadın sağlık meslek lisesi ve ön lisans mezunu ve bekar hastane yöneticilerinin tükenmişlik düzeylerinin diğer çalışanlara göre daha yüksek olduğu yine çalışma kapsamında ortaya konmuştur. Aydın, Akay ve Baydemir (2017), “Hemşirelik Öğrencilerinde Tükenmişlik ve Etkileyen Faktörler” isimli çalışmalarında, hemşirelik bölümü öğrencilerinin tükenmişlik düzeylerini ve etkileyen faktörleri saptamaya çalışmışlardır. Çalışma sonucunda; öğrencilerin cinsiyete göre duygusal tükenmişlik düzeyinin anlamlı olarak farklılık gösterdiği bulunmuştur. Hemşirelik bölümünü isteyerek seçme durumuna göre duygusal tükenmişlik ve kişisel başarı düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür. Türkmenoğlu ve Sümer’in (2017), gerçekleştirdiği “Sivas İl Merkezi Sağlık Çalışanlarının Tükenmişlik Düzeyleri” isimli araştırmasında, tükenmişliğin üç alt boyutuna bakıldığında duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarıda düşmenin sağlık çalışanlarında medeni durum, yaş faktörü ve cinsiyet ile arasında anlamlı bir ilişki görülmediği ancak erkeklerin kadınlardan daha fazla duyarsızlaştığı görülmüştür. Duygusal tükenmeyi en çok güvenlik görevlileri ve teknisyenlerin, duyarsızlaşmayı en çok hekimlerin, kişisel başarıda

düşmeyi ise en çok güvenlik görevlilerinin yaşadığı tespit edilmiştir (Türkmenoğlu ve Sümer, 2017: 24-34). Özer ve arkadaşlarının (2018), “Dahili Kliniklerde Çalışan Hemşirelerin Örgütsel Sinizm ve Tükenmişlik Düzeylerinin Belirlenmesi” çalışmasında; çalışanların, davranışsal sinizm algılarının artması ile tükenmişlik alt boyutlarına ilişkin olumsuz algılarının da artacağı, tam tersi durumda ise, sinizm algısının düşmesi, tükenmişlik düzeylerinin azalmasına yol açacağı sonucuna varmışlardır (Özer vd., 2018:135-156). Yıldız ve arkadaşlarının (2018), gerçekleştirdiği “Sağlık Çalışanlarında Tükenmişliğin Belirleyicileri: Sigara ve Alkol Kullanımına Etkisinin İncelenmesi” araştırmasında; 30 yaşın üstündeki katılımcıların duyarsızlaşma düzeyinin 30 yaş ve altındakilerin duyarsızlaşma düzeyinden daha yüksek olduğu görülmüştür. Aynı zamanda çalışmada 5 yıldan uzun süredir görev yapan bireylerin kişisel başarı düzeyleri 5 yıl ve daha kısa süredir görev yapan çalışanlardan daha yüksek olduğu çalışma kapsamında ortaya konmuştur. Yine aynı çalışmada nöbet usulü çalışanlar bireylerin duyarsızlaşma düzeyi mesai usulü çalışan katılımcılara göre yüksek olduğu, çocuk sahibi olan çalışanların duyarsızlaşma düzeyinin de daha düşük olduğu görülmüştür (Yıldız vd., 2018: 126-132). Kalınkara ve Kalaycı'nın (2018), yapmış olduğu “Sağlık Kurumlarında Çalışan Personelin İş Stresi, Yorgunluk ve Tükenmişlik İlişkisi” isimli çalışmalarında da; sağlık çalışanlarında iş stresi, merhamet ve tükenmişlik yüksek olduğu ortaya konmuştur. Aynı zamanda sağlık kurumu çalışanlarında yaş ilerledikçe duygusal tükenme düzeylerinde azalma ve kişisel başarısızlığın arttığı; eğitim yükseldikçe ise duygusal tükenme düzeylerinin arttığı çalışma kapsamında ortaya konmuştur. Çevik ve Özbalcı (2020), gerçekleştirdiği “Sağlık Çalışanlarının Tükenmişlik Düzeyleri ile Demografik Özellikleri Arasındaki İlişkisi” isimli araştırmasında; duygusal tükenmiş hissi 25 yaş ve altı bireylerde yoğun olarak hissedildiği ancak 45 yaş ve üstü bireylerde alt seviyelerde olduğu, kişisel başarı eksikliği ise tam tersi olarak görülmüştür. Eğitim düzeyinin etkilediği kişisel başarı hissini en yüksek olduğu lisansüstü mezunu olan çalışanlar bu durumun en az hissedildiği lisans mezunu sağlık çalışanları olduğu ortaya çıkmıştır. Bekar sağlık çalışanların evli sağlık çalışanlarına göre daha fazla duyarsızlaştığı, 20 yıldan fazla çalışan sağlık çalışanlarının, 1-5 yıl arasında mesleğine yeni başladığı kabul edilen sağlık çalışanlarından daha çok kişisel başarı hissini etkilediği fakat duyarsızlaşma hissi tam tersi olarak görüldüğünü tespit etmişlerdir (Çevik ve Özbalcı, 2020: 1773 - 1787). Köroğlu ve Bahar'ın (2021), “Sağlık Kurumlarında Çalışan Hemşirelerin Tükenmişlik Algılarının İşten Ayrılma Niyetlerine Etkisi” isimli çalışmalarında; tükenmişliğin alt boyutlarını oluşturan, duygusal tükenme ve duyarsızlaşmanın, işten ayrılma niyeti üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu ortaya konmuştur. Üçüncü boyut olan kişisel başarı hissinde azalmanın ise, işten

ayrılma niyeti üzerinde negatif yönlü ve anlamlı bir ilişkisinin varlığı çalışma kapsamında ortaya konmuştur. Aynı zamanda hemşirelerin %38'inin son bir yıl içinde işten ayrılma niyetinde olduğu çalışma kapsamında saptanmıştır. Turunç ve Ögen (2022), gerçekleştirdiği “Aşırı İş Yükü Tükenmişlik İlişkisinde, İş Tatmini ve Örgütsel Vatandaşlık Rolü” isimli araştırmada; elde edilen bulgular, tükenmişliğin, aşırı iş yükü ile pozitif yönlü bir ilişkisinin olduğu; örgütsel vatandaşlık davranışı ve iş tatmini ile negatif yönde anlamlı ilişkilere sahip olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda aşırı iş yükü tükenmişlik ilişkisinde iş tatmininin aracılık rolü olmadığı ve aşırı iş yükü tükenmişlik ilişkisinde örgütsel vatandaşlık davranışının aracılık rolü olduğunu yapılan çalışmada ortaya konmuştur (Turunç ve Ögen, 2022:118-128). Arslan ve arkadaşlarının (2023), gerçekleştirdiği “Covid-19 Pandemisinde Sağlık Personelinin Tükenmişlik Durumunun İncelenmesi” isimli araştırmasında; COVID-19 döneminde sağlık çalışanlarında genel tükenmişlik düzeyi orta seviyede bulunmuş ancak duygusal tükenmenin yüksek düzeyde olduğu görülmüştür (Arslan vd., 2023: 226-246). Kafaoğlu (2023), “Vardiyalı Çalışan Hemşirelerin Yorgunluk ve Tükenmişlik Düzeylerinin Dikkat Düzeyleri ile İlişkisi”ni araştırdığı çalışmada; hemşirelerin % 50,5'inin her zaman kendilerini yorgun hissettikleri, gece vardiyasında çay, kahve ve sigara tüketiminin, gündüz vardiyasında çay, kahve ve sigara tüketiminden fazla olduğu, hata oranı cerrahi birimlerde görev yapanlarda diğer yoğun bakım ve servislerde görev yapanlara göre daha yüksek olduğunu tespit etmiştir (Kafaoğlu, 2023:89). Yüksel'in (2023), gerçekleştirdiği “Sağlık Çalışanlarının Maruz Kaldığı Mobbingin Sağlık Çalışanlarının Tükenmişlik Düzeyine Etkisi” araştırmasında; mobbinge maruz kalan sağlık çalışanlarının tükenmişlik düzeylerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (Yüksel, 2023:30). Erçoban'ın (2023), gerçekleştirdiği “İşe Yeni Başlayan Hemşirelerde Tükenmişlik Düzeyinin ve Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi” isimli çalışmasında; çalışmaya katılan işe yeni başlayan hemşirelerin tükenmişlik düzeyleri yüksek olduğu görülmüştür. İşe yeni başlayan hemşirelerin sosyo demografik özelliklerinden bekar olma durumu tükenmişliği arttırdığı, cinsiyeti ve eğitim durumu tükenmişliği etkilemediği tespit edilmiştir (Erçoban, 2023:36).

Günümüzde sağlık adına hızlı değişimlerin olması, teknolojinin gelişmesi, hastalara iyi hizmet verebilmek adına özverili çalışmak için harcanan çabalar sağlık çalışanları açısından göz önünde bulundurulmalıdır. Sağlık çalışanları yoğun iş yükü ve stresli bir çalışma temposuyla karşı karşıya kalmaktadırlar. Uzun çalışma saatleri, verilen sorumluluklar ve acil durumlarda zaman kısıtlaması olmadan verilen hizmetler duygusal tükenmişliği tetikleyebilmektedir (Aslankoç vd., 1999:192).

SONUÇ

Tükenmişlik kurumlarda çeşitli sebeplerle ortaya çıkabilmektedir. Bu sebepler literatürde; iş yükünün fazla olması, yoğun çalışma ortamının olması, insanlara uzun süreli yüz yüze hizmetlerin verilmesi, dikkatli ve özverili çalışma gerektirmesi gibi sebeplerle açıklanmaktadır. Tükenmişliğin ortaya çıkmasıyla beraber bireylerde çeşitli fiziksel ve psikolojik belirtiler de ortaya çıkmaktadır. Bu sürecin sonunda bireyler duygusal tükenmişlik yaşayabilmektedir. Söz konusu sağlık sektörü olduğunda, yoğun çalışma temposu, çalışma ortamının şartlarının nispeten ağır olması, çok disiplinli bir alan olması gibi sebeplerle yüksek bir tükenmişlik düzeyinin olduğu görülmektedir. Son dönemde yaşanan pandemi ve doğal afetler sağlık çalışma sisteminde iş yükünün ne kadar ağır olduğunu bir kez daha göstermiştir. Bu iş yüklerinin kesintisiz ve vardiya sistemleriyle ikamesi olmaksızın oluşturulması sağlık çalışanları üzerinde büyük yük ve baskı oluşturmakta bu durumda sağlık kurumu çalışanlarında tükenmişliği tetikleyebilmektedir. Özellikle insanlara yüz yüze hizmet verilen, sağlık hizmeti sunarken dikkat ve özveri gerektiren ve yoğun bir şekilde hizmet sunulan birimlerde; acil servis, yoğun bakım gibi alanlarda tükenmişlik düzeyinin daha yüksek olduğu yapılan çalışmalarda saptanmıştır. Bu çerçevede, bu çalışmada tükenmişlik kavramını açıklamak, tükenmişliğe sebep olan faktörleri irdelemek, tükenmişliğin belirtileri ve sonuçlarını ele almak ve literatürde sağlık çalışanlarında tükenmişlik ile ilgili yapılan çalışmaları derlemek amaçlanmıştır. Sonuç olarak bireyin demografik özellikleri, kişisel yapısı, beklentileri ve çalıştığı ortam duygusal tükenmişliğe neden olabilmekte, bunlara bağlı olarak da bireylerde fiziksel yorgunluk, duygu durum bozuklukları ve sosyal alanlarında sıkıntı yaşamaları ile birlikte tükenmişlik hissi artabilmektedir. Tükenmişliğin bu sonuçları, sağlık sistemlerinin sürdürülebilirliği için büyük bir tehdit oluşturabilmektedir. Bu nedenle sağlık çalışanlarının tükenmişliği önlemek ve yönetmek için desteklenmeleri önem arz etmektedir. Sağlık kurumu çalışanlarında tükenmişliği önlemek için alınabilecek önlemler, hem çalışanların fiziksel ve duygusal sağlığını korumak hem de sağlık hizmetlerinin kalitesini artırmak için hayati öneme sahiptir. Bu kapsamda alınabilecek önlemlere bakıldığında; sağlık kurumunda iş görenlerin üzerindeki iş yükü ve görev dağılımlarının optimize edilmesi; bireylerin iş yaşam dengesini destekleyici esnek çalışma saatleri, izin seçeneklerinin sunulması; bireylerin eğitim ve gelişimini destekleyici kariyer imkanlarının sunulması; kurum içerisinde iletişimin güçlendirilmesine yönelik çalışmalar yapılması; çalışanlar arasında işbirliği ve koordinasyonu artırıcı destek sistemlerinin kurulması; bireylerin karşı karşıya kaldıkları stres yüklerinin yönetilebilmesi amacıyla stres yönetim tekniklerine ilişkin kaynakların sunulması, aynı zamanda bireylere psikolojik

destek hizmetleri ve danışmanlık sunulması; bireylerin performanslarının düzenli olarak değerlendirilmesi ve bireylere geri bildirimler verilerek motivasyon artırıcı fırsatların sunulması; kurumlarda politika ve örgüt kültürünün iyileştirilmesine yönelik çalışmaların yapılması; personel eksikliğini azaltılmasına yönelik insan kaynağının sağlanması; kurum içerisinde örgüt iklimini iyileştirici çalışmaların yapılması; kararlara bireylerin katılımının sağlanması ve yöneticilerin empati yetkinliklerinin artırılması önem arz etmektedir. Tüm bu önlemler, sağlık kurumu çalışanlarının tükenmişliğini önlemeye yönelik kapsamlı bir stratejinin parçalarıdır. Bu strateji, çalışanların refahını artırmak, hizmet kalitesini yükseltmek ve sağlık kurumunun uzun vadeli başarısını güvence altına almak için hayati bir rol oynamaktadır.

KAYNAKÇA

- Akpınar, H., (2014). Yoğun bakım servislerinde çalışan hemşirelere uygulanan sorun çözme eğitiminin, hemşirelerin stresle başa çıkma tarzlarına, tükenmişlik düzeylerine ve sorun çözme becerilerine olan etkisi. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Altay, B. ve ark., (2010). Bir Üniversite Hastanesinde Çalışan Hemşirelerin Tükenmişlik Düzeyleri ve Aile Desteğinin Etkisi. Fırat Tıp Dergisi, 15(1): 10-16.
- Ardıç, K. ve Polatçı, S. (2009). Tükenmişlik Sendromu Ve Madalyonun Öbür Yüzü: İşle Bütünleşme. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 0 (32), 21-46.
- Arı, G. S., & Bal, E. Ç. (2008). Tükenmişlik kavramı: Birey ve örgütler açısından önemi. Yönetim ve Ekonomi, 15(1), 131-148.
- Arslan Ü. ve ark., (2023). Covid-19 Pandemisinin de Sağlık Personelinin Tükenmişlik Durumunun İncelenmesi. Süleyman Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 14(37):226-246.
- Aslankoç R. ve ark., (1999). Koruyucu ve Tedavi Edici Sağlık Kurumlarında Çalışan Ebe ve Hemşirelerin Tükenmişlik Düzeylerinin Araştırılması. Sağlık Çalışanlarının Sağlığı I. Ulusal Kongresi Kitabı, Ankara, s.192.
- Aydın, D., Berna, A. K. A. Y., & Baydemir, S. (2017). Hemşirelik öğrencilerinde tükenmişlik ve etkileyen faktörler. Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 7(1), 19-23.
- Bayes A, Tavella G, Parker G. The biology of burnout: causes and consequences. The World Journal of Biological Psychiatry. 2021; 22(9); 686-698.
- Çevik O. ve Özbacı A., (2020). Sağlık Çalışanlarının Tükenmişlik Düzeyleri ile Demografik Özellikleri Arasındaki İlişki Samsun İli Örneği. Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9(3): 1773 – 1787.
- Erçoban G., (2023). İşe Yeni Başlayan Hemşirelerde Tükenmişlik Düzeyinin Ve Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi. Yüksek Lisans Tezi, s.39.
- Ganiyusufoğlu A., (2011). Örgütlerde Mesleki Tükenmişlik Ve Selçuk Üniversitesi Örneği Yüksek Lisans Tezi. İşletme Anabilim Dalı Yönetim Organizasyon Bilim Dalı, s.21-39.
- Kafaoğlu M., (2023). Vardiyalı Çalışan Hemşirelerin Yorgunluk Ve Tükenmişlik Düzeylerinin Dikkat Düzeyleri İle İlişkisi. Yüksek Lisans Tezi. Halk Sağlığı Hemşireliği Anabilim Dalı, s. 89.
- Kalınkara, V., & Kalaycı, İ. (2018). Sağlık Kurumlarında Çalışan Personelin İş Stresi, Yorgunluk Ve Tükenmişlik İlişkisi. Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi, 6, 125-136.

- Karakuş S., (2020). Sağlık Kurumlarında Tükenmişlik, Yetenek Yönetimi ve Çalışan Performansı. *Hiperyayın*, İstanbul, s.26-35.
- Karsavuran, S. (2014). Sağlık Sektöründe Tükenmişlik: Ankara'daki Sağlık Bakanlığı Hastaneleri Yöneticilerinin Tükenmişlik Düzeyleri. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32(2), 133-163.
- Kaschka WP, Korczak D, Broich K. Burnout: a fashionable diagnosis. *Dtsch Arztebl Int*. 2011;108(46):781-7.
- Kayıklık, H. (2007). Din Görevlilerinde Tükenmişlik. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*, 7 (2), 1-19
- Konakay, G., (2010). Duygusal zekanın akademisyenlerde tükenmişlik ile ilişkisinin incelenmesi. *Doktora Tezi*. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.98-108.
- Köroğlu, Ö., & Bahar, E. (2021). Sağlık kurumlarında çalışan hemşirelerin tükenmişlik algılarının işten ayrılma niyetlerine etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(4), 3453-3466.
- Omarlı F., (2022). Hekim Ve Hemşirelerin Özgeci Davranışlarının Tükenmişlik Üzerine Etkisinin Değerlendirilmesi: Azerbaycan'da Bir Uygulama. *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. s.20.
- Özer Z. ve ark., (2018). Dahili kliniklerde çalışan hemşirelerin örgütsel sinizm ve tükenmişlik düzeylerinin belirlenmesi. *Çekmece İZÜ Sosyal Bilimler Dergisi*. Sayı:12 s.135-154.
- Tekin Ç. İ., (2021). Sağlık Perspektifinden Örgütsel Psikoloji, Sağlık Kurumları Çalışanlarında Tükenmişlik. *Eğitim yayınevi*, Konya, s.35-47.
- Turunç Ö. ve Ögen A. R., (2022). Aşırı İş Yükü Tükenmişlik İlişkisinde, İş Tatmini Ve Örgütsel Vatandaşlık Rolü: Sağlık Çalışanlarında Bir Uygulama. *Hasan Kalyoncu Üniversitesi. Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 7(2):118-128.
- Tümkiye, S. (1996). Öğretmenlerdeki tükenmişlik görülen psikolojik belirtiler ve başa çıkma davranışları. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Türkmenoğlu B. ve Sümer H., (2017). Sivas İl Merkezi Sağlık Çalışanlarının Tükenmişlik Düzeyleri. *Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Bilimler*. 2(2):24-34.
- Yıldız A. (2018). Sağlık Çalışanlarında Tükenmişliğin Belirleyicileri: Sigara ve Alkol Kullanımına Etkisinin İncelenmesi. *5(3):126-132*.
- Yüce D., (2014). Tükenmişlik, Stres Ve Sağlık Çalışanları. *İşletme Yönetimi Anabilim Dalı Hastane Ve Sağlık Kurumları Yönetimi Bilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi*, Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.23-48.

Yüksel N., (2023). Sağlık Çalışanlarının Maruz Kaldığı Mobbingin Sağlık Çalışanlarının Tükenmişlik Düzeyine Etkisi. Yüksek Lisans Tezi. Adli Bilimler Anabilim Dalı, s.30.

Bölüm 31

Dijital Dönüşümde Başarısızlık Nedenleri

Mehmet Fatih ACAR¹

¹ Doç Dr; İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü. mehmet.fatih.acar@ikcu.edu.tr ORCID No: 0000-0002-7388-8720

ÖZET

Dijitalleşme hem Türkiye hem de uluslararası iş camiası bakımından oldukça önemli bir konudur. Birçok yönetici ve çalışan dijital dönüşüm için çaba sarfetmekte ve kurumlar dijitalleşmeye oldukça ciddi sayılabilecek parasal büyüklükte yatırım yapmaktadır. Fakat önemli sayıda işletme dijitalleşme sürecinde başarısız sonuçlarla karşılaşmaktadır. Literatürde dijital başarısızlık örnekleri çok olmasa bile bazı araştırmalar bu problemin nedenini incelemişlerdir. İlgili çalışmalar genellikle Kurumsal Kaynak Planlaması (KKP) alanında olup, dijital dönüşüm diğer bir ifadeyle Endüstri 4.0 üzerine önemli sayıda araştırma mevcut değildir. Aslında akademik çalışmaların büyük bir kısmı, dijitalleşmenin operasyonel ve finansal süreçlere olumlu katkısı olduğunu göstermektedir. Fakat gerçek hayatta firmaların bu alandaki yatırım getirilerinin istendiği ölçüde olmadığı çeşitli sektörel raporlarda mevcuttur. Bu çalışma, literatürde yer alan dijital dönüşümdeki önemli başarısızlık nedenlerini araştırmıştır. Yapılan araştırmaya göre üst yönetim desteğinin azlığı, çalışanlardaki motivasyon eksikliği ve firmaların yatırımlara önceden fizibilite çalışması yapmadan finansman ayırması en göze çarpan problemlerdir. Özellikle aile firmalarında orta yaş ve üstü grubunda bulunanların yönetici olup sorumluluk paylaşımından kaçınması ve bununla birlikte bu tip yöneticilerin teknolojik gelişmeleri çok yakından takip edememesi önemli probleme neden olmaktadır. Kısacası, dijitalleşmede karşılaşılan problemlerin çoğu üst yönetimin tutumu ile ilgilidir. Dolayısıyla, kurumlardaki üst ve orta yönetimin çalışanlara verdikleri motivasyon dijitalleşmede başarıya ulaşmak için çok önemlidir.

***Anahtar Kelimeler:** Dijitalleşme, KKP, Yönetim, Organizasyon, Performans*

GİRİŞ

Dijitalleşme, son yıllarda işletme alanındaki en popüler konulardan birisidir. Akademik literatürün önemli bir kısmı, dijitalleşmenin öneminden ve firmanın performansına olumlu etkisinden bahsetmektedir (Yang vd., 2021; Ye vd., 2022) Fakat bu durum, pratik hayatta yani firmaların güncel işleyişinde ne kadar gerçekçidir? Hangi koşullarda firmalar başarısızlıkla karşılaşmaktadır? Üst yönetimin bu konuda alması gereken önlemler nedir? Çalışanlara nasıl bir görev düşmektedir? Bu ve benzeri soruların cevaplarını bilen şirketlerin dijitalleşme süreçlerini daha iyi yönetebileceği aşikardır.

General Electric (GE) firması, 2010 yılların başında yılında dijitalleşme adına ciddi adımlar attı. Şirket, sensörler, nesnelerin interneti gibi yeni ve farklı uygulamaları kullanarak dijital süreçleri başarı ile uygulamaya başladı. GE bu adımları sadece kurum içinde değil aynı zamanda tedarikçi ve müşteriler ile olan ilişkilerinde de atmaya başladı. İlk başlarda şirket, yapılan bu güncellemelerin oldukça faydasını gördü ve profesyonellerden büyük takdir topladı. Fakat değişik bir durum oluşmaya başlamıştı. Şirketin hisse senedi fiyatları, 2010 yılların sonuna doğru art arda düşmeye başladı. 2020’li yılların başında GE’deki dijital dönüşüme liderlik eden ekip yerine farklı bir bakış açısına sahip yönetici kadrosu şirketi yönetmeye başladı. Dijital dönüşümde istediği sonucu alamayan tek şirket GE değil. Lego, Digital Designer adlı sanal inşa programını durdurdu. Nike, Nike+ Fuelband adlı projesini sonlandırdı ve dijital yatırımlarını azalttı. Procter & Gamble (P&G), Burberry ve Ford, dijitalleşme için büyük yatırımlar yaptılar fakat istedikleri sonuca ulaşamadılar. Bu şirketlerin bazılarında, dijitalleşme sürecini başlatan ve uygulayan ekiplerin önemli kısmı görevlerini yeni takımlara devrettiler (Davenport ve Westerman, 2018).

Bu başarısızlıklarda piyasaların durağanlaşmasından başka nedenler de var. Hiçbir yönetici dijitali veya diğer büyük teknolojik yenilikleri kesin kurtuluşları olarak görmemelidir. Dijital dönüşüm satın alabileceğimiz bir şey değildir. Dijital dönüşüm, çok yönlü, yaygın ve yalnızca teknolojiyi içermeyen bir süreçtir. Diğer bir deyişle, dijital dönüşüm iş yapma şeklini değiştirmeye yönelik sürekli devam eden bir olgudur. Bu süreçte kişisel becerilere, projelere ve teknik altyapıya yatırımlar yapılması gerekir. Aynı zamanda, bu dönüşüm insanları, makineleri ve iş süreçlerini karıştırmayı gerektirir. Bütün bunlar için de firma üst yönetiminin sürekli ve kararlı desteği lazımdır.

Dijital yatırımların sektördeki (hem müşterilerin hem de rakiplerin) hazır olma durumuna göre ayarlanması çok önemlidir. Eğer bir pazarda, e-ticaret veya takip / izleme gibi süreçlerin idaresi için tedarikçilerin altyapısı yeterli düzeyde değilse, çok ani ve keskin dijitalleşme süreçleri beklenen faydayı kısa ve orta vadede sağlamayabilir. Örneğin P&G, 2010 yılların başında dijitalleşme seviyesini

artırırken, rakiplerinin çok ilerisindeydi. Ne tedarikçiler ne de müşteriler, bu seviyede bir dijitalleşmeye alışık değildi. Bu sebeple P&G'nin dijitalleşmeden istediği verimi alamadığı düşünülmektedir (Davenport ve Westerman, 2018).

DİJİTALLEŞMEDE BAŞARISIZLIK NEDENLERİ

Dijitalleşmenin ortaya çıkardığı dezavantajlardan biri, şirket yönetiminin teknolojik altyapı için harcadığı ciddi sermayenin farklı alanlarda değerlendirilebilecek olmasıdır. Firmalar, eskiyen makine, teçhizat, bina, personelin eğitimi ve artırılması gibi gerçek sorunları görmezden gelip, piyasadaki rakiplerini kıskanarak attığı bazı adımlar maalesef dijital dönüşümden beklenen sonuçları görmeyi engelleyebilmektedir.

Günümüzde hem büyük hem de küçük / orta büyüklükteki işletmeler (KOBİ) dijital girişimlere ciddi anlamda yatırım yapıyorlar. Bu bağlamda, son yıllarda dijital dönüşüm için 100 milyar dolardan fazla sermayenin harcandığını belirtiliyor. Fakat, birçok firma yaptığı bu yatırımların karşılığını tam olarak görememektedir (Sutcliffe vd., 2019). Bu durumun farklı nedenleri var. Doğru yeteneklerin seçilmemesi, çalışanların isteksiz olması ve yenilikçi olmayan kültür gibi nedenler dijital projelerin başarısızlığında en büyük etkenlerdir (Bıçakcı, 2019).

Peki dijital dönüşüm veya farklı bir bakış açısıyla Endüstri 4.0 nedir? Çin gibi nüfusu çok fazla olan ülkelerin ucuz iş gücü ile çok sayıda üretim yaparak maliyetleri oldukça düşürmesi, kalkınmış ve kalkınmakta olan bazı ülkeler için risk oluşturmaya başlamıştır. Nüfusu az ülkeler, insan faktörünü olabildiğince azaltarak bu rekabette yer almaya çalışmaktadırlar. Bu sebeple dijitalleşme, bir firmanın satın alma departmanından sevkiyat departmanına kadar olan bütün süreçleri kapsar. Kısacası, dijitalleşme kurum içinde insan faktörünü olabildiğince azaltarak, süreçleri bilgisayarlar ve yazılımlar ile yönetme durumudur. Bununla birlikte dijitalleşme; operasyonlarda mükemmelleşme ve özelleştirilme gibi çok derin üretim kapasitesini de sağlamaktadır.

Dijitalleş dönüşüm alanında özellikle KOBİ'lerin en büyük yanılgısı dijitalleşmeyi sosyal medya iletişimi olarak görmesidir. Açılan kurumsal internet siteleri veya sosyal medya hesapları sadece pazarlama operasyonları için birer süreçtir (Bıçakcı, 2019). Fakat dijitalleşmenin üretim, lojistik, satın alma gibi direkt olarak operasyonel süreçleri de kapsamı gerekir. Bu departmanlardaki bilgiler kolay bir şekilde depolanmalı, paylaşılmalı ve saklanmalıdır. Dolayısıyla, firmaların dijitalleşmeyi sadece pazarlama süreci olarak düşünmesi yöneticilerin büyük resmi kaçırmalarına neden oluyor. Bu sebeple, üst yönetimin dijitalleşmeyi çok geniş bir perspektif ile düşünmesi gerekir. Günümüzde özellikle Kurumsal Kaynak Planlaması (KKP) yazılımları firma içi süreçleri çok

kolay bir şekilde elektronik ortama aktarılabilir durumdadır. Bu sayede yöneticiler ve çalışanlar, kurum ile ilgili birçok bilgiye ve veriye hızlı bir şekilde ulaşabilmektedir.

Dijitalleşme hem Türkiye hem de uluslararası camia için çok eski bir kavram değildir. Özellikle aile şirketlerinde kurucular ve üst yöneticiler, dijital dünya ile çok sonra tanıştılar. Dolayısıyla, dijital dönüşümün önemini kavrama noktasında bazı iş insanları zorlanabiliyor. Bununla birlikte, dijitalleşmeye yatkın olan genç jenerasyon ise kurumların üst yönetiminde çok yer almadığı için işletmelerde yeterince söz sahibi değildir (Bıçakcı, 2019). Bu durum, dijitalleşme süreçlerini yavaşlatan ve beklenen faydanın gecikmesine neden olan bir durumdur.

Karşılaşılan farklı bir problem ise, yazılım sektöründeki sürekli değişimdir. Her geçen gün neredeyse birçok programa güncelleme yapılmaktadır. Özellikle finansman ve yetkin personel sıkıntısı çeken KOBİ'lerin bu hızı yakalaması oldukça zordur.

İşletmelerde dijitalleşmede karşılaşılan bir diğer problem personelin eğitimidir. Dijital dönüşüm için kurum personelinin yeteri düzeyde eğitim alıp, firmanın kullandığı yeni nesil teknolojileri iyi bir şekilde yönetebilmesi gerekir. Aksi takdirde yapılan yatırımlar sonuçsuz kalabilir. Bu gibi durumlar, şirket içinde huzursuzluğa neden olabilmektedir. Bu sebeple, organizasyonlar için personelin eğitimi çok kritik bir noktadır (Bıçakcı, 2019).

Dijital dönüşüm öncesi firmanın durumu, kuruluşlar için kritik öneme sahiptir. Diğer bir ifadeyle, eğer şirketler kendi içinde verimsiz ve düzensiz bir yapıya sahipse, ilgili sistemin dijitalleşmesi, süreçleri daha iyi yapmaz. Dolayısıyla alın üretim teknikleri ile firmanın hem üretim hem de bürokratik işlemleri etkin hale getirilmelidir. Eğer kurumlar bu durumu göz önünde bulundurmaz ise, verimsiz ve etkin olmayan süreçler ile dijitalleşmeden yeteri derecede fayda sağlanılmaz. Özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde maalesef birçok firma istenen düzeyde verimliliğe sahip değildir. Üst yönetim bu durumu fark edip, kurum içindeki işleyişi olabildiğince etkin hale getirmeye çalışmalıdır (Bıçakcı, 2019).

Kalkınmakta olan ülkelerde, şirketlerin dijitalleşme konusundaki en büyük handikaplarından biri ekonomik belirsizliktir. Döviz kurlarındaki ani değişim, enflasyon oranının yüksek olması, siyasi ve sosyal gerilimler KOBİ'lerin dijitalleşme konusundaki yatırımlarına engel olabilmektedir. Bu durumdaki birçok yönetici, belirsiz koşullar altında dijital yatırımları ertelemek istemekte ve bu durum çalışanların motivasyonlarını kırabilmektedirler (Bıçakcı, 2019).

Dijitalleşmedeki en önemli problemlerden biri, kurumların yeni sahip olacakları teknolojiyi hemen kullanmak istemeleridir. Bu istek ilk bakışta normal gibi gözükse de aslında birçok riski barındırmaktadır. Özellikle Kurumsal Kaynak Planlaması (KKP) uygulamasında ve yazılımların firmaya göre uyarlanıp

sisteme yüklenilmesinde, uzmanlara olabildiğince vakit verilmelidir. Firmanın işleyişinin anlaşılması, departmanlar arasındaki bilgi ve belge paylaşımının belirlenmesi gibi süreçleri analiz etmek ve sistematige oturtmak vakit alan süreçlerdir. Dolayısıyla kurumlardaki üst yönetim, yatırım yaptıkları dijital ekipman ve yazılımlardan en etkin şekilde istifade edebilmek için sabırlı olmalı ve konu hakkındaki profesyonel ekibe zaman tanımalıdır. Hızlı ve gerektiği şekilde uyarlanmadan yapılan dijital faaliyetler maalesef beklenen sonucu vermemekte ve çalışanları dijital süreçlerden uzaklaştırmaktadır (Bıçakcı, 2019).

Dijitalleşmede en önemli konulardan bir diğeri ise organizasyon kültürüdür. Yeniliğe kapalı, olabildiğince tek sesli ortamlarda dijitalleşmeden beklenen faydalar maalesef tam olarak görülmemektedir. Her zaman üzerinde durulduğu gibi, üst yönetimin çalışanlara dijitalleşmenin önemi konusunda ciddi bilgilendirmede bulunması ve kullanımı konusunda motivasyon sağlaması gerekir. Birçok işletmede dijitalleşme konusunda çalışan direnci ile karşılaşmaktadır. Bu problemi aşmanın en önemli yolu üst yönetimin personele gerekli bilgiyi vermesi ve ödül / ceza sistemini uygulamasıdır. Bu kısımda yazar tarafından şahit olunan ve bir aile işletmesinde dijitalleşme yatırımının nasıl heba edildiğini içeren bir vaka paylaşılacaktır. KOBİ olan ve büyük firmaların tedarikçisi konumundaki bir aile işletmesinde hem üst hem de orta yönetim arasında akraba bağılıkları vardır. Firmaya alınmış ve üretimden muhasebeye, finanstan lojistiğe kadar kurulumu yapılmış kullanıma hazır KKP programı olmasına rağmen, programdan beklenen şekilde faydalanılmamaktadır. Bahse konu kurum içinde sadece KKP'nin finans ve muhasebe modülleri aktif olarak faaliyet göstermektedir. Bunun sebebi araştırıldığında üretim ve lojistik departmanındaki personel azlığı ve programı kullanım konusundaki personelin motivasyon eksikliği gibi sebepler öne çıkmıştır. Üst yönetimin de bu konuda personele destek olmaması ve dijital altyapının verimli kullanılmayışını ciddiye almaması ciddi problem olmuştur. Üst yönetim, kurum içindeki düzensizlikten, sevkiyatların gecikmesinden, üretimin yetişmemesinden, verilen sözlerin zamanında yerine getirilmeyişinden, anlık veya günlük olarak hammadde, yarı mamül ve bitmiş ürün stoğu hakkında gerçek bilgi sahibi olmayışından şikayetçidir. Fakat KKP'yi kullanım noktasında bir motivasyon olmayışı dijital yatırımın geri dönüşünün istenen seviyede olmamasına sebep olmaktadır.

SONUÇ

Dijitalleşmenin ilk basamaklarından Kurumsal Kaynak Planlama'nın (KKP) kökeni yaklaşık elli yıllık bir maziye sahiptir. KKP, dijital ve yazılımsal altyapısı ile firmadaki tüm departmanların süreçlerini ve işlevlerini kapsamaktadır (Huang

ve Yasuda, 2016). 1990 yılından sonra ERP kullanımı giderek yaygınlaşmıştır (Nagpal vd., 2015). Dijitalleşme ile firmalar verileri rahat ve kolay bir şekilde depolayıp, kurum içinde paylaşabilmektedirler (Cereola, 2006). Kısacası dijitalleşme, işletmelerin bütün süreçlerini tek bir çatı altında toplayarak çalışanlara kolaylık sağlayabilir. Ayrıca KKP gibi sistemler ile tüm faaliyetler entegre edilmekte ve firmaların iş prosedürleri kontrol edilebilmektedir (Huang ve Palvia, 2001; Kähkönen ve Smolander, 2013). Dijitalleşme süreci iyi organize edilebilirse şirketin verimliliği ve etkinliği artabilir (Subramoniam vd., 2009; Tariğan vd., 2020).

Dijitalleşme süreçlerinin uygulanması karmaşık, zorlu, maliyetli ve zaman alıcı bir süreçtir (Xue vd., 2005). Örnek olarak KKP yazılımlarının hayata geçirilmesi için ortalama süre 6 ay ile 2 yıl arasındadır (Aloini vd., 2007). Dijitalleşme, personel ve finansal anlamda yatırım gerektirir (Rajapakse ve Thunshara, 2023; Iskanus, 2009). Bu sebeple, dijital dönüşüm vakit alıcı olabilir (Venugopal ve Suryaprakasa, 2011). Literatür, dijitalleşmenin yararları olmasına rağmen birçok başarısız girişim ile karşı karşıya kaldığından da bahsetmektedir (Santos vd., 2018). Dell, Apple ve Whirlpool gibi popüler kuruluşlar dijital dönüşüm konusunda istediği sonuçları göremeyen önemli firmalardan bazılarıdır (Alsayat ve Alenezi, 2018; Chakravorty vd., 2016). Literatürde, KKP uygulamalarının çoğunun başarısız girişimler olduğuna dair iddialar vardır (Calogero, 2000; Saxena ve McDonagh, 2019). Kurumlar dijital dönüşümü tamamlasa bile kullanım esnasında çok farklı problemlerle karşılaşmaya devam etmektedirler (Alzahrani vd., 2021).

Rajapakse ve Thunshara (2023) yaptıkları araştırmada dijitalleşme konusunda yaşanan başarısızlıkları göz önünde bulundurmuş ve literatürde bahsedilen önemli nedenleri belirtmişlerdir. Araştırma, yapılan çalışmalarda bahsi geçen etkenleri en fazla tartışılan konudan en az bahsedilene kadar sıralamıştır. Bu sebepler sırasıyla; üst yönetimin desteğinin olmaması, yetersiz eğitim ve öğretim, sistem ve iş stratejileri arasındaki uyumsuzluk, proje yönetimi uygulayıcılarının eksikliği, organizasyon kültürü ile ERP sistemi arasındaki uyumsuzluk, etkin olmayan iletişim sistemi, kuruluş ile danışmanlar/satıcı arasında iletişim eksikliği, sistem tedarikçilerinden teknik destek (danışman) eksikliği, yetersiz kullanıcı katılımı, artan proje maliyeti, çevresel baskılar (ulusal kültür), departmanlar arasındaki entegrasyon çatışmaları, satıcı performansının eksikliği, süreç entegrasyonu eksikliği, yetersiz bilgi aktarımı, açıkça tanımlanmamış stratejik hedefler, daha fazla özelleştirme, kullanıcı memnuniyetsizliği, yetersiz altyapı, yetersiz beklenti yönetimi, veri yönetimi sorunları, test kalitesinin düşük olması, kötü risk yönetimi, artan proje tamamlama süresi, organizasyon yapısı ile ERP sistemi arasındaki uyumsuzluk, dil engelleri ve uygulama için teknik

kapasite eksikliğidir. Sonuç olarak dijitalleşmede en önemli husus üst yönetim desteğidir. Dolayısıyla, kurumlardaki üst ve orta yönetimin çalışanlara verdikleri motivasyon çok önemlidir.

REFERANSLAR

- Aloini, D., Dulmin, R., ve Mininno, V. (2007). Risk management in ERP project introduction: Review of the literature. *Information & Management*, 44(6), 547–567.
- Alsayat, M., ve Alenezi, M. (2018). ERP Implementation Failures in Saudi Arabia: Key Findings. 14.
- Alzahrani, A., Mahmud, I., Thurasamy, R., Alfarraj, O., ve Alwadain, A. (2021). End users' resistance behaviour paradigm in pre-deployment stage of ERP systems: Evidence from Bangladeshi manufacturing industry. *Business Process Management Journal*, 27(5), 1496–1521. <https://doi.org/10.1108/BPMJ-08-2019-0350>
- Bıçakçı S. (2019) KOBİ'lerin Dijital Dönüşümü ve Başarısızlık Nedenleri, <https://www.serhatbicakci.com/kobilerin-dijital-donusumu-ve-basarisizlik-nedenleri/> Accessed at 27 September 2023
- Calogero, B. (2000). Who is to blame for ERP failure? *Sun Server Magazine*, 1–4.
- Cereola, S. (2006). The Performance Effects of Latent Factors on Assimilation of Commercial Open-Source ERP Software on Small-Medium Enterprises. 127.
- Chakravorty, S. S., Dulaney, R. E., ve Franza, R. M. (2016). ERP implementation failures: A case study and analysis. *International Journal of Business Information Systems*, 21(4), Article 4. <https://doi.org/10.1504/IJBIS.2016.075256>
- Davenport TH ve Westerman G (2018) Why so many high-profile digital transformations fail. *Harv Bus Rev.* <https://hbr.org/2018/03/why-so-many-high-profile-digital-transformations-fail>. Accessed at 27 September 2023
- Huang, T., ve Yasuda, K. (2016). Comprehensive review of literature survey articles on ERP. *Business Process Management Journal*, 22(1), 2–32. <https://doi.org/10.1108/BPMJ-12-2014-0122>
- Huang, Z., ve Palvia, P. (2001). ERP implementation issues in advanced and developing countries. *Business Process Management Journal*, 7(3), 276–284. <https://doi.org/10.1108/14637150110392773>
- Iskanius, P. (2009). The ERP Project Risk Assessment – A case study. 6.
- Kähkönen, T., ve Smolander, K. (2013). ERP Integration.
- Li, L., Ye, F., Zhan, Y., Kumar, A., Schiavone, F., ve Li, Y. (2022). Unraveling the performance puzzle of digitalization: Evidence from manufacturing firms. *Journal of Business Research*, 149, 54–64.

- Nagpal, S., Khatri, S. K., ve Kumar, A. (2015). Comparative study of ERP implementation strategies. 2015 Long Island Systems, Applications and Technology, 1–9. <https://doi.org/10.1109/LISAT.2015.7160177>
- Rajapakse D., Thushara S.C. (2023). Critical Failure Factors in ERP Implementation: A Systematic Literature Review Journal of Business and Technology Vol. 7 No. 1 2023 January
- Saxena, D., ve McDonagh, J. (2019). Evaluating ERP Implementations: The Case for a Lifecycle-based Interpretive Approach. Electronic Journal of Information Systems Evaluation, 22(1), Article 1. <https://academic-publishing.org/index.php/ejise/article/view/126>
- Subramoniam, S., Tounsi, M., ve Krishnankutty, K. V. (2009). The role of BPR in the implementation of ERP systems. Business Process Management Journal, 15(5), 653–668. <https://doi.org/10.1108/14637150910987892>
- Sutcliff, M., Narsalay R., ve Sen A. (2019). The Two Big Reasons That Digital Transformations Fail <https://hbr.org/2019/10/the-two-big-reasons-that-digital-transformations-fail> Accessed at 27 September 2023
- Tarigan, Z. J. H., Siagian, H., ve Jie, F. (2020). The role of top management commitment to enhancing the competitive advantage through ERP integration and purchasing strategy. International Journal of Enterprise Information Systems (IJEIS), 16(1), 53–68.
- Xue, Y., Liang, H., Boulton, W. R., & Snyder, C. A. (2005). ERP implementation failures in China: Case studies with implications for ERP vendors. International Journal of Production Economics, 97(3), 279–295.
- Venugopal, C., ve Suryaprakasa, R. K. (2011). Learning from a failed ERP implementation: A case study research. International Journal of Managing Projects in Business, 4(4), 596–615. <https://doi.org/10.1108/17538371111164038>
- Yang, L., Huo, B., Tian, M., ve Han, Z. (2021). The impact of digitalization and inter-organizational technological activities on supplier opportunism: the moderating role of relational ties. International Journal of Operations & Production Management, 41(7), 1085-1118.

Bölüm 32

**Türkiye’de Suriyeli Sığınmacılara
Objektif Bir Bakış**

Metin KOPAR¹

¹ Doç. Dr. Adıyaman Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
m.kopar@hotmail.com, Orcid: 0000-0001-8563-4114.

ÖZET

İnsanlık tarihinin başlangıcından itibaren ekonomik, sosyal, kültürel, siyasi, doğal afet vb. sebepler ile göç etmek zorunda kaldı. Bu durum özellikle geçiş yolları üzerinde bulunan coğrafyaları önemli derecede etkiledi. Göç hareketleri siyasi, sosyal ve ekonomik sorunların ortaya çıkmasına yol açtı. Arap Baharı olarak başlayan tarihi süreç, dünyanın pek çok yerini doğrudan etkiledi. Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde mevcut rejimlere yönelik yeni bir ulusal öz bilincin ortaya çıkışı, uyanış olarak yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Hedef halkın daha demokratik parlamenter ve çoğulcu yönetimlerin iktidara gelmesini sağlamaktı. Meydana gelen bu hareket bir çok Arap ülkesinde ayaklanmaları beraberinde getirdi. Arap ayaklanmaları ahlaki bir zafer şekline dönüşmeye başladı. Demokrasinin egemen kılınması ve buna yönelik rejimlerin iktidara getirilmesi çabaları mevcut yönetimlerin sonunu hazırladı. Bu ülkelerden birisi de Suriye oldu.

Suriye meselesi ilk günden itibaren bir rejim sorunu olmaktan çıktı. Uluslar arası küresel ve bölgesel güçlerin etnik, din nitelikli silahlı güçlerin mücadele alanı haline dönüştü. Suriye’de meydana gelen olaylar kısa süre içerisinde içinden çıkmaz bir hal aldı. Çatışmalar uzadıkça kendini güvenceye almak isteyen halk kitleleri buldukları öz vatanlarını terk ederek komşu ülkelere göç etmeye başladı. Bu göçlerden en fazla etkilenen ülkelerden birisi Türkiye oldu. Çok sayıda Suriyeli göçmen Türkiye’ye sığınmak zorunda kaldı.

Bu çalışmanın konusu İçişleri bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı tarafından Suriyeli göçmenler ile ilgili veriler ve uygulanan politikaların değerlendirmesi olacaktır.

Anahtar Kelimeler

Göç, Mülteci, Ortadoğu, Eğitim, Göç İdaresi, Demokrasi.

GİRİŞ

Günümüzde küreselleşmeyle birlikte dünya genelinde giderek artan uluslararası göç hareketliliği, içinde bulunduğumuz çağın göçler çağı olarak nitelendirilmesine yol açtı. İnsanlık tarihinin başlangıcından itibaren ekonomik, sosyal, kültürel, siyasi, doğal afet vb. sebepler ile göç etmek zorunda kaldı. Bu durum özellikle geçiş yolları üzerinde bulunan coğrafyaları önemli derecede etkiledi. Göç hareketleri siyasi, sosyal ve ekonomik sorunların ortaya çıkmasına yol açarak, dünyadaki en önemli konulardan birisini oluşturdu.¹

İnsanlık tarihinin hafızalarından çıkmayan göç, iki binli yıllarda da dünyanın önde gelen konularından birisi haline geldi. Arap Baharı olarak başlayan tarihi süreç, dünyanın pek çok yerini doğrudan etkiledi.² Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde mevcut rejimlere yönelik yeni bir ulusal öz bilincin ortaya çıkışı, uyanış olarak yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Hedef halkın daha demokratik parlamenter ve çoğulcu yönetimlerin iktidara gelmesini sağlamaktı. Meydana gelen bu hareket bir çok Arap ülkesinde ayaklanmaları beraberinde getirdi. Arap ayaklanmaları ahlaki bir zafer şekline dönüşmeye başladı. Fakat gerçek olan olaylar mevcut devletler için büyük bir tehdit oluşturdu.³ Ortadoğu'yu kasıp kavuran değişim bu ülkelerde bir bir etkisini gösterdi. Demokrasinin egemen kılınması ve buna yönelik rejimlerin iktidara getirilmesi çabaları mevcut yönetimlerin sonunu hazırladı. Bu ülkelerden birisi de Suriye oldu.

Suriye'de meydana gelen iç savaş ve bunun sonucunda oluşan kriz, II. Dünya Savaşı sonrası dünyadaki en önemli insanlık dramının yaşanmasına yol açtı.⁴ Suriye meselesi ilk günden itibaren bir rejim sorunu olmaktan çıktı. Uluslar arası küresel ve bölgesel güçlerin etnik, din nitelikli silahlı güçlerin mücadele alanı haline dönüştü. Suriye'de meydana gelen olaylar kısa süre içerisinde içinden çıkmaz bir hal aldı. Çatışmalar uzadıkça kendini güvenceye almak isteyen halk kitleleri buldukları öz vatanlarını terk ederek komşu ülkelere göç etmeye başladı. İç savaş sonucunda 20.000.000 nüfusa sahip olan Suriye'de, yaklaşık 10.000.000 kişi ülkesini terk ederek, güvenli bölgelere doğru göç etmek zorunda kaldı. Özellikle bu ülkeler arasında Türkiye, Ürdün ve Lübnan ilk suralarda yerini aldı.⁵ Suriye'deki göç dalgasından en fazla etkilenen Türkiye çok sayıda

¹ Ankara Göç Analizi, Ankara Kalkınma Ajansı, Ankara, 2014, s.4.

² Arif Akgül, Alican Kaptı, "Göç ve Kamu Politikaları: Suriye Krizi Üzerine Bir Analiz", *The Global A Journal of Policy and Strategy*, Volume. 1, Issue. 2, 2015, s.1.

³ Martin Bunton, "'Spring', 'Awakening' or 'Revolution': Frames of Reference for Understanding the 2011 Arab Uprisings", *Bilge Strateji*, C.9, 2013, s.18-21.

⁴ Murat Erdoğan, Can Ünver, *Türk İş Dünyasının Türkiye'deki Suriyeliler Konusunda Görüş, Beklentileri ve Önerileri*, Ankara, 2015, s.16-22.

⁵ Salem Khalaf, Rüştü Ilgar, "Suriyeli Mülteciler ve Türkiye'de Mülteci Sorunu", *Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, S.2, 2017, s.44.

Süleyman Ekici, Gökhan Tuncel, "Göç ve İnsan", *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, C.5, 2015, s.9-10,

göçmenin sığınmak zorunda olduğu ülkelerden birisi oldu. İlk göç hareketi 29 Nisan 2011 tarihinde Hatay'ın Yayladağı ilçesinde bulunan Cilvegözü sınır kapısından 252 kişilik bir grubun girişiyle başladı.⁶ Suriye'de ortaya çıkan iç çatışmalar ve bunun sonucunda oluşan göç dalgaları önemli sorunları beraberinde getirdi.⁷

Suriye'de iç savaşın bitmemesi ve her geçen gün şiddetini artırması, ülkemize gelen göçmen sayısının artmasına yol açtı. Türkiye, meydana gelen bu göç hareketi karşısında Suriyeli göçmenlere açık kapı politikası izledi⁸. Ülkesine sığınan Suriyelileri sığınmacılar için barınma kampları oluşturuldu. Sığınmacıların insani yardım, eğitim, sağlık ihtiyaçlarının karşılanması noktasında başarılı bir politika ortaya koydu. Sığınmacıların ihtiyaçlarının karşılanması için mali anlamda ciddi kaynaklar ayrıldı. Suriye'den gelen göç dalgası sürekli olarak devam etti. Göç dalgası ile birlikte artan Suriyeli göçmen sayısı, ülkelerin tek başlarına çözemeyecekleri bir konu haline geldi. Türkiye'ye yapılan göç, ülkenin ulusal egemenlik ve güvenliğini sıkıntıya sevk etti. Uluslararası ilişkilerde ekonomik, siyasi, insani ve kalkınmayı etkileyen sınır ötesi bir olguya dönüştü.⁹

Suriye'de meydana gelen olaylar karşısında Türkiye politikasını temel esaslar üzerine oturtmaya çalıştı. İlk olarak Türkiye, Suriye'de demokrasiyi teşvik eden ve mevcut yönetime karşı bir tutum içerisine girdi. Özellikle Esad'ın ülkesinde demokratik reformların yapılması noktasında bir politika izledi. Suriyedeki mevcut yönetime reformlarının yapılması hususunda gereken destek verilirken, muhaliflerle görüşmelerini devam ettirdi. Suriye'de bulunan Esad rejiminin güç kullanarak muhalifleri ortadan kaldırmak istemesi üzerine Türkiye, Suriye ile ilgili olarak ikinci strateji uygulamasına geçti. Burada uygulanmak istenen politika, Esad rejimini ortadan kaldırmaktı. Suriye rejimi ile diplomatik ilişkiler kesildi. Suriye Ulusal Konseyi'nin kurulması çalışmalarına öncülük etti. Esad'a karşı uluslar arası koalisyona destek verildi.¹⁰

UNHCR. Syria regional refugee response: Inter-agency information sharing portal: Turkey. Retrieved July 27, 2017, from <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/country.php?id=224>, 21.09.2023.

⁶ Dinçer, O.B., Federici, V., Ferris, E., Karaca, S., Kirisci, K., & Ozmenek Carmikli, E. (2013, November). Turkey and Syrian refugees: The limits of hospitality (Rep.). Retrieved June 11, 2016, from The Brookings Institute website:[http://www.brookings.edu/~media/research/files/reports/2013/11/18-syriaturkey-refugees/turkey-and-syrian-refugees_the-limits-of-hospitality-\(2014\).pdf](http://www.brookings.edu/~media/research/files/reports/2013/11/18-syriaturkey-refugees/turkey-and-syrian-refugees_the-limits-of-hospitality-(2014).pdf), 26.9.2023.

⁷ Arif Akgül, Alican Kaptı, "Göç ve Kamu Politikaları: Suriye Krizi Üzerine Bir Analiz", *The Global A Journal of Policy and Strategy*, Volume. 1, Issue. 2, 2015, s.1

⁸ H. Ömer Tunca, Ahmet Karadağ, "Suriye'den Türkiye'ye Göç: Tehditler ve Fırsatlar", *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, S. 2, 2018, s.49.

⁹ Handan Karakaya, "Türkiye'de Göç Süreci ve Suriye Göçünün Etkileri", *Fırat Üniversitesi İİBF Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C.4, 2020, s.96.

¹⁰ Murat Yeşiltaş, "Suriye İç Savaşı ve Türkiye: Dört Yıllık Muhasebesi", *Ortadoğu Analiz*, C.7, S.66, 2015, s.12.

Türkiye, evrensel insani haklar ölçüsünde şiddet ve savaştan kaçanlara yönelik geçici koruma sağladı. Suriyelilerin hukuki statüleri netleştirilmeye ve kendilerine uygulanacak politikaları belirleyecek çalışmalar ortaya konuldu. Yapılan bütün çalışmalar fiili olarak geçici koruma temeline dayandırıldı. Burada yapılan Suriyeli göçmenleri kabul, bu göçmenlerin geri gönderme yasağı, gelen kişilerin temel ve acil ihtiyaçlarının karşılanması büyük ölçüde gerçekleştirilmeye çalışıldı. Göçmenler için pek çok düzenlemeler yapıldı. Türkiye'ye toplu sığınma amacıyla gelen Suriye Arap Cumhuriyeti vatandaşlarının ve Suriye Arap Cumhuriyetinde ikamet eden vatansız kişilerin kabulüne ve barındırılmasına ilişkin yönerge yayınlandı.¹¹ Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nu kabul edildi¹². Böylece mültecilerin barınma, beslenme, sağlık, eğitim vb. fiziksel ve psikolojik ihtiyaçları Avrupa standartlarına kapsamında karşılanmaya çalışıldı. Ayrıca kamplarda bulunan göçmenlerin cinsiyet temelli şiddet ve çocuk istismar gibi olumsuzlukların giderilmesi, kamplardaki günlük işleyişi sürdürülmesi ve mültecilerin yaşam standartlarının iyileştirmesi için Birleşmiş Milletler Mülteci Ajansı ile iş birliğine gidildi.¹³ Türkiye'de Suriyeli sığınmacılara yönelik faaliyetler İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı, Dışişleri Bakanlığı ve yerel mülki amirliklerle eşgüdüm içerisinde çalışmalar gerçekleştirildi. Türkiye'de bulunan Suriyelilerin sayısına ilişkin resmi veriler İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı tarafından yayınlanmaya başlandı.¹⁴

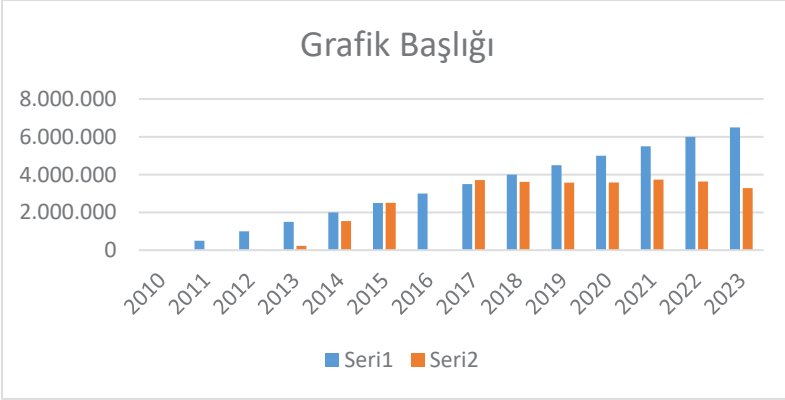
---

¹¹ Oytun Orhan, Suriye'ye Komşu Ülkelerde Suriyeli Mültecilerin Durumu: Bulgular, Sonuçlar ve Öneriler, Orsam Rapor, Nisan 2014, s. 11-15, Osman Hacıbektaşoğlu, "Açılış Konuşması", *Türkiye'de Geçici Koruma Statüsündeki Suriye Vatandaşlarına Yönelik Sosyal Uyum ve Psikososyal Destek Çalışmaları Koordinasyon ve Planlama Çalıştayı*, Ankara, 2016, s.14.

¹² Simay Külahlıoğlu, "Göç Kavramı ve Suriye Göçünün Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Yansımaları", *International Journal Of Social, Humanities And Administrative Sciences*, Vol.7, 2021, s.2278.

¹³ Fatih Özdemir, B. Öner Özkan, "Türkiye'de Sosyal Medya Kullanıcılarının Suriyeli Mültecilere İlişkin Sosyal Temsilleri", *Nesne Psikoloji Dergisi*, C. 4, S. 8, 2016, s.229.

¹⁴ Fatih Altun, Mehmet Birinci, "Suriyeli Sığınmacılara Yönelik Sosyal Yardım ve Sosyal Hizmet Uygulamalarının Göç Yönetimi Bağlamında Değerlendirilmesi", *Disiplinler Arası Göç ve Göç Politikaları Sempozyumu*, 29-30 Mayıs 2015, s.113.

Tablo 1: Yıllara Suriyelilerin Sayıları¹⁵

Türkiye’de bulunan Suriyeli göçmen sayısı yıllar itibarıyla 2012: 14.237, 2013: 224.655, 2014: 1.539.286, 2015: 2.503.549, 2016: 3.288.755, 2017: 3.713.344, 2018: 3.618.624, 2019: 3.571.030, 2020: 3.579.258, 2021: 3.737.369, 2022: 3.635.139, Eylül 2023: 3.288.755 kişi oldu. 14 Eylül 2023 tarihinde itibaren İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü tarafından Türkiye’deki koruma statüdeki kayıtlı Suriyeli sığınmacı sayısı 3.288.755 kişi olarak verildi.¹⁶ Özellikle bir önceki yıla kıyaslandığında Kayıtlı Suriyeli sayısı 2023 yılında 247.133 kişi azaldığı görüldü.

Türkiye’deki Suriyelilerin İllere Dağılımı

85.279.533 olan Türkiye nüfusunun yaklaşık %3.85’i Suriyeli mültecilerden meydana geldi.¹⁷ Türkiye’de yaşayan Suriyeli nüfusun genel olarak kamp dışında bir yaşamı tercih ettiği görüldü. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nden alınan bilgilere göre toplam, 3.288.755 Suriyeli sığınmacıların Tablo 2’de görüleceği üzere, Türkiye’nin 81 ilinin tamamına dağılırken, 14 Eylül 2023 tarihi itibarıyla 75.244 kişinin barınma merkezlerinde yaşamını devam ettirdiği resmi kayıtlar arasında yer aldı. İstatistiki verilerde kamplarda yaşayan Suriyeli sayısı ile kıyaslandığında, Türkiye sınırları içerisinde yaşayan nüfusun %96.23’den fazlası Türk toplumu ile bir arada yaşadığı görüldü. Kamplarda yaşayan nüfus ancak %0.9 oranında oldu.

¹⁵ İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Resmi Kayıtları, <https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi>, 24.09.2023.

¹⁶ TC. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Resmi Kayıtları, 13.07.2017, <https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/#:~:text=T%C3%BCrkiye'de%20kay%C4%B1t%20alt%C4%B1na%20alt%C4%B1nm%C4%B1%C5%9F,288%20bin%20755%20ki%C5%9Fi%20oldu>, 20.09.2023.

¹⁷ M.Murat Erdoğan, “Türkiye’de Yerleşen Suriyeli Mültecilere Yönelik Medya Algısı”, *Liberal Perspektif: Analiz*, S.5, Nisan 2017, s.8-9.

Türkiye'deki mültecilerin en yüksek sayılarda yerleştiği iller sıralamasında İstanbul ilk sırada yer aldı. Resmi verilere göre 532.235 Suriyeli mülteci İstanbul'da yaşarken, İstanbul'un ardından diğer iller nüfus itibarıyla Gaziantep, Şanlıurfa, sonra Hatay, Adana, Mersin, Bursa, İzmir, Konya, Ankara şeklinde sıralandı. Bu iller dışında Türkiye'deki diğer illerde bulunan Suriyeli sayısı 734.666 kişi olurken, toplam toplam nüfusunun %1.69'u oluşturdu.

Tablo 2: Ülkemizde Geçici Koruma Kapsamında Suriyelilerin Dağılımı¹⁸

İl Sıra	İller	Kayıt Edilen Suriyeli	İl Nüfusu	Yüzde	İl Sıra	İller	Kayıt Edilen Suriyeli	İl Nüfusu	Yüzde
Toplam		3.288.755	85.279.553	3.85%					
1	Adana	239.236	2.274.106	10.5%	7	İzmir	132.358	4.462.056	%2.96
2	Ankara	91.054	5.782.235	1.57%	8	Konya	119.778	2.296.347	%5.22
3	Bursa	170.576	3.194.720	%5.33	9	Mersin	232.230	1.916.432	%12.1
4	Gaziantep	431.390	2.154.051	%20	10	Şanlıurfa	311.584	2.170.110	%14.3
5	Hatay	293.588	1.686.043	%17	11	Diğer İller	734.666	43.435.502	%1.69
6	İstanbul	532.235	15.907.951	%3.34					

Yukarıdaki on ilin dışında en fazla Suriyelinin yaşadığı iller, Kırklareli, Kocaeli, Muğla, Sakarya, Tekirdağ, Yalova olurken, en az olduğu iller Bayburt, Tunceli, Hakkâri, Artvin ve Iğdır oldu. 15.4.2023 tarihinden itibaren Türk hükümeti tarafından 130.914'ü büyük, 100.84 çocuk olmak üzere toplam 230.998 Suriyeliye, Türk vatandaşlığı kimliği verildi. Suriyelilerin belirli illerde toplanmaları riskleri beraberinde getirdi. Bu durum Hükümet tarafından bazı tedbirlerin alınmasına yol açtı. Altmış üç ilde bulunan bin yüz altmış dokuz mahalle yabancıların oturumuna yasaklandı. İçişleri Bakanlığı tarafından açıklanan verilerde 26.7.2023 tarihinden itibaren Türkiye'den Suriye'ye yaklaşık 562.000 kişinin geri dönüş yaptığı belirlendi.

¹⁸ <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayal%C4%B1-N%C3%BCfus-Kay%C4%B1t-Sistemi-Sonu%C3%A7lar%C4%B1-2022-49685&dil=1, 24.09.2023.>

Türkiye'deki Suriyelilerin Eğitim Durumları

Suriye'den gelen göç ile birlikte Türkiye'deki en önemli sorunlardan birisi Suriyeli çocukların eğitimi konusu oldu. Özellikle öngörülenin dışında her geçen gün artan Suriyeli göçmen sayısı ve kalma sürelerinin artması, eğitim ihtiyacının önemini artırdı. Çocukların iyi bir eğitim alması, aldığı eğitimin niteliği, hem bu kişilerin kendi gelecekleri hem de ülkemizin geleceği açısından oldukça önemliydi..

Türkiye'de bulunan kayıtlı toplam 3.288.755 Suriyeli göçmenin en dikkat çekici özelliği (%72.87) kadın ve çocuklardan oluşması oldu. Erkek nüfus %52.4 olurken, toplam kadın sayısı Suriyeli nüfusun %47.6'sını oluşturdu. 15-24 yaşları arasında 620.722 kişi yer aldı. 0-14 yaş arasındaki kayıt altına alınan çocukların sayısı 1.368.112 kişi olarak verildi. Bu olağanüstü sayı, gelecekte yapılacak uyum, eğitim ve istihdam politikaları bakımından oldukça dikkat edilmesi gereken hususlardan birisi haline geldi.¹⁹

Tablo 3: Biyometrik Verileri Alınarak Kayıt Altına Alınan Suriyelilerin Yaş ve Cinsiyete Göre Dağılımı (14.09.2023)²⁰

Yaş	Erkek	Kadın	Toplam
Toplam	1.723.709	1.565.046	3.288.755
0-4	250.510	234.517	485.027
5-9	267.070	251.560	518.631
10-14	186.735	177.719	364.454
15-18	127.249	115.904	242.153
19-24	204.840	172.779	377.619
25-29	182.870	148.335	331.207
30-34	132.151	108.324	240.475
35-39	110.753	92.343	203.096
40-44	79.177	70.602	149.779
45-49	54.034	55.377	109.764
50-54	41.402	42.947	84.349
55-59	32.373	34.368	66.741
60-64	21.777	22.952	44.729
65-69	14.951	16.264	31.215
70-74	8.803	9.819	18.622
75-79	4.512	5.490	10.002
80-84	2.266	3.061	5.327
85-89	1.118	1.588	2.776
90+	763	1096	1589

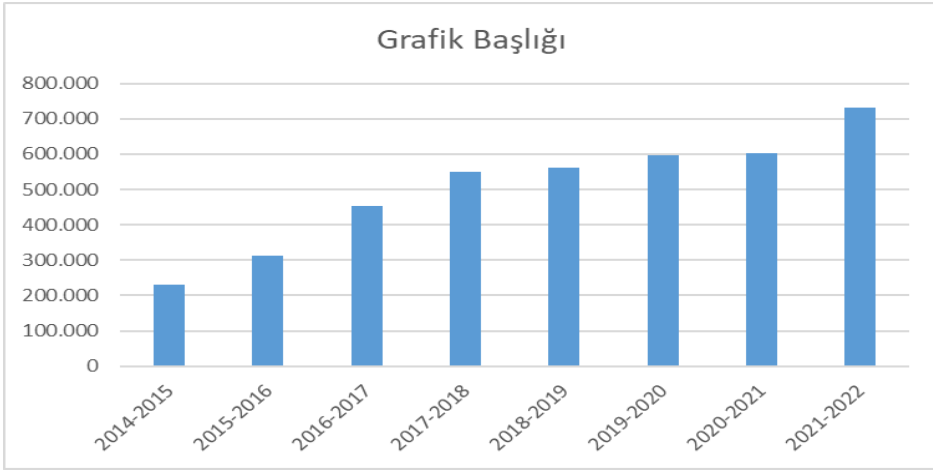
¹⁹ <https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/#:~:text=T%C3%BCrkiye'de%20kay%C4%B1t%20alt%C4%B1na%20al%C4%B1nm%C4%B1%C5%9F,288%20bin%20755%20ki%C5%9Fi%20oldu,24.09.2023>.

²⁰ TC. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Resmi Kayıtları, <https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/24.09.2023>.

Türkiye’de Eylül 2023 tarihinde 3.288.755 kayıtlı Suriye göçmen bulunduğu ve bunun 1.611.265’i 18 yaşının altında ki çocuklardan oluştu. Genç nüfus dikkate alındığında, 18 yaş altı genç ve çocukların %7.39, 15-18 yaş arasında; %11.1, 10-14 yaş arasında , 0-9 yaş arasında ise %0.31 oranda olduğu tespit edildi. Ayrıca Türkiye’de yaşayan Suriyeli toplam nüfusun yaş ortalaması %22.2 olarak görüldü. Türkiye’de 2014-2015: 230.000, 2015-2016: 311.259, 2016-2017: 454.479, 2017-2018: 550.470, 2018-2019: 560.459, 2019-2020: 596.375, 2020-2021 650.451, 2021-2022 yılında 730.806 Suriyeli çocuk Türkiye’de eğitimine devam etti.

Grafik 1: Yıllara Göre Ülkemizde Eğitime Erişimi Sağlanan Geçici Koruma Altında Bulunan (Suriye) Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Sayısı²¹

Ocak 2022 tarihi itibariyle Türkiye’de geçici koruma altında bulunan 1.124.353 Suriye uyruklu öğrenciden %65’i (730.806) okula giderken, okula gitmeyen öğrenci sayısı ise %35 (393,457) oranında gerçekleşti. Geçici koruma altında bulunan Suriyeli öğrencilerin eğitim kademelerine göre %34.34’ü okul öncesi (40.457), %75.13’ü ilkokul (313.693), %80’i ortaokul (268.452), %42.65 lise (107.812) düzeyinde gerçekleşti. Geçici koruma altında bulunan Suriye yabancı uyruklu öğrencilerin yoğun olduğu iller sırasıyla İstanbul: 118.391, Gaziantep: 97.861, Hatay: 71.543, Şanlıurfa: 66.956, Mersin: 37.000, Bursa: 35.791, İzmir: 26.660, Kahramanmaraş: 24.745, Konya: 23.113, Kilis: 21.212, Ankara: 20.466, Kayseri: 15.920, Kocaeli: 11.264, Mardin: 10.800, Osmaniye: 9.851, Antalya: 6.884, Malatya: 7.206, Diyarbakır: 7.708, Sakarya: 3.068,

²¹ T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü Göç ve Acil Durumlarda Eğitim Daire Başkanlığı Ocak 2022, 28.09.2023.

Batman: 2.596, Samsun: 1.325, Eskişehir: 990, Yalova: 873, Çorum: 582 öğrenci eğitim kurumlarından istifade etti.²² Yüksek öğretimde eğitim gören öğrenci sayısı ise 58.213 oldu.

Ülkemize Suriyelilerin gelişi ile birlikte bazı düzenlemelerin yapılması zorunluluk haline geldi. Oluşan göç ile birlikte Suriyeli çocukların iyi bir eğitim almaları için 2013 yılından itibaren düzenlemelere gidildi. 2015 yılında Geçici Eğitim Merkezleri (GEM) açıldı.²³ 2016-2017 öğretim yılı ile birlikte okul öncesi, ilk ve ortaokul birinci sınıflarına öğrenciler alınmaya başlandı. Milli Eğitim Bakanlığı ile Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu arasında “Suriyeli Çocukların Türk Eğitim Sistemine Entegrasyonunun Desteklenmesi (PICTES)” projesi başlatıldı.²⁴ Geçici Öğretim Merkezlerinde eğitim Arapça olarak verilirken, çocukların eğitimi konusunda Suriyeli öğretmenler görevlendirildi. Çocukların Türk Eğitim Sistemine uyum sağlamaları, Türkçe ve Arapça dil eğitimi almaları, danışmanlık ve rehberlik faaliyetleri, okullara destek amaçlı personel ve kırtasiye yardımı sağlandı. 2017-2018 tarihinden itibaren Geçici Öğretim Merkezleri kademeli olarak kapatıldı.²⁵ Kamp dışında yaşayan mülteci çocukların Milli Eğitim’e bağlı devlet okullarında Türk vatandaşları ile birlikte eğitim alırken, okullarda çocuklara Türkçe eğitim verilmeye başlandı.²⁶

Barınma Merkezlerindeki Suriyeliler

Türkiye’de yaşayan Suriyeli nüfusunun yerleşim yerleri göz önüne alındığında ev sahibi kamplarda yaşayanlar, kamplar dışında Türk halkı ile iç içe birlikte kayıt altında olanlar ve hiçbir kaydı bulunmayanlar olmak üzere üç kısma ayrıldı. Türkiye’ye göç eden Suriyeli göçmenlerin bir kısmı güney illerimizin sınır kentlerinde bulunan geçici barınma merkezlerinde, diğer kısmı ise kamp dışında ülke genelindeki kentlere dağıtıldı.²⁷ 14.9.2023 tarihli resmi verilerde 75.244 kişi Türkiye’de Geçici Koruma Kapsamındaki Barınma Merkezlerinde hayatını devam ettirdiği görüldü.

²² T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü Göç ve Acil Durumlarda Eğitim Daire Başkanlığı Ocak 2022, e-Okul ve YÖBİS verileri, 28.09.2023.

²³ Özer Yürür Y. Y., Ateşok Z. Ö., vd., *Türkiye’de Geçici Koruma Altındaki Suriyeliler: Tespitler ve Öneriler*, Esen A., Duman M., Editör, Wald, İstanbul, 2016, s.147-172,

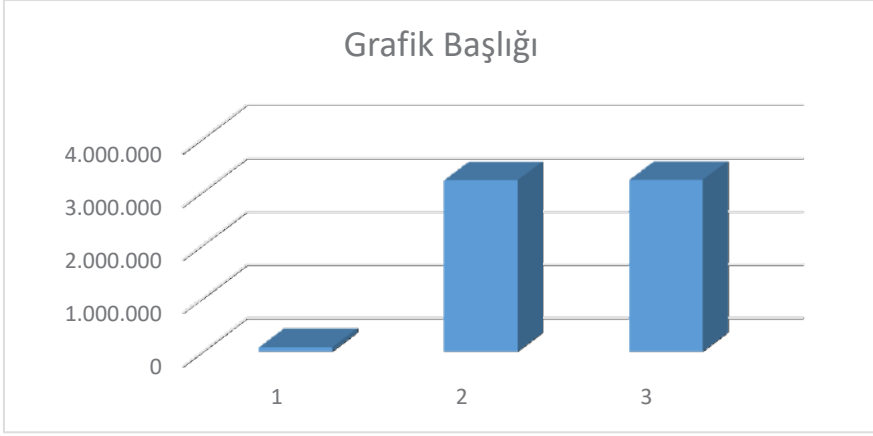
²⁴ https://hboqm.meb.gov.tr/meb_ays_dosyalar/2022_04/15173151_HBOGM_İzleme_ve_Değerlendirme_Raporu-2021.pdf, 26.09.2023.

²⁵ Emine Saklan, Kasım Karakütük, “Türkiye’deki Suriyeli Eğitim Çağı Çocuklarının Eğitim Süreçleri Üzerine Bir Çözümleme”, *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.18, 2022, s.53.

²⁶ H. Yunus Taş, Selami Özcan, “Suriyeli Göçmen Sorunlarının, Sosyal Politikalar Bağlamında Analizi”, *Emek ve Toplum*, C.7, 2013, s.48-49.

²⁷ Hıdır Apak, “Suriyeli Göçmenlerin Kente Uyumları: Mardin Örneği”, *Mukaddime*, S.5, 2014, s.55.

Grafik 2:: Geçici Barınma Merkezi İçinde ve Dışında Yaşayan Suriyeliler

İstanbul, Gaziantep, Şanlıurfa, Hatay, Adana, Mersin, Bursa, İzmir ve Konya illeri barınma merkezleri yüz binin üzerinde sığınmacının yaşadığı iller oldu. Kahramanmaraş depreminden sonra kamplarda yaşayan Suriyelilerin sayısında artış yaşanırken, buna paralel kentlerde azalma görüldü. Kamplarda kalan Suriyelilerin oranı %2,3 oranında gerçekleşti. Suriyeli sığınmacılara devlet tarafından sağlık, eğitim ve gıda yardımının yanında²⁸beceri eğitimleri verilerek, meslek sahibi olmaları konusunda her türlü destek sağlandı.²⁹ Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından 2021 yılında yayınlanan bir raporda, Türkiye’de çalışma izni verilen Suriyeli sayısı 91.500 olarak açıklandı. Bu sayının 5.355 kişisi kadın geri kalan kısmının ise erkeklerden oluştu.

²⁸ McClelland, M. (2014, February 13). How to build a perfect refugee camp. The New York Times. Retrieved July 4, 2016, from <http://www.nytimes.com/2014/02/16/magazine/how-to-build-a-perfect-refugeecamp.html>, 24.09.2023.

²⁹ Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, Türkiye’deki Suriyeli Sığınmacılar, 2013 Saha Araştırmaları Sonuçları, 2013, s.2.

Tablo 4: Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyelilerin Geçici Barınma Merkezlerine Göre Dağılımı (14.9.2023)³⁰

1	İstanbul	532,235	28	Muğla	10,435	55	Düzce	1,412
2	Gaziantep	431,390	29	Samsun	9,093	56	Amasya	1,294
3	Şanlıurfa	311,584	30	Burdur	8,881	57	Rize	1,270
4	Hatay	293,588.	31	Aydın	8,468	58	Bingöl	1209
5	Adana	239,296	32	İsparta	7,512	59	Ağrı	1,188
6	Mersin	232,230	33	Eskişehir	6,786	60	Tokat	1,150
7	Bursa	170,576	34	Niğde	6,559	61	Bitlis	1,042
8	İzmir	132,358	35	Yozgat	5,202	62	Ordu	1,040
9	Konya	119,778	36	Antalya	4,912	63	Erzurum	993
10	Ankara	91,054	37	Balıkesir	4,421	64	Kırklareli	924
11	Kahramanmaraş	90,514	38	Çanakkale	4,219	65	Karaman	837
12	Mardin	83,870	39	Bolu	4,083	66	Bilecik	681
13	Kayseri	81,807	40	Siirt	4,050	67	Zonguldak	654
14	Kilis	75,972	41	Aksaray	3,815	68	Edirne	615
15	Kocaeli	53,147	42	Yalova	34,95	69	Çankırı	603
16	Osmaniye	37,963	43	Trabzon	3,317	70	Bartın	414
17	Malatya	31,308	44	Sivas	3,268	71	Giresun	302
18	Diyarbakır	21,786	45	Çorum	3,095	72	Sinop	191
19	Adıyaman	21,557	46	Uşak	2,950	73	Kars	160
20	Sakarya	15,111	47	Şırnak	2,127	74	Erzincan	139
21	Denizli	13,567	48	Kastamonu	1,866	75	Ardahan	105
22	Nevşehir	12,965	49	Kırıkkale	1,706	76	Gümüşhane	97

³⁰ <https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/>, 24.09.2023.

2 3	Manisa	12,9 51	5 0	Kırşehir	1, 663	7 7	Iğdır	62
2 4	Batman	12,2 47	5 1	Van	1, 620	7 8	Artvin	62
2 5	Tekirdağ	12,1 75	5 2	Muş	1, 566	7 9	Hakkari	46
2 6	Elazığ	12,0 67	5 3	Kütahya	1, 540	8 0	Bayburt	39
2 7	Afyonkarahisar	11,0 56	5 4	Karabük	1, 440	8 1	Tunceli	39
	Toplam	75,2 44						

SONUÇ

Ortadoğu ve Afrika’da Arap Baharı ile başlayan süreç, Suriye’de etkin güçlerin rol aldığı, uluslararası aktörlerin çıkar çatışmaları ve kanlı iktidar mücadelelerine sahne oldu. Suriyeli göçmen sorunu bölgesel bir sorun olmaktan çıktı ve küresel bir soruna dönüşerek göçmenlerin karşı karşıya kaldığı bir insanlık dramına dönüştü.

Türkiye, son dönemde görülen en büyük insani göç hareketliliğiyle karşı karşıya kaldı. Suriyeli mülteciler göç literatürünün önemli bir parçası haline geldi. Suriye’de meydana gelen siyasi, ekonomik ve sosyal istikrarsızlık, bölgeye komşu olan Türkiye’yi çeşitli şekillerde etkiledi. Türkiye, güney komşusu Suriye’deki iç savaş nedeniyle evlerini terk eden 3.288.755 Suriyeli ülkemize göç etmek zorunda kaldı. Türkiye, uyguladığı açık kapı politikası çerçevesinde giriş yapan hiçbir Suriyeliyi geri göndermeyerek onlara geçici koruma statüsü verdi. Türkiye resmi olarak 3.288.755 Suriyeliyi misafir etti. Bunların 3.213.511’i Türk halkı ile iç içe yaşarken, geri kalan 75.244’ü barınma merkezlerinde hayatını devam ettirdi. Türkiye, dünyada en fazla Suriyeli göçmenin göç ettiği bir ülke konumuna geldi. Türkiye Suriye’den gelen göçmenlerin bir kısmı barınma merkezlerine yerleştirilirken, diğer bir kısmı ise kendi imkanları, devlet yardımları ve Türk vatandaşlarının destekleri ile yaşama tutunmaya çalıştı.

Türkiye’de Suriyeliler sorunu, siyasi, sosyal, ekonomik ve güvenlik meselesine dönüştü. Sınır güvenliği, barınma merkezlerinde yaşayanlar, barınma merkezinde yaşamamakla birlikte kayıt altında olanlar ve hiçbir kaydı bulunmayanların neden olduğu riskleri beraberinde getirdi Suriyeli göçmenlerin tüm Türkiye’de eşit olarak dağılmadığı görüldü. Bazı illerde göçmen nüfusunun beklenenin üzerinde olması, gelecekte güvenlik tehlikesini ortaya çıkardı. Türkiye’de ortaya çıkan işsizlik, sağlık, eğitim, ekonomik, sosyal hizmetlerde ortaya çıkan aksaklıklar, Türk vatandaşları ile Suriyeli göçmenler arasında provokasyonlar, şiddet içeren kitlesel olayların, tepkiye dönüşmesini artırdı.

Toplumsal barışı bozacak riskler artı. Bu durum yeni tedbirlerin alınmasına neden oldu. Güvenlik, istihdam, eğitim, sağlık vs. gibi sorunların çıkması, göçmenler üzerinde bir takım kısıtlayıcı tedbirlerin alınmasını beraberinde getirdi. İstanbul Valiliği, düzensiz göçle mücadele çalışmaları çerçevesinde 'geçici koruma' kapsamında olmakla birlikte, İstanbul ilinde kaydı olmayan Suriye uyruklu yabancıların, kayıtlı buldukları Türkiye'deki diğer illere geri dönmeleri kararı alındı. Suriyeli göçmenlerin ülkelerine dönmeleri konusunda projeler hazırlanmaya başlandı. 6 Temmuz 2023 tarihinde İçişleri Bakanı tarafından verilen bilgilere göre Türkiye'den Suriye'ye gönüllü olarak geri dönenlerin sayısı 562.000 oldu. Geri dönüşlerin hızlandırılması için Suriye sınır bölgesinde sivil toplum kuruluşlarının da katkıları ile briket evler yapılarak, bir milyona yakın Suriyelinin kendi ülkelerine gönderilmesi hedeflendi.

Kaynakça

- Akgül, A., Kaptı, A., (2015). “Göç ve Kamu Politikaları: Suriye Krizi Üzerine Bir Analiz”, *The Global A Journal of Policy and Strategy* Volume. 1, Issue. 2, s.1-22.
- Altun, F., Birinci, M., (2015). “Suriyeli Sığınmacılara Yönelik Sosyal Yardım ve Sosyal Hizmet Uygulamalarının Göç Yönetimi Bağlamında Değerlendirilmesi”, *Disiplinler Arası Göç ve Göç Politikaları Sempozyumu*.
- Ankara Göç Analizi, Ankara Kalkınma Ajansı, Ankara, 2014.
- Apak, H., (2014). “Suriyeli Göçmenlerin Kente Uyumları: Mardin Örneği”, *Mukaddime*, S.5, s.55-73.
- Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, Türkiye’deki Suriyeli Sığınmacılar, Saha Araştırmaları Sonuçları, 2013.
- Bunton, M., (2013). “‘Spring’, ‘Awakening’ or ‘Revolution’: Frames of Reference for Understanding the 2011 Arab Uprisings”, *Bilge Strateji*, C.9, s.15-26.
- Ekici, S., Tuncel, G., (2015). “Göç ve İnsan”, *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, C.5, s.9-21,
- Erdoğan, M. M., (2017). “Türkiye’de Yerleşen Suriyeli Mültecilere Yönelik Medya Algısı”, *Liberal Perspektif: Analiz*, S.5, s.1-25.
- Erdoğan, M., Ünver, C., (2015). *Türk İş Dünyasının Türkiye’deki Suriyeliler Konusunda Görüş, Beklentileri ve Önerileri*, Ankara.
- Hacıbektaşoğlu, O., (2016). *Türkiye’de Geçici Koruma Statüsündeki Suriye Vatandaşlarına Yönelik Sosyal Uyum ve Psikososyal Destek Çalışmaları Koordinasyon ve Planlama Çalıştayı*, Ankara.
- Khalaf, S., Ilgar, R., (2017). “Suriyeli Mülteciler ve Türkiye’de Mülteci Sorunu”, *Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, S.2, s.41-52.
- Karakaya, H., (2020). “Türkiye’de Göç Süreci ve Suriye Göçünün Etkileri “, *Fırat Üniversitesi. İİBF Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C.4, s.93-130.
- Külahlıoğlu, S., (2021). “Göç Kavramı Ve Suriye Göçünün Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Yansımaları”, *International Journal Of Social, Humanities And Administrative Sciences*, Vol.7, s.2276-2282..
- Orhan, O., (2014). *Suriye’ye Komşu Ülkelerde Suriyeli Mültecilerin Durumu: Bulgular, Sonuçlar ve Öneriler*, Orsam Rapor.
- Özdemir, F., Özkan, B. Ö., (2016). “Türkiye’de Sosyal Medya Kullanıcılarının Suriyeli Mültecilere İlişkin Sosyal Temsilleri”. *Nesne Psikoloji Dergisi*, C.4, S.8, s.227-242.

- Özer Y. Y., Ateşok Z. Ö., vd., (2016). Türkiye'de Geçici Koruma Altındaki Suriyeliler: Tespitler ve Öneriler, Editörler: Esen A., Duman M., Editör, İstanbul.
- Saklan, E., Karakütük, K., (2022). “Türkiye’deki Suriyeli Eğitim Çağı Çocuklarının Eğitim Süreçleri Üzerine Bir Çözümleme”, Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, C.18, s.51-76.
- Taş, H.Y., Özcan, S., (2013). “Suriyeli Göçmen Sorunlarının, Sosyal Politikalar Bağlamında Analizi”, Emek ve Toplum, C.7, s.36-54.
- Tunca, H. Ö., Karadağ, A., (2018). “Suriye’den Türkiye’ye Göç: Tehditler ve Fırsatlar”, Kara Harp Okulu Bilim Dergisi, S. 2, s.47-68.
- Yeşiltaş, Murat, (2015). “Suriye İç Savaşı ve Türkiye: Dört Yıllık Muhasebesi”, Ortadoğu Analiz, C. 7, S.66, s.10-13.
- Dinçer, O.B., Federici, vd. “Turkey and Syrian refugees: The limits of hospitality (Rep.)”, 14 Nov 2013, <https://reliefweb.int/report/turkey/turkey-and-syrian-refugees-limits-hospitality>, 29.9.2023.
- İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Resmi Kayıtları, <https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi>, 24.09.2023.
- Mc Clelland, M. (2014, February 13). How to build a perfect refugee camp. The New York Times. Retrieved July 4, 2016, from <http://www.nytimes.com/2014/02/16/magazine/how-to-build-a-perfect-refugeecamp>. Html, 24.09.2023.
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü Göç ve Acil Durumlarda Eğitim Daire Başkanlığı Ocak 2022, 28.09.2023.
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü Göç ve Acil Durumlarda Eğitim Daire Başkanlığı Ocak 2022, e-Okul ve YÖBİS verileri, 28.09.2023.
- TC. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Resmi Kayıtları, <https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/24.09.2023>.
- UNHCR. Syria regional refugee response: Inter-agency information sharing portal: Turkey. Retrieved July 27, 2017, from <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/country.php?id=224>, 21.09.2023.

Bölüm 33

**Erken Cumhuriyet Döneminde
Gaziantep'te Kentleşme Olgusu**

Metin KOPAR¹

¹ Doç. Dr. Adıyaman Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
m.kopar@hotmail.com, Orcid: 0000-0001-8563-4114.

ÖZET

Yeni Türk Devletin kuruluşu, Anadolu coğrafyasında önemli mekânsal değişimleri beraberinde getirmiştir. Kentleşme, modernleşmenin bir gereği olarak görülmüş ve bu konuda geniş kapsamlı düzenlemeler yapılarak kentler yeniden dizayn edilmiştir. Kırsal alanlardan gelen yoğun göç, gazi kentte hızlı bir nüfus hareketi yaşanmasına yol açmıştır. Artan yoğun nüfus, ekonomik, sosyal, siyasal değişmeler, kentleşme sürecini başlatan başlıca unsurlar olmuştur. Modernleşme idealleri bağlamında kentleşme süreci devlet politikalarıyla desteklenmiş, kanunlar ve planlamalar doğrultusunda imar faaliyetleri yeniden hayata geçirilmiş, modern bir kent olgusu yaratılmaya çalışılmıştır. Çağdaş bir ulus devlet inşa etme amacı doğrultusunda ülke sathına yayılan bir plan yapım süreci başlatılarak, merkezî planlama faaliyetleri aracılığıyla kentlerde modern bir yapı ve karakter kazandırmaya çalışılmıştır. Bu kentlerden biriside Gaziantep olmuştur.

Bu çalışmanın konusu Cumhuriyetin ilk yıllarında Gaziantep'teki kentleşme olgusu üzerinde yapılan değerlendirmeler olacaktır.

Anahtar Kelimeler

Nüfus, Kent, Master plan, Belediye, Yatırım.

GİRİŞ

Mezopotamya, İran, Akdeniz kıyıları, Anadolu ve Mısır'ın bulunduğu toprakların tam ortasında bulunan Antep, tarih boyunca önemini koruyan, asırlar boyunca farklı kültürlerle ev sahipliği yapmış kentlerden birisidir. Birçok medeniyete ev sahipliği yapan kent gerek kültür gerekse ticaret merkezi olma özelliğini devam ettirmiştir. Devletleri, uygarlıkları, kültürleri ayıran ve sınır bölgesinde bulunan Antep,¹Fırat nehrine karışan Sacur çayının yukarı kollarından Alleben deresinin üzerinde ve Fırat'ın batısında Toros Dağları ile çevrelenmiş verimli bir alanda kurulmuştur. Şehir arazisi dalgalı ve engebeli yapıya sahiptir.² Doğuda Fırat havzasında Oğuzeli, Nizip,³ Araban ve Yavuzeli bölgelerinde, Batıda Karaçay yukarı havzaları düzlük alanları oluşturmuştur. Kuzeyde, orman ile örtülü bulunan Karadağ ve Kızılca dağları yaklaşık 200 kilometrelik alanı kaplamaktadır.⁴

Antep'te yaşam dokusunun oluşumu, on birinci yüzyıl sonlarında bölgenin savunma amaçlı sınır karakolu üssünden, kent yerleşimine dönüşümü ile başlamıştır.⁵ Arus-ı Arabistan⁶ diye belirtilen kent dokusu kale ve çevresinde toplanmıştır. Kent, Türktepe,⁷ Kayacık Üstü ve Ak Yol adlı üç tepe üzerinde kurulu, kale etrafında inşa edilen evler ve evlerin oluşturduğu mahallelerle şekillenmiştir. Güneyden kuzeye doğru uzanan geniş bir yol ile iki kısma ayrılmıştır. Kentin diğer yolları ise oldukça dardır. Türklerin yaşadığı kısımda hoş ve zarif binlerce dükkânı olan kapalı iki çarşısı, hükümet konağı, Osmanlı

¹ “Şehir adını burada hüküm süren Kral Ayni ile Kraliçe Tep'in adlarının birleşmesinden almıştır. Şehrin adı 'En' ve 'Tap' sözcüklerinden oluşmuştur. 'Tap' Keldani dilinde 'güzel' anlamına gelmektedir. Böylece şehrin adı 'Entap' olmuştur. Şehir suyunun bol ve güzelliğinden ötürü 'Ayn' ve 'Tap' sözcüklerinin birleşmesinden 'Aynıtâb' denmiştir. Anlamı "Güzel kaynak" anlamına gelmektedir. Pınarlarının çokluğundan, sularının bolluğundan dolayı Aynıtâb denmiştir. Gaziantep'in havası rutubetsiz, kuru, güneşi parlaktır. Bu güneş, ak taşlara yapılmış binalara çarpınca buradan yansıyan ışınlar kenti çok aydınlık bir duruma getirmektedir. Bundan ötürü (Işık Pınarı) anlamında 'Aynıtap' denilmiştir. Antep'in Halife Hazret-i Ömer tarafından fethini anlatan el yazması bir öykü kitabında bu çevrenin adı (Anter Diyarı) diye geçmektedir. Öbür yandan halk arasında anlatılan söylentiye göre, kale, kralın kız kardeşi Anter'in çok kıymetli bir yüzüğünü satarak yapılmıştır. Bundan ötürü kale 'kala-yi füsüs' diye anılmıştır. Türk Tarih Kurumunca yayınlanan 'Urfalı Mateos Vakayinamesi'nde adı 'Hamtab' olarak da geçmektedir. bkz., Mustafa Güzelhan, Antep Tarihinden Notlar (Dülük-Ayni Bedrettin-Aynıtâbın Tarihte Uğradığı İstilalar, Gaziantep, 1959, s. 13-14

² Gizem Gezinmez, Gaziantep Tarihi Evlerinin Doğal Aydınlatma Açısından İncelenmesi; Gaziantep Bey Konağı ve Aynur Hanım Konağı Örnekleri, Hasan Kalyoncu Üniversitesi Mimarlık Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep, 2019, s. 24.

³ Yeni Gaziantep Gazetesi, 13 Temmuz 1940, s. 4.

⁴ “Eğer henüz görmemişseniz hayalinizi biraz yoklayınız, acaba Antep ismi ile nasıl bir şehir ve onun içinde nasıl bir halk tasavvur ediyorsunuz. Antep 900 rakımında bir yayla şehridir. Göze hoş, gönüle yakın gelen ferah, bağlarla ve bahçelerle çevrili, inişli yokuşlu, pitoresk bir kasabamızdır”. Falih Rıfki Atay, “Cenuptan Birkaç İntiba Gaziantep”, Yeni Gaziantep, 8 Şubat 1941, s. 2.

⁵ Mine Özovacı Kılıç, 1923-1960 Döneminde Gaziantep'in İmarı: Süreç ve Aktörler, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2019, s. 24.

⁶ “Aynıtâb şehri gerek ciyadet-i ab ve havası ve gerek kesret-i fuzelası cihetiyle öteden beri bir de (Arus-Arabistan) namıyla ma'rufdur”. bkz., Salname-i Vilayet-i Halep, Halep Vilayet Matbaası, H.1300 (1883).

⁷ Cengiz Eroğlu, Murat Babuçoğlu, Osmanlı Vilayet Salmelerinde Halep, Global Strateji Enstitüsü, Ankara, 2007, s. 115.

Bankası, postahane, cami ve Kiliseler göze çarpan binalar yer almıştır. Evler beyaz⁸ ve esmer taştan inşa edilmiş ve üzerleri örtülmüştür.⁹ Aynı, kentin ne kadar güzel olduğunu “*Bir güzel belde olup taştan oyulma bir kalesi vardır. Suları, bağ ve bostanları çoktur ve ol nahiyenin (yani havalinin) şehridir. Mükemmel çarşıları vardır ki etraftan tüccar misafir kastedip gelirler*”¹⁰ sözleri ile kayıt altına almıştır. Maundrell ise seyahatnamesinde; Antep’in yüksek bir mahalde bina edildiğini, şatosu şimal tarafında ve Halep’te olduğu gibi yuvarlak bir dağ üzerinde olduğu ve alanın oldukça dar, dağın eteğinde kabirler olduğunu vurgularken, bu yoldan şatoya doğru çıkıldığı ve şatonun büyük kapıları bulunduğuna dikkat çekmiştir.¹¹

Kentte yaşayan halkın etnik köken gruplarının birlikte olma isteklerinin bir sonucu olarak kendi mahallelerini oluşturmaları, kentin fiziksel şekillenmesinde topografya ve kültürel verilerin etkili olmasına sebebiyet vermiştir.¹² 1536 yılında kentteki mahalle sayısı 22 olmuştur. 22 mahallenin 21’inde Müslüman, 1 mahallesinde ise gayrimüslimler hayatını devam ettirmiştir.¹³ Daha sonraki yıllarda mahalle sayısı artmış, Evliya Çelebi Antep’ten bahsederken mahalle sayısını 22 olarak vermiştir.¹⁴ 1831 yılında yaklaşık 31 olan mahalle sayısı 1850’lerde 84’e çıkmıştır. Bölgenin fethinden sonra askeri birlikleri oluşturan boy ve oymakların yerleştirdikleri yerler, sonraları idari birim haline gelmiş ve

⁸ “19 Temmuz 1750 tarihli bir satış belgesinden anlaşıldığı kadarıyla Ayıntab’da evler genelde “beyaz kesme blok taşlardan” yapılmıştır”. bkz., Zeynel Özlü, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Revân Seferinde Vefat Eden Ayıntablı Bir Şehidin Terekesi: Hacı Mustafa İbni Hacı İsmail”, *Tarihînin Peşinde Bir Ömür*, Abdülkadir Özcan’a Armağan, Kronik Yayıncılık, İstanbul, 2018, s. 433.

⁹ “...Antepilerin yapıda kullandıkları kar gibi beyaz taşın adı havaradır. Urfa’da beyaz Şam eşeklerinin sırtında taşınan bu beyaz yumuşak taşlar, hemen bütün yapılarda kullanılıyordu. Önceleri beyazken sonradan zamanla sararan bu araç, ucuz ve çok dayanıklıdır. Yapılan binalar uzun zaman ayakta kalıyor. Hemen bütün evler Arap mimarisinin etkilerini taşıyor. Sokağa caddeye açılan üstü çinko kaplı sağlam bir kapı, kapının gerisinde avlu, dipte veya yanlarda odalar. Avlunun tam ortasında bir havuz ve havuzcu! Odaların pencereleri hep bu avluya bakar. Odaları süsleyen tahta oymalı dolapların işçiliği mükemmeldir. Döşemeler, perdeler, yerleri, sedirleri süsleyen halı ve kilimler birer zevk örneğidir. Avlularda hanumeli, leylak, yasemin; pencerelerde sardunyaalar, karanfiller içe ferahlık verir”. bkz., Halim Yağcıoğlu, “Burası Sınır Şehri Gaziantep”, *Gaziyurt Matbaası Gaziantep*, 1958, s. 6-7.

¹⁰ *Gaziantep Halkevi Broşürü*, Cumhuriyet Halk Fırkası Matbaası, Gaziantep, 1935, s. 77.

¹¹ Hikmet Turhan Dağlıoğlu, “Antep ve Antep Kalesi”, *Yeni Gaziantep*, 5.10.1940, s. 2.

¹² Türkan Uzun, “Osmanlı Döneminden Günümüze Adliye Kurumları Tarihçesi, Mimarisi ve Bir Örnek: Gaziantep Eski Hükmet Konağı ve Adliye Binasının Yeniden İşlevlendirilmesi Kültür ve Sanat Merkezine Dönüşüm Süreci”, *Online Journal of Art and Design*, volume 7, issue 5, December 2019, s. 166.

¹³ Ahmet Gündüz, Murat Çelikdemir, *1536 (Hicri 943) Tarihli Ayıntab Tahrir Defteri*, İksad Yayınevi, 1920, s. 12.

¹⁴ “... Ayntab şehri toplam 32 mahalledir ve 8.067 toprak ve kireç örtülü mamur ve şenlikli hanedir. Ve 140 mihraptır. Kalabalık cemaate malik Arasta meydanında Boyacıoğlu Camii. Uzun Çarşı içinde Tahtalı Cami gayet sanatlı ve ferah büyük yapı ve yüksek kubbedir...toplam 3.900 dükkânı olan çarşısı vardır. 2 bedesten var, ama Uzun Çarşısı ve Saraçhanesi düzenli yapılmış, üstleri örtülü kârgir, sağlam ve süslü dükkânlardır. Ve tamamı 70 çeşmedir, onlara dahi ihtiyaç yoktur. Zira her haneden hayat pınarı nehirler akar. Her hanede bağ, bahçe, havuz ve şadırvan selsebiller akıp çeşit çeşit servi, çınar, salkımsöğüt, kavak, limon, turunç ve diğer meyve ağaçları ile süslenmiş İrem gibi bağlı bahçeli, şebekeli, bostan ve güllistanlı bir toprakları geniş ve verimli bir şirin şehir”. bkz., Ali Kahraman, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 9. Kitap, C.1, İstanbul, 2010, s. 376-386.

bölük adını almıştır. Halkın genel olarak yerleştiği alan, güvenilir olarak gördükleri Alleben çayı ve kalenin arka kısımları olmuştur.¹⁵

1867-1868 tarihli salnamede, Antep, 84 mahalle, 7 nahiye ve 184 karyeden oluşmuştur. 1868-1869 tarihli salnamede mahalle sayısında düşüş görülmüş, mahalle sayısı 82 olarak belirtilmiştir. Bu dönemde Anadolu'yu ziyaret eden Fransız diplomat Vitale Cuinet seyahatnamesinde Antep için; “*Uzaktan baktığımızda hikâyelerde geçen mucizevi bir şehir*” görüntüsü verdiğini belirtirken,¹⁶ Karl Humann, Otto Puchstein, “Küçük Asya ve Kuzey Suriye Gezileri” adlı eserinde; “... *asma köprüleri ve kulelerin bulunduğu, içinde paslanmış toprakların olduğu, şehir*” olarak anlatmıştır.¹⁷

1882 yılında Ebniye Kanunu çıkarılmıştır. Yapılan bu kanun ile belediyeleşik olan yerlerde, alt yapı ve yolların yapılması ile ilgili yeni kararlar alınarak uygulamaya sokulmuştur.¹⁸ Yapılan bu düzenlemeler, kentte yeni yapıların oluşmasına zemin hazırlamış, 1890'da Kürkçü Hanı, sabunhane ve 1892'de de Belediye hanı yaptırılmıştır.¹⁹1891 yılında Antep'in ilk belediye başkanı Mustafa Ağa döneminde kent planı ve vilayet haritasının yapıldığı belirtilmişse de bu konuda günümüze kadar gelen bir kayıt bulunamamıştır.²⁰

1908 Halep Salnamesinde kentin nüfusu 89.158 olarak verilmiştir.²¹ Artan nüfus ile birlikte yeni mahalleler kurulmuştur. Bu dönemde kentte; Emin Dede, İmam Bölüğü, Köroğlu, Akyol, Bostancı, Paçavra, Bey, Boyacı, Eski Tarla, Yeni Tarla, Çukur, Cabi, Hacı Baki, Hamamcı, Hacı Halil, Hıdır Çavuş, Dökmeci, Sinek, Safer Paşa, Suyu Batmaz, Karacalı, Karamaraş, Kaya Sokağı, Kılıçoğlu, Kayseri, Kanalcı, Karasakal, Kabasakal, Kocaoğlan, Kozanlı, Molla Ahmet, Mağarabaşı, Keleş, Nergiz ve Musullu mahalleleri yer almaktadır. Aynı zamanda çok sayıda halkın istifade edeceği yapılar; hükümet konağı, kale, redif deposu, 6

¹⁵ Üftade Çukurova, *Gaziantep'te Sosyal ve Ekonomik Durum*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1999, s. 25-26.

¹⁶ “... *Bir tepenin üzerinde kurulmuş olan Antep'te üzüm bağları, zeytinlikler, ortasında ise geniş sebze bahçeleri yer almaktadır. Bu ekilen alanların suyu Sacur Nehrinden karşılanmaktadır. Antep kazası eşsiz bir güzelliğe sahiptir. Kaza merkezinde Avrupa tarzı yapılar bulunmaktadır. Fransız Kardeşler Manastırı, Amerikan Protestan Koleji ve buna benzer güzel evler yer almaktadır. Sokakları temiz ve parke taşlar ile döşenmiştir. Uzaktan baktığımızda hikâyelerde geçen mucizevi bir şehir*”. bkz., Cuinet, Vital, *La Turquie d'Asie* e, C. I, Paris, 1892, s. 176-184.

¹⁷ “...*Denizden 980 metre yükseklikte bir ovanın ortasında yer alan Antep'in hafif yükselerek ilerleyen yollarının Paris'i hatırlattığı, geniş avlulu ve bahçeli evlerin kesme taş olduğu, şehrin tam ortasında yüzyıllar önce yapılmış bir kalenin yükseldiği, kalenin çevresinde derin hendekler olduğu, duvarlarını 100 ayak yüksekliğinde kayalık oluşturduğu, asma köprüleri ve kulelerin bulunduğu, içinde paslanmış toprakların olduğu, şehir*”. bkz., Nezih Başgelen, *Dünya Kültür Mirasında Gaziantep*, Kentbank/Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1999, s.38.

¹⁸ Üftade Çukurova, *a.g.e.*, s. 29-30.

¹⁹ Doğan Kuban, *a.g.e.*, s.137.

²⁰Feyza Kuyucu, Yasemen Say Özer, “Hermann Jansen'in Planlama İlkelerini Gaziantep Kent Planı Üzerinden Okumak”, *Mimarlık*, S.409, 2019, s. 63-67.

²¹ Ramazan Erhan Güllü, “*Osmanlıdan Cumhuriyet'e Gaziantep Ermenileri*”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2009, s. 31-35.

karakol, 40 cami, 22 mescit, 25 medrese ve kütüphane, 16 tekke, 72 sebil ve çeşme, 1 rüştiye mektebi, 22 iptidai mekteb, 1 Amerikan Koleji, 2 hastane, 8 kilise, 1 havra, 14 hamam, 2.849 dükkân ve mağaza, 4 bedesten, 31 han, 53 fırın, 2.000 alaca ve bez aba tezgâhı, 6 debbağhane, 50 boyahane, 10 ma'sara, 1 selehane, 22 değirmen, 2 naccar, 6 müskirat fabrikası, 5 sabunhane, 30 kahvehane oluşturulmuştur.²²

Birinci Dünya savaşı tüm dünyada olduğu gibi Antep'te de ciddi biçimde yıkıma sebebiyet vermiştir. 1919 yılında İngilizler tarafından kent işgal edilmiş ancak İngiltere ve Fransa arasında yapılan ikili görüşmeler sonucunda kent Fransa'ya bırakılmıştır. Oluşan bu durum karşısında Türk halkı, işgal kuvvetlerine karşı tarihte görülmeyen eşsiz bir mücadele sergilemiştir. Yapılan bu mücadele başarıya ulaşırken diğer yandan kent büyük oranda tahrip edilmiştir. Özellikle Karagöz, Balıklı, Suburcu, Tabakhane, Aydımbaba, Çıksorut Mahalleleri ve Kunduracı Pazarı bölgesi büyük oranda zarar görmüştür.²³ Bu durum kent nüfusunu da etkilemiş, Birinci Dünya Savaşı öncesi 83.000 olan kentin nüfusu, 25.000'e kadar düşmüştür.²⁴

Cumhuriyet Döneminde Antep'te Kentleşme

Yeni Türk Devletin kuruluşu, Anadolu coğrafyasında önemli mekânsal değişimleri beraberinde getirmiştir. Kentleşme, modernleşmenin bir gereği olarak görülmüş ve bu konuda geniş kapsamlı düzenlemeler yapılarak kentler yeniden dizayn edilmiştir. Kırsal alanlardan gelen yoğun göç, gazi kentte hızlı bir nüfus hareketi yaşanmasına yol açmıştır. Artan yoğun nüfus, ekonomik, sosyal, siyasal değişimler, kentleşme sürecini başlatan başlıca unsurlar olmuştur. Modernleşme idealleri bağlamında kentleşme süreci devlet politikalarıyla desteklenmiş, kanunlar ve planlamalar doğrultusunda imar faaliyetleri yeniden hayata geçirilmiş, modern bir kent olgusu yaratılmaya çalışılmıştır. Çağdaş bir ulus devlet inşa etme amacı doğrultusunda ülke sathına yayılan bir plan yapım süreci başlatılarak, merkezî planlama faaliyetleri aracılığıyla kentlerde modern bir yapı ve karakter kazandırmaya çalışılmıştır.²⁵ Birçok alanda gerçekleştirilen yenilikler ve değişimler kapsamında, şehirlerin imarı öncelikli olarak ele alınan konulardan birini oluşturmuştur. Türkiye'de kentlerin temel ihtiyaçlarını karşılamak amaçlı

²² Cengiz Eroğlu, Murat Babuçoğlu, *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep*, Global Strateji Enstitüsü, Ankara, 2007, s. 115,151.

²³ Mine Özovacı Kılıç, age., s. 24.

²⁴ Betül Ekici, *Kentsel Mekânın Yaşanabilirlik Bağlamında Değerlendirilmesi; Şahinbey, Gaziantep Örneği*, Hasan Kalyoncu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep, 2021, s. 42.

²⁵ A. Nadi Ünler, "Şehrin İmarında Yeni İmkanlar", *Yeni Gaziantep*, 3 Mayıs 1941.

planlama örgütlenmesine gidilmiş,²⁶ kentleşme ve şehir planlama çalışmaları, modernleşme projesi içerisinde daha da önem kazanmıştır.

Kurtuluş Savaşı sırasında en fazla hasar gören Antep, iki yıl süren Fransız işgalinden sonra, Türkiye'nin hızla gelişen kentlerinden birisi olmuştur. Kentleşme hareketlerinin yaşandığı bu dönemde, kendisine has özellikleri ile ön olana çıkmıştır.²⁷ Devlet tarafından yapılan yatırımların yanı sıra, sanayi faaliyetlerine yönelen yatırımcı kesimin ortaya çıkışı ile birlikte artan nüfus artışı, kentin alansal büyümesine önemli derecede katkı sağlamıştır. Kent, planlı bir şekilde inşa edilmeye çalışılmış, caddelerin genişletilmesi, bulvar, yeni caddelerin açılması, modern binaların yapılması ve yeni bir ulaşım ağının oluşturulması çalışmaları başlatılmıştır.²⁸

1925 yılında Fevzi Paşa-Gaziantep arasındaki karayolunun yapılması kararlaştırılmış, yol yapımındaki inşaat giderlerinin karşılanması için merkezi Hükümet'in desteğine ihtiyaç duyulmuştur. Hükümet bu isteği geri çevirmemiş, Genel Kurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın desteği ile Maliye Bakanlığı tarafından yol ihtiyaçlarının karşılanması için Antep Defterdarlığı'na 80.000 lira gönderilmiştir.²⁹ Bu dönemde Türkiye'de 11 sanayi bölgesi belirlenmiş, bu bölgelerden birisi olan Antep, kendisine bağlanan 7 il ile birlikte bağımsız sanayi bölgelerinden birisini oluşturmuştur. Kent sanayi ve ticari alanlardaki atımlara bağlı olarak nüfus oranlarında da önemli değişimler meydana gelmiştir.³⁰ Kent nüfusu, 1927 yılında yapılan ilk nüfus sayımında 214.499 kişi olarak tespit edilmiştir. Bu nüfusun %18.53 şehir merkezinde, %81.47'si ise köylerde yer almıştır.³¹ 1935 yılında nüfus miktarı %24 artış göstererek 283.506 kişi olarak tespit edilmiştir. 1940 yılı nüfus sayımında nüfus artışı devam etmiş, bu sayı 306.906 kişiye ulaşmıştır.³² İkinci Dünya Savaşı'nın bir sonucu olarak 1945 nüfus sayımında kentin nüfusunda %5.5 oranında düşüş gözlemlenmiştir.³³ 1950 yılında nüfus artışında tekrar yükselme yaşanmış, kent nüfusu 328.343 düzeyine gelmiştir. Artan nüfus, kentin gelişmesi ve genişlemesinde büyük değişiklikler yaşanmasına yol açmıştır.³⁴

²⁶ Türkan Uzun, *age.*, s. 168.

²⁷ Alpaslan Aliagaoglu, Atilla Koyuncu, "Gaziantep'te kentleşme ve kentsel nüfusun dağılışı", *Türk Coğrafya Dergisi*, S.73, 2019, s. 32-33.

²⁸ Atilla Koyuncu, "Ulus-Devletin kentleşmesi döneminde (1923-1950) Gaziantep şehri", *İstanbul Uluslararası Coğrafya Kongresi Bildiri Kitabı*, 2019, s. 156.

²⁹ *Cumhuriyet Arşivi*, Fon Kodu: 30.10.01/154.89.17.

³⁰ Alpaslan Aliagaoglu, Atilla Koyuncu, *age.*, s. 31.

³¹ *Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü*, 28 Teşrin-i Evvel 1927 Umum Nüfus Tahriri Vilayet, Kaza, Şehir ve Köyler İtibarıyla Türkiye Nüfusu, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, 1928, s. 26.

³² Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (TC BİGD), *Genel Nüfus Sayımı*, 20 Ekim 1935, İstanbul, 1937, s. 20-38.

³³ *21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı*, TC. Başbakanlık İstatistik Müdürlüğü, NO.65, Ankara, 1950, s. 19-21.

³⁴ *22.10.1950 Genel Nüfus Sayımı*, TC. Başbakanlık İstatistik Müdürlüğü, C.1, Ankara, 1950, s. 15.

1930 yılında yürürlüğe giren 1580 sayılı Belediye Kanunu ile belediyelere, yerleşme ve yapılaşmalarla ilgili denetim görevi ve ihtiyaç sahipleri için konut inşa ettirmek görevi verilmesi, kent merkezinin gelişme etapları ve planlama anlayışının şekillenmesine yol açmıştır.³⁵ Aynı yıl çıkarılan 1580 sayılı Belediyeler Kanunu ile belediyelere imar mecburiyeti getirilmiştir.³⁶ Getirilen bu düzenlemeler kentin gelişmesinde önemli bir etki yapmıştır.1932 yılında içme suyu şebekesi çalışmalarına başlanılarak, ilk etapta 500 abonenin kaydı yapılmıştır. Bu çalışma 1938 yılında tamamlanarak hizmete girmiştir. İtalyanlara yaptırılan elektrik tesisleri işletmeye açılmış ve ilk kez sokaklar aydınlatılarak, 100 kadar abone kaydı yapılmıştır.³⁷ Kent meclisi, bazı mahallelerin birleştirilmesi için toplanmış, konu ile ilgili çalışmalar yapmak için komisyonlar oluşturulmuştur. Komisyonların yapmış olduğu çalışmalar sonucunda 82 mahalle birleştirilerek mahalle sayısı 30'a indirilmiştir.³⁸

Cumhuriyetin ilk on yılında, Cumhuriyet ile birlikte getirilen yeni Belediye Kanunu ile birlikte Antep vilayetinin yeniden yapılanması noktasında yeni çalışmalar başlatılmıştır. Kentte büyük değişimler yaşanmış, çok sayıda yeni bina inşa edilmiştir. Halkevi, Lise Mektebi, 2 ilk mektep, 3 hastane, ziraat ve iş bankaları binaları, 3 matbaa, 1 mezbaha, 1 Vali Konağı, 1 elektrik fabrikası, 1 müskirat fabrikası, 3 un fabrikası, 1 mensucat, 1 iplik, 1 bakır, 1 spor meydanı, 5 otel, 1 köprü, 1 sinema, 15 kiraathane, 2 gazino, 200 dükkân, 26 mağaza, 4 fırın, 1 kiremithane, 8 garaj ve 650 ev yapılmıştır.³⁹ Belediye ve Askeri Garnizon Komutanlığı şehrin güzelleşmesi için çalışmaları başlatılmış, Garnizon Komutanlığının yardımları ile Şeyhcan (Şihcan)'dan Kozanlı'ya kadar uzanan yol boyunca 2.500 akasya ağacı, Kavaklık⁴⁰ ve Alleben Deresi kenarında bulunan boş arazilere söğüt ağaçları dikilmiştir.⁴¹ Modern konutlar yanında, duvarlı, bahçeli, avlulu, sokaktan kopuk konut yapımı devam etmiştir. Dar caddeler genişletilmiş ve yeni yollar ve caddeler açılmıştır. Antep Lisesi'nde Fırka

³⁵ İlhan Oğuz Akdemir, "Elazığ'ın Kentleşme Sürecinin Coğrafi Analizi", *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu*, 23-25 Mayıs 2013, s. 1041.

³⁶ *Gaziantep Gazetesi*, 16 Mart 1931.

³⁷ Üftade Çukurova, *a.g.e.*, s. 30-31.

³⁸ *Gaziantep Gazetesi*, 9 Mart 1933.

³⁹ *Gaziantep Gazetesi*, 30 Ekim 1933.

⁴⁰ "... Gaziantep şehrinin batısında bulunan bu mesire, Anadolu'daki nadir yerlerden birisidir. Adının kavaklık olmasına rağmen bir tek kavak bulunmaz. Burada ortasından akan latif bir derenin sağ ve sol kıyılarında vücuda getirdiği büyüklü küçüklü birçok yarımadaaların yeşil ve papatyalı zeminine uygun binlerce söğüt ağacı vardır. Burada kuş sesleri bir cennet havasını andırır. 23 Nisan ve 5 Mayıs bayramları şenlikleri burada yapılır. Geniş bir ova ortasında bulunan bu latif mevki yeşil bir vahayı andırır. Hele akşama yakın, sırma saçlarını salkım söğütlere dolaştırarak Sof dağlarının meneviş ufuklarından batıp gütmekte olan güneşin grup manzarasına buradan bakılmakla doyum olmaz. Kavaklığı ana şosaya rapteden şöyle böyle iki yüz metrelik bir araba yolundan; gecenin koyu karanlığında şehre bakınca 'gök yere inmiş' zannedersiniz. Şehir o zaman, adeta göklerdeki burçlara bir nazire yapmış gibidir". bkz., Halkevi, s. 317.

⁴¹ Zeynep Yıldız Özlü, "Gaziantep'in 1923-1938 Yılları Arasında Ekonomik ve Bayındırlık Alanındaki Faaliyetleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.10, S.51, Ağustos 2017, s. 335.

binasına kadar 1.500 metre uzunluğunda ve 20 metre genişliğinde muntazam bir bulvar açılarak, 4.480 metre tulünde muntazam şose ve kaldırımlar inşa edilmiştir. Şehrin haritası ve imar planı çalışmalara başlatılmış, kentin ortasında harap bir halde bulunan Zincirli Bedesteni istimlak edilerek, ihtiyacı karşılayacak büyüklükte bir sebze, meyve ve et hali yapılmıştır. Şehrin lise binasından Maarif Bahçesi'ne kadar 20 metre enindeki Atatürk Bulvarı, Cumhuriyet Dönemi'nin önemli eserlerinden birisi olmuştur.⁴² 1934 yılında mezbaha civarında bir bağırsak hane tesisi açılmıştır.⁴³ Ağaçlandırılma çalışmaları için yoğun bir çalışma başlatılmış, mezarlık, dere kenarları ve kavaklık⁴⁴ bölgesine yaklaşık 10 bin ağaç dikilmiştir.⁴⁵

Kentin ilk imar planı 1933-1935 yılları arasında Hermann Jansen⁴⁶ tarafından yapılmıştır. Jansen tarafından hazırlanan plan 50.000'lik kent nüfus miktarına göre hazırlanmıştır. Jansen, kentin eski dokusunu korumak, yeni yerleşim alanları oluşturmak suretiyle kontrollü bir gelişmeyi amaçlamıştır. Kentte en önemli planlama ulaşım üzerinde olmuştur. Demiryolunun kente geleceği hesaplanarak demiryolu hattının kentin kuzey sınırını belirlemesi dolayısıyla yeni yerleşim alanlarının kentin güney bölgesinde olması planlanmıştır. Kent için yeni bir ulaşım ağı belirlenerek Güneyde Narlı ve Halep güzergahı birleştirilmiştir. İsmet İnönü caddesi, kentin ortasında ana ulaşım yolu olarak belirlenmiş, Kilis ve Nizip güzergahlarının güneybatı kuzeydoğu doğrultusunda İstasyon Caddesi, Atatürk Caddesi ile birleştirilerek sürekli bir ulaşım aksı oluşturulmaya çalışılmıştır.⁴⁷

Jansen, yeni yerleşim yeri olarak kentin güney bölgesinde planlamasının en önemli unsuru, eski bahçeli evleri değerli bulması, konumundan dolayı tüm bu evlerin seyredilebilir olmasıdır. Yeni yerleşim alanları oluşturulması planlanırken bunun önündeki en önemli engel mezarlık alanı görülmüştür. Bu sebeple mezarlık alanının kentin kuzeydoğusuna taşınması öngörülmüştür. Bölgede arazinin

⁴² *Gaziantep Gazetesi*, 29 Ekim 1933, s. 2-3.

⁴³ *Gaziantep Gazetesi*, 11 Eylül 1934, s. 2.

⁴⁴ "... Kavaklık, Bir tazegühayattır. Kavaklık şiirin, güzelliğin, tabiat ve kudretin kaynaştığı, coştugu bir yerdir. Bülbüller buraya koşar; yuvalarını burada yapar... Dert ve gamlerini buraya döker; şiirlerini burada besteler ve terennüm ederler. Kavaklık zevk ve eğlencenin bir melceci değil; Hayır! Hayır! Bir mihraptır. Çünkü genç ve ihtiyar, kadın ve erkek, çoluk çocuk herkes burada sayeaben olur. Kavaklık da kara yaslı günlerin acı ve ıstırablarını görmüş... Bir zamanlar bülbül sesinden mahrum bırakılmıştır." bkz., *Yeni Gaziantep*, 28 Haziran 1941, s. 2.

⁴⁵ *Gaziantep Gazetesi*, 4 Ekim 1934.

⁴⁶ "... 8 Mayıs 1869 Aachen, Almanya doğumlu Hermann Jansen, Aachen Teknik Yüksekokulunda mimarlık eğitimi aldı. Ağırlıklı olarak serbest şehir planlamacısı olarak çalıştı. Bu arada "Der Baumeister" adlı mimarlık dergisinin yayıncılarından biri oldu. Aralarında Berlin, Köln ve Nürnberg'in de bulunduğu çok sayıda Alman şehri için genel ya da kısmi imar planları hazırladı. Hermann Jansen; ek iş olarak Prusya Sanatlar Akademisinde çalıştı, Prusya Kamu İşleri Bakanlığında Şehircilik Danışma Kurulunda faaliyet gösterdi ve Berlin Mimarlar Derneği ve Alman Mimarlar Birliği üyesiydi. Ayrıca Berlin-Charlottenburg Teknik Yüksekokulunda şehircilik alanında onursal profesör olarak da çalıştı". bkz., <http://www.kimkindir.net.tr/kisiler/hermann-jansen>

⁴⁷Metin Kopar, *Küllerinden Doğan Bir Şehir Gaziantep (1923-1950)*, Gece Akademi, 2019, s. 93-94.

konumuna göre iki katlı ve çift evler düzeninde planlanan konut alanlarının yanı sıra, Atatürk Caddesi üzerinde de bu uygulamanın yer alması hedeflenmiştir. Bu şekilde kentte modern bir görüntü verilmesi düşünülmüştür. Bunun yanı sıra eski kent merkezinin kuzeybatısında bulunan bağlar arasında bölgede bir katlı tek, çift ve bitişik evlerin yapılması önerilmiştir. Jansen, kentte en fazla üç katlı yapıların olması gerektiğini belirtmiştir. Planın dikkat çeken diğer bir unsuru ise Alleben Deresi'nin mevcut konumunun korunması gerektiği olmuştur. Ayrıca derenin kuzeyinde açık spor alanları ve hipodromun yer alması planlanmıştır.⁴⁸ Alleben Deresi'nin iki tarafı yeşil alan olarak ayrılmıştır. Yeni binaların yapılması, yeni alanlarda uygulanmış, böylece kentin eski dokusunun bozulması noktasında gerekli tedbirler alınmıştır. Kavaklık ve Alleben mesireleri tamamen ağaçlandırılarak, eskisinden daha güzel bir hale getirilmiştir. Suburcu, Gaziler caddesi genişletilmiş, İdare-i Hususiye'nin yardımı ile Gazi Bulvarı açılmıştır. Kent içinde 3400 metre kaldırım ve 1100 metre lağım inşaatı gerçekleştirilmiştir.⁴⁹

Master planı incelendiğinde kentin açık yeşil alanı, toplam planlanmış alanın %16'sı oluşturmuştur. Mevcut yeşil alanın doğal olarak korunması için gerekli tedbirler alınmıştır. Çünkü Alleben; Her gün masa başında mağazasında, dükkânında çalışanların, yorgunluklarını dindirmek için gittikleri ve çalışma vakitleri dışında kaldıkları yerlerden birisi olarak kalması istenmiştir.⁵⁰ Kentte artan nüfus için bir taraftan yaşam düzeyi yüksek modern binalar yapılırken, kırsaldan gelenler için kentin güney ve kuzeyindeki sırtların yamaçlarında çoğu tek katlı küçük evler inşa edilmiştir. Bu göç düzensiz şehirleşmeyi beraberinde getirirken gecekondulaşmayı artırmıştır. Yeni yapılan binaların büyük bir kısmı kentin batısında, Atatürk Bulvarı ve İnönü Caddeleri boyunca uzanırken, bir kısmı ise yıkılan evlerin yerine inşa edilmiştir. Kale etrafındaki geleneksel gelişim, batı, güney, güneydoğu aksı doğrultusunda gelişme göstermiştir.⁵¹ Jansen planı elli yıllık bir nüfus artışı göz önüne alınarak yapılmıştır. Ancak 1945 yılından sonra büyük bir ivmeyle artan nüfus karşısında, planın sürdürülebilirliğini olumsuz yönde etkilemiştir. Yapılan plan doğrultusunda Gazi Bulvarı ve mezarlık yeniden onarılarak, Belediye tarafından ağaçlandırma çalışmalarına başlanılmıştır. Ayrıca kentte yeni yapılan buz fabrikası hizmete girmiştir.⁵² Belediye kentin daha temiz ve ferah olması için çalışmalara başlamış,

⁴⁸ Mithat Yenen, "Türk Şehirleri ve Türkiye'de Şehircilik", *Arkitekt*, S.1954-03-06 (269- 270-271-272), s. 67-72.

⁴⁹ *Gaziantep Halkevi Broşürü*, Cumhuriyet Halk Fırkası Matbaası, Gaziantep, 1935, s. 334.

⁵⁰ *Halkevi*, age., s. 316.

⁵¹ Atilla Koyuncu, "Gaziantep'te Kentleşme, Kentsel Nüfusun Dağılım ve Davranışsal Coğrafya Açısından Başlıca Sorunlar", Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir, 2018, s. 50-51.

⁵² *Gaziantep Gazetesi*, 29 Ekim 1935, s. 2.

şehrin etrafını park ve ağaçlarla donatılması için yeni bir birim oluşturulmuştur. Oluşturulan bu birim tarafından şehir içindeki yol kenarlarına ve mezarlığa 5.000 ağaç dikilmiştir. Ayrıca Belediye tarafından Şeyhcan civarında mezarlığa doğru yeni bir yol çalışmasına başlanılmıştır.⁵³

1923-1937 yılları arasında kentin imarı ve yeni yolların yapılması için İl Özel İdare bütçesinin %30.2'si imar işlerine ayrılmıştır. Belediye bütçesi artırılarak 1924-1938 yılları arasında yaklaşık üç katına çıkarılmıştır.⁵⁴ 1937 yılında ihtiyaca cevap veremeyen Belediye Binası'nın tamiri için 5.345 lira harcanarak binanın uzun bir süre ihtiyacı karşılayacak hale getirilmiştir.⁵⁵ Bu tarihler arasında şehirde artan nüfus ile birlikte Bey, Akyol ve Yavuzlar mahallerinde üç yeni cami yapılarak hizmete girmiştir.⁵⁶

Cumhuriyet'in ilk on beş yılında kentin tarımsal alanlara ve yamaçlara doğru genişlemesiyle yeni mahalleler kurulmuştur. Halkın eğlenmesi, dinlenmesi ve dışarıdan gelen misafirlerin en güzel şekilde ağırlanabilmesi için Cumhuriyet Halk Partisi tarafından Halkevi bahçesi oluşturulmuştur. Kentte ulaşımın kolaylaştırılması için Gaziantep-Feyzipaşa yolu 88 kilometre tam şose, 12 metrelik içeri su köprüleri muhtelif çapta 70 menfez, Kilis-İslahiye yolunun 7,5 kilometre tam şose, 83 kilometre toprak tesviyesi, 40 metrelik Afrin, 10 metrelik Beşanlı köprüleri, 21 muhtelif çapta menfez, Antep-Nizip yolu 29 kilometre şose, 18 kilometre toprak tesviyesi, 10 metrelik Alleben ve 6 metrelik Güreniz Köprüsü, 56 menfez, Nizip-Birecik-Kargamış yolu: 32 kilometre toprak tesviyesi, Antep-Besni yolu: 135 kilometre toprak tesviyesi, 5 metrelik iki köprü, 30 muhtelif çapta menfez, Antep-Maraş sınırı: 40 kilometrelik tamirata esaslı, 8 metrelik Çat Köprüsü, 10 metrelik Narlı Köprüsü, 90 metrelik Aksu Köprüsü, 20 adet muhtelif çapta menfez, Antep Akçakoyunlu yolu: 30 kilometrelik tam şose, 50 kilometrelik toprak tesviyesi, 18 metrelik Tüzel 5 metrelik Sazgın Köprüleri, 32 muhtelif menfez, Antep-Kilis yolunda 45 kilometrelik esaslı tamirat, 6 menfez, Antep-Pazarcık yolu: 35 kilometrelik toprak tesviyesi ve Feyzipaşa-Hasan yolu: 13 kilometrelik esaslı tamirat, 30 kilometre toprak tesviyesi yapılmıştır. Belediye tarafından 51.000 lira harcanarak laboratuvar, kesimhane, bağırsak hane, soğuk hava depolarından oluşan modern bir tesis hizmete sokulmuştur.⁵⁷

23 Haziran 1939 tarihli Gaziantep gazetesinde, kentin imar komisyonu üyeleri tarafından, ana caddelerinin tespiti yapılarak yolların genişlikleri belirlenmiş, imar planındaki değişikliklerin kabul edilmesi için Bayındırlık Müdürlüğü'ne

⁵³ *Gaziantep Gazetesi*, 27 Kasım 1936, s. 2.

⁵⁴ Üftade Çukurova, *age.*, s.30.

⁵⁵ *Gaziantep Gazetesi*, 30 Ekim 1937, s. 2.

⁵⁶ *Gaziantep Gazetesi*, 26 Ekim 1937, s. 1.

⁵⁷ *Gaziantep Gazetesi*, 29 Ekim 1938, s. 3.

sunulmuştur. Kabul edilen imar planı doğrultusunda yeni bulvarlar açılmış, Suburcu, Karagöz, Gaziler, İnönü Caddeleri ve Atatürk Bulvarı genişletilmiştir⁵⁸.

1940'lı yıllarda dünyayı kasıp kavuran savaşa rağmen dönemin Gaziantep Valisi Burhanettin Teker'in çalışmalarıyla ildeki imar ve inşaa işlerine bir program dâhilinde aralıksız devam etmiştir. Abide parkının istinat duvarları, merdiven kulesi ve çevre duvarları bitirilmiş, Aydın Baba semtinde bahçeli evlere tahsis edilen arsalar ucuz fiyatla halka satılarak burada 56 evli yeni bir mahalle kurulmuştur. İsmet Paşa Caddesi üzerinde ev ve ticaret yerleri olarak ayrılan mezarlık kısmı belediye tarafından halka satılarak bu kısmın imarına başlanılmıştır. Şehir içinde 600 metre tülünde kanalizasyon yapımına başlanılmış, su tesisatı eksik olan semtlerde yüz metre tülünde boru döşenmiştir. Belediye binası altında bir çocuk bakımevi hizmete girmiştir.⁵⁹ Kentin umumi giriş yolu olan İsmet Paşa caddesinin harap halde olmasından dolayı, cadde üzerindeki binaların istimlaki belediye tarafından yapılarak hizmete açılmıştır. Kentte, modern binalar yapan şirketler kurulmaya başlamıştır.⁶⁰ Kentin güney kısmındaki Aydınbaba bölgesinde, Jansen planında yeşil alan olarak belirlenen tepeliklere, belediye tarafından ağaçlandırma çalışmaları yapılmış, spor sahaları, atış poligonu, koşu pisti ve şehir stadı için hazırlıklara başlanılmıştır. 1941 yılı bütçesine konulan tahsilatla, Sehküstü ilkokulu, Numune evi, Nizip Kaymakam evi, Memleket hastanesi pansiyonu, Aygır deposu inşaatı tamamlanmıştır. Kentte ilk defa bir inşaat şirketi, 1942 yılında kamu iktisadi teşebbüsü olarak kurulmuş, şirket, 21 hissedarla faaliyetlerine başlamıştır.⁶¹

1943 yılında yeniden tanzim edilen 114 bin liralık bütçeye ek olarak 19 bin lira ek bütçe getirilerek imar ve inşaa faaliyetlerinin ikinci aşamasına geçilmiştir.⁶² Cumhuriyet Halk Partisi başkanlığında oluşturulan bir komitenin teşvikiyle halktan 116.000 liralık yardım toplanmış ve bu toplanan yardımlara ek olarak devletin katkılarıyla birlikte 5 Ekim 1944 tarihinde Gaziantep Havalimanı için bir arazi satın alınmış ve Devlet Hava Yolları'na bağışlanmıştır. Yapılan toprak pist ile Gaziantep Havalimanı uçak seferlerine açılmıştır.⁶³ Bu dönemde Gaziantep'in telefon şebekesi 100 numaralı tek santralle hizmet vermiş ancak bu santralin kentin haberleşme ihtiyacını karşılamadığı görülmüştür.⁶⁴ Kent içi ulaşım katırlar vasıtasıyla yapılmakta olup ulaşımdaki zorluklardan dolayı posta

⁵⁸ Türkan Uzun, "Osmanlı Döneminden Günümüze Adliye Kurumları Tarihçesi, Mimarisi ve Bir Örnek: Gaziantep Eski Hükmet Konağı ve Adliye Binasının Yeniden İşlevlendirilmesi Kültür ve Sanat Merkezine Dönüşüm Süreci", *Online Journal of Art and Design*, volume 7, issue 5, December 2019, s.178.

⁵⁹ "17 Cumhuriyet Yılında Gaziantep", *Yeni Gaziantep*, 29 Ekim 1940, s. 3.

⁶⁰ *Yeni Gaziantep*, 3 Mayıs 1941, s. 1.

⁶¹ Mine Özovacı Kılıç, *age.*, s. 40-46.

⁶² *Gaziantep Gazetesi*, 15 Şubat 1943, s. 2.

⁶³ *Cumhuriyet Arşivi*, *Fon Kodu*: 490. 01/654.178.1, lef: 81.

⁶⁴ *Cumhuriyet Arşivi*, *Fon Kodu*: 490. 01/654.178.1, lef: 111.

belirli gün ve saatlerde gerçekleştirilmiştir. İç ulaşımda birkaç araç ve faytonlar dışında otobüslerin kullanılması 1945 yılı başlarında olmuştur.⁶⁵ Kentin şekillenmesinde ve büyümesinde büyük öneme sahip olan Gaziantep-Narlı demiryolunun inşası çalışmaları başlanılmış, TBMM'de 2 Ağustos 1944'te çıkarılan kanun ile Gaziantep ve Maraş demir yolu hattı için 20 milyon lira ödenek verilmiştir.⁶⁶ Yapılacak hat Fevzipaşa-Diyarbakır hattının 52. kilometresindeki Narlı İstasyonundan Gaziantep'e kadar yaklaşık 84 kilometre demir yolu hattı için bütçeden 1.400.000 lira ayrılmıştır.⁶⁷

1946 yılında Adana'daki Emlak Kredi Bankası şubesinden kente mümessil göndermek suretiyle ev yapmak isteyen sivil halka kredi imkânları sağlanmıştır. Kentte artan inşaat işlerinin hızlı bir artış göstermesi sonucunda Emlak Kredi Bankası, Gaziantep'te de bir şube açmaya karar vermiştir. Bu dönemde kentte yeni imara açılan ev yerlerinin genelde Jansen planı doğrultusunda Aydınbaba, Düztepe yeni ev yapımı için imara açılması için Belediye tarafından iki semte arsa satışı gerçekleştirilmiştir. Ayrıca kent meclisi 1948'de evsiz vatandaşlara 435 ev yeri dağıtıldığını ve 345 ev arsasının da ucuz fiyatlarla satışa çıkarılmıştır.⁶⁸

1950 yıllarına doğru şehrin nüfusu hızla artmaya başladı. Artan nüfus ile birlikte kent güney yamaçlara ve Karşıyaka'ya doğru yayılmaya başlamıştır. Bu dönemde köyden kente doğru hızlı bir nüfus artışı yaşanmış, kentin fiziki ünitesi olan ve toplumsal bir hücre niteliği taşıyan mahallelerin sayısı hızla artmıştır. Eski mahallelerin yanına yeni mahalleler kurulmuştur. Yeşilova, Karşıyaka, Ünalı, Alibaba, Aydınbaba, Yavuzlar, Sultanselim, Şenyurt, Kurtuluş, Saçaklı, Çamlıca, Hoşgör yeni kurulan mahalleler olurken, Akyol, Bey, Yaprak, Kılıçoğlu, Savcılı, Çakmak, İsmetpaşa ve Şahveli mahalleleri ise kısmen yeni semtleri oluşturmuştur. Yeni semtler, sokak ve caddelerinin muntazam uzanırları ve genişlikleriyle kale ve çevresindeki dar ve zikzaklı sokaklardan oluşan eski semtlerden ayrılmıştır. Kentte ticari faaliyetlerin aktif olarak yaşandığı yerler, Karagöz Caddesi ve Karagöz Camii çevresi, Gaziler caddesi ve belediye halinin bulunduğu alanlar olmuştur. Kent, küçük el sanatları faaliyet alanları ve çeşitli kuruluşların binaları ile dolmuştur. Bu sırada kentin düzenleme çalışmaları devam etmiş, Gaziler, Karagöz, Suburcu, Hürriyet, Atatürk, İstasyon caddelerinin genişletme çalışmaları sağlanmıştır.

Jansen tarafından hazırlanan imar planı belli bir nüfus oranına göre yapılmış ancak kentin artan hızlı nüfusu karşısında bu plan mekânsal ihtiyaçlar noktasında

⁶⁵ Üftade Çukurova, *a.g.e.*, s. 30-31.

⁶⁶ TBMM. ZC, C. 3, 1947, s. 227.

⁶⁷ *Yeni Gaziantep*, 8 Aralık 1945, s. 4.

⁶⁸ Mine Özovacı Kılıç, *age.*, s. 39-40.

yetersiz kalmıştır. Oluşan bu durum karşısında kentte, ikinci bir imar planı hazırlıkları başlamıştır. Bu doğrultuda İstanbul Teknik Üniversitesi öğretim üyelerinden Kemal Ahmet Aru ile Hamit Kemali Söylemezoğlu tarafından hazırlanan imar planı, 28 Şubat 1950 tarihinde bakanlık tarafında kabul edilmesi ile birlikte yürürlüğe sokulmuştur.⁶⁹ Bu planda kent merkezinde modern bir nitelik kazanmakta olan Gaziler caddesinde yenileme çalışmaları başlamış; Atatürk Bulvarı, İnönü ve Akkoyunlu Caddeleri ön plana çıkarırken, kentin motorlu taşıt araçlarına uygun hale getirilmesine çalışılmıştır. Bu dönemde köyden kente gelen düşük gelir grupları Düztepe ve Karşıyaka bölgesine yerleştirilirken, göçle oluşan yeni açılan yerleşim yerlerinde küçük el sanatları faaliyet alanları oluşturulmuştur. Artan yoğun göç ile birlikte kentte, kaçak yapılaşma hızla artmıştır.⁷⁰

Sonuç

Demografik ve iktisadi değişimler, kentlerin fiziki ve toplumsal yapısında önemli değişikliklerini beraberinde getirmiştir. Cumhuriyetin ilanı, Türkiye’de kentlerin gelişiminde bir dönüm noktası olmuştur. İşgaller sonucu kentsel dokusu ciddi tahribata uğrayan Gaziantep, yeni rejim ile birlikte savaşın izlerini silmeye çalışılarak toparlanma dönemini başlatmış, modern toplumun yeni yaşam alanları oluşturmaya çalışılmıştır. Erken Cumhuriyet Dönemi’nden itibaren kentte, yeni yönetimin simgesi olarak Cumhuriyet Meydanı, belediye binası, hükümet konağı, Halkevi binası ve diğer yapılar birer birer inşa edilmiştir. Cumhuriyetle birlikte şehrin nüfusunda sürekli olarak yükselen bir grafik çizilmiştir. Yeni nüfusu barındırabilmek için hızlı bir yapılanma içerisine girilmiştir. 1930’lardan itibaren gerek kent belleği ve kimliği açısından önemini koruyan kamusal alanlarıyla gerek ulaşım ağlarıyla gerekse de sosyal mekânlarıyla ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır.

Gaziantep, planlı kentleşmeyi ilk olarak Hermann Jansen tarafından yapılmıştır. Master plan incelendiğinde kentin açık yeşil alanı, toplam planlanmış alanın %16’sı oluşturmuştur. Ancak yapılan plan yaklaşık 50.000 nüfus miktarı üzerinden yapılarak hazırlanmıştır. Konut alanlarının güney ve kuzeybatı yönünde yayılması ön plana çıkmıştır. Ancak kentin hızlı şekilde göç almaya başlaması, bu planın sürdürülmesini zorlaştırmıştır. Bunun sonucu olarak Kemal Ahmet Aru, Hamit Kemali Söylemezoğlu tarafından kentin yeni bir imar planı hazırlanmıştır. Kent planlı bir şekilde inşa edilmeye çalışılmış, yeni imar planının uygulamaya konulmasıyla hızla bir yapılanma dönemi başlamıştır. Kent içi

⁶⁹ Mine Özovacı Kılıç, *age.*, s. 50.

⁷⁰ *Gaziantep İli Şehit Kâmil İlçesi Karacaören, Yalangöz ve Dünderli Mahalleleri Revizyon Nazım İmar Planı*, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi, s. 12-16.

mevcut caddelerin genişletilmesi ve yeniden düzenlenmesi, yeni bulvar ve caddelerin açılması, yeni modern binaların yapılması ile modern bir kent yaratma çabasının en hızlı gerçekleştiği illerimizden birisi olmuştur. Değişim yaşanırken eski geleneksel kent dokusunun bozulmamasına dikkat edilmiştir. Kentteki yeşil alanlar belirlenerek yeni yeşil alanlar oluşturmaya çalışılırken mevcut yeşil alanların korunması için her türlü tedbir alınmaya çalışılmıştır. Ancak hızlı nüfus artışı ve kırsal kesimden gelen göç hareketleri zaman zaman önceden yapılan kent planlanmasının dışına çıkılmasına yol açmıştır.

Kaynakça

- Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 30.10.01/154.89.17.
Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 490. 01/654.178.1.
TBMM. ZC, C. 3, 1947.
Gaziantep Gazetesi, 16 Mart 1931.
Gaziantep Gazetesi, 9 Mart 1933.
Gaziantep Gazetesi, 30 Ekim 1933.
Gaziantep Gazetesi, 29 Ekim 1933.
Gaziantep Gazetesi, 11 Eylül 1934.
Gaziantep Gazetesi, 4 Ekim 1934.
Gaziantep Gazetesi, 29 Ekim 1935.
Gaziantep Gazetesi, 27 Kasım 1936.
Gaziantep Gazetesi, 30 Ekim 1937.
Gaziantep Gazetesi, 26 Ekim 1937.
Gaziantep Gazetesi, 29 Ekim 1938.
Gaziantep Gazetesi, 15 Şubat 1943.
Yeni Gaziantep, 13 Temmuz 1940.
Yeni Gaziantep, 3 Mayıs 1941.
Yeni Gaziantep, 8 Şubat 1941.
Yeni Gaziantep, 28 Haziran 1941.
Yeni Gaziantep, 8 Aralık 1945.
“17 Cumhuriyet Yılında Gaziantep”, Yeni Gaziantep, 29 Ekim 1940.
Falih Rıfki Atay, “Cenuptan Birkaç İntiba Gaziantep”, Yeni Gaziantep, 8 Şubat 1941.
Ünler, A. Nadi, “Şehrin İmarında Yeni İmkanlar”, Yeni Gaziantep, 3 Mayıs 1941.
21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, TC. Başbakanlık İstatistik Müdürlüğü, NO.65, Ankara, 1950.
Genel Nüfus Sayımı, TC. Başbakanlık İstatistik Müdürlüğü, C.1, Ankara, 1950.
Akdemir, İ. O., (2013). “Elazığ’ın Kentleşme Sürecinin Coğrafi Analizi”, Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu.
Aliagaoglu, A., Koyuncu A., (2019). “Gaziantep’te kentleşme ve kentsel nüfusun dağılışı”, Türk Coğrafya Dergisi, S.73, s.32-33.
Başgelen, N., (1999). Dünya Kültür Mirasında Gaziantep, Kentbank / Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
Çukurova, Ü., (1999). Gaziantep’te Sosyal ve Ekonomik Durum, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.

- Ekici, B., (2021). Kentsel Mekânın Yaşanabilirlik Bağlamında Değerlendirilmesi; Şahinbey, Gaziantep Örneği, Hasan Kalyoncu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep.
- Eroğlu, C., Babuçoğlu, M., (2007). Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep, Global Strateji Enstitüsü, Ankara.
- Gaziantep Halkevi Broşürü, Cumhuriyet Halk Fırkası Matbaası, Gaziantep, 1935.
- Gaziantep İli Şehit Kâmil İlçesi Karacaören, Yalangöz ve Dünderli Mahalleleri Revizyon Nazım İmar Planı, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi.
- Gezinmez, G., (2019). Gaziantep Tarihi Evlerinin Doğal Aydınlatma Açısından İncelenmesi; Gaziantep Bey Konağı ve Aynur Hanım Konağı Örnekleri, Hasan Kalyoncu Üniversitesi Mimarlık Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep.
- Güllü, R. E., (2009). Osmanlıdan Cumhuriyet'e Gaziantep Ermenileri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Gündüz, A., Çelikdemir, M., (2020). 1536 (Hicri 943) Tarihli Ayıntab Tahrir Defteri, İksad Yayınevi.
- Güzelhan, M., (1959). Antep Tarihinden Notlar (Dülük-Ayni Bedrettin-Ayıntabın Tarihte Uğradığı İstilalar, Gaziantep.
- Kahraman, A., (2010). Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 9. Kitap, C.1, İstanbul.
- Kılıç, M. Ö., (2019). 1923-1960 Döneminde Gaziantep'in İmarı: Süreç ve Aktörler, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Kopar, M., (2019). Küllerinden Doğan Bir Şehir Gaziantep (1923-1950), Gece Akademi.
- Koyuncu, A., (2018). "Gaziantep'te Kentleşme, Kentsel Nüfusun Dağılım ve Davranışsal Coğrafya Açısından Başlıca Sorunlar", Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir.
- Koyuncu, A., (2019). "Ulus-Devletin kentleşmesi döneminde (1923-1950) Gaziantep şehri", İstanbul Uluslararası Coğrafya Kongresi Bildiri Kitabı, İstanbul.
- Kuyucu, F., Ö., Say, Y., (2019). "Hermann Jansen'in Planlama İlkelerini Gaziantep Kent Planı Üzerinden Okumak", Mimarlık, S.409, s.63-67.
- Özlu, Z., (2018). "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Revân Seferinde Vefat Eden Ayıntablı Bir Şehidin Terekesi: Hacı Mustafa İbni Hacı İsmail", Tarihin

- Peşinde Bir Ömür, Abdülkadir Özcan'a Armağan, Kronik Yayıncılık, İstanbul.
- Özlu, Z. Y., (2017). "Gaziantep'in 1923-1938 Yılları Arasında Ekonomik ve Bayındırlık Alanındaki Faaliyetleri", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.10, S.51.
- Salname-i Vilayet-i Halep, Halep Vilayet Matbaası, H.1300 (1883).
- Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (TC BİGD), Genel Nüfus Sayımı, 20 Ekim 1935, İstanbul, 1937.
- Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 28 Teşrin-i Evvel 1927 Umum Nüfus Tahriri Vilayet, Kaza, Şehir ve Köyler İtibarıyla Türkiye Nüfusu, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, 1928.
- Uzun, T., (2019). "Osmanlı Döneminden Günümüze Adliye Kurumları Tarihçesi, Mimarisi ve Bir Örnek: Gaziantep Eski Hükmet Konağı ve Adliye Binasının Yeniden İşlevlendirilmesi Kültür ve Sanat Merkezine Dönüşüm Süreci", Online Journal of Art and Design, volume 7, issue 5, s.178.
- Vital, C., (1892). La Turquie d' Asi e, C. I, Paris.
- Yağcıoğlu, H., (1958). "Burası Sınır Şehri Gaziantep", Gaziyurt Matbaası, Gaziantep, 1958, s.6-7.
- Yenen, M., "Türk Şehirleri ve Türkiye'de Şehircilik", Arkitekt, S.1954-03-06 (269- 270-271-272), s.67-72.
- <http://www.kimkimdir.net.tr/kisiler/hermann-jansen>.

Bölüm 34

**Türkiye Ve Avrupa Birliği'nin Sivil
Toplum Kuruluşlarına Yaklaşımları**

Muhabbet DOYRAN¹

¹ Öğr.Gör. Dr. , İstanbul Aydın Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
doyranmuhabbet@hotmail.com, ORCID 0000-0001-7097-3885

ÖZET

Extended Summary

Turkey has been in economic, cultural and social relations with the European Economic (EEC) member countries. For this reason, Turkey has cooperated to integrate into the institutions, system, operation and law of the European Union (EU), which it wishes to become a member of. Changes in the world during the 1980s and 1990s lead to vicissitudes in world politics, economy and social structures. Especially in the 1990s, with the dissolution of the Union of Soviet Socialist Republics, many new states emerged, the Berlin wall was demolished, West Germany and East Germany were united, and a great power emerged in Europe. However, with the end of the bipolar world, shifts have occurred in the regimes of the countries. As a result of all these developments, the reactions of the citizens of the countries affected by the great changes in the societies against their governments were generally through civil society movements. Civil society has emerged as a third sector apart from the private and public sectors, which is a level between the state and society. The prevalence of Non-Governmental Organizations (NGOs), which are characterized as non-governmental, has been influenced by various international institutions. Most importantly, Non-Governmental Organizations were qualified to participate in the work of the United Nations Economic and Social Council, and in 1992, the opportunity to actively participate in the United Nations Conference on Environment and Development was found for the first time. 1500 NGOs participated in the Vienna World Conference on Human Rights held in 1993. Again, a very high number of NGOs participated in the 4th World Conference on Women held in China, which is not governed by democracy, and were actively involved in the process. One of the reasons for the strengthening of NGOs stemmed from the dissatisfaction of the citizens with the administrations in terms of democracy. For this reason, NGOs have expanded their fields of activity.

NGOs are also very important organizations for the EU. For this reason, the “European Economic and Social Committee (EESC)”, which was established with the 1957 Treaty of Rome to represent organized civil society, is the institution that ensures the representation of pressure groups organized in different fields in the European Community. In general, it has been determined that there is a need to include civil society in the areas of formation of economic, political and social policies that have a direct impact on EESC, official institutions and citizens. Within this context, NGOs in many fields have been included in the European Civil Society Database (CONECCS) and continue to be. CONECCS, the consultative body of the European Commission, is a network

created in various fields. With this opportunity, it is ensured that the NGOs of many EU member or candidate countries are able to interact with each other.

The development of NGOs showed parallelism with the democratization and integration of the modern world since the establishment of the Republic of Turkey. While there were 205 official NGOs at the end of the 1930s, this number increased to over 100,000 in the mid-1990s. Along with the globalization experienced around the world, NGOs in Turkey have gained important positions in international relations. Especially in Turkey's EU membership process, many international institutions interacted with NGOs in Turkey.

After Turkey's application for candidacy to the EU was accepted in 1999, it was decided to create an Accession Partnership Document (SME), which was approved by the Council of Europe (CoE) on 8.3.2001. The document is a roadmap that includes the criteria and principles determined by the EU for all candidate countries. In addition, the document includes short and medium-term political and economic criteria that must be taken first by the candidate country. Those that meet these criteria, which are the titles of harmonization with the EU *acquis*, by the candidate country are excluded from the SME, and a new calendar is determined for the rest. In a sense, Turkey has given its commitment to fulfill the titles in the SME for membership, with the National Programme for the adoption of the *Acquis* (NPAA) it has prepared. In the NPAA, which is prepared in a very detailed manner, it has been clearly stated by which institutions the works shall be carried out according to a calendar in line within the framework of structuring types. CoE, like every candidate country, evaluates Turkey's performance in fulfilling these expected commitments with its annual Progress Reports (PR). In PRs, the development of civil society and the evaluation of the measures taken were included in the Extended Political Dialogue and Political Criteria under the heading of short-term priority objectives, as is the case with the SMEs and NPAAs. As can be seen in the Progress Reports prepared by the European Commission, it was stated that the legal and bureaucratic obstacles that hinder the financial sustainability of CSOs in Turkey should be removed, also that the situation regarding the freedom of assembly and association should be clarified. However, important NGOs of Turkey have been linked to the European Civil Society Database, interacted with NGOs of various countries and continue to be.

Keywords: Civil, Society, Turkey, Democracy, Europe

Giriş

1980’den itibaren hayata geçirilen Neo-politikalar gereğince devletin küçültülmesi, kamunun özelleştirilmesi doğrultusunda yeniden yapılandırılması öngörülmüştür. Küreselleşme ve teknolojinin gelişmesi, özel sektörün desteklenmesiyle devletin piyasalardan çekilmesi yönünde politikalar geliştirilmiştir. Bunun sonucunda dünyada kamu yönetimi reform süreci başlamış, özel sektörün kamu sektörü ile rekabet eder hale getirilmesine yönelik Bileşmiş Milletler kurumları bu politikaları desteklemişlerdir. BM’lere bağlı International Monetary Fund (IMF) ve World Bank (WB) bu politikalar doğrultusunda gelişmekte olan ülkeler için belirledikleri şartlar karşılığında krediler vermiş (stand-by anlaşmaları), ekonomik ve siyasi sistemleri belirlemişlerdir. Diğer yandan Sovyetler Birliği’nin rejimini ihraç ettiği Doğu Bloku ve Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla birlikte Avrupa’da da birlik konusunda genişleme kararı alınmıştır. Türkiye küreselleşme politikalarını uygulamaya koyan ülkelerden biri olarak, ekonomisinde, siyasi ve sosyal yapısına önemli değişiklikler geçirmiş, BM kurumlarıyla anlaşmalar imzalamış, Avrupa Birliği (AB) içinde yer almak için de AB müktesebatı üstlenmiştir. Türkiye’de yürütülen politikalardan etkilenen sivil toplum ise seslerini duyurabilmek ve AB Sivil Toplum Kuruluşları (STK) ile işbirliği yapmak ve yardım alabilmek için örgütlü hale gelmiştir.

Sivil Toplum Nedir?

Kökene Antik Yunan dönemine kadar giden “sivil toplum (civil society)” kavramı Aristoteles’in siyaset kuramından aktarılan; “Medeni” kelimesiyle eş anlamı olarak kullanılan “civilis” Latince kökenli olup “*görgü kurallarını iyi bilen*” nitelendirmesinde kullanılmıştır. Toplum kelimesi anlamına gelen, “societe” kelimesi ise Fransızca kökenlidir (Demirel, 2011, s. 47-148, 150).

Çeşitli dönemlerde farklı şekillerde tanımlanan “sivil toplum”, toplumların bir arada yaşama iradelerini ortaya koyan “toplumsal sözleşme” yaklaşımlarından dolayı Thomas Hobbes ve John Locke tarafından farklı değerlendirilmiştir. Locke’e göre, Hobbes’in aksine doğal yasa gereği insanlar özgür ve eşit olduklarından başkalarının da temel haklarına zarar verilmemesi ve bu hakların başkalarının elinde üstünlük yaratılmamasıdır. Bu nedenle “*sivil toplum, doğal durumdaki eksikliklerin ve sorunların karşılıklı sözleşme ve uzlaşma yoluyla giderildiği alandır*” (Akay ve Kurma, 2021, s. 3).

Hegel’e göre sivil toplumun varlık sebebi devlettir. Çünkü sivil toplum, ekonominin gelişme koşulları için gereklidir ve toplum yaşamının sivil toplum olarak örgütlenmesinin, üst evrensel örgütlenme olarak nitelendirilen devlete ihtiyacı bulunmaktadır (Akay ve Emel, 2021, s. 4). 20. yüzyılın başlarından

İtibaren kendi başlarına hareket eden, başka yapılara bağımlı olmadan varlıklarını sürdürüp gündem belirleyebilen topluluklar ortaya çıkmıştır. Bu konudaki deneyimini Fransız sosyolog Alexis de Tocqueville, Amerika Birleşik Devletleri'ne (ABD) yaptığı seyahat sonrası, ABD'de devletin yapması gereken pek çok işin gönüllü kuruluşlar tarafından yapıldığını açıklamıştır (Uğur, 1998, s. 10). II. Dünya Savaşı'ndan itibaren siyasi yönetim anlayışlarında meydana gelen değişiklikler, demokratikleşme anlamında, sivil haklar bağlamında çok farklı yapılar ortaya çıkmıştır. Peter Ferdinand Drucker'e göre yönetim disiplini oluşturan "tek boyutlu yönetim, tek doğru organizasyon yapısı, tek yönetim tarzı" geçerliliğini yitirmiştir. Devletin sınırlarının tartışılmalı hale gelmiş, kapitalist sistem dışındaki toplumlarda da özel sektör ve kamu sektörü dışında kâr amacı olmayan üçüncü bir sektör sosyal sektör ortaya çıkmıştır (Özalp, 2011, s. 160).

Sivil toplum, devletle toplum arasında ara bir kademeyi oluşturmaktadır. Başka bir tanımla sivil toplum, devletin dışında kalan ve toplumsal gruplar tarafından devlet üzerinde etkili olan yapılardır. Demokrasinin vaz geçilmez unsuru olan sivil toplum, geliştikçe farklılaşmış, katılımcılığa açık hale gelmiştir. Sivil toplumu geliştiren gruplar ise Sivil Toplum Örgütleri (STÖ) veya STK'larıdır. Bu gruplar, Fransızca "Organizations Non Gouvernementales", İngilizce "Non Governmental Organizations(NGO)" şeklinde hükümet dışı gruplar olarak nitelendirilmektedirler. Günümüzde STK'ları küreselleşme politikalarının gereği toplumları yönlendirme amacı güden aktörleri haline gelmişlerdir (Gündüz ve Kaya, 2011, s. 2).

STK'larının çok yaygın hale gelmesinde BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi (ECOSOC) çalışmalarına katılmak için STK'larının statü almasıyla mümkün olmuş ve 1992'de BM Çevre ve Kalkınma Konferansı'na ilk defa etkin katılım olanağı bulmuşlardır. 1993'de yapılan Viyana Dünya İnsan Hakları Konferansına 1500 STK katılmıştır. Yine çok yüksek sayıda STK, demokrasiyle yönetilmeyen Çin'de yapılan 4. Dünya Kadın Konferansına katılmışlar ve etkin bir şekilde sürece dahil olmuşlardır. STK'ların güçlenmesinin sebeplerinden biri de demokrasi anlamında yurttaşların yönetimlerden memnun olmamalarından kaynaklanmıştır. Bu nedenle STK'ları etkinlik alanlarını genişletmişlerdir (Alkış, 2000, s. 9, 11). Bu faaliyet alanları halk sağlığı, eğitim, sağlık ve bu alandaki krizler, ortak sosyal problemler, çevre olayları, ekonomik değişkenler, gelişme ve ilerleme çalışmaları, kadın sorunları, çocuklarla ilgilidir (Talas., 2011, s. 392).

Avrupa Birliğinde Sivil Toplum Kuruluşları

AB'de ülkelerinde STK'larının amaçları arasında ülkenin toplumsal ve ekonomik kalkınmasına, katılımcı demokrasinin oluşmasında ve sivil toplum

düzenine doğrudan katkı sunmaktır. AB’de STK’ları, devlet ile vatandaşlar arasında arabulucu olmaları nedeniyle kamu yararı amaç ve sorumluluğuyla aktivitelerini yapan örgütlü yapılardır. Dolayısıyla karar alma süreçlerinde önemli yapılar olmayı sürdürmektedirler. AB’nde örgütlenme özgürlüğü temel belgelerden olan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin (AİHS) 11.maddesinde, dernek kurma ve toplantı özgürlüğü kapsamında; “*Herkes barışçıl olarak toplanma ve dernek kurma hakkına sahiptir. Bu hak, çıkarlarını korumak amacıyla başkalarıyla birlikte sendikalar kurma ve sendikalara üye olma hakkını da içerir*” yer almaktadır (AİHS, 2021, s. 13)

STK’ları AB birliği içinde çok önemli kuruluşlardır. Bu amaçla 1957 Roma Antlaşması ile örgütlü sivil toplumu temsil etmek üzere kurulan “Avrupa Ekonomik ve Sosyal Komite (EESC)” farklı alanlarda örgütlenmiş olan baskı gruplarının Avrupa Topluluğu’nda (AT) temsilini sağlayan kurumdur. Genel olarak EECs, resmî kurumlar ile vatandaşlar arasındaki önemli bir görev üstlenmiştir. 1992’da AB’de Maastricht Antlaşması ile vatandaşlar üzerinde doğrudan etkili olan ekonomik, siyasi, sosyal politikaların oluşum alanlarına sivil toplumun da dahil edilmesi ihtiyacının olduğu tespit edilmiştir. Bu doğrultuda pek çok alanda STK’ları Avrupa Sivil Toplum Veri Tabanına (CONECCS) dahil olmuş, olmaya devam etmektedirler Avrupa Komisyonunun istişare organı olan CONECCS., çeşitli alanlarda oluşturulan bu network ile AB’ye üye veya aday ülkelerin birbirleriyle etkileşim içinde olması sağlamaktadır. Bunların bazıları şunlardır: Çevre alanında “Green 10”, insan hakları alanında” İnsan Hakları ve Demokrasi Ağı (HRDN)”, Avrupa Sanat ve Miras Kültür Formu (EFAH), Avrupa Kadın Lobisi (EWL). AB, STK’ların, Avrupa Yardım ve Kalkınma Konfederasyonu (CONCORD) ağıyla (network) 2003 yılında birleşmeleri gerçekleştirilmiştir. Bu ağ içinde ilgi alanlarına göre (gıda güvenliği, iklim, toplumsal cinsiyet, çevre, gençlik, Hıristiyan dernekleri ağı...vb.) yer çeşitli STK’lar yer almaktadır. (Braconier, 2010, s. 1).

Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşları

Türkiye Cumhuriyeti Devletinin kuruluşundan itibaren demokratikleşme ve modern dünyaya entegre olmaya başlamasıyla birlikte STK’larının gelişmesi paralellik göstermiştir. 1930’lu yıllarının sonunda 205 resmî STK mevcutken bu sayı 1990’lı yıllar ortasında 100.000’in üzerine çıkmıştır. Bu sayının artmasında dünyada yaşanan küreselleşmeyle birlikte Türkiye’de STK’ları uluslararası ilişkilerde önemli konumlar elde etmişlerdir. Özellikle Türkiye’nin, AB’ye üyelik sürecinde pek çok uluslararası kurum Türkiye’deki STK’larla etkileşim içinde olmuşlardır. (Tayşir ve Pazarcık, 2011, s. 13-14).

STK kavramı Türkiye’de sınırları kesin olarak belirlenmemiştir. Çünkü Türkiye’nin STK’larıyla ilgili bir kanun bulunmamaktadır. Bu nedenle dernekler, meslek örgütleri, vakıflar, sendika ve birlikler STK’ları arasında sayılmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti Anayasasının “Toplanma hak ve hürriyetleri” bölümünün 33. Maddesine göre “*Herkes, önceden izin almaksızın dernek kurma hakkına sahiptir*”. Yine anayasanın “ “Sendika Kurma Hakkı” ile ilgili 51. maddesinde, çalışanlar ve işverenler ekonomik, sosyal, hak ve menfaatlerini korumak adına önceden izin almadan sendika kurma hakkıyla ilgili sendika kurma, üye olma, üye kalma veya üyelikten çıkma hakkı yer almaktadır (RG., 1982, s. 9, 18). Ayrıca Türk Medeni Kanununun 57. maddesine göre “*Herkes önceden izin almaksızın dernek kurma hakkına sahiptir*” (RG, 2001, s. 11) . Türkiye’nin taraf olduğu uluslararası anlaşmalarla ilgili anayasanın 90. maddesinde kanunlardan üstün sayılmıştır. İlgili maddesiyle “*Usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası antlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasa’ya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesi’ne başvurulamaz*” kuralı getirilmiştir (RG. 1982: 22). Bu maddenin son fırcasına 2004 yılında ilave edilen cümle ile temel hak ve özgürlüklerle ilgili uluslararası antlaşmalarla kanunların uyumsuzluğu durumunda uluslararası antlaşma hükümlerinin temel alınacağı açıklanmıştır (RG, 2004, s. 1).

Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Bağlamında Sivil Toplum Kuruluşları

Avrupa Konseyi üyesi devletlerden biri olan Türkiye, AB’nin temel belgelerinden olan AİHS’ni 4.11.1950 tarihinde, AİHS’nin temel insan haklarını içermesi ekonomik ve sosyal alanlardaki eksikliğin tamamlamak için AK tarafından 1961’de kabul edilen Avrupa Sosyal Şartını (ASŞ), 1965’de kabul etmiştir. Dolayısıyla Türkiye, imzaladığı uluslararası anlaşmalarını anayasanın 90. maddesi çerçevesinde değerlendirmektedir. AİHS’de dernek kurma hakkına ilişkin madde olmasına karşın STK’ları ilgilendiren madde yer almamış döneme ait olan değerler ve düşüncelere göre 1996, 1999 yıllarında revize edilmiştir. Gözden Geçirilmiş Sosyal Şartında, yerli yabancı tüm çalışanlar ve işverenlerin ekonomik ve sosyal çıkarlarını korumak amacıyla ulusal ve uluslararası kuruluşlarla örgütlenme özgürlüğünün olduğu yer almaktadır (Erdoğan, 2008, s. 43).

Türkiye’nin AB’ye adaylık için başvurusu 10-11 Aralık 1999 tarihinde Helsinki’de yapılan AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesinde resmen onaylanmıştır. Türkiye’nin AB katılımı için uyulması gereken kriterlerin belirlendiği Katılım Ortaklığı Belgeleri (KOB), AK tarafından 2001, 2003, 2006 ve 2008 yıllarında yayınlamıştır. Türkiye tarafından bu kriterlerin yerine getirileceğine dair Ulusal Programlar (UP) 2001, 2003 ve 2008’de hazırlanmıştır.

AK, taahhütlerini yerine getirip getirmediğini ve önerilerini sunduğu İlerleme Raporlarını (İR) yıllık olarak yayınlamıştır. 2000’de yayınlanan 1999 yılına ait İR’de Türkiye’de örgütlenme konusunda özgürlüklerin tam olarak sağlanamadığı, STK faaliyetleri için resmî izne ihtiyacı olduğunu açıklamıştır. Bununla birlikte rapora göre STK’larının Bakanlar Kurulu izni olmaksızın uluslararası ölçekteki STK’ları ile ortak kurumlar oluşturma ve kurumsal işbirliği yapmaları mümkün değildir (AK, 2000, s. 37-38). Türkiye’de AB’ye üyelik sürecinde sivil toplum kalkınmasında önemli unsurlar olarak nitelendirilmektedir. Üçüncü bir sektör olarak nitelendirilen sivil toplum örgütlerinin önemi ve etkisi artmaktadır. Bu nedenle ulusal ve uluslararası kaynakların hareketlenmesi, katılımcılığın artırılması, STK faaliyetlerinin yaygınlaşması için projelerin ve planların hayata geçirilmesinde önem sekizinci beş yıllık kalkınma planında açıklanmıştır (DPT, 2000, s. 202).

AB ile ilişkilerde 2004’de bir dönüm noktasına gelinmiştir. AB’nin 17.12.2004 tarihinde Brüksel’de yapılan Zirvesi’nde Türkiye ile 3.10.2005 tarihinde müzakerelere başlanma kararı alınmıştır (Gümrükçü, 2002, s. 174). Bu doğrultuda Lüksemburg’da 2005’de yapılan Hükümetlerarası Konferans (HAK) ile Türkiye arasında resmen AB’ye katılım müzakereleri başlamıştır. Müzakerelerde üç temel unsur üzerinde durulmuştur. Bunlardan birincisi Kopenhag siyasi kriterlerinin istisnasız uygulanması, ikincisi AB müktesebatının Türkiye tarafından üstlenilmesi ve sonuncusu ise sivil toplum diyalogunun güçlendirilmesi ve bu çerçevede hem AB ülkelerinin hem de Türkiye kamuoyuna yönelik olarak iletişim stratejisinin yürütülmesidir. Müzakere çerçevesinin belirlendiği toplantıda müzakere için 35 başlık açılmıştır (Sayın, 2016, s. 55-57). Katılım müzakereleri sürecinde 2005’de Avrupa komisyonu (AK), “AB ve Aday Ülkeler Arasında Sivil toplum Diyalogu” ile ilgili tebliği kabul etmiştir. AB’nin genişleme politikası doğrultusunda STK’ların şekillenmesiyle ve onlara verilecek mali yardım koşulları söz konusu tebliğ ile belirlenmiştir. Böylece “Sivil Toplum Diyalogu”, AB’nin sivil toplum politikası ile aday devletlerin katılım stratejilerinin bir unsuru olmuş ve STK’lar, ülkelerinin daha demokratik bir yapıya bürünmesinde yardımcı unsur olarak belirlenmiştir (Çepel, 2006, s. 98).

Katılım Ortaklı Belgeleri, Ulusal Program ve İlerleme Raporları

AB müktesebatı; AB hukuk sistemine verilen ad olup, yaklaşık 120.000 sayfadan oluşmaktadır. AB’ye aday ülkelerin AB’ye katılırken imzaladıkları katılım antlaşmalarını, konsey, komisyon, Avrupa Adalet Divanı gibi birlik organlarının çıkardıkları tüm mevzuatı içermektedir. Türkiye katılım müzakereleri çerçevesinde AK tarafından hazırlanan ilk KOB Türkiye’ye 26.3.2001 tarihinde tevdi edilmiştir. Buna göre “kısa vadeli” beklentiler içinde

“Genişletilmiş Siyasi Diyalog ve Siyasi Kriterlerde” Türkiye’de barışçıl toplanma, dernek kurma özgürlüğüyle ilgili hukuki ve anayasal garantilerin güçlendirilmesi ve sivil toplumun geliştirilmesinin teşvik edilmesi yer almıştır. 2003 yılına ait KOB’de aynı beklentiler AK tarafından tekrarlanmıştır (www.ab.gov.tr)

2006 yılı KOB’de Türkiye’ için 35 başlıklı Müzakere Çerçeve Belgesi yayımlandığı yer almıştır. AK’nin Türkiye’den “öncelikler” başlığı altında kısa vadeli (2 yıl içerisinde) ile orta vadeli (3-4 yıl içerisinde) yapması gerekenler belirtilmiştir. “Medeni ve siyasi haklar” başlığı altında Türkiye’de sivil toplumun tüm kesimleri ve Avrupalı ortaklar arasında iletişim ve iş birliğinin kolaylaştırılması ve teşvik edilmesi istenmiştir. Bununla birlikte sendikalar faaliyetleri kısıtlayıcı hükümlerin kaldırılması, sendikal haklara saygı gösterilmesi ve etkili sosyal diyalog için koşulların oluşturulması KOB’de yer almıştır. 2008 yılında yayımlanan KOB’de “kısa vadeli” önceliklerde “sivil toplum örgütleri” için sivil toplumun gelişiminin ve kamu politikalarıyla şekillendirilmesi ile katılımın güçlendirilmesine yer verilmiştir. Diğer KOB’lerde olduğu gibi yine Türk sivil toplumu ile Avrupa’daki muadilleriyle iletişim ve işbirliğini kolaylaştırıcı önlemlerin alınması da bir kez daha talep edilmiştir (ATK KOB, , s. 85).

KOB’lerinde yer alan hükümlere karşın aday ülkeler bir UP hazırlamaktadırlar. Türkiye hazırladığı UP’lerde AK’nin beklentilerini karşılayacak yükümlülükleri almayı taahhüt etmektedir. 2001 UP’de STK’lara “Dernek Kurma Özgürlüğü, Barışçıl Toplantı Hakkı ve Sivil Toplum” başlığı altında yer vermiştir. Türkiye, sivil toplum örgütlerinin kurumsal yapılanmasının anayasal güvenceye kavuşturulmasını planlamıştır (DPT, 2001, s. 24). 2003 ve 2008 yıllarına ait UP’lerde de hükümetin sivil toplumun güçlenmesini ve demokratik katılımını desteklemeye devam edeceği belirtilmiş, STK hakkında yasal düzenlemelerden söz edilmemiştir (Ulusal Programlar, 2001, 2003, 2008)

Türkiye’nin yıllık performanslarının AK tarafından değerlendirildiği İR’lerde Türkiye’nin genellikle birçok alanda çalışmaların zayıf olduğu belirtilmiştir. Türkiye’nin AB’ye katılım müzakereleri 2005’de açılmış, katılım sürecinin ilk aşaması olan müktesebatın taranması 2006’da tamamlanmıştır. 2006 İR’de Türkiye’nin 2004’de Dernekler Kanununu kabul etmesi, derneklerle ilgili mevzuatta gerçekleştirilen reformlar olumlu gelişmeler olarak nitelendirilmiştir. Türkiye’de 80.000 tescilli derneğin olduğu, bunlar arasında meslek derneklerinin, yüzlerce odanın ve sendikaların bulunduğu İR’de açıklanmıştır. Bununla birlikte STK ile ilgili çeşitli güçlükler devam etmekte, yurtdışından maddi yardım almak için resmi makamlara bildirimde bulunma zorunluluğu İR’de eleştirilmiştir (AK İR, 2006, s. 51, 58). 2009 yılı İR’de sosyal diyalog konusunda sınırlı gelişmenin

kaydedildiği yer almıştır (AK İR, 2009, s. 14). 2012 yılının ikinci yarısında Türkiye, AB Dönem Başkanlığı ile ilişkileri dondurma ve Güney Kıbrıs Rum Yönetiminin, AB Dönem Başkanlığı'na başkanlık ettiği toplantılara katılmama kararı almıştır. Bu durum 2012 İR'de eleştirilmiştir. Bunun yanı sıra Türkiye'de STK'ların para cezaları, kapanma davaları ve çalışmalarına ilişkin engellemelerin olduğu raporda belirtilmiştir. Ayrıca STK'ların mali açıdan sürdürülebilirliğine engel olan yasal ve bürokratik engellerin devam ettiği belirtilen İR'de toplanma ve örgütlenme özgürlüğüne ilişkin durumun netlik kazanması gerektiği yer almıştır. Raporda yapılan bir başka eleştiri de iki yabancı STK'nın Türkiye'de yerleşme talebinin reddedilmesi ile ilgilidir (AK İR, 2012, s. 26-27)

Türkiye'nin AB ilişkileri Suriye ve Libya'daki gelişmeler nedeniyle olumsuz yönde etkilenmiştir, 2019'dan itibaren bakanlar arası toplantılar gerçekleştirilmemiştir. 2020 yılı İR'de STK'larının önemine dikkat çekilerek demokratik sistemin önemli bileşenleri olduğu ve devlet kurumları tarafından bunların kabul edilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir. Oysa Türkiye'de faaliyet gösteren STK'lar; eğitim, kadınların iş gücüne katılımı, etnik ve sosyal hoşgörü farkındalığı yaratma, nefret suçlarının izlenmesi ve mültecilere destek olunması gibi pek çok alanda ülkenin büyük sorunlarının giderilmesine katkı sağlamaktadırlar. AB, İnsan Hakları Komiseri, tarafından 2020'de yayımlanan raporuna göre Türkiye'de insan hakları savunucularının ve STK'ların faaliyet ortamının giderek zorlaştığı açıklanmıştır. Örgütlenme özgürlüğünde sınırlı ilerleme olduğu belirtilen raporda sivil toplumun güçlenmesine katkı sağlamak amacıyla yapılan faaliyetlerin desteklenmesi gerektiği belirtilmiştir. İR'ye göre Türkiye'de sivil toplumla iş birliğine veya yasal çerçevenin geliştirilmesine yönelik kapsamlı bir hükümet politikası ve mekanizması bulunmamaktadır (AK İR, 2020, s. 92-94)

Sonuç

Türkiye STK'ların en büyük sorunu kamuoyu oluşturmadaki güçlük. Bunun en önemli sebeplerinden biri STK'larının sahip oldukları iletişim araçlarının azlığı ve zorluğudur. Sosyal medya üzerinden kamuoyu oluşturmaya çalışan STK'ları hedef kitlelerine ulaşmada yaptıkları gösteri ve yürüyüşlerde devletle karşı karşıya gelmektedirler. Türkiye'nin AB'ye adaylığı ile ilgili aşamalarında Türkiye İş İnsanları Derneği (TÜSİAD), Müstakil İş Adamları Derneği (MÜSİAD), Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) , İktisadi Kalkınma Vakfı (İKV), gibi STK'ları önemli roller üstlenmişlerdir. AB'de muadilleriyle iş birliği içine giren söz konusu STK'ları bu ilişkilerini network ile geliştirmişlerdir. Bunun yanı sıra, eğitim, sağlık, çevre, kadın ve çocuk hakları dahil pek çok alanda Türkiye'deki STK'lar CONCORD'da yer almaktadırlar. STK'ları, Türkiye-AB

ilişkilerinde aynı zamanda sosyal diyalogun sağlıklı bir şekilde yürütülmesine de katkı sunmaktadırlar. Bu nedenle Türkiye’de çevre, sağlık, eğitim, kadın, çocuk, insan hakları gibi pek çok alanda faaliyet gösteren STK ile kamu diyalogunun tarafsız ve eşitlikçi bir yaklaşımla geliştirilmesi gerekmektedir. Bu amaçla STK için en kısa zamanda yasal çerçevenin oluşturulması, mali destek sağlanması ve bürokratik alanda engellerin kaldırılmasına ihtiyaç vardır.

Kaynaklar

- AİHS, (2021). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi. *European Court of Human Rights Concil of Europe*, Erişim tarihi, 05.12.2021. https://www.echr.coe.int/documents/convention_tur.pdf.
- Akay, H ve Kurma, E. (2021). Sivil Toplum Tartışmaları. Erişim tarihi, 05.12.2021. https://stk.bilgi.edu.tr/media/cd/01/doc/okuma_01-2.pdf.
- Avrupa Topluluklar Komisyonu. (2000). Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi Üzerine Komisyonun 2000 Düzenli Raporu. Erişim tarihi, 06.12.2021. https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2000.pdf.
- Alkış, A. (2000). *Avrupa Birliği Devlet ve STK'lar*. Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşları Sempozyumu- VII-VIII. Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Avrupa Komisyonu. (2006, 8 Kasım). 2006 Yılı İlerleme Raporu. Erişim tarihi, 07.12.2022. https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2006.pdf
- Avrupa Toplulukları Komisyonu. (2008, 26 Şubat). 2008 tarihli Katılım Ortaklığı Belgesi. Erişim tarihi. 07.12.2021. https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/Kob/Turkiye_Kat_Ort_Belg_2007.pdf
- Avrupa Komisyonu . (2009, 14 Ekim), 2009 Yılı İlerleme Raporu. Erişim tarihi, 07.12.2022. https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2009.pdf.
- Avrupa Komisyonu. (2012, 10 Ekim). 2012 Yılı İlerleme Raporu, Erişim tarihi, 07.12.2021. https://www.ab.gov.tr/files/2012_ilerleme_raporu_tr.pdf.
- Avrupa Komisyonu. (2020, 6 Ekim). 2020 Yılı İlerleme Raporu. Erişim tarihi, 07.12.2021. https://www.ab.gov.tr/siteimages/trkiye_raporustrateji_belgesi_2020/turkey_report_30.10.2020.pdf.
- Braconnier, P. (2010). Avrupa'da Sivil Toplum ve Avrupa Kurumları ile İlişkileri. Sivil Toplum Geliştirme Merkezi, s. 1-22. Erişim tarihi, 06.12.2021, <https://www.stgm.org.tr>.

- Çenel, Z.Ü. (2006). Sivil Toplumun Avrupa Birliği Karar Alma Sürecine Katılımı: *Avrupa Komisyonu ve Ekonomik ve Sosyal Komite Örnekleri. Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 93-104.
- Demirel, N. (2011). Farklı Bir Platformda Sivil Toplum ve Türkiye. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 26, 145-164.
- Devlet Planlama Teşkilatı. (2001). Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı. *T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı*.
- (2000). Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005). Ankara. *T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı*.
- Erdoğan, G. (2008). Avrupa Sosyal Şartı ve Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı. Ankara, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 77, 123-166.
- Gümrükçü, H. (2002). *Türkiye ve Avrupa Birliği, İlişkinin Unutulan Yönleri, Dünü ve Bugünü*, Avrupa-Türkiye Araştırmaları Enstitüsü.
- Gündüz, A. Y. ve Kaya, M. (2014). Küresel Dünyada Sivil Toplum Kuruluşlarının ekonomik Kalkınmadaki Rollerini Üzerine Bir Değerlendirme. *Akademik Araştırmalar ve Çalışma Dergisi*, 10, 130-169.
- Özalp, S. S. (2011). Peter Ferdinand Drucker'ın Yönetimsel Açısından Değerlendirilmesi. Çorum. *Hitit Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, (3,) 2. ISSN: 1309-8012.
- Sayın, Y. (2016). Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Katılım Müzakereleri ve Müzakere Fasılları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, s. 42-62.
- Şahin, L. ve Öztürk, M. (2011). Küreselleşme Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşları ve Türkiye'deki Durumu. *In Journal of Social Policy Conferences*, 3-29.
- Talas, M. (2011). Sivil Toplum Kuruluşları ve Türkiye Perspektifi. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 387-401.
- Tayşir, E.A. ve Pazarcık, Y. (2011). *Türkiye'nin Önde Gelen Sivil Toplum Kuruluşlarının Yönetimsel ve Örgütsel Analizi*. Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- T.C. Resmî Gazete. (1982, 20 Ekim). Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 17884.
- T.C. Resmî Gazete. (2001, 8 Aralık). Türk Medenî Kanunu. 24670.
- T.C. Resmî Gazete. (2004, 22 Mayıs). Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, Türkiye 2001 Yılı Ulusal Programı. Erişim tarihi, 07.12.2021. <https://www.ab.gov.tr/59.html>.

T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, Türkiye 2003 Yılı Ulusal Programı. Erişim tarihi, 07.1.2022. https://www.ab.gov.tr/files/UlusalProgram/UlusalProgram_2003/Tr/pdf/IV-13.pdf

T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, Türkiye 2008 Yılı Ulusal Programı. Erişim tarihi, 07.12.2022. <https://www.ab.gov.tr/42261.html>

Uğur, A. (1998). Dünyada ve Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşlarının Gelişimi., *Üç Sempozyum Sivil Toplum Kuruluşları* İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1-23.

Ekler

Ek 1.

Ek 2.

Ek 3.

Ek 4.

Bölüm 35

**Türkiye’de Tarım Sektörünün Dönüşümü
ve Kırsal Ekonomi Üzerindeki Etkisi:
Genel Bir Değerlendirme**

Muhammed BENLİ¹

¹ Doç. Dr. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü.
muhammed.benli@bilecik.edu.tr ORCID No: 0000-0001-6486-148739.

ÖZET

Türkiye'de tarım sektörü, ülkenin tarihsel, kültürel ve ekonomik mirasıyla derinden bağlantılıdır. Tarım, sosyo-politik olaylara ve teknolojik yeniliklere yanıt olarak sürekli evrilen bir sektördür. Bu değişim, özellikle kırsal ekonomik dinamikleri küresel pazar talepleri ve teknolojik ilerlemelerle yeniden şekillendirirken kendini göstermektedir. Bununla birlikte, geleneksel aile tarımının modern tarım pratikleri ile yer değiştirmesi, toplumsal ve çevresel zorlukları da beraberinde getirmektedir. Tarımın modernleşmesi, ekonomik avantajlara rağmen, bu faydaların toplumun tüm kesimlerine eşit şekilde dağıtılmasını sağlamak zordur. Bu bağlamda, sürdürülebilirliğin tarımın geleceği için kritik bir öneme sahip olduğu ifade edilebilir. Politikaların, çiftçilere sürdürülebilir ve çevre dostu uygulamaları benimsemeleri konusunda yardımcı olması gerekmektedir. Türkiye'nin tarım sektöründe meydana gelen bu dönüşüm, sadece ekonomik metriklere dayanmamakta; aynı zamanda bir ulusun, topluluklarının ve kaderlerinin hikayesi olarak da ortaya çıkmaktadır. Adil, sürdürülebilir ve dirençli bir dönüşüm, Türkiye'nin tam anlamıyla gelişmesi için kritik bir öneme sahiptir. Bu nedenle, sektördeki değişimi bütünsel olarak anlamak, bu alanda başarılı bir strateji geliştirmek için esastır.

GİRİŞ

Tarım, yüzyıllardır Türkiye'de kırsal ekonominin belkemiğini oluşturmuştur. Ancak küreselleşme, teknolojik gelişmeler ve politika değişiklikleri ile sektörde önemli değişimler görülmüş; bu da kırsal alanların sosyo-ekonomik yapısını etkilemiştir

Türkiye'nin tarımsal kökenleri bin yıllar öncesine dayanmaktadır. İkliminin çeşitliliği ve topoğrafyası sayesinde, Anadolu Platosu'nda tahıllardan Akdeniz bölgesinde narenciyeye kadar geniş bir ürün yelpazesi yetiştirilmiştir. Birçok kırsal ailenin gelirlerinin birincil kaynağının geleneksel olarak tarıma dayanması sebebiyle tarım sadece ekonomik bir faaliyet değil, aynı zamanda bir yaşam tarzı haline gelmiştir.

1980'li yıllardan itibaren küreselleşme sürecinin hızlanmasıyla birlikte, Türk tarım ürünleri ulusal sınırların ötesinde pazarlar bulmuş; ve bu süreç ihracat fırsatları sunarken, rekabet, standardizasyon ve piyasa dalgalanmaları gibi zorlukları da beraberinde getirmiştir. Türkiye'deki çiftçiler, genellikle ileri tarım teknolojilerine sahip veya daha düşük üretim maliyetlerine sahip ülkelere gelen küresel üreticilerle rekabet etmek zorunda kalmıştır. Bunun yanı sıra, küresel pazarlar, hem ürün kalitesi hem de güvenlik standartları açısından bir standardizasyon talep etmektedir. Bu standartları karşılamak elbette ki geleneksel tarım uygulamalarında da yeni yatırımların yapılmasını ve yeni düzenlemeleri gerektirmiştir. Diğer taraftan, küresel tedarik zincirlerine bağlı olmak, aynı zamanda uluslararası piyasa fiyat dalgalanmalarına da duyarlılık anlamına gelmektedir ki bu da birçok çiftçi için gelir istikrarını etkileyen bir faktör olmuştur.

Modern tarım yöntemleri ve teknolojileri, geleneksel olanların yerini almaya başlamış; traktörler, biçerdöverler ve diğer makineler verimliliği artırırken manuel işgücüne olan ihtiyacı azaltmıştır. Ancak bu, kırsal bölgelerdeki istihdam fırsatlarında bir düşüşe yol açarak kent merkezlerine göçü teşvik etmiştir (Yücel ve Çalışkan, 2020). Uydu görüntüleri, dronlar ve IoT (Nesnelerin İnterneti) cihazları hassas tarım için kullanılmaya başlanmış, kaynak kullanımını optimize ederken verimi de artırmıştır (Aydın, 2022). Yüksek verimli ve hastalığa dayanıklı çeşitlerin ortaya çıkması üretimi artırmış, ancak biyoçeşitlilik kaybı ve ticari tohum şirketlerine bağımlılık konusunda endişeleri de beraberinde getirmiştir.

Hükümet politikaları ve uluslararası anlaşmalar da tarımsal dönüşüm üzerinde derin etkiler yaratmıştır (Öztürk vd., 2009). Türk hükümeti, belirli ürünleri teşvik etmek veya tarım uygulamalarını modernleştirmek için sübvansiyonlar ve teşvikler sağlamıştır (Kaya ve Kalaycı, 2021). Ancak bunlar bazen aşırı üretime veya çarpık piyasa dinamiklerine yol açmıştır. Türkiye,

Avrupa Birliği'ne (AB) katılım müzakereleri sürecinde tarım politikalarını AB'nin Ortak Tarım Politikası (OTP) ile uyumlu hale getirmek zorunda kalmış; tarımsal verimi artırmak için toprakların birleştirilmesine yönelik çabalar karışık sonuçlar doğurmuştur. Daha büyük çiftlikler ölçek ekonomisinden yararlanırken, küçük çiftçiler bazen rekabetçi kalmakta zorlanmıştır (Bayraç ve Yenilmez, 2005).

Dolayısıyla, küreselleşme, teknoloji ve politika değişikliklerinin toplu etkileri Türkiye'deki kırsal bölgelerini dönüşümünde büyük bir rol oynamıştır. Daha önce de ifade edildiği üzere, tarımda azalan istihdam fırsatları, birçok kişiyi iş arayışıyla şehirlere göç etmeye teşvik etmiş, bu da kentleşmenin hızlanmasına yol açmıştır. Bazı kırsal aileler gelir kaynaklarını çeşitlendirirken, agro-turizm, el sanatları veya diğer tarım dışı sektörlere yönelmiştir (Ataberk, 2017). Toprağa yakın bağlarıyla bilinen geleneksel kırsal yaşam tarzı değişmeye başlamış ve küresel etkilere maruz kalan ve genellikle şehirlerde eğitim gören genç nesiller, bazen atalarının tarım geleneğini sürdürme konusundaki arzularından saparak daha farklı alanlarda yoğunlaşmaya başlamıştır.

Sonuç olarak tarım, Türkiye için kritik bir sektör olmaya devam etse de, bu sektörün ekonomideki rolü ve karşılaştığı zorluklar son yıllarda büyük ölçüde evrimleşmiştir. Bu değişikliklerin dalga dalga etkileri sadece ekonomide değil, Türkiye'deki kırsal toplumun kendisinde de hissedilmektedir. Bu itibarla bu dönüşüm sürecine etki eden faktörlerin ve kırsal ekonomi üzerindeki etkilerinin doğru tespiti, sürecin doğru yönetimi ve süreçle bağlantılı negatif dışsallıkların minimize edilmesini sağlayacak politikaların dizaynında büyük bir önem arz etmektedir.

TARİHSEL GENEL BAKIŞ

20. yüzyılın başlarındaki Türk tarımı, küçük aile çiftlikleri ve geçimlik tarımla karakterize edilebilir (Yücel ve Çalışkan, 2020). Zamanla, modernleşme ihtiyacının yarattığı baskı, küresel pazara entegrasyon ve daha yüksek verimlilik ihtiyacı, tarım uygulamalarında, arazi kullanımında ve üretimde önemli değişikliklere yol açmıştır.

20. Yüzyılın Başlarında Türk Tarımı

Tarihsel olarak, bu dönemde Türk tarımının büyük bir kısmı küçük ölçekli aile işletmelerine dayanmaktaydı. Bu çiftlikler genellikle parçalanmış, çeşitli arazi parçalarına yayılmıştı ve genellikle ölçek ekonomilerinden faydalanmaya yetersizdi. Birçok çiftçi, başlıca kendi ailelerini beslemek için ürün yetiştirirdi. Fazla üretim söz konusu olduğunda, bu ürünler yerel pazarlarda satılırdı.

Mekanizasyon yok denecek kadar azdı ve geleneksel tarım yöntemleri hüküm sürmekteydi.

Modernleşme Hareketi

20. yüzyılın ortalarından itibaren tarımı daha verimli hale getirmek ve modern tarım tekniklerinin kullanılmasını sağlamak amacıyla toprak mülkiyetlerinin birleştirilmesi ve arazi parçalanmasını azaltmak için bir dizi reform yapıldı. Yüzyıl ilerledikçe, traktörler, biçerdöverler ve sulama sistemleri gibi modern makinelerin kullanımında belirgin bir değişim gözlemlendi. Bu süreç, verimliliğin artmasına ve manuel işgücü ihtiyacının azalmasına neden oldu (Yücel ve Çalışkan, 2020).

Küresel Pazara Entegrasyon

Küreselleşme sürecinin hızlanması birlikte Türkiye, tarım ürünlerini uluslararası piyasalara ihraç etmeye başladı. Rekabet avantajı elde etmek için Türk çiftçilerinin küresel kalite ve güvenlik standartlarını karşılamaları gerekmiş ve bu, hasat sonrası işleme, depolama ve taşıma tesislerinin modernleştirilmesi ihtiyacını doğurmuştur. Türkiye küresel piyasalara entegre oldukça yabancı tarım teknolojilerinin ve yüksek verimli tohum çeşitlerinin de ülkeye girişi oldu. Bu yenilikler verimliliği artırsa da, çok uluslu şirketlere bağımlılık ve genetik çeşitlilik konusundaki endişelerin ortaya çıkması gibi yeni zorlukları da beraberinde getirdi.

Verimliliği Artırma Çabaları

21. yy.'ın başlarından itibaren kâr maksimizasyonu ve küresel talebi karşılamak için ticari değeri daha yüksek olan ürünlere doğru bir kayma yaşandı. Örneğin, birçok çiftçi geleneksel ürünleri yetiştirmekten vazgeçip daha yüksek ihracat potansiyeline sahip ihracata yönelik ürünler, meyveler veya sebzeler yetiştirmeye başladı. Daha yüksek verim ihtiyacı, yoğun tarım uygulamalarının benimsenmesine yol açtı. Bu, genellikle gübrelerin, pestisitlerin ve sulamanın artan kullanımı anlamına gelmekteydi ki bu, verimi artırsa da, çevresel kaygılara ve sürdürülebilir üretimde endişelere neden oldu (Kayın ve Kızıl Aydemir, 2023).

Arazi Kullanımı ve Üretimdeki Değişiklikler

Daha yüksek verim ve etkinlik arayışı, daha küçük arazilerin daha büyük çiftliklere birleştirilmesine yol açtı ve böylece modern makine ve tarım uygulamalarından daha etkili bir şekilde yararlanılabiliyordu. Çiftçiler hem yerel hem de küresel piyasa taleplerine uyum sağladıkça yetiştirilen ürünlerin

çeşitliliğinde değişiklikler oldu. Bazı geleneksel ürünlerin yerini piyasanın taleplerine hitap eden ürünler almaya başladı. Türkiye'nin özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hızla kentleşmesiyle, büyük şehirlerin etrafındaki tarım arazileri, altyapı ihtiyacı ve genişleyen kentsel sınırlar gibi tehditlerle karşı karşıya kaldı.

Özetle, 20. yüzyıldan 21. yüzyıla kadar olan Türk tarımının evrimi, daha geniş küresel trendlerin ve zorlukların bir mikrokozmosunu temsil etmektedir. Türkiye'de tarım endüstrisi, küçük ölçekli, aileye ait arazilerin pastoral imgelerinden daha karmaşık, piyasa odaklı ve teknolojiye bağlı bir sektöre dönüşmüş, hem eşsiz fırsatlarla hem de çok yönlü zorluklarla karşı karşıya kalmıştır.

DÖNÜŞÜMÜ TETİKLEYEN FAKTÖRLER

Teknolojik Gelişmeler

Daha önceleri, tarım faaliyetleri esas olarak manuel işgücü ve hayvanlarla gerçekleştirilirdi. Traktörler, biçerdöverler ve diğer mekanize ekipmanların tarımda kullanılmaya başlaması, toprak işleme, ekim ve hasat süreçlerini dönüştürdü. Bu mekanizasyon, bu görevler için harcanan süreyi önemli ölçüde azalttı ve genel verimliliği artırdı. Geleneksel sulama yöntemleri genellikle verimsizdi ve bu da su israfına neden oluyordu. Damla sulama ve sprinklerler gibi modern sistemler, ürünlerin optimal miktarda su almasını sağladı, su kullanım verimliliğini ve ürün sağlığını iyileştirdi. Genetiği değiştirilmiş (GM) ürünler, geleneksel türlere göre zararlılara, olumsuz hava koşullarına ve hastalıklara karşı daha dirençli şekilde tasarlanmıştı. Bu özellikler genellikle daha yüksek verime yol açsa da, aynı zamanda bir dizi çevresel ve sağlıkla ilgili endişeleri de beraberinde getirdi (Çelik ve Balık, 2007).

Politika Değişiklikleri

Türk hükümeti, çeşitli dönemlerde, belirli ürünler için çiftçilere mali destek ya da teşvikler sağlamış, bu ürünlerin yetiştirilmesini teşvik etmiştir. Sübvansiyonlar, belirli ürünlerin yetiştirilmesini daha kârlı hale getirebilirken, bazen piyasa dinamiklerini de bozabilir. Arazileri birleştirme ve parçalanmayı azaltma çabaları, tarımı daha üretken ve verimli hale getirmeyi amaçlar. Daha büyük arazi parçaları, ölçek ekonomilerinden yararlanmayı beraberinde getirirken daha küçük, parçalı arazilere göre mekanizasyona daha uygundur. Türkiye, Avrupa Birliği ile olası üyelik müzakere ederken tarım politika ve standartlarının AB'nin Ortak Tarım Politikası ile uyumlu hale gelmesi

bekleniyordu. Bu uyum, sübvansiyonlardan kalite standartlarına ve hatta ürün seçimlerine kadar çeşitli yönleri etkiledi (Bayraç ve Yenilmez, 2005).

Küreselleşme

Küresel tedarik zincirleri genişledikçe, Türk tarım ürünleri sınırlarının ötesinde pazarlar buldu. Ancak bu, Türk tarımının bu küresel pazarların talep ve standartlarına uyum sağlaması gerektiği anlamına geliyordu. Küresel entegrasyonla birlikte, uluslararası pazarlarda talep gören ürünlerin üretilmesine yönelik bir meyil ortaya çıkmış ve bu da geleneksel, yerel tüketilen ürünlerden piyasa odaklı ürünlere doğru bir kaymaya ve tarımın küresel fiyat dalgalanmalarına duyarlı hale gelmesine neden olmuştur.

Kentleşme

İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirler genişledikçe, bu şehirlerin yakınındaki tarım arazileri sıklıkla konut veya ticari bölgelere dönüştürülmektedir. Bu, ekilebilir arazi miktarında bir azalmaya yol açmakta ve arazi fiyatlarının yükselmesine de neden olabilmektedir. Kentsel alanlar, geleneksel olarak verimli tarım bölgelerine sızdığına, tarım faaliyetleri potansiyel olarak daha az verimli alanlara kayabilir. Bu yer değiştirme, yetiştirilen ürün türlerini değiştirebildiği gibi tarım yöntemlerinde adaptasyonları gerektirebilir. Kentselleşme, daha iyi iş fırsatları ve yaşam standartları vaadiyle birçok kişiyi kırsal bölgelerden çeker. Bu göç, kırsal bölgelerdeki iş gücünü azaltırken yaşanan bir çiftçi nüfusun ortaya çıkmasına yol açabilir ki bu da tarım sektörünün dinamiklerini daha fazla etkileyebilir (Öztürk ve Erdoğan, 2022).

Özetle, Türk tarımının dönüşümü hem yerel hem de küresel faktörlerden etkilenen çok yönlü bir süreçtir. Bu etmenleri anlamak, sektördeki gelecekteki eğilimleri ve zorlukları öngörmek için oldukça önemlidir.

KIRSAL EKONOMİ ÜZERİNDEKİ ETKİ

Ekonomik Çeşitlilik

Tarımda modernleşme, tarımla ilgili sektörler için fırsatlar yaratmıştır. Örneğin, ürün verimi arttıkça, ham ürünleri tüketilebilir veya ihraç edilebilir ürünlere dönüştürmek için kırsal alanlarda gıda işleme ünitelerine daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır. Artan tarım ürünlerini hem yerel hem de uluslararası pazarlara taşımak için gelişmiş yollara ve taşıma olanaklarına ihtiyaç vardır. Dolayısıyla bu dönüşüm, taşımacılık, depolama ve tedarik zinciri yönetimi alanlarında fırsatlar yaratmaktadır. Tarım ürünlerindeki rekabet arttıkça,

markalaşma ve pazarlama ihtiyacı ön plana çıkar; yerel kooperatifler veya daha büyük firmalar reklam kampanyalarına başvurabilir ve bu da kırsal bölgeler için ilave fonksiyonlar ve gelir kaynakları yaratır.

İstihdam Dinamikleri

Mekanizasyon, ekim, sürüm ve hasat gibi işlemler için manuel iş gücü ihtiyacını büyük oranda azaltır. Bu, geleneksel tarım işlerinde bir azalmaya yol açmış ve yalnızca bu işlere bel bağlamış olan nüfusu etkilemiştir. Modern tarım tabiatı, belirli bir eğitimden geçmiş makine bakım teknisyenleri, böcek ilacı uzmanları, toprak sağlığı analistleri ve diğer uzmanlaşmış rolleri gerektirir. Bu da kırsal iş piyasasında gereken beceri bileşimini değiştirmektedir. Sadece tarım yapmanın ötesinde, tohum dağıtımı, çiftlik ekipmanı kiralama ve tarım danışmanlığı gibi alanlarda da girişimciler için fırsatlar mevcuttur.

Arazi Kullanımı ve Mülkiyet

Daha yüksek verim ve kârlılık baskısının ortaya çıkması ile birlikte, daha büyük ticari tarımsal birimlere doğru bir kayma olmuştur. Bu birimler genellikle modern ekipman ve tekniklere yatırım yapacak sermayeye sahip olup bu da küçük çiftliklere göre bu işletmeleri avantajlı kılar. Ticari birimler genişledikçe, küçük parseller ya birleştirilir ya da sahipleri rekabet etmekte zorlanır, bu da geleneksel aileye ait çiftliklerin azalmasına yol açar. Bu değişiklik, toprak mülkiyetinin genellikle kırsal alanlarda statüyü ve nüfuzu belirlediği göz önüne alındığında derin sosyo-kültürel sonuçlara sahiptir. Daha büyük ticari çiftlikler, birçok küçük çiftliğin varlığının aksine servetin adil bir şekilde dağılmasını engelleyebilir. Bu birleşme, gelir eşitsizliklerine ve kırsal hiyerarşilerde ve sosyal yapıda bozulmalara yol açabilir.

Göç Desenleri

Geleneksel tarımın rolü azaldıkça ve kentsel olanakların cazibesi arttıkça, birçok kişi kırsal kesimden şehirlere göç eder. Bu bireyler genellikle daha iyi eğitim, sağlık hizmeti ve iş fırsatları arayışındadırlar. Elebte bu durum sadece iş gücü ile ilgili değildir. Genellikle, genç nesil yerel olarak ya da kentsel merkezlerde eğitim aldıktan sonra kırsal kökenlerine geri dönmeyi tercih etmez. Bu 'beyin göçü', kırsal bölgelerin yerel profesyonellere, örneğin doktorlara, öğretmenlere ve girişimcilere sahip olmama riskiyle karşı karşıya kalabileceği anlamına gelir. Genç bireyler göç ettikçe, kırsal nüfus yaşça daha büyük bir dağılıma sahip olacaktır ve yaşlanan bir nüfusun, yerel ekonomeye, sosyal bakım sistemlerine ve kırsal toplulukların genel canlılığına etkileri olabileceği yadsınamaz (Yakar, 2012).

Özetlemek gerekirse, Türkiye'deki tarımın dönüşümü sonucu birçok fırsat doğsa da, bu değişiklikler aynı zamanda birtakım zorlukları da beraberinde getirmektedir. Bu modernleşmeyi kırsal geleneklerin, ekonomilerin ve sosyal yapıların korunmasını önceleyecek şekilde dengeli bir şekilde gerçekleştirmek oldukça hassas bir süreçtir.

GELECEK PERSPEKTİFLERİ

İklim Değişikliği

Küresel sıcaklıkların artması ve hava şartlarının daha öngörülemez hale gelmesiyle birlikte, Türkiye'de tarım, dünyanın birçok bölgesinde yaşandığı gibi önemli zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır. Su kıtlığı, değişen vejetasyon mevsimleri ve zararlılara ve hastalıklara karşı artan duyarlılık olası senaryolar arasında sayılabilir (Demir, 2009). Bu değişikliklere uyum sağlamak, iklim şartlarına dayanıklı tarım tekniklerinin geliştirilmesini ve uygulanmasını, kuraklığa dayanıklı ürünleri ve ileri sulama sistemlerini gerektirecektir. Bu kapsamda karbon tarımının entegrasyonu alternatif fırsatlar yaratabilir ki bu yöntem karbondioksiti tutarak toprağa depolar ve toprak sağlığını iyileştirir. Eğer bu, karbon kredileri veya piyasalarıyla desteklenirse bir gelir akışı sağlama potansiyeline de sahiptir.

Gelişen Küresel Piyasalar

Küresel tüketim alışkanlıkları değiştikçe, Türk çiftçileri değişen taleplere ayak uydurmak zorunda kalabilir. Örneğin, organik ürünlere veya sağlıklı oldukları bilinen belirli "süper gıdalara" olan talep artabilir. Ticaret anlaşmaları veya tarifeler gibi politik ve ekonomik senaryolar, hangi ürünlerin ihracat için kârlı olacağını belirleyebilir. Bu dinamiklere hızlı bir şekilde adapte ve duyarlı olmak, sürdürülebilir güçlü bir tarım sektörü için esastır.

Teknolojik Yenilikler

Dronlar, IoT ve AI (Yapay Zeka) gibi teknolojilerin ortaya çıkmasıyla birlikte hassas tarım, su, gübre ve böcek ilaçları gibi girdileri maksimum verim ve sürdürülebilirlik için optimize ederek çiftçilerin ürünlerini daha etkili bir şekilde izleme ve yönetmelerine yardımcı olabilir. Bitki genetiğindeki ilerlemeler, Türkiye'nin iklimi ve toprağı için özel olarak tasarlanmış yeni çeşitlerin tanıtılmasını sağlayabilir. Böylece daha yüksek verim, hastalıklara karşı direnç ve kimyasal girdilere olan bağımlılığın azaltılması söz konusu olabilir.

Sürdürülebilir Uygulamalar

Sürdürülebilir bir şekilde üretilen gıdalar için küresel talep sürekli artmaktadır. Türkiye’de çiftçilerin agroekolojik uygulamaları benimseyerek biyoçeşitliliği, toprak sağlığını iyileştirerek ve kimyasal kullanımını azaltarak kendilerini uluslararası pazarlarda daha iyi bir konuma getirmeleri mümkündür. Türkiye'nin su kıtlığının bir endişe olabileceği bir bölgede bulunması göz önüne alındığında, yağmur suyu toplama, verimli sulama ve atık su geri dönüşümü gibi teknikler giderek daha hayati hale gelecektir.

Adaptif Politikalar ve Kırsal Kalkınma

Tarımın değişen yapısını dikkate alan uyarlamalı politikaların kritik bir rolünün olması kaçınılmazdır. Bu, sürdürülebilir tarım uygulamaları için sübvansiyonları, tarım teknolojisinde araştırma ve geliştirmeyi veya çiftçiler için eğitim programlarını içerebilir. Ayrıca, kırsal bölgelerin ulaşım, depo tesisleri ve dijital bağlantı gibi gerekli altyapıya sahip olmasını sağlamak da bu noktada esastır. Bunun yanı sıra, kırsal nüfusu modern tarım uygulamaları, iş becerileri ve teknolojik ilerlemeler hakkında eğitmek, tarım sektörünün dinamik ve müreffeh kalmasında belirleyici olacaktır.

Sonuç olarak, küresel ve çevresel değişimler göz önünde bulundurulduğunda Türk tarım sektörü için zorluklar söz konusu olsa da, inovasyon, büyüme ve sürdürülebilirlik için çokça fırsat da mevcuttur. Geleneksel bilgiyi modern teknoloji ve uygulamalarla birleştiren proaktif bir yaklaşım, Türkiye'nin kırsal ekonomisinin gelecekte canlı ve dirençli kalmasını sağlayabilir.

SONUÇ

Türkiye'deki tarım sektörü, ülkenin tarihsel, kültürel ve ekonomik dokusunda derin köklere sahiptir. Yüzyıllar boyunca, ülkenin tarım uygulamaları hem yerel hem de küresel olarak ortaya çıkan çeşitli sosyo-politik ve teknolojik değişimleri yansıtarak evrilmiştir. Türkiye’de tarım sektöründeki günümüz dinamiklerini daha geniş bir tarihsel bağlamda değerlendirmek, dönüşümünün büyüklüğünü ve derinliğini tespit etmek için esastır.

Geçimlik tarımdan küresel pazar talepleri ve teknolojik ilerlemelerle yönlendirilen bir modele doğru kayış, kırsal Türkiye'nin ekonomik dinamiklerini yeniden şekillendirmiştir. Yeni istihdam fırsatları, evrilen ticaret ilişkileri ve küresel tedarik zincirlerine daha fazla entegrasyon, bu dönüşümün izlerini taşımaktadır. Büyük ölçekli ticari çiftlikler daha yaygın hale gelirken, geleneksel, aileye ait araziler sorunlarla karşılaşmakta; bu da kırsal toplumun potansiyel bir yeniden yapılanmasına yol açmaktadır. Tarih boyunca toprak, sadece bir kaynak olmanın ötesinde, bir statü, miras ve aile bağları sembolü

olmuştur. Toprak sahipliği modellerindeki değişiklikler bu nedenle derin toplumsal sonuçlara sahip olabilir. Modern tarım, genellikle daha verimli olmasına rağmen, artan böcek ilacı kullanımı, toprak bozulması ve su kaynaklarının tükenmesi gibi çevresel zorlukları beraberinde getirir. Daha yüksek verim ihtiyacını çevresel sürdürülebilirlikle dengelemek, Türkiye'nin, birçok ülke gibi, mücadele ettiği oldukça karmaşık bir zorluktur.

Tarımda modernizasyon inkar edilemez iktisadi avantajları olsa da, bu faydaların yaygınlaşmasını ve genişlemesini sağlamak hayati öneme sahiptir. Küçük çiftçilere destek veren, kooperatif tarımı teşvik eden ve modern araçlara ve tekniklere erişim sağlayan politikaların oluşturulması, bu amacı gerçekleştirmede yardımcı olabilir. Tarımın geleceği sürdürülebilirliğine bağlıdır. Küresel toplum, çevresel endişelere daha bilinçli hale geldikçe, politikaların çevre dostu tarım uygulamalarını teşvik etmesi gerekmektedir. Bu, organik tarımı teşvik etmekten sürdürülebilir sulama sistemlerine sübvansiyon sağlamaya kadar çeşitlendirilebilir. İklim değişikliği, küresel piyasalardaki dalgalanmalar ve teknolojik kesintiler gibi belirsizliklerle, dirençli bir kırsal ekonomi oluşturmak oldukça önemlidir. Politikalar, riskin azaltılmasına odaklanmalı ve çiftçilere değişen koşullara uyum sağlama konusunda bilgi ve araçlar sağlamalıdır.

Sonuç olarak, Türkiye'de tarımının dönüşümü sadece ürünler, verim veya kâr ile ilgili değildir. Bu, bir ulusun yolculuğunun, kırsal topluluklarının ve iç içe geçmiş kaderlerinin bir hikâyesidir. Türkiye'nin tam anlamıyla gelişmesi için tarım sektöründeki dönüşümün adil, sürdürülebilir ve dirençli olması zorunludur. Sadece bu değişimi bütüncül bir şekilde anlayarak politika yapımcılar, paydaşlar ve toplum birlikte başarılı bir yol haritası çizebilirler.

KAYNAKÇA

- Ataberker, E. (2017). Tire (İzmir)'de turizm türlerini bütünleştirme olanakları: kültür turizmi, kırsal turizm, agroturizm ve gastronomi turizmi. *Turizm Akademik Dergisi*, 4(2), 153-164.
- Aydın, N. (2022). Tarım Sektöründe Bilgi Teknolojileri. *Balkan & Near Eastern Journal of Social Sciences*, 8.
- Bayraç, H. N., & Yenilmez, F. (2005). Türk tarımının AB ortak tarım politikasına uyum çalışmaları ve olası ekonomik etkileri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 23-42.
- Çelik, V., & Balık, D. T. (2007). Genetiği değiştirilmiş organizmalar (GDO). *Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Fen Bilimleri Dergisi*, 23(1), 13-23.
- Demir, A. (2009). Küresel iklim değişikliğinin biyolojik çeşitlilik ve ekosistem kaynakları üzerine etkisi. *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, 1(2), 37-54.
- Kayın, N., ve Kızıl Aydemir, S. (2023). İklim değişikliği ve sürdürülebilir tarımın gıda güvenliğine etkisi. Editörler D. Yücel ve Celal Yücel, *Sürdürülebilir tarım ve gıda güvenliği* (pp. 5-27). Ankara: İksad Yayınevi.
- Öztürk, M., ve Erdoğan, A. (2022). Tarım Alanları Üzerindeki Planlama Baskısı: Trabzon-Çukurçayır Örneği. *Coğrafya Dergisi*, (45), 229-246.
- Öztürk, Ş., Nas, F., Öztürk, P., İçöz, E., Çalış, F., Özdemir, S., ve Kaygısız, E. (2009). Küresel ve Ulusal Politikaların Yerel Tarım Üzerindeki Etkisi: Muğla Köyleri Örneği. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 157-176.
- Yakar, M. (2012). İç ve dış göçlerin kırsalda nüfusun yaş yapısına etkisi: Emirdağ ilçesi örneği. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 10(2), 129-150.
- Yücel, M. H., & Çalışkan, Z. (2020). Tarımda Verimlilik ve Makineleşmenin Tarımsal İstihdam Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. *Ekonomik Yaklaşım*, 31(117).

Bölüm 36

**Çocukluk ve Ergenlikte Ebeveynleşmenin
Birey Üzerinde Yapıcı ve Yıkıcı Etkileri**

Necati Gün AKAL¹, Fatma Sema BENGİ²

¹ Uzman Psikolog akalne@hotmail.com ORCID No: 0000-0003-0215-6220

² Dr. Öğrt. Üyesi, Toros Üniversitesi Psikoloji Bölümü,
sema.gurkan@toros.edu.tr; ORCID No: 0000-0001-8890-5626

ÖZET

Ebeveynleşme literatürde çocuğun gelişim düzeyine uygun olmayan rol ve sorumluluklar üstlenerek, ebeveyninin fiziksel ve/veya duygusal isteklerini ve ihtiyaçlarını gidermeye çalıştığı özel bir tür ebeveyn-çocuk etkileşimi örüntüsü olarak ele alınmaktadır. Bu makalede ebeveynleşmenin tanımı, türleri ve kuramsal çerçevesine değinilmiştir. Ebeveynleşme kavramsal olarak tartışılmış ve ebeveynleşmenin risk faktörleri, ebeveynleşmenin oluşumundaki değişkenler, ebeveynleşmenin yapıcı ve yıkıcı etki ve sonuçları literatür bağlamında değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ebeveynleşme, Risk Faktörleri, Değişkenler, Yapıcı, Yıkıcı, Araçsal, Duygusal

---

ABSTRACT

Parentification is considered in the literature as a special type of parent-child interaction pattern in which the child tries to meet the physical and/or emotional desires and needs of the parent by assuming roles and responsibilities that are not appropriate for the child's developmental level. In this article, the definition, types, and theoretical framework of parentification are discussed. Parentification was discussed conceptually and the risk factors of parentification, variables in the formation of parentification, constructive and destructive effects and consequences of parentification were evaluated in the context of the literature.

Keywords: Parentification, Risk Factors, Variables, Constructive, Destructive, Emotional

GİRİŞ

Bireyin gelişiminde, yaşamındaki ilk yılların etkisi büyüktür (Bowlby, 1973). Bu dönemde bireyin kendisine bakım veren kişilerle mevcut bağının kalitesi, yaşam boyu psikolojik gelişimini etkileyecek, önemli bir unsurdur (Gültekin, 2010). Bir bebeğin/çocuğun ailesinin olumlu ve olumsuz davranışları, ileriki yaşamında birey üzerinde ömür boyu sürecek izler bırakabilir (Geçtan, 2016). Örneğin gelişim dönemindeki çocuğun kendilik algısı üzerinde olumsuz etkiler bırakan olumsuz yaşantılar, çocukluk dönemini etkilediği kadar, yetişkinlik dönemini de etkileyebilmekte, bireyin ruhsal ve fiziksel sağlığı kadar, işlevsellikleri üzerinde de yaşam boyu devam eden birçok olumsuz sonucun ortaya çıkışının nedeni olabilmektedir (Gross ve Keller, 1992; Kendall-Tackett, 2002).

Çocukluk dönemi ve ebeveynlerin çocuklarıyla olan ilişkisi, çocukların sonraki yaşamlarında oluşan sosyal etkileşimlerin ve davranış örüntülerinin niteliğini de etkilemektedir (Ford, 2006). Kişilik oluşum süreçlerinde aile içi ilişkilerin etkisi, Adler ve Freud gibi pek çok bilim insanı tarafından da önemle vurgulanmış, birçok kuram çerçevesinde gerek klinisyenlerce gerek araştırmacılarca çalışılmıştır. Bu bağlamda, bireyin gelişiminde, içine doğup büyüdüğü, genelde bakım aldığı kök ailenin etkisi yadsınmaz (Güngör, 2007).

Aile içindeki iletişim, sadece aile üyelerinin bireysel rol ve davranışlarından ibaret değildir, aile üyelerinin birbirleri ile etkileşimi de söz konusudur. Çünkü aile içindeki sistem, rollerin birbirine karşı bağımlı bir dağılımını gerektirir ve her üyenin üstlendiği rolleri ve sorumlulukları gerçekleştirmesine bağlıdır. Bu nedenle aile, aynı zamanda bir sistem olarak da algılanmalı ve bireylerarası ilişkiyi de kapsamalıdır (Prochaska ve Norcross, 2014).

Aile üyelerinin rollerinin ve sorumluluklarının birbirine karışmaması, aile içindeki alış-veriş dengesine ve bu dengeye atfedilen anlama bağlıdır (Boszormenyi-Nagy ve Krasner, 1986). Bu bağlamda sistemin bütünlüğünü korumak üzere her aile ferdinin kendi üzerine düşeni yapması önem arz eder. Minuchin, Rosman ve Baker (1978)'a göre, ebeveynlerin anne ve baba olarak sınırları, kendi içinde bir özelliktir ve bu sınırlar çocuğu kapsamaz. Hatta Azar ve Wolfe (1998)'a göre, ebeveynlerin çocuğun gelişim süreçlerine uygun olmayan şekillerde davranması, çocuğun asgari ihtiyacı olan duygusal ve fiziksel bakım ve beslenme sorumluluklarını yerine getirmemesi, çocuğun istismarı ve ihmaldedir. Yani çocuğun kendi gelişim özellikleri dahilinde rol ve sorumluluklar sahiplenmesi sağlıklı bir gelişim unsuru olmakla birlikte, ebeveynlerin rol ve sorumlulukları, kendi aralarında bir dengede olduğu kadar, çocuğun gelişim süreçleri ile de uyumlu bir çizgide olmalıdır (Hooper, 2008).

Bu bağlamda ebeveynleşme bir olgu olarak karşımıza çıkmakta ve literatürde çocuğun gelişim düzeyine uygun olmayan rol ve sorumluluklar üstlenerek, ebeveyninin fiziksel ve/veya duygusal isteklerini ve ihtiyaçlarını gidermeye çalıştığı özel bir tür ebeveyn-çocuk etkileşimi örüntüsü olarak ele alınmaktadır (Hooper, 2012; Peris, Morey, Cummings ve Emery, 2008). Başka bir ifade ile ebeveynleşen çocuk; çocuk rolünün yanı sıra, anne babasının ebeveyni rolünü de üstlenmekte, bazen ebeveyninin ihtiyaçlarını ve fantezilerini gerçekleştirmek, bazen doğrudan ve/veya dolaylı olarak bakımını sağlamak, bazense ebeveynlerinin gelişimlerinin maliyetlerini üstlenmek zorunda kalmakta, böylelikle kendi temel ihtiyaçlarını ve isteklerini göz ardı etmeyi öğrenmektedir. (Jurkovic, 1997). Chase (1999), ebeveynleşme olgusunu, çocuğun ebeveynin ihtiyaçlarını karşılayabilmek için kendi ilgi, rahatlık ve yol gösterilme ihtiyaçlarını feda etmesi olarak tanımlamaktadır. Zira çocuk, ancak bakım verme yoluyla ebeveynleri ile yakınlığını sürdürebilir ve ancak duygusal olarak bu şekilde “hayatta kalabilir” (Schier, Herke, Nickel, Egle ve Hardt, 2015).

Bu makalede, ebeveynleşme yaşantılarının özelliklerinin ve birey üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerinin, kuramsal yaklaşımlar ve araştırma bulguları çerçevesinde değerlendirilmesi, Türkiye’de bu olgu hakkında daha fazla farkındalık oluşturulması, konuya daha fazla önem atfedilmesi amaçlanmıştır.

1. EBEVEYNLEŞME KAVRAMI

Çalışmanın bu bölümünde ebeveynleşmenin tanımı, türleri ve kuramsal çerçevesi ele alınmaktadır.

1.1. Ebeveynleşme Kavramına Genel Bakış

Ebeveynleşme, literatürde, çocuğun gelişim düzeyine uygun olmayan rol ve sorumluluklar üstlenerek, ebeveyninin fiziksel ve/veya duygusal isteklerini ve ihtiyaçlarını gidermeye çalıştığı özel bir tür ebeveyn-çocuk etkileşimi örüntüsü olarak ele alınmaktadır (Hooper, 2012; Peris, Morey, Cummings ve Emery, 2008). Ebeveynle çocuklar arasındaki sınırların belirsizliği, rollerin karışıklığı ve çocuğun üzerindeki ağır duygusal ya da maddi yük, ebeveynleşmenin temel göstergeleri olarak kabul edilmektedir. Bu karışık koşullar devam ettikçe çocuk sağlıklı bir ebeveyn figüründen yoksun kalmakta ve bu durumdan olumsuz etkilenmektedir (Hooper, 2012; Jurkovic, 1997).

Araştırmalar, ebeveynleşme durumunun, kişiliğin oluşum sürecinde gelişmekte olduğunu ve çoğunlukla sağlıklı gelişimsel süreçlere ters düştüğünü göstermektedir (Boszormenyi-Nagy ve Spark, 1973; Hooper, 2007; Jurkovic, 1997; Minuchin ve ark, 1967). Alanyazında, ebeveynleşmenin olumsuz etkileri hakkında pek çok çalışma mevcuttur. Örneğin bireylerin depresyon düzeylerinin

yordayıcısı olduğu bulgulanmıştır. (Carroll ve Robinson, 2000; Hooper, Doehler, Jankowski ve Tomek, 2012; Jurkovic, 1997; Yıldırım, 2016). Ayrıca ebeveynleşme kişilerin duygusal, psikolojik ve fiziksel sağlıklarının ya da semptomlarının anlaşılmasında, açıklayıcı bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır (Jurkovic, 1997; Hooper, 2007).

Ebeveynleşme ile; kaygı, yeme bozuklukları, uyum sorunları, depresyon, sosyo-ekonomik sorunlar, düşük benlik saygısı, madde kullanımı gibi pek çok psiko-sosyal durum arasında ilişki gösterilmektedir (Burnett, Jones, Bliwise ve Ross, 2006; Chase, Deming ve Wells, 1998; Hooper ve Wallace, 2009; Jones ve Wells, 1996). Ayrıca, ebeveynleştirilmiş çocukların, düşük akademik başarı, somatik problemler, sağlık problemleri ve kişilerarası ilişkilerde zorluklar deneyimlemesi de bulgular arasındadır (Earley ve Cushway, 2002).

Diğer yandan, çocuklukta ebeveynleşmiş bireylerin, ileriki yaşantılarında yanlış ebeveynlik tutumlarına sahip olma ihtimali çok yüksektir (Stein, Rotheram-Borus ve Lester, 2007). Bunun bir sonucu da toplumsal etkilerdir. Çocuklukta ebeveynleşmiş birey, ailesi ve eşi kadar, kendi çocuklarının yetiştirme tarzını da etkileyebilmekte, bu bozuk örüntüyü yeni kuşaklara da aktarmaktadır (Valleau, Bergner ve Horton, 1995; Earley ve Cushway, 2002).

Bütün bu olumsuz etkilere karşıt olarak, bazı araştırmacılara göre, ebeveynleşme olumlu sonuçlar da doğurabilmektedir (Burton, 2007; Fitzgerald ve ark., 2008; Telzer ve Fuligni, 2009; Tompkins, 2007). East (2010), aile üyelerine bakım veren çocuklarda; olgunlaşma, kendine-güven, empati gelişiminin hızlandığını ve farklı bakış açılarını anlama becerilerinin arttığını ifade etmektedir. Ayrıca çocuklukta ebeveynleştirilmiş yetişkinlerin, kriz durumlarında tepkilerini daha etkin seçebildikleri, girişimci ve sabırlı davrandıkları, bazı durumlarda kişilerarası ilişkilerdeki yetkinliklerinin daha yüksek olabildiği belirtilmektedir (Jurkovic ve Casey, 2000; Thirkield, 2002).

Ebeveynleşmenin ruh sağlığı üzerindeki olumlu etkilerini ele alan bazı çalışmalar da mevcuttur. Ergenlik döneminde olumsuz etkiler gösteren ebeveynleşme durumları, yetişkinlik döneminde, daha iyi başa çıkma becerileri, daha az madde kullanımı ya da daha düşük depresyon gibi olumlu sonuçlara da dönüşebilmektedir (Stein, Rotheram-Borus ve Lester, 2007; Williams, 2015).

Sonuç olarak, ebeveynlere ait olduğu kabul edilen rol ve sorumlulukların çocuk ya da ergen tarafından üstlenilmesinin, çocuk, ergen ve yetişkinlerin kişilik gelişimi ve ruh sağlığı üzerinde olumlu-olumsuz birçok etkisi olduğu, toplumsal açıdan da önem teşkil ettiği görülmektedir. Aşırı miktarda ebeveyn rolü üstlenmek, her ne kadar bazı olumlu sonuçlar doğursa da, çocuğun çocukluğundan vazgeçmesine ve yaşının gerektirdiği gelişimsel görevleri

yeterince yerine getirememesine yol açabilmekte, yetişkin yaşamında da çeşitli olumsuz kişilik örüntüleriyle ve psikopatolojilerle kendini gösterebilmektedir.

1.2. Ebeveynleşmenin Tanımı

Çocuklukta ebeveynleşme olgusu hakkında tek bir tanım yoktur. Bunun ana nedeni, yapısal, bağlanma ya da kavramsal kuramların, kavramı farklı yönleri ile ele almasıdır (Chase, 1999). Ebeveynleşmenin temel göstergeleri, ebeveyn-çocuk arasında rol karışıklığı, sınır belirsizliğidir ve çocuğa doğal gelişim süreçlerine uygun olmayan ağır duygusal, fiziksel ya da maddi sorumluluk yüklenmesi olup, yapılan tanımlar da bu kapsam çerçevesinde yapılanmıştır (Hooper, 2012; Jurkovic, 1997).

Alanyazında ebeveynleşme kavramı ilk kez Yapısal Aile Sistemler Kuramının öncülerinden Minuchin ve ark. (1967) tarafından ebeveynin rol ve sorumluluklarını çocuğa yüklemesi durumunu ifade etmek üzere, ebeveyn çocuk (parental child) olarak şeklinde adlandırılmıştır. Boszormenyi-Nagy ve Spark (1973), aile sistemi içinde ebeveyn ait rolleri konumlarken, çocukların üstlendiği bu özel rolü, çocuklukta ebeveynleştirilme (parentification) olarak adlandırmış, ilerleyen yıllarda yaygın kullanımı olan bu tanımı literatüre kazandırmıştır.

Farklı kuramlarda kavram, aşırı sorumlu çocuk (overburdened child), kuşaklararası sınır çözülümü (generational boundary dissolution), karşılıklı bağımlı (co-dependent), tersine dönen rol (role reversal), ebeveyn/eş çocuk (child-as-parent/mate), aile kahramanı (family hero), kabiliyetli çocuk (gifted child) gibi isimlerle de adlandırılmıştır (Jurkovic, 1997; Macfi ve ark., 2005; Chase, 1999).

Ebeveynleşme kavramına yakın, ancak daha spesifik durumları anlatan tanımlamalar da mevcuttur. Örneğin “eş yerine konumlama” (spousification) (Sroufe ve Ward, 1980), karşı cinsteki çocuktan bazen duygusal bazen cinsel beklentiyi anlatmaktadır. “Genç bakıcılar” (young caregivers) (Aldridge ve Becker, 1993; Siskowski, 2009) tanımında, hasta bakımını birinci elden gerçekleştiren 18 yaş altı ergenler ima edilmektedir. “Yetişkinleştirme” (adultification)(Burton, 2008) tanımında genelde göçmen, düşük sosyoekonomik ve şiddet eğilimli aileler kastedilmekte, ebeveyn çocuk arasında sırdaşlık, müttefik olma durumları ima edilmektedir. Prematüre yetişkin (adultoids) (Greenberger ve Steinberg, 1986), minik ebeveyn (little parent) (Byng-Hall, 2008) gibi alternatif tanımlar da alan yazında yer almaktadır.

Çocuklukta ebeveynleşme, en yaygın tanımıyla, ebeveyn ile çocuk arasında, duygusal ve gelişimsel uygunluğun dışında kalırcasına oluşan bir rol değişimi olarak kabul edilmektedir (Morris ve Gould, 1963; Minuchin ve ark., 1967;

Chase, 1999; Hooper ve Wallace, 2009). Bir başka ifadeyle, ebeveyn-çocuk etkileşimindeki çocuğun, gelişim düzeyine uygun olmayan rol ve sorumluluklar üstlenerek, ebeveyninin fiziksel ve/veya duygusal isteklerini ve ihtiyaçlarını gidermeye çalıştığı özel bir örüntüdür. (Hooper, 2012; Peris, Morey, Cummings ve Emery, 2008).

1.3. Ebeveynleşmenin Türleri

1.3.1. Görev ve Sorumluluk Ölçütüne Göre Ebeveynleşme

Ebeveynleşme, çocuğun üstlendiği görev ve sorumluluklar açısından araçsal(instrumental) ve duygusal(emotional/expressive) olarak ikiye ayrılır (Champion ve ark., 2009; Hooper, 2007b; Jurkovic, 1997). Aşağıdaki paragraflarda bu iki ebeveynleşme türünün kapsamına değinilmektedir.

1.3.1.1. Araçsal (instrumental) Ebeveynleşme

Araçsal (instrumental) ebeveynleşme durumunda çocuk, ailenin daha çok fiziksel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla. Doğal gelişim süreçlerinden daha erken bir yaş ve olgunlukta; bazen çalışarak aile bütçesine katkıda bulunmak, aileyi ekonomik anlamda yönetmek, bazen kardeşlerin ve/veya ebeveyn bakımını üstlenmek, bazen yemek ve temizlik yapmak gibi bazı yetişkin görevleri üstlenmektedir (Jurkovic, 1997). Özellikle büyük ailelerde, ebeveynleştirilmiş çocuğun ebeveyne ait bazı sorumlulukları yerine getirmesi, gerek aile içinde, gerek ebeveynin stres faktörlerini azaltması söz konusudur. Bununla birlikte, araçsal ebeveynleşme durumunda, üstlenilen sorumluluk çocuğun yaşına uygunsa ve aileye katkıları takdir edilmekteyse, çocuk üzerinde daha az olumsuz etkiye yol açtığı da bilinmektedir (Aldridge, 2006; Hooper, 2007). Diğer yandan, çocuğa verilen görev süresiz olduğunda, olumsuz sonuçlar artmaktadır (Jurkovic, 1997). Yine de, araçsal ebeveynleşme, duygusal ebeveynleşmeye kıyasla daha az olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. (Jurkovic, Thirkield ve Morell, 2001; Hopper, Moratta ve Lanthier, 2008).

1.3.1.2. Duygusal (Emotional) Ebeveynleşme

Duygusal ebeveynleşme, en basit anlatımıyla, çocuğun yaşı, olgunlaşma düzeyi ve anlama kapasitesi itibariyle henüz hazır değilken, ebeveynlerinin duygusal ihtiyaçlarını ve problemlerini karşılamaya çalışmasıdır. Çocuğun gelişim sürecinde en zararlı etkilere sahip ebeveynleşme türü olarak kabul edilmektedir (Champion ve ark., 2009; Earley ve Cushway, 2002; Hooper, 2007,

2012). Zira bu örüntüdeki çocuk; ebeveynlerini memnun etmek adına kendi istek ve ihtiyaçlarını geri plana atmakta, yaşına ve gelişim süreçlerine uygun olmasa da, anne veya babasına güven ve destek veren bir rolü oynamak, ebeveyn çatışmalarında arabuluculuk yapmak, sır saklamak veya aile içindeki krizleri yönetmek gibi rolleri üstlenmek zorunda kalabilmektedir (Aldridge, 2006; Chase, 1999; Hooper, 2007; Katz ve ark., 2009).

1.3.2. İşlevsellik Ölçütüne Göre Ebeveynleşme

Jurkovic (1997), her bireyin çocukluk döneminde bir miktar ebeveyn rolleri üstlendiğini dile getirmiş ve ebeveynleşmeyi işlevsel ve işlevsel olmayan özellikler açısından değerlendirerek çocukluk dönemi kapsamını bütünlemiştir. Jurkovic'e göre dört ebeveynleşme türü vardır ve her birey bu skalada kendi yerini bulabilir. Bu türlerden; sağlıklı ebeveynleşme (healthy non-parentification, işlevsel/uyumsal ebeveynleşme (adaptive parentification) işlevseldir. Çocuklaştırma (infantilization) ve yıkıcı ebeveynleşme (destructive parentification) ise işlevsel değildir. Aşağıda kapsamlarına değinilmektedir:

- **Sağlıklı ebeveynleşme (healthy non-parentification)** örüntüsünde ebeveynler kültürlerine uygun rolleri üstlenmekte olup, çocuğa yüklenen roller ise yaşına ve gelişim düzeyine uygundur. Böylece çocuklar yetişkin rollerini gözlemlemekte, rollerin karşılıklılığı sayesinde çocuk, sağlıklı aile sistemini içselleştirmektedirler.

- **İşlevsel/uyumsal ebeveynleşme (adaptive parentification)** örüntüsünde, çocuğun üstlendiği roller yaşının ve gelişim düzeyinin üzerinde olsa da, aile ya da içinde bulunduğu sosyal ortam, çocuğu üstlendiği rol için takdir etmekte, onu desteklemektedir. Çocukta ebeveynleşme vardır, ancak aynı zamanda algılanan bir adalet ve karşılıklılık da mevcuttur. Böylesi örüntülerde, çocuğun üstlendiği rolleri kimliğinin bir parçası haline getirmemesi ve/veya ebeveynleşmenin olumsuz etkilerinden en az şekilde etkilenmesi bulgulanmaktadır. Hatta gelecek hayatında kimliği üzerinde sağlıklı-yapıcı etkiler oluşturması da araştırma sonuçları arasındadır (Jurkovic, 1999).

- **Çocuklaştırma (infantilization)** örüntüsünde ise, çocuğa çok az düzeyde görev ve sorumluluk verilir, ihtiyaçları aşırı düzeyde karşılanır, koruyuculuk ise haddinden fazladır. Bunun karşılığı olarak ise, çocuğun ebeveynlerine sadakatle bağlanması ebeveynlerce arzulanan bir durumdur. Bunun bir sonucu olarak, genelde çocukta özerk bir kimlik duygusu oluşmaz, sorumluluk bilinci gelişmez (Jurkovic, 1999)

• **Yıkıcı ebeveynleşme (destructive parentification)** örüntüsünde, çocuğun yaş ve gelişiminin çok üstünde araçsal ve/veya duygusal roller üstlenmesi söz konusudur. Bu durum çocukta yetersizlik duygusu yaratır, kaynaklarını tüketen ve gelişimine gölge düşüren araçsal ve/veya duygusal/ifade edici rolleri üstlenmesidir. Çocuk bu rolleri kimliğinin bir parçası haline getirebilir (Jurkovic, 1999).

1.4. Ebeveynleşmenin Kuramsal Çerçevesi

Bu bölümde, ebeveynleşme olgusunu açıklayan en temel üç kuram ele alınmaktadır. Bunlar aile sistemler, bağlanma ve psikodinamik kuramlardır.

1.4.1. Bağlanma Kuramı ve Ebeveynleşme

Bu kuramda ebeveynleşme, ebeveyn-çocuk arasındaki bağlanma ilişkisinde bir bozulma olarak nitelenmektedir (Chase, 1999; Hooper, 2007a). Bowlby (1979)'e göre bu ilişkide çocuk, kompulsif bir şekilde ebeveynin ihtiyaçlarını karşılamaya çalışır. Bu, çocuk için ebeveyniyle duygusal bağ kurabilmenin tek yoludur. Çünkü çocuk, ancak ebeveynin ihtiyaçlarını karşıladığında kayıp ve kaygı duygularından uzaklaşabileceğine inanır (West ve Keller, 1991).

Güncel çalışmalarda ebeveynleşme, daha çok içsel çalışma modelleri kapsamında ele alınmaktadır. Görüşe göre, fiziksel ve duygusal bakım ihtiyaçlarına tepki alamayan çocukta kaygı ve sıkıntı artar, güvenli ve tutarlı bir bağlanmanın gerçekleşmesi zorlaşır. Kronikleşen ebeveynleşme durumlarında çocuk, ilgi ve bakımın kendisine sağlanmayışının sebeplerini kişiselleştirebilir, bunları hak etmediğine dair inançlar oluşturabilir. Bu tür içsel çalışma modellerinde, çocukta değersizlik duyguları gelişmekte ve bunun sonucu olarak da çocuk, ebeveyni ile güvensiz ve dağınık bir bağlanma oluşturmaktadır (Byng-Hall, 2002; Hooper, 2007a; Katz, Petracca ve Rabinowitz, 2009).

1.4.2. Aile Sistemler Kuramı ve Ebeveynleşme

Aile, ebeveynler ve çocuklar arasında; duygusal bağlılık, gereksinim karşılama, ortak geçmiş paylaşımı gibi ortak yöntem ve etkileşimlerden oluşan bir sistemdir (Yalın, Oral, Yılmaz ve Gökler, 2008). Her aile üyesi ve/veya üyeleri birleşik olarak alt sistemler meydana getirmekte ve kuşaksal, cinsiyetsel, işlevsel değişkenlere göre bir aile üyesi farklı alt sistemlere göre farklı rollerde olabilmektedir (Hallaç ve Öz, 2014). Alt sistemlerdeki sınırlar, hiyerarşi ve ittifak, rolleri tanımlayan kurallar, sağlıklı aile oluşumunda önem arz etmektedir (Yalın, Oral, Yılmaz ve Gökler, 2008).

Zira Liebman, Minuchin ve Baker (1974) de, sağlıklı işlevsel aileyi, belirgin sınırları bulunan, uygun hiyerarşik düzenin egemen olduğu, aile üyeleri arasında

ittifak/etkileşim örüntüleri bulunan, bununla birlikte değişime uyum sağlayabilen, bireysel farklılaşmayı yücelten aileler olarak tanımlanmışlardır. Minuchin (1974), sınırların çok katı olduğu ya da hiç bulunmadığı, değişime adapte olmakta güçlük çeken ailelerde bu işlevin bozulduğuna dikkat çekmiş ve ebeveyn alt sistemi içerisinde rollerin ters dönmesi sonucunda ebeveynleşen çocuk olgusuna tanım getirmiştir. Bu tanıma göre ebeveynleşme, ebeveynin görev fiziksel ve/veya psikolojik açıdan rol ve sorumluluklarını terk etmesi ve/veya çocuğa devretmesidir ve çocuğun üstlendiği görev ve sorumluluklar açısından araçsal ve duygusal olmak üzere iki grupta ele alınır (Minuchin, 1974).

Yine Aile Sistem Yaklaşımına göre, ebeveynleşme işlevsellik açısından da ele alınmış ve yapıcı ve yıkıcı ebeveynleşme olarak da tanımlanmıştır (Jurkovic, 1997; Chase, 1999; Hooper, 2008). Bu yaklaşıma göre, özellikle rollerin ve hiyerarşinin tersine döndüğü ailelerdeki çocuklarda yıkıcı ebeveynleşme gerçekleşmektedir (Posternak ve Schier,2014). Bu tarz rol değişimlerinde ebeveynleşmiş çocuklar ebeveynler arası arabuluculuk yapmak, bir ebeveynin tek güvencesi olmak, aile içinde denge sağlayıcı rolüne bürünmek, aile üyelerine birinci elden bakmak zorunda kalabilmektedirler. Bununla birlikte; uyuşturucu ve alkol bağımlısı, kronik fiziksel ve/veya zihinsel rahatsız, boşanmış, göçmen ebeveynlerin çocukları, ebeveynleşmenin yıkıcı etkilerini daha sık deneyimlemektedirler. Diğer yandan, ebeveynleşmiş çocuğa ailenin yaklaşımının etkisi de çok önemlidir. Örneğin rolü taktir gören, kendisine minnet duyulan ebeveynleşmiş çocuk, ileriki yaşantısında gelişkin yeterlik duygusu ile daha özgüvenli, daha hedef odaklı olabilmektedir (Borchet, Lewandowska-Walter ve Rostowska, 2016).

Son olarak ebeveynleşmenin aile sistemlerinde kuşaklararası etkileri de dile getirilmektedir. Ebeveynleşen çocukların, bu kalıpları kendi çocuklarına da uygulayabilecekleri veya belirli kalıpları aktarabilecekleri, simbiyotik bağ kurma eğilimlerinin devam edeceği ileri sürülmektedir (Bowen, 1960; Chase, 1999). Sonuç olarak, ebeveynleşme yaşantısının ailedeki sınırları ve hiyerarşik düzeni bozduğu, oysa bir ailedeki kesin sınırların, hiyerarşik düzenin, değişime uyum yeteneğinin ve aile üyeleri arasındaki ittifakın, sağlıklı bir aile sistemi oluşturduğu görülmektedir (Yalın, Kayatekin ve Uslu, 1996).

1.4.3. Psikodinamik Kuramlar ve Ebeveynleşme

Sigmund Freud'un önderi kabul edilen psikanalitik kuramda, çocuk gelişimi özellikle üzerinde durulan bir konu olmuştur. Erikson, egonun bir taraftan aşırı ve yıkıcı isteklerle, diğer yandan anne-babanın ve topluma mal olmuş kısıtlamalarıyla sıkıştığından ve ego defans mekanizmalarını kullanarak kaygı seviyesini kontrol altında tuttuğundan bahseder (Gectan, 1993).

Ebeveynleşme, temelde çocuğun kendi ihtiyaçları yerine ebeveyninin ihtiyaçlarına odaklanmasıdır. Winnicott (1965)'e göre bu durum, çocukta sahte kendilik gelişimine yol açmaktadır. Çünkü ebeveynleşen çocuk, bir yandan ebeveynlerinin beklentilerini ve ego ideallerini içselleştirmekte, diğer yandan gelişimsel süreci ile uyumlu ihtiyaçlarından uzaklaşmaktadır.

Kohut (1977), çocuğun sağlıklı gelişim için ihtiyaç duyduğu aynalama ve idealleştirme işlevlerinin ebeveynleşme durumunda gerçekleşemediğini, ebeveynlerin çocuklarını onaylamadığını, onunla empati kurmadığını, çocuğun ebeveynine karşı hayranlık besleyemediğini, bu nedenle, bu çocuklarda sağlıklı ve tutarlı bir kendilik gelişiminin olumsuz olarak etkilendiğini ileri sürmektedir.

Wells ve Jones (1996)'a göre ise, ebeveynleşme sürecinin sebebi, ebeveynlerin kendilerinin gelişimsel açıdan olgunlaşmamış olmasıdır. Bu nedenle de, gerçekçi olmayan beklentilerini çocuklarına yansıtmaktadırlar. Bu beklentiler ise çocukta yoğun suçluluk ve utanç duygusu oluşturmakta ve çocuğun ileriki hayatında mazoşistik kişilik özellikleri sergilemesine sebep olmaktadır.

2. EBEVEYNLEŞMENİN KAPSAMI

Araştırmanın bu bölümünde ebeveynleşmenin oluşumuna etki eden risk faktörlerine ve ebeveynleşmenin olumlu ve olumsuz etkilerine değinilmektedir.

2.1. Ebeveynleşme Riskini Arttıran Faktörler

Bugüne değin yapılan araştırmaların ortak sonuçlarına göre, çocuklarda ebeveynleşme riskini arttıran iç ve dış faktörler mevcuttur. Bunların en belirgin olanları, aile içinde kronik fiziksel rahatsızlıklar, kronik ruhsal bozukluklar, evlilik çatışmaları, aile içi şiddet, boşanma, düşük sosyoekonomik düzey ve göç faktörleri (Winton, 2003) aşağıda ele alınmaktadır.

2.1.1. Aile Bireylerinde Fiziksel Rahatsızlıklar

Aile örüntüsünde kanser, migren, HIV, MS, fibromiyalji ve benzeri kronik bir fiziksel rahatsızlık bulunması, gerçekçi bir ihtiyaç olup, çocuğun ebeveyn-bakım veren rolü üstlenmesi durumu araştırmalarda sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Bu tür aile içi sistemsel örüntülerde çocukların ve ergenlerin, yaşlarının üzerinde bir sorumluluk alma eğilimleri artmaktadır (Bauman ve ark. 2006; Duryea, 2007; Fagan, 2003; Pakenham ve Cox, 2012). Araştırmaların hemen hepsinde araçsal ve duygusal ebeveynleşme oluşumuna dair bulgular mevcut olup, sıklıkla araçsal ebeveynleşme ön plana çıkmaktadır. Bununla birlikte, bu çocukların kendi duygusal ihtiyaçlarını gizledikleri ve geri plana attıkları da bulgular arasındadır (Thastum, Johansen, Gubba, Olesen ve Romer, 2008). Diğer yandan, Partovi

(2012)'nin gerçekleştirdiği beyin travması geçiren ebeveynler ile ilgili bir araştırma, çocukların yeri geldiğinde ebeveyninin ölüm-kalım kararlarını vermesi gerektiği yaşına uygun olmayan travmatik durumlar ile yüzyüze gelebildiklerini de göstermektedir.

2.1.2. Aile Bireylerinde Madde/Alkol Kullanımı ve Ruhsal Bozukluklar

Çocukların ve ergenlerin bakım verme-ebeveynleşme durumlarını arttıran unsurlardan biri de ailede ruhsal sağlığı bozuk anne babanın bulunmasıdır. (Brankin, 2015; Murphy, Peters, Jackson ve Wilkes, 2011; Stitt ve Reupert, 2014). Çocuk yetiştirme konusunda tutarsız tutumları sebebiyle alkol ve/veya madde bağımlılığı olan ebeveynler sıklıkla incelenen alanlardan biri olmuştur. Zira ailedeki sistemsel kargaşa, çocuğun ebeveyn rolü üstlenmesini tetikleyebilmektedir (Burnett, Jones, Bliwise ve Ross, 2006). Bu tarz örüntülerde, çocuklardaki duygusal ve araçsal ebeveynleşme puanının daha yüksek olduğu görülmektedir (Hedges, 2012; Hooper, Doehler, Jankowski ve Tomek, 2012)

Ruhsal bozukluk ve ebeveynleşme ilişkisinde ele alınan önemli konulardan biri de depresif ebeveynlerdir. Bu tarz aile örüntülerinde çocuklar kendilerini ailenin iyiliğinden sorumlu hissedebilmekte, ancak yetersizlik hisleri ile mücadele etmektedir. Ebeveynlerini korumak üzere sessiz kalmaları, durumu paylaştıklarında ise suçluluk hissetmeleri sıklıkla karşılaşılan bir durumdur (Van Parys, Bonnewyn, Hooghe, De Mol ve Rober, 2015).

2.1.3. Ebeveyn Çatışmaları ve Boşanma Etkisi

Anne baba çatışmalarının sıklığı, çözümsüzlüğü ve çocuğun durumu bir tehdit olarak algılaması, çocuklardaki ebeveynleşmenin artışına sebep olan unsurlardandır. Böylesi örüntülerde, henüz üç yaşına girmiş çocuklarda bile rol değişimini ifade eden davranışlar gözlemlenmektedir (Macfie, Houts, Pressel ve Cox, 2008; Peris, Morey, Cummings ve Emery, 2008) Çocukta davranış bozukluklarını da tetikleyen bu durumun sebebi, çocuğun çatışmanın sebebini kendisi ile ilişkilendirmesi ve içselleştirmesi olarak yorumlanmaktadır (Fortin, Doucet ve Damant, 2011). Ebeveynlerin dert paylaşımı kısıvesinde sorunlarını çocuklarına anlatmaları, çözüm için çocuklarından yardım istemeleri ve/veya çocuğun anne baba kavgalarına müdahil oluşu, çocukların farklı ebeveynleşme davranışları sergilemesine sebep olmaktadır (Cox, Paley ve Harter, 2001). Aile içi şiddet durumlarında ise, ebeveynleşen çocuk kardeşlerine veya annesine bakmak, ev işlerini yapmak gibi yaşına uygun olmayan ebeveyn rollerini üstlenmek zorunda kalabilmektedir (Wong, 2008).

Boşanma süreçleri ve sonrasında yaşanan zorluklar da araçsal ve duygusal ebeveynleşmenin oluşumunda etkin stresörlerdendir. Ekonomik zorlantılar

sebebiyle çocuğun erken yaşta çalışması, ev işlerinde çocukların yaşına uygun olmayan sorumluluklar alması, ebeveynin yaşadığı yas ve depresif süreç, boşanılmış eski eşler arası sağlıklı iletişim, çocuklukta ebeveynleşmenin yaygın sebepleri arasında gösterilmektedir (Jurkovic, Thirkield ve Morrell, 2001; Peris ve Emery, 2005). Böylesi örüntülerde, çocuk-ebeveyn arasındaki iletişim ve sınırlarda bozulmalar artabilmekte, çocuk, ebeveynin duygularını düzenlemek adına sorumlu hissedebilmekte ve yaşına uygun olmayan rollere bürünebilmektedir (Nixon, Greene ve Hogan, 2012).

2.1.4. Düşük Sosyo-Ekonomik Düzey ve Göç

Ailelerdeki ekonomik zorlanti durumları ve ebeveynleşme arasında pozitif bir ilişki vardır. Ancak bu tür durumlarda oluşan ebeveynleşme, yıkıcı olmamakla birlikte, zorlanti sebebiyle oluşan etkinin süresi ve seviyesi de belirleyici bir etken görünmektedir (Burton, 2007). Ekonomik güçlükler karşısında aile içinde oluşan baskı, çocukların yetişkin konuları ile daha fazla ilişkilmesi ve nihayetinde ebeveynleşme ile sonuçlanabilmektedir (Chee, Goh ve Kuczynski, 2014) Buna örnek olarak çocukların/ergenlerin küçük kardeşlerine bakım vermeleri, aileye katkı sağlamak üzere çalışmak zorunda kalmaları (Burton, 2007), ailede arabulucu veya kurtarıcı rolleri üstlenmeleri gösterilebilir. Bununla birlikte ekonomik zorluklar karşısında ebeveynlerin çatışmalarında ebeveynler arası seçim yapma zorunluğu ve kimlik kaybı algısı bulgular arasındadır (Jelastopulu ve Tzoumerka, 2013).

Göç olgusu da ebeveynleşme stresörlerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Bunun bir sebebi, ebeveynlerin yeni kültüre adapte olmakta zorlanmalarındır ve bu, duygusal ebeveynleşmenin daha sık görüldüğü bir örüntüdür (Titzmann, 2012). Bunun sonucunda, yaşın etkisi, okul ve sosyal oryantasyon sayesinde adaptasyonu daha hızlı gerçekleştiren çocuk ve ergenler, ebeveynlerine kültür ve dili aktarıcı roller üstlenebilmektedirler (Ponizovsky, Kurman ve Roer-Strier, 2012). Bununla birlikte göçmen ergenlerin aile içinde daha fazla eş rolü üstlendikleri de bulgular arasındadır (Walsh, Shulman, Bar-on ve Tsur, 2006)

2.2. Ebeveynleşme Düzeyini Belirleyen Değişkenler

Ebeveynleşmenin birey üzerine etkilerinin incelenme süreçleri, (bireyler üzerinde farklı etkiler yaratmakla birlikte) çocuğa/ergene yüklenen sorumlulukların; şiddeti ve süresi, cinsiyet, yaş, algılanan adalet, kültür, ebeveynleşmenin türü, sosyal destek gibi faktörlerce değişkenlik göstermektedir.

Duygusal ebeveynleşmenin olumsuz etkileri, araçsal ebeveynleşmeye kıyasla daha fazladır. Bu bağlamda ebeveynleşmenin türü belirleyici bir değişkendir (Hooper 2008; Hooper ve Wallace, 2010)

Bir diğer değişken ise, ebeveynleşmeye sebep olan unsurların süresi ve şiddeti ile alakalıdır. Çocuklarca maruz kalınan sorumluluğun gelişimine uygun olmayan dozajı ve birkaç yılı aşan sürekliliği, mevcut ebeveynleşmenin olumsuz etkilerle sonuçlanma olasılığında keskin artışlara sebep olmaktadır (East, 2010)

Bunların arasında yaş da önemli bir belirleçtir. Çocuğun yaşının küçük olması ile olumsuz sonuçların açığa çıkması ve ebeveynleşme puanında artış arasında güçlü bir ilişki görülmektedir (Burton, 2007; Hooper, 2007; Jurkovic, 1997).

Cinsiyet değişkeni de incelenen değişkenler arasındadır. Bazı araştırmacılar kız çocuklarının, erkek çocuklarına kıyasla daha fazla ebeveynleşme yaşadıklarını bulgularken (McMahon ve Luthar, 2007), diğerleri ebeveynleşme ve cinsiyet ilişkisinde anlamlı fark bulamamışlardır (Jurkovic, Thinkerd ve Morell, 2001)

Ailenin içinde bulunduğu kültür de, ebeveynleşen çocuğun algısını etkileyen bir başka değişkendir. Erken yaşta alınan rol ve sorumlulukların normal kabul edildiği kültürlerde ebeveynleşmenin olumsuz etkileri daha düşük olmaktadır (East, 2010; Hooper ve Wallace, 2010).

Jurkovic (1997), çocuğun üzerine aldığı rol ve sorumlulukların yüceltilmesi, değerli bulunması gibi bir tür adalet ve karşılıklılık esasına dayanmasının da ebeveynleşmenin olumsuz etkilerini azalttığını belirtmektedir. Hooper ve Wallace (2010), algılanan adaletin çocuğun/ergenin ruhsal sağlığı üzerindeki etkisini en üst sıraya konumlamaktadır. Bununla birlikte Gilford (2012), aileye sosyal destek verilmesinin ebeveynleşmenin olumsuz etkilerini düşürdüğünü dile getirmektedir.

2.3. Ebeveynleşmenin Yapıcı ve Yıkıcı Etkileri

Alanyazın gözden geçirildiğinde ebeveynleşmenin hem olumlu hem de olumsuz sonuçlar ile ilişkili olduğu ve ebeveynleşme ile ilgili yapılan ilk araştırmaların ebeveynleşmenin olumsuz etkileri üzerine odaklanırken daha sonra yapılan araştırmaların olumlu sonuçlarla da ilişkisini incelediği görülmektedir. Bu sebeple araştırmacılar ebeveynleşme olgusunu incelerken olumlu ve olumsuz sonuçlara odaklanmak kadar bu mekanizmayı açıklayan aracı rollerin neler olabileceğinin üzerinde durmaktadır. Bu bilgilere göre, ebeveynleşmenin ne kadar adil algılandığının, türünün ve bireylerin kontrol odağının ebeveynleşme ile ilgili olumlu ya da olumsuz sonuçların ortaya çıkmasında önemli aracı değişkenler olduğu ileri sürülmektedir (Jankowski, Hooper, Sandage ve Hannah, 2013; Williams ve Francis, 2010).

2.3.1. Ebeveynleşmenin Yıkıcı Etkileri

Araştırmalara göre ebeveynleşme olgusu, kişilik özellikleri, kişilerarası ilişkiler, akademik başarısı ve ruh sağlığı üzerinde olumsuz etkiler göstermekte olup, bireyin psikolojik ve fizyolojik sağlığını açıklayan; risk, koruyucu ve açıklayıcı bir faktör olarak da değerlendirilmektedir (ByngHall, 2002; Hooper, 2008).

2.3.1.1. Kişilik Gelişimi Üzerine Yıkıcı Etkiler

Linder ve Collins (2005)'e göre ebeveynleşen çocuklar, kimlik oluşturma sürecinde karmaşa yaşamaktadırlar. Castro, Jones ve Mirsalimi (2004)'ye göre ebeveynleşen bireylerin, "diğeri" odaklı bir benlik şeması geliştirmekte olduklarını, bununla birlikte, ebeveynlerinin ihtiyaçlarını hiçbir zaman doyuramadıklarını düşündüklerini, bu nedenle benlik algılarında sürekli yetersizlik duyguları ile boğuşmakta olduğunu dile getirmişlerdir.

Goldner, Abir ve Sachar (2016), ebeveynleşen çocuğun, ebeveynlerinin beklentileri ve ihtiyaçları ile gelişim sürecine uygun olmayan bir yaşta özdeşim kurmak zorunda kaldığını, gerçek benliklerini yansıtamadıklarını belirtmiştir. Madden ve Schafer (2016), ebeveynleşen bireylerde kaygılı ve kaçınmacı bağlanma örüntülerinin sıklıkla gözlemlenmekte olduğunu öne sürmektedir.

Jones ve Wells (1996)'e göre, ebeveynleşen çocuğun ebeveynin fiziksel/duygusal ihtiyaçlarını karşılaması mazoşistik, ebeveynin idealize ettiği kendiliğini çocuğa yansıması ise narsisistik kişilik özellikleriyle ilişkilidir. Wells ve Jones (1998), ebeveynleşen çocuğun, gerçek benlikleri hakkında kötü duygularını yönetmek üzere bölme defans mekanizmasını gereğinden çok daha fazla kullandıklarını belirtmişlerdir. Yine Wells and Jones (2000), ebeveynleşen çocuğun ödüllendirilmemiş benliğinin bir sonucu olarak utanç duygusu deneyimlediğini, ebeveynleşen bireylerin ileri yaşlarda utanca yatkın olduklarını öne sürmüşlerdir.

Lang (2016)'a göre duygusal ebeveynleşme deneyimleyen erkek çocuklar, ebeveynleri üzerinde kontrolü ele geçirmek üzere manipülasyonlara başvurabilmekte, bunun bir sonucu olarak yetişkinlikte Makyavelist kişilik özellikleri sergileyebilmektedir.

2.3.1.2. Kişilerarası İlişkilerde Yıkıcı Etkiler

Ebeveynleşmiş bireylerin başkalarını mutlu etmek üzere aşırı çaba içerisinde bulunmaları söz konusudur. Bunun sebebi kendilik şemalarının, kendilerine ait olmayan bir biçimde gelişmesidir (Castro, Jones ve Mirsalimi, 2004).

Madden ve Schafer (2016)'in ebeveynleşmenin iletişim ve bağlanma stilleri üzerine yaptıkları bir çalışmaya göre, çocukluğunda araçsal ebeveynleşen

bireyler kaçınmacı, duygusal ebeveynleşen bireyler ise hem kaçınmacı hem de kaygılı bağlanma örüntüsü sergilemektedirler. Bourassa (2010)'nın yaptığı bir başka çalışmaya göre duygusal ebeveynleşme, bireylerin ilişkilerinde daha fazla kompulsif bakım-veren davranışlar sergilemesine yol açmaktadır.

Ebeveynleşme, içselleştirme ve dışsallaştırma problemleri ile de ilişki sergilemektedir. Başa çıkma becerisinin incelendiği araştırmada, algılanan stres artış durumunda dışsallaştırma, ilerleyen süreçlerde ise içselleştirme problemi gözlenmektedir (Van Loon, Van de Ven, Van Doesum, Hosman ve Witteman, 2017). Yine aynı konu ile ilişkili olarak, çocuk ve ergenlerin, içselleştirme ve dışsallaştırma problemleri yaşadıkları, bu sebeple okul arkadaşları ile zayıf sosyal ilişkiler kurabildikleri bulgular arasındadır. (Peris, Goeke-Morey, Cummings ve Emery, 2008).

Bununla birlikte, yıkıcı ebeveynleşme yaşayan kız çocukları, anne olduklarında çocuklarına yeterli duyarlılığı gösterememekte, bu da çocuğun dışsallaştırma durumunu tetiklemektedir (Nutall, Valentiona ve Barkowski, 2012). Diğer yandan, duygusal ebeveynleşme yaşayan erkek çocuklar, manipülatif kişilik özellikleri geliştirmekte, bu durum ileriki hayatlarında kurdukları ilişkilerde de varlığını sürdürmektedir (Lang, 2016).

2.3.1.3. Akademik Süreçlerde Yıkıcı Etkiler

Ebeveynleşme olgusu ve düşük akademik başarı arasında pozitif bir ilişki görülmektedir (Chase, Deming ve Wells, 1998; Nako, 2015). Çocukluğunda ebeveynleşmiş üniversite öğrencileri, diğer öğrencilere kıyasla üniversiteye uyum sağlamada daha fazla sorun yaşamaktadırlar (Baumann, 2006).

Kadın üniversite öğrencileri ile yürütülen bir çalışmada ise, ebeveynleşme puanı yüksek kadın öğrenciler, bakım veren rolü ile öğrenci rollerini dengelemekte zorlandıklarını belirtmişlerdir. Bunun sebebi olarak, her ne kadar evden uzaklaşsalar da, ebeveynlerinin kendilerinden talepkar olmaya devam etmeleri ile ilişkilendirmişlerdir (Gilford ve Reynolds, 2011).

2.3.1.4. Evlilik ve Romantik İlişkilerde Yıkıcı Etkiler

Bireyin çocuklukta deneyimlediği ebeveynleşme örüntüsü, kimlik ve bağlanma stilleri kadar evlilik süreçlerini ve romantik ilişkileri de olumsuz etkilemektedir (Collins, Hennighausen, Schmit ve Sroufe, 1997; Linder ve Collins, 2005).

Örneğin kardeş odaklı ebeveynleşme yaşayan ve ev içindeki işlerle muhatap olmuş bireyler, evliliğe karşı olumsuz tutumlar sergilemektedir (Slagle, 2000). Duygusal ebeveynleşme yaşayan çocuklar, ileriki yaşantılarında mazoüst ve narsistik kişilik özellikleri sergileyebilmekte ve ilişkilerinin kalitesini

bozabilmektedir (Wells ve Jones, 2000). Yine ebeveynleşen çocukların özdeğer sorunları, ileriki yaşantılarında onları birer iş bağımlısına dönüştürebilmekte, sağlıklı bir birliktelik sürdürebilmelerini zorlaştırmaktadır (Robinson ve Kelley, 1998).

Diğer yandan ebeveynleşme, romantik ilişkiden memnuniyeti ve/veya romantik ilişkiye güveni de azaltmaktadır (Baggett, 2010). Baggett, Shaffer ve Muetzelfeld (2015), özellikle babaya karşı ebeveynleşen kadınların, romantik ilişki doyumlarının azaldığını, ilişkiye olan güvensizliklerinin ise arttığını söylemektedir. Ayrıca ebeveynleşme, anne çocuk arasındaki güvenli ilişki örüntüsünü bozarak, çocuğun ileriki yaşamında romantik iletişim becerilerini de etkilemektedir (Seiffge-Krenke, Overbeek ve Vermulst, 2010).

2.3.1.5. Ruhsal Sağlık Üzerindeki Yıkıcı Etkiler

Alanyazında ebeveynleşme durumu ve ruhsal sağlık ilişkisi hakkında (bunlarla sınırlı olmayıp) kaygı, depresyon, somatizasyon, OKB, beslenme bozuklukları, alkol/madde bağımlılığı ve psikopatoloji başlıklarında yapılmış pekçok çalışma mevcuttur. Aşağıdaki paragraflarda, ilişkili bulgulara ve sonuçlarına değinilecektir.

2.3.1.5.1. Depresyon ve Kaygı Bozukluğu

Literatür taramalarına göre; ebeveynleşme ile depresyon ve/veya kaygı bozukluğu arasında ilişki bulunmaktadır (Jurkovich, 1997; Jacobvitz ve Bush, 1996; Shifren ve Kachorek, 2003). Ayrıca bu durum, sadece yetişkinlik değil, aynı zamanda ergenlik depresyonları ile de bağlantılıdır (Hooper, Tomek, Bond ve Reif, 2015).

Jurkovich (1997), bireyde oluşan kaygı ve depresyonun sebebini, çocukluk sürecinde bakım vermesi ile oluşan kızgınlığa ve hayal kırıklığına bağlamaktadır. Wells ve Jones (2000)'a göre çocukta/ergende ebeveynleşme, yetişkinlikteki yoğun utanç duygusu ile de ilişkilenebilir. Ancak yetişkinlikte oluşan kaygı ve depresyonun sebepleri sadece kızgınlık ve utançla sınırlı olmayıp, çocukların taşıdıkları duygusal yükler de sebepler arasındadır (Chase, 1999; Robinson ve Kelley, 1998). Ebeveynleşme ile depresyon ilişkisini açıklayan mekanizmalardan bir diğeri de çocuktaki özerkliğin bozulması ve bireyselleşmedir (Wolkin, 1984).

Ancak ebeveynleşme ile depresyon arasındaki ilişkinin artış sebepleri arasında, işkolik, alkolik, boşanmış ebeveynler gibi risk faktörleri de önem kazanmaktadır. Yani ebeveynleşmenin türü, algılanan adalet ve aile içi risk faktörleri, ebeveynleşme-depresyon/kaygı ilişkisinin şiddetini ve yönünü belirleyen unsurlardandır (Chase, Deming ve Wells, 1998; Carroll ve Robinson, 2000).

2.3.1.5.2. Somatizasyon

Somatizasyon, genelde zihinsel bir durumun ifade edilemediğinde, bunun karışığı olarak bedende fiziksel bir semptomun açığa çıkmasını ifade etmek için kullanılır (Riedesser, 2002) Araştırmacılara göre, aile sisteminde bir dizi faktör somatizasyon ile ilişkilidir. Bunlar arasında düşük esneklik, rol ayırım problemleri, ebeveynleşme ve çatışmadan kaçınmak bulunmaktadır (Golding, Rost, Kashner ve Smith, 1992).

Literatür taramaları, ebeveynleşme ile somatizasyon arasında anlamlı ilişki bulunduğunu göstermektedir (Jurkovic, Thirkield ve Morell, 2001; Jurkovic, 2004; Peris, Cummings ve Emery, 2008). Önemli bir ayırım olarak belirtilebilir ki, somatik belirtiler ve ebeveynleşme arasındaki ilişki incelendiğinde, araçsal ebeveynleşme ile ilişki tespit edilemezken, duygusal ebeveynleşme ile ilişkiler görülmektedir (Hooper ve Wallace, 2010). Bu bulgunun duygusal ebeveynleşme ile ilişkisini, Chase (1999)'in yorumları da destekler niteliktedir. Yazar, ebeveynleşen çocukların ebeveynlerinin ihtiyaçlarını karşılarken yoğun duygular yaşadığını ve buna ilişkin düşünceler ürettiğini, ancak bunları ifade edemeyişlerinin giderek somatizasyon sürecini başlattığını öne sürerek desteklemektedir. Chase (1999)'e göre de, adaletsizlik algısı ve duygusal ebeveynleşme, somatik belirtileri arttıran unsurlardandır.

2.3.2. Ebeveynleşmenin Yapıcı Etkileri

İlk olarak Minuchin ve arkadaşları (1969) tarafından ele alınan ebeveynleşme, öncelikle olumsuz etkilerine yoğunlaşılan bir olgu olduysa da, ilerleyen yıllarda ebeveynleşmenin bazı olumlu sonuçlarının da mevcudiyeti gözlemlenmiştir (Burton, 2007; Fitzgerald ve ark., 2008; Hooper, 2008).

Ebeveynleşmenin olumlu veya olumsuz sonuçlanması, ebeveynleşmenin türüne, çocuğun yaşına, alınan sorumluluğun dercesine, toplumsal açıdan kabul görüşüne, çocuğun hangi role büründüğüne, çocuğun maruz kaldığı durumun yüceltilip-yüceltilmemesine, ebeveynleşirmenin açık edilip edilmemesine, adalet algısına ve çocuğun içselleştirme seviyesine göre farklılık göstermektedir (Schier, Herke, Nickel, Egle ve Hardt, 2015).

Bu bileşenlerin etkisine bir örnek olarak Köyden (2015)'in çalışmasındaki ebeveynleşmeyi yararlı algılayan bireylerin duygu durumlarının bozulmayışı gösterilebilir. Benzer bir örnek, ebeveynleşmenin yaşa uygunluğu ve adalet algısını incelendiği bir araştırmadır (Walsh, Shulman, Bar-On ve Tsur, 2006). Dengelerin bozulmadığı ebeveynleşme durumlarında, çocuktaki benlik saygısındaki artış dikkat çekicidir. Zira aile üyelerine bakım vermek suretiyle ebeveynleşen çocukların empati yetenekleri, olgunluk seviyeleri ve özgüvenleri artabilmekte, çocuklar farklı bakış açılarını değerlendirmeye alabilmeyi

öğrenebilmektedirler (East, 2010). Tompkins (2007)'in HIV virüsü taşıyan anneler ve çocukları arasındaki ebeveynleşme düzeylerini inceleyen çalışmasında, çocukların kontrol grubuna kıyasla daha fazla ebeveynleşme yaşadıkları, diğer yandan depresif belirtilerinin daha az oluşu ve sosyal yeterliliklerinin daha fazla oluşu dikkat çekicidir.

Araştırmalar, ergenlik sürecinde ebeveynleşmenin olumsuz etkilerin yetişkinlikte değişebildiğini, ya da eskiye kıyasla olumlulaştığını da göstermektedir. Bir araştırmanın sonucuna göre, ergenlik sürecinde ebeveynleşmenin olumsuz etkileri gözlenen bazı ergenler, yetişkinlik süreçlerinde krizler ile ve/veya depresyon ile daha etkin başa çıkabilmekte, madde kullanımı ile daha az ilişkilenebilmektedirler (Stein, Rotheram-Borus ve Lester, 2007). Yine Jurkovic ve Casey (2000), benzer bir şekilde, ebeveynleşen bireylerin kriz durumlarını ve kişilerarası ilişkileri daha iyi yönettiğini, daha sabırlı olduklarını ve girişimciliklerinin daha üst düzeyde bulunduğunu belirtmektedir. Bu bulgular, ebeveynleşmenin olumsuz etkilerinin zaman içinde azalabildiğini veya olumlu sonuçlara dönüşebildiğine de işaret etmektedir (Williams, 2010).

Fitzgerad ve arkadaşlarının (2008) üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirdiği bir çalışmaya göre, kardeş odaklı ebeveynleşme, yeterlilik hissini arttırmakta iken psikososyal uyumsuzluğu azaltmaktadır. Latin kökenli Amerikalı gençler üzerinde yapılan bir araştırma sonuçları ise, duygusal ebeveynleşmenin, sürecin adil algılanması durumunda kişiler arası yeterlilik ve yetkinlikle olumlu yönde ilişkilendiğini göstermektedir (Jurkovic ve Casey, 2000). McMahan ve Luthar (2007) tarafından sosyal ekonomik düzeyi düşük ailelerdeki ebeveynleşme olgusunu incelemek amacıyla yapılan çalışmada çok aşırı ya da çok az olmadığı sürece anneye sağlanan duygusal desteğin daha sonraki psikososyal uyum ve ailenin birlikteliği ile ilişkili olduğu bulunmuştur. Benzer bir çalışmada bu kez araçsal ebeveynleşmenin kişilerarası yetkinlik ile olumlu yönde ilişkili olduğunu göstermektedir (Thinkeld, 2002) Bu araştırmalar, kültürel değerlerin de önem arz ettiğini hatırlamak suretiyle, gerek duygusal gerek araçsal ebeveynleşmenin kişiler arası yetkinlikte olumlu bir etki oluşturduğunu düşündürmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Ebeveynleşme, çocuğun gelişimi üzerinde önemli etkiler göstermektedir. Bunun sonucu olarak ebeveynleşmenin, kişilik gelişimi üzerinde, kişilerarası ilişkilerde, akademik süreçlerde, evlilik süreçlerinde ve romantik ilişkilerde, ruhsal sağlık üzerinde (depresyon, kaygı bozukluğu ve somatizasyon gibi) pek çok olumsuz/yıkıcı etkiler oluşturduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra

ebeveynleşen çocuğun taktir görmesi ve/veya süreci yararlı algılaması durumlarında empati yetenekleri, olgunluk seviyesi ve özgüveni artabilmekte, farklı bakış açılarını değerlendirmeye alabilmeyi öğrenebilmekte, yetişkinlik süreçlerinde krizler ile ve/veya depresyon ile daha etkin başa çıkabilmekte, kişiler arası yetkinlik düzeyleri ise yüksek olabilmektedir. Bununla birlikte ergenlik sürecinde ebeveynleşmenin yıkıcı etkileri yetişkinlikte değişebilmekte, ya da eskiye kıyasla daha yapıcı bir tablo çizebilmektedir.

Ebeveynleşmenin etkileri, çocuğa/ergene yüklenen sorumlulukların; şiddeti ve süresi, cinsiyeti, yaşı, algılanan adalet, kültür, ebeveynleşmenin türü, sosyal destek gibi faktörlerce değişkenlik göstermektedir. Aile bireylerinde fiziksel rahatsızlıklar, aile bireylerinde madde/alkol kullanımı ve ruhsal bozukluklar, ebeveyn çatışmaları ve boşanma etkisi, düşük sosyo-ekonomik düzey ve göç ebeveynleşmenin oluşumunda önemli risk faktörleridir.

Ebeveynleşmenin oluşmaması veya çocukta/ergende olumsuz etkilerin minimumda seyretmesi için yapılabilecek bir dizi önlem bulunmaktadır. Bunlar; ebeveynleşmenin olumsuz etkileri ve risk faktörleri hakkında anne ve babanın bilgilendirilmesi, ebeveynlerin kendi çocukluk örüntülerini çözümlmek üzere danışmanlık almaları, çocuklarına kendi yaşına uygun rol ve sorumluluklar vermeleri, sosyal destek için yetkililere başvurmaları, mecburiyet durumlarında ise sorumluluk alan çocuğu/ergeni onaylamaları ve takdir etmeleridir.

Alanyazın incelendiğinde Türkiye’de ebeveynleşme hakkında yapılan çalışmaların sınırlılığı dikkat çekmektedir. Türk araştırmacılarından Kağıtçıbaşı (2001) Türkiye’de aile sisteminin sınırlarının geçirmen oluşu ve çocukların kendi özerkliklerinin bulunmayışını dile getirmektedir. Bu bağlamda olgunun sadece bireysel değil, tüm toplumu etkilediği ve kuşaktan kuşağa aktarıldığı göz önüne alınması, Türk araştırmacılar kadar yetkili kurum ve kuruluşların bilgilendirilmesi, konu hakkında daha fazla çalışma yapılması ve bulguların paylaşılması önem arz eden bir başlık olarak görünmektedir.

REFERANSLAR

- Aldridge, J. (2006). The experiences of children living with and caring for parents with mental illness. *Child Abuse Review*, 15(2), 79-88.
- Aldridge, J. ve Becker, S. (1993). Children as carers. *Archives of Disease in Childhood*, 69(4), 459-462.
- Azar, S. T., & Wolfe, D. A. (1998). Child physical abuse and neglect. In E. J. Mash & R. A.
- Barkley (Eds.), *Treatment of childhood disorders* (pp. 501–544). The Guilford Press.
- Baggett, E. A. (2010). Familial predictors of young adult romantic relationship functioning: A closer look at boundary dissolution (Yayınlanmamış lisans tezi). University of Georgia.
- Baggett, E., Shaffer, A. ve Muetzelfeld, H. (2015). Father–daughter parentification and young adult romantic relationships among college women. *Journal of Family Issues*, 36(6), 760-783.
- Baumann, R. A. (2006). Childhood parentification and adjustment to college: An exploratory investigation (Yayınlanmamış doktora tezi). Texas Woman's University, TX.
- Bowlby J. (1973). Attachment and loss: 2. Separation. anxiety and danger. New York, NY: Basic Books.
- Borchet, J., Lewandowska-Walter, A., & Rostowska, T. (2016). Parentification in late adolescence and selected features of the family system. *Health Psychology Report*, 4(2), 116–127. <https://doi.org/10.5114/hpr.2016.55921>
- Bozzormenyi-Nagy, Ivan., & Krasner, Barbara. R. (1986). Between give and take: A clinical guide to contextual therapy. New York, NY: Brunner/Mazel, 1986.
- Bourassa, K. ve Allen, J. (2010). Compulsive caregiving: Emotional parentification in childhood and its association with romantic relationships in late adolescence and early adulthood (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). University of Virginia.
- Brankin, L. (2015). A phenomenological analysis: Exploring the lived experiences of the adult daughter's perception of maternal mental illness and the transgenerational impact on parenting (Yayınlanmamış doktora tezi). The Chicago School of Professional Psychology
- Burnett, G., Jones, R. A., Bliwise, N. G. ve Ross, L. T. (2006). Family unpredictability, parental alcoholism, and the development of parentification. *The American Journal of Family Therapy*, 34(3), 181-189.
- Burton, L. (2007). Childhood adultification in economically disadvantaged families: a conceptual model. *Family Relations*, 56, 4, 329- 345. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3729.2007.00463.x>

- Byng-Hall, J. (2008). The significance of children fulfilling parental roles: Implications for family therapy. *Journal of Family Therapy* 30(2), 147-162. DOI:10.1111/j.1467-6427.2008.00423.x
- Castro, D. M., Jones, R. A. ve Mirsalimi, H. (2004). Parentification and the impostor phenomenon: An empirical investigation. *The American Journal of Family Therapy*, 32(3), 205-216.
- Carroll, J. J., & Robinson, B. E. (2000). Depression and parentification among adults as related to parental workaholism and alcoholism. *The Family Journal*, 8 (4),360-367. <https://doi.org/10.1177/1066480700084005>
- Chase, N. D. (1999). Parentification: An overview of theory, research, and societal issues. In N.D. Chase (Ed.), *Burdened Children: Theory, Research, and Treatment of Parentification*, (pp. 3–33). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Chase, N. D., Deming, M. P. ve Wells, M. C. (1998). Parentification, parental alcoholism, and academic status among young adults. *American Journal of Family Therapy*, 26(2), 105-114.
- Champion, J. E., Jaser, S. S., Reeslund, K. L., Simmons, L., Potts, J. E., Shears, A. R. ve Compas, B. E. (2009). Caretaking behaviors by adolescent children of mothers with and without a history of depression. *Journal of Family Psychology*, 23(2), 156-166.
- Chee, L. P., Goh, E. ve Kuczynski, L. (2014). Oversized loads: Child parentification in low- income families and underlying parent-child dynamics. *Families in Society: The Journal of Contemporary Social Services*, 95(3), 204-212.
- Collins, W. A., Hennighausen, K. C., Schmit, D. T., & Sroufe, L. A. (1997). Developmental precursors of romantic relationships: A longitudinal analysis. In S. Shulman & W. A.
- Cox, F. D., & Demmit, K. (2014). *Human intimacy: marriage, the family, and its meaning*. Belmont CA: Thomson Learning, Inc
- Duryea, M. M. (2007). *Mothers with chronic physical illness and the parentification of their children (Yayınlanmamış doktora tezi)*. The University of New Mexico.
- Earley, L. ve Cushway, D. (2002). The parentified child. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 7(2), 163-178.
- East, P. L. (2010). Children's provision of family caregiving: Benefit or burden? *Child Development Perspectives*, 4(1), 55-61.
- Fagan, M. A. (2003). Exploring the relationship between maternal migraine and child functioning. *Headache: The Journal of Head and Face Pain*, 43(10), 1042-1048.
- Fitzgerald, M. M., Schneider, R. A., Salstrom, S., Zinzow, H. M., Jackson, J. ve Fossel, R. V. (2008). Child sexual abuse, early family risk, and childhood

- parentification: Pathways to current psychosocial adjustment. *Journal of Family Psychology*, 22(2), 320.
- Ford, M. C. (2006). The relationships between childhood maltreatment and delinquency. In B.Sims & P. Preston (Eds.), *Handbook of juvenile justice: theory and practise*, (pp.127- 143). Boca Raton, FL: Taylor & Francis.
- Fortin, A., Doucet, M. ve Damant, D. (2011). Children's appraisals as mediators of the relationship between domestic violence and child adjustment. *Violence and Victims*, 26(3), 377-392.
- Golding, J. M., Smith, G. R., Kashner, T. M., & Rost, K. (1991). Antisocial personality disorder in primary care patients with somatization disorder. *Comprehensive Psychiatry*, 32(4), 367–372. [https://doi.org/10.1016/0010-440X\(91\)90087-S](https://doi.org/10.1016/0010-440X(91)90087-S)
- Gilford, T. T. (2012). An exploration of the role of perceived social support, coping, and resilience in the academic motivation of parentified Black college students (Yayınlanmamış doktora tezi). State University of New York at Buffalo.
- Goff, J. F. L. (2001). Fundamentals of theory and practice revisited: Boszormenyi Nagy and contextual therapy: An overview. *Australian and New Zealand Journal of Family Therapy*, 22(3), 147-157.
- Gilford, T. T. ve Reynolds, A. (2011). “My mother’s keeper”: The effects of parentification on black female college students. *Journal of Black Psychology*, 37(1), 55-77.
- Goldner, L., Abir, A. ve Sachar, C. S. (2016). Adolescents’ true-self behavior and parent- adolescent boundary dissolution: The mediating role of rejection sensitivity. *Child Indicators Research*, 10, 1-22.
- Greenberger, E., & Steinberg, L. (1986). *When teenagers work: The psychological and social costs of adolescent employment*. Basic Books.
- Gross, A. B., & Keller, H. R. (1992). Long-term consequences on childhood physical and psychological maltreatment. *Aggressive Behavior*, 18(3), 171-185. [https://doi.org/10.1002/1098-2337\(1992\)18:3<171::AID-AB2480180302>3.0.CO;2-I](https://doi.org/10.1002/1098-2337(1992)18:3<171::AID-AB2480180302>3.0.CO;2-I)
- Güngör, H. C. (2007). Evlilik doyumunu açıklamaya yönelik bir model geliştirme. (Yayınlanmamış doktora tezi).Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Gültekin, Z. (2010). Bağlanma ve aile işlevleri açısından anne-baba-çocuk ilişkileri. İçinde, T. Solmuş (Ed.), *Bağlanma, evlilik ve aile psikolojisi* (ss.123-141).İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- H Hedges, J Cullen (2012) : Early *Child Development and Care Participatory learning theories: A framework for early childhood pedagogy* 182 (7), 921-940, 2012.

- Hooper, L. M. (2007a). The application of attachment theory and family systems theory to the phenomena of parentification. *The Family Journal*, 15, 217- 223.
- Hooper, L. M. (2007b). Expanding the discussion regarding parentification and its various outcomes: Implications for mental health research and practice. *Journal of Mental Health Counseling*, 29, 322-337.
- Hooper, L. M. (2008). Defining and understanding parentification: Implications for all counselors. *Alabama Counseling Association Journal*, 34(1), 34-43.
- Hooper, L. M. (2012). Parentification. In R. J. R. Levesque (Ed.), *Encyclopedia of Adolescence*, (Vol. 4, pp. 2023-2031). New York, NY: Springer.
- Hooper, Lisa. M., & Wallace (2009), Scyatta. A. Evaluating the Parentification Questionnaire: Psychometric properties and psychopathology correlates. *Contemporary Family Therapy*, 32(1), 2010, 52-68.
- Hooper, L. M., Marotta, S. A. ve Lanthier, R. P. (2008). Predictors of growth and distress following childhood parentification: A retrospective exploratory study. *Journal of Child and Family Studies*, 17(5), 693-705.
- Hooper, L. M., Doehler, K., Jankowski, P. J. ve Tomek, S. E. (2012). Patterns of self-reported alcohol use, depressive symptoms, and body mass index in a family sample: The buffering effects of parentification. *The Family Journal*, 20(2), 164-178.
- Hooper, L. M., Tomek, S., Bond, J. M., & Reif, M. S. (2015). Race/ethnicity, gender, parentification, and psychological functioning: comparisons among a nationwide university sample. *The Family Journal*, 23 (1), 33-48. DOI:10.1177/1066480714547187
- Jacobvitz, D. B., & Bush, N. (1996). Reconstruction of family relationships: Parentchild alliances, personal distress, and self-esteem. *Developmental Psychology*, 32, 732–743.
- Jankowski, P. J., Hooper, L. M., Sandage, S. J. ve Hannah, N. J. (2013). Parentification and mental health symptoms: Mediator effects of perceived unfairness and differentiation of self. *Journal of Family Therapy*, 35(1), 43-65.
- Jelastopulu, E. ve Tzoumerka, K. A. (2013). The effects of economic crisis on the phenomenon of parentification. *Universal Journal of Psychology*, 1(3), 145-151.
- Jones, R. A. ve Wells, M. (1996). An empirical study of parentification and personality. *American Journal of Family Therapy*, 24(2), 145-152.
- Jurkovic, G. J. (1997). *The plight of the parentified child*. New York: Brunner Mazel Inc.

- Jurkovic, G. J., Jessee, E. H., & Goglia, L. R. (1991). Treatment of parental children and their families: Conceptual and technical issues. *American Journal of Family Therapy*, 19(4), 302-314. <http://dx.doi.org/10.1080/01926189108250862>.
- Jurkovic, G. J., Thirkield, A. ve Morrell, R. (2001). Parentification of adult children of divorce: A multidimensional analysis. *Journal of Youth and Adolescence*, 30(2), 245-257.
- Katz, J., Petracca, M. ve Rabinowitz, J. (2009). A retrospective study of daughters' emotional role reversal with parents, attachment anxiety, excessive reassurance-seeking, and depressive symptoms. *The American Journal of Family Therapy*, 37(3), 185-195.
- Kendall-Tackett (2002) Child Abuse Negl. 2002 Jun;26(6-7):715-29. doi: 10.1016/s0145- 2134(02)00343-5.
- Kohut, H. (1977). Kendiliğin yeniden yapılanması. İstanbul: Metis Yayınları.
- Láng, A. (2016). Perceived childhood emotional parentification is associated with Machiavellianism in men but not in women. *Polish Psychological Bulletin*, 47(1), 136-140.
- Liebman, R., Minuchin, S., & Baker, L. (1974). The use of structural family therapy in the treatment of intractable asthma. *The American Journal of Psychiatry*, 131(5), 535– 540.
- Linder, J. R., & Collins, W. A. (2005). Parent and Peer Predictors of Physical Aggression and Conflict Management in Romantic Relationships in Early Adulthood. *Journal of Family Psychology*, 19(2), 252–262. <https://doi.org/10.1037/0893-3200.19.2.252>
- Madden, A. R., & Shaffer, A. (2016). The relation between parentification and dating communication: The role of romantic attachment-related cognitions. *The Family Journal*, 24(3), 313– 318. <https://doi.org/10.1177/1066480716648682>
- McMahon, T. J. ve Luthar, S. S. (2007). Defining characteristics and potential consequences of caretaking burden among children living in urban poverty. *American Journal of Orthopsychiatry*, 77(2), 267-281.
- Macfie, J., Houts, R. M., McElwain, N. L. ve Cox, M. J. (2005). The effect of father-toddler and mother-toddler role reversal on the development of behavior problems in kindergarten. *Social Development*, 14(3), 514-531.
- Macfie, J., Houts, R. M., Pressel, A. S. ve Cox, M. J. (2008). Pathways from infant exposure to marital conflict to parent-toddler role reversal. *Infant Mental Health Journal*, 29(4), 297-319.

- Minuchin, S. (1974). *Families & family therapy*. Cambridge: Harvard University Press.
- Minuchin, S., Rosman, B. L., & Baker, L. (1978). *Psychosomatic families anorexia nervosa in context*. London: Harvard University Press.
- Mika, P., Bergner, R. M., & Baum, M. C. (1987). The development of a scale for the assessment of parentification. *Family Therapy*, 14, 3, 229-235.
- Morris, M. G., & Gould, R. W. (1963). Role Reversal: A necessary concept in dealing with the “battered child syndrome.” *American Journal of Orthopsychiatry*, 33(2), 298-299.
- Minuchin, S., Montalvo, B., Guerney, B. G., Rosman, B. ve Schumer, F. (1967). *Families of the slums: An exploration of their structure and treatment*. New York, NY: Basic Books.
- Murphy, G., Peters, K., Jackson, D. ve Wilkes, L. (2011). A qualitative metasynthesis of adult children of parents with a mental illness. *Journal of Clinical Nursing*, 20(23-24), 3430-42.
- Nako, N. (2015). *Factors influencing academic engagement and achievement: Exploration of impact of parentification and poverty in adolescents' student-teacher relationships*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Western Michigan University.
- Nixon, E., Greene, S. ve Hogan, D. M. (2012). Negotiating relationships in single mother households: Perspectives of children and mothers. *Family Relations*, 61(1), 142-156
- Nuttall, A. K., Valentino, K., & Borkowski, J. G. (2012). Maternal history of parentification, maternal warm responsiveness, and children's externalizing behavior. *Journal of Family Psychology*, 26(5), 767-775.
- Partovi, D. (2012). *Impact of parental traumatic brain injury on adolescents* (Yayınlanmamış doktora tezi) Alliant International University.
- Pakenham, K. I. ve Cox, S. (2012). The nature of caregiving in children of a parent with multiple sclerosis from multiple sources and the associations between caregiving activities and youth adjustment overtime. *Psychology & Health*, 27(3), 324-346.
- Patel, N. (2015). Viewing generativity and social capital as underlying factors of parent involvement. *School Community Journal*, 25(1), 157-174.
- Peris, T. S., Goeke-Morey, M. C., Cummings, E. M., & Emery, R. E. (2008). Marital conflict and support seeking by parents in adolescence: Empirical support for the parentification construct. *Journal of Family Psychology*, 22(3), 633-642.
- Ponizowsky, Y., Kurman, J., & Roer-Strier, D. (2012). When role reversal and brokering meet: Filial responsibility among young immigrants to Israel from the Former Soviet Union. *Journal of Family Psychology*. 26(6), 987-997.

- Prochaska, J. O., & Norcross, J. C. (2014). Psikoterapi sistemleri teoriler ötesi bir çözümleme (2. Basım) (Ed.,Tahir Özakkaş). Kocaeli: Psikoterapi Enstitüsü
- Riedesser, P. (2002). Children of somatically ill parents: A methodological review. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 7(1), 17-38. <https://doi.org/10.1177/1359104502007001003>
- Robinson, S. L., & O'Leary-Kelly, A. M. (1998). Monkey see, monkey do: The influence of work groups on the antisocial behavior of employees. *Academy of Management Journal*, 41(6), 658–672. <https://doi.org/10.2307/256963>
- Schier, K., Herke, M., Nickel, R., Egle, U. T. ve Hardt, J. (2015). Long-term sequelae of emotional parentification: A cross-validation study using sequences of regressions. *Journal of Child and Family Studies*, 24(5), 1307- 1321.
- Seiffge-Krenke, I., Overbeek, G., & Vermulst, A. (2010). Parent–child relationship trajectories during adolescence: Longitudinal associations with romantic outcomes in emerging adulthood. *Journal of Adolescence*, 33(1), 159–171. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2009.04.001>
- Shaffer, A., & Sroufe, L. A. (2005). The developmental and adaptational implications of generational boundary dissolution: findings from a perspective, longitudinal study. *Journal of Emotional Abuse*, 5, 67-84. https://doi.org/10.1300/J135v05n02_04
- Shifren, K. (2001). Early caregiving and adult depression: good news for young caregivers. *The Gerontologist*, 41 (2), 188-190. <https://doi.org/10.1093/geront/41.2.188>
- Schier, K., Herke, M., Nickel, R., Egle, U. T., & Hardt, J. (2015). Long-term sequelae of emotional parentification: A cross-validation study using sequences of regressions. *Journal of Child and Family Studies*, 24(5), 1307–1321. <https://doi.org/10.1007/s10826-014-9938-z>
- Slagle, C. L. (2000). Long term effects of parentification on adult attitudes toward marriage. (Yayınlanmamış doktora tezi), California State University.
- Stein, J. A., Rotheram-Borus, M. J. ve Lester, P. (2007). Impact of parentification on long- term outcomes among children of parents with HIV/AIDS. *Family Process*, 46(3), 317-333.
- Stephens, D. L. (1999). Battered women's views of their children. *Journal of Interpersonal Violence*, 14(7), 731-746.
- Stitt, N., Reupert, A (2014) ; Published 1 August 2014; *Psychology, Medicine; Journal of psychiatric and mental health nursing*.
- Sroufe, L. A., & Ward, J. J. (1980). Seductive behavior of mothers of toddlers: Occurrence, correlates and family origins. *Child Development*, 51, 1222–1229.
- Siskowski, C. (2009). Adolescent caregivers. In K. Shifren (Ed.), *How caregiving affects development: Psychological implications for child, adolescent, and*

- adult caregivers* (pp. 65–91). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/11849-002>
- Telzer, E. H., & Fuligni, A. J. (2009). Daily family assistance and the psychological well-being of adolescents from Latin American, Asian, and European backgrounds. *Developmental Psychology*, 45, 1177–1189.
- Titzmann, Peter. F (2012). ; Growing up too soon? Parentification among immigrant and native adolescents in Germany. *Journal of Youth and Adolescence*, 41(7), 2012, 880- 893
- Tompkins, T. L. (2007). Parentification and maternal HIV infection: Beneficial role or pathological burden?. *Journal of Child and Family Studies*, 16(1), 108- 118.
- Thirkield, A. (2002). The role of fairness in emotional and social outcomes of childhood filial responsibility. (Yayınlanmamış doktora tezi), Georgia State University, Atlanta.
- Thastum, M., Johansen, M. B., Gubba, L., Olesen, L. B., & Romer, G. (2008). Coping, social relations, and communication: A qualitative exploratory study of children of parents with cancer. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 13(1), 123–138. <https://doi.org/10.1177/1359104507086345>
- Valleau, M. P., Bergner, R. M., & Horton, C. B. (1995). Parentification and caretaker syndrome: An empirical investigation. *Family Therapy*, 22(3), 157–164.
- Van Loon, Linda. M., Van De Ven, Monique. O., Van Doesum, Karin. T., Hosman, Clemens.
- M.,& Witteman, Cııla. L.(2017); Parentification, Stress, and Problem Behavior of Adolescents Who Have A Parent With Mental Health Problems. *Family Process*, 56(1), 2017 141-153.
- Van Parys, Bonnewyn, Hooghe, De Mol ve Rober (2015): Toward Understanding the Child's Experience in the Process of Parentification: Young Adults' Reflections on Growing up With a Depressed Parent, *J Marital Fam Therapy*. 2015 doi: 10.1111/jmft.12087.
- Walsh, S., Shulman, S., Bar-On, Z., ve Tsur, A. (2006). The role of parentification and family climate in adaptation among immigrant adolescents in Israel. *Journal of Research on Adolescence*, 16(2), 321-350.
- Wells, M. ve Jones, R. (1998). Relationship among childhood parentification, splitting, and dissociation: Preliminary findings. *American Journal of Family Therapy*, 26(4), 331-339.
- Wells, M. ve Jones, R. (2000). Childhood parentification and shame-proneness: A preliminary study. *American Journal of Family Therapy*, 28(1), 19-27. West, M. L. ve Keller, A. E. (1991).

- West, M. L., & Keller, A. E. R. (1991). Parentification of the child: A case stud of Bowlby's compulsive care-giving attachment pattern. *American Journal of Psycxolherapy*, 45, 425-431.
- Williams, Kristen (2015); Risk and Resilience İn Emerging Adults With Childhood Parentification, 2015.
- Williams, K., & Francis, S. E. (2010). Parentification and psychological adjustment: Locus of control as a moderating variable. *Contemporary Family Therapy: An International Journal*, 32(3), 231-237. <https://doi.org/10.1007/s10591-010-9123-5>
- Winnicott, D. W. (1965). *The maturational processes and the facilitating environment: Studies in the theory of emotional development*. International Universities Press.
- Winton, C.A (2003). Children as Caregivers: Parental and Parentified Children; Allyn and Bacon: Boston, MA, USA.
- Wolkin, J. (1984). Childhood parentification: An exploration of long- term effects. Unpublished doctoral dissertation, Georgia, USA.
- Wong, L. (2008). Witnessing interparental violence in a Chinese American household (Yayınlanmamış doktora tezi). John F. Kennedy University.
- Yarrow, A. C. (2011). Parental traumatic secrets: The relational dynamics of protection and parentification for children (Yayınlanmamış doktora tezi). Massachusetts School of Professional Psychology.
- Yalın, A., Oral, N., Gökler, I., & Yılmaz, B. (2007). Aile terapisi. A.Soykan Aysev, Y. Işık-
- Taner (Ed.), Çocuk ve ergen ruh sağlığı ve hastalıkları içinde (917-932). İstanbul: Golden Print.
- Yalın, A., Kayatekin, E., Uslu, R. (1996) Örneklerle sistemik aile tedavisi yaklaşımı. Aile Tedavileri içinde, Kerimoğlu E.(ed). Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, s: 113-136.
- Yıldırım, F (2016); Aile Öngörülemezliği ve Ebeveynleşmenin Üniversite Öğrencilerinin Depresyon Düzeyleri, Öfke Tazları ve Obsesif İnanışları Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Bölüm 37

**Toplumsal Değişim Aracı Olarak Sosyal
İnovasyon: Kent Sorunlarına Farklı Bakış**

Nihat KURT¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi; Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Hendek Meslek Yüksekokulu Yönetim ve Organizasyon Bölümü. nkurt@subu.edu.tr ORCID No: 0000-0003-3890-5895

GİRİŞ

Günümüz dünyasında, hızla değişen toplumsal ve ekonomik dinamikler, geleneksel çözüm yaklaşımlarını sorgulamamıza neden olmaktadır. Bu noktada, sosyal sorunlara yenilikçi ve etkili çözümler bulma ihtiyacı kaçınılmaz hale gelmiştir. İşte bu ihtiyaç doğrultusunda, sosyal inovasyon kavramı önem kazanmıştır. Sosyal inovasyon, geleneksel yöntemlerin ötesine geçerek toplumsal değişimi ve iyileşmeyi amaçlayan yenilikçi yaklaşımların bir ürünüdür. Bu bağlamda, özellikle kentlerde ortaya çıkan sorunlara farklı bir perspektiften yaklaşmak ve yeni çözüm yolları bulmak için sosyal inovasyonun potansiyeli büyük bir ilgi görmektedir.

Kentler, insan nüfusunun yoğunlaştığı, çeşitli kültürel ve ekonomik dinamiklerin etkileşimde bulunduğu önemli yaşam alanlarıdır. Ancak, bu dinamikler beraberinde çeşitli sorunları da getirebilmektedir. Altyapı eksiklikleri, çevresel sürdürülebilirlik sorunları, işsizlik, konut sıkıntıları gibi meseleler, kentlerin karşılaştığı ortak zorluklardan bazılarıdır. Bu sorunların çözümünde sıradan yaklaşımlar yetersiz kalabilir. İşte bu noktada sosyal inovasyon, klasik çözüm yollarını aşarak kent sorunlarına farklı bir bakış açısı getirme potansiyeli taşır.

Bu çalışmanın amacı, sosyal inovasyonun kent sorunlarına nasıl bir alternatif çözüm yaklaşımı sunabileceğini irdelemektir. Kentsel sorunların karmaşıklığına ve çeşitliliğine yenilikçi bir perspektifle yaklaşmanın önemi vurgulanmaktadır. Sosyal inovasyonun bu potansiyeli, kentlerin dönüşümünde daha etkili ve sürdürülebilir çözümler üretme kapasitesini yükseltebileceği değerlendirilmektedir. Öncelikle çalışmada, sosyal inovasyonun kentsel yapıdaki rolü, içerdiği anlam ve unsurları açısından ele alınacak, ardından kent sorunlarına bu anlayışla nasıl yaklaşılacağı ve sosyal inovasyonun kentlerin dönüşümünde nasıl etkili bir araç olabileceği açıklanmaya çalışılacaktır.

Sosyal inovasyon yaklaşımı etrafında gerçekleştirilecek çalışmalarla ortaya konacak yeni fikir ve uygulamalar, kentlerin geleceğini şekillendirme potansiyelini harekete geçirerek, sürdürülebilir, yaşanabilir ve adil bir kent yapısının oluşturulmasına ve kolayca ulaşılabilir yerel hizmetlerle vatandaşlara ekonomik ve konforlu bir kent yaşamı için güçlü katkı sağlayabilecektir. Bu çalışmada sosyal inovasyonun kent sorunlarına getirdiği yeni bakış açısı vurgulanarak, kent sorunlarına daha verimsiz geleneksel yol ve yöntemler yerine yeni ve yaratıcı çözümler bulmanın önemi vurgulanmaya çalışılacaktır.

KENTSEL YAPIDA SOSYAL İNOVASYONUN ROLÜ

Sosyal inovasyon, insanların ortak hedeflere ulaşmak için kişiler arası etkileşimleri ve aktiviteleri yeni fikirlerle düzenleme ve uygulama sürecini ifade

eder Mumford (2002: 253). Sosyal inovasyon terimini ilk kez 19. yüzyılın sonlarında "sosyal keşif" olarak tanımlayan kişi Max Weber'dir. 1930'larda ise Joseph Schumpeter, ekonomik yenilik sağlamak için sosyal inovasyonun gerekliliğini ve teknolojik inovasyonla birlikte ele alınması gerektiğini vurgulamıştır (Özdemir ve Ar, 2015: 20). Geleneksel yöntem ve pratiklerin ötesine geçerek toplumsal sorunların çözümünde yeni ve yenilikçi yaklaşımların kullanılması anlamına gelir. Küresel ısınma, iklim değişikliği, kronik ve salgın hastalıklar, trafik sıkışıklığı, gelir eşitsizliği gibi önemli sorunların, geleneksel politika yaklaşımlarıyla çözülemeyeceği anlayışı, sosyal inovasyonlara olan ilgiyi artırmış ve bu tür sorunların çözümü için yenilikçi ve önceden tedbirli uygulamalara olan talebi yükseltmiştir. Dolayısıyla, sadece teknolojik yenilikleri değil, aynı zamanda toplumsal ilişkileri, kurumsal yapıları ve kültürel düşünce biçimlerini de içeren geniş bir perspektifi kapsar. Sosyal inovasyon, toplumsal dönüşümü hızlandırmayı, insanların yaşam kalitesini artırmayı ve daha adil, sürdürülebilir bir toplum oluşturmayı amaçlar.

Sosyal inovasyon kavramının temel unsurları arasında şunlar bulunur:

a. Yenilikçilik, Yenilikçi Teknoloji ve Modeller: Sosyal inovasyon, öncelikle 'sosyal' odaklı kurumlar aracılığıyla yayılan ve genişletilen, sosyal ihtiyaçları karşılamak için başlatılan yenilikçi faaliyetler ve hizmetleri kapsar (Mulgan, 2006: 146). Sosyal inovasyon, yeni fikirlerin ve yaklaşımların ortaya çıkmasıyla gerçekleşir. Bu, geleneksel çözüm yollarını aşan ve toplumsal sorunlara yeni bir perspektif getiren bir süreçtir. Sosyal inovasyonlar, alternatiflere kıyasla daha etkili olabilen, sosyal ihtiyaçları aynı anda karşılayan ve yeni sosyal ilişkiler veya iş birlikleri kurabilen yeni fikirler, ürünler, hizmetler ve modellerdir. Bu tür yenilikler, insanların güçlenmesine ve toplumsal değişimi yönlendirmesine yardımcı olabilecek etkili bir yaklaşım sunar (Cruz, Ruben Martinez ve Blanco, 2017: 223) Sosyal inovasyon, teknoloji ve iş modellerinin kentsel sorunların çözümünde nasıl kullanılabileceğine odaklanır. Yenilikçi teknoloji, veri analitiği, dijital platformlar ve sürdürülebilir enerji çözümleri gibi araçlar, kentlerin dönüşümünde önemli bir rol oynayabilir.

Yeni teknolojilerin gelişimi, kentlerdeki yerel sorunların çözümünde akıllı teknolojilerin kullanımını desteklemektedir. Bu kullanım, vatandaşların taleplerine daha hızlı ve yerinde cevap verme, katılımcı demokrasiyi güçlendirme ve yerel yönetimlerin şeffaf ve hesap verebilir bir şekilde yönetilmesi gibi avantajlar sunmaktadır. Teknolojik uygulamalar, kamu kaynaklarının etkili ve verimli bir şekilde kullanılmasına da katkı sağlar. Bu nedenle, farklı ülkelerdeki yerel yönetim kuruluşları, kentsel sorunların çözümü,

hizmet sunumu ve paydaş katılımı konularında akıllı teknolojileri daha etkili bir şekilde nasıl kullanabileceklerini araştırmaktadır (Köseoğlu, 2018: 54).

b. Çözüm Odaklı Toplumsal Etki: Sosyal inovasyon, geleneksel çözüm yollarını aşarak kent sorunlarına yeni bakış açıları getirebilir. Sorunların temel sebeplerine odaklanarak daha etkili ve sürdürülebilir çözümler üretebilir. Herhangi bir sorunun çözümü, sadece karar alma ve politika geliştirme aşamasında iş birliği gerektirmediği, aynı zamanda bir öğrenme sürecini içerdiği unutulmamalıdır. Ayrıca, her uygulama aynı zamanda bir öğrenme fırsatı sunar. Bu nedenle, karmaşık bir sorunu etkili bir şekilde ele almak için farklı aktörlerin iş birliği yapması ve her mücadelede sorunun karmaşıklığını yeniden değerlendirmenin önemli olduğu vurgulanmalıdır (Kavanoz, 2021: 35). Sosyal inovasyon, kullanıcıların ihtiyaçlarına odaklanan bütünsel çözümleri gerektirmektedir (Kohler ve Chesbrough, 2019: 357). Sosyal inovasyonun odak noktası, toplumun genel refahını artırmak ve sosyal sorunları çözmektir. Bu nedenle, projelerin veya girişimlerin toplumsal etki yaratma kapasitesi önemlidir.

c. Çoğulculuk, Katılımcılık ve İş birliği: Günümüzde kentlerdeki sorunların giderek birbiriyle etkileştiği ve karşılıklı bağımlılığın daha belirgin hale geldiği görülmektedir. Bu belirsizlik durumları, bazı sorunların tek başına çözülemediğini gösteriyor. Bu nedenle kent yönetimleri, alternatif yaklaşımlara yönelme eğilimindedir (Erdem, 2021: 57). Sosyal inovasyon kapsamında, kentlerdeki sorunları çözmek ya da hizmetlerde etkinliği ve verimliliği sağlamak için farklı grupların ve sivil toplumun görüşlerini dikkate alır. Toplumsal katılımı teşvik eden bir süreç olarak öne çıkar. Toplumun farklı kesimlerinin, paydaşların ve uzmanların bir araya gelmesi, sorunları daha kapsamlı ve derinlemesine anlamamızı sağlar. Bu da çözümlerin daha ihtiyaç odaklı ve sürdürülebilir olmasına yardımcı olur. Kentsel projelerin ve politikaların kent toplumunu daha kapsayıcı bir şekilde tasarlanmasını sağlar. Bunun için kamu sektörünün, özel sektörün, akademik kurumların ve sivil toplumun bir araya gelmesini teşvik eder, farklı alanlardan gelen uzmanlıkların iş birliğini önemser. Sosyal inovasyon projeleri, bu iş birliği sayesinde daha etkili ve kapsamlı çözümler sunabilir.

Sosyal inovasyon projeleri genellikle toplumun farklı kesimlerini, paydaşları ve uzmanları içeren katılımcı bir yaklaşımı benimser. Farklı bakış açılarının bir araya gelmesi, daha etkili çözümler üretilmesine yardımcı olabilir. Sosyal inovasyon, farklı kurumların sosyal ağlar ve iş birliklerinde oluşturulmasını destekler. Bu, çeşitli sosyal aktörlerin katılımını gerektirir ve teknolojik veya

ticari yeniliklerin dahi sosyal bir boyutu olduğu düşünülür, çünkü bu yeniliklerin toplumsal kabul ve yayılma süreçlerini dönüştürmeleri gerekir. Zaman ilerledikçe, birçok iş sektörü ve sosyal yaşamın her alanında sosyal inovasyon gerçekleşmektedir. Kâr amacı gütmeyen organizasyonlar, sosyal girişimcilik, sosyal ekonomi ve kurumsal sosyal sorumluluk gibi uygulamalar aracılığıyla, sosyal inovasyon toplumun her sektörüne yayılmaktadır (Bulut, Eren ve Halac, 2013: 124). Sosyal inovasyon, tek bir yaklaşım veya çözümle sınırlı kalmaz. Farklı alanlardan ve disiplinlerden gelen insanlar ve kurumlar arasındaki iş birliği ve çoğulculuk, daha kapsayıcı ve etkili sonuçların elde edilmesini sağlar.

Kentsel sorunların çözümünde kentsel yönetim unsurları, kent yönetimine katkı sağlayan kurum ve kuruluşları ifade eder. Bu bağlamda, merkezi yönetim ve yerel yönetimler, temel görevleri üstlenen iki temel yapı oluştururken, kent yönetiminde etkileri doğrudan veya dolaylı olarak gözlemlenebilen Sivil Toplum Kuruluşları, Sendikalar, Kent Konseyleri, Kalkınma Ajansları gibi kuruluşlar da kent yönetiminde rol oynarlar (Güven, 2017: 1054).

d. Toplumsal Farkındalığı Artırma: Sosyal inovasyon projeleri, toplumsal sorunların farkındalığını artırarak insanların daha bilinçli ve duyarlı hareket etmesine katkı sağlayabilir.

Sonuçta, kent, insanları ve mekânı birbirine bağlayan maddi bir inşa süreci olarak ele alınmasına karşılık (McFarlane vd. 2023: 351-352), inovasyonun nasıl ilerleyeceğini şekillendiren bir şehirde ortaya çıkan kentsel sosyal yenilik türleri, kısmen kentsel ekonomi politiğin ve siyasetin doğasına bağlıdır. Bu bağlılık üzerinden sosyal inovasyon kent sorunlarının anatomisini anlama ve çözümlenme süreçlerinde önemli bir rol oynar. Sadece mevcut sorunlara odaklanmakla kalmayıp, daha iyi ve sürdürülebilir bir kentsel yaşamın oluşturulmasına yönelik yaratıcı ve yenilikçi yaklaşımlar sunar.

Kentsel sorunların çeşitliliği ve kompleksliği, kentsel yaşamda her geçen zaman boyunca güçlü bir şekilde varlığını hissettirmektedir. Kentler, altyapı eksiklikleri, trafik sıkışıklığı, çevresel kirlilik, konut sıkıntıları, sosyal eşitsizlik gibi pek çok sorunla yüzleşmektedir. Bu sorunlar genellikle birbiriyle bağlantılıdır ve çoğu zaman çözümleri geleneksel yöntemlerle sınırlı kalmaktadır. Sosyal inovasyon ise bu sorunları daha geniş bir perspektifle ele alarak, temel nedenlere odaklanarak ve farklı disiplinleri bir araya getirerek yeni yaklaşımlar sunma potansiyeline sahiptir.

KENTİN TOPLUMSAL DEĞİŞİMİNDE SOSYAL İNOVASYON

Kentler, hızla değişen ve gelişen dünyanın merkezleridir ve bu dinamik yapı, çeşitli zorlukları ve fırsatları beraberinde getirir. Kentlerin sürdürülebilirlik, yaşanabilirlik ve kapsayıcılık açısından dönüşümü, toplumların geleceğini şekillendirmede büyük bir rol oynamaktadır. Bu dönüşümde sosyal inovasyonun potansiyeli, belirgin ve yenilikçi bir şekilde öne çıkmaktadır.

Günümüz koşullarında, değişim ve yenilik artık temel bir gereklilik haline gelmiştir. Bireyler ve toplumlar, mevcut durumlarını aşmak ve ileriye taşımak için farklı ve yeni yaklaşımlar arayışındadır. Bu kapsamda özellikle son yıllarda, sosyal inovasyon terimi, karmaşık küresel sosyal sorunların ele alınmasında ve topluma ortak değerler katılmasında potansiyel bir çözüm olarak büyük ilgi görmektedir. Sosyal inovasyonlar, amaçlara ulaşmak için yeni yollar, örgütsel yapılar, düzenlemeler ve yaşam tarzları sunar. Bu nedenle, sosyal inovasyonlar mevcut uygulamalardan daha etkili bir şekilde sorunları çözmek için sosyal değişimi yönlendirir. Bu yüzden, sosyal inovasyonlar takip edilmeli ve kurumsallaştırılmalıdır (Zapf, 1994: 28). Sosyal inovasyon ve toplumsal değişim arasında güçlü bir ilişki vardır. Sosyal inovasyon, toplumsal değişimin itici gücü olarak işlev görebilir çünkü; Sosyal inovasyon, toplumsal sorunlara çözüm üretmeye odaklandığı için doğrudan toplumsal değişimin bir aracıdır. Yenilikçi yaklaşımlar, mevcut sorunları aşmamıza ve toplumsal iyileşmeyi sağlamamıza yardımcı olabilir.

Sosyal inovasyon, toplumsal katmanları kapsayıcı bir şekilde dönüştürme potansiyeli taşıyan önemli bir kavramdır. Sosyal inovasyon projeleri, toplumsal eşitsizlikleri azaltma, katılımcılığı artırma, kültürel çeşitliliği değerlendirme, sosyal bağları güçlendirme, yerel ekonomiyi destekleme ve çevresel duyarlılığı artırma gibi hedefleri destekleyerek, toplumsal dönüşümü daha kapsayıcı ve etkili bir şekilde gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Bu tür dönüşümler, genellikle geleneksel çözüm yollarının ötesine geçmektedir. Sosyal inovasyonun gücü, bireylerin ve toplulukların kendi ihtiyaçlarını ve sorunlarını tanımlayarak bu sorunlara yönelik özgün çözümler üretme yeteneğinden gelmektedir. Bu yaklaşım, toplumun farklı katmanları arasında iş birliği ve dayanışma kültürünü destekleyerek, sorunların kök nedenlerine etkili bir şekilde müdahale edebilme olanağını sunmaktadır. Sosyal inovasyon, aynı zamanda toplumsal değişim ve dönüşüm süreçlerine hız kazandırmaktadır. Toplumsal sorunlarla başa çıkmak için geleneksel yöntemlerin yetersiz kaldığı durumlarda, yeni fikirler ve yaklaşımlar sayesinde hızlı ve etkili çözümler bulunabilmektedir. Bu da toplumun daha esnek ve uyumlu bir şekilde değişen koşullara uyum sağlamasını kolaylaştırmaktadır.

İnovasyon kentsel düzlemden ele alındığında, kent nüfusunun gereksinimlerini daha etkili, verimli ve sürdürülebilir bir şekilde karşılayan yeni yöntemler, iş modelleri, politikalar, kurumsal tasarımlar veya düzenlemeleri ifade eder. Kentsel inovasyon, kent içi projelerde yerel nüfusun istihdam edilmesi yoluyla gelir seviyelerini artırarak kentsel yoksulluğu azaltmada önemli bir rol oynamaktadır (Demiral vd., 2007: 4) İnovasyon, toplumun sıkışmış olduğu geleneksel düşünce kalıplarını sarsar. Yeni fikirler ve uygulamalar toplumsal değişimi yönlendirebilir ve hızlandırabilir. Kentlerde gerçekleştirilecek sosyal inovasyon projeleri, toplumun aktif katılımını teşvik ederek sorunların farkında olunmasını sağlar. Bu da toplumsal bilinçlenmeyi ve değişimi destekler. Sosyal inovasyon sahip olduğu dönüşüm gücüyle, sadece mevcut sorunların çözümüne katkıda bulunmakla kalmaz, aynı zamanda toplumsal yapıların ve sistemlerin dönüşümünü de destekler. Bu dönüşüm, sadece mevcut problemleri değil, gelecekte ortaya çıkabilecek sorunları da ele alır ve daha sağlam temellere dayanan bir kent yapısının oluşumuna zemin hazırlar. Bu açıdan sosyal inovasyon, kentsel dönüşümde önemli bir itici güç olarak, geleneksel düşünce kalıplarını aşarak, sorunlara yaratıcı ve yenilikçi çözümler sunar. Özellikle kentsel değişim sürecinde kullanılabilir bir araç olabilme niteliğiyle, kentin sosyal koşullarını iyileştirme, yeni teknik, yol ve yöntemleri için içerisine katarak kent sorunlarına sağlayabileceği katkı dikkate değerdir.

Bu anlamda başvurulabilecek sosyal inovasyonlar, kentlerdeki toplumsal ihtiyaçları daha etkin bir şekilde karşılamak için geliştirilen yeni yöntemler, kurumlar ve düşünceleri içerir. Dolayısıyla sadece yeni fikirlerle sınırlı olmayıp, mevcut fikirlerin yeniden şekillendirilmesi veya dönüştürülmesi anlamına da gelir. Yani eski bir fikrin yeni bir yaklaşımla hayata geçirilmesini de kapsar. Yeni bir hizmet, girişim veya organizasyon biçimi olarak ortaya çıkabilirler veya mevcut organizasyonlara ve hizmetlerin dağıtımına kökten farklı bir yaklaşım getirebilirler (Kahn vd. 2009: 19) Sosyal inovasyon, kentlerin sadece sorunları çözmekle kalmayıp, aynı zamanda toplumsal değişimi hızlandırmaları için güçlü bir araçtır. Kentler, farklı kültürlerin, düşünce tarzlarının ve sosyal dinamiklerin kesişim noktalarıdır. Bu çeşitlilik, sosyal inovasyonun potansiyelini daha da artırır. Kentlerdeki toplumsal sorunlar, yaratıcı fikirlerin ve iş birliğinin bir sonucu olarak daha etkili ve sürdürülebilir çözümlerle ele alınabilir. Sosyal inovasyon, yerel toplulukların ve sivil toplum kuruluşlarının ihtiyaçlarına daha duyarlı yaklaşımlar geliştirmelerini teşvik ederek, kentlerin daha kapsayıcı ve yaşanabilir hale gelmelerine olanak tanır. Bu nedenle, kentlerin toplumsal değişimindeki potansiyeli açığa çıkararak, sadece sorunları çözmekle kalmayıp aynı zamanda daha iyimser bir geleceği inşa etmeye

yardımcı olur. Bu süreç, yeni fikirlerin, iş birliklerinin ve katılımın teşvik edilmesiyle toplumsal sorunların daha kökten ve kalıcı çözümlerle ele alınmasına olanak sağlar, böylece kentler gelecekteki zorluklar karşısında daha dirençli hale gelirler.

SOSYAL İNOVASYON VE KENT SORUNLARINA YENİLİKÇİ ÇÖZÜMLER

Kentler, insanların yoğun şekilde yaşadığı, çeşitli ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel dinamiklerin etkileşimde bulunduğu kompleks yaşam alanlarıdır. Ancak, bu yoğunluk ve çeşitlilik aynı zamanda kentlerin karşılaştığı pek çok sorunu da beraberinde getirir. Sorunların çözümüne çare bulmak üzere kentler uzun bir zamandır yenilik ve yaratıcılık fikirlerini içeren inovasyonla ilişkilendirilmektedir. Gittikçe artan bir çeşitlilik gösteren bir kavram olarak, farklı şekillerde ortaya çıkan sosyal inovasyon; girişimcilik, teknolojik değişim, sosyal medyanın yeni uygulamaları, kamu sektörünün yeniden düzenlenmesi, yeni ekonomik yaratıcılık, katılımcı demokrasiye alternatif biçimler, yeni yönetim stilleri ve benzeri gibi çeşitli yollarla yorumlanmaktadır. Kentleri inovatif düşünceyle ele almaya iten kentsel sorunların çeşitli boyutları bulunmaktadır. Kentlerdeki altyapı eksiklikleri, yetersiz ulaşım sistemi ve trafik sıkışıklığı gibi sorunlar yaşam kalitesini düşüren ulaşım ve altyapı sorunları; Kentsel alanlarda hava ve su kirliliği, atık yönetimi eksiklikleri gibi ekosistemlere ve insan sağlığına zarar verebilen çevresel sorunlar; Konut sıkıntıları, yetersiz imar planlaması, gecekondu bölgeleri gibi faktörler kentsel mekânın düzenlenmesinde sorunlar yaratabilen konut ve imar sorunları; Farklı kesimler arasında ayrışmayı artıran ve toplumsal huzursuzluğa neden olan sosyal eşitsizlik ve yoksulluk sorunları; Yüksek işsizlik oranları ve yetersiz eğitim nedeniyle kentsel nüfusun geleceğine ilişkin riskler oluşturabilecek işsizlik ve eğitim sorunları, inovatif yaklaşımla ele alınması gereken belli başlı sorun alanlarını oluşturmaktadır.

Sosyal inovasyon ve sosyal girişimcilik, sürdürülebilir kalkınmanın bir parçası olarak ekonomik, sosyal ve çevresel sorunlara çözüm getirmektedir. Ancak, sosyal inovasyon ve sosyal girişimciliği daha etkin bir şekilde teşvik etmek için daha sağlam bir destek altyapısı ve destek sistemine ihtiyaç vardır (Augustinsson, 2011: 14). Sosyal girişimciler, toplumsal sorunlara yenilikçi ve sürdürülebilir çözümler sunarak, kentlerin karşılaştığı zorluklarla başa çıkmada önemli bir rol oynamaktadır. Bu girişimciler, sadece kâr amaçlı değil, aynı zamanda toplumsal fayda sağlama amacı güden iş modelleri ile hareket ederler.

Kentlerin, karşı karşıya kaldıkları çok çeşitli sorunlara yönelik sunulan yenilikçi çözümler kent yaşamını geliştirmeyi hedeflerler. Örneğin, çevresel

sürdürülebilirliği teşvik eden inovatif girişimler, atık yönetimi, enerji verimliliği ve yeşil alanların artırılması gibi alanlarda çalışmalar yaparak kentin çevresel kalitesini yükseltebilirler. İş dünyası ve toplumsal sorumluluk arasında kurulacak denge ile, sürdürülebilir gelir modelleri oluşturularak hem toplumsal etki yaratma hem de işleri sürdürebilir hale getirmek mümkün olabilir. Bu, kentlerin kalkınmasına ve yaşam kalitesinin artmasına önemli katkılarda bulunur. Ayrıca, sosyal girişimcilerin teknolojik gelişmeleri de kullanarak kentlerin sorunlarına çözüm sunma potansiyeli vardır. Akıllı şehir teknolojileri, veri analitiği ve dijital platformlar gibi araçlarla kent yönetimini optimize etmek, trafik sıkışıklığı gibi problemleri hafifletmek ve kentsel yaşamı daha yaşanabilir hale getirmek mümkündür. Kentler, ulaşımda teknolojik değişimlere uyum sağlama çabası içerisinde, kentsel hareketlilik modellerinde yeni arayışlara gitmekte bu konuda mikro hareketlilik alternatifleri değerlendirerek mikro ulaşım araçlarını denemekte ve bu uygulamalar birçok ülke tarafından yasal olarak desteklenerek kent içi ulaşım sistemlerine entegre edilmesi için çalışmalar yapmaktadır (Sarıışık ve Ercoşkun, 2021: 74). Bisiklet paylaşım sistemleri, elektrikli scooter hizmetleri gibi alternatif ulaşım modelleri, çevre dostu ve daha etkili ulaşım çözümleri olarak kentlerin hareketliliğini artırabilir. Ayrıca, trafik kazalarının azaltılması ve yaya güvenliğinin sağlanması amacıyla geliştirilen akıllı trafik yönetimi sistemleri de kent yaşamını iyileştiren yenilikçi yaklaşımlar arasında yer alır. Bu kapsamda kent yönetimleri, geliştirilen dijital uygulamalar ve yenilikçi iletişim araçları kullanarak kent sakinlerini bilinçlendirmek ve harekete geçirmek için de çaba gösterirler. Toplumsal değişim için farkındalık yaratma kampanyaları, eğitici içerikler ve mobil uygulamalar gibi araçlarla, kentlerin sorunlarına dikkat çekilir ve çözüm süreçlerine katılım teşvik edilir.

Sosyal inovasyonların kent sorunlarına getirdiği yenilikçi çözümler, kent yaşamını sadece fiziksel değil, sosyal, çevresel ve ekonomik boyutlarda da zenginleştirir. Bu girişimlerde, toplumsal sorumluluk bilinciyle hareket edilerek, kentsel alanlarda yaşanan sosyal dışlanma ve yoksulluk gibi sorunlara da özgün yaklaşımlar getirilir. Evsizlikle mücadele, dezavantajlı grupların istihdamını artırma, göçmenlerin entegrasyonunu destekleme gibi konularda çözümler üretilebilir. Yerel halkın ihtiyaçlarına uygun projeler geliştirilerek kentin sosyal dokusu güçlendirilebilir. Aynı zamanda, kentlerde yaşayan bireyler arasında dayanışma ve iş birliğini teşvik eden projeler de sosyal inovasyon alanına girer. Mahalle ortaklıkları, topluluk bahçeleri, paylaşımlı ekonomi modelleri gibi uygulamalarla, kent sakinleri arasında iletişim ve ilişkilerin güçlenmesi sağlanır. Bu da kent yaşamının daha insan merkezli ve sosyal bir şekilde gelişmesine olanak tanır.

Sosyal inovasyonların kent sorunlarına getirdiği yenilikçi çözümler, genellikle klasik çözüm yöntemlerinin dışına çıkarak beklenmedik alanlarda çözüm arayışına işaret eder. Örneğin, sanat ve kültür projeleri aracılığıyla kentsel dönüşümü desteklemek, sokak sanatı ve kamusal alanlarla toplumsal etkileşimi artırmak gibi yaklaşımlar, kentin kimliğini güçlendiren ve sıradışı çözüm yolları olarak karşımıza çıkar. Sosyal girişimciler aynı zamanda kentsel tarım, sürdürülebilir gıda üretimi ve gıda dağıtımı gibi alanlarda da faaliyet gösterebilirler. Şehir içinde tarımı teşvik ederek yerel üretimi artırmak, gıda güvenliği sağlamak ve çevre dostu tarım uygulamalarını yaygınlaştırmak, toplumsal katılımı ve uygun maliyeti gözeterek sosyal konut üretimi gerçekleştirmek, mobil uygulamalarla sosyal ulaşım platformu oluşturarak hem kentsel alanların sürdürülebilirliğini desteklemek hem de yerel ekonomiyi canlandırmak, gıda, eşya ve atık yönetimi ve paylaşım ekonomisi kapsamında projeler gerçekleştirmek gibi konular inovatif çalışmalara örnek verilebilir. Sonuç olarak, sosyal girişimcilerin kent sorunlarına getirdiği yenilikçi çözümler, geniş bir yelpazede farklı alanlarda görülmektedir. Bu girişimciler, sadece kentsel altyapıyı iyileştirmekle kalmayıp, toplumsal etkileşimi artırarak, çevresel sürdürülebilirliği teşvik ederek ve ekonomik kalkınmayı destekleyerek kent yaşamını daha iyi bir hale getirme hedefi doğrultusunda faaliyet göstermektedirler.

SOSYAL İNOVASYONUN SÜRDÜRÜLEBİLİR KENTSEL GELİŞİME ETKİSİ

Sürdürülebilir kent kavramı genel olarak, insan ihtiyaçlarına daha iyi cevap veren ve gelecek kuşakların ihtiyaçlarını engellemeyecek bir şekilde sistemlerinin geliştirilmesine olanak tanıyan bir kent modeli biçiminde tarif edilmektedir. (Ertürk, 1996: 175) Diğer bir ifadeyle kentlerin ekonomik, sosyal ve çevresel kaygıları birleştirerek geliştirilmesi gereken bir alanı vurgulamaktadır. Sürdürülebilirlik bağlamında, yerel yönetimler, kentsel topluluklara en yakın kamu kurumları olarak, önemli bir rol üstlenmektedirler. Yerel yönetimlerin işlevleri, sürdürülebilir kent politikaları oluşturmak ve kentsel sürdürülebilirlik performansını ölçmek gibi alanlarda belirginleşmektedir (Akçakaya, 2016: 48).

Sürdürülebilir bir kentleşmenin özü, genellikle üç ana unsurun vurgulanmasına dayanmaktadır. Bu üç unsur şu şekildedir: İlk olarak, kentlerde yaşayan insanların, kentin ortak alanlarını kullanımı, kamu hizmetlerinin alımı ve kentle olan ilişkileri yoluyla yaşam kalitelerini artırmak için çözülmeye ihtiyaç duyulan sorunlara odaklanılır. İkinci olarak, kentin bir yerleşim birimi olarak uzun vadeli sürdürülebilirliğini güçlendirmeye yönelik çabalar önemli bir

yer tutar. Son olarak, kentin çevresel kaynaklarını aşırı kullanımının ötesine geçmemesi ve üretim ile tüketim kalıplarının gözden geçirilmesi gerekliliği vurgulanır (Bayram, 2001: 256). Sürdürülebilir kentsel gelişim, kentlerin hem mevcut hem de gelecekteki nesillerin ihtiyaçlarını karşılayan, çevre dostu ve toplumsal açıdan adil bir şekilde gelişmesini hedefler. Bu bağlamda, sürdürülebilir kentsel gelişim, çeşitli sorunları ele alırken kentlerin kaynakları ve çevresel denge ile uyumlu bir şekilde büyümesini amaçlar.

Sürdürülebilirlik ve Teknolojik İnovasyon:

Günümüzde, ekonomik, sosyal ve çevresel açıdan sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmesi, bu süreçte çevrenin ve gelecek nesillerin haklarının korunması hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin öncelikli meselelerindedir. Sürdürülebilir kalkınmanın başarısı için endüstriyel faaliyetler kadar önemli bir rol oynayan diğer bir faktör ise teknolojik ilerlemelerdir. Teknolojik gelişmenin temel unsurları arasında inovasyon da ayrıca kritik bir konuma sahiptir (Akyol, 2020: 15-16.). Sosyal inovasyon, çevresel sürdürülebilirliği desteklemek için teknolojik yenilikler ve uygulamaların geliştirilmesine olanak sağlar. Her yenilik inovasyon olarak nitelendirilemese de, her inovasyon içinde yenilik barındırır. Aynı şekilde, her teknolojik gelişme inovasyon olarak kabul edilmese de, inovasyonların büyük bir kısmı teknolojik gelişmeleri içerir (Turanlı, Sarıdoğan, 2010: 11-18). Bu, enerji verimliliği, atık yönetimi, temiz enerji kaynakları ve çevresel etkilerin azaltılması gibi alanlarda gerçekleşebilir. Sosyal inovasyonun sağladığı yenilikçi çözümler, çevresel hassasiyetleri dikkate alarak kentsel gelişimi şekillendirebilir.

Kentler, farklı çıkarılara sahip paydaşların iş birliği yaparak sürdürülebilir bir çevrede yeterli yaşam kalitesini sağlamak zorunda olduğu alanlar olarak öne çıkmaktadır. Kentler, dinamik yapıları sayesinde her zaman büyüme, üretim, yenilik, akıl ve bilgiye ev sahipliği yapmıştır. Kentlerde artan bilgi transferi ve teknoloji kullanımı, sorunlara hızlı çözümler sunma olanağını artırmıştır (Örselli, 2019: 92). Teknoloji, günümüzde sadece endüstriyel ve ticari alanlarda değil, aynı zamanda toplumsal sorunların çözümünde de önemli bir role sahiptir. Sosyal inovasyon, geleneksel çözüm yollarının dışına çıkarak toplumsal fayda sağlayan yeni yaklaşımlar ve modeller geliştirmeyi amaçlar. Teknoloji, bu amaç doğrultusunda sosyal inovasyonun en önemli itici güçlerinden biri haline gelmiştir.

Teknolojinin sosyal inovasyondaki rolü, çeşitli boyutlarda görülebilir. İlk olarak, teknoloji toplumsal sorunların daha etkili bir şekilde anlaşılmasını ve analiz edilmesini sağlar. Büyük veri analitiği, yapay zekâ ve veri görselleştirme

gibi araçlar, karmaşık toplumsal sorunların altında yatan nedenleri ve dinamikleri anlamak için kullanılır. Bu sayede, sorunların daha iyi tanımlanması ve çözüm önerilerinin daha iyi şekillendirilmesi mümkün olur. İkinci olarak, teknoloji toplumsal sorunlara yenilikçi çözümler getirme potansiyeli taşır. Mobil uygulamalar, dijital platformlar, akıllı cihazlar ve sensörler gibi teknolojik araçlar, eğitim, sağlık, tarım, enerji ve çevre gibi birçok alanda yeni çözüm modellerinin oluşturulmasına olanak tanır. Üçüncü olarak, teknoloji toplumun katılımını artırarak demokratik süreçlere ve toplumsal değişime katkı sağlar. Sosyal medya platformları, dijital katılım araçları ve çevrimiçi topluluklar, bireylerin fikirlerini paylaşmalarını, sorunlara dikkat çekmelerini ve toplumsal değişimi talep etmelerini kolaylaştırır. Bu da demokratik değerleri güçlendirerek daha adil ve katılımcı toplumların oluşmasını sağlar. Son olarak, teknoloji sosyal inovasyonun yaygınlaşmasına ve ölçeklenmesine yardımcı olur. Dijital platformlar ve ağlar sayesinde, başarılı sosyal inovasyon projeleri daha geniş kitlelere ulaşabilir ve daha hızlı bir şekilde yayılabilir. Bu da toplumsal etkinin artmasını ve daha kapsayıcı çözümlerin hayata geçirilmesini destekler.

Kentlerin sürdürülebilir kalkınma ve rekabet gücü, endüstriyel ve teknolojik üretim faktörlerine olan odaklarına, ekonomik faaliyetlerinin çeşitliliğine, üretken ekonomik aktörlerin varlığına, ürün çeşitliliğine, yüksek düzeyde iş birliğine ve ücretlere bağlıdır. Kentlerin rekabet edebilirlik hedefi doğrultusunda, dijital çağda teknolojiye yönelik araştırmalar artmakta, endüstriyel alanlar kentsel yaşamın içine entegre edilmekte ve kentsel inovasyonu teşvik etmek için AR-GE yatırımları artmaktadır. Bu, patent başvurularında artışa, bilginin yayılması ve ölçülmesi çalışmalarının hızlanmasına yol açmaktadır (Terzioğlu ve Yücel, 2020: 90). Modern şehirlerde yaşam kalitesini artırmak amacıyla, teknoloji yaşamla entegre edilerek ve artan şehir nüfusuna pratik çözümler sunmak için akıllı uygulamalar geliştirilmekte "akıllı şehir" vizyonu öne çıkmaktadır. Bu girişimler sonucunda şehirler daha fazla dijitalleşmekte ve şehir sakinleri dijital bir kimlik kazanmaktadır. Bu durum, akıllı şehir projelerinin doğuşunu ve yayılmasını teşvik etmektedir (Örselli ve Akbay, 2019: 229).

Teknoloji, toplumsal sorunların çözümünde daha hızlı, etkili ve sürdürülebilir yaklaşımların geliştirilmesine olanak tanımıştır. Bu bağlamda, teknoloji, yenilikçi çözümleri günlük yaşamın bir parçası haline getirirken, toplumsal dönüşümü de desteklemektedir. Bu açıdan bakıldığında, teknoloji, kaynakların daha verimli kullanılmasını sağlayarak sürdürülebilirliği artırmıştır. Akıllı enerji yönetimi sistemleri, su tasarrufu sağlayan sensörler ve atık yönetimi platformları gibi teknolojik çözümler, kentlerin çevresel etkisini azaltırken enerji ve su gibi önemli kaynakları koruma yolunda önemli adımlar

atmıştır. Ayrıca, teknoloji sayesinde toplumların bilgiye erişimi genişlemiştir ve eğitim fırsatları artmıştır.

Gelişen iletişim araçları, yeni bilgi gereksinimlerini ve yeni kullanım biçimlerini ortaya çıkarırken, bilgi ve bilginin erişilebilirliğini artırır. İletişim teknolojileri, bilgi toplama, iletim ve geri alma yeteneklerini artırmakla kalmaz, aynı zamanda bu işlemlerin hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesini sağlar. Ayrıca, büyük veri miktarlarını hızlı bir şekilde iletebilme gücüne sahiptir (Şeker, 2005: 384). Uzaktan eğitim, çevrimiçi kurslar ve dijital kütüphaneler gibi araçlar, bilgiye erişim engellerini kaldırırken, öğrenme olanaklarını herkes için erişilebilir hale getirmiştir. Bu da bilgi tabanlı bir toplumun gelişimine katkı sağlamaktadır.

Teknoloji aynı zamanda iletişimi güçlendirmiştir ve insanların seslerini duyurabilme imkanını artırmıştır. Sosyal medya platformları, dijital kampanyalar ve çevrimiçi aktivizm, toplumsal hareketlerin oluşmasına ve değişim taleplerinin daha geniş kitlelere duyurulmasına yardımcı olmuştur. Bu sayede, hükümetler ve kuruluşlar daha şeffaf ve hesap verebilir hale gelmiştir. Görünürlüğün artmasıyla birlikte, teknoloji toplumsal sorunlara duyarlılığı da artırmıştır. Daha hızlı ve kapsamlı bilgi akışı sayesinde, insanlar dünya genelinde yaşanan sorunlar hakkında daha bilinçli hale gelmişlerdir. Bu da uluslararası dayanışmayı artırarak, küresel düzeydeki sorunların çözümünde iş birliği yapma olanağını yükseltmiştir. Ancak, teknolojinin sosyal inovasyondaki rolünü değerlendirirken dikkatli olunması gereken noktalar da bulunmaktadır. Teknolojiye erişim eşitsizliği, gizlilik ve güvenlik endişeleri gibi sorunlar, bu alandaki çalışmalarda dikkate alınması gereken hususlardır. Sonuç olarak, teknoloji, sadece mevcut sorunlara çözüm arayışında değil, aynı zamanda toplumların farkındalığını artırarak gelecekteki sorunların öngörülmesi ve önlenmesinde de kritik bir rol oynamaktadır.

Kentsel Kültürün Korunması ve Geliştirilmesi:

Sürdürülebilir kentsel gelişim, kentin kimliğini ve kültürel mirasını korumayı da içerir. Sosyal inovasyon, bu bağlamda yerel halkın ve toplulukların katılımını destekler. Geleneksel bilgi ve deneyimleri modern çözümlerle birleştiren yaklaşımlar, kentsel kültürün sürdürülmesine yardımcı olabilir.

Tarih boyunca insan ilişkilerini odak noktasına alarak, sosyal, siyasal ve kültürel bir yerleşim alanı olarak ortaya çıkan kentler, küreselleşen dünyada giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Sadece mekânsal değil, aynı zamanda sahip oldukları toplumsal ve kültürel değerlerle de kentler, kendilerine özgü bir kent kimliği oluşturarak birbirlerinden ayrılmaktadır. Ayrıca, kentler toplumun

bir arada yaşamasına olanak sağlayan bu değerler aracılığıyla kent kültürünün gelişmesine katkıda bulunurlar (Güler, 2016: 90).

Kentlerin hayatta kalması ve kent kültürünün sürdürülmesi, toplumların fiziksel, siyasal, ekonomik ve kültürel alanı olarak kentlerin sağlıklı bir şekilde işlemesi ile yakından ilişkilidir. Tarihsel mirasın sürdürülmesi, kent kültürünün önemli bir parçasıdır ve bu, kentlerin sürekliliğini sağlamada kritik bir rol oynar. Bir kentin özgün özelliklerinin korunması ve bu mirasın geçmişten geleceğe aktarılması, kentin yaşayan bir varlık olarak geleceğe taşınmasının temelini oluşturur. Kentin kimliğini oluşturan kültürel etkileşim araçları, kentin gelecekteki yaşamını şekillendiren temel unsurlardır (Es, 2007: 50-51).

Günümüzde, toplumların ve ekonomik organizasyonların inovasyonunun başarısı sadece finansal kaynaklar veya mevcut teknolojik altyapı ile sınırlı olmadığı, aynı zamanda çalışanların davranışlarındaki belirleyici gücün yanı sıra ülkenin kültürel özelliklerinin de bireyler aracılığıyla ortaya koyulan girişimlerin tüm süreçlerini etkilediği genel bir kabul görmektedir. Bir toplumun toplumsal kültürü, yeniliği ne kadar istekli bir şekilde benimser ve teşvik edici davranışlara yön verirse, o toplumdan ortaya çıkacak olan radikal inovasyonların sayısı ve değeri de buna orantılı olarak artacaktır (Pado ve Tezcan, 2018: 276, 277). Kent yönetimleri içerisinde bu konuda önemli bir role sahip olan Belediyelerin başarılı olmalarının önemli bir yolu, kent kültürü ve kent kimliğini oluştururken kentin tarihinden kopmadan, sürdürülebilir bir anlayışla kentsel gelişmeyi sağlamaları ve kentsel dokuları oluşturmalarıdır.

Bu alanda sürdürülebilir kalkınma, ekonomik büyümeyle sınırlı olmamalıdır; insanlara, doğaya ve kültürel mirasa saygı gösteren bir yaklaşım gerektirir. Çünkü son on yılda yaşadığımız çevresel felaketler, ekonomik eşitsizlikler ve sosyal karışıklıklar gösteriyor ki sadece ekonomik kalkınma yeterli değildir. Sadece doğal kaynaklar değil, kültürel kaynaklar da toplumların sürdürülebilir ekonomik, kültürel ve sosyal gelişiminde önemlidir ve bu kaynakların korunması, toplumların kimliklerini ve değerlerini sürdürmelerine yardımcı olur. Kültür, ekolojik, sosyal ve ekonomik gereksinimlerle birlikte düşünülmelidir. Bu, kültürün ekonomik, sosyal ve çevresel baskılar ve ihtiyaçlar arasında dengeleyici bir çerçeve haline gelmesini sağlar. Sürdürülebilir kalkınma, her ülkenin ve toplumun benzersiz özelliklerine ve değişen ihtiyaçlarına uygun olmalıdır. Bu nedenle, kültürel mirası ve yerel yaşamı etkileyen her türlü karar, ilgili paydaşlarla birlikte alınmalı ve bu süreçler şeffaf bir şekilde yönetilmelidir. Bilimsel verilere ve kültürel mirasa zarar vermeden, doğru ve kapsamlı planlamalarla kültürel miras, yerel kimliğe ve ekonomiye katkıda bulunan bir kaynak olarak korunmalıdır. Bu nedenle, sürdürülebilir kalkınma ile ilgili kararlar alınırken doğa ile kültür arasındaki

ilişki ve denge göz önünde bulundurulmalı ve bu bağ, sürdürülebilir kalkınma modelleri için bir örnek olmalıdır. Bu bağlamda, her topluluğun kendine özgü ve doğal çevreye saygılı yerel ve geleneksel üretim modelleri korunmalı ve güncellenmelidir. Ayrıca, somut olmayan kültürel mirasa dahil olan yerel ve geleneksel üretim modelleri, önemli bir bilgi kaynağı olarak değerlendirilmelidir (Türkoğlu, 2020: 139-140).

Kentin geleneksel ve kültürel özelliklerini dikkate alarak, nüfusun kültürel kimliğiyle uyumlu politikaların geliştirilmesi, belediyelerin uygulama ve etki açısından büyük kolaylık sağlar. Belediyelerin bu tür kültürel politikaları oluşturması, insanların kentlerine bağlılık duymalarına ve yerel yönetimlerin kentin kültürel, sosyal ve fiziksel açıdan dışa yönelik yüzünü geliştirmesine ve tanımasına yardımcı olacaktır (Göksel ve Kutlu, 2014: 75). Belediyecilik, sadece şehrin fiziksel altyapısına yönelik hizmetlerin ötesine geçerek, sosyal ve kültürel işlevleri de üstlenmeye başlamıştır. Bu gelişme, sadece yerel ihtiyaçlara ve sorunlara yaklaşmak için kent sakinlerinin bir kent kimliği oluşturmasına katkıda bulunmakla kalmaz, aynı zamanda kentte yaşayan insanlar arasında bir araya gelme ve kaynaşma işlevi de taşır. Belediyelerin sunduğu kültürel hizmetler ve oluşturulan kent kimliği, belediyelerin diğer hizmetlerinin planlanması ve uygulanmasında tamamlayıcı bir rol oynayabilir (Kutlu ve Göksel, 2014: 77).

Kültür, inovasyonun önemli bir belirleyici olarak kabul edilebilir, çünkü inovasyon belirli şartları (yenilikçi bir ortamı) gerektirir. Farklı durumlarla başa çıkmak ise bireyin toplum ve grupta sosyalleşme ve kültürlenme süreçlerine dayalı olarak gerçekleşir. Bu bakış açısından, inovasyon ile kültür arasındaki ilişkinin bir gerçeklik olduğu görülmektedir. Bazı kültürler, birikmiş inovasyonun gelişimine dair zengin bir deneyime sahiptir. Yeni deneyimlere açıklık ise farklı kültürlerde çeşitlilik göstermektedir (Bilgin ve Aydın, 2020: 11).

Kentsel kültürün korunması ve geliştirilmesi, sürdürülebilir kentleşmenin temel taşlarından biridir. Kentler, tarihleri, gelenekleri, sanatları ve yaşam tarzlarıyla benzersiz kültürel kimliklere sahiptirler. Bu kültürel mirasın korunması, kentin özgün kimliğini sürdürmenin yanı sıra, toplumun bir arada yaşama ve dayanışma duygusunu güçlendirir. Aynı zamanda, kent kültürünün geliştirilmesi, yeni fikirlerin, sanatsal ifadelerin ve inovasyonun teşvik edilmesine yardımcı olarak kenti canlı, dinamik ve ilgi çekici bir yer haline getirebilir. Sürdürülebilir kentleşme, bu kültürel zenginliği koruma ve geliştirme amacıyla kent yönetimlerinin, yerel toplulukların ve diğer paydaşların iş birliği içinde çalışmalarını gerektirir. Bu çaba, sadece bugünkü

kuşakların değil, gelecek nesillerin de kentlerimizin kültürel mirasından faydalanabilmesini sağlayacaktır.

SOSYAL İNOVASYON VE KENT VİZYONLARI

Kentsel alanların sürekli gelişimi ve dönüşümü, geleceğe yönelik sosyal inovasyonun kent vizyonlarının temelini oluşturduğu bir süreci işaret eder. Bu kavram, sadece mevcut sorunlara çözümler sunmakla kalmaz, aynı zamanda geleceğe dair daha sürdürülebilir, insana odaklı ve yenilikçi kentlerin hayalini kurar.

Kent vizyonları, bir şehir veya bölgenin nereye doğru ilerlemek istediğini belirleyen temel hedefler ve değerlerdir. Sosyal inovasyon, bu vizyonların şekillendirilmesinde etkili bir araç olarak karşımıza çıkar. Toplumsal ihtiyaçlar, çevresel sürdürülebilirlik, ekonomik büyüme ve kültürel zenginlik gibi faktörler, geleceğe yönelik kent vizyonlarını şekillendiren anahtar unsurlardır. Sosyal inovasyon, geleceğin kentlerini daha yaşanabilir ve eşitlikçi hale getirme amacı taşır. Çevresel dostluk, enerji verimliliği ve yeşil alanların artırılması gibi inovatif yaklaşımlar, kentlerin çevresel kalitesini artırırken, toplumsal eşitsizlikleri de azaltabilir.

Kentler, çevresel, ekonomik, politik ve kültürel boyutlarda uygulayacakları politika ve uygulamalarla olumlu bir sürdürülebilirlik sağlayabilir ve toplumsal yaşam alanlarını şekillendirebilirler. Bu bağlamda, kent yönetimleri, kentsel yerleşimleri sadece büyüme odaklı bir anlayışla değil, aynı zamanda sosyal ihtiyaçlara dayalı bir ekonomik yaklaşımı desteklemelidirler. Kentler, katılımcı ve müzakereci yöntemleri teşvik ederek, herkes için eşit fırsatlar sunmalıdır. Ayrıca, kültürel farklılıkları dikkate alarak, bu farklılıkları birleştiren ortak paydalarda buluşturan politikalar geliştirmelidirler (Erbay ve Özden, 2018: 266-267). Kentlerin ortaya koyacağı vizyonda ayrıca, katılımcılığı teşvik eden ve toplumsal katmanları bir araya getiren hedefler yer almalıdır. Eğitim fırsatlarının eşit dağıtımı, dezavantajlı grupların güçlendirilmesi ve toplumun her kesiminin karar süreçlerine katılımı gibi alanlarda sosyal inovasyon, geleceğin kent vizyonlarının temel taşlarından biri olabilir. Sosyal inovasyonun geliştirilmesi, şehirlerin yeniden yapılandırılması ve yerel ekonominin canlandırılması için gerçek bir fırsattır. Bu süreç, şehirlerde yaşayan bireylerin toplu girişimleri ve yerel yönetimler tarafından desteklenen sosyal inovasyon hareketleri sayesinde şekillenmektedir. Bu hareketler, sadece bir fikirle başlayan süreçlerden, kalıcı ve sürekli uygulamalara dönüşerek sürdürülebilir bir inovasyon ekosistemi oluşturmaktadır.

Sosyal inovasyon sürecinde, fikirlerin olgun çözümlere ve uygulanabilir programlara dönüşmesi; vizyonun, stratejilerin, ortak tasarlanmış araçların ve

yaklaşımların projelere dönüştürülmesinde, sosyal girişimcilik kritik bir rol oynamaktadır. Şehirlerin karşılaştığı ekonomik ve sosyal sorunların çözümünde, toplumu bir araya getiren, entegre eden ve dönüştüren sosyal girişimcilerin hem bireyler hem de kurumlar olarak adlandırabileceğimiz bu kişilere ve organizasyonlara ihtiyaç vardır (Kazançoğlu, 2016: 140). Sosyal inovasyon, sadece sonuçlara odaklanmakla kalmaz, aynı zamanda bireyler ve gruplar arasındaki sosyal ilişkilerin geliştirilmesi ve yenilikçi uygulamaların yapısının oluşturulması süreciyle de ilgilenir. Bu yaklaşım, toplumsal değişimin bir parçası olarak toplulukların bir araya gelmesini, fikirlerin paylaşılmasını ve yeni çözümlerin geliştirilmesini teşvik eder. Bu süreç, yerel ekonominin canlandırılmasının yanı sıra toplulukların dayanışmasını ve iş birliğini güçlendirebilir. Sosyal inovasyon, şehirlerin sürdürülebilir ve kapsayıcı bir geleceğe doğru ilerlemesine yardımcı olabilir. Yerel düzeydeki bu inovasyon hareketleri, şehirlerin daha dirençli, adil ve insan odaklı olmalarına katkı sağlayabilir. Bu nedenle, sosyal inovasyonun teşvik edilmesi ve desteklenmesi, şehirlerin daha iyi bir geleceğe doğru yönlendirilmesinde kritik bir rol oynamaktadır.

Hızla gelişen modern dünyada, inovasyonun önemli bir parçası olarak kabul edilen Sosyal İnovasyon kavramının etkili bir şekilde uygulanabilmesi için, küresel zorunluluklar ile yerel değişikliklere yanıt verme gerekliliği arasında bir denge kurmak gerekmektedir. Geleceğin şehirlerinde, kent yönetimleri, çözüm sağlayıcılar (işletmeler) ve akademik kurumlar arasındaki iş birlikleri, birçok kent projesinin temel çalışma modelini oluşturacaktır. Sektörler, aktörler, teknolojiler ve ürünler arasındaki entegrasyon, dünyanın farklı kentsel bölgeler arasında artan bir birleşme eğilimi taşımaktadır. Ayrıca, enerji tüketimini azaltma, insan yaşamının her alanında verimliliği artırma amacıyla akıllı ve yeşil girişimleri kullanarak bazı şehirlerin baştan aşağı yeniden inşa edilmesi gibi, akıllı ve sürdürülebilir şehirlerin gelişiminde büyüme yolunu açan akıllı konseptleri gözlemleyeceğiz. Bir kentin akıllı olarak kabul edilmesi için, bileşenlerinin sürdürülebilir, bilgi iletişim teknolojilerine uygun ve akıllı tasarım ilkelerine dayalı bir şekilde oluşturulması gerekmektedir (Örselli, 2019: 93). Gelecekteki akıllı şehirler, sağlık hizmetleri, enerji, bina yapıları, ulaşım ve yönetim gibi sektörleri bir araya getiren altyapı düzeyinde akıllılık ve entegrasyon seviyelerine sahip olacaklardır. Bu nedenle, şehirleri müşterileri gibi gören ve kendilerini şehirler için ortaklar ve çözüm sağlayıcıları olarak konumlandıran şirketler, yeni iş fırsatları ve yatırım olanaklarından faydalanabilecektir.

SONUÇ

Günümüzde toplumsal talep ve ihtiyaçlardaki artış ve değişim, kent yönetimlerinin görev ve sorumluluklarının kapsamını genişletmektedir. Bu durum, sınırlı kaynakların sürekli olarak daha fazla ihtiyaca yönlendirilmesini gerektirir. Kentler, kamu, özel sektör ve diğer yerel unsurlar arasında etkin iş birliğine dayalı yenilikçi süreç ve politika uygulamalarının devreye girmesini gerektiren bir döneme girmiştir. Dolayısıyla, kent yönetimlerinin sorunların çözümü için sosyal inovasyon gibi yöntemleri bir politika aracı olarak kullanması artık kaçınılmaz hale gelmektedir.

Bu aşamada sadece temsiliyeti artırmaktan öte, demokrasinin derinleştirilmesi için kentin tüm paydaşlarının kamusal konulara daha fazla katılımını teşvik etmek, onların çözümün bir parçası olarak hissetmeleri açısından önemlidir. İnovasyon yaklaşımıyla sorunlara eğilmek, yenilikçi kurumsal mekanizmaların, süreçlerin ve politikaların oluşturulmasını gerektirir. Böylece daha açık ve katılımcı bir yönetim kültürünün oluşturulmasının yanı sıra kaynakların ve kapasitelerin daha etkili bir şekilde kullanılması ve kent yönetimlerinin imajını ve hizmetlerini geliştirerek vatandaşların güvenini kazanmaları, meşruiyetlerini inşa etmelerinin de bir yoludur. Yönetişim yoluyla gerçekleştirilen inovasyon projeleri, sadece sürekli iyileştirme kültürünü teşvik etmekle kalmayıp, aynı zamanda vatandaşların yaşam kalitesini artırıcı etkileri açısından da onların yaşam konforun arttıran nitelikte ve somut olmalıdır. Bu projelerin kamu, özel ve sivil sektörün etkin iş birliği sonucu oluşturulması, sosyal, ekonomik ve çevresel açıdan sürdürülebilir olması da önemlidir. Kent yönetimlerinin sosyal inovasyonu benimsemesi ve vatandaşların daha fazla katılımını teşvik etmeye odaklanması, kentlerin daha sürdürülebilir, etkili ve insan odaklı hale gelmesine katkı sağlayacaktır. Bu, toplumun ihtiyaçlarını daha iyi karşılamak için gerekli bir adımdır ve kentlerin gelecekteki başarısını şekillendirecektir.

Sosyal inovasyon uygulamaları, kentsel alanlarda toplumsal değişimi şekillendirebilecek kritik bir araç olarak kabul edilir. Bu uygulamalar, kentlerin yapısal ve organizasyonel dinamiklerini yeniden düzenleyebilme yeteneğine sahip olup, toplumsal sorunlara yenilikçi ve etkili çözümler sunabilme kapasitesine ve mevcut sorunlara yönelik farklı bir bakış açısı sunma potansiyeline sahiptirler. Bu nedenle, sosyal inovasyon uygulamaları, kentlerde toplumsal değişimi etkileyebilecek önemli bir mekanizma olarak tanımlanabilir. Sosyal inovasyonun, kentsel alanlarda toplumsal değişimi nasıl etkileyebileceği incelendiğinde, dezavantajlı kesimlere yönelik eğitim ve istihdam fırsatlarını artıran projeler, çevresel sürdürülebilirliği teşvik eden inisiyatifler, toplumsal dayanışma ve iş birliğini destekleyen platformlar gibi örnekler, sosyal

inovasyonun potansiyelini vurgulamaktadır. Bu tür projeler, sadece mevcut sorunlara çözüm getirmekle kalmayıp, aynı zamanda toplumun aktif katılımını teşvik ederek daha kapsayıcı bir kentsel gelişimi desteklemektedir.

Sosyal inovasyonun kent sorunlarına yaklaşımı, geleneksel çözüm yöntemlerinden ayrılmaktadır. Toplumsal ihtiyaçların ve beklentilerin dikkate alındığı bu kapsamdaki yenilikçi projeler, kentlerin sürdürülebilirlik ve yaşanabilirlik hedeflerine ulaşmasını hedeflemektedir. Aynı zamanda, sosyal inovasyonun esnekliği ve yenilikçiliği, karmaşık ve hızla değişen kentsel zorluklara karşı daha etkili çözümler sunma kapasitesine işaret etmektedir. Bu bağlamda, sosyal inovasyonun kentlerin toplumsal ve çevresel sorunlarına karşı farklı bir perspektif sunma yeteneği, gelecekte kentsel yaşamın konforunun insan odaklı bir şekilde geliştirilmesini destekleyebilecektir. Geleneksel çözüm yollarının sıkıştığı noktalarda sosyal inovasyon, yaratıcı ve özgün çözümler sunarak sorunlara alternatif yaklaşımlar, farklı bir perspektif sunabilme yeteneğini sergileyecektir.

KAYNAKÇA

- Akçakaya, O. (2016). Kentsel sürdürülebilirliğin uygulanması ve ölçülmesi bağlamında yerel Yönetimlerin fonksiyonu, *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(4), ss.47-64.
- Akyol, H. (2020). Teknolojik İnovasyon Sürdürülebilir Kalkınma Üzerinde Teşvik Edici Bir Faktör Müdür? *Aydın İktisat Fakültesi Dergisi*, 5(2), ss.14-24.
- Augustinsson E., (2011), ABC of Social Innovation, Publisher: Forum for Social Innovation and Social Entrepreneurship, July 2011.
- Bayram, Ferhat (2001) “Sürdürülebilir Kentsel Gelişme: Araçlar, Yaklaşımlar ve Türkiye”, Cevat Geray’a Armağan, Mülkiyeliler Birliği Yayınları: 25, Ankara, ss.251–265 Bilgin, R., ve Aydın, F. (2020). Kültürel Bağlamda İnovasyon ve Girişimciliği Etkiyen Faktörlere İlişkin Bir Genel Değerlendirme. *Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(2), 1-30.
- Bulut, C., Eren, H. ve Halac, D. S. (2013). Social innovation and psychometric analysis. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 82, ss.122-130.
- Cruz, H., Rubén Martínez, M. ve Blanco, I. (2017). Crisis, urban segregation and social innovation in Catalonia. *Partecipazione E Conflitto*, 10(1), ss.221-245.
- Demiral, N., Evin, H. ve Demiral, B. (2007). Yoksulluğun küreselleşmesi ve küresel yoksulluk, IV. Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi, ss.19-21.
- Erbay, E. R., ve Özden, M. (2018). Kentler Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin Gerçekleştirilmesine Nasıl Yardımcı Olabilirler? *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 7(4), ss.255-268.
- Ertürk, Hasan (1996) “Sürdürülebilir Kentler”, Yeni Türkiye Habitat II Özel Sayısı, Mart-Nisan 96, Yıl 2, S. 8, Yeni Türkiye Medya Hizmetleri, Ankara, ss.174–178.
- Es, Muharrem (2007), Kent Üzerine Düşünceler. İstanbul: Okutan Yayıncılık.
- Göksel, Z. Songül ve Kutlu, Önder (2014), “Kent Kültürü Oluşturma Aracı Olarak Kültürel Belediyecilik: Selçuklu Örneği”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Dr. Mehmet Yıldız Özel Sayısı, ss.75-91.
- Güler, T., Şahnagil, S., ve Güler, H. (2016). Kent Kimliğinin Oluşturulmasında Kültürel Unsurların Önemi: Balıkesir Üzerine Bir İnceleme. *Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi*, ss.86-104.

- Güven, A. (2017). Kentsel Sorunların Çözümünde Kent Yönetimi ve Paydaşlarının Rolü. *Journal Of International Social Research*, 10 (52), ss.1048-1062.
- Kahn, L., Ali, R., Buonfino, A., Leadbeater, C., ve Mulgan, G. (2009). Breakthrough Cities—How Cities Can Mobilise Creativity and Knowledge to Tackle Compelling Social Challenges. *British Council ja Young Foundation, Lontoo*.
- Kavanoz, S. E., (2021). “Karmaşık Sorunlarla Mücadelede İş Birlikçi Yönetişim ve Aktörler”, Karmaşık Sorunlar ve Kent. Astana Yayınları içinde, (Eds. Kavanoz, S. E., Uzun, A., ve Şengün, H.), ss.35-50.
- Erdem, N., (2021), “Karmaşık Sorunlar ve Yerel İş birlikleri”, Karmaşık Sorunlar ve Kent. Astana Yayınları içinde, (Eds. Kavanoz, S. E., Uzun, A., ve Şengün, H.), ss.51-71.
- Kazançoğlu, İ. (2016). Sosyal İnovasyon ile Sakin Şehirlerarasındaki İlişkinin Sosyal Girişimciler Açısından İncelenmesi: Seferihisar Örneği, *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, ss.135-161.
- Kohler, T. ve Chesbrough, H. (2019). From collaborative community to competitive market: The quest to build a crowdsourcing platform for social innovation. *RveD Management*, 49(3), ss.356-368.
- Köseoğlu, Ö., ve Demirci, Y. (2018). Akıllı Şehirler ve Yerel Sorunların Çözümünde Yenilikçi Teknolojilerin Kullanımı, *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 4(2), ss.40-57.
- Kutlu, Ö., ve Göksel, Z. S. (2014). Kent Kültürü oluşturma aracı olarak kültürel belediyecilik: Selçuklu örneği, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (31.1), ss.75-91.
- McFarlane, C., Langley, P., Painter, J., Lewis, S., ve Vradis, A. (2023). Interrogating ‘urban social innovation’: relationality and urban change in Berlin. *Urban Geography*, 44(2), ss.337-357.
- Mulgan, G. (2006). The Process of social innovation. *Innovations*, 1(2), ss.145-162.
- Mumford, M. D. (2002). Social innovation: Ten cases from benjamin franklin, *Creativity Research Journal*, 14(2), ss.253-266.
- Örselli, E., ve Akbay, C. (2019). Teknoloji ve Kent Yaşamında Dönüşüm: Akıllı Kentler. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 2(1), ss.228-241.
- Örselli, E., ve Dinçer, S. (2019). Akıllı kentleri anlamak: Konya ve Barcelona üzerinden bir Değerlendirme, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 2(1), ss.90-110.

- Özdemir, F., ve Ar, İ. M. (2015). Sosyal yenilik üzerine bir alan araştırması. Girişimcilik ve İnovasyon, *Yönetimi Dergisi*, 4(1), ss.17-43.
- Pado, G. ve Tezcan, L. (2018). Kültür ve Kültür Boyutlarının İnovasyon Kapasiteleri Üzerine Etkileri. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi (IBAD)*, 3(1), ss.275-292.
- Sarıışık, B. E., ve Ercoşkun, Ö. Y. (2021). Dünyada ve Türkiye’de Mikro Hareketlilikte E-Scooter Sistemleri. *Eksen Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 2(1), ss.72-94.
- Şeker, T. B. (2005). Bilgi Teknolojilerindeki Gelişmeler Çerçevesinde Bilgiye Erişimin Yeniboyutları, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (13), ss.377-391.
- Terzioğlu, M. K., Yücel, M. A., Demirkıran, S., ve Acaroğlu, D. (2020). Kentsel İnovasyonun Kentleşme Üzerine Mekânsal Etkisi. *İdealkent*, 11(30), ss.592-620.
- Turanlı, Rona ve Ercan Sarıdoğan; (2010), *Bilim-Teknoloji-İnovasyon Temelli Ekonomi ve Toplum*. İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Türkoğlu, İ. (2020). Sürdürülebilir kalkınmada kültür mirasının yeri ve Önemi. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 10(20), 117-143.
- Zapf, W. (1994). Über soziale Innovationen. In W. Zapf (Eds.). *Modernisierung, wohlfahrtsentwicklung und transformation: Soziologische aufsätze 1987 bis 1994*, 23-40. Berlin: Edition Sigma.

Bölüm 38

Ortadoğu Korku Sineması

Gizem ŞİMŞEK KAYA¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Kültür Üniversitesi,
Sanat ve Tasarım Fakültesi, Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü,
gizsimsek@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7514-9828.5

GİRİŞ

Korku kültürüne ilgi duyanların büyük bir kısmı yüzünü batıya çevirse de 1945'ten bu yana pek çok farklı unsurun yer aldığı filmlerle günümüzde Ortadoğu korku sineması kavramından bahsetmek mümkün. Her ne kadar genellikle sinema sanayisi olan Hollywood başı çekiyor olsa da diğer ülke sinemalarında da hatırı sayılır ölçüde korku türünde yapımlar üretiliyor.

Özellikle uluslararası festivallerde İran Sinemasının göze çarpmaya başlamasıyla birlikte bu bölgeye de ister istemez gözler çevriliyor. Çatışmaların durulmadığı Ortadoğu'da korku türünde festivallerde ilgi gören üretimler olması da bu bölgeyi inceleme gerekliliğine dikkat çekiyor.

Bu tezimizi yalnızca Türk Sineması'na bakarak bile görebilmek mümkün. İlk zamanlarında korku türünde nadir ve genellikle müslümanlaştırarak uyarılma geleneği ile üretilen filmlerden sonra 2004 yılı sonrasında her yıl üretilen korku filmi sayısı katlanarak arttı. Hortlak, zombi, şeytan ya da hayalet unsurlarının az sayıda karşımıza çıktığı Türk korku sinemasının en çok kullandığı unsur olarak ise cin başta yer alıyor. 2022 yılında 62 yerli korku filminin gösterime girdiği Türkiye'den diğer Müslüman ülkelere doğru bakış atıp, oradaki bu türde üretilen filmler hakkında küçük bir derleme yapılmasının da bu bağlamda önemli olduğu aşikâr.

İran

İran'da halk inançları üzerinden bir cinin musallat olmasını konu edinen *Agha jenni shodeh* (1959), *Shab-e bist o nohom* (1989), *Asiri* (2002), *Harim* (2009), *Khab-e Leila* (2010), *Aal* (2010) filmleri çekildiği gibi Amerikan kültürünün etkisiyle tüm ülke sinemalarında görülen vampir unsurunun yer aldığı *Vampir*, *Zan-e khoon-asham* (1967) filmi de bulunmaktadır. Bunların yanı sıra korku-komedi türünde çekilen, cin unsurunu kullanarak genç kızların geç saatlerde dışarıda olmaması gerektiğini vurgulayan *Khabgah-e dokhtaran* (2004); korku, gizem ve komediyi harmanlayan, sessiz bir kasabanın sakinlerinin tehditkâr telefonlar almaya başlamasını anlatan *Zangha* (1986); Susa'daki saha araştırmalarında çalışmak için Almanya'dan gelen İranlı profesörün bir mumyayı keşfetmesiyle gelişen olayları işleyen *Moomiayi* (1966); terk edilmiş bir evdeki hayalet hikâyesini konu edinen *Telesm* (1987); bir grup gencin şaka yapmaya çalışırken genç bir kadının ölümüne yol açmaları sonucu genç kadının ruhunun gençlere musallat olmasını konu alan *Sayeh Vahshat* (2011); Sadık Hidayet'in Kör Baykuş romanının uyarlaması olan *Boof-e koor* (1975) gibi filmler de çekilmiştir.

Son yıllarda uluslararası festivallerde ve yabancı ülkelerde gösterime girerek büyük beğeni kazanan ve ülkesine çeşitli ödüllerle dönen İran Sineması, 1998

yılında yaşanmış olaylardan yola çıkılarak çekilen *Fish and Cat* (2013); yalnız bir vampiri anlatan *A Girl Walks Home Alone At Night* (2014); İran-İrak savaşı sırasında bir anne-kızın yaşadığı cin musallatını konu edinen *Under The Shadow* (2016); bir dedektif, bir ses teknisyeni ve bir jeoloğun İran Başbakanı'nın öldürülmesiyle kesişen hikayelerini sürrealist bir çerçevede ele alan *A Dragon Arrives!* (2016); gerçek olaylara dayanan ve hakkında korkunç hikâyeler anlatılan bir kasabaya balayına giden yeni evli bir çiftin yaşadıklarını anlatan *Zar* (2017) yapımlarıyla tüm dünyadaki korku sineması severlerin dikkatlerini çekmeyi başarmıştır.

İran Sineması'nda ayrıca *Sound of Silence* (2003), *Black Memento* (2007), *Baruk* (2014), *Scheherazade* (2015), *Shortcut* (2015), *Trailers* (2016), *Roohangiz* (2016), *Uninvited* (2017), *3:08* (2017), *Baziche Nabash* (2018), *Popcorn* (2018), *Lazarus* (2018), *Label* (2017), *Fade Out* (2017), *Due Day* (2018), *Turmoil* (2018) gibi kısa korku filmleri de bulunmaktadır.

Mısır

Batıda iyi pazarlanan bir korku imgesi olan mumya, anavatanı olan Mısır'da 1969 yapımı *Al-mummiya* ile Méliés'in 1899 yapımı *Cleopâtre* filminden 70 yıl sonra kendini gösterdi. Tüm ülke sinemalarında en az bir kere gördüğümüz vampir unsuru Mısır Sineması'nda ise *Anyab* (1981) adlı korku müzikalinde karşımıza çıkıyor. Fakir bir adam ile şeytanın yaptığı anlaşmayı anlatan *Safeer gohannam* (1945); fantastik ve korku türlerini harmanlayan *Amert Al Gezera* (1948) ve *Agaza fel gahannam* (1949); *Abbott and Costello Meet Frankenstein* (1948) uyarlaması olan korku-komedi türündeki *Haram alek* (1953); 25. yaş gününde öleceğine dair, ölmüş annesinden gelen vizyonlar gören bir genci konu edinen *Saut min el madi* (1956); bir avukatın lanetlendiği söylenen bir sarayda yaşayan yaşlı adamın vasiyetini hazırlamasıyla başlayan olayların anlatıldığı *Al-qasr al-mal'oun* (1962); üç filmde oluşan bir antoloji denemesi olan *Ithnayn, wahid, sifr* (1974); öldürülen bir adamın huzursuz ruhunu dindirmek, intikam almak için iletişime geçmeye çalışmasını anlatan *Istighatha Min Al-Alam II-Akhr* (1985); klostrofobik bir perili ev filmi olan *Al-Beit Al-Malhoun* (1987); şeytana tapan komşularının evinden gelen kötücül güçlerin masum bir aileye musallat olmasını işleyen *Al Ta'awitha* (1987); öldürülen bir çocuğun hayaletini konu alan *Aad liyantaqim* (1988); *A Nightmare on Elm Street* (1984) filminden ilham alınarak çekilen, bir kadının rüyalarında ona acımasızca saldıran bir varlığı konu edinen *Kaboos* (1989); bir kadının satanist ayinlerden cinayetlere varan gerçeküstü rüyalarını konu edinen *Al-Aqrab* (1990); metresiyle yeni bir hayata başlamak için karısını öldüren bir adamın öyküsünü anlatan korku-komedi türündeki *Gharam Wa-Intiqam... Bis-*

Satur (1992); bir kimyagerin keşfettiği şeytani bir bitkinin etkisiyle halüsinasyonlar görmesini işleyen **Al Raqss Ma El Shaitan** (1993); iki yabancıнын trajik geçmişleri etrafında dönen gizemli bir cadı tahtasını araştırmalarını konu edinen **Ouija** (2006); rüyalarında gördüğü cinayetlerin gerçekleştiğini fark eden bir kadının uyumamaya karar vermesini işleyen **Ahlam hakekya** (2007); sahil kıyısında parti yapan gençlerin maskeli bir katil tarafından terörize edilmesini konu edinen **Camp** (2008) filmleri dışında cin musallatını konu edinen **Al Ens Wa Al Jinn** (1985), **Wingrave** (2007), **Warda** (2014), **The Abandoned II** (2016) ve korku-komedi türünde çekilen **El Dassas** (2014) filmleri bulunuyor.

Karısı öldürülen bir fotoğrafçının cinayeti çözmeye çalışırken tesadüfen bulduğu antika bir fotoğraf makinesiyle gelişen olaylar zincirini anlatan **Mesawar Qateel** (2012) ve akıl hastanesinde geçen, gizem ile gerilimin arasına korku unsurlarının yerleştirildiği, bir doktorun hastasını iyileştirmeye çalışırken düştüğü tavşan deliğini anlatan **The Blue Elephant** (2014) ise Mısır Sineması'ndan çıkan en farklı korku filmleri olarak göze çarpıyor.

Mısır Sineması'nda ayrıca **The House of Darkness** (2012), **School Project** (2015), **Pyramid's Hostel** (2015), **The True Dream** (2016), **Don't Fix the Light** (2017), **Beep Bop Boop** (2017), **The Siren** (2017), **Widow in Black** (2017), **Lucid** (2018), **Sound of Sun** (2018), **The Owner** (2018), **Peel with Care** (2018) gibi kısa korku filmleri de bulunmaktadır.

Irak

Savaşlar nedeniyle endüstriye dönüşemeyen, daha çok belgesel ya da dram ağırlıklı yapımların yanı sıra **Demamk** (2004), **She Looks Like You** (2017) gibi kısa korku filmlerinin yer aldığı bir diğer ülke sineması olan Irak'ta korku türünde uzun metraj olarak yalnızca Nevruz efsanesine dayanan, 2015 yapımı **The Curse of Mesopotamia** bulunuyor.

Suriye

Suriye sinemasında korku türü, Mısır-Suriye ortaklığında çekilen korku melodramla harmanlanarak cinayete kurban giden bir kadının ruhunun, kocasına musallat olmasını konu alan **Rihlat 'azab** (1972) filmiyle karşımıza çıkıyor.

İsrail

İsrail'in ilk uzun metraj korku filmi olan, bir grup gencin yanlışlıkla psikopat bir katilin köpeğini öldürmeleriyle başlayan olaylar zincirini anlatan **Kalevet** (2010); İsrail'in ilk uzun metraj zombi filmi olan **Cannon Fodder** (2013);

kiyamet senaryosu içeren **JeruZalem** (2015); İsraililer için özel bir gün olan Yom Kimpur'un kana bulanmasını anlatan **Yaldey HaStav** (2016); eski bir İsrail inancına dayanan ve ilk versiyonu 1920 yılında Peter Wegener ile Carl Boese tarafından **Der Golem** adıyla çekilmiş olan **The Golem** (2018); Bedevi bir kadın tarafından lanetlenen askerlerin hikâyesini anlatan **Mekulalim** (2018); yeni başlayan bir arkadaşlığın hastalıklı bir duruma dönüşmesini işleyen gerilim ağırlıklı **Golberg & Eisenberg** (2013); korku-komedi türünde ise radyoaktivite nedeniyle mutasyona uğrayan bir kedinin bir grup gence yaşattığı terörü ve akabinde gelişen trajikomik olayları işleyen **Chatulim Al Sirat Pedalim** (2011) ve talimde olduklarını sanarken kendilerini gerçek operasyonda bulan üç askerinin içine düştükleri durumu anlatan **Mesuvag Harig** (2015) filmleri bulunuyor. Ayrıca kısa metraj olarak **Tzazit** (2003), **Siomet** (2010), **Slash Zombies** (2010), **Amnesia** (2012), **I Dare You** (2015), **Possessed** (2018) gibi filmler de çekilmiş.

Birleşik Arap Emirlikleri

Yönetmenliğini Tobe Hooper'ın yaptığı, Amerika'dan Birleşik Arap Emirlikleri'ne iş için taşınan Arap asıllı bir çiftin yeni evlerinde yaşadıkları cin musallatını konu edinen **Djinn** (2013) dışında; Tariq Alkazim'in yönettiği, kasabadan uzakta konumlanan ve geçmişi oldukça kötü olan bu çiftlikte yeni işe başlayan bir çiftçinin yaşadıklarını konu edinen korku soslu gerilim filmi **A Tale of Shadows** (2017) sayılabilir. Ayrıca **The Fifth Chamber Ouija** (2008), **The Orphanage** (2012), **Cold Feet** (2013), **Corridor** (2013), **The Jinn** (2014), **Take Me Home** (2016), **Makr** (2018), **The Haunted East Road** (2018) gibi kısa metraj korku filmleri de çekilmiş.

Bahreyn

Bahreyn film endüstrisi bulunmayan ama gelişmeye çalışan ülkeler arasında sayılabileceği gibi; kısa metraj **Al Sakhir** (2017), içerisinde 3 farklı öykünün yer aldığı orta metraj **Paranorma There Is Always a Dark Side** (2011), korku-komedi türünde çekilen zombi filmi **Dead Sands** (2013), evlat edinilen bir çocuğun aileye yaşattığı korkutucu olayları ele alan **Let's Go Home** (2016) filmleri korku türüne dâhil olan yapımlardır.

Umman

2000'li yıllarla beraber sinema sektörüne belgesel ve dram ağırlıklı yapımlarla giren Umman'da korku sinemasının tek örneği; gizemli bir yalnızın, belki de bir şairin amaçsız bir dizi esrarengiz gerçeküstü manzara boyunca

seyahat etmesini konu edinen 2013 yapımı **HSP: There Is No Escape from the Terrors of the Mind** filmidir.

Suudi Arabistan

Suudi Arabistan'ın ilk korku filmi olan ve Körfez'de yaşanan olaylara dayanarak senaryosu oluşturulan 2007 yapımı **Al Qaryah Al Manseyyah** filminde, yabancı ve Suudi olmak üzere iki farklı grubun Al-Mansia adlı köyde kaybolmaları anlatılıyor. Kısa metraj olarak ise **Jesus Saves** (2011), **Postpartum** (2016), **Khasekhemwy** (2018) ve **The Blue Whale** (2019) gibi filmler yer alıyor.

Katar

Katar'ın ilk korku filmi olan ve 2012 Doha Film Festivali'nde prömiyeri yapılan **Lockdown: Red Moon Escape** (2012) filminde, çölde lastik tamir etmekteyken zombi saldırısına uğrayan iki gencin askeri görevlilerce doğüstü varlıklarla dolu bir hapisaneye atılması teması işleniyor. Ayrıca **If Only** (2010), **I** (2012), **Three** (2013), **After Seven** (2014), **Decision** (2014), **Simultaneous** (2015), **The Dream That Nida Chua Dreamed on the Morning of May 25, 1985** (2016) gibi kısa metraj korku filmleri bulunuyor.

Lübnan

Lübnan'da uzun metraj korku filmi bulunmamakla birlikte kısa metraj olarak **Raddit Fe'el** (2009), **The Howl** (2017), **Reprisal** (2017) filmleri bulunuyor.

Afganistan

Ülkenin birçok Batılı korku filminin konumlandırıldığı yer olmasına rağmen, belgesel ve dram ağırlıklı Afgan Sineması'nda yalnızca **The Yesterday's Shadow** (2011) adlı korku filmi bulunuyor. Afganistan'ın 'ilk korku filmi' olarak lanse edilen ve ülkenin televizyon yıldızlarının yer alacağı 2018 yılında duyurulan **Padar Zalim** filmine de Youtube üzerinden ulaşılabilir.

Yemen

İdam edilmeyi bekleyen iki kaçak diplomatın son saatlerini işleyen dram ve gerilim ağırlıklı **Mag Mell** (2014) adlı 62 dakikalık film dışında herhangi bir kısa film de bulunmuyor.

Kuveyt

Thaar Al-Rasheedi'nin 18 Haziran 2014 tarihinde Kuwait Times'da yayımlanan "**Kuveyt'in Korku Filmleri**" adlı yazısında da belirttiği gibi, Kuveyt

içinde bulunduğu politik yaşam koşulları nedeniyle korku sineması bu ülkede gelişim gösteremiyor. **Fact or Horror** (2014) ve **Cut: Unforgettable Night** (2017) adlı kısa metraj korku filmleri bulunan Kuveyt'in 'ilk korku filmi' 2015 yılında çekimlerine başlanacağı duyurulan, yönetmenliğini ise Nader Al-Haddad'ın üstlendiği Şeyh Abdullah Al-Mubarak Al-Sabah'ın terk edilmiş köşkünde çekilen **Al Qaser** olarak karşımıza çıkıyor.

Ürdün

Ortadoğu topraklarında bulunan diğer bir ülke olan Ürdün'de sinema sektörü gelişim göstermediği gibi ne uzun ne de kısa metraj korku filmi bulunmuyor.

Gelişimi yetersiz olmakla birlikte Kuveyt, Afganistan, Katar gibi ülkelerde yukarıda da bahsedildiği gibi zaman zaman 'ilk korku filmi' sıfatını taşıyan bazı girişimlerle karşılaşabiliyoruz. Bu bağlamda bu ülkelerde zaman zaman fonlama sitelerinde korku filmi projelerinin duyuruları açıklanmakla birlikte büyük kısmının nihayete eremediklerini de söylemek mümkün.

SONUÇ

Ortadoğu korku sineması, tıpkı Amerikan korku sineması gibi kendi kültüründeki inanç sistemlerinden hareketle korku kültürünü geliştirmeyi sürdürüyor. Her ne kadar uyarlama yapımlar ve kullanılan korku unsurlarındaki çeşitlilik azımsanmayacak ölçüde olsa da kendi inanış ve kültürlerine ait filmlerin sayısı, ödünç alınan korku unsurlarına göre bir hayli fazla. Bununla birlikte, Amerikan sineması uyarlamalarını da sıklıkla gördüğümüz Ortadoğu korku sineması ile Türk korku sineması arasındaki en belirgin farklılık da kendisini burada gösteriyor: Türk korku sinemasında vampir, zombi, şeytan gibi unsurlar üzerinden yapılan yabancı korku kültürü uyarlamaları hem gişedeki başarısızlıkları hem de sayıca azlıkları nedeniyle rağbet görmekten çok uzak.

Çoğunluğu Müslüman olsa da Hristiyanların da azımsanmayacak sayıda yaşadığı Mısır, Ortadoğu bölgesinde korku türünde en fazla üretim yapan ülke olurken, şeriat kurallarının ve katı İslamiyet'in geçerli olduğu İran'da da İslami öğeler dışındaki unsurlara sıkça başvurulduğu görülebiliyor. İran Sineması'nın festivallerde ilgi görmesinin en önemli nedenleri arasında da muhtemelen bu husus yani katı kurallara rağmen İslam'ın dışına çıkılması oluşturuyor. Türkiye ise özellikle 2000 sonrası muhafazakarlaşma ile tam tersi bir durum sergiliyor haliyle de korku unsurları çeşitlilik göstermek yerine İslami tek korku unsuru olan cine sığıyor. Bu durum da geçmiş köklü olan Mısır Sineması ile aynı paralellikte ilerleyip İran Sineması'nı yakalama şansımız olmadığını gösteriyor.

1945'ten bu yana aktif olan bir sektör olduğu ve hâkim inanç sisteminin sınırları göz önünde bulundurulursa; bilhassa Mısır ve İran sinemalarının

kültürel çeşitliliğini fark etmemek oldukça güç. Tıpkı antika bir fotoğraf makinası bulursanız, bir lahiti açmak zorunda kalırsanız veya bir köyde kaybolursanız başınıza nelerin geleceğini kestirmenin güç olduğu gibi...

REFERANSLAR

Odell, C., Michelle Le Blanc. (2011). *Korku Sineması*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Şimşek, G. (2016). *Sinemada Korku ve Din*. İstanbul: Pales Yayınları.
<https://www.imdb.com>, e.t., 13.09.2023.

<http://news.kuwaittimes.net/horror-movies-kuwait/>, 13.09.2023.

Bölüm 39

**Kültürel Farklar ve Dil Bariyerlerinin
Medikal Turizme Etkisi**

Özge BÜYÜK¹

¹ Öğr. Gör.; Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.
ozgebuyuk@comu.edu.tr; ORCID ID: 0000-0003-2058-8510

GİRİŞ

Kültürel farklılıklar ve dil bariyerleri hem medikal turistlerin hem de medikal turizm hizmet sağlayıcılarının beklentileri, tercihleri ve memnuniyetleri üzerinde etkili olabilmektedir (Kelley ve diğ., 2010; Slowther ve diğ., 2012). Medikal turizmin gerçekleşmesi aşamasında farklı kültürlere sahip turistlerin birbirinden ayrılan beklentileri ve tercihleri olabilmektedir. Bu nedenle medikal turizm endüstrisi için turizm ve sağlık hizmeti sağlayıcısı olan aktörlerin, farklı kültürlerden gelen bu turistlerin ihtiyaçlarını karşılayabilmek için kültürel farklılıkların ve dil engellerinin farkında olması ve bunlara duyarlı olması büyük önem taşımaktadır. Bu alanda hizmet veren sağlayıcıların kültürel farkındalık, dil ve kültürlerarası iletişim becerilerini artırmak için eğitim alması (Henderson ve diğ., 2015; Grant ve Luxford, 2011; Pino ve diğ., 2013) ve empati geliştirmesi (Gibson ve Zhong, 2005; Samovar ve diğ., 2009; Sarı, 2009), etnosantrik tavırlardan kaçınması (Soydaş, 2010), kuruluşların bu konudaki eksikliklerini gidermeye dair politikalar ortaya koyması, medikal turistlerin ise hizmet alacakları kişi ve kurumlara kendi kültürel değerlerini ve tercihlerini açıkça bildirmekten çekinmemesi; olumsuz durum ve etkilerin ortadan kaldırılmasına yardımcı olacaktır.

Medikal Turizm, hastaların kendi ülkelerinde bulunmayan veya karşılayamadıkları tıbbi hizmetleri almak ve/veya sürdürmek için; bu alanda hizmet veren sağlık personelinin tedavi gibi sebeplerle gerçekleştirdikleri ve aynı zamanda da turizm faaliyetinin oluşmasında gerekli olan şartları sağlayan seyahat sürecinin tümüne verilen isimdir (Büyük ve Akkuş, 2020-a). Medikal turizmde sağlık ve turizm sektörlerinin bir araya gelmesi ve ortak hizmet ve mal üretimi söz konusudur (Gümüş ve Büyük, 2008).

Son yıllarda giderek daha popüler bir hal alan bu turizm türünün ortaya çıkmasının altında yatan nedenler arasında: kimi tedavilerin bazı ülkelerde olmaması veya yasal sayılmaması, daha uygun, fiyatlı ve/veya daha kısa bekleme süreçleri ile daha kaliteli hizmetler sunabilen sağlık sistemlerine sahip ülkelerin var olması sayılmaktadır (Connell, 2013). Cerrahiden kozmetik tedavilere, diş hekimliği hizmetlerinden, organ nakillerine LASIK tedavilerden IVF'ye, cinsiyet değiştirme operasyonlarından engellilere ve geriatric bireylere uygulanan tamamlayıcı tedavilere kadar çok geniş bir çeşitliliğe sahip bu sağlık hizmetleri, medikal turizmde tercih konusu olan tıbbi prosedürler arasında yer almaktadır (Büyük ve Akkuş, 2020-b; Büyük ve Akkuş, 2020-c; Lunt ve Carrera, 2011).

Her geçen gün sayısı artan medikal turistler, dünyanın farklı ülkelerine giderek hem tedavi olmakta hem de gittikleri destinasyonlarda farklı turizm aktivitelerine katılmaktadırlar. Günümüzde özellikle gelişmekte olan ülkeler,

yukarıda bahsi geçen turistik ve tıbbi olanakları avantajlı biçimde sunabilmeleri dolayısı ile bu turistlerce daha fazla tercih edilmektedirler (Wong ve diğ., 2014). Fakat bu ülkelerde yapılan medikal turizmin karşı karşıya olduğu bazı zorluklar da bulunmaktadır. Bunlar arasında: dil engelleri, kültürel farklılıklar, kimi hatalı operasyonlar, tedavi sonrası takibin sağlanmasında yaşanan sıkıntılar, sağlık hizmetlerinin kalitesi konusunda belirsizlikler vb. (Hanefeld ve diğ., 2015) bulunmaktadır. Özellikle medikal turizmde olduğu gibi turistlerin ve hizmet sağlayıcı profesyonellerin aynı kültürü paylaşmadıkları ve dili konuşmadıkları durumlarda ortaya çıkabilen iletişim başarısızlıkları, yalnızca memnuniyet düzeyini düşürmekle kalmayıp, sağlık turizmi hizmetlerinin verimini de azaltmakta aynı zamanda hasta sağlığına dair önemli riskler ortaya koymaktadır (Ngo-Metzger ve diğ., 2007). Tüm bu sebeplerden dolayı medikal turistler, seyahatlerini planlarken öncelikle kültürel aşinalık faktörünü göz önüne almaktadırlar (Han ve Hyun, 2013).

Turizmin her türünün sosyo-ekonomik dengeler üzerindeki etkisi göz önüne alındığında istihdam ve gelir artışı nedeni ile olumlu etkileri olduğu bilinmektedir. Turizm aynı zamanda dış ticaretten elde edilen döviz kazançlarını desteklemekte ve kimi zaman da imalat sektörünün büyümesi için gerekli olan sermaye mallarının ithalatını finanse etmektedir. Bu nedenle, medikal turizm hem medikal turistler hem turizm işletmeleri hem de sağlık kuruluşları için önemli bir ekonomik fırsattır. Medikal turistler, bu turizm faaliyetlerine katıldıklarında hem tatil yapıp hem de daha uygun maliyetli sağlık hizmetlerine erişebilmekte, turizm ve sağlık kuruluşları da gelirlerini artırmakta aynı zamanda da yerel ekonomiye katkıda bulunmaktadır (Büyük ve Can, 2020; Khalil ve Kakar, 2007). Kültürel farklar dolayısı ile yaşanan iletişim sorunları, medikal turizmde karşı karşıya kalınan önemli zorluklar arasında yer almaktadır. Söz konusu iletişim sorunları karar süreçlerindeki görüş ayrılıkları, çatışmalar ve yanlış anlamalar şeklinde ortaya çıkabilmektedir. Bu durum, medikal turistlerin ve onlara hizmet sağlayan kişi veya kuruluşların beklentilerini, tercihlerini ve değerlerini etkilemektedir. Bu farklılıklar, hastaların ve hizmet sağlayıcıların birbiriyle etkili bir şekilde iletişim kurmasını, güvenli ve kaliteli medikal turizm hizmetlerinin sağlanmasını zorlaştırabilmekte, dolayısı ile hizmet talep eden ve sunan her iki grup da başta ekonomik olmak üzere çeşitli açılardan kayba uğramaktadır. Pek çok avantajının yanı sıra yılın on iki ayına yayılabilmesi nedeniyle de gelişen turizm endüstrisinde giderek daha büyük bir yere sahip olan medikal turizm sektörünün, sağlıklı ve sürdürülebilir gelişimini sağlamak için kültürel farklılıklardan ve dil bariyerlerinden kaynaklanan sorunların tespiti ve giderilmesi büyük önem taşımaktadır. Nitekim Türkiye'deki kamu

hastanelerinde medikal turizmin gelişimine dair gerçekleştirilen bir araştırma, kültürel faktörlerin medikal turizmin gelişiminde etkisi olan temel değişkenler arasında yer aldığını tespit etmiştir. Araştırmada sağlık profesyonellerinin farklı kültürel kökenden gelen hastalara daha iyi hizmet verebilmek için kültürel duyarlılığa ve kültürel zekaya sahip olmaları gerektiği vurgulanmıştır (Aslan ve Kızır, 2019; Yiğit, 2016).

Kültür, bir grup insanın ortak olarak sahip olduğu değerler, inançlar, gelenekler ve davranışlar bütünüdür. Kültürel farklılık, farklı grupların sahip olduğu kendine has değerlerin, inançların, geleneklerin ve davranışların birbirine az benzemesi veya hiç benzememesi durumudur. Her kültürün kendine has özellikleri bulunmaktadır. Bu ayrıntılar arasındaki benzemezlik durumu kültürel farklılıkları oluşturmaktadır. Kültürel farklılıklar, insanların iletişim biçimini doğrudan etkiler. Bu nedenle, farklı kültürlerden gelen kişiler, birbirlerinin değerlerini ve inançlarını anlamadıklarında, iletişimde anlam akışı bozulabilir (Sahadevan, ve Sumangala, 2021).

1. Kültürel Farklılıkların Medikal Turizm Üzerindeki Etkisi Nedir?

Kültürel farklılıklar, medikal turizmi çeşitli açılardan etkilemekte, turistlerin ve medikal turizm kapsamında hizmet veren profesyonellerin davranış, beklenti, tercih ve memnuniyetlerinin şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır (Slowther ve diğ., 2012; Yiğit, 2016). Bu turizm türünde farklı dile, inaniş, toplumsal yapıya, alışkanlıklara sahip medikal turistlere kaliteli hizmet ve tedavi sunulabilmesi için kültürel duyarlılığa ve kültürel zekaya hassasiyet gösterilmesi gerekmektedir. Sojung ve diğerlerinin (2021) de ifade etmiş olduğu gibi tıbbi tedaviler söz konusu olduğunda iyi bir ilişki oluşturabilmek için doktorların yabancı hastalarıyla kurdukları bağ ve kültürel farkları anlama çabası büyük önem taşımaktadır. Çünkü iletişim ve birbirini anlamada oluşacak boşluklar, hizmet kalitesinin düşmesine ve hasta uyumunun azalmasına neden olmaktadır (Whittal ve Rosenberg, 2015). Ancak medikal turistlerin doktorlarla kurdukları ilişkiler kadar diğer sağlık hizmet personeli ile kurdukları ilişkiler de önem taşımaktadır. Bu iletişim esnasında ortaya çıkan kültürel temelli olumsuzluklar, sağlık hizmetlerinin başarıya ulaşması üzerinde tehditler oluşturan unsurlar arasında değerlendirilmektedir (Shrank ve ve diğ., 2005) ve uzun vadede destinasyonların medikal turizm etkinliklerini zarara uğratmaktadır.

Farklı kültürlerden gelen medikal turistlere hizmet veren sağlık çalışanları, hastalarının kültürel kodlarını anlamadıklarında veya anlamaya çalışmadıklarında çeşitli iletişim sorunları yaşanmakta hatta yanlış anlaşılmalardan kaynaklı olarak hatalı teşhislere kadar varabilen ciddi sorunlarla

karşılaşılabilmektedir (Flores, 2000). Bu durum, öncelikle medikal turistlerin, tıbbi bakıma erişim imkanlarını, memnuniyet düzeylerini azaltırken üstlenmek durumunda kaldıkları maliyetleri de artırmaktadır. Diğer yandan yapılan araştırmalar, özellikle sağlık profesyonellerinin hastaların kültürel farklarını ve bu nedenle ortaya koydukları hassasiyeti yeterince anlamamasının ve dikkate almamasının sağlık hizmetlerine katılımda engellere de yol açabileceğini ortaya koymaktadır (Vakil ve diğ., 2023). Bu noktadan hareketle medikal turizmde yaşanan kültürlerarası iletişim sorunlarını hem sağlık hizmeti sağlayıcıları hem de medikal turistler açısından ayrı ayrı ele almak doğru olacaktır.

1.1. Durumu sağlık çalışanları yönünden ele alacak olursak:

Tüm diğer insanlarda olduğu gibi sağlık çalışanlarının kültürel kodlarının da temel davranış biçimlerine yansması kaçınılmazdır. Örneğin, Slowther ve arkadaşları (2012) tarafından yapılan bir araştırma Rus doktorların İsveçli ve Alman doktora kıyasla hastalarını kendi istekleri dışında hayata döndürme eğilimlerinin daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Sağlık sistemlerindeki ayrışan yönler, kültürler arası iletişim zorlukları, kültürel bakış açıları vb. durumların varlığı; doktor-hasta ilişkisini, tıbbi bakımın dinamiklerini ve dolayısıyla da medikal turizmin gelişimini etkilemektedir.

Literatürdeki bazı çalışmalar kendilerini kültürlerarası iletişim açısından başarılı bulmayan sağlık çalışanlarının yabancı hastalara hizmet verirken çeşitli endişeler duyduklarını ancak bu iletişim biçiminde kuvvetli olduklarına inananların söz konusu endişeyi daha az yaşadıklarını ortaya koymaktadır (Ulrey ve Amason, 2001). Kültürel farklar nedeni ile yaşanan iletişim eksikleri, sözü geçen endişelerin yanı sıra tedavinin etkinliği ve verimliliği açısından da istenmeyen sonuçlar yaratabilmektedir.

Söz konusu olumsuzlukların giderilmesi için kültürlerarası iletişim konusunda farkındalık geliştirmeye dair yönlendirmeler yapılması ve gerekirse eğitimler düzenlenmesi gerekmektedir. Hatta tam da bu noktada konu ile ilgili yapılan ve söz konusu öneriyi destekleyen deneysel bir çalışmadan bahsetmek yerinde olacaktır. Schouten ve arkadaşları (2005) tarafından yapılan bu araştırmada kültürler arası iletişimin düzeltilmesi yönünde eğitim verilen doktorların, mevcut yabancı hastaları ile ilişkilerinde ilerleme kaydedilmiş olduğu hem süre hem de tedavide verimin arttığı tespit edilmiştir.

Kültürel farkların en üst seviyede ortaya çıktığı durum etnosentizm olabilir. Hofstede'ye (1982) göre etnosentizm, bir toplumun kendi kültürünü, merkezine alıp; diğerlerini önemsememesi, dikkate almaması, kabul etmemesi ve hatta üstün görmesi durumudur. Etnosentrik davranışlar, sahip olunan kültür, genetik unsurlar, milliyetçi tutumlar, deneyimler, medya, aile ve arkadaş ortamı

gibi faktörler nedeni ile ortaya çıkmaktadır (Shimp, 1984; Yoo ve Donthu, 2005). Etnosentrik yaklaşımlar neticesinde sağlık çalışanları, yabancı hastaların kültürel farklılıklarını anlamakta ve onlara uygun bakım sağlamakta zorluklar yaşayabilmektedir (Thiederman, 1986; Logan ve diğ., 2016). Özellikle turizm ve sağlık sektöründe yapılan araştırmalar, hizmet sağlayıcılarının kültürel zekâ düzeylerinin yüksek olduğu durumlarda etnosentrik davranışlardan ve eğilimlerden uzak durduklarını tespit etmiştir (Capell ve diğ., 2008; Türker, 2022). İngiltere’de yapılan bir çalışmada hasta doktor ilişkilerinin kurulmasında etkileyen unsurlar arasında ırksal faktörlerin de yer aldığı saptanmıştır (Yağbasan ve Çakar, 2006). Örneğin Amerika Birleşik Devletleri’nde Arap Müslümanlara karşı yaşanan ayrımcılık, eşit olmayan bakım erişimi ve kalitesiyle sonuçlanmaktadır (Almontaser ve Baumann, 2017). Benzer şekilde İspanyol hemşireler üzerinde yapılan bir araştırma, ilgili sağlık hizmet sağlayıcılarının Fas uyruklu hastaların tedavi süreçlerinde çeşitli ön yargılar geliştirdiklerini ve bu durumun hastalarla yaşadıkları sağlık iletişimini tehdit ettiğini ortaya koymaktadır (Pino ve diğ., 2013). Benzer sonuçlara ABD, İngiltere, Avustralya ve Yeni Zelanda’da hemşirelik öğrencileri ve hemşireler üzerinde yapılan çeşitli çalışmalarda da rastlanmıştır (Blackford, 2003; Bond ve diğ., 2001; Gerrish, 2001; Spence, 2001). Ancak unutulmamalıdır ki etnosentrik tavırlar kültürlerarası sağlık iletişimde her iki tarafda da ortaya çıkabilmektedir. Milli duyguların, tüketicilerin ürün ve hizmetleri satın alma kararlarını etkilemesi, etnosentrik tüketici tutumları olarak adlandırılmaktadır (Özer ve Dovganiuc, 2013) ve etnosentrik tüketici tutumları zaman zaman medikal turistlerde de görülebilmektedir.

1.2. Durumu medikal turistler yönünden ele alacak olursak:

Medikal turistler, yukarıda bahsi geçen tüm bu nedenlerle kendi kültürlerine yakın olan destinasyonları tercih etme eğilimindedirler (Xu ve diğ., 2020). Doktorlara duyulan güven de kültürel, etnik, dini, dilsel ve sosyal faktörler de dahil olmak üzere çeşitli faktörlerden etkilenmektedir (Gopichandran ve Chetlapalli, 2013). Ayrıca bazı kültürel toplulukların sağlıklı ve hasta olma hallerine dair farklı yaklaşımlarının olmasının, kimi zaman da Batı tıbbına dair sahip önyargılara sahip olunmasının doktor-hasta ilişkisini etkileyebileceği kaydedilmektedir. Mesela Kuzey Arjantin'deki yerli topluluklarda, hastalıkları biyolojik bir süreçten ziyade tabuların ihlali veya diğer insanlardan kaynaklanan bir sorun olarak görme ve daha çok geleneksel tedavileri tercih etme eğilimi mevcuttur (Dell'Arciprete ve diğ., 2014).

Farklı etnik grupların sağlık hizmetleri alımı konusunda birbirinden ayrı tercihleri olabilmektedir. Bu kültürel değerleri anlamak, iletişimin ve karar

vermenin geliştirilmesine yardımcı olacaktır (Shrank ve diğ., 2005). Örneğin, Asyalılar, beyazlara ve siyalara kıyasla farklı değerlere ve tercihlere sahip olabilmektedir, bu da onların kültürel geçmişlerini ve değerlerini dikkate almayı önemli kılmaktadır (Sharma ve diğ., 2011). Bu durum diğer topluluklar için de geçerlidir. Örneğin Güney Afrika'da kimi hastaların beyaz oldukları gerekçesiyle bazı doktorlar ile iletişim kurmak istemedikleri veya kurdukları iletişimde gönülsüz tutumlar sergiledikleri bilinmektedir (Herselman, 1996). Nijerya'da, Bangladeş'te kadınların nerede ve kimlerin nezaretinde doğum yapacaklarına ilişkin kararları dahi benzer kültürel faktörden etkilenmektedir (Eluobaju ve diğ., 2023; Sarker ve diğ., 2016).

Dini inanışlar ve kurallar da tedavi süreçlerinde önemli birer kültürel etki olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Yahudilikte tıbbi uygulamaların ve hasta-hekim ilişkisinin şekillenmesinde dini kurallar önemli bir rol oynamaktadır. Yahudi yasalarından türetilen Yahudi tıp etiği, yaşam sonu bakımı, karar verme ve insan yaşamının değeri için çeşitli yönergeler sağlamaktadır. Ortodoks Yahudiler sıklıkla, hahamlarından rehberlik alarak, kutsal kitaplarında tanımlandığı şekliyle Tanrı'nın yasasını izlemeyi seçmektedirler. Kurallar kimi durumlarda Yahudi dinine mensup kadınlara dokunulmasına izin vermeyebilmektedir. Bu dine göre ölüm hızlandırılmamalı veya engellenmemelidir (Kinzbrunner, 2004). Ortodoks Yahudilik, hekimin direktiflerine büyük önem vermektedir ve tıbbi karar vermede hastanın özerkliğine vurgu yapılmamaktadır (Geppert ve Pies, 2020). Ortodoks Yahudiler organ nakline karşıdır, ancak bu inanç diğer Ortodoks olmayan diğer Yahudilik anlayışlarında farklılık göstermektedir. Bu noktadan hareketle dini inanışı ne olursa olsun tıbbi bakım konusunda hastanın özel inanış kalıplarına, ritüellerine, ibadetlerine, kurallarına dikkat ve saygı gösterilmesi gerekmektedir. Tıbbi karar verme sürecine dindarlık ve maneviyat ölçümlerinin dahil edilmesi hastalar, aile üyeleri ve sağlık uzmanları arasında dinamik bir etkileşimi kolaylaştırmaktadır (Kassim ve Alias, 2015; Puchalski ve O'Donnell, 2005).

Benzer bir durum İslamiyet için de geçerlidir. Müslüman hastaların durumunda, tıpta cinsiyetler arası etkileşimler İslami biyoetik perspektiflerden etkilenebilmektedir (Padela ve Pozo, 2010). Örneğin Müslüman hastalar Müslüman olmayan kişilere organ bağışlama veya organ alma konusunda duyarlı olabilmektedir (Wong, 2010). Malezyalı Müslüman hastaların hassasiyetleri arasında tedavi esnasında domuz kökenli maddelerle temas edilmemesi, vücuda alkol girmemesi ve mümkünse vücuttan alınan dokuların çöpe atılmaması gerekmektedir. Özellikle bazı dindar Müslüman kadınların erkek sağlık hizmeti sağlayıcılarından vücutlarının kimi bölgeleri görünür biçimde hizmet alması, hatta kadın sağlığına ilişkin hassas konuları tartışması

onlar için stresli olabilmektedir (Ong ve diğ., 2002; Rajaram ve Rashidi, 1999). Bu nedenle İran ve Türkiye, komşu ülkelerle olan kültürel yakınlığı ve dini ortaklıkları sayesinde, aynı dine mensup yabancı hastaların kültürel ve sosyal geçmişlerine ve tercihlerine hitap eden bir medikal turizm destinasyonu olmak için iyi bir konuma sahiptir (Rokni ve Park, 2019). Bunun bir başka nedeni de birbirine yakın olan kültürlerde etnosentrik tutumlar gösterme eğiliminin daha düşük olmasıdır. Örneğin Türk kültürüne yakınlığı ile bilinen Azerbaycan'da yapılan bir araştırma (Halis ve diğ., 2016), ülke vatandaşlarının Türkiye'deki turistik ürünleri satın almada etnosentrik tüketici tutumu geliştirmediklerini hatta yerli turistik ürünlere nazaran Türkiye'de bulunan yabancı turistik ürünlere karşı daha olumlu bir tutum içinde olduklarını ortaya koymuştur.

İsrail'deki farklı etnik kökenler arasında algılanan doktor hasta ilişkilerini karşılaştıran bir çalışma, Arapların mevcut doktor hasta ilişkilerini tanımlamak için Yahudilere göre daha sık "arkadaş" terimini seçtiklerini ve genellikle bu arkadaş ilişkisini arzuladıklarını göstermiştir. Arkadaşın güven, ilgi ve daha insani bir bağ anlamına gelen bir terim olduğu göz önüne alındığında, doktorlarıyla arkadaşlığa benzer ilişki tahsis eden bireylerin tedavilerine güvenme olasılıkları daha yüksektir. Bu durum ülkede yaşayan Arapların doktorlarına güvenme ihtiyaçlarının düzeyini de ortaya koymaktadır (Yang ve diğ., 2019).

Görüldüğü üzere bazı kültürlerde hastalar doktorlara daha fazla güvenme ve kararlarına daha itaat etme eğilimindeyken, bazı kültürlerde ise kendilerine daha fazla ilgi gösterilmesi veya bilgi verilmesi, onaylarının daha sık alınması vb. beklentiler geliştirebilmektedir (Slowther ve ve diğ., 2012; Yılmaz, 2022; Yiğit, 2016). Avrupa ülkelerinde hastalar, konsültasyona katılma, ek bilgi talep etme, hastalıkları ve tedavi süreçleri hakkında kapsamlı bilgi talebinde bulunma gibi davranış kalıpları ortaya koymaktadır (Mazzi ve diğ., 2018). Bunun tam tersi biçimde Doğu Asya topluluklarında, hasta-doktor ilişkileri genellikle daha hiyerarşik bir yapıya sahiptir. Bu kültürlerde, doktorlar saygı duyulan figürler olarak kabul edilmekte (Norrving ve diğ., 2019), otorite figürü olarak görülmekte ve bu da hastaların sağlıkla ilgili kararlara daha az katılım sağlamasına neden olmaktadır (Önal ve diğ., 2020). Örneğin Hindular doktorların tanrısal yanları olduğuna inanmakta ve bu nedenle de kendileri adına koşulsuz karar vermesine izin vermektedir. Ancak yine de bazı temel kültürel kodlar ve kurallar mevcuttur. Örneğin bir Hintli kadının kültürel normlar uyarınca sağlık bakımını yalnızca bir kadından almasına izin vardır. Bu kural Hintli erkekler için geçerli değildir. Aynı şekilde Hintli bir kişi Amerika'da sağlık hizmeti alırken kendisi ile ilgili kişisel soruları kültürel normları gereği cevaplamayı reddedebilmektedir (Samovar ve diğ., 2009).

Hintliler arasında genitoüriner bölgeyle ilgili sorunları dile getirmek ayıp sayılmaktadır. Bu nedenle pek çok hasta varsa kabızlık sorunlarını sağlık personeli ile paylaşamamaktadır. Bu durum teşhis ve tedavilerde zaman zaman sorunlara neden olabilmektedir. Eğer tedavi esnasında ölüm durumu gelişirse sağlık personelinin ölen kişinin vücuda dokunmaması gerekmektedir. Bunu yalnızca aynı cinsiyete sahip aile üyeleri gerçekleştirebilmektedir (Bhungalia ve Kemp, 2002; Galanti, 2008; Gatrada ve diğ., 2003; Lawrie, 2007).

Çin, kültüründe otorite figürlerine saygıyı vurgulayan geleneksel değerler, hasta doktor ilişkilerine de yansımaktadır. Saygı, Çin kültürüne derinlemesine yerleşmiştir ve bu beklenti doktor-hasta ilişkisine kadar uzanmaktadır. Bu kültüre hastaların doktorlara saygı göstermesi, onların uzmanlık ve deneyimlerinin farkında olması beklenmektedir. Söz konusu saygı genellikle dikkatli dinleme, talimatları sorgusuz sualsiz takip etme ve doktorun otoritesine meydan okumaktan kaçınma yoluyla gösterilmektedir. Ülkedeki sağlık bakım kaynaklarının kıtlığı ve hasta-doktor oranının yüksek olması, gibi nedenler doktor tavsiyelerine tartışmasız uyma eğiliminde artışa sebep olmasının altında yatan nedenler olarak gösterilmektedir. Çinli hastalar ayrıca daha çekingen bir tavır sergilemekte, sağlık çalışanları ile çatışmalardan veya anlaşmazlıklardan kaçınma eğilimi göstermektedirler (Du ve diğ., 2020). Benzer bir durum kanser tedavilerinin gerçekleştirildiği medikal turizm biçimi olan turizm onkoloji (Büyük ve Akkuş, 2020-a) için de geçerlidir. Örneğin onkoloji tedavisi verilen bir yaşlı Çinli medikal turist, genellikle sağlık hizmet sağlayıcı profesyonel personel ile direkt iletişime geçmeyerek sessizce oturmayı tercih edecektir. Genel yaygın Çin kültürüne göre erkek çocuklar, kendilerini yetiştiren ebeveynlerinin bakımından ve refahından sorumludur. Çocuklar finansal ve sosyal bağımsızlıklarına kavuştuklarında ebeveynler otomatik olarak fiziksel, sosyal ve finansal açıdan bağımlı bir rol üstlenirler. Bu nedenle, ailede tıbbi bakımla ilgili ana karar vericiler genellikle evin en büyük erkek çocuklarıdır. Dolayısı ile böyle bir durumda en büyük erkek çocuk kanser yönetimini araştırıp yönlendirilmesi gerektiğinden, kanser hastası olan anne veya baba sesini çıkarmadan ve direkt iletişim kurmadan doktor karşısında oturacaktır (Ong ve diğ., 2002). Bu ve benzeri durumlar kişinin benimsediği kültürün, içinde bulunduğu kültürden farklı olması sebebiyle ortaya çıkmaktadır.

Bu genel eğilimlerin tümü farklı kültürlerde hasta-doktor ilişkilerinin nasıl şekillendiğini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Farklı kültürlerden gelen hastaların seçtikleri medikal turizm destinasyonlarındaki hizmet sağlayıcıları ile olan ilişkileri de kendi alışkanlık ve beklentileri dahilinde gelişecektir. Bu nedenle, hasta-doktor ilişkilerinde kültürel farklılıkları anlamak ve bireysel ihtiyaçlara uygun olarak hizmet sunmak önemlidir (Hekimoğlu, 2020). Çünkü

hastalar ve sağlık profesyonelleri arasındaki etkili iletişim, özellikle çok kültürlü bağlamlarda sağlık hizmetlerinin yönetilmesinde çok önemlidir (Brown ve diğ., 2016).

2. Dil Bariyerlerinin Sağlık Turizmine Etkisi Nedir?

Ülkeler arasındaki dil farklılıkları, medikal turizminin önünde bulunan engellerden arasında en yaygın olarak karşılaşılan problemlerden biridir (Lengyel ve Ötvös, 2003; Xu ve diğ., 2020). Medikal turizm kapsamında sunulan hizmetlerin dilsel ve kültürel olarak uyarlanması, sorunların anlaşılması ve giderilmesi, bütünsel olarak tüm sağlık turizmi endüstrisindeki rekabet güçlerini artırmak için sağlık hizmeti sağlayıcıları ve destinasyonlar açısından önemlidir (Yiğit, 2016).

Farklı bir ülkede sağlık hizmeti alan medikal turistler, kültürel farklılıkların yanı sıra dil bariyerleri nedeniyle de sıkıntılar çekeabilmekte; teşhis, tedavi ve rehabilitasyon aşamalarında sorulması gereken sorular ve bu soruların cevaplanması konusunda yetersizlikler yaşayabilmektedir. Bu durum, iletişim sürecinin olumsuz etkilenmesine, sunulan hizmetin anlaşılabilirliğini ve etkinliğini azalmasına, hasta memnuniyetinin düşmesine ve hatta tedavinin başarısız olmasına dahi neden olabilmektedir. Tüm bunlara ek olarak bazen kelimelere yüklenen anlamlar da kültürden kültüre farklılık taşıyabilmektedir. Medikal turistin kültüründe var olan bir kelime diğer kültürde hiç olmayabilmekte veya daha farklı bir anlam taşıyabilmektedir. Bu durum da iletişim sürecini olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Dil ile ilgili olarak yaşanan bir başka engel ise sağlık hizmeti sağlayıcıların tedavi sürecinde teknik bir terminoloji kullanması olarak gösterilmektedir. Bu durum da medikal turistin medikal turizm profesyonelleri ile sağlıklı iletişim kurması önündeki engeller arasında sayılmaktadır (Karaçor ve Şahin, 2004). Sonuç olarak dil engelleri, medikal turizmin çeşitli açılardan etkileyebilir ve hastaların tıbbi bakıma erişimini, memnuniyet düzeyini ve katlanmak zorunda kalacakları maliyetleri değiştirebilir.

2.1. Potansiyel medikal turistlerin tıbbi bakıma erişimi:

Dil bariyerlerinin özellikle ortak dili konuşamayan medikal turistlerin, medikal turizmin nihai kalitesine dair düşüncelerini olumsuz yönde etkilediği bilinmektedir (Yiğit, 2016). Kimi destinasyonlarla olan kültürel farklılıklar ve dil engelleri, medikal turistlerin tıbbi bakıma erişimini zorlaştırabilir veya erişmek isteme niyetlerini ortadan kaldırabilir. Dil engellerinin varlığı, hastaların ilgili destinasyonda sunulan medikal turizm hizmeti hakkında doğru bilgi edinmesini, tedavi seçeneklerini değerlendirmesini ve medikal turizm profesyonelleri ile etkili bir şekilde iletişim kurmasını zorlaştırabilir. Hatta

turistler bu nedenle tıbbi bakıma ve medikal turizm hizmetlerine erişmekten vazgeçebilirler (Jacobs ve diğ., 2006).

2.2. Potansiyel medikal turistlerin hizmetlerden memnuniyeti:

Medikal turistler, dil bariyerleri nedeniyle medikal turizm hizmetleri hakkında doğru bilgi edinmek, seçenekleri değerlendirmek ve hastalıklarına dair semptomları ve sağlıkları ile ilgili endişelerini medikal turizm profesyonellerine iletmede zorlanabilir. Bu da medikal turistlerin memnuniyetsizliğine ve sunulan medikal turizm hizmetlerinin ve en önemlisi de tedavinin başarısızlığına yol açabilir. Turistler, doğru bilgi almadıklarında veya medikal turizm hizmet sağlayıcıları ile etkili bir şekilde iletişim kuramadıklarında memnuniyetsizlik geliştirebilirler (Bilgiç ve Şahin, 2019; Wang, 2012). Örneğin Kanser tedavisi gören hastaların, medikal turizm kapsamında başka bir ülkede tedavi görmeleri durumunda, bilgi kaynaklarına ve sağlık profesyonellerine ilişkin beklentileri, diğer benzer hastalıklarda olduğu gibi artmaktadır (Benham-Hutchins ve diğ., 2017). Turizm onkoloji hastaları, kendilerine doğru ve güvenilir bilgi, yeterli iletişim, duygusal destek ve kaliteli bakım sağlanmasını beklemektedir. Bu beklentilerin karşılanması, medikal turizmde hasta memnuniyetinin sağlanması ve genel sağlık hizmeti deneyiminin iyileştirilmesi açısından önemlidir (Büyük ve Akkuş, 2020-a). Kültürel farklılıklar, hastaların ve sağlık çalışanlarının tıbbi bakım beklentileri, tercihleri ve değerleri üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu kültürel farklılıkları anlamak ve ele almak, medikal turizm bağlamında kanserli medikal turistlere kaliteli bakım sağlama açısından önemlidir. Turizm onkoloji hastaları ile etkili iletişim, bilgi paylaşımı ve kültürel duyarlılık, hastaların beklentilerinin karşılanması ve sağlık deneyimlerinin geliştirilmesinde ve memnuniyetin sağlanmasında temel faktörlerdir (Başkale, 2015). Bu yalnızca turizm onkoloji hastaları için değil tüm medikal turistler için geçerlidir.

2.3. Medikal turizmin maliyeti:

Kültürel farklılıklar ve dil engelleri, sağlık turizminin maliyetini artırabilir. Örneğin, Turistler, bakım sağlayıcılara erişmek ve onlarla iletişim kurmak için yardımcı veya tercüman tutmak zorunda kalabilirler. Bu durum sağlık turizmi sağlayıcıları için de geçerlidir. Medikal turizm hizmeti veren kuruluşlar da benzer biçimde dil engellerinin aşılması için çeşitli personeller istihdam etmek durumunda kalabilir. Bu iki durum da medikal turizmin maliyetini artırabilir (Wang, 2012).

Kültürler arası iletişimde gelişebilecek önyargılar:

Özellikle iletişim dili kendininkinden farklı olan hastalara yönelik olarak kimi sağlık çalışanlarının bazı ön yargılar geliştirdiklerine dair (Aksoy, 2020; Henderson ve diğ., 2015) araştırmalar bulunmaktadır. Bu noktada medikal turizmde yaşanan dil bariyerleri sonucunda oluşabilecek kültürler arası iletişim eksikliği uzun vadede ön yargıların gelişmesine ve bütünsel olarak sağlık turizminin sürdürülebilirliğine zarar verecektir.

SONUÇ

Medikal turizmde ortaya çıkabilecek kültürel farklılıklar ve dil bariyerleri medikal turistlerin ve medikal turizm profesyonellerinin beklentilerini, tercihlerini ve değerlerini önemli ölçüde etkileyebilir. Bu farklılıklar ve engeller, iletişim sorunlarına, tatmin edici olmayan etkileşimlere ve yetersiz hizmet sunumuna yol açabilir. Kültürel farklılıklardan kaynaklanan zorlukların üstesinden gelmek ve turist merkezli medikal turizm faaliyetlerini geliştirmek için kültürel olarak uyarlanmış hizmet sunumu gerekmektedir. Bu da medikal turizm hizmet sağlayıcılarının ve medikal turistlerin kültürel ayrılıklar hakkında farkındalık geliştirmesini ve bunlara saygı duymasını gerektirmektedir. Tüm bunların sağlanması için hükümet politikaları çerçevesinde sağlık bakanlıkları ve turizm bakanlıkları ortak planlamalar yapmalı, projeler üretmelidir. Medikal turizm hizmeti sunumu söz konusu olduğunda bahsi geçen zorlukların üstesinden gelmek için aşağıdaki çözüm önerileri geliştirilebilir:

Medikal turizm profesyonellerinin kültürel farkındalık ve iletişim becerilerinin geliştirilmesi: Medikal turizm profesyonellerinin, farklı kültürlerden gelen medikal turistlerle etkili bir şekilde iletişim kurmak için gerekli kültürel farkındalık ve iletişim becerilerine sahip olması önemlidir (Wang, 2012). Sağlık hizmeti sağlayıcılarının, bu zorluklarla etkili bir şekilde başa çıkabilmek için kültürel okuryazarlıklarını ve yabancı kültürlerin sağlık ihtiyaçları, değerleri ve tercihlerine ilişkin anlayışlarını geliştirmeleri gerekmektedir (Lo ve Tan, 2014; Mölsä ve diğ., 2017)). Bu amaçla, özellikle sağlık hizmeti sağlayıcılarına yönelik kültürel farkındalık ve iletişim eğitimleri verilmelidir. Bu beceriler, medikal turistin kültürel geçmişini, iletişim tarzını ve dünya görüşünü anlamaya yardımcı olacaktır.

Kültürel farkındalık ve iletişim becerilerinin geliştirilmesi için aşağıdaki yöntemler kullanılabilir:

- ***Eğitim:*** Medikal turizm kapsamında hizmet verecek sağlık hizmeti sağlayıcılarına yönelik kültürel farkındalık ve iletişim eğitimleri verilebilir. Bu eğitimler, kültürel farklılıkların temellerini, farklı kültürlerden gelen hastalarla

iletişim kurma tekniklerini ve kültürel olarak uygun davranışları kapsamalıdır. Eğitimlerde kültürel tevazu ve empati konularına özellikle vurgu yapılmalıdır.

- **Öğrenme deneyimleri:** Medikal turizm kapsamında hizmet verecek sağlık hizmeti sağlayıcılarına, eğitimleri esnasında çeşitli öğrenme deneyimleri sunularak farklı kültürlerden gelen hastalarla etkileşime geçmeleri sağlanabilir. Bu deneyim, kültürel farkındalık ve iletişim becerilerinin gelişimine katkı sağlayacaktır. Söz konusu etkileşimler, stajlar, gönüllülük çalışmaları veya kültürel değişim programları aracılığıyla sağlanabilir.

- **Araştırma:** Medikal turizm kapsamında hizmet verecek sağlık hizmeti sağlayıcıları, bireysel çaba ve araştırmaları ile kültürel farklılıklar üzerine bilgi edinerek kültürel farkındalık ve iletişim becerilerini geliştirebilirler.

Tercümanlık hizmetlerinin geliştirilmesi: Medikal turizm kapsamında hizmet verecek sağlık hizmeti sağlayıcılarına kültürel farklılıklardan kaynaklanan iletişim sorunlarını çözmeye yardımcı olmak için tercümanlık hizmetlerinin geliştirilmesi önemlidir (Wang, 2012). Tercümanlık hizmetleri, medikal turistlerin ve medikal turizm kapsamında hizmet verecek sağlık hizmeti sağlayıcılarının ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde nitelikli ve profesyonel olmalıdır. Tercümanlık hizmetlerinin geliştirilmesi için aşağıdaki yöntemler kullanılabilir:

- **Tercümanların niteliklerinin iyileştirilmesi:** Tercümanlar, kültürel farkındalık ve iletişim becerilerine sahip olmalıdır. Ayrıca, tıbbi terminolojiyi ve sağlık hizmetlerini anlayabilmeli ve medikal turistlerin ihtiyaçlarını doğru bir şekilde tercüme edebilmelidir.

- **Tercümanların erişilebilirliğinin artırılması:** Tercümanlar, medikal turistlerin ve medikal turizm kapsamında hizmet verecek sağlık hizmeti sağlayıcılarının ihtiyaç duyduğu zamanlarda ve yerlerde mevcut olmalıdır.

- **Tercümanlık hizmetlerinin maliyetinin düşürülmesi:** Tercümanlık hizmetleri, medikal turistler ve medikal turizm kapsamında hizmet verecek sağlık hizmeti sağlayıcıları için erişilebilir olmalıdır.

REFERANSLAR

- Almontaser, E., ve Baumann, S.L. (2017). The Syrian refugee crisis: What nurses need to know. *Nursing science quarterly*, 30(2), 168-173.
- Aslan, S., ve Kizir, Z. (2019). Bir hastanede çalışan hemşirelerin kültürel duyarlılıkları ile kültürel zekâları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 115-120.
- Başkale, H. (2015). Investigation of cancer patients' information sources, information needs and expectations of health professionals. *Journal of Psychiatric Nursing*, 6(2), 65-70.
- Benham-Hutchins, M., Staggers, N., Mackert, M., Johnson, A., ve deBronkart, D. (2017). "I want to know everything": a qualitative study of perspectives from patients with chronic diseases on sharing health information during hospitalization. *BMC Health Services Research*, 17(1), 529.
- Bhungalia S., ve Kemp, C. (2002). (Asian) Indian health beliefs and practices related to the end of life. *Journal of Hospice and Palliative Nursing*, 4(1), 54-58.
- Bilgiç, Ş., ve Şahin, İ. (2019). Hemşirelik öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılık ve etnik merkezilik düzeyleri. *SDÜ Sağlık Bilimleri Dergisi*, 10(3), 230-236.
- Blackford, J. (2003). Cultural frameworks of nursing practice: Exposing an exclusionary healthcare culture. *Nursing Inquiry*, 10, 226–234.
- Bond, M.L, Kardong-Edgren, S., ve Jones, H.E. (2001). Assessment of professional nursing students' knowledge and attitudes about patients of diverse cultures. *Journal of Professional Nursing* 17, 305-312.
- Brown, O., Ham-Baloyi, W.T., Rooyen, D.V., Aldous, C., ve Marais, L.C. (2016). Culturally competent patient–provider communication in the management of cancer: an integrative literature review. *Global Health Action*, 9(1), 33208.
- Büyük, Ö. ve Akkuş, G. (2022-a). Kanser ve tıp turizmi: Turizm-onkoloji. *Journal of Current Debates in Social Sciences*, 5(Special Issue-1), 1-19.
- Büyük, Ö. ve Akkuş, G. (2022-b). Geriatrik-turizmin üçüncü yaş turizminden ayrılan yönleri ve fizik tedavi rehabilitasyon ve termal tedavilerle ilişkisi. *Journal of Tourism Intelligence and Smartness*, 5(2), 112-131.
- Büyük, Ö. ve Akkuş, G. (2022-c). Geriatric-tourism, PMR, and thermal treatments in the third age. In (Ed.: L. Altınay, O. M. Karatepe, ve M. Tuna) *Advances in Managing Tourism Across Continents* 2, 1–13. Florida: USF M3 Publishing.

- Büyük, Ö. ve Can., E. (2020). COVID-19 Salgınının Türk turizmine etkisi: Seyahat ve konaklama endüstrileri üzerine değerlendirme. *AHBVÜ Turizm Fakültesi Dergisi*, 23 (2), 312-331.
- Capell, J., Dean, E., ve Veenstra, G. (2008). The relationship between cultural competence and ethnocentrism of health care professionals. *Journal of Transcultural Nursing*, 19(2), 121-125.
- Connell, J. (2013). Contemporary medical tourism: Conceptualisation, culture and commodification. *Tourism Management*, 34, 1-13.
- Dell’Arciprete, A., Braunstein, J., Touris, C., Dinardi, G., Llovet, I., ve Sosa-Estani, S. (2014). Cultural barriers to effective communication between indigenous communities and health care providers in northern argentina: an anthropological contribution to chagas disease prevention and control. *International Journal for Equity in Health*, 13(1), 1-10.
- Du, L., Xu, J., Chen, X., Zhu, X., Wu, R., Ji, H., ... ve Zhou, L. (2020). Rebuild doctor–patient trust in medical service delivery in china. *Scientific Reports*, 10(1).
- Eluobaju, D., Okonofua, F., Weine, S., ve Goba, G. (2023). Understanding birthing preferences of women in benin city, Nigeria: a qualitative study. *BMJ Open*, 13(5), e054603.
- Flores, G. (2000). Culture and the patient-physician relationship: achieving cultural competency in health care, *The Journal of Pediatrics*, 136(1), 14-23.
- Flores, G., ve Committee on Pediatric Research. (2010). Racial and ethnic disparities in the health and health care of children. *Pediatrics*, 125(4), e979-e1020.
- Galanti, G.A. (2008). *Caring for Patients from Different Cultures*. 4th edn. Philadelphia: University of Pennsylvania Press,
- Gatrad, R., Choudhury, P.P., Brown, E., Sheikh, A. (2003) Palliative care for Hindus. *International Journal of Palliative Nursing*, 9(10), 442-448.
- Geppert, C. ve Pies, R. (2020). Religious, and ethno-cultural competence in palliative and end-of-life care. *OBM ICM*, 5(1), 1-13.
- Gerrish, K. (2001). The nature and effect of communication difficulties arising from interactions between district nurses and South Asian patients and their careers. *Journal of Advanced Nursing*, 33, 566-574.
- Gibson, D., ve Zhong, M. (2005). Intercultural communication competence in the healthcare context. *International Journal of Intercultural Relations*, 29, 621-634.

- Gopichandran, V., ve Chetlapalli, S.K. (2013). Factors influencing trust in doctors: a community segmentation strategy for quality improvement in healthcare. *BMJ Open*, 3(12), e004115.
- Grant, J., ve Luxford, Y. (2011). Culture it's a big term, isn't it? An analysis of child and family health nurses' understandings of culture and intercultural communication. *Health Sociology Review*, 20(1), 16-27.
- Gümüş, F. ve Büyük, Ö. (2008). Sağlık turizminde yeni açılımlar: Tıp turizmi. (433-437), Balıkesir: III. Balıkesir Ulusal Turizm Kongresi.
- Halis, M., Halis, M., ve Adilova, S.A. (2016). Turistik ürün tüketicilerinin satın alma kararlarında etnosentrik tutumlar: Bakü'de bir araştırma. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 13(3), 6-22.
- Han, H., ve Hyun, S. S. (2013). Image congruence and relationship quality in predicting switching intention: conspicuousness of product use as a moderator variable. *Journal of Hospitality ve Tourism Research*, 37(3), 303-329.
- Hanefeld, J., Horsfall, D., ve Lunt, N. (2015). Medical tourism: A cost or benefit to the NHS? *PLoS ONE*, 10(6), e0127316.
- Hekimoğlu, F.M. (2020). The psychometric properties of the turkish forms of ben-toven walker body attitudes questionnaire (btwq). *AYNA Klinik Psikoloji Dergisi*, 7(1), 57-77.
- Henderson, S., Barker, M., ve Mak, A. (2015). Strategies used by nurses, academics, and students to overcome intercultural communication challenges. *Nurse Education in Practice*, 16, 1-8.
- Herselman, S. (1996). Some problems in health communication in a multicultural clinical setting: A South African experience. *Health Communication*, 8(2), 153-170.
- Hofstede, G. (1982). *Culture's Consequences*, Sage Publications.
- Jacobs, R., Smith, P.C., ve Street, A. (2006). *Measuring Efficiency in Health Care: Analytic Techniques and Health Policy*. Cambridge: University Press.
- Karaçor, S., ve Şahin, A. (2004). Örgütsel iletişim kurma yöntemleri ve karşılaşılan iletişim engellerine yönelik bir araştırma. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 4(8), 96-117.
- Kassim, P., ve Alias, F. (2015). Religious, ethical and legal considerations in end-of-life issues: fundamental requisites for medical decision making. *Journal of Religion and Health*, 55(1), 119-134.
- Kelley, A., Wenger, N., ve Sarkisian, C. (2010). Opinions: end-of-life care preferences and planning of older latinos. *Journal of the American Geriatrics Society*, 58(6), 1109-1116.

- Khalil, S., ve Kakar, M. (2007). Role of tourism in economic growth: empirical evidence from Pakistan economy. *The Pakistan Development Review*, 46(4II), 985-995.
- Kinzbrunner, B. (2004). Jewish medical ethics and end-of-life care. *Journal of Palliative Medicine*, 7(4), 558-573.
- Lawrie, I. (2007). Management of constipation in advanced stages of disease. *End of Life Care* 1(3), 26–33.
- Lengyel, G., ve Ötvös, P. (2003). Cross-border cooperation in Europe; The role of hospitals and practical experiences in hospitals, Luxembourg: Entente Des Hospitaux Luxembourgeois.
- Lo, E., ve Tan, H. (2014). Cultural challenges to oral healthcare implementation in elders. *Gerodontology*, 31, 72-76.
- Logan, S., Steel, Z., ve Hunt, C. (2016). Intercultural willingness to communicate within health services: Investigating anxiety, uncertainty, ethnocentrism, and help seeking behaviour. *International Journal of Intercultural Relations*, 77.
- Lunt, N., ve Carrera, P. (2011). Medical tourism: Assessing the evidence on treatment abroad. *Maturitas*, 68(2), 197-202.
- Mazzi, M. A., Rimondini, M., van der Zee, E., Boerma, W., Zimmermann, C., ve Bensing, J. (2018). Which patient and doctor behaviours make a medical consultation more effective from a patient point of view. Results from a European multicentre study in 31 countries. *Patient Education and Counseling*, 101(10), 1795-1803.
- Mölsä, M., Tiilikainen, M., ve Punamäki, R. (2017). Usage of healthcare services and preference for mental healthcare among older Somali immigrants in Finland. *Ethnicity ve& Health*, 24(6), 607-622.
- Ngo-Metzger, Q., Sorkin, D.H., Phillips, R.S., Greenfield, S., Massagli, M.P., Clarridge, B., ve Kaplan, S.H. (2007). Providing high-quality care for limited English proficient patients: the importance of language concordance and interpreter use, *Journal of Society of General Internal Medicine*, 22(Suppl 2), 324-330.
- Norrving, B., Barrick, J., Dávalos, A., Dichgans, M., Cordonnier, C., Guekht, A., ... ve Caso, V. (2019). Action plan for stroke in Europe 2018–2030. *Turkish Journal of Cerebrovascular Diseases*, 25(2), 54-85.
- Ong, K.J., Back, M.F., Lu, J.J., Shakespeare, T.S., ve Wynne, C.J. (2002). Cultural attitudes to cancer management in traditional South-East Asian patients. *Australasian Radiology*, 46(4), 370-374.

- Önal, Ö., Tamam, İ., ve Eroğlu, H.N. (2020). Bir tıp fakültesi 4-5-6. sınıf öğrencilerinin hasta-hekim ilişkisinde hasta merkezliliğe yönelik tutumları ve ilişkili faktörler. *SDÜ Tıp Fakültesi Dergisi*, 27(2), 200-208.
- Özer, A., ve Dovganiuc, O. (2013), Gösteriş amaçlı ürünlerin satın alınmasında ülke orijini ve tüketici etnosentrizminin rolü, *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, (11), 61-80.
- Padela, A., ve Pozo, P. (2010). Muslim patients and cross-gender interactions in medicine: an Islamic bioethical perspective. *Journal of Medical Ethics*, 37(1), 40-44.
- Pino, F.J., Soriano, E., ve Higginbottom, G.M. (2013). Sociocultural and linguistic boundaries influencing intercultural communication between nurses and moroccan patients in southern Spain: A focused ethnography. *BMC Nursing*, 12(14), 1-10.
- Puchalski, C.M., ve O'Donnell, E. (2005). Religious and spiritual beliefs in end-of-life care: how major religions view death and dying. *Techniques in Regional Anesthesia and Pain Management*, 9(3), 114-121.
- Rajaram, S.S., ve Rashidi, A. (1999). Asian Islamic women and breast cancer screening: A socio-cultural analysis. *Women and Health*, 28(3), 45-58.
- Rokni, L., ve Park, S. (2019). Medical tourism in Iran, reevaluation on the new trends: A Narrative Review. *Iranian Journal of Public Health*, 48, 1191-1202.
- Sahadevan, P., ve Sumangala, M. (2021). Effective cross-cultural communication for international business. *Shanlax International Journal of Management*, 8(4), 24-33.
- Samovar, L.A., Porter, R.E., ve McDaniel, E.R. (2009). *Communication between Cultures*. Canada: Wadsworth Cengage Learning.
- Sarı, E. (2009). Türkiye'de kültürlerarasılık üzerine çalışmak, kültürlerarası diyalog ve eğitim, *Uluslararası Kültürel Diyalog ve Eğitim Kongresi: 21.Yüzyılın Başında İnsan, Toplum Kültürlerarası Diyalog ve Eğitim*, Uludağ Üniversitesi, 4-7 Ekim.
- Sarker, B.K., Rahman, M., Rahman, T., Hossain, J., Reichenbach, L., ve Mitra, D.K. (2016). Reasons for preference of home delivery with traditional birth attendants (TBAs) in rural Bangladesh: a qualitative exploration. *PloS One*, 11(1), e0146161.
- Schouten, B.C., Meeuwesen, L., ve Harmsen, H.A. (2005). The impact of an intervention in intercultural communication on doctor-patient interaction in the Netherlands, *Patient Educ Couns*. 58(3), 288-295.
- Sharma, R., Khosla, N., Tulskey, J.A., ve Carrese, J.A. (2011). Traditional expectations versus us realities: first- and second-generation asian indian

- perspectives on end-of-life care. *Journal of General Internal Medicine*, 27(3), 311-317.
- Shimp, T.A. (1984). "Consumer ethnocentrism: The concept and a preliminary empirical test", in *NA- Advances in Consumer Research*, 11, eds. Thomas C. Kinnear, Provo, UT: Association for Consumer Research, 285-290
- Shrank, W.H., Kutner, J.S., Richardson, T., Mularski, R.A., Fischer, S., ve Kagawa-Singer, M. (2005). Focus group findings about the influence of culture on communication preferences in end-of-life care. *Journal of General Internal Medicine*, 20(8), 703-709.
- Slowther, A., Hundt, G., Purkis, J., ve Taylor, R. (2012). Experiences of non-uk-qualified doctors working within the uk regulatory framework: a qualitative study. *Journal of the Royal Society of Medicine*, 105(4), 157-165.
- Sojung, Y., Kang, S. S., ve Park, K. (2021). Medical students' perceptions of patient-doctor relationship in South Korea: concept mapping analysis. *Frontiers in Public Health*, 16(9), 658220.
- Soydaş, A. (2010). *Kültürlerarası İletişim: Farklı Kültürel Ortamlarda Çalışma ve İletişim*, İstanbul: Parşömen Yayınları.
- Spence, D.G. (2001). Prejudice, paradox, and possibility: Nursing people from cultures other than one's own. *Journal of Transcultural Nursing*, 12,100–106.
- Thiederman, S.B. (1986). Ethnocentrism: a barrier o effective health care. *The Nurse Practitioner*, 11(8), 52-59.
- Türker, Y. (2022). Turizm çalışanlarında kültürel zekanın etnosentrik davranışlar açısından değerlendirilmesi. *Journal of New Tourism Trends*, 3(1), 13-21.
- Ulrey, K.L., ve Amason, P. (2001). Intercultural communication between patients and health care providers: an exploration of intercultural communication effectiveness, cultural sensitivity, stress, and anxiety. *Health Communication*, 13(4), 449-463.
- Vakil, K., Desse, T.A., Manias, E., Alzubaidi, H., Rasmussen, B., Holton, S., ... ve Namara, K. M. (2023). Patient-centered care experiences of first-generation, south asian migrants with chronic diseases living in high-income, western countries: systematic review. *Patient Preference and Adherence*, 17, 281-298.
- Wang, H.Y. (2012) Value as a Medical Tourism Driver. *Managing Service Quality*, 22, 465-491.

- Whittal, A., ve Rosenberg, E. (2015). Effects of individual immigrant attitudes and host culture attitudes on doctor-immigrant patient relationships and communication in Canada. *International Journal for Equity in Health*, 14(1), 108.
- Wong, K.M., Velasamy, P. ve Arshad, T.N.T. (2014). Medical tourism destination SWOT analysis: A case study of Malaysia, Thailand, Singapore, and India. *SHS web of conferences 12, EDP Sciences*, 01037.
- Wong, L.P. (2010). Factors limiting deceased organ donation: focus groups' perspective from culturally diverse community. *Transplantation Proceedings*, 42(5), 1439-1444.
- Xu, T., Wang, W., ve Du, J. (2020). An integrative review of patients' experience in the medical tourism. *Inquiry the Journal of Health Care Organization Provision and Financing*, 57, 004695802092676.
- Yağbasan, M., ve Çakar, F. (2006). Doktor-hasta ilişkisinde dile ve davranışa dayalı iletişimsel sorunları belirlemeye yönelik bir alan araştırması, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15, 609-629.
- Yang, Q., Zhang, H., Yu, M., Hu, X., Gu, Y., Sun, X., Zhen, X., Gu, S., Huang, M., Wei, J., Zeng, Y., ve Dong, H. (2019) Chinese minority perceives the doctor-patient relationship differently: A cultural and economic interpretation. *Front. Public Health*, 7, 330.
- Yılmaz, V. (2022). Medikal turizmin pazarlama karması unsurları açısından bir analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 13(35) , 1056-1078.
- Yiğit, V. (2016). Kamu hastanelerinde medikal turizminin gelişimini etkileyen faktörler. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 7(23672), 107-119.
- Yoo, B., ve Donthu, N. (2005). "The effect of personal cultural orientation on consumer ethnocentrism: Evaluations and behaviors of US consumers toward Japanese products" *Journal of International Consumer Marketing*, 18 (1-2), 7-44.

Bölüm 40

**Fransızcanın Dünyada ve Avrupa
Birliğinde Kullanımı**

Rıfat GÜNDAY¹

¹ Prof. Dr.; Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Bölümü.
rgunday@omu.edu.tr ORCID No: 0000-0001-8356-50980

ÖZET

Bu araştırmanın temel amacı dünyada ve Avrupa Birliğinde Fransızcanın konumunun ne olduğunu, hangi ülkeler, uluslararası ve bölgesel kurum ve kuruluşlarda Fransızcanın kullanıldığını saptamaya çalışmaktır. Kökeni halk Latinesine dayanan Fransızca Roman dilleri ailesinden bir dildir. 842 yılında yayınlanan Strasburg Antlarının dili olmasıyla birlikte bağımsız dil olduğu belgelenmiştir. Kral 1. François'nın 1539'da yasaların Fransızca yazılmasına karar vermesiyle Fransızca resmi dil statüsü kazanır. 300 milyonun üzerinde konuşan sayısı ile dünyada en çok kullanılan diller arasında 5.sıradadır. Avrupa, Afrika, Kuzey ve Güney Amerika kıtalarıyla Okyanusya bölgesinde 28 ülkenin resmi dili konumundadır. Birleşmiş Milletler ve NATO başta olmak üzere birçok uluslararası kuruluşun İngilizceyle birlikte resmi ve çalışma dili konumundadır. Avrupa Birliğinde İngiltere de dahil en çok konuşanı olan 3.dil konumundayken hem dünyada hem de Avrupa Birliğinde İngilizceden sonra en çok tercih edilen 2.yabancı dildir. Avrupa Birliğinin kurum ve kuruluşlarında genelde İngilizce ve Fransızca, bazen de İngilizce, Fransızca ve Almanca en çok kullanılan resmi ya da çalışma dilleridir. Küreselleşen dünyada başkaları ile iletişim kurmak, etkileşime geçip iş birliği yapabilmek için yaygın olarak kullanılan birkaç dili bilmek oldukça önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Fransızca, Dünya, Avrupa Birliği, Kullanım, Konum

GİRİŞ

Batı Roma İmparatorluğunun 476'da sona ermesinin ardından bir yandan yavaş yavaş İtalya, Fransa ve İspanya devletlerinin doğuşuna kaynaklık edecek krallıklar yükselirken, diğer yandan da bu devletler Klasik Latince'nin yerine İtalyanca, Fransızca ve İspanyolca gibi kendi ulusal dillerine kaynaklık eden halk dillerini kullanmaya başlarlar.

Fransızlar Galyalıları ataları olarak kabul etmektedirler (Miquel, 1976:21). Fransa, Roma İmparatorluğunun Galya eyaleti üzerine inşa edilmiştir. Fransa'nın kökeninin dayandığı Frank Krallığı erken Orta Çağ döneminin önemli bir krallığıdır (Özmen, 2018:52). Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra 486'da Salian Franklarının lideri I. Clovis, Romalı general Syagrius'u Soissons'ta yener ve Galya'nın büyük bir bölümünün yönetimini ele geçirir. 5.yüzyıldan 8.yüzyıla kadar I. Clovis'in de mensubu olduğu Merovenj Hanedanlığı tarafından yönetilen Franklar, 8.yüzyıldan itibaren Karolenj Hanedanlığı bünyesinde yer alırlar. Her geçen gün Franklar siyasi arenada güçlerini artırır ve Charlemagne'ın krallığı döneminde Frank egemenliği zirveye ulaşır. 486-987 yılları arasındaki dönemde kurulmuş hanedanlıklara Frank Krallıkları dönemi denilebilir. Bu sürecin devamında Orta Çağın son dönemi ve Yeniçağda, 987'den 1792 yılına kadar hüküm sürmüş olan Fransa Krallığı kurulur (https://tr.wikipedia.org/wiki/Fransa_Tarihi). 1789 Fransız İhtilali sonrası Fransa Cumhuriyeti adı altında devletlerini sürdürürler.

Fransızca, Latince'den türeyen Roman dilleri (İspanyolca, Fransızca, İtalyanca, Portekizce, Romence ve Katalanca) ailesinden bir dildir. Galya'da konuşulan halk Latince'nin uğradığı değişim ve dönüşümlerden oluşmuş bir Roman dilidir. 5.yüzyılda Batı Roma İmparatorluğunun çöküşünün ardından Frankların tarih sahnesinde yerlerini almasıyla birlikte, halkın konuştuğu halk Latince'si ön plana çıkmaya başlar. Bu yüzyılda Franklar, Galyalıların etkisiyle bir miktar değişime uğramış olan Latinceyi kendi lehçelerine göre farklılaştırarak konuşmayı tercih ederler ve böylece bugünkü Fransızcanın kökeni olarak kabul edilen yeni bir dilin oluşmasına öncülük ederler (<https://www.superprof.com.tr>). 813 yılında Tours Konsili aldığı bir kararla din adamlarından vaazlarda klasik Latince yerine halkın konuştuğu roman dilini kullanmalarını emreder. 842 yılında yayınlanan Strasburg Antları bu halk lehçesiyle kaleme alınır ve söz konusu lehçe dil olma statüsü kazandığını resmi bir şekilde belgelemiş olur (Akgür Bilge, 2014:27-32). Çağdaş Fransızca şekline dönüşene kadar yüzyıllar boyunca önemli değişimler geçirir.

Kral 1. François'nın 1539'da yasaların Fransızca yazılmasına karar vermesiyle Fransızca resmi dil statüsü kazanır. 1634'te Fransız Akademisinin kurulmasıyla bir yandan standart Fransızca oluşturulmaya çalışırken, diğer

yandan da Fransızcanın zengin bir dil olması amaçlanmıştır. 1789 Fransız Devrimiyle birlikte Fransız ulus devleti kurulur ve Fransızca ulusal dil olarak kabul edilir (Tahir, 1989:20). Fransızcanın güçlü bir dil olması için ilk önce bütün eğitim ve kamu kurumları işe koyulur. Bundan böyle ülkenin tek ve resmi dili Fransızcadır. Fransızca, Fransa'nın 1539'dan buyana sadece resmi dili değil, Fransız Anayasasına göre aynı zamanda Fransa Devletinin dili olarak da tanımlanmaktadır.

Kökene halk Latincesine dayanan Fransızca bazı dilleri önemli ölçüde etkilemiştir. Bugün dünyada en yaygın dil olan İngilizce söz varlığının büyük bir kısmını Fransızcadan almıştır. Özellikle Tanzimat döneminden İkinci Dünya Savaşı sonlarına kadarki dönemde Türkçe de Fransızcadan önemli ölçüde etkilenmiş ve çok sayıda kelime almıştır.

Fransızca dünyada yaygın olarak kullanılan dillerden birisidir. Birçok güncel kaynakların verilerine göre dünyada en çok konuşulan diller arasında 5. sırada yer almaktadır. İngilizce, Çince, Hintçe ve İspanyolcadan sonra en çok konuşanı olan bir dildir. Dünyanın 54 ülkesinde kullanılmaktadır.

Fransızca başta Fransa olmak üzere birçok ülke ve bölgede anadil konumundadır. Avrupa, Afrika ve Kuzey Amerika kıtalarının yanında Asya ve Güney Amerika kıtaları ile Okyanusya bölgesinde de Fransızcanın anadil, resmi dil veya ikinci dil olarak kullanıldığı görülmektedir. Fransızca'yı anadili, ikinci dil ve yabancı dil olarak konuşanların sayısı çeşitli kaynaklarda farklı rakamlarda verilmekle birlikte, kaynakların çoğunda Fransızca'yı anadili ve ikinci dil olan kullananların sayısı yaklaşık 300 milyon kişi olarak sunulmaktadır. 29 (güncel 28) ülkenin resmi dili konumunda olan Fransızca dünyada İngilizceden sonra en çok öğrenilen ve üzerinde en çok çalışma yapılan ikinci dildir (<https://www.superprof.com.tr>).

Günümüzde Fransız dili sadece bir iletişim dili olarak değil aynı zamanda "önemli bir uygarlık dili durumundadır." (Akgür Bilge, 2014:19). Bir kültür dili olarak kabul edilen Fransızca, İngilizce ve Hintçeden sonra anadili olmayanların dünyada en çok kullandıkları üçüncü dil konumundadır. İngilizcenin ardından uluslararası organizasyonlarda en çok kullanılan ikinci dildir. Lingua (<https://lingua.edu>) sitesine göre Fransızca dünyada en çok eğitimi alınan ikinci dil konumundadır. Bir başka deyişle dünyada yabancı dil olarak en çok eğitimi verilen ikinci dildir. Anadili dışında Fransızca eğitim gören milyonlarca öğrenci bulunmaktadır. İş dünyasında da sıklıkla kullanılan dillerden biridir.

Afrika ülkelerinin büyük bir kısmı Fransızca'yı resmi ve ikinci dil olarak kullanmaktadır. Cezayir, Tunus, Fas gibi Magrip ülkeleri üniversitelerinde Fransızca eğitim yapılmaktadır. İlkokuldan itibaren bu ülkelerin eğitim

programlarında Fransızca önemli ölçüde yer almaktadır. Ayrıca halk da anadilleri Arapça ve Berbericenin yanında yaygın olarak Fransızca'yı kullanmaktadır.

Uluslararası arenada belirgin bir yeri olan Fransızca, Avrupa Birliğinde de önemli bir statüye sahiptir. Avrupa Birliği verilerine göre 27 üye ülkede 129 milyon insan, toplam nüfusun %26'sı (497.198.74) Fransızca konuşmakta ve bunun 65 milyonu (%12) anadili, 69 milyonu (%14) ise ikinci dili olarak kullanmaktadır. Bu verilere göre Fransızca birlik içerisinde İngilizce ve Almancadan sonra en sık konuşulan üçüncü dildir (<https://tr.wikipedia.org> > wiki >). Avrupa Birliği çok dillilik yaklaşımını benimsemektedir. Okullarda birçok Avrupa veya dünya dili yabancı diller olarak sunulmaktadır. Bu bağlamda üye ülkelerin resmi dilleri aynı zamanda birliğin de resmi dilleri statüsündedir. Bununla birlikte Avrupa Birliği kurumlarında çalışma dilleri olarak daha çok 'büyük diller' (Gündüz, 2006:206) olarak da tanımlanan İngilizce, Fransızca ve Almancanın kullanıldığı görülmektedir. Fransızca gerek Birlik içerisinde öğretilen/öğrenilen yabancı diller gerekse Avrupa kurumlarında kullanılan diller arasında en yaygın kullanılan ikinci dil konumundadır.

Bu araştırmanın temel amacı dünyada ve Avrupa Birliğinde Fransızcanın konumu ve statüsünün ne olduğunu ne kadar çok kullanıma bulunduğu saptamaya çalışmaktır.

YÖNTEM

Betimsel analize dayalı bu çalışmada araştırma yöntemlerinden nitel yöntem ve doküman inceleme modeli kullanılmıştır. Çeşitli dijital ve basılı kaynakların taranmasıyla elde edilen veriler, alt başlıklar altında sınıflandırılarak farklı bakış açıları doğrultusunda yorumlanıp değerlendirilmelerde bulunulmuştur.

3.BULGULAR VE YORUMLAR

Dünyada Yaygın Kullanılan Diller ve Fransızcanın Yeri

Dünyada 7000'nin üzerinde dil bulunduğu belirtilmektedir. Bununla birlikte dünya nüfusunun yarısından fazlasının başta İngilizce olmak üzere Fransızca ve Türkçenin de aralarında bulunduğu 23 dili yaygın olarak kullandıklarına dikkat çekilmektedir. 2023 yılı güncel verilerine göre dünyada en çok kullanılan dillerle ilgili çeşitli kaynaklarda paylaşılan rakamların ve dil sıralamalarının benzer olduğu görülmektedir. Bu alanda en çok araştırmaya yer veren Ethnologue ve Lingua.edu sitelerinin verileri birbirine yakındır.

Tablo 1: Ethnologue 2023 verilerine göre dünyada en çok kullanılan ilk 10 dil (<https://www.ethnologue.com>)

Sıralama	Diller	Anadil	2.dil	Toplam
1.	İngilizce	380 milyon	1.077 milyon	1.456 milyar
2.	Mandarin Çince	939 milyon	199 milyon	1.138 milyar
3.	Hintçe	345 milyon	266 milyon	609 milyon
4.	İspanyolca	485 milyon	74 milyon	559 milyon
5.	Fransızca	81 milyon	229 milyon	310 milyon
6.	Standart Arapça	0	274 milyon	274 milyon
7.	Bengalce	234 milyon	39 milyon	273 milyon
8.	Portekizce	236 milyon	27 milyon	264 milyon
9.	Rusça	147 milyon	108 milyon	255 milyon
10.	Urduca	71 milyon	161 milyon	232 milyon

Bu verilere göre Fransızcanın 5.sırada bulunduğu görülmektedir. Arapça sadece standart Arapça rakamlarıdır. Fransızca 81 milyon kişi tarafından ana dili olarak kullanılırken, 229 milyon kişi Fransızca'yı ikinci dil olarak kullanmaktadır. Arapçanın standart Arapça ve diyalektlere göre değişikliği dikkate alınarak bir sınıflamanın yapıldığı düşünüldüğünde, İngilizce, Fransızca ve Urduca dillerini 2.dil olarak kullananların sayısının anadili olarak kullananlardan oldukça fazla olduğu görülmektedir. İngilizce ve Hintçeden sonra Fransızca anadili dışında en çok kullanıcısı olan 3.dil konumundadır. İngilizceyi ikinci dil olarak öğrenenlerin oranı anadili olarak öğrenenlerin yaklaşık üç katı (2.8) iken, Fransızca'yı ikinci dil olarak kullananların oranı anadili olarak öğrenenlerin yaklaşık dört katıdır (3.8).

Lingua sitesinde veriler toplam rakamlar olarak verilmiştir. Genel olarak Ethnologue sitesinin verileriyle örtüşmektedir. Lingua sitesinin 2023 verilerine bakıldığında birbirine yakın olmakla birlikte sitede farklı iki yerde verilen rakamlar değişiklik göstermektedir.

Tablo 2: Lingua 2023 verilerine göre dünyada en çok kullanılan ilk 10 dil (<https://lingua.edu>)

Sıralama	Diller	Toplam konuşan
1.	İngilizce	1.45 / 1.452 milyar
2.	Mandarin Çince	1.12 / 1.118 milyar
3.	Hintçe	602 milyon
4.	İspanyolca	548 / 534 milyon
5.	Fransızca	274 / 300 milyon
6.	Standart Arapça	274 / 372 milyon
7.	Bengalce	273 / 265 milyon
8.	Rusça	258 milyon
9.	Portekizce	257 / 223 milyon
10.	Urduca	231 / 200 milyon

Tabloda bazı dillerle ilgili iki veride aynı kalırken, bazı dillerle ilgili ilk veriler düşük ikinci veriler yüksek, bazılarında ise tam tersi durum gözlemlenmektedir. Fransızca ilk verilerde 274 milyonken, ikinci verilerde 300 milyon verilmiştir. Arapça ilk verilerde standart Arapça dikkate alınırken, ikinci verilerde Arapçanın farklı diyalektleri de rakamlara eklenmiş ve bu durumda Arapça 5.sıraya yükselirken Fransızca 6. sıraya düşmüştür. Birinci verilerde Urduca listede 10.sırada yer alırken ikinci verilere göre ilk 10 da yer almamıştır. Ethnologue verilerinde Portekizce 8. ve Rusça 9.sırada yer alırken, Lingua sitesinin tam tersi bir durum söz konusudur.

Dünyada en çok kullanılan dillerle ilgili irdelemek istediğimiz bir diğer tablo da Fransızca ve İspanyolca araştırmaları sitesinin 2023 verilerinden oluşmaktadır.

Tablo 3: Fransızca ve İspanyolca araştırmaları 2023 verilerine göre dünyada en çok kullanılan ilk 10 dil (<https://www.studyfrenchspanish.com>)

Sıralama	Diller	Toplam konuşan
1.	İngilizce	1.456 milyar
2.	Mandarin Çince	1.100+ milyar
3.	Hintçe	609 milyon
4.	İspanyolca	559 milyon
5.	Fransızca	309 milyon
6.	Standart Arapça	274 milyon
7.	Bengalce	272 milyon
8.	Portekizce	263 milyon
9.	Rusça	255 milyon
10.	Urduca	231 milyon

Fransızca ve İspanyolca araştırmaları sitesinin liste sıralaması ve verilerinin Ethnologue sitesinin verilerine oldukça yakın olduğu görölmektedir. Veriler, dünyada 2023 yılında yaklaşık 300 milyon insanın Fransızca kullandığını ve Fransızcanın 5. en çok kullanılan dil olduğunu ortaya koymaktadır.

Fransızcanın Konuşulduğu Coğrafyalar

Avrupa, Afrika, Kuzey ve Güney Amerika ve Asya olmak üzere 5 kıtada ve Okyanusya bölgesinde konuşulan ve kullanılan bir dildir. 17.yüzyılda Kuzey Amerika'da özellikle Kanada'nın Québec eyaletinde, 16.yüzyıldan itibaren Afrika kıtası ve Okyanusya bölgesinde Fransa'nın sömürgeleri Fransızcanın dünyada yaygınlaşmasında önemli rol oynar.

Avrupa Kıtasında Fransızca

Avrupa Fransızcanın en yaygın konuşulduğu ikinci kıtadır. Fransa, İsviçre, Belçika, Lüksemburg, Monako ve İtalya'nın Aosta Vadisi Bölgesinde Fransızca resmi dil statüsündedir. Andorra'da da Fransızca nüfusun bir kısmının anadili konumundadır (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Fransızca>):

Fransa: Fransızca Fransa'da yaşayan 65 milyonun anadili olarak kabul edilmektedir. Ülkede aynı zamanda tek resmi dil ve eğitim dili konumundadır.

İsviçre: İsviçre'de kullanılan 4 resmi dil arasında yer almaktadır. Ülkenin Batı kesiminde Cenevre ve Lozan gibi önemli kentlerinde konuşulan dildir, ülke nüfusunun yaklaşık %20'si Fransızca'yı anadili olarak konuşmaktadır.

Belçika: Fransızca, Belçika'nın Walon bölgesinin anadili ve resmi dilidir. Hem Belçika'nın hem de Avrupa Birliğinin de başkenti olan Brüksel bölgesinin de Felemenkçe ile birlikte Fransızca iki resmi dilinden birisidir. Anadili Felemenkçe olan nüfusun da yaklaşık %60'ı Fransızca'yı ikinci dil olarak konuşmaktadır.

Lüksemburg: Lüksemburgca ve Almanca ile birlikte Fransızca Lüksemburg'un resmi dilleri arasında bulunmaktadır. Lise döneminde eğitim dili Fransızcadır.

Monako: Nüfusunun yaklaşık %50 sini Fransızların oluşturduğu Monako'nun resmi dili Fransızcadır.

İtalya: İtalya'nın Aosta Vadisi bölgesinde İtalyancanın yanında Fransızca da resmi dildir. Bu bölgedeki insanların yaklaşık %80'i Fransızca bilmektedir. Hatta nüfusun küçük bir bölümünün anadili konumundadır.

Andorra: Ülke nüfusunun %7'sini Fransız kökenlilerin oluşturduğu Andorra'da resmi dil olan Katalancanın yanında Fransızca da nüfusun önemli bir kısmı tarafından konuşulmaktadır.

İngilizce ve Almancadan sonra Avrupa'da en çok konuşulan üçüncü dildir. İngilizcenin ardından yabancı dil olarak en çok öğrenilen ikinci dil konumundadır. Avrupa nüfusunun 129 milyondan fazlası Fransızca kullanmaktadır.

Kuzey Amerika Kıtasında Fransızca

Kuzey Amerika Kıtasında başta Kanada olmak üzere Haiti ve Amerika Birleşik Devletlerinde Fransızca belli bir konuma sahiptir (<https://tr.wikipedia.org/wiki/ Fransızca>):

Kanada: Kanada'nın İngilizce ve Fransızca iki resmi dilleridir. Ülke genelinde en çok konuşulan ikinci dildir. Öte yandan 7 milyon insanın yaşadığı Québec bölgesinin hem ana dili hem de tek resmi dilidir. Bunun dışında ülkenin diğer bölgelerinde de anadili ve ikinci dil olarak Fransızca konuşanların sayısı 36 milyonluk nüfusun yaklaşık üçte birini oluşturmaktadır.

Haiti: Haiti'nin resmi dillerinden biri Fransızcadır. Nüfusun önemli bir kısmı Fransızca kökenli bir Haiti Kreolünü anadili olarak kullanmaktadır. Fransızca konuşan nüfus yaklaşık 10 milyondur.

Amerika Birleşik Devletleri: Birleşik Devletlerde İngilizce ve İspanyolcadan sonra en yaygın konuşulan 3.dil konumundadır. Louisiana, Maine, Vermont ve New Hampshire eyaletlerinde Fransızca ikinci dil statüsündedir. Louisiana eyaletinde anadili olarak Fransızca konuşan önemli bir nüfus bulunmaktadır.

Afrika Kıtasında Fransızca

Dünyada Fransızcanın en çok konuşanın olduğu kıta Afrika'dır. Afrika'da bazı ülkelerin anadili ya da ikinci dili, bazı ülkelerin resmi dili, bazı ülkelerin eğitim ve yönetim dili olan Fransızca, Mısır gibi ülkelerde de önemli yabancı diller arasında yer almaktadır. 2007 raporuna göre Afrika'nın 31 ülkesinde 115 milyon kişi Fransızca'yı anadili olarak konuşmaktadır. Fildişi Sahili gibi bazı ülkelerde tek konuşulan dil Fransızcadır. Benin, Burkina Faso, Burundi, Cibuti, Çad, Kongo DC, Ekvator Ginesi, Fildişi Sahili, Gabon, Gine, Kamerun, Komorlar, Kongo Cumhuriyeti, Madagaskar, Mali, Nijer, Orta Afrika Cumhuriyeti, Ruanda, Senegal, Seyşel Adaları ve Togo'da Fransızca resmi

dildir. Hint Okyanusunda Fransızcanın yaygın olarak konuşulduğu Madagaskar ve Seyşel Adaları'nda Fransızca ve İngilizce resmi dil statüsündeki iki dildir. Cezayir, Fas, Tunus, Moritanya gibi Mağrip ülkeleri ve Mauritius'da idari dil ve yaygın biçimde eğitim dili olarak kullanılmaktadır. (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Fransızca>).

Asya ve Güney Amerika Kıtaları ile Okyanusya'da Fransızca

Fransızca en çok Afrika, Avrupa, Kuzey Amerika kıtalarında kullanılan bir dil olmakla birlikte Asya, Güney Amerika kıtaları ile Okyanusya bölgesinde de konuşularının olduğu ve eğitimi görülen bir dildir. Asya Kıtasında ülke düzeyinde anadil veya resmi dil olarak Fransızca konuşan bir ülke bulunmamaktadır. Bununla birlikte eski Fransız sömürgeleri olan Vietnam, Kamboçya, Laos ve Hindistan'ın Puduçeri şehrinde Fransızca ticaret dili olarak kabul edilmekte ve yaygın olarak kullanılmaktadır. Lübnan ve Suriye'de İngilizcenin ardından en yaygın konuşulan yabancı dil Fransızcadır. Lübnan, Fransızca konuşan ülkeler topluluğu olan Frankofon ülkeleri arasında yer almaktadır (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Fransızca>). Asya Fransızcanın en yaygın kullanıldığı 4.kıta konumundadır. Güney Amerika Kıtasında 250 bin nüfusa sahip Fransız Guyanası'nın dili Fransızcadır. Bir Okyanusya ülkesi olan Vanuatu'da resmi dil olarak Fransızca kullanılmaktadır. Bunun dışında Fransız Polinezya'sı, Yeni Kaledonya, Wallis ve Futuna Fransız topluluklarında da Fransızca konuşulmaktadır (<https://bannygo.com>). Bu veriler Fransızcanın dünyanın dört bir yanında kullanılan bil dil olduğunu ortaya koymaktadır.

3.3.Fransızcanın Resmi Dil Olduğu Ülkeler ve Bağımlı Bölgeler

Fransızca sadece Fransa'nın resmi dili değildir. Avrupa'dan Afrika'ya Amerika'dan Okyanusya'ya Fransızca birçok ülke ve bölgede resmi dil statüsündedir. 2017 yılı verilerine göre Fransızca 29 (güncel 28) ülke ve bağımlı bölgenin resmi dili konumundadır.

Tablo 4: Fransızcanın resmi dil olduğu ülkeler (<https://fr.wikipedia.org/wiki/>):

Sıra	Ülke	Kıta	Nüfus
1	Kongo D. Cumhuriyeti	Afrika	81,339,988
2	Fransa	Avrupa	67,614,002
3	Kanada	Kuzey Amerika	36,624,199
4	Madagaskar	Afrika	25,570,895
5	Fildişi Sahili	Afrika	24,294,750
6	Kamerun	Afrika	24,053,727
7	Nijer	Afrika	21,477,348
8	Burkina Faso	Afrika	19,193,382
9	Mali	Afrika	18,541,980
10	Senegal	Afrika	15,850,567
11	Çad	Afrika	14,899,994
12	Gine	Afrika	12,717,176
13	Ruanda	Afrika	12,208,407
14	Belçika	Avrupa	11,429,336
15	Benin	Afrika	11,175,692
16	Haiti	Kuzey Amerika	10,981,229
17	Burindi	Afrika	10,864,245
18	İsviçre	Avrupa	8,476,005
19	Togo	Afrika	7,797,694
20	Kongo Cumhuriyeti	Afrika	5,260,750
21	Orta Afrika Cumhuriyeti	Afrika	4,659,080
22	Gabon	Afrika	2,025,137
23	Ekvator Ginesi	Afrika	1,267,689
24	Cibuti	Afrika	956,985
25	Komorlar	Afrika	813,912
26	Lüksemburg	Avrupa	583,455
27	Vanuatu	Okyanusya	276,244
28	Seyşeller	Afrika	94,737
29	Monaco	Avrupa	38,695
Toplam	Tüm ülkeler	Dünya	451,087,300

Fransızcanın resmi dil olarak kabul edildiği ülkelerin Avrupa, Afrika, Kuzey Amerika kıtaları ve Okyanusya bölgesindeki ülkeler olduğu görülmektedir. Bu ülkelerden 21 tanesi Afrika, 5 tanesi Avrupa, 2 tanesi Kuzey Amerika kıtasında ve 1 tanesi ise Okyanusya bölgesinde bulunmaktadır. 55 Afrika ülkesinden 21'nin resmi dili Fransızcadır. Afrika nüfusunun yaklaşık 1.2 milyar olduğu düşünüldüğünde, bu nüfusun %25'inden fazlasını resmi dilinin Fransızca olduğu ülkeler oluşturmaktadır. Fransızca Afrika kıtasında 315,102,830, Avrupa kıtasında 88,102,798, Kuzey Amerika kıtasında 47,605,428, Okyanusya'da 276,244 kişilik bir nüfusun resmi dili konumundadır. Bu 29 ülkeden Mali,

Temmuz 2023 tarihinden itibaren Fransızca'yı resmi dil statüsünden çıkarmıştır, ancak çalışma dili olarak kullanılmaya devam etmektedir. Bununla birlikte Vatikan da diplomaside Fransızca'yı resmi dil olarak kullanmaktadır.

Fransızca Konuşan Ülkeler Topluluğu gözlem raporuna göre Fransızca dünyada iş dünyasında 3.sırada, Avrupa da ise 2.sırada en yaygın olarak kullanılan dildir. Aynı raporda 2000 yılında dünyada Fransızca konuşan sayısı %6,4 iken, 2016'da bu rakamın % 7,3'e yükseldiği belirtilmektedir (<https://www.mlfmonde.org> › 14 May 2020).

Tablo 5: Dünyada en çok ülkenin resmi dil olarak kullandığı ilk 5 dil
(<https://www.mlfmonde.org> › 14 May 2020):

Dil	Resmi Dil veya Ortak Resmi Dil Olduğu Ülke Sayısı
İngilizce	54
Fransızca	29
Arapça	22
İspanyolca	20
Portekizce	9

Fransızca 13 ülkenin tek resmi diliyken, 16 ülkenin de resmi dillerinden birisi statüsündedir.

Bu ülkeler dışında Fransızca'yı resmi dil olarak kullanan özerk bölge ve toplumlar da söz konusudur.

Tablo 6: Fransızcanın resmi dil olduğu bağımlı bölgeler
(<https://fr.wikipedia.org> > wiki):

Sıra	Ülke	Kıta	Nüfus	Statü
1	Reunion	Afrika	867,000	Fransa Denizaşırı toprağı
2	Guadelup	Kuzey Amerika	410,335	Fransa Denizaşırı toprağı
3	Martinik	Karayipler	395,027	Fransa Denizaşırı toprağı
4	Yeni Kaledonya	Okyanusya	291,782	Fransa Denizaşırı kolektivitesi
5	Fransız Polinazyası	Okyanusya	274,217	Fransa Denizaşırı kolektivitesi
6	Mayot	Afrika	246,000	Fransa Denizaşırı toprağı
7	Fransız Guyanası	Güney Amerika	241,922	Fransa Denizaşırı toprağı
8	Aosta Vadisi	Avrupa	128,000	İtalya özerk bölgesi
9	Jersey	Avrupa	101,000	Britanya bağı toprakları
10	Guernesey	Avrupa	62,792	Britanya bağı toprakları
11	Saint-Martin	Kuzey Amerika	36,522	Fransa Denizaşırı kolektivitesi
12	Wallis ve Futuna	Okyanusya	12,867	Fransa Denizaşırı kolektivitesi
13	Saint Barthélemy	Kuzey Amerika	9,269	Fransa Denizaşırı kolektivitesi
14	Saint-Pierre ve Miquelon	Kuzey Amerika	6,299	Fransa Denizaşırı kolektivitesi
T	Tüm Ülkeler	Dünya	2,767,832	

Fransızca'yı resmi dil olarak kullanan bağımlı bölgeler, Kuzey Amerika, Güney Amerika, Avrupa kıtalarıyla Okyanusya bölgesinde bulunmaktadır. Bu bölgelerde Fransızca'yı resmi dil olarak kullanan nüfus 2,767,832 kişiye ulaşmaktadır.

Dünyada Fransızca'yı resmi dil olarak kullanan ülke ve bölgelerin toplam nüfusu yaklaşık 453,855,132 kişi olarak verilmektedir. Bu rakamlar Fransızca konuşanların sayısı olmayıp Fransızcanın resmi dil olarak kullanıldığı toplumların genel nüfusedir. Her ne kadar Mali Fransızca'yı resmi dil statüsünden çıkarmış olsa da 8 yıllık sürede diğer ülkelerde Fransızca'yı resmi dil olarak kullananların sayısının bu rakamlara ulaştığı düşünülmektedir.

Fransızca'yı Cezayir, Fas, Tunus, Moritanya, Lübnan gibi idarî dil veya eğitim dili olarak kullanan ülkeler, Vietnam, Kamboçya, Louisiana, Dominik Cumhuriyeti, Andorra gibi Fransızcanın yoğun olarak kullanıldığı ülkeler de eklendiğinde dünyada Fransızcanın kullanıldığı ülkelerin toplam nüfusu daha yüksek rakamlara ulaşmaktadır. Bunlara bir de Fransızca'yı yabancı dil olarak öğrenenler eklendiğinde rakamlar daha da artmaktadır.

Dünyada Fransızcanın Resmi Dil Olduğu Uluslararası Örgüt ve Kurumlar

Dünyada Fransızcanın iletişim dili olması için çalışan Fransızca Konuşan Ülkeler Topluluğu (FRANCOPHONIE) bulunmaktadır. 88 üye ve gözlemci ülkeden oluşan topluluk Fransızcanın dünyada bir güç olarak sürmesinde ve yaygınlaşmasında önemli rol oynamaktadır. Topluluğu oluşturan ülkelerin

toplam nüfusu yaklaşık 1 milyarı bulmaktadır. Örgütün merkezi Fransa'nın başkenti Paris'te bulunmaktadır. Çok dillilik ve çok kültürlülük yaklaşımını kabul eden örgüt, dünya çapında iş birliği ve dayanışma için ortak iletişim dil olarak Fransızca'yı kullanmayı benimsemektedir. 1990 yılından itibaren her yıl 20 Mart Dünya Frankofoni Günü olarak kutlanmaktadır. Fransızca Konuşan Ülkeler Topluluğunun tüm dünyada örgütlenmesi, Fransızcanın uluslararası alanda gücünü ve başta Birleşmiş Milletler Teşkilatı olmak üzere birçok kuruluş tarafından kullanılabilirliğini artırmaktadır.

Birleşmiş Milletler ve Kuzey Atlantik Asamblesi (NATO) gibi kuruluşların da aralarında bulunduğu birçok örgütte Fransızca resmi ve önemli bir dil konumundadır. Arapça, Çince, İngilizce İspanyolca ve Rusçayla birlikte Fransızca 193 üye devletin yer aldığı ve merkezi Amerika Birleşik Devletleri'nin New York kentinde bulunan Birleşmiş Milletler ve bağlı alt kuruluşların 6 resmi dilinden birisidir. Bunun yanında Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun üç çalışma dili, İngilizce, Fransızca ve İspanyolcadan ibarettir. Öte yandan BM Güvenlik konseyinin iki çalışma dilinden birisi İngilizce, diğeri ise Fransızcadır. Dünyada askeri alanda en güçlü örgüt olan ve merkezi Belçika'nın Brüksel kentinde bulunan NATO)' nun resmi çalışma dilleri İngilizce ve Fransızcadır. Ayrıca örgütün toplantılarında iletişim dili ve askeri dokümanlarının yayın dili olarak da bu iki dil kullanılmaktadır. Başka birçok uluslararası örgütün Fransızca resmi dilidir.

Tablo 7: Fransızca'yı resmi dil olarak kullanan uluslararası örgütler ve kurumlar (<https://fr.wikipedia.org> > wiki > Liste_d'organisations_int)

Örgüt	Resmi diller	Şehir	Ülke
Frankofon Topluluğu	Fransızca	Paris	Fransa
Birleşmiş Milletler	Fr,İng,İsp,Arp,Rus,Çince	New York	ABD
NATO	Fr,İng	Bürüksel	Belçika
İnterpol	Fr,İng,Arp,İsp	Lyon	Fransa
Uluslararası Gazeteciler ve Yazarlar Birl	Fr,İng	Paris	Fransa
Uluslararası Futbol Federasyonu	Fr,İng,Alm,İsp,	Zürih	İsviçre
Uluslararası Otomobil Federasyonu	Fr,İng	Paris	Fransa
Uluslararası Bisiklet Birliği	Fransızca	Aigle	İsviçre
Uluslararası Yüzme Federasyonu	Fransızca	Lozan	İsviçre
Uluslararası Hidrografi Örgütü	Fr,İng		Monaco
Uluslararası Ağırlık ve Ölçü Bürosu	Fransızca	Sevr	Fransa
Uluslararası Adalet Divanı	Fr,İng	Lahey	Hollanda
Uluslararası Olimpiyat Komitesi	Fr,İng	Lozan	İsviçre
Uluslararası Standardizasyon Örgütü	Fr,İng,Rus	Cenevre	İsviçre
Uluslararası Siyaset Bilimi Derneği	Fr,İng	Montreal	Kanada
Uluslararası Su Sekreterliği	Fransızca	Montreal	Kanada
Uluslararası Doğayı Koruma Birliği	Fr,İng,İsp	Gland	İsviçre
Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü	Fr,İng	Paris	Fransa
Sınır Tanımayan Doktorlar	Fransızca	Cenevre	İsviçre
Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Hareketi	Fr,İng,Arp,İsp	Cenevre	İsviçre
Evrensel Posta Birliği	Fransızca	Bern	İsviçre
Dünya Anti-Doping Ajansı	Fr,İng	Montreal	Kanada
Dünya Ticaret Örgütü	Fr,İng,İsp	Cenevre	İsviçre
Uluslararası Eskrim Federasyonu	Fransızca	Cenevre	İsviçre
Uluslararası Atletizm Federasyonu	Fr,İng		Monaco
Dünya Turizm Örgütü	Fr,İng,İsp,Rus	Madrid	İspanya
İslam İşbirliği Teşkilatı	Fr,İng,Arp	Cidde	S.Arabistan
Dünya Gümrük Örgütü	Fr,İng	Brüksel	Belçika
Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgt	Fr,İng,İsp,Arp,Rus,Çince	Lahey	Hollanda
Uluslararası Telekomünikasyon Birliği	Fr,İng,İsp	Cenevre	İsviçre
Uluslararası Enerji Ajansı	Fr,İng	Paris	Fransa
Uluslararası Ödemeler Bankası	Fr,İng,Alm	Bazel	İsviçre
Dünya Bankası	Fr,İng,İsp,Arp,Rus,Çince	Washington	ABD
Uluslararası Ceza Mahkemesi	Fr,İng,İsp,Arp,Rus,Çince	Lahey	Hollanda
Uluslararası Gazeteciler Federasyonu	Fr,İng,İsp	Brüksel	Belçika
İMF	Fr,İng,İsp,Arp,Rus,Çn,Jap	Washington	ABD

Parlamentolar Arası Birlik	Fr,İng	Cenevre	İsviçre
G7	Fr,İng,İsp,Alm,İtal,Jap		

Uluslararası düzeyde 37 örgüt ve kurum Fransızca'yı resmi dil olarak kullanmaktadır. Bu örgüt/kurumlardan 8'inde Fransızca tek resmi dil statüsündedir. 13 örgüt/kurumun İngilizce ile birlikte Fransızca, 2 resmi dilinden birisi konumundadır. 7 örgüt/kurumun ise 3 resmi dilinden birisi Fransızcadır. 3 örgüt/kurumun 4 resmi dili arasında Fransızca da yer almaktadır. 5 örgüt/kurumun kullandığı 6 resmi dile Fransızca da dahildir. G7 ülkelerinin kullandığı 7 dilden birisinin Fransızca olduğu görülmektedir. Uluslararası Ceza Mahkemesinin 6 resmi dili bulunmasına karşın bunlardan sadece Fransızca ve İngilizce çalışma dilleridir.

Bu uluslararası örgütlerin dışında bölgesel düzeyde birçok örgüt ve kurum Fransızca'yı resmi dil olarak kullanmaktadır.

Tablo 8: Fransızca'yı resmi dil olarak kullanan bölgesel örgütler ve kurumlar
([https://fr.wikipedia.org > wiki > Liste_d'organisations_int](https://fr.wikipedia.org/wiki/Liste_d'organisations_int))

Örgüt	Resmi diller	Şehir	Ülke
Güney Afrika Kalkınma Topluluğu	Fr,İng,Port	Gabaron	Botswana
Latin Birliği	Fr,İsp,İtal,Katl,Port,Rom	Paris	Fransa
Amerikan Devletleri Örgütü	Fr,İng,İsp,Port	Washington	ABD
Karayip Topluluğu	Fr,İng,İsp,Hold	Georgetown	Guyana
O.Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu	Fr,İng,İsp,Port	Libreville	Gabon
Afrika Kalkınma Bankası	Fr,İng	Abican	Fildişi Sah.
Güney Atlantik Barış ve İş birliği Bölgesi	Fr,İng,İsp,Port		Brezilya
A.Ticaret Hukuku Uyumlaştırma Örgütü	Fr,İng,İsp,Port	Yaunde	Kamerun
Afrika ve Madagaskar Y.Öğr. Konseyi	Fransızca	Ouagadugu	Burkina Fs.
Ren Nehri Navigasyonu Mrk. Komisyonu	Fr,Alm,Hold	Strazburg	Fransa
Avrupa Nükleer Araştırma Örgütü	Fr,İng	CERN	İsviçre
Akdeniz Birliği	Fr,İng,Arp	Barselona	İspanya
Afrika Birliği	Fr,İng,Arp,İsp,Port,Sw	Addis-Ababa	Etopya
Sahara Üstü Devletleri Topluluğu	Fr,İng,Arp,Port	Trablus	Libya
B. Afrika Devletleri Ekonomik Topl.	Fr,İng,Port	Abuja	Nijerya
Avrupa Radyo-Televizyon Birliği	Fr,İng	Cenevre	İsviçre
Avrupa Uzay Ajansı	Fr,İng,Alm	Paris	Fransa
Avrupa Birliği	Fr+24 Dil	Brüksel	Belçika
Avrupa Konseyi	Fr,İng	Strazburg	Fransa
K.Amerika Serbest Ticaret Antlaşması	Fr,İng,İsp,	Washington	ABD
Trans-Pasifik Ortaklık Anlaşması	Fr,İng,İsp	Auckland	Y.Zelanda
Doğu Afrika Topluluğu	Fr,İng, Swahali	Arusha	Tanzanya
AGİT	Fr,İng,İsp,Alm,İtal,Rus	Varşova	Polonya
Pasifik Topluluğu	Fr,İng		
Doğu ve Güney Afrika Ortak Pazarı	Fr,İng,Port		

Bölgesel düzeyde Amerika'dan Okyanusya'ya, Avrupa'dan Afrika'ya dünyanın birçok bölgesindeki 25 örgüt veya kurum çalışmalarında Fransızca'yı resmi dil olarak kullanmaktadır. Bu kurumlardan bir tanesi olan Afrika ve Madagaskar Yüksek Öğretim Konseyinin tek resmi dili Fransızcadır. 5 örgüt/kurum ise resmi dil olarak Fransızca ve İngilizceyi kullanmaktadır. 9 örgüt/kurumun kullandığı 3 resmi dilden birisi Fransızca olarak dikkat

çekmektedir. 6 örgüt/kurumun yer verdiği 4 resmi dil arasında Fransızca da bulunmaktadır. 3 örgüt/kurum 6 tane dili resmi dil olarak kullanmaktadır ve bunlardan bir tanesi de Fransızcadır. Avrupa Birliğinde ise çok dillilik yaklaşımı doğrultusunda bütün üye ülkelerin resmi dilleri gibi Fransızca da resmi dil statüsündedir.

Avrupa Birliğinde Fransızcanın Konumu ve Statüsü

Avrupa Birliği ilke olarak çok dillilik ve çok kültürlülük politikalarını benimsemektedir. Birlik, dil politikaları doğrultusunda farklı dil ve kültürleri bir arada yaşatarak bir yandan iletişim ve iş birliğini artırmayı hedeflerken, diğer yandan da ortak bir Avrupa kimliği oluşturma çabası içerisinde. “Özellikle 1990’lardan sonra, AB’nin eğitim ve kültür politikalarında kültürel ve dilbilimsel farklılık ve çokkültürlülüğün doğal sonucu olan, ‘belirli bir coğrafyada birkaç dilin bir arada konuşulması’, ‘bir kişinin birden fazla dili kullanma becerisine sahip olması’ anlamındaki çok dillilik önemli bir rol oynamaya başlamıştır.” (Süer, 2009:37). Avrupa Komisyonunun Avrupa’da okullarda dil öğretimi üzerine temel verilerin paylaşıldığı raporunda dilsel çeşitliliğin Avrupa’nın DNA’sının bir parçası olduğu vurgulanmakta, sadece birliğe üye devletlerin resmi dilleri ile de sınırlı kalmayıp birçok dil öğrenmenin birçok insan için bir zorunluluk ve herkes için bir fırsat olduğuna dikkat çekilmektedir. Bu nedenle dil çeşitliliği Avrupa Birliği’nin temel ilkesi olarak benimsenmiş ve en temel yasası olan Avrupa Birliği Antlaşmasında yer almıştır. Raporda ayrıca devlet ve hükümet başkanlarına dil politikaları çerçevesinde erken yaştan itibaren öğrencilerin ana dili dışında en az iki yabancı dil öğrenerek yetişmeleri için gerekli düzenlemeleri yapmaları tavsiye edilmiştir. 2002 yılında Avrupa Konseyinin en az iki yabancı dil öğretilmesi/öğrenilmesi yönünde aldığı kararın uygulanması gerektiğinin altı çizilmiştir (Avrupa Komisyonu Eurydice, 2017:3).

Avrupa Birliği, çok dilliliği temel yaklaşım olarak desteklediğini belirtmesine rağmen, kurumlarda, çalışma ortamı ve bilgi erişiminde öncelikli diller olarak İngilizce, Fransızca ve Almanca dikkat çekmektedir (Yazar, 2017:137; Yorulmaz, 2013:201). Bununla birlikte Avrupa Birliğinin farklı kurumlarında bazen sadece İngilizce ya da Fransızca, bazen İngilizce ve Fransızca, bazen de İngilizce, Fransızca ve Almanca her üçü birden çalışma dili olarak kullanıldığı görülmektedir (Eker, 2009:40).

Avrupa Birliğinde Fransızcanın Anadili ve İkinci Dil Olarak Kullanım Durumu

Eurobarometre'nin 2012 yılı verilerine göre Avrupa Birliğinde anadili ve yabancı dil olarak kullanılan ilk 5 dil aşağıda sunulmuştur. Bu rakamlar tabloda verilirken İngiltere'nin 2020 de Brexit ile Birlikten ayrılması hesaba katılarak güncel düzenleme yapılmıştır.

Tablo 9: Avrupa Birliği içerisinde kullanıcı sayılarına göre ilk 5 dil
(Commission Eurobaremetre, Eurobarometre, 2012)

Dil	AB'de anadil olarak kullanım oranları	AB'de ikinci dil olarak kullanım oranları	Dili konuşanların toplam oranları
İngilizce	%1	%41	%42
Almanca	%16	%11	%27
Fransızca	%14	%12	%26
İtalyanca	%13	%3	%16
İspanyolca	%8	%7	%15

Avrupa Birliği içerisinde anadili kullanıcı sayısı olarak Almanca ilk sıradayken, Fransızca 2. sıradadır. Avrupa Birliği vatandaşlarının %14 anadil, %12'si ise ikinci dil olmak üzere toplam nüfusun %26'sı Fransızca kullanmaktadır. Avrupa Birliğinde Fransa, Belçika, Lüksemburg ve İtalya'nın Aosta Vadisi Bölgesinde anadil konumundadır.

Fransızcanın Yabancı Dil Olarak Okullarda Okutulması

Avrupa Birliği üye devletlerinin çoğunda İngilizce adeta zorunlu yabancı dil olarak öğretilmektedir. Öğrencilerin %90'dan fazlası okullarda İngilizce öğrenmektedir. Fransızca Belçika'nın Flaman kesiminde ve Almanca konuşan topluluk ile Lüksemburg'da Almanca ve Lüksemburgçanın anadili olduğu kesimlerde zorunlu yabancı dil konumundadır. Bunların dışında Güney Kıbrıs Rum Cumhuriyetinde de Fransızca zorunlu yabancı dil statüsündedir. İngilizcenin ardından en çok yabancı dil olarak okutulan Birlik dillerinin sırasıyla Fransızca, Almanca, İspanyolca, İtalyanca ve Rusça olduğu görülmektedir (Avrupa Komisyonu Eurydice, 2017:9). Avrupa Birliği ülkeleri ilköğretim ve orta öğretim kurumlarında yabancı dil olarak eğitimi verilen diller genel olarak aşağıda verilmiştir.

Tablo 10: Avrupa Birliği ülkeleri ilköğretim/ortaöğretim okullarında sunulan yabancı diller (British Council, 2013:40)

Ülke	Diller
Almanya	İngilizce, Fransızca, İspanyolca, İtalyanca, Rusça, Arapça, Çince, Portekizce
Avusturya	İng. Hırvatça, Çekçe, Fransızca, Macarca, İtal., Slovakça, Slovence: birisi zorunlu
Belçika	Fransızca, Felemenkçe, Almanca, İngilizce
Bulgaristan	İngilizce, Fransızca, Almanca, İtalyanca, Rusça, İspanyolca, Slovence: birisi zorunlu
Çekya	İngilizce, Fransızca, Almanca, İspanyolca ve Rusça
Danimarka	İngilizce, Fransızca veya Almanca zorunlu; İspanyolca, Rusça, Japonca... seçmeli
Estonya	İngilizce, Fransızca, Almanca, Rusça: birisi zorunlu diğerleri seçmeli
Finlandiya	İsveççe, İngilizce, Almanca, Fransızca
Fransa	İng. Almanca, Arapça, Çince, İtalyanca, Portekizce, Rusça, İspanyolca...birisi zorunlu
Hırvatistan	İngilizce, Almanca, İtalyanca, Fransızca, İspanyolca
Hollanda	İngilizce: zorunlu; Fransızca, Almanca, İspanyolca: seçmeli
İrlanda	İngilizce, Fransızca, Almanca, İspanyolca
İngiltere	Fransızca, Almanca, İspanyolca ve nadiren Çince, İtalyanca, Japn...seçmeli/zorunlu
İspanya	İngilizce, Fransızca, Almanca: birisi zorunlu
İsveç	İngilizce, Fince, Norveççe, Fransızca, Almanca
İtalya	İngilizce: zorunlu; Fransızca, Almanca, İspanyolca... seçmeli
Kıbrıs	İngilizce, Fransızca, Türkçe
Letonya	İngilizce, Rusça, Almanca, İsveççe, Fransızca
Litvanya	İngilizce, Fransızca veya Almanca: birisi zorunlu
Lüksemburg	Fransızca, Almanca, İngilizce
Macaristan	İngilizce, Fransızca, Almanca, İtalyanca, Rusça: birisi zorunlu; Çince seçmeli
Malta	İtalyanca, Fransızca
Polonya	İngilizce, Fransızca, Almanca: birisi zorunlu; İspanyolca, Rusça, İtalyanca: seçmeli
Portekiz	İngilizce, Fransızca: birisi zorunlu; Almanca, İspanyolca, Yunanca: seçmeli
Romanya	İngilizce, Fransızca, Almanca, İtalyanca, Rusça, İspanyolca: birisi zorunlu
Slovakya	İngilizce, Rusça, Macarca, Fransızca, İspanyolca
Slovenya	İngilizce, Macarca, İtalyanca, Fransızca
Yunanistan	İngilizce, Fransızca veya Almanca: zorunlu

Yukarıdaki tabloda ilköğretim ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu ve seçmeli yabancı diller özellikle karma bir şekilde sunulmaktadır. Bazı ülkelerde ilköğretim düzeyinde bir dil zorunlu yabancı dilken, ortaöğretimde seçmeli yabancı dil olabiliyor, ya da tam tersi durum da söz konusudur. İlköğretim ve ortaöğretim düzeyinde sunulan dil çeşitlerinin de değiştiği gözlemlenmektedir. Bununla birlikte yüksek öğretim de dahil “İngilizce,

Fransızca ve Almanca en çok öğretilen yabancı diller olarak ortaya çıkmaktadır. Birçok ülke/bölgede bu dillerden birisinin öğrenciler tarafından öğrenilmesi zorunludur. İtalyanca, Rusça ve İspanyolca bazen zorunlu bazen de seçmeli ders olarak okutulmaktadır.” (British Council, 2013:40). Bu tabloda çok detaya girilmeden özellikle Fransızcanın hangi ülkelerin eğitim programlarında yer aldığına dikkat çekmek istenmiştir. Avrupa Birliğine üye bütün ülkelerin okullarında ilköğretim veya orta öğretim kademelerinde zorunlu ya da seçmeli yabancı dil olarak Fransızca okutulmaktadır. 2015 yılında Eurostat (Develey, 2017) tarafından ortaöğretimin ilk dönemi 11 ile 15 yaş aralığında 17 milyon öğrenci arasında yapılan bir araştırmaya göre, öğrencilerin %97,3’ü İngilizce, %33,8’i Fransızca, %23,1’i Almanca, %13,6’sı İspanyolca öğrendiklerini belirtmişlerdir. Bu anket sonuçları en çok öğrenilen yabancı diller arasında Fransızcanın ikinci sırada olduğunu göstermektedir.

Fransızcanın Kurumlardaki Statüsü

Avrupa Birliği her ne kadar çok dilliliği savunsa da uygulamada durum her zaman ve her yerde bu şekilde sürdürülmektedir. Çoğu kurumda Birliğin tüm resmi dilleri yerine sınırlı çok dillilik çerçevesinde yaygın çalışma dilleri olarak İngilizce, Fransızca ve Almanca kullanılmaktadır. Avrupa Komisyonunun çalışma dili İngilizce, Fransızca ve Almanca, Avrupa Sayıştayının dili İngilizce ve Fransızcadır. Bunun yanında bazı kurumlarda ise tek çalışma diline yer verildiği de görülmektedir. Örneğin, Avrupa Birliği Adalet Divanının tek çalışma dili Fransızca, Avrupa Merkez Bankasının tek çalışma dili ise İngilizcedir (Yurduseven, 2019:59-64). Bu üç dile ağırlık verilmesinin nedenleri olarak; İngilizcenin en çok bilinen ve sözlü iletişim dili olması, Fransızcanın idari amaçlar için kullanılan dil olması, Almancanın da Birlik içerisinde en çok anadili kullanıcısı bulunması gösterilmektedir (Mar-Molinero, 2005: 186).

Avrupa Birliğinin kurumlarında kullanılan dil durumuna bakıldığında başlıca kurumlarda yaygın olarak kullanılan diller aşağıdaki şekilde olduğu görülmektedir.

Avrupa Parlamentosunda her vekil ülkesinin resmi dilinde konuşma yapma hakkına sahiptir. Bununla birlikte parlamentonun çeşitli komitelerinde çeviriler genellikle sadece İngilizce, Fransızca ve Almanca dillerinde yapılmaktadır (Yorulmaz, 2013:206). Basın açıklamaları da benzer şekilde bu dillerdedir.

Avrupa Komisyonunda da en çok kullanılmakta olan üç dil İngilizce, Fransızca ve Almancadır. Örneğin Avrupa Komisyonu tercüme biriminde 1999 yılında tercüme edilen toplam belge sayısı 1 milyonu aşarken, bunlardan 593.540 sayfası İngilizceden, 393.393 sayfası Fransızcadan ve 50.926 sayfası ise Almancadan yapılmıştır. Çalışmalarda ağırlıklı olarak başvuru dilleri ise

İngilizce ve Fransızcadır. (<http://www.europa-digital.de/text/aktuell /dossier /sprachen/organe.shtml>, akt. Yorulmaz, 2013:207). Avrupa Komisyonunun internet sayfasında yer alan bilgi veya dokümanlar ya da Eurobarometre'deki anketler genelde İngilizce, Fransızca ve Almanca dillerinde sunulmaktadır (Yorulmaz, 2013: 207-211).

48 üyesi bulunan Avrupa Konseyinin de ağırlıklı olarak kullandığı diller İngilizce, Fransızca ve Almancadır (Ferenci, 2008).

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin resmi dilleri İngilizce ve Fransızcadır. Avrupa Sayıştayının kurum içi işlemlerinde İngilizce ve Fransızca çalışma dilleri olarak kullanılmaktadır (European Court of Auditors, 2009). Buna karşın tüm Sayıştay belgeleri Avrupa Birliğinin 24 resmî dilinde yayımlanmaktadır. Fransızcanın tercih edilmesi köklü bir hukuk jargonuna sahip bir dil olması, İngilizcenin tercih edilmesi ise finans sektörünün dili olmasından kaynaklanmaktadır (Yurduseven, 2019:53-54). Avrupa Birliği Adalet Divanı, çeşitli dilleri dava dilleri olarak kabul etmesine karşın, kurum içi işlemlerinde sadece Fransızca'yı çalışma dili olarak kullanmaktadır (Athanassiou, 2006:22; Yurduseven, 2019:53). Mahkemelerdeki duruşmalarda sadece Fransızca kullanıldığı için bütün tercümanlar yazı diline de hakim olacak şekilde iyi derecede Fransızca bilmek zorundadır (Court of Justice of the European Union, 2022, https://curia.europa.eu/jcms/jcms/Jo2_10739/en/).

Avrupa Yatırım Bankası da resmi belgeleri internet sitesinde birliğin tüm resmi dillerinde yayınlamasına karşın genel bilgilendirmeler ve ayrıntılı bilgiler en yaygın diller olan İngilizce, Fransızca ve Almanca yayınlanmaktadır (European Investment Bank 2022, <https://www.eib.org/en/infocentre/languages.htm>).

Dünyada sadece İngilizce yayın yapan önemli kuruluşlara karşı, Avrupa'nın önemli yayın kuruluşu olan Euronews, 9 farklı dilde yayın yapmaktadır ve bu dillerden birisi de Fransızcadır. Eurobarometre (2012: 29, 32, 35)'in verilerine göre Avrupa Birliğinde anadili dışında radyo ve televizyon yayınlarının iyi derecede anlaşıldığı diller, basılı gazete ve dergilerin iyi derecede anlaşıldığı diller, internet sitelerinin iyi derecede anlaşıldığı diler sıralamasında ilk üç dil İngilizce, Fransızca ve Almanca şeklindedir.

Tablo 11: Radyo-televizyon, gazete-dergi ve internet dilleri

Dil	Radyo-televizyon	Gazete-dergi	İnternet
İngilizce	% 25	% 25	% 26
Fransızca	% 7	% 7	% 5
Almanca	% 7	% 6	% 5
İspanyolca	% 5	% 4	% 3
Rusça	% 3	% 2	% 1

British Council (2013:11-12, 71)'ın verilerine göre basılı gazetelerin ilk üç yayın dili İngilizce, Almanca ve Fransızca şeklindedir. Kamu hizmetleri ve şirketlerde en yaygın olarak kullanılan diller sıralaması ise İngilizce, Almanca, Rusça, Fransızca, İspanyolca ve İtalyanca şeklinde verilmiştir.

Tablo 12: Gazetelerde, kamu hizmetleri ve iş dünyasında en çok kullanılan 5 dil (British Council 2013:11-12, 71)

Gazete Dilleri	Sıklık	Kamu Hizmetlerinde	Sıklık	Şirketlerde İngilizce Hariç	Sıklık
İngilizce	408	İngilizce	771	Almanca	430
Almanca	270	Almanca	290	Rusça	333
Fransızca	181	Rusça	285	Fransızca	322
Rusça	162	Fransızca	255	İspanyolca	155
İtalyanca	127	İspanyolca	153	İtalyanca	134

Avrupa Birliği kurumlarında kamu hizmeti verilirken bütün resmi diller kullanılırken, kurum içi işlemlerde ve diğer kurumlarla iletişimde çoğunlukla İngilizce, Fransızca ve Almanca kullanılmaktadır (Yurduseven, 2019:59). Avrupa Birliğinin çok dillilik politikası, daha çok sosyal yaşamda kullanım ve farklı dillerin okullarda öğretilmesi/öğrenilmesi bağlamında uygulanabilir görünmektedir.

SONUÇ

Fransızca dünyada sadece Fransa veya birkaç ülkenin resmi dili olmakla sınırlı bir dil olmayıp en çok kullanılan olan diller sıralamasında 5.sıradır. 28 ülkenin resmi dili statüsünde olan Fransızca aynı zamanda dünya çapında birçok örgüt, kurum ve kuruluşun resmi ya da çalışma dili konumundadır. Ayrıca Fransızca dünyada bir kültür ve diplomasi dili olarak kabul görmektedir. Bütün bunlar daha uzun süre Fransızcanın önemini koruyacağını göstermektedir.

Avrupa Birliği kurum ve kuruluşlarında İngilizceyle birlikte en çok kullanılan ikinci dil Fransızcadır. Avrupa Birliği ortak tek dil politikasını benimsemediği sürece Fransızca birliğin en önemli dillerinden birisi olarak varlığını sürdürmeye devam edecektir. İngiltere Brexit ile Avrupa Birliğinden ayrılmıştır. Her ne kadar Malta ve İrlanda gibi ülkelerin resmi dilleri İngilizce olsa da Birlik içerisinde İngilizcenin kullanımı tartışılır duruma gelmiştir. Zira başta Fransa ve Almanya olmak üzere İspanya ve İtalya gibi büyük devletler kendi dillerinin güçlü olması yönünde çabalarından ödün vermek istememektedirler.

Küreselleşen dünyada başkaları ile iletişim kurmak, etkileşime geçip iş birliği yapabilmek için dünyada yaygın olarak kullanılan dilleri bilmek oldukça önemlidir. Anadili dışında en az iki veya üç dil bilmek hangi alanda olursa olsun başarıyı artırmaktadır. Ülkeler ve eğitim kurumları öğretilecek/öğrenilecek yabancı dilleri belirlerken çeşitlilik ilkesi ve gereksinim ölçütlerini dikkate aldıklarında daha yararlı sonuçlar elde edilebilmektedir. Bu değerlendirmeler doğrultusunda bazı dillerle birlikte Fransızcanın da öğrenilmeye ve kullanılmaya devam edecek diller arasında bulunduğu bir gerçektir.

REFERANSLAR

- Athanassiou, P. (2006). The Application of Multilingualism in the European Union Context. European Central Bank Legal Working Paper Series, 2, 1-35.
- Avrupa Komisyonu / EACEA / Eurydice (2017). Avrupa'da Okullarda Dil Öğretiminin Temel Verileri. Lüksemburg: Avrupa Birliği Yayınları Ofisi.
- British Council (2013). Dil Zengini Avrupa, İngiliz Kültür Derneği Cambridge Üniversitesi Yayınları.
- Commission européenne, Eurobaremetre, (2012). les Européens et leurs langues, spécial numéro 386.
- Court of Justice of the European Union (2022). https://curia.europa.eu/jcms/jcms/Jo2_10739/en/.
- Develey, A. (2017). Le Français est la deuxième langue étrangère la plus étudiée dans l'Union européenne. Le Figaro, 25 Février 2017.
- Eker, S. (2009). Avrupa Birliği'nin Yeni Mottosu 'Farklılıkta Birlik' ve Türkçenin 'Farklılıkta Birlikteki Yeri. Bilig, 49, 35-58.
- European Court of Auditors (2009). Decision No 14-2009 amending Court Decision No 12-2005 regarding public access to Court documents, https://www.eca.europa.eu/Lists/ECADocuments/DEC14_2009/014en.pdf (23.02.2019).
- European Investment Bank (2022). <https://www.eib.org/en/infocentre/languages.htm>.
- Gündüz, Z.Y. (2006). Avrupa Birliğinin Dil Sorunu. Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, 5/3, 199-217.
- Ferenci, T. (2008). Union européenne: alerte sur les langues. Le Monde, 9 Juin 2008.
- Mar-Molinero, C. (2005). The Politics of Language in the Spanish-Speaking World From colonisation to globalisation, London: Routledge.
- Miquel, P. (1976). Histoire de la France, Des Gaulois à Napoléon, Belgique: Editions Marabout.
- Özmen, S. (2018). Frank İdaresi Altında Yahudiler. Ortaçağ Araştırmaları Dergisi, 1/1, 52-66.
- Tahir, K. (1989). Dil Dosyası, Bağlam Yayınları.
- Yazar, U. (2017). Avrupa Birliğinde Çok Dillilik Politikası ve Tek Dil Arayışı. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10/48, 137-142.
- Yorulmaz, M. (2013). Avrupa Birliği Dil Politikaları Ekseninde Çok dillilik Uygulamaları ve Karşılaşılan Dil Sorunu. Yalova Sosyal Bilgiler Dergisi, 3/5, 201-218.

Yurduseven, Ü (2019). Avrupa Birliği'nde Dil Politikaları. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

<https://www.ethnologue.com> › The 200 Most Spoken Languages? (Erişim tarihi: 23.04.2023)

<https://lingua.edu> › Most Spoken Languages in the World in 2023 (Erişim tarihi: 11.07.2023)

<https://www.studyfrenchspanish.com> most spoken languages in 2023 (Erişim tarihi: 12.07.2023)

<https://fr.wikipedia.org> › wiki › la langue française (Erişim tarihi: 05.09.2023)

<https://tr.wikipedia.org> › wiki › Fransızca (Erişim tarihi: 10.07.2023)

<https://www.superprof.com.tr> › Fransızca Nasıl Bir Dil? (Erişim tarihi: 12.07.2023)

<https://www.mlfmonde.org> › la langue française dans le monde (Erişim tarihi: 14 May 2020)

<https://bannygo.com> › Fransızca nerede konuşuluyor (Erişim Tarihi 24.07.2023)

<http://www.europa-digital.de/text/aktuell/dossier/sprachen/organe.shtml> (Erişim tarihi: 01.09.2023)

Bölüm 41

Türkiye’de Yenilenebilir Enerji Tüketiminin Belirleyicileri: Kırılmalı Eşbütünleşme Yaklaşımı

Abdullah GÖV¹, Seçkin KABAK²

¹ Dr. Öğr. Üyesi; İstanbul AREL Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, İstanbul, Türkiye. abdullahgov@arel.edu.tr; ORCID: 0000-0001-9400-6275

² Arş.Gör.; Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Kahramanmaraş, Türkiye. seckinkabak@gmail.com; ORCID: 0000-0001-8197-4170

GİRİŞ

Yenilenebilir enerji, enerji ve çevrenin sürdürülebilir kalkınması için stratejik bir öneme sahiptir (Wang vd., 2020; Su vd., 2022). Yenilenebilir enerji, “doğanın kendi evrimi içinde bir sonraki gün aynen mevcut olabilen enerji kaynağı” şeklinde ifade edilmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2023). Bir başka tanıma göre ise yenilenebilir enerji, başta güneş, rüzgar ve su olmak üzere doğada sürekli olarak var olan kaynaklardan yararlanılarak üretilen enerjidir (Erdinç ve Aydınbaş, 2020).

Enerji kaynakları kullanımlarına göre yenilenemeyen kaynaklar ve yenilenebilir kaynaklar olarak ikiye ayrılmaktadır. Yenilenemeyen enerji kaynaklarından petrol, kömür ve doğal gaz fosil kaynaklı iken toryum ve uranyum ise çekirdek kaynaklı sınıfta yer almaktadır. Yenilenebilir enerji kaynakları arasında güneş, hidrolik, jeotermal, biyokütle, dalgalar, gel-git, rüzgar, ve hidrojen yer almaktadır (Kaya ve Koç, 2015).

Fosil yakıt kullanımının sınırlandırılması, özellikle fosil yakıtlara bağımlı sektörler ve bölgeler için daha verimli ve yenilenebilir temelli bir enerji sistemine doğru bir yapısal değişime yol açmaktadır (Renewables 2022 Global Status Report, 2023). Yenilenebilir enerji, enerji ve çevrenin sürdürülebilir kalkınması için stratejik öneme sahiptir (Wang vd., 2020; Su vd., 2022).

Başta güneş enerjisi olmak üzere dünya genelinde yenilenebilir enerji ve yakıtlara yönelik yapılan yatırımlar, 2020 yılına kıyasla %6.8 artışla 2021 yılında yaklaşık 366 milyar Amerika Birleşik Devletleri (ABD) doları ile tüm zamanların en yüksek seviyesine ulaşmıştır. 2013 ile 2021 yılları arasında yenilenebilir enerji ve yakıtlara yapılan yatırımlar yılda yaklaşık 250 milyar ABD doları aşmıştır. 2021 yılından önceki yıllara nazaran biyokütle, geri dönüşüm, jeotermal enerji ve küçük hidroelektrik santralleri de dahil olmak üzere diğer yenilenebilir enerji teknolojilerine yapılan yatırımlar genel olarak düşüş göstermiştir. 2021 yılında üretilen yenilenebilir enerjinin %56’sı güneş enerjisinden, %40’ı ise rüzgar enerjisinden meydana gelmiştir (Renewables 2022 Global Status Report, 2023).

Yenilenebilir enerji ve yakıtlara yapılan yatırımlar dünya genelinde bölgelere göre değişiklik göstermektedir. 2021 verilerine göre yenilenebilir enerjiye yatırım Çin, Hindistan, Orta Doğu ve Afrika’da artarken, Amerika, Avrupa, Çin ve Hindistan hariç Asya’da düşmektedir. Küresel ölçekte yenilenebilir enerji yatırımlarında en büyük payı %37 düzeyi ile Çin oluşturmaktadır. %22 ile Avrupa ikinci en büyük payı oluşturmaktadır. Bu sırayı, Çin ve Hindistan hariç Asya-Okyanusya %16’lık pay ile, ABD ise %13’lük pay ile takip etmektedir. Dünyanın diğer tüm bölgelerinde yenilenebilir enerji yatırımları, toplam yenilenebilir enerji yatırımları içindeki payı %4’ü veya daha azını oluşturmaktadır (Renewables 2022 Global Status Report, 2023).

Kişi başına düşen GSYH'nin yüksek olması, bölgenin yenilenebilir enerji gelişimine ilgi duyma olasılığının daha yüksek olduğunu göstermektedir (Wang, vd., 2020). Nüfus artışı, teknolojik gelişme, sanayileşme, kentleşme ve ticari faaliyetlerin ivme kazanması, dünyadaki gelişmekte olan ülkelerde enerji talebinin artmasına yol açmaktadır. Enerji konusu ülkelerin ekonomik ve sosyal gelişmişliğinin bir göstergesi olarak oldukça ilgi çekmektedir (Zeren ve Akkuş, 2020).

Yenilenebilir enerji üretimi hem Türkiye'de hem de dünya genelinde giderek artmaktadır. Tablo 1'de Haziran 2022 itibarıyla Türkiye'nin yenilenebilir enerji kaynaklarına bakıldığında toplam kurulu güç içerisinde en büyük payın hidrolik enerjiye ait olduğu görülmektedir. Jeotermal enerjinin toplam kurulu güç içindeki payı %1.66 ile en düşük seviyededir. Türkiye'de 2022 yılı sonu itibarıyla elektrik kurulu gücünün neredeyse %54'ü yenilenebilir enerji kaynaklarından oluşmaktadır. Ulusal Enerji Planı'na göre bu oranın 2053 yılında %69.1'e çıkacağı tahmin edilmektedir (Türkiye Enerji Vakfı, 2023).

Tablo 1: Türkiye'de Yenilenebilir Enerji Kaynakları: Haziran 2022

Yenilenebilir Enerji Kaynağı	Kurulu Elektrik Gücü (Megawatt)	Toplam Kurulu Güç İçindeki Oranı	Toplam Enerji Potansiyeli
Hidrolik	31.558	%31	216 Milyar KWh
Rüzgar	10.976	%10.81	400 Milyar Kwh
Güneş	8.479	%8.35	500 Mtep/yıl
Biyokütle	2.172	%2.14	-
Jeotermal	1.686	%1.66	31500 MWt

Kaynak: (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı ve Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı: 31.08.2023).

Yenilenebilir enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin yönünü belirlemeye yönelik yapılan çalışmalar dört farklı hipotez çerçevesinde geliştirilmiştir (Apergis ve Payne, 2011). Bu hipotezlerden ilki büyüme hipotezidir. Büyüme hipotezine göre enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi söz konusudur. Bu hipotez, enerji tüketiminde meydana gelen şokların ekonomik büyümeyi olumlu, negatif şokların ise olumsuz etkilediğini belirtmektedir. (Apaydın vd., 2019). İkincisi ise koruma hipotezidir. Bu hipoteze göre ekonomik büyümeden yenilenebilir enerji tüketimine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi söz konusudur. Bir başka ifadeyle ekonomik büyümedeki aynı zamanda enerji tüketiminin de artmasına neden olmaktadır. Üçüncüsü geri besleme hipotezidir. Bu hipoteze göre enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında iki yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır (Şimşek ve Yiğit, 2017). Dördüncü ve son hipoteze göre enerji tüketimi ile

ekonomik büyüme arasında bir nedensellik ilişkisi yoktur. Bu hipotez literatürde yansızlık hipotezi olarak bilinmektedir (Durğun ve Durğun, 2018).

Çalışmanın kavramsal çerçevesinde kısaca yenilenemeyen ve yenilenebilir enerji türlerine kısaca değinilmiş olup, Türkiye’de üretilen başlıca yenilenebilir enerjiye dayalı kurulu güç miktarları ve toplam kurulu güç içerisindeki oranları tablo yardımıyla ifade edilmiştir. Toplam üretimi artırmak ve sürdürülebilir kılmak için yenilenebilir enerji tüketimini belirleyen faktörlerin dikkate alınması önemlidir. Çalışmada literatürden önemli çalışmalara yer verildikten sonra uygulanan ekonometrik metodoloji hakkında bilgi verilmiştir. Çalışma elde edilen bulgular yorumlanarak, sonuç ve değerlendirme ile tamamlanmıştır. Araştırmanın incelenen dönemi ve uygulanan güncel yöntem konusunda literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

LİTERATÜR İNCELEMESİ

Kraft ve Kraft (1978), 1950-1970 döneminde gayri safi milli hasıla (GSMH) ile enerji tüketimi arasındaki nedensel ilişkiyi inceleyerek bu konudaki ilk araştırmaya katkıda bulunmuşlardır. Yazarlar, araştırma sonuçlarından yola çıkarak GSMH’den enerjiye doğru nedensellik ilişkisinin tek yönlü olduğunu, enerjiden GSMH’ya doğru nedensellik ilişkisinin bulunmadığını tespit etmişlerdir.

Şen (2010), İspanya’da yenilenebilir enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1980-2006 yılları arasındaki dönem için Granger nedensellik testi aracılığıyla incelemiştir. Yazar bu değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Apergis ve Payne (2011), 1990-2007 yıllarına ait 16 yükselen piyasa ekonomisinin ekonomik büyüme ile yenilenebilir ve yenilenemeyen elektrik tüketimi arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada panel eşbütünleşme testinden yararlanan yazarlar, kısa dönemde ekonomik büyümeden yenilenebilir elektrik tüketimine doğru tek yönlü, uzun dönemde ise iki yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu, ayrıca hem kısa hem de uzun dönemde yenilenemeyen elektrik tüketimi ile ekonomik büyüme arasında iki yönlü nedensellik ilişkisinin olduğunu tespit etmiştir.

Gövdere ve Can (2015), Türkiye’nin 1970-2014 dönemi verilerini kullanarak enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişkiyi araştırmışlardır. Uygulanan eşbütünleşme testi bulguları, enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı göstermiştir.

Bakırtaş ve Çetin (2016), 1992-2010 yıllarını kapsayan dönem için G-20 ülkelerinde kişi başına gelir ve yenilenebilir enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Uygulanan panel eşbütünleşme testi sonucunda, yenilenebilir

enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasında bir uzun dönemli ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

Gövdere ve Can (2016), 1970-2011 yıllarını kapsayan dönem için Türkiye'nin enerji tüketimi, finansal gelişme, dış ticaret, dışa açıklık ve sabit sermaye yatırımlarının ekonomik büyümesine etkisinin olup olmadığını incelemiştir. Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Model yaklaşımının kullanıldığı çalışmanın bulgularında, enerji tüketiminin, dış ticaretin ve dışa açıklığın ekonomik büyümeyi etkilediği; sabit sermaye yatırımlarının ve finansal genişlemenin ise ekonomik büyümeyi etkilemediği saptanmıştır.

Göv (2017), Türkiye ekonomisinde enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1960-2013 dönemini kapsayan yıllık veriler ile incelemiştir. İki yapısal kırılmaya izin veren Hatemi-J (2008) eşbütünleşme testinin kullanıldığı çalışmada, enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki bir uzun dönemli ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

Lau vd. (2018), Malezya ekonomisinde yenilenebilir enerji tüketiminin belirleyicilerini 1980-2015 yılları arasındaki dönem verileri ile Eşbütünleşme analizi, Otoregresif Dağıtılmış Gecikme Sınır Testi (ARDL) ve VECM'e dayalı Granger Nedensellik Testini kullanarak analiz etmişlerdir. Elde edilen bulgulara göre, ekonomik büyümenin ve doğrudan yabancı yatırımların yenilenebilir elektrik tüketiminin temel bileşenleri olduğu bulunmuştur. Diğer taraftan çalışmada, uzun dönemde ticari açıklığın yenilenebilir elektrik tüketimi üzerinde negatif yönde bir etkiye sahip olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.

Kar vd. (2018), gelişmekte olan 15 ülke ekonomisinde elektrik tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1971-2014 yıllarını kapsayan dönem için incelemiştir. Yazarlar, ilgili ülkelerde ekonomik büyüme ile elektrik tüketimi arasında uzun dönemli ve pozitif bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Doyar vd. (2019), gelişmekte olan ülkelere yenilik ve teknoloji göstergelerinin kişi başına elektrik tüketimi üzerindeki etkisini 2000-2018 dönemine ait verilerle araştırmışlardır. Araştırma sonuçlarına göre yazarlar, kişi başına düşen Araştırma-Geliştirme (AR-GE) harcamalarının, mobil hat abonelik sayısının ve internet kullanıcı sayısının artmasının tüketimi artıracığı sonucuna varmışlardır. Ancak, patent başvuru sayısının kişi başına elektrik tüketimi üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit etmişlerdir.

Erdoğan ve Aydınbaş (2020), 2000-2018 dönemini kapsayan veriler seçilmiş 16 ülkede yenilenebilir enerji tüketiminin belirleyicilerini analiz etmişlerdir. Sabit etkiler ve tesadüfi etkiler modelleri ve GMM modelinin kullanıldığı çalışmada, yenilenebilir enerji tüketimi ile GSYH, genel hükümet nihai tüketim harcamaları ile hukukun üstünlüğü indeksi arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu fakat karbondioksit salınımı arasında negatif yönlü bir ilişkinin olduğu

tespit edilmiştir. Ayrıca yenilenebilir enerji tüketimi ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında istatistik bakımdan bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir.

Rahman ve Velayutham (2020), 1990-2014 arası yıllar için beş Güney Asya ülkesinden oluşan panel veri setiyle yenilenebilir ve yenilenemeyen enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Çalışmanın sonucunda yazarlar, yenilenebilir ve yenilenemez enerji tüketiminin ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu ifade etmişlerdir.

Okumus vd. (2021), G7 ülkelerinde yenilenebilir enerji tüketiminin ve yenilenemez enerji tüketiminin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini, 1980-2016 dönemini kapsayan yıllık verilerle Kesitsel Olarak Artırılmış Otoresif Dağıtılmış Gecikme yöntemini kullanarak analiz etmiştir. Yazarlar ekonomik büyümeyi arttırmada, yenilenemez enerji tüketiminin yenilenebilir enerji tüketimine göre daha büyük bir etkisinin olduğunu belirtmişlerdir.

Ünlü (2022), Türkiye’de ve seçilmiş ülkelerde enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini Konya’nın (2006) panel nedensellik testinin kullanarak araştırmıştır. Yazar, 1971-2021 yılları arasındaki dönem için Türkiye, Arjantin, Malezya, Meksika ve Güney Afrika’da enerji tüketiminden kişi başı Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH)’ya doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğunu tespit etmiştir. İki yönlü nedensellik ilişkisinin varlığı ise sadece Arjantin örneğinde ortaya çıkmıştır.

Göv ve Yılcı (2023), gelişmekte olan 30 ülkenin ekonomik büyüme ile enerji tüketimi, finansal gelişme ve dış ticaret dengesi arasındaki ilişkiyi 1990-2019 dönemi için analiz etmiştir. Ampirik analizde LASSO ile Kesik LASSO Grafiksel Granger Nedensellik yaklaşımlarını kullanan yazarlar, enerji tüketiminden ekonomik büyümeye, finansal gelişmeye ve dış ticaret dengesine doğru olmak tek yönlü nedensellik ilişkisinin varlığına yönelik kanıtlar sunmuştur.

Literatürde konuyla ilgili ulaşılabilen çalışmalar incelediğinde, yapılan analizler sonucunda bazı çalışmalarda ekonomik büyüme ile yenilenebilir enerji tüketimi üretimi arasında nedensellik ilişkisinin bulunduğu, bazı çalışmalarda ise bu ilişkinin kurulmadığı görülmektedir. Analizde tercih edilen ülke/ülke grubu, dönem ve yöntemler bu farklı bulguların elde edilmesine yol açabilmektedir.

EKONOMETRİK YÖNTEM

Bu çalışmada, Türkiye’nin yenilenebilir enerji tüketimi ile incelenen değişkenler arasındaki ilişkiyi ampirik olarak analiz etmek için amacıyla ilkin geleneksel Phillips-Perron (PP) (1988) ile Lumsdaine ve Papell (LP) (1997) birim kök testleri kullanılmıştır. Daha sonra Hatemi-J (2008) tarafından geliştirilen

eşbütünleşme testi kullanılarak Denklem 4'teki değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin olup olmadığı incelenmiştir.

Lumsdaine ve Papell (1997) Birim Kök Testi

Perron (1989) çalışmasında serilerde gözlenen birim kök davranışının verilerdeki yapısal değişimlerin göz ardı edilmesinden kaynaklanabileceğini öne sürmüştür. Bu sebeple yazar, bu yapısal değişimi açıklamak için tahmin edilen regresyon modeline bir kukla değişken eklemiştir. Daha sonraki çalışmalarda Zivot ve Andrews (1992) (ZA) ve Lee ve Strazicich (2003, 2004) gibi araştırmacılar model spesifikasyonuna içsel kırılma noktalarına yer verdiler.

Uzun zaman aralıklarına sahip makroekonomik serilerde Perron (1989) ve ZA gibi tek yapısal kırılmayı hesaba katan birim kök testlerinin kullanılarak durağanlık analizinin yapılması hatalı sonuçlara yol açabilmektedir. Özellikle seride iki yapısal kırılma olması durumunda ZA birim kök testinin gücü azalacaktır (Yılancı, 2009). Ayrıca seride iki yapısal kırılma noktasının bulunması ve bu kırılma noktalarının birim kök test modeline dahil edilmemesi durumunda model tanımlama hatası ortaya çıkacaktır. Bu nedenle, Lumsdaine ve Papell (1997) (LP) makalelerinde iki içsel yapısal kırılma noktasını hesaba katan bir birim kök testini önermişlerdir. Bu testte, serilerin yapısal kırılmaları dikkate alınarak durağanlık analizinin yapılabilmesi için Model AA ve Model CC geliştirilmiştir. Bu modeller aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

Model AA:

$$\Delta y_t = \mu + \delta_1 DU1_t + \delta_2 DU2_t + \theta_1 DT1_t + \theta_2 DT2_t + \alpha y_{t-1} + \sum_{j=1}^q c_j \Delta y_{t-j} + \varepsilon_t \quad (1)$$

Model CC:

$$\Delta y_t = \mu + \beta t + \delta_1 DU1_t + \delta_2 DU2_t + \theta_1 DT1_t + \theta_2 DT2_t + \alpha y_{t-1} + \sum_{j=1}^q c_j \Delta y_{t-j} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Burada, $DU1$ ve $DU2$, sırasıyla $TB1$ ve $TB2$ kırılma tarihlerinde meydana gelen düzey değişimini temsil eden kukla değişkenlerdir. $DT1$ ve $DT2$ ise buna karşılık gelen trend değişim değişkenleridir. Model AA, seride yalnızca düzeyde iki yapısal kırılmaya izin vermektedir. Model CC ise hem düzeyde hem de trendde iki kırılmaya izin vermektedir. Modeller, tüm olası kırılma tarihi çiftleri

($TB1, TB2$) için tahmin edilmektedir. α 'nın t -istatistiğini en aza indiren değerler kırılma tarihleri olarak seçilmektedir.

LP testinin birim kök temel hipotezini ($H_0 : \alpha = 0$) sınamak için dikkate alınacak test istatistiği hesaplanan α 'nın t -istatistiğidir. Hesaplanan LP test istatistiği kritik değerlerinden daha küçükse serinin birim köke sahip olduğu yönündeki temel hipotez reddedilmektedir. Testin alternatif hipotezi ise serinin trendinde meydana gelen iki farklı yapısal kırılmanın meydana gelmesiyle birlikte trend durağan olduğunu göstermektedir (Yıllancı, 2009).

Hatemi-J (2008) Eşbütünleşme Testi

Zaman serileri arasındaki uzun dönemli ilişkinin değişmesinin birçok nedeni vardır. Ekonomik krizler, teknolojik şoklar, ekonomik aktörlerin tercih ve davranış değişiklikleri, politika ve rejim değişiklikleri, organizasyonel veya kurumsal gelişmeler gibi yapısal değişiklikler meydana gelebilir. Bu özellikle sürenin uzun olması durumunda meydana gelebilir. Gregory ve Hansen (1996) tarafından yapılan çalışmada, eşbütünleşme testlerinin rejim değişimini dikkate almamalarında düşük güce sahip olduklarını göstermiştir. Bu nedenle, Hatemi-J (2008), Gregory ve Hansen (1996) tarafından bir kırılma durumuyla eşbütünleşme testleri üzerine yapılan çalışmalara dayanarak, çalışmalarını iki rejim değişimine izin verecek şekilde genişleterek bir eşbütünleşme testini literatüre kazandırmıştır. Bu test, eşbütünleşmenin üç farklı istatistiksel testini, iki olası rejim değişimini hesaba katan durumlara genişletmektedir. Her bir değişim durumunun tarihi önceden bilinmemekte olup içsel olarak belirlenmektedir.

Hatemi-J eşbütünleşme testinde, iki yapısal kırılmanın hem sabit hem de trend üzerindeki etkilerinin (iki rejim değişikliğini temsil eden) dahil edilmesi için aşağıdaki genelleştirilmiş regresyon modeli kullanılmaktadır:

$$y_t = \alpha_0 + \alpha_1 D_{1t} + \alpha_2 D_{2t} + \beta'_0 x_t + \beta'_1 D_{1t} x_t + \beta'_2 D_{2t} x_t + u_t, \quad t = 1, 2, \dots, n \quad (3)$$

(3) numaralı regresyon modelinde bağımlı değişken y_t ile gösterilirken, x_t bağımsız değişkenlerin m -boyutlu vektörüdür. α , kesme terimi olarak gösterilmekte ve β , eğim katsayılarının m -boyutlu vektörünü temsil etmektedir. t Değişkeni zaman indeksini temsil etmektedir.

(3) numaralı denklem, eş bütünleşme ilişkisini sınamak için yaygın olarak kullanılan standart modeldir. Birim kök sınaması sonucunda, modeldeki

(Temsilen Denklem 1) bağımlı değişken ve bağımsız değişken/lerin tümünün birinci mertebeden tümeleşik olduğu dikkate alındığında, hata terimi düzey değerlerinde durağan ise bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisinin olduğuna karar verilmektedir. Hatemi-J eşbütünlük testinin temel hipotezi, değişkenler arasında bir eşbütünlük ilişkisinin olmadığını varsaymaktadır. Alternatif hipotez ise değişkenler arasında iki yapısal kırılma altında bir eş bütünlük ilişkisinin olduğunu varsaymaktadır.

VERİ SETİ, MODEL VE BULGULAR

Bu bölümde veri seti ve kaynakları ile çalışmanın ampirik temelini oluşturan model ve sonuçlar hakkında bilgi verilmektedir.

Veri Seti ve Model

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'deki yenilenebilir enerji tüketiminin belirleyicilerini 1990-2020 dönemi boyunca araştırmaktır. Bu bağlamda bağımlı değişkenin yenilenebilir enerji tüketimi, bağımsız değişkenlerin ise ekonomik büyüme, kentleşme nüfusu ve ticari açıklık değişkeni olduğu bir model değerlendirilmiştir. Değişkenlerin bir özeti Tablo 2'de verilmiştir. Ampirik analizde, ekonomik büyüme için milyar ABD doları cinsinden sabit reel GSYH (2015=100), yenilenebilir enerji tüketimi için toplam nihai enerji tüketiminin içindeki payı, ticari açıklık için GSYH'nin yüzdesi ve kentleşme nüfusu için toplam nüfusun yüzdesi verileri kullanılmıştır. Tüm değişkenlerin logaritması alınarak analize dahil edilmiştir.

Tablo 2: Değişkenlere Ait Bilgiler

Değişken	Birim	Kısaltma	Kaynak
Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	Milyar ABD doları	<i>LGSYH</i>	World Bank WDI
Yenilenebilir Enerji Tüketimi	Toplam nihai enerji tüketiminin içindeki payı (%)	<i>LYET</i>	World Bank WDI
Ticari Açıklık	GSYH'nin %'si	<i>LTA</i>	World Bank WDI
Kentleşme Nüfusu	Toplam nüfusun %'si	<i>LKN</i>	World Bank WDI

Tablo 2'de yer alan değişkenlerle oluşturulan Denklem 4, bu çalışmanın modelini temsil etmektedir. Modelin teorik altyapısı, Gövdere ve Can (2015) ve Kar vd. (2020) tarafından yapılan çalışmalara dayanmaktadır.

$$LYET_t = \delta_0 + \delta_1 LGSYH_t + \delta_2 LKN_t + \delta_3 LTA_t + \varepsilon_t, \quad t = 1990, \dots, 2020$$

(4)

Denklem 4’te yer alan değişkenlerden *LYET* bağımlı değişken olup yenilenebilir enerji tüketimini temsil etmektedir. *LGSYH* Ekonomik büyümeyi, *LKN* kentleşme nüfusunu, *LTA* ise ticari açıklığı temsil etmektedir. ε ise hata terimini ifade etmektedir.

Tablo 3: Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

	<i>LYET</i>	<i>LGSYH</i>	<i>LKN</i>	<i>LTA</i>
Ortalama	2.7917	26.9894	4.2140	3.8423
Medyan	2.7304	26.9875	4.2171	3.8780
Maksimum	3.1933	27.6466	4.3321	4.1381
Minimum	2.4336	26.3887	4.0809	3.4169
Jarque-Bera	2.8870	2.2468	2.0559	3.3147
Olasılık Değeri	0.2360	0.3251	0.3577	0.1906
Gözlem Sayısı	31	31	31	31

Tablo 3’te incelenen değişkenlerin bir takım tanımlayıcı istatistikleri bulunmaktadır. Bu tabloda yer alan Jarque-Bera normallik testi, incelenen tüm serilerin normal dağıldığını göstermektedir.

Tablo 4: PP Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Sabitli Model		Sabitli ve Trendli Model	
	Test İstatistiği	Olasılık Değeri	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
<i>LYET</i>	-1.4746	0.5325	-1.6641	0.7421
Δ <i>LYET</i>	-6.5055*	0.0000	-7.3631*	0.0000
<i>LGSYH</i>	0.3035	0.9746	-2.6087	0.2793
Δ <i>LGSYH</i>	-5.9909*	0.0000	-5.8865*	0.0002
<i>LKN</i>	-3.9736*	0.0047	0.0237	0.9947
Δ <i>LKN</i>	-4.0616*	0.0039	-4.9405*	0.0022
<i>LTA</i>	-1.8922	0.3313	-2.7117	0.2392
Δ <i>LTA</i>	-5.7143*	0.0001	-6.0622*	0.0001

NOT: Δ , birinci mertebeden fark operatörünü ve *, %1 önem düzeyinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 4-5’te sunulan PP ve LP birim kök testlerinin sonuçlarına göre, *LYET*, *LGSYH*, *LKN* ve *LTA* değişkenlerinin birinci fark değerinde durağan (I(0)) olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlara dayanarak Hatemi-J (2008) eşbütünleşme testinin Denklem 4’teki modele uygulanabileceği sonucuna varılmıştır. Bu test, değişkenler arasındaki iki potansiyel yapısal kırılmanın etkisini dikkate alarak eşbütünleşme ilişkisinin değerlendirilmesine yardımcı olmaktadır. Tablo 6’da

Hatemi-J testinin sonuçları yer almaktadır. Testin bulgularına göre, Türkiye’de incelenen dönemde yenilenebilir enerji tüketimi ile ekonomik büyüme, kentleşme nüfusu ve ticari açıklık değişkenleri arasında, 1990-2020 döneminde, eşbütünleşme ilişkisinin olduğu sonucuna varılmıştır. Bu durumda, yenilenebilir enerji tüketimi ve incelenen değişkenler arasında bir uzun dönemli ilişki bulunmaktadır.

Araştırmada, model (4)’te eş bütünleşme ilişkisinin varlığını belirlemek için öncelikle modelde yer alan tüm değişkenlerin durağanlık mertebeleri incelenmiştir. Bu amaçla değişkenlerin birim kök sınaması için standart Phillips-Perron (PP) (1988) ile iki yapısal kırılmayı hesaba katan Lumsdaine-Papell (1997) (LP) birim kök testleri kullanılmıştır. PP testi sonuçları Tablo 4’te, LP testinin sonuçları ise Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5: LP Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Model AA		Model CC	
	Test İstatistiği	Kırılma Tarihleri	Test İstatistiği	Kırılma Tarihleri
<i>LYET</i>	-2.3646 [2]	1999, 2004	-5.3026 [2]	2006, 2016
<i>ΔLYET</i>	-7.7591* [1]	2008, 2014	-8.9439* [1]	2006, 2010
<i>LGSYH</i>	-4.0341 [0]	1998, 2010	-4.4941 [0]	2000, 2007
<i>ΔLGSYH</i>	-6.8497* [0]	2002, 2010	-7.1045** [0]	2003, 2009
<i>LKN</i>	-1.6266 [2]	2012, 2016	-3.9850 [2]	2010, 2015
<i>ΔLKN</i>	- 19.0520* [1]	2000, 2014	-26.8543* [1]	2000, 2012
<i>LTA</i>	-4.2481 [1]	2004, 2008	-5.6092 [3]	2001, 2006
<i>ΔLTA</i>	-6.9104* [1]	1994, 2020	-8.3821* [1]	1997, 2002

NOT: Δ , birinci mertebeden fark operatörünü, köşeli parantez içindeki değerler ise uygun gecikme uzunluğunu belirtmektedir. Gecikme uzunluğu genelden özele t-istatistiği anlamlılık metoduna göre belirlenmiştir. * ve ** sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir. Model AA için %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyindeki kritik değerler sırasıyla -6.74, -6.16 ve -5.89’dir. Model CC için %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyindeki kritik değerler sırasıyla -7.19, -6.75 ve -6.48’dir. Kritik Değerler Ben-David vd.’nin (2003) çalışmasından alınmıştır.

Tablo 6’da görüldüğü üzere, eşbütünleşme sınaması için tahmin edilen modelde birinci ve ikinci kırılma tarihlerinin sırasıyla 1998 ve 2005 olduğu tespit edilmiştir (Bknz. ADF^* testi). 1998 yılında yapısal değişim yaşanmasının nedeni 1997’de yaşanan Asya krizi olması muhtemeldir. Nitekim 1997 Asya krizi, 1929 büyük ekonomi buhranından sonraki en büyük kriz olarak adlandırılmaktadır. 1997’nin temmuz ayında Tayland’da ortaya çıkan kriz 1998’de Latin Amerika’ya ve Rusya’ya (1998) sıçramıştır (Samur, 2015). Tüm dünya ekonomilerini etkilediği gibi 1997 Asya krizi Türkiye ekonomisini de olumsuz açıdan etkilemiştir (Danışoğlu Çelikel, 2001). 2005 yılında kırılma yaşanmasının nedeni ise Türkiye’de meydana gelen 2001 krizinin (Ramazanoğlu vd. 2009) etkileri olabilir. Körfez savaşı, 1998 Rusya Krizi, Marmara ve Düzce depremleri, 2000 yılı likidite krizi ve 2001 Şubat krizi beraberinde bir takım ekonomik problemler getirmiştir (Uçan ve Çebe, 2018). 2001 yılında Türkiye’de ekonomik büyüme %9.5 oranında daralma göstermiştir. Tüketici fiyat indeksi %54.4, üretici fiyat indeksi ise %61.63 oranında gerçekleşmiştir. Ekonominin daralması ve enflasyon oranının yüksek çıkmasının yanı sıra iç ve dış borç stokun yüksek olması, reel faiz oranının yüksek olması, işsizlik oranı artması, cari dengenin yüksek düzeyde açık vermesi, spekülatif amaçlı sermaye hareketleri gibi sorunlar ortaya çıkmıştır (Yiğitoğlu, 2005).

Tablo 6: Hatemi-J (2008) Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Test	Test İstatistiği	Kırılma		Kritik Değer	
		Tarihleri	%1	%5	%10
ADF^*	-7.662*	1998, 2005	-7.833	-7.352	-7.118
Z_t^*	-7.825*	2003, 2005	-7.833	-7.352	-7.118
Z_α^*	-41.447	1998, 2005	-118.577	-104.860	-97.749

NOT: *, %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir. Kritik değerler Hatemi-J’nin (2008) çalışmasından alınmıştır.

Denklem 4’te yer alan modelin uzun dönem katsayılarını tahmin etmek için FMOLS (Tam Değiştirilmiş En Küçük Kareler (EKK)) yöntemi kullanılmıştır. FMOLS, eşbütünleşme ilişkisinin olduğu varsayımı altında, regresyon modelindeki katsayıları tahmin etmek için yaygın olarak tercih edilen bir yöntemdir. FMOLS, eşbütünleşme analizinde EKK yöntemini genişleterek, tahmincilerin tutarlı ve etkili olmasını sağlamak için düzeltilmiş ağırlıklar kullanılmaktadır. Bu düzeltmeler, eşbütünleşme ilişkisinin varlığını ve değişkenler

arasındaki uzun dönemli etkileşimi göz önünde bulundurmaktadır. FMOLS uzun dönem katsayı tahmincisinin sonuçları Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8: FMOLS Uzun Dönem Katsayı Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: <i>LYET</i>				
Değişken	Katsayı	Standart Hata	<i>t</i> -istatistiği	Olasılık Değeri
<i>LGSYH</i>	1.0467	0.3885	2.6940**	0.0122
<i>LKN</i>	-9.0388	2.1686	-4.1679*	0.0003
<i>LTA</i>	0.2086	0.2147	0.9715	0.3403

NOT: * ve ** sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.

Elde edilen FMOLS uzun dönem katsayı tahmincisinin sonuçlarına göre, istatistiksel olarak *LGSYH* ve *LKN* değişkenlerinin katsayıları sırasıyla %5 ve %1 önem düzeylerinde anlamlı bulunmuştur. *LTA* Değişkeninin katsayısı ise istatistiksel olarak anlamlı değildir. Sonuçlar, ekonomik büyümede meydana gelen %1’lik bir artışın yenilenebilir enerji tüketimini yaklaşık %1.05 artırdığını göstermektedir. Kentleşme nüfusundaki %1’lik artışın ise yenilenebilir enerji tüketimini yaklaşık %9.04 azalttığı tespit edilmiştir. FMOLS sonuçları, yenilebilir enerji tüketiminin ekonomik büyümeden pozitif yönde etkilendiğini; kentleşme nüfusundan negatif yönde etkilendiğine yönelik kanıtlar sunmuştur.

SONUÇ

Bu çalışmada, yenilebilir enerji tüketimi ile ekonomik büyüme, ticari açıklık ve kentleşme nüfusu arasındaki ilişki 1990-2020 için incelenmiştir. Ampirik analizde değişkenlerin birim kök sınaması için geleneksel Phillips-Perron ile iki yapısal kırılmayı dikkate alan Lumsdaine-Papell (1997) birim kök testleri kullanılmıştır. İlgili değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkisini değerlendirmek için Hatemi-J (2008) eşbütünleşme testinden yararlanılmıştır. Uygulanan birim kök testleri sonucunda, *LYET* (logaritmik yenilebilir enerji tüketimi) *LGSYH* (logaritmik gayri safi yurtiçi hasıla), *LKN* (logaritmik kentleşme nüfusu) ve *LTA* (logaritmik ticari açıklık) ve değişkenlerinin düzey değerlerinde birim kök içerdiği fakat birinci mertebeden durağan oldukları tespit edilmiştir. Bu durum, ilgili değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin belirlenmesi için Hatemi-J eşbütünleşme testinin uygulanabilmesine olanak sağlamaktadır.

Elde edilen eş bütünleşme testi sonuçları, yenilebilir enerji tüketimi ile ekonomik büyüme, ticari açıklık ve kentleşme nüfusu arasında iki yapısal kırılmayla birlikte eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu göstermiştir. İlgili

değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu durumu altında, Denklem 4'te yer alan regresyon modelindeki katsayıları tahmin etmek için FMOLS yöntemi kullanılmıştır. FMOLS uzun dönem katsayı tahmincisinin sonuçlarına göre, istatistiksel olarak *LGSYH* ve *LKN* değişkenlerinin katsayıları sırasıyla %5 ve %1 önem düzeylerinde anlamlı bulunmuştur. *LTA* Değişkeninin katsayısı ise istatistiksel olarak anlamlı değildir. Sonuçlar, ekonomik büyümede meydana gelen bir artışın yenilenebilir enerji tüketimini yaklaşık %1.05 artırdığını göstermektedir. Kentleşme nüfusundaki %1'lik artışın ise yenilenebilir enerji tüketimini yaklaşık %9.04 azalttığı tespit edilmiştir. FMOLS sonuçları, yenilenebilir enerji tüketiminin ekonomik büyümeden pozitif yönde etkilendiğini; kentleşme nüfusundan negatif yönde etkilendiğine yönelik kanıtlar sunmuştur.

Analizde elde ettiğimiz sonuçları yerli ve yabancı literatür ile karşılaştırdığımızda; bu çalışmanın sonuçları, Kraft ve Apergis ve Payne (2011), Gövdere ve Can (2015), Bakırtaş ve Çetin (2016), Göv (2017), Kar vd. (2018) ile Erdinç ve Aydınbaş'ın (2020) bulguları ile uyumlu iken, Kraft (1978), Şen (2010), Lau vd. (2018) ve Ünlü (2022) tarafından yapılan çalışmaların bulgularını desteklemediği tespit edilmiştir.

Çalışmada elde edilen sonuçlarına göre yenilenebilir enerji üretimini destekleyecek yatırımların artırılması büyük önem taşımaktadır. Artan yatırımlar hem istihdam olanaklarını artıracak hem de enerji ithalatını azaltarak cari açığı azaltacaktır. Öte yandan yenilenebilir enerji üretiminin ve dolayısıyla tüketiminin artması da çevrenin korunmasına ve sürdürülebilir kalkınmaya destek olacaktır. Gerek güneşli gerek rüzgârlı gerek gün sayısının fazla olması ve gerekse üç tarafı denizlerle kaplı olması açısından büyük maliyet avantajına sahip olan Türkiye'nin yenilenebilir enerji üretimine yönelik yatırımları artırması gerekmektedir. Yenilenebilir enerji üretimi, maliyet avantajlarının yanı sıra Türkiye'nin jeopolitik durumu nedeniyle olası bir enerji krizi karşısında arz güvenliği açısından da hayati önem taşıyor.

Ayrıca Türkiye'de yenilenebilir enerji projelerinin daha fazla desteklenmesi ve finanse edilmesi için net ve ölçülebilir hedefler belirlenmeli ve bu hedeflere ulaşabilmek için daha fazla gayret gösterilmesi gerekmektedir. Bu bakımdan yurt içi veya yurt dışından finanse edilen projelerin siyasi istikrarının sağlanması, enflasyon ve döviz kuru gibi makroekonomik belirsizliklerin ortadan kaldırılması, kurumsal zayıflığın ve kurumların şeffaflığının güçlendirilmesi büyük önem taşımaktadır.

Ayrıca Türkiye'de yenilenebilir enerji projelerinin desteklenmesi ve finanse edilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda projelerin uluslararası veya ulusal düzeyde finanse edilebilmesi için siyasi istikrar sağlanmalı, enflasyon ve döviz

kurları gibi makroekonomik belirsizlikler giderilmeli, kurumsal zayıflıklar güçlendirilmeli, kurumlarda şeffaflık artırılmalıdır.

REFERANSLAR

- Alper, F. Ö. (2018). Yenilenebilir enerji ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: 1990-2017 Türkiye örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 223-242.
- Apaydın, Ş., Güngör, A. ve Taşdoğan, C. (2019). Türkiye’de yenilenebilir enerji tüketiminin ekonomik büyüme üzerindeki asimetrik etkileri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 117-134.
- Apergis, N. ve Payne, J. E. (2011). Renewable and non-renewable electricity consumption - growth nexus : evidence from emerging market economies. *Applied Energy*, 88(12), 5226-5230.
- Aydın, F. F. (2010). Enerji tüketimi ve ekonomik büyüme. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (35), 317-340.
- Ben-David, Lumsdaine, R. ve Papell, D. H. (2003). Unit root, postwar slowdowns and long-run growth: Evidence from two structural breaks. *Empirical Economics*, 28(2), 303-319.
- Bakırtaş, İ. ve Çetin, M. A. (2016). Yenilenebilir enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki: G-20 ülkeleri. *Sosyoekonomi*, 24(28), 131-145.
- Danışoğlu Çelikel, A. (2001). Para krizleri: türkiye’de yaşanmış krizlerin değerlendirilmesi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 1-11.
- Demirgil, B. ve Birol, Y. E. (2020). Yenilenebilir enerji tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye için bir Toda-Yamamoto nedensellik analizi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(1), 68-83.
- Doğan, B. ve Değer, O. (2016). Enerji tüketimi, finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisi : Hindistan örnekleme. *Journal of Yasar University*, 11(44), 326-338.
- Doyar, B. V., Çapık, E., Ezanoğlu, Z. ve Kutval, Y. (2019). Yükselen ekonomilerde elektrik tüketiminin yenilik ve teknoloji göstergeleri kapsamında analizi. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(20), 754-768.
- Durğun, B. ve Durğun, F. (2018). Yenilenebilir enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi: Türkiye örneği. *International Review of Economics and Management*, 6(1), 1-27.
- Erdinç, Z. ve Aydınbaş, G. (2020). Yenilenebilir enerji tüketiminin belirleyicileri üzerine panel veri analizi. *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 6(24), 346-358.

- Gregory, A. W. ve Hansen, B. E. (1996). Residual-based tests for cointegration in models with regime shifts. *Journal of Econometrics*, 70, 99-126.
- Göv, A. (2017). Relationship between energy consumption and economic growth: structural breaks cointegration analysis in the case of Turkey. *Journal of Academic Research in Finance and Economics*, 3(1), 10-18.
- Göv, A. ve Yılandı, V. (2023). Ekonomik büyüme, enerji tüketimi, dış ticaret dengesi ve finansal gelişme ilişkisine grafiksel nedensellik testi yaklaşımı. *İstanbul İktisat Dergisi*, 73(1), 203-230.
- Gövdere, B. ve Can, M. (2015). Enerji tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneğinde eşbütünleşme analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 1(2), 101-114.
- Gövdere, B. ve Can, M. (2016). Türkiye’de enerji tüketimi, dışa açıklık, finansal gelişme, sabit sermaye yatırımları ve dış ticaretin ekonomik büyümeye etkisi: sınır testi yaklaşımı. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 209-228.
- Gujarati, D. N. (2003). *Basic econometrics* (Fourth Edi.). New York: McGraw-Hill.
- Hatemi-J, A. (2008). Tests for co-integration with two unknown regime shifts with an application to financial market integration. *Empir Econ.*, 35, 497-505.
- Kar, M., Ağır, H. ve Türkmen, S. (2018). Gelişmekte olan ülkelerde elektrik tüketimi ile ekonomik büyüme ilişkisinin ekonometrik tahmini. 5th International Congress on Political, Economic and Social Studies, 2, 305-321.
- Karaçor, Z. ve Gerçeler, M. (2012). Reel döviz kuru ve dış ticaret ilişkisi: Türkiye örneği (2003-2010). *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 12(23), 289-312.
- Kaya, K. ve Koç, E. (2015). Enerji kaynakları-yenilenebilir enerji durumu. *Mühendis ve Makina*, 56(668), 36-47.
- Kraft, J. ve Kraft, A. (1978). On the relationship between energy and GNP. *The Journal of Energy and Development*, 3(2), 401-403.
- Lau, L. S., Yii, K. J., Lee, C. Y., Chong, Y. L. ve Lee, E. H. (2018). Investigating the determinants of renewable energy consumption in Malaysia: an ARDL approach. *International Journal of Business and Society*, 19(3), 886-903.
- Lee, J. ve Strazicich, M.C. (2003). Minimum Lagrange multiplier unit root test with two structural breaks. *The Review of Economics and Statistics*. 85(4), 1082-1089.

- Lee, J. ve Strazicich, M.C. (2004). Minimum LM Unit Root Test with One Structural Break. Department of Economics, Appalachian State University, 33(4), 2483-2492.
- Lumsdaine, R. L. ve Papell, D. H. (1997). Multiple trend breaks and the unit-root hypothesis. *Review of Economics and Statistics*, 79(2), 212-218.
- Okumus, I., Guzel, A. E. ve Destek, M. A. (2021). Renewable, non-renewable energy consumption and economic growth nexus in G7: Fresh evidence from CS-ARDL. *Environmental Science and Pollution Research*, 28(40), 56595-56605.
- Perron, P. (1989). The great crash, the oil price shock, and the unit root hypothesis. *Econometrica*, 57(6), 1361-1401.
- Rahman, M. M. ve Velayutham, E. (2020). Renewable and non-renewable energy consumption-economic growth nexus: New evidence from South Asia. *Renewable Energy*, 147, 399-408.
- Ramazanoğlu, G., Acar, İ. A. ve Gövdere, B. (2009). Yeni kriz enerji krizi mi? *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 1(2), 1-12.
- Samur, C. (2015). 1997 Asya krizi öncesinde kriz ülkelerinin makroekonomik sağlamlığı. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 65, 107-174.
- Şen, A. (2010). Yenilenebilir Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: İspanya Örneği. İTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). <https://polen.itu.edu.tr/items/4211fab4-9976-4e4b-9b65-b596d6eca113> (Erişim: 16.09.2023)
- Şimşek, T. ve Yiğit, E. (2017). BRİCT ülkelerinde yenilenebilir enerji tüketimi, petrol fiyatları, CO2 emisyonu, kentleşme ve ekonomik büyüme üzerine nedensellik analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 12(3), 117-136.
- Ünlü, A. (2022). Enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi: Türkiye ve seçili ülkeler üzerine bir analiz. *V. Uluslararası KAYES Kongresi Yeşil Ekonomi Kapsamında Tarım, Turizm ve Enerji* 99-114.
- Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, <https://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 31.08.2023).
- Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, <https://enerji.gov.tr/>, (Erişim Tarihi: 31.08.2023).
- Türkiye Enerji Vakfı, <https://www.tenva.org/>, (Erişim Tarihi: 01.09.2023).
- Uçan, O. ve Çebe, G. N. (2018). 2008 krizi öncesi ve sonrası Türkiye’de ekonomik büyüme, işsizlik ve enflasyon ilişkisi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(July), 6-17.
- World Bank WDI, <https://www.worldbank.org/en/home> (Erişim: 16.12.2022).

- Yılandı, V. (2009). Yapısal kırılmalar altında Türkiye için işsizlik histerisinin sınılanması. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 10(2), 324-335.
- Yiğitoğlu, A. İ. (2005). 2001 krizi sonrası dönemde Türkiye ekonomisinin ve bankacılık sektörünün değerlendirilmesi. *Sosyoekonomi*, 1, 115-126.
- Zivot, E. ve Andrews, D. (1992). Further evidence on the great crash, the oil-price shock and the unit-root hypothesis. *Journal of Business Economic Statistics*. 10(3), 251-270.
- Su, M., Wang, Q., Li, R. and Wang (2022). Per capita renewable energy consumption in 116 countries: The effects of urbanization, industrialization, GDP, aging, and trade openness. *Energy*, 254, Part B, 124289.
- Y. Wang, D. Zhang, Q. Ji, X. Shi (2020). Regional renewable energy development in China: A multidimensional assessment. *Renew Sustain Energy Rev.*, 124, 109797.

Bölüm 42

**Doğrudan Karşılaştırmalı Reklamlarda
İroni ve Hiciv Kullanımı:
Otomotiv Sektörü Örneği**

Selen BİLGİNER HALEFOĞLU¹

¹ Öğr. Gör. Dr.; Maltepe Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu.
selenhalefoglul@maltepe.edu.tr ORCID No: 0000-0002-2279-4433

ÖZET

Günümüzde gittikçe artan rekabet ortamı içinde markalar kendilerini tanıtabilmek ve rakiplerinden sıyrılabilme amacıyla farklı yöntemlere başvurmaktadır. Rakiplerden farklılığın ispat edilmesi amacıyla en çok kullanılan yöntemlerden biri de karşılaştırmalı reklamlardır. Bu çalışmada, Alman otomotiv sektörü dahilinde ‘marka savaşları’ şeklinde de adlandırabileceğimiz, basılı, doğrudan karşılaştırmalı reklam uygulamaları kronolojik sıra dahilinde incelenmiştir. İncelenen reklamlar, mizah kullanımı, dilsel ve görsel öğeler ile pazarlama yöntemleri açısından analiz edilmiştir. Belirlenen otomotiv markaları Brand Finance firmasının 2023 yılı için yayınladığı yılının en değerli otomobil markaları raporuna göre ilk onda bulunan Alman markaları arasından seçilmiştir. (Mercedes Benz, BMW, Audi) Seçilen reklamlar, reklam çekicilikleri, kullanılan dil ve pazarlama yöntemleri açısından incelenerek, veriler reklam içinden kanıtlar ile desteklenmiştir. Karşılaştırmalı reklamlarda markaların yapmış olduğu reklamların birbirine cevap verir nitelikte olması dolayısıyla seçilen reklamlar kronolojik sıra takip edilerek incelenmiştir. Seçili reklamları incelemek için nitel bir analiz yöntemi olan göstergebilimsel analiz tekniğinden yararlanılmıştır. İncelenen reklamların tamamında karşılaştırmalı reklamlarda mizahi öğeler kullanılmıştır. Reklam verenler, mizahın insanların zihinlerine yapışıp kalabileceğini, viral yayılım sağlandığında büyük etkiler yaratılabileceğini iyi bildiklerinden, seyircisini güldürecek, yaratıcı ve ironik reklamları sık sık reklam sektöründe kullanmaktadırlar. Çifte anlamlar, ironi, hiciv, kelime oyunları gibi taktikler ile marka, farklı bir perspektiften gösterilerek, hedef kitle etkilenmekte mesaj kalıcı hale getirilmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler – Karşılaştırmalı reklam, mizah, ironi, hiciv,

---

GİRİŞ

Reklam ve pazarlama, sosyal ve ekonomik sistemlerin ayrılmaz bir parçasıdır. Günümüzün karmaşık yapılı toplumunda, reklamcılık hem tüketiciler hem de işletmeler için hayati bir iletişim sistemine dönüşmüştür. Reklam ve diğer tanıtım yöntemlerinin, hedef kitlelere dikkatlice hazırlanmış mesajlar sunma kabiliyeti, onlara çoğu firmanın pazarlama programlarında önemli bir rol vermiştir. Büyük ve çok uluslu şirketlerden küçük perakendecilere kadar tüm şirketler, ürün ve hizmetlerin pazarlanmasında giderek daha fazla reklam ve promosyona bel bağlamaktadır.

Günümüzde var olan rekabet ortamından dolayı markalar, tüketicilerin dikkatini çekebilmek için orijinal ve akıllı pazarlama kampanyaları yapmak zorundadırlar. Tüketiciler artık her yerde markalara ve reklam kampanyalarına maruz kalmaktadır: dergiler, televizyonlar, reklam panoları, tren istasyonları, gazeteler, internet ve sosyal medya ortamları gibi. Karşılaştırmalı reklamlar, izleyicilerin dikkatini çekmenin en iyi yollarından biridir. Birçok Avrupa ülkesinde ve Amerika'da serbest olan doğrudan karşılaştırmalı reklamların, belli koşullar altında Türkiye'de 01.01.2018 tarihinden itibaren yapılabilmesinde yasal açıdan herhangi bir engel kalmamıştır (T.C. Resmî Gazete, 2017: Madde 6).

Karşılaştırmalı Reklam Kavramı

Şirketler, ürünlerini veya hizmetlerinin reklamını birçok farklı şekilde yapabilirler. Bu yöntemlerden biri de karşılaştırmalı reklamdır. Karşılaştırmalı reklam, "reklam verenlerin kendi ürünlerini, hizmetlerini veya markalarını bazı özellikleri, faydaları, pazar pozisyonu veya marka imajı temelinde rakiplerinininkiyle karşılaştırmaları," olarak tanımlanabilir. Karşılaştırmalı reklam bir ürünü ya da hizmeti, doğrudan veya dolaylı olarak bir diğeri ile karşılaştıran bir reklam biçimi olarak tanımlanabilir. Reklamı yapılan ürünün veya hizmetin rakiplerinden daha üstün olduğunu ima eden bu reklam türü, reklam verenin satışlarını artırmak amacıyla ya da reklamı yapılan ürünün, karşılaştırılan ürünle aynı veya daha kaliteli olduğunu ileri sürmek amacıyla yapılır. Bu tür reklamların amacı, bir firmanın ürünlerini rakiplerinininkiyle karşılaştırmasını ve marka tanıtımını sağlamaktır. Sadece piyasa şeffaflığına değil, aynı zamanda rekabeti teşvik ederek fiyatların makul bir aralıkta kalmasına ve ürün kalitesini arttırmaya da yardımcı olur. (Beard, 2010: 270)

Amerika Federal Ticaret Komisyonu (The US Federal Trade Commission) Karşılaştırmalı reklamı: "Rakip markaların yansız, değerlendirilebilir özellikler veya fiyat üzerinden karşılaştırıldığı ve rakip markanın isim, ima veya diğer farklılaşan özellikleri yoluyla ifade edildiği reklam türüdür" şeklinde

tanımlamıştır (The US Federal Trade Commission, 1979). Barry ve Tremblay (1975) in tanımına göre ise karşılaştırmalı reklam, “reklamı yapılan markanın ya da hizmetin bir ya da daha fazla rakip markayla açıkça karşılaştırıldığı ve karşılaştırmanın tüketicilerce açıkça anlaşıldığı yaratıcı bir stratejidir”

Bazı ülkeler etik ve ahlaki değerler nedeniyle karşılaştırmalı reklamlara izin vermemektedir. Karşılaştırmalı reklamcılık ABD, Hollanda, Birleşik Krallık ve Kanada gibi batı ülkelerinde ağırlıklı olarak yasaldır. Karşılaştırmalı reklamların uluslararası düzeyde kullanımı yaygın değildir. (Donthu, 1998).

Karşılaştırmalı reklam bir markanın direkt ya da dolaylı yoldan diğer bir marka ile karşılaştırması şeklinde olabilir. Direkt karşılaştırma yapılan reklamlarda rakip firmanın adı açıkça belirtilirken, diğer markaya olan üstünlük, fayda ya da pazardaki pozisyona vurgu yapılır. Dolaylı yoldan yapılan karşılaştırmalı reklamlarda rakip marka adı verilmeden rakipten "lider marka" ya da "Marka X" gibi genel bir ifade ile bahsedilir (Barry, 1993; Beard & Nye, 2011) . Özellikle bazı sektörlerde kullanımları çok yaygın olarak görülen karşılaştırmalı reklamların başlıcaları, Subaru ve Volvo, Toshiba ile Compaq, Lufthansa ile American Delta, Coca Cola ile Pepsi, American Express ile Visa, Mc Donalds ile Burger King, Audi ile BMW, Lexu, Mazda, Volvo, Acura ve Mercedes arasında olanlardır. (Barry, 1993: 20)

Konuyla ilgili 2001 yılında Brabbs tarafından yapılan bir araştırma sonucuna göre tüketicilerin yaklaşık% 62'si, markaların reklamlarında birbirlerini eleştirebilmelerini kabul edilebilir bulmazken, tüketicilerin% 34'ü reklam verenlerin birbirlerini eleştirebilmelerinin kabul edilebilir olduğuna inanmaktadır. Daha spesifik olarak, kadınların% 70'i ve erkeklerin% 54'ü, eleştiren reklamlara karşı çıkarken, kadınların% 27'si ve erkeklerin% 42'si, reklamlarda eleştiri kullanımının iyi bir strateji olduğunu düşünmektedir. 16-24 yaş aralığındaki gençlerin% 42'si, eleştirel reklamların kabul edilebilir olduğunu düşünürken 35-44 yaş aralığındakilerin % 68'i, eleştirel reklamların kabul edilemez olduğunu düşünmektedir (Brabbs, 2001).

Karşılaştırmalı Reklamın Etkinliği

Karşılaştırmalı reklamların etkinliği 1971 yılında karşılaştırmalı reklamların yasallaştırılmasından bu yana birçok akademik ve endüstri araştırmacısı tarafından araştırılmış ve test edilmiştir.

Bu çalışmaların sonuçları, karşılaştırmalı ve karşılaştırmalı olmayan reklamcılığın hem olumlu hem de olumsuz yönlerini ortaya çıkaran çeşitli bulgular ortaya koymuştur.

Gorn ve Weinberg (1984), karşılaştırmalı reklamcılığa karşı karşılaştırmalı olmayan reklamcılığın tutum üzerine olan etkisi üzerine yapılan çalışmada,

karşılaştırmalı reklamın aslında geleneksel reklamlardan daha az etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte, karşılaştırmalı ve karşılaştırmalı olmayan reklamların algı üzerindeki etkisine bakıldığında, karşılaştırmalı reklamların sürekli kullanımı ile ilgili destekleyici bulgular elde edilmiştir. Daha etkili karşılaştırmalı reklam geliştirmeye yönelik olası bir yaklaşımın, bir rakiple doğrudan karşılaştırma yapmanın yanı sıra iki taraflı bir reklam (sponsorun markasının hem olumlu hem de olumsuz özelliklerinin sunulduğu) oluşturması gerektiğine de dikkat çekilmiştir. Sadece olumlu mesajlara, iki taraflı (olumlu ve olumsuz) mesajlardan daha fazla karşı çıkılması söz konusu olur çünkü ikincisi daha dürüst bir mesaj içermektedir. (Gorn ve Weinberg 1984).

Yasal risklerin yanı sıra, birtakım reklam verenler karşılaştırmalı reklam kullanımı konusunda isteksizdir, çünkü karşılaştırma reklamcılığının uzun dönemdeki bazı sonuçları reklam firmasında ciddi bir olumsuz durum yaratabilir. Karşılaştırmalı reklamların potansiyel olarak ilk olumsuz etkisi sponsor markaların kafa karışıklığıdır: Karşılaştırmalı reklamlar, markanın markayı desteklemesi konusunda tüketici bilincini artırmadan rakip markaların göze çarpanlığını artırabilir. Karşılaştırmalı reklamcılığın ikinci önemli olası olumsuz etkisi güvenilirlikle ilgilidir: Bir marka için reklam, manipülatif bir niyetin mantıksal olasılığı nedeniyle, rakip markalar hakkında son derece güvenilir bir bilgi kaynağı olarak görüntülenemeyebilir (Gnepa,1993: 70-75).

Karşılaştırmalı Reklam Türleri

Karşılaştırmalı reklamlar literatürde çeşitli şekillerde sınıflandırılmış olsalar da başlıca türleri aşağıdaki gibidir.

Dolaylı Karşılaştırmalı Reklam

Dolaylı karşılaştırmalı reklamda, rakip markanın adı açıkça söylenmez, ama diğer markalarla, reklamı yapılan ürün karşılaştırılır ve daha iyi olduğu iddia edilir. Dolaylı karşılaştırmalı reklamlarda sıklıkla,“Lider markayla karşılaştırıldığında”,“Diğer markalardan daha iyi”, “diğer tüm markalara kıyasla” gibi ifadeler kullanılır veya rakip firmaların ismi verilmeden görsel karşılaştırmalar yapılır(Miniard vd., 2006: 53).

Doğrudan Karşılaştırmalı Reklam

Karşılaştırmalı reklamın başka bir türü de doğrudan karşılaştırmalı reklamdır. Burada açıkça rakip firmanın ismi kullanılarak referans alınır ve reklamı yapılan ürünün özellikleri ve nitelikleri rakibin benzer özellik ve nitelikleri ile karşılaştırılır. Burada reklam veren açıkça kendi ürününün rakip markadan daha iyi olduğunu belirtir (Miniard vd., 2006: 53). Doğrudan

Karşılaştırmalı reklamlardan bahsederken, pozitif ve negatif karşılaştırmalı reklam şeklindeki alt kategorilerden de bahsetmek gerekir.

Pozitif Karşılaştırmalı Reklamlar

Bu tür reklamlar karşılaştırma yapılan rakip markanın bazı yararlı özelliklere sahip olduğunu açıkça kabul eder, ancak, reklamı yapılan markanın, niteliksel olarak daha iyi olduğunu veya niceliksel olarak aynı özellik veya karşılaştırılan markanın sahip olmadığı özelliklerden daha fazlasına sahip olduğunu iddia etmeye devam eder. Pozitif karşılaştırmalı reklam Romano'ya göre, ürünler hakkındaki benzerliğin altının çizilmesi durumu olarak da tanımlanmıştır (Romano, 2005: 372). Mesela, bir dergi reklamında, Ford test sonuçlarına dayanarak, Ford Granada ile Mercedes-Benz arasında arabanın sarsıntısız çalışması açısından önemli farkların olmadığını ve Granada'nın Mercedes-Benz kadar sessiz çalıştığını iddia etmiştir (Lamb vd., 1978: 44). Başka bir reklamda *Advil*, *Tylenol*'ün, nispeten zayıf baş ağrıları için de etkili olduğunu belirterek, kendisinin, *Tylenol*'den daha güçlü baş ağrılarını rahatlatabileceğini iddia eder. Başka bir deyişle pozitif karşılaştırmalı reklam kullanan bir firmanın tüketiciye vermeye çalıştığı mesaj, "Marka X, iyi olabilir ama ben ondan daha iyiyim" şeklinde olacaktır (Jain, 1993: 310).

Negatif Karşılaştırmalı Reklamlar

Negatif karşılaştırmalı reklam, rakiplerin mal ve hizmetlerinin kalitesini ve değer sistemini küçük düşürmek suretiyle mesajını tüketiciye iletir (Fernandes, 2013: 68). Romano'ya göre ise, ürünler hakkındaki farklılıkların vurgulanması, şeklinde ifade edilmiştir (Romano, 2005: 372). Negatif karşılaştırmalı reklamda, reklamı yapılan markanın amacı "Marka X iyi değil ama ben iyiyim" şeklinde bir mesaj vermektir. Karşılaştırılan markaya ilişkin olumsuz yönler tanımlanır. Örneğin, yeni bir marka bitkisel cilt kozmetik ürününün reklamında, iyi bilinen markaların çoğunun içeriğinde, kullanıcının cildinde hasar bırakacak zararlı kimyasallar bulunduğu açıklanmış ve kendi ürünlerinde bu kimyasalların bulunmadığı bilgisi tüketiciye verilmiştir (Jain, 1993: 310).

Avrupa Birliği Ülkeleri'nde Karşılaştırmalı Reklam Kullanımı

Yakın zamanlara kadar, Avrupa ülkelerinde karşılaştırmalı reklamlara izin verilmiyordu. Belçika, İtalya ve Lüksemburg gibi ülkelerde reklamlarda rakip firmaların isimlerinin kullanımı yasaktı. Adil olmayan rekabet kapsamına girdiği için, Almanya ve Fransa'da önceden rakip firmaya haber verilmeden karşılaştırmalı reklam yapılması yasaktı. İspanya ve Hollanda'da da

Karşılaştırmalı Reklamlar üzerinde bazı kısıtlamalar vardı. Yalnızca Birleşik Krallık ülkelerinde daha rahat bir kullanıma izin verilmişti.

Avrupa Birliği 1970'lerin sonunda ilk kez Karşılaştırmalı Reklam kullanımına değindi. Buna göre Karşılaştırmalı Reklamalar ancak doğrulanabilir bilgiler içermesi ve haksız ya da yanıltıcı olmamaları koşulu ile yasal olabiliyorlardı. Buna rağmen, karşılaştırmalı reklamlara ilişkin yasalar ancak 2000 yılının Nisan ayında (ilk teklifinden yaklaşık 20 yıl sonra) ortak çerçeveleri çizilerek uygulanır hale getirilmiştir. Avrupa Ülkelerinde malların serbestçe dolaşım hakkının ortaya çıkması, reklamların biçim ve içerik bakımından uyması gereken kuralların ortaklaştırılması gereğini beraberinde getirdi.

Mevcut Avrupa mevzuatına göre, karşılaştırmalı reklamlar yalnızca yanlış yönlendirme yapmamaları, eş değer ürünler arasında yapılmaları, kafa karışıklığına sebebiyet vermemeleri, aşağılama ya da rakip markaya karşı haksız avantaj sağlama peşinde olmamaları koşulu ile yasal olarak uygulanabilmektedir. Avrupa Parlamentosu ve Konseyinin 6 Ekim 1997 tarih ve 97/55 / EC sayılı kararı ile, karşılaştırmalı olarak, aşağıdaki koşullar yerine getirildiğinde, karşılaştırmalı reklamlara izin verilir: (Petty ve Sprink,1995)

- a. Yanlış yönlendirici olmamak koşuluyla,
- b. Aynı ihtiyaca yönelik olarak üretilen ürün ya da aynı amaca yönelik hazırlanmış hizmetler arasında olması koşuluyla,
- c. Objektif olarak bir ya da birden fazla ürünü doğrulanabilir ya da temsil edilebilir özellikleri açısından, fiyat da dahil olmak üzere ele alması koşuluyla,
- d. Reklam veren ve rakip arasında ya da reklam verenin logosu, ticari isimleri, diğer ayırt edici işaretleri, mallar ya da hizmetler ile rakiplerinkiler arasında piyasada karışıklık yaratmamak koşuluyla,
- e. Bir ticari markanın, ticari isimlerini, diğer ayırt edici özelliklerini, mallarını, hizmetlerini, faaliyetlerini veya hizmetlerini aşağılamamak koşuluyla,
- f. Bir ticari markanın, ticari unvanın ya da bir rakibin diğer ayırt edici işaretlerinin veya rakip ürünlerin üzerinden haksız avantaj sağlamamak koşuluyla,
- g. Tescilli bir ticari marka veya ticari adı taşıyan mal veya hizmetin taklit veya kopyası olarak mal veya hizmet sunmamak koşuluyla,

Petty ve Spink'in (1995 : 317) belirttiğine göre Avrupa Birliği yönergelerinde kullanılan dil ABD'nin karşılaştırmalı reklamlara karşı kullandığı tavizkar dile kıyasla çok daha keskindir. Yasal saldırılar, ticari marka ihlali, küçümseme, aldatıcılık hem ABD'de hem de Avrupa Birliği ülkelerinde

suç olarak sayılmakla birlikte Avrupa'da daha ciddi suçlar olarak yorumlanmaktadır. Dahası, "birçok durumda, ABD'de izin verilen karşılaştırmalı reklamların Avrupa'da yasaklanacağını" iddia edilmektedir.

Reklamda Mizah Kullanımı

Gülme, duygusal bir davranış olmanın yanı sıra aynı zamanda bir davranıştır. Gülme mizah ile doğrudan bağlantılı olan bir kavramdır. Rozenhal'a (1997, s:3) göre mizah insan üzerindeki fiziksel ya da sosyal kısıtlamaların aniden kalkması ile hissedilen rahatlık duygusu ile ilişkilidir. (Akt. Elden ve Bakır, 2010 s:212) Weinberger ve Spots tarafından 1989 yılında yapılan bir araştırmaya göre prime time reklam kuşağında ABD'de yayınlanan reklamların %24,4ü, İngiltere'de ise %35,5'i mizah içeriklidir. (Akt. Elden ve Bakır, 2010 s:215)

Reklam uygulamalarında mizah kullanımı duruma göre riskli bir uygulama haline dönüşebilir. İzleyici tarafından yeterince komik bulunmayan içerikteki bir reklam uygulaması tamamen ters tepki oluşturabilir ve marka imajını zedeleyebilir. Ya da mizah unsurunun çok kuvvetli olduğu bazı durumlarda mizah ürünün ve markanın önüne geçebilir. İnsanların hoşça vakit geçirdiği, izlemekten hoşlandıkları ancak hiçbir mesaj iletmeyen reklamlar yaratabilir. (Elden ve Bakır, 2010 s:218) Mizah kullanımı etkilerini ancak belli koşullar gerçekleştirdiğinde gösterebilir. Mizahın reklam hedefleri ve mesajı ile uyum içinde olması ve reklamı yapılan ürün ya da hizmetin mizah kullanımına uygun olması gerekmektedir. (Scott,1990:448)

Reklamlarda mizah kullanımının başlıca nedenleri mizahla gelen çekicilik ve mizahın olumlu duygular uyandırmasıdır. Reklamlarda mizah unsurunun kullanımı üzerine çok sayıda araştırma yapılmış ve mizahın ilgi çekme, beğenme, olumlu duygular yaratma üzerine ciddi bir etkisi olduğu yönünde kesin bulgular ortaya konmuştur. Aslında mizah gündelik yaşamın bir parçası olan, yabancı olmadığımız bir iletişim biçimidir. Bu nedenle onun, reklam mesajını da olağanlaştırdığını söylemek yanlış olmayacaktır. Sonuç olarak, insan yaşamının vazgeçilmez parçalarından biri gülmektir, güldürmektir, mizahtır. Mizah unsuru temelde, mesajın alışılmışın dışında bir yöntemle sunumunu sağlayarak izleyiciyi eğlendirmekteyse de, onun etkililiği kullanılan tekniğe, ürün/hizmet grubuna, hedef kitleye, reklam nesnesine bağlı olarak değişir. (Bati, 2010: 201).

Yapılan araştırmalara göre reklamda mizah kullanımının etkinliği çok farklı değişkenlere bağlı olarak değişmektedir. Tüketicilerin bilgi sahibi oldukları ve bilgi gereksiniminin az olduğu reklam uygulamalarında mizah kullanımı olumlu sonuç verirken bilgi gereksiniminin yüksek olduğu reklam uygulamalarında

mizah kullanımı aynı olumlu etkiyi yaratmamaktadır. Yani pazarda mevcut olan bir ürünün reklamında mizah kullanmak yeni bir ürün reklamında kullanmaktan daha iyi sonuç verecektir. (Elden ve Bakır, 2010 s:222)

Mizahın ikna sürecinde çok etkili olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Pek çok kişi mizahi konulara yönelme eğilimindedir ve yaşadıkları pozitif psikolojik değişiklikten ötürü mizah yaratan kaynağa sempati ve yönelme eğilimi ile yaklaşır ki bu da ikna sürecinin akılda kalıcılığı ve başarısı açısından çok önemlidir. (Elden ve Bakır, 2010 s:229)

Sternhal ve Craig'e göre reklam uygulamalarında mizah kullanmanın çeşitleri arasında şakalar, sözcük oyunları, yanlış anlamalar, taşlama, hiciv, ironi, abartı, uyuşmazlık, deyimler ve cinas bulunur (Akt. Elden ve Bakır, 2010 s: 233).

Reklamda Parodi ve Hiciv (Sarkazm) Kullanımı

Son yıllarda, karşılaştırmalı reklamlarda parodi ve hiciv sıklıkla kullanılmakta olmasına rağmen, şu ana kadar bu reklam taktiğiyle ilgili akademik araştırmalara sıklıkla rastlanmamaktadır. (Beard, 2013). Parodi ve hiciv kullanımı genellikle rakip firmanın sloganının veya marka yüzünün hicvedilmesi şeklinde yapılmaktadır. Beard (2013), karşılaştırmalı reklamlarda hiciv veya parodi kullanımını, tüketicilerin dikkatini dağıtarak yönlendirebilecek karşı argümanları azalttığı için reklam etkinliğini olumlu yönde etkileyen bir taktik olarak görmektedir. Ancak, mizah kullanımının karşılaştırmalı reklamların algısını ortalama ve olumsuz olarak yönlendirebileceğini de ileri sürmektedir. Jean (2011), ise insanların parodi'yi “iletişim kurmak için eğlenceli bir yol” olarak tanımladıklarını belirtmektedir. (s. 22).

Global ekonomi bağlamında markalar rakipleri ile rekabet edebilmek, rakip marka itibarını zedelemek ve kendi marka imajını daha olumlu bir hale getirebilmek amacıyla “saldırgan” iletişim stratejileri geliştirmektedir. Strateji kelimesi “sevk etme, yönlendirme, gönderme, götürme ve gütmeye” şeklinde tanımlanmaktadır. Strateji kelimesini İletişim bilimi çerçevesinde inceleyecek olursak “katı rekabet ortamında amaçlarını gerçekleştirmeye çalışan bir işletmenin uygulayacağı hareket biçimi” şeklinde tanımlandığını görmekteyiz (Güçlü, 2003:62). Saldırganlık ise özünde saldırma duygusu içeren, kendi düşünce ve davranışlarını karşındakilere benimsetme gayreti olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda saldırgan reklam kampanyalarında rakiplere karşı hiciv kullanımı son zamanlarda kullanılmaya başlanan bir taktiktir. Markalar saldırgan reklam kampanyaları oluştururken aslında rakip markaları ve onların reklamlarını taklit ederek, onları gülünç duruma düşürmeyi amaçlamaktadır. (Sylvie, 2011:21). Reklamlarda kullanılan hiciv, genellikle

rakip markadan ziyade, kendi markalarını kullanmayan tüketicilere yönelik olarak yapılmaktadır. Karşı tarafın kusurlu ve eksik görülen tarafları izleyiciye aktarılırken, reklamı yapılan marka ve bu ürünü kullananlar yüceltilir (Elden ve Bakır, 2010: 239). Henthorne'a (1993:64) göre bu yöntemle, pazarda yer alan rakip markalar hedef alınarak avantaj sağlamak asıl amaçtır. Saldırgan reklam mesajlarının bir bakıma reklamlardaki en büyük etik endişe kaynağıdır. Bu doğrultuda, parodi ya da hiciv içeren reklamlar etik kaygılarla yasaklanabilmektedir (Zinkhan, 1994: 7).

Reklam Uygulamalarında İroni Kullanımı

İroni uzun yıllardan beri konuşmada, edebiyatta ve gündelik hayatta kullanılan bir edebi teknik ve retorik araçtır. Her ne kadar köklü bir geçmişe sahip olsa da, kelimenin tam anlamıyla bir tanımı bulunmamaktadır. Yıllar boyunca öne sürülen yüzlerce tanımlara baktığımızda ironi tanımlarının çoğunda görünüş ile gerçek gerçeklik arasındaki karşıtlığın altının çizilmekte olduğunu görmekteyiz. İroni, Büyük Türkçe Sözlük'te (2009) gülmece, söylenen sözün tersini kastederek kişiyle veya olayla alay etme, şeklinde tanımlanmıştır. Kılıç (2008: 148), Türkçede alay kelimesinin ironi kavramına tam olarak karşılık gelmediğini belirtmiş, yerine "alaysama" sözcüğünün daha iyi bir karşılık olduğunu söylemiştir. Lapp (1992: 24), ironinin, çok eski çağlardan beri özellikle sözlü iletişimde kullanılmakta olan önemli bir söylem türü olduğunu belirtir ve ironinin kullanılma amacını, ifade edilmek istenilen şeyin tam tersini kastetmek, düşünülen farklı bir şey söylemek, yanlış olduğu düşünülen bir şeyi övermiş gibi görünmek, komiklik yaratmak ve gülme eylemini gerçekleştirmek olarak açıklar.

İroni ile ilgili en iyi tanımlamalardan birini Kirekegaard'ın yaptığı söylenebilir. "Söylev sanatında sık kullanılan bir söz oyununun adı ironidir ve özelliği, söylenen sözün aksinin ima edilmesidir. Böylece, ironinin her biçimi için geçerli olabilecek bir belirleme elde ederiz; yani fenomen öz değil özün karşıtıdır. Ben konuşurken, düşünce ya da anlam öz, sözcük ise fenomendir." (Kirekegaard,2009:270-271)

Edebiyat ve felsefenin yanı sıra ironi reklamlarda da mesajın etkisini arttırmak için sıklıkla kullanılan bir yöntemdir. Özellikle, vereceği mesajı doğrudan söylemesi durumunda itici görünebileceğini düşünen markalarca sıklıkla kullanılan bir yöntemdir. İronik mesaj içeren reklamlar her zaman yanlış anlaşılma ya da hiç anlaşılammam tehlikesi ile karşı karşıyadır. Verilen mesajı anlayabilecek nitelikte bir hedef kitle bulunması durumunda ancak başvurulması gereken bir yöntemdir. (Elden ve Bakır, 2010: 245)

Problem

Karşılaştırmalı reklamlar günümüzde, küreselleşen dünya, gelişen teknoloji ve sosyal medyanın artan kullanımı ile birlikte eskiye oranla daha dikkat çekici hale gelmiş, viral yayılımın da etkisiyle çok daha efektif olmaya başlamıştır. Tüketiciler, iyi kurgulanmış, zekice tasarlanmış ve yaratıcılık ile şekillendirilmiş karşılaştırmalı reklamları takip etmekten keyif almaya başlamışlardır. Kimi zaman gerilla pazarlama tekniği kimi zaman da konvansiyonel pazarlama taktikleri ile rakip firmalara mizah yoluyla satışa bu tarz reklamlarda en sık karşımıza çıkan yöntemlerdir.

Ad Age'in "World's Largest Advertisers 2023" listesine göre, Dünyanın en büyük reklam verenleri listesinin en büyük kategorisi otomotiv sektörü olarak karşımıza çıkıyor. Brand Finance Auto&Tyres firmasının 2023 yılının en değerli otomobil markaları raporuna göre dünya lideri toplamda 183.7 milyon dolar ile Alman otomobil markaları oldu. Tablo 1'e baktığımızda ilk 10 sıralamasında, birinci sırada Mercedes-Benz markasını (58.797 milyon dolar), beşinci sırada BMW markasını (40.367 milyon dolar), altıncı sırada Volkswagen markasını (33.958 milyon dolar) ve onuncu sırada da Audi markasını (13.895 milyon dolar) görmekteyiz.

Tablo 1 2023 yılı Dünyanın En Değerli Otomobil Markaları

2023	2022	Logo	Name	Country	2023	2022	2023	2022
1	3		Tesla		\$66,207M	\$46,010M	AAA-	AA+
2	2		Mercedes-Benz		\$58,797M	\$60,760M	AAA-	AAA-
3	1		Toyota		\$52,493M	\$64,283M	AAA	AAA
4	5		BMW		\$40,367M	\$37,945M	AAA-	AAA-
5	6		Porsche		\$36,759M	\$33,713M	AAA	AAA
6	4		Volkswagen		\$33,958M	\$41,046M	AA+	AAA-
7	7		Honda		\$24,219M	\$28,243M	AAA-	AAA-
8	8		Ford		\$22,267M	\$24,178M	AA+	AA+
9	12		Hyundai		\$15,863M	\$13,604M	AAA-	AAA-
10	11		Audi		\$13,895M	\$13,834M	AAA-	AAA-

Otomotiv Sektöründe aynı klasmandaki firmalar arasında dünya çapında süregelmekte olan reklam savaşları, karşılaştırmalı reklamlar üzerinden yürütülmektedir. Sosyal medyada üzerine en çok konuşulan ve büyük etki yaratan otomotiv sektörünün önde gelen firmaları arasında yürütülen karşılaştırmalı reklamlarda kullanılan mizah türleri ve dilsel öğeler hangileridir?

Amaç

Çalışmanın amacı Otomotiv sektöründeki lider firmaların karşılaştırmalı reklam kullanımları ve bu reklamlarda kullanılan dil ve mizah türlerinin analiz edilmesi ve kullanılan pazarlama tekniklerinin incelenmesidir. Özellikler son yıllarda en çok konuşulan ve viral yayılıma sahip olan basılı ve açık hava reklam örnekleri üzerinde durularak aşağıdaki sorulara yanıt aranacaktır.

- Reklamların kurguları nasıldır?
- Reklamlarda kullanılan mizah türleri ve kullanılan dil öğeleri nelerdir?

Çalışmanın Sınırlılıkları

Çalışmada incelenen reklamlar, Brand Finance 2023 raporuna göre dünyanın en değerli otomobil markaları olarak seçilen Alman otomotiv firmalarının yaptıkları basılı ve açık hava reklamları arasından seçilmiştir. Seçilen karşılaştırmalı reklamlar, yukarıdaki sorulara yanıt aranacak şekilde yorumlanmıştır.

Analizler, araştırmacının kendi okumaları sonucunda yapılmıştır, dolayısıyla araştırmanın nesneliliği sorgulamaya açıktır. Bu çalışma, sözü geçen düşünürlerin görüşleri, yaklaşımları çerçevesinde; araştırmacının yorumlarına dayalı bir çalışmadır.

YÖNTEM

Seçilen reklamlar, reklam çekicilikleri, kullanılan dil ve pazarlama yöntemleri açısından incelenerek, veriler reklam içinden kanıtlar ile desteklenmiştir. Karşılaştırmalı reklamlarda markaların yapmış olduğu reklamların birbirine cevap verir nitelikte olması dolayısıyla seçilen reklamlar kronolojik sıra takip edilerek incelenmiştir. Seçili reklamları incelemek için nitel bir analiz yöntemi olan göstergebilimsel analiz tekniğinden yararlanılmıştır. Göstergebilimsel analiz ile “reklam iletişiminin anlamlandırılması sürecinde gerek görsel gerekse dilsel göstergelerin algılanması, yorumlanması söz konusudur”.(Küçükerdoğan 2009:243)

Bu doğrultuda, reklamların analizinde uygulanacak olan yöntem, göstergebilim analizinin bazı kavramlarıyla yapılacak olan çoklu okumadır. Bu bakış açısı içinde reklamların analizinde izlenecek olan model şöyledir (Dağtaş, 2003, s.95):

1. Gösterenler: Modeldeki ilk analitik araç olan gösterenler (signifiers); semiyolojide gösterge kavramının bir parçası ve anlamın oluşmasını sağlayan maddi unsurdur. Reklam metinlerinde anlamın oluşmasını sağlayan gösterenler; görsel metin, yazılı metin, başlık ve slogandır.

2. Gönderge Sistemleri: İkinci analitik araç olan gönderge sistemleri reklamların neleri çağrıştırdığını, hangi duyguları uyandırmayı hedeflediğini çözmekte kullanılacaktır. Judith Williamson, “Reklamların Dili: Reklamlarda Anlam ve İdeoloji” adlı kitabında, gönderge sistemlerinin iki ayağı olduğunu belirtmiştir. Bunlardan ilki belirtme, ikincisi çağrışımdır. Belirtme, bir gösterenin içinde oluşturulan anlamlama işi olarak tasvir edilmiştir. Yani belirtme, bir gösterenin özgül bir gösterilene belirttiği süreçtir. Williamson, çağrışım konusunda fikrini şöyle belirtmiştir: “Çağrışımı tartıştığında, benzer bir süreçle fakat gösterenin bizzat göstergeyi belirttiği bir süreçle ilgileniyorum: Gösterge kendi bütünlüğü içinde başka bir şeye işaret eder. Bu başka bir şeye ben, Gönderge Sistemi diyorum” (Williamson, 2001, s. 101).

3. Analiz: Bu bölümde genel bir değerlendirme yapılacaktır

Örnekleme

Araştırma için tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden ‘amaçlı veya yargıya dayanan örnekleme metodu’ kullanılmıştır. Bu örnekleme metodu yoluyla literatür çalışması ile uyumlu olarak, araştırmanın amacı doğrultusunda incelenmek üzere seçilen otomotiv markalarının reklam örnekleri incelenmiştir.

Otomotiv sektöründeki karşılaştırmalı reklam örnekleri incelendiğinde özellikle 2000 yılı sonrasında, Alman otomotiv firmalarının bu reklam çeşidine sıklıkla başvurmakta olduğu gözlemlenmiştir

BULGULAR

BMW-AUDI Reklam Savaşları

BMW ve AUDI markaları lüks segmentte otomobil üreten ve yüz seneden fazla geçmişe sahip iki firma olarak, uzun yıllardır pazar paylarını yükseltebilmek amacıyla kıyasıya bir mücadele içindedirler. İki marka, aynı segmentteki müşterilere hitap eden modeller ürettiklerinden aralarındaki rekabet doğal olarak reklamlara da yansımaktadır.

BMW-AUDI Basılı Reklam Savaşı (Mart 2007)

Audi ve BMW markaları arasında yaşanan ve en çok viral yayılıma sahip olan karşılaştırmalı reklamların ilki Mart 2007 tarihinde yaşanmıştır.

Gösterenler:

İlk reklam BMW firmasının çeşitli gazete ve dergilerde ve internet üzerinde yayınladığı ve Audi firmasını, 2006 yılında, *Güney Afrika'nın En İyi Otomobil Markası* ödülünü aldığı için kutladığı reklamdır. Reklamda beyaz zemin üzerinde koyu renkli bir BMW 3 serisi araba resmi görünmekte ve imza

kısımında *2006 yılının En İyi Dünya Otomobili Ödülü Kazanından* yazısı görünmektedir. Sağ alt köşede BMW markasının logosu bulunan reklamda başka bir görsel öge kullanılmamıştır.

Şekil 1. Mart 2007 Tarihli BMW Reklamı

Bu reklamın hemen kısa bir süre ardından, Audi aynı reklam mecralarını kullanarak BMW'ye benzer bir tebrik mesajı ile cevap vermiştir. Audi'nin reklamında Audi logosu sayfanın üst orta kısmında kullanılmış ve logonun hemen altında *2006 Yılıın Dünya Otomobili Seçilen BMW'ye tebrikler* mesajı yerleştirilmiştir. Sayfanın orta kısmında siyah zemin üzerinde yine koyu renkli bir Audi arabası bulunmaktadır. İmza kısmı sayfanın alt orta bölümüne yerleştirilmiş ve *Le Mans 24 Saat Yarışları 2000-2006 seneleri aralıksız kazanan otomobilinden* şeklinde imzalanmıştır. Sayfanın sol alt köşesinde yeniden Audi amblemi ve yazısı kullanılmış ve sayfanın en alt orta bölümünde küçük bir yarış arabası görseli kullanılmıştır.

Şekil 2. Mart 2007 Tarihli Audi Reklamı

Gönderge Sistemleri: Küçük görme, değersizleştirme, güldürme, alay
Analiz:

BMW'nin bu karşılaştırmalı reklam kampanyasındaki amacı, Audi'nin Güney Afrika'da elde ettiği başarıyı küçük görmek ve ironik bir dil kullanarak mizah ortamı yaratmak ve tüketicileri gülümsetmektir. BMW'nin bu amaçla hazırladığı reklam afişine baktığımızda zemin rengi olarak beyaz rengin tercih edildiğini görmekteyiz. Beyaz, Avrupa'da mutlak monarşi savunucularının kullandıkları renk olarak bilinir. Tüm renkler bir araya geldiklerinde beyaz rengi oluştururlar. Beyaz hem doğumdaki saflığı ve masumiyeti hem de ölüm sonrasını ruhaniliği simgelemektedir. (Elden, 2015: 100) Kontrast oluşturmak adına kullanılan araba koyu renkli olarak seçilmiş ve arka planda verilen görüntü etkileri ile araba çok hızlı hareket ediyormuş izlenimi verilmiştir.

Reklamda asıl ön plana çıkarılmak istenen dilsel öğeler olduğundan, çok fazla görsele yer verilmemiştir. Reklamda açık bir şekilde Üstünlük Kuramı kullanılarak mizah yaratılma hedeflenmiştir. Üstünlük kuramı, en eski mizah kuramlarından biridir ve gülme davranışının, bir konu ya da durum hakkında kişilerin kendilerini üstün görmeleri üzerinden komiklik yaratmaya çalışır. (Elden ve Bakır, 2010: 223)

Reklamda kullanılan temel mizah ögesi ironidir. İroni yapılarak rakip firma tebrik edilmiş ama aslında rakibin elde ettiği başarı küçümsenmiş ve küçük görülmüştür. BMW firmasının aynı yıl kazanmış olduğu "Dünya Otomobili" unvanı rakibinkinden çok daha önemli gösterilmiş ve bu durum ortaya çıkartılarak tüketicinin gözünde Audi firması değersizleştirilmeye çalışılmıştır.

BMW'nin hazırladığı bu tebrik mesajına cevap veren Audi reklamında ise başka bir özelliğin altı çizilmek istenmiş ve marka değeri geri kazanılmıştır. Reklamın görsel niteliğine baktığımızda siyah rengin hakim olduğunu görmekteyiz. Siyah genellikle gücün ve otoritenin simgesi olarak tanımlanmış, ciddi, sert ve keskin görünen bir renk olarak tanımlanmaktadır. Prestiji en iyi temsil eden renk olarak bilinir. (Elden, 2015: 100) Bu reklamda siyah rengin tercih edilmesi Audi'nin prestij savaşı içinde olmasından kaynaklanmaktadır.

Audi rakibine aynı mizah öğelerini kullanarak, Fransa'da yapılan ve 24 saat süren Le Mans yarışlarındaki üstünlüğü üzerinden cevap vermeyi tercih etmiştir. Bu yarış, araba markalarının hızı kadar dayanıklılığını da test eden bir yarış olduğu için Formula 1 ve benzeri yarışlardan ayrı bir öneme sahiptir. Audi markası altı yıl üst üste bu yarışları kazandığını hem rakibine hem de tüketicilere hatırlatarak prestijini yeniden kazanmıştır.

BMW-AUDI Billboard Savaşı (Nisan 2009)

Her şey 2009 yılında BMW'nin 35. MOA Rallisi için satranç benzetmesi kullanarak yayınladığı reklam ile başladı. MOA (Motorcycle Owners of America – Amerika'lı motosiklet sahipleri) Amerika'da her yıl uluslararası

düzye düzenlenen ve uzun süren bir motosiklet rallisidir. O günlerde “A4 Saloon” modelini yeni piyasaya sürmüş olan Audi, bu durumu fırsat bilerek BMW ile California Santa Monica Bulvarı’nda bir billboard savaşına girdi. Bu atışma, Amerika Birleşik Devletleri’nde gerçekleşmiş olsa da viral yayılım ile tüm dünya çapında çok konuşulmuş, bu popülariteden yararlanmak isteyen diğer otomobil markalarının da katılımıyla atışma alevlenmiş ve uzun süre konuşulmuştur.

Audi ilk olarak, BMW’nin satranç benzetmesi yaptığı reklama gönderme yaparak “Chess? No thanks, I’d rather be driving” yazan billboard’u yayınladı. “Satranç mı? Araba kullanmayı tercih ederim.” Yazan ve Callifornia’da oldukça işlek bir otobanın kenarında olan bu reklam panosunda beyaz zemin üzerinde siyah bir Audi A4 bulunmaktaydı.

Şekil 3. Nisan 2009 Tarihli Audi Reklamı

Ancak bu satışmaya karşı BMW’nin ilgisiz kalması karşısında rakibinin gerekli mesajı almadığını düşünerek panoyu yine aynı grafik özelliklerini sabit tutarak yeniledi ve ikinci reklamda satrançtan esinlenerek “Your move, BMW” yazısını kullandı. “Hamle sırası sende BMW” yazan bu billboard açıkça karşı tarafa gönderme yapmakta ve rakip firmadan cevap beklendiğini göstermekteydi.

Şekil 4. Mayıs 2009 Tarihli Audi Reklamı

Beklenen cevap çok gecikmeden geldi. Hemen ertesi gün yolun tam karşısındaki panoda BMW reklamı görünmekteydi. Reklam siyah zemin üzerine beyaz bir BMW 3 serisi otomobilin kullanıldığı bir panoydu ve üzerinde şu sözler okunuyordu. “Checkmate” (Şah-mat).

Şekil 5. Haziran 2009 Tarihli BMW Reklamı

Ancak Audi, bu reklam oyununu oynamaya çok hevesliydi ve durmaya niyeti yoktu. Audi bu kez yolun karşı tarafına yani BMW'nin reklam panosunun hemen yanına biraz daha büyük olan bir billboard yerleştirdi. Bu pano BMW'nin hazırladığı pano ile çok benzer görsel özellikler taşımaktaydı. Bu defa Audi görsel olarak en gelişmiş ve pahalı modellerinden biri olan R8'i kullanmayı tercih etti ve “Your pawn is no match for our king.” (Senin piyonun benim şahımın dengi olamaz.) yazısı ile yine satranç göndermesi yaptığı sloganını yayınladı.

Ancak BMW'nin de bu oyuna bir son vermeye niyeti yoktu. Ve bir iki gün içinde Audi reklam panosunun üzerinde bir zeplin belirdi. Zeplin'in üzerinde BMW'nin Formula 1 arabasının resmi bulunmaktaydı ve “Game over” (Oyun bitti) yazıyordu.

Şekil 6. Haziran 2009 Tarihli Audi ve BMW Reklamı

Gönderge Sistemleri: Sataşma, küçük görme, değersiz kılma, alay, hiciv, kışkırtma, rekabet

Analiz:

BMW ve Audi markaları arasındaki bu açık hava reklam savaşı aslında reklamcılık tarihinde ilk kez açık mekânın bu derece uzun bir şekilde karşılaştırmalı reklam sahası olarak kullanıldığı örnektir. Tamamen tüketiciyi eğlendirerek bilgilendirmek amaçlı yapılmış bu nüktedan reklam savaşı sonrası her iki firmanın da basit bir billboard reklamı getirisinden çok daha fazlasını kazandığı aşikardır.

Audi'nin ilk olarak yayınladığı billboard dil yapısı olarak herhangi bir mizahi unsur taşımamakla birlikte BMW'nin yakın zamanda yayınladığı ve içinde satranç kelimesinin geçtiği reklama gönderme yapmaktaydı. Ancak ne yazık ki bu billboard beklenen etkiyi yaratamadı. Çünkü BMW'nin bu reklamı çok da popüler bir reklam değildi.

Televizyon ve radyo reklamlarından farklı olarak reklam panolarını kapatma ya da zaplama şansımız yoktur. Iverson (2011) reklam panolarının tüketicilere günlük hayatları içerisinde erişmenin en kolay ve etkili yolu olduğunu belirtmiştir. (s: 151-174) Tüketiciler her gün ulaşım araçlarının içinde oldukça uzun zaman geçirmekte, ve özellikle yol kenarlarında bulunan reklam panoları oldukça dikkat çekici olmaktadır. Williams (2009) yaptığı çalışmada reklam panolarının tüketiciler üzerinde oldukça etkili olduğu gerçeğini savunmuş, aynı gün içinde farklı lokasyonlarda tüketicinin aynı reklama maruz kalmasının bu etkiyi arttırdığını belirtmiştir. Konvansiyonel pazarlama teknikleri kullanılarak yapılan billboard reklamlarından farklı olarak, karşılaştırmalı reklam olarak tasarlanan billboardların başarısı viral yayılım sayesinde çok daha büyük olmaktadır. İnsanlar yaratıcı bir şekilde ve zekice tasarlanmış reklam panolarını

fotoğraflayarak sosyal medya hesaplarında ve bloglarında paylaşmakta ve beğenilerini dile getirmekte, rakip firmanın vereceği cevabı merakla beklemektedirler. Audi ile BMW arasında gerçekleşen bu reklam panosu savaşında da durum böyle olmuş, dünyanın her yerinden çok sayıda tüketici Los Angeles’da gerçekleşen bu reklam savaşından haberdar olmuştur.

Reklam uzmanı Bill Sugget’a (The Six Basic Rules of Billboard Advertising-2011) göre başarılı bir billboard’un sahip olması gereken özelliklerden ilki panoda kullanılan kelime sayısıdır. Panoda kullanılan kelimelerin yedi, kelimeyi geçmemesi gerekmektedir. Ortalama bir kişinin billboard reklamını algılamak için normal bir hızla seyrederken en az altı saniyeye ihtiyacı vardır. (Sugget, 2011) Bu açıdan bakıldığında reklam panolarında her iki firmanın da kullanmış olduğu kelime sayısı algılama için yeterli süreyi tüketiciye bırakmaktadır.

İlk iki Reklam panosunun görsel özelliklerine baktığımızda zemin rengi olarak beyazın tercih edildiğini ve üzerinde siyah bir Audi A4 modelinin bulunduğunu görmekteyiz. Beyaz pano üzerinde siyah bir otomobilin kullanılması kontrast yaratılarak görselin daha iyi algılanması için kurgulanmış, daha sonra yayınlanan reklam panolarında da siyah zemin üzerinde beyaz otomobillerin kullanılması aynı etkiyi yaratmıştır.

Audi’nin karşılaştırmalı reklamına BMW’nin ilk cevap verdiği reklam (Şah-mat) ve sonrasında Audi’nin cevabı (Senin piyonun benim şahımın dengi olamaz) bulunan reklam panolarına boyutsal olarak baktığımızda panoların birbirini manipüle etme istekleri açık bir şekilde görülmektedir. Her cevap veren biraz daha büyük bir pano, daha büyük resim ve yazı karakterleri kullanarak rakibini alt etmek istemektedir.

Dilsel öğeler açısından reklamlar analiz edildiğinde kullanılan sarkastik dil vesilesiyle mizah duygusunun yaratılmak istendiği aşıkardır. Gerek “Şah-mat” gerekse “Senin piyonun benim şahımın dengi olamaz” mesajları incelendiğinde satranç metaforu ile rakipten daha üstün niteliklere sahip olduğu, daha kuvvetli ve daha başarılı olduğu izlenimi yaratılmaktadır.

BMW’nin en son noktayı koyduğu reklam olan ve Audi panosu üzerine yerleştirilmiş bir Zeplin üzerinde verilen “Oyun bitti.” mesajı ise hem boyut olarak gittikçe büyüyen billboardlardan daha yüksekte, hem de kullanılan Formula 1 arabası ile gelinebilecek son nokta olduğunu göstermektedir. Bu reklamda BMW’nin bir zeplin kullanarak vermek istediği mesaj, rakibinden çok farklı alanlarda da başarılı olduklarıdır. Audi Formula 1 yarışları için araba üretmemekte ve bu alana aktif olarak katılım sağlamamaktadır.

BMW bu reklam düellosuna bir süre için noktayı koymuş olsa da ve birçokları BMW’yi bu düelloda galip ilan etse de aslında kazanan her iki taraf

da olmuştur. Billboard reklamcılığının amacı, reklam panosuna ve markaya mümkün olduğunca çok ilgi çekmek olduğuna göre, PR ve sosyal medya dalgasını tetikleyen bu çatışma, her iki taraf için de yıllarca konuşulacak değerde önem taşımıştır.

BMW-AUDİ Billboard Savaşı (Şubat 2018)

BMW ve Audi markaları arasındaki göndermeli reklam savaşı Şubat 2018 tarihinde bir defa daha Audi tarafından başlatıldı. BMW ve Audi'nin Tunus'da yer alan iki yerel satış ekibi arasında gerçekleşen bu çekişmede göndermeli reklam serisinin ne kadar devam edeceği tam olarak bilinmiyor.

Gösterenler:

Her şey BMW Tunus bayisinin Volkswagen grubuna ait bir showroom'un önüne yerleştiği üzerinde Fransızca olarak, *"Kararınızı değiştirmeniz için asla geç değil."* yazılı bir reklam panosuyla başladı. Reklam panosundaki görsel tamamen siyah zemin üzerinde sadece farları görünen bir otomobil den ibaretti. Sağ alt köşede BMW logosu bulunmaktaydı. Afişin asılmasından birkaç gün sonra ise Volkswagen bayisinden ilginç bir cevap geldi. Reklam panosunun hemen arkasına yeni bir pano yerleştirildi ve Audi logosu kullanılarak büyük harflerle "LOL" yazıldı. Audi'nin reklam panosu da aynı BMW'nin hazırladığı pano gibi siyah zemin üzerine beyaz yazı karakterleri kullanılarak hazırlanmıştı ve *"Sürekli kazanan bir markayı değiştiremeyiz."* şeklinde imalı bir yanıt içermekteydi.

Şekil 7. Şubat 2018 Tarihli Audi ve BMW Reklamı

Gönderge Sistemleri : sataşma, rekabet, ima, değersizleştirme
Analiz:

BMW tarafından hazırlanan ve kasıtlı olarak Volkswagen Grup Showroom'u önüne yerleştirilen reklamda aslında gönderme yapılan marka her zaman olduğu gibi Audi'ydi. Hedef kitle ise içinde Audi, Wolkswagen, Seat ve Porsche modelleri satılmakta olan showroom'a araba bakmak üzere giden tüketicilerdi.

İlk reklam panosunda siyah bir zemin kullanılması ve sadece farları görünen bir BMW görselinin kullanılmasındaki amaç, araba almak üzere arayışta olan müşteri kitlesine biz de buradayız mesajı vermektir. Araba farlarının göz ile olan metaforu düşünüldüğünde, karanlık bir yerde gizlenerek sadece gözleri açıkta kalacak şekilde takipte bulunma durumu resmedilmeye çalışılmıştır. Görselin hemen altında ise Fransızca olarak, *“Kararınızı değiştirmeniz için asla geç değil.”* yazısı bulunmaktadır. Bu mesaj, lüks segmentte bir araba almak üzere arayışta olan hedef kitleye, markalarının varlığını hatırlatmak ve fikir değiştirmeleri için yönlendirme yapma amaçlı kullanılmıştır. Bu reklamda mizahi öğelerden çok, direkt iletişim kullanılmış, hiciv ya da ironiye yer verilmemiştir. Ayrıca, mesajın tamamının yazılırken büyük harflerin kullanılmış olması, yazışma dilinde yüksek ses kullanmak anlamına geldiği için, BMW'nin mesajını hedef kitesine fısıldayarak değil yüksek ses ile iletmek istediği anlamı taşımaktadır.

Reklam afişinin asılmasından hemen bir gün sonra BMW reklam panosunun birkaç metre gerisinde, Audi tarafından hazırlanan reklam panosu yerini aldı. Audi de hemen önünde yer alan BMW'nin reklam panosunun görsel özelliklerine sahip olan, aynı şekilde siyah zemin üzerine hazırlanmış ve büyük puntolar ile yazılmış *“LOL”* yazısını kullanmıştı. İngilizce de *“Laughs Out Loud”*, *“Yüksek sesle gülmek”* anlamına gelen bu mesaj yazılırken *“o”* harfi uzatılmış ve Audi'nin amblemi olarak kullanılmıştı. İnternet üzerindeki yazışmalarda çok sıklıkla kullanılan bu ifade ile Audi rakibinin vermiş olduğu mesaja yüksek sesle güldüğünü, aslında mizah içermeyen bir mesajın bile ne kadar komik olabildiğini vurgulamış, onu alaya alarak, verdiği mesajı değersiz kılmıştır. Reklam afişinde *“LOL”* sözünün hemen altında bu kez daha küçük puntolar ile *“Sürekli kazanan bir markayı değiştiremeyiz.* Mesajı bulunmaktaydı. Bu mesaj ile Audi, BMW'nin reklamına müşterilerinin ağzından cevap vermiş, kendi markasını *“sürekli kazanan marka”* olarak etiketlemiştir. BMW'nin vermiş olduğu reklam ile kendini komik duruma düşürdüğü hissini tüketicide uyandırmış ve üstünlük kuramı bağlamında mizah yaratmıştır.

BMW Mercedes Reklam Savaşları

Mercedes ve BMW 100 yılı aşkın süredir sadece Alman otomotiv piyasasına değil aynı zamanda dünya otomotiv sektörüne de yön veren iki ezeli rakiptir. Stuttgart merkezli Mercedes Benz ve Münih merkezli BMW arasındaki rekabet, daha ileri teknolojilerin geliştirilmesi ve üretimin üst seviyelere çekilmesi açısından çok değerli kabul edilmektedir.

Safari Göndermeli BMW Reklamı (2003)

2003 senesinde, BMW'nin çok konuşulan basılı reklamı yayınlandığında, üzerinde hiçbir sözel mesaj taşımadan rakip firma Mercedes Benz'i sadece görsel benzetme yaparak küçük düşürmesi başarılı addedilmişti.

Gösterenler:

Reklamda çölde birbirinin peşi sıra yol almakta olan iki SUV araç görünmekte. Araçlar üstleri hayvan kürkü desenleriyle kaplanmış olarak fotoğraflanmış. Görsele dikkatli bakıldığında öndeki aracın Mercedes ML, arkadaki aracın da BMW X5 olduğu görünmekte. BMW, kahverengi sarı renkler kullanılmış olan, bir çita kürkü görseli ile kaplıyken, Mercedes'in siyah beyaz renklerde bir zebra gibi giydirildiğini görüyoruz. Araçlar, çorak topraklarda oldukça yüksek hızda ilerliyorlar. Araçların hızlı gittiklerini, tekerleklerden çıkan toz bulutundan ve yakınından geçmekte oldukları bir ağacın bulanıklaşmış olmasından anlayabiliyoruz. Resmin arka fonunda bodur ağaçlar, sıra dağlar ve açık bir gökyüzü görünmekte. Afişin sağ alt köşesinde BMW amblemi bulunmakta.

Şekil 8. 2003 Tarihli BMW Reklamı

Gönderge Sistemleri: Sataşma, kendini üstün görme, rekabet, macera, ima, metafor

Analiz:

Bir safari metaforu kullanılarak mesajını iletmeye çalışan bu reklamda hiçbir sözel mesaja yer verilmeden, rakip marka üzerinde üstünlük kurulmaya çalışılmıştır. Metafor sözcüğü Yunanca "metafora" sözcüğünden dilimize girmiş, 'ileri' anlamına gelen 'meta' ve taşımak anlamına gelen 'pherein' sözcüklerinin bir araya gelmesinden oluşmuştur. (Corbett ve Connors, 1999: 122). Metafor, benzerlik kullanarak anlamlandırma sürecidir. Yani, bilinmeyeni bilinen bir aracın özellikleri yardımıyla anlamlandırmaktır. Normalde aralarında benzerlik olmayan iki şeyi, hayal gücü yardımıyla anlamlandırabilmektir. (Parsa

ve Parsa, 2002: 67). Sözlü ve yazılı metaforlar olduğu gibi bu reklamda da karşımıza çıkan görsel metaforlar da bulunmaktadır.

Özellikle postmodern olarak nitelendirilen bu dönemde, En sık karşılaştığımız söz sanatlarından biri olan metafor kullanımı, bireyin düşünmesini ve ikna edilmesini amaçlayan reklam görsellerinde sıklıkla kullanılmaktadır. Reklamda, reklamı yapılan ürün ile görselde kullanılan nesnelere birbirinden çok farklı olsalar da, mutlaka bu kullanımda bir nedensellik ve ortak bir nokta bulunmaktadır. (Küçükerdoğan, 2009: 144).

Bir safari enstantanesinden esinlenilerek oluşturulmuş bu görselde, vahşi yaşam içinde birbirine denk olmayan iki hayvanın (çita ve zebra) seçilmiş olması açıkça rakip markayı daha güçsüz olarak göstermek amacıyla yapılmıştır. Dünyanın en hızlı kara hayvanı olan çitanın, bir zebraı rahatlıkla yakalayıp parçalayabileceği tüm tüketicilerce ortak olarak kodlanmış bir bilgidir. Burada söz konusu olan araç SUV olarak nitelendirilen dört çeker bir araç olduğu için, arazi ile uyumu, çevikliği ve hızı ön plana çıkarılmak istenmiş, bu yapılırken de en yakın rakip, zebra metaforu ile hantal, ağır ve güçsüz olarak gösterilmek istenmiştir.

Mercedes- BMW Karşılaştırmalı Reklam (2004)

2004 yılında yine BMW imzası ile yayınlanan basılı reklamda, BMW'nin ünlü sloganı "Brings driving pleasure" (Keyifli bir sürüş deneyimi yaşatır) kullanılarak Mercedes'e gönderme yapılmıştır.

Gösterenler:

Görselde karayolunda ilerlemekte olan Mercedes marka bir araç taşıma tırının üzerine yerleştirilmiş 7 adet BMW araç görünmektedir. Araçlar siyah bir taşıma tırının üzerinde ve farklı renklerde dirler. Görselin alt orta kısmında büyük harfler ve Comic Sans MS karakterleri kullanılarak "A Mercedes can also bring driving pleasure" (Mercedes de bazen keyifli bir sürüş deneyimi yaşatabilir) sözleri bulunmaktadır. Görselin sağ alt köşesinde BMW amblemi görülmektedir.

Şekil 9. 2004 Tarihli BMW Reklamı

Gönderge Sistemleri: rekabet, ima, değersiz kılma, iş birliği

Analiz:

Bu reklam ilk bakışta hangi firmaya ait olduğu konusunda kafa karışıklığına sebebiyet verebilen bir reklam çünkü görselde ilk dikkati çeken taşıma tırının markası olmaktadır. İnsan gözü soldan sağa doğru okumaya programlı olduğu için sayfanın sol kısmında bulunan rakip marka amblemi öncelikli olarak göze çarpmakta ve sayfanın en altında gelene kadar Mercedes'in ticari araç kategorisi için vermiş olduğu bir reklam olarak düşünülmektedir. Hatta BMW'nin Mercedes'e araçlarının nakliyesi için muhtaç olduğu izlenimi verilmek istenmiş şeklinde düşüncelere de yol açmaktadır. Oysa ki sayfanın en alt kısmındaki slogana gelindiğinde BMW'nin alaycı tarzı ile yazılmış olan "Mercedes da bazen sürüş keyfi getirebilir" yazısı bulunmaktadır. Bu cümle ile BMW, Mercedes marka araç kullanmanın hiçbir zaman BMW'nin vermiş olduğu konforu veremeyeceğini, sürücüsüne benzer bir zevk yaşatamayacağını söylemeye çalışmış ironik bir dil kullanmış, söylediğinin tam tersini ifade etmeye çalışmıştır. Görselde çeşitli renklerde BMW marka araçların kullanılması ve Microsoft Office Word yazı karakterlerinden Comic Sans MS karakterinin seçilmiş olması, komik ve eğlenceli bir atmosfer yaratılmaya çalışıldığının göstergeleridir. Yazı karakterleri, pazarlama elemanları arasında en çok kullanılan dizayn araçlarıdır. Yapılan araştırmalar yazı karakterlerinin reklamı yapılan markaların algılanması ve akılda kalmasına açısından oldukça etkilidir. Comic Sans karakteri, Connare tarafından 1994 yılında çocuklar için üretilen bir çizgi kahramanın konuşma balonları için tasarlanmış, sonraları, eğlenceli, çocuksu ve komik olarak nitelendirilebilecek çalışmalarda ve grafik tasarımlarında kullanılmıştır. (Strizver, 2017)

Birçok tüketici tarafından BMW'nin bu karşılaştırmalı reklamı çok inandırıcı bulunmamış, aksine iki markanın ortak çalışması olarak tasarlandığı fikri yaygın olarak benimsenmiştir. Çünkü reklam bir taraftan rakip markayı değersiz kılarken, başka bir yönüyle öne çıkartmaktadır. Mercedes'in de bu reklama herhangi bir cevap vermemiş olması bu iddiayı daha güçlü kılmıştır.

Mercedes'in BMW'yi Kutlama Reklamı (2016)

Sene 2016'yı gösterdiğinde Mercedes Benz ezeli rakibi BMW'yi 100. Yaşını doldurması vesilesi ile kutladı. Mercedes hazırladığı ilanı, sosyal medya, gazete ve televizyonlarda yayınladı. Karşılaştırmalı reklamlar ile tüketicilerin karşısına nadiren çıkan Mercedes bu ilanla oldukça uzun süre gündem oluşturmayı başardı.

Gösterenler:

Basılı ve televizyon reklamı olarak hazırlanan reklamda siyah bir zemin üzerinde, BMW'nin klasik haline gelmiş ön ızgarası görülürken “100 yıllık rekabet için teşekkürler. Önceki 30 yıl biraz sıkıcıydı” mesajı yer alıyor. Sol alt köşeye yerleştirilmiş olan kutlama mesajının ilk cümlesi ikinci cümleye kıyasla çok daha büyük puntolar ile yazılmış ve uzaktan bakıldığında bile okunabilir nitelikte. İkinci cümleyi okumak için ise biraz daha yakından bakmak gerekmektedir. Sağ alt köşede ise Mercedes amblemi bulunmaktadır.

Gönderge sistemleri: alay, değersiz kılma, küçük görme, ironi, rekabet

Şekil 10. 2016 Tarihli Mercedes Reklamı

Analiz:

Mercedes tarafından BMW'NİN 100. yaş doğum günü için hazırlanan kutlama ilanında verilmek istenilen mesaj tamamen dilsel öğeler vasıtasıyla verilmeye çalışılmıştır. Görsel olarak ilanda bulunan tek nesne BMW'nin klasikleşmiş ön ızgara görüntüsüdür. İlanda rakip firmaya ait bir otomobil kullanmak yerine onu en iyi tarif eden, ve diğerlerinden ayrılmasını sağlayan özelliğinin, ızgarasının kullanılmış olması rakip markanın her hangi bir model aracının reklamını yapmamak adına, zekice tasarlanmış bir düşünce olarak göze çarpmaktadır. Ayrıca görsel olarak sadece BMW'nin ön ızgara görüntüsünün kullanılması, tasarım dışında başka bir alanda rekabetleri bulunmadığının örtülü bir şekilde altını çizmek amacıyla yapılmıştır.

Sol alt köşede yazılı olarak verilen mesaj reklamın geneline göre küçük sayılabilecek bir punto ile yazılmış, yani bir anlamda kutlama mesajı ön planda tutulmak istenmemiştir. İkinci cümlede ise daha da küçük puntolar ile yazılmış olması tamamen tüketicinin ilgisini çekmek ve daha dikkat sarf ederek okuması içindir. İlk cümledeki “100 yıllık rekabet için teşekkürler.” mesajı, iki ezeli markanın rekabeti göz önüne alındığında oldukça takdire şayan bir mesaj olarak görünmektedir. Ama hemen takip eden ve bir alt satırda bulunan cümledeki “önceki 30 yıl biraz sıkıcıydı” ifadesi mesajda ironik bir dil kullandığını açığa çıkaran cümledir. Mercedes'in reklamda ilk 30 senenin sıkıcı geçtiğini

belirtmesi, rakibinden daha eski ve köklü olduğu algısını uyandırmak adına yapmış olduğu bir göndermedir.

Reklam genel olarak tüketiciler tarafından takdir edilmiş, içerdiği tatlı göndermeye rağmen, rakip firmayı tebrik edebilecek nezakette olduğu için Mercedes firmasına duyulan sempati artmıştır. Rakibin güçlü olması rekabet için avantajdır felsefesi ile hareket eden Mercedes bir yandan, “sen ancak 30 yıl sonra bugünkü halimin rakibi olabilirsin” mesajını net bir şekilde vermiş ama güçlü bir rakibe sahip olmanın vermiş olduğu mutluluğunu da paylaşmıştır.

Mercedes bu ilan ile, hem en büyük rakibini tebrik eden centilmen firma olmuş, hem de kendisinin daha köklü bir marka olduğunu belirtmekten geri durmamıştır. Ve önceki 30 yıldan bahsederken, nasıl bir niyet ile bunu söylediğini belli etmemiş, yani sadece iyi niyetle rakipsiz olmanın anlamsız olduğunu mu vurgulamaya çalışmış yoksa alaylı bir gönderme mi yapmış konusu muallakta kalmıştır. BMW'nin bu reklam karşısında cevapsız kalması da bu yüzdendir. Reklam yaratıcılarının ne planlayarak tasarladığını bilemesek de rakip firmanın reklamını yaparmış gibi yaparak kendi reklamını yapma fikri son dönemde karşılaştırmalı reklamlarda oldukça sık kullanılmaya başlayan yöntemlerden biridir.

SONUÇ

Globalleşen dünya ve gittikçe büyüyen rekabet ortamı, markaları rakiplerinden sıyrılabilmek adına daha agresif stratejiler kullanma yoluna sevk etmiştir. Değişen, dönüşen pazar koşulları, firmaları daha tüketici odaklı olmaya zorlamış, bu da piyasada ürün ve hizmet bolluğu oluşmasına yol açmıştır. Bu kadar çeşitli ürün arasında konumlandırma önem kazanmış, tüm markalar bulunduğu piyasada lider konuma yerleşme çabasına girmiştir. Bu sebeple, dünyanın pek çok ülkesinde gittikçe artan miktarda karşılaştırmalı reklam uygulamalarına rastlanmaktadır. Karşılaştırmalı reklamın varlığı için en gerekli unsur, yapılan reklamda rakibin kendisi, malı, hizmeti ya da bunların fiyatı ya da diğer özellikleri ile bir “bağlantı” kurulmuş olmasıdır. İncelenen doğrudan karşılaştırmalı reklam uygulamalarında bu bağlantının değişik şekillerde açıkça kurulduğu görülmektedir.

İncelenen reklamların tamamında karşılaştırmalı reklamlarda mizahi öğeler kullanılmıştır. Reklam verenler, mizahın insanların zihinlerine yapışıp kalabileceğini, viral yayılım sağlandığında büyük etkiler yaratılabileceğini iyi bildiklerinden, seyircisini güldürecek, yaratıcı ve ironik reklamları sık sık reklam sektöründe kullanmaktadırlar. Çifte anlamlar, ironi, hiciv, kelime oyunları gibi taktikler ile marka, farklı bir perspektiften gösterilerek, hedef kitle etkilenmekte mesaj kalıcı hale getirilmeye çalışılmaktadır.

Bu araştırmada üzerinde durulan basılı reklamlar ve açık hava reklamları, mizahi unsur olarak, ironi ve hiciv kullanmışlar, ancak rakip markaya açık bir şekilde hakaret ya da karalama yapmamaya özen göstermişlerdir. Reklamların tamamında, kendi markalarını değerli kılma ve rakip firmadan daha güçlü, daha lüks ya da daha güvenli oldukları vurgusu yapılmaya çalışılsa da, oldukça centilmence geçen bu reklam savaşları firmaların agresif reklam politikalarının, karşılıklı anlayış felsefesine dönüşmesinin bir örneği olmuştur.

REFERANSLAR

- Aralan, S. (2009), Turizm Sektöründe Alternatif Bir Pazarlama Stratejisi Olarak Gerilla Pazarlamasının Kullanılması: Konaklama İşletmeleri Üzerinde Bir Araştırma.,Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Eğitimi Anabilim Dalı
- Barry, T. E. (1993). Comparative advertising: What have we learned in two decades? *Journal of Advertising Research*, 33(2), 19-29.
- Barry, T.E., & Tremblay, R. L. (1975). Comparative Advertising: Perspectives and Issues. *Journal of Advertising,Research* 4(4), 15-20.
- Batı, U. (2010). Reklamın Dili, İstanbul: Alfa Yayınevi.
- Beard, F. (2010). Comparative advertising wars: an historical analysis of their causes and consequences. *Journal of Macromarketing*, 30, 270-286.
- Beard, F., & Nye, C. (2011). A history of the media industry's self-regulation of comparative advertising. *Journalism History*, 37(2), 113-121.
- Beard, F. (2013). A history of comparative advertising in the United States. *Journalism & Communication Monographs*, 20, 1-103.
- Brabbs, C. (2001). Two-thirds find comparative ads 'unacceptable'. *Marketing*, September 20, 4.
- Büyük Türkçe Sözlük(2009). <http://tdkterim.gov.tr/bts/> (16.04.2023).
- Corbet, E. P.-Connors, R. (1996). Classical Rhetoric for the Modern Student (4th Edition) Oxford: Oxford University Press.
- Dağtaş, B. (2003). Reklamı Okumak. Ankara: Ütopya.
- Donthu, N. (1998). A cross-country investigation of recall of, and attitude toward comparative advertising. *Journal of Advertising*, 27, 111-122.
- Elden, M.,Özdem, Ö. O. (2015), Reklamda Görsel Tasarım, Say Yayınları, İstanbul
- Gnepa, T., Observations: Comparative Advertising in Magazines: Nature, Frequency and a Test of the Underdog Hypothesis, *Journal of Advertising Research*, 1993, s. 70-75.

- Gorn, Gerald J. and Weinberg, Charles B. (1984). The Impact of Comparative Advertising on Perception and Attitude: Some Positive Findings. *Journal of Consumer Research*, 11 (2), 719-728.
- Güçlü, N. (2003). *Stratejik Yönetim. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 23(2), 61-85.
- Henthorne, T.L., La Tour, M.S. and Natarajan, R. (1993). Fear Appeals In Print Advertising: An Analysis Of Arousal And Ad Responses. *Journal of Advertising*. 22 (2), 59-69.
- Iveson, K. (2011). Branded cities: Outdoor advertising, urban governance, and the outdoor media landscape. *Antipode*,44(1), 151-174
- Jain, S. P. (1993), “Positive versus Negative Comparative Advertising,” *Marketing Letters*, 4:4, 309-320
- Kılıç, S. (2008). “İroni, İstihza ve Alaysama.” *Cogito* 57: 143-148.
- Küçükeroğan, R. (2009) Reklam Nasıl Çözömlenir? Beta, 1. Baskı, İstanbul
- Lamb, C. W., & Pride, W. M., & Pletcher B. A. (1978). A Taxonomy for Comparative Advertising Research. *Journal of Advertising*, 7(1), 43-47.
- MediaCat Online <http://www.mediacaonline.com/2017nin-en-buyukleri> (12.04.2023 tarihinde erişilmiştir.)
- Miniard PW, Barone MJ, Rose RL, Manning KC. 2006. A furtherassessment of indirect comparative advertising claims of superiority over all competitors. *Journal of Advertising* 35(4): 53–64.
- Parsa, S.,Parsa, A. F.(2002). Göstergebilim Çözömlmeleri, Ege Üniversitesi, İzmir.
- Petty, R. ,Spink, P. 1995, Comparative advertising law in the European Community: Will the proposed directive harmonize across the Atlantic?, *Journal of Public Policy and Marketing*, 14(2), 310-318.
- Romano, C. J. (2005). Comparative Advertising in the United States and in France. *Northwestern Journal of International Law & Business*, 25(2), 371-414.
- Suggett, P. (2011). The Six Basic Rules of Billboard Advertising: How to Create Effective Billboard Ads. *About Money*.
<http://advertising.about.com/od/advertisingglossaryb/a/The-Six-Basic-Rules-Of-Billboard-Advertising.htm>
- Sylvie, J. (2011). Brand parody: a communication strategy to attack a competitor. *Journal of Consumer Marketing*. 28(1), 19-26.
- T.C. Resmi Gazete (2017). *Ticari Reklam ve Haksız Ticari Uygulamalar Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik*. 4 Ocak 2017 Tarihli ve 29938 Sayılı Resmî Gazete.

- The US Federal Trade Commission (1979). Statement of Policy Regarding Comparative Advertising., <https://www.ftc.gov/public-statements/1979/08/statement-policy-regarding-comparative-advertising>
- Thompson, C.J., Rindfleisch, A, Arsel, Z. (2006). Emotional branding and the strategic value of the brand image. *Journal of Marketing*. 70. 50-64.
- Williams, D. (2009). The Arbitron National In-Car Study, 2009 Edition. Arbitron Inc, 1-18.
<http://www.arbitron.com/downloads/InCarStudy2009.pdf>
- Williamson, J. (2001). Reklamların Dili, Reklamlarda Anlam ve İdeoloji. Çev., Ahmet Fethi. Ankara: Ütopya Yayınevi
- Zinkhan, G. M. Johnson, M. (1994). The Use of Parody in Advertising. *Journal of Advertising*. 23(1), 3-8.

Bölüm 43

**Sosyal Pazarlama ile Karıştırılan
Kavramlara Pazarlama Odaklı Bir
Yaklaşım**

Selin BİTİRİM OKMEYDAN¹

¹ Doç. Dr., Ege Üniversitesi, İletişim Fakültesi,
selin.bitirim.okmeydan@ege.edu.tr; ORCID No: 0000-0002-7996-2178

GİRİŞ

1970'li yıllardan itibaren geniş çapta uygulama alanı bulan sosyal pazarlama kavramının özü, herhangi bir konuda kâr amacı gütmeyen sadece toplumsal sorunların giderilmesi amacıyla bir fikrin veya istenen bir davranışın pazarlanması sonucu, konu çerçevesinde seçilen hedef kitlelerde oluşması istenen davranış değişimi aracılığıyla toplumsal faydanın yaratılmasına odaklanmaktadır. Çoğunlukla kâr amacı gütmeyen kuruluşlar ve devlet tarafından yürütülen ve toplum yararına odaklanan pazarlama uygulamaları, sosyal pazarlama olarak ifade edilebilmektedir. Genel bir tanımla sosyal pazarlama; eğitim, çevre ve sağlık gibi alanlarda toplumsal açıdan sorun yaratan konuların çözümü için ortaya atılan yeni bir düşünceyi ya da davranışı, geleneksel pazarlama yöntemlerinin ve tekniklerinin kullanılması ile hedef kitlelere öneren ve hedef kitlelerin önerilen bu yeni düşünceleri ve davranışları benimsemeleri yoluyla toplum genelinde istenen yönde davranış değişimi sağlayarak toplumsal fayda yaratmaya ve bu faydayı sürdürmeye odaklanan bir pazarlama yaklaşımıdır.

Toplumun refahını arttırmayı amaçlayan sosyal pazarlama yaklaşımının kökleri, çok uzak bir geçmişe sahip değildir. Bu açıdan yeni denebilecek bir disiplin olarak karşımıza çıkan sosyal pazarlama, doğasının ve sınırlarının net bir şekilde anlaşılmasından dolayı toplumsal pazarlama, kurumsal sosyal sorumluluk ve nedene dayalı (amaca yönelik) pazarlama gibi diğer benzer uygulamalarla birlikte anılmakta ve bundan dolayı sosyal pazarlama kavramına ilişkin bir karışıklık göze çarpmaktadır. Dolayısıyla çalışmanın temel amacı, öncelikle alanyazında saptanan bu karışıklığı gidermektir. Bu nedenle çalışmada öncelikle sosyal pazarlamaya yönelik kavramsal çerçeve çizilmiş ve bu kapsamda sosyal pazarlama ile karıştırılan diğer kavramlara yer verilmiştir. Böylelikle ele alınan her kavram, sosyal pazarlama ile benzer ve farklı noktaları vurgulanarak örnekler doğrultusunda açıklanmıştır. Sonuç bölümünde ise çalışmada ele alınan her kavramın, sosyal pazarlama ile karşılaştırılması yapılarak bu kavramlar, pazarlama odaklı bir yaklaşım çerçevesinde değerlendirilmiştir.

SOSYAL PAZARLAMA: TEMEL KAVRAMSAL DAYANAKLAR

Sosyal pazarlama kavramının içinde yaşadığımız küresel çağda, kamu yararı gözetilen kurum ve kuruluşlar için bir sorumluluk haline gelmesi söz konusudur. Günümüzde pek çok işletmenin topluma karşı var olan sorumluluklarını yerine getirmek amacıyla yürüttüğü ya da desteklediği sosyal pazarlama faaliyetleri ile davranış değişikliği yaratılması amaçlanan alanları beslediği ve böylece toplumsal fayda için kamusal önder rolünü üstlenmeye çalıştığı ifade

edilebilmektedir. İşletmelerin sosyal pazarlama faaliyetleri, bireysel ve toplumsal gelişime katkı ve toplumsal fayda sağlama hedefiyle oluşturulmakta ve toplumun iyileştirilmesine yönelik girişilen her faaliyette diğer işletmelere de örnek olarak onların da sosyal pazarlama konusunda üzerine düşeni gerçekleştirmelerini sağlamayı hedeflemektedir.

Sosyal pazarlama, klasik pazarlama bakış açısından farklılık göstererek bir mal, ürün veya hizmetin ticari olarak sunulmasını değil, bir fikrin ya da bu fikirden hareket eden davranış değişiminin pazarlanmasını içermektedir. McMahon'a (2001: 77) göre sosyal pazarlama çoğunlukla devletin, kâr amacına odaklanmayan kurum ve kuruluşların, sivil toplum kuruluşlarının ve çeşitli amaçlar güden yardım derneklerinin toplumsal fayda elde etmeye yönelik bir fikri veya bu fikre dayanan belirli davranışları ilgili hedef kitleler üzerinden toplumun geneline benimsetmek için uygulanan pazarlama yaklaşımını ifade etmektedir. 1970'li yıllarda ortaya atılan ancak son yıllarda yoğun bir şekilde tartışılıp uygulanmaya başlanan konuların başında gelen sosyal pazarlama kavramı, güncel uygulama alanları ile toplumsal faydanın elde edilmesinde önemli işlevlere sahiptir. Weinreich'a (2011: 4) göre sosyal pazarlama, bölümlenmiş hedef kitlelerin ve bunlar üzerinden genel olarak tüm toplumun sağlığını veya refahını güçlendirecek bir davranışın geliştirilmesi amacıyla ticari pazarlamanın ilke ve yöntemlerinin kullanımı olarak tanımlanmaktadır. Bu açıklama çerçevesinde sosyal pazarlamada önemli olan nokta, toplumsal iyinin elde edilmesine yönelik ortaya atılan sosyal konuların, pazarlama programına entegre edilmesi ve sosyal pazarlama uygulama ve çalışmalarının sürekliliğinin sağlanmasıdır.

Andreasen (1995: 7) ise sosyal pazarlamayı, bireysel olarak hedef kitlelerin ve toplumun refahını geliştirmek ve hedef kitlelerin gönüllü davranışlarını etkilemek için oluşturulmuş programların analiz edilmesinde, planlanmasında, uygulanmasında ve değerlendirilmesinde ticari pazarlama tekniklerinin uygulanması olarak ifade etmektedir. Buna göre sosyal pazarlamanın temel hedefi, sosyal pazarlama faaliyetine temel oluşturan sorunlu bir konuda hedef kitlelerin ilgisini çekmek, söz konusu hedef kitlelerin istenen davranış değişimini gerçekleştirip benimsemeleri için gerekli görülen tutumu ve motivasyonu yaratmak ve konu kapsamındaki davranış değişimini kalıcı hale getirmektir.

Yapılan tanımların çizdiği çerçeveden hareket edilerek bu tanımları ortak noktada buluşturacak kapsayıcı bir tanım ile sosyal pazarlama; toplumun genelini ilgilendiren sorunlu bir konuya çözüm bulmak ve bu çözümün kalıcılığını sağlayarak toplumun refahını ve yaşam kalitesini arttırmak amacıyla özellikle devlet eliyle ya da kâr amacı gütmeyen kurum ve kuruluşlar tarafından

yürütülen, hedef kitlelerde gerekli tutum ve davranış değişikliğini yaratmaya yönelik iletişim odaklı pazarlama yöntemi olarak ifade edilebilmektedir. Toplumlarda meydana gelen değişimler ekseninde özellikle bireylerin hayatındaki sosyal gereksinimlerin artması ve devletin de bu ihtiyaçları karşılamakta yetersiz kalması neticesinde söz konusu gereksinimlerin karşılanması için işletmelerin de önemli roller üstlenmeye başladıkları söylenebilmektedir.

Bu açıdan düşünüldüğünde Baran ve Davis'e (2009: 259) göre sosyal pazarlama, yararlı ve kazançlı sosyal değişimi yaratma peşinde koşan iyi niyetli bilgi sağlayıcılarının varlığını kabul eden 'yönetimsel bir teori' olarak değerlendirilmektedir. Buna göre sosyal pazarlama, bireylerin toplumsal yaşamdaki sosyal ihtiyaçlarını karşılamada önemli rol oynamakta ve toplumsal refahı geliştirmede etkili yol ve yöntemler bütünü olarak yönetimsel uygulamaları kapsayan sistematik bir pazarlama yaklaşımı özelliği sunmaktadır.

Sosyal pazarlamanın çözüm sunması beklenen pek çok sorunlu alan, halen geçerliliğini korumaktadır. Doğal çevrenin iyileştirilip geliştirilmesi ve korunması, kız çocuklarının karşılaştığı eğitim eşitsizliğinin giderilmesi, kırsal bölgelerde ekonomik refahın sağlanması gibi önemli toplumsal sorunlara çözüm getiren çeşitli çalışmalar, güncelliğini koruyan sosyal pazarlama uygulamalarına örnek gösterilebilmektedir. Bunun yanı sıra aile ve nüfus planlaması için doğum kontrol yöntemlerinin benimsenmesi; sigara, alkol ve madde bağımlılığının önlenmesi; organ bağışının özendirilip artırılması; dezavantajlı gruplara eğitim hakkı sağlanması ve kız çocuklarının okula gönderilmesi gibi çalışmalar da yine en yaygın sosyal pazarlama çalışmalarına örnektir (Bayraktaroğlu ve İltter, 2007: 118; Cemalcılar, 1999: 21).

Bununla birlikte Özdemir'e (2009: 60) göre madde bağımlısı gençlerin rehabilite edilip topluma kazandırılması, çevrenin ve doğal kaynakların korunup iyileştirilmesi, fırsat eşitliği bakımından dezavantajlı olan ve ekonomik imkânları kısıtlı kadınlara ekonomik bağımsızlık kazandırılması gibi çeşitli uygulamalar da sosyal pazarlamanın odak noktaları arasında yer almaktadır. Uygulanma alanları dikkate alındığında, sosyal pazarlamanın üç temel konuya odaklandığı görülmektedir. Buna göre sosyal pazarlama, hedef tüketicilere daha sağlıklı bir ortam, daha yaşanılabilir bir çevre ve daha kaliteli bir yaşam sağlamayı amaçlamaktadır (Andreasen, 1988: 38). Böylece toplum refahının artması ve toplumun geneli için iyi kabul edilen davranış kalıplarının benimsenip içselleştirilmesi söz konusu olmaktadır.

Sosyal pazarlama, hedef kitlelerin ya da tüm toplumun sağlığını, huzurunu ve refahını geliştirecek ve daha iyi koşullarda yaşamalarını sağlayacak davranışların benimsenmesi için, her alanda toplumsal iyinin düşünülmesini ve

pazarlamanın toplumsal boyutunun göz önüne alınmasını beraberinde getirmektedir. Buna göre sosyal pazarlama çalışmalarında göz önünde bulundurulması gereken toplumsal boyutlar aşağıdaki gibi sıralanabilmektedir (Takas, 1974: 2):

İnsanların çeşitli ihtiyaçlarının karşılanıp giderilmesi: Sosyal pazarlama, işletmeler tarafından ticari olarak geliştirilip sunulan ürün ve hizmetler dışında kalan temel insan ihtiyaçlarının karşılanmasına odaklanmaktadır. Bu odak doğrultusunda daha temiz bir çevre ve sürdürülebilir kaynak kullanımının teşvik edilmesinde pazarlama tekniklerinin ve yöntemlerinin kullanılması örnek verilebilmektedir.

Toplumsal süreçlerin ve alanların genişlemesi: Nüfus planlaması ve kontrolü, farklı kültürlerle hoşgörülü davranma, eğitime verilen politik ve sosyal desteğin artırılması gibi toplumsal süreçlerde ve alanlarda hedeflenen amaçlara ve sonuçlara ulaşmak için pazarlama tekniklerinin ve yöntemlerinin kullanılmasını içermektedir.

Toplumsal etkinin dikkate alınması: Güncel pazarlama yaklaşımı artık yeni zorunluluklara sahiptir. Bu yaklaşım çerçevesinde işletmelerin, yaptıkları çalışmaları sadece kâr odağından değil, toplum odağından ele almaları zorunluluktur. Bu yaklaşım, işletmelerin yaptığı faaliyetlerin toplum üzerindeki etkisinin de dikkate alınmasını gerektirmektedir.

Sosyal pazarlama insan ihtiyaçlarının tatminini sağlarken sosyal açıdan sorunlu konuları gündeme almakta ve bu sorunlu alanlarda farklı çözüm pratikleri sunarak, bu pratiklerin hayata geçirilmesi sonucu gelişen toplumsal etkiye odaklanmaktadır. Sosyal pazarlamaya getirilen tanımlamaların büyük bir çoğunluğu, ticari kazanç elde etmekten ziyade bireysel ve dolayısıyla toplumsal yararı vurgulamaktadır. Örneğin, Amerika Reklam Konseyi tarafından oluşturulan ve sosyal çevrelerde konuşulan toplumsal konuları içeren 'Orman Yangınlarını Sadece Sen Önleyebilirsin', 'Amerika'yı Güzelleştir', 'Barış Birliği'ne Katıl', 'Tahvil Satın Al' ve 'Üniversiteye Git' gibi birçok sosyal reklam, sosyal pazarlama çalışmalarına öncülük yapmıştır (Kotler ve Zaltman, 1971: 5). Buna göre, sosyal pazarlama çalışmalarında toplumun genel olarak iyiliğine hitap eden düşünceler temel çıkış noktasını oluşturmaktadır.

SOSYAL PAZARLAMA İLE KARIŞTIRILAN KAVRAMLARA GENEL BİR BAKIŞ

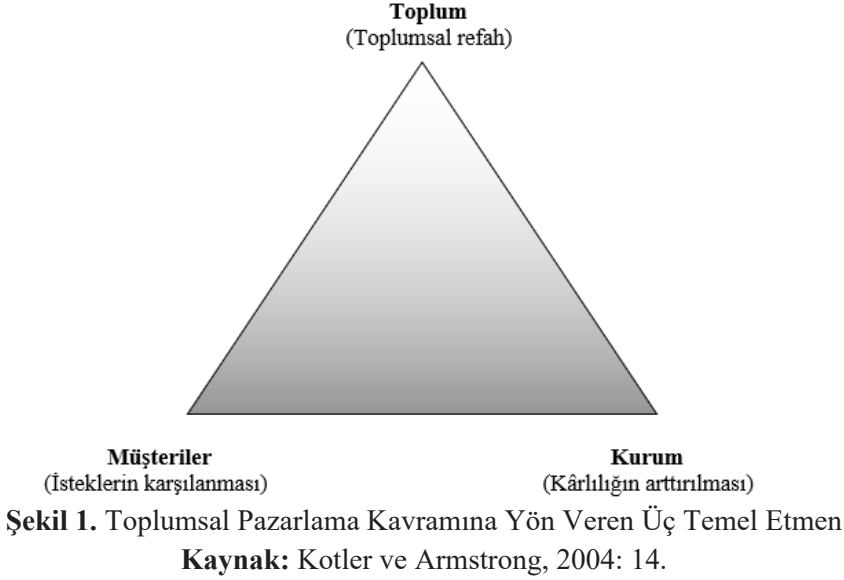
Sosyal pazarlama, toplumsal sorunların çözümüne ilişkin uzun soluklu yönetsel ve iletişimsel stratejilerinin planlanıp uygulanmasını gerektirdiğinden sürdürülebilirlik ilkesine dayanmakta ve toplumsal sorunlara herkes için benimsenmesi kolay kalıcı çözümler bulmayı hedeflemektedir. Bu nedenle

sorunlu görülen toplumsal konularda veya alanlarda toplumun öncelikle hangi bireylerine ulaşılabileceğinin belirlenmesi ve bunun için hedef kitlelerin doğru ve açık şekilde tanımlanması önem taşımaktadır. Nitekim toplumdaki öncelikli hedef kitlelerden beklenen davranış değişiminin ne olduğunun net ifadelerle belirlenmesi ve eski davranış kalıplarının yerine hangi yeni davranış kalıplarının önerildiğinin açıkça işlenerek bu yeni davranışların kolayca benimsenmesine yönelik yöntemler geliştirilmesi gerekmektedir. Ancak bu noktada sosyal pazarlama, alanyazında yer bulan toplumsal pazarlama (sosyal sorumlu pazarlama), kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) ve nedene dayalı (amaca yönelik) pazarlama kavramları ile karıştırılabilmektedir. Alanyazında tespit edilen bu karışıklığı giderebilmek amacıyla söz konusu kavramlara yer verilmekte ve sosyal pazarlama ile benzerlik ve farklılık gösteren niteliklerine ışık tutulmaktadır.

Toplumsal Pazarlama (Sosyal Sorumlu Pazarlama) Yaklaşımı

Toplumun genelini yakından ve doğrudan ilgilendiren konu ve alanlardaki sorunları çözmeyi hedefleyen ve böylelikle toplumsal refahı, faydayı ve iyiyi gözeten sosyal pazarlama, bu özellikleri nedeniyle 'toplumsal pazarlama' kavramı ile karıştırılabilmekte, çoğu zaman bu iki kavram birbiri yerine kullanılabilir. Tıgılı ve Günaydın (2002: 94), sosyal pazarlamanın alanyazında genellikle toplumsal pazarlama kavramı ile karıştırıldığını belirtmekte ve toplumsal pazarlamayı, işletmelerin pazarlama faaliyetlerinde sosyal sorumluluk bilincinden hareketle toplumsal sonuçları daha fazla ön plana alması olarak tanımlayarak bir içecek firmasının ambalajlarına 'geri dönüşüm için çöpe atınız' gibi bir ibare yazmasını toplumsal pazarlamaya örnek göstermektedir. Buradan yola çıkarak en genel ifade ile toplumsal pazarlama, bir işletmeden beklenen sosyal sorumluluk anlayışını tüm pazarlama kararlarına ve çalışmalarına yansıtması olarak özetlenebilmektedir.

Toplumsal pazarlama çalışmalarının hız kazanması da modern pazarlama anlayışına yön veren sosyo-kültürel, ekonomik ve teknolojik tabanlı değişimlere bağlıdır ve küresel rekabette işletmelerin diğer işletmelerden farklılaşım hedef kitleler nezdinde tercih edilirliklerini arttırmanın etkili bir yolu olarak görülmektedir. Bu çerçevede toplumsal pazarlama uygulamalarında, işletmelerin pazarlama ile ilgili kararlarına tüm toplumun dahil edilmesi söz konusudur. Collins (1993: 47) toplumsal pazarlamanın, işletmelerin ilgi alanlarının genişlemesi sonucunda iş süreçleri ile ilgili kararlara yalnızca paydaşların ve kurum içi çevrenin değil, kurum dışında kalan tüm toplumun dahil edilmesi gerekliliğine dayandığını dile getirmektedir. Toplumsal pazarlama anlayışı Şekil 1'deki gibi resmedilmektedir.

Şekil 1, toplumsal pazarlama kavramının üç temel dayanağını resmetmektedir. Buna göre müşteriler, kurum ve toplum birbirinden ayrı düşünülemeyen bir zincirin temel halkalarını oluşturmaktadır. Müşteriler kendi ihtiyaç ve isteklerinin tatminini beklerken kurumların toplum adına sorumlu davranışlar geliştirmelerini ve sosyal sorumluluk anlayışına uygun projeler üretmelerini talep etmektedirler. Kurumlar ise toplum yararına odaklanmakta ve gündeme gelen sorunları çözüme ulaştıracak kampanyalara destek vererek, kârlılıklarını maksimiz etmek istemektedirler. Müşteriler ve kurumların bu etkileşimi, sonuç itibariyle toplumsal açıdan iyi kabul edilen davranışların ortaya çıkmasını beraberinde getirmekte ve böylece toplumsal refah artmaktadır.

Toplumsal pazarlama kavramını pazarlama çalışmalarına uyarlayan kurumların hem uzun vadede kâr elde edeceği hem de tüm topluma yarar sağlayacağı ifade edilmektedir (Abratt ve Sacks, 1988: 497). Bu yararlar ise pek çok başlık altında toplanabilmektedir. Buna göre kurumların toplumsal pazarlamayı doğru uygulamaları sonucunda; hedef kitlelerde olumlu kurum imajı oluşturmak, hedef kitleler ile duygusal ve düşünsel bir bağ kurarak rakiplerden farklılaşmak gibi birçok yarar elde edilmektedir (Hoeffler ve Keller, 2002: 78). Toplumsal pazarlamanın temel motifi, (kurumsal) sosyal sorumluluk bilincine dayanmaktadır ve sosyal pazarlama kavramına net bir çerçeve çizilebilir için kurumsal sosyal sorumluluk yaklaşımının da ele alınması gerekli görülmektedir.

Kurumsal Sosyal Sorumluluk (KSS) Yaklaşımı

Sosyal sorumluluk kavramının, özellikle 1980'lerden sonra etkileri hissedilen küreselleşme süreciyle birlikte ekonomik, siyasal, toplumsal ve sosyo-kültürel platformda yaşanan köklü değişim dalgası paralelinde, küresel rekabet gücünü arttırmak isteyen işletmelerin önem verdiği konular arasına girdiği görülmektedir. Alanyazına bakıldığında sosyal sorumluluk ile ilgili birçok tanım yapıldığı görülmektedir. En genel ve öz anlamı ile sosyal sorumluluk, işletmenin uzun dönemli stratejik çıkarlarıdır (Hartman vd., 2007: 377). Benzer şekilde Eren'e (2000: 104) göre sosyal sorumluluk, genel anlamıyla herhangi bir işletmenin ekonomik, politik, sosyal ve hukuki koşullara, iş ahlâkına ve etiğine, işletmenin iç ve dış çevresinin istek ve beklentilerine uygun çalışma stratejisi geliştirmesine ve iletişim içerisinde olduğu kişileri, kurumları ve bütünüyle toplumu memnun etmesine yöneliktir. Burada da görüldüğü gibi sosyal sorumluluk uygulamaları, işletmelerin sadece teknik ve ekonomik boyutunun değil, sosyal ve toplumsal boyutunun da göz önünde bulundurularak hedef kitlelerin tatminini sağlayacak bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Ulusal veya uluslararası tüm işletmelerin amacı, sosyal sorumluluk anlayışı sonucu oluşacak etkinin, işletmenin imajına, itibarına olumlu yansımaları sağlamak ve bunun sonucunda tercih edilirliliği ve dolayısıyla kârlılığını arttırmaktır.

Sosyal sorumluluğun kavramsal olarak 1800'lü yılların sonunda büyük işletmelerin sayısının artması ve o dönemdeki uygulamaların, hükümetleri yeni yasal düzenlemelere itmesiyle ortaya çıktığı belirtilmektedir (Bartol ve Martin, 1994: 103). Ancak sosyal sorumluluğun esas öneminin, 1929 ekonomik bunalımıyla anlaşılmaya başlandığını söylemek mümkündür. Üstünel'e (1994: 54) göre 1929 yılında başlayan ve tarihte önemli bir kırılma noktası oluşturan 'büyük çöküntü/buhran', başta ABD olmak üzere Avrupa'nın sanayileşmiş ülkelerinde tarihin kaydettiği en büyük işsizlik oranlarına ve üretim kayıplarına neden olmuştur. Bu tarihin, sosyal sorumluluk bilincinin gelişmesinde bir dönüm noktası olduğu ileri sürülebilmektedir. Özellikle gelişmiş toplumların bu tarihten sonra işletmelerin kendileri için artı değerler üretmelerini talep ederek işletmeler üzerinde büyük bir baskı unsuru oluşturdukları söylenebilmektedir.

1970'li yıllarda özellikle gelişmiş toplumlarda artmaya başlayan tüketici bilincinin, işletmelerin kendi çıkarlarını olduğu kadar kamu yararını da gözetip işletme ve kamu arasında bir çıkar dengesinin kurulmasını gerekli kıldığını ifade etmek mümkündür. Bunun yanı sıra aynı dönemlerde sahneye çıkan uluslararası işletmelerin de hedef kitlelerin bilinçlenme sürecine paralel olarak uzun dönemde daha fazla kâr edip aynı zamanda imaj ve itibarlarını geliştirmek için, hedef kitlelerin sosyal sorumluluk beklentileri doğrultusunda faaliyet

göstermeye başladıkları söylenebilmektedir. Bu noktada Yönet'e (2005: 242) göre 1990'lı yıllardan itibaren neredeyse her işletmeden beklenen sosyal sorumluluk bilinci, gelişmiş ve sanayileşmiş tüm ülkelerde öne çıkan ve yol açtığı sonuçlarla toplumsal yaşamı şekillendiren önemli bir kavram haline gelmiştir.

Çevresel ve toplumsal konulara duyarlı politikalar geliştiren ve topluma karşı var olan sorumluluklarının bilincindeki işletmelerin, hedef kitleleriyle daha olumlu ve güvene dayalı ilişkiler kurduğunu söylemek mümkündür. Bu açıdan hedef kitleleri ile ilişkilerini geliştirmeyi ve güçlendirmeyi amaçlayan işletmelerin, sosyal sorumluluğu içselleştirip kurumsal misyonlarının bir parçası haline getirdiği ifade edilebilmektedir. KSS kavramını dikkate alan uygulamaların, işletmeler açısından büyük önem taşıdığı ve işletmelerin hedef kitleleri ile olumlu ilişkiler gerçekleştirerek kâr sağlamak adına bu yaklaşımdan yararlandığı söylenebilmektedir.

Faaliyetlerinde sosyal sorumluluk bilinci ile hareket eden işletmelerin, kamuoyunda bilinirlik ve tercih edilirlüklerinin arttığı, imaj ve itibarlarının geliştiği, hedef kitleleri ile iletişimlerinin güçlendiği ve tüm bunların sonucu olarak da küresel rekabet üstünlüklerinin arttığı ileri sürülebilmektedir. Bowd vd.ye (2006: 152) göre KSS'nin işletmelere sağladığı faydalar; iyi niyeti geliştirmek, müşteri sadakatini arttırmak, ilişkili kurumlar için yarar sağlamak, çalışanların sadakatini arttırmak, perakende satışlarını arttırmak, paydaş ilişkileri yaratmak, itibarı oluşturup geliştirmek ve rekabet avantajı yaratmak olarak özetlenebilmektedir. Yukarıda da söz edildiği gibi KSS'nin çalışma biçimleri arasında ayrı bir kategori içerisinde yer alan 'nedene dayalı pazarlama' ya da diğer bir ifade ile 'amaca yönelik pazarlama' anlayışı da sosyal pazarlama ile yakından ilgilidir ve bu nedenle açıklamaya değer görülmektedir.

Nedene Dayalı (Amaca Yönelik) Pazarlama

Alanyazın incelendiğinde neden ilişkili pazarlama ya da amaca yönelik pazarlama kavramlarıyla da ifade bulan nedene dayalı pazarlama (cause-related/cause-based marketing) kavramı, KSS'nin önemli bir kategorisi olarak göze çarpmaktadır. Oyman (2000: 4), nedene dayalı pazarlamanın, kurumların sosyal sorumluluklarını yerine getirirken aynı zamanda kurumsal amaçlara da ulaşılabilir bir fırsat oluşturduğunu kavramlarıyla ortaya çıktığını belirtmekte ve nedene dayalı pazarlama yönteminin, KSS'nin rekabet gücü ve marka iletişimine sağladığı katkılarla birlikte artan önemiyle çeşitlenen en dikkat çekici uygulama alanlarından biri olduğunu vurgulamaktadır.

İşletmeler için temel amaç, diğer bir ifade ile işletmelerin varlık sebebi, kârlılıklarını maksimize etmektir. Ancak günümüzde yaşanan gelişmelerle birlikte işletmelerin kâr elde etmesi, hedef kitlelerin istek, ihtiyaç ve beklentilerini karşılamaktan geçmektedir. Günümüzde ise hedef kitlelerin sadece kaliteli ürün ve hizmet beklentisi içinde olmadıkları izlenmektedir. Hedef kitleler buna ek olarak ürün ya da hizmetlerini satın aldığı işletmelerin toplumsal konulara duyarlı olması için de büyük bir baskı unsuru oluşturmaktadır. İşletmeler, sosyal sorumluluk bilincini nedene dayalı (amaca yönelik) pazarlama uygulamaları ile davranışa dönüştürmektedir. Bu kapsamda Tapan vd. (1997: 324), nedene dayalı ya da amaca yönelik pazarlamayı; işletmelerin toplumsal alanda öne çıkan bir konuyu ya da fikri desteklediğini pazarlama iletişimi süreçlerinde göstermesi olarak tanımlamakta ve örneğin, belirli tarihler arasında elde edilecek satış gelirlerinin bir kısmının sözü edilen konuyu veya fikri destekleyen kişi ya da kurumlara bağışlamasını bu pazarlama yaklaşımı çerçevesinde değerlendirmektedir.

Benzer noktadan hareket eden Cui vd. (2003: 310) ise nedene dayalı (amaca yönelik) pazarlamayı, toplumsal konuları işletmenin pazarlama hedeflerine dahil eden ve toplumsal sorunların çözümüne yönelik maddi kaynak sağlamak için herhangi bir işletme ve sivil toplum derneği gibi kâr amacı gütmeyen çeşitli kurum ve kuruluşlar arasında gelişen bir ortaklık olarak ele almaktadır. Nedene dayalı (amaca yönelik) pazarlama bu açıdan, sosyal sorumluluk bilincinin uygulama alanlarından birini oluşturmaktadır.

Kurumsal sosyal sorumluluğun alt kategorilerinden biri olan nedene dayalı pazarlama, kârlılığı motive eder ve kâr amacı gütmeyen kuruluşlarla birleşip katkıya olanak sağlarken, yapılan sözleşmeye bağlı olarak da satışların arttırılmasını amaçlar (Grau ve Folse, 2007: 19). Nedene dayalı pazarlamada işletmelerin sosyal bir konuya destek vererek satışlarını arttırma yoluyla kâr elde etmesi söz konusuysen işletmelerin sadece kâr sağlamak için bile olsa toplumu ilgilendiren bir konuyu çözüm masasına yatırıp çözüm yolunda bir adım atması, toplumun da kazançlı çıkması anlamına gelmektedir.

Bir işletme, bir konu ya da bir nedenle güçlü bir şekilde tanımlanan başka bir işletme ile bütünsel şekilde ilgilendiğinde; stratejik hayırseverlik, sponsorluk, sosyal yatırım ve değer ortaklığı gibi çok sayıda stratejiyi ve yönlenmeyi de takip eder (Marconi, 2002: 6). Nedene dayalı (amaca yönelik) pazarlama yaklaşımı işletmelere, finansal ve toplumsal amaçlarını sosyal sorumluluk paralelinde bir araya getirip uyumlaştırma olanağı sunmaktadır. Nedene dayalı (amaca yönelik) pazarlama ile ilgili yapılan tanımlar incelendiğinde temel özelliklerinin şu şekilde sıralandığı görülmektedir (Odabaşı ve Oyman, 2003: 382-383):

- İşletmenin toplumda öne çıkan ve karşılık bulan herhangi bir toplumsal sorun, konu, fikir veya amaçla bütünleşmesi,
- İşletmenin bu toplumsal sorun, konu, fikir veya amaçla ilişkili olan kâr amacı gütmeyen kurum ya da kuruluş ile belirli bir süre ortaklık kurması,
- Toplumsal sorun, konu, fikir veya amaç doğrultusunda satın alma davranışını ortaya çıkaran ürün ve hizmetlerin tüketicilere sunulması ve tüketicilerin de bu ortaklığın bir öznesi haline getirilmesi,
- Ortaklık kapsamındaki anlaşmaya göre elde edilen gelirin bir bölümünün veya tamamının toplumsal sorun, konu, fikir veya amaçla ilgilenecek tarafa bağlanması,
- İşletme tarafından toplumsal sorun, konu, fikir veya amaca destek olmak amacıyla kurulan ortaklığın ve elde edilen gelirin nasıl kullanılacağına pazarlama mesajlarında açıkça işlenmesi.

Nedene dayalı (amaca yönelik) pazarlamanın işletmelere pek çok getirisinden söz etmek mümkündür. Bu getirilerin genel olarak işletmenin rekabetçi avantaj üstünlüğüne odaklandığı izlenmektedir. Amaca yönelik pazarlama; işletmenin veya markanın imajını oluşturup güçlendirmek, müşteriler ile ilişki inşa ederek onların güvenini tazelemek, işletmenin ürün ve hizmetlerinin satışlarını arttırmak, işletmenin pazar payını geliştirip yeni pazarlara girmesini sağlamak gibi çeşitli kurumsal amaçları desteklemekte ve pazarlama hedeflerine somut katkıda bulunmaktadır (Varadarajan ve Menon, 1988: 59-60). Bu bakımdan amaca yönelik pazarlama, sosyal sorumluluk teorisinin pratiğe dökülmüş halidir ve finansal kâr elde etmek için sosyal sorumluluk çalışmalarını araç olarak kullanmaktadır.

Nedene dayalı (amaca yönelik) pazarlama, markanın rekabetteki üstünlüğünü korumak üzere işletmelerin sosyal sorumluluğuna ilişkin tüketicilerin ilgisini kullanır ve hayırsever bir amaç için yüksek oranda tatmin edici finansal yararlar sunar. Böylece hem işletmenin imajını güçlendirmeye hem de markayı gelir getirici değişimler oluşturacak şekilde geliştirerek satışların yükselmesine yardımcı olur (Smith ve Higgins, 2000: 309). Bu doğrultuda amaca yönelik pazarlama, hedef kitleyi etkileyip kuruluşu benimsetmeyi ve kurum imajını geliştirmeyi sağlayarak hem satışları hem de bağlılığı arttırmak isteyen işletmelerin en önemli silahlarından biri haline gelmiştir (Ülger, 2001: 56). İşletmelerin kâr oranlarını arttırmanın etkili bir yolu olarak görülen amaca yönelik pazarlama, kurumsal hayırseverlik ekseninde toplumsal sorunların çözümüne de katkı sunmaktadır.

Nedene dayalı (amaca yönelik) pazarlama uygulamaları, kâr amaçlı ürün ve hizmet satışını gözetmesi nedeniyle sosyal pazarlamadan farklılaşmaktadır. Bu noktada Brenkert'a (2002: 15) göre sosyal pazarlamanın, nedene dayalı

pazarlama yaklaşımından da ayrı tutulması gerekmektedir. Zira bu pazarlama yaklaşımında işletme, toplumsal konularda sorumluluk bilinci gütsede ticari pazarlama faaliyeti içine girmekte ve işletme tarafından ürün ya da hizmetlerin pazarlanması sürecinde sosyal sorumluluk dikkate alınsa bile yapılan uygulamalar ticari pazarlama içinde kalmaktadır. Oysa sosyal pazarlama kâr amacı gütmeyen toplumsal sorunları çözüm odaklı ele alma misyonunu üstlenmekte ve bu doğrultuda tutum, fikir ve davranış değişikliğine yönelik çalışmalar yürütmektedir.

Buna göre sözü edilen ve çalışmada yer verilen her üç pazarlama yaklaşımı da topluma yönelik bir fayda sağlayabilme gibi önemli bir sosyal amaç taşıyor olsa da her üç yaklaşımın özündeki tercih edilirliliği arttırarak ürün ve hizmetlerin satışı yoluyla kâr elde etme düşüncesi, bu yaklaşımları sosyal pazarlamadan ayırmaktadır. Ayrıca bu üç yaklaşım, herhangi bir konuda hedef kitlelerde davranış değişimi yaratmak ve bu istenen davranış değişimini sürdürmek amacını taşımamaktadır. Bu durum ise, esasen sosyal pazarlamayı bu üç yaklaşımdan ayıran temel noktayı ifade etmektedir. Sosyal pazarlamanın temeli, kâr amacı güden veya gütmeyen kurum ve kuruluşlar tarafından hazırlanan çeşitli uygulamalar aracılığıyla eğitim, çevre ve sağlık gibi toplumun geneline hitap eden alanlarda sorunlu bir konunun çözümüne yönelik yeni bir fikri veya davranışı hedef kitlelere benimseterek toplumsal fayda sağlama ve bu faydayı kalıcı kılma esasına dayanmaktadır.

SONUÇ

Sosyal pazarlama kavramı, kâr amacı güdülmeyen toplumsal iyinin elde edilmesine yönelik fikirlerin eyleme dönüşmesini ve istenen yönde ortaya çıkan davranışların sürekliliğinin sağlanmasını ifade etmektedir. Sosyal pazarlama bütünüyle kendine özgü amaçları ve odakları doğrultusunda ticari pazarlamadan farklılık göstermektedir. Nitekim ticari pazarlamanın nihai amacı kâr elde etmek ve kârlılığın arttırma iken sosyal pazarlamada öncelik kamu yararına odaklanmak ve kamunun refahını geliştirecek yeni davranışların benimsenmesini ve kalıcılık kazanmasını sağlamaktır. Ancak bu noktada sosyal pazarlamanın başarısı, yine ticari pazarlamada dikkate alınan güncel pazarlama yöntemlerinin ve tekniklerinin kullanılmasına bağlıdır.

Çalışmanın temel odağını oluşturan sosyal pazarlama ile karıştırılan diğer üç kavram ise toplumsal pazarlama (sosyal sorumlu pazarlama), kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) ve nedene dayalı (amaca yönelik) pazarlama yaklaşımı olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmanın genelinde vurgulandığı üzere sosyal pazarlama ile benzeşen yönleri olmasına rağmen toplumsal pazarlama (sosyal sorumlu pazarlama), işletmelerin gerçekleştirdiği pazarlama uygulamalarında toplumsal

sonuçların daha fazla dikkate alınmasını ifade etmektedir. Toplumsal pazarlamada sunulan ürünlerin ve hizmetlerin çevreye ve topluma zarar vermemesi esas alınmaktadır. Bu bakımdan toplumsal pazarlama, bir işletmenin sahip olması gereken sosyal sorumluluk performansının, pazarlama ile ilgili tüm kararlara ve uygulamalara yansması anlamına gelmektedir. Örneğin, alışveriş merkezlerinde geri dönüşümü mümkün olan ve çevre kirliliği yaratmayan poşetlerin kullanılması gibi uygulamalar, toplumsal pazarlama yaklaşımıyla ifade edilebilmektedir. Oysa sosyal pazarlamada amaç, toplumun genelini ilgilendiren sorunlu bir konu hakkında hedef kitlelerin mevcut düşünce veya davranış kalıplarının değiştirilerek toplumsal faydanın yaratılmasını ve sürdürülebilirliğini sağlamaktır.

Sosyal pazarlama ile karıştırılan diğer bir kavram olan kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) ise işletmelerin ürün/hizmet üretiminde ve satışında hedef kitlelere sadece teknik performans açısından değil, aynı zamanda toplumsal açıdan da sorumlu olduğu anlayışına dayanmaktadır. KSS uygulamaları ile işletmelerin sosyal konulara duyarlı yaklaşımları, hedef kitlelerin takdirini toplamakta ve hedef kitlelerin sosyal sorumluluk anlayışı ile hareket eden işletmelerin ürün ve hizmetlerini eşdeğerleri arasından tercih etmeleri, bu işletmelere kârlılık artışı ile hem rekabetçi avantaj üstünlüğü hem de imajının ve itibarının gelişmesi gibi katkılar sağlamaktadır. Bu nedenle, hedef kitleleriyle olumlu ve kalıcı ilişkiler kurmak isteyen işletmelerin, sosyal sorumluluk yaklaşımını kurumsal bir felsefe olarak benimsedikleri söylenebilmektedir. Örneğin, mobil iletişim operatörlerinden Turkcell'in, maddi olanaksızlıklar nedeniyle okula gidemeyen kız çocuklarına eğitimde fırsat eşitliği sağlamak üzere hazırlanan Kardelenler Projesine destek vermesi, sosyal sorumluluk uygulamalarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu örnekten de anlaşılabilceği gibi sosyal sorumluluk uygulamalarının temel amacı, topluma hizmet ederken işletmenin kârlılığını arttırmak ve toplumsal konulara karşı duyarlı bir işletme profili yaratarak işletmenin imajına ve itibarına olumlu katkıda bulunmaktır. Bu durum aynı zamanda, sosyal sorumluluk yaklaşımını sosyal pazarlama kavramından ayıran bir noktaya da işaret etmektedir. Çünkü sosyal pazarlama, sadece toplumun genel refahını arttırmak amacıyla yürütülen uygulamaları içermekte ve ele alınan konu çerçevesinde belirlenen hedef kitlelerde istenen yönde yeni bir davranışın kabul edilip benimsenmesini ifade etmektedir.

KSS'nin ayrı bir kategorisi olarak değerlendirilen nedene dayalı (amaca yönelik pazarlama) da çoğu zaman sosyal pazarlama yaklaşımı ile karıştırılabilmektedir. Oysa nedene dayalı pazarlamada kârlılık ve çeşitli anlaşmalarla satışların artırılması temel amaçtır. Örneğin, AVM'lerde belirlenen tarihler arasında belirli bir ürün grubunun satışından elde edilen gelirin bir kısmının TEMA Vakfı'na bağışlanması gibi uygulamalar, nedene dayalı pazarlama anlayışı ile ifade

bulmaktadır. Bu örnek üzerinden yol çıkıldığında işletme, çevrenin korunmasına yönelik toplumsal açıdan bir fayda yaratırken aynı zamanda hem kendi kârlılığını arttırmakta hem de imajını ve itibarını geliştirmek için önemli bir fırsat kazanmaktadır. Nedene dayalı pazarlama uygulamaları, kâr amaçlı ürün ve hizmet satışını gözetleyip desteklemesi bakımından sosyal pazarlamadan farklılaşmaktadır. Sosyal pazarlama herhangi bir kâr amacı gütmeksizin, belirlenen hedef kitleler özelinde toplumsal sorunların çözümüne yönelik bir misyon üstlenmekte ve bu doğrultuda hedef kitlelerde gerçekleşmesi ve kalıcı hale gelmesi beklenen tutum, fikir ve davranış değişikliğine yönelik çalışmalar yürütmektedir.

Toplumsal pazarlama, kurumsal sosyal sorumluluk ve nedene dayalı (amaca yönelik) pazarlama yaklaşımlarının, sosyal pazarlama ile benzerlik göstermesinin ve karıştırılmasının nedeni; her üç pazarlama anlayışının da toplumsal eğilim, ilgi ve çıkarları dikkate alarak toplumun gelişimine ve yararına yönelik çabalara destek vermesidir. Ancak işletmelerin temel amacının ve varlık sebebinin ürün ve hizmetlerinin satışını sağlama yoluyla kâr elde edip finansal olanak ve kapasitelerini arttırmak olduğu düşünüldüğünde işletmelerin toplumsal pazarlama, kurumsal sosyal sorumluluk ve nedene dayalı (amaca yönelik) pazarlama yaklaşımlarını, amaçlarına ulaşma yolunda bir araç olarak kullandıkları sonucuna ulaşılmaktadır. Her üç pazarlama tekniğinde de toplum yararı gözetilse ve sonuçta toplumun refahını arttıracak bir yarar elde edilse de temel amaç işletmenin sosyal bir duruş sergilemesiyle hedef kitleler nezdinde diğer işletmelerden farklılaşıp ürün ve hizmetlerinin tercih edilirliliğini arttırmak ve kârlılığını maksimize etmektir.

Bu noktada her üç pazarlama yaklaşımı da sosyal pazarlamadan farklılaşmaktadır. Zira sosyal pazarlamada temel amaç; ürün ya da hizmetleri ön plana çıkarıp bunların satışını arttırmayı düşünmeden ve herhangi bir maddi çıkar gözetmeden, toplumun geneline hitap eden ve sorun olarak görülen bir konunun çözümüne yönelik bir fikri, tutumu ya da davranışı benimsetmek için kalıcı davranış değişikliği yaratıp toplumsal faydayı sürdürmektir. Dinan ve Sargeant (2000: 3), sosyal pazarlamadaki amacın; kampanyanın uygulanmasından hiçbir finansal fayda beklemeden, açık ve adil bir şekilde toplum genelinde istenen davranış değişimini pazarlamak olduğuna işaret etmektedir. Sosyal pazarlama, belirli ürün ve hizmetlerin satışına odaklanıp kâr elde etmeye yönelmez; aksine, tutum ve davranış değişimine odaklanıp hedef kitlelerin istenen yöne kanalize edilen davranışlarının sürekliliğini sağlamayı amaçlamakta ve bu yönden çalışmada ele alınan diğer üç kavramdan farklılık göstermektedir.

REFERANSLAR

- Abratt, R. and Sacks, D. (1988). The Marketing Challenge: Towards Being Profitable and Socially Responsible. *Journal of Business Ethics*, 7(7), 497-507.
- Andreasen, A. R. (1988). Alternative Growth Opportunities for Contraceptive Social Marketing Programs. *Journal of Health Care Marketing*, 8(2), 38-46.
- Andreasen, A. R. (1995). *Marketing Social Change: Changing Behavior to Promote Health, Social Development, and the Environment*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Baran, S. J. and Davis, D. K. (2009). *Mass Communication Theory: Foundations, Ferment, and Future*. 5th Ed., Boston: Wadsworth Cengage Learning.
- Bartol, K. M. and Martin, D. C. (1994). *Management*. 2nd Ed., New York: McGraw-Hill.
- Bayraktaroğlu, G. ve İlter, B. (2007). Sosyal Pazarlama: Engeller ve Öneriler. *Ege Akademik Bakış*, 7(1), 117-132.
- Bowd, R., Bowd, L. and Harris, P. (2006). Communicating Corporate Social Responsibility: An Exploratory Case Study of a Major UK Retail Centre. *Journal of Public Affairs*, 6(2), 147-155.
- Brenkert, G. G. (2002). Ethical Challenges of Social Marketing. *Journal of Public Policy and Marketing*, 21(1), 14-25.
- Cemalcılar, İ. (1999). *Pazarlama*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Collins, M. (1993). Global Corporate Philanthropy-Marketing Beyond the Call of Duty? *European Journal of Marketing*, 27(2), 46-58.
- Cui, Y. Trent, E. S., Sullivan, P. M. and Matiru, G. N. (2003). Cause-Related Marketing: How Generation Y Responds? *International Journal of Retail&Distribution Management*, 31(6), 310-320.
- Dinan, C. and Sargeant, A. (2000). Social Marketing and Sustainable Tourism- Is There a Match? *The International Journal of Tourism Research*, 2(1), 1-14.
- El-Ansary, A. I. (1974). Towards a Definition of Social and Societal Marketing. *Academy of Marketing Science Journal*, 2(2), 316-321.
- Eren, E. (2000). *İşletmelerde Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*. 5. Baskı, İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Grau, S. L., Folse, J. A. G. (2007). Cause Related Marketing: The Influence of Donation Proximity and Message Framing Cues on the Less Involved Consumer. *Journal of Advertising*, 36(4), 19-33.

- Hartman, L. P., Rubin, R. S. and Dhanda, K. K. (2007). The Communication of Corporate Social Responsibility: United States and European Union Multinational Corporations. *Journal of Business Ethics*, 74, 373-389.
- Hoeffler, S. and Keller, K. L. (2002). Building Brand Equity Through Corporate Societal Marketing. *Journal of Public Policy & Marketing*, 21(1), 78-89.
- Kotler, P. and Armstrong, G. (2004). *Principles of Marketing*. USA: Prentice-Hall.
- Kotler, P. and Zaltman, G. (1971). Social Marketing: An Approach to Planned Social Change. *Journal of Marketing*, 35, 3-12.
- Kotler, P. ve Lee, N. L. (2008). *Kurumsal Sosyal Sorumluluk*. S. Kaçamak (Çev.). 2. Baskı, İstanbul: MediaCat Yayınları.
- Marconi, J. (2002). *Cause Marketing*. USA: Dearborn Trade Publishing.
- McMahon, L. (2001). The Impact of Social Marketing on Social Engineering in Economic Restructuring. M. T. Ewing (Ed.). *Social Marketing*. USA: The Haworth Press,
- Odabaşı, Y. ve Oyman, M. (2003). *Pazarlama İletişimi Yönetimi*, 2. Baskı, İstanbul: Kapital Medya Hizmetleri.
- Oyman, M. (2000). Amaca Yönelik Pazarlama. *Pazarlama Dünyası Dergisi*, 14(6), 4-11.
- Özdemir, H. (2009). Kurumsal Sosyal Sorumluluğun Marka İmajına Etkisi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(15).
- Smith, W. and Higgins, M. (2000). Cause-Related Marketing: Ethics and the Ecstatic. *Business and Society*, 39(3), 304-322.
- Takas, A. (1974). Societal Marketing: A Businessman's Perspective. *Journal of Marketing*, 38(4), 2-5.
- Tapan, S., Akiş, Y. T., Akan, P. ve Hortaçsu, A. (1997). Amaca Yönelik Pazarlama. Y. Odabaşı (Ed.). *Pazarlama İletişimi*, Eskişehir.
- Tıgılı, M. ve Günaydın, H. (2002). Sosyal Pazarlama Çerçevesinde Türkiye'de AIDS'le Mücadele Konulu Reklamın İçerik Analizleri. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 5(17), 93-98.
- Ülger, B. (2001). Rekabet Ortamında Fark Yaratan Bir Yaklaşım: Halkla İlişkilerde Sosyal Sorumluluk Anlayışı. *Pazarlama Dünyası*, 89, 56-59.
- Üstünel, B. (1994). *Ekonominin Temelleri*. 6. Baskı, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Varadarajan, P. R. and Menon, A. (1988). Cause-Related Marketing: A Coalignment of Marketing Strategy and Corporate Philanthropy. *Journal of Marketing*, 52, 58-74.
- Weinreich, N. K. (2011). *Hands-On Social Marketing: A Step-by-Step Guide to Designed Change for Good*. 2nd Ed. Sage Pub.

Yönet, E. (2005). Kurumsal Sosyal Sorumluluk Anlayışında Son Dönemeç: Stratejik Sorumluluk. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(13), 239-264.

Bölüm 44

**Turizm Destinasyonlarında
Mutfak Monotonluğu**

Serdar EREN¹

¹ Doç. Dr.; Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Tavşanlı Uygulamalı Bilimler Fakültesi
serdar.eren@dpu.edu.tr; Orcid No: 0000-0001-9733-23088

GİRİŞ

Son yıllarda Türkiye’de turizm hareketlerinin çeşitlenmesi ile kültür turizminin bir kolu olan yerel mutfaklara yönelik turizm türlerinin yaygınlaşmaya başladığı görülmektedir. Ülkemizde yerel mutfaklarını bir bütün olarak pazarlayan birincil mutfak turizmi destinasyonları ile bir veya birkaç ürün üzerinden tanıtım yoluyla turistleri çekmeye çalışan küçük ölçekli destinasyonlar mutfak turizminde söz sahibi olmaya başlamışlardır. Bölgelerde yeme içme faaliyetlerinde bulunan işletmelerin operasyon mönülerinde sıklıkla standart olan yemeklere yer vermeleri monoton bir mutfak ve servis kültürünün ün varlığından söz edilmesine neden olmaktadır. Bölgelerin özgün değerlerini ortaya çıkarmaması ile başlayan süreç içerisinde ürünlerin özgünleştirilmeden misafirlere sunulması bu sorunun kaynağını oluşturmaktadır. Bu durum monotonluk kavramının yiyecek ve içecek işletmeleri nezdinde araştırılmasını önemli hale getirmektedir.

Alan yazında yapılan çalışmalarda bölgelerin mutfak envanterleri çıkarılmış (Ongün, İnanır ve Kılınç, 2019; Taş ve Aksoy, 2020; Eren ve Doğan, 2023), bölgedeki paydaşlar arasındaki sorunlar ele alınmış (Choo, vd. 2011; Hoşcan, 2018), mutfak kültürü, mutfak kimliği ve gastronomi imajları üzerine bölgeler dahilinde araştırmalar yapılmış (Nebioğlu, 2017; Korkmaz ve Ayduğ, 2020; Duran ve Uygur, 2022) olmasına karşın, tüm bölgelerde sunulan ortak yemeklerin yarattığı monoton mutfak anlayışlarının sebeplerine yönelik çalışmaların eksik olduğu söylenebilir. Söz konusu boşluğun doldurulmasına yönelik olarak hazırlanmış olan bu araştırmanın amacı bölgelerin özgün değerlerini ortaya çıkarmaları ve monotonluğun azaltılması konularında çözüm önerileri geliştirmektir. Bu amacı gerçekleştirmek üzere yerel mutfakların restoranlarda kullanımına yönelik yapılan çalışmalarda ortaya çıkan bulgular ve sonuçlar dikkate alınarak çözüm önerileri geliştirilmiştir. Çalışma, bölgeleri küreselleşme ekseninde hızlı tüketim ürünlerinden kurtararak, özgün yerel yemeklerin ziyaretçilere sunulması bölgenin tanıtım ve pazarlamasına katkı sağlayacağı açısından oldukça büyük önem teşkil etmektedir. Bu çalışma mutfak ve gastronomi ekseninde araştırma yapan akademisyenlere ve bölgelerini geliştirerek mutfak turizmine uyarlamak isteyen yerel bölge paydaşlarına yararlı olacağı düşüncesiyle hazırlanmıştır.

Küreselleşme ve Mutfak Monotonluğu

Günümüzde turistlerin gerek konakladıkları işletmelerde gerekse ziyaret ettikleri bölgelerde tükettikleri yiyecek ve içecekler geleneksel Türk mutfağı karakterinden gittikçe uzaklaşarak standart ve monoton bir yapıya bürünmektedir. Bu sorunun temelindeki büyük bir faktör olarak gösterilen

küreselleşme hareketi genetiğiyle oynanmış standart ve hızlı yemek kültürünü özendirilmesi, maliyetleri ve kaliteyi düşürecek yeni teknolojik gıda ürünlerini ortaya çıkarması ve reklamlar yoluyla tüketicileri çok fazla bilgi sahibi olmadıkları beslenme konusunda yanlış bilgilendirmeleri gibi unsurların etkisiyle yeme ve içme alışkanlıklarını değiştirmeye çalışan bir kavram olarak öne çıkarmaktadır. Küreselleşmenin yarattığı bu sorunlar ülkemizde önceden beri var olan özgün mutfak kültürlerinin kaybolmasına sebep olmuş, bölgelerin ziyaretçilerine sundukları ürünleri kısıtlı bir hızlı-tüketim mekanizması haline getiren bir mekanizmayı oluşturmuştur. Örneğin; Anadolu şehirleri ziyaret edildiğinde işletmelerin döner, pide, köfte, Gözleme gibi tek ürün üzerinden çalışan işletmeler ile mönü kalemlerinde ortak ve klasik 3 ya da dört çorba, başlangıç yemek bulundurmaları küreselleşme hareketi sebebiyle ortaya çıkan ve bazı gastronomi çalışmalarında mutfak kültürünün çölleşmesine yol açacağı belirtilen mutfak monotonluğu olarak ifade edilebilir.

Mutfak monotonluğu kavramı önceleri restoranlarda servis edilen mönülerin tekrar etmesi, aynı içerik kalemleri, teknikler, tat-aroma ve ağızda hissediş yapılarının kullanılarak üretimlerin gerçekleştirilmesi şeklinde ortaya çıkmıştır. Daha sonra monotonluk kavramı makro düzeyde ve bölgelerin yerel mutfakları bağlamında incelenmiş ve yerel mutfak monotonluğunun bir bölgenin yerel ve özgün ürünlerinin restoranlara veya yiyecek ve içecek işletmelerinde kullanımının kısıtlandığı, sadece standart ve küresel hızlı-tüketim ürünlerine yönelerek geleneksel mutfaktan uzaklaşan bir yapıyı yaratan bir kavram olduğu konusunda fikir birliğine varılmıştır. Mutfak monotonluğunu yaratarak hızlı tüketim kültürlerini yaymaya çalışan küresel hareketin ilk odağı yemeklerin genetiği ve lezzetini arttıran ürünleri piyasalara sunulması yoluyla tüketicilerin değer ve lezzet algılarını değiştirmeye yönelik yaptıkları çalışmalardır. Örneğin; 1980'li yıllardan itibaren ülkemizde yerel Türk markalarıyla kendini gösteren MacDonaldisasyon, besin kalitesi düşük olan birçok hızlı-tüketim yemeklerini yoğun reklamlarla tutundurmaya başlamış, yerel hamburger ve tost çeşitleri ekonomik açıdan uygun olmaları ve lezzeti arttırıcı bileşenler kullanmaları sebebiyle tüketiciler nezdinde büyük beğeni kazanmıştır. Sonraki yıllarda MacDonaldisasyon projesinin uluslararası markaları Türkiye pazarına girerek bir özellikle 0-6 yaş grubu çocukların ve ergen grubu gençlerin lezzete yönelik motivasyonlarını etkilemiş, geleneksel mutfak anlayışlarını değiştirecek ve hızlı tüketime yöneltecek tüm stratejileri uygulamaya başlamıştır. MacDonaldisasyon stratejisi günümüzde Kebap, pide, köfte, döner, lahmacun, midye, kokoreç gibi önceden yerel mutfakların özel günlerinde yapılan kültürel yemekleri hızlı tüketim aracı olarak sunan yerel işletmelere dönüştürmesi ile tüketicideki yeme içme alışkanlıklarının değişimini devam ettirmektedir. Küreselleşmenin

MacDonaldizasyon etkisi herşey dahil sistemlerinin arttırılmasına yönelik teşviklerle Türkiye turizmde de oldukça önemli derecede görülmektedir. Herşey dahil sistemini uygulayan işletmelerin genelinde aynı yemeklerin servis edilmesi Macdonaldizasyon projesinin bir çıktısı olarak kabul edilebilir. Rekrasyon ve turizm alanındaki hızlı tüketim modeli her şey dahil sistemine dondurulmuş ve lezzet genetiği yükseltilmiş gıdalar olarak uyumlandırılmış, bölgelerin özgün ve geleneksel mutfakları bu stratejilerle unutturulmaya çalışılmıştır. Günümüzde geleneksel mutfağı yaşattığı düşünölen esnaf lokantaları ve etnik mutfaklar olarak çalışan işletmelerde dahi MacDonaldizasyon projesi birçok mal ve hizmeti hız ve ekonomiklik dengelerini kullanmak suretiyle dönüştürmüş, yapımı ve hazırlanması zahmetli olan tüm geleneksel Türk yemekleri restoranların mönülerinden kaldırılmıştır. Küreselleşme stratejisi Türkiye’de et ürünleri, hamur ürünleri ve içeceklerin lezzetini arttırıcı ve kıvam vericiler ile standartlaştıran bir stratejide başarılı olmuştur. Bugün ölkemizdeki büyük şehirlerde tek ürün ya da birkaç benzer ürün konseptleriyle hizmet veren hızlı-tüketim işletmelerinin geleneksel mutfağı büyük bir çoğunlukla yok etmeyi başarmış bir durumda oldukları, Türkiye halkları tarafından büyük ölçüde benimsedikleri ve metodoloji bakımından kültürel mirası yok etmeye başladıkları söylenebilir.

Küreselleşmenin yarattığı kültürel yozlaşma karşısında duran bazı akımlar yavaş yemek konseptini geliştirmişler, bu konseptte birçok bölgeye yavaş şehir belgelendirmeleri yapmışlardır. Ancak Sistemlerini geleneksel kültürün özelliklerine dayandırmadıkları, belgelendirmelerini puanlama usulüyle başvuran herkese gelişigüzel dağıttıkları ve yavaş şehir olan bölgelerdeki denetimleri sürdürülebilir bir plan dahilinde yapmadıkları gibi sebeplerden ötürü bu hareketin küreselleşmenin MacDonaldizasyon projesi karşısında dayanamadığı ve bir pazarlama hamlesinden öteye gidemediğı görölmektedir. Bunun en güzel örneğı ölkemizde Citta-Slow - Yavaş şehir belgesi alan mahallerde servis edilen yemeklerin Kebap, Pide, Köfte, Mantı, Gözleme ve bunun gibi ürünlerle Türk hızlı-Yemek sektörüne hizmet eden işletmelerin bulunuyor olmasıdır. Citta-slow mahallerinde yerel ve özgün mutfağı yönelik işletmelerin bulunmaması ya da çok az sayıda olması Yavaş şehirler ve yavaş yemek hareketinin bir pazarlama çabasından öteye gitmediğini gösteren en önemli örneklerinden biri olarak verilebilir.

Yerel Ürün ve Yerel Mutfak

Yerel ürün kavramı son yıllarda bölgelerin özgün mal ve hizmetlerini tarımdan başlayarak mutfakta işlenişi yoluyla tüketime kadar geçen süreçlerde üretim ve işleme kabiliyetlerinin bir göstergesi niteliğindedir. Yerel ürünler bir

bölgenin gastronomiye yönelik tüketim mekanizmalarına değer katan tarımsal ürünler, bu tarımsal ürünlerden elde edilen ikincil ürünler ve hacim olarak kısıtlı ancak değer olarak yüksek olan artizanal ürünler olmak üzere üç alanda incelenmektedir. Tüm bu ürün çeşitleri bölgenin yaşayan halkı tarafından gerek gündelik yaşamda gerekse ziyaretçilere sunulmak üzere yiyecek ve içecek işletmelerinde otantikliği ve özgünlüğü sağlayan geleneksel mutfak envanterlerinin bir parçası durumundadırlar. Tarımsal yerel ürünler bir bölgenin yüzölçümüne bağlı olarak elli ila yüz almış kilometrelik uzaklıklarda bir dairenin içinde yetişen ürünler olarak tanımlanmaktadır (Laren, 2007; Smith ve McKinnon, 2009). Tarımsal ürünlerin deniz ve tatlı su ürünleri, bölgede yetişen yabani tüm bitkiler, bölgede tarımı yağılan tüm bitki, sebze ve meyveler ile bölgede yetiştirilen tüm hayvansal ürünleri kapsadığı söylenebilir. İkincil ürünler ise bir bölgede yetiştirilen ya da doğadan toplanan ürünler ile yerel halkın yaşamını idame ettirebilmek amacıyla üretilen ikinci ürünler kast edilmektedir. Bu ürünler bölgede faaliyet gösteren üretim tesislerinde işlendiği sürece bölgenin ikincil (işlenmiş) yerel ürünleri vasfını kazanmaktadırlar. Artizanal ürünler ise bölgedeki birincil ve ikincil ürünler kullanılarak yapılan nispeten küçük ölçekli atölyelerde üretilen ürünleridir. Artizanal, el işçiliği, yetenek, sezgisel yargısının mekanize ve otomatik yöntemlere göre öncelikli olduğu üretim sistemlerini tanımlamak için kullanılan bir terimdir (Blundel, 2016 ; Dunne ve Wright, 2015; 2017). Mutfak turizmi bölgeleri tüm bu ürün çeşitliliğini, saklama, hazırlık ve pişirme yöntemleri kullanarak özgün geleneksel kültürleriyle harmanlamayı başarmış olan bölgelerdir. Bu ürünlerin sadece evlerde yapılıyor olması yada bir veya birkaçının turistler ile buluşturuluyor olması bil bölgenin mutfak turizmi bölgesi ya da mutfağı ile ünlü olan bölge olmasını sağlamadığı söylenebilir. Bu noktada bölgelerin kendi mutfakların envanterler yoluyla ortaya çıkarması, mutfak kimliği yaratacak şekilde kültürü ile uyumlandırması ve evlerde klasik yöntemlerle hazırlanan ve pişirilen yemekleri restoranlarına uyumlandırmak yoluyla mutfak kimliğini pazarlaması ile bir mutfak turizmi markası oluşturabileceği belirtilmelidir (Eren, 2022). Her bölgenin birkaç ürününe coğrafi işaret alması ya da bir veya birkaç ürün ya da yemek ile pazarlama faaliyetinde bulunması oldukça zor olacağından bölgelerin kendi özgün mutfaklarını ortaya çıkarmak ya da yeniden keşfetmek yollarını kullanması oldukça önemlidir.

Mutfak kelimesinin gerek yerel ve özgün mutfağı gerekse mutfakta üretimde kullanılan saklama, hazırlık ve pişirme tekniklerini ifade etmesi açısından çok yönlü bir kapsama alanına sahip olduğu söylenebilir. Ancak bir bölgenin yerel mutfağından söz edildiğinde bölgede üretim ve tüketim açılarından bir değer yaratan, özgün ve doğal olarak yetişen ürünler, geleneksel veya modern

yöntemler kullanılarak aynı bölge sınırları içerisinde imal edilen ürünler, üretim sırasında kullanılan teknikler, araç ve gereçler ile geçmişten gelen gelenek ve göreneklere dayalı tüm uygulamalar anlaşılmaktadır. Jingjing (2012) çalışmasında bir bölgenin yerel mutfağını öz ürün, formatlanmış ürün ve bileşik ürün olmak üzere üç aşamada açıklamıştır. Buna göre bir bölgede yetişen ürünlerin, gastronomi ve lezzet ilkeleri doğrultusunda tat, aroma, ağızda hissediş, özgün deneyim sağlayan ürün eklemeleri, yerel kültür, pişirme teknikleri, ürün çeşitliliği, görsellik ve hijyen ile oluşturulmuş format ürüne dönüştürülmesi ve sonrasında fiyat, servisin düzeyi, atmosfer, kalite ve estetik ile birleştirilmesi işlemlerinin bölgeye özgün olarak gerçekleştirilmesi o bölgenin yerel mutfağını oluşturmaktadır. Mutfak kimliği bir turizm destinasyonunda, evlerde hazırlanan tüm yiyecek ve içecek öğelerinin ticari işletmelerde operasyonun gereklerine uygun bir biçimde servis edilmesi, yerel olarak bölgede bulunan tüm birincil ve ikinci üretime dayalı mal ve hizmetlerin kültürel bir düşünce ile marka kimliği yaratılması ile destinasyonda bulunan işletmecilerin söz konusu marka kimliğinin geliştirilmesi ve sürdürülebilirliği konusunda çaba sarfetmesi gibi unsurların başarılı bir biçimde gerçekleştirilmesine bağlı bir unsur olarak tanımlanmaktadır (Saraniemi, 2009; 2011; Mills, 2018; Gençer ve Gençer, 2019; Saraniemi ve Kompula, 2019).

Alan Yazında Yapılan Çalışmalar

Ülkemizin geçmişte gelen gelen birçok kültüre ev sahipliği yapması, çok kültürlülük anlayışıyla birçok farklı birey ve grupların bir arada yaşaması büyük bir mutfak kültürü olduğu anlamına gelmektedir. Alan yazında yapılan çalışmalarda çok kültürlü Türkiye mutfağının geçmişten gelen özelliklerini barındırdığı ve yaşatıldığı aktarılmıştır. Alan yazında bulunan farklı araştırmaların bölgesel bazda yerel mutfak envanterlerinin ortaya çıkarılmaya başlaması, bölgelerin mutfak kültürü bakımından zengin değerinin anlaşılması açısından oldukça önemli bir unsur olduğu söylenebilir. Çorum ilinin mutfak kültüründe bulunan tahıl, et, süt ürünleri ve pekmez gibi ürünler ile bu ürünlerin yemeklere dönüştürülmesi esnasında kullanılan pişirme tekniklerinin bölgenin çok kültürlülüğünü yansıttığını ifade eden bir araştırma Çorum ilinde bulunan mutfak kültüründe Hititlilere ait birçok yemeğin de halen sürdürülmekte olduğunu ortaya çıkarmıştır (Şahin, 2019). Kaybolmaya yüz tutmuş yemeklerin ortaya çıkarıldığı bir başka çalışmada ise Ayvalık ve Edremit bölgesi içerisinde yer alan bölgede köylüler tarafından yapılan farklı ve özgün yemeklerin olduğu ifade edilmektedir (Yalın, 2020). Sivas ilinde yapılan bir çalışmada köylerde yapılan birçok farklı ve özgün yemeği reçeteleriyle birlikte ortaya çıkartılmış, bu yemeklerin bilinirliğinin arttırılmasının ekonomik ve sosyal katkılarını

irdelemiştir (Şimşek, Türkmendağ ve Türkmendağ, (2017). Mutfak kültürünün ortaya çıkarıldığı bir çalışmada Rize yöresel ürünleri teknik, yöntem, bileşikler ile gelenek ve görenekler gibi unsurlar ile ele alınmış, tüm bu faktörlerin kayıt altına alınması, tecillenmesi gerekliliğine vurgu yapmıştır (Başaran, 2017). Giresun ilinde yerel ürün ve mutfak envanterlerinin belirlenmesini savunan çalışmada, ortaya çıkarılan yerel ve özgün mutfak kültürünün gelecekte ülke mutfak kültürüne çok büyük bir fayda sağlayacağını altını çizmiştir (Gürsoy, 2017). Kapadokya turizm bölgesinin bir parçası olan Güzelyurt bölgesinde yapılan bir envanter çalışması Türk ve Rum halklarının mübadele zamanına kadar ortaklaşa bir kültürle geliştirmiş oldukları ve günümüze kadar varlığını sürdürmüş yemekleri ortaya çıkarmıştır (Acar, 2016). Güney doğu bölgesinde yer alan farklı şehirlerin mutfak kültürlerine yönelik envanterleri konu alan bir araştırmada ise; bölgedeki coğrafi ve iklim çeşitliliğinden kaynaklanan mutfak kültürlerinin, yerel ve özgün ürünlerin kayır altına alınarak envanterler yoluyla tanıtım ve pazarlama yapılmasının önemine işaret etmektedir (Aksoy ve Sezgi, 2015). Bu çalışmalardan anlaşılacağı üzere ülkemizin her bölgesi kendine ait özgün yerel ürünler, pişirme ve saklama usulleri, hazırlık metotları ve pişirme teknikleri, yemekler, içecekler ve tatlılar ile farklı adet, gelenek ve göreneklerden oluşan mutfak kültürleri barındırmaktadır. Söz konusu kültürlerin toplu bir biçimde reçete ve görsellerinin ortaya çıkarılması ve tanıtımının yapılması gelecek kuşakların lezzet değerlerinin tekrar özüne dönmesi bakımından büyük bir yarar sağlayacaktır.

Alan yazında konu ile ilgili önemli bir alt faktör olarak görülen unsur yerel mutfak kültürünün yerel halk tarafından tanınırlığı, bilinirliği, kullanımı ve sürdürülebilirliği ile alakalı hususlardır. Bu hususları içeren literatür çalışmalarında yeterli tanıtım yapılamadığı gerekçesiyle genç kuşağın yerel mutfaklara ilgisinin azaldığından yakınmaktadırlar. Serçeoğlu (2014) çalışmasında Erzurum ilinde yöre halkının yarısından fazlasının mutfak kültürüne hâkim olduğunu ancak yerel yemeklerin yiyecek ve içecek işletmelerinde sunulmadığından dolayı kaybolmaya başladığını ifade etmiştir. Mutfağın çok kültürlü olduğu ve yerel festivallerin oldukça meşhur olduğu Adana ilinin sadece Adana kebab, ciğer, şırdan, mumbar, kırkkat, sıkma, şalgam, bici bici gibi sokak lezzetleriyle tanınıyor olması yerel mutfağın ulusal ve uluslararası mecralarda tanıtım ve bilinirliğinin arttırılmaması sebebi ile ortaya çıkmaktadır (Oğuz, 2020). Aynı şekilde ülkemizin en önemli mutfak turizmi destinasyonlarından biri olarak kabul edilen Gaziantep ilinde yapılan bir araştırmada genç kuşakların yerel mutfak kültürünü bilme düzeyleri, yerel yemekleri tanıma ve yerel yemeklerin pişirilmesi konularında oldukça az bir bilgiye sahip olmaları kültürün kaybolmaya başladığının ve sadece birkaç yemek örneği ile sürdürülmeye

çalışıldığının bir göstergesi niteliğindedir (Giritlioğlu, Armutçu ve Düzgün, 2016). Bu durum Türkiyede yer alan profesyonel mutfak şeflerinin yöresel ürünleri tanımıyor olması, tüm bu ürünlerin farklı ve özgün mutfaklarda kullanılarak değer yaratılması işlevini gerçekleştiremediği şeklinde yorumlanabilir (Erdem vd. 2018). Bir bölgeyi ziyaret eden turistlerin yerel mutfak kültürünü tanıma durumlarına ilişkin yapılan çalışmalar ülkemizde yerel kültürün mutfak düzeyinde uygulanamadığını kanıtlar niteliktedir. Bu çalışmalarda Şanlıurfa ilini ziyaret eden turistlerin mutfak kültürüyle ilgili fikirlerinin çok az olması (Çelik ve Aksoy, 2017), Doğu Karadeniz Bölgesi'ni ziyaret eden yerli turistlerin bilindik yemekler dışında bölgenin yerel mutfağını yansıtan yemekleri bulamamaları (Cesur, 2017), ancak turistlerin bir bölgede en önem verdikleri yemeklerin başında yerel mutfığa dayalı yemekler olduğu (Zağralı ve Akbaba, 2015) sonuçlarına ulaşılmıştır.

Yerel mutfak ürünlerinin bilinirliğinin yerel halk tarafından kuşaklar arası farklılıklarla birlikte biliniyor ya da tanınıyor olmasına rağmen, genç kuşakların mutfak kültürüne önem vermedikleri ve turistlerin yerel ürünleri tanıma konusundaki eksiklikleri gibi konular yerel mutfak ürünlerinin sunulmasında büyük bir eksiklik olduğu anlamına gelmektedir. Bu eksikliği açıklamak üzere yerel yemeklerin restoran işletmelerinin mönülerinde yer almamasına ilişkin yapılan araştırmalarda bulunmaktadır. Araştırmacıların Taraklı bölgesinde yaptıkları araştırmada bölgenin kendine has yiyecek ve içeceklerin restoranlarda kullanımının çok az olması (Akdemir ve Selçuk, 2017) ile Bozcaada yemek kültüründe envanteri çıkarılan 53 adet yemek çeşidinin büyük bir çoğunluğunun restoran mönülerinde yer almaması (Küçük ve Saatçi, 2022) bu çalışmanın da konusunu oluşturan mutfak monotonluğunu tetikleyen etkenleri içeren çalışmalardan bazılarıdır.

Tartışma

Bu bölümde turizm bölgelerinde mutfak monotonluğuna yol açan sebepler ile mutfaklarını çeşitlendirmeyi başaran bölgelerin söz konusu sorunları nasıl aştıkları ile ilgili konular alanyazında yer alan çalışmalar ile desteklenerek tartışılmaktadır. Alan yazında yer alan ve bu bölümde açıklanan maddeler dışında mutfak monotonluğu ile alakalı olabilecek birçok faktör bulunmasına rağmen konunun ana hatları ile açıklanması ilkesi esas alındığından dolayı üzerinde en çok tartışılan unsurlar dikkate alınmıştır. Alan yazında konuya ilişkin yer alan diğer faktörler ileriki çalışmalarda ele alınarak tartışılabilir.

Alan yazında mutfak monotonluğuna sebep olan tartışmalardan ilki aşçıların ya da restoran işletmecilerinin yeterli talebin olmamasına yönelik düşünceleridir. Bu durum işletmecilerin sürekli bir biçimde aynı yiyecek ve içecek kalemlerini,

aynı tekniklerle hazırlayarak sunmalarının bir sebebi olarak ifade edilmektedir. Bu tip bir bakış açısı geleneksel işletmelerde yoğun bir biçimde görülmektedir. Bu durum daha yakından incelendiğinde incelendiğinde işletmecilerin ya da şeflerin aynı tip ve teknik ile hazırlanan yemekleri sıklıkla sunmalarının sebebi sundukları yemeklere olan misafir ilgisizliği ile açıklandığı görülmektedir. İşletmeciler mönülerdeki yemekleri çeşitlendirdiklerinde talep yaratamadıklarından yakınmaktadırlar. Bu durum işletmecilerin hitap ettikleri misafir profillerini tam olarak belirleyememelerinden kaynaklanmaktadır. Yiyecek ve içecek sektöründe farklı tipte işletmelerin yer alması her bir işletmenin farklı tipte misafire hitap etmesi ilkesiyle açıklanmaktadır (Bowden, 2009; Tan ve Yeap, 2012). Bu şekilde işletmeler hitap ettikleri grupların özelliklerine çalışarak mönülerini şekillendirip, misafir istek ve ihtiyaçlarını karşılamak üzere stratejiler geliştirmektedirler (Williams, Demicco ve Kotchevar, 1997; Ozdemir ve Caliskan, 2014). Ülkemizde bu ayrımı yapmayan işletmeler toplumun her kesimine hitap etmeye çalışmakta olduklarından dolayı özgün yemekleri, uygun pişirme metodolojilerini ve gelişen trendleri mönülerine uygulayamadıklarından söz edilebilir. İşletmeler misafir kitlelerini belirledikten sonra bu kitlelere uygun mönü kalemlerini adapte ettiklerinde mönülerindeki monotonluğu ortadan kaldıracaklardır.

İşletmelerin asıl amacı sadece kar etmek maliyetlerini düşürmek veya genel talep trendleri doğrultusunda genel ürünleri sunmak olmadığı gibi (Zahari, vd. 2011; Ismail, Karim ve Othman, 2013) yenilikçilik ve yaratıcılık unsurlarını ortaya çıkararak misafirlerinin tercih edebileceği tüm yiyecek ve içecek ürünlerini keşfetmeye dayalı olmalıdır (Paszac vd. 2020; Güripek, İnce ve Eren, 2021). Ülkemizde yenilikçilik ve yaratıcılık konularında gelişmeyi engelleyen en önemli nokta yiyecek ve içecek üretimi yaopan işletmelerde çalışan aşçıların hazırlık ve pişirme metodolojilerinin farklılığıdır. Bununla birlikte aşçıların yerel ürünlerle hazırlanan yemekleri uluslararası mutfaklarda kullanılan metodolojiler yardımıyla yorumlamak konusunda eksikliklerin hissedildiği söylenebilir (Perkesen, 2020). Aşçılık eğitimi her ne kadar son yıllarda gelişme gösterdiyse de (Girgin ve Demir, 2023; Uçuk, 2023), bu bölümlerden yetişmiş öğrencilerin sektörde deneyim kazanmaları noktasında geleneksel ve sezgisel yöntemlerle yetişmiş aşçılar ile çalışmaları yaratıcılık konusunda gelişmekte zorlanmalarını tetiklemektedir (Zopiatis, 2014). Bilimsel yöntemleri uygulayarak objektif teknikleri yorumlayan aşçı ve şef sayılarının artması gibi faktörlerin monotonluğun azalmasında etkili olacağı düşünülmektedir (Stierand, Dörfler ve MacBryde, 2014; Oğan, 2021)

Alan yazında yer alan ve Türk mutfağını operasyonlarına uygulayan birçok işletmenin yarattığı monotonluktan uzaklaşılmasını konu olan tartışmalardan bir

tanesi de lezzet ile doyuruculuk kavramlarının tam olarak anlaşılabilmesi ile alakalıdır. Lezzet kavramı içerisinde barındırdığı tat, aroma, ağız hissedişleri gibi teknik faktörlerin psikografik, demografik ve deneyimler gibi kişisel faktörlerle birleştiği bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır (Page ve Donnenburg, 2008; Briscione ve Parkhurst, 2018) . Buna karşın özellikle bireylerin önceki yemek deneyimlerinin doyuruculuk faktörü üzerinde yoğunlaşması, fine dining tipinde operasyonları olan ve porsiyonları daha küçük olup, lezzete önem veren restoranların pek fazla tercih edilmemesine tetiklemektedir. Bu durum lezzet faktörlerinin fiyat ve doyuruculuk faktörleriyle ile açıklanmasına sebebiyet vermektedir (Top ve Yarmacı, 2021). Bununla birlikte ülkemizdeki yeme-içme alışkanlıklarının doyuruculuk ile ilişkilendirilmesine ve doyurma özelliği olan yemeklere mönülerde daha fazla yer verilmesine yol açmaktadır (Hekimoğlu, 2020; Güler, vd. 2021).

Monotonluğa sebep olduğu düşünülen faktörlerden bir tanesi de Araştırma faaliyetlerinin ve bu faaliyetlerin sürdürülebilirliğinin tam anlamıyla gerçekleştirilmemesi olarak ifade edilebilir (Keşkekeçi ve Gençler, 2023). Yiyecek ve içecek sektöründe yer alan işletmeler sundukları ürünleri farklı dönemlerde ikameleriyle değiştirme stratejisini uygulamaktadırlar. Bu durum çevrelerinde bulunan yerel ürünleri iyi tetkik etmeyi ve devamlı yeni ürünleri keşfetmeyi tetiklemektedir (Eren ve Demir, 2020). Ülkemizin birçok yöresinde yetişen ürünler çok çeşitli imkanlar sunmaktadır. Ancak bu ürünlerin kullanımı genellikle kırsal kesimde yaşayan bireyler tarafından kullanılmakta olduğundan dolayı gerek yiyecek işletmelerine gerekse çarpan etki yoluyla genel ekonomiye katkıda bulunmamaktadır. İşletmelerde çalışan aşçıların büyük bir kısmı söz konusu yerel ürünleri, geleneksel kullanımları ve buna bağlı olarak söz konusu ürünlerini mönülerine adapte etmeyi başaramamaktadırlar. Ar-ge faaliyetlerinin bu denli kötü olması işletmelerin sürekli bir biçimde özgün ve yerel olmayan ithal gıda maddelerinden monotonluğa sebebiyet veren bir çok ürünü kullanmak zorunda kalmalarına yol açmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Küreselleşmenin etkisiyle değişen yeme-içme alışkanlıkları birçok ülkeden olduğu gibi ülkemizde de hızlı tüketim alışkanlıklarının artmasına neden olmaktadır. Bu durum geleneksel mutfak anlayışlarının değişmesine sebep olmakta ve işletmelerin operasyonel faaliyetlerine konu olan mönülerinde monotonluk yaratmaktadır. Bu çalışmanın amacı söz konusu monotonluğu ortaya çıkan nedenleri ve monotonluktan kurtulmak için öneriler geliştirmektedir. Monotonluğa neden olan faktörler işletmelerin hitap ettikleri kitleleri ya da bir başka deyişle misafir gruplarını tam olarak belirlemeden genel bir mönü ile yola

ıkımaları, lezzeti yaratan faktörler ile doyuruculuk kavramı arasındaki bağı tam olarak anlaşılamaması ve yerel ürünlere dayalı araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin uygulanmaması şeklinde ifade edilebilir. İşletmeleri bu faktörlere uygun bir biçimde kendilerini geliştirmeleri monotonluğu azaltmada en önemli strateji olarak sunulabilir. Söz konusu stratejini uygulanması için işletmeleri bu konuda araştırma yapan eğitim kurumlarıyla ortak projeler gerçekleştirmesi, mutfak turizminde söz sahibi olan bölgeleri sürekli gezmek suretiyle farklı bölgelerdeki diğer işletmelerin konuya yaklaşımının gözlemlenmesi ve bu alanda çalışma yapan akademisyenlerinin yayınlarının takip edilmesi önerilebilir.

Kaynakça

- Acar, Y. (2016). Gastronomi turizmi kapsamında Aksaray ili Güzelyurt (Gelveri) yöresel mutfağının unutulmaya yüz tutmuş tatlarının değerlendirilmesi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 4(1), 81-86.
- Akdemir, A. G. N., & Selçuk, G. N. (2017). Mutfak Kültürünün Sürdürülebilirliği Bakımından Yöresel Yiyeceklerin Menülerde Yer Alma Düzeyi: Taraklı Ölçeğinde Bir Araştırma. *Proceedings Book*, 793.
- Aksoy, M., & Sezgi, G. (2015). Gastronomi turizmi ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi gastronomik unsurları. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 3(3), 79-89.
- Başaran, B. (2017). Gastronomi Turizmi Kapsamında Rize Yöresel Lezzetlerinin Değerlendirilmesi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5(3), 135-149.
- Blundel, R. (2016). Artisanal. In Donnelly, C. (Ed.). *The Oxford Companion to Cheese*. New York, NY: Oxford University Press.
- Bowden, J. (2009). Customer engagement: A framework for assessing customer-brand relationships: The case of the restaurant industry. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 18(6), 574-596.
- Briscone, J. ve Parkhurst, B.. (2018). *The flavor matrix: the art and science of pairing common ingredients to create extraordinary dishes*. New York: Houghton Mifflin Harcourt. ISBN 978-0544809963.
- Cesur, E. (2017). Yerli Turistlerin Doğu Karadeniz Mutfağına İlişkin Görüşleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Ana Bilim Dalı, Balıkesir.
- Choo, H., Park, S. Y., & Petrick, J. F. (2011). The influence of the resident's identification with a tourism destination brand on their behavior. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 20(2), 198-216.
- Çelik, M., ve Aksoy, M. (2017). Yerli turistlerin gastronomi turizmine yönelik tutumları: Şanlıurfa örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5(3), 422-434.
- Dunne, M., ve Wright, A. (2015). Local and artisan food: A case for supermarket space?. 11th Annual Tourism and Hospitality Research in Ireland Conference (THRIC). 11-12 June 2015, Ireland.
- Dunne, M., Wright, A. (2017). Irish local and artisan foods: Multiples make space!. *Cogent Business and Management*, 4(1), 1324242- 1324258.
- Eren, S. ve Demir, Ö. (2020). *Peru Mutfağı, İçinde: Dünya Mutfak Kültürleri*, Ed: Şahin Perçin, N, İstanbul: Beta Yayınevi

- Gençer, G. ve Gençer, K. (2019). Sürdürülebilir Turizm. İçinde: işletme ve Ekonomi Yazıları: Sürdürülebilirlik, Ed: Çelikkol, M. M. ve Safiye S. B., Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa. 97 -114.
- Girgin, G. K., ve Demir, Ö. (2023). Türkiye'deki Gastronomi Ve Mutfak Sanatları Eğitime Genel Bir Bakış, *Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel*, 6(1), 266-275.
- Giritlioğlu, İ., Armutcu, B. ve Düzgün, M. (2016). Geleneksel Gaziantep Mutfağının Kuşaklararası Bilinirliğine Yönelik Bir Araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(17): 126.
- Güler, O., Şimşek, N., Akdağ, G., ve Aslan, S. A. (2021). Alakart Restoran Menülerinde Balık Yemeği Tercihlerine Yönelik Karşılaştırmalı Bir Araştırma: Mersin Örneği, *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 9(4), 2713-2733.
- Güripek, E., İnce, C. ve Eren, S. (2021). Bireysel Yenilikçilik Sınıflandırması ve Öz Yeterlilik İlişkisi: Mutfak Çalışanlarında Bir Araştırma, *OPUS International Journal of Society Researches*, 17 (33), 278-302.
- Gürsoy, Y. (2017, 08). Giresun Merkez Yöresinde Gastronomi Turizmi Üzerine Genel Bir Değerlendirme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(51), 1296-1304.
- Ismail, N. A., Karim, A., & Othman, M. (2013). The values of the traditional culinary practices towards the modernization as perceived by the Malay Chefs in Klang Valley. *International Food Research Journal*, 20(5).
- Keşkekeçi, D. ve Gençer, K. (2023). Sürdürülebilirlik Kapsamında Yeşil Restoran Uygulamaları, *Journal of Silk Road Tourism Research*, 3(1), 17-25.
- Küçük, E., & Saatçı, G. (2022). Yerel Etkinliklerde Gastronomi Mirasının Yaşatılması Üzerine Bir Araştırma: Çanakkale Örneği. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 184-201.
- Oğan, Y. (2021). Mutfak çalışanlarının yaratıcılık algı düzeyleri üzerine bir araştırma. *Fiscaoeconomia*, 5(2), 756-768. doi: 10.25295/fsecon.891984
- Oğuz, S. (2020) Sokak Yemeklerinden Yiyecek Bölgelerine-Kentsel Mekânda Gastronomi Hizmetleri Ve Mutfak Turizmi: Adana Örneği. *Artıbilim Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2).
- Ozdemir, B., ve Caliskan, O. (2014). A review of literature on restaurant menus: Specifying the managerial issues. *International Journal of gastronomy and food science*, 2(1), 3-13.
- Page, K., ve Dornenburg, A. (2008). *The flavor bible: The essential guide to culinary creativity, based on the wisdom of America's most imaginative chefs*. Little, Brown.

- Palczak, J., Giboreau, A., Rogeaux, M., & Delarue, J. (2020). How do pastry and culinary chefs design sensory complexity?. *International Journal of Gastronomy and Food Science*, 19, 100182.
- Pekersen, Y. (2020). The Hotel Chefs Perception on Traditional Kitchen Culture and Gastronationalism. *Anais Brasileiros de Estudos Turísticos*, 10(1, 2 e 3).
- Serçoğlu, N. (2014). Yöre halkının mutfak kültürünü tanıma durumunun tespit edilmesi: Erzurum ili. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 2(4), 36-46.
- Stierand, M., Dörfler, V., ve MacBryde, J. (2014). Creativity and Innovation in H aute C uisine: Towards a Systemic Model. *Creativity and Innovation Management*, 23(1), 15-28.
- Şahin, S. Z. ve Tosun, C. (2019). Gastronominin Müstakil Bir Turizm Ürünü Olarak Kullanımına İlişkin Yerel Paydaşların Görüşleri: Hatay Örneği, *Journal of Gastronomy Hospitality and Travel*, 2(1), 14-28. DOI: 10.33083/joghat.2019.11
- Şahin, S. Z. (2019). Çorum Mutfağının Gastronomi Turizmi Potansiyeli. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7 (4), 2550-2565. DOI: 10.21325/jotags.2019.486.
- Şimşek, A., Türkmendağ, T., & Türkmendağ, Z. (2017). Unutulmaya yüz tutmuş yöresel yemeklerin turizm potansiyeli sağlamadaki önemi: Sivas ili örneği. *Uluslararası Kültürel Miras ve Turizm Kongresi*, 19-21.
- Tan, B. C., & Yeap, P. F. (2012). What drives green restaurant patronage intention?. *International journal of business and management*, 7(2), 215.
- Taş, D., ve Aksoy, M. (2020). Edirne'nin Sınır Köylerinde Yaşayan Pomak ve Muhacirlerin Yemek Kültürü Üzerine Bir İnceleme. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 8(4), 2565-2587.
- Top, S., ve Yarmacı, N. (2021). Fine Dining Restoranlarda Türk Mutfağının Yeri: İstanbul Örneği (The Place of Turkish. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 9(1), 314-340.
- Uçuk, C. (2023). A Comparative Study of Gastronomy Education in Two Culinary Capitals: Lyon and Gaziantep, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 11 (1), 512-522.
- Yalın, G. (2020). Kaybolmakta Olan Yerel Mutfak Kültürünün Turizme Kazandırılması: Balıkesir İli Edremit Körfezi Örneği. *Uluslararası Global Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 101-113.

- Williams, J. A., Demicco, F. J., & Kotschevar, L. (1997). The challenges that face restaurants in attracting and meeting the needs of the mature customer. *Journal of Restaurant & Foodservice Marketing*, 2(4), 49-64.
- Zagralı, E., & Akbaba, A. (2015). Turistlerin Destinasyon Seçiminde Yöresel Yemeklerin Rolü: İzmir Yarımadası'ni Ziyaret Eden Turistlerin Görüşleri Üzerine Bir Araştırma. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 10(40), 6633-6644.
- Sahin, S., Ocak, M.A., ve Uluyol, C.(2009). A systematic evaluation of preservice teachers' opinions on learning objects. *International Journal of Human Sciences*, 6(2), 723-736.
- Zahari, M. S., Kamaruddin, M. S. Y., Kutut, M. Z. and Langgat, J. 2011. The Level of Alteration of Ethics Native Food: (A Case of Sarawak, Malaysia), *International Journal of Humanities and Social Science* 1(6): 137-144.

Bölüm 45

**Sessiz İstifa Davranışı, İşten Ayrılma
Niyetinin Neresinde? Bütünleştirici Bir
Kavramsal Değerlendirme**

**Oya Aytemiz SEYMEN¹, Çağrı DURMAZ²,
Sergen ÇAKIR³**

¹ Prof. Dr.; Balıkesir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü.
seymenoy@yahoo.com ORCID No: 000-0002-8922-665x

² Bilim Uzmanı ORCID No: 0000-0001-6747-6378

³ Bilim Uzmanı ORCID No: 0000-0002-6081-065x

ÖZET

Son birkaç yıldır akademik çalışmalarda dikkat çekmeye başlayan ve işgörenlerce, sadece iş tanımının öngördüğü miktarda çalışmayı, örgüte minimum düzeyde katkı sağlamayı, özel yaşamına odaklanmayı ve aslında genellikle edilgen bir karşı duruşu ifade eden sessiz istifa davranışının, bireysel, örgütsel ve çevresel açıdan farklı nedenleri ve sonuçları bulunmaktadır. İşten ayrılma niyeti ise, bazıları benzer nedenlerle de olsa, sonuçta işgörenlerin daha somut ve aktif bir tutumunu gösteren ve beraberinde genellikle istifa kararını getirebilen bir tutum ve davranıştır. Sessiz istifa davranışının, işten ayrılma niyetine dönüşüp dönüşmeyeceği ise, ayrı bir tartışma konusudur. Bu nedenle, bu bölümde sessiz istifa davranışı ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişki kapsamlı bir şekilde ele alınmakta ve birbirlerinin öncülü ya da sonucu olup olmadıkları tartışılmaktadır. Bu kitap bölümü, özellikle örgütsel davranış ve insan kaynakları yönetimi alanında çalışan araştırmacılar, örgütler, yöneticiler ve bu konuyla ilgilenen herkes için, güncel bir konuyu ele alarak katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler – Sessiz İstifa, Sessiz İstifa Davranışı, İşten Ayrılma Niyeti, Büyük İstifa, İşe Adanmışlık, İşten Çekilme.

GİRİŞ

İşgörenlerin çalıştıkları ortamdan ve/veya yaptıkları işlerden duydukları tatminsizlik, mutsuzluk ve yabancılaşma vb. sonucunda gösterdikleri tutum ve davranışlar, örgüt alanyazınında farklı konu başlıkları altında inceleme konusudur. İki farklı uça değerlendirilecek olursa; bu olumsuzlukların sonucu, ya işi kesin bırakma kararı vermek ya da bu şekilde çalışmayı sürdürmektir. İş bırakmak, bireysel ve örgütsel nedenleri ve sonuçları itibariyle ayrı bir çalışmanın konusunu oluşturur. Öte yandan, bu çalışmanın ana sorunsalını oluşturan ve yaşadığı olumsuzluklara karşın örgütte kalma kararı veren (isteyerek ya da kendini zorunlu hissederek) işgörenlerin gösterdiği istenmeyen tutum ve davranışlar, geniş bir çalışma alanine sahiptir. Örgütsel sinizm, örgütsel tükenmişlik, öğrenilmiş çaresizlik, örgütsel sessizlik, haber uçurma, örgütsel dedikodu, örgütsel politika, örgütsel intikam, örgütsel muhalefet, örgütsel sapma vb. birçok davranış kalıbı bu kapsamda inceleme konusudur.

En son karar olarak ifade edilebilecek olan “işten ayrılma”ya kadar geçen sürede, işgörenler kendilerini bu karara yavaş yavaş götürecek bilişsel/duygusal ve davranışsal süreçlerden geçebilecekleri gibi, kararsız kalmalarına ya da tereddüt etmelerine neden olabilecek bireysel/örgütsel/çevresel etmenlerle mücadele etmek durumunda da kalabilirler. İşini, görevini, çalıştığı örgütü bırakma kararı öncesi, işte bu sözü edilen ara süreç, örgütsel davranışta giderek önem taşıyan iki konuyu gündeme taşımış ve bu yöndeki araştırmaları hızlandırmıştır: İşten ayrılma niyeti ve sessiz istifa.

İşten ayrılma niyeti (İAN), en öz ifadeyle, işgörenlerin örgütten ayrılma konusundaki bilinçli ve temkinli kararını ya da isteğini ifade eder (Tett ve Meyer 1993:262). Başka bir anlatımla; İAN, işgörenin mevcut işinden ya da işyerinden, belli zamanda ayrılmasına kadar geçen sürede, ayrılma planına ve düşüncesine sahip olması, olarak da açıklanabilir (Fong ve Mahfar 2013:35). Bu niyet, fazla uzun sürmeden istifa etmeye yönelebileceği gibi; aktif olarak başka iş arama, iş başvuruları yapma, başka örgütlere referanslar gönderme, iş görüşmeleri yapma vb. farklı şekillerde ortaya çıkabileceği ya da sadece düşünce düzeyinde kalabildiği de görülmektedir. Dolayısıyla işten ayrılma kararı veren işgörenler, bu kararı kısa sürede, kolaylıkla ve tereddüt etmeden veremeyebilirler.

Son birkaç yıldır örgütsel davranış ve yönetim yazınının gündeminde giderek daha çok yer tutan *sessiz istifa davranışı* (SİD) ise, işgörenin iş tanımında belirtilen temel görev ve sorumlulukları dışında hiçbir şey yapmaması ve sadece gerektiği kadar –minimum düzeyde- çalışması ile dışa vuran, sessiz bir şekilde hak arama ve/veya –özde- vazgeçme halidir. Alışıl gelmiş iş hayatına ve çalışma şekline karşı bir duruş olarak da ifade edilen bu davranış şekli,

verimlilikte ve bağlılıkta yüksek düzeyde bir düşüşe neden olabileceği gibi, daha ileri boyutta işgöreni işten ayrılma niyetine veya kararına da götürebilir. Bu noktada, SİD'in İAN'ı ne ölçüde ve nasıl etkileyeceği veya sadece “sessiz istifa” olarak mı kalacağını değerlendirilmesinde yarar vardır. Aslında her ikisi de istenmeyen davranışlar arasına girmekte olup, aralarında öncül/sonuç ilişkisi kurulabilecek bir bağıntıya sahip olsalar da farklı kişisel/işe dönük/örgütsel etkiler yarattıkları açıktır.

Bu çalışma, sözü edilen iki olgunun birbirleriyle olan ilişkisini irdelemek, aralarında bir neden-sonuç ilişkisi kurulup kurulamayacağını araştırmak ve buna ilişkin bütünleştirici bir değerlendirme yapmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, önce SİD'in kavramsal içeriğine ve bu konudaki güncel değerlendirmelere yer verilecek; daha sonra İAN ana hatları ile açıklanacaktır. Son bölümde ise iki kavram arasındaki benzerlik ve farklılıklara değinilerek, SİD'in nasıl ve hangi koşullarda İAN'a dönüşebileceği, kuramsal bir tartışmaya konu olacaktır.

SESSİZ İSTİFA DAVRANIŞININ (SİD) KAVRAMSAL İÇERİĞİ

Sessiz İstifa Davranışının Tanımı ve Yazınsal Gelişim Süreci

Artan iş bakışı, örgütsel stres kaynakları, adil ücret ve yükselme olanaklarının giderek ulaşılmaz olduğu inancı vb. nedenler, işgörenlerin işlerine olan bağlılıklarının azalması ve görev ve sorumluluklarını yerine getirirken enaz çabayı göstermeleri yönündeki eğilimleri artırmaktadır. SİD olarak ifade edilen bu tutum ve davranış şekli, en öz biçimiyle işyerinde en asgari düzeyde emek ve çaba harcama ve daha az sorumluluk alma üzerine kurulu sessiz bir vazgeçiş, olarak da tanımlanabilir (Yıldız-Özmenekşe 2022:14). Daha geniş bir anlatımla; işgörenlerin, görev tanımlarında belirtilen sorumluluklara ek olarak hiçbir şey yapmamak, sorumluluktan kaçınmak, yalnızca gerektiği kadar çalışmak, sessiz bir şekilde hak aramak, vazgeçme hali; temelde ise, işgörenin kendisine “ne yapıyorum ben?”, “ne için, “değer mi?” gibi soruları sorması ve bu soruları kendi içinde bulunduğu örgütün aleyhine yanıtlayarak karşı bir tavır alması, şeklinde açıklanabilir (Yıldız-Özmenekşe 2022:15). Gerçek bir istifa olarak kabul edilmeyen SİD, işgörenlerin sadece aldıkları ücrete göre hareket etmeleri, iş-yaşam dengesini korumaya büyük özen göstermeleri, kendilerine bakmak için vakit ayırmaları, iş hayatının yoğun baskısına karşı sağlık ve esenliklerini ön plana alma kaygısı nedeniyle yoğun iş temposunu yavaşlatmaları ve sınırlar koymalarıdır (1); (Mahand ve Caldwell 2023:9). SİD, işgörenlerin, örgütlerin çalışanları için anlamlı ilişkiler yaratamamasından kaynaklanan, ekstra-çalışkan olma isteksizliğinin yansımasıdır; özde bir tür manifestodur (Mahand ve

Caldwell 2023:9) SİD'in temelinde, iş saatleri dışında iş yüklerini taşımamak, özel yaşamla iş yaşamını birbirinden kesin çizgilerle ayırmak ve çalışma hayatının dışında kalan zamana düşünsel olarak bile işi karıştırmayacak bir tutum sergilemek yatar. Bu, alışlagelmiş çalışma hayatına karşı bir duruş (Yıldız-Özmenekşe 2022:15) ya da artık koşuşturma kültürüne ve tükenmişliğe bir tepki olarak da (1) görülebilir.

İlk kez 2009 yılında Teksas'da düzenlenen A&M Ekonomi Sempozyumu'nda Mark Boldger tarafından ortaya atılan SİD kavramı, işgörenlerin yoğun iş tempoları nedeniyle iş-yaşam dengelerini kurmakta güçlük çekmeleri ve tükenmişlik yaşamalarına karşı bir eleştiri, olarak ifade edilmiştir (Çalışkan 2023:192). Daha sonra, Wall Street Journal'da yayımlanan ve günümüz çalışanlarının %50'sinin, örgütlerine verdikleri katkıyı sınırlandırdıklarını vurgulayan bir makale, örgütsel davranış alanına getirdiği yeni bir olgu ve rekabetçi üstünlük üzerindeki etkileri ile ses getirmiştir. SİD, özellikle milenyum ve Z kuşağı çalışanlarının motivasyon eksikliğinin, akademi dünyasının ve medyanın gündemine alınmasını sağlamıştır (Mahand ve Caldwell 2023:9). 2022 yazında, SİD başlığı, Forbes, Bloomberg vb. medya organlarında önemli bir yer işgal etmeye başlamış, McKinsey ve Gallup gibi düşünce kuruluşlarının araştırma alanine girmiş ve Google'da aranan bir temaya dönüşmüştür (Johnson 2023:1; Anand vd. 2023:1).

Diğer yandan, Çin'de bir işgörenin fazla çalışma saatlerine bağlı olarak hayatını kaybetmesi, sosyal medyanın ilgisini çekmiş ve gösterilen yoğun tepkiler, kavramın yaygınlaşmasında büyük ölçüde etken olmuştur. ABD'de başlayan "Sessiz İstifa (Quiet Quitting)" akımı, böylece kısa sürede tüm dünyaya yayılmış ve bir fenomen haline gelmiştir. TikTok'ta bu akımı başlatan ise, genç bir yazılım mühendisi ve müzisyen olan Zaid Khan'dır. Khan, 25 Temmuz 2022'de izleyenlere esin kaynağı olan videosunda, "Sessiz istifa, işinizi bırakmak değil, sadece işinizin hayatınızı ele geçirmesine engel olmak anlamına geliyor. İşiniz hayatınız değil! Değeriniz ürettiklerinizle tanımlanamaz." demiş ve "#QuietQuitting" hashtagiyle TikTok'ta 17 milyonun üzerinde görüntüleme almıştır. Buradan Twitter'a ve LinkedIn'e yayılan kavram, dünyada çok büyük bir ilgi kaynağı olmayı başarmıştır (Yıldız-Özmenekşe 2022:15).

SİD, düşünce ve araştırma kuruluşlarının da yoğun ilgisiyle karşılaşmış ve yapılan araştırmalardan sağlanan verilerle güçlendirilmiştir. Gallup'un "küresel işgücünün durumu" başlıklı 2022 araştırmasında, çalışanlardan yalnızca %21'inin kendilerini işlerine verdikleri/adadıkları sonucu çıkmıştır (2). Araştırmada, ABD işgücü içinde 18 yaş ve üstü çalışanların en az %50'sinin SİD eğiliminde oldukları saptanmıştır (Ratnatunga 2022). Wall Street Journal'ın

yakın zamanlı bir makalesi de, bugünün çalışanlarının %50'sinin işlerine yapacakları katkıyı bilinçli olarak kısıtlamayı tercih ettiğini öne sürmektedir (Mahand ve Caldwell 2023:9). Genel olarak, yapılan değerlendirmeler, son yirmi yılda işine bağlı/adanmış işgörenlerin oranının en düşük orana sahip olduğu yönündedir (Formica ve Sfoder 2022:900).

Öte yandan SİD'in ortaya çıkışı ve yaygınlık kazanması her ne kadar ABD menşeli olsa da, sorunun küresel bir gerçeğe işaret ettiği açıktır. İsveç Gazetesi "*Dagens Industri*", pandemi sırasında başlayan SİD'in ne kadar hızlı yaygınlaştığını ve bir eğilim haline geldiğini vurgulayarak, İsveç'te sorunun önemine dikkat çekmiştir (Nordgren ve Björs 2023:6). Türkiye açısından değerlendirildiğinde ise; Youthall'ın (2022) işgörenler üzerinde yaptığı ve 18-50 yaş aralığında 1002 kişinin katıldığı araştırmanın sonuçları, beyaz yakalılar arasında SİD'in arttığını ortaya koymaktadır (Çalışkan 2023:196). Satıl (2022)'a göre de, sosyal medyada ülke ayrımı olmaksızın ses getiren SİD'in, farklı kültürlerde birçok ülkenin çalışanlarında benzerlik göstermesi, kavramın küresel bir nitelik taşıdığını kanıtlamaktadır (Yıldız-Özmenekşe 2022:15).

Bu noktada, benzer gibi algılanan ve SİD ile birlikte karşılaştırmalı çalışmalara konu olan bazı kavramlardan da söz etmekte yarar vardır. Bunlardan biri, *Büyük İstifa (Great Resignation)* akımıdır. Anımsanacağı gibi, COVID-19 pandemisinin yarattığı etkiler, ekonomik anlamda derin bir çalkantıya neden olmuş ve 2021 yılının sonunda ABD'de 47 milyonu aşkın çalışanın gönüllü olarak işi bırakması ile sonuçlanmıştır. Anthony Klotz tarafından "Büyük İstifa" olarak adlandırılan bu durumun, geride kalanların farklı tutum ve arayışlara girmesini tetikleyerek, SİD'in ortaya çıkmasında önemli bir etken olduğu düşünülmektedir (Çalışkan 2023:192). Ancak, SİD, mutlaka işten kesin ayrılma ile sonuçlanan bir davranış olmadığından, iki kavram arasında önemli bir farklılık bulunmaktadır.

Sessiz İşten Çıkarma (Quiet Firing) olarak adlandırılan diğer bir kavram da SİD ile ilişkilendirilmekte ve tartışılmaktadır. İşverenlerin, kasten olumsuz iş ortamı/koşulları yaratmaları ve işgörenleri istifaya itmeleri, olarak tanımlanan bu kavram, aslında SİD'den oldukça farklıdır. İşgörenler burada, artık işe/örgüte kattıkları çabaların ve emeğin işverenler tarafından fark edilmediğine ve onların iş akitlerini sona erdirmeye çalıştıklarına, ama bunu dolaylı yoldan yaptıklarına inanmaktadır. Çalışma koşullarını kabul edilemez hale getirmek (örneğin işgöreni işle ezmek ve esnekliğini tamamen sınırlandırmak, zorlayıcı ve ağır koşullar yaratmak, agresif/kaba/düşüncesiz davranmak vb.) onun kendi arzusuyla işten ayrılmasını sağlamaktadır. (Anand vd.2023:2).

Öte yandan, sosyal medyada ve popüler basında yeni bir kavram olarak görünen SİD'in, aslında uzun bir geçmişe dayanan temelleri olduğu, öne

sürülmektedir. SİD terimi ilk olarak Mark Boldger (2022) tarafından, “işgörenlerin işlerine minimum düzeyde katkı sağlamaları”, olarak tanımlanmakla birlikte; aslında çok uzun zamandır süregelen bir davranışın yeni ismi olduğu da vurgulanmaktadır (Mahand ve Caldwell 2023:9). Tarihsel açıdan, geçmiş dönemlerde işçilerin herhangi bir yasayı ihlal etmeksizin ve işten çıkarılma riskine girmeden, çalıştıkları yerdeki faaliyetlerini aksatmaya dönük eylemlerine rastlanmıştır (3). Çalışma ilişkileri yazınında, aralıklı iş kesintileri/işi durdurma, fazla mesaiyi reddetme, sadece kurala bağlı çalışma vb. işgörenlerin, örgütsel çıktıları ve etkinliği düşürecek şekilde örgütsel iş tanımının ve iş kurallarının asgari gerekliliklerini ancak karşılayabilecek ölçüde çalışmaları, yüzyıllardır karşılaşılan bir durumdur (Anand vd.2023:3).

Ancak SİD, daha az kolektif –hatta çoğunlukla bireysel- bir eylemdir ve daha çok işgörenin çalışma koşullarını sessizce protesto etmek ve kendi ruh sağlığını korumak amacıyla ortaya çıkar (4). Kahn’ın (1990), önceki yüzyılda işten ayrılmayı konu edinen çalışmalarında da işgörenlerin örgütleri ile aralarında psikolojik ve fiziksel mesafe koyma eğilimi gösterdikleri, bunun bir tür “geri çekilme davranışı” olduğu ve iş-yaşam dengesini korumak amacıyla gerçekleştiği vurgulanmıştır (Çalışkan 2023:192). Los Angeles Times’ın ekonomi köşe yazarlarından Micheal Hiltzik’e göre, “*SİD’in ardında yatan düşünce, işgörenlerin sürekli artan işyükünden ve işveren taleplerinden, değerlerinin ve işe katkılarının yeterince anlaşılmasından sıkıntı, tükenmişlik ve hayal kırıklığı duymalarıdır. Bu, yeni bir isim altında eski bir gerçekliği işaret eder.*” (Johnson 2023:2).

Yukarıdaki açıklamalardan hareketle; aslında geçmişte de farklı isimler altında ve farklı şekillerde kendini göstermiş olan, bugün ise yaygın biçimde karşımıza çıkmaya başlayan SİD, önemli bir sosyo-ekonomik gerçeklik haline gelmiştir. Bu nedenle, öncüllerinin ve yaratacağı sonuçların dikkatle değerlendirilmesi gerektiği öngörülmektedir.

Sessiz İstifa Davranışının İçeriği ve Dışavurumu

SİD gösteren çalışanlarda görülen yaygın ve ortak belirtiler, bir kaynakta şu şekilde somutlaşmıştır: Toplantılara geç kalmak ya da katılmamak, mesai saatlerini kısaltan bir döngü oluşturmak (geç gelip erken ayrılmak gibi), grup çalışmalarına ve ortak fikirlerin konuşulduğu toplu görüşmelere daha az katkı vermek, yöneticilerle ve çalışma arkadaşlarıyla iletişim kurmada isteksiz olmak, iş arkadaşlarına destek ve yardım konusunda gönülsüz olmak, düşük motivasyonla ve düşük verimlilikle çalışmak vb. (Klotz ve Bolino 2022’den akt. Çalışkan 2023:195; Anand vd. 2023:5)

Sİ davranışı iki şekilde gösterilebilir: İlk gruba girenler, tepkisel davranırlar. Yaşadıkları olumsuzluklardan dolayı yıpranmış, yorgun ve bıkkındırlar; işlerine ve örgütlerine yabancılaşmışlardır. İkinci gruptakiler ise, yaşam felsefesi olarak işlerinin hayatlarının merkezi olması fikrine karşı çıkmaktadırlar. Bu yüzden de kendilerini bütünüyle işe vermez ve fazla çalışmaları yönündeki beklentiye uymazlar (1).

Daha kapsayıcı olarak açıklanmak istenirse, SİD gösteren çalışanlar, aşağıdaki davranışlarla diğerlerinden ayrılırlar (Yıldız ve Özmenekşe 2022:16; Boy ve Sürmeli 2023:1; Johnson 2023:2):

- İş tanımlarında belirtilen görev ve sorumlulukların dışına çıkmazlar; burada temel düşünce, iş tanımının kapsamını “ne az ne çok” olmak kaydıyla aynen uygulamaktır;
- İşlerinde bir farklılık ya da yenilik yaratma çabasına girmezler;
- Sahip oldukları potansiyeli kullanmazlar ya da çok küçük bir kısmını kullanırlar;
- Tüm işlerini çalışma saatleri ile sınırlamayı tercih ederler; yasal iş saatleri dışında kesinlikle çalışmazlar;
- “Çalışmak için yaşamak” yerine “yaşamak için çalışmak” ilkesini benimser ve uygularlar;
- Özel yaşamlarını ve iş yaşamlarını tamamen birbirinden ayrı tutarlar;
- Çalışma hayatı dışındaki tüm vakitlerine düşünsel anlamda bile olsa işlerini karıştırmamayı tercih ederler;

Sessiz İstifa Davranışının Kuramsal Temelleri

Öz-Belirleme ya da Öz-Belirlenim Kuramı, SİD ‘nin açıklanmasında yardımcı olabilir. İlk çalışmalarının 1970’li yıllarda Edward Deci’nin başlattığı kuramın diğer bir temsilcisi ise, Richard Ryan’dır. Kuram, insanların özde tutarlı bir benliğe sahip, psikolojik gelişmeye eğilimli, yaşantılarını bütünleştirmek ve karşılaştıkları engellerin üstesinden gelebilmek için çaba gösteren aktif organizmalar olduğunu vurgular. Buradan hareketle, davranışların dış etkenlerden çok bireyin kendi kişisel inançları ve değer yargılarıyla belirlendiğini ve kararlarını kendi başına verdiğini; başka bir ifadeyle kendi davranışlarını başlatmada ve düzenlemede bir seçim duygusu yaşadığını öne sürer (Çankaya 2009:23). Bu kuram, güdülenme ile ilgili olup, en güçlü güdülenmenin üç temel ve evrensel gereksinimin karşılanmasıyla sağlanabileceğini savunur: Yeterlik, özerklik ve ilişkili olma. *Yeterlik*, bireyin çevresini etkilemede, istenen sonuçlara ulaşmada ve çevresel sorunlarla baş etmede kendisini yeterli hissetmesi ile ilgilidir. *Özerklik*, bireyin kendi

eylemlerini başlatma, seçim yapma, karar verme ve yönlendirme bakımından kendisini özgür hissetmesidir. *İlişkili olma gereksinimi* ise, başkaları ile yakın iletişim kurabilme, sosyal bir çevreye dahil olma ve ilişkilerinde destek, saygı ve doyum hissetme, olarak açıklanabilir. Bu gereksinimlerin karşılanamaması durumunda, bireylerin kişisel anlamda gelişmeleri, ruh sağlıklarının ve esenliklerinin sağlanması mümkün olamayacaktır.

SİD'in kuramla olan ilişkisini kurmada, ters yönlü bir tutum ve davranış olan "işe adanmışlık" yardımcı olabilir. Şöyle ki Kahn tarafından 1990'da ortaya atılan "işe adanmışlık (işe tutkunluk)" kavramı, işgörenlerin işleriyle ilgili rollerine, görev ve sorumluluklarına yönelik dikkatli, özenli, aşırı bağlı, odaklı ve bütünleşik bir duygu ile çalışmalarını ve tüm varlıkları ile işte olmaları, şeklinde tanımlanabilir. Bu bağlamda, güdülenme ile işe adanmışlık arasındaki ilişkinin kurulmasında yol gösterici olan kuram, işgörenin adanmışlığının düşük olması ile SİD arasında yakın bir ilişki olduğunu öne sürer. (Nordgren-Björns 2023:7). Yapılan bazı araştırmalarda da özerklik ve yetkinlik gereksinimlerinin tatmini ile işe adanmışlık arasındaki ilişki istatistiksel olarak doğrulanmıştır (Ersoy vd. 2023-346). Bu bağlamda, işe adanmışlığın azalması veya ortadan kalkması, SİD'i artıracak önemli bir etken olarak görülebilir.

Sosyal Mübadele Kuramı da, SİD'nin temellerini anlamada yol gösterebilecek diğer bir kuramdır. Bireyler arasındaki sosyal ilişkileri bir tür kaynak mübadelesi olarak gören en eski sosyal davranış kuramlarına uzanan bu kuramın temel varsayımı; tarafların, ödüllendirilme beklentisi (saygı görme, onur, arkadaşlık, dikkate alınma vb.) içinde sosyal ilişkilere girdiği ve bu ilişkileri sürdürdüğüdür (Lambe et al. 2001; Gefen ve Ridings 2002). Kuramın gelişimine katkı sağlayan öncü araştırmalar, *Blau (1955, 1960, 1964)*, *Emerson (1962)* ve *Homans (1958)* gibi sosyologlar ile *Thibaut ve Kelley (1959)* gibi sosyal psikologların çalışmalarını içerir. Kuramın savunucularına göre; bireyler, diğerleri ile (bireyler, gruplar ya da örgütler) arzuladıkları sonuçlara ulaşmak için işbirliği yaparlar ve mübadele sonucunda elde edecekleri faydalarla katlanacakları maliyetleri göz önünde bulundururlar. İşgörenlerin örgütlere fiziksel ve düşünsel emeklerini ve çabalarını, fikirlerini, vakitlerini verdikleri ve bunun karşılığında onlardan maddi ve manevi kazanımlar bekledikleri; bunun gereğince sağlanamaması durumunda ise, istenen örgütsel tutumlar ve davranışların gerçekleşmeyeceği açıktır (Gürbüz 2006:53; Bolat vd.2009:215). İşe adanmışlık, örgütsel bağlılık, örgütsel vatandaşlık vb. davranışların SİD'in tersi yönünde olduğu düşünüldüğünde, bu ilişki daha iyi açıklanabilir.

Sessiz İstifa Davranışının Öncülleri

Alan yazına çok yeni girmiş bir kavram olarak SİD'in dayandığı temeller henüz kesin biçimde ortaya konulamamıştır (Kumar 2022:10'dan akt. Yıldız ve Özmenekşe 2022:16). Bunda, kavramın ağırlıklı olarak dijital medyada ön plana çıkması, irdelenmesi ve akademik çalışmalarda kuramsal ve görgül açıdan sınırlı olarak yer alması etkili olmuştur (Çalışkan 2023:191).

SİD'na neden olan unsurlar, genel olarak, bireysel, örgütsel ve çevresel olmak üzere, aşağıdaki gibi sıralanabilir (Yıldız-Özmenekşe 2022; (1);

Bireysel Nedenler

SİD'e neden olan unsurlar arasında, demografik özellikler ve bunlar arasında "yaş" ön planda bulunmaktadır. Özellikle alanyazında, Z kuşağı ve Milenyum kuşağındaki genç işgörenlerde bu davranışın daha fazla görüldüğünü öne süren çalışmalar bulunmaktadır. Bunda, söz konusu kuşağın zihin dünyasında çalışmanın anlamını sorgulama eğiliminin etkili olduğu vurgulanmaktadır. (Formica ve Sfoder 2022:900). Nitekim GALLUP Araştırması, sessiz istifacıların yüksek oranda 35 yaş altındaki işgörenler olduğunu ortaya koymuştur (Ratnatunga 2022:13). Araştırmaya katılan gençlerin %82'si en düşük performansla çalışmak istediklerini ve kariyer hedeflerine odaklanmanın yaşamdaki diğer öncelikleri arasında büyük yer tutmadığını; aile ve arkadaşlarıyla vakit geçirmek, sağlık durumlarıyla ve hobileriyle ilgilenmek gibi konulara daha çok önem verdiklerini belirtmişlerdir (Çalışkan 2023:195).

Gençler işyerlerindeki eşitliksiz uygulamalardan ve ücret açıklarından giderek daha fazla rahatsızlık duymaktadır; öte yandan kendilerinden önceki kuşaklara kıyasla çalışma saatlerinin daha kısa olması gerektiğini düşünmektedirler (3). Örneğin McKinsey (2022), 25-45 yaş aralığındaki işgörenlerin serbest çalışma/yenilikçi çalışma biçimleri arayışı, 18-24 grubundakilerin ise daha çok özerklik ve anlamlı iş arayışında olduklarını saptamıştır. Genç işgörenler, işe yönelik çabalarını kendi değerlerine odaklayarak önceliklendirmek istediklerinde, daha fazla özerklik içeren, ailelerine daha çok vakit ayırabildikleri veya proje işlerde görev alma seçeneklerine başvurabilmektedirler. Eğer işlerinin kendileri için anlamlı ve değerli olduğuna inanmıyorlarsa, örgüte/işe olan ilgi ve bağlılıklarını da büyük ölçüde kaybetmektedirler. (Anand vd.2023:4).

Bireysel öncüler arasında SİD'e yol açan bir diğer faktör, kişilik özellikleridir. Daha açık bir ifadeyle, bazı bireyler kişilik özelliklerinin etkisiyle SİD'e yönelik davranış sergilerler. Her birey, farklı kişilik özelliğine sahip olduğundan, örgütüne karşı sergilediği davranışlar da kişisel farklılıklarına bağlı olarak değişebilir (Sarı, 2011:1). Bu bağlamda, bazı kişilik özellikleri öne

çıkılmaktadır. Örneğin, düşük sorumluluk sahibi bireyler, tedbirsiz, dikkatsiz, plansız ve disiplinsizlik gibi davranışlarıyla dikkat çekerler (Polatçı, 2020:15). Bu tür özelliklere sahip kişiler, bu özelliklerinin etkisiyle örgütsel ortamda yeni bir sorumluluk almaktan kaçınırlar ve bu nedenle SİD'e yönelebilirler.

Ayrıca bireyin içe dönük ya da dışa dönük kişilik özelliğine sahip olması, SİD'i etkileyen önemli bir öncüdür. Dışa dönük bireyler genellikle sosyal, girişken, pozitif ve aktif kişilerken; içe dönük kişiler ise daha asosyal, çekingen ve kendi iç dünyalarına odaklanan kişilerdir (Ünsever ve Çetinkaya, 2021:2657; Yavaş, 2020:92; Çalık ve Yılmaz, 2019:30). Bu nedenle, içe dönük kişilik özelliğine sahip bireyler, örgütsel ortamdaki etkileşimlerden ve sorunlardan kaçabilir; bunları çözmek ya da iletişim kurmak yerine geri çekilmeyi tercih edebilirler. Bu durum da, bireyi SİD'e yönlendirebilir. Ek olarak, dışa dönük bireyler genellikle bağımsız ve özgür ruhlu kişilerdir; bu nedenle örgütsel ortamdaki kısıtlamalara, kurallara ve baskılara karşı direnç gösterebilirler (Koçoğlu-Sazkaya ve Parlak, 2018:151; Apan ve Ercan, 2017:179). Bu durum, bu kişilik özelliğine sahip bireyleri SİD'i tercih etmesine neden olabilir; çünkü bu bireyler, gereksiz sorunlarla uğraşmak yerine, kendi özgürlüğünü ve ihtiyaçlarını önemserler.

Örgütsel Nedenler

Yukarıda sözü edilen Gallup araştırması, işgörenlerin örgütlerine sağladıkları katkının ve bağlılığın azalmasında ana nedenin, yöneticilerin temel liderlik sorumluluklarını yerine getirmede, onları güçlendirmede ve yaptıkları işe özendirip cesaretlendirmede gösterdikleri başarısızlık olduğunu göstermektedir. (Mahand ve Caldwell 2023:9). Yöneticilerinin yetkinlikleri veya dürüstlükleri hakkında şüpheye düşen ya da kendilerini işlerinden/örgütlerinden bütünsel anlamda kopmuş/yabancılaşmış hisseden, yapılan toplantılar, konferanslar, proje geliştirme faaliyetleri vb. çalışmalar hakkında bilgilendirilmeyen işgörenler, fikirlerine yeterince değer verilmediğini düşünürler ve öz-değerlerine odaklanırlar. Bu da SİD'i artırır. (Anand vd.2023:5).

İşgörenlerin, yaptıkları işlerin kişisel gelişimlerine katkı sağlamayacağına inanmaları, iş ortamında önemsiz bir role sahip olduklarını düşünmeleri ve kendilerini değersiz hissetmeleri de SİD açısından önemli nedenler arasında düşünülebilir. Özellikle özgün yetenek ve becerilerinin görev tanımıyla örtüşmediğini düşünenlerde bu eğilim daha fazla görülmektedir (Boy ve Sürmeli 2023:2).

İşverenlerin işgörenlerin özel yaşamlarına müdahaleleri, izin günlerinde de cihazlarını açık tutmalarını önermeleri, çalışma saatleri dışında da e-postalarını

kontrol etmeleri gerektiğini tembihlemeleri, hatta hafta sonları son dakika toplantılarına uygun olmalarını istemeleri vb. davranışlar da SİD'i tetikleyen önemli nedenler arasında sayılabilir (Youthall, 2022'dan akt. Yıldız ve Özmenekşe 2022:18.).

SİD'e neden olan diğer örgütsel faktörler, aşağıdaki şekilde sıralanabilir (Boy ve Sürmeli 2023:2; Mahand ve Caldwell 2023:9; Lord 2022:14; (Kobal ve Batı'dan akt. Yıldız ve Özmenekşe 2022.18):

- İşgörenlerin örgütten bekledikleri maddi ve manevi kazançları elde edememeleri;
- İşgörenlerin çabalarının karşılığını alamadıklarını düşünmeleri;
- Mutsuz işgörenlerin örgüt yönetimini/işverenlerini örtük biçimde de olsa cezalandırmak istemeleri;
- Örgütlerin kar, verimlilik ve üretkenlik için işgörenler aşırı baskı yapmaları;
- Yönetici, idareci ve işgörenler arasındaki ilişkilerin şeffaf bir biçimde yürütülmemesi;
- Örgüt içi güç mesafesinin yüksek olması;
- Astlarla üstler arasında organik bir iletişim ağının olmaması veya farklı kademelerdeki çalışanların yöneticileriyle dilediği gibi iletişim kuramaması;
- İşgörenlerin, kişisel, ticari ve mesleki alanlardaki gelişimlerinde, örgütlerinden yeteri kadar destek ve takdir görmediğini düşünmesi,
- Örgütte katılımcı ve demokratik bir iş ortamının yaratılmamış olması vb.
- İyi yapılandırılmış eylem planlarının olmaması, işyükü dağılımında, gelirden ve koruyucu ekipman dağıtımında adaletsizlik;
- Örgütte psikolojik şiddetin görünürlük kazanması, toksik örgüt yapıları, çok katı iş kuralları olması;
- Çalışanların sahip oldukları potansiyeli ortaya çıkarmaları konusunda teşvik edilmemesi, desteklenmemesi,
- Çalışanların değişen şartlar ve çalışma düzeninin iş ortamına uyarlanamaması, örgüt kültürünün zayıflığı ve değişen çalışma şartlarına göre şekillenmediğini düşünmeleri.

Çevresel Nedenler

Son birkaç yıla damgasına vuran, COVID-19 Pandemisi, ekonomik krizler, doğal afetler vb. küresel ve bölgesel sorunlar, yorgun, bezgin ve umutsuz bir işgören kitlesi yaratılmasında önemli ölçüde etken olmuştur. Özellikle Pandeminin rutin iş-yaşam döngüsünü ve geleneksel iş yapma

biçimlerini farklılaştırdığı, evden çalışma ya da hibrit çalışma modellerinin işgörenlerin evde/aileleri ile/kendilerine vakit ayırarak çalışmanın anlamı üzerinde düşünmelerini sağladığı bilinmektedir.

Son dört yılı baz alan sosyo-ekonomik araştırmalar ve değerlendirmeleri, “Pandemi-öncesi” ve “Pandemi-sonrası”, olmak üzere iki dönemde değerlendirmek olasıdır. 2020 yılından önce dünya ekonomisini yönlendiren ilkelerin ve paradigmaların çoğu, bu kapsamda değişim göstermiş ve akademik dünya da yeni dünyanın bu ruhuna uyum göstermeye başlamıştır. Büyük istifa ve SİD, örgütler üzerinde büyük ölçüde etkili olmuş ve özellikle insan kaynakları strateji ve uygulamalarının, bu olgular dikkate alınarak, nasıl şekillendirileceği, yetkilileri yeniden düşünmeye itmiştir. Her ne kadar akademi dünyası, Pandemi ile Büyük İstifa ve SİD arasında bir ilişki olduğu konusunda uzlaşa içindeyse de bu paradigma değişimlerinin COVID kısıtlamalarının sonucu olduğuna ilişkin sağlıklı veriler söz konusu değildir. Yüksek işgücü devri ve düşük bağlılık ile kendini gösteren iş tatminsizliğinin pandemiden önce de düşük ücretler, zorlayıcı iş koşulları ve uzun çalışma saatleri vb. olumsuzluklarla var olduğu bilinmektedir. Daha sonra COVID, ancak bunları hızlandıran bir katalizör rolü oynamıştır (Formica ve Sfoder 2022:899-900).

Sessiz İstifa Davranışının Sonuçları

Bireysel Sonuçları

SİD’in en görünür bireysel sonucu, işten yabancılaşıma ve mutsuzluk olabilir (Shatakshi 2022:30). Aslında, gerçek potansiyelini kullanmayan ve son derece edilgin çalışan, ruhen yaptığı işten/işyerinden kopan/uzaklaşan işgören, aynı zamanda canı sıkılan ve büyük ölçüde boşa vakit öldüren biri haline gelir. Bu durumun, işinde kendini geliştirme, yeni şeyler öğrenme ve yükselme olanaklarını önleyeceği düşünülürken, bireysel kayıplar daha iyi anlaşılabilir.

Örgütsel Sonuçları

SİD, her şeyden önce örgütlerin etkinliği ve verimliliği açısından önemli bir tehdit oluşturmaktadır. İlk bakışta gerçek bir sorun gibi görünmeyebilir; bunun nedeni işgörenlerin temel görevlerini yerine getirmeleridir. Ancak standart çalışma gereksinimlerini aşmak ve rekabetçi üstünlük elde etmek isteyen örgütler açısından değerlendirildiğinde, bu hedeflere ulaşmayı engelleyecektir (4).

Bir diğer olumsuzluk, SİD’in farkedilme ve yönetilme güçlüğüdür. Birçok yönetici için, bunu başarmak, gerçek istifaları yönetmekten çok daha karmaşık

ve zordur (4). SİD'in belirtileri kısa dönemde ortaya çıkamayabileceği gibi, nedenlerinin anlaşılması da daha zorlu bir çabayı gerekli kılar.

Öte yandan işgörenlerin gösterdiği SİD'in, örgütteki diğer çalışanları da olumsuz etkileyebileceği, çalışma koşullarından memnun olanları bile içine çekebileceği ve tüm çalışma ortamına hâkim olabileceği düşünülmektedir. SİD, bir bakıma bulaşıcı bir hastalık gibidir ve gerekli önlemler alınmadığı taktirde iş ortamının tamamı üzerinde etkili olabilmektedir (Yıldız ve Özmenekşe 2022:18; Shatakshi 2022:30).

İŞTEN AYRILMA NİYETİNİN (İAN) KAVRAMSAL İÇERİĞİ

İşten Ayrılma Niyetinin (İAN) Tanımı ve Yazınsal Gelişimi

İAN kavramına ilk değinen araştırmacılardan biri olan Simon (1955), bu kavramı, “karar verme kuramı” bağlamında açıklamış ve gerçekleşmesini, işgörenlerin sınırlı bilgi ve kaynaklarla çalışmasıyla ilişkilendirmiştir. Simon, aslında doğrudan İAN'a odaklanmamakla birlikte, elde ettiği sonuçlar, bu kavram üzerine yapılan araştırmaların temelini oluşturmuştur (Simon, 1955-1979; Barros, 2010:451-471; Kalantari, 2010:515). Daha sonraki yıllarda Mobley ve arkadaşları (1979:493-522), Meyer ve Allen (1991:61-81) ve Lee ve Mitchell (1999) de İAN'ın kavramsallaştırılmasında ve nedenlerinin ortaya konulmasında rol oynamışlar; kavramı, “örgütsel bağlılık” çerçevesinde incelemiş ve iş tatminsizliği, memnuniyetsizlik ve düşük örgütsel bağlılığın bu süreçteki etkisini vurgulamışlardır (Malaysia, 2016:16-21); Lee ve diğerleri, 1999: 450-460; Lee ve diğerleri, 2004: 412; Morell ve diğerleri, 2007: 128-148).

İAN, bir işgörenin işine ve çalıştığı örgüte yönelik olumsuz algı ve tutumlarının bir sonucu olarak, kendi iradesiyle işten ayrılma kararı aldığı bir durumu ifade etmektedir (Aydemir ve Akdoğan, 2019:1628). Başka bir deyişle, bir işgörenin örgütten ayrılma planı yapma ve bu planı uygulayarak işinden ayrılma sürecine girmesi, olarak da adlandırılabilir (Fong ve Mahfar 2013:35).

Ajzen (1975), İAN'ı, bir işgörenin planlı bir davranış çerçevesinde örgütünü terk etme veya mevcut örgütünü bırakma niyeti, olarak tanımlamıştır. Daha basit bir ifadeyle, bu kavram, bir kişinin örgütünde kalmaya mı yoksa ayrılmaya mı niyetli olduğunu ifade etmektedir. Mobley'e (1978) göre İAN, işi bırakma kararının bir öncüsü olarak kabul edilir. Bester (2012), İAN'ı, bir işgörenin örgütten ayrılma kararı verme sürecinin son aşaması, olarak açıklar (Mobley, Horner ve Hollingsworth, 1978: 409; Bothma ve Roodt, 2012: 2;Dirik, 2019: 132). Bu niyete sahip olan işgörenler, mevcut koşulları değerlendirerek beklentilerini oluşturacak ve bunların yerine getirilmemesi durumunda,

düşüncelerini eyleme geçirerek işten ayrılacaklardır (Polat ve Meydan 2010:153).

İşten Ayrılma Niyetine Etki Eden Faktörler

Küreselleşme ve teknolojik ilerlemelerin etkisi ne olursa olsun, örgütler için insan kaynağı her zaman büyük bir önem taşır. Bu nedenle örgütler, işgörenlerinin işten ayrılmasını ve bu niyette olmalarını istemezler (Uludağ, 2019:2043). Günümüzde, örgütler hangi sektörde faaliyet gösterirse gösterebilir, kendi amaçlarını gerçekleştirmeyi, paydaşlarının beklentilerine yanıt vermeyi, varlıklarını sürdürmeyi ve bu süreçte rekabet üstünlüğü elde etmeyi amaçlarlar. Bunun için örgütün sahip olduğu kaynakların, özellikle de insan kaynağının, etkin ve verimli bir şekilde yönetilmesi gerekmektedir (Turgut, Soran ve Ateş, 2017:578). İAN bu amaçlara ulaşılmasını olumsuz etkileyen bir olgudur.

İAN'a neden olan unsurlar hakkında, alan yazında farklı görüşler ve sınıflandırmalar bulunmaktadır. Bunlar, bireysel, örgütsel ve çevresel unsurlar, şeklinde kategorize edilerek incelenebilir (Moynihan ve Pandey 2008:207; Aslan 2014:23; Öge, 2021:102).

Bireysel Faktörler

Bireysel faktörler arasında “kişilik özellikleri”, ilk sırada sayılabilir. Örneğin, deneyime açık, duygusal yönden istikrarsız ve agresif kişilikli bireylerde İAN'ın görece yüksek olduğu ifade edilmektedir (Aslan 2014: 23). Bu görüş, Zimmerman (2008) tarafından yapılan bir araştırmanın sonuçlarıyla da desteklenmektedir. Bu çalışma, duygusal denge-dengesizlik, deneyime açıklık ve uyumluluk özelliklerinin İAN'ı etkilediğini ortaya koymuştur (Zimmerman, 2008: 309).

Her birey, varoluşsal olarak birbirinden farklı özelliklere sahip olarak dünyaya gelir. Bu özellikler, insanları farklı kariyer yollarına ve farklı ilişkilere yönlendiren etmenler, olarak kabul edilir. Çünkü her insan, yaşamı boyunca kendi kimliğini bulma çabası içindedir. Bu durum, İAN üzerinde de etkili olan bir faktör olarak önem taşır (Usta ve Bayraktar, 2017:69). Yaşam standartlarının değiştiği koşullara bağlı olarak ortaya çıkan çeşitli faktörler de, İAN'ı etkileyebilmektedir. Örneğin, bireylerin farklı bir işe duyduğu ilgi bu etkiyi şekillendirebilmektedir. Eğer birey, yeteneklerine daha uygun farklı bir iş olanağına sahipse, mevcut örgütünden ayrılarak yeni bir işe geçmeyi tercih edebilir (Seyrek ve İnal, 2017: 65).

Bazı demografik özelliklerin de İAN üzerinde rolü olduğunu gösteren çalışmalar bulunmaktadır. Bu bağlamda, yaş, hizmet süresi, eğitim seviyesi, işgörenin bakmakla yükümlü olduğu kişi sayısı, cinsiyet ve medeni durum gibi

etkenler sayılabilir (Cotton ve Tuttle, 1986: 60). Örneğin, işgörenlerin yaşı ve kıdem süresi arttıkça, iş değiştirme eğiliminin azaldığını gösteren araştırma sonuçlarına ulaşılmıştır (Moynihan ve Pandey 2008:207). Genç işgörenler, kendilerini her tür işin üstesinden gelebilecekleri ve farklı işlerde başarılı olabilecekleri şeklinde algırlar; bu nedenle sık sık iş değiştirmeyi düşünürler. Ancak yaş ilerledikçe, bu niyet, işgörenin uzmanlaşmış olduğu pozisyonda kalmayı tercih etme yönünde değişmektedir. Ayrıca yaş ilerledikçe, işgörenler yükselerek yönetim pozisyonlarına ulaşmayı hedefler; bu da İAN'ı etkileyebilir (Şengil, 2023: 29).

Örgütsel Faktörler

İAN'ı etkileyen örgütsel unsurlar arasında, örgütteki insan kaynakları politika ve uygulamaları en belirgin etkiye sahiptir. Ödül ve teşvikler, ücret ve maaş politikası, sunulan eğitim olanakları, yükseltme kararları vb. birçok uygulamanın tatmin edici düzeyde olmaması, İAN'ı artırabilir. Öte yandan, iş güvencesi, çalışma koşulları, iş tatmini, yönetimle ve iş arkadaşları ile olan ilişkiler vb. unsurlar da diğer örgüt içi öncüller arasında sayılabilir. Örgütsel davranışın çalışma alanına giren, örgütsel destek algısı, algılanan örgütsel güven, örgütsel özdeşleşme, örgütsel adalet algısı vb. konu başlıkları ile İAN arasındaki ilişkiyi gösteren çalışmalar da yazında bir hayli yer tutmaktadır (Yenihan vd. 2014:39; Özer ve Yurdun, 2012:75; Kurtulmuş ve Yiğit,2016:861). Örneğin, bu bağlamda en çok iş tatmini ve örgütsel bağlılığın İAN ile negatif yönlü bir ilişkisinin olduğunu ortaya koyan çalışmalara rastlanmaktadır (Yin-Fah vd.; Lee vd. 2012:867).

Çalışanlar, örgütte yeteneklerini geliştirmek için uygun bir ortam sağlandığını ve kendilerine değer verildiğini düşünüyorlarsa, işte kalma niyetini sürdürebilirler. Ters durumda, örgütsel bağlılıkları azalabilir ve İAN ortaya çıkabilir. Bu durumda, alternatif kariyer fırsatlarını değerlendirmek için yeni iş olanakları araştırmaya başlayabilirler (Harputluoğlu ve Polat, 2017:438).

Bir örgüt içinde, üst yönetim tarafından astlara yöneltilen kötü muamele, aşırı mesai, mobbing, yetersiz eğitim ve yan haklarda adaletsizlik gibi sorunlar da çalışanların İAN düzeyini etkileyebilir (Mohsin, Lengler ve Kumar, 2013:49). Faiz (2019) tarafından yapılan bir araştırmaya göre, işgörelere yüklenen fazla görevler, İAN'ı büyük ölçüde etkilemektedir. Aşırı iş yükü, işgörenlerin iş kontrolünün azalmasına ve tükenmişlik hissine artmasına neden olarak, İAN üzerinde anlamlı bir etki yaratabilmektedir. İşgörenler, örgütlerinin kendilerini desteklediğini hissettiklerinde, örgüte karşı sorumluluk duygusuyla ekstra çaba harcama ve sadakat gösterme eğilimindedirler. Aksi takdirde, ekstra

çaba ve sadakatlerini azaltabilir ve ayrılma kararını düşünmeye başlayabilirler (Anafarta, 2015:115).

Yukarıdaki açıklamalardan hareketle; iş tatmininin, kişinin işe olan bağlılığını etkileyen bir faktör olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle, bağlılık ile iş tatmini arasındaki ilişki, İAN üzerinde etki yaratır ve bu ilişkiyi anlamamıza yardımcı olur (Tett ve Mayer, 1993:260).

Çevresel Faktörler

İşgörenler örgütlerinde herhangi bir sorun yaşamasalar bile, çevresel faktörler İAN'ı etkileyebilir. Başka bir ifadeyle; çevresel faktörler, İAN'ı etkileyen bireysel ve örgütsel nedenlerin dışındaki sosyal ve çevresel değişkenleri ifade eder. Bu faktörler arasında, ülkenin sosyo-ekonomik durumu, alternatif iş fırsatlarının varlığı, ailenin diğer üyelerinin işlerinde meydana gelen değişiklikler (atama, görevlendirme, eğitim vb.), ulaşım koşullarındaki meydana gelen değişiklikler vb. çeşitli etkenler bulunmaktadır (Faiz, 2019: 28;Yavan, 2017:67).

İAN, farklı mevsimsel koşullardan da etkilenebilir. Bu koşullar arasında; kış aylarında hastalıkların artması, yaz aylarında tatil yapma isteği, hasat zamanının gelmesi ve memlekete gitme isteği vb. sayılabilir (Eren, 2001:270). Öte yandan işsizlik oranı da İAN'ı etkileyen faktörlerin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Bir ülkede işsizlik oranının yüksek olması durumunda, bireyler mevcut işlerini terk etmek istemeyebilirler; çünkü bu durum yeni bir iş bulma konusunda belirsizlik taşır. Başka bir deyişle, işgörenler, mevcut işlerini bıraktıktan sonra yeni bir iş bulamama korkusu nedeniyle işlerini terk etmek istemeyebilirler. Bu iki kavram arasında ters bir ilişki vardır; yani işsizlik oranı arttıkça İAN azalırken, işsizlik oranı azaldıkça bu niyet artabilir (Hom vd., 1992:894).

İşten Ayrılma Niyetinin Sonuçları

İşgörenler ile örgüt arasındaki ilişkilerin sürdürülebilir ve olumlu bir şekilde devam etmesi, karşılıklı beklentilerin etkili bir biçimde karşılanmasına bağlıdır. İşgörenler, örgüte katkı sağlamak amacıyla çaba gösterirken, örgütten hem maddi hem de manevi olarak belirli beklentiler içerisindedirler. Bu beklentilerin yeterince karşılanmaması, işgörenin memnuniyetsizliğine yol açabilir ve İAN'a neden olarak performansı olumsuz etkileyebilir (Yıldırım, Erul ve Kelebek, 2014:37).

İAN, araştırmacılar ve iş dünyası tarafından genellikle olumsuz bir durum olarak algılansa da bu bakış açısı her zaman beklendiği gibi sonuçlar doğurmayabilir; hatta bazen hem örgütler hem de işgörenler için olumlu sonuçlara yol açabilmektedir. Örneğin, düşük performans gösteren bir işgörenin

ayrılması, onun yerine başka bir işgörenin alınması veya bunun yerine teknolojik bir çözümün kullanılması, örgüt için olumlu sonuçlar doğurabilir. Aynı şekilde, bir işgörenin işten ayrılması, diğer işgörenler için kariyerlerinde ilerleme, yeteneklerini gösterme fırsatı sağlayabilir. Örgütten ayrılan işgörenler, yeni iş ortamlarına uyum sağlama düşüncesine sahip olabilirler; bununla beraber, kişisel gelişimlerine, kendilerini ispatlamaya ve daha iyi performans göstermeye de çalışabilirler (Mobley, 1982:113).

İAN'ın hem bireysel hem de örgütsel düzeyde yarattığı çeşitli sonuçlar, aşağıda ana hatları ile açıklanmaktadır.

Bireysel Sonuçları

İAN'nin işgören için olumlu ve olumsuz sonuçları bulunmaktadır. Örgüt içindeki itibarın kaybedilmesi, yeni bir iş bulana kadar karşılaşılan mali zorluklar ve iş değiştirmenin getirdiği stres gibi faktörler (Terlemez, 2012:37), iş değiştirme sürecinde karşılaşılan bireysel zorluklardır.

Aynı zamanda, bir örgütten ayrılmaya niyet etmenin/ayrılmanın bireysel sonuçları arasında “referans kaybı” gibi bir etki ortaya çıkabilir. Bu bağlamda, işgörenler eski örgütlerinden alabilecekleri olumlu bir referansı kaybedebilirler. Ayrıca örgütten ayrıldıklarında, örgüt içi sosyal ilişkilerden uzaklaşmış olurlar; bu da genellikle “yalnızlık hissi”ne yol açabilir (Kurtulmuş ve Yiğit,2016:861). Bununla birlikte, örgütten ayrılmanın “emeklilik hakkı” üzerinde olumsuz etkileri de olabilir (Kurtulmuş ve Yiğit,2016:861; Günday ve Keleş, 2017:688).

Tüm bu olumsuzluklara rağmen, İAN ve sonuçta ayrılma kararı vermenin olumlu yönleri de bulunmaktadır. Örneğin, bireye “özgürlük” fırsatları sunabilir; iş hayatında daha fazla kontrol sahibi olmasını, yeni fırsatları değerlendirmesini ve kendi işini kurma olasılığını getirebilir. Yeni bir iş bulma veya yeni bir örgüte katılma süreci sırasında, “yeni insanlar tanıma” fırsatı da vardır, bu da bireyin sosyal çevresini genişletebilir (Turgut vd.2017:579; Akyüz ve Yılmaz,2015:138-141; Yener, 2016:121).

Örgütsel Sonuçları

İAN, örgütler için bir dizi olumsuz sonuç doğurmaktadır. Bu durum, öncelikle örgütler için maliyet artırıcı bir etken olarak, zaman kaybına neden olurken, iletişim yapısını bozar ve çalışanların moral ve motivasyon düzeylerini olumsuz etkiler. Dolayısıyla, örgütler iyi eğitilmiş ve nitelikli iş görenlerine sahip çıkmak durumundadırlar (Günday ve Keleş, 2017:683).

Örgütler, çalışanları sadece yetiştirmekle kalmayıp, nitelikli çalışanları kendi örgütlerine çekmeyi başardıklarında, onları uzun vadede elde tutmaları gerekmektedir. Aksi takdirde, işgücü devir hızının artması kaçınılmaz olur ve

bu, örgütün kimliği üzerinde olumsuz bir imaj yaratabilir (Serinlikli, 2019:499). İşgörenlerin örgütlerinden ayrılması, özellikle hizmet sektöründe kalite çıktısını doğrudan etkileyebilir; bu durum da müşteri memnuniyetine olumsuz yansiyabilir. Çünkü hizmet sektöründe çalışanlar, örgütün müşterilerine sunduğu hizmetlerin önemli bir parçasıdır; bir başka deyişle örgütün yüzüdür. Bu nedenle nitelikli işgörenin yerine görevlendirilen, deneyimsiz bir işgören, müşteri memnuniyetini ve hizmet kalitesini olumsuz yönde etkileyebilir (Mohsin, Lengler ve Kumar, 2013:50).

Düşük işgören devir hızının tercih edilmesinin nedenleri arasında; örgütteki nitelikli işgörenlerin kaybı, biçimsel olmayan gruplardaki ilişkilerin bozulması, üretkenliğin azalması ve işgörenlerin duygusal olarak örgüte uzaklaşması vb. sonuçlar sayılabilir. Dolayısıyla, işgörenlerin İAN düzeylerini azaltmak için gerekli önlemlerin alınması ve örgütsel bağlılıklarını artırmaya yönelik adımların atılması gerekmektedir (Boshoff ve Mels, 2000:257)

Sessiz İstifa Davranışı İşten Ayrılma Niyetinin Neresinde? Bütünleştirici Bir Kavramsal Değerlendirme

İşgörenlerin, çok çeşitli bireysel, örgütsel/yönetimsel ve çevresel nedenlerle, iş ortamında olumsuz bir ruh hali içinde olmalarının sonucunda; işten ayrılmak yerine kalmayı tercih ederek, ancak kendilerini olabildiğince edilgin kılarak çalışmaları, SİD kapsamında incelenmiştir. Diğer yandan, aynı durumun bir başka sonucu, yine çalışmayı sürdürmekle birlikte aslında işten ayrılmayı düşünceleri, planlamaları ve hatta bu yönde arayışlara girmeleri olarak açıklanabilecek İAN'dır. Belirli bir süre SİD gösteren işgörenlerin, insanın doğası gereği böyle bir süreci çok uzatamayacağı ve işten ayrılmayı düşünmeye başlayacağı öngörülebilir. Anand vd.'ye göre (2023:5), SİD'in giderek artması, işten ayrılmaların aktif değil, ancak düşünsel nitelikte bir başka türü olarak görülebilir. Bu çalışmanın ana sorunsalı, SİD ile İAN arasındaki ilişkinin ortaya konulması ve SİD'in sonuçta İAN'ı ne ölçüde tetikleyebileceği veya böyle bir sonuca gerçekten etki edip edemeyeceğinin tartışılmasıdır. Bu bağlamda, iki kavramın benzer ve ayırt edici özelliklerini vurgulamak ve daha sonra karşılaştırmalı bir değerlendirme yapmak yararlı görülmektedir.

Benzer Yönleri

Öncelikle her iki olgunun nedenleri arasında önemli ölçüde benzerlik olduğu; bu nedenlerin başında da işe ve örgüte yönelik yüksek tatminsizlik düzeyinin ve düşük örgütsel bağlılığın geldiği kabul edilmektedir (Anand vd.2023:3).

SİD ve İAN arasındaki benzerlikler, “Eşitlik Kuramı” kapsamında değerlendirilebilir. Kuram, özde bireylerin girdikleri ilişkilere kattıkları (girdiler) ile onlardan elde ettiklerinin (çıktılar) oransal karşılaştırması ile ilgilidir (Vanyperen ve Buunk 1991:5). Birey elde ettiği oranı, karşılaştırdığı diğer kişilerin oranına eşit bulursa eşitlik algısı, eşit bulamadığında ise eşitsizlik algısı duyar (Khalifa ve Truong 2010:138-139) ve bu durumda, kattıkları girdileri azaltma, işi bırakma niyetine girme veya işi bırakma yoluna gidebilir (Anand vd.2023:3). Öte yandan SİD de bu noktada bir karşı tutum ve davranış olarak ortaya çıkabilmektedir. İşlerine ve örgütlerine katkıları ve yaptıkları işin değeri üzerinde tekrar düşünen işgörenler, SİD’i işverenler lehine kaybettikleri eşitlik duygusunu geri kazanmada bir araç olarak da kullanabilmektedirler. Dolayısıyla eşitlik kuramı, bize işgörenlerin “eşitsizlik” algısına sahip olduklarında, işten ayrılmayı düşünebileceklerini, ama diğer yandan sadece SİD de gösterebileceklerini anlatmaktadır. Bunun SİD kapsamındaki yollarından biri, serbest çalışmayı seçme ya da riski en aza indirgeyebilecek geçici veya sözleşmeli bir işe girme/girmeyi düşünme olabilir (Anand vd.2023:4). İki kavram, birbirleri ile bu noktada yakınlık göstermektedir.

Örgütsel Destek Kuramı, bu ilişkilendirmede diğer bir yol gösterici olabilir. Kuram, işgörenlerde, gösterdikleri iş performansını ve gayretlerini ödüllendirme ve sosyo-duygusal gereksinimlerini karşılama açısından örgütün/yönetimin ne ölçüde hazır/istekli olduğuna ilişkin bütünsel bir algı oluştuğunu bu algının, işlerini etkin biçimde yapabilmek için gerek duyduklarında ve stresli durumlarda örgütten yardım alabilecekleri bir tür garantiye dönüştüğü, şeklinde değerlendirilebilir (Rhoades ve Eisenberger 2002:698). Eisenberger vd. (1986), örgütlerde işgörenlerin kendi katkılarına örgütün hangi ölçüde değer verdiği ve kendi faydalarını ne derece önemseydiği konusunda genel inanışlar oluşturmaya eğilimli olduklarını ortaya koymuşlardır (Ceylan ve Şenyüz 2003: 58). Dolayısıyla algılanan örgütsel desteğin yüksek olduğu örgütlerin, görece de olsa “destekleyici örgütler” olduğu düşünülebilir. Bu örgütler, işgörenleri ile gurur duyarlar; onlara hak ettiklerini verirler ve gereksinimlerini karşılamaya çalışırlar (Özbek ve Kosa 2010:193). Çalışma ortamındaki olumlu ya da olumsuz tüm değişkenlerden doğrudan etkilenebilen işgörenler, örgütleri tarafından yeterince desteklenmediklerini algıladıkları takdirde, kendilerini örgüte daha az ait hissedecek, kendilerinden beklenen yüksek performansı sergilemekten kaçınacak ve öz-güven duyguları azalacaktır (Eisenberger vd.1997’den aktaran İplik vd.2014:110; Hakkak vd.214:195) Bunun sonucunda, İAN gelişebileceği gibi, SİD de ortaya çıkabilir.

Örgütsel desteği algılayamamanın, çalışanlarda ne ölçüde etkin veya edilgin tutum ve davranışlara dönüşebileceği, birçok farklı nedene bağlı olarak

değişiklik gösterebilir. İşgörenler, mesleki açıdan gelişmeyi veya görevlerini etkin biçimde yapmayı önleyecek ölçüde mental ve fiziksel kaynakların yetersiz olduğunu düşündüklerinde, SİD ortaya çıkabileceği gibi; tükenmişlik duygusuyla işten soğuma/uzaklaşma ve bunlara bağlı olarak İAN da söz konusu olabilmektedir. Ancak tam bu noktada, Tapper (2022), aslında SİD'in işgörenleri tükenmişlik ve etkilerinden koruduğunu da öne sürmektedir (Anand vd.2023:5).

İAN ile SİD'in öncülleri incelendiğinde; işgörenlerin birey olmalarının gereği olan *gereksinimleri, değerleri ve hedeflerinin* dikkate alınmaması/yetersiz ölçüde alınmasından kaynaklanan iş tatminsizliğinin ortak nokta olduğu görülebilir (Formica ve Sfoder 2022:899). Buradan hareketle, SİD davranışının zaman içinde İAN'a neden olan etkenlerden biri olduğu öngörülebilir.

Farklı Yönleri

SİD, iş çıktılarının azaltılması, düşük işe bağlılık ve düşük iş tatmininin varlığı vb., belirli ölçüde işverenden/işyerinden psikolojik uzaklaşmayla benzer özellikler göstermesine ve hatta SİD kavramı içinde "istifa" sözcüğünü barındırmasına karşın; işgörenlerin gerçekten mevcut işlerini ya da pozisyonlarını bırakmaları gerekmez. Ayrıca, SİD bazen işgörenlerin mevcut pozisyonlarını terk etmelerinin bir yolu olarak değil de harcadıkları vakti yeniden değerlendirdikleri ve önceliklendirdikleri bir durum olarak kavramsallaştırılmaktadır. Halbuki, İAN sonuçta işten ayrılmayı planlama, bunu ciddi olarak düşünme ve sonuçta eyleme geçmeye hazır olma, anlamına gelir.

SİD, işgörenlerin işverenlerine, artık kendileri için sağlıklı ve esenlikli bir ortam yaratmadıklarını ve mutlak bir değişim gerekliliğini, edilgin davranışlarla dolaylı yoldan ilettiklerini de göstermektedir. (Mahand ve Caldwell 2023:9). Oysa İAN, bir gereksinim iletmek değil, artık birlikte çalışmamak tercihinin dışı vurumudur.

Ayrıca, SİD'i yönetmek, çoğu örgüt yöneticisi için gerçek istifayı ya da İAN'yi yönetmekten çok daha karmaşık ve zordur. İşten ayrılma kararını vermiş olan işgörenler için yapılabilecekler sınırlıdır; sonrası ayrı bir çaba gerektirir. Ancak SİD, farkedildiği andan itibaren yöneticilerin dikkatini dağıtır, enerjilerini sürekli olarak durumu iyileştirmeye harcarlar ve diğer ekip üyelerinin iş yükü artacağından ötürü, iş ortamında çatışma ve huzursuzluklarla da mücadele etmek durumundadırlar (4).

SİD ve İAN arasındaki farklılıklardan biri de konu iş etiği bakış açısıyla değerlendirildiğinde karşımıza çıkar (Shatakshi 2022:22). İAN, işgörenin işten/işyerinden çeşitli nedenlerle duyduğu tatminsizliğin sonucunda aldığı

görece somut bir kararın ön aşamasıdır. Bu niyetin işten ayrılmaya, yani istifaya dönüşmesi, sonuçta açık ve net bir tavidir. SİD ise, işgöenin işten fiilen ayrılmamakla birlikte, işe kendisinden beklenen gerçek çabayı ve emeği göstermemesi, sessiz bir vazgeçiş halinde olması, dolayısıyla işverenin psikolojik sözleşme beklentisini ihlal anlamına geldiği için, bir ölçüde etik dışı kabul edilebilir.

Diğer bir bakış açısıyla, SİD'in istifa etmek ya da vazgeçmekle ilişkili olmadığını da ifade etmek mümkündür. Çalışma şartları istedikleri düzeylere taşındığı takdirde, işgörenlerin tekrar eski performanslarına kavuşmaları olasıdır.

Yukarıdaki benzerlik ve farklılıklardan hareketle; SİD'in İAN'a dönüşme olasılığının olduğu veya hiç böyle bir niyete evrilmeyeceği, iki ayrı sonuç olarak ortaya çıkmaktadır. SİD eğer tamamen işgörenlerin işlerinden ve işyerlerinden duydukları yüksek tatminsizlik, kötü/istenmeyen muamale, gelişim, öğrenme ve kariyerlerini yükseltebilme açısından yeterli destek ve teşviklerin olmadığı inancı vb. yönetimin farkında olduğu ya da olmadığı örgütsel nedenlerden kaynaklanıyorsa, bu durumda kendilerine o örgütte uzun bir gelecek göremeyip, daha iyi bir seçenek buluncaya kadar SİD'i seçebilirler, ancak İAN'ye de girmiş olabilirler. Kaldı ki bu durum, İAN ile ilgili bölümde açıklanan öncüllerle de örtüşmektedir. Burada SİD, önemli bir uyarı niteliğindeki bir karşı duruşu gösterir ve farkedilip yönetim tarafından gerekli önlem alınmazsa fiili istifaya kadar gidebilir. Yine de burada eklenmesi gereken başka bir nokta, tüm işgörenlerin sayılan olumsuzluklara karşı aynı tepkileri verip vermeyeceğidir. Alanyazında; öğrenilmiş güçlülük, özyeterlilik, liderle güçlü ilişkiler içinde olma, örgütsel politika davranışı vb. birçok tutum ve davranışın, sözüedilen koşullarla mücadelede etkili olup, zamanla SİD'i İAN'ye dönüştürmek yerine, normal çalışma ve performans sağlama gayretine, örgütsel bağlılığa veya işe adanmışlığa da dönüştüreceği öngörülebilir.

Diğer yandan, yukarıda da açıklandığı gibi, SİD'e neden olan bireysel ve toplumsal unsurların etkisinin dikkate alındığı durumlarda, farklı bir değerlendirmeye gidebilmek mümkündür. Şöyle ki, bu davranışın öncüleri arasında olduğu düşünülen Z ve Milenyum kuşağı gençlerinin, Y kuşağının tersine, geleneksel kuralları zorlayan, daha esnek ve kendilerine vakit ayırabildikleri bir çalışma yaşamı tercih eden, işi yaşamlarının merkezine almayı reddeden bir tutum içinde olmaları, İAN ile ilgili olmayıp, doğrudan SİD'i ortaya çıkarmaktadır. Bu eğilimin, SİD'i İAN'a dönüştürmesi çok da olası görünmemektedir.

SONUÇ VE GELECEĞE DÖNÜK ÖNGÖRÜLER

İşgörenlerin İAN yönündeki eğilimlerinin artması, örgütlerin karşı karşıya kaldığı en önemli sorunlardan biridir. Bu durum, bir işgörenin ayrılmasının ardından yeni bir işgörenin işe alınması gerekliliğini getirir ve bu da işletmeler için ek maliyetlerin artmasına neden olur. Yeni bir işgörenin işe alınması, işin öğretilmesi, eğitim verilmesi, oryantasyon ve çevreye alışma gibi çeşitli aşamaları içeren bu maliyet kalemleri ise, işverenler için ciddi bir yük teşkil etmektedir (Güçer vd.2017:19; Bolat vd. 2017:163). İster gönüllü ister zorunlu olsun, İAN, verimlilik ve etkinlik üzerinde olumsuz etkiler yaparak örgütsel performansı düşürür; bütün bunlar, aslında hiç istenmeyen bir durumu da ifade eder. Bu nedenle ciddiyetle dikkate alınmalı ve öncülleri, sonuçları ve güncel yansımaları bakımından ciddiyetle analiz edilmelidir.

SİD ise, işten ayrılmayla sonuçlanmasa da mevcut işgücünün edilgin ve verimsiz çalışmasını doğuran ve yine örgütler açısından hiç istenmeyen bir tutum ve davranıştır. SİD'in giderek artacağı ve işten ayrılmaların bir başka türünü harekete geçireceği öngörülebilir. Kaldı ki İAN, Pandemi sonrasındaki süreçte büyük ölçüde somut bir eyleme dönüşmüştür. Başta ABD olmak üzere birçok ülkede görülen "Büyük İstifa", şimdiye kadar eşine rastlanmamış bir hareket olarak ortaya çıkmıştır. Microsoft, yaptığı bir çalışmayla 2021 yılının başlarında, küresel iş gücü olarak çalışanların %41'inin mevcut işlerinden ayrılmayı düşündüğünü ortaya koymuş ve 2021 yılının sonlarına bakıldığında, işlerini bırakmayı düşünen çalışanların büyük oranda bu düşüncelerini gerçekleştirdiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla çalışanlarda görülen SİD'in fiiliyata dökülmüş istifa kavramıyla birlikte ele alınması gerektiği düşünülmektedir (Satıl, 2022'den akt. Yıldız ve Özmenekşe 2022:17). Bu nedenle SİD'in de nedenlerinin ve sonuçlarının akademisyenler ve uygulamacılar tarafından iyi analiz edilerek anlaşılmasında yarar vardır. (Anand vd.2023:5).

İki kavram arasındaki ilişki, bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Özellikle öncülleri açısından bir çok açıdan benzer yönleri olmakla birlikte, SİD ve İAN'ın önemli farklılıklar taşıdıkları da açıktır. SİD, yalnızca İAN'de olduğu gibi işten/işyerinden duyulan tatminsizlikten ortaya çıkmaz; günümüz işgörenlerinin –özellikle gençlerin- kendilerine daha fazla zaman ayırma, işi yaşamlarının en temel önceliği olmaktan çıkarma ve fazla emek harcayarak erken yaşta yorgunluk ve tükenmişlik yaşamaktan kaçınma vb. isteklerinin bunda önemli etkisi bulunmaktadır. Dolayısıyla, SİD, İAN'ye dönüşmeksizin çok uzun bir süre ve belki de iş yaşamı boyunca devam edebilecek bir davranış kalıbı olabilir.

SİD'İ önlemek için, işgörenlerde örgütsel bağlılığı, güven algısını, refahı ve ait olma duygusunu güçlendirmek gerekir. Bireysel yetkinlikleri artırmaya veya güçlendirmeye dönük eğitim programları –zaman yönetimi, işbirliği, dayanıklılık vb.-bu anlamda faydalı olabilir. Öte yandan, gereksinimler, değerler ve amaçlar konusuna odaklanmak, geleceğe dönük olarak bu sorunların çözümünde anahtar rol oynayabilir. İnsan olmanın getirdiği “inançların, duyguların” daha çok dikkate alındığı, bireylerin iş-aile-yaşam dengesine dönük tasarımlarının desteklendiği ve güçlendirildiği ve salt bireye dönük olmak yerine işgören-örgüt bağlantısına odaklı etkinliklerin yürürlüğe konulduğu iş ortamlarında, işe bağlanma duygusu daha yüksek ve SİD daha düşük olabilecektir (Formica ve Sfoder 2022:905).

SİD, örgütsel performans, bireysel esenlik, refah ve işe adanmışlık üzerinde olumsuz etki yapan bir olgu olduğu gibi, yetkinliklerin sürdürülmesi ve işe bağlılığın da önemli unsurları arasında yer alır. Örgütlerde rekabetçi üstünlüğün elde edilmesi için, yöneticilerin ve insan kaynakları yönetimi birimlerinin, işgören refahının sağlanması ve çalışanlar arasında sağlıklı ilişkilerin olduğu bir iş ortamının yaratılması konusunda duyarlı olmaları zorunludur. Öncelikle, işgörenlerin asgari iş gereklerinin üzerindeki katkılarının karlılık getirebileceği dikkate alınmalıdır. Bu nedenle SİD'in önlenmesinde, işe alma-yerleştirme ve oryantasyon, eğitim ve geliştirme, kariyer yönetimi, performans yönetimi vb. insan kaynakları yönetimi politika ve uygulamalarının tekrar gözden geçirilmesi gerekir. Örgütte destekleyici bir iklim yaratılması da çalışanların aidiyet duygularını güçlendirerek moral ve güdüleme sağlayabilir. (Anand vd.2023; Umbauch 2023:5).

İleri dönem araştırmalarında, SİD'in iş tatmini, işgören farkındalığı, örgütsel bağlılık ve örgütsel vatandaşlık ile olan ilişkilerine odaklanmakta yarar görülmektedir. Bunun yanı sıra, kaynakların korunması kuramı ve beklenti kuramı ile ilişkilendirilerek, SİD'in örgütsel etkisi daha derinlikli biçimde değerlendirilebilir (Anand vd.2023). Kuşak farklılıkları, kişilik özellikleri, işe/göreve bağlılık, algılanan iş tatmini ve grupsal faktörler (örneğin kişilerarası etkileşim, takım sargınlığı ve takım iklimi) de geleceğe dönük araştırma temaları olarak önerilmektedir (Anand vd.2023).

Bu çalışmada ana tartışma konusu olan SİD ile İAN ilişkisi, mevcut alanyazında görgül veya kuramsal bir çalışmaya henüz konu edilmemiştir; en azından bu araştırma sırasında, doğrudan bu sorunsala odaklanan çalışmalara rastlanmamıştır. Yazında, ikisi arasındaki benzerlik ve farklılıklara belirli ölçüde değinilmekle birlikte; SİD'in İAN'nın tam olarak neresinde olduğu, bu nedenle yanıtlanması gereken bir soru olarak karşımızda durmaktadır. Düşünsel ağırlıklı bir değerlendirme yapma çabamız, elbette bu soruya kısmi yanıtlar

vermemizi olanaklı kılmıştır. Ancak yine de bu konuda daha kapsamlı ve nicel ya da nitel araştırmaların yapılması ve konunun gündemden düşmemesinde yarar görülmektedir.

Son olarak, COVID-19 etkisinin hala tam olarak geçmediği ve yaşadığımız büyük deprem afetinin yaralarının da tam olarak sarılamamış olması, konuya ülkemiz açısından uzun vadeli bakmayı da belli ölçüde güçleştirebilir. Her iki önemli olayın da gençler başta olmak üzere, toplumdaki bireylerin iş-yaşam dengesine ilişkin düşünceleri üzerinde önemli değişiklikler yaptığı, çalışma ile geçen uzun zamanı ve harcadıkları maddi ve manevi emek ve çabayı sorguladıkları ve kendileri için hiç bir haksız ya da önemli kazanımlar getirmeyen hiç bir uygulamayı kabul etmedikleri bir süreci getirdiği görülmektedir. Belki zaman, bu anlamda farklı düşünceleri veya eğilimleri de getirebilir. Bu da ayrı bir araştırma konusu olarak önerilmektedir.

REFERANSLAR

- Akyüz, M., ve Yılmaz, F. D. (2015). Konaklama işletmelerinde örgütsel özdeşleşme ve örgütsel iletişimin işgörenlerin işten ayrılma niyetine etkisi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 138-143.
- Anafarta, N. (2016). Algılanan örgütsel destek ve işten ayrılma niyeti ilişkisi: iş tatmininin aracılık rolü. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi*, 26(79), 112-130.
- Anand, A., Doll, J. ve Ray, P. (2023). Drowning in silence: A scale development and validation of quiet quitting and quiet firing. *IJOA*.
- Apan, M. ve Ercan, S. (2017). Beş faktör kişilik özelliklerinin finansal okuryazarlık üzerine etkisinin yol analizi ile belirlenmesi: lisans düzeyindeki işletme öğrencileri üzerine bir araştırma. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8 (16), 177-202.
- Ateş, M. F., Soran, S. ve Turgut, H. (2017). Örgütsel özdeşleşmenin işten ayrılma niyetine etkisinde psikolojik dayanıklılığın rolü. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 16. Ulusal İşletmecilik Kongresi, 577-592.
- Aydemir, C., ve Akdoğan, A. (2019). Psikolojik performansın işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(4), 1625-1637.
- Barros, G. (2010). Herbert A. Simon and the concept of rationality: boundaries and procedures. *Brazilian Journal of Political Economy*, 30, 455-472.
- Bolat, O.İ., Bolat, T. ve Seymen, O.A. (2009). Güçlendirici lider davranışları ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkinin sosyal mübadele kuramından hareketle incelenmesi. *BAÜ SBED*, 12(21),215-239.
- Bolat, O.İ., Bolat, T., Seymen, O. ve Katı, Y. (2017). Otellerde nepotizm (akraba kayırmacılığı) ve işten ayrılma niyeti ilişkisi: Kariyer düzleşmesinin Aracılık Etkisi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(3), 157-180.
- Boshoff, C., ve Mels, G. (2000). The impact of multiple commitments on intentions to resign: An empirical assessment. *British Journal of Management*, 11(3), 255-272.
- Bothma, C. F., ve Roodt, G. (2013). The validation of the turnover intention scale. *SA journal of human resource management*, 11(1), 1-12.
- Boy, Y. ve Sürmeli, M. (2023). Quiet Quitting: A significant risk for global healthcare. *J Glob Health*, 13, 1-4.
- Çalık, M. ve Yılmaz, S. (2019). Beş faktör kişilik kuramına göre muhasebe ve finansman öğretmenlerinin performansının kişilik özellikleriyle

- ilişkisinin incelenmesi ve bir uygulama. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 4 (8), 27-44.
- Çalışkan, K. (2023). Sessiz istifa: Sonun başlangıcı mı yeniden diriliş mi? *Journal of Organizational Behavior Review*, 5(2), 190-204.
- Çankaya, Z.C. (2009). Özerklik desteği, temel psikolojik ihtiyaçların doyumu ve öznel iyi olma: Öz-belirleme kuramı. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(31), 23-31.
- Ceylan, A.ve Şenyüz, P.B. (2003). Örgütsel destek algısı ve dahil olmadı-şlanmama algısının örgütsel bağlılığa etkisi-sigorta şirketinde bir araştırma. *Yönetim*, 14(44), 57-62.
- Cotton, J. L., ve Tuttle, J. M. (1986). Employee turnover: A meta-analysis and review with implications for research. *Academy of management Review*, 11(1), 55-70.
- Dirik, D. (2019). Ulusal yazın bağlamında işten ayrılma niyetinin öncüllerine ilişkin bir meta-analiz çalışması. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 26(1), 131-155.
- Ercan, Ö. G. E. (2021). Örgütsel sessizliğin işten ayrılma niyeti üzerine etkisi. *In Journal of Social Policy Conferences* (No. 80, pp. 95-115). İstanbul Üniversitesi.
- Eren, E. (2001). *Örgütsel davranış ve yönetim psikolojisi* (7. Baskı). İstanbul: Beta.
- Ersoy, N.C., Peker, M.ve Giray, M.D. (2023). Exploring the association between calling and work engagement: The mediating role of psychological needs satisfaction and perception of meaningful work. *Studies in Psychology*, 43(2), 345-366.
- Formica, S. ve Sfodera, F. (2022). The great resignation and quiet quittingparadigm shifts: An overview of current situation and future research directions. *Journal of Hospitality Marketing and Management*, 31(8), 899-907.
- Funda, Ö. Z. E. R., ve Yurdun, A. (2012). Birleşme/devir alma süreci yaşayan örgütlerde paternalist liderlik tipinin işten ayrılma niyeti üzerine etkileri. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(2), 71-80.
- Gefen, D.ve Ridings, C.M. (2002). Implementation team responsiveness anduser evaluation of customer relationship management: A quasi-experimental design study of social exchange theory. *Journal of Management Information Systems*, 19(1), 47*69.
- Güçer, E., Pelit, E., Demirdağ, Ş. A., ve Keleş, Y. (2017). Sosyal kaytarmanın işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi: Otel işletmelerinde bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 14-36.

- Günday F., ve Keleş, H. (2017). Örgütsel stresin işten ayrılma niyetine etkisi: görgül bir araştırma. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 681-694.
- Gürbüz, S. (2006). Örgütsel vatandaşlık davranışı ile duygusalbağlılık arasındaki ilişkilerin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 48-75.
- Hakkak, M. Gashti, M.A.H. (2014). The relationship between perceived organizational support&jobsatisfaction with organizational commitment. *Entrepreneurship and Innovation Management Journal*, 2(3), 194-202.
- Harputluoğlu, D. D., ve Polat, D. D. (2019). İşe tutkunluk ve iş-aile-iş çatışmasının işten ayrılma niyetine etkisi: konaklama işletmelerinde bir uygulama. *The Journal of Social Sciences*, 13(13), 435-450.
- İplik, E., İplik, İ. Ve Efeoğlu, E. (2014). Çalışanların örgütsel destek algılarının örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisinde örgütselözdeşleşmenin rolü. *International Journal of Economic and Administrative Studies*, 6(12), 110-122.
- Johnson, J.R. (2023). What's new about quiet quitting (and what's not). *The Transdisciplinary Journal of Management*
- Kalantari, B. (2010). Herbert A. Simon on making decisions: enduring insights and bounded rationality. *Journal of management History*, 16(4), 509-520.
- Kaya, E. (2010). İş stresi ve tükenmişlik duygusunun işten ayrılma niyeti üzerine etkileri: Sağlıkpersoneli üzerinde bir uygulama, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gebze Teknoloji Enstitüsü.
- Khalifa, M.H.E. ve Truong, Q. (2010). The relationship between employee perceptions of equity and job satisfaction in the Egyptian private universities. *Eurasian Journal of Businee and Economics*, 3(5), 135-150.
- Koçoğlu Sazlaya, M. ve Parlak, Ö. (2018). Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin İş Yaşamında Yalnızlık Üzerine Etkisinin İncelenmesi. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 8 (1), 149-165.
- Kurtulmuş, M., ve Yiğit, B. (2016). İşe yabancılaşmanın öğretmenlerin işten ayrılma niyetine etkisi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(3), 860-871.
- Lambe, C.J. vd. (2001). Social exchange theory and researchon business-to business relational exchange. *Journal of Contemporary Hospitality Management*, 7(1), 27-32.
- Lee, C.C., Huang, S.H.ve Zhao, C.Y. (2012). Study on factors affecting turnover intention of hotel employees. *Asian Economic and Financial Review*, 2(7), 866-875.

- Lee, T. W., Mitchell, T. R., Holtom, B. C., McDaneil, L. S., ve Hill, J. W. (1999). The unfolding model of voluntary turnover: A replication and extension. *Academy of Management journal*, 42(4), 450-462.
- Lee, T. W., Mitchell, T. R., Sablinski, C. J., Burton, J. P., & Holtom, B. C. (2004). The effects of job embeddedness on organizational citizenship, job performance, volitional absences, and voluntary turnover. *Academy of management journal*, 47(5), 711-722.
- Mahand, T. ve Caldwell, C. (2023). Quiet quitting-Causes and opportunities. *Business and Management Research*,12(1), 9-19.
- Malaysia, M. P. (2016). A three-component conceptualization of organizational commitment. *International journal of academic research in business and social sciences*, 6(12), 2222-6990.
- Meyer, J. P., ve Allen, N. J. (1991). A three-component conceptualization of organizational commitment. *Human resource management review*, 1(1), 61-89.
- Mobley, W. H., Griffeth, R. W., Hand, H. H., ve Meglino, B. M. (1979). Review and conceptual analysis of the employee turnover process. *Psychological bulletin*, 86(3), 493.
- Mobley, W. H., Horner, S. O., ve Hollingsworth, A. T. (1978). An evaluation of precursors of hospital employee turnover. *Journal of Applied psychology*, 63(4), 408.
- Mohsin, A., Lengler, J., ve Kumar, B. (2013). Exploring the antecedents of intentions to leave the job: The case of luxury hotel staff. *International Journal of Hospitality Management*, 35, 48-58.
- Nordgren, H.ve Björs, A. (2023). Quiet quitting, loud consequences-the role of management in employee engagement. *Företagsekonomiska institutionen Uppsala Universitet*.
- Özbek, M.F. ve Kosa, G. (2010). Duygusal bağlılık, örgütsel destek, üst yönetim desteği ve personeli güçlendirmenin hizmet kalitesi üzerindeki etkisi: Kırgızistan'da banka işgörenleri üzerinde bir uygulama. *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, 34, 189-212.
- Polatçı, S., Sobacı, F., ve Kaban, İ. (2020). Kişilik Özellikleri ve Kişi-İş Uyumunun İş Tatmini Üzerine Etkileri: Taşeron Çalışanlar Üzerine Bir Araştırma. *Journal of Organizational Behavior Review*, 2(1), 12-30.
- Ratnatunga, J. (2022). Quiet quitting: The Silent challenge of performance management, 20(2), 13-20.
- Rhoades, L. ve Eisenberger, R. (2002). Organizational support: A review of the literature. *Journal of Applied Psychology*, 87(4), 698-714.

- Sarı, S. (2011). Çalışanların kişilik özellikleri ile iş doyumu arasındaki ilişkiler: Bankacılık sektörü Antalya örneği, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Şengil, S. (2023). Örgüt kültürü, iş yeri yalnızlığı ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkilerin incelenmesi: Ankara Medipol Üniversitesi Örneği, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Atılım Üniversitesi.
- Serinlikli, N. (2019). Örgütsel Bağlılığının Çalışanların İşte Kalma Niyetine Etkisi: İş Tatmininin Aracılık Rolü. İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (18), 377-399.
- Seyrek, İ., ve Oğuz, İ. N. A. L. (2017). İşten ayrılma niyeti ile ilişkili faktörler: bilgi teknolojisi çalışanları üzerine bir araştırma. Doğu Anadolu Sosyal Bilimlerde Eğilimler Dergisi, 1(1), 43-62.
- Simon, H. A. (1955). A behavioral model of rational choice. *The quarterly journal of economics*, 99-118.
- Simon, H. A. (1979). Rational decision making in business organizations. *The American economic review*, 69(4), 493-513.
- Terlemez, A. G. (2012). İşveren markasının, işe adanmışlık ve işten ayrılma niyeti ile ilişkisinde örgütsel çekiciliğin rolü: Türk Hava Yolları örneği. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitü Müdürlüğü, İstanbul.
- Tett, R.P. ve Meyer, J.P. (1993). Job satisfaction, organizational commitment, turnover intention, and turnover: Path analyses based on meta-analytic findings. *Personnel Psychology*, 46(2), 259-293.
- Uludağ G. (2019). Örgütsel bağlılık ile işten ayrılma niyeti ilişkisini incelemeye yönelik bir alan araştırması. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 23(4), 2043-2056.
- Umbauch, S. (2023). Quiet quitting: The new leadership challenge. *The FMI Quarterly*, January 2023, 1-7.
- Ünsever, M. O., ve Çetinkaya, F. F. (2021). Kişilik özellikleri ile iş tatmini arasındaki ilişkide psikolojik sermayenin aracılık etkisi: Kırşehir ilindeki kamu çalışanları üzerine bir araştırma. İşletme Araştırmaları Dergisi, 13(3), 2653-2677.
- Usta, Ö. Ç., ve Bayraktar, O. (2017). İşletmelerde farklılıkların yönetimi ve işten ayrılma niyetine etkisi. İş'te Davranış Dergisi, 2(2), 68-78.
- Vanyperen, N. W. ve Buunk, B.P. (1991). Equity Theory and exchange and communal orientation from a cross-national perspective. *The journal of Social Psychology*, 11(1), 5-20.

- Yavan, Ö. (2017). Örgüt psikolojisinde işten ayrılma eğiliminin kavramsal değerlemesi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 57-72.
- Yavaş, A. (2020). Beş faktör kişilik özelliklerinin ve örgütsel adalet algisinin sosyal kaytarma davranışı üzerindeki etkisi. *Management and Political Sciences Review*, 2 (1), 89-116.
- Yenihan, B., Mert, Ö. N. E. R., ve Çiftiyıldız, K. (2014). İş stresi ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişki: Otomotiv işletmesinde bir araştırma. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 5(1), 38-49.
- Yıldırım, M. H., Erul, E. E., ve Kelebek, P. (2014). Tükenmişlik ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişki banka çalışanları üzerine bir araştırma. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 6(1), 34-44.
- Yıldız, S. ve Özmenekşe, Y.O. (2022). Kaçınılmaz son: Sessiz istifa. *International Journal on Social Sciences*, 7(4), 14-25.
- Yin-Fah, B.C., Foon, Y.S., Chee-Long, I ve Osman, S. (2010). An exploratory study on turnover intention among private sector employees. *International Journal of Business and Management*, 5(8), 57-64.
- Zimmerman, R. D. (2008). Understanding the impact of personality traits on individuals' turnover decisions: a meta-analytic path model. *Personnel psychology*, 61(2), 309-348.
- <https://www.valura.net/Web/En/ArticleQuietQuittingProfitLoss.pdf>, 26 Eylül 2023 tarihinde alınmıştır.
- <https://theconversation.com/thinking-about-quiet-quitting-heres-why-and-how-you-should-talk-to-your-boss-instead-189499>, 26 Eylül 2023 tarihinde alınmıştır.
- Lord, J. (2022). Quiet quitting is a new name for an old method of industrial action. https://www.researchgate.net/publication/363415148_Quiet_quitting_is_a_new_name_for_an_old_method_of_industrial_action 26 Eylül 2023 tarihinde alınmıştır.
- Delery, J.E., Magrizos, S., Roumpi, D., Aydınlym, L. (2023), Special Issue-Call for Papers: The disquiet of quiet quitting: Understanding and applications of a popular trend in HRM Scholarship & practice. https://www.researchgate.net/publication/370870331_Special_Issue_-_Call_for_Papers_The_Disquiet_of_Quiet_Quitting_Understanding_and_Applications_of_a_Popular_Trend_in_HRM_Scholarship_Practice 26 Eylül 2023 tarihinde alınmıştır

Bölüm 46

Dünyada ve Türkiye’de Çay ve Kültürü

Serkan YIĞIT ¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi.; Mardin Artuklu Üniversitesi Turizm Fakültesi Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü.
serkanyigit@artuklu.edu.tr; ORCID No: 0000-0003-1284-7236

ÖZET

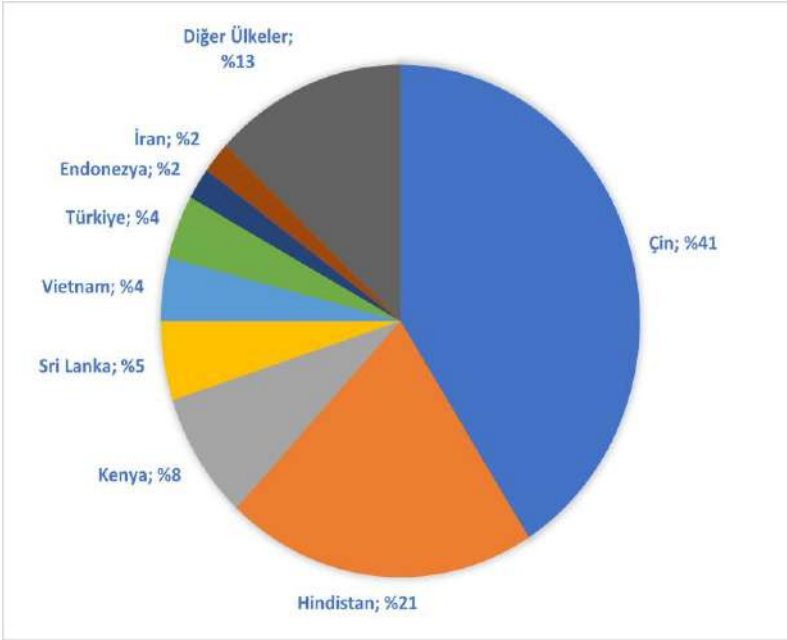
Bu çalışmada dünyada tüketimi son derece yüksek olan ve kendine özgü bir kültüre sahip olan çay ve çay kültürleri hakkında bilgiler verilerek değerlendirilmede bulunulmuştur. Çay, dünyanın her yerinde karşılığı olan bir içecektir. Kökenleri Asya'ya özellikle Çin'e dayanmaktadır. Kimi kaynaklar çayın geçmişinin M. Ö 5000 yıllara, kimi kaynaklar ise M. Ö. 2737 yılına dayandırmaktadır. Çayın dünya çapında yaygınlaşmasında etkili olan bir diğer ülke Japonya olmuştur. Çay, 8. Yüzyılda Japon rahipler çayı ülkelerine götürmüşlerdir. Japonya'ya gelen çay, Japon halkı tarafından sevilmiş ve sıklıkla tüketile bir içecek haline gelmiştir. Çay, zaman içerisinde ticari bir unsur haline gelmiş ve diğer ülkeler ile yapılan ticaretlerde kullanılmaya başlanmıştır. Çayın Japonya'dan sonraki durağı Hindistan ve İran olmuştur. Çayın Avrupa kıtasına gelmesi ise ancak 16. Yüzyılda olmuştur. Türkiye'nin çay ile gerçek anlamda tanışması Osmanlı İmparatorluğu döneminde gerçekleşmiştir. 1787 yılında Japonya'dan getirilen çay tohumlarının Bursa civarına ekilmiştir. Ancak Bursa'nın sahip olduğu iklim şartlarının çay yetiştiriciliğine uygun olmaması nedeniyle bu girişim başarısız bir şekilde sonuçlanmıştır. Bu başarısız denemeden sonra uzunca bir ara çay ile ilgili herhangi bir girişim gerçekleşmemiştir. Ancak 1917 yılında, okul müdür vekili olan ve aynı zamanda botanikçi olan Ali Rıza Erten'in büyük gayretleri sonucunda Rize'de çay yetiştirilmesi için meclisten onay alınmıştır. Bu sayede çayın Türkiye coğrafyasında ikinci serüveninin temelleri atılmıştır. Bu süreçten sonra çay Türkiye için vazgeçilmez bir içecek olmuş ve gündelik hayatın bir parçası haline gelmiştir. Çay, zaman içerisinde Türk toplumu içinde yer edinmiş kendine özgü ritüeller ve gelenekler oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çay, Çay Kültürü, Türkiye Çay Kültürü

GİRİŞ

Çay, çay bitkisinin yapraklarının belirli işlemler sonrası kaynatılarak veya haşlanarak su içerisinde demlenen bir içecektir. Çay bitkisi, *Camellia sinensis*, çaygiller (*theaceae*) familyasından olup, subtropikal iklim özelliklerinin görüldüğü yerlerde yetişmektedir (Üstün ve Demirci, 2013). Çay bitkisinden elde edilen yaprakların işleme yöntemine bağlı olarak siyah çay, yeşil çay, oolong çay ve beyaz çay gibi farklı çay çeşitleri üretilmekte ve tüketilmektedir (Salman ve Özdemir, 2018).

Çay bitkisi yetiştirme özellikleri nedeniyle bol yağış alan bölgelerde yetişmektedir. Bu nedenle çay bitkisinin dünya üzerinde yetiştirme alanları sınırlıdır. Çay üretiminde Çin, Sri Lanka, Hindistan, Endonezya, Japonya ve Kenya ilk sıralarda yer almaktadır. Dünya Gıda ve Tarım Örgütü'nün (FAO) 2022 yılı raporuna göre çay üretiminde; Çin %41, Hindistan %21, Kenya %8, Sri Lanka %5, Vietnam %4, Türkiye %4, Endonezya %2, İran %2 ve diğer ülkeler %13 üretim payına sahiptir (FAO, 2022).

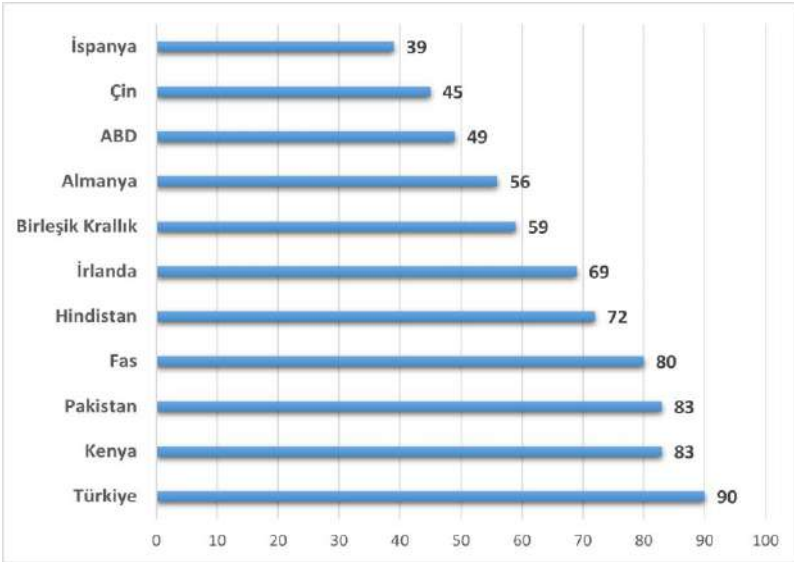

Şekil 1: Dünyada çay üretimi

Kaynak: FAO, 2022

Dünya genelinde çay üretimi 2022 yılında yaklaşık olarak 6,7 milyar kilogram olmuştur. Bu rakamın 2025 yılında ise 7,4 milyar kilograma ulaşması ve Pazar büyüklüğünün ise 266 milyar dolar olması beklenmektedir (Statista, 2023'a). Dünya genelinde ülkesel anlamda çay tüketim oranını tespit etmek

amacıyla 2022 yılında bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Araştırma 56 ülkeyi kapsayacak şekilde gerçekleştirilmiş ve en fazla çay tüketen ülkeler sıralaması ortaya çıkartılmıştır. Sıralamaya göre dünyada en fazla çay içme oranına sahip olan ülke Türkiye olmuştur. Türkiye, çay içme oranı açısından %90 rakamına ulaşmıştır. Bu rakam, Türkiye’de her 10 kişiden 9’unun çay içtiği sonucunu ortaya çıkarmıştır. Dünyada çay içme oranı açısından Türkiye’yi takip eden ülkeler sırasıyla Kenya (%83), Pakistan (%83), Fas (%80) ve Hindistan (%72) takip etmektedir (Şekil 2).

Şekil 2: Çay tüketiminin yüksek olduğu ülkeler

Kaynak: Statista, 2023

Dünya genelinde üretimi ve tüketimi yüksek olan çay, zaman içerisinde kendine özgü özellikleri neticesinde bir kültür haline gelmiştir. Çay kültürü, çay tüketimiyle ilgili gelenek, görenek, ritüel ve sosyal uygulamaları ifade etmektedir (Zhang, 2020). Çay kültürü, yüzyıllardır birçok ülkede insanların günlük yaşamının ayrılmaz bir parçası olan çayla ilgili çok çeşitli davranışları, törenleri ve tarihsel gelişmeleri kapsamaktadır. Çay kültürü bir bölgeden veya ülkeden diğerine önemli ölçüde farklılık gösterebilir ve genellikle belirli bir toplumun benzersiz değerlerini, tarihini ve tercihlerini yansıtmaktadır. Bu kapsamda çay kültürünün daha net anlaşılabilmesi adına ilk olarak çayın tarihi ve gelişimi konusu üzerinde durulacaktır.

ÇAYIN TARİHİ VE GELİŞİMİ

Kimi kaynaklar çayın geçmişinin M. Ö 5000 yıllara, kimi kaynaklar ise M. Ö. 2737 yılına dayandırmaktadır. Ancak araştırmacılarının büyük bir kısmının ortak payda da bulunduğu tarih ise çayın M. Ö. 2737 yılında, Büyük Çin İmparatoru Shen Nung döneminde tüketilmeye başlandığıdır (Abik, 2021). Ancak bu noktada araştırmacılar ve kaynaklar, çayın ilk olarak nasıl kullanıldığına ilişkin fikir ayrılıklarına düşmektedirler. Araştırmacılar çayın ilk olarak medikal amaçlı kullanıldığını daha sonra ise içecek olarak tüketildiğini vurgulamaktadırlar. Efsaneye göre Çin İmparatoru Shen Nung, hizmetçileri içme suyu kaynatırken, çay ağacının altında oturmaktaydı. Rüzgarın etkisiyle çay ağacından kopan çay yaprakları kaynayan kazanların içerisine düşerek, suyun rengini ve kokusunu değiştirdi. İmparator ortaya çıkan hoş koku ve renk neticesinde ortaya çıkan içeceği denemeye karar verdi. İmparator bu içeceği denedikten sonra tadını beğenmiş ve çayın dünya içecek kültürü içerisinde serüveni başlamış oldu (Yıldırım, 2018).

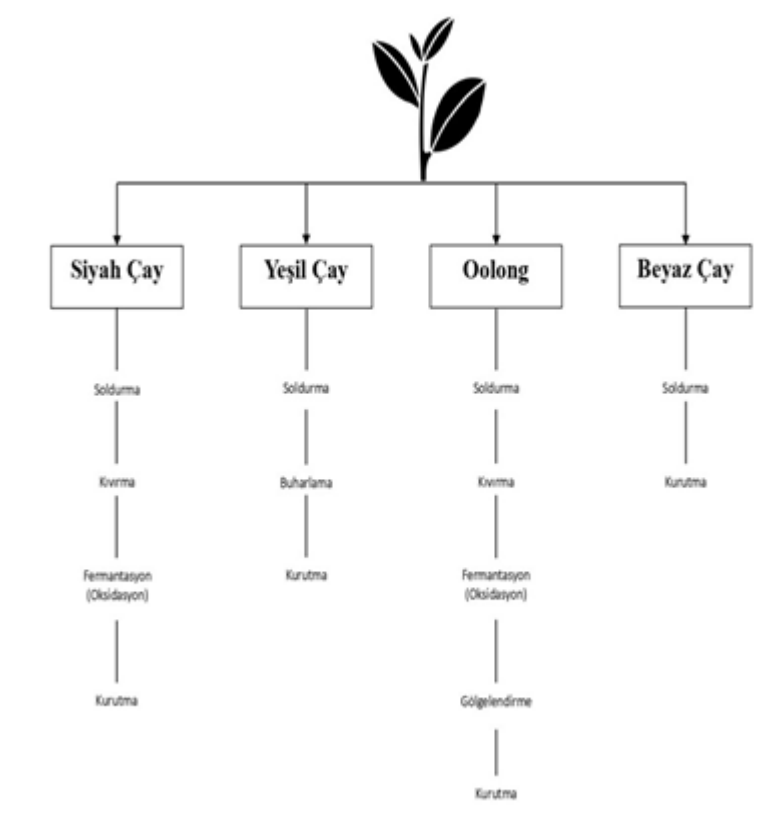
Çay kelimesi etimolojik köken olarak Çincenin bir lehçesi olan Mandarin'den geldiğine inanılmaktadır. Okunuş olarak “ça”, Latin alfabesiyle yazımı ise “cha” olan bu kelime, zaman geçtikçe başta Orta Asya ve Orta Doğu ülkeleri olmak üzere kuzey ülkelerine kadar ilerlemiştir. Bu nedenle bu coğrafya içerisindeki ülkelerde hala “çay” olarak telaffuz edilmeye devam etmektedir. Çayın dünya çapında yaygınlaşmasında etkili olan bir diğer ülke Japonya olmuştur. Çay, 8. Yüzyılda Japon rahipler çayı ülkelere götürmüşlerdir. Japonya'ya gelen çay, Japon halkı tarafından sevilmiş ve sıklıkla tüketile bir içecek haline gelmiştir. Çay, zaman içerisinde ticari bir unsur haline gelmiş ve diğer ülkeler ile yapılan ticaretlerde kullanılmaya başlanmıştır. Çayın Japonya'dan sonraki durağı Hindistan ve İran olmuştur. Çayın Avrupa kıtasına gelmesi ise ancak 16. Yüzyılda olmuştur. Avrupa'da ticaret açısından gelişmiş ülkelere olan Hollanda, Almanya, Fransa, İspanya ve İngiltere çayla ilk tanışan ülkelerdendir. Rusya'nın çayla tanışması ise Çin'den gelen ticaret kervanları sayesinde olmuştur. Böylece 18. Yüzyıla gelindiğinde çok sayıda millet çayla tanışmıştır (Rize Ticaret Borsası, 2023).

Çay, özellikle İngiltere, Almanya ve Hollanda ülkeleri başta olmak üzere Avrupa'da gündelik hayatın vazgeçilmez bir içeceği olmaya başlamıştır. Avrupalı devletlerin ticari faaliyetleri sayesinde çay, dünyanın büyük bir çoğunluğuna yayılarak her toplum içerisinde farklı anlam ve özellikler kazanmıştır. 1753 yılında ise çay, bilimsel adı olan *Camelia Sinensis*'e kavuşmuştur (Yılmaz, 2017). 1800'lü yıllara gelindiğinde ise dünya genelinde çay tüketiminin artmasıyla beraber Avrupa ve Amerika'da yavaş yavaş çay endüstrisinin temelleri atılmıştır. Bu kapsamda artan talebi karşılamak ve

üretilen çayın kalitesini korumak adına bugün hala dünyanın en verimli çay üretim alanlarından olan Assam ve Seylan adalarında çay bahçeleri kurulmuştur (Gupta, 2008).

ÇAY TÜRLERİ

İçecek olan çay, *Camellia Sinensis* adındaki çay bitkisinin tepe tomurcuklarıyla ve yapraklarının toplanıp işlenmesi ile hazırlanmaktadır. Çay bitkisinin işlenme farklılıkları farklı çay türlerinin ortaya çıkmasına olanak sağlamaktadır. En fazla bilinen çay türleri arasında siyah çay, yeşil çay, oolong ve beyaz çay yer almaktadır. Dünya üzerinde üretimi yapılan çayların yaklaşık olarak %78'i siyah çaydır. Üretim açısından siyah çayı takip eden diğer çay çeşidi ise yeşil çaydır. Yeşil çay, %20'lik bir paya sahiptir ve genellikle Asya ülkelerinde daha fazla tüketilmektedir (Günlü, 2019). Şekil 3'te başlıca çay türlerinin üretim aşamaları yer almaktadır.

Şekil 3: Başlıca çay türlerinin üretim aşamaları

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Çay bitkisi işleme özellikleri açısından farklı çay türlerinin ortaya çıkmasına izin veren bir bitkidir. Aşağıda en fazla bilinen çay türleri hakkında bilgiler yer almaktadır (Günlü, 2019).

Siyah Çay: En fazla üretimi ve tüketimi yapılan çay çeşididir. Siyah çay üretiminde ilk olarak çay yaprakları toplanır, soldurma, kesme gibi işlemlerden sonra kararma (fermantasyon) sürecine bırakılır. En son adımda ise kurutulur ve tüketime hazır hale gelir.

Yeşil Çay: Çay bitkisinin yaprağı küçük olan bir türünden hazırlanmaktadır. Üretim şekli siyah çaydan farklıdır. Siyah çaydan en büyük işlem farkı yeşil çayın fermentasyon (oksidasyon) işleminden geçmemesidir.

Oolong: Siyah ve yeşil çay gibi aynı çay bitkisinin yapraklarından üretilmektedir. Oolongu siyah ve yeşil çaydan ayıran özelliği işleme sürecinden gelmektedir. Oolong çaylarının fermentasyon süreci yeşil çaylardan uzun, siyah çaylardan ise kısadır.

Beyaz Çay: Son yıllarda popüler olan bir çay türüdür. Beyaz çay, özellikle Çin'in güneyinde yer alan Fujian bölgesinin dağlık alanlarında yetişmektedir. Beyaz çay, bölgede yetişen çay bitkisinin tomurcuk ve üstte yer alan iki yaprağının toplanmasıyla elde edilmektedir. Bu nedenle fiyat olarak pahalıdır. Beyaz çayın bir diğer özelliği ise tanen ve kafein miktarı olarak diğer çay türlerine göre en düşük çay türüdür.

DÜNYADA ÇAY KÜLTÜRÜ

Çay kültürünün temellerinin, uzak doğu ülkelerinde atıldığını söylemek elde olan bilgiler neticesinde yanlış bir önerme olmayacaktır. Uzak doğu ülkelerinde çay üretiminin ve tüketiminin dünya geneli ortalamasından yüksek olması çayın bu ülkeler için önemini arttırmaktadır. Çay kültürünün en gelişmiş olduğu uzak doğu ülkelerinden olan Çin ve Japonya, coğrafi açıdan birbirlerine yakın olmalarından dolayı çay kültürü açısından da birçok konuda benzerlik göstermektedirler. Çayın tarihi kısmında da belirtildiği üzere çayın ilk anavatanı Çin'dir. Çayın ikinci anavatanı olarak kabul edilen ülke ise Japonya'dır. Her ne kadar çay Çin'de doğmuş olsa da kültürel altyapısının oluşumunda Japonya'nın büyük katkıları olmuştur.

Uzak doğu çayları dendiğinde akıllara ilk olarak yeşil çay yahut beyaz çay gibi Asya ülkeleriyle özdeşleşen çaylar gelmektedir. Çay üretim oranı açısından dünya lideri konumda olan Çin çay çeşidi açısından son derece zengin bir

konumdadır. Çin'in sahip olduğu iklim özelliklerinin çay yetiştiriciliğine uygun olmasından dolayı neredeyse dünya üzerindeki tüm çay çeşitleri Çin'de yetiştirilebilmektedir. Japonya'da ise özellikle ön plana çıkan çay çeşidi matcha çayıdır. Özellikle son yıllarda matcha çayının insan sağlığı üzerindeki olumlu etkilerinin bilinirliğinin artmasıyla dünya genelindeki tüketimi de artmıştır. Çin ve Japonya'nın çay kültürü açısından diğer ülke çay kültürlerinden en büyük farkı, Çin'de çay için törenlerin Japonya'da ise seremonilerin düzenlenmesidir.

Çay törenleri ya da çay ile ilgili her aktivite Çin halkı için yaşam tarzlarının bir parçası konumundadır. Çay, Çin'de sadece bir içecekten ziyade doğu felsefesinin de bir bileşenidir. Çin'de düzenlenen çay törenlerinin temelinde Taoizm, Konfüçyüsçülük ve Budizm'in ana fikirleri yatmaktadır. Asya yaşam felsefesinin ve yaşam tarzının bir nevi özeti çay törenlerinde sergilenmektedir. Bu törenlerde geleneksel görgü kuralları kapsamında çay yapmak, çayı takdir etmek, çayı koklamak, çaydan keyif alma eylemleri dostluğu ve erdemi geliştirmektedir (Wannart, 2023). Çin'de çay, günün her anında tüketilebilmektedir. Ayrıca çay, meditasyon ve yoga gibi spiritüel aktivitelerde de sıklıkla tüketilmektedir. Çayın Çin'de etki ettiği bir diğer alan ise seramiktir. Rivayete göre eski bir Çin hükümdarı, çayın renginin daha net bir şekilde ortaya çıkması için mavi seramikleri tercih etmiştir. Bu nedenle çayın rengini daha net ortaya çıkaran seramiklerin üretimi gerçekleştirmeye başlanmış ve dolaylı olarak Çin'de seramik sanatı da çaydan etkilenmiştir (Mormu, 2022).

Çayın ikinci anavatanı olarak kabul edilen Japonya'da çay seremonileri düzenlenmektedir. Japonya'da çay seremonilerinin ilk olarak bir zen rahibi tarafından düzenlenmiştir. Japonya'da düzenlenen çay seremonilerinde sadelik ön plandadır. Bu törenlere Japon kültüründe Wabi-cha olarak adlandırılmaktadır. Japon kültüründe çay seremonileri, her mevsim için farklı fincan ve kaseler kullanılmaktadır. Bu durum, Japonların ritüellere olan saygılarını göstermektedir. Japonya'da genel olarak çay seremonileri önemli bir yere sahiptir ve toplum tarafından saygı görülen seremonilerdir (Mormu, 2022).

Çay, her toplum için farklı anlam ve özellikler taşıyan evrensel bir içecektir. Bu kapsamda her toplum, kültürel özellikleri neticesinde kendine özgü çay kültürleri geliştirmişlerdir. Aşağıda dünya çapında ünlü çay kültürleri hakkında kısa bilgiler yer almaktadır.

İngiliz Çay Kültürü: Çay kültürü denildiğinde Çinlilerin çay törenleri, Japonların çay seremonilerinden daha önce akıllara gelen gelenek ise İngilizlerin "5 Çayı"dır. Birleşik Krallık'ta çay günlük yaşamın vazgeçilmez bir parçasıdır. Genellikle çörekler, kaymak ve parmak sandviçlerle servis edilen ikinci çayı, sevilen bir gelenektir. İngiliz çay kültürü aynı zamanda çayın sosyal

bir kayganlaştırıcı olarak kullanımını da içerir; "çay saati" gibi ifadeler rahatlama ve misafirperverlik ile eşanlamlı hale gelir.

Hint Çai Kültürü: Hindistan, siyah çay yaprakları, süt, şeker ve kakule, zencefil ve karanfil gibi çeşitli baharatlarla yapılan baharatlı çay veya chai tüketimini içeren chai kültürüyle tanınır. Chai, gün boyunca tüketilen temel bir içecektir ve genellikle yol kenarındaki küçük tezgahlarda veya "chaiwalalarda" servis edilir.

Fas Çay Kültürü: Fas'ta nane çayı popüler ve sembolik bir içecektir. Genellikle yeşil çay, taze nane yaprakları, şeker ve sıcak su ile yapılır. Fas nane çayının hazırlanması ve dökülmesi bir sanat olarak kabul edilir ve misafirperverlikte önemli bir rol oynar.

Rus Çay Kültürü: Rusya'da çay, sıklıkla reçel ve tatlılarla birlikte servis edilen, yaygın ve sevilen bir içecektir. Geleneksel Rus çay seremonisi bir semaver, sıcak suyu ısıtmak ve dağıtmak için kullanılan büyük bir metal vazo ve siyah çay ve bitkisel infüzyonlar da dahil olmak üzere çeşitli çaylardan oluşur.

Doğu Asya'da Çay Kültürü: Kore ve Vietnam gibi diğer Doğu Asya ülkelerinin de kendilerine özgü çay kültürleri vardır. Kore çay törenleri sadeliği ve zarafeti vurgularken, Vietnam çay kültüründe genellikle denge ve uyum odaklı olarak sunulan çeşitli bitkisel ve yeşil çaylar yer alır.

Modern Çay Kültürü: Çağdaş toplumda çay kültürü, bitki ve meyve karışımlarından özel karışımlara kadar çok çeşitli çay çeşitleriyle gelişmiştir. Çay dükkanları, çay tadımları ve çay turizmi popüler hale gelerek insanların dünyanın her yerindeki çay çeşitliliğini keşfetmesine ve takdir etmesine olanak tanıdı.

Genel olarak çay kültürü, dünyanın çeşitli yerlerinde çayın derin kültürel, tarihi ve sosyal öneminin bir yansımasıdır ve insanlar bu eski içeceğin tadını çıkarmanın ve takdir etmenin yeni yollarını keşfettikçe gelişmeye devam etmektedir.

TÜRKİYE'DE ÇAYIN TARİHİ

Günümüz Türkiye'sinde günlük hayatın olmazsa olmaz içeceği konumuna gelen çay, bilinenin aksine geçmişi Uzak Asya'ya dayanan bir içecektir. Yapılan araştırmalara göre Türkler'in çayla tanışıklığı da Orta Asya'ya dayanmaktadır (Rize Ticaret Borsası, 2023). Bir Kazan Kırım Türk'ü ve dil

islahatçısı olan Abdül'l-Kayyum Nasiri'nin kitabı Fevakihü'l-Cülesa'da ilk çay içen Türk'ün Hoca Ahmet Yesevi olduğu vurgulanmıştır (Demirulus, 2020). Bu bilgiye dayanarak Türklerin çay ile tanışmasının 12. yüzyılda da gerçekleştiği söylenebilmektedir.

Türkiye'nin çay ile gerçek anlamda tanışması Osmanlı İmparatorluğu döneminde gerçekleşmiştir. 1787 yılında Japonya'dan getirilen çay tohumlarının Bursa civarına ekilmiştir. Ancak Bursa'nın sahip olduğu iklim şartlarının çay yetiştiriciliğine uygun olmaması nedeniyle bu girişim başarısız bir şekilde sonuçlanmıştır. Bu başarısız denemeden sonra uzunca bir ara çay ile ilgili herhangi bir girişim gerçekleşmemiştir. Ancak 1917 yılında, okul müdür vekili olan ve aynı zamanda botanikçi olan Ali Rıza Erten'in büyük gayretleri sonucunda Rize'de çay yetiştirilmesi için meclisten onay alınmıştır. Bu sayede çayın Türkiye coğrafyasında ikinci serüveninin temelleri atılmıştır.

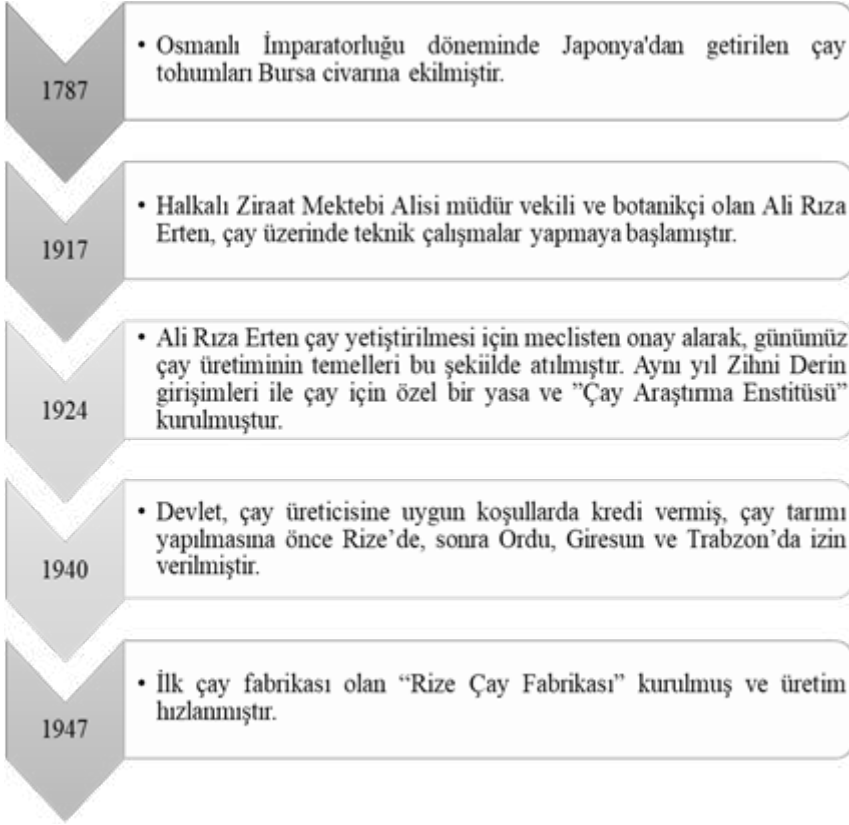
ZİHNİ DERİN

ALİ RIZA ERTEN

Çayın Türkiye'de yetiştirilmesi ve yaygınlaşmasında önemli katkıları olan bir diğer kişi ise Zihni Derin'dir. Tarım mühendisi olan Zihni Derin, Doğu Karadeniz Bölgesi'nin iklim özelliklerinin çay yetiştiriciliği için uygun olmasında dolayı Rize'de "Çay Araştırma Enstitüsü"nü kurmuştur. 1940 yılında devlet, çay üreticisini desteklemek amacıyla uygun kredi olanakları sağlayarak üreticilerin kapasitelerini büyütmelelerini desteklemiştir. Bunun yanında çay üretiminin diğer illere yayılması için Ordu, Giresun ve Trabzon'a da çay üreticiliği için izin verilmiştir. Türkiye'de çay üreticiliğinin en önemli adımlarından bir tanesi 1947 yılında gerçekleşmiştir. 1947 yılında ilk çay fabrikası olan "Rize Çay Fabrikası" kurulmuş ve üretim hacmi artmıştır (Yurtoğlu, 2018; Günlü, 2019).

Şekil 4: Türkiye'de çayın kronolojisi

TÜRK ÇAY KÜLTÜRÜ

Türk toplumu ve kültürü içerisinde çay, gündelik hayatın içerisinde olmazsa olmaz bir olgudur. Türk toplumu neredeyse günün her saati çay tüketebilmektedir ve sohbetlerin ana eşlikçisi çaydır. Çay sadece bir içecek değil aynı zamanda Türk günlük hayatı için temel bir sosyalleşme aracıdır (Euronews, 2022). Gelen misafirlere çay servis etmek veya birlikte çay içme faaliyeti dostluk, konukseverlik ve hoşgörü göstergesidir. Bu kapsamda çay bahçeleri ve çay ocakları gündelik hayatta insanların buldukları ve sosyalleştikleri sosyal mekanlardır (AREGEM, 2020).

Çay, Türkiye'de özellikle Doğu Karadeniz Bölgesiyle özdeşleşmiştir. Bunun ana nedeni çayın en fazla Doğu Karadeniz Bölgesi'nde üretiliyor olmasıdır. Özellikle Türkiye'de çay üreticilerinin ve fabrikalarının en fazla Rize'de yoğunlaşmaktadır. Bu durum Rize'de hayatın çay eksenli bir şekilde şekillenmesi neden olmuştur. Kültürel ve ekonomik hayattaki önemli yeri nedeniyle çay, bölge halkı tarafından "yeşil altın" olarak adlandırılmaktadır (Sü

Eröz & Bozok, 2018). Çayın Rize için ne kadar önemli olduğunu vurgulamak adına Rize'nin farklı noktalarında çay bardağı heykellerini görmek mümkündür. Özellikle bu heykellerden en popülerleri 29 metrelik çay bardağı heykeldir (Şekil 5).

Şekil 5: Rize'deki çay bardağı heykeli

Kaynak: TRT Haber, 2022

Türkiye'de en fazla tüketilen çay türü, siyah çaydır. Siyah çay, genellikle çaydanlık veya semaverde demlenerek tüketilmektedir. Türkiye'de çay için özel çay bardakları bulunmaktadır. Çay geleneksel olarak "ince belli" bardaklarda servis edilmektedir. Ayrıca başta Erzurum olmak üzere Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki bazı şehirlerde çay "kıtlama" olarak adlandırılan özel bir şekerle tüketilmektedir. Bunun yanında Türkiye'de çayı hazırlamak ve hasat etmek için kullanılan geleneksel tekniklerin yanı sıra çaydanlık, semaver, çay altlığı, çay makası gibi sosyal değeri olan özel aletler üretilmiştir (AREGEM, 2020). Tüm bu özellikleriyle Türk çay kültürü, 2020 yılında UNESCO kültürel miras listesine girmiş bulunmaktadır (Euronews, 2022).

SONUÇ

Çay, yüzyıllardır farklı coğrafyalarda farklı amaç ve kapsamda tüketilen bir içecektir. Çayın tüketim amacındaki farklılıklar zaman içerisinde toplumlar içerisinde kültür haline gelmiş ve farklı çay kültürlerinin oluşmasına neden olmuştur. Asya ülkelerinde çay tüketimi, ritüel ve seremoni şeklinde olurken Orta Doğu'da ise sohbetlerin vazgeçilmez eşlikçisi olmuş, Avrupa'da ise gündelik hayatın bir parçası haline gelmiştir. Bu nedenle çay, her toplum için farklı anlam yüklenen bir içecek haline gelmiştir.

Çay, Türkiye'de sudan sonra en fazla tüketilen içeceklerden bir tanesidir. Çayın Türkiye'deki geçmişi her ne kadar Asya ülkeleri ile kıyas edildiğinde çok

fazla olmamasına rağmen tarihsel anlamda kısa sürede Türk toplumu içerisinde kendine önemli bir yer etmiştir. Hatta sohbetlerin olmazsa olmazı haline gelmiştir. Türkiye’de gündelik hayat içerisinde bireyler, ne kadar yoğun olursa olsun çay içmek için her zaman bir zaman aralığı bulabilmektedirler. Çay, Türk toplumu içerisinde edinmiş olduğu yer dikkate alındığında kendine özgü gelenek ve ritüeller geliştirmiştir. Bu gelenek ve ritüeller bölgeden bölgeye farklılık gösterse de çay toplumun ortak bir değeri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle Türk çay kültürü, araştırmacılara yeni çalışma alanları sunan önemli bir konu durumundadır.

REFERANSLAR

- Abik, B. (2021). Fırlatmalık değil, içmelik çayın Çin İmparatoru'ndan çobanlara, efsanelerden Türk edebiyatındaki yerine uzanan öyküsü <https://t24.com.tr/yazarlar/berna-abik/firlatmalik-degil-icmelik-cayin-cin-impatoru-ndan-cobanlara-efsanelerden-turk-edebiyatindaki-yerine-uzanan-oykusu,31994>
- AREGEM (2020). Çay kültürü. <https://aregem.ktb.gov.tr/TR-259059/cay-kulturu--tea-culture.html> Demirulus, H. (2020). Çay'ın serüveni. <https://www.habercadiri.com/2020/05/cayin-seruveni/>
- Euronews (2022). Türkiye ve Azerbaycan'ın 'çay kültürü' UNESCO kültürel miras listesinde. <https://tr.euronews.com/2022/11/28/turkiye-ve-azerbaycanin-cay-kulturu-unesco-kulturel-miras-listesine-girebilecek-mi>
- FAO (2022). International tea market: market situation, prospects and emerging issues. <https://www.fao.org/3/cc0238en/cc0238en.pdf>
- Gupta, B. (2008). "The History of the International Tea Market, 1850-1945". EH.Net Encyclopedia, edited by Robert Whaples. March 16, 2008. URL <http://eh.net/encyclopedia/the-history-of-the-international-tea-market-1850-1945/>
- Günlü, E. (2019). Çay. İçinde İçecek Bilgisi, Hilmi Rafet Yüncü (Ed.) Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir.
- Khan, F.M., Morya, S., & Chattu, V. K. (2021). Probiotics as a boon in food diligence emphasizing the therapeutical role of probiotic beverages on consumers health. *Journal of Applied and Natural Science*, 13(2), 700-714. <https://doi.org/10.31018/jans.v13i2.2683>
- Mormu (2022). Uzak doğu çaylarının günlük hayatımızdaki yeri. <https://www.mormu.com/uzak-dogu-caylarinin-gunluk-hayatimizdaki-yeri/>
- Rize Ticaret Borsası (2023). Çayın tarihçesi. <https://www.rtb.org.tr/tr/cayin-tarihcesi>
- Salman, S. & Özdemir, F. (2018). Beyaz çay: Üretimi, bileşimi ve sağlık üzerine etkileri. *Akademik Gıda*, 16(2), 218-223.
- Statista (2023'a). Volume of tea consumption worldwide from 2012 to 2025. <https://www.statista.com/statistics/940102/global-tea-consumption/#:~:text=In%202022%2C%20global%20consumption%20of,7.4%20billion%20kilograms%20by%202025.&text=Tea%20is%20the%20second%20most,%2C%20yellow%2C%20oolong%20and%20black>
- Statista (2023b). Who drinks tea? <https://www.statista.com/chart/29582/share-of-people-that-drink-tea-in-selected-countries/>

- Sü Eröz, S. & Bozok, D. (2018). Çay turizmi ve Rizi ili potansiyeli. Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi, 53 (3), 1159-1176.
- TRT Haber (2022). Rize'nin 29 metrelik çay bardağı açılış için gün sayıyor. <https://www.trthaber.com/haber/guncel/rizenin-29-metrelik-cay-bardagi-acilis-icin-gun-sayiyor-670150.html>
- Üstün, Ç. & Demirci, N. (2013). Çay bitkisinin (*Camellia Sinensis L.*) tarihsel gelişimi ve tıbbi açıdan değerlendirilmesi. Lokman Hekim Journal, 3(3), 5-12.
- Wannart (2023). Çin ve çay seremonisi. <https://wannart.com/icerik/39488-cin-ve-cay-seremonisi>
- Yıldırım, N. K. (2018). Çay ve tarihi. <http://www.cay.com.tr/cay-ve-tarihi/>
- Yılmaz, Ö. (2017). Çay: Tarih yazan yaprak. <https://tarihdergi.com/cay-tarih-yazan-yaprak/>
- Yurtoğlu, N. (2018). Türkiye Cumhuriyeti'nde çay yetiştiriciliği ve çay politikaları. International Journal of History Studies, 10(8), 209-232.
- Zhang, J. (2020). Rituals, discourses, and realities: Serious wine and tea tasting in contemporary China. Journal of Consumer Culture, 20(4), 637–655. <https://doi.org/10.1177/1469540518773812>

Bölüm 47

**Türkiye’de Bulunan Afgan Çobanların
Göçmenlik Deneyimleri Üzerine Dair
Nitel Bir Çalışma**

Sinan ACAR¹

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Bartın Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü,
sacar@bartin.edu.tr; Orcid: 0000-0002-5270-542X

ÖZET

Bu çalışmada temel olarak Türkiye’de sayıları hızlıca artan Afgan çobanların Türkiye’deki çalışma ve yaşam koşullarının sosyolojik olarak analizine çalışılmıştır. Çalışma kapsamında Türkiye’de çalışan Afgan çobanlardan on kişiyle, sürü sahibi beş kişiyle ve Damızlık Koyun Keçi Yetiştiricileri Birliği yöneticilerinden üç kişiyle derinlemesine görüşmeler yapılarak konunun farklı boyutlarıyla ele alınmasına çalışılmıştır. Çalışmanın bütün aşamaları etik ilke ve prosedürler gözetilerek yürütülmüştür. Çalışma sonucunda Afgan çobanların ülkelerindeki ekonomik, siyasi krizlerin bir sonucu olarak göç ettikleri ve Türkiye’yi hedef ülke olarak gördükleri sonucuna ulaşılmıştır. Diğer yandan görüşme yapılan grubun ağırlıklı olarak genç, erkek, eğitim düzeyi düşük ve sosyoekonomik düzeyi düşük ailelerden gelen bireylerden oluştuğu görülmüştür. Afgan çobanların çalışma ve yaşam koşullarının birçok zorluk ve problemle malul olduğu görülmüştür. Afgan çobanları istihdam eden sürü sahiplerinin ve bu alanda yetkili olan Damızlık Koyun Keçi Yetiştiricileri Birliği yöneticilerinin ise Afgan çoban konusuna dair daha iyimser ve alandaki gerçekliği tam olarak yansıtmayan bir tutum ve söylem içerisinde oldukları görülmüştür. Diğer yandan çobanların kaçak olarak ülkede bulunmalarından kaynaklı beslenme, barınma, sağlık hizmetlerine ulaşmada ciddi engel ve sorunlarla karşılaştığı görülmüştür. Afgan çobanların gelecek algıları noktasında karamsar bir tutum içerisinde oldukları ve yeterli bir parayı kazandıktan sonra ülkelere dönme amacı taşıdıkları görülmüştür. Sonuç olarak Türkiye’de enformel sektörün önemli alanlarından biri olan hayvancılık sektörüne Afgan çobanların dahil olmasıyla birlikte bu alandaki çalışma ve yaşam koşullarının daha rekabetçi ve kötü bir yapıya evrildiği bir süreç ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Enformelleşme, Afgan Çoban, Kayıt Dışı Çalışma, Sosyolojik Bakış

GİRİŞ

Türkiye bulunduğu jeopolitik konum gereği dünya göç haritasının her daim önemli merkezlerinden biri konumunda olmuştur. Türkiye Asya kıtası ile Avrupa kıtası arasında bulunan konumu gereği, özellikle Asya kıtasından Avrupa kıtasına geçmek isteyen göçmenlerin zorunlu uğrak alanlarından biridir. Diğer yandan Türkiye, herhangi bir ülkeye geçme düşüncesi içerisinde olmayan ve hedef ülke olarak Türkiye'yi gören önemli bir kitleyi de içerisinde barındıran bir ülke konumdadır. Bu çalışmada Türkiye'de sayıları hızlıca artan Afgan göçmenler içerisinde, özellikle kırsal alanlarda yoğun bir şekilde tercih edilip istihdam edilen Afgan çobanların ülkelerinden göç etme nedenleri, göç süreçleri ve Türkiye'deki çalışma ve yaşam koşullarının eleştirel bir açıdan ele alınmasına çalışılacaktır. Bu kapsamda Afgan çobanlar, sürü sahipleri ve Damızlık Koyun Keçi Yetiştiricileri Birliği yöneticileriyle görüşmeler gerçekleştirilerek konunun bütünlüklü ve eleştirel bir açıdan ortaya konulmasına çalışılacaktır. Bu bağlamda ilk olarak göç kavramının sosyolojik bağlamına değinilecek ve bu alandaki kuramlar özetlenecek daha sonra Afganistan'ın tarihsel süreci göç konusu paralelinde ele alınacak daha sonra Türkiye'nin bu göç sürecindeki yerine değinilecek ve son olarak alan araştırması verileri belirli bir sıra üzerinden mevcut literatürle ilişkilendirilerek verilecektir.

1. Göç Kavramı

Sosyolojik anlamda göç temel olarak, az veya çok bireyin veya grubun sembolik veya siyasal sınırların dışına, yeni yerleşim alanlarına doğru geçici veya kalıcı olarak hareket etmesi olarak tanımlanabilir (Marshall, 1999: 685). Göç yazınının öncülerinden biri sayılan Ravenstein (1885) *The Laws of Migration* isimli makalesinde göçlerin daha çok kısa mesafelere yönelik, ekonomik faktörlerin belirleyiciliği altında ve kentsel merkezlerin çeken özelliklerinin göç olgusunun dağılımında belirleyici olduğuna işaret ettiği (Ravenstein, 1885: 198-199) dönemden sonra, göçlerin nitelik ve niceliğinin değiştiği ve göç olgusunu kavramanın oldukça komplike bir hal aldığı söylenebilir. Göç olgusunun karmaşıklığını anlamaya yönelik ortaya konan klasik yaklaşımlar, ikili işgücü piyasası teorisi, sistem teorisi, yapısalcı teoriler göçün farklı yönleri üzerine odaklanmakta ve temelde göçün daha çok gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere doğru olduğu, ülkelerin içerisinde buldukları siyasi, ekonomik, güvenlik koşullarının göç sürecinin başlamasında etkili olduğu, göçe tabi olan kimselerin mevcut sermayelerine bağlı birincil veya ikincil sektörlerde istihdam edildikleri söylenebilir (Lordoğlu, vd., 2004). Aynı şekilde göç sürecini ele alan farklı kuramsal yaklaşımları, çatışma ve insani güvensizlik durumları üzerinden sentezci bir yaklaşımla ele alan ve göç sürecini ortaya çıkaran makro, mezzo,

mikro süreçleri ortaya koymaya çalışan sentezci kuramların da varlığından bahsedilebilir (Sirkeci, 2009: 11-12). Bu bağlamda insanlık tarihinin başlangıcından itibaren görülen göç olgusunun Endüstri Devrimi'yle birlikte daha kitlesel ve devamlı bir nitelik kazandığı ve ilerleyen süreçte göçün nedenleri ve şekillerinin farklılaşmasına bağlı bu alandaki kuramsal açıklamaların daha sentezci bir yapıya doğru değiştiği söylenebilir.

2. Afganistan Tarihinde Göç

Afganistan'ın göç tarihinde belirleyici olan sürecin 1978'den itibaren başlayan savaş dönemi olduğu söylenebilir. Bu dönemlerle birlikte Afganistan'ın dünyanın en çok göç veren ülkelerinden biri haline geldiği görülmektedir (Goodson, 2001: 54-61; Barfield, 2010: 281). 1979 yılında Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgaliyle birlikte başlayan savaş ve işgal hali, göçün ülkenin kaderi olmasına yol açmıştır. Bu dönemlerden itibaren kitlesel göçlerle ülke vatandaşlarının kaderi haline gelmiştir. Günümüzde Afganistan, 39 milyon olan nüfusunun yüzde 50'sinin 15 yaşından küçük çocuklardan oluştuğu, nüfusunun dörtte üçünün kırsal alanlarda yaşadığı ve dünyanın en yoksul ülkelerinden biri konumundadır. Afganistan, savaş ve istikrarsızlıkların bir sonucu olarak milyonlarca vatandaşını önce İran ve Pakistan ve sonra dünyanın birçok ülkesine göç vermiştir (Adıgüzel, 2020:24). 2021 yılı temmuz ayında Amerika ve NATO güçlerinin ülkeden çekilmesiyle birlikte ülkede kitlesel bir göç dalgasının ortaya çıkmıştır. Kabil hükümetinin düşmesi ve dış yardımların kesilmesi ülkede ekonomik krizin derinleşmesine ve yoksulluğun şiddetlenmesine yol açmıştır. Bu süreç, açıklıkla mücadele etmek zorunda kalan Afgan halkının kendileri ve ailelerinin hayatta kalmalarını güvence altına almak amacıyla farklı ülkelere göç etmesine yol açmıştır (Dashti, 2022: 302). Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin 2021 yılı sonu verilerine göre dünyada 89,3 milyon kişinin zorla yerinden edilmiş ve bunların 27,1 milyonunun mülteci, 53,2 milyonunun kendi ülkeleri içinde yerinden edilmiş, 4,6 milyonunun ise sığınmacı olduğu görülmekte ve Afganların da bu listenin baş sıralarında olduğu görülmektedir (UNHCR,2022).

Diğer yandan Afganistan tarihinde yaşanan kitlesel göç hareketlerinde coğrafi yapının ve iklim koşullarının da belirleyici olduğu söylenebilir. Afganistan coğrafi konumu itibariyle karasal iklimin hâkim olduğu ve dağlık alanların geniş bir alan kapladığı bir ülke niteliğindedir. Bu durum ülkenin tarihsel süreç içerisinde ciddi kuraklıklarla yüz yüze kalmasına yol açmıştır (Dawlatyar, 2023: 167). Bu noktada iklim değişikliklerinin neden olduğu aşırı sıcaklıklar ve yağışlar, tarımsal verimin kaybolması ve gıda güvensizliği gibi sorunlara yol

açmakta ve bu durum da kitlesel göç hareketlerini tetiklemektedir (Cizreli ve Üstün, 2023: 80).

3. Bir Göç Mekânı Olarak Türkiye

Düzensiz göç, ülkelerin kendi topraklarına giriş süreçlerine dair belirledikleri yöntem ve kurallara uyulmadan yapılan geçişlerdir. Düzensiz göçler ülkelere giriş ve çıkışlar noktasında belirlenmiş olan sınır kapılarının dışında herhangi bir bölgesinden geçmek şeklinde olduğu gibi; kara, hava, deniz kapılarından sahte belgeler üzerinden mevcut ülkeye girmek ve çıkmak şeklinde de görülebilmektedir. İran İslam Cumhuriyeti ile sınır olan Van ili özellikle Pakistan, Afganistan, Bangladeş, İran ve son olarak Afrika'dan Avrupa ve batı metropollerine geçmek isteyen göçmenlerin kullandıkları transit geçiş güzergahı üzerinde bulunmaktadır. Sığınmacıların büyük kısmı Van'ın sınır ilçeleri olan Başkale, Çaldıran, Saray ve Özalp ilçe sınırlarından Türkiye'ye düzensiz yollardan kaçak girmeye çalışmaktadırlar (Van Barosu, 2020: 9). Afganistan'da 40 yıldır var olan savaş ve çatışma süreci, siyasi ve ekonomik alanlarda ortaya çıkan derin bozulmalar halkın zorunlu olarak göç sürecine girmesine neden olmaktadır. Afganların göç yolculuğunda Türkiye'nin önemli bir merkez olduğu görülmektedir. Afganistan'ın dünyanın en zayıf pasaportlarından birine sahip olmasından kaynaklı insanların yasal göç yollarını kullanımının oldukça kısıtlı olduğu ve kaçak yollardan göç sürecine dahil oldukları söylenebilir (İçduygu ve Karadağ, 2018; Danış, 2021). Türkiye'de 1950'li yıllardan itibaren ortaya çıkan kentleşme süreçlerine bağlı olarak kırsal nüfusun ve bu alanlarda istihdam edilenlerin düzenli azaldığı bir süreç yaşanmıştır. 1980 yılında toplam nüfusun %56'sı kırsal alanlarda yaşarken, bu oran 2012 yılında %22'ye, 2020 yılında ise %7'ye düşmüştür. Aynı şekilde istihdamın sektörel dağılımına bakıldığında 1980'li yıllarda tarımda istihdam edilenlerin oranı %56 iken bu oran 2017 yılında %19,4'e, 2021 yılında ise %17,2'ye inmiştir (Ulukan ve Ulukan: 2018: 103; TÜİK, 2021). Türkiye 1960'lı yıllara kadar dışarıya işgücü ihraç eden bir ülke konumunda iken 1990'lı yıllardan itibaren başlayarak farklı ülkelere gelen yabancıların işgücü piyasasına dahil oldukları bir ülke konumuna evrilmiştir (Lordoğlu, vd., 2004: 4). Günümüzde yabancı göçmen emeğinin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin emek piyasalarının önemli bileşenlerinden biri haline geldiği görülmektedir. Göçmen işçiler gittikleri ülkelerde çoğunlukla tarım, hayvancılık, inşaat, turizm, sağlık ve bakım hizmetleri gibi sektörlerde istihdam edilmektedir (Ulukan, 2017). Türkiye'de tarım ve hayvancılık sektörlerinin her geçen gün daha fazla sayıda yabancı göçmen işçiyi içerisine dahil ettiği söylenebilir. Çay tarımında Gürcüler, ot hasadında Azeriler, hayvancılık ve farklı bitkisel üretim alanlarında Orta Asya ülke vatandaşları ve Afganlar ve her türlü

bitkisel üretim süreçlerinde Suriyeli göçmelerin yoğun istihdamı söz konusudur. Çalışma süreçlerinin kayıt dışı olduğu ve göçmenlerin çalışma izinlerinin olmaması durumu işçilerin güvencesiz bir şekilde birçok olumsuz durumla karşılaşmasına yol açmaktadır (Dedeoğlu, 2016: 21). Türkiye, 2021 yılı sonu itibariyle resmi rakamlara göre 4 milyona yakın mülteciye ev sahipliği yapmaktadır. 2011 yılındaki Suriye iç savaşından sonra Türkiye'nin çatışmadan kaçan insanlara açık kapı politikasına dayalı yaklaştığı ve geçici koruma statüsü verildiği görülmektedir. Aynı şekilde Afganlıların, Suriyelilerden sonra en büyük ikinci mülteci grubu olduğu söylenebilir. Yetkili otoritelerin verdiği rakamlara bakıldığında Türkiye'de 182.000 kayıtlı ve 120.000 kayıtsız Afgan göçmen bulunmaktadır (DailySabah, 2021). Afganistan'dan Türkiye'ye gelen grubun çoğunlukla genç, eğitimsiz erkeklerden oluştuğu ve bu grubun çoğunlukla kaçak olarak ülkeye girmesinden kaynaklı kırsal alanlardaki işlere yöneldiği bir yapı söz konusudur.

Türkiye'de son yıllarda ortaya çıkan çoban açığının giderilmesi noktasında İçişleri Bakanlığı ile Tarım ve Orman Bakanlığı'nın Afgan çobanların istihdamı noktasında çalışma izninin verilmesine yönelik mevzuat çalışması yaptığı görülmektedir. Diğer yandan Türkiye Damızlık Koyun Keçi Yetiştiricileri Merkez Birliği Genel Başkanı Nihat Çelik'in hayvancılık alanında 150 bin çobana ihtiyaç duyulduğu ve yerli çoban bulamadıkları ve "insanlar hayvancılık yapmak istiyor ama çoban konusunda dertli. Meralarımız, coğrafyamız ve iklim şartlarımız yeterli olmasına karşın çoban bulamadığımız için hayvancılık yapamıyoruz. Hali hazırda 150 bin çoban açığımız var. Bunun için Afgan çoban ithal etmek istiyoruz. Ancak yetiştiricilerin, Afgan çobanlara ilişkin izin taleplerinin yanı sıra çekinceleri de var. Bu izin sadece çobanlıkla sınırlandırılmalı. Çobanlık dışında başka bir iş yapmamalılar çünkü yüzlerce işsiz gencimiz bulunuyor" şeklindeki ifadelerinin, yetkili otoritelerin Afgan çoban projesini çeşitli gerekçelerle meşrulaştırdığını göstermektedir (Tarım Türk Dergisi, 2019). Bu bağlamda gerek Afganistan'da yaşanan siyasi, ekonomik ve coğrafi krizlerin bir sonucu, gerekse de Türkiye'nin göç veren ülkelere olan coğrafi yakınlığı ve işgücü piyasalarında yaşanan değişimlerin bir sonucu olarak Afgan gençlerin Türkiye'de yoğun bir şekilde çoban olarak istihdam edildiği bir yapı söz konusudur.

4. Yöntem ve Bulgular

Çalışma kapsamında ilk olarak gerekli etik kurul izni alınmış ve derinlemesine görüşmelerden önce de araştırmaya katılanların rızaları alınarak süreç işletilmiştir. Çalışma kapsamında Türkiye'nin farklı illerinde (Elâzığ, Sivas, Bingöl, Tunceli, Eskişehir) çalışan Afgan çobanlara ulaşılarak yüz yüze ve

telefonla derinlemesine mülakatlar yapılmıştır. Bu kapsamda on Afgan çobana ulaşılmış ve çobanların hayat hikayeleri, Türkiye'ye geliş nedenleri, göç süreci, çalışma ve yaşam koşulları, geleceğe yönelik planlarının neler olduğuna yönelik sorular sorularak sürecin anlaşılmasına çalışılmıştır. Çalışma kapsamında daha fazla çobana ulaşılmışsa da çobanların ülkede kaçak bulunmaları ve ciddi güvenlik kaygıları taşımalarından kaynaklı görüşmeyi kabul etmedikleri belirtilebilir. Diğer yandan sürecin bütünlüklü açıdan anlaşılması amacıyla sürü sahibi olan beş kişiyle ile ve bu alanda sürece hâkim olduğu düşünülen Damızlık Koyun Keçi Yetiştiricileri Birliği'nden üç yöneticiyle görüşmeler yapılarak konunun bütünlüklü açıdan kavranmasına çalışılmıştır.

4.1. Göç Eden Grup Kimlerden Oluşuyor

Göç eden kişilerin çoğunlukla genç bekar erkeklerden oluştuğu görülmektedir. Bunun en önemli nedenlerinden biri göç yolculuğunun oldukça tehlikeli bir niteliğe sahip olması durumudur. Bu noktada kadınların ve çocukların bu yolculuklarda cinsel istismar ve şiddete uğrama olasılıklarının oldukça yüksek olduğu söylenebilir (Danış, 2021). Görüşme yapılan grubun sosyodemografik özelliklerine bakıldığında grubun ağırlıklı olarak sosyoekonomik düzeyi düşük ailelere mensup, 25 yaş altı ve bekar erkeklerden oluştuğu ve eğitim düzeyi noktasında çok düşük bir konumda oldukları görülmektedir.

“Ben okula gitmedim sade Kuran kursuna gittim ama az gittim. Bir gardaşım benden küçük o şimdi Pakistan'da Kuran kursuna gidiyor okuyup din hocası olacak, ona para gönderiyoruz. Babam ölmüş anne de yaşlidir. Ayaktan böyle sakattır, tek ayak üstündedir. Biz sekiz gardaşız, beş erkek üç de kız. Kızların birisi evli birisi nişanlıdır biri de bekadır” (E, 20, Okuryazar, Çoban).

“Adım Ahmet, yaşıam 25, annem yoktur, babam bizden ayrılmıştır, başka biriyle evli. Biz beş gardaşız, hepsi benden küçük. Ben buradan kazandığımı onlara gönderiyorum, onlar ev tutmuş orda, benim gönderdiğimle geçiniyorlar” (E, 25, İlkokul, Çoban).

“Biz beş dört erkek beş kız dokuz kardeşiz. Babam ben on yaşındayken annem de geçen yıl öldü. İki kardeşim onlar İran'da fabrikalarda çalışıyor ama onlar da kaçak” (E, 29, Okuryazar, Çoban).

“Annem babam yaşıyor, biz beş kardeşiz ve ben en küçüğüyüm. Ailemin 10 koyunu var onla geçiniyorlar, buraya 3 ay önce geldim. Gelmeden koyunlara ben bakıyordum. Orda fazla iş yoktu ondan buraya geldim” (E, 19, Okuryazar, Çoban)

Bu bağlamda görüşme yapılan Afgan grubun alt sınıflara mensup bireyler olduğu, ülkelerindeki hanelerinde yaşayan birey sayısının oldukça yüksek

olduğu, ailelerin ciddi ekonomik sıkıntılara sahip oldukları görülmektedir. Bu noktada çobanların düşük sosyoekonomik statüye sahip ailelerden geldiği ve buna bağlı yeterli ekonomik, kültürel ve sosyal sermayeye (Bourdieu, 1986) sahip olmadıkları söylenebilir.

4.2. Göç Nedenleri

Afganistan'dan Türkiye'ye yapılan göçlerde ülkedeki siyasi ve ekonomik sorunların belirleyici olduğu bir yapı söz konusudur. Diğer yandan göç süreciyle birlikte ağırlıklı olarak erkeklerin gelme nedenlerinden birinin de hayatta kalma stratejisi bağlamında Türkiye'de iş bulup para kazanmak ve Afganistan'daki ailelerine göndermek, diğer yandan mümkün olan kanalları bulma durumunda Avrupa'ya geçme sürecinin hazırlıklarının yapılması amacı taşıdığı söylenebilir (Danış, 2021). Araştırma kapsamında görüşme yapılan çobanlar göç etme nedenleri olarak, yaşadıkları ülkenin içinde bulunduğu ekonomik koşulların ve ülkedeki siyasi gelişmelerin kendilerini göçe zorladığını vurgulamışlardır.

“Afganistan'da savaş vardır, biz o yüzden gelmişiz. Biz ordayken Taliban bizim ilçeye gelmişti ve bize savaşa gelin katılın demişti. Biz ondan çıkmak zorunda kaldık. Taliban ülkeyi tamamen aldıktan sonra orda yemek içmek pahalı olmuştur” (E,17, Okuryazar, Çoban).

“Orda geçinemedik ondan buraya geldik. Orda geçinebilsek gelmezdim buraya” (E, 23, İlkokul Terk, Çoban).

“Anne baba yaşıyor, onların bir iki tarlası, üç dört keçisi var ama durumları iyi değil. Taliban bizim memleketi ele geçirmiş, bizim durumumuz orda çok zordur. Biz savaştan kaçmamışız. Biz buraya iş için gelmişiz. 3 yıldır Türkiye'deyim, öncesinde Afganistan'da sulama tarla işlerinde çalışıyordum” (E,21, Okuryazar, Çoban)

Yoksulluk ve savaş gibi insan hayatını tehdit eden durumlardan uzaklaşma noktasında başvuru göç sürecinde çocukların da göçe aktif olarak katılan gruplar arasında olduğu görülmektedir. Çocuklar göç sürecine sadece aileleriyle birlikte katılmamakta bazı durumlarda ailesi yanında olmadan da bu sürece dahil oldukları söylenebilir (Atasü-Topçuoğlu, 2015: 118). Aynı şekilde görüşme yapılan grubun ifadelerinden göç sürecine tabi olan grup içerisinde 18 yaşından küçük bireylerin de olduğu görülmektedir. Diğer yandan çobanların göç süreçlerine bakıldığında oldukça tehlikeli bir yolculuk sürecini deneyimleyerek Türkiye'ye geldikleri söylenebilir.

“16 yaşında İran'dan çıktım yedi yıl orda fabrikada kaçak olarak çalıştım. Orda parayı biraz düşürünce Afganistan'a döndüm. Bir arkadaşım bana söyledi Türkiye'yi. Afganistan'dan buraya 25 günde yürüyerek geldik. Bazı yerlerde 1-2 saatlik arabaya bindik sonrası hep yürüdük. Yolları asker bazen tutar bazen

tutmaz, kaçak olarak geldik buraya. Bizim grup 500 kişiydi, dağlarda yürüye yürüye geldik. Yolda bazen adamlar gelip zorla paramızı aliler, eziyet ediler bazen. Beni getirenlere 15 bin lira verdim. Kimliğim yok, Afganistan kimliğimi de yolda kaybettim (E, 29, Okuryazar, Çoban).

“Buraya arkadaşlarımla kaçak geldim, kaçakçılara 1000 dolar verdim. Buraya gelenlerin çoğu genç ve bekar ve içlerinde bizden daha küçük yaşta insanlar da vardır. İran’dan Van’a geldik oradan Tatvan’a geldim orda bir ay çalışıp Elazığ’a geldim. Yollarda çok kar vardı, askere hiç rastlamadık. Türkiye’ye girdikten sonra şehirler arası otobüslere binmiyoruz, hep minibüslerle geldik buraya” (E, 19, Okuryazar, Çoban).

“Biz Afganistan’dan buraya bazı yerlerde arabayla bazı yerlerde yürüyerek geliyoruz. Buraya hemen hemen 25- 30 günde kavuşuruz. Çoğu zaman yürüyerek geliyoruz buraya. O kadar paramız yok pasaportla geleh. Mecbur gaçah geleceğiz” (E, 20, Okuryazar, Çoban).

“Orda yemek içmek zor olduğu için buraya geldik. Biz yürüyerek geldik, sınırdan 10 kişi olarak geçtik, askerler görmedi bizi. 10-15 gün neredeyse aç susuz yürüdük. Yolları bilen kaçakçılara para verip gelebildik buraya” (E, 25, İlkokul, Çoban).

Yapılan görüşmeler, Afgan gençlerin Türkiye’ye çok tehlikeli yollardan geçerek ve çoğunlukla bu işi organize eden kişi ve gruplara yüksek ücretler ödeyerek kaçak yollardan girdiğini ve aradaki uzun mesafeyi çoğunlukla yürüyerek geçtiklerini göstermektedir. Diğer yandan grup içerisinde 18 yaş altı çocukların da olduğu ve bu durumun birçok riski içerisinde barındıran bir nitelik taşıdığı söylenebilir.

4.3. İş Bulma Süreçleri ve Afganların Tercih Edilme Nedenleri

Türkiye’de uzun yıllar tarım işçiliğinin ve hayvancılığın Güneydoğu ve Doğu Anadolu illerinde yaşanan çatışmalar sonucu köylerini terk etmek zorunda kalan topraksız ve mülksüz halde kentlere gelmek zorunda kalan kent yoksullarınca karşılandığı bir yapı hâkim olmuştur. İlerleyen dönemlerde ülkeye yabancı göçmenlerin gelmesiyle birlikte bu alanlarda artık yerli ve yabancı işgücünün rekabetinin söz konusu olduğu bir yapı ortaya çıkmıştır. Göçmen işçilerin Türkiye’de iş bulma süreçlerinde kendilerinden önce gelen akraba, tanıdıkları vasıtasıyla iş buldukları ve farklı illere bu şekilde yöneldikleri bir yapı söz konusudur (Dedeoğlu, 2018: 53-61). Bu noktada araştırma kapsamında görüşülen Afgan çobanların enformel ilişkiler üzerinden akraba, arkadaş ve benzeri tanışıklıklar üzerinden iş buldukları söylenebilir.

“İki abem burdadır (Türkiye), biri Sivas’ta biri de Elazığ’da. Bi abem dört senedir Türkiye’de biri de benden sonra gelmiş buraya. Elazığ’daki abem şu an

çalışmıyor. Ben iki buçuk senedir buradayım. Sivas'taki abem önce buradaydı, ben buraya geldim biraz onla beraber kaldık, beş aydır o Sivas'ta” (E, 20, Okuryazar, Çoban).

“Türkiye’de beş yıldır çalışıyorum, burdan önce Ankara’da üç sene çalıştım, sonra arkadaşım vasıtasıyla buraya geldim. (E, 25, İlkokul, Çoban).

Diğer yandan yapılan görüşmelerde Afgan çobanların Türkiye’de tercih edilme nedenleri Afgan çobanlara, sürü sahiplerine ve birlik yöneticilerine sorulmuştur. Bu noktada tarafların Afgan çobanların tercih edilmesi süreçlerini açıklama nedenlerinin birbirinden farklılaşan bir nitelik taşıdığı görülmüştür. Afgan çobanlar açıklamalarında daha çok, içinde buldukları zorlu koşulların bir sonucu olarak bu işleri kabul ettikleri ve düşük ücretlerle çalıştırıldıklarının ve haklarının yenildiğinin farkında olduklarını öne çıkarmışlardır.

“Afgan çobanlar çalışkandır diyiler, ondan bizi tercih ediler. Yerli çobanlar bizden fazla ücret istiler ondan bizi seçiler” (E, 29, Okuryazar, Çoban).

“Afgan çobanlar mecbur olduğu için hem ucuza çalışi hem de işini doğru yapı. Başkasına bahim Türk çobanlar çok fazla istiyor. Ben şimdi 12 bin alıyorum ağamla konuştum maaşımı arttır yoksa bırakacam dedim. Benim emeğimin karşılığı 18-20 bin aslında ben öyle düşünüyorum” (E,21, Okuryazar, Çoban).

Görüşme yaptığımız (Afgan çoban çalıştıran) sürü sahiplerinin ve Damızlık Koyun Keçi Yetiştiricileri Birliği yöneticilerinin, Afgan gençlerinin çalışma koşullarının ağırlığına dair değerlendirmelerinde ise daha çok, işin doğası gereği bu zorlukların olduğu ve bu zorlukların o kişilerin yabancı olmasından kaynaklı olmadığını ileri sürdükleri görülmüştür.

“Aslında çobanların çalışma şartlarının zor ve kötü olmasından kaynaklı Afgan çobanlar da zorluk yaşıyor. Aynı zorlukları biz mal sahipleri ve yerli çobanlar da yaşıyor” (E, 40, Lise, Sürü Sahibi).

“Şimdi Afgan çobanlar 7-8 bine çalışırken bizimkiler 15 bin lira istiyor. Şu an yerli çoban bulmak çok zor, piyasadaki çobanlar çekilse çobanlık yapacak kimse yok artık. Şu an Afganlar olmasa yerli çoban 15-20 bin istiyor biz de onu karşılayamıyoruz. Ama bize güven veren ve işini doğru yapanlara yerli çobanlar kadar ücret veririz hani” (E, 47, Ortaokul, Sürü Sahibi).

“En düşük çoban maaşı asgari ücrettir. Daha da fazla ücretlere çalışanlar var tabii. Ama buna rağmen biz yerli çoban bulamıyoruz. İşini iyi yapan Afgan çobanların da yerli çobanlar kadar kazandığını söyleyebilirim. Kötü koşullarda çalışan ve çok az ücretle çalıştırılan Afgan çobanlar yanında, güven veren Afgan çobanlara iyi ücretler verildiğini hatta o ev sahibinin o çocuğu evlendirdiğini de gördüm ben. İşini iyi yapan, dil problemi olmayan, güveni karşı tarafa vermiş olanların yerli çobanlarla aynı kazandığını söyleyebilirim ama bu şekildeki kişilerin de piyasada çok az olduğunu belirteyim bu arada. Ki piyasadaki Afgan

çobanların çoğu da meslek olarak çoban değil. Onlar daha çocuk belki orada lise öğrencisi daha. Buraya geliyor mecburiyetten ve ona zorla çobanlık yaptırılıyor ve işi bilmiyor. İş bilmevene bu noktada işi bilenle aynı ücreti vermek mantıklı değil bence” (E, 35, Lisans, Veteriner, Birlik Yöneticisi).

Ancak sahadaki gözlemler ve çobanların beyanları sürü sahipleri ve birlik yöneticilerinin beyanlarının sahayla uyuşmadığını göstermektedir. Diğer yandan (sürüsüne kendisi bakan ve Afgan çoban çalıştırmayan) bir başka sürü sahibi, kendi köyünde hayvancılık işi ile uğraşan ve Afgan çoban çalıştıran komşularına yönelik şu eleştirileri getirmiştir.

“50 tane nahırın (ineğin) dibini süpürüyor Afgan çoban daha güneş doğmadan, ekmeğini de getirip orada ahırın yanında çobana veridiriler. Sonra inekleri alıp götürdiler sonra 12 de al eve getir iki saat dinlen sonra git yediye kadar otlat eve getir. Sonra yine ineklerin altını süpür başka işleri yap. Kendileri de güzel binada kurulup oturuyorlar. Bu hak değil, bu devran size de gelmez, insanda biraz vicdan olur. Ben hep şunu derim evladının kıymetini nasıl biliyorsan çobanları da böyle bilmen lazım” (K, 75, Okuryazar, Sürü Sahibi).

Bu noktada gerek çobanların gerekse yukarıdaki sürü sahibinin ifadeleri Afgan çobanların çalışma ve ücret koşullarının yerli çobanlarla kıyaslanmayacak düzeyde zor ve kötü olduğunu göstermektedir.

4.4. Çalışma Koşulları

Kitlesel göçler yoluyla yer değiştiren grupların transit veya hedef ülkelerin emek piyasalarında ciddi hareketliliklere yol açtığı söylenebilir (Canbey Özgüler, 2018). Göçmenlerin yeterli sermayelere sahip olmamaları durumundan kaynaklı çoğunlukla çalışma koşullarının kötü olduğu, ikincil hatta üçüncül piyasalar içerisine dahil oldukları ve daha düşük ücretlere razı bir işgücüne tabi oldukları bir yapı söz konusudur (Atasü-Topçuoğlu, 2015: 118). Örneğin Eggenhofer-Rehart ve arkadaşları, Bourdieu'nun pratik teorisinden hareketle Avusturya'da yaşayan Afgan ve Suriyeli (iş arayan) mültecilerin işgücü piyasasında mevcut ekonomik, kültürel ve sosyal sermayelerini nasıl yeniden ürettikleri, dönüştürdükleri konusuna odaklanmışlardır. Çalışmada mültecilerin sahip oldukları tüm sermaye türlerinin yeni geldikleri ülkede az veya çok değersizleştiğini, kültürel sermayelerini kullanmaya çalışan mültecilerin yabancı işgücü piyasası kuralları, mesleki kimlik tehditleri ve statü kaybıyla örülü alanda kendi kültürel sermayelerini kullanma yönünde yoğun bir çaba içerisinde olduğunu ve mültecilerin yeni sermaye türlerini edinme ve dönüştürme süreçlerinde hem sermaye biçimlerinin karmaşık etkileşiminin hem de mültecilerin aktif olma durumunu gerektirdiğini ortaya koymuştur (Eggenhofer-Rehart, vd., 2018: 31). Görüşme yaptığımız grubun gerek genç olması gerekse de

ekonomik ve kültürel sermayelerinin düşük olmalarından kaynaklı, bu kişilerin işgücü piyasalarında oldukça kırılgan ve kötü koşullarda çalıştıkları söylenebilir. Bu noktada bir günlük iş rutinlerini anlatmasını istediğimiz çobanların oldukça zorlu bir çalışma sürecine tabi oldukları görülmektedir.

“Ben sabah üçte kalkıp davarı (sürüyü) yemliyorum sonra dağa çıkarıyorum saat dokuzda eve getiriyorum ve sağlıyoruz. Sonra tekrar davarı çıkarıp akşam yedi sekize kadar otaracam. Yazın gece de dışarıda otarıyoruz” (E, 21, Okuryazar, Çoban).

“Şimdi öğleden sonra davarı dışarı çıkaracağız gece 11-12’ye kadar otaracağız. Ondan sonra 3-4 saat yatireceğiz davarı. Bu sırada sürü gittiğinde veya kurt murt geldiğinde bizi çekmesi için bir tane koyunun ayağını kendime bağlayıp öyle yatarız” (E,20, Okuryazar, Çoban).

“Sabah beş buçukta kalkıyorum ve davarı çıkarıyorum dışarı. Bunun dışında sağma ve yemleme işine de yardım ediyorum” (E, 25, İlkokul, Çoban).

“Sabah beş buçukta kalkacam, davarı burda yemleyecem, kuzuları salacam akşam 8’de eve getireceğim. Süt vermeye başladıklarında ise gece dağda kalmaya başlayacağız” (E, 29, Okuryazar, Çoban).

Göçmenler gittikleri ülkede yaşayan vatandaşlarla aynı hak ve özgürlüklere sahip olmadıkları için ‘daha kötü koşullarda çalışmaya razı’ işçi grubu olarak mevcut işgücü piyasalarına dahil olmaktadır (Atasü-Topçuoğlu, 2015: 118). Bu noktada Afgan çobanların aldıkları ücretlere ve bu ücretler konusundaki düşüncelerine bakıldığında içinde buldukları koşullardan hiç memnun olmadıkları ve birçok noktada haksızlığa maruz kaldıkları söylenebilir.

“Burdan önce Tunceli/Ovacık’ta yedi ay kadar çalıştım. Orda orman çok sıkıdır, bi de işimiz çok zordur. Orda güdiklere (oğlaklara) gittim ve güdikler çok hızlıdır. Ormanda birkaç tene gidiğini kaybedince beni attı işten. Bir de orda terör de vardır her gün savaş vardı. O adam bi 4,5 milyar paramı kesti vermedi” (E, 20, Okuryazar, Çoban).

“Şimdi burda 15 bin alıyorum. Ama fiyatlar artmış artık 20 bin olmuş. Ağama söylecem yükseltmesi için ama o bilir” (E, 29, Okuryazar, Çoban).

“Burda şimdi 8 bin alıyorum, sabah saat 5 de kalkıyorum, 300 koyuna bakıyorum eve gelince diğer işlere de yardım ediyorum. Aldığım ücret azdır” (E, 19, Okuryazar, Çoban).

“Hakkımı vermeyen çok oldu. Bir yerde 8 bin liramı başka bir yerde 4 bin liramı vermediler. Bir tane koyununu kurt yedi bir tanesinin de ayağı kırıldı paramı ondan kestiler” (E,21, Okuryazar, Çoban)

Diğer yandan kaçak yollarla Türkiye’de bulunan çobanların pasaport ve çalışma izinleri olmadığı için çalıştıkları yerlerden aldıkları ücretleri başka birileri üzerinden ailelerine gönderebildikleri ve yakalanma korkusu dolayısıyla

buldukları köyün dışına zorunlu durumlar haricinde çıkmama eğiliminde oldukları görülmüştür.

“Kaçak olduğum için burdan kazandığım parayı İstanbul’da yaşayan pasaportu olan bir tanıdığıma yolluyorum. O benim aileme parayı gönderiyor. Parayı benim patron ona atıyor” (E, 29, Okuryazar, Çoban).

“Aldığım ücretin hepsini aileme gönderiyorum. Parayı patron Ankara’da pasaportu olan arkadaşşıma atıyor, onlar da aileme gönderiyor” (E, 19, Okuryazar, Çoban).

“Polisten askerden korkuyorum onları görünce uzaklaşıyorum hemen. Zaten buraya çobanlığa gelmişim şehre hiç gitmemişim” (E,21, Okuryazar, Çoban).

Afgan çobanların çalışma koşullarına ve aldıkları ücretlere bakıldığında yoğun bir baskı ve sömürü sürecine tabi oldukları ve içinde buldukları çalışma koşullarının hukuki ve ahlaki açıdan savunulamaz bir nitelik taşıdığı ileri sürülebilir.

4.5. Barınma, Beslenme, Sağlık ve Dil Sorunları

Sığınmacı ve mülteciler gittikleri ülkelerde başlıca çalışma, barınma, beslenme, sağlık, dil konularında ciddi zorluk ve problemlerle karşılaşmaktadırlar (Karadağ ve Altıntaş, 2010). Diğer yandan ülkeler arasındaki sosyokültürel farklılıkların da uyum sürecinde ciddi bir engel olarak karşılına çıktığı söylenebilir (Segal ve Mayadas, 2005). Araştırma kapsamında görüşme yaptığımız Afgan çobanlarla çoğunlukla yaşadıkları mekânda (odada) görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu noktada edindiğimiz gözlemler çobanların yaşadıkları odaların çoğunlukla evlerin alt katında veya ev tek katlı ise evin çok uzağındaki ahıra yakın yapılmış geçici bir barınaklarda bulunduğu ve odaların ortalama 3-4 metrekarelik bir alana sahip olduğu, ışıklandırma ve havalandırmalarının ise son derece yetersiz olduğunu göstermektedir. Diğer yandan çobanların genel olarak beslenme, barınma ve temizlik anlamında da gayrisihhi şartlarda yaşadıkları görülmüştür.

“Kaldığım oda küçük ve havasızdır, sinek minek çoktur” (E,20, Okuryazar, Çoban).

“Elbise veya başka bir ihtiyacım olduğunda ağama söylüyorum o çarşıdan alıp getiriyor bana. Çamaşırlarımı kendim yıkıyorum, yıkanmak için de ateşte suyu ısıtıp öyle banyomu yapıyorum, zor oluyor ama başka çarem yok” (E,21, Okuryazar, Çoban).

İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Meclisi (İSİG) verileri, ülkemizdeki göçmenlerin üçte ikisini Suriyeliler ve Afganistanlıların oluşturduğu ve bu grupların ağırlık olarak inşaat ve tarım-hayvancılık alanlarında istihdam edildiği ve göçmen-mültecilerin ağırlıklı olarak kayıt dışı çalışmalarından kaynaklı bu alandaki sağlık

problemlerinin, iş kazalarının ve ölümlerinin gizlendiğini göstermektedir (İSİG, 2022). Afgan çobanların kaçak olarak ülkede bulunmalarından kaynaklı sağlık problemi yaşama durumlarında yanında çalıştıkları kişilerden ilaç talebinde buldukları veya daha ciddi durumlarda çalışma izni ve sağlık güvencesi olan tanıdık/ akraba Afgan bireyler üzerinden doktora gittikleri söylenebilir. Diğer yandan Afganların yoğun olarak buldukları illerde Afgan kökenli doktorların/sağlıkçıların bulunduğu ve bu kişilerin resmi olmayan bir şekilde sağlık hizmeti sundukları bir yapı söz konusudur.

“Hastalandığımızda doktora gidemiyoruz, bazı akrabalarda izin kartı vardır. Biz onların kartı üzerinden doktora gidiyoruz. Bi de Afgan doktor da vardır, o da bize bakıyor bazen. Ciddi bir rahatsızlık olmadım” (E, 20, Okuryazar, Çoban).

“Burda hastalandım, patron benim doktora götürdü, arkadaşların kimliği üzerinden doktor bana baktı” (E, 25, İlkokul, Çoban).

“Hasta olduğumuzda ağamız bize ilaç getiri. Korona aşısı olmadım ben, zaten kimseyi görmüyorum yani” (E, 29, Okuryazar, Çoban).

Afgan çobanlarla yaptığımız mülakatlarda bazı çobanların ülkeye ilk geldikleri zaman/şu anda ciddi dil problemleri yaşadığı ancak Özbek kökenli Afgan çobanların Türkçe diline aşına olmalarından kaynaklı daha az dil problemi yaşadıkları görülmüştür.

“Buraya ilk geldiğimde Türkçeyi bilmiyorum. İlk zamanlar bana küreği getir deyince ben başka bişey anlıyordum. O zamanlar benim için daha zordu” (E, 29, Okuryazar, Çoban).

“Bizler Özbekiz Türkçeyi az bişey anlıyoruz, ondan çok zorluk çekmedik” (E, 19, Okuryazar, Çoban)

Bu bağlamda görüşme yapılan çobanların barınma, beslenme ve sağlık imkanları noktasında son derece zor koşullarda yaşadıkları ve bu konuda standartların çok altında bir konumda yaşamak zorunda oldukları belirtilebilir.

4.6. Bir Tehdit Unsuru Olarak Göçmen Emeği

Yabancı göçmen işçilerin ortaya çıkışıyla birlikte yerli ve göçmen grupların daha sık karşılaşmaları durumu bir yandan daha düşük ücretlere razı bir işgücü piyasasını ortaya çıkarırken diğer yandan farklı etnik, dini ve kültürel grupların daha sık karşılaştıkları ve bu karşılaşmaların kimi durumlarda gerilimlerin ve yabancı düşmanlığı söylemlerinin ortaya çıktığı süreçlere yol açmaktadır (Dedeoğlu, 2018: 63; Atasü-Topçuoğlu, 2015: 118). Yabancı düşmanlığı ve nefret söyleminin yükselişinde geleneksel ve yeni medyanın da önemli bir işlevi yerine getirdiği söylenebilir. Örneğin Afgan göçünün geleneksel ve yeni medyadaki temsilini konu alan bir çalışmada, bu mecralarda yapılan haberlerde göçmenlerin sıklıkla “umut yolcuları”, “yardıma muhtaç”, “suçlu”, “tehdit”,

“risk”, “kurban”, “mağdur”, “iş gücü piyasasının günah keçileri” temaları üzerinden haberleştirildiği diğer yandan insan hakları, göçmen hakları ve ihtiyaçları bağlamında ise çok az haber içeriği üretildiği ortaya çıkmıştır (Wakili ve Cangöz, 2022). Afgan çobanlarla yapılan görüşmelerde kimi durumlarda yerli çobanlarla küçük gerilimler yaşadıkları ortaya çıkmıştır. Diğer yandan yerleşik halk tarafından yabancı göçmenlere yöneltilen “geldiler işimizi elimizden aldılar” söylemine katılmayan Afgan çobanların yerli çobanları “tembel” olarak itham ettikleri ve “çalışmak isteyene iş var”, “kimsenin işini elinden almıyoruz” söylemleri üzerinden süreci açıklama eğiliminde oldukları görülmüştür.

“Biz kimsenin işini elinden almamışız. Bu ne Suriyelilerin ne Afganların suçu. Zaten o adam çalışkan olsa o da bir iş bulur. Biz kimsenin işini almıyoruz yani” (E, 29, Okuryazar, Çoban).

“İş aslında çok vardır, çalışsalar. Onlar çalışmak istemiyor” (E, 19, Okuryazar, Çoban)

“Türkler çobanlık yapmak istemiyor, gidip kahvehanede çay içiyor kumar oynuyor. Biz Türküz Özbekiz, biz şimdi zor durumdayız sizin bizlere yardımcı olmanız gerekiyor değil mi? Suriyeli geliyor burada ikamet veriliyor ona, ama biz affedersin eşek gibi çalışıyoruz ne kimlik var ne ikamet” (E,21, Okuryazar, Çoban).

Bu noktada Afgan çobanların gelişyle birlikte mevcut haliyle enformel bir alan niteliği taşıyan çobanlık mesleğinin koşullarının daha da zorlaştığı/kötüleştigi, bir nevi dibe doğru yarışın ortaya çıktığı, yerli ve yabancı çobanlar arasında rekabetin ve gerilimin hâkim olduğu bir ilişkinin alana hâkim olmaya başladığı söylenebilir.

4.7. Yakalanma ve Ceza Süreçleri

Göçmen kaçakçılığı her ne kadar Türk Ceza Yasası’nda cezai yaptırımını (üç yıldan sekiz yıla kadar hapis ve bin günden on bin güne kadar adli para cezası) olan bir fiil olsa da bu suç tipinin her iki ülkenin sınır hattında olan bölgelerinde bir endüstriyel faaliyet haline geldiği ve önceden çay, şeker, akaryakıt ve sigara kaçakçılığı yapan kişi ve grupların göçmen kaçakçılığına yöneldikleri görülmektedir. Aynı şekilde göçmen kaçakçılığı suçundan mahkûmiyet verilen kişiler hakkında hüküm verilirken temel cezanın alt sınırdan uygulanması, sanıklar lehine ceza indirimlerinin sonuna kadar kullandırılması ve kanunda yapılan değişikliklerle cezası kesinleşen kaçakçıların cezaevine girmeden haklarındaki kesinleşmiş cezaların infaz edilmesi durumlarının kaçakçılığın devamına yol açan bir sürece yol açtığı söylenebilir (Van Barosu, 2020: 14). Görüşme yaptığımız Afgan çobanların güvenlik güçlerinden uzak kalma eğiliminde oldukları ve çalıştıkları köyden/bölgeden ayrılmadıkları ve buna bağlı

herhangi bir yakalanma ve resmi işleme tabi tutulmadıkları görülmüştür. Diğer yandan sürü sahiplerinden biri, önceki yıllarda Afgan çoban çalıştırdığı için ceza aldığını; diğer yandan halen Afgan çoban çalıştırmasına karşın güvenlik güçlerinin bu konudaki denetimlerini gevşettiğini ve görmezden gelen bir tutum içerisinde girdiklerini ifade etmesi dikkate değer bir niteliktedir.

“Ben iki yıl önce kaçak Afgan çoban çalıştırmaktan ceza aldım, 16 bin lira ceza ödedim. Ama son iki yıldır bakıyorum, karakolun yanında hayvancılık yaptığım ve Afgan çoban çalıştırdığımı bildikleri halde bana karışmıyorlar, esnek davranıyorlar yani” (E, 50, İlkokul, Sürü Sahibi).

Bu noktada Afgan çobanların yaşadıkları kötü koşulların oluşması ve sürdürülmesi noktasında gerek sürü sahiplerinin gerekse bu alandaki denetimlerini ve cezai işlemleri gevşeten kurum ve yöneticilerin sorumlu olduğu söylenebilir.

4.8. Yaşam Memnuniyetleri ve Gelecek Planları

Göçmen ve sığınmacıların gittikleri ülkedeki memnuniyet düzeylerinin o kişilerin ekonomik, kültürel ve sosyal sermayeleriyle yakından ilişkili olduğu söylenebilir (Maqul, 2019). Görüşme yaptığımız Afgan çobanların ağırlıklı olarak genç ve eğitim düzeyi düşük bireyler olmalarından kaynaklı yaşam memnuniyetlerinin düşük olduğu gözlemlenmiştir. Afgan çobanlar Türkiye’de bulunmalarını kendileri için bir şans olarak görse de içinde buldukları zorlu yaşam ve çalışma koşullarından kaynaklı yaşamlarından memnun olmayan bir eğilim içerisinde oldukları görülmüştür. Diğer yandan kimi görüşmecilerin Türkiye’deki siyasi tartışmaları (kendilerini ilgilendiren konuları özellikle) yakından takip ettikleri ve kendilerine daha ılımlı yaklaşan partileri/görüşleri savunan bir eğilime sahip oldukları görülmüştür.

“Bana soranlara Türkiye’ye gelmelerini önermiyorum. Yollardan gelmek zor, burada işler zor” (E, 29, Okuryazar, Çoban).

“Türkiye’den çok memnunuz, bu çalıştığım yerden de çok memnunuz. Pasport çıkarsak nişanlımı da buraya getirsek burası daha iyidir yani” (E,20, Okuryazar, Çoban)

“Türkiye’yi seviyoruz. Allah Cumhurbaşkanımızı korusun. Allah benim ömrümden alsın ona versin, o Kızılelma’yı savunuyor. Amerikan başkanının karşısında böyle ayağını üst üste atıyor; ama Kemal Kılıçdaroğlu nasıl yapıyor; böyle önünde eğilip bükülüyor. Bizleri geri göndereceklerini söylüyorlar; bizi geri gönderirlerse bizim için iyi olmaz hani (E,21, Okuryazar, Çoban)

Afgan gençlerin gelecek planları noktasında Türkiye üzerinden başka bir ülkeye gitme düşüncelerinin olmadığı görülmektedir. Bu grubun çoğunluğu

ihtiyaçları olan parayı biriktirdikten sonra ülkelerine dönüp hayatlarını orada kurma noktasında bir düşüncelerinin olduğu söylenebilir.

“Ailemin orda tarlası bir şeysi yoktur. Ben paramla 15-20 keçi aldım onlara. Paramı memlekete yolluyorum, bir de nişanlıyım. Kendisi Afganistan’dadır. Benim nişanlım amcamın kızıdır, küçüktür. Amcam telefonla konuşmamıza izin vermiyor. O 14-15 yaşında şimdi. Paramı bir ay anneme bir iki ay nişanlıma göndermişim, benim başlık parasını ödemem lazım. Başlık parası 100 milyardır, bir 40-50 milyarını vermişimdir. Bu borcum biterse Afganistan’a gideceğim” (E,20, Okuryazar, Çoban).

“Burda bir iki sene daha çalışıp gidecem. Biraz daha para toplayıp evleneceğim orda” (E, 29, Okuryazar, Çoban).

“Buradan başka ülkeye gitme amacım yok, para kazanıp ülkeme dönmek istiyorum” (E, 19, Okuryazar, Çoban).

“Burada çobanlık yapıp başlık paramı toplayıp ülkeme döneceğim. Ben evliyim dört yıldır. Başlık paramı taksit taksit ödüyorum onun parasını toplayıp döneceğim. Buradan Afganistan’a giderken uçakla gidebiliyoruz” (E,21, Okuryazar, Çoban).

Bu noktada Afgan gençlerin çalışma ve yaşam koşullarından kaynaklı yaşam memnuniyetlerinin düşük olduğu ve gelecek planı olarak yeterli parayı toplayıp ülkeleri dönme hedefinde oldukları söylenebilir.

SONUÇ

Afgan çobanlar üzerine yaptığımız çalışma her ne kadar genelleme amacı taşımaya da alandaki genel eğilimleri ortaya çıkarma amacı taşımaktadır. Çalışma sonucunda Afganistan’dan çeşitli gerekçelerle Türkiye’ye gelen grubun çoğunlukla gençlerden oluşan ve ekonomik, kültürel ve sosyal sermayesi düşük ve herhangi bir uzmanlık ve mesleğe sahip olmayan bireyler olduğu görülmüştür. Bu noktada mevcut grubun Türkiye’yi transit bir ülke olarak görmekten ziyade hedef ülke olarak gördükleri söylenebilir. Afgan gençlerin Türkiye’ye geliş sürecinde İran üzerinden geçerek Van sınırından kaçak yollarla ülkeye girdikleri ve bu süreçte aracı kişi ve organizasyonlara yüksek ücretler ödedikleri söylenebilir. Diğer yandan gençlerin Türkiye’ye geliş sürecinde çoğunlukla yerleşim yerlerinden uzak olan dağ yollarından yaya olarak geçerek geldikleri ve bu yolculuğun her yönüyle ciddi risk ve tehlikeler barındırdığı bir yapı söz konusudur.

Afgan gençlerin Türkiye’de kaçak olarak bulunmaları ve eğitim düzeylerinin düşük olmasından kaynaklı şehir ve ilçe merkezlerinin dışında iş bulma yöneliminde oldukları görülmüştür. İş bulma süreçlerinde enformel kanallar üzerinden akraba ve tanıdık ilişkilerini kullanarak iş buldukları bir yapı söz konusudur. Afgan gençlerin çalışma ve yaşam koşulları noktasında standartların altında kötü koşullarda istihdam

edildikleri; çobanların temelde bu kötü koşulların ve eşitsizliklerin de (yerli çobanlara kıyasla daha ucuza çalıştırılmalarının) farkında oldukları söylenebilir. Diğer yandan Afgan çobanları istihdam eden sürü sahibi kişilerin ve birlik yöneticilerinin genel olarak Afgan gençlerin çalışma ve yaşam koşullarının diğer yerli çobanlardan farklı olmadığı ve bu alandaki zorlukların mesleğin niteliğinden kaynaklandığı ve aynı zorlukların yerli çobanlar için de geçerli olduğu noktasında bir temellendirme içerisinde oldukları görülmüştür. Ancak gerek alandaki gözlemler gerekse de görüşülen çobanlar ve sürece dışarıdan ve daha eleştirel bakan sürü sahiplerinin ifadeleri bu alanda göçmen çobanlara yönelik ayrımcı bir sürecin işlediğini göstermektedir. Bu noktada zaten enformel ve ikincil bir emek piyasası niteliği taşıyan bu alan, göçmen emekçilerin gelmesiyle birlikte daha da enformel bir niteliğe bürünmüş ve çalışma koşullarının dibe doğru değiştiği/kötüleştirdiği bir sürecin yaşanmasına yol açmıştır. Çalışma koşulları dışında yaşam koşulları noktasında da standartların altındaki şartlarda yaşayan çobanların ciddi barınma, beslenme, sağlık ve dil problemleri yaşadıkları görülmüştür. Çobanların kaçak olmalarından kaynaklı şehir merkezlerine inmekten çekindikleri çeşitli ihtiyaçlarını (giyim, beslenme, hastalık) birileri üzerinden giderme yoluna gittikleri söylenebilir. Sahada gözlemlenen durumlardan birinin de Afgan çobanlarla onları çalıştıran kişiler arasında ciddi güven problemlerinin olduğu ve çobanların sık sık iş değiştirme eğiliminde olmaları durumudur. Afgan çobanların yaşam memnuniyeti noktasında ise Türkiye bulunma durumlarını bir şans olarak gördükleri ancak çalışma koşulları ve ücretleri düşününce buradaki konumlarından pek de memnun olmadıkları görülmüştür. Gelecek algısı ve planları noktasında ise amaçsız ve umutsuz bir konumda olan görüşmecilerin Türkiye'den farklı bir ülkeye geçme düşüncelerinin olmadığı yeterli süre geçtikten/parayı topladıktan sonra ülkelerine dönme eğiliminde oldukları görülmüştür.

Sonuç olarak geniş Orta Doğu ve Asya coğrafyasında yaşanan siyasi, ekonomik ve coğrafi krizlerin bir sonucu olarak ülkelerini ve sevenlerini geride bırakarak hayata tutunmak zorunda kalan milyonlarca insan arasında yer alan Afgan gençlerin (çobanların) Türkiye'deki çalışma ve yaşam koşullarının çok kötü olduğu ve bu alanda ciddi standartların oluşturulmasının ve böylelikle emek sömürsünün önüne geçilmesinin acil bir sorun olarak karşımızda durduğu söylenebilir. Bu alandaki sorunların tespiti ve çözümünde ilk başta devletin yetkili kurum ve yöneticilerine daha sonra çalışma alanlarındaki enformelleşme süreçlerini dert etmesi gereken sosyal bilimcilere ve son olarak çobanları istihdam eden sürü sahiplerine ve kamuoyuna büyük sorumluluklar ve ahlaki ödevler düşmektedir.

REFERANSLAR

- Adıgüzel, Y. (2020). Afganların Çilesi Kaç 40 Yıl Sürecek? *Mülteci Bülteni Afganistan Özel Sayısı*, 24-25.
- Atasü-Topçuoğlu, R. (2015). Göç ve Sermaye İlişkisi ve Türkiye'de Göçmen Çocuk Emegi. *DİSKAR*, 116-125.
- Barfield, T. (2010). *Afghanistan A Cultural and Political History*. Princeton: Princeton University Press.
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. J. G. Richardson (Dü.) içinde, *Handbook of theory and research for the sociology of education* (s. 241-58). New York: Greenwood Press.
- Canbey Özgüler, V. (2018). Kitleli Göçlerin Emek Piyasalarına Etkisi: Türkiye'deki Suriyeliler. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 74, 77-102.
- Cizreli, B., & Üstün, A. (2023). Climate Change: The Role of Sociology. *Eurasian Research Journal*, 5(1), 72-85.
- Dailysabah. (2021). *Turkey has stable, serious migration management policy: Ministry*. DAILY SABAH: <https://www.dailysabah.com/politics/turkey-has-stable-serious-migration-management-policy-ministry/news> adresinden alındı
- Danış, D. (2021). *Afgan Göçüne Van'dan Bakış*. <https://gocarastirmalaridernegi.org/tr/yayinlar/analizler/236-afgan-gocune-van-dan-bakis>. adresinden alındı
- Dashti, Z. (2022). Afghan External Migration Movements in the Historical Process. *Asya Studies*, 6(20), 301-314.
- Dawlatyar, A. K. (2023). Afganistan Merkezli Göçün Nedenleri ve Çözüm Yolları. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 7(1), 159-187.
- Dedeoğlu, S. (2016). *Türkiye'de Mevsimlik Tarımsal Üretimde Yabancı Göçmen İşçiler, Politika Önerileri*. Ankara: Kalkınma Atölyesi.
- Dedeoğlu, S. (2018). Tarımsal Üretimde Göçmen İşçiler: Yoksulluk Nöbetinden Yoksulların Rekabetine. *Çalışma ve Toplum*(1), 37-67.
- Türk Tarım Dergisi (2019). *150 Bin Çoban Açığını Afganlar Kapatacak*. 09 11, 2022 tarihinde <https://tarimturk.com.tr/haber-150-bin-coban-acigini-afganlar-kapatacak-5205.html>. adresinden alındı
- Eggenhofer-Rehart, P. M., & vd. (2018). Refugees' career capital welcome? Afghan and Syrian refugee job seekers in Austria. *Journal of Vocational Behavior*, 105, 31-45.
- Goddson, L. P. (2001). *Afghanistan's Endless War: State Failure, Regional Politics, and The Rise of the Taliban*. Seattle and London: University of Washington Press.

- İçduygu, A., & Karadağ, S. (2018). Afghan migration through Turkey to Europe: seeking refuge, forming diaspora, and becoming citizens. *Turkish Studies*, 19(3), 482-502.
- İHA. (2018, 02 04). *Yerli çoban sıkıntısı Afganlılara istihdam sağladı*. 08 10, 2022 tarihinde <https://www.iha.com.tr/aksaray-haberleri/ozel-haber-yerli-coban-sikintisi-afganlilara-istihdam-sagladi-aksaray-1922334/>: <https://www.iha.com.tr/aksaray-haberleri/ozel-haber-yerli-coban-sikintisi-afganlilara-istihdam-sagladi-aksaray-1922334/> adresinden alındı
- İSİG. (2022). *2022 yılının ilk altı ayında (181 günde) en az 842 işçi hayatını kaybetti*. 9 12, 2022 tarihinde <https://www.isigmeclisi.org/20758-2022-yilinin-ilk-alti-ayinda-181-gunde-en-az-842-isci-hayatini-kaybe>. adresinden alındı
- Karadağ, Ö., & Altıntaş, K. H. (2010). Mülteciler ve Sağlık . *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 55-62.
- Lordoglu, K., & vd. (2004). *Türkiye 'de Enformel İstihdam ve Yabancı Kaçak İşgücü*. UGiNAR PROJE RAPORU.
- Maqul, S. A. (2019). *Denizli'de Yaşayan Göçmenlerin Sosyo-Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Özelliklerinin Belirlenmesi ve Yaşam Memnuniyet Analizi*. Pamukkale Üniversitesi İktisat Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. (O. Akınhay, & D. Kömürcü, Çev.) Ankara: Bilim Sanat.
- Ravenstein, E. G. (1885). The Laws of Migration. *Journal of the Statistical Society of London*, 48(2), 167-235.
- Segal, U. A., & Mayadas, N. S. (2005). Assessment of Issues Facing Immigrant and Refugee Families. *Child Welfare*, 84(5), 563-583.
- Sirkeci, I. (2009). Transnational mobility and conflict. *Migration Letters*, 6(1), 3-14.
- TÜİK. (2021). *İşgücü İstatistikleri, 2021*. 09 03, 2022 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?> adresinden alındı
- TÜİK. (2020). *Çocuk İşgücü Anketi Sonuçları, 2019*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Child-Labour-Force-Survey-2019->. adresinden alındı
- Ulukan, N. C. (2017). Tarımda Yabancı Göçmen Emeği Üzerine Notlar. *Çalışma Ortamı*, 11-14.
- Ulukan, N. C., & Ulukan, U. (2018). Çay Tarımı ve Göçmen Emeği: Doğu Karadeniz'de Gürcü İşçiler. A. Ö. Çağatay Edgücan Şahin (Dü.) içinde, *Current Debates in Labour Economics & Industrial Relations* (s. 101-111). London: IJOPEC Publication Limited.

UNHCR. (2022). 08 20, 2022 tarihinde <https://www.unhcr.org/tr/>. adresinden alındı

Van Barosu (2020). *Van Gölünde 27 Haziran 2020 Tarihinde Meydana Gelen Göçmen/Sığınmacı Katliamına İlişkin İncelem Raporu*. Van: Van Barosu.

Wakili, J., & Cangöz, İ. (2022). Gazetelerin İnternet Sitelerinde Afgan Göçmenlerin Temsili. *Galatasaray Üniversitesi İleti-ş-im Dergisi*(36), 34-60.

Bölüm 48

**Çocuk Adalet Sisteminde Sosyal Hizmet:
Almanya Örneği**

Sinan BALCI¹

*¹ Öğretim Görevlisi; Bayburt Üniversitesi Adalet Meslek Yüksekokulu
Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, Sosyal Güvenlik Programı,
sinanbalci@bayburt.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-1155-4696*

ÖZET

Sosyal hizmet, yaşlı, engelli, yoksul, kimsesiz, ihmal-istismar mağduru gibi çeşitli dezavantajlı grupların yaşadıkları sorunlarla mücadele eden bir meslektir. Bunlara ek olarak sosyal hizmetin çalışma alanlarından birisi de çocuk suçluluğudur. Çocukların işledikleri herhangi bir suçtan dolayı adli mekanizma içerisinde yer almaları, sosyal hizmetin adli alandaki bir görev alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal hizmetin çocuk refahı alanındaki temel amacı, çocukları psikososyal ve sosyoekonomik sorunlardan korumaktır ve eğer çocuk, adli mekanizma içerisinde ise çocuğun yüksek yararı ilkesi doğrultusunda mesleki uygulamalar yapmaktır. Bu kapsamda sosyal hizmet uzmanları, çocukların suç içeren davranışlardan uzak tutulması ve suça sürüklenen çocukların ıslah edilmesi sürecinde görev yapmaktadır. Çocukların herhangi bir suçtan dolayı adli sistem içerisinde yer almaları onlar için örseleyici ve travmatik olabilmektedir. Bu nedenle çocuk adli sistemlerinin çocuğa özgü unsurları ve uzmanlıkları barındıran bir anlayışla tasarlanması gerekmektedir. Gerek çocuk mahkemeleriyle çocuk savcılıkları gerekse adli sisteme yardımcı personelin (sosyal hizmet uzmanı, pedagog, sosyal eğitimci vb.) çocuk refahı alanında donanımlı ve tecrübeli olmaları önem arz etmektedir. Literatür incelendiğinde çocuk adli sisteminin en gelişmiş olduğu ülkelerden birisi Almanya'dır. Almanya'da çocuk ve gençlere özgü Genç Mahkemeleri Kanunu uyarınca gençlik mahkemeleri kurulmuştur. Almanya çocuk adli sisteminin önceliği, çocuğu mümkün oldukça adli sistemden uzak tutmaktır. Çocuğa özgü adli sistem kapsamında amaç, herhangi bir suçtan dolayı çocuğa ceza vermek değildir. Alman çocuk adli sisteminin odak noktası, eğitsel tedbir ve kararlarla çocuğa işlediği suçun zararlarını öğretmek ve onu eğitmektir. Alman çocuk adli sisteminde sosyal hizmetin uygulama alanı oldukça geniştir. Gençlik mahkemeleri ve mahkemelere yardımcı teşkilat olan gençlik dairelerinde görevli sosyal hizmet uzmanları, çocukların adli sisteme girişinden mahkeme aşamalarına ve mahkeme tarafından verilen kararların uygulanmasına kadar devam eden süreçlerde aktif bir şekilde görev yapmaktadır.

Anahtar Kelimeler – Sosyal Hizmet, Adli Sosyal Hizmet, Sosyal Hizmet Uzmanı, Çocuk Adalet Sistemi, Almanya Çocuk Adaleti.

GİRİŞ

Sosyal hizmet disiplininin hedef kitlesi mağdur, dezavantajlı gruplar ve muhtaç vatandaşlardan oluşmaktadır. Sosyal hizmetin sosyal, ekonomik ve psikolojik fonksiyonları bulunmaktadır. Sosyal fonksiyonu kapsamında yoksullukla mücadele etmek ve insanları muhtaçlığa düşmekten kurtarmak; ekonomik fonksiyonu kapsamında gelir adaletsizliğiyle mücadele etmek ve sosyal refahı sağlamak; psikolojik fonksiyonu kapsamında ise insanlara ruh sağlığı desteği vererek yaşam doyumlarını artırmayı hedeflemektedir. Sosyal hizmet, bu hedefleri gerçekleştirirken yoksulluk, işsizlik, göç, madde bağımlılığı, şiddet, ihmal, istismar, suçluluk gibi sosyal sorunlarla mücadele eden temel bir sosyal bilim haline gelmiştir. Sosyal hizmet disiplini, bir meslek haline gelmesiyle birlikte bireylerin sorunlarını çözmek amacıyla adli, tıbbi ve sosyal birçok alanda uygulama yapabilen bir nitelik kazanmıştır.

Adalet sistemi içerisindeki çocuklarla yapılan sosyal hizmet uygulamaları, sosyal hizmetin temel çalışma alanları arasındadır. Bu bağlamda sosyal hizmetin adli boyutu öne çıkmaktadır. Barker'a göre adli sosyal hizmet, mahkeme süreçlerindeki çocuk suçluluğu, boşanmalar, çocuğun velayeti sorunları gibi konularda bilirkişilik sağlanmasını içeren uygulamalar olarak tanımlanmaktadır. Sosyal hizmet bilgisinin hukuk alanında uygulanması, adli sosyal hizmet olarak adlandırılmaktadır. Adli mekanizmaya dahil olan mağdur, suçlu ve şüphelilerin sosyal hizmetin alanına giren sorunlarını çözmek amacıyla sürdürülen hizmetlerin tamamı adli sosyal hizmet kapsamındadır (Karataş, 2022: 285). Çocuklar, adli sosyal hizmet kapsamında yürütülen hizmetlerden yararlanan gruplardan biridir. Çocuk adalet sisteminde kendine özgü birtakım esaslar bulunmaktadır. Çocuk adalet sistemi, cezaya odaklanmamalı ve çocuğun yüksek yararı ilkesini temel alarak fail, mağdur veya suça sürüklenen çocuk ayrımı yapmadan çocuğun korunmasını hedeflemelidir. Çocuğa özgü adalet süreci, çocuğun adalet sistemine girişinden ayrılışına kadar en az örseleyici şekilde ilerlemelidir. Bu açıdan çocuk adalet sistemi yetişkin adli sistemlerine göre farklılık göstermektedir (Altındağ ve Zengin, 2022: 305). Bu bölümde çocuk adalet sisteminin gelişmiş olduğu Almanya'daki çocuğa özgü adli sistem, sosyal hizmet uzmanlarının rolleri, çocuklara yönelik yaptırımlar ele alınıp çocuk adli sisteminde sosyal hizmetin önemine yönelik çıkarımlarda bulunulacaktır.

Almanya Çocuk Adalet Sistemi

Almanya'da çocuk adalet sisteminde çocukların tabi oldukları genç hukuku, 1923 yılında hazırlanarak Alman Genç Mahkemeleri Kanunu olarak yürürlüğe girmiştir. Alman genç ceza hukuku, faili öne çıkararak bir ceza hukukudur ve

faile yönelik oluşturulan yaptırımlar onu topluma yeniden kazandırmayı hedeflemektedir. Alman genç ceza hukukunda 14 yaşını tamamlamayan çocukların cezai sorumluluğu bulunmamaktadır ve 14 yaşını tamamlayan çocukların cezai sorumluluğunun olması için işledikleri zararlı fiilin sonuçlarını algılayabilecek düzeyde yeterliliğe sahip olup olmadıkları araştırılarak karar verilmektedir. Çocuğun ahlaki ve ruhi gelişiminin işlenen zararlı fiilin içeriğini anlayabilecek düzeyde olduğu tespit edilirse ceza sorumluluğu vardır. Alman genç ceza hukukunda çocuklar açısından 14 yaş alt sınırdır ve 14 yaşını tamamlayıp 18 yaşını tamamlamayanlar ‘genç’, 18 yaşını tamamlayıp 24 yaşını tamamlamayanlar ise ‘genç yetişkin’ olarak sınıflandırılmaktadır. Alman gençlik mahkemelerinin genç ve genç yetişkinlerle ilgili yürütülen muhakeme süreçlerinin esas amacı gence yaşamının ileriki dönemleri için ders vermek ve onu eğitmektir. Gencin işlediği suçun toplumsal sonuçlarını anlaması ve suçun zararlarının gence açıklanması gerekmektedir (Yenisey, 2007).

Alman çocuk adalet sisteminde çocuklarla ilgili soruşturma süreçlerinde benimsenen temel ilke, işlenen suçun hafif olduğu durumlarda savcılığın devreye sokulmamasıdır. Bu noktada temel amaç, çocuğun adli sisteme girmesinin önüne geçilmesidir. Bu tür durumlarda polis suçu mahkemelere yardımcı teşkilatlardan biri olan ‘Gençlik Daireleri’ne bildirmektedir. Gençlik daireleri, gençler hakkındaki bütün soruşturma ve kovuşturma süreçlerinde yer almaktadır ve çeşitli görevleri yürütmektedir. Gençlik dairesi, Almanya’da Aile, Yaşlılar, Kadın ve Gençlik Bakanlığı bünyesinde olup aile bütünlüğünü korumak, çocukların iyilik halini artırmak ve korumak amacıyla oluşturulmuş bir kurumdur (Uyanık, 2018).

Gençlik Dairelerinin Yapısı ve Görevleri

Almanya gençlik daireleri (Jugendamt), Çocuk ve Genç İnsanlara Yardım Kanunu çerçevesinde faaliyetlerini sürdürmektedir. Aynı zamanda Almanya XIII. Sosyal Sosyal Kanun Kitabı kapsamında hizmetler yapılmakta olup her belediyenin sorumluluk alanındaki il ve ilçelerde gençlik dairesi kurması gerekmektedir. Diğer birimlerde kaymakamlıklar, gençlik dairelerinin kurulmasından sorumludur (www.tbmm.gov.tr, 2013). Gençlik daireleri, aile bütünlüğünü korumak, çocukların gelişimlerine yardımcı olmak, çocukların ve gençlerin yetiştirilmesi ve bakımlarının sağlanmasında ebeveynlerine destek olmak ve ailelerin hayat standartlarını iyileştirmeyi amaçlayan bir kurumdur. Gençlik dairesi idaresi ve gençlik yardım kurulu şeklinde ikili bir idari yapıya sahiptir. Gençlik yardım kurulunda, gençlerin ve ailelerin sorunlarının çözümü için planlamalar yapmaktadır. Gençlik dairesi idaresi ise bu planlamaların uygulanmasını sağlamaktadır ve bünyesinde sosyal hizmet uzmanı, sosyal

eğitimciler de görev yapmaktadır. Çocukların iyilik hallerinin bozulduğu ve çocuklar açısından tehlikeli durumların varlığı söz konusu olduğunda çocuklar korumaya alınmakta ve yurda yerleştirilmektedir. Koruyucu aile hizmetleri de gençlik daireleri tarafından gerçekleştirilmektedir. Almanya'da 600'e yakın gençlik dairesi vardır (Vatandaş, 2014: 142).

Gençlik dairelerinin esas görevi, çocukların güvenliklerinin sağlanmasıdır. Çocuğun yüksek yararı için üzerinde durulan temel ilke, çocuğun selametinin devamlılığıdır ve çocuğun selametinin bozulduğu durumlarda gençlik daireleri müdahalede bulunmaktadır. Çocuğa bakmakla yükümlü olanlar sorumluluklarını yerine getiremediklerinde gençlik daireleri tarafından çocuğun selameti için destekleyici ve zorlayıcı tedbirler devreye sokulmaktadır. Çocuğun tehlike altında olduğu acil durumlarda (istismar, taciz, şiddet vb.) mahkeme kararı beklenmeden çocuğun aileden uzaklaştırılması ve korumaya alınması yetkisi bulunmaktadır. Çocuğun ağır ihmale maruz kalmadığı 'hafif ihbar' durumlarında ise ailelere destekleyici danışmanlık hizmetleri sunulmaktadır (www.setav.org, 2020). Gençlik daireleri dava süreçlerinde çocuklara destek olmaktadır. Gençlik mahkemesi ve genç arasında arabuluculuk görevi olan sosyal bir kurumdur. Gençlerin mükerrer suçlar işleminin önüne geçilebilmesi için eğitim kursları yapılmaktadır. Aile içi sorunlarla mücadele kapsamında gençlerin aileleriyle yaşadığı sorunların çözümü için aile arasında arabuluculuk fonksiyonu da bulunmaktadır. Sorun yaşayan aileler bu durumlarda gençlik dairelerine başvurarak görevlendirilen bir uzmandan (sosyal hizmet uzmanı, sosyal eğitimci vb.) yardım almaktadır. Gençlik daireleri, gençlik mahkemeleri, genç polisi, doktorlar, okul ve bakımevleri gibi kurumlarla yakın bir ilişki içerisinde. Çocukların sorunlarının çözümünde bu kurumlar arasındaki iş birliği önem arz etmektedir (Bektaş, 2015: 51-53).

Almanya'da Sosyal Hizmet Eğitimi

Almanya'da sosyal hizmet uzmanları gençlik daireleri ve gençlik mahkemelerinde görev yapmaktadır. Bu kuruluşlar, çocuk adalet süreçlerine etki eden temel kuruluşlardır. Adli süreçler boyunca çocukla çalışan sosyal hizmet uzmanlarının eğitim süreçleri de üzerinde durulması gereken bir konudur. Almanya'da adli alanda sosyal hizmet uzmanı olabilmek için ayrıca bir sınava girme zorunluluğu bulunmamaktadır. Üniversitelerde gerekli eğitimleri tamamlamış olanlar adli alanda çalışabilmektedir ve ek bir eğitim alınmamaktadır. Adli alanda meslek içi eğitimler yapılmaktadır.

Almanya'da 9 yıl zorunlu eğitim vardır. Bu eğitimden sonra sosyal hizmetler alanında örgün eğitim 3 yıllık meslek yüksekokullarında verilmektedir. Sosyal hizmetler alanında ihtiyaç duyulan ara elamanları yetiştirmek için gerekli

mesleki eğitimler, dini kurumlar tarafından da verilmektedir. Almanya'da sosyal hizmet yüksek eğitimi ise meslek yüksekokulları ve üniversitelerde verilmektedir. Önlisans kapsamında antropoloji, psikoloji, sosyal psikoloji, kamu yönetimi ve hukuk ağırlıklı dersler verilmektedir. Lisans öğrenimi kapsamında ise dersler, sosyal hizmet uzmanlık alt dallarına göre verilmektedir. Öğrencilerin ilgi alanlarına göre hangi sosyal hizmet alanında eğitim almak isterlerse o alana özgü eğitim verilmektedir. Diplomaya sahip sosyal çalışmacı/sosyal hizmet uzmanı olmaya hak kazanabilmek için 4 yıl öğrenim görmek gereklidir. Eğitim sürecinde tecrübe elde edebilmek için sosyal hizmet kurumlarında 1 yıl staj yapma yükümlülüğü de bulunmaktadır (Seyyar, 2010: 272-274).

Almanya'da Adli Alanda Çalışan Sosyal Hizmet Uzmanlarının Rollerini

Adli mekanizma içerisinde görev yapan sosyal hizmet uzmanları, çocuklarla çalışırken mahkeme sürecine etki eden raporlar hazırlamaktadır. Sosyal hizmet uzmanları, genç hakkındaki bütün kovuşturma ve soruşturma süreçlerinde yer alan meslek elemanıdır. Polis, bazı durumlarda savcılığı devreye sokmadan suça sürüklenen çocuğu gençlik dairesine bildirebilmektedir. Gençler bu dairelerde hayat standartlarının iyileştirilmesi amacıyla sosyal hizmet uzmanları tarafından takip edilmektedir. Eğer gençler hakkında herhangi bir dava açılması öngörülmüşse bu aşamada da sosyal hizmet uzmanları davaları takip eder ve mahkemenin vereceği karara göre çocuk hakkında gerekli olan mesleki uygulamaları yapar. Sosyal hizmet uzmanları, mahkeme tarafından verilen eğitim ve disiplin tedbirlerinin uygulanmasından sorumludur. Bununla birlikte çocuk, cezaevine gönderilmişse çocuk hakkında eğitim programlarının düzenlenmesi görevi de bulunmaktadır (Yenisey, 2007).

Almanya'da çocuk adli sistemi içerisinde sosyal hizmet uzmanlarının görev yaptığı temel kurum, gençlik daireleridir. Gençlik dairelerinin temel amaçları, anne-babaların çocuk üzerindeki davranışlarını kontrol altına almak, çocuk ve gençleri zararlı alışkanlıklar ve tehlikelerden korumak, çocuklarla ilgili davalara müdahil olmak, çocuk eğitiminde ailelere yardımcı olmak gibi çeşitli görevleri bulunmaktadır (TBMM, 2013). Bu kapsamda gençlik dairelerinde görevli sosyal hizmet uzmanları söz konusu görevlerin yerine getirilmesinde rol oynamaktadır.

Sosyal hizmet uzmanlarının görevleri, hem mahkeme aşamasında hem de mahkemelerinin çocuk hakkında verdiği kararların yerine getirilmesinde ortaya çıkmaktadır. Örneğin mahkeme aşamasında çocuk, aile ve sosyal çevresi hakkında gençlik mahkemesine raporlar sunar ve süreci takip eder. Mahkeme sonrasında ise çocuk hakkında bir tutukluluk veya tedbir kararı verilmişse bu

kararın yerine getirilmesinde devreye giren yine uzmanlardır. Gençlik daireleri bünyesinde çalışan sosyal hizmet uzmanları, koruyucu aile başvuruları ve çocuk eğitimlerinde de görev yapmaktadır. Koruyucu aile olabilmek için sosyal hizmet uzmanı veya pedagoğ gibi çocuk eğitimi uzmanlarının verdikleri eğitimi alan aileler koruyucu aile olabilmektedir (Kaya, 2011).

Almanya'da adli sistem içerisinde görev yapan sosyal hizmet uzmanlarının çalışma alanlarından birisi de gençlik daireleri bünyesinde faaliyet gösteren ve 'Parceval' olarak adlandırılan sivil toplum kuruluşudur. Parceval, 14-21 yaş aralığındaki gençlerle çalışmaktadır. Bu yaş aralığında olup alkol, internet, eroin, seks gibi çeşitli bağımlılıkları olan gençlerle grup terapileri yapılarak hizmet verilmektedir. Parceval'ın hedef grubu parçalanmış aileler ve bağımlılıkları olan gençlerdir. Bağımlı ebeveynlere sahip suça sürüklenen, istismar ve ihmale maruz kalan gençlerle çalışılmaktadır. Birey ve grup için çalışma terapileri, ailelerle eğitim, boş zaman değerlendirme gibi hizmetler bulunmaktadır. Sosyal hizmet uzmanları, gençlere yönelik çalışma terapileri ve eğitimler yapmaktadır. Yapılan eğitim ve terapilerle gençlerin kötü yaşam tecrübelerinden kurtulması ve madde isteklerinin önüne geçilmesi amaçlanmaktadır. Grup terapilerinde sosyal hizmet uzmanları, gençlerin sergiledikleri davranışların sonuçlarının farkında olması, bunlarla yüzleşmesi ve kurallara uymasının önemi anlatılmaktadır (Çiftçi ve Uluocak, 2010: 13-16).

Gençlik Mahkemelerinin Çocuklara Yönelik Yaptırımları

Almanya'da ceza hukukunun gelişmesiyle genç suçluların yetişkinlerden ayrı değerlendirilmesi ve ıslah edilmesi anlayışı doğmuştur. Bu durumun örneği, çocuk ve gençlere özgü gençlik mahkemeleridir. Alman Gençlik Mahkemeleri Kanunu'nda çocuk ve genç suçluların eğitilmesi ve ıslah edilmesi üzerinde durulmuştur. Kanun, gençlik mahkemesi hâkimlerinin gençliğin sosyolojik ve psikolojik yönü hakkında bilgi sahibi olmaları gerektiğini ortaya koymaktadır. Alman genç ceza adalet sisteminde suçluların eğitimi, temel hedeflerdendir. Gençler, kanun gereğince herhangi bir suçtan sorumlu olsalar da üzerinde durulan temel nokta, işlenen suç veya suçun ağırlığı değildir, suçlu ve onun ihtiyaçlarıdır. Gençlerin eğitim yoluyla ıslah edilmesi, bir diğer hedeftir. Çocuk hakkında bir kovuşturma başlatılacaksa süreç polisin araştırmasıyla başlar. Sürecin başından itibaren gençlik mahkemelerine yardımcı teşkilatlar haberdar edilmektedir. Çocuk hakkında ceza yargılaması yapılacaksa çocuğun sosyal ve kişisel özellikleri hakkında sosyal çalışma görevlileri tarafından bilgi edinilmektedir. Sosyal araştırma raporuyla elde edilen bilgiler mahkemelere sunulmaktadır. Mahkeme, bu raporu dinlemeli ve çocuk hakkında verilecek kararlarda dikkate almalıdır (Albrecht, 2005). Almanya gençlik mahkemelerinin

gençler hakkında verdiği eğitim, disiplin tedbirleri ve tutuklama kararları bulunmaktadır. Alman genç hukukunda odak noktasını oluşturan temel prensip çocuğa ceza vermek değildir, ona işlediği suçun verdiği zararları öğretmek ve aynı suçları işlememesi için onu eğitmektir. Bu anlayışla hareket edilirken suça yönelik verilecek cezada orantılı olunmalıdır. Hâkim, çocukla iletişim kurarken cübbe giymeyebilir ve genç suçluya ‘sen’ diyerek hitap edebilir. Alman genç hukukunda kısa süreli hapis cezalarına alternatif olarak sosyal eğitim kursları ve fail-mağdur arabuluculuğu gibi uygulamalar bulunmaktadır (Yenisey, 2007; Kreuzer, 2005).

Gençlik mahkemelerinin önceliği, çocukları adalet sisteminden uzaklaştırmaktır. Bu amaçla sosyal ve eğitsel müdahalelere öncelik verilmektedir. Gençlere yönelik yaptırımlardan olan eğitim tedbirlerinin amacı, gençlere birtakım talimatlar vererek hayatlarını düzene sokmak, eğitimlerini desteklemek ve güvenliklerini sağlamaktır. Eğitim tedbirlerinin yetersiz kalması durumunda devreye disiplin tedbirleri girmektedir. Disiplin tedbirleri ise gençlere uyarılar, yükümlülükler vermek, gençlerin eğitsel kurumlarda belirli zamanlarda tutulmasıdır. Gençlere yönelik en sert cezai yaptırım ise tutuklama kararlarının verilmesidir. Gençlere mahkemeler tarafından gençlik ceza kurumlarında geçirilmek üzere özgürlüklerinin kısıtlanması cezası verilebilir (Baykara-Acar ve Tekin, 2007: 88).

SONUÇ

Almanya çocuk adalet sistemi, sosyal hizmet mesleği perspektifinden değerlendirildiğinde suça sürüklenen çocuğa yönelik eğitsel ve rehabilite edici uygulamaların yaygın olduğu görülmektedir. İlk aşamada çocuğun adalet sistemine girmemesi veya mahkeme aşamasını görmemesi için tedbirler alınmaktadır ve öncelik çocuğu gençlik mahkemelerine yardımcı teşkilatlar eliyle korumaktır. Yardımcı teşkilat içerisinde Almanya Aile, Yaşlılar, Kadın ve Gençlik Bakanlığı’na bağlı faaliyet gösteren gençlik daireleri önemli görevler üstlenmektedir. Gençlik dairelerindeki sosyal hizmet uzmanı ve pedagog gibi uzmanlar çocuk ve ailesiyle yakın çalışmalar yürütmektedir. Sosyal hizmet uzmanları, çocuk ve ailesi hakkında sosyal araştırma yaparak gençlik mahkemelerine rapor sunmaktadır. Mahkeme bu raporu dikkate almaktadır. Çocukla ilgili verilecek kararların uygulanmasında yine sosyal hizmet uzmanları görev almaktadır. Çocuk hakkında eğitim, disiplin tedbiri verilmişse uzmanlar sürecin takibini yaparak çocuğun ıslahında görevli bir meslek elemanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Almanya’da sosyal hizmet mesleğinin adli süreçlere katkısı, çocuğun polisle temasından itibaren mahkeme aşaması ve sonrasında mahkemenin çocuk

hakkında verdiği kararın uygulanmasına kadar devam eder. Sosyal hizmet mesleğinin kuramsal bilgisi ve uygulama temeli dikkate alındığında bütüncül bakış açısının hâkim olduğu bir disiplindir. Adli sosyal hizmet alanında bütüncül bakış açısı hem çocuğa hem de sosyal çevresine yönelik gelişim ve değişim sürecine kaynaklık etmektedir. Alman çocuk adli sisteminde temel vurgu, çocuğa işlediği suçla ilgili ceza vermek değil, çocuğa eğitim yoluyla suçun zararlarını öğretmek ve tekrar suça karışmasını engellemektir. Buradan hareketle çocuğun ıslah edilme sürecinde çevresinden veya ailesinden kaynaklı suç işlemeye sebebiyet verecek unsurlara da müdahale edilmesi esastır. İşte burada sosyal hizmetin sorunlara bütüncül bakış açısıyla müdahale edilmesi gerektiği görüşü doğrulanmaktadır. Sosyal hizmet disiplini, bu müdahalelerini alanında eğitilmiş ve donanımlı sosyal hizmet uzmanları aracılığıyla yapmaktadır.

Çocuğun adli sistemin konusu olması, üzerinde özenle durulması gereken bir konudur. Çünkü çocuklar, hassas gruplardır. Bu nedenle çocuklar, adli sistem içerisinde örselenme ve damgalanma sorunuyla karşı karşıya kalabilmektedir. Alman adli sisteminde çocukların mümkün oldukça mahkemeleri görmemeleri ve adli sistemden uzak tutulmaları görüşü, esasında çocukların işledikleri suç nedeniyle daha fazla örselenmemeleri ya da polis, savcı ve mahkeme üçgeni içerisinde daha fazla yıpranmamaları içindir. Sosyal hizmet perspektifinden değerlendirildiğinde bu uygulama çocukların yüksek yararını gözetmektedir. Sosyal hizmet, çocukların bu süreçleri en hızlı ve en az örseleyici şekilde atlattıklarını sağlamayı amaç edinen bir meslektir.

Alman çocuk adalet sisteminde önemli bir diğer nokta ise gençlik dairelerinin etkinliğinin son derece yüksek olmasıdır. Gençlik daireleri, gençlik mahkemelerine yardımcı olmakta ve çocukla ilgili sürecin yönetilmesinin temel unsurlarından birisi olmaktadır. Gençlik dairelerinin amacına da bağlı olarak çocuğun eğitimi, çocuğa danışmanlık verilmesi, ailesinin eğitimi ve çocuğu suç davranışlarından uzaklaştırmak temel hedeflerdendir. Buradan hareketle Alman çocuk adli sistemi içerisindeki kurumların çeşitliliği ve eş güdümlü çalışmaları çocuk hakkında hızlı karar alınmasına ve en doğru kararın verilmesine olanak sağlayacaktır. Bu kapsamda sosyal hizmet uzmanları da adli mekanizma içerisinde çocuğun sosyal refahının sağlanması ve suç içeren davranışlardan kaçınması için ıslah edilmesini amaçlamaktadır ve bu süreçlerde aktif rol oynamaktadır.

KAYNAKÇA

- Albrecht, H. J. (2005). Almanya'da gençlik adaleti. Çev. Selman Dursun, *Çocuklar ve Suç-Ceza, 1. bsk.* Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Altındağ, Ö. ve Zengin, O. (2022). Çocuk adalet sistemi ve sosyal hizmet. Editör M.B. Gönültaş ve D. Elitez, *Adli sosyal hizmet.* Ankara: Nobel Yayınları.
- Barker, R. L. (2004). The social work dictionary, 3rd ed. United State of America. National Association of Social Workers.
- Baykara-Acar, Y. ve Tekin, U. (2007). Almanya gençlik, adalet ve yardım sisteminde sivil toplum örgütlerinin rolü: Köln örneği. *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi, 3(12), 85-98.*
- Bektaş, M. (2015). *İslam hukukunda çocuk hakları bağlamında koruyucu aile.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Gökçearslan-Çiftçi, E. (2016). Adli sosyal hizmet uygulama alanları. Editör H.H. Taylan ve S. Saruç, *Sokak sosyal hizmeti ve adli sosyal hizmet.* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Gökçearslan-Çiftçi, E. ve Polat-Uluocak, G. (2010). Almanya'da madde bağımlısı çocuk ve gençlere yönelik bir rehabilitasyon modeli: Parceval. *Kriz Dergisi, 18(2), 11-18.*
- Karataş, Z. (2022). Adli sosyal hizmet müdahalesi: Yaklaşımları ve yöntemler. Editör M.B. Gönültaş ve D. Elitez, *Adli sosyal hizmet.* Ankara: Nobel Yayınları.
- Kaya, H. (2011). Almanya'da uygulanan koruyucu aile ve çocuk koruma hizmetleri. *1. Ulusal Koruyucu Aile Çalıştayı*, Denizli.
- Kreuzer, A. (2005). Alman gençlik hukuku hala çağdaş mıdır? Çev. Yener Ünver, *Çocuklar ve Suç-Ceza, 1. bsk.* Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Seyyar, A. (2005). Almanya'da sosyal hizmetler eğitiminin özellikleri. *Journal of Social Policy Conferences, 0(49), 268-287.*
- Siyaset, Ekonomi ve Toplumsal Araştırmalar Vakfı (2020). *Alman gençlik dairesi tarafından koruma altına alınan Türk kökenli çocuklar.* <https://setav.org/assets/uploads/2019/12/R148.pdf> adresinden 15 Haziran 2023 tarihinde alınmıştır.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (2013). *Almanya, Hollanda ve Belçika gençlik dairelerinin Türkiye kökenli çocuklara yönelik uygulamalarına ilişkin inceleme raporu.* https://www.tbmm.gov.tr/Files/Komisyonlar/insanHaklari/docs/2013/raporlar/cocuklara_yonelik_uygulamalara_iliskin_komisyon_raporu.pdf adresinden 07 Temmuz 2023 tarihinde alınmıştır.

- Uyanık, M. (2018). Alman gençlik dairesi ve çocukların koruma altına alınması uygulamalarına yönelik eleştiriler. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(16), 123-140.
- Vatandaş, S. (2014). Alman gençlik dairesi (jugendamt) ve koruma altına alınan Türk kökenli çocuklar. *Bilge Strateji Dergisi*, 6(10), 137-156.
- Yenisey, F. (2007). Mukayeseli hukuk açısından ceza sorumluluğu yaşı ve ceza sorumluluğu olmayan çocuklar ve gençler için ceza hukukunda uygulanan alternatif yaptırımlar. https://cocukhaklari.barobirlik.org.tr/dokuman/egitimbasvuru_basvuru/mukayeseli_hukukta.pdf adresinden 02 Temmuz 2023 tarihinde alınmıştır.

Bölüm 49

**Günah Vergisi Perspektifinden Türkiye’de
ÖTV Uygulamaları**

Uğur ÇİÇEK¹

*¹ Dr. Öğretim Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü,
ugurcicek@mehmetakif.edu.tr ORCID: 0000-0003-1357-2561*

ÖZET

Günah vergisi, alkollü içecekler, sigara, şekerle tatlandırılmış içecekler (SSB'ler) ve kumar gibi sosyal olarak yasaklanmış ürün ve hizmetlere uygulanan bir vergi türüdür. Amacı, bu malların tüketimini azaltmak, ek gelir elde etmek ve toplum sağlığını iyileştirmektir. Türkiye’de “Günah Vergisi” adı altında bir vergi türü bulunmamakla birlikte, “Özel Tüketim Vergisi” bu bağlamda günah vergisi olarak kabul edilmektedir. Bu çalışmada; Türkiye’de günah vergisi olarak kabul edilmekte olan ÖTV’nin son on yıldaki vergi oranları ve maktu vergi tutarları ile tüketilen ürün miktarı arasında bir karşılaştırma yapılması amaçlanmıştır. Elde edilen bulgulara göre, ÖTV oranlarındaki yüksek seviyedeki artışa karşın, günah malların tüketiminde bir azalma görülmemiştir. Türkiye’de ÖTV’nin zararlı malın tüketimini kısmak değil de yüksek vergi geliri elde etmeyi amaçladığını söylemek mümkündür.

GİRİŞ

Günah vergisi, genellikle olumsuz sağlık veya sosyal sonuçları nedeniyle bireylere veya topluma zararlı olduğu düşünülen ürün ve faaliyetlere uygulanan bir vergi türüdür. Bu vergilerin amacı, bu malların veya davranışların tüketimini caydırmak ve aynı zamanda bunların neden olduğu olumsuz etkilerle ilgili maliyetleri karşılamak için hükümetlere gelir sağlamaktır. Günah vergileri genellikle tütün, alkol, şekerli içecekler ve hatta bazen kumar gibi ürünlere uygulanır.

Günah vergisi, içki, sigara, şekerle tatlandırılmış içecekler (SSB'ler) ve kumar gibi toplumsal olarak yasaklanmış ürün ve hizmetlere uygulanan bir vergi türüdür. Amacı bu malların tüketimini azaltmak, ek gelir elde etmek ve halk sağlığını iyileştirmektir. Günah vergileri aynı zamanda diyabet, felç ve kalp krizi gibi hastalıkların görülme sıklığının azalmasıyla birlikte toplum sağlığındaki iyileşmelerle de ilişkilendirilmiştir. Araştırmalar, günah vergilerinin zararlı malların tüketimini etkili bir şekilde azaltabildiğini, ulusal sağlık sistemleri için geliri artırabildiğini ve toplum sağlığının iyileştirilmesine katkıda bulunabileceğini göstermiştir (Gajevski, 2022: 73). Ancak günah vergilerinin temel amacının gelir sağlamaktan ziyade davranışı caydırmak olması önemli bir unsurdur (Munir vd., 2022: 235). Günah vergisi yasalarının uygulanması, satın alma davranışları üzerinde etkili olabilmekte ve politikalarında tütün ve alkol endüstrilerinin değişen vergi uygulamaları, savunuculuk odaklı alkol kontrol gruplarının yokluğu, böl ve yönet stratejileri ve farklı kabul edilebilirlik alguları gibi faktörlere bağlanabilmektedir (Falculan, 2021: 2).

GÜNAH VERGİSİ KAVRAMI

Literatürde” Sin Tax” olarak da bilinen günah vergileri ile ilgili birçok tanımla karşılaşılabilir. Birlikte, genel olarak, günah vergisi; alkol, sigara, uyuşturucu gibi bağımlılık oluşturan ya da günah olarak değerlendirilen zevklere bir maliyet yüklenmesi veya gerek insan sağlığına gerekse çevreye karşı zararlı olan davranışların vergilendirilmesi olarak tanımlanabilir. (Lorenzi, 2004: 59). Bir başka deyişle, toplum sağlığına ve huzuruna olumsuz etki eden ve zararlı olduğu düşünülen bazı mal ve hizmetler üzerinden alınan vergilerdir (Gültekin, 2021: 52).

Toplum tarafından olumsuz görülen ancak yasalara da aykırı olmayan ve aşırı tüketilen malların tüketimi üzerine konulan “günah vergileri”, ekonomi çevrelerinde “tüketimi sınırlama vergileri (sumptuary tax)”, “tüketimi düzenleme vergileri (regulatory taxes)” veya “tüketimi cezalandırıcı vergiler (punitive tax)” olarak adlandırılmaktadır. Bu vergilerin amacı, bireyleri bu ürünlerin

tüketiminden vazgeçirmek, tüketimi sınırlamak veya olumsuz etkilerini azaltabilmektir (Yüçetürk, 2015: 119).

Günahtan kastedilen fiil, dini açıdan yasak olarak kabul edilen fiil değildir. Burada daha çok bağımlılık yapan, eylemi gerçekleştiren kişiye zararlı ve sosyal olarak da istenmeyen hareketler kastedilir. Örneğin, SUV araç kullanmak ekonomik açıdan günah olarak kabul edilen bir eylem değildir ancak aynı araç için kullanılan yakıt çevreye zarar vereceğinden dolayı günahtır. Aynı şekilde alkollü içecek onu kullanan birey ve o bireyin ait olduğu toplum için zararlı olacağı için günahtır. Davranışların günah olup olmadığına karar vermek sadece bireysel bir sorun değil, aynı zamanda bir kamu politikası olarak da zor bir tercihtir. Vergilerin hangi konular üzerinden alınacağına kararı ahlaki, politik ve ekonomik unsurlara dikkat edilmesini gerekli kılmaktadır. Devletin vergi sistemini kullanılarak yapılmasının istenilmediği davranışları değiştirilmeye çalışması, gelire ihtiyaç duyduğu zamanlarda ise sigara, alkol, kumar ve benzeri mal ve hizmetler üzerine yüksek oranlarda vergiler uygulayarak gelirini artırmaya çalışması sık kullanılan yaygın bir uygulamadır (Lorenzi, 2004: 60).

Günah vergilerini uygulamanın temel amacı iki yönlüdür: halk sağlığını geliştirmek ve geliri artırmak. Hükümetler, sigara içmek veya aşırı içki içmek gibi sağlık sorunlarıyla bağlantılı ürünlerin maliyetini artırarak bu zararlı maddelerin tüketimini azaltmayı amaçlamaktadır. Buradaki düşünce, daha yüksek fiyatların bireyleri akciğer kanseri, kalp hastalığı ve alkole bağlı yaralanmalar gibi sağlık sorunlarına yol açabilecek davranışlarda bulunmaktan caydıracağıdır. Ayrıca günah vergilerinden elde edilen gelir, sağlık, eğitim veya sosyal hizmetler gibi çeşitli programlara tahsis edilerek bu davranışların toplum üzerindeki olumsuz etkilerinin azaltılmasına yardımcı olabilir.

GÜNAH VERGİLERİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Günah vergileri, zararlı veya sosyal açıdan kabul görmeyen belirli mal ve hizmetlere uygulanan vergilerdir. Bu vergiler öncelikle bu tür ürünlerin tüketimini caydırmak ve gelir elde etmek amacıyla alınmaktadır. Tarih boyunca birçok ülke, tütün ve alkol ürünleri ile fuhuş olaylarını yasaklamak istemiş ve hatta idam cezasına kadar uzanan yaptırımlar uygulamışlardır. Ancak ilerleyen süreçte bunların vergilendirilmesiyle devlet gelirlerinin artırılabilceği fark edilmiş ve yasaklanmasından ziyade vergilendirilmelerinin daha yaygın hale geldiği görülmüştür (Eroğlu ve Egeli, 2017: 72-73). Günah vergilerinin geçmişte birkaç yüzyıl öncesine kadar uzanmakta ve değişen toplumsal olaylara ve ekonomik ihtiyaçlara bağlı olarak gelişme göstermektedir. Günah vergileriyle ilgili bazı önemli tarihsel gelişmeler şunlardır:

Erken Tarih: Günahkâr veya zararlı sayılan faaliyetlerin vergilendirilmesi kavramının kökeni eski uygarlıklara kadar uzanmaktadır. Örneğin eski Roma'da şarap ve fuhuş üzerinden vergi alınmaktaydı. İngiltere'de 1046/1047 yıllarında 2. Clement ve 1475/1485 yıllarında 10. Leo gibi bazı papalar hayat kadınlarından yüksek oranlarda vergi almakta ve bu vergi gelirlerini dini projeleri finanse etmek için kullanmaktaydılar (Turan ve Yurdakul, 2009: 3).

Tütünün Vergilendirilmesi: Günah vergilerinin en eski ve en bilinenlerinden biri tütün ürünlerinin vergilendirilmesidir. Avrupa ülkeleri 17. yüzyıldan itibaren tütüne vergi uygulamaya başladı. Bu vergiler genellikle savaşları veya diğer hükümet masraflarını finanse etmek için kullanıldı. Rusya'da ise Çar, tütün içenlerin ilk yakalandıklarında kırbaçlanmasını, tekrarlanması halinde ise öldürülmesini emretmiştir (Heaton, 2005: 218). Birinci Dünya Savaşı öncesinde, İngiltere'de toplanan dolaylı vergilerin önemli kısmını “Kahvaltı Masası Yükümlülükleri (Breakfast-table duties)” olarak bilinen, çay, kahve, şeker ve kakao gibi kalemler üzerinden alınan vergiler oluşturmaktayken, bu vergiler savaştan sonra yerini tütün ve alkol üzerinden alınan “Günah Vergileri (Sin Taxes)” ne bırakmıştır (Giray, 2020: 69). Osmanlı döneminde Genç Osman tütün kullanımını yasaklamış, ancak tüketimin önüne geçemeyeceğini anlayınca vazgeçmiştir. Sonrasında tütün kullanımından alınan ilk vergi olan “Tönbeki Beyiyesi” de günah vergilerinden birisi olarak değerlendirilebilir. 1862 yılında Osmanlı Devleti'nde tütün işlemleri devletin tekelinde kontrol altına alınmıştır (Turan ve Yurdakul, 2009: 4).

Alkolün Vergilendirmesi: Alkollü içeceklere uygulanan vergilerin de uzun bir geçmişi vardır. 1500'lü yıllarda Çin'de halkın sarhoş olmasına neden olan ve sağlıklarına da zarar veren ürünlerle ilgili birtakım yaptırımlar uygulanmış hatta pirinç şarabını bulan kişinin cezalandırılması olayı günah vergisinin ilk örneklerinden kabul edilmektedir (Ayrangöl ve Yelman, 2017: 278). Amerika Birleşik Devletleri'nde hükümet, savaş borçlarının ödenmesine yardımcı olmak için 1791'de damıtılmış alkollü içkilere ilk tüketim vergisini uygulamıştır. Alkolün vergilendirmesi hem bir gelir kaynağı olarak hem de alkol tüketimini düzenlemek için kullanılmıştır. Bu vergi Alexander Hamilton'un viskiyi lüks mal olarak kabul etmesi ve toplumun ahlakını ve halkın sağlığını bozduğu gerekçesi ile konulmuştur. Ancak daha sonra gerçekleşen viski ayaklanmaları (Whiskey Rebellion) nedeniyle bu vergi tamamen kaldırılmış, fakat iç savaşların başlamasıyla birlikte, finansman ihtiyacından dolayı, acil tedbir olarak, tekrar alkol kullanımını üzerinden vergi alınmaya başlanmıştır (Avcı ve Demirci, 2009: 5). Osmanlı döneminde de alkollü içki satışı yapanlardan alınan bir tür harç olan

“Resm-i Beyiye” bu vergilere örnek olarak gösterilebilir (Turan ve Yurdakul, 2009: 4). İngiltere’de de alkol üzerinden alınan vergiler olarak bakıldığında günah vergisine örnek olarak kabul edebileceğimiz ilk uygulamalar I. Dünya Savaşı döneminde bira üzerindeki II. Dünya Savaşı döneminde ise şarap üzerinde çok yüksek oranlardaki vergilerdir (Snowdon, 2012: 9-10).

Yasak Dönemi: Amerika Birleşik Devletleri’ndeki Yasaklama döneminde (1920-1933), hükümet alkollü içeceklerin satışını ve tüketimini yasakladı. Sonuç olarak alkol, organize suç için önemli bir yasa dışı gelir kaynağı haline geldi. 1933’te yasağın kaldırılmasının ardından, dağıtımını kontrol etmek ve gelir elde etmek amacıyla alkole ağır vergiler uygulanmıştır (Green, 2010: 69).

Kumar Vergileri: Kumar vergileri, sektörü düzenlemek ve gelir elde etmek için kullanılmaktadır. Bazı ülkeler kumar faaliyetlerini yasaklarken, birçok ülke kumarhaneler, piyangolar ve diğer bahis türleri üzerinden vergi almaktadır.

Sağlık Kaygıları: 20. yüzyılın sonlarında ve 21. yüzyılın başlarında, dondurulmuş gıdalar, “fast food” türü yiyecekler ve şekerli içecekler gibi belirli ürünlerin sağlık açısından risk oluşturacağı konusunda artan bir farkındalık oluşmuştur. Dünyanın dört bir yanındaki hükümetler, tüketimi ve ilgili sağlık maliyetlerini azaltmanın bir yolu olarak bu ürünler üzerindeki günah vergilerini artırmaktadır. Danimarka 2011 yılından itibaren yağ içerikli ürünlerden “Yağ Vergisi” alınmaya başlamıştır. Romanya’da ise, “Abur Cubur Vergisi” adı altında bir uygulama söz konusu olmuştur. Avustralya ve Kanada’da da “şekerle tatlandırılmış meşrubat” içecekleri üzerinden vergi alınmaya başlanmıştır. “Yağ Vergisi” ilerleyen süreçte yaygınlaşmış ve AB ülkeleri arasında da uygulanmaya başlamıştır. Fransa ise, 2012 yılında gazlı içecekler üzerinden alınan vergiyi arttırmıştır. İrlanda Hükümeti ise, obeziteyle mücadele için vergi uygulamalarına başvurmuştur (Hanbay Kahrıman, 2016: 1510).

Çevresel Kaygılar: Çevre sorunlarına çözüm bulmak amacıyla da bazı günah vergileri uygulamaya konulmuştur. Örneğin iklim değişikliğiyle mücadele amacıyla sera gazı salan faaliyetlere karbon vergisi uygulanmakta, hatta bazı ülkelerde plastik poşetleri de içeren vergilendirme faaliyetleri bulunmaktadır

Gelir Üretimi: Yukarıda belirtilen tüm tarihi süreçte yaşanan olaylar ve gelişmeler günah vergilerini birçok hükümet için önemli bir gelir kaynağı haline getirmiştir. Elde edilen gelir genellikle sağlık programları, eğitim veya halk sağlığı girişimlerinin finansmanı gibi olumlu hizmetlerde kullanılsa da sonuçta

bu vergiler çok önemli bir gelir kaynağı haline gelerek başka amaçlar için de tahsis edilebilmektedir.

GÜNAH VERGİSİNİN ÖZELLİKLERİ

"Günah vergileri", sigara içmek veya alkol içmek gibi zevklere uygulanan vergileri ifade eden popüler bir terimdir. Mal ve hizmetlerin satın alınmasından veya kaynakların tüketilmesinden elde edilen ve genel olarak üç özellik sergileyen kamu gelirleri olarak tanımlanabilir. Bu özelliklerden, birincisi: vergiye konu olan davranış bağımlılık yapıcıdır ve dolayısıyla da esnek olmayan bir talep eğrisine sahiptir. Vergi oranları artığında bağımlılık, tüketimin azalmasına engel olmaktadır. Bu da günah vergilerinin tüketimi azaltıcı etkisinin gelir arttırıcı etkisinden daha düşük olmasına yol açması, ikincisi; davranışın bireye zarar vermesi, ölüm, obezite gibi ani veya uzun vadeli kişisel olumsuz sonuçlara yol açması, üçüncüsü ise; davranışın, başkalarına zararlı olması; havayı kirletmek gibi olumsuz dışsallıklar yaratmasıdır (Lorenzi, 2004: 60).

Günah vergilerinin asıl fonksiyonu devlete mali kaynak sağlamak olmamakla birlikte vergilendirildikten sonra günahkâr davranışlarla mücadelede kullanılabilir gelirin ortaya çıkmasını sağlamakta ve bir maliye politikası aracı özelliği taşımaktadır (Sandalcı ve Sandalcı, 2018: 2). Sosyal olmayan tüketim davranışları üzerine uygulanması sonucunda sağlıklı tüketim üzerinde caydırıcı bir etki yaratmaktadır (Buyrukoğlu vd., 2016: 19).

Günah vergileri, belirli bir amacı veya hedefi desteklemek veya belirli bir tüketim alışkanlığını sınırlamak için tasarlanmış özel vergilerdir. Bu vergiler, genellikle halk sağlığını veya çevreyi korumayı amaçlar. Genellikle zararlı veya sağlık açısından riskli kabul edilen ürünler veya hizmetler üzerine uygulanır. Örnekler arasında alkollü içkiler, tütün ürünleri, fast food, gazlı içecekler ve kumar gibi ürünler yer alabilir. Tütün ve alkol gibi ürünlerin daha az tüketilmesi, ilgili hastalık vakalarının azalmasına, dolayısıyla sağlık bakım maliyetlerinin azalmasına ve genel refahın iyileşmesine neden olabilmektedir. (Lorenzi, 2004: 60). Bu vergiler, ürün veya hizmetlerin fiyatını artırarak tüketimi azaltmayı veya sınırlandırmayı hedeflemektedir. Daha yüksek fiyatlar, insanların bu ürünleri veya hizmetleri daha az tüketmelerini teşvik edebilmekte ve özellikle de gençleri, sigara içmek veya aşırı içki içmek gibi alışkanlıkları başlatmaktan veya sürdürmekten caydırmaktadır. Bu toplumsal davranışlarda daha sağlıklı seçimlere doğru olumlu bir değişime neden olmaktadır. Günah vergileri, devlet gelirlerini artırmak amacıyla da kullanılmaktadır. Bu vergiler, tüketim alışkanlıklarından kaynaklanan ek gelir sağlamakta ve bu gelir, kamu harcamalarını finanse etmek için kullanılabilir. Toplanan fonlar kamu hizmetlerine, altyapı projelerine veya bir bütün olarak topluma fayda sağlayan

programlara yönlendirilebilir. Ancak, belirli bir ürün veya hizmet kategorisine uygulandığı için vergi tabanı sınırlıdır. Bu, genellikle bu tür vergilerin gelir elde etmek için yeterince büyük olmayabileceği anlamına gelmektedir (Lockwood & Taubinsky, 2017: 1). Günah vergileri, ürünün zararlı etkilerine bağlı olarak değişebilmektedir. Örneğin, alkolün alkollü içeceklere olan oranına, sigara ürünlerinin tipine veya fast food ürünlerinin kalori içeriğine göre farklı vergi oranları uygulanabilir. Günah vergileri genellikle sosyal veya sağlık politikalarını desteklemeyi amaçlar. Bu tür vergiler, obezite, alkolizm veya sigara içme oranları gibi sağlık sorunlarına karşı mücadelede veya çevresel korumayı teşvik etmek için kullanılabilir (Green, 2010: 70).

Günah vergilerinin ortaya çıkardığı sonuçlar her zaman olumlu bir şekilde gerçekleşmeyebilir. Her ne kadar politika yürütücüleri pozitif hedeflerle yola çıksalar da negatif yönleriyle de karşılaşılabilir. Günah vergilerinin eksi yönleri;

Gerileyen Etki: Günah vergileri düşük gelirli bireyler üzerinde daha büyük bir etkiye sahip olma eğilimindedir; çünkü bu gruplar fiyatlara daha duyarlı olabilir ve artan maliyetleri karşılamak için daha az kaynağa sahip olabilir. Bu durum gelir eşitsizliklerini daha da kötüleştirebilmektedir (König and Schmacker, 2022: 2).

Kaçakçılık ve Karaborsa: Aşırı yüksek oranlardaki günah vergileri, kaçakçılık gibi yasa dışı faaliyetlere yönelik teşvikler oluşturabilir ve vergisiz veya daha ucuz alternatiflerin satıldığı karaborsaların ortaya çıkmasına neden olabilmekte ve verginin amaçlanan etkisini zayıflatarak gelir tahsilatını azaltabilmektedir.

Etik Kaygılar: Bazı görüşler, günah vergilerinin bireysel seçimlere hükümet müdahalesini dayatarak kişisel özgürlükleri ve özerkliği ihlal ettiğini iddia etmektedirler. Bu, halk sağlığı ile kişisel özgürlük arasındaki çizginin nereye çekileceği konusunda etik soruları gündeme getiriyor. Bu grup, bireylerin kendi tercihlerine saygı gösterilmesi gerektiğini ve bu tür ürünleri tüketme hakkına sahip olduklarını savunmaktadırlar.

İstenmeyen Sonuçlar: Günah vergileri her zaman istenen sonuçlara yol açmayabilir. Örneğin, bazı insanlar yüksek fiyatlardan caymayabilir ve alışkanlıklarını sürdürebilirken, diğerleri daha ucuz ve aynı derecede zararlı olma potansiyeli taşıyan alternatiflere yönelebilir (Thornton, 2004: 366).

TÜRKİYE’DE GÜNAH VERGİSİ OLARAK ÖTV UYGULAMALARI

Türkiye’de “Günah Vergisi” adı altında bir vergi türü bulunmamakla beraber bu tür mal ve hizmetler üzerinden alınan Özel Tüketim Vergisi (ÖTV) nin bu kapsamda olduğu kabul edilmektedir. Bu yüzden Türkiye’de günah vergisi ile ilgili değerlendirmeler ÖTV üzerinden yapılmaktadır. ÖTV özellikle zararlı veya lüks olarak kabul edilen ürünler için uygulanmakta ve bu ürünler arasında alkollü içecekler, tütün ürünleri, otomobiller, cep telefonları, enerji içecekleri gibi ürünler bulunmaktadır. ÖTV oranları ürünün türüne, özelliklerine ve vergi politikalarına bağlı olarak değişkenlik gösterebilmektedir. ÖTV belirli ürünlerin tüketimini kontrol etmek veya sınırlamak amacıyla kullanılabilir. Örneğin; yüksek ÖTV oranları, alkollü içkilerin ve tütün ürünlerinin tüketimini azaltmaya yönelik bir politikanın bir parçası olarak uygulanabilir. İthal edilen veya ihraç edilen ürünler üzerinde de etkili olabilir. İthalatta ÖTV, ülkenin ekonomisini korumak veya ithalatı sınırlamak amacıyla kullanılabilirken, ihracatta ÖTV muafiyeti veya iade uygulanabilir. ÖTV oranları ve uygulama kuralları genellikle yasal düzenlemelerle belirlenir ve değiştirilir. Vergi politikaları ve oranları, hükümetlerin ekonomik hedeflerine ve sosyal amaçlarına bağlı olarak değişebilir. ÖTV, birçok ülkede farklı amaçlar doğrultusunda kullanılan bir vergi türüdür ve verginin uygulama şekli ve oranları, ülkenin ekonomik ve sosyal koşullarına göre değişiklik gösterebilmektedir.

Özel tüketim vergisi, belirli ürün veya hizmetlere uygulanan bir vergilendirme şekillerinden biridir ve tipik olarak esnek olmayan talebi olan ürünlere uygulanmaktadır. Tüketim vergileri önemli mali gelir sağlar ve genellikle hükümet tarafından üstlenilen belirli faaliyetleri finanse etmek için kullanılırlar. Bu faaliyetler doğa koruma ve rekreasyon, ulaşım, çevre temizliği ve sağlık sorunlarını kapsamaktadır. Ek olarak, toplanan vergiler, daha sağlıklı alternatiflerin tüketimini teşvik etmek, kolaylaştırmak ve tüketicileri uzun vadede tüketim alışkanlıklarını değiştirme konusunda eğitmek için kullanılmalıdır (Velázquez and Sedeño, 2019:2).

Türkiye’de ÖTV ile ilgili düzenleme “4760 Sayılı ÖTV Kanunu” ile 06.06.2002’de kabul edilmiştir. ÖTV’nin konusunu kanuna ekli 4 listede yer alan mallar oluşturmaktadır. 1 sayılı listede yer alan mallar petrol ve türev ürünleri, 2 sayılı listede kara, hava ve deniz taşıtları, 4 sayılı listede ise lüks olarak nitelendirilebilecek mallar ile dayanıklı mallar bulunmaktadır. ÖTV kapsamında olan 1, 2 ve 4 sayılı listede bulunan mal ve hizmetler günah vergileri kapsamında değerlendirilmemekte, sadece alkollü içkiler, kolalı içecekler, tütün ve tütün mamullerini kapsayan 3 sayılı listede bulunan mallar bu kapsamda değerlendirilmektedir. III Sayılı listede yer alan Türkiye’deki alkollü içeceklerle ilişkin 2023 yılı vergi oran ve tutarları Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1: Türkiye’de Alkollü İçkiler Üzerinden Alınan ÖTV Oranları (2023)

ÖTV (III) Sayılı Liste (A) Cetveli Mal İsmi	Vergi Oranı (%)	Asgari Maktu Vergi Tutarı (TL)
Malttan üretilen biralar	63	5,3924
Taze üzüm şarabı (kuvvetlendirilmiş şaraplar dahil); üzüm şırası (20.09 pozisyonunda yer alanlar hariç) (2204.10 köpüklü şaraplar ve 2204.30 diğer üzüm şıraları hariç)	0	26,5150
Köpüklü şaraplar	0	179,1420
Vermut ve diğer taze üzüm şarapları (bitkiler veya kokulu maddelerle aromalandırılmış) (2205.10.10.00.00, 2205.10.90.00.12 hariç)	0	270,3698
Alkol derecesi hacim itibariyle % 18 veya daha az olanlar	0	214,7043
Alkol derecesi hacim itibariyle % 22 ve fazla olanlar	0	736,7780
Fermente edilmiş diğer içecekler (elma şarabı, armut şarabı, bal şarabı, sake gibi), tarifinin başka yerinde belirtilmeyen veya yer almayan fermente edilmiş içeceklerin karışımları ve fermente edilmiş içeceklerle alkolsüz içeceklerin karışımları	0	58,4947
Alkol derecesi ne olursa olsun tağyir (denatüre) edilmiş etil alkol ve damıtım yoluyla elde edilen diğer alkollü içkiler [Alkol derecesi ne olursa olsun tağyir (denatüre) edilmiş etil alkol hariç]	0	736,7780
Alkol derecesi hacim itibariyle % 80'den az olan tağyir (denatüre) edilmemiş etil alkol; damıtım yoluyla elde edilen alkollü içkiler, likörler ve diğer alkollü içecekler [(2208.90.91; 2208.90.99) Alkol derecesi hacim itibariyle % 80'den az olan tağyir (denatüre) edilmemiş etil alkol hariç, (2208.20; 2208.50; 2208.60; 2208.70 ve 2208.90 hariç)]	0	736,7780
Üzüm şarabı veya üzüm cibresinin damıtılması yolu ile elde edilen alkollü içkiler	0	736,7780
Cin ve Geneva	0	736,7780
Votka (2208.60.91.00.00, 2208.60.99.00.00 hariç)	0	736,7780
Muhtevası 2 litreyi geçmeyen kaplarda olanlar (Alkol derecesi hacim itibariyle % 45.4'den fazla olanlar)	0	736,7780
Muhtevası 2 litreyi geçen kaplarda olanlar (Alkol derecesi hacim itibariyle % 45.4'den fazla olanlar)	0	736,7780
Likörler	0	736,7780
Diğerleri (2208.90.48.00.11, 2208.90.71.00.11 hariç)	0	736,7780
Rakı (Muhtevası 2 litreyi geçmeyen kaplarda olanlar)	0	736,7780
Rakı (Muhtevası 2 litreyi geçen kaplarda olanlar)	0	736,7780

*(4760 sayılı Özel Tüketim Vergisi Kanununun (12/3) maddesi uyarınca güncellenen liste) (Yürürlük:3/1/2023) **Kaynak:** Gelir İdaresi Başkanlığı (2023).

Tablo 1’de görüldüğü üzere alkollü içeceklerin vergilendirilmesinde malttan üretilen biralar hariç, belirlenmiş nispi bir vergi oranı yoktur. Buradaki vergilendirme işlemi maktu vergi tutarı üzerinden yapılmaktadır. Bu tutarın da oldukça yüksek bir seviyede olduğu açıkça görülmektedir (Tablo 1).

Tablo 2: Türkiye’de Tütün ve Mamullerinden Alınan ÖTV Oranları ve Tutarları (2023) *

ÖTV (III) Sayılı Liste (B) Cetveli Mal İsmi	Vergi Oranı %	Asgari Maktu Vergi Tutarı (TL)	Maktu Vergi Tutarı (TL)
Tütün içeren purolar	45	0,8694	1,1624
Uçları açık purolar	45	0,8694	1,1624
Sigarillolar	45	0,8694	1,1624
Tütün içeren sigaralar	63	0,968	0,9618
Diğerleri (Tütün yerine geçen maddelerden yapılmış purolar, uçları açık purolar, sigarillolar ve sigaralar)	45	0,8694	1,1624
-Tütün yerine geçen maddelerden yapılmış purolar, uçları açık purolar ve sigarillolar	63	0,968	0,9618
- Tütün yerine geçen maddelerden yapılmış sigaralar	63	0,968	0,9618
Diğer mamul tütün ve mamul tütün yerine geçen maddeler; "homojenize" veya yeniden tertip edilmiş tütün; tütün hülusa ve esansları (2403.11.00.00.00, 2403.19.10.00.19, 2403.19.90.00.19, 2403.91.00.00.00, 2403.99.10.00.00, 2403.99.90.00.00 hariç)	63	0,968	0,9618
Bu faslın 1 nolu alt pozisyon notunda belirtilen nargile tütünleri	63	0,968	0,9618
Diğerleri (Net muhtevası 500 gr.ı geçmeyen ambalajlarda olanlar)	55	0,1238	1,1259
Diğerleri (Net muhtevası 500 gr.ı geçen ambalajlarda olanlar)	55	0,1238	1,1259
Enfiye ve çiğnemeye mahsus tütün	63	0,968	0,9618
Diğerleri (Makaron)	0	0,1336	-

*(4760 sayılı Özel Tüketim Vergisi Kanununun (12/3) maddesi uyarınca güncellenen liste) (Yürürlük:3/1/2023)

Kaynak: Gelir İdaresi Başkanlığı, (2023).

Alkollü içecekler ve tütün mamulleri üzerinden alınan ÖTV’nin hesaplanmasında iki ayrı unsur söz konusudur. Bunlar vergi oranı ve maktu vergi

tutarı olup, hesaplandığında hangisi daha yüksek bir rakama sahipse ödenecek vergi tutarı ona göre belirlenmektedir. Alkollü içeceklerde sabit bir vergi oranı olmadığı için, doğrudan maktu vergi tutarı üzerinden hesaplama yapılmaktadır. Ancak sigara tüketimindeki ÖTV’ de sabit bir vergi oranı da olduğu için her ikisi birden hesaplanıp hangisi daha yüksekse onun ödenmesi gerekmektedir. Maktu tutarın çok yüksek olması ve her yıl artması dolayısıyla ödenecek vergi bu tutar üzerinden hesaplanmaktadır. Bu da sabit vergi oranının artması veya azalmasının herhangi bir öneminin olmadığı anlamına gelmektedir. Çünkü buradaki bağlayıcı unsur maktu vergi oranıdır (Tablo 2).

Tablo 3’de son on yılda sigara tüketiminden alınan ÖTV oranları (sabit oran ve maktu vergi tutarı) ile tüketilen toplam sigara miktarı görülmektedir. Maktu vergi oranını dikkate aldığımızda; 2012 yılında 0,1450 tutarı, 2022 yılına gelindiğinde 0,7197 seviyesine ulaşmıştır. ÖTV’nin yaklaşık beş kat artış göstermesine karşın, sigara tüketiminde herhangi bir düşüş olmadığı gibi, artış da görülmektedir. Hatta bu oran 2023 yılının Ocak ayında 0,9618 seviyesine ulaşmıştır. Tablo 3’den çok net bir şekilde görülmektedir ki; Türkiye’de sigara üzerinden alınan ÖTV’nin sigara tüketimi üzerinde caydırıcı bir etkisi bulunmamaktadır.

Tablo 3: Sigara Üzerinden Alınan ÖTV ve Sigara Tüketimi (2012-2022)

Yıllar	ÖTV Oranı	Maktu Miktar	Sigara Tüketimi (Milyar Adet)
2012	65,00	0,1450	99,26
2013	65,25	0,1613	91,66
2014	65,25	0,1971	94,68
2015	65,25	0,1994	103,21
2016	65,25	0,2210	105,49
2017	65,25	0,2420	106,22
2018	65,25	0,2429	118,54
2019	63,00	0,2800	119,75
2020	67,00	0,3899	117,91
2021	63,00	0,4883	125,11
2022	63,00	0,7197	116,75

Kaynak: Tütün ve Alkol Dairesi Başkanlığı, Gelir İdaresi Başkanlığı.

Tablo 4’de Türkiye’de son on yılda litre bazlı tüketilen alkol miktarı görülmektedir. 2012 yılındaki tüketim miktarına göre, 2022 yılında düşüş görülen sadece likör ve rakı tüketimidir. Diğer içecekler on yıl içinde küçük çaplı iniş çıkışlar göstermiş olsa da tüketim miktarlarında bir azalma söz konusu değildir. Rakı tüketimindeki azalışın da tüketilen miktarın azalmasından dolayı değil de kaçak alkol tüketiminin yaygınlaşmasından kaynaklandığı tahmin edilmektedir. Vergi oranlarının olağanüstü düzeyde artmasına karşılık demerit malın

tüketiminin azalmayarak vergi hasılatının azalması durumunu Haldun-laffer eğrisi yardımıyla açıklamak mümkün olacaktır. Çünkü burada bireyler, ürünü vergi ödemediğinde elde edilebilecekleri alternatif koşullara yönelmektedirler. Burada devletin ne amaçladığı tartışma konusu olmaktadır. Eğer gerçekten paternalist bir yaklaşımla vatandaşlarının zararlı ürünleri tüketmelerini engellemek amacıyla çok yüksek vergi oranları belirleniyorsa, Tablo 4'deki tüketim miktarlarına baktığımızda, amacına ulaştığını söylemek çok mümkün olmayacaktır. Ancak eğer buradaki amaç "nasılsa bağımlılık yaratan ürünlerdir, tüketimden vazgeçmek zordur, elde edebildiğimiz kadar gelir elde edelim" mantığıysa o zaman uygulanan politika farklı bir boyuta ulaşmaktadır.

Devlet gerçekten günah vergisi mantığıyla hareket ederse, elde edilecek vergi gelirini artırmaktan ziyade tüketiminden vazgeçilen ürün miktarını artırmayı tercih edecektir. Bu salt vergi oranı artırarak ulaşılabilecek bir hedef değildir. Örneğin alkollü içeceklerin tüketiminin kısmak sadece vergileri artırmakla sağlanamamaktadır. Yüksek vergi oranlarıyla birlikte, trafik kontrolleriyle alkollü sürücülere ağır yaptırımlar uygulamak, yasal yollarla alkol satın alabilme yaşını yükseltmek gibi uygulamalar da vergi dışında alkol tüketiminin azalmasını sağlayabilecek etkenlerdendir (Ö. E. Koç, N. Koç, 2020: 219).

Tablo 4: Türkiye’de Litre Bazlı Alkol Tüketimi (2012-2022)

Yılla r	Bira	Köpüren Şarap	Şarap	Ardıç aromalı içkiler, cin	Votka	Likör	Rakı
2012	995.639.592	614.369	54.597.13 3	1.281.68 1	12.109.84 0	770.449	44.611.01 1
2013	876.050.971	410.917	60.410.20 6	1.321.40 8	11.403.75 1	715.999	42.336.79 0
2014	938.431.147	370.776	60.416.96 5	1.529.92 0	12.485.20 0	858.870	40.267.28 2
2015	901.994.431	247.815	61.681.31 8	1.296.27 6	10.950.18 8	637.572	39.201.30 9
2016	893.943.872	139.165	49.582.81 8	867.973	8.457.242	352.255	35.447.82 2
2017	906.707.644	639.368	64.368.31 0	1.212.50 1	10.161.57 8	639.040	37.316.02 9
2018	955.209.263	823.442	75.388.30 4	1.467.78 8	11.513.57 1	847.373	35.934.11 7
2019	875.024.689	1.039.42 1	72.544.27 7	1.230.63 3	9.758.198	1.588.70 2	27.763.38 1
2020	866.213.764	700.282	65.539.32 0	999.418	8.756.065	247.898	30.379.32 7
2021	932.464.220	2.055.77 7	80.102.75 3	1.847.78 6	11.168.76 8	312.767	37.472.39 9
2022	1.028.247.83 2	2.335.21 6	77.442.46 2	2.722.00 3	13.210.46 0	406.337	38.510.05 2

Kaynak: Tütün ve Alkol Dairesi Başkanlığı ve TEKEL Kayıtları, Çeşitli Yıllar.

SONUÇ

Günah vergilerinin hem vergi gelirlerini artırmak hem de belirli zararlı alışkanlıkları azaltmak gibi iki temel amacı vardır. Ancak bu tür vergilerin etkinliği ve adil bir şekilde uygulanıp uygulanmadığı tartışma konusudur. Bazı teorisyenler, bu tür vergilerin düşük gelirli bireyleri daha fazla etkileyebileceğini ve bu nedenle adil olmadığını savunurlarken, diğerleri sağlık maliyetlerini azaltmanın ve halkı korumanın önemli bir unsuru olduğunu düşünmektedirler. Günah vergileri konusu, genellikle kamu politikası ve ekonomi alanlarında yapılan tartışmaların bir parçası olmaya devam edecek ve günah vergileri çoğu zaman tartışmaya açık bir konu olacaktır. Eleştirmenlerin birçoğu, bunların orantısız bir şekilde düşük gelirli bireyleri etkilediğini, kaçakçılığı veya karaborsa faaliyetlerini teşvik edebileceğini ve istenmeyen sonuçlara yol açabileceğini savunmaktadırlar. Literatürdeki çalışmalara bakıldığında, bu görüşü

destekleyecek birçok araştırma bulunmaktadır. Bunların çoğu, sigara alkol gibi erdemsiz malların gelir seviyesi düşük insanlar tarafından daha fazla tüketildiğini desteklemektir. Ayrıca aynı düzeyde bile olsa gelir seviyesi ne olursa olsun bir paket sigara tüketen tüm bireyler aynı vergiyi ödeyeceklerdir. Bu da vergilendirmede hem yatay hem de dikey eşitliğin sağlanamadığı etkin olmayan bir vergi sisteminin oluşmasına yol açmaktadır.

Paternalist devlet anlayışı çerçevesinde ele alındığında günah vergileri gerçekten çok değerli bir enstrümandır. Ancak bu verginin tarihsel gelişimi ile günümüzdeki kullanış amacı arasında bazı çelişkiler bulunmaktadır. Kahvaltı masası yükümlülükleriyle başlayan ve lüks malları vergilendirmeyi amaçlayan bir yapıdan, zararlı malların tüketimini kısıma amacına doğru ilerleyen bir sürecin neredeyse devletin başı sıkıştıkça oranlarını artırabildiği çok önemli bir gelir kaynağı olan vergiler haline gelmesi düşündürücüdür.

Çalışmada bulunan tablolar ve göstergeler vergi oranlarını artırmanın günah ürünün tüketimini azaltmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Ancak yine de bu vergi oranlarının sürekli ve önemli şekilde artırılmasına engel olamamıştır. Günah vergilerini uygulamak, potansiyel istenmeyen sonuçları göz önünde bulundurarak halk sağlığını geliştirmek ve gelir elde etmek arasında hassas bir denge gerektirmektedir. Hükümetlerin sadece vergilendirmeyi değil aynı zamanda bilinçlendirme kampanyalarını, eğitimi ve zararlı davranışları bırakmaya veya azaltmaya çalışan bireylere yönelik destek sistemlerini de içeren kapsamlı bir yaklaşımı benimsemesi çok önemlidir. Ek olarak, hassas gruplar üzerindeki etkinin dikkatli bir şekilde değerlendirilmesi ve gerileyici etkilerin en aza indirilmesine yönelik çabalar, etkili ve adil günah vergisi politikalarının oluşturulması açısından önemlidir.

Sonuç olarak, günah vergilerinin uzun bir geçmişi vardır ve geniş bir ürün ve faaliyet yelpazesini kapsayacak şekilde gelişmiştir. Hükümetlerin hem belirli davranışları caydırmak hem de gelir elde etmek için kullandığı bir araç olmaya devam edecek gibi görünmekle birlikte, aynı zamanda karmaşık etik ve ekonomik sorunları da gündeme getirmektedirler.

REFERANSLAR

- Avcı, O. ve Demirci, Z. (2017). Türkiye’de günah vergisi olarak ÖTV III sayılı listenin incelenmesi. A. Gerçek ve Ö. Çetinkaya (Ed.), *Maliye Araştırmaları* içinde (s. 47-60). Ekin Basın Yayım Dağıtım, Bursa.
- Ayrançöl, Z. ve Yelman, E. (2017). Türk Vergi Sisteminde yer alan günah vergilerinin ekonomik ve sosyal etkileri. *International Congress on Management Economics Business*, (s. 276-284).
- Buyrukoğlu, S., Bozdoğan, D. ve Köktaş, M. A. (2016). Paternalist devlet anlayışının bir gereği olarak günah vergileri: Türkiye örneği. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(3), 15-31.
- Eroğlu, A. ve Egeli, H. (2018). Günah vergilerinin şiddet olayları üzerindeki etkisi. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 5(1), 69-80.
- Falculan, K. N. (2021). Sin tax law attributes on the buying behavior. *Smoking Habits and Academic Performance of Students Institutions*, 4(10), 01-06.
- Gajewski, P. (2022). The concept of sin tax as an instrument to protect public health on the example of a levy on foodstuffs. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 84(3), 70-83. <https://doi.org/10.14746/rpeis.2022.84.3.05>.
- Gelir İdaresi Başkanlığı. gib.gov.tr/fileadmin/mevzuatek/otv_oranlari_tum/ozeltuketimoranlari_OpenPage.htm, Erişim tarihi:14/09/2023.
- Giray, F. (2020). *Maliye tarihi*, (8. Baskı). Dora Basım Yayım Dağıtım, Bursa.
- Green, R. (2010). The ethics of sin taxes. *Public Health Nursing*, 28(1), 68–77. <https://doi.org/10.1111/j.1525-1446.2010.00907.x>
- Gültekin, E. (2022). Günah vergilerine genel bir bakış. *Scientific Journal of Finance and Financial Law Studies*, 2(1), 51-60.
- Hanbay Kahrıman, E. (2016). Dijital oyunların vergilendirilmesinde “Corlett-Hague Kuralı”nın bir günah vergisi olarak uygulanabilirliği. 2. *International Congress on Economics and Business*, May 30-June 3, Sarajevo.
- Heaton, H. (2005). *Avrupa iktisat tarihi*. Çev. Kılıçbay, M. A. ve Aydoğuş, O. Paragraf Yayınevi, 1.Baskı, Ankara.
- Koç, Ö. E. ve Koç, N. (2020). Alkol tüketimi ile alkol üzerinden alınan özel tüketim vergisi ilişkisinin incelenmesi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 18(3), 212-226.
- König, T. ve Schmacker, R. (2022). Preferences for sin taxes. *Cesifo Working Papers*. October, 10046.
- Lockwood, B. ve Taubinsky B. D. (2017). Regressive sin taxes. NBER Working Paper No. 23085, Issued in January, s. 1-67.

- Lorenzi, P. (2004). Sin taxes. *Society*, 41 (3), 59-65.
- Mendoza, A., Dillan, V. ve Sedeño, A. (2019). Special excise tax on food and beverages and its impact on inflation in Mexico in terms of dynamics: Persistence and change of regime. *pan American Journal of Public Health*, 43, 1-12.
- Munir, S., Zeeshan W. K. ve Shakeel, M. (2022). Efficacy of sin tax and recommendations for implementation of tobacco tax regimen in Pakistan. *Journal of Economics*, 4(2), 232-242.
- Sandalcı, U. ve Sandalcı, İ. (2018). Türkiye’de günah vergileri kapsamında özel tüketim vergisi uygulaması ve etkinliği. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 4(4), 1-14.
- Snowdon, C. (2012). The wages of sin taxes. Adam Smith Institute.
- Yüçetürk, G. (2015). Ülkemizde ve Dünyada birey ve toplum sağlığına zararlı ürünlerin vergilendirilmesi ve günah vergisi kavramı. *Vergi Raporu*, 190, 114-122.
- Thornton, M. (2004). Harm reduction and sin taxes: Why Gary Becker is wrong, in the dynamics of intervention. *Advances in Austrian Economics*, 8, 357-376. [http://dx.doi.org/10.1016/S1529-2134\(05\)08014-2](http://dx.doi.org/10.1016/S1529-2134(05)08014-2)
- Turan, D. ve Yurdakul, A. (2009). Zararlı alışkanlığı önlemeye yönelik bir araç olarak günah vergileri ve etkinliği. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 1(2), 1-13.
- Tütün ve Alkol Dairesi Başkanlığı. Resmi İstatistikler. Erişim Tarihi:14/09/2023.

Bölüm 50

Turizmin Kamu Maliyesi için Önemi

Yasin Emre OĞUZ¹

¹ Arş. Gör. Dr.; Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Turizm İşletmeciliği Bölümü. yeoguz@ogu.edu.tr ORCID No: 0000-0002-2139-4278

ÖZET

Turizm, yarattığı ekonomik değerler ve gelir yaratıcı etkiler ile tüm ülkeler için önemli bir gelir kaynağı olarak kabul edilmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkeler için daha düşük tutarlı yatırımlarla ülke ekonomilerine önemli katkılar yapmakta ve istidam olanağı yaratmaktadır. Bu bağlamda turizmin yarattığı katma değerlerin başında devletlerin ekonomilerine sağladığı faydanın olduğunu söylemek mümkündür. Bu çalışma kapsamında da turizmin kamu maliyesi için önemi kavramsal olarak incelenmiştir. Bu kapsamda da öncelikle kamu maliyesi kavramı açıklanmıştır. Kamu maliyesinin iktisadi düşünce tarihi içerisindeki yeri ve kamu maliyesine yönelik farklı yaklaşımlar üzerinde durulmuştur. Çalışmanın devamında kamu harcamaları ve kamu gelirleri kavramları ele alınmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde turizm ekonomisinin tanımlanması ve tarihsel gelişimi ele alınmıştır. Devamında da turizmin yarattığı olumlu ekonomik etkiler ve Türkiye turizm istatistikleri üzerinde durulmuştur. Çalışmanın sonucunda ise turizmin kamu maliyesine olan etkilerine bir değerlendirme yapılmıştır. Bu bağlamda da turizmin kamu harcamaları içerisinde neden olduğu giderlerden daha fazla gelir yaratması, istihdam olanaklarını artırması, vergi kalemi olması ve çarpan etkisiyle kamu maliyesi açısından önemli bir sektör olduğu görülmüştür.

Kamu Maliyesi, Kamu Harcamaları, Kamu Gelirleri, Turizm Ekonomisi, Turizmin Olumlu Ekonomik Etkileri

---

KAMU MALİYESİ

Kamu bir ülkeden yaşayan insanların tamamını; maliye ise gelir ve giderler arasındaki kuralları ifade eden kavramlardır. Bu bağlamda kamu maliyesi devletin gelirlerini, giderlerini ve bu kalemler arasındaki ilişkileri inceleyen bir bilim dalı olarak tanımlanmaktadır. İnsanların toplum olarak birlikte yaşama nedenleri arasında dışarıdan gelmesi muhtemel tehlikelerden korunma ihtiyacı bulunmaktadır. Bu dışarıdan gelmesi muhtemel tehlikeler, kişilerin sadece sağlıklarına veya güvenliklerine değil mallarına ve ihtiyaçlarına yönelik de olabilmektedir (Karakoç, 2015). Bu bağlamda kamu maliyesi, insanların mallarına ve ihtiyaçlarına yönelik tehlikeleri bertaraf etmek için oldukça önemli bir bilim dalı olarak kabul edilmektedir. Ayrıca kamu maliyesi; sosyoloji, ekonomi, psikoloji, siyaset bilimi, muhasebe, hukuk, işletme ve istatistik bilim dallarıyla da yakın ilişkiler içerisinde bulunmaktadır (Arın, 1995).

19. yüzyılda dünyada iki adet küresel ölçekli savaş yaşanmıştır. Ülkeler, I. Dünya Savaşı'nın yaraları tam olarak saramamışken başlayan II. Dünya Savaşı toplumsal hayatta da büyük değişimler yaşanmasına neden olmuştur. Savaşta yer alıp yer almadığına bakılmaksızın neredeyse tüm ülkeler karşılığı olmayan paralarla yoğun bir üretim sürecine girmiştir. Bu durum ise kamusal harcamaların üstesinden gelinemez seviyelere çıkmasına neden olmuştur. Bu seviyelerde borçlanma, devletlerin toplumsal hayata müdahalede bulunmasını da zorunlu hale getirmiştir. Bu bağlamda kamu maliyesi politikalarında yaşanan değişimlerin tarihsel süreçte ele alınması gerekmektedir.

Kamu maliyesi tarihsel süreçte ele alındığında, öncelikle 16. ve 18. yüzyıllar arası etkili olmuş Merkantilizm yaklaşımı akla gelmektedir. Bu dönemde devletlerin temel amacı kıymetli madenlerin elde edilmesi yoluyla zenginleşmek şeklinde ifade edilmektedir. Bu amacı güden ülkeler, deniz aşırı ülkelere seferler düzenlenmiş ve gidilen yerlerde toprak ve maden edinmeye çalışmıştır. Diğer bir ifadeyle, Merkantilizm dönemindeki kamu maliyesinin temelleri ticarete dayanmaktadır (Tekelioğlu, 1993).

Merkantilizm yaklaşımını benimseyen ülkelerde askerlik ile ilgili masraflar yükselmiştir. Bu nedenle, devletler toplum hayatına yoğun müdahale etmek zorunda kalmıştır. Devletin topluma yoğun müdahaleleri ise Merkantilizm yaklaşımına adeta bir tepki olarak Fizyokrasi yaklaşımını ortaya çıkarmıştır (Oğuz, 1992). Fizyokrasi yaklaşımında kamu maliyesinin temelleri tarım sektörüne dayanmaktadır. Halkın ve devletin gelir elde etmesi için doğaya yönelmesi ve tarımla ilgilenmesi gerektiği düşüncesi yaklaşımın temellerini oluşturmaktadır (Güngör, 1998). Bu bağlamda da tarım üzerinden yapılan vergilendirmeler devletin temel gelir kaynağı haline gelmiştir. Fizyokrasi

yaklaşımı, Adam Smith tarafından ortaya atılan Klasik iktisadi düşüncenin gölgesinde kalmış ve zaman içerisinde etkinliğini kaybetmiştir.

Klasik iktisadi düşünceye göre piyasaların dengeye gelmesi için devletlerin piyasalara müdahale etmesine gerek yoktur. Piyasada etkin olan görünmez el kuramı, piyasayı zaman içerisinde dengeye getirecek ve tam rekabet koşullarını oluşturacaktır (Orhan ve Erdoğan, 2010). Klasik iktisadi düşüncenin kamu maliyesine bakış açısı ise devletlerin dolaylı vergilerle adalet, diplomasi ve savunma alanlarına yatırım yapması gerektiğine yöneliktir. Devlet bütçelerinin denk olması ve gelecek dönemlere borç bırakılmaması gerekmektedir. Ancak kamuda yaşanan borçlanmalar gelecek nesillere zarar vermektedir. Bu nedenle devletlerin sadece savaş ve doğal afet gibi durumlarda borçlanması gerekmektedir. Ayrıca devletlerin piyasaya müdahale etmemesi gerektiği düşüncesi de bu yaklaşımın temelini oluşturmaktadır (Dinler, 2002). Ancak 1929 yılında yaşanan Büyük Buhran karşısında Klasik iktisadi düşünce sistemi etkisiz kalmış ve bu yaklaşıma olan güven azalmıştır. Yaşanan stagflasyon krizi devletlerin piyasaya müdahalesini zorunlu hale getirmiştir. Buradan hareketle, John Maynard Keynes tarafından Keynesyen yaklaşımının temelleri atılmıştır. Bu yaklaşıma göre piyasaların istenilen düzeye ulaşması için devletlerin aktif rol oynaması ve piyasalara müdahale etmesi gerekmektedir (Parasız, 1996). Bu bağlamda da kamu harcamaları, kamu gelirleri ve kamu maliyesi politikaları önem kazanmıştır. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde de bu konular üzerinde durulmuştur.

Kamu Harcamalarının Analizi

Kamu harcamaları devletlerin toplumun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla katlandığı giderler olarak tanımlanmaktadır. Kamu harcamaları genellikle eğitim, sağlık, altyapı ve ulaşım gibi alanlarda yoğunlaşmaktadır. Ancak devletlerin vergi muafiyetleri ve vergi istisnaları gibi kendi gelirlerinden vazgeçmesi de kamu harcamasını kapsamında değerlendirilmektedir. Bu bağlamda kamu harcamalarını, kamunun ihtiyaçlarını karşılamak adına yetkili kişilerce yapılan ve artma eğilimli harcamalar şeklinde tanımlamak mümkündür (Durkaya ve Ceylan, 2007).

Kamu harcamaları devletin zorunlu olarak yaptığı harcamalar olduğu için artış nedenlerinin de iyi tahlil edilmesi gerekmektedir. Kamu harcamalarında yaşanan artışın görünüşteki ve gerçekteki nedenleri ise birbirinden farklı olarak ifade edilmektedir. Buna göre kamu harcamalarının görünüşteki artış nedenleri; ülke parasında yaşanan değer kaybı, bütçe tekniklerinde yaşanan değişim, kamu hizmetlerindeki nominal artışlar, ülkenin nüfusunun artması ve ülkenin yüz ölçümünde yaşanan değişimler şeklinde sıralanmaktadır (Öner, 2018). Kamu

harcamalarındaki artışın gerçek nedenleri ise; savunma harcamaları, bilim ve teknikte yaşanan gelişmeler, vatandaşların yaşam standartlarındaki artışlar ve devletin iktisadi anlayışında yaşanan değişimler şeklinde sıralanmaktadır (Öner, 2019). Ancak özellikle enflasyonda yaşanan uzun dönemli trendler nedeniyle kamu harcamaları her zaman artma eğilimi göstermektedir. Bu durumu açıklamak için de bazı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu yaklaşımlardan en sık kullanılan ise Wagner Yaklaşımı'dır. Wagner Yaklaşımı'na (1956) göre toplumda yaşanan gelişmelere ve ekonomik kalkınmaya bağlı olarak kamusal harcamalar zaman içerisinde doğrusal bir şekilde artış göstermektedir (Arısoy, 2013).

Kamu harcamalarının analizinde kullanılan diğer bir yaklaşım Peacock ve Wiseman (1979) tarafından önerilen sıçrama hipotezidir. Sıçrama hipotezine göre kamu harcamaları özellikle savaş ve doğal afet gibi beklenmeyen durumlarda sıçramalar yapmaktadır. Ancak zaman içerisinde bu sıçrama tekrar doğrusal bir hal almaktadır. Kamu harcamalarındaki artışları çözümlmek için kullanılan diğer bir yaklaşım ise Kamu Tercihi Teorisi'dir. Teorinin temelleri Black (1948) tarafından yürütülen araştırmaya dayanmaktadır. Bu teoriye göre kamunun tercihleri üç temel varsayım üzerinden gerçekleşmektedir. Bu yaklaşımlar metodolojik bireycilik, rasyonalite ve politik mübadele şeklinde sıralanmaktadır (Kızılboğa, 2012). Bu üç varsayıma göre politikacılar ve halk arasında bir oy ticareti olduğu ileri sürülmektedir. Bu oy ticareti ise kamu harcamalarının artmasına neden olmaktadır (Kurun, 2018). Devletlerin kamu harcamaları yapmasının bazı etkileri de bulunmaktadır. Kamu harcamaları sayesinde üretim artar, gelir dağılımı arası dengesizlikler azalır, fiyatlar belirli seviyelerde tutulur ve istihdam yaratılır. Bu etkilerin yanı sıra çarpan ve hızlandıran etkisiyle de ülke ekonomilerine katkıda bulunulur (Özen ve Köse, 2022).

Kamu Gelirlerinin Analizi

Devletlerin kamu ihtiyaçlarını karşılamak adına katlandıkları kamusal harcamaları finanse eden kaynaklara kamu gelirleri denilmektedir. Kamu gelirlerinin en büyük kısmını vergiler oluşturmaktadır. Bu bağlamda kamu gelirleri çoğu zaman vergi geliri olarak da ifade edilmektedir. Ancak devletlerin verginin yanında farklı gelirleri de bulunmaktadır. Bu bağlamda vergi ile ilgili açıklamalardan önce devletlerin diğer kamu gelirlerinin incelenmesinin yerine olacağı düşünülmektedir. En genel haliyle kamu gelirleri cebri ve cebri olmayan gelirler şeklinde ikiye ayrılmaktadır (Karakoç, 2015).

Cebri kamu gelirleri devletlerin egemenlik gücüne ve otoritesine dayanarak elde ettiği gelirler olarak ifade edilmektedir. Başlıca cebri kamu gelirleri;

vergi, harçlar, resimler, şerefiyeler, para ve vergi cezaları, zorunlu borçlar ve mali tekel gelirleri şeklinde sıralanmaktadır. Cebri olmayan kamu gelirleri ise zorunluluk içermeyen ve kişi ve kurumların kendi rızasıyla yapılan ödemeleri kapsamaktadır. Başlıca cebri olmayan kamu gelirleri; mülk gelirleri, teşebbüs gelirleri, özelleştirme gelirleri, borçlanmalar, yardımlar ve bağışlar şeklinde sıralanmaktadır (Yüksel, 2021).

Kamu Maliyesi Politikaları

Kamu maliyesi politikalarının temel amacı ülkelerin ekonomik ve sosyal amaçlarına ulaştırmak için kamu harcamalarının ve kamu gelirlerinin arasındaki dengeyi sağlamaktır. Bunu sağlamak için ekonomik istikrarın, gelir adaletinin, ekonomik büyümenin ve kalkınmanın aktif kılınması gerekmektedir. Devletlerin etkin bir kamu maliyesi politikası yürütmesinin ise üç yolu bulunmaktadır. Bu yollar; ihtiyari maliye politikası, otomatik istikrarlandırıcılar ve formül esnekliği şeklinde sıralanmaktadır. İhtiyari ya da iradi maliye politikası uygulamasında, devletler önceden belirlenmiş planlardan çok konjonktürel gelişmelere bağlı olarak maliye politikaları yürütmektedir. Bu yöntem dört aşamalı olarak ele alınmaktadır. Öncelikle karşılaşılan durumun teşhis edilmesi gerekir. Devamında teşhis edilen duruma göre bir tedavi uygulanır. Üçüncü aşama tedavinin süresi olarak ifade edilmektedir. Bu sürenin asgari tutulması politikaların etkinliği için büyük bir önem teşkil etmektedir. Son aşamada ise tedavi sonuçlarının değerlendirilmesi yer almaktadır (Turhan, 1986).

Kamu maliyesi politikalarından ikincisi otomatik istikrarlandırıcılar veya stabilizatörler olarak ifade edilen yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre devletin doğrudan bir müdahalesi olmadan da ekonominin kendiliğinden istikrar durumuna geleceği savunulmaktadır. Ancak bunun sağlanması için devletlerin bazı dolaylı müdahaleler yapması gerekmektedir. Bu müdahaleler ise işsizlik sigortası, tarım sektörüne yönelik destekler, bireysel tasarruflar ve artan oranlı gelir vergisi şeklinde sıralanmaktadır (Arsan, 1968). Üçüncü yaklaşım ise formül esnekliği olarak adlandırılmaktadır. Bu yaklaşıma göre, devlet konjonktürel değişim yaşanmadan önce ilgili hususla alakalı politikalarını hızlandırmalıdır. Bu bağlamda formül esnekliği yaklaşımı hem ihtiyari maliye politikasına hem de otomatik istikrarlandırıcılar yaklaşımının özelliklerini taşımaktadır (Özker, 2009).

TURİZM EKONOMİSİ

Turizm dinlenme, eğlenme, gezme, görme ve tanıma motivasyonu ile gerçekleşen faaliyetler bütünü olarak ifade edilmektedir. Bu bağlamda da

insanlık tarihi kadar eski bir kavram olarak kabul edilmektedir. Kelime kökeni olarak da Latince’de başlangıç yerine geri dönme anlamına gelen “tornus” kelimesine dayanmaktadır. Devamında turizm ile ilgili yapılan tanımlar da aynı mantığa dayanmaktadır. Bu bağlamda da kazanç sağlama amacı gütmeksizin ve sürekli bir ikamet haline getirmeden bir destinasyona gidip, gidilen yerde de turizm işletmelerinin olanaklarından faydalanılması turizm olarak tanımlanmaktadır (Akat, 2000).

Turizmin tanımı köken olarak çok fazla değişmese de turistlerin turizm faaliyetlerine katılım motivasyonları zaman içerisinde değişimler göstermiştir. İlk çağlarda turizm faaliyetlerine katılım daha çok refah seviyesi ile ilişkilendirilirken günümüzde temel motivasyonun merak dürtüsü olduğu kabul edilmektedir (Öztaş ve Karabulut, 2006). Bu bağlamda turizmi deneyimlerin deneyimlenmesi olarak ifade etmek de mümkündür. Turizmin 19. Yüzyıl ile birlikte kitlesel bir harekete dönüşmesi turizmden gelir elde etme isteğine sahip ülkeleri de motive etmiştir. Özellikle 20. Yüzyıl’da turizm ülkeler için stratejik bir konuma yükselmiştir. Bu durum aynı zamanda turizm ekonomisi kavramının da ortaya çıkmasını sağlamıştır (Ünlüöner, Tayfun ve Kılıçlar, 2014). Turizm ekonomisi dünya gayri safi hasılası içinde en önemli üçüncü ekonomik faaliyet olarak kabul edilmektedir. Bu hareketlerin nedenleri ve sonuçları da turizm ekonomisinin temel çalışma alanını oluşturmaktadır (İçöz, 2007).

Turizm ve ekonomi bilim dallarının birleşimi olarak değerlendirilen turizm ekonomisi çok boyutlu ve geniş bir kavramdır. Bu bağlamda da ele alınırken mikro ve makro boyutlarına ayrılarak incelenmesi gerekmektedir. Turizmin mikro bağlamda ele alınmasında turistler ve turizm işletmeleri arasındaki ilişkiler incelenmektedir. Turizmi konu edinen mikro ekonomik analizlerde; seyahat kararları, turizme katılım motivasyonları ve turizm işletmelerinin faaliyet alanları ele alınmaktadır (İçöz, 2007). Turizmin makro bağlamda ele alınması ise turizm hareketlerinin topluma, ülkelere ve ülkeler arası ilişkilere etkilerinin incelemektedir (Özkök, 2014). Turizmi konu edinen makro analizlerde; ülkelerin turizme yönelik yatırımları, iç ve dış turistlerin yaptıkları harcamalar, turizm hareketlerinin istihdam üzerindeki etkileri, turizmin milli gelire etkileri ve turizmin yarattığı çarpan etkisi incelenmektedir (İçöz, 2007). Çalışmanın devamında turizmin ekonomik etkileri üzerinde durulmuştur.

Turizmin Ekonomik Etkileri

Turizm sektörü yaklaşık 60 sektör üzerinde doğrudan ve dolaylı olarak etkileri bulunan bir sektör olarak kabul edilmektedir. Literatür incelendiğinde turizmin etkilerinin ekonomik, sosyal, kültürel, çevresel ve diğer etkiler olmak üzere beş başlık altında toplandığı görülmüştür. Ancak bu çalışmada turizmin

kamu maliyesi üzerine etkileri incelendiği için sadece ekonomik etkiler üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda da öncelikle turizmin ödemeler dengesi üzerine olan etkileri ele alınmıştır.

Ödemeler dengesi ya da ödemeler bilançosu olarak adlandırılan kavram, ülke vatandaşlarının belirli bir dönemde diğer ülke vatandaşlarıyla yaptıkları ekonomik faaliyetlerin anlatıldığı tablo olarak ifade edilmektedir (Seyidoğlu, 2003). Ödemeler dengesi ülkelerin merkez bankaları tarafından hazırlanmaktadır. Aylık, çeyreklik veya yıllık verilere dayandırılarak oluşturulmaktadır (Eren, 2015). Belirli bir ülkeye giren döviz miktarı, çıkan döviz miktarından fazla ise o ülkenin ödemeler dengesi pozitif durumda olarak kabul edilmektedir. Ancak ülkeden çıkan döviz miktarı, giren döviz miktarından fazla ise ödemeler dengesi negatif durumda olarak ifade edilmektedir (Bahar ve Kozak, 2014). Türkiye açısından 1980’li yıllar sonrasında ödemeler dengesindeki negatif hareketin ekonomik anlamda problemler yarattığı görülmüştür. Bu bağlamda da turizmin ödemeler bilançosunun dengeye ulaşmasında önemli bir çözüm olduğu ifade edilmektedir (Erol ve Oğuz, 2017).

Ülkelerin turizm hareketlerine kayıtsız kalamama nedenlerinin başında ise turizmin gelir yaratıcı etkisi gelmektedir. Ülke ekonomileri hem iç turizm hareketlerinden hem de dış turizm hareketlerinden olumlu şekilde etkilenmektedir. Özellikle turizm hareketleri sonucunda yaşanan ticaret hacmi genişlemesi ülkelerin gayri safi yurt içi hasılası üzerinden olumlu etkiler yaratmaktadır (Ünlüöner, Tayfun ve Kılıçlar, 2014). Türkiye açısından turizm gelirleri toplam ihracat oranının yaklaşık %25’ini oluşturmaktadır. Bu rakamda turizmin yarattığı gelir hacminin ne kadar büyük olduğunu gözler önüne sermektedir (Erol ve Oğuz, 2017). Diğer taraftan turizmin birçok sektörle ilişkili olması turizmin yarattığı gelir etkisinin sadece turizm sektörünü değil diğer birçok sektörü de etkilemektedir. Literatürde bu etki çarpan mekanizması ya da çarpan etkisi olarak tanımlanmaktadır (Bahar ve Kozak, 2014).

Ekonomistler çarpan etkisini elden ele dolaşan bir buz parçası metaforuyla anlatmaktadır. Bir harcamanın yarattığı gelir birinci elde kendisi kadar bir gelir yaratmaktadır. Devamında gelir el değiştirdikçe azalmakta ancak sürekli olarak işlem görmeye de devam etmektedir. En sonunda da tamamen kaybolmaktadır. Ancak bu süre içerisinde birçok farklı sektörde birçok farklı kalem olarak da kullanılmaktadır. Bu bağlamda çarpan etkisi özellikle turizm sektörü açısından çok önemli bir durum olarak ifade edilmektedir (Bahar ve Kozak, 2014). Turizm çarpan etkisiyle kamu gelirleri üzerinde de etkili olmaktadır. Bu konu çalışmanın devamında daha kapsamlı bir şekilde ele alınacaktır.

Turizmin istihdam üzerinde de önemli etkileri bulunmaktadır. İstihdam kavramı üretim faktörlerinin (emek, sermaye, doğal kaynaklar ve girişimci) en

önemli bileşenlerinden biri olan emek faktörünü ifade etmektedir (Eren, 2015). Turizm sektörü de emek yoğun bir sektör olduğu için istihdam üzerinden doğrudan ve dolaylı olarak birçok etkiye sahiptir. Turizm özellikle işsizliğin azaltılması açısından önemli bir çözüm yolu olarak kabul edilmektedir (Çimat ve Bahar, 2003). Diğer taraftan, turizmin gelir yaratma konusunda olduğu gibi istihdam yaratma konusunda da çarpan etkisi bulunmaktadır. 2022 yılı verileri incelendiğinde Türkiye genelinde turizm sektöründe doğrudan istihdam edilen kişi sayısı yaklaşık 1,5 milyon olarak kabul edilmektedir. Turizmin çarpan etkisi de hesaba katıldığında bu sayı yaklaşık olarak 4 milyonu bulmaktadır. Bu sayı hane halkı açısından da değerlendirildiği ortaya muazzam bir istihdam potansiyeli ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda da turizm sektörünün istihdam yaratma potansiyelinin ülke ekonomilerine olumlu katkı sağladığı ve insanlara yeni iş imkânları yarattığı görülmektedir.

Tablo 1: Türkiye Turizm İstatistikleri

Yıllar	Turist Sayısı	Turizm Geliri (1000 dolar)
2004	20753734	17076607
2005	25045142	20322111
2006	23924023	18593951
2007	27239630	20942500
2008	31137774	25415067
2009	31759816	25064482
2010	32997308	24930997
2011	36769039	28115692
2012	37715225	29689249
2013	39860771	33073502
2014	41627246	35137949
2015	41114069	32492212
2016	30906680	22839468
2017	37969824	27044542
2018	46112592	30545924
2019	51747199	38930474
2020	15971201	14817273
2021	30038961	30173587
2022	51387513	46477871

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı (2023)

Tablo 1’de Türkiye İstatistik Kurumu tarafından 2004 ile 2022 yılları arasında yayınlanan turizm istatistikleri yer almaktadır. İlgili veriler incelendiğinde turizmin Türkiye ekonomisine olan katkıları da daha iyi bir şekilde gözler önüne serilmektedir.

SONUÇ

Maliye politikalarının temel amacı ekonomik istikrar sağlamak, iktisadi büyüme ile kalkınmayı aktif kılmak ve gelir dağılımında adalet yaratmak şeklinde ifade edilmektedir. Bu amaçlar doğrultusunda da kamu harcamaları, kamu gelirleri, kamu borçlanmaları ve kamu bütçeleri gibi araçlardan yararlanılmaktadır. Turizm de yarattığı ekonomik etkileri ile kamu maliyesi içerisinde hem bir gider hem de bir gelir kalemi olarak yer almaktadır. Bu bağlamda turizmin kamu maliyesine etkileri iki perspektiften ele alınmıştır. Kamu harcamalarının diğer bir ifadeyle kamu giderlerinin temelini eğitim, sağlık, altyapı ve ulaşım kalemler oluşturmaktadır. Bu bağlamda turizm sektörü de devletler için gider oluşturmaktadır. Türkiye bağlamında değerlendirildiğinde eğitim açısından turizm sadece lisans düzeyinde 77 üniversitede eğitim ve öğretim faaliyetlerine devam etmektedir. Bu kurumların hepsinde de belirli bir seviyede gider kalemi yaratmaktadır. Ancak bu giderlerin sonucunda turizm alanındaki beşerî sermayenin de arttığı göz ardı edilmemelidir.

Turizm sağlık açısından da kamu harcamalarının artmasına neden olmaktadır. Özellikle kıyı kesiminde yer alan bölgelerde sezonluk olarak sağlık altyapısına ve üstyapısına bazı harcamalar yapılmasına neden olmaktadır. Ancak bu harcamalarının yanında özellikle son yıllarda bir trend haline gelen sağlık turizmi ile de sağlık sektörünün gelişimine katkı sağlamaktadır. Diğer taraftan kamu harcamalarının en büyük iki kalemini oluşturan altyapı ve ulaşım harcamaları da turizmden etkilenmektedir. Ancak bu harcama kalemlerinin turizme olduğu kadar yerel halkın yaşam kalitesine de olumlu etkileri olduğu unutulmamalıdır. Bu bağlamda da değerlendirildiğinde turizmin kamu harcamalarını artırdığını söylemek mümkündür. Ancak turizmin yapılan harcamaların karşılığını da verdiği görülmektedir. Özellikle turizm gelirlerinin ihracat içerisinde %20'lik, turizm giderlerinin ise ithalat içerisinde %2'lik pay alması bunun önemli bir göstergesi olarak ifade edilmektedir.

Kamu gelirlerinin temelini vergiler oluşturmaktadır. Dünya Turizm Örgütüne göre ortalama bir turizm ülkesinde vergi gelirlerinin %10'luk kısmı turizm sektöründen sağlanmaktadır. Bu durum Türkiye açısından değerlendirildiğinde de benzer bir durum olduğunu söylemek mümkündür. Türkiye'nin sektörel dağılımı incelendiğinde de %60'lık bir kısmın hizmet sektörü içerisinde faaliyet gösterdiği bilinmektedir. Turizmin hizmet sektörünün önemli bir alt sektörü olduğu ve doğrudan veya dolaylı olarak 60 sektörü etkilediği göz önüne alındığında; kamu gelirleri içerisinde de önemli bir payı olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda da turizmin kamu harcamaları içerisinde neden olduğu giderden daha fazla gelir sağlaması, yarattığı istihdam olanakları, önemli bir ithalat kalemi olması, ülke geneli vergiler içerisinde

yüksek bir paya sahip olması ve çarpan etkisiyle kamu maliyesi açısından yadsınamaz derece önemli bir sektör olduğu gözler önüne serilmektedir. İleride yapılacak olan çalışmalarda da bunun ekonometrik analizler aracılığıyla incelenmesinin de literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

REFERANSLAR

- Akat, Ö. (2000). *Turizm işletmeciliği*. Bursa: Ekin Yayınları.
- Arın, T. (1995). Dünya’da ve Türkiye’de maliye eğitimi: kamu ekonomisi konusunun kapsamı ve ders programları. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 11, 63-90.
- Arısoy, İ. (2013). Wagner ve Keynes hipotezleri çerçevesinde Türkiye’de kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2), 63-80.
- Arsan, H.Ü. (1968). Otomatik İstikrarlandırıcılar. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 23(3), 29-46.
- Bahar, O. ve Kozak, M. (2014). *Turizm Ekonomisi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Black, D. (1948). On the rationale of group decision-making. *Journal of Political Economy*, 56(1), 23-34.
- Çımat, A. ve Bahar, O. (2003). Turizm sektörünün Türkiye ekonomisi içindeki yeri ve önemi üzerine bir değerlendirme. *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6, 1-18.
- Dinler, Z. (2002). *İktisada Giriş*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Durkaya, M. ve Ceylan, S. (2007). Kamu harcamalarının finansmanında vergi bileşenlerinin rolü ve mali aldanma. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(2), 15-35.
- Erdoğan, H. (1995). *Uluslararası Turizm*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları.
- Eren, A. (2015). *Türkiye ekonomisi*. Bursa: Ekin Yayınları.
- Erol, E. ve Oğuz, Y.E. (2017). Turizmin ihracat ve ithalata etkisinin belirlenmesine yönelik karşılaştırmalı bir analiz: Türkiye örneği. *Journal of Recreation and Tourism Research*, 4(4), 118-133.
- Güngör, K. (1998). İktisadın tarihine kısa bir bakış ve merkantalizmden günümüze iktisadi düşünce. *Afyon Kocatepe Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14, 1-41.
- İçöz, O. (2007). *Turizmde genel kavramlar ve ilkeler*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Karakoç, Y. (2015). Vergi Gelirlerinin Kamu Giderlerinin Karşılığı Olması İlkesi. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 21(2), 413-456.
- Kızılböğâ, R. (2012). Kamu tercihi ve anayasal iktisat teorilerinin değerlendirilmesi. *Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2, 91-109.
- Kurun, İ. (2018). Reform ve çıkar: kamu tercihi teorisi perspektifinden kamu yönetimi temel kanunu projesi. *Al-Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 85-98.
- Orhan, O.Z. ve Erdoğan, S. (2010). *İktisada giriş*. Ankara: Palme Yayıncılık.

- Oğuz, O. (1992). *İktisada giriş*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Yayınları.
- Öner, E. (2018). *Kamu maliyesi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Öner, E. (2019). Kamu harcamalarının artışı: nedenler ve artışı açıklayan yaklaşımlar. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 97(7), 14-27.
- Özen, A. ve Köse, C.B. (2022). Türkiye’de kamu harcaması bileşenlerinin ekonomik büyümeye etkisi. *Ekonomi, Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 32-52.
- Özker, A.N. (2009). Mali politikaların güncel duyarlılığı ve dönemsel formül esnekliği yaklaşımında etkinlik. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(11), 2-14.
- Özkök, F. (2014). *Turizm ekonomisi*. Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları.
- Parasız, İ. (1996). *İktisadın A B C’si*. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Peacock, A.T. ve Wiseman, J. (1979). Approaches to the analysis of government expenditure growth. *Public Finance Review*, 7(1), 3-23.
- Seyidoğlu, H. (2003). *Uluslararası iktisat: teori politika ve uygulama*. İstanbul: Güzem Yayınları.
- Tekelioğlu, M. (1993). *İktisadi düşünce tarihi*. Adana: Çukurova Üniversitesi Basımevi.
- Turhan, S. (1986). Maliye politikası ve uygulamaya ilişkin yöntemler. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 44(1), 113-132.
- Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı (2023). <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-9851/turizm-istatistikleri.html> adresinden 15 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.
- Ünlüönen, K, Tayfun, A. ve Kılıçlar, A. (2014). *Turizm ekonomisi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yüksel, C. (2021). Mersin Üniversitesi İİBF kamu maliyesi dersi özet ders notları http://www.cihanyuksel.org/mly315_ders_notu.pdf adresinden 3 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.

Bölüm 51

Antik Mezopotamya Ritüellerinde Yer Alan Tanrı Nesnelere: Su, Ateş ve Tuğla Örneği¹

Yeşim DİLEK²

¹ Bu çalışma, 06.10.2019 tarihinde Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsün Tarih Bölümünde Prof. Dr. Hasan Bahar danışmanlığında Yeşim Dilek'in tamamladığı "Eski Mezopotamya Dini Ritüelleri ve Kullanılan Objeler" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

² Dr. Öğretim Üyesi: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü, yeşim.dilek@hbv.edu.tr. ORCID No: 0000-0003-0863-5468

ÖZET

Antik Mezopotamya toplumlarının din ve ritüel uygulamaları, kutsallığın derin bir anlayışını ve bu kutsalın somutlaştırılmasını içermekteydi. Kutsal kavramı, toplumların inanç sistemlerinin temel taşı olmuştur ve ritüel objeler aracılığıyla ifade edilmiştir. Antik Mezopotamya'nın ritüel uygulamaları, kutsallık kavramının merkezinde bulunarak, toplumun inanç sistemlerini ve günlük yaşamını derinlemesine etkileyen kritik bir rol oynamıştır. Kutsal olarak kabul edilen her türlü olgu, toplumun dünya görüşü, değerleri ve ritüelleri için temel bir referans olmuştur. Mezopotamya gibi çok tanrılı toplumlar için kutsallık, hem doğaüstü varlıklarla ilişkilendirilen soyut ya da somut kavramları ve dini uygulamalarda kullanılan nesnelere içermektedir. Kutsallık deneyimi, insanların dünya sınırlarını aşarak kutsala ulaşma veya onlarla iletişim kurma çabası olmuştur. Bu içsel deneyimi yaşarken de antik toplumlar ritüel esnasında kullandıkları doğada hâlihazırda var olan ya da insan yapımı nesnelere farklı anlamlar ve işlevler yüklemişlerdir. Bu nesnelere, insanların tanrılara yaklaşmalarına yardımcı olan araçlar olarak işlev görmüşlerdir. Antik Mezopotamya dininde su, ateş, tuğla gibi bizzat kendileri tanrı olarak kabul edilmiş nesnelere de, Mezopotamya'da tanrılarla iletişimin somutlaştırılmasında önemli bir rol oynamışlar ve ritüellerin merkezinde yer almışlardır. Bu çalışmanın amacı, Antik Mezopotamya'da ritüellerinde sıklıkla yer alan su, ateş ve toprak gibi tanrılaştırılmış nesnelere kutsallık kavramı içerisindeki yerini yazılı metinler ışığında incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Antik Mezopotamya, Tanrı Nesne, Su, Ateş, Tuğla

Giriş

Antik Mezopotamya uygarlığı, tarih boyunca insanlık için büyüleyici bir bölge olmuştur. Bu eski topraklar, tarih öncesi dönemlerden itibaren medeniyetlerin beşiği olmuş ve olağanüstü zengin bir kültürel mirasa sahne olmuştur. Mezopotamya'nın sıra dışı bir özelliği, bu toplumların nesnelere sembolik anlamlar yüklemek konusundaki ustalığıdır. Bu semboller, kutsal metinlerin, ritüellerin ve mitolojinin içinde derin bir kök salmıştır. Kutsal nesnelere, bu eski toplumların düşünce dünyasında hem soyut hem de somut bir şekilde kutsallık kazanmış ve onlara farklı anlamlar yüklenmiştir.

Mezopotamya'nın mitolojisi, bu toplumların inanç ve din sistemlerinin temelini oluşturur. Mitolojik hikâyeler, ilahi varlıkların yaratıcı eserleri olarak görülmüş ve bu hikâyeler kutsal sembollerle donanmıştır (Kılıç ve Eser, 2016: 82). Bu semboller, kutsalın somut bir ifadesi olarak kabul edilmiş ve ritüellerin merkezinde yer almıştır. Mezopotamya'da her nesne, bir şekilde kutsallık kazanabilen ve anlam yüklenebilen bir potansiyele sahip olmuştur.

Kutsal, insanlar arasında karmaşık duyguların, özellikle korku ve hayranlığın bir karışımını yaratan bir olgu olarak kabul edilir. Bu duygular, kutsala doğru bir çekim oluşturur, insanları onu daha yakından incelemeye, anlamaya ve ayırt etmeye yönlendirir. Kutsal, sıradan dünyevi varlıklardan çok daha fazlasıdır ve insan algısının ötesinde bir konuma sahiptir. İmgelem yoluyla, kutsala dair dinsel nesnelere yaratmak mümkün hale gelir, çünkü her şeyin içinde kutsal bir anlam bulunabilir. Bu bağlamda, din tarihçileri, kutsalın kişisel tanrılar veya ruhlarla sınırlı olmadığını, aksine bir kaya, bir ağaç, bir su kaynağı, bir taş veya başka herhangi bir şeyin kutsal olabileceğini ve ayinlerin de kutsallık içerebileceğini belirtmişlerdir. Gerçekte, herhangi bir ayinde, belli bir dereceye kadar kutsallık taşımadığını düşündükleri hiçbir unsur yoktur (Durkheim, 2005: 56).

Eliade'e (2017: 10) göre kutsalın ilk olası tanımı; profan olanın karşıtı olduğudur. Kutsal ve profan arasındaki karşıtlık, kutsalın anlamını bir şekilde ortaya koymaktadır. Aslında bilim adamları bir şeyi profandan ayırmak suretiyle 'kutsal'ın doğru tanımını vermeyi amaçlarlar. Bu, Eliade (2017: 10-12) tarafından hierofani terimleriyle açıklanmıştır. En geniş anlamıyla "hierofani" kutsalı yansıtan her şeydir. Kutsal her zaman kendisini "doğal" gerçekliklerden tamamen farklı bir düzenin gerçekliği olarak gösterir. İnsan için onun algılanışı, profan olandan tamamen farklı olduğunda ortaya çıkar. Durkheim (2005: 321) da aynı doğrultuda profan içindeki kutsalı açıklar. Profan, ceza, zarar veya suçlama olmaksızın kutsala dokunmaması gereken ve dokunamayan her şey olarak kutsallıkla karşılaştırılır. Kutsal idealdir ve gündelik varoluşun üstüne çıkar, olağanüstüdür, potansiyel olarak tehlikelidir, huşu uyandırır, korku uyandırır.

Mezopotamyalılar, hayatlarını çevrelerini kuşatan üstün bir nesnelere düzenine dayandırmışlardır. Bu düzen, doğaüstü, kutsal ve tanrısal olarak algılanan her şeyin özü olmuştur. Mezopotamya toplumlarının bu nesnelere olan duygusal yaklaşımı karmaşıktır; korku, saygı, çekinme, hayranlık gibi duyguları içerebilir, ancak bu karmaşıklıkta bir gerçek vardır: Bu nesnelere inanç ve dinle doğrudan bağlantılıdır. Bu nesnelere, kutsalın izlenimlerini taşıdığına inanılan araçlardır ve kutsala yaklaşma, onunla iletişim kurma ve anlama isteği, bu bilinmezliğin sonucudur. Mezopotamya'da, nesnelere kutsallığı hem mitolojik hikayelerin hem de ritüel metinlerin içindeki semboller aracılığıyla ifade edilmiştir. Bu semboller, kutsalın sembolü olarak kabul edilmiş ve ritüellerin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Mezopotamyalılar için her şey canlı ve irade sahibi olarak kabul edilmiştir, çünkü onlar gözlerinde kutsalın her şeyde ve her doğa olayında tecelli edebildiğine inanmışlardır (Sayce, 1900:233).

Antik Mezopotamya'da Ritüel ve Kutsal Nesne İlişkisi

Ritüel kavramı, antropologlar, sosyologlar, ilahiyatçılar ve din tarihçileri gibi farklı uzmanlık alanlarıyla ilişkilendirilen, sayısız tanım içeren karmaşık bir konudur. Bu çalışmanın konusuna uygun olarak, Bidmead (2002: 10) tarafından sunulan ritüel tanımı oldukça açıklayıcıdır: “Ritüel, kutsalın huzurunda, davranışları belirleyen uygulama kuralları, toplumsal standartlara ulaşmış ve sürekli tekrar edilen davranışlar, kültürel bir sistem, toplumsal drama veya kültürel performans, bilinç, gönüllülük ve kozmik ya da kutsalda merkezlenmiş stilize edilmiş sembolik eylemler ve aslında tüm bu ifadeleri kapsayan bir kavramdır.”

Mezopotamya'da kült, genellikle dua, kurban, sunu ve dini uygulamaları içermiştir. Ritüeller sırasında heykel, taş, kil parçası, alet, bitki, hayvan, değerli maden ve taş, besin, sıvılar, sopa gibi birçok nesne kullanılmıştır. Jacobsen'in (2017: 27) vurguladığı gibi, Mezopotamya'da gerçekleştirilen ritüeller sadece yeryüzündeki ihtiyaç ve beklentileri karşılamak için değil aynı zamanda tanrılara saygı göstermek, mevcut düzeni korumak, yeryüzünde daha iyi bir yaşama ulaşmak ve hastalıklardan, kötülüklerden uzak durmak için de uygulanmıştır. Mezopotamya toplumları, yaşamlarının her alanını kutsal bir anlamla doldurmuş ve her eyleme dini bir boyut eklemiştir. Bu düşünce yapısı, ritüellerin günlük yaşamın merkezinde yer almasına ve kutsalın her şeyde var olabilme potansiyeline sahip olmasına neden olmuştur. Ritüel, tanrılarla iletişim kurma aracı olarak kabul edildiğinde, Mezopotamya toplumunda her hareket doğal olarak bir ritüele dönüşmüştür.

Bu toplumların ritüelleri günlük yaşamın her yönüne yaymasının temel nedenlerinden biri, doğaya dayalı bir din anlayışı benimsemeleridir. Kültürel

inançlar ve toplumsal düzenle iç içe geçmiş olan din, toplumun ritüellerini belirleyen en önemli etkidir. Bir ritüelin biçimsel yapısı, ritüel sahibi, görevli din adamı, kutsal alan, gerektiğinde kullanılacak araçlar, talep formülleri, dualar, şifalı kabul edilen ifadeler, hareketler ve tanrıyı temsil eden heykeller veya nesnelere gibi temel unsurların bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Ritüeller, soyut bir gücü zihinde somutlaştırarak nesnelere kutsallık ve güç yaratma işlevi görürdü. Bir ritüel, her bir unsurun etkili olduğu bir bütün olarak ele alındığında etkili olurdu; bu da zihinsel düzlemde oluşanın artık gerçek yaşamda mevcut olduğunu simgelerdi, nesneyi canlandırır ve somutlaştırırdı.

Mezopotamya'daki dini inancın somutlaştırılmasında en önemli unsurlardan biri, ritüellerde kullanılan nesnelere dir. Bu nesnelere, dönemin insanların zihinlerinde oluşturduğu doğüstü soyut dünyanın edimsel bir ifadesini temsil ederler. Oluşturulan ritüel ortam ve eylemlerde kullanılan nesnelere, dini sistemi kalıcı kılar, güçlendirir ve destekler. Ayrıca, doğüstü varlıkları somutlaştırarak onların varlığını kanıtlar ve bu sayede din sisteminin gerçekliğini onaylarlar. Eliade'in (2002: 42) belirttiği gibi, bu nesnelere sadece uygulamaya yönelik anlamlar taşımakla kalmaz, aynı zamanda büyüsel anlamlara da sahiptirler. Kutsallık, katı yasalara tabidir ve insanın çabaları, nesnelere ve doğüstü değerlere dayanır.

Mezopotamya'da bir dizi farklı ritüelde kullanılan çeşitli nesnelere bulunmaktadır. Ritüellerin türlerine ve amaçlarına bağlı olarak, bu nesnelere kullanım alanları değişmektedir. Su, içki, merhemler, asfalt, sedir çubuğu, ılgın ağacı dalı, meşale, tütsü kabı, müzik aletleri, bakır, büyü ipleri, muskalar, tanrı ve demon tasvirlerini içeren tılsımlar, insan ve hayvan figürleri gibi nesnelere, Mezopotamya ritüellerinde kullanılmıştır. Bir nesnenin tam kullanım amacını anlamak ve ona sadece bir anlam yüklemek, Mezopotamya ritüelleri içinde karmaşık bir durumdur.

Mezopotamya'nın tüm ritüellerinde öne çıkan temel nesnelere arasında su, ateş ve tuğla da bizzat tanrılaştırılmış nesnelere olarak yer alır. Su, yaşamın kaynağı ve saflığın sembolü olarak kabul edilirken, Ateş, hem kutsal bir arındırıcı ve temizleyici hem de yaşamsal etkileriyle tanrısal bir temsil olarak görülmüştür. Tuğla ise ritüellerde özellikle dikkat çeken bir tanrı nesne olarak ön plana çıkmıştır. Mezopotamyalılar için tuğla hem temel bir yapı malzemesi hem de birçok tanrının bedensel temsilcisi olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle tuğla, ritüel ve tapınak inşasıyla yakından ilişkilendirilmiş ve kutsal bir nesne olarak büyük bir değer taşımıştır. Su, Ateş ve Tuğla Mezopotamya tanrıları arasında yer alan kendilerine has isimleri, kişilikleri ve inanç sisteminde farklı işlevleri olan ve ritüellerde çoğunlukla kullanılan önemli nesnelere dir.

Su

İnsanoğlu var olduğu ilk günden beri 'suyu' din sistemi içerisine yerleştirmiş ve su ile ilgili çok yönlü bir algı oluşturmuştur. Su, içerisinde işlevsel ve simgesel pek çok kutsal öğeyi barındırmıştır. Eliade'in (2014:206) belirttiği gibi, doğal su kaynakları, örneğin okyanuslar, denizler ve nehirler, gücü, yaşamı ve sürekliliği ifade etmiştir; bunlar kendiliğinden mevcudiyetlerini korurlar, varlardır ve canlı olmuşlardır. Bu madde, evrenin doğal bir parçasıdır ve canlıların yaşam kaynağı olarak kabul edilir. Su, kutsallıkla ilişkilendirilir ve genellikle arındırma, bereket ve canlılık verme gibi işlevleri nedeniyle değer taşır. İnanç ve kültürel farklılıklara rağmen, eski çağ toplumlarının suya dair ortak bir algısı ve düşüncesi vardı. Bu toplumlar için su, kozmogonide, mitlerde, ritüellerde ve ikonografilerde öne çıkan bir rol oynar. Ritüellerde suya batmak, yeniden doğuşu ve doğumu simgelerken, suyla temas etmek yeniden doğmayı, arınmayı ve bereketi ifade eder (Eliade, 2014:196).

Mezopotamya toplumunda, aynı diğer tüm kültürlerde olduğu gibi su hayati bir öneme sahipti. Ancak, Mezopotamya'nın coğrafi koşullarının, özellikle az yağış alan ekolojik yapının, suyun bu kutsal rolünü anlamak için kritik olduğunu belirtmek gerekir. Bu bölgede yaşayan insanlar, ekinler ve toplum için yaşamsal olan suyu, sınırlı yağışlardan ve nehirlerden temin etmeye çalıştılar. Kontrol edilemeyen nehir taşkınları, tarım ve insan yaşamı için büyük bir tehdit oluşturdu. Bu nedenle, Antik Mezopotamya'da, kuraklıkla başa çıkmak ve halkın günlük yaşamı için gerekli suyu sağlamak için sulama ve drenaj kanal sistemleri kurulmuştur (Hammons, 2008: 129).

Mezopotamya'da yaşamın temel içeceği olarak kabul edilen su, aynı zamanda dini bir sembol ve 'ilk yaratıcı' olarak kabul edilir. Su, saflığın, temizliğin, bereketin ve yaşamın sembolüdür. Mezopotamya din sisteminde su, bazı uzmanlar tarafından yaşamın ilk varoluşunu, kaos ile düzen arasındaki geçişi ve beden yok olması veya doğuşunu sembolize ettiği düşünülen bir madde olarak görülür (Hammons, 2008: 130). Babil kozmogonisinde, suyun içinde kaos, ezeli okyanus Apsu ve Tiamat temaları bulunmaktadır. Mezopotamya'da kutsal kabul edilen tatlı sular, yeraltı dünyasının üzerinde bulunan bir tatlı su okyanusu olan 'Absu' tarafından sağlandığına inanılırdı. Tuzlu ve acı suların okyanusu ise Tiamat olarak biliniyordu.

Babil Yaratılış Destanı'nda, evrenin ilk anlarında su, gökyüzü ve yer olmaksızın hüküm sürer. Sadece "Absu ve Tiamat" olarak adlandırılan ilkel sular bulunmaktadır. Bir süre sonra Absu ve Tiamat'tan türeyen Lahmu, Lahamu, Anşar ve Kişar gibi tanrılar ortaya çıkar. Anu, gökyüzü tanrısıdır ve Anşar'ın oğludur. Anu'nun oğlu olan ENKİ/Ea, daha sonra tatlı suların tanrısı olur (Pinches, 1906: 31).

"Absu" terimi, tatlı su kaynaklarını ifade etmekle birlikte, aynı zamanda tapınak avlusundaki kutsal su havuzunu tanımlamak için kullanılmıştır (Black-Green, 2017: 33). Demirci'nin belirttiğine göre (2013: 95), tapınak avlusundaki bu su kaynağı, yer altından gelen ve tanrılar katına kadar uzanan kozmik bir sudur. Bu havuz, tapınak girişinde el yıkama ritüeli için kullanılır ve kişinin ilk temizlenmesini simgeler. Tapınaklar, Absu'nun metafizik mekânı olduğu için, Mezopotamya tapınakları, ilahi ve kozmik Absu'nun üzerine inşa edilir. Bu su, tanrılara aittir ve kutsal mekânı temsil eden kozmik dağı yansıtan öğeleri içerir (Demirci, 2013: 81-82).

Mezopotamya ritüellerinde yaygın olarak kullanılan kutsal tatlı su sembolizmi, genellikle ENKİ'nin gücünü temsil eden ilksel su Absu ile ilişkilidir. Absu'nun etkili olduğu özellikle iki nehir olan Fırat ve Dicle'nin Mezopotamya'da yaşamın temelini oluşturduğu ve ENKİ'nin kutsal gücünün bu nehirlerde yoğunlaştığı düşünülür. Bu, Mezopotamya dininde suyun kutsal ve önemli bir rol oynamasının bir açıklamasıdır. Akışkan su canlılık simgesidir, esin kaynağıdır, şifalıdır ve insanlara rehberlik eder (Eliade, 2014: 206). Bidmead (2002: 153-154) Mezopotamya din anlayışında "nehirin" arındırıcı ve adil bir hakem olarak görüldüğünü ve Mezopotamya yasalarına göre "nehir suyunun" önemli bir rol oynadığını belirtir. Bu yasalarda suçlu veya masumun tanrı nehrin kararı ile belirlendiği suya atılma yöntemiyle açıklanır.

Fırat ve Dicle nehirleri, Mezopotamya için sadece yaşamın temsilcileri olmanın ötesinde, taşkınlar sırasında bir tehlike kaynağıdır ve en önemlisi, tanrı ENKİ'nin kutsal nesnesi olarak kabul edilir. Bu nedenle bu nehir suları, Mezopotamya ritüellerinde kullanılır, nehir kenarları ritüel mekanları olarak seçilir, bazı uygulamalarda nesnelere bu nehir sularıyla temizlenir veya yok edilir. Mezopotamya'da suyu özel ve kutsal kılan nedenlerden biri, suyun aynı zamanda bir tanrının kutsal gücünü taşıdığı kabul edilmesidir (Ay, 2013:7). Bu nedenle ENKİ, suyun kullanıldığı tüm ritüellere bizzat kendisi nesne olarak katılır. ENKİ, evrenin doğal yapısında bulunan devamlılığı, bereketi, yaratıcılığı, temizliği ve canlılığı simgeleyen bir nesnenin tanrısı olarak kabul edilir.

Mezopotamya'da tapınak inşası, Ea/ENKİ'nin kutsal mekânı olan E-Absu'ya ulaşma amacına dayanır. Temizlenme ritüeli, tapınak personelinin uyguladığı günlük arınma ritüellerinin ve kült nesnelere başında gelir ve hem kişileri hem de nesnelere fiziksel ve ruhsal olarak arındırır (Ay, 2013:7). Bu nedenle Mezopotamya ritüellerinde su, kutsalla iletişime geçecek kişiyi veya nesneyi fiziksel ve ruhsal olarak arındırmak, temizlemek, yeniden doğurmak ve kutsal huzurunda hazır hale getirmek için kullanılır.

Mezopotamya'da su, günlük ve genel temizliği simgeleyen arınma ritüellerinin ve tüm ritüellerin başlangıcında el yıkama veya banyo yapma

zorunluluğunun anahtarıdır. Ayrıca "su", Akitu, Bit-Rimki, Mis-Pi, Şurpu, Maqlu, Namburbi, tedavi ritüelleri gibi hemen hemen tüm önemli ritüel uygulamalarında kullanılır, ya kutsal su serpilir veya nesnelere nehir sularına bırakılır, bu farklı kullanımların bir parçasıdır. Örneğin, Akitu festivalinde, potansiyel demonları savuşturmak için tapınağa su serpilir ve geçen yılın kötülükleri sembolize eden bir koyunun kafası nehre atılarak yeni ve temiz bir yılın başlangıcı simgelenir.

Ateş

Ateş, Mezopotamya din sisteminde, maddesel özelliklerini değiştirip nesnelere dönüştüren güçlü bir etkiye sahiptir. Bu nedenle Mezopotamya tanrıları arasında önemli bir yere sahip olan bir tanrıdır ve farklı metinlerde GİBİL, NUSKU ve Girra gibi değişik isimlerle anılmıştır. Bu tanrı, arındırıcı, yok edici ve dönüştürücü niteliklere sahip kutsal bir gücü temsil eder ve ritüellerde yakma işleminin gerçekleştirildiği ve meşalenin kullanıldığı tüm ritüellerde etkin bir şekilde kullanılmıştır. Ateş, Mezopotamya ritüellerinin çoğunda, özellikle kötülükleri uzaklaştırmak amacıyla yapılan başlangıç uygulamalarında meşale olarak kullanılarak ve tütsü yakılmasında da kullanılarak önemli bir rol oynamıştır (Butler, 2017: 232).

Mezopotamya'da ateşin insanlar için taşıdığı önem, en belirgin şekilde Maqlu ve Şurpu ritüellerinde vurgulanır. GİBİL-NUSKU, bu ritüellerde şehirlerin kurucusu olarak kabul edilir ve aynı zamanda medeniyetin tanrısı olarak görülür: "Nusku, muhteşem tanrı, büyük tanrıların rehberi, tüm göklerin ruhlarının kurban hediyelerinin koruyucusu, şehirlerin kurucusu, tapınakların yenileyicisi" (Abusch, 2015: 8). Bu ifadeler, ritüel sırasında büyülenmiş kişi tarafından bir elinde meşaleyle heykelciği yakarken fısıltıyla söylenirdi.

Şurpu ritüel serisinde de Maqlu'daki gibi ateşin nesnelere yok ederek arındırma etkisinin kullanıldığına dikkat çekilir. Ritüel sırasında hastalığı sembolize eden nesnelere, ateş tanrısına sunulur ve belirli işlemlerden geçirildikten sonra yakılır ve tahrip edilirken ateş tanrısına dua edilir (Reiner, 1958: 1).

Hasta kişi, bedenindeki hastalığın, ritüel sırasında nesnelere uygulanan işlemlerle birlikte ateşte yakılarak yok edilmesinden bahseder ve Girru'nun bu işlemi gerçekleştirdiğinde ışığa kavuşacağını ifade eder (Reiner, 1958: 21).

Ayrıca, kötü bir rüyanın olumsuz etkilerini gidermek amacıyla ateşin kullanıldığı bir rüya ritüeli de bulunur. Bu ritüelde rüyayı gören kişi, eteğinin sağ dikiş yerinden bir parça keser. Bu kumaş parçası ve bir kamışı alarak ateşin önünde tutar ve ateş tanrısına şunları söyler (Butler, 2017: 396):

"Ey Nusku, Şamaş'ın yoldaşı! Sen yargıçsın! Benim konumu yargıla! Eğer bu rüya olumlu ise, iyi şansa çevir beni görmezden gelme! Eğer kötüyse, uğursuzluğu bana ulaştırma ve bu rüyanın benim olmasına izin verme! Tıpkı bu soyulmuş kamyş gibi yerine geri dönemesin ve tıpkı benim kıyafetimden kesilmiş bu etek parçasının bir daha benim kıyafetim olamayacağı gibi bu uğursuzluğun bana ulaşmasına izin verme!" (Butler, 2017: 396).

Tuğla

Tuğla, başlangıçta bir temel yapı malzemesi olarak kullanılan barınma ihtiyacını karşılamak için birçok eski toplum için hayati bir öneme sahip bir nesnedir. Aynı zamanda, Mezopotamya gibi dini inançlarını günlük yaşamlarının her yönüne yayan ve nesnelere canlılık atfeden topluluklar için tuğla, kutsal bir nesne olarak büyük bir öneme sahiptir. Mezopotamya'da, tuğlanın kutsal bir nesne olarak kabul edilmesinin ana nedenlerinden biri, tuğlanın aynı zamanda "KULLA" adını taşıyan bir tanrıya adanmış olmasıdır. "KULLA, Ea'nın Absu'yu toprakla karıştırarak yarattığı tuğla tanrısıdır" (Demirci, 2013: 21). Ayrıca, tapınaklarda kullanılması, bu nesneyi doğrudan kutsal bir alana ve zaman dilimine taşımış ve onu kutsal bir nesne haline getirmiştir. Bu kutsallık, tuğla üretim yöntemini de etkilemiş ve Mezopotamyalılar tapınak inşaatlarında genellikle güneşte kurutulan tuğlaları kullanmayı tercih etmişlerdir. Sıradan yapılar için ise daha gelişmiş ve kolay olan fırınlanmış tuğlaları kullanmışlardır. (Oppenheim, 1944: 57).

Oppenheim'in (1944: 58) Mezopotamya'nın tapınak mimarisi üzerine yaptığı araştırmada, tapınaklarda kullanılan tuğlalara da değinir. Farklı amaçlar için tapınaklarda tuğla ocaklarında pişirilmiş tuğlaların da kullanıldığını görmüştür. Bu tür tuğlalar, tapınak binalarının inşasında kullanılmamış, tanrı heykelinin bulunduğu ve tapınağın kalbi olarak kabul edilen bölgelerde bulunmuştur. Tanrı heykelini diğer adak nesnelere ayırmak için, fırınlanmış tuğlalar veya temiz kum kullanılarak ve birçok büyümlü figürün yer aldığı tuğladan yapılmış kapların içine gömülmüştür. Tapınak inşasının konumu, ritüellerle belirlenmiş ve temiz bir yüzeye yerleştirilmiş olan "libittu makhritu" olarak adlandırılan temel tuğla ile belirlenmiştir. Bu kutsal tuğla güzel kokulu ve kutsal yağlarla sıvanmıştır ve değerli boncuklar ve taşlarla süslenmiştir. Bu temel tuğla, tapınağın, tanrının ve tanrıçanın kutsal gücünü koruma işlevi görmüştür. Tapınağın kutsallığının herhangi bir şekilde bozulması, tadilat veya yeniden inşası gerektiğinde, bu temel taş tapınak mimarı tarafından çıkarılmış, arındırma ritüeli ile temizlenmiş ve açık alanda izole edilmiştir. Temel tuğla, onu yerleştiren ve tapınağı inşa eden kralın korunması ile doğrudan ilişkilendirilmiş ve genellikle koruyucu büyüsel sözler içeren yazılarla süslenmiştir.

Mezopotamya'da kral, belirli ritüellerde bizzat yer almak zorundaydı. Bu ritüeller arasında tapınak onarımı, yeniden inşa ritüelleri ve bu yapıların dayanıklılığını sağlamak için gerekli olan temel tuğla hazırlama, taşıma ve yerleştirme ritüeli de kral tarafından gerçekleştirilirdi (Benzel-Graff-Rakic-Watts, 2010: 37). Kral ve temel tuğla arasındaki bağlantıya net bir şekilde işaret eden ritüel metinlerden biri, Gudea silindiri A'ya aittir. Gudea'nın temel tuğlayı yapması, tapınak inşasının ilk ritüel eylemi olarak kabul edilir:

"Gudea uygun bir boğa ve yavru bir hayvanı kurban etti. Tapınağın ilk basamağını oluşturmak için hürmet sundu. Gudea, kader belirleyici tuğla kalıbını taşıyan kutsal sepeti yukarı kaldırdı ve Eninnu'ya taşıdı. Lugalkurdub, önünde yol açtı, tanrı Ningiszida onun elinden tuttu. Tuğla kalıbına faydalı su ekledi. Kil çukurunu ve tuğlayı şurup, katı yağ ve kremle kapladı. Birçok ağacın reçinesini ve bitki özünü karıştırıp macun haline getirdi. Kutsal sepeti kaldırdı ve tuğla kalıbını yukarı çıkardı. Kil parçasını, tuğla kalıbının içine yerleştirdi. Görkemli bir şekilde tapınağın ilk tuğlasını yerleştirdi. Gudea tuğla kalıbına vurdu ve tuğla, kalıptan çıkarak gün ışığına çıkarıldı" (Polonsky, 2002: 653-654).

Bu alıntıya ek olarak, Marduk için Yeni İstar Kapısı'nı inşa ettiren II. Nebuchadnezzar'ın yazıtında, tuğlaların kutsal yapılardaki önemi ve bu kutsal yapıların inşasında kralların kişisel olarak yer aldığına dair bilgilere rastlanmıştır:

"Ben, Nebuchadnezzar, Babil Kralı, Nabopolassar'ın oğlu, tanrım Marduk için saf lapişle sıvalı tuğlalarla İstar Kapısı'nı ustaca yeniden inşa ettim. Kapının yanlarına bakırdan yapılmış öfkeli boğaları ve coşkun Muşhuşşi ejderhalarını yerleştirdim" (Bidmead, 2002: 121).

Kralın yerleştirdiği "temel tuğla", Mezopotamya'da sembolik ve özel bir değere sahipti. Bu tuğlayı tanımlamak için kullanılan Sümer çivi yazısı işareti aynı zamanda tuğlaların kalıba döküldüğü "tuğla ayı" (haziran) için de kullanıldı. Daha da önemlisi, bu sembol, tuğla tanrısı KULLA için de bir sembol olarak kullanıldı. Tuğla kalıbının ve tuğla üretiminin tanrısı olarak KULLA, inşaat ritüellerinde kişisel olarak yer aldı. Bir tapınak inşa edilirken, temel atma ritüellerinin ana parçalarından biri, ilk tuğlayı kalıba kralın döküldüğü bir eylemdi. M.Ö. III. binyılın ortalarından itibaren hükümdarlar, mimari eserlerini gelecek nesillere bildirmek amacıyla bıraktıkları anma yazıtlarında, tuğladan yapılmış objeleri ve yazı gerci olarak da kullanmışlardır (Bordreuil-Chatonnet-Michel, 2015: 42).

Tanrıyı yansıtmayan ancak kutsal olarak kabul edilen bir nesnenin kutsallığı, nasıl ve ne zaman kazandığı veya sürdürdüğü sorusu, kesin bir yanıt olmayan karmaşık bir konudur. Bu, dönemin toplumsal ritüellerine, bölgedeki inanç sistemlerinin zaman içindeki değişimlerine ve çeşitli diğer faktörlere bağlıdır. Ancak şunu kesin olarak söylemek mümkündür: Kutsal bir nesne, kendisini

kutsalın bir parçası olarak ifade ettiği veya gerçekliğin bir yansıması olduğu için kutsal kabul edilir. Bu bağlamda, nesnenin biçimi veya yapısı önemli değildir. Eliade'in (2002 :170) de ifade ettiği gibi. Önemli olan, kutsalın bir şekilde "vücut bulması" dır.

Mezopotamya'da, kutsalın somut bir nesnede nasıl temsil edilebileceği konusunda çarpıcı örneklerden biri tuğla tanrısı KULLA'dır. Tuğla, temel bir yapı malzemesi olarak işlev görürken aynı zamanda Mezopotamya inançlarında bir tanrı olarak kabul edilmiştir. Temel tuğla, tapınak inşası sırasında yer aldığı için tapının kutsallığını temsil eder ve yapının dayanıklılığını sağlar. Mezopotamya'da tanrıların ritüellerde nesne olarak yer aldığı yaygın bir uygulama vardır; ancak KULLA, diğer tanrılardan ayıran önemli bir özellik taşır, çünkü doğada var olan bir tanrı değildir, insanlar tarafından üretilmiştir. Ayrıca, Mezopotamya'da su tanrısı veya ateş tanrısı gibi isimlendirilen diğer tanrıların yanı sıra, KULLA gibi özel isimlendirilmiş bir nesne tanrısı vardır. Diğer nesnelere, örneğin davul, taç veya kap gibi, belirli bir tanrıya ait eşyalardır, ancak kendilerine özgü bir isme sahip değildirler. Bu tür isimsiz nesne tanrıları muhtemelen bir tanrıya ait eşyalar oldukları için kutsal bir nitelik kazanmış ve daha sonra dünyevi işlevlerine geri dönmüş olabilirler.

Sonuç

Antik Mezopotamya'nın dini ve ritüel pratikleri, kutsallık kavramının temelinde yükselir ve bu kavram, toplumun inanç sistemleri, ritüeller ve günlük yaşamını etkileyen bir anahtar rol oynar. Kutsal olarak kabul edilen şey, toplumun dünya görüşü, değerleri ve ritüelleri için temel bir referanstır. Mezopotamya gibi çok tanrılı topluluklar için kutsallık hem doğüstü varlıklarla ilişkilendirilen nesnelere hem de dini uygulamalarda kullanılan objelere içerir. Kutsallık deneyimi, insanların dünya sınırlarını aşarak kutsala ulaşma veya onlarla iletişim kurma çabasıdır. Bu deneyimler, dini ritüeller ve uygulamalar aracılığıyla gerçekleştirilir ve Mezopotamya'da bu tür deneyimleri yaşamak için kullanılan nesnelere, kutsal kabul edilir. Bu nesnelere, insanların tanrılarla veya tanrılara yaklaşmalarına yardımcı olan araçlar olarak işlev görürler.

Kutsallık kavramı, bir toplumun dinini ve ritüellerini anlamak için hayati bir öneme sahiptir. Kutsallık, dini inançların merkezinde yer alır ve dini objelerin ve ritüellerin anlamını şekillendirir. Bu nedenle, Mezopotamya'daki gibi çok tanrılı dinlerde, kutsallık kavramının anlamını ve rolünü anlamak, toplumun dini yapısını derinlemesine incelemek için gereklidir. Kutsal, insanlar arasında karmaşık duyguların bir karışımını temsil eder; özellikle korku ve hayranlık gibi duyguları içerir. Bu karmaşık duygusal karışım, insanları kutsala çekme eğilimindedir, onu daha yakından incelemeye ve anlamaya yönlendirir. Kutsal,

sıradan dünya ile ötesi arasındaki köprüyü temsil eder ve insanların dünya ile doğüstü arasındaki ilişkiyi ifade eder.

Kutsallık, sadece kişisel tanrılar veya ruhlarla sınırlı değildir, aynı zamanda doğal nesnelere, yerlerin, taşların, ağaçların ve daha fazlasının da kutsal olabileceği bir kavramdır. Bu, Mezopotamya gibi topluluklarda özellikle belirgindir, çünkü her şeyde kutsal bir anlam bulunabilir. Din tarihçileri bu konuda farklı nesnelere kutsallık taşıyabileceğini ve ritüellerin kutsallık içerebileceğini belirtmişlerdir.

Sonuç olarak, Mezopotamya toplumlarının din ve ritüel pratiklerini anlamak, kutsallık kavramının temelini anlamakla başlar. Kutsallık, dini inançların merkezinde yer alır, dini objelerin ve ritüellerin anlamını şekillendirir ve toplumun inanç sistemini derinlemesine etkiler. Bu kavram, Mezopotamya'nın dini ve kültürel mirasının önemli bir parçasını oluşturur ve onun ritüel kullanımının anlaşılmasına katkıda bulunur. Su, ateş, tuğla gibi tanrısalştırılmış nesnelere, Mezopotamya'da tanrılarla iletişimin somutlaştırılmasında önemli bir rol oynamış ve bu nesnelere, ritüellerin merkezinde yer almıştır.

REFERANSLAR

- Abush, T. (2015). *The Witchcraft Series Maqlu*. SBL Press.
- Ay, Ş. (2013). Mis-Pi, Pit-Pi Ritüelleri ve Eski Mezopotamya'da İnsan Tanrı İlişkisi. *Tarih Okulu Dergisi*, 6(15), 1-21.
- Benzel, K., Graff, S., Rakic, Y., ve Watts, E. W. (2010). *Art of the Ancient Near East*. The Metropolitan Museum of Art Publisher.
- Bidmead, J. (2002). The Akitu Festival: Religious Continuity and Royal Legitimation in Mesopotamia (Doktora Tezi, The Faculty of the Graduate School of Vanderbilt University).
- Black, J., & Green, A. (2017). *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü: Tanrılar, İfritler, Semboller*. Köprü Kitapları.
- Bordreuil, P., Chatonnet, F. B., ve Michel, C. B. (2015). *Tarihin Başlangıçları: Eski Yakındoğu Kültür ve Uygarlıkları*. Alfa Tarih Yayınları.
- Butler, S. A. L. (2017). Mesopotamian Conceptions of Dream and Dream Rituals (Doktora Tezi, University College London).
- Demirci, K. (2013). *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş: Tanrılar, Ritüel, Tapınak*. Ayışığı Kitapları.
- Durkheim, E. (2005). *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*. Ataç Yayınları.
- Eliade, M. (2002). *Babil Simyası ve Kozmolojisi*. Kabalıcı Yayınevi.
- Eliade, M. (2014). *Dinler Tarihine Giriş*. Kabalıcı Yayınevi.
- Eliade, M. (2017). *Kutsal ve Kutsal Dışı*. Alfa Mitoloji Yayınevi.
- Hammons, M. B. (2008). Before Joan Arc: Gender Identity and Heroism in Ancient Mesopotamian Birth Rituals (Doktora Tezi, The Faculty of the Graduate School of Vanderbilt University in Religion).
- Jacobsen, T. (2017). *Karanlığın Hazinesi*. Paris Yayınları.
- Kılıç, Y. ve Eser, E. (2016). Eskiçağ Düşüncesi ve Kutsal Kitaplarda Yedi Sembolizmi. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, Prof. Dr. Kâmil Veli Nerimanoğlu Armağanı, 11(11), 77-98.
- Oppenheim, A. L. (1944). The Mesopotamian Temple. *The Biblical Archaeologist*, 7(3), 54-63.
- Polonsky, J. (2002). The Rise of the Sun God and the Determination of Destiny in Ancient Mesopotamia (Doktora Tezi, University of Pennsylvania).
- Reiner, E. (1958). Şurpu: A Collection of Sumerian and Akkadian Incantations. *AO Beiheft*, 11.
- Sayce, A. H. (1900). *Babylonians and Assyrians: Life and Customs*. Elibron Classics.

Bölüm 52

**Mikro Sosyolojide Toplumsal Eylem
Yaklaşımları**

Zeynep TÜRKKAN²

¹ Dr. Öğr. Üyesi; Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü,
zeynepturkkan@sdu.edu.tr; ORCID No: 0000-0002-7142-0868.

ÖZ

Bu çalışmada, sosyolojide mikro kuramlar olarak adlandırılan sembolik etkileşimcilik, fenomenoloji ve toplumsal alışveriş kuramı ile bu kuramların temel çıkış noktası olan Max Weber'in sosyolojik görüşlerinde birey eyleminin ne şekilde yer aldığı araştırılmıştır. Mikro sosyoloji kuramcılarında yalnızca Weber'de açık bir eylem kavramı bulunmaktadır. Diğer teorisyenler genellikle eylem kavramından ziyade birey eyleminin nasıl şekillendiği ve toplumsal yapı karşısında bireyin etkinliğinin ne olduğu konularında görüşler ileri sürmüşlerdir. Çalışmada, Weber'in eylem teorisi genel hatlarıyla tanıtıldıktan sonra, sembolik etkileşimcilik, fenomenoloji ve toplumsal alışveriş kuramının önde gelen temsilcilerinin birey-toplum ilişkisine dair görüş ve yaklaşımları incelenecektir. Sonuç kısmında, bahsi geçen kuramlardaki eylem yaklaşımları Weber'in toplumsal eylem teorisiyle karşılaştırmalı bir şekilde değerlendirilecektir.

Anahtar kelimeler: Max Weber, toplumsal eylem, sembolik etkileşimcilik, fenomenoloji, toplumsal alışveriş kuramı.

GİRİŞ

Sosyolojide ilk defa toplumsal eyleme vurgu yapan ve ona sosyolojik araştırmada merkezi bir yer veren kişi Max Weber'dir. Sosyoloji uzunca bir süre pozitivist paradigmanın hakimiyeti altında kalmıştır ve pozitivist yaklaşımda birey eylemi sosyolojiden ziyade psikolojinin konusu olarak görülür. Nitekim pozitivist anlayışta, sosyoloji, toplumun çoğunluğu tarafından paylaşılan davranışlarla yani toplumdaki yaygınlığı dolayısıyla “toplumsal olgu” olarak nitelendirilebilecek davranışlarla ilgilenir (Durkheim, 2010). Weber ise (2011) öznel bir anlam içermesi ve topluma yönelik olarak sergilenmesi durumunda tek bir insan eyleminin bile sosyolojinin konusu olabileceğini savunur.

Weber'in toplumsal eylemi sosyolojinin merkezine koyması tesadüf olmayıp, köklü bir paradigmatik yaklaşımın sonucudur. Weber'in de benimsediği, sosyolojide anlayıcı/yorumlayıcı paradigma olarak bilinen yaklaşımda, birey, özgür iradesiyle bireysel ve toplumsal dünyasını şekillendiren bir varlık olarak görülür. Bu yaklaşımda, birey asıldır çünkü doğaya veya topluma dair ne varsa her şey birey bilincinde anlam ve değer kazanır. Bireyin anlamlandırması olmaksızın toplumsal olaylar bir kaostan başka bir şey değildir. Halbuki pozitivist anlayışta bireyin dışında ve onun etki edemediği bir toplumsal düzenin var olduğu ve anlamın bu dış dünyanın kendisinde içkin olduğu kabul edilir. Bu ontolojik varsayımın bir uzantısı olarak, pozitivist yaklaşımda, birey, kendini aşan ve her yönden kuşatan dış gerçeklik karşısında güçsüz ve pasif bir varlık olarak tasvir edilirken, yorumlayıcı yaklaşımda, o, içinde yaşadığı toplumsal dünyayı anlayan, yorumlayan ve katkılarıyla onu değiştirip dönüştüren aktif bir varlık olarak tasvir edilir.

Bilimin zorunlu olarak paradigmlar temelinde gerçekleşen bir etkinlik olduğu düşünüldüğünde, sosyolojiye dair her kuramın, paradigmatik yani ontolojik, epistemolojik ve metodolojik anlamda birtakım varsayımlara dayanması beklenir. Dayandıkları varsayımlar neticesinde sosyoloji kuramları yukarıda bahsi geçen iki temel paradigmadan birine az ya da çok yaklaşabilir. Esasen sosyolojideki pozitivist ve yorumlayıcı olarak isimlendirilen paradigmlar bir tür ideal tipleştirir. Gerçekte sosyoloji kuramları bu ideal tiplere birebir uymak zorunda değildir.

Mikro sosyoloji kuramlarının (özellikle sembolik etkileşimcilik ile fenomenolojinin) daha çok anlayıcı/yorumlayıcı paradigmaya dayalı olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, sosyolojideki mikro kuramsal yaklaşımlar temelini yorumlayıcı paradigmanın öncüsü olan Weber'in görüşlerinde bulur (Giddens, 2009, s. 12; Ritzer, 2012:534). Bu çalışmada, öncelikli olarak Max Weber'in toplumsal eylem teorisine yer verilecek, daha sonra mikro sosyoloji kuramları olarak bilinen sembolik etkileşimcilik ve fenomenolojinin toplumsal eylem

yaklaşımları araştırılacaktır. Gelgelelim sosyoloji kuramlarının nerdeyse hiçbirinde (Weber’inki hariç) detaylı bir anlatımla sunulmuş açık seçik bir eylem teorisi bulunmamaktadır. Bu bağlamda, Giddens, “simgesel etkileşimcilik kısmen hariç tutulursa önde gelen sosyoloji okullarının çoğu bir eylem kavramından yoksundur” (Giddens, 2001:244) derken haklı gözükmektedir. Bununla birlikte, toplumsal eyleme dair açık bir kavramsallaştırma bulunmasa da sosyoloji kuramlarının hemen hepsinde toplumsal hayatın şekillenmesinde yapının mı yoksa failin mi daha etkin olduğuna dair görüş ve yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu çalışmada, sosyoloji kuramlarının önde gelen temsilcilerinin, “bireyin toplum karşısında ne kadar etkin olduğu”, “toplumun var olmasında ve varlığını sürdürmesinde bireyin katkısının ne olduğu”, “birey eyleminin şekillenmesinde temel etkenlerin neler olduğu” gibi konulardaki görüşlerine odaklanılarak toplumsal eyleme dair yaklaşımları tespit edilmeye çalışılacaktır. Çalışmanın sonuç bölümünde kuramcıların toplumsal eylem yaklaşımlarının karşılaştırmalı bir değerlendirmesi yapılacaktır.

1. MAX WEBER’İN TOPLUMSAL EYLEM TEORİSİ

Weber’in metodolojik yaklaşımı, aktörü sosyolojik araştırmanın merkezine koyan bireyci bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımda, bireyler, özünde bir anlamı olmayan karmaşık toplumsal olayları anlamlandıran ve ürettikleri anlam dünyası çerçevesinde toplumsal eylem ve ilişkilerini şekillendiren varlıklardır. Weber gerçekten var olan ve eylemde bulunan tek varlığın birey olduğuna inandığı için sosyolojisinin temel araştırma konusunu “toplumsal eylem” olarak belirlemiştir. Halbuki bireyin dışında, ona baskı yapan nesnel bir toplumsal dünyanın varlığını kabul eden pozitivist yaklaşımda sosyolojinin temel araştırma konusunu “toplumsal olgular” veya “kolektif yapılar” oluşturmaktaydı. Bu bağlamda Weber’in paradigmatik duruşunun pozitivistizmden köklü bir şekilde farklılaştığı görülmektedir (Türkkan, 2017).

Weber toplumsal eylem kavramını tanımlarken iki önemli hususiyeti ön plana çıkarır: (i) Eyleme fail tarafından öznel bir anlam yüklenmiş olması, (ii) Eylemin başka insanlara yöneltilmiş olması. Weber bunu şöyle ifade eder:

“Eylemden eylemde bulunan bireyin -açık ya da örtük olarak, unutarak ya da bilerek yaptığı-davranışına öznel bir anlam yüklediği derecede söz edeceğiz. Eylem; öznel anlamı, diğerlerinin davranışını dikkate aldığı ve dolayısıyla onun akışı içinde yönlendirildiği kadar “toplumsal”dır.” (Weber, 2012:112).

Görüldüğü gibi, Weber, toplumsal eylem kavramının anlamını netleştirmiş ve bu kapsama girmeyen eylemleri tanımın dışarısında bırakmıştır. Buna göre; fail tarafından öznel bir anlam yüklenmeyen ve başka insanlara yöneltilmeyen eylemler toplumsal eylem değildir. Örneğin, tek başına yapılan ibadetler (dua vb.) ya da sadece nesnelere yönelmiş olan eylemler toplumsal eylem değildir. Ayrıca herhangi bir kasıt içermeyen eylemler de (örneğin, bisikletli iki kişinin birbiriyle çarpışması) toplumsal eylem değildir. Bu tür olaylar toplumsal eylemden ziyade doğa olayına benzer. Fakat kişilerin çarpmamak için diğerine yol verme teşebbüsü veya kaza sonrası karşılıklı bağırıp çağırılmalar, kavga veya dostça ayrılma gibi eylemler birer toplumsal eylemdir (Weber, 2011:42-43). Benzer şekilde, bir eylemin aynı anda birçok kişi tarafından yapılmış olması da onun toplumsal eylem sınıfına dahil etmez. Örneğin, yağmurun başlamasıyla birlikte insanların bir kısmının aynı anda şemsiyelerini açması bir toplumsal eylem değildir çünkü burada insanlar ıslanmaktan korunmak için şemsiyelerini açmış olup başkasının tutum ve davranışlarına yönelme söz konusu değildir (Weber, 2011:42-43).

Weber'e göre, sadece kitle olgusunun etkisiyle ve tepkisel saikle sergilenen ve kitle ile arasında anlam bağı taşımayan eylemler de toplumsal eylem değildir. Bu bağlamda, Weber, "bir insanın başkasında görüp beğendiği ve kendine uygun bulduğu bir tavrı aynen sergilemesinin" yani eylemin taklit edilmesinin toplumsal eylem sayılmayacağını söyler. Çünkü burada bir başkasından etkilenme olsa bile bu "öznel anlam" düzeyinde bir etki değildir. Fakat eğer bir kişi bir başkasının eylemini moda olduğu, geleneklere uygun olduğu, örnek bir davranış oluşturacağı, sosyal bir ayrıcalık kazandırdığı ve benzeri sebeplerle taklit ediyorsa o zaman eylem taklit edilen eylemle bir anlam bağı içeriyor demektir. Böyle bir durumda eylem öznel anlam içermekte olup bilinçli bir şekilde ortaya konulmaktadır (Weber, 2012:132).

Görüldüğü gibi, Weber, toplumsal eylemle ilgili olarak, eylemin bilinçli/kasıtlı bir şekilde gerçekleştirilmiş olmasını ve başka insanlara yöneltilmiş olmasını önemsemektedir. Weber bu perspektiften yola çıkarak dört farklı eylem tipolojisi oluşturmuştur: Amaç-bilinçli eylem, değer-bilinçli eylem, geleneksel eylem ve duygusal eylem. Weber'e göre, amaç-bilinçli eylem, "kişinin, dış dünyadaki nesnelere ve insanların davranışlarıyla ilgili beklentilerde bulunması ve bu beklentilerini, akılcı şekilde ölçüp biçerek kendi belirlediği gayeye ulaşabilmek için birer "vasıta" olarak kullanması veya gayesine ulaşmanın "şartları" olarak değerlendirmesidir. Değer yönelimli eylem, "kişinin bir davranışı, sırf ahlaki, estetik ya da dini bakımdan taşıdığına inandığı değerinden dolayı sergilemesi, bunu yaparken davranışının doğuracağı neticeleri nazar-ı dikkate almamasıdır". Duygu yönelimli eylem, "kişinin davranışını

yaşadığı anlık hissi tutum ve heyecanlarla duygusal olarak sergilemesidir”. Gelenek yönelimli eylem, “alışkanlıklardan müteşekkil günlük davranışlardır” (Weber, 2011:47-48).

Weber’in kurguladığı eylem tipolojisi toplumsal eylemi anlamak ve açıklamak için geliştirilmiştir. Hatırlanacağı gibi, Weber için (2012: 112), sosyolojinin amacı, toplumsal eylemi yorumsal olarak anlamak ve nedensel olarak açıklamaktır. Weber bu amaca binaen bazı eylem tipleri geliştirmenin yanı sıra birtakım “anlama” yöntemleri de geliştirmiştir. Örneğin, o, herhangi bir eylemi anlamada “doğrudan anlama” ve “açıklayıcı anlamadan” söz eder. Doğrudan anlama, davranışın yoruma gerek duyulmadan anında anlaşılmasıyken, açıklayıcı anlama, doğrudan anlaşılacak davranışın bir anlam bağlamına yerleştirilmesi yani davranışın anlam bütünlüğünün kavranması demektir. Doğrudan anlama, mantık veya matematik temelli bir rasyonel anlama olabileceği gibi, eylemdeki duygusal bütünlüğün hissedilmesiyle gerçekleşen bir empatik anlama da olabilir (Weber, 2011:16-23).

Bunun gibi, Weber, toplumsal eylemin anlaşılması ve açıklanması konusunda, asıl mana ve asıl sebebe uygunluğun gözetilmesi, nedensel açıklama ve yorumlama süreçleri, tekil bir nedene somut bir sonuç atfetme sürecinin nasıl olabileceği, herhangi somut bir olay veya eylemde sebeplerin mevcut şekliyle değil de farklı olması durumunda sonucun nasıl olacağını zihinsel olarak kurgulama ve bu yolla sonucun ortaya çıkışını kolaylaştıran nedenleri tespit etme gibi -her birini burada ele alamayacağımız- pek çok mesele üzerinde durmuştur (Türkkan, 2017).

Sonuç olarak, Weber’in toplumsal eylem kavramıyla ilgili olarak öne çıkardığı hususları maddeler halinde sıralayacak olursak;

- Toplumsal eylem öznel bir anlam içerir. Yani, kişi eylemine -başka insanlardan bağımsız olarak- bireysel/subjektif bir anlam yüklemiştir.
- Toplumsal eylem başka insanlara yönelmiştir.
- Toplumsal eylem başkalarına bilinçli/kasıtlı olarak yöneltilebilir eylemlerdir. Kasıtsız eylemler toplumsal eylem olarak kabul edilmez.
- Herhangi bir toplumsal eylemin gerçekten anlaşılması için eylemin anlam bütünlüğünün kavranması, bunun için de eylemin gerçekleştiği toplumsal bağlamın bilinmesi gerekir.
- Eylemleri anlamak için rasyonel veya empatik anlama yöntemleri kullanılabilir.
- Somut bir varlığın kendisiyle kıyaslanarak anlaşılması için zihinsel soyutlamalar olan ideal tipler kurgulanabilir. Bu bağlamda, somut toplumsal eylemlerin anlaşılması için ideal eylem tipleri geliştirilebilir.

- Amaç-bilinçli, değer-bilinçli, geleneksel ve duygusal olmak üzere dört eylem tipinden söz edilebilir. Amaç ve değer bilinçli eylemler “bilinçli olmak” bakımından alışkanlıkla veya anlık duygu durumuyla gerçekleştirilen geleneksel ve duygusal eylemlerden farklılaşır.

2. SEMBOLİK ETKİLEŞİMCİLİKTE TOPLUMSAL EYLEM

Sembolik etkileşimcilik, temel olarak insan eylemi ve etkileşimine odaklanan mikro ölçekli bir kuramdır. Toplumsal etkileşim birtakım semboller (dilin kullanımı ve jestler gibi) yoluyla gerçekleştiği için bu kuramda semboller ve onların toplumsal olarak paylaşılan anlamları önemlidir. Semboller, her şeyden önce, insanların, insana özgü bir biçimde eylemde bulunmaları ve gerçekliğe edilgin bir şekilde değil etkin ve yaratıcı bir şekilde tepki vermelerine olanak sağlar (Ritzer, 2012:229). Etkileşim sürecindeki insanlar, birbirlerine semboller yoluyla birtakım anlamlar iletir ve kendilerine iletilen anlamı yorumlayıp bu anlama göre tepki eylemlerini geliştirirler.

Sembolik etkileşimciler eylemin gerçekleşmesinde semboller kadar bireyin yapısı ve yaratıcılığı üzerinde de dururlar. Semboller dış dünyayı anlama ve anlamlandırmada ve kişiler arası etkileşimde çok önemli bir araç olmakla beraber anlamın asıl yaratıcısı insandır. Anlamlar, toplumsal etkileşim sürecinde yaratılır ve yorumlama ve eylem geliştirme süreçlerinde bireyler tarafından değiştirilip dönüştürülür. Dolayısıyla bu kuramda birey etkin ve yaratıcı bir fail olarak görülürken, toplumsal dünya da kırılğan ve değişime açık bir birliktelik olarak algılanır.

Kuramın kurucusu olarak kabul edilen G. H. Mead’e göre (1934:175), insanda biri etkin diğeri edilgin olarak nitelendirilebilecek iki tür *ben* vardır: *Ben* (I) ve *beni* (me). *Ben* (I), bireyin başkalarının tutumlarına karşı yanıtı iken, *beni*, birey tarafından benimsenen başkalarının organize edilmiş tutumlarıdır. *Ben*, benliğin hesaplanamaz, tahmin edilemez ve yaratıcı yönüdür. O, toplumsal süreç içinde yeniliğin ana kaynağıdır ve içinde önemli değerler bulunur. İnsanlar “*ben*” yoluyla benliklerini gerçekleştirip, “belirli bir kişilik” geliştirirler. *Beni* (me) ise benlik üzerindeki başkalarının etkisidir. Başka bir anlatımla, *beni*, “genelleşmiş öteki”nin yani topluluğun ortak tutumlarının benimsenmesidir (Ritzer, 2012:224-225). Birey, “*beni*” yoluyla başkalarının kendisine karşı tutumlarını takınır ve “*ben*” yoluyla da “*beni*”ye tepki gösterir. Bu bağlamda, Mead’e göre, (2017: 254) bireyin kendisiyle olan etkileşimi, diğeri bir ifadeyle, “iç konuşmaları” önemlidir. Nitekim insanlar eylemlerini “iç konuşmalar” yaparak yönlendirirler.

Mead’in görüşlerini geliştiren Blumer’e göre (1969:80), bireyler, ister giyinme gibi önemsiz isterse bir mesleğe hazırlanmak gibi önemli olsun, herhangi bir eylemde kendilerine farklı nesnelere belirler, onlara anlam verir, eylemlerine

uygunluğunu değerlendirir ve bu değerlendirme temelinde kararlar alırlar. Her ne kadar toplumsal süreçte yaratılıp bu süreçten türetilse de bireyler, anlamları pasifçe kabul etmezler; daha ziyade, içinde buldukları duruma ve eylemlerinin yönüne göre anlamları seçer, denetler, askıya alır, yeniden gruplandırır ve dönüştürürler. Blumer'e göre, "yorum, sadece yerleşik anlamların otomatik bir uygulaması olarak değil, fakat, eylemin oluşumu ve yönlendirilmesi için anlamların araçlar olarak kullanıldığı ve gözden geçirildiği biçimlendirme süreci olarak görülmelidir" (Blumer, 1969:5). Dolayısıyla Blumer'e göre, eylem, herhangi bir uyarana gösterilen otomatik tepki şeklinde değil, başkalarının eylemlerine dair anlama ve yorumlama yoluyla kendi eylemini geliştirme şeklinde gerçekleşir. Örneğin, A eylemde bulunur; B bu eylemi algılar ve anlamını belirlemeye çalışır, yani A'nın niyetini anlamaya çalışır; B, A'nın eylemine verdiği anlam ve yoruma göre tepki (yanıt) verir ve A da B'nin tepkisinde bulduğu anlama göre tepki verir (Wallace-Wolf, 2004:243). Böylece, Blumer, bireylerin ortaya koyacakları eylemleri anlama ve yorumlama faaliyetlerine dayalı olarak şekillendirdiklerini savunur.

Bireylerin birbirlerinin eylemlerini anlaması, yorumlaması ve yeniden eylemde bulunması toplum yaşamının merkezinde bulunur. Toplumsal yapı veya örgütler, bireysel etkinliklerin birlikte eylem aracılığıyla karmaşık bir biçimde bir araya gelmesiyle oluşur (Poloma, 1993:229). Diğer bir ifadeyle, toplumsal örgütlenmeye işaret eden birlikte eylem kişiler arası etkileşim içerisinde ve bu etkileşim yoluyla başarılır (Wallace-Wolf, 2004:254). Böylece, sembolik etkileşimcilikte toplumsal yapı kavramına olumsuzluk, belirsizlik ve dönüşümlü karakterize olan "birlikte eylem" (Blumer, 1969:72) kavramı eklenmiş ve yapının birey üzerindeki belirleyiciliği bu yolla giderilmiş olur.

Goffman'ın birey eylemine dair görüşleri, Mead'in "ben" ve "beni" fikrine benzer bir biçimde, "kişinin kendi doğal durumu veya yönelimleri" ile "başkalarının kişiden beklentilerini" içerir. Başkalarıyla etkileşime giren bir birey, etkileşime girdiği kişilere "benlik sunumu" yaparken, başkaları da kendini ifade eden bu kişi hakkında bir "izlenim" edinecektir. Benlik sunumu yapan kişi başkalarının üzerinde bıraktığı izlenimden haberdardır ve bunu bilinçli olarak kendi çıkarlarına uygun bir şekilde yönetir. Örneğin bir doktor hastanın karşısında bir doktordan beklenen izlenimi yaratmaya ve sürdürmeye çalışır. Benzer şekilde, bir öğretmen, öğrencilerin karşısında bazı konulardaki yetersizliklerini gizlemeye ve bütün konulara yeteri kadar hakimmiş gibi davranmaya çalışır. Ya da bir öğrenci tenefüslerde kitap okuyarak veya öğretmenlere sık sık sorular sorarak kendisiyle ilgili "çalışkan bir öğrenci" izlenimi yaratmaya çalışabilir. Goffman (1959:107) insanların başkalarına kendileriyle ilgili bir izlenim sunup yönettikleri yeri "ön bölge" olarak adlandırır.

Burası “sahne önü” veya “vitrin bölgesi” olarak da adlandırılabilir. Burada insanlar başkalarına “ideal standartlara uygun” görüntülerini sunmaya ve bu görüntüyü bozacak davranışlardan kaçınmaya çalışırlar. Arka bölge ise bireylerin izlenim yönetimini sürdürmelerinin gerekmediği, yani artık daha rahat davranabilecekleri bölgedir. Bu bölgedeki davranışlar daha samimi ve gayri resmi olup, ön bölgede sunulan izlenimle çelişen görüntüler barındırır. Bu nedenle, bireyler genellikle bu bölgeyi seyircilerden gizlemeye ve ideal görüntüleriyle bağdaşmayacak eylemlerden uzak durmaya çalışırlar.

Kendini başkalarına onların kabul edeceği şekilde sunmaya çalışan bireyin toplum karşısında edilgin bir tutum içinde olduğu söylenebilir. Goffman’ın düşüncesinde toplumsal kaygılar birey eyleminin oluşumunda etkili olmakla beraber onu tamamen belirleyemez. Nitekim insanlar eylemlerinin bir boyutunda (örneğin *ön bölge*de performans sergilerken) toplumun beklentilerine uygun bir biçimde davranırken başka bir boyutunda (örneğin *arka bölge*de eylemde bulunurken) daha özgür, rahat ve doğal davranırlar. Dolayısıyla toplumsal beklentiler ve belirlenimler onların benliklerini tamamen ele geçiremez. Goffman’ın akıl hastalarının bulunduğu bir kurumda yaptığı gözlemler de bunu göstermektedir. *Akıl Hastaneleri* adlı çalışmasında o, akıl hastalarının kurumun reçete gibi önerdiği rolü ve ben’i kabul etmek yerine kendi benliklerini korumaya yönelik bazı stratejiler geliştirdiklerini gözlemlemiştir (Wallace-Wolf, 2004:267). Goffman’ın (2016:202-210) “ikincil ayarlamalar” olarak adlandırdığı bu stratejiler, bireyin, kurumun belirleyiciliğinden kaçış yollarını ifade eder. Bu durum yani bireylerin dış belirlenimciliğe tamamen teslim olmayışları sadece resmî kurumlarla ilişkilerinde değil, diğer toplumsal ilişkilerinde de söz konusudur. Goffman’a göre (2016:330) “birey, kendisiyle, başkalarının onun özdeşleşmesi gerektiğini düşündüğü şey arasında bir parça mesafe ve hareket alanı koymaya imkân tanıyacak yöntemlere başvurur”. Dolayısıyla birey, toplumsal belirlemelere tamamıyla teslim olmaz ve benliğinin en azından bir kısmını bu belirlemelerden kurtarmaya çalışır.

Özetle, sosyolojik çözümlemenin odak noktasına birey eylemi ve etkileşimini yerleştiren sembolik etkileşimciler, dış dünyanın yaratılması ve sürdürülmesinde birey etkinliğine vurgu yaparlar. Aslında onlar toplumsal yapının varlığını inkâr etmezler. Daha ziyade yapı ve failin birlikte var olduğunu savunurlar. Örneğin Mead (2017:229) “toplumsal bir grup dışında bireysel bilincin var olamayacağı gibi, birey kendini gerçekleştirme sürecinde benliğin bir nevi intiharı sayılabilecek belirli koşullar altında yaşamayı istemez” demektedir. Gerek Mead’in benlik tanımında gerekse Goffman’ın birey eylemine dair açıklamalarında aynı tema bulunur: Birey hem toplumsal hem de ferdi yönü olan bir varlıktır. Toplumsal yönü yapıyı öncelemesine neden olurken bireysel yönü

kendi doğallığı ve yaratıcılığını ortaya koymasını sağlar. Blumer'in bireyin yapı karşısındaki etkinliğine dair vurgusunun Mead ve Goffman'dan daha belirgin olduğu söylenebilir. Blumer, daha önce de belirtildiği gibi, bireyin, ortak anlamların yaratılmasında etkili olan tanımlama ve yorumlama faaliyetlerine vurgu yapar ve "birlikte eylem" sürecinin doğasında bulunan olumsuzluk, belirsizlik ve dönüşüm gibi özelliklere dikkat çeker.

3. FENOMENOLOJİDE TOPLUMSAL EYLEM

Fenomenolojik yaklaşım, felsefi olarak, şeylerin gerçekte ne olduklarına ilişkin varsayımların askıya alınması ve "fenomenlere" yönelinmesi gerektiğini savunur. Fenomenler nesnelere ilişkin insan zihninde yer alan "görüngüler" olup, nesnenin gerçekliği ile ilgili bilgi vermezler. Yani bir nesnenin görüngüsü o nesnenin gerçekte nasıl olduğuna dair bilgi veriyor ya da vermiyor olabilir. Bunu bilmek mümkün değildir. Bu nedenle, nesnelere gerçekte nasıl olduklarına dair yargılar değil, onların insan bilincindeki görüngüleri esas alınmalıdır.

Fenomenolojik yaklaşımın felsefi kökleri Edmund Husserl'e (1859-1938) dayanır. Husserl fenomenolojiyi "insanın duyuları ile doğrudan kavranabilecek şeylere ilgi" olarak tanımlamıştır. Ona göre, şeyler hakkında yalnızca duyular yoluyla deneyimlediğimizi bilebiliriz ve bunun dışındaki söylemler yalnızca spekülasyon olur (Wallace-Wolf, 2004: 298). Husserl "kesinlikli bir bilim için" şeylere ilişkin geçmiş bilgilerimizi sorgulamamız ve kültürümüzü ayraçlar arasında almamız gerektiğini savunur. Böylece şeylere yeniden dönmek ve onların nasıl göründüklerini ortaya çıkarmak mümkün olacaktır (Wolff, 2010:545-546).

Husserl'in felsefesini sosyolojiye uygulamaya çalışan Alfred Schutz, şeylerin hakikatine ilişkin yargıların paranteze alınması durumunda görüngülerin parantez dışında kalacağını belirtir. Schutz (1982:106) der ki: "Şu sandalyeyi doğal (olağan) tutuma göre algılamam onun var olduğuna olan inancımı pekiştirir. Oysa aşkın (fenomenolojik) indirgemeyi uygularsam bu sandalyenin gerçekten var olduğuna inanmaktan vaz geçerim (varlığıyla ilgili her yargıyı askıya alırım). Bundan sonra algılanan sandalye parantezin dışında kalır, ancak algının kendisi şüphesiz benim düşünce akışımın bir unsurudur". Diğer bir ifadeyle, şeylerin gerçek varlığıyla ilgili yargılar paranteze alınıp, onların "insan bilincinde beliren vecheleri" yani "görüngüleri" parantez dışında bırakılarak şeylere "fenomenolojik indirgeme" uygulanmış olur.

Fenomenolojik yaklaşım topluma uygulandığında toplumun gerçekliğine ilişkin yargılar paranteze alınır ve ilgi toplumsal görüngülere yöneltilir. Schutz gündelik hayatın görünür düzenini yaratan üç anahtar unsura odaklanır: "Sağduyu bilgisi" (bireyin kendi sosyal grubu içinde nasıl yorumlar yapacağı ve

nasıl davranacağı hakkındaki ortak bilgi stokları), “tipleştirmeler” (bilgi stokları içinde inşa edilen, nesnelere ve deneyimleri ortak sınıflandırma biçimleri) ve “karşılıklılık” (diğerlerinin dünyayı bizim gibi görmesini sağlayan ortak kabuller). Bu genel kabuller sosyalleşmeyle öğrenilerek onlara uyum sağlanır ve gerektiğinde de onlara ilişkin algılar değiştirilir (Slattery, 2014:233). Böylece fenomenolojide toplumsal düzen bireylerin ortak algı ve anlamlar edindiği ve eylemlerini geliştirirken yardım aldığı bir çerçevedir. Bu çerçeve müzakere edilmiş bir çerçevedir zira bireylerin katılımıyla varlığını sürdürür. Katılım ortadan kalktığında veya bireyler söz konusu çerçeveye ilişkin yorum ve anlamları değiştirdiklerinde çerçeve de değişir.

Schutz’un görüşlerinden etkilenen Garfinkel, günlük hayatın olduğu gibi kabul edilen yönlerini problematik hale getirerek aydınlatmayı amaçlayan “etnometodoloji”yi geliştirmiştir. Etnometodoloji, terim olarak, “üyelerin kendi toplumsal dünyalarını anlamadaki yöntemleri” olarak ifade edilebilir (Wallace-Wolf, 2004:305). Bu yaklaşıma göre, insanlar karşılaştıkları durum ve eylem ne olursa olsun “anlamlandırmaya” veya “düzenlemeye” çalışırlar. Etnometodoloji böylece insanların günlük yaşamlarını nasıl anlamlandırdıklarını, onların kendi gerçekliklerine nasıl düzen veya şekil verdiklerini inceler (Poloma, 1993:244-245).

Toplumsal olguları dışsal gerçeklikler olarak ele alan Durkheim’in aksine Garfinkel, toplumsal olguları “üyelerin başarıları/ırcaları” olarak görür. Toplumsal gerçeklik, önceden var olan bir kendilik değildir; bilakis aktörler tarafından sürekli olarak yaratılır. Bu nedenle, etnometodoloji, örneğin, üyelerin karar verme süreçlerini ayrıntılı olarak araştırır. Etnometodoloji aktörlerin kurallara göre davrandıklarını veri olarak almak yerine, onların bu kuralları “uygularken kullandıkları” metotları açığa çıkarmaya çalışır (Coulon, 2010:29). Dolayısıyla etnometodoloji için kuralların bireyler tarafından nasıl anlaşılıp yorumlandığı ve eyleme geçirilirken hangi yöntemlerin kullanıldığı önemlidir.

Günlük konuşmalara odaklanan etnometodologlar, bireylerin günlük hayatta “öznel ifadeler” kullandığına ve konuşurken birbirlerini anlamak için “ortak bir anlayışa” sahip olduklarına dikkat çekerler. Söz konusu ortak anlayıştan dolayı bireyler her ayrıntıyı konuşma gereği duymazlar ve birbirlerine az sözle çok şey anlatırlar. (“İndeksli ifadeler” hakkında bkz. Wallace-Wolf, 2004:311). Etnometodoloji için önemli olan bir diğer husus da söz veya eylemin ortaya konulduğu “bağlam”dır. Buna göre, her söz veya eylem ancak kendi bağlamı içinde anlamlı olup, bağlamı dışında herhangi bir anlam ifade etmez.

Fenomenolojik yaklaşımın bir diğer ifadesi, Peter Berger ve Thomas Luckmann’ın teorize ettiği “gerçekliğin toplumsal inşasına” dair kuramdır. Berger ve Luckmann (2008:3) kuramlarını “gerçeklik, sosyal olarak inşa

edilmiştir ve bilgi sosyolojisi bu inşanın vuku bulduğu süreci analiz etmek zorundadır” cümlesiyle özetlemişlerdir. Kuram, bu cümleden de anlaşılacağı gibi, toplumsal düzeni insan etkinliğinin bir sonucu olarak görür.

“Gerçeklik inşacılığı” olarak da adlandırılan bu kuramda (Orleans, 2000:2099) bireylerin toplumsal dünyalarını yaratmaları *dışsallaştırma* yoluyla olur. *Dışsallaştırma*, toplumsal dünyanın maddi ve kültürel koşullarının bilfiil yaratıldığı ve yeniden üretildiği süregelen insan faaliyetini anlatır (Johnson, 2008:156). Diğer bir ifadeyle, dışsallaştırma, -ister araç-gereç gibi maddi, ister kanun veya ahlak gibi manevi olsun- toplumsal olan her şeyin inşa sürecidir. Bu süreç yoluyla bireyler öznel olanı topluma aktarırlar ve onu -yavaş da olsa- değiştirip dönüştürürler.

Bireysel yaratımlar nesnellik kazandığında, yani insanların yaratıcı eylemlerinin ürünleri onlara kişisel eylemlerinden veya öznel tanımlarından bağımsız olarak var olan dış dünyanın bir parçası gibi görüldüğünde (Johnson, 2008:156) artık toplumsal dünya nesnel bir gerçeklik kazanmış demektir. Dolayısıyla Berger ve Luckmann’a göre, temelde birey etkinliğinin ürünü olsa da toplumsal gerçeklik *nesnelleştirme* yoluyla gerçek bir varlığa yani “birey karşısında dışsal ve zorlayıcı bir varlığa” sahip olur. Bu yönüyle Berger ve Luckmann’ın kuramı yapısal-işlevselci anlayışa ait “bireyin üzerinde olup onu baskılayan, değişmesi ve dönüşmesi zor olan toplumsal düzen” algısını hatırlatır.

Berger ve Luckmann’ın kuramında dışsallaştırma ve nesnelleştirme dışındaki diğer önemli kavram *içselleştirme*dir. *İçselleştirme*, bireylerin toplumsallaştırma yoluyla nesnelleştirilmiş toplumsal gerçekliği içselleştirdikleri (kendilerine ait yaptıkları) süreci ifade eder (Wallace-Wolf, 2004:328). Berger ve Luckmann (2008:190) içselleştirmeyi “nesnel bir olayın ifadelendirilmiş bir anlam olarak, yani bir diğer kişiye ait olup tam da bu yüzden benim için öznel bakımdan anlamlı hale gelen öznel süreçlerin bir tezahürü olarak dolaysızca kavranması ya da yorumlanması” olarak tanımlamışlardır. Dolayısıyla içselleştirme, bireylerin hazır buldukları dış dünyaya dair anlamları benimseyip bu dünyaya katılım göstermelerini ifade eder.

Sonuç olarak, Berger ve Luckmann’a göre (2008:189), toplum, *dışsallaştırma*, *nesnelleştirme* ve *içselleştirme* uğraklarından oluşan kesintisiz bir diyalektik süreç aracılığıyla kavranmalıdır. Bu süreçlerin her biri, toplumsal dünyanın temel bir nitelendirmesine karşılık gelir. *Toplum bir insan ürünüdür. Toplum nesnel bir gerçekliktir. İnsan sosyal bir üründür* (Calhoun vd., 2002:46). Böylece, Berger ve Luckmann’ın yaklaşımında bireye de topluma da alan açılmaya çalışılmış ve birey, hem toplumu inşa eden hem de toplum tarafından şekillendirilen bir varlık olarak tarif edilmiştir.

Özetle, sosyolojide (postmodernist, post-yapısalcı, eleştirel, yeni işlevselci ve feminist kuramlar gibi) farklı kuramları etkileyen fenomenolojik yaklaşım, temel olarak, toplumsal dünyayı yaratan ve sürdürenin bireyler olduğunu kabul eder. Toplum da insanı -özellikle toplumsallaşma yoluyla- etkiler fakat bu kesin, değişmez, genel-geçer bir etki değildir. Örneğin aynı toplumsallaşma süreçlerini tecrübe etseler bile bireyler tamamen aynı düşünen ve davranan varlıklar olmazlar. Çünkü bireylerin dış dünyayı anlama ve yorumlama biçimleri farklıdır. Bu yaklaşım, bireyin toplum karşısındaki etkinliğinin vurgulanması ve bireyler arası etkileşimin önemsenmesi açısından sembolik etkileşimciliğe benzemektedir. Her iki yaklaşım da toplumsal eylemi toplumsal yapı ve kurumlar tarafından “belirlenmiş” ve “programlanmış” olarak görmez; daha ziyade onun birey tarafından anlamlı ve amaçlı olarak ortaya konulduğunu savunur. Diğer bir ifadeyle, bireyler, dış dünyaya ilişkin verileri kendi zihin yapıları ve değer yargılarına göre anlayıp yorumlayarak, bu yorumlar yoluyla dış dünyayı tekrar tekrar inşa ederler. Böylece varlığı ve şekli bireylerin katılım ve yaratımına muhtaç olan toplum, temelde belirsiz, olumsal ve değişime açık bir yapıya sahiptir.

4. ALIŞVERİŞ KURAMINDA TOPLUMSAL EYLEM

Alışveriş kuramı, genel olarak, toplumsal yapıdan ziyade eylem ve ilişkilere odaklanan ve bu nedenle bolca sosyal psikolojik unsurlar içeren bir kuramdır. Daha çok birey eylemini yönlendiren unsurlara odaklanılmakla beraber kuramda bireyin toplumsal grup ve yapılarla ilişkilerini anlama çabası da söz konusudur. Dolayısıyla kuramın hem mikro hem de makro boyutları bulunmaktadır. Bu kuramda, insan eylemi, eylemin getireceği ödül ve bireye yükleyeceği maliyetler açısından ele alınır. Bu bağlamda, insanların, herhangi bir eylemde bulunmadan önce eylemin getireceği ödül ve yol açacağı maliyetleri hesapladıkları ve ödülleri elde etme ve maliyetlerden kaçınma eğilimi içinde oldukları kabul edilir.

Düşünsel kökleri Adam Smith (1776) ve George Simmel (1950) ile bazı antropologlara uzanan alışveriş kuramının sosyolojideki önemli temsilcileri, George C. Homans (1961), Peter M. Blau (1964) ve Richard Emerson'dur (1962). Burada daha çok kurama ilişkin yapılan sosyolojik katkılar üzerinde durulacaktır.

Kuramsal yaklaşımını davranış psikolojisi ile ekonomi biliminden türeten Homans (Ritzer, 2012:281), insan davranışının bazı temel ilkeler yoluyla anlaşılabilirliğini düşünür. Bu ilkeler, başarı, uyarıcı, değer, ihtiyaç-doyum, saldırganlık-onaylama önermesi şeklindedir. Başarı önermesine göre, bir eylem ne kadar sık ödüllendirilirse o eylemin yapılma olasılığı o kadar fazla olur. Uyarıcı önermesine göre, şimdiki koşullar geçmişte ödüllendirilen eylemin koşullarına ne kadar benzerse eylemin yapılma olasılığı o kadar fazla olur. Değer

önermesine göre, bir kişi için eyleminin sonucu ne kadar değerliyse o kişinin eylemi gerçekleştirme olasılığı o kadar yüksektir. İhtiyaç-doyum önermesine göre, bir kişi belirli bir ödülü ne kadar sık almışsa o ödülün daha fazlası o kişi için o kadar az değerli olur. Saldırganlık-onaylama önermesine göre, (a) bir kişi eylemine karşılık beklediği ödülü alamaz veya beklemediği cezayı alırsa o kişi öfkelenir, saldırgan davranış gerçekleştirme ihtimali artar; buna karşılık, (b) beklediği ödülü veya daha büyüğünü alırsa memnun olur ve onaylayıcı davranış gerçekleştirme olasılığı artar ve her iki durumda da bu tür bir davranışın sonuçları onun için daha değerli hale gelir (Wallace-Wolf, 2004:359-360).

Homans'a göre (1961:74-76), insanların dahil oldukları toplumsal alışveriş ilişkilerinden beklentileri, onların bireysel arka plan özellikleri ile geçmiş olaylar tarafından belirlenir. Beklentiler kişisel özellikler ve içinde yaşanılan ortamdaki etkilenmekle beraber, Homans, insanların dahil oldukları alışveriş ilişkilerinden yatırımlarıyla orantılı olarak karşılık almayı beklediklerini ve bunun bütün toplumlar için evrensel bir durum olduğunu düşünür. İnsanların alışveriş ilişkilerinden elde edilen ödüllerin yatırım ve maliyetlerle orantılı olmasını beklediğini ifade eden bu kurala 'dağıtıcı adalet' denir. Dağıtıcı adaletin gerçekleşmemesi yani ödüllerin yatırım ve maliyetlerle orantılı olarak dağıtılmaması durumunda 'adaletsizlik algısı' ortaya çıkar.

Kişiler arası ilişkilerde ortaya çıkan bir diğer mesele de güç konusudur. Herhangi bir toplumsal alışveriş ilişkisinde bir tarafın diğerine verebilecek pek az şeyi olması halinde ilişkide dengesizlik durumu ortaya çıkar. Böyle bir durumda, kendisine yapılan iyiliği eşdeğeriyle ödeyemeyen taraf karşı tarafa nadir bulunan değerli bir karşılık olarak "toplumsal onaylama" sağlar. Daha fazla kişiye toplumsal onaylamayla geri döndürülen iyilikler yapan birisi daha fazla kişinin gözünde itibar kazanır ve onların üzerinde otorite elde eder (Homans, 1961:284-286).

Blau toplumsal etkileşimlerin mikro düzeyde açıklanması konusunda Homans ile benzer düşünceleri paylaşır. Blau da Homans gibi insanların birbirleriyle olan etkileşimlerinin içsel (sevgi, saygı, görev vb.) veya dışsal (para, mal-mülk, hizmet vb.) ödül beklentisinden kaynaklandığını düşünür. Homans'tan ayrıldığı nokta ise Blau'nun mikro kuramsal açıklamaları aşma çabasıdır. Blau bu bağlamda ilgi alanını "basit toplumsal yapılardan karmaşıklara geçildiğinde toplumsal süreçlerdeki değişiklikler ve karmaşık alanda ortaya çıkan yeni toplumsal güçler" olarak ifade eder (Blau, 1964:31).

Homans gibi Blau da alışveriş ilişkilerinde daima denge olmadığını bilincindedir. Dengesizliğin sebebi bazı insanların diğerlerinden daha değerli kaynaklara sahip olmasıdır. Değerli kaynaklara sahip olan ve başkalarına kolayca vaz geçemeyecekleri değerli ödüller sağlayan kişiler onlar üzerinde güç elde

ederler. Blau (1964:118) bunu şöyle ifade eder: “Bir kişi diğerlerine onların başka bir yerden rahatlıkla temin edemeyecekleri hizmetleri düzenli olarak sağlarsa ve diğerleri bu kişiye kıymet açısından benzer faydalar sağlayamazlarsa –eğer sağlayabilselerdi bu durumda bağımlılık karşılıklı olurdu- diğerleri ona bu hizmetler için bağımlı ve mecbur olur.” Böylece alışveriş ilişkilerindeki dengesizlik toplumsal ilişkilerde güç olgusunun ortaya çıkmasına sebep olur.

Gerek Homans gerekse Blau insanlar üzerinde otorite elde etme konusunda ödül gücünün ceza gücünden daha etkili olduğunu savunur. Homans (1961:26-28), cezalandırılan kişide düşmanca duygular uyandırabileceğinden ve ortadan kalkmasıyla birlikte davranışlar kısa sürede eski haline geri döneceğinden dolayı ceza kullanımının insan davranışlarını değiştirme noktasında yetersiz olduğunu belirtir. Blau ise (1964:225-226) ceza kullanımının, çocuklarda, uygunsuz davranışın bastırılması, saldırganlık eğilimleri, kaygı, zayıf üst benlik gibi problemlere yol açabileceğini ve bu problemler inde başka uygunsuz davranışlara yol açabileceğini ifade eder. Bu nedenle, her iki kuramcıya göre de ceza kullanımı insan davranışlarının yönlendirilmesinde ödül kadar etkili ve uygun bir yöntem değildir.

Homans ve Blau güç olgusunu başkalarına ödül sağlama kapasitesiyle tanımlarken Emerson onu kişiler arasındaki bağımlılık ilişkisiyle tanımlar. Emerson’a göre (1962:33) “A’nın B üzerindeki gücü, B’nin A’ya bağımlılığına dayanır ve bu bağımlılığa eşittir”. Bağımlılık ise aktörlerin amaçlarına ulaşmak için başkalarına duydukları ihtiyaç ile ilgilidir. Bu bağlamda, “bir aktörün (A) diğer aktör (B) üzerindeki bağımlılığı, (1) A’nın B tarafından aracılık edilen amaçlarındaki *motivasyonel yatırımla* doğru orantılıdır ve (2) A için bu amaçların A-B ilişkisi dışında *ulaşılabilirliği* ile ters orantılıdır” (Emerson, 1962:33). Diğer bir ifade ile, A aktörü, gerçekleştirmek için B aktörünün aracılığına ihtiyaç duyduğu amaçlarına ne kadar çok güdüsel yatırım yaparsa B’ye bağımlılığı o kadar artacak, fakat bu amaçlara B olmadan ulaşabilme imkânı ne kadar fazlaysa B’ye bağımlılığı o kadar azalacaktır (Türkkan, 2022:346).

Emerson’a göre, tarafların birbirlerine eşit bir şekilde bağımlı olduğu alışveriş ilişkileri dengelidir ve böyle ilişkilerde taraflar eşit güce sahiptir. Aksi durumda ise taraflar arasında güç eşitsizliği söz konusudur. Fakat Emerson’a göre, güç eşitsizliği kalıcı bir durum olmayıp ilişkiler güç açısından dengelenmeye meyillidir. Emerson alışveriş ilişkilerinde güç dengesizliğini azaltabilecek dört alternatif dengeleme işlemi önermiştir. Eğer A aktörünün B aktörüne y ürünü için bağımlılığı B’nin A’ya başka bir ürün olan x için bağımlılığından daha büyükse ($B_{AB} > B_{BA}$) şu dört işlem mümkündür: (i) A için y ürününün değerinde bir düşüş olabilir. (ii) B için x’in değerinde bir artış olabilir. (iii) A’nın y ürünü

elde edebileceği alternatiflerin sayısında artış olabilir. (iv) B'nin sahip olduğu alternatiflerde bir azalma olabilir (Cook ve Rice, 2001:705-706).

Özetle, toplumsal alışveriş teorisi, eylemin, onu yönlendiren ödül ve maliyetler perspektifinden anlaşılabilirliğini savunur. Buna göre; herhangi bir alışveriş ilişkisinde bireyler, ilişkiden elde edecekleri ödülleri maksimize ederken, maliyetleri de minimize etme çabasındadırlar. Bu varsayım, insan doğası ve toplumsal ilişkiler hakkında oldukça genel bir çerçeve sunar. Fakat aynı zamanda bu yaklaşım, bir taraftan ödül ve cezanın ne olduğunun belirlenmesi hususunda bireysel farklılıkları es geçerken, diğer taraftan mümkün olabilecek her şeyi ödül ve ceza kapsamına alarak her şeyi açıklamaya çalışırken hiçbir şeyi açıklamayan bir kuram durumuna düşmektedir. Bakıldığı zaman, bu kuramda, bir takım değer yargılarıyla yönlendirilen davranışlar da “ödül-ceza” perspektifinden açıklanır. Örneğin, dürüstlüğü ilke edinmiş olan ve eylemlerini bu ilkeye göre şekillendiren bir kişi düşünelim. Bu kuramda, davranışlarında dürüstlüğü ilke edinmiş olan bu kişinin eylemleri değer yargılarından ziyade ödül ve maliyet konularına gönderme yapılarak açıklanır. Bu bağlamda, söz konusu kişinin eylemleri dürüst davranışında elde edeceği “iç huzuru” ve “vicdan rahatlığı” gibi ödüllerle açıklanır. Diğer taraftan, dürüstlüğü ilke edinmemiş olan kişinin eylemleri de yine “ödül-maliyet” perspektifinden açıklanır. Birbirinden oldukça farklı olan bu iki eylem türünün aynı teoriyle açıklanmaya çalışılmasının bir tür “totolojiye” yol açtığı söylenebilir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Max Weber'in toplumsal eylem kuramında, genel olarak, eyleme eyleyen tarafından öznel bir anlam yüklenip yüklenmediği, eylemin bilinçli/kasıtlı bir şekilde gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği ve eylemin başka insanlara yöneltilip yöneltilmediği gibi hususlar ön plana çıkarılmıştır. “Eyleyenin eylemine öznel bir anlam yüklemiş olması” ifadesi, Weber'in, eylem kavramını “kişisel bir katkıya” gönderme yaparak tanımladığını göstermektedir. Nitekim Weber, bireyin kişisel katkısının olmadığı eylemleri “bilinçli eylemler” olarak görmez. Hatırlanacak olursa, Weber, öznel bir anlam yüklenmeksizin alışkanlıkla, bir anlık duyguyla veya taklit yoluyla gerçekleştirilen eylemleri anlamlı eylemler sınıfına dahil etmemiştir. Çünkü bu tür eylemler eylemi gerçekleştirenin öznel katkısını ya hiç içermemekte ya da oldukça sınırlı bir şekilde içermektedir. Bu açıdan bakıldığında toplumsal yapının belirlediği ve eyleyenin öznel katkısını içermeyen eylemler Weber'in “eylem” tanımının dışında kalmaktadır.

Sembolik etkileşimcilikte genel olarak iki eylem türünden söz edildiği görülmektedir: Birinci türde, birey, içinde yaşadığı toplumun değerlerini pasifçe benimser (Mead'in “beni” kavramı) ve bireyin toplumda kabul görme

kaygısından dolayı eylem toplumsal beklentilere göre şekillenir (Goffman'ın “ön bölge” kavramı). İkinci türde, birey, başkalarının tutumlarına kendi değer yargıları ve iç hesaplaşmaları sonucunda bir tavır belirler (Mead'in “ben” kavramı) ve eylem toplumsal beklentilere göre değil kişisel duygu, düşünce ve değer yargılarına göre şekillenir (Goffman'ın “arka bölge” dediği kavram). Weber'in toplumsal eylem kuramının iki kriteri (eyleme eyleyen tarafından öznel anlam yüklenmesi ve eylemin başkalarına yönelik olması) açısından bakıldığında; sembolik etkileşimci yaklaşımdaki, bireyin öznel katkısıyla gerçekleşen eylem türünün Weber'in toplumsal eylem kavramındaki “eyleme eyleyen tarafından öznel anlam yüklenmesi” kuralıyla örtüştüğü görülmektedir. Hatırlanacağı gibi, Weber, eylemin, başkalarının etkisiyle değil de bireyin kendi kişisel yönelimiyle gerçekleştirilmiş olmasını ve eylemin gerçekleşmesindeki bilinçlilik durumunu önemsemektedir. Bu açıdan bakıldığında, sembolik etkileşimcilikteki “bireyin, çevreden gelen uyarıcılara otomatik tepkiler vermekten ziyade onları kendi bakış açısıyla anlayıp yorumlayarak ve gerekli iç hesaplaşmaları yaparak tepkide bulunduğu” şeklindeki görüş Weber'in kuramıyla oldukça tutarlı görünmektedir.

Sembolik etkileşimcilikteki diğer eylem türünün (toplumsal beklentiye göre şekillenen eylem) Weber'in “toplumsal eylem” kavramındaki “eyleyenin eylemine öznel bir anlam yüklemesi” kriterini karşılamadığından Weberyen bir anlamda toplumsal eylem sayılamaz. Daha önce de belirtildiği gibi, “eyleme öznel bir anlam yüklenmesi”, eylemin, “başkalarının etkisiyle değil kişisel bir yargıyla gerçekleştirilmiş olması” anlamına gelir. Dolayısıyla toplumsal beklentiye göre şekillenen eylem herhangi bir kişisel katkı içermediği için Weber'in toplumsal eylem kuramına uymaz. Bu eylem türü belki Weber'in “geleneksel eylem” dediği türe denk düşebilir. Hatırlanacağı gibi, geleneksel eylem, alışkanlık haline gelmiş davranışların çok fazla bir anlam yüklenmeden tekrar edilmesidir. Toplumsal beklentiye göre şekillenen ve sahibinin yaratıcılığını içermeyen eylemler, daha çok Weber'in (2011:48) “anamlı eylemleri anlamsızlardan ayıran sınırdan hatta çoğu kez anlamsız eylemler tarafında” olarak gördüğü “geleneksel eylem” tipine benzer görünmektedir.

Gerçekliğin toplumsal olarak inşa edildiği fikrine dayanan fenomenolojik yaklaşımdaki üstü örtük eylem teorisi Weber'in toplumsal eylem teorisiyle oldukça tutarlı görünmektedir. Hatırlanacağı gibi, Schutz'un yaklaşımında, toplumsal düzen, bireylerin ortak katılımıyla var olan ve yine varlığını bu katılım sayesinde sürdüren bir oluşumdur. Benzer şekilde, Garfinkel de toplumsal gerçekliği, önceden var olan bir kendilik olarak değil, aktörler tarafından sürekli olarak yaratılan bir birliktelik olarak görür. Berger ve Luckmann ise toplumsal fenomenin doğasındaki üçlü diyalektik olarak nitelendirdikleri “*dışsallaştırma*,

nesnelleştirme ve içselleştirmenin” ilk safhası olan *dışsallaştırma* doğrudan bireyin yaratıcı yönünü vurgular. *Dışsallaştırma*, bireyin kendi iç dünyasından dışarıya doğru taşması yani kendine özgü anlam ve değerler üreterek ve bu çerçevede eylemde bulunarak toplumsal dünyasını yaratmasıdır.

Dışsallaştırma fikri Weber’in eylem teorisiyle birebir örtüşmektedir. Hatırlanacağı gibi, Weber, eylemi eyleyenin öznel katkısına göndermede bulunarak tanımlamıştı. Bireysel bir katkı içermeyen eylem anlamlı bir eylem olarak görülmemekteydi. Bu çerçeveden bakıldığında Berger ve Luckmann’ın *dışsallaştırma* fikrinin Weber’in eylem teorisiyle birebir örtüşürken *nesnelleştirme ve içselleştirme* fikirlerinin tam olarak örtüşmediği görülmektedir. Hatırlanacağı gibi, nesnelleştirme, insanların, dışsallaştırma sürecinde ürettikleri şeyin öznel boyuttan çıkarak nesnel boyuta ulaşması, yani üretilen şeyin bireysel bir gerçeklikten çıkarak toplumsal bir gerçekliğe dönüşmesini anlatır. Toplumsal fenomenin birey tarafından nesnel bir gerçeklik olarak algılanması bireyin benliğinden dışarı doğru akmasını engeller ve yaratıcı yönünü köreltir. Daha önce de belirtildiği gibi, toplumsal beklentilere göre şekillenen eylemler, öznel katkıyı gerektiren “bilinçli eylemler” kategorisine değil, ancak Weber’in anlamlı eylemin sınırında olarak gördüğü “geleneksel eylem” kategorisine dahil edilebilir.

İçselleştirme fikri Weber’in eylem teorisiyle kısmen örtüşür. Hatırlanacağı gibi, *içselleştirme*, nesnelleşerek toplumsal bir gerçekliğe dönüşen fenomenlerin birey tarafından içselleştirilmesi ve kendisine mal edilmesi sürecini anlatır. Fakat Berger ve Luckmann, içselleştirmeyi, dış gerçekliğin birey tarafından pasif bir şekilde kabulü olarak değil, birey katkısıyla gerçekleşen bir süreç olarak anlatırlar. Buna göre; sosyalleşme yoluyla gerçekleşen içselleştirme, her bireyde aynı şekilde gerçekleşmek zorunda değildir. Aynı nesnel gerçekliği deneyimleyen her birey bu gerçekliği aynı oranda içselleştirmez. Bireyler tecrübe ettikleri gerçekliğe kendi yorumlarını katar ve kendi öznel dünyalarını yaratırlar. Sosyalleşme sürecindeki bireyin öznel katkısına yapılan bu vurgu içselleştirme fikrini kısmen Weber’in eylem teorisine yaklaştırır.

Bu çalışmada ele alınan kuramlardan Weber’in eylem teorisine en uzak olanı toplumsal alışveriş kuramının eylem yaklaşımıdır. Birey eyleminin açıklanmasında ödül ve maliyetlere dikkate çeken alışveriş kuramı, yukarıda da belirtildiği gibi, insan doğasına ilişkin genel bir kuram ortaya koymaya çalışırken bireysel farklılıkları gözden geçirir. Halbuki gerek sembolik etkileşimcilik gerekse fenomenolojide bireyin herhangi bir eylemde bulunmadan önce çevresel uyarıcıları kendi öznel dünyasının da katkısıyla anlayıp yorumladığı ve uyarıcılara otomatik tepkiler vermek yerine kendi kişisel tepkisini geliştirdiği kabul edilmektedir. Bu kuramda ise bireyin şeylere dair kişisel anlama ve

yorumlama faaliyetlerine ve eylemin sahip olduğu öznel boyuta vurgu yapılmaz. Dolayısıyla kuramın eylem yaklaşımı, Weber'in "öznel bir anlam yüklenmiş olmakla" tanımlanan eylem kavramına oldukça uzaktır. Esasen alışveriş kuramı, eylemin açıklanmasında sosyo-psikolojik unsurlara başvurduğu ve eylemi bireyin motivasyonları temelinde açıklamaya çalıştığı için mikro kuramlar arasında zikredilse de, insan eyleminin açıklanmasında genellemeci bir tutum benimsediği ve kuramın bazı versiyonları makro düzeyde açıklamalar getirme çabasında olduğu için kuram, yorumlayıcı yaklaşımdan ziyade yapısal-işlevselci yaklaşımla benzerlik gösterir.

Sonuç olarak, sembolik etkileşimcilik ve fenomenolojinin eylem yaklaşımları, Weber'in, "eyleyen tarafından yüklenen öznel anlama" atıfla tanımladığı eylem kavramıyla kısmen örtüşse de tam olarak bağdaşmamaktadır. Farklılaşmanın sebebi, kuramlarda, yapının fail üzerindeki kısıtlayıcı etkilerinin de dikkate alınmasıdır. Bununla birlikte, yorumlayıcı geleneğin etkisiyle ortaya çıkan bu mikro kuramlar, sistem merkezli sosyolojik anlatımlara kısmen birey merkezli bir anlayış getirmişler ve sosyolojiyi bulunduğu noktadan farklı bir yöne taşımışlardır. Toplumsal alışveriş kuramı ise bireysel eylemin motivlerini vurgulaması açısından bu kuramlarla benzerlik gösterirken, tüm insanları kapsayan genellemeci tutumuyla da bu kuramlardan farklılaşır. Bu kuramda "eylem" genel olarak "ödül ve maliyetler" perspektifinden açıklanmaya çalışıldığı ve bireysel farklılıklara yeterince vurgu yapılmadığı için kuramın eylem yaklaşımı Weber'in eylem teorisinden oldukça uzak görünmektedir.

KAYNAKÇA

- Berger, P. L., ve Luckmann T. (2008). *Gerçekliğin sosyal inşası: Bir bilgi sosyolojisi incelemesi*. (V. S. Öğütte, Çev.) İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Blau, P. M. (1964). *Exchange and power in Social Life*. New York: John Wiley & Sons.
- Blumer, H. (1969). *Symbolic interactionism: Perspective and method*. Berkeley: University of California Press.
- Calhoun, C., Gerteis, J., Moody, J., Pfaff, S., ve Virk, I. (2002). *Contemporary sociological theory*. Great Britain: Blackwell.
- Caulon, A. (2010). *Etnometodoloji*. (Ü. Tatlıcan, Çev.) İstanbul: Küre Yayınları.
- Cook, K. S., ve Rice, E. R. W. (2001). *Exchange and power*. Editör J. Turner, *Handbook Of Sociological Theory* (pp. 699-719). New York: Springer.
- Durkheim, E., (2010). *Sosyolojik yöntemin kuralları*. (C. Saraçoğlu, Çev.) İstanbul: Bordo Siyah Yayınları.
- Emerson, R. M. (1962). Power-dependence relations. *American Sociological Review*, 27(1), 31-41.
- Giddens, A. (2001). *Siyaset sosyoloji ve toplumsal teori*. (T. Birkan, Çev.) 2. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları.
- Giddens, A. (2009). *Kapitalizm ve modern sosyal teori*. (Ü. Tatlıcan, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Goffman, E. (1959). *The presentation of self in everyday life*. New York: Doubleday Anchor Books.
- Goffman, E. (2016). *Timarhaneler*. (E. Arıcan, Çev.) 2. Baskı, Ankara: Heretik Yayınları.
- Homans, G. C. (1961). *Social behavior: It's elementary forms*. New York: Harcourt, Brace & World.
- Johnson, D. P. (2008). *Contemporary sociological theory: An integrated multi-level approach*. Lubbock: Springer.
- Mead, H. G. (1934). *Mind self and society*. Editör C. W. Morris. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Mead, H. G. (2017). *Zihin, benlik ve toplum*. (Y. Erdem, Çev.) Ankara: Heretik Yayınları.
- Orleans, M. (2000). *Phenomenology*. Editör E. F. Borgatta - R. J. V. Montgomery, *Encyclopedia of Sociology*, 2. Edition, Vol. 3 (pp. 2099-2107). New York: Macmillan Reference USA.
- Poloma, M. M. (1993). *Çağdaş sosyoloji kuramları*. (H. Erbaş, Çev.) Ankara: Gündoğan.

- Ritzer, G. (2012). *Modern sosyoloji kuramları*. (H. Hülür, Çev.) Ankara: De Ki Yayınları.
- Schutz, A. (1982). *Collected papers I: The problem of social reality*, Editör M. Natanson. The Hague: Martinus Nijhoff Publishers.
- Simmel, G. (1950). *The sociology of Georg Simmel*. (Kurt Wolff, Ed. ve Çev.) Glencoe, Illinois: Free Press.
- Slattery, M., (2014) *Sosyolojide temel fikirler* (H. Harlak, Çev.) 6. Baskı, Ankara: Sentez Yayınları.
- Smith, A. (1776/2007). *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*. New York: Metalibri.
- Türkkan, Z. (2017). *Durkheim ve Weber: Paradigmatik bağlamda karşılaştırmalı bir inceleme*. Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Türkkan, Z. (2022). Toplumsal ilişkilerde adalet karşılıklılık yoluyla tanımlanabilir mi? Alışveriş kuramı perspektifinden kavramsal bir tartışma. Editör M. Dalkılıç, *Contemporary Trends in Humanities and Social Sciences* (ss. 335-360). Ankara: Duvar Kitabevi.
- Wallace R. A., ve Wolf A. (2004). *Çağdaş sosyoloji kuramları*. (L. Elburuz - M. R. Ayas, Çev.) İzmir: Punto Yayıncılık.
- Weber, M. (2011). *Sosyolojinin temel kavramları*. (M. Beyaztaş, Çev.) İstanbul: Yarın Yayınları.
- Weber, M. (2012). *Ekonomi & toplum*. (L. Boyacı, Çev.) İstanbul: Yarın Yayınları.
- Wolff, K. H. (2010). Fenomenoloji ve sosyoloji. (H. Rızatepe, Çev) Editör T. Bottomore, R. Nisbet, *Sosyolojik çözümlemenin tarihi*, 2. baskı (ss. 543-603). İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Bölüm 53

**Pazarlama Planlaması ve Türkiye de
Faaliyet Gösteren Firmaların Planlama
Konusunda Yaşadığı Sorunlar**

Ahmet BAŞALP¹

¹ *Dr.Öğrt.Gr.v. Erciyes Üniversitesi Teknoloji Araştırma ve Uygulama Merkezi,
ahmetbasalp@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4539-2813>*

1.1.Giriş:

Pazarlama faaliyetleri de dünyadaki değişime paralel olarak değişmiştir. Her alanda olduğu gibi pazarlama alanında da firma sayılarının artışı ile birlikte rekabet had safhaya ulaşmıştır. Bu rekabet ortamında işletmelerin varlıklarını sürdürebilmeleri ve başarılı olabilmeleri için planlı bir pazarlama stratejileri yürütmesi gerekmektedir. Pazarlama planlanması yapılabilmesi için gerekli koşulların doğru ve kapsamlı bir şekilde tespit edilmesi gerekmektedir. Ancak Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde belirsizliklerin ve ani kamu otoritesi müdahalelerinin olması bu müdahalelerin çoğu kez öngörülemez olması planlamanın doğru bir şekilde yapılmasını güçleştirmektedir. Bu çalışmamızda pazarlama planlamasının süreçleri, önemi ve Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde yaşanan sorunlar ve çözümüne dönük önerilere yer verilecektir.

Dünyada artan pazarda yer edinme mücadelesi ile birlikte pazarda mevcut bulunan sorun oluşturma potansiyeli olan süreçler ve sonucu bilinmeyen durumlara karşı tedbir alınması ve sürecin işletme tarafından doğru bir şekilde yönetilmesi açısından çok önemlidir. Mevcudiyetlerini sürdürebilmek amacıyla olan işletmelerin hedefleri doğrultusunda pazardaki durumu göz önüne alarak planlama süreçlerini doğru bir şekilde yürütmeleri önem arz etmektedir. Örgütsel yapıların tıpkı diğer tüm yapılar ve dünyada da olduğu gibi sınırsız olanakları mevcut değildir, örgütsel yapılar ellerinde bulunan mevcut imkanlar ile mümkün olan en doğru pazarlama planlaması yapmaları kendileri için elzemdir. Alıçlar yönünde talepte ve beklentilerde yaşanan keskin değişiklikler ile birlikte pazardaki değişimler çok hızlı olmaktadır. Böylesine bir ortamda önceki dönem ve gelecek dönem arasında etkileşimin doğru tahmin edilerek doğru ve etkin kararlar alınmasında planlama sürecinin doğru konumlandırılması gerekmektedir. Bu sayede örgütsel yapının verimli ve doğru bir şekilde yönetilmesi mümkün olabilecektir (Gürsoy ve Ayyıldız, 2020). Ana hedefler doğrultusunda da muhtemel pazar fırsatlarının takip edilerek bu yönde çalışmalar yapılması gereklidir (Cemalcılar, 1994).

2.1.Pazarlama Planlaması

Uluslararası Pazar örnekleri araştırıldığında kıta Avrupa'sı pazarlarında Amerika'nın rekabet üstünlüğü olan alanlardan bir tanesi olan bilgisayar tabanlı yazılı alanlarında önemli fırsatlar içeren bir pazar olduğu tespit edilmiş Pazar planlaması süreçlerinin bu doğrultuda oluşturulması önerilmiştir. Bu durum pazar fırsatlarının değerlendirilmesinde planlama süreçlerinin doğru konumlandırılmasını bir örnek olarak verilmektedir (Stewart-Allen, 1997). Örgütsel yapının gelecek süreç içinde izleyeceği yol ve bu öngörülerin örgütsel yapıya olan muhtemel bedelinin bir arada değerlendirildiği bir süreçtir (Sutevski,

2018). Organizasyonlar gelecek döneme ait planlarında kendileri içinde bir belirteçtir. Örgütsel yapılar nihai hedefleri olan kar elde etme güdülerini mümkün kılacak olan pazar payları ve elde edebilecekleri getirileri planlama süreçlerinde doğru bir şekilde belirlemelidirler (Reibstein, 1985). Olması muhtemel süreçleri önceden tahmin edebilme becerisi görmediği veya bilmediği bir istikamette başka belirteçler vasıtası ile yönünü bulabilen bir kişiye benzetilebilir (Kotler, 1994).

Herhangi bir planlama sürecinin süreleri de önemlidir. Stratejik bir planlama firmalar için ileriki dönem için en az beş yılı veya daha fazla süreleri hedeflemelidir. Firmalardaki yönetim kademeleri örgütsel yapıların mevcut olanakları, pazardaki durum, rakipler ve ürünlerini talep eden son alıcıların davranışlarını dikkate alarak planlama yapmaları beklenmektedir ki bu durum tüm koşulların bir arada değerlendirildiği bir süreçtir (Abell ve Hammond, 1979). Stratejik pazarlama süreçleri yapılan değerlendirmelere ve öngörülere bağlı olarak örgütsel yapının odağındaki pazar için yapılan çalışmalar bütünüdür. Planlama süreçlerinde;

- Mevcut halin değerlendirilmesi
- Ana hedeflerin ortaya konulması
- Pazarlama için program oluşturulması
- Anılan gelecek hedeflerine ulaşmak için yapılması gerekenler
- Nihai hedefe matuf olarak planlar ile süreçlerin kombine değerlendirilmesi ve geri bildirimleri kapsayan süreçleri içermektedir.

Bu süreçler tüm işletmelerin başarılı olabilmesi için muhakkak bu yolu izlemesi gerektiği düşünülmektedir (Altunışık vd.,2014; Kotler, 2001).

Pazarlamada planlama süreçlerini dikkate aldığımızda öncelikle mevcut durumun değerlendirilmesi süreçlerini inceleyerek sürecin başlatılması doğru olacaktır.

2.1.1. Mevcut halin değerlendirilmesi.

Genel itibarı ile bakıldığında ele alınan firmaların önemli bir kısmı yoğun rekabet dünyasında örgütsel maliyetlerin aşağı çekilmesi yolu ile maliyetleri aşağı çekme gayreti içerisindeyler. Bu durum firma için zaman süreçlerinde rekabet dünyasında yeni fırsatlar ve adeta hayatta kalabilmeleri için can suyu olmaktadır (Tokgöz, 2012)

Mevcut hali değerlendirmek istediğimizde ileriki dönemde neler olabileceğini öngörerek süreç başlatılmalıdır, bulunulan çevrede olası çerçevesinde gerekli önlemlerin alınması, pazarlama süreçlerinin yürütüldüğü toplumsal boyutta yenilik alanındaki gelişmeler, doğaya satılması planlanan ürünün etkileri, toplam üretim hacminin değerlendirilmesi, üretilecek ürünün firmaya olan toplam bedel gibi konuların dikkate alınarak yapılacak değerlendirmedir. Bu değerlendirmeleri

maddeler halinde incelediğimizde ilk olarak içinde bulunulan satış çabalarının sürdürüldüğü topluluktaki siyasi süreçlerin analiz edilmesi, mali yönden yapılan incelemeler, kültürel ve sosyolojik yönden yapılan araştırmalar ve değerlendirmeler, büyük bir hızla ilerleyen dijital dönüşümün teknolojik etkilerinin değerlendirilmesi, doğaya olan etkilerin bir bütün olarak ele alınması olarak karşımıza çıkmaktadır (İslamoğlu, 2013).

Mevcut olayların değerlendirilmesinde işlemlerinde ürünlerin en az son beş yıl veya daha uzun süreçlerdeki hedeflenen pazardaki tüm yönlerinin incelenmesi süreçlerini kapsamaktadır. Ayrıca mevcut işler ve portföy açısından gerekli kararları verebilmelerini sağlayacak süreçlerin bu yönde değerlendirilebilmesi bu süreçle mümkün olabilmektedir. Diğer yönden ürünün güçlü olan taraflarının, zayıf olan taraflarının, hedeflenen pazardaki yakalanabilecek fırsatların ve hedeflenen pazardaki tehdit oluşturabilecek risklerin bir bütün olarak değerlendirilmesi ve bu çerçevede ileriye dönük planların yapılabilmesini sağlayacak süreçleri içermektedir (Altunışık vd., 2014). Swot analizi şeklinde ifade edilmekte olan ve aslında örgütsel yapının gerçek manada planlama yapabilmesine imkan sağlayan bu analiz geleceğe dönük çok önemli bir projeksiyon sağlayacaktır (Öztunalı, 2005).

2.1.2. Ana hedeflerin ortaya konulması

Örgütsel yapılarda ileriye dönük amaçlarında örgütün gerçek durumunu yansıtan ana programı ile uyuşan amaçlara öncelik verilmesi ve bu yolda çalışılması akılcı bir yol olacaktır. Örgütsel yapının genel amaçları ve gerçekçi durumu ile uyuşmayan çabalar yapıya faydadan çok zarar verecektir (Kırcova, 2012). Ana hedeften sapmadan pazarda yer alan alıcılara mümkün olduğunca alternatif sunulması ve isteklerinin karşılanması esas alınmalıdır. Burada talepler pazarda yer alan alıcıların beklentileri ile uyumlu ve müşteri odaklı olmalıdır. Ana hedeflerin belirlenmesi sürecinde bu hedeflerin ölçülebilir ve takip edilebilir olması örgütsel yapının hangi ölçüde başarılı olabildiğinin de göstergesi olacak ve ilerleyen süreçlerde gerekli düzeltme ve yönlendirmelere olanak sağlayacaktır. (Öndoğan, 2010)

2.1.3. Pazarlama için program oluşturulması

Bu aşamada pazara firmanın sunacağı ürün ile ilgili izleyeceği yol haritası esas alınarak süreç yönetilmelidir. Firmaların beklentileri doğrultusunda yürütecekleri süreçlerin bir bütünü olarak ele alınabilir. Öncelikle örgütsel yapının nihai beklentisi çerçevesinde;

- Nihai pazarın seçilmesi,

- Örgütsel yapının satışa sunacağı malın pazarda nasıl pozisyonlandırılacağı,
- Satılacak malı ücretinin hangi koşullara göre belirleneceği,
- Nihai alıcıların firmanın pazara sunduğu malı belli bir maliyete katlanarak alması için oluşacak gerekçe,
- Satılacak malların satışı için oluşturulacak dağıtım kanalları
- Tüm reklamları da kapsayan karşılıklı etkileşim süreçlerinin oluşturulması esastır.

Şeklinde karakterize edilebilmektedir. Tüm bu süreçler her aşamada pazarlama için oluşturulacak programın ana hatlarını ifade etmektedir (Kotler, 2001).

2.1.3.1. Nihai pazarın seçilmesi

İşletmeler nihai hedeflerine paralel olarak üç farklı şekilde stratejilerini oluşturabilirler ilk olarak bütüncül bir yaklaşımla tüm pazarın hedef alınması, ikincisi ise diğerlerinden farklı bir şekilde birden fazla sayıda kısımları olan pazarın hedef alınması ve üçüncü olarak da sadece tek bir alana son derece yoğun konsantre bir süreç yönetimi izleyebilmektedir. Bu stratejilerden birisi firmanın kendi nihai politikasına ve olanaklarına göre seçilmelidir. Bu seçim firmanın gelecek dönemdeki başarısının ve varlığını sürdürebilmesinin temelini oluşturmaktadır (Gürbüz ve İnal, 2004).

2.1.3.2. Örgütsel yapının satışa sunacağı malın pazarda nasıl pozisyonlandırılacağı

Örgütsel yapıda ürünlerin konumunun belirlenmesi üretilen ürünlerin pazarda bulunan benzerlerine göre ürünün farklı konumlandırılması, ürünü satın alacak olan müşterilerin ürünü satın alabilmek için katlanacakları maliyete katlanmak için akıllarındaki ürünü konumlandırma ve satın alınan ürünün markasının müşteri tarafından zihinde nasıl bir şekilde yerleştirildiğinin bir bütünü olarak ifade edilebilir (Brooksbank,1994). Müşterilerin satın alma arzusunda oldukları ürünlerin veya hizmetlerin alıcıların dimağında ilk sırada yer alması son derece doğru şekilde pazarın parsellenmesi ve müşterilerin yüksek düzeyde taleplerinin karşılanmasını sağlayan işletmelerin başarılı olması olağan bir sonuç olacaktır (Hart ve Troy,1986). Genel bir bakış açısı ile bakıldığında ürünün pozisyonunun belirlenmesinde üç temel yaklaşım üzerinde durulmaktadır. Bu yaklaşımlar tüketicinin gözüyle irdelendiğinde ürünün daha öncekilerden farklı ve ilk olabilmesi, yegâne olabilmesi ve tüketicinin ruhuna ve duygularına bir bağ kurarak cezbedici olabilmesi şeklinde sıralanabilir (Fill, 1995).

2.1.3.3. Satılacak malı ücretinin hangi koşullara göre belirleneceği

Tüketicilerin satın alma arzusunda oldukları ürünlerin statüsünün belirlenmesinde çok önemli merhalelerden bir tanesi malların ücretleri ile birlikte sahip oldukları özellikleridir. Şirketler ürünlerini pazarlarken çeşitli ücret veya fiyat politikaları izlemektedirler. Bu politikaların firmanın özellikleri ve pazardaki hedeflerine paralel olması önemlidir. Firmanın satışa sunduğu ürünün tüm bağlamlardaki özellikleri de önemlidir. Özellikle dayanıklı tüketim ürünlerinde ve belirgin ürünlerde bu fiyat politikalarını sıklıkla gözlemleyebiliriz (Bulut, 2006). Ürünün katlanılan maliyetine ve ürünün özelliklerine göre odaklanılarak yapılan planlamada, kendilerini diğer ürünlerden farklılaştırarak ve markalarını ön plana çıkararak görece daha yüksek ücretlerle satış yapan firmalar olduğu gibi çok daha düşük ücretler ile mallarını satışa sunana ve bunu bir strateji olarak benimseyen firmalar pazarda bir arada bulunmaktadır. Satışa sunulan ürünlerin fiyatlarındaki farklılıklar benzer şekilde satılmakta olan ürünlerin özellikleri ile kalite standartları içinde söz konusudur. Bazı firmalar ürünlerinin özelliklerini ve markasını ön plana çıkararak daha yüksek satış fiyatları ile ürünlerini satmaktadırlar. Yine bunun tersine ürettikleri ürünleri daha düşük fiyatlarla müşteriye sunan ve neticesinde bu yönde bir pazarlama süreci benimseyen şirketlerde pazarda yer almaktadırlar. Burada pazarda satışa sunulan malları belirli bir bedel karşılığında satın almakta olan fiyata duyarlı bir pazarda olup olmaması da önem arz etmektedir. Firmalar bu yönde verilecek kararları nihai planları ve hedefleri doğrultusunda tüm faktörleri göz önüne alarak vermelidirler (Claessens, 2015; Kotler ve Armstrong, 2018)

2.1.3.4. Nihai alıcıların firmanın pazara sunduğu malı belli bir maliyete katlanarak alması için oluşturulan gerekçe

Bir işletmenin ürettiği mamulü veya hizmeti belirli bir bedele katlanarak satın alma sürecine girmeleri için ortaya koyulacak süreçler satıcının oluşturduğu gerekçelerle bağlantılıdır. İlk olarak paha veya değer alıcıların temel manada gereksinim duydukları mallar için katlandıkları maliyettir. İkinci olarak paha veya değer bireylerden ziyada içerisinde bulunan insan popülasyonunun gözündeki değeridir. Üçüncü olarak paha veya değer bireyin kendi arzuları ile katlanmayı göze aldığı değerdir. Dördüncü olarak paha veya değer bireyin elde etmeyi arzu ettiği veya kendisi için büyük değer taşıyan en yüksek tatmini elde ettiği ürünler için ifade edilen süreçlerdir (Woo, 1992). Farklı bir yaklaşımda ise tüketiciler ürünleri aldıkları kişisel hazlar ve faydaya göre değerlendirmektedirler, diğer bir bakış açısı başka bireylerin gözünden verilen değerlere göre değerlendirmekte son olarak ise tüketicinin kendisi dışında

çevresinin hangi ölçüde memnun olacağı veya diğer bireylerin hangi ölçüde olaya gıpta ile yaklaşacağı hususları ön plana çıkmaktadır (Holbrook,1999).

2.1.3.5. Satılacak malların satışı için oluşturulacak dağıtım kanalları

İşletmeler ürettikleri malları pazarlara ve dolayısı ile onları alacak müşterilere tesliminin yapılabilmesi için farklı yöntem ve süreçleri kullanmaktadırlar. Bu malları veya ürünleri farklı dağıtım kanalları veya süreçleri kullanarak son kullanıcıya ulaştırabildiği gibi bizzat kendisi de gelişen teknolojinin de nimetlerinden yararlanarak ulaştırabilir. Yine aynı şekilde satılacak ürünler nihai tüketiciye bizzat satılabileceği gibi çeşitli araçlar veya toptan pazarlama yapan yapıları kullanarak ta süreci yönetebilir. Örgütlerin global bazda oluşturacakları dağıtım süreçleri kolay kurulabilen yapılar olmayı oldukça maliyetlidir. Özellikle global pazara satış yapacak örgütlerin bu hususta planlarını kapsamlı bir araştırma neticesinde yapmaları kendi yararlarına olacaktır. Teknolojik ilerlemenin de uluslararası boyutta tüm süreçleri derinden etkileyebildiği internet alanındaki gelişmeler ile karakterize edilebilir (Akat, 2004). Yurt dışı pazarlara ağırlık veren işletmeler için ürünün özellikleri, ürünün tüketiciye ulaşmasını sağlayabilecek köprüler, hedef pazardaki hukuki ve politik şartlar, alternatif tüketiciye ulaşma olanaklarının olup olmaması tüm süreci belirleyen faktörlerdendir (Karafakioğlu, 2010).

2.1.3.6. Tüm reklamları da kapsayan karşılıklı etkileşim süreçlerinin oluşturulması

Pazarlama süreçlerinin planlanması sürecinde iletişimin tüm alanlarını içine alacak şekilde ürünün tüketiciye tanıtılması süreçlerinde olan tanıtımdan tutunda, ürünün tüketiciye cazip hale getirilmesi için uygulanacak tüm politikaları da içine alan bir yapı şeklinde ifade edilebilir. Burada tüketicinin kararını etkileyebilmek için hedef alıcı grubunun çok iyi belirlenmesi ve bu kitleye dönük olarak faaliyetlerin yürütülmesi gereklidir. Tüketicinin dikkatini ve algısını hedefleyecek şekilde uygun araçlar kullanılarak, müsait bir zaman diliminde defaten tekrarlanarak iletilmelidir. Burada diğer önemli bir hususta tüketiciye verilen mesajın defaten tutarlı olarak ve bir eşgüdüm içinde verilmesi olmalıdır (Tosun, 2003). Malların satışı için tüketiciyi harekete geçirmeyi hedefleyen mesaj tüm iletişim süreçlerinden faydalanılarak mevcut yasal prosedürlere uygun olarak verilmesi istenilen neticeye ulaşmayı kolaylaştıracaktır. Müşteriye dönük olarak yapılacak tanıtım çabaları alma kararında oldukça etkili olmakta, alım ve karar verme süreci için destekleyici olmakta, pek çok etkenin bir arada incelendiği kapsamlı çalışmalar ile ortaya koyulmakta, dijital bir dünyada

tamamen dönüşmüş bir süreçle kendine yeniden yer edinmektedir (Odabaşı ve Oyman, 2001).

2.3.4. Pazarlama Hareket Planlaması

Pazarlama hareket planları örgütsel yapıların nihai amaçlarına ulaşabilmeleri için hangi faaliyetleri hangi aşamalarda ve hangi süreçleri kullanarak ulaşabileceklerini modelleyen bir yapıyı temsil eder. Burada oluşturulan planların ve süreçlerin nihai olarak hangi şartlarda yürütüleceği plan çerçevesinde yazılı hale getirilmesi ve titizlikle uygulanması gerekir (Cohen, 2001). Hareket planlarının belli bir sürede tespit edilebilir ve değerlendirilebilir olması önemlidir. Firmaların yönetimleri bu hareket planları çerçevesinde örgütlerinin durumunu daha net görebileceklerdir (Luecke, 2015).

2.3.5. Pazarlama Faaliyetinde Hedeflerin ve Sürecin Kontrolü

Firmaların hedefleri doğrultusunda ilerleyip ilerleyemedikleri, nihai hedefe ulaşma sürecinde değerlendirme yapılabilecek bir kontrol sürecine ihtiyaç söz konusudur. Kontrol ve diğer bir deyişle denetim nihai ulaşılması planlanan hedef ile ulaşılan noktanın bir arada değerlendirilmesi sürecidir. Bu süreç kontrol ile birlikte amaçlanan sonuçlara ulaşmak için yapılması gereken eylemleri de içerir (Tek, 1999). Burada uygulanan eylem hedefleri ile birlikte neticelerinde kontrol edildiği bir süreç yönetimi işletilir. Ölçülebilir süreçlerle firmanın nihai hedefine ulaşması için hangi eylemleri yapabildiği hangilerini de neden yapamadığının belirlenmesi önemlidir. Bu veriler firmaların yönetimleri tarafından doğru bir şekilde değerlendirilip hangi derecede hedefe ulaşılabilmişinin de göstergesi olmaktadır (İslamoğlu, 2006).

2.4. Türkiye’de Faaliyet Gösteren Firmaların Planlama Konusunda Yaşadığı Sorunlar

Türkiye’de faaliyet gösteren firmalar yönetsel sorunlar, yetişmiş personel sorunu, finansman ve yatırım sorunu, pazarlama sorunları, üretim sorunları gibi önemli sorunlarla mücadele etmek durumunda kalmaktadırlar (Üstün, 1994). Türkiye’de ve tüm dünyadaki işletmelerde doğru ve gerçekçi verilere sahip olunmalıdır ki doğru ve etkin kararlar verilsin. Türkiye’de yaşanan en önemli sorunlardan birisi planlama süreçlerinin doğru bir şekilde yürütülmesini sağlayacak olan verilerin istenilen düzeyde olmamasıdır.

Büyük oranda gelişen teknoloji ile birlikte belirsizliklerin mümkün olduğu kadar azalması önemlidir. Firmalardaki belirsizliklerin mümkün olan en düşük seviyeye çekilebilmesi için yenilikçi faaliyetlerin artması ve yenilikçi ürünlerin ortaya konulmasının önemi büyüktür. Yenilikçi ürünler pazardaki pek çok rakibin

oluşturduğu belirsizliklerinde önüne geçilmesini sağlayacak ve firmalara rekabette avantaj sağlayacaktır. Türkiye 'de son dönemde önemli gelişmeler olmakla birlikte dünya ölçeğinde görece daha düşük teknolojik ürünler üretmesinin oluşturduğu çok sayıda üreticinin devreye girmesi ile oluşan belirsizlikler nedeni ile ileriye dönük planlar yapılması oldukça güç olmaktadır (Böyükaslan ve Tiryakioğlu, 2016).

Türkiye'de belirsizliklerin çok fazla olduğu bir ortam söz konusu olduğu için işletmelerinde ileriye dönük plan yapmasını zorlaştırmaktadır. Beklenmedik bir şekilde yeni vergiler gelebilmekte yasal düzenlemeler bir anda yürürlüğe girebilmektedir. Böylesine bir ortamda ileriye dönük planların yapılması hiç kolay olmayacaktır. Bundan dolayı belirsizliklerin azaltılması ve işletmelerin ileriye dönük planlarını daha kolay yapılabilmesinin de önünü açacaktır. İstikrarlı bir politika izlenmesi daha kolay planlama yapılabilmesine olanak sağlayacaktır.

KAYNAKÇA:

- Abell, F. ve Hammond, S.J. (1979). *Stratejic Market Planning : Problems and analytical approaches*. F. Abell, & Hammond, Englewood Cliffs (NJ): Pretrice Hall. New Jersey
- Akat, Ö. (2004). *Uluslararası Pazarlama Karması ve Yönetimi*; Ekin Kitabevi, 5.Baskı, Ankara
- Altunışık, R., Özdemir, Ş. ve Torlak, Ö. (2014). *Pazalama Yönetimi*. Altunışık,R., Özdemir, Ş. ve Torlak, Ö. içinde, *Pazarlama İlkeleri ve Yönetimi* (s. 257). İstanbul: Beta Yayınları.
- Altunışık, R., Özdemir, Ş. ve Torlak, Ö. (2014). *Pazarlama İlkeleri ve Yönetimi*. Beta Yayınları. İstanbul
- Brooksbank, R. (1994). *The Anatomy of Marketing Positioning Strategy, Marketing Intelligence & Planning*, XII, 4, 1994, s. 10.
- Bulut, Z.A. (2006). *Bodrum'da Bulunan Konaklama İşletmelerinin Konumlanması Ve Algılama Haritalarının Düzenlenmesi Yıl 2006 , Cilt: 4 Sayı: 5, 105 – 119*
- Böyükaslan ve Tiryakioğlu (2016). *Girişimci Devlet, Yenilikçi Finansman: Türkiye İçin Bir Politika Arayışı*.*İşletme Araştırmaları Dergisi*. 27-8, ss. 592-618
- Cemalcılar, İ. (1994). *Pazarlama, Kavramlar-Kararlar*, ss.311, Beta Basım Yayın Dağıtım, İstanbul
- Claessens, M. (2015). *Positioning-occupy teh right position on consumer minds: The value proposition for positioning*. <https://marketing-insider.eu/positioning/>, Date of access 09.10.2023
- Cohen, W.A. (2001). *The Marketing Plan*. New York: Wiley.
- Fill, C. (1995) *Marketing Communications Frame Works Teories and Applications*, Hooley, G.J. and Sounders, J., ss. 245. Prentice-Hall Inc. New York
- Gürbüz, E. ve İnal, M. E. (2004). *Siyasal Pazarlama Stratejik Bir Yaklaşım*, Ankara : Nobel Yayıncılık.
- Gürsoy, İ. ve Ayyıldız, H. (2020). *İşletmeler için internet tabanlı pazarlama planı yazılımı geliştirilmesine yönelik tasarım tabanlı bir araştırma*. *Nitel Sosyal Bilimler*, 2(2), 182-207
- Hart, C. ve TROY, D. (1986). *Strategic Hotel, Motel Marketing, USA*
- Holbrook, M. B. (1 999). *Introduction to Consumer Value*. İçinde M. B. Holbrook (Ed.), *Consumer Value: A Frameworkfor Analysis and Resear·h* (pp. 1 -29). New York, NY: Routledge.
- İslamoğlu, A. H. (2006), *Pazarlama Stratejileri: Stratejik ve Global Yaklaşım*, Beta Yayınları, İstanbul.

- İslamoğlu, A.H. (2013). Pazarlama Yönetimi, Stratejik Yaklaşım (Genişletilmiş gözden geçirilmiş 6. Baskı) . İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Karafakioğlu, M. (2010), Uluslararası Pazarlama, 6.Baskı, Literatür Yayınevi, İstanbul
- Kırcova, İ.(2012). İnternette pazarlama. 5. Baskı. Beta Basım Dağıtım. İstanbul
- Kotler, P. (1984). Pazarlama Yönetimi, Çözümleme Planlama ve Denetim, çev. Yaman ERDAL, 3. Baskı , s. 221, Beta Basım Yayın Dağıtım, İstanbul
- Kotler, P. (2001). Kotler on merketing: How to create, win and dominate markets. UK: Simon and Schester
- Kotler, P. and Armstrong, G. (2018). Pazarlama ilkeleri., A.E. Gegez (Çeviri Ed.) (1. Baskı), Beta Yayınları. İstanbul
- Luecke, R. (2015).Strategy: Create and Implement the Best Strategy for Your Business Paperback. Harvard Business Review . ABD
- Öndoğan, N.E. (2010). Restoran Pazarlamasında Kullanılan Temel Pazarlama Karma Elemanları. Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi. 1-25
- Odabaşı, Y. ve Oyman, M. (2001). Pazarlama iletişimi yönetimi. İstanbul: MediaCat Yayınları.
- Öztunalı, K. G. (2005). Antalya'nın Yönetiminde "Kent Vizyonu" Etkili Bir Araç Olabilir, Mülkiye Dergisi,19 (246), 185-205
- Picton, D. ve Broderick, A. (2001). Integrated Marketing Communications, Prentice Hall, ss.64-68,70,71,80-83.
- Reibstein, D. J. (1985). Marketing, Concepts, Strategies, and Decisions. Prentice-Hall Inc., Englewood Cliffs
- Stewart-Allen, A. L. (1997). Europe lacking in software for marketers. Marketing Perspective: Marketing News.
- Sutevski, D. (2018). What Is Marketing Plan And Why You Need It For Your Business. <https://www.entrepreneurshipinbox.com/22/marketing-plan-what-is-why-isneeded/>, Date of access 10.10.2023
- Tokgöz, N. (2012). Stratejik Yönetim ve İlgili Temel Kavramlar,Deniz Taşçı ve İ. Cemil Ulukan (Ed.), Stratejik Yönetim I (ss.1-23), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Tek, Ö. B. (2000). Pazarlama İlkeleri: Global Yönetimsel Yaklaşım Türkiye Uygulamaları, 8. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul.
- Tosun, N.B., Pazarlama Halkla ilişkileri ve Reklam, Türkmen Kitabevi. İstanbul
- Woo, H. K. H. (1992). Cognition, Value, and Price: A Genemi Theory oj Value. Ann Arbor, University of Michigan Press.
- Üstün, R. (1994).Eskişehir İmalat Endüstri İşletmelerinin, İşletme Sorunları ve Çözüm Önerileri. Eskişehir Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, C: XII, S: 1- 2

Bölüm 54

**Türkiye’de Kamu Kesimi Çerçeve
Anlaşma Protokolünün Belediye ve
Belediye Şirketlerinde Uygulanma
Tartışmaları: İşçi Sendikaları Bağlamında
Bir Değerlendirme**

Abdüssamed KETEN¹

¹ *İstanbul Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri A.B.D., Doktora Öğrencisi,
abdussamedketen@gmail.com , ORCID No: 0000-0002-0582-7774*

ÖZET

Türkiye’de toplu pazarlığa ilişkin düzenlemeler 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanun’unda yer almaktadır. Kanun işkolu düzeyinde örgütlenmeyi, toplu iş sözleşmesinin ise işyeri düzeyinde bağitlanması kuralını koymuştur. Bu kapsamda işkolunda %1, işyerindeki işçilerin yarıdan bir fazlasını üye yapan veya işletme düzeyinde en az %40 üyesi bulunan sendikalara Kanun toplu iş sözleşmesi yapma ehliyeti tanımıştır. Ayrıca 6356 sayılı Kanun, Ekonomik ve Sosyal Konseye üye işçi ve işveren konfederasyonlarına işkolu düzeyinde çerçeve sözleşme yapma imkânı da sunmuştur. Ancak sözleşmenin niteliği, mesleki eğitim, iş sağlığı ve güvenliği, sosyal sorumluluk ve istihdam politikaları gibi sınırlı tutulmuştur.

2017 yılına gelindiğinde ise, 696 sayılı KHK’nın 112. Maddesi uyarınca 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu’na getirilen Ek-2. Madde ile Türkiye’de kamu sektöründe centilmenlik anlaşması niteliğinde olan kamu toplu iş sözleşmesi çerçeve anlaşma protokolleri bu tarihten itibaren bağlayıcı bir özellik kazanmıştır. Kamu Toplu İş Sözleşmesi Çerçeve Anlaşma Protokollerindeki bu derinden dönüşüm Türkiye’deki toplu pazarlık yapısını ve endüstri ilişkileri sistemini doğrudan etkilemiştir. Ayrıca 696 sayılı KHK ile belediyelerde personel çalıştırmasına dayalı hizmet alım sözleşmeleri kapsamında istihdam edilen taşeron işçilerin belediyeler bünyesinde istihdam edilmesi ve yine aynı KHK ile KTİÇAP’nin (kamu toplu iş sözleşmeleri çerçeve anlaşma protokolleri) önünün açılarak bağlayıcı nitelik kazandırılması her iki düzenlemenin de birbirinden bağimsız olmadığını, toplu pazarlıktaki yapısal dönüşümlerin ipuçlarını bizlere sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: kamu toplu iş sözleşmesi çerçeve anlaşma protokolü, toplu pazarlık, endüstri ilişkileri, toplu iş sözleşmesi.

GİRİŞ

Küresel endüstri ilişkileri sisteminde, üretim faktörlerinden biri olan emek unsurunun yegâne savunucusu sendikalaradır. Yasal argümanlar çerçevesinde bu yüce gayenin en önemli aracı toplu pazarlıktır. Toplu pazarlık işçi ve işverenlerin menfaatlerinin yoğrulduğu, sürecin sonunda tarafların eşit mutlu ayrıldıkları önemli bir sosyo-ekonomik düzeni ifade etmektedir. Günümüzde küreselleşmenin etkisiyle, işyeri ve işletme düzeyinde gerçekleştirilen toplu pazarlıkların ulusal çapta toplumsal, ekonomik ve siyasal etkileri de bulunmaktadır. Bu bakımdan göz ardı edilemeyecek kadar etki ve sonuçlara haiz böyle bir mekanizmayı tanımak ve kurallarını iyi koymak gerekmektedir.

Küreselleşme süreci ile sosyo-ekonomik düzendeki değişim üretim yapısını ve endüstri ilişkileri dinamiklerini doğrudan etkilemektedir. Devletin bir taraftan küresel politikalara uyum gayretleri ile özelleştirme yoluna başvurarak kamu istihdamını minimize etmesi, diğer taraftan klientalist uygulamalarla endüstri ilişkilerinde müdahaleci yaklaşımı benimsemesi sistemin yapıtaşları olan toplu pazarlığı ve ilişkili diğer birimlerinde dönüşüm tartışmalarını da tetiklemiştir.

Bu tartışmalar son yıllarda literatürü sıkça meşgul eden kamu toplu iş sözleşmeleri çerçeve anlaşma protokollerinin uygulanmasındaki endüstri ilişkileri sorunları ekseninde devam etmiştir. Çalışmada söz konusu durum gözetilerek belediye ve belediye şirketlerinde KTİÇAP'ın uygulanabilirliği üzerine tartışmalara yer verilerek, bu işyerlerinde örgütlü işçi sendikalarının sendikal rekabet, sendikasızlaştırma, örgütlenme ve toplu pazarlık konularında etkileri irdelenmiştir.

Bu düşünce ile çalışmada öncelikle sermaye eliyle toplu pazarlığın ademi merkezileşme trendine karşı işçi sendikalarının merkezi bir toplu pazarlık sistemini endüstri ilişkileri kuralları çerçevesinde desteklemeleri gerektiğine değinilmektedir. Akabinde devletin neoliberal iktisat politikaları ekseninde müdahaleci yaklaşımdan uzaklaşması paralelinde 2017 yılında yapmış olduğu düzenleme ile kamuda istihdamı artırdığı dolayısıyla devletin işveren rolünde beklenenin aksine artış olduğunun altı çizilmiştir. Son kısımda ise tüm bu koşullar çerçevesinde KTİÇAP'ların belediye ve belediye şirketlerine de uygulanmasının bu işyerlerinde örgütlü işçi sendikaları üzerindeki etkileri analiz edilmiştir.

Toplu Pazarlığın Değişen Yapısı

Literatürde yer edindiği şekliyle toplu pazarlığın geçmişi, modern anlamda işçi işveren ilişkilerinin başladığı ve sendikaların ortaya çıktığı sanayi devrimine uzanmaktadır. İşyeri kavramının anlamının değişmeye başladığı bu dönemde büyük fabrikalarda örgütlü işçi sendikaları ve işverenler arasında yürütülen toplu pazarlık, zaman içerisinde üretim yapısındaki dönüşümden etkilenecek farklı

boyutlara ulaşmıştır. Öyle ki işçi sınıfının yapısının ve niteliğindeki değişim ile üretimin esnekleşmesi sonucu toplu pazarlık dinamikleri de değişmeye başlamıştır. Özellikle 1980 yılı sonrası neoliberal politikaların da etkisiyle devletin ekonomiye müdahalesinin azalması, kamu sektöründe toplu pazarlık biriminin daralmasına yol açmıştır. Bununla birlikte teknolojinin gelişme göstermesi mal ve hizmet üretiminde küçük işyerlerinin ortaya çıkmasına neden olarak toplu pazarlığın ademi merkezileşmesi yolunun önünü açmıştır. Bu durum sendikaların asıl gücünü oluşturan işçi sınıfının kolektif anlayış ötesinde yeni bir kimliğe bürünerek zayıflamasına neden olmuştur. Endüstri ilişkileri sisteminin yapısının korunması ve sendikaların sistem içerisinde güçlü aktör konumunun devam etmesi için toplu pazarlıkta ulusal-uluslararası düzeyde düzenlemelerin gerekli olduğu ortadadır.

Toplu pazarlık yapısını oluşturan temel unsurlar literatürde birim, düzey ve beraberinde kapsam olarak ele alınmaktadır. Son yıllarda toplu pazarlık yapısındaki çok yönlü değişim işyeri ve işletme kavramları üzerinde tartışmayı beraberinde getirmiştir. Nitekim birçok ülkede ademi merkezileşme yönünde bir eğilimin varlığından süre gelen daha alt düzeylerde (işkolundan işletme düzeyine, işletmeden işyeri düzeyine) toplu pazarlık yapıldığı bilinen bir gerçektir (Erdut, 1997: 25). Geleneksel toplu pazarlık dinamiklerinden uzaklaşmanın kaynağı kuşkusuz sermaye tarafıdır. Öyle ki günümüzde ademi merkezileşme değişen üretim yapısı, uluslararası rekabet ve küresel işgücü piyasalarına uyum bahanesi ile işverenlerce sıkça savunulan bir konu haline almıştır (Treu, 1987:150-152). Şenkal (2000:268) benzer biçimde, teknolojik gelişmeler ve artan küresel rekabetin işgücü piyasasında sendikaların varlığını azalttığını, işveren sayısında meydana gelen artışların ise toplu pazarlığın ulusal seviyeden işyeri düzeyine çekilmesinin söz konusu olduğunu ifade etmektedir. Nitekim herhangi bir ülkedeki toplu pazarlığın düzeyi, toplu pazarlık yapısının ademi merkezileşmesi hakkında bizlere somut görünüm sunmaktadır. İşgücü piyasasındaki iş ilişkilerini düzenleyen en önemli seviye olan “*toplu pazarlık düzeyi*”, kimi zaman tek işyeri, birden çok işyeri, tek işveren ve birden çok işveren şeklinde olabilmektedir (Sarioğlu, 2000:96).

Toplu pazarlığın merkezileşme süreci ülkeden ülkeye, ekonomik yapı, tarihsel pazarlık geçmişi, hükümet politikaları gibi faktörlere bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Hatta ekonomik kriz dönemleri dahi toplu pazarlık yapılarını ciddi oranda etkilemiş ve toplu iş sözleşmelerinin kapsam ve düzeyinin değişmesine yol açmıştır. Kuşkusuz endüstriyel gelişimin seviyesi toplu pazarlığın yapısında oldukça etkilidir. Geç sanayileşen ülkelerde üretim birimleri daha küçük olma eğilimi gösterirken ilk sanayileşen ülkelerde üretim yapısındaki dönüşüm kendini yeni yeni göstermeye başlamıştır (Vettori, 2005). Özellikle

1980’li yıllardan itibaren etkisini gösteren ademi merkeziyetçi yapının sendikal faaliyetleri sınırladığı öğretilerde kabul gören bir görüştür (Wergin, 2002:3). İşletme yönetiminin önem kazanması ve işyerinde esneklik uygulamalarının artan trendi endüstri ilişkileri anlayışının daralmasına yol açmıştır (Şenkal, 1999:45).

Toplu pazarlık yapısı her ne kadar ülkelerin sosyo-ekonomik yapıları çerçevesinde şekillense de Türkiye’de endüstri ilişkilerinin gelişim seyrinden bağımsız olarak hukuk düzeni içerisinde şekillendiği görülmektedir. Nitekim hukuk, toplu iş sözleşmesinin etki alanını belirleyen önemli bir araçtır. Bu bağlamda dünyada toplu pazarlığın seyri, işçi sınıfının maruz kaldığı durumlar ve oluşan tepkiler sonucu oluşmuşken; Türkiye’de gerek Osmanlı İmparatorluğu döneminde işçi sınıfının geç oluşması, gerekse Cumhuriyet döneminde devlet eliyle çalışma hayatındaki kurumsallaşmadan dolayı tabiri caizse “*bedel ödenmeden*” bir noktaya gelinmiştir. Tüm bu gelişmeler toplu pazarlık mekanizmasını doğrudan etkileyen önemli gelişmelerdir.

1980’li yıllardan itibaren ise işsizlik oranlarındaki artış, işyerinde örgütlü sendika bulunan işletmelerin azalması, teknolojik gelişmelerle üretimin farklı boyutlara taşınması ve alt işveren uygulamalarının yaygınlaşmaya başlaması ile sendikalar güç kaybederek “*sendikasız endüstri ilişkileri*” mottosu yaygınlaşmaya başlamıştır (Şenkal, 1999). Sendikasız endüstri ilişkileri sistemi, işletme yönetiminden sendikanın tamamen dışlanması, işçilerin çalışma hayatına ilişkin sorunların işverenlik tarafından yürütülen “*insan kaynakları*” birimi tarafından gerçekleştirilmesidir. Özellikle emek yoğun üretim gerçekleştiren işletmelerin üretimlerini emeğin nispeten daha ucuz ve iş yasalarının esnek olduğu ülkelere kaydırması sonucu ortaya çıkan 21. yy sorunları Sanayi devriminde karşılaşılan sorunlarla benzerlik göstermektedir (Işık, 2009:150). Uzun çalışma saatleri, düşük ücretler, istihdamda çocuk işçi çalıştırılması gibi güvencesiz istihdam koşulları karşımıza çıkmaktadır. Bu duruma ILO, BM, AB gibi uluslararası örgütler tarafından bazı koruyucu düzenlemeler getirilse de birçoğu tavsiye niteliğinden öteye geçememektedir. Bu işyerlerinde örgütlülük oranının düşük olması, sendikalaşma önünde bazen işveren bazen siyasi baskılar neticesinde toplu pazarlığın işlevli bir aktör konumundan uzaklaştırıldığı görülmektedir

Devletin İşveren Rolünde Yaşanan Dönüşüm

Devletin çalışma hayatına ilişkin düzenleyici rolünün üstlenmesi nedeniyle ortaya çıkan müdahaleci yaklaşım sanayi devrimi yıllarına kadar gitmektedir. Ancak devletin, işveren rolüne ilişkin gelişmelerin Keynesyen ekonomi politikalarının uygulanmaya başlandığı 1929 yılından sonra etkili olduğu görülmektedir (Cerev, 2014:245). Bu tarihten önce liberal ekonomi politikası

çerçevesinde piyasa düzeninin bir “görünmez el” ile sağlanacağı fikri yaşanan büyük buhran sonrasında yetersiz görülerek devletin ekonomiye müdahalesini öngören politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Bu politikalar zaman içinde devletin işveren rolündeki değişimi de etkilemiştir (Stinger, 1971). Öyle ki 2. Dünya Savaşı sonrasında ülkelerin yeniden inşasında devlet öncü bir konumda yer almıştır. Nitekim savaşın etkilerini en aza indirmek için devlet tarafından uygulanan geniş kapsamlı kamu hizmetleri kamu istihdamının da artmasına neden olmuştur. Özellikle neoliberal ekonomi politikalarının etkin olduğu yıllara kadar bu artış süreklilik göstermiştir (Çakmak, 2013:19).

1980’li yıllara gelindiğinde ise 1970’li yıllarda yaşanan petrol şokları nedeniyle yaşanan krizden dolayı Keynesyen politikalar tartışılmaya başlanmıştır. Krizden çıkmak için kamu harcamalarının azaltılması gerekliliği sonucu ücretlerin düşmesi, özelleştirme uygulamaları gibi ekonomi içerisinde devletin konumunun daraltıldığı deregülasyon uygulamaları gündeme gelmiştir. Bu dönemde neoliberal iktisat düşüncesi savunucuları devletin ticaret ve mülkiyet hakkını koruyucu, güvenliği sağlayıcı temel görevleri üstlenmesi gerektiğini öne sürmektedir (Harley, 2007:22).

Tablo 1: KİT’ler ve Özelleştirme Programındaki Kuruluşların İstihdam Sayıları (1985-2000)

Grup/Yıl	1985	1990	1995	2000
Hazine Portföyü *	653,066	595,794	415,198	325,801
Özelleştirme Portföyü **	0	47,264	81,154	60,618

Not:
* 233 sayılı KHK kapsamındaki KİT’ler
** 4046 sayılı Özelleştirme Kanununa tabi ve sermayesinin yarısından fazlası kamuya ait olan kuruluşlar.

Kaynak: Hazine ve Maliye Bak., KİT İstatistikleri (Yazar tarafından derlenmiştir.)

Dünyada böyle bir gelişim görülürken Türkiye’de de deregülasyon politikaları ile devletin işveren rolünün daraltılması çabaları özelleştirmeler yoluyla karşılık bulmuştur. Nitekim bu dönemde yüksek enflasyon, işsizlik oranlarındaki artış kamu iktisadi teşekküllerinde verimsizlik ve gizli işsizliğin yaygınlaşması gibi sonuçlar doğurmuştur. Hal böyle olunca devletin istihdam kapasitesi daralmış ve birçok kamu hizmeti taşeron şirketler vasıtasıyla yerine getirilmiştir (Tokol, 2014:21). Tablo 1’de özelleştirme kapsamında kamu iktisadi teşekküllerinde 1985-2000 yılları arasında istihdamın yaklaşık %69 oranında azaldığı görülmektedir. Buna göre Türkiye’de 1990 yılında özelleştirmeye ilişkin

Kanunlar çıkarılmadan önce 643,058 bin civarında olan kamu istihdamı 2000 yılına gelindiğinde 386,419 bine düşmüştür.

Devletin klasik olarak nitelendirdiğimiz işverenlik anlayışında, özel sektöre kıyasla daha yüksek iş güvencesi, düşük verimlilik ve yüksek ücret gibi unsurlar kendini göstermektedir. Bu tür istihdam şeklinde devlet çeşitli nedenlerle de piyasa temelli bir işverenlik anlayışı için dönüşüm yaşamıştır. Ancak izleyen yıllarda kabul gören işverenlik modelinden uzaklaşıldığı görülmektedir. Öyle ki klientalist politikalarla devletin klasik istihdam şekline tekrar evrildiği iddiaları yadsınamaz bir gerçektir. Diğer bir deyişle devlet belirli süreli veya farklı şekillerde kamunun dışında tutarak gördürdüğü kamu hizmeti işçilerini birtakım sebeplerle kendi bünyesine almaya başlamıştır.

Tablo 2:Yıllara Göre Kamu İstihdamı (2007-2022)

Genel Bütçe Kapsamındaki Kamu İdareleri ve diğerleri */Yıl	Kadrolu Personel	Sözleşmeli Personel	Sürekli İşçi	Geçici İşçi	Toplam
2007	1.964.507	133.019	105.364	5.373	2.208.263
2017	2.705.150	159.065	99.217	10.790	2.974.222
2019	2.820.095	331.579	463.119	42.311	3.657.104
2022	2.887.338	468.746	476.161	43.550	3.875.795
233 Sayılı KHK Kapsamındaki Kitler, Özelleştirme programında Yer Alan Kuruluşlar ve diğerleri ** / Yıl	Kadrolu Personel	Sözleşmeli Personel	Sürekli İşçi	Geçici İşçi	Toplam
2007	13.934	84.670	157.436	2.614	258.654
2017	11.058	72.741	99.238	2.488	185.525
2019	9.027	75.410	113.202	1.307	198.946
2022	8.820	70.998	116.055	2.858	198.731
Belediyeler ve Bağlı Kuruluşları, Belediye İktisadi Teşekkülleri ve diğerleri *** /Yıl	Kadrolu Personel	Sözleşmeli Personel	Sürekli İşçi	Geçici İşçi	Toplam
2007	99.258	6.123	112.411	101.299	319.091

2017	114.854	14.488	186.456	5.879	321.677
2019	110.328	20.561	547.543	4.949	683.381
2022	109.385	25.291	600.381	4.112	739.169

Not: * YÖK, Üniversiteler ve Yüksek Teknoloji Ens., Özel Bütçeli Diğer İdareler, Düzenleyici ve Denetleyici Kurumlar, Sosyal Güvenlik Kurumları, Döner Sermayeler ve Kefalet Sandıkları, Diğer Kamu İdareleri ** Kamu Bankaları, Özel Kanunu Bulunan Kuruluşlar ** İl Özel İdareleri, Mahalli İdare Birlikleri

Kaynak: <https://www.sbb.gov.tr/kamu-istihdami/>, (Yazar tarafından derlenmiştir.)

Tablo 2 yıllar itibariyle kamu istihdamındaki genel görünümü, genel bütçe kapsamındaki kamu idareleri, kitler ve belediye ve iştirakleri olmak üzere üç kategoride; kadrolu-sözleşmeli personel ve sürekli-geçici işçi açısından ele almaktadır. Buna göre genel bütçe kapsamındaki kamu idareleri ve diğerlerinde istihdam 2007 yılından 2022 yılına kadar yaklaşık %75 oranında artış göstermektedir. Ayrıca kadrolu personel sayısında yaklaşık %46; sözleşmeli, sürekli-geçici işçi kadrolarında ise 4 katına ulaşan bir artış yaşanmıştır. Kitler ve özelleştirme kapsamındaki kuruluşlarda istihdamda görece düşüş gözlenmiş olsa da belediyeler, bağlı kuruluşlar ve iştiraklerde de benzer bir durum vardır. Nitekim kadrolu personel istihdamında %10, sözleşmeli personel istihdamında 3 katı, sürekli işçi istihdamında 5 katı ve toplamda %131 oranında artış görülmektedir. Kuşkusuz bu artışın asıl nedeni 696 Sayılı KHK'nın yürürlüğe girmesiyle personel çalıştırmaya dayalı ihalelerde çalıştırılan taşeron işçilerinin kamuda istihdam edilmesidir.

696 sayılı KHK, Türkiye'de 1980 yılından itibaren uygulanan deregülasyon politikalarının sona erdiğini açıkça göstermektedir. Nitekim küreselleşme süreci ile yaşanan sosyo-ekonomik dönüşümün devletin işveren rolünü azalttığı iddiaları da son bulmuş ve devletin piyasa temelli istihdam ettiği işçileri bazı nedenlerle belirsiz süreli çalışan haline getirmesi klasik işveren modeline tekrar döndüğünü göstermiştir. Tüm bu gelişmeler birlikte değerlendirildiğinde küreselleşme sürecinin nihai sonuçlarından ademi merkezîyetçilik ve deregülasyon politikalarının Türkiye'de kamu sektörü endüstri ilişkiler sistemini beklenen şekilde etkilemediği, kamuda yaşanan bu istihdam artışındaki endüstri ilişkileri kontrolünün merkezi toplu pazarlık sistemi ile çözülmeye çalışıldığı görülmektedir. Öyle ki son yıllarda kamuoyunda gündeme gelen belediye ve belediye şirketlerinin de "kamu çerçeve toplu iş sözleşmeleri" kapsamına alınması tartışmaları da bu amaca hizmet etmektedir. Dolayısıyla bu çalışma

yapılacak böyle bir düzenlemenin belediye ve belediye şirketlerinde örgütlü işçi sendikaları açısından olumlu ve olumsuz çıktılarını irdeleyecektir.

Dünden Bugüne Çerçeve Anlaşma Protokolleri

Sanayi devriminden bu yana toplu pazarlık süreçleri ve kurumsal yapıları önemli ölçüde dönüşmüştür. Aslında toplu pazarlık sistemleri her zaman değişen ekonomik ve piyasa şartlarına eklenmiştir. Örneğin 1980'lerin başında İngiltere'de sektörel toplu pazarlıktan uzaklaşılması, Avusturya, Hollanda ve İsveç'te sektörel toplu pazarlığın yeniden düzenlenmesi, toplu pazarlıkta ademi merkezileşmeye doğru bir dönüşümü göstermektedir. Ancak bu dönüşüm ülkelerin izlediği ekonomi ve maliye politikalarıyla paralellik göstermiştir. Özellikle Türkiye'de 696 sayılı KHK ile taşeron statüsünde bulunan işçilerin kamuya alınması devletin işveren rolüne daha çok bürünmesine ve kamuda toplu pazarlığın ademi merkezileşmesinin önüne geçmesine neden olmuştur (Brandl vd., 2018:4-5).

Sendikal örgütlenmenin yüksek olduğu ülkelerde toplu pazarlığın merkezileşmesi hiç kuşkusuz işçilerin lehine olan bir durumdur. Öyle ki küreselleşme sonucu yeni çalışma biçimlerinin ortaya çıkması ve tipik işyerlerinin sayılarının azalarak az sayıda işçinin çalıştığı küçük ve sayıca çok fazla işyerinin ortaya çıkması temel endüstri ilişkileri sisteminde ilk kurulan sendikaların misyonunu gerçekleştirme imkanını zorlaştırmaktadır. Tipik sendikalar işçi sayısının fazla olduğu işyerlerinde örgütlenme sonucu toplu pazarlık mekanizmasını yürütülebilirken, 80'li yıllardan itibaren bu sistem sağlıklı işlememektedir. Hal böyleyken günümüz sendikalarının merkezi toplu pazarlık sistemini savunması beklenmektedir.

Bu amaçla ulusal düzeyde ilki 1989 yılında olmak üzere 2017 yılına kadar yaklaşık 16 çerçeve anlaşma protokolü, kamu yönetimi eliyle kurulan "koordinasyon kurulu" ve Türk-İş bünyesinde oluşturulan bir komisyonun uzlaşması sonucu imzalanmıştır. Ancak başlarda Türk-İş'in kurulan bu koordinasyon kurulunun yapısı ve karar mekanizması hakkında yoğun eleştirileri söz konusu olmuştur. Bir yandan toplu pazarlık sürecinde ortak karar alma ve taleplerin yerine getirilmesi hususunda katı bir strateji izleyen Türk-İş, diğer yandan devlet ekonomisinde ağırlığı olan kamunun düşük ücret politikasıyla merkezileşmesinin de önünü açmıştır. Yine aynı yıl içinde "bahar eylemleri" adı altında sendikalar eliyle devlete karşı genel grev boyutuna ulaşan tepkiler ortaya çıkmıştır. Bu hareketlerin ekonomik amaçtan uzaklaşıp siyasi bir boyut kazanması sonucu ülkedeki hükümet zayıflamış ve akabinde ilk çerçeve anlaşma protokolü bağlanmıştır (Hekimler, 2019:907). 2017 yılına kadar olan süreçte de iki yılda bir bu protokollerin imzalandığı görülmektedir. Türk-İş, Kamu İşveren

Sendikaları, Hükümet ve son yıllarda (2017 yılı öncesi) Hak-İş'in de katılımıyla imzalanan protokollerin centilmenlik anlaşması niteliğinde olduğu, herhangi bir hukuki yaptırım aracı olmadığı, konfederasyona bağlı sendikaların toplu iş sözleşmelerini bağıtlarken protokollere sadık kalarak müzakereleri yürüttükleri görülmüştür (Önsal, 2018:97).

Türkiye'de 6356 sayılı Kanun ile yürürlüğe giren ulusal düzeyde gönüllü mekanizmalardan biri de Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanun'unun 33. Maddesinde yer alan çerçeve sözleşmedir. Çerçeve sözleşme, sözleşmenin tarafı olan işçi ve işveren sendikası üyeleri hakkında uygulanan en az bir en çok üç yıla bağtlanabilecektir. Kanun tasarısında taraf olma ehliyetinde ekonomik ve sosyal konseye üye konfederasyon üyelerine sağlanabileceği hükmünün Kanun metninde yer almaması öğretiyeye göre uluslararası normlara uygunluk göstermektedir. İşyeri ve işletme düzeyinde gerçekleştirilen toplu iş sözleşmesi üzerine bir basamak daha eklenerek, "aynı işyerinde aynı dönem için birden fazla toplu iş sözleşmesi yapılamaz ve uygulanamaz" hükmü çerçeve sözleşme ile geçersiz olmuştur. Ancak Dereli'ye (2013:54) göre çerçeve sözleşmenin tavsiye niteliğinde olması, grev-lokavt gibi temel toplu pazarlık haklarını karşılayamaması ve uyuşmazlıkların giderilmesi noktasında çözüm gösterilmemiş olması nedeniyle uygulanabilirliğinin güç görüldüğü ifade edilmektedir.

2017 yılına gelindiğinde ise gönüllü üst düzey toplu pazarlıktan bağlayıcı bir eksene doğru yöneliş görülmektedir. Öyle ki 2017 yılında çıkarılan 696 sayılı KHK ile 6356 sayılı Kanuna getirilen Ek-2. Madde uyarınca (6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu);

"Hükümet, kamu işveren sendikaları ile işçi sendikaları konfederasyonları arasında;

a) 10/12/2003 tarihli ve 5018 sayılı Kamu Malî Yönetimi ve Kontrol Kanununa ekli (I), (II), (III) ve (IV) sayılı cetvellerde yer alan kamu idareleri ile bunlara bağlı döner sermayeli kuruluşlar, kanunla kurulan fonlar ve kefalet sandıkları, özel kanunlarla kurulan diğer kamu kurum ve kuruluşları, hizmetlerini genel bütçenin transfer tertiplerinden yardım alarak yürüten kamu kurum ve kuruluşlarında,

b) Kamu iktisadi teşebbüsleri ve bağlı ortaklıkları (iştirakler hariç), birlikte ya da ayrı ayrı sermayesinin %50'sinden fazlası kamu kurum ve kuruluşlarına ait olan her türlü işletme ve şirketler, 24/11/1994 tarihli ve 4046 sayılı Özelleştirme Uygulamaları Hakkında Kanun çerçevesinde özelleştirme kapsamında veya programında bulunanlardan sermayesinin %50'sinden fazlası kamuya ait kuruluşlarda,

c) İl özel idareleri, belediyeler ve bunların üyesi olduğu mahalli idare birlikleri, belediyelerin bağlı kuruluşları, müessese ve işletmeleri ile bunların birlikte ya da ayrı ayrı sermayesinin %50'sinden fazlasına sahip oldukları şirketlerde, çalıştırılan işçilerin mali ve sosyal haklarını belirlemek üzere kamu toplu iş sözleşmeleri çerçeve anlaşma protokolü imzalanabilir. Bu protokol hükümleri geçerlilik süresi içinde bu madde kapsamındaki idareler ile taraf konfederasyona üye olan sendikalar için bağlayıcıdır.” şeklinde düzenleme yer almaktadır.

Bu düzenlemenin Türk endüstri ilişkiler sistemine yapısal değişiklikler getirdiği literatürde sıkça tartışılmaktadır. Hekimler (2019) bu tartışmaları 5 başlıkta aşağıdaki şekilde incelemektedir:

- Ehliyet: KTİÇAP'ın işçi konfederasyonu ve kamu işveren sendikası arasında bağitlanmasının hiyerarşik güç dengesini bozacağı, hukuken eşit statüde olmayanlar arasında yürütülen toplu pazarlık sürecinin işçilerin taleplerini tam olarak yansıtamama sorunları doğuracağı savunulmaktadır.
- Kapsam: Kamuda işçi sayısı özelleştirme eğilimleri ile azalmakta ve kapsam daralmaktadır. Ayrıca kamu kesiminde bu şekilde gerçekleştirilecek bir toplu pazarlığın “gelirler politikası aracı” olarak ücretleri kontrol altında tutma hedefiyle gerçekleştirildiği savunulmaktadır.
- Düzey: Türk endüstri ilişkilerinde fiilen çok düzeyli toplu pazarlıkların da önü açılmaktadır.
- Grev: KTİÇAP'ın ücrete ilişkin konuları karara bağlaması işyeri veya işletme düzeyinde gerçekleştirilecek müzakerelerde greve konu taleplerin önünü kapatmakta, fiilen grev imkanının ortadan kalktığı ve “*yapay çalışma barışı*” sağlandığı savunulmaktadır.
- Rekabet: Endüstri ilişkileri sisteminde sendikalar arasında yaşanan rekabet, örgütlenme ve toplu iş sözleşme düzeyinde gerçekleşmektedir. Ancak KTİÇAP ile bu rekabetin konfederasyon düzeyine evrileceği iddia edilmektedir.

Yorğun (2023:115) tarafından yapılan benzer bir çalışmada da KTİÇAP'nin toplu pazarlık yapısını nasıl etkileyeceği ve doğuracağı sonuçlara ilişkin şu ifadeler kullanılmaktadır: “6356 sayılı Yasanın ek maddesi gereğince yapılan protokolün toplu iş sözleşmesi hükmünde olduğu açıktır, ancak gönüllülük esasına dayanmayan, tarafların iradesini yansıtmayan, zorunlu tahkime benzer bir uygulamayla ortaya çıkmış bir toplu iş sözleşmesidir. Ehliyeti ve yetkisi olmayan, uyuşmazlığın tarafı olmayan ve grev kararı alma hakkı olmayan işçi konfederasyonlarına bu hakkın tanınması hem ulusal mevzuatımıza hem de uluslararası mevzuata aykırı bir düzenlemedir.” Ayrıca Türk endüstri sisteminin

mevcut oturmuş hukuki yapısı dikkate alınarak KTİÇAP'nin olası hukuki etkileri uluslararası sözleşmeler çerçevesinde de incelenmiştir. Gönüllülük ilkesi örgütlenme ve toplu pazarlık hakkı özerkliğinin bir sonucudur. Uluslararası Çalışma Örgütü, toplu pazarlık sisteminde işverenlerin muhatabının sendikalar olacağını, sendikaların ne tür oluşumlar olduğunun önceden belirlenmesini çalışma barışının sağlanması adına temsil ilkeleri olarak belirlenmiştir. Ancak KTİÇAP bağlamında yapılan düzenleme ile hukuki ehliyeti bulunmayan konfederasyonlara yetki verilmesinin ILO ilkelerine (ILO 98 Sayılı Sözleşme) aykırılığı iddia edilmektedir (Yorğun, 2023:108).

Tüm bu gelişmeler ışığında belediye ve belediye şirketlerinde toplu pazarlık sisteminin işleyişi ve kamu çerçeve anlaşma protokolü kapsamında bu işyerleri için bağlayıcı bir hal almasının sonuçlarını işçi sendikaları açısından ele alma gereksinimi ortaya çıkmaktadır. Kuşkusuz böyle bir düzenlemenin işveren ve işveren sendikaları açısından da farklı sonuçları olacaktır. Ancak endüstri ilişkilerinin yapıtaşları olan işçi sendikalarının ve temsil ettiği ücretli kesimin sosyo-ekonomik etkileri daha fazla olacaktır. Özellikle belediye hizmetinin görüldüğü yerlerde ve büyük oranda emek yoğun hizmetlerin gerçekleştirildiği işyerlerinde yeni bir toplu pazarlık düzeninden bahsetmenin sonuçları tartışmaya açılmalıdır.

Belediye ve Belediye Şirketlerinde Toplu Pazarlık Süreci

Kamu istihdamının azalması, sendikalaşma oranlarının özel sektöre kıyasla yüksek olduğu kamuda örgütlenme sorunlarının ortaya çıkması ve devletin çalışma hayatında pasif bir konuma doğru evrilmesi sendikal harekette yeni arayışları gündeme getirmiştir (Dereli, 2019:18). 1980 sonrası ekonomi politikaları ve küreselleşme dalgasının çalışma hayatında yarattığı etki sonucu sendikaların gücünün zayıfladığı literatürde sıkça tartışılmaktadır. Sendikaların varlığının sürdürülebilmesi için toplumdaki tüm çıkar kesimlerine yönelik adımlar atması gerekmektedir. İşte bu noktada toplumsal hareket sendikacılığı modeli karşımıza çıkmaktadır. Bu model sendikaların sadece emek unsurunun ekonomik boyutundan ziyade toplumun sosyal, ekonomik ve kültürel taleplerine uygun politikalar üreten, “insan” unsurunu örgütlenmenin merkezine yerleştiren ve dar bir kalıpta örgütlenme anlayışından uzaklaşan modern örgütlenme tipidir (Sevgi, 2012:70). Bazı görüşler toplumsal hareket sendikacılığı'nı Marksist sendikal anlayışla mücadele eden ve neoliberallerin yeni dünya düzeninde yerini alacağını iddia ettiği bir kavram olarak tanımlamaktadır (Tanyılmaz, 2008:72). Ancak Gorz sendikaların görevlerinin sağlık, eğitim, çevre vb. alanlarından uzaklaşıp sadece işçilerin savunulması yoluna başvurmasının sendikal hareketi geleceğini savunmaktadır (Gorz, 2007:280).

Tablo 3: Türkiye’de Sendikalaşma Oranı (2023/Ocak)

İşkolu Adı	Toplam İşçi	Sendikali İşçi Sayısı	İşkolunun Sendikalaşma Oranı	Genel Sendikalaşma Oranı
Avcılık, Balıkçılık, Tarım ve Ormancılık	176.352,0	42.885,0	24,32 %	1,84 %
Gıda Sanayi	711.977,0	87.120,0	12,24 %	3,74 %
Madencilik ve Taş Ocakları	211.349,0	41.653,0	19,71 %	1,79 %
Petrol, Kimya, Lastik, Plastik ve İlaç	600.351,0	65.541,0	10,92 %	2,81 %
Dokuma, Hazır Giyim ve Deri	1.341.007,0	114.433,0	8,53 %	4,91 %
Ağaç ve Kağıt	292.766,0	22.855,0	7,81 %	0,98 %
İletişim	197.103,0	28.986,0	14,71 %	1,24 %
Basın, Yayın ve Gazetecilik	99.384,0	10.701,0	10,77 %	0,46 %
Banka, Finans ve Sigorta	315.980,0	103.529,0	32,76 %	4,44 %
Ticaret, Büro, Eğitim ve Güzel Sanatlar	4.211.656,0	292.527,0	6,95 %	12,55 %
Çimento, Toprak ve Cam	191.237,0	39.696,0	20,76 %	1,70 %
Metal	1.919.028,0	340.735,0	17,76 %	14,62 %
İnşaat	1.525.729,0	52.618,0	3,45 %	2,26 %
Enerji	264.657,0	79.853,0	30,17 %	3,43 %
Taşımacılık	955.994,0	95.651,0	10,01 %	4,10 %
Gemi Yapımı ve Deniz Taşımacılığı, Ardiye ve Antrepoculuk	232.799,0	19.501,0	8,38 %	0,84 %
Sağlık ve Sosyal Hizmetler	708.965,0	251.734,0	35,51 %	10,80 %
Konaklama ve Eğlence Hizmetleri	1.050.458,0	53.120,0	5,06 %	2,28 %
Savunma ve Güvenlik	240.172,0	77.731,0	32,36 %	3,33 %
Genel İşler	916.585,0	508.674,0	55,50 %	21,82 %

TOPLAM	16.163. 549,0	2.330. 988,0	14,42 %
Kaynak: T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, İşçi Sayıları ve Sendikaların Üye Sayıları Hakkında 2023 Ocak Ayı Tebliği, (https://www.csgeb.gov.tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/sendikal-istatistikler/isci-sayilari-ve-sendikalarin-uye-sayilari-hakkinda-tebligler/)			

Bu kapsamda Türkiye’de birçok sendika ve bağlı oldukları konfederasyon tarafından toplumsal hareket sendikacılığına yönelik farklı uygulamalar gerçekleştirildiği görülmektedir. Toplumsal hareket sendikacılığındaki bu gelişme, kamu hizmeti gördürülen işyerlerinde örgütlü sendikalar için örgütlenmenin temel yapıtaşını oluşturmaktadır.

Bu yaklaşımı Aganon ve diğerleri (2009:49) şu şekilde özetlemektedir:

- “*Sendikaların toplu pazarlık sürecini efektif yürütebilmesi için halkın genelini olumsuz etkileyen diğer konular üzerinde kontrolün artırılması sağlanmalıdır.*
- *İdeolojik sendikacılıktan uzaklaşıp sosyal değişim ve gelişimi esas alan hedeflere odaklanılmalıdır.*
- *Çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılması, yeşil ekonomi, kadın istihdamının artırılması, aile içi şiddetin en aza indirilmesi, yoksulluk gibi küresel sosyal ve çalışma hayatına ilişkin sorunlara da kampanyalar yürütülmelidir.*
- *Sermayenin küreselleşmesi karşısında sendikaların da merkezi düzeyde hareket etmesi gereklidir.”*

Tablo 3 Türkiye’de 2023 Ocak ayı itibarıyla sendikalaşma verilerini göstermektedir. Bu verilere göre kendi işkolunda örgütlülük oranlarının %55,50’ye (genel işler) vardığı görülse de toplam işçi ve örgütlü işçi sayısına bakıldığında ortalama örgütlülük oranının üzerinde %14,62 ile Metal işkolunun olduğu görülmektedir. Bu veriler bizlere işkollarının kendi içerisindeki örgütlülüğün genel orana doğru oranda katkı sunmadığını göstermektedir. Ayrıca işçi ve işveren arasında sosyal diyalogun etkili bir şekilde sağlanıp sorunsuz bir toplu pazarlık mekanizmasının yürütülmesinin ilk adımı olan merkezi-güçlü sendikal yapılardan ziyade bölünmüş ve dağınık bir görüntü karşımıza çıkmaktadır. Bu konjonktürde sendikaların çoğunlukla üye odaklı faaliyetlerinin yerine toplumsal hareket sendikacılığının unsurlarını barındıran bir yönelime girmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Tüm bu gerekçeler ve sendikaların THS’ye olan bakış açısı arasında ilişki kurulması gerekmektedir. Öyle ki örgütlülük seviyesi tatminkâr seviyede kalan sendikaların dahi genel oran içerisinde gelişme gösterememesi, sendikaların ve üst örgütleri konfederasyonların sadece emek anlayışından “insan” odaklı yaklaşıma yönelişini zorunlu kılmaktadır.

Uygulamada sendikaların ilgili işyerleri kapsamında örgütlenmesinde toplumsal hareket sendikacılığının etkileri de görülmektedir. Birçok sendika üyelerine yönelik toplu iş sözleşmesinde yer alan haklar dışında farklı faaliyetlere de yönelmektedir.

Bu anlayışla toplu pazarlık sendikaların şube yönetimleri ve genel merkez teşkilatlanma uzmanlarının örgütlenme girişimleri ile başlamaktadır. Ancak burada gerçekleştirilen örgütlenme modeli, sanayi devrimi tipi klasik anlayıştan oldukça uzaktır. Öyle ki işçi sınıfının vasıf düzeyinin değişmesi, istihdamda kadın ve gençlerin sayısının artması gibi çeşitli değişkenler sendikaların örgütlenme modellerinde de farklı bir boyuta evrilmesine neden olmuştur. Nitekim belediye ve belediye şirketlerinde farklı kamu hizmetleri yürütülmesi mühendis, mimar, doktor, öğretmen vb. unvanlarda kişilerin iş sözleşmesiyle işçi statüsünde çalıştıkları görülmektedir. Dolayısıyla sendikaların günümüz şartlarında ilkel örgütlenme yoluna (sadece ücret pazarlığı gerçekleştiren sendika) başvurması etkisiz kalmaktadır. Öyle ki günümüzde emeğini piyasaya sunan işçiler, kozmopolit yapısı gereği sendikaların toplu iş sözleşmeleriyle sağlanan mali faydalarının ötesinde, sendikadan istifa etme maliyetini artıran sosyal faydaların da önemli olduğunu hatta toplumda yer edinen bir soruna karşı çözüm üreten politikaları benimsemektedir.

İlgili işyerlerinde gerçekleştirilen örgütlenme sonrası hukuki şartlar sağlandıktan sonra sendika tarafından işçilerin talebi alınmak suretiyle toplu iş sözleşmesi teklif taslağı hazırlanıp işverene sunulmaktadır. İşverenin toplantı için gün vermesi veya müzakereye yanaşmayan işverenlerle bağlı bulunduğu Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü üzerinden yapılan toplantı talebiyle süreç başlamaktadır. Bu süreçte kimi durumlarda taraflar uzlaşmaya varıp toplu iş sözleşmesi bağitlarken, kimi zaman da Yüksek Hakem Kurulu hakem tayin edilerek, YHK tarafından verilen kararı uygulama yoluna başvurmaktadır. YHK'ya başvurudan önce işyerinde gerçekleştirilen grev oylaması sonucuna bağlı olarak işyerinde fiili grev kararından da söz edilebilir. Ancak fiili grev uygulama sayılarına bakılacak olursa gerek grev sayısında gerekse greve katılan işçi sayısında düşüş gözlemlenmektedir (Tablo 4). Hatta 2009, 2011 ve 2012 yıllarında kamu sektöründe grev yapılmamıştır. Kamu çerçeve protokollerinin grev unsuru açısından sorun teşkil ettiği kabul edilmektedir. Öyle ki toplu pazarlığın en önemli koruyucu argümanı grev hakkıdır. Ancak KTİÇAP ile konfederasyonların bu hakkı ortadan kaldırdığı, Kanunen ehliyet sahibi sendikaların serbest toplu pazarlık yapmalarının önüne geçildiği savunulmaktadır (Yorğun, 2023:114

Tablo 4: Yıllara Göre Grev Uygulamaları (2008-2021)

Yıl	Sayı	Kamu	Özel	Toplam İşçi	Greve Katılan İşçi (Toplam)
2008	15	1	14	veri yok	5040
2009	13	0	13	veri yok	3101
2010	11	1	10	veri yok	808
2011	9	0	9	798	557
2012	8	0	8	2189	768
2013	19	2	17	52964	16632
2014	13	1	12	26217	6603
2015	27	4	23	31775	7940
2016	21	1	20	19340	2518
2017	26	3	23	36494	3733
2018	13	1	12	16497	1296
2019	12	3	9	22982	767
2020	12	2	10	22567	544
2021	16	2	14	23301	519

Kaynak: https://www.csgeb.gov.tr/media/31747/grev_lokavt.pdf

İlgili yasal prosedürde toplu pazarlığın başlaması için işçi sendikası tarafından işverene yapılan çağrı ile birlikte müzakere sürecine geçilmektedir. Yapılan müzakerelerde büyük oranda ücret pazarlığı gerçekleştiriliyor olsa da çalışma koşullarına ilişkin çözümlü elzem olan belli başlı konuların da detaylıca müzakere edildiği görülmektedir. Nihayetinde işverenin ve sendikanın anlaşma maliyetlerinin dengelendiği durumlarda toplu iş sözleşmeleri bağitlanmaktadır.

Tablo 5: Yıllar İtibariyle Toplu İş Sözleşmeleri Kapsamı (2011-2020)

Yıllar	Sektör	TİS Sayısı	İşçi Sayısı
2011	Kamu	1325	198.406
	Özel	816	305.610
	Toplam	2141	504.016
2012	Kamu	1167	100.731
	Özel	336	126.941
	Toplam	1503	227.672
2013	Kamu	1824	231.692
	Özel	822	430.237
	Toplam	2646	661.929
2014	Kamu	1176	107.217
	Özel	505	262.206
	Toplam	1681	369.423
2015	Kamu	888	244.255
	Özel	749	416.299
	Toplam	1637	660.554
2016	Kamu	789	63.569
	Özel	1940	418.067
	Toplam	2729	481.636
2017	Kamu	849	222.714
	Özel	3624	578.141
	Toplam	4473	800.855
2018	Kamu	861	78.189
	Özel	2655	541.115
	Toplam	3516	619.304
2019	Kamu	1076	284.489
	Özel	1225	449.709
	Toplam	2301	734.198
2020	Kamu	905	284.489
	Özel	921	449.709
	Toplam	1826	734.198
Kaynak: https://www.csgeb.gov.tr/media/87443/calisma_hayati-istatistikleri_2020.pdf , (Erişim Tarihi 01.05.2023)			

Toplu iş sözleşmeleriyle taraflar arasında çalışma hayatına ilişkin hak ve menfaatler düzenlenmektedir. Bu açıdan toplu iş sözleşmelerinden yararlanan işçi sayısı endüstri ilişkileri sisteminin işlerliğinin kanıtı olmakla birlikte sendikalaşmanın da gücünü ifade etmektedir (Tiyek, 2020:405). Tablo 5 yıllar itibariyle yapılan toplu iş sözleşmesi sayısını ve kapsadığı işçi sayısını göstermektedir. Buna göre yıllık ortalama yaklaşık 580 bin işçinin toplu iş sözleşmelerinden yararlandığı görülmektedir. Öyle ki Tablo 3'te yer alan verilere göre sendikalı işçi sayısının yaklaşık 2 milyon 300 bin olduğu düşünüldüğünde TİS'in kapsam oranı 1/4 seviyelerinde seyretmektedir. Nitekim sendikal

hareketin ve toplu pazarlığın en önemli çıktısı toplu iş sözleşmeleri ve içeriği itibariyle işçilere katkısı yüksek olan bir mekanizmanın bu seviyelerde kapsam düzeyine sahip olması tartışma konusudur.

Belediyelerde istihdam biçimleri sendikalaşmayı ve kapsamı da doğrudan etkilemektedir. Nitekim bu kurumlarda birçok yerel kamu hizmetinin “işçi” statüsünde istihdam edilenlerle gördürülmesi merkezi yönetimle yerel yönetimleri de ayırtırmaktadır. Bu hizmetler 696 sayılı KHK öncesinde çoğunlukla taşeron işçilerle gerçekleştirilmekteydi. Taşeron işçi istihdamı 1985 yılında Beyoğlu, 1987’de Afyon ve 1988 yılında Adana belediyelerinde başlamıştır. İşin asıl konusu büyük oranda temizlik olmakla birlikte zaman içerisinde birçok iş taşeron istihdam biçimiyle gördürülmüştür. Ancak zaman içerisinde belediyelerin düşük maliyet için tercih ettiği işi taşere etme sistemi bozulmuş, taşeron işçiler işvereni değişse dahi aynı işyerinde çalışmaya devam etmiş ve belediyeden emir ve talimat alır olmuştur (Sayan, 2018:54). 2014 yılına gelindiğinde Manisa Soma’da yaşanan maden kazası sonrası çalışma koşulları, taşeron işçi çalıştırma, güvencesiz çalışma ve iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin birçok konuda kamuoyunun devlete olan baskısını artmıştır. Nitekim 696 sayılı KHK bu tip işlerde çalışan ve belli başlı şartları taşıyan işçilerin belediye bünyesinde şirketlere alınmasını yasalaştırmıştır (Bilgin, 2017:213).

Yapılan bu düzenlemeyle birlikte genel işler işkolundaki işçi sayısını esas alan bir çalışmada belediyelerde kadrolu, şirket işçisi ve geçişi statüde çalışan işçi sayısının 2021 yılında yaklaşık 570 bin, özel şirketler ve konut hizmetlerinde yaklaşık 280 bin olmak üzere toplam 850 bin civarında genel işler işkolunda işçinin bulunduğu ortaya konmuştur. Ayrıca belediyelerde istihdamın genel görünümünde memurların %14 sözleşmeli personellerin %3 ve işçilerin %83 oranında istihdamda yer aldığı görülmektedir. Yine çalışmanın devamında belediyelerde yer alan işçi istihdamında şirket işçilerinin sayısı da belirlenmiştir. Öyle ki 2017 yılında yaklaşık 99 bin civarında olan şirket işçisinin 2020 yılına gelindiğinde 503 bine çıktığı %88’lik bir artış yaşandığı görülmektedir. Ters orantılı bir şekilde belediyede istihdamda bulunan kadrolu işçilerde ise %10 oranında bir düşüş gözlemlenmektedir. Bu açıdan bakıldığında belediyelerde istihdamın şirketler üzerinden gerçekleştirildiği ve yine yerel yönetim hizmetlerinin de büyük oranda ise şirket işçileri eliyle gördürüldüğü ortaya konmaktadır (Disk-Ar, 2021:7-9).

KTİÇAP’nin ilgili kurum ve şirketlerine uygulanması tartışmalarında, belediye şirketlerinde yer alan istihdam yoğunluğu ve yerel hizmetleri gördürme becerisi ekseninde belediye şirketlerinin tüzel kişiliği hususu hukuk camiasında sıkça tartışılmaktadır. Bu şirketlerin mahalli hizmetleri gerçekleştirirken belediyeler tarafından doğrudan kullanılması kamu tüzel kişiliği olduğu görüşünü

ortaya çıkarırken, kimi görüşler ise Ticaret Kanunu uyarınca kurulan bu şirketlerin hukuki statüsünün özel hukuk kapsamında yer aldığını savunmaktadır. Ayrıca yapılan bir çalışmada bu şirketlerin kamusal hizmet görevi ve birçoğunda belediye başkanlarının şirketlerin yönetim kurulu başkanı olması nedeniyle her ne kadar özel hukuk kurallarına göre kurulmuş olsa da kamu ve özel hukuk tüzel kişiliği arasında farklı niteliklere haiz “*kendine özgü tüzel kişilikler*” statüsünde yer alacağı savunulmaktadır (Gençay, 2018:174).

Belediye ve Belediye şirketlerinde toplu pazarlık süreci 6356 sayılı Kanun ve 28502 sayı 19.12.2012 tarihli İşkolları Yönetmeliği çerçevesinde yürütülmektedir. Bu işyerlerinin birçoğu 20 No’lu Genel İşler işkolunda (“*belediyelerin şirketleri, bağlı kuruluşları, müessese ve işletmeleri ile bunların birlikte ya da ayrı ayrı sermayesinin yüzde ellisinden fazlasına sahip olduğu şirketlerin diğer işkollarında faaliyet gösteren işyerleri hariç*”) (19.12.2012 tarih 28502 sayılı İşkolları Yönetmeliği, Ek İbare: 12.05.2023 tarih 32188 sayılı Resmi Gazete) düzenlemesi bulunmaktadır. Farklı işkolunda bulunan işyerlerinin de “belediye hizmeti” yürütülen işler kapsamında değerlendirilerek bu kısımda işkolu ayrımı gözetmeksizin belediye ve belediye şirketlerinde örgütlü işçi sendikaları açısından değerlendirmek uygun olacaktır. Nitekim 6356 sayılı Kanun’a 2017 yılında getirilen ek madde ile belediyeler ve iştiraklerindeki işçiler üzerinde tasarruf yetkisi olmamasına karşın bu işyerlerini kapsayacak bir toplu iş sözleşmesi bağitleme yetkisi merkezi idareye verilmiştir. Bu durum işveren sendikalarına üye olmayan kuruluşlar ile işçi sendikaları açısından sorun doğurmaktadır (Yorğun, 2023:114). Endüstri ilişkileri sistemi çalışma hayatının dönüşümü ile kendini tarih boyunca yenilemek zorunda kalmıştır. Günümüz koşullarında yapılan bu tartışmanın mevcut hukuk düzeni ile tartışılması KTİÇAP’nin uygulanabilirliğine yönelik eleştirilerin literatürde sıkça yer edinmesine sebebiyet vermektedir. Ancak toplu pazarlık sisteminin gönüllülük esasına dayalı, işçilerin iradesini tam anlamıyla yansıtan bir şekle bürünmesi, tartışmalarda sendikaları zayıflattığı ve siyasal iktidarların keyfiyetine mahkûm edilmesi gibi iddiaları sonlandıracaktır.

Belediye ve Belediye Şirketlerinde KTİÇAP’nin Uygulama Tartışmaları: İşçi Sendikaları Açısından Değerlendirme ve Öneriler

Belediye ve belediye şirketlerinin işyerlerinde ağırlığı genel işler işkolunun olmak üzere farklı işkollarında yer alan birçok işçi sendikası toplu pazarlık ehliyetine sahiptir. İşveren tarafında ise kimi işverenlerin sendikalarla tek yetkili olarak süreci yürüttükleri, kimi işverenlerin ise (mahalli idareler kamu işverenleri sendikalarına (Mahalli İdareler Kamu İşverenleri Sendikası (MİKSEN), Mahalli İdareler İşverenleri Sendikası (MİS), Yerel Yönetimler Kamu İşverenleri

Sendikası (YERELSEN) ve Sosyal Demokrat Kamu İşverenleri Sendikası (SODEMSEN)) bu yetkilerini devrettikleri görülmektedir. Çalışmanın bu kısmında toplu pazarlıktaki söz konusu temsil durumu göz önünde tutularak kamu çerçeve toplu iş sözleşmesi protokollerinin ilgili işyerlerinde uygulanmasının yaratacağı olası durumlar sendikal rekabet, sendikasızlaştırma, örgütlenme ve toplu pazarlık başlıklarında incelenecektir.

Sendikal Rekabet ve Sendikasızlaştırma

Sendikalar üye sayılarını artırarak mali güçlerini korumaya ve işyerlerinde toplu iş sözleşmesi yapma yetkilerini ellerinde tutmak amacıyla işkolunda ve ulusal çapta diğer sendikalarla sürekli rekabet içerisinde. Bu rekabet işkolunda bulunan sendika üyesi olmayan işçileri örgütlemeye yönelik aktif bir rolde olabilirken kimi durumlarda da mevcut üye sayısını korumaya veya rakip sendikalardan üye kazanmaya yönelik pasif yani “*pazar payı*” rekabet olarak da ifade edilmektedir (Şenkal, 1998:17). Sendikal rekabet ekonomik ve siyasi-ideolojik yaklaşım olarak iki farklı şekilde sınıflandırılmaktadır. Endüstri tarihinin geçmişi ve tarihteki önemli siyasi olaylar Avrupa’da sendikal rekabetin siyasi temelli olmasına yol açmıştır. Öyle ki ülkemizde dahi 1980 darbesi öncesinde DİSK ile MİSK arasındaki mücadele siyasi ve ideolojik eksenli rekabete örnek verilebilir. Ekonomik eksenli sendikacılık ise liberal olarak tarif edilebilecek, ülkenin ekonomik gelişiminin karşısında işçi sınıfının bir bütün olarak temsil edilmesini tehdit olarak gören ve sendikacılığı mikro anlayışla sadece toplu pazarlık hakkı üzerine kurmaya çalışan ülkelerde görülmektedir (Kıdık ve Hekimler, 2021:2682).

Tablo 6: Bazı Konfederasyon ve Sendikaların Üye Sayıları (2023)

Konfederasyon	Üye Sayısı	Genel İşler İşkolu	Üye Sayısı
TÜRK-İŞ	1.269,725	Belediye-İş	119,845
HAK-İŞ	785,297	Hizmet-İş	256,625
DİSK	230,500	Genel-İş	130,041
Toplam İşçi Sayısı	16.163,549	Toplam İşçi Sayısı	916,585
Toplam Üye İşçi Sayısı	2.330,988	Toplam Üye İşçi Sayısı	508,674
Kaynak: https://www.csgb.gov.tr/media/91237/calisma-hayati-istatistikleri-aylik-e-bulten-mayis.pdf (Erişim Tarihi: 01.06.2023)			

Sendikalar arası rekabet Türkiye’de yeni bir olgu değildir. Sendikalar arasında şiddet boyutuna ulaşan seviyede işyeri düzeyinde ciddi olaylar yaşanmıştır.

Ancak rekabet çoğunlukla işkolunda en çok üyeye sahip, sendikasız işyerlerini örgütlemenin aksine örgütlenme çalışmaları devam eden veya örgütlü işyerlerinde gerçekleşmektedir. Bu durumun temel nedeni ise hazır aيداتlı üyeler ile sendikayı ve sendikal mücadeleyi bilen işçi sınıfının bulunmasıdır. Belediye ve şirketlerinde de benzer durumdan bahsedilebilir. Öyle ki bu işkolunda yer alan birçok sendikanın mevcut sendikal işyerlerine kimi zaman ücret zammı artışı vaatleriyle örgütlemeye çalıştığı kimi durumlarda ise işverenle siyasi yakınlık ilişkisini kullanarak örgütlenmeyi gerçekleştirdiği bilinmektedir. Nitekim burada işverenlerin “*sendika enflasyonu*” olarak tarif edilen durumdan ziyadesiyle faydalanmaya çalıştığı, bu ekseninde sendika tercihlerini kolaylıkla değiştirdikleri görülmektedir (Karadoğan, 2017:73). Ancak bazı işkollarında (grup toplu iş sözleşmesi yapılan) işverenlerin ve işveren sendikalarının sendika enflasyonunu eleştirdikleri gelişmiş liberal ekonomilerde olduğu gibi tek bir sendika ile muhatap olup işçi haklarını standartlaştırma, ücretleri enflasyona endeksleme gayreti içerisinde oldukları da bilinmektedir (Öztürk, 2017:6).

Tablo 6, Türkiye’de yer alan üç büyük konfederasyon ve belediye ve belediye şirketlerinde örgütlü işçi sendikalarının üye sayılarını göstermektedir. Buna göre konfederasyon bazında en çok üyeye sahip kuruluş Türk-İş Konfederasyonu olurken, genel işler işkolunda Hak-İş Konfederasyonuna bağlı Hizmet-İş Sendikası ilk sırada yer almaktadır. 2013 yılından 2017 yılına kadar geçen sürede Türk-İş’in %27 oranında, Disk’in %45 ve Hak-İş’in yaklaşık 3 kat oranında üye sayısında artış olmuştur. 2017 yılından bu yana ise Hak-İş %44, Türk-İş %39 ve Disk üye sayısını %57 oranında artırmıştır (Disk-Ar, 2017:6). Konfederasyonların toplam üye sayıları dikkate alındığında Hak-İş Konfederasyonunun üye sayısında belirgin artış göze çarpmaktadır. Bunun nedenleri arasından kuşkusuz ilk sırada 696 sayılı KHK ile kadroya geçişi yapılan taşeron işçi statüsünde çalışan işçilerin etkisidir (Sarı, 2022:42). Hak-İş’in taşeron işçilerin kadroya geçişi aşamasında yürüttüğü mücadele kamuoyunda oldukça ses getirmiş ve kadroya geçişi yapılan birçok işçi bu konfederasyon çatısı altında sendikal örgütlülüğüne devam etmiştir (Hak-İş, 2021). Bu bağlamda 696 KHK kapsamında kadroya geçişi yapılan işçilerin büyük bir kısmının Hak-İş’e bağlı sendikalara üye oldukları gerçeğinden yola çıkarak, kamu sektöründe bağlayıcı nitelik kazanan kamu çerçeve toplu iş sözleşmelerinin de etkisiyle Hak-İş ve Türk-İş arasındaki rekabetin toplu pazarlıklarda belirleyici güç olmak için rekabetini sürdüreceği öngörülmektedir. Öyle ki şimdiye kadar işyeri ve işkolu düzeyinde gerçekleşen sendikal rekabete yeni bir boyut açılacak, üst örgüt düzeyinde bu amacın mücadelesi verilecektir. Ayrıca işkolu düzeyinde toplu pazarlıkların en önemli konusu ücret ve diğer mali hakların KTİÇAP kapsamında düzenlenmesi sendikalar arası rekabeti de sonlandıracaktır. Üst örgütler

arasındaki mücadeleler çoğu zaman bürokratik ilişkilerle hükümete yapılan baskılar sonucu lehte kanun veya yönetmelikler yoluyla denenmekteydi. Ancak daha önceki kısımlarda ifade edildiği gibi üst örgüt düzeyinde verilecek mücadelelerin sadece işçi sınıfının çıkarlarını gözetmesi artık yeterli olmayacaktır. Konfederasyonların sendikal rekabette etkin rol alabilmesi için toplumsal hareket sendikacılığı yolunda önemli adımlar atması gerekmektedir.

Sendikalaşma ve toplu pazarlık hakkı başta ILO normları olmak üzere birçok uluslararası örgüt tarafından kabul edilen evrensel ilke ve temel insan hakkı olarak kabul edilmektedir. Ancak dünya ekonomisinin Keynesyen politikalardan uzaklaşp neoliberal eksene kaymaya başlaması işverenlerin çeşitli nedenlerle işyerlerini sendikalardan arındırmasına sebebiyet vermiştir (Candoğan, 2015:181). Bu durum çoğunlukla ekonomik ve siyasi koşullarla açıklansa da endüstri ilişkileri tarihinde devletin ve işverenlerin sendikalara bakış açısı hiçbir zaman değişmemiştir. Nitekim insan kaynakları yaklaşımı bu çerçevede literatürde yer edinmiştir. İşverenler işçileri işten çıkarma tehdidiyle sendikaları bastırmakta, aidat kesintisi, daha iyi ücret ve çalışma koşullarını şirket içerisinde sağlama vaadiyle sendikaları ikame etme, sendikaların siyasi ve ideolojik örgütler olduğu yönünde kamuoyunda aleyhte kampanya yürüterek ideolojik karşıtlık oluşturma, hukuki boşlukları kullanarak sendikaları engelleme, sarı sendikacılık olarak adlandırılan kendi güdümünde sendikalar kurarak ılımlı sendikacılık anlayışı oluşturma ve sendikaların dahil olmadığı işçilerle sorunu çözebilecek insan kaynakları departmanı gibi özel iletişim araçlarını oluşturarak çalışma hayatında sendikasızlaştırma stratejileri izledikleri görülmektedir (Yıldırım ve Uçkan, 2010:169).

Sendikasızlaştırma stratejilerinin tam anlamıyla karşılığının Türkiye’de belediye ve belediye şirketlerinde olduğunu ifade etmek güç olacaktır. Ancak gerek işverenler gerekse üyesi oldukları işveren sendikaları tarafından benzer girişimler görülmektedir. 12.05.2023 tarih 32188 sayılı Resmi Gazete ile işkolu yönetmeliğinde yapılan değişiklikle genel işler işkolunda önemli bir değişiklik yapılmıştır (12.05.2023 Tarih 32188 Sayılı RG ile İşkolları Yönetmeliğinde 20 No’lu Genel İşler İşkoluna, “Belediyelerin şirketleri, bağlı kuruluşları, müessese ve işletmeleri ile bunların birlikte ya da ayrı ayrı sermayesinin yüzde ellisinden fazlasına sahip olduğu şirketlerin diğer işkollarında faaliyet gösteren işyerleri hariç” ifadesi eklenmiştir). Bu değişiklik genel işler işkolu kapsamına giren, belediye hizmeti yürüten belediye şirketlerinin faaliyet alanına göre farklı işkolu içerisinde yer alabileceğinin önünü açmaktadır.

Örgütlenme ve Toplu Pazarlık

Sendikalar, işçilere toplu iş sözleşmeleri yoluyla daha gelişmiş sosyal ve ekonomik haklar sağlamak gayesiyle ulusal ve uluslararası şekillerde örgütlenmektedirler. Ulusal örgütlenmeler “taban örgütlenme” ve “üst örgütlenme” şeklinde; uluslararası örgütlenmeler ise “bölgesel ve küresel” düzeyde gerçekleştirilmektedir. Taban örgütlenme modeli işyeri, işkolu veya işletme kapsamında sendikalar tarafından yapılan örgütlenmedir. Nitekim 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanun’u da Türkiye’de taban örgütlenmeyi işkolu düzeyinde belirlemiştir (Özdemir, 2016:236).

Sendikaların işkolu düzeyinde örgütlenmede iki temel örgütlenme stratejisi izledikleri görülmektedir. Bunlardan ilki işyeri veya işletmede toplu iş sözleşmesi yetkisi almaya odaklı, ekonomik vaatlerle üye kazanmaya odaklı, kısa vadede etkili ancak uzun vadede sendikaların güç kaybetmesine neden olabilecek örgütlenme modelidir. Diğer strateji ise esas itibarıyla kamu da gerçekleştirilen örgütlenme tipidir. Bu modelde hükümetle uzlaşma içerisinde, çoğunlukla hükümetin desteğini alarak kamu kesimi endüstri ilişkilerinde iş birliği esas alınarak gerçekleştirilen stratejidir. Nitekim özelleştirmenin olduğu 90’lı yıllara kadar sendikaların üye sayılarında artış ivmesi göze çarpmaktadır. Özelleştirme ile birlikte devletin işveren rolündeki daralmanın 696 sayılı KHK’nın yayınlanması ile son bulmasının ardından bu tip örgütlenme modelinin farklı sendikalarca kamuda kullanıldığı ve etkili sonuçlar alındığı görülmektedir. Ayrıca bazı konfederasyonlar tarafından örgütlenme stratejisi olarak farklı arayışlar da gündeme getirilmiştir. Öyle ki DİSK, örgütlenmelerin artık tek bir işyeri üzerinden değil ulusal; sadece çalışma hayatı değil tüm yaşamı kapsayacak şekilde olması gerektiğini savunmaktadır. HAK-İŞ ise sınıf kavramını reddedip, ideolojik sendikacılık anlayışından toplumun tüm kesimini kucaklayan genişletilmiş bir sendikacılık anlayışına doğru uzlaşma ve iş birliğine dayalı bir strateji izlenmesi gerektiğini savunmaktadır. Nitekim HAK-İŞ’in bu örgütlenme stratejisi kamu ve belediyelerdeki üye sayıları doğru orantılı olarak etkisini göstermiştir (Yorğun, 2007:57-58).

Türkiye’de işçi sınıfının elde ettiği kazanımlar ve sendikaların geçirdiği endüstri süreçleri Batı’daki gelişmelerden oldukça farklılık göstermektedir. Türkiye’de sanayinin gelişimine bağlı işçi sınıfının geç oluşması, hak ve çıkarların yasalar eliyle doğrudan düzenlenmesi gibi sebepler devlet ile işçi sınıfı arasında patronaj ilişkilerinin baskın olmasına neden olmuştur (Bilgin, 2017:220). Bu durum belediyelerde de kendini hissettirmektedir. Nitekim belediye ve şirketlerinde de bu patronaj ilişkileri paternalist bir anlayışın gelişimine ön ayak olmuştur. Bu işyerlerinde işçilerin belediye başkanı tarafından istihdama alınması, işçilerin ideolojik olarak belediye başkanını desteklemesi bu

ilişkinin somut göstergeleridir. Bu gerekçelerle işçi sendikalarının belediye ve şirketlerinde örgütlenmesi de kuşkusuz söz konusu ilişki dengesinde gerçekleşecektir. Hal böyle olunca işçi sendikalarının bu işyerlerinde işçileri ekonomik yaklaşımla tek tek üye yapmaktan ziyade kamuda kabul görmüş örgütlenme stratejisini kullanarak bir yol çizdiği görülmektedir. Bu durumda ifade etmek gerekir ki, sendikanın genel merkez teşkilat yapısının yanında yerelde temsilcilikleri statüsünde şube teşkilatlarının da güçlendirilmesi gerekmektedir.

KTİÇAP'nin belediye ve şirketlerine uygulanması ve toplu pazarlığın uyumsuzluk aşamasında alternatif bir yolu Yüksek Hakem Kurulu'nun kararlarında KTİÇAP'nin söz konusu işyerlerine uygulanması tüm toplu pazarlık düzenini örgütlenme açısından derinden etkileyecektir. Mali açıdan belediyelerin İller Bankası üzerinden elde edeceği gelirler nüfus, yüzölçümü, gelişmişlik endeksi vb. koşullara göre dağıtılmaktadır (5779 Sayılı Kanun). Belediyeler de bu bütçe kapsamında çalıştırılan personelin giderlerini belirlemektedir. Dolayısıyla her belediyenin mali durumu farklılık göstermektedir. Bu farklılık söz konusuyken merkezi düzeyde bağitlanacak toplu iş sözleşmesinin sonuçlarının yerelde karşılık bulması zor görünmektedir.

Merkezi düzeyde bağitlanan bağlayıcı bir toplu iş sözleşmesinin sonuçları dikkate alındığında örgütlenmenin nasıl gerçekleştirileceği önemli bir tartışma konusudur. Şu zamana kadar gerek ideolojik gerekse patronaj ilişkileri gözetilerek gerçekleştirilen örgütlenmelerde iş birliği ve uzlaşısı sonucunda işçi sendikalarının üye sayılarını artırdıkları görülmüştür. Ancak KTİÇAP'nin belediye ve şirketlerinde uygulanması örgütlenmenin de şeklini değiştirecektir. Artık örgütlenmelerin merkezi düzeyde hükümet ve konfederasyonlar arasında gerçekleşeceği öngörüsü yanlış olmayacaktır. Bu durumda farklı senaryolar karşımıza çıkabilir. Bunlardan birisi, toplu pazarlığın merkezi düzeyde bağitlanan bir KTİÇAP ile bağlayıcı bir hale gelmesi sonucu sadece sendikali işyerlerinde KTİÇAP koşullarının zorunlu olması, diğeri ise sendikali sendikasız ayrımı gözetmeksizin tüm belediye ve şirketlerinde KTİÇAP'nin uygulanmasının zorunlu olmasıdır. Her iki durumda da sendikaların güç kaybedeceği ortadadır. İşverenlerin mevcut sendikadan kurtulabilmek için farklı sendikalarla pazarlık edeceği öngörülebilir. Sendikaların ise bu durum karşısında işçiyi kazanabilmek için toplu iş sözleşmesi dışında farklı hak ve kazanımlar sunması hatta aidat bedelinin düşürülmesi dahi söz konusu olabilir. Ayrıca toplu pazarlıkta ehliyetin sendikalara verildiği ancak KTİÇAP'nin konfederasyon ve kamu işveren sendikası arasında bağitlandığı durumu da sendikaların hiyerarşik olarak konumunu da etkilemektedir. Tüm bu durumların tamamı Türkiye'de sendikaların güç kaybetmesine neden olacaktır. Dolayısıyla hükümetin bu yönde

atacağı adımlarda toplumdaki ücretli kesimi temsil eden sendikaları merkezi ve yerel düzeyde olumsuz etkileyecek sendikasızlaştırma stratejilerinin önünü kapayacak düzenlemeler getirmesi şarttır.

Toplu pazarlık müzakeresi tarafların geçmiş deneyimleri, bilgi birikimleri ve tarafların üslubu ile işçi sendikasının talepleri üzerine gerçekleştirilen bir kültürün ürünüdür (Güler, 2017:298). Belediye ve şirketlerinde yetkili işçi sendikaları tarafından yasal prosedür süreci izlenerek gerçekleştirilen toplu pazarlık müzakereleri, KTİÇAP'nin bağlayıcı nitelik kazanması ve bu işyerlerinde de uygulanması tartışmaları ekseninde yeni bir boyut kazanmaktadır.

Müzakerelerde işçi sendikasının teklif taslağında yer alan idari ve mali hususlara ilişkin iki başlıkta maddeler görüşülmektedir. İdari maddeler, işçilerin işyerlerindeki çalışma koşullarını düzenlediği gibi çeşitli sosyal hakları, mali hususlar ise ücret zammı ve sosyal ödemeleri (yemek yardımı, yakacak yardımı vb.) içermektedir. Müzakere tekniği itibarıyla ilk olarak idari maddeler üzerinde müzakereler gerçekleştirilerek uzlaşmaya varıldığında mali konulara geçilmektedir. Bu aşamada tarafların karşılıklı ücret teklifi sonucu iki tarafın da anlaşma maliyetlerinde uzlaşma sağlanmaktadır. İşveren tarafının anlaşma maliyeti, personel giderleri ile belirlenirken, sendikanın anlaşma maliyeti üyelerin beklentisi ve enflasyon artışı dikkate alınarak oluşmaktadır. Bazı belediye ve şirketlerinde (çoğunlukla daha az işçi çalıştıran) ücretlerde tek tip bir zam oranı kabul görülürken, bazı belediyelerde (çoğunlukla büyükşehir ve şirketleri) işçilerin fiilen gerçekleştirdikleri görevlerine göre ücret-skala sistemi oluşturulmaktadır. Ücret-Skala sisteminin sendika ve işverenlik tarafından avantajı, eşi işe eşit ücret politikasına uygunluğudur. Eşit işe eşit ücret kavramı itibarıyla, *“herhangi bir işyerinde aynı veya benzer nitelikte işi gören işçilerin herhangi bir ayırım gözetilmeksizin aynı ücreti almalarıdır.”* (Demir ve Acar, 2019:87) Benzer biçimde ILO'nun 100 No'lu Eşit Ücret Sözleşmesi de *“ücret hadlerinin tespitiyle ilgili olarak yürürlükte bulunan usullere uygun yollardan, eşit değerde iş için erkek ve kadın işçiler arasında ücret eşitliği prensibini teşvik ve bu prensibin bütün işçilere uygulanmasını”* şeklinde ifade etmektedir (ILO, 2015). Dolayısıyla eşit işe eşit ücret prensibi, özellikle patronaj ilişkilerinin yüksek olduğu belediyelerdeki istihdam ilişkisinde işçiyi koruyan önemli bir ilkedir.

Bu açıdan bakıldığında KTİÇAP'nin mevcut hükümlerinde yer alan ücret ve sosyal hakların ilgili işyerlerinde eşit işe eşit ücret dengesini gözetmesi gerekmektedir. Ancak ifade etmek gerekir ki toplu iş sözleşmelerinde bir bütünlük sağlamak çalışma hayatının dinamik yapısında mümkün görünmemektedir. Öyle ki bazı toplu iş sözleşmelerinde geniş kapsamlı sosyal haklarla işçilere fayda sağlanırken, bazı işyerlerinde de sosyal haklar dar kapsamlı tutulup asıl ücret üzerinden işlem tesis edilmektedir. Bu açıdan

bakıldığında KTİÇAP'nin mevcut toplu iş sözleşmeleri üzerindeki etkisi irdelenmelidir. Ayrıca KTİÇAP'de çalışma koşullarına ilişkin düzenlemelerin yer almaması, her işyerinde farklı düzenlemelerin bulunması (yıllık izin, ihbar önelleri vs.) veya yeni dönem toplu iş sözleşmesinde işçi sendikası tarafından talep edilecek idari maddelerin müzakere edilmesinin de önünü kapayacaktır. Öyle ki ücretin merkezi olarak belirlenmesi uyuşmazlığa esas konunun ortadan kalkmasına diğer maddelerin üstün körü görüşülmesine veya görüşülmemesine neden olacaktır. Ayrıca KTİÇAP'de belirlenen ücrete ilişkin artışların klientalist anlayışın yüksek olduğu dönemlerde enflasyonun üzerinde olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu dönemlerde çeşitli nedenlerle yüksek zam oranlarının merkezi düzeyde toplu pazarlıklarla belirlenmesi yerelde belediyeler açısından sorun teşkil edecektir. Nitekim KTİÇAP merkezi düzeyde asgari şartları sunan bir protokol olmalıdır. Bu açıdan enflasyonist dönem ortadan kalktıktan sonra KTİÇAP ile asgari şartların düzenlenmesi ve üzerinde yerel düzeyde toplu pazarlıkların önünün açılması gerekmektedir.

KTİÇAP'nin belediye şirketlerine uygulanması tartışmaları ekseninde dikkat çekilmesi gereken başka bir husus toplu iş sözleşmesi tekniği açısından süresi devam eden toplu iş sözleşmeleri hükümleri doğrultusundadır. KTİÇAP bağtlandığı yıl itibariyle yeni bağtlanacak toplu iş sözleşmelerini doğrudan etkileyecektir. Ancak süresi devam eden toplu iş sözleşmelerinde ücret ve sosyal haklara ilişkin zam tarihleri belirlidir. Hatta KTİÇAP'de belirlenen taban ücret uygulamasının altında yer alan işçi ücretlerinin hangi tarihten itibaren bu ücretlere çekilip ilgili ücret zammının uygulanacağı belirsizdir. Bunun dışında toplu iş sözleşmesinin işverenlikler tarafından uygulanabilirliği tartışılacaktır. Hal böyle olunca tarafların daha önce bağtlandığı hükümlerin iptal olması gibi bir durum söz konusu olmayacak, işverenler mevcut toplu iş sözleşmesinin uygulanmasını, KTİÇAP şartlarının ekonomik olarak mümkün olmayacağını iddia ederek farklı stratejiler de izleyebilecektir. Ayrıca bazı enflasyonist dönemlerde işçi sendikalarının talebi ve işverenlerle yapılan görüşmeler neticesinde toplu iş sözleşmelerine ek olarak ücret ve diğer haklara ilişkin protokol yapılmaktadır. Yapılacak ek protokolün KTİÇAP uygulamasından sonra katı bürokrasiye takılacağı aşıkardır. Öyle ki imzalandığı tarih dikkate alındığında makul görünen birçok hakkın, değişen günümüz koşullarında yetersiz kaldığı süresi 3 yıl gibi uzun vadeli toplu iş sözleşmelerinde görülmektedir. Hal böyle olunca birçok işçi sendikası tarafından yapılacak ek protokol taleplerinin yerel düzeyden çıkıp sendika genel merkezi hatta konfederasyonun ilgileneceği bir konu haline gelmesi bürokrasiye takılma ve sürecin uzaması ihtimaline neden olacaktır.

Söz konusu tartışmalar bağlamında bir diğer konu toplu pazarlığın kapsamı ile ilgilidir. Daha önce de ifade edildiği üzere Türkiye’de kapsam düzeyi işçi/üye sayısı oranına göre oldukça düşük seviyelerdedir. KTİÇAP kapsamına belediye ve şirketlerinin dahil edilmesi durumunda tüm belediye işçilerini mi yoksa sadece toplu iş sözleşmesi yapılacak yerler de mi geçerli olacağı tartışma konusudur. Tüm belediye işçilerini sendikalı/sendikasız ayrımı gözetilmeksizin kapsayacak bir KTİÇAP’nin sendikalar açısından elbette olumsuz etkileri olacaktır. Ancak endüstri ilişkileri sisteminde böyle bir düzenlemenin çok da mümkün olmayacağı açıktır. Dolayısıyla uygulamada KTİÇAP’nin tüm belediye ve şirketlerinde asgari şartları ifade eden bir protokol olduğu, toplu iş sözleşmesi bağtlanacak işyerlerinde KTİÇAP’ye taraf işçi ve işveren sendikalarınca dikkate alınması daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Ancak bu durumda da sendika güvenliği kavramı karşımıza çıkmaktadır. Sendika güvenliği, “*genellikle toplu iş sözleşmelerine konulan hükümlerle ve daha çok anglo-sakson kökenli ülkelerde, sendikayı korumaya ve güçlendirmeye yönelik güvenceleri ifade etmektedir.*” Sendika güvenliği zorunlu sendikacılık ve finansal sendika güvenliği olarak iki başlıkta ele alınmaktadır. Finansal sendika güvenliği sendikaların mali gücünü artırabilmek ve faaliyetlerinde kullanılmak üzere kaynaktan kesme yöntemi ile elde ettikleri aidat kesintilerini ifade etmektedir. Zorunlu sendikacılık ise “*kapalı işyeri*” ve “*sendikalı işyeri*” olarak ikiye ayrılmaktadır. Kapalı işyeri, işçilerin işe başlamadan önce o işyerinde kurulu bulunan ve yetkili işçi sendikasına üye olarak toplu iş sözleşmesinden faydalanmasını ifade ederken; sendikalı işyeri, işçilerin işe başladıktan sonra taraf sendikaya üye olmak koşuluyla toplu iş sözleşmesinden yararlanmayı zorunlu kılmaktadır (Uçkan, 2001:158). Bu açıdan bakıldığında KTİÇAP şartlarında yetkili sendikanın toplu iş sözleşmesi imzalaması sonucu işyerinde üye olmayan işçinin toplu iş sözleşmeden faydalanabilmek için sendikaya üye olması şartı veya dayanışma aidatıyla yararlanmak istenmesi sendikal güvenliği artırıcı bir husus olarak görülebilir. Nitekim her iki durumda da sendikaların gücü ve etkinliği artmaktadır.

Toplu pazarlık müzakerelerinde yasal sürede uzlaşma olmadığında uyuşmazlık mekanizmaları devreye girmektedir. Toplu iş uyuşmazlık hakkı Anayasa ve uluslararası norm ve ilkelerle tanınmıştır. Dolayısıyla ekonomik ve sosyal düzeni korumak adına taraflar arasındaki uyuşmazlığı çözmek için kanuni bazı yollar önerilmiştir. 6356 sayılı Kanun, altmış günlük müzakere süresi sonunda anlaşma olmazsa arabulucuya başvurma, arabulucu tarafından tarafların uzlaştırılmaması halinde ise arabulucu raporunun tebliğ tarihinden itibaren altmış günlük sürede grev kararı alma veya tüm yasal süreçlerde ihtiyari olarak YHK kurulunu özel hakem tayin edip başvurma hakları sunmaktadır. Bu açıdan tüm aşamalar detaylı bir şekilde sürelerle bağlanmıştır (Kutal, 1987). Ancak konfederasyon ve kamu

işveren sendikası taraflarınca gerçekleştirilen KTİÇAP görüşmelerinde herhangi bir yasal süre sınırı bulunmamaktadır. Bu durum sendikaları işlevsiz kılmakta ve grev silahını ortadan kaldırmakta ve konfederasyonları sendikalarla karşı karşıya getirebilecek yükümlülük yüklemektedir (Yorğun, 2023:113).

Son olarak bu hususta işçi sendikalarının söz konusu işyerlerinde muhatabı olan kamu işveren sendikalarının durumu da irdelenmelidir. İşveren sendikalarının belediye ve şirketlerinde ideolojik gerekçelerle örgütlendiği görülmektedir. İşleyiş yapısı itibarıyla işçi sendikaları kadar endüstri ilişkileri sisteminde aktif bir rolleri bulunmamaktadır. Büyük oranda toplu pazarlığın davranışsal boyutunu ön planda tutarak müzakereleri yürütmekte ve nihai aşamalarda belediye ve şirketlerin kararları doğrultusunda adım atmaktadırlar. KTİÇAP ise konfederasyon ve TUHİS (Türk Ağır Sanayi ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası) arasında yapılan görüşmelerde bağitlanmaktadır. Ancak burada belediye ve şirketlerinin üyesi olduğu MİKSEN, YERELSEN, SODEMSEN ve MİS işveren sendikaları taraf olarak yer almamaktadır. Bu durum toplu iş sözleşmesi ehliyeti olmayan bir işveren sendikasının bağlayıcı nitelikte bir protokolü imzalamasına ve uygulanmasına neden olacaktır. Öyle ki konfederasyon temsilinde TİSK'in yer alması hiyerarşik olarak eşitliği sağlamakla birlikte kapsamlı ve uygulanabilirliği yüksek bir protokolün ortaya çıkmasını sağlayacaktır.

SONUÇ

1980'li yıllardan itibaren neoliberal iktisat politikalarının egemen olmaya başlamasıyla kamu hizmetlerinin görülme usullerinde değişiklikler yaşanmış kamu istihdamında gözle görülür düşüş gözlemlenmiştir. Türkiye'de özellikle deregülasyon politikalarıyla devletin istihdam yapısının daraltılması gayretlerinin arka planında, enflasyonun yüksek seviyelerde seyretmesi, işsizlik oranlarındaki artış, iktisadi teşekküllerde gelir-gider dengesinin bozulması gibi durumlar yatmaktaydı. Bu amaçla birçok kamu hizmetinin özel sektöre devri kaçınılmaz olmuştur. Ancak günümüzde bu politikadan uzaklaşma emareleri görülmektedir. Özellikle klientalist politikalarla devletin belediyelerde taşeron şirket işçilerini belediye bünyesinde kurulu şirketlerde istihdam etmesi işverenlik anlayışındaki dönüşümü bizlere göstermektedir.

Kamu istihdamındaki söz konusu ciddi dönüşüm emareleri endüstri ilişkilerini de etkilemektedir. Dünyada hali hazırda işyeri anlayışının değişmeye başlamasıyla toplu pazarlığın yapısındaki değişimler tartışılmaktayken, taşeron işçilerin belediye bünyesine dahil edilmesi ve akabinde KTİÇAP'nin kanun yolu ile önünün açılması başta sendikalar olmak üzere tüm tarafları doğrudan etkilemektedir. Bu etki klasik toplu pazarlık sisteminde, toplu iş sözleşmesi

konularının konfederasyon düzeyinde gerçekleştirilen görüşmelere bırakılması sendikalar arasında rekabetin şekil değiştirerek, konfederasyon bünyesine evrileceğini göstermektedir. Ayrıca enflasyonist dönemlerde KTİÇAP ile belirlenen toplu iş sözleşmesine ilişkin hükümlerin, tüzel kişilikleri haiz, bütçeleri çeşitli standartlara göre farklılık gösteren belediyelerce uygulanmasının zorluğu, herhangi bir kanuni düzenleme ile bağlayıcılık kazandırılmadığı takdirde sendikasılaştırmanın da önünü açacaktır.

Türkiye’de sanayileşmenin gelişimine bağlı olarak işçi sınıfının geç oluşması Batı’nın aksine endüstri ilişkileri sisteminin kanuni düzenlemeler sonucu oluşmasına neden olmuştur. Öyle ki bu durum kendini belediyelerde de benzer şekilde ideolojik çerçevede göstermektedir. Söz konusu işyerlerinde patronaj ilişkilerinin baskın olması, işçi sınıfını bilincinin tam anlamıyla yerleşmemiş olması paternalist ilişkileri doğurmaktadır. Bu koşullar altında örgütlenme modelini iş birliği ve uzlaşma ekseninde kuran sendikaların, merkezi düzeyde bir toplu iş sözleşmesinin sendikalı-sendikasıız ayrımı olmaksızın tüm belediye işyerlerine uygulanmasının üye sayılarını olumsuz anlamda doğrudan etkileyeceği tahmin edilmektedir.

KAYNAKÇA

- Aganon, M., Serrano, M. ve Certeza, R. (2009). **Union Revitalization and Social Movement Unionism in the Philippines**, Philippines by Friedrich Ebert Stiftung and U.P. School of Labor and Industrial Relations.
- Bilgin, O. (2017). Türkiye’de Emeğin Krizinin Boyutları. **Sosyoloji Konferansları Dergisi**, 2(56), 205-223.
- Brandl, B. ve Bechter, B. (2018). The Hybridization of National Collective Bargaining Systems: The Impact of the Economic Crisis on the Transformation of Collective Bargaining in the European Union. **Economic and Industrial Democracy**, 40(3), 1-21.
- Candoğan, G. (2015). Sendikasılaştırma Aracı Olarak Yetki Tespitine İtiraz Süreci ile Sendikal Hakların Kullanılmasının Engellenmesi Suçunun Uygulanması. **İş ve Hayat Dergisi**, 1(1), 181-192.
- Cerev, G. (2014). Çalışma İlişkilerinde Devletin Rolü: İşveren Devlet ve Türkiye’de Kamu İstihdamının Genel Görüntüsü. **CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, 12(2), 243-260.
- Çakmak, Y. (2013). Türkiye’de Devletin İşveren Rolündeki Değişim Süreci 1970-2010. (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Yalova Üniversitesi SBE.
- Demir, Ü. ve Acar, O. (2019). Performansa Dayalı ve Eşit İşe Eşit Ücret Paradoksu: Kamu Kurumları Üzerinden Analiz. **Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 5(2), 85-109.
- Dereli, T. (2013). 6356 Sayılı Yeni Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu: Genel Bir Değerlendirme. **Çalışma ve Toplum**, 1, 41-64.
- Dereli, S. (2019). Sendikacılıkta Yeni Bir Perde: Toplumsal Hareket Sendikacılığı. **İş ve Hayat**, 5(10), 9-33.
- DİSK-AR (2017). **Sendikalaşma ve Toplu İş Sözleşmesi Raporu (2013-2017)**.
- DİSK-AR (2021). Genel İşler İşkolunda İstihdam Raporu. **DİSK Genel İş Sendikası Araştırma Dairesi**.
- Erdut, T. (2009). Yeni Teknolojilerin İş İlişkilerinin Yapısı Üzerine Etkisi. **Çimento İşveren Dergisi**, 11(5), 13-28
- Gençay, F. (2018). Belediye Şirketlerinin Hukuki Statüsü. **TBB Dergisi**, 134, 153-176.
- Gorz, A. (2007). **İktisadi Aklın Eleştirisi**, (Çev. Işık Ergüden), Ayrıntı Yayınları, 2. Basım.
- Görmüş, A. (2012). Türkiye’de Toplu Pazarlık Düzeyleri ve Yeni Gelişmeler, **BJSS Balkan Journal of Social Sciences**, 1(2). 32-49.
- Güler, Ş. (2017). Toplu İş Sözleşmesi Müzakerelerinde Strateji ve Taktikler. **Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**, 6(6), 281-302.

- HAK-İŞ (2021). https://hakis.org.tr/haberler.php?action=haber_detay&id=3837.
- Harley, D. (2007). Neoliberalism as Creative Destruction. **The Annals of the American Academy of Political and Social Science**, 610(1), 21-44.
- Hekimler, B. (2019). Türkiye’de Kamu Sektöründe Yeni Bir Endüstri İlişkileri Sistemine Geçişin Habercisi: Kamu Kesimi Toplu İş Sözleşmesi Çerçeve Anlaşma Protokolleri. **Çalışma ve Toplum**, 2, 903-916.
- Işık, V. (2009). Endüstri İlişkilerinin Yeni Yüzü İnsan Kaynakları Yönetimi: Emegi Örgütsüzleştirme Stratejisi. **Gazi Üni. İktisadi ve İdari Bilimler Fak. Dergisi**, 11(3), 147-176.
- ILO, https://www.ilo.org/ankara/conventions-ratified-by-turkey/WCMS_377269/lang--tr/index.htm
- Karadoğan, E. (2017). Sendikalar Arası Rekabetin Türkiye’deki Sendikacılık Hareketinin Krizine Katkısı: TCDD Vangölü Feribot İşletme Müdürlüğü Örneği. **İş Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi**, 19(4), 61-100.
- Kıdak, E. ve Hekimler, B. (2021). Ulusal Sendikal Rekabetin Uluslararası Düzeye Yansıması: Türkiye’deki Taşımacılık İşkolu Örneği. **Çalışma ve Toplum Dergisi**, 4, 2677-2712.
- Kutal, M. (1987). Türk Toplu İş Hukukunda Barışçıl Çözüm Yolları. **İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası**, 43, 295-322.
- Önsal, N. (2018). Kamu Kesimi Toplu İş Sözleşmeleri Çerçeve Anlaşma Protokolleri İlk İki Örnek ve Son Durum. **Karatahta İş Yazıları Dergisi**, 10, 93-149.
- Özdemir, M. (2016). Sendikal Örgütlenmenin Kurumsallaşması: AFL-CIO Örgütlenme Enstitüsü Tecrübesi Çerçevesinde Türkiye için Örgütlenme Enstitüsü Model Önerisi. **14. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi**.
- Öztürk, Ö. (2023). Türkiye’de Sendikal Mücadele, Sermaye Birikimi, MESS ve Koç Holding. <http://www.praksis.org/wp-content/uploads/2012/08/19-Ozturk.pdf>.
- Sarı, O. (2022). Belediye Şirketlerinde Kadroya Geçen Alt İşveren İşçilerinin Genel Memnuniyet Düzeyleri Üzerine Bir Alan Araştırması”, **(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Ankara Hacı Bayram Veli Üni., Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Sarıoğlu, H.İ. (2000). Sanayileşmiş Ülkelerde Toplu Pazarlık Düzeyi ve Kapsam Üzerine. **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, 43-44(1), 95-103.
- Sayan, İ. (2018). Türkiye’de Kamuda Taşeron İşçi İstihdamı: 696 Sayılı KHK’ya İlişkin Bir Değerlendirme. **Emek Araştırma Dergisi**, 9(14), 51-64.

- Bilgin, O. (2017). Türkiye’de Emegın Krizinin Boyutları. **Sosyoloji Konferansları Dergisi**, 2(56), 205-223.
- Sevgi, H. (2012). Neo-Liberalizme Karşı Sendikal Mücadele: Toplumsal Hareket Sendikacılığı. **Ekonomi Bilimleri Dergisi**, 4(2), 67-77.
- Stinger, G. (1971). The Theory of Economic Regulation. **The Bell Journal of Economics and Management Science**, 2(1), 3-21.
- Şenkal, A. (1998). Globalleşen Dünyada Sendikalar Arası Rekabet. **Çimento İşveren Dergisi**, 15(5), 16-26.
- Şenkal, A. (1999). **Sendikasız Endüstri İlişkileri**, Ankara, Kamu İş Yayını.
- Şenkal, A. (2000). Teknolojik Gelişmelerin Toplu Pazarlık Üzerindeki Etkileri. **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, 43-44, 261-280.
- Tanyılmaz, K. (2008). Sendikal Harekette Bir İntihar Denemesi: Toplumsal Hareket Sendikacılığı. **Devrimci Marksizm**, 8, 45-73.
- Tiyek, R. (2020). Türkiye’de Sendikal Örgütlenme ve Eşitsizlik. **Bartın Üni. İktisadi ve İdari Bilimler Fak. Dergisi**, 11(22), 392-411.
- Tokol, A. (2014). **Endüstri İlişkileri ve Yeni Gelişmeler**, Dora Yayınevi, 5. Baskı.
- Treu, T. (1987). Centralization and Decentralization in Collective Bargainig, **The International Journal of Comperative Labour Law and Industrial Relations**, 1(2), 147-174.
- Uçkan B. (2001). Sendika Güvenliğinin Teorik Çerçevesi ve Endüstri İlişkileri Sistemine Etkisi. **Anadolu Üni. SBF Dergisi**, 56(3), 157-176.
- Vettori, M. (2005). **Alternative Means to Regulate The Employment Relationship in The Changing World of Work**, In The Department of Mercantile Law, University of Pretoria.
- Yıldırım, E. ve Uçkan, B. (2010). İşverenlerin Sendikasızlaştırma Modelleri ve Türkiye Örneği. **Çalışma ve Toplum Dergisi**, 2, 163-184.
- Yorğun, S. (2007). Türkiye’de Sendikal Örgütlenmenin Güncel Sorunları ve Alternatif Öneriler. **İş Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi**, 9(2), 49-78.
- Yorğun, S. (2023). Sendikaların Toplu Pazarlık Yetkisi ve Kamu Toplu İş Sözleşmeleri Çerçeve Anlaşma Protokolü’nün Hukuki Boyutu. **Çalışma ve Toplum Dergisi**, 1, 97-120.
- Wergin, N. (2002). **The Decentralisation of Collective Bargaining and its Consequences for Trade Unions: An Anglo-German Comparison**, London School of Economics Industrial Relations Department.

Bölüm 55

**Yapay Zekanın Multidisipliner
Perspektiften Evrimi: Teoriden Etik
Yaklaşımlara**

Adem KORKMAZ¹

*¹Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi, Gönen Meslek Yüksekokulu,
ademkorkmaz@bandirma.edu.tr; ORCID No: 0000-0002-7530-7715*

1. Giriş

Son on yıllarda Yapay Zeka (YZ), toplumsal ve bireysel paradigmaları yeniden şekillendirme kapasitesiyle ön plana çıkmıştır. Bu multidisipliner alan, genel anlamıyla, insan benzeri zeka yeteneklerini makinelerde simüle etme bilimi ve mühendisliği olarak tanımlanabilir. Yapay zeka, makine öğrenimi, doğal dil işleme, bilgisayar görüşü ve robotik gibi çeşitli spesifik alt dallara ev sahipliği yapar.

Bu teknolojik ilerlemenin somut örnekleri, akıllı sanal asistanlardan otonom taşıtlara kadar geniş bir yelpazede karşımıza çıkmaktadır. Özellikle sağlık, finans ve ulaşım gibi sektörlerde, yapay zeka tabanlı uygulamaların sunduğu yenilikçi çözümler, toplumun bu teknolojilere olan bakışını ve günlük yaşantıdaki etkileşimlerini kökten değiştirmiştir. Bu bölümde, YZ'nın tarihsel sürecine, temel taşlarına ve evrimsel patikasına detaylı bir bakış sunmayı amaçlıyoruz. Aynı zamanda, bu dinamik ve sürekli genişleyen bilim dalının anahtar kavramlarına, metodolojik yaklaşımlarına ve teorik zeminine derinlemesine bir inceleme yaparak, yapay zekanın temelde nasıl işlediğini ve bu kompleks yapıdaki yerini aydınlatmayı hedeflemekteyiz.

2. Yapay Zekanın Kökenleri

Yapay Zeka (YZ) kökenleri, düşünce ve bilincin mahiyetine dair eski felsefi tartışmalara dek uzanmaktadır. Aristoteles, "De Anima" isimli eserinde "nous" kavramını, insanın muhakeme ve anlama yeteneği olarak tanımlamıştır (Hicks, 2015). Bu felsefi düşünceler, gelecekte akıllı makineler yaratma olasılığının temelini atmıştır.

17. ve 18. yüzyılların zihin açıklığına şahit olduğu dönemlerde, insana benzer zeka kapasitesine sahip yapay varlıkların oluşturulması fikri büyük ilgi toplamıştır. René Descartes, "Metot Üzerine Konuşma" (1637) isimli eserinde, insan benzeri davranışlar sergileyebilen 'otomata' kavramını tanıtmış ve böylelikle akıl yürütme ve düşünme yeteneği olan makinelerin oluşturulma potansiyelini ortaya koymuştur (Descartes, 2004).

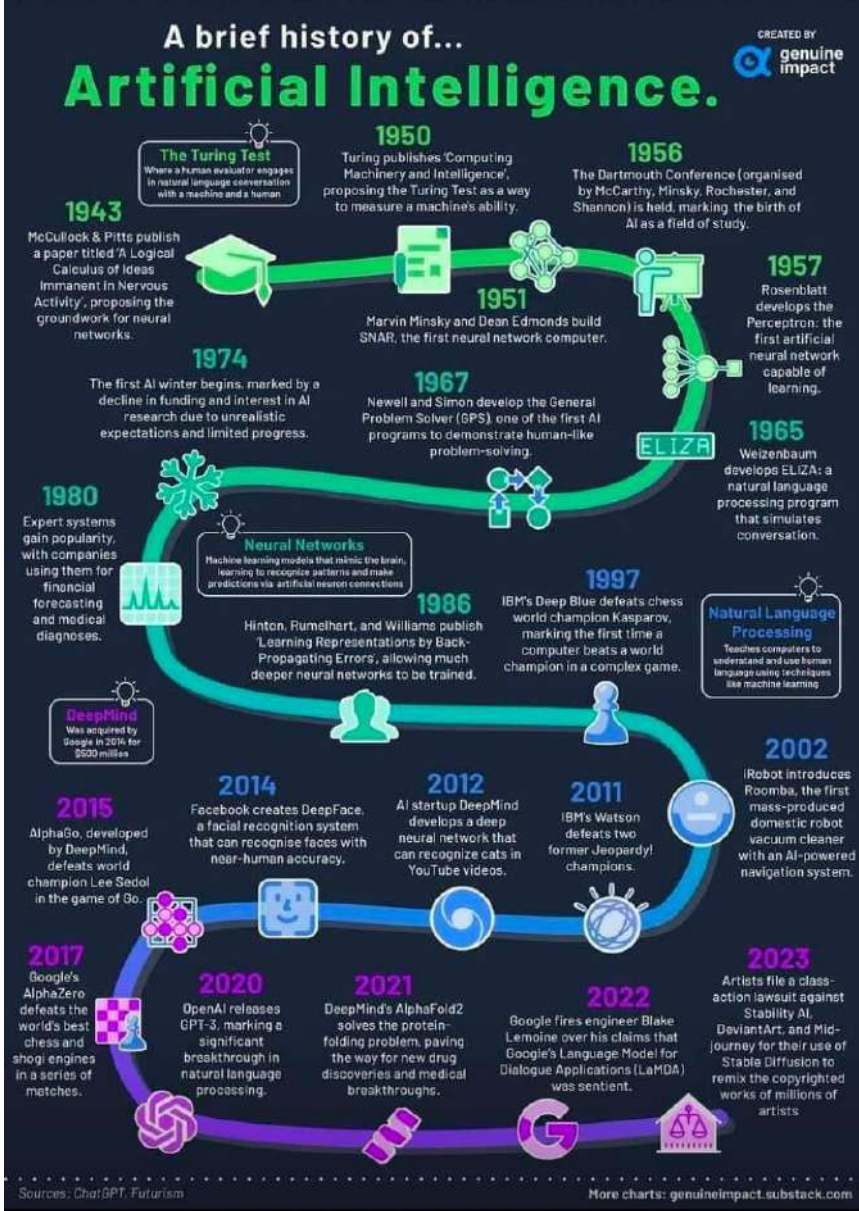
20. yüzyılın ortalarında, bilgi işlem makinelerinin gelişi, yapay zekanın teorik altyapısının genişlemesine olanak tanıdı. Alan Turing, bu dönemde "Computing Machinery and Intelligence" (1950) başlıklı etkili makalesi ile Turing makinesi kavramını sunmuştur. Bu kavram, modern dijital bilgisayarların temelini atmış ve AI üzerindeki hesaplama perspektifini belirlemiştir.

1956'da gerçekleştirilen Dartmouth Konferansı, Yapay Zeka'nın bir bilim dalı olarak doğuşunu simgeler. John McCarthy, Marvin Minsky, Nathaniel Rochester ve Claude Shannon önderliğindeki bu konferansta "Yapay Zeka" terimi ilk kez

tanımlanmıştır (McCarthy et al., 2006). Bu toplantı, YK'nın bilimsel bir disiplin olarak nasıl geliştirileceğinin yönünü belirlemiştir.

Şekil 1'de infografik olarak yapay zekanın gelişimi gösterilmektedir.

Şekil 1. Yapay zekanın tarihsel gelişimini gösteren bir infografik.

<https://i.redd.it/a-brief-history-of-ai-v0-93cuobugfd4b1.jpg?s=2c07eb23d4b382c273b297b17b703911c42dceb0>

Erken dönem yapay zeka yaklaşımları, sembolik yapay zeka, bağlantıcı yapay zeka ve istatistiksel öğrenme olarak üç ana kategoriye ayrılabilir. Sembolik AI, aynı zamanda klasik AI veya kural tabanlı AI olarak da bilinir, sembolik temsiller ve mantıksal akıl yürütmeyi merkezine alır.

2.1. Mantık Kuramcısı ve Genel Problem Çözücü

Sembolik yapay zeka (AI) yaklaşımındaki kritik dönüm noktalarından biri, Allen Newell ve Herbert A. Simon'ın 1956 yılında tanıttığı Mantık Kuramcısı (Logic Theorist) programıdır. Bu program, sembolik mantık ilkelerine dayanarak ve kural tabanlı akıl yürütme mekanizmalarını kullanarak matematiksel teoremlerin otomatik kanıtlarını oluşturabilmekteydi (Newell & Simon, 1956). Logic Theorist, otomatik mantık yürütme kapasitesine sahip sembolik AI sistemlerinin potansiyelini öne çıkardı.

Bu gelişmeyi baz alarak Newell ve Simon, Genel Problem Çözücü (General Problem Solver - GPS) isimli bir diğer araştırma projesine imza attılar. GPS, araç-sonuç ilişkileri ve problem ayrıştırma tekniklerini temel alan geniş kapsamlı bir problem çözme stratejisine dayanıyordu (Newell et al., 1959). Ancak, arama uzayının boyutunun hızla büyüdüğü karmaşık senaryolarda GPS'in sınırlılıkları da ortaya çıktı.

Bağlantıcı AI yaklaşımı, insan beyninin yapı ve işleyişine dayanarak oluşturulan yapay sinir ağlarını hedef alıyordu. McCulloch ve Pitts, 1943 yılında yapay nöron modelini tanıtarak bu alandaki çalışmalara öncülük ettiler (McCulloch & Pitts, 1943). Frank Rosenblatt'ın Perceptron modeli ise, özellikle örüntü tanıma görevlerinde, sinir ağlarının kapasitesini belgeliyor (Rosenblatt, 1958).

Arthur Samuel, makine öğrenimi disiplininin temellerini, 1959'da otomatik olarak kendi stratejilerini geliştiren bir dama programıyla atmıştır (Reynoso, 2021). Weizenbaum'ın 1966 yılında ortaya koyduğu ELIZA ise, yapay zekanın doğal dil işleme kapasitesinin ilk örneklerinden biridir (Weizenbaum, 1966; wikipedia, 2023e).

İstatistiksel öğrenme paradigması, yapay zeka içinde giderek daha baskın bir role sahip oldu. Bu yaklaşımın kökenleri, Thomas Bayes'in 18. yüzyılda gerçekleştirdiği çalışmalara, özellikle Bayes teoremine kadar uzanır. İstatistiksel öğrenme, çeşitli algoritmaları ve yaklaşımları içerir ve yapay zeka sistemlerinin verilerden otomatik olarak bilgi çıkarabilmelerini sağlar.

Yapay zeka disiplini, bilişsel bilim, nörobilim ve hesaplamalı teori ile etkileşim halinde iken, teorik altyapısı da sürekli bir evrim içindedir. Derin öğrenme, bilişsel mimariler ve hibrit modeller gibi yaklaşımlar, yapay zeka alanının gelecekteki ilerlemeleri için kritik bir zemin oluşturmaktadır.

2.2. Erken Sınırlamalar: Bilgi Temsili ve Ölçeklenebilirlik

Yapay zeka (AI) alanının ilk dönemlerinde bilgi temsiliindeki eksiklikler ve ölçeklendirme problemi gibi kritik zorluklar belirlemiştir. Sembolik AI yaklaşımı, esas olarak, kurallar ve aksiyomlar şeklindeki açık bir bilgi temsiline dayanmaktaydı, bu da gerçek dünya bilgisinin kapsamlı ve tutarlı bir biçimde temsilini zorlaştırıyordu (Nilsson, 1998a).

Buna ek olarak, ilk AI sistemlerinin karşılaştığı bir diğer engel, karmaşık problem setlerindeki arama uzayının üstel olarak büyümesiyle birlikte ölçeklenebilirlik sorunuydu. Bu kombinatoriyal büyüme, algoritmaların verimliliğini sınırlayarak pratik uygulamalar için uygunluğunu azaltıyordu (Newell & Simon, 1972).

2.3. AI Kışı

1960'lar ile 1970'lerin sonlarına yaklaşırken, yapay zeka (AI) disiplini, "AI Kışı" adı verilen belirgin bir duraklama evresine girdi (Haugeland, 1989). Bu dönem, azalan fonlamalar, gerçekleşmeyen yüksek beklentiler ve gerçek dünya meselelerine yönelik çözümlerin geliştirilememesi gibi sebeplerle karakterize edildi (Nilsson, 1998b).

Durgunluk evresinde, uzman sistemleri, AI'nın evriminde kritik bir yenilik olarak kabul edildi. Edward Shortliffe'in 1976 yılında tasarladığı MYCIN isimli uzman sistemi, yapay zekanın tıbbi teşhislerdeki olası etkisini aydınlattı (Shortliffe, 1976). Uzman sistemler, belirli uzmanlık alanlarındaki sofistike sorunları ele almak adına bilgi depolarını ve kural bazlı mantıklı çıkarımları benimsedi.

1980'ler ve 1990'lar boyunca, makine öğreniminin algoritmik gelişmeleri, geniş veri setlerinin erişilebilirliği ve artan bilgisayar gücü sayesinde AI alanında bir canlanmaya yol açtı. Bilgi işlem kapasitesindeki ve donanım teknolojilerindeki ciddi gelişmeler, araştırmacılara daha da kompleks yapay zeka algoritmalarını keşfetmek için olanak tanıdı (Russell & Norvig, 2016). Hesaplama kapasitesindeki bu hızlı artış, çeşitli AI uygulama alanlarında devrim yaratan ilerlemelere imkan tanıyan daha büyük ve karmaşık AI modellerinin eğitilmesine olanak sağladı. Dijital dönemin ortaya çıkışı, AI modellerini eğitmek ve değerlendirmek için gereken zengin veriyi sunan bir bilgi patlaması yarattı. Geniş veri setlerinin varlığı, istatistiksel ve derin öğrenme gibi veri odaklı metodların evrimini destekleyerek AI sistemlerinin büyük veri havuzlarından öğrenmelerine olanak tanıdı (Halevy et al., 2009).

Ayrıca, sinir ağları, yapay zeka araştırmalarında önemli adımların atılmasına vesile olan bir canlanma dönemini yaşadı. Rumelhart, Hinton ve Williams'ın 1986 yılında sinir ağlarını eğitmeye yönelik geri yayılım tekniği üzerine yaptığı

çalışma, AI araştırmalarında dikkate değer yeniliklere yol açtı (Rumelhart, Hinton & Williams, 1986). Bu yenilik, sinir ağlarının karmaşık veri yapılarına adapte olmasını ve doğru tahminlerde bulunmasını sağlayarak, görsel tanıma ve doğal dil işleme gibi konularda üstün sonuçlara ulaşmasına imkan verdi.

2.4. Bilişsel Bilimin Rolü

AI çalışmaları, insan bilişsel süreçlerini derinlemesine anlama çabasıyla, bilişsel yeteneklerin simülasyonunu sağlayabilecek yapay zeka sistemlerinin inşasında bilişsel bilimden esinlenmekte ve yönlendirilmektedir. Bilişsel bilim disiplininin elde edilen derinlemesine kavrayışlar, bilişsel mimarilerin oluşturulmasında temel bir yapı taşı olarak görev yapmış ve bu mimariler, insan bilişinin sunduğu prensipleri benimseyerek karmaşık bilişsel işlevleri simüle edebilen yapay zeka modellerinin tasarımını şekillendirmiştir (Laird et al., 2017)

2.4.1. Bilişsel Mimarilere Genel Bakış

Bilişsel mimariler, bilişsel prensiplerle ve teorilerle desteklenen yapısal çerçeveler olarak tanımlanabilir ve yapay zeka sistemlerinin, insan bilişsel süreçlerini taklit eden davranışları sergilemesini sağlamayı hedefler. Çeşitli bilişsel mimariler, farklı teorik vurgularla ve yaklaşımlarla geliştirilmiştir.

Örneğin, Adaptif-Kontrol Teorisi ve Rasyonel Tasarım (ACT-R) mimarisi, sembolik ve subsymbolik işlemleri entegre ederek insanın bilişsel süreçlerini, algıdan problem çözmeye kadar, modellemektedir (Lebiere ve Anderson, 1993; Laird et al., 2017). ACT-R, bilişsel teorik temelleri üzerine kurulu bir yapı sağlayarak, bu süreçleri taklit eden yapay zeka uygulamalarının geliştirilmesine rehberlik eder.

Durum, Eylem ve Sonuç yaklaşımına dayanan SOAR mimarisi, problem çözme ve karar verme süreçlerini, üretim kurallarıyla bilgi temsili ve problem arama mekanizması kullanarak modellemektedir (Laird vd., 2017). SOAR, entegre edilen bilişsel prensipler sayesinde, insanın problem çözme stratejilerine benzer süreçleri simüle edebilmektedir.

Adaptif Kural Tabanlı Ontoloji (CLARION) mimarisi ile Konneksiyonist Öğrenme, hem bağlantısal (sinir ağı tabanlı) hem de sembolik AI yaklaşımlarını bir araya getirerek, ilişkisel öğrenme ve sembolik muhakeme yeteneklerini modellemektedir (Sun, 2008; Sun, 2006). CLARION, bilişsel süreçleri daha geniş bir perspektifle simüle etmek adına, paralel işleme ve açık kural öğrenme gibi bilişsel prensipleri entegre eder.

2.4.2. Bilişsel İlkelerin Yapay Zekaya Uyarlanması

Bilişsel bilimin sağladığı derinlemesine içgörüler, yapay zeka araştırmalarının evrimine katkıda bulunarak, bilişsel ilkelerin AI modelleri ve algoritmalarına entegrasyonunu mümkün kılmıştır. Bu ilkeler, dikkat, hafıza, öğrenme ve karar verme gibi bilişsel süreçleri kapsar ve AI'nın çeşitli yöntemlerine adapte edilmiştir.

Özellikle, insanın dikkat mekanizmalarını modelleyen dikkat mekanizmaları, belirli veri noktalarına yoğunlaşmayı ve dikkat dağıtıcı faktörleri filtrelemeyi kolaylaştırmak amacıyla sinir ağı modellerine dahil edilmiştir (Bahdanau et al., 2014). Benzer bir yaklaşımla, bilişsel bellek ilkelerini temel alarak tasarlanan bellek modelleri, AI sistemlerinin bilgiyi etkili bir şekilde depolama ve geri çağırma yeteneklerini geliştirmek için kullanılmıştır (Graves et al., 2014).

Ek olarak, bildirimsel ve prosedürel bilginin bilişsel teorisinden elde edilen ayrımı, yapay zeka algoritmalarının evriminde rol oynamıştır. Sembolik AI tekniklerinde temsil edilen gerçekler ve bilgileri kapsayan bildirimsel bilgiye karşın, prosedürel bilgi, becerilerin ve prosedürlerin temsilini içerir ve bağlantısal ve pekiştirme temelli öğrenme yaklaşımlarına entegre edilmiştir (Laird et al., 2017).

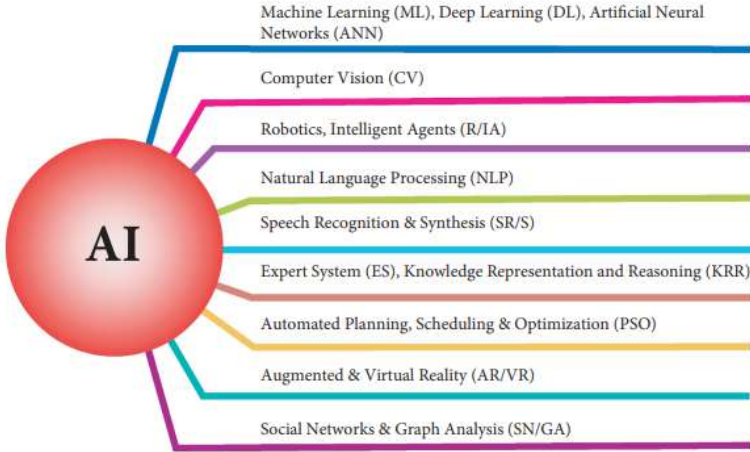
2.4.3. Bilişsel Bilimin ve Yapay Zekanın Evrimi

İnsan bilişine dair süregelen anlayışın derinleşmesiyle birlikte, yapay zeka modelleri, insan zekasına paralel olarak daha da gelişecek ve karmaşıklaşacaktır. Bilişsel ilkelerin AI'ya entegrasyonu, sadece artan hesaplamalı kapasitelere değil, aynı zamanda insan-benzeri bilişsel yeteneklere de ivme kazandıracaktır.

Yapay zeka ve bilişsel bilim arasındaki multidisipliner işbirliği, her iki disiplini de kümülatif bir ilerleme yönünde destekleyebilir. Yapay zeka çalışmalarından elde edilen bilgiler, bilişsel bilime, bilişsel teorilerin testini ve rafine edilmesini sağlayan hesaplamalı modeller sunabilir. Buna karşılık, bilişsel bilim, insan zekası ve davranışı hakkındaki derinlemesine bilgisiyle, AI araştırmalarının yönünü belirleyebilir. Erken dönem AI stratejilerinin kısıtlamaları, bilişsel bilimin etkisiyle, daha entegratif bir yaklaşıma evrilmeye başlamıştır. Bilişsel bilim, bilişsel mimarilerin oluşturulmasına ve bilişsel ilkelerin yapay zeka modellerine dahil edilmesine yönlendirici bilgiler sağlar (Laird vd, 1987).

Yirmi birinci yüzyıl, yapay zeka araştırma ve uygulamalarında, özellikle derin öğrenme, doğal dil işleme ve pekiştirmeli öğrenme alanlarında, önemli ilerlemelere şahit olmuştur. Çok katmanlı sinir ağlarıyla güçlendirilen derin öğrenme, bilgisayar görüntüleme ve konuşma tanıma gibi disiplinlerde dönüştürücü etkiler yaratmıştır (LeCun, Bengio ve Hinton, 2015). Yapay zeka, Şekil 2'de belirtildiği üzere, geniş bir kullanım yelpazesi sunmaktadır. 2012

ImageNet yarışması, derin evrişimli sinir ağlarıyla sağlanan olağanüstü performans artışını vurgulamıştır (Krizhevsky, Sutskever ve Hinton, 2012). Derin öğrenme algoritmaları, doğal dil işleme konusundaki yeniliklerle, makinelerin insan dilini yüksek doğrulukla anlamasını ve reproduksiyonunu mümkün kılmıştır.

Şekil 2. Yapay Zeka'nın Geniş Uygulama Spektrumu (Cichocki, & Kuleshov, 2021)

Yapay zeka algoritmalarının büyük veri setleri ve sofistike hesaplama kapasiteleriyle entegrasyonu, AI'nın kullanımı konusunda sıçramalara yol açmıştır. AI sistemleri, Go gibi stratejik oyunlarda dahi, insan performansını aşan başarılarla imza atmıştır. 2016'da, DeepMind'ın AlphaGo programı, küresel Go şampiyonunu mağlup ederek, yapay zekanın stratejik karar alma kapasitesini göstermiştir (Silver et al., 2016).

Yapay zeka, sektörel dönüşümlere öncülük eden ve toplumsal etkiler yaratan çok yönlü uygulamalara sahiptir. Sağlık alanında, AI, hastalıkların teşhisi gibi çeşitli görevlerde kullanılmıştır. Örneğin, derin öğrenme algoritmaları, dermatolog seviyesinde doğrulukla cilt kanseri tanısı koymuştur (Esteva et al., 2017). Otonom sürüş teknolojileri, yapay zeka sayesinde önemli gelişmeler kaydetmiştir. Ayrıca, yapay zeka, finans sektöründe dolandırıcılık tespiti, risk analizi ve algoritmik ticaret gibi çeşitli görevlerde başarıyla kullanılmıştır (Chao, 2018).

3. Makine Öğreniminin ve Derin Öğrenmenin Temel İlkeleri

Yapay Zeka (YZ), bilişsel işlevlerin makinelerde simülasyonunu amaçlayan bir bilgisayar bilimi branşıdır. Bu ileri teknoloji makineler, görsel algılama,

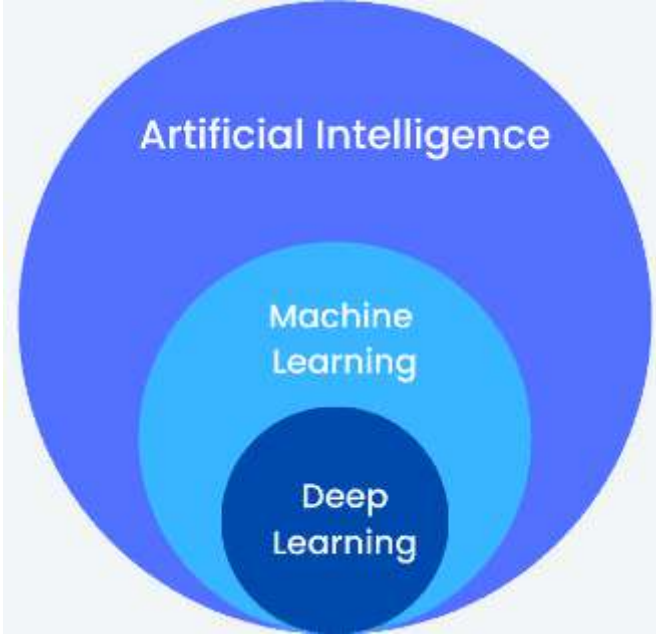
fonetik tanıma, bilişsel karar mekanizmaları ve dil çevirisi gibi bilişsel faaliyetleri gerçekleştirebilir. Yapay zekanın kategorizasyonuna dair:

Narrow (Dar) YZ: Belirli bir aktivite veya görev kümesi, örneğin satranç oynamak ya da fonetik tanıma için oluşturulmuştur. Geniş bir görev yelpazesi için tasarlanmamıştır ve insana özgü bilişsel kabiliyet ile eşdeğerde değildir.

General (Genel) YZ: İnsan bilişinin yerine getirebileceği her türlü entelektüel görevi gerçekleştirmeyi hedefler. Tam anlamıyla "zeki" olarak kabul edilir, ancak bu alanda derinlemesine araştırmalar devam etmektedir.

Superintelligent (Süper Zeki) YZ: İleri seviye, çok yönlü görevlerde insan bilişini potansiyel olarak aşacak olan hipotetik YZ gelişimini ifade eder. Bu konsept, akademik çevrelerde yoğun tartışma konusudur ve sonuçlarının ne olacağı belirsizdir (Sidhart, 2022).

Makine öğrenimi, Şekil 3'te belirtildiği üzere, algoritmik yaklaşımlarla insan benzeri öğrenme mekanizmalarını taklit eden YZ'nin spesifik bir dalıdır. Bu metodoloji, makinelerin otonom çalışmasını ve bağımsız öğrenme kabiliyetini destekler.

Şekil 3. Yapay Zeka alt kümeleri (Sidhart, 2022).

Farklı Makine Öğrenimi türleri vardır,

Denetimli Öğrenme(Supervised): Bu, eğitim setindeki her örnek için doğru çıktının sağlandığı etiketli bir veri kümesi üzerinde bir modelin eğitilmesini

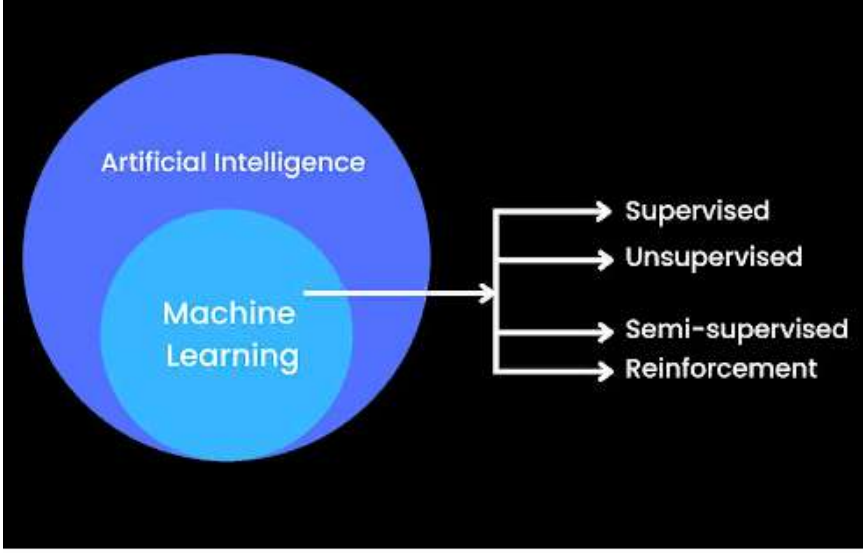
içerir. Model daha sonra yeni, görünmeyen örnekler hakkında tahminlerde bulunmak için kullanılır. Satranç oyununda farklı hamle ve kuralların etiketli verilerini sağlayarak bir makineye satranç oynamayı öğretmek gibi.

Denetimsiz Öğrenme(Unsupervised): Bu, bir modeli etiketlenmemiş bir veri kümesi üzerinde eğitmeyi ve modelin verilerdeki kalıpları ve ilişkileri kendi başına keşfetmesine izin vermeyi içerir. Satranç oyunu bağlamında, yapılan hamleler veya oyunların sonuçları hakkında herhangi bir bilgi verilmeden, geçmiş satranç oyunlarının büyük bir veri kümesini analiz etmek için denetimsiz öğrenme kullanılabilir.

Yarı Denetimli Öğrenme(Semi-supervised): Bir modeli eğitmek için hem etiketli hem de etiketsiz verileri kullanan denetimli ve denetimsiz öğrenme tekniklerine girer. Modelin hem etiketli hem de etiketsiz verilerden öğrenmesine izin verdiği için, büyük bir veri kümesini etiketlemenin pahalı veya zaman alıcı olması özellikle yararlıdır.

Pekiştirmeli Öğrenme(Reinforcement): Pekiştirmeli öğrenme, bir bilgisayarın farklı şeyler deneyerek ve başarılı olduğunda ödüller alarak bir görevi nasıl yapacağını öğrenmesinin bir yoludur. Bir ödülü en üst düzeye çıkarmak için bir ortamda karar vermesi için bir aracı eğitmeyi içerir. Temsilci, eylemlerine göre olumlu veya olumsuz ödüller alarak deneme yanılma yoluyla öğrenir. Her adımda, aracı ortamın mevcut durumunu gözlemler ve gerçekleştirilecek bir eylemi seçer. Eylem yeni bir duruma ve buna karşılık gelen bir ödüle yol açar ve süreç tekrarlanır. Satranç oyunu söz konusu olduğunda, iyi bir hamle için bir ödül sağlayarak ve kötü bir hamle için cezalandırarak makineyi her seferinde eğitmek için pekiştirmeli öğrenme kullanılır.

Şekil 4. Yapay Zeka ve Makine Öğrenimi Hiyerarşisi

Makine Öğrenimi, otomatik sürüş teknolojilerinde sürüş kabiliyetlerini artırarak, kullanıcı tercihlerini analiz ederek kişiselleştirilmiş medya tavsiyelerinde, sohbet botları ve dijital asistanlar (Google Asistan, Siri, Alexa, ChatGPT) gibi alanlarda yaygın olarak entegre edilmiştir.

Derin öğrenme, makine öğreniminin spesifik bir alt dalıdır. Bu yaklaşım, veri setleri içindeki komplike ilişkileri modellemekte ve tecrübelerden, özellikle hatalarından öğrenmekte uzmandır. Derin öğrenme, konvansiyonel makine öğrenimi yöntemlerine kıyasla daha kapsamlı veri setleri gerektirir.

Eğitim süresi genellikle uzun olmasına rağmen, elde edilen doğruluk, standart makine öğrenimi metodlarına göre daha üstündür. Derin öğrenme, öğrenme sürecinde insan müdahalesinin minimuma indirilmesine imkan tanır. Özellikle, veri etiketleme ihtiyacını ortadan kaldırabilir ve algoritmalara, yapılandırılmamış "ham" veriler üzerinden öğrenme yeteneği kazandırabilir.

3.1. Derin Öğrenme ve Sinir Ağları

Derin öğrenme, makine öğreniminin spesifik bir alt dalı olarak insan öğrenme mekanizmasının simülasyonunu amaçlar. Bu benzetim, öğrenmenin özündeki doğal süreçlere dayandırılarak modelleştirilmiştir. Aktüel uygulamalardan bir örnek, otonom araçların trafik işaretlerini algılama kapasitesi ve aynı zamanda yol kenarındaki yaya ve ağaçları ayırt edebilme yeteneğidir (Sharma, 2023).

"Derin" ifadesi, nöral ağlardaki katman sayısını belirtir. Eğer bir nöral ağ girdi ve çıktı dışında üçten fazla katmana sahipse, bu ağı derin öğrenme paradigması

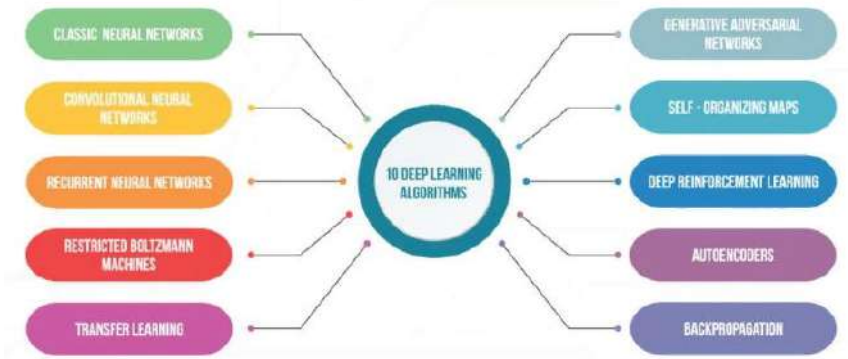
içerisinde değerlendirmek mümkündür. Üç katmana sahip olan bir ağ ise elementer bir nöral ağ olarak tanımlanabilir.

Derin öğrenme algoritmaları, veriyi lojistik bir yapı içerisinde işleyerek insan benzeri inferanslar yapar. Bu amaçla, derin öğrenme, insan beyninin öğrenme mekanizmalarını taklit eden çok katmanlı yapıda olan nöral ağları kullanır.

Örnek olarak, bir derin öğrenme modeline bardak içerikli görseller sunulduğunda, model, pikseller üzerinden öğrenim gerçekleştirir. Algoritma, piksel gruplamalarını kategorize eder ve böylece bardakları tanımlayabilen bir tahmin modeli inşa eder. Her iterasyonda, algoritma daha yüksek bir bilgi seviyesine ve doğruluğa ulaşır.

Konvansiyonel makine öğrenimi yaklaşımında, bir uzmanın bardak temsilini algılayan bir modeli inşa etmesi için büyük bir zaman yatırımı gereklidir. Ancak derin öğrenme perspektifinden bakıldığında, modelin kendi kendine öğrenmesi için yeterli miktarda bardak görseli sunulması yeterlidir.

Derin öğrenme, bilgisayarla görü, doğal dil işleme ve tanıma gibi alanlarda yenilikçi sonuçlar sunmuştur. Derin öğrenme yaklaşımlarının en yaygın 10 algoritması Şekil 4'te sunulmuştur. Özellikle derin nöral ağ modelleri, yüksek boyutlu veri setlerinin işlenmesinde dikkate değer bir başarı sergilemiştir.

Şekil 5. 10 Derin öğrenme algoritması (Sahota, 2023).

Kısaca bu algoritmalara bakmak gerekirse (Sahota, 2023);

a) Klasik Sinir Ağları (Classic Neural Networks)

Görüntü işleme ve nesnelere algılamada kullanılır. Klasik Sinir Ağları, nöronların sürekli bir ağa bağlı olduğu çok katmanlı algılayıcılardan oluşur. Modelin birincil ikili verilere üç işlev aracılığıyla uyarlanmasını içerirler, yani:

Doğrusal fonksiyon: girdilerini sabit bir çarpanla çarpan tek bir çizgiye sahiptir.

Doğrusal olmayan fonksiyon: Ayrıca üç alt kümeye ayrılır:

Sigmoid eğrisi: 0 ile 1 aralığında S şeklinde bir eğri.

Hiperbolik Tanjant: -1 ile 1 arasında değişen S şeklinde bir eğri.

Düzeltilmiş Doğrusal Birim (ReLU): Tek nokta işlevi, giriş değeri ayarlanan değerden küçük olduğunda 0 döndürür ve verilen giriş ayarlanan değerden büyükse doğrusal bir kat döndürür.

b) Konvolüsyonel Sinir Ağları (Convolutional Neural Network-CNN)

Evrişimli Sinir Ağı veya CNN, karmaşık görevleri çözme ve görüntü ve görüntü olmayan verileri analiz etme potansiyeli yüksek klasik bir yapay sinir ağı modelidir. Hayvan beyninin korteksindeki sıralanmış nöronlarla aynı prensibe dayanmaktadır. CNN'ler dört katmana ayrılır:

Bir giriş katmanı, görüntü içeriği analizi için iki boyutlu bir nöron düzenlemesi içerir.

Tek boyutlu nöron çıkış katmanı, görüntüler ise evrişimli katmanlar aracılığıyla giriş düğümlerinde işlenir. Üçüncü katman, gizli düğümlerden oluşur ve veri içeriğinin tanımlanmasında yer alan nöronların sayısını belirleyen örnekleme katmanı olarak bilinir. Böylece, CNN'ler, örnekleme çıkış katmanlarına bağlayan, giriş ve çıkış arasında bir veya daha fazla gizli katmana sahip olabilir.

c) Tekrarlayan Sinir Ağları (Recurrent Neural Networks-RNN)

RNN'ler dizileri tahmin etmek için kullanılır ve bu süreçte, önceki durumdan gelen bilgileri gelecekteki tahminler için girdi olarak kullanırlar. RNN'ler iki biçimde gelir:

LSTM: Edinilen belleği kullanarak zaman dizilerindeki verileri tahmin eder. Üç kapısı vardır: giriş, çıkış ve unutulma.

Geçitli RNN (Gate RNN)'ler: Bu form ayrıca zaman dizisi verilerini bellek yoluyla tahmin eder ancak iki kapısı vardır- güncelleme ve sıfırlama.

d) Kısıtlı Boltzmann Makineleri (Restricted Boltzmann Machines)

Bu algoritmanın önceden tanımlanmış bir yönü yoktur, bu nedenle düğümleri dairesel bir düzende bağlanır. Eşsiz formu nedeniyle model parametreleri üretmek için kullanılır. Boltzmann makine modeli stokastiktir çünkü istatistiksel olarak analiz edilebilen ancak kesin olarak tahmin edilemeyen rastgele bir olasılık dağılımına veya modeline sahiptir.

e) Transfer öğrenimi (Transfer Learning)

Transfer öğrenimi, yeni ve daha kesin görevleri yerine getirmek için zaten öğrenilmiş bir modeli geliştirme sürecidir. Ancak modelin ilk çalışmadaki özellikleri jenerik ise başarılı olabilir. En popüler derin öğrenme yaklaşımlarından biri, diğerlerinden daha az veri gereksinimi olan ve bu nedenle veri işleme için daha az zaman gerektiren transfer öğrenmedir.

f) Üretken Düşmanlık Ağları (Generative Adversarial Networks-GAN)

GAN iki bileşenden oluşur: bir üretici ve bir ayrımcı. Üretici, yanlış veriyi nasıl üreteceğini öğrenirken, ayırt edici doğru veriyi yanlış veriden ayırmaya yardımcı olur. Örneğin, üretici, gerçek fotoğraflar için simüle edilmiş veriler üretecek ve bir görüntü kitaplığı oluşturma talebine yanıt olarak bir ters evrişim sinir ağı geliştirecektir.

g) Kendi Kendini Düzenleyen Haritalar (Self-Organizing Maps-SOMS)

Kendi Kendini Organize Eden Haritalar (SOMS), veri görselleştirme için kullanılır ve kendi kendini organize eden sinir ağları yardımıyla veri boyutlarını önemli ölçüde azaltır. İşlevleri, özellikle insanların yüksek boyutlu bilgileri kolayca yorumlayamadığı durumlarda faydalıdır.

h) Derin Takviyeli Öğrenme (Deep Reinforcement Learnig - DRL),

Deep Reinforcement Learnig (DRL), insan beyninin çalışma şeklini kopyalamak ve sorunları deneme yanılma yoluyla çözmek için makineleri eğitmek için birden fazla yapay sinir ağı katmanını pekiştirmeli öğrenme ile birleştirir. DRL modeli, belirli bir durumda her eylemin gelecekteki faydalarını sürekli olarak tahmin etmeye çalışır.

i) Otomatik kodlayıcılar (Autoencoders)

En popüler derin öğrenme yöntemlerinden biri olan Otomatik Kodlayıcılar, otonom olarak çalışan kendi kendini denetleyen bir öğrenme modelidir. Otomatik kodlayıcılar üç bileşenden oluşur:

Kodlayıcı: Kodlayıcı, bir kod oluşturan bir sıkıştırma birimi olarak çalışan tamamen bağlı bir sinir ağıdır.

Kod Çözücü: Kod çözücü girişi açar ve yeniden oluşturur.

Aşağıdakiler de dahil olmak üzere birkaç otomatik kodlayıcı türü vardır:

Sparse: Bir bilgi darboğazına ulaşmak için seyreklik cezası veya sarsity kısıtlaması kullanır. Seyreklik cezası, aktif hale gelen gizli katmanların sayısını kontrol etme eylemidir.

Denoising: Gürültü ekleyerek girişin bozuk bir kopyasını oluşturur. Bu, otomatik kodlayıcıların verilerle ilgili özellikleri öğrenmeden girdiyi çıktıya kopyalamasını engeller.

Contractive: Bir sinir ağının etiketlenmemiş verileri kodlamasına yardımcı olur. Bu tür bir otomatik kodlayıcı, bir grup girdiyi daha küçük bir girdi grubuna dönüştürmeyi öğrenir.

Stacking: Yeniden yapılandırarak ve kayıp fonksiyonunu en aza indirerek ilk çıktıdan indirgenmiş bir temsil oluşturur.

j) Geri yayılım (Backpropagation)

Genellikle back-prop olarak bilinen bu teknik, sinir ağlarının veri tahminindeki hataları tespit etmesini sağlayan özel bir kanal aracılığıyla verilerin belirli bir yönde iletilmesidir. Tüm sistem, karar anında ileri harekette sinyal yayılımı ile çalışabilir ve şebeke arızaları ile ilgili tüm bilgileri ters yönde geri iletebilir.

Ağ, parametreleri değerlendirir ve bir kayıp fonksiyonu kullanarak verilerin nasıl tartışılacağını belirler. Herhangi bir yanlış parametre, ağ herhangi bir hata tespit ettikten sonra manuel olarak ayarlanır.

3.2. Takviyeli Öğrenme (Reinforcement Learning) ve Oyun Oynama

Takviyeli Öğrenme (RL), oyun teorisinde kayda değer evrimlere imza atmıştır. RL algoritmaları, bir ödül mekanizması aracılığıyla bir ortamda etkileşime girerek optimal karar verme stratejilerini öğrenirler. Bu alandaki öne çıkan başarılarından biri, derin nöral ağlarla Monte Carlo Ağaç Arama metodolojisini entegre ederek Go'da dünya şampiyonu olan oyuncularını yenen DeepMind'ın AlphaGo uygulamasıdır (Silver et al., 2016).

RL'nin geleneksel masa oyunlarının sınırlılıklarını aşarak, daha zorlayıcı ve dinamik ortamlara entegre edildiği görülmüştür. Atari oyunlarının oynanması, robotik kontrollerde uzmanlaşma ve enerji yönetimi ile finans gibi sektörlerde kaynak dağılımının eniyilenmesi amacıyla RL yaklaşımlarının autonom ajanlarının eğitiminde kullanıldığı bilinmektedir (Mnih et al., 2015; Lillicrap et al., 2015; He et al., 2016)

3.3. Doğal Dil İşleme ve Diyalog Sistemleri

Doğal dil işleme (NLP) alanındaki yenilikçi gelişmeler, sofistike diyalog sistemleri, sanal kişisel yardımcıları ve sohbet botları oluşturmanın önünü

açmıştır. Transformer tabanlı mimari yapılar, dilin derinlemesine anlaşılması, metin üretimi ve makine çevirisi gibi kritik uygulamalarda kayda değer başarımlar sergilemiştir (Vaswani et al., 2017).

OpenAI tarafından sunulan GPT-3 gibi ileri seviye diyalog sistemleri, insan-makina interaksyonunda insana yakın yanıtlar sunabilme kapasitesine sahiptir ve bu, büyük ölçekli ön eğitim süreçleriyle ve özelleştirme metotlarıyla elde edilmektedir (Brown et al., 2020). Bu teknolojik sistemler, müşteri hizmetleri, bilgi sağlama ve dil üretimi gibi fonksiyonlarda etkin olarak kullanılmaktadır.

3.4. Biyomedikal ve Sağlık Hizmetlerinde Yapay Zeka Uygulamaları

Yapay zeka, teşhis koyma, tedavi yönlendirmesi, ilaç geliştirme süreçleri ve hasta bakım stratejileri oluşturulmasında sağlık ve biyomedikal disiplinlere mühim katkılarda bulunmaktadır. Kapsamlı medikal veri setlerinin analizinde kullanılan makine öğrenimi yöntemleri, hastalıkların detaylı tahminini, tıbbi görüntülerdeki patolojik değişikliklerin prematür tespitini ve bireyselleştirilmiş tedavi stratejileri sunmayı mümkün kılmaktadır (Esteva et al., 2017; McKinney et al., 2020).

Derin öğrenme gibi ileri yapay zeka metodolojileri, radyolojik tanılama, patolojik değerlendirme, genetik sekanslama ve farmasötik araştırmalarında umut vaat eden başarımlara imza atmıştır. Bu metodolojiler, tıbbi görüntülemenin optimizasyonuna katkıda bulunmakta, hedefe yönelik ilaç tasarımını kolaylaştırmakta ve terapötik ajanların kimlik doğrulamasını hızlandırmaktadır (Lundervold & Lundervold, 2019; Ching et al., 2018).

3.5. Yapay Zeka: Toplumsal Fayda ve Etik İmperatifler

Yapay zeka, ekosistem sürdürülebilirliği, yoksulluğun önlenmesi ve felaket müdahale stratejileri oluşturulması gibi toplumsal meselelerin ele alınmasında artan bir biçimde tercih edilmektedir. Uydu görüntüleme tekniklerinin analizi ve prognostik modellemelerde yapay zeka algoritmaları, ormansızlaşma trendlerini monitör etme, su kaynaklarının sürdürülebilir yönetimi ve felaketlere hazırlık süreçlerini optimize etme amacıyla da tercih edilmektedir (Gebre et al., 2017).

Ancak, yapay zeka alanındaki radikal evrimler, etik meseleleri gündeme getirmiştir. Yapay zeka sistemlerinin etik prensiplerle uyumlu olarak tasarlanması ve implementasyonu, mahremiyet, önyargının eliminasyonu, şeffaflık ve hesap verebilirlik gibi temel sorunları beraberinde getirir (Floridi et al., 2021). Bilimsel araştırmalar, açıklayıcı yapay zeka metodolojilerinin inşasına, algoritmik karar verme süreçlerinde adaletin temin edilmesine ve yapay zeka teknolojilerinin etik prensiplerle uyumlu olarak geliştirilip dağıtılması için rehberlerin oluşturulmasına yöneliktir.

4. Doğal Dil İşlemeyi Anlamak

Doğal Dil İşleme (NLP), bilgisayarların insan dilini anlamasını, yorumlamasını ve üretmesini sağlayan algoritmaların ve modellerin incelenmesini ve geliştirilmesini kapsayan disiplinler arası yapay zekanın ön saflarında yer alır. NLP, son yıllarda derin öğrenme, büyük ölçekli veri kümeleri ve hesaplama gücündeki gelişmelerle desteklenen önemli ilerlemelere tanık oldu. Akıllı asistanlardan, duygu analizine, makine çevirisinden mail cevaplama kadar Şekil 6'da gösterildiği gibi birçok alanda kullanılmaktadır.

Şekil 6. Doğal Dil İşleme Uygulamaları (Alam, 2022)

4.1 Dil Temsili ve Semantik

NLP'nin özünde, dili makinelerin anlayabileceği şekilde temsil etme zorluğu yatar. Kelime torbası ve n-gramlar gibi erken yaklaşımlar, kelime oluşumlarını ve sıklık modellerini yakalamaya çalıştı, ancak bağlamsal anlayış ve anlamsal anlamdan yoksundu. Bununla birlikte, Word2Vec (Mikolov vd., 2013) ve GloVe (Pennington vd., 2014) gibi dağıtılmış kelime gömmelerinin ve kelime vektör modellerinin ortaya çıkmasıyla, kelimeler anlamsal ilişkileri koruyarak ve daha anlamlı dil temsillerine izin vererek sürekli vektör uzaylarına gömülür.

4.2 Sözdizimi ve Dilbilgisi

Cümlelerin söz dizimsel yapısını ve gramerini anlamak, dilin anlamını kavramak için çok önemlidir. Cümlelerin hiyerarşik yapısını analiz etmek için

biçimsel gramerler ve ayrıştırma teknikleri kullanılmıştır. CYK algoritması (Cocke, Younger ve Kasami) (Wikipedia, 2023f) gibi seçim bölgesi tabanlı yaklaşımlar ve geçiş tabanlı ayrıştırıcı (Nivre, 2004) gibi bağımlılık ayrıştırma, söz dizimsel ilişkilerin çıkarılmasında ve ayrıştırma ağaçlarının oluşturulmasında temel olmuştur.

4.3 Söylem ve Bağlam

Dil, uygun yorumlama için genellikle bağlamsal bilgiye ve söylem tutarlılığına güvenir. Bağlantı çözümlemesi, anafora çözümlemesi ve söylem çözümlemesi, NLP sistemlerinde metinlerde adı geçen zamirler, varlıklar ve kavramlar arasında bağlantılar kurmak için gerekli bileşenlerdir (Jurafsky & Martin, 2020).

4.4. Doğal Dil İşlemede Temel Teknikler

4.4.1. Adlandırılmış Varlık Tanıma- Named Entity Recognition (NER)

NER, yapılandırılmamış metinden kişilerin, kuruluşların, konumların ve tarihlerin adları gibi varlıkların tanımlanmasını ve sınıflandırılmasını içerir. Koşullu Rastgele Alanlar (CRF'ler) ve derin öğrenme modelleri dahil olmak üzere makine öğrenimi tabanlı yaklaşımlar, NER görevlerinde yüksek doğruluk göstermiştir (Lample vd., 2016).

4.4.2. Duygu Analizi- Sentiment Analysis

Fikir madenciliği olarak da bilinen duygu analizi, olumlu, olumsuz veya nötr olsun, bir metnin duygusal tonunu belirlemeyi amaçlar. Destek Vektör Makineleri (SVM'ler) ve tekrarlayan sinir ağları (RNN'ler) gibi denetimli öğrenme algoritmaları, duygu analizi için yaygın olarak kullanılır (Pang & Lee, 2008).

4.4.3. Makine Çevirisi- Machine Translation

Makine çevirisi, metnin bir dilden diğerine otomatik olarak çevrilmesini içerir. İfade tabanlı modeller (Koehn vd., 2003) gibi istatistiksel yöntemler ve Transformer mimarisi (Vaswani vd., 2017) gibi sinirsel makine çevirisi (NMT) modelleri, çeviri kalitesinde önemli gelişmelere yol açmıştır.

4.4.4. Soru Cevaplama- Question Answering

Soru yanıtlama sistemleri, büyük bir metin topluluğunu analiz ederek kullanıcı sorularına doğru yanıtlar bulmayı amaçlar. Bağlantılı Veriler Üzerinden

Soru Cevaplama (QALD) ve Metin Üzerinden Soru Cevaplama (QATS), kalite güvence sistemlerinde kullanılan farklı yaklaşımlara örnektir (Unger vd., 2014).

4.5. Doğal Dil İşlemenin Disiplinlerarası Uygulamaları

4.5.1. Sağlık Hizmetinde NLP

NLP, klinik karar desteğinden elektronik sağlık kayıtlarından (EHR'ler) tıbbi bilgi çıkarımına kadar değişen uygulamalarla sağlık alanında dönüştürücü bir potansiyele sahiptir. NLP teknikleri, değerli hasta bilgilerinin çıkarılmasını sağlayarak tıp uzmanlarına hastalıkları teşhis etmede, hasta sonuçlarını tahmin etmede ve sağlık hizmeti verimliliğini artırmada yardımcı olur (Jagannatha & Yu, 2020).

4.5.2. Sosyal Bilimlerde NLP

Sosyal bilimlerde, NLP teknikleri siyaset bilimi, sosyoloji ve psikoloji gibi alanlarda çok miktarda metinsel veriyi analiz etmek için güçlü araçlar sunar. Duygu analizi ve konu modelleme, kamuoyunu anlamak, sosyal eğilimleri izlemek ve siyasi söylemi analiz etmek için kullanılır (Grimmer & Stewart, 2013).

4.5.3. İnsan-Bilgisayar Etkileşiminde NLP

NLP, insan-bilgisayar etkileşiminde kritik bir rol oynar ve insanlar ile makineler arasında doğal ve sezgisel iletişim sağlar. Sanal asistanlar, sohbet robotları ve sesle kontrol edilen cihazlar, kullanıcı sorgularını ve komutlarını anlamak ve bunlara yanıt vermek için NLP algoritmalarına güvenerek çeşitli uygulamalarda kullanıcı deneyimini geliştirir (Jurafsky & Martin, 2020).

4.5.4. Eğitimde NLP

NLP'nin eğitimsel uygulamaları, akıllı ders verme sistemlerini, otomatik kompozisyon derecelendirmeyi ve dil öğrenme platformlarını kapsar. NLP modelleri, kişiselleştirilmiş öğrenme deneyimleri sağlamaya, öğrencilerin yazılı çalışmalarını değerlendirmeye ve dil yeterliliği hakkında geri bildirim sunmaya yardımcı olur (Joksimović vd., 2019).

4.6. Gelecekteki Yönler ve Zorluklar

NLP'nin geleceği, birkaç temel zorluğun ele alınmasında yatmaktadır. NLP modellerinin sağlamlığını ve genelleme yeteneklerini geliştirmek, karmaşık dilleri anlamakta, alan dışı verileri işlemekte ve dil kullanımındaki ince nüansları

tespit etmekte zorlanmaktadır. Ek olarak, önyargıyı azaltma ve dil verisi kullanımında gizliliği sağlama gibi etik hususlar, sorumlu yapay zeka gelişimi için çok önemlidir (Bender & Friedman, 2018).

Ayrıca, NLP ile dilbilim, bilişsel bilim ve nörobilim gibi diğer alanlar arasındaki disiplinler arası iş birliği, insan dili anlayışımızı derinleştirmek ve yapay zeka sistemlerinin dil anlama yeteneklerini geliştirmek için çok önemlidir.

Yapay Zeka (AI) mimarileri, derin öğrenmedeki son atılımların doğal dil işleme, bilgisayar görüşü ve diğer alanlarda dikkate değer ilerlemelere yol açmasıyla yıllar içinde önemli ölçüde gelişti.

5. Yapay Zekada Etik Hususlar

Yapay zeka (AI) ilerlemeye ve toplumun çeşitli yönlerine nüfuz etmeye devam ederken, AI'daki etik hususlar, dönüştürücü olasılıklar ve zorluklar olarak karşımıza çıkıyor.

5.1. Adalet ve Önyargı

Adalet, AI sistemlerinin cinsiyet, ırk veya etnik köken gibi hassas özelliklere dayalı olarak bireylere veya gruplara karşı ayrımcılık yapmamasını sağlamayı amaçlayan AI'da temel bir etik ilkedir. AI'daki önyargı, önyargılı eğitim verilerinden veya algoritma tasarımından kaynaklanabilir ve haksız sonuçlara yol açabilir (Barocas & Selbst, 2016). Önyargıyı azaltmak ve adaleti sağlamak, tüm bireylere tarafsız davranan eşitlikçi yapay zeka sistemlerini geliştirmek için çok önemlidir.

5.2. Şeffaflık ve Açıklanabilirlik

Yapay zeka sistemlerinde güven ve hesap verebilirlik oluşturmak için şeffaflık ve açıklanabilirlik çok önemlidir. Yapay zeka algoritmaları, sağlık ve ceza adaleti gibi kritik alanlara giderek daha fazla entegre edildiğinden, yapay zeka kararlarının arkasındaki mantığı anlamak önemli hale geliyor (Lipton, 2016). Açıklanabilir AI teknikleri, kullanıcıların AI sistemlerinin karar verme süreçlerini anlamalarını ve çıktılarını için gerekçeler sağlamalarını sağlar.

5.3. Gizlilik ve Veri Koruma

AI, performansını öğrenmek ve geliştirmek için genellikle büyük miktarda veriye güvenir. Gizlilik hususları, bireylerin kişisel bilgilerini korumak ve hassas verilere yetkisiz erişimi veya kötüye kullanımı önlemek için çok önemlidir (Floridi vd., 2021). Yapay zeka uygulamalarında gizliliği korumak için veri koruma düzenlemeleri ve etik veri işleme uygulamaları gereklidir.

5.4. Özerklik ve Sorumluluk

Artan özerklik seviyelerine sahip yapay zeka sistemleri, sorumluluk ve hesap verebilirlikle ilgili etik kaygıları artırıyor. Yapay zeka sistemlerinin öngörülen sınırlar içinde hareket etmesini ve eylemlerinden sorumlu olacak şekilde tasarlanmasını sağlamak, potansiyel zararı önlemek için kritik öneme sahiptir (Bryson vd., 2017).

5.5. Yapay Zekada Etik Çerçeveler

5.5.1. Özerk ve Akıllı Sistemlerin Etiği Üzerine IEEE Küresel Girişimi

IEEE Global Initiative on Autonomous and Intelligent Systems Ethics, etik AI gelişimi için yönergeler sağlar. Girişimin Etik Olarak Hizalanmış Tasarım çerçevesi, etik hususları yapay zeka teknolojilerine dahil etmek için ilkeler, değerler ve öneriler sunar (IEEE, 2019).

5.5.2. Adillik, Hesap Verebilirlik ve Şeffaflık (FAT) Çerçevesi

FAT çerçevesi, AI sistemlerinde adalet, hesap verebilirlik ve şeffaflığı vurgular. Yapay zeka geliştiricilerinin önyargıyı aktif bir şekilde ele almasını, yapay zeka karar verme süreçlerini yorumlanabilir hale getirmesini ve yarattıklarının toplumsal etkisinden sorumlu olmasını savunur (Diakopoulos vd., 2017).

5.5.3. Life of Life Enstitüsü Tarafından Yapay Zeka Etiği İlkeleri

Future of Life Institute, zarardan kaçınma, şeffaflık, insani değerlerle değer uyumu, uzun vadeli güvenlik, teknik sağlamlık ve işbirlikçi yönelimi vurgulayarak etik yapay zeka için temel ilkeleri ana hatlarıyla belirtir (Future of Life Institute, 2017).

5.6. Uygulamada Yapay Zeka Etiği

5.6.1. Sağlık Hizmetlerinde Yapay Zeka

Sağlık hizmetleri alanında etik yapay zeka uygulamaları, hasta güvenliği, veri gizliliği ve yapay zeka sistemlerinin tıp uzmanlarının yerini almak yerine onları güçlendirmesini sağlamak için çok önemlidir (Obermeyer ve Emanuel, 2016). AI, hasta refahına öncelik vermeli, hassas sağlık bilgilerini korumalı ve en yüksek etik standartlara uymalıdır.

5.6.2. Otonom Araçlarda AI

Otonom araçlardaki etik hususlar, yapay zekanın yaşamı tehdit eden durumları nasıl ele alması gerektiğini belirlemek gibi karmaşık kararları kapsar (Lin, 2016). İnsan onurunu korurken yolcuların, yayaların ve diğer yol kullanıcılarının güvenliğini sağlamak etik yapay zeka tasarımı gerektirir.

5.6.3. Ceza Adaletinde AI

Tahmine dayalı polislik veya cezalandırma algoritmaları gibi ceza adaleti sistemindeki AI uygulamaları, potansiyel önyargı, adalet ve mevcut sosyal eşitsizlikleri güçlendirme potansiyeli ile ilgili etik kaygıları artırmaktadır (Larson vd., 2016). Sorumlu AI uygulaması, adalete öncelik vermeli ve adaletsizliği sürdürmekten kaçınmalıdır.

5.7. Yapay Zeka İçin Etik Yönetişim ve Politika Tasarımı

Yapay zeka etiğinin yönetişimi, AI teknolojilerinin tasarımı ve uygulanmasında rehberlik edecek normatif çerçevelerin ve politikaların oluşturulmasını kapsamaktadır (Jobin et al., 2019). Devlet mekanizmaları, akademik enstitüler ve endüstri temsilcileri, etik yapay zeka pratiğinin ortaya çıkmasında işbirliğine dayalı bir yaklaşım ve geniş toplumsal katılım aracılığıyla merkezi bir konumda bulunmaktadır.

Bu etik meseleler, multidisipliner yapay zeka perspektifinin evriminde, sorumlu yapay zeka tasarımı ve dağıtımının esasını belirlemektedir. Adalet, şeffaflık, gizlilik, özerklik ve hesap verebilirlik ilkeleri, AI teknolojilerinin toplumsal değerlerle kohesif bir biçimde işlev görmesini ve insan odaklı bir refah seviyesini desteklemesini sağlama amacı taşımaktadır. IEEE, FAT inisiyatifi ve Life of Life Enstitüsü gibi enstitüler tarafından sunulan etik doktrinler ve yönergeler, etik yapay zeka pratiği ve araştırmasında kritik rehberlik sağlamaktadır.

Yapay zeka'nın evrimsel süreci içerisinde, etik dinamiklerin içselleştirilmesi ve bilgilendirilmiş karar mekanizmalarının oluşturulması için bilgisayar bilimi, etik, hukuk ve diğer ilgili disiplinler arasında kohezyon esastır. Multidisipliner yapay zeka'nın potansiyeli, etik değerlerin yapay zeka'nın ontolojik yapısına entegrasyonu ile topluma proaktif ve insan-merkezli teknolojik yenilikler sunabilir.

6. Değerlendirme ve Sonuçlar

Bu bölümde, yapay zeka (YZ) konusunun teorik altyapısını kapsamlı bir şekilde tartıştık ve çok disiplinli yapay zeka perspektifinin önümüzdeki dönemlerde nasıl şekil alabileceği üzerinde durduk. Yapay zeka, antik çağlardan

modern derin öğrenme yaklaşımlarına kadar olan geniş bir tarihi yelpazeye sahip olup, bu alandaki ilerlemeler yalnızca teknolojik ve bilimsel boyutlarla sınırlı kalmamaktadır; etik, sosyal ve ekonomik boyutları da bünyesinde barındırmaktadır.

YZ'nın teorik altyapısını incelediğimizde, doğal dil işlemedeki dilin temsiliyeti, gramer yapıları ve semantik öğeleri gibi esaslı konulara değindik. GPT, BERT gibi dil anlama ve üretimi konusunda çığır açan modellemelere odaklandık ve bu modellemelerin dil işleme kapasitelerinin etkileyiciliğini inceledik. Bu modellemeler, yapay zekanın dil anlamında ve üretiminde sahip olduğu potansiyelin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir.

Teorik temellere derinlemesine bir bakış attığımızda, YZ'da zaman zaman karşılaşılan kritik zorluklar ve geçici durağanlık dönemleri olduğunu gözlemlemekteyiz. Ancak bu zorlayıcı dönemler, alandaki yenilikçi yaklaşımların ve hedeflere ulaşmanın önündeki engeller değil, tam tersine bu alandaki ilerlemenin tetikleyicileri olmuştur.

Bu perspektifin ötesinde, çok disiplinli yaklaşımın kritik önemine şahit olduk. Yapay zeka çalışmalarında, dil biliminden bilişsel psikolojiye, etik değerlendirmelerden teknolojiye kadar geniş bir uzmanlık yelpazesinin bir araya gelmesi, etik meselelerin ele alınması ve toplum odaklı yapay zeka sistemlerinin geliştirilmesi açısından son derece kritiktir.

Nihai olarak, çok disiplinli yapay zeka çalışmalarının geleceği, etik normların kabulü, disiplinlerarası bilgi alışverişi ve insana odaklı bir yaklaşımın benimsenmesi ile şekillenecektir. Sorumlu yapay zeka uygulamalarının geliştirilmesi, yalnızca ahlaki bir yükümlülük olmanın ötesinde, teknolojinin toplumsal fayda sağlama potansiyelinin bir göstergesidir.

Bu kapsamlı inceleme, yapay zekanın sadece teknolojik bir konu olmadığını, aynı zamanda etik, toplumsal ve insana dair boyutları barındıran bir konsept olduğunu ortaya koymaktadır. Bu altyapı, bilimsel ve teknolojik sınırların ötesine geçerek, karmaşık meselelere yenilikçi çözümler sunma ve insan yaşam kalitesini artırma potansiyeline sahiptir.

Dolayısıyla, bu teorik altyapının kudretine ve çok disiplinli işbirliğinin kritik rolüne vurgu yaparak, yapay zekanın geleceği konusunda daha aydınlık bir perspektife sahip olabileceğimizi belirtmek istiyoruz. Çok disiplinli yapay zeka, bilim ve inovasyonun kesişim noktasıdır ve yapay zekanın potansiyelini, toplumsal ilerlemenin bir dinamiği olarak kullanmamız gerekmektedir.

Sonuç itibarıyla, teorik altyapı ve etik ilkelere dayanarak, çok disiplinli yapay zeka yaklaşımı, toplumun genel refahını artırmayı hedefleyen yapay zeka teknolojilerini desteklemektedir. Bu vizyona ulaşabilmek için, etik değerlerle

uyumlu, çok disiplinli bir bilgi birikimiyle beslenen ve toplumsal fayda sağlayan bir geleceği inşa etmeye devam edeceğiz.

Kaynaklar

- Alam F. (2022). Applications of Natural Language Processing. <https://datasciencedojo.com/blog/natural-language-processing-applications/>
- Bahdanau, D., Cho, K., & Bengio, Y. (2014). Neural machine translation by jointly learning to align and translate. arXiv preprint arXiv:1409.0473.
- Barocas, S., & Selbst, A. D. (2016). Big data's disparate impact. *California Law Review*, 104(3), 671-732.
- Bender, E. M., & Friedman, B. (2018). Data statements for natural language processing: Toward mitigating system bias and enabling better science. *Transactions of the Association for Computational Linguistics*, 6, 587-604.
- Brown, T., Mann, B., Ryder, N., Subbiah, M., Kaplan, J. D., Dhariwal, P., ... & Amodei, D. (2020). Language models are few-shot learners. *Advances in neural information processing systems*, 33, 1877-1901.
- Bryson, J. J., Diamantis, M. E., & Grant, T. D. (2017). Of, for, and by the people: The legal lacuna of synthetic persons. *Artificial Intelligence and Law*, 25(3), 273-291.
- Cao, L. (2020). AI in finance: A review. *ACM Comput. Surv.*, Vol. 9, No. 4, Article 39. https://datasciences.org/publication/AIF_A_Review.pdf
- Child, R., Gray, S., Radford, A., & Sutskever, I. (2019). Generating long sequences with sparse transformers. arXiv preprint arXiv:1904.10509.
- Ching, T., Himmelstein, D. S., Beaulieu-Jones, B. K., Kalinin, A. A., Do, B. T., Way, G. P., ... & Gligorić, V. (2018). Opportunities and obstacles for deep learning in biology and medicine. *Journal of The Royal Society Interface*, 15(141), 20170387.
- Cichocki, A., & Kuleshov, A. P. (2021). Future trends for human-ai collaboration: A comprehensive taxonomy of AI/AGI Using Multiple Intelligences and Learning Styles. *Computational Intelligence and Neuroscience*, 2021, 1-21.
- Descartes, R. (2004). *Discourse on the Method of Rightly...* 1st World Publishing.
- Devlin, J., Chang, M. W., Lee, K., & Toutanova, K. (2019). Multilingual BERT: Pre-training of bidirectional transformers for language understanding. In *Proceedings of naacL-HLT (Vol. 1, p. 2)*.
- Diakopoulos, N., Friedler, S., Arenas, M., Barocas, S., Hay, M., Howe, B., ... & Zevenbergen, B. (2017). Principles for accountable algorithms and a social impact statement for algorithms: FAT ML.
- Esteva, A., Kuprel, B., Novoa, R. A., Ko, J., Swetter, S. M., Blau, H. M., & Thrun, S. (2017). Dermatologist-level classification of skin cancer with deep neural networks. *Nature*, 542(7639), 115-118.

- Floridi, L., Cowls, J., Beltrametti, M., Chatila, R., Chazerand, P., Dignum, V., ... & Vayena, E. (2021). An ethical framework for a good AI society: Opportunities, risks, principles, and recommendations. *Ethics, governance, and policies in artificial intelligence*, 19-39.
- Future of Life Institute. (2017). Asilomar AI principles. Retrieved from <https://futureoflife.org/ai-principles/>
- Gebru, T., Krause, J., Wang, Y., Chen, D., Deng, J., Aiden, E. L., & Fei-Fei, L. (2017). Using deep learning and Google Street View to estimate the demographic makeup of neighborhoods across the United States. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 114(50), 13108-13113.
- Graves, A., Wayne, G., & Danihelka, I. (2014). Neural Turing machines. *arXiv preprint arXiv:1410.5401*.
- Grimmer, J., & Stewart, B. M. (2013). Text as data: The promise and pitfalls of automatic content analysis methods for political texts. *Political analysis*, 21(3), 267-297.
- Halevy, A., Norvig, P., & Pereira, F. (2009). The unreasonable effectiveness of data. *IEEE Intelligent Systems*, 24(2), 8-12
- Haugeland, J. (1989). *Artificial intelligence: The very idea*. MIT Press.
- He, H., Boyd-Graber, J., Kwok, K., & Daumé III, H. (2016, June). Opponent modeling in deep reinforcement learning. In *International conference on machine learning* (pp. 1804-1813). PMLR.
- Hicks, R. D. (Ed.). (2015). *Aristotle de anima*. Cambridge University Press.
- IEEE Global Initiative on Ethics of Autonomous and Intelligent Systems. (2019). *Ethically Aligned Design: A vision for prioritizing human well-being with autonomous and intelligent systems*. Retrieved from https://standards.ieee.org/content/dam/ieee-standards/standards/web/documents/other/ead_v2.pdf
- Jagannatha, A. N., & Yu, H. (2016, June). Bidirectional RNN for medical event detection in electronic health records. In *Proceedings of the conference*. Association for Computational Linguistics. North American Chapter. Meeting (Vol. 2016, p. 473). NIH Public Access.
- Jobin, A., Ienca, M., & Vayena, E. (2019). The global landscape of AI ethics guidelines. *Nature Machine Intelligence*, 1(9), 389-399.
- Joksimović, S., Kovanović, V., & Dawson, S. (2019). The journey of learning analytics. *HERDSA Review of Higher Education*, 6, 27-63.
- Jurafsky, D., & Martin, J. H. (2020). *Speech and language processing* (3rd ed.). Pearson
- Koehn, P., Och, F. J., & Marcu, D. (2003). Statistical phrase-based translation. In *Proceedings of the 2003 Human Language Technology Conference of the*

- North American Chapter of the Association for Computational Linguistics (pp. 127-133).
- Krizhevsky, A., Sutskever, I., & Hinton, G. E. (2012). ImageNet classification with deep convolutional neural networks. In *Advances in neural information processing systems* (pp. 1097-1105).
- Laird, J. E., Newell, A., & Rosenbloom, P. S. (1987). Soar: An architecture for general intelligence. *Artificial intelligence*, 33(1), 1-64.
- Laird, J. E., Newell, A., & Rosenbloom, P. S. (2017). SOAR: An architecture for general intelligence. *Artificial Intelligence*, 247, 47-90.
- Lample, G., Ballesteros, M., Subramanian, S., Kawakami, K., & Dyer, C. (2016). Neural architectures for named entity recognition. *arXiv preprint arXiv:1603.01360*.
- Larson, J., Mattu, S., Kirchner, L., & Angwin, J. (2016). How we analyzed the COMPAS recidivism algorithm. *ProPublica*. Retrieved from <https://www.propublica.org/article/how-we-analyzed-the-compas-recidivism-algorithm>
- Lebiere, C., & Anderson, J. R. (1993). A connectionist Implementation of the ACT-R production system. In *Proceedings of the Fifteenth Annual Conference of the Cognitive Science Society* (pp. 635–640). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates
- LeCun, Y., Bengio, Y., & Hinton, G. (2015). Deep learning. *Nature*, 521(7553), 436-444.
- Li, L., Chen, Y. C., Cheng, Y., Gan, Z., Yu, L., & Liu, J. (2020). Hero: Hierarchical encoder for video+ language omni-representation pre-training. *arXiv preprint arXiv:2005.00200*.
- Lillicrap, T. P., Hunt, J. J., Pritzel, A., Heess, N., Erez, T., Tassa, Y., ... & Wierstra, D. (2015). Continuous control with deep reinforcement learning. *arXiv preprint arXiv:1509.02971*.
- Lin, P. (2016). Why ethics matters for autonomous cars. *Autonomous driving: Technical, legal and social aspects*, 69-85.
- Lipton, Z.C. (2016). The Mythos of model interpretability. In: *2016 ICML Workshop on Human Interpretability in Machine Learning (WHI 2016)*. New York, NY, USA. <https://doi.org/10.48550/arXiv.1606.03490>
- Lundervold, A. S., & Lundervold, A. (2019). An overview of deep learning in medical imaging focusing on MRI. *Zeitschrift für Medizinische Physik*, 29(2), 102-127.
- McCarthy, J. (2007). What is artificial intelligence? Stanford University. Retrieved from <https://www-formal.stanford.edu/jmc/whatisai/whatisai.html>

- McCarthy, J., Minsky, M. L., Rochester, N., & Shannon, C. E. (2006). A proposal for the dartmouth summer research project on artificial intelligence, august 31, 1955. *AI magazine*, 27(4), 12-12.
- McCulloch, W. S., & Pitts, W. (1943). A logical calculus of the ideas immanent in nervous activity. *Bulletin of Mathematical Biophysics*, 5(4), 115-133.
- McKinney, S. M., Sieniek, M., Godbole, V., Godwin, J., Antropova, N., Ashrafian, H., ... & Shetty, S. (2020). International evaluation of an AI system for breast cancer screening. *Nature*, 577(7788), 89-94.
- Mikolov, T., Chen, K., Corrado, G., & Dean, J. (2013). Efficient estimation of word representations in vector space. arXiv preprint arXiv:1301.3781.
- Mnih, V., Kavukcuoglu, K., Silver, D., Rusu, A. A., Veness, J., Bellemare, M. G., ... & Hassabis, D. (2015). Human-level control through deep reinforcement learning. *nature*, 518(7540), 529-533.
- Newell, A., & Simon, H. (1956). The logic theory machine--A complex information processing system. *IRE Transactions on information theory*, 2(3), 61-79.
- Newell, A., & Simon, H. A. (1972). *Human problem solving* (Vol. 104, No. 9). Englewood Cliffs, NJ: Prentice-hall.
- Newell, A., Shaw, J. C., & Simon, H. A. (1959, June). Report on a general problem solving program. In *IFIP congress* (Vol. 256, p. 64).
- Nilsson, N. J. (1998a). *Artificial intelligence: A new synthesis*. Morgan Kaufmann.
- Nilsson, N. J. (1998b). *The quest for artificial intelligence: A history of ideas and achievements*. Cambridge University Press. https://assets.cambridge.org/97805211/22931/frontmatter/9780521122931_frontmatter.pdf
- Nivre, J. (2004, July). Incrementality in deterministic dependency parsing. In *Proceedings of the workshop on incremental parsing: Bringing engineering and cognition together* (pp. 50-57).
- Obermeyer, Z., & Emanuel, E. J. (2016). Predicting the future—big data, machine learning, and clinical medicine. *The New England journal of medicine*, 375(13), 1216-1219.
- Pang, B., & Lee, L. (2008). Opinion mining and sentiment analysis. *Foundations and Trends® in information retrieval*, 2(1–2), 1-135.
- Pennington, J., Socher, R., & Manning, C. D. (2014, October). Glove: Global vectors for word representation. In *Proceedings of the 2014 conference on empirical methods in natural language processing (EMNLP)* (pp. 1532-1543).

- Reynoso R. (2021). A Complete History of Artificial Intelligence. <https://www.g2.com/articles/history-of-artificial-intelligence>
- Rosenblatt, F. (1958). The perceptron: A probabilistic model for information storage and organization in the brain. *Psychological Review*, 65(6), 386-408.
- Rumelhart, D. E., Hinton, G. E., & Williams, R. J. (1986). Learning representations by back-propagating errors. *Nature*, 323(6088), 533-536.
- Russell, S., & Norvig, P. (2016). *Artificial intelligence: A modern approach*, global.
- Sahota N. (2013). Definition and Techniques [With Examples]. <https://www.linkedin.com/pulse/what-deep-learning-definition-techniques-examples-neil-sahota-萨冠军-/>
- Shortliffe, E. H. (1976). *Computer-Based Medical Consultations: MYCIN*. Elsevier Computer Science Library Press. <https://www.shortliffe.net/Shortliffe-1976/MYCIN%20thesis%20Book.htm>
- Sidhart. (2022). AI vs ML vs DL: Complete Understanding. <https://www.pycodemates.com/2022/12/ai-vs-ml-vs-dl-understanding-differences-and-connections.html>
- Silver, D., Huang, A., Maddison, C. J., Guez, A., Sifre, L., van den Driessche, G., ... & Dieleman, S. (2016). Mastering the game of Go with deep neural networks and tree search. *Nature*, 529(7587), 484-489.
- Sun, R. (2006). The CLARION cognitive architecture: Extending cognitive modeling to social simulation. *Cognition and multi-agent interaction*, 79-99.
- Sun, R. (2008). *The Cambridge handbook of computational psychology*. Cambridge University Press.
- Turing, A. M. (1950). Computing machinery and intelligence. *Mind*, 59(236), 433-460.
- Unger, C., Forascu, C., Lopez, V., Ngomo, A. C. N., Cabrio, E., Cimiano, P., & Walter, S. (2014, September). Question answering over linked data (QALD-4). In *Working Notes for*
- Vaswani, A., Shazeer, N., Parmar, N., Uszkoreit, J., Jones, L., Gomez, A. N., ... & Polosukhin, I. (2017). Attention is all you need. In *Advances in Neural Information Processing Systems* (pp. 5998-6008).
- Weizenbaum, Joseph (January 1966). "ELIZA--A Computer Program for the Study of Natural Language Communication Between Man and Machine"

(PDF). Communications of the ACM. 9: 36–35.
doi:10.1145/365153.365168

Wikipedia (2023e). ELIZA. <https://en.wikipedia.org/wiki/ELIZA>

Wikipedia. (2023f). CYK algorithm.
https://en.wikipedia.org/wiki/CYK_algorithm

Bölüm 56

**Turistlerin Bütçe Planlaması ve Finansal
Dolandırıcılıktan Korunması**

Ahmet ÖNAL¹

¹ Öğr. Gör.; Giresun Üniversitesi Keşap Meslek Yüksekokulu /
Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Sağlık Turizmi Anabilimdalı Doktora Pr.
ahmet.onal@giresun.edu.tr ORCID No: 0000-0001-8638-4751

GİRİŞ

Seyahat, insanların kültürleri keşfetmelerine, yeni yerler görmelerine ve unutulmaz anılar biriktirmelerine olanak tanıyan heyecan verici bir deneyimdir. Ancak, seyahatlerdeki olumlu deneyimlerin yanı sıra, bazı riskler de bulunmaktadır. Güvenilir tur ve hizmet sağlayıcılarının seçimi, kart kayıplarına ve kimlik hırsızlığına karşı önlem alma, seyahat planlamasında bilinçli kararlar alma gibi konular, turistlerin seyahatlerini keyifli ve güvenli hale getirmek için önemlidir.

Turistlerin seyahat planlaması sürecinde en önemli adımlardan biri, güvenilir tur ve hizmet sağlayıcıları seçmektir. Güvenilir tur operatörleri, tur rehberleri, konaklama yerleri ve seyahat acenteleri, turistlerin seyahat deneyimlerini olumlu yönde etkileyen kritik bir faktördür. Uzun süredir sektörde hizmet veren, iyi bir itibara sahip olan ve müşteri memnuniyeti odaklı çalışan tur operatörleri ve rehberler, turistlerin destinasyonlarını keşfetmelerine, kültürleri tanımalarına ve yerel deneyimler yaşamalarına katkı sağlar. Aynı şekilde, güvenilir konaklama yerlerinin seçimi, turistlerin seyahatlerini daha rahat ve güvenli hale getirir. Güvenilir seyahat acenteleri ve rezervasyon siteleri, turistlerin seyahat planlarını sorunsuz bir şekilde organize etmelerine yardımcı olur ve beklenmedik sürprizlerle karşılaşma olasılığını azaltır. Seyahatlerde dikkat edilmesi gereken bir diğer önemli konu da kart kayıplarına ve kimlik hırsızlığına karşı önlem almaktır. Turistlerin kredi kartları veya banka kartları kaybolduğunda veya çalındığında, hızlı bir şekilde harekete geçmeleri ve kartları iptal ederek yeni kart talep etmeleri önemlidir. Aynı şekilde, kimlik hırsızlığına karşı korunmak için pasaport güvenliğine özen göstermek ve kişisel bilgileri dikkatlice korumak gereklidir. Seyahat sigortası gibi güvencelerden yararlanmak da turistlerin finansal güvenliklerini korumalarına yardımcı olur.

Bu bölüm, turistlerin seyahatlerini planlarken dikkat etmeleri gereken önemli konulara vurgu yapmaktadır. Seyahat etmek, farklı kültürleri keşfetmek ve yeni yerler görmek için harika bir fırsattır. Ancak, bu deneyimi daha güvenli ve keyifli hale getirmek için doğru kararlar almak ve önlemler almak önemlidir. Ayrıca, güvenilir tur ve hizmet sağlayıcıları seçerek ve seyahat sigortası gibi güvencelerden yararlanarak turistlerin seyahatlerinden maksimum memnuniyet elde etmeleri ve unutulmaz anılar biriktirmeleri sağlanır.

1. SEYAHAT İÇİN BÜTÇE PLANLAMA

İnsanın ve insan ilişkilerinin var olduğu her yerde yönetim var olmuştur. Birey ve toplum arasında sosyal, siyasi ve iktisadi hayatın düzenlenmesi ve organize edilmesi yönündeki gereklilikler, yönetim olgusunu ortaya çıkarmaktadır (Demirci ve Durkaya, 2023: 62). İnsanlar her anını yönettiği gibi seyahatleri için

bütçelerini de yönetmelidir. Seyahat, insanların yeni yerler keşfetme, farklı kültürleri deneyimleme ve unutulmaz anılar biriktirme isteğini besleyen büyülmüş bir deneyimdir (Yılmaz, 2023: 7455). Seyahat İçin Bütçe Planlama, seyahat edenlerin gelir ve giderlerini belirleme, bütçe oluşturma ve hedef belirleme süreçlerine odaklanarak tatilinizi keyifli ve sorunsuz bir şekilde geçirebilmeniz için önemli bir yere sahiptir (Agarwal and Yovhum, 1999: 174). Gelir kaynaklarının analizi, seyahat bütçesini destekleyecek finansal kaynakları belirlemeye yardımcı olurken, temel gider kalemlerinin tanımlanması, muhtemel harcamaları önceden planlama konusunda rehberlik sağlar. Geçmiş seyahat harcamalarının değerlendirilmesi gelecekte daha verimli bütçe planlaması yapma konusunda bilgi ve deneyim sunar (Mok and Iverson, 2000: 300). Bütçe belirleme ve hedef belirleme adımında, seyahat amaçları ve hedefleri doğrultusunda bütçeler şekillenir ve ulaşmak istedikleri destinasyonun maliyet analizi gerçekçi planlamalarına katkı sağlar. Toplam seyahat bütçesinin tespit edilmesi, harcama limitini belirleyerek düzenli ve planlı harcamalar yapmalarına olanak tanır. Önceliklendirme ve kesinti yapma adımında ise turistlerin öncelikli harcama alanlarını belirleyerek keyifli deneyimler yaşarken gereksiz harcamalardan kaçınmaları hedeflenir. Bu adımlarla, turistler unutulmaz bir seyahat deneyimi yaşayabilmek için bütçe planlamasını başarıyla gerçekleştirebilirler.

1.1. Gelir ve Giderlerin Belirlenmesi

Turistlerin seyahatlerini finanse etmek için gelir kaynaklarını analiz etmek, mali planlama ve bütçe oluşturma sürecinin temel bir adımındır. Gelir kaynakları, bireylerin veya ailelerin seyahatlerini karşılamak için kullanabilecekleri finansal kaynakları ifade eder. Bu kaynaklar, turistlerin maaşları, yatırım getirileri, sermaye kazançları, yan gelirler ve diğer gelirlerden oluşabilir. Gelir kaynaklarının analizi, turistlerin seyahatleri için ne kadar harcayabileceklerini belirlemelerine yardımcı olur ve seyahat planlarını buna göre şekillendirmelerini sağlar. Böylece, gelir kaynaklarının doğru bir şekilde analizi, turistlerin mali durumlarını göz önünde bulundurarak hayal ettikleri seyahatleri gerçekleştirmelerine yardımcı olurken, aynı zamanda mali açıdan daha dengeli ve planlı bir seyahat deneyimi yaşamalarına katkı sağlar.

• Gelir Kaynaklarının Analizi

Turistlerin seyahatlerini finanse etmek için gelir kaynaklarını analiz etmek, mali planlama ve bütçe oluşturma sürecinin temel bir adımındır. Gelir kaynakları, bireylerin veya ailelerin seyahatlerini karşılamak için kullanabilecekleri finansal kaynakları ifade eder. Gelir kaynaklarının analizi, turistlerin seyahatleri için ne kadar harcayabileceklerini belirlemelerine yardımcı olur. Gelir düzeyi, turistlerin

seyahatlerini nasıl finanse edecekleri konusunda önemli bir belirleyicidir. Gelir düzeyi arttıkça, turistler daha lüks ve pahalı seyahatler düşünebilirken, daha düşük gelir düzeyine sahip turistler daha uygun fiyatlı seçenekleri tercih edebilir.

Gelir kaynaklarının analizi aynı zamanda turistlerin seyahatleri için bir bütçe oluşturmalarına da yardımcı olur. Bütçe, turistlerin seyahatlerinde ne kadar harcama yapabileceklerini belirlerken, gelir kaynaklarını doğru bir şekilde tahmin etmeyi içerir. Bu, turistlerin seyahatleri için uygun bir bütçe planlamalarına ve mali açıdan sorunsuz bir seyahat deneyimi yaşamalarına yardımcı olur. Aynı zamanda tasarruf ve yatırım fırsatlarını da değerlendirmeyi içerir. Turistler, seyahatleri için harcamalarını azaltmak için gelirlerini artırmak ve tasarruf etmek için farklı stratejiler düşünebilirler. Bu stratejiler, turistlerin gelecekteki seyahat planları için daha güçlü finansal temeller oluşturmalarına yardımcı olur.

Sonuç olarak, gelir kaynaklarının analizi, turistlerin seyahatlerini finanse etmeleri ve mali planlamalarını yapmaları için kritik bir adımdır. Gelir kaynaklarının doğru bir şekilde değerlendirilmesi, turistlerin daha kontrollü ve düzenli bir şekilde seyahat etmelerini sağlar ve mali sorunlarla karşılaşma olasılığını azaltır.

- **Temel Gider Kalemlerinin Tanımlanması**

Turistlerin seyahat planlamaları yaparken dikkate alması gereken en önemli unsurlardan biri, temel gider kalemlerini tanımlamaktır. Temel gider kalemleri, seyahat sırasında en çok harcama yapılan alanları ifade eder ve turistlerin seyahat bütçelerini oluştururken bu kalemleri göz önünde bulundurmaları önemlidir. Tanımlanan temel gider kalemleri, seyahatlerin maliyetlerinin daha iyi anlaşılmasına ve kontrol edilmesine yardımcı olur. Yazar tarafından oluşturulan Tablo 1’de temel gider kalemleri açıklamasıyla birlikte verilmiştir.

Tablo 1. Temel Giderler ve Açıklamaları

<i>Temel Gider Kalemi</i>	<i>Açıklaması</i>
Ulaşım	Seyahatlerdeki en önemli harcama kalemlerinden biri ulaşım"dır. Uçak bileti, tren bileti, otobüs bileti veya araç kiralama gibi ulaşım masrafları seyahat bütçesinin büyük bir kısmını oluşturabilir. Turistler, seyahat rotalarını belirlerken ulaşım masraflarını dikkate almalı ve farklı seçenekleri değerlendirmelidir.
Konaklama	Konaklama, seyahatlerdeki diğer önemli harcama kalemlerinden biridir. Oteller, pansiyonlar, hosteller veya kiralık daireler gibi konaklama seçenekleri, seyahat bütçesi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Turistler, seyahat süresince konaklama maliyetlerini kontrol altında tutmak için farklı tesisler ve rezervasyon seçenekleri arasında karşılaştırma yapmalıdır.
Yeme-içme	Seyahatlerdeki harcamaların önemli bir kısmı yeme-içme masraflarından oluşur. Restoranlar, kafeler ve yerel yemekler için harcama yapmak seyahat bütçesini etkileyebilir. Turistler, bütçelerini dikkate alarak yeme-içme harcamalarını kontrol altında tutmak ve yerel lezzetleri deneyimlemek için uygun seçenekleri değerlendirmelidir.
Gezilecek Yerler ve Etkinlikler	Turistlerin seyahat sırasında gezilecek yerlere ve etkinliklere yapacağı harcamalar da önemli bir kalemdir. Müzeler, tarihi mekanlar, turistik atraksiyonlar ve etkinlikler için giriş ücretleri ve bilet masrafları, seyahat bütçesini etkileyen faktörlerdir. Turistler, seyahat planlarını yaparken gezilecek yerler ve etkinlikler için harcamalarını bütçelerine uygun bir şekilde düzenlemelidir.
Alışveriş	Turistlerin seyahat sırasında hediye almak, hatıra eşyaları satın almak veya alışveriş yapmak gibi harcamaları olabilir. Alışveriş masrafları, seyahat bütçesi üzerinde esneklik sağlamak için planlanmalıdır.

Temel gider kalemlerinin tanımlanması, turistlerin seyahat planlarını daha etkili bir şekilde yapmalarına yardımcı olur ve seyahatlerindeki harcamalarını daha iyi yönetmelerine katkı sağlar.

- **Geçmiş Seyahat Harcamalarının Değerlendirilmesi**

Turistlerin geçmiş seyahat harcamalarını değerlendirmek, gelecekteki seyahat planları için daha sağlam bir mali temel oluşturmak için önemlidir. Geçmiş seyahat harcamalarının değerlendirilmesi, turistlerin daha bilinçli ve planlı bir şekilde seyahat etmelerini sağlar ve mali açıdan daha dengeli bir seyahat deneyimi yaşamalarına yardımcı olur.

Geçmiş seyahat harcamalarını değerlendirmek için, turistlerin önceki seyahatlerine ait detaylı harcama kayıtlarını incelemeleri gerekir. Ulaşım, konaklama, yeme-içme, gezilecek yerler ve etkinlikler, alışveriş ve diğer masrafların ayrıntıları, geçmiş seyahat harcamalarını anlamak için önemlidir. Ayrıca, seyahatlerin yapıldığı tarihler, seyahat rotaları ve süreleri de değerlendirilmelidir. Turistlerin gelecekteki seyahat bütçelerini daha gerçekçi bir şekilde belirlemelerini sağlar. Bu değerlendirme, turistlerin hangi kalemlerde daha fazla harcama yaptığını anlamalarına ve gelecekteki seyahatler için bütçelerini bu bilgiler ışığında planlamalarına yardımcı olur. Ayrıca, geçmiş seyahat harcamalarının değerlendirilmesi, turistlerin mali açıdan daha verimli bir şekilde seyahat etmelerine olanak tanır. Turistler, önceki seyahatlerinde yaptıkları masrafları gözden geçirerek, gelecekteki seyahatlerde tasarruf etmek ve mali açıdan daha akıllıca kararlar vermek için geçmiş tecrübelerden ders çıkarabilirler.

1.2. Bütçe Belirleme ve Hedef Belirleme

Turistlerin seyahat planlamalarında başarı ve tatmin edici deneyimler elde etmek için öncelikle seyahat amacı ve hedeflerinin belirlenmesi gereklidir. Seyahat amacı, turistlerin seyahatten beklentilerini ve neden seyahat etmek istediğini ifade eder. Bu amaçlar, turistlerin seyahat türünü, destinasyonunu ve aktivitelerini belirlemede önemli bir rol oynar. Her turistın seyahat amacı farklılık gösterebilir ve bu kişisel motivasyonlar, seyahat deneyimlerini zenginleştirir. Seyahat hedefleri ise, turistlerin seyahatten ne beklediğini ve hangi deneyimlere ulaşmak istediğini tanımlar. Bu hedefler, seyahat deneyiminin özelleştirilmesini sağlar ve turistlerin seyahat süresince gerçekleştirmek istediği aktiviteleri belirlemelerine yardımcı olur. Seyahat amacı ve hedeflerinin belirlenmesi, turistlerin seyahat planlarını daha odaklı ve anlamlı hale getirirken, unutulmaz ve tatmin edici bir seyahat deneyimi yaşamalarına olanak tanır.

- **Seyahat Amaçlarının ve Hedeflerinin Belirlenmesi**

Bir turistın seyahat planlamasına başlamadan önce, seyahat amacını ve hedeflerini belirlemek önemli bir adımdır. Seyahat amacı, turistın seyahatten beklentilerini ve neden seyahat etmek istediğini ifade eder. Bu amaçlar, farklı

turistler için farklılık gösterebilir ve seyahatlerin şekillenmesinde önemli bir rol oynar. Seyahat amaçlarının belirlenmesi, turistlerin seyahat türünü ve destinasyonunu seçmelerine yardımcı olur. Örneğin, bir turist doğal güzellikleri keşfetmek, kültürel deneyimler yaşamak veya dinlenmek için seyahat edebilir. Seyahat amacı, turistin seyahat planını yönlendirirken, destinasyon, konaklama ve etkinlik seçimlerini etkiler.

Seyahat hedeflerinin belirlenmesi, turistin seyahatten ne beklediğini ve hangi hedeflere ulaşmak istediğini tanımlar. Hedefler, seyahat deneyimini zenginleştiren ve anlamlı kılan unsurları içerir. Örneğin, bir turist farklı kültürleri tanımak, yerel yemekleri denemek veya macera dolu aktiviteler yapmak gibi hedeflere sahip olabilir. Seyahat amaçlarının ve hedeflerinin belirlenmesi, turistlerin seyahat planlamasını daha odaklı ve anlamlı hale getirir. Ayrıca, seyahatlerin kişisel tatmin ve mutluluk getiren deneyimlerle dolu olmasını sağlar. Turistler, seyahat amaçları ve hedefleri üzerine odaklanarak, unutulmaz ve tatmin edici bir seyahat deneyimi yaşayabilirler.

- **Ulaşmak İstenen Destinasyonun Maliyet Analizi**

Turistlerin seyahat planlamasında en önemli adımlardan biri, ulaşmak istedikleri destinasyonun maliyet analizini yapmaktır. Seyahat edilecek destinasyonun maliyet analizi, turistlerin seyahat bütçelerini doğru bir şekilde planlamalarına yardımcı olur ve seyahat masraflarını önceden tahmin etmelerini sağlar (Eugenino and Inchausti, 2016: 142). Maliyet analizi yapılırken, turistlerin seyahat rotası, konaklama seçenekleri, ulaşım masrafları, yeme-içme harcamaları, gezilecek yerlerin ücretleri ve diğer masraflar göz önünde bulundurulur (Konstantakis ve ark., 2017: 76). Turistler, destinasyonlarına göre farklılık gösteren bu maliyetleri dikkate alarak bütçelerini oluştururlar. Ulaşmak istenilen destinasyonun maliyet analizi, turistlerin seyahat planlarını gerçekçi bir şekilde değerlendirmelerine yardımcı olur. Turistler, destinasyonları hakkında araştırma yaparak ve fiyatları karşılaştırarak, seyahat edecekleri yerin bütçelerine uygun olup olmadığını belirleyebilirler. Maliyet analizi aynı zamanda turistlere, alternatif destinasyonlar ve seyahat rotaları konusunda da bilgi sağlar. Turistler, maliyet analizi sonucunda bütçelerini daha verimli kullanmak için alternatif seyahat seçeneklerini değerlendirebilirler.

- **Toplam Seyahat Bütçesinin Tespit Edilmesi**

Turistlerin seyahat planlamasında en kritik adımlardan biri, toplam seyahat bütçesini tespit etmektir. Seyahat bütçesi, turistlerin seyahat masraflarını kontrol etmelerine ve harcamalarını planlamalarına yardımcı olur. Bu bütçe, seyahat sırasında yapılacak harcamaların toplamını ve ne kadar birikim yapılması

gerektiğini belirler. Toplam seyahat bütçesini tespit ederken, turistlerin gelir düzeyi, seyahat süresi, destinasyon, konaklama seçenekleri, ulaşım masrafları, yeme-içme harcamaları ve gezilecek yerlerin ücretleri gibi faktörleri göz önünde bulundurması gerekir. Ayrıca, beklenmedik durumlar ve acil harcamalar için bir miktar da ekstra birikim yapılması önerilir. Turistler, toplam seyahat bütçesini belirlerken ayrıca kişisel tercihlerini ve seyahat amaçlarını da göz önünde bulundurmalıdır. Bütçe, turistlerin seyahatlerinde rahat bir şekilde hareket etmelerini ve seyahatlerinden tam anlamıyla tatmin olmalarını sağlamalıdır. Bütçe belirleme süreci, turistlerin disiplinli ve planlı bir şekilde hareket etmelerini gerektirir. Seyahatten önce, turistler belirledikleri toplam bütçeyi, ayrıca destinasyon ve konaklama gibi diğer harcama kalemleri için ayrı ayrı bütçeleri de oluşturmalıdır. Bu, turistlerin seyahat sırasında kontrolsüz harcamalar yapmasını engeller ve bütçeyi aşmalarını önler.

1.3. Önceliklendirme ve Kesinti Yapma

Turistlerin seyahat planlamalarında öncelikli harcama alanlarını belirlemek ve tasarruf potansiyeli olan kalemleri değerlendirmek, mali açıdan daha bilinçli ve verimli bir seyahat deneyimi yaşamalarına yardımcı olur. Seyahat amacı ve hedeflerine göre farklılık gösteren öncelikli harcama alanları, turistlerin seyahat deneyimini zenginleştiren ve tatmin eden unsurları içerir. Bu kritik adım, turistlerin seyahat bütçesini doğru bir şekilde planlamalarına ve seyahat masraflarını önceden tahmin etmelerine imkan tanır. Aynı şekilde, tasarruf potansiyeli olan harcama kalemleri üzerinde dikkatlice durarak, turistler seyahatlerinde daha ekonomik seçenekleri değerlendirebilir ve bütçelerini daha verimli kullanabilirler. Turistler, lüks ve ihtiyaçlar arasında dengeli bir yaklaşım benimseyerek seyahatleri sırasında keyifli deneyimler yaşarken, bütçeyi de kontrol altında tutabilirler. Sonuç olarak, seyahat planlamasında öncelikli harcama alanlarını belirleme ve tasarruf potansiyeli olan kalemleri değerlendirme, turistlerin unutulmaz ve ekonomik bir seyahat deneyimi yaşamalarını sağlar.

• Öncelikli Harcama Alanlarının Belirlenmesi

Seyahat planlaması yaparken, turistlerin öncelikli harcama alanlarını belirlemek önemli bir adımdır. Öncelikli harcama alanları, turistlerin seyahat amaçlarına, tercihlerine ve önceliklerine göre değişebilir. Bu alanlar, seyahat deneyimini zenginleştiren ve tatmin eden harcamaları içerir. Öncelikli harcama alanları belirlenirken, turistlerin seyahat amacı ve hedefleri göz önünde bulundurulmalıdır. Örneğin, bir turist doğal güzellikleri keşfetmeyi öncelikli olarak belirlerken, diğer bir turist yerel kültürleri tanımak veya tarihi mekanları

ziyaret etmeyi öncelikli harcama alanı olarak düşünebilir. Turistler, öncelikli harcama alanlarını belirlerken ayrıca seyahat bütçelerini ve mali durumlarını göz önünde bulundurmalıdır. Bütçe çerçevesinde hareket etmek, turistlerin seyahatleri sırasında mali sorunlarla karşılaşmamasını ve bütçeyi aşmamasını sağlar. Öncelikli harcama alanlarının belirlenmesi, turistlerin seyahat deneyimini daha planlı ve organize bir şekilde yaşamalarına yardımcı olur. Bu, turistlerin seyahatleri sırasında daha fazla keyif almasını ve tatmin olmasını sağlar.

- **Lüks ve İhtiyaçlar Arasında Dengeli Bir Yaklaşım**

Turistlerin seyahat planlamalarında lüks ve ihtiyaçlar arasında dengeli bir yaklaşım benimsemek önemlidir. Lüks harcamalar, seyahat deneyimini daha konforlu ve özel kılar, ancak bu harcamalar seyahat bütçesini artırabilir. İhtiyaçlar ise, temel gider kalemleri olarak seyahat için zorunlu olan harcamaları ifade eder. Lüks harcamalar, seyahat deneyimini zenginleştiren ve özel kılan unsurları içerir. Örneğin, lüks bir otelde konaklama, özel bir tur düzenleme veya lüks bir restoranda yeme-içme gibi harcamalar lüks kategorisine girer. Bu tür harcamalar, turistlerin seyahatlerini daha keyifli ve unutulmaz kılar, ancak bütçeyi aşma riskini de taşır. İhtiyaçlar, seyahat için zorunlu olan harcamaları ifade eder. Ulaşım, konaklama, yeme-içme ve gezilecek yerlere yapılan harcamalar ihtiyaçlar kategorisine girer. Bu harcamalar, seyahatin gerçekleşmesi için elzemdir ve turistlerin seyahat planlamasında öncelikli olarak göz önünde bulundurmaları gereken unsurlardır. Dengeli bir yaklaşım benimsemek, turistlerin lüks harcamaları ihtiyaçlarla dengelemesini sağlar. Turistler, lüks harcamalara yapacakları ekstraları ihtiyaçlar için kesebilir veya ihtiyaçları için yapacakları kesintilerle lüks harcamaları bütçeye uygun hale getirebilir.

- **Tasarruf Potansiyeli Olan Harcama Kalemleri**

Turistlerin seyahat planlamalarında tasarruf potansiyeli olan harcama kalemlerini değerlendirmek, seyahat bütçesini daha verimli kullanmalarına yardımcı olur. Tasarruf potansiyeli olan harcama kalemleri, turistlerin seyahat masraflarını azaltabileceği veya daha uygun fiyatlı alternatifleri değerlendirebileceği alanları ifade eder. Tasarruf potansiyeli olan harcama kalemlerinden biri ulaşım masraflarıdır. Uçak biletleri veya tren bileti gibi ulaşım harcamaları, erken rezervasyon yaparak veya kampanyalardan yararlanarak daha uygun fiyatlı olabilir. Turistler, farklı ulaşım seçeneklerini karşılaştırarak ve uygun fiyatlı rotaları tercih ederek tasarruf edebilirler. Konaklama seçenekleri de tasarruf potansiyeli olan bir diğer harcama kalemidir. Otellerin yanı sıra pansiyonlar, hosteller veya kiralık daireler gibi daha ekonomik konaklama seçenekleri değerlendirilerek tasarruf edilebilir. Turistler, konaklama

rezervasyonlarını önceden yaparak veya sezonda olmayan zamanlarda seyahat ederek konaklama masraflarını düşürebilirler. Yeme-içme harcamaları da tasarruf potansiyeli olan bir alandır. Restoranlar yerine yerel pazarlarda alışveriş yapmak ve sokak satıcılarından yemek yemek gibi alternatiflerle tasarruf edilebilir. Turistler, ücretsiz veya düşük maliyetli etkinliklere katılarak ve turistik olmayan bölgelerde yeme-içme deneyimleri yaşayarak bütçelerini kontrol altında tutabilirler.

1.4. Günlük ve Toplam Bütçenin Belirlenmesi

- **Günlük Harcama Limitinin Belirlenmesi**

Seyahat planlaması yaparken, turistlerin günlük harcama limitini belirlemek, bütçeyi daha iyi yönetmelerine yardımcı olur. Günlük harcama limiti, turistlerin her gün için harcayabileceği maksimum miktarı ifade eder. Bu limit, turistlerin seyahat süresince bütçeyi aşmadan ve kontrol altında tutarak seyahat deneyimini planlı bir şekilde yaşamalarını sağlar (Alegre ve ark., 2013: 40). Günlük harcama limitinin belirlenmesi, turistlerin seyahat bütçesini ve seyahat süresini göz önünde bulundurarak yapılır. Turistler, toplam seyahat bütçelerini seyahat süresine böler ve günlük harcama limitini bu şekilde hesaplayabilirler (Vietze, 2011: 241). Örneğin, toplam seyahat bütçesi 1000 dolar ve seyahat süresi 10 gün ise, günlük harcama limiti 100 dolar olacaktır. Günlük harcama limiti belirlerken, turistlerin seyahat rotası ve destinasyon da önemli bir etkidir. Bazı destinasyonlar, diğerlerine göre daha pahalı olabilir ve günlük harcama limitinin buna göre ayarlanması gerekebilir (Marcussen, 2011: 852). Günlük harcama limitinin belirlenmesi aynı zamanda turistlerin disiplinli bir şekilde hareket etmesini ve harcamalarını kontrol altında tutmasını sağlar. Günlük harcama limiti, turistlerin her gün ne kadar harcayabileceğini net bir şekilde belirler ve gereksiz harcamalardan kaçınmalarına yardımcı olur.

- **Toplam Seyahat Süresine Uygun Bütçe Hesaplama**

Turistlerin seyahat planlamasında, seyahat süresine uygun bir bütçe hesaplamak önemlidir. Seyahat süresine uygun bütçe hesaplama, turistlerin seyahat boyunca harcayacakları toplam miktarı belirlemelerine yardımcı olur ve seyahatleri için yeterli miktarda birikim yapmalarını sağlar. Toplam seyahat süresine uygun bütçe hesaplamak için, turistlerin seyahat süresini ve toplam seyahat bütçesini göz önünde bulundurmaları gerekir. Seyahat süresi uzadıkça, günlük harcama limiti ve toplam harcama miktarı da artacaktır. Turistler, toplam seyahat bütçelerini seyahat süresine bölebilir ve günlük harcama limitini bu şekilde hesaplayabilirler. Bütçe hesaplarırken, turistlerin seyahat rotası ve

destinasyonu da göz önünde bulundurması önemlidir. Bazı destinasyonlar, diğerlerine göre daha pahalı olabilir ve buna göre bütçe ayarlamaları yapılması gerekebilir (Fredman, 2008: 299). Toplam seyahat süresine uygun bütçe hesaplama, turistlerin seyahatleri için yeterli miktarda birikim yapmalarını sağlar. Turistler, bütçelerini doğru bir şekilde hesaplayarak seyahatleri sırasında mali sıkıntılarla karşılaşmadan ve keyifli bir şekilde seyahat edebilirler.

- **Esneklik ve Beklenmedik Harcamalar İçin Özel Kategori**

Seyahat planlaması yaparken, esneklik ve beklenmedik harcamalar için özel bir kategori oluşturmak önemli bir adımdır. Seyahat sırasında beklenmedik durumlar veya acil harcamalar ortaya çıkabilir ve bu tür durumlar için önceden bir ödeme planı oluşturmak önemlidir (Kim ve ark., 2008: 399). Esneklik ve beklenmedik harcamalar için özel bir kategori, turistlerin seyahat bütçesini daha güvenli ve sağlam bir temel üzerine inşa etmelerine yardımcı olur. Bu kategori, turistlerin seyahatleri sırasında karşılaşabilecekleri beklenmedik harcamaları ve acil durumları göz önünde bulundurarak bir ödeme planı oluşturmalarını sağlar. Beklenmedik harcamalar, seyahat sırasında planlanmamış veya tahmin edilmemiş masrafları ifade eder. Örneğin, acil tıbbi durumlar, kayıp veya çalıntı eşyaların yerine konması gibi beklenmedik harcamalar olabilir (Kozak ve ark., 2008: 145). Turistler, beklenmedik harcamalar için bir miktarı özel kategoriye ayırarak bu tür durumlara hazırlıklı olabilirler. Esneklik ise, seyahat planlarında ve harcamalarda bazı değişiklikler yapma olanağı sağlar. Turistler, seyahat sırasında planlarını değiştirmek veya ekstra bir etkinliğe katılmak gibi esneklik gerektiren durumlar için özel bir kategori belirleyerek buna göre bir ödeme planı oluşturabilirler.

1.5. Alternatif Harcama Planlaması

Turistlerin seyahat planlamasında günlük harcama limitini belirlemek, seyahat süresine uygun bir bütçe hesaplamak ve esneklik için özel bir kategori oluşturmak, mali açıdan daha sağlam ve kontrollü bir seyahat deneyimi yaşamalarına yardımcı olur. Günlük harcama limiti, her gün için harcanabilecek maksimum miktarı belirleyerek gereksiz harcamalardan kaçınmayı ve bütçeyi kontrol altında tutmayı sağlar. Seyahat süresine uygun bütçe hesaplamak, turistlerin seyahatleri boyunca harcayacakları toplam miktarı belirlemelerine ve seyahatleri için yeterli birikimi yapmalarına olanak tanır (Thrane ve Farstad, 2011: 51). Aynı şekilde, beklenmedik durumlar ve acil harcamalar için özel bir kategori oluşturmak, turistlerin planlanmamış masraflara karşı hazırlıklı olmalarını ve esneklik sağlayarak seyahat planlarında değişiklikler

yapabilmelerini sağlar. Bu önemli adımlar sayesinde turistler, seyahatleri boyunca mali sıkıntılar yaşamadan ve keyifli bir şekilde seyahat edebilirler.

- **B Planı Oluşturma: Acil Durumlar ve İptaller**

Seyahat planlaması yaparken, turistlerin acil durumlar ve iptaller için bir B planı oluşturması önemlidir. Her ne kadar seyahatler planlı ve özenle yapılırsa da, beklenmedik durumlar ortaya çıkabilir ve seyahat planları değişebilir veya iptal olabilir (Aguilo ve ark., 2017: 11). B planı oluşturmak, turistlerin bu tür durumlara hazırlıklı olmasını sağlar ve seyahatlerini daha güvenli hale getirir. B planı oluştururken, turistlerin acil durumlar için önceden bir ödeme planı yapması ve acil harcamalar için bir miktarı ayırması önerilir (Aguilar ve Diaz, 2019: 13). Örneğin, beklenmedik tıbbi bir durumla karşılaşma durumunda acil tıbbi masraflar için bir miktarı ayrılmak, seyahat sırasında yaşanabilecek beklenmedik harcamaları karşılamak için önemlidir. İptal durumları için de B planı oluşturmak önemlidir. Turistler, seyahatlerini iptal etmek durumunda kalırlarsa, ulaşım ve konaklama rezervasyonları için geri ödeme politikalarını önceden incelemeli ve alternatif seyahat tarihleri veya destinasyonlar için bir plan yapmalıdır.

- **Yerel Festivaller ve Etkinliklerin Finansal Etkisi**

Bireylere bir çerçeveye sahip olmalarını ve çevreleriyle etkileşimde bulunmalarını, anlam oluşturmalarını ve sosyal olarak işlev görmelerini sağlayacak yetenekler sunan kültür (Demirci, 2023: 568), seyahat planlamalarında da etkili olabilmektedir. Seyahat planlaması yaparken, turistlerin yerel festivaller ve etkinlikleri göz önünde bulundurması finansal açıdan önemlidir. Yerel festivaller ve etkinlikler, turistlerin seyahat bütçesini etkileyebilecek ve seyahat deneyimini zenginleştirebilecek önemli unsurlardır (Qiang ve ark., 2019: 550). Yerel festivaller ve etkinlikler, seyahat rotasının belirlenmesinde ve destinasyon seçiminde önemli bir rol oynar. Bu tür etkinlikler, turistlerin ilgisini çekerek seyahat planlamasını şekillendirebilir ve seyahat tarihlerini buna göre ayarlamalarını sağlar. Finansal açıdan bakıldığında, yerel festivaller ve etkinlikler turistler için hem ekstra harcama hem de tasarruf potansiyeli sunar. Örneğin, bir yerel festival için özel bir etkinlik bileti veya katılım ücreti ödemek ekstra bir harcama oluşturabilirken, festivalin ücretsiz etkinliklerine katılarak tasarruf edilebilir. Yerel festivaller ve etkinlikler, turistlerin seyahatlerini daha eğlenceli ve anlamlı hale getirirken, bütçelerini de etkileyebilir (Rahman ve ark., 2019: 15). Turistler, bu tür etkinlikleri seyahat planlamalarına dahil ederken bütçelerini göz önünde bulundurmalı ve harcama limitlerini belirlemelidir.

- **Hedefe Ulaşılamaması Durumunda Geri Ödeme Seçenekleri**

Seyahat planlaması yaparken, turistlerin yerel festivaller ve etkinlikleri göz önünde bulundurması finansal açıdan önemlidir. Yerel festivaller ve etkinlikler, turistlerin seyahat bütçesini etkileyebilecek ve seyahat deneyimini zenginleştirebilecek önemli unsurlardır. Yerel festivaller ve etkinlikler, seyahat rotasının belirlenmesinde ve destinasyon seçiminde önemli bir rol oynar. Bu tür etkinlikler, turistlerin ilgisini çekerek seyahat planlamasını şekillendirebilir ve seyahat tarihlerini buna göre ayarlamalarını sağlar. Finansal açıdan bakıldığında, yerel festivaller ve etkinlikler turistler için hem ekstra harcama hem de tasarruf potansiyeli sunar. Örneğin, bir yerel festival için özel bir etkinlik bileti veya katılım ücreti ödemek ekstra bir harcama oluşturabilirken, festivalin ücretsiz etkinliklerine katılarak tasarruf edilebilir. Yerel festivaller ve etkinlikler, turistlerin seyahatlerini daha eğlenceli ve anlamlı hale getirirken, bütçelerini de etkileyebilir. Turistler, bu tür etkinlikleri seyahat planlamalarına dahil ederken bütçelerini göz önünde bulundurmalı ve harcama limitlerini belirlemelidir.

1.6. Finansal Planlama Araçları ve Uygulamalar

Günümüzdeki mobil uygulamalar, turistlerin seyahat finansmanını daha etkin bir şekilde yönetmelerine olanak tanıyan güçlü araçlar olarak öne çıkıyor. Seyahat planlamasından başlayarak seyahat sonrasındaki bütçe analizine kadar çeşitli aşamalarda bu uygulamaların kullanımı, turistlerin seyahat harcamalarını daha kontrollü bir şekilde takip etmelerine yardımcı oluyor. Mobil uygulamalar sayesinde, turistler günlük harcama limitlerini belirleyebilir, harcamalarını farklı kategorilere ayırarak detaylı bir şekilde inceleyebilir ve bütçe analizleri yapabilirler. Ayrıca, otomatik kaydetme ve yatırım araçları kullanarak seyahat için biriktirilen paraları daha etkin bir şekilde değerlendirebilir ve mali hedeflerine düzenli olarak ulaşabilirler. Tüm bu özellikler, turistlerin seyahat masraflarını daha disiplinli bir şekilde yönetmelerini sağlayarak daha bilinçli ve planlı bir seyahat deneyimi yaşamalarına imkân tanıyor.

- **Mobil Uygulamaların Bütçe Takibi ve Analizindeki Rolü**

Mobil uygulamalar, günümüzde finansal planlama ve bütçe takibi için güçlü araçlar haline gelmiştir. Seyahat planlaması yaparken de bu mobil uygulamaların kullanımı, turistlerin seyahat bütçesini daha etkin bir şekilde yönetmelerine yardımcı olur. Mobil uygulamalar, harcamaları izlemek, bütçeyi analiz etmek ve mali hedeflere ulaşmak için kolaylık sağlar. Bu uygulamalar, turistlerin günlük harcama limitlerini belirlemesine ve gerçekleşen harcamalarını kaydederek bütçeyi takip etmesine olanak tanır. Turistler, harcamalarını farklı kategorilere ayırarak (ulaşım, konaklama, yeme-içme, etkinlikler vb.) hangi alanlarda daha

fazla harcadıklarını görerek harcamalarını daha iyi kontrol edebilirler. Mobil uygulamalar aynı zamanda bütçe analizi yapmak için de kullanışlıdır. Turistler, gerçekleşen harcamaları bütçeyle karşılaştırarak aylık veya haftalık raporlar alabilirler. Bu analizler, turistlere bütçeyi aşan alanları belirleyerek gelecek harcamalarını daha iyi planlama imkânı sağlar. Bazı mobil uygulamalar, finansal hedeflere ulaşma konusunda da yardımcı olur. Turistler, seyahat için belirledikleri mali hedeflere ulaşmak için uygulamalarda otomatik tasarruf veya yatırım ayarlamaları yapabilirler. Bu sayede seyahat masrafları dışında da finansal hedeflerine düzenli olarak kaynak ayırabilirler.

- **Seyahat Bütçesi Takip Çizelgelerinin Kullanımı**

Seyahat bütçesi takip çizelgeleri, turistlerin seyahat planlamasını daha organize bir şekilde yapmalarına ve harcamalarını daha iyi kontrol etmelerine yardımcı olan etkili araçlardır. Seyahat bütçesi takip çizelgeleri, turistlerin seyahat öncesi, seyahat sırasında ve seyahat sonrasında yapacakları harcamaları detaylı olarak listeleterek bütçeyi analiz etmelerini sağlar. Seyahat öncesi aşamada, turistler seyahat bütçesi takip çizelgesini oluşturarak seyahat planlamasına başlarlar. Bu çizelge, ulaşım, konaklama, yeme-içme, etkinlikler ve diğer harcama kalemlerini içerir. Turistler, seyahat bütçesi çizelgesinde her bir harcama kalemi için belirledikleri harcama limitlerini belirterek bütçeyi kontrol altında tutarlar. Seyahat sırasında, turistler çizelge üzerinden gerçekleşen harcamalarını düzenli olarak kaydedebilirler. Bu sayede günlük harcama limitlerini aşmamak ve bütçeyi aşırı zorlamamak mümkün olur. Ayrıca, seyahat sırasında çizelgeyi güncellemek, turistlere hangi alanlarda daha fazla harcadıklarını ve harcamalarını nasıl yönlendirebileceklerini görmelerine yardımcı olur. Seyahat sonrasında, çizelge üzerinde yapılan harcamaların bütçeyle karşılaştırılması önemlidir. Turistler, gerçekleşen harcamaları bütçe ile karşılaştırarak hangi alanlarda fazla harcadıklarını ve ne gibi düzenlemeler yapabileceklerini belirleyebilirler. Bu analiz, gelecekteki seyahatler için daha iyi bir bütçe planlaması yapmalarına olanak tanır.

- **Seyahat Finansmanı için Otomatik Kaydetme ve Yatırım Aracı**

Seyahat finansmanı için otomatik kaydetme ve yatırım aracı kullanmak, turistlerin seyahat masraflarını biriktirmelerine ve mali hedeflerine ulaşmalarına yardımcı olur. Bu tür araçlar, belirlenen miktarda para biriktirmek için otomatik olarak tasarruf yapılmasını sağlar ve seyahat için gerekli olan fonların düzenli bir şekilde birikmesine olanak tanır. Otomatik kaydetme araçları, turistlerin belirledikleri birikim hedefine göre düzenli olarak birikim yapmasını sağlar. Seyahat tarihi yaklaştıkça veya belirli aralıklarla, turistlerin belirlediği miktarda

para bankadan otomatik olarak birikim hesabına aktarılır. Bu sayede turistler, mali hedeflerine ulaşmak için düzenli bir tasarruf yaparlar ve seyahat masraflarını biriktirirler. Yatırım araçları ise, turistlerin birikimlerini daha verimli şekilde değerlendirmelerini sağlar. Seyahat için biriktirilen paranın sadece bir hesapta durması yerine yatırım yapmak, birikimleri artırma potansiyeli sunar. Düşük riskli yatırım seçenekleri veya yatırım fonları, turistlerin seyahat için biriktirdikleri parayı daha fazla kazanç elde etmek için kullanmalarına olanak tanır. Otomatik kaydetme ve yatırım araçları, turistlerin mali hedeflerine ulaşmak için disiplinli bir şekilde hareket etmelerine yardımcı olur. Otomatik olarak birikim yapmak, turistlerin mali açıdan daha bilinçli bir şekilde hareket etmelerini sağlar ve seyahat masraflarını biriktirme konusunda daha istikrarlı olmalarına yardımcı olur.

2. FİNANSAL DOLANDIRICILIKLARDAN KORUNMA

2.1. Seyahat Sırasında Yaygın Dolandırıcılık Türleri

Seyahat sırasında turistlerin karşılaşılabileceği dolandırıcılık riskleri, seyahat deneyimlerini olumsuz etkileyebilecek önemli konulardan biridir. Özellikle kredi kartı ve ATM dolandırıcılıkları, taksi dolandırıcılıkları, turist tuzakları ve sahte bilet/konaklama ilanları gibi yöntemlerle turistlerin maddi kayıplar yaşaması kaçınılmaz olabilir. Bu nedenle, turistlerin seyahat planlamaları sırasında alacakları tedbirlerle bu tür dolandırıcılıklardan korunmaları hayati önem taşır. Tablo 2’de dolandırıcılık sınıflandırılmasına ilişkin bazı ayrıntılar verilmiştir.

Tablo 2. Dolandırıcılık Sınıflandırılması

<i>Kredi Kartı Dolandırıcılığı</i>	<i>Mobil Ödeme Dolandırıcılığı</i>	<i>Telekomünikasyon Dolandırıcılığı</i>
<i>Kart Kopyalama</i>	<i>Hesap Devri</i>	<i>Geri Arama</i>
<i>Kartların Manyetik Alanlarının Kopyalanması</i>	<i>Kimlik Hırsızlığı</i>	<i>Gizli Numara Aramaları</i>
<i>Güvenli Ödeme Sistemi Cipi Kopyalama</i>	<i>Sosyal Mühendislik</i>	<i>Atlama Dolandırıcılığı</i>
<i>Çip Protokol Kusurları</i>	<i>Sahte Uygulamalar</i>	<i>Sim Dolandırıcılığı</i>
<i>Kart Numarası Tahmini</i>	<i>Dolandırıcı Web Siteleri</i>	<i>Dolandırıcılık Üstünden Dolandırılma</i>
<i>Kimlik Doğrulama Hataları</i>	<i>Kimlik Doğrulama Hataları</i>	<i>Abone Dolandırıcılığı</i>
<i>Temassız Protokol Hataları</i>	<i>Uygulama Açıkları</i>	<i>Robotik Aramalar</i>

Kaynak: Aamir ve ark., 2019: 410

Tablo 2’de yer alan sınıflandırmaya göre, dijital dolandırıcılık üç ana grubu ayrılmaktadır. Bunlar: kredi kartı dolandırıcılığı, mobil ödeme dolandırıcılığı ve telekomünikasyon dolandırıcılığıdır. Bu tür dolandırıcılıklar incelendiğinde kart kopyalamadan, sahne uygulamalara, bilinmeyen robotik aramalardan, kimlik doğrulama hatalarına ve hatta dolandırıcılık üstünden dolandırmaya kadar çok çeşitli şekillerde dolandırma işlemlerinin gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.

Güvenilir rezervasyon platformlarını tercih etmek, kredi kartı bilgilerini dikkatli kullanmak, lisanslı taksi şirketlerini seçmek ve turlara katılmadan önce doğrulama işlemlerini yapmak gibi önlemler, turistlerin güvenli ve keyifli bir seyahat geçirmelerini sağlayacaktır. Dolandırıcılık risklerine karşı bilinçli ve dikkatli olmak, turistlerin seyahatlerinden en iyi şekilde faydalanmalarına ve olumsuz durumlarla karşılaşmadan seyahatlerini tamamlamalarına yardımcı olacaktır.

- **Kredi Kartı ve ATM Dolandırıcılıkları**

Seyahat sırasında, turistlerin karşılaşabileceği yaygın dolandırıcılıklardan biri kredi kartı ve ATM dolandırıcılıklarıdır. Maalesef, turistler sık sık kredi kartı bilgilerinin çalınması veya ATM’lerde hileli cihazların kullanılması gibi dolandırıcılık yöntemleriyle karşı karşıya kalabilmektedirler. Kredi kartı dolandırıcılığı, turistlerin kredi kartı bilgilerinin kötü niyetli kişiler tarafından izinsiz olarak kullanılmasıdır. Bu tür dolandırıcılık genellikle restoranlar, alışveriş merkezleri veya halka açık Wi-Fi ağları gibi yerlerde gerçekleşebilir. Turistler, kredi kartı bilgilerini paylaşırken dikkatli olmalı ve güvenli internet bağlantıları kullanılmalıdır. ATM dolandırıcılığı, turistlerin ATM’leri kullanırken kart bilgilerinin kopyalanması veya hileli cihazlar aracılığıyla hesap bilgilerinin ele geçirilmesidir. ATM’leri kullanırken, turistlerin kart giriş noktalarını kontrol etmeleri ve herhangi bir şüpheli cihaz veya kamera tespit ettiklerinde hemen yetkililere bildirmeleri önemlidir. Turistler kredi kartı ve ATM dolandırıcılıklarından korunmak için birkaç önlem alabilirler. Seyahat sırasında kullanacakları kredi kartlarının yalnızca güvenilir yerlerden alınması, ATM’leri kullanırken özellikle dikkatli davranılması, kart bilgilerini kimseyle paylaşmamak ve mümkünse ödeme işlemlerinde nakit kullanmak gibi önlemler almak güvenliklerini artıracaktır.

- **Taksi Dolandırıcılıkları ve Turist Tuzakları**

Seyahat sırasında turistlerin maruz kalabileceği başka bir dolandırıcılık türü de taksi dolandırıcılıkları ve turist tuzaklarıdır. Yabancı bir şehirde veya ülkede gezinirken, turistlerin bazı taksi şoförleri tarafından aldatılma riski bulunmaktadır. Ayrıca, turistlerin turistik bölgelerde dikkatlice seçilmemiş

turlara veya etkinliklere katılmaları durumunda da dolandırılma olasılığı yüksektir. Taksi dolandırıcılığı, taksi şoförlerinin turistlerden uzun yollar kullanarak yüksek ücretler talep etmeleri veya taksimetreleri manipüle etmeleriyle gerçekleşebilir. Turistler, taksi kullanırken lisanslı taksi şirketlerini tercih etmeli, taksimetreleri açık olan taksiye binmeli ve tahmini ücret konusunda şoförle önceden anlaşmalıdır. Turist tuzakları ise, turistik bölgelerde faaliyet gösteren sahte tur operatörleri veya etkinlik düzenleyicileri tarafından düzenlenir. Turistler, düşük fiyatlı veya çok cazip görünen turlar veya etkinlikler nedeniyle dolandırılabilmektedir. Bu tür tuzaklardan kaçınmak için tur şirketlerinin itibarını ve yorumlarını araştırmak, turlara katılmadan önce gerekli izinleri ve belgeleri doğrulamak önemlidir. Turistlerin taksi dolandırıcılıkları ve turist tuzaklarından korunmaları için dikkatli ve bilinçli davranmaları gerekmektedir. Lisanslı ve güvenilir taksi şirketlerini tercih etmek, tahmini ücreti önceden belirlemek ve turlara katılmadan önce araştırma yapmak, dolandırılma riskini minimize edecektir.

- **Sahte Bilet ve Konaklama İlanları**

Seyahat sırasında turistlerin dikkat etmeleri gereken bir başka önemli nokta sahte bilet ve konaklama ilanlarıdır. Seyahat edecekleri destinasyonda bilet ve konaklama rezervasyonlarını güvenilir platformlardan yapmamak, turistlerin dolandırıcılığa maruz kalma riskini artırır. Sahte bilet dolandırıcılığı, turistlerin havayolu veya tren biletlerini sahte web siteleri veya sahte satıcılar aracılığıyla satın almaları sonucunda gerçekleşebilir. Turistler, biletlerini doğrulama işlemlerini dikkatlice yapmalı, bilet satın alırken resmi web sitelerini ve güvenilir satıcıları tercih etmelidir. Konaklama ilanları dolandırıcılığı ise, turistlerin sahte konaklama ilanlarına güvenerek rezervasyon yapmaları ve ödemeleri sonucunda yaşanır. Turistler, konaklama rezervasyonlarını güvenilir ve tanınmış platformlardan yapmalı, ödemelerini güvenli yöntemlerle gerçekleştirmelidir. Turistlerin sahte bilet ve konaklama ilanlarından korunmaları için güvenilir ve tanınmış rezervasyon platformlarını tercih etmeleri ve rezervasyon yapmadan önce kullanıcı yorumlarını kontrol etmeleri önemlidir. Ayrıca, ödemeleri kredi kartı gibi güvenli yöntemlerle gerçekleştirmek de dolandırıcılık riskini azaltacaktır.

2.2. Güvenli İnternet Alışverişi ve Bankacılık İşlemleri

Seyahat sırasında güvenli internet alışverişi ve bankacılık işlemleri yapmak, turistlerin kişisel ve finansal güvenliği açısından hayati bir önem taşımaktadır. Seyahat ederken, özellikle açık Wi-Fi ağlarının risklerinden uzak durmak ve güvenli Wi-Fi ağlarına bağlanmak, kişisel bilgilerin siber saldırganlar tarafından

ele geçirilmesini engellemek için önemlidir. Ayrıca, online alışveriş yaparken güvenilir web sitelerini tercih etmek ve sahte web sitelerini tanıyarak dolandırıcılık riskini en aza indirmek gereklidir. Banka ve kredi kartı bilgilerini korumak için de kartları fiziksel olarak güvende tutmak, şifreli ödeme yöntemlerini kullanmak ve herhangi biriyle bu bilgileri paylaşmamak önemlidir. Seyahat sırasında bu basit güvenlik önlemlerini alarak, turistler keyifli bir seyahat deneyimi yaşayabilirler ve finansal güvenliklerini koruyabilirler.

- **Güvenli Wi-Fi Ağlarına Bağlanma ve Açık Alanlarda Dikkat Edilmesi Gerekenler**

Seyahat sırasında güvenli internet alışverişi ve bankacılık işlemleri yapmak, turistlerin kişisel ve finansal bilgilerini korumak için son derece önemlidir. Bu nedenle, turistler güvenli Wi-Fi ağlarına bağlanmaya özen göstermelidirler. Genellikle açık alanlarda bulunan ücretsiz Wi-Fi ağları, siber saldırganlar için bir hedef olabilir ve bu tür ağlara bağlanmak, kişisel bilgilerin tehlikeye girmesine yol açabilir. Güvenli Wi-Fi ağları, genellikle şifre korumalı ve güvenilir mekanlar tarafından sağlanır. Turistler, oteller, restoranlar veya kafe gibi güvenilir yerlerin sağladığı Wi-Fi ağlarını tercih etmelidirler. Ayrıca, açık Wi-Fi ağlarını kullanırken banka veya e-posta gibi hassas bilgilerin girişini yapmaktan kaçınılmalıdır. Açık alanlarda Wi-Fi kullanırken, siber saldırılardan korunmak için sanal özel ağ (VPN) kullanmak da faydalı olacaktır. VPN, internet bağlantısını şifreleyerek turistlerin verilerini korur ve gizliliği sağlar. Seyahat ederken VPN kullanmak, turistlerin Wi-Fi ağlarına bağlanırken daha güvende olmalarına yardımcı olur.

- **Online Alışveriş Güvenliği ve Sahte Web Sitelerini Tanıma**

Seyahat sırasında online alışveriş yapmak, turistlerin seyahatleri için gerekli olan ürünleri satın almalarını kolaylaştırır. Ancak, online alışveriş yaparken dikkatli olmak ve güvenli web sitelerini tercih etmek önemlidir. Sahte web siteleri, turistlerin kişisel bilgilerini çalmak veya sahte ürünler satmak için kullanılabilir. Online alışveriş yaparken, turistlerin öncelikle güvenilir ve tanınmış alışveriş sitelerini tercih etmeleri önemlidir. Güvenilir sitelerin SSL (Güvenli Yuva Katmanı) sertifikası olması, kişisel bilgilerin şifrelenerek korunmasını sağlar. Bu nedenle, güvenli sitelerin URL'sinin "https://" ile başladığından emin olunmalıdır. Turistler, online alışveriş yaparken sahte web sitelerini tanımayı öğrenmeli ve dolandırıcılardan korunmalıdır. Sahte web siteleri genellikle güvenilir sitelerin kopyaları olarak hazırlanır ve kullanıcıları aldatmak için benzer tasarımlar kullanır. Güvenli olmayan web sitelerinde kredi kartı veya banka bilgileri gibi hassas bilgilerin paylaşılması önemlidir.

Özellikle sosyal medya platformlarında reklamlar aracılığıyla gelen çekici tekliflere karşı dikkatli olunmalıdır. Bu tür reklamlar, sahte web sitelerine yönlendiren ve dolandırıcılık amacı taşıyan olabilir. Turistler, güvenli alışveriş yapmak için doğrudan marka web sitelerini ziyaret etmeli ve güvenilir ödeme yöntemlerini kullanmalıdır.

- **Banka ve Kredi Kartı Bilgilerinin Korunması**

Seyahat sırasında banka ve kredi kartı bilgilerini korumak, turistlerin finansal güvenliği açısından kritik öneme sahiptir. Bu bilgilerin kötü niyetli kişilerin eline geçmesi, turistlerin ciddi maddi kayıplar yaşamasına ve seyahat planlarının altüst olmasına neden olabilir. Banka ve kredi kartı bilgilerini korumak için turistler, kartlarını fiziksel olarak güvende tutmalı ve herhangi biriyle paylaşmamalıdır. Kartların kopyalanması veya kötü niyetli kişiler tarafından izinsiz kullanılması riskini azaltmak için kart numaralarını dikkatli bir şekilde gizlemeli ve ATM veya POS cihazları kullanırken dikkatli davranmalıdır. Özellikle alışveriş yaparken, turistlerin kart bilgilerini güvenli bir şekilde girdiklerinden emin olmaları önemlidir. Güvenli web sitelerinde alışveriş yapmak ve kredi kartı bilgilerini şifreli olarak paylaşmak, kart bilgilerinin çalınmasını önlemeye yardımcı olur. Banka ve kredi kartı bilgilerinin çalınması durumunda, turistlerin hızlı bir şekilde bankaları veya kredi kartı şirketleri ile iletişime geçmeleri önemlidir. Bu durumda, kartlar hemen iptal edilerek ve dolandırıcılık durumu bildirilerek maddi kayıpların minimize edilmesi sağlanır.

2.3. Seyahat Güvenliği İpuçları

- **Değerli Eşyaların Taşınması ve Otel Güvenlik Önlemleri**

Seyahat sırasında banka ve kredi kartı bilgilerini korumak, turistlerin finansal güvenliği açısından kritik öneme sahiptir. Bu bilgilerin kötü niyetli kişilerin eline geçmesi, turistlerin ciddi maddi kayıplar yaşamasına ve seyahat planlarının altüst olmasına neden olabilir. Banka ve kredi kartı bilgilerini korumak için turistler, kartlarını fiziksel olarak güvende tutmalı ve herhangi biriyle paylaşmamalıdır. Kartların kopyalanması veya kötü niyetli kişiler tarafından izinsiz kullanılması riskini azaltmak için kart numaralarını dikkatli bir şekilde gizlemeli ve ATM veya POS cihazları kullanırken dikkatli davranmalıdır. Özellikle alışveriş yaparken, turistlerin kart bilgilerini güvenli bir şekilde girdiklerinden emin olmaları önemlidir. Güvenli web sitelerinde alışveriş yapmak ve kredi kartı bilgilerini şifreli olarak paylaşmak, kart bilgilerinin çalınmasını önlemeye yardımcı olur. Banka ve kredi kartı bilgilerinin çalınması durumunda, turistlerin hızlı bir şekilde bankaları veya kredi kartı şirketleri ile iletişime geçmeleri önemlidir. Bu

durumda, kartlar hemen iptal edilerek ve dolandırıcılık durumu bildirilerek maddi kayıpların minimize edilmesi sağlanır.

- **Kalabalık ve Turistik Alanlarda Hırsızlık ve Cep Telefonu**

Güvenliği

Seyahat sırasında kalabalık ve turistik alanlarda hırsızlık, turistlerin karşılaşabileceği olumsuz durumlardan biridir. Hırsızların, kalabalık yerlerde veya turistik alanlarda turistlerin dikkatsizliklerinden faydalanarak çantalarını çalmak veya cep telefonlarını çekmek gibi yöntemleri vardır. Bu nedenle, turistlerin kalabalık ve turistik alanlarda dikkatli ve tedbirli olmaları önemlidir. Cep telefonu güvenliği, turistlerin seyahatlerindeki önemli bir konudur. Cep telefonları, günümüzde hem iletişim hem de seyahatle ilgili birçok işlevi yerine getiren değerli cihazlardır. Kalabalık ve turistik alanlarda cep telefonlarının çalınmasını önlemek için turistlerin çantalarını önden tutmaları, cebinde taşıdıkları cep telefonlarını dikkatli bir şekilde korumaları ve mümkünse çalınmaya karşı güvenlik kilidi kullanmaları önemlidir. Turistlerin hırsızlık ve cep telefonu güvenliği için birkaç önlem almaları faydalı olacaktır. Kalabalık yerlerde çanta içerisinde değerli eşyaların göz önünde bulundurulmaması, çanta askısını omuza geçirerek taşınması ve cep telefonunun kullanılmadığı zamanlarda güvenli bir şekilde saklanması gibi önlemler almak, hırsızlık riskini azaltacaktır.

- **Yabancı Ülkelerde Acil Durumlar ve İletişim Kanalları**

Yabancı ülkelerde seyahat ederken, turistlerin herhangi bir acil durumda nasıl hareket edeceğini bilmesi ve iletişim kanallarını bilmesi önemlidir. Acil durumlar, sağlık sorunları, kaybolma, hırsızlık veya doğal afetler gibi çeşitli şekillerde ortaya çıkabilir ve turistlerin bu durumlara hazırlıklı olmaları önemlidir. Turistlerin seyahat ettiği ülkenin acil durum numaralarını öğrenmeleri ve gerekli durumlarda hemen bu numaraları aramaları önemlidir. Acil durum numaraları ülkelere göre değişiklik gösterir, bu nedenle seyahat edilecek ülkenin acil durum numaralarını önceden not etmek ve hatta cep telefonunda kaydetmek önemlidir. Ayrıca, turistlerin aileleri veya yakınları ile iletişim kanallarını belirlemesi ve gerektiğinde onlarla iletişime geçmesi önemlidir. Turistlerin seyahat ettikleri ülkede telefon kartı satın alarak veya uluslararası roaming servisini kullanarak iletişim sağlamaları mümkündür. Ayrıca, turistlerin otel resepsiyonu veya büyükelçilik gibi resmi kurumlara başvurarak da acil durumlarda yardım alabilmeleri mümkündür. Acil durumlar için hazırlıklı olmak ve iletişim kanallarını bilmek, turistlerin herhangi bir olumsuz durumda daha hızlı ve etkili bir şekilde hareket etmelerine yardımcı olur. Seyahat sırasında acil

durumlarda soğukkanlılığını koruyan ve doğru adımları atan turistler, güvenli bir seyahat deneyimi yaşarlar.

2.4. Güvenilir Tur ve Hizmet Sağlayıcıları

Seyahatlerde güvenilir tur operatörleri, tur rehberleri, konaklama yerleri ve seyahat acenteleri seçimi, turistlerin unutulmaz ve güvenli bir seyahat deneyimi yaşamaları için kritik öneme sahiptir. Doğru seçimler yapmak, turistlerin seyahat planlarını sorunsuz bir şekilde gerçekleştirmelerine yardımcı olurken aynı zamanda finansal güvenliklerini de sağlar. Güvenilir tur operatörleri ve rehberleri, turistlerin destinasyonlarını keşfetmelerine, kültürleri tanımalarına ve yerel deneyimler yaşamalarına katkı sağlar. Konaklama yerlerinin itibarını araştırmak, turistlerin rahat ve güvenli bir konaklama deneyimi yaşamalarını sağlayarak seyahatlerini daha keyifli hale getirir. Sonuç olarak, güvenilir seyahat hizmetlerini seçmek, turistlerin seyahatlerinden maksimum memnuniyet elde etmelerini ve güzel anılar biriktirmelerini sağlar.

• Tur Operatörü ve Tur Rehberi Seçiminde Dikkat Edilmesi

Gerekenler

Seyahatlerde güvenilir tur operatörleri ve tur rehberleri seçimi, turistlerin seyahat deneyimlerinin kalitesini ve güvenliğini etkileyen önemli bir faktördür. Doğru tur operatörü ve rehberi seçmek, turistlerin seyahat planlarının sorunsuz ve keyifli bir şekilde gerçekleşmesini sağlar. Bu nedenle, turistlerin tur operatörü ve tur rehberi seçiminde dikkat etmeleri gereken bazı önemli faktörler vardır. İlk olarak, tur operatörünün deneyim ve itibarını araştırmak önemlidir. Uzun süredir sektörde hizmet veren ve iyi bir itibara sahip olan tur operatörleri, genellikle güvenilir ve kaliteli hizmet sunarlar. Tur operatörlerinin çevrimiçi incelemelerini okuyarak veya daha önce bu tur operatörüyle seyahat etmiş kişilerle iletişime geçerek gerçek müşteri deneyimlerini öğrenmek faydalı olacaktır. Tur rehberleri, turistlerin seyahatleri sırasında onlara rehberlik eden önemli kişilerdir. Bu nedenle, tur rehberlerinin bilgi birikimi, iletişim becerileri ve profesyonelliği göz önünde bulundurulmalıdır. Tur rehberlerinin sertifikasyonu veya eğitim düzeyi de önemli bir değerlendirme kriteridir. Tur operatörü ve tur rehberi seçerken aynı zamanda fiyat politikalarını da karşılaştırmak önemlidir. En düşük fiyatlı tur operatörünü seçmek cazip gelebilir, ancak düşük fiyat genellikle düşük kalite anlamına gelir. Turistlerin bütçelerine uygun ve kaliteli hizmet sunan bir tur operatörü seçmeye özen göstermeleri önemlidir.

- **Otel ve Konaklama Yerlerinin İtibarını Araştırma**

Turistlerin seyahatlerinde konaklama yerlerini seçerken otel ve konaklama yerlerinin itibarını araştırmaları önemlidir. Güvenilir ve kaliteli konaklama yerleri, turistlerin seyahatlerinin keyifli ve rahat geçmesini sağlar. Otel ve konaklama yerlerinin itibarını araştırmak için çeşitli yöntemler vardır. İlk olarak, online rezervasyon sitelerini ve turistlerin deneyimlerini içeren çevrimiçi incelemeleri kontrol etmek faydalıdır. Bu incelemeler, diğer seyahat eden kişilerin oteller hakkındaki gerçek deneyimlerini ve memnuniyetlerini paylaştığı değerli kaynaklardır. Turistlerin otelin tesisleri, konforu, temizliği, konumu ve müşteri hizmetleri hakkında fikir sahibi olmalarına yardımcı olurlar. Otel ve konaklama yerlerinin itibarını araştırırken resmi web sitelerini de ziyaret etmek önemlidir. Otelin resmi web sitesi, otelin sunduğu hizmetleri, odaları ve fiyatları hakkında doğru ve güncel bilgiler sağlar. Ayrıca, otelin sertifikasyonları ve ödülleri de itibarı hakkında bilgi verir. Turistlerin konaklama yerleri seçerken güvenilir seyahat acenteleri ve rezervasyon sitelerini tercih etmeleri önemlidir. Güvenilir seyahat acenteleri ve rezervasyon siteleri, turistlerin konaklama yerlerini güvenli bir şekilde rezerve etmelerine yardımcı olur ve beklenmedik sürprizlerle karşılaşma olasılığını azaltır.

- **Seyahat Acenteleri ve Güvenilir Rezervasyon Sitelerinin Seçimi**

Seyahat acenteleri ve güvenilir rezervasyon siteleri, turistlerin seyahatlerini planlamalarına ve yönetmelerine yardımcı olan önemli araçlardır. Turistlerin güvenilir seyahat acenteleri ve rezervasyon siteleri seçerek seyahatlerini sorunsuz bir şekilde organize etmeleri önemlidir. Güvenilir seyahat acentelerini seçerken, sektördeki deneyimleri, müşteri memnuniyeti ve sundukları hizmetleri göz önünde bulundurmak önemlidir. Uzun süredir sektörde hizmet veren ve iyi bir itibara sahip olan seyahat acenteleri, turistlerin güvenle seyahat etmelerini sağlarlar. Rezervasyon siteleri, turistlerin konaklama yerlerini, uçak bileti ve diğer seyahat hizmetlerini kolayca rezerve etmelerine yardımcı olur. Güvenilir rezervasyon sitelerini seçerken, diğer kullanıcıların gerçek deneyimlerini içeren çevrimiçi incelemeleri kontrol etmek faydalı olacaktır. Ayrıca, sitenin sağladığı rezervasyon güvencesi ve müşteri hizmetleri desteği gibi özellikleri de dikkate almak önemlidir. Güvenilir seyahat acenteleri ve rezervasyon siteleri, turistlerin seyahat planları sırasında yaşanabilecek olası aksaklıkların üst Seyahat planlarını yaparken güvenilir ve deneyimli seyahat acenteleriyle çalışmak, turistlerin seyahatleri boyunca daha az stres yaşamalarına ve unutulmaz anılar biriktirmelerine yardımcı olur. Turistlerin, seyahat acentelerini ve rezervasyon sitelerini dikkatli bir şekilde araştırarak doğru seçimler yapmaları, başarılı bir seyahat planlaması için önemlidir.

2.5. E-posta ve Telefon Dolandırıcılıklarından Korunma

Phishing e-postaları ve telefon dolandırıcılıkları gibi siber dolandırıcılık yöntemleri, turistlerin kişisel ve finansal güvenliğini tehdit eden ciddi bir risk oluşturur. Bu tür dolandırıcılıklar, güvenilir kurum ve şirketlerin adını kullanarak turistleri kandırmayı amaçlar ve onların hassas bilgilerini çalmak için farklı taktikler kullanır. Turistlerin, bu dolandırıcılıkları tanımak ve önlemek için bilinçli olmaları hayati önem taşır. Öncelikle, phishing e-postalarını ve telefon dolandırıcılıklarını tanımamanın belirgin işaretlerine dikkat etmek önemlidir, böylece şüpheli iletişimlerin farkına varılabilir ve kişisel bilgilerin korunması sağlanabilir. Ayrıca, resmi yetkililer veya şirketlerle iletişim kurarken, doğrulama süreçlerini takip ederek doğru ve güvenilir kaynaklarla iletişime geçmek, dolandırıcılık girişimlerinden korunmanın temel adımlarındandır. Turistlerin, siber güvenlik bilinciyle donanarak seyahatleri boyunca kişisel ve mali güvenliklerini korumaları, güvenli ve huzurlu bir seyahat deneyimi yaşamalarına katkı sağlar.

• Phishing E-postalarını Tanıma ve Dolandırıcılara Karşı

Bilinçlenme

Phishing e-postaları, dolandırıcıların kullanıcıların kişisel bilgilerini çalmak veya kötü amaçlı yazılımları yaymak için kullandığı yaygın bir dolandırıcılık yöntemidir. Bu tür e-postalar, genellikle güvenilir ve tanınmış şirketlerin veya finansal kuruluşların adını kullanarak kullanıcıları kandırmaya çalışır. Phishing e-postalarını tanımak ve dolandırıcılara karşı bilinçlenmek, turistlerin kişisel ve mali güvenliğini korumasına yardımcı olur. Phishing e-postalarını tanımak için bazı belirgin işaretler vardır. Bu e-postalar genellikle acil bir eylem gerektirdiğini veya hesaplarında sorun olduğunu iddia eder. Ayrıca, e-postanın içeriğinde dilbilgisi hataları veya garip yazım şekilleri bulunabilir. Phishing e-postaları genellikle doğrulanmamış kaynaklardan gelir ve kişisel bilgilerinizi güncellemek, şifrenizi değiştirmek veya bağlantıyı tıklamak için sizi başka bir web sitesine yönlendirir. Turistlerin phishing e-postalarına karşı korunmak için bilinçli olmaları ve şüpheli e-postaları dikkatlice incelemeleri önemlidir. E-posta adresine ve gönderenin kimliğine dikkat edilmeli, herhangi bir kişisel veya finansal bilgiyi e-posta yoluyla paylaşmaktan kaçınılmalıdır. Ayrıca, e-postada yer alan bağlantılara tıklamadan önce, bağlantının hedef web sitesine gerçekten yönlendirip yönlendirmediğini doğrulamak için fareyi bağlantının üzerine getirerek bağlantının URL'sini kontrol etmek önemlidir.

- **Telefon Dolandırıcılıkları ve Kişisel Bilgilerin Paylaşımı Konusunda Uyarılar**

Telefon dolandırıcılıkları, turistlerin cep telefonları veya ev telefonları üzerinden gerçekleştirilen dolandırıcılık yöntemleridir. Dolandırıcılar, telefon aramaları yoluyla turistleri kandırmaya ve kişisel bilgilerini çalmaya çalışır. Bu nedenle, turistlerin telefon dolandırıcılıklarına karşı dikkatli ve uyanık olmaları önemlidir. Telefon dolandırıcıları genellikle acil bir durum yaratarak veya ödül ve hediye vaat ederek turistleri kandırmaya çalışır. Dolandırıcılar, kendilerini resmi yetkililer, banka görevlileri, hükümet temsilcileri veya diğer güvenilir kişiler gibi tanıtarak turistlerin güvenini kazanmaya çalışır. Turistlerin telefon dolandırıcılıklarından korunmak için önemli bir adım, asla telefon üzerinden kişisel veya finansal bilgileri paylaşmamaktır. Resmi yetkililer veya finansal kuruluşlar, telefonda kişisel bilgileri veya kredi kartı bilgilerini doğrulama amaçlı talep etmez. Dolandırıcılar, bu bilgileri ele geçirerek turistlerin mali güvenliğini tehlikeye atabilir. Telefon dolandırıcılıklarına karşı korunmak için turistlerin tanımadıkları numaralardan gelen telefonları dikkatlice değerlendirmeleri ve şüpheli aramalara karşı temkinli davranmaları önemlidir. Eğer telefonda şüpheli bir durumla karşılaşırsa, turistlerin o numarayı engellemesi veya yetkili mercilere bildirmesi önerilir.

- **Resmi Yetkililer ve Şirketlerle İletişim İçin Onaylama Süreçleri**

Resmi yetkililer ve şirketlerle iletişim için onaylama süreçleri, turistlerin doğru ve güvenilir kaynaklarla iletişim kurmasını sağlar. Turistlerin, resmi bilgilere ve doğrulamalara dayanarak iletişim kurmaları, dolandırıcılık girişimlerine karşı korunmalarına yardımcı olur. Özellikle telefon veya e-posta yoluyla gelen taleplerde, turistlerin yetkili kişi veya kurumun kimliğini doğrulamaları önemlidir. Resmi yetkililer ve şirketler, kimlik doğrulama amacıyla kişisel veya finansal bilgilerinizi telefon veya e-posta yoluyla talep etmezler. Turistlerin, bu tür taleplere karşı dikkatli olmaları ve herhangi bir kişisel bilgiyi paylaşmadan önce talebi doğrulamak için doğrudan ilgili kurumla iletişime geçmeleri önerilir. Doğrulama süreçleri, turistlerin dolandırıcıların tuzağına düşme olasılığını azaltır. Örneğin, telefonda resmi bir yetkilinin adını ve görevini doğrulamadan hiçbir kişisel veya finansal bilgiyi paylaşmamak önemlidir. E-posta yoluyla gelen taleplerde, e-postanın gönderenin gerçek bir kaynaktan mı geldiğini doğrulamak için resmi web sitesini ziyaret etmek ve iletişim bilgilerini doğrulamak da önemlidir. Turistlerin, resmi yetkililer ve şirketlerle iletişim kurarken şüpheli durumlarda yetkili mercilere başvurması ve gerektiğinde polis veya diğer ilgili birimlerle iletişime geçmesi önemlidir. Bu

sayede, turistlerin dolandırıcılık girişimlerine karşı korunmaları ve güvenli bir seyahat deneyimi yaşamaları sağlanır.

2.6. Kart Kayıplarına ve Kimlik Hırsızlığına Karşı Önlem Alma

Turistlerin seyahatleri sırasında başlarına gelebilecek acil durumlardan bazıları, kredi kartı veya banka kartının kaybolması veya çalınması ile kimlik hırsızlığı gibi dolandırıcılık yöntemleridir. Bu tür durumlar, seyahat planlarını olumsuz etkileyebilir ve turistlerin mali güvenliğini tehlikeye atabilir. Dolandırıcıların hedefi haline gelmemek ve bu risklere karşı korunmak için turistlerin dikkatli olmaları ve önlem almaları önemlidir. Kredi kartı veya banka kartının kaybedilmesi durumunda, hızlı bir şekilde kartın iptal edilmesi ve yeni kart talep edilmesi gereklidir. Kimlik hırsızlığına karşı önlem almak için ise pasaport güvenliği konusunda özen göstermek ve kimlik bilgilerini dikkatli bir şekilde korumak önemlidir. Ayrıca, seyahat sigortası gibi güvencelerden yararlanmak, turistlerin finansal güvenliklerini korumalarına yardımcı olur. Turistlerin, bu önemli konulara dikkat ederek seyahatleri boyunca güvende olmaları ve keyifli bir deneyim yaşamaları sağlanır.

• Kayıp Kredi Kartı ve Banka Kartları İçin Acil Durum Prosedürleri

Seyahat eden turistlerin başlarına gelebilecek acil durumlardan biri, kredi kartı veya banka kartının kaybolması veya çalınmasıdır. Bu tür durumlar, turistlerin seyahat planlarını olumsuz etkileyebilir ve mali güvenliklerini tehlikeye atabilir. Kayıp kredi kartı veya banka kartı durumunda, turistlerin hızlı ve etkili bir şekilde hareket etmeleri ve acil durum prosedürlerini uygulamaları önemlidir. İlk adım olarak, kredi kartı veya banka kartının kaybedildiği veya çalındığı yerin hemen bildirilmesi gereklidir. Banka veya kredi kartı sağlayıcısının müşteri hizmetleri hattı aranarak kayıp kartın bildirim yapılmalı ve kartın geçerliliği iptal edilmelidir. Bu adım, kartın kötü niyetli kişiler tarafından kullanılmasını engeller ve turistin finansal güvenliğini korur. Kredi kartı veya banka kartının kayıp olduğu yerde bir polis raporu almak da önemlidir. Polis raporu, kartın çalındığına dair resmi bir belge oluşturur ve kart sahibinin kart kullanımıyla ilgili gelecekteki herhangi bir sorunda kanıt niteliği taşır. Kayıp kartın bildirilmesi ve polis raporu alınmasının ardından, turistin kredi kartı veya banka kartı sağlayıcısı ile iletişime geçerek yeni bir kart talep etmesi gerekir. Acil durum prosedürleri gereği, yeni kart genellikle hızlı bir şekilde gönderilir ve turistin seyahati boyunca finansal işlemlerini kolayca gerçekleştirebilmesini sağlar. Turistlerin, seyahatleri sırasında kredi kartı veya banka kartlarını güvenli bir şekilde saklamaları ve mümkün olduğunca az kişiyle paylaşmaları önemlidir. Kartların fotokopilerini çekmek veya fotoğrafını çekmek gibi dikkatsizce davranmaktan kaçınılmalıdır.

Ayrıca, kredi kartı veya banka kartının ön veya arka yüzündeki CVV kodunu başkalarıyla paylaşmaktan kaçınılmalıdır.

- **Kimlik Hırsızlığı ve Pasaport Güvenliği Konusunda Farkındalık**

Kimlik hırsızlığı, turistlerin seyahatleri sırasında karşılaşılabilecekleri ciddi bir güvenlik tehdididir. Kimlik hırsızlığı, kötü niyetli kişilerin başka bir kişinin kimlik bilgilerini ele geçirerek sahte işlemler gerçekleştirilmesi veya bu bilgileri kötü amaçlar için kullanması durumudur. Bu nedenle, turistlerin seyahatleri boyunca kimlik hırsızlığına karşı dikkatli olmaları ve pasaport güvenliği konusunda farkındalık sahibi olmaları önemlidir. Seyahat eden turistlerin pasaportları, en değerli kimlik belgelerindedir. Pasaportun kaybolması veya çalınması, turistlerin seyahat planlarını olumsuz etkileyebilir ve yasal sorunlara yol açabilir. Bu nedenle, turistlerin pasaport güvenliği konusunda özenli davranmaları gereklidir. Pasaportları güvenli bir şekilde saklamak için pasaport kılıfı veya bel çantası gibi özel ürünler kullanmak faydalı olacaktır. Turistlerin pasaportlarını her zaman yakınlarında taşımaları ve otel odalarında güvenli bir şekilde muhafaza etmeleri önemlidir. Pasaport fotokopilerini ve diğer kimlik belgelerini ayrı bir yerde saklamak, kayıp durumunda daha kolay bir kimlik doğrulama süreci için faydalı olabilir. Kimlik hırsızlığına karşı korunmak için turistlerin kimlik bilgilerini paylaşırken dikkatli olmaları önemlidir. Özellikle açık alanlarda veya toplu taşıma araçlarında kimlik bilgilerini gizli tutmak ve başkalarıyla paylaşmaktan kaçınmak gerekir. Özellikle telefonla yapılan işlemlerde, kimlik bilgileri dikkatli bir şekilde girilmeli ve çevredeki kişilerin bu bilgileri görmesine izin verilmemelidir.

- **Seyahat Sigortası Kapsamında Dolandırıcılık ve Kimlik Hırsızlığı Koruması**

Seyahat sigortası, turistlerin seyahatleri sırasında karşılaşılabilecekleri olası risklerden korunmalarına yardımcı olan önemli bir güvence sağlar. Seyahat sigortasının kapsamı, turistlerin dolandırıcılık ve kimlik hırsızlığı durumlarında da mali güvence sağlamak amacıyla genişletilebilir. Seyahat sigortası, turistlerin seyahat masraflarını karşılayabilecekleri gibi, dolandırıcılık veya kimlik hırsızlığı nedeniyle ortaya çıkabilecek ek masrafları da karşılayabilir. Seyahat sigortasının kapsamına bağlı olarak, kaybolan kredi kartı veya banka kartı ile yapılan haksız işlemler, sahte pasaport nedeniyle oluşan gecikme veya ek masraflar, sigorta şirketi tarafından karşılanabilir. Turistlerin, seyahat sigortası satın almadan önce poliçe şartlarını ve kapsamını dikkatlice incelemeleri ve dolandırıcılık ve kimlik hırsızlığı gibi durumların sigorta kapsamında yer alıp almadığını doğrulamaları önemlidir. Seyahat sigortasının bu tür durumları içeren

geniş bir kapsama sahip olması, turistlerin seyahatleri sırasında finansal olarak güvende olmalarına yardımcı olacaktır. Dolandırıcılık ve kimlik hırsızlığı durumunda, turistlerin derhal seyahat sigorta şirketine başvurarak durumu bildirmeleri gereklidir. Sigorta şirketi, turistlere gereken yardımı ve yönlendirmeyi sağlayacak ve mali tazminat için gerekli adımları atacaktır. Seyahat sigortasının sağladığı bu tür güvenceler, turistlerin dolandırıcılık ve kimlik hırsızlığı gibi risklere karşı daha az endişelenmelerini sağlar ve seyahatlerini keyifli bir şekilde geçirmelerine olanak tanır.

SONUÇ

Seyahat, insanları dünyanın farklı köşelerine götüren, yeni kültürlerle tanıştıran ve unutulmaz deneyimler sunan bir maceradır. Bu heyecan verici serüvenin keyifli ve güvenli bir şekilde geçirilmesi için turistlerin dikkat etmeleri gereken birçok önemli faktörler bulunmaktadır. Güvenilir tur ve hizmet sağlayıcılarının seçimi, kart kayıplarına ve kimlik hırsızlığına karşı alınacak önlemler ve seyahat sigortası gibi güvenceler, turistlerin seyahatlerini sorunsuz ve güvenli bir şekilde tamamlamalarını sağlar.

Güvenilir tur operatörleri ve hizmet sağlayıcıları, turistlerin seyahatlerini olumlu yönde etkileyen temel bir unsurdur. Uzman rehberler eşliğinde gerçekleştirilen turlar, turistlere destinasyonları daha derinlemesine keşfetme fırsatı sunar. Kültürel zenginlikleriyle ünlü bölgelere yapılan turlar, turistlerin farklı yaşam tarzlarını deneyimlemelerini sağlar ve kendilerini bir başka kültürün parçası gibi hissetmelerine katkı sağlar. Aynı şekilde, güvenilir konaklama yerleri ve seyahat acenteleri, turistlerin seyahatlerini daha rahat ve güvenli hale getirir. Konforlu ve güvenli bir konaklama, turistlerin yorgunluklarını atıp keyifli bir şekilde seyahatlerine devam etmelerine yardımcı olur. Seyahat sırasında başa gelebilecek acil durumlardan biri de kart kayıpları ve kimlik hırsızlığıdır. Turistlerin kredi kartları veya banka kartları kayb olduğunda veya çalındığında, hızlı bir şekilde harekete geçmeleri hayati öneme sahiptir. Kartların hemen iptal edilmesi ve yeni kart talep edilmesi, kötü niyetli kişilerin kartları kötüye kullanmasını engelleyerek turistlerin finansal güvenliğini korur. Benzer şekilde, kimlik hırsızlığına karşı dikkatli olmak ve pasaport güvenliği konusunda özen göstermek önemlidir. Kimlik bilgilerinin kötü niyetli kişilerin eline geçmesini önlemek için kişisel bilgilerin korunması ve dikkatli bir şekilde saklanması gereklidir. Seyahat sigortası gibi güvencelerden yararlanmak, turistlerin bu tür durumlarda mali güvenliklerini sağlamalarına yardımcı olur.

Seyahat sigortası, turistlerin seyahatlerini olası risklere karşı koruyan önemli bir güvencedir. Seyahatlerde beklenmedik durumlarla karşılaşma ihtimali her zaman mevcuttur ve bu tür durumlar, turistlerin seyahat planlarını olumsuz yönde

etkileyebilir. Seyahat sigortası, turistlerin seyahat masraflarını karşılayabilecekleri gibi, kart kayıpları veya kimlik hırsızlığı nedeniyle oluşabilecek ek masrafları da karşılayabilir. Bu güvence sayesinde turistler, seyahatlerinin keyfini çıkarırken aynı zamanda finansal güvence altında olurlar. Seyahat sigortasının kapsamına bağlı olarak, acil tıbbi durumlar, seyahat iptalleri, kayıp bagajlar ve diğer pek çok beklenmedik durum da sigorta şirketi tarafından karşılanır. Seyahat deneyimini daha güvenli ve keyifli hale getirmek için turistlerin dikkat etmeleri gereken önemli konulardan biri de sağlık ve güvenlik tedbirleridir. Seyahat edilen ülkelerin sağlık ve güvenlik durumu hakkında önceden araştırma yapmak, turistlerin sağlığını korumasına ve olumsuz durumlarla karşılaşma riskini azaltmasına yardımcı olur. Seyahat öncesi gerekli aşıların yapılması, ilaçlarının yanında bulundurulması ve sağlık sigortasının güncel olması önemlidir. Ayrıca, seyahat sırasında turistlerin güvenliği için dikkatli olmaları, kalabalık ve güvenilir olmayan bölgelerden kaçınmaları önemlidir. Turistlerin, yerel halkın kültürüne ve geleneklerine saygı göstermeleri ve dil bariyerini aşmak için temel kelimeleri öğrenmeleri de seyahat deneyimini daha anlamlı hale getirir.

Sonuçta, seyahat, dünyayı keşfetmek ve unutulmaz deneyimler yaşamak için benzersiz bir fırsattır. Ancak, turistlerin seyahatlerini güvenli ve keyifli hale getirmek için dikkat etmeleri gereken önemli faktörler bulunmaktadır. Güvenilir tur ve hizmet sağlayıcılarının seçimi, kart kayıplarına ve kimlik hırsızlığına karşı alınacak önlemler, seyahat sigortası ve sağlık ve güvenlik tedbirleri, turistlerin seyahatlerini daha güvenli ve sorunsuz hale getirir. Bu sayede turistler, farklı kültürleri deneyimleyebilir, yeni dostluklar kurabilir ve unutulmaz anılar biriktirebilirler. Seyahat, insanları bir araya getiren ve dünyanın zenginliklerini paylaşmalarına olanak tanıyan eşsiz bir deneyimdir. Bu nedenle, turistlerin bu deneyimin keyfini çıkarırken doğru adımlar atması ve önlemler alması önemlidir. Her seyahat, yaşamın anlamına ve çeşitliliğine dair yeni bir perspektif kazandırır ve kalıcı bir etki bırakır. Turistlerin, seyahatlerini planlarken bilinçli ve dikkatli kararlar alarak, bu etkiyi en güzel şekilde deneyimlemeleri dileğiyle.

KAYNAKÇA

- Amir, Ali, Mohammed; Azad Muhammad Ajmal; Centeno Mario Parreno ve Hao Feng. (2019). "Consumer-Facing Technology Fraud: Economics, Attack Methods And Potential Solutions". *Future Generation Computer Systems*, 100, 408-427.
- Agarwal, V. B. and Yochum, G. R. (1999). "Tourist Spending And Race Of Visitors". *Journal Of Travel Research*, 38(2), 173-176.
- Aguilar, M. I., ve Diaz, B. (2019). "Length Of Stay Of International Tourists İn Spain: A Parametric Survival Analysis". *Annals Of Tourism Research*, 79, 1-14.
- Aguilo, E., Rossello, J. and Vila, M. (2017). "Length Of Stay And Daily Tourist Expenditure: A Joint Analysis". *Tourism Management Perspectives*, 21, 10-17.
- Alegre, J., Mateo, S. and Pou, L. (2013). "Tourism Participation And Expenditure By Spanish Households: The Effects Of The Economic Crisis And Unemployment". *Tourism Management*, 39, 37-49.
- Demirci, M. R. (2023). "Siyasal Kültür Bağlamında Çoğulcu ve Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışı". Edit. Sarıbaş ve Akkuş. *Sosyal, İnsan ve İdari Bilimlerde Yenilikçi Çalışmalar*. Duvar Yayınları.
- Demirci, M. R. ve Durkaya M. (2023). "Yönetim Yapısı, Hükümet Sistemi ve Ekonomik Gelişme Arasındaki İlişki". *Giresun University Journal Of Economics And Administrative Sciences*, 9(1), 61-83.
- Eugenio-Martin, J. L. and Campos-Soria, J. A. (2011). "Income And The Substitution Pattern Between Domestic And International Tourism Demand". *Applied Economics*, 43(20), 2519-2531.
- Eugenio-Martin, J. L. ve Inchausti-Sintes, F. (2016). "Low-Cost Travel And Tourism Expenditures". *Annals Of Tourism Research*, 57, 140-159.
- Fredman, P. (2008). "Determinants Of Visitor Expenditures İn Mountain Tourism". *Tourism Economics*, 14(2), 297-311.
- Kim, S. S., Han, H. and Chon, K. (2008). "Estimation Of The Determinants Of Expenditures By Festival Visitors". *Tourism Analysis*, 13(4), 387-401.
- Konstantakis, K. N., Soklis, G. and Michaelides, P. G. (2017). "Tourism Expenditures And Crisis Transmission: A General Equilibrium Gvar Analysis With Network Theory". *Annals Of Tourism Research*, 66, 74-94.
- Kozak, M., Gokovali, U. ve Bahar, O. (2008). "Estimating The Determinants Of Tourist Spending: A Comparison Of Four Models". *Tourism Analysis*, 13(2), 143-156.

- Marcussen, C. (2011). "Determinants Of Tourist Spending İn Cross-Sectional Studies And At Danish Destinations". *Tourism Economics*, 17(4), 833-855.
- Mok, C. and Iverson, T. J. (2000). "Expenditure-Based Segmentation: Taiwanese Tourists To Guam". *Tourism Management*, 21(3), 299-305.
- Qiang, M., Shen, M. and Xie, H. (2019). "Loss Of Tourism Revenue Induced By Coastal Environmental Pollution: A Length-Of-Stay Perspective". *Journal Of Sustainable Tourism*, 28(4), 550-567.
- Rahman, N., Ng, S. H., Ramachandran, S., Wang, D. D., Sridharan, S., Tan, C. S., Khoo, A. Ve Tan, X. Q. (2019). "Drivers Of Hospital Expenditure And Length Of Stay İn An Academic Medical Centre: A Retrospective Cross-Sectional Study". *BMC Health Services Research*, 19(442), 1-16.
- Thrane, C. and Farstad, E. (2011). "Domestic Tourism Expenditures: The Non-Linear Effects Of Length Of Stay And Travel Party Size". *Tourism Management*, 32, 46-52.
- Vietze, C. (2011). "What's Pushing International Tourism Expenditures?". *Tourism Economics*, 17(2), 237-260.
- Yılmaz, T. (2023). "Seyahat, Turizm ve Rekreasyon İlişkisinde Kuşakların Etkisi: Literatür İncelemesi". *International Social Sciences Studies Journal*, 9(113), 7455-7464.

Bölüm 57

**Sürdürülebilir Turizm Ve Ekoturizmin
Ekoikiyüzlülük Tarafı**

Ahmet ÖNAL¹

¹ Öğr. Gör.; Giresun Üniversitesi Keşap Meslek Yüksekokulu /
Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Sağlık Turizmi Anabilimdalı Doktora Pr.
ahmet.onal@giresun.edu.tr ORCID No: 0000-0001-8638-4751

GİRİŞ

Turizm endüstrisi, küresel çapta önemli bir ekonomik güç haline gelmiş ve birçok ülkenin kalkınmasına katkı sağlamıştır. Ancak bu büyüme, doğal çevre ve yerel kültürler üzerinde olumsuz etkilere yol açabilecek birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Bu nedenle, sürdürülebilir turizmin teşvik edilmesi ve koruma altındaki alanların yönetimi, turizmin geleceği için kritik bir öneme sahiptir. Sürdürülebilir turizmin bir alt kategorisi olan ekoturizm, özellikle doğal yaşam alanlarını koruma, yerel toplulukları destekleme ve eğitim fırsatları sunma amacı taşıyan bir turizm biçimi olarak öne çıkmıştır. Ekoturizm, doğa ile uyum içinde seyahat eden, yerel ekonomilere katkı sağlayan ve ziyaretçilere eşsiz bir doğa deneyimi sunan bir yaklaşımı temsil eder. Doğal çevreye saygı gösteren bir turizm biçimi olarak yükselen ekoturizm, dünya genelinde büyük bir popülerite kazanmıştır. Ekoturizm, doğal alanlarda gerçekleştirilen seyahat deneyimleriyle birlikte yerel ekonomiye katkı sağlama amacını taşıırken, çevresel koruma, sürdürülebilirlik ve kültürel anlayış gibi değerler üzerine kurulu olduğu iddia edilir. Doğayı korumak, yerel halkın refahını artırmak ve turistlerin doğayla uyumlu bir şekilde seyahat etmelerini sağlamak gibi hedeflerle yola çıkan ekoturizm, birçok kişi tarafından çevre dostu bir turizm seçeneği olarak görülmekte ve övgüyle karşılanmaktadır. Ancak, ekoturizmin ardında gizlenen bazı ikiyüzlülükler ve çelişkiler, bu övgüyü hak etmeyebilir. Ekoturizm kavramı ve uygulamaları, yakından incelendiğinde, çeşitli sorunların ve eleştirilerin hedefi haline gelmiştir. Bu eleştiriler, ekoturizmin gerçek amacını, sürdürülebilirlik iddialarını, yerli halkın istismarını ve kültürel sömürüyü içermektedir. Son yıllarda, ekoturizmin orijinal ilkelerinden saparak yeni bir yolda ilerlediği gözlemlenmektedir. Bu sapma, ekoturizmin beklenen faydalardan ziyade doğal yaşam alanlarına ve kültürel mirasa zarar verebilecek yıkıcı bir etki yaratabileceği gerçeğini ortaya koymuştur. Bu olgu, "eko ikiyüzlülük" olarak adlandırılabilir ve ekoturizmin orijinal amaçlarına karşı bir tehdit olarak kabul edilebilir. Ekoturizmin ikiyüzlülükleri ve çelişkileri üzerine bir eleştiri sunan bu çalışmada, ekoturizm kavramı detaylı bir şekilde ele alınmış ve ardından ikiyüzlülük kavramından bahsedilmiştir. İkiyüzlülüğün aldatma, kişisel çıkar, tutarsızlık ve gizlilik ilişkisi ortaya koyularak bu ilişkinin ekoturizmde nasıl ortaya çıkarak eko iki yüzlüğü meydana getirdiğinden bahsedilmiştir.

1. EKOTURİZM

Dünyanın en büyük sanayi sektörlerinden biri turizmdir (WTO 1991; WTTC 1993). Doğada gerçekleştirilen kitle turizmi faaliyetlerinin meydana getirdiği çevresel bozulmanın bir neticesi olarak turizm faaliyetlerinde bir alternatif arayışı

ortaya çıkmıştır. Doğa ile barışık ve sürdürülebilir olması esas amaç olarak belirlendiğinde söz konusu deformasyonun önüne geçebilecek kır-doğa turizmi ve ekoturizm diye adlandırılan turizm türleri ön plana çıkmaya başlamıştır. Yeni turizm çeşitlerini sürdürülebilir ve doğa dostu yapan durum, temel kaynağının doğanın kendisi olmasıdır. Tetik (2012: 49) ekoturizmin temelinde yatan çevreye duyarlı, kültürel gelişime ve ekonomik kalkınmaya destek sağlayan nedenlerden dolayı farklı farklı tanımlanabileceğini ifade etmektedir. Öyle ki, çevreci grupların doğayı koruma faaliyeti olarak gördüğü ekoturizm, iktisat bakış açısı ile bir tür yeni istihdam alanı olabilmektedir. Yine yerel grupların sosyal yaşam devşirme alanı olarak görmesine karşın, siyasal yönetimlerin ekonomik bir fırsat diye baktığı ekoturizmi, turizm işletmeleri ise pazarlama aracı olarak özümsemekte ve ona göre eylemler oluşturmaktadır.

Ekoturizm tanımı yapmanın tek bir temele oturtulamayacak kadar çeşitli olması net bir tanımla ifade edilememiş olmasının bir göstergesidir. Alanyazında ekoturizm tanımlarına bakıldığında farklı tanımlamaların oldukça fazla olduğu görülmektedir. Ancak bu tanımsal çeşitlilik ekoturizmin tanımlanması esnasında durulan yere göre değiştiğinden her tanım kendi içerisinde değer ifade etmektedir. Ekoturizm tanımının doğru anlaşılması için alanyazında yer alan tanımlamaların geniş bir perspektiften incelenmesi elzemdir.

Ekoturizm Zirvesi adıyla Mayıs 2002 yılında Kanada Quebec şehrinde 133 ülke ve 1100 delege katılımlı zirvede yapılan tanım en genel kabul gören tanım olarak söylenebilir. Buna göre ekoturizm; “yeryüzünün doğal kaynaklarının sürdürülebilirliğini güvence altına alan, bunun yanı sıra yerel halkların ekonomik kalkınmasına destek olurken, sosyal ve kültürel bütünlüklerini koruyup gözetken bir yaklaşım ya da tavır” diye ifade edilmiştir (ekoturizmdernegi.org). The International Ecotourism Society (TIES) in ekoturizm tanımı ise, yerel halkın refahını eğitim ve geliştirici faaliyetlerle desteklerken çevre koruma bilincinde doğal alanlara karşı sorumluluk duygusu besleyen seyahat olarak ifade etmiştir (<https://ecotourism.org>). International Union for Conservation of Nature (IUCN) ise doğanın güzelliklerinden yararlanmayı, tarihi ve kültürel çeşitliliği korumacı davranarak yerel halkın da faydasına faaliyetleri içeren, ziyaretçi akına sebebiyet vermeyecek kadar az kişi ile saf kalmış doğal alanlara çevreci düşünceyle yapılan seyahatleri ekoturizm olarak tanımlamaktadır (<https://www.iucn.org/>). World Wildlife Fund (WWF)’e göre ise ekoturizm; yerel topluluklara fayda sağlayıcı eylemleri, yaban hayatı ve ekolojik çevreye en az etkiyle gerçekleştirme gayesi ile yapılan turizm türüdür (<https://www.worldwildlife.org/>).

Daha derinlemesine ekoturizm kavramının tanımına yer vermek için konu ile ilgili pek çok çalışmada ortaya atılan tanımlar incelenerek önemli görülen farklı çalışmalardaki ekoturizm tanımları şu şekilde bir araya getirilmiştir.

- Ceballos ve Lascurain (1987); Bozulmanın veya kirletilmenin az olduğu doğal yaşam alanlarına, doğal güzelliklerle birlikte yaban hayatını da incelemeye odaklanarak yapılan kültürel seyahatlerdir (Sarikaya ve diğerleri 1999: 169).
- Butler (1989); Yapısı gereği ekoturizm, çevresel korumacılık ve farkındalık merkezli turizm türü olarak nitelendirilir. Geleneksel turizm anlayışının ortaya çıkardığı sosyal ve çevresel sorunları reddeden bu yüzen de az görülen turizm türü olan ekoturizm, turizm destinasyonunun ekonomik sosyal ve kültürel açıdan olumlu desteklenmesine yönelik katılımcılarının dikkatini çekmektedir (Butler 1989: 11).
- Fennel ve Eagles (1989); Ekoturizme doğa temelli seyahat de denilebilir. Yerel ekonomiyi canlandırırken aynı anda genel bir koruyucu sistem kuran turizm türü ekoturizmdir. Sistematik olarak gelişen doğa temelli ekoturizm pazarlaması, kuşlardan balina gözlemciliğine kadar uzanan hatta kırlarda çiçek fotoğrafçılığını da içerisine alan bir olaydır. Turistlerin eşsiz doğal yaşam deneyimlerine yönlendirilmesi, doğal alanların korunmasında çeşitli öncelik alanları belirlenerek turizmin araç haline getirilmesi, girişimcilik imkanları yaratılarak istihdam sağlanabilmesi gibi üç başlık altında ekoturizm geliştirilmektedir (Fennel ve Eagles 1989: 24).
- Kutay (1989); biyolojik çevre imkanlarının sosyal ve ekonomik alanlarla bağlantılı olduğu, turizmin doğal alanları içine aldığı turizm çeşidi ekoturizm olarak tanımlanmaktadır (Kutay 1989: 30).
- Ziffer (1989); Ekoturizm yerel alanın doğal kültürlerinden etkilenen bir turizm çeşididir. Ekoturizm faaliyetlerine katılan turistler, el değmemiş destinasyonları duyarlı bir şekilde kültürün bir parçasıymışçasına beğeniyle ziyaret gerçekleştirirler. Hem fiziki hem de ekonomik anlamda yerel hayata katkı sağlamak amacıyla doğal yaşamı ve yaban hayvanlarının yaşam alanlarını ziyaret ederken bölgeye katkı sağlamanın ana amaç olması esastır. Ekoturizm bölge yönetimleri tarafından oluşturulan alanların yerel halkı da içerisine alacak şekilde planlanması, düzenlenmesi, işletmelerin ve bölgenin doğal kaynaklarının yönetilerek finanse edilmesi ile bütün bunların pazarlanması da taahhüt edilmesine imkan sağlamaktadır (Zifer 1989: 6).
- Ziolkowski (1990); İnsanlar tarafından henüz çok keşfedilememiş yerel kültürlerin imkanları ölçüsünde dışarıdan müdahale etmeksizin deneyimlenmesine imkan sağlayan, düşük etkili turizm türüdür (Ziolkowski 1990: 16).

- Boo (1991); Ekoturizm, nispeten bozulmamış alanlardaki doğal güzellikler ve flora-faunaya sempatiyle yaklaşarak güzelliklerden istifade edilen eşsiz çevreye yönelik turizmi ifade eder (Sarıkaya ve diğerleri 1999: 169).
- Farrell ve Ruyan (1991) Ekoturizm, çevre korumacı anlayışın turizm sektörü ile işbirliği içerisinde doğayı korumayı ve doğal yaşam paydaşlarını bir araya getirerek çevreye, yerel halka ve yaban hayatına katkı sağlayarak ekosistemlerin iyileştirilmesini hedefleyen turizm türüdür (Farrell ve Ruyan 1991: 34).
- Place (1991) Ekoturizm, yerel tasarrufların küçük ölçekte katılımlarla desteklenmesi ve korumacı anlayışla bölgelerin ekonomik kalkınmasının geliştirilmesine el veren, turizm faaliyetlerine koruma anlayışını entegre edilmesine fırsat veren durumdur (Place 1991: 189).
- Hunt (1992); Yeni oyuncular, yeni endişeler, yeni fikirler ve yeni terimlerle karşı karşıya olan turizm girişimleri arasında ekoturizmde yerini almaktadır. Doğa temelli turizm olan ekoturizm, düzgün bir biçimde geliştirilip yönetildiği takdirde eşsiz doğal ve kültürel zenginlikleri çıkarlar uğruna yok etmek yerine korumaya muhafaza etmeye katkıda bulunacaktır. Ekoturizme gönül verenler doğaya ve kültürlere karşı daha nazik davranmayı temele koymaktadır (Hunt 1992: 3).
- Williams (1992); Ekoturizm, kırsal alanlara kısmen ilkel koşullarda seyahat etmeyi, daha sade konaklama imkanları içerisinde bulunmayı, vahşi yaşam, yerel kültür ve el değmemiş doğayı keşfetmeyi arzu eden ve imkanlarını bu ölçüde sarf etmeyi gerektiren seyahat şeklidir (Sarıkaya ve diğerleri 1999: 169).
- Agardy (1993); Ekoturizm, her türlü çeşitliliğiyle yaban hayatını, kıyı ekolojisini, su altı etkinliklerini bozulmamış alanları keşfetmek ve deneyimlemek adına yapılan turizm etkinliğidir (Agardy 1993: 225).
- Miller (1993); Ekoturizm, koruma muhafaza etme idealleriyle sürdürülebilir kalkınma bilincinde etnik turizm, eşitlik turizmi, kültür turizmi, sosyo-ekolojik turizm, fotosafari turizmi gibi doğa temelli turizm etkinliklerinin genel adıdır (Miller 1993: 188).
- Valentine (1993) Doğaya sıfır olumsuz etki bırakmak ve doğal güzelliklerin keşfedilmesine imkan sağlamak üzere, nispeten bozulmaya uğramamış doğal alanlara ekolojik sürdürülebilirliği yansıtan yeterli ve uygun yönetime tabi olan çevrenin sürekli korunmasına katkıda bulunan turizm çeşididir (Valentine 1993: 109).
- Wallace (1993); Yaban hayatına ve kırsal bölgede yaşayan yerel halka etkin bir şekilde destek olmak amacıyla kar amacı gütmeyen kuruluşlarla

işbirliği yaparak veya küçük gruplar oluşturularak kaynak oluşturma, izleme ve zararsız ziyaretçi profiline uygun turizm çeşididir (Vallece 1993: 40).

- Western (1993); Ekoturizm, çevresel, ekonomik ve sosyal kaygılardan kaynaklanan meydana getirdiği durumdur. Bunun için sosyal sorumluluk bilincinde ve güçlü bir şekilde doğaya bağlı olmak gerekmektedir. Ekoturizm aslında bir sorumluluk seyahati gerçekleştirme faaliyetidir (Sarıkaya ve diğerleri 1999: 170).
- Wight (1993); yerel toplulukların yaşam bütünlüklerine saygı içerisinde ekolojik düzenin korunmasına katkı sağlayan aydınlatıcı ve geliştirici doğa seyahatleri deneyimidir (Wight 1993: 5).
- Andersen (1994); Ekoturizm, çevre ve yerel ekonomi için kesin bir pozitif etki ortaya koyan, koruma ve kültürel değişimi esas alan bir turizm deneyimidir. Sürdürülebilir tarımı, küçük endüstrileri ve bunun gibi faaliyetleri içine alan ekonomik ve çevresel planların destekleyici bir parası olma rolünü üstlenmektedir. Ekoturizm planları içerisinde ekosisteme kişi müdahalesini en aza indirmek, gezginlerin eğitilmesini sağlamak, doğaya saygıyı ve idareyi özendiren manevi deneyim oluşturmayı barındırmalıdır (Anderson 1994: 32).
- Backman, Wright ve Backman (1994); Ekoturizm, doğayı keşfeden, sürekli arayış içerisinde olan, doğa ile insan ilişkisi kuran, kendini keşfetmeye imkan veren turizm deneyimidir (Backman ve diğerleri 1994: 23).
- Buckley (1994); Doğaya yönelik turizm etkinliklerinin olumsuz etkilerini en aza indirmek için sürdürülebilir yönetiminin sağlanması, ürün ve pazarın entegrasyonunun sağlanması, koruma merkezli faaliyetler için finansal destek oluşturulması ve tüm bunlara yönelik kişilerin eğitilmesi yoluyla yapılan turizm çeşididir (Buckley 1994: 664).
- Lindberg ve Johnson (1994); Ekoturizm kavramı, ekoturizmin gelişiminin doğal çevresel ve kültürel olarak korumaya fayda sağlayacağı düşüncesiyle ortaya çıkmıştır (Lindberg ve Johnson 1994: 11).
- Wall (1994); Ekoturizm, genellikle doğal ve bozulmamış ortamlarda, nadir ve nesli tükenmeyle karşı karşıya olan hayvan türleri ile bitki çeşidini de içerisine alan her çeşit güzelliğin olduğu yere yapılan korumacı turizmi ifade etmektedir. Söz konusu ekoturizm alanları genellikle keşfedilmemiş bölgelerde yer almaktadır. Ekoturizm alanları genellikle güney ülkelerinde olup ziyaretçileri kuzey ülkelerinden olmaktadır (Wall 1994: 6).

- Steele (1995); Ekoturizm temel olarak doğal hayatı yerinde deneyimlemek ve bundan haz almak amacıyla yapılan seyahatlerdir (alanyazın doktora 40).
- Blamey (1997); doğallığını kaybetmemiş yerlere bozulmamış doğal güzellikleri, canlı yaşamını ve kültür öğelerini yerinde deneyimleme düşüncesiyle buldukları yerden kırk kilometre ve daha fazla seyahat edilen turizm çeşididir (Blamey 1997: 111).
- Zeiger ve McDonald (1997); Doğal alanların korunmasını önemseyerek yapılan turizm etkinliklerine yerel halkı dahil ederek onlara katkı sağlama amaçlı turizm ekoturizmdir (Zeiger ve McDonald 1997: 86).
- Fennel (1999); Doğal çevreden bilgi ile deneyimi edinme gayesinde olan, tüketimi ön plana almayan sürdürülebilir turizm faaliyetleri ekoturizm olarak ortaya çıkmaktadır (alanyazın doktora 40).
- Weaver (2005); çevre korumanın önemini unutmadan kültürel farklılıkları deneyimleme esaslı turizm türü olarak ifade edilebilir (Weaver 2005: 443).

Ekoturizm, çevresel deneyimler sunmak suretiyle ekoloji ve ekosistemleri keşfedip çevre bilincini yükseltmeye çalışır (Y1K role 4). Ekolojinin bir parçası olarak ekosistemin çalışma şekillerine dair ilk elden bilgi almak insanların davranışlarını değiştirir ve dolaylı yönden koruma bilincini artırır (Y1K4). Buna göre bu davranışları değiştiren ekoturizmin karakteristik özelliklerine bakılacak olursa (Y1K 4);

- Korunan alan kaynakları, rekreasyon teknikleri açısından düşük etkiye sahiptir.
- Kişiler, topluluklar, ekoturistler, tur operatörleri ve kamu kurumlarından oluşan paydaşları, planlama, geliştirme, uygulama ve izleme aşamaları yer almaktadır.
- Ziyaret alanları belirli sınırlar içerisinde olup, sezon boyunca bölgeye götürülecek grupların sayısı ve büyüklüğü kontrol altında tutulmalıdır.
- Ziyaret edilecek doğal yaşam alanlarını koruyan etkinlikleri destekler.
- Deneyimin ön planda olmasını önemser.
- Ekoturistleri ziyaret edilecek bölgeye kontrollü şekilde yönlendirir.
- Mümkün olduğu ölçüde yerel halkın istihdamına önem gösterir ve gerekli malzemelerin yerelden temin edilmesini önemser.
- Doğanın turist deneyim sürecinin temel unsuru olduğunu hatırlatır.
- Bilimsel veya doğal sürecin yorumlanması ve doğru aktarılması için eğitimli rehberler kullanmanın önemine dikkat çeker.
- Yaban hayvanları ve endemik bitki türlerinin rahatsız edilmemesini sağlar.
- Yerel yaşam kültürlerine ve yerel halka saygıyı ön planda tutar.

Ekoturizmin karakteristik özelliklerinin yanı sıra altı temel özelliğinden de bahsetmek doğru olacaktır. Bunlar; ekoturizm nispeten bozulmamış doğal ve arkeolojik alanlara seyahat etmeyi içerir, öğrenmeye ve deneyimin kalitesine odaklanır, yerel halkın ekonomik olarak faydalanmasını sağlar, ekoturistler endemik türleri ve olağandışı manzaraları görmeye çalışır, ekoturistler kaynakları tüketmez hatta çevreye verilen zararların geri alınması üzerinde çaba sarfeder, ekoturistler yerel kültüre karşı taktir ve saygı duyarlar (Rahman 2010: 54).

Tanımlardan anlaşıldığı üzere ekoturizm çok farklı şekilde ifade edilebilir. Ancak ekoturizm faaliyetlerini sürdürülebilir turizm kapsamında kesin çizgilerle belirleyebilmek mümkün olmamaktadır (Eriksson 2003: 5). Ekoturizm tanımlarında ayrıntılar değişse de aslında çevrenin korunması, amaçlı toplulukların katılımı ve kendini idame ettirebilecek süreklilik içerisinde yerele sağladığı katkılar olmak üzere üç kriter üzerinde yoğunlaşmaktadır (Weaver 2005: 445; Eriksson 2003: 6).

Sarıkaya ve diğerleri (1999) yapmış olduğu çalışmada ekoturizm tanımlarını içerik analizine tabi tutmuş ve çevre dostu, sorumlu seyahat, eğitilmiş ziyaret gibi temel bölümlere ayırmıştır. Çalışmada yer alan içerikler şu şekilde karşılık bulmuştur (Sarıkaya ve diğerleri 1999: 171);

- Çevreci dostu turizm; çevre açısından güvenli, doğa ve vahşi yaşam üzerindeki etkiyi en aza indiren ve çevre koruma hakkında dinamik koruma sağlayan turizm.
- Sorumlu seyahat; Doğal çevreye, kültürlere, yerel halka ve ekolojiye saygı fuyan turizm.
- Eğitilmiş seyahat; Çevre bilincini ön plana alan ve tur operatörleri, turistler, müşteriler, çalışanlar, yerel sakinler gibi paydaşlara doğal ve kültürel eğitim veren turizm.
- Düşük etkili seyahat; Doğal kaynakların izinsiz kullanımının önüne geçen, basit yürüyüş ve keşiflerden ibaret olan mümkün olduğunca etki bırakmamaya özen gösteren turizm.
- Doğal yaşam alanlarına romantik ve eğlence gezileri; Eşsiz güzellikleri ve doğa harikalarını bir araya getiren açık hava turlarını deneyimlemek okyanustan dağların zirvesine kadar her türlü el değmemiş alanlara seyahate imkan veren turizm.
- Yerel refaha katkı; Yerel halkın kazançlarını destekleyici, istihdamına yönelik ve sosyal açıdan fayda sağlamasına imkan veren turizm.
- Ekokültürel seyahat; Doğal tarihe ve yerel kültüre odaklanan kültürel ve tarihi önemi olan gezi alanları turizmi.

- Sürdürülebilir ve tüketim olmayan turizm; Çevresel ve küresel kaynakların tedbirli kullanılması ve yönetilmesi şeklinde gelecek nesillere aktarma gayesi taşıyan sürekli koruma içgüdüğü ile yapına turizm.
- Sorumlu işletme yaklaşımı; Çevresel anlamda sorumluluk duygusunda olan şirketleri içerisine alan turizm.
- Toplum katılımı; Yerel halkın aktif olarak sürece katılımını destekleyen ve bu yönde teşvikler sunan turizm.
- Turistin korumaya katılımı; Katılımcı turistlerin aktif biçimde korumaya ve doğal çevreyle etkileşime teşvik edildiği turizm.
- Politik bakış açısı; Yeni turizm yaklaşımlarına meyleden turistlere karşı kullanılan pazarlama kurnazlığı içeren turizm.
- Korumaya katkı; Kâr amacı gütmeyen kuruluşlara katkı sağlayan turizm.

Genel itibariyle alanyazında yer alan tanımlardan özetle ekoturizm tanımı; doğal alanların bozulmaya uğramamış veya daha az uğramış olan alanlara, çevreyi, kültürleri, yaban yaşamı koruma bilinciyle yaklaşan ve bütün bunları yaparken yerel halkın katılımını hem ekomomik hem de fiziki yönden destekleyen turizm türü olarak ifade edilebilir.

2. İKİYÜZLÜLÜK KAVRAMINA BAKIŞ

Düşünen ve sosyal yaşantısında farklı rolleri üstlenen insan, bu davranışlarını içinde bulunduğu kimliğe yansıttığı kadar tanınabilmektedir. Söylemleri ile yaptıkları arasında tutarsızlık olan kişi kendisini nasıl ifade ederse etsin toplumda eylemleriyle yargılanacaktır. İkiyüzlülük, üzerinde güçlü bir olumsuzluk taşıyan, her durumda ortaya çıkabilen bir kavramdır. Her durumda ortaya çıkabilmesine rağmen, belirli sınırlar içerisine sığdırılması ve net bir şekilde tanımlanması zor bir kavramdır. Her durumda hoş olmayan ve istenmeyen bir tepki yaratan ikiyüzlülük, toplumda ahlak açısından reddedilir. İkiyüzlülüğü ahlaki açıdan yanlış yapan şeyin ne olduğunu görmek için ya da her zaman ahlaki açıdan yanlış olup olmadığını anlamak için, kavramın irdelenmesine ihtiyaç vardır, çünkü eylemlerin belirgin özelliklerini ayırt etmek ve ahlaki yargılarda bulunmak için kavramlar tartışmalı ahlaki varsayımlardan bağımsız olarak tanımlanmalıdır (Alicke ve ark. 2013: 675).

İkiyüzlülük kelimesi ahlaki bir kategoride ele alınsa da kökenlerinin aslında ahlakla ilgisi yoktur. İkiyüzlülük kelimesinin kökleri, bir sahnede rol yapmak anlamına gelen Eski Yunanca kelime kökenine kadar uzanabilir. Dolayısıyla, kelimenin bugün olduğu gibi herhangi bir ahlaki anlama sahip olmadığı ortadadır. Yine de, bu ahlaki açıdan olmasa da bu köken kelimenin modern anlamıyla ilginç bir bağlantıya sahiptir. Çünkü tiyatrodaki oyunculuk ya da rol yapma ikiyüzlülük

anlamıyla uyumludur (Szbados ve Soifer 1998: 546) Püsküllüoğlu (2006) Tükçe Sözlükte ikiyüzlülük, düşündüğü ve inandığı şekilde davranmayan, özü sözü bir olmayan ve riya yapan şekilde tanımlanmaktadır (Püsküllüoğlu, 2006). Oxford İngilizce Sözlük (OED) ise ikiyüzlülüğü, özellikle dini yaşam veya inançlarda gerçek karakter veya eğilimlerin taklit edilmesiyle birlikte, erdem veya iyiliğin sahte görünümünün varsayılması olarak tanımlamış ve ikiyüzlü kişiyi, yanlış bir şekilde erdemli olduğunu iddia eden kişi olarak ifade etmiştir (Furia 2009: 115).

İkiyüzlülük üzerine yapılan çalışmalarda en çok karşılaşılan sonuç, ikiyüzlülüğün her zaman bir tür aldatmacayı gerektirdiğidir. İkiyüzlülüğün bir aldatma davranışı olduğu ve bu aldatmanın kişinin sahip olmadığı bilgiyi sahipmiş gibi davrandığı, kimliğini farklı gösterdiği, yapamayacağı sadakati ve yapamayacağı tutarlılığı vaat ettiği durumdur. İkiyüzlü kişi davrandığı gibi olmayan, söylediği gibi yaşamayan bir aktördür (Szbados ve Soifer 1998: 546). İkiyüzlülükte, kötülüğün ilk etapta başkalarının gözünde iyi olduğunu, kendini iyi, erdemli, dindar olarak her türlü görünüme hazırlamanın biçimsel yönü vardır ve bu koşullardaki davranışlar sadece başkalarını aldatmaya yarar. İkiyüzlülük aynı zamanda bir bireyin kendine has uygulamaları ile örtüşmeyen kamuya açık ilke beyanları olarak da tanımlanır. İkiyüzlülük, kişinin kişisel davranışını diğer herkes için geçerli olan standartlardan ayırma girişiminde yatar. İkiyüzlülüğün bu dışsal durumu, bir şeyi alenen söylemek ve başka bir şeyi özel olarak yapmak gibi düşünülmelidir (Barden ve ark. 2005: 1463). İkiyüzlülüğün başka anlamı da açıkça söylediğinizi uygulamamak olarak adlandırılabilir. İnsan yaşamında ve uygulamalarda aldatmanın hiçbir zaman tamamen eksik olamayacağını söylemek yanlış olmaz, çünkü insan kapasitesinin doğal bir özelliği gizlilik ve gizlemedir. Avcı ile av arasındaki kamufraj, taklit ve diğer biçimlerindeki hızlı yarışmada bu ikiyüzlü gizlilik vardır (Szabados ve Soifer 1999: 61).

İnsanlar aynı anda hem bireysel hem de ortak yaşamlarında hem doğruyu söylemeye hem de onu çarpıtma ve aldatma eğilimine ihtiyaç duydular. Bu durum kimse tarafından onaylanmasa da herkes tarafından az veya çok yapılmaya devam etmektedir. Tabii bu söylemlerle yapılanların uyuşmaması durumu toplumların yapısına göre değişkenlik göstermektedir. Bazı toplumlarda ikiyüzlülük davranışları onaylanmamakla beraber çok tepki de görmezken, bazı toplumlarda hem onaylanmamakta hem de toplum tarafından yüksek tepki almaktadır. Zaten ikiyüzlülüğün net olarak tanımlanamaması da bu öznel yapısı yüzündendir (Alicke ve ark. 2013: 676).

İkiyüzlülük, kullandığı aldatmacaya ve içinde bulunduğu alana bağlı olarak da farklı şekillerde olabilir. Mesela davranış ve nezaketin önemli olduğu, sosyal ve ahlaki ödüllere ve cezalara maruz kaldığı gündelik sosyal hayatımızda sosyal ikiyüzlülük ortaya çıkarken, siyaset alanında iktidarı elde etmek için siyasal

ikiyüzlülük şeklini alır (McDonough 2009: 289). İkiyüzlülüğün yapılmaya çalışılan farklı farklı tanımlarının ortak yönlerini tespit ederek net bir tanım oluşturulamasa da kavramın özelliklerini ortaya koymak mümkündür. Buna göre ikiyüzlülüğün dört temel özelliğinden bahsedilebilir. Bunlardan ilki amacına ulaşmak için netlik ortaya konulmaksızın ortaya çıkan aldatmayı gerektirir. İkincisi, kişinin kendi çıkarlarını ön planda tutarak toplumun tepkisi veya olması gerekeni görmezden geldiği davranışlarını kişisel çıkarlarını düşünerek sergilemeyi gerektirir. Üçüncüsü, ikiyüzlülüğün kişinin ortaya koyduğu davranışlar ile söylediği sözlerin, gerçek veya sahte güdülerin, doğru veya amaca yönelik yanlış hareketlerin olduğu sürekli bir tutarsızlık gerektirmesidir. Sonuncusu ise bir aldatma biçimi olduğu için gizlilik içermesidir.

2.1. İkiyüzlülük ve Aldatma

İkiyüzlülük kavramının merkezinde doğruluk ve aldatma ikilemi bulunmaktadır. Kişi aldatma niyetiyle doğru olmadığını bildiği halde muhatabını inandırma çabasıyla yanlış olanı söylemesi veya yapması durumudur. Buna göre ikiyüzlülük her zaman bahane veya aldatma içerdiği için, ikiyüzlülüğün her türünün bir tür yalan olduğunu söyleyebiliriz. Ama elbette, tüm yalanların ikiyüzlülük kaynaklı olduğunu iddia etmek yanlış olur. İkiyüzlülük olmayan sadece durum bilgisine ait olan yalanlar bu gruba girmez. Bir öğrencinin ailesine notları ile ilgili bilgi vermesi ikiyüzlülük değildir (McDonough 2009: 290). Yalanlar, en basit haliyle yanlış ifadelerdir. Ancak, hafızamız bir hata yaptığında veya bir şaka yaptığımızda meydana gelenler gibi tüm yanlış ifadeler yalan değildir. Yalan söylediğimizde, başkalarını aldatmak ve inanmadığımız şeylere onları inandırmak için yanlış beyanda bulunuruz. Yalan söylediğimizde, Yalan söylemek için yanlış beyanda bulunuruz, o halde aldatmanın diğer birçok bölümünden biridir ve bu anlamda aldatma daha büyük bir kategoridir. (Fallis 2010: 1)

Aldatma kasıtlı olmalıdır, çünkü kimse istemeden aldatamaz. Birinin kasıtlı veya kasıtsız yanlış bir inanca sahip olmasına neden olmak arasında önemli bir ayırım vardır ve bu ayrımı belirtmek için yanıltma terimi faydalı olabilir. Çünkü aldatma kelimesi, yanlış yönlendirme kelimesinden daha güçlü bir olumsuz değerlendirmeyi yani ahlaki kınamayı ima eder, çünkü kimse böyle bir niyet olmadan birini yanlış yönlendirebilir. Ayrıca, birini kandırdığımızda, yanlış olduğuna inandığımız veya doğru olduğuna inanmadığımız bir şeye kasıtlı olarak inandırırız veya inanmaya devam ederiz. Kişi eyleminin sonuçlarını veya etkilerini tahmin etse de bunu yapmaya devam ederse bir niyet vakasından bahsedebiliriz. Kasıtlı aldatmada aldatan veya gönderen kişi başka bir tarafın yani aldatılan veya alan tarafın eyleminin sonuçlarını yanlış algılayacağını, yanlış

tahmin edeceğini veya tahmin etmeyeceğini öngörür (Mechner 2010: 356). Bu anlamda aldatma, yalan söylemekten iki önemli açıdan ayrılır. Birincisi, yalan söylemek için yanlış beyanda bulunulması gerekir, ancak aldatma yanlış beyanda bulunmayı veya bazen herhangi bir beyanda bulunmayı gerektirmez. İkincisi, aldatma kelimesi yalan söylemenin aksine başarıyı ifade eder. Bir eylem aldatma olarak sayılacaksa, birinin yanlış inançlara sahip olmasına neden olmalıdır. Bazı yalanlar aldatıcı olsa da, birini başarılı bir şekilde aldatmak yalan söylemenin koşulu değildir (Kittay 1982: 280).

Nietzsche, “Ahlak Dışı Bir Anlamda Gerçek ve Yalanlar Üzerine” adlı makalesinde bize ilginç bir bakış açısı sunuyor. Ona göre insanda taklit sanatı zirveye ulaşır ve aldatma, iltifat, yalan söyleme, yanıltma, arkadan konuşma, sahte bir cephe açma, ödünç bir ihtişam içinde yaşama, maske takma, geleneğin arkasına saklanma, oynama başkaları için bir rol gibi her biçime girer. Bu duruma öyle alışılır ki dürüst ve saf bir hakikat dürtüsü nasıl ortaya çıkmış olabilir neredeyse düşünülemez. Bir yalancı, gerçek olmayan bir şeyi gerçekmiş gibi göstermek için geçerli sıfatları, kelimeleri kullanan kişi olarak ifade edilebilir. Birey kendini diğer bireylere karşı tutmak istediğinden, doğal olarak zekasını taklit etmek için kullanacak, ancak aynı zamanda sosyal olarak ihtiyacını da hissedecek ve ilk hakikat dürtüsü ortaya çıkacaktır. Yani, her şey için aynı şekilde geçerli ve bağlayıcı bir durum icat edilir ve bu durum da aynı şekilde hakikat ile yalan arasındaki zıtlık ortaya çıkar. Aslında hakikat, aldatma ve kendini kandırma üzerine kuruludur, kökenlerini unutmakla ilgilidir ve bu nedenle hakikat güdülerimiz bile yalanların temelinde dayanır (Nietzsche 1873: 6).

İkiyüzlülük, olduğundan daha iyi gibi davrandığı veya inançları varmış gibi davrandığı, gerçekten sahip olduklarından veya bağlı olduklarından başka duygu, güdü veya tutumlara sahipmiş gibi kendine gönderme yapan bir aldatmacadır. İkiyüzlü, samimiyetin gerçekten önemli olduğu yaşam alanlarında olumlu olarak değer verilen bazı normlara, ideallere veya beklentilere uyma numarası yapan bir sahtekardır. Mesela dindarlık, erdem, aşk ve dostluk konularında sıkça karşılaşılabılır. Bu nedenle, geniş anlamda, ikiyüzlülük, aldatılanların gözünde yanlış bir izlenim yaratan bir kişilik oluşturmayı gerektirir. Bu anlamda ikiyüzlülük maske takmak olarak düşünülebilir. İkiyüzlü, tıpkı eski Yunan oyun aktörü gibi, erdemi taklit ederek tutarlı bir şekilde oynamak zorundadır. (Kittay 1982: 280).

İkiyüzlülük, toplumlarının dini, ahlaki, politik ideallerini görünüşte onaylayarak çevresindekileri kasıtlı olarak aldatan, ancak yine de kendi eylemleri veya inançları ile bunları ihlal eden alaycı ve kötü bir karakter olarak bilinir. Ancak ikiyüzlünün güdülerini her zaman onun kötülüğünden kaynaklanması gerekmez. Pek çok insan, basit bir seçenek olduğu ve hatta sosyal uygunluğun

temel standartlarının gerektirebileceği için gerçek doğalarının yönlerini gizler. Hatta bazı durumlarda ikiyüzlülük, bireylerin aslında olmadıkları bir şey gibi, çevrelerindeki hoşgörüsüzlükten geçmeye çalıştıkları adaletsiz durumlara gerekli bir yanıt bile olabilir. (Szbados ve Soifer 1999: 63).

Standart açıklamada, ikiyüzlülük eyleminin tamamen bilinçli ve kasıtlı bir başka aldatmaya dayandığını söyleyebiliriz. Ancak acaba ikiyüzlünün kendini kandırması veya başkalarını kandırmanın yanı sıra kendini kandırmak da ikiyüzlülük müdür tartışmalıdır. Kendini kandırma, bir kişinin, aksine güçlü kanıtların olmasına rağmen inanmaya motive olduğu bir durumdur. İkiyüzlülüğün ikili görüş olarak adlandırdığı standart ikiyüzlülük açıklaması, ikiyüzlülüğü ve kendini aldatmayı ters bir ilişkiye koyar, çünkü ikiyüzlü bilinçli olarak bir maske kullanır ve bu insanlarla etkileşime geçtiğinde onu takar. Bu nedenle, ikiyüzlülük için farkındalık esastır (Statman 1997: 58). Statman (1997) hem kendini aldatma hem de ikiyüzlülüğün birbirine yol açtığını iddia eder. Kendini kandırmanın ikiyüzlülüğe yol açtığını, çünkü kendini aldatmak başkalarını aldatmakla yakından bağlantılı ve başkalarını aldatmak ikiyüzlülük için gerekli olduğundan ikiyüzlülük ve kendini kandırma birbirine çok yakın durumlarıdır. Diğer durum ise ikiyüzlü egoizme bağlı olduğundan ve değerlere sahipmiş gibi davranarak fayda sağlamayı amaçladığından, çok fazla çaba sarf etmeden istediğini kolay yoldan elde etmeye çalışır. Başkalarını aldatmak için her hareketinizi hesaplar ve her zaman tam olarak farkında olmak zorundadır. Bu nedenle ikiyüzlülüğün temel amacını kendini bozmaktır. İkiyüzlünün gerçek inanç ve değerlerini unutması, ahlaki ya da dini oyunu ciddiye alması için yapılacak en iyi şey, ikiyüzlünün canlandırdığı karaktere girmesi ve bizi ikna etmesi için önce kendini kandırmaya ihtiyacı vardır (Statman 1997: 60). Hem Szabados ve Soifer hem de McKinnon kasıtlı aldatmaya analizlerinde çok önemli bir rol verseler de, ikiyüzlünün kendi kendini kandırması için bir miktar olasılık da olabileceğini belirtmektedir. Statman gibi ikiyüzlülüğün kendi kendini kandırmasını başkalarını aldatma stratejisinin bir parçası olarak görüyorlar. Szabados ve Soifer, insanların ikiyüzlü olduklarını öğrendiklerinde gerçekten şaşırdıkları, dolayısıyla aldatma içermeyen ikiyüzlülük vakalarının olabileceğini kabul etmedikleri durumları açıklamak için kendini kandırmayı kullanırlar. (Szabados ve Soifer 1998: 562). Benzer şekilde, McKinnon bazı ikiyüzlülerin oyunculuk için gerçek nedenlerini ne ölçüde yanlış beyan ettikleri konusunda oldukça bilinçsiz olabileceklerini iddia ediyor (McKinnon 2002: 719).

Aldatmayı ikiyüzlülüğün gerekli bir koşulu olarak düşünürsek, kendini kandırma hesapları ortaya çıkmaktadır. Çünkü kimsenin istemeden başka birini aldatması söz konusu olamaz. Birini yanlış düşüncelere kapılmasına neden olarak yanlış yönlendirebiliriz. Ancak bunun kasıtlı veya ikiyüzlü olması anlamına

gelmez. Eğer ikiyüzlü, hareket etmenin gerçek nedenleri konusunda bilinçsizse, o zaman ne dereceye kadar ikiyüzlü sayılacağı, ya da ikiyüzlü, sahip olduğu ahlaki değerler ve gerekçeler konusunda kendisini kandırırsa, yine de bir ikiyüzlülük durumundan bahsedilmeli midir bilinmez. Daha kötüsü ikiyüzlüler için söylenebilecek şey kendilerini kandırmadıkları gerçeğidir (Szabados ve Soifer 1998: 563).

2.2. İkiyüzlülük ve Kişisel Çıkar

İkiyüzlülüğü aldatıcı, ikiyüzlü kişiyi ise yüz çevirmek için maske takan biri olarak kabul eden görüş bunun nedenini temelde kişisel çıkara bağlamaktadır. Kendi çıkarları ve arzularını tatmin etmek isteyen kişi bu emelle bir başkasını aldatma yöneliminde oluyor. Bu anlamda ikiyüzlü, sahte ya da güvenilir gibi görünerek insanları aldatarak, başkalarına zarar verme pahasına kendi avantajını geliştirmeyi amaçlar. Kendi iyiliği ve çıkarları için başkalarını aldatan kimse ne derece ikiyüzlü sayılır tartışılmalıdır. Mesela hastasına kendini daha iyi hissetmesi için sahte hap verdiğinde doktora ikiyüzlü diyemeyiz. Bu anlamda, haksız çıkarıcı bir ödül kazanmak için aldatmanın kullanılması ikiyüzlülük için çok önemlidir (Szabados ve Soifer 1998: 66). İkiyüzlü kişi sadece samimiyetin gerçekten önemli olduğu alanlarda samimiysiz olduğundan aldatarak, haksız bir ödül kazanmayı hedefler. Dolayısıyla ikiyüzlülük kendi çıkarına olan bir meseledir. Bütün İkiyüzlülerin paylaştığı şey, bencil amaçlarını ilerletmek için kullanılan erdem, idealizm veya sempatik kaygı iddiasıdır. İkiyüzlülerin tek bir kişi olmasına gerek olmadığı belirtilmelidir. Kendi çıkarları için yönettikleri insanları aldatan bir grup, yönetici seçkinler de olabilir. (Grant 1998: 201).

İkiyüzlünün her zaman acımasız bir egoist olması ve kendi çıkarının peşinde koşması gerekmez. Yani oğlunun takımdaki yerinin iyi olmasını sağlamak için oğlunun koçuyla iyi bir arkadaşlık kurmaya çalışan baba, egoist bir şekilde kendi çıkarının peşinde koşuyor denilemez. Yine de bu durumda bile, iyi bir baba olmaya çalışırken ve oğlunu mutlu ederken, tamamen egoist olmasa bile, yine de ikiyüzlülüğü çıkarıcı bir mesele haline getiren bir iç tatmin unsuru vardır. Bu durum gösteriyor ki, ikiyüzlülerin elde etmeye çalıştıkları karşılıksız kazancın, dışsal faydaların yanı sıra kabul edilme, ilgilenilme, sevilme gibi içsel faydalar olabileceğini göstermektedir (Statman 1997: 62). Tabi ki ikiyüzlülük vakalarında bu faydaları tespit etmek, dış faydalara kıyasla daha zor görünmektedir. Kişisel çıkar kavramının zorluğu hem teorik hem de pratik olarak her bireyin ihtiyaçları ve arzuları birbirinden farklı olduğu için genellikle oldukça öznel olmasıdır. Öte yandan, kısa vadeli çıkarlar ve uzun vadeli çıkarlar çoğunlukla birbiriyle çelişiyor ve öngörülemez objektif bir değerlendirme ve tanımlamayı oldukça zorlaştıran bir tartışmadır. Burada vurgulanması gereken önemli bir nokta, ikiyüzlünün

haksız zafer kazanmak veya hak ettiği bazı suçlamalardan kaçmak için ahlak sistemimizi tehlikeye atan standartları ve yargıları kullanmasıdır. Dolayısıyla ikiyüzlü kişi, hak ettiğinden daha olumlu yargılanmayı arzulayan kişidir (McKinnon 1991: 322).

Bu, ikiyüzlülerin içinde çalışmak için bir sosyal bağlamın ve bir ahlaki sistemin varlığına ihtiyaç duyduğu anlamına gelir. Robinson Crusoe'un ikiyüzlü olamaması sosyal bir çevre içinde faaliyet göstermediği için etrafta kandırarak kimse olmayışındandır. Bu onun ikiyüzlü olmayışının kesin kanıtı olamaz (Statman 1997: 58).

2.3. İkiyüzlülük ve Tutarsızlık

İnsanlar ahlaki teorinin veya argümanın temel unsuru olan tutarlılığa çok önem verirler. Çünkü bir eylemin doğru mu yanlış mı olduğuna dair tutarlı yargılarda başarısız olurlar ve inandırıcılıklarını yitirirler. Kişi davranışlarıyla ahlakına ilişkin tutarsız iddiaları ima ediyorsa, ahlakın doğası hakkında doğru bir açıklama veremez. Aynı şey ahlaki failer olarak bireyler için de geçerlidir; hem kamusal hem de özel hayatımızda düşünce ve eylemlerimizle tutarlı olmamız, sağlıklı ilişkilere katılacaksa, ahlaki olarak yargılanıp değerlendirilmemiz ve güvenilir bulunmamız beklenir (Szabados 1979: 198). İkiyüzlülüğün dış tanımı, basitçe söylemek gerekirse, öğüt verdiğiniz şeyi uygulamamaktır. Bu tür bir ikiyüzlülüğü oluşturan iki bileşen, topluma karşı davranışlarla kişisel düşüncelerin farklılığıdır. Söylemler kişisel bir standardın topluma açık iletişimi iken, ikiyüzlülüğün davranışı ise kişisel standartla tutarsız ve toplumun gözünden gizlenmiş bir davranıştır (Barden ve ark. 2005: 1463).

Söz ve eylem arasındaki boşluk ikiyüzlülüğün özünü oluşturur, özellikle de insanların konumlarını tartışmak için ortak taahhütlerinin olmadığı ve sadece rakiplerinin ahlaki ve politik prestijine saldırarak motive oldukları arenada. İkiyüzlülüğü hor görme, geriye kalan tek ortak dayanağı haline gelir. Her eşitsizlik veya çatışma karşıt tarafları gerektirir. Bu nedenle, sözlere karşı eylemler, sahte inançlara karşı gerçek inançlar, inançlara karşı arzular ikiyüzlülüğü oluşturmak için uygun biçimler gibi görünmektedir. Bu tür karşıt ikililere eşitsizlik ikilileri denir. Ancak bu durumda rastgele herhangi bir eşitsizlikten bahsedilmemektedir. İlk olarak ikiyüzlülüğe dahil olan eşitsizlik ikilisi aranmalıdır. Daha sonra eşitsizlik tek bir kişiye atfedilebilir olmalıdır. Çünkü yalnızca aynı kişinin sözleri ve eylemleri arasındaki çelişkiler ve farklılıklar ikiyüzlülük olabilir (Turner 1990: 265). İkiyüzlülüğün yanlışlığının samimiyetsizlikte yer alamayacağını, çünkü bazı ikiyüzlülüklerin samimiyet içermediğini iddia eder. İkiyüzlülüğün tek yanlış yanı, içindeki eşitsizliktir. Ancak ikiyüzlülüğün tutarsızlık açısından koşulu aldatma değildir. Kişinin sözde

inançları ile gerçek inançları arasındaki tutarsızlık aldatmadır. Yoksa aldatma amacı olmayan biri bu tutarsızlığa sahip olmayacaktır. Kendini koruma güdüsüyle gerçek inançlarını gizleyerek hareket edildiği durumlarda aldatma niyetinden söz edilemez. İkiyüzlülüğün tanımında da taklit etme, bahane veya sahtekarlık söylediklerinin aksine davranma olduğu düşünülürse her durumda tutarsızlık unsuru vardır. Normal tanımda tutarsızlık, ikiyüzlünün gerçek güdülere ile iç güdülere, sahipmiş gibi davrandığı değerler ile gerçekten sahip olduğu değerler arasında veya söylenenler ile uygulananlar arasında tutarsızlık olabilir. Tutarsızlık genelde karşıdakini tutarsız davranmakla ve ikiyüzlülükle suçlayarak kendi davranışlarını unutturmayla farklı bir boyuta ulaşabilir (Crisp ve Cowton 1994: 344).

Tüm bunlarla birlikte ikiyüzlülük kavramı kabaca, haksız ödüller kazanmak için başkalarını kasıtlı olarak aldatmak, ahlaki, dini veya politik idealleri yanlış bir şekilde onaylayarak gerçekte olduğundan daha iyi gibi davranma durumudur. İkiyüzlülük aynı zamanda birisinin yaptığı ile savunduğu şey arasındaki uyumsuzluğu da içerir. Ancak zayıf iradeli eylemler de benzer bir tutarsızlık içerir. Öyleyse ikiyüzlülük ile iradenin zayıflığı birbirine benzemektedir (Frankfurt 1971: 7). Zayıf iradeli kişi eyleminden önce kendi iç dünyasında çatışma yaşamaktadır. Bir anda kendi içindeki bu savaşı kaybeden ve onaylamadığı davranışlarda bulunmaya başlayan kişi iradesine yenik düşmüştür. İradesine hakim olamayan kişinin bu davranışı karakterindeki bozukluktan değil nefine hakim olamamasından kaynaklanmaktadır. Buna en güzel örnek oğluna sigara içmemesi konusunda öğüt veren babanın istemese de iradesine yenik düşerek sigara içmesi verilebilir. Aslında toplum bunu genel olarak ikiyüzlülerden ayırabilmektedir. Zayıf iradeli kişiler toplumda acınarak karşılaşırlarken ikiyüzlü bireyler kınanarak karşılanmaktadır. Tabii bu irade zayıflığının ikiyüzlülükle aynı şey olmaması iyi bir durum olduğu anlamını taşımamaktadır. Zayıf irade sonucu süreklilik gösteren eylemler karşısında kişinin onu örtbas etme ve haklı çıkarma duygusuyla bir anda ikiyüzlülüğe dönüşebilir. Kişi nefsine karşı koyamazsa sözlerinin inandırıcılığı da sorgulanmaya başlayabilir (McKinnon 2005: 400).

İkiyüzlülüğün ayırt edilmesi gereken bir başka tutarsızlık türü de fikir değişiklikleridir. Kişiler deneyimlerinin bir sonucu olarak, önceki değerlendirmelerinin yeniden gözden geçirilmesi ve değiştirilmesi gerektiğini fark edebilir. Böylece yeniden değerlendirme ve motivasyon sürecinden sonra fikirlerini değiştirebilirler. Bu durumda daha önce alıştıklarının aksine hareket edebilirler ve bunu yapmalarında ikiyüzlü denilebilecek hiçbir şey yoktur. Ancak iradenin zayıflığında olduğu gibi, fikir değişikliklerinde de ikiyüzlülüğe geçiş olasılığı vardır. Kişinin kaygısı, iyi bir insan yaşamını sürdürmek için hangi eğilimlerin telkin edilmesi gerektiğini ciddi bir şekilde anlamaya çalışmak yerine,

ahlaki itibarını korumak veya geliştirmek üzerine olursa o zaman bir ikiyüzlülük durumu ortaya çıkabilir (Szabados ve Soifer 1999: 66). İkiyüzlülük olmadan fikir değişiklikleri, fikir değişiklikleri olmadan ikiyüzlülük ve ayrıca hem fikir değişikliği hem de ikiyüzlülüğün olduğu durumlar olabilir ancak fikir değişikliklerini ikiyüzlülükten ayırmak gerekir. Kavramlar arasında iki yapısal farklılık vardır; birincisi, fikir değişiklikleri farklı zamanları içeren bir tutarsızlık gerektirir. Oysa ikiyüzlülük, tek seferde var olabilir. Bir şekilde fikrin değişmemesi var olanın kabullenilmesi ikiyüzlülükte ortaya çıkar (McKinnon 2005: 401).

2.4. İkiyüzlülük ve Gizlilik

İkiyüzlülük, geniş anlamda, birinin yanlış olduğuna inandığı veya doğru olmadığına inandığı bir şeyi başkasını doğru olduğuna inandırmak amacıyla söylemenin bir aldatma biçimidir. İkiyüzlü kişi teriminin mitolojik kökenine uygun olarak maske takan ve aldatılanın gözünde sahte bir görünüm yaratmak için onun üzerinden bir kişilik inşa eden bir sahtekardır. Kişinin taktığı maske her zaman arkasında gerçek benlik, gerçek güdüler, gerçek inançlar ve duygular gibi bir şeyi gizler. Bu nedenle bir ikiyüzlülük eyleminin ya aldatanın nihai güdüleri ya da başkalarını alenen onaylar gibi özel olarak inandığı ahlaki, sosyal, politik ilkeleri hakkında belirli bir gizlilik içermesi gerekir (Szabados 1979: 199). Aldatmaların hepsi bir şeyi gizli tutmayı içerir. Ancak aldatma işi gizliliği gerektirirken, gizlenen her şey aldatma anlamına da gelmez. Çünkü bir kişi bir arkadaşının bir sırrını ya da hayatıyla ilgili başka hiçbir kimsenin bilmesi gerekmeyen ya da bilmemesi gereken mahrem bir şeyi aldatma niyeti olmadan saklayabilir.

İkiyüzlülük ile yalan söylemek arasındaki ayrım bu gizleme ihtiyacı veya gereğinden anlaşılabilir. Yalan olmayan bir şeyin olduğunu söylemek veya yanlış bir şeye kişileri inandırmaya çalışarak kanıtlara rağmen aksini iddia etmek üzerinedir. Gizleme durumu ise bir çok nedenden olabilen sadece gerçeğin söylenmemesi durumunu ifade eder. Yalan söylemek ne gizleme ne de ikiyüzlülükle aynı değildir. İkiyüzlülüğün maskesi kazara veya kasıtlı olarak düşene kadar ikiyüzlülüğün tespit edilememesinin nedeni gizliliklidir (Crisp ve Cowton 1994: 346)

SONUÇ

Ekoturizm, genellikle doğal çevreye olan ilgi ve hassasiyetin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Turistler, doğal alanlara seyahat ederek benzersiz deneyimler yaşamak, doğanın güzelliklerini keşfetmek ve yerel kültürleri tanımak istemektedir. Ancak, bu taleplerin karşılanması sırasında, ekoturizm faaliyetleri paradoksal bir şekilde doğal çevreye zarar verebilir. Turizm yoğunluğu, hassas

ekosistemlere olan baskıyı artırabilir ve altyapı geliştirme projeleri doğal habitatları tahrip edebilir. Ekoturizmin gerçek amacı, doğayı korumak mı yoksa doğayı tüketebilecek bir ekonomik faaliyet mi olduğu sorgulanmalıdır.

Ekoturizm aynı zamanda sürdürülebilirlik ilkesini de ön plana çıkaran bir turizm biçimi olarak sunulmaktadır. Ancak, gerçeklik bu iddianın gerisinde kalmaktadır. Pop üler ekoturizm bölgelerinde yoğun turist akışı, altyapı ihtiyaçlarının artmasına ve doğal kaynakların tükenmesine yol açabilir. Ulaşım araçlarının emisyonları, yerel ekosistemlere zarar verirken, yüksek miktarda su ve enerji tüketimi, ekoturizmin aslında sürdürülebilirlikten uzak olduğunu gösterir. Ekoturizm, sadece çevre dostu bir imaj yaratmak için kısmi çevre dostu uygulamaları benimseyebilir, ancak pratikte çevresel etkileri sınırlı olabilir. Bu şekilde, ekoturizm çoğu zaman kendisini sürdürülebilirlik adına bir bahane olarak kullanırken, gerçekte bu ilkeye uymaz.

Yerli halkın istismarı, ekoturizmin bir diğer karanlık yüzüdür. Turistler, yerel halkı sadece turistik atraksiyonlar olarak görmekte ve onları istismar etmektedir. Yerli halk, geleneksel yaşam tarzlarını ve kültürlerini turistlere sunmak zorunda kalırken, bu süreçte değerlerini kaybedebilir ve ticari bir nesne haline gelebilirler. Turistler, yerel halkın kültürel ifadelerini ve miraslarını istismar edebilir, yerli el sanatlarını ucuz fiyatlara satın alırken onları adeta bir mal gibi kullanırlar. Bu tür istismarlar, yerli halkın kendi kimliklerini ve özgünlüklerini kaybetmelerine yol açabilir. Ayrıca, yerel halk, turistlerin taleplerine uyum sağlamak için geleneksel tarım ve geçim kaynaklarını terk edebilir, bu da onların ekonomik ve sosyal yapılarını tehlikeye atabilir. Ekoturizm, yerli halkın sömürülmesine ve kültürel erozyona katkıda bulunabilir, bu da etik bir sorun olarak karşımıza çıkar.

Ekoturizmin bir diğer eleştirisi de "yeşil yıkama" olarak adlandırılan bir olgudur. Ekoturizm, çevre dostu bir etiketle pazarlanırken, gerçekte bu iddiaların çoğu zaman yetersiz olduğu görülür. Bazı turizm işletmeleri, sadece yeşil bir imaj yaratmak için kısmi çevre dostu uygulamaları benimserken, gerçekte çevre üzerindeki etkileri sınırlı olabilir. Yeşil yıkama, turistlerin ve işletmelerin vicdanlarını rahatlatırken, doğal kaynakların sömürülmesi ve çevre kirliliği gibi gerçek sorunları göz ardı etmelerine yol açar. Ekoturizm, sadece çevreye zarar veren etkinliklerin üzerini örtmek için kullanılan bir araç haline gelebilir.

Tüm bu eleştiriler ve çelişkiler, ekoturizmin gerçek doğasını ve etkisini gölgelemektedir. Ekoturizm, sadece doğal çevreye saygı göstermekle kalmayıp aynı zamanda yerel ekonomiye katkı sağlama potansiyeliyle de ilgi çekmektedir. Ancak, bu potansiyel gerçekleşmeden önce, ekoturizm sektörü kendini eleştirel bir şekilde değerlendirmeli ve önemli sorunlarla yüzleşmelidir. Bu nedenle ekoturizmin sürdürülebilirlik ilkesine daha fazla bağlılık göstermesi gerekmektedir. Çevresel etkilerin azaltılması, enerji ve su tasarrufu gibi

önlemlerin alınması ve doğal alanların korunması için daha katı politikalar ve yönetmelikler oluşturulmalıdır. Yeşil bir maske takan ekoturizm yerine, gerçek anlamda çevre dostu ve sürdürülebilir uygulamaların benimsenmesi önemlidir. İkinci olarak, yerli halkın hakları ve refahı gözetilmelidir. Yerli halkın katılımı ve onların sahip olduğu bilgi ve deneyimlerin değerlendirilmesi, ekoturizmin başarısı için hayati önem taşır. İşletmeler, yerel halka adil ücretler ödemeli ve onların kültürel ifadelerini, miraslarını ve geleneklerini saygıyla ele almalıdır. Yerli halkın istismarını önlemek ve onların katılımını teşvik etmek için daha fazla şeffaflık, eğitim ve yerel halka yönelik fırsatlar sağlanmalıdır. Son olarak, ekoturizm sektöründe daha fazla sorumluluk alınmalıdır. Turistlerin bilinçlendirilmesi ve doğal çevreye saygılı davranmaları için eğitim programları ve bilinçlendirme kampanyaları düzenlenmelidir. Aynı şekilde, işletmelerin de etik standartlara uygun hareket etmeleri ve çevresel ve sosyal sorumluluklarını yerine getirmeleri önemlidir. Daha sıkı denetimler ve sertifikasyon programları, sektördeki kalite standartlarının yükseltilmesine yardımcı olabilir.

KAYNAKÇA

- Agardy, M. T. (1993). "Accommodating Ecotourism in Multiple Use Planning of Coastal and Marine Protected Areas." *Ocean and Coastal Management*, 20 (3): 219-39.
- Alicki, M., Gordon, E., & Rose, D. (2013). Hypocrisy: What Counts? *Philosophical Psychology*, 26(5), 673-701.
- Andersen, D. L. (1994). Developing Ecotourism Destinations: Conservation from the Beginning. *Trends*, 31(2), 31-38.
- Backman, K. F., B. A. Wright, and S. J. Backman (1994). "Ecotourism: A Short Descriptive Exploration." *Trends*, 31 (2): 23-27.
- Barden, J., Rucker, D. D., & Petty, E. R. (2005). Saying One Thing And Doing Another: Examining the Impact of Event Order on Hypocrisy Judgments of Others. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 31, 1463-1474.
- Blamey, R. K. (1997). Ecotourism: The Search For An Operational Definition. *Journal of Sustainable Tourism*, 5(2), 109-130.
- Buckley, R. (1994). A framework for Ecotourism. *Annals of Tourism Research*, 21(3), 661-669.
- Butler, R. (1989). Alternative Tourism: Pious Hope or Trojan Horse? *World Leisure and Recreation*, 31(4), 9-17.
- Crisp, R., & Cowton, C. (1994). Hypocrisy and Moral Seriousness. *American Philosophical Quarterly*, 31(4), 343-349.
- Eriksson, H. (2003). Rhetoric and Marketing Device or Potential And Perfect Partnership? – A Case Study of Kenyan Ecotourism. Umea University.
- Fallis, D. (2010). Lying and Deception. *Philosopher's Imprint*, 10(11), 1-22.
- Farrell, B. H., & Runyan, D. (1991). Ecology and Tourism. *Annals of Tourism Research*, 18(1), 26-40.
- Fennell, D., & Eagles, P. F. (1989). Ecotourism in Costa Rica: A Conceptual Framework. *Journal of Parks and Recreation Administration*, 8(1), 23-34.
- Frankfurt, H. (1971). Freedom of the Will and the Concept of a Person. *Journal of Philosophy*, 68(1), 5-20.
- Furia, P. (2009). Democratic Citizenship and the Hypocrisy of Leaders. *Polity*, 41(1), 113-133.
- Grant, W. R. (1997). Hypocrisy and Integrity: Machiavelli, Rousseau, and the Ethics of Politics. *American Political Science Review*, 92(1), 201.
- Hunt, J. D. (1992). Rural Tourism: New Focus on a Traditional Industry. *Western Wildlands*, 18(3), 2-3.
- Kittay, E. F. (1982). On Hypocrisy. *Metaphilosophy*, 13(3-4), 277-289.
- Kutay, K. (1989). The New Ethic in Adventure Travel. *Buzzworm: The Environmental Journal*, 1(4), 30-36.

- Lindberg, K., & Johnson, R. L. (1994). Estimating Demand for Ecotourism Sites in Developing Nations. *Trends*, 31(2), 10-15.
- McDonough, R. (2009). *Public Affairs Quarterly*. University of Illinois, 23(4), 287-307.
- McKinnon, C. (1991). Hypocrisy with a Note on Integrity. *American Philosophical Quarterly*, 28(4), 321-330.
- McKinnon, C. (2002). Hypocrisy and the Good of Character Possession. *Dialogue*, 41(4), 715-739.
- McKinnon, C. (2005). Hypocrisy, Cheating and Character Possession. *The Journal of Value Inquiry*, 39(3), 399-414.
- Mechner, F. (2010). Anatomy of Deception: A Behavioral Contingency Analysis. *Behavioural Processes*, 84(1), 353-546.
- Miller, M. (1993). The Rise of Coastal and Marine Tourism. *Ocean & Coastal Management*, 20(3), 181-199.
- Nietzsche, F. (1873). On Truth and Lies in a Nonmoral Sense. Retrieved from https://ieas.unideb.hu/admin/file_7421.pdf
- Place, S. (1991). Nature Tourism and Rural Development in Tortugero. *Annals of Tourism Research*, 18(2), 186-201.
- Püsküllüoğlu, A. (2006). *Türkçe Sözlük* (7. Baskı). Can Sanat Yayınları.
- Rahman, A. (2010). Application of GIS in Ecotourism Development: A Case Study in Sundarbans, Bangladesh. Mid-Sweden University Master Of Arts, Human Geography Focusing On Tourism.
- Sarıkaya, E., Sasidharan, V., & Sönmez, S. (1999). Redefining Ecotourism: The Need for a Supply-Side View. *Journal of Travel Research*, 38, 168-172.
- Statman, D. (1997). Hypocrisy and Self-Deception. *Philosophical Psychology*, 10(1), 57-75.
- Szabados, B., & Soifer, E. (1998). Hypocrisy After Aristotle. *Dialogue*, 37(3), 545-570.
- Szabados, B., & Soifer, E. (1999). Hypocrisy, Change of Mind, and Weakness of Will. *Metaphilosophy*, 30(1-2), 60-78.
- Szabados, B. (1979). Hypocrisy. *Canadian Journal of Philosophy*, 9(2), 195-210.
- Tetik, N. (2012). Turist Rehberlerinin Ekoturizm Alanındaki Yeterlilikleri: Doğu Karadeniz Örneği. Doktora Tezi. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
- Turner, D. (1990). Hypocrisy. *Metaphilosophy*, 21(3), 262-269.
- Valentine, P. S. (1993). Ecotourism and Nature Conservation: A Definition with Some Recent Developments in Micronesia. *Tourism Management*, 14(2), 107-115.
- Wall, G. (1994). Ecotourism: Old Wine in New Bottles? *Trends*, 31(2), 4-9.

- Wallace, G. N. (1993). Wildlands and Ecotourism in Latin America. *Journal of Forestry*, 91(February), 37-40.
- Weaver, D. B. (2005). Comprehensive and Minimalist Dimensions of Ecotourism. *Annals of Tourism Research*, 32(2), 439-455.
- Wight, P. (1993). Ecotourism: Ethics or Eco-Sell? *Journal of Travel Research*, 31(3), 3-9.
- World Tourism Organisation. (1991). *Yearbook of Tourism Statistics*. Madrid: WTO.
- World Travel and Tourism Council. (1993). *Travel and Tourism*. Brussels: WTTC.
- Zeiger, J. B., & McDonald, D. (1997). Ecotourism: Wave of the Future. *Parks & Recreation (Ashburn)*, 32(9), 84-92.
- Ziffer, K. (1989). Ecotourism: The Uneasy Alliance. In *Conservation International (Ed.), Ernst & Young, Working Papers on Ecotourism* (pp. 1-36). Washington, DC.
- Ziolkowski, H. (1990). Ecotourism: Loving Nature on Its Own Terms. *Calypso Log*, 17(3), 16-19.

Bölüm 58

**Türkçe ve Fransızca Özne Yapısı Üzerine
Karşılaştırmalı Bir İnceleme**

Ali ÇİÇEK¹

ÖZET

Bu araştırmada, Türkçede ve Fransızcada cümlenin ikinci önemli unsuru olarak kullanılan özne terimi karşılaştırmalı bir biçimde ele alındı. Dünya hayatının başlangıcından bugüne kadar hemen her devirde insanlar; ticaret, seyahat, savaş, hayat şartlarını düzenleyen ekonomik, teknolojik ve bilimsel faaliyetler sebebiyle birbirleriyle sürekli yan yana veya karşı karşıya olmuşlardır. Bütün bu etkileşimlerini dille ve kültürel medeniyet anlayışlarıyla sağlamaya çalışmışlardır. Bu bağlamda Türkçe gerekli olan söz varlığını ve söz dizimini tarihin bilinen eski dönemlerinden itibaren öncelikle kendi bağımsız dil yapısına ve zengin öz kaynaklarına dayalı olarak sağlamaya çalışmış, gerektiğinde dışındaki dillerle de rahat bir biçimde bağ kurabilmiştir. Bunun için tarihi süreç içinde Türkçe, başta dini ve edebi konular olmak üzere terimler vb. alanlarında öncelikle Arapça ve Farsça bağ kurmuş ardından da batı dillerinden Fransızcayla uzun süreli bir yakınlıkta bulunmuştur. Ancak bu süreç daha çok söz varlığı ve terimlerle ilgili olarak ortaya konmuş, söz dizimi bundan çok az etkilenmiştir. Çünkü sondan eklemeli bir dil olan Türkçe öncelikle cümle yapısı, kelime gruplarının ortaya *konuluşu* vb. temel konularda Fransızca ve tabii olduğu dil grubunun dışındaki dillerden daha farklı bir yapıda bulunmaktadır. Bir araştırma konusu olarak ele alınan bu karşılaştırmalı özne konusunda da Türkçe ile Fransızca arasındaki yapısal farklılıklardan bazılarını işaret edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Özne, Türkçe, Fransızca, Cümle, Terim.

GİRİŞ

Bu çalışmada öncelikli olarak Türkçe ve Fransızca söz dizimlerinde cümlenin ikinci önemli ögesi olarak görev yapan özne ilgili ile tanımlar ve açıklamalar için kaynakçada belirtilen yazılı kaynakların dışında bazı diğer bilgilere de başvuruldu. Ardından bu iki dildeki cümle yapıları gözden geçirildi ve doğrudan özneyi ele alan çalışmalardan yararlandı. Bu tespitlerden hareketle konunun açıklaması yapıldı. Türk dilindeki ve Fransız dilindeki öznenin özellikleri ve cümle içerisindeki kullanımları gözden geçirildi ve ‘değerlendirme’ kısmında da birkaç benzerlik ve farklılık ortaya konmaya çalışıldı.

Türkiye Türkçesinde öznenin genel tanımının dışındaki bazı özellikleri ve kullanımları bir kısım dilciler tarafından farklı biçimlerde ele alınmış, ancak özne terimi büyük bir çoğunlukla ortak bir noktada kalınarak tanımlanmıştır. Özne teriminin kapsamlı açıklanması, metin içerisinde kullanımı, özne türleri vb. bazı dil bilgisi yazarları ve dilbilimcilerce kısmen farklı biçimlerde tanımlanmış ve açıklanmıştır. Konuyla ilgili olarak bazı sözlüklerde ele alınan tanımlardan birkaçı: TS’de, “Bir cümlede bildirilen işi yapan, yüklem bildirdiği durumu üzerine alan kimse veya şey, fail, süje.” tanımı bulunmaktadır. Devellioğlu fail (özne) için “İşleyen, yapan, tesirli, bir fiilin başlattığı işi yapan.” karşılığını vermiş. S. Sami ise fail (özne) için “İşleyen, yapan, amel, sâni.” tanımını yapmıştır. Öznenin sözlüklerdeki bu üç farklı tanımı ele alınan bu üç sözlükle sınırlandırıldı. Diğer taraftan Türkiye Türkçesindeki özne terimine diğer Türki lehçelerde verilen karşılıklar şunlardır: “Mübtâda (Az.), eye (Tkm.), subyekt (Gag.), ega (Özb.), igâ (Uyg.), iyâ (Tat.), eyâ (Bşk.), iyesi (Kmk.), başçı (Krç.-Malk.), iye-podlejasçeye (Nog.), bastawış (Kzk.), ee (Krg.), bastaacı (Alt.), söyleeçî (Hks), kol sös (Tuv.) (Gürsoy,1997:69). Burada dikkati çeken şey; özne kelimesinin yalnızca Türkiye Türkçesinde bulunduğu. Görüldüğü üzere diğer Türki lehçelerde özne terimi için verilen karşılıklar tamamen farklı kelimelerle ifade edilmiştir.

Özne konusuyla ilgili olarak Fransızca-Türkçe ve Fransızca-Fransızca sözlüklerde ise özne (Fr. *sujet*) kavramı için S. Sami, “Sebeb, vesile, madde, mebhas anı, mevzu.” karşılıklarını kullanmıştır. Saraç, “Konu, özne, neden, vesile.” karşılıklarını vermiştir. Petit Larousse’ta ise özne (Fr. *sujet*) için “Sebeb, kanıt, motif, üzerinde konuşulan konu, yazılan konu, bir cümlecikteki eylem veya durum bildiren bir şahsı veya şeyi temsil eden kelime veya kelime grubu.” ifadesi bulunmaktadır. Ele alınan bu çalışmanın boyutunu uzatmamak için Türkçe özne tanımındaki sınırlandırma Fransızca sözlüklerdeki özne tanımları için de göz önünde bulunduruldu. Bu yazıda Fransızcadan tercümesini yaptığım bazı cümlelerin yanına özellik arz etmeleri sebebiyle araç içerisinde Fransızca yazımları da eklendi, bazı cümlelere ise eklenmedi.

Cümlelerin ikinci asıl ögesi olması sebebiyle özne teriminin gerek Türkçede gerekse Fransızca'da geniş bir kapsamı ve çok yoğun bir kullanımı mevcuttur. Çünkü bütün eylemleri yapan bir yapıcı, bir fail bulunmaktadır; yani özne olmadan bir eylemin ortaya konması, bir hareketliliğin sağlanması söz konusu değildir. Dolayısıyla özne ile ilgili birçok tanım, tarif ve açıklama bulunmaktadır. Bu terim değişik şekillerde tanımlansa bile Türkçe cümlede yaptığı iş bellidir ve sözlük tanımı itibarıyla dilciler tarafından ortak olarak algılanmaktadır.

Özne kavramını cümlelerin ikinci asıl ögesi olarak ele alan ve bu konuda ittifak halinde olan dilciler; konu özne türleri olunca birbirinden farklı olmak üzere farklı isimler kullanmaktadırlar. Bunlardan bazıları: *yalın hâldeki özne*, gerçek *özne*, *açıklayıcıdan özne*, *açıklayıcı özne*, *belirsiz özne*, *örtülü özne*, *mantıkça özne*, *ortak özne*, *gramerce özne*, *sözde özne*, *pekiştirmeli özne* vb. Dolayısıyla dilciler özne türlerini tanımlama ve sayısal olarak ortak bir noktada tutma konusunda anlaşmaya varamamışlardır. Bu durumda özne çeşitleri farklı isimler altında ifade edilmiştir. Bu farklılık dil bilgisi kitaplarında yapılan açıklamalardan, verilen örneklerden vb. anlaşılmaktadır. Bu durumda özne terimi konusunda bir nevi kargaşa yaşanmaktadır (Zülfikar, 1995:43). Burada öncelikle özne terimiyle ilgili Türkçe kaynaklardaki geniş tanım ve açıklamalara yer verildi, ardından Fransızca kaynaklara geçildi.

Özne terimini açıklamak için bu yazıda kullanılan Türkçe terim sözlüklerine, dil bilgisi kitaplarına ve konu ile ilgili bilimsel çalışmalara da başvuruldu. Özneyi “Fiilin gösterdiği kılış ile doğrudan ilgili olan kişi ya da şeye verilen ad; bir oluş veya kılışın gerçekleşmesini sağlayan kimse veya şey.” olarak tanımlayan Korkmaz onu; *açıklayıcı özne*, *gramerce özne*, *ortak özne*, *özne açıklayıcısı*, *sözde özne* biçiminde beş farklı özne çeşidine ayırmıştır (Kokmaz, 1992: 73,116,119,120,139).

Özne kavramını *kimse* kelimesiyle karşılayan Banguoğlu, bunun *bir şahıs* olabileceği gibi aynı zamanda *bir şey* de olabileceğini ifade ederek bu mefhumun yalın bir şekilde bulunabileceğini söylemiştir. Aynı zamanda ona göre; özne bir cümle yapısı dahilinde yapanı ve olanı karşılayabilir. Burada dikkati çeken bir nokta da özne yerine kullanılan *kimse* kelimesinin diğer Türkçe kaynaklarda olmadığıdır. Ona göre; özne cümlede herhangi bir kelimeyle karşılanabildiği gibi şahıs zamiriyle de karşılanabilir: *Çocuk çalışıyor. Bilirsin veya Sen biliyorsun.* Basit cümlelerde özne yerine kullanılan *kimse* büyük çoğunlukla isim hâlinde bulunur ve çokluk ile iyelik eki alır (Banguoğlu, 1988:525-526).

Türkçe Sarf ve Nahiv isimli eserde geçen *fail* (özne) kelimesi için Karahan-Ergöner “Fiilin ifade ettiği işi yapan veya fiilin hâl dahilinde bulunan şahıs veya şeye fail denir” (Karahan- Ergöner, 2000:132) ifadesini kullanmışlardır.

Ediskun özneyi “Cümlede eylemi oluşturan ya da bir şey olan kelime veya kelime öbeğidir, kelime niteliğinde morfemler ya da fonemlerdir.” biçiminde tanımladıktan sonra özneye ilgili olarak; tek başına kullanılan kelimelerin, kelime gruplarının, bazı biçim birimlerin (morfem), birtakım ses birimlerin (fonem), cümle niteliğindeki bazı ifadelerin, cümlenin yapısına bağlı olarak bir kısım cümleciklerin de özne olabileceklerini ifade etmiştir. O, ayrıca öznenin isimden, isim tamlamalarından, isim hâllerinde bulunan yapılardan; sıfat, zamir, fiilimsi, zarf, edat, bağlaç ünlem cümleciklerinden meydana getirebileceğini ifade etmiş, ayrıca bu bağlı olarak özne ile yüklem uygunluğu konusunu da ele almıştır (Ediskun, 1984: 332,333, 334).

Demir, özne terimini “Cümlede, yüklemim bildirdiği eylemi yapan ya da yükleme göre bir oluş içindeki varlığı karşılayan ek, sözcük, sözcük grubu ” şeklinde tanımlamış ve özne görevinde bulunan özne türlerini şöyle sıralamıştır: 1. İsimden özne, 2. Sıfattan özne, 3. Zamirden özne, 4. Zarftan özne, 5. Tekrar grubundan özne, 6. Eklerden özne, 7. Harften özne, 8. Eylemsiden özne, 9. Cümleden özne. Böylece dokuz özne türü tespit eden yazar, özne yüklem uygunluğu konusunu da ele almış ve bu hususu çeşitli açılardan incelemiştir (Demir, 2004:184-191).

Cümlede yüklemden sonra ikinci temel ögenin *fail* (özne) olduğunu ifade eden Ergin, özne yerine *fail* kelimesini kullanmıştır. O, öznenin fiile en yakın öge olduğunu, açıkça kullanılmadığında bile yüklem içinde sürekli olarak bulunduğunu söyler. Özne isim cinsinden bir kelime veya kelime grubu hâlinde bulunur. Özne, meçhul yapıdaki fiil kullanımları hariç; Türkçe cümlelerde devamlı olarak bulunur. Ayrıca gereklilik kipinin genel kullanımında da özne yoktur: *yemeli, çok konuşmamalı, uygun davranmalı* gibi. Bunun yanında Türkçede fiil ile özne arasında teklik ve çokluk bakımından belli bir uygunluğun bulunduğunu da ifade etmiştir. Ancak günümüzde, eskiden olduğu gibi bu uyum tam olmamakta, gerektiğinde çokluk özne teklik yükleme bağlanabilmektedir (Ergin,199:407, 412).

Özneyi; cümlede fiilin belirttiği işi, ortaya çıkışı, hâli yapan bir kelime veya bir kelime grubu olarak tanımlayan Kükey, öznenin etken fiillerin meydana getirdiği cümlelerde yapan unsur; edilgen fiillerin veya fiilimsilerin ortaya koydukları cümle ve cümleciklerde ise yapılan işten etkilenen unsur olduğunu belirtmiştir. O, özne türleriyle ilgili olarak da gizli öznenin kullanım açısından sonradan ortaya çıktığını belirterek bu özne türünün de da çok seyrek bir biçimde kullanıldığını ifade etmiştir.

Bazı öznelerin yapıcı, ortaya bir fiil koyucu olduğunu belirten Kükey, bu çeşit öznelere *gerçek özne* veya genel ismiyle sadece *özne* denildiğini ifade etmiştir. Ayrıca etken çatılı fiilimsilerin meydana getirdiği cümlelerde yapıcı öznenin

bulduğunu söyler. Diğer taraftan özneye yönelik etken çatılı yapı eki taşımayan bütün fiillere ve fiilimsilere *-l-*, *-n-*, *-ş-* ekleri getirildiğinde edilgen, işteş ve dönüşlü çatı şekline dönüştürülür, ifadesini kullanmıştır (Kükey, 2003.142-143-144).

Özne kavramını, özne görevi yapan veya yapılan işten etkilenen tüm unsurlar için ortak bir terim olarak kullanan Çatıkkaş bu terimi değişik kullanım şekilleriyle vermiştir: **1.** Tek özneli cümleler: Parkta *çocuklar* oyun oynuyor. **2.** Birden fazla özneye sahip bulunan cümleler: *Öğrenci, öğretmen ve yöneticiler* iç içe girmiş. **3.** Öznesi geniş olan cümleler. Bu yapı da *-An-*, *-mİş* ekli sıfat-fiillerle genişleyenler ve tamlayanlarla genişleyenler olmak üzere iki maddede ifade etmiştir (Çatıkkaş, 1996:258-260).

Koç, özne türlerini biçim bakımından şu şekilde sıralamıştır: 1.Yalın özne, 2. İyelik eki almış özne, 3. Çoğul eki almış özne, 4. Koçaşlı özne, 5. Ad öbeğinden özne, 6. İkilemeden özne, 7. Ortak özne, 8. Pekiştirmeli özne, 9. Bağlaçlı özne, 10. Yinelemeli özne, 11. Seslenmeli özne, 12. Açıklayıcıdan özne (Koç, 1992:208, 209, 210). Yazarın bu açıklamasına dayalı olarak gerektiğinde Türkçedeki diğer kelime gruplarından bir kısmı veya birtakım yapılar da bu sıralamaya dahil edildiğinde mevcut sayı çok yukarılara çıkabilir.

Cümlelerde özneyi ifade etmek üzere bir şahıs veya nesnenin ya kendisi veya bu öğeleri temsil eden başta zamir olmak üzere özne görevi yapmaya müsait yapılar özne olarak kullanılır diyen Aktan özne türlerini şu şekilde sıralamıştır 1. Gerçek özne, 2. Açıklayıcı özne, 3. Gizli özne, 4. Örtülü (mantıkça) özne, 5. Belirsiz özne, 6. Sözde özne, 7. Pekiştirmeli özne, 8. Ortak özne (Aktan, 2009:99,100).

Cümlede öznenin, yapını ve olanı karşılayan unsur olduğunu ifade eden Karahan, öznenin özellikleri üzerinde durmuş ve öznenin yükleme nasıl bağlandığını, bir cümlede birin üstünde özne bulunabileceğini, edilgen fiillilerle oluşturulan cümlelerde öznenin bulunmadığını, sıralı cümlelerde ortak özne bulunabileceğini vb. (Karahan, 2010:18-23) ifade etmiştir. Yazar, *Türkçede Söz Dizimi* isimli kitabında öznenin özelliklerini ve kullanım şekillerini ele almış, özne türleri üzerinde fazlaca durmamıştır.

Türkçenin tartışılan sorunlu dil bilgisi konularından biri de özne türleridir. Bu sebeple bir kısım dilciler özne türlerinden bazılarını kabul etmekte, bir kısmını da reddetmektedirler. Mesela; Pekiştirilmiş/Pekiştirmeli Özne başlıklı incelemesinde Baydar, bazı dil araştırmacılarının bu özne türünü kabul etmediklerini, dolayısıyla özne türlerinin açıklamasında birtakım farklılıkların ve sorunların olduğunu ifade etmiştir (Baydar, 2014:30).

Özne türleri ile ilgili değişik görüşlerin ortaya çıkışının farklı kullanımlara bağlı olduğunu ifade eden Ulutaş; örtülü özne, gerçek özne, dolaylı vb. gibi çok

farklı özne türlerinin kullanılmasının bazı karışıklıklara sebep olduğunu belirtmektedir (Ulutaş, 2018:3). Bu durumda Türkçede özne türleri belirlenirken hangi ölçütler öne çıkarılmalıdır, sorusu da tartışılmalıdır. Bu noktada anlama, temel fonksiyona, yapıya vb. dikkat etmek gerekir.

Özne terimi ilgili olarak Fransızca kaynaklara bakıldığında özne gerek düz cümlelerde gerekse özne ile fiilin yer değiştirmedeği cümlelerde, genellikle fiilin önünde bulunur. Bu yazıda özellik arz eden Fransızcaya ait bir cümlecikteki eylem veya durum bildiren bir şahsı veya şeyi temsil eden kelime veya kelime grubu, olarak da tanımlanabilen şu durumlarda bulunabilir, mesela özne;

Bir isim olabilir: *Bir erkek* taksi kullanıyor (Fr. *Un homme conduit le taxi*).
Bal ister misiniz? - Teşekkür ederim, *tereyağı* bana yeter (Fr. *Merci, du beurre me suffit*). Burada özne olarak görev yapan isim parça, miktar bildirmektedir. Öznenin Fransızcadaki bu kullanım şekli harfitarifle (Fr. *article*) yapıldığı için Türkçe özne yapısında bulunmamaktadır.

Bir şahıs zamiri olabilir: *Biz* okulu gördük (Fr. *Nous avons vu l'école*).

Bir işaret zamiri olabilir: *Bu* beni tanıyor. (Fr. *Cela me connait*).

Bir soru zamiri olabilir: Kapıyı *kim* açtı? (Fr. *Qui a ouvert la porte?*).

Bir belirsiz zamir olabilir: *Biri* geldi. (Fr. *Quelqu'un est venu*).

Bir mastar fiil olabilir: *İçeri girmek* çözüm değildir. (Fr. *Entrer dans la maison n'est pas solution*).

İlgi zamiri olabilir: *Doğru söyleyen insanları* severiz. (Fr. *Nous aimons les hommes qui disent la vérité*). Konuyla ilgili geniş açıklamalar bulunmaktadır, ancak bu kısım için mevcut açıklamalarla yetinildi.

Not: Yukarıdaki örnekte verilen ilgi zamirli cümle iki ayrı cümle hâlinde meydana gelmektedir; 1. Biz insanları severiz. 2. İnsanlar doğru söylüyorlar. Fransızcaya göre birleşik olan bu cümlede *insanlar* kaldırılarak yerine *qui* bağ zamiri konulmuştur. Bazı Türk dilcileri bu tür bağ zamirli cümleleri birleşik cümle kabul ederken; bazı dilciler içerisinde fiilimsiler bulunan böylesi cümleleri basit cümle olarak kabul etmektedirler. Bu durumda özne yapısı da değişmektedir.

Önemli: Tamlayıcı öge anlamı belirlemede gerçek öznedir. Avcı köpek *tarafından* takip edildi (Fr. *Le chasseur est suivi de son chien*).

Öznenin yokluğu: Fransızcadaki emir kipi kullanımında özne bulunmaz (*gel=* Fr. *vient*), yani emir şekli de mastar yapılar gibi özne almaz: Mecbur *olduğunu* yap (Fr. *Fais ce que dois-* Mauger, 1968: 290).

Fransızca cümlede öznenin yeri: Özne, genel kural gereği, fiilin önünde bulunur. Fakat bazen cümle öğelerinin yer değiştirmeleri bu kuralı da farklılaştırabilir (Mauger, 1968:298). Örneğin; özne yüklem yer değiştirmesinde, soru zarflarının kullanıldığı bazı hâllerde bu kurala uyulmaz.

Ayrıca araya giren veya eklenen ifadelerde bu kural farklılaşır ve yer değiştirme zorunlu hâle gelir: *Denilene göre*, fiyatlar düşecek (*Les prix vont, dit-on, baisser*). Bu şekildeki fiiller çoğunlukla görüş ve bildirim belirten fiillerdir. Bazen, suiistimal etme, özellikle bir jest yapma, bir durum açıklama veya fiilin düz tümleç aldığı zamanlarda yer değişikliği olmaktadır: Daha şimdiden gülümsüyor (Fr. *Déjà, sourit-il*. Burada özne (Fr. *il*) sondadır). *Öğretmenim* şaşırды (Fr. *s'étonna mon professeur*). Bu örnekte de özne sonda bulunmaktadır (Mauger, 1968:299).

Soru sorma (soru cümlelerinde) özne;

Gidecek misiniz? (Fr. *Irez-vous?*)- *Neredesiniz?* (Fr. *Où êtes-vous?*) – *Bunu niçin yaptın?* (Fr. *Pourquoi as-tu fait cela?*). Görüldüğü üzere bu cümlelerde özne yüklem değişikliği meydana gelmiş, özne yüklem sonuna gelmiştir. Bu durum Fransızca cümle yapısına göre biçimlenmektedirler. Yer değiştirme işlemi (öznenin yüklem sonuna gelmesi değişikliği) sırasında şayet özne şahıs zamiri veya bir nevi şahıs zamiri türünde olan ve kişiyi veya şeyi karşılayan bu (Fr. *ce*) ile bir eylemin gerçek öznesi söylenmediğinde insan karşılığı olarak (Fr. *on*) kullanılır (Fr. *Où est-ce? - Vient-on?*) Fr. İlgi cümleciğinden önce kullanılan işaret zamiri bu (Fr. *ce*) veya özne olmadığında: *Düşündüğüm şey/bu* seninle ilgili olamaz (*Ce à quoi je pense ne saurait vous concerner* -Mauger, 1968:300).

Cümlede özne bir isim veya belirtili zamir bu durumda açık bir özne diğer bir ifade ile gerçek özne (Fr. *sujet réel*) var demektir: *Çocuk* geldi (Fr. *l'enfant est venu*). *Biz* gidiyoruz (Fr. *Nous allons*). Öznenin soru oluşturmaya yönelik özelliği de bulunmaktadır. Bununla beraber soru hâli; *Ne zaman? Nerede? Nasıl?* vb. yapılardan oluşursa yer değiştirme işlemi (öznenin yüklem sonuna gelmesi) basit veya karmaşık olabilir: *Çocuk* nereye gidiyor? (Fr. *Où va l'enfant?* – *Où l'enfant va-t-il?*). Nötr soru, basit yer değiştirme işleminde genelde sabittir: *Çocuk* ne yapıyor (Fr. *Que fait l'enfant?*). Bu sorma biçiminde öznenin (kişi zamiri) yüklem ile yer değiştirmesine bazen gerek kalmadan da soru ifadesi elde edilmektedir. Genellikle *ne kadar, kaç* (Fr. *combien*) soru zarflarıyla birlikte kurulmuş cümleler sıkça kullanılmaktadır: *Kaç kişi gelecek?* (Fr. *Combien de gens viendront?*). Fiilin yerinde kullanımıyla birlikte, yani öznenin fiilin sonuna eklenmesine gerek kalmadan emir biçimini kullanarak dolaylı soru sorulabilir: *Şayet iyi yaptysam* bana söyle (Fr. *Dis-moi si je fais bien*). *Neden geç kaldığını* bana açıkla (Fr. *Explique-moi pourquoi tu es en retard*). Dolaylı soru şekillerinde soru biçimi bazen basit, bazen de yer değiştirme karışıktır, düzenli değildir. Ünlemlerli dönüşümlerde özne fiille yer değiştirmek suretiyle soru veya soruya benzer yapılar elde edilebilir. Doğrudan konuşmalarda: *O* cömerttir (Est-il généreux!), *Ahmet* cömerttir! (*Ahmet est-il généreux*). *Ne kadar* insan aldatıldı!

(Combien de *gens* s'y sont trompés). Ayrıca Fransızcada Dolaylı konuşmalarda özne ve yüklemde yer değişikliği olmaz: *Onun* ne kadar *cömert olduğunu* biliyorsun, bu onun şaşırtıcı yanı mıydı? (Tu sais combien il est *généreux*, quel fut étonnement -Mauger, 1968:300).

Şayet özne bir isim, işaret zamiri (işaret zamiriyle nadiren), iyelik zamiri veya belirsiz zamir (insan yerine kullanılan – Fr. *on* hariç-) ise; karmaşık bir yapıda öznenin yer değiştirme biçimi ortaya çıkar: Belki *bu zaman* gelecek (Fr. *Peut-etre ce temps* viendra-t-il.). Ancak bazen bu zarflar, *hâlâ* (*encore*) ve *daima* (*toujours*) zarfları hariç, düz halde kullanılırlar: Belki *kabul edecek* (*Peut-etre il acceptera*) Belki *kabul eder* (*Peut-etre qu'il acceptera*). Fransızcadaki konu bağlaçlı özne durumundaki şahıs zamirinin yanı sıra *bu* (Fr. *ce*) ve *biri*'nin (Fr. *on*) kullanımı öznenin yüklem sonuna gelmesiyle olur. Özellikle özne, yüklem sonuna gelmişse yanı ters çevirme olmuşsa yazım noktasında virgüle gerek olmaz, ancak cümlenin durumuna göre özne ile yüklem arasına virgül konulabilir (Grevisse-Goosse, 2008:126, 129).

Grevisse ve Goosse'a göre öznenin özelliği (Fr. nature du sujet) başlığı altında; özne çoğunlukla bir isim veya bir zamirle ifade edilebilir: Bunun örneği çoktur. Cümlede mastar fiil de özne görevi yapabilir: *Kaçak avlanmak* hırsızlık yapmak değildir (*Braconner* n'est pas voler). Özne çoğunlukla bir isim veya zamirle, diğer bir ifadeyle bir zamir veya temsili bir yapıyla karşılanır. Bu temsil edilme tabi olarak bir şahıs zamiriyle olduğu gibi işaret zamiri ve özne olabilecek zamirle de ortaya konulur. Günlük dilde özneyi karşılayan mastar filli yapılar sıklıkla kullanılır. Ayrıca mastar genellikle fiillerin gerçek veya mantıksal öznesi olarak kullanılır. Yerine göre, çeşitli şekillerde oluşturulmuş bazı cümlecikler de özne görevi yapmaktadırlar. Bunun yanında şahıs zamiri olmadan da cümledeki bazı öğeler özne görevi yapabilirler. (Grevisse ve Goosse, 2008:251, 253). Bu açıklamalar şahıs zamiri yapısındaki öznenin bulunmadığı hâller başlığı altında ele alınmıştır.

Düz tümleçten sonra gelen özne ve yüklem için yer değişikliği isteğe bağlıdır: Aklın ve ruhun *muhteşem niteliklerinin tasdik ettiği* başarılarınızdan ötürü mutluyum. (Mauger, 1968:301). Eğer yardımcı cümle cümlenin başında değilse, şahıs zamiri konumundaki özne bu (Fr. *ce*) ve insan (Fr. *on*) ve diğer konular bir zamir tarafından yürütülür ve özne sona aktarılır: Ruhun gizemleri yalnız bir vasıtayla açılmaz, *bu* rüyaların yardımıyla olur (Grevisse- Goosse, 2008:1523).

Emir kipinin örtük öznesi kendisiyle konuşulan kişilere aittir. Bunun dışında bazen öznesi mastar olan cümlede de bu özne türü görülebilir: *Yükseğe tırmanmamak*, belki, ama yalnız (Fr. *Ne pas monter bien haut, peut-être, mais tout seul!*- Grevisse- Goosse, 2008:268). Özne bazen karmaşık bir şekilde bir kelime yerine bir kelime grubundan meydana gelebilir: *Paule'ün kardeşi* kırmızı

bir arabaya sahiptir (*Le frère de Paule possède une auto rouge- Grevisse- Goosse, 2008:228*).

Öznenin farklı kullanımlarıyla ilgili olarak birçok açıklama ve örnekler bulunmaktadır. Mesela, yerine göre sıfat olarak kullanılan *böyle* (Fr. *tel*) kelimesi özellikle öznenin veya nesnenin bir niteliği olarak, bir sıfatı, bir ismi temsil edebilir: Eğitmek, bu benim amacım budur (Fr. *Instruire, tel est mon but*). Ayrıca cümlecikten meydana gelmiş özne yapısı Fransızcada yaygın bir şekilde kullanılmaktadır (Grevisse- Goosse, 2008:223): *Fakire ikramda bulunan bir cümlecik öznesidir* (Fr. *qui donne au pauvre est une proposition sujet*).

Özne yüklemlere kişi ve sayı işaretlerini verir, aynı zamanda cinsiyet de bildirir: Biz uyuyoruz (Fr. *Nous dormons*). *Ticaret malları geldi* (*Les marchandises sont arrivéES- Grevisse- Goosse, 2008:230*). Bu cümlede öznenin çoğul ve dişil olması sebebiyle yüklem sonuna *-es* eki ilave edilmiştir.

Fiilin meteorolojik bir olayı ifade ettiği cümlelerde, özneyi temsil eden zamir belirli bir şeyi temsil etmez. Bunu, kişi zamiri buldurmeyen fiillerin özne yapılanmasında görmekteyiz. Kişi zamiri almayan fiillerde dil bilgisel (gramatikal) özne kullanılır. Sonuç olarak, bunu gerçek (veya mantıksal) özne olarak ele alacağız. Şahıs zamiri almayan fiillerde özne yüklem uyumu mantıksal özne ile değil, gramatikal özne (görünen özne) ile yapılır (Grevisse- Goosse, 2008:279).

Özneyi açıklayan bir başka Fransızca kaynakta; şahıs zamirlerinin gerçek özne konumunda oldukları belirtilmekte, ancak bir şahıs zamiri olan *o'nun* (Fr. *il= 3*. Teklik şahıs zamiri) her zaman bir *o'nun* her zaman bir isim tarafından karşılanmadığını ifade edilmiştir: Kar yağıyor (Fr. *Il pleut*), yağmur yağıyor (Fr. *Il neige*), şüphesizdir (Fr. *Il est certain*). Bu ifadeler ve bu fiiller özne karşılığında şahıs zamiri almadan kullanılırlar (Mauger, 1967:68). Özne büyük çoğunlukla isim veya zamirdir. Ayrıca kendisine hitap edilen bir şahıs açıklayabilir: *Hamal, lütfen benim valizlerimi al* (Fr. *Porteur, prenez mes valises, s'il vous plait- Mauger, 1967: 148*). Burada geçen hamal (porteur) apostrof görevi yaptığı için Fransızcada mevcut bulunan harfitarifi/artikli (Fr. *article*) almaz.

Bir başka kaynağa göre özne, eylemi gerçekleştiren veya fiilin ifade ettiği durumda olan kişi veya şeydir. Pasif fiilli yapıda öznenin eyleme maruz kaldığı görülmektedir. Genellikle kişisel olmayan ifadeler *vardır, vardı* (Fr. *Il y a, Il y avait*) yapılarındaki özneler yalnızca görünüşteki özneler olarak kullanılmıştır (Souché-Grunenwald, 1961:14).

Bir iyelik zamiri: Türkçede, Fransızcada olduğu gibi bağımsız olarak kullanılan iyelik sıfatıyla yapılmış bir dilbilgisi şekli yoktur. Aynı şekilde iyelik zamirli kullanımlar da Türkçeden farklıdır, bu yapıların özne olma durumları da aynıdır. Bu konuda Türkçe ve Fransızca arasında benzerlik yoktur. Türkçede

şahıslarla ilgili iyelik ekleri isim veya zamirin üzerinde bulunur: Birinci teklik şahıs için iyelik eki -m/-im'in (Ergin, 1999:307) kullanılması gibi.

DEĞERLENDİRME

Türkçe cümle yapısında yüklem üzerinde bulunan gizli özne, devrik cümlelerin bir kısmı, özellik arz eden bazı cümle yapıları hariç, özne çoğunlukla fiilden önce gelmektedir, bu durum Türkçenin yapısıyla ilgilidir. Bu konu her iki dilde de *öznenin yeri* başlığı altında ele alınmaktadır. Fransızca cümle yapısında da özne, genellikle fiilden önce gelir (Fr. *Le sujet précède ordinairement le verbe*-Grevisse-Goosse, 2008:257). Ancak yukarıdaki açıklamalarda da görüldüğü üzere öznenin yeri bazı durumlarda değişmektedir. Türkçenin kurallı cümle yapısında; cümle ögeleri özne + tümleçler + yüklem şeklinde sıralanmaktadır. Fransızca genel cümle yapısında ise cümle ögeleri özne + fiil + tümleçler şeklinde sıralanmıştır, fiil + özne biçimindeki kullanım çok seyrek (Fr. *Verbe + sujet, procédé plus rare* -Grevisse-Goosse, 2008:179,182). Türkçede Öznenin fiilden sonraki kullanımı genellikle kuralsız cümlelerde bulunmaktadır.

Türkçede cinslik yapısı ve cinslik eki bulunmadığından kelimeleri dişil ve eril başlıklar altında tasnif etmek söz konusu değildir (Ergin, 199:212). Ancak Fransızca kelimelerin temel yapıları ve kullanımları noktasında cinslik kategorisi mevcuttur. Bundan dolayı Fransızcada bazı fiil yapılarıyla *olmak* (Fr. *être*) ve çift zamirli fiillerle (Fr. *verbes pronominaux*) kurulan cümlelerde özne yüklem uyumu mutlaka vardır. *Onlar*(dişil) geldi. (*Elles sont venues*). Bu özellik Fransızca öznenin işlevine ve yüklem oluşumuna Türkçedekinden farklı bir özellik katmaktadır. Ayrıca anılan bu fiil yapılarıyla oluşturulan cümlelerde özne yüklem uyumu bir şart aranmaktadır. Bu da özne ve yüklem uyumu noktasında Türkçeden farklıdır. Türkçe cümlelerde fiil ile özne arasında teklik ve çokluk bakımından çoğunlukla belli bir uygunluk bulunmaktadır. Ancak bazen sözlü ve yazılı anlatımdaki birtakım kullanımlarda bu uyum kuralına dikkat edilmediği verilen örneklerden anlaşılmaktadır.

Türkçe özne yapısı ve kullanımı ile ilgili olarak yukarıda ele alınan kaynaklarda ve yapılan açıklamalarda da görüldüğü üzere ortak bir noktada buluşamadığı gibi özne türleri noktasında birbirinden farklı sayılar ve açıklamalar mevcuttur. Dolayısıyla Türk dil bilgisinin özne sorunu çözülmesi gereken önemli bir olgudur. Bu, özne terimi konusunda dilciler arasında kalıcı bir birlikteliğin oluşturulmasıyla sağlanabilir. Zülfikar'a göre; özne türlerin değişik adlar altında verilmiş olmasının özne teriminin kullanımında da bir kargaşanın ve birtakım sorunların doğmasına sebep olmuştur (Zülfikar, 1995:43). Mesela Korkmaz özne türlerini beşe; Demir, dokuza, Koç on ikiye; Aktan sekize ayırmışlardır. Dolayısıyla Türkçedeki özne terimi noktasında Türk dilcileri

arasında kesin bir ortak tanımlama söz konusu olmadığı gibi öznenin özelliklerine dayalı kullanımlarda da tam bir fikir birliği bulunmamaktadır.

Yukarıda, içlerinde Fransızcanın en hacimli dil bilgisi kitaplarından birinin de bulunduğu Fransızca kaynaklara, yapılan açıklamalara ve verilen örneklere göre bu dilin cümle yapısında yaklaşık beş tür öznenen bahsedilebilir. Ancak bu kaynaklarda özne türünden çok özneyle ilgili tespitlerin, onun özelliklerini açıklamaya yönelik bilgilerin ve örneklendirmelerin öne çıktığı görülmüştür. Bu konuyu aynı şekilde ele alınan bazı Türk dilcilerin de özne türlerinden çok; onun özelliklerini ve kullanım şekillerini belirtmeye yönelik çalışmalar içinde oldukları yukarıdaki açıklamalarından anlamaktadır.

Bu durumda özne türlerinin artırılması yerine öznenin, cümlenin yapısına ve türüne göre nasıl kullanılacağı, yazım ve noktalamasının nasıl olacağı konularını işlemek bu noktadaki bazı sorunların çözümüne de katkı sağlayabilir. Bu hususu, bazı Türkçe kaynaklarda gördüğümüz gibi yine bu çalışma için başvuru kaynağı olarak ele aldığımız Fransızca kaynaklarda da özellikle görmekteyiz.

Özne, yüklemle kişi ve sayı işaretlerini verir, aynı zamanda cinsiyet de bildirir: *Biz uyuyoruz* (Fr. *Nous dormons*). *Ticaret malları geldi* (*Les marchandises sont arrivées*). Bu cümlede öznenin çoğul ve dişil olması sebebiyle yüklem sonuna *-es* eklenmiştir (...*sont arrivéES*). Türkçe kelime yapısında cinslik eki veya kategorisi olmadığından bulunmadığından öznenin de bu şekilde yapılması söz konusu değildir. Diğer taraftan bazı dilciler tarafından öne sürülen birtakım özne türlerinin Türkçe ve Fransızca tarafından ortak olarak kullanıldığı yukarıdaki açıklamalardan anlaşılmıştır: *gramerce özne* gibi.

Fransızcada emir biçimi kullanılarak dolaylı soru sorulabilir: *Şayet iyi yaptysam bana söyle* (Fr. *Dis-moi si je fais bien*). *Neden geç kaldığımı bana açıkla* (Fr. *Explique- moi pourquoi tu es en retard*). Fransızca emir şeklinde de özne yoktur. Türkçede ise soru cümlesi ya soru eki *-mI* ile veya *neden, nasıl, niçin* vb. soru zarfları ile soru zamiri ve soru sıfatlarıyla soru sorulur, ancak cümlede özne bulunur.

Fransızcada meteorolojik bir olayın ifade edildiği cümlelerdeki meçhul fiillerin kişi zamiri durumundaki üçüncü teklik şahsı temsil eden *o* şahıs zamirinin gerçek bir özne olmadığı yukarıdaki açıklamalardan anlaşılmaktadır: *Yağmur yağıyor* (Fr. *Il pleut*). *Kar yağıyor* (Fr. *Il neige*) vb. Burada fiilin anlam ve yapısından doğan bir durum öne çıkmaktadır. Ancak bu şekilde bir özne yapısı ve özne kullanımı Türk dil bilgisinde Türkçede mevcut değildir.

SONUÇ

Bu çalışmada, *Türkçe ve Fransızca Özne Yapısı Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme* isimli konu ele alındı. Özne terimiyle ilgili olarak Türkçe ve

Fransızcaya ait yukarıda ismi geçen kaynaklara ve konuyla ilgili birtakım araştırmalara başvuruldu. Türkçede özne türlerin değişik adlar altında ve onu (10) aşkın bir sayıda verilmiş olmasının dilde birtakım zorluklara ve kargaşalara yol açtığı düşüncesi bazı dilciler tarafından da dile getirilmiştir. Dolayısıyla Türkçede bir sorun olarak görülen bu duruma dilcilerin ittifakıyla kalıcı bir çözüm bulunmalıdır. Çünkü dilin bir konusundaki terim çokluğunun ve karmaşasının bile eğitim ve öğretim alanında birtakım zorluklara sebep olduğu bilindiğinden bu sorunun öncelikli olarak çözülmesi gerekmektedir.

Bu çalışmada başvuru kaynaklara ve dilin kullanım örneklerine bakıldığında Fransızcadaki özne türlerinin sayısal bakımdan Türkçede bazı yazarlarca önerilen özne türü sayısından daha az olduğu anlaşılmıştır. Ancak Türk dilcilerinden bazılarının da Türkçenin yapısına uygun olmak üzere benzer yöntemi uyguladıkları ve öznenin özellikleriyle ilgili bol örnekli açıklamaları daha çok tercih ettikleri bu yazıda görülmüştür.

Ortak bir özne terimi veya az sayıdaki özne terimi esas alınmak üzere öznenin özelliklerini ve kullanımlarını önceleyen bir yapılanma üzerinde durmak daha pratik ve tercih edilen yöntem olacaktır. Diğer taraftan bazı dilciler tarafından kullanılan *gramerce özne* gibi yabancı dilden (Fr.) gelen birtakım özne türlerinin Türkçede ve Fransızcada ortak olarak kullanıldığı gözlenmiştir. Öncelikle dildeki bir terimin; o dile ait kaynaklara, ilgili tüm diğer verilere ve dilin yerlilik ölçütlerine göre değerlendirilmesi yapılmalıdır. Şayet araştırılan konuyla ilgili tatmin edici bir sonuç alınamazsa aynı terimin başka dillerdeki özellikleri ve kullanımı incelenip Türk diline zarar vermeden diller arası karşılaştırmalı çalışmalar yapmak daha yararlı olabilir.

KAYNAKLAR

- Aktan, B. (2009). Türkiye Türkçesinin Sözdizimi, ÖzBaran Ofset Matbaacılık, Ankara.
- Banguoğlu, Tahsin. (1988), Türkçenin Grameri, TDK, Ankara.
- Baydar, T. (2014). Pekiştirilmiş / Pekiştirmeli Özne Üzerine. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi.
- Çatıkkaş, M.A. (1996). Üniversiteler İçin Uygulamalı Türk Dili ve Kompozisyon Kılavuzu, İlaveli 2. Baskı, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.
- Demir, T. (2004). Türkçe Dilbilgisi, Kurmay Basın-Yayın Dağıtım, Ankara.
- Devellioğlu, F. (2012). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat, 29 Baskı, Aydın Kitabevi, Ankara.
- Ediskun, H. (1984). Türkçe Dil Bilgisi Sesbilgisi, Biçimbilgisi, Cümlebilgisi 11. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Ergin, M. (1999). Üniversiteler İçin Türk Dili, Bayrak/Basım/Yayım/Tanıtım, İstanbul.
- Grevisse, M.- Grosse, A. (2008), Grammaire Française, 14^e Edition (14. Baskı), Bruxelles.
- Gürsoy- Naskali, E. (1997). Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu, TDK, Ankara.
- Karahan, L- Ergöneç, D. (2010). Hüseyin Cahit, Türkçe Sarf ve Nahiv, TDK, Ankara.
- Karahan, L. (2010). Türkçede Söz Dizimi, 15. Baskı, Ere Matbaası, Ankara.
- Koç, N. (1992). Açıklamalı Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü, İnkılap Kitabevi Anka Ofset, İstanbul.
- Korkmaz, Z. (1992). Gramer Terimleri Sözlüğü, TDK, Ankara.
- Kükey, M (2003). Türkçenin Dilbilgisi 2, Cem Ofset, Samsun.
- Mauger, G. (1968). Cours de la Langue et de Civilisation Françaises II, Edition revue et mise à jour, Hachette, Paris.
- Mauger, G. (1968). Grammaire Pratique du français d'aujourd'hui Langue parlée la langue écrite, Septième Edition Revue, Librairie Hachette, Paris.
- Petit Larousse. 1959, Imprimerie Larousse, Montrouge.
- Sami, S. (1898). Kamus-i Fransevi, Mihran Matbaası, İstanbul.
- Sami, S. (1899). Kamus-i Türkî, İkdam Matbaası, İstanbul.
- Saraç, T. (1990). Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük Grand Dictionnaire Français-Turc, Adam Yayınları, Üçüncü Baskı, İstanbul.
- Souché, A-Grunenwald, J. (1961). Grammaire Française Leçon et Exercices, Librairie Fernand Nathan, Paris.
- Türkçe Sözlük (2010). TDK, 11. Baskı, Ankara.

Ulutaş, İ. (2018). Cümlede Özne ve Fail Konusuna Bir Bakış, Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.

Zülfıkar, H. (1995). Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı 822-23 Ekim 1993) 'Özne Türleri ve Bunların Adlandırılması, TDK, Ankara.

Bölüm 59

**İklim Göçü: Güncel Durum ve
Değerlendirme**

Alkan ÜSTÜN¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi; Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü.
alkanustun@gmail.com ORCID No: 0000-0002-3616-8193

ÖZET

Bu kitap bölümünün amacı, iklim değişikliğinin en önemli toplumsal izdüşümlerinden birini oluşturan, güncel verilere göre gündelik hayata her geçen gün daha fazla yansıyan ve topluma önemli ölçüde etki eden iklim göçü konusunu ele almaktır. Çalışmanın giriş bölümünde göç ve iklim göçü kavramlarına ilişkin bir değerlendirme yer almaktadır. Takip eden bölümde iklim göçünü tetikleyen üç temel faktörün incelemesine yer verilmiştir. Ardından iklim göçünün küresel görünümü özetlenmekte ve mevcut koşullar ışığında geleceğe yönelik öngörülere yer verilmektedir. İklim değişikliği ile mücadelenin bir parçası olarak azaltım ve uyum süreçlerinin önemi vurgulandıktan sonra sonuç bölümü sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İklim Değişikliği, İklim Göçü, Göç.

GİRİŞ

Göç, nedenleri ve sonuçları itibariyle pek çok farklı disiplinin üzerine çalıştığı bir konudur. Göç etmek, ekonomik, sosyal ya da siyasi nedenlerle insanların yaşadıkları coğrafyayı ya da ülkeyi değiştirmesi olarak tanımlanabilir. Bununla birlikte göç etmek, sadece fiziki bir yer değiştirme değil aynı zamanda hukuki, ekonomik, sosyal, kültürel ve psikolojik boyutları da olan bir olgudur (Adıgüzel, 2022, s. 5). Göç etmek, insanların salt buldukları yeri değiştirmesinden ziyade hareketliliğin ardında yatan çok sayıda sosyal faktörün bir araya geldiği bir süreçtir (Aydın, 2022, s. 47). Öte yandan özellikle ülkeler arası göçler sadece coğrafi hareketliliği değil aynı zamanda kültürel bir değişimi de içermektedir. Farklı bir kültürel havzaya uyum sağlama süreci, bir bakıma yeni bir sosyalizasyon sürecini beraberinde getirmektedir (Yaman, 2019, s. 20).

1970 yılında 84 milyon, 1990 senesinde 153 milyon, 2010'da ise 220 milyon olan küresel göçmen sayısı günümüzde 280 milyonu aşmıştır. Birleşmiş Milletlerin verilerine göre dünyada yaklaşık 281 milyon göçmen bulunmaktadır (UN, 2023). Diğer bir deyişle dünya çapında yaklaşık her 28 kişiden biri, doğduğu ülke dışındaki başka bir ülkede yaşamını sürdürmektedir.

Göç, bir yer değiştirmedir ve çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Sosyal, ekonomik, siyasi nedenlerin yanı sıra afetler de insanların buldukları coğrafyaları terk etmelerine sebep olabilmektedir. Ekonomik olarak daha yüksek bir refaha erişmek ve daha konforlu bir hayat sürmek için gönüllü olarak hareketlilik gerçekleştirebileceği gibi savaşlar, çatışmalar ya da doğal afetler gibi zorunlu nedenler de göçü tetikleyebilmektedir. İnsan hareketliliklerinin çok çeşitli motivasyonları bulunmakla birlikte bunlar arasında çevresel koşulların da yer aldığını söylemek mümkündür. İklim değişikliğinin artmakta olan olumsuz etkileriyle beraber bir bölgede yaşayan insan toplulukları için süreklileşen yüksek sıcaklıklar ve kuraklıklar, aşırı hava olayları ya da deniz seviyelerindeki yükselmeler, göç etme ediminde rol oynayabilmektedir.

Birleşmiş Milletler çatısı altında bulunan Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli'nin (IPCC) raporlarına göre dünyadaki iklim sistemlerinin ısındığı, bir gerçeklik olarak ortadadır ve bunun başat sebebi insan faaliyetleridir. Sanayi Devriminden bu yana sera gazlarının atmosferde aşırı miktarda artması, iklim başta olmak üzere doğal sistemler üzerinde yıkıcı etkilere neden olmaktadır (IPCC, 2014, s. 2). Başta karbondioksit olmak üzere fosil yakıtların aşırı miktarlarda tüketilmesi sonucu sera gazı salımları tarihte görülmemiş oranlarda artmıştır. Bu durumun yansımaları olarak atmosfer ile okyanuslar ısınmakta, kalıcı kar ve buz miktarları azalmakta ve deniz seviyeleri yükselmektedir (IPCC, 2014, s. 4). Bununla birlikte şiddetli yağışlar, seller, aşırı sıcaklar, kuraklıklar, fırtınalar gibi aşırı hava olaylarının sayısı ve sıklığı artmaktadır

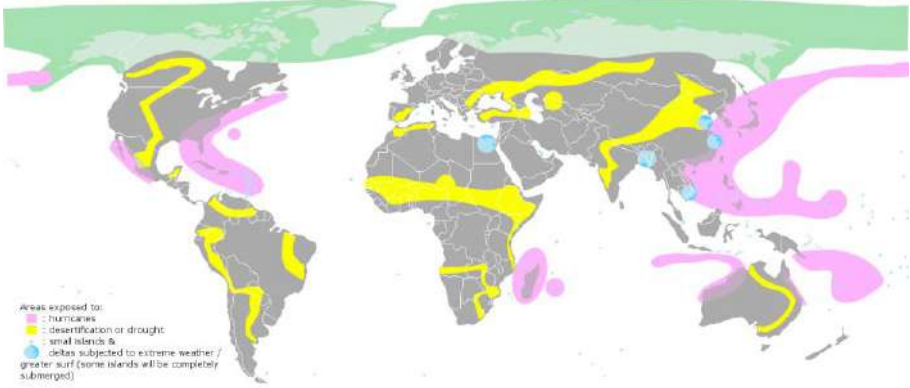
(IPCC, 2022, s. 9). Dünyanın ortalama ısısı, Sanayi Devrimi öncesine kıyasla 1,1 derece artmış durumdadır (IPCC, 2023, s. 4). Bununla birlikte atmosferdeki karbondioksit oranı yaklaşık son 150 senedir benzeri görülmemiş bir hızla artarak 280 ppm'den 420 ppm düzeyine yükselmiştir (NOAA, 2022). İklim değişikliğinin bir diğer somut kanıtı olarak denizlerdeki yükselme öne çıkmaktadır. Buna göre 1880'den bu yana denizlerdeki ortalama yükselme 23 santimetreye ulaşmış durumdadır ve bu artışın sekiz santimetrelilik kısmı yalnızca son 25 yılda gerçekleşmiştir (Global Change, 2023). İklim değişikliğinin etkileri; artan kuraklık, sellere katkıda bulunan yoğun yağışlar, deniz seviyesinin yükselmesi ve normal olmayan yüksek sıcaklıklar yoluyla halihazırda hissedilmektedir (Blunden & Arndt, 2017).

Çevresel koşullardaki değişikliklerin göçe sebep olması, tarihsel süreçte gözlenen bir olgudur. Elde edilen arkeolojik buluntular, Mezopotamya ve Mısır'da milattan önce yaşayan toplulukların, artan dönemsel kuraklıklarla beraber meralardan, ırmak boylarına doğru hareket ettiğini gösteren kanıtları sunmaktadır (Brown, 2008, s. 21). Kıtlaşan kaynakların bir sonucu olarak insanlar, daha verimli ve bereketli olduklarını düşündükleri bölgelere doğru göç etme eğiliminde olmuşlardır. Milattan sonra dördüncü yüzyıl civarlarında yaşanan uzun süreli dondurucu soğuklar neticesinde Avrupa'nın kuzeyindeki toplulukların güneye doğru hareketliliği, Kavimler Göçünü doğuran nedenler arasında sayılmaktadır. Benzer şekilde sekizinci yüzyıl dolaylarında Müslümanların güney Avrupa ve Akdeniz havzasına yayılmalarının da bir ölçüde o dönem Orta Doğu coğrafyasında artan kuraklıklardan etkilendiği öne sürülmüştür (Brown, 2008, s. 21). Çevresel koşulların tetiklediği göçler tarihsel bağlamda ele alındığında söz konusu göçlerin ortaya çıkmasında doğal unsurların etkili olduğu belirtilebilir. Buna karşın, günümüzde gerçekleşmekte olan iklim göçünü farklı kılan nokta ise kök nedeninin (fossil yakıtların tüketimi başta olmak üzere) insan kaynaklı faaliyetlerin yol açtığı küresel iklim değişikliğinin olmasıdır.

Uluslararası Göç Örgütü (IOM) iklim göçmenliğini ani ya da aşamalı olarak ortaya çıkan çevresel değişiklikler nedeniyle geçici ya da kalıcı olarak ülke içi veya ülke dışına gerçekleşen hareketlilik olarak tanımlamaktadır (IOM, 2007, s. 2). Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR) ise iklim göçünü şiddetli yağışlar, uzun süreli kuraklıklar, çölleşme, çevresel bozulma veya deniz seviyesinin yükselmesi ya da kasırgalar, tayfunlar gibi olayların neden olduğu göçler olarak tarif etmektedir (UNHCR, 2009). Seller ve tsunamiler gibi hızla oluşan ve yüksek yoğunluklu çevresel stresler oluşturan faktörler, kısa mesafeli iç göçlerde ani bir artışa yol açabilmektedir. Öte yandan, sıcaklık ve yağış düzenlerindeki uzun vadeli değişiklikler ve bunların sebep

olduğu çevresel bozulmaların ise orta ve uzun vadeli stres unsurları olarak belirdikleri söylenebilir. Görece uzun erimli olan bu etkenlerin tekrarlı şekilde gerçekleşmeleri geçim şartlarını zorlaştırmaktadır ve bu bağlamda uzun mesafeli veya uluslararası göçün oluşmasının yolu açılmaktadır (Brember & Hunter, 2014).

İKLİM GÖÇÜNÜN ÜÇ TEMEL ETMENİ

Şekil 1: İklim Değişikliğinin Etkilediği Alanlar (Pembe: Kasırgalar; Sarı: Çölleşme veya Kuraklık; Mavi: Aşırı hava koşullarına maruz kalan deltalar ve su altında kalma ihtimali olan küçük adalar)

Kaynak: https://en.wikipedia.org/wiki/Climate_migrant

İklim değişikliğinin çok katmanlı ve çeşitli etkileri küresel çapta izlenmekle beraber olguyu doğuran temel etmenler olduğu söylenebilir. Bunlar arasında belirginleşenlerden ilki, ortalama sıcaklıkların önemli ölçüde yükselmesiyle beraber gözlenen yağışlarda azalma, kuraklıklar ve çölleşmelerdir. Bir diğer önemli unsur olarak aşırı yağışların neden olduğu seller, fırtınalar ve kasırgalar sayılabilmektedir. Üçüncü olarak, okyanusların ısınmasının (ve hacimlerinin genişlemesinin) yanı sıra buzullardaki erime neticesinde yükselen deniz seviyeleri, insanları iklim göçüne sevk edebilmektedir.

Artan ortalama sıcaklıklarla birlikte yeryüzüne düşen yağış miktarları da azaltılmaktadır. Bu durum, tarımsal üretimi dramatik olarak düşürmekte ve gıda güvensizliğinin yanı sıra kıtlıkları ortaya çıkarabilmektedir. Sahra Altı Afrika başta olmak üzere, Sahel bölgesi (Moritanya, Senegal, Mali, Nijer, Çad, Sudan, Burkina Faso ile Nijerya) ve Afrika Boynuzu ülkeleri (Cibuti, Eritre, Etiyopya ve Somali) bu durumdan yoğun biçimde etkilenmektedir. Söz konusu ülkelerde yapılan tarım, %90'ı aşkın oranda doğal yağışlara bağlı yapılmaktadır (Cooper, Dimes, & Rao, 2008, s. 25). Diğer bir deyişle, temel besin kaynaklarının üretimi

için bir sulama altyapısına sahip olunmaması, tarımın sürdürülebilirliği için yağışlara bağımlı olmayı beraberinde getirmektedir. Öte yandan Sahra Altı Afrika ülkeleri iklim değişikliğinin olumsuz etkileriyle birlikte, kuraklıklar, suya ulaşmada güçlükler, tarım arazilerinde erozyon başta olmak üzere çevresel bozulmaları yoğun şekilde deneyimlemektedir (Wani, Singh, & Boomiraj, 2009, s. 222). Bunların yanı sıra artmakta olan nüfusun tarımsal üretim üzerinde oluşturduğu stres, mevcut altyapı imkanlarının zayıflığı ve düşük miktardaki yatırımlar, tarım mahsullerinin veriminin düşük seyretmesinde etkili olmaktadır (Rockstrom, Hatibu, & Theib, 2007).

Benzer şekilde Orta Asya ülkeleri de yükselen ortalama sıcaklıklar ve kuraklıklardan olumsuz etkilenmektedir. Söz konusu ülkeler, yoğun kuraklıkların yanı sıra çok çeşitli çevresel bozulma süreçleriyle mücadele etmektedir. Orta Asya bölgesi 11 farklı zaman dilimini kapsayan büyüklüğe, ormanlar, tundralar, çöller, dağ gölleri ve kanyonları içeren coğrafi ve iklimsel çeşitliliğe sahiptir. Bölge, seller ve toprak kaymaları gibi hızlı gelişen afetlerin yanı sıra uzun süreli kuraklıklar ve çölleşme gibi yavaş gelişen afetlere de eğilimlidir (IOM, 2023). Öte yandan Aral Gölü'nün tamamen kuruması ve Çernobil nükleer faciası gibi uzak olmayan tarihlerde gerçekleşen şiddetli çevresel felaketlere tanıklık etmiştir. Projeksiyon çalışmalarına göre takip eden 30 yıl içinde Orta Asya ülkelerindeki iklim göçmenlerinin sayısının 5 milyona ulaşabileceği düşünülmektedir (Viviane, Rigaud, & Sherbinin, 2021, s. 4). Bölgenin kırsal kesiminde yaşayan pek çok aile, birincil olarak veya ek gelir elde etmek için tarımla uğraşmaktadır ve çevresel şartlardaki değişimlerin göç etme kararları üzerinde önemli etkisi bulunmaktadır. Fiziki bağlamda oldukça büyük bir coğrafya olan Orta Asya'nın farklı bölgeleri, çeşitli güçlüklerle karşılaşmasına karşın kimi ortak örüntülerin bulunduğu söylenebilir. Bunlar arasında suya erişimde sorunlar, su kıtlığı, kuraklıklar, gıda kıtlığı riskleri ve çeşitli doğal afetlerin varlığı bulunmaktadır (Murakami, 2020).

Orta Amerika'da ise Honduras, Guatemala, Nikaragua ve El Salvador gibi ülkeler, kuraklıkların şiddetlendirdiği mahsul kıtlığının yanı sıra iklim değişikliğinin tarımsal üretim üzerindeki olumsuz etkileri nedeniyle iklim kaynaklı göçü yaşamaktadır. Söz konusu ülkelerin topraklarıyla kesişen ve "Kuru Koridor" olarak da adlandırılan bölgede uzun süreli kuraklıklar gözlenmektedir ve tarım başta olmak üzere geçim kaynakları, aşırı iklim olayları karşısında yüksek riske maruz kalmaktadır. Bununla beraber bölgede yaklaşık 8 milyon insan sürekli açlıkla mücadele etmektedir ve nüfusun %43'ü göç etme niyetinde olduğunu beyan etmektedir (UNWFP, 2022).

Sera gazı emisyonlarının mevcut artma durumu devam ettiği takdirde 2100 yılına kadar başlıca tahıl ürünlerinin üretiminde %20 ile %45 arasında bir

düşüşün yaşanabileceği tahmin edilmektedir. Dünya çapında üretimi en çok yapılan ürünlerden mısırın veriminde %5 ile %50, buğdayda %20 ile %30 ve pirinçte %20 ile %30 aralığında verim kaybının yaşanabileceği vurgulanmıştır (Arora, 2016, s. 95). Benzer şekilde Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü FAO'nun çalışmalarında da iklim değişikliği kaynaklı olarak tarım ürünlerinin hasadında verim kaybı oluşabileceği vurgulanmaktadır. Buna göre 2050 yılına kadar özellikle iklim değişikliğinin etkilerinden daha yoğun biçimde etkilenen Sahra Altı Afrika ile Güney Asya ve Pasifik ülkelerindeki tarımsal üretim düşüşünün %30'lara varabileceği öne sürülmüştür (FAO, 2020). Bu bağlamda tarımsal üretimin azalması, gıda fiyatlarının yükselmesine yol açabilecek ve pek çok insan için gıda güvensizliğini beraberinde getirebilecektir. Vurgulamak gerekirse iklim değişikliğinin beraberinde getirdiği kuraklıklar mahsul kıtlığına, gıda yetersizliğine ve su kıtlığına yol açarak bahsi geçen bölgelerdeki yoksulluğu daha da derinleştirmektedir. Öte yandan bu durum istikrarsızlıkları beslemektedir ve bölgesel çatışma riskini de artırmaktadır. Dolayısıyla göç etme ihtimalinin de arttığını söylemek mümkün olmaktadır.

IPCC raporlarında tekrarlar belirtildiği üzere kuvvetli yağışlar ve fırtınalar gibi aşırı hava olaylarının sayısı, şiddeti ve sıklığı giderek artış göstermektedir. Bunun yanı sıra kavurucu sıcaklıkların ve kuraklıkların artışında da önemli artışlar gözlenmektedir (IPCC, 2014, 2021, 2022). Bu durum özellikle yağmura bağımlı olarak tarım yapılan alanlarda çok ciddi bir gıda güvensizliği tehlikesini oluşturmaktadır. İklim değişikliği nedeniyle çöllerin ve kurak alanların genişlemesiyle beraber çölleşme de söz konusu olmaktadır. Ek olarak arazilerdeki bozulmayla beraber tarımda ciddi verim kayıpları da gözlenmektedir. Yüksek sıcaklıklar, tarımsal üretimde düşüşü ve gıda güvensizliğini de beraberinde getirmektedir. Bu doğrultuda iklim değişikliğinin yansımalarından biri olarak 2050 yılına kadar (bugünküne ek olarak) en az 65 milyon kişinin daha gıda güvensizliği yaşayacağı öngörülmektedir (IOM, 2022, s. 4). Küresel ölçekte 2 santigrat derecelik bir ısınmanın tarımsal kuraklığa maruz kalan nüfusu yaklaşık dört kat artırabileceği belirtilmiştir. 1,5 derecelik küresel ısınmada, aşırı düzeydeki tarımsal kuraklık olasılığının Orta ve Güney Amerika, Akdeniz, Çin'in batısı ve yüksek enlemlerdeki Kuzey Amerika ve Avrasya'nın geniş alanlarında en az %100 olmak üzere %200'e kadar artabileceği belirtilmiştir. Global ortalama sıcaklıklardaki 2 derecelik artışın ise tarımsal kuraklık riskini %200'den fazla yükseltebileceğinin altı çizilmiştir (IOM, 2022, s. 4).

İklim göçünün ikinci temel etmeni olarak aşırı yağışların, şiddetli yağmurların, sellerin ve fırtınaların sıklıkları ile yoğunluklarının artması sayılabilmektedir. Bu durum çoğunlukla Muson bölgesi, Çin'in ve Hindistan'ın

güneydoğu kıyıları, Bangladeş, Pakistan, Güney Asya ülkeleri, Kuzey Amerika'nın doğusu ve Hint Okyanusu'ndaki Madagaskar bölgelerinde gözlenmektedir. Örneğin, 2050'ye değin Güney Asya bölgesindeki Muson yağışlarının %20 civarında daha güçlü olacağı tahmin edilmektedir (Houghton, 2004).

İklim değişikliğinin tetiklediği şiddetli sellere ve su baskınlarına maruz kalan kentsel alanların büyüklüğünün 2030 yılına kadar (2000 yılına kıyasla) Kuzey Afrika'da yaklaşık %270, Güney Afrika'da %800 ve orta enlemlerde yer alan Afrika ülkelerinde ise %2600 artacağı öngörülmüştür (IOM, 2022, s. 3). Bir diğer örnek olarak iklimsel etkilerin yanı sıra Endonezya'daki hızlı kentleşme örüntüsü, 2030'a kadar karşılaşılabilir nehir ve kıyı taşkınları risklerini 2000 yılına göre %120 oranında artırabilecektir. Öte yandan bu ülkenin maruz kaldığı deniz seviyesindeki yükselme, olgunun şiddetini artırmaktadır (IOM, 2022, s. 3). Küresel bağlamda aşırı yağışlar neticesinde akarsuların önemli ölçüde yükselmesi ve taşması riski altındaki küresel nüfusun büyüklüğünün, 2 santigratlık ortalama sıcaklık artışında %120, 4 derecelik bir ortalama artışta ise %400 oranında yükselebileceği ifade edilmiştir.

Orta Amerika bölgesinde de fırtınalar ve kasırgalar gibi ani gelişen aşırı hava olayları kaynaklı doğal afetlerin gözlemlendiği not edilmelidir. Bu bölgede seller ve fırtınalar yüksek yoğunlukla görülmektedir (Kim, Chaverri, Corugedo, & Juarros, 2022). Örneğin Porto Riko'da son 70 yılda 60'dan fazla büyük sel ve fırtına olayının gerçekleştiği belirtilmiştir. Bununla beraber aşırı hava olaylarının neden olduğu doğal afetlerin ilgili ülkelerin ekonomileri üzerinde de önemli olumsuz etkileri olmaktadır (Kim vd., 2022, s. 5). Bu doğrultuda, Orta Amerika ülkelerinde hem yoğun kuraklıkların hem de aşırı yağışların neden olduğu kayıpların yaşandığını söylemek mümkündür.

Diğer yandan tropikal siklonların sayısının neredeyse sabit kalmakla birlikte şiddetlerinin ve yoğunluklarının artması beklenmektedir. Bu durum özellikle küçük ada ülkelerini risk altında bırakmaktadır. Örneğin, 2017'de meydana gelen bir tropik kasırga olan Maria, Dominik'in yıllık GSYİH'nin %225'ini aşan bir ekonomik kayba sebep olmuştur ve ülkenin altyapısına çok büyük oranda zarar vermiştir. Bir diğer örnek olarak Pakistan'da yaşanan sel felaketi verilebilir. 2022 yılının temmuz ve ağustos ayları boyunca süren Muson yağmurları nedeniyle 2 milyondan fazla insan evsiz kalmış ve 85.000 km²'lik tarım arazisi kullanılamaz hale gelmiştir. Bu nedenlerle de yaklaşık 8 milyon insan ülke içinde yer değiştirmek zorunda kalmıştır. Ekonomik zararın boyutu ise 15 milyar doları bulmuştur.

Öte yandan göç etmek, seller ve fırtınalar gibi ani gelişen afetlere karşı özellikle Güney Asya ve Pasifik bölgesinde uygulanagelen, hayatı sürdürebilme

stratejilerinden biridir. İklim değişikliğinin ve artan aşırı hava olaylarının bu bölgelerdeki yer değiştirmeleri tetiklediğine dair çalışmalar mevcuttur (Gemenne, Blocher, & De Longueville, 2015; Jacobson, Crevello, & Chea, 2019). İklim değişikliği kaynaklı oluşan göçlere neden olan olayların gelişme hızı bağlamında iki ana eksenin bulunduğu söylenebilir. Buna göre süreklileşen yüksek ısınmanın ve buna bağlı olarak (kuraklıklar ve deniz seviyelerinin yükselmesi gibi) yavaş gelişen olayların ve (seller ile fırtınalar gibi) hızlı gelişen olayların gelecekte de iklim değişikliği kaynaklı istemsiz yer değiştirmeleri artıracığı vurgulanmaktadır (Dasgupta, Hossain, & Huq, 2014; Hauer, Fussell, & Mueller, 2020).

Yalnızca 2019'da yaşanan yaklaşık 1.900 afet sonucunda 140 ülkeden 24,9 milyon kişi yerinden edilmiştir. Özellikle Bangladeş, Çin, Hindistan ve Filipinler'de dört milyondan fazla insanın hareketlilik gerçekleştirdiği kaydedilmiştir (IDMC, 2020). Güneydoğu ve Doğu Asya'da gerçekleşen kasırgalar, seller ve tayfunlar nedeniyle 2019'da 9,6 milyon kişi ülke içinde yerinden edilmiştir ve bu da toplam küresel yerinden edilmelerin neredeyse %40'ını oluşturmuştur (IDMC, 2020). Bölgeye ilişkin geleceğe dair tahminlere bakıldığında ise iklim değişikliği kaynaklı su stresi, mahsul kıtlığı, seller ve fırtınalar gibi olaylar nedeniyle göç edenlerin sayısının 2050 yılına kadar 40 milyon ulaşabileceği öngörülmektedir (Viviane vd., 2021). Tahmini göç sayılarının hesaplanması üzerine çeşitli tartışmalar devam etmekle birlikte örneğin Bangladeş'te 2050 yılına kadar doğrudan su baskınları ve seller nedeniyle 1 ile 2,1 milyon insanın yerinden edileceği kestirilmektedir (Davis, Bhattachan, & D'Odorico, 2018; Jevrejeva, Jackson, & Riva, 2016).

İklim göçünü tetikleyen üçüncü temel etmen olarak deniz seviyelerindeki yükselme sayılabilmektedir. Denizlerdeki yükselme nedeniyle özellikle Pasifik Okyanusunda (Büyük Okyanus) bulunan küçük ada devletleri net bir biçimde sular altında kalma tehlikesiyle yüz yüzedir. Halihazırda Sanayi Devrimi öncesi dönemlere göre yaklaşık 1,1 santigrat artmış olan küresel ortalama sıcaklığın artmaya devam etmesinin yol açtığı (gelecekteki nüfus artışına da bağlı olarak) 10 ile 100 milyon insanın deniz seviyelerindeki yükselme nedeniyle yerlerinden edilme riskiyle karşı karşıya kalacağı öngörülmektedir (IOM, 2022, s. 2). 2050 yılına gelindiğinde ise bir milyarı aşkın insanın kıyılara özgü iklim tehlikeleri nedeniyle risk altında olacağı tahmin edilmektedir. İklim değişikliğinin ve kıyılardaki yüksek kentleşme oranlarının bir neticesi olarak, önümüzdeki 30 yıl içerisinde Afrika'da 185 ile 245 milyon arasında insanın deniz seviyelerindeki yükselme nedeniyle olumsuz etkilenebileceği hesaplanmıştır (IOM, 2022, s. 3). Sanayi Devrimi öncesi dönemlere kıyasla 1,5 ile 2,5 santigrat derece arasında bir küresel sıcaklık artışı durumunda, Pasifik Okyanusundaki küçük ada

devletlerinde 2100 yılına kadar 400 binden fazla kişinin kalıcı su baskınına maruz kalabileceği öngörülmektedir (IOM, 2022, s. 3).

Özellikle Pasifik Okyanusunda yer alan adalar, yükselen deniz seviyelerinin olumsuz etkilerine açık durumdadır. Alçakta yer alan adalar, mercan resifleri ile yüksek adalardaki kıyıya yakın bölgeler, iklim değişikliklerine karşı en savunmasız olan alanlardır (Keener, Marra, & Finucane, 2012, s. 9). Yükselen deniz seviyelerinin kıyılarda su baskını ve erozyon olasılığını artırma, kıyı altyapısına ve tarıma zarar verme, turizmi olumsuz etkileme, nesli tükenmekte olan türlerin yaşam alanlarını azaltma ve sığ resif sistemlerini tehdit etme ihtimali yüksektir. Bununla beraber tuzlu su seviyesinin yükselmesiyle birlikte yüzey havzalarındaki suyun miktarı ve kalitesi değişmektedir ve özellikle alçak düzeydeki pek çok Pasifik Adasında tatlı su kaynakları daha sınırlı hale gelmektedir. Daha yüksek deniz suyu sıcaklıkları mercanların beyazlamasına neden olmakta ve bu durum mercan hastalıklarına, mercan ölümlerine ve habitat kayıplarına yol açmaktadır. Okyanuslardaki sıcaklık artışı, asitlenmeyi de beraberinde getirmektedir ve suyun değişen kimyası deniz ekosistemleri için olumsuz sonuçlar doğurmaktadır (Keener vd., 2012, s. 10). Kıyı balıkçılığının yapısı değişmektedir ve avlanmanın kimi bölgelerde azalması; kimi bölgelerde ise yoğunlaşmasıyla deniz balıkçılığı genel olarak olumsuz etkilenmektedir. İlgili bölgelerdeki yerel toplulukların (kıyılardaki yapıların tahrip olması ve geleneksel gıda kaynakları ile geçimlik balıkçılığın azalması gibi) geleneksel yaşam tarzlarına yönelik tehditler Pasifik adaları için durumu giderek zorlaştırmaktadır (Keener vd., 2012, s. 11). Tüm bu süreçlerin bir arada görülmesinin yanı sıra gıda ile su güvenliğine, altyapıya ve halk sağlığına yönelik tehditlerin artmasının, alçakta bulunan adalardan yüksek adalara ve başta Avustralya ile Asya olmak üzere yakındaki kıtasal alanlara doğru giderek daha fazla göçün gerçekleşmesine yol açacağı düşünülmektedir.

MEVCUT GÖRÜNÜM

İklim göçü olarak nitelendirilen insan hareketliliklerinin coğrafi bağlamda iki temel boyutunun olduğu söylenebilir. Birincisi iklim değişikliği nedeniyle pek çok insanın kendi ülkeleri içinde hareket etmesi; ikinci boyutu, ulusal sınırları aşır ülke değiştirenler oluşturmaktadır.

Göç etmek, pek çok insan için hem maddi hem de sosyokültürel olarak yüksek maliyetlidir. Yaşanılan yeri değiştirmek çoğunlukla bir karar sürecinin ardından gelmektedir. Bununla birlikte, en düşük gelir dilimindeki insanların özellikle iklim değişikliği kaynaklı doğal afetler sonrasında her zaman mutlak olarak göç etmedikleri, çünkü bu tür bir göçü finanse edecek araçlardan büyük oranda yoksun oldukları akılda tutulmalıdır (Murakami, 2020, s. 1). Ekonomik

olarak kırılgan gruplara benzer şekilde, gelir dağılımının üst basamaklarında yer alan bireylerin de çevresel şoklara bir yanıt olarak göç etme olasılıkları daha düşüktür çünkü ellerinde yüzleştikleri sıkıntılarla mücadelede kullanabilecekleri başka hafifletici stratejiler de mevcuttur (Drabo & Mbaye, 2015). Göç etmek, geride kalanların refahını yükseltmenin bir yolu olarak da düşünülebilir ve göç edenin eve para göndermesi durumu, özellikle resmi sosyal güvenlik ağları ile sigorta imkanlarının eksik olduğu veya bulunmadığı koşullarda, özellikle geride kalan hane üyeleri için çevresel şartların olumsuz etkilerini hafifletmede olumlu rol oynayabilmektedir (Wouterse & Taylor, 2008).

Göç etme nedeni olarak iklim değişikliğinin anılmaya ve bilinçli olarak ölçülmeye başlanması yaklaşık olarak son 15 yıllık bir süreçte gözlemlendiği söylenebilir. Konu hakkında çeşitli uluslararası kuruluşlar çalışmalar gerçekleştirmektedir ve bunlar arasında Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR) de bulunmaktadır. UNHCR'nin verilerine göre 2008 yılından itibaren her yıl yaklaşık 21,5 milyon insan, iklim değişikliği nedeniyle göç etmek durumunda kalmıştır (UNHCR, 2016). Gerçekleşen bu göçlerin temel itki noktalarını ise seller, fırtınalar, orman yangınları, aşırı sıcaklık dalgaları gibi ani gelişen marjinal hava olaylarıyla bağlantılı tehlikeler oluşturmaktadır (UNHCR, 2016).

İklim değişikliği, ülke içi göçlerde itici bir güç olarak belirlemektedir. Yavaş gelişen bir afet olarak da nitelendirilebilecek iklim değişikliğinin kuraklıklar, aşırı sıcaklıklar ve marjinal yağışlar gibi hadiselerle yol açması, ülkelerin kendi içlerindeki insan hareketliliklerine yol açabilmektedir. Bu bağlamda iklim göçünde gözlenen ana eğilimlerden birincisi, bulunulan ülke içindeki yer değiştirmeler olarak öne çıkmaktadır. Ülke içinde yerinden edilmiş kişiler kavramı (Internally Displaced Person, IDP) çatışmalar, şiddet olayları, doğal afetler nedeniyle bir ülke sınırını aşmaksızın yaşadıkları bölgeyi bırakarak kendi ülkeleri içinde daha güvenli olduğunu düşündükleri başka bir bölgeye göç edenleri tarif etmektedir (Adıgüzel, 2022, s. 7). Sayılan nedenlerin yanı sıra iklim değişikliğinin neden olduğu aşırı sıcaklıklar, kuraklıklar, marjinal yağışlar, seller, fırtınalar gibi hadiseler de ülke içi yerinden edilmelere neden olabilmektedir. İklim değişikliği ve onun tetiklediği doğal afetler sonucunda ülke içinde göç etmek durumunda kalan en çok insana sahip 10 ülkeye bakıldığında Afganistan'da 1,1 milyon, Hindistan'da 929 bin, Pakistan'da 806 bin, Etiyopya'da 633 bin, Sudan'da 454 bin, Bangladeş'te 345 bin, Nijer'de 267 bin, Yemen'de 223 bin, Kenya'da 204 bin, Vietnam'da 162 bin kişinin ülke içinde iklim göçü gerçekleştirdiği ifade edilebilir (IDMC, 2022a). 2021 yılında küresel çapta 38 milyon kişinin ülke içinde hareketlilik gerçekleştirdiği belirtilmiştir. Bu sayının yaklaşık 22 milyonluk kısmı, aşırı hava olaylarına

bağlı gelişen olumsuz durumlar neticesinde yerinden edilmiştir. Detaylandırmak gerekirse 11 milyondan fazla insan fırtınalar nedeniyle buldukları ülkelerin sınırları içinde göç ederken, 10 milyon kişi seller, yarım milyon insan orman yangınları ve yaklaşık çeyrek milyon ise kuraklık nedeniyle hareket etmiştir (IDMC, 2022b). Toplam sayıya bakıldığında ise 2021 yılı sonu itibarıyla dünya çapında 59,1 milyon ülke içinde yerinden edilmiş insanın bulunduğu belirtilmiştir (IDMC, 2022b). Büyük yoğunlukla iklim değişikliğinin neden olduğu doğal afetler sonucu yerinden edilenlerin bölgesel dağılımına bakıldığında ise Doğu Asya ve Pasifik Bölgesi 13,6 milyon ile başı çekmektedir. Güney Asya'da 5,3 milyon, Sahra Altı Afrika ülkelerinde 2,6 milyon, Kuzey, Orta ve Güney Amerika'da 1,7 milyon, Avrupa ve Orta Asya'da çeyrek milyonu aşkın ve Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da da yaklaşık çeyrek milyonluk bir nüfusun ülke içinde iklim göçü gerçekleştirdiğini söylemek mümkündür (IDMC, 2022b).

Bugüne değin gözlemlenen iklim değişikliği bağlantılı göç ve yerinden edilmelerin önemli kısmının, coğrafi olarak daha uzaktaki yüksek gelirli ülkelerden ziyade, ülkelerin kendi içinde veya komşu ülkeler arasında gerçekleştiği, ilgili alan yazında vurgulanmaktadır (Hoffmann, Dimitrova, & Muttarak, 2020; Kaczan & Orgill-Meyer, 2020). Çalışmalar, iklim değişikliğinin Afrika'daki iç göçler üzerinde de etkili olduğunu göstermektedir (Mastrorillo, Licker, Fagiolo, & Lyndon, 2016). Sahra Altı Afrika'da doğal afet nedeniyle yerinden edilenlerin sayısı 2018'de 2,6 milyonun; 2019'da ise 3,4 milyonun üzerindedir (IDMC, 2020).

İklim göçü hareketliliklerinin ikinci boyutunu ise sınır ötesi göçler oluşturmaktadır. Bu noktada ise öncelikle coğrafi olarak yakın olan ve yoğunlukla komşu ülkeler arasında bir hareketlilik söz konusu olmaktadır. Örneğin tropikal bölgedeki en büyük tatlı su gölü olan Victoria gölüne kıyı komşusu olan Afrika ülkeleri Uganda, Ruanda, Tanzanya, Kenya gibi ülkeler kendi aralarında iklim göçüne sahne olmaktadır. Benzer şekilde komşu ülkeler arasında gerçekleşen bir iklim göçü örüntüsü Somali, Sudan ve Etiyopya arasında görülmektedir. Honduras, Nikaragua, Guatemala gibi Orta Amerika ülkeleri benzer şekilde hem kendi içlerinde hem de kendi aralarında iklim krizi kaynaklı bir insan hareketliliğini deneyimlemektedirler. Tuvalu, Vanuatu ve Tonga gibi Pasifik Okyanusundaki ada ülkelerinden gerçekleşen iklim göçlerinde ise hedef ülkeler yoğunlukla Yeni Zelanda ve Avustralya olmaktadır.

İklim koşulları ile bunların doğrultusunda değişen yaşam şartlarının süreklileşen şekilde olumsuz devam ettiği durumlarda ülke dışına hareketlilik gerçekleşeceğinde öncelikli destinasyon (hedef ülke) komşu ülkeler olmaktadır. Bir diğer ifadeyle iklim değişikliği kaynaklı dış göçlerin öncelikli adresi,

sınırdış yakın ülkeler olarak öne çıkmaktadır. Bu durumun arka planında ise iklim göçünün büyük oranda toplumdaki en kırılgan ve yoksul kesimleri etkilemesi ve hareketliliğe sebep olması gelmektedir. Örneğin tarımsal üretimde salt yağışlara bağımlı olunması ve gerekli sulama altyapısının sunulmuyor olması, yoğunlukla az gelişmiş ekonomilerdeki yoksul insanları etkilemektedir. Bu noktada belirleyici olan unsurlardan biri göçün ilk maliyetidir. Olumsuz şartlar nedeniyle göç etmeye karar veren ya da göç etmek zorunda kalanlar için hareketliliğe başlama noktasında bir maliyet söz konusu olmaktadır. Bu doğrultuda iklim değişikliği kaynaklı olumsuzlukların yoğunlukla yoksul insanları etkilemesi durumu, gerçekleşecek dış göçün yönünün öncelikle komşu ülkeler olarak belirmesini beraberinde getirmektedir. Öte yandan göçün ilk maliyeti kişilerce karşılanamıyor ve bununla beraber çevresel stres oluşturan faktörlerin olumsuz etkilerini hafifletmelerine olanak sağlayacak alternatif baş etme stratejileri uygulanabiliyorsa göç etme kararı ertelenebilmektedir. Bu bağlamda iklim değişikliğine karşı en savunmasız olanların, her zaman zorunlu olarak göç etme ihtimali en yüksek olanlar olduğu düşünülmemelidir (IOM, 2008, s. 9).

GELECEĞE DAİR ÖNGÖRÜLER

Giriş bölümünde vurgulandığı üzere göç, çok nedenli ve karmaşık bir sosyal olgudur. Bu nedenle alınan bir göç kararının doğrudan ya da yalnızca değişen çevresel şartların bir sonucu olduğunu söylemek her zaman mümkün olmayabilir. Ancak yine de marjinal hava olayları, kuvvetli yağışlar, fırtınalar, yoğun kuraklıklar, çölleşme ve deniz seviyelerindeki yükselmeye birlikte iklim göçlerinin gerçekleşmeye devam edeceği söylenebilmektedir. Bu noktada olgunun geleceğine dair öngörüler de önem kazanmaktadır.

İklim göçüne ilişkin güncel ve kapsamlı çalışmalardan olan Dünya Bankası'nın hazırladığı Groundswell İklim Göçü Raporu'na göre 2050 yılına kadar dünya çapında 216 milyon iklim göçmeni olacağı tahmin edilmiştir (Viviane vd., 2021, s. 4). Bu sayının bölgelere dağılımına bakıldığında ise Sahra Altı Afrika için (toplam nüfusunun %4'ten fazlasına denk düşen) 85,7 milyon, Doğu Asya ve Pasifik bölgesinin (nüfusunun %2,5'ini oluşturan) 48,4 milyon, Güney Asya'da (yaşayanların yaklaşık %2'sini temsil eden) 40,5 milyon; Kuzey Afrika'da (nüfusun %9'una karşılık gelen) 19,3 milyon; Latin Amerika'da (nüfusun %2,6'sını içeren) 17,1 milyon ve Doğu Avrupa ile Orta Asya'da (toplam nüfusun yaklaşık %2,3'üne denk olan) 5,1 milyonluk nüfus kitlelerinin iklim göçmeni olacağı savunulmaktadır (Viviane vd., 2021, s. 4).

Birleşmiş Milletler Uluslararası Göç Örgütü'nün (IOM) tahmini ise su stresi, tarımsal üretimdeki kayıplar ve deniz seviyelerindeki yükselmelerin temel

etmenlerini oluşturduğu iklim göçünün büyüklüğünün 2050 yılına kadar 113 milyona ulaşabileceği yönündedir (IOM, 2022, s. 2). Bununla beraber aynı çalışmada küresel ortalama sıcaklıktaki her bir santigrat derecelik ısınmayla birlikte sıklıklarının ve şiddetlerinin artması beklenen seller, fırtınalar ve deniz seviyelerinde yükselme gibi olaylar nedeniyle global ölçekteki iklim temelli yer değiştirmelerin yaklaşık %50 oranında artacağı öngörülmektedir (IOM, 2022, s. 2).

Dünya Bankasının 2018 yılında yayımladığı bir diğer projeksiyona göre 2050 yılına kadar eğer somut bir iklim değişikliğiyle mücadele ve kalkınma planı ile bunları hayata geçiren faaliyetler ortaya koyulmadığı takdirde (özellikle Sahra Altı Afrika, Latin Amerika ve Güney Asya'daki kırılgan nüfus grupları başta olmak üzere) 143 milyon civarı insanın ülke içinde gerçekleşecek iklim göçünün öznesi olabileceği ifade edilmiştir (World Bank, 2018, s. 1). Yalnızca Sahra Altı Afrika'da ülkelerin içinde hareket eden iklim göçmenlerin sayısının 85 milyondan fazla olabileceği değerlendirilmiştir (World Bank, 2018, s. 2). Benzer şekilde Afrika Boynuzu ülkelerindeki iç iklim göçü olgusunun büyüklüğünün 10 milyon civarında olacağı hesaplanmaktadır. Söz konusu bölgedeki iklim göçmenlerinin, su mevcudiyetinin ve tarımsal verimliliğinin düşmesi nedenleriyle daha az yaşanabilir hale gelmiş alanlardan ve yükselen deniz seviyesinden etkilenen yerleşim yerlerinden ayrılma eğiliminde olacağı düşünülmektedir.

Mevcut verilere göre dünyadaki toplam göçmen sayısı (281 milyon) kıyaslandığında ciddi bir toplamı ifade eden bu tahminlerin görece olarak iyimser kalabileceğini söylemek de olanaklıdır. Bu doğrultuda çok daha yüksek sayıların zikredildiği çalışmalar bulunmaktadır. Ekonomi ve Barış Enstitüsü'nün (Institute for Economics and Peace, IEP) öngörüsü, bir milyardan daha fazla sayıda insanın 2050 yılına kadar değişen çevresel koşulların (artan ortalama sıcaklıklar ve kuraklıklar, denizlerde yükselme, tarım arazilerinde bozulmalar vb.) yanı sıra ani gelişen iklimsel afetler (seller, fırtınalar vb.) nedenleriyle yerinden edilebileceğidir (IEP, 2020, s. 1). Bu bağlamda, temelde iklim değişikliğinin neden olduğu uzun süreli değişikliklerin ve doğal afetlerin son birkaç on yıldakiyle aynı yoğunlukta devam etmesi durumunda 2050 yılına değin küresel çapta 1,2 milyar insanın yerinden edilebileceği öne sürülmektedir (IEP, 2020, s. 3).

Söz konusu insan hareketliliklerinin yoğunlukla (çevresel ve ekolojik sorunlarla yüzleşme ihtimali en yüksek olan) Sahra Altı Afrika, Güney Asya, Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgelerinde gerçekleşmesi beklenmektedir. Öte yandan 2040'a gelindiğinde toplam 5,4 milyar insanı barındıracağı hesap edilen (Hindistan ve Çin de dahil olmak üzere) 59 ülkenin aşırı seviyede su sıkıntısı

yaşayacağı düşünülmektedir (IEP, 2020, s. 1). Bu doğrultuda 2050 yılına kadar 3,5 milyar insanın gıda güvensizliğinden mustarip olabileceği ve kıt kaynaklar üzerindeki rekabetin artmasıyla doğabilecek toplumsal huzursuzluklar ile kitlesel yer değiştirmelerin iklim göçüne yol açabileceği vurgulanmaktadır (IEP, 2020, s. 1). Öte yandan 2050 yılına kadar 140'tan fazla ülkenin belirli bir düzeyde en az bir ekolojik tehdiide maruz kalacağı ortaya koyulmaktadır. Bir milyardan fazla insan, aşırı nüfus artışı, su stresi, gıda güvensizliği, kuraklıklar, seller, kasırgalar, artan sıcaklıklar ve deniz seviyelerinde yükselmeler gibi ekolojik tehditleri hafifletme veya bunlara uyum sağlama becerisine sahip olma ihtimalinin düşük olduğu ülkelerde yaşamaktadır ve bu durum, 2050 yılına kadar kitlesel yer değiştirmeleri muhtemel kılmaktadır. Şu anda 8 milyar olan küresel nüfusun 2050 yılında 9,7 milyara ulaşacağı düşünüldüğünde 1,2 milyarlık bir iklim göçmeninin olduğu bir tablo aynı zamanda yaklaşık her 8 kişiden birinin iklim temelli bir göç hareketi gerçekleştireceğinin hesap edildiği anlamına gelmektedir. Dolayısıyla iklim göçü olgusunun uzun vadede küresel bir niteliğe bürüneceği ifade edilebilir.

AZALTIM VE UYUM SÜREÇLERİNİN ÖNEMİ

Önceki bölümlerde iklim değişikliğine bağlı göçlerin bir gerçeklik olarak belirmeye başladığı vurgulanmıştır. Öte yandan iklim göçü olgusunun önümüzdeki on yıllarda da etkisini sürdüreceğini söylemek kuvvetle muhtemeldir. Bu bağlamda iklim değişikliğiyle mücadele süreçleri de önem kazanmaktadır. İklim değişikliğiyle mücadelede izlenen iki temel strateji, azaltım ve uyumdur.

Azaltım kavramı, emisyon seviyelerinin azaltılmasını ve atmosferdeki sera gazı konsantrasyonlarının dengelenerek küresel ısınmaya neden olan etkilerin en aza indirilmesini hedefleyen eylemleri ifade etmektedir. Uyum ise iklim değişikliğinin neden olduğu zararları azaltmak, toplumların ve ekosistemlerin iklim değişikliği riskleri ve etkileriyle başa çıkma ve bunlara uyum sağlama kapasitelerini güçlendirmeye yönelik girişimlerdir (Beyani, 2014, s. 3).

Azaltım uygulamaları temelde iklim değişikliğine neden olan sera gazlarının azaltılmasını ve emisyonların düşürülmesini içermektedir. Örneğin kömür ya da petrol gibi fosil yakıtların tüketimini azaltmak ya da kısıtlamak ve böylelikle de atmosfere daha az karbondioksit salmak, azaltım süreçleri kapsamındadır. Bununla birlikte sera gazlarının sönmüldüğü yutak alanların korunması ve geliştirilmesi de azaltım uygulamaları kapsamında değerlendirilmektedir. Bunların başında dünyanın akciğerleri olarak da anılan ormanların yanı sıra okyanuslar gelmektedir. Dolayısıyla fosil yakıtlar başta olmak üzere karbondioksit, metan ve nitroz oksit gibi sera gazlarının salımını azaltmak

birincil önceliklidir. Bu noktada bir bütün halinde tüketim kültürünün ve tüketim alışkanlıklarının gözden geçirilip emisyon azaltımına gidilmesi alınacak birincil önlemlerdir.

İklim değişikliğiyle mücadelede öne çıkan bir diğer strateji ise uyum kavramıyla açıklanmaktadır. Uyum, iklim değişikliğinin yol açtığı yeni durumlara adapte olmak amacıyla girilen uygulamaları içermektedir. Bir başka ifadeyle azaltım faaliyetleri, iklim değişikliğine neden olan etmenleri elemine etmeyi tariflerken; uyum ise iklim değişikliğinin beliren ve görünür olan sonuçlarına karşı somut olarak yapılabilecek müdahaleleri kapsamaktadır. Bu bağlamda iklim göçü karşısında hayata geçirilebilecek kimi uygulamalardan söz edilebilir. Bunlar arasında çok çeşitli unsurlar sayılabilmekle beraber öne çıkanları şu şekilde özetlenebilir:

- Tarımsal alışkanlıkların değiştirilip yeni beliren koşullara uyum sağlamak amacıyla değişen iklim şartlarına uygun olan bitkilerin yetiştirilmesi. Yeni yağış rejimine uygun olan tarımsal ürünlerin üretilmesi. Böylelikle gıda güvensizliği riskinin azaltılabilmesi.
- Tarımsal üretimde doğal yağışlara bağımlı olmayı engelleyebilecek önlemlerin uygulamaya koyulması (Örneğin sulama altyapı sistemlerinin geliştirilmesi ve yağış sularının uygun alanlarda daha sonra kullanabilmek üzere biriktirilmesi gibi önlemler alınabilir)
- Sigorta sisteminin etkin kılınması. Böylelikle olası kayıplara karşı beliren mevcut kırılmalıklar azaltılabilecek ve yaşanan afetlere karşı dirençlilik artırılabilmiş olacaktır.
- Altyapı bileşenlerine yatırım yapılması. Zayıf ve yetersiz altyapı, aşırı yağışlar başta olmak üzere toplulukları iklim değişikliğinin etkilerine karşı savunmasız kılmaktadır.
- Etkin bir bilgi paylaşım ağının oluşturulması ve bu ağın herkesçe ulaşılabilir olması. Doğru meteorolojik bilgiye herkesin erişiminin sağlanması ve erken uyarı sistemlerinin kurulup; etkin kılınması.
- İklim değişikliğinin etkilerini bir bakıma afetlere hazırlık yapmak olarak görülmesi ve buna uygun hazırlıkların yapılması. Somut bir örnek olarak aşırı yağışlar ve seller ortaya çıkmadan önce gerekli acil müdahale planlarının yapılması verilebilir. Bununla birlikte terminolojik olarak afetlerin öncesine işaret eden “risk yönetimi”nin akılcı bir şekilde planlanması. Risk haritalaması sonrasında uygun risk yönetim planlarının hazırlanması.
- Süreklileşen durumlarda ilgili bölgenin tahliye edilmesinin önceden gündemleştirilmesi ve buna uygun altyapı çalışmalarının gerçekleştirilmesi. Kronikleşen kuraklığa, verim kaybına ya da

süreklileşen aşırı yağışlara maruz kalan alanların terk edilerek yeni yerleşim bölgelerinin tayin edilmesi.

- Tüm bu girişimleri gerçekleştirebilmek için kapsamlı bir planlama ile koordinasyon çalışmalarının hayata geçirilmesi.

DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Bu çalışmada ele alınan üç temel etmen iklim göçünü tetiklemekte ve çevresel şartlardaki radikal değişiklikler sonucu giderek daha fazla sayıda insanın yerinden edilmesine sebep olmaktadır. Olguya ilişkin mevcut tabloya bakıldığında güncel olarak iklim göçünün yerel ve bölgesel bir karakter sergilediği; ancak önümüzdeki on yıllarda iklim değişikliğinin etkilerinin artması, yoğunlaşması ve şiddetlenmesiyle birlikte uluslararası bir boyuta evrileceğini söylemek mümkün görünmektedir.

İçinde bulunduğumuz yüzyılın sonuna gelindiğinde dünyanın ortalama sıcaklığının Sanayi Devrimi öncesi döneme kıyasla 1,8 derece ile 4 derece daha sıcak olması ihtimali IPCC raporlarında ele alınmaktadır. Dahası, artan sıcaklıklarla beraber geniş alanların önemli derecede daha kurak hale gelebileceği vurgulanmaktadır ve kuraklığı sürekli olarak deneyimleyen arazilerin oranının 2050 yılına kadar %2'den %10'a çıkabileceği belirtilmektedir (Tearfund, 2006, s. 5). Benzer şekilde aşırı kuraklığa maruz kalacak arazi oranının da artması beklenmektedir ve %1 seviyesindeki bu oranın, 21. yüzyılın sonunda %30'a yükselme ihtimali bulunmaktadır (Burke, Brown, & Christidis, 2006). Öte yandan dünyadaki suyun (katı, sıvı ve gaz hali ile) farklı formlarıyla buzullardaki, tatlı su kaynaklarındaki, denizlerdeki, okyanuslardaki ve atmosferdeki hidrolojik döngüsü hızlandıkça ve yoğunlaştıkça yağış düzenleri de değişmektedir. Artan ortalama sıcaklıklar ve buharlaşma; yoğunlaşma ve yağış döngüsünü hızlandırmaktadır (Wang, Meili, & Fatichi, 2023). Bu durum yağışların, sellere ve taşkınlarla yol açabilecek şekilde yağma ihtimalinin önemli ölçüde daha yüksek olacağı anlamına gelmektedir. Önemli ölçüde değişen yağış düzenleri ve daha hızlı bir hidrolojik döngü; kuraklıklar, fırtınalar ve aşırı yağışlar gibi marjinal hava olaylarının giderek daha sık ve şiddetli hale gelmesini ifade etmektedir (IPCC, 2014, 2021, 2023). Öte yandan dünya ısındıkça okyanusların hacmi genişlemekte, buzullar erimekte ve deniz seviyeleri yükselmektedir. Bu durumun yansıması olarak 1901 ile 2018 yılları arasında küresel ortalama deniz seviyesinde 20 santimetreyi aşan bir artış gözlenmiştir (Met Office, 2023).

İklim göçü olgusunun coğrafi eksenine bakıldığında ise güncel görünüm itibariyle ülke içi yer değiştirmeler önde gelmekteyken ülkeler arası göçlere de rastlanabilmektedir. Bu noktada iklimsel değişikliklerden kaynaklanan yeni

durumlara uyum sağlama kapasitesini hayatı devam ettirmeyi sağlayacak düzeyde tesis edemediğinde insanlar, göç etmeyi bir seçenek olarak düşünmeye başlamaktadırlar. Seller, taşkınlık ve fırtınalar gibi ani gelişen olayların yanı sıra süreklileşen kuraklıklar, gıda üretiminde devamlı verim kayıpları ve denizlerdeki yükselmeler gibi yavaş gelişen olaylar karşısında göç etmek, yaşamı sürdürme stratejisi olabilmektedir. Bununla beraber söz konusu olaylar ile yüzleşildiğinde sonuçlarından daha yoğun bir şekilde etkilenenlerinin, toplumdaki daha kırılgan gruplar olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda ilgili gruplar için göçün ilk maliyetini karşılayamama durumu söz konusu olabilmektedir. Göç etme kararıyla birlikte ilk beliren seçenek ülke içi hareketlilikler iken, ülke değiştirmeler de söz konusu olabilmektedir. Ülke değiştirme durumlarında ise öne çıkan opsiyonun büyük çoğunlukla komşu ülkeler olduğu belirtilebilmektedir. Bu bağlamda günümüzde iklim göçünün iki temel coğrafi eksenini iç göçler ile sınırdaş ve yakın ülkeler arasındaki hareketlilikler oluşturmaktadır. Öte yandan yapılan projeksiyon çalışmalarından hareketle, iklim kaynaklı göçlerin sayısının önümüzdeki on yıllarda önemli ölçüde artmasının beklendiği not edilmelidir. Bununla birlikte iklim değişikliğinin etkilerinin farklı coğrafyalarda daha yaygın bir biçimde görülmeye başlanması nedeniyle, gelecekte gerçekleşecek iklim göçü hareketlerinin menzilinün uzayabileceği ve bu bağlamda da (bugün daha çok yerel ve bölgesel bir nitelik arz eden) olgunun küresel bir düzleme taşınabileceği söylenebilir.

İklim değişikliğiyle mücadele kapsamındaki uygulamalar, sarsıcı şekilde değişen çevresel şartlara uyum sağlamayı da destekleyebilir. Bu bağlamda kapsayıcı kalkınma politikalarının planlanmasında iklim göçü olgusunun dikkate alınması faydalı olacaktır. İklim göçü gerçekliğini göz önünde bulundurmak, iklime dirençli yatırımların nerede, ne zaman ve nasıl yapılacağına tasarlanmasında önemli bir çerçeve sunacaktır. Bu doğrultuda başta karbondioksit olmak üzere sera gazı salımlarını küresel çapta azaltmak; çevre dostu, sürdürülebilir ve kapsayıcı kalkınma planlamalarında iklim göçü faktörünü dikkate almak; iç iklim göçünün iklim değişikliğinin artan etkilerine karşı bir uyum stratejisi haline gelebilmesi ve olumlu kalkınma sonuçlarının oluşabilmesi için göçün her aşamasına hazırlanmak büyük önem arz etmektedir. Son olarak, iklim göçünün itici güçlerinin derinlemesine anlaşılmasına katkı sunmak üzere özellikle yerel ve bölgesel araştırmaların gerçekleştirilmesi ve bu alanda bilimsel bilgi üretecek çalışmaların yapılması bir gereklilik olarak belirmektedir.

REFERANSLAR

- Adıgüzel, Y. (2022). Göç Sosyolojisi. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Arora, N. K. (2016). Impact of climate change on agriculture production and its sustainable solutions. *Environmental Sustainability*, 2, 95-96.
- Aydın, Y. (2022). Göç-Kentleşme Kıskaçında Hafıza ve Ev İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme. *Tezkire*, (81), 45-54.
- Beyani, C. (2014). *Climate Change and Internal Displacement*. The Brookings Institution.
- Blunden, J., & Arndt, D. (2017). State of the Climate in 2016. *Bulletin of the American Meteorological Society*.
- Brember, J., & Hunter, L. M. (2014). Migration and the Environment. *Population Bulletin*.
- Brown, O. (2008). *Migration and Climate Change*. Geneva: International Organization for Migration.
- Burke, E. J., Brown, S. J., & Christidis, N. (2006). Modeling the Recent Evolution of Global Drought and Projections for the Twenty-First Century with the Hadley Centre Climate Model. *Journal of Hydrometeorology*, 7(5), 1113-1125.
- Cooper, P. J. M., Dimes, J., & Rao, K. P. C. (2008). Coping better with current climatic variability in the rain-fed farming systems of sub-Saharan Africa: An essential first step in adapting to future climate change? *Agriculture, Ecosystems and Environment*, 126, 24-35.
- Dasgupta, S., Hossain, M. M., & Huq, M. (2014). *Facing the Hungry Tide: Climate Change, Livelihood Threats, and Household Responses in Coastal Bangladesh*. Washington DC: World Bank.
- Davis, K. F., Bhattachan, A., & D'Odorico, P. (2018). Davis, K.F., A. , P. D'Odorico and S. Suweis, 2018: A universal model for predicting human migration under climate change: Examining future sea level rise in Bangladesh. *Environ. Res. Lett.* , Doi:10.1088/1748-9326/aac4d4. *Environmental Research Letters*, 13(6), 1-10.
- Drabo, A., & Mbaye, L. M. (2015). Natural Disasters Migration and Education: An Empirical Analysis in Developing Countries. *Environment and Development Economics*, 20(6), 767-796.
- FAO. (2020). As both climate change contributor and victim, agriculture must be part of the solution. The Food and Agriculture Organization. Geliş tarihi gönderen <https://www.fao.org/asiapacific/news/detail-events/en/c/45856/>
- Gemene, F., Blocher, J., & De Longueville, F. (2015). How climate extremes are affecting the movement of populations in the Asia Pacific region.

- İçinde Global Implications of Development, Disasters and Climate Change: Responses to Displacement from Asia Pacific (ss. 21-40). Taylor & Francis.
- Global Change. (2023). Sea Level Rise. United States Global Change Research Program. Geliş tarihi gönderen <https://www.globalchange.gov/browse/indicators/global-sea-level-rise>
- Hauer, M. E., Fussell, E., & Mueller, V. (2020). Sea-level rise and human migration. *Nature Reviews*, 1, 28-39.
- Hoffmann, R., Dimitrova, A. K., & Muttarak, R. (2020). A meta-analysis of country-level studies on environmental change and migration. *Nature Climate Change*, 10(10), 904-912.
- Houghton, J. (2004). *Global Warming: The Complete Briefing*. Cambridge: Cambridge University Press.
- IDMC. (2020). *Global Report on Internal Displacement GRID 2020*. Internal Displacement Monitoring Centre.
- IDMC. (2022a). *Global Internal Displacement Database*. Internal Displacement Monitoring Centre. Geliş tarihi gönderen <https://www.internal-displacement.org/database/displacement-data>
- IDMC. (2022b). *Global Report on Internal Displacement 2022*. Internal Displacement Monitoring Centre. Geliş tarihi gönderen Internal Displacement Monitoring Centre website: <https://www.internal-displacement.org/global-report/grid2022/>
- IEP. (2020). Over one billion people at threat of being displaced by 2050 due to environmental change, conflict and civil unrest. Institute for Economics and Peace. Geliş tarihi gönderen <https://www.economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2020/09/Ecological-Threat-Register-Press-Release-27.08-FINAL.pdf>
- IOM. (2007). *Migration and the Environment*. International Organization for Migration. Geliş tarihi gönderen https://www.iom.int/sites/g/files/tmzbd1486/files/jahia/webdav/shared/shared/mainsite/about_iom/en/council/94/MC_INF_288.pdf
- IOM. (2008). *Migration and Climate Change*. International Organization for Migration. Geliş tarihi gönderen International Organization for Migration website: <https://publications.iom.int/books/mrs-no-31-migration-and-climate-change>
- IOM. (2022). *Climate Change and Future Human Mobility*. International Organization for Migration. Geliş tarihi gönderen International Organization for Migration website:

https://emergencymanual.iom.int/sites/g/files/tmzbd11956/files/2023-03/iom_global_data_institute_thematic_brief_1_evidence_summary_on_climate_change_and_the_future_of_human_mobility.pdf

- IOM. (2023). MECC in Europe and Central Asia. International Organization for Migration. Geliş tarihi gönderen <https://environmentalmigration.iom.int/mecc-europe-and-central-asia>
- IPCC. (2014). Climate Change 2014: Fifth Assessment Report. Intergovernmental Panel on Climate Change. Geliş tarihi gönderen Intergovernmental Panel on Climate Change website: https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/02/AR5_SYR_FINAL_SPM.pdf
- IPCC. (2021). Climate Change 2021: The Physical Science Basis. Intergovernmental Panel on Climate Change. Geliş tarihi gönderen Intergovernmental Panel on Climate Change website: <https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg1/>
- IPCC. (2022). Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability. Intergovernmental Panel on Climate Change. Geliş tarihi gönderen Intergovernmental Panel on Climate Change website: <https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg2/>
- IPCC. (2023). Climate Change 2023 Synthesis Report. Intergovernmental Panel on Climate Change. Geliş tarihi gönderen Intergovernmental Panel on Climate Change website: https://www.ipcc.ch/report/ar6/syr/downloads/report/IPCC_AR6_SYR_SPM.pdf
- Jacobson, C., Crevello, S., & Chea, C. (2019). When is migration a maladaptive response to climate change? *Regional Environmental Change*, 19(1), 101-112.
- Jevrejeva, S., Jackson, L. P., & Riva, R. (2016). Coastal sea level rise with warming above 2°C. *113(47)*, 13342-13347.
- Kaczan, D. J., & Orgill-Meyer, J. (2020). The impact of climate change on migration: A synthesis of recent empirical insights. *Climatic Change*, 158(3), 281-300.
- Keener, V. W., Marra, J. J., & Finucane, M. L. (2012). *Climate Change and Pacific Islands: Indicators and Impacts*. Washington DC: Island Press.
- Kim, H. S., Chaverri, C., Corugedo, E., & Juarros, P. (2022). On the Macro Impact of Extreme Climate Events in Central America: A Higher Frequency Investigation. International Monetary Fund.

- Mastrorillo, M., Licker, R., Fagiolo, G., & Lyndon, D. E. (2016). The influence of climate variability on internal migration flows in South Africa. *Global Environmental Change*, 39(155-169).
- Met Office. (2023). Past and Future Sea Level Rise. Met Office.
- Murakami, E. (2020). *Climate Change and International Migration: Evidence From Tajikistan*. Tokyo: Asian Development Bank Institute.
- NOAA. (2022). Carbon Dioxide Now more than 50% Higher than Pre-Industrial Levels. National Oceanic and Atmospheric Administration. Geliş tarihi gönderen <https://www.noaa.gov/news-release/carbon-dioxide-now-more-than-50-higher-than-pre-industrial-levels>
- Rockstrom, J., Hatibu, N., & Theib, Y. (2007). Managing Water in Rain-fed Agriculture. *İçinde Water for Food Water for Life* (ss. 315-348). London: International Water Management Insitute.
- Tearfund. (2006). *Feeling the Heat: Why governments must act to tackle the impact of climate change on global water supplies and avert mass movement of climate change refugees*. Tearfund.
- UNHCR. (2009). *Climate Change and Disaster Displacement*. United Nations High Commissioner for Refugees. Geliş tarihi gönderen <https://www.unhcr.org/what-we-do/build-better-futures/environment-disasters-and-climate-change/climate-change-and>
- UNHCR. (2016). *Frequently Asked Questions on Climate Change and Disaster Displacement*. United Nations High Commissioner for Refugees. Geliş tarihi gönderen <https://www.unhcr.org/uk/news/stories/frequently-asked-questions-climate-change-and-disaster-displacement>
- UNWFP. (2022). *The Dry Corridor in Central America*. United Nations World Food Program.
- Viviane, C., Rigaud, K., & Sherbinin, A. de. (2021). *Groundswell Part 2: Acting on Internal Climate Migration*. Washington DC: World Bank.
- Wang, Y., Meili, N., & Fatichi, S. (2023). Evidence and Controls of the Acceleration of the Hydrological Cycle Over Land. *Water Resources Research*, 59(8), 1-19.
- Wani, S. P., Singh, P., & Boomiraj, K. (2009). Climate change and sustainable rain-fed agriculture: Challenges and opportunities. *Agricultural Situation in India*, 66(5), 221-239.
- World Bank. (2018). *Internal Climate Migration in Sub Saharan Africa*. World Bank Group. Geliş tarihi gönderen <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/2149a55f-21ad-5700-b331-b63fbd6edab4/content>

- Wouterse, F., & Taylor, J. E. (2008). Migration and Income Diversification: Evidence from Burkina Faso. *World Development*, 36(4), 625-640.
- Yaman, F. (2019). Göç ve Toplum: Dünya'da ve Türkiye'de Değişen Nüfus Hareketleri. İstanbul: Ketebe Yayınları.

Bölüm 60

Öznel İyi Oluşun Derinliklerine Yolculuk

Alper Turan DEVLİ¹

*¹ Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sultanhisar Meslek Yüksekokulu,
Yönetim ve Organizasyon Bölümü,
alper.devli@adu.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-3210-327X*

Özet

Sınırsız ihtiyaçlarla çevrili insanoğlu kıt olan kaynaklarla istek, arzu ve ihtiyaçlarını gidermenin yollarını aramakta bunların giderilmesi ölçüsünde de yaşamına ilişkin çeşitli yargılarda bulunmaktadır. İhtiyaçlar beklentilerinin altında bir karşılama düzeyine sahipse birey olumsuz geri bildirimlerde bulunarak memnuniyetsizlik bildirecek ya da beklentilerinin üzerinde bir durum yaşıyorsa da olumlu duygular ile tatmin olmuş bir yaşamı olduğunu düşünebilecektir. Öznel iyi oluş kavramı pozitif ve negatif duygulanım ile yaşam tatmini bileşimlerinde oluşmakta ve yüksek öznel iyi oluş pozitif duygulanım ve yaşam tatminin yüksek, olumsuz duygulanımın ise düşük olması durumunda gerçekleşmektedir. Bu çalışmada bireyin öznel iyi oluşunu etkileyen ve öznel iyi oluştan etkilenen faktörler incelenmiştir. Bu doğrultuda bireyin öznel iyi oluşunu etkileyen pek çok farklı türde faktör olduğu; iş ve aile yaşamı, finansal durum, bireye ilişkin özellikler, sağlık ve çevresel faktörlerin öznel iyi oluş ile ilişkilendirildiği görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Öznel iyi oluş, yaşam tatmini, pozitif duygulanım, negatif duygulanım

Abstract

Human beings surrounded by unlimited wants, seek ways to meet their needs, desires, and wants with scarce resources and make various judgments about their lives to the extent of their satisfaction. If the needs are below expectations, an individual will state negative feedback with dissatisfaction or may think he or she has a satisfied life with positive emotions if the needs are above expectations. The term of subjective well-being is originated from both positive and negative sensations and life satisfactions. When positive sensations and life satisfaction construct a higher subjective well-being, on the other hand, negative sensations and life satisfaction generate a lower subjective well-being. It's analyzed in the study that there are a great number of considerations that affect the well-being of an individual and being affected by it. In this respect, the well-being of an individual correlates with work and family life, financial condition, personal features, health and environmental considerations.

Keywords: Subjective well-being, life satisfaction, positive affect, negative affect

GİRİŞ

Mutluluk nedir? Kim mutludur? İnsanları mutlu eden şey nedir? soruları öznel iyi oluş kapsamında cevap aranan temel sorular olmuştur (Wilson, 1967; Diener, 1984; Diener, Suh, Lucas vd., 1999). Öznel iyi oluş, bireylerin yaşamlarının kalitesini subjektif olarak değerlendirdiği geniş bir kavramlar koleksiyonunu içeren kapsayıcı bir alandır. Araştırmacılar bireylerin öznel iyi oluşlarıyla ilişkili olan kavramları belirlemeye çalışarak yüksek iyi olma halini sağlayan süreçlerin aydınlatılmasının, mutluluğu ve ruh sağlığını etkileyen eksikliklerin ortaya çıkarılmasının gerekliliğini önemsemişlerdir. İnsanların önemli bir kısmı yüksek düzeyde iyi oluş halini deneyimlemenin kendilerine faydası olduğunu kabul etmektedir fakat çoğunluk olarak bu durum arzulansa bile pek çok birey tarafından gerçekleştirilemediği de bir gerçektir. Dolayısıyla mutlu olmayı istesek bile sadece isteyerek bu hedefe ulaşmak zordur bu iyi yaşanmış bir hayattan ortaya çıkan bir şeydir. O halde geçmişte pek çok filozofun da cevap aradığı iyi yaşanmış bir hayat nedir sorusu hala net bir cevap bulamamıştır.

İnsan ihtiyaçlarının en önemli özelliği sonsuz olmasıdır. Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde tabanda fizyolojik ihtiyaçlar ile başlayan ve yukarı çıkıldıkça daha soyut ihtiyaçları ön plana çıkaran bir yapı bulunmaktadır. Böylece yeme, içme, barınma, güvenlik gibi ihtiyaçlarını gerçekleştiren birey sevme, ait olma, kendini gerçekleştirme ihtiyaçlarını da gidermek zorunda hissedebilecektir. İhtiyaçlar karşılandığında keyif ve mutluluk verdiği karşılanmadığında ise ızdırap ve mutsuzluk hissettirdiği için yaşamdan keyif almanın somut ya da soyut ihtiyaçların karşılanması ile de bağlantısı bulunmaktadır. Çünkü birey, ihtiyaçlarının karşılanma düzeyine göre yaşamı ile ilgili değerlendirmesini pozitif ya da negatif bir şekilde yapacaktır.

Wilson'a (1967: 294) yaşamda en fazla avantaja sahip olan kişiler en mutlu kişilerdir. Ona göre mutlu insan; genç, sağlıklı, iyi eğitilmiş, iyi ücret alan, dışa dönük, iyimser, endişesiz, dindar, evli, özsaygısı yüksek, zekâsı gelişmiş bir kişi olarak ortaya çıkmaktadır. Yaşamından memnun, mutlu insanların evlilikten işe, fedakâr toplum katılımından, gelir elde etmeye, ruh sağlığından fiziksel sağlık ve uzun ömre kadar çeşitli yaşam alanlarında nispeten daha başarılı olduğu (Lyubomirsky, King ve Diener, 2005: 822) gözlemlendiğinde öznel iyi oluş kavramının araştırılmasının önemli olduğu düşünülmektedir.

Öznel iyi oluşun belirleyicileri ve sonuçları üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde kişilik özellikleri, genetik özellikler, değerler sistemi, sağlık, iş ve sosyal yaşam gibi toplum sağlığı, ekonomi, sosyoloji, işletme, psikoloji gibi çeşitli araştırma disiplinleri tarafından ele alındığı görülmüştür (Buecker, Luhmann, Haehner, 2023; Helliwell, Layard, Sachs, vd., 2023; Kapteyn, Smith

ve Soest, 2009; Appleton ve Song, 2008; Lyubomirsky, Sheldon ve Schkade, 2005; Diener, 1984) Bu çalışmada öznel iyi oluş kavramı, bileşenleri ile birlikte incelenerek bireylerin öznel iyi oluşlarını artıran ve azaltan unsurlar ele alınacaktır. Böylece öznel iyi oluşun birey, organizasyon, toplum hatta insanlığa faydalı yönleri vurgulanarak konu ile ilgilenen araştırmacılara ve literature katkı sağlanması hedeflenmektedir.

ÖZNEL İYİ OLUŞ

Öznel iyi oluş kavramı literatürde mutluluk, yaşam tatmini ve pozitif ve negatif duyguları içermekte dolayısıyla insanların yaşamlarına ilişkin hem duygusal hem de bilişsel değerlendirmeleri kapsamaktadır (Diener, 1984: 542). Aristoteles (2017: 23) Nikomakhos'a Etik kitabında ulaşılacak en iyinin ne olduğuna ilişkin soruya yanıt olarak hemen herkesin bunu mutluluk olarak tanımladığını ve herkes için iyi yaşamının mutluluk ile aynı anlama geldiğini dile getirmektedir. Ona göre mutluluk nedir sorusunun cevabı kişiye ve duruma göre değişkenlik göstermektedir; fakirken zenginlik, hastayken sağlık, bilgisizken bilmek mutluluk anlamına gelebilmektedir. Aristoteles iyi olan şeyleri dışsal iyiler, ruha ve bedene yönelik iyiler olarak üç gruba ayırarak mutluluğu salt dışsal olarak ele almayı erdemlerin geliştirilmesinden ve bireyin eşsiz potansiyelinin gerçekleştirilmesinden de söz eder. Öznel iyi oluş kavramında da bireyin içsel tatmininin ve hayatını bütüncül bir şekilde değerlendirmesinin önemi vurgulanır.

Diener (2009), iyi oluşun tanımını üç kategoriye ayırmaktadır. Bunlardan ilki erdem veya kutsallık gibi dışsal ölçütlerle tanımlanmıştır ve bir standarda göre tanımlanması gereken başarı şeklinde tarif edilmektedir. İkinci tanımlamada sosyal bilimcilerin insanların yaşamlarını olumlu bir şekilde değerlendirmeye yönlendiren şeyin ne olduğu sorusuna odaklanmalarından yola çıkarak yaşam tatmini olarak adlandırılmıştır ve kişinin kendi standartlarına dayanmaktadır. Mutluluk isteklerin ve hedeflerin uyumlu bir şekilde tatmin edilmesidir. Mutluluğun üçüncü anlamı ise olumlu duyguların olumsuz duygulara üstün gelmesi şeklindedir.

Öznel iyi oluş yüksek düzeyde yaşam tatmini ve pozitif duygu durumları ile düşük düzeyde negatif duygu durumları şeklinde tarif edilmektedir (Diener, 1984, 1994). Eğer bir birey hayatından keyif alıyor, sık sık neşe duyuyor ve üzüntü ya da öfke gibi hoş olmayan duygularla nadiren karşılaşıyorsa, yüksek düzeyde öznel iyi oluşa sahip olduğu belirtilir. Başka bir bakış açısıyla, eğer bir kişi hayatından memnun değilse, nadiren neşe ve sıcaklık deneyimliyorsa ve sıklıkla öfke veya kaygı gibi olumsuz duygulara yenik düşüyorsa, bu durumda düşük öznel iyi oluş düzeyine sahiptir (Diener, Suh ve Oishi, 1997: 25).

Öznel iyi oluşun bilimsel çalışmaları, araştırmacıları bireylerin yaşam kalitesini tanımlamanın yolları olarak sadece ekonomik ve sosyolojik göstergelere bakmaktan öteye taşımıştır. Gelir, suç ve işsizlik seviyeleri bireylerin yaşadığı yaşam kalitesinde önemli roller oynar; ancak bu ölçütler tek başlarına insanların günlük yaşamlarında ne kadar memnun ve mutlu olduklarını anlamak için yeterli değildir. Öznel unsurlar esastır çünkü insanlar aynı koşullara farklı tepkiler gösterir ve durumları kendi değerleri, beklentileri ve önceki deneyimlerine dayanarak değerlendirirler (Diener, Suh, Lucas, vd., 1999: 277). Öznel iyi oluş alanının üç ayırt edici özelliği vardır. İlk özelliği öznel oluşudur. Öznel iyi oluş tanımlarında özellikle yer almayan gerekli nesnel koşullar, öznel iyi oluş üzerinde potansiyel etkiler olarak görülmekle birlikte, öznel iyi oluşun doğal ve gerekli bir parçası olarak görülmezler. İkinci özellik öznel iyi olma halinin olumlu ölçütleri içermesine ilişkindir. Üçüncü olarak ise, öznel iyi olma hali ölçümleri tipik olarak bir kişinin hayatının tüm yönlerinin küresel bir değerlendirmesini içermesidir. Belirli bir alandaki duygulanım veya memnuniyet değerlendirilebilse de genellikle kişinin yaşamının bütüncül bir değerlendirmesine vurgu yapılır. Yine de ölçümler birkaç haftadan kişinin tüm yaşamına kadar değişen bir dönemi kapsayabilir. Hangi zaman diliminin en iyisi olduğuna karar vermenin önceden belirlenmiş bir yolu yoktur (Diener, 1984: 543-544).

ÖZNEL İYİ OLUŞUN BİLEŞENLERİ

Öznel iyi oluş pozitif ve negatif duygular ile yaşam tatmini bileşenlerinden oluşmaktadır (Diener, Emons, Larsen, vd., 1985; Diener, Suh, Lucas, vd., 1999). Tablo 1.'de öznel iyi oluşun bileşenlerini gösteren bir sınıflandırma yer almaktadır.

Tablo 1. Öznel İyi Oluşun Bileşenleri

Olumlu Duygulanım (Hoş Duygular)	Olumsuz Duygulanım (Hoş olmayan duygular)	Yaşam Tatmini	Alan Tatminleri
Neşe	Suçluluk ve utanç	Yaşamı değiştirme arzusu	İş
Sevinç/Coşku	Öfke	Mevcut yaşamdan memnuniyet	Aile
Memnuniyet	Üzüntü	Geçmişten memnuniyet	Boş zaman faaliyetleri
Sevgi	Endişe ve kaygı	Geleceğe yönelik memnuniyet	Sağlık
Mutluluk	Stres		Finansal durum
Gurur	Depresyon	Diğer önemli kişilerin bireyin hayatına ilişkin görüşleri	Benlik
Huzur	Kıskançlık		Kişinin grubu

Kaynak: (Diener, Suh, Lucas, vd., 1999: 277)

Tablo 1.'de aktarıldığı gibi bireyin yaşadığı neşe, sevinç, memnuniyet, sevgi, huzur ve gurur gibi duygular hoş duygular kapsamında yer almaktadır. Bireye hoşnutluk vermeyen duygular arasında ise suçluluk ve utanç, öfke, üzüntü, kaygı ve endişe, stres, depresyon ve kıskançlık sıralanmaktadır. Yaşam tatmininin içerikleri bireyin yaşamını değiştirmeye karşı duyduğu arzu, şimdiki yaşamı ile birlikte geçmiş yaşamından duyduğu tatmin ile gelecek yaşamına dair tatmini içermektedir. Bireyin önem verdiği kişilerin onun hayatına ilişkin görüşleri de yaşam tatmininin içerdiği maddeler arasındadır. Yaşam tatmini duyulacak alanlar ise iş, aile, boş zamanlar, sağlık, finansal durum, kişinin benliği ve bağlı bulunduğu gruplar şeklinde sıralanmıştır. Yaşam tatmini, olumlu duygulanım ve olumsuz duygulanım arasındaki ilişkinin araştırıldığı geçmiş tartışmalarda, yaşam tatmininin olumlu duygulanım ile pozitif, olumsuz duygulanım ile negatif ilişkiye sahip olduğu gözlemlenmiştir (Busseri, 2018: 68). Davidson ve Cotter'e (1991) göre öznel iyi oluş puanı yüksek olan bireyler genellikle mutlu, heyecanlı, neşeli ve memnun olduklarını belirtirler bunlar pozitif duygulanımlardır. Bunun yanında aşırı endişeden, üzüntüden, stresten, suçluluktan ve öfkeden daha az etkilendiklerini iddia ederler. Bu duygular ise negatif duygulanımı temsil etmektedir. Buna göre öznel iyi oluşun yüksek olması için olumlu duyguların olumsuz duygulardan daha baskın olması ve bireyin yaşam tatminine ilişkin değerlendirmenin olumlu olması gerektiği ifade edilebilir.

Yaşam tatmini Shin ve Johnson'a (1978: 478) göre bir kişinin yaşam kalitesinin kendi seçtiği kriterlere göre genel olarak değerlendirilmesidir. Öznel

iyi oluşun bir bileşeni olan yaşam tatmini bu yapının bilişsel-yargısal yönlerini ifade etmektedir (Diener, 1984). Tatminin değerlendirmeleri bireyin içinde bulunduğu koşulları, uygun bir standart olduğunu düşündüğü koşullarla karşılaştırmasıdır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta bireylerin mevcut durumlarından ne kadar memnun olduklarına dair yapılan değerlendirmenin, dışarıdan bir dayatma ile değil her bireyin kendisi için belirlediği bir ölçüt ile karşılaştırma esasına dayandığıdır. Dolayısıyla sağlık, enerji vb. şeyler arzu edilebilir şeyler olsa da bireyler bunlara farklı değerler yükleyebilmektedir (Diener, Emmons vd., 1985: 71).

Pozitif ve negatif duygulanım öznel iyi oluşun hedonik bileşenleridir. Bu bileşenler dışında kalan yaşam tatmini kişinin yaşamının bir bütün olarak tatmin edici olduğuna dair bilişsel bir yargıyı içerir. Bazı araştırmacılar bunu yaşam memnuniyeti olarak adlandırır ve çoğu bunu öznel iyi oluşun genel yapısında temel bir özellik olarak görür. Bireylerin yaşam memnuniyeti değerlendirmelerinin hedonik bileşenlerle çelişmesi mümkündür. Örneğin, hayatında çok fazla olumsuz duygulanım ve çok az olumlu duygulanım olan bir sanatçı, yine de hayatının tatmin edici ve değerli olduğunu düşünebilir (Larsen ve Eid, 2008: 4). Yaşam memnuniyeti kavramı yaşamın genel bir değerlendirmesini ifade ettiği için heyecan verici bir hayata sahip olmak o hayatın tatmin edici olduğu anlamına gelmez. Yaşamın genel değerlendirmesi bireyin zihnindeki ilgili tüm kriterleri içerir; örneğin kişinin ne kadar iyi hissettiği, beklentilerin ne kadar iyi karşılanacağı ve çeşitli faktörlerin ne kadar arzu edilir olduğu gibi. Görüldüğü gibi değerlendirmenin nesnesi bütünüyle yaşamdır; yaşamın belirli bir alanı örneğin istihdam değildir. Çünkü işten alınan zevk yaşamın takdir edilmesini sağlasa da yaşamın genelini oluşturmayacaktır (Saris, Veenhoven, Scherpenzeel, 1996: 6). Bu nedenle tatmin edici bir yaşam için sosyal ilişkiler, iş, ekonomik durum, gelecek perspektifleri gibi yaşam boyutlarının olumlu alanları hakkında bilgi sahibi olmak önem arz etmektedir (Büssing, Fischer, Haller, vd., 2009: 172).

ÖNCÜLLER VE ARDILLAR

Yaşam tatmini, çeşitli öncü etmenlerden etkilenir ve bireylerin yaşamlarının farklı yönlerine de olumlu etkileri olabilir. Birçok çalışma, yaşam tatminine katkıda bulunan faktörleri ve sonuçlarını araştırmıştır. Yaşam tatmininin öncülleri ve ardıllarına ilişkin inceleme yapıldığında aslında bazı faktörlerin yaşam tatmininin hem belirleyicisi hem de sonucu olabildiği görülmektedir. Örneğin işini seven biri yaşamdan da memnun olabildiği gibi yaşam memnuniyeti düşük olan bir birey işine karşı da bir tatminsizlik

yaşayabilmektedir (Bialowolski ve Weziak-Bialowolska, 2021; Bernarto, Bachtiar, Sudibjo, vd., 2020; Aydın ve Koç, 2016; Rice, Near ve Hunt, 1980)

Diener'in (1984) çalışmasında öznel iyi oluşu etkileyen faktörler gelir, demografik faktörler (yaş, eğitim, cinsiyet, çalışma durumu, inanç, evlilik ve aile), sosyal bağlantılar, kişinin yaşamındaki önemli olaylar, kişilik, biyolojik etmenler olarak sıralanmaktadır. Lyubomirsky, King ve Diener'in (2005) çalışmalarında yaşam tatmini ile ilişkilendirilen alanlar sosyal bağlantılar, iş yaşamı ve sağlık olarak sınıflandırılmıştır. Ayrıca kronik mutluluk seviyesinin genetik faktörler, çevresel faktörler ve mutlulukla ilgili faaliyetler ve uygulamalar tarafından yönetildiği (Lyubomirsky, Sheldon ve Schkade, 2005) ifade edilmektedir. Appleton ve Song (2008) ise genel yaşam memnuniyetini etkileyen bileşenleri gelir, meslek ve sosyal statü, fırsatlar ve sosyal hareketlilik, sosyal yardımlar, hükümet politikaları ve çevre, aile ve sosyal çevre ile ilişkiler olmak üzere altı başlıkta incelemiştir. Kapteyn, Smith ve Soest (2009) Hollanda ve ABD'de küresel yaşam memnuniyetinin belirleyicilerini saptamak için yaptıkları çalışmada, sosyal ilişkiler ve ailenin yaşam memnuniyeti üzerinde en yüksek etkiye sahip olduğunu bunu iş ve günlük faaliyetler ile sağlığın takip ettiğini görmüşlerdir. Gelir ise en düşük etkiye sahiptir. 2023 yılı Dünya Mutluluk Raporuna göre gelir, sağlık, güvenilecek birinin olması, hayatta ilgili önemli kararları alma özgürlüğüne sahip olma, cömertlik ve yolsuzluğun olmaması yaşam değerlendirmelerinin desteklenmesinde güçlü bir rol oynamaktadır (Helliwell, Layard, Sachs, vd., 2023). Bu bağlamda öznel iyi oluşun ilişkilendirildiği öncüller ve ardılları bireye ilişkin özellikler, gelir, sosyal ilişkiler, iş yaşamı, sağlık ve çevresel faktörler çerçevesinde ele alınacaktır.

Geleneksel ekonomiye göre bireyin faydasını artıracak mal ve hizmetlerin satın alınabilmesini sağladığı için para mutluluğu satın alabilir. Dolayısıyla para ve mutluluk arasında bir bağlantı olduğu ve daha yüksek gelirin daha yüksek mutluluğu getireceği varsayılmaktadır (Boyce, Brown ve Moore, 2010: 471). Diener (1984: 553) aynı toplumdaki daha zengin insanların daha az varlıklı olanlara göre daha mutlu olduğunu söylemektedir. Gelirin yaşam tatminin öncülü olması açısından ele alındığı araştırmalarda kişi başına düşen gelirin nispeten düşük olduğu ülkelerde çalışan insanların, satın alma gücü ve yaşam maliyeti kontrol altına alındığında bile, daha zengin ülkelerdeki meslektaşlarına göre ortalama olarak daha düşük mutluluk bildirdikleri görülmektedir (Aliyev, Nadirov ve Dehning, 2022; Nettle ve Dickens, 2022; Talib, Mutalib, Shahabudin, 2020; Guan, Qiu ve An, 2019; Diener ve Biswas-Diener, 2002; Diener ve Oishi, 2000; Diener, vd., 1999; Diener ve Diener, 1995). Birey kendinden daha zengin bir toplum içinde bulunduğu refah açısından

olumsuz sonuçlarla karşılaşılabılır dolayısıyla bireyin kendini diğerlerinin gelirleriyle kıyaslaması da refahına yönelik değerlendirmesini etkileyebilecektir (Boyce, Brown ve Moore, 2010: 471). Gelir ile öznel iyi oluş arasındaki ilişkiyi anlamak için hedefler ve beklentiler de göz önünde bulundurulmalıdır; maddi arzuların kişinin servetinden daha hızlı artması durumunda gelir artışının faydaları, denge dışı kalacaktır (Oishi, Diener ve Lucas, 2021: 258). Gelirin yaşam memnuniyetinin ardılı olduğu çalışmalar da bulunmaktadır. Başarının önemli bir göstergesi olan gelir incelendiğinde daha mutlu insanların daha yüksek gelir elde ettikleri (Lyubomirsky, King ve Diener, 2005: 823) ifade edilmektedir.

Aile, arkadaşlar ve topluluklarla kurulan temel bağları ifade eden ve iyi olma halinin anahtarı olan sosyal ilişkilerin (Diener ve Oishi, 2005) bireyler arasında sağlıklı bir şekilde ilerlemesi yaşam tatminini de olumlu etkilemektedir (Doğan, 2019; Amati, Meggiolaro, Rivellini, vd., 2018; Polatçı, 2015; Barger, Donoho ve Wayment, 2009). Çünkü güçlü sosyal ilişkiler kurma ve bunun sürdürülebilirliğini sağlama isteği beklentinin altında kaldığı durumlarda sağlık, refah ve uyum üzerinde negatif etkilerle ilişkilendirilmektedir (Baumeister ve Leary, 1995). Diener ve Seligman'ın (2002) çalışmalarında da en mutlu bireylerin güçlü bir şekilde olumlu sosyal ilişkileri olduklarını bildirdikleri görülmüştür. Çalışmalar, tatmin edici evlilik ve arkadaşlıklara sahip bireylerin genellikle daha yüksek yaşam tatminine sahip olduğunu bulmuştur. Bireylerin sosyal katılımı ele alındığında katılımı yüksek olmayanların yaşam kalitesinin de daha düşük olduğu tespit edilmiştir (Aydemir ve Arlı, 2020). Dünya Mutluluk Raporuna göre sosyal desteğin genel memnuniyet ile güçlü bir ilişkisi olduğu, olumlu sosyal ilişkilerin kriz dönemlerinde yaşam değerlendirmelerinin açıklanmasına yardımcı olduğu belirtilmektedir (Helliwell, vd., 2023). Bununla birlikte yaşam tatmininin aynı zamanda bireylerin yaşamlarının çeşitli yönlerinde de olumlu etkileri olabilir. Örneğin, çalışmalar, daha yüksek yaşam tatmininin evlilik, arkadaşlık, gelir, iş performansı ve sağlık gibi birçok alanda başarı ile ilişkilendirildiğini göstermektedir (Lyubomirsky, King ve Diener 2005). Çalışma ortamında, pozitif duygulanım eğilimi yüksek olan çalışanların hem iş arkadaşlarından hem de amirlerinden daha fazla duygusal ve somut yardım aldıkları tespit edilmiştir (Staw, Sutton ve Pelled, 1994). Dolayısıyla sosyal ilişkiler yaşam tatmininin bir belirleyicisi olduğu gibi sonucu olarak da rol almaktadır. Daha yüksek yaşam tatminine sahip bireylerin, sosyal ilişkilerinde olumlu sonuçlara sahip olma olasılığı daha yüksektir.

Yaşamın önemli bir kısmının iş yerinde geçirildiği düşünüldüğünde çoğu insan için yaptıkları işler ve meslekleri hayatlarının merkezinde yer alır. Dolayısıyla iş yaşamında yaşam tatmininin belirleyicileri ve sonuçları pek çok

araştırmacı tarafından merak edilen bir konudur. İş ve kariyer tatmini üzerine yapılan çalışmalarda düşük düzeyde iş tatmini olan (Luque-Reca, García-Martínez, Pulido-Martos, 2022; Kosec, Sekulic, Wilson-Gahan, 2022) ya da kariyer tatminsizliği yaşayan çalışanların yaşam memnuniyetlerinin de daha düşük olduğu (Güneş ve Özcan, 2022; Tavlan Soydan, Aksel ve Dolma, 2022; Hagmaier, Abele ve Goebel, 2018; Lounsbury, Park, Sundstrom, 2014) görülmektedir. Bireylerin yaşamına ilişkin olumlu değerlendirmeleri iş yaşamında daha başarılı olmasının nedenlerinden biri olarak da değerlendirilebilmektedir. Yapılan araştırmalar mutlu çalışanların daha az mutlu olanlara göre birçok avantaja sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Öznel iyi olma hali yüksek olan bireylerin iş görüşmesi yapma, işe girdiklerinde amirleri tarafından daha olumlu değerlendirilme, üstün performans ve üretkenlik gösterme ve yönetim işlerini daha iyi idare etme olasılıkları daha yüksektir. Ayrıca, üretkenliğe aykırı işyeri davranışları ve iş tükenmişliği gösterme olasılıkları da daha düşüktür (Lyubomirsky, King ve Diener 2005: 822). Mutlu ve tatmin olmuş çalışanların işlerinde yüksek performans gösterme olasılıklarının daha yüksek olmasının nedenlerinden biri de işten ayrılma, tükenmişlik, devamsızlık ve misilleme davranışları gösterme olasılıklarının daha düşük olmasıdır (Ghasemy ve Frömbing, 2023; Mensah, Baah, Nutsugbodo, vd., 2023; Rafiq, Shahzad, Farrukh, vd., 2022; Liang, L. H., Coulombe, C., Brown, vd., 2022; Kim, Chai, Kim, vd., 2022).

Olumlu duygusal deneyim ruh sağlığının önemli bir bileşenidir (Taylor ve Brown, 1988: 198) Dolayısıyla mutlu olmanın hem zihinsel hem de fiziksel sağlıkla ilişkisi olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Yapılan çalışmalar daha mutlu insanlarda depresyon, anksiyete, şizofreni gibi bireyin ruh sağlığını zorlayıcı durumlardan etkilenme olasılığının daha düşük olduğu, bir bireyin hem yaşamından memnun olup hem de depresyonda olmasının pek olası olmadığı ifade edilmektedir (Beutel, Glaesmer, Wiltink, 2022; Headey, Kelley ve Wearing, 1993) Bununla birlikte ruh sağlığını olumsuz etkileyen anksiyete ve depresyon gibi rahatsızlıklar bireylerin yaşam tatmininin azalmasına da neden olmaktadır (Serin, Serin ve Özbaş, 2010). Bazı çalışmalarda cinsiyetin yaşam tatmini ve depresyon paradoksuna neden olduğu belirtilmekte, kadınların biyolojik faktörler ve duyguları daha yoğun yaşamalarından dolayı hem yüksek yaşam tatmini bildirdikleri hem de depresyona erkeklere göre daha yatkın oldukları bildirilmiştir (Becchetti ve Conzo, 2022). Boylamsal çalışmalarda da benzer sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Düşük yaşam doyumunun depresyon ve anksiyetenin yanı sıra aynı zamanda diğer olumsuz sağlık sonuçlarına sebep olduğu bunun yüksek riskin işareti olması nedeniyle bireylerin öznel iyi oluşlarına önem verilmesi gerektiği (Koivumaa-Honkanen, Kaprio, Honkanen,

2004) vurgulanmaktadır. Ergenler üzerine yapılan bir başka boylamsal çalışmada olumlu ve olumsuz duygulanımın ergenlerin madde kullanımında etkili olduğu, olumlu duygulanımı yüksek ergenlerin madde kullanımına daha az yöneldiğini ve başa çıkma güdülerinin dolaylı etkisi olduğu görülmüştür (Wills, Sandy, Shinar vd., 1999). Benzer bir şekilde, tekrarlanan yaşam memnuniyeti ölçümleri sonrasında major depresyon, anksiyete bozukluğu, intihar eğilimi ve madde bağımlılığı arasında bir ilişki ortaya koyulmuş, üç veya daha fazla ruhsal bozukluk bildirenlerin yaşam memnuniyetleri ruh sağlığı sorunu olmayanlara göre daha düşük bir sonuç göstermiştir (Fergusson, McLeod, Horwood, 2015). 2017 yılında başlatılan ve COVID-19 sonrasında da sürdürülen boylamsal bir çalışmada sosyal mesafe koyma, kapanma gibi olaylarla olumsuz duygulanım yaşayan bireylerde yaşam memnuniyetinde pandemi öncesine kıyasla bir düşüş ve ruh sağlığı problemlerinde bir artış gözlemlenmiştir (Preetz, Filser, Brömmelhaus, 2021). Bu gibi stresli yaşam olaylarıyla mücadelede kültürün de etkisiyle hoşgörülü toplumlarda yaşam sevinci yüksek olan bireyler sağlıklı yaşam biçimini benimsedikleri için hastalıklara karşı daha olumlu bir yaklaşım sergileyebilmektedir (Tavlan-Soydan, Aksel, 2022). Siahpush, Spittal ve Singh'in (2008) yaptıkları boylamsal çalışmada 2 yıl boyunca takip edilen katılımcıların temel mutluluk ve yaşam memnuniyetinin, sağlık sorunlarının olmamasıyla pozitif ilişkilendirildiği bildirilmiştir. Çalışmada ayrıca bireyin öznel refahını artırmaya yönelik çabaların, sağlığın geliştirilmesi ve hastalıkların önlenmesi stratejisi olarak görülmesi gerektiği vurgulanmıştır. Öte yandan yaşlı bireyler üzerine yapılan bir çalışmada ruhsal ve fiziksel sağlığın kötüleşmesinin yaşam tatmini üzerindeki etkisi incelenmiş ve depresif belirtiler ile yalnızlığın fiziksel sağlık durumu kontrol altına alındığında bile yaşam memnuniyetiyle güçlü bir şekilde ilişkili olduğu sonucu elde edilmiştir. Çalışmanın bir diğer sonucu ise fiziksel sağlığın belirtileri olan düşük bilişsel işlev ve kalan yaşam süresinin katılımcıların memnuniyet düzeylerini etkilemediği zayıf fiziksel performans ve düşük fonksiyonel durumun ise yaşam tatminiyle düşük düzeyde ilişkili olduğu görülmüştür (Puvill, Lindenberg, De Craen, 2016). Yani yaşam tatmininin düşük olması zihinsel sağlıkta bozulmaların belirleyicisi olduğu gibi zihinsel sağlık problemleri de yaşam memnuniyetsizliğine sebep olabilmektedir.

Öznel iyi oluş teorileri arasında yer alan yukarıdan aşağıya modelde kişiliğin, öznel iyi oluş ile yakından bağlantılı olduğu öne sürülmektedir. Yüksek öz saygı, iç kontrole sahip olma, nevrozizm, dışadönüklük, optimism, zekâ, maskülen/feminen olma gibi özellikler araştırmacılar tarafından öznel iyi oluşla ilişkilendirilen kavramlar arasında yer almaktadır (Diener, 1984). Kişilik ile öznel iyi oluşun ilişkilendirildiği çalışmalar incelendiğinde değişkenlerin

aralarında çeşitli düzeylerde ilişkili olduğu görülmüştür (Steel, Schmidt, Shultz, 2008; Diener ve Lucas, 1999; DeNeve ve Cooper, 1998) Büyük beşli kişilik özelliklerinden dışadönüklük ve nevrotiliğin diğer kişilik özelliklerine göre bireyin yaşam memnuniyeti ile güçlü bir korelasyona sahip olduğu belirtilmiştir (Schimmack, Oishi, Furr, 2009). Anglim, Horwood, Smillie, vd.,'nin (2020) çalışmalarında da nevrotiliklik, dışadönüklük ve vicdanlılığın öznel iyi oluş açısından önemi vurgulanmıştır. Bunun yanında kişilik özelliklerinin değişmez olmadığı, şekillendirilebilir bir yapıya sahip olduğu ve kişilik özelliklerinin yaşam boyu değiştiği de belirtilerek kişilik ve öznel iyi oluş arasındaki güçlü ilişkinin insan mutluluğunun değişmezliğinin bir göstergesi olarak yorumlanmaması gerektiği ifade edilmektedir.

Çevresel faktörler arasında yer alan hükümet politikaları açısından bireylerin refah bildirimlerine yönelik çalışmalar incelendiğinde Di Tella, R., MacCulloch ve Oswald'ın (2001) 12 Avrupa ülkesi ve ABD'yi kapsayan çalışmalarında işsizlik ve enflasyon gibi iki makro ekonomik göstergenin bireylerin refah bildirimlerinde etkili olduğu düşük enflasyon ve düşük işsizlik dönemlerinde bireylerin daha mutlu olduğu belirtilmektedir. Appleton ve Song'un (2008) Çin'de yaptıkları çalışmanın sonucunda ise işsizlik ve enflasyon oranlarında düşüşün ve ekonomik büyümenin genel yaşam memnuniyetine olumlu katkısı olduğu, çevre kirliliği ve iş güvencesizliği gibi konuların ise memnuniyetsizliğe yol açtığı görülmüştür. Benzer bir şekilde Rajani, Skianis ve Filippidis (2019) çevresel bozulmalar ve ortalama sıcaklık ve yağış gibi iklimsel değişiklikler ile istihdamın yaşam memnuniyeti üzerinde anlamlı etkileri olduğunu tespit etmiştir. 2023 yılı Dünya Mutluluk Raporuna göre hükümetin etkinliği insanların mutlulukları üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Bir devletin kapasitesi mali kapasitesi, hizmet sunma yeteneği ve hukukun üstünlüğü ile ölçülmektedir. Bununla birlikte iç savaş ve baskıdan kaçınma da bireylerin yaşam memnuniyeti ile yüksek bir korelasyona sahiptir (Helliwell, Layard, Sachs, vd., 2023).

SONUÇ

Pozitif ve negatif duygular ile yaşam tatmini bileşenlerinden oluşan öznel iyi oluş bireylerin yaşam kalitelerini değerlendirmelerini içeren, kişilik özelliklerinden, iş ve sosyal yaşama, sağlıktan, finansal durum ve çevresel etkilere kadar çeşitli faktörlerden etkilenen ve ilişki içinde bulunan geniş bir kavramdır. Yüksek düzeyde öznel iyi oluş daha iyi zihinsel ve fiziksel sağlık göstergeleri, iş performansında artış, olumsuz iş yeri davranışlarında azalış, sosyal ilişkilerde sağlıklı iletişim gibi olumlu sonuçlar elde edilmesini sağlamaktadır. Bunun yanında çevresel faktörler arasında yer alan işsizlik,

enfasyon gibi makro ekonomik faktörler ve iklim değişikliği, çevresel bozulmalar gibi faktörler de bireyin öznel iyi oluşuna etki etmektedir. Geçmişte yapılan araştırmalar incelendiğinde pek çok faktörün öznel iyi oluşun hem belirleyicisi hem de sonucu olduğu görülmüştür. Yapılan araştırmalar göstermektedir ki iklim koşullarından, inançlara, kişilik özelliklerinden, sosyal ilişkilere kadar öznel iyi oluşu etkileyebilecek çok sayıda faktör bulunmaktadır ve tek bir faktörden yola çıkarak öznel iyi oluşun açıklanamayacağı muhtemel görünmektedir. Yapılan literatür taramasında sıklıkla karşılaşılan durum öznel iyi oluşa ilişkin yapılan deneysel, yarı deneysel ve boylamsal çalışmaların yetersizliğidir. Bu tür çalışmaların öznel iyi oluşun bileşenlerini, onu etkileyen faktörleri ve sonuçlarını daha iyi anlamamıza, neden-sonuç ilişkilerini belirlemek için etkili bir yol sağlanmasına, daha kesin, güvenilir ve güçlü sonuçlar elde edilmesine yardımcı olması açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aliyev, K., Nadirov, O., & Dehning, B. (2022). Income and life satisfaction: a “wave formation” framework. *Journal of Happiness Studies*, 23(3), 847-860.
- Amati, V., Meggiolaro, S., Rivellini, G., & Zaccarin, S. (2018). Social relations and life satisfaction: The role of friends. *Genus*, 74, 1-18.
- Anglim, J., Horwood, S., Smillie, L. D., Marrero, R. J., & Wood, J. K. (2020). Predicting psychological and subjective well-being from personality: A meta-analysis. *Psychological bulletin*, 146(4), 279.
- Aydemir, M., & Bayram-Arlı, N. (2020). Yaşam kalitesini açıklamada sosyal dışlanma ve yaşam tatmininin rolü. *International Journal of Social Inquiry*, 13(2), 447-463.
- Aydintan, B., & Koç, H. (2016). The relationship between job satisfaction and life satisfaction: An empirical study on teachers. *International Journal of Business and Social Science*, 7(10), 72-80.
- Barger, S. D., Donoho, C. J., & Wayment, H. A. (2009). The relative contributions of race/ethnicity, socioeconomic status, health, and social relationships to life satisfaction in the United States. *Quality of Life Research*, 18, 179-189.
- Baumeister, R. F., & Leary, M. R. (1995). The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin*, 117(3), 497– 529.
- Becchetti, L., & Conzo, G. (2022). The gender life satisfaction/depression paradox. *Social Indicators research*, 160(1), 35-113.
- Bernarto, I., Bachtıar, D., Sudıbjıo, N., Suryawan, I. N., Purwanto, A., & Asbarı, M. (2020). Effect of transformational leadership, perceived organizational support, job satisfaction toward life satisfaction: Evidences from Indonesian teachers. *International Journal of Advanced Science and Technology*, 29(3), 5495-5503.
- Beutel, M. E., Glaesmer, H., Wiltink, J., Marian, H., & Brähler, E. (2010). Life satisfaction, anxiety, depression and resilience across the life span of men. *The Aging Male*, 13(1), 32-39.
- Bialowolski, P., & Weziak-Bialowolska, D. (2021). Longitudinal evidence for reciprocal effects between life satisfaction and job satisfaction. *Journal of Happiness Studies*, 22(3), 1287-1312.
- Boyce, C. J., Brown, G. D., & Moore, S. C. (2010). Money and happiness: Rank of income, not income, affects life satisfaction. *Psychological science*, 21(4), 471-475.

- Buecker, S., Luhmann, M., Haehner, P., Bühler, J. L., Dapp, L. C., Luciano, E. C., & Orth, U. (2023). The development of subjective well-being across the life span: A meta-analytic review of longitudinal studies. *Psychological bulletin*, 149(7-8), 418.
- Busseri, M. A. (2018). Examining the structure of subjective well-being through meta-analysis of the associations among positive affect, negative affect, and life satisfaction. *Personality and Individual Differences*, 122, 68-71.
- Büssing, A., Fischer, J., Haller, A., Heusser, P., Ostermann, T. and Matthiessen, P. F. (2009). Validation of the brief multidimensional life satisfaction scale in patients with chronic diseases. *European Journal of Medical Research*, 14, 171-177.
- Davidson, W. B., & Cotter, P. R. (1991). The relationship between sense of community and subjective well-being: A first look. *Journal of Community Psychology*, 19(3), 246-253.
- DeNeve, K. M., & Cooper, H. (1998). The happy personality: a meta-analysis of 137 personality traits and subjective well-being. *Psychological bulletin*, 124(2), 197.
- Di Tella, R., MacCulloch, R. J., & Oswald, A. J. (2001). Preferences over inflation and unemployment: Evidence from surveys of happiness. *American Economic Review*, 91(1), 335-341.
- Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 95, 542-575.
- Diener, E. D., Emmons, R. A., Larsen, R. J., & Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale. *Journal of Personality Assessment*, 49(1), 71-75.
- Diener, E. (1994). Assessing subjective well-being: Progress and opportunities. *Social Indicators Research*, 31, 103-157.
- Diener, E., Suh, E., & Oishi, S. (1997). Recent findings on subjective well-being. *Indian Journal of Clinical Psychology*, 24, 25-41.
- Diener, E., Suh, E. M., Lucas, R. E., & Smith, H. L. (1999). Subjective well-being: Three decades of progress. *Psychological Bulletin*, 125, 276-302.
- Diener, E., & Oishi, S. (2005). The nonobvious social psychology of happiness. *Psychological Inquiry*, 16(4), 162-167.
- Diener, E., & Seligman, M. E. (2002). Very happy people. *Psychological Science*, 13(1), 81-84.
- Diener, E. (2009). *The science of well-being: The collected works of Ed Diener*. New York: Springer.
- Doğan, İ. F. (2019). Algılanan sosyal destek ile yaşam tatmini ve özgüven ilişkisi: Göçmenler üzerinde bir araştırma. *OPUS International Journal of Society Researches*, 12, 586-606.

- Fergusson, D. M., McLeod, G. F. H., Horwood, L. J., Swain, N. R., Chapple, S., & Poulton, R. (2015). Life satisfaction and mental health problems (18 to 35 years). *Psychological medicine*, 45(11), 2427-2436.
- Ghasemy, M., & Frömling, L. (2023, August). Stay positive: studying the change patterns in academics' job and life satisfaction during the COVID-19 pandemic through growth curve modeling. *In Evidence-based HRM: A Global Forum for Empirical Scholarship*, 11(3), 271-294.
- Guan, C., Qiu, Y., & An, R. (2019). Relative income and life satisfaction among Chinese adults. *Sustainability*, 11(20), 5651.
- Güneş, N., & Özcan, M. (2022). Öğretmenlerde İş Aile Çatışmasının Kariyer Tatmini ve Yaşam Doyumuna Etkisi. *Balkan & Near Eastern Journal of Social Sciences (BNEJSS)*, 8, 358-364.
- Hagmaier, T., Abele, A. E., & Goebel, K. (2018). How do career satisfaction and life satisfaction associate?. *Journal of Managerial Psychology*, 33(2), 142-160.
- Headey, B., Kelley, J., & Wearing, A. (1993). Dimensions of mental health: Life satisfaction, positive affect, anxiety and depression. *Social indicators research*, 29, 63-82.
- Helliwell, J. F., Layard, R., Sachs, J. D., Aknin, L. B., De Neve, J.-E., & Wang, S. (Eds.). (2023). World Happiness Report 2023 (11th ed.). Sustainable Development Solutions Network.
- Kapteyn, A., Smith, J. P., & Van Soest, A. (2010). Life satisfaction. International differences in well-being, 70-104.
- Kim, S., Chai, D. S., Kim, J., Kim, S., & Song, Y. (2022). Between work conditions and job outcomes: Testing a nomological network of life satisfaction. *Applied Research in Quality of Life*, 1-25.
- Koivumaa-Honkanen, H., Kaprio, J., Honkanen, R., Viinamäki, H., & Koskenvuo, M. (2004). Life satisfaction and depression in a 15-year follow-up of healthy adults. *Social psychiatry and psychiatric epidemiology*, 39, 994-999.
- Kosec, Z., Sekulic, S., Wilson-Gahan, S., Rostohar, K., Tusak, M., & Bon, M. (2022). Correlation between employee performance, well-being, job satisfaction, and life satisfaction in sedentary jobs in Slovenian enterprises. *International journal of environmental research and public health*, 19(16), 10427.
- Larsen, R. J., & Eid, M. (2008). Ed Diener and the science of subjective well-being in *The science of subjective well-being*, eds. M. Eid, R. J., Larsen.
- Liang, L. H., Coulombe, C., Brown, D. J., Lian, H., Hanig, S., Ferris, D. L., & Keeping, L. M. (2022). Can two wrongs make a right? The buffering

- effect of retaliation on subordinate well-being following abusive supervision. *Journal Of Occupational Health Psychology*, 27(1), 37.
- Lounsbury, J. W., Park, S. H., Sundstrom, E., Williamson, J. M., & Pemberton, A. E. (2004). Personality, career satisfaction, and life satisfaction: Test of a directional model. *Journal of Career Assessment*, 12(4), 395-406.
- Luque-Reca, O., García-Martínez, I., Pulido-Martos, M., Burguera, J. L., & Augusto-Landa, J. M. (2022). Teachers' life satisfaction: A structural equation model analyzing the role of trait emotion regulation, intrinsic job satisfaction and affect. *Teaching and Teacher Education*, 113, 103668.
- Lyubomirsky, S., King, L., & Diener, E. (2005). The benefits of frequent positive affect: Does happiness lead to success? *Psychological bulletin*, 131(6), 803.
- Lyubomirsky, S., Sheldon, K. M., & Schkade, D. (2005). Pursuing happiness: The architecture of sustainable change. *Review of general psychology*, 9(2), 111-131.
- Mensah, C., Baah, N. G., Nutsugbodo, R. Y., & Ankor, A. (2023). Work leisure conflict, job stress, life satisfaction and turnover intention of hotel workers in Accra, Ghana. *Journal of Human Resources in Hospitality & Tourism*, 22(3), 396-416.
- Nettle, D., & Dickins, T. E. (2022). Why is greater income inequality associated with lower life satisfaction and poorer health? Evidence from the European Quality of Life Survey, 2012. *The Social Science Journal*, 1-12.
- Oishi, S., Diener, E., Lucas, R. R., (2021) Subjective Well-Being: The Science of Happiness and Life Satisfaction in The Oxford Handbook of Positive Psychology, (eds), C.R. Snyder, S. J. Lopez, L. M. Edwards, S. C. Marques, Oxford University Press.
- Preetz, R., Filser, A., Brömmelhaus, A., Baalman, T., & Feldhaus, M. (2021). Longitudinal changes in life satisfaction and mental health in emerging adulthood during the COVID-19 pandemic. Risk and protective factors. *Emerging Adulthood*, 9(5), 602-617.
- Polatçı, S. (2015). Örgütsel ve sosyal destek algılarının yaşam tatmini üzerindeki etkisi: İş ve evlilik tatmininin aracılık rolü. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(2), 25-44.
- Puvill, T., Lindenberg, J., De Craen, A. J., Slaets, J. P., & Westendorp, R. G. (2016). Impact of physical and mental health on life satisfaction in old age: a population based observational study. *BMC geriatrics*, 16, 1-9.

- Rafiq, M., Shahzad, F., Farrukh, M., & Khan, I. (2022). The psychological mechanism linking life satisfaction and turnover intention among healthcare workers during the COVID-19 pandemic. *Work*, 71(3), 505-514.
- Rajani, N. B., Skianis, V., & Filippidis, F. T. (2019). Association of environmental and sociodemographic factors with life satisfaction in 27 European countries. *BMC Public Health*, 19, 1-8.
- Rice, R. W., Near, J. P., & Hunt, R. G. (1980). The job-satisfaction/life-satisfaction relationship: A review of empirical research. *Basic and Applied Social Psychology*, 1(1), 37-64.
- Saris, W.E., Veenhoven, R., Scherpenzeel, A.C. & Bunting B. (eds) 'A comparative study of satisfaction with life in Europe. Eötvös University Press, 1996, ISBN963 463 081 2, pp. 11-48
- Schimmack, U., Oishi, S., Furr, R. M., & Funder, D. C. (2004). Personality and life satisfaction: A facet-level analysis. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 30(8), 1062-1075.
- Shin, D. C., & Johnson, D. M. (1978). Avowed happiness as an overall assessment of the quality of life, *Social Indicators Research*, 5, 475-492.
- Serin, N. B., Serin, O., & Özbaş, L. F. (2010). Predicting university students' life satisfaction by their anxiety and depression level. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 9, 579-582.
- Siahpush, M., Spittal, M., & Singh, G. K. (2008). Happiness and life satisfaction prospectively predict self-rated health, physical health, and the presence of limiting, long-term health conditions. *American Journal of Health Promotion*, 23(1), 18-26
- Staw, B. M., Sutton, R. I., & Pelled, L. H. (1994). Employee positive emotion and favorable outcomes at the workplace. *Organization Science*, 5, 51-71.
- Steel, P., Schmidt, J., & Shultz, J. (2008). Refining the relationship between personality and subjective well-being. *Psychological bulletin*, 134(1), 138.
- Talib, M. A., Mutalib, N., Shahabudin, S. M., & Mahmud, A. (2020). Household income and life satisfaction of single mothers in Malaysia. *International Journal for Studies on Children, Women, Elderly and Disabled*, 9, 75-83.
- Tavlan Soydan, N., Aksel, İ., Dolma, S., (2022). Algılanan kurumsal destek, lider-üye ilişkisi, öz-yeterlilik ve kariyer tatmini ilişkisi, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 53, 229-250.

- Tavlan Soydan, N., & Aksel, İ. (2023). Ulusal kültür ile ülkelerin covid-19 mücadele faaliyetlerindeki etkinliği arasındaki ilişkinin araştırılması. *Kent Akademisi*, 16(2), 1055-1077.
- Taylor, S. E., & Brown, J. D. (1988). Illusion and well-being: A social psychological perspective on mental health. *Psychological Bulletin*, 103, 193–210.
- Wilson, W. (1967). Correlates of avowed happiness. *Psychological Bulletin*, 67, 294–306.

Bölüm 61

Sürdürülebilir Lojistik Örneği : Marco Polo Programı

Ateş BAYAZIT¹, Tuğba KİRİŞ²

¹ Prof. Dr.; Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü,
atesbayazit@hbv.edu.tr ORCID No: 0000-0002-5467-9288.

² Uzm. A Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü Doktora Öğrencisi,
kiris.tugba@hbv.edu.tr ORCID No: 0000-0002-6915-8805.

ÖZET

Sürdürülebilirlik kavramı birçok alanda olduğu gibi lojistik sektöründe de kendine yer edinmiştir. Ancak taşımacılık faaliyetlerinde kullanılan fosil yakıt tüketiminin, çevreye yaydığı gazlar zararlıdır. Bu zararlı gazlar da hem küresel ısınmayı arttırmakta ve hem de çevreye zarar vermektedir. Bu sebeple sürdürülebilir lojistik kavramının önemi ön plana çıkmaktadır. Sürdürülebilir lojistik, taşımacılık faaliyetlerinin çevreye verdiği zararlar azaltmaya, doğal kaynakların dengeli kullanılmasına ve maliyetlerin düşürülmesinde önemli bir etkidir. 1990'lu yıllardan sonra giderek önem kazanan sürdürülebilir yeşil lojistik uygulamaları günümüzde de birçok ülke ve işletme tarafından uygulanmaktadır. Çalışmada sürdürülebilir lojistiğin ekonomik, sosyal ve ekolojik boyutlarına vurgu yapılmıştır. Böylelikle sürdürülebilir lojistiğin insan yaşamının devamı için ne derece önemli olduğu belirtilmiştir. Bu çalışmanın amacı, sürdürülebilir lojistiğin kavramsal olarak incelenmesi ve Marco Polo Programı hakkında bilgi vermesidir.

Anahtar Kelimeler: *Sürdürülebilir Yeşil Lojistik, Karbon Salınımı, Marco Polo Programı.*

Jel Kodu : F18, Q56.

ABSTRACT

The concept of sustainability has gained a place in the logistics sector as in many other areas. However, the fossil fuel consumption used in transportation activities emits harmful gases into the environment. These harmful gases both increase global warming and damage the environment. For this reason, the importance of the concept of sustainable logistics comes to the fore. Sustainable logistics is an important factor in reducing the environmental damage of transportation activities, balanced use of natural resources and reducing costs. Sustainable green logistics practices, which have become increasingly important after the 1990s, are being implemented by many countries and businesses today. The study emphasizes the economic, social and ecological dimensions of sustainable logistics. Thus, it is stated how important sustainable logistics is for the continuation of human life. The aim of this study is to examine sustainable logistics conceptually and to provide information about the Marco Polo Program.

Keywords: *Sustainable Green Logistics, Carbon Emissions, Marco Polo Program*

Jel Code : F18, Q56.

GİRİŞ

Sanayileşme ve ticarete küreselleşmenin etkisiyle beraber artan rekabet yoğunluğunda lojistik faaliyetler oldukça önemli bir konumda bulunmaktadır. İlk olarak askeri faaliyetler için kullanılmaya başlayan lojistik kavramı gün geçtikçe daha geniş bir perspektifte anlatılmaya ve uygulanmaya başlanmıştır. Temel ve dar anlamda bakıldığında ise lojistik, işletmeler ve müşteriler arasındaki ürün ya da hizmet akışından meydana gelmektedir.

Lojistik her ne kadar küresel rekabet ve ticaret için önemli olsa da beraberinde getirdiği çevresel etkiler bulunmaktadır. Bu etkilerin başında CO₂ salınımının büyük oranda etkisi olduğu küresel ısınmalardır. Küresel ısınmalar ise iklim değişikliklerini etkilemekte ve zincirleme olarak ilerleyen zamanlarda insan yaşamını tehdit etmektedir. İnsan yaşamının devamı ve çevreye etkilerin azaltılması amacıyla işletmeler ve ülkeler gerçekleştirdikleri lojistik faaliyetlerinde sürdürülebilirlik anlayışına yer vermeleri gerekmektedir. Bu sürdürülebilir anlayışında yeşil lojistik, tersine lojistik ve yalın lojistik yaklaşımları oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Lojistikteki bu tür yaklaşımlar küresel rekabet ortamında, rekabet avantajı elde edilmesinde de önemli bir unsurdur. Bu nedenle hem maliyeti azaltmak, doğal kaynakları korumak ve dengeli kullanmak hem de karbon salınımını azaltabilmek adına dünyada ve Türkiye’de çeşitli uygulamalar mevcuttur. Özellikle Avrupa Birliği ulaştırma politikasında sürdürülebilir lojistik kapsamında Marco Polo Projesi önemli bir yer tutmaktadır. Çalışmada sürdürülebilir lojistiğin ekonomik, sosyal ve ekolojik boyutlarına vurgu yapılmıştır. Böylelikle sürdürülebilir lojistiğin insan yaşamının devamı için ne derece önemli olduğu belirtilmiştir. Bu çalışmanın amacı, sürdürülebilir lojistiğin kavramsal olarak incelenmesi ve Marco Polo Programı hakkında bilgi vermesidir. Beş bölümden oluşan bu çalışmanın ilk bölümünde yer alan kavramsal çerçevede, temel kavramlar olan tedarik zinciri yönetimi, lojistik ve sürdürülebilirlik kavramlarına yer verilmiştir.

İkinci bölümde uluslararası ticaretin vazgeçilmez kolu olan taşımacılık faaliyetlerine değinilerek, bu taşımacılık faaliyetlerinin çevreye ne gibi zararlı etkilerinin olduğu konusu vurgulanmıştır.

Üçüncü bölümde sürdürülebilir lojistik ile yakından ilişkili olan yeşil lojistik, tersine lojistik ve yalın lojistik hakkında tanımlamalar yapılmıştır. Hem dünyada hem Türkiye’de gerçekleştirilen bazı sürdürülebilir lojistik faaliyetlerine yer verilmiştir.

Dördüncü bölümde Avrupa Birliği üye ülkeleri tarafından hayata geçirilen, bir sürdürülebilir lojistik örneği olan Marco Polo Projesi’nin amacı ve kapsamı hakkında bilgi verilmiştir. Ardından bu proje kapsamında gerçekleştirilen iki örnek uygulamaya değinilmiştir. Sonuç kısmında da sürdürülebilir lojistik

konusu ile ilgili gerçekleştirilebilecek projelere yönelik önerilerde bulunulmuştur.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Tedarik Zinciri Yönetimi

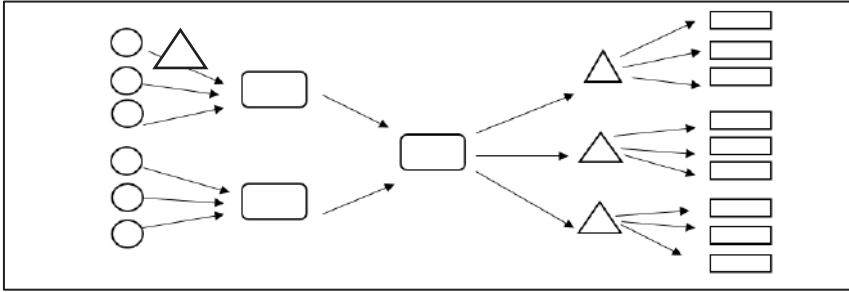
Uluslararası ticarete işletmeler, küresel rekabetin yoğun olduğu pazarlarda kendi performanslarını, kalitelerini ve pazar paylarını arttırabilmek için yoğun çaba sarf etmektedirler. Söz konusu bu etkenleri arttırmak için benimsedikleri veya uygulayacakları stratejilerin başarısı çoğunlukla tedarikçi ve müşteri arasındaki karşılıklı iş birliğine ve güvene dayanmaktadır. Bu sebeple de uluslararası ticarete tedarik zinciri kavramı ön plana çıkıp önemli bir kavram haline gelmiştir. Söz konusu bu tedarik zinciri dar açıdan bakıldığında, hammadde, ara ürün sağlayıcısı, üreticiler, dağıtım kanalları ve alıcılar gibi birbirileri ile koordineli bir şekilde çalışan ve bir arada bulunan bileşenlerden meydana gelmektedir.

Literatürde Tedarik Zinciri Yönetimi kavramının açıklanması amacı ile yazılmış birçok tanımlama mevcuttur. Ancak günümüzde en çok kabul gören tanımlama Tedarik Zinciri Yönetimi Profesyonelleri Konseyi (Council of Supply Chain Management Professionals- CSCMP) tarafından yapılmıştır. Konseyin tanımlamasına göre Tedarik Zinciri Yönetimi, mevcut kaynakların araştırılıp bulunmasını ve bu kaynakların tedariklerinin gerçekleştirilmesini, elde edilen kaynakların bir mamule dönüştürülmesini, lojistik faaliyetlerinin planlanmasını, tedarikçilerin ve nihai müşterilerin arasındaki koordinenin sağlanmasını ve kontrol edilmesini içeren bir kavramdır (Demirel ve Acer, 2021: 4). Başka bir tanımla açıklanacak olursa Tedarik Zinciri Yönetimi, söz konusu organizasyonda ve organizasyon ile ilgili tüm ilişkileri kapsayan lojistik faaliyetlerin kalitesini, performansını, sürdürülebilirliğini ve verimliliğini arttırmaya yarayan ilişkilerin yönetimidir (Erturgut, 2016). Tedarik zincirinde söz konusu faaliyetlerin yarattığı katma değerlerin arttırılabilmesi için, tedarik içerisinde bilgi, malzeme ve fon akışının düzgün bir şekilde gerçekleştirilmesi gerekmektedir (Demirel ve Acer, 2021: 5).

Günümüz ticaret koşullarında rekabetin işletmeler arasında değil, sahip oldukları ve iyi yönetebildikleri tedarik zincirleri arasında meydana gelmektedir. Rekabetin yoğun olarak yaşandığı tedarik zincirlerinde temel amaç, süreç içerisindeki faaliyetlerin planlanarak sağlıklı bir biçimde yürütülerek ve denetlenerek söz konusu müşteriye pazardaki en verimli değeri yaratmaktır. Burada müşteri için değer yaratırken tedarik zinciri yönetiminin optimizasyonu oldukça önem taşımaktadır.

İşletmeler arasında en önemli rekabet stratejilerinden biri olarak ortaya çıkan tedarik zincirinde bileşenlere bakıldığında, sürdürülebilirlik ve koordine oldukça önemlidir. Söz konusu tedarik zincirinin bileşenleri beş ana başlık altında toplanmıştır. Bu bileşenler bilgi, tedarik, üretim, dağıtım ve envanterdir. Tedarik zinciri, satılması/üretilmesi planlanan ürün için gerekli olan hammadde satın alınması ve elde edilmesiyle başlamaktadır. Burada elde edilen ürün, hammaddeden yarı-mamule dönen bir üretim sürecinden geçmektedir. Ürünün satışların arttırılması ve desteklenmesi amacı ile stok ve depo yönetimi devreye girer. Bu aşamada yarı-mamulden tamamlanmış ürüne dönüştürülen ürünler dağıtım merkezlerine yönlendirilir. Dağıtım merkezlerinden ara ürün sağlayıcılarına ve son olarak nihai müşteriye ulaşması ile son bulur (Elagöz, 2006: 57).

Şekil 1. Tedarik Zinciri

Tedarikçi Dağıtım Merkezi : İmalathane :Taşıma Satıcı/Müşteri

Kaynak: Elagöz 2006: 58

Tedarik zinciri temelde iki ana süreçten meydana gelmektedir. Bunlardan biri *malzeme yönetimi* diğeri ise *fiziksel dağıtımdır*. Malzeme yönetimi gelen lojistiği oluşturmakla beraber, hammadde ve üretimde kullanılacak malzemelerin satın alınması, üretim aşamalarındaki malzeme akışlarının planlanması ve kontrolü, nihai ürünlerin depolanması, taşınması ve dağıtılması ile ilgili olan iş sürecidir. Fiziksel dağıtım ise giden lojistiği oluşturmakla beraber, müşteriye satılması planlanan ürünün üretiminin tamamlanmış olması, söz konusu ürünün depolanması, taşınma, ücretlendirme, geri dönen ürün depolama gibi müşteri hizmeti sağlayan dış lojistik faaliyetlerinin yürütüldüğü süreçtir (Güleş ve Paksoy, 2019: 12).

2.2. Lojistik Yönetimi

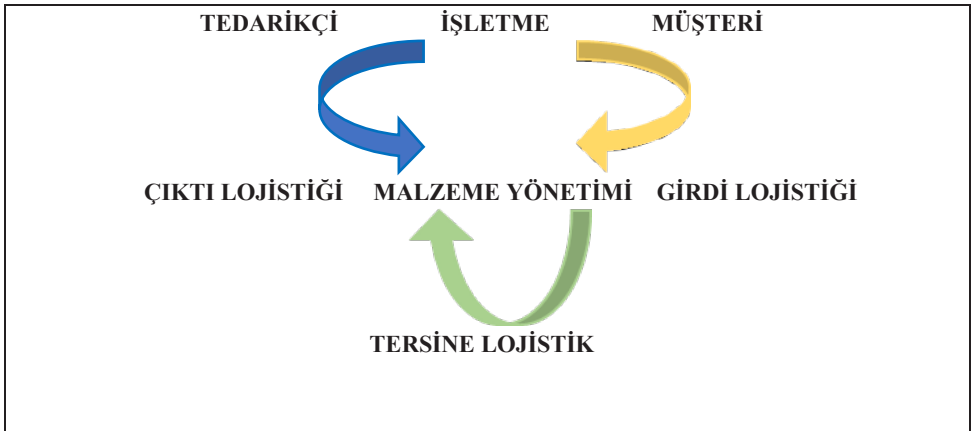
İlk başlarda askeri bir terim olarak kullanılan daha sonra 1980’li yıllarda iş literatürüne giren lojistiğin varlığı ve tanımını oldukça eskiye dayanmaktadır.

Genel anlamda bakıldığında lojistik söz konusu ürünlerin, hizmetlerin ya da bilgilerin koordineli bir biçimde akışının sağlanmasıdır. İşletme açısından bakıldığında ise, tedarikçiden başlayan ve nihai kullanıcıya kadar süren bir zincirde, ürünün ya da hizmetin belirlenen, istenen ve ihtiyaç duyulan yerde bulunmasını sağlayan işlemlerin yerine getirilmesidir. Ancak küresel pazarlarda ticaret, teknoloji ve altyapı arttıkça lojistiğin tanımı da günden güne değişim göstermektedir. Lojistiğe dair literatürde birçok tanım yapılmasına karşın en rağbet gören tanımı Lojistik Yönetim Konseyi (The Council of Logistics Management: CLM) tarafından yapılmıştır. Konseye göre lojistik, söz konusu mamulün hammadde olarak bulunduğu başlangıç noktasından son tüketim noktasına kadar olan hareketinin, tedarik zinciri içerisinde verimli ve etkili bir biçimde akışının sağlanması, planlanması ve kontrolünün gerçekleştirilme süreci olarak tanımlanmaktadır (Özdemir, 2018: 4).

Sanayi devrimi ile birlikte ortaya çıkan endüstriyelleşme çabaları lojistiğin gelişimine ve küreselleşmesine oldukça katkı sağlamıştır. Uluslararası ticarete kat edilen mesafenin günden güne artması ve karmaşıklaşması, lojistiği bir rekabet unsuru olarak ele alınmasında önemli bir rol oynamaktadır. Günümüzde ise halen değişen ve gelişen bir sektör olarak ele alınmaktadır.

Lojistik birkaç parçadan meydana gelmektedir. Bu parçalardan olan *girdi lojistiği* tedarikçilerden işletmeye doğru olan akışı; *malzeme yönetimi* işletmenin içerisinde gerçekleşen malzeme akışı; *çıkış lojistiği* işletmeden müşterilere doğru gerçekleşen akışı; tersine lojistik ise müşterilerden işletmeye doğru gerçekleşen akışı tanımlamaktadır (Demirel ve Acer, 2021: 5).

Şekil 2. Lojistiğin Aşamaları

Kaynak: Demirel ve Acer, 2021: 5

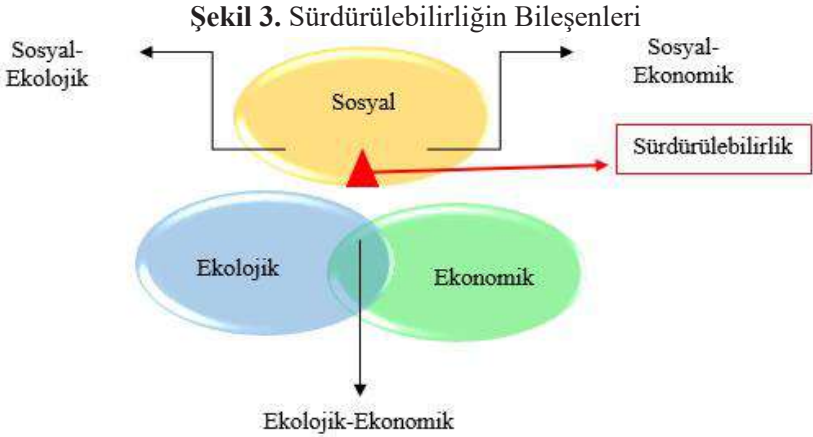
Tedarik zinciri ve lojistik kavram olarak birbirlerine benzediklerinden dolayı sıklıkla karıştırılmakta ve birbirleri yerine kullanılmaktadır. Hangisinin bir diğerinin alt dalı olduğu konusu süregelen yıllar boyunca tartışma konusu olmuştur. Tanımlamalarına bakıldığında her ne kadar birbirlerinin aynısı gibi dursalar da bazı farklılıklar mevcuttur. Lojistik sadece tek bir işletmenin ürün, hizmet ya da bilgi akışı ilgilenmesine karşın, tedarik zinciri söz konusu zincirde yer alan tüm işletmeler arasında gerçekleşen akışları bir bütün olarak ele almaktadır. Bu nedenle lojistik, tedarik zincirinin en önemli alt bileşeni olarak kabul edilmektedir.

2.3. Sürdürülebilirlik

Günümüz koşullarında insanlar, ihtiyaç duydukları ürünleri ve hizmetleri elde edebilmek için doğal kaynakları kullanmaktadır. Sanayileşme ile birlikte artan doğal kaynak kullanımı hem bu kaynakların giderek tükenmesine hem de çevreye olumsuz etkilerin artmasına yol açmaktadır. Kullanılan bu doğal kaynakların çoğunun tükenebilir olmasından dolayı gelecekte insanlığın yaşamının ne olacağı sorusunu göz önüne getirmektedir. Bu sebeplerle yakın geçmişte sürdürülebilirlik kavramı ortaya çıkmış ve günümüzde de varlığını sürdürerek önemini korumaktadır.

1987 yılında Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu Brundtland Raporu'nda yer verdiği sürdürülebilirlik kavramı, “gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama kabiliyetinden ödün vermeden bugünün ihtiyaçlarını karşılamak” şeklinde tanımlanmıştır (<https://www.un.org/en/academic-impact/sustainability>, Erişim Tarihi: 13.03.2023). Başka bir deyişle sürdürülebilirlik, doğada var olan düzen işleyişinin ve insanlık yaşamının korunması ve süregelen yaşamsal faaliyetlerin devam ettirilmesi demektir.

Sürdürülebilirlik kavramın üç temel bileşeni mevcuttur. Bunlar sosyal, ekolojik ve ekonomik bileşenlerdir. Sürdürülebilirliğin devamı için söz konusu bu bileşenlerin birbirleri ile ilişkileri dengeli bir şekilde olması gerekmektedir. *Sosyal bileşen*, toplumsal hayatın sürdürülebilirliği üzerinde; *ekolojik bileşen*, var olan doğal kaynakların bilinçli bir şekilde kullanılması sonucunda sürdürülebilirliğin üzerinde; *ekonomik bileşen* ise, üretim ve tüketim sürdürülebilirliği üzerinde durmuştur (Demirel, 2021: 231).

Kaynak: Kılıç, 2010 (www.comtalks.com, 29.03.2023).

Sürdürülebilirlik kavramının ekonomik bileşeni ekolojik bileşeni, ekolojik bileşeni de sosyal bileşeni etkilemektedir. Ekolojik ve ekonomi bileşeni arasında ilişki doğal kaynakların kullanımı ile ilgili; sosyal ve ekolojik bileşeni arasında ilişki çevreye zarar vermektan kaçınmakla ilgili; sosyal ve ekonomik bileşen arasındaki ilişki ise iş etiği ve çalışanların haklarının korunması ile ilgilidir.

Sürdürülebilirlik kavramı işletmeler açısından önem taşımaktadır. İşletmelerin günümüzde ve gelecekte de var olabilmeleri için sürdürülebilir çevrenin de var olması gerekmektedir (Çamlıca ve Akar, 2014: 101). Bu nedenle günümüzde işletmeler tarafından da sürdürülebilirlik anlayışının benimsenmesi ve işletme faaliyetlerin bu yönde gerçekleştirilmesine sebebiyet vermiştir (Jørsfeldt vd., 2016).

3. LOJİSTİK FAALİYETLER ve ÇEVREYE ETKİLERİ

Uluslararası ticaretin gerçekleşebilmesi ve sürdürülebilmesi açısından lojistik en önemli etkidir. Lojistiği oluşturan temel bileşenler ise taşımacılık türleridir. Bu bölümde temel taşımacılık faaliyetlerine yer verilecektir.

3.1. Taşımacılık Faaliyetleri

Taşımacılık ticari anlamda bakıldığında, belirli müşteri isteklerinin karşılanması için satın alınan ürünün fiziksel anlamda bir yerden ihtiyaç duyulan başka bir bölgeye belirli bir zamanda ulaştırılması anlamı taşımaktadır (Kiriş, 2020: 4). Temel taşımacılık türleri; karayolu, denizyolu, demiryolu, havayolu ve boruyolu taşımacılığıdır.

- *Karayolu Taşımacılığı:* Taşımacılık türleri arasında ilk akla gelen ve en sık kullanılan taşımacılık türüdür. Diğer taşımacılık türlerine göre en çok

esnekliğe sahip, kapıdan-kapıya hizmet verebilen en kolay taşımacılık biçimidir.

- *Denizyolu Taşımacılığı:* Taşımacılık türleri arasında en az maliyetli olan taşıma türüdür. Uzun mesafe taşımalarında ölçek ekonomisinden dolayı denizyolu taşımacılığı sıklıkla tercih edilir. Havayoluna göre 20 kat, karayoluna göre 7, demiryoluna göre ise 3 kat daha az maliyetle taşıma avantajı sağlamaktadır. Karayolu ve demiryolu bağlantılı şekilde diğer taşımacılık türleri ile koordineli şekilde gerçekleştirilir.
- *Demiryolu Taşımacılığı:* Çoğunlukla uzun mesafelerde düşük değerli ancak yüksek hacimli yüklerin taşınmasında sıklıkla tercih edilmektedir. Uzun mesafe taşımalarında karayolu ile rekabet içerisindedir. İlk yatırım maliyetleri yüksek olmasına rağmen işletme maliyetleri düşüktür. Çevreye en az hasar veren taşımacılık türüdür.
- *Havayolu Taşımacılığı:* Birim başına yapılan taşıma maliyeti yüksek olduğundan diğer taşıma türlerine göre en pahalı olan taşıma türüdür. Değeri yüksek ancak hacmi ya da ağırlığı düşük olan veya çabuk bozulabilen ve bu duruma bağlı olarak ekonomik değer kaybeden yüklerin taşınmasında tercih edilmektedir. Diğer taşıma türlerine göre önemli ekonomik faydası zamandır.
- *Boruyolu Taşımacılığı:* Günümüzde petrol, doğalgaz gibi enerji taşımacılığında emniyetli ve güvenli olduğundan sıklıkla kullanılır. Denizyolu ve karayolu ile rekabet içerisindedir. İlk yatırım maliyeti yüksektir.

3.2. Taşımacılık Faaliyetlerin Çevreye Etkileri

Günümüzde sanayileşmenin etkisiyle, taşımacılık ve lojistik sektörleri çevreye en fazla hasar veren sektörlerdendir. Bunun temel sebebi Gayri Safi Milli Hasıla'dan daha hızlı büyüyen taşımacılık ve lojistik sektörleridir. Bu durumun sürdürülebilir olması mümkün olmadığından, taşımacılığın çevreye vermiş olduğu zararı en aza indirmek amacıyla bazı girişimlerde bulunulması gerekmektedir (Özceylan, Çetinkaya, Korkmaz, Paksoy, 2020: 51). İlerleyen bölümlerde bu girişimlerden bazıları ele alınarak örnek verilecektir. Bu bölümde taşımacılığın çevreye verdiği etkiler üzerinde durulacaktır.

Sanayi devriminden itibaren kullanılan fosil yakıt seviyesinin giderek artması, kentleşmenin getirmiş olduğu hava kirliliği ve insan yaşam faaliyetlerinin artması ile atmosfere salınan sera gazları hızla artmaya başlamıştır. Artan bu sera bu gazları dünya yüzeyinin de sıcaklığını arttırdığında ortaya küresel ısınma problemini çıkarmaktadır. Birleşmiş Milletler'in yaptığı araştırmalara göre atmosferde biriken sera gazları büyük çoğunluğu ulaşım, fosil yakıtların sık

kullanımı ve ısınma gibi faaliyetler sonucunda oluşmaktadır. Söz konusu bu sera gazları iklim değişikliğini de önemli derecede tetikleyen bir unsurdur.

Atmosferde sera etkisi¹ yaratan birçok gaz bulunmaktadır. Bunlardan bazıları, su buharı (H₂O), karbondioksit (CO₂), metan (CH₄), azot dioksit (NO₂), diazotmonoksit (N₂O), ozon (O₃), karbon monoksit (CO) ve halokarbonlar (CFC gibi)'dir.

Karbondioksit CO₂ sera gazları içerisinde en çok bulunan ve küresel ısınmayı en çok etkileyen sera gazıdır. Milyonlarca yıl atmosferdeki miktarı değişmemesine rağmen sanayi devriminin başlaması ile birlikte atmosferdeki oranı belli ölçüde artmıştır (Akın, 2006: 32). Bu artışın en önemli sebebi başlıca fosil yakıtların kullanımınıdır. Bu nedenle CO₂ kullanımının azaltılması yönünde bazı girişimler ve stratejiler mevcuttur. 1997 yılında Birleşmiş Milletler tarafından hazırlanan Kyoto Protokolü, atmosferde bulunan sera gazlarının azaltılmasına yönelik bir girişim örneğidir. Türkiye bu protokole 2009 yılında taraf ülke olmuştur.

Taşımacılığın çevreye etkilerinden bir diğeri ise gürültü kirliliği yaratmasıdır. Karayolu taşımacılığı çevreye en fazla gürültü veren taşımacılık türü olup bunu demiryolu ve havayolu taşımacılığı takip etmektedir. Gürültünün yarattığı bir diğer etki ise ağır vasıtaların yoldan geçerken yarattığı titreşimler nedeniyle yakın çevresinde bulunan binaların hasar görmesidir (Özceylan vd., 2020: 66).

Taşımacılıklara genel olarak bakıldığında, karayolu taşımacılığı karbon salınımda en fazla paya sahip olan taşımacılık türüdür. Havayolu taşımacılığı ise havaya yaydığı partiküller sebebiyle çevreye etkisi en fazla olandır. Denizyolu taşımacılığı ve demiryolu taşımacılığı ise çevreye en az hasar veren taşımacılık türlerindedir. Denizyolu taşımacılığının karbon emisyon oranı %2 seviyelerindeyken; yeni teknoloji ile elektrikli yük taşıma trenlerin kullanılmasıyla demiryolu taşımacılığının karbon salınıminin %0'a yakın olacağı öngörülmektedir. Taşımacılık türlerinin bir arada kullanılmasıyla ortaya çıkan karma taşımacılık ise, çevreye verilen olumsuz etkiyi en aza indirmeye çalışmaktadır. Bu duruma örnek verilecek olursa, karayolunda giden bir aracın 1 kilometrede (km) havaya yaydığı karbon salınımı, RO-RO² taşımacılık ile giden bir karayolu aracının karbon salınımindan çok daha fazladır. Söz konusu araç tren ile birlikte taşındığında ise karbon salınıminin %0'a yakın olacağı öngörülmektedir (Müstakil Sanayici ve İş adamları Derneği (MÜSİAD), 2016: 43-45).

¹ Sera Etkisi: Bir gezegenin atmosferinden gelen radyasyonun, gezegenin yüzeyini normalden daha yüksek bir sıcaklığa ulaştırarak ısıtması olayına denir (https://tr.wikipedia.org/wiki/Sera_etkisi Erişim Tarihi: 01.04.2023).

² RO-RO Taşımacılık: Taşınacak yükün tekerlekli araçlar üzerinde üretici işletmeden alınarak limana getirilmesi, bu araçların sürücüleri ile beraber gemiye yüklenerek sefere çıkılması ve sonrasında varış limanına ulaştırılmasıdır <https://www.sertrans.com.tr/denizcilikte-ro-ro-tasimaciligi-nedir> Erişim: 01.04.2023).

4. SÜRDÜRÜLEBİLİR LOJİSTİK

Yaşamsal faaliyetlerin ve dünya nüfusundaki yaşanan artış ve doğal kaynakların tükenebilir olmasından dolayı sürdürülebilirlik kavramı giderek önem kazanmaktadır. Özellikle fosil yakıt gibi doğal kaynakların gelecekte tükenme ihtimalinin yüksek olması ve çevreye verdiği etkilerin olumsuz olması insanlığı ve işletmeleri sürdürülebilir kavramına daha da çok itmektedir. Lojistik açıdan bakıldığında en yüksek karbon salınımının taşımacılık olduğu göz önüne alındığında, taşımacılığın sürdürülebilir bir şekilde yapılması kaçınılmaz bir sonuçtur. Ancak sürdürülebilir lojistik sadece ekolojik açıdan değerlendirilmemelidir. Bu nedenle sürdürülebilirliği oluşturan sosyal, ekolojik ve ekonomik bileşenlerin sürdürülebilir lojistik sektörüne de uygulanması gerekmektedir.

Sürdürülebilir lojistik kapsamında öne çıkan alanlar yeşil lojistik, tersine lojistik ve yalın lojistik faaliyetleridir.

4.1. Yeşil Lojistik

1980'lerin sonunda şekillenen ve 1990'lı yılların başında ortaya çıkan yeşil lojistik, ürünlerin nakliyesi, ambalajlama, geri dönüşüm ve atık konularını kapsayan çevreye etkilerin, doğal kaynak kullanımının ve karbon ayak izinin en aza indirgenmeye çalışıldığı lojistik faaliyetler olarak tanımlanabilmektedir. Yeşil lojistiğin temel görevi, sektördeki sürdürülebilirliği sağlayabilmek ve geliştirmektir (Seroka-Stolka, 2014: 302 – 309). Zaten yeşil lojistiğinde amacı çevreye verilen etkilerin en aza indirgenmesi olarak tanımlandığından, sürdürülebilirlik ile doğrudan ilişkilidir (Çetin ve Sain, 2018: 914).

Yeşil lojistiğin bileşenlerine bakılacak olursa bunlar; yeşil satın alma, yeşil üretim, yeşil pazarlama, yeşil ambalajlama, yeşil dağıtım ve yeşil tersine lojistiklerdir.

- *Yeşil satın alma:* Üretimi yapılan ürün için kullanılacak olan hammaddenin geri dönüştürülebilir olması, kullanım ömrü bittikten sonra doğada kolayca çözülebilir olması gibi özelliklerin göz önünde bulundurulması yapılan yeşil satın alma işlemidir. Bu nedenle hammaddenin alınacağı tedarikçiler seçilirken çevre dostu olanlar ön plana çıkmaktadır (Akbal, 2022: 20).
- *Yeşil üretim:* Ürünün üretilirken çevreye verdiği zararın düşük ancak verimliliği yüksek üretimin kullanılması ve üretilen ürünün geri dönüştürülebilir, yeniden kullanılabilir gibi özelliklerin bulunduğu yeşil üretim işlemidir (İncöz, 2015: 154).
- *Yeşil Pazarlama:* Üretilen yeşil ürünlerin müşteri istek ve ihtiyaçlarına göre fiyatlandırılması, tutundurulması, kullanım sonrası destek gibi

pazarlama faaliyetlerini içeren bileşendir. (Grove ve diğ., 1996:56; Jain ve Kaur, 2004:188'den akt. Çabuk, 2008:87).

- *Yeşil Ambalajlama:* Ürünlerin çevreye duyarlı ambalajlama malzemelerinin kullanılması, ürünlerin ambalajlanırken gereksiz ürün kullanımından kaçınılması gibi özellikleri barındıran bileşendir.
- *Yeşil Dağıtım:* Ürünün dağıtımı gerçekleştirilirken çevre dostu araçlarla ulaşımın sağlanması, karbon emisyonu düşük araç ya da taşımacılık türüyle gerçekleştirilmesi gibi çevreye en az hasar veren dağıtım şeklinin uygulandığı bileşendir.
- *Yeşil Tersine Lojistik:* Herhangi bir sebepten dolayı (müşteri isteksizliği, ürünün kalitesizliği gibi) müşteriden işletmeye geri gelen ürünlerin yenilenerek ya da geri dönüştürülerek tekrardan üretime imkân verip kullanım ömürlerinin uzatılması ile ilgili bileşendir. Yeşil lojistikte önemli bir yer tutmaktadır.

Yeşil lojistiği etkileyen bazı faktörler mevcuttur. Bu faktörler işletme, müşteri, düzenleyici paydaşlar ve toplumdur (Schmied, 2010'dan akt. Zengin, 2017: 20). Çevreye duyarlı müşterilerin varlığı, işletmeleri yeşil lojistik faaliyetlerine itmektedir. İşletmeler, müşterilere yeşil lojistik kapsamında karbon emisyonunu azaltacak şekilde teslimat yapmaktadır. Böylelikle hem müşteri memnuniyeti oluşturup hem de rekabet gücü arttırmaktadır. İşletmeleri yeşil lojistiğe iten bir diğer etken ise düzenleyici paydaşların yasal yaptırımları ve uygulamalarıdır. Bunları yerine getiren bir işletme, toplumda ve mevcut rekabet ortamında iyi bir pozisyona gelmeyi amaçlamaktadır (Zengin, 2017: 21).

Bir işletme yeşil lojistiği tercih ettiğinde bazı avantajlar elde etmektedir. Öncelikle CO₂ emisyonunda önemli ölçüde azalma meydana gelmektedir. Bu durum aynı zamanda maliyetlere de yansiyarak tasarruf elde etmektedir. İşletmenin hem mevcut performansı artmakta hem de içinde bulunduğu tedarik zincirine faydası dokunmaktadır (Keskin, 2017: 36).

Yeşil lojistik faaliyetleri sayesinde, işletmelerin çevreye etkilerinin azaltıldığı, doğal kaynakların kullanımında bilinçli davranıldığı, yerel idarelerin yeşil lojistik hakkında çalışmalar yürüttüğü gözlenmektedir (Küçük, 2021: 192-193).

4.2. Tersine Lojistik

Tersine lojistik için yapılan tanımlamalar 1980'li yıllarda başlamış ve en dar ve basit anlamı ile müşteriden işletmeye doğru ürün akışı olarak ele alınmıştır. 1990'lı yıllara gelindiği ise tersine lojistik daha açıklayıcı ve geniş bir bakış açısı ile ele alındığında 'ürün dönüşleri, kaynak azalımı, geri dönüşüm, olası malzeme ikameleri, malzemelerin yeniden kullanımı, atıkların bertaraf edilmesi ve yakılması, tamir ve yeniden üretimde lojistiğin rolü' olarak tanımlanmıştır

(Büyüközkan, 2018: 165). Tersine lojistik kavramının daha açıklayıcı ele alınmasındaki temel sebep, lojistiğin sadece müşteriye ürün ya da hizmet ulaştırmak olmadığı ve söz konusu ürünün yaşam döngüsünün müşteriye ulaşmasıyla son bulmadığı gerçeğidir (Öz, 2011: 148).

Tersine lojistiğin başlıca amacı ise çevreye zarar vermeden, doğal kaynakların etkin ve verimli bir şekilde kullanılıp söz konusu ürünlerin geri dönüşümlerle tekrar kullanıma kazandırılmasıdır (Fettahlıoğlu, 2016: 5). Günümüz koşullarında, işletmelerin lojistik faaliyetlerini sistematik bir biçimde ele alması ve sürdürülebilir lojistik çalışmalarına ek olarak tersine lojistik faaliyetlerine de önem vermesinin başlıca sebepleri, ekolojik, ekonomik ve yasal zorunluluktan kaynaklanmaktadır. Bu durumun sonucunda da, lojistik faaliyetler sadece ekonomik anlamda ele alınmaktan ziyade çevreye duyarlı bir sektör olarak görülmeye başlanmıştır. Tersine lojistiğin çevreye karşı duyarlı olmasının yanı sıra ekonomik kazanç bakımında da önemli bir yere sahiptir. Müşteriden işletmeye doğru gelen ürünün işletmede yeniden üretilmesi, geri dönüşüm ile başka bir ürüne dönüştürülmesi ya da herhangi bir ürün için hammadde kaynağının oluşturması ile ölçek ekonomisinden faydalanılmaktadır. Böylelikle işletmeler kâr belirli maliyetlerin azaltılması ve verimliliğin artması ile kar maksimizasyonu sağlanmaktadır.

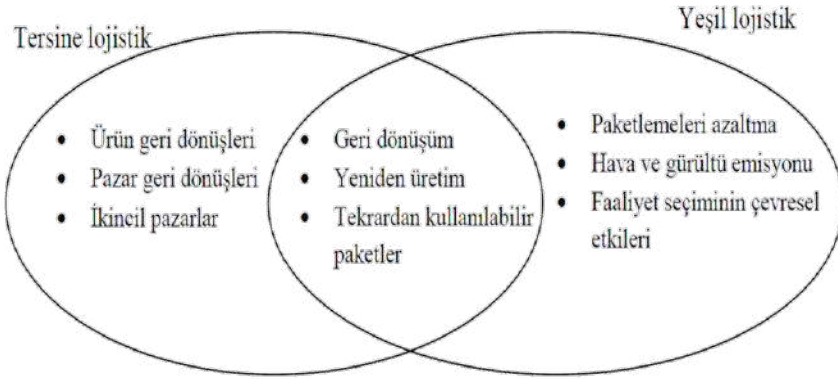
Tedarik zincirinin bir bölümünü oluşturan tersine lojistik, birçok sebeple zincir içindeki dağıtım alanlarına dâhil olmaktadır. Tersine lojistiğe konu olan ürünlerden bazıları şu şekildedir:

Kullanım ömrü dolmuş ürünler, hasarlı ürünler, garanti nedeniyle tamir edilecek ürünler, teslimatı yanlış gerçekleşen ürünler, stok ya da hammadde fazlası ürünler, işletmelerin geri çağırdığı ürünler (güvenlik, çevre ya da sağlık sorunları sebebi ile), müşterinin istek ve ilgisini karşılamayan ürünler gibi örnekler verilebilir.

Kavramsal olarak tersine lojistik ve yeşil lojistik iç içe geçmiş olduğundan sıkça karıştırılmaktadır. Ancak amaç ve içerik açısından birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Yeşil lojistiğin temel amacı çevre duyarlılığı iken, tersine lojistiğin ekonomik endişelerdir. Başka bir ifadeyle yeşil lojistik karbon salınımının en aza indirgenmesini, ürünlerin geri dönüştürülerek yeniden kullanıma hazır hale getirilmesini vb. gibi konular üzerinde yoğunlaşmaktadır. Böylelikle yeşil lojistiği benimseyen işletmeler de çevreye duyarlılığı ön planda tutarak işletme maliyetlerini düşürerek kar elde etmeyi ve işletme imajına avantaj sağlamayı amaçlamaktadır. Tersine lojistik de yeşil lojistiğe benzer faaliyetlerde bulunsa da kar elde etmeyi daha ön planda tuttuğu için faaliyetlerine bu amaca göre düzenlemektedir. Örneğin; müşterilerden gelen ürünlerin ikinci el satışlara çıkarılması gibi.

Şekil 4. Tersine Lojistik ve Yeşil Lojistiğin Karşılaştırması

Kaynak: (Rogers ve Tibben Lembke, 2001: 131'den akt. Birin, 2015: 21)

Şekil 4.'de görüldüğü üzere yeşil lojistik ve tersine lojistik her ne kadar birbirinden faaliyetler açısından ayrılrsa da örtüştüğü bazı konular bulunmaktadır. Bunlar geri dönüşüm, üretim ve tekrardan kullanılabilir paketlerdir.

4.3. Yalın Lojistik

İşletmelerin küresel pazarlarda rekabet avantajı elde etmesini sağlayan hız, yalınlık, esneklik gibi belli başlı değişkenler sürdürülebilirlik için de geçerlidir. Bu nedenle işletmelerin yalın yönetim alanında uygulamaya aldıkları faaliyetlerden bir tanesi de lojistikdir (Mücevher, 2021: 47). Yalın lojistik, israfi ve maliyeti ortadan kaldırmaya ya da en aza indirmeye çalışan, müşterinin istediği ürün veya hizmeti en az kaynakla üretmeye çalışan bir lojistik faaliyet sistemidir (Kocabaş, 2014:36).

Yalın yönetim anlayışına göre hiçbir durumda müşteri değeri yaratmayan ve fazladan ücret ödemesi gereken her durum israftır (Çanakçıoğlu, 2019: 273). Meydana gelen bu israfi önlemek amacıyla üretimde kullanılan kaynakların azaltılarak ve daha az maliyetli üretim gerçekleştirilerek, ortaya daha verimli ve daha kaliteli ürünler çıkacaktır. Bu durumun sonucunda da hem rekabet gücü hem de işletmenin karlılığı artacaktır (Alagöz, 2021: 239).

İşletmelerin yalın yönetimdeki anlayışın lojistiğe uygulamak istemelerindeki başlıca etkenler, israftan kaçınarak ürünlerin ya da hizmetlerin, belirlenen yere en kısa zamanda ve en az maliyetle götürmek istemeleridir. İsraftan kaçınmak içinse lojistik faaliyetlerde fazla stoklardan ve yüksek maliyetlerden kaçınılmalıdır. İşletme lojistik akışında stoklama, depolama ve taşıma gibi faaliyetleri yalın yönetim anlayışına göre düzenleyip kontrol edebilirse, yalın lojistik kapsamında verimli bir faaliyet gerçekleştirmiş olacaktır.

4.4. Dünya Genelinde Bazı Sürdürülebilir Lojistik Faaliyet Örnekleri

Sürdürülebilir lojistik faaliyetleri temel alınarak incelendiğinde genellikle gelişmiş ülkelerin bu alanda çalışmaları olduğu görülmektedir. Ülkelerin sürdürülebilir lojistik uygulamaları gelişmişlik düzeyinin yanı sıra, jeopolitik ve coğrafi koşullara göre de değişim göstermektedir. Dünya genelinde bazı sürdürülebilir lojistik faaliyet örnekleri şu şekildedir:

- Elektrikli kamyonet gibi çevreye duyarlı taşıma araçlarının kullanıldığı ülke olan Japonya, sürdürülebilir yeşil lojistik kapsamında kanunlar çıkarıp uygulamaya koyan ülkelerden bir tanesidir. Özellikle bilgi iletişim teknolojileri alanında yaptığı iyileştirme ve çalışmalarla, enerji verimliliği yaratma hususunda teknolojide yeşil lojistik faaliyetler benimsemiştir (İsaoğlu, 2014: 76).
- Hollanda çevresel atıkların oluşmasını en az seviyede tutmayı başaran ve bu yönde politikalar benimseyen bir çevre dostu ülkedir. Ülkede bulunan ve uluslararası ticarete oldukça önemli bir konumda bulunan Rotterdam Limanı'nda sürdürülebilir yeşil lojistik faaliyetler gerçekleştirilmektedir (Günaltay, 2019: 81).
- İngiltere de Japonya gibi çevresel sorunların önüne geçebilmek adına kanunlar çıkaran bir ülkedir. Örneğin ülkede karayolu araçlarının çevreye ne kadar CO₂ saldıgını tespit ederek buna göre bir vergilendirme sistemi geliştirmiştir (Üstün, 2012: 167).
- Almanya sürdürülebilir yeşil lojistik kapsamında koordine edilmiş ulaşım ve taşımacılık hizmetleri mevcuttur. 1990 yılında ise ambalaj malzemelerinin yeniden değerlendirilmesi amacıyla Duales System Deutschland GmbH adlı bir işletme kurulmuştur (Güleç, 2016: 47). Motorlu taşıtların yaydığı CO₂ oranına göre bir vergilendirme sistemi geliştirmiştir.
- Sıfır atıkla ön plana çıkmak isteyen İsveç ise, atıkların büyük bir çoğunluğunu geri dönüştürerek çevre bilinci yüksek ülkeler arasında yer almaktadır. Dönüştürülen atıklar ise ülkenin enerji ihtiyacında kullanılmaktadır. İsveç'te bulunan CargoNet adlı bir işletme, demiryolu taşımacılığını kullanarak çevreye verilen hasarı en azara indirmeye çalışan bir taşımacılık sistemi geliştirmiştir (Günaltay, 2019: 81).

4.5. Türkiye Genelinde Bazı Sürdürülebilir Lojistik Faaliyet Örnekleri

Taşımacılık sistemlerinin çevreye verdiği zarar göz önüne alındığında, Türkiye de dünyadaki birçok ülke gibi sürdürülebilir lojistik için çalışmalar uygulanmaya başlamıştır. CO₂ salınımının azaltılması ve çevrenin korunması amacıyla sürdürülebilir yeşil lojistik standartları geliştirilmiştir. Türkiye'de

sürdürülebilir yeşil lojistik kapsamında özellikle taşımacılık alanında yapılan bazı uygulamalar şu şekildedir:

- CEVA Lojistik; karayolu taşımacılığının çevreye yaydığı zararlı gazların en aza indirgenmesi için multimodal taşımacılık faaliyetlerini geliştirmiştir. Böylelikle karayolu taşımacılığı diğer taşımacılık sistemleri ile entegre edilerek karbon salınımını azaltmaya çalışmaktadırlar. CEVA Lojistik, tersine lojistik faaliyetlerine de önem vererek maliyetleri ve çevreye verilen zararı azaltmayı hedeflemektedir.
- Ekol Lojistik; işletme çalışma sistemlerinin ve uygulamalarını sürdürülebilir lojistik kapsamında planlamaktadır (<https://www.ekol.com/tr/lojistik/yesil-lojistik/>). Geliştirdiği multimodal taşımacılık sistemi sayesinde çevreye verdiği zararları azaltmayı amaçlamaktadır. Bu çalışmaya uygun olarak da karayolu taşımacılığı ile gerçekleştirilen taşıma işini diğer taşıma türlerine kaydırarak CO₂ salınımını da azaltmaktadır. Ayrıca WWF (World Wide Fund for Nature – Dünya Doğayı Koruma Vakfı) tarafından geliştirilen yeşil ofis uygulamasında Türkiye’de yeşil ofis diploma alan ilk işletmedir (Çetin, 2018: 918).
- Arkas Lojistik; bünyesine karayolu taşıma araçlarının Euro 5 emisyon standartlarına uygun olacak şekilde olan araçlara yatırım yapmasıyla ön plana çıkmaktadır. Ayrıca denizyolu taşımacılığı ile gerçekleştirdiği gemilerden 20 ton yakıt tasarrufu sağlamıştır (Turhan, 2015: 52).
- Maersk Line; konteyner denizyolu taşımacılığı açısından dünyadaki en geniş hattına sahiptir. İşletme sürdürülebilir lojistik kapsamında, yönettikleri tüm lojistik faaliyetlerin CO₂ salınımını ölçmektedir. Sahip oldukları konteyner gemilerin hızlarını ise 24 knottan 18 kanta düşürmüştür. Böylece CO₂ salınımının azaltılmasında gemi başına %14’lük bir başarı elde etmiştir (Zengin, 2017: 55).

Bu tür lojistik taşımacılık işletmelerine Mars Lojistik, İnci Lojistik, OMSAN Lojistik, Netlog Lojistik, Setrans Lojistik gibi işletmeler de sürdürülebilir yeşil lojistik çalışmalarını uygulamaktadırlar.

Sürdürülebilirlik kapsamında yeşil lojistik açısından taşımacılığın yanı sıra birçok firma da çevre duyarlılığını geliştirmek için uygulamalar yapmaktadır. Bu uygulamalardan bazıları şöyledir:

- Ülker, doğada kendi kendine yok olabilen ambalajlar kullanarak çevre hassasiyeti geliştirmeyi amaçlamaktadır.
- Opet, Karayolları Genel Müdürlüğü ile yaptığı anlaşma sonrası ağaçlandırma çalışmalarına katılmıştır.

- Vakıfbank, araç kredisini çevre dostu araçlar için kullanılması yönünde çalışmalar gerçekleştirmiştir. Düşük faizli kredi, uzun vade süresi gibi. Böylelikle müşterilerin çevre dostu araç almalarını teşvik etmektedirler (Bakar, 2015: 38).
- Migros, atık ve geri dönüş projeleri ile sürdürülebilirliğe destek olmaktadır.
- Arçelik, Kaktüs Bulaşık Makinesi Projesi ile dünyanın en az su ile çalışan bulaşık makinesini geliştirerek, doğal kaynakların kullanımının azaltılmasında önemli bir rol oynamıştır.

5. SÜRDÜRÜLEBİLİR LOJİSTİK ÖRNEĞİ: MARCO POLO PROGRAMI

5.1. Marco Polo Projesi

Küreselleşen dünyada ve artan uluslararası ticaret nedeniyle taşımacılık sektörü de büyük bir önem kazanmıştır. Taşımacılık arttıkça kullanılan fosil yakıtlardan dolayı çevreye verilen zarar da artmaktadır. Söz konusu bu zarar, karayolu taşımacılığında son yıllarda ciddi boyutlara ulaştığı gözlemlenmektedir. İşte bu sebepten dolayı Avrupa Birliği (AB), sektördeki ihtiyaçların giderilmesi, karayolu ulaşımında trafik sıkışıklığının ve çevreye verilen zararın artmasından dolayı çevresel sürdürülebilirlik uygulaması olan Marco Polo Projesini 22.07.2003 tarihinde kabul etmiştir.

Marco Polo Projesi, karayolu taşımacılığı ile taşınan yükleri çevreye daha az zarar veren demiryolu, denizyolu ve iç su yolu taşımacılığına yönlendirmeyi amaçlayan, Avrupa Birliği'nin finanse ettiği bir sürdürülebilirlik projesidir. İlk olarak Avrupa Birliği'ne üye ve aday olan ülkelerde kendi içlerinde başlatılan bu proje daha sonra ülkeler arasında karayolu taşımacılığını en aza indirmeyi amaçlamaktadır (Güleş vd, 2019: 251). Avrupa Birliği'ne sınırı olan ülkeler de bu programa katılımları için teşvik edilmektedir.

Marco Polo Projesi'nin ortaya çıkmasındaki en önemli etken Avrupa Birliği içerisindeki taşımacılığın büyük çoğunluğunun karayolu taşımacılığı ile gerçekleştirilmesidir. Karayolu taşımacılığı, hem çevreye saldırdığı CO₂ salınımının fazla olmasıyla hem de trafik sıkışıklığı nedeniyle ölümlü kazalara fazla sebebiyet vermesi nedeni ile Marco Polo Projesi fikrinin ortaya çıkışında etkili olmuştur.

Projenin ortaya çıkışındaki başka bir etken ise taşımacılık sektörünün sürdürülebilir olmasındaki en önemli faktör yakıt tüketiminin dengeli olmamasından kaynaklanmaktadır. Çünkü karayolu taşımacılığı, demiryolu ve denizyolu taşımacılığa göre çok daha fazla yakıt tüketmektedir.

Bir diğer etken ise karayolu taşımacılığının hava kirliliğine ve gürültüye diğer taşımacılık türlerden daha fazla neden olmasıdır. Her ne kadar havayolu taşımacılığı daha çok gürültüye sebebiyet verse de, yerleşim alanlarına karayolu taşımacılığı daha yakın olduğundan etkisi fazladır.

Marco Polo Projesi'ne Avrupa Birliği üyeleri, Avrupa Serbest Ticaret Birliği (EFTA) üye ülkeleri, Avrupa Ekonomik Birliği (EEA) üye ülkeleri, coğrafik olarak uygun ülkeler ve söz konusu bu ülkelerde var olan ve yasal bir sorunun olmayan işletmeler katılabilmektedir. Ancak projenin bulunduğu AB ülkesi veya AB komisyonu ile ilgili olan sözleşmeleri imzalayan ülkeler, projenin finansmanından yararlanabilmektedirler. Ek olarak, kamu kuruluşlar Marco Polo Projesi'ne katılamazlar. (Güleş vd, 2019: 259).

5.2. Marco Polo Proje Örnekleri

- ✓ The WestMed Bridge Projesi: Bu proje uygulanmadan önce İspanya ve İtalya arasındaki yük taşımacılığı Fransa'nın güney deniz kıyısındaki rotadan karayolu ile yapılıyordu. Projenin hayata geçmesi ile birlikte iki ülke arasındaki yeni rota açık deniz üzerinden yapılmaya başlanmıştır. Böylelikle karayolu taşımacılığı denizyolu taşımacılığına kaydırılmıştır. Yeni geliştirilen rotanın kullanılması ile birlikte karayolu taşımacılığından 1.3 kat daha hızlı bir sevkiyat elde edilmiştir. Ayrıca taşıma maliyetlerinde %40 oranında düşüş yaşanmıştır.

Şekil 5. “The WestMed Bridge” Projesinin Güzergâhı

Eski Rota : Yeni Rota

Kaynak: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-53208241> Erişim

Tarihi: 10.04.2023)

- ✓ Scandinavian Shuttle Projesi: Bu projenin amacı, İskandinavya ve Avrupa arasındaki karayolu yük taşımacılığının, sürdürülebilir olan yeni kurulacak demiryolu hattına taşınmasıdır. Bu proje ile karayolu taşımacılığı demiryolu taşımacılığına kaydırılmıştır. Proje, Danimarka toprakları

üzerinden Almanya ve İsveç arasında tam zamanında sevkiyat ilkesine uygun olarak günlük tren seferlerinin başlamasını sağlamıştır. Yeni kurulan bu demiryolu hattı, Oeresund tüneli ve Kopenhag-Malmö arasında bulunan köprü üzerinden geçmektedir. Scandinavian Shuttle Projesi'nden önce iki bölge arasındaki yük taşımacılığı sadece feribot ve kamyon ile gerçekleştirilmekteydi. Proje ile birlikte esnek ve kaliteli bir demiryolu hattı hayata geçirilmiştir.

6. SONUÇ ve ÖNERİLER

Lojistik sektörü sanayileşmenin de etkisiyle gün geçtikçe artmaya ve bölgesel anlamda yayılma devam etmiştir. Lojistik sektöründe özellikle taşımacılık faaliyetleri, uluslararası ticaretin vazgeçilmez ve ayrılmaz bir parçasıdır. Ancak artan nüfus oranı göz önüne alındığında, lojistik faaliyetleri bir takım sorunları da beraberinde getirmektedir. Bu sorunların en başında küresel ısınma problemi gelmektedir. Bilindiği üzere dünyanın ısısı gün geçtikçe artmakta ve iklim değişikliklerine neden olmaktadır. Bu durumun oluşmasında temel sebep, sanayileşmenin etkisiyle taşımacılık faaliyetlerinde artan fosil yakıt tüketimidir. Özellikle karayolu taşımacılığı, CO₂ salınımındaki başlıca etkenlerden biridir. Bu sebeple lojistik faaliyetlerin çevreye hasarlarını en aza indirmek, doğal kaynakları dengeli kullanmak ve gelecekteki insan yaşamının var olabilmesi için birtakım iyileştirmeler ve uygulamalar yapılması gerekmektedir.

1990'lı yıllardan itibaren önemi gün geçtikçe artan sürdürülebilirlik kavramı lojistik sektörünün içinde de yer almaya başlamıştır. Sürdürülebilirlik kavramı ekonomik, sosyal, ekolojik etkileri olan oldukça geniş kapsamlı bir yaklaşımdır. Kullanılan hammaddenin kaynağından ve maliyetinden, taşımacılıkta kullanılan enerji tüketimine ve bu etkilerin sosyal yaşantıya ne gibi bir etkisinin olacağına kadar birçok faaliyette sürdürülebilirlik ön plana çıkmaktadır. İşletmelerin ve ülkelerin çevreye duyarlı stratejiler planlaması ve hayata geçirmesi büyük önem taşımaktadır. Nitekim doğal kaynak kıtlığından dolayı insan yaşamının var olması tehdit altındadır. Bu tehditleri lojistik sektörü kapsamında en aza indirgeyebilmek adına, yakıt tasarrufu sağlanmalı, karayolu taşımacılığının azaltılması, işletmelerin yeşil lojistik ve tersine lojistik faaliyetlerine önem vermeleri gerekmektedir.

Sürdürülebilir lojistik kapsamında dünyada ve Türkiye'de başarılı stratejiler belirlenmiş ve uygulanmaya başlanmıştır. Ancak bu çalışmaların giderek hız kazanması ve geçici olmaması büyük önem taşımaktadır. Çoğu ülke sürdürülebilir yeşil lojistik kapsamındaki uygulamaları kanunla koruyarak günlük hayatın bir parçası haline getirmiştir. Türkiye'de de işletmelerin uyguladığı sürdürülebilirlik politikalarının da giderek artması gerekmektedir.

Dünyadaki lojistik uygulamalarına bakıldığında aslında en çok karşılaşılan sorunun karayolu taşımacılığında meydana geldiği görülmektedir. CO₂ salınımının arttırması, hava ve gürültü kirliliği yaratması, trafik sıkışıklığını ve ölümlü kazaları meydana getirmesi gibi problemi en aza indirmek adına, karayolu yük taşımacılığını denizyolu ve demiryolu gibi taşımacılık türlerine kaydırılması gerekmektedir. Çünkü bu taşımacılık türlerinin çevreye etkileri karayolu taşımacılığına nazaran daha azdır. Bu sebeple Avrupa Birliği üye ülkeleri de karayolu taşımacılığındaki negatif etkileri azaltmak adına ulaştırma politikalarına Marco Polo Programı'nı eklemiştir.

Marco Polo Programı, temelde karayolu yük taşımacılığını olabildiğince demiryolu ve denizyoluna hatlarına yönlendirme projesidir. Böylelikle çevreye verilen etkiler azaltılmaya çalışılmalıdır. Günümüzde Marco Polo Proje'sinin iki örneği mevcuttur. Bunlar The WestMed Bridge Projesi ve Scandinavian Shuttle Projesi'dir. Bu projeler sayesinde karayolu yük taşımacılığında baskılar azaltılmış ve denizyolu ve demiryolu taşımacılığına aktarılmıştır. Hem maliyet açısından hem çevreye duyarlı olmaları açısından hem de sürdürülebilir lojistik açısından oldukça verimli projelerdir. Bu tür projeler hem ekonomik hem ekolojik fayda sağlayacağından, Türkiye'de ve dünyada daha çok yer edinmesi ve uygulanması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akbal, H. (2022). “Sürdürülebilir Lojistik Kapsamında Yeşil Lojistik Uygulamaları”, *Kapadokya Akademik Bakış Dergisi*, 6(1), 15-23.
- Akın, G. (2006). “Küresel Isınma, Nedenleri ve Sonuçları”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 46(2), s. 29-43.
- Bakar, B. (2015). Yeşil Satın Alma Davranışını Etkileyen Faktörler: Mersin İli Pvc Kapı Pencere ve Granit Malzemeleri Üzerine Bir Uygulama, Çağ Üniversitesi, Tarsus.
- Bein, F.L.ve Rea, P. (2007). “Project Marco Polo: Bridging the Gap Between Natural and Social Sciences”, *Journal of Geography*, 159-165.
- Birin, C. (2015). Sürdürülebilirlik Açısından Tersine Lojistik Faaliyetlerini ve Sürdürülebilir Pazarlamayı Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş.
- Bowersox, D.J., Closs, D. J., Cooper, M. B. (2002). *Supply Chain Logistics Management*. Michigan State University.
- Çabuk, S., Nakıboğlu, B., Keleş, C., (2008). “Tüketicilerin Yeşil (Ürün) Satın Alma Davranışlarının Sosyo-Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17 (1), 85-102.
- Çamlıca, Z. ve Akar, G. S. (2014). “Lojistik Sektöründe Sürdürülebilirlik Uygulamaları”, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 5(11): 100-11.
- Çanakçıoğlu, M. (2019). “Yalın Düşünce Felsefesinde İsrarla Mücadele Araçları”, *Social Sciences Research Journal*, 8 (3), 270-282.
- Çetin, O. ve Sain, A. D. (2018). “Lojistik Sektöründe Sürdürülebilirlik Uygulamaları”, *IV. International Caucasus-Central Asia Foreign Trade And Logistics Congress September*, Aydın.
- Çevik, O. ve Gülcan, B. (2011). “Lojistik Faaliyetlerin Çevresel Sürdürülebilirliği ve Marco Polo Programı”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13 (20), 35-44.
- Elagöz, İ. (2006). Tedarik Zinciri Yönetimi Yaklaşımının Maliyet Hesaplama Çalışmalarına Etkisi. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Erturgut, R. (2016). *Lojistik ve Tedarik Zinciri Yönetimi*, Nobel Yayıncılık, Ankara.
- Ganeshan, R.,ve Harrison, T. P. (2002). An Introduction to Supply Chain Management, Department of Management Science and Information Systems, Penn State University, U.S.A. <https://static1.squarespace.com/static/5b9e942a8f5130f854dbef81/t/5be89d3b21c67c13123b21bd/1541971264501/an-introduction-to-supply-chain-management.pdf> (Erişim Tarihi: 19.04.2023)

- Gilman, R. (1992). *Call For Sustainable Community Solutions*, International Union of Architects (UIA) and the American Institute of Architects (AIA).
- Güleç, H. (2016). *Dış Ticarete Yeşil Pazarlama Etkileri ve Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul.
- Güleş, H. K., Paksoy, T., Bülbül, H., Özceylan, E. (2019). *Tedarik Zinciri Yönetimi: Stratejik Planlama, Modelleme ve Optimizasyon*. Gazi Kitabevi, Ankara.
- Günaltay, N. S. (2019). *Yeşil Pazarlama Faaliyetleri Çerçevesinde Yeşil Lojistiğin Rolü ve Lojistik Sektöründe Bir Uygulama*. Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi, Mersin.
- <https://cscmp.org/> (Erişim Tarihi: 28.03.2023)
- <https://tr.wikipedia.org/> (Erişim Tarihi: 01.04.2023)
- <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-53208241> (Erişim Tarihi: 10.04.2023)
- <https://www.epa.gov/transportation-air-pollution-and-climate-change/overview-air-pollution-transportation> (Erişim Tarihi: 16.03.2023)
- <https://www.lojistikcilerinsesi.biz/2020/09/25/tedarik-zinciri-ve-lojistik-tanimlari/#:~:text=Tedarik%20zinciri%20bir%20i%C5%9Fletme%20i%C3%A7in,operasyonlar%C4%B1n%20planlama%20i%C5%9Flemi%20olarak%20tan%C4%B1mlanmaktad%C4%B1r.> (Erişim Tarihi: 19.03.2023).
- <https://www.un.org/en/academic-impact/sustainability> (Erişim Tarihi: 13.03.2023)
- İncaz, S. (2015). *Lojistik ve Sürdürülebilirlik Bağlamında Yeni Yaklaşımlar*. *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1): 149-162.
- İsaoglu, A.E. (2014). *Elektronik Haberleşme Sektöründe Yeşil Uygulamalar ve Türkiye İçin Öneriler*. Yayımlanmamış ulaştırma ve haberleşme uzmanlığı tezi, Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı, Ankara.
- Jørsfeldt, L. M., Hvolby, H. H. ve Nguyen, V. T. (2016). *Implementing Environmental Sustainability in Logistics Operations: A Case Study*, *Strategic Outsourcing: An International Journal*, 9(2): 98-125.
- Karakadılar, İ.S. (2005). *Key Success Factors for Strategic Logistics and Supply Chain Management to Enhance Competitiveness, Logistics and Supply Chain Management in a Globalizing World*. Conference: *Proceedings of the 3rd International Logistics and Supply Chain Congress*, İstanbul.
- Keskin, S. (2017). *Yeşil Lojistik Uygulamaları: DHL Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul.

- Kılıç, U. (2010). Kurumsal Verimlilik Ve Sürdürülebilir Yaşam Planında 2020 Vizyonu, <http://comtalks.com/2010/12/20/kurumsal-verimlilik-ve-surdurulebilir-yasam-planinda-2020-vizyonu/>, Erişim Tarihi:23.03.2023.
- Kocabaş, D. (2014). Yalın Lojistik ve Değer Akışı Haritalandırma Yöntemi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Küçük, O. (2012). *Uluslararası Lojistik*, Detay Yayıncılık, s.192-193.
- Mücevher, M. H. (2021). “Sürdürülebilir Lojistik İçin Üç Öncelikli Strateji: Yeşil Lojistik, Tersine Lojistik ve Yalın Lojistik”. *Enderen Dergisi*, 5(1), 39-54.
- MÜSİAD. (2015). *2015 Lojistik Sektör Raporu: Lojistik Sektöründe Sürdürülebilirlik*. İstanbul.
- Öz, M. (2011). Lojistikte Yeni Yaklaşımlar, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1): 141-155.
- Rogers D. S. ve Tibben-Lembke R. S. (2001). “An Examination of Reverse Logistics Practices”, *Journal of Business Logistics*, 22(2), 129-147.
- Sarkis, J. ve Dou, Y. (2017). *Green Supply Chain Management: A Concise Introduction*. Ed.: 1 Edition. New York: Routledge.
- Seroka-Stolka, O., (2014). “Green Logistics for Greener Cities, the Development of Green Logistics for Implementation Sustainable Development Strategy in Companies”, *1 st International Conference Green Cities*, 302 – 309.
- Stank, T., Keller, S., Daugherty , P., (2001). “Supply Chain Collaboration and Logistical Service Performance”, *Journal of Business Logistics*, 22(1):29-48
- Şahan, D. (2017). “Türkiye’de Taşımacılığın Çevresel Sürdürülebilirlik Çerçevesinde Analizi”, *Politik Ekonomik Kuram Dergisi*, 1(2), 1-15.
- Turhan, E. (2015). Yeşil Lojistik ve Bir Örnek Uygulama. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Üstün, Ü.S. (2012). Motorlu Taşıtlar Üzerinden Alınan Vergilerin Çevreyi Korumaya Yönelik ve Adil Olarak Düzenlenmesi. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 16, 1, 153-190.
- Üstünbaş, N. N. (2018). Sürdürülebilir Perspektifte Yeşil Lojistik ve Dünyada Yeşil Lojistik Uygulamaları. Tartışma Metinleri, İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul.
- Yangınlar, G. ve Bal, N. (2019). “Yalın Yönetim ve Yalın Lojistik Kavramlarının İrdelenmesi”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 152-161.
- Zengin, E. (2017). Yeşil Lojistik Göstergeleri ve Türkiye’de Yeşil Lojistik Uygulamaları. Yüksek Lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Bölüm 62

Finansal Serbestleşme ve Ekonomi Politikası

Ayhan UÇAK¹

*¹ Prof. Dr. Trakya Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü,
e-posta: ayhanucak@trakya.edu.tr
Orcid No: 0000-0002-1414-6452*

ÖZET

Finans sistemleri ülkelerin ekonomik büyüme ve dolayısıyla gelişme sürecinde kuşkusuz önemli rol oynarlar; tasarrufları harekete geçirip yatırımlara dönüştürürler, ticareti kolaylaştırır, risk dağıtımını sağlarlar. Bazı iktisatçılar, ekonomik büyümenin tasarruflar, yatırımlar ve teknolojik gelişme gibi ekonominin reel büyüklük ve olaylarınca belirlendiğini; bu nedenle finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasında nedensellik olmadığını düşünürler. Bazıları ise, finansal gelişmenin ekonomik büyümeyi takip ettiğini savunurlar. Yani önce ekonomi büyür; büyüme, finans kuruluşlarının ve işlemlerin olumlu yönde değişmesine neden olur. Hâkim iktisatın bu konudaki görüşü, finansal gelişmenin ekonomik büyümenin bir belirleyicisi olduğu yönündedir. Bu görüşe göre finansal gelişme ekonomik büyümenin önemli unsurlarındandır. Hâkim iktisatın serbest dış ticaretin refah maksimizasyonu ilkeleri serbest finans piyasalarına uyarlandığında, az gelişmiş ülkeler yetersiz tasarruflarını böylece sözde arttırıp, yatırımlara aktaracaklardı. Bu ülkelerin finans piyasaları, bozuk ya da eksik karakteristik yapılarına bakılmaksızın zamansızca serbestleştirildi. Böylece, 1990'lı yıllara birkaç istisna ülke dışında pek çok azgelişmiş ülke, finans piyasalarını spekülâtif sermaye hareketlerine açarak girdi. Bu ülkeler sermaye hareketlerini serbestleştirdikçe borçları artmıştır. İçeride kâr oranları düşen gelişmiş ülke ekonomileri ise kendilerine yüksek getirili alanlar bulmuşlardır. Fakat sermaye çektikçe spekülâtif olarak balon gibi büyüyen azgelişmiş ekonomiler bir spekülâtif atakla karşılaştıklarında krize girmişlerdir. Geniş halk kesimlerini fakirleştiren bu krizler yurtiçi tasarrufların daha da düşmesine neden olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Finansal serbestleşme, kapitalizm, ekonomi politik, piyasa başarısızlığı

Giriş

Bireysel girişimciler nadiren yatırımlarını kendi sermayeleri ile gerçekleştirirken çoğunlukla finansal kuruluşlara başvururlar. Bireysel tasarruf sahipleri de tasarruflarını mevduat vb. olarak yatırmadıkları sürece birikimlerinin ölçüğe göre artan olası getirisinden yararlanamayıp, büyük risklerle karşılaşılır. Bankaları, diğer finansal kuruluşları, hisse senedi piyasalarını ve diğer borçlanma piyasalarını kapsayan finans sistemi bu sorunları, pek çok küçük tasarruf sahibinin tasarruflarını toplayıp, bunları çok önemli kullanımlara tahsis ederek ve iyi kullanıldığını takip ederek çözer. Ayrıca finans sistemi, riski transfer eder, azaltır, likiditeyi çoğaltır ve bilgi taşır (Stiglitz, 1998'a, s.1).

Finansal serbestleşme ise genel anlamı ile, böyle önemli fonksiyonları olan ülke finans sisteminin uluslararasılaştırılması ya da yabancılara açılmasıdır. Kaminsky ve Schmukler (2003) tarafından finansal serbestleşme şöyle tarif edilmektedir: "Finansal serbestleşme, bir ülkenin ödemeler dengesi sermaye hesabının, yurtiçi bankacılık (finans) sektörünün ve menkul kıymetler borsasının deregüle edilmesi yani kuralısızlaştırılmasıdır".

Sermaye hesabının serbestleşmesi girişimleri, sermaye giriş ve çıkışları üzerinde yapılan kontrollerin kaldırılmasını kapsar. Tamamen serbestleştirilmiş bir sermaye hesabı rejiminde faizler üzerinde herhangi bir kontrol olmadığı gibi, bankalar ve özel sektör firmalarının yurtdışından borçlanmasına da limitsiz izin verilir. Keza, ekonomide aktörler yabancı para cinsinden mevduat tutabilir ve yabancı yatırımcılar da ulusal menkul kıymet borsasına kota olmuş şirketlerin hisse senetlerini alıp satabilir, kâr paylarını elde edebilir ve ülke dışına transfer edebilirler.

Egemen iktisata (neoklasik iktisatın günümüz neoliberal yansımasına) göre, az gelişmiş ülkelerde tasarruf-yatırım açığı ekonomik büyümenin gerçekleşmesi önündeki engellerden biridir. Bir başka ifadeyle, ekonomide yatırım yapma isteği olsa bile, yurtiçi tasarrufların bunu karşılayacak düzeyde olmaması, yurtdışı tasarrufların ülkeye çekilmesini gerektirir ki, böylece arzulanan yatırımlar ve dolayısıyla ekonomik büyüme gerçekleşsin. Egemen iktisat, bunun gerçekleşmesi için finansal serbestleşmeyi savunur. Bu mantığa göre, serbestleşen finansal piyasalar hem yurtiçi tasarrufları hem de yabancı sermaye girişlerini uyarırken, fiziki sermaye oluşumunu ve ekonomik büyümeyi sağlayacaktır.

Finansal serbestleşme sonrası ülkeler, uluslararası sermaye hareketlerinin ister istemez etkisine girerler. Çoğu kısa vadeli spekülasyon amaçla hareket eden bu sermaye hareketlerine kısaca sıcak para hareketleri de denir. Sıcak para olarak adlandırılmasının sebebi; riski sevip, kısa sürede yüksek getiri peşinde koşması ve ani olarak ülkelere girip çıkması ile ilgilidir. Sermaye hareketlerinin serbest

olmasının getirdiği riskler günümüzde gelişmiş ülkeler için artık pek tartışılmamaktadır. Onlar büyük ölçüde sermaye ihraç eden ülkeler de olsalar, aynı zamanda, büyük ölçüde uluslararası sermaye de ithal etmektedirler. Risk daha çok azgelişmiş ülkeler için gündeme gelmektedir. Bu da doğal görünmektedir; çünkü bu ülkelere akan mali sermaye risk iştahı fazla olan yatırımcılara aittir ve spekülattir. Finansal anlamda açık olan azgelişmiş ekonomilerin spekülasyona da açık olması iktisat literatüründe konu ile ilgili değişik yaklaşımları da beraberinde getirmiştir. Çalışmanın bu aşamasında teorik iktisatta azgelişmiş ekonomiler için finansal serbestleşmenin nasıl bir yer edindiği üzerinde durulacaktır.

Finansal Serbestleşmenin İktisat Teorisindeki Yeri

Finans sistemleri ülkelerin ekonomik gelişme sürecinde kuşkusuz önemli rol oynarlar; tasarrufları harekete geçirip, yatırımlara dönüştürürler; ticareti kolaylaştırır, risk dağıtımını sağlarlar. Finansal gelişmenin azgelişmiş ülkelerin büyüme sürecine etkisi hususunda literatürde farklı görüşler vardır. Bazı iktisatçılar, ekonomik büyümenin tasarruflar, yatırımlar ve teknolojik gelişme gibi ekonominin reel büyüklük ve olaylarınca belirlendiğini; bu nedenle finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasında nedensellik olmadığını düşünürler. Bazıları ise, finansal gelişmenin ekonomik büyümeyi takip ettiğini savunurlar. Yani önce ekonomi büyür; büyüme, finans kuruluşlarının ve işlemlerin olumlu yönde değişmesine neden olur.

Egemen iktisadın bu konudaki görüşü, finansal gelişmenin ekonomik büyümenin bir belirleyicisi olduğu yönündedir. Bu görüşe göre finansal gelişme ekonomik büyümenin önemli unsurlarındandır. McKinnon (1973) ve Shaw (1973) öncülüğündeki bu hipoteze göre, büyüme önünde herhangi bir engel bulunmamak şartıyla, gelişmiş finansal sistemler hızlı ekonomik büyüme için uygun ortamı sağlarlar (Raghubendra, 2003, s.388). King ve Levine (1993), girişimcilerin yatırım kararlarını değerlendirmelerinde ve en ümit verici olanların finanse edilmesinde finansal kurumların anahtar bir rol oynadığını ileri sürerler. “Daha iyi finansal sistemler başarılı teknolojik yeniliklerin ortaya çıkma şansını artırır ve bu nedenle ekonomik büyümeyi hızlandırır” görüşünü savunurlar (King ve Levine, 1993, s.513). Öte yandan Keynes (1936), Singh (1997) ve Krugman (1997) gibi bazı iktisatçılar finansal gelişmenin ekonomik büyümeye tam aksine bir engel teşkil ettiğini vurgulamaktadırlar. Bunu da finansal sistemin doğasında bulunan istikrarsızlığa dayandırır. Bu nedenle finans piyasalarının işleyişine devlet müdahale etmelidir. Bu görüş, finans piyasalarına devlet müdahalesinin baskıya yol açacağını ve ekonomik büyümeye engel olacağını ileri süren

McKinnon (1973) ve Shaw (1973) 'un tam karşısında yer alır (Raghbendra, 2003, s.388).

Stiglitz (1998a)'e göre iyi işleyen finans sistemleri kaynakları en verimli kullanacak alıcıları seçip çok önemli bir işlev görürken, bu kaynakların yüksek getirili yatırımlarda kullanılmasını da sağlarlar. Buna karşın, kötü işleyen finans sistemleri kaynakları genelde düşük getirili yatırımlara tahsis ederler. Böylece finans sistemlerinin işleyiş farkı, büyüme ve toplam faktör verimliliklerinde ciddi farklılıklar ortaya çıkarır.

Bu noktada, finans piyasalarına müdahale edilmesi gerektiğini düşünen Keynes'in görüşlerine daha ayrıntılı bir bakıştan sonra, bunun tam karşısında yer alan serbestliği savunan McKinnon- Shaw yaklaşımını, Yapısalcı okulun bu yaklaşıma eleştirisini ve son olarak da Stiglitz'in "piyasa başarısızlığı" olarak adlandırdığı günümüz müdahale yanlısı görüşüne değinilecektir.

Baskı Altında Tutulan Finans Piyasaları

Paranın yönetimi ile ekonominin performansı arasındaki ilişkiyi analiz eden Keynes'in (1936) "likidite tercihi" yaklaşımına göre para, bireyler ve işletmeler tarafından işlem, ihtiyat ve spekülasyon motivleriyle (güdüleriyle) talep edilir. Bireyler günlük ihtiyaçları için işlem; beklenmedik ödemeleri karşılamak için ihtiyat, faiz oranlarındaki değişimlerden yararlanmak içinse spekülasyon movifleriyle ellerinde para tutarlar. Faiz oranı ile spekülatif para talebi arasında ters yönlü bir ilişki vardır. Faiz oranı düştükçe (yükseldikçe) spekülatif para talebi artar (azalır). Keynes'in likidite tercihi yaklaşımında faizlerin daha aşağı inemeyeceği bir seviye bulunmakta ve bu seviye "likidite tuzağı" (liquidity trap) olarak adlandırılmaktadır.

Keynes faiz oranlarının likidite tuzağı seviyesinde bulunması durumunda para politikalarının faizler ve ekonominin genel gidişatı üzerinde etkisinin bulunmayacağını ileri sürmektedir. Böyle bir durumda, insanlar muhtemel bir faiz artışı karşısında refah kaybına uğramamak için paralarını verimli yatırımlarda tutmak yerine nakit olarak tutarlar. Bunun sonunda da tam istihdam planlı tasarrufları, planlı yatırımlarından fazla olacaktır. Likidite tuzağı durumunda faizleri daha da düşürerek tasarruf-yatırım dengesini sağlamak mümkün olmayacağından; tasarruf-yatırım dengesi gelirin -dolayısıyla tasarrufların- azalmasıyla gerçekleşecektir.* Tam istihdam seviyesindeki tasarruf-yatırım dengesinin sağlanması için Keynes düzeltme mekanizmasının gelir (tasarruf) azalışı ile sağlanması yerine; faiz oranlarının devlet tarafından kontrol edilmesiyle (sınırlandırılmasıyla) sağlanmasını önermektedir. Böylece,

---

* Keynesyen teoride tasarruflar sadece gelirin bir fonksiyonudur.

tasarruf-yatırım dengesine düşük faiz oranlarında yatırımlar uyarılarak ulaşılabacak ve tam istihdam gelir seviyesi elde edilecektir (Fry, 1995, ss. 9-12).

Faiz oranlarına sınırlama getirme politikası, Keynes'in likidite tercihi yaklaşımına ilaveten başka iktisadi gerekçelere de dayanmaktadır. Örneğin, sabit katsayılı input-output matrisine dayalı kalkınma planları, düşük faiz politikası için diğer bir gerekçeyi oluşturmaktadır. Azgelişmiş ülkelerin çoğu input-output matrisinden elde edilen planlı sektörel yatırım programlarını uygulamak için “seçici” ve “doğrudan” kredi politikalarını kullanmıştır. Doğrudan kredi politikalarının kurumsal enstrümanı ise kredi faiz oranlarına getirilen tavadır. Faiz tavanı genellikle denge fiyat seviyesinin altında olduğundan, kullanılabilir kredi fiyat dışı kriterlere göre tahsis edilmektedir (Fry, 1995, s. 18).

Geçmişte, azgelişmiş ülkelerde devletin finansal piyasaları baskı altında tutmasının önemli bir başka gerekçesi de mali sebeplerden kaynaklanıyordu. Serbestleşme politikaları öncesinde devletler, kalkınmaya doğrudan ya da dolaylı bir şekilde müdahalede bulunabilirlerdi. Mali yetersizlik durumunda ortaya çıkan dolaylı müdahalelerinde, kalkınmanın finansmanı için devlet, finansal sistemi kullanırdı. Bankaların karşılık oranları yüksek tutularak, piyasaya sürdüğü tahvil ve bonolara zorunlu talep yaratılırdı. Sağlanan bu kaynaklarla devlet harcamalarının finansmanını sağlardı. Gelişmiş ülkeler ile karşılaştırıldığında bu tip ülkelerde bir hayli yüksek olan zorunlu karşılık uygulamasıyla elde edilen dolaylı gelir, birçok azgelişmiş ülkede GSMH'nın yüzde 2'sine ulaşırken; 1980-1991 yılları arasında bu oran Peru'da yüzde 4,1, Şili'de yüzde 10 olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca, kredi faizlerinin üzerine konulan sınırlama ile faiz oranlarının düşük tutulması sonucunda kredi talebi fazlası yaratılmaktaydı. Devlet, bankaların düşük faizli bu kullanılabilir kredi hacminin bir kısmını, öncelikli tayin ettiği sektörlerle tahsis etmesini istemekteydi. (Agenor ve Montiel, 1996, s.152). Fakat finansal serbestleşme politikaları sonucunda bu tip uygulamalara artık yer verilmemektedir.

McKinnon-Shaw Yaklaşımı

İktisat literatüründe McKinnon-Shaw hipotezi* olarak bilinen ortodoks yaklaşıma göre, azgelişmiş ülkelerde Keynesyen görüş çerçevesinde yatırımları arttırmak için faiz oranları ve mali piyasaların baskı altında tutulması bu ülkeler için olması gereken gerçekçi mali piyasa göstergelerinin oluşmasını engelleyerek gerek yurtiçi tasarrufları gerekse de yatırımları yanlış yönlendirip ekonomide kaynak dağılımını olumsuz etkilemekte, ekonomik gelişmeyi yavaşlatmaktadır.

---

* Bu hipoteze eleştirel bir yaklaşım için bakınız Venet, 1997.

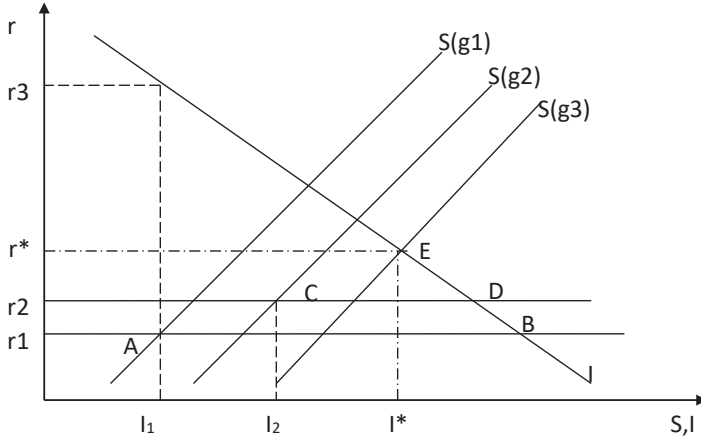

McKinnon (1973)'a göre, az gelişmiş pek çok ülkede, finansal serbestleşme öncesinde özel sektöre ya da kamuya ait aktiflerin işlem gördüğü finans piyasaları ya yoktur ya da oldukça sınırlıdır. Tutulan tasarruflar, gelişmiş ülkelerdeki gibi finans piyasalarına yönelmek yerine, mevcut etkin bir piyasadan bahsedilemeyeceğinden altın ve gayrimenkul gibi verimsiz yatırım alanlarına kaymaktadır. Bu tip ülkelerde bankacılık sektörü, kaynakların toplanması sürecinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle hükümetler bankacılık sektörünü genellikle stratejik bir sektör olarak benimserler. Dolayısıyla, dolaylı veya dolaysız bir şekilde bu sektörü denetim altına alma arayışındadırlar. Denetim, sektörün ulusallaştırılması, faiz oranlarının piyasa dengesinin altında bir düzeyde sabitlenmesi ya da devletin bütçe açığını düşük bir maliyetle finanse etmesini sağlayacak zorunlu karşılıkların tutulması gibi uygulamaları içermektedir.

McKinnon (1973)'a göre, organize finans piyasalarının bulunmadığı az gelişmiş ülkelerde, faiz oranlarının sınırlandırılması neticesinde oluşan finansal baskı (financial repression) tasarruf piyasalarının ortaya çıkmasını engellemektedir. Firmalar ve tasarruf sahipleri arasında ayırım olmaksızın, tüm ekonomik birimler otofinansman yoluyla ayakta kalmak durumundadır. Ekonomik birimler arasında borçlanma işlemi yapılmamaktadır. Dolayısıyla yapılacak yatırımlar tümüyle otofinansman yoluyla karşılanmakta ve bir ön birikim gerektirmektedir. McKinnon, faiz oranları üzerindeki baskı kaldırıldığında ortaya çıkacak tasarruf piyasası ile ekonominin parasallaşması sürecinin tetikleneceğini savunur. Böylelikle geleneksel mantık tersine dönmekte, artık fiyatı belirleyen piyasa değil, piyasayı ortaya çıkaran fiyattır. Başka bir anlatımla, paranın gerçek fiyatı, yani gerçekçi faiz, ekonomide tasarrufları ortaya çıkaracaktır.

Shaw (1973) da, borcun aracılandırılması modelinde benzer bir mantıkla, faiz oranlarındaki yükselişle uyarılan mevduat artışının bankacılık kesiminin kredi yaratma kapasitesini arttıracığını ifade etmektedir. Finans piyasalarında faiz oranlarının serbest bırakılması gerektiğini savunan bu iki benzer görüş literatürde “McKinnon-Shaw yaklaşımı” olarak adlandırılmaktadır.

McKinnon-Shaw yaklaşımında, faiz oranlarının piyasa düzeyinin altında sabitlenmesinin etkileri aşağıdaki Şekil 1'de görülebilmektedir. Yatırımların (I) reel faiz oranının azalan bir fonksiyonu olduğu, tasarrufların (S), milli gelir ve reel faiz oranının artan bir fonksiyonu olduğu varsayılır. Şekilde, her bir tasarruf fonksiyonu, ekonomik büyümenin (g) belirli bir düzeyine bağlı olarak tanımlanmış ve $g_1 < g_2 < g_3$ olduğu kabul edilmiştir.

Şekil 1: McKinnon-Shaw Yaklaşımı

İlk aşamada ekonominin büyüme oranının g_1 olduğu varsayılmakta ve r_1 oranında tasarruflar I_1 'e eşit olmaktadır. Bu faiz düzeyinde yatırımların AB kadarlık kısmı gerçekleşmemektedir. Başka bir deyişle, kredi sınırlandırılmış ve girişimcilerin bir kısmı kârlı olabilecek yatırımlarını finanse edememiştir. Sonrasında faizlerde r_1 den r_2 ye geçiş, finans kesimi üzerindeki devlet baskısının gevşediğini göstermektedir. r_2 düzeyi finansal piyasalarda devlet kontrolünün halen sürdüğü bir durumu göstermekle birlikte, karşılanmamış yatırım talebi AB düzeyinden CD düzeyine düşmektedir. Faizler denge düzeyi olan r^* ye geldiğinde karşılanmamış yatırım talebi ortadan kalkmaktadır. McKinnon-Shaw modeline göre, finansal serbestleşme ile birlikte, ekonomide büyüme oranı da g_3 'e yükselmektedir.

Özetlemek gerekirse, McKinnon-Shaw yaklaşımına göre, ekonominin etkin işleyebilmesi için devlet finansal piyasalara müdahale etmemeli; mevduat ve kredi faizleri piyasa koşullarında oluşmalıdır. Diğer bir ifadeyle faizler, finans piyasalarındaki arz ve talebi dengeleyen rekabetçi bir fiyat şeklinde oluşmalıdır. Baskı altında düşük tutulan faizler nedeniyle, yurtiçi finans piyasalarına girmeyen tasarrufların serbestleşme sonrası finansal sisteme girmesiyle, toplam tasarruflar artacaktır. Bu durumda bu modele göre, ülkenin yatırım hacmi de yükselecektir. Modelin varsayımına göre, yurtiçi kredi dağıtımı da devlet müdahalesi yerine rekabetçi piyasa fiyatlandırmasıyla yapıldığında yatırımların iç kârlılık oranı - dolayısıyla verimliliği- artacak ve bu iki etki ise ekonominin büyüme hızını yükseltecektir.

Yapısalcı Okulun Finansal Serbestleşme Yaklaşımı

Yapısalcı Taylor (1983), McKinnon-Shaw modelinin aksine, faiz oranlarındaki bir artışın ekonomide daralmaya neden olacağını ileri sürmektedir. Buna göre, McKinnon-Shaw modelini uygulayarak, nominal faiz oranlarını yükseltmek sadece enflasyonu arttırır. Çünkü enflasyonu belirleyen maliyetlerdir. Aynı şekilde finansal serbestleşme ile birlikte devalüasyon yapmak ithalatın maliyetini arttıracak ve dolayısıyla büyümeyi yavaşlatacaktır. Yapısalcılara göre finansal serbestleşme stagfasyona sebep olacaktır.

McKinnon-Shaw modeli, altın ya da gayrimenkul gibi tasarrufu enflasyona karşı koruyan varlıklar ve para üzerine çalışırken; Taylor'un modelinde hane halkları varlıklarını mevduat, enformel (gayri resmi) piyasalarda ve verimsiz varlık olarak düşünülen altın ve gayrimenkul şeklinde tutmaktadır. Bu modelde, firmalar bankalardan kredi alabileceği gibi, enformel piyasalarda doğrudan banker gibi tasarruf sahiplerinden de kredi alabilmektedir. Dolayısıyla, Taylor'un modelinde banka mevduatının ikamesi hem altın ve gayrimenkul gibi verimli olmayan yatırımlar hem de enformel piyasalardır. Taylor'a göre enformel piyasalar az gelişmiş ülkelerde yaygın olan bir uygulamadır ve oldukça rekabetçi bir yapıya sahiptir. Bu nedenle enformel piyasalar çok önemli makroekonomik role sahiptir (Taylor, 1983, s. 92).

McKinnon-Shaw finansal baskı modelinde belirtildiğinin aksine, mevduat faizlerinde bir yükseliş, yatırımlarda -kullanılabilir kredide- genel bir artışa neden olmayabilir. Taylor'a göre, finansal serbestleşme ve tasarruf hacmi arasındaki ilişki incelenirken; faiz artışları neticesinde artan mevduatın kaynağını iyi belirlemek gerekmektedir. Yani mevduatın hane halklarının enformel piyasalarda firmalara sağladığı verimli kredilerden ya da altın gibi verimsiz yatırımlardan gelmesi yapılan iktisadi analizin sonucunu önemli derecede farklılaştıracaktır. Mevduat artışı altın ve gayri menkul gibi verimsiz yatırımlardan geliyorsa; banka kredilerinin artması ve yatırım talebinin uyarılabilmesi mümkün olacaktır.

Yüksek oranlı mevduat faizleri, tasarruf sahiplerinin enformel piyasalarda firmalara sağladıkları kredileri kesip; bu kaynakları bankalara yatırımlarına neden oluyorsa, ekonomide genelde bir kredi daralması yaşanacaktır. Yasal bankacılık sistemi ile enformel piyasalar arasındaki temel fark; birincilerin topladıkları mevduat karşılığında belirli bir karşılık ayırmak zorunda olmalarıdır. Taylor (1983)'a göre, enformel piyasalarda zorunlu karşılık ayırmak mecburiyeti olmadığı için tüm kaynaklar etkin bir biçimde firmalara kredi olarak gitmektedir. Oysa, bankalarda toplanan mevduatın zorunlu karşılık olarak ayrılan kısmı kredi olarak kullanılamayacaktır. Artan faiz neticesinde bankaların topladığı mevduatın büyük bir kısmı altın ve gayrimenkul gibi verimsiz yatırımlardan gelmediği sürece finansal reformun genel etkisi kredi ve yatırım daralması

şeklinde olacaktır. Bu da kuşkusuz ekonomik büyüme yerine durgunluk ve/veya daralmaya neden olacaktır (Taylor, 1983, s.100).

Finansal serbestleşme sonucunda tasarruflar ve kullanılabilir kredi hacmi yükselse bile Taylor'a göre, yine de ekonomik daralma meydana gelebilir. Tasarruflar gibi yatırım talebi de faize duyarlıdır. Burada sorgulanması gerekli nokta, yatırım talebinin hangi faize duyarlı olduğudur. Taylor'un modelinde az gelişmiş ülkelerin çoğunda ilgili faiz oranı, enformel piyasalarda oluşan oranlardır. Büyük firmalar haricinde, bu ülkelerde hem sanayi üretimi hem de tarımsal üretim yapan firmalar finansman temini için bankacılık sistemi yerine enformel piyasalara gitmektedir. Enformel ve kırsal kredi piyasaları küçük işletmelerin ihtiyaçlarına daha iyi cevap verebilmekte ve daha etkin çalışabilmektedir. Ayrıca, bu piyasalarda hüküm süren faiz oranları da bir hayli yüksektir (Taylor, 1983, s. 197).

Stiglitz ve Piyasa Başarısızlığı

Stiglitz, finans piyasalarının, "piyasa başarısızlığı"na meyilli olmasından dolayı serbestleşmeyi eleştirmektedir. Sadece finans piyasalarının fonksiyonlarını iyileştirmek için değil, aynı zamanda ekonominin performansını da arttıracaklarını düşündüğü devlet müdahalesini önermektedir (Stiglitz, 1994, s.20). Stiglitz özellikle, faiz oranlarını piyasa denge seviyesinden aşağıda tutacak devlet müdahalesinin yararlı olacağı görüşündedir.

Finans piyasalarının önemli bir fonksiyonu, kullanılacak fonların tahsisi ve kullanımının takibi için bilgi toplanması, işlenmesi ve iletilmesidir. Stiglitz, maliyetli bilginin piyasa başarısızlıklarına yol açacağını düşünür. O'na göre, maliyetli bilginin yol açtığı herhangi bir piyasa başarısızlığı, bilginin bir kamu malı (public good) olmasından kaynaklanır. Herhangi bir tasarruf sahibinin, parasını yatırmayı düşündüğü finans kurumunun ödeme gücü hakkında araştırma yapıp bilgi edinmesi ve buna göre tavır alması durumunda, piyasadaki diğer aktörler de bu kişinin davranışlarını örnek alıp, aynı tavrı alacak ama maliyete katılmayacaktır. Zira, finans kuruluşlarının yönetim ve ödeme gücüne ait bilgi kamu malıdır; belli bir maliyeti vardır ve herkes bu bilgiyi paylaşmak ister; fakat kimse bu maliyete katlanmak istemez. Dolayısıyla tasarruf sahiplerinin finans kuruluşları, bu kuruluşların da kredi verecekleri girişimciler hakkında hiç araştırma yapmadan işlem yapmaları piyasa başarısızlığına (market failure) yol açacaktır. Çünkü, örneğin finans kuruluşları mevduat sahiplerince yeterince kontrol edilmediklerini bildiklerinde, bu mevduatları krediye dönüştürürken daha yüksek riskler alma dürtüleri olacaktır.

Stiglitz'e göre, maliyetli bilgi aynı zamanda dışsallıklar da ortaya çıkarır. Örneğin, bilginin maliyetine katlanmaktan herkes kaçınıp, birçok banka

battığında, tasarruf sahipleri öteki bankaların da batma ihtimalinin arttığını düşünebilirler. Mevduatların geri çekilmesi şeklindeki davranışlar birbiri ardına gelince piyasa başarısızlığı kendini gösterir. Dışsallıklar aynı zamanda diğer piyasalara da taşınabilir. Örneğin, bankadan alınacak bir kredi firma için sermaye artırımını kolaylaştırır. Banka kredisi bu firmanın sağlam olduğuna dair bir sinyal anlamı taşır. Borsada bu firmanın hisse senetlerini satın almak isteyenler yatırım yapacakları bu firmanın banka tarafından kontrol altında olduğunu düşünürler. Doğal olarak finans kuruluşları dışsallık etkisini pek dikkate almazlar. Bu nedenle özel yarar kamu yararından ayrışır (1994, ss.31-36).

Bu bilgi eksikliği sebebiyle Stiglitz (1994, ss.39-40), faiz oranlarına getirilecek üst sınırlamalarla kredi dağıtım etkinliğinin artacağını düşünür. Stiglitz burada, McKinnon-Shaw'un kullandığı "finansal baskı" (financial repression) deyimini yerine "finansal sınırlama" (financial restraint) deyimini kullanmaktadır. Stiglitz bu deyimle finansal piyasalara devletin müdahale edip etmemesi tartışmasından öte; ne kadar müdahale edeceğini, yani rolünün ne olması gerektiğini tartışmaya açmaktadır. Diğer bir deyişle, finansal piyasalarda fiyat rekabetine bir müdahale söz konusudur. Bu kısıtın amacı, devletin kendisi için rant yaratması yerine, bizzat özel sektörün kendisi için rant yaratmaktır. Finansal piyasalarda böylece yaratılacak rant hem sosyal açıdan faydalı projelerin fon bulmasına yardımcı olacak hem de finansal kuruluşları daha etkin ve güvenli hizmet sunmak için rekabete itecektir.

Eksik bilginin veri olduğu piyasalarda Stiglitz, finansal sınırlamanın dört kanaldan ekonomik etkinliği daha da arttıracığını ileri sürmektedir. İlk olarak, finansal kısıtlama ile düşük tutulan faiz oranları, kredi taleplerinin ortalama kalitesini yükseltecektir. İkincisi, finansal kısıtlama sermaye maliyetini (faiz oranını) düşüreğinden borçlu firmanın piyasa değerini yükseltecektir. Üçüncüsü, finansal kısıtlama ekonomik büyümeyi hızlandırmak için ihracata yönelik sektörlerde, örneğin performans kriterlerine bağlı olarak kaynak tahsisatında kullanılabilir. Dördüncüsü de, doğrudan kredi programları ile teknolojinin hızla geliştiği sektörlerde borç verilmesi sağlanabilecektir (Stiglitz, 1994, ss.41-42).

Hemen belirtelim ki, bazı iktisatçılar örneğin Fry, bilgi eksikliğinin önemini kabul etmekle birlikte Stiglitz'in finansal sınırlama önerisine karşı çıkarlar. Fry'a göre, sınırlama getirilen faiz oranları yatırımların ortalama etkinliğini arttırmaz. Çünkü Stiglitz'in vurguladığının aksine, düşük tutulan faizler, düşük getirili yatırım planları olan girişimcileri fon kullanmaya teşvik edecektir. Ayrıca, fon yetersizliği girişimcileri ikincil piyasalara iterse sermayenin marjinal maliyeti de düşmeyecektir. Fry, kredi tahsisatında ihracatçı sektörlerde ayrıcalık tanınması durumunda geçmişte tecrübe edilen monopolcü güçlerin artması sorunu ile

karşılaşılabileceğini belirtmektedir. Ayrıca Fry'a göre doğrudan kredi programları, suiistimalleri ve hata oranlarını arttırmakta ve böylelikle finans kuruluşlarını telafi edilemez risklerle karşı karşıya bırakıp, finansal sistemin kırılganlığını arttırmaktadır (Fry, 1997, s.760).

Öte yandan Stiglitz, finansal piyasaların mal piyasalarından farklı olduğunu ve farklı işlediğini ortaya koyup, devlet müdahalesi için bir başka kapıyı aralamaktadır. Reel piyasalarda arz ve talebin belirlediği rekabetçi fiyat etkinliğinin finans piyasalarında geçerli olamayacağını savunmaktadır. Böylelikle, refah iktisadının önemli teorilerinden biri olan, tüm rekabetçi dengelerin Pareto etkinliğine sahip olduğu tezi finans piyasalarına uygulanamayacaktır. Stiglitz, finans piyasalarında fon arz ve fon talebinde belirlenen denge fiyatını (faizi), piyasaları temizleyen (market clearing) fiyat olarak kabul ederek, piyasaları devlet müdahalesinden soyutlayan tamamen serbestleşmenin yanlış olacağı görüşündedir. Zira, bu piyasalardaki sürekli belirsizlik ve kusursuz future piyasalarının eksikliği, özellikle bu dönemler arası (intertemporal) işlemlerde büyük riskler doğurmakta ve banka iflaslarını gündeme getirmektedir. Çünkü, borçluların borçlanma işleminden sonra girdikleri ekonomik işlemlerde üstlendikleri riskler piyasayı başarısızlığa götürmektedir (Stiglitz, 1998a).

Stiglitz'e göre, sürekli belirsizlik nedeniyle bilginin eksik olduğu piyasalarda rekabet de eksiktir ve rekabetin eksik olduğu piyasalar ise genellikle Pareto etkin değildir. Ekonomide çok sayıda banka olsa da, kredi dağıtımında rekabetin oldukça sınırlı kaldığı ikincil piyasalar (submarkets) bulunabilecektir. Stiglitz, bilgi ya da enformasyon piyasalarının yeterince gelişmediği az gelişmiş ülkelerde rekabet kısıtının daha yaygın olduğunu ileri sürmektedir. Rekabet kısıtının hüküm sürdüğü bu şartlar altında yapılan finansal serbestleşme girişimleri, mevduat ve kredi faizleri arasındaki farkı (spread) küçülteceği yerde umulanın aksine daha da büyütebilecektir (Stiglitz, 1998b, s.31). Sonuçta eksik bilgi rekabet kısıtını, bu da serbestleşen finans piyasalarında başarısızlığı doğuracaktır.

Belirsizlikten kaynaklanan yetersiz bilginin neden olduğu piyasa başarısızlığının önüne geçmek ve Pareto etkinliği anlamında bireyleri daha iyi bir refah seviyesine getirmek için bazı alanlarda devletin finansal piyasalara müdahale etmesi gerekmektedir. Akademik detayları standart olmasa da başarılı finansal piyasaların çoğunda devlet müdahalesi bulunmaktadır. Uluslararası serbest finans piyasalarının amblemi olan Wall Street ABD'nin en çok regüle edilen piyasasıdır (Stiglitz, 1998a).

Finans piyasalarının dışa açılması konusunda da Stiglitz aykırı görüşlere sahiptir. Finans piyasalarının serbestleşmesine yönelik görüşlerin şu ideolojik temele dayandığını vurgulamaktadır: “Serbest ve rekabetçi piyasalar kapitalist

ekonominin temelini oluşturur ve bunu benimseyen ülkelere muazzam nimetler sunar. Ekonomide, dış ticaretin veya başka bir piyasanın serbestleşmesinin faydaları nasıl şüphe götürmezse, finans piyasalarının serbestleşmesi de sorgulanmamalıdır.” Stiglitz bu görüşe şöyle karşı çıkmaktadır:

“Maalesef bilimsel bulgular bu ideolojik görüşü desteklememektedir. Finansal piyasalar ile diğer piyasalar arasında önemli farklılıklar vardır. Bu farklılıklar ticari serbestleşmenin refah arttırdığı düşünülen etkisinin finansal piyasalar için etkisinin de aynı yönde olduğunu ortaya koymaz. Güneydoğu Asya ve Afrika tecrübeleri göstermektedir ki, finans piyasaları bazen çok küçük düzenlemelerden (regulasyon) sıkıntıya düştüğü gibi, çok büyük veya yanlış düzenlemelerden dolayı da kötüye gidebilmektedir.” (Stiglitz, 1998b, s.35).

İktisat Literatüründe Finansal Serbestleşmenin Ekonomik Büyüme Etkisi

Tornell vd. (2004)' nin de belirttiği gibi, finansal serbestleşmenin ekonomik büyümeyi ne yönde etkilediği üzerine literatürde bir uzlaşma yoktur. Finansal serbestleşmenin ekonomik büyümeye olumlu katkıda bulunduğunu belirten çalışmalarda, finansal serbestleşmenin teknolojik ilerlemelerle ortaya çıkan finansal gelişmenin doğal bir sonucu olduğu ve Endojen Büyüme teorileri ile bağlantılı bir şekilde ekonomiyi büyümeye götürdüğü ortak görüşü vardır. Finansal serbestleşmenin, fakir ülkelerin, zengin ülkelerin seviyesine yaklaşmasını ima eden “koşullu yakınsama” (conditional convergence) etkisi için bir unsur olduğu kabul edilmektedir.

King ve Levine (1993), 1960-1989 periyodunda 80 ülkeyi kapsayan çalışmalarında, finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasında güçlü bir korelasyon saptamışlardır. Buna göre, gelişmiş finansal sistemler girişimcilerin yatırım kararlarını olumlu etkilerken, tasarrufların kullanımını en verimli alanlara yönlendirmektedir. Bu çalışmada, serbestleşen finans piyasalarının gelişen teknolojik buluşlarla birlikte ekonomik büyümeye katkı yapacağı savunulmaktadır. Yine, açık sermaye piyasalarının diğerlerine göre daha etkin çalıştığını savunan Greenwood ve Jovanovic (1990)' e göre, finansal serbestlik ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileyecektir. Bu iki çalışmanın da tarih olarak Güneydoğu Asya, Rusya, Türkiye ve Arjantin krizlerinden önce yapıldığını vurgulamak gerekir. Zira yaşanan krizler ile birlikte ekonomik göstergeler çok farklılaşmaktadır.

Bekaert ve Harvey (2000), finansal serbestleşme ile birlikte yabancılara açılan sermaye piyasalarında portföy çeşitliliğinin ortaya çıkmasının sermayenin maliyetini düşüreceğini ve bunun da ekonomik büyümeye pozitif etkisinin

olacağını ileri sürmektedir. Bu çalışmada, hisse senedi piyasalarına akan yabancı fonların, hisse senedi fiyatları üzerinde uzun dönemde artan etkide bulunduğu ve fiyat etkisi yoluyla firmaların yatırım isteklerinin arttığı vurgulanmaktadır. 30 küçük azgelişmiş ülke örneğiyle ele alınan bu çalışmanın bulgularına göre; finansal serbestleşme ülkelerin kişi başı GSYİH büyümesine ortalama yüzde 1,5 ile 2,3 arasında katkı yapmıştır. Bekaert ve Harvey (2000)'e göre, bu sonuçlara etki ettiği düşünülebilecek diğer olumlu etkenlerin ayrıştırılması ile finansal serbestleşmenin etkisi yüzde 0,7 ile 1,4 arasında değişmektedir. Ele alınan ülkelerde finansal serbestleşme sonrası harcamaları ile “küçülen bir devlet” sonucu yer almaktadır.

Henry (2003), 18 azgelişmiş ülke üzerine yaptığı çalışmada, finansal serbestleşme sonrasında bu ülkelerde sermayenin maliyetinin düştüğü ve böylelikle yatırımların arttığı sonucuna ulaşmıştır. Sermaye stokunun serbestleşme öncesi yüzde 5,4 olan ortalama büyüme hızının serbestleşme sonrası yüzde 6,5'e yükseldiği, böylece yüzde 1,1'lik artış gerçekleştiği hesaplanmıştır. Çalışan başına çıktı büyümesinin serbestleşme öncesi periyotta yüzde 2,3 olan seviyesinin serbestleşme sonrası dönemlerde ortalama yüzde 3,7'ye yükseldiği belirtilmektedir. Başka bir çalışmada Hausmann vd. (2005), finansal serbestleşmenin ekonomik büyüme artış olasılığını yükselten bir unsur olduğu ve bunun olası etkisinin yüzde 7 olduğu sonucuna varmıştır.

Eichengreen ve Leblang (2002), finansal serbestleşmeyi, ekonomik büyüme sağladığı için savunan bu tip çalışmaları yetersiz ve eksik bulmaktadır. Eksikliği, yaşanan finansal krizlerin büyüme üzerindeki etkilerini özel olarak dikkate almamaları ve yetersizliği de sermaye kontrollerinin bu krizlerin yıkıcı etkilerini azaltma kapasitesinin söz konusu çalışmalarda dikkate alınmayışdır. Eichengreen ve Leblang (2002)'a göre, bu etkiler dikkate alındığında, sermaye kontrolleri makroekonomik performansı doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki yolla etkilemektedir. Doğrudan etkisi, ekonomide kaynak dağılımı ve etkinliğine pozitif katkısı ve dolaylı etkisi de krizin tahripkâr sonuçlarını hem ülke içinde hem de dışında sınırlandırması şeklindedir. Dolayısıyla, finansal serbestleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelendiğinde bu ülkelerarası etkileşim dikkate alınmamaktadır. Ülkelerin krizler karşısında kırılğanlıkları ve uluslararası sermaye hareketleri içindeki payı farklı olduğu için finansal serbestleşmenin ekonomik büyümeye etkisi ülkeden ülkeye farklılık gösteren, ülkenin koşullarına bağlı (contingent) ve ülkelerin tek tek özel olarak ele alınmasını gerektirir.

Bandiera vd. (2000) tarafından Şili, Gana, Endonezya, Kore, Malezya, Meksika, Türkiye ve Zimbamve ülkelerinin her biri için yapılan 25 yıllık zaman serisi ekonometrik analizi sonuçları, finansal serbestleşmenin özel kesim

tasarruflarını harekete geçirerek yatırımları ve dolayısıyla büyümeyi etkileyeceği şeklindeki McKinnon-Shaw hipotezini doğrulamamaktadır. Finansal serbestleşme sonrası yükselen faizlerin bu ülkelerde tasarruflar üzerindeki etkisi çok zayıf bulunmuştur. Böylelikle serbestleşme sonrası az gelişmiş ülkelere giren fonlar toplam tasarrufları arttıramadığından üretken yatırımlarda kullanılamamaktadır. Bu çalışmada, serbestleşmenin sermaye akımlarını arttırdığı gibi, bu akımların büyük miktarlardaki sermaye çıkışlarını da içinde taşıdığı özellikle vurgulanmaktadır.

Calvo ve Vegh (1999), finansal serbestleşme sonrası spekülasyon sermayenin hızla girdiği ülkelerde gözlenen en karakteristik özelliğin ekonominin önce hızla büyümesi fakat bunun özellikle özel tüketim harcamalarındaki artışlarla gerçekleşmesi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Latin Amerika ülkelerine akan sıcak paranın rezervlere yansımaya kısmı cari açıkların finansmanında kullanılmakta ve ithal tüketim malları talebinde ve dolayısıyla toplam tüketimde artış meydana gelmektedir. Bu durum yurtiçi tasarrufları düşürerek yatırımları ve ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilemektedir (Calvo ve Vegh, 1999).

Öte yandan Stiglitz (2001), ülkelere girip çıkan sıcak paranın ülke içi koşullardan çok dış koşullardan etkilendiğini ve uzun vadede ekonomik büyüme ile sermaye hareketlerinin serbestleşmesi arasında en küçük bir bağlantı olmadığını ifade etmektedir.

Tornell vd. (2004), ticari serbestleşmeyi takip eden finansal serbestleşmenin az gelişmiş ülkelerde finansal kırılganlığa yol açtığını ve krizlerin tekrarlanma sıklığını arttırdığını belirtmektedir. Finansal serbestleşmenin ekonomik büyümeyi arttırdığı, çünkü finansal sınırlamaların ortadan kalktığı ve böylece ekonomide karar alıcıların ekonomiyi kırılgan ve krize meyilli yapan kredi riskini üstlendikleri vurgulanmaktadır. Fakat böyle en hızlı büyüyen az gelişmiş ülkeler en hızlı canlanma ve çöküş yaşayanlardır. Uluslararası bankalardan ülkelere akan kısa vadeli kredilerin hızlı büyümenin en önemli unsuru olduğu bu çalışmada yer almaktadır. 1980-99 dönemini ve 52 ülkeyi kapsayan çalışmalarında Tornell vd. (2004), dış ticarete serbestleşmenin ülke GSYİH büyümesine ortalama yüzde 1,8'lik katkı yaptığını; izleyen yıllardaki finansal serbestleşme girişimi ile dış ticaretin büyümeye etkisinin 1,6 puana düştüğünü fakat finans piyasalarının serbestleşmesi ile ekonomik büyümeye 2,8 puanlık bir etkisi olduğunu bulmuşlardır.

Rodrik (2006), finansal serbestleşmeyle birlikte az gelişmiş ülkelerde tutulan uluslararası rezervlerde büyük yükselişler yaşandığını ve bunun hem ekonomik hem de sosyal maliyetleri olduğunu belirtmektedir. Tutulan bu rezervlerin toplamı, az gelişmiş ülkelerin toplam GSYİH'larının neredeyse yüzde 30'una veya 8 aylık ithalatlarına karşılık gelmektedir. Tutulan döviz rezervlerinden elde

edilen gelir ile dış borçlanmanın maliyeti karşılaştırıldığında, Rodrik'e göre bu ülkeler yıllık GSYİH'larının yaklaşık yüzde 1'ini heba etmektedirler. Bu sonuç çarpıcıdır zira, eğer finansal serbestleşme ekonomik büyümeye olumlu etki yapıyorsa, ortaya çıkan krizler ve finansal kırılganlıkların yanında büyümeye bu büyüklükteki bir negatif etki, bu girişimin enine boyuna sorgulanması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Türkiye ekonomisi için 1989-99 dönemini ele alan çalışmalarında İnel ve Sungur (2003), 1989-93 döneminde ekonomik büyümenin kısa vadeli sermaye hareketlerinden etkilendiği; 1994-99 döneminde sadece diğer uzun vadeli sermaye hareketlerinden etkilendiği sonucuna ulaşmışlardır. Sermaye hareketlerinin reel ve finansal göstergelerde oynaklıkları arttırdığı, ekonomik faaliyetlere kısa dönemli bakış getirdiği ve istikrarsızlığın artmasında önemli rol oynadığı ortaya konmuştur. Bu çalışmaya göre, sermaye akımlarının reel sektör üzerindeki en belirgin etkisi özel sektöre verilen kredileri arttırarak harcamaların genişlemesine neden olmasıdır.

Yentürk (2003)'ün Türkiye ekonomisinde finansal sermaye akımlarının yatırımlar üzerindeki etkisini konu alan çalışmasının sonuçlarına göre; yabancı sermaye akımları yüksek faiz oranı, aşırı değerli ulusal para, aşırı dış borç yükü, kamu yatırımlarındaki azalma, bankacılık sektöründe ve firmalarda ortaya çıkan kırılganlıklar nedeniyle yatırımları olumsuz etkilemektedir. Bu durum sürdürülebilir ekonomik büyüme önünde engel olarak görülmektedir.

Utkulu ve Kahyaoğlu (2005), Türkiye ekonomisinde finansal açıklık ya da serbestlik ile ekonomik büyümeden çok GSYİH'daki küçülmeler arasında güçlü ilişkiler saptamıştır. Yani ülkeden sermaye çıkışlarının GSYİH üzerindeki etkisi daha belirgin olmaktadır.

Sarıdoğan (2006); Türkiye, Arjantin, Brezilya, Meksika ve Şili'nin 1950-2004 dönemindeki GSYİH, tasarruf ve yatırım verilerini dikkate alarak, Şili dışındaki söz konusu ülkelerin büyüme aşamalarında tasarrufların etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmıştır. McKinnon-Shaw hipotezinin bu tip ülkeler için öngördüğü, finansal serbestleşmenin tasarruflardaki artış kanalı ile ekonomik büyümeyi etkileyeceği iddiası böylece geçersiz kalmaktadır.

Sonuç

1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren ileri kapitalist ülkelerde kâr oranlarının ve verimlilik artış hızlarının düştüğü, büyüme hızlarının yavaşladığı ve yüksek fiyat artışlarının ortaya çıktığı bir sürece girilmesi ile spekülatif sermaye hareketlerinde hissedilir artışlar oldu. ABD'nin büyüyen dış açıkları sebebiyle artan spekülatif ataklar dolar-altın bağının kopmasına neden olurken,

üst üste yaşanan petrol krizleri tüm ekonomilerde büyük değişiklikler ortaya çıkardı.

Gelişmiş ülkeler bu konjonktürden, petrol ihracatçısı ülkelerin ellerinde biriken muazzam düzeydeki dolarları kendi bankalarına çekip; bunları yüksek faizlerle az gelişmiş ülkelere satarak çıkmayı bildiler. Böylece, gelişmiş ülkelere ağır maliyetlerle borçlanan az gelişmiş ülkeler borç batağı içine düştü. Bu gelişmeler ile birlikte IMF'nin ilgisi az gelişmiş ülkelerin üzerine odaklandı. IMF'nin bu ülkelere örtük olarak isteği uluslararası spekülasyon sermaye hareketlerine pazar olmalarıydı. Hatta bunun teorileri bile hazırды. Egemen iktisadın serbest dış ticaretin refah maksimizasyonu ilkeleri serbest finans piyasalarına uyarlandı. Az gelişmiş ülkeler yetersiz tasarruflarını böylece sözde arttırıp, yatırımlara aktaracaklardı. Bu ülkelerin finans piyasaları, bozuk ya da eksik karakteristik yapılarına bakılmaksızın zamansızca serbestleştirildi. Böylece, 1990'lı yıllara birkaç istisna ülke dışında pek çok az gelişmiş ülke, finans piyasalarını spekülasyon sermaye hareketlerine açarak girdi.

IMF'nin az gelişmiş ülkelerin para ve sermaye piyasalarını serbestleştirme yaptırımının altında bir ideoloji yatmaktadır. Bu ülkeler sermaye hareketlerini serbestleştirdikçe borçları artmıştır. İçeride kâr oranları düşen gelişmiş ülke ekonomileri ise kendilerine yüksek getirili alanlar bulmuşlardır. Fakat sermaye çektikçe spekülasyon olarak balon gibi büyüyen az gelişmiş ekonomiler bir spekülasyon atakla karşılaştıklarında krize girmişlerdir. Geniş halk kesimlerini fakirleştiren bu krizler yurtiçi tasarrufların daha da düşmesine neden olmaktadır.

Bu ülkelere finansal serbestleşme sonrası artan faiz oranları reel yatırım kararlarını olumsuz olarak etkilemekte ve hükümetlerin ulusal hedeflerine ulaşmak amacıyla yatırımlar için faiz oranlarını bir araç olarak kullanabilme olanaklarını azaltmaktadır. Öte yandan, bu ülkelere giren kısa vadeli sermayenin ulusal paralarda aşırı değerlenme yaratması ithalatı ve özellikle de ithal tüketimi özendirip, ihracatı caydırmakta ve kronik dış ticaret ve cari işlem açıklarına neden olmaktadır. İthal tüketim ve dolayısıyla tüketim harcamalarındaki artış ulusal tasarrufları azaltırken yatırımları da olumsuz etkileyen bir başka unsur olarak ortaya çıkmaktadır.

Finansal serbestleşme sonrası az gelişmiş ülkelere GSYİH artışlarının kısa vadeli sermaye hareketlerinin tamamen etkisine girdiğini gösteren birçok çalışma vardır. Dışarıdan fon girerken ekonomiyi büyüten, çıkışta da küçülten bu istikrarsız yapılarda girişimciler de sabit yatırım yapıp GSYİH artışına katkıda bulunmak yerine finansal kazançları tercih etmektedirler. Bu durum sürdürülebilir ekonomik büyüme yerine spekülasyon büyümenin tercih edilmesi anlamını taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Agenor, P. R. ve Montiel, P.J. (1996).** “Development Macroeconomics”, Princeton University Press.
- Bandiera, O., Gerard, C., Honohan, P. (2000).** “Does Financial Reform Raise or Reduce Saving?” *The Review of Economics and Statistics 2000*; 82 (2): 239–263.
- Bekaert, G. ve Harvey, C. R. (2000).** “Foreign Speculators and Emerging Equity Markets”, *Journal of Finance*, 55, 565-614, NBER Working Paper No: 6312.
- Calvo, G. A. ve Vegh, C. A. (1999).** “Inflation Stabilization and BOP Crises in Developing Countries”, *Handbook of Macroeconomics*, 24th chapt., North Holland.
- Eichengreen, B. ve Leblang, D. (2002).** “Capital Account Liberalization and Growth: Was Mr. Mahathir Right?”, NBER Working Paper No: 9427, December 2002.
- Fry, M. J. (1995).** “Money, Interest and Banking in Economic Development”, Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
- Greenwood, J., ve Jovanovic, B. (1990).** “Financial Development, Growth, and the Distribution of Income”, *Journal of Political Economy*, 1076-1107.
- Hausmann, R., Pritchett, L., Rodrik, D. (2005).** “Growth Accelerations”, NBER Working Paper No:10566, Revised August, 2005
- Henry, P.B. (2003).** “Capital Account Liberalization, the Cost of Capital, and Economic Growth”, *The American Economic Review*, Vol. 93, No.2, pp.91-96, May, 2003.
- İnsel, A. ve Sungur, N. (2003).** “Sermaye Akımlarının Temel Makroekonomik Göstergeler Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği-1989:III-1999:IV”, *Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni*, 2003/8.
- Kaminsky, G. L. ve Schmukler L. S. (2003),** “.Short-Run Pain, Log-Run Gain: The Effects of Financial Liberalization”, IMF Working Paper, WP/03/34, Washington, DC: International Monetary Fund.
- Keynes, J.M. (1936).** “The General Theory of Employment, Interest and Money”, London, Macmillan.
- King, R.G. ve Levine, R. (1993).** “Finance, Entrepreneurship and Growth: Theory and Evidence”, *Journal of Monetary Economics*, 32, 513-542.
- Krugman, P. (1997).** “What ever Happened to the Asian Miracle?”, *Fortune*, August 18, 1997, Erişim: <http://web.mit.edu/krugman>

- McKinnon, R. (1973).** “**Money and Capital in Economic Development**”, Washington DC, The Brookings Institution.
- Raghbendra, J. (2003).** “**Macroeconomics for Developing Countries**”, 2nd edition, Routledge Taylor&Francis Group, London and New York.
- Rodrik, D. (2002).** “**After Neoliberalism, What?**”, BNDES Seminars on New Paths of Development, Rio, September 12-13, 2002.
- Sarıdoğan, E. (2006).** “**Interaction among the Saving, Investment and GDP in Turkey and Selected Latin American Countries**”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Shaw, E. S. (1973).** “**Financial Deepening in Economic Development**”, Oxford University Press.
- Stiglitz, J. (1994).** “**The Role of the State in Financial Markets**”, in Proceedings of the World Bank Annual Bank Conference on Development Economics 1993 (ed. Bruno, M. and Pleskovic, B.), ss. 19-52, Washington, D.C., World Bank.
- Stiglitz, J. (1998a).** “**The Role of the Financial System in Development**”, Presentation at the Fourth Annual Bank Conference on Development in Latin America and the Caribbean, San Salvador, June, 29, 1998.
- Stiglitz, J. (1998b).** “**Knowledge for Development: Economic Science, Economic Policy, and Economic Advice**”, from the Annual World Bank Conference on Development Economics, Washington, D.C., April 20-21, 1998.
- Stiglitz, J. (2001).** “**Globalization and its Discontents: How to Fix What’s Not Working**”, IPDM, University of Manchester, UK, 4 April, 2001.
- Taylor, L. (1983).** “**Structuralist Macroeconomics: Applicable Models for the Third World**”, Basic Books.
- Tornell, A., Westermann, F., Martinez, L. (2004).** “**The Positive Link Between Financial Liberalization Growth and Crises**” NBER Working Paper No: 10293.
- Utkulu, U. ve Kahyaoglu, H. (2005).** “**Ticari ve Finansal Açıklık Türkiye’de Büyüme Ne Yönde Etkiledi?**”, Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni, Ekim 2005, 13
- Yentürk, N. (2003).** “**Körlerin Yürüyüşü - Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler**”, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 46, Ekonomi 6, İçinde “Finansal Sermaye Akımlarının Yatırımlar Üzerindeki Etkileri”ss.131-146.

Bölüm 63

**Okul Öncesi Çocuk Eğitiminde
Çocuk Kütüphanesinin Yeri ve Önemi:
Yeşil Kütüphane Örneği**

Ayşenur GÜNEŞ¹, Kıymet AKDAMAR²

*¹ Dr. Öğr. Üyesi.; Kastamonu Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü.
akbulutaysenur@gmail.com ORCID No: 0000000286857712*

*² Yüksek Lisans Öğrencisi; Kastamonu Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü.
kymtafsr@gmail.com ORCID No: 0009000052150885*

GİRİŞ

Einstein, “Eğitim gerçeklerin öğretilmesi değildir, düşünmek için aklın eğitilmesidir.” der. ‘Düşünmek için aklın eğitilmesi’ adına en kritik dönem, okul öncesi dönemdir (Yaşar Ekici ve Kırkıç, 2021:55). Okul öncesi dönem; temel bilgi, beceri ve alışkanlıkların geliştiği, öğrenmenin kalıcı ve belirgin bir şekilde oluşmaya başladığı ve çevrelerinden etkilendikleri bir dönemdir. Bu dönem insan yaşamının temelini oluşturur ve bu dönem de kazanılan alışkanlıklar hayat boyu devam eder. Bu yüzden okul öncesi dönemin de çocukların gelişimine ve tüm duyularına hitap eden bir öğrenme ortamı ve eğitimi şarttır (Bilgiç ve Keskin, 2021:398).

Çocuğun gelişimi ve eğitiminde aile ile birlikte eğitim kurumları da oldukça etkilidir. Kreşler, anaokulları ve gündüz bakım evleri okul öncesi dönemde hizmet veren eğitim kurumları olarak bilinmektedir. Farklı eğitim yaklaşımlarıyla okul öncesi çocuklara hizmet verilmektedir. Ancak ücretli olması nedeniyle herkesin erişebileceği kurumlar değildir.

Çocuk kütüphaneleri ise ocuklara zorunlu eğitim dışında, kendi becerileri ve gelişimleriyle uyumlu, aktif katılım sağlayacakları, merak ettiklerini deneme fırsatı veren ücretsiz kurumlardır. Var olduğu toplumun eğitim ve kültür düzeylerin gelişmesinde katkı sağladığı için toplum için çok önemli kurumlardır. Bebeklikten itibaren ebeveynleri veya bakıcıları tarafından kütüphaneye götürülen çocukların kaynaştığı, sosyalleştiği, bireye dönüştüğü ve eğlendiği yerlerdir. Din, dil, ırk, millet, cinsiyet fark etmeksizin toplumdaki bütün çocuklara eşit hizmet sunar. Çocuk kütüphaneleri aynı zamanda ailelerinden dolayı zorunlu olarak dezavantajlı (fakirlik, mülteci olması, eğitim seviyesi düşük aile gibi) gruplarda doğan çocukların fırsat eşitsizliğini en aza indirmek için hizmet alacakları ücretsiz ve devlet destekli bir kurumdur. Sosyoekonomik seviyesi düşük, anaokulu ve benzeri okula gidememiş çocuklara yaptıkları etkinlik ve atölyelerle öğrenme merkezi olarak da hizmet vermektedir.

YÖNTEM

Araştırma kapsamında çocuk kütüphanelerinin çocukların eğitimindeki önemine yer verilmiştir. Bu bağlamda da çalışmanın amacı, çocuk kütüphanelerinin okul öncesi yaş grubunda çocukların eğitimine nasıl katkıda bulunduğunu ortaya koymaktır. Bu kapsamda araştırmada belgesel tarama yöntemi kullanılmıştır. Öncelikle literatür taraması yapılarak, okul öncesi çocukluk dönemleri açıklanmış, daha sonra bu yaş grubuna hizmet sunan çocuk kütüphaneleri ele alınmış ve literatür bağlamında çocuk kütüphanelerinin çocukların eğitimindeki önemine yer verilmiştir. Çalışma kapsamında Wheatley

(2016) tarafından oluşturulan, dünyadaki en iyi beş çocuk kütüphanesi sıralamasında birinci sırada yer alan “Ağaç Kütüphanem” örneği çalışma kapsamında incelenmiştir.

Çocuklarda Okul Öncesi Dönem

Okul öncesi eğitim; çocuğun doğduğu günden temel eğitime başladığı güne kadar geçen süreyi kapsayan ve çocukların bedensel, zihinsel, sosyal ve dil gelişimlerinin tamamlandığı eğitim sürecidir. İnsan yaşamının ilk basamakları olan çocukluk döneminde edinilen alışkanlıklar diğer dönemleri de etkilemektedir. Küçük yaşta eğitim almak kişilik gelişimi açısından da oldukça önemlidir. Okul öncesi döneme geçmeden önce çocuk ve çocukluk kavramlarına bakılması ve öncelikle bu kavramların daha net anlaşılması gerekmektedir. Çocuk kavramına bakıldığında Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşmede çocuk şu şekilde belirtilmiştir: “18 yaşına kadar herkes çocuk sayılır” (Birleşmiş Milletler [BM], 1989) şeklinde tanımlanmaktadır. Bakıldığında doğum anından itibaren, sayılan bu aralık çok geniş olmakla birlikte, gruplandırmalar yapılmaktadır. Gelişim dönemleri,

- Bebeklik ve ilk çocukluk (0-6 yaş)
- Orta çocukluk (6-12 yaş)
- Ergenlik (12-18 yaş)
- Genç yetişkinlik (18-30 yaş)
- Yetişkinlik
- Yaşlılık (Ayvaz, 2007:12) başlıkları altında incelenmektedir.

Bu gelişim evreleri dikkate alındığında bebeklik ve ilk çocukluk yani 0-6 yaş dönemi okul öncesi dönem olarak ele alınabilir (Oğul, 2009:1). Piaget'nin zihinsel gelişim kuramı dikkate alındığında zihinsel gelişim süreçlerini şu şekilde ele almaktadır:

- Sensori-motor dönem (doğumdan 2 yaşa kadar)
- İşlem öncesi dönem (2-7 yaş)
- Somut işlemler dönemi (7-12 yaş)
- Soyut işlemler dönemi (12 yaş ve üzeri) (Ayvaz, 2007:13).

Piaget'nin yaklaşımı zihinsel gelişime göre sınıflandırma yaptığından çocukların öğrenme, anlama konularında birbirlerine daha yakın gruplanmalarını sağlamaktadır. Okul öncesi dönem ele alındığında Piaget zihinsel gelişim kuramına göre sensori-motor ve işlem öncesi dönemi kapsamaktadır. Bu dönemler çocuğun dış dünyaya açıldığı, kendisi dışındaki hayatı keşfetmeye ve öğrenmeye çalıştığı ve sosyal hayatın başladığı dönemlerdir. Aile hayatıyla birlikte başlayan eğitim hayatı okul çağına gelmesi ile birlikte okulda devam eder. Bu noktada çocuk kütüphaneleri ailede verilen

eğitimi ve okul öncesi eğitim kurumlarını desteklemesi sebebiyle önemli kurumlardandır.

Çocuk Kütüphaneleri

Gelişmiş ülkelerde kütüphaneler ve kitaplıklar toplumun en önemli kurumları arasında yer almaktadır. Bilginin önemini kavramış toplumlarda, çocukluktan itibaren gidebilecekleri kütüphanelere neredeyse her bölgede, her semtte rastlamak mümkündür. Böylece o bölgede yaşayan çocukların kitaplarla büyümesi kaçınılmazdır. Çocuğun gelişimini sağlıklı bir biçimde tamamlanmasında en önemli etkenlerden biri olan çocuk kütüphaneleri dünyada ilk kez 1835 yılında West Cambridge’te kurulmuştur (Yurttabir, 1956:49).

Türkiye’de 1920’li yıllarda eğitimin en büyük sorunlarından biri olan halkın okuryazarlık oranının düşük olması nedeniyle Türk Ocakları kurslar ve etkinlikler düzenlemiştir. İlk çocuk kütüphanesi 1925 yılında Türk Ocakları öncülüğüyle Akhisar’da; ikincisi ise halkevleri tarafından Manisa’da kurulmuştur (Önal, 2006:14). Dünya ile karşılaştırıldığında, 90 yıllık bir fark görülmektedir.

TÜİK 2021 istatistiklerine göre Türkiye genelinde 1 Millî kütüphane, 1252 halk kütüphanesi, 612 üniversite kütüphanesi ve 32 bin 690 örgün ve yaygın eğitim kurumu kütüphanesi mevcuttur (TÜİK, 2022). Çocuk kütüphaneleri Kültür Bakanlığı bünyesinde hizmet sunmaktadır. Ülkemizde çocuk kütüphanelerinin yapılanması halk kütüphaneleri içerisinde ayrı bir birim olarak ya da tek başına müstakil bir binada bulunmaktadır. Kültür bakanlığı dışında, belediyeler tarafından hizmet sunan çocuk kütüphaneleri de bulunmaktadır. Bu sebeple çocuk kütüphanelerinin net sayısını belirlemek güçleşmektedir.

Son yıllarda okul öncesi döneme yönelik olarak hizmet sunan çocuk kütüphaneleri dışında bebek kütüphaneleri kavramı da ortaya çıkmıştır. Bebek kütüphaneleri, 0-2 yaş aralığını kapsayan çocuklar için oluşturulmuştur. Çünkü 0-2 yaş aralığı olan bebeklik dönemi gereksinimleri diğer grupların gereksinimlerinden daha farklıdır. Örneğin 0 yaş olarak anılan dönemde, bebekler oturma ve yürüme becerisine sahip değildirler. Bu sebeple onların gereksinimlerine uygun şekilde tasarlanan bir kütüphane düzeninin kurulmuş olması gerekmektedir.

Çocuk kütüphaneleri okul, aile ve çevre içerisinde çocuğun kendisini geliştirebileceği en önemli mekândır. Alpay, çocuk kütüphanelerinin önemini şöyle ifade etmektedir: "*Aile çocuğu kendi düzenine uygun, okul ise çocuğu kendi öğretim programına bağlı olarak eğitmeye çalışırken, çocuk kütüphanesi onu daha geniş sınırlar içinde 'aferin' demeden, eline 'karne' vermeden, eğlendirerek, kişiliğini renklendirerek, içine düştüğü çatışmalara çözüm*

yollarını gösterip hafifleterek yetiştirmeye çalışacaktır. Çünkü kütüphane, bilgi ve para yetmediği için evlere, öğretim programına dâhil olmadığı için de okullara girmeyen görsel, işitsel malzeme ve çalışmalar yanında kitap, dergi, resim, afiş ve grafiklerle karşılaştırabilir" (Alpay, 1984: 99-100: akt. Demircan, 2006:181). Burada Alpay'ın dile getirdiği, çocukların zorlama ya da korkutma unsuru olmadan, sadece eğlenerek vakit geçirebilecekleri mekânlar olması sebebiyle çocuk kütüphanelerinin önemli kuruluşlar olduğu gerçeğidir. Çocuk kütüphanelerinin çocukların ilgisini çekecek ve onlara eğlenirken öğrenecekleri mekânlar sunmaları gerekmektedir. Çocuk kütüphaneleri ayrıca, çocukları yaşam boyu öğrenme ve okuryazarlık becerileri ile donatarak, onların topluma katılımlarını ve katkıda bulunmalarını sağlayan kuruluşlardır (Yılmaz ve Ekici, 2011:546).

Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşmesi'ne göre "*çocuğun yaşı ne olursa olsun ırk, cinsiyet, din, dil, ulusal ve kültürel geçmiş, kişisel beceri ve yetenek ayrımı yapılmaksızın çocuğun gelişimi için bilgi ve materyallere eşit koşullar altında ücretsiz ve açık erişim hakkı vardır.*" Bu madde kapsamında bütün çocukların kitap, dergi, oyuncak gibi malzemeleri ücretsiz ve eşit bir şekilde erişiminin sağlanması çocukluk hakkı olarak görülmektedir. Özellikle adı geçen materyalleri satın alma gücü bulunmayan aileler ve çocukları düşünüldüğünde çocuk kütüphanelerinin neden yaygın bir şekilde var olması gerektiği sorusunun cevabı yanıtlanmış olacaktır.

Çocuk kütüphaneleri aşağıda belirtilen gruplara hizmet vermeyi amaçlamaktadır.

- Bebekler ve küçük çocuklar
- Okul öncesi çocuklar
- 13 yaşına kadar olan okul çocukları
- Özel gereksinimi olan gruplar
- Ebeveynler ve diğer aile üyeleri
- Bakıcılar
- Çocuklar, kitap ve medya alanlarında çalışan diğer yetişkinler" (Yılmaz ve Ekici, 2011:547)

Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere çocuk kütüphanelerinde ağırlıklı olarak bebekler ve okul öncesi çocuklar üzerinde durulmaktadır. Okul öncesi çocukları ilkokula hazırlamakla birlikte okuma sevgisi ve alışkanlığı ve kütüphane kullanma kültürü kazanmalarına yardımcı olmaktadır.

Çocuk kütüphanesinin amaçları ise şunlardır:

- Her çocuğun hakkı olan bilgi, görsel ve dijital medya okuryazarlığı, okuma ve kültürel gelişim, yaşam boyu öğrenme ve boş zamanları için programlara erişimini kolaylaştırmak.

- Çocukların tüm kaynaklara erişimini sağlamak
- Sadece çocuklar için değil ebeveynler ve bakıcılar için de etkinlikler sunmak
- Ailelerin toplum içine girişini kolaylaştırmak
- Çocukları özgürlüğünü savunmak ve çocukları güçlendirmek
- Çocukların kendine güvenen bireyler olarak yetişmesini sağlamak
- Barışçıl bir dünya için çabalamak (Yılmaz ve Ekici, 2011:548).

Bu amaçlar doğrultusunda çocuklara okuma alışkanlığı kazandıran, kütüphane kültürü oluşturan, eğitim ve bilgi edinmelerini sağlayan, sosyalleşmelerine ve eğlenmelerine olanak sağlayan faaliyetler düzenleyen kütüphaneler, bilgi okuryazarı bireylerin yetişmesine de olanak sağlayacaktır (Çolaklar, 2019:149).

Çocuk kütüphanelerinin “Öğrenme Merkezi”; “Eğlenme Merkezi”; “İletişim ve Sosyalleşme Merkezi” olarak kullanılması için çalışmalar yapılmaktadır. Bu merkezlerin amaçları şu şekildedir:

- Öğrenme merkezi olarak kütüphanelerde; öğrencilerin bilgiye erişim araçlarını tanımalarına, bilgiyi verimli bir şekilde kullanmalarına ve edindikleri bilgileri analiz edip etkin bir şekilde kullanmalarına olanak sağlayacaktır.
- Eğlenme merkezi olarak kütüphaneler de ise kütüphaneyi sessiz kullanılan mekândan çok sesli mekâna, kullanıcı isteklerine, kullanıcı tatminine, sosyal uyum programlarına göre yaşayan mekânlara dönüştürmektir.
- Sosyalleşme ve iletişim merkezi olarak kütüphanelerde de çocuk oyun alanı, sinema salonu, kafeterya, konferans salonları gibi kütüphaneyi kullanıcının her ihtiyacını karşılayacağı yaşam alanlarına dönüştürmektir.

Çocuk kütüphaneleri çocukları kitaplara en kolay ve ücretsiz eriştiren kurumlardır. Çocuk kütüphanelerinde koleksiyon “çocukların gelişimine uygun olmak” temel ölçütü çerçevesinde oluşturulmalıdır. Kütüphanede daha çok okul öncesi çocuklarına uygun koleksiyon vardır. Çünkü okuma ve kütüphane sevgisinin bu yaşlarda kazandırılma hedefi vardır. Koleksiyonda çocukların gelişimine uygun, basılı materyal (kitap, dergi, çizgi romanlar, broşür), medya (CD, DVD, kasetler), oyuncaklar, öğrenme oyunları, bilgisayar, yazılım ve internet bağlantısını da içeren her türden materyali bulunmalıdır (International Federation of Library Associations and Institutions [IFLA], 2003). Aynı zamanda koleksiyonda katlamalı kitaplara, oyuncaklı kuklalı kitaplara, minyatür kitaplara, yazısız kitaplara, üç boyutlu kitaplara, sesli, müzik eşlikli ritmik ve hareketli kitaplara da yer verilmelidir. Çocuğun yaşına ve gelişimine uygun yayınlar; çocuğun kendisini tanımasına ve kişiliğinin oluşmasına yardımcı olur,

çocuğu gerçek yaşama hazırlar, anadilinin gelişimine yardımcı olur, hayal gücü gelişerek daha üretken olur ve toplumsallaşmasını sağlar.

Çocuk kütüphanelerinin dermelerinde bulunan nitelikli materyaller, özellikle okul öncesi dönem çocuklarının aşağıda belirtilen gereksinimlerini karşılar:

- Entelektüel ve duygusal gelişim
- Dil gelişimi
- Sosyal gelişim
- Eğitimsel gelişim
- Motor beceriler gelişimi ise (Blanshard, 1997:13: akt. Cevher, 2015:32).

Teale'ye (1999) göre çocuk kütüphanelerinin sunacağı üç temel aktivite çocukların gelişimi için kaçınılmazdır. Bu aktiviteler; sesli okuma, çocukların zevk alacakları bir ortam yaratma ve okuma- yazmayı çocukların oyunlarının bir parçası yapmaktır (Teale, 1999: akt. Yılmaz, 2008:172).

Okul öncesi dönemde edinilen okuma alışkanlığı yetişkinlik döneminde devam etmekte ve onu iyi bir okuyucu haline getirmektedir. Okuma alışkanlığı çocuğun zihinsel gelişimine katkıda bulunur, anadilini doğru biçimde kullanmasını sağlar, kelime dağarcığını geliştirir, iletişim becerisi güçlendirir ve eğitim-öğretim başarısını arttırır (Aksaçlıoğlu ve Yılmaz, 2007:6).

IFLA'ya göre (2003) çocuk kütüphaneleri çocukların bilgi, kültür ve eğlenme gereksinimlerini aşağıdaki biçimlerde karşılamalıdır:

- Materyalleri ödünç vererek
- Danışma ve bilgi hizmeti sunarak
- Çocuklara yaşlarına uygun materyal seçiminde yardımcı olmak
- Materyal seçimi ve kütüphane hizmetlerinin geliştirilmesi sürecine çocukları da katarak
- Kütüphane kullanımı ve bilgi okuryazarlığı eğitimi vererek
- Okuma alışkanlığı kazandıracak etkinlikler yaparak
- Kitap okuma ve yaratıcı programlar etkinlikleri yaparak
- Çocukların ebeveynlerine ve bakıcılarına eğitim vererek
- Kurum ve kuruluşları destekleyerek ve iş birliği yaparak.

IFLA rehberinde çocuk kütüphanelerinin hedefleri ise şu şekilde sıralanmaktadır.

- “Kütüphane oryantasyon programı düzenlemeli
- Okumayı sevdirmeli ve geliştirilmeli
- Okuma kulüpleri
- Kültürel programlar
- Yaratıcı alanları
- Yaratıcı drama
- Ödev kulüpleri

- Yazar ziyaretleri ve hikâye anlatma etkinlikleri
- Müzik ve tiyatro etkinlikleri
- Ödünç verme hizmetleri

Çocuk kütüphanelerinde faaliyetler ve atölye çalışmaları planlanırken günlük, haftalık ve aylık olarak tasarlanmalı ve çocukların akademik, dil ve bilişsel gelişimini destekleyen bir içerikle hazırlanmalıdır. Okul öncesi eğitim kurumlarında etkinliklerin büyük bir çoğunluğunu dil etkinlikleri oluşturmaktadır. Yapılan bu etkinlikler sayesinde çocuklar yeni sözcükler öğrenmekte ve böylece kelime dağarcıkları gelişmektedir. Aynı zamanda dil aracılığıyla düşüncelerini doğru bir şekilde ifade edebilmelerine ve okuma alışkanlığı kazanmalarına yardımcı olmaktadır. Çocuk kütüphaneleri de kitap okuma saatleri düzenleyerek okul öncesi kurumunda verilen eğitime yardımcı olabilmektedir.

Çocuk kütüphanelerinde çocukların duygu ve düşüncelerini zenginleştiren etkinliklerden biri kitap okuma saatidir. Kütüphanede hazırlanacak uygun ortamlar sayesinde çocuklar dinlediklerini hayal eder ve kendi dünyasında bunları resmeder. Okul öncesi dönemde başlayan okuma kültürü alışkanlığı çocukların yaratıcı düşünmelerini sağlar ve dil becerilerini geliştirir. Hikâyeler sayesinde yorum yapma yeteneği de gelişecektir. Ayrıca, kitap okuma saatleri dışında konserler, konferanslar, yabancı dil çalışmaları, münazaralar, bale ve tiyatro çalışmaları da yapılır (Göktürk, 2010:552).

Çocuk kütüphanelerinde çocuklara yapılan diğer bir hizmet ise yaz programlarıdır. Yaz programları, örgün eğitime ara verildiği için çocukların okumaya olan ilgisini devam ettirmek, arttırmak ve ilkokula hazırlamak amacıyla planlanmaktadır. Eğitsel oyunlarla hem çocuklar eğlenmekte hem de sosyal, bilişsel ve dilsel gelişimine etki etmektedir. Çocukların ihtiyacına göre tasarlanmış ortamda çocuklar daha nitelikli vakit geçirip eğlenmekte ve kütüphane sevgisi kazanmaktadır. Çocuklar için sinema ve tiyatro gösterileri de okul öncesi çocukların kütüphaneye olan ilgisini artırmaktadır. Bu gösterilerde çocukların yaşına ve sevdikleri karakterlere uygun tercihlerde bulunulmalıdır. Okul öncesi dönemdeki çocukların tüm gelişim alanlarına hitap edecek olan okuma ve yazmaya hazırlık çalışması da kütüphanede yapılacak diğer bir etkinlik türüdür. Bu etkinliğin amacı çocuğa okuma yazma öğretmek değil çocuğun ilkokula geçiş aşamasını kolaylaştırmaktır. İlkokula hazırlık için okul öncesi çocuklara yönelik kütüphanelerde Millî Eğitim Bakanlığının (2013:4) belirlediği şu çalışmalar yapılabilir.

- Görsel Algı Çalışmaları
- İşitsel Algı Çalışmaları (Fonolojik duyarlılık)
- Dikkat ve Hafıza Çalışmaları

- Temel kavram çalışmaları
- Problem çözme ve tahmin çalışmaları
- Kalem kullanma ve el becerisi çalışmaları
- Öz bakım becerilerini geliştirme çalışmaları
- Güven ve bağımsız davranış geliştirme çalışmaları
- Sosyal-duygusal olgunluk geliştirme çalışmaları
- Okuma yazma farkındalığı ve motivasyon geliştirme çalışmaları
- Duyu eğitimi çalışmaları
- Nefes ve ritim çalışmaları vb.

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte elektronik yayınların artması ve elektronik yayınların çeşitli kolaylıklar sağlaması nedeniyle çocuk kütüphanelerinde bazı değişimlere yol açmıştır. Kimi çocuk kütüphaneleri aktivite ve faaliyetlerin yer aldığı web siteleri oluşturmuş kimi kütüphaneler ise dermelerinin bir kısmını elektronik ortama aktarmıştır. Elektronik kitaplarına erişim kolay ve hızlı olmasına rağmen çocukların dokunma duyularıyla çevrelerini keşfettikleri için elektronik kitaplar basılı kitapların yerini tutamayacaktır.

Okul Öncesi Dönemde Kütüphanelerin Önemi

Okul öncesi dönem olan 0-7 yaş arası çocuklar için sunulan kütüphane hizmetleri, çocukların sadece okula hazırlık konusunda değil ileri yaşamını da biçimlendirecek faydaları bulunmaktadır. Küçük yaşlarda alınan eğitimin; kişilik biçimlenmesi ve olumlu alışkanlıklar geliştirilmesi açısından düşünüldüğünde (Gönen, Temiz ve Akbaş, 2015:81) çocuk kütüphanelerin çocukların yaşamına nasıl değer kattığı ön görülebilir. Onların ilgisini çekecek bir ortam; aktiviteleri ile zamanın nasıl geçtiğini anlamayacakları bir kütüphane okul öncesi dönem çocukları için büyük bir şanstır.

Erken yaşta kütüphane kullanan çocukların, dil gelişimlerinin, kitapla bağ kurabilme güçlerinin geliştiği ve özellikle alt gelir grubundan olan ve okul öncesi eğitime devam edemeyen çocuklar için çocuk kütüphanelerinin büyük bir fırsat olduğu bilinmektedir (Kakırman Yıldız, 2019, s. 21-22).

Okul öncesi dönemde dil gelişimlerinin henüz tam oturmadığı ve okumayı öğrenmeye hevesli çocukların, bu heveslerini kaybetmemesi ve kitaplarla aralarında kurulacak olan bağın kalıcı olması adına çocuk kütüphaneleri önemli görülmektedir. Hatta çocuklukta kütüphane ile tanışan çocuklar kütüphanelerden korkup kaygı duymak bir yana onları yaşamlarının bir parçası haline getirirler.

Çocuk kütüphanesi kullanan okul öncesi çocukların, ömür boyu nitelikli bir kütüphane kullanıcısı olması, hayal güçlerini kullanarak yaratıcı fikirler ortaya

koyması, okuryazarlık becerilerini edinmeleri ve dilsel, bilişsel ve kişisel gelişimlerini sağladığı gözlenmiştir (Yıldırım Akkaya, 2018:506).

Okullarda başlayan eğitim süreci öncesinde çocuğun eğitim aldığı ilk kurum ailedir. Ailenin kitaba ve kütüphaneye yaklaşımı nasıl ise çocuğunda o şekilde olacaktır. Evde kütüphanesi ya da kitaplığı bulunmayan çocuk ya da bu ortamı sağlamak adına maddi imkânı olmayan çocuklar için çocuk kütüphaneleri büyük önem taşımaktadır.

Okul öncesi dönem çocukları için çocuk kütüphanelerinin önemini şu şekilde sıralayabiliriz:

- Onların beğenisini kazanmış bir çocuk kütüphanesi ömür boyu okuma ve kütüphane kullanma alışkanlığının anahtarındır,
- Yaşam boyu öğrenme becerilerinin edinimi,
- Bilgiye nitelikli erişim konusunda beceri sahibi olma,
- Yaşıtlarıyla paylaşım ortamı sonucu paylaşım kültürü edinimi,
- Bilişsel ve kişisel gelişime katkı.

Tüm bu durumların gerçekleşebilmesi için okul öncesi dönemde çocukların ilgisini çekebilecek ortamın, materyallerin ve etkinliklerin olması gerekmektedir. Gerek ortamın tasarımının ve renklerinin gerekse kullanılacak resimlerin ve objelerin onların ilgisini çekecek nitelikte olması beklenmektedir. Ülkemizde son yıllarda çocuk kütüphaneleri bu anlayışla tasarlanmaktadır. Dünya örneklerine baktığımızda çok daha farklı özellikte çocuk kütüphaneleri ile karşılaşmaktayız.

Dünya genelinde çocuk kütüphaneleri örnekleri incelendiğinde çok yaratıcı ve farklı çocuk kütüphaneleri olduğu görülmektedir. Wheatley (2016) tarafından oluşturulan, dünyadaki en iyi beş çocuk kütüphanesi sıralamasında birinci sırada yer alan “Ağaç Kütüphanem” örneği çalışma kapsamında incelenmiştir.

The Tree House Library/Ağaç kütüphanem – Singapur

2013 yılında Singapur’da açılan “My Tree House Library/ Ağaç kütüphanem” Dünya’da çocuklara özel olarak hizmet sunan ilk yeşil kütüphanedir. Kütüphanenin teması “Şehirdeki Büyülü Orman” olarak belirlenmiş ve tasarımı da buna uygun şekilde yapılmıştır.

Resim 1: Ağaç Kütüphanem

Ağaç Kütüphanem, çocukları çevreyi öğrenme ve koruma konusunda keşfetmeye ve meraklarını uyandırmaya teşvik etmek için oluşturulmuştur. Kütüphanede yer alan aktif ve pasif öğrenme alanları, etkileşimli öğrenmeye olanak sunmaktadır.

Resim 2: Ağaç Kütüphanem Bilgi Ağacı

Aktif bölge, Yeşil Aktivite Alanları, Sahne, El Sanatları Sergisi ve Gölge Oyunu Duvarı gibi etkileşimli özellikler içermekte; pasif bölge ise sessiz okuma koleksiyonu, e-Okuma bölümünü içermektedir. Yeşil Etkinlik Alanları, kütüphaneciler ve diğer kullanıcılar (ebeveyn ve öğretmenler) için el sanatları gibi belirli programlar için kullanım esnekliği sağlayan modüler mobilyalara sahip bir alandır. Burada üretilen ürünler “El Sanatları Görüntüleme Bölümü”nde sergilenmektedir. Yine bu bölümde bulunan sahne, çocuklar tarafından ya da çocuklar için hikaye anlatımı, performanslar ve etkinlikler için kullanılmaktadır.

Resim 3: Okuma Alanları

Aktif Alanın en dikkat çekici özelliği, yenilikçi hizmetlerden biri olan “Bilgi Ağacı”dır. Çocukların gölgeleriyle görüntüye dokunarak kullandığı etkileşimli bir projeksiyondur. Duvar projeksiyonu, dinamik bir görüntü oluşturur. Zaman zaman yeni bitki ve meyveler veren bu mistik ormanda çocuklar meyvelere/bitkilere dokunur ve çocuklara basit bir soru sorulur. Eğer çocuklar bu soruya doğru cevap verirlerse bitki büyür, yanlış cevap verirlerse bitki solar. Bu etkileşimli etkinlikle birlikte çocuklar interaktif bir şekilde bilgilenmeleri sağlanmaktadır.

Resim 4: Bilgi Ağacı Aktif Öğrenme Alanı

Resim 5: Bilgi Ağacı Aktif Öğrenme Alanı 2

Kütüphanede standart çocuk kütüphanelerinde sunulan hizmetlere ek olarak 3 yeni hizmet sunulmaktadır. Bunlardan birincisi İnfobits paketleri (bilgi paketleri) etkileşimli bir biçimde çocuklara sunulmaktadır. Örneğin çevre ve doğa konusundaki bilgi paketleri, bilgi ağacının dijital özelliklerine dahil ediliyor, çocuklar oyun ve etkileşim yoluyla bu konuda bilgi sahibi oluyorlar (Li-Soh ve Ni-Lo, 2013:10).

Resim 6: Kitap Rafları

Diğer bir hizmet ise “Özelleştirilmiş Kütüphane Turları”dır. Bu hizmette okul ziyaretleri ve düzenli halk ziyaretleri için özelleştirilmiş olmakla birlikte şu içerikleri sunmaktadır: Kütüphanenin temel özelliklerine giriş, çevre dostu uygulamalar hakkında ipuçları bilgi paketlerine dayalı kısa etkinlik oturumu; ayrıca okul ziyaretleri için ek hikâye anlatımı seansları dahil edilebilmektedir (Li-Soh ve Ni-Lo, 2013:11).

Üçüncü yeni olan hizmet ise, e-okuma hizmetidir. Bu kapsamda kütüphanede e-kitap içeriği sağlamayı ve e-okumayı çevre dostu uygulama olarak teşvik etmeyi içermektedir. Dijital yerliler olarak anılan yeni nesil bu hizmetin hedef kitlesi olarak tanımlanmaktadır. Özellikle e-cihazların paylaşımı ve e-kitapların yüksek oranda kullanımı ile e-okumanın çevre dostu bir uygulama olarak yaygınlaştırılması hedeflenmektedir (Li-Soh ve Ni-Lo, 2013:11).

Resim 6: Elektronik Kitap Okuma Noktaları

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışma kapsamında incelenen çocuk kütüphanesi hem dünyada tek yeşil çocuk kütüphanesi olması hem de çocukların ilgisi çekecek nitelikte olması sebebiyle önemli bir kütüphanedir. Kütüphane hizmetlerine bakıldığında, basılı kitap koleksiyonunun bulunduğu yani geleneksel anlamda kütüphane hizmeti sunduğunu söyleyebiliriz. Buna ek olarak Bilgi ağacı, elektronik kitap okuma ekranları ve Resim 5’te görseli sunulan aktif öğrenme alanları teknolojinin tüm imkanlarının kullanılarak çocuklara teknoloji odaklı hizmet sunulduğu söylenebilir. Çocuk kütüphanelerinin eğitim anlamında katkısı bulunduğu, verilen bu örnekte açık bir şekilde görülmektedir. Hem bilişsel hem de dil gelişimlerine olumlu yönde katkı sunacak bu aktiviteler çocukların eğlenerek, deneyerek ve uygulayarak öğrenme gerçekleştirmelerini sağlamaktadır. Ülkemizde buna benzer kütüphane örnekleri olmakla birlikte teknolojinin kullanıldığı örneklere rastlamak pek mümkün gözükmemektedir. Ülkemizde de bu şekilde örneklerin artırılması okuryazar, kütüphaneleri günlük yaşamlarının bir parçası haline getirmiş bir toplum oluşturma yolunda önemli bir adım olacaktır.

Eğitimde ve öğretimde fırsat eşitliği kavramı düşünüldüğünde, bütün bu teknolojik ya da geleneksel öğrenme materyallerinden uzak kalmak zorunda

olan çocuklar için eşitsizlik kavramının öne çıktığını söyleyebiliriz. Bir ülkede ne kadar çok çocuk kütüphanesi varsa o ülkedeki eğitim seviyesi ve niteliği o derece yüksektir. Çünkü toplumu oluşturan bireyler kütüphaneler aracılığıyla ne kadar çok bilgiye ulaşırsa bireyin sorgulama kültür ve üretim seviyeside o derece artmaktadır (Demircan, 2006). Bu sebeple daha çok sayıda herkese ulaşabilir ve etkin kütüphane hizmeti sunan çocuk kütüphanelerinin yaygınlaşması bu kapsamda önemli görülmektedir. Bütün bunların gerçekleştirilebilmesi adına şu öneriler çalışma kapsamında sunulmuştur:

- Çocuk kütüphanelerinin çocukların dil ve bilişsel gelişimlerini destekleyebilmek için uygun atölye çalışmaları, eğitsel programlar, ihtiyaca uygun kulüpler yapması gerekir. Bu faaliyetleri planlarken ise etkinlik odaklı değil kullanıcı odaklı bir yaklaşımla hizmet üretilmesi gerekir. Çocuk kütüphaneleri yaz ayında eğitim ve öğretimin olmadığı dönemde yaz programları, etkinlikler ve okuma atölyeleri yaparak çocukları eğitimden uzaklaşmasını engellemelidir.
- Çocuk kütüphanelerindeki en önemli problemlerden biri de çocuk kütüphanecisi sayılarının az oluşudur. Kütüphaneciler çocuk gelişimi uzmanları ile iş birliği yaparak etkinlik ve faaliyetleri planlamalıdır.
- Çocukların öğrenme sürecindeki en etkili yöntemlerden biri oyundur. Çocuk kütüphaneleri bu ihtiyacı düşünerek tasarlanmalı ve hizmet etmelidir.
- Çocuk kütüphanesinde etkinlik faaliyetler dışında çocuğun düşüncelerini ifade etme özgürlüğü verilmeli ve desteklenmelidir. Her çocuğun farklı ve özel olduğu bilinerek, çocuklar arasındaki bireysel farklılıklar gözetilerek etkinlik yapılmalıdır.
- Dezavantajlı gruplardan olan mülteci ailelerin çocuklarının dil gelişimi konusunda eğitici bir merkez olmalıdır.
- Okul öncesi dönemde dezavantajlı çocuklara yönelik etkinlikler hazırlayarak okulda sıkıntı yaşamamasına yardımcı olmalıdır. Dezavantajlı çocukların yaşam boyu öğrenme becerileri kazanmalarında etkin rol oynayan çocuk kütüphaneleri sivil toplum örgütleriyle iş birliği yapılmalıdır.
- Okul öncesi dönemdeki çocukların kendilerini koruyabilecek bilgi ve yetkinlikleri olmadığı için kütüphanede hizmet veren yetişkinlerin gizlilik, doğruluk ve güvene dayalı etik anlayışına sahip olmalıdır.
- Çocuk kütüphanelerini hizmetlerini planlarken ve uygularken psikoloji, sosyoloji gibi bilimlerle iş birliği yapması gerekmektedir. Aynı zamanda

bulunduğu bölgeye göre hareket etmelidir. Sosyoekonomik seviyesi farklı olan bölgelerde aynı hizmeti vermek verimsiz olacaktır.

- Çocuk kütüphanelerinde eksik, sorun gibi gözükten hususlar personel ve bütçe olarak düşünülse de aslında üzerinde durulması gereken sorun ve husus halkla ilişkilerdir. Kitap dolu bir ortamın dışında kullanıcılar için önemli olan sunulan etkinlik ve kullanıcı ile iletişim kurma biçimidir. Kütüphaneci hem yüz yüze iletişim kurmalı hem de sosyal medya üzerinden de kullanıcılara ulaşmalıdır.
- Çocuk kütüphanelerinde yapılan faaliyetler ve sunulan hizmetlerin belli bir sistem dâhilinde olması ve başarısının ölçülmesi gerekir. Kütüphaneciler öncelikle yapılacak faaliyetler için bir eylem planı hazırlamalıdır. Mevcut kullanıcıların ihtiyaçları için malzemelerini tanımlamalı ve karar vermelidir.
- Çocuk kütüphanesinin hizmet verdiği bölgeye göre ihtiyaç analizi planlaması yapılmalıdır.
- Çocukları kütüphane ile tanıştıracak olan öncelikli olarak aileleridir. Aile kütüphaneye gitmek isterse doğal olarak çocukta kütüphaneye gider ve kitaplarla tanışır. Ailenin kütüphaneye tanışması ve tekrar gelme arzusu için kütüphanecilerin etkili bir iletişim becerisine sahip olması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Alpay, M. (1984). Çocuk Yayınları ve Kütüphanesi. İstanbul Üniversitesi *Pedagoji Dergisi*, 2, 73-100.
- Aksaçoğlu, A.G. & Yılmaz, B. (2007). Öğrencilerin Televizyon İzlemeleri ve Bilgisayar Kullanmalarının Okuma Alışkanlıkları Üzerine Etkisi. *Türk Kütüphaneciliği*, 21 (1), 3-28.
- Ayvaz, M. A. (2007). Çocukların Sanal Ortamlarda Nasıl Mekanlar Tasarladıklarının Araştırılması. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Bilgiç, D. ve Keskin, E. (2021). Çocuk Kütüphanelerinin Okul Öncesi Çocukların Görsel Algı Gelişimine Uygun Tasarlanması. *Uluslararası İnsan ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 6 (3), 370-400.
- Cevher, N. (2015). Ankara'daki Halk Kütüphanesi Çocuk Bölümlerinin Çocukların Okuma Alışkanlığındaki Rolü. (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Çolaklar, H. (2019). Bartın İl Halk Kütüphanesindeki Okul Öncesi Dönem Çocuk Kitaplarının Dış Yapı Ölçütleri: Yazım, Dil, Biçim ve İçerik Özelliklerine Göre Değerlendirilmesi. *Bilgi Yönetimi*, 2 (2), 145-168.
- Demircan, C. (2006). Türkiye'deki Çocuk Kütüphanelerinin Halk Kütüphanelerine Devredilmeden Önceki Niceliksel Durumu 1995-2000. *Türk Kütüphaneciliği*, 20 (2), 177-194.
- Göktürk, S. (2010). Çocuk Kütüphaneleri. *Türk Kütüphaneciliği*, 24, 3 (2010), 551-552
- ~~Gönen M., Akbaş, S.C., Temiz N. (2015). Erken Çocukluk Döneminde Çocuk Kütüphanelerinin Rolü ve Önemi: Bir Kütüphane Programı Örneği. *Millî Eğitim*, 44(208), 76-89.~~
- IFLA (2003). Çocuk Kütüphanesi Hizmetleri İçin İlkeler (Çev. Bülent Yılmaz, Selda Ekici).
- Kakırman Y. A. (2019). Çocuk Kütüphanelerinin Temel Hizmet İlkeleri. Asiye Kakırman Yıldız (Ed.) Dünyanın İyiliği İçin Çocuk Kütüphaneleri (s.13-38). İstanbul: Hiperyayın.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2013). Çocuk Gelişimi ve Eğitimi: Okuma Yazmaya Hazırlık. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Oğul, H. (2009). Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının Temel Ritim Algılama Ve Şarkı Söyleme Becerilerinin İncelenmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Önal, H. İ. (2006). Türkiye'de Basımcılık ve Yayıncılık Bilgi Hizmetlerine Etkisi: Tarihsel Araştırma. *Bilgi Dünyası*, 7(1), 1-22.

- Soh, L. L.i ve Lo, W. N. (2013) My tree house - World's 1st green library for kids. Paper presented at: IFLA WLIC 2013 - Singapore - Future Libraries: Infinite Possibilities in Session - Environmental Sustainability and Libraries Special Interest Group.
- Teale, W. (1999). Libraries Promote Early Literacy Learning: Ideas From Current Research and Early Childhood Programs. *Journal of Youth Servicesin Libraries*, 12 (2), 9-16
- TÜİK (2022). Kütüphane İstatistikleri 2021. [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Kutuphane-Istatistikleri-2021-45700#:~:text=K%C3%BCt%C3%BCphane%20say%C4%B1s%C4%B1%202021%20y%C4%B1l%C4%B1nda%20%251,yayg%C4%B1n%20e%C4%9Fitim%20kurumu%20k%C3%BCt%C3%BCphanesi%20adresinden 15.04.2023 tarihinde erişildi.](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Kutuphane-Istatistikleri-2021-45700#:~:text=K%C3%BCt%C3%BCphane%20say%C4%B1s%C4%B1%202021%20y%C4%B1l%C4%B1nda%20%251,yayg%C4%B1n%20e%C4%9Fitim%20kurumu%20k%C3%BCt%C3%BCphanesi%20adresinden%2015.04.2023%20tarihinde%20eri%C5%9Fildi.)
- Wheatley, A. (2016). The Top Five Children's Library From Around the World. <https://blog.bookstellyouwhy.com/the-top-five-childrens-libraries-from-around-the-world> adresinden 05.04.2023 tarihinde erişildi.
- Yaşar Ekici, F., ve Kırkıç, K. A. (2021). Erken Çocukluk Dönemi Eğitim Programları. Yaşar Ekici, F. ve Kırkıç, K. A (Ed.), Erken Çocukluk Eğitimi Kuramdan Uygulamaya (s. 51-75) içinde. Ankara: Nobel Tıp Kitabevleri.
- Yılmaz, A. (2008). Okulöncesi Çocuklara Yönelik Kütüphane Hizmetlerinin Önemi ve Başarılı Bir Kütüphane Örneği. *Türk Kütüphaneciliği*, 22 (2), 169-186.
- Yılmaz, B. ve Ekici, S. (2011). Çocuk Kütüphanesi Hizmetler İçin İlkeler. *Türk Kütüphaneciliği*, 25 (4), 545-552.
- Yurttabir, M. (1956). İstanbul Ragıp Paşa Çocuk Kütüphanesi. *Türk Kütüphaneciliği*, 5(1), 49-52.

Bölüm 64

**Paleoiklimsel ve Paleoortamsal Koşulların
Belirlenmesinde Göl Sedimanı Verileri**

Aziz ÖREN¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi; Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü.
azizoren@sdu.edu.tr ORCID No: 0000-0002-9256-7164

GİRİŞ

Kuvaterner dönemindeki paleoortamsal koşulların ve bunlar üzerindeki insan etkisinin derecesini belirlemek için paleoiklimlerin ve paleoortamların doğal arşivlerine ihtiyaç vardır. Bu koşullara ilişkin aletsel ölçümler ve yazılı (tarihi) bilgiler son birkaç yüzyıl ve bin yılla sınırlıdır. Bu nedenle, doğal (iklimsel) ve insan kaynaklı ortamsal değişimle ilgili verileri arşivleyen kayıtlar, değişkenlikler, olaylar ve bunlara etki eden faktörler hakkındaki bilgilerimizi genişletmek için önemlidir. Bu bilgiler aynı zamanda iklim modellemelerinin geliştirilmesi ve doğrulanması için de gereklidir (Zolitschka, 2013). Doğal arşivler arasında yer alan göl sedimanları, Dünya'nın tarihindeki doğal ve antropojenik kaynaklı fiziksel, kimyasal ve biyolojik değişiklikleri kaydeden değerli veri kaynakları sunmaktadır.

Göl sedimanı çalışmalarını kapsayan Paleolimnoloji, paleoortamsal koşulları belirlemek için iç sulardan elde edilen sedimanları kullanan bir bilim dalıdır (Cuenca-Cambronero vd., 2022). İç sular değişkendir ve küçük sığ göllerden ve bataklıklardan büyük göllere ve tatlı sulardan tuzlu göllere kadar çeşitlilik gösterir. Göllerde, bataklıklarda ve turba bataklıklarında biriken sedimanların içinde, ortamsal değişimin çeşitli ve genellikle ayrıntılı bir kaydı korunmaktadır. Yeterli zaman olduğunda, tüm göller sediman ile dolup bataklıkları oluşturur. Dolayısıyla göl, bataklık ve turba sedimanları genetik olarak birbirleriyle ilişkilidir ve genellikle birbirlerine dönüşürler. Bu nedenle, sedimanlar göl sedimanları olarak tek bir başlık altında ele alınmaktadır (Sabatier vd., 2022). Paleolimnoloji terimi Yunanca 'eski' (paleon), 'göl' (limne) ve 'çalışma' (logos) kelimelerinden türetilmiştir (Cuenca-Cambronero vd., 2022). Sediman karotları göl tabanlarından elde edilir ve bu sedimanların fiziksel, kimyasal ve biyolojik özellikleri araştırılır. Paleolimnolojik çalışmalar, daha uzun zaman ölçekleri için, yani yüzlerce ila binlerce yıl öncesi için aletsel ölçüme dayalı veriler mevcut olmasa bile, bir ortamın zaman içinde nasıl değiştiğini izlemenin mümkün olduğu veriler sağlar.

Göl sedimanları genellikle geçmişteki havza süreçlerinin, iklimsel ve ortamsal koşullardaki değişikliklerin belirlenmesini sağlayan önemli ve sürekli doğal arşivler oluşturur. Göl sedimanı araştırmalarında özellikle Geç Kuvaterner döneminde (özellikle Geç glasyal ve Holosen dönemlerinde) biriken sedimanlar üzerinde durulmaktadır, çünkü bunlar genellikle erişilebilirdir ve kesit olarak ya da el sondaj aletleriyle örneklenebilir. Sonuç olarak, bunlar genellikle daha eski çökellerden çok daha ayrıntılı olarak bilinmektedir (Lowe & Walker, 2015). Özellikle insan etkisinin artış gösterdiği Holosen dönemi için, geçmişteki sediman taşınımı, birikimi ve kaynaklarının belirlenmesi, göl sedimantasyon süreçlerinde iklim ve insan kaynaklı faktörlerin etkilerinin

değerlendirilmesi için önemlidir. Bin yıllık zaman ölçeklerinde göl sedimanları ve akış oranları üzerine yapılan çalışmalar, çoğunlukla radyometrik yöntemlerle, özellikle de ^{210}Pb ve ^{14}C (Oldfield vd, 1997; Abbasi, 2019), paleomanyetik değişim (Turner & Thompson, 1981; Sagnotti vd., 2005), polen analizi (Birks, 1986; Ören, 2018) ve kirlilik parçacıkları (Locke & Bertine, 1986; Rose & Appleby, 2005) gibi dolaylı tarihlendirme verileri ile desteklenmiştir.

Paleolimnoloji bir disiplin olarak kademeli bir şekilde ilerlemiş olsa da, günümüzde yeni araçların ve uygulamaların gelişimi sayesinde, hızla ilerleyen bir bilim dalıdır. Paleolimnolojinin kökleri, DeGeer'in on dokuzuncu yüzyılın sonlarında İsveç göllerindeki mevsimsel sediman birikimi üzerine yaptığı çalışmaya kadar uzanmaktadır (Wright, 2010). Yaklaşık 1920 yılındaki ilk paleolimnolojik çalışmalar büyük ölçüde tanımlayıcı nitelikteydi (Frey, 1988). Ancak sonraki yıllarda muazzam ilerlemeler kaydedilmiş ve bilimi nicel, uygulamalı ve genişlemekte olan bir bilime dönüştürmüştür (Birks, 1998; Smol, 2008). Bilgisayarlar gelişmiş bir hesaplama gücü sağlayarak asit yağmurları, iklim değişikliği ve ötrofikasyon gibi çevresel sorunlara uygulanabilecek hesaplama açısından karmaşık çok değişkenli analizlerin geliştirilmesine olanak sağlamıştır (Battarbee, 1991). İlk uluslararası paleolimnoloji sempozyumu 1967 yılında düzenlenmiştir. Bu sempozyumun başarısı ve takip eden toplantıların ardından, Uluslararası Paleolimnoloji Derneği 2006 yılında resmiyet kazanmıştır. Bu alandaki makalelerin bir araya getirilmesi (Haworth & Lund, 1984) paleolimnolojik makalelerin ilk koleksiyonlarından birini sağlamıştır. Takip eden süreçte birçok bilimsel dergi (örneğin, Journal of Paleolimnology ve Developments in Paleoenvironmental Research) paleolimnolojik yöntemlerin (Francus, 2004) ve bölgesel verilerin (Battarbee vd., 2004; Pienitz vd., 2005) sentezine odaklanmıştır.

Son yirmi yılda göl sedimanları analizi alanındaki araştırmalar yavaş bir şekilde ilerlemiş ve esas olarak bitki örtüsü tarihi, yapısı ve içeriğindeki değişiklikler, ağaç sınırı dinamikleri, arazi kullanım değişiklikleri, yangın faaliyetlerinin evrimi gibi çalışma konularına önemli ölçüde odaklanan biyologlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, araştırmacılar dikkatlerini radyokarbon tarihlleme ve radyoaktif izotop tarihlmeden (^{210}Pb , ^{137}Cs) elde edilen mutlak yaş verilerine dayanarak kesin sedimantasyon oranlarını (özellikle son 200 yıl için) hesaplamak veya yakın zamandaki kirlilik geçmişini belirlemek gibi konulara çevirmişlerdir (Abbasi, 2019). İlk çalışmalar çoğunlukla tek bir verisel göstergeye odaklanırken, çoklu veri çalışmalarının önemi fark edilmiş ve son yıllarda çoklu veri yaklaşımlarına (jeokimya, biyolojik veriler) odaklanan daha karmaşık multidisipliner araştırmalar

yürütülmektedir. (Mîndrescu vd., 2017; Sanz-Montero & Rodríguez-Aranda, 2022).

Bu çalışmada, göl sedimanlarının özellikleri, paleovejetasyon, paleohavza özellikleri, paleoklim değişimleri ve son olarak daha geniş bir çerçevede paleoortamsal koşulların belirlenmesinde Kuvaterner dönemini kapsayan araştırmalara sunduğu katkılar incelenmiştir. Göl sedimanları içerdiği zengin kayıt potansiyeli nedeniyle farklı disiplinlerdeki araştırmacılar özellikle de biyologlar ve jeologlar tarafından kullanılmaktadır. Ancak göl sedimanlarının bu zengin çeşitliliğinin konu açısından zengin olan coğrafya alanında da değerlendirilmesi gerekmektedir. Böylece göl sedimanlarından elde edilen veriler biyocoğrafya, jeomorfoloji, hidroğrafya, ekoloji, klimatoloji ve paleocoğrafya alanlarına önemli katkılar sunacaktır. Bu doğrultuda bu çalışmanın göl sedimanları araştırmaları için bir çıkış noktası olması beklenmektedir.

Göl Sedimanlarının Özellikleri

Göller çevrelerinden gelen sedimanları biriktirir ve bu nedenle göllerden elde edilen sediman karotları paleoortamsal değişimin bir kaydını sağlayabilir. Çünkü göl sedimanları göl içinden ve dışından kaynaklanan biyolojik, kimyasal ve fiziksel bileşenlerin bir birikimini temsil eder (Şekil 1; Cohen, 2003). Göllerdeki birikim oranları genellikle yüksektir. Bu nedenle göl sedimanları, uygun şekilde tarihlendirilebilmeleri koşuluyla, paleoklim koşullarının yüksek çözünürlüklü kayıtları için önemli bir potansiyele sahiptir. Göl sedimanları göl havzasının dışından gelen alloktan malzeme ve gölün kendi içinde üretilen otokton malzeme olmak üzere iki temel bileşenden oluşur (Yang vd., 2022). Bunlar göl ekosistemi içindeki organik üretimden, kısmen de göl havzasının çevresinden gelen organik ve inorganik materyalin yıkanmasından kaynaklanır (Cohen, 2003). Alloktan malzeme göllere akarsular, karasal akış, aeoliyen aktivite ve yeraltı drenajı ile taşınır (Attermeyer vd., 2014). Değişken miktarlarda flüvyal veya aeoliyen kırıntılı tortular, çözünmüş tuzlar, karasal makrofosiller, fitolitler, polen, yangınlar sonucu ortaya çıkan odun kömürü vb. malzemelerden oluşur. Otokton malzeme ise ya biyojenik kökenlidir ya da su içindeki inorganik çökelden kaynaklanabilir (Bengtsson vd., 2018). Dolayısıyla hem alloktan hem de otokton malzeme paleoortamsal koşulların belirlenmesinde faydalı olabilir

Şekil 1: Göl sedimanı örnekleri (Ören, 2018)

PALEOLİMNOLOJİK YÖNTEM

Paleolimnolojik çalışmalar, her biri farklı uzmanlık dereceleri gerektiren dikkatli veri toplama, tarihlendirme ve veri analizlerini içermektedir.

Paleolimnolojik yöntemin ilk adımı sediman karotunun alınmasıdır. Karot alma aletleri, göllerden sediman karotlarını en az bozulma ile çıkarmak için tasarlanmıştır. Her biri belirli bir göl ve/veya sediman türüne uygun olan çeşitli karot alma aletleri mevcuttur (Aaby & Digerfeldt, 1986). Bazıları sıg, gevşek sedimanları, diğerleri ise daha derin, sıkıştırılmış sedimanları elde etmek için uygundur (Reasoner, 1993; Renberg & Hansson 2008. Sondaj aletleri genellikle bir tekneden veya yüzer platformdan göl içerisine yerleştirilir ve bu sediman karotları, sediman yapısına ve sondaj aletinin uzunluğuna bağlı olarak genellikle 1'er metrelik uzunluklarda alınır.

Sediman karotları alındıktan sonra laboratuvara götürülür ve burada uzunlamasına bölünür. Bir yarısı arşivler için korunur ve diğer çalışılan yarısı gerektiğinde alt bölümlere ayrılır. Alt örnekleme teknikleri, sedimanların yapısına bağlı olarak değişmektedir. Net bir stratigrafinin olmadığı yerlerde, genellikle mm veya cm aralıklarla karottan örnekler alınır. Net bir stratigrafinin olduğu yerlerde ise (örneğin, yıllık laminasyonlar veya varvlar) yapısal örnekleme tercih edilir.

Alınan sediman karotları aynı zamanda, yaş-derinlik ilişkisinin belirlenmesinde kullanılabilir. Paleolimnologlar, zamana göre derinliği çözmeye yardımcı olmak için tarihlendirme tekniklerini kullanırlar. Her biri belirli bir yaş aralığı ve sediman türü için uygundur. Son 150 yıl içinde meydana gelen olaylar için ^{210}Pb ve ^{137}Cs radyoaktif izotopları yaygın olarak kullanılmaktadır (Abbasi, 2019). Bununla birlikte bir başka radyoaktif izotop olan ^{14}C , göl sedimanlarını yaklaşık 75.000 yıla kadar tarihlendirmek için yaygın olarak kullanılmaktadır (Hajdas vd., 2021). Diğer tarihlendirme teknikleri arasında elektron spin rezonansı, paleomanyetizma, lüminesans tarihlendirme, varv kronolojisi, amino asit rasemizasyonu, U serisi tarihlendirmesi, K içeren minerallerin $^{40}\text{Ar}/^{39}\text{Ar}$ tarihlendirmesi, tefrakonoloji ve bazı olayların

belirlenmesinde kullanılan polen türleri gibi işaretleyiciler bulunmaktadır (Lin vd., 1998; Trauth vd., 2003; Whitlock vd., 2000).

Paleolimnolojideki en büyük ilerlemelerden biri, ortamsal değişimin ve paleoortamsal değerlendirmenin nicelleştirilmesine yol açan veri analizlerinde olmuştur (Guo vd., 2020). Bu büyük adım, paleolimnolojiyi tanımlayıcı bir bilim olmaktan çıkarıp niceliksel bir bilim haline getirmiştir. Böylece hipotezleri test etmek ve ekolojik bozulmalara karşı ortamsal tepkileri ölçmek mümkün hale gelmiştir.

GÖL SEDİMANI VERİLERİNİN KULLANIM ALANLARI

Paleoortamsal koşullar, göl sedimanlarında bulunan bir veya birden fazla ortamsal bilgi kaynağından elde edilir. Paleolimnoloji, kapsadığı çeşitli veriler nedeniyle geniş bir uygulama yelpazesine sahip bir bilim dalı haline gelmiştir. Paleolimnolojik analizler, göllerin veya paleogöl sedimanlarının bulunduğu Dünya üzerindeki her kıtada ve neredeyse mümkün olan her enlemden Kuvaterner'in bazı özelliklerinin araştırılmasında uygulanmıştır (Doran vd., 2004; Haskett, 2020). Bunlar arasında (a) jeokronoloji çalışmaları (b) iklim değişikliği, (c) vejetasyon tarihi ve orman sistemlerinde yangının rolü, (d) göllere sediman akışı ve göl havzalarındaki erozyon oranlarının hesaplanması ve (e) ağır metal kirliliği, ötrofikasyon ve 'asit yağmuru' gibi çevredeki süreçlerin izlenmesi konuları yer almaktadır.

Göl sedimanları birkaç açıdan önemlidir. İlk olarak, içerdikleri fosil flora ve fauna hem yerel hem de bölgesel ekolojik değişimlere dair kanıtlar sunmaktadır. İkinci olarak, sedimanların özellikleri paleoortamsal koşullar ve havza özellikleri hakkında ipuçları vermektedir. Üçüncü olarak ise, göl sedimanları ve bunlarla ilişkili kıyı şeridi özellikleri, Kuvaterner'deki iklim değişikliklerine yanıt olarak göl seviyelerindeki dalgalanmaların bir kaydını ortaya koymaktadır. Her üç durumda da, gözlemlenen değişimler ortamsal değişim açısından yorumlanabilmektedir. Dolayısıyla bu veriler, fiziksel, kimyasal ve biyolojik özelliklerdeki değişimlerin göl ekosistemindeki gelişmeleri ve ayrıca göl havzası çevresinde işleyen süreçlerin hızlarındaki değişimleri kapsamaktadır.

Bu bölümde göl sedimanları içerisinde bulunan organik ve inorganik veriler ile bunların Kuvaterner'de gerçekleşen paleoortamsal değişimlerin belirlenmesindeki kullanımı ele alınmaktadır.

Organik Veriler

Belirli organizmalar tarafından üretilen organik bileşikler biyogöstergeler olarak adlandırılmaktadır. Bunlar sedimanlarda korunduklarında organizmanın

yaşamını etkileyen paleoiklimsel ve paleoortamsal koşullar hakkında önemli veriler sağlayabilirler (Bianchi ve Canuel, 2011). Biyolojik bir verinin bir paleo-gösterge olarak kullanılabilmesi için hızlı bir şekilde üremesi, bol miktarda bulunması, sedimanlarda korunması, kolay ve tutarlı bir şekilde tanımlanması ve ekolojik olarak belirli ortamsal koşulları temsil etmesi gerekmektedir. (Wojewódka & Hruševar, 2020).

Paleolimnolojik analizlerde paleoortamsal koşulları belirlemek için çok sayıda biyogösterge kullanılmaktadır. Bu canlı organizmaların kalıntıları göl sedimanlarında morfolojik olarak tanımlanabilir dayanıklı 'sert' parçalar olarak korunur. Bu sert parçaların veya hücre duvarlarının çoğu kitin (örneğin böcekler), biyojenik silika (örneğin diyatomlar ve krizofitler), kalsiyum karbonat (örneğin yumuşakçalar), selüloz (örneğin desmidler, bitki makrofosilleri) veya sporopolenin (örneğin polen taneleri) gibi unsurlardan oluşur (Špoljar, 2013). Diğerleri ise pigmentler gibi 'yumuşak' organik kısımlardan ortaya çıkan biyokimyasal kalıntılar ve örneğin alkenonlardan ve sedimanda korunan DNA parçalarından ortaya çıkan biyomoleküler yapılar olarak korunur (Castañeda & Schouten, 2011). Bu veri kaynaklarının ve algler, zooplanktonlar, yumuşakçalar ve süngerler gibi türevlerinin çoğu göl içinden kaynaklanır (otokton) ve sediman karotü boyunca su kimyasını ve mikrohabitat mevcudiyetini belirlemek için kullanılır (Celewicz-Gołdyn & Kuczyńska-Kippen, 2017). Diğerleri ise rüzgâr ve su akıntıları yoluyla gölün dışından (allokton) göle taşınır ve sediman içerisinde depolanır. Polenler, fitolitler ve böcekler gibi allokton veri kaynakları, bitki örtüsü değişimlerini, sıcaklık ve yağış gibi paleoiklim değişkenlerini ve ekosistem dinamiklerini belirlemek için kullanılmaktadır (Prather vd., 2013).

Bir göstergenin değeri, paleolimnologun organizmaların ortamsal optimumlarını ve toleranslarını ölçme becerisine dayanmaktadır. Her bir taksonun ortamsal isteklerini veya alanını bu şekilde tanımlayarak, bir stratigrafik sediman profilindeki oluşumunu belirli ortamsal koşullara bağlamak ve dolayısıyla paleoortamsal değişimleri belirlemek mümkündür.

Ostrakodlar

Ostrakodlar, gövdesi tamamen valfler arasına kapatılmış bir çift kabuklular sınıfında yer alan ve büyüklüğü 0,2 ila 30 mm arasında değişen neredeyse bütün sucul habitatlarda yaşayan bir hayvan grubudur (Morais & Coimbra, 2019). Ostrakodlar, su kimyası (özellikle anyon bileşimi), su derinliği ve sıcaklık gibi bazı değişkenlere duyarlıdır (Marco-Barba vd., 2013). Paleoiklim araştırmaları için ostrakod kabuklarının $\delta^{18}\text{O}$ izotop analizi yaygın olarak kullanılmaktadır (Griffiths ve Holmes, 2000). Bunun yanı sıra ostrakod kabuklarının özellikle

Sr/Ca ve Mg/Ca oranları gibi eser element kimyası da paleoortamsal çalışmalarda kullanılmıştır (Danielopol vd., 2002). Çünkü bu elementlerin oranları göldeki tuzluluk için önemli bir göstergedir. Örneğin, farklı ostrakod türleri (tipik olarak 0,5-2,5 mm boyutlarında küçük çift kabuklular) özellikle alkali ve Ca²⁺ (kalsiyum iyonu) bakımından zengin göllerde yaygındır (Wang vd., 2022). Bunlar belirli tuzluluk koşullarının karakteristiğidir ve bu nedenle göl sedimanlarındaki ostrakodlar, bir gölün genel su dengesini yansıtabilecek paleotuzluluğun göstergeleri olabilir. Ayrıca, yağış-buharlaşma (P-E) dengesindeki bir değişimden kaynaklanan tatlı su koşullarından acı su koşullarına geçiş, ostrakod kabuklarının kimyasına ve tür bileşimine yansımaktadır (Xia vd., 1997). Dolayısıyla, ostrakodların karbonattan oluşan kabuklarındaki jeokimyasal değişiklikler göl suyu kimyasındaki değişimleri yansıtır (McCormack vd., 2019). Bununla birlikte en başarılı araştırmalar, ostrakod jeokimyası (oksijen izotopları), ostrakod eser element jeokimyası ve sedimanlarda bulunabilen diğer verilerin (polen, diyatomlar, chironomidler, vb.) birleştirilmesini içermektedir.

Diyatomlar

Silisli mikrofosiller göl sedimanlarının önemli bir bileşenidir ve birçok gölde biyojenik birikimin büyük kısmını oluşturur. Silisli organizmalar arasında diyatomlar, süngerler ve protozoan plakalar bulunur. Ancak şimdiye kadar paleoortamsal koşulların belirlenmesinde yalnızca diyatomların önemli olduğu kanıtlanmıştır. Diyatomlar (Bacillariophyceae sınıfındaki tek hücreli algler), göl suyu sıcaklığı ve su kimyasının (pH, çözülmüş oksijen, tuzluluk ve besin içeriği, özellikle azot ve fosfor) hassas göstergeleri olan tek hücreli alglerdir (García vd., 2022). Diyatom silika hücre duvarları kolayca ayrılmaz ve bu nedenle göl ve çevresindeki paleoortamsal koşulları belirlemek ve yorumlamak için yaygın olarak kullanılmaktadır. Diyatomlar, aynı zamanda taksonların çoğu durumda tür düzeyinde tanımlanmasını sağlayan çok farklı morfolojilere sahiptir. Bu, belirli diyatomların tepki verdiği önemli ortamsal parametrelerin ayırt edilmesine olanak sağlamaktadır. (Juggins ve Birks, 2012).

Diyatomlardaki değişiklikler su kimyasını yansıtabilir (Moser vd., 1996). Bazı diyatomlar belirli tuzluluk aralıklarını tercih eder ve bu sayede tuzluluktaki değişikliklerin belirlenmesini sağlayabilir (Gasse vd., 1997). Bu nedenle tür içeriğindeki bir azalma, özellikle kurak ve yarı kurak ortamlarda su dengesindeki bir değişikliği yansıtabilir (Balycheva vd., 2023). Kuzeybatı Kanada'nın arktik ve subarktik tatlı su göllerinde, güncel diyatom toplulukları yaz mevsimindeki göl suyu sıcaklığıyla (veya sıcaklığa bağlı değişkenlerle) ilişkilendirilmiş, böylece göl sedimanlarındaki diyatomlardan paleosıcaklıklar

tahmin edilebilmiştir (Pienitz vd., 1995). Bunun yanı sıra Cymbella tumida, Cymbella proxima ve Epithemia adnata gibi bentik diyatom türlerinin yüksek oranları nispeten düşük göl seviyeleri, kurak ve soğuk koşullar nedeniyle yüksek verimlilik ve düşük rüzgâr hızı nedeniyle suların karışmadığı dönemler olarak yorumlanmıştır (Babeesh vd., 2019).

Diyatom yaşam formu (derin su bentosu ile sığ su planktonu arasındaki oranlar), paleogöl seviyelerinin belirlenmesinde bir kriter olarak kullanılır (Hofmann vd., 2020). Kapalı bir havzada, düşen göl seviyeleri tuz konsantrasyonunda ve dolayısıyla iletkenlikte bir artışa neden olmaktadır. Bu da diyatom topluluğuna yansımaktadır. Reed vd., (1999) tarafından Konya Havzası'ndaki kapalı havza göllerinde yapılan bir çalışmada, kararlı izotop verileri ile diyatom verileri karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırma sonucunda diyatom verilerinin, oksijen izotop oranlarındaki değişikliklerin yorumlanması için gereken doğrulayıcı kanıtları sağladığı belirtilmiştir. Göldeki daha düşük seviyeler bentonik ve epifitik türleri desteklemektedir. Roberts vd., (2001), İç Anadolu'daki göl seviyelerini belirlemek amacıyla yaptığı bir çalışmada çoklu vekil yaklaşımını kullanmıştır. Buna ek olarak, diyatomlardan elde edilen iletkenlik kullanılarak, diyatom yaşam formundan da yararlanılmıştır. Çalışma, göl seviyesinin 1'den (sığ, mezopolisalin) 7'ye (derin, tabakalı, seyreltik) kadar yedi aşamasının belirlenmesini sağlamıştır.

Chironomidler ve Cladocera

Chironomidler ve Cladocera, çoğu göl tortusunda korunmuş olarak bulunabilen omurgasız kalıntılarıdır ve her ikisi de paleoortamsal koşulların belirlenmesi için veri olarak başarıyla kullanılmıştır. (Płóciennik vd., 2020). Chironomidler ötrofikasyon ve asitleşmenin etkilerinin ve paleosıcaklığın belirlenmesi için kullanılmıştır. Cladocera ise esas olarak trofik (besin zinciri içerisindeki her bir beslenme basamağı) ve niteliksel sıcaklık değerlerinin belirlenmesi için kullanılmıştır. Chironomidler ve Cladocera'nın karakteristik bir özelliği, sığ litoral ve pelajik bölgede ortaya çıkmalarıdır. Bu özellikleri sayesinde her iki grup da aynı zamanda paleogöl seviyelerini belirlemek için kullanılmaktadır (Korhola vd., 2000).

Polenler

Bitkilerin üremesi için çevreye yaydığı polenler göllere ulaştıklarında sedimanlar içerisinde genellikle bozulmadan korunabilmektedir. Polen, göl sedimanlarının en çok çalışılan veri kaynağıdır. Polen, paleovejetasyon ve paleoarazi değişimleri başta olmak üzere paleoortamsal bilgi zenginliği sağlamaktadır ve genel dolaşım modeli simülasyonlarının doğrulanmasında

kullanılan paleoiklimsel değişimlerin belirlenmesinde de önem taşımaktadır (Bennett ve Willis, 2001). Bununla birlikte göl sedimanlarının polen içeriği, bitki örtüsü değişiklikleri ile sediman stratigrafisindeki değişimler arasında paralellikler kurulmasına imkân vererek paleoortamsal koşulların belirlenmesini sağlamaktadır. Örneğin, kuzeybatı Avrupa'da, Geç glasyal göl sedimanları tipik olarak organik açıdan zengin göl çamurlarının (genellikle gyttja veya kil-gyttja) üst üste bindiği ve çok düşük organik içeriğe sahip mineral tortuların altında kaldığı üç katlı bir diziden oluşur (Lowe & Walker, 2015). Polen kanıtları, iki minerojenik horizonun bitki örtüsünün azaldığı soğuk dönemlerde biriktiğini göstermektedir. Buna karşılık, organik açıdan zengin sedimanlar, daha istikrarlı koşullar altında gelişen çalılık veya açık ormanlık bir bitki örtüsünü yansıtmaktadır. Bu da minerojenik malzemenin yıkanmasındaki azalmanın kanıtını göstermektedir.

Göl sedimanlarının palinolojik analizleri değişen göl havzası koşullarına ilişkin bağımsız bir genel bakış sağlamaktadır (Hatfield & Maher, 2009). Birçok polen kaydı, insan faaliyetleri nedeniyle karasal bitki örtüsünde ve daha az da olsa su sisteminin kendisinde meydana gelen değişikliklere dair kanıtlar sunmaktadır (Ören, 2018). İnsan varlığının ana göstergeleri genellikle tarım ve hayvancılık faaliyetlerini, yerleşmeyi, orman tahribatını ve arazi terkinini gösteren bitkilerin ortaya çıkmasıdır. Yangın, hızlı ve belirgin bitki örtüsü değişimine neden olabilen bir mekanizmadır ve insan kaynaklı yangın, bitki topluluklarını şekillendiren bir faktör olmuştur. Bu konuda polenin yanı sıra sedimanlardaki odun kömürü kalıntıları, insanların uzun süreli varlığına dair çıkarımlarda bulunmak için kullanılmaktadır (Bakker vd., 2013; Pinter vd., 2011).

Mezoamerika bölgesindeki (orta Meksika'dan güney Panama'ya kadar) polen kayıtları, insan iskânının uzun geçmişi (antik Maya uygarlığı) göz önüne alındığında geniş çapta incelenmiştir. Polen kayıtlarında yoğun tarım dönemleri açıkça görülmektedir; bunun ilk göstergesi genellikle mısır ve Mezoamerika'daki Amaranthacea taneleri gibi diğer arazi bozulması göstergelerindeki artıştır (Lozano-García vd., 2013). Anadolu'da da yoğun tarım dönemleri belirlenmiştir. Örneğin, Anadolu ve çevresinde en belirgin ve yaygın olan dönem MÖ 1000-MS 650 yılları arasında görülen Beyşehir İskân Dönemi'dir (BİD). Bu dönem içerisinde genel olarak zeytin, ceviz, üzüm ve tahıl polenleri gibi tarımsal faaliyetlere ve hayvancılığa işaret eden antropojenik gösterge türleri yoğunlaşmıştır (Ören, 2023).

Polen verilerine göre BİD'de Anadolu genelinde gerek yakacak odun ve yapı malzemesi olarak kullanmak, gerekse tarım ve otlak alanları elde etmek amacıyla orman alanlarında azalma ve step vejetasyonunda artış görülmüştür.

Bu bulgular antropojenik gösterge türlerindeki artışlarla ilişkilendirilmiş ve tarım-hayvancılık faaliyetleri sonucunda orman alanlarının azaldığı belirlenmiştir (Ören, 2022).

Bitki Makrofosilleri

Paleolimnolojik yaklaşım, göllere ve havzalarına biyolojik girişlerin zamanlamasını ve kapsamını belirlemek için kullanılabilir. Örneğin, bitki makrofosilleri (çıplak gözle görülebilen yapraklar, dallar, tohumlar ve meyveler) genellikle göl sedimanlarında korunur. Bitki makrofosilleri bataklık yüzeyindeki su mevcudiyetinin belirlenmesinde kullanılmaktadır (Mauquoy vd., 2010). Bu teknik, turba bitkilerinin, özellikle de briyofitlerin (su aldığımda açılan bitki/özellikle Sphagnum) yüzeydeki su mevcudiyeti değişikliklerine verdiği güçlü tepkiden yararlanmaktadır. Bazı türler (örneğin, Sphagnum sect. cuspidata) bataklık yüzeyindeki daha ıslak koşullarla ilişkiliyken, Sphagnum sect. acutofolia gibi diğer türler daha kuru habitatların karakteristiğidir. Bu nedenle, bitki makrofosil topluluklarındaki değişiklikler, yüzey ıslaklığındaki değişikliklere ve dolayısıyla yağıştaki değişikliklere dair kanıtlar sağlamaktadır.

Bitki makrofosilleri özellikle polenlere dayalı bitki örtüsü değişimi değerlendirmelerinin doğrulanmasında da yardımcı olabilir (Hannon ve Gaillard, 1997). Rüzgâr ve sular vasıtasıyla kaynak bölgesinin çevresine taşınabilen polenlerin aksine, makrofosiller genellikle bitki kaynağına yakın kalır ve bu nedenle yerel bitki örtüsünün açıkça teşhis edilmesini sağlayabilir. Bu, geniş polen dağılımına maruz kalan (dağlık bölgeler gibi) veya genel polen dağılımının düşük olduğu ve Arktik (tundra) bölgelerde olduğu gibi uzak mesafelerden dağılan polenlerin karışıklığa yol açtığı alanlarda oldukça yararlı bir özelliktir. Ayrıca, polen taneleri genellikle sadece aile veya cins düzeyinde tanımlanabilirken, makrofosiller genellikle tür düzeyinde tanımlanabilir ve böylece bireysel türlerin dağılımını kontrol eden iklim koşulları hakkında daha fazla bilgi sağlar. Bununla birlikte bu konuda hem polen temelli verileri hem de bitki makrofosil verilerini birleştiren çalışmalar özellikle aydınlatıcıdır (Goetcheus & Birks, 2001).

Fitolitler

Fitolitler, birçok bitkide bulunan morfolojik olarak ayırt edici opalin silika birikintileridir (Nawaz vd., 2019). Oldukça dayanıklı oldukları için, bu "bitki taşları" fitolitleri salgılayan bitki çürüdüktan uzun bir süre sonra bile bozulmadan kalır. Daha sonra akarsular veya rüzgârla taşınarak göllerde birikebilirler. Fitolit analizi polen analizinden çok daha az yaygındır, ancak belirsiz olabilecek palinolojik yorumların güçlendirilmesine yardımcı olmak

için tamamlayıcı veriler sağlayabilir. Bunun yanı sıra göl sedimanı içerisinde polenin bulunmadığı veya iyi korunmadığı durumlarda bitki örtüsü verileri sağlayabilir (Barboni vd., 1999). Farklı bitki türleri farklı morfolojilere sahip fitolitler ürettiğinden, bitki örtüsü türlerinde zaman içinde meydana gelen değişiklikleri ve buna bağlı iklim koşullarını ayırt etmede fitolitler özellikle yararlı olmuştur (Zhang vd., 2019). Fredlund ve Tieszen (1997) farklı fitolit topluluklarının Kuzey Amerika Büyük Ovaları boyunca bir sıcaklık gradyanını kapsayan bir dizi güncel bitki örtüsü ile ilişkili olduğunu göstermiştir. Böylece fosil fitolitlerden doğrudan paleosıcaklıkları belirlemenin mümkün olduğu kanıtlanmıştır. Buna göre, Geç Pleyistosen döneminde Kansas ve Nebraska'da sıcaklıkların 7-8 °C daha düşük olduğu belirlenmiştir. Prebble vd., (2002) tarafından fitolitlerden Yeni Zelanda'nın Güney Adası'ndaki iklim koşullarının nicel tahminleri elde edilmiştir. Farklı fitolitler üreten belirli bitki örtüsü türleriyle ilişkili güncel iklim koşullarına dayanan transfer fonksiyonları geliştirmişler ve bunları sedimanlardan elde edilen fitolit kayıtlarına uygulamışlardır. Bu bölgede, güncel örneklerdeki bitki örtüsü (ve ilgili fitolit) dağılımı üzerindeki başlıca kontrollerin sıcaklıktan ziyade etkili yağış ve toprak pH'nın olduğu belirlenmiştir.

İnorganik Veriler

Fiziksel Özellikler

Göllerde depolanan inorganik sedimanların karakteri de önemli paleoortamsal bilgiler sağlayabilir. Fiziksel ve kimyasal sediman yapısının incelenmesi, paleoiklimler ve diğer çevresel özellikler de dâhil olmak üzere paleoortamsal koşulların belirlenmesi için çok sayıda kaynak ortaya çıkarmıştır. Bunlar arasında sediman jeokimyası, kütle yoğunluğu, tane boyutu, mineraloji ve manyetik duyarlılık yer almaktadır. (Douglas, 2013).

Farklı sediman içerikleri kullanılarak, geçmiş su kimyası değişkenlerini belirlemek için çeşitli kararlı izotop oranları ölçülebilir ve bunlar paleoklimatik koşullarla ilişkilendirilebilir. Bunlar arasında oksijen, karbon, azot, nitrojen ve hidrojen izotopları yer almaktadır (Leng vd., 2006). Oksijen izotopları inorganik ve organik örneklerden ölçülür ve paleoklimsel koşulların belirlenmesinde kullanılır. Göllerdeki organik maddelerden ölçülen karbon ve azot izotoplarından ise üretkenlik ve besin kaynağındaki değişiklikler hakkındaki bilgiler elde edilir. (Sanz-Montero & Rodríguez-Aranda., 2023). Özellikle oksijen ve karbon izotopları (ve az da olsa nitrojen) paleoortamsal ve paleoklimsel koşullar hakkında değerli bilgiler sağlamaktadır (Leng, 2006). Karbonatlardaki oksijen izotopları ya biyojenik kaynaklardan (ostrakodlar, su

salyangozları ve yumuşakçalar) ya da göl suyu içerisinde çökelen otijenik (endojenik) kalsitten (marn ve mikrit) ortaya çıkar. (Xia vd., 2022).

Göllerdeki $\delta^{18}\text{O}$ değişimleri genellikle yerel su dengesindeki (yağış-buharlaşıma, P-E) değişiklikleri yansıtır. Göl suyunun izotopik bileşimi atmosferik sıcaklık ve göl havzasının hidrolojik dengesi gibi birbiriyle bağlantılı çeşitli faktörlerin bir yansımasıdır. Buharlaşmanın arttığı ve yağışların azaldığı dönemlerde, daha hafif olan ^{16}O gölden atmosfere geçtiği için, göl $\delta^{18}\text{O}$ bakımından zenginleşmektedir. Plüviyal döneme geçişle birlikte, izotopik olarak daha hafif su kaynaklarının (atmosferik, yeraltı suyu ve akarsu) göle girişi sonucunda artan göl hacmi göldeki $\delta^{18}\text{O}$ 'de bir azalmaya neden olmaktadır (Saurer vd., 1998). Bu değişimlerin tespit edilmesi sonucunda kurak ve nemli dönemler belirlenebilmektedir. Bunun yanı sıra turba sedimanlarındaki bitki selüloz materyali, iklimsel değişimin bir kanıtı olarak yorumlanabilecek geçmişteki yağışlarda $\delta^{18}\text{O}$ ve δD kaydı içerir. Bu yöntem Holosen boyunca meydana gelen sıcaklık ve yağıştaki değişimleri belirlemek için kullanılmıştır (Terwilliger vd., 2002). Turba bataklıklarında yağışlar su ve besin kaynağı olduğundan ve sıcaklıklar suyun bu sistemlerden buharlaşma miktarını belirlediğinden, bu ortamların hidrolojisi doğrudan iklim koşullarıyla ilgilidir (Hong vd., 2000).

İklim değişimlerinin belirlenmesinde kullanılan $\delta^{18}\text{O}$ ayrıca diyatomlardan elde edilen biyojenik silikadan, göl sedimanlarının ince taneli organik içeriğindeki (alg) selülozdan, ostrakodlardan, yumuşakçalardan ve chironomidlerin kitinli baş kapsüllerinden elde edilmiştir. (Hammarlund ve Lemdahl, 1994; Wooller vd., 2004). Göl havzalarından elde edilen uzun sediman karotu $\delta^{18}\text{O}$ kayıtları ile buzul karotu kayıtları ve SPECMAP gibi küresel iklim değişikliği kayıtları arasındaki yakın paralellikler, bu tekniklerin klimatik ve paleohidrolojik araştırmalar için önemini göstermektedir.

Göl sedimanları genellikle karasal bitki örtüsünün yaprak mumundan türetilen n-alkanlar içerir (Meng vd., 2021). Bunlar yaprak mumlarının ana bileşeni olduğundan ve $\delta^{13}\text{C}$ içerikleri C3 ve C4 bitki örtüsü arasında önemli ölçüde farklılık gösterdiğinden, sedimanlardaki n-alkanların $\delta^{13}\text{C}$ bileşimi, baskın bitki örtüsünün ve dolayısıyla havzadaki yağış-buharlaşıma su dengesinin bir indeksi olarak kullanılmaktadır (Sikes vd., 2009). Bununla birlikte çoğu sediman hem C3 (ağaçlar, çalılar ve otlar) hem de C4 (çeşitli çayır otları) bitkilerinden gelen n-alkanların bir karışımını içerdiğinden, farklı bitki örtüsü türlerinin katkılarını tahmin etmek için polen gibi bağımsız bir karşılaştırma verisi gereklidir.

Havza Erozyonu ve Sedimentasyon Oranları

Bir göl havzasında bin yıllık zaman ölçeklerinde gerçekleşen sediman birikimi, jeoloji, bitki örtüsü, jeomorfoloji ve toprak arasındaki ilişkiyi değiştiren iklimsel değişimden etkilenir ve bu da göl havzalarının istikrarını ve erozyona karşı duyarlılıklarını etkiler. Sedimentasyon oranlarındaki değişiklikler, bitki örtüsünün tahrip edilmesi, arazinin yakılması, tarımsal ve endüstriyel genişleme gibi faaliyetler sonucunda havzaların antropojenik etkiler tarafından değiştirilmesinden kaynaklanmaktadır. Toprak erozyonu oranlarındaki dalgalanmalar genellikle göl arşivlerinde sediman birikim oranlarındaki (SBO) veya jeokimyasal özelliklerdeki değişimler olarak kaydedilmektedir. (Dearing ve Jones, 2003). Holosen dönemine ait SBO kayıtları, bitki örtüsünün yoğunlaşmasının bir sonucu olarak toprakların stabilize olmaya başlamasıyla birikim oranlarının genellikle erken ve orta Holosen boyunca kademeli bir düşüş sergilediğini göstermektedir (Dearing, 1991). Bu modelde meydana gelen kısa ömürlü bozulmalar ise antropojenik etkilere atfedilmektedir.

Genellikle SBO'daki artışın aniliği ve büyüklüğü, bozulmanın kaynağının iyi bir göstergesidir. İklimsel kaynaklı orman genişlemesi veya buzul hareketine yanıt olarak SBO'da kademeli bir değişiklik beklenirken, insanların tarımsal faaliyetler için ormanları tahrip etmesinin ardından SBO'daki 10 ila 30 kat artışlar sıklıkla kaydedilmiştir (Brisset vd., 2013; Simonneau vd., 2013). Sedimandaki karbon/azot oranının (C/N) analizi yoluyla bir göle karasal ve sucul maddenin göreceli girdisini ölçmek de mümkündür. Genel olarak <10 oranı sucul bir girdiye işaret ederken, >10 oranı daha güçlü bir karasal girdinin göstergesidir (Brisset vd., 2013). Böylece bu veriler SBO'daki değişikliklerin kaynağının daha iyi anlaşılmasına imkân vermektedir.

İnsan faaliyetleri sonucunda toprak erozyonundaki artış iklim-erozyon ilişkisini değiştirebilir. SBO genellikle antropojenik baskılara yanıt olarak Holosen'in ortalarından sonlarına doğru hızlanmaktadır (Edwards & Whittington, 2001). Örneğin, İç Anadolu'da yer alan Engir Gölü ve Nar Gölü polen ve sediman verilerine göre Bizans İmparatorluğu'nun yüksek refah dönemine karşılık gelen MS 200-650 yılları arasında BİD'de tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin yoğunlaşmasına bağlı olarak bitki örtüsü tahrip edilmiştir. Bunun sonucunda havza erozyonu artış göstererek SBO yükselmiş ve göle giren besin maddeleri sebebiyle ötrofikasyon koşulları hâkim olmuştur (England vd., 2008; Ören, 2018).

Göl sedimanları paleotaşkınların belirlenmesinde de kullanılmaktadır. Göl sedimanlarından paleo-taşkın kayıtlarının oluşturulması, taşkınların göl havzasından büyük miktarda malzemeyi aşındırdığı ve göl içerisine taşıdığı

gözlemine dayanır. (Sturm & Matter, 1978). Taşkın büyüklüklerinin doğrudan sedimanlardan belirlenmesi için iki farklı yaklaşım geliştirilmiştir (Wilhelm vd., 2015). Bunlardan ilki, taşkın büyüklüğü ne kadar yüksekse, biriken sediman miktarının da o kadar fazla olacağını varsaymaktadır. Bu durumda yüksek genlikteki bir taşkın büyük miktarda sediman birikimini tetiklemesi beklenir. İkincisi ise taşkın büyüklüğü ne kadar yüksekse taşkın tabakasını oluşturan malzemenin tane boyutunun da o kadar büyük olacağını varsayar. Bu yaklaşımlar sayesinde paleotaşkın dönemleri ve boyutları belirlenebilmekte ve böylece paleoklim koşulları hakkında veriler elde edilebilmektedir. Bununla birlikte, havza içindeki antropojenik faaliyetlerdeki değişiklikler ve bunun erozyon süreçleri üzerindeki etkileri de paleotaşkın kayıtları belirlenirken ele alınmaktadır (Arnaud vd., 2016). Bu, genel olarak sedimanlarda birikmiş olan antropojenik faaliyetlerle bağlantılı bitkilerin (örn. tahıllar, ruderal otlar) polenlerini inceleyerek gerçekleştirilir. Çoğu çalışmada, iki kayıt karşılaştırılmakta ve her ikisi de aynı anda artmışsa veriler arasında bağlantı kurulmaktadır.

Jeokimyasal ve Manyetik Özellikler

İklim koşullarındaki değişikliklerle ilgili pek çok temel bilgi, göl sedimanlarının sedimanter ve inorganik jeokimyasal özelliklerinin ölçümlerinden elde edilebilir. Örneğin, Nesje vd., (2000) Norveç'teki Jostedalsbreen Buzul Örtüsü'nün kütle dengesini izlemek için Loss-on ignition'ın (LOI/tutuşma kaybı) kullanılabilirliğini göstermiş, LOI'yi buz örtüsünün altındaki sediman karotlarında organik madde ile inorganik kırıntılı malzeme miktarlarının bir indeksi olarak kullanmıştır. Buzulların ilerlemesi ve geri çekilmesi LOI'deki değişikliklerle oldukça iyi takip edilmektedir, çünkü buzulların büyüme dönemlerinde kırıntılı sediman miktarı artmakta ve organik madde üretimi azalmaktadır.

Göl sedimanlarının diğer temel fiziksel özelliklerindeki (kuru kütle yoğunluğu, tane boyutu vb.) değişikliklerin kayıtları incelenerek, daha ileri paleoklimsel analizler gerçekleştirilebilir. Göl sedimanlarında tane boyu dağılımı, çökme ortamının enerjisini anlamak için önemli bir veridir (Gayantha vd., 2017). Yüksek yağış ve erozyon nedeniyle büyük miktarda kaba malzeme yakındaki havzadan taşınarak göl tabanında çöker. Yağış azaldığında, ince sediman malzemeleri sediman katmanlarında baskın hale gelir. Bununla birlikte, havzanın morfolojik değişimleri, göl havzasının ve gölün hidrolojik bütçesi, göl çevresindeki bitki örtüsü ve insan faaliyetleri gibi diğer faktörler de göl sedimanlarındaki tane boyutu değişimini etkiler. (Ma vd., 2020).

Kronoloji ve sedimantasyon oranları, Hindistan'daki Manasbal Gölü'nün ~3500 yıllık sedimanlarına ait doku özellikleri, bölgedeki hidrolojik rejimi ve yağış değişimini ortaya koyan tane boyutundaki (siltli kil, kil ve killi silt) değişimleri ortaya çıkarmıştır (Babeesh vd., 2019). Ayrıca, GÖ ~3300 ile ~2500 ve ~1800 ile ~1300 yılları arasında düşük kil malzemesi ile birlikte nispeten daha yüksek kum ve silt içeriğinin, muhtemelen bu bölgede hüküm süren nemli ve soğuk iklim koşullarından kaynaklandığı gözlemlenmiştir. Ancak, GÖ ~3345 yılından ~3300'e ve GÖ ~2500 yılından ~1800 yılına kadar olan dönemlerde kum ve silt malzemelerinin nispeten düşük olması daha kurak bir evreye işaret etmektedir. İç Anadolu'da yer alan Tecer Gölü'ne ait sediman verilerine göre GÖ 5850-5250 yılları arasında orta Holosen iklimik optimumunun sonundaki nemli bir dönemde, sedimanda kum boyutundaki taneler yamaç erozyonu nedeniyle göle girmiştir. GÖ 5250-4950 yılları arasında kalsit, organik karbon, kil ve silt ani bir şekilde azalmış ve hiyatus oluşmuştur. Bu hiyatusun 5.2 bin yıl olayı olarak bilinen kuraklık dönemiyle ilgili olduğu belirtilmiştir (Kuzucuoğlu vd., 2011).

Göl sedimanlarının incelenmesine yönelik diğer yaklaşımlar arasında sedimanların kimyası ve manyetik özelliklerinin analizleri yer almaktadır. Artan toprak erozyonu, büyük miktarda ayrışmamış malzemenin göl havzalarına taşınmasına neden olur ve bu koşullar altında biriken sedimanların mineral içeriği daha yüksek oranlarda metal elementlerle, özellikle sodyum (Na), potasyum (K) ve magnezyum (Mg) ve bazı durumlarda açıkta kalan tortu veya ana kayadan ortaya çıkan kalsiyum (Ca), demir (Fe) ve manganez (Mn) ile karakterize edilir (Kong vd., 2022). Aşındırıcı faaliyetlerin azaldığı ve bitki örtüsü altında toprağın olgunlaştığı dönemlerde, göl sedimanları özellikle potasyum, magnezyum ve sodyum elementlerinin daha düşük yoğunluklarını kaydeder (Thin vd., 2020). Erozyonun azaldığı dönemler, kısmen göl havzalarındaki su verimliliğinin artmasından ve kısmen de havzadan yıkanan organik maddenin artmasından kaynaklanan daha yüksek organik karbon değerleriyle de uyum göstermektedir. Havzada asit toprakların ve turbaların geliştiği yerlerde, bu durum yüksek iyot/karbon oranlarına veya göl sedimanlarında yüksek Fe ve Mn içeriğine neden olabilir (Pennington vd., 1972). Bu nedenle göl çökeltilerinden elde edilen kimyasal veriler, göl havzası geçmişlerinin belirlenmesinde polen-stratigrafik ve diğer paleoortamsal verileri desteklemek için kullanılabilir.

Tarihi ve tarih öncesi insan faaliyetlerinin etkileri de genellikle silisyum, titanyum, kurşun ve cıva gibi jeokimyasal verilerle belirlenebilir (Wang vd., 2019). Örneğin tarla tarımı, silisyum (Si) ve titanyumun (Ti) artışıyla, madencilik ve metalürji faaliyetleri ise kurşun ve cıva gibi ağır metallerin

varlığıyla (Farmer vd., 2009) görülebilir. Bu ve diğer kimyasal elementlerin (K, Ca, Rb, Sr, vb.) göl sedimanlarında görülmesi, aynı zamanda ormanlık alanların insanlar tarafından tahrip edilmesinin ardından meydana gelen atmosferik toz akışındaki artış gibi insan etkilerine dair ek kanıtlar sağlamaktadır (Martínez-Cortizas vd., 2005). Tarım faaliyetlerinin yoğunluğu ve zamanlaması polen verileri gibi kanıtlarla da desteklenebilir.

Göl sedimanı kimyasındaki değişiklikler, sedimanların manyetik özelliklerindeki değişikliklerle de ilişkilidir ve bunlar genellikle havza çevresinde işleyen süreçlerin belirlenmesini sağlayabilir. Özellikle partiküllerin miktarı, boyutu ve mineralojisi manyetik duyarlılık ölçümleri kullanılarak belirlenebilir. Bazı göl sedimanlarında, manyetik parametreler havza çevresindeki bitki örtüsü modellerini belirlemek ve bunları iklim değişikliği modelleriyle ilişkilendirmek için kullanılmıştır (Geiss vd., 2003). Bunun yanı sıra göl sedimanlarındaki manyetik veriler insan etkisinin neden olduğu artan erozyon oranlarını yansıtmakta ve havzalarda uygulanan arazi kullanım türüne ilişkin bilgiler sunmaktadır (Rout vd., 2021). Manyetik duyarlılık verileri polen verileri ile karşılaştırılarak belirli bir dönemde antropojenik gösterge polenlerinde ve manyetik duyarlılık değerlerinde yoğunlaşmanın olması insan etkisi sonucunda havza erozyonunun arttığına dair kanıtlar sunmaktadır. Örneğin, İngiltere'nin kuzeydoğusundaki Gormire Gölü'nde, mineral manyetik özellikler diğer kayıtlarla (polen analizi, organik biyojeokimyasal analiz) birleştirilerek, yerleşme dönemlerinde orman tahribatı ve erozyonun ana aşamalarının belirlenmesini sağlamıştır. Bu dönemlerden önce ve bu dönemler arasında, göl havzasının çoğunlukla ormanla kaplı olduğu ve erozyonun daha sınırlı ve düzensiz olduğu görülmüştür (Oldfield vd., 2003).

Sediman stratigrafisindeki ani değişiklikler göl seviyelerindeki değişimlerin de belirlenmesini sağlar. Aynı zamanda bu tür değişikliklerin bölgesel olarak eşzamanlı olduğunun görüldüğü durumlarda, geçmişteki yağış rejimlerinin belirlenmesi için de önemli bir veri sunar (Nesje vd., 2000). Dünyanın birçok yerinde, yıllık iklim döngüsü, iklim değişkenliğinin en güçlü parçasıdır. Bu durum genellikle göllerdeki sedimanların mevsimsel birikimine de yansır. Bu birikim sonucunda ortaya çıkan yıllık katmanlara varv adı verilir. (Saarnisto, 1986). Varvlar en çok soğuk-ılıman ortamlarda, özellikle de yılın bir bölümünde donmuş olan ve sediman girdisinin güçlü bir şekilde mevsimsel olduğu derin anoksik göllerde yaygındır (Palmer vd., 2019). Bazı göllerde, varv sedimanları Holosen boyunca birikmiştir ve radyokarbon zaman ölçeğinin kalibre edilmesinde kullanılabilen kronolojik bir karşılaştırma verisi sağlar (Anderson vd., 1993). Varv kalınlığındaki değişimler, aletsel olarak

kaydedilmiş iklim verileriyle dikkatlice kalibre edilirse önemli paleoiklimsel bilgiler sağlayabilir (Karadaş, 2022).

Van Gölü'nde yapılan bir çalışmada göl sedimanlarının jeokimyasal, polen ve diyatom verileri temel alınarak litolojik tanımlaması yapılmış, sedimantasyon oranı belirlenmiş ve su toplama havzasının jeolojisi-jeomorfolojisi ortaya konulmuş ve gölün hidrografik özellikleri belirlenmiştir. Bu bulgulardan en önemlisi varv yapılarının keşfedilmesidir. Bu varv yapılarının üzerinde yapılan sayım ve sedimanların yapısına göre geçmiş dönemlerde hidrolojik rejim ve mevsimsel değişimleri ayrıntılı olarak saptamak mümkün olmuştur (Degens & Kurtmann, 1978).

Van Gölü'nde 10 bin yıllık sediman kayıtlarından yola çıkılarak Holosen göl su seviyesi değişimleri de tespit edilmiştir. Gölden alınan karotlar üzerinde gerçekleştirilen analizler sonucunda, 13 bin varv yılına varan yaşlar elde edilmiştir (Landman vd., 1996). Jeokimyasal göstergeler, duraylı izotop verileri ve polen analizleri gibi yardımcı paleoiklimsel veriler, son 13 bin yıllık iklim koşullarını yüksek çözünürlükte belirlemek için kullanılmıştır. Araştırmalar sonucunda kurak ve nemli iklim dönemlerinin varlığı tespit edilmiştir. GÖ 12.100-10.460 yılları arasında Younger Dryas soğuk olayı ile eş zamanlı olarak soğuk ve kurak bir dönem hüküm sürmüştür. Bu dönemde Van Gölü su seviyesi günümüzdeki seviyesine göre 45 m düşmüştür. GÖ 8180-4200 yılları arasında artan yağış miktarı ile göl su seviyesinin yükseldiği bir dönem hüküm sürmüştür ve göl seviyesi günümüz seviyesinden 52 metre daha yükselmiştir. GÖ 4200-3200 yılları arasında göl seviyesinin günümüz göl seviyesinden 58 m aşağıda olduğu başka bir kurak dönem hüküm sürmüştür. GÖ 2000 yılından bu yana ise iklim rejimi güncel özellikler göstermiştir.

Göl seviyesi değişiminin geçmişini belirlemek için bazı sedimentolojik özellikler kullanılabilir. Bunlar arasında tane boyu değişimleri (daha kaba sedimanlar kıyıya yakın alanlara karşılık gelir); litolojik özellikler (kıyı sedimanları genellikle kıyıya yakın bitki örtüsü nedeniyle daha büyük miktarlarda organik madde içerirken, daha derin sularda çökelen sediman ince göl marnları içerir); gölün alçalma evreleri sırasında erozyona veya sedimanın birikmemesine işaret eden sediman aralıkları; ve göl sedimanlarının makroskopik bileşenleri (yumuşakçalar kıyıya yakın sedimanlarda artarken; daha derin sularda ostrakodlar daha yaygındır) yer alır (Magny vd., 2001; Lowe & Walker, 2015).

Kum tabakalarının üstündeki ve altındaki parçacık boyutu derecelendirmesi (örneğin lazer granülometri ile) göl seviyesi değişiminin varlığına dair destekleyici kanıtlar sağlayabilir ve değişim oranını gösterebilir. Göl seviyelerinin önemli ölçüde düştüğü varsayılan yerlerde, toprak oluşumu,

kolüvyal çökeltiler, bataklık ve turba gelişimi veya maruz kalan kıyı alanlarında polen ve yumuşakçaların zayıf korunma derecesi gibi limnik olmayan ortamlara dair kanıtlar ile korunmuş banklar ve terasları içeren jeomorfolojik kanıtlar bulunmaktadır (Dearing, 1997).

Göl seviyesinin sabit olduğu bir dönemde, rüzgâr ve dalga etkisi nedeniyle ince sediman ve organik maddenin birikemeyeceği bir sediman sınırı oluşur. Bu sınırın üzerinde, sediman kayıtlarına kaba sedimanlar (>0,125 mm) hâkim olur. Göl seviyesinde sonraki zamanlarda meydana gelen bir düşüş, yeni bir sediman sınırının oluşmasına, kıyı sedimanlarının yeniden işlenmesine ve o bölgede sedimantasyonun duraklamasına neden olur. Bu durum, sediman kayıtlarına gölün ilerisindeki tane boyutunun kabalaşmasıyla yansımaktadır. Sonrasında göl seviyesindeki herhangi bir yükselme, sediman sınırını daha yüksek bir konuma getirir ve yenilenen sedimantasyon, önceki alçalma sırasında biriken kaba katmanları gömer. (Jones & Jordan, 2013).

Göl seviyesindeki değişikliklerin kıyı makrofitlerinin (sucul bitkiler) mekânsal dağılımı üzerinde de etkisi olur. Göllerdeki makrofit dağılımını ışık yoğunluğu ve su derinliği büyük ölçüde etkilemektedir (Zhao vd., 2021). Doğal koşullar altında, bir gölün kıyı kenarları tipik olarak Carex ve Phragmites gibi makrofitlerin hâkimiyetinde olur. Artan su derinliği ile birlikte kıyı bölgesinden uzaklaşmaya başladıkça, Potamogeton ve Myriophyllum gibi yüzen makrofitler yayılış gösterir (Magny vd., 2001). Daha sonra bunların yerini daha derin kıyı altı bölgesinde, düşük ışık taksonları (Chara ve Nitella) alır (Cohen, 2003). Dolayısıyla sediman kayıtlarında, göl seviyesindeki bir artış, kıyı bölgesi genişledikçe sucul taksonlarda ani bir artışla görülmekte, bu da karasal bitki fosillerinde bir düşüşe neden olmaktadır. Göl seviyeleri yükselmeye devam ettikçe, kıyı taksonlarının yerini derin su taksonları almakta veya göl seviyesi düşmesinde bunun tersi bir durum gerçekleşmektedir.

Çok yıllık zaman ölçeklerinde, tuzlu göllerin çoğunluğu için sediman kayıtlarındaki farklılık, değişen iklim koşullarına yanıt olarak uzun süreli hidrolojik genişleme ve daralmanın bir yansımasıdır. Buharlaştırmanın su girdisini aştığı kurak dönemlerde, göl suyunda evaporitik konsantrasyon meydana gelir, tuzluluk artar, su içerisinde ve göl tabanında evaporit mineraller çöker (Kong vd., 2022). Kurak iklim koşulları devam ederse, meydana gelen kuruma olayı sediman kaydının sürekliliğinde bir kesintiye yol açar. Bir plüvyal (nemli) dönemin başlamasıyla, gölün hacmi su girdisinin atmasıyla birlikte büyür. Tuzluluk azalır ve kırıntılı sedimantasyonun önemi artar ve daha önce biriken evaporitler su içerisinde geri çözünür. (Sanz-Montero & Rodríguez-Aranda, 2022). Böylece sediman yapısı ve içerdiği mineraller göl seviyesi

değişimlerinin ve bununla bağlantılı olan paleoiklim değişimlerinin belirlenmesini sağlamaktadır.

SONUÇLAR

Paleoortamsal koşulların belirlenmesinde önemli bir arşiv niteliği taşıyan göl sedimanları doğal ve antropojenik kaynaklı fiziksel, kimyasal ve biyolojik değişiklikleri kaydeden değerli veriler sunmaktadır. Holosen öncesine ait çalışmalar çoğunlukla doğal etkenlere odaklanırken, özellikle insan etkisinin artış gösterdiği Holosen dönemi için, geçmişteki sediman taşınımı, birikimi ve kaynaklarının belirlenmesi, göl sedimantasyon süreçlerinde iklim ve insan kaynaklı faktörlerin etkilerinin değerlendirilmesi büyük önem taşımaktadır.

Göl sedimanları çeşitli tarihlendirme yöntemleriyle tarihlendirilerek belirlenen paleoortamsal değişimler kronolojik olarak yorumlanabilmektedir. Bunun yanı sıra göl sedimanları içerdiği çeşitli ve zengin veriler sayesinde oldukça geniş bir kullanım alanı sunmaktadır. Bunlardan organik veriler geçmişteki su kimyası, göl derinliği, sıcaklık ve yağış özellikleri, bitki örtüsü değişimleri ve ekolojik değişimlerin belirlenmesini sağlamaktadır. İnorganik veriler ise, sedimanın tane boyu dağılımı, içerdiği elementler, minerolojik özellikleri ve manyetik duyarlılık özellikleri sayesinde göl suyu sıcaklığı, göl seviyesi değişimleri, havzanın jeolojik özellikleri, havza erozyonu, gölü besleyen kaynaklar, taşkınlar ve insan etkisi hakkında değerli bilgiler sunmaktadır. Her iki veri grubunun birlikte değerlendirilmesi paleoortamsal değişimlerin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Böylece doğal faktörler ile antropojenik faktörler arasında ayırım yapılabilmektedir.

Organik ve inorganik veri gruplarının içerdiği farklı veri kaynaklarının her birinin kendine özgü ortamsal koşulları göstermesi tek bir veri ile geniş bir çerçevede değerlendirme yapılmasını engellemektedir. Tek bir veri tarafından sağlanan yorumu güçlendiren çoklu veri analizi yoluyla çok daha sağlam ve daha geniş bir ortamsal çerçeveyi kapsayan veriler elde edilmektedir. Dolayısıyla göl sedimanı arşivlerinin avantajı, sistemleri anlamak için gereken veri zenginliğini içermeleri ve çoklu gösterge yaklaşımı kullanmasının yanı sıra, etkenleri ve tepkiyi anlamak söz konusu olduğunda bir miktar bağımsızlığa izin vermesidir. Bununla birlikte genellikle bir sahadaki çoklu veriler aynı sediman karotundan dolayısıyla aynı birikim koşullarından elde edildiği için verilerin karşılaştırılmalı olarak değerlendirilmesi daha doğru ve güvenilir sonuçlara ulaşılmasını sağlamaktadır. Birden fazla arşivden elde edilen verilerin son teknoloji ürünü istatistiksel ve modelleme araçlarıyla birleştirilmesi, herhangi bir arşiv türünün tek başına sağlayabileceğinden daha iyi zaman, mekan ve yoğunluk düzeyinde kapsama ve hassasiyete sahip entegre bir verinin

üretmesine yol açmaktadır. Dolayısıyla, bu tür veriler, ortamsal değişimin bölgesel ve küresel sentezleri ile model çalışmaları için kullanılabilir.

Göl sedimanı verileri farklı özellikleri içerisinde barındırması sebebiyle coğrafya alanındaki araştırmalar için oldukça geniş bir kullanım alanı sunmaktadır. Bu alanda gerçekleştirilecek çalışmalar hem biyocoğrafya, jeomorfoloji, hidrografya, ekoloji, klimatoloji ve paleocoğrafya alanlarına katkı sunacak hem de geçmişten yola çıkarak elde edilen çıkarımlar sayesinde gelecekte yaşanacak değişimlere karşı planlamalar yapılabilmesini sağlayacaktır.

REFERANSLAR

- Aaby, B., & Digerfeldt, G. (1986). Sampling techniques for lakes and bogs. Editör: B. E. Berglund, *Handbook of Holocene Palaeoecology and Palaeohydrology* (pp. 181–194). New York: John Wiley & Sons.
- Abbasi, A. (2019). 210Pb and 137Cs based techniques for the estimation of sediment chronologies and sediment rates in the Anzali Lagoon, Caspian Sea. *Journal of Radioanalytical and Nuclear Chemistry*, 322(2), 319-330.
- Anderson, R. Y., Bradbury, J. P., Dean, W. E., & Stuiver, M. (1993). Chronology of Elk Lake sediments: Coring, sampling, and time-series construction. *Special Papers-Geological Society of America*, 37-37.
- Arnaud, F., Poulenard, J., Giguet-Covex, C., Wilhelm, B., Révillon, S., Jenny, J. P., ... & Sabatier, P. (2016). Erosion under climate and human pressures: An alpine lake sediment perspective. *Quaternary Science Reviews*, 152, 1-18.
- Attermeyer, K., Hornick, T., Kayler, Z. E., Bahr, A., Zwirnmann, E., Grossart, H. P., & Premke, K. (2014). Enhanced bacterial decomposition with increasing addition of autochthonous to allochthonous carbon without any effect on bacterial community composition. *Biogeosciences*, 11(6), 1479–1489.
- Babeesh, C., Achyuthan, H., Resmi, M. R., Nautiyal, C. M., & Shah, R. A. (2019). Late holocene paleoenvironmental changes inferred from Manasbal Lake sediments, Kashmir Valley, India. *Quaternary International*, 507, 156-171.
- Bakker, J., Paulissen, E., Kaniewski, D., Poblome, J., De Laet, V., Verstraeten, G. ve Waelkens, M. (2013). Climate, people, fire and vegetation: new insights into vegetation dynamics in the Eastern Mediterranean since the 1st century AD. *Climate of the Past*, 9(1), 57-87.
- Balycheva, D., Anufrieva, E., Lee, R., Prazukin, A., & Shadrin, N. (2023). Salinity-Dependent Species Richness of Bacillariophyta in Hypersaline Environments. *Water*, 15(12), 2252.
- Barboni, D., Bonnefille, R., Alexandre, A., & Meunier, J. D. (1999). Phytoliths as paleoenvironmental indicators, west side Middle Awash Valley, Ethiopia. *Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology*, 152(1-2), 87-100.
- Battarbee R. W. (1991). Recent paleolimnology and diatom-based environmental reconstruction. Editör: L. C. K. Shane and E. J. Cushing, *Quaternary Landscapes* (pp. 129–174). Minneapolis: University of Minnesota Press.

- Battarbee, R. W., Gasse, F., & Stickley, C. E. (Eds.). (2004). *Past climate variability through Europe and Africa* (Vol. 6). Dordrecht: Springer.
- Bengtsson, M. M., Attermeyer, K., & Catalán, N. (2018). Interactive effects on organic matter processing from soils to the ocean: Are priming effects relevant in aquatic ecosystems? *Hydrobiologia*, 822(1), 1–17.
- Bennett, K. D., & Willis, K. J. (2001). Pollen. *Tracking environmental change using lake sediments: terrestrial, algal, and siliceous indicators*, 5-32.
- Bianchi, T. S., & Canuel, E. A. (2011). *Chemical biomarkers in aquatic ecosystems*. Princeton University Press.
- Birks, H. J. B. (1986). Numerical zonation, comparison and correlation of Quaternary pollen-stratigraphical data. Editör B. E. Berglund, *Handbook of Holocene Palaeoecology and Palaeohydrology* (pp 743-774). The Blackburn Press.
- Birks, H. J. B. (1998). Numerical tools in paleolimnology – Progress, potentialities and problems. *Journal of Paleolimnology*, 20, 307–322.
- Brisset, E., Miramont, C., Guiter, F., Anthony, E. J., Tachikawa, K., Poulenard, J., ... & Suméra, F. (2013). Non-reversible geosystem destabilisation at 4200 cal. BP: Sedimentological, geochemical and botanical markers of soil erosion recorded in a Mediterranean alpine lake. *The Holocene*, 23(12), 1863-1874.
- Castañeda, I. S., & Schouten, S. (2011). A review of molecular organic proxies for examining modern and ancient lacustrine environments. *Quaternary Science Reviews*, 30(21-22), 2851-2891.
- Celewicz-Góldyn, S., & Kuczyńska-Kippen, N. (2017). Ecological value of macrophyte cover in creating habitat for microalgae (diatoms) and zooplankton (rotifers and crustaceans) in small field and forest water bodies. *PLoS One*, 12(5), e0177317.
- Cohen, A. S. (2003). *Paleolimnology. The History and Evolution of Lake Systems*. Oxford: Oxford University Press.
- Cuenca-Cambronero, M., Courtney-Mustaphi, C. J., Greenway, R., Heiri, O., Hudson, C. M., King, L., ... & Matthews, B. (2022). An integrative paleolimnological approach for studying evolutionary processes. *Trends in ecology & evolution*, 37(6), 488-496.
- Danielopol, D. L., Ito, E., Wansard, G., Kamiya, T., Cronin, T. M., & Baltanás, A. (2002). Techniques for collection and study of Ostracoda. *Geophysical Monograph-American Geophysical Union*, 131, 65-98.
- Dearing J. A. (1991). Lake sediment records of erosional processes. Editör: J. P. Smith P. G. Appleby, R. W. Battarbee, J. A. Dearing, R. Flower, E. Y.

- Haworth, F. Oldfield, P. E. O'Sullivan, *Environmental History and Palaeolimnology* (pp. 96–106). Netherlands: Springer.
- Dearing, J. A. (1997). Sedimentary indicators of lake-level changes in the humid temperate zone: a critical review. *Journal of paleolimnology*, 18, 1-14.
- Dearing, J. A., & Jones, R. T. (2003). Coupling temporal and spatial dimensions of global sediment flux through lake and marine sediment records. *Global and Planetary Change*, 39(1-2), 147-168.
- Degens, E. T., & Kurtmann, F. (1978). *The Geology of Lake Van*, Vol. 169.
- Doran, P. T., Priscu, J. C., Lyons, W. B., Powell, R. D., Andersen, D. T., & Poreda, R. J. (2004). Paleolimnology of extreme cold terrestrial and extraterrestrial environments. Editör: R. Pienitz, M. S. V. Douglas, & J. P. Smol, *Long-Term Environmental Change in Arctic and Antarctic lakes* (pp. 475–511). Dordrecht: Springer.
- Douglas, M. S. V. (2013). Overview of Paleolimnology. In Elias, S. A. (Eds.) *Encyclopedia of Quaternary Science* (pp. 259–270). Amsterdam: Elsevier.
- Edwards, K. J., & Whittington, G. (2001). Lake sediments, erosion and landscape change during the Holocene in Britain and Ireland. *Catena*, 42(2-4), 143-173.
- England, A., Eastwood, W. J., Roberts, C. N., Turner, R., ve Haldon, J. F. (2008). Historical landscape change in Cappadocia (central Turkey): a palaeoecological investigation of annually-laminated sediments from Nar lake. *The Holocene*, 18(8), 1229-1245.
- Farmer, J. G., Anderson, P., Cloy, J. M., Graham, M. C., MacKenzie, A. B., & Cook, G. T. (2009). Historical accumulation rates of mercury in four Scottish ombrotrophic peat bogs over the past 2000 years. *Science of the Total Environment*, 407(21), 5578-5588.
- Francus, P. (Ed.) (2004). *Image Analysis, Sediments and Paleoenvironments. Developments in Paleoenvironmental Research*, vol. 7. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Fredlund, G. G., & Tieszen, L. L. (1997). Phytolith and carbon isotope evidence for late Quaternary vegetation and climate change in the southern Black Hills, South Dakota. *Quaternary Research*, 47(2), 206-217.
- Frey D. G. (1988). What is paleolimnology? *Journal of Paleolimnology*, 1, 5–8.
- García, M. L., Birlo, S., & Zolitschka, B. (2022). Paleoenvironmental changes of the last 16,000 years based on diatom and geochemical stratigraphies from the varved sediment of Holzmaar (West-Eifel Volcanic Field, Germany). *Quaternary Science Reviews*, 293, 107691.

- Gasse, F., Barker, P., Gell, P. A., Fritz, S. C., & Chalief, F. (1997). Diatom-inferred salinity in palaeolakes: an indirect tracer of climate change. *Quaternary Science Reviews*, 16(6), 547-563.
- Gayantha, K., Routh, J., & Chandrajith, R. (2017). A multi-proxy reconstruction of the late Holocene climate evolution in Lake Bolgoda, Sri Lanka. *Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology*, 473, 16-25.
- Geiss, C. E., Umbanhowar, C. E., Camill, P., & Banerjee, S. K. (2003). Sediment magnetic properties reveal Holocene climate change along the Minnesota prairie-forest ecotone. *Journal of Paleolimnology*, 30, 151-166.
- Goetcheus, V. G., & Birks, H. H. (2001). Full-glacial upland tundra vegetation preserved under tephra in the Beringia National Park, Seward Peninsula, Alaska. *Quaternary Science Reviews*, 20(1-3), 135-147.
- Griffith, H. I., & Holmes, J. A. (2000). Non-marine ostracods and Quaternary palaeoenvironments. Technical Guide 8. *Quaternary Research Association, London*, 188.
- Guo, Q., Wang, C., Wei, R., Zhu, G., Cui, M., & Okolic, C. P. (2020). Qualitative and quantitative analysis of source for organic carbon and nitrogen in sediments of rivers and lakes based on stable isotopes. *Ecotoxicology and environmental safety*, 195, 110436.
- Hajdas, I., Ascough, P., Garnett, M. H., Fallon, S. J., Pearson, C. L., Quarta, G., ... & Yoneda, M. (2021). Radiocarbon dating. *Nature Reviews Methods Primers*, 1(1), 62.
- Hammarlund, D., & Lemdahl, G. (1994). A Late Weichselian stable isotope stratigraphy compared with biostratigraphical data: a case study from southern Sweden. *Journal of Quaternary Science*, 9(1), 13-31.
- Hannon, G. E., & Gaillard, M. J. (1997). The plant-macrofossil record of past lake-level changes. *Journal of Paleolimnology*, 18, 15-28.
- Haskett, D. R. (2020). *Climatic and Environmental Change in the Colorado Rocky Mountains During the Late Quaternary: A Paleolimnological Approach* (Doctoral dissertation, University of Georgia).
- Hatfield, R. G., & Maher, B. A. (2009). Holocene sediment dynamics in an upland temperate lake catchment: climatic and land-use impacts in the English Lake District. *The Holocene*, 19(3), 427-438.
- Haworth, E. Y. & Lund, J. W. G. (1984). *Lake Sediments and Environmental History. Studies in Palaeolimnology and Palaeoecology in Honour of Winifred Tutin*. UK: Leicester University Press.
- Hofmann, A. M., Geist, J., Nowotny, L., & Raeder, U. (2020). Depth-distribution of lake benthic diatom assemblages in relation to light

- availability and substrate: implications for paleolimnological studies. *Journal of Paleolimnology*, 64, 315-334.
- Hong, Y. T., Jiang, H. B., Liu, T. S., Zhou, L. P., Beer, J., Li, H. D., ... & Qin, X. G. (2000). Response of climate to solar forcing recorded in a 6000-year $\delta^{18}\text{O}$ time-series of Chinese peat cellulose. *The Holocene*, 10(1), 1-7.
- Jones, R. T. & Jordan, J. T. (2013). Lake Level Studies. Editör S. A. Elias, *Encyclopedia of Quaternary Science* (pp. 483-498). Amsterdam: Elsevier.
- Juggins, S., & Birks, H. J. B. (2012). Quantitative environmental reconstructions from biological data. *Tracking environmental change using lake sediments: Data handling and numerical techniques*, 431-494.
- Karadaş, Ö. (2022). *Paleoclimate reconstruction from varved sediments in Köyceğiz Lake, Southwest Anatolia* (Master's thesis, Middle East Technical University).
- Kong, T., Tudryn, A., Gibert-Brunet, E., Tucholka, P., Motavalli-Anbaran, S. H., Ahmady-Birgani, H., ... & Dufaure, O. (2022). 30,000 Years of the southwestern Lake Urmia (Iran) paleoenvironmental evolution inferred from mineralogical indicators from lake and watershed sediments. *Journal of Asian Earth Sciences*, 239, 105387.
- Korhola, A., Olander, H., & Blom, T. (2000). Cladoceran and chironomid assemblages as qualitative indicators of water depth in subarctic Fennoscandian lakes. *Journal of Paleolimnology*, 24, 43-54.
- Kuzucuoğlu, C., Dörfler, W., Kunesch, S., ve Goupille, F. (2011). Mid-to late-Holocene climate change in central Turkey: The Tecer Lake record. *The Holocene*, 21(1), 173-188.
- Landmann, G., Reimer, A., Lemcke, G., & Kempe, S. (1996). Dating Late Glacial abrupt climate changes in the 14,570 yr long continuous varve record of Lake Van, Turkey. *Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology*, 122(1-4), 107-118.
- Lemcke, G., & Sturm, M. (1997). $\delta^{18}\text{O}$ and trace element measurements as proxy for the reconstruction of climate changes at Lake Van (Turkey): preliminary results. In *Third millennium BC climate change and Old World collapse* (pp. 653-678). Berlin, Heidelberg: Springer Berlin Heidelberg.
- Leng, M. J., Lamb, A. L., Heaton, T. H., Marshall, J. D., Wolfe, B. B., Jones, M. D., ... & Arrowsmith, C. (2006). *Isotopes in lake sediments* (pp. 147-184). Springer Netherlands.

- Lin, J. C., Broecker, W. S., Hemming, S. R., Hajdas, I., Anderson, R. F., Smith, G. I., ... & Bonani, G. (1998). A reassessment of U-Th and ^{14}C ages for late-glacial high-frequency hydrological events at Searles Lake, California. *Quaternary Research*, 49(1), 11-23.
- Locke, G. & Bertine, K. K. (1986). Magnetite in sediments as an indicator of coal combustion. *Applied Geochemistry*, 1, 345-356.
- Lowe, J. J., & Walker, M. J. C. (2015). *Reconstructing Quaternary Environments (3rd edition)*. Oxon: Routledge.
- Lozano-García, S., Torres-Rodríguez, E., Ortega, B., Vázquez, G., & Caballero, M. (2013). Ecosystem responses to climate and disturbances in western central Mexico during the late Pleistocene and Holocene. *Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology*, 370, 184-195.
- Ma, L., Abuduwaili, J., & Liu, W. (2020). Environmentally sensitive grain-size component records and its response to climatic and anthropogenic influences in Bosten Lake region, China. *Scientific Reports*, 10(1), 942.
- Magny, M., Guiot, J., & Schoellammer, P. (2001). Quantitative reconstruction of Younger Dryas to mid-Holocene paleoclimates at Le Locle, Swiss Jura, using pollen and lake-level data. *Quaternary Research*, 56(2), 170-180.
- Marco-Barba, J., Holmes, J. A., Mesquita-Joanes, F., & Miracle, M. R. (2013). The influence of climate and sea-level change on the Holocene evolution of a Mediterranean coastal lagoon: evidence from ostracod palaeoecology and geochemistry. *Geobios*, 46(5), 409-421.
- Martínez-Cortizas, A., Mighall, T., Pombal, X. P., Munfoz, J. N., Varela, E. P., & Rebolol, R. P. (2005). Linking changes in atmospheric dust deposition, vegetation change and human activities in northwest Spain during the last 5300 years. *The Holocene*, 15(5), 698-706.
- Mauquoy, D., Hughes, P. D. M., & Van Geel, B. (2010). A protocol for plant macrofossil analysis of peat deposits. *Mires and Peat*, 7(6), 1-5.
- McCormack, J., Viehberg, F., Akdemir, D., Immenhauser, A., & Kwiecien, O. (2019). Ostracods as ecological and isotopic indicators of lake water salinity changes: the Lake Van example. *Biogeosciences*, 16(10), 2095-2114.
- Meng, L., Zhao, Z., Lu, L., Zhou, J., Luo, D., Fan, R., ... & Huang, C. (2021). Source identification of particulate organic carbon using stable isotopes and n-alkanes: modeling and application. *Water Research*, 197, 117083.
- Mîndrescu, M., Florescu, G., Grădinaru, I., & Haliuc, A. (2017). Lakes, lacustrine sediments, and palaeoenvironmental reconstructions. *Landform Dynamics and Evolution in Romania*, 699-734.

- Morais, A. L. M., & Coimbra, J. C., (2019). Ostracoda (Crustacea) from the infralittoral of Santa Catarina state, southern Brazil. *Mar. Biodivers.* 49, 69–82.
- Moser, K. A., MacDonald, G. M., & Smol, J. (1996). Applications of freshwater diatoms to geographical research. *Progress in Physical Geography*, 20(1), 21-52.
- Nawaz, M. A., Zakharenko, A. M., Zemchenko, I. V., Haider, M. S., Ali, M. A., Imtiaz, M., ... & Golokhvast, K. S. (2019). Phytolith formation in plants: from soil to cell. *Plants*, 8(8), 249.
- Nesje, A., Lie, Ø., & Dahl, S. O. (2000). Is the North Atlantic Oscillation reflected in Scandinavian glacier mass balance records? *Journal of Quaternary Science: Published for the Quaternary Research Association*, 15(6), 587-601.
- Oldfield, F., Crooks, P. R. J., Harkness, D. D. & Petterson, G. (1997). AMS radiocarbon dating of organic fractions from varved lake sediments: an empirical test of reliability. *Journal of Paleolimnology*, 18, 87-91.
- Oldfield, F., Wake, R., Boyle, J., Jones, R., Nolan, S., Gibbs, Z., ... & Wolff, G. (2003). The late-Holocene history of Gormire Lake (NE England) and its catchment: a multiproxy reconstruction of past human impact. *The Holocene*, 13(5), 677-690.
- Ören, A. (2018). *Kültepe (Kayseri) çevresinin fosil polen analizleri ışığında holosen paleocoğrafyası*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ören, A. (2022). Fosil Polen Kayıtlarına Göre Orta-Geç Holosen'de Anadolu'da Arazi Kullanımı ve Vejetasyonda Meydana Gelen Değişimler. *Coğrafi Bilimler Dergisi/ Turkish Journal of Geographical Sciences*, 20(1), 1-24, doi: 10.33688/aucbd.959675
- Ören, A. (2023). Anadolu'da Beyşehir İskân Döneminin sonlanmasında etkili olan faktörlerin analizi. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi – USBED* 5(9), 695-724.
- Palmer, A. P., Bendle, J. M., MacLeod, A., Rose, J., & Thorndycraft, V. R. (2019). The micromorphology of glaciolacustrine varve sediments and their use for reconstructing palaeoglaciological and palaeoenvironmental change. *Quaternary Science Reviews*, 226, 105964.
- Pennington, W., Haworth, E. Y., Bonny, A. P., & Lishman, J. P. (1972). Lake sediments in northern Scotland. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London. B, Biological Sciences*, 264(861), 191-294.

- Pienitz, R., Douglas, M. S., & Smol, J. P. (Eds.). (2005). *Long-term environmental change in Arctic and Antarctic lakes* (Vol. 8). Springer Science & Business Media.
- Pienitz, R., Smol, J. P., & Birks, H. J. B. (1995). Assessment of freshwater diatoms as quantitative indicators of past climatic change in the Yukon and Northwest Territories, Canada. *Journal of Paleolimnology*, 13, 21-49.
- Pinter, N., Fiedel, S., & Keeley, J. E. (2011). Fire and vegetation shifts in the Americas at the vanguard of Paleoindian migration. *Quaternary Science Reviews*, 30(3-4), 269-272.
- Płóciennik, M., Pawłowski, D., Vilizzi, L., & Antczak-Orlewska, O. (2020). From oxbow to mire: Chironomidae and Cladocera as habitat palaeoindicators. *Hydrobiologia*, 847(15), 3257-3275.
- Prather, C. M., Pelini, S. L., Laws, A., Rivest, E., Woltz, M., Bloch, C. P., ... & Joern, A. (2013). Invertebrates, ecosystem services and climate change. *Biological Reviews*, 88(2), 327-348.
- Prebble, M., Schallenberg, M., Carter, J., & Shulmeister, J. (2002). An analysis of phytolith assemblages for the quantitative reconstruction of late Quaternary environments of the Lower Taieri Plain, Otago, South Island, New Zealand I. Modern assemblages and transfer functions. *Journal of Paleolimnology*, 27, 393-413.
- Reasoner M. A. (1993). Equipment and procedure improvements for a light-weight, inexpensive, percussion core sampling system. *J. Paleolimnol*, 8, 273-281.
- Reed, J. M., Roberts, N., & Leng, M. J. (1999). An evaluation of the diatom response to Late Quaternary environmental change in two lakes in the Konya Basin, Turkey, by comparison with stable isotope data. *Quaternary Science Reviews*, 18(4-5), 631-646.
- Renberg, I., Hansson, H. (2008). The HTH sediment corer. *J Paleolimnol*, 40, 655-659.
- Roberts, N., Reed, J. M., Leng, M. J., Kuzucuoğlu, C., Fontugne, M., Bertaux, J., ... & Karabiyoğlu, M. (2001). The tempo of Holocene climatic change in the eastern Mediterranean region: new high-resolution crater-lake sediment data from central Turkey. *The Holocene*, 11(6), 721-736.
- Rose, N. L. & Appleby, P. G. (2005). Regional Applications of Lake Sediment Dating by Spheroidal Carbonaceous Particle Analysis I: United Kingdom. *Journal of Paleolimnology*, 34, 349-361.
- Rout, S. P., Vasudevan, S., & Balamurugan, P. (2021). Assessment of Textural Characteristics and Magnetic Susceptibility to understand the

- Sedimentation environment of the Chandratat Lake, Spiti Valley, Himachal Pradesh, India. *Solid State Technology*, 64(2), 2450-2468.
- Saarnisto, M. (1986). Annually laminated lake sediments. Editör: B. Berglund, *Handbook of Holocene Palaeoecology and Palaeohydrology* (pp. 343-370). Chichester: Wiley.
- Sabatier, P., Moernaut, J., Bertrand, S., Van Daele, M., Kremer, K., Chaumillon, E., & Arnaud, F. (2022). A review of event deposits in lake sediments. *Quaternary*, 5(3), 34.
- Sagnotti, L., Budillon, F., Dinarès-Turell, J., Iorio, M., & Macri, P. (2005). Evidence for a variable paleomagnetic lock-in depth in the Holocene sequence from the Salerno Gulf (Italy): Implications for “high-resolution” paleomagnetic dating. *Geochemistry, Geophysics, Geosystems*, 6(11).
- Sanz-Montero, M. E., & Rodríguez-Aranda, J. P. (2022). Seismites in Miocene gypsum microbialites: Multiproxy tools for paleoenvironmental reconstruction of saline lakes. *Sedimentary Geology*, 439, 106219.
- Saurer, M., Robertson, I., Siegwolf, R., & Leuenberger, M. (1998). Oxygen isotope analysis of cellulose: an interlaboratory comparison. *Analytical Chemistry*, 70(10), 2074-2080.
- Sikes, E. L., Uhle, M. E., Nodder, S. D., & Howard, M. E. (2009). Sources of organic matter in a coastal marine environment: evidence from n-alkanes and their $\delta^{13}\text{C}$ distributions in the Hauraki Gulf, New Zealand. *Marine Chemistry*, 113(3-4), 149-163.
- Simonneau, A., Doyen, E., Chapron, E., Millet, L., Vannière, B., Di Giovanni, C., ... & Arnaud, F. (2013). Holocene land-use evolution and associated soil erosion in the French Prealps inferred from Lake Paladru sediments and archaeological evidences. *Journal of Archaeological Science*, 40(4), 1636-1645.
- Smol J. P. (2008). *Pollution of Lakes and Rivers. A Paleoenvironmental Perspective*, (2nd edn). Oxford: Blackwell Publishing.
- Špoljar, M. (2013). Microaquatic communities as indicators of environmental changes in lake ecosystems. *Journal of Engineering Research*, 1(1), 29–42.
- Sturm, M., & Matter, A. (1978). Turbidites and varves in Lake Brienz (Switzerland): deposition of clastic detritus by density currents. *Modern and ancient lake sediments*, 147-168.
- Terwilliger, V. J., Betancourt, J. L., & Leavitt, S. W. (2002). Leaf cellulose δD and $\delta^{18}\text{O}$ trends with elevation differ in direction among co-occurring,

- semiarid plant species. *Geochimica et Cosmochimica Acta*, 66(22), 3887-3900.
- Thin, M. M., Setti, M., Sacchi, E., Re, V., Riccardi, M. P., & Allais, E. (2020). Mineralogical and geochemical characterisation of alkaline lake sediments to trace origin, depositional processes, and anthropogenic impacts: Inle Lake (Southern Shan State, Myanmar). *Environmental Earth Sciences*, 79, 1-18.
- Trauth, M. H., Deino, A. L., Bergner, A. G., & Strecker, M. R. (2003). East African climate change and orbital forcing during the last 175 kyr BP. *Earth and Planetary Science Letters*, 206(3-4), 297-313.
- Turner, G. M. & Thompson, R. (1981). Lake sediment record of the geomagnetic secular variation in Britain during Holocene times. *Geophysical Journal of the Royal Astronomical Society*, 65, 703-725.
- Xia, L., Cao, J., Jin, J., Xiang, B., Ma, W., & Wang, T. (2022). Response of nitrogen isotopes to paleo-environment and organic carbon accumulation in a Late Paleozoic alkaline lake, Junggar Basin. *Chemical Geology*, 602, 120884.
- Wang, C., Kuang, X., Shan, J., Zhang, Q., Zhou, Z., Tong, Y., & Zou, Y. (2022). Recent ostracods as ecological indicators and its applications: An example from the southern Tibetan Plateau. *Ecological Indicators*, 143, 109326.
- Wang, S., Wang, W., Chen, J., Zhao, L., Zhang, B., & Jiang, X. (2019). Geochemical baseline establishment and pollution source determination of heavy metals in lake sediments: A case study in Lihu Lake, China. *Science of The Total Environment*, 657, 978-986.
- Whitlock, C., Sarna-Wojcicki, A. M., Bartlein, P. J., & Nickmann, R. J. (2000). Environmental history and tephrostratigraphy at Carp Lake, southwestern Columbia basin, Washington, USA. *Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology*, 155(1-2), 7-29.
- Wilhelm, B., Sabatier, P., & Arnaud, F. (2015). Is a regional flood signal reproducible from lake sediments? *Sedimentology*, 62(4), 1103-1117.
- Wojewódka, M., & Hruševár, D. (2020). The role of paleolimnology in climate and environment reconstruction and lake restoration in light of research on selected bioindicators. *The holistic approach to environment*, 10(1), 16-28.
- Wooller, M. J., Francis, D., Fogel, M. L., Miller, G. H., Walker, I. R., & Wolfe, A. P. (2004). Quantitative paleotemperature estimates from $\delta^{18}\text{O}$ of chironomid head capsules preserved in arctic lake sediments. *Journal of Paleolimnology*, 31, 267-274.

- Wright H. E. (2010). High points in paleolimnological studies as viewed by a convert. *Journal of Paleolimnology*, 44, 497–503.
- Xia, J., Haskell, B. J., Engstrom, D. R., & Ito, E. (1997). Holocene climate reconstructions from tandem trace-element and stable-isotope composition of ostracodes from Coldwater Lake, North Dakota, USA. *Journal of Paleolimnology*, 17, 85-100.
- Yang, J., Han, M., Zhao, Z., & Jiang, H. (2022). Positive priming effects induced by allochthonous and autochthonous organic matter input in the lake sediments with different salinity. *Geophysical Research Letters*, 49(5), e2021GL096133.
- Zhang, X. R., Du, Y., Ma, C. M., Ping, S. F., & Feng, C. (2019). Phytolith data in peat profile over the past 1300 years in the Xishan Mountains, Jiangxi Province, China. *Data in brief*, 25, 103981.
- Zhao, F., Fang, X., Zhao, Z., & Chai, X. (2021). Effects of water level fluctuations on the growth characteristics and community succession of submerged macrophytes: a case study of Yilong Lake, China. *Water*, 13(20), 2900.
- Zolitschka, B. (2013). Varved Lake Sediments. Editör S. A. Elias, *Encyclopedia of Quaternary Science* (pp. 573-581). Amsterdam: Elsevier.

Bölüm 65

**Bankometer Metodu ile Banka İflas
Riskinin Ölçülmesi: Borsa İstanbul
XBANK Endeksinde Yer Alan Bankalar
Üzerine Bir İnceleme**

Bekir KAYA¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Polatlı Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Bölümü, bekir.kaya@hbv.edu.tr, ORCID No: 0000-0003-2648-2864

ÖZET

Bu çalışmada BİST XBANK endeksinde yer alan bankaların, 2012-2022 arasındaki dönemde kamuoyuna açıklanan konsolide olmayan finansal tablo verileri kullanılarak, Bankometer yöntemiyle borç ödeme gücünün ölçülmesi amaçlanmaktadır. Bankometer yöntem, minimum sayıda parametre ile maksimum sayıda doğru sonuç kalitesine sahip bir modeldir. XBANK endeksinde yer alan bankaların ait oldukları gruplara bakıldığında, kamusal sermayeli bankalar, özel sermayeli bankalar, yabancı sermayeli bankalar, kalkınma ve yatırım bankaları ve katılım bankalarından oluşan homojen bir grup olduğu görülmektedir. Bankometer yöntemi, finansal tablolardan sağlanan veriler ile hesaplanan altı orana modelde belirlenen katsayıların uygulanması yoluyla borç ödeme gücü skoru hesaplanması ve borç ödeme skorunun %70'in üzerinde olması durumunda bankanın yüksek borç ödeme gücüne sahip olduğunu, %50'nin altında olması durumunda ise zayıf borç ödeme gücünün varlığını gösteren bir modeldir. Yapılan analizlerin en önemli bulgusu, BİST XBANK endeksinde yer alan bankaların 2012 ile 2022 arasındaki her yıl için hesaplanan borç ödeme gücü skorunun %70'in üzerinde olmasıdır. Bu sonuç bankaların yüksek borç ödeme gücüne sahip olduğunu göstermektedir. Bankaların ait oldukları gruplar karşılaştırılarak bir değerlendirme yapıldığında ise 2012'den 2022'ye kadar olan dönemde kamusal sermayeli bankalarda ve katılım bankalarında borç ödeme gücü skoru düşüş eğilimindedir. Özel sermayeli bankalarda, yabancı sermayeli bankalarda ve kalkınma ve yatırım bankalarında 2012'den 2022'ye borç ödeme gücü skorunda nispeten sınırlı değişiklikler yaşanmakla birlikte belli bir düzeyde korunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bankometer Model, Finansal Risk, Finansal Sağlık, Borsa İstanbul, XBANK Endeksi

GİRİŞ

Şirketlerin paydaşları, şirketin finansal yükümlülüklerinin yerine getirebilme düzeyinin yüksek olması beklenmektedir. Bu durum bankalar için de farklı değildir. Bir bankayı yatırımcıları ve mevduat sahipleri açısından değerli kılan önemli hususlardan biri de finansal yükümlülüklerini karşılayabilme potansiyelinin yüksekliğidir. Finansal sağlamlığı düşük olan, borç ödeme gücü yetersiz olan bankalar iflas edebilmektedir. 2023 yılı Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde iki önemli bankanın iflasının açıklandığı bir dönem olmuştur. 209 milyar \$ varlığa sahip Silicon Valley Bank, 10 Mart 2023 tarihinde ani bir çöküşle iflas etmiştir. Silicon Valley Bank'ın iflasından yalnızca 2 gün sonra, 12 Mart 2023 tarihinde 110 milyar \$ büyüklüğe sahip olan New York merkezli Signature Bank'a da kayyum atandığı bildirilmiştir. Bu gelişmenin kuşkusuz ABD'de önemli etkileri olmuştur. Türk bankacılık sektörü açısından bakıldığında ise, bankaların borç ödeme gücünün ölçümünün yapılması ve mevcut durumun ortaya konulması noktasında da önemli bir motivasyon kaynağı olduğunu da belirtmemiz gerekmektedir. Bu doğrultuda Borsa İstanbul (BİST) endekslerinden XBANK endeksinde yer alan bankaların iflas olasılıklarının belirlenmesi, iflas durumunda olan ya da olmayan, iflasa yakın bankaların ortaya konulması bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır.

Geçmişte Türk bankacılık sektöründe de önemli iflas süreçlerinin yaşandığı dönemler olmuştur. 1999 yılında bankacılık sektöründe faaliyet gösteren banka sayısı 81 iken, 2001 yılına gelindiğinde Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) tarafından birleştirilen, iflas sürecinde olan ve fona devredilen bankaların tasfiyesi ile bu sayı 61'e düşmüştür (Coşkun ve Eken, 2015:114). 2008 yılına gelindiğinde bankalar yine bir finansal krizle test edilmek durumunda kalmıştır. Fakat önceki dönemle kıyaslandığında Türk bankacılık sektöründe hiçbir bankanın faaliyetine son verilmemiş ve hiçbir banka TMSF'ye devredilmemiştir (Coşkun ve Eken, 2015:114).

Günümüzde Türkiye'de bankacılık sektörünün genel görünümüne bakıldığında, iflas etmek bir yana, çok önemli gelişmelerin yaşandığı görülmektedir. Mayıs 2023'te yayımlanan Bankalarımız Kitabı verilerine göre, bankacılık sektöründe öz kaynaklar %98 oranında artarak 1.407 milyar TL seviyesine, dolar cinsinden ise %36 artarak 73 milyar \$'a yükselmiştir. Yasal öz kaynakların risk ağırlıklı varlıklara oranı %19,5, çekirdek rasyo ise %15,5 ile yüksek bir oranda gerçekleşmiştir. Bankaların likidite oranı bir önceki yıla göre (Aralık 2021) 5,2 puan artarak %156 seviyesine yükselmiştir. Kredi riski de düşük düzeyde izlenmektedir. Toplam krediler içinde tahsili gecikmiş alacakların oranı %2,1 düzeyindeyken, bu oran ticari kredilerde %2,2, bireysel kredilerde ise %1,8 düzeyindedir. Sektörün net karı 2022 yılında bir önceki döneme göre %371

düzeyinde bir artış göstermiştir. BİST’de işlem gören bankacılık sektörünün piyasa değerinde bir önceki döneme göre 2022 yılında %11 düzeyinde bir artış gerçekleşmiş, 16 milyar \$’dan 37 milyar \$’a yükselmiştir. Tüm bu gelişmeler bankacılık sektöründe 2022 yılı itibarıyla bir önceki döneme göre ciddi bir mesafe katedildiğini göstermektedir.

BİST XBANK endeksinde yer alan bankaların son on yıldaki (2012-2022) borç ödeme gücünün Bankometer yöntemiyle ölçülmesinin amaçlandığı çalışmada ilk olarak literatür taramasına yer verilmiştir. Akabinde yöntem, veri seti ve bulguların yer verildiği çalışmanın son bölümünü, ulaşılan sonuçların değerlendirilmesi oluşturmaktadır.

LİTERATÜR TARAMASI

Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde farklı banka gruplarının iflas riski ya da finansal sağlık düzeyi farklı yöntemler kullanılarak ölçülmüştür.

Çalış, Kevser ve Sakarya (2022) Türkiye’de faaliyet gösteren beş katılım bankasının 2016-2020 dönemi finansal verilerine kullanarak finansal sağlamlığını Bankometer ve Z-Skor yöntemleriyle analiz etmiştir. Ulaşılan sonuçlara göre, Z-Skor modeli hem kamu hem de özel sermayeli katılım bankalarının iflas riskiyle karşı karşıya olduğunu, Bankometer modeli katılım bankalarının çoğunlukla gri bölgede olduğunu ve finansal sıkıntıyla karşılaşma ihtimali taşıdığını göstermektedir.

Aydın, Hazar, Babuşçu ve Uçar (2023) Multi-Moora yöntemi ile 2012-2021 yılları arasındaki verileri kullanarak Türkiye’de ölçek açısından büyük ve orta grupta yer alan bankaların performansını ölçmüştür. Elde edilen bulgulara göre en yüksek performans gösteren bankanın Ziraat Bankası olduğu bulunmuştur.

Aksoy ve Göker (2018) 2012-2016 döneminde BİST’de faaliyet gösteren 10 ticari bankanın verilerini kullanarak Bankometer ve Altman Z-Skor modellerini kullanarak bankaların finansal sağlamlığını test etmiştir. Bankometer model sonuçları incelenen dönemde bankaların yüksek borç ödeme gücüne sahip olduğunu göstermiştir. Altman Z-Skor modelinin sonuçları ise, ticari bankaların yüksek finansal risk düzeyine sahip olduğunu göstermiştir.

Gazel, Altınırnak ve Karamaşa (2021) Türkiye’de faaliyet gösteren 25 ticari bankanın 2007-2017 yılları arasındaki finansal oranlarını kullanarak, çok kriterli karar verme yöntemleriyle, performans sıralaması yapmıştır. Elde edilen bulgulara göre, Adabank AŞ, Deutsche Bank AŞ ve Citibank AŞ performans sıralamasında ilk üçe giren bankalar olarak bulunmuştur.

Tekin ve Gör (2022) Türk bankacılık sektöründe faaliyet gösteren bankaların finansal başarısızlık tahminlerini Altman Z-Skor ve Springate S-Skor modelleri ile incelemiştir. Elde edilen finansal başarısızlığın değerlendirilmesinde Altman

Z-Skor modelinin uygun bir model olmadığını, Springate S-Skora göre bankaların finansal başarısızlık risklerinin oldukça düşük olduğunu göstermektedir.

Kendirli, Kendirli ve Aydın (2019) ticari bankaların 2005 ile 2015 arasındaki verilerini kullanarak Topsis yöntemi ile mali performans analizi gerçekleştirmiştir. Elde edilen bulgular 2001 krizi ile karşılaştırıldığında bankaların daha iyi performans gösterdiğini ortaya koymaktadır. 2008 yılındaki kriz öncesinde ve kriz sonrasında ticari bankalar daha iyi performans gösterirken, 2008 yılında katılım bankaları daha iyi performans göstermiştir.

Paksoy ve Tıraş (2017) Türkiye'deki mevduat bankalarının performansı ve iflas riskini 1997 ile 2003 arasındaki veriler kullanılarak ölçmüştür. Faaliyet gösteren bankalar ile batan bankaların verileri karşılaştırılmıştır. Elde edilen bulgular, bazı özel bankaların ve tüm kamu bankalarının güçlü bir performans gösterdiği, bazı yabancı sermayeli bankaların ise önemli düzeyde zayıf performans gösterdiği şeklindedir.

Toprakdelen ve Pekkaya (2020) 2022-2017 arasındaki verileri kullanarak Türk bankalarında iflas riskini gri ilişkiler analizi yöntemiyle değerlendirmiştir. Elde edilen bulgulara göre bankalar 1999-2004 döneminde oldukça riskli, 2009 yılına kadar kısmen riskli, 2009 yılından sonra ise riskin azaldığı kategoride sınıflandırılmıştır.

Ullah, Wang, Abbas, Zhang, Shahzad ve Mahmood (2021) bir kuruluşun iflas olasılığını belirleyen beş faktörlü Altman Z-skoru modeli aracılığıyla Pakistan'ın bankacılık sektörünün mali durumunu analiz etmektedir. Bankacılık sektörüne dair veriler 2013-2017 arasındaki zaman aralığında Pakistan Menkul Kıymetler Borsası aracılığıyla toplanmıştır. Elde edilen bulgular, yerel bankacılık sektörü için iyi tahminler gösterirken, çoğu yabancı Pakistan bankasının Z skoru 1,1'in altında olup bankanın iflas ettiğini göstermektedir.

Khaddafi, Falahuddin, Heikal ve Nandari (2017) Endonezya Menkul Kıymetler Borsası'nda işlem gören bankacılık şirketlerinin iflas öngörülerini Altman Z-Skorunu kullanarak test etmiştir. Elde edilen bulgulara göre, 2011-2013 arasındaki dönemde incelen bankalarının yaklaşık yarısının iflas halinde olduğu tespit edilmiştir.

Jan, Marimuthu, Shad, Ur-Rehman, Zahid ve Jan (2019) Malezya'daki İslami ve geleneksel bankaların iflas oranlarını incelemek için Altman'ın iflas tahmin modelini kullanmıştır. 2009-2013 arasındaki verilerin kullanıldığı çalışmada, İslami bankaların konvansiyonel bankalara göre daha fazla iflas riski taşıdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Filianti ve Septiarini (2019) Grover G-Score yöntemi ve diskrimant analizi tekniği ile hesaplanan niceliksel yaklaşımı kullanarak Endonezya'daki İslami

bankaların iflas riskini araştırmıştır. 2012-2017 arasındaki verilerin kullanıldığı çalışmada, iflas potansiyeline sahip İslami ticari bir bankanın bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Canbaş, Çabuk ve Kılıç (2005) 40 özel sermayeli Türk ticari bankasına ait 1997-2003 arasındaki mali oranları kullanarak ciddi sorunlar yaşayan bankaların tespitine yönelik bir erken uyarı sistemi oluşturulmasına dair çerçeve oluşturmuştur. Oluşturulan sistemin başarısı değerlendirildiğinde, sistemin banka denetiminde etkin bir şekilde kullanılmasının, uzun vadede banka yeniden yapılandırma maliyetlerinden önemli ölçüde kaçınılmasını sağlayabileceği bulunmuştur.

Samad ve Armstrong (2022) ABD'deki banka başarısızlığının tahminini incelemiştir. 2008-2009'daki yüksek faizli ipotek çöküşü sırasında başarısız olan ve olmayan bankalardan oluşan bir örneklem test edilmiştir. CAMEL faktörleriyle birlikte yönetim verimliliğine ilişkin ölçümün banka başarısızlığını tahmin etmede önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kristof ve Virag (2022) Avrupa Birliği bölgesinde faal olan 27 bankanın başarısızlık riskini güvenilir bir şekilde tahmin etmek için uygun bir model arayışına girmiştir. Elde edilen sonuçlar kazançların, sermaye yeterliliğinin ve yönetimin kapasitesinin banka başarısızlığının en güçlü belirleyicileri olduğu yönündedir.

Le ve Viviani (2018) beş yıllık periyotta 3000 ABD bankasının finansal oranlarını kullanarak, geleneksel istatistiksel teknikler ve makine öğrenme yöntemleri açısından, banka başarısızlığının tahminine çalışmıştır. Ulaşılan sonuçlar makine öğrenme yöntemlerinin daha doğru tespitler yaptığı yönündedir.

Boyacıoğlu, Kara ve Baykan (2009) çeşitli modellerin banka başarısızlığını ölçmedeki başarısını karşılaştırarak incelemiştir. Elde edilen bulgular çok katmanlı algılayıcı ve öğrenme vektörü kuantizasyonunun bankaların finansal başarısızlığını tahmin etmede en başarılı model olduğu yönündedir.

Jin, Kanagaretnam ve Lobo (2011) 2006 yılının dördüncü çeyreği yani mali kriz öncesindeki dönemde ölçülen seçilmiş muhasebe ve denetim kalitesi değişkenlerinin, mali kriz sırasında başarısızlığa uğrayan bankaları tahmin etme yeteneğini incelemiştir. ABD'den iki grup örnek kullanılan çalışmada, 2007'de veya sonrasında iflas eden bankaların yanı sıra 2007'deki karlılık, kredi kalitesi ve bilanço pozisyonuna göre sorunlu olarak sınıflandırılan bankaları içeren bir örneklem kullanılmıştır. Sorunlu bankalar örneğini kullanarak banka başarısızlığının altı güvenilir belirleyicisi belirlenmiştir. Bunlar, denetçi türü, denetçi sektörü uzmanlığı, birinci kuşak sermaye oranı, menkul kıymetleştirilmiş kredilerin oranı, kredilerdeki büyüme ve kredi karışımıdır.

YÖNTEM

BİST XBANK endeksinde yer alan bankaların son on yıldaki (2012-2022) iflas riskinin ölçülmesi için Shar, Shah ve Jamali (2010) tarafından geliştirilen Bankometer yöntem kullanılmıştır. Bu model Uluslararası Para Fonu (IMF)'nin tavsiyelerini de dikkate alarak bankaların borç ödeme gücü skorunu hesaplayarak, bankaların borç ödeme gücünü ölçmek için geliştirilmiştir. Modelin minimum sayıda parametre ile maksimum sayıda doğru sonuç kalitesine sahip olduğu belirtilmektedir.

Shar, Shah ve Jamali (2010)'nin çalışmasında kullanılan parametreler, parametrelerin referans aralıkları ve iflas riskinin ölçülmesinde kullanılan borç ödeme gücü skorunun hesaplanmasında kullanılan parametrelere uygulanacak katsayılara ilişkin bilgilere Tablo 1'de yer verilmektedir.

Tablo 1: Bankaların Borç Ödeme Gücü Skorunun Ölçümünde Kullanılan Parametreler

Parametre	Referans Aralığı	Katsayı
Ana Sermayenin Toplam Varlıklara Oranı	%4'e eşit ya da büyük olmalı	1,5
Özsermayenin Toplam Varlıklara Oranı	%2'ye eşit ya da büyük olmalı	1,2
Sermaye Yeterlilik Oranı	%8 ile %40 arasında olmalı	3,5
Takipteki Kredilerin Toplam Kredilere Oranı	%15'e eşit ya da küçük olmalı	0,6
Giderlerin Gelirlere Oranı	%40'a eşit ya da küçük olmalı	0,3
Kredilerin Toplam Varlıklara Oranı	%65'e eşit ya da küçük olmalı	0,4

Borç ödeme gücü skoru %70'in üzerinde olan bankalar borç ödeme gücü yüksek bankalar, %50 ile %70 arasında olan bankalar borç ödeme gücü hakkında yorum yapılamayan bankalar ve %50'nin altında olan bankalar ise borç ödeme gücü zayıf bankalar olarak değerlendirilmektedir.

VERİ SETİ

Çalışmanın örneklemini BİST XBANK endeksinde yer alan Tablo 2'deki bankalar oluşturmaktadır.

Tablo 2: X BANK Endeksinde Yer Alan Bankalar

KOD	BANKA
AKBNK	AKBANK T.A.Ş.
ALBRK	ALBARAKA TÜRK KATILIM BANKASI A.Ş.
GARAN	TÜRKİYE GARANTİ BANKASI A.Ş.
HALKB	TÜRKİYE HALKBANKASI A.Ş.
ICBCT	ICBC TURKEY BANK A.Ş.
ISCTR	TÜRKİYE İŞ BANKASI A.Ş.
SKBNK	ŞEKERBANK T.A.Ş.
TSKB	TÜRKİYE SİNAİ KALKINMA BANKASI A.Ş.
VAKBN	TÜRKİYE VAKIFLAR BANKASI T.A.O
YKBNK	YAPI VE KREDİ BANKASI A.Ş.

Analiz dönemini 2012 ile 2022 arasındaki on yıllık süre oluşturmaktadır. Bankaların finansal oranları yıl sonlarında hazırlanan konsolide olmayan mali tablolarından sağlanan veriler kullanılarak hesaplanmıştır. Modelde kullanılan parametrelerden ana sermaye, banka bilançolarındaki ödenmiş sermaye, kar yedekleri ve geçmiş yıl karları toplamı alınarak hesaplanmıştır. Banka gelirleri olarak faiz gelirleri ve banka giderleri olarak faiz giderleri dikkate alınmıştır (Aksoy ve Göker, 2018:429). Sermaye yeterlilik oranı ise, Türkiye Bankalar Birliği tarafından her yıl yayımlanan Bankalarımız Kitaplarından sağlanmıştır.

BULGULAR

Parametrelerin hesaplanması sonucu ulaşılan sonuçlara aşağıda yer verilmiştir. İlk olarak Tablo 3'te ana sermayenin toplam varlıklara oranına ilişkin sonuçlar gösterilmektedir.

Tablo 3: Ana Sermayenin Toplam Varlıklara Oranı

YILLAR	AKBNK	ALBRK	GARAN	HALKB	ICBCT	ISCTR	SKBNK	TSKB	VAKBN	YKBNK
2022	6%	2%	6%	2%	2%	5%	4%	6%	3%	4%
2021	7%	2%	7%	3%	3%	6%	5%	7%	4%	6%
2020	10%	4%	10%	4%	5%	9%	7%	10%	4%	8%
2019	11%	4%	11%	5%	7%	9%	8%	10%	6%	9%
2018	10%	5%	10%	6%	7%	9%	8%	9%	6%	8%
2017	9%	6%	10%	6%	8%	9%	9%	10%	6%	7%
2016	9%	6%	10%	7%	7%	8%	10%	10%	7%	7%
2015	9%	5%	10%	7%	9%	8%	9%	10%	7%	7%
2014	9%	6%	10%	8%	16%	8%	9%	12%	7%	8%
2013	9%	7%	9%	7%	14%	8%	9%	12%	7%	9%
2012	9%	8%	9%	7%	13%	8%	10%	13%	8%	9%

Tablo 3'teki sonuçlara göre, tüm bankalarda ana sermayenin toplam varlıklar içindeki payının 2012 yılından 2022 dönemine doğru bir düşüş eğiliminde olduğunu görülmektedir. Bu düşüş eğilimi 2021 yılında on bankanın üçünde (ALBRK, HALKB, ICBCT), 2022 yılında ise on bankanın dördünde (ALBRK, HALKB, ICBCT, VAKBN) ana sermayenin toplam varlıklara oranının referans değer olan %4'ün altına inmesi ile sonuçlanmıştır.

Tablo 4'te özsermayenin toplam varlıklara oranına ilişkin sonuçlar gösterilmektedir.

Tablo 4: Özsermayenin Toplam Varlıklara Oranı

	AKB NK	ALB RK	GAR AN	HAL KB	ICB CT	ISC TR	SKB NK	TSK B	VAK BN	YKB NK
20 22	14%	6%	13%	7%	5%	14%	7%	11%	6%	11%
20 21	11%	4%	10%	5%	4%	9%	6%	8%	5%	9%
20 20	14%	6%	13%	6%	5%	11%	7%	12%	7%	10%
20 19	15%	7%	14%	7%	7%	13%	7%	14%	8%	11%
20 18	13%	8%	13%	8%	7%	12%	8%	12%	9%	11%
20 17	13%	7%	13%	8%	9%	12%	9%	12%	9%	10%
20 16	11%	7%	13%	9%	7%	12%	11%	12%	9%	10%
20 15	11%	7%	12%	10%	9%	12%	10%	12%	9%	11%
20 14	12%	8%	12%	11%	17%	12%	11%	15%	9%	11%
20 13	12%	9%	12%	10%	16%	11%	11%	15%	9%	12%
20 12	14%	10%	13%	11%	16%	13%	13%	17%	11%	14%

Tablo 4'teki sonuçlara göre özsermayenin toplam varlıklara oranı 2012 yılından 2022'ye on şirketin yedisinde (ALBRK, HALKB, ICBCT, SKBNK, TSKB, VAKBN ve YKBNK) düşüş eğilimindedir. Özsermayenin toplam varlıklara oranının referans değer olan %2'ye eşit ve üzerinde olması gereği düşünüldüğünde, tüm bankaların özsermayenin toplam varlıklara oranının bu seviyenin üzerinde gerçekleştiği görülmektedir.

Tablo 5'te sermaye yeterlilik oranına ilişkin sonuçlar görülmektedir.

Tablo 5: Sermaye Yeterlilik Oranı

	AKB NK	ALB RK	GAR AN	HAL KB	ICB CT	ISC TR	SKB NK	TSK B	VAK BN	YKB NK
20 22	25%	15%	21%	15%	30%	24%	21%	22%	15%	21%
20 21	22%	15%	18%	15%	27%	20%	17%	21%	15%	19%
20 20	22%	14%	19%	15%	20%	19%	15%	19%	16%	18%
20 19	21%	15%	20%	14%	19%	18%	13%	18%	17%	18%
20 18	18%	15%	18%	14%	31%	17%	15%	16%	17%	16%
20 17	17%	17%	19%	14%	14%	17%	15%	17%	16%	15%
20 16	14%	14%	16%	13%	20%	15%	13%	14%	14%	14%
20 15	15%	15%	15%	14%	13%	16%	14%	15%	15%	14%
20 14	15%	14%	15%	14%	19%	16%	15%	18%	14%	15%
20 13	15%	15%	14%	14%	17%	14%	14%	18%	14%	16%
20 12	19%	13%	18%	16%	17%	16%	15%	20%	16%	16%

Tablo 5'teki sonuçlara göre 2012 yılından 2022 yılına doğru bankaların sermaye yeterlilik oranlarının artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Referans değer aralığının %8 ile %40 arası olduğu düşünüldüğünde tüm bankalarda sermaye yeterlilik oranının bu seviyeler arasında kaldığı görülmektedir.

Tablo 6'da takipteki kredilerin toplam kredilere oranına ilişkin sonuçlar görülmektedir.

Tablo 6: Takipteki Kredilerin Toplam Kredilere Oranı

	AKB NK	ALB RK	GAR AN	HAL KB	ICB CT	ISC TR	SKB NK	TSK B	VAK BN	YKB NK
20 22	3%	2%	3%	2%	0%	3%	4%	3%	2%	3%
20 21	5%	6%	4%	3%	0%	4%	7%	3%	3%	5%
20 20	7%	5%	5%	4%	0%	6%	10%	4%	4%	6%
20 19	8%	7%	7%	5%	1%	7%	13%	4%	6%	7%
20 18	4%	7%	5%	3%	0%	4%	6%	2%	5%	5%
20 17	2%	5%	3%	3%	0%	2%	5%	0%	4%	5%
20 16	3%	5%	3%	3%	2%	2%	6%	0%	4%	5%
20 15	2%	3%	3%	3%	4%	2%	6%	0%	4%	4%
20 14	2%	2%	2%	4%	6%	2%	6%	0%	4%	4%
20 13	2%	2%	2%	3%	6%	2%	5%	0%	4%	4%
20 12	1%	2%	2%	3%	5%	2%	4%	0%	4%	3%

Tablo 6'daki sonuçlara göre, takipteki kredilerin toplam kredilere oranının referans değer olan %15'in altında olması koşulu sağlanmıştır. Tüm bankalarda 2012 ile 2022 arasındaki her dönemde takipteki kredilerin toplam kredilere oranı %15'in altında bulunmaktadır.

Tablo 7'de giderlerin gelirlere oranına ilişkin sonuçlar görülmektedir.

Tablo 7: Giderin Gelirlere Oranı

	AKB NK	ALB RK	GAR AN	HAL KB	ICB CT	ISC TR	SKB NK	TSK B	VAK BN	YKB NK
20 22	40%	51%	34%	56%	48%	39%	46%	33%	54%	40%
20 21	53%	66%	41%	76%	48%	49%	58%	37%	73%	56%
20 20	42%	52%	36%	65%	61%	41%	52%	39%	58%	49%
20 19	54%	75%	52%	77%	70%	54%	71%	41%	69%	59%
20 18	57%	66%	51%	78%	63%	56%	65%	42%	68%	58%
20 17	54%	52%	46%	66%	52%	52%	56%	43%	60%	57%
20 16	56%	54%	47%	59%	54%	51%	57%	44%	58%	57%
20 15	52%	54%	47%	59%	50%	53%	54%	42%	60%	55%
20 14	51%	53%	51%	55%	47%	54%	53%	32%	59%	52%
20 13	46%	46%	49%	48%	52%	51%	48%	24%	48%	49%
20 12	54%	51%	55%	50%	56%	56%	52%	27%	53%	52%

Referans değerlere göre giderlerin gelirlere oranının %40'a eşit ya da altında olması gerekmektedir. Tablo 7'deki sonuçlara göre, AKBNK için sadece 2022 yılında, GARAN için 2020 ve 2022 yılında, ISCTR için sadece 2022 yılında, TSKB için 2012, 2013, 2014, 2020, 2021 ve 2022 yılında, YKBNK için sadece 2022 yılında bu koşulun sağlandığı görülmektedir. Diğer dönemlerde bu koşul sağlanamamış ve giderlerin gelirlere oranı %40'ın üzerinde gerçekleşmiştir.

Tablo 8'de kredilerin toplam varlıklara oranına ilişkin sonuçlar görülmektedir.

Tablo 8: Kredilerin Toplam Varlıklara Oranı

	AKB NK	ALB RK	GAR AN	HAL KB	ICB CT	ISC TR	SKB NK	TSK B	VAK BN	YKB NK
20 22	51%	51%	58%	61%	44%	56%	57%	69%	57%	55%
20 21	47%	54%	56%	60%	48%	55%	61%	76%	59%	55%
20 20	53%	61%	64%	66%	40%	62%	69%	76%	63%	64%
20 19	52%	60%	64%	68%	50%	62%	71%	75%	70%	62%
20 18	57%	62%	62%	66%	50%	63%	67%	72%	67%	61%
20 17	60%	68%	64%	66%	59%	66%	64%	77%	68%	65%
20 16	60%	66%	65%	68%	61%	65%	71%	72%	69%	67%
20 15	60%	63%	62%	67%	61%	64%	67%	66%	67%	67%
20 14	61%	67%	61%	65%	75%	65%	68%	70%	66%	67%
20 13	60%	69%	60%	60%	72%	64%	70%	71%	64%	64%
20 12	56%	73%	57%	61%	71%	61%	68%	67%	65%	61%

Kredilerin toplam varlıklara oranının referans değeri aralığı %65'eşit ya da küçük olması şeklindedir. Tablo 8'deki sonuçlara bakıldığında, ALBRK'nın 2012, 2013, 2014, 2016 ve 2017 yılında, HALKB'nın 2015 ile 2020 arasındaki yıllarda, ICBCT'nin 2012 ile 2014 arasındaki yıllarda, ISCTR'nin 2017 yılında, SKBNK'nın 2017, 2021 ve 2022 haricindeki yıllarda, TSKB 2012-2022 arasındaki tüm yıllarda, VAKBN 2014 ile 2019 arasındaki yıllarda ve YKBNK ise 2014 ile 2016 arasındaki yıllarda bu koşulu sağlayamamış olduğu görülmektedir.

Tablo 9'da Bankometer modeline göre bankaların borç ödeme gücü skorlarına ilişkin sonuçlara yer verilmektedir.

Tablo 9: Bankometer Modeline Göre Borç Ödeme Gücü Skorları

	AKB NK	ALB RK	GAR AN	HAL KB	ICB CT	ISC TR	SKB NK	TSK B	VAK BN	YKB NK
20 22	146%	99%	132%	105%	146 %	145 %	127%	140 %	105%	131%
20 21	139%	106%	125%	110%	137 %	131 %	119%	136 %	111%	126%
20 20	146%	103%	134%	115%	117 %	132 %	118%	141 %	117%	132%
20 19	150%	118%	147%	120%	125 %	137 %	125%	138 %	129%	135%
20 18	137%	117%	138%	118%	166 %	130 %	123%	127 %	129%	127%
20 17	130%	122%	136%	117%	112 %	130 %	123%	133 %	121%	119%
20 16	119%	110%	128%	114%	131 %	122 %	123%	122 %	118%	120%
20 15	120%	113%	122%	118%	111 %	123 %	121%	121 %	119%	118%
20 14	123%	112%	123%	116%	159 %	126 %	125%	136 %	117%	122%
20 13	119%	116%	118%	111%	148 %	118 %	120%	135 %	112%	125%
20 12	135%	115%	134%	122%	145 %	127 %	126%	146 %	126%	130%

Tablo 9'daki sonuçlara göre tüm bankaların borç ödeme gücü skoru değeri %70'in üzerinde hesaplanmıştır. Bu incelenen bankaların borç ödeme gücünün yüksek olduğunu göstermektedir. AKBNK, GARAN, ICBCT, ISCTR, TSKB ve YKBNK için borç ödeme gücü skoru değeri diğer bankalara nazaran daha yüksek olduğu da dikkat çekicidir.

SONUÇ

Borsa İstanbul XBANK endeksi kapsamındaki bankaların son 10 yılda, 2012 ile 2022 arasındaki dönem, finansal sağlamlık düzeyi ve borç ödeme gücünün Bankometer yöntemi ile ölçüldüğü çalışmada ulaşılan sonuçlar kapsam içindeki bankaların yüksek borç ödeme gücüne sahip olduğu yönündedir. Ulaşılan sonuçlar, Aksoy ve Göker (2018), Kendirli, Kendirli ve Aydın (2019), Tekin ve Gör (2022)'in çalışmalarındaki sonuçları da destekler niteliktedir. Bankometer yöntemine göre, yüksek borç ödeme gücü için, borç ödeme skorunun %70'in üzerinde olması yeterli görülürken, son 10 yılda XBANK endeksi kapsamındaki bankaların borç ödeme skoru ortalama %126 düzeyinde gerçekleşmiştir. 2021

yılında ortalama borç ödeme skoru ortalama %124 seviyesinde iken, 2022 yılında ortalama %128 seviyesine yükselmiştir.

Bankalar özelinde bir değerlendirme yapıldığında ise, kamusal sermayeli bankalarda borç ödeme skorunda 2012 yılından 2022 yılına yaşanan seyre bakıldığında bir düşüş eğilimi olduğu da dikkat çekicidir. Türkiye Halk Bankası A.Ş.'nin borç ödeme skoru 2012 yılında %122 ile en yüksek düzeyinde iken, 2022 yılına gelindiğinde %105 ile en düşük seviyesine gerilemiştir. Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.'nun borç ödeme skoru 2012 yılında %126 iken 2018 yılında %129 ile en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Lakin 2022 yılına gelindiğinde borç ödeme skoru %105 ile en düşük seviyesine gerilemiştir.

Türkiye'de faaliyet gösteren altı katılım bankasından biri olan Albaraka Türk Katılım Bankası A.Ş. için de durum kamusal sermayeli bankalara benzer özellikler göstermektedir. Albaraka Türk Katılım Bankası A.Ş.'nin borç ödeme skoru %122 ile 2017 yılında en yüksek seviyesine ulaşırken, 2022 yılına gelindiğinde %99 ile en düşük seviyesine gerilemiştir.

XBANK endeksinde yer alan gerek kamusal sermayeli bankalar için, gerekse katılım bankası için bu durum olumsuz bir algı ortaya çıkarsa da hala borç ödeme skorunun %70'in üzerinde olduğunu ve bunun yüksek borç ödeme gücüne işaret ettiğini de ifade etmek gerekir. Fakat bu azalışın devam ettiği varsayımı da göz önüne alındığında yakın zaman içinde bu bankalarda borç ödeme gücü ile ilgili sıkıntıların baş göstereceğini de bugünden görmek gerekmektedir.

Özel sermayeli bankalarda ise, kamusal sermayeli bankalara ve katılım bankasına nazaran farklı bir durum geliştiğini de bulgularda görebilmekteyiz. Akbank T.A.Ş.'nin borç ödeme skoru 2019 yılında %150 ile en yüksek seviyesine ulaşmıştır. 2022 yılına gelindiğinde bir düşüş gerçekleşmiş olsa da yakalanan seviye %146 ile en yüksek düzeye çok yakındır. Şekerbank T.A.Ş.'nin borç ödeme skoru 2022 yılında %127 ile son on yıldaki en yüksek düzeyindedir. Türkiye İş Bankası A.Ş. için de benzer bir tespit yapılabilmektedir. Çünkü son on yılda en yüksek borç ödeme skoru %145 ile 2022 yılında yakalanmıştır. Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.'nin durumu da Akbank T.A.Ş.'de olduğu gibidir. Bankanın borç ödeme skoru 2019 yılında %135 ile en yüksek düzeyde iken, 2022 yılında yaşanan düşüşe rağmen %131 ile en yüksek düzeye yakın seyretmektedir.

Yabancı sermayeli bankalar kategorisinde değerlendirilecek ICBC Turkey Bank A.Ş. ve Türkiye Garanti Bankası A.Ş.'nin durumu ise özel sermayeli bankalara benzerlik göstermektedir. ICBC Turkey Bank A.Ş.'nin borç ödeme skoru 2018 yılında %166 ile zirve seviyesini yakalamışken, 2022 yılına gelindiğinde %146 ile zirveye yakın bir borç ödeme skoru düzeyidir. Türkiye Garanti Bankası A.Ş.'nin borç ödeme skoru 2019 yılında %147 ile en yüksek

seviyesinde iken, 2022 yılında yaşanan düşüşe rağmen %132 ile yüksek bir düzeyi yakalamıştır.

Kalkınma ve Yatırım Bankaları kategorisinde yer alan Türkiye Sınai Kalkınma Bankası A.Ş.'nin durumu da özel sermayeli bankalara benzerlik göstermektedir. 2012 yılında %146 ile en yüksek borç ödeme skorunu yakalayan bankanın, 2022 yılına gelindiğinde bir düşüş yaşadığı görülmekle birlikte %140 ile en yüksek düzeyine yakın seyrettiği de dikkat çekicidir.

Özetle ortaya çıkan tablo net bir şekilde şunu göstermektedir ki, Türk bankacılık sektörü 2001 krizinden sonraki süreçte iyi bir yapılanma dönemi geçirmiştir. 2008 finansal krizinde banka iflasının yaşanmaması bunun en önemli göstergesidir. Son on yıllık süreç değerlendirildiğinde, bankalar iflas riskinde uzakta, güvenli bir borç ödeme skoru seviyesinde faaliyetlerine devam etmektedir. Fakat sürecin yakından takibi yapılmazsa, önlem alınmazsa, borç ödeme skorunun azalış eğilimine girebildiğini de net bir şekilde görülebilmektedir.

REFERANSLAR

- Aksoy, E. E. A. ve Göker, İ. E. K. (2018). Bankacılık sektöründe finansal risklerin Z-Skor ve Bankometer metodları ile tespiti, BİST’te işlem gören ticari bankalar üzerine bir araştırma. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 20 (2), 418-438.
- Aydın, G. K., Hazar, A., Babuşçu, Ş. ve Uçar, D. (2023). Bankaların Multi-Moora yöntemi ile risk bazlı performans ölçümü – Türkiye uygulaması. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 24 (2), 171-192.
- Boyacıoğlu, M. A., Kara, Y. ve Baykan, Ö. K. (2009). Predicting bank financial failures using neural networks, support vector machines and multivariate statistical methods: A comparative analysis in the sample of savings deposit insurance fund (SDIF) transferred banks in Turkey. *Expert Systems with Applications*, 36, 3355–3366.
- Canbaş, S., Çabuk, A. ve Kılıç, S. B. (2005). Prediction of commercial bank failure via multivariate statistical analysis of financial structures: The Turkish case. *European Journal of Operational Research*, 166, 528–546
- Coşkun, Ö. A. ve Eken, M. H. (2015). 2001 ve 2008 krizlerinin Türk bankacılık sektörüne etkilerinin karşılaştırılması. *Maliye ve Finans Yazıları*, 104, 105-130.
- Çalış, N., Kevser, M. ve Sakarya, Ş. (2022). Katılım bankalarının finansal sağlamlığının Bankometer ve Z-Skor yöntemleriyle analizi. *ADAM AKADEMİ Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (2), 301-321.
- Filianti, D. ve Septiarini, D. F. (2019). Analysis of bankruptcy potential in Islamic commercial banks using the Grover G-Score method for the 2012-2017 period, The 2nd International Conference on Islamic Economics, Business, and Philanthropy Conference Paper, 306-318.
- Gazel, Y. H., Altınırmak, S. ve Karamaşa, Ç. (2021). Türkiye’de faaliyet gösteren ticari bankaların çok kriterli karar verme yöntemlerine göre performanslarının sıralanması, *Sosyoekonomi*, 29(48), 161-180.
- Jan, A., Marimuthu, M., Shad, M. K., Ur-Rehman, H., Zahid, M. ve Jan, A. A. (2019). Bankruptcy profile of the Islamic and conventional banks in Malaysia: a post-crisis period analysis. *Econ Change Restruct*, 52, 67-87.
- Jin, J. Y., Kanagaretnam, K. ve Lobo, G. J. (2011). Ability of accounting and audit quality variables to predict bank failure during the financial crisis. *Journal of Banking & Finance*, 35, 2811–2819.
- Khaddafi, M., Falahuddin, F., Heikal, M., ve Nandari, A. (2017). Analysis Z-score to predict bankruptcy in banks listed in Indonesia Stock Exchange. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 7 (3), 326–330.

- Kendirli, H. Ç., Kendirli, S. ve Aydın, Y. (2019). Küresel kriz çerçevesinde katılım bankalarının ve ticari bankaların mali performanslarının Topsis yöntemiyle analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33 (1), 137-154.
- Kristof, T. ve Virag, M. (2022). EU-27 bank failure prediction with C5.0 decision trees and deep learning neural networks. *Research in International Business and Finance*, 61 (101644), 1-17.
- Le, H. H. ve Viviani, J. L. (2018). Predicting bank failure: An improvement by implementing a machine-learning approach to classical financial ratios. *Research in International Business and Finance*, 44, 16-25.
- Paksoy, S. ve Tıraş, M. F. (2017). Investigating banks' performance for Turkey: an application of promethee method. *C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 18 (1), 143- 159.
- Samad, A. ve Armstrong, V. S. (2022). Bootstrap-DEA management efficiency and early prediction of bank failure: Evidence from 2008-2009 U.S. bank failures, *Central Bank Review*, 22, 119-127.
- Shar, A. H., Shah, M. A. ve Jamali, H. (2010). Performance evaluation of banking sector in Pakistan: An application of Bankometer. *International Journal of Business and Management*, 5 (9), 81-86.
- Tekin, B. ve Gör, Y. (2022). Finansal başarısızlık tahmin modelleri ve bankacılık sektörü mali tabloları üzerinden bir uygulama: Altman ve Springate modelleri. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15 (40), 373-404.
- Toprakdelen, F. ve Pekkaya, M. (2020). Türk bankalarının iflas riskliliklerinin gri ilişkiler analizi ile değerlendirilmesi, *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11 (21), 264-297.
- Türkiye Bankalar Birliği, Bankalarımız Kitabı. (2023). https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/istatistikraporlar/ekler/4141/Bankalarimiz_2022.pdf, Erişim Tarihi: 07.10.2023.
- Ullah, H., Wang, Z., Abbas, M. G., Zhang, F., Shahzad, U. ve Mahmood, M. R. (2021). Association of financial distress and predicted bankruptcy: The case of Pakistani banking sector. *Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 8 (1), 573–585.

Bölüm 66

**Pazarlama Açısından Şehirlerin
Markalaşması: Ordu Örneği**

Bora GÜNDÜZYELİ¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi: İstanbul Topkapı Üniversitesi İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü. boragunduzelyeli@topkapi.edu.tr ORCID No: .....-.....-4827-14.....

GİRİŞ

Küreselleşme, birçok alanda olduğu gibi kentler üzerinde de değişimin yaşanmasında öncü olmuştur. Kentler, medeniyetlere sahiplik yapan, hayatı şekillendiren alanlar olduğundan; bu değişimden oldukça büyük bir pay almıştır. Bu durum kentlerin varlığını sürdürebilmek amacıyla farklılaşmasına ve farklılıklarını pazarlamasına neden olmuştur. Ekonomik bir bakış açısından ele alındığında bir destinasyona yapılan yatırım miktarı ve gelen turist sayısı ile orantılı olarak o bölgenin ekonomik ve sosyal açıdan kalkındığı görülmüştür.

Bu durum da sadece ticari ürünlerin değil; Milano, Paris, Rio de Janerio, Roma gibi kentlerin de markalaşması sonucunu doğurmuştur. Bu durum ülkemize de yansımış ve birçok kentimizde markalaşma çalışmalarına başlanmasına ve bu konuda araştırmaların yapılmasına öncü olmuştur.

Hazırlanan bu vize proje çalışmasında amaç, kentleri tercih etme ve fikir sahibi olma açısından büyük önem taşıyan marka konseptinin şehirler bağlamında incelenmesidir. Bu bağlamda, Ordu kentinin markalaşma sürecine ait bir gözlem yapılması amaçlanmıştır.

Konu ile ilgili benzer literatürler incelendiğinde; Gül (2007), kentsel imajla markalaşma arasındaki ilişkiyi Kahramanmaraş ili bazında incelemiş, Güt (2013) şehir markalarının güçlü ve zayıf yönlerini çok boyutlu ölçekleme analizi ile yorumlamıştır. Öte yandan Ceran (2013) konuyu farklı bir yönden ele alarak markalaşma sürecini Lacan'ın Gerçek, Simgesel ve İmgesel üçlemesi üzerinde incelemiştir. Bu çalışmaların yanı sıra belli bir şehrin markalaşmasının üzerinde yoğunlaşan çalışmalar da mevcuttur. Torlak (2015) Bursa şehrinin markalaşması için atılması gereken adımlara ait öneriler geliştirmiştir. Gökerik ve Tekin (2016) yaptıkları çalışmayla Uşak İlinde markalaşma çalışmalarında girişimciliğin rolünü araştırırken Okay Köse (2014) Konya ili üzerinden bir şehrin markalaşmasını incelemiştir. Aynı şekilde Çiçek ve Pala (2017) Tarsus örneği üzerinden destinasyonun markalaşmasına dair öneriler ortaya koymuştur. Fırat ve Kömürcüoğlu (2015) ise Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi'nde eğitim gören 397 katılımcıya anket uygulayarak şehir imajını değerlendirmelerini istemiş ve sonucunda şehrin pahalı olması, güvenli ve sakin ortamı ve dışa açıklık özelliklerinin Muğla şehrinin marka kişiliği olarak algılandığı sonucuna varmışlardır.

Bu bölümde ilk olarak imaj kavramından giriş yapılarak sonrasında kent, kent imajı ve markasına ait kavramlar açıklanarak, kent imajının oluşumu incelenmiştir. Ardından, Ordu ilinin markalaşmasında etkili olan unsurlar üzerinde durulmuş ve sonuçlarda elde edilen bulgular irdelenmiştir.

İMAJ KAVRAMI

İmaj, tanımlanması kolay olmayan bir kavramdır. İmaj sadece insan için düşünülmeyle kalmayıp bir mal veya ülke için düşünülebilse de tanımlamak kolay değildir. İmaj temel olarak bir olgunun diğer bireylerin zihinleri üzerindeki toplam izlenimidir. İmaja iki farklı açıdan, olumlu ve olumsuz olarak, yaklaşan görüşler bulunmaktadır. Olumlu bir perspektiften bakanlar imajın başarılı olmak için kilit bir rol oynadığını savunurken, olumsuz bir açıdan yorumlayanlar imajın gerçeklikten uzak, sahte bir şekilde oluşturulduğunu savunur. Bireylerin etkileşimleri sonucunda çevresel veya kişisel etkilere bağlı bir şekilde edindikleri, bilgi ve veriye dayalı bir şekilde bellekte oluşan düşünce ve izlenimler, imaj olarak adlandırılır (Gül, 2013). Başka bir tanımlamaya göre imaj, kişilerin ve olayların zihnimizde bıraktıkları etki ve izlerin etkileşimi sonunda meydana gelir. Bu etkileşim sürecin doğal bir yansımasıdır ve bu sonuç karşılıklı etkileşimin meydana gelmesinde önemli rol oynar. Yargılarımız ve görüşlerimiz dışarıdan gelen farklı müdahaleler neticesinde değişikliğe uğramaktadır ve bu durum gerçek imajın gölgelenerek yerini sahte imajın almasına neden olmaktadır. Bir nevi imajın imajı oluşturulmaktadır (Canbolat, 2007).

Çeşitli etkenler sonucu oluşan imaj, çağımızda bir tüketim malı özelliği kazanmış ve bu durum imajı geliştirmek için çeşitli çalışmaların yapılmasına neden olmuş, ülkeler ve kurumlar da imaj oluşturma yoluna gitmişlerdir (Dalıcı, 2010). İmaj oluştururken de, iyi bir strateji belirlenmeli ve çeşitli etkenler göz önüne alınmalıdır (Aktaş, 2010 Aktaran: Gül, 2013). Buna göre;

Mevcut imaja ait güçlü ve zayıf yönler irdelenmelidir. Böylece imajı güçlendirebilmek için yapılması gereken çalışmalar ortaya çıkarılabilecektir. Sonrasında zayıf yönleri düzeltmek için atılması gereken adımlar planlanmalı ve imaj tanımlanmalıdır. Bu seviyede SWOT analizi ile önemli sorulara cevaplar aranır ve imajı hedef kitleye aktarabilecek konular oluşturulur. Bu aşamada önemli olan amaçların ve listenin açık ve anlaşılabilir olmasıdır. İmaj oluşturabilmek amacıyla gerekli olan tüm araçlar kullanılmalıdır.

Kentsel İmaj ve Şehirlerin Markalaşması

Kent imajının, kentin insanların belleğinde yer etmesinde oldukça büyük bir rolü vardır. Herhangi bir kentte meydana gelen kültürel ve sosyal değişimler, o kentin imajını pozitif ya da negatif yönde etkilemektedir. Son dönemlerde oluşmaya başlayan ve birbirine benzeyen kentler, her ne kadar kentle bağlı olan insanların düşüncelerinde farklı bir imaj oluşturmaya da; o kentin imaj açısından değer kaybetmesine neden olabilmektedir. Kentte yaşayan insanlar ve kenti ziyaret eden insanlar kent imajını çok farklı şekilde algılamaktadır. Kentte

yaşayan insanların yaşam şekilleri kentin imajını etkilerken; kenti ziyaret eden kişilerin zihnindeki kent imajı tanıdık kişiler, medya kanalları, önyargı ve tecrübeler tarafından şekillenir. Kentin hem içinde yaşayanlar hem de ziyaretçiler tarafından benimsenmesi ve sevilmesi için belirli bir imaja sahip olması gerekmektedir ve bu hususta kent imajı etkili olmaktadır. Bölgeler ve dokular karakteristik fiziksel özellikleri ile genellikle tüm şehir halkı tarafından bilinen öğelerdir. Örneğin; Ankara’da Kızılay Meydanı, İstanbul’da Taksim ve Kapalı Çarşı sadece bu şehirlerde hayatını sürdüren insanlar tarafından değil, ülkedeki diğer insanlar tarafından da bilinmektedir (Gül, 2013).

Kentsel imajı, şehirlerin markalaşması süreci takip etmiştir. Dünya, 20. yüzyılla birlikte önemli bir gelişim ve değişim dönemine geçiş yapmıştır. Küreselleşme, internet ve teknolojik gelişmelerin hız kazanması gibi olaylar; mekan ve zaman kavramlarının ortadan göreceli olarak kaldırılmasına, ticari ilişkilerin artmasına, küresel boyutta bir rekabet ortamının oluşmasına vesile olmuştur. Artan önemine paralel olarak pazarlamanın alanı da gittikçe genişlemiş ve boyutları sadece hizmet ve ürünlerden ibaret olmakla kalmayıp bireyleri, fikirleri, şehirleri ve ülkeleri kapsar hale gelmiştir. Bu genişlemenin bir sonucu olarak ortaya çıkan şehir pazarlaması kavramı, dünya refahından daha çok pay alabilmek, şehirlerarası artan rekabet ile başa çıkabilmek ve azalan kaynaklara daha kolay erişebilmek isteyen şehirler tarafından yaygın olarak kullanılmakta ve popüleritesi giderek artmaktadır. Ziyaretçi ve turistleri cezbetmek, bilinirliklerini artırmak, mevcut işlerin gelişmesini sağlamak, şehir sakinlerinin memnuniyetini artırmak ve rakiplerinden iş çekmek isteyen şehirler, bunun üzerine pazarlama stratejileri geliştirmiş; şehir kimliği ve imajını oluşturarak tercih edilen bir şehir markası haline gelmeye çalışmaktadırlar (Güt, 2013).

Şehir markalaşması, bir şehrin ticari, politik ve kültürel açıdan somut ve soyut değerlere dönüştürülmesidir. Şehirlerin markalaştırılması, 21. yy’da özellikle yerinden yönetim anlayışı çerçevesinde üniversiteleri ve özel sektör iş birlikteliklerini, yerel yönetimi, merkezi yönetimi güçlendirecek şekilde kültür ve turizm politikalarını merkezine alarak yeniden kurgulanmaktadır. Yeni ticari ilişkilerin oluştuğu ve nüfusun yoğunlaştığı şehirler, 19. yy’dan itibaren ülkelerin büyüme süreçlerine nazaran çok daha hızlı ve agresif bir ilerleme trendi göstermiştir. 21. yy’da ülkelerden ziyade şehirler ön plandadır ve bu şehirlerin sosyal ve fiziksel planlama süreçlerinde farklı teorik çerçeveler açısından gelişimleri açıklanmaktadır. Bir hizmet veya ürün için kullanılan ‘Marka İmajı’, markanın vaatlerini ve ürün karakterini meydana getiren tek bir mesajın iletilmesi, tüketicilerin zihinlerine hitap etmekle kalmayıp duygularına da hitap edebilmesi, farkındalık yaratılması demektir. Aynı yöntem ve

tanımlamalar Marka Şehir İmajı için de kullanılabilir. Örnek olarak; romantizm denilince Venedik, Paris ve Roma gibi şehirler akla gelmektedir. Şehir markalaşması en basit anlatım şekliyle geleneksel pazarlamada konu edinilen hizmet ya da ürün pazarlamasının şehre uyarlanmasıdır. Şehrin markalaşmasını sağlamak için ihracat, yatırım, eğitim, turizm, kültür ve spor gibi faaliyetlerin insanların düşüncelerinde ilgi çekici bir unsur haline gelmesi sağlanmalıdır (Ceran, 2013; Gökerik & Tekin, 2016).

Şehirler arasında görülen hızlı, zorlu ve güçlü rekabet, küreselleşmenin yoğun bir şekilde yaşanması, değişen toplum eğilimleri, teknolojik ve ekonomik alanlardaki gelişmeler şehirleri etkilemiş, hem kendi içlerinde hem de dünyadaki tüm şehirler arasında belirli farklılıkların, rekabet edilebilir güçlü yönlerinin, kendilerine özgü değerlerinin belirlenip birer marka olmaları yolunda teşvik etmiştir. Şehirlerin markalaşması, içlerinde barındırdıkları çoklu değişkenler nedeniyle ürünlere göre daha zorlu bir süreçtir ve günümüzde ilgi çeken bir kavram konumuna gelmiştir. Globalleşen dünyada şehirler birbirleriyle, yetenek, bilgi paylaşımı ve değer konusunda rekabet içinde yer almaktadır. Günümüzde şehirler de hizmetlerini ve ürünlerini daha karlı ve rahat bir biçimde satarak yatırımcı ve ziyaretçileri kendilerine çekmektedir. Aynı zamanda günümüz rekabet ortamında da şehirler, hedef kitlelerinin belleklerinde diğer şehirlerden ayrışmayı hedeflemektedir (Okay Köse, 2014). Nitekim şehir markalaşması sayesinde turist memnuniyeti artar ve tekrar ziyaret etme ve şehre katkı sağlama oranı yükselir. Bu nedenle şehirlerde marka pazarlamasının iyileştirilmesine odaklanılmalı, marka değerini artıracak uzun vadeli planlar ve yatırımlar yapılmalıdır. Bu amaçla marka bilinirliğini sağlamak için iyi bilinmeyen bir turistik yer ise, marka adı çeşitli yollarla öne çıkarılmalıdır. Geleneksel etkinliklerde ve çevrimiçi medyada görünürlük artırılmalıdır. Marka oluşturmanın temel unsurlarından biri de iletişimdir. Markalaşma yapan şehirler, iletişim faaliyetlerini bütünleşik bir sistem içerisinde yöneterek uluslararası rekabette avantaj elde etmeyi amaçlamaktadır (Taşdemir vd., 2022; Shi vd., 2022).

Şehirlerin ekonomik, kültürel ve sosyal gelişimi nedeniyle turistik çekicilik yaratmada destinasyon pazarlaması oldukça önemli hale gelmiştir. Bu gelişimi anlayan ve uygulayan bir şehir, bölge veya ülke; çekici unsurların doğru kullanımıyla değişim yaratmaya çalışmaktadır. Bu nedenle dünya çapındaki destinasyonlarla rekabet edebilmek için destinasyonların pazarlama açısından değerlendirilmesi ve markalaşma kavramının gereklerine göre yönetilmesi gerekmektedir (Çiçek & Pala, 2017).

Destinasyon markalaşmasına yönelik akademik ilgi nispeten yüksek olmasına rağmen, Scopus veri tabanındaki ilk makale 1998 yılında

yayınlanmıştır. Markalaşma 2009'dan bu yana önemli bir büyüme yaşayarak 2014'de zirveye ulaşmıştır. Turizmin son derece ön planda olduğu ülkelerde destinasyon markalaşmasına yönelik bilimsel üretim hacmi de yüksektir (Ruiz-Real vd., 2020).

ORDU İLİ VE ŞEHİR MARKA DEĞERLERİ

İl Hakkında Genel Bilgi

Ordu ili, yaklaşık 6000 km² yüzölçümüne sahip olup yaklaşık 763.190 nüfusu bulunmaktadır. İl, 100 km kıyı şeridine sahip olmasıyla öne çıkmaktadır. Yöre dağlık arazi ve ormanla kaplı olup zengin floraya sahiptir. 100 kilometrelik kıyı şeridininin 60 kilometresinin kumsal olmasıyla diğer Karadeniz Bölgesi şehirlerinden ayrılmaktadır. Sahip olduğu doğal niteliklerle turizmin gelişmesi için uygundur. 1920 yılında il statüsüne kavuşan şehir, kuzeyde Karadeniz, güneyde Sivas ve Tokat, doğuda Giresun ve batıda Samsun illeriyle çevrilidir ve büyüklük olarak Türkiye'de 29. sıradadır. Ordu'nun turizm açısından birçok doğal kaynakları, tarihi ve kültürel özellikleri bulunmaktadır. Şehir özellikle ekoturizm faaliyetleri açısından elverişlidir. Yamaç paraşütü, trekking, kampçılık, yaylacılık, oryantiring, dağ tırmanışı vb. ekoturizme dayalı birçok turizm faaliyeti bulunmaktadır. Ayrıca şehrin tarihi evleri, müzeleri, arkeolojik alanları ve kaleleri de şehrin tarihi yönünü yansıtmaktadır. Sağlık turizmine uygun bir spa da bulunmaktadır (Kement, 2022; T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Websitesi).

Sahip olduğu tüm niteliklere rağmen yapılan araştırmalar, Ordu ilinin tanıtımının yeterli düzeyde yapılmadığını, iletişim ve pazarlama açısından geliştirilmesi gereken yönlerinin olduğunu göstermiştir. Bu nedenle, Ordu ilinin dünya çapında, Türkiye'de ve bölgesinde henüz hak ettiği değeri görmediği düşünülmektedir (Taşdemir vd., 2022).

Coğrafi İşaretli Ürünler

Ordu iline ait mutfak kültürü incelendiğinde genel olarak özellikle kıyı kesimde çeşitli balık yemeklerinin, il genelinde doğada kendiliğinden yetişen otlar kullanılarak yapılan yemeklerin, hamur tatlılarının, hamur işlerinin, sebze ve et yemeklerinin, kavurmaların ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Ayrıca bölgede turşu yapımı ve turşu kavurmaları da önemli bir yere sahiptir. Şehrin coğrafi işaretli ürünleri incelendiğinde beş adet yöresel ürünün tescillenmiş olduğu görülmektedir. Bu ürünler; Ordu Perşembe Ceviz Helvası, Akkuş Şeker Fasulyesi, Gürgentepe Çoban Fasulyesi, Mesudiye Kuru Ekmeği, Ordu Fındıklı Burma Tatlısı, Ordu Galdirik Kavurması, Ordu Melocan Kavurması, Ordu

Pancar Çorbası, Ordu Pidesi, Ordu Sakarca Mıhlaması, Ordu Tostu, Ordu Zeytinyağlı Karalahana Sarması, Ordu Taflan Turşusu, Ordu İçli Tava, Ordu Helvası, Ordu Kivisi, Kabataş Helvası, Yalıköy Köftesi ve Ordu Yayla Pancarı Turşusudur (Teyin, 2021); Türk Patent ve Marka Kurumu).

Ordu kapsamında coğrafi olarak işaretlenen ilk ürünlerden olan “Kabataş Helvası” 6769 sayılı Sınai Mülkiyet Kanunu kapsamında 05.11.2011 tarihinden itibaren korunmak üzere 18.12.2017 tarihinde tescil edilmiş ve artık resmileştirilmiştir. (Kabatas Belediyesi Websitesi)

Kabataş Helvasının resmi değer kazanmasıyla birlikte yerel yönetim tarafından helvanın kalitesinin korunması ve yapımının sürdürülmesi amacıyla çalışmalar yapılmaya başlanmış, bu çalışmalar kapsamında Kabataş Halk Eğitimi Merkezi Müdürlüğü'nün Organizesi ve Helvacı Ramazan Küçükkaya'nın fahri usta öğretici olarak görev almasıyla, kursiyerlere uygulamalı olarak Kabataş Ceviz Helvası yapımı konusunda kurs verilmeye başlanmıştır (ordupostasi.com). Kabataş Helvası her ne kadar bir diğer coğrafi işaret olan Perşembe helvasına benzese de bazı farklılıklar vardır. Perşembe Cevizli Helvasında ceviz ve pekmez kullanılırken, Kabataş helvasında yumurta akı kullanılmakta ve kısık ateşte uzun sürede yapılmaktadır.

Başka bir ürün olan Ordu kivisinin markalaşma çalışmaları, Ordu Valiliğinin himayesinde, İl Tarım ve Orman Müdürlüğü'nün girişimleriyle başlatılmıştır.

Ordu kivisi, hasattan önce henüz dalındayken satılabilmekte olup aynı zamanda da depo ömrünün uzun olmasıyla dikkati çekmiştir. Bunun sonucunda Ordu kivisi, Türk Patent ve Marka Kurumunca coğrafi işaret olarak tescillenmiştir.

Kivi yetiştiriciliği, Ordu şehrinin sahil ve orta kesiminde yaklaşık 3 bin dekarlık alanda yapılmakta olup Ordu'da aylık kivi üretimi ortalama 8 bin ton civarındadır.

Ordu kivisi aynı zamanda kendine has aroması ve depoya dayanıklılığı nedeniyle tercih edilmektedir. Konu ile ilgili olarak diğer illerde yetiştirilen kivilerle Ordu kivisi arasında dayanıklılık ve diğer özellikler yönünden karşılaştırmalı inceleme yapılmış olup dayanıklılığı bilimsel olarak ortaya konulmuştur (aa.com.tr).

Vejetaryen Mutfak

Konu ile ilgili literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde turistlerin bir destinasyonu ziyaret etme istekleri üzerinde en çok etkili olan faktörlerden birinin de yöresel mutfak kültürü olduğu anlaşılmıştır. Yöresel mutfak kültürü bu nedenle şehrin marka imajında önemli bir rol oynamaya, ilgili bölgenin tanıtılması ve pazarlanmasında rol üstlenmeye başlamış ve bu durum

yaygınlaşmıştır. Nitekim pazarlama amaçlarına yönelik olarak oluşturulacak bir gastronomik marka kimliği; o şehre gelme niyetinde bulunacak turist profilinin kalitesine etki edecek, şehre ziyaretlerin mevsimden bağımsız olarak her zaman yapılabilmesine ve bu doğrultuda kültürel mirasın yayılmasına ve sosyo-kültürel ve ekonomik kazanımların artmasına olanak sağlayacaktır (Yavuz, 2018).

Ordu mutfağı şehrin niteliklerinin de etkisiyle birçok vejetaryen yemeği barındırmaktadır. Nitekim coğrafi işaretli ürünleri arasında otların kavrulmasıyla yapılan yemekler de yer almaktadır. Bu durum gastronomik açıdan ülkemizde vejetaryen mutfaklarının ağırlıklı olmaması sebebiyle, Karadeniz Bölgesinde Ordu ilinin alternatif bir gastronomik destinasyon olarak öne çıkmasına katkıda bulunabilir. Nitekim vejetaryen mutfak ilerde destinasyonlar için daha önemli hale geleceğinden bu pazar alanı da ihmal edilmemeli ve geliştirilmelidir.

Cittaslow Hareketi

Günümüzde şehirlerin markalaşması gün geçtikçe önemini arttırmaktadır. Şehirler sadece turistik amaçlarla değil, aynı zamanda ekonomik kalkınma, yerel halkın refahı gibi nedenlerle de markalaşma çalışmalarını stratejik planlarına dahil etmektedir. Bu çalışmalarda Cittaslow hareketi de markalaşma çalışmalarına dahil olmuş ve bazı şehirler marka konumlandırmasını Cittaslow hareketi ekseninde gerçekleştirmiştir (Gökaliler, 2017).

Günümüzde şehirler, çeşitli hedefler doğrultusunda gerçekleştirdikleri çalışmalarda ön planda olabilmek için kendilerini farklılaştırmaya yönelmişlerdir. Bu farklılaşma da global alanda rekabetçi markalar yaratarak gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. İtalyancada “sakin şehir” anlamına gelen Cittaslow, şehirlerin yerel dokusunun, özelliklerinin küreselleşme nedeniyle ortadan kalkmasını önlemek üzere ortaya çıkmıştır (Yıldırım & Karahmet, 2013).

Cittaslow Hareketi temel olarak şehirlerin özel ve önemli olduğu alanları belirleyerek bu özelliklerini devam ettirebilmeleri için stratejiler geliştirmesi, şehrin hikayesi, dokusu ve kimliğinin uyum içinde ziyaretçilerin zevk alabileceği bir hızda yaşanmasıdır. Cittaslow hareketinde yerel özelliğe sahip lezzetler ve sanatlar sadece eski insanların hatırladığı kavramlar olmaktan çıkarılarak gelecek nesiller ve ziyaretçilerle paylaşılır. Bu harekette insan sağlığı göz önünde tutularak ışık, gürültü ve hava kirlilikleri sürekli kontrol edilip sağlığa zararlı olmayacak bir boyutta tutulması sağlanır. Aynı zamanda yerel üreticiler desteklenerek ürünlerini alıcılarla buluşturabilecekleri ortamlar

yaratılır ve alternatif enerji kaynaklarının kullanımı teşvik edilir. Böylece şehir dünyadaki diğer milyonlarca şehirden farklılaştırılır.

Ordu'nun Perşembe ilçesi, özellikle Avrupa'da öne çıkan ve İtalya'nın öncülük ettiği, Hollanda, Avusturya, Danimarka, İsveç, Polonya, Norveç, Almanya, Güney Kore, Avustralya, İngiltere ve İspanya'nın da aralarında bulunduğu çeşitli ülkelerden toplamda 150'den fazla kentin üyesi olduğu 'Sakin Şehir' (Cittaslow) ağına 2 Kasım 2012'de katılım sağlamıştır. Ordu şehri, Karadeniz Bölgesindeki diğer şehirler arasından "cittaslow" unvanını almasıyla ayrılmış, bu sayede önemli bir imaj oluşturmuştur. İlk olarak bölgenin ilk sakin şehri unvanını almış ve sonrasında dünyanın birbirine benzer binlerce şehirden kendini farklılaştırmıştır. Sakin şehir olmasıyla birlikte dünyada hızla değişen turizm talebine uyum sağlarken aynı zamanda rekabet gücü de kazanmıştır (Bahtiyar Karadeniz, 2014).

Cittaslow hareketi temel olarak kentlerin öz niteliklerini ve yapılarını koruyarak, yerel yemeklerine, sanatlarına ve ürünlerine sahip çıkmalarını öngörmekte, kentlerin doğaya zarar vermeden gelişebileceğini savunmaktadır. Tarihte birçok farklı kültürdeki toplumlara ev sahipliği yapan ülkemiz birbirinden farklı ve geniş bir coğrafyaya sahip olduğundan Cittaslow olabilecek yüzlerce şehri sınırlarında bulundurmaktadır. Türkiye'de "Sakin Şehir" sayısında artışın sağlanması halinde sahip olunan değerler de geleceğe taşınabilecektir (Yıldırım & Karaahmet, 2013).

Fındık

Karadeniz Bölgesi'nde ekonomik anlamda gelişmekte olan illerden biri olan Ordu, coğrafi yapısı ve sahip olduğu doğal kaynaklar gibi niteliklerinden oldukça az sanayi yatırımı almakta olup genellikle yatırımlar fındık tarımı üzerine gerçekleştirilmektedir (Saraçoğlu & Kanca, 2022).

Karadeniz Bölgesinin 19. yy'da uluslararası ticarete açılmasıyla birlikte Ordu ilinde tarımsal ürün olarak fındık mono kültüre dönüşmüş, kitlesel üretimine geçilmiş ve bölgede ticareti yapılan tek mal olmuştur. Meydana gelen bu değişimde ön planda olan faktörlerden biri de Karadeniz'in diğer bölgelerinden gelen göç faaliyetleridir. Fındık diğer tarım ürünlerinden farklı olarak halkın geçimine yönelik değil, ekildiği ilk andan itibaren ticarete yönelik olarak piyasaya yönlendirilmiştir. Böylece Karadeniz bölgesinde piyasa oluşmaya başlamıştır. Feodal kökenli tüccarlar fındık ticaretini yürütmüş olup aynı zamanda Cumhuriyetten sonra ilk fabrikaları da kurmuşlardır. Fındığın bir ihraç ürünü olarak ele alınıp üretiminin sürekli artış göstermesiyle beraber ürünün pazarlanması da şekillenmeye ve belli bir uzmanlaşmayı gerektirmeye başlamıştır. Bu durum, bölgede tüccar gruplarının etkin hale gelmesini

sağlamıştır. Diğer Karadeniz şehirleri olan Samsun ve Trabzon'daki sanat kökenli grupların öne çıktığı şehir yaşamı yerine, Ordu'da dünya ile ticaretini sürdüren feodal köklere sahip bir tüccar sınıfı ortaya çıkmıştır. Bölgede öne çıkan tüccarların bazıları, fındık ticaretini dünya çapında yönlendiren önemli unsurlar olmuşlardır. Pazarlanmasının kolaylaştırılması amacıyla fındık, iç fındık halinde ihraç edilmeye başlanmış ve bu durum il çapında sanayileşme faaliyetlerinin hız kazanmasını ve böylece yeni istihdam olanaklarının meydana gelmesini sağlamıştır. Bölgedeki sanayileşme faaliyetleri her ne kadar fındığın hammadde olarak ihracını kolaylaştırırsa da katma değer yaratmamıştır (Kaynar, 2017).

Doğal Kaynaklar

Günümüzde turizm anlayışı değişime uğramış ve kitle turizmi yerine alternatif turizm arayışları hız kazanmıştır. İnsanlar, hızla büyümekte olan şehirlerden ve iş hayatının yoğunluğundan kaçarak doğayla bütünleşik, abartıdan uzak, doğaya dayalı turizmin geliştiği alternatif turizm alanlarını tercih etmeye başlamıştır (Şengül vd., 2019).

Ordu ili, insanların bu arayışlarında öne çıkabilecek bir destinasyondur. Zira şehir güney, batı ve doğu yönlerinden ormanlık alanların yer aldığı dağlarla çevrilidir. Böylece şehir batı, doğu ve güney yönlerinde orman manzarası sunarken, kuzey yönünde deniz manzarasına sahiptir. Şehrin önemli bir bölümü düzlük arazi olup şehir genelinde ise yükseklik farkı fazla değildir. Şehrin markalaşması açısından öne çıkan noktalardan biri şehrin cazibe merkezi olan ve yukarıdan panoramik deniz manzarası sunan tepe üstüne kurulu Boztepe'dir (Atabeyoğlu, 2014).

Potansiyel Objeler

Literatürde yapılan çalışmalar göstermektedir ki, Ordu ilinde henüz öneminin farkına varılmamış tarihsel objeler mevcuttur ve bu objeler şehrin pazarlamasına katkı sağlayabilecek niteliktedir. Örnek olarak Kurul Kalesi'nde yer alan Kibele heykeli, bölgenin ilk Kibele heykeli olma özelliğine sahiptir. Bu heykel şehir tanıtımlarında yer alarak ön plana çıkarılabilir ve ürüne dönüştürülerek marka yönetimi üzerine çalışmalar gerçekleştirilebilir.

Ayrıca Rüsumat No:4 Gemisi Türkiye'nin kuruluşu esnasında savaşlarda cephaneye taşınmış olup dünya çapında batmasına rağmen sonradan yüzdürülebilen ilk ve tek gemidir. Bu ürüne yönelik "Ordu'nun Batmayan Gemisi" adıyla pazarlama çalışmaları yürütülebilir.

Bir diğer katma değer sağlayacak ürün olarak ön plana çıkan olgu ise Yason Burnu ve Kilisesi'dir. Nitekim bu kilise, bölgede deniz kenarında yer alan tek

kilise olup aynı zamanda dünya çapında bilinen Altınpost efsanesinde de geçmektedir (Kamber & Altın, 2020).

SONUÇ

Yapılan çalışmada dünya düzenindeki değişiklikler, teknolojik gelişmeler doğrultusunda şehrin de gelişmelere ayak uydurması; fakat bunu yaparken de kendi öz kimliğini ve değerlerini koruyarak hem gelecek nesillere aktarması hem de ticari bir alan yaratması adımında şehirlerin markalaşmasının önemli rol oynadığı görülmüştür.

Şehirlerin markalaşması, birçok açıdan şehre ve bölgeye önemli faydalar sağlar. Markalaşmanın en iyi şekilde gerçekleşmesini sağlamak için şehrin soyut ve somut değerleri birlikte değerlendirilmeli, ziyaretçinin zihninde yer edecek ürünlere dönüştürülerek güçlü bir marka yaratılmalıdır. Şehirlerin markalaşması; ülke, şehir ve şehirde yaşayan insanların hayatına etki etmekte olduğundan önemli bir yatırımdır. Aynı zamanda markalaşma, şehrin insanları kendilerine çekerek sürdürülebilir kalkınma sağlamasında önemli rol üstlenmektedir. Böylece şehir ekonomik ve sosyal açıdan gelişmekte ve hayat standartları yükselmektedir. Şehirlerin markalaşmasına yönelik çalışmalar ancak ve ancak belediye, valilik, sivil toplum kuruluşları gibi farklı yönetim birimlerinin koordinasyonlu çalışmaları sayesinde olabilmektedir. Bu nedenle markalaşma çalışmaları profesyonel açıdan bütüncül bir şekilde ele alınmalıdır.

Ülkemizde her ne kadar şehir markalaşması kavramı yeni olsa da incelenen literatürde Muğla'dan Yozgat'a kadar birçok şehre yönelik marka çalışmasının başlatıldığı ve bu bağlamda stratejiler oluşturulduğu anlaşılmıştır.

İncelenen Ordu ili bağlamında Perşembe ilçesinin dünyada 25 ülkenin ve 150 şehrin yer aldığı Cittaslow projesine dahil olmasının Ordu ilinin marka değerini arttırıp küresel pazarda yer bulmasına yardımcı olduğu, marka şehir olma yolunda edinilen yeni tarım alanları ve coğrafi işaret tescilleriyle Ordu ilinin markalaşma sürecinin farklı yönlerden bütüncül olarak ele alındığı anlaşılmıştır. Fakat çalışmalar henüz olgunluk seviyesine erişmemiş olup şehrin markalaşma sürecinde değerlendirilecek potansiyel alanlar da mevcuttur. Ayrıca şehrin tanıtımı ve iletişimi de güçlendirilerek bu yöndeki faaliyetlere de ağırlık verilmelidir.

REFERANSLAR

- Anadolu Ajansı Websitesi. aa.com.tr. Erişim tarihi: 10.09.2023.
- Akın, Y., & Karaahmet, A. (2013). Yavaş Şehir Hareketinin Kentin İmajına Katkisi: Ordu- Perşembe Örneğinin Yerel Basın Üzerinden Analizi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 8012(1), 11–20.
- Atabeyoğlu, Ö. (2014). Büyükşehir Olma Sürecinde Bir Kent: Ordu. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(5), 160–177. <https://doi.org/10.30803/adusobed.188834>
- Bahtiyar Karadeniz, C. (2014). Sürdürülebilir Turizm Bağlamında Sakin Şehir Perşembe. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(29), 84–108.
- Canbolat, İ. S. (2007). İmaj-Gerçek ve İşlevsellik Bağlamında Eleştirel Bir Uluslararası İlişkiler Çözümlemesi Üzerine. *Akademik Bakış*, 1(1), 1–24.
- Ceran, Y. (2013). Şehirlerin Markalaştırılması ve Markanın Yönetimi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(1), 537–547.
- Çiçek, E., & Pala, U. (2017). Destinasyon Markalaşması Üzerine Bir Araştırma: Tarsus Örneği. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 25–47.
- Fırat, A., & Kömürcüoğlu, F. (2015). Muğla Şehir Markası ve İmaj Algısı; Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Alan Araştırması. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 13(26), 285–304.
- Gökalliler, E. (2017). Şehirlerin Markalaşması Sürecinde Marka Konumlandırmasının Rolü - Seferihisar CittaSlow Üzerine Bir İnceleme. *Erciyes İletişim Dergisi*, 5(1), 326–342. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erciyesiletisim/issue/27688/291902>
- Gökerik, M., & Tekin, M. (2016). Şehir Markalaşmasında Girişimciliğin Önemi: Uşak İli Örneği. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(7), 2259–2276.
- Gül, Ş. (2013). Kent İmajının Markalaşmaya Etkisi: Kahramanmaraş Örneği. Yüksek Lisans Tezi. Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güt, A. (2013). Şehirlerin Markalaşma Süreci ve Çok Boyutlu Ölçekleme Tekniği ile Analizi. Yüksek Lisans Tezi. Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı.
- Kabataş Belediyesi Websitesi. kabatas.bel.tr. Erişim tarihi: 10.09.2023.
- Kamber, Ş., & Altın, F. (2020). Ordu Şehri Örneği Üzerinden Turistik Objeler Kent Kimliği İlişkisi. *International Journal of Interdisciplinary and Intercultural Art*, 5(10), 185–207.
- Kaynar, İ. (2017). Fındıklılığın Tarihsel Gelişimi (1850 -1950). *Ünye İİBF Dergisi*, 1(2), 43–53.
- Kement, Ü. (2022). Ordu İli Mutfak Kültürü. In *Gastronomi Alanında Tematik*

Araştırmalar I (Issue September). Çizgi Kitabevi.

Okay Köse, T. (2014). Şehir Markalama: Konya Örneği. Yüksek Lisans Tezi. Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı..

ordupostasi.com. Erişim tarihi: 10.09.2023.

Ruiz-Real, J. L., Uribe-Toril, J., & Gázquez-Abad, J. C. (2020). Destination branding: Opportunities and new challenges. *Journal of Destination Marketing and Management*, 17(July 2019). <https://doi.org/10.1016/j.jdmm.2020.100453>

Saraçoğlu, S., & Kanca, B. (2022). Yerel Paydaşların Ekoturizm Algısı ve Görüşleri: Ordu İli Örneği. *Karadeniz Araştırmalar*, 19(76), 1293–1309.

Şengül, F., Akyüz, H., & Uca, S. (2019). Tourism Based On Natural Resources: Ordu Province And Jukkasjarvi Cases. *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 5, 23–34.

Shi, H., Liu, Y., Kumail, T., & Pan, L. (2022). Tourism destination brand equity, brand authenticity and revisit intention: the mediating role of tourist satisfaction and the moderating role of destination familiarity. *Tourism Review*, 77(3), 751–779. <https://doi.org/10.1108/TR-08-2021-0371>

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Websitesi. (n.d.). *Ordu İli*. <https://ordu.ktb.gov.tr/TR-106498/genel-bilgiler.html>

Taşdemir, E., Aslan, E. Ş., & Yarar, A. E. (2022). Doğu Karadeniz Şehirlerinin Marka İletişimi Faaliyetleri Üzerine Bir Araştırma. *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4220, 29–41.

Teyin, G. (2021). Coğrafi İşaretili Gastronomi Ürünleri: Ordu İli Örneği. *International Social Sciences Studies Journal*, 7(82), 1951–1958.

Torlak, M. (2015). Marka Şehir Oluşturma ve Bursa Şehrinin Markalaşması İçin Yol Haritası. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 47–93.

Türk Patent ve Marka Kurumu. *Coğrafi İşaretili Ürünler Portalı*. <https://ci.turkpatent.gov.tr/cografi-isaretler/liste?il=52&tur=&urunGrubu=&adi=>

Yavuz, C. (2018). Turistik Destinasyonların Tanıtılmasında Yerel Mutfaklar: Ordu Vejetaryen Mutfağı. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 123–141. <https://dergipark.org.tr/en/pub/guntad/447846>

Yıldırım, A., & Karaahmet, A. (2013). Yavaş Şehir Hareketinin Kentin İmajına Katkisi: Ordu- Perşembe Örneğinin Yerel Basın Üzerinden Analizi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 8012(1), 11–20.

Bölüm 67

**Sağlık Kurumları Yönetimi Açısından
Covid-19 Döneminin Sağlık Sistemleri
Üzerindeki Etkisine Yönelik Bir İnceleme**

Buse METE¹

¹ Arş. Gör.; Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü.
busemete@subu.edu.tr. ORCID No: 0000-0001-5440-9723

ÖZET

SARS-CoV-2 (COVID-19), pandemi boyunca sağlık sektörünün birçok yönünü etkilemiş ve modern sağlık hizmeti sunumunu kalıcı olarak değiştirmiştir. Mevcut sağlık altyapısının, COVID-19'a yönelik ulusal müdahaleleri etkilediği gösterilmiştir. Ancak pandeminin sağlık hizmetlerinin kurumsal çerçevesi üzerindeki mevcut etkileri ve bunun sonucunda ortaya çıkan sonuçlar büyük ölçüde bilinmemektedir. Bu derleme, çağdaş sağlık sistemlerinin bazı yönlerinin (bakım sunumunun fiziksel ortamı, küresel sağlık hizmeti tedarik zincirleri, iş gücü yapıları, bilgi ve iletişim sistemleri, bilimsel iş birliği ve politika çerçeveleri) COVID-19 süreciyle nasıl geliştiğini incelemeyi amaçlamaktadır.

GİRİŞ

Covid-19 salgını dünyadaki tüm sağlık sistemleri üzerinde ciddi bir baskı oluşturmuştur. Geçen süreçte her sağlık sisteminin farklı alanlarında beklenmedik gelişmeler ve dönüşümler yaşanmıştır (Marin-Garcia vd., 2020). Örnek gösterilen sağlık sistemleri bile bu dönüşümden payını almıştır. Özellikle salgın dönemi boyunca ve sonrasında sağlık kurumlarının fiziksel yapısında, sağlık işgücü planlamasında, kaynak tedarikinin oluşturulmasında, diğer tedavilerin sürdürülebilirliğinin sağlanmasında önemli aksaklıklar yaşanmıştır (Nembhard vd., 2020). Salgın öncesinde geleceğe dair yapılan öngörülerin bu dönemde yaşandığı görülmektedir. Koruyucu sağlık hizmetlerine öncelik verilmesi, erken tanı ve hızlı tedavi prosedürlerinin uygulanması, yeterli uzmanlıkta profesyonel sağlık çalışanlarının istihdam edilmesi, kaynakların etkili kullanımı için tedarik zincirlerinin oluşturulması, yönetim-sağlık profesyoneli-hasta arasındaki iletişimin güçlü ve kesintisiz işletilmesi, bilime dayalı sağlık politikalarının oluşturulması gerektiği tecrübe edilerek öğrenilmiştir (Iyengar vd., 2020).

Bu çalışma kapsamında da Covid-19'un geleneksel sağlık sistemlerinden modern sağlık sistemlerine geçişte ne tür değişiklikler yarattığı ve bu sürecin nasıl geliştiğine değinilecektir. Bu kapsamda gelecek salgınlarda modern sağlık sistemlerinin vereceği yanıtların neler ve nasıl olması gerektiğine dair yol gösterici öneriler sunulacaktır.

Sağlık Hizmeti Sunumunda Fiziksel Çevre

COVID-19 döneminde dönüşüm yaşanan modern sağlık sistemlerinin önemli bileşenlerinden biri hizmet sunulan fiziksel çevredir. Artan yatan hasta yükü, sağlık tesislerinin yoğun bakım hacminin artırılmasını ve tedavi alanlarının yeniden tasarlanmasını gerektirmiştir. Türkiye'de ve dünyadaki birçok sağlık kurum/kuruluşunda yoğun bakım üniteleri ihtiyaçlara göre düzenlenmiş ve ayrı bir alan olarak planlanan Covid-19 yoğun bakım üniteleri oluşturulmuştur (Rogers vd., 2020). Benzer şekilde, eğitim araştırma hastanelerinde, tıp merkezlerinde pek çok ameliyathane yoğun bakım ünitesine dönüştürülmüştür. Anestezi makineleri, mekanik ventilasyona yardımcı olacak şekilde değiştirilerek yoğun bakım kapasitesi daha da genişletilmiştir. Kompleks ve büyük bir yatak hacmine sahip olan şehir hastanelerinde kurulan yoğun bakım üniteleri ve yatan hasta servisleri sayesinde önemli ölçüde Covid-19 vakalarında iyileşme oranları kaydedilmiştir (Mittel vd., 2021). Sağlık kurumlarının mevcut fiziki yapısındaki bu modifikasyonlar, tıbbi sistemlerde ekip bazlı tıbbin ve altyapı esnekliğinin önemini de vurgulamaktadır.

Pandemi sırasında zamanında bir yeniliğin nasıl ortaya çıktığını, nasıl planlanması gerektiğini tam olarak göstermek için, bir grup sağlık uzmanı, ameliyathaneden yoğun bakım ünitesine etkili bir dönüşüm için aşamalı bir süreç oluşturmuştur (Chawla vd., 2021). Bu süreçle ilgili hususlar, tıbbi tesislerin gelecekte yoğun bakım kapasitesinin artırılmasını gerektiren durumlara zamanında uyum sağlamasına yardımcı olabilmektedir.

Diğer tıbbi tesis yenileme stratejileri, en eski sağlık kuruluşlarının bile COVID-19'a yanıt olarak nasıl uyum sağladığını gösteriyor. Pandemiye yanıt olarak tesis özelliklerini değiştirmek için New York City'deki Mt. Sinai Hastanesi Hepatoloji Şefi Dr. John Bucuvalas, bölgelerde geniş deneyime sahip kar amacı gütmeyen bir mimarlık kuruluşu olan Model of Architecture Hizmet Topluluğu (MASS) tasarım grubunun deneyimlerinden yararlanmıştır. Covid-19'un yarattığı tehdidi dikkate alarak büyük güvenlik önemlerine sahip özel mimari alanlar tasarlanmıştır (Berg, 2020). Sağlık personelinin vücutlarına sabitlenen kameralar, tasarım ekibinin hastane düzenini görselleştirmesine ve yeniden tasarım önerilerinin ana hatlarını çizmesine olanak tanımıştır. Personelin enfeksiyon ünitelerine girmeden COVID-19 hastalarını izlemesine olanak tanıyan duvarlar şeffaf plastik kaplama ile dizayn edilmiştir. Havalandırma zorluklarının üstesinden gelmek için, 250'den fazla hasta odasına yüksek verimli partikül hava (HEPA) filtreleme makineleri eklendi ve bu makineler, kapılar açıldığında havadaki bulaşıcı partiküllerin yayılmasını önleyen negatif basınçlı izolasyon odalarına dönüştürülmüştür. Riskli bölgeler ve steril bölgeler hakkında personele hızlı görsel ipuçları sağlamak amacıyla hasta odaları, zeminler ve kapılar renk kodlu bir şekilde boyanmış ve bantlanmıştır (Davis vd., 2022).

Gelecekteki hastane mimarisi tasarımlarında, bulaşıcı hastalıkların bulaşmasını en aza indirecek şekilde geleneksel giriş modellerinin değiştirilmesi, yaya trafiği modellerinin güncellenerek hasta akışının yeniden tasarlanması önerilmektedir. Tesise girişte hastalar, sosyal mesafe işaretleri boyunca bir çizgi oluşturulmakta ve sonuçta temassız bir termal tarayıcının yanından geçerek, bireysel değerlendirme ihtiyaçlarına göre sonraki tesis alanlarına girmelerine izin verilmektedir (Gow ve Kenson, 2021). 55 ülkede çeşitli kanser türleri için elektif ameliyat geçiren hastaları içeren uluslararası bir kohort çalışması, ameliyat sonrası pulmoner komplikasyon oranlarının yanı sıra ameliyat sonrası SARS-CoV-2 enfeksiyon oranlarının, COVID-19 içermeyen cerrahi yollarda ameliyat edilen hastalarda daha düşük olduğunu buldu (Glasbey vd., 2021). Bu sonuçlar, hastanelerin enfeksiyondan arındırılmış özel cerrahi yollara yatırım yaparak gelecekteki hastalık salgınları sırasında kabul edilen hastaların zarar görmesini önleyebileceklerini göstermektedir. Ayrıca, çeşitli

eğitim hastaneleri arasında solunum izolasyon ünitelerinin (RIU'lar) uygulanması ve hasta ayırma sistemi ile gösterildiği gibi, hastaların hızlı bir şekilde bölümlere ayrılmasına izin vermek için yataklı tedavi tesislerinin yeniden tasarlanmasında esneklik en önemli öncelik olmalıdır. Singapur'daki KK Kadın ve Çocuk Hastanesi tarafından istihdam edilmektedir (Auerbach vd., 2020; Tan vd., 2020). Şu anda geliştirilmekte olan bir Florida tesisi bu yaklaşımı benimsiyor ve bir bulaşma krizi durumunda ayrı izolasyon odalarına dönüştürülebilecek 42 yataklı bir cerrahi ünite tasarlıyor (Cauldfield, 2021).

Tedarik zinciri karmaşıklıkları

Küresel tedarik zinciri ağları, pandemi sürecinde değişim geçiren ve büyük ölçüde yenilenen tıbbi süreçlerin başında gelmektedir. Dünya çapındaki sağlık tesisleri arasında önceden var olan kaynak eşitsizlikleri, salgının neden olduğu beklenmedik talep artışları nedeniyle daha da kötüleşmiştir; en zengin ülkeler bile kaynak kıtlığından muzdarip olmuştur (Livingston vd., 2020). Nisan 2020'de Amerika Birleşik Devletleri'ndeki akademik tıp merkezleri arasında yapılan ulusal bir ankette, kurumların yarısı iki hafta veya daha kısa süre kullanabilecekleri kişisel koruyucu ekipman (KKE) stoklarının olduğunu bildirmiştir (Auerbach vd., 2020). Özellikle, yoğun bakım yatağı gibi önemli hastane kaynaklarının mevcudiyetinin, salgının ilk aylarında büyük şehirlerin belirli bir bölgesindeki ölüm oranlarıyla önemli ölçüde ilişkili olduğu bulunmuştur; COVID vakası başına ilave bir yoğun bakım yatağının hastanenin ölüm insidans oranını %20 azalttığı tahmin edilmektedir (Janke vd., 2021). McKinsey & Company tarafından 2020'de gerçekleştirilen bir araştırmaya göre, erken COVID dönemindeki cerrahi kapasiteyi sınırlayan en yaygın bildirilen engellerden bazıları, yatan hasta yatağı mevcudiyeti ve COVID-19 test kapasitesiydi (Berlin vd., 2020). Salgının ölen kişinin uygun şekilde ele alınması için gerekli kaynakları zorlaması nedeniyle başka tedarik kesintileri de ortaya çıktı. Morg kapasitesine ulaştıktan sonra, Detroit'teki bir tıbbi tesiste ölen COVID-19 hastalarının cesetleri boş hastane odalarında saklandı (Young vd., 2020). Ekvador'da defin kaynaklarının yetersizliğinden dolayı, talepleri karşılamaya yardımcı olmak amacıyla karton tabutlar dağıtıldı (CNN, 2020). Daha da önemlisi, kitlesel ölüm durumlarının yanlış yönetilmesinin bir bütün olarak toplumun dayanıklılığı üzerinde zararlı sonuçlar doğurabileceği gösterilmiştir (Tun vd., 2005). COVID-19 salgını bağlamında Entress ve ark. ülkelerin dikkate alması için çeşitli öneriler sunmuştur. Önerilen, kitlesel ölüm yönetimi (MFM) planlarının (ailelerin yas tutması için güvenli, alternatif yollar sunan) acil, evrensel olarak geliştirilmesi ve benimsenmesinin yanı sıra, özel sektör tarafından artan üretim yoluyla MFM kaynaklarının stoklanmasıdır

(Entress vd., 2020). Mevcut MFM planları olmayan hükümetler için, Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezleri (CDC) gibi kuruluşlar, ulusal, eyalet ve yerel yönetimlerin geliştirme sürecinde kullanmaları için kılavuzlar ve şablonlar sunmaktadır (CDC, 2019). COVID-19 salgını, artan tüketici talebinin yanı sıra eşzamanlı üretim kesintisi yoluyla uluslararası sağlık tedarik zincirindeki çeşitli zayıflıkları ortaya çıkardı (Khot, 2020). Çok uluslu bir holding şirketi olan 3 M'nin, salgının ilk aşamalarında N95 maske talebindeki artışı karşılamasına olanak tanıyan strateji, iç kaynak kullanımına daha fazla odaklanmaya karar vermiştir. Şirketin küresel maske üretimini yalnızca iki ay içinde ikiye katlama yeteneği, büyük ölçüde maskeleri için hammaddelerin hizmet verdikleri üretim tesislerine ve tüketici nüfuslarına yakın olmasından kaynaklanmaktadır (Gruley ve Clough, 2020).

Pandemi sırasında ortaya çıkan tedarik zinciri kaosu bir diğer çözüm kamu-özel ortaklıklarının artırılmasıdır. Çeşitli kuruluşlar bu stratejiyi kullanarak, COVID-19 krizine yanıt olarak ulusal sağlık kapasitelerini güçlendirmeye yönelik federal çabaları destekleyen fonlar oluşturmuşlardır (ILO, 2020). Özellikle kamuda tedarik zinciri yönetiminde yaşanan çöküş, bu konuda özel sektöre bağımlılığı artırmıştır. Dünya çapında pandeminin başlangıcında yapılan kamu-özel sektör ortaklıkları yardım amaçlıydı (Baxter vd., 2020). KKE konusunda bir anda kıtlık yaşanmasının ardından devletlerin üretimden feragat etmesi nedeniyle özel şirketler endüstriyel kullanım için tasarlanan solunum cihazlarını tıbbi kullanıma yönelik maskelere uyarladı ve ticarete dönüşmeye başladı (Vaslavskiy, 2021).

Tedarik zinciri problemlerinde yaşanan önemli bir gelişme de tanı test kitlerinin üretimiyle ilgiliydi. Bu kapsamda 4 Şubat 2020 ülkelerin sağlık sistemlerine uygun olarak Sağlık Bakanlıkları özel izinleriyle pek çok özel şirketin kamu hastanelerine PCR testi üretmesi sağlandı. Böylece bakanlık onaylı laboratuvarların benzeri görülmemiş düzeylerde teşhis testleri üretmesine olanak sağlanmıştır (Binnicker, 2020). Gelişmiş ülkelerde, hükümetler SAR-CoV-2 artışları sırasında özel hastanelerin kiralanması yoluyla acil cerrahi bakıma erişimi ve yatak kapasitesini artırmak için kamu-özel ortaklıklarından yararlandı (Bolger vd., 2020). Tedarik zincirinin sorunsuz işlemesi için yapılan bir diğer kamu-özel ortaklığı ise aşılarda geliştirilmesi ve dağıtımıyla ilgiliydi. Bu kapsamda pek çok ülkede hükümetler hazineden ortalama 10 milyar dolarlık yatırımlar gerçekleştirmiştir (Ho, 2021).

Sağlık İşgücündeki Değişimler

Salgının sağlık sistemlerini önemli ölçüde değiştirdiği bir başka yönü de personel yapısıydı. Hastaneler, kalabalıklık ve kaynak yetersizliği nedeniyle

hasta-hemşire oranlarını önemli ölçüde artırmak zorunda kalmıştır. New York'ta yapılan bir çalışmada 1000 kişi başına gerekli hemşire sayısının 16,7 olması gerekirken normal süreçte bu oran 18,7 yani gereğinden fazla iken pandemi sürecinde mevcut hemşire sayılarının yetmediği belirlenmiştir (Lasater vd., 2021). Yetişkin tıbbi-cerrahi birimlerinde hasta-hemşire oranlarında ortalama 3,3'ten 9,7'ye bir artış yaşanan Amerika Birleşik Devletleri'nde tipik olarak hemşire başına yalnızca iki hastadan oluşan standart oranlara sahip olan yoğun bakım ünitelerindeki hasta-hemşire oranlarını dört katına çıkarmak zorunda kalmıştır (Rosenthal, 2020).

İngiliz Tabipler Birliği (BMA), Ekim 2020 tarihli bir raporunda, sağlık tesislerini, gerekli sağlık hizmetleri iş gücü genişlemesini sağlamak için işe dönmeye hazır emekli doktorların kullanımını daha da artırmaya çağırmıştır. Özellikle, Birleşik Krallık'ta salgının ilk aşamalarında 28.000 emekli doktorun çalışmaya hazır olmasına rağmen, sonuçta yalnızca küçük bir kısmı görevlendirilmiştir (RCP, 2020). Harvard, Massachusetts Üniversitesi ve Boston Üniversitesi de dahil olmak üzere pek çok tıp fakültesi, pandemi sırasında hastanelere hasta bakımında yardımcı olabilmeleri için dördüncü sınıf öğrencilerine erken mezun olma fırsatı vermiştir (Buckley, 2020). Tam tersine, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki eğitim hastanelerinde yoğun bakım dışı COVID-19 vakalarını tedavi etmek için ilgili doktorların daha fazla kullanılmasını, asistanların kullanımının azaltılmasını ve öğrencilerin dahil edilmemesini içeriyordu (Auerbach vd., 2020).

Değişen iş gücü dinamikleri dünyanın diğer bölgelerinde de ortaya çıktı. İrlanda'da, pratisyen hekimlerin (GP) yüz yüze konsültasyonları önemli ölçüde azaldı, teletıp konsültasyonları önemli ölçüde arttı ve 6 yaşın altındaki çocuklar ve 70 yaşın üzerindeki yetişkinler de dahil olmak üzere belirli hasta grupları için COVID-19 ile ilgili olmayan konsültasyonlar önemli ölçüde düştü (Homeniuk ve Collins, 2021).

Üstelik pandemi sırasında palyatif ve yaşam sonu bakıma yönelik artan talebe yanıt olarak farklı hizmet sağlayıcı türleri arasında rol uyarlamaları ortaya çıkmıştır. Birleşik Krallık'ta yapılan ulusal bir araştırma, aile desteği sağlama ihtiyacının artmasının pratisyen hekimlere kıyasla hemşireler için daha belirgin olduğunu ve çoğu hemşirenin 'daha fazla'/çok daha fazla' yüz yüze ziyaret gerçekleştirdiğini, hemşirelerin üçte birinden fazlasının ise yüz yüze ziyaretler gerçekleştirdiğini ortaya koymuştur. Pratisyen hekimler 'daha az'/ 'çok daha az' yüz yüze ziyaretler gerçekleştirmiştir (Mayland vd., 2021).

Pandeminin ilk aşamalarında personel yapısında yapılan çok sayıda değişiklik, sağlık hizmetlerinin çeşitli yönlerinde hem doğrudan hem de dolaylı olarak ortaya çıkan sorunlarla birlikte önemli alt sonuçlara yol açmıştır.

Personel yetersizliği, personel ücretlerindeki yoğun rekabet nedeniyle daha yüksek personel giderlerine yol açmış, sağlık sistemleri üzerinde mali baskıya neden olmuştur. Bu sorun kentsel hastanelerle karşılaştırıldığında özellikle kırsal hastanelerde daha belirgindir (Grimm, 2021). Ücretli teşvikler ve ikramiyeler, hastaneler tarafından sağlık çalışanlarını çekmek için giderek daha fazla kullanılmıştır ve hastaneler giderek daha fazla kendi bölgeleri dışından işçi çalıştırmıştır. Danışmanlık firması Kaufman Hall tarafından 2021'de yayınlanan bir raporda, sağlık sistemlerinin neredeyse %90'ı, sağlık personelinin taban maaşlarının arttığını bildirmiştir (King ve Kaufman, 2021). Sağlık Sistemlerinin çeşitli 2020 temel performans göstergeleri, bu tür iş gücü uyarlamaları nedeniyle dalgalanma yaşamıştır. Taburcu Başına Toplam Gider ve Taburcu Başına İşgücü Gideri yaklaşık %14 artmış, bu, brüt ayakta tedavi gelirinde %6'lık bir düşüş ve işletme marjlarında %4,9'luk bir düşüş ile eş zamanlı olarak meydana gelmiştir (Syntellis, 2020).

Personel değişikliğinin mali etkisinin yanı sıra, erken pandemi sırasında personel yetersizliği de hatalara da yol açarak kaza riskinin artmasına ve hasta sağlığı açısından olumsuz sonuçların oluşmasına neden olmuştur. Temmuz 2021'de yapılan bir çalışma, personel yetersizliğinin "ramak kala olayları" (hastane ortamında potansiyel olarak kazalara ve yaralanmalara yol açabilecek olaylar) nasıl etkilediğini araştırdı ve personel yetersizliğinin geçici güvenlik çözümlerine daha fazla bağımlılığa yol açtığını ve bunun da bilişsel başarısızlıklar nedeniyle kıl payı atlatılan olaylarla sonuçlandığını bulmuştur (Andel vd., 2022).

Bilgi ve İletişim Sistemleri

Coronavirüs salgını, modern sağlık sistemleri içerisinde bilgi ve iletişim sistemlerinin kritik rolünü ortaya çıkarmıştır. 6 Mart 2020'de sağlık sistemleri, COVID-19 halk sağlığı acil durumu süresince tele-tıp ziyaretlerini kapsayacak şekilde genişletilmiştir (Centers for Medicare & Medicaid Services, 2020). Çok çeşitli tıbbi uzmanlık alanlarında tele sağlık kullanımında hızlı bir artış görülmüştür. Erişime açık sağlık kayıtlarından elde edilen veriler, Mart 2020'de yalnızca 15 gün içinde tele-tıp acil bakım ziyaretlerinin sayısında %1.529'luk bir artış olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu, sanal ayaktan poliklinik ziyaretlerindeki benzer bir artışla da desteklenmiştir (Mann, vd., 2020).

Temesgen ve ark. teletıp kullanımının artması ve ardından yetersiz hizmet alan nüfuslara insani yardımın teşvik edilmesiyle, pandeminin ardından modern sağlık hizmetlerinde meydana gelmesi muhtemel uzun vadeli değişiklikler öngörmüşlerdir (Temesgen vd., 2020). Tele sağlığa bu kadar artan bağımlılığı sürdürmek için küresel sağlık sistemlerinin, tele sağlığın evrensel kullanımını

engelleyen çeşitli zorlukları ele alması gerekmektedir. 2019 yılında yapılan bir ankete göre, sağlık sistemi yöneticilerinin %94'ü, hasta mahremiyeti düzenlemeleri gibi faktörlerin, sistemlerinde dijital stratejilerin benimsenmesini kısıtladığını bildirmiştir (PwC's Health Research Institute, 2020). Gözetim zorluklarına ek olarak, tele-tıbbın evrensel olarak benimsenmesinin başarılı olması için geri ödeme yöntemlerinin de muhtemelen değiştirilmesi gerekmektedir. Bu sebeple gelişmiş ülkelerin geri ödeme politikalarında tele-tıp uygulamalarını da kapsayan değişiklikler yapılmıştır (Neufeld vd., 2016). Bu sorunların ele alınması tüm sağlık ve hukuk alanında zaman koordinasyonu gerektirecek olsa da, tele-sağlığın COVID-19 boyunca evrimi ve benimsenmesi muhtemelen modern sağlık sistemleri için avantajlı olacaktır. Bilgi ve iletişim sistemlerinin COVID-19 tarafından belirgin hale getirilen bir diğer tamamlayıcı rolü, ortaya çıkan halk sağlığı tehditlerinin izlenmesinde ve halka zamanında bildirim ve direktiflerin sağlanmasında etkili küresel sağlık gözetimi ve uyarı sistemlerinin aktive edilmesiydi. COVID-19'dan önce Küresel Halk Sağlığı İstihbarat Ağı gibi sistemler kurulmuştu (Mykhalovskiy ve Weir, 2006). Ancak Aralık 2019'da mevcut sağlık bilgi sistemlerinin zamanında uyarı çabalarına rağmen SARS-CoV-2'nin küresel yayılımıyla desteklenen daha etkili ve entegre iletişim sistemlerine hâlâ ihtiyaç duyulmaktadır (Davis vd., 2022).

Journal of Medical Internet Research tarafından 2020 yılında yayınlanan bir yayında, mevcut küresel sağlık surveyans sistemlerinin ana sorununun, bildirim havuzunun nispeten dar olması ve hükümet yetkililerinden oluşan küçük bir çevreyle sınırlı kalmış olduğu ileri sürülmektedir (Sakib vd., 2020). Bu sorunu çözmek için Sakib ve ark. yalnızca önde gelen yetkilileri değil, genel olarak kamuoyunu bilgilendirmeyi amaçlayan ulusal düzeyde bir pandemi bildirim sistemi önermiştir. Bu bildirim sistemi, her biri kolayca yorumlanabilen (yani çevredeki dilsel bağlama göre uyarlanmış) logo ve yönergelere sahip hiyerarşik tehdit düzeylerini içerecektir.

Bilimde Küreselleşme ve Aşı Devrimi

Ülkeler SARS-CoV-2'nin yayılmasını engellemek için seyahatleri azaltarak ve sınırları kapatarak hareketliliği kısıtlarken, bilim insanları salgını yönetmek ve zamanında çözüm bulmak için küresel iş birliğini geliştirdiler. Bilimsel küreselizm bilgiyi ve açık bilimi iletme misyonuyla tanımlanırken, bilimsel milliyetçilik ekonomik rekabetçiliğe odaklanır (Sá ve Sabzalieva, 2018). Bu krizden sonra klinik zorunluluktan dolayı bilimsel küreselciliğe yeni bir vurgu ortaya çıktı, ardından ülkeler arasında çok taraflılığı ve iş birliğini geliştirdi. Sonuçta SARS-CoV-2 aşısının geliştirilmesini sağlamıştır. Pandeminin başlarında, yayıncılar ve bilimsel topluluklar, Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO)

yeni ortaya çıkan bilimsel yayınlara hızlı erişime sahip olmasını sağlamak için bir taahhüt imzaladılar ve birçok büyük akademik yayıncı, 32.000'den fazla COVID-19 ile ilgili makaleye erişim açtı (Lee ve Haupt, 2020). Ek olarak, pandemi döneminde açık erişimli bilimsel yayınlardaki artış, bilimsel keşiflerin "çevresindeki" düşük gelirli ülkelere yardımcı olmuştur (Chan vd., 2005).

Çığır açan COVID-19 Araçlarına Erişim, 120 milyon hızlı test kitini kullanıma sunmak için Afrika CDC ve WHO'nun akademik kaynaklarını vakıflarla birleştirmiştir (WHO, 2020). Uluslararası ortaklıklardan, özellikle de 2010 Haiti depreminden sonra akademik tıp kurumları ve sivil toplum kuruluşları arasındaki ortaklıklarından önce, uluslararası ortaklıklardan yararlanılmıştır (Babcock vd., 2010). Bununla birlikte, SARS-CoV-2 salgınının başlarındaki uluslararası ortaklıklar, büyük bir bulaşıcı hastalık salgınına zamanında, koordineli bir küresel yanıt vermek için akademik kurumların bilimsel uzmanlığının yanı sıra insani yardım kuruluşlarının lojistik altyapısını kullanan benzersiz bir yaklaşım sunmuştur (Aluisio vd., 2020).

DSÖ, 11 Mart 2020'de COVID-19'u pandemi olarak ilan ettiğinde, dünya çapında en az 37 farklı kuruluş, COVID 19 aşısı geliştirmeye başlamıştı (Usdin, 2020). 2 Temmuz 2020 itibarıyla 150'den fazla aşı adayı geliştirildi, ancak bunların çoğu hâlâ ön aşamadaydı. Aralık 2020'de, klinik denemelere girdikten bir yıldan kısa bir süre sonra, Pfizer-BioNTech ve Moderna COVID-19 aşlarına acil kullanım için izin verildi (WHO, 2021). WHO tarafından sağlanan bir zaman çizelgesine göre, 1 Şubat 2021'de en az bir doz aşılamanın vatandaşlarının sayısı, 20 Ocak 2020'den bu yana SARS-CoV-2 testi pozitif çıkan vatandaşların sayısını geçti (American Journal of Managed Care, 2021). Hem son derece etkili hem de güvenli olduğu tespit edilen bir aşının bu kadar hızlı geliştirilmesi ve kullanıma sunulması, modern tıp, bilim camiası ve genel olarak küresel nüfus üzerinde önemli etkiler bıraktı.

Her ne kadar COVID-19 aşısının oluşturulması, salgına karşı mücadelede muazzam bir ilerlemeyi temsil etse de, aşılamanın küresel ölçekte fiili kullanıma sunulması ve uygulanması beklenen düzeyde olmamıştır. 29 Ocak 2022 itibarıyla dünya nüfusunun yalnızca %64'ü aşılanmıştır ve nüfusun üçte birinden fazlası aşılanmamış durumdadır (CDC, 2022). Bilim ile genel olarak insanlar arasındaki arayüz olan hastane sistemleri, aşı tartışmalarında eşsiz bir yere sahiptir. Doğru tıbbi bilginin yayılması ve konuyla ilgili halk eğitimi, birçok sağlık hizmeti sağlayıcısının üstlenmeye devam ettiği çok önemli bir sorumluluktur.

Sağlık politikalarında devrim

Pandemi neredeyse bir gecede toplumun ihtiyaçlarını ve klinik bakımın günlük yaşamdaki rolünü değiştirmiştir. Pandemi sırasında dünya çapındaki sağlık sistemlerinin talep artışlarını karşılamasına yardımcı olmak için uzun süredir devam eden politikalarda değişiklik gibi reaktif çabalar ortaya çıkarken, artık proaktif çabalarla sağlık politikasını kalıcı olarak daha iyiye doğru dönüştürme fırsatları da bulunmaktadır. Pandemi sürecinde hizmet sunma sürecinin hızlanması ve aksatılmaması gerektiğini ön gören sağlık sistemleri bir proaktif çözüm olarak tele-tıp ziyaretlerini sağlık politikalarına resmi olarak dahil etmişlerdir (Centers for Medicare & Medicaid Services, 2020).

Modern sağlık sistemlerinde, COVID sonrası dönemde gereksiz kısıtlamaların gevşetilmesine yönelik bu genel eğilimin devam ettirilmesi, ulusların acil halk sağlığı durumlarına zamanında reaksiyon verme yeteneğini artırarak gelecekteki hastalık salgınlarına karşı küresel tepkiyi güçlendirebilir. Hastane ortamlarında sözlü emirlere izin verilmeye devam edilmesi, düşük riskli tedavi prosedürleri için belirli imza ve belge gerekliliklerinin ortadan kaldırılması ve tele-sağlık kapsamının ve erişiminin genişletilmesine devam edilmesi, dikkate alınması gereken bu tür politika değişikliklerinin örnekleridir (Sinsky, 2020).

Pandemi, daha fazla politika gelişiminin modern sağlık hizmeti sunumunu ve dolayısıyla küresel acil sağlık durumları bağlamında halk sağlığı sonuçlarını iyileştirebileceği başka bir alanı öne çıkardı: halk sağlığı altyapısına daha fazla yatırım. Artan sermaye tahsisleri, tesislerin acil durumlara müdahale etmesine yardımcı olmak için sağlık kurumlarında gerekli olan Acil Durum Operasyon Planları gibi ulusal acil durum müdahale programlarına daha fazla yatırım yapılmasına olanak sağlamaktadır (California Hospital Association, 2017). 2020 yıllık raporuna göre, CDC'nin eyalet ve yerel acil durum hazırlıklarına yönelik finansmanı 2002 ile 2020 arasında neredeyse %50 azalarak 940 milyon dolardan 670 milyon dolara düştü [84]. Bunun ışığında, COVID sonrası dönemde önerilen politika değişiklikleri, ulusal sağlık altyapısına yönelik federal finansmanın genişletilmesi ve Amerika Birleşik Devletleri'ndekiler gibi mevcut sağlık hizmetleri finansmanındaki karmaşıklıkların üstesinden gelinmesi gibi önlemleri içermektedir (Maani vd., 2020).

Sağlık hizmetlerinin finansmanı konularına ek olarak, ilk SARS-CoV-2 felaketinin ardından dalgalanmalar yaşayabilecek küresel sağlık altyapısının başka alanları da var. Geri ödeme modellerinde yapısal değişikliklerin yanı sıra, sağlık sistemlerinde tıp uygulamalarına ilişkin sınırları ortadan kaldırabilecek doktor lisanslarında değişiklikler yapılmasının gerekli olduğu ön görülmüştür. Önceki bulaşıcı hastalık salgınlarının ardından, ulusal müdahale çabalarını

güçlendirmek için mevcut politika çerçeveleri yeniden yapılandırıldı ve sonuçlar, salgının ardından dünyaya yeni sağlık sistemi çerçevesini sağladı. 2015 Orta Doğu Solunum Sendromu (MERS), COVID-19 ile karşılaştırıldığında bir politika başarısızlığını temsil ediyordu, ancak bunun devamı, yani çeşitli yararlı politika değişikliklerinin geliştirilmesi ve uygulanması, SAR-CoV-2'nin Güney Kore'de yayılmasını durdurmak için emsal teşkil etmiştir (Park ve Chung, 2020). Genel olarak, SARS-CoV-2 salgını sırasındaki politika gelişmeleri, tıpkı 2015'teki MERS salgınının Güney Kore için yaptığı gibi, gelecekteki salgınlar için bir çerçeve görevi görecektir.

SONUÇ

SARS-CoV-2 salgınının ardından küresel sağlık sistemlerinde hem doğrudan hem de dolaylı çok sayıda değişiklik ortaya çıktı ve çok daha fazlası muhtemelen bundan sonrasında yaşanacaktır. Eşsiz inovasyonun öncülük ettiği tesislerin yeniden tasarımıyla, sağlık hizmetlerinin fiziksel temeline kadar altyapısal dönüşüm belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Küresel tedarik zincirlerinde büyük aksaklıklar meydana gelmiştir, ancak bunlarla birlikte kaynak kıtlığını azaltmaya yönelik yeni fikirler de ortaya çıkmıştır. Modern sağlık altyapısının diğer yönleri, göçmen işgücünün gösterdiği gibi benzer dönüşüm kalıplarını yansıtmaktadır; COVID-19 aşısının oluşturulmasını kolaylaştıran çığır açıcı ilerlemeler ve salgına karşı tek bir amaç etrafında birleşen ülkeler arasında sergilenen benzeri görülmemiş iş birliklerinin yapılması örnektir. İnsanlık tarihinin son derece trajik bir bölümünü temsil etmesine rağmen, COVID-19 sırasında gösterilen yaratıcılık, uyum sağlama yeteneği ve iş birliği, modern sağlık sistemlerinin devam eden ilerleyişini vurgulamakta ve geleceği için yeni yöntemler doğurmaktadır.

KAYNAKLAR

- Aluisio, A. R., Zhu, E., Gil, G., Kenyon, T., Uzevski, V., & Levine, A. C. (2020). Academic-humanitarian partnerships: leveraging strengths to combat COVID-19. *Global Health Action*, 13(1), 1797296.
- American Journal of Managed Care. A Timeline of COVID-19 Vaccine Developments in 2021. 2021. Erişim adresi: [https:// www. ajmc. com/ view/ oncol ogy- care- pathw ays- launc hed- by- payers- what- are- the-trends](https://www.ajmc.com/view/oncol-ogy-care-pathways-launch-led-by-payers-what-are-the-trends). Erişim tarihi: 26.04.2021.
- Andel, S. A., Tedone, A. M., Shen, W., & Arvan, M. L. (2022). Safety implications of different forms of understaffing among nurses during the COVID-19 pandemic. *Journal of Advanced Nursing*, 78(1), 121-130.
- Auerbach, A., O'Leary, K. J., Greysen, S. R., Harrison, J. D., Kripalani, S., Ruhnke, G. W., ... & Group, F. T. H. C. I. C. (2020). Hospital ward adaptation during the COVID-19 pandemic: a national survey of academic medical centers. *Journal of Hospital Medicine*, 15(8), 483-488.
- Babcock, C., Baer, C., Bayram, J. D., Chamberlain, S., Chan, J. L., Galvin, S., ... & Theodosios, C. (2010). Chicago medical response to the 2010 earthquake in Haiti: translating academic collaboration into direct humanitarian response. *Disaster Medicine And Public Health Preparedness*, 4(2), 169-173.
- Baxter, D., & Casady, C. B. (2020). Proactive and strategic healthcare public-private partnerships (PPPs) in the coronavirus (COVID-19) epoch. *Sustainability*, 12(12), 5097.
- Berg N. (2020). GoPros, plastic sheeting, and colored tape: How one of America's oldest hospitals adapted to COVID-19. *Fast Company*; 2020.
- Berlin G, et al. (2020). Cutting through the COVID-19 surgical backlog. Erişim yeri: [https:// www. mckin sey. com/ indus tries/ healt hcare- syste msand- servi ces/ our- insig hts/ cutti ng- throu gh- the- covid- 19- surgi calbackl og](https://www.mckinsey.com/industries/healthcare/systemsand-services/our-insights/cutting-through-the-covid-19-surgical-backlog). Erişim tarihi: 04.04.2021.
- Binnicker, M. J. (2020). Emergence of a novel coronavirus disease (COVID-19) and the importance of diagnostic testing: why partnership between clinical laboratories, public health agencies, and industry is essential to control the outbreak. *Clinical Chemistry*, 66(5), 664-666.
- Bolger, J. C., Kelly, M. E., Whelan, C., Doyle, A., Frizelle, H., Boyd, W. D., ... & Conneely, J. B. (2020). Public-private partnership: strategies for continuing urgent elective operative care during the COVID-19 pandemic. *Journal of British Surgery*, 107(9), e320-e321.
- Buckley MRF. An option to serve in COVID-19 fight. *Cambridge: The Harvard Gazette*; 2020.

- California Hospital Association. Emergency Operations Plan (EOP). 2017. Erişim yeri: [https:// www. calho spita lprep are. org/ emerg encyopera tions- plan](https://www.calhospita.org/emergencyoperations-plan). Erişim tarihi: 02.06.2021
- Caulfield J. (2021). Healthcare design in a post-COVID world. *Building Design + Construction 2021*. Erişim yeri: [https:// www. bdcne twork. com/ healt hcaredesign- post- covid- world](https://www.bdcnet.com/healthcare-design-post-covid-world). Erişim tarihi: 07.04.2021.
- CDC. (2022). COVID-19 Vaccinations in the United States. COVID Data Tracker. 2022. Erişim yeri: [https:// covid. cdc. gov/ covid- data- track er/# vacci natio ns_ vacc- total- adminrate- total](https://covid.cdc.gov/covid-data-tracker/#vaccinations_total_adminrate_total). Erişim tarihi: 29.01.2022.
- Centers for Disease Control and Prevention. Public Health Emergency Preparedness and Response Capabilities. Atlanta: CDC; 2019.
- Centers for Medicare & Medicaid Services. (2020). Medicare telemedicine health care provider fact sheet. Erişim yeri: [https:// www. cms. gov/ newsr oom/ fact- sheets/ medic are- telem edici ne- health- careprovi der- fact- sheet](https://www.cms.gov/newsroom/fact-sheets/medicare-telemedicine-health-care-provider-fact-sheet). Erişim tarihi: 06.04.2021.
- Chan, L., Kirsop, B., & Arunachalam, S. (2005). Open access archiving: the fast track to building research capacity in developing countries. *SciDev. Net*, 11, 1-14.
- Chawla, K. S., Peters, A. W., Groves, H. K., Denison, K., Ivascu, N. S., Wang, D. S., ... & Turnbull, Z. A. (2021). Emergency Conversion of Operating Rooms into Intensive Care Units to Expand Critical Care Capacity During the SARS-CoV-2 Pandemic. Rochester: Anesthesia Patient Safety Foundation.
- CNN. (2020). Ecuador distributes cardboard coffins to cope with Covid- 19. Atlanta: CNN; 2020.
- Davis, B., Bankhead-Kendall, B. K., & Dumas, R. P. (2022). A review of COVID-19's impact on modern medical systems from a health organization management perspective. *Health and Technology*, 12(4), 815-824.
- Davis, B., Bankhead-Kendall, B. K., & Dumas, R. P. (2022). A review of COVID-19's impact on modern medical systems from a health organization management perspective. *Health and Technology*, 12(4), 815-824.
- Entress, R. M., Tyler, J., & Sadiq, A. A. (2020). Managing mass fatalities during COVID-19: lessons for promoting community resilience during global pandemics. *Public Administration Review*, 80(5), 856-861.
- Glasbey, J. C., Nepogodiev, D., Simoes, J. F., Omar, O., Li, E., Venn, M. L., ... & Bhangu, A. A. (2021). Elective cancer surgery in COVID-19-free surgical pathways during the SARS-CoV-2 pandemic: an international,

- multicenter, comparative cohort study. *Journal of Clinical Oncology*, 39(1), 66.
- Gow K, & Kenson J. (2021). Healthcare design post COVID-19. Erişim yeri: [https:// facilitiesx.com/ 2020/ 06/ healt hcare- facil ities- desig naftercovid- 19/](https://facilitiesx.com/2020/06/healthcare-facilities-design-after-covid-19/). Erişim tarihi: 22.08.2021.
- Grimm, C. A. (2021). Hospitals reported that the COVID-19 pandemic has significantly strained health care delivery. Office of Inspector General Report in Brief.
- Gruley, B., & Clough, R. (2020). How 3M Plans to Make More Than a Billion Masks By End of Year. New York: Bloomberg Businessweek.
- Ho, R. J. (2021). Warp-speed Covid-19 vaccine development: beneficiaries of maturation in biopharmaceutical technologies and public-private partnerships. *Journal of Pharmaceutical Sciences*, 110(2), 615-618.
- Homeniuk, R., & Collins, C. (2021). How COVID-19 has affected general practice consultations and income: general practitioner cross-sectional population survey evidence from Ireland. *BMJ Open*, 11(4), e044685.
- International Labour Organization (ILO). (2020) A policy framework for tackling the economic and social impact of the COVID-19 crisis. Geneva.
- Iyengar, K., Mabrouk, A., Jain, V. K., Venkatesan, A., & Vaishya, R. (2020). Learning opportunities from COVID-19 and future effects on health care system. *Diabetes & Metabolic Syndrome: Clinical Research & Reviews*, 14(5), 943-946.
- Janke, A. T., Mei, H., Rothenberg, C., Becher, R. D., Lin, Z., & Venkatesh, A. K. (2021). Analysis of hospital resource availability and COVID-19 mortality across the United States. *Journal of Hospital Medicine*, 16(4), 211-214.
- Khot, U. N. (2020). Navigating healthcare supply shortages during the COVID-19 pandemic: a cardiologist's perspective. *Circulation: Cardiovascular Quality and Outcomes*, 13(6), e006801.
- King, R., & Kaufman, H. (2021). COVID-19 will force permanent changes to hospital staff, supply systems. Erişim yeri: [https:// www. fierc heal thcare. com/ hospi tals/ kaufm an- hall- covid- 19- willforce- perma nent- chang es- to- hospi tal- staff- supply- syste ms](https://www.fiercephalthcare.com/hospital-kaufman-hall-covid-19-willforce-permanent-changes-to-hospital-staff-supply-systems). Erişim adresi: 29.09.2022.
- Lasater, K. B., Aiken, L. H., Sloane, D. M., French, R., Martin, B., Reneau, K., ... & McHugh, M. D. (2021). Chronic hospital nurse understaffing meets COVID-19: an observational study. *BMJ Quality & Safety*, 30(8), 639-647.

- Lee, J. J., & Haupt, J. P. (2021). Scientific globalism during a global crisis: research collaboration and open access publications on COVID-19. *Higher Education, 81*, 949-966.
- Livingston, E., Desai, A., & Berkwits, M. (2020). Sourcing personal protective equipment during the COVID-19 pandemic. *Jama, 323*(19), 1912-1914.
- Maani, N., & Galea, S. (2020). COVID-19 and underinvestment in the public health infrastructure of the United States. *The Milbank Quarterly, 98*(2), 250.
- Mann, D. M., Chen, J., Chunara, R., Testa, P. A., & Nov, O. (2020). COVID-19 transforms health care through telemedicine: evidence from the field. *Journal of the American Medical Informatics Association, 27*(7), 1132-1135.
- Marin-Garcia, J. A., Garcia-Sabater, J. P., Ruiz, A., Maheut, J., & Garcia-Sabater, J. J. (2020). Operations Management at the service of health care management: Example of a proposal for action research to plan and schedule health resources in scenarios derived from the COVID-19 outbreak. *Journal of Industrial Engineering and Management (JIEM), 13*(2), 213-227.
- Mayland, C. R., Mitchell, S., Oliver, P., Gardiner, C., Chapman, H., Khan, D., ... & Barclay, S. (2021). 5 Primary care delivers palliative care during COVID-19: a national UK survey of GP's and community nurses. *BMJ Supportive & Palliative Care, 11*(Suppl 1), A2-A2.
- Mittel, A. M., Panzer, O., Wang, D. S., Miller, S. E., Schaff, J. E., Hastie, M. J., ... & Hastie, J. (2021). Logistical considerations and clinical outcomes associated with converting operating rooms into an intensive care unit during the coronavirus disease 2019 pandemic in a New York City Hospital. *Anesthesia & Analgesia, 132*(5), 1182-1190.
- Mykhalovskiy, E., & Weir, L. (2006). The Global Public Health Intelligence Network and early warning outbreak detection: a Canadian contribution to global public health. *Canadian Journal of Public Health, 97*, 42-44.
- Nembhard, I. M., Burns, L. R., & Shortell, S. M. (2020). Responding to Covid-19: lessons from management research. *NEJM Catalyst Innovations in Care Delivery, 1*(2).
- Neufeld, J. D., Doarn, C. R., & Aly, R. (2016). State policies influence medicare telemedicine utilization. *Telemedicine and e-Health, 22*(1), 70-74.
- Park, J., & Chung, E. (2021). Learning from past pandemic governance: Early response and Public-Private Partnerships in testing of COVID-19 in South Korea. *World Development, 137*, 105198.

- PwC's Health Research Institute. (2020). Top health industry issues of 2020: Will digital start to show an ROI? PwC Health Research Institute.
- Rogers, E. H., Porter, J. N., Ren, J. J., Battista, J. J., Grewal, N. P., & Valentin, N. I. (2020). Experiences from the epicenter: an observational report on converting a post anesthesia care unit to a COVID-19 intensive care unit. *International Journal of Surgery: Global Health*, 3.
- Rosenthal BM, et al. (2020). Why Surviving the Virus Might Come Down to Which Hospital Admits You. New York: The New York Times.
- Royal College of Physicians (RCP). (2020). Doctors returning to the workforce: guidance for hospitals. Erişim yeri: [https:// www. rcplondon. ac. uk/ proje cts/ outpu ts/ docto rs- retur ning- workf orce- guida ncehospi tals](https://www.rcplondon.ac.uk/projects/outputs/doctors-returning-workforce-guidance-hospitals). Erişim tarihi: 25.04.2021.
- Sá, C., & Sabzalieva, E. (2018). Scientific nationalism in a globalizing world. *Handbook on the politics of higher education*, 130-148.
- Sakib, M. N., Butt, Z. A., Morita, P. P., Oremus, M., Fong, G. T., & Hall, P. A. (2020). Considerations for an individual-level population notification system for pandemic response: a review and prototype. *Journal of Medical Internet Research*, 22(6), e19930.
- Sinsky, C., & Linzer, M. (2020). Practice And Policy Reset Post-COVID-19: Reversion, Transition, Or Transformation? Commentary examines possible policy and practice changes for health professionals, regulators, and payers after the COVID-19 pandemic. *Health Affairs*, 39(8), 1405-1411.
- Syntellis. (2020). Top 5 Healthcare Finance KPIs for 2020. Erişim yeri: [https:// www. synte llis. com/ resou rces/ artic le/ top-5- healt hcare- finan cekpis- 2020](https://www.syntellis.com/resources/article/top-5-healthcare-finance-kpis-2020). Erişim tarihi: 29.01.2022.
- Tan, R. M. R., Ong, G. Y. K., Chong, S. L., Ganapathy, S., Tyebally, A., & Lee, K. P. (2020). Dynamic adaptation to COVID-19 in a Singapore paediatric emergency department. *Emergency Medicine Journal*, 37(5), 252-254.
- Temesgen, Z. M., DeSimone, D. C., Mahmood, M., Libertin, C. R., Palraj, B. R. V., & Berbari, E. F. (2020, September). Health care after the COVID-19 pandemic and the influence of telemedicine. *Mayo Clinic Proceedings*, 95(9), S66-S68. Elsevier.
- Tun, K., Butcher, B., Sribanditmongkol, P., Brondolo, T., Caragine, T., Perera, C., & Kent, K. (2005). Panel 2.16: forensic aspects of disaster fatality management. *Prehospital and Disaster Medicine*, 20(6), 455-458.
- Usdin S. WHO mapping out COVID-19 vaccines. Biocentury; 2020.
- Vaslavskiy, Y. I. (2021, March). Recovering Infrastructure Public-Private Partnership Projects as Effective «Epinomic» Policy in Fighting the

- COVID-19 Pandemic. In IOP Conference Series: Earth and Environmental Science (Vol. 666, No. 6, p. 062107). IOP Publishing.
- WHO. (2020) Global partnership to make available 120 million affordable, quality COVID-19 rapid tests for low- and middle-income countries. Erişim yeri: [https:// www. who. int/ news/ item/ 28- 09- 2020- global- partn ership- to- make- avail able- 120- milli onaffor dable- quali ty- covid- 19- rapid- tests- for- low-- and- middleincome- count ries#: ~: text= Global% 20par tners hip% 20to% 20make% 20ava ilabl e,review% 20and% 20ent er% 20to% 20sel ect](https://www.who.int/news/item/28-09-2020-global-partnership-to-make-available-120-million-affordable-quality-covid-19-rapid-tests-for-low-and-middle-income-countries#:~:text=Global%20partnership%20to%20make%20available,review%20and%20enter%20to%20select.). Erişim tarihi: 09.01.2021.
- WHO. (2021) Timeline: WHO's COVID-19 response. 2021. [https:// www. who. int/ emerg encies/ disea ses/ novel- coron avirus- 2019/ inter active- timel ine? gclid= Cj0KC QjwyZ mEBhC pARIs ALizm nIVHyP- qJmdl JYG19 dp_ MJG27 G8RX- W4_ na7ab SljIH EBptz pK- 9BEaA kx7EA Lw_ wcB#!](https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/interactive-timeline?gclid=Cj0KCQjwyZmEBhCpARIsALizmNIVHyP-qJmdlJYG19dp_MJG27G8RX-W4_na7abSljIHEBptz pK-9BEaA kx7EALw_wcB#!). Cited 26 April 2021.
- WHO. (2021). Draft landscape and tracker of COVID- 19 candidate vaccines. 2021. Erişim yeri: [https:// www. who. int/ publi catio ns/m/ item/ draft- lands cape- of- covid- 19- candi date- vacci nes](https://www.who.int/publications/m/item/draft-landscape-of-covid-19-candidate-vaccines). Erişim tarihi: 02.01.2021.
- Young R, Carpenter J, Murphy PP. (2020). Photos show bodies piled up and stored in vacant rooms at Detroit hospital. Atlanta: CNN; 2020.

Bölüm 68

**Bourdieu ve Foucault Sosyolojisi
Bağlamında Simgesel Şiddet ve
Panoptikon İktidarının
Sosyal Medyada Üretimi**

Bülent KILIÇASLAN¹

¹ *Doktora Öğrencisi, bulentkिकासlan@gmail.com ORCID No: 0000-0002-5250-189X*

Özet

Tarihin başlangıcından beri egemen sınıflar bilgiyi ellerinde bulundurarak iktidarlarını pekiştirmenin yolunu aramışlar ve genellikle de bulmuşlardır. Çalışma iktidarların bu kısa tarihine değinecektir. İlkel toplumlarda büyü ve inanç, yaratıcının varlığının düşünel tasarısının ve bilgi edinmenin yolu olmuştur. Bu kavramlar ile apriori bilginin kaynağı olarak doğadaki birçok bilinemezliğe karşı çözüm üretilmeye çalışılmıştır. Bilgi oluşturarak ya da kurgulanarak diğer insanları hem maddi hem de manevi olarak yönetmişlerdir. Üretim biçimlerinin değişimi, kültür ile birlikte bilginin artması, örgütlenme biçimlerinin, ordunun, üretim, dağıtım kanallarının oluşması sürekli yeni yollar oluşturmuştur. Bu bilgiler ile ilk otorite sahibi kabile reisi veya büyücü olmuştur. Hâkim oldukları apriori bilgi ile toplum üzerinde hâkimiyetlerini oluşturmuştur. Çalışma bu hakimiyet sürecine odaklanacaktır. Kabile reisinin ilk iktidarından günümüze dek, geniş bir yapıyı içeren iktidar devlet eliyle gücünü pekiştirmiştir. İnsan bedeni ve düşüncesi üzerinde tahakküm ve hegemonya kurmaya çalışan iktidar, kapitalizm ile tarihte hiç görülmedik bir seviyeye ulaşmıştır. Son iki yüzyıldaki bilgi üretimi, nüfustaki artış iktidarın kendini yeniden üretme ve sürdürme yöntemlerine yeni boyutlar katmıştır. Bilgi, gözetim, tahakküm, hegemonya her dönem iktidarı elinde bulunduran etkin sınıfın gözetim silahı olmuştur. Bu çalışmada Jeremy Bentham'ın mimaride tasarladığı Panoptikon kavramı, Foucault'nun bakış açısıyla beden ve düşünce üzerinde etkin sınıfın nasıl bir hegemonya uyguladığı ve Bourdieu'nun tanımladığı simgesel sermayenin nasıl simgesel şiddet ile Panoptikona dönüştüğünün incelemesi yapılacak, simgesel şiddetin sosyal ağlarla birlikte nasıl bir değişime uğradığının üstünde durulacaktır. Çalışma, özetle iktidarın tarihine bakarken, yeni medya ile iktidarın birlikte nasıl var olduklarına odaklanacaktır

Anahtarlar Kelimeler: Panoptikon, gözetim, iktidarın gözü, medya, simgesel şiddet

Abstract

Since the beginning of history, ruling classes have sought, and usually found, a way to consolidate their power by holding knowledge in their hands. The study will touch on this brief history of the powers. In primitive societies, magic and belief were the means of intellectual design of the existence of the creator and of acquiring knowledge. With these concepts, as the source of apriori knowledge, solutions were tried to be produced against many unknowables in nature. By creating or constructing knowledge, they have ruled other people both materially and spiritually. The change in the forms of

production, the increase in knowledge along with culture, the formation of forms of organization, army, production and distribution channels have constantly created new ways. With this knowledge, the first authority holder was the tribal chief or sorcerer. With the apriori knowledge they dominated, they established their dominance over society. The study will focus on this domination process. From the first power of the tribal chief to the present day, the power, which includes a wide structure, has consolidated its influence through the state. Power, which tries to establish domination and hegemony over the human body and thought, has reached a level never seen in history with capitalism. The production of information in the last two centuries and the increase in population have added new dimensions to the methods of reproducing and sustaining power. Information, surveillance, domination and hegemony have always been the surveillance weapons of the ruling class. This study will examine the concept of Panopticon designed by Jeremy Bentham in architecture, how the ruling class exerts hegemony over the body and thought from Foucault's perspective, and how symbolic capital defined by Bourdieu transforms into Panopticon through symbolic violence, and how symbolic violence undergoes a change with social networks. In summary, while looking at the history of power, the study will focus on how new media and power coexist.

Keywords: Panopticon, surveillance, eye of power, media, symbolic violence

GİRİŞ

Egemen sınıflar iktidarlarını pekiştirmek ve sürdürmek açısından yönettikleri sınıfları kontrol altına almayı onlarla ilgili bilgi edinmeyi önemli görmüşlerdir. Bilgi sahibi olan egemen sınıf her açıdan tahakküm ve hegemonyasını pekiştirmiştir. Bu bilgi alma ürünlerin durumu, ekili araziler, yıllık hasadın durumu, vergilerin doğru ve etkili toplanması bir şekilde sahadan doğru bilgileri alma ile ilgilidir. Kuşkusuz bu bilgi iki yönlüdür. Egemen sınıflar kendi hegemonya ve tahakkümlerini pekiştirmek için gücüne dair bilgileri halka iletmek zorundadır. Bu bilgi devletin mekân ve binalar üzerindeki hâkimiyeti, inanç binaları, köprüler, yollar kısacası gücü temsil eden tüm yapılardır. Bu yapılar ne kadar büyük ve harcama ne kadar çok yapılmışsa halk üzerindeki etkisi daha güçlü olduğu düşünülmüştür. Bir bakıma devletin gözetim gücü olarak şehrin en uygun yerinde görkemli bir şekilde her yerde görülecek şekilde konumlanmıştır.

Belli zamanlarda yapılan, devletin başka topraklara düzenlediği seferler egemen sınıfın gücünü gösterme yollarından biridir. Devletin bastıracağı para ve bu paranın değeri bir gösterge olagelmıştır. Bastıracağı paradaki semboller, içindeki altın ve gümüş oranı devlet gücünün temsili güç göstergesidir. Günümüz iletişim biçiminden yapısal olarak farklılık içerse bile iletmek istenen mesaj bellidir. Egemen sınıf “biz buradayız, güçlüyüz ve devlet güçlenerek varlığını sürdürüyor” mesajını iletmektir. Egemen sınıf, ele geçirdiği topraklar üzerinde atadığı valiler ve askerleri ile bu mesajını güçlendirir. Kendi halkına ait topraklarda devleti temsil eden valilik, yargı, askeri kurumlar ile sürekli kendini hatırlatır. En tepeden en alt birime kadar iletişim ve bilgi kanallarını bu devlet mekanizmaları ile sürdürür. Bilgiyi elinde bulunduran egemen sınıf yönettiği halk sınıflarına kendilerini meşru kılacak kadar bilgi sunarken, yönettiği halk sınıfı ile ilgili sınırsız bilgiye ulaşmak ister. Kapitalizmin feodalizmi yıkıp yeni sınıfın egemenliğini pekiştirmeye başladığı 18. yüzyıldan itibaren, egemen sınıf burjuvazi, bu bilgi ve hegemonyanın önemini kavrayarak gelişen teknoloji ile daha güçlü hale gelmiştir. Mimari yapılar, kentin yeniden düzenlenmesi, hapishanelerin, yargının, hastanelerin ve eğitim kurumlarının yeniden oluşumu kendi iktidarını pekiştirmek için kullanmıştır. Eski düzenin panoptik yapıları, değişen yeni yapıya göre yeniden biçimlenmiştir. Devlet kurumları, siyasi kurumlar, kültür, sosyal yaşam, gündelik yaşam yeni panoptik yapıya göre belirlenmiştir. İnsanlara verilen fiziki şiddet, yerini; yargılama, hapishane ve sembolik şiddete bırakmıştır. Bu değişimi ve kontrolü elinde bulundurmak için yeni etkin sınıf iletişim araçları dediğimiz telgraf, gazete, radyo ile gerçek bilgi yerine egemen sınıf çıkarlarına

hizmet edecek bilginin halkı yeniden şekillendirilmesinin hizmetinde kullanmıştır.

Devlet hem hiyerarşide hem de hiyerarşinin oluşturulmasında etkin şekilde yer alır. Hafızanın toplumsal çerçevesi, değerler, cinsiyetler gibi hiyerarşiler vardır. Yani devlet yalnızca propaganda türü eylemler ile düzeni meşrulaştırmaz, “toplumsal düzen budur ve bu hali ile iyidir” demekle de yetinmez. Kendi egemen sahiplerinin tikel çıkarlarını başarılarına da hizmet eden kurum olarak da düşünülmemelidir. Özetle; toplumsal dünyayı belli yapılara göre düzenleyen bir aygıttır (Bourdieu, 2020: 223).

Marx, kapitalizmdeki iktidar mücadelesini tarihsel olarak ekonomik olarak üretimi elinde bulunduran burjuvazi ile üretimin bir nesnesi olan proletarya olan iki sınıf arasındaki mücadele olarak kavramsallaştırmıştır. Kapitalizmde egemen sınıfı temsil eden burjuvazi ve üretimde artı değerine burjuvazi tarafından el konulan proletarya olarak analiz edip sınıflandırmıştır.

Artı değere el koyma sürecinde, ücretlerin belirlenmesi egemen sınıf olan kapitalist ile proletarya arasında düşmanca bir mücadele ile belirlenir. Her defasında bu kavgada egemen sınıf galip gelir. Egemen sınıfı temsil eden kapitalist belli bir süre işçiye ihtiyaç duymadan varlığını sürdürebilir ancak işçi için bu mümkün değildir. Kapitalistin kendi sınıfı arasındaki dayanışması alışıldık ve olağan iken işçi sınıfı için bu yasaktır ve onlar için acı deneyimler doğurur (Marx, 2021:17). Bu bağlamda otorite mücadelesini iki sınıf arasındaki iktidar mücadelesi olarak belirtmiştir. Alt yapı, olarak tarif ettiği “üretim, ilişkileri ve üretim biçimlerinin üst yapı olan, siyaset, din, ritüeller, roller, kültür, kurumları, siyasi ilişkileri, devlet kurumları gibi toplumsal ilişkileri ve düşünceleri şekillendir kavramı, kendi çağını ve sonrasını etkilemiş ve bu kuram tartışılmış ve tartışılmaya devam etmektedir. Klasik sosyolojinin diğer iki önemli ismi Weber ve Durkheim sosyoloji ile ilgili geniş bir literatür yaratmışlar, sosyolojik tartışmaların merkezinde olmuşlardır. Marx’ın belirttiği kavramlara yeni bir boyut katan, Michel Foucault, iktidar ve sınıf kavramını klasik iktidar tanımından farklı kavramsallaştırmıştır. Sınıf kavramı ve iktidarın varlığını sürdürme biçimi ise Pierre Bourdieu ile yeni kavramlar ve yeni tanımlar kazanmıştır. Bourdieu’ da sınıf, sermaye kavramı klasik sosyologlardan farklı sunulmuştur.

Bourdieu çalışmalarında Marksizm’i referans almasına rağmen arasına mesafe koyduğu alanlardan biri de ekonomik çıkar kavramıdır. Onun ekonomik çıkar kavramı, ekonomik malların dışına çıkarak başka bir uzama geçer. Bourdieu iktisadi olmayan mallar için simgesel sermaye kavramını ortaya koyar. Marksizm’in ekonomik merkezîliğinin öznel/ nesnel ikiliğini yeniden ürettiğini düşünür. Alt yapı ve üst yapı kavramı da bu ikiliğin sonucuna

dayanır. Çıkar kavramının yalnızca ekonomik çıkardan ibaret olmadığını, toplumsal hayatta maddi çıkar dışında simgesel ve siyasi boyutların olduğunu ifade ederek ekonomik çıkar kavramını genişletir (Swartz, 2018: 98). Toplumsal hayatta klasik sosyologların yaşadığı dönemdeki medya çağımızdaki seviyede olmamasına rağmen etkin sınıfın kullandığı en güçlü araç olarak bilgiyi elinde bulundurma ve mevcut iletişim araçları üzerinde bu bilgiye hâkimiyet ile varlığını ortaya koymuştur. Bilgi, gözetim, tahakküm, hegemonya her dönem iktidarı elinde bulunduran etkin sınıfın gözetim silahı olmuştur.

Eğitim kurumları ve müfredat buna bir örnektir. Eğitim kurumları ile bilgi, sermayenin yeniden üretiminin araçlarına dönüşmüştür. Günümüzde modern ulus devletin olmazsa olmazı olarak sunulan yasama, yürütme, yargı olarak kuvvetlerin ayrılığı prensibi yanında medya dördüncü kuvvet olarak ifade edilir. Burjuva düzeninde bu üç kuvvetle birlikte medya bağımsızlığı ne kadar gerçektir? Bu bağlamda, bu çalışmada temel soru olarak cevaplanmaya çalışılacaktır. Özellikle medyanın, internetin özellikle akıllı telefonlar ile yeni boyut kazandığı günümüzde sosyal medya Bentham ve Foucault'tan günümüze Panoptikon'ın varlığını, toplum üzerindeki simgesel şiddeti, gözetme gücünü başka bir boyuta taşımıştır.

“Dünya nüfusunun %59'u sosyal medya kullanmaktadır. Bu oran sabit durmamaktadır. Her geçen gün artmaktadır. Facebook, Twitter, YouTube ve WhatsApp kullanıcı oranlarıyla birçok ülke nüfusundan fazladır. Her birinin şu an dünyanın en kalabalık ülkesi olan Çin'den (yaklaşık 1.4 milyar) bile kalabalık kitleye sahiptir. Ekim 2022 itibarıyla dünya çapında yaklaşık 4.74 milyar aktif sosyal medya kullanıcısı bulunmaktadır. Bu platformlar yalnızca gençler tarafından kullanılmamaktadır. Örneğin 50 yaş üstü kişiler, Twitter'da en hızlı büyüyen kullanıcılarıdır. Bu adı geçen sosyal medya platformları ise dünyanın en büyük şirketleri sıralamasında ilkler arasında yer almaktadır.

Artık toplum bu yeni medya, sosyal medya aracılığıyla egemen güçlerin tahakküm ve hegemonyasının birer gönüllü taşıyıcısı olmuşlardır. Bentham'ın tasarladığı panoptikon mekân, sanal ortamda tüm dünyayı gözetleyen bir dev göze dönüşmüş durumdadır. Herkes ellerindeki cep telefonları, tabletleri, özel kamera sistemleri ile egemen sınıfın birer ajanı durumuna gelmiştir.

YÖNTEM VE AMAÇ

Bu çalışmada amaç tarihsel bir değerlendirmeden çok, ilk gözlemden, günümüze sosyal medya ve yapay zekâya kadar gelen süreç içinde gözlemi, Bentham'ın panoptikon metaforu üzerinden, Michael Foucault iktidar- gözlem bağlamından, Bourdieu sembolik şiddetin medya üzerinden, günümüzdeki sosyal medyanın yapay zekâ gözlenmesine dönüşümüne odaklanmaktır. Doğayı

gözlemleyen, doğada var olmaya çalışan insan, türleri ve son türü Homo Sapiens' e geldikten sonra elde ettiği bilgi ile kendi türünde diğer insanlar üzerinde neden sınırsız bir şekilde gözlem ile bilgi edinme çılgınlığına geldi. Bilimsel gözlem, keşifler için gözlem, evren konusunda bilgi edinmek için yaptığı gözlemler konunun dışında olduğundan gözlem ve bilgi edinme meselesine makalede insan, birey, toplumlar üzerinden bakılacaktır.

İlk gözlemden medyaya, medyadan sosyal medyaya

İnsan doğada kendi koşullarını yaşanabilir kılmak, korunmasız doğada ağaçtan inip ilk adımını atmaya başladığında daha dikkatli olmak zorunda kalmıştır. Çevreyi bütünüyle görmek, gözlemlemek zorunluluğu hissetmiştir. Çünkü kendini koruduğu, kendini savunduğu silahtan ayrılmak zorunda kalmıştır. Doğa koşulları zorlaşmış ve yiyecek temin ettiği, yaşadığı o sığınak olan ağaçlar, doğal şartların değişiminden ötürü elinden alınmıştır. Ya yok olacak o ağaç üzerinde, ya da risk alarak kendini savunmasız doğada var etmenin koşulunu bulacaktır. Dört ayak üzerinde savanlarda yürürken yırtıcılar ile karşılaşip bedeller ödemiştir. Savanda yol alan ilk insan yırtıcılardan korunmak için bir keşfe imza atmıştır; dikleşip çevreyi gözetlemek... Bu ilk keşif, insan evriminin dönüm noktası olmuştur. Dikleşip çevreyi gözetlemesi ile geniş bir alana hâkim olabilmiş ve dikleşmek için başka bir keşfe imza atmıştır. Eline bir değnek almış, bu ikinci keşfi ilk silahı olmuş, bunu kendini korumak ve avlanmak için kullanmıştır. Gözlem ile en zor koşullarda ayakta kalmayı başararak doğayı gözlemleyerek yolculuğunu sürdürmüştür. İnsan doğasının diğer canlılardan farklı olarak bu gözlemi; kendi evrimsel doğası içinde değil de bir kültür içinde konumlandırmıştır. Doğadaki tüm canlıların gözlemlemesi, ya yiyecek bulmak, ya da korunmak güdüsü içinde yer alır. Ancak insanın gözlemlemesi diğer canlılar gibi içgüdüsellikten çıkıp bilgi biriktirerek kültürel bir birikime dönüşmüştür. İnsanoğlunun kültürel gözlem serüveni, doğayı keşfine, mevsim döngülerini anlamasına, gökyüzündeki gözlem ile yolunu bulmasına ve kuşaklar arası bilgi birikimine olanak sağlamıştır. Bu birikim konuşmanın her geçen kuşakta gelişmesiyle olmuştur.

Homo Erektus' tan beri konuşmaya dair gelişme kendini göstermiş, diğer canlılardan farklı olarak konuşma ile iletişim kurarak doğadaki diğer canlılardan ayrılmıştır. Homo Sapiens'leri önceki türlerden ayıran, konuşmayı yazı ile sembolize eden küresel bir toplum yaratmalarıdır. Yazı yazma, eskiden belli sayıda insanın bildiği bir uzmanlık alanı iken çağımızda herkesin yapabildiği bir beceriye dönüşmüş durumdadır. Çağımızın modernizmi yazı üzerine yükselmektedir (Fischer, 2022: 1).

İnsan bu gözlemler ile doğa olaylarını, avlanmayı, beslenmeyi ve her geçen zaman diliminde güçlenmeyi başarmıştır. İnsanoğlunun bu gözlem ve bilgiyi elinde tutma mücadelesi evrimi ile at başı ilerlemiştir. Gözlem ve bilgi; diğer önemli bir buluş ile, yazının icadıyla insanlığı ileri taşımıştır. Milyonlarca yıl sınırlı sayıda icat yapan insanı, yazıyı bulmaya getiren süreç uzun sürmüştür. Yazının bulunmasına sebep olan faktörler avcı toplayıcı insandan tarım ve ticaret yapan insana dönüşmüştür. Bu artık değerın gözlemlenmesi, ölçülmesi ve kayıt altına alınmasını gerektiriyordu. Satılan, alınan malların ve değerlerinin gözlem altında olması ve ürünün değerinin ölçülmesinin bilinmesi gerekiyordu.

Basit şekillerden, konuşmanın kayıt altına alınması sürecine kadarki gelişimini tamamlayan yazı sembolleri insanlık açısından tarihin başlamasına sebep olmuştur. Yazı tarihini beş bin yıllık sürece ve Sümer tarihine ne kadar bağlasak da, Göbeklitepe gelecekte bugün doğru bildiğimizdir. Birçok bilgiyi yeniden sorgulamamıza sebep olacaktır.

“Göbeklitepe'deki bulgular ilginçliği ve bildiğimiz tarihi sorgulayacak düzeydedir, t formunda olan bu yapının 6 metre boyunda 40 ton ağırlığında olması dikkati çekmektedir. Gizemli yapılar 10 - 12 adeti dairesel olarak dizilmiş ve araları taş duvarlarla örülmüştür. Ortadaki bir çift karşılıklı büyük dikilitaş ile çevresindeki dikilitaşlar yuvarlak ya da oval, kapalı mekânlar oluşturur. Kazılar neticesinde bu mekânların altı tanesi ortaya çıkarılmış olsa da jeomanyetik ölçümlerle bu mekânların 20'yi bulduğu bilinmektedir”.
<https://muze.gov.tr/muze-detay?SectionId=SGT01&DistId=SGT>

“Büyük bir organizasyon ve hayal gücünün eseri olan Göbeklitepe, bu büyüklükteki en eski anıt ve ilklerin ötesinde, birçok anlamda tarihin sıfır noktasını oluşturmaktadır. İnsanın avcı toplayıcı olarak yaşamını sürdürdüğü bir dönemde, ileri düzeyde mimarlık gerektiren tapınaklar inşa etmesi tüm dünyada şaşkınlık yaratmıştır. Tarih öncesi insanın inanç dünyasını yansıtan, animist figürlerle zenginleştirilmiş tapınaklar Göbeklitepe'nin arkeoloji tarihinin en önemli keşiflerinden biri olmasını sağlamıştır. Kuşkusuz bu etkileyciliğinin yanı sıra, kazılarda tarih öncesi yaşama dair elde edilen her türlü veri ve bilimsel sonuç insanlık tarihi açısından da büyük önem taşımaktadır”.
<https://www.kulturportali.gov.tr/portal/gobeklitepe>

Bu bulguların en önemli özelliği, bildiğimiz insanlık tarihi ile ilgili yeni bir bakış açısı sunmasıdır. 12 bin yıl önce tarım toplumu daha oluşmadan önce avcı toplayıcı insan topluluklarının bu kadar karmaşık yapıları inşa etmesinin yanında bu çalışmanın konusunu içeren ilk medya özelliği taşımasıdır. Kabartma ve semboller ile yaşadıkları çağdaki topluluklara mesaj vermesidir. Yapıların bir benzer özelliği Bentham'ın tasarladığı panoptik hapisane mimari özelliğe benzemesidir. Kuşkusuz bilimsel çalışmalar, bu mesajlar ve diğer

buluntular ile beraber gizem zaman içinde çözülecektir. Ancak, Göbeklitepe'nin hayvan kabartma resimlerinin kendilerinden binlerce yıl sonra oluşturulan alfabenin hayvan figürleri içermesi dikkat çekicidir.

Demek ki alfabenin alt yapısını oluşturacak resimler binlerce yıl önce, mağaralarda, Göbeklitepe gibi yapılarda mevcuttu. Yalnızca Asya, Avrupa kıtasında değil, yerli Amerika'da yapılan keşiflerde resimyazıları, genellikle duvarlara, kayalara işlenmiş, çizilmiş kaya veya taş resimlerdir. Ancak Göbeklitepe'deki gibi dikkat çeken kırmızı karga, saldırgan şahin ve benzeri ayrıntılı resimyazılara da rastlanmıştır (Fischer, 2022: 13)

Göbeklitepe'deki dikilitaşların dikkat çeken en önemli özelliği; bulunabilmiş en eski tarihi yazıtlar olarak bilinmesidir. Bu bulutların çoğunda insan, hayvan ya da soyut semboller mevcuttur. Günümüze kadar kalmasını sağlayan ise bu kabartmaların taş üzerine işlenmesidir. Tam olarak çözülmemiş olsa bile insanlık tarihi açısından bilginin işlenmesi ve bilginin aktarılması açısından ilk medya araçları olarak değerlendirilebilir. Yazının ortaya çıkması ilk insanın gözlem ile savanda yürürken icat ettiği medya, yazı ile yeni bir boyuta ulaşmıştır. Bilgi aktarımı kuşaklar arası hatta uzun bir zaman dilimine kadar ulaşabilmiştir. Sümer tabletlerinin bulunması, Orhun yazıtları bunun en iyi kanıtlarıdır.

İnsanlık evrimsel süreçlerde toplumsal hayatta meydana gelen alt üst oluşlarda iletişim biçimlerini sürekli geliştirme zorunluluğuna girmiştir. Toplumsallığın farklı veçhelerine hangi iletişim biçimleri tekabül eder sorusuna, filozof veya sosyal bilimcilerin ortak fikri olarak “toplumsal dönüşümün bir ögesi” cevabı verilebilir (Huisman, 2000: 215).

Sanayi devrimi ile yaşamın her alanında, insan nüfusu, bilgi üretimi, bilimin gelişmesi insan gözleminin boyutunun değişmesine yol açmıştır. Toplumsal değerler değişmiştir. Tarih öncesi çağlardan günümüze topluluklar değişen koşullara uyum sağlamak ve devamlılıklarını garanti altına almak adına yaşadığı, sürdürdüğü toplumsal değerleri üreten ve uygulamaya koyan dini ritüeller olmuştur. Bu rol tarih öncesi dönemlerden 17. yy sonuna kadar etkin bir şekilde toplumda rol oynamıştır. Aydınlanma, reform hareketleri, sanayileşme ve modernleşme, yeni toplumsal değerler üretmiştir (Huisman, 2000: 226). Bu bağlamda bu yeni toplumsal değerleri insanlara aktarmak, duyurmak ve benimsetmek gerekmiştir. Bunun yolu; bilgiyi yaymak, duyurmak, toplumsallaştırmaktır. Bunu kitle iletişim araçları ile yaparken yeni toplumsal değerlerin yerleştiği de gözlemlenmiştir. İlk insan gözleminde sanayi dönemine kadar gelen insanın gözlemi yeni bir dünyanın kapılarını aralamıştır. Bu gözlem bilimsel belli kurallar içinde Apriori bilgiden, deneysel bilgiye yol açmıştır. Gözlem araçları ile yalnızca doğa ve toplumlar değil, gökyüzünün ve

tabii dünyanın gözlemlenmesi söz konusu olmuştur. Son yüzyılda dünya etrafındaki teknolojik gözler her an tepemizedir, hem dünya hem dünya dışı gözlemlenmekte bilgi birikiminde ve gözlemlenmede sınırlar zorlanmaktadır.

Medya, internetin bulunması ve geliştirilmesiyle yeni boyuta taşınmıştır. Akıllı telefonlar, tabletler, internete bağlı sistemler, tam anlamıyla ağ toplulukları yaratmış, evlerimize, ofislerimize, ceplerimizi, hatta deri altlarımıza kadar girecek çip teknolojisi ile koca bir Panoptik evrenin içinde rızalı bir şekilde gözlemlenmeyi kabullenmiş görünmekteyiz. Bentham'ın mimari panoptik kurgusu, tüm dünyayı kapsayacak şekilde yeni medya, sosyal medya, Gps ve internet ile nasıl devasa bir panoptik'e dönüşmüştür?

Panoptikon, iktidar, simgesel şiddet

“Panoptikon”, “Pan” tüm, bütünü ifade ederken “optikon” optikten, gelen gözetlemek anlamını içermektedir. Bu iki kelimenin birleşimi panoptikonu oluşturur. Jermy Bentham hapisanelerin kontrolü için bir mimari tarz olarak sunduğu, dairesel bina ve ayrıntılarını panoptikon adını verdiği yapı; orta alanda bir gözetleme kulesi ve mahkûmların yaşam alanı bu kulenin etrafında dairesel olarak bulunmaktadır. Mahkûmlara her an o kuleden gözetlendiği duygusu yaratılmak istenir, hiçbir zaman mahkûmların gardiyanların orada olup olmadıklarını bilmemeleri için onları görmemeleri gerekir. Ancak gardiyanlar bu gözetleme kulesinde tüm yapıyı gözetleyebilmelidir (Bentham, 2019 : 87).

Her an gözetlendiğini düşünen mahkûm belli bir süre sonra gözetlenmezse bile artık kendi iç gözetleme duygusuna sahip olacaktır. Yapı onu ele geçirmiştir. Artık her an gözetlenme duygusu yerleştiğinden bunu unutan mahkûmlara diğer mahkûmlar hatırlatacaklardır. Kulenin tahakkümü, belli bir süre sonra hegemonyaya dönüşecektir. Artık onları merkezden kontrol eden bir iktidara gerek kalmamıştır. Panoptikon kendi iktidarını ve gücünü her bir mahkûma devretmiştir. Bir bakıma Panoptikon, bedenler üzerindeki hâkimiyeti yanında insanların düşüncelerini de ele geçirerek yeni bir iktidar oluşturmuştur. Panoptikon, Jeremy Bentham'ın dünyanın bakış açısı değiştiren bir göstergesi olarak kabul görmüş olsa da yapı görülmemiştir. Onun düşüncesi olarak ortaya koyduğu hapisane gözetleme sistemi, iki yönlü olarak işler. Gardiyanların mahkûmları sürekli kontrol etmesi, gardiyanları ise insanların özgürce kontrol etme sistemidir (Bentham, 2019:77). Bentham geçmişe ait ilkel beden vahşeti üzerinde uygulanan ceza sitemine modern çağa uygun olacak altyapısını sağlayarak, ceza anlayışına yeni bir boyut kazandıracaktır.

19 yüzyıl öncesinde kral, padişah daha kısa ifade ile egemen yapının beden üzerinde uyguladığı hâkimiyet, verilen cezanın korkutucu, işkenceye yönelik, acı çektirmek amaçlı ve bedeni ortadan kaldırmak üzerine kuruluydu. Ölüm

cezasına çarptırılan mahkûm kamuya açık alanda infaz edilirdi. Bugünkü anladığımız hapisane modeli mevcut değildi. İktidar ve üretim ilişkilerinin kapitalizme dönüşmesi beden üzerindeki bu vahşi uygulamayı değiştirmiştir. Yargı ve ona uygun bir ceza sistemi ile bedenler üzerinde yeni bir hâkimiyet oluşmuştur.

Bentham hazırladığı panoptikon hapisane tasarımı ve sunumuyla detaylar ile kendini gösterir. Önceki sistemde mahkûm karanlıkta bırakılarak cezalandırıp, denetim altına alınırken yeni sistemde mahkûm sürekli ışığa maruz bırakılarak görünür olarak izlenmesi hedeflenmektedir (Bentham, 2019: 15). Bugüne kadar düşünülmemiş ve gündelik yaşama dâhil olmamış bir bina türü olarak bir hapisaneden ziyade bir “gözetim evi” formu içeren bu yapı, günün her saati mahkûmların dinlenebileceği bir yapı olarak tasarlanıyordu (Bentham, 2019: 77). Günümüz gözetleme, denetleme, kameraları, sosyal medyanın bir anlamda ilkel prototipi olarak bu güne ilham verecek bir felsefeyi barındırıyordu.

Michel Foucault bu yeni iktidar alanını mimari ve bina üzerinden kurgulayan Bentham’ın panoptikon meteforunu başka bir alana taşıyarak bu yapılar ile bedenler üzerinden yeni bir iktidarın oluştuğunu ifade edecektir. Eski Avrupa’nın beden vahşeti üzerinden uyguladığı rejimin insanların bedenleri ile beraber düşüncelerini rehin aldığı bir rejime dönüşecektir. Foucault tanımındaki panoptikon yeni rejimin simgesidir. Bir bağlamda eski rejim beden üzerinden vahşet uygulayarak kendi tahakkümünü pekiştirirken açık alan infazları bir açıdan onu izleyen halk kesimine bu izleme ile bugünkü medya gibi bilgi sunmaktadır. Onları ne yapmaları ve yapmamaları üzerinden korku ile sindirmektedir. Açık alan infazları ile duyurma görevini yerine getirmektedir. 19 yüzyıldan itibaren açık yargılama, halka açık yargılama açık hava infazının şeklini ve vahşi yönünü modernleştirdiğini ilan etmektedir. Duyurma ve tahakkümünü, sonrası hegemonik gücünü yargılama sürecinde göstermektedir. Hapisane süreci ile gözetim altında tutarak beden ve düşünce olarak yeni dünya düzenine uyumunu sağlamaktadır. Medya ve iletişim araçları gelişmiş, telgraf ve gazete kurumsallaşarak bu iktidar yapısının hizmetine girmiştir.

İktidarın gözü: medya ve sosyal medya

Panoptikon, ilk tasarım mantığından mimari yapı üzerinden mahkûmları kontrol altına alma fikrine kadar birçok alan için plana dönüşen bu yapı, işçilerin denetlenmesi, kontrol edilmesi, üzerinden günümüz teknolojisi ile bedenlerin kontrolü ve medya ve sosyal medya aracılığıyla düşünceyi ve ruhları kontrol eden bir mekanizmaya dönüşmüştür. Bunlar yapılırken modern çağ, yarattığı kurumlar olan yasama, yürütme ve yargı ile yeni iktidar tipini

meşrulaştırmıştır. Bu kurumlar Ulus-Devlet ideolojisinin belirlediği tahakkümü oluşturuyordu. Kilisenin egemenliği yerini laik devlete bırakırken, seküler toplum üstünden, dini kurum ve referansları bu yeni iktidarın bir aracına dönüştürülüyordu. Aslında monarşik bir kıta olan Avrupa'da on ikinci yüzyılda ortaya çıkan ve hâkim olmayan küçük kent burjuvazisinin bu tarihten on sekizinci yüzyıla kadar esas sorunu hukuk toplumu olma sorunuydu. Magna Karta'da bu adım atılmıştı. Bundan sonraki süreçteki devrimler, atılan adımlar hukuk üzerine idi.

Foucault bu süreci daha doğrusu on dokuzuncu yüzyıl itibarı ile, parlamentolarda, kendini hukuk devleti olarak sunan, yasa ve mevzuatlara fark edilmeden sızan norm ve ilkeleri olan, toplumsal denetimi, psikiyatriyi, psikolojiyi araç olarak kullanan bir iktidar mekanizması fiili olarak vardı. Dünya sanıldığı gibi yasaların dünyası değil, insanoğlu hukuksal araçların dışındaki araçlarla kurulan yeni bir iktidarın dünyasındadır (Foucault, 2021, 153) diye ifade ediyordu.

Teknolojik gelişme ile Foucault'un belirttiği iktidar alanı genişlemiş, yalnızca psikiyatri, psikolojik araçların dışında iktidarın elinde her şey bir gözlem ve denetleme aracına dönüşmüştür. Örnek verilecek olursa Panoptikon hapisanesinde gardiyan, okulda öğretmen, iş yerinde patron, kamu alanında polis gözetimi ve denetimi, yapay zekânın denetimine dönüşmüş, ya da dönüşme süreci içindedir. Bu bağlamda, bu dönüşümü üretim ilişkileri ve üretim biçimlerinin değişimi üzerinden anlamaya çalışmak gerekmektedir. Bu üretim ilişkileri ile bağlantılı olan kurumların içinden geçen iktidar tekniklerinin tekliklerinin işlevlerinden yola çıkar. Foucault'nun sosyolojik kurum analizi, iktidar ile bilgi arasındaki bağı, toplumda mevcut bilgi üreten bilimin- tıp, psikiyatri, hukuk gibi alanların her zaman iktidar etkilerine sahip olacağını sorgular. Toplum ve bireylerin, tehlike arz ettiğinde nasıl izole edildiğini ve denetlendiğini buna örnek gösterir (Bert, 2020: 31). Toplumun geri kalanı ise çağın en etkili araçları olan medya ve sosyal medya ile denetlenebilir. Topluma sunulan bu yeni ürünler ile bu denetleme, medya ve yeni medya ile daha da kolay ve ulaşılır hale gelmiştir. İş dünyası sosyal medya üzerinden biz fark etmeden cv'leri çıkarır. Ürün pazarlayan firmalar bize ait tüm bilgileri alabilecek seviyeye ulaşan bir gözetim ağına ulaşmıştır.

Kaldı ki gözetleme artık kabul edilebilir bir eylem haline gelmiştir. Her şeyin hızlandığı toplumda önceleri gizli olan şeyler artık açığa çıkmıştır. Bu duruma çağımız düşünürlerine göre belli aşamalardan geçerek gelinmiştir ve bu süreçle ilgili düşünürler, geçmişten örnekler vermektedir. George Orwell'ın 1984 kitabı bu duruma iyi bir örnektir. Distopya sayılmasına karşın gerçekleri anlatmada başarılı olan bu eser, insanların sinir bozucu bir gözetim altında

bulunmalarını ve bunun da ötesinde beden ve zihince kontrol altında kalmalarını anlatır. Üstelik tekinsizlik de hâkimdir (Güler, 2022: 305). Hâtta tüketim ile birlikte üretimin her aşaması, kamuya sunulurken, gözetleyenler dev gözlere dönüşmüştür. Panoptikon yaşamın yeniden düzenlenmesi üzerinden kurgulanmaktadır. İş yaşamının denetlenmesi, gözetilmesi, kontrol edilmesi teknolojik gelişim ile iş yaşamının her aşaması gözetim altına alınmıştır (Bentham, 2019: 111).

Üretimin gözetim altına alınarak verimliliğin kontrol edilerek artırılması, diğerleri ile rekabeti gerektirir. Üretimin ve işçinin maddi koşulları gözlenmelidir. Marx ve Engels Alman ideolojisinde; üretim koşullarının değişmesi ve doğadan hazır alınması yerine yeniden üretim koşullarıyla üretilmesinin geçim araçlarının doğasıyla ilgili olduğunu ifade eder. Bu yeniden üretim, basit olarak ürüne şekil vermenin dışında, bu üretim tarzı, bireyin yani bir yaşam tarzının habercisidir. Birey burada yalnızca üretimiyle, ürettiği şeyin ne olduğuyla değil nasıl ürettikleriyle de değerlendirilir. Bireyin doğası üretimlerini belirleyen maddi koşullarla da ilgilidir. Bu üretim, nüfusun artmasıyla da bağlantılıdır. Bu üretim biçimi insanların birbirleriyle olan ilişkilerini de belirler (Marx- Engels, 2011: 13).

Bentham, mekânın yeniden tasarımı, binanın uygunluğu, mahkûmların denetimi, gözetimi ile onları önce tahakküm altına, sonra hegemonya altına almayı planlamak ister. İşyerinin yeniden tasarımının işçi üzerinde denetim ve gözetimi artırarak üretimi artırmak ister. Marks ve Engels'in ifadesi ile üretim biçimi ile proletaryayı gözetleyip denetim altına almak ister. Bu süreçte Bentham ve Marx'ın tespitlerinden bu yana, gözetleme ve denetlemeye ait mekanizmaların gelişiminin çok yol kat ettiği ortadadır. Buna uygun teknoloji, her geçen gün gelişmekte ve tahminlerin üzerine çıkmaktadır. Kapitalizm kendi iktidarı ile birlikte gözetim toplumuna evrilmiştir. Panoptik yapıda devlet görünmezliği, bir mit oluşturur. İktidarı fetiş bir haleye dönüştürür. Toplumun ulaşamadığı, kutsal olan bir yapıya bürünerek her yerde olduğu mesajı vererek toplumsal bilinçte iktidarın kendini korumasını sağlar. Ona yüklenenin, görünmezlik, ulaşılmazlık, merkezisizliği ile tanrısallık yüklenerek iktidarı içselleştirilir (Çoban, Özarslan, 2019: 119-120). Ondan gelen, gelecek her tür olumlu/ olumsuz etki kabullenilir. Simgesel şiddeti her yerde hissedilir.

Modern çağın panoptikonu salt gözlemcilerle sınırlı değildir. Burada sadece bir iktidarın görünür bir biçimde gözetimi ve denetimi kast edilmez. Foucault'un tabiri ile artık gösteren makine, bireylerin gözetlendiği karanlık bir oda idi. İktidarın icra edilmesinde yeni bir durum söz konusuydu. Bu panoptik yapı, toplumun tümü tarafından denetlenebilen şeffaf bir yapıdır. Yalnızca

gözetlenenler değil, gözetleyenler için de şeffaflık, panoptikon anlayışının merkezindedir (Çoban, Ataman, 2018: 218).

Burjuvazi, Ulus- Devlet şiarı ile toplumu belli bir milliyetçi ideolojiye sıkıştırarak, toplumsal bilinci yabancılaştırarak, gerçekliğin üstünü örtterek hırs ile kârını optimize etmeye çalışacaktır. Kapitalizm ve onun egemen sınıfı medya gücünü, basın gücünü, sinemayı, kültür sanat yaşamını büyük sermayesi ile elinde tutarak geniş halk kitlelerini zihinsel olarak panoptik yapının içine hapsedecektir. Buna direnmenin mümkün olmadığı görülecektir. Bugün tüm dünya, internet ve akıllı telefonlara hapsedilmiş durumdadır. Gündelik yaşam, internet ve akıllı telefonlar olmadan ne kadar mümkün sorusunu sormalıyız kendimize. Dünyanın ilk 20 şirketi arasında bu devasa panoptik yapının şirketleri görülecektir. Bu devasa şirketlere herkes rıza göstererek yatırım yapacaktır. İnsanoğlu onun sunmuş olduğu ücretsiz kullanıcı olacak, o ücretsiz kullanımın asıl ürünü olduğunu anlayamayacak, onların dünyayı kuşatan dev panoptik iktidarının birer gardiyanı ve mahkûmu olmak zorunda kalacaktır.

Michel Foucault'un deyimi ile "iktidar her yeredir" artık. Foucault, yeni çağın iktidar anlayışını uygulamayı bekleyen bir iktidar olmadığını, bu iktidarın bir ilişki biçimi, bir eylem biçimi olduğunu ifade eder. Bu iktidar, başkaları üzerinde doğrudan doğruya tahakküme dayanan bir iktidar değildir, bu eylem, başkalarının, şimdiki ya da gelecekteki eylemleri üzerindeki bir eylemdir (Foucault, 2021: 20). Dil ve hegemonya üzerine çalışmalar yapan, kültürel ve sosyal kurumların siyaset bağlamında önemini vurgulayan Gramsci; siyaseti devlet ve hükümet ilişkilerinden ziyade bireyin gündelik yaşam içinde bulunduğu eylemlerin, izlediği filimlerin, dinsel inançların, dünyaya bakış açısına dair tüm kültürel yapı içinde etkinliklerin oluşturduğunu söyler (İves, 2011:19). Bourdieu, Eril Tahakküm eserinde; hükmedenler ile hükmedilen arasında, sembolik gücün büyümesi ile sınırı tanıma ve kabullenmeye dönük bir yapı olduğunu ve hükmedilenlerin dayatılan sınırları, bilerek ya da bilmeyerek kabul ederek bu tahakküme katkıda bulduklarını belirtir (Bourdieu, 2019: 53).

Bu bağlamda modern panoptik yapı, ekonomik, kültürel ve sosyal sermaye üzerinden yeni bir tahakküm ve hegemonya oluşturmuştur. Bourdieu sosyolojisinde var olan simgesel sermaye ve onun izdüşümü simgesel şiddet de bu söz edilenlere dahildir. Herkesin, her şeyin gözlemlendiği "dev ağ panoptik yapı" sürekli simgesel şiddeti besler duruma gelmiştir. Özne ve nesne sürekli yer değiştirmeye başlamıştır. Aynı anda kuantum durumu gibi, aynı anda özne başka bir nesne üzerinde etkinken, aynı özne aynı anda başka bir öznenin nesnesi durumuna gelmiştir. İktidarın her yerde olması durumu gibi; özne aynı anda hem nesne hem özne durumuna dönüşmüştür. Genel anlamda medya ve

daha önemlisi bireylerin tüm yaşamlarına sızan sosyal medya, panoptik yapının tüm kodlarını öznenin zihnine işler. Özne sürekli gözlemlendiğini, gözlemlendiğini farkederek bu yapının içine bilgi gönderir. Bourdieu bunu; “toplumsal kişiliğimiz başkalarının bir yaratımıdır” şeklinde özetler (Bourdieu, 2014: 197). Bu söylem, günümüz sosyal medyasının işlevine uygundur. Sosyal ağ içinde, tüketim, beğeni, sembolik sermaye, bedensel cazibe ve daha çok izlenmek üzerine kurulu yapının içinde birey, tıklama ve beğeni yaratımlarının bir ürününe dönüşmektedir. Özne; o geniş sosyal ağın içinde panoptik yapının bir nesnesi olarak var olmaya çalışmaktadır. Bu var olma diğerlerinden daha iyi olma yarışı ile sembolik şiddete dönüşmektedir.

Sosyal medyada sürekli gündelik yaşamından kesitler sunan, belli bir zaman sonra gerçeklikten koparak, kurgusal bir dünya yaratan bireyler, ellerinden telefonu düşürmeden sürekli bir gardiyan gibi panoptik yapının gardiyanı, ardından mahkûmu konumuna düşmek durumundadır. Bu sonu gelmez bir döngü halindedir. Sabah uyanır uyanmaz ilk kontrol edilen, “kim baktı, kaç beğeni alındı” dır. Ardından rakip olarak gördüklerini bir gardiyan rahatlığı ile hemen kontrol edip kıyaslama durumu başlar. Tam kapitalizmin istediği gibi, bireyler rekabete girerek daha çok beğeni alma yarışı, daha çok abone edinme mücadelesi içinde bir mahkûm olup hücrelerinde olma ahlinde, ardından kulede gardiyan olma durumundadır. Bu; gündelik yaşamda birbirlerine selam vermeyen, birbirlerinin yüzüne bakmayan insanların sanal olarak yarattıkları dünyada sürekli birbirlerini gözleme durumundan başka bir şey değildir.

Bu yoldan beslenen ağların her gün yeni bir mecra, yeni bir tüketim çılgınlığı oluşturma platformu, ayrı bir mücadele alanıdır. Yönetenlerin tahakküm ve hegemonya alanlarını genişletme ve modern kölelerin sürekli görünmez zincirlerinin üretimine ateş taşımaları ve bu bilgiler doğrultusunda yeni tüketim alanları açılması, yeni fenomenlerin üretilmesi, yeniden üretimin en önemli halkasını oluşturmaktadır. Modern sanal zincirlerle bağlanan her bireyin kendini bu zeminde eşit görmesi, kendi ego tatmini açısından önemli bir teşvik oluşturmaktadır. Dünyanın her yerinde bir şey yaparak, ya da hiç kimsenin yapmadığı bir şeyleri yaparak milyonlarca takipçiye ulaşabilirsiniz. Bu yaratıcılık yine etkin sınıfın kendi meşru iktidarına paralel olmak zorundadır, oradaki sınırsız özgürlük sanal pazarın ateşine odun taşımak olmalıdır. Aksi durumda sınırlandırılırız. Burada beğeni en önemli noktadır. Beğeni şiddeti en üst noktadadır. Eğer bu beğeni düşerse bir anda yok olabilirsiniz. Buna benzer örnekler her gün karşılaştığımız durumlardır. Bu alanın kendi kuralları vardır.

Bourdieu sosyolojisinde, alan kavramı olarak ifade ettiği, bu alan içinde belli statülerin, bilginin, ürünlerin, hizmetlerin yer aldığı bunların dolaşımında olduğu

bir toplumsal yapıdan söz eder. Simgesel şiddet, diğer şiddet türlerine göre daha naiftir, sömürü bağlantıları daha yumuşaktır ve rıza içermektedir. Bunlar, partnerleriyle bir aradalığı içeren ilişkinin oluşturduğu suçlardır. Bireyin karşı tarafa duyduğu hayranlık ve sevgi sonucunda belirli orandaki baskıyı kabullenerek rıza ile sömürülmeye fırsat vermesidir (Bourdieu, 1995: 198).

Bourdieu, buna “televizyon üzerine” adlı çalışmasında açıklık getirmiştir. Ancak o açıklamaya geçmeden önce çağımızda televizyondan, sinemaya, sosyal medyaya uzanan sürece değinmekte fayda olacaktır. Böylelikle panoptik seyrin simgesel şiddete nasıl dönüştüğü daha kolay açıklanacaktır. Televizyonda herhangi bir yayına çıkan birey, kendine ait özgür alanından vazgeçmektedir. Çünkü kalabalık bir gardiyan tarafından izlenmektedir. Onun öncesinde televizyonda, ya da bu yeni hücrelerinde belli kurallar vardır. Yayın süresi, konunun çerçevesi, o konunun dayatılması gibi faktörler vardır. Bourdieu, televizyonu bu bağlamda simgesel şiddetin kötü kullanılmasına örnek gösterir. Bu durum hem maruz bırakanın hem maruz kalanın farkında olmadan gerçekleştirdikleri simgesel şiddettir. (Bourdieu, 1997: 21).

O tarihten bugüne televizyon yayıncılığında büyük gelişmeler olmuştur. Nerdeyse her grubun, her yapının televizyon kanalı vardır ve televizyon yayıncılığı o kadar farklı dallara ayrıldı ki bu simgesel şiddeti her an görmek mümkündür. Hatta aynı gün içinde farklı televizyon programlarına katılan katılımcıların konuşma, üslup ve fikirlerinde, katıldığı televizyonun yayın politikasına göre zıt konuşmalarına şahit olmak olasıdır. Bu; sosyal medyada biraz daha farklılık göstermektedir. İnternet yayıncılığı ile herkes her yerden haber yapmaya, yorum yapmaya ve değişen siyasal koşullara göre fikir sunmaya başladı. Sosyal medya mecrasındaki çeşitlilik ve her bireyin kendi yayın mecrasını oluşturması simgesel şiddet çeşitliliğini artırdı. Örneğin bir birey, hem tüm sosyal medya mecralarında görünür olurken o mecranın dayattığı kurallara göre yayın yapmakta, daha fazla görünür olmak için o mecranın gerekliliklerini hiç sorgulamadan rıza göstererek simgesel şiddete maruz kalmaktadır. Bu simgesel şiddet, gözetleme, kendine ait olan verileri bu büyük platformlara kolaylıkla sunmayı sağlamıştır. Bu koşulları sağlayan mekanizma, burjuva devletinin iktidarındadır. Üretim ilişkileri ve biçimlerinin dönüşümü üst yapı kurumu olan modern devlet aygıtının organizasyonu ile gerçekleşebilir. Bu yapı toplumcu olmaktan ziyade bireyci olmayı özendirir. Birey olmak en fazla vurguladığı sloganıdır. Herkes özgürdür. Bireydir. Hakları vardır. Örneğin sosyal medya bir özgürlük alanıdır. Herkes izler ve izlettirir. Her birey bu konuda özgürdür. Modern devlet bunu sunar.

Anlaşılacağı üzere modern devlet, bireyi görerek, onu özendirerek, varlıklarını görerek, göstererek gelişir. Bu bireyselliği yeni bir biçim verilerek,

birçok özel örüntüye tabi kılınarak, gelişkin bir yapı olarak görülmelidir. Diğer bir deyişle devleti modern bir bireyselleştirme düzenlemecisi ve kırsal iktidarın yeni bir biçimi olarak görebiliriz (Foucault, 2021: 66).

Dayatılmaya çalışılan iktidar, belli kurumlar ile bunu rıza çerçevesinde içselleştirmeye çalışır. Kurumlarının eğitimi, ya da kendi mevcut düzeninin sürmesi açısından dayattığı değerlerin içselleştirilmesi yoluya uygular ki, bunu önce tahakküm üzerinden gerçekleştirmeye çalışır. Yani Devlet aygıtlarıyla gerçekleştirir. Kanun, polis, asker, yargı, hapishane ve fiziki güç ile yapar. Ancak kültüre dönüşmeyen, içselleştirilmeyen toplumsal davranışların kabulünün “zor uygulaması” ortadan kalktığında eski haline yeniden dönme ihtimali vardır. O açıdan en önemli aşama, tahakküm ve hegemonyanın dengeli bir şekilde yürümesidir. Medya bu alanda çok önemli bir görevi yerine getirir. Medya ürün pazarlama ile birlikte yaşam biçimini dönüştürme görevini üstlenir. Sürekli aynı şablon değerler tekrarlanır. Bunlar rıza mekanizması ile toplumda içselleştirilmeye çalışılır. Ancak panoptik gözlem ile bu değişimler ölçülür. Bu davranış ve tüketim biçimlerini, toplumdaki bireylerin başkaları tarafından gözlemlendiğini bilerek dener, onay alır. Bu döngü toplumun çoğunluğunda kültürel bir forma dönüştüğünde, yeni ürünler piyasaya sunulur.

Bourdieu'nün, Ayrım eserinde ifade ettiği gibi toplumsal ilişkiler ile malları edinme biçimi arasında bir paralellik vardır. Toplumsal ilişkilerin şeylerde ve kişilerde nesnelleşerek farkına varılmadan toplumsal yaşamın gündelik akışı içinde mevcut olan birçok faktör, gürültü, fiziki veya sözlü şiddet, gürültü vb durumlar karşısında tahammül sınırları çerçevesinde normal bir şeymiş gibi kaydolurlar (Bourdieu, 2015: 123). Bu olağanlaştırma durumu, egemen sınıfın işçi sınıfı üzerindeki olağanlaştırma durumuna benzer. İşçinin üzerindeki denetim, gözetim ve olağanlaştırma, üretimin kontrolü ile sınırlı kalmamış, tüketimin kontrolü ve hedef kitlenin belirlenmesi açısından da gözetim hem devletin kendini var etmesi açısından hem de sermayenin tüketim kalıpları inşa etmesi açısından daha üst seviyelere taşınmıştır. Yeni bir sınıflama modeli ortaya çıkmıştır. Bu sınıf, yeni tüketim kalıplarına göre yeniden inşa edilmektedir. Kategori ve fraksiyonlar oluşmuştur. Marx'ın iki sınıf tanımlamasından, Weber'in statü gruplarından, Bourdieu'nun yaşam tarzı kalıplarından, tüketimi sürekli körüklenen, yeni tüketim biçimlerinin inşa edildiği kategorik tüketim sınıf fraksiyonlarına dönüşmüştür. Aynı sınıf içinde bulunan, ama alt sınıflar ile aynı tüketim kalıpları paylaşan iç içe girmiş sınıflar... Bu tüketim sınıfları ise önce geniş bir veri havuzunda eğilimleri saptanıp kategorize edilerek, reklamlar ile hedeflenerek tüketim körüklenmesi yaratılmaktadır. Bu noktaya gelmeden önce büyük göz, büyük biradere rıza ile bilgilerin sunulması gerekmektedir. Ardından medya ile uygun reklam, uygun

filmler ve aralara serpiştirilen tüketim sınıflarının arzuları tatmin edilmektedir. Ardından başka tüketim kalıpları sunulmaktadır. Önce “bilgi” rıza ile alınmaktadır. Gözün iktidarı rıza ile alınan bu bilgi ile yeniden inşa edilmektedir. Medya ve sosyal medya ile herkese ait tüm bilgiler rıza doğrultusunda alınarak gözetim havuzunda ürüne dönüşmektedir.

SONUÇ

Web site rating adlı internet kuruluşunun istatistiklerine göre 2022 yılı verilerine göre Dünya nüfusunun %59.3'ü en az bir sosyal medya platformu kullanmaktadır. 2023 yılındaki 190 milyon yeni kullanıcı bir önceki yılın büyüme oranı olan %4.2 oranına neredeyse eşittir. Uzmanlar, bu artışın en önemli sebebinin cep telefonlarının yaygınlaşması olduğunu söylemektedirler. 4.08 milyar kullanıcı favori sosyal medya platformlarına ulaşmak için cep telefonu kullanmaktadır.

Bu sayıların her yıl artmasıyla yaşamımızdaki tüm teknolojik araçlar internet ile kontrol edilebilir, denetlenebilir hale gelecektir. Yani yaptığımız her eylem, sosyal medya platformlarına bilgi olarak akacaktır ve sosyal medya kullanıcıları yeni sınıfsal, kültürel kimliklerin oluştuğu bir alana dönüşeceği ve ekonomik sınıf, tüketim sınıf, Bourdieu'nun tabiri ile alışkanlıklarınız sosyal medyanın dev panoptik yapısı ile yeniden kurgulanacak ve habitusumuza işleyecektir. Her birey bu alanda kendi sermayesini artırmaya çalışacak, ya da sanal sermayeler göstergeleri ile kendini sunacaktır.

“Kendisini hangi biçim altında sunarsa sunsun her sermaye, tanındığı andan itibaren, yani sermaye olarak hakikatinin tanınmadığı ve kendisini tanınmaya çağıran otorite olarak dayattığı andan itibaren bir şiddet uygular” (Bourdieu, 2014: 201).

Şiddet her durumda bir iktidar inşa etme sürecinin göstergesi olabilir. Şekil değiştirebilir. Örneğin; Bentham panoptik yapıyı icat ederken temel amacı toplumsal değişim sürecinde beden üzerinde sınırsız hâkimiyeti olan kral hâkimiyetinin yerine yeni bir düzenin inşa olmasıyla bedenin işlevinin değiştiğini düşünmesi olabilir. Aydınlanma, insan hakları, modernleşme bireyin kendi günahları ve sevaplarıyla olmasını gerektiren düşüncelerdi. Bedenlere, bedenlerin yarattığı üretim gerekliydi. O açıdan yeni düzen daha modern olmalıydı. Vahşet, yerine modern bir ceza yöntemi gerekiyordu. Ancak salt beden üzerindeki kontrol yetmeyecekti. Yeni düzen özgürlük ve bireysellik vaat ediyordu. Toplum bütünüyle özgür bırakılamazdı. O açıdan beden ve düşüncelerin gözetimi gerekiyordu. Modern çağın etkin sınıfının varlığını sürdürmesi bir açıdan buna bağlı idi. Her şeyin alınıp satılacağı bir pazar,

sınırsız bilginin, verinin elde edildiği bir pazar, bunun kontrolü ve takibi gerekiyordu.

Foucault, eserlerinde yeni bir tahakküm ve hegemonyanın varlığını ortaya koyuyordu. Bentham'ın panoptikon yapısı salt mekân düzenlemesi değildi. Devlet ve iktidar kavramı ile her yerde idi. Kapitalizm gözetleme toplumu ile daha da belirginleşmiştir. Kapitalizm ile birlikte ulus-devlet modeli, toplumsal değişim ve dönüşümü beraberinde getirirken belli sınırları kapatmaktadır. Ancak kapitalizmdeki bu sınırlama kârı optimize etme güdüsünün kitleler üzerindeki yansımalarıdır (Çoban ve Özarlan, 2019:114).

Günümüze kadar gelen bu süreçte iktidar denilen kavramın toplumların gelişmesiyle beraber bir değişim içinde olduğu bir gerçektir. Jeremy Bentham ile başlayan, Foucault ve ile devam eden iktidar biçimlerinin değişim süreci, günümüzde kullanılan araçların gücünü gözler önüne sermiştir. Şimdilerde, artık toplumlarımız ve yönetim şekillerimiz Orta Çağın zulüm ortamından çok daha farklı olarak daha sembolik bir şiddet içeren bir dünyadır. İnsanoğlu eski çağlara göre daha bilinçli, daha eğitilmiş ve hatta kültürel olarak daha donanımlı olarak var olmaktadır. Ancak değişmeyen bir gerçek vardır ki o da; toplumlar üzerinde tahakküm ve hegemonya uygulayan bir iktidarın varlığıdır. Günümüz teknolojisinin gözetleme ve insanların özel yaşamlarını izleme odaklı oluşu da sadece iktidarların değil, toplum içinde bireylerin de gözetlemeye yönelik birer kişilik haline dönüştüğünü göstermektedir. Örneğin bir alışveriş merkezine girdiğinizde, adeta kodlanmışçasına, daha girerken tehdit olarak algılanarak gittiğiniz her noktada görmediğiniz, tanımadığınız bir otomasyon görevlisinin sahip olduğu bir çift göz tarafından gözetleniyor olursunuz, gözetleme ve iktidar olgusunun hayatlarımızın ne kadar içinde olduğunu bize göstermektedir. Sembolik şiddet, yaşamın her alanında, her noktasında karşımıza çıkmaktadır. Bu şiddete her yerde maruz kalınmaktadır. Bu şiddet türü toplumla ve toplumda yaşanan olaylarla iç içe geçmiş durumdadır. Ayrıca medya ve sosyal medya aracılığıyla manipüle edilerek yaşam tarzlarımıza, pazar ekonomisinin istekleri doğrultusunda müdahale edilmektedir. İnsanların tercihleri, fikirleri yönlendirilmeye çalışılmaktadır. Âdeta gerçekliğin yeniden kurgulandığı ve sanal gerçekliklerin olduğu ortamları yaşıyoruz. Seçim süreçlerinde medya ve sosyal medyada yalnızca tüketim tercihlerimiz değil, siyasi düşüncelerimiz takip edilerek ona göre propaganda uygulanmaktadır. Panoptikon gözün takibi ile düşüncelerimiz simgesel şiddete maruz kalmaktadır. Siyasi partiler ve yandaşları medya aracılığıyla karşı görüş aleyhine salt hedefe ulaşmak için, yalan yanlış bilgiler sunabilmektedir.

Sembolik şiddetin temelinde bir iktidar duygusu yatmaktadır. Toplum ve bireyin içselleştirerek bunu kabullenmesiyle ortaya çıkmaktadır. Sonraki süreç

bunu normal gibi görmektir. Telefonunun izlendiğini, dinlendiğini, sosyal medyada takip edildiği düşüncesi toplumda yaygınlaştıktan sonra, artık herkes izleniyorsa bunun bir öneminin olmadığı duygusu yerleşmektedir. Ardından birey, izlenmenin, gözlenmenin nesnesi olduğunu bilerek panoptikon yapısını beslemekte ve normalleştirmektedir. Bu bir kısır döngüye dönüşmektedir. Bireyin, tahakküm altında, farkında olmadan ya da olarak içselleştirdiği bu durum, gündelik yaşamın her alanında olağan bir durum olmaktadır. Hegemonyaya dönüşen bu durum, yaşamını, düşüncelerini, eylemlerini, alışkanlıklarını kısıtlamaktadır. Yaşadığı sanal ortam, ona sanal bir özgürlük vaat etmektedir. Âdeta dev bir ağın içinde görünmez zincirlerle bağlanmaktadır. “Her sorun kendi çözümünü yaratır” mottosu ile sanal zincirlerinden başka kaybedecek bir şeyi kalmayan panoptik yapının köleleri, modern çağın insanları sembolik şiddetten kurtulmak için karşı ateşleri yakmak zorundadır.

Kitaplar

- Bentham, J. (2019). *Panoptikon: gözün iktidarı*, (Der. Barış Çoban ve Zeynep Özarslan). İstanbul: Su Yayınevi.
- Bert, F. J. (2020). *Foucault*. (çev: Emrullah Ataseven). İstanbul: Sel Yayınları.
- Bourdieu, P. (1995). *Pratik nedenler*. (Çev. Hülya Tufan). İstanbul: Kesit Yayıncılık.
- Bourdieu, P. (1997). *Televizyon üzerine*. (Çev. Turhan Ilgaz). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bourdieu, P. (2015). *Ayrım, beğeni yargısının toplumsal eleştirisi*. (Çev. Derya Fırat Şannan, Ayşe Günce Berkurt). Ankara: Heretik Yayınları.
- Bourdieu, P. (2019). *Erişim tahakkümü*. (Çev. Bediz Yılmaz). Bağlam Yayınları.
- Bourdieu, P. (2020). *Devlet üzerine, college de france dersleri*, (Çev. Aslı Sümer). İletişim Yayıncılık.
- Çoban, B., Ataman, B. (2018). *Panoptikon 2.0, alternatif medya ve karşı-gözetim*. (Çev. Tahir Emre Kalaycı). Kafka Yayınları.
- Çoban, B., Özarslan, Z. (2019). *Panoptikon, gözün iktidarı*. İstanbul: Su Yayınları.
- David, S. (2018). *Kültür ve iktidar, Pierre Bourdieu'nun sosyolojisi*. (Çev. Elçin Gen). İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Fischer, R. S. (2022). *Yazının tarihi*. (Çev. A. Handan Konar). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Foucault, M. (2021). *Özne ve iktidar* (Çev: Işık Ergüden, Osman Akınhay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Huisman, D. (2000). *Bir medya felsefesi için Sokrates internet'te*. (Çev. Kerem Eksen). İstanbul: Güncel Yayıncılık.
- Marx, K., Engels, F. (2011). *Alman İdeolojisi*. (Çev. Emir Aktan). Ankara: Alter Yayıncılık.
- Marx, K. (2021). *1844 El Yazmaları*. (Çev. Murat Belge). İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Kitap Bölümleri

- Bourdieu, P. (2014). Simgesel sermaye ve toplumsal sınıflar, Cogito bahar, sayı 76. Yapı Kredi Yayınları.
- Güler, T. A. (2022). *Sinemada gözetim ve sürekli bir tekinsizlik hali: takip ve boş ev adlı filmler*. Sosyal Bilimlerde Güncel Araştırma ve İncelemeler II içinde. (Ed.Sadık Erol Er, Abdullah Balcıoğulları). Ankara: Akademisyen Yayınevi.

Elektronik Kaynaklar

- <https://muze.gov.tr/muze-detay?SectionId=SGT01&DistId=SGT> 17.08.2023 tarihinde alınmıştır.
- <https://www.kulturportali.gov.tr/portal/gobeklitepe> 17.08.2023 tarihinde alınmıştır.

Bölüm 69

**Toplumsal Cinsiyet ve Futbol Medyası:
İzleyicilerin Gözünden Kadın Spikerler¹**

Ayşın SADIGLI², Cihan AKKAYA³

¹ Bu çalışma Ayşın Yener'in, Dr. Öğrt. Üyesi Cihan Akkaya danışmanlığında Eylül 2023'te tamamlanan yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Araştırma için E-78977401-050.02.04-157906 sayılı Karabük Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu onayı alınmıştır.

² Uzman Sosyolog, email: aysinyener06@gmail.com orcid: 0009-0007-7410-7563

³ Dr. Öğrt. Üyesi, Karabük Üniversitesi Hasan Doğan BESYO, email: cihanakkaya@karabuk.edu.tr orcid: 0000-0001-9192-3422

ÖZET

Spor, insanın kendini ve bedenini tanıma süreciyle beraber geçmişten günümüze uzanan ve görünen haliyle de insanlıkla beraber devam edecek bir etkinlik biçimidir. Sporun içerisinde en popüler olan dal ise, en azından Türkiye söz konusu olduğunda futboldur. Futbolun popüler bir spor dalı olmasında medyanın etkisinin yanında, geniş kitleler tarafından takip edilmesi ve aynı zamanda futbolun rekabetçi ve mücadeleci yapısının ilgi çekici olması da rol oynamaktadır. Sporun ve özelde futbolun tarihsel süreç içerisinde genellikle erkek egemen bir alan olduğu ve kadınların günümüzde medya kanallarının etkisiyle bu alana dahil olmaya başladığı bir gerçektir. Spor medyasında en çok yer verilen futbol üzerinden, kadının görünürlüğünün toplumsal cinsiyet ve spor açısından önemli bir inceleme alanı olabileceği düşüncesiyle bu araştırma yapılmıştır. Araştırma kapsamında spor medyasında yer edinmeye başlayan ve sayıları giderek artan kadın spikerlerin izleyiciler tarafından nasıl anlamlandırıldığı incelenmiş, bu kapsamda erkek ve kadın spor/futbol izleyicileriyle derinlemesine mülakatlar yapılmıştır. Araştırmanın temel kaygısı, kadın spikerler aracılığıyla spordaki toplumsal cinsiyet ilişkilerini spor medyası üzerinden sosyolojik olarak incelemektir. Araştırmadan elde edilen bulgular, kadın spikerler aracılığıyla kadınların spora ilgisinin arttığı ve kadınların spor medyasındaki yerinin artışına olumlu bir bakış olduğu yönündedir. Kadın spikerlerin erkeklerin futbol medyasına ilgisini arttırdığı ve medya kanallarının da bu nedenle kadın spiker sayısını, beden algısını da kullanarak arttırmaya çalıştığı görülmektedir. Kadınlar futbol gibi erkek egemen bir alanda, medya üzerinden mücadele ederek spora ilişkin toplumsal cinsiyet kalıplarını yıkmaktadır. Bu mücadelede kadınların spor/futbol medyasında bilgilerini ortaya koyarak daha fazla görünmeleri en önemli araçlarından biridir.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Cinsiyet, Ataerkillik, Kadın Spikerler, Spor Medyası

GİRİŞ

Sosyolojinin inceleme alanlarından birisi hiç şüphesiz toplumsal cinsiyet olgusudur. Toplumun cinsiyetlere atfettiği roller, toplumsal cinsiyeti ve ona yüklenen anlamları şekillendirmektedir. Avcı ve toplayıcı toplumdaki günümüze kadar, kadına ve erkeğe biçilen rol ve statülerin dönüşümü de sosyolojinin inceleme alanına girmektedir. Toplumsal cinsiyet olgusu, kadın ve erkeğe atfedilen rollerin ve statülerin tarih boyunca nasıl değiştiğini ve toplumun bu değişimlere nasıl tepki verdiğini anlama açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu değişimleri incelemek, toplumsal cinsiyet eşitliği için ilerleme kaydetmek ve toplumun daha adil ve eşitlikçi bir yapıya dönüşümünü analiz etme açısından önemli bir bakış açısı sunar. Bu analizde spor ve spor medyası önemli alanları oluşturmaktadır.

Araştırmanın konusu futbol izleyicilerinin kadın spikerlere ilişkin görüşlerinin toplumsal cinsiyet bağlamında incelenmesi ile ilgilidir. Bu anlamda ilk etapta toplumsal cinsiyet ilişkilerinin ataerkillik ile olan bağı ele alınmıştır. Daha sonra bu ilişki 'eril tahakküm' kavramı çerçevesinde değerlendirilerek, ortaya çıkan durumun spor alanındaki görünümü analiz edilmiştir. Toplumsal cinsiyet ilişkilerinin spor medyasında gerek kadın sporcular gerekse de kadın medya profesyonelleri üzerindeki etkisi ele alınarak araştırmanın kavramsal çerçevesi çizilmiştir. Spor medyasının genel anlamıyla futbol üzerinden şekillenmesi ve katılımcıların futbol izleyicisi olması nedeniyle bu başlık tercih edilmiştir. Sanayi devrimi sonrası endüstrileşmeden en çok etkilenen spor branşlarının başında gelen futbol; kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla, televizyon ve günümüzde dijital medya araçlarının toplumsal hayattaki etkinliğinin artmasıyla geniş çapta küresel bir olgu haline gelmiş, ekonomik anlamda büyümüş ve zamanla geniş kitleleri özellikle izleyicilik boyutuyla etkileyen olgulardan birine dönüşmüştür. Böylesine geniş etkilere sahip futbolun, toplumsal cinsiyet ilişkilerinden de etkilenmesi kaçınılmazdır. Tarihsel süreçte önemli değişimler geçiren futbol hala erkek hegemonyasının baskın şekilde hissedildiği alan olarak durmaktadır. Ancak yakın zamanda yaşanan gelişmelerle bu algı yavaş yavaş kırılmaktadır.

Günümüz düşünce yapısında ve kültüründe yaşanan değişim ve dönüşümler neticesinde kadınlar spor alanında daha çok yer bulmaya başlamıştır. Ulusal ve uluslararası organizasyon, lig ve müsabakalarda kadınların da spor içine aktif profesyonel katılımcı olarak dâhil oluşu önemli gelişmelerdir. Bir diğer önemli gelişme ise kadının spor medyasındaki konumunda meydana gelen değişimlerdir. İlk başlarda spor medyasında sayıları az olan, sadece haberleri sunan ve görseelliği (çekiciliği) ön plana çıkarılan kadınlar, daha sonra bu alanda daha çok yer almaya başlamış ve artık bilgi ve yorum yapabilme kabiliyetleriyle ön plana çıkmaya

başlamıştır. Özellikle çoğunlukla erkeklerin takip ettiği futbol medyasında kadınların kendilerini kabul ettirmeleri kayda değerdir. Ancak tüm bu gelişmelerin toplumsal cinsiyet eşitliğinde yeterli bir ilerleme sunduğu noktasında tartışmalar devam etmektedir.

ARAŞTIRMANIN AMACI, ÖNEMİ VE METODOLOJİSİ

Araştırmanın amacı toplumsal cinsiyet bağlamında kadın spikerlere ilişkin izleyici görüşlerinin değerlendirmesini yapmaktır. Son yıllarda kadın spiker sayısındaki görünen artışın toplum üzerindeki etkisi toplumsal cinsiyet, ataerkillik ve eril tahakküm kavramları çerçevesinde ele alınmıştır. Günümüzde spor ve toplumsal cinsiyet ilişkilerine yönelik bakış açısı, futbol medyasındaki kadın spikerlere ilişkin görüşler üzerinden incelenmiştir. Buradan hareketle de futbol medyasında giderek artan bir görünürlüğe sahip olan kadınların izleyiciler üzerindeki etkisi anlaşılmaya çalışılmıştır.

Bu araştırmanın önemi spor, özelde de futbol medyasında kadın spiker sayısının artışına bağlı olarak kadının spor alanındaki görünürlüğüne yönelik sosyolojik bir inceleme yapmaktır. Nitekim futbol izleyicilerinin bu konudaki görüşlerini inceleyerek yaşanan duruma dair sosyolojik çözümler ortaya koymak ve literatüre önemli bir katkı sunabilmek bu araştırmanın temeldeki amacıdır.

Araştırmada nitel yöntemler kullanılmış ve yarı-yapılandırılmış soru formu kullanılarak derinlemesine mülakat tekniğiyle veriler toplanmıştır. Nitel araştırma yöntemi varsayımlarla, bireylerin veya grupların bir sosyal soruna attıkları anlamları inceleyen ve araştırma problemlerini yorumlayıcı kavramsal çerçevelerle ele alan bir yöntemdir. Nitel araştırmacılar, bir problemi araştırmak için doğal ortamdaki insanlara ulaşarak elde ettikleri verileri ve buna bağlı olarak oluşturdukları temaları analiz ederler. Nitel araştırma yöntemi ile hazırlanan çalışmalar, katılımcıların görüşlerini ve araştırmacının derin düşüncelerini içerir (Creswell, 2021). Dolayısıyla daha derin ve yorumsamacı analizler yapmak amacıyla bu yöntem tercih edilmiştir. Bu kapsamda 19 kişiyle derinlemesine mülakat yapılmıştır. Elde edilen veriler betimsel bir yaklaşımla tematik çerçevede değerlendirilmiştir.

TOPLUMSAL CİNSİYETİ ŞEKİLLENDİREN ATAERKİLLİK, ERİL TAHAKKÜM VE ATAERKİLLİĞİN SPORDAKİ GÖRÜNÜMÜ

Toplumsal cinsiyet ve ataerkillik (*patriarchy*) arasındaki ilişki, toplumda kadın ve erkek arasında kurulan güç ve statü farklılığına dayanmaktadır. Ataerkillik, erkeklerin kadınlar üzerinde egemenlik kurduğu ve toplumsal hayatın her alanında baskın olduğu bir toplumsal düzen olarak nitelenebilir. Toplumsal

cinsiyet ise; biyolojik cinsiyetten farklı olarak toplum tarafından kadın ve erkeğe atfedilen roller, davranışlar, beklentiler ve değerlerdir. Toplumsal cinsiyetin, ataerkil düzen içerisinde şekillendirilmesi ve pekiştirilmesi söz konusudur. Buna göre ataerkillik toplumsal cinsiyeti doğal göstererek kadın ve erkeğin farklı özelliklere, yeteneklere ve sorumluluklara sahip olduğunu varsaymaktadır. Bu varsayımlar ışığında da kadınların erkeklerden daha az değerli, daha zayıf, daha bağımlı ve daha pasif olduğu toplum tarafından kabul görmektedir. Bu durum kadınların toplumsal hayatta erkeklerden sonra ikincil konumda yer almasına neden olmaktadır.

Toplumlar da genellikle kabul gören bir norm olarak ataerkillik, erkeklerin kadınlar üzerindeki kültürel ve geleneksel üstünlüğünü ifade etmektedir. Tarihte nadiren de olsa örnekleri bulunan anaerkil topluluklar -örneğin bazı Kızılderili toplulukları- dışında erkeklerin kadınlar üzerinde etkili olduğu güç ve ayrıcalıklar, neredeyse evrensel bir şekilde tarihte süre gelmiştir. Buna bağlı olarak erkekler toplumsal alanlarda daha sık görünmekte ve genellikle daha zeki, yetenekli, eğlenceli veya cömert olarak kabul edilmektedir. Erkek egemenliği olarak adlandırılan bu durum; erkeklere kadınlara kıyasla daha yüksek ücretler, hızlı terfi imkanları ve kaynaklardan daha büyük paylar sağlamaktadır. Ataerkillik siyaset, din, eğitim, eğlence, haber gibi alanlarda politikaları şekillendirmek ve kültürel inançları etkilemek için önemli kurumları yöneten erkeklerin iktidar yapısının en üst seviyelerine kadar uzanan bir sistemdir (Anderson ve White, 2018:127).

Ataerkillik, spor alanında da kendini göstererek erkeklerin ön plana çıkarılmasına ve kadınların sıklıkla ikinci plana atılmasına, cinsiyet temelli eşitsizliğin teşvik edilmesine sebep olmaktadır. Bu durum en küçük topluluklarda dahi kendisini gösterir. Örneğin kendisi de bir antrenör olan Eric Anderson çalıştırdığı okul atletizm takımına yaptığı bir deneyden söz ederek bu durumu gözler önüne sermektedir. Buna göre Anderson öğrencilerinden kendilerini 5'er kişilik gruplara ayırmalarını ve bir lider seçmelerini istemiştir. Ortaya çıkan sonuçtan şöyle bahseder:

“Bu alıştırma ile ilgili ilginç olan şey, bir takım tüm erkeklerden oluştuğunda neredeyse her zaman gruptaki en uzun erkeği lider olarak seçmeleridir. Takım karıştırıldığında da neredeyse her zaman lider olarak bir erkek seçilmektedir. Beş kişilik grupta sadece bir erkek varsa, bazen bir kadın lider seçilmektedir. Ancak genel kural erkeklerin ve kadınların liderleri olarak neredeyse sadece uzun erkekleri seçmeleridir. Bu durum ataerkilliğin yerleşikliğini gösterir.” (Anderson ve White, 2018:127)

Bu küçük çaplı, gözleme dayalı deneyde toplumsal cinsiyet stereotiplerinin ve ataerkilliğin sporda liderlik üzerinden nasıl işlediği görülmektedir. Grup içindeki

lider seçiminde erkeklerin genellikle fiziksel görünüm, özellikle boy uzunluğu temelinde tercih edilmesi toplumun kabul ettiği erkeksi rollere (güçlü) ilişkindir. Burada farkında olmadan kabul edilen bir durum söz konusudur.

Toplumsal cinsiyet tartışmalarında önemli bir referans kaynağı olan Bourdieu'nun *Eril Tahakküm (Masculine Domination)* kavramı (2015) toplumda erkeklerin baskın olduğu ve kadınların ikincil konumda olduğu bir yapının varlığını tanımlar. Bourdieu'ye göre (2015) toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin devam etmesinde sembolik şiddetin önemli bir rolü vardır. Sembolik şiddet, tahakküm edenlerin ve edilenlerin ortaklaşa kabul ettikleri bir sembolik düzen içinde uygulanan ve fark edilmeyen bir şiddet biçimidir. Bu tür şiddet, egemenlerin bakış açısını boyun eğenlere dayatarak ve onların rızasını alarak kullanılır. Sembolik şiddet genellikle görünmez, kibar ve bilinçsiz bir şekilde işler ve mevcut tahakkümün normalleşmesine ve meşrulaştırılmasına katkıda bulunur. Cinsiyet ilişkilerinde temel bir rol oynayan sembolik şiddet, erkeklerin kadınlar üzerindeki egemenliğini sürdürmeye yardımcı olurken, kadınların kendi aleyhlerinde çalışmalarını da teşvik eder. Bu tür şiddet, kadınların erkek egemen düzene uymasını ve kendilerini erkek bakış açısına göre tanımlamalarını sağlar (Bourdieu, 2015:49-59).

Bourdieu (2015:36-49) eril tahakkümün, toplumsal cinsiyet rollerinin bedenler üzerindeki etkisini gösterdiğini belirtir. Buna göre bedenler cinsiyet normlarına uygun davranışlar, tutumlar ve duygular üretmek üzere eğitilir ve şekillendirilir. Böylece eril ve dişil arasındaki karşıtlık somutlaşmış olur. Bu tahakküm aynı zamanda bedenlerin algılanmasında da belirgindir; erkek bedeni norm olarak kabul edilirken, dişi beden eksik, yetersiz, zayıf ve pasif olarak algılanır. Erkek bakış açısı, kadın bedenini nesneleştirir ve ona değer atfeder. Eril tahakküm, bedenlerin sembolik ifadesinde de etkili olur; bedenler erkeklik ve kadınlık ideallerine uygun biçimde giyinir, süslenir ve hareket eder, cinsel farklılığı vurgulayan ve hiyerarşi oluşturan sembolik işaretler taşır. Sonuç olarak, bedenler erkek egemenliğinin doğal olduğu mesajını verir.

Eril tahakküm spor alanında da kendini göstererek sporun geleneksel olarak erkeklerin egemen olduğu bir alan olduğuna ve bu egemenliğin sporda yer alan değerler, normlar ve davranışlar aracılığıyla kendini gösterdiğine gönderme yapar. Brown'ın da ifade ettiği gibi (2006) spor, cinsiyetlendirilmiş bedenin hem bir ürünü hem de bir sembolü olarak Bourdieu'nun kavramsal fikirlerini somutlaştırmaktadır. Spor erkek egemenliğinin sembolik şiddetinin günlük pratikte nasıl kendini gösterdiğini anlamak için ve cinsiyet ilişkilerinin sürekli olarak müzakere edildiği, değiştiği veya devam ettiği dinamik bir alan olarak görülebilir. Buna göre sporun erkek egemen bir alan olması, kadın sporcuların ve kadın spikerlerin karşılaştığı zorlukları artırabilir. Eril tahakküm, sporun erkekler

için daha "doğal" veya "uygun" olduğu düşüncesini güçlendirir. Bu nedenle, kadınlar sporla ilgilendiklerinde veya spor medyasında yer aldıklarında, toplumun ve medyanın gözünde sıkça değersizleştirilebilirler. Bu durum, kadınların spor alanında daha fazla görünürlük kazanması ve cinsiyet eşitliği için mücadele etmesi gerekliliğini vurgular. Bourdieu'nun eril tahakküm kavramı, sporun eril hegemonyasını ve bu hegemonyaya karşı mücadeleyi anlamak için önemli bir teorik çerçeve sağlamaktadır.

Spor, toplumsal cinsiyet ve ataerkillik arasındaki ilişki önemli çalışma konularından biridir ve bununla ilgili pek çok analiz ve araştırma yapılmıştır. Bryson (1987) erkek egemenliğinin spor aracılığıyla sürdürüldüğünü belirterek, sporun erkek egemenliğinin inşa edildiği ve yeniden üretildiği güçlü bir kurum olduğu üzerinde durur. Buna ilişkin temel dinamikler erkekliği toplum tarafından daha değerli görülen beceriler ve saldırganlık/güç/şiddet kullanımı ile ilişkilendirmektir. Bunun sonucu olarak; kadınların spora katılımının görmezden gelinmesi, küçümsenmesi, çeşitli süreçlerle engellenmesi ve sınırlanması ortaya çıkmaktadır. Spor, erkek dayanışmasını içeren ve erkeklerin kadınlara karşı üstünlük duygusunu pekiştirici bir ritüel ögesi olmaktadır.

Ataerkilliğin spor alanında kendini göstermesi erkek sporcuların desteklenip öne çıkmasına ve kadın sporcuların sıklıkla ikinci plana itilerek, cinsiyet temelli eşitsizliğin teşvik edilmesine neden olmaktadır. Buna bağlı olarak spor branşlarının kendi içinde bir toplumsal cinsiyeti oluşturmuştur. Toplumsal cinsiyet rollerine göre toplumsal algıları belirlenen sporlar kadınsı, erkeksi ve nötr şeklinde ayrılabilir. Kadınsı sporlar (aerobik, dans, jimnastik v.b.) estetik, zarafet ve güzellik gibi özelliklerle vurgulanırken; erkeksi sporların (boks, futbol, güreş v.b.) güç, hız, rekabet ve saldırganlık gibi özellikleri öne çıkarılmaktadır. Nötr sporlar (tenis, yüzme v.b.) ise her iki cinsiyetin de eşit olarak katılabildiği ve kabul gördüğü sporlardır. Toplumsal cinsiyet normlarına uygun olmayan sporlara katılan sporcular hem kendi cinsi hem de karşı cins tarafından farklı şekillerde damgalanmakta ve ayrımcılığa maruz kalabilmektedir. Kadın sporcular, erkeklerin hâkim olduğu sporlarda yer aldıkları için daha fazla fiziksel ve sözel şiddete maruz kalmakta, erkek egemen kültürün baskısı altında kalmakta ve cinsel tacize uğramaktadır. Erkek sporcular ise kadınların hâkim olduğu sporlarda yer aldıkları için cinsel yönelimleri sorgulanmakta, erkeklikleri yetersiz görülmekte ve toplum tarafından dışlanmaktadır (Kavasoğlu ve Yaşar, 2016). Bu durum toplumsal cinsiyet normlarının spor alanında da cinsiyet eşitsizliğini ortaya çıkardığını ve sporda daha adil ve kapsayıcı bir ortamın oluşturulması için bir mücadele gerektiğini göstermektedir.

Örgütlü spor, 20. yüzyılda erkek egemen ideolojiyi desteklemek (meşrulaştırmak) için kurumsal bir araç ve kültürel alan haline gelmiş ve

kadınların spora girişi bu ideolojik temelin sorgulanmasına neden olmuştur. Kadınlar eşitlik, kendi bedenlerini kontrol etme ve kendilerini tanımlama arayışı içinde spor alanına girmiş ve bunun sonucunda erkek egemenliğinin ideolojik temeline meydan okumuştur. Ancak bu meydan okuma bazı çelişki ve belirsizlikleri de beraberinde getirmiştir. Bu durum özellikle medyada kendini göstermektedir (Messner, 1988). Medya (spor medyası) bu belirsizliklerle birlikte, cinsiyet eşitliği konusundaki farkındalığı artırma ve sporun toplumsal cinsiyet normlarına meydan okuma potansiyelini vurgulama açısından önemli bir alan olarak da öne çıkmaktadır.

SPOR MEDYASINDA TOPLUMSAL CİNSİYET İLİŞKİLERİ VE KADIN MEDYA PROFESYONELLERİ

Spor medyası toplumsal cinsiyet ilişkilerinin, normlarının ve geleneksel kadın-erkek rollerinin yoğun bir şekilde yansıtıldığı ve şekillendiği önemli alanlardan biridir. Burada özellikle kadın sporcuların temsili ve yer alışı biçimleri dikkati çekmekte ve bu durum üzerinden analizler yapılmaktadır. Son yıllarda, kadın sporcuların başarılarının spor medyasında ve toplumsal algıda köklü değişimlere yol açtığı ve bu değişimin kadın sporcuların daha fazla görünür hale gelmesine ve cinsiyet eşitliği mücadelesine önemli katkılar sunduğu yönünde düşünceler dile getirilmektedir. Ancak bu değişimin istenilen seviyede olmadığına yönelik tartışmalar da devam etmektedir.

Messner (1988) bu tartışmaların başlangıcında, spor medyasının kadın sporcuları görmezden geldiğini, küçümsediğini veya cinsel nesne olarak sunmak gibi basit stratejileri kullanarak marjinalleştirdiğini vurgulamıştır. Hatta spor medyası, kadın sporcuları cinsel sapkınlar olarak göstererek onların gerçek cinsiyetlerine şüphe düşürmeye bile çalışmıştır. Bunların yanında kadın sporcuların performanslarını erkek sporcularla karşılaştırarak onların “doğal” farklılıklarını ve sınırlılıklarını vurgulama ve ürün satmak için kadın sporcuların bedenlerini pazarlama gibi durumlar da görülmüştür.

Günümüzde kadın sporcuları radikal bir şekilde marjinalleştirme veya dışlamanın büyük ölçüde terk edildiği gözlemlense de bazı sorunların hala devam ettiği çeşitli araştırmalarla ortaya konulmaktadır. Cooky vd. (2013, 2021) tarafından yapılan uzun süreli çalışmalar bazı veriler sunmaktadır. Los Angeles'taki yerel haber kanallarının (KABC, KNBC ve KCBS) ve ulusal yayın yapan spor haberleri ve özet programı olan ESPN'in SportsCenter programının altı haftalık televizyon haberlerinin nicel ve nitel olarak incelendiği çalışmada, kadın sporunun kapsamının düşük seviyede olduğu bulunmuştur. Ayrıca lise, kolej ve profesyonel seviyede kızların ve kadınların spora katılımında büyük bir artış olmasına rağmen kadın sporunun genel olarak az yer bulmasının nedeninin,

izleyicilere sporun erkekler için ve erkekler hakkında olduğu mesajı verilmek istendiği olduğu vurgulanmıştır (Cooky vd., 2013). Bir başka çalışmada ise, 1989-2019 yılları arasındaki programlar incelenmiş ve kadın sporlarının televizyonda haber ve özet programlarında çok az yer aldığı ortaya konulmuştur. Buna göre kadın sporlarına ayrılan süre, erkek sporlarına ayrılan sürenin yalnızca yüzde 5'i kadardır. Çalışmada zaman içindeki değişimler de incelenmiş; kadın sporcuların televizyonda cinsel bir nesne olarak sunulması, küçümsenmesi ve alay konusu edilmesi gibi kalitesiz sunum biçimlerinin zaman içinde azaldığı ancak kadın sporlarını sıkıcı, ilgi çekici olmayan bir şekilde aktarmakta ve erkek sporlarına göre daha az heyecanlı gösterme gibi durumların olduğu bulunmuştur (Cooky vd., 2021). BBC Sport'un 1613 haber ögesinin incelendiği bir başka çalışmada, bu haber ögelerinin yalnızca 233'ünün kadın sporları veya kadın sporcularla ilgili olduğu ve kadın sporlarının toplam haberlerin yalnızca yüzde 13'ünü oluşturduğu bulunmuştur. Kadın sporlarının yer almasında futbolun en çok yer verilen spor olduğu ancak sadece tenis ve atletizmde cinsiyetler arası bir denge bulunduğu ifade edilmiştir (Petersen-Wagner, 2020). Bu araştırmalar, kadın sporcuların medyadaki varlığının artmasına rağmen hala toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin sürdüğünü göstermektedir. Kadın sporlarına ayrılan medya zamanının artırılması ve kadın sporcuların hak ettikleri şekilde temsil edilmesi, toplumsal cinsiyet eşitliği mücadelesi açısından önem taşımaktadır.

Spor medyasında toplumsal cinsiyet tartışmalarına ilişkin bir diğer husus, kadınların profesyonel düzeyde ne kadar temsil edildiği üzerinden değerlendirilmektedir. Bu bağlamda kadınların gazeteci, haberci, spiker, yorumcu gibi pozisyonlardaki durumu toplumsal cinsiyet normlarına göre değerlendirerek ayrımcılık, dışlanma, düşük ücret gibi konularla ele alınmaktadır. Bu konulara ilişkin birbirinden farklı sonuç ve değerlendirmeler dikkat çekmektedir.

Spor gazeteciliğinde kadınlar için ilerlemenin 1970'lerde başladığı ifade edilirken, o dönemlerde kadınların verdikleri mücadeleye vurgu yapılmaktadır. Kadın gazetecilerin takımların soyunma odalarına girmelerine izin verilmemesi gibi durumlar örnek gösterilerek, erkek gazetecilere göre dezavantajlı olduklarından söz edilmektedir. Spor gazeteciliği endüstrisi içerisinde kadın seslerinin bastırıldığı ve kadınların az temsil edildiğine dikkat çekilmektedir (Dam, 2022). Yakın tarihte verilen istatistiki bir veriye göre (Zippia, 2021) spor spikerlerinin yüzde 9,3'ü kadın, yüzde 90,7'si erkektir. Bu oranlar son on yıldır birbirine yakın seyretmektedir. Benzer durum başka bir analizde de yer alarak spor medyasındaki temsilde cinsiyetler açısından büyük farklılıklar olduğu belirtilmektedir (Standforddaily, 2022). Yapılan bir araştırmada (Akıner, 2020) kadın medya profesyonellerinin haber odalarında dezavantajlı durumda oldukları, başarılı olabilmek için kadın kimliklerinden uzaklaşmak zorunda

kaldıkları, kadınlar arasında dayanışma eksikliği olduğu, medyada yönetim kademelerinde erkeklerin tercih edildiği, kadın kotasının olumlu bir etki yaratmadığı ve kadınların tacize ve ayrımcılığa maruz kaldıkları tespit edilmiştir. Öte yandan spor medyasında kadınların sayısının ve fırsatların arttığından ve spor gazeteciliği, spikerlik, yorumculuk, analiz, yönetim ve diğer alanlarda daha fazla rol aldıklarından söz edilmektedir (Clemmons, 2022). Buna göre kadınlar geçmişe göre daha az önyargı ve engelle karşılaşmakta, erkeklerle eşit saygı görmekte ve güvenilirlik kazanmaktadır. Kadınlar hem erkek hem de kadın sporcularla iyi ilişkiler kurabilmekte, sporcuların hikayelerini anlatmakta ve onlara ilham vermektedir

Spor, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin ve cinsiyet eşitliği mücadelesinin önemli bir alanı olarak öne çıkmaktadır. Uzun yıllar boyunca erkek egemen bir dünyada şekillenen spor, kadınların katılımı ve görünürlüğü konusunda artık büyük bir değişim sürecine girmiştir. Bu değişim, medyanın gücüyle de desteklenmiş ve kadın spikerlerin yükselişiyle somut bir şekilde görünür hale gelmiştir. Kadın spikerler, spor medyasında önemli bir rol oynamakta ve toplumsal cinsiyet normlarını sorgulayarak mevcut yapıları zorlamaktadır. Bu gelişmeler, toplumun spor ve cinsiyet ilişkilerine bakışını kökten değiştirmekte ve kadınların sporda daha fazla yer almasını teşvik etmektedir. Bu bağlamda, kadın spikerlerin yükselişi, toplumsal cinsiyet eşitliği mücadelesinde önemli bir faktör olarak değerlendirilebilir.

ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Araştırma kapsamında spor medyasını takip eden toplam 19 katılımcı ile görüşülmüştür. Katılımcıların yaş aralığı 20 ilâ 53 arasındadır. Farklı yaş gruplarından katılımcı seçilmesine araştırmanın güvenilirliğini arttırmak için önem verilmiştir. Katılımcıların 13'ü kadın, 6'sı erkektir. Futbol medyasında kadın spor spiker ve yorumcu sayısındaki belirgin artışa ilişkin erkek takipçilerin görüşünün yanında kadınların da nasıl bir görüşte oldukları, çalışmanın futbol medyasındaki toplumsal cinsiyet ilişkileri üzerinden kurgulanması açısından önem taşımaktadır. Yine 19 katılımcının tamamı da farklı meslek gruplarından seçilerek mesleklerin kişilerin düşüncelerinde değişimler yaratıp yaratmadığı merak edilmiş ve güvenilirliği sağlamak da amaçlanmıştır. Katılımcıların 9'u üniversite, 7'si lise, 3'ü ise ilkokul veya ortaokul mezunudur. Herhangi bir işte çalışmayan katılımcı sayısı 5 iken, katılımcıların büyük çoğunluğu asgari ücret veya biraz üstünde gelire çalışmaktadır.

Tablo 1: Katılımcıların demografik özellikleri

	YAŞ	EĞİTİM DURUMU	MESLEK	CİNSİYET	GELİR DURUMU (TL)
G.1	28	Üniversite	Şef Garson	Erkek	5500
G.2	26	Üniversite	Öğrenci	Kadın	1.000
G.3	24	Üniversite	Mezun	Kadın	1.000
G.4	29	Üniversite	Müzik Öğretmeni	Kadın	5500
G.5	33	Lise	Ev Hanımı	Kadın	1.000
G.6	23	Lise	Host	Erkek	5500
G.7	37	Üniversite	Güzellik Uzmanı	Kadın	15.000
G.8	50	Ortaokul	Emlakçı	Kadın	10.000
G.9	42	Lise	Kuaför	Kadın	10.000
G.10	25	Lise	Uzman Çavuş	Erkek	15.000
G.11	53	Lise	Güvenlik	Erkek	5500
G.12	35	Üniversite	Mali Müşavir	Kadın	10.000
G.13	47	İlkokul	Apartman Görevlisi	Kadın	5500
G.14	38	Lise	Hastane Görevlisi	Kadın	5.500
G.15	20	Lise	Öğrenci	Kadın	1.000
G.16	48	İlkokul	Ev Hanımı	Kadın	1.000
G.17	51	Üniversite	Polis	Erkek	10.000
G.18	42	Üniversite	Memur	Erkek	10.000
G.19	28	Yüksek L.	Uzman Yardımcısı	Kadın	25.000

Çalışma kapsamında katılımcılara 7 adet yarı-yapılandırılmış soru yöneltilmiştir. Elde edilen veriler çerçevesinde ‘*sporda toplumsal cinsiyet ilişkilerinin dönüşümü*’ ve ‘*mücadele alanı olarak spor*’ şeklinde iki tema belirlenerek bulgular analiz edilmiştir.

Sporda Toplumsal Cinsiyet İlişkilerinin Dönüşümü

Günümüzde kadınların toplumsal alanındaki varlığı ve etkisi giderek artmaktadır. Bu artış, spor gibi alanlarda da kendini göstermektedir. Kadınlar spora izleyici ve aktif sporcu olarak katılarak, aynı zamanda medyada spikerlik ve yorumculuk gibi görevlerde bulunarak etkilerini giderek daha fazla hissettirmektedir. Bu süreçte, spor alanında kadınların varlığının değerlendirilmesi ve algılanış biçimlerinin sosyolojik analizi -özellikle futbol medyası gibi erkek egemen olarak ele alınabilecek bir alanda- bu dönüşümü ortaya koyma açısından önem arz etmektedir. Bu anlamda araştırmaya katılan 19 katılımcının tamamı, kadınların spor haberlerini sunma ve yorumlama konusunda olumlu düşüncelere sahip olduklarını ve kadınların spor medyasında daha fazla görünürlüğe sahip olmalarının olumlu bir gelişme olduğunu belirtmişlerdir. Bu bağlamda dikkate alınması gereken, toplumsal cinsiyet eşitliğine yapılan

vurgudur. Katılımcılar, kadınların spor ve medya gibi alanlarında daha fazla görünürlüğe sahip olmasının toplumsal cinsiyet eşitliği açısından önemli bir ilerleme olacağını ifade etmişlerdir. Ayrıca medyadaki bu görünürlüğün artmasıyla, kadınların spor spikerliği ve yorumculuğuna daha fazla ilgi gösterebileceği düşünülmüş ve bu durumun normalleşmesinin önemi üzerinde durulmuştur. Hem erkek hem de kadın katılımcılardan bazıları buna ilişkin şu ifadelerde bulunmuşlardır:

“Erkek spikerler sunabiliyorsa kadınlar da sunabilir hatta farklılık da olabilir. Bir kadın spiker olduğunda kadınların bile dikkatini çekebilir. İyi olacağını düşünüyorum.” (27y, Erkek, Garson)

“Bence kadınlar da aktif olmalı ben yakışacağını düşünüyorum. Hep erkek duyduğumuz için çok fazla alıştık sanırım.” (25y, Kadın, Öğrenci)

“Bence daha çok artmalı... Ülkemizde maalesef spor denilince akla ilk futbol geliyor ve erkeklere ait spor dalı gibi lanse ediliyor. Bence sporun cinsiyeti olmamalı.” (25y, Kadın, Öğrenci)

Özellikle futbol gibi geniş -çoğunlukla erkek- kitleler tarafından takip edilen bir alanda spikerlik ve yorumculuk özelinde kadınların daha fazla görünür olmasının önemi, sporun cinsiyetsiz bir alan olma vurgusuyla büyük bir anlam kazanmaktadır. Sporun ve medyanın herhangi bir alanında kadınların daha fazla yer almasını engelleyen herhangi bir faktörün olmamasının gerektiği katılımcıların ortak görüşü olarak ifade edilebilir:

“Yorumlayabilir sunabilir illa erkek yapacak diye bir kanun yok.” (23y, Erkek, Hostes)

“Güzel bir gelişme bence, güzel sunduklarını da düşünüyorum.” (50y, Kadın, Emlakçı)

“Bence güzel bir gelişme... Eskiden spor haberlerini sunanlar erkekti, son zamanlarda kadınlar da spor spikerliği yapıyor. Ben çok beğeniyorum.” (42y, Kadın, Kuaför)

“Kadın-erkek diye ayırmamak gerekiyor, herkes her mesleği yapabilir.” (25y, Erkek, Uzman Çavuş)

“Çok olumlu düşünüyorum. Erkeğin spor alanında egemen olması gerektiğini düşünmüyorum. Kadınları spor kanallarında veya radyoda görmek ve duymak benim için keyif verici oluyor.” (35y, Kadın, Mali Müşavir)

“Hayır, tabi ki sporun cinsiyetle bir alakası yok beceriyle ilgili olduğunu düşünüyorum.” (29y, Kadın, Müzik Öğretmeni)

“Demek ki kadın spor spikerleri izlemek insanların hoşlarına gidiyor ki; artmış.” (25y, Erkek, Uzman Çavuş)

“Kadınlar da yapabiliyormuş demek ki...” (24y, Kadın, Mezun)

“Açıkçası kadınları her yerde görmek bizi mutlu ediyor. Eşitlik anlamında...”

(19y, Erkek, Öğrenci)

Görüşmelerde, sporun cinsiyet açısından nasıl algılandığına ilişkin düşünceler vurgulanmıştır. Toplumun kadınları kabul etme ve takdir etme konusunda ilerleme kaydettiğine yönelik farkındalığın arttığına dikkat çekilmiştir. Katılımcılar sporun sadece erkekler için özel bir alan olmadığını, özellikle voleybol gibi sporlarda kadınların başarılı olduğunu ve hatta bazen erkeklerden bile daha başarılı olduklarını ifade etmişlerdir. Bu noktada toplumsal cinsiyet normlarına karşı direnmenin gerekliliği vurgulanmaktadır. Özellikle sporun evrenselliğine ve gerekirse pozitif ayrımcılıkla da olsa kadınların sporda olması gerektiğine yönelik vurgu bir katılımcı tarafından dile getirilmiştir:

“Kesinlikle benim şahsi görüşüm o değil yani; spor insanlar içindir. Kadın erkek ayrımı olmaz herkes spor yapabilir ama işte bizim ülkemizde dediğim gibi yani kültür farkından mı diyelim, ne diyelim... Ama erkek ağırlıklı maalesef yani kadınlara bu aralar pozitif ayrımcılık var ama onu hiss ediyorum yani özellikle voleybol takımlarımız var şu anda... Başarı da gösteriyor. Yeniden işte değerlendirilmesi gerekiyor, bayanların sporla ilgilenmesi olumlu diye düşünüyorum.” **(51y, Erkek, Polis)**

Katılımcıların da ifade ettiği gibi toplumsal cinsiyet kalıplarının kırılması gereken en önemli alanlardan biri spor ve özelde de futboldur. Kadınların spor alanında başarılı olmaları ve bu alana ilgi göstermeleri, toplumsal kabulü arttırmaktadır. Spor aslında her iki cinsiyetin de başarılar sergileyebileceği etkinliklerdir, toplumsal normlara dayandırılarak oluşturulan cinsiyet ayrımcılığı dönüşüm eğilimine girmiştir. Son dönemlerde, kadın sporculara verilen destekle birlikte başarılı kadın sporcuların sayısı artmıştır. Bireysel ve milli düzeyde büyük başarılar elde edilmiştir. Katılımcılar da kadınların sporda daha fazla görünür olmasını ve yeni başarılar elde etmesini istemektedir:

“Kadınlar çok aktif milli maçlarda filan dünya şampiyonu vardı. Ben maçlara baktım erkekleri bile ezerler. On numaraydı!” **(42y, Erkek, Memur)**

“Tabi ki de hayır! Bence hem kadın hem erkeklerin birbirinden farkı yok. Çoğu branşta da erkekleri geçtiğini görüyorum.” **(19y, Erkek, Öğrenci)**

Bir başka katılımcı da kadınların spor medyasında yer almasının erkeklerin düşünce ve davranışlarına bağlı olduğunu hatta kadınların stadyumlarda maç izleyebilmesinin de buna bağlı olarak gelişebileceğini ifade etmiştir. Bu noktada erkeklerin de sorumluluğuna vurgu yaparak, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasında gerekli olan toplumsal mutabakata dikkat çekmiştir:

“Benim bu durum hoşuma gider çünkü eşitlik diye düşünüyorum. Kadın ve erkek eşittir... Ama benim düşünmem... Gerçeklerden maalesef kaçamayız! Bir şeylerin sorumluluğu ben genelde erkeklerde diye düşünüyorum. Erkekler ne

kadar düzgün davranışlar sergilerse kadınlar o kadar o ortama girebilirler; yani spiker de olabilirler, bir maç seyretmeye rahat gidebilirler. Bir televizyon seyrederken eşiyile rahat seyredebilirler ama birçok şeyi ben erkeklerden bekliyorum... Sorumluluğu...” (48y, Kadın, Ev hanımı)

Toplumsal kodlar, bir toplumun yaşam biçimini şekillendiren önemli etkenlerdir ve toplumsal cinsiyetle ilgili kodlar da bunun parçasıdır. Türkiye dahil dünyanın birçok yerinde, kadınların spor konusunda bilgisiz olduğu ve sporla erkekler kadar aktif olarak ilgilenemeyecekleri inancı yaygındır. Bu olumsuz yargıların son yıllarda azaldığı görülse de özellikle futbol gibi branşlarda kadınlara yönelik negatif algılar hala varlığını sürdürmektedir. Bu bağlamda katılımcıların kadınların sporla ilgilenmesine ilişkin düşünceleri değerlendirildiğinde, bu inancın yanlış olduğunu ancak yine de kadınların spor; özellikle de futbol konusunda bilgisiz olduklarına dair yaygın bir düşünce olduğunu ifade etmişlerdir. Öte yandan son yıllarda bu algının yavaş yavaş değişmeye başladığını ve olumlu gelişmelerin yaşandığını da belirtmişlerdir:

“Kesinlikle yanlıştır. Kadınlar da çok iyi spordan anlar. Çok da başarılı kadın sporcularımız var beceriyle alakalı olduğunu düşünüyorum.” (29y, Kadın, Müzik Öğretmeni)

“Katılmıyorum mesela ben ofsaytın ne demek olduğunu biliyorum. Babamdan ve eşimden dolayı ben anlıyorum hepsini... taç, ofsayt, penaltı...” (37y, Kadın, Güzellik Uzmanı)

“İzlemeyen kadın anlamaz! İzleyen kadın, takip eden kadın anlar. Genel olarak kadınlar spordan anlamaz düşüncesine katılmıyorum. (23y, Erkek, Hostes)

“Genel olarak böyle bir kanı olduğuna katılıyorum. Ama doğru bir düşünce olduğuna katılmıyorum.” (35y, Kadın, Mali Müşavir)

Cinsiyet, yaş, meslek, ekonomik gelir fark etmeksizin, kadınların futbol dâhil her spor dalında daha görünür olmasının desteklenmesi gerektiği ve erkeklerden de başarılı olabileceklerini yönelik düşünce, katılımcılar tarafından ortak bir şekilde dile getirilmiştir. Spor, toplumsal cinsiyet eşitliği için önemli bir alan olarak kabul görmektedir.

Mücadele Alanı Olarak Spor

Katılımcıların, kadın spikerlerin artışının izleyicileri nasıl etkilediğine yönelik görüşleri incelendiğinde; tamamı başta futbol programları olmak üzere tüm spor branşlarındaki programlarda kadın spiker ve yorumcu sayısının artışını olumlu bir gelişme olarak görmektedir. Kadınların varlığına yönelik bu önemli gelişme eşitlik açısından da değerli bulunmaktadır. Zira sporun ve özelde de futbolun, herkesin ilgilenebileceği bir alan olarak görülme potansiyeli artmaktadır. Ancak

kadın spiker ve yorumcu sayısındaki artışın ötesinde; katılımcıların ısrarla bahsettiği başka bir önemli faktör olarak beden algısı, kadın spiker ve yorumcu sayısının medyadaki artışında etkili unsurlardan biri olarak öne çıkmaktadır.

Özellikle de belirli özelliklere dış görünüş olarak sahip olma, erkeği futbol programına daha çok çekme ve kâr arttırma politikası olarak karşımıza çıkmaktadır. Son yıllarda spor medyasında kadının bu kadar çok görünür olmasının en önemli yanını da bu durum oluşturmaktadır. Kadına yönelik toplumsal yargılar burada devreye girerek, kadınların erkeklerden daha kibar ve hoşgörülü olduğuna yönelik düşünce ve bunun yanında güzel olma kaygısı ve giyimi üzerinden de değerlendirme yapıldığı görülmektedir. Katılımcılar kadınların spor medyasında yer almasını toplumsal eşitlik yönünden önemli bulmakta ve aynı zamanda kadının dış görünüşü ve giyimi nedeniyle erkeklerin ilgisini çektiği gerçeğini de vurgulayarak, kadın bedeninin meta haline gelmesine yol açan bir düzenin varlığına da dikkat çekmektedirler:

“Bunun daha çok fiziksel özellikleri ve ses tonlarıyla alakalı olduğunu düşünüyorum. Ayrıca bir kadın spikerin spor alanında yer alması için spor alt yapısı olması gerektiğini düşünmüyorum.” (35y, Kadın, Mali Müşavir)

“Televizyon karşısına koyuyorsa bir spiker olarak ya... Güzel olması lazım. Hande Sarioğlu diye bir kadın spiker vardı. Hangi kanalda çıkıyordu bilmiyorum ama kadın çok güzel açık saçık da giyiniyordu. Bu yüzden işinden oldu, işinden kovuldu diye duymuştum.” (25y, Erkek, Uzman Çavuş)

Ancak katılımcıların vurguladığı bir diğer dikkati çeken nokta; kadınların medyada bedensel/fiziksel özellikleriyle yer alsa da bu durumun aslında belli bir noktadan sonra geri planda kaldığı, bilgi ve birikimin daha baskın olacağı yönündeki görüş olmuştur. Kadın bir spor spikeri ya da yorumcusu konuyla alakalı olarak bilgili ve birikimli olduğunu gösterdiğinde kendini kabul ettirecek ve dolayısıyla bedensel güzellik, çekicilik gibi unsurlar devre dışı kalacaktır. Kadınlar sporu bir mücadele alanı olarak görüp orada kadınsı özellikleriyle var olmayı reddedip, bilgileriyle saygınlık kazanıp kendini ispatlayarak metalaştırılan varlıklar olmaktan çıkacaklardır.

Bu bağlamda bazı katılımcılar bilinçli izleyicinin kadın spiker veya yorumcunun konu hakkındaki bilgisi ve yorumuna bakacağını ve kadını bir meta malzemesi olarak görmeyeceğine vurgu yaparken, bazı erkeklerin ise bu programları kadınları beğendikleri ve hoşlarına gittikleri için takip ederek izlediklerini ifade etmişlerdir. Ancak yine de kadınların erkekleri bilgileriyle çekebileceklerine yönelik vurgu dikkat çekicidir:

“Büyük bir ihtimal Türk toplumu olarak bayaa bir etkiler. Kadınların sunuşu, kibarlığı, dış görünüşü etkiler. Sarışındır, yeşil gözlüdür... Etkiler.” (23y, Erkek, Hostes)

“Güzel etkilemektedir. Dış görünüş olarak da geçer. Akıllı olan erkekler kadının bilgisi ve açıklamasıyla ilgilenir. Diğer erkekler de kadınların dış görünüşü ile ilgilenir.” (37y, Kadın, Güzellik Uzmanı)

“Erkekler de farklı buldukları için ilgilenebilirler. Kadın spiker daha iyi bir aktarım sağlarsa erkeklerin de ilgisini çekecektir. (29y, Kadın, Müzik Öğretmeni)

“Güzel bir şey... Bilgisi varsa daha görünür olmasında bir sakıncası yoktur.” (28y, Erkek, Garson)

Başka bir katılımcı ise kadın spikerlerin erkeklerin ilgisini çekmesinin yanında kadın spikerlerin daha akıcı ve düzgün bir anlatıma sahip olduklarını düşündüğünü ve bu nedenle de tercih edileceğini, kadına yönelik toplumsal algılardan olan kibarlık ve nezaketin de burada egemen olacağına yönelik inanişaya da vurgu yapmaktadır:

“Erkekleri de olumlu etkilediğini düşünüyorum. Maalesef görsel açıdan da hoşlarına gidiyor. Onun dışında da daha düzgün ve akıcı konuşuyorlar, spor programlarını izlediğimiz zaman o kavgalar vs. gereksiz kargaşa kadınların olduğu yerde daha kolay çözülüyor.” (33y, Kadın, Ev hanımı)

Görüldüğü gibi toplumsal cinsiyetle ilgili önyargılar, spor ve futbol medyasında kadın spikerler hakkındaki düşünceleri şekillendirmekte ve kadınlar spor medyasında bir meta haline getirilerek, cazibe nesnesi olarak görülmektedir. Bu nedenle, kadınların kendilerini kanıtlayarak bu tür olumsuz etkilere karşı mücadele etmelerinin gereği ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda katılımcılardan bazıları sporda ve spor medyasında kadınların görünürlüğünün artmasının sporla ilgilenmeyen kadınları da teşvik ederek, kadınlar adına olumlu bir durumun yaratılmasına yardımcı olabileceğini belirtmişlerdir. Bu durumun kadınların toplumsal hayattaki özgüvenlerini arttırdığı, medeniyet göstergesi olduğu ve buna bağlı olarak hayatın her alanında kadınların olması gerektiğine vurgu yapılmıştır:

“Bence güzel bir gelişme... Benim gibi kadınlar, daha çok sporda kadınları gördükçe daha çok ilgilenmek isteyeceklerdir.” (29y, Kadın, Müzik Öğretmeni)

“Bence iyi bir gelişme, kadınlar futbol spikerliği yaptığı zaman mesela toplumsal olarak şu konuda iyi olabilir; kadınların daha özgüvenli olmasını sağlayabilir. Başka bir kadın gurur duyar. Aaa! Bir kadın sporla ilgili spikerlik yapıyor! Bence iyi bir düşünceye gelebilir.” (28y, Erkek, Garson)

“Toplumsal anlamda sadece kadın spiker olarak değil kadın çalışanların artması da ülkemizin geliştiği anlamına gelir. Mesela geçen, kadın otobüs şoförü gördüm çok hoşuma gitti. Kadınların her yerde erkeklerin yaptığı işleri yapmaları çok güzel.” (25y, Erkek, Uzman Çavuş)

“Sadece erkeğe has bir durum olarak kalmamalı. Kadınlar da ortak olmalı. Toplumsal olarak olumlu olur.” (53y, Erkek, Güvenlik)

“Güzel bir gelişme medeniyeti gösterir.” (37y, Kadın, Güzellik Uzmanı)

“Bence doğru; ama şöyle! Kadınların bazıları anlamıyor, bazıları anlıyor. Herkesi kastetmiyorum ama ilgilenmedikleri için konuşmuyorlar. Sporu çok takip eden bir kadın kendisi gibi bir kadını bulup konuşamadığı için kendini bu alan da geliştiremiyor. İlgilenmek ile ilgili... Şimdi kadınlar spordan anlamaz dersem kadının geri zekâlı olduğunu ima etmiş olurum ama öyle değil. İlgilenmiyorlar, takip etmiyorlar... Ondan dolayı.” (25y, Erkek, Uzman Çavuş)

Görüşmelerden elde edilen ortak bir görüş, sporu bilen kişilerin medya sektöründe spor spikeri olarak görev yapmasının daha uygun olduğudur. Bu düşünce, toplumsal cinsiyet normlarından kaynaklı önyargıları devre dışı bırakmaktadır. Bazı katılımcılar tarafından, kadınların mankenlik gibi farklı mesleklerden gelmelerinin spor spikerliği gibi bir işi tam anlamıyla yapamayacakları ve kadının bu alandaki varlığına zarar verebileceği şeklinde düşünceler dile getirilmiştir. Bu bağlamda, özellikle spor bilgisi olan kadın spikerlerin sayısının artmasının olumlu bir gelişme olduğu genel bir görüş olarak ifade edilmiştir.

“Benim düşüncem şöyle; eğer bir kadın spikerlik yapıyorsa, bana öyle geliyor ki; o konuda bilgisi olan, eskiden bir hevesi, araştırması olan insanlar spikerlik yapsa daha mantıklı olur. Hani mesela şuradan örnek vereyim eski bir manken kadın; spordan anlamayan, futboldan anlamayan gelip spikerlik yaparsa o duyguyu veremez topluma. Sadece kameranın orda dönen monitörden okur, oradan okuyarak bir duygu vermeden diksiyonlu okumuş olur. Hangi spor dalında spikerlik yaparsa yapsın bir geçmişi olmalı. Daha iyi spikerlik yapar.” (28y, Erkek, Garson)

“Kadınların bu alana girmeleri daha iyi olur. Başka alanlardan gelmeleri bir şey ifade etmez. Önemli olan girmeleri biraz çalışıp ilgi duyarlarsa yapabilirler.” (53y, Erkek, Güvenlik)

“Yani o kişinin bence o şeye ilgisi varsa zaten onu yapar, yani ilgisinin dışında olmayan bir insan geçip başka şeye yönelemez zaten. Demek gerçekten seviyordur ki, yapıyordur yani; ben bunu düşünüyorum. İnsan kendini geliştirdikten sonra senelerini vermiş bir spikerle aynı duruma bile gelebilir. Önemli olan insanın kendini vermesi, geliştirmesi yani. İstedikten sonra belirli bir amaca, belirli bir şeye gelebilir. Spikerlik de yapabilir, sunuculuk da yapabilir. Her türlü şeye katılım sağlayabilir; yani, bu mankenlik vs. başka hiçbir şeyle hiçbir alakası yok.” (28, Kadın, Uzman Yardımcısı)

“Bu önemli değil başka alanlardan da gelebilir. Erkeklerden; daha sonradan bu alana geçiş yapsa bile, başarılı olabilirler. (20, Kadın, Öğrenci)

Genel olarak ifade edilirse; katılımcılar kadınlarla ilgili spor ve medya alanındaki olumsuz algıların yavaş yavaş değişmeye başladığını ve olumlu gelişmelerin yaşandığını, kadınların spor medyasında daha fazla görünmesini desteklediklerini ve bu gerekliliği önemsediklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca kadınların spor medyasında bilgi ve deneyimleriyle var olmalarının; sadece fiziksel özellikleriyle orada bulunuyor algısını yıkma değil, aynı zamanda şiddet gibi olumsuz gelişmeleri de engelleme potansiyeline sahip olduğunu belirtmişlerdir.

SONUÇ

Spor denildiği zaman akla gelen ilk olarak genellikle futbol olmaktadır. En popüler spor dalı olarak futbol sadece bir oyun ve spor dalı olmanın ötesinde anlamlar taşımaktadır. Bu nedenle futbol hem bir spor dalı olarak hem de izleyici kitlesi açısından toplumsal anlamda birçok değişkeni içermekte ve sosyolojik olarak önemli verileri de içinde barındırmaktadır. Tüm dünyada her kesimden insanın ilgilendiği bir spor olmasıyla incelenmeye açıktır. Futbol, spor dünyasında erkekler açısından kimliğin ve sembolik şiddetin sergilendiği tahakküm araçlarından biridir. Dolayısıyla toplumsal cinsiyete dair önemli kodları içinde barındırır. Erkek egemen kültürün kendisini gösterdiği, öte yandan toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin görüldüğü bir alandır.-Erkeğin egemen olduğu bu alanda, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya katkı sunma adına kadınların varlığının artışı dikkat çekicidir.

1960lı yıllarla hayatımızda önemli bir yer edinmeye başlayan medya içerisinde, zamanla toplumda popüler olan futbol odaklı bir alt medya alanı da oluşmuştur. Her geçen gün önemi giderek artan futbol medyasında eril söylemler ve hareketler yaygın olsa da ve kadınların varlığı geri planda kalsa da günümüzde bu durum değişmektedir. Futbol medyası, beden algısı üzerinden erkek izleyicileri cezbetmekte ve bu şekilde gelir elde etmektedir. Kadınların futbol medyasındaki varlığı kadınları erkeksi dil ve tavırlara maruz bırakarak onları arka plana itebilirken, aynı zamanda kadın futbolunu teşvik ederek kadın futbol izleyicisini beslemekte ve toplumsal cinsiyet eşitliğine katkı sunmaktadır. Bu bağlamda, futbol medyasında çalışan kadın spikerlerin önemli bir rolü vardır.

Kadın spikerlerin bir dönem spor/futbol medyasında genellikle fiziksel/kadınısı görünümleri üzerinden kullanılması, kadın beden algısının tarih boyunca nasıl ele alındığının incelenmesini gerektirir. Geleneksel anlamda erkek egemen olan toplumsal yapıda, kadınlar sıklıkla erkeğin ilgisini çekmeye yönelik bir meta olarak görülmüşlerdir. Futbol medyası da bu erkek egemen yapının etkisinde kalarak kadınları 'güzellik' ve 'çekicilik'leriyle sunmuş, kadınların ikinci planda kalmasına katkıda bulunmuştur. Eril söylem ve tavırlar, bir anlamda

kadın spikerler aracılığıyla yeniden üretilmiştir. Ancak günümüzde kadın spikerlerin sayısındaki artış, kadınların futbol dünyasındaki rolünün sorgulanmasına ve değişmesine neden olmuştur. Bu artış, erkek ve kadın futbol izleyicileri arasında olumlu geri dönüşler almaktadır. Futbol hala eril bir yapıya sahip olsa da kadın spiker, futbolcu ve izleyicilerinin sayısının artması sporun ve özelde de futbolun daha eşitlikçi bir yöne doğru dönüşebileceğinin işaretlerini taşımaktadır.

Biyolojik cinsiyet bireyin doğumundan itibaren erkek veya kadın kimliğini kazanması ve sürdürmesi olarak kabul edilirken, toplumsal cinsiyet ise erkeklik veya kadınlık gibi toplum tarafından yüklenen norm ve inançlarla ilgilidir. Sosyolojik açıdan değerlendirilmesi gereken, toplumsal cinsiyete atfedilen anlamların davranışları nasıl şekillendirdiğidir. Toplumsal cinsiyet rollerine göre, pek çok toplumda erkeklere güç ve rekabet odaklı “görevler” atfedilirken, kadınlar daha çok hoşgörü, nezaket ve insan ilişkilerine dayalı işlerle ilişkilendirilmektedir. Ülkemizde de bu kültürel normlar nedeniyle kadınlar, sporun ve özellikle futbolun dışında bir alanla ilişkilendirilmiştir. Bu alandaki faaliyetler genellikle erkekler için ayrılmıştır ancak son yıllarda bu düşünce değişmeye başlamıştır.

1960lı yıllardan itibaren dünya genelinde çeşitli toplumsal hareket dalgaları başlamıştır. Toplumsal cinsiyet eşitliğini savunan hareketler de bu dalgalardan biridir. Bu çerçevede, günümüzde temsilcileri giderek artan feminist düşüncelere ilişkin kuramlar ortaya çıkmıştır. Bu kuramlardan bazıları kadınların ekonomik hayatta daha etkin bir rol oynamalarını desteklerken, bazıları ise kültürel kalıpların değişimine vurgu yapmaktadır. Ancak tüm feminist kuramların temel amacı, toplumsal cinsiyet eşitliğinin her alanda önemini vurgulamaktır. Bu bağlamda, feminist kuramların spor ve futbol medyasındaki toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin sorunlara daha fazla odaklanması önem taşımaktadır.

Toplumsal cinsiyet araştırmaları içinde önemli kavram olan ataerkillik sadece güç ve rekabeti ifade etmekle kalmaz, aynı zamanda toplumun tüm alanlarına yayılarak kadınların ikinci plana atılmasına göndermede bulunur. Toplumsal eşitliği sağlamanın kritik yollarından biri, bu kavrama yüklenen toplumsal normları dönüştürerek cinsiyet eşitliği yolunda önemli bir adım atmaktır. Toplumsal cinsiyet eşitliği için, herhangi bir işin cinsiyeti olmadığına dair anlayışın geliştirilmesi gerekmektedir.

Spor, Bourdieu'nün eril tahakküm kavramıyla analiz edilebilecek olgulardan biridir. Tarihsel olarak spor, erkeklerin hâkim (baskın) olduğu bir alandır ve bu hakimiyet süre gelen ataerkil kültür ve bu kültürle şekillenen habitus ve sermaye ile ilişkilidir. Özellikle spor ve futbol gibi alanlardaki erkek hâkimiyeti, kişinin toplumsal sermayesini ve alandaki konumunu etkileyebilir; buna bağlı olarak

toplumsal cinsiyet ayrımcılığını görünür kılabılır. Bu nedenle, kadınların spor genelinde ve özellikle futbol dünyasında daha fazla görünür olması sembolik şiddeti kırmasına ve bu alanda kendilerine ait bir habitus ve sermaye oluşturmalarına bağlıdır. Kadınların medya (spor, futbol) aracılığıyla kendi habitus ve sermaye ilişkileriyle daha fazla görünür olması, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak ve tahakkümü yıkmak için önemli bir adım olarak görülmektedir.

Toplumsal cinsiyet olgusu beden üzerinden incelendiğinde, kadının fiziksel çekiciliğinin erkek futbol izleyicileri için bir çekicilik unsuruna dönüştüğü ve bu şekilde kadınların belirli kalıplara sıkıştırılarak eşitlik çabalarına zarar verildiği görülmektedir. Bu durumdan kadınların yanı sıra, erkekler de rahatsızlık duymaktadır. Ancak medya kanalları, özellikle kadın bedenini kullanarak gelir elde etmeye (reytinglerini arttırmaya) devam etmektedir. Spor ve özellikle futbol medyasında kadınların bedenleriyle değil, bilgi ve uzmanlıklarıyla öne çıkması büyük bir öneme sahiptir.

Spor/futbol medyası büyük bir sektör olarak toplum üzerinde geniş etkilere sahiptir. Kadınların futbol medyasında fiziksel özelliklerine göre var olduğuna yönelik toplumsal algının yıkılması ve kadınların bilgi ve birikimleriyle bu alanda varlığının artması toplum tarafından kabul gören bir gelişmedir. Katılımcılar özellikle spor geçmişi olan kadınların, mankenlerin yerine futbol medyasında daha fazla görünmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Bu bağlamda medya kuruluşlarının kadın spiker ve yorumcu seçiminde kriter olarak “kadını” özelliklerden ziyade liyakate dayalı bir yaklaşım sergilemesi önem arz etmektedir. Bu durum toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasına önemli katkılar sunacaktır.

REFERANSLAR

- Akiner, N. (2020). Türkiye’de medyanın toplumsal cinsiyeti: kadın medya profesyonellerinin erkek egemen medya yapısına dair algıları. *Researcher Social Science Studies*, 8(2), 40–61.
- Anderson, E., ve White, A. (2018). *Sport, theory and social problems: a critical introduction*. Routledge.
- Bourdieu, P. (2015). *Eril tahakküm* (çev. B. Yılmaz, 2. Basım). Bağlam Yayıncılık.
- Brown, D. (2006). Pierre Bourdieu’s “Masculine Domination” thesis and the gendered body in sport and physical culture. *Sociology of Sport Journal*, 23(2), 162–188.
- Bryson, L. (1987). Sport and the maintenance of masculine hegemony. *Women’s Studies International Forum*, 10(4), 349–360.
- Clemmons, A. K. (2022). *The rise of women in sports media*. Global Sport Matters. <https://globalsportmatters.com/culture/2022/08/02/every-day-gets-better-rise-women-in-sports-media/> adresinden 31 Temmuz 2023 tarihinde alınmıştır.
- Cooky, C., Council, L. D., Mears, M. A., ve Messner, M. A. (2021). One and done: the long eclipse of women’s televised sports, 1989–2019. *Communication & Sport*, 9(3), 1–25. <https://doi.org/10.1177/21674795211003524>
- Cooky, C., Messner, M. A., ve Hextrum, R. H. (2013). Women play sport, but not on tv: a longitudinal study of televised news media. *Communication & Sport*, 1(3), 203–230. <https://doi.org/10.1177/2167479513476947>
- Creswell, J. W. (2021). *Nitel araştırma yöntemleri: beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni* (çev. M. Bütün ve S. B. Demir, 6. Baskı). Siyasal Kitabevi.
- Dam, S. (2022). *Underrepresentation of women in sports journalism*. Scot Scoop News. <https://scotscoop.com/underrepresentation-of-women-in-sports-journalism/> adresinden 18 Temmuz 2023 tarihinde alınmıştır.
- Kavasoğlu, İ., ve Yaşar, M. (2016). Toplumsal cinsiyet normlarının dışındaki sporcular. *Spor Bilimleri Dergisi*, 27(3), 118–132.
- Messner, M. A. (1988). Sports and male domination: the female athlete as contested ideological terrain. *Sociology of Sport Journal*, 5(3), 197–211.
- Petersen-Wagner, R. (2020). *Women’s sport and the media*. Society + Media + Sports. <https://petersen-wagner.biz/2020/03/29/womens-sport-and-the-media/> adresinden 18 Temmuz 2023 tarihinde alınmıştır.
- Standforddaily. (2022). *From the community | The lack of female voices in sports broadcasting*. The Stanford Daily.

<https://stanforddaily.com/2022/02/10/from-the-community-the-lack-of-female-voices-in-sports-broadcasting/> adresinden 31 Temmuz 2023 tarihinde alınmıştır.

Zippia. (2021). *Sports announcer demographics and statistics [2022]: number of sports announcers in the US*. Zippia. <https://www.zippia.com/sports-announcer-jobs/demographics/> adresinden 31 Temmuz 2023 tarihinde alınmıştır.

Bölüm 70

Dini Bağlılık, Sosyal Karşılaştırma ve Materyalizm Faktörlerinin Yaşam Doyumundaki Rolünün İncelenmesi¹

İbrahim YEMEZ², Cansu TUNAHAN³

¹ Bu çalışma 10-12 Temmuz 2023 tarihlerinde İstanbul'da gerçekleştirilen I. Uluslararası Rumeli Toplum ve Eğitim Bilimleri Kongresi'nde sunulan bildirinin genişletilmiş ve revize edilmiş halidir.

² Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İletişim Fakültesi,
ibrahimyemez@cumhuriyet.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-3176-6394

³ İ. Rumeli Üniversitesi, İkt. İdr. ve Sos. Bil. Fak.,
cansu.tunahan@rumeli.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-8953-9739

Özet

Yaşam doyumunu ilk kez 1961’de Neugarten tarafından literatüre kazandırılan bir kavramdır. Kavram, bir insanın beklentileriyle, elinde olanların karşılaştırılmasıyla elde edilen durum ya da sonucu ifade etmektedir. Bu kavram insanların çoğunluğu için hayatın temeli olan bir kavramdır. Başka bir ifadeyle yeryüzünde yaşayan birçok insan için yaşamdan zevk almak, iyi hissetmek, hayattan tatmin olmak gibi duygular yaşamının temel amacını oluşturmaktadır. Bu bağlamda bu çalışmada Dini Bağlılık, Sosyal Karşılaştırma ve Materyalizm faktörlerinin Yaşam Doyumu üzerinde etkili olup olmadığı incelenmek istenmiştir. Çalışma kapsamında 1-30 Nisan 2023 tarihlerinde online anket methodologyyla, 18 yaşından büyük 581 kişiden veriler toplanmıştır. Toplanan verilere Smartpls programıyla ilk olarak Faktör Analizi yapılmış ve kullanılan ölçeğin geçerlilik ve güvenilirliği ortaya konmuştur. Daha sonra araştırma modeli Yol Analizi ile test edilmiş; Dini Bağlılık, Sosyal Karşılaştırma ve Materyalizm faktörlerinin Yaşam Doyumu üzerinde doğrudan ve dolaylı etkilerine bakılmıştır. Elde edilen bulgulara göre dini bağlılık yaşam doyumunu %38 ve pozitif olarak ve sosyal karşılaştırma yaşam doyumunu %10 ve pozitif olarak etkilerken, materyalizmin ise anlamlı bir etkisi yoktur. Tüm faktörler toplu olarak yaşam doyumunu faktörünü ise %20 ve pozitif etkilemektedir. Çalışma sonucunda bireylerin yaşam doyumlarında dini bağlılıklarının yüksek bir etkisi, sosyal karşılaştırmanın düşük bir etkisi olduğu ancak materyalizm faktörünün ise hiç etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dini Bağlılık, Sosyal Karşılaştırma, Materyalizm, Yaşam Doyumu

GİRİŞ

Genel anlamda yaşamdan duyulan memnuniyet, tatmin ve mutluluk hissini temsil eden yaşam doyumu, bireyin yaşam kalitesini kişisel kriterleri doğrultusunda olumlu yönde değerlendirmesidir (Perrone ve Civiletto, 2004 ; Suldo vd., 2009). Bu bağlamda, yaşam doyumu, bireyin yaşam koşullarını standartlar ile karşılaştırdığı bilişsel bir yaşam yargısıdır (Bibi vd., 2015). Yaşam doyumu bireyin yaşantısına yönelik tatmin sağlamasında önemli bir unsurdur. Zira, yüksek bir yaşam doyumu bireye yaşama yönelik esenlik, mutluluk ve diğer bireyler ile etkin iletişim kurabilmeyi mümkün kılmaktadır. Ayrıca, yüksek yaşam doyumuna sahip bireylerin yaşantılarındaki sorunları çok daha pratik bir şekilde çözdükleri, daha etkin ve verimli oldukları görülmektedir (Pasupuleti vd., 2009). Dolayısıyla, yaşam doyumu, bireyin hayatının nasıl olduğu ve gelecekte ne yönde ilerleyeceği noktasında ne hissettiğini temsil etmektedir (Shahnaz ve Karim, 2014).

Bu çalışmada dini bağlılık, sosyal karşılaştırma ve materyalizm faktörlerinin bireylerin yaşam doyumları üzerinde etkisi olup olmadığını ortaya koymak amacı söz konusudur. Bu amaçla araştırmacılar tarafından bir model tasarlanmış ve bu model toplanan veriler ile yapısal eşitlik modellemesi kullanılarak test edilmiştir.

Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde araştırma modelinde yer alan yaşam doyumu, dini bağlılık, sosyal karşılaştırma ve materyalizm kavramları açıklanmıştır. İkinci bölümde konuyla doğrudan ilgili olan alanyazındaki çalışmalardan kronolojik örnekler verilmiştir. Üçüncü bölümde araştırmanın yönteminden bahsedilmiştir. Dördüncü bölümde ise verilerin analizi ile elde edilen bulgular açıklanmıştır. Son ve beşinci bölümde ise sonuçlar ve önerilerden bahsedilmiştir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Yaşam Doyumu

Aristoteles döneminden bu yana, mutluluk kavramının insan yaşantısındaki yerine yönelik çalışmalar büyük ilgi görmüştür. Bu bağlamda, mutluluk kavramına yönelik çalışmalar üç fenomen üzerinde şekillenmiştir. Bunlar; duygusal tepkiler, alan doyumu ve yaşam doyumudur (Proctor vd., 2009). Yaşam doyumu kavramı, bireysel alanlar çerçevesinde algılanan yaşam kalitesini temsil etmektedir (Goldbeck vd., 2007).

Öznel iyi oluşun temel göstergesi olarak görülen yaşam doyumu, genellikle yaşama yönelik mutluluğu ve mutsuzluğu nitelendirmek için kullanılmaktadır (Proctor vd., 2009). Yaşam doyumu, bireysel, psikolojik, davranışsal ve sosyal açıdan olumlu ruh sağlığı ile ilişkilendirilmektedir (Proctor vd., 2017). Bireyin yaşantısının bilişsel değerlendirmesi olarak tanımlanan yaşam doyumuna yönelik

sürdürülen ilk çalışmalar 1960'lı yıllara dayanmaktadır. İlgili dönemde ABD'de ruh sağlığına verilen önemin artması ile birlikte yaşam doyumuna yönelik birçok çalışma yapılmaya başlamıştır (Pavot ve Diener, 2008 ; Veenhoven, 1996). Yaşam doyumunun olumlu yönde olması mutlu bir yaşam ile ilişkilendirilirken, olumsuz yönde olması, depresyon ve mutsuzluk ile ilişkilendirilmektedir (Proctor vd., 2009).

Yaşam doyumunun belirleyicileri olarak sosyal, fiziksel, mental sağlık, duygusal, psikolojik iyi oluş, etkili ve işlevsel iletişim kurma yeteneğine sahip olma, sosyal bağlantılara sahip olma, sosyal ilişkileri başlatabilme ve yürütebilme gibi unsurlar sayılmıştır (Cruce vd., 2010). Başka bir çalışmada da bireyin yaşam doyumunun yaşama yüklenen anlam, amaçlara ulaşma konusunda uyum, günlük yaşamdan alınan mutluluk, pozitif bireysel kimlik, ekonomik, güvenlik, sosyal ilişkiler ve fiziksel olarak bireyin kendini iyi hissetmesi olduğu ifade edilmiştir (Schmitter, 2003; Akt. Yılmaz ve Aslan, 2013). Bu doğrultuda yaşam doyumunu üzerinde birçok faktörün etkili olduğu ve araştırma konusu olduğu görülmektedir.

Dini Bağlılık

Öznel, bilişsel, davranışsal, sosyal ve kültürel bileşenlerden oluşan dini bağlılık kavramı, ideal bir dünyayı gerçek dünyadan ayırt ederek, olumlu ve olumsuz koşulları kabul etmeyi içeren bir bakış açısidir (Bergan ve McConatha, 2001; Yuen, 2013). Dini bağlılığı yüksek bireyler, benliğin benlikten daha büyük bir şey ile ilişkili olduğuna inanarak, davranışlarını topluluğa katkı sağlama amacı doğrultusunda sürdürmektedirler (Jeon ve Choi, 2021). Dini bağlılık kavramı bireye, belirsizlik duygusuyla başa çıkma olanağı sunmaktadır. Böylece, birey olayları kendi için daha anlaşılır kılarak, anlamlandırabilmektedir (Ten vd., 2017). Dini bağlılığın sağlamış olduğu bu faydalar, bireye yaşamı anlamlandırması noktasında yapıcı bir çerçeve sunmakta, bu durum da bireyin yaşama yönelik olumlu bir perspektif benimsemesine olanak tanımaktadır (Sinnewe vd., 2015). Yapılan çalışmalar dini faaliyetler için ayrılan zaman ile yaşam doyumunu arasında olumlu bir ilişki olduğunu göstermektedir. Buradan hareketle, dini doyumun yaşam doyumunu yordadığı söylenebilmektedir (Dorahy vd., 2007).

Sosyal Karşılaştırma

Sosyal karşılaştırma, bireyin kendi görüş ve yeteneklerini değerlendirebilmek için dış göstergelere başvurmasına yönelik bir dürtüdür (Festinger, 1957). Benliğin belirli yönlerini değerlendirmek ve geliştirmek için bireyin kendisini başkalarıyla kıyaslamasına dayanan sosyal karşılaştırma, bireyin nasıl davranması, düşünmesi veya hissetmesi gerektiğine diğer insanları referans

olarak karar vermesidir (Suls vd., 2002; Verduyn vd., 2020). Özellikle sosyal bilimlerde, sosyal anlamda gerçekliğin değerlendirilebilmesi için kıyaslamanın sıkça kullanıldığı ve aynı durumla karşı karşıya kalan iki bireyin sosyal karşılaştırma yaparak içerisinde buldukları durumları daha etkin bir şekilde değerlendirebildiklerini göstermiştir (Buunk ve Gibbons, 2007). Bu örnekten de anlaşılabilceği üzere, sosyal karşılaştırma vasıtasıyla bireyler, çevrelerinin nasıl olduklarına, neleri sevip sevmediklerine ya da neleri yapıp yapmadıklarına yönelik gözlemleri ile kendilerini başkaları ile ilişkilendirmektedirler (Corcoran vd., 2011). Yapılan çalışmalar, günlük yaşamda sürdürülen sosyal karşılaştırmalarda bireylerarası sürdürülen ilişkiye ya da karşılaştırmanın kapsamına bakılmaksızın, bireyin aşağı yönlü sosyal karşılaştırmanın ardından kendini daha iyi, tersi durumda ise daha kötü hissettiği kaydedilmiştir. Buradan hareketle, sosyal karşılaştırmanın asimilasyon etkisini de bünyesinde barındırdığı söylenebilmektedir (Bunk vd., 2005).

Materyalizm

Materyalizm kavramı, bireyin dünyevi varlıklara vermiş olduğu önemi temsil etmektedir. Bu tanımlamaya göre, bu mülkler bireyin memnuniyet ya da memnuniyetsizlik seviyesini belirlemektedir (Ger ve Belk, 1996). Eski uygarlıklara kadar dayanan kazanım arzuları, günümüzde, materyalizm terimi ile ilişkilendirilmiştir (Ryan ve Dziurawiec, 2000). Materyalizme yönelik sürdürülmüş geçmiş çalışmalar, materyalist bakış açısını benimsemiş bireylerin, bir mamulü satın alırken bunu bir başarı olarak görmesinden ötürü satın alma işlemini gerçekleştirdiği ve aslında mamulleri kullanmak ya da edinmek için satın almadığını göstermiştir (Fitzmaurice ve Comegys, 2006). Bu bakış açısına göre materyalizm ile ilişkilendirilen özellikler, sahiplenme, cimrilik ve kıskançlıktır. Buradan hareketle, materyalizm, başlıca yaşam hedeflerine ulaşmak için maddi olguların mülkiyetine verilen önem olarak nitelendirilmektedir (Kilbourne ve LaForge, 2010).

Materyalizm genellikle bireyin refah seviyesine aykırı bir özellik değişkeni olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu bakış açısı, materyalizmin yalnızca olumsuz noktalarına odaklanarak, olumlu yönlerini görmezden gelmekte ve materyalist bakış açısını bireysel bir değişken olarak nitelendirmektedir (Shrum vd., 2014). Materyalizme yönelik bakış açısının genel anlamda olumsuz tanımlamalar çerçevesinde ilerlemesinin temel nedeni, bireyselci tüketimin fedakârlık ve sosyal refah kavramlarından uzak olduğu düşüncesidir. Buradan hareketle, materyalizmin bireyi ilişkilerden uzaklaştırdığına, mülkiyet suçlarına ve açgözlülüğe sebebiyet verdiğine yönelik inançlar pekişmiştir (Ger ve Belk, 1999). Bu faktörlere ek olarak, materyalizmin, doğal kaynakların tüketiminin

hızlanmasına neden olduğu düşüncesi, bu bakış açısının çevrecilik kavramına yönelik bir tehdit olarak nitelendirilmesine neden olmuştur (Banerjee ve McKeage, 1994). Bu faktörler, materyalist bakış açısına yeni bir boyut kazandırmıştır. Yeni materyalist yaklaşım ile, bireyin tüketim alışkanlıklarını sergilerken doğal dengeyi göz önünde bulundurması ve bu alışkanlıklarını sürdürülebilir bir şekilde gerçekleştirmesi beklenmektedir (Scott vd., 2014).

LİTERATÜR TARAMASI

Yaşam doyumu konusunda ilgili alanyazın incelenmiş ve çalışmanın konusuyla doğrudan bağlantılı olan araştırmalar kronolojik olarak aşağıda verilmiştir:

Özgür vd. (2012) yaptıkları çalışmada evde ve yurtda ikamet eden üniversite öğrencilerinin yaşam doyumlarını ölçmüşlerdir. Çalışma sonucunda fiziksel ve ruhsal sağlığını, ekonomik durumunu, yaşam kalitesini ve kişilerarası ilişkilerini “kötü” olarak tanımlayan, yurtda ya da evde kalmaktan memnun olmayan öğrencilerin yaşam doyumlarının daha düşük seviyede olduğu bulunmuştur.

Çivitci (2012) yaptığı çalışmada üniversite öğrencilerinin yaşam doyumu seviyeleri ve özerklik, başatlık ve başarı gibi psikolojik ihtiyaçlarının cinsiyet durumlarına göre değişimini araştırmıştır. Çalışma sonucunda yaşam doyumu yüksek olan öğrencilerin başarı gereksinimi, yaşam doyumu düşük olan öğrencilere göre daha yüksek; özerklik ve başatlık gereksinimlerinin yüksek ve düşük yaşam doyumlarına göre farklılık göstermediği; başatlık ve özerklik gereksinimlerinin erkeklerde kızlara nazaran daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Gülcan ve Bal (2014) yaptıkları çalışmada genç yetişkinlerde mutluluk ve yaşam doyumu üzerinde iyimserliğin etkisini araştırmışlardır. Çalışma sonucunda mutluluk ve yaşam doyumu ile iyimserlik arasında olumlu bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Kermen vd. (2016) yaptıkları çalışmada ergenlerde sosyal kaygıyı yaşam doyumu ve psikolojik iyi oluşun bir yordayıcısı olarak ele almışlardır. Çalışma sonucunda sosyal kaygının yaşam doyumu ve psikolojik iyi oluşun negatif bir yordayıcısı olduğu, yaşam doyumunun da cinsiyete göre farklılık göstermediği tespit edilmiştir.

Dağlı ve Baysal (2016) yaptıkları çalışmada Diner vd. (1985) tarafından geliştirilen yaşam doyumu ölçeğini Türkçeye uyarlamışlardır. Çalışma sonucunda ilgili ölçeğin MEB’de görevli öğretmenlerin yaşam doyumlarına ilişkin algılarının ölçülmesinde kullanılabilir, geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğu tespit edilmiştir.

Yelpaze ve Yakar (2019) yaptıkları çalışmada üniversite öğrencilerinin yaşam doyumları ve bilişsel esnekliklerini araştırmışlardır. Çalışma sonucunda eğitim

fakültesi öğrencilerinin, akademik başarısı düşük olanların ve kadınların bilişsel esneklik düzeylerinin anlamlı bir şekilde düşük olduğu, ilahiyat fakültesi öğrencilerinin ise yaşam doyumlarının yüksek olduğu ve ayrıca bilişsel esnekliğin yaşam doyumunun anlamlı bir yordayıcısı olduğu tespit edilmiştir.

Akbiyık (2020) yaptığı çalışmada üniversite öğrencilerinin yaşam doyumlarını farklı değişkenler açısından ele almıştır. Çalışma sonucunda inandığı dinin gereklerini yapanların ve dini inancı yüksek olanların bir dine inanmayan ve inandığı dinin gereklerini daha az yerine getirenlere nazaran daha yüksek bir yaşam doyumuna sahip oldukları; akademik, sosyal ve kişisel beceri ve yetkinliklerini geliştirdiğine yönelik algıyla yaşam doyumları arasında olumlu bir ilişki olduğu bulunmuştur.

Taşçı (2021) yaptığı çalışmada sosyal zekâ ile yaşam doymu arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma sonucunda sosyal farkındalık arttıkça benlik doymu, ilişki doymu, sosyal çevre doymu, iş doymu ve yaşam doymunun da arttığı bulunmuştur. Ayrıca sosyal becerinin genel yaşam doymunun önemli bir yordayıcısı olduğu tespit edilmiştir.

Demir vd. (2021) yaptıkları çalışmada yaşam doymu ve psikolojik iyi oluşu yaşam kalitesinin yordayıcıları olarak ele almışlardır. Çalışma sonucunda yaşam doymunun barınma şekline, topluluk üyeliğine, arkadaş sayısına ve teknoloji kullanım sıklığına göre farklılık göstermediği, yaşam kalitesi ile yaşam doymu arasında olumlu ve orta düzeyde bir ilişki olduğu ve yine psikolojik iyi oluş ile yaşam doymu arasında da olumlu ve orta düzeyde bir ilişki olduğu bulunmuştur.

ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Çalışma Grubu

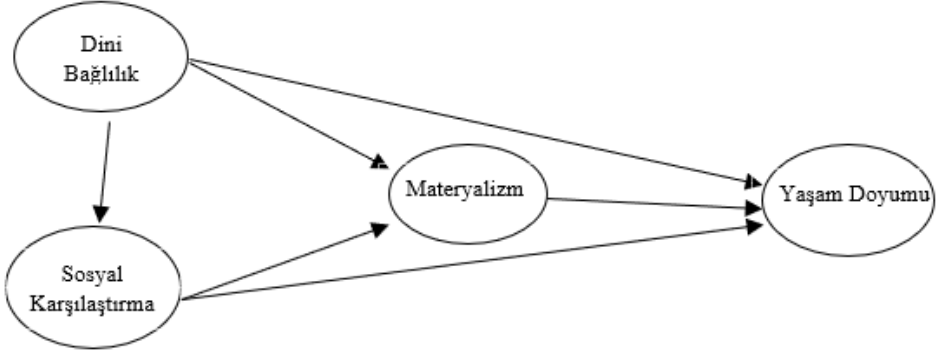
Araştırmanın çalışma grubunu kolayda örnekleme yöntemiyle belirlenen ve 18 yaşından büyük 581 kişi oluşturmaktadır. Veriler çevrimiçi anket tekniği ile 1-30 Nisan 2023 tarihlerinde elde edilmiştir. Anket linki mobil uygulamalarda ve çevrimiçi ortamlarda paylaşılarak kişilere ulaşılmaya çalışılmıştır.

Ölçüm Aracı

Araştırmada beşli Likert tipinde toplam 18 adet ifadeyi içeren ölçme aracı kullanılmıştır. Ölçme aracındaki ifadelerden Dini Bağlılık ile ilgili olan alı ifade Hooseini vd. (2020)'nin çalışmasından alınmış, diğer ifadeler ise Roy vd. (2020)'nin çalışmasından alınmış ve Türkçeye çevrilmiştir. Ayrıca ölçme aracında bireylerin demografik özelliklerini tanımlayan 6 adet ifade daha vardır. Çalışmada maliyet ve zaman kısıtlarından dolayı çevrimiçi anket yöntemi kullanılmıştır. Ölçüm aracındaki ifadeler EK' te verilmiştir.

Çalışmanın Modeli

Araştırma modeli aşağıdaki Şekil 1'deki gibidir.

Şekil 1: Araştırmanın Modeli

Araştırmacılar tarafından tasarlanan modelde yer alan toplam dört adet değişken vardır. Bu değişkenlerden Dini Bağlılık ve Sosyal Karşılaştırma adlı değişkenler bağımsız değişkenleri, Materyalizm adlı değişken aracı değişkeni ve Yaşam Doyumu adlı değişken ise bağımlı değişkeni oluşturmaktadır. Araştırma modelinde hem doğrudan hem de dolaylı etkiler incelenmiştir.

Uygulanan Analiz Teknikleri

Araştırmada önce ölçme aracının geçerliliği ve güvenilirliğini saptamak için Faktör Analizi yapılmıştır. İkinci olarak ise Yol Analizi ile tasarlanan model sınanmıştır. Bütün analizler SMARTPLS v4. (Demo) programı ile yapılmıştır.

VERİLERİN ANALİZİ

Çalışma Grubuna Ait Bulgular

Tablo 1'de çalışmaya dahil olan bireylerin demografik özelliklerine ait tanımlayıcı istatistikler verilmiştir.

Tablo 1'e göre veri grubunun %58,7'si kadın; %41,3'ü erkektir. Yaşa göre en yüksek katılımın %76,1 ile 18-25 yaş aralığında; mesleğe göre en yüksek katılım %40,4 ile öğrencilerde; medeni duruma göre en yüksek katılım %80,4'ü ile bekarlarda; eğitim durumuna göre en yüksek katılım %52 ile lisans mezunlarında; aylık ortalama aile gelirine göre en yüksek katılım ise %63,9 TL ile 9000 TL ve altı geliri olanlar kişilerdedir.

Tablo 1. Demografik Bulgular

Cinsiyet	Frekans	Yüzde	Medeni Durum	Frekans	Yüzde
Kadın	341	58,7	Evli	114	19,6
Erkek	240	41,3	Bekâr	467	80,4
Yaş	Frekans	Yüzde	Meslek/Sektör	Frekans	Yüzde
18-25	442	76,1	Kamu Sektörü	54	9,3
26-33	84	14,5	Özel Sektör	145	25
34-41	22	3,8	Serbest Meslek	22	3,8
42-49	20	3,4	Öğrenci	235	40,4
50 yaş ve üzeri	13	2,2	Esnaf/Tüccar	25	4,3
Eğitim Durumu	Frekans	Yüzde	Diğer	100	17,2
İlköğretim ve altı	29	5,0	Ay. Ort. Aile Geliri	Frekans	Yüzde
Lise	103	17,7	9000 TL ve altı	371	63,9
Ön Lisans	130	22,4	9001-11000 TL	114	19,6
Lisans	302	52,0	11001-13000 TL	52	9,0
Lisansüstü	17	2,9	13001-15000 TL	13	2,2
			15001 TL ve üstü	31	5,3
Toplam	581	100	Toplam	581	100

Ölçeğe Ait Bulgular

Araştırmada kullanılan ölçekteki faktörlerin geçerlilik ve güvenirlik skorlarına ait sonuçlar aşağıdaki Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Ölçeğe Ait Skorlar

Faktörler	Maddeler	Faktör Yükleri	Cronbach α	rho_A	CR	AVE
Dini Bağlılık	DB1	0,815	0,898	0,908	0,921	0,660
	DB2	0,824				
	DB3	0,856				
	DB4	0,812				
	DB5	0,760				
	DB6	0,803				
Sosyal Karşılaştırma	SK1	0,539	0,761	0,790	0,851	0,596
	SK2	0,786				
	SK3	0,881				
	SK4	0,836				
Materyalizm	MAT1	0,642	0,780	0,791	0,860	0,608
	MAT2	0,819				
	MAT3	0,861				
	MAT4	0,781				
Yaşam Doyumu	YD1	0,812	0,868	0,877	0,910	0,717
	YD2	0,880				
	YD3	0,851				
	YD4	0,842				

Tablo 2'deki skorlara göre ölçme aracındaki faktörlerin hepsinin CR skoru 0,8'in üzerindedir ve CR kriteri bakımından istenen şart sağlanmaktadır. AVE skorlarına bakıldığında da tüm faktörlerin skorları 0,5'in üzerindedir ve AVE bakımından da istenen kriter sağlanmaktadır (Yaşlıoğlu, 2017). Ayrıca tüm CR skorları da AVE skorlarından büyüktür. Bu bakımdan ölçme aracı uyum geçerliliği koşulunu yerine getirmektedir.

Yine Tablo 2'ye göre ölçme aracındaki tüm faktörlere ait iç tutarlılık skorlarının hepsi 0,7'nin üzerindedir ve faktörlerin hepsi oldukça güvenilirlik göstermektedir (Tavşancıl, 2014). Veri Tutarlılık Katsayısına (rho_A) göre de faktörlerin hepsi 0,7'nin üzerinde skorlara sahiptir. Dolayısıyla ölçekteki faktörlerin tamamının yüksek güvenilir olduğu görülmektedir (Hair vd., 2016).

Ölçek geçerliliğini sağlamanın bir diğer yolu da ayrışma geçerliliğidir. Başka bir ifadeyle ölçme aracındaki faktörlerin birbirlerinden farklı şeyleri ne derece ölçtükleri de önemlidir. Ayrışma geçerliliği için ilk olarak Fornell & Larcker kriter katsayılarına bakılmıştır. Tablo 3'teki bulgulara göre faktörlerin tamamının F&L şartını sağlamaktadır (Fornell ve Larcker, 1981).

Tablo 3: F& L Kriter Katsayıları

Faktörler	Dini Bağlılık	Materyalizm	Sosyal Karşılaştırma	Yaşam Doyumu
Dini Bağlılık	0,812*			
Materyalizm	0,180	0,780*		
Sosyal Karşılaştırma	0,389	0,371	0,772*	
Yaşam Doyumu	0,428	0,154	0,268	0,847*

Köşegen elemanlarda AVE değerlerinin karekökü yer almaktadır.

Çalışmada ek olarak Heterotrait-Monotrait oran (HTMT) katsayılarına da bakılmıştır. Tablo 4'e göre faktörlerin tamamının skorları 0,85'ten küçüktür. Dolayısıyla ölçeğin HTMT oran kriter katsayısını karşıladığı da saptanmıştır (Henseler vd., 2015).

Tablo 4: HTMT Oran Katsayıları

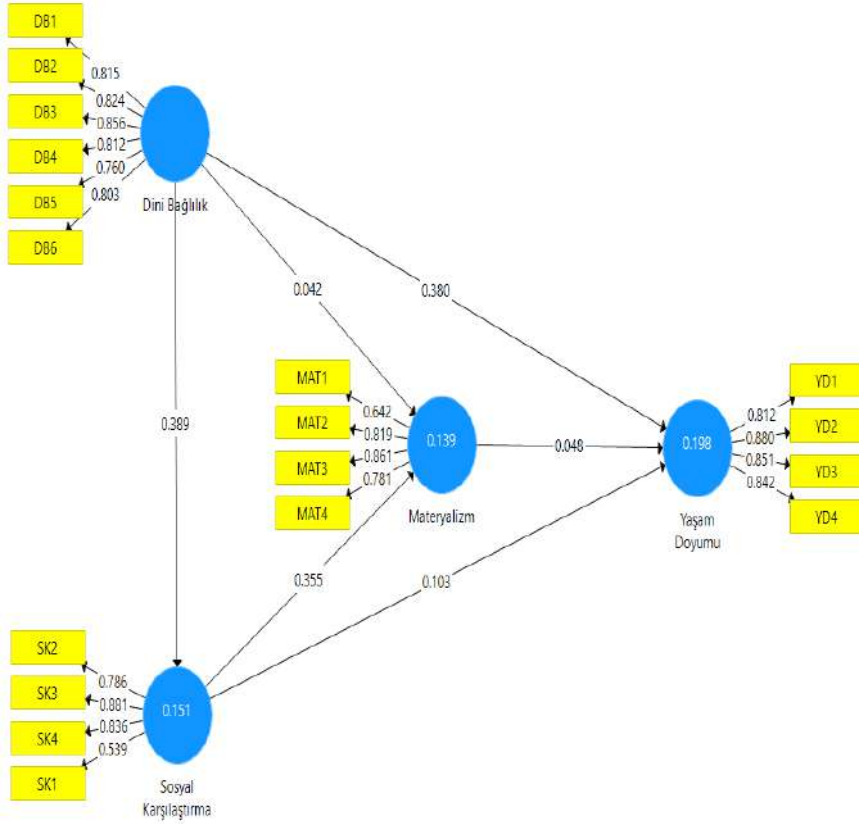
	Dini Bağlılık	Materyalizm	Sosyal Karşılaştırma	Yaşam Doyumu
Dini Bağlılık				
Materyalizm	0,218			
Sosyal Karşılaştırma	0,444	0,472		
Yaşam Doyumu	0,479	0,196	0,335	

Tasarlanan modelin yapısal uyumu sağladığını göstermek için χ^2 , NFI>0,90 ve SRMR<0.08 uyum indeksi olarak kullanılmaktadır (Hair vd., 2016). Modelin uyum iyiliği skorlarından $\chi^2=824,758$, NFI=0,942 ve SRMR=0,077 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuçlar bakımından tasarlanan model iyi uyum göstermektedir.

Ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik şartlarını sağlamasıyla araştırma modelinin test edilmesi için Yol Analizi yapılmıştır.

Yol Analizi Ait Bulgular

Şekil 2'de tasarlanan araştırma modeli verilmiştir.

Şekil 2: Araştırma Modelinin Yol Şeması

Şekil 2’de verilen araştırma modelinde Din Bağlılık ve Sosyal Karşılaştırma değişkenleri bağımsız değişkenleri, Materyalizm aracı değişkeni ve Yaşam Doyumu ise bağımlı değişkeni oluşturmaktadır. Modelde bağımsız değişkenlerin Yaşam Doyumu değişkeni üzerindeki hem doğrudan etkileri hem de dolaylı etkileri ölçülmek istenmiştir.

Modelde çoklu bağlantı probleminin olup olmadığını saptamak için doğrusallık testi yapılmıştır. Tablo 5’de bu teste dair bulgular gösterilmiştir.

Tablo 5: İç Model VIF Değerleri

	Materyalizm	Yaşam Doyumu
Dini Bağlılık	1,201	
Materyalizm		1,000
Sosyal Karşılaştırma	1,585	

Araştırma modelindeki değişkenler reflektif olduğundan doğrusallık testini kontrol etmede modeldeki değişkenlere ait iç model VIF değerleri baz alınmıştır (Doğan, 2019). Tablo 5'e göre bütün VIF değerleri eşik değer olan 3'ten küçüktür ve modelde yer alan değişkenler arasında doğrusallık ilişkisi yoktur.

Çalışmada 5000 birimlik bootstrap uygulanarak modeldeki yol katsayılarının anlamlılığını test edilmiş ve bulgular Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6: Yol Katsayıları ve Anlamlılığı

Yollar	Araştırma Örnelemi (O)	Örneklem Ortalaması (M)	Standart Sapma (STDEV)	T İstatistiği (O/STDEV)	P
Dini Bağlılık-> Sosyal Karşılaştırma	0,389	0,391	0,038	10,284	0,000
Dini Bağlılık-> Materyalizm	0,042	0,041	0,060	0,703	0,482
Dini Bağlılık-> Yaşam Doyumu	0,380	0,380	0,045	8,529	0,000
Sosyal Karşılaştırma- > Materyalizm	0,355	0,358	0,047	7,577	0,000
Sosyal Karşılaştırma- > Yaşam Doyumu	0,103	0,104	0,047	2,207	0,027
Materyalizm-> Yaşam Doyumu	0,048	0,047	0,052	0,908	0,364

Tablo 6'ya göre Dini Bağlılık-> Materyalizm yolu ile Materyalizm-> Yaşam Doyumu yolu anlamlı değildir ($p>0,05$). Ancak diğer yollar anlamlıdır ($p<0,05$). Buna göre Dini Bağlılık Sosyal Karşılaştırmayı pozitif olarak ve yaklaşık %39 düzeyinde; Yaşama Doyumunu ise pozitif olarak ve %38 düzeyinde etkilemektedir. Yine Sosyal Karşılaştırma Materyalizmi pozitif olarak ve yaklaşık %36 düzeyinde; Yaşam Doyumunu ise pozitif olarak ve %10 düzeyinde etkilemektedir.

Yol Analizinde dolaylı etkilerde görülebilmektedir. Buna göre dolaylı yolların katsayıları ve anlamlılık dereceleri de aşağıdaki Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7'ye göre Dini Bağlılık-> Sosyal Karşılaştırma-> Materyalizm yolu ile Dini Bağlılık-> Sosyal Karşılaştırma-> Yaşam Doyumu yolları anlamlıyken ($p<0,05$) diğer yollar ise anlamsızdır ($p>0,05$). Başka bir ifadeyle Dini Bağlılık Materyalizmi Sosyal Karşılaştırma aracılığıyla pozitif olarak ve yaklaşık %14 düzeyinde etkilemekteyken; Yaşam Doyumunu ise Sosyal Karşılaştırma aracılığıyla pozitif olarak ve %4 düzeyinde etkilemektedir.

Tablo 7: Dolaylı Yol Katsayıları ve Anlamlılığı

Yollar	Araştırma Örnekleme (O)	Örneklem Ortalaması (M)	Standart Sapma (STDEV)	T İstatistiği (O/STDEV)	P
Dini Bağlılık-> Sosyal Karşılaştırma-> Materyalizm-> Yaşam Doyumu	0,007	0,007	0,007	0,882	0,378
Dini Bağlılık-> Sosyal Karşılaştırma-> Materyalizm	0,138	0,140	0,023	6,050	0,000
Dini Bağlılık-> Materyalizm- > Yaşam Doyumu	0,002	0,003	0,005	0,407	0,684
Dini Bağlılık-> Sosyal Karşılaştırma-> Yaşam Doyumu	0,040	0,041	0,019	2,118	0,034
Sosyal Karşılaştırma-> Materyalizm-> Yaşam Doyumu	0,017	0,016	0,019	0,900	0,368

Araştırmada modelin yapısal analizi için R^2 , f^2 ve Q^2 değerleri kullanılmıştır. Araştırma modeline ait uygunluk değerleri aşağıda sırayla verilmiştir.

Tasarlanan modelinin belirlilik katsayılarına (R^2) ait bulgular Tablo 8’de verilmektedir. Buna göre Yaşam Doyumu değişkeni orta düzeyde açıklanmaktadır. Yine Materyalizm değişkeni de zayıf düzeyde açıklanmaktadır (Chin, 1998). Başka bir ifadeyle bu araştırmadaki tüketicilerin yaşam doyumlarının yaklaşık %19’luk kısmının dini bağlılık, sosyal karşılaştırma ve materyalizm tarafından belirlendiği söylenebilir.

Tablo 8: Belirlilik Katsayıları

Bağımlı Değişkenler	R^2	Düzeltilmiş R^2
Materyalizm	0,139	0,136
Sosyal Karşılaştırma	0,151	0,150
Yaşam Doyumu	0,198	0,193

Etki büyüklüğü (f^2) katsayıları ise Tablo 9’da verilmiştir. Buna göre Dini Bağlılık değişkeninin Yaşam Doyumu üzerindeki etkisi orta düzeydeyken, diğer iki değişkenin etkisi ise zayıf düzeydedir.

Tablo 9: Etki Büyüklüğü Katsayıları

	Materyalizm	Sosyal Karşılaştırma	Yaşam Doyumu
Dini Bağlılık	0,002	0,178	0,152
Materyalizm			0,002
Sosyal Karşılaştırma	0,124		0,010
Yaşam Doyumu			

Stone-Geisser's Q^2 kestirimsel uygunluğunu ait bulgular Tablo 10'da verilmiştir. Buna göre modelde yer alan tüm değişkenlerin Q^2 değeri pozitifdir ve bütün değişkenlerin kestirimsel uygunluğu sağladığı görülmektedir (Chin, 1998). Bu bakımdan modeldeki değişkenlerin Yaşam Doyumu değişkeni üzerinde geniş bir etkiye sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 10: Stone-Geisser's Q^2 Katsayıları

	SSO	SSE	$Q^2 (=1-SSE/SSO)$
Dini Bağlılık	3486,000	1674,621	0,520
Materyalizm	2324,000	1467,947	0,368
Sosyal Karşılaştırma	2324,000	1486,943	0,360
Yaşam Doyumu	2324,000	1150,026	0,505

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmada bireylerin yaşam doyumları üzerinde dini bağlılığın, sosyal karşılaştırmanın ve materyalizmin etkisinin olup olmadığı incelenmek istenmiştir. Bu kapsamda çevrimiçi örnekleme metoduyla, 18 yaşından büyük 581 kişiden veriler toplanmıştır. Veri toplamada 28 adet ifadeden oluşan ve farklı kaynaklardan alınan, araştırmacılar tarafından Türkçeye çevrilen bir ölçüm aracı kullanılmıştır. Araştırma verilerinin analizinde ise Smartpls v4. (Demo) programı aracılığıyla Faktör Analizi ve Yol Analizi yapılmıştır.

Araştırmada ilk olarak kullanılan ölçeğin geçerliliğine ve güvenilirliğine bakılmıştır. Buna göre ölçekte yer alan dini bağlılık, sosyal karşılaştırma, materyalizm ve yaşam doyumu faktörlerinin AVE ve CR değerlerinin istenilen aralıklarda skorlara sahip olduğu ve ölçeğin uyum geçerliliğini sağladığı ortaya konmuştur. Daha sonra ölçeğin iç tutarlılık katsayısını hesaplamak için Cronbach Alfa katsayısı kullanılmış ve ölçekte yer alan faktörlerin tamamının oldukça güvenilir ve yüksek güvenilir olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla araştırmada kullanılan ölçeğin geçerli ve güvenilir olduğu kanıtlanmıştır. Ayrıca araştırma modelinin verilerle yapısal uyumuna bakılmış ve uyum skorlarının istenilen aralıklarda olduğu görülmüştür. Başka bir ifadeyle araştırma modelinin yapısal olarak anlamlı ve geçerli olduğu da ortaya konulmuştur.

Son aşamada araştırmacılar tarafından tasarlanan araştırma modeli Yol Analizi 'ne tabi tutularak Yaşam Doyumu üzerine etkili oldukları düşünülen Dini Bağlılık, Sosyal Karşılaştırma ve Materyalizm değişkenlerinin doğrudan etkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yol Analizi sonucunda araştırma modelindeki yollardan ikisi olan Dini Bağlılık-> Materyalizm yolu ile Materyalizm-> Yaşam Doyumu yollarının anlamlı olmadığı görülmüştür ($p>0,05$). Başka bir ifadeyle çalışmaya katılan bireylerin dini bağlılıkları ile materyalizm arasında bir ilişki olmadığı yine materyalizm ile de yaşam doyumları arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür. Ancak modeldeki diğer yolların anlamlı olduğu bulunmuştur($p<0,05$). Buna göre çalışmaya katılan bireylerin dini bağlılıklarının onların sosyal karşılaştırmaları arasında anlamlı bir ilişki olduğu ve pozitif olarak ve yaklaşık %39 düzeyinde etkilediği görülmüştür. Yine bireylerin dini bağlılıklarının onların yaşam doyumunu ise pozitif olarak ve %38 düzeyinde etkilediği tespit edilmiştir. Bununla birlikte Sosyal Karşılaştırma Materyalizmi pozitif olarak ve yaklaşık %36 düzeyinde etkilerken; Yaşam Doyumunu ise pozitif olarak ve %10 düzeyinde etkilediği görülmüştür. Tüm faktörler ise toplu olarak yaşam doyumunu faktörünü yaklaşık olarak %20 ve pozitif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Her çalışmanın olduğu gibi bu çalışmanın da kısıtları söz konusudur. İlk olarak verinin çevrimiçi olarak toplanması en önemli kısıt olarak ifade edilebilir. Daha sonra nicel analiz tekniklerinin kullanılması da diğer bir kısıt olarak söylenebilir. Gelecek çalışmalarda yüz yüze olarak verilerin toplanması, nitel araştırma tekniklerinin de kullanılması daha farklı sonuçların elde edilmesine imkân sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Akbıyık, M. (2020). Üniversite Öğrencilerinin Yaşam Doyumlarının Çeşitli Değişkenler Bağlamında İncelenmesi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 51 (51) , 280-301 . DOI: 10.15285/maruaeabd.620972
- Banerjee, B., & McKeage, K. (1994). How Green is My Value: Exploring the Relationship Between Environmentalism and Materialism. *ACR North American Advances*.
- Bergan, A., & McConatha, J. T. (2001). Religiosity and Life Satisfaction. *Activities, Adaptation & Aging*, 24(3), 23-34.
- Bibi, F., Chaudhry, A. G., & Awan, E. A. (2015). Impact of Gender, Age and Culture on Life Satisfaction. *Pakistan Association of Anthropology*, 27(2), 1649-1652.
- Buunk, A. P., & Gibbons, F. X. (2007). Social Comparison: The End of a Theory and the Emergence of A Field. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 102(1), 3-21.
- Buunk, B. P., Zurriaga, R., Peiró, J. M., Nauta, A., & Gosalvez, I. (2005). Social Comparisons at Work as Related to A Cooperative Social Climate and to Individual Differences in Social Comparison Orientation. *Applied Psychology*, 54(1), 61-80.
- Chin, W. W. (1998). The partial least squares approach to structural equation modeling. in: G. A. Marcoulides (Ed.), *Modern Methods for Business Research* (pp. 295–358).
- Cocoran, K., Crusius, J. & Mussweiler, T. (2011). Social Comparison: Motives, Standards, and Mechanisms. *Theories in Social Psychology*, December, 119-139.
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences*. Hillsdale, NJ: Lawrence Earlbaum Associates
- Cruice, M., Worrall, L., Hickson, L., & Murison, R. (2003). Finding a focus for quality of life with aphasia: Social and emotional health, and psychological well-being. *Aphasiology*, 17(4), 333-353.
- Çivıteci, D. D. A. (2012). Üniversite Öğrencilerinde Genel Yaşam Doyumu Ve Psikolojik ihtiyaçlar Arasındaki ilişkiler . *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 21 (2) , 321-336. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil/issue/4390/60371>
- Dağlı, A. & Baysal, N. (2016). Yaşam Doyumu Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlanması: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (59), 0-0. DOI: 10.17755/esosder.263229

- Demir, R., Tanhan, A., Çiçek, İ., Yerlikaya, İ., Çırak Kurt, S. ve Ünverdi, B. (2021). Yaşam kalitesinin yordayıcıları olarak psikolojik iyi oluş ve yaşam doyumu. *Yaşadıkça Eğitim*, 35(1),192-206.
- Doğan, D. (2019), *SmartPLS ile Veri Analizi*, Zet Yayınları, 2. Baskı, Ankara.
- Dorahy, M. J., Lewis, C. A., Schumaker, J. F., Akuamoah-Boateng, R., Duze, M. C., & Sibiya, T. E. (1998). A Cross-Cultural Analysis of Religion and Life Satisfaction. *Mental Health, Religion & Culture*, 1(1), 37-43.
- Festinger, L. (1957). Social Comparison Theory. *Selective Exposure Theory*, 16, 401.
- Fitzmaurice, J., & Comegys, C. (2006). Materialism and Social Consumption. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 14(4), 287-299.
- Ger, G.& Belk, R. W. (1999). Accounting for Materialism in Four Cultures. *Journal of Material Culture*, 4(2), 183–204.
- Ger, G., & Belk, R. W. (1996). Cross-Cultural Differences in Materialism. *Journal of Economic Psychology*, 17(1), 55-77.
- Goldbeck, L., Schmitz, T. G., Besier, T., Herschbach, P., & Henrich, G. (2007). Life Satisfaction Decreases During Adolescence. *Quality of Life Research*, 16, 969-979.
- Gönül Özgür, Aysun Babacan Gümüş, Banu Durdu. Life Satisfaction of University Students Living at Home or in the Dormitory. *J Psy Nurs*. 2010; 1(1): 25-32
- Gülcan, A. & Nedim Bal, P. (2014). Genç Yetişkinlerde İyimserliğin Mutluluk ve Yaşam Doyumu Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi. *Asya Öğretim Dergisi*, 2(1(ÖZEL)),41-52.<https://dergipark.org.tr/en/pub/aji/issue/1538/18847>
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E., & Tatham, R. L. (2016). *Multivariate Data Analysis*. Pearson Education Limited.
- Hosseini, S. Mirzaei, M.&Iranmanesh, M. “ Determinants of Muslims’ willingness to pay for halal certified food:Does religious commitment act as a moderator in the relationships?” *Journal of Islamic Marketing* Vol. 11 No. 6, 2020 pp. 1225-1243.
- Jeon, K. S., & Choi, B. K. (2021). Workplace Spirituality, Organizational Commitment and Life Satisfaction: The Moderating Role of Religious Sffiliation. *Journal of Organizational Change Management*, 34(5), 1125-1143.
- Kermen, U., İlçin Tosun, N. & Doğan, U. (2016). Yaşam Doyumu ve Psikolojik İyi Oluşun Yordayıcısı Olarak Sosyal Kaygı. *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi*, 2 (1), 20-29. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/ekquad/issue/25921/273151>

- Kilbourne, W. E., & LaForge, M. C. (2010). Materialism and its Relationship to Individual Values. *Psychology & Marketing*, 27(8), 780-798.
- Materialism: The Good, the Bad, and the Ugly. *Journal of Marketing Management*, 30(17-18), 1858-1881.
- Pasupuleti, S., Allen, R. I., Lambert, E. G., & Cluse-Tolar, T. (2009). The Impact of Work Stressors on the Life Satisfaction of Social Service Workers: A Preliminary Study. *Administration in Social Work*, 33(3), 319-339.
- Pavot, W., & Diener, E. (2008). The Satisfaction with Life Scale and the Emerging Construct of Life Satisfaction. *The Journal of Positive Psychology*, 3(2), 137-152.
- Perrone, K. M., & Civiletto, C. L. (2004). The Impact of Life Role Salience on Life Satisfaction. *Journal of Employment Counseling*, 41(3), 105-116.
- Proctor, C. L., Linley, P. A., & Maltby, J. (2009). Youth Life Satisfaction: A Review of the Literature. *Journal of Happiness Studies*, 10, 583-630.
- Proctor, C., Linley, P. A., Maltby, J., & Port, G. (2017). Life Satisfaction. *Encyclopedia of Adolescence*, 2(1), 2165-2176.
- Roy, R., Rabbane, F.K., Roy Chaudhuri, H. and Menon, P. (2019), "The karma of consumption: role of materialism in the pursuit of life satisfaction", *European Journal of Marketing*, Vol. 54 No. 1, pp. 168-189. <https://doi.org/10.1108/EJM-02-2018-0134>
- Ryan, L., & Dziurawiec, S. (2001). Materialism and its Relationship to Life Satisfaction. *Social Indicators Research*, 55, 185-197.
- Scott, K., Martin, D. M., & Schouten, J. W. (2014). Marketing and The New Materialism. *Journal of Macromarketing*, 34(3), 282-290.
- Shahnaz, I., & Karim, A. K. M. R. (2014). The Impact of Internet Addiction on Life Satisfaction and Life Engagement in Young Adults. *Universal Journal of Psychology*, 2(9), 273-284.
- Shrum, L. J., Lowrey, T. M., Pandelaere, M., Ruvio, A. A., Gentina, E., Furchheim, P., Herbert, M., Hudders, L., Lens, I., Mandel, N., Nairn, A., Samper, A., Soscia, I. Steinfield, L. (2014).
- Sinnewe, E., Kortt, M. A., & Dollery, B. (2015). Religion and Life Satisfaction: Evidence from Germany. *Social Indicators Research*, 123, 837-855.
- Suldo, S. M., Huebner, E. S., Friedrich, A. A., & Gilman, R. (2009). Life Satisfaction. In *Handbook of Positive Psychology in Schools*. Routledge.
- Suls, J., Martin, R., & Wheeler, L. (2002). Social Comparison: Why, With Whom, and With What Effect?. *Current Directions in Psychological Science*, 11(5), 159-163.

- Taşçı, Erva. (2021). Sosyal Zekâ Ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Maltepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Tavşancıl, E. (2014). Tutumların ölçülmesi ve spss ile veri analizi. Nobel Yayıncılık
- Ten Kate, J., De Koster, W., & Van Der Waal, J. (2017). The Effect of Religiosity on Life Satisfaction in A Secularized Context: Assessing the Relevance of Believing and Belonging. *Review of Religious Research*, 59, 135-155.
- Veenhoven, R. (1996). *The Study of Life-Satisfaction*. Eötvös University Press.
- Verduyn, P., Gugushvili, N., Massar, K., Täht, K., & Kross, E. (2020). Social Comparison on Social Networking Sites. *Current Opinion in Psychology*, 36, 32-37.
- Yaşlıoğlu, M.(2017). Sosyal bilimlerde faktör analizi ve geçerlilik: keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizlerinin kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46 (0), 74-85. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuisletme/issue/32177/357061>
- Yelpaze, İ. & Yakar, L. (2019). Üniversite Öğrencilerinin Yaşam Doyumu ve Bilişsel Esnekliklerinin İncelenmesi . *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal* , 9 (54) , 913-935 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/tpdrd/issue/48897/623292>
- Yılmaz, E. ve Aslan, H. (2013). Öğretmenlerin İş Yerindeki Yalnızlıkları ve Yaşam Doyumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*.(3), 3:59-69.
- Yuen, C. Y. (2013). Ethnicity, Level of Study, Gender, Religious Affiliation and Life Satisfaction of Adolescents from Diverse Cultures in Hong Kong. *Journal of Youth Studies*, 16(6), 776-791.

EK: Anket İfadeleri (Beşli Likert Tipinde 1-Kesinlikle Katılmıyorum, 2-Katılmıyorum, 3- Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum, 4-Katılıyorum, 5-Kesinlikle Katılıyorum)

Dini Bağlılık:

1. Benim hayata bakış açım tamamen dini inancıma dayalıdır.
2. İnancımı/dinimi daha iyi anlamak için büyük çaba sarf ederim.
3. İnancımı/dinimi daha iyi anlamak için zaman harcarım.
4. İnancım/dinim hayatımdaki tüm ilişkilerimi/bağlantılarımı etkilemektedir.
5. İnancım/dinim benim için gerçekten çok önemlidir.
6. Sık sık inancım/dinim hakkında okumalar yaparım.

Sosyal Karşılaştırma:

1. Başkalarının nasıl yaptığına kıyasla işleri nasıl yaptığıma her zaman çok dikkat ederim.
2. Bir şeyi ne kadar iyi yaptığımı öğrenmek istersem, yaptıklarımı başkalarının yaptıklarıyla karşılaştırırım.
3. Sık sık sosyal olarak (ör. Sosyal beceriler ve popülerlik açısından) ne durumda olduğumu diğer insanlarla karşılaştırırım.
4. Kendimi başkalarıyla sık sık karşılaştıran biriyimdir.

Materyalizm:

1. Gerçekten güzel şeylere sahip olmak benim için önemlidir.
2. İstedğim her şeyi alacak kadar zengin olmak isterim.
3. Daha fazla şey almaya gücüm yetse daha mutlu olabilirdim.
4. Bazen istediğim her şeyi almaya gücümün yetmemesi beni biraz rahatsız ediyor.

Yaşam Doyumu:

1. Çoğu yönden hayatım ideale yakındır.
2. İçinde yaşadığım hayat koşullarım mükemmeldir.
3. Hayatımdan memnunum.
4. Şimdiye kadar hayattan istediğim önemli şeyleri aldım.

Bölüm 71

**Doğal Afetlerde Liderlik: Ali Erbaş'ın
06 Şubat 2023 Kahramanmaraş Depremleri
Sonrasında Uyguladığı Liderlik Tarzı**

Ebru KAYA¹

¹ Arş. Gör. Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, Güvenlik Bilimleri Fakültesi, Güvenlik Bilimleri Bölümü,
EBRU.KAYA@jsga.edu.tr ORCID: 0000-0002-9186-241X

ÖZET

Liderlik, belirli amaçlar etrafında kişileri toplama, yönlendirme, yöneltme ve yönetme işidir. Liderin sergilediği davranışlar, kişilik özellikleri ve süreci yönetme biçimleri tarzını ortaya koymaktadır. Liderlerin tarz tespitinde kullanılan yöntemler özellikler yaklaşımı, davranışsal yaklaşım ve durumsal yaklaşımdır. Sözü edilen üç yaklaşıma kimi yazarlar dördüncü bir yaklaşım olarak fonksiyonel yaklaşımı da eklemektedirler. Bu çalışma Türkiye’de 6 Şubat 2023 tarihinde gerçekleşmeye başlayan depremlerde sergilenen liderlik tarzlarının neler olabileceği sorusuna cevap bulma isteğiyle yapılmıştır. Yıpratıcı bu süreci, sosyolojik, psikolojik, siyasal, finansal boyutlarıyla ele alıp birçok liderin süreci yönetme biçimleri incelenebilir. Ancak çalışma sınırlılığı kapsamında Ali Erbaş’ın liderliği incelenmektedir. Ele alınan lider olarak Ali Erbaş’ın seçilmesi, kâr amacı gütmeyen bir örgütte sözü edilen durumla nasıl başa çıkıldığı ve ortaya çıkan liderlik tarzının ne olduğunun merak edilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu çalışmanın amacı, doğal afetler sırasında kat amacı gütmeyen ve toplumsal düzeyde manevi değerlerle özdeşleşmiş kurum liderlerinin sergilediği liderlik tarzını tespit etmektir. Bu bağlamda Ali Erbaş’ın 6 Şubat 2023-10 Nisan 2023 tarihleri arasındaki söylemleri toplanmış, sınıflandırılmış ve söylem analizi yöntemiyle incelenmiştir. Yazın içerisinde sözü edilen durumda ele alınan kurum lideri hakkında çalışma bulunmamaktadır. Bu sebeple bu çalışmanın yazına katkı sunabileceği düşünülmektedir. Sonuç olarak, Ali Erbaş’ın bu süreçte spiritüel lider olduğu tespit edilmiştir. Spiritüel liderlerin diğer liderlik tarzlarından ayrılma sebepleri, onların kendisine ve takipçilerine içinde yaşadığı topluluğa büyük hizmetlerde bulunmayı içeren kutsal bir vizyon belirleyen ve yüksek ahlaki standartlar çerçevesinde hareket eden kişi olmasıdır. Ayrıca onlar dürüstlük, adalet, yardımlaşma ve dayanışma odaklı diğerkam kişilerdir.

Anahtar Kelimeler: Lider, Liderlik, Liderlik Tarzları, Doğal Afet

ABSTRACT

Leadership is gathering, directing and managing people around certain goals. The behavior of the leader, his personality traits and the way he manages the process reveal his style. The methods used to determine the style of leaders are the trait approach, behavioral approach and situational approach. Some authors add the functional approach as a fourth approach to the three approaches mentioned. This study started with the question of what the leadership styles exhibited during the earthquakes that started to occur in Turkey on February 6, 2023 might be. This exhausting process can be discussed with its sociological, psychological, political and financial dimensions and the way many leaders

manage the process can be examined. However, within the scope of the study limitation, Ali Erbaş's leadership is examined. The choice of Ali Erbaş as the leader in question stems from curiosity about how to deal with this situation in a non-profit organization and what the resulting leadership style is. In this context, Ali Erbaş's discourses between 6 February 2023 and 10 April 2023 were examined and evaluated using the discourse analysis method. As a result, he was identified as a spiritual leader. The reason why spiritual leaders differ from other leadership styles is that they are people who set a sacred vision that includes providing great service to themselves and their followers and to the community in which they live, and act within the framework of high moral standards. In addition, they are altruistic people focused on honesty, justice, cooperation and solidarity.

Key Words: Leader, Leadership, Leadership Style, Natural Disaster

GİRİŞ

Liderlik, örgütsel düzeyde Birinci Sanayi Devrimi ile incelenmeye başlanan ve sayısız araştırmada ele alınan bir kavramdır. Ele alındığı ilk zamanlardan şu ana kadar pek çok araştırmacı liderliği farklı açılardan tanımlar. Güç ilişkisi, davranış, kişilik, beceri, grup süreci bağlamında yapılan tanımlamaların odak noktasını liderliğin izleyicileri etkileyerek ortak bir amaç uğrunda harekete geçirebilme yetisi oluşturur. Bu yetinin güç kaynakları çeşitlenmektedir. Kimi liderler pozisyonlarına, kimileri politik durumlarına, kimileri ise kişisel yeteneklerini güç kaynağı olarak kullanır. Lider olan kişinin yetkisini ve gücünü kullanım şekli, davranışları ve tutumları liderlik tarzını belirler.

Liderlik tarzı tespitinde birçok yaklaşım mevcuttur: özellikler, davranışsal, durumsal ve fonksiyonel yaklaşım. Özellikler yaklaşımı, liderin kişilik özelliklerinin neticesinde sergilediği davranışların neler olduğuna yoğunlaşır. Bilindiği üzere, bir davranış kişinin prensipleri, bilgi ve birikimi, doğuştan gelen refleksleri ve kabiliyetleriyle şekillenir. Bunlar kişinin olaylara karşı nasıl tepki göstereceğini, bakış açısını ve geliştireceği yol haritasını, yani liderlik tarzını etkiler. Durumsal yaklaşım, liderlik tarzının sabit olmadığını, liderin karşılaştığı duruma göre farklı tepkiler gösterdiğini savunmaktadır. Davranışsal yaklaşım, liderlerin belirlenen davranışları sergilemesi gerektiğinin altını çizmektedir. Bu çalışma kapsamında liderlik tarzı tespitinde durumsal yaklaşım benimsenmektedir. Durum olarak nitelendirilen olgu, 6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelmeye başlayan ve Türkiye'deki çeşitli illerde görülen depremdir.

Bu çalışma, doğal afetlerin ardından dini örgütlerde hangi tür liderlik tarzının ortaya çıktığını tespit etme amacıyla yapılmıştır. Çalışma, Diyanet İşleri Başkanı Ali Erbaş'ın Türkiye'de 6 Şubat 2023'te Kahramanmaraş merkezli meydana gelen depremlerden sonraki konuşmaların söylem analizine tabii tutularak liderlik tarzının tespit edilmesini içermektedir. Ali Erbaş'ın konuşmalarının analizi ile spiritüel lider olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Spiritüel lider, kısaca, gelişen olayların zararını minimize edilerek atlatılmasını kendisini takip eden kişileri motive ederek sağlar.

Çalışmanın ilk bölümünde liderlik ve liderlik tarzları ile ilgili bilgiler verilirken ilerleyen bölümlerde spiritüel liderlik ele alınmaktadır. Son bölümde çalışma kapsamında kullanılan yöntem: söylem analizi hakkında bilgi verilmekte akabinde belirlenen durum kapsamında sınırlandırılan konuşmaların söylem analizleri yapılmaktadır.

1. LİDERLİK VE LİDERLİK TARZLARI

Rekabet her dönemde mevcut olan ve işletmelerin kararlarını etkileyen bir olgudur. Günümüz rekabet koşulları geçmiş yıllara kıyasla daha karmaşık bir hal

almıştır. Bunun en belirgin sebepleri arasında küreselleşme ile dünyanın tek ve ortak pazar haline gelmesi ve teknolojik gelişmelerin yarattığı yüksek devinim hızı sayılabilir.

Sözü edilen yüksek rekabet ortamında işletmelerin sürdürülebilir bir rekabet avantajı elde edebilmesi için entelektüel sermaye yapısının iyi kurgulanmış olması gerekmektedir. Entelektüel sermaye insan, yapısal ve ilişkiyel olmak üzere üç başlıkta açıklanmaktadır. İnsan sermayesi kritik yetenekleri ifade etmektedir. Kritik yeteneğe sahip kişi ki bu kişi çalışan, yönetici veya lider olabilir, organizasyonun avantaj elde edebilmesini sağlayan yaratıcı fikirleri ve etkili karar alma mekanizmasının kilit unsurudur. Yapısal sermaye daha çok teknik ve teknolojik kaynaklarla ilintilidir. Lisanslar, patentler, işletmenin duran ve dönen kaynakları gibi alt kalemlerden oluşmaktadır. İlişki sermayesi ise dış çevre ile yakından alakalıdır. Müşteriler, dış paydaşlar, tedarikçiler, rakiplerle ilişkiden elde edilen tüm kaynakları kapsamaktadır. Bahsi edilen üç sermayenin organizasyon bünyesine çekilmesi ve mevcudiyetinin korunması için karar verici pozisyonundaki liderler kritik bir öneme sahiptir. Bu öneminden dolayı liderlik olgusunun araştırılması gerekmektedir. Esasen, liderlik uzun zamandır araştırılan ve kritik önemini yitirmeyen bir kavramdır. Ancak süreç içerisinde yapılan araştırmaların odak noktaları, kurulan modellerin değişkenleri değişmiştir.

Lider tanımları, yapılan araştırmalara bağlı olarak giderek artmış olmasına rağmen birçok tanımda ortak olan nokta liderliğin, takipçilerini belirlenen hedeflere ulaşmada harekete geçirebilme olduğudur. Liderlik, takipçilerini etkileyerek ortak amaç uğruna peşinden sürükleyebilme yetisidir. Lider takipçilerini motive eder, takipçilerin güçlü yanlarını görünür hale getirir ve onları harekete geçirir.

Liderler benimsedikleri davranış ve sahip oldukları kişilik özelliklerine bağlı olarak farklı liderlik tarzları sergilemektedir. Liderlik tarzı karmaşık bir olgudur. Bu konuda önemli olan liderin izleyicilerini nasıl harekete geçirebildiğidir. Hangi yönetim enstrümanın kullanıldığı ve araç olarak neyin tercih edildiğine bağlı olarak liderin sergilediği tarz çeşitlenmektedir. Teknolojik gelişmeler ve dijitalleşme öncesinde sıklıkla kullanılan araç hiyerarşi iken çalışanların, işin ve çevrenin değişmesi ile pozisyona dayalı resmi yetki yerini karizmatik kişilik, iletişim becerisi, öğrenme kabiliyeti, katılımcı olma gibi güç kaynaklarına bırakmıştır.

Etkileme ve harekete geçirme yönteminin elde edilme şekline bağlı olarak liderlik tarzı ortaya çıkmaktadır. Her liderin kişilik özelliklerinin, benimsediği düşünce ve sergilediği davranışların farklı olması sayısız liderlik tarzını gündeme getirmiştir. Ayrıca yönetilen örgütün yapısı, kültürü, misyon ve vizyonu, çalışanların özellikleri, sosyo-ekonomik şartlar liderlik tarzı üzerinde oldukça

etkilidir. İşletmenin iç çevresine ek olarak dış çevresindeki dinamiklerin de liderlik tarzı oluşmasında önemli bir yeri vardır. Örneğin, hiyerarşik örgüt yapısından organik örgüt yapısına geçişe sebep olan düşünce sistemlerindeki değişimler ile birlikte dönüşümcü, vizyoner, demokratik liderlik tarzları (Koçel, 2018:583-593), 1950'lerden beri içinde bulunulan bilgi çağının teknolojik gelişmeleri neticesinde siber güvenlik liderliği (Kaya, 2021:401-403; Cleveland & Cleveland, 2018; Hasib, 2022), E-liderlik (Avolio & Kahai, 2003), dijital liderlik (Kaya, 2021:116) gibi çeşitli liderlik tarzları meydana gelmiştir.

Liderlik tarzı tespitine dair yazın içerisinde birçok yaklaşım mevcuttur. Bahsi geçen çeşitliliğin en belirgin sebebi, bakış açısı farklılıklarıdır. Liderin özelliklerini, davranışlarını, içinde bulunduğu durumu, işlevini açıklayan kavramlar zaman içerisinde karmaşık bir tarz skalası oluşturmuştur. Ortaya çıkan bu karmaşık bağlantılar sorun teşkil etmeye başlamış ve tasnif gerekliliği ortaya çıkmıştır (Koçel, 2018: 589-591). Bu bağlamda liderlik tarzı analizleri üç ana yaklaşım kapsamında yapılmaktadır: özellikler, davranışsal ve durumsallık. Özellikler yaklaşımına göre, bir liderin sergilemesi gereken birtakım özellikler vardır ve bunların kişide görülmesi sonucunda o kişiye lider denebilir. Bu yaklaşım liderin özelliklerine odaklanırken lider dışındaki değişkenleri göz ardı eder. Davranışsal yaklaşım eylem temelli bir analiz yaparken liderin sergilemesi beklenen davranışları belirleme amacı gütmektedir. Bahsi geçen bu yaklaşım ile davranışlar sınıflandırıldığı ve isimlendirildiği için liderlik tarzları saptanabilmektedir. Durumsallık, liderin içinde bulunduğu durumun sürekli değiştiğini bu sebeple tek bir liderlik tarzı belirlenemeyeceğini savunmaktadır (Güney, 2021:29-96).

Anlayacağımız gibi, liderlik tarzı davranışlarla alakalıdır. Burada önemli olan liderin izleyicilerini nasıl harekete geçirdiğidir. Hangi yönetim enstrümanını kullandığı ve araç olarak neyin tercih edildiğine bağlı olarak liderin sergilediği tarz farklılaşmaktadır. Teknolojik gelişmeler ve dijitalleşme öncesinde sıklıkla kullanılan araç hiyerarşi iken çalışanların, işin ve çevrenin değişmesi ile pozisyona dayalı resmi yetki yerini uzmanlık bilgisi, karizmatik kişilik, iletişim becerisi, öğrenme kabiliyeti, katılımcı olmaya gibi güç kaynaklarına bırakmıştır. Günümüzde ise bunlara ek olarak bambaşka güç kaynakları izleyicileri harekete geçirmek için kullanılmaktadır.

2. SPIRİTÜEL LİDERLİK VE LİDERLERİN ÖZELLİKLERİ

Spiritüel liderlik yönetimde insana değer veren yaklaşım sonrasında ortaya çıkan bir liderlik tarzıdır. Başka bir deyişle, iş yerlerinde evlerinden daha fazla zaman geçirmeye başlayan çalışanların, kendilerine değer veren, duygu ve düşüncelerini önemseyen yöneticilerle çalışma isteği sonucu ortaya çıktığı

söylenbilir. Çalışanların temel yeteneklerinin artması ve yükselen entelektüel seviyeleri, onların ruhsal doyum elde ettikleri işte çalışma isteklerini de arttırmıştır. Yazın içerisinde iş yeri ruhsallığı olarak kavramsallaşan durum, çalışanların içsel değerlerinin çalışma ortamında tatmin edilmesini ifade etmektedir (Ashmos & Duchon,2000). Spiritüel liderlik, iş yeri ruhsallığını beslemektedir. Çalışan kendisine verilen işleri, ait olduğu kurumu geliştirme ve topluma yararlı olma arzusuyla yerine getirmektedir. Bu noktada, bağlı bulunduğu liderinin ilgi, şefkat ve desteğini görmek isterler. Eğer lider takipçilerinin beklentilerini karşılayacak bir liderlik tarzı sergiliyorsa onun spiritüel lider olduğu söylenbilir.

Spiritüel liderlikte takipçinin manevi değerlerine önem veren liderler, onları harekete geçirmek için duygusal yakınlıklarını kullanmaktadır. Spiritüel liderin güç kaynağı, beğeniye dayanan güçtür. İdol olarak kabul edilen kişinin davranışlarını örnek göstermeye dayanan bu güçte, takipçiler ile lider arasında duygusal bir bağ kurulur. Spiritüel lider, takipçilerinin anlam arayışına cevap verecek bir ana amaç belirlemede böylece içsel motivasyon ile örgüt çıkarları dengesini sağlamaktadır (Fry, 2003;2005).

Her liderlikte olduğu gibi spiritüel liderlikte de belirli amaçlar vardır. Bu amaçlar Fry ve Wigglesworth (2013) tarafından şu şekilde sıralanmıştır:

- Örgütte değer uyumu yaratmak ve ortak bir vizyon geliştirmek
- İşyeri ruhsallığının örgütteki tüm kişilerce hissedilmesini sağlamak
- Kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerine önem vermek
- Örgüt performansını arttırmak
- Takipçilerin iş tatminine ulaşmalarını sağlamak (Fry ve Wigglesworth, 2013).

Spiritüel lider, gelişme odaklı, kendisine ve takipçilerine içinde yaşadığı topluluğa büyük hizmetlerde bulunmayı içeren kutsal bir vizyon belirleyen ve yüksek ahlaki standartlar çerçevesinde hareket eden kişidir. Ayrıca bu liderlik tarzını benimseyen kişiler dürüst, alçak gönüllü, merhametli, adil ve samimidirler (Reave, 2005). Bu liderler, örgütün geleceğine önem vermektedir. Ancak onlar için asıl önemli olan ahlaki değerlerdir ve karşılaşılan durum fark etmeksizin ahlak sınırları içinden çıkılmaz. Takipçilerinin kararlarına saygı duyan spiritüel liderler, astlarına baskı uygulamazlar. Bu liderler baskı ile yönetmek yerine belirlenen değerler ve ortak vizyon çerçevesinde birlikte hareket etmeye odaklanmaktadır. Örgüt ile birey çıkarlarının dengede olduğu bir örgüt kültürü oluşturmayı amaçlayan spiritüel liderler, güçlü bir kültür bağı oluşması için gerekli adımları atmaktan çekinmezler. Bu doğrultuda örgüt bünyesinde yeni seremoni ve ritüeller geliştirir ve uygulanmasını yaygınlaştırırlar. Spiritüel liderler, diğerkâm kişilerdir, başkalarını kendinden daha çok düşünür ve onlara

hizmet etmeyi kendine vazife olarak görürler. Bu özellikler ile hizmetkar liderliğe benzeyen spiritüel liderler, vizyon odaklılıkları, topluluk bilinçleri ve yüksek ahlaki standartları ile hizmetkar liderlerden ayrılırlar. Özcesi, spiritüel liderliğin temelinde ahlaklı olma, hizmetkar davranışlar ve topluluk bilinci vardır (Fairholm, 1996). Tüm bu özellikleri ile spiritüel lider, takipçilerinin hayat kalitesini arttıran, onlara ruhsal doyum hissini yaşatan, iş ve hayatlarını anlamlandıran kişiler. Sözü edilen faydaları sağlamalarından dolayı da genellikle başarılı liderler olarak görülürler (Karakaş, 2010).

3. SÖYLEM ANALİZİ VE ALİ ERBAŞ'IN 6 ŞUBAT 2023 DEPREMLERİNDEKİ SÖYLEMLERİNİN ANALİZİ

Bu bölümde öncelikle çalışma yöntemi olan söylem analizi hakkında bilgi verilmektedir. Daha sonra çalışma kapsamında ele alınan 6 Şubat 2023 deprem durumunda Ali Erbaş'ın medyadaki söylemleri incelenmektedir.

3.1. Söylem Analizi

Söylem analizi, kısaca yazılı metinlerin ve konuşmaların transkriptlerinden oluşan metinlerin incelenmesine dayanmaktadır. Bu analiz ile söylemler veri haline getirilebilmekte ve anlamlarına dair fikir üretilebilmektedir. Sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinde kullanılan söylem analizi (Tonkiss, 2006), sözcüklerle ifade edilenin ötesine gitmeyi ve arka plandaki anlam ve içeriği incelemeyi sağlayan nitel bir yöntemdir. Söylemleri incelemeye dayanan bu analizde asıl odak dilin fonolojik yapısından ziyade sosyal olaylardır (Çelik ve Ekşi, 2008).

Sözcük kullanımlarının sosyokültürel bağlamda incelenmesi işi olan söylem analizinde (Atay, 2007), temel varsayımları şu şekildedir;

- Kişi dili, eylem ve işlevine göre kullanır,
- Kişi sosyal çevrede bir değer oluşturmak için dili kullanır,
- Söylemler, işlevlerine göre değişkenlik gösterir,
- Değişkenlik söylem analizinde ana unsurlardandır (Elliott, 1996).

Doğru bir söylem analizi yapmak için birtakım ilkelerin benimsenmesi gerekmektedir. Bunlar şu şekildedir;

1. Söylem analizi, yazılı ve sözlü iletişimde doğal olarak meydana gelen ifadeleri incelemektedir. Bu ifadeler, hiçbir eklemeye veya çıkarmaya tabi tutulmadan gerçek verileri yansıtmaktadır.
2. Söylem, yerel ve genel bağlam içinde değerlendirilmelidir. Bu bağlam, iletişimin gerçekleştiği yer ve zaman, iletişimde yer alan tarafların rolleri, toplumsal normlar, değerler ve konuyla ilgili toplumsal bilgileri içermektedir.

3. Söylemler sosyal hayat içerisinde ortaya çıkmaktadır. Dil kullanıcıları, izole bireyler değil, bir grup, kurum veya kültürün üyeleri olarak iletişim kurarlar.
4. Söylem, ardışık bir yapıya sahiptir. Bu, söylem birimlerinin birbirleriyle nasıl ilişkilendirildiğini açıklar. Aynı zamanda söylemdeki öğeler, önce gelen öğelerle olan ilişkilerine göre özel işlevlere sahip olabilirler.
5. Söylem analizi, farklı söylem bileşenlerini (sesler, kelimeler, dilbilgisi formları) tanımlamakla birlikte, söylemin farklı boyutlarını (dilsel işlevler, etkileşim tarzları) da inceler.
6. Dil kullanıcıları ve analistler, "bu ifadenin anlamı nedir?" ve "neden böyle bir ifade kullanıldı veya ne anlatılmak isteniyor?" gibi sorulara odaklanırlar.
7. Genel olarak, dil, söylem ve iletişim kurallarına dayalıdır ve duyguları, düşünceleri ifade etme amacı taşır. Söylemler, dilbilgisi kurallarının yanı sıra duygusal ifadeleri içerebilir.
8. Söylem analizi, sadece kurallara uymakla kalmaz, aynı zamanda bireylerin söylemde neyi ihlal ettiğini, atladığını veya belirsiz bıraktığını da inceler (Barker ve Galasinski, 2001, s. 63-64).

Söylem analizi beş aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşamada, araştırma sorusu ve problemi belirlenmektedir. Araştırmacı bu safhada merak hissini yönelttiği olguyu somutlaştırmaktadır. İkinci aşama, transkript oluşturulmasıdır. İncelenen konuya dair metinler ve konuşmalar veri haline getirilmektedir. Üçüncü aşama mevcut verilerin bilgiye dönüşmesi için işleme aşamasıdır. Bu aşamada transkript edilen konuşma ve mevcut metinler şüpheli bir şekilde okunmaktadır. Şüpheli okumada, araştırmacı önyargılarından sıyrılmalı ve objektif olarak sosyo-kültürel bağlamda olayların gerçekleştiği dönem unsurlarıyla metinleri irdelemektedir. Bu aşamadan sonra gelen aşamada kodlama işlemi yapılmaktadır. Kodlama analizden önce verilerin sınıflandırılmasını sağlamaktadır. Son aşamada ise analiz yapılmaktadır. Analiz aşamasında, incelenen içerikler detaylı şekilde ele alınır ve bütüne dair yorumlama yapılır (Oğuz, 2008).

3.2. Ali Erbaş'ın 06 Şubat 2023 Kahramanmaraş Depremleri Sonrasındaki Söylemleri ve Analizi

2023 yılında Türkiye'de gerçekleşen ve birçok şehirde hissedilen Kahramanmaraş merkezli depremler ülke gündeminde uzun süre yer almış ve siyasal, sosyal ve toplumsal birçok aktör tarafından değerlendirilmiştir. Bu çalışma kapsamında Diyanet İşleri Başkanı Ali Erbaş'ın yaşanan üzücü olay sonrasında yaptığı konuşmalar, sosyal medya hesaplarındaki paylaşımları ve çeşitli medya kanallarına verdiği demeçler incelenmektedir.

Depremlerin yaşandığı ilk gün Ali Erbaş'ın Diyanet TV aracılığıyla yayınladığı mesaj aşağıda yer aldığı gibidir;

“Kahramanmaraş Pazarcık merkezde meydana gelen ve birçok çevre ilde de hissedilen depremden etkilenen vatandaşlarımıza geçmiş olsun dileklerimi iletiyorum. Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfı olarak ekiplerimizle deprem bölgesinde milletimizin yanında olacağız. Deprem bölgesinde evlerine giremeyen tüm vatandaşlarımız, arzu etmeleri halinde il müftülüklerimiz ve din görevlilerimizin rehberliğinde uygun olan camilerimizde diledikleri kadar kalabilirler. “

Ayrıca aynı gün, 6 Şubat 2023 tarihinde, sosyal medya hesabında yaptığı paylaşım ise şu şekildedir;

“#Deprem nedeniyle vefat eden kardeşlerimiz için ülkemizin dört bir yanındaki tüm camilerimizde yatsı ezanından yarım saat önce sala verilecek ve akabinde "Kur'an-ı Kerim ve Dua Programı" icra edilecek. Ben de Kahramanmaraş Abdülhamid Han Camii'nde sala verip dua edeceğim İnşallah.”

Yukarıda yer alan iki söylemde de Erbaş'ın toplumun yaşadığı üzücü olaya karşı duyarlı olduğunu “Geçmiş olsun dileklerimi iletiyorum“, “dua edeceğim” ifadesiyle açıkça görebiliyoruz. “Yanında olma” söyleminde ise dayanışma, yardımlaşma, birlik ve beraberlik ruhu yaratma ve bu değerlere önem verdiğini söyleyebiliriz.

Erbaş, depremden neredeyse iki ay sonra deprezede çocuklar için hazırlanan eğitim programında yaptığı konuşmada şu ifadeleri kullanılmıştır;

"Büyük bir afet yaşadık. 6 Şubat depremini unutmak mümkün değil, orada Diyanet İşleri başkanlığı olarak ilk günden itibaren bütün hocalarımız, Türkiye diyanet vakfımızın bütün çalışanları, gönüllüleri hep deprem bölgesinde oldu. Zor zamanlardan geçtik. Ben de depremin olduğu ilk gün deprem bölgesindeydim. Öğle saatlerinde, Kahramanmaraş'ın Elbistan ilçesinde 2'nci deprem olduğunda, ben Gaziantep'in Islahiye ilçesine 10 kilometre yaklaşmış, yoldaydım. Diyanet İşleri Başkanlığı ve Diyanet Vakfı çalışanlarımız, deprem bölgesinde canla başla çalıştı".

Konuşmada “ilk günden itibaren...deprem bölgesinde oldu” ifadesinde yaşanan olay sonrasında beklemeden harekete geçtiğini görmekteyiz. Ayrıca “unutmak mümkün değil”, “zor günler geçirdik” ifadeleri üzücü olaya karşı duyarlı olduğunu göstermektedir. Bu söylemleri ile Ali Erbaş'ın topluluk bilincine sahip olduğunu söyleyebiliriz. ” Ben de depremin olduğu ilk gün deprem bölgesindeydim” ifadesi diğerkam biri olduğu konusunda bize fikir

vermektedir. “Diyanet İşleri Başkanlığı ve Diyanet Vakfı çalışanlarımız, deprem bölgesinde canla başla çalıştı” söylemi, kendisinin kabul ettiği yardımlaşmaya ve dayanışmaya dayanan ahlaklı bir örgüt oluşturma konusunda çalışanlarına örnek olduğunu ve peşinden sürüklediğini göstermektedir. Çünkü ilk günden itibaren orada olan Erbaş “gönüllüler ile” sahada çalışmalarını sürdürülmüştür.

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yürütülen eğitim programı kapsamındaki konuşmasından bir başka kısım ise şöyledir;

"Sevgili gençler bu sene ülkemizde yaşanan büyük depremler sebebiyle bölgedeki depremzede yavrularımıza yönelik özel bir program gerçekleştirdik. Bu kapsamda depremden daha çok etkilenen Adıyaman ve Malatya'yı İstanbul'da, Hatay ve Kahramanmaraş'ı Ankara'da eğitime aldık."

Burada Ali Erbaş lideri olduğu örgütün gerçekleştirdiği sosyal sorumluluk faaliyetlerinden biri hakkında bilgi vermektedir.

"Bu kapsamda programdaki en temel amacımız çocuklarımızın dini öğrenimlerine rehberlik etmek, moral düzeylerini yükseltmek ve onları manevi açıdan destekleyerek depremin yıpratıcı etkilerini hiç olmazsa biraz azaltmaktır. Rabbimize dua ediyoruz. Ya Rabbi bir daha böyle afetleri milletimize, ülkemize, devletimize ve insanlığa hiçbir şekilde yaşatma ya Rabbi"

Metin bize Ali Erbaş'ın “öğrenimlerine rehberlik etmek” kelimesi ile gelişme odaklı, “rehberlik etmek, moral düzeylerini yükseltmek ve onları manevi açıdan destekleyerek depremin yıpratıcı etkilerini hiç olmazsa biraz azaltmak.” ifadeleri ile kendisine ve takipçilerine içinde yaşadığı topluluğa büyük hizmetlerde bulunmayı içeren kutsal bir vizyon belirleyen ve yüksek ahlaki standartlar çerçevesinde hareket eden bir kişi olduğunu göstermektedir. Karşılaşılan durumun tüm olumsuzluğuna rağmen ahlak sınırları içinde hareket ettiğini de söylemek mümkündür.

24.02.2023 tarihinde yayınlanan haberde, Diyanet TV’de İyilik Vakti adlı programa katılan Ali Erbaş hakkında deprem bölgesinde birlikte çalıştığı TDV 2. Başkanı Açık şu sözleri dile getirmiştir;

"...Ben söyleyeyim. Hocam o dakikaya kadar ilk kez yemek yemiş oldu. Çabası, gayreti, çocuklara merhameti, koşuşturmasından yemek yemeyi unutmuş. Hocama dedim ki bardak çorbayı içer misiniz? İçti. Hocama çaktırmadan ben yerine yeniden koyuyorum, hocamın aç olduğunu biliyorum. 'Ne kadar tatlı çorbaymış' "

Yukarıdaki metnin tümü Ali Erbaş'ın çalışanında yarattığı etkiyi açıkça göstermektedir. “Çaba”, “gayret”, ”merhamet” ,”yemek yemeyi unutmama”

kelimelerinde de anlaşılacağı gibi Erbaş, çalışana hem kişilik özellikleri hem de çalışma disiplini ile idol olmuş, yol göstermiştir.

4. ALİ ERBAŞ'IN 6 ŞUBAT DEPREMLERİNDEKİ SÖYLEMLERİNE GÖRE LİDERLİK TARZI TESPİTİ

Liderlik tarzı tespiti için yönetim ve organizasyon yazını içerisinde başvurulan üç yöntem vardır. Bunlar, liderin kişilik özelliklerine, sergilediği davranışa ve yaşanan duruma göre tespit etme yöntemleridir. Bu çalışma 6 Şubat 2023 depremleri ve akabindeki durumu incelediğinden Ali Erbaş'ın liderlik tarzı tespitinde durumsallık yaklaşımını benimsemektedir. Çalışmanın ilgili başlığında yapılan söylem analizi neticesinde Ali Erbaş'ın diğerkam biri olduğu, birlikte hareket etmeye önem verdiği, dayanışma ve birlik olma odaklı bir örgüt vizyonu benimsediği ve bu vizyonu çalışanlarına aktarma niyetinde olduğu, toplumsal olaylara karşı duyarlı olduğu tespit edilmiştir. Bunlara ek olarak, çalışanların liderlerine karşı söylemleri Erbaş'ın takipçileri tarafından idol olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır. Takipçileri tarafından idol olarak görülen Erbaş'ın beğeniye dayanan güce sahip olduğu, böylece onları ortak amaç etrafında toplayıp harekete geçirebildiği sonucuna varılabilir.

Ayrıca, Ali Erbaş, kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerine verdiği önemi de depremzedeler için düzenlenen eğitim programıyla göstermektedir. Erbaş, gelişme odaklı, kendisine ve takipçilerine içinde yaşadığı topluluğa büyük hizmetlerde bulunmayı içeren kutsal bir vizyon belirleyen ve yüksek ahlaki standartlar çerçevesinde hareket eden bir kişidir. Onun için asıl önemli olan ahlaki değerlerdir. Erbaş'a göre karşılaşılan durum ne olursa olsun ahlak sınırları içinden çıkılmamalıdır.

Tüm bunlar neticesinde Ali Erbaş'ın spiritüel lider olduğu söylenebilir. Çünkü spiritüel liderler, örgütte ortak bir vizyon geliştirmeye odaklı, kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerine önem veren (Fry ve Wigglesworth, 2013), gelişme odaklı, kendisine ve takipçilerine içinde yaşadığı topluluğa büyük hizmetlerde bulunmayı içeren kutsal bir vizyon belirleyen ve yüksek ahlaki standartlar çerçevesinde hareket eden kişidir. Ayrıca bu liderlik tarzını benimseyen kişiler dürüst, alçak gönüllü, merhametli, adil ve samimidirler (Reave, 2005). Ali Erbaş'ın benimsediği liderlik tarzının, yönettiği örgütün performansını yükseltmek için kritik bir güç olduğu söylenebilir. Sözü edilen bu güç çalışanların iş tatminini yükseltmek için de oldukça önemlidir.

SONUÇ

Liderlik, örgütsel düzeyde Birinci Sanayi Devrimi ile incelenmeye başlanan ve sayısız araştırmada ele alınan bir kavramdır. Ele alındığı ilk zamanlardan şu

ana kadar pek çok araştırmacı liderliği farklı açılardan tanımlar. Güç ilişkisi, davranış, kişilik, beceri, grup süreci bağlamında yapılan tanımlamaların odak noktasını liderliğin izleyicileri etkileyerek ortak bir amaç uğrunda harekete geçirebilme yetisi oluşturur. Bu yetinin güç kaynakları çeşitlenmektedir. Kimi liderler pozisyonlarına, kimileri politik durumlarına, kimileri ise kişisel yeteneklerini güç kaynağı olarak kullanır. Lider olan kişinin yetkisini ve gücünü kullanım şekli, davranışları ve tutumları liderlik tarzını belirler.

Liderlik tarzı, lider olan kişinin benimsediği tutum ve sergilediği davranışları, içinde bulunduğu durum bağlamında, kişilik özelliklerine göre belirlenmektedir. Bu çalışma kapsamında, durumsallık yaklaşımı benimsenmektedir. Çünkü çalışma Ali Erbaş'ın 6 Şubat 2023 tarihinde gerçekleşen durumdaki liderlik tarzının ne olduğunu tespit etme amacıyla yapılmıştır. Analiz yöntemi olarak söylem analizi kullanılmıştır. Söylem analizi, ele alınan kişilerin söylemlerini dil kullanımı, söylendiği ortam, fonksiyonel bağlantısı bağlamında sosyal ve kültürel boyutta incelemektir. Doğal afetlerin yaşandığı dönemde sergilenen liderliğin tespiti için önemli bir değere sahip olan çalışmamızda, sonuç itibarıyla Ali Erbaş'ın spiritüel lider olduğu tespit edilmiştir.

Spiritüel liderlik, liderlik yaklaşımının ve uygulamalarının spiritüel (ruhsal) değerler, inançlar ve prensipler üzerine kurulduğu bir liderlik tarzını ifade eder. Spiritüel liderler, sadece maddi kazanç ve başarıya odaklanmayan, aynı zamanda kişisel ve toplumsal ruhsal gelişimi teşvik eden liderlerdir. Spiritüel liderlik, bireylerin ve toplumların daha büyük bir amacı, anlamı ve değeri anlamalarına yardımcı olmayı amaçlar. Sözü edilen özellikler ile Ali Erbaş'ın söylemleri neticesinde ortaya çıkan özellikler büyük oranda örtüşmektedir

KAYNAKÇA

- Ashmos, D. P., & Duchon, D. (2000). Spirituality at work: A conceptualization and measure. *Journal of management inquiry*, 9(2), 134-145.
- Atay, H. (2007). Söylem analizi kavramının yapıları ve işlem akışı. A. Yüksel., B. Mil., Y. Bilim. (Ed.), *Nitel araştırma: neden, nasıl, niçin içinde* (169-180). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Avolio, B. J., & Kahai, S. S. (2003). Adding the “E” to E-leadership:: How it may impact your leadership. *Organizational dynamics*, 31(4), 325-338.
- Barker, C.& Galasinski, D. (2001). *Cultural studies and discourse analysis: a dialogue on language and identity*. London: Sage
- Cleveland, S., & Cleveland, M. (2018, May). Toward cybersecurity leadership framework. In *Proceedings of the Thirteenth Midwest Association for Information Systems Conference*.
- Çelik, H., & Ekşi, H. (2008). Söylem analizi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 27(27), 99-117.
- Elliott, R. (1996). Discourse analysis: exploring action, function and conflict in social texts. *Marketing Intelligence & Planning*. 14, 6, 65.
- Fairholm, G. W. (1996). Spiritual leadership: Fulfilling whole-self needs at work. *Leadership & organization Development journal*.
- Fry, L. W. (2003). Toward a theory of spiritual leadership. *The leadership quarterly*, 14(6), 693-727.
- Fry, L. W. (2005). Introduction to the leadership quarterly special issue: Toward a paradigm of spiritual leadership.
- Fry, L. W. J., & Wigglesworth, C. G. (2013). Toward a theory of spiritual intelligence and spiritual leader development. *International journal on spirituality and organization leadership*, 1(1), 47-79.
- Güney, S. (2021). *Dünden Bugüne Liderlik*. Nobel Yayınları. 1-96.
- Hasib, M. (2022). *Cybersecurity leadership: powering the modern organization* (Vol. 1). *Tomorrow's Strategy Today*.
- Karakas, F. (2010). Spirituality and performance in organizations: A literature review. *Journal of business ethics*, 94, 89-106.
- Kaya, E. (2021). *Siber Ansiklopedi, Siber Ortama Çok Disiplinli Bir Yaklaşım*. Pegem Yayınları. 400-404.
- Kaya, E. (2021). *Sosyal Medyada Dil ve İletişim: Retorik, Söylem ve İkna*. Nobel Yayınları. 105-134.
- Koçel, T. (2018). *İşletme yöneticiliği*. Beta Yayınları. 583-593.
- Oğuz, M. C. (2008). Söylem analizi. *Sosyoloji Notları*, 5, 52-57.

- Tonkiss, K. (2006). Analysis text and speech: content and discourse analysis. C. Seale, (2nd ed.). In. *Researching Society and Culture*. (367-383).
Lodon:Sage
- Reave, L. (2005). Spiritual values and practices related to leadership effectiveness. *The leadership quarterly*, 16(5), 655-687.

Bölüm 72

**Covid 19 Pandemisi Döneminde Çeşitli
Parametreler ile Mali Değişkenlerin
Değerlendirilmesi**

Elçin GÜVEN¹

¹ Dr.Öğretim Üyesi; Kırklareli Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu,
Sağlık Kurumları İşletmeciliği, elcinguven@klu.edu.tr ORCID No: 0000-0003-0920-0861

GİRİŞ

Sağlık sistemleri küreselleşen dünyada, nüfusun yaşlanması, hasta beklentilerinin artması, belirsizlikler ve eşitsizlikler, kronik hastalıklardaki artış, niteliksiz hizmet sunumu, teknoloji kullanımının artması, sağlık hizmetlerinde performans çalışmalarına ilgiyi arttırmıştır (Atan, Cam, Yılmaz, 2019:30).

Sağlık hizmetleri, kamu sektörü ve özel sektör tarafından sunulmaktadır. Sağlık Bakanlığı, birinci basamak, ikinci basamak sağlık hizmetleri ve koruyucu sağlık hizmetlerini sunan kamu kurumudur. Sağlık düzeyi ölçütlerinde birinci basamak sağlık hizmetlerinin kalitesi önemlidir. Osmanlı döneminde, İçişleri Bakanlığı tarafından yürütülen sağlık hizmetleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla Sağlık Bakanlığı bünyesine dahil edilmiştir (Altıntaş, 2012:41-42).

Sağlık sisteminde yapılan değişiklikler ve Türkiye'de Sağlıkta Dönüşüm Programındaki yapılan değişikliklerden yararlanılarak Türkiye Modeli oluşturulmuştur. Bu model, politika transferi literatüründe sentez şeklinde anılmaktadır. Beveridge Modeli, Bismarck Modeli ve Liberal Modellerinin uygun özelliklerinin Türk Sağlık Sistemine uyarlanması ile meydana gelmiştir. Türkiye Sağlık Modelinde, Beveridge Modeli, Liberal Model ve Bismarck Modeli temel alınmıştır. Türkiye Modelinin üç temel özelliği; genel vergilendirme, ödenmesi zorunlu olan primler, özel sağlık sigortasıdır. Bunlara ek olarak; Beveridge Modelindeki, devletin tek elden kamu finansmanını sağlaması, devletin özel sağlık hizmetlerinde denetleyici rolü, Liberal Modeldeki gibi kamu harcamasının kısıtlanması Türkiye Modelinin özellikleri arasında yer almaktadır (Yılmaz, 2018:194). Genel Sağlık Sigortası sisteminin en temel özelliği, prim ödeyenlerin belirli sağlık hizmetlerinden yararlanan sistemdir (Erol, Özdemir, 2014: 15).

SAĞLIK SİSTEMİ

Her ülkedeki sağlık sisteminin sürdürülebilirliği için kaynaklara ihtiyacı vardır. Bu kaynaklar; tıp merkezleri, hastaneler, sigorta şirketleri, laboratuvarlar, ilaç firmalardır. Sağlık yöneticisi, eczacı, hemşire, hekim gibi sağlık çalışanlarından oluşan topluluk bu kapsamda önemli yer tutmaktadır. Sağlık hizmet sisteminin kullanımında ortaya çıkan maliyet sağlığın finansmanı olarak adlandırılmaktadır. Bireylerde sağlık problemlerinin meydana gelmesinde veya toplumdaki sağlık sorunlara destekte bulunmak sağlık finansmanının amacıdır (Uslu, vd., 2022:211).

Türkiye de sağlık hizmetleri, üniversiteler, sosyal sigortalar kurumu, Sağlık Bakanlığı'nın yer aldığı kamu sektörü ve özel sektör tarafından sunulmaktadır. Sağlık Bakanlığı'nın sağlık programları, sağlık statüsünü geliştirmeyi amaçlayan

programlar (Verem Savaş Dairesi Başkanlığı, Tedavi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ana ve Çocuk Sağlığı Genel Müdürlüğü, Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü) içerir (Koçak, 2014:99). Sağlık düzeyini geliştirmek için çeşitli faktörleri barındıran girdi, süreç ve çıktıdan oluşan sisteme sağlık sistemi denmektedir. Sağlık sistemleri, belirlenen amaçlar çevresinde oluşturulmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü 2000 yılında ‘Sağlık Sistemler Performansı Arttırmak’ adlı raporu yayınlamıştır. Sağlığı iyileştirip geliştirmek sağlık sisteminin ilk amacıdır. Bunla birlikte, sağlığı koruma ve sağlığa yatırım amaçlarını da içinde barındırmaktadır. Hizmetler ve kaynaklarla birlikte, sağlık hizmet çıktısına odaklanan yönetim anlayışına sağlık sistemi denir. Sağlık sisteminin amaçları, Dünya Sağlık Örgütü tarafından belirlenmiştir. Amaçları şunlardır; adaletli finansman, karşılanan hasta beklentileri, geliştirilen sağlıktır. Başlangıç ve bitiş yeri sağlık sisteminde kesinlik içermemektedir. Profesyonel sağlık hizmetlerinde yer alan süreçlerdeki birçok unsur, sağlık sisteminin içinde yer almaktadır (Diğer, Bilgin, 2021:213-214).

SAĞLIK SİSTEMLERİNİN SINIFLANDIRILMASI

MiltonRoemer, ülkelerin sağlık sistemlerini farklı şekilde sınıflandırmıştır. Roemer, ‘National Health Systems of the World’ adlı çalışmasında, sağlık sistemlerini 4 başlıkta toplamıştır. Bunlar;

1-Girişimci ve serbest sağlık sistemi politikaları grubu

2-Refah yönelimli sağlık sistemi politikaları grubu

3-Genel ve kapsayıcı sağlık sistemi politikaları grubu

4-Sosyalist ve merkezden planlanmış sağlık sistemi politikaları grubudur.

Yeni sınıflandırmadaki sağlık sistemi tiplerinin özellikleri aşağıdaki tablodadır:

Yeni sınıflandırmanın değerlendirilmesinde, ülkelerin sağlık sistemi hizmet arz ve talebinde özel ve kamu unsurlarının durumunu ve özelliklerini esas alan dört tip ve ülkelerin gelişme düzeylerini ve gelirlerini temel alan dört seviye esas alınmıştır. Ülkelerde dört ana sağlık sistemi tipinden veya birden fazlasının özelliklerine sahip olabileceği gibi farklı uygulamalara da yer verilmektedir. Bir ülkede, bu sistem çeşitlerinden birinin özellikleri baskınsa ve halkın büyük çoğunluğu sağlık hizmetlerine bu şekilde erişim sağlıyorsa, ülke o grup içinde değerlendirilmelidir (Sargutan, 2005:412-413). Sağlık sistemleri sosyo-politik yapılarına göre dört gruba ayrılmaktadır.

1-Girişimci ve Serbest Sağlık Sistemi; Girişimci ve serbest sağlık sisteminde, sağlık hizmetleri özel sektörün elindedir. Bu sistemde finansman, özel sağlık sigortacılığı gibi ödeme yönteminin yanında cepten ödemeler gibi ödeme yöntemi ile de karşılanmaktadır. Tedavi edici hizmetler, girişimci ve serbest sağlık sisteminde özel sektörün bağlı şekilde hizmet vermektedir. Koruyucu

sağlık hizmetleri devlet tarafından sağlanmaktadır. Bu sağlık sistemini uygulayan ülkelerin başında Amerika, Tayland, Filipinler, Güney Afrika, Gana, Nepal, Bangladeş gelmektedir.

2-Refah Yönelimli Sağlık Sistemi; işverenlerin, çalışanların, devletin ek prim ödemesiyle zorunlu sağlık sigortacılığına dayanan sistemdir. Refah yönelimli sağlık sisteminin temeli 1883 yılında OttoVon Bismarck tarafından Almanya’da atılmıştır. Bu sistemde, sağlık hizmetlerinin sunumu için özel sağlık sigortacılığı ve kamu özel ortaklığı yer almaktadır. Refah yönelimli sağlık sistemini Fransa, Almanya, Mısır, Brezilya, Kanada, Japonya, Libya, Malezya, Hindistan gibi ülkeler tarafından uygulanmaktadır.

3-Kapsayıcı Evrensel Sağlık Sistemi: Tüm sağlık hizmetleri, sigorta sistemine bağlı olmadan devlet tarafından sağlanmaktadır. Kapsayıcı evrensel sağlık sistemi içerisinde özel sektörde bulunabilir. Bu sağlık sistemini uygulayan ülkeler arasında Norveç, Tanzanya, Kuveyt, İsrail, Yeni Zelanda bulunmaktadır.

4-Sosyalist Sağlık Sistemi: Sosyalist sağlık sisteminde finansmanın tamamı devlet tarafından karşılanmaktadır. Sosyalist sağlık sisteminde özel sektör sağlık alanındaki payı küçüktür ya da payı yoktur. Bu sistemi uygulayan ülkeler arasında; Çin, Vietnam, Küba, Kuzey Kore gibi ülkeler yer almaktadır (Yüksel, 2017:16-17).

1920-1938 DÖNEMİ TÜRK SAĞLIK SİSTEMİ

1920-1938 yılları arasında cüzzam, tüberküloz, sıtma gibi bulaşıcı hastalıkların kontrolüne yönelik önlemler koruyucu halk sağlığı programlarıyla yaygınlaştırılmıştır. Bu dönemde çıkarılan yasalar yapılan değişikliklerle günümüzde de yürürlüktedir.

1-1920 tarih ve 38 sayılı Tababet-i Adliye Kanunu

2-1927 tarih ve 992 sayılı Bakteriyoloji ve Kimya Laboratuvarları Kanunu

3-1928 tarih ve 1219 sayılı Tababat ve Şuabatı Sanatların Tarzı İcrasına Dair Kanun

4-1930 tarih 1593 sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu

5-1936 tarih ve 3017 sayılı Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti Teşkilat ve Memurin Kanunu

6-1937 tarih ve 3153 sayılı Radyoloji Radyum ve Elektrikle Tedavi ve Diğer Fizyoterapi Müesseseleri Hakkında Kanunu çeşitli değişikliklerle birlikte günümüzde hala geçerlidir.

1939-1960 DÖNEMİ TÜRK SAĞLIK SİSTEMİ

1939-1960 döneminde, sosyal içerikli politikalar geliştirilmeye yönelik yasal düzenlemeler yapılmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra cüzzam, sıtma, suçiçeği gibi hastalıkların ortaya çıkmasıyla birlikte hasta sayısında artışlar meydana gelmiştir. Bu hastalıklarla mücadele etmek için Olağandışı Sıtma Savaş Kanunu Yasası çıkarılmıştır. Yerel yetkililer ve il özel idareleri tarafından verilen sağlık hizmetleri Sağlık Bakanlığı'na devredilmiştir. Bu dönemde İş Güvenliği Yasası çıkarılmış ve sağlık ocaklarının sayısı artırılmıştır. Bu dönemde ortaya çıkarılan yasalardan ve günümüzde de yürürlükte olanlara optisyenlik ve optisyenler yasası (1940, sayı:3958), eczacılar ve eczaneler yasası (1953, sayı:6197), hemşirelik yasası (1954, sayı:6283), Türk eczacılar birliği yasası (1956, sayı:6643) örnek olarak gösterilebilir. 1961-1980 Dönemi Türk Sağlık Sistemi, 224 sayılı sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesi hakkında kanun 1961 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu yasa çerçevesinde, 1980 yılına kadar uygulanmış sağlık politikaları değişim göstermiştir. Türkiye'de ulusal sağlık hizmetlerinin kurulmasına bu kanun, zemin hazırlamıştır. Sağlık ocakları bünyesinde, dikey örgütlenmelerin azaltılmasıyla birlikte farklı sağlık hizmeti veren kurumlar entegre hale getirilmiştir. Sosyalleştirme uygulamalarıyla doktorların serbest olarak çalışması engellenmiştir. Bu dönemde beş yıllık kalkınma planları sağlık politikalarının belirlenmesinde önemli rol oynamıştır. Sağlığa ilk kez, 1963 yılında, beş yıllık kalkınma planında yer verilmiştir. İlk beş yıllık kalkınma planının, sağlık sektörüne yönelik hedefleri şunlardır: Döner sermaye sisteminin devlet hastanelerinde kurulması, halk sağlığı hizmetlerinin Sağlık Bakanlığı aracılığıyla sunulması, ülke genelinde sağlık personelinin eşit dağıtılması, genel sağlık sigortasının kurulması, ulusal ilaç sanayinin desteklenmesi, toplum sağlığı hizmetlerinin geliştirilerek koruyucu sağlık hizmetlerine önem verilmesidir. 1981-Günümüz Dönemi Türk Sağlık Sistemi Dönemi; Sağlık alanında 1982 Anayasası'nın 60.maddesinde tüm vatandaşların sosyal güvenlik hakkından yararlanabileceği ifade edilmektedir. 1992 yılında, Yeşil Kart uygulaması başlatılmıştır. 2003 yılında sağlık sistemi, yoksullara yönelik sosyal destek programının birleşiminden oluşmaktadır (Okursoy, 2010:72-73-74).

Reform öncesi dönemini 1920-2002 yılları arasında, sağlık politikalarını 3 ana başlıkta toplayabiliriz: Kuruluşundan 1961 yılına kadarki dönem: Kurumsallaşma. 1980-2002 Yılları Arası Dönem: Sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesi. 1980-2002 yılları arası dönemde Liberal politikalar ağırlık kazanmıştır. Reform döneminde, 3 Ocak 2003 tarihinde 'Herkesin Sağlığı' adıyla hedeflenen planlar şunlardır: (Kırcı Çevik, Yüksel, 2019: 211-212)

1)Sağlık Bakanlığı'nın yeni sağlık sistemine göre yapılandırılması

- 2) Sigorta hastaneleri, devlet hastaneleri ve kurum hastanelerinin tek çatı altında toplanması
- 3) Hastanelere mali ve idari alanda özerklik verilmesi
- 4) Sağlık hizmetlerinin finansmanının ve sunumunun birbirinden ayrılması
- 5) Genel Sağlık Sigortası kurumunun ve sisteminin kurulması
- 6) Sevk zinciri sisteminin kurulması ve aile hekimliği sistemine geçilmesi
- 7) Koruyucu hekimliğin yaygınlaştırılması
- 8) Sağlık alanına özel sektörün yatırım yapmasının özendirilmesi

Tablo 1: 2022 Yılı Sosyal Güvenlik Kurumu Mali Değişkenleri

Gösterge (Bin TL)	Oc ak	Şu bat	Ma rt	Nis an	Ma yıs	Ha zir an	Te m mu z	Ağ ust os	Eyl ül	Ek im	Ka sım	Ar alık
Toplam	62	55	72	83	67	77	973	87	96	93	100	105
Gelirler	72	64	45	76	30	18	031	37	59	71	459	864
	47	88	19	26	75	22	96	00	25	75	914	128
	27	93	44	37	39	54		12	50	07		
Prim Gelirleri	36	40	53	50	46	55	624	64	73	68	788	844
	98	59	76	09	28	03	772	61	11	55	653	890
	99	04	42	33	78	70	89	12	84	36	99	74
	26	24	15	20	64	14		83	53	71		
Yapılandırma Geliri	13	33	12	42	11	56	111	43	72	44	103	421
	16	03	48	15	67	13	602	89	65	59	403	513
	92	19	89	55	56	36	2	42	60	51	8	
	7		1		0							
Faturalı Ödemeler ve Ek Karşılık Geliri	16	32	35	16	35	34	148	30	37	32	174	105
	76	45	16	38	22	48	423	70	75	21	857	916
	14	88	73	70	45	85	61	31	90	94	0	4
	2	1	0	31	6	9		5	6	0		
Toplam Giderler	69	68	68	84	70	73	107	97	98	97	998	104
	51	47	57	12	70	32	328	51	63	77	373	300
	08	31	84	53	98	19	205	26	98	98	57	173
	52	64	31	87	86	34		47	99	52		
Sigorta Ödemeleri	76	11	12	82	68	77	637	11	11	97	107	113
	23	17	94	21	90	66	867	61	95	96	348	175
	33	02	35	59	45	50		36	96	39	5	7
		4	3					1	0			
Faturalı Ödemeler Gideri	11	73	12	13	60	43	135	18	12	89	441	377
	21	61	83	41	41	71	637	07	69	32	049	393
	35	50	23	66	99	83	22	05	89	99		
	8		9	77				9	3			
Yönetim Giderleri	33	28	28	32	28	28	482	39	42	40	390	398
	47	45	35	10	49	48	881	19	15	49	374	400
	41	13	34	22	38	45		83	68	59		

Yatırım	19	22	11	27	56	20	310	67	23	35	201	0
Giderleri	08	17	22	08	01	17	45	63	08	47	32	
		2	0	8		2			1	4		

Kaynak: veri.sgk.gov.tr

2020 yılı sosyal güvenlik kurumu mali değişkenleri incelendiğinde, ocak ayından aralık ayına kadar olan süreçte, toplam gelirler, prim gelirleri, yapılandırma geliri, faturalı ödemeler ve ek karşılık geliri, toplam giderler, sigorta ödemeleri, faturalı ödemeler gideri, yönetim giderleri, yatırım giderleri oranlarında değişimler görülmektedir. Aralık ayında toplam gelirler 5.152.600 bin TL, prim gelirleri 37.308.000 bin TL, yapılandırma geliri 110.700 bin TL, faturalı ödemeler ve ek karşılık geliri 142.100 bin TL, toplam giderler 47.089.000 bin TL, sigorta ödemeleri 130.400 bin TL, faturalı ödemeler gideri 335.000 bin TL, yönetim giderleri 180.000 bin TL, yatırım giderleri 50.000 bin TL'dir.

2021 yılı sosyal güvenlik kurumu mali değişkenleri toplam gelirlerde, prim gelirlerinde, yapılandırma gelirlerinde, toplam giderlerde artışlar bulunmaktadır. Faturalı ödemeler ve ek karşılık gelirlerinde, sigorta ödemeleri, faturalı ödemeler gideri, yönetim giderleri, yatırım giderlerinde belirli aylarda azalma ve artışlar görülmektedir.

2022 yılı sosyal güvenlik kurumu mali değişkenlerinde, toplam gelirlerde, prim gelirlerinde, toplam giderlerde aralık ayına kadar artışlar görülmektedir. Yapılandırma gelirlerinde, Faturalı ödemeler ve ek karşılık gelirlerinde, sigorta ödemeleri, faturalı ödemeler gideri, yönetim giderleri, yatırım giderlerinde belirli aylarda azalma ve artışlar görülmektedir.

Tablo 2: 2020-2021 Yılı Devlet Hastanesi, Özel Hastane, Üniversite Hastanesi Fatura Tutarı

Gösterge (Bin TL)	20 20 Oc ak	20 20 Şu bat	20 20 M art	20 20 Nis an	20 20 M ayı s	20 20 Ha zir an	202 0 Te m mu z	20 20 Ağ ust os	20 20 Ey lül	20 20 Ek im	20 20 Ka sı m	20 20 Ar ah k
Devlet Hastanesi	15	14	11	66	56	56	106	10	10	10	13	12
2. Basamak	45	59	03	67	48	48	605	22	47	29	27	12
Fatura Tutarı	72	31	08	96	64	64	9	66	50	03	72	44
	0	4	7					4	5	9	2	2
Devlet Hastanesi	13	13	99	83	72	72	129	13	13	14	15	15
3. Basamak	15	93	43	11	13	13	577	03	60	01	96	05
Fatura Tutarı	41	94	81	76	75	75	9	38	43	47	49	55
	4	8						8	6	1	0	4
Özel Hastane	89	82	87	81	86	86	101	10	10	10	10	11
Fatura Tutarı	96	93	68	78	46	46	232	06	37	79	98	53
	70	63	23	39	22	22	8	54	21	41	96	47
								1	0	7	5	9
Üniversite	10	10	10	73	69	69	110	10	11	12	11	11
Hastanesi Fatura	90	72	05	01	42	42	531	90	95	05	70	68
Tutarı	14	99	69	46	30	30	0	43	67	93	50	30
	1	0	1					8	2	9	8	5
Toplam	48	47	39	30	28	28	447	44	46	47	51	50
Müracaat Fatura	50	55	79	45	45	45	947	23	40	15	93	39
Tutarı	94	61	98	95	09	09	5	03	82	86	68	78
	6	5	2	7	1	1		1	3	6	4	1
Gösterge (Bin TL)	20 21 Oc ak	20 21 Şu bat	20 21 M art	20 21 Nis an	20 21 M ayı s	20 21 Ha zir an	202 1 Te m mu z	20 21 Ağ ust os	20 21 Ey lül	20 21 Ek im	20 21 Ka sı m	20 21 Ar ah k
Devlet Hastanesi	13	11	12	12	11	13	119	15	15	16	16	15
2. Basamak	35	81	71	84	05	34	444	20	67	33	52	73
Fatura Tutarı	69	37	94	23	12	49	3	60	14	51	20	46
	2	5	1	1	2	4		4	0	2	4	5
Devlet Hastanesi	19	18	18	18	17	18	180	20	21	22	23	22
3. Basamak	02	62	87	74	63	80	761	66	28	29	13	97
Fatura Tutarı	75	33	94	54	02	61	6	48	42	28	96	76
	8	7	7	9	6	0		3	9	3	0	3
Özel Hastane	10	96	11	11	10	11	110	12	12	12	13	13
Fatura Tutarı	31	97	42	82	92	75	158	57	62	59	34	86
	79	41	06	17	65	76	9	86	17	14	41	41
	6		7	5	7	3		6	2	8	9	1

Sosyal, İnsan ve İdari Bilimlerde Güncel Yaklaşımlar I

Üniversite	12	12	13	13	12	14	136	15	16	16	17	16
Hastanesi Fatura	39	47	79	38	41	50	908	40	29	31	00	94
Tutarı	59	30	78	14	27	61	5	31	25	53	95	99
	5	9	4	3	0	4		1	1	4	9	6
Toplam	55	52	56	56	52	58	547	63	65	67	70	69
Müracaat Fatura	09	60	81	79	02	41	273	85	86	53	01	52
Tutarı	84	76	73	09	07	48	2	26	99	47	54	63
	1	2	8	8	5	1		4	3	8	3	5

Kaynak: veri.sgk.gov.tr

2020 yılı devlet hastanesi 2.basamak fatura tutarları, devlet hastanesi 3.basamak fatura tutarları, özel hastane fatura tutarları, üniversite hastanesi fatura tutarları ile 2021 yılı devlet hastanesi 2.basamak fatura tutarları, devlet hastanesi 3.basamak fatura tutarları, özel hastane fatura tutarları, üniversite hastanesi fatura tutarıyla karşılaştırıldığında 2020 yılındaki fatura tutarları oranlarının fazla olduğu görülmektedir. Bunun temel sebebi Covid-19 salgınının 2020 yılında başlaması ve aşılama geçilmemiş olmasıdır.

Tablo 3: 2020-2021 Yılı Devlet Hastanesi, Özel Hastane, Üniversite Hastanesi Müracaat Sayısı

Gösterge (Bin Adet)	20 20 O ca k	20 20 Şu ba t	20 20 M ar t	20 20 Ni sa n	20 20 M ay ıs	202 0 Ha zir an	202 0 Te mm uz	202 0 Ağ ust os	20 20 E yl ül	20 20 E ki m	20 20 K ası m	20 20 Ar ah k
Devlet Hastanesi 2. Basamak Müracaat Sayısı	30 36 9	26 78 2	19 39 1	82 52	67 03	670 3	144 91	137 00	12 09 2	12 19 7	14 59 0	11 58 7
Devlet Hastanesi 3. Basamak Müracaat Sayısı	12 89 3	12 27 3	83 08 3	44 65	37 47	374 7	668 8	723 4	67 42	68 06	79 13	71 14
Özel Hastane Müracaat Sayısı	77 68	64 07	57 04	29 93	35 13	351 3	540 2	573 0	56 18	57 33	54 25	49 47
Üniversite Hastanesi Müracaat Sayısı	48 63	44 43	34 65	12 49	12 27	122 7	289 8	280 4	29 99	30 70	29 84	26 10
Toplam Hastane Müracaat Sayısı	55 89 3	49 90 6	36 86 8	16 95 9	15 19 0	151 90	294 79	294 68	27 45 2	27 80 6	30 91 2	26 25 8
Gösterge (Bin Adet)	20 21 O ca k	20 21 Şu ba t	20 21 M ar t	20 21 Ni sa n	20 21 M ay ıs	202 1 Ha zir an	202 1 Te mm uz	202 1 Ağ ust os	20 21 E yl ül	20 21 E ki m	20 21 K ası m	20 21 Ar ah k
Devlet Hastanesi 2. Basamak Müracaat Sayısı	12 83 5	12 97 6	16 42 0	16 45 8	13 11 2	163 84	160 88	211 48	20 53 3	21 43 9	21 35 5	20 96 5
Devlet Hastanesi 3. Basamak Müracaat Sayısı	82 84	78 73	93 10	10 27 3	89 49	929 9	925 4	112 19	11 52	12 55	12 69	12 93 4
Özel Hastane Müracaat Sayısı	47 89	47 97	58 26	54 21	48 26	567 9	543 1	647 0	63 69	65 05	68 28	71 19
Üniversite Hastanesi Müracaat Sayısı	28 99	31 46	37 65	35 38	30 58	372 6	349 9	393 9	42 07	43 48	44 46	45 43
Toplam Hastane Müracaat Sayısı	28 80 7	28 79 3	35 32 2	35 69 1	29 94 5	350 88	342 73	427 75	42 63 7	44 84 5	45 32 8	45 56 2

Kaynak: veri.sgk.gov.tr

2020 yılı devlet hastanesi 2.basamak müracaat sayısı, devlet hastanesi 3.basamak müracaat sayısı, özel hastane müracaat sayısı, üniversite hastanesi müracaat sayısı ile 2021 yılı devlet hastanesi 2.basamak müracaat sayısı, devlet hastanesi 3.basamak müracaat sayısı, özel hastane müracaat sayısı, üniversite hastanesi müracaat sayılarıyla karşılaştırıldığında 2020 yılındaki müracaat

sayılarının oranlarının fazla olduğu görülmektedir. Bunun temel sebebi, fatura tutarlarındaki artışa neden olan Covid-19 salgınının 2020 yılında başlaması ve aşılamaaya geçilmemiş olmasıdır.

Sonuç

2020 yılı devlet hastanesi 2.basamak fatura tutarları, devlet hastanesi 3.basamak fatura tutarları, özel hastane fatura tutarları, üniversite hastanesi fatura tutarları ile 2021 yılı devlet hastanesi 2.basamak fatura tutarları, devlet hastanesi 3.basamak fatura tutarları, özel hastane fatura tutarları, üniversite hastanesi fatura tutarıyla karşılaştırıldığında 2020 yılındaki fatura tutarları oranlarının fazla olduğu görülmektedir. Bunun temel sebebi Covid-19 salgınının 2020 yılında başlaması ve aşılamaaya geçilmemiş olmasıdır.

2020 yılı devlet hastanesi 2.basamak müracaat sayısı, devlet hastanesi 3.basamak müracaat sayısı, özel hastane müracaat sayısı, üniversite hastanesi müracaat sayısı ile 2021 yılı devlet hastanesi 2.basamak müracaat sayısı, devlet hastanesi 3.basamak müracaat sayısı, özel hastane müracaat sayısı, üniversite hastanesi müracaat sayılarıyla karşılaştırıldığında 2020 yılındaki müracaat sayılarının oranlarının fazla olduğu görülmektedir. Bunun temel sebebi, fatura tutarlarındaki artışa neden olan Covid-19 salgınının 2020 yılında başlaması ve aşılamaaya geçilmemiş olmasıdır.

2020 yılı sosyal güvenlik kurumu mali değişkenleri incelendiğinde, ocak ayından aralık ayına kadar olan süreçte, toplam gelirler, prim gelirleri, yapılandırma geliri, faturalı ödemeler ve ek karşılık geliri, toplam giderler, sigorta ödemeleri, faturalı ödemeler gideri, yönetim giderleri, yatırım giderleri oranlarında değişimler görülmektedir. Aralık ayında toplam gelirler 5.152.600 bin TL, prim gelirleri 37.308.000 bin TL, yapılandırma geliri 110.700 bin TL, faturalı ödemeler ve ek karşılık geliri 142.100 bin TL, toplam giderler 47.089.000 bin TL, sigorta ödemeleri 130.400 bin TL, faturalı ödemeler gideri 335.000 bin TL, yönetim giderleri 180.000 bin TL, yatırım giderleri 50.000 bin TL'dir.

2021 yılı sosyal güvenlik kurumu mali değişkenleri toplam gelirlerde, prim gelirlerinde, yapılandırma gelirlerinde, toplam giderlerde artışlar bulunmaktadır. Faturalı ödemeler ve ek karşılık gelirlerinde, sigorta ödemeleri, faturalı ödemeler gideri, yönetim giderleri, yatırım giderlerinde belirli aylarda azalma ve artışlar görülmektedir.

2022 yılı sosyal güvenlik kurumu mali değişkenlerinde, toplam gelirlerde, prim gelirlerinde, toplam giderlerde aralık ayına kadar artışlar görülmektedir. Yapılandırma gelirlerinde, Faturalı ödemeler ve ek karşılık gelirlerinde, sigorta ödemeleri, faturalı ödemeler gideri, yönetim giderleri, yatırım giderlerinde belirli aylarda azalma ve artışlar görülmektedir.

Kaynakça

- Altıntaş T., 2012, Türkiye ve Avrupa Birliği'ne üye ülkelerin sağlık göstergeleri açısından çok değişkenli istatistik yöntemlerle karşılaştırılması, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Sayısal Yöntemler Bilim Dalı.
- Atan, M., Cam, E., Yılmaz, E., 2019, Türkiye sağlık sistemi performansı üzerine trend analizi. Sosyal Güvenlik Dergisi (Journal of Social Security), 9(1), 29-44.
- Erol H., Özdemir A., 2014, Türkiye'de sağlık reformları ve sağlık harcamalarının değerlendirilmesi, Sosyal Güvenlik Dergisi, 4(1), 9-34.
- Diğer, H., Bilgin, R., 2021, OECD ülkelerinde sağlık sistemlerinin sağlık göstergeleri açısından değerlendirilmesi, Uluslararası Sosyal Bilimlerde Yenilikçi Yaklaşımlar Dergisi (International Journal of Innovati ve Approaches in SocialSciences), 5 (4), 212-235.
- Karaman S., 2019, Avrupa Birliği üyesi ülkelerin sağlık sistemi ile Türk sağlık sisteminin karşılaştırılması: Türkiye – Almanya örneği, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Kırcı Çevik, N., Yüksel, O., 2019, Türkiye, Almanya ve Hindistan sağlık sistemleri: karşılaştırmalı bir analiz, Balkan Sosyal Bilimler Dergisi, 8(16), 209–218.
- Koçak E., 2014, OECD ülkelerinin sağlık sistemlerine ilişkin etkinlik analizleri, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Ankara.
- Okursoy A., 2010, Türkiye'de sağlık sistemi ve kamu hastanelerinin performanslarının değerlendirilmesi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Aydın.
- Sargutan E., 2005, Sağlık sektörü ve sağlık sistemlerinin yapısı, Hacettepe Sağlık İdaresi Dergi, Cilt:8, Sayı:3.
- Uslu, Y., Alarçin Yılmaz, E., Yılmaz, E., Gedikli, E., 2022, Türk sağlık sisteminin markalaşmasına stratejik bir bakış, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 23(1), 207-225.
- Yılmaz, G., 2018, Türkiye sağlık sisteminde reformlar ve politika transferi. Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 18 (41), 179-206.
- Yüksel O., 2017, Sağlık reformları sürecinde sağlık hizmetleri ve sağlık harcamaları: seçilmesi ülkeleri ve Türkiye örneği, Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Bölüm 73

**Abdulrazak Gurnah'ın "Terkediş"
Romanında Arap Anlatısının İzleri**

Encümen BAYRAM¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi; Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı.
encumenbayram@akdeniz.edu.tr ORCID No: 0000-0001-6891-3680

ÖZET

Abdulrazak Gurnah, İngilizce yazan Afro-Arap edebiyatının en büyük romancılarından birisidir. O, romanlarının kurgusunu, yetiştiği coğrafyada; tanık olduğu veya duyduğu olaylardan oluşturur. Onun bu minvalde kaleme aldığı eserleri içerisinde; konu, tema, olayı örgüsü ve figüratif kadro açısından *Terkediş* romanı dikkat çekmektedir. Bu roman, modern dünya edebiyatında sömürgecilik sonrası dönemde yazılmış önemli romanlardan biri kabul edilmektedir. Bu eser, aynı zamanda kolonyalizmin bireysel ve siyasal düzlemdeki sonuçlarını üç neslin birbirine örülmüş hikâyeleri üzerinden anlatan bir insanlık epiği olarak nitelendirilmektedir. *Terkediş*, yazarının yaşamından izler taşımaktadır. Roman, Tanzania'nın kolonyal döneminde yani 19. yüzyılın başlarında Kenya sınırlarına dahil olmayan Mombasa'nın sakin bir sahil kasabasında cereyan eden olaylarla başlar ve içerisine sonraki üç kuşağı alarak kurgusunu tamamlar. *Terkediş*, üç ana bölümden oluşmaktadır: ilk bölümde yerleşik değerlerin ötesinde bir aşk anlatılır. İkinci bölümde Zanzibar'ın kurtuluşu ve kavuşulamayan bir aşktan söz edilir. Üçüncü bölümde ise romanın başkahramanı Raşit tarafından bütün kurgu göz önüne alınarak adeta bir değerlendirme yapılmaktadır. Bu roman, adından da anlaşılacağı üzere nedeni açık veya belirtilmeyen birtakım ayrılıklar yani terkedişler üzerine inşa edilmiştir. Romanda Zanzibar'ın yerel halkıyla Batılılar arasında cereyan eden olayların işlendiği zincirleme olaylar söz konusudur. Gurnah, *Terkediş*'i tahkiye ederken Müslüman kimliğinden ve çocuk yaştan itibaren beslendiği Arap edebiyatı ve kültüründen istifade eder. Bu sebeple çalışmada Gurnah'ın Arap dili, edebiyatı ve kültüründen eserine ilave ettiği anlatım unsurlarının incelenmesi amaçlanmaktadır. Çalışmada roman tahlil metodu ve kaynak taramasından elde edilen verilerin analizine dayalı bir yöntem takip edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Afro-Arab Edebiyatı, Post-kolonyal Edebiyat, Abdulrazak Gurnah, *Terkediş*

GİRİŞ

Roman, insanların yaşadığı olayları, muhtemel yaşanır vakaları, onların duygu ve düşüncelerini, belli bir anlatım tarzı ve bakış açısıyla öyküleyen uzun kurgusal metin türüdür. Bu özelliğiyle anlatıma dayalı edebî bir tür olan roman, Batı kökenlidir. Onun Afrika'da modern anlamda neşet ettiği ilk yer ise Mısır'dır. Arapça gibi güçlü bir dilden ve Arap edebiyatından beslenen Afrika edebiyatı, roman türünü benimseme noktasında herhangi bir problem yaşamamıştır. Zira ticarî ve dinî ilişkilerle söz konusu coğrafyaya güçlü bir anlatı kültürü taşınmıştır. Nitekim Mısır merkezli yazarların önderlik ettiği Afrikalı romancılar edebî geçmişlerine ait anlatı türleri ile romanı bir araya getirerek kendilerine has bir anlatı türü olan romanı inşa etmişlerdir.(Bayram, 2021: 7) Adına Afro-Arab edebiyatı denilebilecek kavram çerçevesinde şekillenen kara kıtaya ait edebiyat, Afrika kökenli Arap yazarların veya Arapça yazan, eserlerinde Arap anlatısını öne çıkaran Afrikalı yazarların eserlerini kapsayan bir edebiyat türüdür. Afro-Arab edebiyatının gelişimi, Arap dilinin ve kültürünün özellikle İslamiyet'le Afrika kıtasında yayılmasıyla başlamıştır. Bu yayılma hem İslam'ın Afrika'da kabul edilmesi hem de Arap ticaretinin ve siyasetinin etkisinin artmasıyla gerçekleşmiştir. Buna mukabil Afrika edebiyatı tek başına değerlendirildiğinde onun Nijerya ve Gana da ortaya çıktığı görülmektedir.(Gurnah, 2021: 7) Burada belirleyici olan iki unsurdan birincisi Gana'nın Afrika ülkeleri içerisinde ilk bağımsızlığını kazanan ülke olması ve Nijerya'nın da en geniş topraklara sahip olması gösterilebilir. Ayrıca buraların köklü bir sözlü geleneğine sahip olması da belirleyicidir. Nitekim perilerin, büyücülerin ve gulyabanilerin figüratif kadrosunda yer aldığı *Yoruba*¹ denilen masallar buralara aittir ve ilk sözlü anlatı geleneği içerisinde değerlendirilen bu oluşumlar, romanın ve benzeri türlerin güçlenmesine de katkı sağlamıştır. (Irele-Gikandi, 2000: 445) Öte yandan Afrika romanının kurucusu ve rol modeli görülen Chinua Achebe (Akçay, 2021:147) Nijerya'da yetişmiş (Akçay, 2021: 13) ve onun 1958 yılında yayımladığı *Things Fall Apart* adlı romanı dünya okuru tarafından beğeni görmüştür. (Gurnah, 2021: 7) Ne var ki tüm bu gelişmeler Afro-Arab edebiyatının teşekkülünden sonra olmuştur. Buradan hareketle çalışmada Afro-Arab ifadesinin kullanılmasının nedeni Gurnah'ın içerisinden geçtiği yazarlık serencamıdır. Zira onu diğer Afrikalı romancılardan ayıran en büyük özelliği Afrikalı bir Arap hüviyetine sahip olması ve bunun da onun eserlerinde etkili olmasıdır.

Afro-Arab edebiyatının ilk örneklerine, 8. yüzyılda Kuzey Afrika'da sözlü anlatılar şeklinde rastlanmaktadır. İslamiyet'in buraya yerleştiği dönemde ise Berberi kökenli Arap yazarlar, şiir, tarih, coğrafya, fıkıh ve kelim gibi alanlarda

¹ Yorub, Nijerya'da bir bölgenin ve aynı zamanda bir yerel dilin adıdır. Sözü edilen anlatımların buraya ait oldukları daha olasıdır. Bkz: (Ogunbado, 2017: 473-475)

eserler vermişlerdir. Bu süreçte de İbn Battûta (ö. 770/1368-69) (Aykut, 1999: 361) ve İbn Haldûn (ö. 808/1406) (Uludağ, 1999:8) gibi İslam edebiyatında ürünleriyle temayüz eden yazarlar dikkat çekmektedir. Sözü edilen âlimlere bakıldığında onların Afrikalı ve eserlerini Arapça yazanlar olarak öne çıktıkları görülmektedir. Afro-Arab edebiyatının ikinci dönemi, 19. yüzyılın sonlarına doğru başlamıştır. Bu dönemde, Batılı sömürgeciliğe karşı direnen Afrikalı Arap yazarlar, milliyetçilik, bağımsızlık ve kimlik gibi konuları işlemişlerdir. Bu edebiyatın üçüncü dönemi ise 20. yüzyılın ortalarında başlamıştır. Söz konusu bu dönemde, Afrika’da bağımsızlık hareketleri sonucunda kurulan yeni devletlerin yazarları, Afro-Arab kimliğinin tanımını ve sorunlarını ele almışlardır. Örneğin, Nijeryalı Wole Soyinka (“Wole Soyinka | Biography, Plays, Books, & Facts | Britannica”, t.y.), Ganalı Ayi Kwei Armah, Tanzanyalı Abdulrazak Gurnah ve Faslı Tahar Ben Jelloun (Yılmaz, 2017: 1) gibi yazarlar bu dönemin önde gelen isimleridir. Afro-Arab edebiyatının dördüncü ve güncel dönemi ise 21. yüzyılda başlamıştır. Bu dönemde, küreselleşme, göç, ırkçılık, cinsiyetçilik ve insan hakları gibi konular Afro-Arab edebiyatının ana temaları haline gelmiştir. Bu süreçte Sudanlı Leyla Aboulela, Mısırlı ‘Alâ el-Asvânî (Çelenlioğlu, 2019:169) ve Cezayirli Ahlâm Mustağnâmî (Ahlâm Mosteghanemi- أحلام مستغانمي- مستغانمي) gibi yazarlar öne çıkmaktadır. Afro-Arab edebiyatı hem Arap hem de Afrika kültürünün zenginliğini ve çeşitliliğini yansıtan bir edebiyat türüdür. (Akçay, 2021: 111) Afro-Arap edebiyatının gelişimi ise hem tarihsel hem de güncel bağlamlarda incelenebilir.

Afro-Arab edebiyatının en güncel gelişim dönemi içerisinde varlık gösteren post-kolonyal edebiyat önem arz etmektedir. Özellikle sömürgeciliğin potasında mecrasını bulan bu edebiyat, 1884 yılında Berlin’deki konferansla başlayan ve 1960’ların ortalarına kadar devam eden sömürge dönemini içermektedir. Avrupalılarla karşı karşıya gelen Afrikalılar, hem ulusal bir kimlik bilinçlerinin gelişmesi fırsatı bulurken hem de kendilerine has bir edebiyatın mevcut koşullar dahilinde oluşmasına fırsat yakalamışlardır. (Akçay, 2021: 11) Buradan anlaşılacağı üzere post-kolonyal edebiyat başlangıcını iyi bir birikimle yapmıştır. Şöyle ki Afrika’da yapılan sömürü, zulüm ve emperyalist etkiler beraberinde pek çok konuyu ve temayı getirmiştir. Böylece Afro-Arab edebiyatı kendine has bir özgünlük de elde etmiştir. İşte böylesi bir atmosferde yetişen Tanzanyalı Abdulrazak Gurnah söz konusu edebiyata büyük katkılar sunmuştur. Bu çalışmada onun romanları içerisinde temayüz eden *Terkediş* yazarının Afro-Arab yazarlık mahareti ve eserin içerisindeki Arap anlatısı bağlamında ele alınacaktır. Özellikle eser değerlendirilirken roman tahlil metodu ve kaynak taramasından elde edilen verilerin analizine dayalı bir yöntem takip edilecektir.

Post-kolonyal Afro-Arab Edebiyatı ve Abdulrazak Gurnah

Çalışmanın geride kalan bölümünde, Afro-Arab edebiyatının; Afrika ve Arap dünyasının kültürel, tarihî ve siyasî bağlantılarını yansıtan bir edebiyat olduğu belirtildi. Onun serencamı, sömürgecilik, kölelik, ırkçılık, milliyetçilik, bağımsızlık, kimlik, aidiyet, göç ve kültürel çeşitlilik gibi konuları işleyen çok yönlü ve zengin bir edebî miras olarak tanımlanmaktadır. (Akçay, 2021: 111-113) Aynı şekilde post-kolonyal edebiyat da sömürgeciliğin bıraktığı izleri, sorunları ve etkileri ele alan Afrika kıtasına has bir edebiyat türüdür. Post-kolonyal edebiyatın öne çıkan özelliği, sömürgeciliğe karşı bir direniş, eleştiri ve alternatif sunma çabasıdır. Post-kolonyal edebiyat, sömürgecilerin dilini, kültürünü ve değerlerini sorgular, sömürge altındaki halkların sesini duyurur, kimlik, aidiyet ve özgürlük gibi kavramları tartışır. Aynı zamanda post-kolonyal edebiyat, sömürgecilik sonrası dönemde yaşanan toplumsal, siyasal ve kültürel değişimleri yansıtır. Bu edebiyat, sahip olduğu söz konusu özelliklerden dolayı göç veya mülteci dediğimiz edebiyattan ayrılmaktadır. (Bağlama, 2020: 633)

Post-kolonyal edebiyat, aslında modern dünyanın bir gerçekliği olan sömürgeciliğin akabinde vücut bulmuştur. İngiltere ve Avrupa ülkelerinin zenginlik uğruna dünyanın farklı bölgelerinde özellikle de Afrika’da başlattıkları düzen söz konusu ülkelerin güçlerinin de alabildiğine artmasına yol açmıştır. Ancak İkinci Dünya Savaşı’ndan itibaren bu ülkelerin yavaş yavaş sömürgelerden çekildikleri ve oradaki zenginliklerini azaltmayı tercih ettikleri dikkat çekmektedir. 1950’den sonra kolonilerin dağılması hız kazanmaya başlamıştır. Aslında ilk göç akımları on sekizinci yüzyılda görülmeye başlansa da yirminci yüzyılda bu ivmenin muazzam bir şekilde arttığı bilinmektedir. Bu safhada tersi bir durum da dikkat çekmektedir: sömürülen ülkelere bir göç dalgası başlayarak sömürgecilik sonrası toplumsal yeni yapılar ortaya çıkmaya başlamıştır. (Oğuz, 2021: 1000) İşte böylesi atmosferde Abdulrazak Gurnah, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde daha derin ifade edilecek farklı nedenlerle İngiltere’ye göç etmiştir. Nihai olarak Barış Özkul’un *Terkediş* romanının ön sözünde belirttiği gibi Afrika romanını bezeyen motif kolonyalizmdir. Afrikalı yazarlar, kolonyalizmin yurtlarına hâkim kıldığı ilişki ve keşmekeşin nedenlerini kolonyal kültürün dillerinde yaptıkları için yazdıkları romanlar, doğdukları coğrafyayla sınırlı kalmaz. Böylesi bir atmosferde yetişen Gurnah, romanlarının figüratif kadrosunu denizci tüccar esnaf ve gezgin gibi karakterlerden oluşturur. Bundan olayı onun eserlerinde çok kültürlü ve çok dilli bir yapı söz konusudur. (Gurnah, 2021: 9)

Post-kolonyal Afro-Arab edebiyatının en büyük temsilcilerinden birisi olan Gurnah, 1948 yılında Zanzibar’da dünyaya gelmiştir. O, Müslüman ve mütedeyyin bir ailenin içerisinde yetişmiştir. Anadili Svahili olan Gurnah, İngiliz

okullarında eğitim görmüş ve Kur'an kursunda Arapça öğrenmiştir. Ömrünün lise eğitimine kadar olan kısmını burada geçirmiş, 1964 yılında vuku bulan Zanzibar ayaklanmasına tanıklık etmiş ve sosyalist rejimin bunalımlı yönetimi altında hayatını idame etmiştir. (Gurnah, 2022: 5)

Zanzibar, tarihi süreç içerisinde çeşitli uygarlıklara yurt olmuştur: ilk önceleri İran etkisinde kalan ada sonraki süreçlerde Arap etkisi hüküm sürmüştür. Nitekim 16. yüzyıldan sonra da Portekizliler burayı ele geçirmişlerdir ve 17. yüzyıla gelindiğinde ise Umman Sultanlığı buraya hükmetmiştir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında ise adada Almanya varlık gösterirken daha sonra sözü edilen edebiyatın kurulmasında başat gücü oynayan İngilizler yer almışlardır. Onların söz konusu varlıkları 1960 yılına kadar devam etmiştir. (Gurnah, 2022: 5) Bu tarihî akış, Gurnah'ın yazarlığında belirleyicidir. Abdulrazak Gurnah, 1968 yılında İngiltere'ye göç etmiş ve Kent Üniversitesi'nde İngiliz Dili ve Edebiyatı eğitimi almıştır. 1982 yılında tamamladığı doktora tezinde sömürgecilik, ırkçılık ve kimlik sorunlarını ele almıştır. O, post-kolonyal edebiyat alanında uzmanlaşmış ve halen sözü edilen üniversitede profesör olarak çalışmaktadır. (Gurnah, 2021: 4)

Gurnah, 1987 yılında ilk romanı *Memory of Departure* (Ayrılışın Hatırası)'nı yayımlamıştır. Bu roman, Zanzibar'dan ayrılan Hasan adındaki bir adamın hafızasındaki Afrika imgesini, post-kolonyal süreçteki kimlik sorununu anlatır. Onun ikinci romanı *Pilgrims Way* (Hac yolu) 1988 yılında neşredilmiştir. İngiltere'ye daha iyi bir yaşam için gelen Tanzanyalı delikanlı Davud'un burada karşılaştığı göçmen karşıtı tutumlardan dolayı çareyi öz benliğini değiştirmekte ve sahip olduğu kimliği atmakta bulmasını işler. Bu roman, adını Winchester şehrini Canterbury'deki Thomas Beckett mabedine bağlayan yoldan almaktadır. Onun, 1990 yılında yayımlanan üçüncü romanı *Dottie* ise başkahramanı Fatma Balfour üzerinden göçmen sorununu ve Fatma'nın sürgündeki yaşamının yıkılmasına sebep olan travmaları irdeler. Gurnah'ın diğer romanı *Paradise* (Cennet), 1994 yılında okurla buluşmuştur. O, bu eserinde Kur'an-ı Kerim ile metinlerarası bir bağ kurarak Hz. Yusuf'un kıssası üzerinden günümüz Afrika'sına ayna tutmaya çalışır. Roman, oldukça güçlü bir anlatımla temayüz eder. Burada Hz. Yusuf'un malum hikâyesi, kolonyalizmin ve despotizmin eleştirisine kapı aralar. 2001 yılında yayımlanan *By the Sea* (Deniz Kenarında) romanında Gurnah, başkahraman Salih Ömer'in Kur'an-ı Kerim eğitimi aldıktan sonra hissettiği geleneksel övünç ile kolonyal eğitimin verdiği dünya bilgisi arasındaki bocalamasını işler. Böylece eğitimsiz bir topluma dair çelişkiler yumağı sunulur. Eserde, modern eğitimin ile klasik eğitimin hissettirdikleri üzerinde durulur. Gurnah, burada incelemeye tabi tutulan *Desertion* (Terkediş) romanını 2005 yılında neşretmiştir. Onun nehir türü romanları *The Last Gift* (Son

Hediye) 2011 yılında, *Admiring Silence* (Sessizliğe Hayranlık) 1996 yılında okuyucusuyla buluşmuştur. Romanlardaki isimsiz kahraman ülkesini geride bırakarak İngiltere'ye yerleşen ve burada öğretmenlik yapan Zanzibarlı bir muhaliftir. Onun hayatı, kayıp ve kırılğan bir benlik üzerine inşa edilmiştir. Yazar, *The Last Gift*'da ise söz konusu isimsiz kahramanın kültürler farklılıklarını ve acılarını değerlendirir. O, buradaki kahraman özelinde gerçeği yakalama anlayışını benimser ve kolonyal dönemin karamsar tasvirlerini, milliyetçi şovenizmi kabul etmeyen bir kimlik anlayışına dayandırır. Gurnah'ın sözü edilen romanları dışında akademik düzeyde yazılmış çeşitli kitapları da söz konusudur. (Gurnah, 2021: 4)

Gurnah'ın 2020 senesinde yayımlanan *Afterlives* (Ölümden sonra) adlı roman ona, 2021 yılında Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazandırmıştır. Ödül gerekçesinde, "Gurnah'ın kültürler, sömürgeciliğin etkilerine ve mültecilerin kaderine kesin ve merhametli şekilde nüfuz etmesi" övülmüştür. (Gurnah, 2017: 5) Abdulrazak Gurnah, hem Afrika hem de Avrupa edebiyatının önemli bir temsilcisidir. Eserleri, insanlığın durumuna dair derin bir anlayış ve duyarlılık taşır. Gurnah'ın yaşam hikâyesi, onun edebî yaratıcılığının kaynağıdır.

Abdulrazak Gurnah'ın yazarlığının mihenk taşını sömürgecilik ve onun mirası oluşturmaktadır. Ayrıca kişilik yapısı, inancı ve yetiştği coğrafya onun eserlerinin teşekkülünde belirleyicidir. Zira o, bir Afro-Arab'tır ve *Terkediş*'te de bunu şu şekilde ortaya koymaya çalışmaktadır: "1950'lerin haritası Avrupalıların yönetiminin istisnalarını da gösteriyordu. Mısır özgürdü ama 1922'den beri tedirginliği devam ediyordu fakat İngiliz ordusuna, donanmasına, hava kuvvetlerine ev sahipliği yapmak dışında pek seçeneği yoktu. Libya hiçbir zaman resmi bir sömürge olmamıştı fakat serbest bırakılan Afrikalı kölelerin Amerika'dan yeni bir barış şehri kurmak için geri yollandığı kurtarılmış bölgeye dönüştürülmüştü. Etiyopya ise İtalyanların düzensiz aksak ordusundan iki kere kurtarılmıştı. 19. yüzyılda Avrupalı her ordunun Afrika'nın bir kısmını ele geçirip halkı katletmek için o dönemde imparator Melik'in ordusu İtalyanları Adwa'da mağlup etmişti. Bazı yetkililer bu gereksiz yenilgiyi Rimbaud'un imparator için silah kaçakçılığı yapmasına bağlasa da aslında bu düpedüz İtalyanların soytarlığıydı. Daha sonra Mussolini'nin orduları, Habip Amca'nın da içinde yer aldığı kolonyal Afrika birlikleri, İngiliz ordularını gerillalar sayesinde kovmuştu. Bir de Sudan vardı. 1952'den beri bağımsız askeri dikta ile yönetiliyordu ve Libya 1952'den beri İngiliz himayesi altındaki bir teokratik krallık olarak varlığını sürdürüyordu. Bunlar böyle haritaların yorumlayamadığı ironilerdi." (Gurnah, 2021: 195) Abdulrazak Gurnah, eserinde yer verdiği coğrafyayla da bir aidiyet ortaya koymaya çalışmaktadır.

Gurnah, yaşadıklarını yazar, duyduklarını ve gördüklerini kaleme alır. Dolayısıyla onun için realist bir yazar tespitinde bulunmak zor değildir. Onun romanlarının karakterleri Tanzanyalı Müslümanlar ve sonradan göç ettiği İngiltere’de tanıştığı Batılılardır. Benzer şekilde olayların cereyan ettiği yerler de onun doğu büyüüp ve yaşadığı mekânlardır. Zaman, onun tanık olduğu süredir. Olay örgüsü zincirleme ve neden sonuç ilişkisi içerisinde sunulur. Gunah’ın kendine has bir dili ve anlatım üslubu vardır. Onun anlatımında bir kafa karışıklığı oluşmaz. Kişi, mekân, yer ve zaman muğlaklık arz etmez. Her şey yaşanmış veya yaşanması olası bir düstur içerisinde sunulur. Dolayısıyla o, roman dünyasına ait olan bu hasletlerinden dolayı Nobel Edebiyat Ödülü’ne layık görülmüştür.

Terkediş Romanı ve Arap Anlatısının İzleri

Romanda Arap anlatısını tespit edebilmek için içeriği, işlenen konular ve kahramanlar oldukça önemlidir. Bu nedenle romanın genel içeriğine dair bilgi verilerek Arap anlatımın örnekleri tespit edilmeye çalışılacaktır. *Terkediş*, Abdulrazak Gurnah’ın beşinci basılan romanıdır. Çalışmada incelemeye tabi tutulan nüsha, İstanbul-2021 basımlıdır. Eser, iletişim yayınları tarafından, Müge Günay’ın çevirisi ve Barış Özkol’un uzunca bir kritiğiyle yayımlanmıştır. Üç yüz otuz bir sayfadan oluşan eser, orta hacimli romanlar kategorisinde değerlendirilmektedir.

Roman, Gurnah’ın yazarlık maharetlerini ortaya koyduğu anlayış üzerine bina edildiği görülür: konu ve temalar post-kolonyal dönemle ilgilidir: *Terkediş*, 20. yüzyılın başlarında Mombasa’nın bir kıyı kasabasında kendi halinde, İngilizlerin sömürsü ve ön yargıları altında yaşayan sıradan insanların hikâyesini aktarır. Roman, adeta terkedenlerin ve geride bırakılanların yaşamlarına üç kuşak boyu sürecek bir zaman diliminde ayna tutar. Romanda çok dillilik ve çok kültürlülük öne çıkar. Nüfusunun yüzde kırkı Müslüman olan Zanzibar’da Gurnah’ın Müslüman kimliği ve Arapça bilgisi roman figürlerinde belirir. Şöyle ki İngiliz Martin Pearce, Hintli bir babadan olma ve Afrikalı bir anneden doğma Hasan Ali ile Arapça konuşur. Burada öne çıkan şey sözü edilen figürlerin konuştuğu diller olan Arapça, İngilizce, Svahilice ve Hintçe’dir.

Eserde sade anlaşılır bir dil kullanılmaktadır. Anlatıcı baş kahraman Raşit’tir, bazen de yazarın kendisinin anlatıma dâhil olduğu görülmektedir. Bundan dolayı romanda üçüncü tekil şahıs ve birinci tekil şahıs anlatımları dikkat çekmektedir. Öncelikle burada romanın daha iyi anlaşılması için olay zincirlerinden bahsetmekte yarar vardır. Nitekim *Terkediş*’de kurgu şu şekilde başlar:

Hasanali, 1899 yılında sabah namazını eda etmek için camiye giderken bitkin, ayakta duramaz bir şekilde kendisine doğru gelen bir adamla karşılaşır. Bu,

Martin Pearce'tir. Hasanali'nin gördüğü kişi aynı zamanda bir Avrupalıdır. Hasanali Martin Pearce'i ve başka bir Avrupalıyı görmekten asla haz almaz. Zira Mombasalılar için bu bir tehlike durumudur. Kaldı ki romanda anlatılan Hasanali, heyecanlı ve panik bir karakterdir. Onun gördüğü Avrupalıya yardımı gerektirecek tek şey, onun Müslüman kimliğidir. Yardıma muhtaç kim varsa el uzatılmalı düşüncesinden dolayı yardım edilmelidir.

Olay, orada yaşayanların sabah namazına gittikleri bir zamanda cereyan etmiştir. Cami ve cemaate atfen yazar, düşüne yardım etmenin gereğini pekiştirir. Pearce, Hasanali'nin önüne yığılır. Bu sadece onun değil aynı zamanda sömürgecilerin yani Avrupalıların da yığılmasını ifade eder. Yerdeki Pearce'i, aralarında Jumaane, Hamza ve Ali Kipara gibi kişilerin bulunduğu sabah namazı cemaatinden şahıslar dikkatlice incelerler. Yazarın bu üç kişiyi cami cemaati içerisinde seçerek sunması onların oranın ileri gelenleri olmasındandır. (Gurnah, 2021: 22) Ayrıca Pearce'in, Hasanali gibi birisi tarafından bulunması da şaşkınlık oluşturmaktadır. Zira bu olay, Hasanali gibi birisine saygınlık kazandırmaktadır. Yerel örf gereği Pearce'i onlar misafir etmek zorundadırlar. Böylece Hasanali, Martin Pearce'i misafir etme şerefine nail olur. Hasanali ve cemaatten kişiler Pearce'a gıpta ederek bakarlar. Bu sırada ihtiyatlı bir şekilde Hasanali'nin dul kız kardeşi Rehana, Pearce'e bakmak için yaklaşır, (Gurnah, 2021: 26) ancak onun yerde perişan durumunu görünce geri çekilir. Bundan evvel Mamake Zaituni tabip sıfatıyla yerde yatan kişiye müdahale etmek için çağrılır. (Gurnah, 2021: 24) Onun da ortaya koyduğu teşhisle yatan kişinin bir Batılı olduğu sonucuna varılır. (Gurnah, 2021: 32) Mombasalılar yabancılara Mzungu derler, Pearce'in bir Mzungu (Gurnah, 2021: 40) olduğuna karar kılınır. Pearce'in Hasanali'nin ve ailesinin yaşamına katılması böylesi maceralı bir anlatım ve aksiyonla sunulur. Hasanali ve ailesi Pearce'i misafir etmek konusunda tereddüt etmez. Ancak o, evindeki durumdan dolayı onu Hamza'ya bırakmanın daha iyi olabileceğini düşünmeye başlar. Bunun nedeni ailesi, Rehana ve Pearce'in iyileşmeye yüz tutması ve Hamza'nın daha geniş bir eve sahip olmasıdır. (Gurnah, 2021: 45)

Aksiyonun ilerleyen kısmında Avrupalı Frederick Turner adında bir figür belirir ve Martin Pearce'ı Hasanali'nin evinden alıp evine götürür. O da bir Mzungu'dur, büyük bir çiftliği vardır. Turner, Hasanali ve ailesinin Pearce için yaptıklarının kıymetini bilmez, onları Pearce'in eşyalarını çalmakla itham eder. (Gurnah, 2021: 63) Bu sırada Martin iyice iyileşir ve dilbilimci kimliğiyle aksiyonda yer almaya devam eder. Teşekkür amaçlı Hasanali'ye yaptığı ziyaretler sonrası Rehana ile iyice yakınlaşmaya başlar. Ancak Rehana daha önce başından bir evlilik geçmiş ve çok daha dikkatli olması gerekmektedir. Ne var ki aşk galip gelir. (Gurnah, 2021: 151) Martin Pearce ve Rehana kaçarak

Mombasa'ya yerleşirler. Ancak onların birlikteliği Pearce'ın ülkesine dönmesiyle son bulur.

Roman, Martin'in Rehana'yı terk ederek ülkesine dönmesine kadar devam eden aksiyonu ilk bölümde sunmaktadır. İkinci bölümdeki olaylar birinci bölümde cereyan eden aksiyonun bir kuşak sonra irdelenmesi üzerinden devam eder. Oysaki Rehana ilk evliliğini Azad adında bir Hintliyle yapar ve Hintlinin memleketine dönmesiyle ortada kalır. Yani romanın diliyle terkedilir. İkinci macerası Bir İngiliz'le olur tekrar terkedilir ancak bu sefer geride bırakılan sadece o değildir: Asmah adındaki kızı da babasız kalmıştır. Romanın aslında silik karakteri şeklinde zikredilen Asmah'ın Cemile adındaki kızı daha çok öne çıkar. Zira Cemile başkahraman Raşit'in kardeşi Emin ile bir birliktelik yaşar ve anne ve anneannesinden gelen geçmişinden dolayı Emin tarafından terk edilir. Tahkiyenin bundan sonraki ikinci kısmı bu olay üzerine bina edilir ve şöyle gelişir:

Romanın ikinci ana bölümünde üç kardeş; Raşit, Emin ve Farida'nın hikâyesinin yanı sıra bağımsızlığını kazanan ülkenin durumu tahkiyeye eklenir. Ülke her ne kadar sömürgeci kurtulsa da insanların yaşam koşulları kötü olmaya devam etmektedir. Başkahraman yaşam koşulları ve çevreyi hiç takdir etmez, sürekli şikayetçi olur. Bundan dolayı farklı bir yerde bir yaşam kurmak ister. Yeni yönetime rağmen toplumda herhangi bir değişim söz konusu değildir. Kadınlar toplumun en alt katmanı olma probleminden kurtulmazlar. Eğitimde de kadına yer yoktur ve kolonyal zihniyet halen devam ettirilmektedir. (Gurnah, 2021: 187) Tüm bu gelişmelere rağmen Raşit eğitim hedefinden sapmaz, Emin de yeni bir ülke kurma idealinden vazgeçmez. Ancak o, bu süreçte hikâyesini dede ve ninelerinin başlattığı bir maceraya yelken açar ve Cemile'yle aşk yaşamaya başlar. Cemile, Emin ve Raşit'in hikâyesi yarım yüzyıl geride kalan Rehana ve Pearce'in öyküsünün yeniden alevlenmesine yol açar. Cemile, Pearce ve Rehana'nın tasvip edilmeyen ilişkisinden dünyaya gelen Asmah'ın kızı ve Rehana'nın da torunudur. Onun Rehana'yla olan bağı bir yana aynı zamanda evlenip boşanmış (Gurnah, 2021: 216) olması toplum tarafından kötü olarak algılanmasına sebep olmaktadır. Emin ve Cemile ilişkisi doğal olarak bu geleneksel yapıdan nasibini alır ve son derece güçlü bir duygusal bağa rağmen gençler bir türlü bir araya gelemezler çünkü Cemile Mzungu'nun gayri meşru kızı Asmah'ın kızıdır.

Raşit bu süreçte burs kazanarak Londra'ya okumak için gider. Ancak o, orada hiç beklemediği tepkilerle karşılaşır. Onun Afrikalı olmasından dolayı bir takım ırkçı davranışlar kaçınılmaz olur. Raşit, bu süreçte arkadaş edinemez ve büyük bir kalabalığın ortasında yalnızlık yaşar. Bunun nedenini kendinde aramaya başlayan Raşit, kendisine düşman kesilir. Aynı süreçte Mombasa'da yönetimi

eline alan yerel iktidar tüm haberleşme araçlarını yasaklar ve muhalif olan kesimleri devlet kurumlarından atar. Öğretmen olan Raşit'in babası da bundan nasibini alır ve işten uzaklaştırılır. Bunun üzerine bütün yük Emin'in sırtına biner. Raşit, tüm bu trajedilerden uzakta yaşarken, ülkeye gelmemesi için tembihlenir. Romanın sonlarına doğru Raşit doktorasını bitirir. Akademisyen kimliğiyle bir üniversitede iş bulur, bahçeli bir ev kiralar. Ancak ülkesindeki gelişmelerden bihaber kalmaz sürekli mektuplaşarak bilgi alışverişinde bulunur. (Gurnah, 2021: 278)

Günlerden bir gün Cardiff'teki bir konferansa katılımcı olarak giden Raşit burada Barbara adında bir meslektaşıyla tanışır. O, Pearce'in Rehana'yı terkederek İngiltere'ye döndükten sonra evlendiği Elizabeth adlı kadından olma kızı ve Pearce'in en yakın arkadaşı Frederick Turner'ın da gelinidir. Konferansta Raşit, Emin'den öğrendiği kolonyal döneme ait Martin ve Rehana'nın aşkına vurgu yapınca Barbara'nın dikkatlerini çeker. İkili arasında kurulan diyalogla Barbara ve Cemile'nin üvey kardeşler olduğu ortaya çıkar. Uzun süredir ülkesini görmeyen Raşit, Barbara'nın yönlendirmesiyle Cemile'yi bulmak gayesiyle Mombasa'ya gitme kararı alırlar ve aksiyon burada son bulur.

Terkediş romanı adıyla müsemma bir eserdir. Konu, terk etme ve hayattı yalnız sürdürme şeklinde betimlenebilir. İşte bu duygunun gerisinde de dışlanma, kaos, itilmişlik, kabullenememe ve sömürü gibi çok sayıda tema da okura sunulur. Romanda yerel ve yabancı figürler olmak üzere iki zümre söz konusudur. Yerel kimliğiyle öne çıkan bütün şahıslar, Müslüman'dır. Bu tercih de yazar tarafından bilinçli bir şekilde yapılmaktadır. Sözü edilen figüratif kadro, sıradan kişilerdir. *Terkediş*, Afrika ve İngiltere'yi tahkiyenin mekânı olarak belirler. Mekân tasvirleri yapılmakla beraber buralar gösterişsiz ve sade yerlerdir.

Romanda zaman, direkt takvimden zaman verilerek tahkiye yapılmaktadır. Eserde zaman aynı zamanda kişilerin yaşadığı dönemlerle de doğrudan ilintilidir. *Terkediş*'te tasvir, öyküleme, açıklama, iç konuşma, iç çözümleme ve mektup gibi anlatım teknikleri kullanılmaktadır.

Yazar, romanda Arap anlatısıyla ilgili pek çok metinlerarası (Bayram-Pişgin, 2022: 337) bağ kurar: Hasanali'yle Malike arasında geçen bir diyalogda yerde uzunca yapan Martin Pearce için Malika, Arap efsanelerinde özellikle Hint okyanusuna yakın bölgelerde yaşanıldığına inanılan güçlü ve kocaman bir kuş olan "Rukh" kavramını kullanır. Söz konusu epizotta vaka şu şekilde anlatılır: "*Sorma adam iblisin teki çıktı, insan kılığındaki şeytanmış meğer, dedi Malika, kapısının eşiğinde başı açık Hasanali'yle yılgın gözlerle bakarken Rehana bir yudum ballı suyu verir vermez Rukh'a dönüştü. Şimdi de dama tünedi, bizimiz düşüp ölelim de ruhumuzu çalsın diye bekliyor.*" (Gurnah, 2021: 37) diyen Malika'nın ağzıyla yazarın yapmış olduğu metinlerarası bağ kayda değerdir.

Gurnah burada atıfta bulunduğu klasik Arap anlatına ait kavramı açıklama gereği duymuş ve Hasanali'nin ağzından "Rukh'un" ne olduğunu şu şekilde açıklamaya çalışmıştır: "*Rukh böyle olmaz. Sana daha önce anlatmıştım, Rukh'un ismi vardır ama cismi yoktur yani dama tünemez. Ayrıca Rukh ölümden sonra bedeni terk edip sonsuzla birleşen nefestir ruhlarımızı çalan bir hırsız değil yani...*" (Gurnah, 2021: 38)

Abdulrazak Gurnah, Rehana'nın ağzından babasının kendilerine anlattığı "Sihirli At" anlatısıyla Arap edebiyatından istifade eder. (Gurnah, 2021: 90) Aynı epizotta Gurnah bu defa Abbasi Halifesi Harun Reşit'in eşi Zübeyde'nin hikâyesine şu şekilde yer verir: "*Zübeyde kurak topraklarda camiler, yollar, sarnıçlar yaptırmış bir hayırseverdir... sonra bir gece kabirlerin bekçisi usulca sokulup aldı onu. Geride kalanları keder ve matem içinde tekinsiz sessizliklerde bıraktı.*" (Gurnah, 2021: 90-91)

Gurnah, cami cemaatinden Ali Kipara, Hamza b. Mesut ve Jumaane'nin Martin'i konuştukları başka bir epizotta da doğrudan *Binbir Gece Masalları*'na atıfta bulunur. (Gurnah, 2021: 140) O, burada yapılan sohbetin sözü edilen Arap anlatısında yer bulabileceği vurgusunu yapar. Aynı şekilde başka bir aksiyonda Gurnah, bu defa Martin Pearce'nin diliyle *Binbir Gece Masalları*'na göndermede bulunur. (Gurnah, 2021: 151) Eserinin farklı yerlerinde *Binbir Gece Masalları*'na atıfta bulunan Gurnah, Raşit'in yazdığı şiirler üzerinden sözü edilen anlatının üslubuna yer verir. (Gurnah, 2021: 192)

Görüldüğü üzere eserinin pek çok yerinde Arap anlatısından istifade eden Gurnah, romanının daha pek çok yerinde de Arap anlatısına ait kavram sözcük ve metaforu kullanır. Söz konusu anlatılar daha çok dini bir hüviyet taşımaktadır. Elbette ki bunun nedeni, her yazarın kendinden, çevresinden yazdığı düsturundan hareketle Gurnah'ın da inancından ve çevresinden yazması gösterilebilir. Nitekim yazar, anlatımını güçlü kılmak için tahkiyesine çok sayıda cami ve ona ait kavramı yerleştirir: Öyle ki aksiyon camiye giderken başlar. (Gurnah, 2021: 17) Romanda Hasanali'nin dindarlığı cami kavramı üzerinden vurgulanır ve onun bütün namazlarını camide kılmak için dükkanını kapattığına dikkat çekilir. (Gurnah, 2021: 45) Aksiyonun pek çok yerinde anlatımın güçlü olması adına yazarın cami kavramına yer verdiği görülmektedir. (Gurnah, 2021: 25-89-96-125-127-233-263) Abdulrazak Gurnah, romanının figüratif kadrosunda yer alan tüm Müslümanları mütedeyyinliklerini vurgulayarak aksiyona dâhil eder, bunu da dinî kavram ve ritüellere atıfta bulunarak yapar. Şöyle ki Şifacı Mamake Zaituni Pearce'i tedaviyle uğraşırken Pearce'nin getirmesi muhtemel bulaşıcı hastalığın önlenmesi için cami imamının bir etmesi talep edilir. (Gurnah, 2021: 24) Aksiyonda yer alan esnaf, sürekli açık olan dükkanlarını Ramazan ayında ve bayramlarda kapatırlar. (Gurnah, 2021: 39)

Mombasa’da bu kadar büyük bir kalabalık varken bir Mzungu’nun gelip Hasanali’nin ayağının dibine yıkılmasını Gurnah, onun ağzıyla şu şekilde kadere bağlar: “*Tanrı’nın hikmeti sayesinde olaylar bu şekilde gelişmişti. Tanrı’nın yaptığı hiçbir şey tesadüf değildi. Bu sınav için onu seçmişti, henüz bilmediği bir hayra ulaşması için deniyordu onu Tanrı belki de, ya da cezalandırıyordu veya sınıyordu. Bu yaralı adama yardımcı olmayı onun imdadına yetişmeyi nasıl reddederdi.*” (Gurnah, 2021: 41) Abdulrazak Gurnah’ın kaderci anlayışının bu örnekte olduğu gibi tüm tahkiyeye yayıldığı dikkat çeker. Bir İngiliz’in bir Afrikalı’ya âşık olması bununla açıklanabilir. Özellikle romanın çözüm kısmında Barbara Turner’in Raiş’tle tesadüfen karşılaşması ve Afrikalı bir kardeşinin olduğunu öğrenmesinde kaderin çokça vurgulandığı görülür.

Gurnah’ın, *Terkediş*’te karakterlerin tutum ve davranışlarını işlerken onların inançları üzerinde durduğu da dikkatten kaçmaz ve bu durum onların aksiyona dâhil olmalarında önemlidir. Nitekim figürlerin namaz kılmaya karşı hassas olmaları da gözden kaçmamaktadır. Bu durum aksiyonun sıralanışında da belirleyicidir. Vaka ya namazdan veya ezandan önce ya da namazdan veya ezandan sonra başlamaktadır. (Gurnah, 2021: 19-45-95-141-257-259-263)

Abdulrazak Gurnah, bu romanında Arap diline oldukça önem verir. O, eserini duru bir İngilizce ile yazarken aynı zamanda roman karakterlerinin kendi aralarında Arapça konuşmalarına müsaade eder. Farklı milletlere tabi olan şahıslar örneğin İngiliz Martin Pearce, Hintli Azad, Tanzanyalı Hasanali, Rehana ve ailenin diğer bireyleri Arapça bilirler, diyaloglarını bu dille yaparlar ve onunla mektuplaşırlar. (Gurnah, 2021: 151) Ayrıca Gurnah’ın tahkiyesine hiç beklenmedik bir anda bir Arapça ifade veya kavramı yerleştirdiği görülmektedir. Bunlardan bazıları şu şekildedir. Rehana, Mzungu’yu eve getiren Hasanali’yi hicvetmek için ona “Masikini/zavallı” şeklinde hitap eder. Başka bir aksiyonda Frederic, Martin’e Mombasa’ya gelişiyle alakalı birtakım sorular sorar ve tahmin yürütmeye çalışır. Martin ise Frederic’in bu eylemine karşılık “La la me’esh/Hayır hayır bu değil” şeklinde cevap verir. (Gurnah, 2021: 135) Koyulaşan sohbetin bir bölümünde ise Martin “Kelb/köpek, majnoon/deli, punda/kaçık ve iblis/şeytan” (Gurnah, 2021: 136) gibi kelimelerin bağlantıları üzerinde durur ve “Anafahamu/onu anladım” der. Öte yandan Raiş ve Emin’in gittiği Kurân kursunda öğretilen dil de Arapçadır. (Gurnah, 2021: 167) Arapçaya dair vurgu yabancı karakterler üzerinden yapıldığı gibi yerel karakterler üzerinden de yapılmaktadır. Söz gelimi Cemile ile Emin buluştuklarında ilk kullandıkları sözcük Arapça “Habibi/sevgilim” şeklindedir. (Gurnah, 2021: 241) Verilen örneklerden anlaşılacağı üzere bu romanın tahkiyesinde Arapça önemli bir rol oynamaktadır. Bu durum, Abdulrazak Gurnah’ın Arapçaya dair bilgi ve birikiminin tezahürüdür.

SONUÇ

Afro-Arab edebiyatının Afrika kökenli Arap yazarların veya Arapça yazan Afrikalı yazarların eserlerini kapsayan bir edebiyat olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Gurnah'ın içerisinde geçtiği yazarlık serencamından dolayı Afro-Arab tanımı kullanılmıştır. Afro-Arab edebiyatının ilk örneklerine, 8. yüzyılda rastlandığı, İslamiyet'in Afrika'ya yerleştiği dönemde ise Berberi kökenli Arap yazarların, şiir, tarih, coğrafya, fıkıh ve kelim gibi alanlarda eserler verdiği, Afro-Arab edebiyatının ikinci döneminin, 19. yüzyılın sonlarına doğru başladığı, bu dönemde, Batılı sömürgecilikine karşı direnen Afrikalı Arap yazarların, milliyetçilik, bağımsızlık ve kimlik gibi konuları işlediği görülmektedir.

Aynı saikle yakın yüzyılda yazarlar için de Post-kolonyal Afro-Arab edebiyatı ifadesi kullanıldığı ve bu safhanın Arap dilinin ve kültürünün özellikle İslamiyet'le Afrika kıtasında yayılmasıyla başladığı sonucuna ulaşılmıştır. Post-kolonyal edebiyat belirlenirken onun sömürgecilik karşı bir direniş, eleştiri ve alternatif sunma çabası içerisinde olduğu görülmektedir. Bu edebiyatın, sahip olduğu özelliklerden dolayı göç veya mülteci edebiyatından ayrıldığı neticesine ulaşılmıştır. Post-kolonyal Afro-Arab edebiyat tanımı, kolonyal dönemde ele alınan konuların Araplık ve Afrikalılıkla ilintili olmasından kaynaklı olduğu anlaşılmaktadır. Sözü edilen edebiyatın büyük temsilcilerinden birisinin Abdulrazak Gurnah olduğu görülmektedir. Zanzibar'da dünyaya gelen Gurnah'ın, Müslüman ve mütebedeyin bir ailenin içerisinde yetişmiş olmasının yanı sıra Kurân kursunda Arapça öğrenmesi yazarlığında belirleyici olduğu sonucuna varılmıştır.

Terkediş romanının adıyla müsemma olarak terk etme ve geride bırakma üzerine kurgulandığı görülmektedir. Bu tahripkâr duygunun gerisinde de dışlanma, kaos, itilmişlik, kabullenememe ve sömürü gibi çok sayıda temayı bıraktığı dikkatleri çekmektedir. *Terkediş*'te yerel ve yabancı figürler olmak üzere iki zümre tespit edilmiştir. Yerel kimliğiyle öne çıkan bütün şahıslar, Müslüman olmalarıyla temayüz etmektedirler. Gurnah'ın, *Terkediş*'te karakterlerin tutum ve davranışlarını işlerken onların inançları üzerinde durduğu da dikkatten kaçmaz.

Abdulrazak Gurnah, bu romanında Arap diline ve folkloruna oldukça önem vermektedir. Gurnah'ın, roman sanatının öngördüğü ölçülerde Arap anlatısından istifade ederek onu kurgusunda kullandığı görülmektedir. Müslüman kimliğini de eserinde tahkiyeye ekleyen Gurnah'ın sözü edilen kültüre dair çok sayıda kavramı, sözcüğü ve metaforu kattığı sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

- Ahlam Mosteghanemi—احلام مستغانمي—أحلام مستغانمي—Website. (t.y.). Geliş tarihi 13 Eylül 2023, gönderen Ahlammosteghanemi website: <https://www.ahlammosteghanemi.com>
- Akçay, A. S. (2021). *Modern Afrika Edebiyatı Dönemler, Temalar, Yaklaşımlar*. Hece Yayınları.
- Aykut, A. S. (1999). İbn Battûta. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (C. 19, ss. 361-368). İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Bağlama, S. H. (2020). A Postcolonial Approach to Contemporary Refugee Literature: Benjamin Zephaniah's Refugee Boy. *TRT Akademi*, 5(10), 630-643.
- Bayram, E. (2021). *Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın Romancılığı*. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Antalya.
- Bayram, E., & Pişgin, Y. (2022). Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın Romanlarında Âyet ve Hadis Bağlamında Metinlerarasılık. *Mizanü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi*, (15), 335-359. <https://doi.org/10.47502/mizan.1173637>
- Çelenlioğlu, A. (2019). Alâ el-Asvânî'nin Sahte Cumhuriyet Adlı Romanında Mısır Baharı Anatomisi. *Edebi Eleştiri Dergisi*, 3(2), 168-186.
- Gurnah, Abdulrazak. (2017). *Son Hediye* (M. Günay, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gurnah, Abdulrazak. (2022). *Sessizliğe Hayranlık* (M. Günay, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gurnah, Abdulrazak. (2021). *Terkediş* (2. bs; M. Günay, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Irele, F. A., & Gikandi, S. (Ed.). (2000). *The Cambridge History of African and Caribbean Literature* (C. 2). Cambridge: Cambridge University Press.
- Ogunbado, A. F. (2017). İslam'ın Yoruba Diyarı Üzerine Etkileri (E. Avcı, Çev.). *Hece, Afrika. 500 Yıllık Serencamın Hikâyesi*, 1(246/247/248).
- Oğuz, A. (2021). Postkolonyal Britanya'da Göçmenler: Zadie Smith'in İnci Gibi Dişler Adlı Romanında Yuva Kavramı. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (25), 999-1008. <https://doi.org/10.29000/rumelide.1032558>
- Uludağ, S. (1999). İnb Haldûn. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (C. 20, ss. 8-12). İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Wole Soyinka | Biography, Plays, Books, & Facts | Britannica. (t.y.). Geliş tarihi 13 Eylül 2023, gönderen <https://www.britannica.com/biography/Wole-Soyinka>

Yılmaz, A. T. (2017). *Tahar Ben Jelloun Ve Assia Djebar'ın Yapıtlarında Değişen Kadın İmgesi*. Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Batı Dilleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı / Fransız Dili ve Edebiyatı, Ankara.

Bölüm 74

**Aile İçinde Kadına Yönelik Ekonomik
İstismarın İncelenmesi**

Erdoğan KALAYCI¹

¹ Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, kalaycierdinc@gmail.com,
ORCID: 0000-0001-8572-972X¹

ÖZET

Dünya genelinde her yıl giderek artan şiddet ciddi bir toplumsal sorun haline gelmektedir. Diğer ülkelerde kadına uygulanan şiddet oldukça yaygın olarak görülmekle beraber ne yazık ki ülkemizde de yaşanmakta ve giderek artmaktadır. Ekonomik istismar aile içinde kadını eşine bağımlı ve yoksullaştıran, aile içindeki maddi kaynakların kadına karşı bir baskı aracı olarak kullanıldığı şiddet türüdür. Görece günümüzde istismara maruz kalan birçok farklı grup bulunmaktadır. Hazırlanan bu çalışmada amaç kadının aile içinde ekonomik istismara uğrama durumunun incelenmesidir. Kadınların yaşadıkları veya yaşamakta oldukları şiddet ve istismar türlerini sebepleriyle açıklayarak; ekonomik istismarın kadınlar üzerindeki etki boyutunu belirlemek değerlendirmek amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, şiddet, istismar, aile içi şiddet, ekonomik istismar

ABSTRACT

Violence, which is increasing worldwide every year, is becoming a serious social problem. Although violence against women is quite common in other countries, it is also experienced in our country and is gradually increasing. Economic abuse is a type of violence in the family that makes the woman dependent on her husband and impoverished, and in which the financial resources in the family are used as a means of pressure against women. Currently, many groups are exposed to abuse. This study examined the economic abuse of women in families. Explaining the types of violence and abuse that women have experienced or are experiencing, this study aimed to determine the effect size of economic abuse on women.

Key Words: Women, violence, abuse, domestic violence against women, economic abuse

GİRİŞ

Kadına yönelik fiziksel, psikolojik ve cinsel olmakla beraber kadınların refahını olumsuz yönde etkileyen her türlü davranış hem kamu hem de özel alanda gerçekleştirilen bu tür eylemlerin varlığına ilişkin tehditler ve kadınların baskılanması da dâhil her türlü cinsiyetçi tutumlar kadına yönelik istismarı olarak tanımlanmaktadır (Aşirdizer, 2006). Kadına yönelik şiddet ve istismar özellikle aile içi şiddet çoğu toplumda hala mevcuttur, ancak genellikle düzenin bir parçası olarak kabul edilmektedir (Ergin ve diğ., 2006). Kanunların ve toplumun erkeği kadından üstün kılan yaklaşımından dolayı erkeğin kadından üstün olması normu istismarın açığa çıkmasında önemli bir faktördür (Demir ve Özkan, 2002). Toplumumuzda kadına yönelik istismar kültürel görüşlerden, ataerkil toplum yapısından, kadına atfedilen rollerden dolayı görülmektedir. Bu durum kadınların haklarını ve özgürlüklerini kısıtlamaktadır (Yılmaz ve Zoğal, 2015). İstismarın geleneksel olgulardan dolayı içselleştirilmesi ve meşrulaştırılması kadın yaşamı üzerinde olumsuz etkiler oluşturmaktadır. İstismarın meşru görünmesi ise giderek artmasına ve geçmişten günümüze kadar gelmesine neden olmaktadır (Demir ve Özkan, 2002). Kadınlara fiziksel, cinsel ve duygusal olarak zarar veren istismara, coğrafi sınır, ekonomik gelişmişlik, öğretim düzeyi farkı olmadan; aile içinde ve dışında, bütün toplumlarda rastlanmaktadır (Gürkan ve Coşar, 2009).

Kadına yönelik şiddet ve istismarının sebepleri incelendiğinde ise bunlar biyolojik sebepler, ruhsal sebepler ve sosyal sebepler olarak kategorize edilebilmektedir (Öğrekçi ve Afşar, 2015). Şiddet uygulayıcılarının; zihinsel bozukluklar, genç yaş, düşük gelir, düşük akademik başarı, ergenlik çağında suç davranışlarına katılım, erkek partnerin ailesinde şiddet geçmişi, aşırı alkol kullanımı gibi birçok faktör risk olarak belirlenmiştir (Tower, 2007). Bu nedenle, aile içi şiddet kalıtsal bir hastalık gibi bir nesilden diğerine geçme eğilimindedir. İstismar sebepleri de yine benzer olarak, uygulayıcının kendine olan güvensizlik, düşük benlik saygısı, depresyon, agresif veya anti-sosyal kişilik bozuklukları gibi faktörler ile ilişkilendirilmektedir (Ergin ve diğ., 2006). İstismarı uygulayan kişilerde bu tutumların yaşıyla ters orantılı bir şekilde azalması, yani erkeklerde bulunan hormonların azalmasıyla birlikte istismarcı tavırlarının arasında bir ilişki olduğu düşünülmektedir (Yılmaz ve Zoğal, 2015).

Evlilik sürecindeki faktörler değerlendirildiğinde, kadın ve erkek arasında evliliğin ilerlemesiyle gelişen olumsuz durumlar karşısında istismara yönelik belirtiler görülür. İlk istismar uygulandığında kadına göre olağandışı bir durum olduğu bunun istismar olduğunun farkına varılmaz (De Rosa, 2018). Ancak istismar fazlaştığında kadının eşine karşı bağlılığı giderek azalır. Bu durumda kadın, olası bir ayrılık ile daha çok istismara maruz kalacağı korkusuyla baş etmeye çalışmaktadır. Böylece durumun değiştirilme şansının düşük olduğuna

inanınan mağdur, yaşamının artık bu şekilde ilerleyeceğine yönelik bilişlere tutunmaya başlamaktadır. (Gökalp, Kaya ve Övün, 2018).

Kadınların aile içinde maruz kaldığı olumsuz durumlar mesleki yaşamlarında da benzer şekilde seyretmektedir. Ekonomik eşitsizlikler sonucu gelişen istismar bu duruma örnek oluşturmaktadır. Toplumsal cinsiyet ve kalkınma literatürü, kadınların kendilerini yoksulluktan kurtarmak için daha fazla engelle karşılaştıklarını ve sosyo-kültürel normlar ve uygulamaların bir sonucu olarak daha sınırlı fırsatlara sahip olduklarını göstermiştir (Wrigley-Asante, 2013). Kadınlar, ilkel toplumlarda anaerkil yapının hâkim olmasından ve doğurgan özelliklere sahip olmalarından dolayı saygı ve değer görmüşlerdir. Zamanla kadınlar, biyolojik özelliklerinden dolayı iş hayatına dâhil edilmek istenmemiştir. İş yaşamındaki cinsiyet ayrımcılığını gösteren örnekler incelendiğinde ise; çalışan kadın sayısının erkeklerden daha düşük olması, aynı işe sahip olan kadınların erkeklere göre daha az gelir elde etmesi, kadınların sosyal güvenceleri olmadan çalıştırılmaları görülmektedir (Padagia ve diğ., 2006). İş yaşamındaki kadınlara karşı yapılan cinsiyet ayrımcılığının temelinde ataerkil yapı bulunmaktadır. Toplumsal olarak bakıldığında erkeklerin üstlendikleri roller ve sorumluluklar zamanla iş yaşamında baskın ve egemen hale gelmelerine sebep olmuştur. Erkeklerin iş yaşamında egemen hale gelmeleri; iş istihdamı ve ücretlendirmeler konuları üzerinde belirleyici olup kadınların iş yaşamında geri planda kalmalarına ve ekonomik istismarın artmasına yol açmıştır (Karataş, 2018).

Toplumun istismar konusunda bir bilincinin olmaması ve meşrulaşmaya açık hale gelmesi, kadınların psikoloji durumları, sosyal yaşantıları ve ekonomik düzeyleri üzerinde olumsuz bir etki yaratmaya devam etmektedir. Bu istismarın kadınların yaşamındaki etki alanının ve tarihsel süreçteki yerinin belirlenmesi, istismar türlerinin açıklanması ve oldukça yaygın gerçekleşen fakat mağdur tarafından fark edilmesi daha zor olan ekonomik istismarın açıklanması araştırmanın amaçlarını oluşturmaktadır.

KADIN SORUNLARININ TARİHSEL GELİŞİMİ

İnsanlık tarihi incelendiğinde kadın ve erkeklerin birbirlerinden farklı olduklarını keşfetmesiyle birbirleri üzerinde egemen olma mücadelesi vermişlerdir. Cinsiyetler arasındaki bu mücadele erkeklerin fiziksel olarak kadınlardan daha güçlü olmasıyla kadınları, hegemonyası altına almış ve ilk çağlardan itibaren kadının var olmak ve varlıklarını sürdürmek amacıyla direnç göstermelerine sebep olmuştur. Tarihten bu yana kadınlar genellikle ailenin içerisinde tanımlanmıştır. Fransız Devrimi sonrasında kadınların hak arama davranışları ön plana çıkmıştır (LeBaron, 2013).

İlk çağlardan bu yana kadın, toplumun yapılanmasında farklı rollerle yer almıştır. Bu bağlamda kadını anlamak, tarihsel süreci farklı bir bakış açısıyla anlayabilmemizi sağlarken, kadının toplumsal bağlamda özgürleşebilmesi için verilen mücadelelerin önünü açacaktır (Kapanoğlu, 2006). Kadının bu dönemdeki durumunu anlayabilmek için insanlık tarihine bakmak ve ilk çağlardaki kadın olgusunu derinlemesine incelemek gerekmektedir.

TARIM ÖNCESİ DÖNEMDE KADIN

Tarım öncesi dönemde ilk yerleşim yerleri mağaralar ya da kaya sığınakları üzerinde yapılandırılmıştır. Bu yerleşim yerlerinde kalabalık gruplarla veya geniş ailelerle yaşandığı bilinmektedir. Bu dönemde kadın ve erkeğin eşit rol ve sorumluluklara sahip olduğu bilinmektedir. Üretimden uzak olan bu çağda kadınlar toplayıcılıkla ve ev işleriyle uğraşmışlardır. Soyun devamı anne tarafından sürdürüldüğünden akrabalık tanımında kadın belirleyici olmuştur. Bu aşamada erkek sadece üreme için bir araç olarak görülmüş ve ikinci plana atılmıştır (Kalkan, 2016).

Kadın annelik rolünden dolayı avlanma gibi görevleri üstlenemeyip, çocuğu ile kalıp aynı zamanda toplayıcılık yapmıştır. Böylelikle sadece kendisinin ve çocuğunu ihtiyaçlarını gidermemiş tüm kabilenin besin ihtiyacını karşılamıştır. Bu çağa ait eserlerde kadın figürü yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Eserlerde kadına ait cinsel uzuvlar abartılı olarak gösterilmiştir. Bu durumun sebebi, üremede büyük bir rol oynayan ve bereketin sembolü sayılan kadını kutsallaştırmak veya doğumun artmasını sağlamak olarak değerlendirilmektedir (Kapanoğlu, 2006).

TARIM DÖNEMİNDE KADIN

Meydana gelen nüfus artışı ile insanların doğadan alabildikleri yetersiz gelmeye başladığından avcılık ve toplayıcılığın yerini tarım ve hayvancılık almıştır. Bu dönemde insan toplulukları üretime geçmiş ve bu da beraberinde yeni gelişmelere yol açmıştır (Makal, 2010). Bu süreçte kadın, yaşamı sağlayıcısı olarak nitelendirilmiş, ölümün ve yeniden doğuşun kadın aracılığıyla gerçekleşeceğine inanılmıştır. İkel çağ toplumlarında kadının egemen olduğu ve üretimde etkin bir şekilde rol aldığı bir yaşam sürüldüğü görülmektedir. Kadının pek çok konuda denetimde bulunduğu bu dönem "anaerkil" dönem olarak bilinmektedir (Kolay, 2015).

Zamanla insan emeğine dayanan üretkenlik, ekonomik sistemi karmaşık hale getirmiştir. Zenginliğin korunması ve geliştirmesi ihtiyacıyla aile üyelerinin dışındaki insanlar çalıştırılmıştır (Ak, 2016). Bu değişim, annelik sisteminin sarsılmasına neden olmuştur. Yeni ilişkilerde erkek üretim araçlarının temini ve

besin ihtiyacını, kadın ise ev işleri ve evin etrafındaki diğer işleri üstlenmiştir. Bu durum erkeği, elde ettiği ya da ürettiği malın, av malzemelerinin, işçilerin sahibi, kadını ise ev eşyalarının sahibi şeklinde konumlandırmıştır (Kalkan, 2016). Bu gelişmeler zamanla erkeği ön plana çıkarmış ve anaerkil düzenden ataerkil düzene geçişi başlatmıştır. Bu süreçte sınıf ayrımı, sömürü, cinsiyet ayrımı ve dinin etkisiyle oluşan baskı gibi etmenler önemli bir rol oynamıştır. Kadının statüsünde büyük bir düşüşe yol açarak, kendi yaşamları üzerindeki denetimleri sınırlandırılmış ve erkeklere bağımlı hale getirilmiştir (Ak, 2016).

SANAYİ DEVRİMİ SÜRECİNDE KADIN

Sanayi devrimi, siyasal ve ekonomik yapılarla birlikte insanların rolleri ve etkileşim biçimlerinin değişmesine yol açmıştır. Sanayi devrimi, makineye dayalı seri üretime ve geleneksel toplum tiplerinden modern topluma doğru bir gelişen bir süreçtir. Bu süreçte kapitalist üretim ilişkileri gelişmiştir (Öğrekçi ve Afşar, 2015). Üretimde makine gücü kullanılması ile erkek gücüne olan ihtiyacı azaltmış, ucuz işgücüne ihtiyacı artırmıştır. Yeni üretim ilişkileri, kadınları üretim sürecine yani çalışma hayatına itmiştir (Makal, 2010). Bu süreçte kadınlar vasıfsız ve ucuz iş gücü olarak görülmüş, asıl işlerinin ev işi olduğu düşünülüp arta kalan zamanlarında ek iş olarak çalışmışlardır. Bunun sonucunda kadınlar çalışma yaşamında daha düşük ücretlere tabi olmuşlardır.

19. Yüzyıl'a geçiş ile başlayan siyasal, sosyal ve ekonomik mücadeleler beraberinde birçok gelişmeyi de meydana getirerek, özgürleşmeyi pekiştirmiştir. Eşitlik ve özgürlük hareketleri toplumsal yaşama uyarlanırken kadınlar bu haklardan mahrum bırakılmıştır. Bunun sonucunda kadınlar eşitlik mücadelesine başlamışlardır (Kolay, 2015). Fransız Devrimi ile yayınlanan "Yurttaş ve İnsan Hakları Bildirisi" kadınların seslerini duyurmaları konusunda önemli bir dönüm noktası olmuştur. Dünyada yaşanan gelişmelerle kadınlar, yaşamın her alanında, ikincil konuma düşmüş, kısıtlanmıştır. Karşılaştıkları bu toplumsal cinsiyet ayrımcılığı ile mücadele edip, 19. Yüzyıl'ın ortalarında eşit haklar ve özgürlükler için yürüttükleri mücadele "feminizm" adıyla devam etmiştir (Kaymaz, 2010).

FEMİNİZM VE TOPLUMSAL CİNSİYET

Feminizm, Latince' de kadın anlamına gelen "femine" kelimesinden türemiştir. Feminizmin ya da feminist yaklaşımının net bir tanımı bulunmamaktadır. Fakat genel anlamda feminizm, kadın sorunlarına odaklanan, kadının toplum içinde ikincilleştirilmesini eleştiren ve bu durumun değiştirilmesi için var olan toplumsal cinsiyet algısı, ataerkil düzen, kültürel norm ve değerlerle mücadele etmeyi amaçlayan toplumsal bir hareket olarak görülmektedir (Alptekin, 2011). Kadınların veya feminist grupların farklı dönemlerde farklı

anlayışlardan, farklı kuramlardan ve ideolojilerden etkilenmeleri, grupların farklı talep ve isteklerinin oluşmasına etken olmuştur. Bu durum feminizmin tarihsel gelişim sürecinin ayrılmasına yol açmıştır. Feminizm gelişim süreçleri genel olarak üç dalga şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu süreçler; I. II. ve III. feminist dalga şeklinde adlandırılmakta ve 19-21. Yüzyıllar arasındaki süreci içermektedir (Taş, 2016).

Temelde ataerkil toplumsal düzeni de eleştiren feminist kuramlar kadınların, ataerkil toplumsal düzen yapısı içinde değersizleştirildiklerini varsaymakta olan feminizm, bunun nedenlerini sorgulamaktadır. Bu sebeple feminist kuramcılar, cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramları üzerinde durmuşlardır. Cinsiyetin, toplumsal yapıya bağlı olarak değişen yönü “Toplumsal Cinsiyet” olarak tanımlanmaktadır. Toplumsal cinsiyet rolleri, biyolojik cinsiyet rollerinden farklı olarak toplumsal değerlerle inşa edilebilen, değişime uğrayabilen ve politik faaliyetlerle yenilenebilen bir kavramdır (Ak, 2016).

Toplumsal olarak bakıldığında cinsiyet kavramı kadın ve erkeğin sosyal ve kültürel açıdan rol beklentileri olarak ifade edilmektedir. Geleneksel açıdan aile içindeki işler ve sorumluluklar cinsiyete göre ayrılarak oluşturulmaktadır. Geleneksel bir ailede erkekler, gelir sağlayıcı rolünün yanında bahçe ve tamir işlerini üstlenirken kadınlar ise yemek yapma, bulaşık yıkama ve giysi ütülme gibi işleri üstlenmektedir. Bu bağlamda kadınlara yüklenen roller incelendiğinde annelik rolü birincil olarak öne çıkmaktadır. Annelik rolü ile ev idaresi rolüne karşın erkeğin toplum içerisinde her rolde etkili bir şekilde ön planda görünmesi ise dengesizliği ortaya çıkarmaktadır (Karataş, 2018). Kadınların hanehalkı içindeki gelirinin rolü, daha geniş bir sosyal ve güç ilişkisi sistemi içindeki farklı sosyal konumlara ve karmaşık bireysel aidiyet ve niteliklere bağlıdır (De Rosa, 2018).

Değişen cinsiyet rolleri, toplumsal düzeni yapılandırmak için bir araç olduğundan sınıf, ırk ve etnik köken gibi yapılarla da kesişmektedir. Bu kesişmeden kaynaklı farklı yapıda erkeklerin oluştuğu, saldırganlık, kontrol ve şiddet konularının ortaya çıktığı görülmektedir. Kadını kontrol altında tutmayı hedefleyen eylemler, toplum içinde erkek egemenliğini güçlendirmektedir (Gökkaya, 2011). Şiddet, yalnızca erkeklerin gerçekleştirdiği bir saldırı olmamakla birlikte kadın ile erkek arasındaki hiyerarşiye ve düzen eşitsizliğinin devamlılığını sağlamak, toplumsal yapıda şiddetin normalleştirilmesinde katkı aracı olarak görülmektedir. Toplumsal cinsiyet düzeniyle birlikte oluşan yapının erkeğe verdiği güç ve iktidar, kadına yönelik şiddeti meşru kılmakla beraber normalleştirirken şiddet eylemini de erkek egemenliği güçlendirip tekrar oluşturmasında önemli rol oynamaktadır (Öztürk, 2014). Bu bağlamda şiddet ve istismar türlerine yönelik farkındalığın gelişmesi, olası riskli durumların

önlenebilmesi noktasında önem taşımaktadır. İstismar kavramı birçok disiplinin sınırları dâhilindedir ve her disiplin çerçevesinde farklı tanımlamalara ve sınırlandırılmaya sahiptir.

İSTİSMAR TÜRLERİ

Duygusal İstismar

Bireyi psikolojik anlamda sarsan veya sarsmasına sebep olacak şekilde bireyi kıran tutumlardır. Bu tutumlara, alçaltıcı söylemler, tehdit, bir partnerin öfkesinden kaynaklanan korku ve manipülasyon örnek olarak sıralanmaktadır (McCaw ve diğ., 2007).

Fiziksel İstismar

Orantısız güç kullanarak bireye ve çevreye hasar veren her türlü davranış fiziksel istismardır (Özcan, 2009). Yakın partner şiddeti prevalansında istatistiksel bir artış olduğundan, bu sorunun epidemik boyutlara ulaşmıştır. Fiziksel istismara uğrayan kadınlarda depresyon belirtileri, travma sonrası stres bozukluğu, madde kullanımı ve diğer olumsuz psikolojik ve fiziksel problemleri yaşama riski yüksektir (Lewis ve diğ., 2015).

Cinsel İstismar

Toplum normlarına uymayan, kişinin cinsel tatmin elde etme amacıyla tek taraflı olarak bir başka bireye fiziksel güç kullanarak bulunduğu tüm eylemler cinsel istismar olarak tanımlanmaktadır. Mağdur kadınların hastalığa yakalanma riskleri ve gebeliğin ardından ölüm olasılığı; cinsel yolla bulaşan hastalıklara yakalanma ve HIV riskleri; istenmeyen gebelik, riskli gebelik ve gebelik sorunlarıyla karşılaşma olasılıkları fazladır (Gökalp, Kaya ve Övün, 2018).

Ekonomik İstismar

Bireyin çalışma eylemine ket vurmak veya kontrol altına almaya çalışmak adına yapılan tüm eylemler ekonomik şiddet/istismar olarak tanımlanmaktadır (Özcan, 2009). Ev içi ihtiyaçların karşılanmasında kadının düşüncelerinin önemsenmemesi, ev içine giren gelir hakkında kadına bilgi verilmemesi, ortak mal ve mülklerin tapusunun kadına verilmemesi, çalışan kadınların gelirine ve mal varlığına sahip olmaya çalışılması, kadının çalışma hayatını olumsuz etkileyecek davranışlar, iş yaşamından alıkoyulmak, mesleki gelişmelere ve eğitime mani olunması, evin tüm sorumluluğunu kadına yüklenmesi gibi durumlar ekonomik istismarın örnekleri arasındadır (Aşıröz, 2006).

Ekonomik istismarın sonucu kadın yoksullaşmaktadır. Ekonomik şiddete uğrayan kadınların diğer şiddet türlerine de maruz kalma oranının daha yüksek olduğu anlaşılmıştır. Ekonomik şiddete maruz kalan kadınlar ekonomik anlamda özgürleşmemekte ve ailesine bağımlı yaşamaktadır. Kadının ve çocuğun temel ihtiyaçlarını karşılamasını ve temel haklarını kullanmasını engellemektedir (Gürkan ve Coşar, 2009). Ekonomik istismarın dolaylı sonuçlarından olan, sosyal anlamda kendilerini yetersiz hisseden kadın veya genç kızların kendilerinden yaşça büyük erkeklerle birlikte olma eğilimi göstermektedir. Ekonomik yetersizlikten kurtulmak isteyen kadınlar vücutlarını ticari amaçla kullanma riskiyle karşı karşıya kalabilmektedir. Ekonomik yetersizlik, sosyal yetersizlik ve bakmakla yükümlü olduğu çocuğa veya çocuklara bakamama kadınları cinsel istismar mağduru haline getirebilmektedir (Wrigley-Asante, 2013). Ekonomik şiddet, üreten iş gücünün azalmasını beraberinde getirir. Ülkelerin ihracatları azalır. Kadınların gelişimleri ve eğitim düzeyleri azalır. Ekonomik istismar ile karşı karşıya kalan kadınlar diğer kadınlara göre daha çok depresyon ve strese maruz kalırlar (Gürkan ve Coşar, 2009).

KADINLARIN SORUN YAŞADIKLARI ALANLAR

Kadınların toplumsal yapıya katılımlarıyla beraber ekonomik, toplumsal, siyasal ve kültürel anlamda kadınlar pek çok sorunla karşı karşıya kalmaktadırlar.

Ekonomi

Kadın ve erkeğin toplumsal alanda temsil edilme düzeyleri birbirinden farklıdır. Kadın, erkeğe göre daha çok özel alanda bulunmasına rağmen erkek ise kamusal alanda kendini temsil etmektedir (Pekel, 2019). Çalışma koşulları değerlendirildiğinde, kadınlara yönelik cinsel taciz, mobbing, fazla mesailer ile çocuk bakımının engellenmesi, iş günü içinde izin verilen tuvalet molası sayısının kısıtlanması gibi sorunlar ortaya çıkmaktadır (Robinson, 2006). Dünyanın çoğu ülkesinde kadınlar, ekonomik politikaların düzenlenmesi ve ekonomik karar verme sistemlerinde ve ödeme ile ilgili kararlarda yer alamamaktadır (Günay ve diğ., 2016). Çoğu zaman çok kötü olan çalışma koşullarına rağmen, kadınların istihdama katılması önemli fırsatlar ve kazanımlar da sağlayabilir. Bu duruma örnek olarak, kadınların yeteneklerini keşif süreci, kendine güven ve yeterlilik algılarının güçlenmesi, sosyal destek mekanizmasının oluşması ve ekonomik özgürlük gibi kazanımlar sıralanabilir (Robinson, 2006).

Yoksulluk

Kadın yoksulluğu evrensel sosyal sorunların başında gelmektedir. Toplumda bazı kırılgan gruplar yoksulluk tehlikesi karşısında daha dezavantajlı bir

konumdadır. Bu grupta kadınlar, yaşlılar, engelliler, çocuklar, göçmenler ve LGBTIQ+'lar örnek olarak gösterilebilir (Ak, 2016). Kadınların cinsiyet rolleri ve sorumlulukları sebebiyle karşılaştıkları problemler bu bağlamda erkeklerden daha fazla yoksullaşmalarına sebep olmaktadır. Kadınların yoksulluğu dünya genelinde toplumsal cinsiyet eşitsizliği sebebiyle gün geçtikçe arttığı tespit edilmiştir (Günay ve diğ., 2016).

Medya

İletişim araçlarının yaygın kullanılması sebebiyle değer yargılarının oluşmasında, kültürel ve toplumsal yapısını belirlenmesinde medya en güçlü araçlardandır. İletişim araçlarına yönelik yoğun ilginin de kolaylaştırıcı etkisi ile büyük kitlelere aynı anda ulaşabilmektedir (T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, 2008).

Medyada kadın sunumu, kadın erkek eşitliğinin ve kadınların haklarının savunulması bağlamında önemli potansiyele sahiptir. Bu duruma ek olarak, kadınların medyaya katılımında ve ulaşabilirliğinde yaşanan eşitsizlik, medyada kadının klişe rollerle temsili, şiddet içeren ifadeler gibi farklı biçimlerle toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yeniden üretimi anlamında risk oluşturabilmektedir (T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, 2008).

Kurumsal Mekanizmalar

Toplumun, kadının üstlenmesi gereken rolleri belirlemesinden ötürü kadınlar hem ülkemizde hem de dünyada nüfusun yarısını oluşturmalarına rağmen ekonomik faaliyetlerde aynı oranda temsil edilmemektedirler (Negiz ve Yemen, 2011). Toplumsal yaşantıda çalışma tanımlarının ve çalışma koşullarının ağırlıklı olarak erkeğe verilmiş olması kadının ise çalışma hayatında ikinci plana atılmasına ve üst yönetim kademelerinde yer bulamamasına sebebiyet vermiştir (Utma, 2019).

Sağlık

Kadınların maruz kaldığı ekonomik, sosyal ve kültürel koşullar genellikle erkeklerin yaşadıklarından daha farklı seyredebilmektedir. Daha kötü çalışma koşulları, daha düşük sosyoekonomik konumlar nedeniyle kadınların sağlığı daha kötü olabilmektedir (Fernandez Puente ve Sanchez, 2021). Kadınlar işgücü piyasasına katıldıklarında bile genellikle evdeki iş yükleri erkeklerden daha fazladır. Bu yükümlülükler bir arada olması hem iş yükünü hem de stresi artırır. Bu durum kadın sağlığında gözle görülür bir bozulmaya neden olabilir (Backhans ve diğ., 2007).

İnsan Hakları

Eşitlikçi ulusal ve uluslararası hukukun varlığına rağmen kadınlar, yaşamlarının temel alanlarında ayrımcılığa maruz kaldığından, insan hakları ihlallerinin mağduru olmaktadır. Kadınların, yaşamları adına karar alma süreçlerinde katılamamaları, politik alanda adil bir şekilde temsil edilmemeleri, yaşam haklarının elinden alınması, eğitim veya sağlık haklarının engellenmesi, iş yaşamında ayrımcılık, aile veya toplumda şiddette maruz kalmaları, kadın sünneti ve namus cinayetleri gibi hemen hemen her alanda insan hakları istismar edilmektedir (Günay ve diğ., 2016).

Eğitim

Eğitim alanındaki eşitsizlikler toplumdaki topluma farklılık göstermektedir. Bu alandaki eşitsizliklerin içerisinde cinsiyete dayalı eşitsizlikler yer almaktadır. Eğitimin temel amacı toplumun sosyo-ekonomik gelişimine desteklemek ve aynı zamanda bireyin hayatını idame ettirmesini sağlamaktır. Bu sebeple ülkelerin sosyo-ekonomik ve kültürel yapılarına göre toplumsal cinsiyete dayalı olarak kadına yüklenen roller ve beklentiler kadın eğitimine yansır. Bazı toplumlarda hala kadınların eğitimleri engellenmektedir (Köseoğlu, 2018).

SONUÇ

Bu çalışmada, küresel ekonomide kadınların çalışma koşullarının, yalnızca erkeğin evin geçimini sağladığı bir model ile açıklanamayacağı savunularak; kadınların yaşam kalitelerini iyileştirebilmeleri için ihtiyaçlarının anlaşılması adına toplumsal cinsiyet rollerinin tarihsel gelişimi, toplumsal yaşama yansımaları ve yaşanan sorunlar üzerinde detaylı açıklamalar yapılmıştır. Çalışma hayatının bireyselliğini kadınlar tam olarak yaşayamamaktadır. Kadınlar hem iş yaşamında hem de ev işlerinde çalışmaktadırlar. Buna rağmen hak ettikleri statüye kavuşamamaktadırlar. Ataerkil toplumlarda kadınlar hem evde hem de ev dışında sömürüye maruz kalmaktadır. Ekonomik istismar ile kadınlar oldukça fakirleşmektedir. Bundan ötürü kompleks biçimde fiziksel şiddete ve psikolojik şiddete de maruz kalmaktadırlar. Bu durum çocuklarına da yansımaktadır. Kılıç ve Öztürk (2014) tarafından yapılan çalışmada, kadınların işgücüne katılımını artırabilmek adına bu alının kırılması ve değiştirilmesi savunulmaktadır. Bu bağlamda eğitim programlarının geliştirilmesi ve bilincin artırılması, ev işleri, çocuk ve yaşlı bakımı gibi sorumlulukların ailenin diğer üyelerinden kız çocuklarına transfer edilmemesinin desteklenmesi önerilmektedir. Özellikle küreselleşmenin bir sonucu olarak ekonomik krizle karşı karşıya kalan ülkelerde kadınların çalışma hayatlarının gerçek doğasını anlamak, üretime katkılarının desteklenmesine yardımcı olabilecek ulusal ve küresel sosyal politikanın

oluşturulması önem taşımaktadır. Ekonomik istismara maruz kalan kadınların normale dönme ve toparlanma süreci düşünüldüğünde, bunun yaşam boyu süren, aşamalı bir süreç olduğu unutulmamalıdır. Sosyal destek, aile, komşular veya arkadaşlar aracılığıyla sağlanan destek bu süreçte oldukça önemlidir. Şiddetin etkileri tek boyutlu değildir ve bu bağlamda ekonomik istismar içeren zorlayıcı eylemlerin tarihini, bağlamını ve anlamını kapsamlı bir değerlendirme yaparak alınacak önlemler ile toplumsal farkındalık geliştirilmesi, hukuki düzenlemeler yapılması önem taşımaktadır.

KAYNAKLAR

Afşar, B., Öğrekçi, S. (2014). Tarihsel süreçte kadının gelişimi ve ekonomideki rolü: Toplayıcı kadından günümüz kadınına dönüşüm. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 17(1), 65-86.

Ak, M. (2016). Toplumsal bir olgu olarak yoksulluk. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (54), 296-306.

Alptekin, D. (2011). Sokaktan akademiye: Kadın hareketinin kurumsallaşma süreci. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (26), 33-43.

Aşirdizer, M. (2006). Acil servislere başvuran çocuk ve kadın istismarı olgularına hekimlerin yaklaşımı. *Türkiye Klinikleri J Surg Med Sci*, 2(50), 39-48.

Backhans, M. C., Lundberg, M., & Månsdotter, A. (2007). Does increased gender equality lead to a convergence of health outcomes for men and women? A study of Swedish municipalities. *Social Science & Medicine*, 64(9), 1892–1903.

De Rosa, E. (2018). Migrant women breadwinners in Italy during the crisis: improvement or trap? *Journal of Gender Studies*, 1–16.

Ergin, N., Bayram, N., Alper, Z., Selimoglu, K., & Bilgel, N. (2006). Domestic violence: A tragedy behind the doors. *Women & Health*, 42(2), 35–51.

Fernandez Puente, A. C., & Sanchez-Sanchez, N. (2021). How do gender based disparities affect women's self-rated health and anxiety in the European Union? *Journal of Gender Studies*, 30(7), 786–796.

Gökalp, Y., Kaya, S., Övün, A. (2018). Kadın ve çocuk istismarı. *Akademik Matbuat*, 2(1), 61-77.

Gökkaya, V. B. (2011). Türkiye'de kadına yönelik ekonomik şiddet. *Cumhuriyet Üniversitesi Journal of Economics & Administrative Sciences (JEAS)*, 12(2).

Günay, G., Aksoy, A. D., Bener, Ö. (2016). Dünyada kadın sorunları. *Pegem Atf İndeksi*, 271-332.

Gürkan, C., Coşar, F. (2009). Ekonomik şiddetin kadın yaşamındaki etkileri. *Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilimi ve Sanatı Dergisi*, 2(3), 124-129.

Kalkan, S. *Kadın ve toplumsal katılım sorunları: Yerel yönetim çözümleri* (Yüksek Lisans Tezi). Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kapanoğlu, S. (2006). *Çin'de Kadın İmgesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Ankara.

Karataş, C.P. (2018). *Sosyal Hizmet Uzmanlarının Toplumsal Cinsiyet Konusundaki Tutum ve Görüşleri: İstanbul Araştırması Örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kaymaz, İ. Ş. (2010). Çağdaş uygarlığın mihenk taşı: Türkiye’de kadının toplumsal konumu. *Atatürk Yolu Dergisi*, 12(46), 333-366.

Kılıç, D., Öztürk, S. (2014). Türkiye’de kadınların işgücüne katılımı önündeki engeller ve çözüm yolları: Bir ampirik uygulama. *Amme İdaresi Dergisi*, 47(1), 107-130.

Kolay, H. (2015). Kadın hareketinin süreçleri talepleri ve kazanımları, *EMO Kadın Bülteni*, (3), 5-11.

Köseoğlu, M. (2018). Kadına yönelik şiddette sosyalleşme süreci ve toplumsal cinsiyet rollerinin etkisinin değerlendirilmesi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 19(42 Kadın Çalışmaları Özel Sayısı), 77-96.

LeBaron, G. (2015). Unfree labor beyond binaries. *International Feminist Journal of Politics*, 17:1, 1-19.

Lewis, S. D., Henriksen, R. C., & Watts, R. E. (2015). Intimate partner violence: The recovery experience. *Women & Therapy*, 38(3-4), 377-394.

Makal, A. (2010). Türkiye’de Erken Cumhuriyet Döneminde kadın emeği. *Çalışma ve Toplum*, 2, 13-40.

McCaw, B., Golding, J. M., Farley, M., & Minkoff, J. R. (2007). Domestic violence and abuse, health status, and social functioning. *Women & Health*, 45(2), 1-23.

Negiz, N., Yemen, A. (2011). Kamu örgütlerinde kadın yöneticiler: Yönetici ve çalışan açısından yönetimde kadın sorunsalı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2011(24), 195-214.

Özcan, K. (2009). *Yetişkin bireylerin algılanan duygusal istismar düzeyleri* (Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.

Özkan, A., Demir, Ü. (2002). Kadın istismarı. *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 5(1), 87-92.

Öztürk, A. B. (2014). Eşine şiddet uygulayan erkeklerin evlilik yaşantıları ve şiddet. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 25(2), 61-74.

Padaiga Z, Starkiene L, Logminiene Z, Reamy J (2006) “Lithuania” B. Rechel, C.A. Dubois, M. McKee (ed) *Healthcare Workforce in Europe: Learning from Experience* içinde: World Health Organization.

Pekel, E. (2019). Toplumsal cinsiyet rolleri ve kadının çalışma hayatındaki konumu. *Balkan & Near Eastern Journal of Social Sciences (BNEJSS)*, 5(1).

Robinson, F. (2006). Beyond labour rights. *International Feminist Journal of Politics*, 8(3), 321-342.

T.C Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (2008). Politika Dokümanı: *Kadın ve Medya*.

Taş, G. (2016). Feminizm üzerine genel bir değerlendirme: Kavramsal analizi, tarihsel süreçleri ve dönüşümleri. *Akademik hassasiyetler*, 3(5), 163-175.

Tower, L. E. (2007). Group work with a new population. *Women & Therapy*, 30(1-2), 35–60.

Utma, S. (2019). Kadına yönelik cinsiyet ayrımcılığı ve cam tavan sendromu. *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 11(1), 44-58.

Wrigley-Asante, C. (2013). Survival or escaping poverty: the perspectives of poverty and well-being among Ghanaian women in cross-border trading. *Journal of Gender Studies*, 22(3), 320–334.

Yılmaz, M., Zoğal, Y. (2015). Kadının işgücüne katılımının tarihsel gelişimi ve kadın istihdamını etkileyen faktörler: Türkiye ve Avrupa örneği. *Econ World*, 20.

Bölüm 75

**Türkiye'nin Ekonomik Kalkınmasına ve
Sürdürülebilir Turizmine Önemli Katkısı:
Rekreasyon Ekonomisi**

Erhan Nuh ÖZTÜRK¹

¹ Öğr. Gör.; Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Ermenek MYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü
enuhozturk@kmu.edu.tr ORCID No: 0000-0001-5070-8195

ÖZET

Rekreasyonel faaliyetler, bireylerin fiziksel, kültürel ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamak için gerçekleştirdikleri çeşitli aktiviteleri ifade etmektedir. Bu faaliyetler, turizm, spor, sanat etkinlikleri, doğa gezileri ve daha birçok alanda kendini göstermektedir. Türkiye, bu çeşitlilik sayesinde yerli ve uluslararası turistler için rekreasyon açısından zengin bir ülke olarak kabul edilmektedir. Türkiye'nin rekreasyon ekonomisi, turizm istihdamı, turist harcamaları, turizm geliri ve yerel vergiler gibi bir dizi yolla ekonomiye katkı sağlamaktadır. Bu makalede, rekreasyon ekonomisinin temel dayanakları ve teorilerinden bahsedilerek, Türkiye'nin bu alandaki potansiyeli incelenmiştir. Ayrıca, rekreasyonel faaliyetlerin ekonomik boyutuna değinilerek bu sektörün ülke ekonomisine olan katkısını hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Rekreasyon Ekonomisi, Sürdürülebilir Turizm, Türkiye.

ABSTRACT

Engaging in recreational activities refers to the various activities they perform to meet physical, cultural and social needs. These activities manifest themselves in tourism, sports, art events, nature trips and many other areas. Thanks to this diversity, Turkey is considered a country rich in recreation, both domestic and international. Turkey's recreation economy contributes to the economy through a number of means, including tourism employment, tourist expenditures, tourism revenue and local taxes. By talking about the basic foundations and theories of this new, recreational economy, Turkey may have potential in this field. Additionally, the economic dimension of the recreational sector was touched upon and information was given about the contribution of this sector to the country's economy.

Key Words: Recreation Economy, Sustainable Tourism, Türkiye.

GİRİŞ

Günümüzün hızlı tempolu dünyasında insanlar, yoğun iş programları, sosyal sorumluluklar ve teknolojiye bağımlılık gibi bir dizi faktör nedeniyle sık sık stres altında bulunmaktadır. Bu stresin üstesinden gelmek ve yaşamın tadını çıkarmak için insanlar kaçış yolları ararlar. İşte bu noktada, rekreasyon ekonomisi devreye girmektedir.

Rekreasyon ekonomisinin temel unsurlarından biri, insanların boş zamanlarını nasıl geçirdiğini ve bu aktivitelerin ekonomiye nasıl katkı sağladığını anlamaktır. Özellikle turizm sektörü, bu alandaki en belirgin örnektir. Turizm, insanların farklı bölgelere seyahat etmelerini ve yerel ekonomilere katkıda bulunmalarını sağlar. Turistler, konaklama, yemek, alışveriş ve çeşitli etkinlikler için para harcarlar, bu da yerel işletmelerin büyümesine ve istihdamın artmasına neden olur. Dünya Bankası 2019 yılı verilerine göre, dünya genelinde üretilen 72,8 trilyon dolarlık milli gelirin içinde turizm sektörünün doğrudan payı 1,82 trilyon dolar ile yaklaşık %2,5 düzeyindedir (The World Bank, 2021). Görünüşte yüzdesel olarak düşük bir katkı gibi görünebilir, ancak diğer sektörlerle güçlü bir bağlantısı olduğu için ekonomik etkisi oldukça büyük ve çarpan etkisi yüksektir. Dünya Turizm ve Seyahat Konseyi'nin değerlendirmesine göre, turizm sektörü toplam gelirin %10'unu oluşturmaktadır. Bu da onun ekonomide önemli bir oyuncu olduğunu göstermektedir(KARAKAŞ & TÜRKSEVEN, 2022)

Turizm sektörünün yanı sıra, spor etkinlikleri, konserler, festivaller, müzeler ve diğer kültürel etkinlikler de rekreasyon ekonomisinin bir parçasıdır ve bu etkinlikler ekonomik canlılığı artırabilir. Ayrıca, rekreasyon ekonomisi sağlık ve refah açısından da büyük önem taşımaktadır. Rekreasyonel aktiviteler, fiziksel ve zihinsel sağlığı iyileştirebilir. Düzenli egzersiz, obezite, kalp hastalıkları ve depresyon gibi bir dizi sağlık sorununu önlemeye yardımcı olabilir. Ayrıca, rekreasyonel etkinlikler insanların sosyal bağlarını güçlendirmelerine ve daha mutlu bir yaşam sürmelerine yardımcı olabilir. Birçok açıdan bakıldığında, rekreasyon ekonomisi hem bireysel hem de toplumsal düzeyde olumlu sonuçlar doğurabilir. Bu nedenle, rekreasyon ekonomisinin önemi giderek artmaktadır.

Rekreasyon ekonomisinin diğer bir önemli boyutu, doğa ve çevre ile olan ilişkisidir. Doğa yürüyüşleri, kamp, doğa sporları gibi açık hava aktiviteleri, insanların doğayla bağlantı kurmasını teşvik eder. Bu aktiviteler, çevre bilincini artırabilir ve doğal kaynakların korunmasına katkı sağlayabilir. Aynı zamanda, doğa turizmi, koruma projelerini finanse etmek için kaynak sağlayabilir ve biyolojik çeşitliliği koruma çabalarına destek olabilir.

Sonuç olarak, rekreasyon ekonomisi, insanların boş zamanlarını etkili bir şekilde değerlendirmelerine yardımcı olurken aynı zamanda ekonomik büyümeyi teşvik eden ve bireysel ile toplumsal refahı artıran bir alandır. Bu alandaki

araştırmalar, rekreasyonel aktivitelerin ekonomik, sağlık, çevresel ve sosyal etkilerini daha iyi anlamamıza yardımcı olabilir. Bu kapsamda Türkiye'nin ekonomik kalkınmasında ve sürdürülebilir turizmde rekreasyon ekonomisinin farklı yönlerini ve önemini ortaya koymak çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

REKREASYON EKONOMİSİNİN TEMEL DAYANAKLARI

Rekreasyon ekonomisinin temel dayanakları, bu disiplini oluşturan ve rekreasyon aktivitelerinin ekonomiye olan etkilerini anlamamıza yardımcı olan bir dizi prensip ve kavramı içermektedir (Lindberg ve Fredman, 2015). İşte rekreasyon ekonomisinin temel dayanaklarından bazıları şunlardır:

1. Boş Zaman: Rekreasyon ekonomisinin temeli, insanların boş zamanlarını değerlendirilmesi ve rekreasyon aktivitelerine katılmasıyla ilgilidir.

2. Rekreasyon Aktiviteleri: Rekreasyon ekonomisi, bir dizi rekreasyon aktivitesini kapsamaktadır.

3. Talep ve Arz: Rekreasyon ekonomisi, tüketicilerin rekreasyon aktivitelerine olan taleplerini ve bu taleplere karşılık gelen rekreasyon hizmetlerinin arzını inceleyerek ekonomik bir analiz sunmaktadır.

4. Ekonomik Katkılar: Rekreasyon aktivitelerinin ekonomik büyümeye ve istihdama olan katkıları, turizm gelirleri, yerel işletmelerin büyümesi ve doğal kaynakların ekonomik değerlendirilmesi gibi unsurları içermektedir (Loomis ve Kent, 2019).

5. Sosyal ve Çevresel Etkiler: Rekreasyon ekonomisi, rekreasyon aktivitelerinin toplumsal ve çevresel etkilerini de ele almaktadır.

6. Politika ve Yönetim: Rekreasyon ekonomisi, rekreasyon alanlarının yönetimi ve politika oluşturma süreçlerine de katkı sağlamaktadır. Bu, kamu politikalarının ve yönetim stratejilerinin rekreasyon aktivitelerini desteklemesi ve sürdürülebilirliği teşvik etmesi gerektiğini vurgular.

7. Teknoloji ve İnovasyon: Rekreasyon ekonomisi, teknolojinin rekreasyon alanındaki rolünü ve inovasyonun yeni rekreasyon aktiviteleri ve hizmetleri yaratma potansiyelini inceleyerek sektördeki dönüşümü ele almaktadır. Teknolojik gelişmeler, rekreasyon deneyimini zenginleştirebilir ve yeni iş fırsatları yaratabilir

8. Fiyatlandırma ve Gelir: Rekreasyon ekonomisi, rekreasyon aktivitelerinin fiyatlandırılmasını ve bu aktivitelerden kaynaklanan geliri inceleyerek ekonomik bir analiz sunmaktadır. Fiyatlandırma, rekreasyon hizmetlerinin maliyeti ve tüketicilerin ödemeyi kabul etmeye istekli oldukları fiyatlar arasındaki dengeyi belirler. Bu denge, tüketicilerin ve işletmelerin rekreasyon aktivitelerine katılımını etkilemektedir. Ayrıca, rekreasyon aktivitelerinden kaynaklanan gelir, yerel ekonomilere önemli katkılar sağlayabilir.

Bu temel dayanaklar, rekreasyon ekonomisinin çeşitli yönlerini kapsar ve rekreasyon aktivitelerinin ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarını inceleyerek toplumsal refahı artırmak ve sürdürülebilirlik sağlamak amacıyla nasıl kullanıldığını açıklamaktadır. Bu alan, rekreasyonun ekonomiye ve topluma olan katkısını daha iyi anlamamıza ve etkili politika ve yönetim stratejileri geliştirmemize yardımcı olabilecektir.

REKREASYON EKONOMİSİNİN TEMEL TEORİLERİ

Rekreasyon ekonomisi, insanların serbest zamanlarını nasıl harcadıkları, rekreasyon ve eğlence faaliyetlerini nasıl değerlendirdikleri ve bu tür etkinliklerin ekonomiye olan etkilerini inceleyen bir alandır. Bu disiplin, turizm, spor, kültürel etkinlikler ve diğer serbest zaman aktivitelerini içermektedir. Rekreasyon ekonomisinin temel teorileri, bu alanın anlaşılmasına ve etkilerinin değerlendirilmesine yardımcı olabilecektir. Bu teorilerden bazıları şunlardır:

- Mikroekonomi teorisi, bu teoriye göre, insanlar boş zamanlarında yaptıkları aktiviteler için para harcayabilirler(Morley, 1992). Bu aktivitelerin ekonomik değeri ise, insanların bu aktivitelere ne kadar para harcadığına bağlıdır. Rekreasyon faaliyetleri için harcanan para ise, turizm sektöründe önemli bir gelir kaynağıdır ve ülke ekonomisine katkı sağlar.
- Tüketici Tercihi Teorisi, rekreasyon ekonomisinin temel bir teorisidir ve tüketicilerin serbest zamanlarını nasıl değerlendirdiklerini ve tercih ettikleri aktiviteleri nasıl seçtiklerini anlamaya odaklanır(Gowdy & Mayumi, 2001). Bu teori, bireylerin farklı rekreasyon seçenekleri arasında nasıl bir denge kurduğunu ve bu seçimlerin fiyat, gelir ve kişisel tercihlerle nasıl ilişkilendirildiğini incelemektedir.
- Ekonomik Etki Analizi, rekreasyon ekonomisinin bir diğer önemli teorisidir ve rekreasyon faaliyetlerinin ekonomiye olan etkilerini değerlendirmek için kullanılmaktadır(Ulutürk, 1998). Bu analiz, rekreasyon sektörünün ekonomik büyümeye, istihdama ve gelir artışına nasıl katkıda bulunduğunu ölçmek için kullanılır. Aynı zamanda bu analiz,

rekreasyon faaliyetlerinin toplumun genel refahına olan katkılarını da değerlendirmektedir.

Bu temel teoriler, rekreasyon ekonomisinin çeşitli yönlerini anlamak ve analiz etmek için kullanılan önemli araçlardır. Rekreasyon ekonomisi alanında yapılan araştırmalarda bu teorilere dayalı yaklaşımlar, rekreasyon ve serbest zamanın ekonomik önemini anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Rekreasyon ekonomisi, bu ve benzeri ekonomik ve turizm teorilerini bir araya getirerek, boş zaman aktivitelerinin ekonomik etkilerini ve turizmin sürdürülebilirliğini incelemek için bir çerçeve sağlamaktadır. Bu nedenle, rekreasyon ekonomisi çok disiplinli bir yaklaşımı temsil eder ve farklı teorilerden etkilenmektedir.

TÜRKİYE'NİN REKREASYONEL FAALİYET POTANSİYELİ

Türkiye, doğal güzellikleri, tarihi zenginlikleri ve kültürel çeşitliliği ile rekreasyonel faaliyetler için eşsiz bir destinasyondur. Ülkenin sahil bölgeleri, Akdeniz ve Ege Denizi'nin sıcak sularıyla çevrili olup plaj tatili ve su sporları için idealdir. Aynı zamanda Türkiye, yüksek dağları ve muhteşem manzaraları ile doğa severler için trekking, dağcılık ve doğa yürüyüşleri gibi açık hava aktivitelerine olanak sağlamaktadır. Gölleri ve nehirleri, kano, rafting ve balıkçılık gibi su aktiviteleri için uygundur. Ülkenin kaplıcaları da sağlık turizmi için önemli bir cazibe merkezi oluşturmaktadır. Türkiye, bu doğal güzellikleri ile rekreasyonel turistler için geniş bir yelpaze sunmaktadır. Ayrıca tarihi ve kültürel zenginlikleri ile de dikkat çekmektedir. Antik Roma, Bizans ve Osmanlı İmparatorluğu'nun izlerini taşıyan antik kentler, tarihi yapılar ve müzeler, tarih meraklıları için büyüleyici bir deneyim sunmaktadır. Örneğin, Efes Antik Kenti ve Kapadokya'nın benzersiz peri bacaları, ziyaretçilere tarihi yolculuklarında unutulmaz anılar yaşatmaktadır. Ayrıca, Türkiye'nin geleneksel festivalleri, el sanatları ve mutfak kültürü, kültürel deneyimler arayanları cezbetmektedir. Tarihi ve kültürel miras, rekreasyonel faaliyetlerle birleşerek turistlere çok yönlü bir deneyim sunmaktadır.

Türkiye'nin modern turistik altyapısı, turistlerin konforlu konaklama, yeme-içme ve ulaşım imkanlarına sahip olmalarını sağlamaktadır. Ayrıca ülkenin coğrafi konumu, farklı iklim bölgelerini içerir, bu da her mevsimde çeşitli rekreasyonel seçenekler sunmaktadır. Turizm endüstrisi, yerel ekonomiye turizm istihdamı, turist harcamaları ve turizm geliri gibi yollarla önemli katkılar sağlamaktadır.

Türkiye, bu çeşitli potansiyeli sayesinde hem yerli hem de uluslararası turistler için rekreasyon açısından zengin bir ülke olarak kabul edilmektedir. Turizm sektörü, Türkiye'nin ekonomisine önemli bir katkı sağlamaktadır ve ülkenin

farklı bölgelerinde turizme yönelik altyapı ve hizmetler sürekli olarak geliştirilmektedir. Ancak, çevresel sürdürülebilirlik ve doğal kaynakların korunması gibi konuların da göz önünde bulundurulması önemlidir.

REKREASYON EKONOMİSİNİN, TÜRKİYE'DE KALKINMA VE SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZME KATKISI

Rekreasyon ekonomisi, bir ülkenin turizm potansiyelini harekete geçirerek kalkınmaya ve sürdürülebilir turizme sağladığı katkılar açısından önemli bir rol oynamaktadır. Bu ekonomik sektör, doğal güzellikler, kültürel zenginlikler ve çeşitli rekreasyonel faaliyetler aracılığıyla turistleri kendine çekerken, yerel ekonomileri canlandırır ve istihdam fırsatları yaratmaktadır. Rekreasyon ekonomisinin etkisi sadece ekonomik büyümeyle sınırlı değildir; aynı zamanda doğal kaynakların korunması, çevresel sürdürülebilirlik ve toplumların refahı gibi daha geniş bir perspektife de katkı sağlar. Türkiye'de rekreasyon ekonomisinin ekonomik katkılardan bazıları şunlardır:

- **Turizm İstihdamı:** Rekreasyon ekonomisi, turizm sektöründe istihdam yaratma potansiyeli sunmaktadır. Tatilcilerin konaklama, yeme içme, rehberlik hizmetleri ve diğer turistik faaliyetler için talepleri, yerel işletmelerde iş olanakları oluşturur. Özellikle turistik bölgelerde, sezonluk istihdam sağlanarak yerel ekonomilere hareketlilik sağlanmış olur. Ayrıca kırsal bölgelerde de bu yolla iş olanakları sunmaktadır.

- **Turist Harcamaları:** Türkiye, turistlerin yoğun ilgisini çeken bir destinasyon olma özelliği taşımaktadır. Yabancı turistlerin Türkiye'ye gelişleri sırasında konaklama, yemek, alışveriş ve etkinliklere harcama yaparlar. Bu harcamalar, ekonomiye önemli bir gelir kaynağı sağlar. Konaklama, restoranlar, hediyelik eşyalar ve turistik aktiviteler için yapılan harcamalar, yerel işletmeler ve esnaf için önemli gelir kaynaklarıdır.

- **Turizm Geliri ve Döviz Kazancı:** Türkiye'nin döviz kazandığı önemli bir sektördür. Yabancı turistlerin ülkeye getirdiği döviz geliri, ödemeler dengesine olumlu katkı sağlamaktadır (İçöz vd., 2019). Bu döviz geliri, ulusal ekonomiye istikrar ve büyüme getirirken, uluslararası ticarete de döviz rezervlerinin artmasına katkıda bulunmaktadır.

- **Yerel Vergiler ve Vergi Katkısı:** Rekreasyon işletmeleri ve turistik bölgeler, yerel yönetimlere vergi geliri sağlarlar. Turizm ve rekreasyon sektöründeki büyüme, genel vergi gelirlerini artırır ve yerel altyapı projelerine

kaynak aktarılmasına yardımcı olur. Bu, yerel toplulukların yaşam kalitesini yükseltir.

• **Eğitim ve İstihdam Olanakları:** Rekreasyon ekonomisi, gençlerin ve yetişkinlerin eğitim ve istihdam olanaklarına da katkı sağlar. Spor okulları, rehberlik eğitimleri, turizm yönetimi programları ve daha fazlası, sektörde kariyer yapma fırsatları sunar. Bu, genç nesillerin eğitim seviyelerini yükseltir ve iş gücü piyasasında nitelikli çalışanların sayısını artırır (HANLEY VD., 2003).

Rekreasyonel etkinlikler, birçok farklı şekilde ülke ekonomilerine katkı sağlayabilir. İşte bu katkıları açıklayan bazı ana noktalar:

1. Turizm ve Konaklama: Rekreasyonel etkinlikler, turistlerin bir ülkeye gelmesini teşvik edebilir. Turistler, doğal güzellikler, kültürel etkinlikler ve eğlence seçenekleri gibi rekreasyonel aktiviteleri deneyimlemek için seyahat edebilirler. Bu da turistik bölgelerde oteller, restoranlar, turistik turlar ve diğer turistik hizmetlerin büyümesine neden olabilir.

2. Yerel İş Olanakları: Rekreasyonel etkinlikler, birçok kişiye yerel iş fırsatları yaratabilir. Örneğin, turistik bölgelerdeki restoranlar, oteller, tur rehberleri, su sporları ekipmanı kiralama işletmeleri ve daha birçok işletme, yerel halk için istihdam sağlayabilir.

3. Altyapı ve İnşaat: Rekreasyonel alanların geliştirilmesi ve bakımı için altyapı çalışmalarına ve inşaat projelerine ihtiyaç duyulabilir. Bu projeler, inşaat sektörünü canlandırabilir ve birçok kişiye istihdam fırsatları sunabilir.

4. Mal ve Hizmet Talebi: Rekreasyonel etkinlikler, turistler ve yerel halk tarafından çeşitli mal ve hizmetlerin talebini artırabilir. Bu, restoranlar, hediyelik eşya mağazaları, su sporları ekipmanı satıcıları, konaklama tesisleri ve diğer işletmeler için büyüme fırsatları sunmaktadır.

5. Gelir ve Vergi: Rekreasyonel etkinlikler, yerel hükümetlere turizm vergileri, konaklama vergileri ve diğer gelir kaynakları sağlayabilir. Bu gelirler, yerel altyapıyı iyileştirmek, kamu hizmetlerini finanse etmek ve toplum hizmetlerini geliştirmek için kullanılabilir.

6. Sağlık ve Refah: Rekreasyonel etkinlikler, insanların fiziksel ve zihinsel sağlığını teşvik edebilir. Sağlıklı bireyler, daha verimli işçilerdir ve sağlık

hizmetlerine daha az yük getirirler. Bu da ülkenin ekonomisine uzun vadeli fayda sağlar.

7. Marka ve İmaj Oluşturma: Rekreatyonel etkinlikler, bir ülkenin veya bölgenin markasını ve imajını olumlu bir şekilde etkileyebilir. Güzel doğal manzaralar, kültürel etkinlikler ve eğlence seçenekleri, bir ülkeyi turistler ve yatırımcılar için cazip hale getirebilir.

Sonuç olarak, rekreatyonel etkinlikler, birçok farklı sektörde ekonomik büyümeyi teşvik edebilir ve istihdam yaratabilir. Bu nedenle, birçok ülke, turizmi ve rekreatyonel etkinlikleri teşvik etmek için politika ve yatırımlar yapmaktadır.

REKREASYONEL FAALİYETLERİN GERÇEKLEŞTİRİLMESİNDE KARŞILAŞILABİLECEK SORUNLAR

Rekreatyonel faaliyetler, insanların dinlenmek, eğlenmek ve streslerini atmak için keyif aldıkları aktivitelerdir. Ancak bu tür faaliyetlerin gerçekleştirilmesi sırasında çeşitli sorunlar ortaya çıkabilir (Godbey, 2009). İşte rekreatyonel faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde karşılaşılabilecek bazı yaygın sorunlar:

- 1. Çevresel Sorunlar:** Bazı rekreatyonel faaliyetler, doğal çevreye zarar verebilir. Örneğin, ormanlık alanlarda aşırı turizm, doğal habitatlara zarar verebilir ve çöp atılması gibi kötü uygulamalar çevresel sorunlara yol açabilir.
- 2. Fiziksel Güvenlik Sorunları:** Bazı rekreatyonel faaliyetler tehlikeli olabilir. Örneğin, dağcılık veya su sporları ciddi yaralanma veya ölüm riski taşıyabilir.
- 3. Sosyal Sorunlar:** Kalabalık rekreatyonel alanlarda sık sık yaşanan sorunlar arasında gürültü kirliliği, insanların kişisel alanlarına saygısızlık yapması ve kargaşa bulunabilir.
- 4. Finansal Sorunlar:** Bazı rekreatyonel faaliyetler maliyetli olabilir ve erişim, gelir düzeyine göre sınırlı olabilir.

5. Sürdürülebilirlik Sorunları: Rekreatyonel alanların aşırı kullanımı, kaynakları tüketebilir ve sürdürülebilirlik sorunlarına yol açabilir.

Rekreatyonel faaliyetlerin sorunları ve fırsatları, uygulama, yönetim ve topluluk katılımı ile ele alınabilir. Sorunların en aza indirilmesi ve fırsatların

en iyi şekilde değerlendirilmesi için sürdürülebilir ve bilinçli yaklaşımlar gereklidir.

SONUÇ

Rekreasyon ekonomisi, insanların boş zamanlarını nasıl değerlendirdiği ve bu aktivitelerin ekonomiye katkısını anlama amacı gütmektedir. Türkiye, sahip olduğu doğal güzellikler, tarihi zenginlikler ve çeşitli turistik mekanlarla rekreasyonel faaliyetler için büyük bir potansiyele sahiptir. Özellikle turizm, Türkiye ekonomisinin önemli bir bileşenidir ve rekreasyon ekonomisi, turizmin bir parçası olarak büyük bir rol oynamaktadır. Turistlerin Türkiye'yi ziyaret etmeleri, konaklama, yeme içme, aktiviteler ve alışveriş gibi bir dizi harcama yapmalarına neden olur, bu da yerel ekonomiye önemli bir katkı sağlar. Ayrıca, rekreasyonel aktivitelerin insan sağlığı, refahı ve çevre bilincine olumlu etkileri de vardır.

Bu çalışmada, ayrıca sürdürülebilir rekreasyon ekonomisinin önemi vurgulanmıştır. Altyapı geliştirmeleri, eğitim, tanıtım ve pazarlama çabaları, çeşitlilik ve erişilebilirlik, sürdürülebilirlik, teknoloji ve inovasyon gibi stratejiler, rekreasyon ekonomisinin büyümesini ve uzun vadeli sürdürülebilirliğini teşvik etmek için gereklidir.

Sonuç olarak, Türkiye, rekreasyon ekonomisini teşvik ederek turizmi ve ekonomik büyümeyi desteklemeye devam etmeli ve aynı zamanda rekreasyonel aktivitelerin insanların yaşam kalitesini artırmada ve çevresel farkındalığı artırmada önemli bir rol oynadığını kabul etmelidir. Bu alanlarda yapılacak yatırımlar ve stratejik yaklaşımlar, Türkiye'nin rekreasyon ekonomisinden en iyi şekilde yararlanmasını sağlayabilir.

KAYNAKÇA

- Gowdy, J. M., & Mayumi, K. (2001). Reformulating the foundations of consumer choice theory and environmental valuation. *Ecological Economics*, 39(2), 223-237.
- KARAKAŞ, A., & TÜRKSEVEN, Y. Ç. (2022). Turizm gelirlerinin milli gelir üzerindeki etkisi: akdeniz havzası ülkeleri için bir panel veri analizi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 341-356.
- Morley, C. L. (1992). A microeconomic theory of international tourism demand. *Annals of tourism research*, 19(2), 250-267.
- Ulutürk, Z. G. (1998). Turizmin ekonomik etkisinin ölçülmesi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 31-38.
- The World Bank. (2023). <https://wttc.org/Research/Economic-Impact>, Erişim Tarihi (10.09.2023).
- WWTC. (2023). World Travel & Tourism Council (WTTC), <https://wttc.org/Research/Economic-Impact>, Erişim Tarihi (10.09.2023).
- İçöz, O., Var, T. ve İlhan, İ. (2019). Turizm planlaması ve politikası (Üçüncü Basım). Ankara: Detay Yayıncılık.
- NickHanley, W. Douglass Shaw, Robert E. Wright (Eds.), The new economics of outdoor recreation, Edward Elgar, Cheltenham, 2003 331pp
- Lindberg, K., & Fredman, P. (2015). Uncertainty, data treatment, and the measurement of outdoor recreation expenditure. *Journal of Outdoor Recreation and Tourism*, 99–107.
- Loomis, C., & Kent, D. (2019). " Recreation and Nature Tourism for Economic Analysis." *Journal of Natural Sciences*, 12(4), 521-536.

